

M. J. Toegues Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 865) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPTIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIMITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTEM
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLI-TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXII.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUBEATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

BR
60
.M38.
v. 22
cop. 1

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSARÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS QUARTUS.

VENIUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXII CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

APOLOGETICA.	
Demonstratio evangelica.	col. 9
Liber contra Hieroclem.	795
EXEGETICA.	
De nominibus Hebraicis.	877
Quæstiones evangelicæ.	877
Quæstiones ad Stephanum.	879
Quæstiones ad Marinum.	937
Supplementa Quæstionum ad Stephanum.	957
Supplementa Quæstionum ad Marinum.	983
Supplementa minora Quæstionum ad Marinum.	1007
Eclogæ propheticæ.	1017
Fragmenta de vitis prophetarum.	1261
Fragmenta ex libro Eusebii deperdito cui titulus : <i>Generalis elementaria introductio.</i>	1271
Canones decem Harmoniæ Evangeliorum.	1273
Canones.	1277

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΑ ΔΕΚΑ

EUSEBII PAMPHILI
DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA
LIBRI DECEM

INTERPRETE BERNARDINO DONATO, VERONENSI.

(Ex edit. Paris. 1628, Colon. (Lips.) 1688; Oxon. 1842. — Accedit supplementum a J. A. Fabricio evulgatum, proœmium scilicet et capita III priora, cum ipsius operis epilogo.)

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

(Ed. Paris. 1628.)

Illustrissimo ac integerrimo viro domino D. Haquevilleo, augustissimi Galliarum senatus primo Præsidi S.
Bene ac feliciter nobis universæque Galliæ cœssisse omnes existimaverunt, illustrissime Præses, cum ab excessu amplissimi senatus principis, patria diuturniore, quam consueverat, tempore consternata, subito luctum ac desiderium tanti Præsidis tua in ipsius locum promotione deposuit. Ex quo rerum omnium ægendarum tempora sic illuxerunt, tanta in animos omnium irrepsit lætitia, ut vix aliud optatius quod vellet, aut quod pristinas ægritudines ex recenti jactura conceptas vehementius allevaret, contingeret potuisse crederent. Utque reipublicæ rebus quondam perturbatis animadversum est, post Cannensem illam cladem secundo Marcelli ad Nolam prælio, populum Romanum primum erigi, ac deinceps ad optatos exitus Æmante fortuna provehi cœpisse: sic post unius viri amissi calamitatem, simul atque ad augustiorem illam principemque senatus dignitatem, non favoribus, ut ait Comicus, sed virtute ambiendo pervenisti, lugubria omnia procul eliminata, et prosperæ res deinde permultæ consecutæ sint. Quæ aliis inde accesserint commoda, magis ipsis quibus illa contigerunt fruenda, quam pluribus prædicanda relinquimus. Noster vero ordo, nostra societas, et veluti litteraria quædam sodalitas, quasi ex longiore veterno revocata, in eam spem erecta est, ut te sacrum Themidos clavum tenente, bonarumque litterarum custode, doctorum omnium fautore, ipsiusque humanitatis assiduo vindice, pristinum vigorem, decus ac celebritatem brevi se recepturam augeretur. Quæ noseo res adduxit, ut quem præ manibus habemus auctorem diem aspiciere gestientem Eusebium Pamphili *De demonstratione evangelica*, hoc est de fidei Christianæ veritate graviter disserentem, tuo potissimum nomini consecrare, non tam e re nostra esse, quam publicæ congratulationis interesse putaremus. Nam cum humani te juris assertorem acerrimum et alias, nunc vero maxime ad supremum curiæ regni fastigium per omnes honorum gradus evectus præbeas, cui pietatis et sinceræ religionis cura magis incumbat, si a te abierinus fortasse reperiemus neminem. Sic Eusebius noster Pamphilo suo in fide tuenda fidus adhæsit comes, ut Pamphili etiam cognomen sibi adjungi voluerit. Nec aliud dignitati tuæ morumque suavitati nomen aptius potuit occurrere, quam istius, quod omnium communem amorem ac benevolentiam indicaret. Quare si in tam propensi omnium in te amoris, tuæque in omnes charitatis publicum testimonium, singulorum ordinum ac societatum congratulationes certatim in te fieri nuper vidimus, postquam in excelsissimo illo purpuratorum Patrum culmine consecrasti, quid tandem nobis animi ad munuscula undique comparanda, flosculosque et sarta musarum ex hortulis colligenda, tuæque

celsitudinis pedibus admovenda esse debuit, quorum spes omnis prope et ratio, imo præs'dium portusque tutissimus in tui muneris amplitudine atque sollicitudine videtur esse constitutus. Accipies igitur, illustrissime Præses, quo studio, quaque consuevisti humanitate, sacra doctrinæ veræque pietatis monumenta, id quod nunc ipsa nobis objecit occasio, Eusebii scilicet Pamphili Cæsariensis *De evangelica demonstratione* utilissimas Commentationes, quæ honorarii cujusdam muneris instar esse possint, quale magistratibus novissime in provincias a principe missis, animi benevoli testandi causa offerri solebat, ut tanto studiosius et diligentius reipublicæ consulerent, quanto majore et publicis omnium votis illius administrandæ curam susceperant. Vale.

Anno salutis 1678.

Celsitudini tuæ addictissimi,

Michael SONNIUS.
Sebastianus CRAMOISY.
Carolus MORRELLUS.

GALLANDIUS LECTORI.

(*Bibliotheca vet. Patr.*, tom. IV, Proleg., p. xxii, et p. 461.)

I. Eusebii Cæsariensis Demonstratio evangelica *A* illud Sapientiæ vii, 26 : *Splendor est luminis semipiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius*; illudque præterea Pauli ad Hebræos i, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* : his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam ac separatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (*b*) :

Quandoquidem temporum ordo ad Eusebium Cæsariensem nos deduxerat, nostra interesse censuimus, ut proœmium et capita III priora libri I Eusebianæ *Demonstrationis evangelicæ* una cum ipsius operis epilogo, quæ in hactenus vulgatis editionibus desiderabantur, typis excudenda traderemus. Ea vero accepta referimus eruditissimo Joanni Alberto Fabricio; qui haud ita pridem isthæc præclari operis supplementa ex ms. codice bibliothecæ celsissimi Walachiæ principis Joannis Nicolai Maurocordati desumpta, bonis litteris bene cupiens, cum sua interpretatione evulgavit (*a*).

M. *Per multis in locis Demonstrationis evangelicæ Arianum se prodit Eusebius. Hac de re nonnulla proferuntur specimina Arianica. Eusebii placita interpres de industria ad catholicam sententiam detorquet.*

Hic porro lectores monitos velim, *Demonstrationem Eusebii evangelicam* propterea mihi dictam præclarum opus, quod multa plane in eo libro præclare dixerit auctor, veritatemque Christianæ religionis adversus Judæos potissimum ex sacris Veteris et Novi Testamenti litteris maxime propugnarit. Verum in permultis ejusdem operis locis haud obscure prodit semet Eusebius Arianorum sectæ addictum; quorum placita subinde inculcat et urget, nedum sibi probata demonstrat. Quod quidem ut pateat, unum tantummodo locum in medium proferam, quo auctor propalam Arianæ hæreseos virus effundit. Siquidem postquam ad Christum retulit

C hæc sunt. *illud Sapientiæ vii, 26 : Splendor est luminis semipiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius*; illudque præterea Pauli ad Hebræos i, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* : his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam ac separatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (*b*) : « Sed a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : *Filius vero seorsum a Patre per se ipsum subsistit*, » Ὁ δὲ Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε (leg. ὑφέστηκε). Ac luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet : *Filius autem aliud quidpiam quam secundum efficientiam est, per se ipsum substantia præditus*, Ὁ δὲ Υἱὸς ἕτερον τι κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Rursum splendor simul cum lumine existit, illudque quodam modo complet; nam sine splendore lumen nequaquam substiterit, simulque cum illo ac secundum illud subsistit : *at Pater prius quam Filius existit, et ante generationem ejus exsistebat, quatenus solus ingenitus erat* : » Ὁ δὲ Πατήρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν, » κ. τ. λ. Complura vero ejusmodi loca eo in opere Arianica labe notata videas apud viros doctissimos, Maranum (*c*) et Montfauconium (*d*); quorum alter præterea animadvertit (*e*), *Demonstrationis evangelicæ* interpretem de industria Eusebium ad catholicam sententiam detorsisse. Sed pro munere nostro satis

(a) Fabric. in *Delect. argum.*, pagg. 1-22. Hamb. 1725.

(b) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. iv, cap. 3, pag. 147.

(c) Maran. *Divin. D. N. J. C.*, lib iv, cap 27,

§ 3, et cap. 28, § 4, pagg. 584, 598, 604.

(d) Montf. Prælim. ad tom. I *Collect. PP. Græc.* pagg. xv-xxix.

(e) Id. ibid. § 5, pag. xix.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΤΩΝ ΕΙΚΟΣΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΑ ΔΕΚΑ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

EX VIGINTI, LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΡΩΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Προοίμιον.

α'. Τίνα καὶ ὁπόσα ἐκαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

β'. Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

γ'. Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωσθεά πολιτεία.

δ'. Τί δὴ ποτε τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρητησάμεθα.

ε'. Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καιρῆς Διαθήκης τρόπος.

ς'. Τίς ὁ κατὰ τὴν Καιρὴν Διαθήκην κατηγορητέος ὁ κατὰ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

ζ'. Πῶς ὁ Χριστὸς τὰ παρὰ Μωσθεῖ πρότερον ἐντελέσας, καιρῆς καὶ νέας εἰσαγωγέως κατέστη πολιτείας.

η'. Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.

θ'. Τί δὴ ποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς, καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς πολυκαυδίας σπουδάζεται.

ι'. Τίτι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῶν καὶ θυεῖν τῷ Θεῷ τὰ γεώδη παραδέδοται.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἰδοὺ δὴ σοι, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, Θεόδοτε, ἐκρὲ Θεοῦ ἀνθρώπε, σὺν Θεῷ καὶ σὺν αὐτῷ γε τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ Θεοῦ Λόγῳ, μετὰ τὴν πρώτην προπαρασκευὴν τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐν ὅλοις πεντεκαίδεκα συγγράμμασι διαπεποιημένοις ἡμῖν, μέγα τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐξανύεται. Δέχου δὴ τα, ὧ C
ψιλλῆ κεφαλῇ, τὴν αἴτησιν, καὶ ταῖς εὐχαῖς ἡμῖν συμπόνει, τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν ἕδῃ λοιπὸν ἐκ τῶν

HÆC INSUNT IN PRIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Proœmium.

1. Quænam et quanta in hacce tractatione promittantur.

2. Quisnam sit modus colendi Dei ex Christianismi præcepto.

3. Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

4. Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorundem vivendi institutum recusarimus.

5. Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

6. Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.

B 7. Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.

8. Quod quæ Christianismum amplexa est vita in duas species divisa est.

9. Quam ob causam non ut prius illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

10. Qua de causa non ita nobis, quemadmodum prius incendere, et sacrificare Deo terrestria permissum est.

I PROœMIUM.

Ecce tibi, sacer homo Dei ac divina res inter episcopos, Théodote, post prius opus *De præparatione evangelica* quod totis quindecim libris elaboravimus, Dei atque ipsius Salvatoris nostri Deique Verbi auxilio, etiam præsens magnum hoc a nobis perficiendum suscipitur. Petitioni igitur nostræ, charum caput, locum concedito, precibusque tuis laborem nostrum adjuva, quo deinceps demonstria-

tionem evangelicam ex prædictionibus quæ a prima origine apud Hebræos promulgatæ exstant, exponere instituimus. Quomodo autem et qua ratione? ut nempe illis Deo charissimis, quos nosti omnium decantatos vocibus, Mose, inquam, et qui post hunc excelsplenduerunt divinis beatissque prophetis ac sacris scriptoribus testibus utamur, atque ab illis prænuntiata ostendamus, quæ multis post demum sæculis in lucem prodita, atque per Salvatoris evangelicam demonstrationem in rem deducta sunt, quæque adhuc præsentî ætate in conspectu nostro perficiuntur, longe prius ab iisdem, divino Spiritu docente, percepta; ita ut absentia tanquam præsentia, et quæ nondum usquam erant, tanquam evidenter jam existentia intuerentur; nec hoc solum, sed etiam posteris scripto quæ olim essent futura præsignarent: ut jam alii quoque ex illis scirent futura cognoscerentque, et quotidie oraculorum illorum eventus et effectus præstolarentur. Qualia vero illa? infinita sane, aliaque omnivaria, et de omnibus communibus pariter et particularibus, quæque jam singulos spectarent homines, jam integras universitates; proprieque de rebus Hebræorum, atque similiter de externis gentibus; ut sunt eversiones urbium, temporum mutationes, rerum vicissitudines, adfuturorumque bonorum præsentiam, et contraria immittenda mala, ut gentium subjugationes ac servitutem, urbium obsidiones, integrorum regnorum eversiones vel instaurationes, atque alia infinita longis post temporibus eventura prænuntiavere. Verum hæc singula enumerari a nobis, præsentis instituti ratio neuntiquam postulat. Itaque quamplurimis interim in aliud tempus dilatis, facile vel ex horum quæ adferemus veritate, monstrabitur.

CAPUT I.

Quenam et quanta in hac tractatione promittantur.

Quæ igitur nobis in præsentî ex prophetis vaticiniis ad evangelicam demonstrationem persequi re videatur, cum maxime opportunum est exponere. Edixerunt nimirum prophetæ fore ut nominatim Christus, idemque Verbum Dei, ipseque Deus ac Dominus, et magnus quidam Angelus consilii inter homines versaturus esset, universo orbi, gentium Græcarum pariter et barbararum futurus Doctor veræ cognitionis Dei et pietatis in Deum, universi opificem, sicut evangelicum profitetur præconium: illumque ipsum futurum puerum, filiumque hominis vocatum iri, ut qui genus ab hominibus ducturus sit, nasciturusque ex virgine, nova quadam atque inusitata generationis ratione. Et quod maxime dignum est admiratione, ne locum quidem nativitatis ejus Bethlehem. omnibus etiamnum hodie qui ad illum spectandum extremis ab terræ finibus accurrunt decantatum, silentio involventes præterierunt, sed et hunc claris verbis proclamaverunt: sicut etiam tempus adventus et apparitionis ejus, quo præcise ille inter homines versatus est, lidem veluti rebus prævertentes divino ore nuntia-

A ἀνάκαθεν παρ' Ἑβραίοις ἀνακειμένων προβόρῃσεων παραστήσασθαι πειρωμένους. Πῶς δὴ, καὶ τίνα τρόπον τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους, οἶσα δὴ πού τοὺς βουμένους παρὰ τοῖς ἀνδράσι, Μωϋσέα δὴ λέγω, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἐκλάμπαντας θεοπρεπεῖς, καὶ τοὺς μακαρίους προφήτας τε καὶ ἱεροφάντας, μάρτυσιν ἀποχρώμενοι, ἐξ αὐτῶν τ' ἐπιδεικνύναι προφηρημένοι τὰ μακροῖς ὑστερον αἰῶσιν εἰς φῶς ἐλθόντα, καὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματευθέντα, τὰ τε καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰσέτι νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν συντελούμενα θεῷ Πνεύματι προειληφότα· ὡς ἂν παρόντα τὰ μὴ παρόντα, καὶ τὰ μηδέπω μηδαμῶς ὄντα, ὡς ἐναργῶς ὄντα κατωπευκτότα· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετέπειτα διὰ γραφῆς τὰ μέλλοντά ποτε ἔσεσθαι προμεμηνηκτότα· ὥστε ἤδη καὶ ἐτέρους ἐξ αὐτῶν εἰδέναι τε καὶ γνωρίζειν τὸ μέλλον δύνασθαι, ὁσημέραι τε προσδοκᾶν τῶν λογίων τὰ ἀποτελέσματα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μυρία μὲν ἂν εἴη, καὶ ἄλλα παντοῖά τε, καὶ περὶ πάντων, κοινῶν τε καὶ τῶν ἀνὰ μέρος, καθ' ἕκαστόν τε ἀνδρα, καὶ περὶ τῶν καθόλου· ἰδίως τε ἀμφὶ τῶν καθ' Ἑβραίους πραγμάτων, καὶ αὐτὰ πάλιν περὶ τῶν ἐξωθεν ἔθνῶν· οἷον δὴ πόλεων ἀναστάσεις, καιρῶν τε ἀλλαγὰς, καὶ πραγμάτων μεταβολὰς, μελλόντων τε ἀγαθῶν παρουσίας, καὶ τῶν ἐναντίων ἐπιφορὰς, ἀνδραποδισμοὺς ἔθνῶν, πόλεων πολιορκίας, τῶν καθόλου βασιλείων μεταστάσεις τε καὶ καταστάσεις, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τῶν ἔσεσθαι μακροῖς ὑστερον χρόνοι· μελλόντων, προεκήρυκτων. Ἄλλ' οὐ τοῦτων ὄγε παρῶν καιρῶν τὸν Ἐλεγγον ἡμᾶς ἀπαίτει παραστήσασθαι· τὰ πολλὰ δὲ εἰσαυθις ὑπερθεμένους, ἐκ τῆς τῶν παρατεθησομένων ἀληθείας ἡρέμα καὶ τῶν ἀποσεσωπημένων τὴν ἀπόδειξιν πιστώσεται.

ciam illorum quæ silentio præterimus, fides de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνα καὶ ὅποσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

Τίνα τοίνυν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῶν προφητικῶν προβόρῃσεων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν εὖ ἂν ἔχοι συντελεῖν, καιρὸς ἂν εἴη λέγειν. Χριστὸν ὀνομαστέ καὶ Θεοῦ Λόγον, αὐτὸν τε Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τίνα μεγάλης βουλῆς ἄγγελον ἐπιδημήσειν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους ἔφασαν, πάντων τε τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων διδάσκαλον ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν Θεὸν εὐσεβείας καταστήσεσθαι, ἧ τὸ εὐαγγελικὸν περιέχει κήρυγμα· καὶ τοῦτον αὐτὸν παιδίον ἔσεσθαι, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου κληθήσεσθαι, γένος τε ὄθεν κατάξει· καὶ τίνα ξένον ἐκ παρθένου τρόπον αὐτοῦ τῆς ἀποτέξεως· καὶ τό γε παραδοξότατον, ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἐκ περάτων γῆς εἰσέτι σήμερον ἐπὶ θέαν σπεύδουσι βοῦμένους, τῆς ἐν Βηθλεὲμ γενέσεως αὐτοῦ χωρῶν, σωπῆ δόντες παρῆλθον, ἀλλὰ καὶ τοῦτο λευκοῖς ὀνόμασιν ἐξεβόησαν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, καθ' οὓς ἀκριβῶς οὗτος ἐπεδήμη τῷ βίῳ, ὥσπερ φθάσαντες οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν πραγμάτων ἐθέσπισαν. Πάρεστι δὲ σοι, μετὰ χειρᾶς ἀναλαβόντι τὴν σπουδὴν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἐν ταῖς δηλούμεναις προφητικαῖς προβόρῃσει πάσας

ὁμοῦ περιεχομένης τὰς ὑπὸ τῶν θεσπεσιῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρομένης αὐτοῦ δὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παραδόξου θαυματουργίας, καὶ τὰς ἐνθέους αὐτοῦ καὶ παναρέτους περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας διδασκαλίας. Καὶ τί δεῖ θαυμάζειν, ὅτε καὶ τὸν νέον τῆς εὐσεβείας τρόπον, τὸν (1) πρὸς αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγεγμένον, διαρρήδην ἀνακηρύττουσι, κλησίν τε μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ Καινῆς Διαθήκης διδασκαλίαν; Ναὶ μὴν ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστίας καὶ ἀντιλογίας, ἀρχόντων τε ἐπαναστάσεις, διδασκάλων φθόνους, ἐνδὸς μαθητοῦ προδοσίαν, ἐχθρῶν διαβολὰς, συκοφαντῶν κατηγορίας, δικαστῶν κατακρίσεις, ὕβρεις ἀτίμους, μάλιστα ἐκτόπους, δυσφήμους λοιδορίας, ἐπὶ πᾶσι τὴν ἐπονείδιστον θάνατον· αὐτοῦ τε ἐπὶ τούτοις σιωπῆν θαυμάσιον, πρῶτότά τε καὶ καρτερίαν, ἀμήχανόν τε ὄσην ὑπομονὴν καὶ ἀνεξίκακίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἀντικρως περὶ ἐνδὸς ἐν ὑστάτοις ποτὲ χρόνοις ἤξοντος, καὶ τοιαῦτα ἐν ἀνθρώποις πεισομένου, σαφῶς δι' ὧν προειλήφασαι, τὰ παλαιάτα Ἑβραίων περίσθησι λόγια, ἐπιμαρτυρούμενα τὴν μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν τοῦ δηλουμένου, τὴν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς φανέρωσιν, τὴν τοῦ θείου Πνεύματος εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν· τὴν εἰς οὐρανούς ἄνοδον αὐτοῦ, τὴν Πατρὸς ἔνθρονον βασιλείας ἔδρυσιν, τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ βίου δευτέραν αὐτῷ ἐσομένην ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις θρήνηος ἀκούση καὶ ὀλοφυρμούς ἐκάστου τῶν προφητῶν διαφόρως ὀλοφυρομένου, καὶ ἀποκλαιόμενου, ὅσα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τῆς εἰς τὸν προκηρυχθέντα δυσσεβείας ἔνεκα μετελεύσεσθαι κακὰ ἐμελέεν, ὡς τὸ βασιλεῖον αὐτῶν, ἀνωθεν ἐκ πατέρων εἰς ἐκείνους διαρκέσαν τοὺς καιροὺς, παντελῆ καθαιρεῖσιν μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τόλμαν αὐτῶν ὑπομενεῖ· ὡς οἱ πάτριαι αὐτῶν νόμοι καταλυθήσονται, ὡς τῆς παλαιᾶς θρησκείας αὐτῶν ἀποστερήσονται, ὡς τῆς ἐκ προγόνων αὐτονομίας ἐκπεσοῦνται· ὡς ἀντ' ἐλευθέρων δοῦλοι τῶν ἐχθρῶν καταστήσονται, ὡς ἡ βασιλικὴ μητροπόλις αὐτῶν πυρρκαυστος γενήσεται, ὡς τὸ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἄγνόν ἐμπρησθὲν καὶ ἐσάτην, ἐρημίαν ὑπομενεῖ· ὡς ἀντὶ τῶν πάλαι οἰκητόρων ὑπὸ ὀμοφύλων (1) ἔθνῶν ἡ πόλις αὐτῶν κατοικισθήσεται, ὡς εἰς πάντα τὰ ἔθνη καθ' ὅλης οἰκουμένης διασπαρήσονται, ὡς οὐκέτι αὐτοῖς ἡ τῶν κακῶν παῦλα, οὐδέ τις ἀνάνευσις τῶν συμφορῶν ἐλπισθήσεται· ἃ καὶ τυφλῶ, φασί, ὄηλα, εἰσέτι νῦν τὴν τῶν λόγων ὄψιν αὐτοῖς ἔργως ἐνδεικνυται, ἐκ πρώτης αὐτῆς ἡμέρας, ἐξ ἧς ἀθέους ἤφρατο κατὰ Χριστοῦ χεῖρας, τὴν τῶν κακῶν ἀρχὴν εἰς αὐτοὺς ἐπισπώμενοι. Οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῖς θεσπεσίως ἀνδράσιν ἐπὶ σκυθρωποῖς τὰ τῶν προρρήσεων ἰστένασι, οὐδὲ μέχρι τῶν λυπηρῶν ἐπιτείνεσθαι τὴν πρόγνωσιν· ἀλλὰ γὰρ εἰς τὸ φαειρὸν μεταβάλλοντες, αὐθις ἀγαθῶν ἀγγελίας ἀθρόως ἅπασιν ἀνθρώποις ἐπὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ προεκέρυττον, ἀντὶ τῆς ἐνδὸς ἔθνους ἀπόδοξής πᾶν ἔθνος καὶ γένος ἀνθρώπων θεογνωσίαν εὐαγγελιζόμενοι, καὶ δαιμόνων ἀποφυγῆν, ἀγνωσίας τε καὶ ἐλάνης ἀπαλλαγῆν, φωτός τε καὶ εὐσεβείας ἀνά-

A vere. Licebit etiam tibi studiosè admoventi operam, videre ad oculum in prophetis quæ proditæ sunt prædictionibus, universa simul comprehendere testata divinis evangelistis ipsius Salvatoris nostri Jesu Christi stupenda miracula, divinas ejus et plenarum omnis virtutis de vera pietate doctrinas. Et quid mirum hoc, cum et novam rationem pietatis omnibus hominibus ab eo commendandam perspicue prædicent, vocationemque discipulorum ejus ac Novi doctrinam Testamenti. Nec minus certe præterea Judæorum in ipsum incredulitatem et contradictiones, principum iurrectiones, doctorum invidiam, unius discipuli proditorem, calumnias hostium, sycophantarum accusationes, judicium condemnationes, turpes ignominias, flagella gravissima, infamia probra, et super omnibus hisce mortem contumeliosam. Ipsius ad hæc admirandum silentium, lenitatem et constantiam, incredibilemque quantam patientiam malorumque tolerantiam. Hæc omnia diserte de uno quodam in postremis olim venturo temporibus atque inter homines talia exantlaturo perspicue prænuntiant, traduntque antiquissima Hebræorum oracula; simulque testantur eandem post mortem iterum reversurum in vitam, discipulis suis appariturum, divinumque Spiritum in illos emissurum. Reditum item ejus memorant in cælos, firmamque in throno regni Patris sedem, atque in consummatione sæculi futurum iterum alterum ejus adventum gloriosum. Super omnibus hisce threnos percipies atque ejulatus singulorum prophetarum multifariam quiritantium atque deplorantium quanta populo Judaico ob impietatem in hunc patratam susinenda essent mala: quod regnum ipsorum a patrum temporibus usque ad illorum ætatem continuatum, funditus esset evertendum post ea quæ in Christum ausi fuissent: quod patriæ ipsorum leges dissolvendæ, quod ipsi veteri cultu suo religioso privandi, atque libertate avita exuendi, quod pro liberis servi hostium futuri essent: quod regia ipsorum metropolis tradenda flammis, et religiosum illorum et sanctum templum conflagraturum atque extremam experturum solitudinem: quod pro avitis incolis urbs eorum alienis inhabitanda nationibus, quod in omnes gentes per totum orbem terrarum dispergendi, quod nulla amplius a malis requies, neque a calamitatibus respiratio speranda illis foret: quæ cæco, quod aiunt, manifesta, etiam nunc verborum vim rebus ipsis demonstrant, cum a prima illa die qua impias manus Judæi in Christum tulerunt, malorum initium in se contraxerint. Non libuit autem divinis prophetis prædictiones suas in mœstis finire, neque ultra tristitia extendere vaticinandi facultatem, sed I' ad pulchrum conversi iidem vicissim bonorum significationes magno numero, omnibus hominibus Christi adventu impertiendorum prænuntiaverunt: fore scilicet, ut pro unius gentis rejectione, omnes

(1) Sic correctimus pro τοῦ. EDITION. PATROL

(1) Leg. ἀλλοφύλων.

populi et nationes hominum per Evangelium edocentur veri Dei cognitionem, dæmonas deserant, ignorantiamque exuant et errores, lux autem ac pietas longe lateque resplendoat : ut a Christi discipulis universus orbis repleatur ejus dogmate, ut Evangelium ab illis doceantur omnes homines novam miramque complectens pietatis rationem : atque ut Ecclesiæ Christi per eosdem in omnibus gentibus constituentur, et unus populus Christianus nominetur per universum qua patet incolis orbem terrarum. Futurum esse etiam, ut quæ subinde a principibus regibusque contra Ecclesiam Christi excitandæ sint persecutiones, nihil ad evertendam illam valeant, utpote quæ Dei robore firmatur. Hæc et tanta cum ab Hebræorum theologis proclamata fuerint, atque etiamnum omnibus palam illarum rerum eventus se ostendat, quis non divinum illorum virorum spiritum admiretur? quis non disciplinam et dogmata religionis ipsorum et philosophiæ fateatur genuina ac verissima esse? siquidem demonstrationem præ se ferunt non quidem compositis atque ornatis verbis, neque vi dicendi aut per-versi artificii argumentationibus ad decipiendum comparatis, sed simplici et remoto a fraude doctrinæ genere, cujus genuinæ sinceræque veritati fidem facit virtus et cognitio Numinis quæ in divinis illis viris fuit. Qui igitur potuerunt res, quæ longis sæculis post evenerunt, tot millenis ante annis, non humano sed divino videre spiritu, quidni digni fide sint ut dogmata quæ discipulos suos edocuerunt, vera esse credantur? Probe etiam novi usitatum esse omnibus, qui Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum eumdem vere Christum Dei esse, ita ut par est, instituunt demonstrare, ante omnia facere fidem, quod non aliter in eum quam prophetis testimoniis de eo editis congruenter credant : deinde et hoc ipsum coram omnibus cum quibus in sermonem descendunt, haud diffiliter, quod singularis studii ac laboris sit, 'singula capita Evangelii posse demonstrationibus suis firmare. Unde necessario ad hoc ipsum delatus, Dei auxilio tentabo secundum prænuntiata ex ipsis illis Hebræorum theologis, integram universæ evangelicæ demonstrationis tractationem tradere. Quod vero studium præsentis opere a me impenditur, non Judæis oppugnantibus, ut putet aliquis, est destinatum, apage; tantum enim ab hoc abest, ut potius pro illis, si sanam mentem afferant, faciat : firmat siquidem Christianam rem petito a longis ab hinc prædictionibus testimonio : rem Judæorum autem, ex perfecta prophetiarum quas illi habent impletione. Juvabit quoque Græcorum filios sive ethnicos, qui animis bene constitutis accesserint, per admirandam futurorum prænotionem rerumque secundum prædictiones eventum, simul ostendendo divinam atque certissimam dogmatum nostrorum veritatem, simulque solidiore demonstratione obturando linguas patronorum mendacii, quam nusquam nobis suppetere contendunt sycophantæ, etiam atque

A λαμψιν· καὶ ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ τὸν πάντα κόσμον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἐμπλήσουσιν, ὅπως καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιον αὐτῶν κηρυχθήσεται, καινόν τινα καὶ ξενίζοντα τρόπον εὐσεβείας περιέχον· καὶ ὡς Ἐκκλησίαι Χριστοῦ δι' αὐτῶν ἐν ὅλοις τοῖς ἔθνεσι συστήσονται, καὶ ὡς ἐνδὸς ὁ Χριστιανῶν λαὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀνομασθήσεται· καὶ ὡς αἱ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπαναστάσεις οὐδὲν εἰς τὸ καθελθῆναι αὐτὴν, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κραταιουμένην, ἰσχύσουσι. Τοσοῦτων διὰ τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων ἀναπεφωνημένων, καὶ εἰς δεῦρο πᾶσιν εἰς φανερόν τὰς ἐκβάσεις ἐπιδεικνυμένων, τίς οὐκ ἂν τὸ ἔνθεον ἀποθαυμάσειε τῶν ἀνδρῶν; τίς δ' οὐχὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεοσεβείας καὶ φιλοσοφίας τὰ μαθήματά τε καὶ τὰ δόγματα κύρια καὶ ἀληθῆ εἶναι ὁμολογήσει; τὴν ἀπόδειξιν παραχόμενα οὐκ ἐν λέξει κεκομψευμέναις, οὐδ' ἐν δεινότητι λόγων, ἢ κακοτέχνους ἀπάταις συλλογισμῶν· ἐν ἀπλῆ δὲ καὶ ἀπανούργῳ διδασκαλίᾳ, ἧς τὸ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τῆς ἀληθείας ἢ τῶν θεσπεσιῶν αὐτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἀρετὴ τε καὶ θεογνωσία παρίστησιν. Οἱ γοῦν τὰ μακροῖς αἰῶσιν ὕστερον εἰς φῶς ἐλθόντα πόρρωθεν μυρίασι ἄνωθεν χρόνοις οὐκ ἀνθρωπίνῳ, θεῶν δὲ πνεύματι κατοπιεῦσαι δεδυνημένοι, πῶς οὐκ ἄξιοι ἂν εἶεν καὶ περὶ ὧν τοὺς φοιτητὰς ἐξεπαίδευον δογμάτων πιστεύεσθαι; Εἰ μὲν οὖν οἶδα ἀκριβῶς, ὅτι πρόχειρον ἅπασιν, τοῖς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ἀληθῶς ὄντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ γνησίως παραδεδεγμένοις, πρῶτον μὲν πειθῆναι αὐτοὺς δοκεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως εἰς αὐτὸν πεπιστευέασιν ἢ ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητικαῖς μαρτυρίαις ἀκολουθῶς· ἔπειτα τοῦτ' αὐτὸ καὶ πᾶσιν, οἷς ἂν εἰς λόγους καταβαίνοιεν προβάλλεσθαι· μὴ μὴ βραδίως τὸ ἐπάγγελμα πιστοῦσθαι ταῖς ἀποδείξεσι δύνασθαι. Ὅθεν ἀναγκαιῶς ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸ παρελθὼν, σὺν Θεῷ βοηθῶ, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα τὴν ἐντελῆ πάσης τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματείας ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων παραστήσασθαι πειράσομαι. Σπουδαίολογεῖται δέ μοι ἡ γραφὴ, οὐχ ὡς ἂν τις φαίη κατὰ Ἰουδαίων, ἅπαγε, πολλοῦγε καὶ δεῖ· πρὸς αὐτῶν μὲν οὖν, εἰ εὐγνωμονοῖεν, τυγχάνει· συνίστησι γὰρ τὰ μὲν Χριστιανῶν διὰ τῆς ἀνέκαθεν προβόρῃσεως ἐπιμαρτυρίας, τὰ δ' ἐκείνων διὰ τῆς τῶν παρ' αὐτοῖς προφητειῶν ἀποτελεσματικῆς συμπληρώσεως. Ἀρμόσειε δ' ἂν καὶ παισὶν Ἑλλήνων, εἰ εὐγνωμονοῖεν, διὰ τῆς παραδόξου τῶν μελλόντων προγνώσεως, τῆς τε τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς προβόρῃσεις ἐκβάσεως· ὁμοῦ μὲν τὸ ἔνθεον καὶ ἀψευδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἐπιδεικνυμένη, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰς τῶν ψευδηγόρων γλώττας ἐπιστομιζούσα διὰ τῆς λογικωτέρας ἀποδείξεως, ἧς οὐδαμῶς ἡμῖν οἱ συκοφάνται μετεῖναι διατείνονται, εὐ μάλα ὀσημέραι ταῖς καθ' ἡμῶν διατριβαῖς κατακράτος ἐπενετριβόμενοι. Οὐδὲν γοῦν ἡμᾶς δύνασθαι φασὶ δι' ἀποδείξεως παρέχειν, πίστις δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς ἡμῖν προσιόντας. Καὶ πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην διαβολὴν οὐκ ἂν γένοιτο ἡμῖν ἄλογος ἢ παρούσα πραγματεία. Ναὶ μὴ καὶ τῶν ἀθέων

αἰρέσεων τὰς κατὰ τῶν θεῶν προφητῶν ψευδοδοξίας α
 τε καὶ βλασφημίας ἀπελέγξει διὰ τῆς πρὸς τὰ νέα
 τῶν παλαιῶν συμφωνίας. Τὴν μὲν οὖν μακροτέραν
 καὶ διεξοδικήν τῶν προφητικῶν φωνῶν ἐρμηνείαν
 τανῦν ὁ λόγος ὑπερβήσεται, τοῖς βουλομένοις τοῦτων
 ἐξετάσειν καταλιπὼν, οἷοί τ' ἂν εἰπεῖν τὸν τρόπον.
 Διδασκάλῳ δὲ χρωμένους παραγγέλλεται θεῖψ φάσκοντι,
 «Κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλά, » τοῦτο ζητῶσαι φι-
 λοτιμῆσεται· αὐτὸ μόνον ἀφορμὰς τῆς εἰς τοὺς τόπους
 θεωρίας, καὶ τῶν εἰς τὸ προκαίμενον κατεπειγόντων,
 τὴν εἰς τὸ σαφὲς ἐρμηνείαν παραθησόμενος. Ἄλις
 μὲν δὴ προοιμίῳν ἤδη δὲ καὶ τῶν ἀποδείξεων ἄρξο-
 μαί. Ἐπειδὴ πολὺς ἦν ἐπιβρόβων κατ' ἡμῶν ὁ τῶν
 συκοφαντῶν ὄχλος, μηδὲν δύνασθαι φάσκων δι' ἀπο-
 δείξεων ἐναργεῶς ἀληθείας παρέχειν δεῖγμα, πίστει δὲ
 μόνῃ προσέχειν ἀξιούσιν τοὺς ἡμῖν προσιόντας, τοῦτους β
 δὲ καὶ πείθειν οὐδὲν πλεόν, ἢ σφᾶς αὐτοὺς θρημμά-
 των ἀλόγων δίκην μύσαντας, καὶ εὐ ἀνδρείως ἔπεσθαι
 δεῖν ἀνεξετάστως ἅπασιν τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις,
 παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζετο τῆς ἀλόγου χάριν
 πίστεως· εἰκότως διεκλὼν τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς ἐν
 τῇ προπαρασκευῇ τοῦ παντὸς λόγου, πρώτην μὲν
 τὴν τῶν πολυθέων ἐξεθέμην ἐθνῶν, ἐπεγαλοῦντων
 ἡμῖν, ὅτι δὴ τῶν πατρῶν θεῶν ἀποστάται κατέστη-
 μεν, ἐπὶ μέγα φαμένων τε, ὅτι τὰ βάρβαρα τῶν
 Ἑλλήνων προτετιμῆκαμεν, τὰ παρ' Ἑβραίοις ἀστα-
 σάμενοι λόγια· δευτέραν δὲ τὴν αὐτῶν Ἰουδαίων κατ-
 ηγορίαν, δι' ἧς καὶ αὐτοὶ δόξαιεν ἂν ἡμῖν ἐνδίκως
 ἐπιμέμφεσθαι, ὅτι δὴ ταῖς αὐτῶν Γραφαῖς καταχρώ-
 μενοι, οὐ τὸν ὁμοιον αὐτοῖς μέτιμεν τοῦ βίου τρόπον.
 Τοῦτων δ' οὕτως ἡμῖν διευκρινημένων, πρὸς μὲν τὴν c
 πρώτῃν, ὡς οἷόν τε ἦν, διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπα-
 ρασκευῆς* ἀπηντήσαμεν, Ἕλληνας μὲν εἶναι τοπρὶν
 ὁμολογησαντες, καὶ ἐξ ἐτέρων ἐθνῶν τὰ Ἑλλήνων πε-
 φρονηκότες, ἐκ πατέρων τε τῇ πολυθεῖ ἑλίανθι δε-
 δουλωμένοι· οὐ μὴν μέντοι ἀλόγῳ καὶ ἀνεξετάστῳ
 ὀρμῇ, κρίσει δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ μετατιθέμενοι,
 τὴν τε περὶ τὰ Ἑβραίων λόγια σπουδῆν κεκριμένως
 ἡμῖν καὶ εὐλόγως γεγεννημένην παραστήσαντες. Πρὸς
 δὲ τὴν δευτέραν ὥρα νῦν φράξασθαι, καὶ τὸ λείπον
 ἐπελθεῖν σκέμμα· τοῦτο δ' ἦν πρὸς τοὺς ἐκ περιτο-
 μῆς, ὅπως καὶ νῦν ἐξητασμένοι, ἐνταῦθα δὲ που κατὰ
 καιρὸν ἐν τοῖς σπουδαζομένοις τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀπο-
 δείξεως* ἀναπληρωθησόμενοι. Φέρε οὖν, τὸν ἀπάντων
 Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων θεὸν δι' αὐτοῦ τοῦ Σω-
 τῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι, πρῶτον ἐκεῖνο διασκε-
 ψόμεθα, τίς ὁ τρόπος τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς
 θεοσεβείας· ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἐπιζητουμένων
 ἀπάντων ἐπιθήσομεν τὰς λύσεις.

amplexos prudenti cognitione et sano consilio id nos fecisse decimus. Adversus alteram porro cri-
 minationem jam nos armare tempus est, et quod
 qui ex circumcissione sunt, nondum adhuc a nobis
 in his qui præ manibus sunt, *Demonstrationis Evangelicæ* libris absolvendum. Age igitur, com-
 muni illo omnium Judæorum pariter ac gentium Deo, per ipsummet Salvatorem nostrum invocato,
 primum illud inquiremus, quinam modus et quæ ratio cultus nostri sit quo Deum prosequimur :
 cum hoc ipso enim et singulorum quæ possunt in quæstionem venire, solutionem adjungemus.

etiam quotidie omnibus viribus quando adversus
 nos disputant, huicce insistentes causationi, ut di-
 cant, nihil nos posse demonstratione firmare, sed
 tantum ab iis qui ad nos accedunt fidem habendam
 exigere. Cui calumniæ retundendæ non inopportu-
 na præsens tractatio futura est, sed et ostensa
 novorum cum veteribus concordia impiarum hære-
 sium, falsas opiniones et blasphemias adversus di-
 vinos prophetas profecto revincet. Longiorem au-
 tem et uberiorem prophetarum vocum explicatio-
 nem præsentī opere prætermittam illisque relin-
 quam, qui has altius scrutari voluerint, atque ad
 hoc perficiendum fuerint idonei. Ego autem divino
 præcepto magistro usus sum, quod « paucis
 multa comprehendere »¹ jubet, idque sectari omni
 studio annitar, tantummodo additurus, quæ ansam
 præbeant considerandis et intelligendis locis, per-
 spiciamque eorum quæ ad propositum faciunt in-
 terpretationem exhibere queant. Sed proæmiorum
 quidem satis : jam demonstrationes ordiri juvat.
 Cum enim frequens nobis insultaverit sycophanta-
 rum multitudo, affirmantium nihil nos posse evi-
 denti veritatis ostensione demonstrare, sed tantum
 velle, ut credant qui ad nos veniunt, atque ita at-
 tendant : neque aliud quidquam illis persuasum
 iri, quam ut brutorum pecorum more, cæco impetu,
 nihilque examinantes strenue obsequantur omni-
 bus quæcunque a nobis dicuntur, unde etiam fide-
 les sive credulos ab bruta credulitate appellari
 contingat. Hinc non ab re dividendas quæ nobis
 objiciuntur calumnias existimavi, atque in præpa-
 ratione universi operis, primo quidem loco, illam
 gentium multos colentium deos exposui, qui nobis
 vertunt vitio, quod patriorum deorum desertores
 facti sumus, et tanquam magnum aliquid obje-
 ctant, quod barbara Græcis prætulimus et Hebræo-
 rum oracula fuimus amplexi. Alteram vero crimi-
 nationem illatam a Judæis, qua et ipsi videntur nos
 haud injuria reprehendere, quod ipsorummet sa-
 cris usi litteris, non tamen eamdem vitæ rationem
 sectamur : Cum hæc igitur ita distincte exposita a
 nobis fuerint, priori quidem criminationi, ut res
 tulit, in *Præparatione Evangelica* occurrimus, con-
 fessi ethnico initio nos fuisse atque ex cæteris
 gentibus, Græcos eorumque opiniones prætulisse,
 atque a parentibus errori multos colenti deos ser-
 viisse. Neutiquam autem insano impetu et sine
 examine nos mutasse sententiam, sed judicio so-
 briaque ratione, studium Hebraicorum oraculorum

¹ Eccli. xxxii; al: xxxv, 11.

CAPUT II.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscriptio.

Jam prius quidem a me in *Præparatione Evangelica* dictum est, quod Christianismus nec ethnicismus sit nec Judaismus, sed propriam quamdam gerat in se notam propriumque characterem pietatis; neque novum illum aut absurdum, sed longe antiquissimum, Deoque charis et pietatis ac justitiæ laude illustribus viris, ante Mosis tempora usitatum perspectumque. Verum juvat etiam nunc breviter videre ac considerare quid sit ethnicismus, quid Judaismus; atque utrum alterutri horum addictos invenire liceat charos Deo viros, quibus Moses ipse divini amoris atque pietatis perhibet testimonium. Judaismum non sine ratione dixerit aliquis rempublicam secundum legem Mosis constitutam, ab uno summo dependentem Deo: ethnicismum **II** vero summatum dixeris esse superstitionem ex patriis gentium quarumlibet ritibus plures colentem deos. Ecquid igitur dicturi sumus de viris illis Deo charissimis, qui ante Judaismum exsistite, quorum Moses mentionem facit, ut de Enocho, cui vis his præbet testimonium ¹: « Enoch placuit Deo. » Atque de Noe, de quo rursus ait: « Noe homo justus in generatione sua ². » De Setho itidem ac Japheto, de quibus ita scribit: « Benedictus Dominus Deus Seth, et dilatet Deus Japheth ³. » Ac præterea de Abrahamo, Isaaco et Jacobo, quibus etiam Jobum annumerare consentaneum est, et si qui alii similem hinc vitam fuere sectati. Oportet enim hosce vel Judæos exsistisse vel Ethnicos. At enim Judæi quidem dici jure non possunt, eum eorum temporibus lex Mosis nondum in hominum vitam fuerit introducta. Si enim Judaismus nihil exstitit aliud quam Mosis legum observatio; Moses autem longo post illos de quibus dixi, tempore claruit: evidens est, quod Judæi haud fuerint qui ante Mosis tempora testimonium pietatis tulerunt. Sed neque ethnicos eosdem existimare convenit. Namque de Abrahamo dicitur ⁴, quod domum patriam et cognationem reliquerit, unique soli Deo adhæserit, quem etiam profitetur, cum ait ⁵: « Extendam (manum meam) ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram. » De Jacobo autem apud Moysen scriptum est ⁶, quod domui suæ et omnibus suis præcepit: « Tollite deos alienos de medio vestri; et surgentes ascendamus in Bethel, et faciamus ibi aram Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum et salvavit me in via qua ivi. Et dederunt Jacobo deos alienos, qui erant in manibus eorum, et in aures quæ erant in auribus eorum. Et abscondit ea Jacobus sub terebintho quæ erat in Sichimis, et perdidit ea usque in hodiernum diem. » Si igitur et ab idololatrarum errore alieni fuerunt, et sicut demonstratum est, extra Judaismum constituti: tamen quanquam nec

Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

Εἴρηται μὲν ἤδη καὶ πρότερον ἐν τῇ Προκατασκευῇ, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε Ἑλληνισμὸς τίς ἐστίν οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, οἰκεῖν δὲ τίνα φέρων χαρακτηριστῆρα θεοσεβείας· καὶ τοῦτον οὐ νέον, οὐδὲ ἐκτετοπισμένον, ἀλλ' εὖ μάλα παλαιότατον, καὶ τοῖς πρὸ τῶν Μωυσέως χρόνων θεοφιλέσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ τε καὶ δικαιοσύνῃ μαμαρτυρημένοις συνήθη καὶ γνώριμον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐπιθεωρήσαντες τί ποτ' ἐστὶν ὁ τε Ἑλληνισμὸς καὶ Ἰουδαϊσμὸς, σχεψώμεθα, ποτέρῳ τούτων ὑπηγμένους τοὺς πρὸ Μωυσέως θεοφιλεῖς ἄνδρας, πρὸς αὐτοῦ Μωυσέως θεοφιλεῖς, καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ μαμαρτυρημένους εὐροιμεν **B** ἄν. Τὸν μὲν Ἰουδαϊσμὸν εὐλόγως ἂν τίς ὀνομάσεται τὴν κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον διατεταγαμένην πολιτείαν, ἐνὸς ἐξημμένην τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν, ὡς ἐν κεφαλαίῳ φάναι, τὴν κατὰ τὰ πάτρια τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εἰς πλείονας θεοὺς δεισιδαιμονίαν. Τί οὖν φησαιμεν περὶ τῶν πρὸ Μωυσεως καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ Μωυσῆς ἐμνημόνευσεν, ὅσον, περὶ Ἐνώχ, ὃ μαμαρτυρεῖ λέγων· « Εὐηρέστησε δὲ Ἐνώχ τῷ Θεῷ· » καὶ περὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ πάλιν φησί· « Νῶε δὲ ἦν ἄνθρωπος δίκαιος, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· » περὶ τε τοῦ Σῆθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, περὶ ὧν ταῦτα ἀναγράφει· « Εὐλόγητος Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σῆθ· » καὶ, « Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ· » καὶ ἐτι πρὸς τούτοις περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, οἷς καὶ τὸν Ἰῶβ συναριθμεῖν εὐλόγον, καὶ εἰ τινες ἄλλοι τὸν ἐμπερῆ τούτοις ἐξήλωσαν βίον; Ἄρα γὰρ Ἰουδαίους αὐτοὺς χρῆναι γεγονέαι, ἢ Ἑλληνας. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ἂν εὐλόγως λεγθεῖεν, μήπω τῆς Μωυσέως παρεισαχθείσης τῷ βίῳ νομοθεσίας. Εἰ γὰρ Ἰουδαϊσμὸς οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ ἡ κατὰ Μωυσεῖα πομπεία, Μωυσῆς δὲ μακροῖς ὑστερον χρόνοις τῶν εἰρημμένων ἐπέφηνε· δῆλον, ὡς οὐκ ἂν εἴεν Ἰουδαῖοι οἱ πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐπ' εὐσεβείᾳ μαμαρτυρημένοι. Ἀλλ' οὐδὲ Ἑλληνας προσήκει νομίζειν αὐτοὺς, μὴ τῇ πολυθῆ δεισιδαιμονίᾳ κεκρατημένους. Ὅ τε γὰρ Ἀβραάμ καταλείπει τελείως λέγεται οἶκον πατρῶον καὶ συγγένειαν, καὶ ἐνὶ μόνῳ προσεσχθέναι Θεῷ, ὃν καὶ ὁμολογεῖ φάσκων· « Ἐκπεῦν πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὑψίστον ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ὃ τε Ἰακώβ ἀναγέγραπται παρὰ τῷ Μωυσεῖ φήσας τῷ οἴκῳ καὶ πᾶσι τοῖς αὐτοῦ· « Ἄρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῖους ἐκ μέσου ὑμῶν· καὶ ἀναβῶμεν εἰς Βεθὴλ, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ καὶ ἐσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. Καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακώβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῖους, οἱ ἦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὠσὶν αὐτῶν, καὶ ἐκρυψεν αὐτὰ Ἰακώβ ὑπὸ τὴν τρέβινθον τὴν ἐν Σιχίμοις, καὶ ἀπόλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. » Εἰ δὲ οὖν καὶ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἄλλοτριοι καθεστήχασαν, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ δὲ

¹ Gen. v, 22, 24. ² Gen. vi, 9. ³ Gen. ix, 26, 27. ⁴ Gen. xii, ⁵ Gen. xiv, 22. ⁶ Gen. xxxv, 1-4.

ἐκτὸς γεγονότες ἀπαδειχθῆσαν, ὅμως γε μὴν οὐτε Ἕλληνες οὐτε Ἰουδαῖοι φύντες, θεοφιλεῖς γεγονέναι μεμαρτύρηται, καὶ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς, εἰ καὶ τινες ἄλλοι ὄρα τρίτον ἐπινοεῖν θεοσεβείας τρόπον, δι' οὗ κατορθῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτοῦς. Σκόπει τοιγαροῦν, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτὸ ἦν, τὸ μεταξύ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, τρίτον ἡμῖν ἀποδεδειγμένον τάγμα, παλαιάτατον μὲν καὶ πάντων τυγχάνον πρεσβύτατον, νεωστὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγγεγμένον. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ Χριστιανισμὸς, οὐτε Ἑλληνισμὸς τις ὢν, οὐτε Ἰουδαϊσμός, ἀλλὰ τὸ μεταξύ τούτων, παλαιότατον εὐσεβείας πολιτεῦμα, καὶ ἀρχαιοτάτη μὲν τις φιλοσοφία, πλην ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ἑλθῆς τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη ὥστε τὸν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν μετατιθέμενον οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν ἐκπίπτειν· οὐδ' αὖ πάλιν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐθελοθηρακείας ἀναχωροῦντα, εὐθὺς Ἑλλήνα γενέσθαι· τὸν δὲ ἐξ ἑκατέρου τάγματος, ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μεθιστάμενον ἐπὶ τὸν μέσον παριέναι νόμον τε καὶ βίον τὸν τῶν πάλαι θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν, ὃν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μακρὸν ἐψησχάσαντα χρόνον, αἷθις ἀνευώσατο ἀκολούθως τοῖς αὐτοῦ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν περὶ τούτων αὐτῶν θεοπίσμασιν. Ἐν γοῦν τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησιμοῖς αὐτῆς ὁ Μωϋσῆς ἀναγράφει θεοπέζων, ὡς ὅτι μελλήσουσιν ἐν ὑστέροις ποτὲ χρόνοις, οὐχ οἱ τοῦ Ἀβραάμ ἀπόγονοι, οὐδ' οἱ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ γὰρ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας, εὐλογίας παρὰ Θεοῦ καταξυωθήσονται. Γράφει δὲ οὕτως· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Ἀβραάμ· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἂν σοι δείξω. Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ πάλιν ὁ Θεὸς εἶπε· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Πῶς δ' ἂν ἐμελλον τῷ Ἀβραάμ ἐνευλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, εἰ μὴδὲν τι προσήκοντες ὑπῆρχον αὐτῷ, μήτε κατὰ ψυχῆς τρόπον, μήτε κατὰ σώματος συγγένειαν; Τῆς τε γὰρ κατὰ σάρκα συγγενείας τίς ἦν πρὸς τὸν Ἀβραάμ συγγένεια, Σκύθαις φέρε εἰπεῖν, ἢ Αἰγυπτίοις, ἢ Αἰθίοσιν, ἢ Ἰνδοῖς, ἢ Βρεττανίοις, ἢ Ἰσπανοῖς; ἢ πῶς ἂν ταῦτα τὰ ἔθνη καὶ εἴ τι τούτων ἀπωκισμένα τῆς πρὸς τὸν Ἀβραάμ κατὰ σάρκα συγγενείας χάριν ἐμελλον εὐλογηθήσονται; Ἄλλ' οὐδὲ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλογίας εἰκὸς ἦν κοινωθήσονται τῷ Ἀβραάμ πάντα τὰ ἔθνη. Πῶς γάρ; ὅτε τὰ μὲν αὐτῶν ἐκθέμοις μητρογαμιαῖς καὶ θυγατρομειξιαῖς, τὰ δ' ἀκόλαστοις ὁμιλιαῖς ἀρρένων πρὸς ἄρρενας ἀνεφύρετο, τὰ δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐν ἀνθρω-

A ethnici essent nec Judæi, Deo charos nihilominus justosque si ulli unquam alii, et pios exstitisse, testimonium habuerunt. Convenit igitur tertium quemdam mente concipere cultus divini modum, secundum quem recte vivere poterant. Vide igitur situe hæc illa ipsa tertia demonstrata nobis inter Judaismum et ethnicismum media ratio, antiquissima quidem omnesque alias ætate antecellens, sed quam recenter omnibus gentibus Salvator noster annuntiavit. Atque hæc Christianismus utique fuerit, utpote qui nec ethnicismus est nec Judaismus, inter utrumque media antiquissima quædam cultus divini administratio ac status, genusque philosophiæ vetustissimum, sed recens omnibus hominibus per universum terrarum orbem sancitum : ita B ut qui ab ethnicismo ad Christianismum transit, non in Judaismum excidat ; neque rursus, qui recedit ab Judaico voluntario cultu, statim fiat ethnicus : sed qui utroque ordine relicto, ethnicismum deserit atque Judaismum, is mediam subit legem vitamque priscorum charissimorum Deo et justorum virorum, quam Salvator ac Dominus noster, cum per longum illa tempus consopita jacuisset, excitavit iterum instauravitque, ita uti Mosis et cæterorum prophetarum vocibus hoc ipsum prædictum fuerat. Nam et in oraculis, quæ Abrahamo edita divinitus Moses testatur, scribit quod futuris olim temporibus non Abrahami posteris et ex semine ejus prognati Judæi, sed omnes tribus terræ et omnes gentes per similem cultus Dei rationem quo Abrahamus, benedictionem divinam essent obtenturi. Ita enim ait : « Et dixit Dominus ad Abraham : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et ex domo patris tui, et vade in terram quam tibi demonstravero. Et faciam te in gentem magnam : et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus. Et benedicam benedictes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ. » Atque iterum dixit Deus : « Nunquid abscondam ego ab Abrahamo servo meo, quæ ego facio? Abraham autem fiet in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ. » Quomodo autem in Abrahamo benedicendæ essent omnes gentes et omnes tribus terræ, si quidem nulla ratione eum contingerent, neque animi ratione, neque cognatione corporis? Nam quod ad corporis cognationem attinet, quænam quæso, cum Abrahamo intercedit propinquitas, Scythis verbi gratia vel Ægyptiis, aut Æthiopicibus, Indis, Britannis vel Hispanis? aut quomodo hæc gentes vel ab his etiam remotiores, benedicendæ fuerunt propter cognationem cum Abrahamo, quod ad carnem pertinet? Sed neque quod ad animorum cognationem, erat congruens gentes omnes de benedictione communi cum Abrahamo participare. Qui enim? cum aliæ nefandas matrum nuptias vel siliarum concubitus probarent, aliæ polluerunt sese incesta mare

• Gen. xii. 1-5. • Gen. xviii, 17.

cum maribus libidine : alii cultum Numinis in hominibus immolandis, vel divina veneratione brutis animantibus aut idolis, ex inanima materia fabricatis exhibita ponerent, vel in spirituum multiplicis erroris auctorum superstitionibus collocarent : aliæ vivos exurerent ætate proveciores, aliæ etiam charissimos non dubitarent flammis tradere, aliæ vita spoliatorum vesci carnibus pulchrum et pium esse existimarent. Quomodo igitur eos qui tam belluinam ducerent vitam, consentaneum erat benedictionis viri Deo charissimi fieri consortes, nisi utique belluina illa vita abjecta et relicta, consimilem Abrahamo pietatem aliquando essent amplexuri? Nam et iste alienigena et alienus perhibetur ad eam quam deinde professus est transiisse pietatem, avitæque superstitionem deseruisse, domum, cognationem, mores patrios et vitæ, in qua genitus erat, rationem missam fecisse; Deo autem esse obsecutus, qui etiam oracula scriptis prodita illi edidit. Si igitur Moses qui post Abrahamum exstitit, et reipublicæ publicam per promulgatas a se leges Judæorum genti condidit ac fundavit, ejuscemodi leges sanxisset, quas viri Deo chari ante eum recte agendo observassent, et quæ omnibus gentibus congruere, ut omnes tribus terræ et omnes gentes secundum Mosis constitutionem Deum colerent : fas erat affirmare, quod omnes ex omnibus gentibus Deum ex lege Mosaica pie colentes et Judaismum sectantes, Judæisque secundum legem conjunctos, Abrahami benedictione benedicendos esse divina oracula prænuntiaverint. Oportebat etiam nos leges a Mose sancitas observare. Cum autem conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit cæteris congruens gentibus, sed tantummodo Judæis, neque hisce universis, sed solum versantibus in terra Judaica : necessarium omnino erat aliam constitui rationem, qua præter legem Mosaicam possent gentes ubique terrarum incolentes, quæ consimilem Abrahamo vitam ducerent, eamdem cum illo benedictionem obtinere.

Γ. CAPUT III.

Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

Quod autem constitutiones Mosaicæ Judæis tantummodo, ut dixi, neque hisce omnibus (non enim iis qui in dispersione victitabant, sed solis in Palæstina versantibus) accommodatæ fuerint : evidens tibi erit ita colligenti. Ait alicubi Moses legeque præcipit ¹⁰ : « Ter quovis anno apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo. » Atque adhuc magis perspicue, ubinam triplici per annum tempore universos convenire oporteret, determinat cum ait ¹¹ : « Tribus temporibus anni apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo, in loco quem delegerit Dominus. » Vides, quod non in civitate quacunque, nec quovis ubi sors tulerit loco convenire jubet, sed « in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus ¹². » Ibi tribus per an-

Α ποθυσιαις, και ζῶων ἀλόγων θεοποιαις, ἀψύχου τε ὕλης ἰδρύμασι και πνευμάτων πολυπλανῶν δεισιδαιμονιαις ἀνετίθετο· τὰ δὲ ζῶντας κατακαίειν τοὺς γεγηρακότας· τὰ δὲ πύρι τοὺς φιλότατους παραδιδόναι· τὰ δὲ και νεκρῶν ἀπογεύεσθαι καλὸν εἶναι και εὐσεβὲς ἡγεῖτο. Πῶς οὖν τοὺς ἐν τῷ τοιοῦτω θηριώδει βίῳ προηγμένους τῆς τοῦ θεοφιλοῦς μετασχεῖν οἶόν τε ἦν εὐλογίας, εἰ μὴ ποτ' ἄρα τῆς θηριωδίας μεταβαλόντες, τοῦ ὁμοίου τρόπου τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας ἡμελλόν ποτε μεταλήψεσθαι; Ἐπεὶ κάκεινος ἀλλοθενῆς τις ὦν και ἀλλότριος, ἥς ὕστερον μετῆλθεν εὐσεβείας λέγεται μετατεθεῖσθαι, και τῆς πατρικῆς δεισιδαιμονίας μεταδεβῆσθαι, οἰκόν τε και συγγένειαν, και ἔθνη πάτρια, βίου τε ἀγωγῆν, ἐν ἧ γεγέννητό τε και τέθραπτο, καταλελοιπέναι· ἡκολουθηκέναι δὲ Θεῷ, τῷ και τοὺς χρησμούς αὐτῷ τοὺς ἀναγράφτους δεδωκότι. Εἰ μὲν οὖν Μωϋσῆς μετὰ τὸν Ἀβραάμ γενόμενος, και πολιτεῖαν τινὰ διὰ τῆς ἐκδοθείσης ὑπ' αὐτοῦ νομοθεσίας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καταδεβλημένος τοιαῦτα ἐνομοθέτησεν, οἷα και τοῖς πρὸ αὐτοῦ θεοφιλέσι κατέρρωτο, και οἷα δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόττειν, ὡς δύνασθαι κατὰ τὴν Μωϋσέως διαταγὴν πάσας τὰς φυλάς τῆς γῆς, και πάντα τὰ ἔθνη θεοσεβεῖν· ἦν εἰπεῖν, ὅτι διὰ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνων θεοσεβῆσαντας, και τὸν Ἰουδαϊσμὸν ζηλώσαντας, πρὸς αὐτοὺς τε γεννησομένους κατὰ τὸν νόμον, εὐλογηθῆσθαι τῇ τοῦ Ἀβραάμ εὐλογίᾳ προηγέρευε τὰ λόγια. Ἐχρῆν δὲ και ἡμᾶς τὰ παρὰ Μωϋσεὶ διατεταγμένα φυλάττειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία κατάλληλος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀλλ' ἡ μόνοις Ἰουδαίοις, και τούτοις οὐχι τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς τὰς διατριβὰς ποιουμένοις· ἕτερον ἐχρῆν ἐξ ἀπαντος ὑποστήναι τρόπον παρὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, καθ' ὃν ἡμελλόν, βιοῦντα ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ τὰ καθ' ὅλης οἰκουμένης ἔθνη, τῆς Ἰσῆς αὐτῷ κοινωνήσιν εὐλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία.

Ὅτι δὲ ἡ κατὰ Μωϋσέα διαταγὴ Ἰουδαίοις, ὡς ἔφην, και τούτοις οὐχι πᾶσιν (οὐδὲ γὰρ τοῖς ἐν διασπορᾷ τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἡ μόνοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἐφήρμοζεν), ὧδὲ σοι συλλογισομένῳ φανερόν ἐσται. Φησί που Μωϋσῆς νομοθετῶν· « Τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ ἔτι σαφέστερον, ὅπου ἐχρῆν ἀπαντᾶν τοὺς πάντας τρίτον τοῦ ἔτους, ἀφορίζει λέγων· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος. » Θεωρεῖς, ὡς οὐκ ἐν πάσῃ πόλει, οὐδ' ὅποι ἐτυχεν ἀπαντᾶν προστάττει, ἀλλ' ἐν τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος, ὁ Θεός σου. » Ἐνθα τρισὶν ἐκάστου ἐνιαυτοῦ καιροῖς ἐπὶ ταυτὸ συνίεναι νομοθετεῖ, και τοὺς και-

¹⁰ Exod. xxiii, 17; Exod. xxxiv, 23. ¹¹ Deut. xvi, 16. ¹² Deut. xxvii, 26.

ροὺς ἀφορίζει, καθ' οὗς ἀπαντῶν ἐχρῆν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν λατρείας ἐπετελεῖτο· ἕνα μὲν τοῦ Πάσχα, δευτέρον τὸν μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὀνομαζομένης Πεντηχοστῆς ἑορτῆς· καὶ τρίτον τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ μετὰ τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ Ἰασημοῦ ἡμέραν, καθ' ἣν εἰσέτι νῦν Ἰουδαῖοι πάντες τὴν νηστειαν ἐπιτελοῦσιν. Ἐπαρᾶται τε τοῖς μὴ ἐμμένουσι τοῖς νομοθετούμενοις. Οὐκοῦν τοὺς μέλλοντας ἀπαντας ἀπαντῶν τρίτον τοῦ ἔτους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ νόμιμα πληροῦν, οὐ πόρρω που τῆς Ἰουδαίας ἐχρῆν ὀίκεῖν, ἀλλ' εἰσὶν ἀμφὶ τοὺς ὄρους· εἰ δὲ δὴ τοῖς πορρωτάτω τῆς Παλαιστίνης οἰκοῦσιν Ἰουδαίους ἀδύνατα ἦν τελεῖν τὰ νομοθετημένα, πολλοὺ φάναί τοις πᾶσιν ἔθνεσι, καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἐγκαταίξ τῆς γῆς ἐφαρμοζέιν. Ἐπάκουσον δὲ τίνα τρόπον ὁ αὐτὸς πάλιν νομοθέτης τὴν ἀπὸ λέχους γυναῖκα ἀπαντῶν προστάττει, καὶ θυσίας τῷ Θεῷ προσφέρειν, λέγων οὕτως· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ εἰρεῖς πρὸς αὐτούς· Γυνὴ ἤτις ἐὰν σπερματισθῆ, καὶ τέκη ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἑπτὰ ἡμέρας. » Ἔτα μετὰ τὴν εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Καὶ ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς ἐφ' οὐρανῶν ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμὼν ἐνιαυσίον εἰς ὄλοκαύρωμα, καὶ νεοσσὸν περιστερᾶς ἢ τρυγὸνα περὶ ἀμαρτίας, ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Πρὸς τὸν ἱερέα προσοίσει αὐτὰ ἕναντι Κυρίου. Καὶ ἐξιλιάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς, καὶ καθαρίει αὐτὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς. Οὗτος ὁ νόμος τῆς τικτούσης ἄρσεν ἢ θῆλυ. » Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ αὐτὸς καὶ τὸν ἀπὸ κήδους καὶ νεκρῶν ἐπαφῆς προστάττει μὴ ἄλλως καθαίρεσθαι ἢ διὰ τινος σποδοῦ θαμνάτως ἐφ' ὧραις ἡμέραις ἑπτὰ, τῶν συνήθων ἀποστάντα. Λέγει γοῦν· « Καὶ ἔσται τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ τοῖς προκειμένοις προσηλύτοις ἐν μέσῳ αὐτῶν νόμιμον αἰώνιον. Ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος πάσης ψυχῆς ἀνθρώπου ἀκάθαρτος ἔσται· ἑπτὰ ἡμέραις ἀγνισθήσεται· τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ καθαρισθήσεται. Ἐὰν δὲ μὴ ἀγνισθῆ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ, οὐ καθαρὸς ἔσται. Πᾶς ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀγνισθῆ, τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἰμίανεν. Ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκσίνῃ ἐξ Ἰσραὴλ, οὐκ ἔσται ἕως ἡμερῶν ἐπὶ αὐτῶν· ἀκάθαρτος ἔστιν, ἀκαθαρσία ἐπ' αὐτῶν ἔσται. Καὶ οὕτως ὁ νόμος. Ἄνθρωπος ἐὰν ἀποθάνῃ ἐν οἰκίᾳ, πᾶς εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα ὅσα ἔστιν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀκάθαρτά ἐστιν ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ πᾶν σκεῦος ἀνεωγμένον, ὅσα οὐχὶ δεσμῶν καταδέδεσται, ἀκάθαρτα ἔσται. Καὶ πᾶς ὃς ἀν ἔψηται ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τραυματίου ῥομφαίας, ἢ νεκροῦ, ἢ ὀπίου ἀνθρώπινου, ἢ μνήματος, ἀκάθαρτος ἔστιν ἑπτὰ ἡμέρας. Καὶ λήφονται τῷ ἀκαθάρτῳ ἀπὸ τῆς σποδῆς τῆς κατακαυμένης τοῦ ἀγνισμοῦ, καὶ ἐκχέουσιν αὐτὴν εἰς σκεῦος (2), καὶ λήφονται ὑσσωπὸν καὶ βάλαντον ἀνὴρ καθαρὸς, καὶ περιβράσει ἐπὶ τὸν ὄλ-

A num temporibus, congregari in unum jubet, temporaque determinat quibus convenire oporteat loco quo divini cultus officia obibantur; unum quidem Paschatis, alterum post dies quinquaginta, festo quod Pentecostes inde venit nomine, et tertium mense septimo post Pascha, die expiationis, quo etiamnum Judæi hodie omnes jejunium celebrant. Diris autem Moses eos devovet, qui legibus suis sancita non observaverint. Atqui hos, qui triplici vice per annum deberent Hierosolymis convenire, ritusque legibus constitutos ad plenum obire, non procul a Judæa habitare oportebat: qui vero circa extremos Palæstinæ limites, aut longius a Palæstina degebant Judæi, præcepta legis perficere nequibant; tantum abest, ut omnibus gentibus et ultimas terras incolentibus hæc potuerit congruere. Audi porro quomodo idem rursus legislator mulierem a puerperio accedere et sacrificium Deo offerre jubeat, cum ait ¹³: « Locutusque est Dominus ad Moysen et dixit: Loquere filiis Israel et dices ad eos: Mulier quæcunque conceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem dies. » Deinde interjectis nonnullis subjungit ¹⁴: « Et cum impleti fuerint dies purificationis ejus, pro filio aut pro filia, offeret agnum anniculum in holocaustum, et pullum columbæ, aut turtorem pro peccato ad hostium tabernaculi testimonii. Ad sacerdotem offeret ea ante Dominum. Et exorabit pro ea sacerdos, et purificabit eam a fonte sanguinis ejus. Hæc est lex parientis masculum et feminam. » Præterea idem contaminatum ex funere et contactu mortui, præcipit non alio modo purificari quam per cinerem juvenæ, diebus integris septem, negotiisque consuetis abstinere. Ait igitur ¹⁵: « Et erit filiis Israel et proselytis accedentibus in medio eorum legitimum æternum. Qui tetigerit cadaver hominis cuiusque anima exutum, immundus erit septem diebus: purificabitur die tertio et die septimo, et mundus erit. Si vero non fuerit purificatus die tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui tetigerit cadaver hominis mortui anima exutum, et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini polluit. Exterminabitur anima illa ex Israel, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum: immundus est; immunditia super eum erit. Et hæc est lex. Homo si mortuus fuerit in domo, omnis ingrediens in domum, et omnia quæ sunt in domo, immunda sunt septem diebus. Et omne vas apertum, quæcunque non vinculo (operculi) alligata sunt, immunda erunt. Et omnis qui in agro tetigerit occisum gladio vulneribus, vel mortuum, vel ossum hominis aut sepulcrum; immundus erit diebus septem. Et sument pro immundo, de cinere combustæ (juvenæ) purificationis, et effundent eum in vas, et sument hyssopum, et tinget vir purus et circumasperget super domum et super

¹³ Levit. xii, 1, 2. ¹⁴ Ibid. 6, 7. ¹⁵ Num. xix, 10-21.

(2) Leg. ἐκχέουσιν ἐπ' αὐτὴν ὕδωρ ζῶν εἰς σκεῦος, et effundent super eum (cinerem) aquam viventem in vas.

celsitudinis pedibus admovenda esse debuit, quorum spes omnis prope et ratio, imo præs'dium portusque tutissimus in tui muneris amplitudine atque sollicitudine videtur esse constitutus. Accipies igitur, illustrissime Præses, quo studio, quaque consuevisti humanitate, sacra doctrinæ veræque pietatis monumenta, id quod nunc ipsa nobis objecit occasio, Eusebii scilicet Pampbili Cæsariensis *De evangelica demonstratione* utilissimas Commentationes, quæ honorarii cujusdam muneris instar esse possint, quale magistratibus novissime in provincias a principe missis, animi benevoli testandi causa offerri solebat, ut tanto studiosius et diligentius reipublicæ consulerent, quanto majore et publicis omnium votis illius administrandæ curam susceperant. Vale.

Anno salutis 1678.

Celsitudini tuæ addictissimi,

Michael SONNIUS.

Sebastianus CRAMOISY.

Carolus MORRELLUS.

GALLANDIUS LECTORI.

(*Bibliotheca vet. Patr.*, tom. IV, Proleg., p. xxii, et p. 461.)

I. *Eusebii Cæsariensis Demonstratio evangelica* A illud Sapientiæ vii, 26 : *Splendor est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ efficientiæ, et imago bonitatis illius*; illudque præterea Pauli ad Hebræos i, 3 : *Qui cum sit splendor gloriæ et figura substantiæ ejus* : his, inquam, relatis docet Eusebius atque evincere nititur, substantiam et deitatem Filii aliam esse a paterna et diversam acseparatam, ipsique multo inferiorem. Sic enim ille (b) :

Quandoquidem temporum ordo ad Eusebium Cæsariensem nos deduxerat, nostra interesse censuimus, ut proœmium et capita III priora libri I Eusebianæ *Demonstrationis evangelicæ* una cum ipsius operis epilogo, quæ in hactenus vulgatis editionibus desiderabantur, typis excudenda tradere-mus. Ea vero accepta referimus eruditissimo Joanni Alberto Fabricio ; qui haud ita pridem isthæc præ-clari operis supplementa ex ms. codice bibliothecæ celsissimi Walacliæ principis Joannis Nicolai Mau-rocordati desumpta, bonis litteris bene cupiens, cum sua interpretatione evulgavit (a).

M. *Per multis in locis Demonstrations evangelicæ Arianæ se prodit Eusebius. Hac de re nonnulla proferuntur specimina Arianica. Eusebii placita interpres de industria ad catholicam sententiam detorquet.*

Hic porro lectores monitos velim, *Demonstrationem Eusebii evangelicam* propterea mihi dictam præclarum opus, quod multa plane in eo libro præ-clare dixerit auctor, veritatemque Christianæ reli-gionis adversus Judæos potissimum ex sacris Veteris et Novi Testamenti litteris maxime propugnarit. Verum in permultis ejusdem operis locis haud obscure prodit semet Eusebius Arianorum sectæ ad-dictum ; quorum placita subinde inculcat et urget, nedum sibi probata demonstrat. Quod quidem ut pateat, unum tantummodo locum in medium proferam, quo auctor propalam Arianæ hæreseos virus effundit. Siquidem postquam ad Christum retulit

« Sed a sensibili quidem lumine splendor separari non potest : *Filius vero seorsum a Patre per se ipsum subsistit*, » Ὁ δὲ Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκεν (leg. ὑφέστηκεν). Ac luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet : *Filius autem aliud quidpiam quam secundum efficientiam est, per se ipsum substantia præditus*, Ὁ δὲ Υἱὸς ἑτερόν τι κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσωμένος. Rursum splendor simul cum lumine existit, illudque quodam modo complet ; nam sine splendore lumen nequaquam substiterit, simulque cum illo ac secundum illum subsistit : *at Pater prius quam Filius existit, et ante generationem ejus existebat, quatenus solus ingenitus erat* : » Ὁ δὲ Πατήρ προὔπάρχει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ προὔφαστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν, » κ. τ. λ. Complura vero ejusmodi loca eo in opere Arianica labe notata videas apud viros doctissimos, Maranum (c) et Montfauconium (d) ; quorum alter præ-terea animadvertit (e), *Demonstrationis evangelicæ* interpretem de industria Eusebium ad catholicam sententiam detorsisse. Sed pro munere nostro satis hæc sunt.

(a) Fabric. in *Delect. argum.*, pagg. 1-22. Hamb. 1725.

(b) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. iv, cap. 3, pag. 147.

(c) Maran. *Divin. D. N. J. C.*, lib iv, cap 27,

§ 3, et cap. 28, § 4, pagg. 584, 598, 601.

(d) Montf. Prælim. ad tom. I *Collect. PP. Græc.* pagg. xv-xxix.

(e) Id. ibid. § 5, pag. xix.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

ΤΩΝ ΕΙΚΟΣΙ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΑ ΔΕΚΑ.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

EX VIGINTI, LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

ΤΑΥΤΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΡΩΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜ-
ΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ
ΗΜΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Προοίμιον.

- α'. Τίνα καὶ ὁποῖα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.
- β'. Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.
- γ'. Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωυσῆα πολιτεία.
- δ'. Τί δὴ ποτε τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν παρ' αὐτοῖς βίον παρητησάμεθα.
- ε'. Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.
- ς'. Τίς ὁ κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην κατηγορημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.
- ζ'. Πῶς ὁ Χριστὸς τὰ παρὰ Μωυσῆι πρότερον ἐντελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγῆς κατέστη πολιτείας.
- η'. Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.
- θ'. Τί δὴ ποτε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς, καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς κολυπαιδίας σπουδάζεται.
- ι'. Τίτι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς θυμῶν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γεώδη παραδέδοται.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἰδοὺ δὴ σοι, θεῖον ἐπισκόπων χρῆμα, Θεόδοτε, ἱερεῖ Θεοῦ ἀνθρώπε, σὺν Θεῷ καὶ σὺν αὐτῷ γε τῷ Σωτῆρι ἡμῶν τῷ Θεοῦ Λόγῳ, μετὰ τὴν πρώτην προπαρασκευῆν τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐν ὅλοις πεντικαίδεκα συγγράμμασι διαπεποιημένοις ἡμῖν, μέγα τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐξανύεται. Δέχου δὴ τα, ὧ C
φ.η. κεφαλή, τὴν αἴτησιν, καὶ ταῖς εὐχαῖς ἡμῖν συμπίνοι, τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν ἣδη λοιπὸν ἐκ τῶν

A HÆC INSUNT IN PRIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Proœmium.

1. Quœnam et quanta in hac tractatione promittantur.
2. Quisnam sit modus colendi Dei ex Christianismi præcepto.
3. Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus contentiens.
4. Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorundem vivendi institutum recusarimus.
5. Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.
6. Quœnam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.
- B 7. Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exstitit.
8. Quod quæ Christianismum amplexa est vita in duas species divisa est.
9. Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.
10. Qua de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere, et sacrificare Deo terrestria permissum est.

I PROœMIUM.

Ecce tibi, sacer homo Dei ac divina res inter episcopos, Théodote, post prius opus *De præparatione evangelica* quod totis quindecim libris elaboravimus, Dei atque ipsius Salvatoris nostri Deique Verbi auxilio, etiam præsens magnum hoc a nobis perficiendum suscipitur. Petitioni igitur nostræ, charum caput, locum concedito, precibusque tuis laborem nostrum adjuva, quo deinceps demonstri-

tionem evangelicam ex prædictionibus quæ a pri-
 va origine apud Hebræos promulgatæ exstant, ex-
 ponere institimus. Quomodo autem et qua ratione?
 ut nempe illis Deo charissimis, quos nosti omnium
 decantatos vocibus, Mose, inquam, et qui post hunc
 exsplenduerunt divinis beatisque prophetis ac sa-
 cris scriptoribus testibus utagur, atque ab illis
 prænuntiata ostendamus, quæ multis post demum
 sæculis in lucem prodita, atque per Salvatoris evan-
 gelicam demonstrationem in rem deducta sunt,
 quæque adhuc præsentis ætate in conspectu nostro
 perficiuntur, longe prius ab iisdem, divino Spiritu
 docente, percepta; ita ut absentia tanquam præsen-
 tia, et quæ nondum usquam erant, tanquam evi-
 denter jam existentia intuerentur; nec hoc solum,
 sed etiam posteris scripto quæ olim essent futura
 præsignarent: ut jam alii quoque ex illis scirent
 futura cognoscerentque, et quotidie oraculorum
 illorum eventus et effectus præstolarentur. Qualia
 vero illa? infinita sane, aliaque omnivaria, et de
 omnibus communibus pariter et particularibus,
 quæque jam singulos spectarent homines, jam integ-
 ras universitates; proprieque de rebus Hebræo-
 rum, atque similiter de externis gentibus; ut sunt
 eversiones urbium, temporum, mutationes, rerum
 vicissitudines, adfuturorumque bonorum præsen-
 tiam, et contraria immittenda mala, ut gentium
 subjugationes ac servitutem, urbium obsidiones,
 integrorum regnorum eversiones vel instaurationes,
 atque alia infinita longis post temporibus eventura
 prænuntiavere. Verum hæc singula enumerari a no-
 bis, præsentis instituti ratio nequiquam postulat.
 Itaque quamplurimis interim in aliud tempus dila-
 tis, facile vel ex horum quæ afferemus veritate,
 monstrabitur.

CAPUT I.

Quenam et quanta in hac tractatione promittantur.

Quæ igitur nobis in præsentis ex propheticis vati-
 ciniis ad evangelicam demonstrationem persequi
 re videatur, cum maxime opportunum est expo-
 nere. Edixerunt nimirum prophetæ fore ut nomi-
 natim Christus, idemque Verbum Dei, ipseque Deus
 ac Dominus, et magnus quidam Angelus consilii
 inter homines versaturus esset, universo orbi, gen-
 tium Græcarum pariter et barbararum futurus Doctor
 veræ cognitionis Dei et pietatis in Deum, universi
 opificem, sicut evangelicum proficitur præconium:
 illumque ipsum futurum puerum, filiumque homi-
 nis vocatum iri, ut qui genus ab hominibus ductu-
 rus sit, nasciturusque ex virgine, nova quadam
 atque inusitata generationis ratione. Et quod ma-
 xime dignum est admiratione, ne locum quidem
 nativitatis ejus Bethlehem. omnibus etiamnum ho-
 die qui ad illum spectandum extremis ab terræ li-
 nibus accurrunt decantatum, silentio involventes
 præterierunt, sed et hunc claris verbis proclamave-
 runt: sicut etiam tempus adventus et apparitionis
 ejus, quo præcise ille inter homines versatus est,
 idem veluti rebus prævertentes divino ore nuntia-

ἀνεκάθεν παρ' Ἑβραίοις ἀνακειμένων προρρήσεων
 παραστήσασθαι πειρωμένοις. Πῶς δὴ, καὶ τίνα τρό-
 πον τοὺς θεοφιλεῖς ἐκείνους, ὁσθα δὴπου τοὺς βου-
 μένους παρὰ τοῖς ἀνδράσι, Μωϋσεῖα δὴ λέγω, καὶ τοὺς
 μετ' αὐτὸν ἐκλάμψαντας θεοπρεπεῖς, καὶ τοὺς μακα-
 ρίους προφήτας τε καὶ ἱερσφάντας, μάρτυσιν ἀπο-
 χρώμενοι, ἐξ αὐτῶν τ' ἐπιδεικνύναι προφηρημένοι τὰ
 μακροῖς ὕστερον αἰῶσιν εἰς φῶς ἐλθόντα, καὶ διὰ τῆς
 τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματοευ-
 θέντα, τὰ τε καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς εἰσέτι νῦν περὶ ὀφθαλ-
 μῶν συντελούμενα θεῷ Πνεύματι προσηλγόμενα· ὡς
 ἂν παρόντα τὰ μὴ παρόντα, καὶ τὰ μηδέπω μηδαμῶς
 ὄντα, ὡς ἐναργῶς ὄντα κατωπτευκόμενα· καὶ οὐ τοῦτο
 μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετέπειτα διὰ γραφῆς τὰ μέλ-
 λοντά ποτε ἔσεσθαι προμεμνησκόμενα· ὥστε ἤδη καὶ
 ἐτέρους ἐξ αὐτῶν εἰδέναι τε καὶ γνωρίζειν τὸ μέλλον
 δύνασθαι, ὅσημέραι τε προσδοκῶν τῶν λογίων τὰ ἀπο-
 τελέσματα. Ποῖα δὲ ταῦτα; μυρία μὲν ἂν εἴη, καὶ
 ἄλλα παντοῖα τε, καὶ περὶ πάντων, κοινῶν τε καὶ
 τῶν ἀνὰ μέρος, καθ' ἕκαστόν τε ἀνδρά, καὶ περὶ τῶν
 καθόλου· ἰδίως τε ἀμφὶ τῶν καθ' Ἑβραίους πραγμά-
 των, καὶ αὐτὰν περὶ τῶν ἐξωθεν ἐθνῶν· οἷον δὴ
 πόλεων ἀναστάσεις, καιρῶν τε ἀλλαγῆς, καὶ πραγμά-
 των μεταβολῆς, μελλόντων τε ἀγαθῶν παρουσίας,
 καὶ τῶν ἐναντιῶν ἐπιφορᾶς, ἀνδραποδισμοὺς ἐθνῶν,
 πόλεων πολιορκίας, τῶν καθόλου βασιλείων μεταστά-
 σεις τε καὶ καταστάσεις, καὶ ἄλλα μυρία περὶ τῶν
 ἔσεσθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοι· μελλόντων, προεκ-
 ρυττον. Ἄλλ' οὐ τοῦτων δὲ παρὼν καιρὸς τὸν ἔλαχον
 ἡμᾶς ἀπαίτει παραστήσασθαι· τὰ πολλὰ δὲ εἰσαυθίς
 ὑπερθεμεμένους, ἐκ τῆς τῶν παρετεθησομένων ἀλη-
 θείας ἡρέμα καὶ τῶν ἀποσεσωπημένων τὴν ἀπό-
 δεῖξιν πιστώσεται.

etiam illorum quæ silentio præterimus, fides de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίνα καὶ ὅποσα ἐπαγγέλλεται ἡ πραγματεία.

Τίνα τοίνυν ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκ τῶν προφη-
 τικῶν προρρήσεων εἰς τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν εὖ
 ἂν ἔχοι συντελεῖν, καιρὸς ἂν εἴη λέγειν. Χριστὸν ὀνο-
 μαστὶ καὶ Θεοῦ Λόγον, αὐτὸν τε Θεὸν καὶ Κύριον,
 καὶ τίνα μεγάλης βουλής ἄγγελον ἐπιδημήσειν ποτὲ
 εἰς ἀνθρώπους ἔφασαν, πάντων τε τῶν ἀνὰ πᾶσαν
 τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων
 διδάσκαλον ἀληθοῦς θεογνωσίας, καὶ τῆς εἰς τὸν τῶν
 ὄλων δημιουργῶν Θεὸν εὐσεβείας καταστήσεσθαι, ἧ τὸ
 εὐαγγελικὸν περιέχει κήρυγμα· καὶ τοῦτον αὐτὸν παι-
 δῖον ἔσεσθαι, καὶ υἱὸν ἀνθρώπου κληθῆσεσθαι, γένος
 τε θεοῦ κατὰξαι· καὶ τίνα ξένον ἐκ παρθένου τρόπον
 αὐτοῦ τῆς ἀποτέξεως· καὶ τό γε παραδοξότατον, ὅτι
 μὴ πᾶσι τοῖς ἐκ περάτων γῆς εἰσέτι σήμερον ἐπὶ
 θέαν σπεύδουσι βωόμενον, τῆς ἐν Βηθλεὲμ γενέσεως
 αὐτοῦ χωρίον, σιωπῇ δόντες παρήλθον, ἀλλὰ καὶ
 τοῦτο λευκοῖς ὀνόμασι ἐξεβόησαν· ὡσπερ οὖν καὶ
 τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, καθ' οὓς ἀκριβῶς
 οὗτος ἐπεδήμηι τῷ βίῳ, ὡσπερ φθάσαντες οἱ αὐτοὶ
 διὰ τῶν πραγμάτων ἐθέσπισαν. Πάρεστι δέ σοι, μετὰ
 χεῖρας ἀναλαβόντι τὴν σπουδὴν, ἐν ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν
 ἐν ταῖς δηλούμεναις προφητικαῖς προρρήσεσι πάσας

ὄμοῦ περιγεομένης τὰς ὑπὸ τῶν θεοπεσιῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρουμένης αὐτοῦ δὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παραδόξως θαυματουργίας, καὶ τὰς ἐνθέους αὐτοῦ καὶ παναρέτους περὶ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας διδασκαλίας. Καὶ τί δεῖ θαυμάζειν, ὅτε καὶ τὸν νέον τῆς εὐσεβείας τρόπον, τὸν (1) πρὸς αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελλόμενον, διαβρόχῃ ἀνακηρύττουσι, κληθῆναι τὸν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ Καινῆς Διαθήκης διδασκαλίαν; Ναὶ μὴν ἐπὶ τούτοις καὶ τὰς Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστίας καὶ ἀντιλογίας, ἀρχόντων τε ἐπαναστάσεις, διδασκάλων φθόνους, ἐνὸς μαθητοῦ προδοσίαν, ἐχθρῶν διαβολὰς, συκοφαντῶν κατηγορίας, δικαστῶν κατακρίσεις, ὕβρεις ἀτίμους, μάστιγας ἐκτόπους, δυσφήμους λοιδορίας, ἐπὶ πᾶσι τὸν ἐπονεῖσιν θάνατον· αὐτοῦ τε ἐπὶ τούτοις σωπῆν θαυμάσιον, πράκτικα τε καὶ καρτερίαν, ἀμήχανόν τε ὄσην ὑπόμονην καὶ ἀνεξικακίαν. Ταῦτα δὲ πάντα ἀντικρυσ περὶ ἐνὸς ἐν ὑστάτοις ποτὲ χρόνοις ἤξοντος, καὶ τοιαύτα ἐν ἀνθρώποις πεισομένου, σαφῶς δι' ὧν προειληφασαι, τὰ παλαιάτα Ἑβραίων παρίσται λόγια, ἐπιμαρτυρούμενα τὴν μετὰ θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσιν τοῦ δηλουμένου, τὴν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς φανέρωσιν, τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος εἰς αὐτοὺς μετάδοσιν· τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν αὐτοῦ, τὴν Πατρὸς ἔνθρονον βασιλείας ἴδρυσιν, τὴν ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ βίου δευτέραν αὐθις ἐσομένην ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις θρήνους ἀκούσῃ καὶ ὀλοφυρμούς ἐκάστου τῶν προφητῶν διαφόρως ὀλοφυρομένου, καὶ ἀποκλαιόμενου, ὅσα τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τῆς εἰς τὸν προκηρχθέντα δυσσεβείας ἕνεκα μετελεύσεσθαι κατὰ ἐμελλαν, ὡς τὸ βασιλεῖον αὐτῶν, ἀνωθεν ἐκ πατέρων εἰς ἐκείνους διαρχέσαν τοὺς καιροὺς, παντελῆ καθάρσει μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τόλμαν αὐτῶν ὑπομενεῖ· ὡς οἱ πατέρι αὐτῶν νόμοι καταλυθήσονται, ὡς τῆς παλαιᾶς θρησκείας αὐτῶν ἀποστερήσονται, ὡς τῆς ἐκ προγόνων αὐτονομίας ἐκπεσοῦνται· ὡς ἀντ' ἐλευθέρων δοῦλοι τῶν ἐχθρῶν καταστήσονται, ὡς ἡ βασιλικὴ μητρόπολις αὐτῶν πυρκαυστος γενήσεται, ὡς τὸ σεμνὸν αὐτῶν καὶ ἀγνὸν ἱερὸν ἐμπρησθὲν καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν ὑπομενεῖ· ὡς ἀντὶ τῶν πάλαι οἰκητόρων ὑπὸ ὁμοφύλων (1) ἔθνῶν ἡ πόλις αὐτῶν κατοικισθήσεται, ὡς εἰς πάντα τὰ ἔθνη καθ' ὅλης οἰκουμένης διασπαρήσονται, ὡς οὐκέτ' αὐτοῖς ἡ τῶν κακῶν παῦλα, οὐδέ τις ἀνάνευσις τῶν συμφορῶν ἐπισησεται· ἀ καὶ τυφλῶ, φασὶ, δῆλα, εἰσέτι νῦν τὴν τῶν λόγων ἔβην αὐτοῖς ἔργοις ἐνδείκνυται, ἐκ πρώτης αὐτῆς ἡμέρας, ἐξ ἧς ἀθέους ἤσαντο κατὰ Χριστοῦ χεῖρας, τὴν τῶν κακῶν ἀρχὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπισπάμενοι. Οὐκ ἦν δ' ἄρα τοῖς θεοπεσιῶσι ἀνδράσιν ἐπὶ σκυθρωποῖς τὰ τῶν προβόψεων ἰσθάναι, οὐδὲ μέχρι τῶν λυπηρῶν ἐπιτείνεσθαι τὴν πρόγνωσιν· ἀλλὰ γὰρ εἰς τὸ φαιδρὸν μεταβάλλοντες, αὐθις ἀγαθῶν ἀγγελίας ἀθρόως ἄπασιν ἀνθρώποις ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ προεκκήρυττον, ἀντὶ τῆς ἐνὸς ἔθνους ἀπόδολλης τῶν ἔθνων καὶ γένος ἀνθρώπων θεογνωσίαν εὐαγγελιζόμενοι, καὶ δαιμόνων ἀποφυγῆν, ἀγνωσίας τε καὶ εὐσεβείας ἀνά-

vere. Licebit etiam tibi studiose admoventi operam, videre ad oculum in prophetiis quæ proditæ sunt prædictionibus, universa simul comprehendi testata divinis evangelistis ipsius Salvatoris nostri Jesu Christi stupenda miracula, divinasque ejus et ple-nas omnis virtutis de vera pietate doctrinas. Et quid mirum hoc, cum et novam rationem pietatis omnibus hominibus ab eo commendandam perspicue prædicent, vocationemque discipulorum ejus ac Novi doctrinam Testamenti. Nec minus certe præterea Judæorum in ipsum incredulitatem et contradictiones, principum insurrectiones, doctorum invidiam, unius discipuli proditorem, calumnias hostium, sycophantarum accusationes, judicium condemnationes, turpes ignominias, flagella gravissima, infamia probra, et super omnibus hisce mortem contumeliosam. Ipsius ad hæc admirandum silentium, lenitatem et constantiam, incredibilemque quantam patientiam malorumque tolerantiam. Hæc omnia diserte de uno quodam in postremis olim venturo temporibus atque inter homines talia exantlaturo perspicue prænuntiant, traduntque antiquissima Hebræorum oracula; simulque testantur eundem post mortem iterum reversurum in vitam, discipulis suis appariturum, divinumque Spiritum in illos emissurum. Reditum item ejus memorant in cæcos, firmamque in throno regni Patris sedem, atque in consummatione sæculi futurum iterum alterum ejus adventum gloriosum. Super omnibus hisce threnos percipies atque ejulatus singulorum prophetarum multifariam quiritantium atque deplorantium quanta populo Judaico ob impietatem in hunc patratam sustinenda essent mala: quod regnum ipsorum a patrum temporibus usque ad illorum ætatem continuatum, funditus esset evertendum post ea quæ in Christum ausi fuissent: quod patriæ ipsorum leges dissolvendæ, quod ipsi veteri cultu suo religioso privandi, atque libertate avita exuendi, quod pro liberis servi hostium futuri essent: quod regia ipsorum metropolis tradenda flammis, et religiosum illorum et sanctum templum conflagraturum atque extremam experturum solitudinem: quod pro avitis incolis urbs eorum alienis inhabitanda nationibus, quod in omnes gentes per totum orbem terrarum dispergendi, quod nulla amplius a malis requies, neque a calamitatibus respiratio speranda illis foret: quæ cæco, quod aiunt, manifesta, etiam nunc verborum vim rebus ipsis demonstrant, cum a prima illa die qua impias manus Judæi in Christum tulerunt, malorum initium in se contraxerint. Non libuit autem divinis prophetis prædictiones suas in mæstis finire, neque ultra tristia extendere vaticinandi facultatem, sed ¶ ad pulchrum conversi iidem vicissim bonorum significationes magno numero, omnibus hominibus Christi adventu impertiendorum prænuntiaverunt: fore scilicet, ut pro unius gentis rejectione, omnes

(1) Sic correximus pro τοῦ. ΕΜΤ. ΠΑΤΡΟΙ.

(1) Leg. ἀλλοφύλων.

populi et nationes hominum per Evangelium edoceantur veri Dei cognitionem, dæmonas deserant, ignorantiamque exuant et errores, lux autem ac pietas longe lateque resplendeat : ut a Christi discipulis universus orbis repleatur ejus dogmate, ut Evangelium ab illis doceantur omnes homines novam miramque complectens pietatis rationem : atque ut Ecclesiæ Christi per eosdem in omnibus gentibus constituantur, et unus populus Christianus nominetur per universum qua patet incolis orbem terrarum. Futurum esse etiam, ut quæ subinde a principibus regibusque contra Ecclesiam Christi excitandæ sint persecutiones, nihil ad evertendam illam valeant, utpote quæ Dei robore firmatur. Hæc et tanta cum ab Hebræorum theologis proclamata fuerint, atque etiamnum omnibus palam illarum rerum eventus se ostendat, quis non divinum illorum virorum spiritum admiretur? quis non disciplinam et dogmata religionis ipsorum et philosophiæ fateatur genuina ac verissima esse? siquidem demonstrationem præ se ferunt non quidem compositi artificii argumentationibus ad decipiendum comparatis, sed simplici et remoto a fraude doctrinæ genere, cujus genuinæ sinceræque veritati fidem facit virtus et cognitio Numinis quæ in divinis illis viris fuit. Qui igitur potuerunt res, quæ longis sæculis post evenerunt, tot millenis ante annis, non humano sed divino videre spiritu, quidni digni fide sint ut dogmata quæ discipulos suos edocuerunt, vera esse credantur? Probe etiam novi usitatum esse omnibus, qui Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum eundem vere Christum Dei esse, ita ut par est, instituunt demonstrare, ante omnia facere fidem, quod non aliter in eum quam prophetis testimoniis de eo editis congruenter credant : deinde et hoc ipsum coram omnibus cum quibus in sermonem descendunt, haud diffiteri, quod singularis studii ac laboris sit, singula capita Evangelii posse demonstrationibus suis firmare. Unde necessario ad hoc ipsum delatus, Dei auxilio tentabo secundum prænuntiata ex ipsis illis Hebræorum theologis, integram universæ evangelicæ demonstrationis tractationem tradere. Quod vero studium præsentis opere a me impenditur, non Judæis oppugnandis, ut putet aliquis, est destinatum, apage; tantum enim ab hoc abest, ut potius pro illis, si sanam mentem afferant, faciat : firmat siquidem Christianam rem petito a longis ab hinc prædictionibus testimonio : rem Judæorum autem, ex perfecta prophetiarum quas illi habent impletione. Juvabit quoque Græcorum filios sive ethnicos, qui animis bene constitutis accesserint, per admirandam futurorum prænotionem rerumque secundum prædictiones eventum, simul ostendendo divinam atque certissimam dogmatum nostrorum veritatem, simulque solidiore demonstratione obturando linguas patronorum mendacii, quam nusquam nobis suppetere contendunt sycophantæ, etiam atque

λαμψιν· και ὡς οἱ τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ τὸν πάντα κόσμον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἐμπλήσουσιν, ὅπως τε εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸ Εὐαγγέλιον αὐτῶν κηρυχθήσεται, καινόν τινα και ξενίζοντα τρόπον εὐσεβείας περιέχον· και ὡς Ἐκκλησίαι Χριστοῦ δι' αὐτῶν ἐν ὅλοις τοῖς ἔθνεσι συστήσονται, και ὡς ἐνδὸς ὁ Χριστιανῶν λαὸς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀνομασθήσεται· και ὡς αἱ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων τε και βασιλέων κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ἐπαναστάσεις οὐδὲν εἰς τὸ καθελεῖν αὐτὴν, ὡς ἂν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κραταιουμένην, ἰσχύσουσι. Τοσούτων διὰ τῶν καθ' Ἑβραίους θεολόγων ἀναπεφωτισμένων, και εἰς δεῦρο πᾶσιν εἰς φανερόν τὰς ἐκδόσεις ἐπιδεικνυμένων, τίς οὐκ ἂν τὸ ἔνθεον ἀποθαυμάσειε τῶν ἀνδρῶν; τίς δ' οὐχὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεοσεβείας και φιλοσοφίας τὰ μαθήματά τε και τὰ δόγματα κύρια και ἀληθῆ εἶναι ὁμολογήσει; τὴν ἀπόδειξιν παρεχόμενα οὐκ ἐν λέξει κεκοιμημέναις, οὐδ' ἐν δεινότητι λόγων, ἢ κακοτέχνους ἀπάταις συλλογισμῶν· ἐν ἀπλῇ δὲ και ἀπανούργῳ διδασκαλίᾳ, ἧς τὸ γνήσιον και εἰλικρινὲς τῆς ἀληθείας ἢ τῶν θεσπεσιῶν αὐτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν ἀρετὴ τε και θεογνωσία παρίστησιν. Οἱ γοῦν τὰ μακροῖς αἰώσιν ὕστερον εἰς φῶς ἐλθόντα πόρρωθεν μυρίους ἄνωθεν χρόνοις οὐκ ἀνθρωπίνῳ, θεῖῳ δὲ πνεύματι κατοπτεύσαι δεδνημένοι, πῶς οὐκ ἀξιοὶ ἂν εἶεν και περὶ ὧν τοὺς φοιτητὰς ἐξεπαίδευον δογμάτων πιστεῦσθαι; Εἰ μὲν οὖν οἶδα ἀκριβῶς, ὅτι πρόχειρον ἅπασιν, τοῖς τὸν Σωτῆρα και Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ἀληθῶς ὄντα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ γνησίως παραδεδεγμένοις, πρῶτον μὲν παῖθιν αὐτοὺς δοκεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασιν ἢ ταῖς περὶ αὐτοῦ προφητικαῖς μαρτυρίαῖς ἀκολούθως· ἔπειτα τοῦτ' αὐτὸ και πᾶσιν, οἷς ἂν εἰς λόγους καταβαίνον ἐπροβάλλεσθαι· μὴ μὴ βραδίως τὸ ἐπάγγελμα πιστοῦσθαι ταῖς ἀποδείξεσι δύνασθαι. Ὅθεν ἀναγκαῖως ἐπὶ τοῦτ' αὐτὸ παρελθὼν, σὺν Θεῷ βοηθῶ, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα τὴν ἐντελῆ πάσης τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως πραγματεῖαν ἐξ αὐτῶν ἐκείνων τῶν παρ' Ἑβραίοις θεολόγων παραστήσασθαι πειράσομαι. Σπουδαιολογεῖται δὲ μοι ἡ γραφὴ, οὐχ ὡς ἂν τις φαίη κατὰ Ἰουδαίων, ἄπαγε, πολλοῦγε και δεῖ· πρὸς αὐτῶν μὲν οὖν, εἰ εὐγνωμονοῖεν, τυγχάνει· συνίστησι γὰρ τὰ μὲν Χριστιανῶν διὰ τῆς ἀνέκαθεν προβόρῃσεως ἐπιμαρτυρίας, τὰ δ' ἐκείνων διὰ τῆς τῶν παρ' αὐτοῖς προφητειῶν ἀποτελεσματικῆς συμπληρώσεως. Ἀρμόσειε δ' ἂν και πᾶσιν Ἑλλήνων, εἰ εὐγνωμονοῖεν, διὰ τῆς παραδόξου τῶν μελλόντων προγνώσεως, τῆς τε τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς προβόρῃσεις ἐκβάσεως· ὁμοῦ μὲν τὸ ἔνθεον και ἀψευδὲς τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἐπιδεικνυμένη, ὁμοῦ δὲ και τὰς τῶν ψευδηγῶρων γλώττας ἐπιστομιζούσα διὰ τῆς λογικωτέρας ἀποδείξεως, ἧς οὐδαμῶς ἡμῖν οἱ συκοφάνται μετεῖναι διατείνονται, εὖ μάλα ὁσημέραι ταῖς καθ' ἡμῶν διατριβαῖς κατακράτος ἐπεντριβόμενοι. Οὐδὲν γοῦν ἡμᾶς δύνασθαι φασὶ δι' ἀποδείξεως παρέχειν, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιῶν τοὺς ἡμῖν προσιόντας. Και πρὸς οὖν τὴν τοιαύτην διαβολὴν οὐκ ἂν γένοιτο ἡμῖν ἀλεγοῦς ἢ παρούσα πραγματεία. Καὶ μὴν και τῶν ἀθέων

αἰρέσεων τὰς κατὰ τῶν θεῶν προφητῶν ψευδοδοξίας τε καὶ βλασφημίας ἀπελέγξει διὰ τῆς πρὸς τὰ νέα τῶν παλαιῶν συμφωνίας. Τὴν μὲν οὖν μακροτέραν καὶ διεξοδικήν τῶν προφητικῶν φωνῶν ἐρμηνείαν ταυῦν ὁ λόγος ὑπερβήσεται, τοῖς βουλομένοις τούτων ἐξετάζειν καταλιπῶν, οἳ εἴ τ' ἂν εἰπεῖν τὸν τρόπον. Διδασκάλῳ δὲ χρώμενος παραγγέλλεται θεῶν φάσκοντι, «Κεφαλαίωσον ἐν ὀλίγοις πολλὰ, » τοῦτο ζητῶσαι φιλοτιμήσεται· αὐτὸ μόνον ἀφορμὰς τῆς εἰς τοὺς τόπους θεωρίας, καὶ τῶν εἰς τὸ προκειμένον κατεπειγόντων, τὴν εἰς τὸ σαφὲς ἐρμηνείαν παραθησόμενος. Ἄλις μὲν δὴ προσιμίων ἤδη δὲ καὶ τῶν ἀποδείξεων ἄρξομαι. Ἐπειδὴ πολὺς ἦν ἐπιβρόβων καθ' ἡμῶν ὁ τῶν συκοφαντῶν ἔχλος, μηδὲν δύνασθαι γάσκων δι' ἀποδείξεων ἐναργὲς ἀληθείας παρέχειν δείγμα, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς ἡμῖν προσιόντας, τούτους δὲ καὶ πείθειν οὐδὲν πλέον, ἢ σφᾶς αὐτοὺς θρημμάτων ἀλόγων δίκην μύσαντας, καὶ εὐ' ἀνδρείως ἔπεσθαι δεῖν ἀνεξετάτως ἅπασιν τοῖς παρ' ἡμῶν λεγομένοις, παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζειν τῆς ἀλόγου χάριν πίστεως· εἰκότως διελὼν τὰς καθ' ἡμῶν διαβολὰς ἐν τῇ προπαρασκευῇ τοῦ παντὸς λόγου, πρώτῃν μὲν τὴν τῶν πολυθέων ἐξεθέμην ἔθνων, ἐπεγκαλοῦντων ἡμῖν, ὅτι δὴ τῶν πατρῶν θεῶν ἀποστάται κατέστημεν, ἐπὶ μέγα φαμένων τε, ὅτι τὰ βάρβαρα τῶν Ἑλλήνων προτετιμήκαμεν, τὰ παρ' Ἑβραίοις ἀσπασάμενοι λόγια· δευτέραν δὲ τὴν αὐτῶν Ἰουδαίων κατηγορίαν, δι' ἧς καὶ αὐτοὶ δόξαζεν ἂν ἡμῖν ἐνδίκως ἐπιμύθεσθαι, ὅτι δὴ ταῖς αὐτῶν Γραφαῖς καταχρώμενοι, οὐ τὸν ὅμοιον αὐτοῖς μέτιμεν τοῦ βίου τρόπον. Τούτων δ' οὕτως ἡμῖν διευκρινημένων, πρὸς μὲν τὴν πρώτῃν, ὡς οἶόν τε ἦν, διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηνητήσαμεν, Ἑλληνας μὲν εἶναι τοπρὶν ὁμολογήσαντες, καὶ ἐξ ἐτέρων ἔθνων τὰ Ἑλλήνων πεφρονηκότες, ἐκ πατέρων τε τῇ πολυθεῶν πλάνῃ δεδουλωμένοι· οὐ μὴν μέντοι ἀλόγῳ καὶ ἀνεξετάστῳ ὁρμῇ, κρίσει δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ μετατιθέμενοι, τὴν τε περὶ τὰ Ἑβραίων λόγια σπουδῆν κεκριμένως ἡμῖν καὶ εὐλόγως γεγενημένην παραστήσαντες. Πρὸς δὲ τὴν δευτέραν ὥρα νῦν φράξασθαι, καὶ τὸ λείπον ἐπιθεῖν σκέμμα· τοῦτο δ' ἦν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐπω καὶ νῦν ἐξητασμένους, ἐνταῦθα δὲ που κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς σπουδαζομένοις τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως* ἀναπληρωθησόμενοι. Φέρε οὖν, τὸν ἀπάντων Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων θεὸν δι' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι, πρώτον ἐκεῖνο διασκεψόμεθα, τίς ὁ τρόπος τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεοσεβείας· ἐν ταυτῷ δὲ καὶ τῶν ἐπιζητούμενων ἀπάντων ἐπιθήσομεν τὰς λύσεις.

amplexos prudenti cognitione et sano consilio id nos fecisse decimus. Adversus alteram porro criminationem jam nos armare tempus est, et quod superest certaminis onire: est autem hoc cum iis qui ex circumcisione sunt, nondum adhuc a nobis exantlatum, presentem autem tractatione opportuna in his qui prae manibus sunt, *Demonstrationis Evangelicæ* libris absolvendum. Age igitur, communi illo omnium Judæorum pariter ac gentium Deo, per ipsummet Salvatorem nostrum invocato, primum illud inquiremus, quinam modus et quæ ratio cultus nostri sit quo Deum prosequimur: cum hoc ipso enim et singulorum quæ possunt in quæstionem venire, solutionem adjungemus.

etiam quotidie omnibus viribus quando adversus nos disputant, huicce insistentes causationi, ut dicant, nihil nos posse demonstratione firmare, sed tantum ab iis qui ad nos accedunt fidem habendam exigere. Cui calumniæ retundendæ non inopportuna præsens tractatio futura est, sed et ostensa novorum cum veteribus concordia impiarum hæresium, falsas opiniones et blasphemias adversus divinos prophetas profecto revincet. Longiorem autem et uberiorem prophetarum vocum explicationem præsentem opere prætermittam illisque relinquam, qui has altius scrutari voluerint, atque ad hoc perficiendum fuerint idonei. Ego autem divino præcepto magistro usus sum, quod « paucis multa comprehendere »¹ jubet, idque sectari omni studio annitar, tantummodo additurus, quæ ansam præbeant considerandis et intelligendis locis, perspicuamque eorum quæ ad propositum faciunt interpretationem exhibere queant. Sed proæmiorum quidem satis: jam demonstrationes ordiri juvat. Cum enim frequens nobis insultaverit sycophantarum multitudo, affirmantium nihil nos posse evidenti veritatis ostensione demonstrare, sed tantum velle, ut credant qui ad nos veniunt, atque ita attendant: neque aliud quidquam illis persuasum iri, quam ut brutorum pecorum more, cæco impetu, nihilque examinantes strenue obsequantur omnibus quæcunque a nobis dicuntur, unde etiam fideles sive credulos ab bruta credulitate appellari contingat. Hinc non ab re dividendas quæ nobis objiciuntur calumnias existimavi, atque in præparatione universi operis, primo quidem loco, illam gentium multos colentium deos exposui, qui nobis vertunt vitio, quod patriorum deorum desertores facti sumus, et tanquam magnum aliquod obiectant, quod barbara Græcis prætulimus et Hebræorum oracula fuimus amplexi. Alteram vero criminationem illatam a Judæis, qua et ipsi videntur nos haud injuria reprehendere, quod ipsorummet sacris usi litteris, non tamen eandem vitæ rationem sectamur: Cum hæc igitur ita distincte exposita a nobis fuerint, priori quidem criminationi, ut res tulit, in *Præparatione Evangelica* occurrimus, confessi ethnicos initio nos fuisse atque ex cæteris gentibus, Græcos eorumque opiniones prætulisse, atque a parentibus errori multos colenti deos scripsiisse. Neutiquam autem insano impetu et sine examine nos mutasse sententiam, sed judicio sobriaque ratione, studium Hebraicorum oraculorum

¹ Eccli. xxxii; al: xxxv, 11.

CAPUT II.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Quinam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscripto.

Τίς ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν εὐσεβείας τρόπος.

Jam prius quidem a me in *Præparatione Evangelica* dictum est, quod Christianismus nec ethnicismus sit nec Judaismus, sed propriam quamdam gerat in se notam propriumque characterem pietatis; neque novum illum aut absurdum, sed longe antiquissimum, Deoque charis et pietatis ac justitiæ laude illustribus viris, ante Mosis tempora usitatum perspectumque. Verum juvat etiam nunc breviter videre ac considerare quid sit ethnicismus, quid Judaismus; atque utrum alterutri horum addictos invenire liceat charos Deo viros, quibus Moses ipse divini amoris atque pietatis perhibet testimonium. Judaismum non sine ratione dixerit aliquis rempublicam secundum legem Mosis constitutam, ab uno summo dependentem Deo: ethnicismum **II** vero summam dixeris esse superstitionem ex patriis gentium quarumlibet ritibus plures colentem deos. Ecquid igitur dicturi sumus de viris illis Deo charissimis, qui ante Judaismum exstiterent, quorum Moses mentionem facit, ut de Enoch, cui bis verbis præbet testimonium ¹: « Enoch placuit Deo. » Atque de Noe, de quo rursus ait: « Noe homo justus in generatione sua ². » De Setho itidem ac Japhetho, de quibus ita scribit: « Benedictus Dominus Deus Seth, et dilatet Deus Japheth ³. » Ac præterea de Abrahamo, Isaaco et Jacobo, quibus etiam Jobum annumerare consentaneum est, et si qui alii similem hinc vitam fuerent sectati. Oportet enim hosce vel Judæos exstitisse vel Ethnicos. At enim Judæi quidem dici jure non possunt, cum eorum temporibus lex Mosis nondum in hominum vitam fuerit introducta. Si enim Judaismus nihil exstitit aliud quam Mosis legum observatio; Moses autem longo post illos de quibus dixi, tempore claruit: evidens est, quod Judæi haud fuerint qui ante Mosis tempora testimonium pietatis tulerunt. Sed neque ethnicos eosdem existimare convenit. Namque de Abrahamo dicitur ⁴, quod domum patriam et cognationem reliquerit, unicus soli Deo adhæserit, quem etiam profitetur, cum ait ⁵: « Extendam (manum meam) ad Deum altissimum, qui creavit cælum et terram. » De Jacobo autem apud Mosen scriptum est ⁶, quod domui suæ et omnibus suis præcepit: « Tollite deos alienos de medio vestri; et surgentes ascendamus in Bethel, et faciamus ibi aram Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum et salvavit me in via qua ivi. Et dederunt Jacobo deos alienos, qui erant in manibus eorum, et in aures quæ erant in auribus eorum. Et abscondit ea Jacobus sub terebintho quæ erat in Sichimis, et perdidit ea usque in hodiernum diem. » Si igitur et ad idololatrarum errore alieni fuerunt, et sicut demonstratum est, extra Judaismum constituti: tamen quanquam nec

Εἶρηται μὲν ἡδὴ καὶ πρότερον ἐν τῇ Προπαρασκευῇ, ὡς ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε Ἑλληνισμὸς τίς ἐστίν οὔτε Ἰουδαϊσμὸς, οἰκεῖν δὲ τίνα φέρων χαρακτηριστῆρα θεοσεβείας· καὶ τοῦτον οὐ νέον, οὐδὲ ἐκτετοπισμένον, ἀλλ' εὖ μάλα παλαιότατον, καὶ τοῖς πρὸ τῶν Μωυσέως χρόνων θεοφιλέσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ τε καὶ δικαιοσύνῃ μεμαρτυρημένους συνήθη καὶ γνώριμον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐπιθεωρήσαντες τί ποτ' ἐστὶν ὁ τε Ἑλληνισμὸς καὶ Ἰουδαϊσμὸς, σχεψώμεθα, ποτέρῳ τούτων ὑπηγμένους τοὺς πρὸ Μωυσέως θεοφιλεῖς ἄνδρας, πρὸς αὐτοῦ Μωυσέως θεοφιλεῖς, καὶ ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένους εὐροιμεν ἂν. Τὸν μὲν Ἰουδαϊσμὸν εὐλόγως ἂν τίς ὀνομάσσει τὴν κατὰ τὸν Μωυσέως νόμον διατεταγμένην πολιτείαν, ἐνὸς ἐξηγμένην τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· τὸν δὲ Ἑλληνισμὸν, ὡς ἐν κεφαλαιῷ φάσαι, τὴν κατὰ τὰ πάτρια τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εἰς πλείονας θεοὺς δεισιδαιμονίαν. Τί οὖν φησάμεν περὶ τῶν πρὸ Μωυσέως καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν ὁ Μωυσῆς ἐμνημόνευσε, ἴσον, περὶ Ἐνώχ, ὃ μαρτυρεῖ λέγων· « Εὐηρέστησε δὲ Ἐνώχ τῷ Θεῷ· » καὶ περὶ τοῦ Νῶε, περὶ οὗ πάλιν φησὶ· « Νῶε δὲ ἦν ἀνθρώπος δίκαιος, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ· » περὶ τε τοῦ Σήθ καὶ τοῦ Ἰάφεθ, περὶ ὧν ταῦτα ἀναγράφει· « Εὐλόγητος Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σήθ· » καὶ, « Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ· » καὶ ἔτι πρὸς τοῦτοις περὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ, οἷς καὶ τὸν Ἰωὴβ συναριθμεῖν εὐλογον, καὶ εἰ τινες ἄλλοι τὸν ἐμπερῆ τοῦτοις ἐξήλωσαν βίον; Ἄρα γὰρ Ἰουδαίους αὐτοὺς χρῆναι γεγονέναι, ἢ Ἑλληνας. Ἀλλὰ γὰρ Ἰουδαῖοι μὲν οὐκ ἂν εὐλόγως λεχθεῖεν, μήπω τῆς Μωυσέως παρεισαγωγῆς τῷ βίῳ νομοθεσίας. Εἰ γὰρ Ἰουδαϊσμὸς οὐδὲν ἦν ἕτερον ἢ ἡ κατὰ Μωυσέα πομπεία, Μωυσῆς δὲ μακροῖς ὑστερον χρόνοις τῶν εἰρημένων πέφηνε· δῆλον, ὡς οὐκ ἂν εἴεν Ἰουδαῖοι οἱ πρὸ τῶν αὐτοῦ χρόνων ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι. Ἄλλ' οὐδὲ Ἑλληνας προσήκει νομίζειν αὐτοὺς, μὴ τῇ πολυθέῳ δεισιδαιμονίᾳ κεκρατημένους. Ὅ τε γὰρ Ἀβραάμ καταλείψαι τελῶς λέγεται οἶκον πατρῷον καὶ συγγένειαν, καὶ ἐνὶ μόνῳ προσεσηκέναι Θεῷ, ὃν καὶ ὁμολογεῖ φάσκων· « Ἐκπενῶ πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὑψίστον ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ὃ τε Ἰακώβ ἀναγράφεται παρὰ τῷ Μωυσεῖ φησας τῷ οἴκῳ καὶ πᾶσι τοῖς αὐτοῦ· « Ἄρατε τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῖους ἐκ μέσου ὑμῶν· καὶ ἀναβῶμεν εἰς Βεθλὴλ, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, τῷ ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ὃς ἦν μετ' ἐμοῦ καὶ ἐσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἢ ἐπορεύθην. Καὶ ἔδωκαν τῷ Ἰακώβ τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτρῖους, οἱ ἦσαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐνώτια τὰ ἐν τοῖς ὠσίν αὐτῶν, καὶ ἐκρυψεν αὐτὰ Ἰακώβ ὑπὸ τὴν τρέβινθον τὴν ἐν Σιχίμοις, καὶ ἀπώλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. » Εἰ δὲ οὖν καὶ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἀλλότριον καθεστήθησαν, καὶ Ἰουδαϊσμοῦ δὲ

¹ Gen. v, 22, 24. ² Gen. vi, 9. ³ Gen. ix, 26, 27. ⁴ Gen. xii, ⁵ Gen. xiv, 22. ⁶ Gen. xxxv, 1-4.

ἐκτὸς γεγονότες ἀπαδείχθησαν, ὅμως γε μὴν οὐτε Ἕλληγες οὐτε Ἰουδαῖοι φόντες, θεοφιλεῖς γεγονέναι μεμαρτύρηται, καὶ δίκαιοι καὶ εὐσεβεῖς, εἰ καὶ τινες ἄλλοι· ὧρα τρίτον ἐπινοεῖν θεοσεβείας τρόπον, δι' οὗ κατορθῶσαι εἰκὸς ἦν αὐτοῦς. Σκόπει τοιαυτοῦν, εἰ μὴ τοῦτ' αὐτὸ ἦν, τὸ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ, τρίτον ἡμῖν ἀποδεδειγμένον τάγμα, παλαιότατον μὲν καὶ πάντων τυγχάνον πρεσβύτατον, νεωστὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγγελλόμενον. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ὁ Χριστιανισμὸς, οὐτε Ἑλληνισμὸς τις ὢν, οὐτε Ἰουδαϊσμός, ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τούτων, παλαιότατον εὐσεβείας πολιτεῦμα, καὶ ἀρχαιοτάτη μὲν τις φιλοσοφία, πλὴν ἀλλὰ νεωστὶ πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλην τῆς οἰκουμένης νενομοθετημένη· ὥστε τὸν ἐξ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τὸν Χριστιανισμὸν μετατιθέμενον οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν ἐκπίπτειν· οὐδ' αὖ πάλιν ἐκ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐθειλοθησκείας ἀναχωροῦντα, εὐθὺς Ἑλληνα γενέσθαι· τὸν δὲ ἐξ ἑκατέρου τάγματος, ἐκ τε Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μειοστάμενον ἐπὶ τὸν μέσον παρῖναι νόμον τε καὶ βίον τὸν τῶν παλαιοῦν θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν, ὃν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μακρὸν ἐφησυχάσαντα χρόνον, ἀθίς ἀνεναύσατο ἀκολουθῶν τοῖς αὐτοῦ Μωυσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν περὶ τούτων αὐτῶν θεοπνεύμασιν. Ἐν γούν τοῖς πρὸς τὸν Ἀβραάμ χρησιμοῖς αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς ἀναγράφει θεοπίκτων, ὡς οἱ μελλήσουσιν ἐν ὑστέροις ποτὲ χρόνοις, οὐχ οἱ τοῦ Ἀβραάμ ἀπόγονοι, οὐδ' οἱ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ Ἰουδαῖοι· ἀλλὰ γὰρ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ τῷ ὁμοίῳ τρόπῳ τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας, εὐλογίας παρὰ Θεοῦ καταξωθήσεσθαι. Γράφει δὲ οὕτως· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Ἀβραάμ· Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν, ἣν ἂν σοι δείξω. Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα· καὶ εὐλογήσω σε, καὶ μεγαλυνῶ τὸ ὄνομά σου, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Καὶ εὐλόγησάν σου εὐλογοῦντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσονται, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ πάλιν ὁ Θεὸς εἶπε· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; Ἀβραάμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Πῶς δ' ἂν ἐμελλον τῷ Ἀβραάμ ἐνευλογηθήσεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, εἰ μὴδὲν τι προσήκοντες ὑπῆρχον αὐτῷ, μήτε κατὰ ψυχῆς τρόπον, μήτε κατὰ σώματος συγγένειαν; Τῆς τε γὰρ κατὰ σάρκα συγγενείας τίς ἦν πρὸς τὸν Ἀβραάμ συγγένεια, Σκύθαις φέρεται εἰπεῖν, ἢ Αἰγυπτίοις, ἢ Αἰθίοφιν, ἢ Ἰνδοῖς, ἢ Βρεττανοῖς, ἢ Ἰσπανοῖς; ἢ πῶς ἂν ταῦτα τὰ ἔθνη καὶ ἔτι τὰ τούτων ἀπωκισμένα τῆς πρὸς τὸν Ἀβραάμ κατὰ σάρκα συγγενείας χάριν ἐμελλον εὐλογηθήσεσθαι; Ἄλλ' οὐδὲ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλογίας εἰκὸς ἦν κοινωθήσεται τῷ Ἀβραάμ πάντα τὰ ἔθνη. Πῶς γάρ; ὅτε τὰ μὲν αὐτῶν ἐχθίστοις μητρογαμῖαις καὶ θυγατρομῖαις, τὰ δ' ἀκολάστοις ὁμιλίαις ἀρρένων πρὸς ἀρρένας ἀνεφύετο, τὰ δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐν ἀνθρώ-

A ethnici essent nec Judæi, Deo charos nihilominus justosque si ulli unquam alii, et pios exstittisse, testimonium habuerunt. Convenit igitur tertium quemdam mente concipere cultus divini modum, secundum quem recte vivere poterant. Vide igitur sitne hæc illa ipsa tertia demonstrata nobis inter Judaismum et ethnicismum medla ratio, antiquissima quidem omnesque alias ætate antecellens, sed quam recenter omnibus gentibus Salvator noster annuntiavit. Atque hæc Christianismus utique fuerit, utpote qui nec ethnicismum est nec Judaismum, inter utrumque media antiquissima quædam cultus divini administratio ac status, genusque philosophiæ vetustissimum, sed recens omnibus hominibus per universum terrarum orbem sancitum : ita ut qui ab ethnicismo ad Christianismum transit, non in Judaismum excidat; neque rursus, qui recedit ab Judaico voluntario cultu, statim fiat ethnicus : sed qui utroque ordine relicto, ethnicismum deserit atque Judaismum, is mediam subit legem vitamque priscorum charissimorum Deo et justorum virorum, quam Salvator ac Dominus noster, cum per longum illa tempus consopita jacuisset, excitavit iterum instauravitque, ita uti Moses et cæterorum prophetarum vocibus hoc ipsum prædictum fuerat. Nam et in oraculis, quæ Abrahamo edita divinitus Moses testatur, scribit quod futuris olim temporibus non Abrahami posteri et ex semine ejus prognati Judæi, sed omnes tribus terræ et omnes gentes per similem cultus Dei rationem quo Abrahamus, benedictionem divinam essent obtenturi. Ita enim ait : « Et dixit Dominus ad Abraham : Exi de terra tua, et de cognatione tua, et ex domo patris tui, et vade in terram quam tibi demonstravero. Et faciam te in gentem magnam : et benedicam te, et magnificabo nomen tuum, et eris benedictus. Et benedicam benedicentes te, et maledicam maledicentes te, et benedicentur in te omnes tribus terræ. » Atque iterum dixit Deus : « Nunquid abscondam ego ab Abrahamo servo meo, quæ ego facio? Abraham autem fiet in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ. » Quomodo autem in Abrahamo benedicendæ essent omnes gentes et omnes tribus terræ, si quidem nulla ratione eum contingerent, neque animi ratione, neque cognatione corporis? Nam quod ad corporis cognationem attinet, quænam quæso, cum Abrahamo intercedit propinquitas, Scythiis verbi gratia vel Ægyptiis, aut Æthiopicibus, Indis, Britannis vel Hispanis? aut quomodo hæc gentes vel ab his etiam remotiores, benedicendæ fuerunt propter cognationem cum Abrahamo, quod ad carnem pertinet? Sed neque quod ad animorum cognationem, erat congruens gentes omnes de benedictione communi cum Abrahamo participare. Qui enim? cum aliæ nefandas matrum nuptias vel filiarum concubitus probarent, aliæ polluerunt sese incesta mare

• Gen. xiii. 1-3. • Gen. xviii, 17.

cum maribus libidine : alii cultum Numinis in hominibus immolandis, vel divina veneratione brutis animantibus aut idolis, ex inanima materia fabricatis exhibita ponerent, vel in spirituum multiplicis erroris auctorum superstitionibus collocarent : aliæ vivos exurere ætate proveciores, aliæ etiam charissimos non dubitarent flammis tradere, aliæ vita spoliatorum vesci carnibus pulchrum et pium esse existimarent. Quomodo igitur eos qui tam belluinam ducerent vitam, consentaneum erat benedictionis viri Deo charissimi fieri consortes, nisi utique belluina illa vita abjecta et relicta, consimilem Abrahamo pietatem aliquando essent amplexuri? Nam et ille alienigena et alienus perhibetur ad eam quam deinde professus est transiisse pietatem, avitæque superstitionem deseruisse, domum, cognationem, mores patrios et vitæ, in qua genitus erat, rationem missam fecisse; Deo autem esse obsecutus, qui etiam oracula scriptis prodita illi edidit. Si igitur Moses qui post Abrahamum exstitit, et reipublicam per promulgatas a se leges Judæorum genti condidit ac fundavit, ejusmodi leges sanxisset, quas viri Deo chari ante eum recte agendo observassent, et quæ omnibus gentibus congruere, ut omnes tribus terræ et omnes gentes secundum Mosis constitutionem Deum colerent : fas erat affirmare, quod omnes ex omnibus gentibus Deum ex lege Mosaica pie colentes et Judaismum sectantes, Judæisque secundum legem conjunctos, Abrahami benedictione benedicendos esse divina oracula prænuntiaverint. Oportebat etiam nos leges a Mose sancitas observare. Cum autem conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit cæteris congruens gentibus, sed tantummodo Judæis, neque hisce universis, sed solum versantibus in terra Judaica : necessarium omnino erat aliam constitui rationem, qua præter legem Mosaicam possent gentes ubique terrarum incolentes, quæ consimilem Abrahamo vitam ducerent, eandem cum illo benedictionem obtinere.

Ι*** CAPUT III.

Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.

Quod autem constitutiones Mosaicæ Judæis tantummodo, ut dixi, neque hisce omnibus (non enim iis qui in dispersione victitabant, sed solis in Palæstina versantibus) accommodatæ fuerint : evidens tibi erit ita colligenti. Ait alicubi Moses legem præcipit ¹⁰ : « Ter quovis anno apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo. » Atque adhuc magis perspicue, ubinam triplici per annum tempore universos convenire oporteret, determinat cum ait ¹¹ : « Tribus temporibus anni apparebit omne masculum tuum coram Domino Deo tuo, in loco quem delegerit Dominus. » Vides, quod non in civitate quacunque, nec quovis ubi sors tulerit loco convenire jubet, sed « in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus ¹². » Ibi tribus per an-

Α ποθυσιαις, καὶ ζῶων ἀλόγων θεοποιαις, ἀψύχου τε ὕλης ἰδρύμασι καὶ πνευμάτων πολυπλανῶν δεισιδαιμονίαις ἀνετίθετο· τὰ δὲ ζῶντας κατακαλεῖν τοὺς γεγηρακότας· τὰ δὲ πῦρ τοὺς φιλότατους παραδιδόναι· τὰ δὲ καὶ νεκρῶν ἀπογεύεσθαι καλὸν εἶναι καὶ εὐσεβὲς ἡγεῖτο. Πῶς οὖν τοὺς ἐν τῷ τοιοῦτω θηριώδει βίῳ προηγμένους τῆς τοῦ θεοφιλοῦς μετασχεῖν οἶόν τε ἦν εὐλογίας, εἰ μὴ ποτ' ἄρα τῆς θηριωδίας μεταβαλόντες, τοῦ ὁμοίου τρόπου τῆς τοῦ Ἀβραάμ θεοσεβείας ἡμελλόν ποτε μεταλήψεσθαι; Ἐπεὶ κάκεῖνος ἀλλοεθνῆς τις ὦν καὶ ἀλλότριος, ἥς ὕστερον μετῆλθεν εὐσεβείας λέγεται μετατεθεῖσθαι, καὶ τῆς πατρικῆς δεισιδαιμονίας μεταδεδῆσθαι, οἰκόν τε καὶ συγγένειαν, καὶ ἔθνη πάτρια, βίου τε ἀγωγὴν, ἐν ἧ γεγέννητό τε καὶ τέθραπτο, καταλειπόναι· ἠκολουθηκέναι δὲ Θεῷ, τῷ καὶ τοὺς χρησμοὺς αὐτῷ τοὺς ἀναγράφτους δεδωκότι. Εἰ μὲν οὖν Μωϋσῆς μετὰ τὸν Ἀβραάμ γενόμενος, καὶ πολιτεῖαν τινα διὰ τῆς ἐκδοθείσης ὑπ' αὐτοῦ νομοθεσίας τῷ Ἰουδαίων ἔθνει καταδεδῆλημένος τοιαῦτα ἐνομοθέτησεν, οἷα καὶ τοῖς πρὸ αὐτοῦ θεοφιλέσι κατώρθωτο, καὶ οἷα δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφαρμόττειν, ὡς δύνασθαι κατὰ τὴν Μωϋσέως διαταγὴν πάσας τὰς φυλάς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη θεοσεβεῖν· ἦν εἰπεῖν, ὅτι διὰ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν θεοσεβήσαντας, καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν ζηλώσαντας, πρὸς αὐτοὺς τε γεννησομένους κατὰ τὸν νόμον, εὐλογηθῆσθαι τῇ τοῦ Ἀβραάμ εὐλογίᾳ προηγέρευε τὰ λόγια. Ἐχρῆν δὲ καὶ ἡμᾶς τὰ παρὰ Μωϋσεὶ διατεταγμένα φυλάττειν. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία κατάλληλος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀλλ' ἢ μόνοις Ἰουδαίοις, καὶ τούτοις οὐχὶ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς τὰς διατριβὰς ποιουμένοις· ἔτερον ἔχρῆν ἐξ ἀπαντος ὑποστῆναι τρόπον παρὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, καθ' ὃν ἔμελλον, βιοῦντα ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ τὰ καθ' ὅλης οἰκουμένης ἔθνη, τῆς Ἰσῆς αὐτῷ κοινωνήσιν εὐλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι μὴ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατάλληλος ἦν ἡ κατὰ Μωϋσέα πολιτεία.

Ὅτι δὲ ἡ κατὰ Μωϋσέα διαταγὴ Ἰουδαίοις, ὡς ἔφην, καὶ τούτοις οὐχὶ πᾶσιν (οὐδὲ γὰρ τοῖς ἐν διασπαρᾷ τυγχάνουσιν, ἀλλ' ἢ μόνοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσιν ἐφήρμοζεν), ὠδὲ σοι συλλογισομένῳ φανερόν ἐσται. Φησὶ που Μωϋσῆς νομοθετῶν· « Τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ ἔτι σαφέστερον, ὅπου ἔχρῆν ἀπαντᾶν τοὺς πάντας τρίτον τοῦ ἔτους, ἀφορίζει λέγων· « Τρεῖς καιροὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ὀφθῆσεται πᾶν ἀρσενικόν σου ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος. » Θεωρεῖς, ὡς οὐκ ἐν πάσῃ πόλει, οὐδ' ὅποι ἐσυχεν ἀπαντᾶν προστάττει, ἀλλ' ἐν τόπῳ ᾧ ἔβαν ἐκλέξηται Κύριος, ὁ Θεός σου. » Ἐνθα τρισὶν ἐκάστου ἐνιαυτοῦ καιροῖς ἐπὶ ταυτὸ συνίεναι νομοθετεῖ, καὶ τοὺς και-

¹⁰ Exod. xxiii, 17; Exod. xxxiv, 25. ¹¹ Deut. xvi, 16. ¹² Deut. xxvii, 26.

ρούς ἀφορίζει, καθ' οὗς ἀπαντῶν ἐχρῆν ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν λατρείας ἐπετελεῖτο· Ἐνα μὲν τοῦ Πάσχα, δεύτερον τὸν μετὰ πεντήκοντα ἡμέρας ἐπὶ τῆς ὀνομαζομένης Πεντηκοστῆς ἑορτῆς· καὶ τρίτον τῷ ἑβδόμῳ μηνὶ μετὰ τὸ Πάσχα κατὰ τὴν τοῦ ἰλασμοῦ ἡμέραν, καθ' ἣν εἰσέτι νῦν Ἰουδαῖοι πάντες τὴν νηστειάν ἐπιτελοῦσιν. Ἐπαρῶται τε τοῖς μὴ ἐμμένουσι τοῖς νομοθετούμενοις. Οὐκοῦν τοὺς μέλλοντας ἀπαντας ἀπαντῶν τρίτον τοῦ ἔτους εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὰ νόμιμα πληροῦν, οὐ πόρρω που τῆς Ἰουδαίας ἐχρῆν ὁῦπου οἰκεῖν, ἀλλ' εἰσὶν ἀμφὶ τοὺς ὄρους· εἰ δὲ δὴ τοῖς πορρωτάτω τῆς Παλαιστίνης οἰκοῦσιν Ἰουδαίους ἀδύνατα ἦν τελεῖν τὰ νενομοθετημένα, πολλοῦ φάναι τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι, καὶ τοῖς ἐν ταῖς ἑσχατιαῖς τῆς γῆς ἐφαρμοζεῖν. Ἐπάκουσον δὲ τίνα τρόπον ὁ αὐτὸς πάλιν νομοθέτης τὴν ἀπὸ λέ-
 χους γυναῖκα ἀπαντῶν προστάττει, καὶ θυσίας τῷ θεῷ προσφέρειν, λέγων οὕτως· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, λέγων· Λάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, καὶ εἰρεῖς πρὸς αὐτούς· Γυνὴ ἥτις ἐὰν σπερματισθῆ, καὶ τέκνη ἄρσεν, ἀκάθαρτος ἔσται ἐπὶ τὰς ἡμέρας. »
 Ἐτα μετὰ ζῦ τινα εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Καὶ ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι καθάρσεως αὐτῆς ἐφ' οὗ ἢ ἐπὶ θυγατρὶ, προσοίσει ἀμνὸν ἐνιαύσιον εἰς ὀλοκάρπωμα, καὶ νεσσὸν περισσεῶς ἢ τρυγὸνα περὶ ἀμαρτίας, ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Πρὸς τὸν ἱερεῖα προσοίσει αὐτὰ ἐναντι Κυρίου. Καὶ ἐξιλιάσεται περὶ αὐτῆς ὁ ἱερεὺς, καὶ καθαριεῖ αὐτὴν ἀπὸ τῆς πηγῆς τοῦ αἵματος αὐτῆς. Οὗτος ὁ νόμος τῆς τιτυούσης ἄρσεν ἢ θῆλυ. »
 « Ἐτι πρὸς τοῦτοις ὁ αὐτὸς καὶ τὸν ἀπὸ κήδους καὶ νεκρῶν ἐπαφῆς προστάττει μὴ ἄλλως καθαίρεσθαι ἢ διὰ τινος σποδοῦ δαμάλεως ἐφ' ἡμέραις ἐπτά, τῶν συνήθων ἀποστάντα. Λέγει γοῦν· « Καὶ ἔσται τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ τοῖς προκαίμενοις προσηλύτοις ἐν μέσῳ αὐτῶν νόμιμον αἰώνιον. Ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος πάσης ψυχῆς ἀνθρώπου ἀκάθαρτος ἔσται· ἐπτά ἡμέραις ἀγνισθήσεται· τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ καθαρισθήσεται. Ἐὰν δὲ μὴ ἀγαγισθῆ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ καὶ τῇ ἑβδόμῃ, οὐ καθαρὸς ἔσται. Πᾶς ὁ ἀπτόμενος τοῦ τεθνηκότος ἀπὸ ψυχῆς ἀνθρώπου, ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ μὴ ἀγνισθῆ, τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου τοῦ Κυρίου ἐμίανεν. Ἐκτριβήσεται ἡ ψυχὴ ἐκεῖνη ἐξ Ἰσραὴλ, οἱ ὕδωρ βαντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν· ἀκάθαρτός ἐστιν, ἀκαθαρσία ἐπ' αὐτῷ ἔσται. Καὶ οὗτος ὁ νόμος. »
 Ἄνθρωπος ἐὰν ἀποθάνῃ ἐν οἰκίᾳ, πᾶς εἰσπορευόμενος εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἀκάθαρτά ἐστιν ἐπτά ἡμέρας. Καὶ πᾶν σκεῦος ἀνευγμένον, ὅσα οὐχὶ δεσμῷ καταδέδεται, ἀκάθαρτα ἔσται. Καὶ πᾶς ὃς ἀν ἀψήται ἐπὶ πρόσωπον τοῦ πεδίου τραυματίου βομφαίας, ἢ νεκροῦ, ἢ ὀπίου ἀνθρωπίνου, ἢ μνήματος, ἀκάθαρτός ἐστιν ἐπτά ἡμέρας. Καὶ λήφονται τῷ ἀκαθάρτῳ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς τῆς κατακαυμένης τοῦ ἀγνισμοῦ, καὶ ἐκχέουσιν αὐτὴν εἰς σκεῦος (2), καὶ λήφονται ὕσσωπον καὶ βῆξι ἀνήρ καθαρὸς, καὶ περιβράνει ἐπὶ τὸν ὀ-

A num temporibus, congregari in unum jubet, tem-
 poraque determinat quibus convenire oporteat loco
 quo divini cultus officia obibantur; unum quidem
 Paschatis, alterum post dies quinquaginta, festo
 quod Pentecostes inde venit nomine, et tertium
 mense septimo post Pascha, die expiationis, quo
 etiamnum Judæi hodie omnes jejunium celebrant.
 Diris autem Moses eos devovet, qui legibus suis
 sancita non observaverint. Atqui hos, qui triplici
 vice per annum deberent Hierosolymis convenire,
 ritusque legibus constitutos ad plenum obire, non
 procul a Judæa habitare oportebat: qui vero circa
 extremos Palæstinæ limites, aut longius a Palæstina
 degebant Judæi, præcepta legis perficere nequi-
 bant; tantum abest, ut omnibus gentibus et ulti-
 mas terras incolentibus hæc potuerit congruere.
 Audi porro quomodo idem rursus legislator mu-
 lierem a puerperio accedere et sacrificium Deo of-
 ferre jubeat, cum ait ¹⁴: « Locutusque est Dominus
 ad Mosen et dixit: Loquere filiis Israel et dices ad
 eos: Mulier quæcunque conceperit semen et pepe-
 rerit masculum, immunda erit septem dies. »
 Deinde interjectis nonnullis subjungit ¹⁵: « Et cum
 impleti fuerint dies purificationis ejus, pro filio aut
 pro filia, offeret agnum anniculum in holocaustum,
 et pullum columbæ, aut turturem pro peccato ad
 hostium tabernaculi testimonii. Ad sacerdotem of-
 feret ea ante Dominum. Et exorabit pro ea sacer-
 dos, et purificabit eam a fonte sanguinis ejus. Hæc
 est lex parientis masculum et feminam. » Præterea
 idem contaminatum ex funere et contactu mortui,
 præcipit non alio modo purificari quam per cinerem
 juvencæ, diebus integris septem, negotiisque consu-
 etis abstinere. Ait igitur ¹⁶: « Et erit filiis Israel
 et proselytis accedentibus in medio eorum legiti-
 mum æternum. Qui tetigerit cadaver hominis cu-
 jusque anima exutum, immundus erit septem die-
 bus: purificabitur die tertio et die septimo, et
 mundus erit. Si vero non fuerit purificatus die
 tertio et die septimo, non erit mundus. Omnis qui
 tetigerit cadaver hominis mortui anima exutum,
 et non fuerit purificatus, tabernaculum Domini
 polluit. Exterminabitur anima illa ex Israel, quon-
 iam aqua aspersionis non circumaspersa est su-
 per eum: immundus est; immunditia super eum
 erit. Et hæc est lex. Homo si mortuus fuerit in
 domo, omnis ingrediens in domum, et omnia quæ
 sunt in domo, immunda sunt septem diebus. Et
 omne vas apertum, quæcunque non vinculo (*oper-
 culi*) alligata sunt, immunda erunt. Et omnis qui in
 agro tetigerit occisum gladio vulneribus, vel mor-
 tuum, vel ossum hominis aut sepulcrum; immun-
 dus erit diebus septem. Et sument pro immundo,
 de cinere combustæ (*juvencæ*) purificationis, et ef-
 fundent eum in vas, et sument hyssopum, et tinget
 vir purus et circumasperget super domum et super

¹⁴ Levit. xii, 1, 2. ¹⁵ Ibid. 6, 7. ¹⁶ Num. xix, 10-21.

(2) Leg. ἐκχέουσιν ἐπ' αὐτὴν ὕδωρ ζῶν εἰς σκεῦος, et effundent super eum (cinerem) aquam viventem in vas.

vasa et super animas quotquot fuerint ibi, et super eum qui tetigit ossum hominis, aut occisum vulnere, aut mortuum, aut sepulcrum. Et circumsporget mundus super immundum die tertio et die septimo: et lavabit vestimenta sua, et corpus suum lavabit aqua, et impurus erit usque ad vesperam. Et homo qui inquinatus fuerit, et non fuerit purificatus, exterminabitur anima illa ex synagoga, quoniam aqua aspersionis non circumaspersa est super eum. Et erit vobis legitimum hoc semperiternum ¹⁶. » Hæc ubi sancit Moses, etiam modum aquæ aspersionis præscribit. Jubet enim juvencam rufam quæ non habet in se vitium, cremari totam et de cinere ejus inspergi aquam, qua purificari contaminatos a mortuis oportet. Quo autem in locofas sit juvencam comburere, vel ubi puerperam offerro sacrificia, et ubi cæteros lege præscriptos ritus obire deceat et exsequi, quod hoc non permissum sit facere promiscue quolibet in loco, sed in uno quem ipse determinat; perspicuum est ex iis quæ lege præcipit cum ait ¹⁷: « Et erit locus quemcunque elegerit Dominus Deus tuus, ut invocetur nomen ejus ibi, illuc feretis omnia, quæ ego mando vobis hodie. » Hinc accurate illa cum exposuisset, subjungit ¹⁸: « Attende tibi ipsi, ne offeras holocaustomata tua, ubicunque aspexeris, sed in loco quem delegerit Dominus Deus tuus, in una civitatum tuarum, ibi offeres holocaustomata tua, et ibi facies omnia quæcunque ego mando tibi hodie. » Addit porro ¹⁹: « Non poteris vesci in civi atibus tuis quibuslibet decimationem frumentitui, nec vini tui aut olei tui: primogenita boum tuorum et ovium tuarum, et omnia vota tua quæcunque voveritis, et confessiones vestras et primitias manuum vestrarum. Sed ante Dominum Deum tuum comede illa in loco, quem delegerit Dominus Deus tuus sibi, tu et filii tui, filia tua et servus tuus, atque ancilla tua et proselytus in urbibus tuis. » Deinde oratione progressus, quod dictum est confirmat, dum sic ait: « Verumtamen sancta tua cum fuerint tibi, et cum vota tua susceperis, venies ad locum quem elegerit Dominus Deus tuus sibi ²⁰. » Et rursus: « Decimam decimabis universi fetus seminis tui; fetus agri tui quotannis comedes ipsum in conspectu Domini Dei tui, eo in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum ²¹ nomen suum ibi. » Deinde ubi reputavit quid facere oporteat, si is locus de quo agitur remotior fuerit, frugum autem proventus multus, ut videlicet domo ad locum Dei afferre oporteat annuos fructus sacrificacionis, de hoc item hanc constituit legem: « Si vero longe a te fuerit via, neque possis ea repræsentare, propterea quod longe a te fuerit locus, quem elegerit Dominus Deus tuus ad invocandum nomen suum ibi: tibi-que benedixerit Dominus Deus tuus, vendes ea argento, et capies argentum in manus tuas, et venies

¹⁶ Num. xix, 2. ¹⁷ Deut. xii, 14. ¹⁸ Ibid. 15, 14. ¹⁹ Ibid. 17, 18. ²⁰ Ibid. 26. ²¹ Deut. xiv, 22, 23.

κον, καὶ τὰ σκεύη, καὶ τὰς ψυχὰς, ὅσοι ἐάν ὦσιν ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τὸν ἡμμένον τοῦ ὀστέου τοῦ ἀνθρωπίνου, ἢ τοῦ τραυματίου, ἢ τοῦ τεθνηκότος, ἢ τοῦ μνηματοῦ. Καὶ περιβράνει ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸν ἀκάθαρτον ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ, καὶ πλυνεῖ τὰ ἱμάτια ἑαυτοῦ, καὶ λούσεται τὸ σῶμα ὕδατι, καὶ ἀκάθαρτος ἔσται ἕως ἑσπέρας. Καὶ ἄνθρωπος ἐάν μιανθῇ, καὶ μὴ ἀφαγμισθῇ, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τῆς συναγωγῆς, ὅτι ὕδωρ βραντισμοῦ οὐ περιεβράντισθη ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἔσται ὁμῖν νόμιμον αἰώνιον. » Ταῦτα Μωϋσῆς νομοθετήσας, τὸν τρόπον τοῦ ὕδατος τοῦ βραντισμοῦ ἐπεκδιδάσκει· δάμαλιν πυρρᾶν ἀμωμον ὀλοκαυτοῦσθαι προστάτων, καὶ ἀπὸ τῆς σποδιᾶς αὐτῆς ἐμβάλλεσθαι τῷ ὕδατι ἐξ οὗ χρῆναι καθαίρεσθαι τοὺς ἐπὶ νεκρῶ μεμολυσμένους. Πού δὲ χρῆ ὀλοκαυτοῦσθαι τὴν δάμαλιν, πού δὲ τὴν ἐν λέγει προσφέρειν τὰς θυσίας, πού δὲ τὰ λοιπὰ νόμιμα συντελεῖν, ὅτι μὴ ἀδιαφόρως ἐν παντί τόπῳ, ἀλλ' ἐν μόνῳ ἐνί, ᾧ αὐτὸς ἀφορίζει, δῆλον ἀφ' ὧν νομοθετεῖ λέγων· « Καὶ ἔσται ὁ τόπος ὃν ἐάν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς ὁμῶν, ἐν αὐτῷ ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἐκεῖ ὀσετε πάντα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὁμῖν σήμερον. » Καὶ διαστέλλεται ἐξῆς ἀκριβοῦς, ἐπιλέγων· « Πρόσεχε αεαυτῷ, μήποτε ἀνεγένῃς τὰ ὀλοκαυτώματά σου, οὗ ἂν ἴδῃς, ἀλλ' ἢ εἰς τὸν τόπον ὃν ἐάν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς σου αὐτόν, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου, ἐκεῖ ἀνοίσεις τὰ ὀλοκαυτώματά σου, καὶ ἐκεῖ ποιήσεις πάντα ὅσα ἐντέλλομαι ὁμῖν σήμερον. » Καὶ προστίθησι λέγων· « Οὐ δυνήσῃ φαγεῖν ἐν πάσαις ταῖς πόλεσι τὸ ἐπιδικάτον τοῦ σίτου σου, καὶ τοῦ οἴνου σου, καὶ τοῦ ἐλαίου σου, τὰ πρωτότοκα τῶν βοῶν σου, καὶ τῶν προβάτων σου, καὶ πάσας τὰς εὐχὰς σου ὅσας ἂν εὐξήσῃς, καὶ τὰς ὁμολογίας ὁμῶν, καὶ τὰς ἀπαρχὰς τῶν χειρῶν ὁμῶν· ἀλλ' ἢ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῆ αὐτά, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς σου αεαυτῷ, σὺ καὶ οἱ υἱοί σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ προσήλυτος ὃ ἐν ταῖς πόλεσι σου. » Καὶ ἔτι προσελθὼν ἐπασφαλίζεται τὸν λόγον, ἐν ᾧ φησιν· « Πλὴν τὰ ἁγία σου ἂ ἂν γένωνται σοι, καὶ τὰς εὐχὰς σου λαθῶν, ἤξεις εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς σου αεαυτῷ. » Καὶ πάλιν· « Δεκάτην ἀποδεκατώσεις παντὸς γεννήματος τοῦ σπέρματός σου· τὸ γέννημα τοῦ ἀγροῦ σου [ἐνιαυτὸν] κατ' ἐνιαυτόν. Καὶ φαγῆ αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἐν ᾧ ἂν τόπῳ ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Ἐπ' ἐπιλογισάμενος, τί δέοι πράττειν, εἰ μακρὰν ἀφεστώς εἴη ὁ πρὸς αὐτοῦ δηλούμενος τόπος, ὃ δὲ καρπὸς τῶν γεννημάτων πολλὸς, πῶς δέοι παρακομίζειν οἰκοθεν εἰς τὸν τοῦ Θεοῦ τόπον τοὺς ἐπετελοῦς καρποὺς τῆς ὀλοκαυτώσεως, καὶ περὶ τούτου τόνδε τίθησι τὸν νόμον· « Ἐάν δὲ μακρὰν γένηται ἀπὸ σοῦ ἡ ὁδὸς, καὶ μὴ δυνήσῃ ἀναφέρειν αὐτά, ὅτι μακρὰν ἀπὸ σοῦ ὁ τόπος, ὃν ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς σου, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ, ὅτι εὐλογησεί σε Κύριος ὁ Θεὸς σου, καὶ ἀποδώσεις αὐτὰ ἀργυρίου, καὶ λήψῃτὸ ἀργύριον ἐν ταῖς χερσὶ σου, καὶ πο-

ρεύση εἰς τὸν τόπον, ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτὸν, καὶ δώσεις τὸ ἀργύριον ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, ἐπὶ βοσίν, ἢ ἐπὶ προβάτοις, ἢ ἐπὶ οἴκῳ, ἢ ἐπὶ σικέρα, ἢ ἐπὶ παντὸς οὗ ἂν ἐπιθυμῇ ἡ ψυχὴ σου, καὶ φαγῇ ἐκεῖ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Καὶ αὐθις τὸν τόπον ἐπισημαίνει, ὡς πῶς φάσκων· « Πᾶν πρωτότοκον ὃ ἂν τεχθῇ ἐν τοῖς βοσὶ σου, καὶ ἐν τοῖς προβάτοις σου, τὰ ἀρσενικὰ ἀποίσεις Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου. Οὐκ ἐργάση ἐν τῷ πρωτότῳ μὸσχω σου, καὶ μὴ κείρης τὸ πρωτότοκον τῶν προβάτων σου. Ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου φαγῇ αὐτὸ ἐναντιὸν ἐξ ἐναντιοῦ, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. » Μετὰ ταῦτα πάλιν θέα, τίνα τρόπον καὶ τὰ περὶ τῶν ἑορτῶν διαστῆλται, οὐκ ἄλλοθι γῆς, ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ δαηλομένῳ τόπῳ, πανηγυρίζειν. Λέγει δ' οὖν· « Φύλαξαι τὸν μῆνα τῶν νέων, καὶ ποιήσεις τὸ Πάσχα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, πρόβατα καὶ βόας, ἐν τῷ τόπῳ, ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ. » Πάλιν ὑπομιμνήσκει, λέγων· « Οὐ δυνήσῃ θῦσαι τὸ Πάσχα ἐν σιδεμίᾳ τῶν πόλεων σου, ὧν Κύριος ὁ Θεός σου διδωσί σοι, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. Ἐκεῖ θύσεις τὸ Πάσχα ἑσπέρας πρὸς δυσμαῖς ἡλίου, ἐν τῷ καιρῷ ᾧ ἐξῆλθες ἐκ γῆς Αἰγύπτου· καὶ ἐψήσεις, καὶ φαγῇ ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου. » Ὁ μὲν δὲ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς νόμος τοιοῦτος· ὃ δὲ τῆς Πεντηκοστῆς ἐπιφησιν, ἀκούσον· « Ἐπιτὰ ἑβδομάδας ὀλοκλήρους ἐξαριθμήσεις σεαυτῷ, ἀρξαμένου σου δρέπανον ἐπιδητῶν, καὶ ποιήσεις ἑορτὴν ἑβδομάδων Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, καθὰ ἰσχύει ἡ χεὶρ σου, ὅσα ἂν ᾄῃ σοι, καθότι εὐλόγηκέ σε Κύριος ὁ Θεός σου· καὶ εὐφρανθήσῃ ἐνώπιον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, σὺ καὶ ὁ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ὁ ἀεὶτης, ὃ ἐν ταῖς πόλεσίν σου, καὶ ὁ προσφυγτός, καὶ ὁ ὀρφανός, καὶ ἡ χήρα ἢ ἐν ὑμῖν, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ, ἐπικληθῆναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκεῖ. » Καὶ τὴν τρίτην δ' ἑορτὴν ἐνθα προστάττει· ἐκτελεῖν, ἐπάκουσον· « Ἐορτὴν τῶν Σκητῶν ποιήσεις σεαυτῷ ἐπιτὰ ἡμέρας, ἐν τῷ συναγαγεῖν σε ἀπὸ τῆς ἀλωνῆς σου καὶ ἀπὸ τῆς ληνοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν τῇ ἑορτῇ σου, σὺ, καὶ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, καὶ ἡ χήρα, ἐν τῷ τόπῳ ᾧ ἂν ἐκλέξηται Κύριος ὁ Θεός σου αὐτῷ. » Διὰ τοσοῦτων οὖν τῶν τόπων ἐπισημαινόμενος, τοσαυτάκις τε εἰπὼν εἰς αὐτὸν ἀπαντᾶν παγγενεῖ καὶ πανοικί, πῶς ἂν ἤρμοζε τοῖς τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐπὶ μικρῶν διεστῶσι, μήτι γε τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι; μάλιστα δε σὺ δὲ συγγνώμην τινὰ νέμει τοῖς παραβαίνουσι τὰ διωρισμένα, ἀρὰν δὲ κατὰ πάντων τῶν μὴ τὰ πάντα τηρούντων ἐπάγει, ῥήμασιν αὐτοῖς λέγων· « Ἐπικατάρατος ὅς οὐκ ἐμμενεῖ πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷδε τῷ νόμῳ τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Θεωρησὼν δὲ καὶ ἄλλως τὰ ἀδύνατα πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς Μωυσέως νομοθεσίας. Διαστειλόμενος τὰ ἐκούσια καὶ χαλεπὰ

A in eum ipsum locum quem elegerit Dominus Deus tuus, et dabis argentum pro omni quodcumque concupierit anima tua, pro bobus, sive ovibus, sive vino, sive sicera, sive omni quodcumque concupierit anima tua, et comedes ibi in conspectu Domini Dei tui ²². » Tum rursus locum quasi signo impresso commendat, his fere verbis : « De primogenitis quæ nata fuerint in bubus atque ovibus, masculina offeres Domino Deo tuo. Non opus facies in vitulo primogenito, et non tondebis primogenitum ovium tuarum. In conspectu Domini Dei tui comedes illud singulis annis, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, tu et domus tua ²³. » Post hæc rursus inspicere, quoniam modo ea quæ ad festos dies pertinent distinguit, ut ne alibi terrarum, quam in eo uno loco de quo agitur, festos dies agant. Ait igitur : « Observa mensem novarum frugum, et facies Pascha Domino Deo tuo, oves et boves, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus ²⁴. » Rursus admonet his verbis : « Non poteris sacrificare pascha in aliqua urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus dederit tibi, sed in loco duntaxat quem elegerit Dominus Deus tuus. Illic immolabis pascha a vespere ad solis occasum, in tempore quo egressus es de terra Ægypti : et coques, et comedes in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus ²⁵. » Lex igitur de solemnibus diebus, qui Pascha dicitur, hujusmodi descripta est. Porro autem de Quinquagesima quid dicat, audi : « Totas septem hebdomadas numerabis tibi ipsi, ex quo falcem in segetem immittere cœperis, et celebrabis diem festum hebdomadarum Domino Deo tuo, quantum poterit manus tua, ex omnibus quæcumque dederit tibi, propterea quod tibi benedixerit Dominus Deus tuus, et epulaberis coram Domino Deo tuo, tu et filius ²⁶ tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et Levita, qui fuerit in urbibus tuis, et advena, et pupillus, et vidua quæ apud vos fuerit in loco quem elegerit Dominus Deus tuus sibi, ad invocandum nomen suum ibi ²⁷. » Tertium vero solemnem ubi imperet celebrandum, audi : « Solemne Tabernaculorum celebrabis tibi ipsi septem diebus, ubi de area tua et de torculari tuo collegeris, et epulaberis in solemnibus tuis, tu et filius tuus, et filia tua, servus tuus et ancilla tua, et vidua in loco quemcumque elegerit Dominus Deus tuus sibi ²⁸. » Cum igitur eum locum tam multis signis ostendat, totiesque illuc cum toto genere, totaque domo venire oportere præcipiat, qui fieri potest, ut ea quæ dicit, vel iis conveniant, qui brevi intervallo a Judæa distant, nedum gentibus, quæ in toto orbe terrarum degere intelligantur? eo magis quod ne veniam quidem ullam tribuit iis qui transiliant quæcumque præscripta sunt, ac potius execrationem omnibus, quicumque non omnino omnia servaverint, denuuntiet, ad verbum sic dicens : « Exsecrabilis quicum-

²² Dent. xiv, 24-26.²³ Ibid. xv, 19, 20.²⁴ Ibid. xvi, 1, 2.²⁵ Ibid. 5-7.²⁶ Ibid. 9-11.²⁷ Ibid. 13-15.

que non steterit omnibus quæ in hac lege scripta sunt, ut faciat ea. » Contemplare deinde quam omnes vires humanas superent, fierique nulla ratione possint, quæ in lege Mosis posita sunt. Siquidem ubi distinxit quæ voluntaria peccata, quæque difficilia sunt et pœnas unicuique eorum adjunxit, quæ maximo supplicio digna sunt, tum vero leges ponit, quibus alia quadam ratione eos item qui inviti peccaverint, convertat; quarum una quidem sic se habet: « Si anima una peccaverit nolens ex populo terræ, dum facit unum ex omnibus præceptis Domini, vel dum non facit, et peccat, cognitumque ipsi fuerit peccatum, quod peccavit, et offeret munus suum capram anniculam immaculatam, id offeret pro peccato suo quod peccavit, in loco ubi mactant sacrificia, et accipiet sacerdos de sanguine ²⁸. » Et sane considera quemadmodum hic quoque eum qui imprudens peccaverit, ad locum venire oporteat, ubi mactant sacrificia. Is autem est, de quo multis verbis jam pridem meminit dicens: « Quemcunque elegerit Dominus Deus tuus ²⁹. » Quod quidem cum ab omnibus, quicunque sunt in terra hominibus plane effici non posse, ipse quoque auctor legis videret; tum perspicue significavit legem inducens non infinite adversus omnes, sed adjiciens: Si anima peccaverit nolens, ex populo terræ ³⁰. » Alteram vero legem ponit, quæ sic habet: « Quod si anima audierit vocem jurisjurandi, atque hic testis aut viderit aut conscius fuerit; si non indicaverit, peccatum suscipiet ³¹. » Quidnam igitur aliud hunc facere oporteat, quam sumpta in manus hostia, propere abire ad expiandum? ubi porro expiabit, nisi in loco in quo mactant sacrificia? tertiam quoque dum scribit, « Anima, inquit, quæ tetigerit quidvis immundum, sive quæ occisa fuerint de pecoribus immundis, et sumpserit ex eo, ipse pollutus est, et peccabit, si attigerit immunditiam hominis ex omni immunditia ejus, quam quis attingens pollui solet, et oblitus fuerit, et postea cognoverit et peccaverit ³². » Ergo quid tandem hunc etiam qui sit pollutus facere conveniet, nisi rursus ad locum venire et offerre pro peccato suo quod peccavit, aut ovem, aut agnam, aut capram anniculam rite? Eadem vero lex est etiam de anima quæ juraverit, dum ipsis labiis distinguit vel male se facturam, vel bene, secundum omnia quæcunque enuntiare solet homo cum jurejurando, et oblitus fuerit, et idem post cognoverit, et peccaverit unum aliquid ex iis, et prodiderit peccatum quod peccavit: « etiam hic, inquit, eadem sumpta hostia, festinet ad locum, et orabit pro ipso sacerdos, et peccato ipsius, et dimittetur ei peccatum ³³. » Alia præterea est lex seorsum ab eis, quæ expositæ sunt, quæ in hunc fere modum præscribit: « Anima quæ oblivione oblita fuerit, et imprudens peccaverit in iis quæ sancta sunt Domini, offeret Domino arietem

τῶν ἀμαρτημάτων, καὶ τιμωρίας περιθεὶς ἐκάστη τῶν μεγίστης κολάσεως ἀξίων, νόμους τίθησι, καὶ οὓς ἐτέρῳ τρόπῳ καὶ τοὺς ἀκουσίως πλημμελοῦντας ἐπιστρέφει· ὧν ὁ μὲν οὕτως ἔχει· « Ἐὰν ψυχὴ μιὰ ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς, ἐν τῷ ποιῆσαι μιὰν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν Κυρίου, ἢ οὐ ποιηθῆσεται, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ γνωσθῇ αὐτῷ ἡ ἀμαρτία ἣν ἤμαρτεν, καὶ ὀσει δῶρον αὐτοῦ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν ἄμωμον, θήλειαν οἶσει περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἣς ἤμαρτεν, ἐν τῷ τόπῳ οὗ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα, καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Καὶ ὅρα γε ὡς καὶ ἐνταῦθα τὸν πταίσαντά τι παρὰ γνώμην ἐν τῷ τόπῳ δεῖν ἀπαντᾶν, οὐ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα. Οὗτος δὲ ἦν, οὗ διὰ πλείστων ἤδη πρότερον ἐμνήσθη, λέγων· « Ὅν ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεός σου. » Τοῦτο δ' ἐστὶ μὴ δυνατόν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐκτελεῖσθαι, καὶ αὐτὸς ὁ νομοθέτης συνιδῶν, ἀκριβῶς ἐπιστημήνατο, οὐκ ἀορίστως κατὰ πάντων προσαγῶν τὸν νόμον, ἀλλ' ἐπειπὼν· « Ἐὰν ψυχὴ ἀμάρτη ἀκουσίως ἐκ τοῦ λαοῦ τῆς γῆς. » Καὶ δεῦτερον δὲ νόμον τίθησιν, οὕτως ἔχοντα· « Ἐὰν δὲ ψυχὴ ἀκούσῃ φωνὴν ὄρκιμοῦ, καὶ οὗτος μάρτυς ἢ ἑώρακεν, ἢ σύνοιδεν, ἐὰν μὴ ἀπαγγεῖλῃ, λήψεται τὴν ἀμαρτίαν. » Τί οὖν χρὴ τοῦτον ποιεῖν, ἀλλ' ἢ λαθόντα μετὰ χειρὸς τὸ ἱερεῖον, σπευδέειν ἐπὶ τὰ καθάρσια; Ποῦ πάλιν, ἀλλ' ἢ ἐν τῷ τόπῳ, οὗ σφάζουσι τὰ ὀλοκαυτώματα; Καὶ τρίτον πάλιν· « Ψυχὴ, φησὶν, ἣτις ἂν ᾤψῃται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ τῶν θνησιμαίων τῶν κτηνῶν τῶν ἀκαθάρτων, καὶ λάβῃ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μεμλάνται, καὶ πλημμελήσῃ ἢ ᾤψῃται ἀκαθαρσίας ἀνθρώπου, ἀπὸ πάσης ἀκαθαρσίας αὐτοῦ ἣς ἂν ἀψάμενος μιανθῇ, καὶ ἐλαθεν αὐτὸν, μετὰ τοῦτο δ' ἔγνω καὶ πλημμελήσῃ. » Τί δὲ οὖν καὶ τὸν μιανθέντα προσήκον ἦν ποιεῖν, ἀλλ' ἢ ἀπαντᾶν, πάλιν ἐν τῷ τόπῳ, καὶ προσφέρειν περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ ἣς ἤμαρτε, θῆλυ ἀπὸ τῶν προβάτων, ἢ ἀμνάδα, ἢ χίμαιραν ἐξ αἰγῶν, περὶ ἀμαρτίας; Ὁ δ' αὐτὸς ἦν νόμος καὶ ἐπὶ ψυχῆς ἢ ἂν ὁμῶς διαστέλλουσα τοῖς χειλεσι, κακοποιῆσαι, ἢ καλῶς ποιῆσαι κατὰ πάντα ὅσα ἂν διαστείλῃ ἀνθρώπος μεθ' ὄρκου, καὶ λάβῃ αὐτὸν, καὶ οὗτος γνῶ καὶ ἀμάρτη ἐν τινι τούτων, καὶ ἐξαγορεύσῃ τὴν ἀμαρτίαν περὶ ἣς ἤμαρτε, « καὶ οὗτος δῆτα, φησὶν, τὸ αὐτὸ λαθὼν ἱερεῖον, σπευδέτω ἐν τῷ τόπῳ, καὶ ἐξιλιάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς περὶ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦ, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ ἡ ἀμαρτία. » Καὶ ἄλλος παρὰ τοὺς εἰρημένους νόμους ὠδέ πη διορίζει· « Ψυχὴ ἢ ἂν λάθῃ αὐτὸν λήθῃ, καὶ ἀμάρτη ἀκουσίως ἀπὸ τῶν ἀγίων Κυρίου, καὶ εἰσὸσει κριτὸν τῆς πλημμελείας αὐτοῦ τῷ Κυρίῳ· ὀσει δὲ πάλιν παρὰ τὸν ἀρχιερέα, ἐν τῷ τόπῳ δηλαδὴ τῷ ἐξελεγμένῳ. » Καὶ ἕκτον δὲ νόμον τούτοις προστίθησι, λέγων· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ ποιῆσῃ μιὰν ἀπὸ πασῶν τῶν ἐντολῶν, ὧν οὐ δεῖ ποιεῖν, καὶ οὐκ ἔγνω, καὶ πλημμελήσῃ, καὶ λάβῃ τὴν ἀμαρτίαν αὐτοῦ, καὶ ὀσει πάλιν κριτὸν τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ ἐξιλιάσεται περὶ αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς, περὶ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ ἣς ἠγνόησε.

²⁸ Levit. iv, 27-50.²⁹ Num. xvi. 7.³⁰ Levit. iv, 27.³¹ Levit. v, 4.³² Ibid. 2, 5.³³ Ibid. 6.

καὶ οὕτως οὐκ ἦδει, καὶ ἀφεθήσεται αὐτῷ. » Ἡδὲ δὲ ἔβδωμόν φησι· « Ψυχὴ ἂν ἀμάρτη, καὶ περιδὼν παρ-
 ἴθι τὰς ἐντολάς Κυρίου, καὶ ψεύσεται πρὸς τὸν
 πλησίον αὐτοῦ ἐν παρακαταθήκῃ, περὶ κοινωνίας ἢ
 ἀρπαγῆς, ἢ ἡδίκησέ τι τὸν πλησίον, ἢ εὔρεν ἀπώ-
 λειαν, καὶ ψεύσεται περὶ αὐτῆς, καὶ ὁμῶς ἀδίκως
 περὶ ἐνὸς ἀπὸ πάντων ὧν ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος,
 ὥστε ἀμαρτεῖν ἐν τούτοις, καὶ ἦνίκα ἂν ἀμάρτη
 καὶ πλημμελήσῃ καὶ ἀποδῶ τὸ ἄρπαγμα ὃ ἤρ-
 πασεν, ἢ τὸ ἀδίκημα ὃ ἡδίκησεν, ἢ τὴν παρα-
 καταθήκην, ἢ τις παρετέθη αὐτῷ, ἢ τὴν ἀπόλειαν
 ἣν εὔρεν, ἀπὸ παντὸς πράγματος οὐ ὡμοσε περὶ
 αὐτοῦ ἀδίκως, καὶ ἀποτίσει αὐτὸ τὸ κεφάλαιον
 καὶ τὸ ἐπίπεμπτον. » Ἐχρῆν δ' ἂν μετὰ τὸ ἐξαγο-
 ρεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, καὶ μετὰ τὸ ἀποτίσαι, σπεύ-
 δειν πάλιν, πάντα ὑπερθέμενον, εἰς τὸν τόπον ὃν ἂν
 ἐκλέξῃται Κύριος ὁ θεὸς, καὶ προσφέρειν γοε περὶ
 τῆς πλημμελείας κριὸν ἄμωμον· καὶ ἐξιλάσεται περὶ
 αὐτοῦ ὁ ἱερεὺς ἔναντι Κυρίου, καὶ ἀφθῆσεται αὐτῷ.
 Ταῦτα καὶ περὶ τῶνδε ὁ θαυμάσιος Μωϋσῆς, περὶ
 τε τῶν ἀκουσίως ἡμαρτηκότων, καὶ περὶ τῶν κατ'
 ἄγνοιαν, ἐξηκριώσατο, πόρρωθεν τῶν κατὰ προ-
 αἰρεσιν πλημμελημάτων, ἐφ' οἷς καὶ ἀπαραίτητους
 ὀρίζει τιμωρίας τοὺς οικεῖους ἀναστέλλων. Ὁ γὰρ
 ἐπὶ τοῖς ἀκουσίοις μὴ πρότερον νείμας συγγνώμην,
 ἢ ἐξαγορεῦσαι τὸ ἀμάρτημα, κάπειτα ὥσπερ μικρὰν
 τιμωρίαν διὰ τῆς προστεταγμένης θυσίας εἰσπραξά-
 μενος τὸν ἡμαρτηκότα, διὰ τε τῆς ἐπὶ τὸν ἄγνόν τό-
 πον ἀμελλήτου πορείας τὴν σπουδὴν ὁμοῦ καὶ τὸ εὐ-
 λαβὲς ἐπιτελεῖν τῶν κατ' αὐτὸν θεοσεβῶν προηρημέ-
 των, πῶς οὐχὶ τῶν ἐκουσίως δρωμένων πολὺ πρότε-
 ρον ἐπίσχοι ἂν τὰς ὁρμάς; Τί δὴ οὖν πρὸς ταῦτα
 συλλογίζεσθαι χρῆν, ὅτε δὴ, ὡς εἰρηται, συγκεφα-
 λαιούμενος τὰ πάντα ὁ Μωϋσῆς ἐπισκήπτει, λέγων·
 « Ἐπικατάρatos πᾶς ὃς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς
 ἐγγεγραμμένοις τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά; »
 Ἄρα γὰρ τοὺς ἐκ περάτων γῆς μέλλοντας κατὰ Μωϋ-
 σέα θεοσεβεῖν, ὡς ἂν φύγοιεν μὲν τὴν κατάραν, τύ-
 χουεν δὲ τῆς ἐπηγγελμένης πρὸς τὸν Ἀβραὰμ εὐλο-
 γίας, ταῦτα πάντα χρῆν πράττειν, καὶ τρίτον τοῦ
 ἔτους ἀπαντᾶν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα; καὶ τὰς ἐκ πάν-
 των δὲ τῶν ἐθνῶν θεοσεβῶν προκεκριμένας γυναῖκας,
 ἄρτι τόκων καὶ ὠδίνων παυσαμένας, τοσαύτην στέλ-
 λεσθαι πορείαν, ὡς ἂν τὴν προστεταγμένην ὑπὸ
 Μωϋσέως θυσίαν ἐφ' ἐκάστῳ τῶν γεννωμένων ἀν-
 ενέγκαιεν; ἢ τοὺς ἐφαψαμένους νεκροῦ σώματος, ἢ
 τοὺς ἐπίορκον ὁμωμοκότας, ἢ τοὺς ἀκούσιόν τι δεδρα-
 κότας ἐκ περάτων γῆς ἦκειν, τρέχειν τε καὶ σπεύδειν
 ἐπὶ τὸν νενομοθετημένον καθαρισμόν, ὡς ἂν ἐκφύ-
 γουεν τὴν τῆς κατάρας ἐπίσκηψιν; Ἄλλὰ συνορᾶς,
 ὡς καὶ αὐτοῖς τοῖς ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα κατοικοῦσι,
 καὶ ἐπὶ μόνῃ τῆς Ἰουδαίας τὰς διατριβὰς ποιουμένοις
 ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος δυσκατόρθωτος ἦν· μήτι γε δυ-
 νατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν (3). Ἐνθεν

A pro peccato suo ²⁶; » offeret autem rursus ad Pon-
 tificem, in loco videlicet de quod dictum est. Sextam
 quoque legem prioribus adiungit his verbis: « Ani-
 ma si peccaverit et fecerit adversus unum ex omni-
 bus præceptis, aliquid eorum, quæ non oportet fa-
 cere, et non cognoverit, et deliquerit, et accepe-
 rit peccatum suum, rursus offeret Pontifici arietem
 et orabit pro ipso sacerdos, pro ignorantia ejus
 quam ignoravit, et hic ipse non novit, et dimitte-
 tur ei ²⁶. » Septimam item scribit legem hoc mo-
 do: « Anima si peccaverit, et contemnens contempse-
 rit præcepta Domini et mentita fuerit proximo suo
 in deposito, communicationis aut rapinæ causa, vel
 injuria aliqua affecerit proximum suum, vel inve-
 nerit rem perditam, ac de ea ipse mentita fuerit,
 B et juraverit inique pro uno ex omnibus quæ-
 cunque facit homo, et peccat: et quando-
 cumque peccaverit ac deliquerit, et restituerit rem
 quam abstulit, aut injuriæ a se illatæ, satisfecerit,
 5 aut depositum quod suæ fidei commissum fuerat,
 reddiderit, aut rem perditam quam invenit, ex om-
 ni re pro qua inique juravit solvet ipsum totum, et
 ejus insuper quintam partem ²⁶. » Cæterum oportebat
 postquam prodiderat peccatum ac solverat,
 omnibus negotiis posthabitis propere, abire ad lo-
 cum, quem elegerat Dominus Deus, et offerre pro
 delicto arietem immaculatum, et sic orare pro eo
 sacerdotem apud Dominum, et dimitti ei. Hæc sane
 Moses ille admirandus tam de iis qui inviti pecca-
 verint, quam de iis qui per ignorantiam, diligentis-
 C sime tractavit seorsum ab iis quæ voluntarie pec-
 cantur, quibus etiam inexorabiles irrogat pœnas, ut
 suos ita cohibeat, ac refrenet. Qui enim iis,
 qui inviti peccaverint non prius veniam tribuit,
 quam peccatum annuntiaverint, ac deinde ei qui
 peccavit quasi levem pœnam per indictum illud sa-
 crificium irrogat, et per accessionem sine mora ad
 locum sanctum, studium simui et religionem eorum
 intendit, qui se auctore in divino cultu uti velint,
 qui fieri potest ut non multo prius ab iis quæ vol-
 untarie committuntur, cohibuerit appetitus? Quid
 ad hæc igitur argumentari oportet, quando, ut dic-
 tum est, cuncta redigens in summam Moses, sic im-
 precatur? « Exsecrabilis omnis quicumque non ste-
 terit omnibus, quæ in lege scripta sunt, ut faciat
 D ea ²⁷. » Ergo etiam in extremis terræ finibus
 habitantes, si ritus Mosaicos servare volebant, ut
 talem execrationem vitarent, promissamque Abrahæ
 benedictionem contingerent, hæc omnia facere
 oportebat? ac ter singulis annis Hierosolyma pe-
 tere? ex omni præterea natione, quæ tales sibi ri-
 tus servandos proposuisset, feminas partu modo
 ac doloribus levatas tam longum iter ingredi, ut
 quod imperasset Moses sacrificium, pro singulis

²⁶ Levit. v, 15. ²⁷ Ibid. 17, 18. ²⁸ Ibid. vi, 2-7. ²⁹ Deut. xxvii, 26.

(3) Μήτι γε δυνατὸς ἐπιτελεῖσθαι καὶ τοῖς λοι-
 ποῖς ἔθνεσι. « Nedum tale ut posset a reliquis gen-
 tibus observari. » verit Donatus, male; mens enim
 Eusebii est multo minus hoc vivendi institutum a

Judæis apud alias gentes degentibus potuisse obser-
 vari. Legendum igitur ἐν τοῖς λοιποῖς, et post ἔθνεσιν
 addendum forte Ἰουδαίοις, verten Junque: *nedum t. u.*
p. a Ju'æis apud alias gentes degentibus observari.

puerperilis offerrent? item qui aut mortuum corpus attigissent, aut pejerassent, aut inviti aliquid fecissent, eos ab extremis terræ finibus venire, ac properantes excurrere ad eam quæ lege sancita esset, purgationem, ut execrationis pœnam effugerent? Sed plane perspicis ut vel ipsa Hierosolyma incolentibus, atque in una Judæa versantibus ac degentibus Mosaicum illud vivendi institutum servatu difficile esset, nedum tale ut posset a reliquis gentibus observari. Proinde Salvator ac Dominus noster Jesus Filius Dei post reditum a morte ad vitam, **6** cum ad discipulos suos dixisset: « Ite ac docete omnes gentes ³⁹, » tum merito adjunxit: « docentes eos servare omnia, quæcunque præcepi vobis ⁴⁰. » Non enim quæ in Mosis legibus sunt, docere omnes gentes imperabat: sed quæcunque ipse præceperat. Hæc porro sunt, quæ in illius Evangelii continentur. Merito igitur et discipuli ejusdem, et apostoli, cum habere gentium rationem vellent, in hoc inter se convenerunt: ut quæ in Mosis legibus continentur, nequaquam gentibus possent accommodari, quippe quæ neque ab ipsis, neque a patribus ipsorum servari potius constaret. Ergo in Actis Petrus loquitur: « Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare potuimus ⁴¹? » sed etiam ipse Moses propter hæc ipsa quæ diximus, merito et alteram præter se surrecturum ait Prophetam, et hunc ipsum legum auctorem futurum cunctis gentibus nuntiat, Christum eo modo significans, et eidem ut pareant, suis omnibus imperat: quam rem his sermo verbis divinat: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris tanquam me, illum audietis in omnibus quæ loquetur vobis. Quæcunque vero anima non audierit Prophetam illum, delcbitur de genere suo ⁴². » Porro autem prophetam hunc Christum ipsum videlicet a Judæis oriundum, alibi item omnibus gentibus imperaturum, enuntiat his verbis: « Quam pulchræ domus tuæ Jacob, tentoria tua, Israel; ut saltus umbrosi, ut hortus juxta fluvium, ut tabernacula, quæ sedit Dominus. Prohibet homo ex semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extolletur regnum ejus ⁴³. » Quin etiam, cum duodecim omnino apud Hebræos essent tribus, ex qua illarum oriturus hic apud gentes legum auctor, qui canitur a propheta, et quibus temporibus futurus esset, quod de tribu Juda videlicet, quodque tunc, cum defecerint qui a majoribus sibi traditum Judaicæ gentis imperium tenere consuevissent, planissime indicat his verbis: « non deficiet, inquit, princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ipsi, et ipse exspectatio gentium ⁴⁴: » sed quænam hæc exspectatio erat præter eam quæ Abrahæ quondam promissa fuerat? quod videlicet in ipso omnes gentes terræ essent benedicendæ. Itaque etiam ipse Moses visus est optime intelligere futurum esse aliquando, ut lege **7** quas ipse tenuisset, omnibus gentibus accommodari non possent. Ad ea vero oracula comprobanda et concilianda quæ Abrahæ reddita sunt, altero opus esse propheta, sed hic erat quem de tribu Juda præditurum, multisque gentibus dominaturum superiori testimonio confirmaverat.

³⁹ Matth. xxviii, 19. ⁴⁰ Ibid. 20. ⁴¹ Act. xv, 10, ⁴² Deut. xviii, 15, 19. ⁴³ Num. xxiv, 5, 7. ⁴⁴ Gen. xlix, 10.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

A

CAPUT IV.

¶ *Π* δὴ ποτε, τὰ παρὰ Ἰουδαίους ἀποδεχόμενοι λόγια, τὸν κυρ' αὐτοῖς βίον παρηγησάμεθα.

Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorumdem vivendi institutum recusavimus.

Διὰ δὴ οὖν ταῦτα ὡσὺν τὰ περὶ ἡμῶν τῶν ἐθνῶν θεοπρίσματα περιεχούσας τὰς παρ' Ἑβραίοις ἱερὰς βίβλους, ἅτε καὶ ἡμῶν οἰκείας οὖσας εἰλάμεθά τε καὶ ἐστέρησαμεν, ὅτε μάλιστα οὐ μόνον Μωσῆς περὶ τοῦ μετ' αὐτὸν ἤζοντος νομοθέτου τῶν ἐθνῶν προανεφώνει, ἀλλὰ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται· συλλήθδην εἰπεῖν ἅπαντες τὰ ὅμοια προσκηρυττον. Ὡπερ οὖν ὁ Δαβὶδ φάσκων· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτοῖς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Ὅρα ὡς δευτέρου μέμνηται καὶ οὗτος νομοθέτου ἐθνῶν. Διὸ καὶ ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ τοῖς ἔθνεσι προσφωνεῖ ἄδειν οὐ τὸ παλαιὸν καὶ Μωσαϊκὸν ἄσμα, ἀλλ' ἕτερον καινὸν, λέγων· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. Ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς θεοὺς. Ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, δαιμόνια· ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἰπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε· καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ πάλιν· « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησεν. Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἐναντίον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. Εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Καὶ ὅρα τίνα τρόπον ἐν τούτοις τὸ καινὸν ἄσμα οὐ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεσι, ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι καταγγέλλει, τοῦ διὰ Μωσέως παλαιοῦ μόνους Ἰουδαίους προσήκοντος. Τοῦτό τοι τὸ καινὸν ἄσμα, καινὴν Διαθήκην Ἰερουσαλὴμ, ἕτερος παρ' Ἑβραίοις προφήτης, ἀποκαλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰουδα Διαθήκην καινὴν· οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐν ἣ ἐπελατόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ Διαθήκῃ μου, καὶ γὰρ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος. Ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ Ἰσραὴλ, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου, ἐπὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν γράψω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μου λαός. » Ὅρα καὶ τοῦτον, ὡς διαστελλόμενος δύο Διαθήκας, τὴν μὲν παλαιὰν ὀνομάζει, τὴν δὲ καινὴν· καὶ φησι τὴν καινὴν οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν ἔσσεσθαι, ἣν διεθετο τοῖς πατράσιν· ἢ μὲν γὰρ τοῖς ἀποπεσοῦσι τῆς τῶν προγόνων εὐσεβείας Ἰουδαίους, τὸν Αἰγυπτιακὸν δὲ βίον καὶ τρόπον ζηλώσασιν, ἐπὶ τε τὴν πολυθεὸν πλάνην, καὶ τὴν ἀμφὶ τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονίαν ὀλισθήσασιν νενομοθέτητο, ὡσὺν πεσόντας ἀνεγείρουσα καὶ ἀνορθοῦσα τοὺς πρηνεῖς κειμένους καταλλήλους διδασκαλαίς· « Δικαίους γὰρ, » φησὶ, « νόμος οὐ

His igitur de causis sacros Hebræorum libros, utpote qui de nobis gentibus oracula contineant, quasi proprios nostros, et accepimus et amplexi sumus : eoque magis quod non unus Moses de legum auctore apud gentes post seipsum futuro est vaticinatus, sed etiam ipso Mose posteriores prophetæ, ut breviter dicam, universi eidem illi similia cecinerunt, ut David, qui ait : « Constitue, Domine, legumlatorem super eos, agnoscat gentes, quod homines sunt ». Vide, quæso, ut hic quoque alterius legumlatoris meminit. Quocirca alibi idem hic gentibus imperat canere non antiquum amplius illud, et Mosaicum canticum, sed aliud quoddam novum, in hunc modum : « Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Annuntiate in gentibus gloriam ejus : in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus et laudabilis valde : terribilis est supra omnes deos. Quoniam omnes dii gentium, dæmonia : Dominus autem cælos fecit. Aserte Domino tribus gentium, aserte Domino gloriam nomini ejus ». Et rursus : « Dicit in gentibus quod Dominus regnavit. Et enim correxit orbem terræ, qui non commovebitur ». Et alibi : « Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit. Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam. Viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri ». Hoc etiam loco considera quemadmodum novum canticum non uni Judaicæ genti, sed omnibus omnino gentibus indicit, quando illud antiquum Mosaicum solis conveniebat Judæis. Hoc sane novum canticum § Jeremias alius apud Hebræos propheta Novum Testamentum appellat his verbis : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et disponam domui Israel, et domui Juda Testamentum Novum, non secundum Testamentum, quod disposui patribus eorum : quo die apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti : eo quod ipsi non manserunt in iis quæ erant Testamenti mei, ego item neglexi eos, dicit Dominus. Quoniam hoc Testamentum quod disponam Israel, dicit Dominus, dans leges meas in interiorem sensum eorum, et in cordibus eorum describam, et ero ipsorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ». Cernis item hunc, dum duo Testamenta distinguit, ut hoc quidem vetus, illud vero novum appellet? et novum dicat non veteri illi quod patribus condidit simile futurum? illud enim lapsis a majorum pietate Judæis vitamque Ægyptiacam ac mores æmulantibus, et ad errorem colendi multos deos, superstitionemque gentium, quæ simulacra venerabantur, declinantibus legis loco impositum est, ut et eos qui ceciderant excitaret, et mutuis inter ipsos

⁴⁴ Psal. ix, 21. ⁴⁵ Psal. xcvi, 1-7. ⁴⁶ Ibid. 10. ⁴⁷ Psal. cxvii, 1-5. ⁴⁸ Jer. xxxi, 31-53.

doctrinis confossos, atque prostratos erigeret. « Justis enim, inquit, lex posita non est, sed iniquis et pervicacibus, et impiis, et peccatoribus, et horum similibus ⁴⁹. » Novum autem eos, qui per Salvatorem nostrum Dei beneficio ac munere consurrexerint, ad promissum Dei regnum ut eant et properent, quasi manuducit, atque instruit, omnes æque homines vocans in unam atque eandem honorum communitatem. Hoc igitur Novum Testamentum, legem novam vocat alius item apud Hebræos propheta Isaias dicens: « Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes, et venient omnes gentes, et congregabuntur omnes populi, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob ⁵⁰. » Sed quæ tandem lex de Sion prolisciscens, diversa duntaxat ab ea quæ in monte Sina per Mosem data est reperietur: nisi ipsum Evangelicum verbum, quod per Salvatorem nostrum Jesum Christum, perque ejusdem apostolos de Sion profectum est, perque omnes gentes disseminatum? constat enim de Jerusalem ac de eo qui illi conjunctus est, monte Sion, ubi Salvator ac Dominus ⁵¹ noster, et multum versatus est, et plurimum doctrinæ suæ edidit, Novi Testamenti legem ab initio profectam in cunctos homines suam lucem effulisse, quæ quidem res consentanea iis vocibus fuit, quibus ille ad suos est usus discipulis, dum dicit: « Itc ac docete omnes gentes, docentes eos servare omnia quæcunque præcepi ⁵¹ vobis. » Quænam porro hæc erant, nisi Novi Testamenti instituta ac præcepta? quando igitur hæc sic se habere ostensum est, nunc jam tempus fuerit inspicere hujusce Novi Testamenti, ejusque quod prædictum fuerat cantici novi, novæque legis

CAPUT V.

Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.

Ita quidem ostensum jam est, quemadmodum Vetus illud Testamentum, lexque Mosaica uni Judaicæ genti, et huic ipsi propriam terram incolenti accommodari posset, ac neque reliquis gentibus, quæ toto terrarum orbe tenerentur, neque alienas terras incolentibus Judæis conveniret: quodque Novi Testamenti rationem ita oporteret institui, ut omnibus gentibus ad vitam prodesset, ut ne prorsus ullo modo, ullave ratione, qui hoc vitæ institutum ingredi vellent, impedirentur: neque aut regionis, aut generis, aut loci, aut alterius cujuscumque rei omnino causa, possent excusari. Talis porro et lex, et vita plane exstitit ea, quæ a Salvatore nostro Jesu Christo instituta est, qua prisca illa, et ipso Mose antiquior instauratur religio, ad cujus normam et Abraham, et ejus majores vivisse facile demonstrantur. Quod si velis Christianorum vivendi rationem, atque eam quam Christus per omnes gentes disseminavit religionem, cum eo et religionis et justitiæ instituto comparare, et contendere, quo et Abraham et Abrahæ similes

κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέτι καὶ ἀμαρτωλοῖς, καὶ τοῖς παραπληροῖς. Ἡ δὲ καινὴ τοῦς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χάριτι καὶ δωρεᾷ Θεοῦ ἀνεγγεγενημένη ἐπὶ τὸ βασιλεῖον καὶ σπεύδειν εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῦ Θεοῦ βασιλείαν χειραγωγεῖ, πάντας ἐπίσης ἀνθρώπους εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν προκαλουμένη. Ταύτην τὴν καινὴν Διαθήκην αὐθις νόμον ὀνομάζει καινὴν Ἰσραῆλ, ἄλλος πάλιν παρ' Ἑβραίοις προφήτης, λέγων· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἔθνῶν, καὶ ἤξουσιν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ συναχθήσονται πάντες οἱ λαοὶ, καὶ ἔροῦσιν· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ Σιών προσηλυθὼς νόμος, ἕτερος ὢν τοῦ ἐπὶ τῆς ἐρήμου διὰ Μωσέως ἐν τῷ Σινᾷ θρεῖ νενομοθετημένου, ἄλλ' ἢ ὁ Εὐαγγελικὸς λόγος, ὁ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἐκ τῆς Σιών προσηλυθὼς, καὶ διαλθῶν πάντα τὰ ἔθνη; πρόδηλον γὰρ ὡς ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ ταύτη προσπαραιομένου Σιών ὄρους, ἔνθα τὰς πλείστας διατριβὰς τε καὶ διδασκαλίας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πεποίητο, ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ ἀρχάμενος νόμος, κάκειθεν προελθὼν, εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους ἀκολούθως ταῖς αὐτοῦ φωναῖς, ἃς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς πεποίητο, φήσας· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετείλαμην ὑμῖν. » Τίνα δὲ ταῦτα ἦν, ἄλλ' ἢ τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης μαθήματα τε καὶ παιδεύματα; Ἐπίσηθ' τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔχειν ἀποδεδεικται, ὥρα νῦν ἰδεῖν τὸν τρόπον τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ προκειρηγομένου καινοῦ ἔγματος τε καὶ νόμου.

rationem ac modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Τίς ὁ τοῦ Χριστοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπος.

Ἡ μὲν δὴ παλαιὰ Διαθήκη καὶ ὁ διὰ Μωσέως νόμος μόνῳ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς οἰκείας γῆς οἰκοῦντι, κατὰλληλος ἀποδεδεικται, οὔτε δὲ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὔτε τοῖς ἐπὶ γῆς ἀλλοδαπῆς ἀπηκτισμένοις Ἰουδαίοις· τὸν δὲ τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον πᾶσιν ἔθνεσιν βιωφελῆ χρῆν δῆπου καταστήναί, ὡς μηδαμῶς μηδαμῶθεν παραποδίζεσθαι τοὺς κατὰ τοῦτον πολιτεῦσθαι μέλλοντας, μήτ' ἀπὸ χώρας, μήτ' ἀπὸ γένους, μήτ' ἀπὸ τόπου, μήτε ἔκ τινος ἐτέρου τὸ σύνολον. Τοιαῦτος δὲ πέφηεν ὁ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ νενομοθετημένος νόμος τε καὶ βίος, τὴν παλαιότητα καὶ πρεσβυτέραν Μωσέως εὐσέβειαν ἀνανεούμενος, καθ' ἣν ὁ θεοφιλὴς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τοῦτου προπάτορες δεικνύνται πεπαιτημένοι. Εἰ γοῦν ἐβελήσειας τὸν τε Χριστιανῶν βίον, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἔθνεσι καταβεβλημένην θεοσέβειαν συνεξετάσαι τῷ τρόπῳ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ ἐπ' εὐσεβεία καὶ δικαιοσύνη μεμαρτυρημένων, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εὐρησεις. Ἐκεῖνοι τε γὰρ, τῆς πολυθέου πλάνης ἀποχωρήσαντες, καὶ τὴν περὶ τὰ ἀγάλματα δεισιδαιμονίαν

⁴⁹ I Tim. 1, 9. ⁵⁰ Isa. 11, 3-4. ⁵¹ Matth. xxviii, 19, 20.

ἀποστραφέντες, ὑπερκύψαντες δὲ καὶ τὴν ὀρωμένην ἄπασαν κτίσιν, καὶ μὴθ' ἥλιον, μῆτε σελήνην, μῆτε τι τῶν μερῶν τοῦ παντὸς θεοποιήσαντες, ἐφ' ἕνα τὸν ἀνωτάτω Θεόν, αὐτὸν δὴ τὸν ὕψιστον τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, ἑαυτοὺς ἀνήγαγον· ὃ καὶ συνίστησιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς ἐν ταῖς τῆς ἀρχαιολογίας ἱστορίαις, τὸν Ἀβραάμ ἀναγράφων φάσκοντα· « Ἐκτενω τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν ὕψιστον, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » καὶ πρὸ γε τούτου εἰσάγων τὸν Μελχισεδέκ, ὃν δὴ φησιν ἱερέα γεγονέναι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὕψιστου, τὸν Ἀβραάμ ὡδὲ πως εὐλογούντα· « Εὐλογημένος Ἀβραάμ τῷ Θεῷ τῷ ὕψιστῳ, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ἐύροις δ' ἂν καὶ τὸν Ἐνώχ, καὶ τὸν Νῶε δικαιοθέοντας καὶ εὐαρεστήσαντας τῷ Θεῷ κατὰ τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραάμ τρόπον. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰώβ, ἀνθρώπος δικαίος, ἀληθινός, ἀμμεμπτος, θεοσεβής, ἀπεχόμενος ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος, πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων μεμαρτύρηται· ὃς δὴ καὶ πείραν τῆς εἰς τὸν τῶν ὀλων Θεὸν εὐσεβείας δι' ἀθροίας τῆς τῶν ὑπαρχόντων ἀποβολῆς ὑποσχόν, μέγιστον εὐσεβοῦς ὑπόδειγμα τρόπου καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἀποπέλοιπε, τὸν φιλόσοφον ἐκείνον ἐπιφωνήσας λόγον· « Γυμνὸς ἐξῆλθον ἐκ κοιλίας μητρός μου, γυμνὸς καὶ ἀπελεύσομαι. Ὁ Κύριος ἔδωκεν, ὁ Κύριος ἀφείλετο· ὡς τῷ Κυρίῳ ἔδοξεν, οὕτω καὶ ἐγένετο· εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον. » Καὶ τὸν ἀπάντων Κύριον σέβων, ταύτας ἤφειε τὰς φωνάς, ὃς προῖων ὁ αὐτὸς διασαφεῖ, δι' ὧν φησι· « σοφὸς γάρ ἐστι διαβολία, κραταῖός τε καὶ μέγας, ὃ σεῖων τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων, οἱ δὲ στῦλοι αὐτῆς σαλεύονται· ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἀστρῶν κατασφραγίζει· ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος. » Εἰ δὴ οὖν τοῦτον αὐτὸν ἐκείνον τὸν πάλαι, καὶ πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν Θεόν, ἐναγχος πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὁ Χριστοῦ λόγος ὁμοίως ἐκείνοις μόνον εὐσεβεῖν διετάξατο, κίφηνεν ὅπως κοινῶσι γεγενῆμεθα τῆς ἰσῆς αὐτῶν ἐκείνων εὐσεβείας· τῆς δὲ εὐσεβείας μετασχόντες, ἔθλων, ὡς καὶ τῆς εὐλογίας μεταληψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὃν δὴ Χριστὸν ἡμῖν προσαγορεύειν φίλον, ὁμοίως ἡμῖν κἀκεῖνοι γνόντες ἐμαρτυρήθησαν· οἷγε καὶ πολὺ διαφερόντως τῆς ἐμφανοῦς αὐτοῦ παρουσίας τε καὶ θεοφανείας ἤξιώθησαν. Ἐπακούσουσιν γοῦν, ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ, μὲν Θεὸν καὶ Κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον Θεοῦ προσαγορεύει (3)· Θεὸς μὲν καὶ Κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἀνηγορευμένος, Ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτου Πατρός. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰακώβ εἰς Χαράν, καὶ ἀπήντησε τόπω, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος· καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκεν πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνω, καὶ ἐνυπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλι-

nos divinae litterae praedicant, facile unum atque idem agnosces. Siquidem illi a multorum deorum cultu, atque errore recedentes, et ab ea, quae simulacris addicta erat, superstitione avertentes seipsos (2), mentis oculos supra omnem, quaecunque oculis cerni possit, naturam sustulerunt: neque vero illi aut solem, aut lunam, aut aliam quampiam universi partem pro Deo unquam coluere: sed ad unum supremum, ipsum utique altissimum caeli et terrae opificem, **I**0 seipsos attollere non dubitarunt. Quam sane rem ipse etiam Moses in suis antiquitatis historiis commendat, dum ipsum Abraham sic inducit dicentem: « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui condidit caelum ac terram⁸⁸ »: dumque ante hunc, Melchisedec, quem ait sacerdotem Dei altissimi fuisse, ipsi Abrahæ his ferme verbis benedicientem: « Benedictus Abraham Deo altissimo, qui condidit caelum et terram⁸⁹. » Invenies autem et Enoch et Noe eadem ratione qua Abraham, et evasisse justos, et Deo placuisse. Quin etiam Job, vir et justus, et verus, et inculpabilis, et ab omni mala re abstinens, ante Mosis aetatem celebratur, qui cum pietatis erga Deum universi gratia, per omnium bonorum subito ademptionem vexatus, constanter omnia sustinuerit, maximum veræ religionis exemplum omni suæ posteritati reliquit, quippe qui vere philosophicum illud verbum olim acclamaverit: « Nudus egressus sum de ventre matris meæ, et nudus abibo. Dominus dedit, Dominus abstulit: sicut Domino placuit, ita factum est: sit nomen Domini benedictum⁹⁰. » Idem vero communem omnium Deum colens, voces etiam illas pietatis emisit, quas ipse longius progressus explanat, dum ait: « Sapiens enim est mente, fortisque et magnus, qui concutit terram a fundamentis, et columnæ ejus contremiscunt: qui dicit soli, et non oritur, et stellas quasi signo impresso claudit: qui caelum extendit solum⁹¹. » Si igitur eundem illum quem prisci, ac ipso Mose antiquiores, Dei amici viri coluerunt Deum, nuper itidem ut illis solum pie colendum esse, Christi doctrina gentibus universis demonstravit, haud dubium est, quin ejusdem cum illis divini cultus facti simus participes: communem porro habentes religionem, communem quoque benedictionem sortituros esse, palam est. Sed nec minus Dei Verbum, quem Christum appellare nos consuevimus, illis cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum testimonio ostensum est: quippe qui longe excellentius ad illius et manifestum adventum, et divinam praesentiam cernendam, idonei habitus sunt. Audi igitur, ut rursus ipse Moses, eum qui amicis Dei seipsum ostenderit, quique iisdem oracula publicis monumentis commendata

⁸⁸ Gen. xiv, 22. ⁸⁹ Ibid. 49. ⁹⁰ Job 1, 21. ⁹¹ Job ix, 3-9.

(2) Forsan in eandem cum Clemente, Justino, Chrysostomo, sententiam concedit auctor, qui ista olim suffecisse credebant ad salutem, Christi cognitione, qui nondum advenerat, minime requisita.

(3) Post προσαγορεύει hæc ms. addit: ἄντικρυς

περιστάς ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὗτος ἦν, ἀλλὰ δευτέρος Θεὸς μὲν καὶ. Interpres videtur aliquid ejusmodi in suis codicibus invenisse. Arianizat autem Eusebius.

reddiderit, modo Deum, ac Dominum, modo Dei angelum appellet : sic quidem plane declarans, non hunc fuisse ipsum Patrem, sed ejus Filium, qui idem et Deus ac Dominus amicum Dei, et supremi Patris Angelus dici consueverit.

11 Dicit igitur his fere verbis : « Et profectus est Jacob in Charan, venitque in locum, et dormiuit in eo : occiderat enim sol, et accepit lapides de loco, et supposuit capiti suo, et dormiuit in loco illo, et somniavit : et ecce scala fixa humi, cujus caput attingebat cælum, et angeli Dei ascendebant ac descendebant per illam, et Dominus innixus erat ei, et dixit : Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, noli timere, terram hanc in qua tu dormis, tibi dabo et semini tuo : et erit semen tuum, ut arena terræ ⁸⁶. » Quibus deinceps adjungit : « Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuerat capiti suo, et erexit illum in titulum ⁸⁷. » Oratione deinde progressus, hunc ipsum, qui illi se ostenderat, Deum ac Dominum, Dei angelum nominat. Loquitur ergo Jacob; « et dixit mihi Angelus Dei in somnis : Jacob : Ego autem dixi, Quid est ⁸⁸? » Ac deinceps : « Vidi, inquit, omnia quæcunque fecit Laban. Ego sum Deus, qui visus sum tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi lapidem, votumque vovisti ⁸⁹. » Hic sane idem, qui etiam Abrahamæ visus est, Deus ac Dominus appellatur, qui per mysteria, hominem Dei amicum, sui patris jus et potestatem docet, ac nonnulla interim quasi de alio quodam refert, quæ sane nos suo loco considerabimus. Quin etiam eum, qui tum demum ipsi Job, post satis longam exercitationem respondit, alium præter hunc dicere nefas. Nam qui antea, de turbine, et nubibus illi se ostenderat, Deum universi se esse indicabat. Porro autem progressus, ita seipsum præbet videndum, ut ipse Job tum dicat : « Audi me, Domine, ut etiam ego loquar. Sonitum quidem vocis tuæ audiui prius, nunc autem oculus meus vidit te ⁹⁰. » Quod si fieri non potest, ut altissimus Deus invisibilis et ingenuus, et rex universi a mortali natura cernatur, quis tandem hic, qui sic visus est, alius fuerit, præter Dei Verbum, quod seipsum ad tempus de propria magnitudine demiserit, ut alibi quoque dicendum est? Cæterum quid plura de eadem re in hunc locum congerere opus est, cum harum rerum confirmationes e sacris libris accipere haud difficile sit? Quas utique etiam nos in materia proposita per otium collecturi sumus, ut ostendamus nullum alium fuisse nisi Dei Verbum, qui ab antiquis Dei amicis patribus est visus. Itaque post rerum omnium opificis nomen, **12** etiam ea quæ ad Christum pertinent, æque nobis, atque illis, communique ratione prodita sunt. Quam ob rem christos quoque eos ipsos qui ante Mosem amici familiaresque Dei fuerunt, sicut nos Christianos, appellatos invenies, sed audi, quæso, quid de illis oraculum in Psalmis dicat : « Cum essent numero breves, paucissimi et incolæ in ea, et transierunt de gente in gentem, et de regno in populum alterum, non dimisit homi-

A μαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῆ, ἥς ἡ κεφαλὴ ἀγκινεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνάβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ; ἡ γῆ ἔφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς; σὺ δὴ ὠσαύτως καὶ τῷ σπέρματι σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς· ὡς ἐξῆς ἐπιλέγει· καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωτὶ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. » Εἶτα πρωτὶ αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐπιφανέντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον, ἄγγελον ὀνομάζει Θεοῦ. Φησὶ γοῦν ὁ Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ ἐλεῖπα· τί ἐστίν; » Καὶ ἐξῆς, « Ἐώρακα, φησὶ, πάντα ὅσα Λάβαν ποιεῖ σοι. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθαλμός σου ἐν τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἠλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ῥέξω μοι ἐκεῖ εὐχὴν. » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος, καὶ τῷ Ἀβραάμ παραφανείς, Θεὸς καὶ Κύριος ἀνηγόρευται, μυσταγωγῶν τὸν θεοφιλῆ τὰς περὶ τοῦ πατρὸς αὐθεντίας, καὶ τινα ὡς περὶ ἑτέρου Θεοῦ διδάσκων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν ἐπισκεψόμεθα. Ἀλλὰ καὶ τῷ Ἰωβ οὐδένα ἢ τοῦτον εἶναι τὸν χρηματίσαντα μετὰ τὴν αὐτάρχη διεγυμνασίαν, οὐ θεμιτὸν εἰπεῖν. Πρῶτερον μὲν γὰρ διὰ λαλιᾶτος καὶ νεφῶν ἐπιφανείς αὐτῷ, τὸν ὄλων Θεὸν αὐτὸν ὄντα παρίστη· προῦτον δὲ ἐξῆς αὐτὸν ἐπιδείκνυσαι, ὥστε φάναι τὸν Ἰωβ· « Ἀκουσον δέ μου, Κύριε, ἵνα καγὼ λαλήσω. Ἀκοῆν μὲν φωνῆς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νυνὶ δὲ ὁ ὄφθαλμός μου ἑώραξέ σε. » Εἰ δὲ μὴ οἶόν τε τὸν ἐπέκεινα **C** Θεὸν, τὸν ἀόρατον καὶ ἀγνώστου, καὶ παμβασιλέα τὸν ὄλων, ὀνητῆ φάναϊ θεωρεῖσθαι φύσει, τίς ἂν ὁ δηλούμενος εἰη πλὴν τοῦ πρὸς ἡμῶν κατὰ τὸν πατέρα κυριολογουμένου Θεοῦ Λόγου; Καὶ τί δεῖ πλείονα περὶ τούτου συναγαγεῖν, παρὸν ἐκ τῶν ἱερῶν βιβλίων τὰς τούτων συστάσεις λαμβάνειν; Ἄς καὶ αὐτοὶ κατὰ τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐπὶ σχολῆς ἀναλεξόμεθα, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ἄλλον ἢ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν τοῖς θεοφιλέσι προπάτορσιν ἑωραμένον. Οὐκοῦν μετὰ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὄλων δημιουργοῦ διάληψιν, καὶ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ κοινῶς ἡμῖν τε κάκεινοις παραδέδοται. Ἐνθεν καὶ Χριστοὺς αὐτοὺς δὴ ἐκείνους τοὺς πρὸ Μωσέως θεοφιλεῖς, ὡσπερὸν ἡμᾶς Χριστιανούς, εὐροῖς ἂν κεκλημένους. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπάκουσον, ὡς φησὶ περὶ αὐτῶν **D** ἐν Ψαλμοῖς τὸ λόγιον· « Ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῶ βραχεῖς, ὀλιγοστοὺς καὶ παροίκους ἐν αὐτῇ, καὶ διήληθον ἐξ ἔθνου εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον, οὐκ ἀφῆκεν ἀνθρώπων ἀδικήσα· αὐτοὺς, καὶ ἠλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς, λέγων· Μὴ ἄπτεσθε τῶν Χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύσθε. » Ταῦτα γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἰσαάκ, καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀνειρησθαι, ἢ πᾶσα σύμφασις τοῦ λόγου παρίστησιν. Ὅστε καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας ἡμῖν ὁμοίως ἐκοινωνοῦν.

⁸⁶ Gen. xxviii, 10-14. ⁸⁷ Ibid. 18. ⁸⁸ Gen xxxi, 11. ⁸⁹ Ibid. 12, 15. ⁹⁰ Job xlii, 4, 5.

non nocere eis, et increpuit pro illis reges dicens : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari⁶¹. » Hæc sane de Abraham, et Isaac, et Jacob edita esse oracula, tota compositio et continuatio orationis ostendit. Quocirca Christi quoque appellationem nobiscum communem pariter habuere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τίς ὁ κατὰ τὴν Καιρὴν Διαθήκην κατηγγελημένος ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις βίος.

Ἀλλὰ καὶ ὁ κατ' ἀρετὴν βίος, ἥ τε κατὰ εὐσεβειαν πολιτεία, ὡσπερ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασι διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ νοθεσίας κεκρήρκεται δίχα τῆς κατὰ Μωσέα διαταγῆς, οὕτως καὶ τοῖς παλαείοις ἐκείνοις ὁ αὐτὸς τῆς εὐσεβείας κατωρθοῦτο τρόπος. Οὕτ' ὄν σώματος αὐτοῖς περιτομῆς ἔμαλεν, ὅτι μηδ' ἡμῖν, οὕτε ἀποχῆς τῶν τοῖωνδε ζώων βρώσεως, ὅτι μηδὲ ἡμῖν. Αὐτίκα τὸν Μελχισεδὲκ ὁ Μωσῆς εἰσάγει ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, οὐ τὸ σῶμα περιτετηγμένον, ἀ μύρω σκευαστῶ κατὰ Μωσέα κειρισμένον, οὐ ἀάδατον τί ποτ' ἐστὶν εἶδῶτα, οὐδ' ὅλως τι τῶν μετὰ ταῦτα τῶ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει διὰ Μωσέως παρηγγελημένων ἐπαύοντα, ἀντικρυς δὲ κατὰ τὸ Χριστοῦ Εὐαγγελίον βιούοντα. Πλὴν ἀλλ' ὁμοῦς ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου φησὶν αὐτὸν ἁ Μωσῆς γεγονέναι, καὶ τοῦ Ἀβραάμ κρείττονα. Εἰσῆχεται γοῦν τὸν Ἀβραάμ εὐλογῶν. Τοιοῦτός τις ἦν καὶ Νῶε, ἀνθρώπος δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ, ὃν καὶ ζώπυρον σπέρμα τῶ γενεῖ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ τοῦ κατακλυσμοῦ φθορᾷ, πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀπολλυμένων, ὁ τῶν ὄλων Θεὸς διεφύλαξεν. Οὐδὲν γοῦν οὐδὲ οὗτος τῶν Ἰουδαϊκῶν ἔθῶν ἐπιστάμενος, οὔτε ἐν περιτομῇ σώματος, οὔτ' ἐν τοῖς ἄλλοις τοῖς ὑπὸ Μωσέως διατεταγμένοις, ὁμοῦς δίκαιος, εἰ καὶ τις ἄλλος, ἀνηγόρευται. Καὶ πρό γε τούτου ὁ Ἐνώχ, ὃς καὶ λέγεται εὐηρεστοικήναι τῶ Θεῷ, καὶ μετατεθεῖσθαι, ὡς μὴ εὐρέσκεσθαι αὐτοῦ θάνατον. Τοιοῦτος δὲ καὶ οὗτος γεγονώς, οὔτε σῶμα περιτέμνητο, οὔτ' ἐπιτῆς (3°) Μωσέως μετῆι νομοθεσίας, ἀντικρυς δὲ Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς ζῶν ἀναπέφηνε. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ἀβραάμ, μετὰ τοὺς προνομασμένους γεγονώς, καὶ νεώτερος παρ' αὐτοὺς τοῖς χρόνοις, πρεσβύτης ἔξ διὰ τὴν ἡλικίαν, διὰ τοὺς μέλλοντας ἐξ αὐτοῦ φύμαι, ὡσπερ τινὰ σφραγίδα τὴν περιτομὴν πρῶτος ὑπέμεινε τοῦ σώματος, γνώρισμα τῆς αὐτοῦ διαδοχῆς τοῖς ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενησομένοις τουτὶ τὸ σημεῖον παραδιδούς φέρειν· πρὸ δὲ γε τῆς παιδοποιίας, καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, καὶ αὐτὸς διὰ τῆς (3°) τῶν εἰδῶλων ἀναχωρήσεως, καὶ τῆς ἐνός τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ὁμολογίας, καὶ διὰ μόνου τοῦ κατ' ἀρετῆν βίου δείκνυται Χριστιανικῶς, ἀλλ' οὐχὶ Ἰουδαϊκῶς βεβιωκῶς. Μεμαρτύρηται γοῦν τὰ προστάγματα

A

CAPUT VI.

Quænam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.

Sed et ea quæ virtutem sectatur vitæ ratio, et quæ pietatem amplexa est civilis institutio, sicut absque Mosis constitutione, omnibus gentibus, Christo monitore patefacta est, ita plane eadem pietatis ac religionis apud priscos illos complebatur ratio. Neque igitur ut corpus circumciderent, neque ut ab horum, aut illorum animalium carnibus abstinerent, illi curabant : quoniam ne nos quidem. Etenim protinus Melchisedec inducit Moses, sacerdotem Dei altissimi, qui neque corpore erat circumciscus, neque unguento comparato ex lege Mosis delibutus, neque quid sabbatum esset, ullo modo edoctus, neque præterea quidquam omnino eorum, quæ universæ Judæorum genti per Mosem descripta imperataque sunt, intelligens aut sciens, sed plane ut Christi Evangelium præcipit, vivens. Attamen ipsum hunc sacerdotem Dei altissimi fuisse, idem Moses affirmat, ipsoque Abraham præstantiorem. Proinde inducitur qui Abraham benedicat. Talis enim Noe fuit, homo ætatis suæ justissimus, quem quasi scintillam extincti ignis, et quasi semen quoddam humani generis, in ipsa diluivit grassatione, 13 iis omnibus reparandis, qui in terra perierant, Deus universi conservavit. Hic igitur quamvis eorum, quæ ad Judaicos mores spectant, nihil sciret, neque in corporis circumcisione, aut aliis, quæ auctore Mose constituta sunt, degeret : tamen justus, si quis unquam alius, est appellatus. Et ante hunc præterea Enoch, qui et Deo dicitur placuisse, et translatus esse, ut nusquam mors illius appareat. Igitur hic quoque cum talis esset, tamen neque corpus circumciscum habebat, neque in legibus a Mose positis ullo modo versatus fuerat, sed Christiano prorsus more, non Judaico vixisse perhibetur. Quin etiam ipse Abraham post eos, qui dicti sunt, natus, et illis ipsis ratione temporum junior, senex vero, atque ætate provecus, propter eos qui orituri ab ipso erant, quasi signum quoddam primus circumcisionem corporis tulit, hocque ipsum suæ dignosceudæ sobolis signum, iis qui a se ratione sanguinis genus ducturi erant, ferendum tradidit : ante vero quam susciperet liberos atque ante quam circumcideretur, ipsi quoque, propterea quod a simulacrorum cultu scesserat, unumque super omnia Deum confessus fuerat, et unam eam, quæ cum virtute est, vitam sectabatur, Christiano more vixisse, non Judaico demonstratur. Idcirco illi testimonium exhibetur, quod præcepta et mandata et caeremonias, et quæ in le-

B

C

D

⁶¹ Psal. civ, 12-15.

(3°) Τῆς. Forte τὰς; nisi tamen quis malit legere, τῆν νομὸν π. ν; vel addere, οὐδέν, ut p. 52. D. Edit.

(3°) Desideratur ἀπό, vel ἐκ, ut et infra (p. 63 D) legitur, τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναγωροῦντας. Edit.

gibus posita sunt Dei, ante Mosis constitutionem, servaverit. Dicit igitur ad Isaac, is qui oracula illa reddebat Deus: « Et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham pater tuus voci meæ, et custodierit præcepta et mandata mea, et cæremonias meas, et quæ in legibus posita sunt ⁶¹. » Erant enim etiam ante Mosis legem mandata Dei alia et cæremonia, non similia iis quæ a Mose tradita sunt, legesque aliæ, ac præcepta Domini, per quæ illi iustitiam adepti sunt. Porro autem quod non eadem essent cum iis, quæ per Mosem in legibus posita sunt, Moses ipse perspicue demonstrat, ubi ait ad populum: « Audi, Israel, justificationes, et judicia, quæcunque ego loquor in auribus vestris in die hac, et discetis ea, et servabitis, ut ea faciatis. Dominus Deus vester condidit vobis in Choreb testamentum, neutiquam patribus vestris condidit Dominus testamentum hoc, **14** sed vobis ⁶². » Et sane spectata, ut plane dicit Testamentum hoc, propterea quod non idem illud patribus eorum constituit. Quod si absolute non datum esse patribus eorum testamentum dixisset, in mendacium sane illi recidisset oratio. Datum est igitur Abrahæ testamentum, datum est etiam Noe, sicut sacra testantur oracula. Atque idcirco cum adjunctione dixit Moses, non hoc datum esse patribus eorum, sic sane alterum significans præstantius atque excellentius, per quod amici, dilectique Deo agniti, dictique sunt. Nam protinus ipsi Abrahæ, eo quod summo Deo crediderit plene servasse iustitiam, exhibitum est testimonium ab ipso Mose sic dicente: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad iustitiam ⁶³. » Quod autem post illam iustitiæ plenam observationem, et post illi redditum de pietate testimonium, ipsum circumcisionis signum acceperit, et nihil hoc illum ad pietatem ac iustitiam consequendam adjuverit, perspicue verba ipsa demonstrant. Invenies porro etiam Joseph ante Mosis tempora in regniis ædibus Ægyptiorum, sine Judaicarum observationum sollicitudine incuriose versatum. Postremo, si vis, potes ipsum quoque summum Judæorum legislatorem Mosem, a teneriori adhuc ætate apud regis Ægyptii filiam degentem agnoscere, qui quidem Ægyptio plane more absque Judaicis observationibus apud eandem sit educatus. Sed quidnam de beatissimo Job, de illo, inquam, vero homine, illo inculpabili, iusto, pio, dicemus? Quæ tandem illius summæ pietatis et iustitiæ causa exstitit? nunquid præcepta Mosaica? minime. Num diei Sabbati, aut alterius ejuspiam Judaici ritus observatio? unde illi hoc, qui et ætate ipsum Mosem antecedit, et ante leges ab illo positas est natus? Etenim Moses septimus numeratur ab Abraham, hic autem quintus, ut sic Mose ipso antiquior duabus inveniat ætatibus. Contemplare igitur hujusce vitam, quæ de legibus a Mose po-

Α ματά μου, καὶ τὰ νόμιμά μου. Ἦν γὰρ καὶ πρὸ τοῦ Μωσέως νόμου προσταγμάτα Θεοῦ ἕτερα, καὶ δικαιώματα, οὐχ ὅμοια τοῖς παρὰ Μωσεῖ, νόμιμά τε ἄλλα καὶ ἐντολαὶ Χριστοῦ, δι' ὧν ἐδικαιώθησαν. Ὅτι δ' οὐ τὰ αὐτὰ ἦν τοῖς διὰ Μωσέως νομοθετηθεῖσι, σαφῶς ὁ Μωσῆς παρίστησιν. ἐν οἷς φησιν πρὸς τὸν λαόν· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ, τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐγὼ λαλῶ ἐν τοῖς ὡσὶν ὑμῶν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ, καὶ μαθήσεσθε αὐτὰ, καὶ φυλάξεσθε ποιεῖν αὐτὰ. Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν διέθετο πρὸς ὑμᾶς ἐν Χωρῆθ Διαθήκην· οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς. » Καὶ ὅρα γε ὅπως ἀκριβῶς φησι τὴν Διαθήκην ταύτην, ἐπεὶ μὴ τὴν αὐτὴν τοῖς πατράσιν αὐτῶν διέθετο. Εἰ δ' οὖν ἀπολύτως μὴ δεδόσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν Διαθήκην εἰρήκει, ψευδὴς ἂν ἦν ὁ λόγος αὐτῷ. Δέδοται γοῦν τῷ Ἀβραάμ διαθήκη, καὶ τῷ Νῶε, ὡς τὰ ἱερὰ μαρτυρεῖ λόγια. Διὰ τοῦτο μετὰ προσθήκης ὁ Μωσῆς οὐ ταύτην φησὶ δεδόσθαι τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἑτέραν αἰνιττόμενος τὴν κρείττω καὶ διαφέρουσαν, δι' ἧς καὶ θεοφιλεῖς ἀπεφάνθησαν. Αὐτίκα τῷ Ἀβραάμ διὰ τῆς εἰς τὸν τῶν ὕλων Θεὸν πίστεως τὰ τῆς δικαιοσύνης κατορθώσθαι, μεμαρτύρηται ὑπ' αὐτοῦ Μωσέως λέγοντος· « Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Ὅτι δὲ μετὰ τὴν τῆς δικαιοσύνης κατορθώσιν, καὶ μετὰ τὴν ὑπ' εὐσεβεῖα μαρτυρίαν τὸ τῆς περιτομῆς εἰληφῆ σημεῖον, καὶ μηδὲν πρὸς εὐσεβείας δικαιοσύνην αὐτῷ τουτὶ συνεβάλλετο, σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν. Εὐ- C ροὶς δ' ἂν καὶ τὸν Ἰωσήφ πρὸ τῶν Μωσέως χρόνων ἐν τοῖς Αἰγυπτίων βασιλείοις ἀπαραφυλάκτως, ἀλλ' οὐκ Ἰουδαϊκῶς ἀχθόντα. Εἰ δὲ θέλεις, καὶ τὸν κορυφαῖον αὐτῶν καὶ νομοθέτην τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Μωσέα, γνοίης ἂν ἐξέτι· νηπίας ἡλικίας παρὰ τῇ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως θυγατρὶ τὰς διατριβὰς πεποιημένον, τροφῆς τε τῆς Αἰγυπτίας ἀπαρτηρήτως μετελληχότα. Τί δεῖ λέγειν τὸν τρισμακάριον Ἰῶβ, τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον ἐκεῖνον, τὸν ἀμειπτον, τὸν δίκαιον, τὸν θεοσεβῆ; τῆς εἰς ἄκρον εὐσεβείας αὐτῷ καὶ δικαιοπραγίας τίς ἄρα αἰτία ἦν; μήτιγε τὰ Μωσέως παραγγέλματα; Οὐδαμῶς. Ἀλλὰ Σαββάτου ἡμέρας ἐπιτήρησις ἦν, ἢ τινος ἄλλης Ἰουδαϊκῆς ἐθειλορησκείας φυλακῆ; πόθεν, πρεσβυτέρῳ τοῖς χρόνοις Μωσέως, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενομένης; D Ὅ μὲν γὰρ Μωσῆς ἔδδομος ἐξ Ἀβραάμ γενεαλογεῖται, οὐτοσὶ δὲ πέμπτος, δυοὶ προτέροις τὸν Μωσέα γενεαῖς προάγων. Θέα δ' οὖν καὶ τοῦτο τὸν βίον, Μωσέως μὲν τῆς νομοθεσίας οὐδὲν ἐπαγόμενον, τῆς δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐκ ἀλλότριον. Λέγει δ' οὖν αὐτὸς, τὸν ἑαυτοῦ διεξιῶν βίον, ἐν τῇ πρὸς τοὺς ἐταίρους ἀπολογίᾳ· « Διέσωσα γὰρ πτωχὸν ἐκ χειρὸς δυνάστου, καὶ ὄρφανῷ, ᾧ οὐκ ἦν βοηθός, ἐβοήθησα. Στόμα δὲ χήρας με εὐλόγησε, δικαιοσύνην δὲ ἐνεεδύκειν. Ἥμφισάμηξ δὲ κρίμα Ἰσα διπλοῖδι, ὀφθαλμοῖς ἡμῶν τυφῶν, ποῦς δὲ χωλῶν· ἐγὼ ἡμῶν πατῆρ ἀδυνάτων. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα, ἀντικρυς τὰ πάντα ἡμῶν διὰ τῆς εὐαγ-

⁶¹ Gen. xxvi, 3-5. ⁶² Deut v, 1-3. ⁶³ Gen. xv, 6.

γελικῆς διδασκαλίας μαθήματα κρυπτόμενα. Ἄλλὰ καὶ ὡς εἰδῶς εἶ μάλα τὸ « κλαίειν μετὰ κλαίωντων. » καὶ τὸ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελάσονται, » καὶ τὸ, « Εἰ πάσχει ἐν μέλῳ, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, » ἐν τοῖς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μαθήμασι περιεχόμενα, τὸ πρὸς τοὺς ἐν τῷ βίῳ ταλαιπωρουμένους φιλόφρονον ἐπεδείκνυε, λέγων· Ἐγὼ δὲ ἐπὶ παντὶ ἀδυνάτῳ ἔκλαυσα· ἐστέναξα δὲ ἰδὼν ἄνδρα ἐν ἀνάγκαις. » Εἶτα πάλιν, τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τοὺς ἀσέμνους ἀπαγορευούσης γέλωτος, προλαβὼν ὁ μακάριος οὗτος, φησὶν· « Εἰ δὲ ἤμην πεπορευμένος μετὰ γελοιασῶν· εἰ δὲ καὶ ἐσπούδασαν ὁ πούς μου εἰς ὄδον, ἔσταμαι δὲ ἐν ζυγῷ δικαίῳ, οἶδός δὲ ὁ Κύριος τὴν ἀκακίαν μου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παρὰ Μωσῆ λόγος νομοθετεῖ, λέγων, « Οὐ μοιχεύσεις, » θάνατόν τε κατὰ μοιχῶν ἐπιψηφίζεται· ὁ δὲ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν νόμον ἐπιτείνων, φησὶν· « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιθυμεῖν· σκέψασθε καλῶς τὸν περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος, ὅς, κατὰ τὸ Χριστοῦ βίους Εὐαγγέλιον, καὶ τὸ μετ' ἐπιθυμίας ἀκολαστότερον ἐμβλέπειν παρεφύλαττετο, ἐφ' ᾧ καὶ ἐσεμνύοντο, λέγων· « Εἰ δὲ καὶ τῷ ὀφθαλμῷ ἐπικολούθησεν ἡ καρδία μου γυναικὶ ἀνδρὸς ἐτέρου· » καὶ τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσιν ἐξῆς ἐπάγων· « Θυμὸς γὰρ ἀνδρὸς ἀκατάσχετος τὸ μιᾶναι ἀνδρὸς γυναῖκα· πῦρ γὰρ ἐστὶ καιόμενον ἐπὶ πάντων τῶν μερῶν· οὐ δ' ἂν εἰσέλθῃ, ἐκ ριζῶν ἀπώλεσεν. » Ἄλλὰ καὶ τὸ τοῦ τρόπου ἀδωροδόκητον παρίστησιν ὧδε· « Εἰ δὲ καὶ ταῖς χερσὶ μου ἠψάμην δύρων, σπείραιμι ἄρα, καὶ ἄλλοι φάγοιεν· ἄρρῆτος δὲ γενοίμην ἐπὶ γῆς. » Ὅπως δὲ καὶ τοῖς οικείῳς προσφέρειτο, μαθεῖν ἔστιν, ἀφ' ὧν διδάσκει, φάσων· « Εἰ δὲ καὶ ἐφαύλισα κρίμα θεράποντός μου ἢ θεραπευτήν, κρινόμενον αὐτῶν πρὸς ἐμέ· καὶ πάλιν τὸν λογισμὸν ἀποδίδωσι· « Τί γὰρ ποιήσω, ἐὰν ἔτασιν μου ποιῆται ὁ Θεός; πότερον οὐχ ὡς ἐγὼ ἐγενόμην ἐν σαρκί, οὕτως κάκεινος γεγόνασι; γεγόναμεν δὲ ἐν τῇ αὐτῇ κοιλίᾳ. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Χήρας τὸν ὀφθαλμὸν οὐκ ἐξέτηξα· εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ οὐχὶ ὀρφανῷ μετέδωκα ἐξ αὐτοῦ· εἰ δὲ καὶ εἶδον γυμνὸν ἀπολλύμενον, καὶ οὐκ ἠμύρεσα. » Καὶ πάλιν ὑποβάς λέγει· « Εἰ δὲ καὶ λίθῳ πολυτελεῖ ἐπεποθήσα· εἰ δὲ καὶ ἠφράνθην πολλοῦ πλοῦτου μοι γενομένου· εἰ δὲ καὶ ἐπ' ἀναριθμητοῖς ἐθέμην χεῖρά μου. » Καὶ τὸν λογισμὸν αὖθις ἐπιλέγει· « Ἡ οὐχ ὀρώμεν ἥλιον ἐπιφάσκοντα καὶ ἐκλείποντα, καὶ σελήνην δὲ φθίνουσαν; » Εἶτα πάλιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας φησάσης, « Ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, » αὐτοφθεῖ διδασκαλίᾳ προλαβὼν ὁ θαυμασιος τοῦργον ἀπεπλήρου. Διὸ φησὶν· « Εἰ δὲ καὶ ἐπιχαρῆς ἐγενόμην ἐπὶ πτώματι ἐχθροῦ μου, καὶ εἶπεν ἡ καρδία μου, Ἐὔγε, ἤκουσεν ἄρα τὸ οὖς μου τὴν κατάραν μου. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐξῶ δὲ οὐκ ἠύλλιστο ξένος, ἡ δὲ θύρα μου παντὶ ἐλθόντι ἀνέμικτο, » ἐπεὶ μὴ ἄλλότριος

sitis nihil inducit, ab evangelica autem Salvatoris nostri doctrina non obhorret. Dicit igitur ipse, ubi suam ipsius vitam exponit, et argumentibus se amicis respondet: « Servavi enim inopem de manu potentis: et pupillo, cui non erat adjutor, subveni. Os autem viduæ mihi benedixit, et justitiam indumenti loco accepi. Adornavi autem me iudicio, quasi duplici vestimento; oculus fui cæcorum, pes claudorum: ego sui pater inopum ⁶⁵. » **15** Ipsa hæc igitur documenta plane eadem sunt cum iis, quæ omnibus nobis per evangelicam doctrinam tradi nuntiarique solita sunt: quinetiam veluti is qui bene illud nosset: « Flere cum flentibus ⁶⁶: » et illud, « Beati qui lugent, quoniam ridebunt ⁶⁷, » et illud: « Si unum membrum patitur, cum eo simul omnia membra patiuntur ⁶⁸. » Quæ in disciplinæ evangelicæ documentis continentur, humanum et misericordem erga miseros in vita animum demonstravit dicens: « Ego autem super omni inope flevi, et suspiravi cum virum vidi in necessitatibus ⁶⁹. » Deinde rursus cum inmodestos risus doctrina evangelica respuat, beatus hic vir tanto ante pronuntiat: « Si vero ambulavi cum derisoribus, et si festinavit pes meus ad dolum, constiti in statera justa, et novit Dominus simplicitatem meam ⁷⁰. » Quoniam vero Mosis verba illa legis loco proponunt: « Non adulterium committes ⁷¹, » et mortem contra adulteros pœnam constituunt: qui autem doctrinæ evangelicæ legem describit, ita ait: « Dictum est antiquis: Non mœchaberis; ego vero dico vobis, ne ab initio quidem cupere ⁷²: » spectemus probe hunc, de quo sermo est, quemadmodum secundum Christi Evangelium vivens, ne cum cupiditate licentius aspiceret, cavit, in quo etiam gloriabatur, dicens: « Si vero oculum secutum est cor meum in muliere alterius viri ⁷³: » et rationem assignat deinceps adjungens: « Animus enim viri dissolutus ad inquinandam viri mulierem, ignis enim est ardens in omnibus partibus ⁷⁴: quodcunque autem invaserit, radicatus perdere consuevit; » sed etiam incorruptos in iudiciis mores inducit, sic: « Si autem manibus meis attingi munera, seram ipse, et alii comedant, et sine stirpe existam in terra ⁷⁵. » Quomodo autem se erga domesticos gereret ex iis licet intueri quæ docet, cum ait: « Si contempsi subire iudicium cum servo meo, et ancilla mea, cum disceptarent adversum me ⁷⁶: » et deinde rationem assignat: « Quid enim faciam, si iudicium contra me exercuerit Deus? nunquid non quemadmodum ego factus sum in carne, et sic illi facti sunt? facti porro sumus in eodem utero ⁷⁷. » His adjungit: « Viduæ oculum non liquescere feci: si autem et buccellam meam comedi solus, et non cum pupillo communicavi: et si vidi nudum pereuntem, et non vestivi ⁷⁸. » Et deinceps progressus sic dicit: « Si vero et in lapide pretioso fiduciam habui,

⁶⁵ Job xxix, 11-16. ⁶⁶ Rom. xii, 15. ⁶⁷ Matth. v, 5; Luc. vi, 21. ⁶⁸ I Cor. xii, 26. ⁶⁹ Job xxx, 25. ⁷⁰ Job xxxi, 6, 7. ⁷¹ Exod. xx, 14. ⁷² Matth. v, 27, 28. ⁷³ Job xxxi, 7-9. ⁷⁴ Ibid. 12. ⁷⁵ Ibid. 7-8. ⁷⁶ Ibid. 13. ⁷⁷ Ibid. 14-15. ⁷⁸ Ibid. 16-19.

et lætatus sum, cum multæ mihi divitiæ essent, et si ad innumerabilia posui manum meam⁷⁹. » **16** Rationemque item adjungit : « An non videmus solem oriri ac deficere, lunamque desinere⁸⁰? » Rursus cum doctrina evangelica dicat : « Dictum est antiquis : Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros⁸¹ : » admirabilis hic vir innata doctrina præveniens, ipsum opus complevit. Ergo sic loquitur : « Si gavisus sum super ruina inimici mei, et dixit cor meum, Euge, audiat sane auris mea execrationem meam⁸². » Tum adjungit : « Foris autem non mansit Peregrinus, et ostium meum omnivienti patuit⁸³, » eo quod non alienus esset ab eo qui dixit : « Peregrinus sum, et collegistis me⁸⁴. » Qualia porro sint, quæ idem sentiat de peccatis, quæ præter voluntatem committuntur, audi eundem dicentem : « Quod si nolens ipse peccaverim, et peccatum meum occultaverim, non enim horrum turbulentiam multitudinis, ne enuntiarem in conspectu eorum : si vero permisi inopem abire sinu vacuo, et manum Domini si non extimui, syngrapham autem, quam habui adversus quempiam, si non scissam eam reddidi, nihil accipiens a debitore⁸⁵. » Hæc igitur atque hujusmodi erant in iis, qui ante Mosem fuerunt, viris sanctis (de vita enim unius reliquorum item conjicere vitam licet), pro religione videlicet divinis laudibus celebranda certamina, per quæ et amici Dei, et prophetæ ut existerent, digni effecti sunt. Tales autem cum essent, quid illis præcepta Mosis prodesse poterant, quæ vulgaribus atque insolentibus viris descripta et tradita sunt? Ex his igitur omnibus quod vetustissimum primorum Patrum religionis morem, cunctis gentibus Christi verbum denuntiaverit, manifestissime apparet, ne Testamentum Novum aliud esse putemus, quam antiquissimam illam Mosaicorum temporum religioni conjunctam civilem orationem, ut et vetus pariter, et idem novum possimus dicere : vetus quidem propter ea quæ demonstrata sunt : novum autem propterea, quod longo post intervallo quasi hominibus absconditam, rursus per Salvatoris nostri doctrinam revixerit : toto vero hoc medio de quo dictum est tempore, quandiu Novi Testamenti mos, ut homines lateret, et quasi quiete ac silentio teneretur, evenit : Mosis interea lex ingressa quasi puerilium imperfectorumque animarum curatrix quædam, et gubernatrix, aut etiam medici cujusdam instar, gravi Ægyptiacoque **17** morbo laboranti universæ Judæorum nationi, ipsis videlicet Abrahæ nepotibus, et ab eo genus trahentibus, qui non quemadmodum primi patres, ita ipsi suam, quæ subsecuta est, imperfectiorem vitam dirigere poterant, tradita est. Nam quia cum Ægyptiis versantes post sanctorum Patrum mortem, Ægyptiacorum morum similitudine

⁷⁹ Job xxxi, 24-25. ⁸⁰ ibid. 26. ⁸¹ Matth. v, xv, 35. ⁸² Job xxxi, 33-35.

(3°) Οὐδ'. Forte legendum οὐκ. Edit.

αὐτοῦ φήσαντος· « Ἐξῆς ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. » Οἱ δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ περὶ τῶν ἀκουσίων πλημμελημάτων, ἐπάκουσον λέγοντος· « Εἰ δὲ καὶ ἀμαρτῶν ἀκουσίως ἔκρυφα τὴν ἀμαρτίαν μου, οὐ γὰρ διετράπην πολυοχλίαν πλήθους, τοῦ μὴ ἐξαγορευσαί ἐνώπιον αὐτῶν. Εἰ δὲ καὶ εἴασα ἀδύνατον ἐξελεθεῖν τὴν θύραν μου κλιπῶ κενῶ, χεῖρα δὲ Κυρίου εἰ μὴ ἐδοδοίκειν, συγγραφὴν δὲ ἦν εἶχον κατὰ τίνος, εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπέδωκα, οὐδὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου. » Ταῦτα ἦν καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν (ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ τὸν τῶν λοιπῶν τσχημαρίσθαι προσήκει βίον), τὰ περιύμνητα τῆς θεοσεβείας ἄθλα, δι' ἃ φλοι Θεοῦ καὶ προφήται καθηξιώθησαν. Τοιοῦτοι δ' οὔσι, τίς ἐτι χρεῖα ἦν τῶν παρὰ Μωσεί παραγγελμάτων φαύλοις ἀνδράσι καὶ μοχηροῖς παραδεδομένων; Οὐκοῦν διὰ τούτων ἀπάντων τὸν ἀρχαιότατον, τῆς τῶν προπατόρων θεοσεβείας τρόπον, ὁ Χριστοῦ Λόγος πᾶσι καταγγεῖλας τοῖς ἔθνεσι προφανῶς ἀποδείκεται, ὡς εἶναι τὴν Καινὴν Διαθήκην οὐδ' (3°) ἄλληνη ἐκείνης τῆς ἀρχαιότητος τῶν Μωσέως χρόνων εὐσεβοῦς πολιτείας, ὥστε ὁμοῦ καὶ παλαιὰν αὐτὴν εἶναι καὶ νέαν· παλαιότατην μὲν διὰ τὰ ἀποδοδειγμένα, νέαν δὲ ἀθίς διὰ τὸ, μακροῖς τοῖς μεταξὺ χρόνοις ὡσπερ ἀποκρυβεῖσαν ἐξ ἀνθρώπων, ἀθίς ἀναθεωρεῖναι διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας. Τούτῳ γέ τοι τὸν μεταξὺ δηλούμενον χρόνον ἕως συνέβαινε λαμβάνειν ἀνθρώπους, καὶ ὡσπερ ἐφυσυγάζειν τὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης τρόπον, ὁ Μωσέως ἐν τῷ μεταξὺν παρεισελθὼν νόμος, οἳ τις νηπίων καὶ ἀτελῶν ψυχῶν ἐπίτροπος καὶ οἰκονόμος, ἦ καὶ ἰατροῦ, δεινῆ καὶ Αἰγυπτιακῆ νόσῳ τετραγωμένῳ τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει, αὐτοῖς δὴ τοῖς τοῦ Ἀβραάμ ἀπογόνοις μὴ οἷοις τε οὔτιν ὁμοίως τοῖς προπάτορσι κατορθοῦν, τὸν ὑποβεβηκότα καὶ ἀτελῆ βίον παρεδίδου. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίους διατριβῇ οὗτοι μετὰ τὴν τῶν θεοφιλῶν προπατόρων τελευτήν, ταῖς Αἰγυπτιακαῖς ὁμοιοτροπιαῖς ἀπαχθέντες, ἐπὶ τὴν πολυθεον, ὡς ἔφην, δεισιδαιμονίαν ἀποπεπτῶκεσαν, ὡς μὴδὲν τῶν Αἰγυπτίων πλέον ἔχειν δοκεῖν, γεγονέναι δὲ κατὰ πάντα ὁμοίους αὐτοῖς, κατὰ τε τὴν τῶν εἰδῶλων πλάνην, ἐν τε τοῖς ἄλλοις ἐγγειρήμασιν· εἰκότως, ὡσπερ ἐκ βυθοῦ κακῶν ἀνιμώμενος αὐτοῦς ὁ Μωσῆς, ἀρίστη μὲν τῆς ἀθέου πολυθείας, ἀνήγη δὲ ἐπὶ τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν, πρῶτον ἐκεῖνον βαθμὸν εὐσεβείας, ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς καὶ προθύροις, τῶν τελεωτέρων **D** προβεβλημένος. Ἐπειτα οὐ φονεύειν, οὐ μοιχεύειν, οὐ κλέπτειν, οὐκ ἐπιορκεῖν, οὐκ ἄρβενας ἄρβειναι ἐπιμαίνεσθαι, οὐ μητράσιν, οὐκ ἀδελφαῖς, οὐ θυγατράσιν ἐπιμίγνυσθαι, οὐδ' ὅσα τοιαῦτα τοῖς τότε πράττειν ἔξην, ἀφόδω; συνεχώρει. Παραλαθὼν δὲ ἐξ ἀνημέρου καὶ θηριώδους βίου λογικωτέραν καὶ εὐνομον ἐν τοῖς τότε χρόνοις πολιτείαν, πρῶτος ἐπὶ γῆς διὰ γραφῆς συνεστήσατο, ὅπως τότε πᾶσιν ἀνθρώποις ἐκφανοῦς ὄντος οὐδὲ τοῦ τοιοῦδι τρόπου. Εἶτα δὲ ὡσὺν ἀτελέσιν ἀπειπῶν τὴν εἰδωλολατρείαν, οὐσίαις καὶ τισι σωματικωτέροις τὸν ἕνα καὶ ἐπὶ

⁸³ Job xxxi, 29, 30. ⁸⁴ Ibid. 32. ⁸⁵ Matth.

πάντων Θεὸν θεραπεύειν παρεκέλευε, διὰ τινων ἀπόρρητοτέρων ἰδία συμβόλων τὴν κατ' αὐτὸν θρησκείαν ἐπιτελεῖν νομοθετήσας, ἣν καὶ θαυμασιῶς τῷ θεῷ Πνεύματι συνιδῶν οὐκ εἰς ἀπειρον δεῖν περιέπειν, ὅφ' ἓνα τόπον περιέγραψεν, ὀρίσας μὴ ἀλλοχθεῖν συντελεῖν τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα ἢ ἐν μόνῳ ἐν τόπῳ· οὗτος δ' ἦν ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις· ἔξω δὲ τούτου μηκέτι· ὅθεν εἰς ἔτι καὶ δεῦρο παισὶν Ἑβραίων οὐ βεβαίως ἀλλοσε ἐκτὸς τῆς καθηρημένης αὐτῶν μητροπόλεως οὔτε θύειν κατὰ τὸν νόμον, οὔτε ἱερὸν, οὔτε θυσιαστήριον ἐγείρειν, οὔτε χρεῖν ἱερέας, οὔτε βασιλέας, οὔτε τὰς κατὰ Μωσέα πανηγύρεις καὶ ἑορτὰς ἐκτελεῖν, οὐ μiasμοῦ καθαίρεσθαι, οὐ πλημμελείας ἀπολύεσθαι, οὐ δῶρα τῷ Θεῷ προσφέρειν, οὐχ ἰεοῦσθαι κατὰ τὰ νομοθετημένα. Διόπερ καὶ τῇ Μωσείῳ εἰκότως ὑποβέβληνται κατάρρα, ἐν μέρει μὲν φυλάττειν τινὰ πειρώμενοι, ἐν δὲ τοῖς ὅλοις παρανομῶντες, διαβρῆδην Μωσείῳ ἀποφνηαμένου· « Ὅτι δὴ ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμενεῖ ἐν πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις τῷ νόμῳ, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. » Τούτοις δὲ πᾶσι περιπτύχασιν, αὐτοῦ Μωσείῳ θεῷ Πνεύματι προσηλυτῶτος, ὅτι δὴ, τῆς διὰ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης ἀνανεωθείσης, καὶ τοῖς πᾶσιν ἔθνεσι καταγγελθείσης, περὶ τῆς ἑστῆαι ἢ κατ' αὐτὸν νομοθεσία· ἢ ἐν εἰκότῳ; ὅφ' ἓνα τόπον περιώρισεν, ἵνα, εἴποτε τούτου στερηθεῖεν, καὶ ἀποκλεισθεῖεν τῆς οικείας ἐλευθερίας, μηκέτι αὐτοῖς ἐξὸν εἴη ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς τὰ κατ' αὐτὸν νόμιμα συντελεῖν, ὡς καὶ ἐξ ἀνάγκης τὴν δευτέραν Διαθήκην τὴν διὰ Χριστοῦ καταγγελλομένην γενέσθαι παραδεκτέον. Αὐτὸ δὴ οὖν τοῦτο Μωσείῳ προηγορευκότος, ὁμοῦ τε ὁ Χριστὸς ἐπεδήμει τῷ βίῳ, καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης προεβάλλετο τοῖς ἔθνεσι διδασκαλία, παραχρῆμά τε Ῥωμαῖοι τὴν πόλιν ἐλόντες πολιορκίᾳ καθέλιον τὰ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν αὐτόθι νεῶν· λέλυτο τε αὐτίκα πᾶσα ἡ Μωσείῳ διάταξις, καὶ τὰ τῆς Παλαιᾶς περιήρητο Διαθήκης, τὰ τε τῆς ἀρχῆς μετῆι τοὺς παρὰ καιρὸν τὰ Μωσείῳ πράττειν παρανομῶντας, εἰς αὐτὰ βιαζομένους· ἀντείσθηγο δὲ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τῆς νέας καὶ ἐντελοῦς διδασκαλίας τὰ νόμιμα. Διόπερ εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοῖς οἰομένοις ἐν μνήτῃ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἢ ἐν ὄρεσι τοῖς ἢ τόποις ἀφωρισμένοις δεῖν τὸν Θεὸν προσκυνεῖν, φησὶν· « Ἐρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστίν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσιν οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱερουσαλήμ τῷ Πατρὶ· πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνῶντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Καὶ ταῦτα φησάντος, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὸν πολιορκηθέντων τῶν Ἱεροσολύμων, τοῦ τ' αὐτόθι ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου, τῆς τε κατὰ Μωσέα λατρείας κατὰ τὴν αὐτοῦ Μωσείῳ διάταξιν περιηρημένης, ἀνέφανεν εἰς πάντας ἀνθρώπους καὶ ἐξέβλαμψεν ἡ ἀρχέτυπος τῶν πρὸ Μωσείῳ θεοφίλων ἀνδρῶν εὐσέβεια, ἢ τε δι' αὐτῆς πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιγγελημένη εὐλογία, ἀπὸ τοῦ πρώτου βαθμοῦ καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης στοιχειώσεως τῆς κατὰ Μωσέα λατρείας ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ τελειότερον

allecti erant, et in multorum deorum, ut dixi, superstitionem deciderant, adeo quidem, ut Ægyptiis amplius nihil habere, et illis in omnibus similes, tum in errore simulacrorum, tum in aliis quoque facinoribus evasisse viderentur: merito quasi ex profundo malorum ipsos hauriens Moses, ab impia deorum multitudine amovit, et ad opificem universi Deum reduxit, perfectiorum illorum vitam, quasi in ingressibus et vestibulis, pro primo gradu pietatis objiciens. Deinde non occidere, non mœchari, non furari, non pejerare, non mares in maribus iasaniré, non matribus, non sororibus, non filiabus misceri: nec alia hujusmodi quæcunque impune ab illorum temporum hominibus committi poterant, permisit: acceptam vero ex immiti et fera vita, rationi magis conjunctam, bonisque innitentem legibus, per illa tempora civilem institutionem primus in terris scripto commendavit, qui sane mos omnibus hominibus nondum satis notus erat. Deinde quasi imperfectis illis, simulacrorum cultu interdicto, per quædam arcana seorsum signa, aut religionem quam ipse probabat complecterentur, edicens, sacrificiis et quibusdam corporalibus cæremoniis, unum supra omnia Deum ut colerent, præcepit; quam sane religionem cum admirabiliter divino monitus spiritu, non in perpetuum servari oportere intelligeret: unum duntaxat circumscripsit locum, addito præcepto, ne usquam alibi eos, qui ab ipso tradebantur ritus, quam certo illo in loco perficerent: hic autem erat Hierosolymis, extra hunc vero neutiquam: ex quo adhuc Hebræis nefas est, extra ipsorum eversam metropolim usquam, aut ex lege sacrificare, aut fanum, aramve erigere, aut sacerdotes regesve inungere, aut celebritates solenniaque per Mosem instituta perficere: non ab aliqua immunditie purgari, non solvi a peccato, non offerre Deo munera, non ad propitiandum aliquid facere ex legibus. Quocirca in Mosis execrationem merito relapsi intelliguntur, quippe cum in parte 18 quidem observare nonnulla conentur, in universo autem a legibus suis aberrant, ipse plane Mose pronuntiante atque affirmante: « Quod execrabilis sit omnis quicumque non stet omnibus quæ scripta sunt in lege, ut ea faciat⁸⁶. » Lapsi autem jam sunt in hæc omnia, cum et ipse Moses divino Spiritu afflatus, providerit novo per Christum instaurato Testamento, universisque gentibus nuntiato, supervacuum futuram esse, quæ ab ipso posita est, legum observationem, quam uno duntaxat loco, merito terminavit, ut si quando ex eo loco pellerentur, et patriam libertatem amitterent, non amplius illis fas esset, quas ipse posuisset, leges aut ritus servare: ut jam confitendum sit, alterum testamentum quod per Christum sit denuntiatum, necessario esse introductum. Cum itaque Moses hoc ipsum futurum esse prædixisset, moxque et Christus vitæ hujus peregrinationem explevisset, et pa-

⁸⁶ Deut. xxvii, 26.

riter ad omnes gentes Novi Testamenti doctrina perferretur, tum protinus Romani, cum urbem obsidione cinxissent, Hierosolymia ipsa, et quod ibi erat templum everterunt, solutaque est confestim omnis Mosis constitutio, et quæcunque de Vetere Testamento servabantur, sublata sunt. Exsecratio autem ad illos venit, quia cum ea quæ a Mose præcepta sunt præter legem facere vellent, in eam ipsam exsecrationem vi quadam coacti sunt recidere. E contrario autem simul et eodem tempore ejus, quæ in Novo perfectoque Testamento continetur doctrinæ, et leges, et ritus introducti sunt. Quare merito Salvator et Dominus, ad eos qui putabam in sola Jerusalem, aut in montibus quibusdam, sive certis determinatisque locis Deum adorari oportere, sic ait : « Venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem, neque in monte hoc, neque in Jerusalem. Spiritus enim Deus, et ipsum adorantes, in spiritu et veritate oportet adorare⁸⁷. » Quibus rebus ita ab illo prædictis, continuo nec longo post tempore, Hierosolymis obsidione oppressis, et ejus loci sanctificatio, et ad eundem usum constructum altare, et adoratio, quæ a Mose tradita fuerat, sublata eversa que sunt. Eodemque tempore in omnes homines patefacta est, et emicuit ea, quæ ante Mosem viris sanctis a principio data fuerat, pietas et religio, et quæ per illam omnibus gentibus promissa fuerat benedictio, quæ a primo ascensus gradu, et a primis illis adorationis

19 Mosaicæ elementis, eos, qui ad se accedunt, ad meliorem perfectioremque vitam adducit. Itaque protinus quando beatis illos, Deoque amicos viros, eos dico qui Abrahamo similes exstiterunt, non in aliquo certo determinatoque loco adorasse constat, neque sub ullis signis aut figuris, sed quomodo Salvator noster et Dominus docet, in spiritu et veritate, eadem adorandi ratio per ejusdem Salvatoris nostri adventum omnibus gentibus insinuata est. Quod quidem futurum, etiam prophetæ veteres tanto ante cognoverant. Dicit itaque plane Sophonias : « Apparebit Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium terræ, et adorabunt eum unusquisque de loco suo⁸⁸. » Malachias autem simul, et ad eos qui ex circumcissione sunt, sermonem dirigit, et de gentibus talia prædicit : « Non est voluntas mea, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris, quoniam ab ortu usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium mundum⁸⁹. » Quod enim in omni loco dicit, incensum et sacrificium offerri Deo, quid aliud significat, nisi « non Hierosolymis⁹⁰, » neque definite in hoc aut in illo loco id futurum? sed in omni regione et in omnibus gentibus, quæ quidem et orationis incensum et sacrificium, quod mundum dictum est, non per cruores, sed per pias actiones, summo

⁸⁷ Joan. iv, 23-24. ⁸⁸ Sophon. ii, 41. ⁸⁹ Malach. (3°) Oud. Forte οὐκ. Edit.

A προσάγουσα τοὺς προσιόντας αὐτῇ βίον. Αὐτίκα γοῦν τῶν μακαρίων ἐκείνων καὶ θεοφιλῶν, τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ λέγω, οὐκ ἀφωρισμένως ἐν τινὶ τόπῳ προσκυνούντων, οὐδὲ διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἀλλ' ἢ φησιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, ἣ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν ὑπῆρξε, τῶν πάλαι προφητῶν καὶ τοῦτο τεθεωρηκότων. Λέγει δ' οὖν Ἄντικρυφ Σοφονίας :

« Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἔθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν. » Ὁ δὲ Μαλαχίας ὁμοῦ πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀποτείνεται, καὶ περὶ τῶν ἔθνῶν ταῦτα προαναφώνει, φάσκων : « Οὐκ ἔστι μου θῆλημα, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίας οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν, διότι ἀπ' ἀνατολῆς, καὶ μέχρι δυσμῶν, τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ. » Τὸ γὰρ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα καὶ θυσίαν ἀναφέρεισθαι Θεῷ, τί ἕτερον παρίστησιν, ἢ ὅτι μὴ ἐν Ἱερουσόλοις, μὴδ' ἀφωρισμένως ἐν τῷδε τῷ τόπῳ, ἐν πάτῃ δὲ χώρῃ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, μέλλουσι τὸ δι' εὐχῶν θυμίαμα, καὶ τὴν οὐ δι' αἱμάτων, ἀλλὰ δι' ἔργων εὐσεβῶν καθαρὰν ὀνομασμένην θυσίαν τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἀναφέρειν Θεῷ; Βοᾷ δὲ διαβρόθῳ, καὶ κέκραγεν ὁ Ἡσαίας, θεσπίζων ἅμα καὶ λέγων : « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρῃ Αἰγύπτου, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτοὺς, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακούσεται αὐτῶν, καὶ ἰάσεται αὐτούς. » Ἄρα σοι δοκοῦμεν ἀληθῆ λέγειν μετάθεσιν τοῦ Μωσέως νόμου, μᾶλλον δὲ παῦλαν καὶ λύσιν φάσκοντες διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν θεσπίζεσθαι; Ὁ μὲν γε Μωσῆς θυσιαστήριον καὶ θυσίας οὐδ' (3°) ἀλλαγσε γῆς ἣ ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ταύτης ἐν μιᾷ πόλει συστήσασθαι νομοθετεῖ· ἣ δὲ προφητεία ἐν χώρᾳ φησὶν Αἰγύπτου τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἰδρυθήσεσθαι, καὶ τοὺς Αἰγυπτίους αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν, ἀλλ' οὐκέτι τοῖς πατρίοις θεοῖς καλλιεργῆσαι τὰς θυσίας, καὶ τῆς θεογνωσίας οὐ Μωσέα αἴτιον, οὐδ' ἕτερον τῶν προφητῶν αὐτοῖς γενήσεσθαι, ἀλλὰ τινα καινὸν καὶ νέον ἄνθρωπον θεῖον ἀπεσταλμένον. Μετατιθεμένου δὲ τοῦ θυσιαστηρίου παρὰ τὰ τῷ Μωσεί δοκοῦντα, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τοῦ Μωσέως νόμου μεταβολὴν γενέσθαι. Εἶτα δὲ θύοντες Αἰγύπτιοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πάντως που καὶ ἱερωσύνης ἀξιωθήσονται. Ἱερωμένων δὴτα Αἰγυπτίων τὰ περὶ λευϊτῶν καὶ τῶν ἐκ διαδοχῆς Ἀαρῶν Μωῦσεί διατεταγμένα, οὐκέτ' ἂν γένοιτο τοῖς Αἰγυπτίοις χρήσιμα. Ὅρα δὴ οὖν καινῆς νομοθεσίας δεῖν εἰς τὴν τῶν δηλουμένων σύστασιν. Τί δὲ ἄρα; εἰκῆ ταῦτ' ἀναπεφώνηται; ἢ καὶ τέλος ἐπενήγεται τοῖς λόγοις; Σέψαι δ' οὖν εἰ μὴ σήμερον, λέγω δὴ καθ' ἡμᾶς αὐτοῦς,

1, 10, 11. ⁹⁰ Joan. iv, 21.

ὀφθαλμοῖς (4) ὁρῶνται οὐ μόνον Αἰγύπτου ἀλλὰ καὶ πᾶν γένος τῶν πρὶν εἰδωλολατρῶν ἀνθρώπων, οὓς ἡ πρόβητος διὰ τῶν Αἰγυπτίων ἤντητο, τῆς μὲν πολυθεοῦ καὶ δαιμονικῆς ἀπληραγμένον πλάνης, τὸν δὲ τῶν προφητῶν Θεὸν ἀνακαλούμενον. Καὶ εὐχονται δὲ οὐκέτι πλεοσι κυριοῖς, ἐνὶ δὲ τῷ μόνῳ Κυρίῳ κατὰ τὸ ἱερὸν λόγιον, καὶ τοῦτῃ θυσιαστήριον ἀναίμων καὶ λογικῶν θυσιῶν, κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς νέας καὶ καινῆς Διαθήκης, καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀνεγέγερται, ἐν αὐτῇ τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι τὸν τρόπον Αἰγυπτιάζουσι κατὰ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην· ὡς καθ' ἡμᾶς ἡ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γνώσις διαλάμπουσα, τὴν πίστιν ἀναμφιλεκτον τῶν προθεσπισθέντων ἐπισφραγίζεται. Ταῦτα δὲ ἔργοις ἐπιτελούμενα ὁρῶν, ἀλλ' οὐκέτ' ἀκοῆ προσδοκώμενα, τὸν καιρὸν, ὅπθθεν τὴν ἀρχὴν τῶν πραγμάτων ἐλάττηεν, οὐδ' (4*) ἄλλον ἀναζητήσας εὐρέσεις ἢ τὸν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἦν ἐκεῖνος, ὃν ὁ χρησμὸς ἐδήλου, φήσας ἀποστελεῖν τὸν τῶν ὄλων Θεὸν, καὶ Κύριον τοῖς Αἰγυπτίοις ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς· ὃν καὶ τὰ Μωσέως ἐδήλου λόγια, δι' ὧν ἔφησεν· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν » ἐν οἷς ἔθνεσι καὶ Αἰγύπτιοι δῆπουθεν καταριθμοῦντ' ἄν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων μακρὸς ἂν εἴη λόγος, ἐπιόκειας σχολῆς ἐντελέστερον ἀποδοθησόμενος· τό γε μὴν παρὸν ἐπιτετηρήσω, ὅτι τὰ προηγουμένα οὐδ' (4**) ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο. Ἐξ ἐκεῖνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρον παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ Πέρσας, Σύροισι τε καὶ Ἀρμενίοις, καὶ παρὰ τοῖς τὰς ἐσχάτας τῆς γῆς οἰκοῦσι βαρβάρους, αὐτοῖς τε τοῖς πρὶν ἀνημερωτάτοις καὶ θηρωδεστάτοις ἔθνεσι, ναὶ μὴν καὶ παρὰ τοῖς τὰς νήσους οἰκοῦσιν (ὅτι δὴ καὶ τούτων ἤξιωσε μνήμην ἡ προφητεία ποιησασθαι), αὐτῇ ἐκείνῃ ἢ κατὰ τὸν Ἀβραὰμ πολιτεία, καὶ ὁ παλαιότατος καὶ πάντων ἀρχαιοτάτος τῆς θεοσεθείας τρόπος σπουδάζεται. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὸ παράδοξον τοῦ πράγματος, εἰ δὴ οἱ ἐξ αἰῶνος λίθοις, καὶ ξύλοις, καὶ δαίμοσι, θηρίοις τε ἀνθρωποδόροις, καὶ ἔρπετοις ἰοβόλοις, ζῶις τε παντοίοις, καὶ εἰδεχθέσι κνωδάλοις, πυρὶ τε καὶ γῆ, καὶ τοῖς τοῦ παντὸς ἀψύχοις στοιχείοις τὴν σεβάσιμον τιμὴν περιτιθέντες, τὸν ὕψιστον Θεὸν, τὸν οὐρανοῦ καὶ γῆς δημιουργόν, αὐτὸν δὴ τὸν τῶν προφητῶν Κύριον, τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ τῶν τούτου προπατόρων, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ἀνακαλοῦνται; καὶ οἱ μικρῶ πρὶσθεν μητρογαμίαις καὶ θυγατρομιξίαις, ἀλλήλοφθορίαις τε καὶ παντοίαις μαιφονίαις ἐγκαλινδύμενοι, οἱ μηδὲν τι ἀνημέρων θηρίων τὸν τρόπον διαφέροντες, νυκτὶ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως μεταβληθέντες, καὶ ὡς περὶ ἐξ ἐτέρων ἔτεροι γεγονότες, λόγους ἀρετῆς, καὶ σωφροσύνης παιδεύματα, συνιόντες εἰς τὰ κοινὰ δασκαλεῖα, μανθάνουσι· ὡς τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν, τὴν μηδ' ἐμβλέπειν ἀκολάστοις ὀφθαλμοῖς,

** Isa. xix, 19, 20.

(4) Forte leg., καθ' ἡμᾶς, αὐτοῖς τοῖς ὄφθ. EDIT.
(4*) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

Deo essent oblaturæ? Clamat autem palam et vociferatur Isaias vaticinans simul, ac dicens : « Erit altare Domino in terra Ægypti, et cognoscetur Dominus ab Ægyptiis, et mittet eis hominem qui salvos faciet eos, et cognoscet Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent, et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos ». » Ecquid tibi videtur veram legis Mosi conversionem dicere? an potius finem et solutionem enuntiare, et propheticiis vocibus vaticinari? Etenim Moses altare et sacrificia nusquam terrarum in sola Judæa et in hujus una duntaxat civitate constitui, lege a se positæ jubet : prophetia autem in terra Ægypti ait altare Domino struendum dicandumque esse, et Ægyptios ipsos non amplius diis patriis rem sacram, sed ipsi prophetarum Deo facturos : et quod verum Deum sint agnituri, non Mosen illis neque alium ex prophetis quempiam auctorem fore, sed novum quemdam divinitus missum hominem. 20 Porro autem translato commutatoque altari præter Mosi constitutiones atque decreta, necesse est penitus etiam legis Mosi fieri mutationem. Quod si summo Deo sacrificaturi sunt Ægyptii, prorsus etiam sacerdotii munus sunt adepturi. At Ægyptiis ad tale munus, assumptis quæ de Levitis et Aaron successoribus a Mose sunt constituta, nulli plane usui Ægyptiis amplius esse posse perspicuum est. Tempus igitur jam tum fuerit, legem novam ad ea quæ dicta sunt confirmanda, ponere opus esse. Quid igitur? temere hæc enuntiata sunt? an exitum invenit oratio? inspicere igitur si non hodie, hoc est nostris interim ipsorum temporibus, ipsis oculis cernuntur non solum Ægyptii, verum etiam omne genus hominum qui antehac simulacris addicti erant, quosque Ægyptiorum appellatione prophetica prædictio significat, a multorum deorum ac dæmonum impio cultu liberatum, et verum prophetarum Deum invocans et adorans. Vota autem faciunt, non pluribus amplius dominis, sed uni soli Domino, quem admodum sacrum prædixit oraculum. Et huic quidem altare incruentarium et rationalium hostiarum, ut nova Novi Testamenti mysteria postulant, per totum terrarum orbem erectum est : et cum in Ægypto, tum in reliquis gentibus, quæ mores Ægyptiorum imitantes, superstitionis errore tenebantur : hac ipsa ætate nostra cognitio veri Dei relucens, fidem iis quæ a prophetis prædicta sunt, indubitata adjungit. Hæc autem cum re ipsa interim perfici videas, nec amplius, ut quondam audita expectari, si tempus quæras unde principium ejusmodi res acceperit, non aliud invenies, quam cum Salvator noster advenit. Ipse igitur ille fuit, quem oraculum significabat, cum diceret Deum et Dominum universi, missurum Ægyptiis hominem qui

(4*) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

salvos faciat eos, quem et Mosis vaticinia perhibebant, ubi ait: Egredietur homo de semine ejus et dominabitur gentibus multis⁹³; in quibus sane gentibus et Ægyptios numerari par est. Verum de his quidem longior esset oratio, et per otium huic ipsi rei dicatum, absolutius reddenda. Quod autem præsentis loci sit proprium, illud teneatur: ea quæ prædicta sunt, non alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri esse completa. Ab illo enim ad hunc usque diem apud Ægyptios, apud Persas, Syros, Armenios, apud extremas terrarum oras incolentes barbaros, et cum 21 apud has ipsas prius immanissimas et ferissimas nationes, tum vero etiam apud eos qui insulas colunt (quando et de his prophetia non indignum putavit facere mentionem) ipsa illa, quæ auctore Abraham comprobatur civilis ratio, et omnium antiquissimus colendi Deum mos, celebratur. Et quis non ipsa rei mirabilitate obstupescat? cum eos qui a condito ævo, lapidibus, et lignis, et dæmonibus, belluisque humana carne victitantibus et reptilibus venenatis, animalibusque omnis generis, et feris inanimatis elementis, divinum honorem et cultum tribuebant: altissimum Deum, et cæli ac terræ opificem, ipsum utique prophetarum Dominum, Deumque Abraham, et avorum ejusdem, post Salvatoris nostri adventum, videat invocantes: et eos qui paulo ante a matribus et filiabus libidinem non abstinabant, seque mutuo inter se corrumpebant, et omnis generis cruentationibus et cædibus inquinabant, qui nihil ab immanibus feris, victu ipso differebant, nunc per Salvatoris nostri divinam virtutem mutatos, et quasi ex aliis alios factos, sermones de virtute, modestiæque præcepta ut discant, in communes scholas assidue convenientes? atque adeo quidem, ut tam feminæ quam viri, tam pauperes quam divites, tam vulgares et ignari quam docti etiam pueri, et mancipia, non minus in agris, quam in urbibus, in loca certa convenient, ut supremam illam philosophiam ediscant, quæ admonet, ne intueri quidem petulantibus oculis fas esse, neque verbum emittere otiosum, neque ea quæ communia sunt, et omnibus consueta patrare, et doceantur verum illum morem, quem ubique locorum in cultu et obsequio summi Dei servare conveniat, sicut dixit prophetia: « Et adorabunt eum unusquisque de loco suo⁹³. » Adorant igitur summum Deum omnes barbari et Græci, non Hierosolyma currentes, neque cruoribus aut sacrificiis placantes, sed domi suæ apud seipsos in spiritu et veritate, incruento puroque obsequio illum colentes. Et hoc fuerat ipsum Novum Testamentum, quod non instar prioris illius, et veteris factum est. Vetus autem intelligito, non sanctorum hominum qui ante Mosem fuere, sed quod legis loco universæ Judæorum nationi ab ipso Mose positum est. Quocirca oraculum

A μηδὲ μέχρι λόγων ἀδιαφορεῖν, μηδὲ τὰ κοινὰ καὶ τοῖς πᾶσι συνήθη διαπράττεσθαι παραινοῦσαν, οὐ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, πένθητάς τε καὶ πλουσίους, λογίους τε καὶ ἰδιώτας, μέχρι καὶ παιδίων, καὶ ἀνδραπόδων, ἐν ταῖς κατὰ πόλιν καὶ κατ' ἀγροῦς διατριβαῖς παιδεύεσθαι, μανθάνειν τε ἀληθῆ τρόπον, καθ' ὃν τὸν ἐπὶ πάντων προσήκει Θεὸν σέβειν, καὶ θεραπεύειν ἐν παντὶ τόπῳ, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Προσκυνοῦν δὴ τὰ οὖν πᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ βάρβαρος καὶ Ἕλλην, οὐ τρέχων ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐδ' αἵμασι καὶ θυσίαις ἀφοσιούμενος, οἰκθρον δὲ καὶ ἐφ' ἑαυτῷ μένων, καὶ πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ τὴν ἀναιμον καὶ καθαρὰν ἀποδοῦς αὐτῷ λατρείαν. Καὶ αὐτὴ γε ἦν ἡ Καινὴ Διαθήκη, οὐ κατὰ τὴν παλαιὰν τυγγάνουσα. Παλαιὰν δὲ μήτοι νομίσης λέγεσθαι τὴν τῶν πρὸ Μωσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως αὐτοῦ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει νενομοθετημένην. Ἐπιφέρει γοῦν ὁ λόγος διασαφῶν, τίνα ἔφησεν εἶναι τὴν παλαιὰν, ἢ μηδὲν ὅμοιον σχήσειν διδάσκει τὴν καινὴν, λέγων· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινὴν, σὺ κατὰ τὴν Διαθήκην, ἣν διεθέμην τοῖς πατράσι, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαδομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγέτω αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ ταύτην γοῦν φησι τὴν ὑπὸ Μωσέως νενομοθετημένην. Αὐτὴ γὰρ ἦν κατὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπ' Αἰγύπτου τοῖς Ἰουδαίοις παραδοθεῖσα. Ἐδοξεν ἂν οὖν ἐναντίαν εἰσαγεῖν τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ τρόπου τῆς θεοσεβείας τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλῶν, εἰ μὴ ἀκριβῶς ἐπεσημνήματο, φήσας· « Οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσι αὐτῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καθ' ὃν ἐξήγαγον αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Οὐ κατὰ τὴν ὑπὸ Μωσέως ἄρα ἐπὶ τῆς ἐξόδου, καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς νενομοθετημένην, ἔσεσθαι τὴν Καινὴν ἐθέσειεν, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνην δηλαδὴ τὴν πρόλαια πολιτευσαμένην, δι' ἣς κατορθώσαντες ἀνεφάνησαν οἱ πρὸ Μωσέως. Δι' ἃ δὴ λοιπὸν ἦδη θαρρῶν, τὰς τῶν θεοσεβεῖν ἐπαγγελλομένων προαιρέσεις μὴ ἐπὶ δύο, ἀλλὰ τρία δικαιῶν τάγματα· τὰ τε τῶν παντελῶς εἰδωλολατρῶν, τῶν δὲ ἐπὶ τὴν πολυθεον πλάνην ἀποπεπτωκότων, καὶ τὸ τῶν ἐκ περιτομῆς διὰ Μωσέως ἐπὶ τὸν πρῶτον ἀνεηλυθότων τῆς εὐσεβείας βαθμῶν· καὶ τρίτον τὸ τῶν ἐπαναθετηκότων διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ὃ καὶ τῶν δυσὲν μέσον παρεμβάλων, μηκέθ' ἡγοῦ τοὺς ἀπὸ Ἰουδαίων ἀφισταμένους πάντως δεῖν ἐφ' Ἑλληνισμὸν ἐκπίπτειν, μηδὲ τοὺς ἐξ Ἑλλήνων ἀναχωροῦντας ἐξ ἀνάγκης χρῆναι Ἰουδαίους ἔσεσθαι· τῶν δὲ μέσων ἔλων τὸν τρόπον, εὐρήσεις ἄνω που ἐστῶτα, καὶ ὡσπερ ἐφ' ὕψηλοτάτης ἀκρωρείας ἀναθετηκότα, ἐκατέρωθεν δὲ κάτω τοὺς λοιποὺς ἀπολελειπότα. Ἑλλήνων μὲν γὰρ ἐκπέφυγε τὴν ἀθεον καὶ πολυπλανῆ δεισιδαιμονίαν, καὶ τὰς ἀνειμένας πορνείας τε καὶ ἀκοσμίας· Ἰουδαίων δὲ ὡσαύτως τὴν ὑπὸ Μωσέως ἀτελεῖ καὶ οἶα νηπίος καὶ ἀσθενεῖς κατάλληλον ἐθελοθηρσκείαν. Τὸν οἰκτεῖον δὲ ἄνωθεν οὐ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάρους, καὶ τοῖς ὑφ' ἡλίῳ πᾶσιν ἔθνεσιν

⁹³ Deut. xviii, 15 ⁹³ Isa. xlv, 14.

ἐπιδοῦμενος νόμον, ὅρα τί φησιν· Ὁ ἄνθρωπος, καὶ σύμπαν τὸ θνητῶν γένος, ὁ μὲν δὴ Μωσέως νόμος, ἀφ' ἐνὸς γένους ἀνθρώπων ἀρξάμενος, πρῶτον ἀπάντων τὸ Ἰουδαίων γένος, τῆς πρὸς τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας αὐτῶν ἐπαγγελίας ἐνεκεν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ γνῶσιν ἀνεκαλείτο, τῆς πικρᾶς τῶν δαιμόνων δουλείας τοὺς ὑπακούοντας ἀπαλλάττων· ἐγὼ δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις, καὶ τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι τὴν ἐπιναθετηκυῖαν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν προαγγέλλων, κατὰ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τοὺς ἐπὶ παλαιότερους πρὸ Μωσέως χρόνων βιοῦν παραινῶ, ἐν οἷς ἐξ ἄλλοδαπῶν ἔθνῶν πλείους ἐπ' εὐσεβείᾳ μνημονεύονται διαλάμπαντες. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν Μωσέως νόμος, ἐφ' ἓνα τινα τῆς γῆς ἀφωρισμένον τόπον τοὺς εὐσεβεῖν προηρημένους σπεύδειν πανταχόθεν παρεκελεύετο· ἐγὼ δὲ τοῖς πᾶσιν ἂν εἰς τὴν ἐλευθερίαν, οὐκ ἐν γοιναίᾳ γῆς, οὐδ' ἐν ὄρεσιν, ἣ τίσι χειροποιήτοις ναοῖς ζῆτεῖν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, οἴκοθεν δὲ ἕκαστον σέβειν αὐτὸν καὶ προσκυνεῖν παιδεύω. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παλαιὸς νόμος θυσίαις ταῖς διὰ ζῶων σφαγαῖς, λιθανωτοῦ τε καὶ πυρὸς, καὶ τινῶν ἄλλων ὁμοιοτρόπων τοῦ σώματος καθαρῶν θρησκείων τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν παρεκελεύετο· ἐγὼ δὲ τὰ ψυχῆς παραδιδούς ἔργα διανοίᾳ καθαρῶτάτῃ καὶ νῦν διαυγείᾳ, ἐν σωφροσύνῃ καὶ τῷ κατ' ἀρετὴν βίῳ, δόγμασι τε ὀρθοῖς καὶ εὐσεβεῖσι τὸ θεῖον γράφειν προστάττω. Καὶ πάλιν· Μωσῆς μὲν ὡς ἂν μαιφῶνος οὖσι τοῖς τότε μὴ φρονεῖν παρήγει· ἐγὼ δὲ τοῖς ἐν τούτῳ προπαίθεω γηθεῖσι, καὶ τὴν πρώτην ἐντολὴν κατορθώκοσι, νομοθετῶ τὴν τελειοτέραν, μὴδ' ὀργῆς ἐνέχεσθαι πάθει προστάττων. Καὶ αὖθις· Ὁ μὲν Μωσῆς μοιχοῖς, καὶ ἀκολάστοις διετάττετο τὸ μὴ μοιχεύειν, μὴδὲ ἀρσενοκοτεῖν, μὴδὲ τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς διώκειν, θάνατον τὴν τιμωρίαν τοῖς παραβαίνουσιν ἐπάγων· ἐγὼ δὲ μὴδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου τοὺς ἐμοὺς βούλομαι μαθητάς. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν ἔλεγεν· Οὐκ ἐπιπορήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Θεῷ τοὺς ὄρκους σου· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὁμόσαι ὅλως, ἀλλ' ἔσται ὁ λόγος ὑμῶν ναί· οὐ, οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστί. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν τοὺς ἀδικοῦντας ἀμύνασθαι καὶ ἀνταδικεῖν παρεκελεύετο, λέγων· Ὑψαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ, ἀλλ' ὅστις σε βλάπτει ἐπὶ τὴν δεξιὰν σιαγόνα σου, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην· καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. Καὶ πάλιν· Ὁ μὲν παρήγει τὸν μὲν φίλον ἀγαπᾶν, μισεῖν δὲ τοὺς ἐχθρούς· ἐγὼ δὲ καθ' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας καὶ ἀνεξικακίας, ἀγαπᾶν τοὺς ἐχθρούς ὑμῖν νομοθετῶ, καὶ προσεύχεσθαι ὑπὲρ τῶν διωκόντων, ὅπως γένῃσθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅστις τὸν ἴδιον ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Καὶ ἐπὶ τούτοις· Ὁ μὲν πρὸς τὴν τῶν πολλῶν σκληρίαν ἡρμόζετο, καὶ τοῖς ἐμπαθεῖσι κατὰ ἄλλα διετάττετο, ἐξηλλαγμένον

A ipsum **22** adjungit ea, quibus planum faciat, quodnam Vetus illud dixerit esse : cui quidem novum nihil simile habiturum ostendit, ubi dicit : *Condam Testamentum Novum, non secundum Testamentum quod condidi patribus in die, cum ego apprehendi illos manu, ut educerem eos de terra Ægypti* ²¹. Itaque cum secundum hoc dicit, secundum id quod legis loco a Mose positum est, intelligit. Hoc enim illud est, quod Judæis, quo tempore de Ægypto egressi sunt, traditum est. Visus igitur esset Novum Testamentum introducere, tanquam ejus ritus contrarium, quem sancti illi Abraham similes viri in divino cultu sequebantur, nisi plane ipsis verbis significasset, ubi dixit : « Non secundum Testamentum quod condidi patribus eorum, quo tempore eduxi eos de terra Ægypti ²² ». Ergo non secundum illud quod legis loco a Mose positum est, cum egressi sunt, et cum in deserto morabantur, Novum hoc futurum respondit, sed secundum illud videlicet, quod primis temporibus in vita civili sectantes, qui ante Mosem floruerunt, tanquam ii qui plene officio suo functi essent, comprobati sunt. Quas quidem ob res, jam tunc plane confidens posthac, cum sententias et propositiones eorum, qui divinum aliqueum cultum profitentur, non in duos, sed in tres diviseris ordines, unum eorum qui prorsus simulacris addicti, in multorum deorum errorem deciderunt : alterum eorum, qui de circumcissione per Mosem in primum pietatis gradum ascenderunt : tertium eorum, qui supremum locum per doctrinam evangelicam obtinuerunt. Et hunc quidem, si medium duorum constitueris, ne putato amplius eos, qui a Judæis discedant, in Græcos ritus oportere ullo modo recidere, neque qui a Græcis abducantur, Judæos fieri necessario, sed ubi tertium acceperis, et medio loco constitueris, eminentem supraque alios exstantem invenes, et quasi super celsissima quadam specula sublimem collocatum, reliquos duos inferius utrinque despicere. Effugit enim et Græcorum impiam, atque erroribus plenam superstitionem, dissolutasque fornicationes, atque insolentias : et Judæorum itidem, quæ a Mose perfecta est, imperfectam et quasi parvulis atque infirmis accommodatam observantiam. Domesticam porro, atque ab initio propriam non solum Judæis, sed et Græcis, et barbaris, et quæcunque sub sole sunt, gentibus inclamans legem, vide quid dicat : *O homo, et universum mortalium genus, 23* Mosis quidem lex ab uno genere hominum incipiens, omnium primum Judæorum genus, illius promissionis gratia, quæ ad pios Deique amicos ipsorum patres, facta est, ad unius Dei cognitionem cultumque vocabat, ut dicto audientes, ab intolerabili dæmonum tyrannide liberaret. Ego autem omnibus hominibus, et quæ ubique terrarum sunt, gentibus sublimius provecam Dei cognitio-

²¹ Jerem. xxxi, 31, 32. ²² Ibi! 32.

rem, et pietatem apportans, ut ad regulam eorum, A και ὑποβεθηκότα παρὰ τὸν παλαιον τρόπον παρα-
 qui cum Abraham vixerunt, quique ante Mosis æta-
 tem degentes, ipso quoque Abrahamo antiquiores
 exstiterē, vitæ suæ moderentur adhortor, in quibus
 ab externis gentibus profecti, qui de laude pietatis
 gloriam adepti sunt, plures memorantur. Et rursus :
 Mosis quidem lex, in unum terræ certum ac defi-
 nitum locum, eos qui religionis propositum com-
 plexi essent, ex aliis omnibus locis currere jubebat :
 ego autem condonata omnibus libertate, non in
 quodam terræ angulo, neque in montibus, aut qui-
 busdam manu factis templis, Deum querere, sed
 domi suæ unumquemque illum colere atque adorare
 præcipio. Et rursus : Vetus quidem lex, sacrificiis
 et animalium cædibus, thureque et igne, et aliis
 quibusdam ejusdem generis purgationibus corporis, B
 summum Deum colere hortabatur : ego autem sa-
 cra animæ tradens, mente purissima, animoque
 nitidissimo, cum modestia virtutumque sectatrice
 vita, relictisque sentiis, et pietatem præ se feren-
 tibus, divinitatem venerari impero. Et rursus : Moses
 quidem illorum temporum hominibus, quasi iis qui
 cædibus inquinari soliti essent, non occidere impera-
 bat : ego autem iis, qui hoc ipsum antea didicerint
 et primo illi præcepto satisfecerint, alterum perfectius
 impono, atque ut ne iræ quidem perturbatione vin-
 cantur, præcipio. Et rursus : Moses quidem adulteris
 dissolutisque hominibus legem posuit non mœchari,
 maribus non misceri, voluptates præter naturam
 non sectari, et supplicium mortis iis, qui non
 obtemperassent, adjunxit : ego autem meos discipu-
 los volo ne intueri quidem mulierem cum petu-
 lanti cupiditate. Et rursus : Ille quidem dixit :
 « Non pejerabis, sed reddes Deo quæ juratus fue-
 ris : ego autem dico vobis, non jurare omnino,
 sed erit sermo vester : est, est : non, non : quod
 autem his abundantius est, a malo est ⁹⁶. » Et rur-
 sus : Ille quidem injurias ulcisci, et inferentibus easdem referre hortabatur, dicens : « Oculum
 pro oculo, et dentem pro dente : **24** ego autem dico vobis, non resistere malo, sed si quis te percusse-
 rit in dexteram maxillam tuam, convertito ad illum et alteram : et qui velit tecum judicio contendere,
 et tunicam tuam tollere, dimitte ei et pallium ⁹⁷. » Et rursus : Ille quidem docebat amicum diligere,
 et inimicos insectari odio : ego autem ex abundantia humanitatis et clementiæ, ut inimicos vestros
 diligatis, et pro persequentibus vos oratis, legem vobis pono, « ut sitis filii Patris vestri, qui in cœlis
 est, qui solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos ⁹⁸. » Ad hæc : Ille
 quidem se ad multorum duritiam accommodabat, et iis apta, qui perturbationibus pleni essent, præ-
 cipiebat, atque immutatum quemdam a vetere illo, inferioremque religionis modum tradebat : ego au-
 tem ad piam, religiosamque vitam eorum, qui priscis illis temporibus sancte vixerunt, revoco uni-
 versos. Denique, ille quidem terram fluentem lac et mel, quasi parvulis promittebat : ego autem iis
 qui capere possint, regnum cœlestis concilio. Hæc atque ejusmodi alia, Novi Testamenti ratio, docente
 Christo, omnibus gentibus nuntiavit. Et hæc ipsa sunt, quæ suos discipulos Christus Dei, ut omni-
 bus gentibus nuntiarent, hortabatur dicens : « Euntes disciplinam vestram tradite omnibus gentibus,
 docentes eas servare omnia, quæcunque præcepi vobis ⁹⁹. » Quæ etiam cunctis hominibus, tam bar-
 baris quam Græcis cum observanda traderet, plane quidnam sit Christianismus ostendit, et quinam
 simus nos, et cujusmodi talium sermonum ac disciplinarum magister, ipse utique Salvator et Do-
 minus noster Jesus, qui Christus est Dei, qui novam hanc et omnes amplexam virtutes rempublicam
 in toto orbe constituit, adeo quidem, ut talia discere, philosopharique, tam femine quam viri, tam
 pauperes quam divites, tam servi quam domini possint. Et tamen novæ hujusce legis introductor,

⁹⁶ Exod. xx, 7; Levit. xix, 12; Deut. v, 11; Matth. v, 33-37. ⁹⁷ Exod. xxi, 24; Levit. xxiv, 20; Deut. x, 21; Matth. v, 38-40. ⁹⁸ Matth. v, 45. ⁹⁹ Matth. xxviii, 19-20.

tanquam is qui in omni vita legem Mosis servaverit, introductus est : quod sane ipsum admirari operæ pretium est, qui videlicet fieri possit, ut novæ rationis et legis auctor futurus, Novi utique Testamenti per Evangelium, non tanquam inimica et contraria ea, quæ a Mose tradita sunt, recusaverit. Si enim hoc fecisset, ipse vicissim Moysi adversa existimatus esset præcipere, ex quo impiis impiarum sectularum auctoribus contra Mosem et prophetas, obrectationis **25** et maledictiæ plurimam præbuisset materiam, iis autem qui ex circumcissione sunt conspirationis contra se justam et probabilem causam, qui utique ei, quasi qui contra legem faceret, atque ab ea deficeret, insidias ad inferendam necem construxerunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Πῶς ὁ Χριστός, τὰ παρὰ Μωσῆϊ πρότερον ἐκτελέσας, καινῆς καὶ νέας εἰσαγωγέως κατέστη πομπείας.

Nunc dè πάντα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον πεπολιτευμένοις, τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ κέχρηται διακόνους τῆς καινῆς αὐτοῦ νομοθεσίας· ὁμοῦ μὲν καὶ τὰ Μωσέως οὐκ ἀλλότρια, οὐδ' ἐχθρὰ τῆς οἰκειᾶς θεοσεβείας ἡγεῖσθαι δεῖν διδάσκει· ὁμοῦ δὲ καὶ αὐθέντης, καὶ εἰσρηγῆτος νέας καὶ σωτηρίου πᾶσιν ἀνθρώποις καταστᾶς νομοθεσίας· ὡς μηδαμῶς εἰς τὰ Μωσεί δοκοῦντα παρανομῆσαι· αὐτὸν, τέλος, δ' ἐκεῖνος ἐπιθεῖναι πρότερον, καὶ πληρωτὴν αὐτὸν γενέσθαι, καλοῦτως περὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμου παρεληλυθέναι. Καὶ τοῦτον ἀκουστέον αὐτοῦ λέγοντος τὸν τρόπον· « Οὐκ ἤλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι. » Εἰ μὲν γὰρ παραβάτης τοῦ Μωσέως νόμου κατέστη, κἂν εὐλόγως ἐνομιεῖσθαι λύειν αὐτὸν καὶ παρανομεῖν φαῦλος δὲ τις καὶ παράνομος πεφικώς, οὐκ ἂν ἐπιστεῦθη αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστός. Λύων δὲ τὰ Μωσέως, πῶς ἂν ἐνομιεῖσθαι αὐτὸς ὑπάρχειν, ὁ ὑπὸ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν κατηγγελεμένος; πῶς δ' ἂν ἔσχεν τὸ ἀξιώσιμον καινῆς νομοθεσίας; ἔδοξε γὰρ ἂν εἰκότως τῆς παρανομίας χάριν ἐπὶ τὴν καινοτομίαν ἐληλυθέναι, φεύγων τὴν ἐπὶ ταῖς παρανομίαις τιμωρίαν. Nῦν δὲ μηδὲν μηδαμῶς τῶν ἐν τῷ νόμῳ λύσας, πληρωτῆς δ' αὐτῶν γενόμενος, καὶ τέλειος, ὡς ἂν τις εἴποι, κατὰ Μωσέα, ἐπὶ μηκέτι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι θανάτῳ ἢ ἐφαρμόζειν τὰ παρὰ Μωσεί νόμιμα διὰ τὰς προσηλωθείσας αἰτίας (χορὴν δὲ δήπου φιλανθρωπίᾳ τοῦ παναγάθου τῶν ὄλων Θεοῦ πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν), τὰ κατὰλλα καὶ ἀρμόδια τοῖς πᾶσιν ἐνομοθέτησεν· οὐκ ἂν φρονήσας καὶ τὰ Μωσέως διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις καταγγεῖλαι, εἰ μὴ τὸ ἀδύνατον ἐμποδίων ἦν, ὡς διδάσκει λέγων Ἄποστολος· « Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἔθνεσι, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν πέμφας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, » καὶ τὰ ἔξης. Ἄδύνατον δὲ πᾶσι δήπου τοῖς ἔθνεσιν ὑπάρχει τρις τοῦ ἔτους ἀπαντᾶν εἰς Ἱερουσόλυμα κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, καὶ ἀπὸ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης τὴν ἀπὸ λέχους γυναῖκα σπεύδειν, αὐτόθι τὰ καθάρσια ἀποθησομένην· καὶ ἄλλα μυρία, ἃ καὶ ἑαυτῷ τις ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξειτο ἂν. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα οὐδὲ βουλομένοις δυνατὰ ἦν τοῖς ἀπικισμένοις τῆς Ἰουδαίας ἔθνεσι φυλάττειν, εἰκότως μηδὲν τούτων δι' ἑαυτοῦ λύσας ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, πληρωτῆς δὲ γενόμενος τῶν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ πίστιν παρασχὼν τοῖς ὁρώσιν, ὡς ἄρα αὐτός ἐστιν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ,

CAPUT VII.

Quomodo Christus, postquam ea quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor existit.

Nunc autem postquam in omni vita Mosis legem comprobavit, apostolis suis usus est novæ suæ legis administris, in hoc ille quidem simul docens ea quæ a Mose tradita sunt, nec a sua religione abhorrentia, nec eidem inimica existimare oportere, et simul auctorem se atque introductorem novæ et cunctis hominibus salutaris legis, constituens : ut nullo pacto dici possit quidpiam illum adversus Mosis leges aut decreta fecisse : quin potius finem illis prius imposuisse, eademque perfecte observasse, et sic ad institutionem evangelicæ legis transiisse. Et qui modum quidem hunc ab ipso observatum dicat, non alius audiendus est quam ipse. « Non veni, inquit, scindere legem, sed complere ». Et enim si contemptor Mosis legis existisset, quamvis illam existimatus esset probabiliter scindere, contraque eam facere : improbam tamen quamdam, et a legibus alienam naturam præ se ferens, Christus esse creditus non esset. Porro autem rescindens ea quæ a Mose posita sunt, quomodo potuisset existimari is esse, quem futurum Moses et prophetæ nuntiassent? quomodo autem novis legibus ponendis auctoritatem habuisset? merito enim videri potuisset, derogandæ legis gratia, ad novationem rerum venisse, ut delictorum, quæ contra legem commisisset, supplicium evaderet. Nunc autem nihil de lege omnino derogans, et plene quæ in ea continentur servans, atque, ut sic dicam, ad regulam Mosis perfectus, postquam non amplius fieri poterat, ut ea quæ sunt in lege Mosis reliquis accommodarentur gentibus, propter eas causas quæ dictæ jam sunt, (et oportebat nimirum bonitate summi Dei omnes homines salvos fieri et ad cognitionem veritatis venire) quæ omnibus apta accommodataque essent, legibus suis sancivit; ac ne illa quidem quæ a Mose præcepta sunt, suos apostolos denunciare cunctis **26** hominibus prohibuisset, nisi ea res impedimento fuisset, quod illa fieri non possent, quemadmodum Apostolus docet, ubi ait : « Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur, Deus Filium suum mitens in similitudinem carnis peccati », et cætera. Impossibile autem erat nimirum, ut omnes gentes ter singulis annis ex lege Mosis Hierosolyma convenirent, et mulier levata partu ab extremis terræ finibus illuc prop-

raret, ut quæ pro purgatione instituta sunt, ibidem deponeret, et alia innumerabilia, quæ per otium unusquisque potest per seipsum colligere. Quoniam igitur hæc gentes a Judæa procul habitantes, etiam si voluissent, servare non poterant: merito nihil horum per seipsum rescindens Salvator, et Dominus noster, sed plene servans, et efficiens ea quæ in ipsa lege continentur, et spectantibus fidem faciens, quod ipse esset Christus Dei, de quo prisci Judæorum prophetæ testimonium protulissent; tum idem omnibus gentibus accommodata præcepta, per discipulos suos proposuit. Idcirco nos Judæorum proprios ritus recusavimus, tanquam eos qui nobis lege positi non sint, et gentibus accommodari non possint. At eorundem prophetias libentes accepimus, tanquam eas quæ prædictiones de nobis factas complectantur. Cæterum ipse Salvator et præceptor noster, alia quoque ratione complevisse legem Moysi et prophetarum qui post Mosem fuerunt, agnoscitur. Quoniam enim iis quæ divinitus prædicta fuerant, consummationes deerant, et oraculorum eventa desiderabantur; nimirum ipsa quoque hæc ab eodem compleri oportuit. Exempli gratia: apud Mosem est prophetia quæ sic ait: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester, tanquam me, illum audietis in omnibus quæcunque dixerit vobis ». Hoc igitur cum decesset, ille complevit, alter videlicet post Mosem legum auctor, qui veram pietatem in Deum universi, hominibus indicavit. Quod enim Moses non simpliciter dicat prophetam surrecturum, sed cum additione, tanquam se (« prophetam enim, inquit, vobis suscitabit Dominus Deus vester tanquam me, illum audietis »), quid aliud intelligi vult, nisi eum qui prædiceretur ipsi Mosi adæquatam esse venturum? Moses autem legem, ut summus Deus coleretur, posuerat. Ergo prophetam hunc de quo vaticinia feruntur, quod Mosi similis futurus esset, legis auctorem illi similem existisse par est. At enim quamvis innumerabiles post Mosem prophetæ exstiterint, de nullo tamen tale testimonium prolatum est, quod Mosi similis exstiterit.

27 Concti enim ad illum ipsos remittebant audientes. Et sane ipsum hoc testificatur Scriptura, non surrexisse prophetam Mosi similem. Neque igitur Jeremias, neque Isaias, neque alius quispiam prophetarum illi similis fuerit, propterea quod ne legum quidem auctor fuit illorum aliquis. Cum ergo ex vaticinio Moysi, propheta et legislator suscitandus exspectaretur, advenit hic Jesus, qui Christus est Dei, legem cunctis gentibus ponens, et quæ superent ipsam legem pertractans. Illud enim: « Dictum est antiquis, non mœchaberis; ego autem dico vobis non concupiscere »; et illud: « Dictum est antiquis, non occides; ego autem dico vobis, ne irasci quidem »; et illud: « Non amplius Hierosolymis, sed in omni loco adorari »; et illud, non thure et sacrificiis, sed in spiritu,

² Deut. xviii, 15.

³ Matth. v, 27-28.

⁴ Ibid. 21-22.

⁵ Joan. iv, 21.

(4^{***}) Desiderari videtur εἶναι, vel ἐλεύσεσθαι. EDIT.†

ὁ πρὸς τῶν παρὰ Ἰουδαίους πάλαι γενομένων προφητῶν μεμαρτυρημένους· μετὰ ταῦτα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὰ ἀρμόδια παραγγέλματα διὰ τῶν οικειῶν μαθητῶν προβέβληται. Ἐνθεν καὶ ἡμεῖς τὸ μὲν Ἰουδαίῳ παρητήμεθα, ὡς ἡμῖν μὴ νευμοθετημένον, μηδὲ ἐφαρμόζειν τοῖς ἔθνεσι δυνάμενον· τὰς δὲ παρὰ Ἰουδαίους προφητείας ἀσμένως κατεδεξάμεθα, ὡς ἀν περιεχοῦσας τὰς προρρήσεις. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ, καὶ διδάσκαλος ἡμῶν, καὶ ἄλλως πληρωτὴς ὑπάρχει τοῦ Μωσέως νόμου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς θεοσπιτισμένοις τὰ τῶν συμπερασμάτων ἔλιπε, τὰ τε τῶν λόγων ἀποτελέσματα, χρῆν δῆπου καὶ τούτων αὐτῶν πληρωτὴν αὐτὸν γενέσθαι. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, ἡ μὲν παρὰ Μωσεί φησι προφητεία· « Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν εἴπῃ ὑμῖν ὁ προφήτης ἐκεῖνος. » Τοῦτο δὴ τὸ λέγον ἀπεπλήρου, δευτέρως κατὰ Μωσέα νομοθέτης ἀναφανεί ἀνθρώπων τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ. Τὸ γὰρ μὴ ἀπλῶς φάσκειν Μωσέα προφήτην ἀναστήσεσθαι, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς, ὡς αὐτὸν (« προφήτην γὰρ ὑμῖν ἀναστήσει, φησὶν, Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε »), τί ἕτερον ἐδήλου, ἢ ὅτι αὐτῷ Μωσεί παριτωμένος τις ἐμελλεν ὁ θεοσπιζόμενος (4^{***}); Μωσῆς δὲ νομοθέτης εὐσεβείας ἦν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὐκοῦν καὶ τὸν προφητευόμενον, ὅσπερ ἐμελλεν ὁμοίως γενήσεσθαι Μωσεί, νομοθέτην ἐκείνῳ παραπλήσιον φῆναι εἰκόσ; ἦν. Μυρίων γοῦν μετὰ ταῦτα προφητῶν μετὰ Μωσέα γεγονότων, οὐδεὶς ὁμοίως Μωσεί μεμαρτύρηται· πάντες γὰρ εἰς ἐκείνον ἀνέπεμπον τοὺς ἀκροώμενους. Μαρτυραὶ δ' οὖν ἡ Γραφή, ὅτι οὐκ ἐγγήγερται προφήτης ὁμοίως Μωσέως· οὔτε οὖν Ἰερεμίαις, οὔτε Ἡσαίας, οὔτε τις ἕτερος τῶν προφητῶν ὁμοίως αὐτῷ ἂν εἴη, ἐπειδὴ μηδὲ εἰς τούτων νομοθέτης ἀναδέδεικται. Προδοκωμένου τοίνυν τοῦ κατὰ Μωσέα μέλλοντος ἀναστήσεσθαι προφήτου τε καὶ νομοθέτου, παρῆν οὗτος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νομοθετῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὰ ὑπὲρ νόμον διαπραττόμενος. Τὸ γὰρ· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μηδὲ ἐπιθυμεῖν » καὶ τό· « Ἐλέχθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι· καὶ τὸ μηκέτι ἐν Ἱερουσολύμοις, ἀλλ' ἐν παντὶ τόπῳ προσκυνεῖν· καὶ τὸ μὴ λιθανωτῶν καὶ θυσίαις, ἐν πνεύματι δὲ καὶ ἀληθείᾳ » θρησκεύειν· καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ αὐτοῦ φέρεται διδασκαλίᾳ, πανσόφου ἦν ἀντικρυς καὶ τελειοτάτου νομοθέτου. Διὸ καὶ οἱ ἀκροώμενοι ἐξεπλήττοντο, φησὶν ἡ θεία Γραφή, « ὅτι ἐδίδασκεν αὐτοῖς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐκ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ Φαρισαῖοι. » Καὶ τοῦτο τοίνυν τὸ λέγον τῇ Μωσέως προφητείᾳ λόγιον ἀπεπλήρου· ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν προφητειῶν τῶν περὶ αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσεως θεοσπίσματα. Γέγονε τοίνυν πληρωτὴς τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, τὰς περὶ ἑαυτοῦ προρρήσεις εἰς πέρας ἀγαγών· καὶ μέχρι μὲν αὐτοῦ στήσας τὸν πρῶτον νόμον, ἀρχηγὸς δὲ ἀναφανείς δευτέρου τοῦ τοῖς

πάντων ἔδνεσι κατηγγελέμενου τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμου, ὡς ὁμοῦ νόμου καὶ ἀρχῆς αἰτίον καταστῆναι τῶν δυῶν ὑποθέσεων, Ἰουδαϊσμοῦ λέγω καὶ Χριστιανισμοῦ. Ὁ καὶ αὐτὸ θαυμάζειν ἄξιον, τὴν θείαν προφῆτην ὡδὲ πως ἀναφανοῦσαν· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών Ἴθρον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, Ἐντιμον· καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ καταίσχυνθήσεται. » Τίς δ' ἂν εἴη ἀκρογωνιαῖος, ἢ οὗτος ὁ ζῶν καὶ πολυτίμητος λίθος μίαν ἐκ δυῶν οικοδομῶν, ὑποστησάμενος διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας; τὴν γὰρ Μωυσέως μέχρι αὐτοῦ παραταθεῖσαν στήσας, ἐκ θατέρου μέρους τὴν ἡμετέραν ἐπισυνῆψε τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον οικοδομήν. Ὅθεν εἰκότως ἀκρογωνιαῖος ὠνόμασται. Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται· « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οικοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Ἐνθα σαφῶς τὸ λόγιον καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐπιβουλὴν ἣν πέπονθεν ὁ θεοσιζόμενος, διεσάφησεν· ἀποδοκιμασθῆναι μὲν αὐτὸν πρὸς τῶν τῶν παλαιῶν τοῦτον οικοδομοῦντων γραμματέων τινῶν καὶ Φαρισαίων, ἀρχιερέων τε καὶ πάντων τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων φανέντων· πλὴν ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξ ἐκείνων ἀτιμίαν καὶ ἀποβολὴν θεσπίσαν αὐτὸν γενέσθαι εἰς κεφαλὴν γωνίας ἀρχηγὸν καταστάντα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀκολούθως ταῖς ἀποδοθείσαις θεωρίαις. Οὐκ οὖν, ἀποστάντες ἡμεῖς Ἑλληνισμοῦ, οὐκ ἐπὶ Ἰουδαϊσμὸν καταπεπτώκαμεν, οὐδὲ ἀποδεχόμενοι τὸν Μωυσέως νόμον, καὶ τοὺς Ἑβραίων προφήτας, μὴ βιοῦντες δὲ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸ Μωυσέως τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολιτείαν, πταιοῦμεν ἂν. Κἀν τούτῳ γὰρ Μωυσεῖα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν προφήτας ἀλθροῦντας ἀποδεικνυμεν, τὸν ὑπ' αὐτῶν προκηρυγμένον Χριστὸν ἀποδεχόμενοι, καὶ τούτου τοῖς νόμοις πειθόμενοι, κατ' ἔχοντες τε τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας βαίνειν δι' εὐχῆς τιθέμενοι, αὐτῷ Μωυσεῖ κἀν ὄψῳ τὰ φίλα ποιοῦντες· ὃς, προειπὼν, ἔτι· « προφητῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὁμοιον αὐτῷ, » ἐπιλέγει· « Πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις μὴ ἀκούσεται τοῦ προφήτου ἐκεῖνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Αὐτίκα Ἰουδαῖοι, μὴ παραδεξάμενοι τὸν προφήτην, μὴδ' ὑπακούσαντες αὐτοῦ τοῖς ἁγίοις λόγοις, ἐσχατον ὑπέμειναν βλεθρον, ἀκόλουθα τῇ προβήσει πεπονθότες. Οὕτε γὰρ τὸν Χριστοῦ νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης κατεδέξαντο, οὕτε τὰ Μωυσέως παραγγέλματα διὰ παρανομίας οἶοι τ' ἂν εἶεν φυλάσσειν· διὸ καὶ τῇ Μωυσέως ὑποβέβληνται κατὰρ, τῷ μὴδὲ δυνατὸν αὐτοῖς εἶναι τὰ παρὰ Μωυσεῖ νομοθετημένα συντελεῖν, περιηρημένης αὐτῶν τῆς μητροπλευς, κοί· ἀποκεκλεισμένης τῆς μόνου αὐτόθι συγκεχωρημένης ἐπιτελεῖσθαι Μωυσαϊκῆς θρησκείας. Ἡμεῖς δὲ, τὸν ὑπὸ Μωυσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν κατηγγελέμενον ἀποδεξάμενοι, καὶ τούτῳ πειθεσθαι δι' εὐχῆς ποιούμενοι, πληρωταὶ ἂν εἴημεν τῆς Μωυσέως παραγγελίας, δι' ἧς εἴρησεν· « Αὐτοῦ ἀκούσαθε· πᾶσα δὲ ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκεῖνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ. » Τίνα δὲ διετάξατο ὁ προφήτης, ὧν ἐπακούειν

A et veritate Deum colere :) et alia quæcumque his similia in illius doctrina feruntur, sapientissimi plane fuerunt, et perfectissimi legum auctoris. « Ex quo factum est, ut audientes stupescerent, » quemadmodum Scriptura divina commemorat * ; « propterea quod docebat eos tanquam potestatem habens, et non ut Scribæ illorum et Pharisei. » Hoc igitur item complevit oraculum, quod Mosis prophetiæ deerat : eadem porro ratione cætera item prophetiarum, quæ de ipso et gentium vocatione scripta sunt vaticinia. Constat ergo illum complevisse et legem et prophetas, quando ea quæ de ipso prædicta sunt, ad exitum perduxit, et priorem legem usque ad seipsum stare iussit, dux vero et princeps alterius legis exstitit, quæ in Novo Testamento B cunctis gentibus denuntiata est, ut simul legis principatusque auctor duorum propositorum, Judæismi videlicet Christianismique fuerit. Quod quidem ipsum admirari operæ pretium est, ut divinitus prædictum sit. « Ecce, inquit, pono in Sion lapidem electum, angularem, pretiosum, et qui credit in eum non confundetur ». » At enim quis tandem fuerit angularis, nisi hic vivus et pretiosissimus, qui ex duabus structuris unam factam sua doctrina sustinet? dum enim Mosaicam, quæ usque ad ipsum protenta est, stare jubet, ex altera parte nostram per Evangelium adjunxit. Ex quo angularis merito dictus est ; sed in Psalmis quoque legitur : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli : a Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris ». » 28 Quod quidem oraculum plane etiam indicavit, quas a Judæis insidias, de quo vaticinatur, passus est : quando illum a Scribis et Phariseis, et sacerdotum principibus, et omnibus Judæorum magistratibus, qui veterem parietem construebant, repudiatum fuisse, divinavit. Sed tamen postquam ab illis contemptus sit et abjectus, futurum illum in caput anguli, et ducem principemque Novi Testamenti constituendum non tacuit, consentanea iis proferens, quæ a nobis superius demonstrata sunt. Nos igitur quamvis a Græco ritu recesserimus, non recidimus in Judaicum, neque delinquimus, licet Mosis legem et Hebræorum prophetas acceperimus, non Judaice autem, sed ad morem atque institutum sanctorum qui ante Mosem fuerunt virorum, vivamus. In hoc enim et Mosem et prophetas veros fuisse vates ostendimus, cum illum Christum accepimus, et illius legibus auscultamus, et per vestigia doctrinæ ejusdem incedere etiam votis expetimus, quem illi venturum prædixerunt. Eodem utique proposito ipsi quoque Mosis rem gratam facientes : qui cum prædixerit, prophetam a Domino Deo nostro sibi similem suscitandum, adjungit : « Omnis vero anima quæ non audiet prophetam illum, delebitur ex genere suo ». » Continuo enim Judæi, postquam illum prophetam non

* Joan. iv, 23. * Matth. vii, 28, 29. * Isa. xxviii, 16; I Petr. ii, 6. ¹⁰ Psal. cxvii, 22, 23. ¹¹ Deut. xviii, 19.

acceperunt, nec sanctis illius verbis paruerunt, extremam pertulerunt interitum : qui quidem illorum casus iis oraculis, quæ de illis edita sunt, consentaneus accidit. Nam nec Christi legem quæ Novo Testamento continetur, susceperunt, neque Mosis præcepta sine legis contemptu servare possunt. Quocirca in ipsius Mosis execrationem relapsi sunt : quando fieri nullo modo potest ut quæ in legibus illius sunt posita, perficiant, quippe cum et ipsorum metropolis sublata sit, et Mosaica religio exclusa, quæ illic solum perfici concedebatur. Nos autem qui illum suscepimus, quem Moses et reliqui prophetæ nuntiaverunt, et ei parere etiam votis expetimus : edictum Mosis complevisse invenimur, quo edixit, illum audiendum esse, omnemque animam quæ illum non audiret, delendam esse de genere suo. Quæ autem sint, quæ propheta ille instituerit, quibus obedire necesse sit, paulo ante audivimus, omni videlicet sapientia referta, et perfecta, et cœlestia documenta. Quæ quidem neque tabulis lapideis, ut Moses, neque atramento et chartis commendari voluit, **29** sed purgatis animis suorum, et intelligentem naturam obtinentibus : in quibus leges Novi Testamenti describens, reipsa complevit Jeremiæ prophetiam quæ ait : « Instituum Testamentum Novum, non instar Testamenti quod posui patribus eorum : quoniam hoc Testamentum, quod ponam domui Israel, dans leges meas in interiore sensum eorum, et in corde eorum scribam eas, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ¹¹. »

CAPUT VIII.

Quod quæ Christianismus amplexa est vita, in duas species divisa est.

Cæterum ille quidem in tabulis inanimatis, hic autem in mentibus vita præditis, perfecta Novi Testamenti documenta descripsit : ejus vero discipuli ad Magistri sui nutum, auribus multorum doctrinam suam accommodantes, quæcumque quidem veluti ultra habitum progressis, a perfecto ipsorum Magistro præcepta fuerant, ea iis qui capere poterant, tradiderunt : quæcumque vero iis convenire arbitrabantur, qui animas adhuc affectibus obnoxias gererent, curationisque indigentes : ea ipsi ad imbecillitatem multorum se demittentes, partim litteris, partim sine litteris, quasi jure quodam non scripto servanda, commendarunt. Quocirca in Ecclesia Dei duo etiam vivendi modi instituti sunt : alter quidem naturam nostram, et communem hominum vitæ rationem excedens, non nuptias, non sobolem, non substantiam, non opum facultatem requirens, totus autem prorsus a communi et consuetâ cunctorum hominum vita abhorrens, et soli divino cultui, ex immenso rerum cœlestium amore addictus : qui hunc modum amplexi sunt, quasi ab hac mortali vita sejuncti, ipsumque duntaxat corpus in terra gerentes, cogitatione vero atque animo in ipso cœlo degentes, quasi quidam cœlites, reliquorum hominum vitam despiciunt : quippe qui pro universo genere, supremo omnium Deo sacrati sint, idque non boum mactationibus, non cruoribus, non libationibus, aut nidore ullo, neque fumo, aut ignis devoratione, consumptioneque corporum, sed rectis veræ pietatis sentiis, et purgati animi affectione, ad hæc operibus quoque ac verbis, quæ a virtute proficiscantur, quibus rebus di-

¹¹ Jerem. xxxi, 31-35.

α χρῆσων, μικρῶ πρόσθεν ἀκηκόαμεν, τὰ πάνσοφα καὶ ἐντελῆ καὶ οὐράνια παραγγέλματα· ἃ δὴ οὐκ ἐν πλαβί λιθίναις Μωϋσεὶ παραπλησίως, οὐδέ γε μέλανι καὶ χάρταις ἤξιώσε παραθέσθαι, ψυχαῖς δὲ κεκαθαρμέναις, καὶ νεκρὰν οὐσίαν κεκτημέναις τῶν αὐτοῦ φοιτητῶν· ἐν αἷς ἐγγράφας τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, ἔργοις ἀτεπλήρου τὴν φήσασαν διὰ Ἱερεμίου προφητείας· « Διαθήσομαι Διαθήκην Καινήν, οὐ κατὰ τὴν Διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράτιν αὐτῶν· ὅτι αὕτη ἡ Διαθήκη ἦν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, διδοὺς νόμους μου εἰς διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μου λαός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὡς εἰς δύο τρόπους ὁ κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν διήρηται βίος.

Ἄλλ' ὁ μὲν ἐν πλαβίν ἀψύχοις, ὁ δ' ἐν διανοίαις ζώσας τὰ τέλεια τῆς Καινῆς Διαθήκης παραγγέλματα ἐνέγραψεν· οἱ δὲ γε αὐτοῦ μαθηταὶ τῷ τοῦ διδασκάλου νεύματι κατέλληλον ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ποιοῦμενοι τὴν διδασκαλίαν, ὅσα μὲν αἰτετὴν ἔξιν διαθεθῆκοσι πρὸς τοῦ τελείου διδασκάλου παρηγγέλτο, ταῦτα τοῖς οἰοῖς τε χερεῖν παρεδίδοσαν· ὅσα δὲ τοῖς ἔτι τὰς ψυχὰς ἐμπιθέσι, καὶ θεραπείας δεομένοις ἐφαρμύζειν ὑπελάμβανον, ταῦτα συγκατιόντες τῇ τῶν πλείονων ἀσθενείᾳ, τὰ μὲν διὰ γραμμάτων, τὰ δὲ δι' ἀγράφων θεσμῶν φυλάττειν παρεδίδοσαν· ὥστε ἤδη καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ δύο βίων νενομοθετηθῆαι τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφυῆ, καὶ τῆς κοινῆς καὶ ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμοις, οὐ παιδοποιίας, οὐδὲ κτήσιν, οὐδὲ περιουσίας ὑπαρξιν παραδεχόμενον, ὅλον δὲ δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ἀπάντων ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον, καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσωκλιόμενον καθ' ὑπερβολὴν ἔρωτος οὐρανόυ· οἱ δὲ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον, τῶν θνητῶν βίον τεθνάναι δοκοῦντες, καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα φέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανὸν μετενηγεμένοι, οἳ τινες θεοὶ, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντός γένους ἱερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, οὐ βουθυσίας καὶ αἷμασι, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσσαις, οὐδ' αὖ καπνῶ καὶ πυρὸς ἀποδρώσει, καὶ σωμάτων φορᾶς, δόγμασι δὲ ὀρθοῖς ἀληθοῦς εὐσεβείας, ψυχῆς τε διαθέσει κεκαθαρμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ σφῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφίσις ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν. Τοιοῦδε μὲν οὖν καθέστηχεν ὁ ἐντελής τῆς κατὰ τὸν Χριστιανισμὸν

πολιτείας τρόπος. Ὁ δ' ὑποβεβηκώς ἀνθρωπινώτερος, ὅσας καὶ γάμοις συγκατινεῖται σὺν φροσὶ καὶ παιδοποιίαις, οἰκονομίας τε ἐπιμελεῖσθαι, τοῖς τε κατὰ τὸ δίκαιον στρατευομένοις τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, ἀγρῶν τε, καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φροντίζειν, οἷς καὶ ἀσκήσεως καιροὶ, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λόγων ἀκροάσεως ἡμέραι ἀφωρισθῆσαν. Καὶ τὶς τούτοις δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατὰλληλον τῷ τουριδίβῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν, ὡς μηδένα ἀμοιρεῖν τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας· πᾶν δὲ γένος ἀνθρώπων, Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, τῆς εὐαγγελικῆς ἀπολαύειν διδασκαλίας.

est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari separatur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Πι εἰκόσπε μὴ ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς καὶ παρ' ἡμῖν τὰ τῆς παλαιοποιίας σπουδάζεται.

Τούτων ὡδε ἐχόντων, ζητῆσαι ἂν τις εἰκότως, εἰ δὴ κατὰ τοὺς πάλαι καὶ πρὸς Μωϋσέως, θεοφιλεῖς ἄνδρας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν θεοσεβεῖν ὑποτίθεσθαι φαμεν· μίαν τε ἡμῶν τε καὶ κεινῶν εὐσεβείαν, καὶ Θεοῦ γνῶσιν τὴν αὐτὴν· τί δὴτα οἱ μὲν περὶ γάμοις καὶ παιδοποιίας πλείστην εἰσηγον σπουδὴν, ἡμῖν δὲ τοῦτο παραμελεῖται τὸ μέρος. Καὶ πάλιν οἱ μὲν ταῖς διὰ ζώων θυσαῖς ἐξίλουμένοι τὸν Θεὸν ἀνεγράφησαν· ἡμῖν δὲ καὶ τοῦτο πράττειν, ὡς τι τῶν ἀνοσιῶν, ἀπηγόρευται. Δύο γὰρ μόνον ἔπιτα, οὐ σμικρὸν ἔχοντα λόγον, δόξαιεν ἂν τοῖς ὑπ' ἡμῶν εἰρημένους ἀντιπίπτειν, ὡς μὴ κατὰ ταῦτα τὸν παλαιὸν σωζόντων τῆς εὐσεβείας τρόπον. Καὶ πρὸς ταῦτ' οὖν τοιάνδε λύσιν ἐξ αὐτῶν πάρεστιν ἀναλέξασθαι τῶν [παρ'] Ἑβραίοις λογίων· οἱ μὲν πρὸ Μωϋσέως ἐπ' εὐσεβείᾳ μεμαρτυρημένοι, ἀρχὴν ἔχοντες τότε καὶ συνιστάμενοι τοῦ βίου, γενέσθαι μνημονεύονται· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς περὶ τέλος ἐλαύνειν. Διὸ τοῖς μὲν σπουδάζεσθαι τὴν τῶν διαδόχων ἐπίδοσιν εἰς ᾧλυανθρωπίαν, αὔξοντες κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ πληθύνοντες, εἰς ἀκμὴν τε προϊόντες τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους· ἡμῖν δὲ μὴ σφόδρα τοῦτο μέλειν, ὡς ἂν ἦθι τῶν πραγμάτων φθινόντων καὶ ἀποληγόντων, ἐπὶ πέρας τε ἔσχατον ἐλαυνόντων, διαβρόθῃν τῆς τοῦ βίου συντελείας, πρὸ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐπὶ θύραις ἐλαύνειν λεγομένης, ἀνανεώσεώς τε καὶ παλιγγενεσίας αἰῶνος ἑτέρου, ὅσον οὕτω μέλλοντος ἐπιστήσεσθαι, προκηρυττομένης. Μία μὲν οὖν ἀπόθεσις αὐτῆ· δευτέρα δ' ἂν εἴη τοιαύτη. Τοῖς μὲν παλαιοῖς, ἀνειμένον καὶ ἐλεύθερον μετιοῦσι βίον, οὐδὲν ἦν ἐμποδῶν οἴκου καὶ παιδῶν προιστασθαι μετὰ τῆς περὶ τὸ Θεῖον σχολῆς, αὐταῖς γαμεταῖς, καὶ παισὶ, καὶ οἴκοις θεοσεβεῖν ἀπερισπάστως δυναμένοις, καὶ μηδαμῶς ὑπὸ τῶν ἐκτὸς τῆς περὶ τὰ κρείττω προθέσεως ἀποσπωμένοις· τὰ δὲ καθ' ἡμᾶς, μυρία τὰ ἐκτὸς καθελκοντα, καὶ εἰς ἄλλοκότους φροντίδας περισύροντα, τῆς τε περὶ τὰ Θεῶν ἀρεστὰ σπουδῆς ἀφιστάντα τυγχάνει. Τοῦτο γοῦν αἰτιον εἶναι τῆς τῶν γάμων συστολῆς παρίστανει ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας λόγος, φάσκων· εἰ Τοῦτο δὲ φημι, ἀδελφοί,

A vinitatem ipsam placantes suum et pro seipsis, et pro aliis, qui ejusdem sint generis, administrant sacerdotium. 30 Et talis quidem existit in Christianismo perfectus vitæ modus. Alter vero remissior atque humanior; hic et modesto conjugio, et sobolis procuratione implicatur, et rei familiaris curam assumit, et juste militantibus, quæ sint agenda, describit: agros quoque, et mercaturam, aliumque magis civilem vivendi morem, adjuncta religione non negligit: iis autem qui hunc modum elegerunt, et exercitationum tempora, et discendi, verbumque divinum audiendi, certi dies assignati sunt: et his quidem secundus pietatis attributus

est gradus, dum aptam huic ipsi generi vitæ præbet utilitatem, ut nullus plane ab adventu salutari separatur, sed omne genus hominum tam barbarorum, quam Græcorum, evangelicæ doctrinæ fructum percipiat.

B

CAPUT IX.

Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numerosæ soboli operam damus.

Cum hæc ita se habeant, merito aliquis quæsierit, si vere dicimus ab evangelica Salvatoris nostri doctrina, eam divini cultus rationem doceri, quam prisci illi, qui ante Mosem religiose et sancte vixerunt, secuti sunt: unamque esse et nostram, et illorum religionem, eandemque de Deo sententiam: quænam causa sit, ut illi quidem in nuptiis et procreatione liberorum plurimum studii posuerint, nos vero hanc partem negligamus. Item cum de illis scriptum sit, quod animalium cædibus Deum placarent, cur ita nos istud facere, quasi nefarium quidpiam et sacrilegum, prohibeamur. Hæc enim duo duntaxat, quæ sane haud parvi momenti sunt, putaverit quispiam, iis quæ a nobis dicta sunt, adversari, nosque non omni ratione eundem cum priscis illis, colendi Dei morem servare. Igitur etiam adversus hæc, talem licet ex ipsis Hebræorum oraculis rationem colligere. Quicumque ante Mosem de laude pietatis nomen adepti sunt, hi tunc initium habente, tuncque primum existente vita, fuisse memorantur: quæ vero ad nos pertinent, tendere ad finem. Quare illos magna cum cura, sobolis incrementum quæsisisse, cum per illud tempus et numerus hominum 31 augeretur et multiplicaretur, atque in dies robur acciperet genus humanum: nobis vero non admodum curæ esse hoc, utpote cum res jam interire ac desinere, atque ad extremum finem tendere credantur: quando plane dicitur, ante vitæ consummationem, evangelicam in foribus adesse doctrinam: et renovatio ac generatio alterius sæculi, quod brevi instet futurum, denuntiatur. Una igitur defensio hæc, altera autem erit hujusmodi. Priscis illis qui remissiores ac liberiores vitam agebant, nihil erat impedimento, ne domui liberisque præessent, ac pariter divinæ quoque rei vacarent, quando una cum uxoribus et liberis, et domo, religioni assiduam dare operam poterant, et nusquam ob ulla res externas a meliore proposito avellebantur. Res vero nostræ innumerabilia ha-

bent, quæ extrinsecus premant, et quæ in alienas curas undique trahant, et ab earum rerum studio, quæ Deo placent, abducant. Hanc igitur causam esse, cur nubendi ratio contrahitur, evangelicæ doctrinæ verbum demonstrat, ubi ait: «Hoc autem dico fratres, tempus breve est. Reliquum est, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint: et qui flent, tanquam non flentes: et qui gaudent, tanquam non gaudentes: et qui emunt, tanquam non possidentes: et qui utuntur hoc mundo, tanquam non abutentes. Præterit enim figura hujus mundi; volo autem vos sine sollicitudine esse: qui sine uxore est, sollicitus est de iis quæ Domini sunt, quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est, sollicitus est de iis, quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. Et mulier innupta, et virgo cogitat quæ Domini sunt, ut placeat Domino, ut sit sancta et corpore et spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, non ut laqueum vobis injiciam, sed ad id quod honestum est, et quod facultatem præbeat, sine impedimento Dominum obsecrandi¹². » Palam igitur in his causam, cur a nuptiis sit abstinendum proponit, ubi temporum rerumque extrinsecus ingruentium stoliditatem reprehendit: quorum nihil priscis illis accidebat. Ad hæc, tertia quoque ratio adjungi potest, propter quam veteres illi Dei cultores, in procreatione liberorum plurimum studii collocarent. Cum reliqui homines in morum perversitate majus in dies incrementum accepissent, atque in immanem, **32** et ab omni humanitate alienam, et plane ferinam vitam relapsi essent, et in impium prorsus, omnique religioni inimicum morem, facile corruissent: valde pauci, et facile numerabiles, qui supererant, ea sectantes, quæ prius a nobis dicta sunt, a multorum consuetudine et a communi cum reliquis hominibus victu, se amovebant. Porro autem cum seorsum ab aliis gentibus, singularique more viverent, novam quandam Reipublicæ rationem, vitamque studiosam sapientiæ, vereque ipsius Dei cultricem, et reliquis hominibus impermiscuam, instituerunt. Ut igitur posteris quoque illorum propriæ religionis, tanquam scintilla quædam reparandi ignis, ita aliquod semen servaretur, neque una cum ipsorum decessu ipsorum pietas deficeret, atque interiret, merito et generandæ et alendæ sobolis curam introduxere, ut sic doctores atque magistri propriorum liberorum exsisterent: quippe qui posteris successores pietatis, propriæque virtutis hæredes relinquere, pulchrum atque honestum judicarent. Hinc sane prophetæ innumerabiles, et viri justi: quin ipse quoque Salvator ac Dominus noster, ejusque discipuli atque apostoli, ab illorum disciplina profecti sunt. Quod si qui etiam vitiosi ab iisdem prodierunt, quasi paleæ simul cum tritico subnascentes, non ob id tamen culpandi qui ge-

ο καιρὸς συνεσταλμένος. Τὸ λοιπὸν ἐστίν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι, καὶ οἱ κλαίοντες ὡς μὴ κλαίοντες, καὶ οἱ χαίροντες ὡς μὴ χαίροντες, καὶ οἱ ἀγοράζοντες ὡς μὴ κατέχοντες, καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ ὡς μὴ καταχρώμενοι. Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι· ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ· ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῇ γυναικί, καὶ μεμέρισται. Καὶ ἡ γυνὴ ἢ ἄγαμος, καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ἀρέσῃ τῷ Κυρίῳ, ἵνα ἢ ἄγλα καὶ τῷ σώματι, καὶ τῷ πνεύματι· ἢ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσῃ τῷ ἀνδρί. Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ Κυρίῳ ἀπερισπάστως. » Διαρρήθην γοῦν ἐν τούτοις τὸ αἷτιον τῆς ἀποχῆς τοῦ γάμου παρίστησι, τὴν τῶν καιρῶν, καὶ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων ἀβελτερίαν ἐπιμεμφάμενος, ὧν οὐδὲν τοῖς παλαιῶς προσέπιπτε. Καὶ τρίτος δ' ἂν εἴη παρὰ ταῦτα λόγος, καθ' ὃν οἱ πάλαι θεοφιλεῖς παιδοποιίας πλείστην ἐποιούντο σπουδῆν. Τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων εἰς κακοτροπίαν ἐπιδόντων, εἰς ἀνήμερον τε καὶ ἀπάνθρωπον καὶ θηριώδη βίον ἀποτεπιτωκότων, εἰς τε ἀσεβῆ παντελῶς καὶ ἄθεον τρόπον ἀπωλίσθηκότων, βραχεῖς σφόδρα καὶ ἀριθμῷ ληπτοὶ περιλειπόμενοι κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν εἰρημένα τοῦ τῶν πολλῶν ὑπεξίσταντο βίου, καὶ τῆς κοινῆς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς. Κεχωρισμένως δ' οὖν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, καὶ κατὰ μόνας βιούντες, πολιτεῖαν ξένην, καὶ βίον φιλόσοφον, καὶ ὡς ἀληθῶς θεοσεβῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀνεπίμικτον συνίσταντο. Ἰν' οὖν καὶ τοῖς μετέπειτα τῆς οἰκείας θεοσεβείας ζῶπυρον ἐξ αὐτῶν σπέρμα φυλάττοιο, μηδ' ἐκλίπιοι καὶ ἀπόλοιτο ἅμα τῇ τῶν ἀνδρῶν τελευτῇ τὰ τῆς κατ' αὐτοὺς εὐσεβείας, εἰκότως παιδοποιίας καὶ παιδοτροφίας πρόνοίαν εἰσήγον, ὡς ἂν διδάσκαλοι καὶ καθηγῆται γένοιτο τῶν ἰδίων παιδῶν, διαδόχους εὐσεβείας καὶ τῆς οἰκείας ἀρετῆς κληρονόμους τοῖς μετέπειτα καταλιπεῖν σπουδαῖον εἶναι ἡγούμενοι. Ἐνθεν μυριοί προφήται, καὶ δίκαιοι ἄνδρες, αὐτὸς θ' ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οἳ τε τούτου μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐκ τῆς αὐτῶν διδαχῆς ἀναπέφθασιν. Εἰ δὲ τινες καὶ φαῦλοι προῆλθον ἐξ αὐτῶν, ὡς ἅμα σίτην καλὰ μὲν ὑποφύεσσι, ἀλλ' οὐπω τοὺς σπειραντας αἰτιατέον, οὐδὲ τοὺς ἀναθρεψαμένους· ἐπεὶ καὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος μαθητῶν ἴσμεν τινὰς ἐξ αὐτεξουσίου παρατροπῆς ἀποσφαλέντας. Ἡ μὲν οὖν αἰτία τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν παιδοποιίας ἀνεیرهται, ἣν οὐκέτι ἐφ' ἡμῶν χώραν ἔχει λέγειν· ὅτι σὺν Θεῷ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας μυρία ἔθνη, καὶ λαοὺς, κατὰ τε πόλεις καὶ χώρας, καὶ ἀγροὺς πάρεστιν ἡμῖν ὀφθαλμοῖς ὄρῃν σπειδόντα κατὰ τὸ αὐτὸ, καὶ συντρέχοντα ἐπὶ τὴν κατὰ Θεὸν μάθησιν τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· οἳς ἀγαπητὸν δόνασθαι ἐξαρκεῖν τοὺς διδασκάλους καὶ κήρυκας τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, πάντων ἀπολελυμένους τῶν

τοῦ βίου δεσμῶν, καὶ τῶν πολυμερῶν φροντίδων. **A** μάλιστα δ' οὖν τούτοις ἀναγκάως τὰ νῦν διὰ τὴν περὶ τὰ κρείττω σχολὴν ἢ τῶν γάμων ἀναχώρησις σπουδάζεται, ἅτε περὶ τὴν ἔνθεον καὶ ἄσαρκον παιδοποιίαν ἀσχολουμένοι, οὐχ ἔνδρ οὐδὲ θυεὶν παίδων, ἀλλ' ἀθρώως μυρίου πλήθους τὴν παιδοτροφίαν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν παιδεύειν, τῆς τε ἄλλης ἀγωγῆς τοῦ βίου τὴν ἐπιμέλειαν ἀναδεύομενοι. Ἐπὶ τούτοις ἅπασιν αἱ τὶς ἀκριβῶς ἐξετάζει τοὺς τῶν παλαιῶν βίους, περὶ ὧν τὸν λόγον ποιούμεθα, γινώσκων αὐτοὺς ἐν ἀρχαῖς μὲν τῆς ἡλικίας παιδοποιουμένους, θάττον δὲ ἀνασχόντας καὶ ἀποπεπαυμένους. Γέγραπται γάρ ὅτι « Εὐηρέστησεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, μετὰ τὸ γεννηθῆαι τὸν Μαθουσαλά, » ἀκριβῶς οὕτω τῆς Γραφῆς μετὰ τὸν τοῦ παιδὸς γέννησιν εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ τὸν δηλούμενον ἱστορούσης, καὶ οὐκέτι ἐξ ἐκείνου παῖδας αὐτῷ γενέσθαι μαρτυρούσης. Καὶ Νῶε δὲ, ἄνθρωπος δικαίος, μετὰ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μόνος σὺν τοῖς οἰκέτοις ἐν τῇ τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων φθορᾷ διασωθείς, πλείστοις μετὰ ταῦτα ἐπιβίους ἔτεσιν, οὐδαμῶς εἰσάγεται μετὰ κτηράμενος. Λέγεται δὲ καὶ ὁ Ἰσαὰκ, ἐκ μιᾶς γαμετῆς διδύμου γονῆς πατὴρ γεγονώς, μέχρι τούτου σῆσαι τὴν πρὸς γαμετὴν θμίλιαν. Καὶ ὁ Ἰωσήφ, καὶ ταῦτα παρ' Αἰγυπτίοις τὰς διατριβὰς πεποιημένος, οὐ πλείω δύο παίδων κατέστη πατὴρ, μίαν τὴν τούτων μητέρα ἀγόμενος. Καὶ αὐτὸς γε Μωϋσῆς ὁ τε τούτου ἀδελφὸς Ἁαρὼν πρὸ μὲν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας ἱστοροῦνται παιδοκεποιημένοι· μετὰ δὲ τοὺς θεοὺς χρησμοὺς οὐκέτι ἔστιν αὐτοῖς παῖδας εὐρεῖν γεγεννημένους. Τί χρὴ λέγειν περὶ Μελχισεδέκ; οὐ καθάπαξ οὐ παῖς, οὐ γένος, οὐ διαδοχὴ φέρεται· οὐδ' Ἰησοῦ τοῦ Μωϋσεώς διαδόχου, οὐδὲ πλείστον ἄλλων προφητῶν. Ζητούμενοι δὲ τῆς κατὰ τὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰακώβ παιδοποιίας ἐν ἑτέροις τὸν λόγον σχολαίτερον ἀποδεδώκαμεν, ἐν οἷς περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας τε καὶ πολυπαιδίας διεληφάμεν, ἐφ' ἧ καὶ νῦν τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, τοσοῦτον ἐπιστηγνάμενοι, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς τῆς Καινῆς Διαθήκης νόμους, οὐ πᾶμπαν ἀπηγόρευται τὰ τῆς παιδοποιίας, ἀλλὰ κἂν τούτῳ τὰ παραπλήσια τοῖς πάλαι θεοφιλέσιν διατέτακται. « Χρῆναι γάρ φησιν ὁ λόγος τὸν ἐπισκοπὸν γεγονέναι μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. » Πλὴν ἀλλὰ τοῖς ἱερωμένοις καὶ περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ θεραπείαν ἀσχολουμένοις ἀνέχεσθαι λοιπὸν σφᾶς αὐτοὺς προσήκει τῆς γαμικῆς θμίλιος. Ὅσοι δὲ μὴ τῆς τοσαύτης ἡξίωται ἱερουργίας, τούτοις ὁ λόγος καθυψήσῃ μονοουχί διαβρῆδην ἅπασιν κηρύττων, ὅτι δὴ « Τίμιος ὁ γάμος καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, τῶν δὲ καὶ μοιχοῦς κρινεῖ ὁ Θεός. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τὴν πρώτην ἡμῶν εἰρήσθω πρότασιν.

B **C** **D** **E** **F** **G** **H** **I** **K** **L** **M** **N** **O** **P** **Q** **R** **S** **T** **V** **X** **Y** **Z**

auerint, aut qui enutrierint : quando etiam de discipulis Salvatoris aliquos novimus libertate voluntatis aversos, a recto aberrasse. Causa igitur ob quam viri sancti priscis temporibus magno cum studio liberos suscipere, reddita est : quæ non amplius in nobis locum habere dicenda est. Quippe cum, Deo favente, per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, innumerabiles gentes, et populos, in urbibus, et regionibus, et agris liceat nobis oculis intueri, eodem animo festinantes, et ad sancta evangelicæ doctrinæ præcepta concurrentes, quibus quidem satis superque sit, si doctores ac prædicatores divini verbi omnibus et vitæ vinculis, et sollicitudinibus liberati, possint sufficere. His autem ipsis maxime in præsentia, ut melioribus studiis vacent liberius, sejunctus a re uxoria victus adamatur, veluti iis, qui divina et incorporæ sobole propaganda, occupati teneantur : et non unius, neque duorum liberorum, sed acervatim innumerabilis multitudinis educationem, sanctamque disciplinam, ac reliquæ instituendæ vitæ curam susceperint. Postremum omnium, **33** si quis priscorum illorum vitas, de quibus nunc loquimur, diligenter exploret : inveniet eos initio quidem ætatis, soboli augendæ, conjugioque vacantes, mature autem abstinentes atque cessantes. Scriptum est enim ¹⁴, quod placuerit Enoch Deo postquam genuit Mathusala. Ubi Scriptura plane post genitum filium, Deo placuisse illum, de quo loquitur, memorat, neque illi posthac alios genitos filios prodit. Noe quoque vir justus post susceptionem liberorum, solus cum familia, cum reliqua omnia quæcunque essent in terra, periissent, incolumis conservatus, plurimis posthac superfuisse annis inducitur, neque tamen usquam genuisse alios filios. Dicitur et Isaac postquam ex una uxore geminæ prolis pater factus est, desiisse cum illa consuescere. Et Joseph, cum præsertim apud Ægyptios versatus sit, non plus quam duorum filiorum pater exstitisse invenitur, quorum matrem unam duntaxat in matrimonio habuerit. Ipse etiam Moses atque ejus frater Aaron, antequam ipsis Deus apparerit, filios genuisse memorantur; postquam autem divina oracula acceperint, non amplius genitos ab illis filios invenias. Quid porro de Melchisedec est dicendum, cujus omnino non filius, non genus, non successio refertur? neque item Jesu, qui in Mosis locum successit, neque plurimorum aliorum prophetarum. Cum autem de Abraham, et Jacob quæri soleat, qui multiplicem sobolem propagaverunt, alibi nos otiosius hujusce rei rationem reddidimus : ubi de sanctorum veterum virorum multiplici conjugio multiplicique sobole disseruimus. Ad quæ scripta nostra in præsentia studiosos lectores remittimus, hoc unum admonentes, ne Novi quidem Testamenti legibus, quæ ad susceptionem liberorum pertinent, omnino interdici, sed in hoc quoque iis consentanea, quæ de priscis illis sanctis viris memorantur, instituta haberi. « Oportere enim, » dicit sermo divinus ¹⁵, « episcopum unius uxoris virum esse. » Verumtamen eos, qui sacrati sint, atque in Dei ministerio cultuque occupati, continere deinceps seipsos a commercio uxoris decet : qui autem non ad

¹⁴ Gen. v, 24. ¹⁵ I Tim. iii, 2.

tantum assumpti sint sacerdotii munus, iis idem sermo divinus indulget, ac propemodum palam omnibus prædicat, quod utique « honorabile sit conjugium, et torus immaculatus, fornicatores et adulteros judicaturus sit Deus ¹⁶. » Hæc itaque nobis ad primam dubitationem dicta sint.

34 CAPUT X.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ I.

Quæ de causa non ita nobis, quemadmodum priscis incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.

Τινι λόγῳ μὴ καὶ ἡμῖν ὁμοίως τοῖς παλαιῶν θυμῶν καὶ θύειν τῷ Θεῷ τὰ γινώδη παραδεδόται.

Sed cur non summo Deo, ipsi quoque animalia sacrificemus, cum veteres illi Dei amatores, quorum nos pietatem imitari dicimus, hoc facillaverint, talis a nobis ratio reddatur. De ipso cultu quem veteres et primi homines divinæ naturæ exhiberent, non idem quod Græcis visum est, et quod in sacris Hebræorum libris invenitur. Nam illi quidem putaverunt primos homines, nullum prorsus animalis genus, neque sacrificare, neque incendere solitos diis, sed eos soli et reliquis cæli sideribus, ubi viride gramen, et quasi quasdam fecundioris naturæ quisquilias manibus sustulissent, herbam cum foliis et radicibus igni comburere. Posteriorum autem homines procul a tam recto instituto aberrantes, fœdas aras animalium cædibus. Porro hoc esse impium et injustum, et nusquam Deo acceptum sacrificium. Nam brutorum animam nihil ab hominum rationali anima differre. Quapropter cædis accusandos esse eos, qui animalia sacrificarent, dicebant: non secus ac si eadem, similisque, et in homine et in bruto anima inesset. Et talis quidem de antiquis hominibus opinio Græcorum exstat. Quæ autem in scriptis Hebræorum legitur, non talis. Illico enim factos primos homines, ut primum in vita constiterint, animalium sacrificiis Deo honorem exhibuisse commemorat. Dicit itaque: « Et factum est post dies, ut offerret Cain de fructibus terræ sacrificium Domino. Tum Abel ipse quoque obtulit de primogenitis ovium suarum. Et respexit Deus ad Abel, et ad munera illius. Ad Cain vero, et ad sacrificia ejus non attendit ¹⁷. » Ubi jam illud considerabis quod Deo acceptior dictus sit, qui animalia sacrificaverit, quam is qui ab agro sacrificium obtulerit. Etiam Noe protinus de cunctis pecoribus mundis, et de cunctis volucribus mundis, obtulit perfectissima munera super altare: odoratusque est Dominus odorem suavitatis. Abraham quoque sacrificans describitur: ut, si divinæ Scripturæ testimonium sequimur, primum omnium ³⁵ ex animalibus sacrificium, priscis Deo amicis viris excogitatum fuisse, nos dicere oporteat. Quam sane excogitationem temere existitis, aut humano more exortam, putandum non est, sed divino potius nutu insinuatam. Etenim cum morum sanctitate præstarent, Deoque penitus addicti essent, et ob eam rem quasi divino Spiritu illustrati viderent, magno sibi opus esse obsequio, si sua ipsorum humana delicta diluere vellent: pretium pro salute sua ei, qui vi-

Peri δὲ τοῦ μὴ ζωοθυτεῖν ἡμᾶς τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν δὴ φαμεν κατὰ ζῆλον θεοσεβείας, τοῦτο πεπονηκότων, οὗτος ἐξ ἡμῶν ἀποδοθεῖ ἂν ὁ λόγος. Οὐχ ὡσπερ Ἕλλησιν ἐνομιζέτο, καὶ τοῖς Ἑβραίων ἱεροῖς λόγοις ταῦτά δοκεῖ, περὶ τῆς τῶν πάλαι καὶ πρώτων ἀνδρῶν θεοραπείας τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν ἔφασαν μὴ θύειν τοὺς προτέρους μηδὲν ὀτιοῦν τῶν ζώων, μηδὲ θυμῶν τοῖς θεοῖς, ἀλλ' ἡλίψ μὲν, καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἄστροις, χλῆθην καὶ οἶονεῖ τινα τῆς γονίμου φύσεως χροῦν ταῖς χερσὶν ἀραμένους, πῶνα τε καὶ φύλλα καὶ βίζας κατακαλεῖν πυρὶ. πόρρω δὲ παρανομίας ἐλαύνοντας τοὺς μετὰ ταῦτα ἀνθρώπους, αἰμάξαι τοὺς βρωμοὺς ζώων σφαγαῖς (1). εἶναι δὲ ταύτην ἀνάσιον, καὶ ἀδικον, καὶ οὐδαμῶς Θεῷ προσφιλεῖ θυσίαν. Μηδὲν γὰρ τῆς τῶν ἀνθρώπων λογικῆς ψυχῆς τὴν τῶν ἀλόγων διαφέρειν· διὸ καὶ φόνου δίκην ὑπέγειν ἄξιον τοὺς ζωοθυτοῦντας ἔφασκον, ὡς τῆς αὐτῆς καὶ ὁμοίας ἐν τε ἀνθρώπῳ καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ζῳῳ ψυχῆς ἐνυπαρχούσης. Ἄλλ' ὁ μὲν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν παλαιῶν λόγος τοιοῦτος τις ἦν· ὁ δὲ γε τῆς Ἑβραίων Γραφῆς οὐ τοιοῦτος. Τοὺς γὰρ τοὶ πρώτους εὐθὺς γενομένους ἀνθρώπους ἅμα τῇ πρώτῃ συστάσει τοῦ βίου θυσίας ταῖς ἀπὸ ζώων τιμῆσαι τὸ Θεῖον ἱστορεῖ. λέγει δ' οὖν· « Καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας, ἤνεγκε Κάιν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς θυσίαν τῷ Κυρίῳ· καὶ Ἄβελ ἤνεγκε καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῶν πρωτοτόκων τῶν προβάτων αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ Κάιν καὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προσέσχεν. » Ἐνθα δὲ ἐπιστήσεις, ὡς μᾶλλον ὁ ζωοθυτήσας ἀπόδεκτος εἴρηται παρὰ τὸν ἀπὸ γῆς προσαγαγόντα τῷ Θεῷ τὴν θυσίαν. Καὶ Νῶε δὲ εὐθὺς ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν καθαρῶν, καὶ ἀπὸ πάντων τῶν πτηνῶν τῶν καθαρῶν ἀνήνεγκεν ὀλοκαρπώσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὡσφράνθη Κύριος ὀσμῆν εὐωδίας. Ἄλλὰ καὶ Ἄβραῆμ θύσας ἀναγέγραπται· ὥστε, κατὰ τὴν τῆς θείας Γραφῆς ἀνατυρίαν, πρώτῃν ἀπάντων τὴν διὰ ζώων θυσίαν ἐπινενοῆσθαι τοῖς πάλαι θεοφιλεῖσι. Τοῦτου δὲ τὸν λογισμὸν ἡγοῦμαι εἶναι οὐ τὸν τυχόντα οὐδ' ἀνθρωπίνως κεινημένον, κατὰ θείαν δ' ἐπίνοιαν ὑποβεβλημένον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἡρώων, ἅτε τὸν τρόπον εὐσεβεῖς καὶ Θεῷ προσφικειωμένοι, θείῳ τε Πνεύματι τὰς ψυχὰς κεφωτισμένοι, μεγάλης αὐτοῖς θεραπείας δεῖν εἰς ἀποκάθαρσιν τῶν θνητῶν πλημμελημάτων, λύτρον τῆς αὐτῶν σωτηρίας, τῷ καὶ ζωῆς καὶ ψυχῆς χορηγῷ προσοφειλεσθαι ἡγοῦντο· ἐπειτα μηδὲν κρεῖττον καὶ τιμιώτερον τῆς οἰκείας ψυχῆς

¹⁶ Hebr. xiiii, 4. ¹⁷ Gen. iv, 3-5.

(1) Sunt hæc desumpta e primo libro Porphyrii *Περὶ ἀποχης*

καθιερούν έχοντες, ἀντὶ ταύτης τῆς διὰ τῶν ἀλόγων ζώων προσήγον θυσίαν, τῆς σφῶν ψυχῆς ἀντίψυχα προσκομίζοντες· οὐδὲν κατὰ τοῦτο πλημμελεῖν, οὐδ' ἀδικεῖν ἠγούμενοι, ὅτι μὴδὲ τῆ τῶν ἀνθρώπων λογικῆ καὶ νοεῶν δυνάμει παραπλησίαν εἶναι τὴν ψυχὴν τῶν ἀλόγων ἐπαιδεύοντο, οὐδ' ἄλλο τι εἶναι αὐτὴν ἢ τὸ αἷμα αὐτῶν μεμαθηκότες, καὶ τὴν ἐν τῷ αἵματι ζωτικὴν δυνάμιν, ἧ καὶ παρέχειν αὐτοὺς ὡσπερ ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς ἀναφέροντας τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ αὐτὸ Μωσῆς λευκότατά που διασαφεῖ, λέγων· «Ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ ἐστὶ, καὶ ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν τὸ αἷμα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, ἐξιλιάσκεσθαι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν. Τὸ γὰρ αἷμα αὐτῶν ἀντὶ ψυχῆς ἐξιλιάσεται. Διὰ τοῦτο εἴρηκα τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Πᾶσα ψυχὴ ἐξ ὑμῶν οὐ φάγεται αἷμα.» Πρόσχετος γοῦν ἐπιμελῶς ἐν τούτοις, ὅπως εἴρηται τὸ, «Ἐγὼ δέδωκα ὑμῖν ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐξιλιάσκεσθαι περὶ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· τὸ γὰρ αἷμα ἀντὶ τῆς ψυχῆς ἐξιλιάσεται.» Σαφῶς γὰρ ἀντὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς τὸ τῶν σφαιαζομένων ζώων αἷμα φησὶν ἐξιλιάσκεσθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ περὶ τῶν θυσιῶν νόμος ὑποβάλλει νοεῖν τῷ τε θεωρημένῳ σκοποῦντι. Πάντα γοῦν τὴν θύοντα τὰς χεῖρας ἐπιβάλλειν προστάττει τῆ κεφαλῇ τοῦ θουμένου, προσκομίζειν δὲ τὸ ζῶον τῷ ἱερεῖ τῆς κεφαλῆς ἐχόμενον, ὡσανεὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς τὸ ἱερεῖον προσφέροντα. Λέγει δ' οὖν ἐφ' ἐκάστῳ· «Προσάξει αὐτὸ ἑαυτοῦ Κυρίου, καὶ ἐπιθήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ δώρου.» Καὶ οὕτως ἐφ' ἐκάστου τετήρηται θύματος, οὐδεμιᾶς θυσίας ἄλλως ἀναφερομένης. Δι' ὧν ὁ λόγος, ὅτι δὴ ἀντίψυχα τῆς αὐτῶν ψυχῆς προσήγετο τὰ ζωοθυτούμενα· ὁ δὲ τῶν ἀλόγων ζώων τὸ αἷμα τὴν ψυχὴν εἶναι διδάξας οὐδαμῶς λογικῆς καὶ νοεῶν οὐσίας ὁμοίως τοῖς ἀνθρώποις μετέχειν αὐτὰ παρίσταν· εἶναι γὰρ αὐτῶν τὴν σύστασιν ἐξ ὕλης καὶ σωμάτων, τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς παραπλησίαν. Ἐν δ' οὖν λόγῳ πάλιν ὁ Μωσῆς φησὶ τὸν Θεὸν εἰπεῖν· «Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα καὶ ξύλον κάρπιμον.» Καὶ αὐθις παραπλησίως· «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος.» Ὡστε ὁμοιογενῆ, καὶ ὁμοφυῆ, καὶ ὁμοῦσια εἶναι ἠγεῖσθαι τοῖς ἀπὸ γῆς βλαστήμασι καὶ φυτοῖς τὰ ἄλογα· διὸ καὶ μηδαμῶς πλημμελεῖν τοὺς ζωοθυτούοντας. Εἴρηται γοῦν καὶ τῷ Νῶε, εἶδσθαι κρέα, ὡς λάχανα ἀγροῦ. Ἔως μὲν οὖν οὐδέπω τὸ κρεῖττον, οὐδὲ τὸ μέγα καὶ τίμιον, καὶ θεοπρεπὲς σφάγιον παρὴν ἀνθρώποις, ταῖς διὰ ζώων θυσίαις λύτρα τῆς ἑαυτῶν ζωῆς, καὶ ἀντίψυχα τῆς οικείας φύσεως προσηκόντως ἀποδιδόναι χρεῖν τῷ Θεῷ· ὡς καὶ ἔπραττον οἱ πάλαι θεοφιλεῖς, σεμνόν τι καὶ θεοφιλὲς καὶ μέγα ἱερεῖον ἤξειν ποτὲ εἰς ἀνθρώπους τῷ θεῷ Πνεύματι προσηλφότες, τὸ τοῦ παντὸς καθάρσιον κόσμου, οὗ καὶ τὰ σύμβολα τῆς ἐπιτελεῖν αὐτοὺς προφήτας ὄντας, καὶ τὸ μέλλον εἶσεσθαι προτυπομένους· ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρὴν, τοῖς τῶν προφητῶν ἀκολούθως θεασίμασι, πέπαυτο τὰ πρῶτα καὶ ἔλελυτο παραχρῆμα διὰ τῆς

sed cum nihil præstantius aut pretiosius anima sua haberent, quod dicarent, pro hac interim brutorum animalium vitam offerebant, ita suæ ipsorum animæ sacrificium illud comparantes : neque se in hoc aut delinquere, aut injuste facere arbitrabantur : quippe qui hominum rationalis, atque intelligentia præditæ animæ neutiquam similem brutorum animam esse didicissent, neque aliud quicquam quam illorum sanguinem, vitalemque in eo vim esse eam, edocui essent, hocque unum præbere sequi quasi animam Deo pro anima offerentes. Hoc autem ipsum Moses quodam loco planissime indicat, ubi ait : « Anima omnis carnis sanguis ejus est, et ego dedi vobis sanguinem in altari ad expiandum pro peccatis vestris : sanguis enim eorum pro anima expiabit. Idcirco dixi filiis Israel : Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem ¹⁸. » Attende igitur diligenter, quomodo in his dictum sit illud : « Ego dedi vobis in altari expiare animas vestras ; sanguis enim pro anima piaculum erit. » Plane enim pro humana anima, mactatorum animalium sanguinem piaculum offerri dicit. Hoc idem etiam lex de sacrificiis admonet intelligendum, si quis modo consideratius attenderit. Nam capiti victimæ unumquemque dum sacrificat manus habere injectas imperat, et ad sacerdotem animal ipsum adducere capite comprehensum, atque detentum, quasi qui pro suo ipsius capite hostiam exhibeat ; dicit igitur de unoquoque : « Adducet illud ante Dominum, et imponet manus suas in caput muneris ¹⁹. » Quod sane in omni victima observatum est, cum aliter nullum sacrificium offeratur. Ex quibus utique verbis sermo divinus illud intelligi vult, humanarum animarum pretium, quæ sacrificarentur animalia exhiberi solita esse. Porro autem qui docet brutorum animalium sanguinem, ipsorum esse animam, is nequaquam ea cum rationali **36** atque intelligente substantia, sicut homines commercium habere significat. Constare enim ex ea materia et corporibus, sicut pullulantia omnia plantæque constant. Uno itaque sermone rursus Moses Deum usum inducit, cum ait : « Germinet terra herbam fœni seminantis semen, ut lignum fructiferum ²⁰. » Et eadem rursus ratione : « Producat terra quadrupes, et reptilia, et bestias terræ generatim ²¹. » Ut omnino ejusdem et generis et naturæ et substantiæ bruta esse dicendum sit, cujus et germinantia omnia et plantæ sunt. Proinde neutiquam errare, qui animalia sacrificant. Dictum igitur est etiam Noe, ut comederet carnes, quasi olera agri. Proinde dum nulla præstantior, neque major, neque pretiosior, neque Deo convenientior victima hominibus aderat : sacrificia interim ex animalibus, pro sua ipsorum vita redimenda, et quoddam quasi naturæ propriæ animatum pretium, ipsi Deo reddere illos convenienter oportebat : sicut etiam Dei veteres

¹⁸ Levit. vii, 11, 12. ¹⁹ Levit. iii, 3, 8, 13; iv, 4, 24, 29, 55. ²⁰ Gen. i, 11. ²¹ Ibid. 20.

amici et cultores faciebant, qui venerabilem quamdam, Deoque acceptam, et magnam hostiam, venturam olim ad homines, divino indicante spiritu, tanto ante didicerant, quæ totius mundi expiatio existeret : cujus etiam signa quædam et notas ipsi interea obirent atque perficerent : quippe qui et prophetæ essent, et ejus, quod futurum expectaretur, figuram in se quandam ante gerentes. Ubi autem quod perfectum erat advenit, quemadmodum vaticinia prophetarum prædixerant, priora illa desierunt, et præstantiore verioreque sacrificio illico sublata sunt. Hic autem fuit Christus Dei, is de quo antiquitus, a primis usque temporibus dictum est, quod ad homines esset venturus, atque instar pecudis pro toto genere humano interficiendus, ut apud Isaiam prophetam scriptum legimus, ubi ait : « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente obmutuit ²². Item dicit : « Hic peccata nostra fert, et pro nobis in dolore est : et nos reputavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione : ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et tulit languorem propter iniquitates nostras : disciplina pacis nostræ super eum : livore ejus nos sanati sumus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris : ipse enim peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus. » Similia his, item ²³ Jeremias alter Hebræorum propheta inducta persona Christi palam enuntiat dicens « Ego sicut agnus innocens, qui ducatur ad sacrificandum ²⁴. »

37 Claudit horum prædictiones quasi signum iis imprimens Joannes Baptista, in ipsius Salvatoris nostri adventu. Cum enim illum vidisset, et iis qui aderant indicasset : ut videlicet ipse esset, de quo prophetæ loquerentur, acclamavit : « Ecce agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ²⁵. » Quando igitur secundum testimonia prophetarum inventum est magnum, magnique æstimandum pro redimendis, et Judæis pariter et Græcis pretium, illud videlicet pro toto mundo piaculum, illud pro anima cunctorum hominum sacrificium, illa pro omni macula, et peccato purissima hostia : ille utique agnus Dei, illa Deo accepta, et mundissima ovis : ille agnus, de quo prophetæ tam multa dixerunt, per cujus divinam ac mysticam doctrinam omnes nos, qui de gentibus assumpti sumus, remissionem priorum peccatorum invenimus, ex quo etiam Judæorum quicumque in illo spem habuerint, a Mosis execratione liberantur, merito sane, quando illius memoriam, corporisque ejusdem et sanguinis recordationem quotidie celebrant, et ad longe præstantius, et sacrificium, et munus assumpti sunt, quam illud antiquius fuerit. Quando igitur omnia ita se habent, non amplius fas esse putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quæ utique signa quædam, et imagines, non ipsam veritatem complectuntur. Merito autem ipsorum quoque Judæorum quicumque ad Christum Dei confugiant : si modo

τοῦ κρείττονος καὶ ἀληθοῦς ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ πρόβατον δίκην ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσεσθαι προσαγορευόμενος· ἢ φησι περὶ αὐτοῦ Ἰσαίας ὁ προφήτης· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφρωνος. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία ἐλρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθμεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· αὐτὸς γὰρ ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδ' εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. »

Τὰ ὅμοια τούτοις καὶ Ἱερεμίας ἕτερος Ἑβραίων προφήτης ἐπὶ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκαχὸν ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι. » Ἐπισφραγίζεται τὰς τούτων προβόησεις Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἰδὼν γὰρ αὐτὸν, καὶ τοῖς παρούσιν ἐπιδείξας ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ προφητευόμενος, ἐπεφώνησεν· « Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀφρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρτυρίας εὐρήται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλίδος καὶ ἁμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἀγνὸν πρόβατον, τὸ προφητευόμενον ἀρνίον, οὐ διὰ τῆς ἐνθέου καὶ μυστικῆς διδασκαλίας πάντες ἡμεῖς οἱ ἐξ ἐθνῶν τὴν ἄφρσιν τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων εὐράμεθα, διὸ καὶ Ἰουδαίων οἱ εἰς αὐτὸν ἡλιπικότες ἐλευθεροὶ τῆς Μωσέως ἀφίενται κατάρας, εἰκότως τὴν τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος τὴν ὑπόμνησιν ὀσημέραι ἐπιτελοῦντες, καὶ τῆς κρείττονος ἢ κατὰ τοὺς παλαιοὺς θυσίας τε καὶ ἱερουργίας ἡξυμένοι, οὐκ ἔθ' ὅσιν ἠγοῦμεθα καταπίπτειν ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῆ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα. Εἰκότως δὲ καὶ αὐτῶν Ἰουδαίων οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καταπεφευγότες, εἰ μηκέτι τῶν Μωσέως ἐπιστρέφονται παραγγελμάτων, κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην βιοῦντες, τῆς ὑπὸ Μωσέως ὠρισμένης ἐκτός ἂν εἶεν κατάρας· ἅτε δὴ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ οὐ μόνον τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῇ παραβάσει τῶν Μωσέως ἐντολῶν κατάραν εἰς αὐτὸν ἀνειληφότος. Γέγονεν οὖν ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ἁμαρτία καὶ κατάρα· ἁμαρτία μὲν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτωλῶν τοῦ κόσμου, κατάρα δ' ὑπὲρ τῶν ἐμμενόντων πᾶσι τοῖς ἐγγεγραμμένοις ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ. Διὸ φησιν ὁ Ἀπόστολος· Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Καὶ, « Τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε. » Τί γὰρ οὐκ ἔμελλε γίνεσθαι τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον, τὸ τῶν ἁμαρτωλῶν ἀντίψυχον, ὃ δὴ καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀρνίον ἀγόμενον τοῦ θύεσθαι, ταῦτά τε πάντα ὑπὲρ ἡμῶν

²² Isa. LIII, 7. ²³ Ibid. 4-9. ²⁴ Jer. XI, 19. ²⁵ Joan. I, 29.

καὶ δι' ἡμᾶς ; Ὅθεν οἱ μὲν παλαιοὶ καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες εἰκότως, ἀποστὰς τῶν χρεϊττόνων, τοῖς συμβόλοις προτανεῖχον. Ὡς καὶ τοῦτο αὐτὸ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν διδάσκει, λέγων· « Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ὑμεῖς ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Ἡμεῖς δὲ, τὰ ἀληθῆ καὶ τῶν εἰκόνων τὰ ἀρχέτυπα διὰ τῆς μυστηριώδους οικονομίας τοῦ Χριστοῦ παρειληφότες, οὐκ ἔτι τῶν παλαιῶν δεησόμεθα. Μόνος δ' οὖν αὐτὸς τῶν πώποτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προκόσμιος, καὶ ἀρχιερεὺς πάσης νοερᾶς καὶ λογικῆς κτίσεως, τὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ, οἷα πρόβατον καὶ ἀμνὸν ἐκ τῆς ἀνθρώπων ἀφορίας ἀγέλης, τοῦτε τε ἐπιγράψας τὰς πάντων ἡμῶν ἁμαρτίας, καὶ τὴν κατάραν γε αὐτῷ, τὴν ἐν τῷ Μωσέως νόμῳ προστετιμημένην, περιάψας (ἔτι δὴ Μωσέως ἀνειπόντος· « Ἐπικατάρτος πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου »), τοῦτο πέποιθεν αὐτὸς δι' ἡμᾶς γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ δὴ καὶ ἁμαρτίαν αὐτὸν δι' ἡμᾶς ποιήσας· « ἐπεὶ τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησε, » πάσας τε αὐτῷ δι' ἡμᾶς τὰς ἡμῖν ἐπληρημένας τιμωρίας ἐπιθεῖς, δεσμὰ καὶ ἀτιμίας καὶ ὕβρεις, μάστιγὰς τε καὶ ἐκτόπους πληγὰς, καὶ ἐπὶ πᾶσιν τὸ τῆς κατάρας τρόπιον. Μετὰ δὴ πάντα οἶόν τι θαυμάσιον θῦμα, καὶ σφάγιον ἐξαιρετον τῷ Πατρὶ καλλιερησάμενος, ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἡμῶν ἀνήνεγκε σωτηρίας, μνήμην καὶ ἡμῖν παραβούς, ἀντὶ θυσίας τῷ Θεῷ διηνεκῶς προσφέρειν. Τοῦτο καὶ προφητῶν ὁ θαυμασιος Δαβὶδ θεῖον Πνεύματι τὸ μέλλον προλαβὼν ἐθέσπισεν, εἰπὼν· « Ὑπομένων ὑπέμεινα τὸν Κύριον, καὶ προσέσχε μοι· καὶ εἰσέκουσε τῆς δεησεώς μου, καὶ ἀνήνεγέ με ἐκ λάκκων ταιλαιπωρίας, καὶ ἀπὸ πηλοῦ ἰλίου· καὶ ἔστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, κατεύθυνε τὰ διαβήματά μου, καὶ ἐνέβαλεν εἰς τὸ στόμα μου ἄσμα καινὸν, ὕμνον τῷ Θεῷ ἡμῶν. » Καὶ τί τὸ καινὸν ἄσμα τυγχάνει, διασαφεῖ, λέγων ἐξῆς· « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι· ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠδύκησας. Τότε εἶπον· Ἰδοὺ ἤκω. Ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἐβουλήθην. » Καὶ ἐπιλέγει· « Εὐήγγελισάμην δικαιοσύνην ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » Ἀντικρὺς ἀντὶ τῶν πάλαι θυσῶν καὶ ὀλοκαυτωμάτων τὴν ἑνσαρκον τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τὸ καταρτίσθην αὐτοῦ σῶμα προσενηγέσθαι τῷ Θεῷ διδάσκει, τοῦτό τε αὐτὸ τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ εὐαγγελίζεται, ὡς ἂν μέγα μυστήριον ἐν κεφαλίδι βιβλίου τῇ προφητικῇ ζωῇ προαναπεφωνημένον. Τοῦτου ὄντα τοῦ θύματος τὴν μνήμην ἐπὶ τραπέζης ἐκτελεῖν διὰ συμβόλων, τῷ τε σώματι αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος κατὰ θεσμὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης παρειληφότες, πάλιν ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ καιδεσόμεθα λέγειν· « Ἦτολμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιθόντων με. Ἐλίπανα ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡς κράτιστον. » Διάρρηθην γοῦν ἐν τούτοις καὶ τὸ μυστικὸν σημαίνε-

²⁶ Gal. iii, 13. ²⁷ II Cor. v, 21. ²⁸ Luc. x, 24. ²⁹ Deut. xxi, 23.

Deo nostro ³⁹. » Quod porro sit hoc novum cantium declarat deinceps ubi ait : « Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi : holocausta et pro peccato non probasti ; tunc dixi, ecce venio. In capite libri scriptum est de me, ut facerem, Deus, voluntatem tuam, volui ⁴⁰, » et adjungit : « Annuntiavi justitiam in Ecclesia magna ⁴¹. » Sic plane docens pro antiquis sacrificiis et holocaustis, Christi adventum per assumptionem humani **39** corporis, ejusque corpus perfectum, Deo oblatum esse : ipsumque hoc Ecclesie sue nuntiat cum gaudio tanquam ingens mysterium, quod prophetica voce in capite libri propositum expressumque sit. Cum ergo hujus sacrificii memoriam signis quibusdam in mensa celebrandam, corporisque item illius, salutarisque sanguinis, ut novi Testamenti institutum habet, acceperimus : rursus a propheta David instruiamur ad dicendum : « Parasti in conspectu meo mensam contra eos qui affligunt me. Pingue fecisti in oleo caput meum, et calix tuus inebrians quam præstantissimus ⁴². » Palam igitur in his mysticam significat unctionem, et horrorem afferentia mensæ Christi sacrificia, quibus operantes, incruentitas et rationales eique suaves victimas, in tota vita supremo Deo offerre, per eminentissimum omnium ipsius pontificem, edocti sumus. Hoc ipsum magnus quoque propheta Isaias mirabiliter divino Spiritu indicante providit, et antequam feret prædicavit ; dicit igitur sic : « Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles ⁴³. » Et quænam hæc sint res mirabiles, plane deinceps ostendit dicens : « Faciet Dominus Sabaoth convivium omnibus gentibus : bibent lætitiâ, bibent vinum : ungentur unguento in monte illo ; trade hæc omnia gentibus. Consilium enim hoc in omnes gentes ⁴⁴. » Hujusmodi sane erant Isaiæ mirabilia, quæ bonæ cujusdam fragrantie, unguentique unctionem, non Israel, sed omnibus gentibus promittebant : ex quo non immerito propter unguenti unctionem Christianorum appellationem consecutæ sunt, sed vini quoque lætitiâ gentibus vaticinatur in eo, Novi Testamenti, quod a Christo conditum est, mysterium, subobscurè significans : quod sane apud omnes gentes in præsentem tempore perspicue celebratur. Porro has rursus incorporeas intelligentiaque præditas hostias prophetica nuntiant oracula, sic quodam loco habentia : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis, et eruam te, et glorificabis me ⁴⁵. » Et rursus : « Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum ⁴⁶. » Item alibi : « Sacrificium Deo, spiritus contritus ⁴⁷. » Hæc igitur omnia, quæ ab initio divinitus prædicta sunt, in præsentem tempore per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam **40** ab omnibus gentibus celebrantur, prophetice voci

ται χρίσμα, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς Χριστοῦ τραπέζης θύματα, δι' ὧν καλλιεροῦντες, τὰς ἀνάιμους καὶ λογικὰς αὐτῷ τε προσηγεῖς θυσίας διὰ παντὸς βίου τῷ ἐπὶ πάντων προσφέρειν Θεῷ διὰ τοῦ πάντων ἀνωτάτου ἀρχιερέως αὐτοῦ δεδιδάγμεθα. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ Ἡσαίας ὁ μέγας προφήτης θαυμαστῶς τῷ θεῷ Πνεύματι προέγνω τε καὶ προανεφώνησε. Λέγει ὁ οὖν ὧδε καὶ αὐτός· « Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πρᾶγματα. » Καὶ τίνα ταῦτα ὡς ἀληθῶς θαυμάσια, διασαφεῖ, λέγων ἐξῆς· « Ποιήσει Κύριος Σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον, χρύσσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τοῦτου. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τοιαῦτά τίνα ἦν καὶ τὰ Ἡσαίου θαυμάσια, εὐδιδίας ἀγαθῆς καὶ μύρων χρίσιν, οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγελλόμενα· ὅθεν εἰκότως παρὰ τὴν τοῦ μύρου χρίσιν καὶ τῆς Χριστιανῶν ἡξιώθησαν προσσηγορίας. Ἄλλα καὶ οἶνον τοῖς ἔθνεσιν εὐφροσύνην θεσπίζει, τὸ τῆς Καινῆς τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης μυστήριον αἰνιττόμενος, ὃ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐκτελεῖται. Ταύτας δὲ πάλιν τὰς ἀσωμάτους, καὶ νοεράς θυσίας τὰ προφητικὰ κηρύττει λόγια, ὧδε πη περιέχοντα· « Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλῃσαι με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελουμαί σε, καὶ δοξάσεις με. » Καὶ πάλιν· « Ἐπαρσὶν τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή. » Καὶ αὖθις· « Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον. » Ταῦτα δὲ ὅν πάντα, ἐξ αἰῶνος τεθεσπισμένα διὰ τῆς εὐαγγελικῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν πρὸς ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐκτελεῖται, ἀληθείας ἐπιμαρτυροῦσης τῇ προφητικῇ φωνῇ, δι' ἧς, τὰς κατὰ Μαυσοῦσα θυσίας ὁ Θεὸς παραιτησάμενος, τὸ μέλλον εἶσεσθαι καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς θεσπίζει, λέγων· « Δίτι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὄνοματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ. » Θύομεν δὴ τα τοιγαροῦν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως· θύομεν τὸ ἐνθεον, καὶ σεμνὸν, καὶ ἱεροπρεπὲς θύμα· θύομεν καινῶς κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην τὴν καθαρὰν θυσίαν. « Θυσία δὲ τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον » εἴρηται· « καρδίαν γοῦν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. » Καὶ δὴ καὶ θυμιῶμεν τὸ προφητικὸν θυμίαμα, ἐν παντὶ τόπῳ προσκομίζοντες αὐτῷ τὸν εὐώδη καρπὸν τῆς παναρέτου θεολογίας, διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν εὐχῶν ἀναφέροντες. Τοῦτό τοι καὶ ἄλλος διδάσκει προφήτης, ὁ φήσας· « Γενθήτω ἡ προσευχὴ μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου. » Οὐκοῦν καὶ θύομεν, καὶ θυμιῶμεν· τοτὲ μὲν τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου θύματος, κατὰ τὰ πρὸς αὐτοῦ παραδοθέντα μυστήρια ἐπιτελοῦντες, καὶ τὴν ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν εὐχαριστίαν δι' εὐσεβῶν ὕμνων τε καὶ εὐχῶν τῷ Θεῷ προσκομίζοντες· τοτὲ δὲ σφᾶς αὐτοὺς ὄλων (1) καθιεροῦντες αὐτῷ, καὶ τῷ γε ἀρχιερεῖ

³⁹ Psal. xxxix, 2-4. ⁴⁰ Ibid. 7-9. ⁴¹ Ibid. 10. ⁴² Psal. xlii, 5. ⁴³ Isa. xxi, 4. ⁴⁴ Ibid. 6, 7.

⁴⁵ Psal. xlix, 14, 15. ⁴⁶ Psal. cxl, 2. ⁴⁷ Psal. l, 9.

(1) Forte legendum ὄλους vel ὄλωσ. Edit. Patrol.

αὐτοῦ Λόγῳ, αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ ἀνακειμένοι. Ἀπὸ πάσης μὲν αἰσχουργίας τὸ σῶμα ἔγραντον καὶ ἀμίαντον αὐτῷ φυλάττειν ἄσκοῦμεν, παντὸς δὲ πάθους καὶ κηλίδος ἀπάσης τῆς ἀπὸ κακίας κεκαθαρμένην τὴν διάνοιαν αὐτῷ προσκομίζομεν, λογισμοῖς τε ἀδιακώτοις, καὶ διαθέσει ἀνυποκρίτῳ, δόγμασι τε ἀληθείας εὐσεβοῦμεν αὐτόν. Ἀρεστὰ γὰρ αὐτῷ ταῦτα εἶναι μᾶλλον ἢ θυσῶν πλῆθος αἵματι, καὶ καπνῷ, καὶ κνίσσαις ἐπιτελουμένων, πεπαιδευμένα.

A testimonium afferente veritate, per quam vocem Deus, Mosaicis rejectis sacrificiis, quod futurum erat nostrum ipsorum institutum, divinitus nuntiat, dicens : « Quoniam ab ortu solis usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda ». » Sacrificamus igitur Deo altissimo sacrificium laudis : sacrificamus Deo plenum, et horrorem asserens, et sacrosanctum sacrificium,

sacrificamus novo more, secundum Novum Testamentum, hostiam mundam. At sacrificium Deo, spiritus contritus dictus est : cor igitur contritum et humiliatum Deus non despiciet. Jamque etiam incendimus propheticum illum odorem in omni loco, et offerimus ei bene olentem fructum omni virtute abundantis theologiæ, hoc ipsum orationibus ad eum directis facientes Quod sane ipsum alius quoque docet propheta, qui ait : « Fiat oratio mea sicut incensum in conspectu tuo ». » Igitur et sacrificamus et incendimus, alias quidem memoriam magni illius sacrificii, secundum ea, quæ ab ipso tradita sunt, mysteria celebrantes, et gratias Deo pro salute nostra agentes, religiososque hymnos et orationes sanctas illi offerentes : alias nosipsos totos ei consecrantes, ejusque pontifici, ipsi utique verbo, corpore, animoque dicantes. Proinde ab omni obscœnitate corpus intactum atque immaculatum eidem conservare studemus, omnique affectu, atque omni fœditate, quæ a malitia proficiscatur, purgatam mentem illi reddimus, cogitationibusque sinceris, et affectione non ficta, veritatisque decretis illum colimus. Grata enim illi hæc esse magis quam hostiarum magnum numerum, quarum sanguine et fumo et nidore operemur, edocti sumus.

* Malach. 1, 11. ** Psal. cXL, 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ΔΕΥΤΕΡΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΥΤΕΡῳ ΣΥΓ- Β
ΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

41 HÆC INSUNT IN SECUNDO LIBRO
EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO
DEMONSTRATIONIS.

ΠΡΟΟΙΜ.— Ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν μηδὲ μάτην τὰς παρ'
'Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπου-
δῆς περιέπομεν.

PROOEM.— Quod non casu, neque temere prophe-
ticos Hebræorum libros, omni studio complexi su-
mus.

ΚΕΦ. Α'. Ὅπως τὰ χρηστότερα περὶ ἡμῶν τῶν
ἄλλοφύλων ἔθνῶν προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς
προφήται ἐκήρυττον.

CAP. I. Quæmadmodum meliora de nobis externis
gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntia-
verunt.

- α. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
- β. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.
- γ. Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.
- δ. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
- ε. Ἀπὸ τοῦ κα' ψαλμοῦ.

1. A Genesi.
2. Ab eadem.
3. Ab eadem.
4. A Deuteronomio.
5. A XXI psalmo.

6. A XLVI psalmo.
7. Ab LXXXV psalmo.
8. A XCV psalmo.
9. A Zacharia.
10. Ab Isaia.
11. Item.

CAP. II. *Quemadmodum idem fore ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.*

12. A II psalmo.
13. A LXXI psalmo.
14. A XCVII psalmo.
15. A Genesi.
16. A Sophonia.
17. Ab eodem.
18. A Zacharia.
19. Ab Isaia.
20. Ab eodem.
21. Item.
22. Itidem.
23. Itidem ab eodem.

CAP. III. *Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.*

24. A Jeremia.
25. Ab eodem.
26. Ab eodem.
27. A Michæa.
28. A Zacharia.
29. A Malachia.
30. Ab Isaia.
31. Ab eodem.
32. Similiter.
33. Item.
34. Item.
35. Item.

CAP. IV. *Quod non in omnem gentem Judæorum, sed in paucos Judæos, quæ ad divinas promissiones spectant, pervenerint.*

36. Ab Isaia.
37. Ab eodem.
38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, ab eodem similiter.
50. A Michæa.
51. Ab eodem.
52. A Sophonia.
53. A Zacharia.
54. A Jeremia.
55. Ab eodem.
56. Ab Ezechiele.
57. Ab eodem.
58. Ab eodem.
59. Ab eodem.
60. Ab eodem.

- ζ'. Από τοῦ μζ' ψαλμοῦ.
ζι'. Από τοῦ πε' ψαλμοῦ.
η'. Από τοῦ λς' ψαλμοῦ.
θ'. Από τοῦ Ζαχαρίου.
ι'. Από τοῦ Ἡσαίου.
ια'. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Β'. Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ τὴν τοῦ πάλαι παρ' Ἑβραίοις μόνου γνωσκομένου Θεοῦ γνώσιν τε καὶ εὐσεβείαν πάντα τὰ ἔθνη μαθήσεσθαι προσθέσειον.

- ιβ'. Από τοῦ β' ψαλμοῦ.
ιγ'. Από τοῦ σα' ψαλμοῦ.
ιδ'. Από τοῦ λζ' ψαλμοῦ.
ιε'. Από τῆς Γενέσεως.
ις'. Από τοῦ Σοφοκίου.
ιζ'. Από τοῦ αὐτοῦ.
ιη'. Από τοῦ Ζαχαρίου.
ιθ'. Από τοῦ Ἡσαίου.
κ'. Από τοῦ αὐτοῦ.
κα'. Ὁμοίως.
κβ'. Ὁμοίως.
κγ'. Ὁμοίως ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Γ'. Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλίσει, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γερομένη, ἀπόπτωσις ἐμελλεν εἶσεσθαι τῆς κατὰ Θεοῦ εὐσεβείας τῶ Ἰουδαίων ἔθνεσι.

- κδ'. Από τοῦ Ἰερემίου.
κε'. Από τοῦ αὐτοῦ.
κς'. Από τοῦ αὐτοῦ.
κζ'. Από τοῦ Μιχαίου.
κη'. Από τοῦ Ζαχαρίου.
κθ'. Από τοῦ Μαλαχίου.
λ'. Από τοῦ Ἡσαίου.
λα'. Από τοῦ αὐτοῦ.
λβ'. Ὁμοίως.
λγ'. Ὁμοίως.
λδ'. Ὁμοίως.
λε'. Ὁμοίως.

ΚΕΦ. Δ'. Ὅτι μὴ εἰς ἅπαν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν διήκει τὰ τῶν θείων ἐπιτηδεύων.

- λς'. Από τοῦ Ἡσαίου.
λε'. Από τοῦ αὐτοῦ.
λη', λθ', μ', μα', μβ', μγ', μδ', με', μς', μζ', μη', μθ'. Από τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως.
ν'. Από τοῦ Μιχαίου.
να'. Από τοῦ αὐτοῦ.
νβ'. Από τοῦ Σοφοκίου.
νγ'. Από τοῦ Ζαχαρίου.
νδ'. Από τοῦ Ἰερემίου.
νε'. Από τοῦ αὐτοῦ.
νς'. Από τοῦ Ἐζεκιήλου.
νζ'. Από τοῦ αὐτοῦ.
νη'. Από τοῦ αὐτοῦ.
νθ'. Από τοῦ αὐτοῦ.
ξ'. Από τοῦ αὐτοῦ.

43 PROCEMIUM.

Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.

Cum veræ pietatis rationem, quæ omnibus hominibus per Evangelicam doctrinam proposita est, et vivendi in Christo institutum, Libro priore tractaverim, necnon in medio posuerim, ac, ni fallor, persuaserim, ut fieri nullo modo potuerit, ut omnes gentes, etiam si voluissent, ex legibus Judæorum viverent : jam nunc ad propheticarum vocum testimonia revertor, paulo altius orationis initium sumens, ut sic eos, qui ad circumcisionem pertinentes nos accusant, abundantius pleniusque re-

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἄ Ὅτι μὴ ὡς ἐτυχεν, μηδὲ μάτην τὰς παρ' Ἑβραίοις προφητικὰς βίβλους διὰ πάσης σπουδῆς περιέποιμεν.

Τὸν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἅπασιν ἀνθρώποις προθεβλημένον τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τρόπον, καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πολιτείαν διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τοῦτου Συγγράμματι, παραστήσας τε, καὶ, ὡς οἶμαι, πείσας, ὅτι μὴδὲ βουλομένοις δυνατὸν ἦν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατὰ τὰ Ἰουδαίων νόμιμα ζῆν· αὐθις ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνωθεν ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον, ἐπάνειμι ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν προφητικῶν φωνῶν μαρτυρίας πρὸς τοὺς ἡμῶν κατηγοροὺς τῶν ἐκ περιτομῆς θαψιλεστέρων τῆν ἀπόκρισιν ποιησόμενος. Ἐπεὶ μηδαμῶς ἡμῖν

μετῖναι ἔρασαν τῶν παρ' αὐτοῖς ἀναγράφτων ἐπαγγελιῶν· αὐτῶν γὰρ καὶ τοὺς προφήτας γεγονέναι, αὐτοῖς καὶ Χριστὸν, ἢν δὴ φιλῶν ἀποκαλεῖν Σωτῆρα καὶ λυτρωτὴν κηρύττεσθαι· αὐτοῖς καὶ τὰς ἀναγράφτους ὑποσχεσεις προσδοκᾶν ἀποδοθῆσεσθαι· ἡμᾶς δὲ περιτοὺς τούτων ὑπάρχειν, οἷα τὸ γένος ἀλλοφύλουσ ὄντας, οἷς τὰ χεῖριστα διὰ πασῶν τῶν προφητειῶν θεοπέριζεσθαι. Πρὸς δὴ οὖν ταῦτα, φέρε, ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτοῖς προφητικῶν βιβλίων τὴν πρὸς σὺς ἀπάντησιν ποιησώμεθα. Τὸ μὲν οὖν αὐτοῖς ἐπηγγέλλαι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ λύτρωσιν τῷ Ἰσραὴλ κηρύττειν, οὐδ' ἂν ἡμεῖς ἀρνηθῆμεν, ὁμολογουμένως διὰ πάσης αὐτῶν Γραφῆς προδήλως τούτου παρισταμένου· τοῦ γε μὴν ἀποκλείειν τὰ ἔθνη τῶν ἐπὶ τῷ Χριστῷ προσδοκωμένων ἀγαθῶν, ὡσὰν μόνῳ τῷ Ἰσραὴλ, οὐχὶ δὲ καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελλμένων, οὐκέτι δίκαιον αὐτοῖς συγχωρεῖν, παρὰ τὴν τῶν θείων Γραφῶν τοῦτο φάσκει μαρτυρίαν.

quasi ab iis quæ uni Israel, non autem etiam gentibus promissa sint, non item æque justeque illis est concedendum : utpote cum hoc illi præter divinorum librorum auctoritatem jactent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως τὰ χρηστότερα περὶ ἡμῶν τῶν ἀλλοφύλων ἔθνων προλαβόντες οἱ παρ' αὐτοῖς προφῆται ἐκήρυττον.

Πρῶτον οὖν, ἐπειδὴ περ αὐτοὶ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν χρηστότερας φωνὰς ἀναλέγεσθαι εἰώθασιν, καὶ ταύτας διὰ σόματος ἀπομνημονεύειν, ἀντιπαρασῶμεν αὐτοῖς τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητειῶν ἀποδείξεις, παριστώσας, ὡς ἄρα μυρία ὄσαι προβήσεις ἀγαθὰ καὶ σωτήρια πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐθέσπιζον, καὶ ὡς οὐδ' ἄλλως ἔρασκον ἀποτελεσθῆσεσθαι τὰ ἐπηγγελλόμενα τοῖς ἔθνεσιν ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Στήσαντες δὲ ἐνταῦθα τὸν λόγον, ἀποδειχότες ἂν εἴημεν, ὡς οὐ μᾶλλον ἐκεῖνοις φάναι χρῆν ἢ ἡμῖν τὴν ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ προσδοκίαν ἀρμόττειν. Ἰσορροποῦ δὲ Ἰουδαίους καὶ Ἕλλησι τῆς τῶν ἐπηγγελλόμενων ἐλπίδος ἀποδειχθείσης, ὡς κατὰ τοῦτο μὴδὲν τῶν ἐκ περιτομῆς λείπεσθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένους, ἐκ περιουσίας ἐξῆς ἐλέξομεν, ὡς ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσει, ἀπόπτωσιν παντελεῖ καὶ ἀποβολῆν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους τὰ θεῖα προαναφωεῖ λόγια, βραχείαι μόνους αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ λεπτοῖς τὰ χρηστότερα θεσπιζόντα, καὶ ὡς ἐλώσεται αὐτῶν ἡ πόλις αὐτῷ ἱερῷ· πάντα τε τὰ σεμνὰ καθαιρεθῆσεσθαι δηλοῦντα, ἃ καὶ ἔργους πέφηνε δεδηλωμένα. Πῶς δ' ὕφ' ἐν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λύτρωσιν κακῶν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἀγαθῶν ἀπολαυσιν, ἔμπαλιν τε στήρησιν ἀγαθῶν, καὶ ἀπόπτωσιν τῆς τοῦ Θεοῦ εὐσεβείας θεσπιζουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν διευκρινήσομεν. Τέως δὲ ἐπίλωμεν ἐπὶ τὸ πρῶτον, ὀλίγα τινὰ εἰς ἀπόδειξιν τῶν εἰρημῶν ἀπὸ μυρίων ὄσων προφητειῶν ἀναλεξάμενοι. Ἐπεὶ τοίνυν αὐτοὶ περὶ ἑαυτῶν χρηστότερας προφητείας προβάλλεσθαι ἡμῖν εἰώθασιν, ὡσὰν αὐτοῖς μόνους ὑπεσχημένων τῶν προὔπηργμένων, ὧρα καὶ ἡμᾶς ἀντιπαραγαγεῖν, καὶ ἀντιθεῖναι αὐτοῖς τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν ἐπιγγελίας, ὡς πῶς παρὰ τοῖς αὐτῶν προφήταις φερομένης.

cas, quæ meliores habentur de seipsis prophetias, nobis solent obijcere, tanquam ii, qui ea, quæ ante-

A fellam. Quoniam igitur dicere solent, earum promissionum, quæ in suis ipsorum libris aperte descriptæ habentur, nullo modo nos esse participes : suos enim fuisse prophetas, sibi ipsis Christum nuntiari, quem libenter et Salvatorem et Redemptorem vocant : sibi ipsis promissiones illas, quas aperte descriptas habent, exhibendas atque reddendas exspectari : nos autem justo ipsorum numero supervacaneos accedere, utpote qui genere sinus diverso, et quibus quasi externis, deterrima in omnibus prophetiis responsa sint : jam nunc his obviam ex ipsorum prophetis libris eamus. Quod igitur apud illos promissum exstet, Christum Dei, ejusque adventum redemptionem Israel nuntiari, inficiaturi ne nos quidem sumus : quippe cum ab-

B que controversia in omnibus illorum scriptis hōpalam inveniri constet : ut autem gentes ab iis, quæ in Christo exspectantur bonis, excludant :

44. CAPUT I.

Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntiaverant.

Primum igitur, quoniam pro seipsis meliores optabilioresque voces colligere solent, et eas assidue crebroque jactare, hisce opponamus eas, quæ in illorum prophetiis exstant de gentibus demonstrationes, quæ palam proponunt, innumerabilia esse vaticinia, quibus bona et salutaria cunctis gentibus futura nuntientur : nec aliter dicantur ea, quæ gentibus promissa sunt, exitum esse, quam per unum Christi adventum habitura. Quem quidem locum ubi dicendo absolverimus, tum illud nobis demonstrandum erit, non illis magis, dicendum esse, expectationem Christi Dei convenire, quam nobis. Ubi vero spes promissorum, paris momenti et Judæis et Græcis ostensa fuerit, quodque in hoc, iis qui ex Circumcisione assumendi sint, nihil ii qui ex gentibus salutem exspectant, sint concessuri : tum in iis, quæ sequenter uberius, et quasi copia quadam proveci demonstrabimus, quemadmodum in adventu Christi, gentiumque vocatione, casuram penitus totamque abjiciendam esse Judæorum nationem, divina prædicunt oracula : et quod paucis duntaxat ipsorum, et facile numerabilibus, meliora illa promittunt, illorumque urbem significant, una cum templo esse capiendam, cunctaque illa severiorem quemdam postulantia cultum, auferenda. Quod quidem ipsum jam reipsa vere prædictum fuisse apparet. Quomodo vero una eademque ratione in ipso Christi adventu, liberationem a malis ipsi Israel, bonorumque perceptionem, et rursus bonorum ademptionem, ruinamque religionis futuram, Libri sancti significant, suo tempore planum faciemus. Nunc autem ad primum revertemur, si pauca quædam ex innumerabilibus prophetiis, ad demonstranda ea, quæ dicta sunt, collegerimus. Quoniam igitur

cesserint beneficia soli susceperint, tempus jam est, contra illos adducere, illisque opponere ea, quæ ipsi quoque gentibus promissa sunt, quæ videlicet apud prophetas ipsorum feruntur. Hoc autem sic fiet.

45 I. A Genesi. — *Quemadmodum benedicentur gentes terræ, in modum similem appellationis Abraham.* A

Dixitque Dominus : « Non celabo ego Abraham puerum meum, quæ faciam. Est autem Abraham futurus in gentem magnam et multam. Et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴¹. » Occultum multosque latens mysterium, non se occultaturum aut oraculum, sed amico Dei indicaturum. Id autem erat de benedictione omnium gentium, quod olim quidem latebat, eo quod Abraham temporibus omnes gentes infando superstitionis errore tenerentur : nunc autem id in apertum prodiit, cum illæ per evangelicam Salvatoris nostri doctrinam, eundem cum Abrahamo divini cultus ritum servantes, ejusdem cum illo benedictionis participes existunt. Quemadmodum vero fieri nullo modo posset, ut ex legibus a Mose positis, gentes universæ vivendi normam acciperent, plenissime libro superiore disseruimus, ne quis forte suspicetur de advenis, qui apud Judæos degebant, illud fuisse prolatum oraculum. Itaque cum in eodem probaverimus, quod iis solis, qui per Christum de cunctis gentibus assumantur, benedictio omnium gentium Abraham divinitus reddita, convenire possit : studiosos lectores ex hoc loco, ad illa remittimus.

II. Ab eadem. — *Quemadmodum benedicentur omnes gentes terræ in eo semine, quod progressurum est de subole Isaac.*

Dominus autem ad Isaac respondens, post alia etiam hæc dicit : « Et confirmabo jusjurandum meum Abrahamæ patri tuo, et multiplicabo semen tuum, sicut stellas cæli, et dabo semini tuo omnem terram hanc, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ⁴². » Dominus et Salvator noster Jesus, qui Christus est Dei, ex semine Isaac natus et ratione humani corporis, in quo omnibus gentibus terræ benedicitur, quæ ab illo communem universi Dæum edoctæ sunt, didiceruntque item, Dei amicis viris benedicere. Ex quo vicissim ipsis quoque benedicitur, quæ in hoc videlicet eundem cum iis, quibus ipsæ benedixerint, benedictionis fructum percipiunt, quemadmodum Dei ad Abraham responsum habet : « Qui tibi benedicunt, eis benedictum est. »

46 III. Ab eadem. — *De plurimis gentibus, gentiumque collectionibus, quæ ex Jacob constituentur, quamvis sola Judaica gens ab eo projecta sit.*

Dixit autem illi Deus : (constat autem dixisse Jacob) « Ego Dominus Deus ; cresce et multiplicare : gentes et congregationes gentium ex te erunt⁴³. » Ex eo quidem quod apparet, ac perspicuum est, una dumtaxat Judaica gens ab Jacob exstitit. Quoniam modo igitur verum sit oraculum, quod numero

A' Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς εὐλογηθήσονται τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἀβραάμ προσσηγορίας.

Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν : « Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου, ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραάμ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Κρύφιον καὶ λεληθὸς τοὺς πολλοὺς μυστήριον μὴ κρύψαι φησὶν ὁ χρησμός, ἀποκαλύψει δὲ τῷ θεοφιλεῖ. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εὐλογίας, ἃ πάλαι μὲν κέκρυπτο, διὰ τὸ πάντα τὰ ἔθνη κατὰ τοὺς τοῦ Ἀβραάμ χρόνους ἀπάτω πλάνῃ δεισιδαιμονίας κεκρατήσθαι· νυνὶ δὲ τοῦτο καθ' ἡμᾶς ἀναπέφανται, ὅτε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸν αὐτὸν τῷ Ἀβραάμ θεοσεβούντα τρόπον τῆς ἰσῆς αὐτῷ μετέχει εὐλογίας. « Ὅτι δ' οὐχ οἶόν τε ἦν κατὰ τὴν Μωσῆως νομοθεσίαν πολιτεύεσθαι πάντα τὰ ἔθνη, πληρέστατα ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διειλήφαμεν, ὡς ἂν μὴ τις ὑπολάβοι περὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίως προσηλύτων εἰρησθαι τὸ λόγιον. Ἐν ταύτῳ δὲ συστήσαντες, ὅτι μόνοις τοῖς διὰ Χριστοῦ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐφαρμόζοι ἂν ἡ πρὸς τὸν Ἀβραάμ θεοπισθεῖσα περὶ πάντων τῶν ἐθνῶν εὐλογία, τοὺς φιλομαθεῖς ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν ἀναπέμψομεν.

B' Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς εὐλογηθήσονται πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς ἐπὶ τῷ προσλευσομένῳ ἐκ διαδοχῆς τοῦ Ἰσαὰκ σπέρματι.

Ὁ δὲ Κύριος τῷ Ἰσαὰκ χρηματίζων μεθ' ἑτερα, καὶ ταῦτά φησιν : « Καὶ στήσω τὸν ὄρκον μου Ἀβραάμ τῷ πατρὶ σου, καὶ πληθύνω τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ δώσω τῷ σπέρματι σου πᾶσαν τὴν γῆν ταύτην· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματι σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ σπέρματος Ἰσαὰκ γέγονε τὸ κατὰ σάρκα, ἐν ᾧ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὐλογεῖται, μαθόντα δι' αὐτοῦ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν, καὶ παιδευθέντα πάλιν δι' αὐτοῦ τοὺς θεοφιλεῖς ἄνδρας εὐλογεῖν. Διὸ καὶ ἀντευλογεῖται τῆς ἰσῆς τοῖς ὑπ' αὐτῶν εὐλογουμένοις ἀπολαύοντα εὐλογίας, κατὰ τὸν φησαντα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ λόγον : « Οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται. »

D Γ' Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Περὶ πλείστων ἐθνῶν, καὶ συναγωγῶν ἐθνῶν, τῶν ἐξ Ἰακώβ συστησομένων, καίτοι μόνου τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐξ αὐτοῦ προελλυθέντος.

Εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς (ἄλλον δὲ, ὅτι τῷ Ἰακώβ) : « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· αὐξάνου καὶ πληθύνου εἰς ἔθνη, καὶ συναγωγὰς ἐθνῶν ἐκ σοῦ ἔσονται. » Κατὰ μὲν τὸ προφανές, ἐν ἔθνος μόνον τὸ Ἰουδαίων ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ συνέστη. Πῶς οὖν ἀληθεῖς ἂν πληθυντικῶς λέγων ὁ χρησμός ; Ἐπεὶ δὲ ὁ Χριστὸς τοῦ

⁴¹ Gen. xviii, 17-18. ⁴² Gen. xxvi, 3-4. ⁴³ Gen. xxxv, 11.

Θεοῦ, ἐκ σπέρματος Ἰακώβ γενόμενος, πολλὰς συναγωγὰς ἔθνῶν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ συνεκρότησε διδασκαλίας, εἰκότως εἰς αὐτὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ τῆς προφητείας τέλους τετύχηκεν ἤδη πρότερον, καὶ εἰσαυθὺς ἐτι μᾶλλον τεύζεται.

Δ'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Δήλωσις τῆς κατὰ Θεὸν εὐφροσύνης τῶν ἔθνῶν.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοί, ἕμα αὐτῶ, καὶ προσκυνήσατε αὐτῶ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνιχυσάτωσαν αὐτοὺς πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Ἀντὶ τοῦ, « Εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, » ὁ Ἀκύλας· « Ἐνοπήσατε, φησὶν, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· καὶ Θεοδοτίων· « Ἀγαλλιᾶσθε, ἔθνη, λαὸς αὐτοῦ. »

Ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'. — Ὅς τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων ἐπιστροφή ἐστὶ πρὸς τὸν Θεόν, γενεὰ τε ἤξουσα, καὶ λαὸς ὁ τεχθῶσόμενος τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην παραλήψεται.

« Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέματα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἔθνῶν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθῶσόμενῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Σαφῆ ταῦτα, οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ϛ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μϚ'. — Εὐσεβείας ὁμοῦ καὶ σωφροσύνης ἐπαγγελία τοῖς ἔθνεσι, καὶ Θεοῦ βασιλεία ἐπὶ τὰ ἔθνη.

Πάντα τὰ ἔθνη, κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως· ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερός, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός, ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεός κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. » Καὶ ταῦτα σαφῆ, καὶ οὐδ' ἐρμηνείας δεόμενα.

Ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πη'. — Δήλωσις εὐσεβείας τῶν ἔθνῶν.

« Οὐκ ἔστιν ὁμοίως σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, καὶ οὐκ ἔστι κατὰ ἔργα σου. Πάντα τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἤξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσι τὸ ὄνομά σου· ὅτι μέγας εἶ σὺ, καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ ὁ Θεός ὁ μόνος. » Ὁμοίως καὶ ταῦτα σαφῆ.

Η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ηϛ'. — Δήλωσις πάντων τῶν ἔθνῶν εὐσεβείας καὶ ἠσυχίας καιροῦ, καὶ βασιλείας Θεοῦ, καὶ οἰκουμένης κατάρθρωσις.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα· φοβερός ἐστὶν ἐπὶ πάντας τοὺς θεούς. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἐνέγκατε τῷ

multitudinis utitur? postquam igitur Christus Dei, qui ex semine Jacob natus est, multos gentium conventus per evangelicam suam constituit doctrinam, merito in eo, et per eum; quæ ad prophetiam pertinent, jam ante exitum invenerunt, et posthac item magis invenient.

IV. A Deuteronomio. — Declaratio lætitiæ gentium secundum Deum.

« Lætamini, cœli, cum eo, et adorent eum omnes filii Dei: lætamini, gentes, cum populo ejus, et fortes efficiant eos omnes angeli ejus⁴⁵. » Pro eo autem quod est: « Lætamini, gentes, cum populo ejus, » Aquila, « Vociferamini, inquit, gentes, cum populo ejus; » et Theodotion, « Exsultate, gentes, populus ejus. »

V. A psalmo xxi. — Quod extremorum terræ, et cunctarum gentium conversio erit ad Deum, generatioque ventura, et populus qui nascetur, justitiam ejus accipiet.

« Remiscentur; et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium: Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur in gentibus⁴⁶, » ac deinceps adjungit: « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo, qui nascetur, quem fecit Dominus⁴⁶. » Plana sunt hæc, et nullius interpretationis indigentia.

VI. A psalmo xlvi. — Pietatis pariter et lætitiæ promissio gentibus, et Dei regnum in gentes.

« Omnes gentes plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram⁴⁷, » ac deinceps adjungit: « Quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter. Regnavit Deus super gentes. Deus sedet super sede sancta sua. Principes populorum convenerunt cum Deo Abraham⁴⁸. » Et hæc item plana, nec interpretationis indigentia.

VII. A psalmo lxxxv. — Declaratio pietatis gentium.

« Non est similis tibi in diis, Domine, et non est secundum opera tua. Omnes gentes quascunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum: quoniam magnus es tu, et faciens mirabilia: tu es Deus solus⁴⁹. » Hæc item non minus perspicua sunt.

VIII. A psalmo xc. — Declaratio omnium gentium pietatis, et cantici, et intelligentiæ, et regni Dei, et orbis terræ correctio.

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus, annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus: quoniam magnus Dominus, et laudabilis valde: terribilis est super omnes deos⁵⁰; » et adjungit: « Afferte Domino sa-

⁴⁵ Deut. xxxii, 43. ⁴⁶ Psal. xxi, 28-29. ⁴⁷ Ibid. 32. ⁴⁸ Psal. xlvi, 2-3. ⁴⁹ Ibid. 8 10. ⁵⁰ Psal. lxxxv, 8-10. ⁵¹ Psal. xc, 5.

milie gentium, afferte Domino gloriam nomini ejus⁸¹, » ac deinceps : « Dicite in gentibus, quod Dominus regnavit. Etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur⁸². » Etiam hæc aperta sunt.

IX. A Zacharia. — *Cunctarum gentium, et qui omnium superstitiosissimi sunt, Ægyptiorum, unius et veri Dei, et in spiritu, et divina lege, adorationis, et celebritatis solemnibus agnatio.*

« Et erit, quicumque reliqui fuerint ex universis gentibus, quæ venerunt contra Hierusalem, ascendent quotannis ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent soleanne tabernaculorum. Et erit : Quicumque non ascenderit ex omni tribu terræ in Hierusalem, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et ipsi illis adjicientur, non erit super eos imber. Quod si tribus Ægypti non ascenderit, et non venerit, et super hos erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes, quæcunque non ascenderit ad celebrandum soleanne tabernaculorum. **48** Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum soleanne tabernaculorum⁸³. » Plane hæc vocationem omnium gentium continent, si sensum duntaxat spectemus eorum, quæ de Hierusalem, et celebritate tabernaculorum dicta sunt, quæ quidem suo tempore aptam interpretationem habitura sunt.

X. Ab Isaiâ. — *Declaratio ut electi sint apostoli, et vocatæ gentes.*

« Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, terra Nephtholim, et reliqui qui maritimam habitatis trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris. Videte lucem magnam qui habitatis in regione et umbra mortis, lux splendescet super vos⁸⁴. »

XI. Ab eodem. — *Declaratio vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, attendite, gentes. Multo tempore stabit, dicit Dominus⁸⁵. » Quibus deinceps et de gentibus pariter, et de Christo adjungit : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ⁸⁶. » Cæterum innumerabilia ipse quoque invenies, quibus ea, quæ gentibus promissa sunt continentur, per omnes prophetas dispersa, quibus sane in præsentia, neque colligendis, neque interpretandis tempus adest, tametsi multa ad demonstrandum id quod propositum est, in superioribus habentur. Hoc autem fuit ostendere eis, qui quoniam ex circumcissione sunt, seipsis valde gloriantur et superbiunt, quasi se unos Deus reliquis gentibus proposuerit, sequæ unos dignos existimaverit, quibus quæ futura erant, divinitus promitterentur, nihil ipsis seorsum a cæteris omnibus, in divinis

A Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ ὄξαν ὀνόματι αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς : « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν · Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Καὶ ταῦτα σαφῆ.

Θ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ τῶν παρὰ πάντας δεισιδαιμονεστάτων Αἰγυπτίων, τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ, καὶ τῆς κατὰ τὸν θεῖον νόμον πνευματικῆς λατρείας τε καὶ ἑορτῆς ἐπίγνωσις.

« Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναβήσονται κατ' ἐνιαυτὸν τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἂν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πάσης τῆς φυλῆς τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίῳ παντοκράτορι, καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι προστεθήσονται. Ἐάν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μηδὲ ἐλθῆ, καὶ ἐπὶ τούτους ἔσται ἡ πτώσις, ἢ πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Σαφῶς καὶ ταῦτα κλῆσιν ἀπάντων τῶν ἐθνῶν περιέχει, κατὰ διάνοιαν μόνην θεωρουμένων τῶν περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ Σκηνοπηγίας εἰρημένων, ἃ καὶ κατὰ καιρὸν τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηνείας.

Γ. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Δήλωσις τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πῖε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει. Ἴδετε φῶς μέγα οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρα καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. »

ΙΑ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως δήλωσις.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. Διὰ χρόνον πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος. » Οἷς ἐξῆς ὁμοῦ περὶ τῶν ἐθνῶν καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιλέγει : « Ἴδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε σωτηρίαν ἕως ἑσχατοῦ τῆς γῆς. » **D** Μυρία δ' ἂν εὐροις καὶ αὐτὸς δι' ὅλων τῶν προφητῶν κατεσπαρμένα ἐν ἐπαγγελίαις τῶν ἐθνῶν, ἅπερ ἐπὶ τοῦ παρόντος οὔτε ἀναλέγειν, οὔτε ἐρμηνεύειν καιρὸς, πλὴν ἱκανὰ τυγχάνει καὶ τὰ προτεθέντα παραστήσαι τὸ προκείμενον. Τοῦτο δ' ἦν τοῖς ἐκ περιτομῆς μέγα ἐφ' ἑαυτοῖς αὐχοῦσι καὶ σεμνυνομένοις, ὡς τοῦ Θεοῦ μόνους αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν προτιμήσαντος, καὶ μόνους τῶν θεῶν ἐπαγγελιῶν κατηξιωκότος, ἐπιδείξαι ὡς οὐδὲν κρείττον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας ἰδῶς αὐτοῖς ἐν ταῖς θεαῖς ἐπήγγελται ὑποσχέσασιν. Ὅτε τοίνυν ἀπεδείχθη τῶν θεῶν ἐπαγγελιῶν τὰ ἔθνη κατηξιωμένα, φέρε λοιπὸν ἡδη

⁸¹ Psal. xcvi, 7. ⁸² ibid. 40. ⁸³ Zach. xiv. 16-19.

⁸⁴ Isa. ix, 1, 2. ⁸⁵ Isa. xlix, 1. ⁸⁶ ibid. 6.

καὶ τὸ δι' οὗ τὰ ἔθνη τῆς τοῦ Θεοῦ κλήσεως καὶ τῶν
θεῶν ἐπαγγελῶν τεύξεσθαι λέγεται, θεασώμεθα.
Καλὸν γὰρ καὶ τὴν αἰτίαν συνιδεῖν τὴν τοῖς ἔθνεσι
τὰ ἀγαθὰ προσενηύσειν λεγομένην. Τίς δ' ἂν εἴη αὕτη
ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, δι' οὗ καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς
τὴν ἐκπτῶν ὁμολογοῦσι γενήσεσθαι ἀπολύτρωσιν; Δει-
κτέον τοίνυν, ὡς καὶ ἡ τῆς τῶν ἔθνῶν κλήσεως προσ-
δοκία οὐδ' (1) ἑτέρα τις ὑπῆρχεν, ἢ αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ
Θεοῦ, οὐ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι
Σωτὴρ ἐπιφανησόμενος. Χρησόμεαι δὲ τὰ νῦν ψαλμοῦ
τῶν προφητῶν μαρτυρίας διὰ πάσης ἐρμηνείας,
ἐπὶ σχολῆς μέλλων ἐκάστην εἰς πλάτος διερμηνεύειν·
ἐπὶ τὸν Θεὸν τὰς περὶ τῶν ἔθνῶν προρρήσεις συν-
αγαθῶν ὁμοῦ πάσας διερμηνεύειν μέλλοιμι.

Salvatorem se fuerit exhibiturus. Uti vero nunc
interpretatione, otio post liberiore unumquodque eorum
latius interpretaturus: quandoquidem, favente Deo,
ubi omnia quæ de gentibus prædicta sunt in unum

A promissionibus esse promissum. Quando igitur de-
monstratum est, gentes quoque divinorum promissorum
beneficium esse consecutas, age jam deinceps quidnam
illud sit, ex quo gentes et vocationis Dei et divinorum
promissorum compotes futuræ dicuntur, contemplerur.
Pulchrum enim est causam cognoscere, quæ talia bona
dicatur esse gentibus conciliatura, quænam porro alia sit
hæc, quam Christi adventus? per quem ii quoque qui ex
circumcisione sunt, suam futuram esse redemptionem
constentur? Est igitur demonstrandum expectationem
vocationis gentium non aliam quamquam fuisse, quam
49 ipsum Christum Dei, qui non solum Judæis, sed etiam omnibus gentibus
nudis prophetarum testimoniis absque ulla interpretatione,
otio post liberiore unumquodque eorum latius interpretaturus: quandoquidem, favente Deo,
ubi omnia quæ de gentibus prædicta sunt in unum coegeo, ipsa hæc interpretari constitui.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

B

CAPUT II.

Ὅπως οἱ αὐτοὶ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ,
τὴν τοῦ πάλου παρ' Ἑβραίων μόνον γνωσκο-
μένου Θεοῦ γινώσκιν τε καὶ εὐσέβειαν, πάντα τὰ
ἔθνη μαθήσεσθαι προθέσπιζον.

IB. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ β'. — Δήλωσις ἐπιβουλῆς
τοῦ Χριστοῦ, καὶ αὐτὸς ἀναγερευόμενος Υἱὸς
Θεοῦ, κληρὸν τε τὰ ἔθνη παρὰ τοῦ Πατρὸς
λαμβάνων.

« Ἰνα τί ἐφρόσασαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν
κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρ-
χοὶτες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ
κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέ-
γει· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ
σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαί παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω
σοι ἔθνη κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου
τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

IIΓ. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ α'. — Δήλωσις Χριστοῦ βα-
σιλείας καὶ κλησεως ἔθνῶν, καὶ πασῶν τῶν φυ-
λῶν τῆς γῆς εὐλογία.

« Ὁ Θεὸς, τὸ κριμὰ σου τῷ βασιλεῖ ὄδς καὶ τὴν
δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, κρίνειν τὸν
λαὸν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ κατα-
κυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ πο-
ταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις·
« Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ. » Καὶ πάλιν·
« Εὐλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς,
πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. » Καὶ ἐπὶ τέλει
τοῦ ψαλμοῦ· « Καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ
πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο, γένοιτο! »

ΙΔ. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ιζ'. Δήλωσις ἤσματος και-
ροῦ, καὶ βραχίονος Θεοῦ, καὶ τοῦ σωτηρίου
αὐτοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι φανέρωσις· σωτήριον
ἦ τὸ τοῦ υἱοῦ ὄνομα Ἑβραίων δηλοῦται φωνῇ.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ
ἐποίησεν ὁ Κύριος. Ἔσπασεν αὐτὸν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ, καὶ ὁ
βραχίον ὁ ἅγιος αὐτοῦ. Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον
αὐτοῦ, ἐναντίον τῶν ἔθνῶν ἀπεκάλυψεν τὴν δικαιοσύνην
αὐτοῦ, ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῆς
ἀληθείας αὐτοῦ τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ· εἶδον πάντα τὰ

¹⁷ Psal. II, 1. 2. ¹⁸ ibid. 7-8. ¹⁹ Psal. LXXI, 2-3:

(1) Οὐδ'. Forte οὐχ. EDIT. PATR.

B

Quemadmodam iidem fore, ut in adventu Christi,
ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur,
cognitionem et cultum omnes gentes acciperent,
vaticinati sunt.

XII. A psalmo II. — Declaratio insidiarum adversus
Christum, ubi ipse Filius Dei appellatur, et gen-
tes hæreditatem a Patre accipit.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati
sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes
convenerunt in unum, adversus Dominum, et ad-
versus Christum ejus ¹⁷, » et quæ sequuntur; qui-
bus adjungit: « Dominus dixit ad me: Filius meus
es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo
tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem
tuam terminos terræ ¹⁸. »

XIII. A psalmo LXXI. — Declaratio regni Christi,
et vocationis gentium, et omnium tribuum terræ
benedictio.

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam
tuam filio regis, judicare populum tuum ¹⁹, » et
quæ sequuntur; quibus adjungit. « Et domina-
bitur a mari usque ad mare, et a flumine usque
ad fines orbis terræ ²⁰. » Et rursus: « Omnes gen-
tes servient ei ²¹. » Item: « Et benedicentur in eo
omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt
eum ²². » Et in fine psalmi: « Et repletur **50**
majestate ejus omnis terra: fiat, fiat ²³! »

D

XIV. A psalmo xcvi. — Declaratio cantici novi, et
brachii Dei, et salutaris ejus omnibus gentibus in-
dicatio: salutare autem filii nomen Hebraica voce
demonstratur.

« Cantate Domino canticum novum, quia mi-
rabilia fecit Dominus. Salvum fecit eum dextera
ipsius, et brachium sanctum ejus. Notum fecit
Dominus salutem suam, in conspectu gentium
revelavit justitiam suam; recordatus est miseri-
cordiæ suæ Jacob, et veritatis suæ domui Israel:

¹⁷ ibid. 8. ¹⁸ ibid. 11. ¹⁹ ibid. 17. ²⁰ ibid. 18.

viderunt omnes fines terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino omnis terra ⁶⁶. » Et adjungit : « Commoveatur mare et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo. Flumina plaudent manu simul, montes exsultabunt a facie Domini, quoniam venit judicare terram : judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate ⁶⁶. »

XV. A Genesi. — Quod ubi defecerit regnum Judæorum, ipse Christus adveniens gentium erit expectatio.

« Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium ⁶⁶. »

XVI. A Sophonia. — Declaratio adventus Christi, et sublationis cultus simulacrorum, et gentium erga Deum pietatis.

« Advēniet Dominus super eos, et perdet omnes deos gentium, et adorabunt eum, unusquisque de loco suo, omnes insulæ gentium ⁶⁷. »

XVII. Ab eodem. — Declaratio diei resurrectionis Christi, item gentium congregatio, omniumque hominum agnito Dei, et modus unus pietatis : et quod Æthiopes sacrificia illi offerent.

« Idcirco exspecta me, dicit Dominus, in diem resurrectionis meæ in testimonium : **51** quia iudicium meum ad congregandas gentes, ut admittam reges, et effundam super eos iram meam, omnem iram furoris mei : quoniam in igne æmulationis meæ consumetur omnis terra, quia tunc convertam in populos linguam, in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ad serviendum ei sub jugum unum : a sinibus fluviorum Æthiopiæ ferent sacrificia mihi ⁶⁸. »

XVIII. A Zacharia. — Declaratio Christi adventus, et quod multæ gentes ad eum confugient, quodque erunt Domino ex gentibus constituendi populi.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus : et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum : et habitabunt in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁶⁹. »

XIX. Ab Isaia. — Declaratio ortus Christi, qui sit ex radice Jesse proditurus, et vocatio per illum omnium gentium.

« Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei ⁷⁰, » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Et erit in die illa radix Jesse, et qui suscitatur ut imperet gentibus ; in eo gentes sperabunt ⁷¹. »

XX. Ab eodem. — Declaratio Christi adventus, et beneficii quo per illum afficiendæ sunt omnes gentes.

« Ecce puer meus, suscipiam eum : electus meus,

⁶⁶ Psal. xcvi, 1-4. ⁶⁷ ibid. 7-9. ⁶⁸ Gen. xlix, 10. ⁶⁹ Sophon. ii, 11. ⁷⁰ Isa. xi, 1-2. ⁷¹ ibid. 10.

πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἀλλάξατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπιλέγει : « Σαλευθήτω ἡ θάλασσα, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. Ποταμοὶ κροτήσουσι χεῖρι ἐπὶ τὸ αὐτό· τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν· κρῖνεί τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. »

IE'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς μετὰ τὴν ἐκλείψην τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων, αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἐπιστάς ἡ τῶν ἐθνῶν γενήσεται προσδοκία.

« Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. »

IG'. Ἀπὸ τοῦ Σοφοκίου. Δήλωσις ἐπιφανείας Χριστοῦ, καὶ καθαιρέσεως εἰδωλολατρείας, καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς Θεὸν εὐσεβείας.

« Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

IZ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις ἡμέρας ἀναστάσεως Χριστοῦ, καὶ ἐθνῶν συναγωγῆς, πάντων τε ἀνθρώπων ἐπίγνωσις Θεοῦ, καὶ τρόπος εἰς εὐσεβείας· καὶ ὡς Αἰθίοπες θυσίας αὐτῷ προσοίσουσιν.

« Διὰ τοῦτο ἀπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμά μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς τοῦ ἐχθαί· ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργὴν μου, πᾶσαν ὀργὴν θυμοῦ μου· διότι ἐν πυρὶ ζήλου μου καταναλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλώσσαν, εἰς γενεὰν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὲρ ζυγὸν ἓνα· ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας οἴσουσι θυσίας μοι. »

IN'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας, καὶ πολλῶν ἐθνῶν ἐπ' αὐτὸν καταστῆναι, καὶ ὡς ἔσονται τῷ Κυρίῳ ἐξ ἐθνῶν συστησόμενοι λαοί.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέστειλέ με πρὸς σέ. »

IO'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Δήλωσις γενέσεως Χριστοῦ, ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ προελευσόμενου, καὶ κλήσις δι' αὐτοῦ πάντων τῶν ἐθνῶν.

« Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει : « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσιν. »

KI'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Δήλωσις Χριστοῦ παρουσίας καὶ τῆς δι' αὐτῷ γενομένης εἰς πάντα τὰ ἔθνη εὐεργεσίας.

« Ἴδού, ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλε-

⁶⁹ Sophon. ii, 11. ⁷⁰ Isa. xi, 1-2. ⁷¹ ibid. 10.

κτὸς μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Ἐδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκραῖζει, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔσω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον συντεθλασμένον οὐ κατεῖξει, καὶ λίνον τυφομένον οὐ σθέσει, ἀλλ' εἰς ἀληθειαν ἐξοίσει· κρίσιν ἀναλάμψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπίουσιν. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσα σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς, τοῦτό μου ἐστὶν ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς· τὰ ἀπ' ἀρχῆς, ἰδοὺ ἤκασιν· καινὰ δὲ νῦν ἀναγγεῖλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. »

ΚΑ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ γενέσεως καὶ κλήσεως ἔθνων.*

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· διὰ χρόνον πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· ἔθηκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτόν, καὶ ἐν τῇ φάρετρῃ αὐτοῦ ἐσκέπασέ με. Καὶ ἐπιλέγει ἐξῆς· Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

ΚΒ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — *Χριστοῦ παρουσίας δὴλωσις, καὶ κλήσεως ἔθνων.*

« Οὗτω λέγει Κύριος, ὁ ρυσάμενός σε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· βασιλεῖς ἔψονται αὐτόν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, » καὶ τὴν ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρῃ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνων, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομησαὶ κληρονομίας ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει ἀνακαλυφθῆναι· καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ἥλιος, ἀλλ' ὁ ἐλεῶν παρκαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς· καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. Ἰδοὺ οὗτοι πόρρωθεν ἤξουσιν, οὗτοι ἀπὸ βορρᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. Εὐφράνθητε, οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιᾶσθε ἡ γῆ. Ἐρηξάντων τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι ἠλέησεν Κύριος τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρκαλέσεν. »

ΚΓ'. Τοῦ αὐτοῦ. — *Δήλωσις Χριστοῦ καὶ κλήσεως ἔθνων.*

« Προσέχετε τοῖς ὠσίν ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· ἐπακούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν

A admisit eum apud se anima mea : dedi spiritum meum super eum, et iudicium gentibus proferet : non clamabit, neque remittet, neque audietur foris vox ejus : calamus collabefactatum non franget, et lignum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet iudicium : resplendet, et non frangetur, donec ponat in terra iudicium : et in nomine ejus gentes sperabunt⁷² ; » ac deinceps adjungit : « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et confirmabo te, et dedi te in testamentum **52** generis, in lucem gentium. ut aperires oculos cæcorum, et de vinculis educeres vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc meum est nomen, gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus, quæ ab initio erant, ecce venerunt : nova quæ nunc annuntio, antequam nuntiaverim, indicata sunt vobis⁷³. »

XXI. Ab eodem. — *Declaratio Christi tum ortus tum vocationis gentium.*

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes : per tempus multum consistet, dicit Dominus : ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum, et sub tegumento manus suæ occultavit me : posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua protexit me⁷⁴. » Et adjungit deinceps : « Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis in salutem, usque ad extremum terræ⁷⁵. »

C **XXII.** Ab eodem. — *Christi adventus significatio et vocationis gentium.*

« Sic dicit Dominus, qui liberavit te Deus Israel : sanctificate eum qui negligit animam suam, qui abominabilis est gentibus, servis principum : reges videbunt eum, et surgent principes, et adorabunt eum⁷⁶ » et quæ sequuntur ; quibus adjungit : « Tempore accepto audiavi te, et in die salutis adjuvi te : et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et consequeris hæreditates desertas, et diceres iis qui in vinculis sunt, exite : et iis qui in tenebris, ut in lucem prodeant : et in omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis passio eorum ; non esurient neque sitient, neque percutiet eos æstus, neque sol, sed qui miseretur, consolabitur : et per fontes aquarum ducet eos, et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pabulum eis : Ecce hi de longinquis venient illi ab aquilone et mari, alii vero ex terra Persarum. Lætamini, cæli, et exsultet terra. Erumpant montes in lætitiā, quoniam misertus est Dominus populi sui, et humiles populi sui consolatus est⁷⁷. »

53 **XXIII.** Ab eodem. — *Declaratio Christi, et vocationis gentium.*

« Attendite auribus vestris, et sectamini vias meas, et audiet me, et vivet in bonis anima vestra,

⁷² Isa. XLII, 1-4. ⁷³ ibid. 6-9. ⁷⁴ Isa. XLIX, 1-2. ⁷⁵ ibid. 6. ⁷⁶ ibid. 1, 7. ⁷⁷ ibid. 8-15.

et condam vobis Testamentum sempiternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium gentibus dedi eum, principem et imperantem gentibus. Gentes quæ non noverunt te, invocabunt te : et populi qui nesciunt te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum tuum Israel, quoniam glorificavit te.⁷⁸ Quando ergo ab his quoque didicimus Christi adventum præparari, ut non solis Judæis, sed omnibus gentibus salutaris foret : age tertium quoque illud ostendamus, quemadmodum in adventu ejus, non solum meliora gentibus per Prophetas nuntiabantur, sed etiam iis qui ex circumcissione sunt contraria. Siquidem plane ruinam, et rejectionem Judaicæ gentis futuram, propter eorum erga Christum incredulitatem, oracula quæ apud ipsos habentur, pronuntiant : ut jam non æquales nos eis, sed etiam longe superiores videamur. Cæterum nunc quoque utar nudis Prophetarum locis, nec ea ullo modo contemplantur, cum propter eorumdem perspicuitatem, tum quod liberiore otio, plenissimam eorum expositionem edituri sumus.

CAPUT III.

Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.

XXIV. *Ab Jeremia. — Declaratio rejectionis gentis Judæorum, et adoptionis gentium loco eorum.*

« Hæc dicit Dominus : State in viis, et videte, et rogate semitas Domini sempiternas, et videte quænam sit via bona, et ambulate in ea, et invenietis purgationem animis vestris. Et dixerunt : non ambulabimus. Constitui super vos speculatores, audite vocem tubæ; et dixerunt : non audiemus. **54** Idcirco audierunt gentes, et qui pascunt greges in eis. ⁷⁹ »

XXV. *Ab eodem. — Pietatis gentium declaratio, et gentis Judaicæ impietatis accusatio, et prædictio malorum, quæ post Christi adventum invasura erant eos.*

« Domine, fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum in die malorum. Ad te gentes venient, ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas : si faciet sibi homo deos, et hi non sunt dii. Idcirco ego ostendam eis in tempore hoc : notam faciam eis manum meam, et virtutem meam, et cognoscent, quod nomen mihi Dominus. Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudine cordis eorum. Cum recordata fuerint nemora eorum in ligno condense, et in collibus excelsis, et montibus, in agro. Fortitudinem tuam, et thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua, propter peccata tua, in omnibus finibus tuis : et relinqueris sola, et humiliaberis ab hæreditate tua, quam dedi tibi, et servire te faciam inimicis tuis in terra, quam non

Α ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἴδου μαρτύριον ἔθνεσι δέδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη δὲ οὐκ οἶδασίν σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἱ οὐκ ἐπίστανται σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκα Κυρίου τοῦ Θεοῦ τοῦ ἁγίου σου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέν σε. ἰ Καὶ διὰ τούτων οὖν μεμαθηκότες, ὡς ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία οὐ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριος ἔσεσθαι προηυρεπίζετο, φέρε καὶ τὸ τρίτον ἀποδείξωμεν, ὅπως κατὰ τοὺς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ χρόνους οὐ μόνον τὰ χρηστότερα τοῖς ἔθνεσι προσηφτεύετο, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς τὰ ἐναντία. Διαβρόβησεν γοῦν ἀπόπτωσιν καὶ ἀποβολῇν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἔσεσθαι, τὰ παρ' αὐτοῖς λόγια Β προαγορεύει, ὡς μηκέτι Ἰσους ἡμᾶς αὐτοῖς, ἀλλὰ καὶ κρείττους αὐτῶν ἐκ περιουσίας ἀναφαίνεσθαι. Καὶ νῦν δὲ χρῆσομαι ψιλαῖς ταῖς τῶν προφητῶν παραθέσει, διὰ πάσης τῆς εἰς αὐτάς θεωρίας, διὰ τε τὸ σαφὲς αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ σχολῆς πληροστάτην αὐτῶν ποιήσασθαι τὴν ἐξέτασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ὅπως ἐπὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλιήσει, τῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένῃ, ἀπόπτωσις ἐμελλεν ἔσεσθαι, τῆς κατὰ Θεὸν εὐσεβείας τῶ Ἰουδαίων ἔθνεσι.

ΚΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου. — Δήλωσις ἀρνήσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τῆς ἀρτ' αὐτῶν εἰσποίησεως τῶν ἐθνῶν.

« Τάδε λέγει Κύριος· Στήτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους· καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ, καὶ εὐρήσατε ἄγισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Καὶ εἶπαν· Οὐ πορευσόμεθα. Καθέστακα ἐφ' ὑμᾶς σκοποῦς, ἀκούσατε τῆς φωνῆς τῆς σάλπιγγος, καὶ εἶπαν· Οὐκ ἀκούσόμεθα. Διὰ τοῦτο ἤκουσαν τὰ ἔθνη, καὶ οἱ ποιμαίνοντες τὰ ποίμνια ἐν αὐτοῖς. »

ΚΕ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Τῆς τῶν ἐθνῶν εὐσεβείας δήλωσις, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους δυσσεβείας κατηγορία. Πρόβρῃσις δὲ τῶν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν μετελθόντων αὐτοῦς κακῶν.

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοθητριά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν, πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδῆ ἐκτίσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια· εἰ ποιήσει ἑαυτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἴδου ἐγὼ δεῖξω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, γνωριῶ αὐτοῖς τὴν χεῖρά μου καὶ τὴν δυνάμειν μου· καὶ γνώσονται, ὅτι ὄνομά μοι Κύριος. Ἀμαρτία Ἰούδα ἐγγέγραπται ἐν γραφῇ ἐν βυχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν, ἥνικα ἂν μνησθῶσιν τὰ ἄλλα αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέως καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, καὶ ὀρέων ἐν ἀγρῷ. Ἰσχύν σου καὶ θησαυροὺς σου εἰς προνομὴν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου διὰ τὰς ἀμαρτίας σου τὰς ἐν πᾶσι τοῖς ὀρίοις σου· καὶ ἀφεθήσῃ μόνῃ, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας σου, ἧς ἐδωκά σοι· καὶ καταδουλώσω σε τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῇ

⁷⁸ Isa. LV, 3-5. ⁷⁹ Jer. vi, 16-18.

ἦν οὐκ ἔγκως· ὅτι πῦρ ἐκκέαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἅ ἕως αἰῶνος καυθήσεται. »

ΚΤ. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Τὰ περὶ τῆς εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορᾶς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῆς Χριστοῦ παρουσίας καὶ βασιλείας, καὶ τῆς ἐπ' αὐτῇ γερουνημένης τῆς τῶν ἔθνῶν ἀπάντων κλήσεως.

« Ἰδοὺ ἐγὼ ἐντέλλομαι, καὶ λικμήσω ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὃν τρόπον λικμάται ἐν τῷ λικμῷ, καὶ οὐ μὴ πῖση σύντριμμα ἐπὶ τὴν γῆν· ῥομφαίᾳ τελευτήσουσι πάντες οἱ ἁμαρτωλοὶ τοῦ λαοῦ μου, οἱ λέγοντες· Οὐ μὴ ἐγγίση οὐδὲ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς τὰ κακά. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτήν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσιν με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων· καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' ἃ ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτὰ, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα. »

ΚΖ. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου. — Κατηγορία τῶν ἀρχῶν τῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ δῆλωσις ἐρημώσεως τῆς μητροπόλεως αὐτῶν, ἐπιφάνειά τε Χριστοῦ καὶ οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, λόγου τε καὶ νόμου πρόσδοτος καὶ τῶν ἔθνῶν ἀπάντων δῆλωσις.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα οἱ ἠγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵματι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἠγούμενοι αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίναντο, καὶ οἱ προσφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἔμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἔπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος μεθ' ἡμῶν ἔστιν· οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς κακά. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριαθίζεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ δεῖξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβους αὐτοῦ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. »

ΚΗ. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Δήλωσις περὶ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων πολεμικῆς παρασκευῆς ὀλεθροῦ, ἔθνῶν τε εἰρήνῃ καὶ βασιλείᾳ Κυρίου μέχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πρῶτος, καὶ ἐπιβεθηκώς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραῖμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρεύσει τόξον πολεμικόν, καὶ πληθὸς εἰρήνης ἐξ ἔθνῶν· καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολῶν γῆς. »

A nosti : quoniam ignis incensus est in furore meo, usque in æternum ardebit ⁸⁰. »

XXVI. Ab Amos. — De dispersione gentis Judaicæ in omnes gentes, et de renovatione adventus, et regni Christi, et de vocatione omnium gentium, quæ in eo facta est.

« Ecce ego mando, et ventilabo in omnibus gentibus domum Israel, quemadmodum ventilatur in vanno, et non cadet contritio in terram; gladio morientur omnes peccatores populi mei, qui dicunt : Non appropinquabunt, neque venient, super nos mala : in die illa suscitabo tabernaculum David, quod cecidit : et instaurabo quæ ceciderunt ex eo, et quæ diruta sunt ejus suscitabo, et instaurabo illud sicut dies sæculi, ut exquirant me, qui reliqui sunt ex hominibus, et omnes gentes, super quas invocatum est nomen meum super eas : dicit Dominus, qui facit hæc omnia ⁸¹. »

55 XXVII. A Michæa. — Accusatio magistratum gentis Judæorum, et significatio desolationis metropolis eorum, adventusque Christi, et domus Dei, quæ est Ecclesia ejus, verbiq; et legis progressio, et gentium cunctarum vocatio.

« Audite nunc demum hæc, qui præestis domui Jacob, et qui reliqui estis ex domo Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, qui ei præstant, cum muneribus judicaverunt, et sacerdotes ejus cum mercede responderunt, et prophetæ ejus cum argento divinarunt, et super Dominum requieverunt, dicentes : Nonne Dominus nobiscum est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit, et mons domus Dei in nemus silvæ. Et erit in novissimo dierum, manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad illum populi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus, quoniam ex Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem ⁸². »

XXVIII. A Zacharia. — Declaratio de Christi adventu, et Judæorum bellici apparatus pernicies, gentiumque pax, et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ.

« Gaude vehementer, filia Sion, prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi justus, et Salvator : ipse mansuetus, et sedens super jumento, et pullo adolescente, et perdet currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et perdet arcum bellicum, et abundantia pacis ex gentibus : et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ ⁸³. »

⁸⁰ Jer xvi, 19-21; xvii, 1-4 ⁸¹ Amos ix, 9-12. ⁸² Mich. iii, 9-12; iv, 1-2. ⁸³ Zach. ix, 9-10.

XXIX. A Malachia.— *Recusatio gentis Judaicæ, et a corporalibus ipsorum ex lege Moysis adorationis rejectio, spirituali introducta in omnes gentes adoratione per Christum.*

56 « Non est mea voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non suscipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis, et usque ad occasum, nomen meum glorificatum est in gentibus: et in omni loco incensum offertur nomini meo, et hostia munda: quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens, vos autem profanatis illud ⁵⁵. »

XXX. Ab Isaia. — *Judaicæ gentis ruina, verbique Dei, et legis novæ ejusque domus divulgatio, et pietatis omnium gentium declaratio.*

« Relinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea, et sicut fructuum custodia in cucumerario, sicut civitas in obsidione ⁵⁶; » ac deinceps adjungit: Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion? in qua justitia somnum cepit in ea, nunc autem interfectores ⁵⁶. » Et ad hæc: « Erunt enim sicut cerebinthus abjectis foliis, et sicut hortus aquam non habens. Et erit fortitudo eorum, ut stipula stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis; et comburentur iniqui, et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ⁵⁷. » His omnibus adjungit: « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in summis montium, et extolletur super colles. Et venient ad eum omnes gentes: et ibunt gentes multæ et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam, et ambulabimus in ea. Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem: et judicabit inter gentes ⁵⁸. »

XXXI. Ab eodem. — *Sublatio gloriæ populi Judæorum, et gentium conversio a simulacrorum cultu in Deum universi, et de desolatione Judaicarum urbium, et de incredulitate eorum erga Deum.*

« Hæc dicit Dominus Sabaoth: Et erit quemadmodum si quis colligat spicam in convalle solida, et relicta in ea sit stipula, aut tanquam si baccæ olivæ duæ vel tres in summo sublimium, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relictae fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: Die illa confidens erit homo in eo, qui **57** fecit ipsum; oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non confident in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum: neque aspicient ligna, et abominationes suas die illa. Erunt civitates tuæ relictæ, quemadmodum defecerunt Amorrhæi et Evæi a facie filiorum Israel, et erunt deserta: quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini Dei tui non recordatus es. Propterea plantabis plantationem infidelem: quacunque autem die plantaveris, decipieris ⁵⁹. »

« τῆ δὲ ἡμέρᾳ ἣ ἂν φυτεύσῃς πλανηθήσῃ. »

⁵⁵ Malach. i, 10, 11. ⁵⁶ Isa. i, 8. ⁵⁷ ibid. 21. ⁵⁸ ibid. 31. ⁵⁹ Isa. ii, 2-4. ⁶⁰ Isa. xvi, 5-10.

KΘ. Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου.— *Παραίτησις τοῦ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμου σωματικῆς αὐτῶν θρησκείας ἀρρησις, τῆς διὰ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης πνευματικῆς λατρείας.*

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ἡμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέχομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδύξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρά· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβήλουτε αὐτό. »

Λ' Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου.— *Τοῦ Ἰουδαίων ἔθνος ἀδόπτως λόγου τε Θεοῦ, καὶ νόμου καιροῦ, οἴκου τε αὐτοῦ φανέρωσις, καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων εὐσεβείας δήλωσις.*

B « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὄπωροφύλακιον ἐν σικυηράτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών; ἐν ἣ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » Καὶ ἐπὶ τούτοις· « Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβέβληκαὶ τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων. Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη συσπείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες πυρῆς, καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσεων. » Τούτοις ἅπασιν ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρων, καὶ ὕψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν. Καὶ ἴξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. »

ΛΑ' Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.— *Καθαίρεισις τῆς δόξης τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπιστροφή πρὸς τὸν τῶν ἑλλῶν Θεόν, τὰ τε περὶ τῆς ἐρημίας τῶν Ἰουδαίων πόλεων, καὶ περὶ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίας αὐτῶν.*

« Τὰδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεῇ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη, ἢ ὡς ῥύγες ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρων, ἢ τέσσαρες ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τὰδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθῶς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον Ἰσραὴλ ἐμβέβησονται· καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὧσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὕτε ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ οὐκ ἔβρονται τὰ δένδρα, οὕτε τὰ βδελύγματα αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλειμμέναι, ὃν τρόπον ἐγκατέλιπον οἱ Ἀμορραῖοι· καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἔσονται ἐρημοὶ διότι ἐγκατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φύ-

ΑΒ. Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀήλωσις καθαίρεσως τῶν Ἀ
 Ἰουδαϊκῶν πόλεων καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατὰ Θεοῦ
 εὐφροσύνης.

« Κύριε ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ὅτι ἐθηκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὀχυράς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσεβῶν πόλεις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῆ· διὰ τοῦτο εὐλόγησού σε. Ἐγένου γὰρ πάση πόλει ταπεινῆ βουθός, καὶ τοῖς ἀθυμήσαι δι' ἐνδειαν σκέπη. Καὶ ποιήσει Κύριος Σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον, κρίνονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τοῦτω. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἢ γὰρ βουλή αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· κατ' ἐπιεὶν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφείλεν ὁ Θεός πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου, τὸ δναιδος τοῦ λαοῦ ἀφείλεν ὁ Θεός ἀπὸ πάσης τῆς γῆς. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. »

ΑΓ. Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ πάλαι ἐρήμῳ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τοῦ τε Ἰουδαίων ἔθνοους ἀπόργωσις καὶ ἔλεγχος τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ πάντων τῶν ἐθνῶν κλήσις.

« Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλλογίζεσθε· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινὰ ἃ νῦν ἀνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτά· καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὄδον, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. Καὶ εὐλόγησει με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρήνες καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτὸν, λαὸν μου ὃν περιεποιήσαμην· τὰς ἀρετάς μου διηγείσθε. Οὐ νῦν ἐκάλεσά σε Ἰακώβ, οὐδὲ κοπιᾶσαι σε ἐποίησα Ἰσραὴλ. Οὐκ ἠνεγκάς μοι πρῶτα τῆς ὀλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἐδούλευσάς μοι ἐν δώροις, οὐδὲ ἔγκοπόν σε ἐποίησα ἐν λιθάνῳ, οὐδὲ ἐκτῆσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα, ἀλλ' ἐν ταῖς ἁμαρτίαις σου καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου προέστην σου. » Καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς φησιν· « Ἐπιστράφητε πρὸς με, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς. Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος· κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνῶ, ἢ μὴν ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη. Οἱ Λόγοι μου οὐκ ἀποστραφῆσονται· ὅτι ἐμοὶ πᾶν γόνυ κάμψει, καὶ ὀμνῆται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν, λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἔξει, καὶ αἰσχυρθῆσονται πάντες οἱ διορίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ Κυρίου. »

ΑΔ. Τοῦ αὐτοῦ. — Ἀήλωσις τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίας. Καὶ ἔλεγχος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνοους, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἁπασιν ἀγαθῶν ἐπαγγελία.

« Οὕτω λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ β:θλίον τοῦτο τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ἐν ᾧ ἐξάπεστεῖλα αὐτῆν; ἢ τίνι ὑπόχρῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξάπεστεῖλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ πακουστόμενος, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει,

« Domine Deus meus, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti res mirabiles, consilium antiquum, verum. Fiat, Domine, quoniam posuisti civitates in tumulum, civitates munitas, ut cadent earum fundamenta. Impiorum civitas in æternum non ædificabitur : propterea benedicet tibi populus inops, et civitates hominum injurias ferentium benedicent tibi. Factus enim es omni civitati humili adjutor, et mœrore affectis propter indigentiam, protectio : et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc, bibent lætitiā, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc. Trade hæc omnia gentibus, consilium enim hoc in omnes gentes : devoravit mors invalescens ». Et rursus : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie, probrum populi abstulit Deus ab omni terra. Os enim Domini locutum est hæc ».

XXXIII. Ab eodem. — Bonorum promissio ad olim desertam a gentibus Ecclesiam, et Judaicæ gentis desperatio, et redargutio peccatorum eorum, et omnium gentium vocatio.

« Ne recordamini prima, et antiqua ne computate : quoniam ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea : et faciam in deserto viam et ubi non est aqua, fluvios : et benedicent mibi bestię agri, sirenes et silię passerum : quoniam dedi in deserto aquam, ut potum darem generi meo electo, populo meo, quem acquisivi : virtutes meas narrare. 58 Non nunc vocavi te, Jacob, neque laborare te feci, Israel. Non obtulisti mihi pecudes holocausti tui, neque in sacrificiis tuis glorificasti me ; non servisti mihi in donis, nec labore te affeci in thure, neque comparasti mihi argento incensum, neque adipem victimarum tuarum concupivi, sed in peccatis tuis, et in injustitiis tuis præfui tibi ». Et in sequentibus ait : « Convertimini ad me, et salvi eritis, qui venitis ab extremo terræ. Ego sum, et non est alius, per me ipsum juro : vere exhibit de ore meo justitia. Verba mea non revertentur : quoniam mihi omne genu curvabitur, et jurabit omnis lingua Deum verum, dicens : Justitia et gloria ad eum veniet, et erubescunt omnes, qui disjungunt seipsos a Domino ».

XXXIV. Ab eodem. — Declaratio Christi ad homines adventus, et redargutio gentis Judæorum, et cunctis gentibus promissio bonorum.

« Sic dicit Dominus, quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ? aut cui debitori vendidi vos ? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quoniam veni, et non erat homo : vocavi et non erat qui audiret » ; et reliqua. Quibus adjungit : « Ambulantes in tenebris, et non est eis lux : confidite in

• Isa. xxv, 18. • Ibid. 8. • Isa. xl, 18-24.

• Isa. xlv, 22-25. • Isa. l, 1, 2.

nomine Domini, et innitimini Deo vestro : ecce A
omnes vos ignem incenditis, corroboratis flammam :
ambulate lumine ignis vestri, et flamma quam ac-
cendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, in tri-
stitia dormietis ⁹⁵, » et quæ sequuntur; quibus ad-
jungit : « Audite me, audite me : populus meus et
reges, ad me aures intendite : quoniam lex a me
egredietur, et iudicium meum in lumen gentium :
appropinquat cito iustitia mea, et egredietur quasi
lux salutare meum, et in brachium meum gentes
sperabunt ⁹⁶. »

XXXV. Ab eodem. — *Redargutio impiarum injuria-
rum gentis Judaicae, et religionis eorum ruina :
vocationis autem omnium gentium patefactio.*

« Nunquid non robusta est manus Domini ad sal- B
vandum ? aut gravata est auris ejus, ut non audiat ?
sed peccata vestra dividunt inter vos et Deum, et
59 propter peccata vestra, avertit faciem suam a
vobis ne misereatur. Manus enim vestrae foedatæ
sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis : labia
autem vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua
vestra injustitiam meditatur : nullus loquitur justa,
neque est iudicium verum : confidunt in vanis, et
loquuntur inania : quoniam concipiunt laborem, et
pariunt iniquitatem : ova aspidum frangerunt, et tel-
lam aranearum texunt, et qui vult ex ovis eorum com-
edere, ubi contrivit, lotium invenit, et in eo regu-
lum ; tela eorum non erit in vestimentum, neque
operientur ex operibus suis. Opera enim eorum,
opera iniquitatis, pedes autem eorum, ad improbi-
tatem currunt, veloces ad effundendum sanguinem ;
et cogitationes eorum, cogitationes insipientium.
Contritio et miseria in viis eorum ; semitæ eorum
distortæ, per quas transeunt, et nesciunt pacem.
Idcirco amotum est iudicium ab eis, et non com-
prehendit eos iustitia. Cum expectarent lucem,
factæ sunt eis tenebræ : expectantes splendorem,
in obscuritate noctis ambulaverunt ; manu explora-
bunt ut cæci parietem, et quasi ipsis oculi non
sint, contrectabunt : cadent in meridie, quasi in
media nocte : tanquam morientes, ingemiscent, et
quasi ursus et columba simul incedent, ⁹⁷ » et quæ
sequuntur ; quibus adjungit : « et timebunt qui
ab occasu existunt, nomen Domini, et qui ab ortu
solis, nomen gloriosum ⁹⁸. » Cæterum, cum plurimæ
ejusdem argumenti sint prophetiæ, testimoniis hisce,
quæ hic apposuimus, contenti erimus : atque
ea suo tempore rursus repetentes, explanabimus. In-
terea vero, quando ad verbum abunde talibus testi-
moniis usi sumus, satis nos ostendisse arbitramur,
nihil amplius quam reliquas gentes, habere Judæos.
Sive enim illius amici Dei Abrahæ benedictionis se
solos dicunt esse participes, propterea quod ab illo
sint oriundi : jam Deus palam pollicitus est, genti-
bus quoque parem non modo ipsi Abrahæ, sed et
Isaac, et Jacob benedictionem se impartiturum :

και οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς · πεποιθότε ἐπὶ τῷ ὄνοματι
Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ ὑμῶν. Ἰδοὺ
πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε καὶ κατισχύσατε φλόγα ·
πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ
ἢ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν · ἐν λύπῃ
κοιμηθήσασθε, καὶ τὰ ἐξῆς · οἷς ἐπιλέγει· « Ἀκούσατέ
μου, ἀκούσατέ μου · λαὸς μου, καὶ οἱ βασιλεῖς, πρὸς μὲ
ἐνωτίσασθε, ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ
κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. Ἐγγίξει ταχὺ ἡ δικαιο-
σύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου,
καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἑλπιούσιν. »

ΔΕ'. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ. — *Ἐλεγχος τῶν ἀσεβημάτων
τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθρους, καὶ ἀπόπτως αὐ-
τῶν τῆς εὐσεβείας. Τῆς δὲ τῶν ἔθνων ἀπάντων
κλήσεως δῆλωσις.*

Ἡ Μὴ οὐχὶ ἰσχύει ἡ χειρὶ Κυρίου τοῦ σώσαι, ἡ ἐβά-
ρυνε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ ἀκούσαι ; ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήμα-
τα ὑμῶν δίστησιν ἀνά μέτρον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ
διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπέτρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολ-
υσμέναι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἀμαρτίαις.
Τὰ δὲ χεῖλη ὑμῶν ἐλάλησεν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα
ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ· οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδ' ἔστιν
ἡ κρίσις ἀληθινή· πεποιθήσιν ἐπὶ ματαίοις, καὶ λα-
λοῦσι κενά· ὅτι κύουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν·
ὡὰ ἀσπίδων ἐβρήξαν, καὶ ἰσθὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι,
καὶ ὁ θέλων τῶν ὠῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντριψας, οὐρίον
εὔρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλεύσκει· ὁ ἰσθὸς αὐτῶν οὐκ ἔσται
εἰς ἱμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλλωνται ἀπὸ τῶν ἔργων
αὐτῶν. Τὰ γὰρ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες
αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι. Ταχινοὶ ἐκχεαί αἷμα,
καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν διαλογισμοὶ ἀφρόνων. Σύν-
τριμμα καὶ τάλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν· αἱ τρί-
βοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διοδεύουσι, καὶ οὐκ
οἶδασιν εἰρήνην· διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ κρίσις ἀπ'
αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη.
Ἵπομεινάντων φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μέι-
ναντες αὐγῆν, ἐν ἠωρίᾳ περιεπάτησαν· ψηλαφήσου-
σιν ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ ὡς οὐκ ὑπαρχόντων ὀφθαλ-
μῶν, ψηλαφήσουσι· πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ, ὡς ἐν
μεσονυκτίῳ· ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσιν ὡς ἄρ-
κτος καὶ περιστέρα, ἅμα πορεύονται, » καὶ τὰ ἐξῆς·
οἷς ἐπιλέγει· « Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν
τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα
τὸ ἔνδοξον. » Ἀλλὰ γὰρ πλείστων ὄσων οὐσῶν περὶ
τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως προφητειῶν, ταῖς παραθεθείσαις
μαρτυρίαις ἀρκεσθησόμεθα, καὶ κατὰ καιρὸν αὐτοῖς
ἀναλαβόντες ἐξομαλίσομεν· ἡγούμενοι τέως δαφιλέσει
ταῖς λέξεσι, καὶ ταῖς ἀπὸ τούτων μαρτυρίαις κεχηρ-
μένοι, ἱκανῶς ἀποδεδειχέναι μηδὲν πλέον εἶναι Ἰου-
δαίους τῶν λοιπῶν ἐθνῶν. Εἴτε γὰρ τῆς τοῦ Θεοφιλοῦς
Ἄβραάμ εὐλογίας μόνους αὐτοῦς φασὶν εἶναι κοινω-
νοῦς, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ κατάγειν τὸ γένος· ἀλλὰ καὶ τοῖς
ἔθνεσι τῆς ἰσῆς τῷ Ἄβραάμ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ
Ἰσαάκ, καὶ τῷ Ἰακώβ εὐλογίας μεταδώσειν ἐπιγγ-
γελται· διαβρόθῳ εὐλογηθήσεσθαι ὁμοίως παντὰ τὰ
ἔθνη προσιπῶν, καὶ ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν εὐφρα-

⁹⁵ Isa. I, 18, 19. ⁹⁶ Isa. LI, 4-5. ⁹⁷ Isa. LIX 1-11.

⁹⁸ ibid. 19.

σύντη τοῖς μακαρίοις καὶ θεοφιλέσι καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη ἀνακαλοῦμενος, κατὰ τὸ· « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » καί· « Ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ· » εἶτε ἐπὶ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὡσάν αὐτοῦ γεγονότας κληρος, φρουράττονται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἔθνη βασιλεύσειν ὁ Θεὸς θεοπί- ζεται· « Εἶπατε » γάρ, φησὶν, « ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ πάλιν· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· » εἶτε ἐπὶ τὸ ἱεουργεῖν καὶ τῷ Θεῷ λατρεύειν ἐξειλέχθαι αὐτοὺς φαίεν, δεικτέον ὡς καὶ τοῖς ἔθνεσι τῆς Ἰσθς ὁ λόγος μεταδώσειν ἐπήγ- γλται θεραπείας, λέγων· « Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ ὄξυν καὶ τι- μὴν· ἄρατε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλάς αὐτοῦ· » οἷς καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἰσαΐα συναφείς λόγιον, « τὸ φῆσαν· » « Ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, καὶ ποιήσουσι θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσιν. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις ὡς ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ συστήσεσθαι, καὶ θύσειν αὐτόθι τοὺς Αἰγυ- πτίους, καὶ εὐξέσθαι εὐχὰς, καὶ ἀποδώσειν τῷ Κυρίῳ, προφητεύεται. Οὐ μόνον δὲ ἄρα ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀληθοῦς Ἱερουσαλήμ, ἥτις ποτὲ αὕτη νοεῖται, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ αὐτοὶ γε οἱ πάντων δεισιδαιμονέστατοι Αἰγύπτιοι τὴν κατὰ διὰ- νοίαν θεωρουμένην σκηνοπηγίαν· ἑορτάσειν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀνακαλοῦνται. Εἰ δὲ καὶ πάλα πρότερον ἐξηγήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολόνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ὕστερόν ποτε καὶ τὰ ἔθνη πάντα τῷ Κυρίῳ δοθήσεσθαι κληρος εἴρηται, φήσαντος αὐτῷ τοῦ Πατρὸς· « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ ἐδώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » Καὶ γὰρ κα- τακυριεύσειν οὐ τῆς Ἰουδαίας, ἀλλ' ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ περὰ τῶν τῆς οἰκουμένης προφη- τεύεται· « Πάντα τε τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Τούτου δὲ ἦν αἴτιον, τὸ γγνωρίσαι (1) τῶν ὄλων Θεὸν τὸν σωτήριον αὐτοῦ ἐκτίον πάντων τῶν ἔθνων. Σοση- μίαιται δὲ ἡμῖν ἡδὴ πρότερον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα, εἰς τὴν Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς Ἑβραίων μεταβαλλόμενον φωνῆς, Σωτήριον ἐρμηνεύεσθαι, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προσήγορίαν. Μαρτυρεῖ τούτῳ καὶ ὁ Συμεὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅς, λαβὼν τὸ παιδίον, αὐτὸν δὴ τὸν Ἰησοῦν, μετὰ χειρας, ἐπιξέει· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ βῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλ- μοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσω- πον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἔθνων. » Αὐτὸ γοῦν τὸ σωτήριον καὶ ὁ Ψαλμῶδς ἐδήλου, λέ- γων· « Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναν- τίων τῶν ἔθνων ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ κατὰ τὴν Ἰσαΐαν τοῦτ' αὐτὸ τὸ σωτήριον ἰδόντες πάντες ἄνθρωποι, προσκυνήσειν λέγονται τῷ τῶν ὄλων Θεῷ τὸ σωτήριον αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως

A quippe qui benedicendas esse iudæam, ut illos om- nes gentes prædixerit, et sub unam eandemque cum beatis illis, Deique amicis viris lætitiā, reliquas quoque gentes invitet, juxta illud: « Lætamini, gentes, cum populo ejus »: « Et illud: « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham: » sive de 60 regno Dei, quasi illius facti hæredes, gloriantur: jam in reliquis quoque gentibus regna- turum Deum, divina oracula ostendunt: « Dicit enim, inquit, in gentibus, quod Dominus regnavit ». Et rursus: « Regnavit Deus super omnes gentes »: sive ad sacerdotii munus, et ad cultum Deo exhibendum se electos dicitant, demonstratum erit; quemadmodum gentibus quoque, æquale mi- nisterium sermo divinus se impertiturum promise- rit, ubi ait: « Afferte Domino, familiæ gentium, afferte Domino gloriam et honorem: tollite hostias, et ingredimini in atria ejus »: quibus etiam illud apud Isaiam oraculo « adjungere poteris, quod ita habet: « Et altare Domino in terra Ægypti, et co- gnoscant Ægyptii Dominum, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent ». Ubi item illud tibi erit considerandum attentius, quod extra Jerusalem in Ægypto altare Domino constituendum, et illic sacrificaturos Ægyptios, votaque Domino et facturos, et reddituros prophetia significet. Non ergo in Ægypto solum, sed in ipsa quoque vera Je- rusalem, quæcunque ea intelligatur, omnes gen- tes, necnon ipsi omnium superstitiosissimi Ægyptii, ad id quod ex sententia, non ex scripto inter- pretandum sit, tabernaculorum solenne, celebra- dum, invitantur. Quod si olim factus est « pars Do- mini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel », at in posterum, gentes quoque omnes. Domino in sortem esse tribuendas, dictum est: ubi videlicet illi sic ait Pater: « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ». Etenim domina- turum esse non in Judæa solum, sed a mari usque ad mare, et fines orbis terræ, prophetia clamat, omnesque illi gentes esse servituras, benedicendasque esse in eo omnes tribus terræ. Hac autem causa hoc factum est, ut Deus universi in conspectu om- nium gentium, salutare suum notum faceret: nos vero jam ante notavimus nomen Jesus, si ex Hebraica lingua in Græcam convertatur, Σωτή- ριον significare, quod Latine dicitur *salutare*, ut nihil aliud sit *Salutare Dei* quam Salvatoris nostri Jesu Christi appellatio: huic rei fidem facit Simeon in Evange- lio, qui accepto puero, ipso utique Jesu, intra manus, sic oravit: « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei Salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gen- tium ». Hoc ipsum igitur Salutare, Psalmorum quoque auctor significavit, cum dixit: « Notum fecit Dominum Salutare suum, in conspectu gen-

¹ Psal. XLVI, 10. ² Psal. XCV, 10. ³ Psal. XLVI, 9. ⁴ Psal. XCV, 7, 8. ⁵ Isa. XIX, 19, 21. ⁶ Deut. XXXII, 9. ⁷ Psal. II, 8. ⁸ Psal. LXXI, 8, 11, 17. ⁹ Psal. XCVII, 2. ¹⁰ Luc. II, 29-32.

(1) Desideratur τὸν EDIT. PATR.

tium revelavit justitiam suam¹⁰. » Similiter apud A
Isaiam omnes homines, hoc ipsum salutare intuen-
tes, Deum universi dicuntur adoraturi, qui Salu-
tare suum omnibus abunde sit largiturus : et ado-
raturi, non in hac inferiori Jerusalem, quæ est in
Palæstina, sed unumquemque ex loco suo, et omnes
quicumque sint in insulis gentium : quo tempore
oraculum illud finem accipiet, quod affirmat omnes
homines invocare non amplius Deos patrios, neque
simulacra, aut dæmonas, sed nomen Domini, et
servire illi sub jugo uno, et illi a terminis flumi-
num Æthiopiæ rationales et incruentas hostias
per Novum Christi Testamentum, non in inferiori
Jerusalem, neque in eo quod in illa est altari,
sed in ejus Æthiopiæ sinibus, de qua jam dictum
est, oblaturus. Quod si magnum quiddam est, Dei
populum et esse, et censeri, et unum hoc divino-
rum promissorum maximum est, ubi ab ipso Deo
de iis qui seipso digni sint, dicitur : « Ero illorum
Deus, et ipsi erunt populus meus¹¹, » meritoque
antea gloriabatur Israel, quasi qui solus Dei popu-
lus esset, hoc quoque bonum, tum cum ad popu-
lum illum advenerit Dominus, gentibus se largitu-
rum pollicetur, dicens : « Ecce ego venio, et habi-
tabo in medio tui, et confugient gentes multæ ad
Dominum, et erunt ei in populum¹². » De quibus
illud item satis apte dicitur : « Et dicam non po-
pulo meo, populus meus es tu : et ipse dicet, Do-
minus Deus meus es tu¹³. » Si vero non alius, sed
ipse est Christus, qui de radice Jesse orturus a
prophetis prædicitur, et hoc ipsis quoque Hebræis
habetur indubitatum, adeo, ut nullo pacto quis-
piam de hoc ambigat : considera jam quemadmo-
dum hic surrecturus ad imperandum non ipsi
Israel, sed gentibus palam sit dictus, nec ipse
Israel, sed gentes in eo spem habituræ dictæ sint,
quippe qui esset exspectatio gentium : quapropter
et gentibus prolaturus iudicium, et futurus lumen
gentium vaticinio declaretur. Et rursus, dictum sit,
in nomine ejus gentes speraturas, eundemque in
salutem datum iri non solis Judæis, sed omnibus
hominibus, usque ad extremum terræ. Quocirca
et ab illo, qui ipsum misit, Patre, dictum est ei :
« Dedi te in Testamentum generis, 62 in lucem
gentium, ut constituas terram, et consequaris hæ-
reditates desertas¹⁴. » Testimonium autem gentibus
dicit, ea de causa, ut omnes gentes quæcumque
de Christo nihil unquam didicerint, ubi ordinis ra-
tionem, quæ ad illum pertinet agnoverint : et quæ-
nam in eo sit virtus, invocaturæ sint eum : et qui
antea illum populi nunquam viderint, ad illum con-
fugituri. Cæterum, quid pluribus opus est verbis ?
cum ex ipsis propheticiis vocibus liceat, tum quas
posui, tum quas plus otii nactus exponam, quæ in
divinis libris feruntur, si cui modo placeat collige-
re dicta prophetarum, facile iis, qui ex circumci-
sione sunt silentium imponere, siquando jactent

κεχαρισμένω· και προσκυνήσειν γε αὐτῷ οὐκ ἐπὶ
τῆς κάτω Ἱερουσαλήμ τῆς κατὰ τὴν Παλαιστίνην,
ἀλλ' ἕκαστον ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, και πάντας τοὺς
ἐν ταῖς νήσοις τῶν ἐθνῶν· ὅτε και πληρωθῆσεται τὸ
φάσκον λόγιον ἐπικαλεῖσθαι πάντας ἀνθρώπους οὐκ
ἔτι τοὺς πατέρας θεοὺς, οὐδὲ τὰ εἰδωλα, και τοὺς
δαίμονας, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, και δουλεύειν αὐτῷ
ὑπὸ ζυγῶν ἕνα, ἐκ περάτων τε ποταμῶν Αἰθιοπίας
προσοίσουσιν αὐτῷ τὰς λογικὰς και ἀναίμους θυσίας
διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Καινῆς Διαθήκης οὐκ ἐπὶ τῆς
κάτω Ἱερουσαλήμ, οὐδ' ἐν τῷ πρὸς ταύτη θυσιαστη-
ρίῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς δηλουμένοις πέρασι τῆς Αἰθιοπίας
ἀνενεχθρομένως. Εἰ δὲ και μέγα τί ἐστι, λαὸν εἶναι τε
και χρηματίζεσθαι Θεοῦ, και ἐν γε τοῦτο τῶν μεγίστων
θεῶν ἐπαγγελιῶν τυγχάνει, τὸ ὑπ' αὐτοῦ λέγεσθαι
περὶ τῶν ἀξίων αὐτοῦ· « Ἔσομαι αὐτῶν Θεός, και
αὐτοὶ ἔσονται λαός μου· » ἐσμενύνετό τε πρὶν εἰκότως
ὁ Ἰσραὴλ ἐπὶ τῷ ὡς μόνος λαός ὢν τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ
και τοῦτο τὸ ἀγαθόν, ἐπιδημήσας ὁ Κύριος· τοὺς
ἔθνεσι χαριεῖσθαι ὑπισχνείται, λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ
ἔρχομαι, και κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· και κατα-
φεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον, και ἔσονται
αὐτῷ εἰς λαόν. » Περὶ ὧν και ἀρμόσει λέγεσθαι·
« Καὶ ἐρῶ τῷ οὐ λαῷ μου· Λαός μου εἶ σύ· και
αὐτὸς ἐρεῖ· Κύριος ὁ Θεός μου εἶ σύ. » Εἰ δὲ αὐτός
ἐστι και οὐδ' (1) ἄλλος ὁ Χριστός, ὁ ἐκ βίβλης Ἰεσσαί
βλαστήσειν προφητευόμενος, και τοῦτό γε και αὐτοῖς
Ἑβραίοις ἀνωμολόγηται, ὡς μηδένα μηδαμῶς περὶ
τοῦτου γε ἀμφισβητεῖν· ὅρα ὅπως και οὗτος ἀναστή-
σεσθαι ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν
ἀναπεφώνηται, τὰ τε ἔθνη ἐλπίζειν ἐπ' αὐτῷ, ἀλλὰ
οὐχ ὅ γε Ἰσραὴλ λέλεκται, ἐπειδήπερ αὐτὸς ἦν ἡ
προσδοκία τῶν ἐθνῶν· διὸ και κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν
ἐξοίσειν λέγεται, και εἰς φῶς ἐθνῶν γενήσεσθαι· και
πάλιν· « Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσι, »
και εἰς σωτηρίαν δοθήσεσθαι οὐ μόνους Ἰουδαίους,
ἀλλὰ και πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς ἕως ἐσχάτου τῆς
γῆς· διὸ και εἰρήται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ καταπέμφαντος
αὐτὸν Πατρός· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους,
εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ καταστήσαι τὴν γῆν, και κλη-
ρονομήσαι κληρονομίαν ἐρήμων. » Μαρτύριον δὲ τοῖς
ἔθνεσι φησιν, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη τὰ μηδέποτε τι
περὶ Χριστοῦ μεμαθηκότα, γνόνα τὴν περὶ αὐτοῦ
οἰκονομίαν, και τίς ἦν ἐν αὐτῷ δύναμις, ἐπικαλέσα-
σθαι αὐτὸν, και τοὺς μη πάλαι πρότερον εἰδότας
αὐτὸν λαοὺς ἐπ' αὐτὸν καταφεύξασθαι. Καὶ τί με δεῖ
μηκύνειν τὸν λόγον, παρὸν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητι-
κῶν λέξεων, ὧν τε παρατέθειμαι, και ὧν ἐπὶ σχολῆς
μνημονεύσω, ἐν ταῖς θείαις φερομένων Γραφαῖς,
ὅτω φίλον ἀναλέξασθαι τὰς προφητικὰς φωνάς, αὐ-
τόθεν κατασιγάξειν τοὺς ἐκ περιτομῆς, φάσκοντας
μόνοις αὐτοῖς τὰς ἐπαγγελίας τοῦ Θεοῦ δεδωρῆσθαι,
ἡμᾶς δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, περὶ τοὺς εἶναι, και τῶν
θεῶν ὑποσθῆσεν ἄλλοτριους; Δέδεικται γὰρ ἔμπα-
λιν, ὡς τεθέσπιστο τὰ μὲν ἔθνη πάντα τῆς Χριστοῦ
παρουσίας ἀπολαύσειν, τὰ δ' Ἰουδαίων πλήθη ἀποπε-
σεῖσθαι τῆς πρὸς τοὺς αὐτῶν προγόνους ἐπαγγελίας.

¹⁰ Psal. xcvi, 2. ¹¹ Levit. xxvi, 12; II Cor. vi, 6.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

¹² Zachar. ii, 10, 11. ¹³ Ose. ii, 24. ¹⁴ Isa. xlii, 6, 7.

διὰ τὴν εἰς Χριστὸν αὐτῶν ἀπιστίαν, σπανίων ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πιστευσάντων, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἐπηγγελμένης πνευματικῆς ἀπολυτρώσεως δι' αὐτοῦ τευζομένων· περὶ ὧν καὶ ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος διδάσκει πού, λέγων· « Ἡσαΐας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐὰν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται· λόγον γὰρ συντελών καὶ συντέμων ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προσέειπεν Ἡσαΐας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Μὴ ἀπόωσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμι ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. Οὐκ ἀπόωσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω· ἢ οὐκ οἶδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, λέγων περὶ τοῦ Ἰσραὴλ· Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· καὶ ὡς ὑπελείφθη μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου, τοῦ λαβεῖν αὐτήν. Ἄλλὰ τί λέγει ὁ χρηματισμὸς; Κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπταχιλίους ἀνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῆ Βάαλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λείμμα κατὰ ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. » Διὰ τούτων γὰρ ὁ Ἀπόστολος σαφῶς, ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποπτώσει ἑαυτὸν καὶ τοὺς αὐτῷ παραπλησίους ἀποστόλους τε καὶ εὐαγγελιστὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, πάντας τε τοὺς ἔτι καὶ νῦν ἐξ Ἰουδαίων εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας, τὸ σπέρμα εἶναι διασαφεῖ, τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου ὠνομασμένον, κατὰ τὸ· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα· » τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ ἐν ταῖς λοιπαῖς προφηταῖς δηλούμενον ὑπόλειμμα τοῦ παντὸς, ὅπερ φησὶ κατ' ἐκλογὴν χάριτος πεφυλάχθαι. Περὶ οὗ ὑπολείμματος, φέρε πάλιν, τὸ ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐξαπλώσωμεν, ὡς ἂν παρασταῖ διὰ πλείονων, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως παντὶ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν σωτήριαν ἐσεσθαι ὑπέσχετο ὁ Θεός, ἀλλ' ὀλίγοις καὶ κομιδῇ σπανίοις τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκόσιν, ὡς περὶ οὖν καὶ τὸ ἔργον ἀκολούθως ταῖς προρρήσεσιν ἐπηκολούθησεν.

A promissa divina sibi solis exhibita esse, et nos qui de gentibus assumimur, supervacaneos accedere, atque a divinis pollicitationibus alienos existere : e contrario enim ostensum est, quemadmodum oraculis traditum sit, omnes gentes adventu Christi fruituras, et Judæorum ingentem numerum ab ea promissione, quæ ad majores ipsorum edita est, propter ipsorum erga Christum pervicaciam, esse casurum. Paucos vero eorum duntaxat in Salvatore et Dominum nostrum credituros, et hac ipsa re promissam spiritalem redemptionem consecuturos. De quibus sane divinus quoque Apostolus quodam loco ita scribit : « Isaias autem clamat pro Israel : Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim B perficiens, et contrahens in æquitate : quia verbum contractius faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias : Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissetis¹⁵ : » quibus post alia, hæc quoque adjungit : « Nunquid Deus repulit populum suum? absit. Nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum, quem præscivit : An nescitis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum interpellat Deum, dicens de Israel : Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam, ut auferant eam : sed quid dicit responsum divinum? reliqui mihi ipsi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt¹⁶. »

63 His enim verbis Apostolus plane in ipso totius Judaicæ gentis casu, seipsum et sibi similes, Salvatoris nostri cum apostolos, tum evangelistas, omnesque qui ex Judæis etiam nunc ad Christum accedunt, semen esse illud declarat, quod nominatum est a propheta¹⁷, ubi ait : « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset, nobis semen; » hocque ipsum esse, quod in reliquis item prophetiis significatur, nomine reliquiarum totius, quas dicit secundum electionem gratiæ servatas esse. De quibus sane reliquiis, age rursus, quæ dixerint prophetæ, latius exsequamur, ut pluribus jam constet, non absolute universæ Judæorum nationi, Christi adventum salutarem futurum pollicitum esse Deum, sed paucis eorum, atque admodum raris, iis videlicet, qui in Salvatore, et Dominum nostrum crediderint : quemadmodum et res ipsa, ipsi prædictionibus consentanea declaravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΔΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. Ὅτι μὴ εἰς πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ἀλλ' εἰς ὀλίγους αὐτῶν διήκει τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν.

« Ἡ γῆ ἡμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ἡμῶν πυρκαυστοὶ· τὴν χώραν ἡμῶν, ἐνώπιον ἡμῶν ἄλλοτριον κατεσθίουσιν αὐτήν, καὶ ἠρήμωται κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἄλλοτριων. Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυερᾶτι, ὡς πόλις πολιορκουμένη. Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθη-

D CAPUT IV.

XXXVI. Ab Isaiâ. — Quod non in omnem Judaicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat, divinatorum promissorum eventa pervenerint.

« Terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni : regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant : et deserta est, cum subversa sit a populis alienis. Relinquetur filia Sion, ut umbraculum in vinea, et tanquam fructuum custodia in enumerario, tanquam civitas in obsidione. Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes

¹⁵ Rom. ix, 27-29. ¹⁶ Rom. xi, 1-5. ¹⁷ Isa. i, 9. ¹⁸ ibid. 7-9.

fuisse¹⁸. » Exordiens magnus divinusque propheta suum opus, primum docet quemadmodum universum suæ prophetiæ propositum, nihil aliud continet, quam visionem et contemplationem quæ feratur contra Judæam, et contra Jerusalem: deinde cunctam Judæorum nationem redarguit, primum hæc dicens: « Agnovit bos possessorem, et asinus præsepe Domini sui; Israel autem me non agnovit, et populus non intellexit¹⁹. » Deinde universam gentem deplorans, adjungit: « Væ genti peccatrici, populo pleno peccatis, semini pravo, filiis iniquis²⁰. » Hisce initio operis ubi contra illos usus est objectionibus, et proposuit causas ejus vaticinii, quod contra illos feratur, tum initium facit, dicens: « Terra vestra deserta, » quæ tamen deserta non erat, eo ipso quo prophetiam edebat tempore. « Civitates vestræ succensæ igni: » cum tamen ne hoc quidem adhuc factum esset. Sed neque regionem ipsorum tunc alieni devorabant, **64** cum tamen ille sic dicat, « regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant, » et quæ sequuntur. At enim si ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum transieris, et ad ea quæ subsecuta sunt usque in hunc diem tempora, facile inveneris ea quæ dicta sunt completa esse. Nam et filia Sion (hæc autem erat adoratio quæ in monte celebrabatur, qui vocatur Sion) ex quo advenit Jesus Salvator noster, relicta est ut umbraculum in vinea, et quasi fructuum custodia in cucumerario, aut si his quidquam cogitari potest desertius, regionemque ipsorum, alieni coram ipsis devorant, nunc quidem vectigalia, ac tributa ab illis exigentes, nunc vero proprium ipsorum prædium, eam quæ olim Judæorum erat, terram facientes. Sed et templum illud admirabile, quod erat in eorum metropoli, in terram cecidit, a populis alienis eversum: et civitates eorum igni succensæ sunt: et facta est Jerusalem vere civitas in obsidione. At vero quia postquam illis hæc evenerunt et chorus apostolorum, et qui ex Hebræis in Christum crediderunt, secundi instar seminis ex illis ipsis servati sunt, et per universam terram, atque in omne genus hominum penetrantes, omnem civitatem, ac locum, et regionem proprio atque Israelitico semine impleverunt, adeo quidem, ut ex illis quasi spicæ, quæ in nomine Salvatoris nostri fundatæ sunt Ecclesiæ, sint enatæ: merito divinus propheta, iis minis, quibus contra illos est usus, adjungit: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorpha similes fuissetis. » Quod quidem in aperticrem sensum contrahens sanctus Apostolus in Epistola ad Romanos interpretatus est: « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim perficiens et contrahens faciet Dominus in terra. Et sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma

μεν. » Ἀρχόμενος ὁ μέγας καὶ θαυμάσιος προφήτης τῆς οἰκείας βίβλου, τὴν πᾶσαν τῆς προφητείας ὑπόθεσιν, κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρασιν καὶ θεοφίαν περιέχειν διδάσκει· ἔπειτα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγχει, πρῶτα μὲν λέγει· « Ἔγνω βουῶς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνῆκεν. » Ἔτα τὸ πᾶν ἔθνος ταλανίζων, ἐπιφέρει· « Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, λαὸς πλήρης ἀμαρτιῶν, σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἀνομοί. » Τούτοις ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου κατ' αὐτῶν χρησάμενος τοῖς ἐλέγχοις, καὶ προδιδάξας τὰς αἰτίας τῆς μελλούσης ἐπιφέρεισθαι κατ' αὐτῶν προβρόχησας, ἐξῆς ἀπάρχει φάσκων· « Ἡ γῆ ὑμῶν ἐρημος, » μὴ οὕσης ἐρήμου καθ' οὓς προεφήτευσεν χρόνους· « αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι· » μὴδὲ τούτου πῶ γεγεννημένου. Ἄλλ' οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν τότε ἦσθιον ἀλλότριον· καὶ ὁμοῦ φησί· « Τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθλοῦσιν αὐτήν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ οὖν ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετέλθοις παρουσίαν, καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χρόνους, πάντα ἀν εὖροις τὰ εἰρημένα πληρούμενα. Ἡ τε γὰρ θυγάτηρ Σιών (αὕτη δὲ ἦν ἡ ἐπὶ ὄρους τοῦ καλουμένου Σιών ἐπιτελουμένη θρησκεία) ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἐγκαταλείπεται ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυηράτῳ, καὶ εἴ τι τούτων ἐρημότερον· τὴν τε χώραν αὐτῶν ἀλλότριον ἐνώπιον αὐτῶν κατεσθλοῦσι, τοτὲ μὲν δασμούς καὶ φόρους αὐτοὺς εἰσπραττόμενοι, τοτὲ δὲ ἴδιον ἐαυτῶν κτήμα τὴν πάλαι τῶν Ἰουδαίων γῆν πεποιημένοι. **C** Ἄλλὰ καὶ τὸ ἱερὸν τὸ εὐπροσπεῖς τῆς μητροπόλεως αὐτῶν ἠρειπίσεται, κατεστραμμένον ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων· αἱ τε πόλεις αὐτῶν πυρίκαυστοι γεγονάσι, καὶ γέγονε Ἱερουσαλήμ ἀληθῶς πόλις πολιορκουμένη, Ἄλλ' ἐπεὶ, τούτων περὶ αὐτοὺς συμβεβηκότων, ὁ τῶν ἀποστόλων χορδὸς, οἱ τε ἐξ Ἑβραίων εἰς τὸν Χριστὸν ἐπιτακτικότες γονίμου δικῆν σπέρματος ἐξ αὐτῶν ἐκεῖνων διεφυλάχθησαν, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης καὶ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων διεληθόντες, πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον καὶ χώραν τοῦ οἰκείου καὶ Ἰσραηλιτικοῦ σπόρου κατέπλησαν, ὥστε ἐξ αὐτῶν στάχυς τὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑποστάσας Ἐκκλησίας φύναι· εἰκότως ὁ θεὸς προφήτης ἐπιλέγει ταῖς προαποφανθείσασιν κατ' αὐτῶν ἀπειλαῖς· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἀν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἀν ὠμοιώθημεν. » Ὅπως συναγαγὼν ἐπὶ τὸ σαφὲς ἐρμηνεύει ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ ὁ ἱερὸς ἀπόστολος· « Ἡσαίας δὲ κραυγάζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐὰν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελούν καὶ συντέμνον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ καθὼς προσέειπεν Ἡσαίας· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἀν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἀν ὠμοιώθημεν. » Οἷς αὖθις προστίθισι, λέγων· « Μὴ ἀπόσαστο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο! Καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραη-

¹⁸ Isa. 1, 5. ²⁰ Ibid. 4.

λίτης εἰμι ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ φυλῆς Βενιαμίν. Ὁκ ἀπόσωτο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω ἢ οὐκ οἶδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ Γραφή, ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ κατὰ τοῦ Ἰσραήλ; Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· καὶ ὡς ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσί μου τὴν ψυχὴν, τοῦ λαβεῖν αὐτῆν. Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; Κατέλιπον ἑμαυτῷ ἑπτακισχίλους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνου τῆ Βάαλ. Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. » Ὅτι δ' οὐκ εἰς ἄλλον καιρὸν, ἀλλ' εἰς τὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συντελεῖται ἡ προφητεία, ἐξῆς ὁ λόγος; μετὰ τὸ φάναι, « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἔγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιωθῆμεν, » τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Γομόρρας ὀνομάσας, τοὺς δὲ ἡγουμένους αὐτῶν ἄρχοντας Σοδόμων, ἐπιφέρει παραίτησιν τῆς κατὰ Μωσέα θρησκείας, καὶ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις κατηγγελεμένης Διαθήκης τὸν τρόπον, λέγων δὲ τὸν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, λόγον τε ἀντικρυς νέον καὶ νόμον εἰσῆχται ἐν τῇ περὶ τῶν τοιούτων προρῆσει. Λέγει δὲ οὖν· « Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας, τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; » καὶ τὰ ἐξῆς· ἄπερ οἰκεία ἔντα τῆς κατὰ Μωσέα νομοθεσίας ἀνελών, ἀντεισάγει ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἕτερον τρόπον, τὸν διὰ τοῦ σωτηρίου λουτροῦ, καὶ τοῦ σὺν τούτῳ κηρυττομένου βίου, λέγων· « Λούσασθε, καθαροὶ γένησθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄρχοντας δὲ Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρων δι' ἣν αἰτίαν αὐτοὺς ὠνόμασεν, αὐτὸς παρέστησε παραχρῆμα εἰπών· « Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν πλήρεις αἱμάτων. » Καὶ αὖθις δὲ ὑποβάς λέγει· « Τὴν ἀνομίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν, καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· διότι ἐβουλεύσαντο βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, ὅτι ἀήσομεν τὸν δίκαιον, ἔτι δύσχυρτος ἡμῖν ἔστιν, » σαφέστατα αἰματὸς τινος καὶ ἐνὸς δικαίου μεμνημένος ἐπιβουλής. Τίνος δὲ ἄρα ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ; δι' ἣν καὶ μεθ' ἣν ἅπαντα μετήλθον αὐτοῖς τὰ προηγορευμένα.

Væ animæ illorum : quoniam cogitaverunt consilium pravum contra seipsos dicentes : Ligabimus justum, quoniam inutilis nobis est : » ubi cum de quodam sanguine et de insidiis adversus justum quemdam mentionem fecerit, quem hunc tandem intelligi vult, nisi Salvatorem nostrum Jesum Christum? propter quem et post quem omnia in illos quæcunque dicta sunt, redundarunt.

ΔΖ'. Τοῦ αὐτοῦ Ἰσαίου. — Ὅτι διὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ μετὰ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἅπαντα τὰ ὑπὸ τοῦ προφήτου προηγορευμένα μετήλθον αὐτοῖς.

« Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλή μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψώσει καὶ τοῦ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραήλ ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλήμ· ἄγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν εἰς Ἱερουσαλήμ. » Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραήλ, αὐτὸς ὁ προφήτης διείσαφεν εἰπών· « Πάντες οἱ γραφέντες εἰς Ἱερουσα-

A facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus ²¹. » Quibus rursus hæc adjungit : « Numquid, inquit, repulit Deus populum suum? Absit. Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, tribu Benjamin. Non repulit Deus populum suum quem præcivit : an non nostis in Elia quid dicat Scriptura? quemadmodum intercedit apud Deum contra Israel?

65 Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam ut auferant eam. Cæterum quid dicit ei responsum divinum? reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genu ante Baal. Sic ergo et in hoc tempore, reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt ²². » Ne vero in aliud tempus prophetiam eventum suum dirigere suspiceris, quam in adventum Salvatoris nostri Jesu Christi, verba quæ sequuntur post illud dictum, « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus, » universum Judaicum populum, Gomorrhæ, populum appellantis, et eorum duces, « principes Sodomorum, » adjungunt rejectionem Mosaici ritus, et ejus Testamenti modum, quod per Salvatorem nostrum omnibus hominibus denuntiatum est (cum Testamenti dico, ejus regenerationis, quæ fit per lavacrum intelligo) verbumque plane novum ac legem introducunt, ubi de talibus prædicunt. Sic igitur habent : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legem Domini, populus Gomorrhæ. Quid mihi multitudo victimarum vestrarum ²³? » et cætera : quæ ut propria legum a Moyse positarum auferens, eorum loco alium remittendi peccata modum introducit, eum videlicet qui per lavacrum salutis et per eam quæ cum hoc prædicatur vitam celebratur sic dicens : « Lavamini, mundi estote, auferte puritates ab animis vestris ²⁴, » et quæ sequuntur. Cur autem principes Sodomorum et populum Gomorrhæ eos nominaverit, idem illico exposuit, sic dicens : « Manus enim vestræ plenæ sanguine ²⁵. » Et rursus ubi paulum progressus est, ait : « Iniquitatem suam, ut Sodomorum nuntiaverunt atque indicaverunt.

D XXXVII. Ab eodem Isaia. — Quod propter Salvatorem nostrum Jesum Christum, et post ejusdem adventum, omnia quæ dicta sunt a Propheta, illis acciderint.

« In die illa, illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet id, quod reliquum fuerit ex Israel, et erit illud reliquum ex Israel in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem; **66** sancti vocabuntur, omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem ²⁷. » Quodnam vero sit illud reliquum ex Israel, ipse propheta explanavit, cum

²¹ Rom. ix, 27-29. ²² Rom. xi, 1-5. ²³ Isa. i, 10-11. ²⁴ ibid. 16. ²⁵ ibid. 15. ²⁶ Isa. iii, 9, 10; Sap. ii, 12. ²⁷ Isa. iv, 2, 3.

dixit : « omnes qui scripti sunt in Jerusalem, et qui vocati sancti. » Quæ autem sit dies illa, in qua Deus glorificaturus, et in sublimi collocaturus dicitur, « id quod reliquum fuerit ex Israel, » et eos, qui vocandi sunt sancti, et scribendi ad vitam, si totam hujus sectiunculæ narrationem percurre-
ris, facile disces. Initio igitur totius libri, cum ad-
versus Judæam, ac Jerusalem visionem vidisset propheta, et pluribus verbis totius Judaicæ gentis impia facinora numerasset, cumque minabundus dixisset de illorum eversione, deque extrema Jerusalem vastitate, tum finem ei, quæ contra illos versabatur contemplationi imponit, his verbis :
« Erunt enim ut terebīnthus, abjectis foliis, et tanquam hortus aquam non habens, et erunt vires eorum tanquam surculus stuppæ, et quæstus eorum, ut scintillæ ignis : et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat ²⁸. » Ubi cum adversus illos vaticinium circumscripserit, tum reprimit se, et novo initio facto, alteram materiam aggreditur, exordioque etiam (ut dicebam) tali utitur : Verbum quod factum est ad Isaiam filium Amos prophetam, de Judæa et de Jerusalem ²⁹, » vel, ut Symmachus interpretatus est, « super Judæa et super Jerusalem. » Ex quo forsitan illum suspicetur aliquis, de quibus tristia prius sit vaticinatus, de iisdem nunc commutata ratione, meliora quædam prædicere. At vero eorum, quæ sequuntur contextus, nequaquam istuc dici permis-
serit : quippe qui super Judaicæ gente, et super eo qui vocatur Israel, nihil omnino boni contineat, neque item super Judæa, neque super Jerusalem : contra autem innumerabiles adversus Israel que-
relas, atque accusationes, minasque adversus Jerusalem tristes recenseat : quodque universis gen-
tibus salutare contigit, vocationem, atque agnitionem summi Dei futuram divinet : et ad hæc, novi cujusdam montis prodicionem in lucem, et alterius domus Dei, præter eam, quæ est in Jerusalem, constructionem manifestam proponat, itaque ubi de Judæa et de Jerusalem locutus est, tunc sic dicit :
« quod erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et domus Dei in verticibus montium, **67** et extolletur super colles, et venient ad eum omnes gentes, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob ³⁰ : » ac de gentibus quidem cunctis talia divinat : de Judæis vero deinceps cujusmodi sint ea, quæ adjungit, nunc audi : « dimisit enim populum suum, domum Jacob : quoniam repleta est, ut ab initio, regio eorum hominibus, sicut regio alienigenarum : et filii multi alieni nati sunt illis. Repleta est enim regio illorum argento et auro, et non fuit numerus thesauris eorum ³¹, » et cætera quæ sequuntur, quæ multo plura sunt : quibus ad-
jungit : « et adoraverunt ea, quæ fecerunt digiti ipsorum. Et declinavit se homo, et humi se abjecit,

λήμ, καὶ οἱ κληθέντες ἅγιοι. Τίς οὖν αὕτη ἡ ἡμέρα, ἐν ἣ ἁδοξάσειν ὁ Θεός, καὶ ὑψώσιν τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς κληθησομένους ἁγίους, καὶ γραφομένους εἰς ζωὴν, λέγεται, ἀναδραμόντι σοι τὴν ὄλην τῆς περικοπῆς διήγησιν δῆλον ἔσται. Ἐν ἀρχῇ τοιγαροῦν τῆς ὄλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλήμ ἰδὼν ὄρασιν ὁ προφήτης, καὶ διὰ πλείστων ἀπαριθμησάμενος τὰ τοῦ παντός Ἰουδαίων ἔθρους ἀσεβήματα, ἀπειλήσας τε καὶ εἰπὼν τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς αὐτῶν, καὶ τῆς παντελοῦς ἐρημίας Ἱερουσαλήμ, τέλος τῆς κατ' αὐτῶν θεωρίας ἐπάγει, λέγων : Ἔσονται γὰρ ὡς τερέθινθος ἀποθεθληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων· καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλὰμη στυπ-
πίου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθήρες πυρός· καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οὐκ ἔσται ὁ σόεσων. » Περὶ γράφας δὲ ἐνταῦθα τὴν κατ' αὐτῶν πρόβρῃσιν, ὑποστολῆ χρῆται· ἐξ ἐτέρας δὲ ἀρχῆς, δευτέρας ὑποθέσεως ἄπτεται, καὶ προοιμῶ γε τῷ λεγομένῳ, τοῖδε χρῆται : Ὁ Λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, τὸν προφήτην, περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ, ἡ, ὡς ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, « ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ. » Ἰσως τις ὑπολήψεται περὶ ὧν τὰ σκυθρωπὰ προλαβὼν ἐθέσπισε, τούτων αὐτῶν περὶ τὰ χρηστότερα μεταβαλόντα λέγειν. Ἀλλ' οὐκ ἂν ταῦτα ἐπιτρέψει φάναι ἡ τῶν ἐπιφερομένων ἀκολουθία, ὑπὲρ τοῦ Ἰουδαίων ἔθρους, ἡ ὑπὲρ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ, οὐδὲν οὐδὲ ὄλους χρηστὸν περιέχουσα, οὐδὲ γε ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας, οὐδὲ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ, τούναντίον δὲ μυρίας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ μέμψεις καὶ κατηγορίας, ἀπειλάς τε κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ σκυθρωπίας, καὶ τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι σωτήριον κλήσιν, καὶ γνώσιν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θεσπίζουσα, καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, ἄρους ἐπιφάνειαν καινοῦ, καὶ οἴκου Θεοῦ ἐτέρου παρὰ τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ ἀνάδειξιν παριστάσα. Λέγει δ' οὖν, μετὰ τὸ φάναι περὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ, ὅτι Ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ἄρος Κυρίου, καὶ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄρκων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπὲρ ἅντων τῶν βουνῶν, καὶ ἔξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσιν· Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. » Καὶ περὶ μὲν τῶν ἔθνων ἀπάντων τοιαῦτα θεσπίζει· περὶ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐξῆς ὅσα ἐπιλέγει, ἄκουε· Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ὅτι ἐνεπλήσθη ὡς τὸ ἀπαρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδομισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέχνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγεννήθη αὐτοῖς. Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου, καὶ χρυσοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν, καὶ τὰ ἐξῆς τούτων, ὄντα πλείω· οἷς ἐπιφέρει· Καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν, καὶ ἔκυψεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη, καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτούς, καὶ νῦν εἰσέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου. καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ

²⁸ Isa. 1, 30, 31. ²⁹ Isa. 11, 1. ³⁰ ibid. 2-5. ³¹ ibid. 6-8.

θραῦσαι τὴν γῆν. Ἔτι ὡν σαφῶς ἀνάστασιν τινὰ τοῦ Κυρίου διδάσκει· ἔσεσθαι. ἐν ἣ θραυσθῆσθαι πᾶσαν τὴν γῆν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· περὶ αὐτῶν γὰρ ὁ πᾶς ἦν λόγος, ὡσπερ καὶ ἐξης, δι' οὗ φησιν· Ἡμέρα γὰρ Κυρίου Σαβαὼθ ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, καὶ ἐπὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα. Ἐν ταύτῃ τοιγαροῦν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τὰ κατὰ τῶν ἐπιτρομένων κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ προαγορεύσας, Ἐν αὐτῇ ταύτῃ, φησὶ, τῇ ἡμέρᾳ ὑψωθήσεται Κύριος, καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν ἐσθενέξαντες εἰς τὰ σπήλαια, ἢ μονονουχὶ δηλῶν τὴν ἀποτροφὴν τῶν εἰδύλων, ἣν ἀπεστράφησαν αὐτοὶ τε Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἄνθρωποι μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφάνειαν, καταπτύσαντες πάσης δεισιδαιμονίας· Ἐτῆ γοῦν ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, φησὶν, ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βεβλῦγματα αὐτοῦ τὰ χρυσᾶ, καὶ τὰ ἀργυρᾶ ἃ ἐποίησαν, προσκυνεῖν τοῖς ματαίοις, ἢ καθόλου, ὡς εἰκόσ, καὶ περὶ παντὸς ἀνθρώπου ταῦτα ἀναφανῶν διὰ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι τῶν ἔθνῶν κλῆσιν. Ἰδίως δὲ αὐθὶς περὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ὑπὸ μίαν διάνοιαν ἐξῆς ἐπιλέγει· Ἰδοὺ ὁ Δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἰσχύοντα, καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχύον ἄρτου, καὶ ἰσχύον ὕδατος, γίγαντα, καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἄνθρωπον πολεμιστὴν, καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατὴν, ἢ καὶ τὰ τοῦτοις ἐξῆς. Ἐνθα ἐπιστήσας, παράθεσ τὰ προλεγόμενα τῆς προφητείας δι' ὧν εἰρηται, Ὁ Λόγος ὁ γενόμενος παρὰ Κυρίου πρὸς Ἠσαΐαν, υἱὸν Ἀμώς, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ, ὡς μᾶλλον κατ' αὐτῶν ἢ ὑπὲρ αὐτῶν τὰ ἐπενηγεμένα τυγχάνει· εἰ μὴ τις ἄρα ἐν τοῦτοις λαθάνων περιέσται νοῦς. Πῶς γὰρ, μέλλων ἀφαιρεῖν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχύον ἄρτου καὶ ἰσχύον ὕδατος, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς πάλαι διαπρέποντα, ὑπὲρ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἱερουσαλήμ ἔσεσθαι τὰ θεοπικύζονα προῦλεγε; πῶς δὲ ὑπὲρ αὐτῶν ἔστι καὶ τὰ ἐξῆς αὐθὶς λέγεσθαι; Ἐνεῖται Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Ἄλλὰ γὰρ ἐν τοῦδε καιρῷ, ἐν ᾧ τὸ ἄρτος Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνάγκη κηρύττεσθαι, ὃ τε ἐπὶ τοῦ ἔρους οἴκος τοῦ Θεοῦ, ἐφ' οὗ πάντα τὰ ἔθνη συνιόντα φασί· Ἐεῦτα, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ἄρτος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· τοιαύταις ὁ λόγος χρησάμενος κατηγορίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἔσχατα, ἐπισυνάπτει τοῦτοις πᾶσι τὰς προεκτεθείσας ἡμῖν λέξεις, διδάσκων, ὅτι, τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους μέλλοντος ἀποπεσεῖσθαι τῆς κατὰ τὸν Θεὸν εὐσεβείας, περιλειφθήσονται τινες ἐν αὐτοῖς οὐ συναπολαύσαντες τοῖς πᾶσι τῶν κακῶν· Ἐμπαλιν δὲ ὡσάν ἐκ μοχθηρῶν καὶ παρανόμων διασεσωσμένοι, καὶ τὸ εὐακρινὲς τῆς εὐσεβείας ἐπιδεδεγμένοι, τῆς παρὰ τῷ

A et non dimittam eos : et nunc ingredimini in petras, et abscondimini in terram a facie timoris Domini, et a facie gloriæ ejus, cum surrexerit quassare terram ²⁰. Quibus verbis plane surrecturum esse Dominum indicat, et universam terram gentis Judaicæ quassaturum : de Judæis enim omnis sermo est, quemadmodum etiam in sequentibus, ubi ait : Dies enim Domini Sabaoth super omnem petulantem et superbum, et super omnem excelsum et sublimem ²¹, quæque his deinceps consentanea dicuntur. In hac igitur die, in qua surrecturus est Dominus, postquam vaticinatus est contra eos, qui extolluntur adversus cognitionem Dei, tum in hac ipsa, inquam, die, Dominum id facturum propheta significat : Extolletur inquit, Dominus in die illa : et manufacta omnia occultabunt, introferentes ea in speluncas ²² : ubi propemodum indicat aversionem a simulacris, qua aversi sunt et ipsi Judæi, et omnes reliqui homines, post Salvatoris nostri adventum, quando omnem superstitionem aspernati sunt. Ergo in die illa, inquit, abjiciet homo abominaciones suas aureas atque argenteas, quas fecerunt, ut adorarent inania ²³. Ubi hæc, ut par est, de omni homine enuntians, propter futuram gentium vocationem, tum separatim rursus sub unam sententiam de Judaica gente adjungit, et dicit : Ecce dominator Dominus Sabaoth, auferet de Judæa et de Jerusalem virum robustum, et feminam valentem, robur panis, et robur aquæ, gigantem, et robustum, et hominem bellatorem, et judicem, et prophetam, et conjectorem, et **68** seniore, et principem super quinquaginta, et mirabilem consiliarium, et doctum architectum, et prudentem auditorem ²⁴, et quæ sequuntur. Quæ cum diligentius attenderis, apponito iis quæ initio prophetiæ dicta sunt, quæ sic habent : Verbum quod factum est a Domino ad Isaiam filium Amos super Judæa, et super Jerusalem ²⁵, ut quæ sic prolata sunt, magis contra ipsos, quam pro ipsis existant, nisi forte in his aliquis latens comprehenditur sensus. Qui enim fieri potest, ut is qui ablaturus sit ab Judæa, et ab Jerusalem, virum robustum, et feminam valentem, robur panis, et robur aquæ, et omnia quæcunque olim in eis dignitatem habebant, pro Judæa, et pro Jerusalem futura esse, hæc ipsa quæ divinabantur prædixerit? quomodo autem sunt pro iisdem, ea quæ deinceps dicuntur? Soluta est Jerusalem, et Judæa concidit, et linguæ eorum cum iniquitate, ea quæ ad Dominum spectant non credentes ²⁶. Atqui quo tempore montem Domini omnibus gentibus nuntiari necesse erat, Deique in illo monte domum, in quam ubi omnes gentes convenissent, tum dicturi essent : Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob ²⁷ : in eo, inquam, ipso tempore, ubi sermo divinus talibus Judaicæ gentis accusationibus est usus, iisque minatus extrema :

²⁰ Isa. II, 8-10. ²¹ ibid. 12. ²² ibid. 17, 18. ²³ ibid. 20. ²⁴ Isa. III, 4-5. ²⁵ Isa. I, 1. ²⁶ Isa. III, 8. ²⁷ Isa. II, 3.

tum his omnibus, ea quæ ante exposuimus verba adjuncta, docetque ex omni Judaica gente, quæ a vero Dei cultu casura sit, superfuturos quosdam, qui non eadem cum omnibus mala sint subituri, quin contra potius, tanquam ex pravis atque injustis relictis superstites, comprobataque ac sinceram pietatem amplexi, ea scriptura quæ a Deo profecta sit, digni sint habendi, ac servi Dei sancti vocandi, quibus sane verbis plane significat Salvator noster, apostolos ac discipulos, atque evangelistas, reliquosque omnes, qui de circumcisione assumpti in ipsum crediderint, quo tempore gens eorum universa cecidit. Porro hæc ille sermo innuit, qui sic habet: « In die illa (in qua videlicet ea quæ prædicta sunt omnia de vocatione gentium, et de Judæorum ruina futura sunt) illucescet Deus in consilio cum gloria in terra, ut extollat et glorificet quod relictum fuerit ex Israel, et erit quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur: **¶** omnes qui scripti sunt ad vitam in Jerusalem ⁴⁰, » propter quos prodituros de Jerusalem videlicet ac de Judæa, merito super Judæa, et super Jerusalem, prophetiam illam dici, præmium ipsum ostendit, aut etiam propter veram Jerusalem, et propter Judæam illam, quæ si ex sententia, non ex scripto consideretur, huic alteri proportionem respondeat. Qua de re cum erit tempus, videbimus, et quis tandem divinam apostolorum Salvatoris nostri, et evangelistarum cernens virtutem, secundum quam in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum, omnesque ex illo ad hoc usque tempus Christi Ecclesias, quæ verba eorum in ore præceptaque habent, et Novi Testamenti per eos publicatas Christi leges non huic prophetiæ testimonium veritatis exhibeat? utpote ei quæ manifeste dicat, « in consilio, » et « cum gloria, » in omnem terram Deum in sublimi collocaturum et glorificaturum « id quod relictum fuerit ex Israel? » item quemadmodum « id quod relictum fuerit in Sion, et quod relictum fuerit in Jerusalem, sancti vocabuntur, omnes qui scripti ad vitam? » pro eo autem quod dicitur apud LXX, « in consilio cum gloria: » Aquila et Theodotion, inter se concordantes, « in virtutem et gloriam, » interpretati sunt: sic utique eam virtutem quæ a Deo apostolis data est, et quam post talem virtutem apud Deum habituri erant, gloriam indicantes, juxta illud: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa ⁴¹. »

XXXVIII. Item quod re ipsa factum est: « au-

D ⁴² **ΛΗ'.** Καὶ αὐτὸ γεγεννημένον· « Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδῃτε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοὶ ὦτε ὡσεὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοὶ ὦτε ὡσεὶ ἀκούσωσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα: "Ἔως πότε, Κύριε; καὶ εἶπεν: "Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἴκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· καὶ ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πληθυνθήσονται καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὴ καὶ ἐνταῦθα τίνα τρόπον οἱ καταλειφθέντες πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς,

⁴⁰ Isa. iv, 2-3. ⁴¹ Psal. Lxvii, 12. ⁴² Isa. vi, 9-12.

(1) Deesse aliquid patet, tum ex ἀνακωλύθῃ phræseos, tum ex collatione Latinæ interpretationis. EDIT. PATR

A Θεῶ Γραφῆς καταξιώθησονται, τοῦ Θεοῦ τε καὶ ἄγιοι κληθήσονται δούλοι. Ἀγλοὶ δὲ διὰ τούτων τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλους καὶ μαθητάς, καὶ εὐαγγελιστάς, καὶ τοὺς λοιποὺς ἅπαντας τοὺς ἐν περιτομῇ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποπτώσεως τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Ταῦτα δὲ αἰνίττεται φάσκων ὁ λόγος· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (ἐν ἣ ῥηλονότι τὰ προηγορευμένα πάντα περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἔθνῶν, καὶ περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποπτώσεως γενήσεται) ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἔσται, τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἰερουσαλὴμ, ἄγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζῶην ἐν Ἰερουσαλὴμ, » δι' οὓς καὶ εἰκότως ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ὑπὲρ Ἰερουσαλὴμ (1) τὴν προφητείαν ἐδῆλου λέγεσθαι τὸ προοίμιον, ἢ καὶ διὰ τὴν ἀληθῆ Ἰερουσαλὴμ, καὶ τὴν ἀναλόγως αὐτῇ κατὰ διάνοιαν θεωρουμένην Ἰουδαίαν· περὶ οὗ κατὰ καιρὸν εἰσόμμεθα. Καὶ τίς γε τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τὴν ἐνθεον συνορῶν δύναμιν, καθ' ἣν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, πᾶσαι τε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο αἱ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι τοὺς λόγους αὐτῶν ἀνά στόμα καὶ μαθήματα ἔχουσι, καὶ τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης δι' αὐτῶν κηρυχθείσας τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας, οὐκ ἂν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ ἐπιμαρτυρήσαι, φησάση ἐμφανῶς, « ἐν βουλῇ » καὶ « μετὰ δόξης » ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ὑψῶσιν τὸν Θεὸν καὶ δοξάσειν « τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ; » καὶ ὡς ἄρα « τὸ καταλειφθὲν ἐν Σιών καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἰερουσαλὴμ ἄγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζῶην; » Ἄντι δὲ τοῦ λεγομένου παρὰ τοῖς Ἐβδόμηκοντα, « Ἐν βουλῇ μετὰ δόξης, » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων συμφώνως « εἰς δύναμιν καὶ δόξαν » ἠρμήνευσαν, τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δοθεῖσαν τοῖς ἀποστόλοις δύναμιν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ δόξαν παριστῶντες, κατὰ τὸ « Κύριος δώσει βῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. »

D ⁴² **ΛΗ'.** Καὶ αὐτὸ γεγεννημένον· « Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδῃτε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοὶ ὦτε ὡσεὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοὶ ὦτε ὡσεὶ ἀκούσωσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα: "Ἔως πότε, Κύριε; καὶ εἶπεν: "Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἴκοι, παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους· καὶ ἡ γῆ καταλειφθήσεται ἔρημος. Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ πληθυνθήσονται καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Ὅρα δὴ καὶ ἐνταῦθα τίνα τρόπον οἱ καταλειφθέντες πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς,

τῆς λοιπῆς ἀπάσης ἐρήμου γενησομένης, μόνοι πληθυνθήσονται λέγονται. Ἐἶεν δ' ἂν καὶ οὗτοι οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ ἐξ Ἑβραίων εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθόντες, οἱ καὶ δίκην σπέρματος καταλειφθέντες, πολὺχον προσήνεγκαν τὸν καρπὸν, τὰς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῶν ἐθνῶν Ἑκκλησίας· καὶ θέα γε, ὡς κατὰ τὸ αὐτὸ φησι τούτους μὲν πληθυνθήσονται μόνοι καταλειφθέντας ἐκ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποπτώσεως, ἐκείνους γε μὴν πάμπαν ἐρήμους εἶσεσθαι· « Ἡ γῆ γὰρ αὐτῶν, φησί, καταλειφθήσεται ἔρημος. » Τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω αὐτοῖς ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ προφήτου, κατὰ τὸ, « Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρκαυστοὶ· τὴν χώραν ὑμῶν, ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτήν. » Πότε δὲ καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν; ἕως μὲν γὰρ οὐδέπω τὰς κατ' αὐτοῦ τετολημῆσαν δυσσεβείας, οὐκ ἦν ἡ γῆ αὐτῶν ἔρημος, οὐδὲ αἱ πόλεις πυρκαυστοὶ, οὐδὲ τὴν χώραν αὐτῶν ἀλλότριον κατήσθιον· ἀπὸ δὲ τῆς ἐνθέου φωνῆς ἐκείνης, δι' ἧς τὸ μέλλον αὐτοῖς εἶσεσθαι προῦθέσπισεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, εἰπὼν, « Ἀφίεται ὁ οἶκος ἔρημος, » ἐξ ἐκείνου καὶ οὐ μετ' οὐ πολὺ τῆς προρῆσεως, πολιορκηθέντες ὑπὸ Ῥωμαίων, εἰς ἔρημον κατέστησαν. Καὶ τὸ γε αἰτίον τῆς ἐρημώσεως αὐτῶν προφητικὸς λόγος ἀπέλεγχει, μονονουχὶ σαφῶς διερμηνεύων, καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἀποπτώσεως αὐτῶν παριστάς. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδάσκοντος ἐν αὐτοῖς ἀκούσαντες, ὡς διανοίας οὐκ ἤκουσαν, οὐδὲ συνῆκαν ὅστις ἦν· ἰδόντες δὲ αὐτὸν σαρκῶς ὀφθαλμοῖς, τοῖς (1) ψυχῆς οὐ θεάονται, ἐπάχυνάν τε ἑαυτῶν τὴν καρδίαν, καὶ μονονουχὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ἔμυσαν, καὶ τὰ ὤτα ἐδάρυναν, ὡς φησὶν ἡ προφητεία, τούτου χάριν ἐρημωθήσονται αὐτῶν φησι τὰς πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ τὴν γῆν γενήσεται ἔρημον, βραχεῖς δὲ τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑπολειφθήσονται, δίκην γονίμου καὶ ζωπύρου σπέρματος πεφυλαγμένου· οἱ καὶ εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς λέγονται. Πλὴν ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν πρόσδον τούτων αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἔτι φησὶν ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἰουδαίας χώρας διαμεῖναι τὸ ἐπιδέκατον, καὶ μετὰ ταῦτα αὐθις εἶσεσθαι αὐτοὺς εἰς προνομὴν ὡς τερέβινθος, καὶ ὡς βάλανος ὅταν ἐκπέσῃ τῆς θήκης αὐτῆς. Παρίστησι δὲ, ὡς οἶμαι, διὰ τούτων ὁ λόγος, ὅτι μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν, ἦν κατὰ τοὺς τῶν ἀποστόλων χρόνους, καὶ κατὰ Ῥωμαίων ἀτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν ἱστοροῦνται πεπονθέναι, αὐθις ἐπὶ Ἀδριανοῦ δεύτερον πολιορκηθέντες παντελῶς ἐφρχθησαν τοῦ τόπου, ὡς μηδὲ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπιθίβειν ἐπιτρέπεσθαι. Τοῦτο δ' οὖν αἰνιττομένως φησι· « Καὶ πάλιν ἔσται εἰς προνομὴν, ὡς τερέβινθος, καὶ βάλανος, ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς

A vastationem passura sit, soli dicantur multiplicandi. Erunt autem hi, ipsi Salvatoris nostri discipuli, qui ab Hebræis, ad omnes homines profecti, atque instar seminis relictī, uberem **70** fructum protulerunt, ipsas gentium in toto orbe terrarum Ecclesias : et inspice sane, quemadmodum eodem tempore hos solos Judæorum ruinæ superstites multiplicatum iri affirmat, illos autem solitudinem penitus, vastationemque passuros. « Terra enim, inquit, eorum relinquetur deserta. » Porro hoc ipsum superiorum quoque dictum est, ab eodem propheta ad eosdem, illo loco : « terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni : regionem vestram, in conspectu vestro alieni devorant ⁴². » Quando autem hæc tandem completa sunt, si non post Salvatoris nostri tempora? Antequam enim contra illum tam impia facinora ausi essent, nunquam fuerat eorum terra deserta : neque civitates eorum incensæ igni, neque regionem eorum alieni devoraverant. Ex quo autem divinam illam vocem ipse Salvator et Dominus noster emisit, qua illis, quod futurum erat, indicavit, sic dicens, « Relinquetur domus vestra deserta ⁴³, » ex illo, inquam, neque ita multo post talem prædictionem, illi obsidione pressi a Romanis, in solitudinem ac vastitatem redacti sunt. Causam etiam vastationis eorum sermo propheticus exprobrat, ubi aperte propemodum interpretatur, et manifestum proponit, quidnam fuerit illud, quod illis ruinam attulerit. Postquam enim Salvatore nostrum apud ipsos docentem ipsi audientes, auribus mentis non audierunt, neque intellexerunt quisnam esset, et illum oculis corporis cernentes, animi oculis non perspexerunt, crassumque suum ipsorum cor reddiderunt, et pene oculos mentis clauserunt, atque aures gravaverunt, ut ait propheta. Tum propter hanc causam, civitates eorum dicit esse vastandas, adeo ut non habitentur, ac terram eorum fore desertam, paucos vero quosdam ex illis superfuturos, qui ubi instar secundi ac vivi seminis conservati fuerint, ad omnes homines penetrantes, multiplicandi esse in terra dicuntur. Verumtamen post horum ipsorum profectionem, apostolorum videlicet Salvatoris nostri, adhuc ait in ipsa regione Judæorum decimam partem mansuram, ac deinceps rursus futuros eos in direptionem, quasi terebinthum, et quasi glandem suo spolio exutam. Demonstrat autem, ut arbitror, his verbis oraculum, post primam illam obsidionem, quam apostolorum temporibus, sub Vespasiano Romanorum imperatore perpressi narrantur, rursus sub Adriano altera **71** obsidione afflictos, de loco illo penitus arcentos fore, adeo ut ne solo quidem urbis Hierusalem insistere illis sit permit-

lendum. Hoc igitur innuens, sic ait : « Et iterum erit in direptionem, ut terebinthus, et sicut glans, cum excidit de spolio suo ⁴⁴. »

ΑΘ. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται

XXXIX. « Et erit in die illa : Nutriet homo juvencam boum, et duas oves, et erit ex eo quod plu-

⁴² Isa. i, 7. ⁴³ Matth. xxiii, 33. ⁴⁴ Isa. vi, 13.

(1) Desideratur τῆς. EDIT. PATR.

rimum faciet lac : comedet butyrum, et mel comedet quicumque relictus fuerit in terra ⁴⁶. » Hic si illam diem quam propheta significat quæsieris, tempus adventus Salvatoris nostri invenies. Ubi enim dixit propheta : « Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium : » plurima interponens, divinat de iis, quæ per eandem diem, hoc est, Salvatoris nostri adventus tempore, futura sunt. Virtutes enim invisibiles, et quosdam inimicos, atque hostes, muscas et apes allegoriæ legibus nominans, ingressuros esse terram Judæorum dicit, atque ita Dominum, hostium ipsorum novacula, tanquam magni cujusdam corporis, ipsius Judaicæ gentis caput, et pilos pedum, et barbam, et denique omne ornamentum eorum abrasurum. Cum vero hæc in illa die, de qua agitur futura sint, in qua videlicet ille de quo loquitur nascetur de Virgine, tum eum hominem, qui relictus fuerit de totius gentis interitu, hoc est, omnem quicumque ex illis in Christum Dei crediderit, nutriturum juveneam boum, et duas oves prædicit : et ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et mel comesurum. Porro hæc si mystice contemplaberis, intelliges in Salvatoris nostri apostolis, suum finem accepisse. Quorum singuli in iis Ecclesiis, in quibus virtute Christi constitierint, binas oves, hoc est, binos ordines instar ovium, ad gremium Christi convenientes, alterum quidem in primis adhuc elementis versantem, alterum vero qui jam per lavacrum sit illustratus, ac præterea juveneam unam, ecclesiasticum utique eorum, qui præsentem principatum, divinis et rationalibus cibis nutriendos : secundum ex illis lac, et mel, ejus videlicet cibi, quem ipsi elaboraverint, fructum perciperunt. Et quod quidem eam multitudinem, quæ ex imperfectioribus constat ovibus, divinus sermo comparare consueverit, non est opus ut dicam, cum hoc omnes divinæ litteræ ostendant. **72** Quod vero eum, qui perfectior sit, et multos, quasi bonus agricola exerceat, Ecclesiæque præsideat, rustico boum labori item conferre soleat, sanctus nobis demonstrat Apostolus, ubi ait : « Nunquid de bubus cura est Deo? an propter nos omnino dicit? quoniam debet in spe, qui arat, arare : et qui triturat, in spe, ut sit particeps ⁴⁸. » Quod si quis istiusmodi figuris loquendi offendatur, idem poterit et muscas, et apes, de quibus dictum est, et novaculum, et barbam, et pilos pedum, non ex sententia, sed ex scripto contemplari, atque ita plane in ridicula et non aliter hæc accipere necesse est, quam ad sensum quemdam interiorem, haud dubium est, quin etiam ea quæ sequuntur, simili ratione.

XL. « In die illa extinguentur montes, et colles, et silvæ, et devorabunt ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet, tanquam fugiens a flamma ardente : et qui relictus fuerint ex illis, erunt numerus : et puer parvulus scribet eos, et erit in die illa : non ultra adjiciet quod reliquum fuerit ex Israel, et qui conservati ex Jacob, non ultra confi-

ἀπό τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, γάγεται βούτυρον, καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἐνταῦθα τὴν δηλοῦμένην ἡμέραν ἐπιζητήσας, εὗρος αὐτὸν τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Εἰπὼν γὰρ ὁ προφήτης, « Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » πλείστα διὰ μέσου θεσπίζει περὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, τοῦ ἔστιν ἀμφὶ τὸν χρόνον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας γενησομένων. Δυνάμεις γὰρ ἀσράτους καὶ τινὰς ἐχθροὺς, καὶ πολεμίους, μυίας καὶ μελίσσας νόμοις ἀλληγορίας ὀνομαζομένους ἐπιθήσεσθαι τῇ τῶν Ἰουδαίων χώρα φησὶν, καὶ τὸν Κύριον ξυρῶ τῶν πολεμίων, ὡσάν μεγάλου σώματος, τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα, καὶ πάντα, συλλήθδην εἰπεῖν, τὸν κόσμον αὐτῶν ξυρῆσειν. Τούτων δ' ἐσομένων ἐν τῇ θεσπιζομένῃ ἡμέρᾳ τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου γενησομένου, τὴν καταλειφθέντα ἄνθρωπον ἐκ τῆς τοῦ παντὸς ἔθνους ἀπωλείας, τοῦτ' ἔστιν ἅπαντα τὸν ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότα, θρέψειν δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα προφητεύει, ἀπὸ τε τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, φάγεσθαι βούτυρον καὶ μέλι. Νοήσεις δὲ καὶ ταῦτα κατὰ μυστικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλων τετελεσμένα. Ὡν ἕκαστος ἐν αἷς σὺν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συνεστήσατο Ἐκκλησίαις, δύο τάγματα δίκην προβάτων, ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι ἡμῶν συνίοντα· τὸ μὲν εἰς τὴν στοιχειούμενον, τὸ δ' ἤδη διὰ τοῦ λουτροῦ πεφωτισμένον· καὶ ἐπὶ τούτοις μίαν δάμαλιν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν προέδρων ἀρχὴν ταῖς ἐνθέοις καὶ λογικαῖς τροφαῖς ἐκτρέψας, γόνιμον ἐξ αὐτῶν γάλα, καὶ μέλι τῆς ποιηθείσης αὐτῶν τροφῆς τὸν καρπὸν ἀπηνέγκαστο. Ὅπως μὲν οὖν τὰ τῶν ἀτελεστέρων πληθὴ πρόβατοις εἶωθεν ὁ θεὸς ἀφομοιοῦν λόγος, οὐδὲν δεῖ λέγειν, πάσης Γραφῆς τοῦτο διδασκούςας. Τὸν δὲ γε ἐντελέστερον καὶ τοὺς πολλοὺς γεωργοῦντα τῆς Ἐκκλησίας ἡγούμενον, ὅπως τῶ γεωπόνῳ τῶν βοῶν παραβάλλει, συνίστησιν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος, λέγων· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ, ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει· ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀστροίων ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἀλοῶν, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν. » Εἰ δὲ προσκόπτοι τις ταῖς τοιαῖσδε τροπολογίαις, ὥρα τοῦτον μηδὲ τὰς ὀνομαζομένας μυίας, ἢ μελίσσας, μηδὲ τὸ ξυρὸν, μηδὲ τὸν πύγωνα, μηδὲ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν κατὰ διάνοιαν θεωρεῖν, εἰς ἀτόπους δὲ καὶ ἀσυστάτους ἐκπίπτειν μυθολογίας. Εἰ δ' ἀνάγκη ταῦτα μὴ ἄλλως ἢ κατὰ μόνην θεωρίαν δέχεσθαι, δὴλον ὅτι καὶ τὰ ἀκόλουθα παραπλησίως.

absurda fabularum deliramenta recidere. Si vero

Μ'. « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη, καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ ὄρυμοι, καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν· καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἔσονται ἀριθμὸς, καὶ παιδίον μικρὸν γράψει αὐτούς· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διασω-

⁴⁶ Isa. vii, 21-22. ⁴⁷ Ibid. 14. ⁴⁸ I Cor. ix, 9, 10.

θέντες τοῦ Ἰακώβ οὐκέτι πεποιθότες ὡσιν ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτούς, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀναστρέψει τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα· καὶ ἐὰν γένηται ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελεῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ· ὅτι λόγον συντετηγμένον ποιήσει ὁ Θεὸς ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλη. » Κἀνταῦθα πρόσχευς, ὅτι « ἐν τῇ σκυθρωπῶν ἀπειλῇ, φησὶν, ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης· καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσται, καὶ παιδίον μικρὸν γράψει αὐτούς· » δι' ὧν τὸ σπάνιον τῶν φευξομένων τὸν διαθερον ἐκ περιτομῆς λαοῦ, καὶ τὸν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐμπρηστῶν παρίστησιν. « Οἱ δὲ καταλειφθέντες οὗτοι, φησὶν, ἀριθμὸς ἔσονται, » τοῦτ' ἔστιν ἀριθμῶν ληπτοὶ γενήσονται, οὕτως βραχεῖς καὶ εὐαριθμητοὶ ἔντες. Τσοῦτοι δ' οὖν, ὡς ἐν συγκρίσει τοῦ παντὸς πληθους τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οἱ εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πιστευκότες γεγονάσιν, οἱ καὶ κατηξιώθησαν τῆς ὑπ' αὐτοῦ Γραφῆς, ὡς δηλοῖ φάσκων ὁ λόγος, « Καὶ παιδίον γράψει αὐτούς· » προδιδάξας ὁ τί ποτε ἦν τὸ παιδίον, ἐν οἷς ἐλεγεν· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα· » καὶ ἐπειδήπερ ἐνταῦθα, « Παιδίον, » φησὶ, « γράψει αὐτούς, » εἰκότως ἐν τοῖς πρόσθετον ἐλέγετο· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν. » Ὡσπερ γοῦν ἐν ἐκείνοις τὸ καταλειφθὲν ὀνόμαστο, οἱ δ' αὐτοὶ γραφέντες ἦσαν εἰς ζωὴν· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν « ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. Τοῦτο δὲ καταλειφθὲν ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οἱ διακωθέντες ἀπὸ τοῦ Ἰακώβ « οὐκέτι, » φησὶν, « ἔσονται ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτούς, ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ. » Καὶ ὅρα γε εἰ μὴ ταύτη γε τῇ πεποιθήσει οἱ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προελθόντες, οἱ τε ἐκ τῆς ἀποπτύσεως τοῦ Ἰσραὴλ περιλειφθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, μηδένα λόγον ποιησάμενοι τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ τῶν ἀρχόντων τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ τῶν πάλαι ἀδικούντων αὐτούς, ἐξῆλθον εἰς πάντα τὰ ἔθνη κηρύττοντες τὸν Χριστὸν λόγον, πεποιθήσει τε τῇ πρὸς τὸν Θεὸν (ἐπεὶπερ κατὰ τὴν προφητείαν πεποιθότες ἦσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐν ἀληθείᾳ· οὐ γὰρ ὑπόουλως, οὐδὲ μεθ' ὑποκρίσεως, σὺν ἀληθείᾳ δὲ ὅλους ἑαυτοὺς ἐπιδίδονται ἐλπιδί), οὐ μόνον προσῆλθον τῆς ἑαυτῶν χώρας, ἀλλὰ κατώρθωσαν τὸ προσθεθεμένον. Τοῦτο δὲ αὐτὸ κάλιν τὸ καταλειφθὲν, οἶονεἰ τὸ σπέρμα τῆς ἀποπτύσεως τοῦ Ἰακώβ γέγονε, πεποιθὸς ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα· καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο τὸ κατάλειμμα τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, γενομένου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἀλλ' οὐ κατὰ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, τῆς παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας ἠξιώθη, ὡσπεροῦν ἐμαρτύρησεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπὼν· « Ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ, ἐὰν

dententes erunt in eis, qui injuriis ipsos affecerint, sed erunt confidentes in Deo sancto Israel in veritate et convertetur quod reliquum fuerit ex Israel, ad Deum fortem : et si fuerit numerus filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ eorum salvæ sient. Verbum enim qui perficit, et qui contrahit in justitia ; quoniam verbum contractius faciet Deus in orbe terræ universo⁶⁰. » Hic quoque attende, dum tristitia minuitur, quemadmodum « erit, » inquit, qui fugiet tanquam fugiens a flamma ardente : et qui reliqui fuerint ex illis, numerus erunt : et puer parvulus scribet eos, » quibus sane verbis, paucitatem eorum, qui ex populo Circumcisionis interitum sint evasuri, una cum urbis Hierusalem incendio, nobis ostendit. « Hi vero, inquit, qui reliqui fuerint, numerus erunt, » hoc est, non plures quam ut numero comprehendi possint : utpote qui et pauci, et facile numerabiles futuri sint : non plures igitur exstiterunt, duntaxat universæ Judæorum multitudini comparati, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderunt, qui quidem etiam digni habitus sint, qui ab eo scripturam acciperent : quemadmodum verba illa demonstrant, « et puerulus scribet eos : » siquidem prius ostensum est, quisnam hic esset puerulus, ubi dictum est a **73** Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium⁶¹ : » et « antequam sciat puer vocare patrem, aut matrem⁶² : » et quoniam hoc loco « puer, » inquit, « scribet eos, » merito in superioribus dicebat : « Et erit quod reliquum fuerit in Hierusalem, sancti vocabuntur omnes, qui scripti sunt ad vitam⁶³. » Ergo ut illic reliquum nominatum est, hicque ipsi erant, « qui scripti sunt ad vitam : » ita etiam hic, « qui reliqui fuerint ex eis, numerus erunt, et puerulus scribet eos. » Hoc porro ipsum « quod relictum fuerit ex Israel, et qui servati ex Jacob, non ultra, » inquit, « in eis qui ipsos injuria affecerint, sed in Deo sancto Israel confidentes erunt : » et sane jam specta, utrum ipsa hac confidentia ii, qui ex Judaica gente profecti sunt, et qui de ruina Israel relictus sunt discipuli et apostoli Salvatoris nostri, nihil æstimaverint principes sæculi hujus, seu principes Judaici, qui olim injuria eos afficiebant, et sic in omnes gentes penetraverint, Christum verbum prædicantes, an vero nihil horum ausi sint, atque utrum eadem erga Deum confidentia (uam, ut propheta habet, « confidentes erant in Deo sancto Israel in veritate. » Non enim subdole aut simulate, sed vere totos seipsos spei dederant) non solum de sua regione profecti sint, verum id quod ipsis propositum fuerat, abunde perfecerint, an non. Nempe hoc ipsum rursus id fuisse invenies, quod relictum est quasi semen ruinæ Jacob, in Deo forti confidens : atque item hoc ipsum universæ ejus gentis residuum (quæ quidem gens « fuerit quasi arena maris, » non quasi stellæ cœli) dignum habitum esse, cui salus a Deo

⁶⁰ Isa. x, 17-25.⁶¹ Isa. vii, 14.⁶² Isa. viii, 4.⁶³ Isa. iv, 3.

condonaretur, sicut affirmat Apostolus, ubi ait : A
 « Isaias autem clamat pro Israel, si fuerit numerus
 filiorum Israel sicut arena maris, reliquæ salvæ sient
 ». » Nam cum duo sint quæ Abraham Deus respon-
 dens promisit de iis, qui ab illo orituri erant, unum
 quidem quod futuri essent sicut stellæ cæli, alterum
 vero quod tanquam arena maris, Dei quidem ami-
 ci, quales fuerunt illi veteres, et prophetæ, et Sal-
 vatoris nostri apostoli, quibus ipse illud testimo-
 nium exhibuit, « vos estis lux mundi », » lumini-
 bus cœlestibus ipso splendore comparentur : reli-
 qui vero, terreni scilicet, atque in humum spe-
 ctantes, arenæ similes habentur. Proinde merito
 ubi tota multitudo filiorum Israel, quæ a dignitate
 sua 74 et a virtutis magnificentia casura erat,
 undecunque spectans in terram, ut sermo de his
 propheticus habet, arenæ maris comparata fuerit :
 tum videlicet eorum reliquæ duntaxat salvæ sient,
 de quibus sane reliquæ plurimum est a nobis elab-
 oratum : atque hæc futura esse dicit, ubi ipse Do-
 minus contrahens et perficiens, verbum per totum
 terrarum orbem fecerit, sic utique Evangelicam
 prædicationem perspicue significans, in qua omni
 Mosaico ambitu sublato, qui imaginibus, et signis,
 et corporalibus adorationibus constabat, brevitatem
 emissum, prophetiæ veritatem comprobavit.

XLII. Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surget
 imperare gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit
 requies in honore. Et erit in die illa, adjiciet Domi-
 nus demonstrare manum suam ad æmulandum, et
 quærendum quod remanserit reliquum populi sui,
 quodcunque relictum fuerit ab Assyriis, et ab
 Ægypto, et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Ela-
 mitis, et a solis ortu, et ab insulis maris : et ex-
 tollet signum in gentes, et dispersos Juda congre-
 gabit a quatuor alis terræ ». » Cum sæpe quadam
 futura dicantur in quodam insigni die, hoc est, ubi
 manifestum tempus advenerit, nos ratiocinatione
 colligentes, earum rerum quæ significantur, exitum
 in ipsum Dei adventum recidere demonstravimus :
 in quo cum omnis Judaica gens casura es-
 set, paucos quosdam servatum iri, qui ex illis re-
 linquendi erant, divina ostendunt oracula. Is ta-
 men locus, qui nunc in manibus est, et ipsam diem,
 et quod per eam significatur tempus, et quæ in eo
 eventura essent, planissime demonstrat : cum enim
 canat ex semine David futurum Christi ortum, cum
 eo simul Judæorum item ruinam prædicat ; dicit au-
 tem sic : « Ecce dominator Dominus Sabaoth, con-
 turbabit gloriosos cum robore, et excelsi humili-
 buntur, et cadent excelsi gladio, et Libanus cum
 excelsis cadet ». » Porro hic Libanus ipsam Hie-
 rusalem intelligi vult, sicut in aliis demonstravi-
 mus : quam cum omnibus suis fastum, et venera-
 tionem præ se ferentibus, et gloriosis casuram, hic
 prophetæ locus minatur : qui quidem ubi priora
 vilia explicavit, hæc deinceps adjungit ; « Et egre-

ἡ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θα-
 λάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. » Δύο γάρ τοι
 ἐπαγγελιῶν διὰ τοῦ χρησμοῦ τῷ Ἀβραάμ δεδομένων
 περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ γενησομένων, ὡς ἄρα ἔσονται κατὰ
 τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατὰ τὴν ἄμμον τῆς θα-
 λάσσης, τῶν μὲν θεοφιλῶν λαμπρότων ὁμοίως τοῖς
 οὐρανοῖς φωστῆρσιν, οἷοι ἦσαν οἱ πάλαι προφῆται,
 καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἷς ἐμαρτύρη-
 σεν εἰπών· « Ὑμεῖς ἐστέ τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » τῶν δὲ
 γηγενῶν καὶ χαμαιπετῶν ἀμμου γῆς παραβαλλομέ-
 νων· εἰκότως ἐν τούτοις ὁ προφητικὸς λόγος, ἐπὶ τὸ
 πᾶν πλῆθος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐκπεσοῦμενον τῆς
 ἀξίας καὶ τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς ἀρετῆς, ὅλον δι' ὅλου
 χαμαιπετὲς γενόμενον παραδληθῆ τῇ ἄμμῳ τῆς θα-
 λάσσης, τότε δὴ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν μόνον σωθήσε-
 ται, περὶ οὗ καταλείμματος πλεῖστα ἡμῖν γεγύμνα-
 σται. Ταῦτα δὲ φησὶν ἔσεσθαι, ἐπὶ αὐτοῖς ὁ Κύριος
 συντέμνων καὶ συντελών, λόγον καθ' ὅλης τῆς οἰκου-
 μένης ποιήσει, ἐναργῶς τὸ εὐαγγελικὸν περιστάς κή-
 ρυγμα, ἐν ᾧ, πάσης τῆς κατὰ Μωσαῖα περιόδου ἐν εἰ-
 κόσι καὶ συμβόλοις καὶ σωματικαῖς θρησκειαῖς πε-
 ριαιρηθείσης, ὁ σύντομος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος, εἰς
 πάντας ἀνθρώπους παραδοθείς, τῆς προφητείας τὴν
 ἀλήθειαν ἐπιστώσεται.

præditum Evangelii verbum in omnes homines

ΜΑ'. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἡ ῥίζα τοῦ
 Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ
 ἔθνη ἄλιπούσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ.
 Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, προσθήσει Κύριος τοῦ
 δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζῆλωσαι καὶ ζητῆσαι τὸ
 καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἀν κατα-
 λειφθῆ ὑπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ
 ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἑλαμιτῶν,
 καὶ ἀπὸ ἡλίου ανατολῶν, καὶ ἀπὸ τῶν νήσων τῆς θα-
 λάσσης· καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τοὺς δι-
 εσπαρμένους Ἰουδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύ-
 γων τῆς γῆς. Πολλάκις τινῶν λεγομένων ἔσεσθαι ἐν
 ἐπισήμῳ ἡμέρᾳ, τούτεστι ἐν ἐπιφανεῖ χρόνῳ, λο-
 γισμῷ συνάγοντες τὴν τῶν δηλουμένων ἀκολουθίαν,
 ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ παρουσίαν ἀναφέρεσθαι ἀπεδείξα-
 μεν, καθ' ἣν τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποπεσου-
 μένου, σπανίους τινὰς σωθήσεσθαι τοὺς ἐξ αὐτῶν κα-
 ταλειφθησομένους οἱ θεοὶ δηλοῦσι λόγοι. *Ἡ γε μὴν
 μετὰ χεῖρας λέξις καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὸν διὰ ταύτης
 σημαινόμενον χρόνον, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ συμβεβηκότα
 λευκώτατα παρίστησι· θεσπίζουσα γὰρ τὴν ἐκ σπέρ-
 ματος τοῦ Δαβὶδ γενησομένην τοῦ Χριστοῦ γένεσιν,
 ὁμοῦ καὶ τὴν Ἰουδαίων ἀπόπτωσιν προαναφώνει· λέ-
 γει δὲ οὕτως· « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ,
 συνταράξει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ
 ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ·
 ὁ δὲ Αἰθίανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Αἰθίανον
 δὲ ἐνταῦθα τὴν Ἰερουσαλήμ αἰνίττεται, ὡς ἐν ἐτέ-
 ροις ἀπεδείξαμεν· ἦν μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ σε-
 μνῶν καὶ ἐνδόξων πεσεῖσθαι ὁ λόγος ἀπειλεῖ· καὶ ταῦτά
 γε προανατεινόμενος, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἐξελεύσε-

» Rom. ix, 27. » Matth. v, 14. » Isa. xi 10-12. » Isa. x 33, 34

ται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναθήσεται, καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφίστατα τὴν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί (πατὴρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαβὶδ) γένεσιν τοῦ Χριστοῦ παριστάς, ἐφ' ἣ γενέσει τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν πρότερον μὲν δι' αἰνίγματος προφητικῶ τρόπῳ ἀναφωνεῖ· τὸ γὰρ, « Συμβοσκηθήσεται λύκος μετ' ἄρνως, καὶ πάρδαλις σὺν ἐρίφῳ συναπαύσεται, » καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐδὲν ἕτερον ἢ τῶν ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν τὸν τρόπον καὶ μηδὲν θηρίων διαφερόντων ἐθνῶν, τὴν ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ καὶ ἡμερόν τε καὶ κοινωνικὸν τρόπον μεταβολὴν ἐδήλου· τοῦτο δὲ αὐτὸ εἰς ἕτερον γυνώτερον διδάσκει, φάσκων· « Ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψει θαλάσσας. » Καὶ ἔτι γε πρὸς αὐτὸν ἐρμηνεύων ὁ προφητικὸς λόγος ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ ῥίζα Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμὴ. » Ἐπειδὴ τοίνυν ἀνωτέρω μὲν τὴν ἀπόπτωσιν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐστήμαιεν ἐπικεκαλυμμένως, μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν, τοτὲ μὲν κεκαλυμμένως, τοτὲ δὲ γυμνῶς· εἰκότως αὖθις ἐπαναλαμβάνων τὸν λόγον, τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν πιστευόντων μνημονεύει, ὑπὲρ τοῦ μὴ πάντῃ ἀποκλείσαι αὐτῶν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν ἐλπίδα· « Ἐσται μὲν γὰρ, » φησὶν, « ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. » Τίς δ' ἦν ὁ ἀνιστάμενος ἀλλ' ἢ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, ὅν καὶ σαφῶς φησὶν ἄρχειν ἐθνῶν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραήλ; Ἐπειδὴ τοίνυν διαφόρως τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπισηροτῆν ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύντα καὶ βλαστήσαντα ἐδίδαξεν, οὐδὲν δὲ οὐδέτω Χριστὸν περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρήχει· εἰκότως ἄλλοιπὲς τῆς προδρόμῆος ἀποδίδωσι, φάσκων· « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » τοῦτ' ἔστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί φύντος, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ζητῆσαι, καὶ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ἀπὸ τῶνδε καὶ τῶνδε τῶν πολεμίων. » Ἀυθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας πεποίηκε· Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει Κύριος δεῦτερον τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ὑπολειφθήσεται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τῶν ἐξῆς. Νοήσεις δὲ καὶ ἐν ταῦτα πολεμίους τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ νοητοῦς τινὰς καὶ πνευματικοὺς, ἦτοι δαίμονας πονηροὺς, ἢ δυνάμεις ἀντικειμένας τῷ λόγῳ θεοσεβείας, οἱ τῶν κατωνομασμένων ἐθνῶν πάσαι πρότερον ἀοράτως προεστῶτες, τὰς ψυχὰς ἐπολιόρχουν τοῦ Ἰσραήλ, ποικίλοις πάθεσιν αὐτὰς περιβάλλοντες, ὑποσύροντάς τε καὶ αἰχμαλωτίζοντάς εἰς τὸν ὁμοίον τῆς τῶν ἀλλοφύλων ἀγυγῆς βίον. Τούτου δὲ οὖν παντὸς σχεδὸν εἰπεῖν τοῦ λαοῦ κατὰ ψυχὴν αἰχμαλωτοῦ ληφθέντος ὑπὸ τῶν δεδηλωμένων, οἱ φυλαχθέντες καὶ καταλειφθέντες ἄρρωτοι καὶ ἀσυλοὶ κατὰ τὴν προφητείαν τῆς δηλουμένης ἐπαγγελίας τεύζονται, ὀφθόμενοι τοῦ Κυρίου τὴν χεῖρα καὶ κτήμα αὐτοῦ γενήσομενοι, κατὰ τὸ φάσκων λόγιον· « Προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι· τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. » Τί δὲ προσθή-

dietur virga de radice Jesse, 75 et flos de radice ejus ascendet⁷⁵, » et cætera. In quibus manifestissime, ex radice Jesse (pater autem hic fuit David) ortum Christi significat, in quo ortu, vocationem gentium prius per quamdam sermonis obscuritatem, more prophetico explicat. Illud enim : « Pascetur simul lupus cum agno, et pardus cum hædo simul quiescet⁷⁶, » et quæ sunt hujusmodi nihil aliud quam gentium indomitatum, et immanium, et in nulla re a bellulis differentium, ad pios et mansuetos, et omni charitate refertos mores, conversionem futuram indicant. Sed hoc ipsum docet apertius in iis quæ sequuntur, sic dicens : « Repleta est universa terra cognitione Domini, sicut aqua multa ad cooperiendam maria⁷⁷. » Præterea ipse seipsum interpretans sermo propheticus sequitur? « Et erit in die illa, radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt : et erit requies ejus cum honore⁷⁸. » Quoniam igitur superius Jadaicæ gentis ruinam involute significavit, post vero gentium vocationem, nunc quidem involutius, nunc autem explicatius : merito rursus eundem repetens sermonem, de iis qui ex circumcissione in Christum credituri sunt, mentionem facit, ne omni ratione a Christo spem illorum excludat. « Erit enim, inquit, qui surgit, ut imperet gentibus. » Sed quis tandem hic est qui surgit, nisi radix Jesse? quem etiam gentibus non ipsi Israel imperatorum affirmat. Quoniam ergo varie docuit hanc gentium conversionem, ad eum qui de radice Jesse nascetur, et pullulabit, necdum boni quidquam de iis qui in circumcissione sunt, protulit : merito quod prædictioni ejusmodi deerat, reddit, dicens : « Et erit in die illa, » hoc est, in illo tempore in quo adveniet is qui orturus est de radice Jesse, « adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur, et quærat quod remanserit reliquum populi, quocunque relictum fuerit⁷⁹, » aut ab his, aut ab illis hostibus. Quem quidem locum Aquila ita convertit : « Et erit in die illa, adjiciet Dominus secundo manum suam ad acquirendum residuum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, » et cætera. Cæterum hæc quoque te considerare oportebit : hostes populi Dei censendos intelligibiles quosdam et spirituales, hoc est, malos dæmones, sive potestates, quæ Verbo adversentur. Hi porro sunt illi qui olim iis gentibus quæ hic nominatæ 76 sunt, invisibiliter præerant, et animas Israel vastabant, cum eas in varios effectus inducerent, et captivas facerent, et ad morem victus, alienarum gentium victui similem, attraherent. Cum igitur hic universus, prope dixerim, populus, animis factus esset captivus ab iis, quos diximus hostibus, qui servati, relictique sunt sine vulnere, non spoliati suis rebus, promissum illud, de quo prophetia loquitur, obtinebat : utpote qui visuri sint manum Domini, et illius possessio futuri; quemadmodum illud habet

⁷⁵ Isa. xi, 1. ⁷⁶ Ibid. 8. ⁷⁷ Ibid. 9. ⁷⁸ Ibid. 10.

⁷⁹ Ibid. 11.

oraculum quod ita ait : « Adjiciet Dominus demonstrare manum suam, ut æmuletur ob id quod remanserit reliquum populi. » Quid autem adjiciet Dominus? nempe, iis quos semel quondam per prophetas ostendit : Adjecta est manus Domini, ut his ipsis veluti de totius populi ruina servatis, quæ prioribus deerant, adjungerentur. Hæc porro erant Novi Testamenti mysteria, quæ manu Domini ostensa sunt ei parti quæ de populo relicta est. Sed etiam, « ut æmuletur, inquit, ob id quod remanserit reliquum populi. » Pro quo Aquila et Theodotion concorditer, « adquirendum, » inquirunt, « residuum populi sui, quodcunque relictum fuerit ab Aasiis, » et a reliquis inimicis gentibus. Hoc autem quod relictum fuerit de populo, « extollet, inquit, signum in gentes : » per eos enim plane Dominus signum suum in cunctis gentibus patefecit, et per eosdem collegit eos, qui ex Israel perierant, et qui ex Juda dispersi erant, postquam a quatuor alis terræ, ad Christum Dei, ex prædicatione apostolorum ipsius, confugerunt : sic sane collectos esse intelligens eos, qui quondam ex Israel et Juda, secundum sententiam consideratis atque acceptis, abducti procul, separatique fuerant. Mos autem hujuscemodi animarum, verum Israel Dei demonstrat, sicut e contrario, vitiosa pravaque affectio eum Israel, qui ratione corporis eam appellationem sortitus est, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ appellare in oraculis facit. Reliquiæ igitur secundum electionem gratiæ, et quod in prophetia dicitur, relictum residuum populi, signum Domini apud cunctas gentes prædicarunt : et istiusmodi gentium animas ab interitu, ad Domini cognitionem trahentes, unum Deo populum confecerunt, qui a quatuor alis terræ hodie quoque una Christi virtute contrahitur. **77** Hi vero ipsi de Judaicæ gentis interitu conservati discipuli, et apostoli Salvatoris nostri, ex diversis tribubus oriundi, una vocatione, unaque gratia, atque uno sancto Spiritu digni effecti, omnem amorem, quem olim erga ipsos Hebraicæ tribus habebant, abjecturi erant, ut ait prophetia. Cum igitur eodem intellectu eademque sententia perfecti essent, non solum continentem terram, sed et insulas gentium pervagati sunt, et omnes undique hominum animas deprædati, eas ducentes captivas, ut imperio Christi subjicerentur. Qui quidem in hoc consentanea illi oraculo egerunt, quod ait : « Et volabunt in navigiis externum mare simul deprædantes, et eos, qui ad solis ortum spectant ⁷⁸. » Reliqua vero ejusdem prophetiæ, his item proportionem respondere intueberis, si unamquamque dictionem tecum ipse diligenter perpende-

⁷⁸ Isa. xi, 14.

σει Κύριος; ἀλλὰ γὰρ πρὸς οὓς ἀπαξ ἐπεδείξατο πάλαι πρότερον διὰ τῶν προφητῶν. « Προσεγενήθη χεὶρ Κυρίου, καὶ τοῦτοις διασωθεῖσιν ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ παντὸς λαοῦ, τὰ λείποντα τοῖς προτέροις προσθήσειν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ τῆς καινῆς διαθήκης μυστήρια, διὰ τῆς χειρὸς τοῦ Κυρίου δεδειγμένα τῷ καταλειφθέντι ἀπὸ τοῦ λαοῦ. Ἄλλὰ καὶ τοῦ ζηλωσαί φησιν τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ. Ἄνθ' οὗ συμφώνως ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοσίω, τοῦ κτήσασθαι, φησίν, τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃ ἂν καταλίπη ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν πολεμίων ἔθνῶν. Τοῦτο δὲ τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ ὑπόλοιπον ἀρεῖ, φησίν, σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη· σαφῶς δὲ αὐτῶν τὸ αὐτοῦ σημεῖον ὁ Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπίδεικνύμενος· καὶ συνάξει δι' αὐτῶν τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰουδα, ἐκ τῶν τεσσάρων πετερύγων τῆς γῆς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος καταπεφυγότας· τοὺς συναχθέντας εἶναι λέγων τῶν πάλαι ἀπικρισμένων καὶ ἀφωρισμένων ἐκ τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ καὶ Ἰουδα. Τρόπος δὲ τοιῶνδε ψυχῶν τὸν ἀληθινὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ δείκνυσιν, ὡς ἀνάπαλιν φαύλη καὶ μοχθηρὰ διάθεσις τὸν κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας χρηματίζειν ποιεῖ. Τὸ τοῖσιν λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος, καὶ τὸ λεγόμενον ἐν τῇ προφητείᾳ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, τὸ σημεῖον τοῦ Κυρίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀνεκέρυξεν, καὶ τὰς τοιάδε ψυχὰς τῶν ἔθνῶν ἐξ ἀπωλείας ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου γνώσιν ἐφελκυσάμενον, ἕνα λαὸν συνῆξε τῷ Θεῷ, τὸν ἐκ τῶν τεσσάρων πετερύγων τῆς γῆς εἰσέτι νῦν τῇ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει συγκροτούμενον. Οὗτοι δὲ αὐτοὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἀπολωλότων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διασωθέντες μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι Σωτῆρος ἡμῶν, ἐκ διαφόρων φυλῶν τυγχάνοντες, μιᾶς κλήσεως καὶ μιᾶς χάριτος ἐνὸς Πνεύματος ἁγίου κατηξιωμένοι, πάντα ζῆλον ἔν πάλαι πρὸς αὐτοὺς εἶχον αἱ τοῦ Ἑβραίων ἔθνους φυλαὶ, ἀποβρίζουσαι, ὡς ἡ προφητεία φησίν. Κατηρτισμένοι γοῦν τῷ αὐτῷ νοί καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ, οὐ μόνου τὴν ἡπειρον, ἀλλὰ καὶ τὰς νήσους διήλθον τῶν ἔθνῶν, πάσας πανταχόθεν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς προνομούμεντες καὶ αἰχμαλωτεύοντες εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Χριστοῦ, ἀκολουθῶς τῷ χρησμῷ φήσαντι· « Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ὄμα προνομούμεντες, καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προφητείας τοῦτοις ἀναλόγως ἐπιθεωρήσεις, ἐκάστην λέξιν παρὰ στυγῶ βασιάνσας, καὶ πᾶν μὲν τὸ ἀσύστατον καὶ ταπεινὸν αὐτῆς διακρουσάμενος, τὴν δὲ διάνοιαν τοῦ πνεύματος, ὡς ἂν αὐτὸ σοὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ θεωρεῖν ὑποβάλλῃ, νοήσας. Ὑμῖν γὰρ ὁ καιρὸς οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς τόποις ἐπὶ πλείον ἐνδιατρίβειν, τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν ἐξανύσαι κατεπειγομένους.

visum fuerit, rejeceris, spiritus vero ipsius intelligendum suppediaverit. Nobis enim tempus non permittit diutius in his locis immorari, qui materiam propositam absolvere festinamus.

MB. « Καὶ ἐνταλοῦμαι τῇ οἰκουμένῃ ὅλη κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν, καὶ ἀπολώ ὕβριν ἀνθρώπων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐντιμοὶ μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον τὸ ἄπυρον· καὶ ἄνθρωπος ἐντιμὸς ἔσται μᾶλλον ἢ ὁ λίθος ὁ ἐκ Σουφεῖρ. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσονται οἱ καταλειμμένοι ὡς δορκάδιον φεύγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον. » Καὶ διὰ τούτων τὸ σπάνειν τῶν σωθησομένων ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἀπωλείας σαφέστατα ὁ λόγος παρίστησιν ὥστε μὴ χώραν ἔχειν ὑπονοεῖν ἀδιακρίτως πάντας ἀπαξιαπλῶς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, τῶν τοῦ Θεοῦ τεύξεσθαι ἐπαγγελιών.

MG. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκλειψίς δόξης Ἰακώβ, καὶ τὰ πῖνα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσονται. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἂν τις συναγάγη ἀμῆτον ἔστικότεν, καὶ σπέρμα σταχυῶν ἀμῆτη· καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἂν τις συναγάγη στάχους ἐν φάραγγι στερεῇ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη· ἢ ὡς ῥώγες ἐλαίας δύο, ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πάντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐσπιθῶς ἔσται ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμυλίζονται, καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν. » Καὶ διὰ τούτων ἐναργῶς θεσπίζεται ἡ δόξα τοῦ Ἰσραὴλ καὶ πάντα τὰ πῖνα αὐτῶν καθαιρεθήσεσθαι, ὄλιγοι δὲ αὐθις καὶ ἡριμῶ ληπτοὶ, ὡσάν ἐλαίας ἐν φυτῷ ῥώγες βραχεῖς, καταλειφθήσεσθαι λέγονται· οὗτοι δὲ ἂν εἴεν οἱ ἐξ εὐτῶν εἰς τὴν Κύριον ἡμῶν πεπιστευότες. Ἀκολούθως δὲ μετὰ τὰ περὶ ἐκείνων εἰρημένα, περὶ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἀποστραφισμένου τὴν κατὰ τὰ εἰδωλα πλάνην, ἐπιγνωσμένου δὲ τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, προφητεύεται.

MD. « Ἀκούσατε, νῆσοι, ἐγκαταλειμμένοι καὶ ὀδυνώμενοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ· ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν. » Ὅρα εἶνα τρόπον καὶ ἐνταῦθα οὐ πάντας τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπὶ τὴν τῶν ἀπορρήτων ἀκρόασιν παρακαλεῖ, ἀλλ' ἢ μόνους, οὓς ὀνομάζει καταλειμμένους καὶ ὀδυνώμενους· οἷοι ἦσαν οἱ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, στενάζοντες καὶ ἀποκλαόμενοι τὴν κακίαν τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου.

ME. « Ἐπένησαν οἱ ὕψηλοι τῆς γῆς, ἢ δὲ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικούντες ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καταλειφθήσονται ἄνθρωποι ὄλιγοι. » Καὶ ἐν τούτοις τοὺς παραβεβηκότας τὸν νόμον, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ ἀπελέγξας, ἀπειλήσας τε αὐτοῖς τὰ ἀναγεγραμμένα, καταλειφθήσεσθαι ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν ὄλιγους προφητεύει· εἴεν δ' ἂν οὗτοι τὸ ὀνομασμένον παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λείμμα αἰτ' ἐκλογὴν χάριτος.

XLII. « Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata ipsorum, et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superbiorum humiliabo. Et erunt qui remanserint pretiosi magis, quam aurum quod ignem non sentit: et homo pretiosus erit magis, quam lapis in Suphir⁶², ac deinceps adjungit: « Et erunt, » qui relictii fuerint, « quasi capreata fugiens, et quasi ovis errabunda⁶³: » atque in his quidem paucitatem eorum, qui superfuturi sint tempore interitus impiorum, hic sermo planissime ostendit: ex quo id intelligimus, sine ulla exceptione, carituros esse propria regione omnes omnino, qui ad circumcisionem pertinent, atque omnem Judaicam gentem, promissa divina non esse consecuturam.

XLIII. « Et erit in die illa defectus gloriae Jacob, et pingua gloriae ipsius quassabuntur. Et erit quemadmodum si quis colligat messem stantem, et semen spicarum metat; et erit quemadmodum si quis colligat spicas in convalle solida, et 78 relicta fuerit in ea stipula; aut quasi baccæ olivæ duæ, si vis tres in cacumine sublimi, seu quatuor, seu quinque in ramis ipsis relictæ fuerint. Hæc dicit Dominus Deus Israel: In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit ipsum: oculi autem ejus ad sanctum Israel respicient, et non erunt confidentes in altariis, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti ipsorum⁶⁴. » In his quoque evidenter canitur; quemadmodum gloria Israel, et cuncta pingua eorum auferenda sint, et pauci rursus numeroque comprehensibiles relinquendi: atque hi quidem erunt, qui ex eis in Dominum nostrum crediderint. Deinceps autem post ea quæ de illis dicta sunt, de universo genere hominum, quod aversurum se sit ab errore simulacrorum, Deumque Israel agniturum sequitur.

XLIV. « Audite, insulæ, qui relictii estis et dolore cruciamini: audite quæ audivi a Domino Sabaoth. Deus Israel nuntiavit nobis⁶⁵. » Specta quemadmodum hic quoque non omnes, qui ad circumcisionem spectant, ad ejusmodi arcana audienda invitent, sed solos eos, quos dicit relictos esse, ac dolore cruciari: quales erant, qui, ut ait Apostolus, D gembant ac deplorabant malitiam vitæ hominum.

XLV. « Luxerunt excelsi terræ, et terra inique egit propter habitantes eam. Idcirco inopes erunt inhabitantes in terra, et relinquentur homines pauci⁶⁶. » In his quoque ubi eos reprehendit, qui ex populo circumcisionis legem Dei, et testamentum contempserint, et eis minatus est ea quæ scripta sunt; tum ex illis paucos homines esse relinquendos vaticinatur. Hi vero sint sane illæ, quæ nominantur apud Apostolum « reliquiæ secundum electionem gratiæ⁶⁷. »

⁶² Isa. xliii. 11, 12. ⁶³ Ibid. 14. ⁶⁴ Isa. xlvii. 4-8.

⁶⁵ Isa. xlix. 1. 2. ⁶⁶ Isa. xxiv. 4-6. ⁶⁷ Rom. xi. 5.

XLVI. « Relinquentur civitates desertæ, et domus quæ relictæ fuerint, interibunt. Hæc omnia erunt in terra in medio gentium : quemadmodum si quis colligat paucas baccas, quæ in oliva remanserint, sic colligent eos ; et si cessaverit vindemia, hi voce clamabunt : qui autem relictæ fuerint in terra, lætabuntur simul cum gloria Domini ⁶⁹. » Hic quoque soli qui relictæ fuerint, gavisuri dicuntur, cum reliqui omnes his, quæ in vaticinio continentur, sint tradendi.

XLVII. « Conculcabitur corona contumeliæ, mercenarii Ephraim : et erit flos, qui decidet de spe gloriæ in cacumine montis excelsi, quasi præcox ficus : qui vidit eum priusquam in manus accipiat, vellet eum devorare. Die illa Dominus erit corona spei, contexta gloriæ ei, qui relictus sit de populo ipsius : relinquentur enim in spiritu iudicii. » Etiam hic ei, qui relictus sit de populo, non universæ illi genti, solis utique illis, qui reliquiarum nomine significantur, Dominum coronam spei, et gloriæ futurum, vaticinatur : alios vero præter populi reliquias, coronam contumeliæ, et mercenarii Ephraim nominat.

XLVIII. « Et erunt, qui relictæ fuerint in Judæa, mittent radicem deorsum, et facient fructum sursum quoniam ex Hierusalem erunt, qui relictæ fuerint, et qui salvæ futuri sunt ex monte Sion : æmulatio Domini Sabaoth faciet hæc ⁷¹ : » eos, qui secundum electionem gratiæ relictæ fuerint ex Judæorum gente missuros radicem deorsum, et facturos semen sursum vaticinatur. Ubi manifestissime apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri electionem significat. Siquidem hi, ex iis qui ad circumcissionem pertinent, relictæ, deorsum in terram doctrinæ suæ radices miserunt, adeo quidem, ut illa ipsa eorumdem doctrina infixæ sit, et radicebus firmata per totum terrarum orbem : sursum autem ferre semen et fructum ad promissa cœlestia exhortati sunt. Hi vero ipsi de gente Judæorum relictæ, cæteris pereuntibus, soli servari dicuntur. Hæc autem omnia, æmulatio Domini fecit. Nam æmulatio Domini, quæ hos ad provocandum eos impios, qui in circumcissione manserunt elegit, illos provocavit, ut est illud apud Moysem dictum : « ipsi me provocaverunt in eo, qui non est Deus : et ego provocabo eos in ea, quæ non est gens : in gente

XLIX. « Sic dicit Dominus : Quemadmodum inveniatur acinus in racemo, et dicent, ne dissipaveris eum, quoniam benedictio Domini est in eo, sic faciam propter eum, qui servit mihi : huius causa non perdam omnes : et educam ex Jacob semen, et ex Juda : et hæreditabit montem sanctum meum, et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt illic. Et erit in silva stabulum gregum, et vallis Achor in requiem armentorum boum populo meo, qui exquisiverunt me. Vos autem, qui

ΜΓ'. « Καταλειφθήσονται πόλεις Ἰερημοί, καὶ οἱ οἴκοι οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἀπολοῦνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῆ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν· ὃν τρόπον ἂν τις καταλήψῃται ἔλαιον, οὕτως καταλήψονται αὐτούς· καὶ ἂν παύσῃται ὁ τρυγητὸς, οὗτοι φωνῆ φωνήσουσιν· οἱ δὲ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου. » Καὶ ἐνταῦθα οἱ καταλειφθέντες μόνου εὐφρανθήσεσθαι λέγονται, τῶν λοιπῶν ἀπάντων τοῖς θεσπιζομένοις παραδοθησομένοις.

ΜΖ'. « Καταπατηθήσεται ὁ στέφανος τῆς ὕβρεως, οἱ μισθωτοὶ τοῦ Ἐφραϊμ· καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἀκροῦ τοῦ ὄρους τοῦ ὕψηλοῦ, ὡς πρόδρομος σύκου· ὁ ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν ἢ εἰς τὴν χεῖρα λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ Κύριος ἔσται ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· καταλειφθήσονται γὰρ ἐν πνεύματι κρίσεως. » Καὶ ἐνταῦθα τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ, οὐχὶ δὲ παντὶ τῷ ἔθνει αὐτῶν, ἀλλὰ μόνου τοῖς διὰ τοῦ καταλείμματος σηματομένοις, τὸν Κύριον στέφανον ἔσεσθαι ἐλπίδος καὶ δόξης προφητεύει, τοὺς ἄλλους παρὰ τὸ κατάλειμμα τοῦ λαοῦ στέφανον ὕβρεως καὶ μισθωτοὺς τοῦ Ἐφραϊμ ὀνομάζων.

ΜΗ'. « Καὶ ἔσονται οἱ ἐγκαταλειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φύησουσι ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἔσονται οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τοὺς κατ' ἐκλογὴν χάριτος καταλειφθέντας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους φύησειν ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσειν σπέρμα ἄνω προφητεύει, σαφέστατα τὴν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκλογὴν παριστάς. Οὗτοι γὰρ, ἀπὸ τῶν ἐκ περιτομῆς καταλειφθέντες, κάτω μὲν εἰς γῆν τὰς ῥίζας τῆς διδασκαλίας αὐτῶν κατέβαλλον, ὡς ἐμπλαγῆναι, καὶ βιζῶσαι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὴν διδασχὴν αὐτῶν· ἄνω δὲ τὸ σπέρμα καὶ τὸν καρπὸν φέρεσθαι εἰς τὰς ἐπουραγίους ἐπαγγελίας παρεκελεύσαντο. Οἱ δ' αὐτοὶ οὗτοι ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καταλειμμένοι, τῶν λοιπῶν ἀπολλυμένων, μόνου σωζόμενοι λέγονται. Ταῦτα δὲ πάντα ὁ ζῆλος Κυρίου ἐποίησεν. Εἰς γὰρ τὸ παραζηλώσει τοὺς ἀσεβεῖς τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐκλεξάμενος ὁ ζῆλος Κυρίου τούτους, παρεζήλωσεν ἐκείνους· κατὰ τὸ παρὰ Μωσέϊ λεγόμενον· « Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῷ, καγὼ παραζηλώσω αὐτούς· ἐπ' οὐκ ἔθνη· ἐπ' ἔθνη ἀσυνέτη παροργιῶ αὐτούς. » stulta irritabo eos ⁷². »

ΜΘ'. « Οὕτως λέγει Κύριος· Ὅν τρόπον εὐρήσεται ὁ ῥῶξ ἐν τῷ βότρυϊ, καὶ ἐροῦσιν· Μὴ λυμήνη αὐτὸν, ὅτι εὐλογία Κυρίου ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἐνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἐνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα, καὶ τὸ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοὶ μου καὶ οἱ δοῦλοι μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. Καὶ ἔσται ἐν τῷ δρυμῷ Ἰσραὴλ ποιμῶν, καὶ φάραγξ Ἰσραὴλ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ μου, οἱ ἐζήτησάν με.

⁶⁹ Isa. xxiv. 10-14. ⁷⁰ Isa. xxviii. 5-6. ⁷¹ Isa. xxxvii. 31, 32. ⁷² Deut. xxxii. 21.

Ἔμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ἕρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τῇ τύχῃ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπηκούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἄ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελεῖσασθε. » Διελών καὶ ἐν τούτοις ὁ λόγος, βραχὺ μὲν τί φησι σπέρμα ἐξ Ἰακώβ τεύξεσθαι τῶν ἐπηγγελμένων· ἐκλεκτοὺς τε εἶναι τοὺς κατοικήσαντας ἐν τῷ δρυμῷ· οὕτως ὀνομάζων τὴν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν, ἐν ᾗ οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ Ἰακώβ σπέρμα, εἶεν δ' (1) ἂν οἱ ἀπόστολοι καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες παρὰ τούτους ταῖς δηλουμέναις ἀπειλαῖς ὑποβέβληνται· μονονοχὶ τοῦ λόγου γυμνάτα παριστῶντος, μὴ ὡς ἔτυχεν ἐπὶ πάν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος φθάσειν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἐπὶ μόνον τὸ ὀνομαζόμενον σπέρμα, καὶ τοὺς ἐπικαλούμενους ἐκλεκτοὺς τοῦ Θεοῦ· « ἐπεὶ πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Τούτους δὲ καὶ νῦν ὄνομα καινὸν ἐπιτεθήσασθαι ἐξῆς ὁ λόγος θεοπίζει, φάσκων πρὸς τοὺς ἀπειθεῖς· « Καταλειφθήσεται γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δ' ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσίν μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Τὸ δὴ οὖν ὄνομα καινόν, ὃ μὴ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἔγνωστο, ποῖον ἂν εἴη ἢ τὸ ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ προσωμίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εὐλογημένον Χριστιανῶν ὄνομα ;

N. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.

« Καὶ ἔσται ἐκ τῆς σταγόνας τοῦ λαοῦ τούτου συναγόμενος· συναχθήσεται Ἰακώβ σὺν πᾶσιν. Ἐξερχόμενος ἐκδέξομαι τοὺς καταλοιπούς τοῦ Ἰσραὴλ· ἐπὶ τὸ αὐτὸ θήσομαι τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν. » Συμφώνως τοῖς προεκθεθεῖσιν ἐκ τοῦ Ἠσαίου καὶ ὁ Μιχαίας ἐκδέξασθαι τὸν Θεὸν οὐχ ἀπλῶς πάντας, ἀλλὰ μόνους τοὺς καταλοιπούς ὀνομάζει. « Ὅσπερ δὲ παρὰ τῷ Ἠσαίᾳ σπέρμα ὀνομάζετο τὸ ἐξ αὐτῶν λείμμα, οὕτως καὶ νῦν σταγόνα ὀνομάζει τοὺς ἐξ αὐτῶν σωθησομένους. Δηλοῦται δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ τῶν ἀποστόλων χορδός, ὡς σταγῶν τις καὶ σπέρμα τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους γεγεννημένος· ἐξ ἧς σταγόνας πάντες οἱ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν Χριστὸν ἐπεγνωκότες τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ παραδεδεγμένοι, τῆς θεοπικρομένης ἐπισυναγωγῆς κατηξιώθησαν, τὴν ἀπὸ τῶν πολεμίων λυτρωσιν εὐράμενοι.

NA. « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστός εἶ ἐν χιλιᾶσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἀρχοντα τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἔξοδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τούτου δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης· τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσι. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς

⁷⁶ Isa. LXV, 8-12. ⁷⁵ Matth. XXII, 14. ⁷⁸ Isa. LXV, 15. ⁷⁶ Mich. II, 11, 12. ⁷⁷ Isa. LXV, 9. ⁷⁸ Mich. I, 2, 3.

(1) Forte corrigendum γ' pro δ'. EDIT. PATR.

A reliquistis me, et obliviscimini montem sanctum meum, et paravis fortunæ mensam, et impletis dæmoni poculum mistum : ego tradam vos in gladium. Omnes in occisione cadetis ; quoniam vocavi vos, et non auscultastis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæz nolebam, elegistis ⁷⁶. » Cum in his divisione quadam sermo divinus utatur, tum exiguum quoddam semen Jacob, ea quæ promissa sunt consecuturum affirmat : electos autem esse eos, qui habitent in silva. Nam sic vocationem gentium nominat, in qua electi Domini, et semen Jacob sint, sane ipsi apostoli et discipuli Salvatoris nostri : præter quos qui reliqui sunt, omnes in eas, quæ expositæ sunt, minas reciderunt : quandoquidem ipsa oratio prope apertissime demonstrat, non casu quodam in cunctam Judæorum gentem promissa divina esse ventura, sed in id solum quod semen est nominatum, et in eos, qui vocari solent electi Dei : « multi enim sunt vocati, pauci vero electi ⁷⁵. » Quibus etiam nomen novum imponendum deinceps oraculum canit, sic ad impios dicens : « Relinquetur enim nomen vestrum in satietatem electis meis. Vos autem interficiet Dominus : ii vero, qui mihi servient, vocabuntur nomine novo ⁷⁶. » Atqui novum istud nomen, quod antiquis ignotum fuerit, quodnam quæso fuerit, nisi Christianorum ? quod a Salvatoris nostri Jesu Christi appellatione deductum in toto orbe terrarum laudibus et favore celebratur ?

SI L. A Michæa.

C « Et erit de stilla populi hujus, qui congregatur : congregabitur Jacob cum omnibus. Excipiens excipiam reliquos ex Israel : in unum ponam conversionem eorum ⁷⁶. » Consentanea iis, quæ ab Isaia accepta sunt, supraque a nobis exposita, Michæas quoque indicat : qui Deum non simpliciter omnes, sed solos eos, qui reliqui fuerint, excepturum narrat : et quemadmodum apud Isaiam ⁷⁷ semen nominabatur ipsum illorum residuum, ita hic stillam eos nominat, qui ex illis superstites futuri sunt. Significatur autem his verbis ipse chorus apostolorum, qui quasi stilla quædam, et semen Judaicæ gentis exstiterunt : de qua stilla omnes quicumque ex toto orbe Christum Dei cognoverint, et doctrinam ejus acceperint, ea quam oraculum canit congregatione digni effecti sunt, et liberationem ab hostibus nacti.

LI. « Et tu Bethlehem, domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda ; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem ipsi Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Propter hoc dabit eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui ex fratribus eorum convertentur ⁷⁸. » Et post pauca adjungit : « Et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi ros a Domino cadens, et tanquam

agni super gramen, ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum? et erit quod reliquum fuerit ex Jacob in gentibus, in medio populorum multorum, tanquam leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium, quemadmodum cum transierit et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur: » his profecto nihil fieri posset lucidius, quæ et ortum Salvatoris in Bethlehem, et ejusdem ab æterno propagationem, et Virginis partum, et apostolorum et discipulorum ejus vocationem, et prædicationem de Christo, qui in totum orbem per eos importata est, referunt. Cum enim is princeps de quo propheta loquitur, et cujus exitus ex diebus æternis esse declarat, de Bethlehem sit profecturus, huncque ipsum ea quæ pariens nominatur, sancta Virgo sit paritura: non omnes qui ad circumcisionem spectant, sed solos eos qui reliqui fuerint, salvos futuros affirmat, quos et residuum fore Jacob, et roris instar in omnes datum iri nationes. « Erit enim, inquit, residuum Jacob in gentibus, ut ros a Domino cadens, et quasi agni super gramen, » pro quo, « quasi stillæ in herbam, » § 2 Aquila; Theodotion autem, « tanquam nix super fenum, » reddidere. Item pro illo, « ut non congregetur aliquis, neque subsistat in filiis hominum, neque offendat filius hominis, » Theodotion reposuit, « qui non expectabit hominem, et non sperabit in filio hominis. » Aquila vero, « qui non expectabit virum, et non erga filios hominum: » in quibus, omnis apostolorum Salvatoris nostri spes, quæ non in homine, sed in Salvatore, et Domino suo futura sit demonstratur, qui utique Salvator Dei Verbum erat. His vero deinceps adjungit: « et erit quod reliquum fuerit ex Jacob gentibus in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvæ, et quasi catulus leonis in gregibus ovium: quemadmodum cum transierit, et dispertiens rapuerit, et non sit qui eripiat: » quibus verbis, ut arbitrator, confidentia et intrepidum robur prædicationis apostolicæ declaratur. Siquidem instar leonis et catuli, in silvam gentium, et in ovium humanarum greges, illi irruentes, et dispertientes dignos ab indignis, eos Christi verbo subjecerunt. Ad quem deinceps referuntur, quæ ab ipso sint manatura: « extolletur manus tua super affligentes te, et omnes inimici tui perdentur: » quod ipsum sane etiam oculis intueri licet. Quanvis enim multis, quamvis innumerabilibus, Christi verbum antehac affligentibus, et hodie quoque oppugnantibus, altius tamen ipsum abiit, et potentius cunctis effectum est. Sed etiam in sublimi collocata est manus Christi, contra omnes qui ipsum afflixerint: ejusque inimici universi, variis temporibus contra ejus Ecclesiam insurgentes, perendendi esse dicuntur.

LII. A Sophonia.

« Quia tunc convertam in populos linguam, ut in Mich. v, 7-9.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

A ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν, ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς, μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων· καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ ὄρυμου, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων, ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστελεῖς ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλιβόντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται. » Τούτων οὐδ' (1) ἄν τι γένοιτο λευκότερον, κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὴν γένεσιν τὴν ἐν Βηθλεὲμ τοῦ Σωτῆρος ἀναφωνούντων, καὶ τὴν πρὸ αἰῶνος οὐσίωσιν αὐτοῦ, καὶ τὸν τῆς Παρθένου τοκετὸν, καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ τὴν κλησιν, καὶ τὸ κήρυγμα τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης περὶ τοῦ Χριστοῦ δι' αὐτῶν κατηγγελλέμενον. Τοῦ γὰρ δηλουμένου ἄρχοντος, οὐ τὰς ἐξόδους B ὁ λόγος ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος εἶναι δηλοῖ, ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προελευσόμενον, καὶ τῆς τοῦτον ἀποικιτούσης ἀγίας Παρθένου τεξομένης, οὐ πάντας φησὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ μόνους τοὺς ἐπιλοίπους ἀνασωθήσεσθαι, οὓς καὶ λείμμα γενήσεσθαι τοῦ Ἰακώβ, καὶ δικὴν δρόσου ἐπὶ πάντα δοθήσεσθαι τὰ ἔθνη. « Ἔσται γάρ, » φησὶ, « τὸ ὑπόλειμμα τοῦ Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὡς δρόσος παρὰ Κυρίου πίπτουσα, καὶ ὡς ἄρνες ἐπ' ἄγρωστιν. » Ἀνθ' οὗ, « καὶ ὡς ψεκᾶδες ἐπὶ πᾶσαν, » ὁ Ἀκύλας, ὁ δὲ Θεοδοσίω, « καὶ ὡσεὶ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον, » ἐκδεδώκασι. Καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ, « Ὅπως μὴ συναχθῆ μηδεὶς μηδὲ ὑποστῆ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων, μηδὲ προσκόψῃ υἱὸς ἀνθρώπου, φησὶν ὁ Θεοδοσίω, « Ὅς οὐ μνεὶ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐλπίζει ἐπὶ υἱὸν ἀνθρώπου. » C Καὶ ὁ Ἀκύλας, « Ὅς οὐχ ὑπομνεὶ ἀνδρα, καὶ οὐ περὶ υἱοῦ ἀνθρώπων· » δι' ὧν πᾶσα τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐλπὶς οὔτε (2) εἰς ἀνθρώπον, ἀλλ' εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον αὐτῶν· οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος. Οἷς ἐξῆς· ἐπιλέγει· « Καὶ ἔσται τὸ ὑπόλειμμα Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἐν μέσῳ λαῶν πολλῶν, ὡς λέων ἐν τοῖς κτήνεσι τοῦ ὄρυμου, καὶ ὡς σκύμνος ἐν ποιμνίοις προβάτων· ὃν τρόπον ὅταν διέλθῃ, καὶ διαστελεῖς ἀρπάσῃ, καὶ μὴ ἦ ὁ ἐξαιρούμενος· » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι τὸ θαρσαλέον καὶ ἀκατάπληκτον τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος. Δίκην γοῦν λέοντος καὶ σκύμνου ἐν τῷ ὄρυμῳ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀνθρωπίνων προβάτων ἀγέλαις εἰσβαλόντες, καὶ διαστελιαντες τοὺς ἀξίους ἀπὸ τῶν ἀναξίων, ὑπηγάγοντο τῷ Χριστοῦ λόγῳ· πρὸς ὃν ἐξῆς ἀναφωνεῖται τὰ ἀπ' D αὐτοῦ· « Ὑψωθήσεται ἡ χεὶρ σου ἐπὶ τοὺς θλιβόντάς σε, καὶ πάντες οἱ ἐχθροὶ σου ἐξολοθρευθήσονται· ὃ καὶ αὐτὸ πάρεστιν ὀφθαλμοῖς παραλαμβάνειν Μυριῶν γὰρ ὄσων τὸν Χριστοῦ λόγον θλιψάντων, καὶ εἰσέτι νῦν πολεμούντων, ὑπερήθη καὶ κρείττων πάντων γέγονεν. Ἄλλὰ καὶ ὑψώθη ἡ χεὶρ τοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντων τῶν θλιψάντων αὐτόν· οἱ τε ἐχθροὶ αὐτοῦ πάντες, οἱ κατὰ χρόνους ἐπανιστάμενοι αὐτοῦ τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξολοθρευθήσεσθαι λέγονται.

NB. Ἀπὸ τοῦ Σοφονίου.

« Ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσαν εἰς

(2) Οὔτε. Forte οὐκ. EDIT. PATR.

ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῶ ὑπὸ ζυγῶν ἓνα. Ἐκ περάτων ποταμῶν Αἰθιοπίας προσδέξομαι τοὺς ἱκετεύοντάς με· υἱοὶ τῶν διεσπαρμένων ὀσσοῦσι θυσιᾶς μοι. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐ μὴ καταιοχυνθῆς ἐκ πάντων τῶν ἐπιτηδευμάτων σου, ὧν ἠσέδησας εἰς ἐμέ· ὅτι τότε περιελῶ ἀπὸ σοῦ τὰ φαυλίσματα τῆς ὕδρευός σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ προστεθῆς τοῦ μεγαλαυχῆσαι ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ὑπολείψομαι ἐν σοὶ λαὸν πραῦν καὶ ταπεινόν· καὶ εὐλαβήσονται ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου οἱ κατάλοιποι τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ οὐ ποιήσουσιν ἀδικίαν, καὶ οὐ λαλήσουσι μάταια, καὶ οὐ μὴ εὐρεθῆ ἐν στόματι αὐτῶν γλῶσσα δολία· διότι αὐτοὶ νεμήσονται καὶ κοιτασθήσονται, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφροβῶν αὐτούς. » Καὶ ἐν τούτοις ὑπολείψεσθαι ἑαυτῶ λαὸν πραῦν καὶ ταπεινόν ὁ Κύριος ἐπήγγελλεται, οὐκ ἄλλον δηλῶν, ἢ τὸν ἐκ περιτομῆς εἰς τὸν Χριστὸν αὐτοῦ πεπιστευκότα. Καὶ ἄλλιν τοὺς καταλόπους τοῦ Ἰσραὴλ μόνους σωθήσεσθαι μετὰ τῆς τῶν λοιπῶν ἔθνῶν κλήσεως, ἣν ἐν ταῖς πρώτοις τῆς προφητείας ἐσημαίνειν.

ΝΓ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

« Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται ἐν σοὶ, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλά σου ἐν σοὶ· καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἡμισυ τῆς πόλεως ἐν εἰχμάλωσι· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῆσονται ἐκ τῆς πόλεως. » Συνάδει καὶ ταῦτα τοῖς προτεθειμένοις ἐπὶ τῷ ὀλέθρῳ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους, μετελθόντι αὐτοὺς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν πεπληρωμένα. Μετὰ οὖν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον ταῦτα ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, θεσπίζων τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων γενησομένην ὑστάτην πολιορκίαν τοῦ λαοῦ, ἐφ' ἣ τοῦ παντὸς ἔθνους Ἰουδαίων ὑποχειρίου τοῖς πολεμίοις γενησομένου, μόνους φησὶ τοὺς καταλόπους τοῦ λαοῦ σωθήσεσθαι, ἀντικρυς αὐτοῦς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλῶν.

ΝΔ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

« Ἐπιστρέφητε, υἱοὶ ἀφροσπῆκότες, λέγει Κύριος· διότι ἐγὼ κατακυριεύσω ὑμῶν, καὶ λήψομαι ὑμᾶς, ἓνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς· καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς Σιών, καὶ δώσω ὑμῖν ποιμένας κατὰ τὴν καρδίαν μου, καὶ ποιμανοῦσιν ὑμᾶς, ποιμαίνοντες μετ' ἐπιστήμης. Καὶ ἔσται, ἐὰν πληθυνθῆτε, καὶ ἀύξηθῆτε, λέγει Κύριος, ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις οὐκ ἔροῦσιν ἐπὶ Κιβωτὸς Διαθήκης Κυρίου Ἰσραὴλ οὐκ ἀναθήσεται ἐπὶ καρδίαν, οὐδὲ ὀνομασθήσεται, καὶ οὐ ποιηθήσεται ἐτι. » Ὁμοῦ καὶ ἐν τούτοις τὴν ἐπιστροφήν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενησομένην θεσπίζει, καθ' ἣν, ἓνα ἐκ πόλεως, καὶ δύο ἐκ πατριᾶς, καὶ σφόδρα ὀλιγόστοις καὶ ἀριθμῶ βραχείς ἐκλεξάμενος, ποιμένας τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἔθνῶν (1), καὶ ἀύξηθέντων ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τῇ δι' αὐτῶν ἐσομένῃ κλήσει των ἔθνῶν· « Οὐκ ἔτι, φησὶν, ἔροῦσιν· Κιβωτὸς Διαθήκης Κυρίου· οὐκέτι γὰρ ἐπὶ τὰς Μωσείως ἀναδραμοῦνται σωματικῶς εἰς

A nomine Domini serviant ei sub jugo uno. A sribus fluminum Æthiopiæ suscipiam supplicantes mihi : dispersorum ferent hostias mihi. In die illa non erubescas ex omnibus studiis tuis, quibus impie egisti adversum me; quia tunc auferam a te probra contumeliæ tuæ, et non ultra adjicies gloriari super monte sancto meo, et non ultra in te populum mansuetum et humilem, et cavebunt in nomine Domini, qui reliqui fuerint ex Israel, et non facient injustitiam, et non loquentur vana, et non inveniatur in ore eorum lingua dolosa; quoniam ipsi pascentur et cubabunt, et non erit qui exterreat eos⁸⁰. » B In his item relicturum sibi populum mansuetum et humilem Dominus pollicitus est, non alium utique significans, quam eum, qui de circumcissione in Christum ipsius sit crediturus. Et rursus eos, qui reliqui fuerint ex Israel, solos salvos futuros, cum reliquarum gentium vocatione, quam initio prophetiæ significavit.

LIII. A Zacharia.

« Ecce dies veniet in te, et dividentur spolia tua in te : et congregabo omnes gentes in Hierusalem ad bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres inquinabuntur, et exhibit dimidium civitatis in captivitate : reliqui vero ex populo meo non perdentur de civitate⁸¹. » Consentanea sunt hæc iis quæ proposita sunt de interitu universæ nationis Judæorum, qui ad illas post Christi adventum pervenit. Hæc enim Zacharias post reditum de Babylone vaticinatur, canens extremam illam populi vastationem, quæ a Romanis inferenda erat, in qua cum tota Judaica gens in hostium potestatem ventura esset, solos eos dicit, qui de populo reliqui fuerint, salvos fore : sic sane apostolos Salvatoris nostri apertissime significans.

LIV. Ab Jeremia.

« Convertimini, filii, qui defecistis, dicit Dominus; quoniam ego dominabor in vobis, et accipiam vos, unum de civitate, et duos de familia, et adducam vos in Sion, et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos, pascentes cum scientia. Et erit, cum multiplicati fueritis et creveritis, dicit Dominus, in diebus illis non dicent amplius : arca Testamenti Domini Israel, non ascendet in cor, neque nominabitur, et non flet amplius⁸². » In his quoque conversionem Israel, in adventu Salvatoris nostri Jesu Christi futuram canit, in qua, cum unum de civitate et duos de familia, et valde paucos et numero exiguos elegerit, earum quæ in ipsam crediderint gentium pastores, cumque in terra gentes in sua ipsarum futura vocatione creverint : « Non ultra, inquit, ab eis dicetur, arca Testamenti Domini; » non enim amplius ad Moysis corporales adorationes recurrent,

⁸⁰ Sophon. III, 9-15. ⁸¹ Zachar. XIV, 1, 2. ⁸² Jer. II, 14-16.

(1) Deest aliquid ad suffulciendam sententiam, forte καταστῆσει. Ed.

utpote cum eis novum tradendum sit Testamentum.

84 LV. *Ab eodem.*

« Multiplicaverunt impietates suas, invaluerunt in aversionibus suis. Quanam ex his propitius ero tibi? filii tui dereliquerunt me, et juraverunt in iis, qui dii non sunt, et saturavi eos, et mœchati sunt, et in domibus scortorum habitaverunt, equi libidine perciti evaserunt, unusquisque ad uxorem proximi hinnitum emisit: nunquid non super his visitabo? dicit Dominus, an in gente tali non ulciscetur anima mea? Ascendite propugnacula ejus, et jugulate: consummationem vero ne facite, relinquit fulcimenta ejus, quoniam Domini sunt⁸⁴. » In his simul, et accusatio totius nationis eorum, et quæ eos oppressit subsidio indicatur: et præterea residuum, quod fulcimentum ejus nominat: cum ipsius Domini sit. Hoc vero residuum fuit, quod ex fide quam in Christum Dei habuit, confirmatum solidatumque est, ut ne iis similia pateretur, quæ universa illa gens perpessa est.

LVI. *Ab Ezechiele.*

« Et cadent vulnerati in medio vestri, et cognoscetis quod ego Dominus, cum abierint de vobis, qui liberabuntur a gladio ad gentes, et cum vos dispersi eritis per regiones, et recordabuntur mei, qui liberati erunt ex vobis in gentibus, ad quas captivi ducti sint⁸⁵. » Videtur sane hic inhi quoque concordare iis, qui a reliquis prophetiis accepta sunt: eos enim qui liberati erunt, quosnam alios dixeris, nisi quod in cæteris, residuum, seu reliquum, et stilla, et ros, populi illius nominatur? quibus utique denominationibus, apostolorum Salvatoris nostri conventus indicatur. Hi ergo liberati ab interitu universæ illorum nationis et a dispersione illorum, recordati sunt Dei, ut sit confitendum, ea quæ scripta sunt, de his fuisse dicta.

LVII. *Ab eodem.*

« Hæc dicit Adonai Dominus: Expellam eos ad gentes, et dispergam eos in omnes nationes, et dispergam eos in omnem terram: et ero eis in sanctificationem parvam in regionibus, quocumque ingressi fuerint illuc. » Hic quoque alio nomine eos vocavit, ubi sanctificationem parvam dixit, eos qui ex illis superstites mansuri sint et incolumes⁸⁶. »

LVIII. *Ab eodem.*

« Et omnes suscipientes eos **85** dispergam in omnem ventum: et gladium effundam a tergo eorum, et cognoscent quod ego Dominus, dum dispergam eos inter gentes, et disseminabo eos in regionibus: et relinquam ex eis viros in numero ex gladio, et ex fame, et ex morte: ut enarrent omnes iniquitates suas in gentibus, quocumque ingressi fuerint illuc: et cognoscent quod ego Dominus⁸⁶. » In totius populi dispersione, etiam hic sibi ipsi relicturum ait paucos numero, non alios utique significans, quam eos, qui prædicti sunt.

⁸⁴ Jer. v, 6-10. ⁸⁵ Ezech. vi, 7-9. ⁸⁶ Ezech. xi, 16. ⁸⁶ Ezech. xii, 14-16.

ἁ θρησκείας, ἃτε καινῆς Διαθήκης αὐτοῖς παραδοθῆσομένης.

ME. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Ἐπλήθυναν ἀσεβείας αὐτῶν, ἰσχυσαν ἐν ταῖς ἀποτροφαῖς αὐτῶν. Ποίῳ τούτων ἴλεως ἔσομαι σοι; Ἰσίο σου ἐγκατέλιπόν με, καὶ ὠμνουν ἐν τοῖς οὐκ οὔσι θεοῖς, καὶ ἐχόρτασα αὐτούς, καὶ ἐμοιχῶντο, καὶ ἐν οἰκίαις πορνῶν κατελύσαν· ἵπποι θηλυμαεῖς ἐγενήθησαν, ἕκαστος ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον ἐχρεμέτιζον. Μὴ ἐπὶ τούτοις οὐκ ἐπισκέψομαι, λέγει Κύριος, ἢ ἐν ἔθνει τῷ τοιοῦτῳ οὐκ ἐκδικήσει ἡ ψυχὴ μου; Ἀνάβητε ἐπὶ τοὺς προμαχῶνας αὐτῆς, καὶ κατασφάξατε. Συντέλειαν δὲ μὴ ποιήσητε· ὑπολείπεσθε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς· ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶ. » Καὶ ἐν τούτοις ὁμοῦ κατηγορία τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν, καὶ ἡ μετελθοῦσα αὐτοῦς κολοιρχία δηλοῦται, καὶ πάλιν τὸ κατὰλειμμα, ὅπερ στήριγμα αὐτῆς ὀνομάζει τοῦ Κυρίου τυγχάνον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ διὰ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως δυναμωθὲν καὶ στερέωθὲν, ὡς μηδὲ τὰ ὅμοια ὑπομείναι, οἷς τὸ πᾶν ἔθνος αὐτῶν ἐπεπόνθει.

NG. *Ἀπὸ τοῦ Ἐzekiήλ.*

« Καὶ πεσοῦνται τραυματῖαι ἐν μέσῳ ὑμῶν, καὶ ἐπιγνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ γενέσθαι ἐξ ὑμῶν ἀνασωζομένους ἐκ βομφαίας ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ ὑμῶν ἐν ταῖς χώραις. Καὶ μνησθήσονται μοι οἱ ἀνασωζόμενοι ἐξ ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἡχημαυτέθησαν ἐκεῖ. » Δοκεῖ μοι κἀνταῦθα συνάδειν τοῖς ἀπὸ τῶν λοιπῶν προφητεῶν. Τοὺς γὰρ ἀνασωζομένους τίνας ἂν εἴποις ἢ τὸ ἐν ἑτέροις ὀνομασμένον ὑπολείμμα, καὶ τὴν σταγόνα καὶ δρόσαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου, δι' ὧν ἐδηλοῦτο ἡ τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σύστασις; Οὗτοι γοῦν, ἀνασωθέντες ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους, καὶ ἐν τῷ διασκορπισμῷ αὐτῶν, ἐμνήσθησαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμολογεῖσθαι περὶ αὐτῶν εἰρησθαι τὰ ἀναγεγραμμένα.

NZ. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Τάδε λέγει Ἀδωναὶ Κύριος· ὅτι Ἀπίσωμαι αὐτούς εἰς τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ διασκορπιῶ αὐτούς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς ἄγλασμα μικρὸν ἐν ταῖς χώραις, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ. » Καὶ ἐνταῦθα ἑτέρως τοὺς αὐτοὺς χέκληκεν, « ἄγλασμα μικρὸν » εἰπὼν τοὺς ἐξ αὐτῶν ἀνασωθησομένους καὶ ὑπολειφθησομένους.

NH. *Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*

« Καὶ πάντα τοὺς ἀντιλαμβάνομένους αὐτῶν διασπερῶ εἰς πάντα ἀνεμῶν, καὶ βομφαίαν ἐκχεῶ ὀπίσω αὐτῶν, καὶ ἐπιγνώσονται, ὅτι ἐγὼ Κύριος, ἐν τῷ διασκορπίσαι με ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ διασπερῶ αὐτούς ἐν ταῖς χώραις· καὶ ὑπολείβομαι ἐξ αὐτῶν ἄνδρας ἐν ἀριθμῷ ἐκ βομφαίας, καὶ ἐκ λιμοῦ, καὶ ἐκ θανάτου, ὅπως ἐκδιηγῆσονται πάσας τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οὗ ἂν εἰσέλθωσιν ἐκεῖ· καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς λαοῦ διασπορᾷ καὶ νῦν ὑπολείψεσθαι ἑαυτῷ ὀλίγους ἀριθμῷ φησιν, οὐδ' [f. οὐκ] ἄλλους δηλῶν τῶν προειρημένων.

ΝΘ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Ἄδωναὶ Κύριος· Ἐὰν δὲ καὶ τὰς τέσσαρας ἐκδικήσεις μου τὰς πονηράς, ρομφαίαν, καὶ λιμὸν, καὶ θηρία πονηρά, καὶ θάνατον ἀξαποστελῶ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐξολοθρευσαί ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπον καὶ κτῆνος, καὶ ἰδοὺ ὑπολειμμένοι ἐν αὐτῇ, οἱ ἀνασεωμένοι. » Οὐδὲν ἂν καὶ ταῦτα διαφῆροι τῶν προειρημένων.

Ξ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Οὕτως κρινῶ ὑμᾶς, λέγει Κύριος, καὶ διάξω ὑμᾶς ὑπὸ τὴν ράβδον μου, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς ἐν ἀριθμῷ τῆς Διαθήκης μου, καὶ ἐκλέξω ἐξ ὑμῶν τοὺς ἀφεστηκότας καὶ τοὺς ἀσεβεῖς· διότι ἐκ τῆς παροικίας αὐτῶν ἐξήξω αὐτούς, καὶ εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ οὐκ εἰσελεύσονται. » Σαφῶς καὶ ἐν τούτοις ἀριθμῷ βραχεῖς ὑπὸ τὴν ράβδον τοῦ Θεοῦ γενήσεσθαι, ἐπὶ τῶν τοὺς λοιποὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποπεσεῖσθαι τῶν ἐπαγγελιῶν, μαρτύρεται. Ἀλλὰ γὰρ ἀποδείξας, ὅτι μὴ ὡς ἔτυχεν ἀδιακρίτως πᾶσιν ἀπλῶς τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἰουδαίου ἐθνους φαύλοις τε καὶ ἀσεβεῖσι, καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοις τὰς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίας οἱ θεοὶ λόγοι προεθέσπιζον, σπανίως δὲ αὐτῶν καὶ ἀριθμῷ ληπτοῖς, ἦτοι τοῖς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐξ αὐτῶν πεπιστευκόσιν, ἢ τοῖς πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ δεδικαιωμένοις, ἀτάκτως ἡγοῦμαι δηλωθέναι, ὅτι μὴ ἀδιακρίτως εἰς ἅπαντας Ἰουδαίους τὰ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν ἐπληροῦτε, καὶ ὅτι μὴ μᾶλλον αὐτοῖς, ἢ τοῖς ἐξ ἔθνῶν τῶν Χριστῶν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένοις τὰ τῶν προφητῶν ἐφαρμόττει λόγια. Τίς δὲ ἦν ἡ τῶν θείων ἐπαγγελιῶν διάνοια, κατὰ καιρὸν τὸν προσήκοντα παραστήσω. Ταῦτα δὲ ὡς ἀναγκαίως μοι συναλεχταὶ εἰς ἐλεγχὸν τῶν ἐκ περιτομῆς, ὑπ' ἄλλοιου μεγαλαυχίας μόνους αὐτοῖς τὸν Χριστὸν ἐπιδημήσειν, οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπαυθαδίζομένων, εἰς τε ἀπόδειξιν τῆς ἡμῶν αὐτῶν περὶ τὰ ἐκείνων λόγια εὐλόγου σπουδῆς. Συνέστη δέ μοι διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος καὶ τὸ αἴτιον τοῦ μὴ Ἰουδαίειν ἡμᾶς, καὶ ταῦτα ταῖς αὐτῶν χαίροντας προφητικαῖς Γραφαῖς. Ἀλλὰ καὶ ὁποῖος ὁ βίος τυγχάνει, ὁ διὰ τοῦ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κεκηρυγμένος, ἢ τε ἀρχαίτης τοῦ τρόπου τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας, ὡς οἶόν τε ἦν, ἐν αὐτῷ διελήλυθα. Τούτων δ' ἡμῖν προηγουμένων, ἤδη ποτὲ καιρὸς ἀπορρήτοτέρων ἀψαθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας, καὶ ὡς ἂν μάθοιμεν διὰ τί νῦν, ἀλλ' οὐ πρὸ τούτου, τὴν εἰς ἅπαντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πεποίητο, καὶ τί τὸ αἴτιον ἦν τοῦ μὴ πάλαι πρότερον, ἐναγχος δὲ καὶ μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, ἔθνῶν ἀπάρξασθαι αὐτὸν κλήσεως, τὰ τε ἄλλα ὅσα δὴποτε τῆς κατ' αὐτὸν ἀπορρήτου θεολογίας οἰκεία τυγχάνει· ἔτι μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ, ἃ καὶ πρῶτα ἐξ ἐτέρας λόγου ἀρχῆς, ὡς πρὸς τοὺς ἀπίστους, τέως αὐτὸν βοηθὸν ἐπικαλεσάμενοι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, φέρε διασκεψόμεθα.

theologiae propria sunt, quæque ad illum spectant tractemus : item, qua ratione ille homo factus sit, quæ sane etiam prima omnium novo quodam assumpto exordio, quasi ad homines incredulos ipsam Dei verbum invocantes, ut nos adjuvet, age jam consideremus.

“ Ezech. xiv, 21, 22. “ Ezech. xxx, 36-38.

Α

LIX. Ab eodem.

« Hæc dicit Adonai Dominus : Quod si etiam quatuor ultiones meas malas, gladium, et famem, et bestias malas, et mortem emisero super Hierusalem, ad perdendum ex ea hominem et jumentum, et ecce qui relictus fuerint in ea, qui conservati ⁸⁷ » et cætera. Hæc quoque nihil plane ab iis quæ prædicta sunt, differunt.

LX. Ab eodem.

« Sic judicabo vos, dicit Dominus : et deducam vos sub virgam meam : et adducam vos in numerum Testamenti mei : Et eligam ex vobis rebelles et impios, quoniam ex peregrinatione eorum educam eos, et in terram Israel non ingredientur ⁸⁸. » In his quoque perspicue, exiguos numero sub virgam Dei venturos affirmat, dum reliqui ex Israel a promissis cadent. At enim cum demonstratum a nobis sit non fortuito, neque indiscrete omnibus simpliciter Judaicæ gentis cum vitiosis atque impiis, tum etiam iis qui tales non sint, oracula divina, illas bonorum promissiones cecinisse, sed paucis eorum duntaxat et facile numerabilibus, iis videlicet, qui in Salvatorem et Dominum nostrum crediderint, aut iis qui ante ejus adventum justi effecti sint. Abunde nos arbitror declarasse, quemadmodum ea quæ ad promissa divina pertinent, non indifferenter in omnibus Judæis, finem acceperint : et quemadmodum non ipsis magis, quam iis qui de gentibus assumuntur, ubi Christum Dei susceperunt, prophetarum responsa conveniant. Porro quænam fuerit divinorum promissorum **86** sententia, ubi tempus erit ostendam. Hæc autem prope necessario a me collecta sunt, ut redarguam eos qui ad circumcissionem pertinent, quædam inani jactantia elatos, et ad se solos Christum, non ad omnes homines venturum pertinaciter gloriantes, nec non ut ostendam magna cum ratione esse studium nostrum cum libris illorum et oracula versando tractamus. Constituta est a me libro superiore causa, cur in morem Judaicum non recidimus, tametsi prophetis illorum scriptis gaudemus, nec item minue, cujusmodi ea sit vita, quæ Christo auctore, omnibus gentibus nuntiata prædicataque sit, quamque antiqua sit evangelicæ reipublicæ ratio, in eodem **D** explanavi pro viribus. Quapropter qui hæc aliquando tandem absolvimus, jam nunc tempus arbitramur esse, ut de occulta et mystica ratione, quæ ad Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum, qui Christus est Dei, pertinet, occultiora item quædam attingamus, ut cum hoc pariter illud discamus, quam ob rem nunc, et non antehac ad omnes gentes advenerit, et quænam causa sit, ut non multo ante, sed nuper duntaxat post magnum numerum sæculorum, vocare gentes incoeperit : tum alia ejusdem generis, quæ arcanæ illius

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
 —
 EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER TERTIUS.

87 HÆC INSUNT IN TERTIO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

- I. Quod Hebræorum Prophetæ Evangelium prædica-
 verint.
 II. Quod de Christo vaticinia ediderint.
 III. Quomodo respondeamus iis, qui illum seducto-
 rem arbitrantur.
 IV. De illius divinis gestis.
 V. Quod non finxerint illius discipuli, sed vera nar-
 raverint, quæ miracula ab illo gesta sunt.
 VI. Quod non præstigiis quibusdam, sed virtute et
 potestate divina, ea miracula gesserit.
 VII. Quod efficacia ipsa atque evidentiâ illius divinæ
 virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veri-
 tatis.

PROCEMIUM.

Cum ea quæ præfationis cujusdam locum obtenta erant in Evangelicam Demonstrationem, abunde tractaverim, modumque etiam Evangelicæ Salvatoris nostri doctrinæ demonstraverim, causasque reddiderim propter quas, qui Judæorum amplexi sumus oracula, vitam illorum recusarimus, ac præterea planum fecerim, quemadmodum **88** prophetica illorum scripta, id quod futurum erat ante venientia, nostræ per Christum futuræ vocationis mentionem fecerint, ut sic tanquam propria illa, non tanquam aliena vindicemus, tempus jam admonet, ut ad propositam materiam accedam, et eorum quæ promissa sunt initium faciam. Porro autem hæc erant, quæ ad rationem humanitatis Jesu pertinent, qui Christus est Dei, item ejus theologiæ quæ de illo est documenta, quæ apud prophetas Hebræorum exstant, tum quæ illi de adventu illius ad homines, prædixerint: quæ utique

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΡΙΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

- Α'. Ὅπως οἱ παρ' Ἑβραίοις προφητῶν τὸ Εὐαγγέλιον ἐκήρυττον.
 Β'. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προανεφώνουν.
 Γ'. Πῶς πρὸς τοὺς πλάνον ὑπειληφότας γεγο-
 νέναι ἀντεπεχθησόμεθα.
 Δ'. Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ.
 Ε'. Ὅτι μὴ πλασάμενοι οἱ αὐτοῦ μαθηταί, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἐμαρτύρουν ἅς ὑπ' αὐτοῦ παραθείσας παραδοξοποιούς ἱστορίας.
 ΣΤ'. Ὅτι μὴ κατὰ ῥητείαν, ἐνθὺν δὲ ἀρετῇ καὶ δυνάμει τὰ παράδοξα διεκράξατο.
 Ζ'. Ὡς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς συνορᾶται τοῖς φιλαλήθεσιν ἡ τῆς περὶ αὐτὸν ἐνθού ἀρετῆς δύναμις.

PROOIMION.

Τῶν προλεγομένων εἰς τὴν Εὐαγγελικὴν Ἀπόδειξιν αὐτάρκως μοι γεγυμνασμένων, ἀποδεδειγμένου τε τοῦ τρόπου τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τῆς τε αἰτίας ἀποδοθείσης, δι' ἣν τὰ Ἰουδαίων ἀσπασάμενοι λόγια, τὸν κατ' αὐτοὺς βίον παρητησάμεθα, καὶ ἐτι πρὸς τούτοις συστάντος ὡς αἱ προση-
 τικαὶ παρ' αὐτοῖς γραφαί, προλαβοῦσαι τὸ μέλλον τῆς ἡμετέρας διὰ Χριστοῦ γενομένης κλήσεως ἐμνημόνευσαν, διὸ καὶ ὡς οἰκείων, ἀλλ' οὐκ ἄλλοτριῶν αὐτῶν μεταποιούμεθα· καλεῖ δὴ καιρὸς, ἐπ' αὐτῆν ἐμβάντα τὴν ὑπόθεσιν, ἀρξασθαι τῶν ἐπηγγελμένων. Τίνα δὲ ἦν ταῦτα ἀλλ' ἢ τὰ περὶ τῆς κατὰ τὸν ἀνθρώπων οἰκονομίας Ἰησοῦν τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, αἶτε τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας διδασκαλαί, καὶ αἱ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ προβόησεις; ἃς αὐτῷ μόνῳ ἐφαρμόζειν ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτίκα μάλα παραστήσομεν· πρῶτον ἀναγκαίως ἐκεῖνο θεωρήσαντες.

ἔπος οἱ προφητῆται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάβανον.

Ἐστ, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

Ὅπως οἱ προφητῆται τὴν τοῦ Εὐαγγελίου μνήμην ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ παρελάβανον.

A. « Τοῦ δηλωθέντος μάρτυς ἂν εἴη ῥήμασιν αὐτοῖς Ἡσαίας, ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κεκραγώς· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτους ἄφρασι, καὶ τυφλοῖς ἀνάδελψιν· » ἦν τινα προφητεῖαν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν τῇ συναγωγῇ ποτὲ διελθὼν ἐπὶ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων, πύξας τὸ βιβλίον εἶπε· « Σήμερον πεπληρώται ἡ Γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσιν ὑμῶν, » καὶ δὴ ἐνθὲν ἀρξάμενος τῆς οἰκίας Β μακαρισμῶν, προτάτων· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, οἱ αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Ἄλλὰ καὶ τοῖς ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὀχλουμένοις, ὑπὸ τε δαιμόνων τρόπον αἰχμαλώτων πάλαι πρότερον κεκρατημένοις, τὴν ἄφρασιν προεκήρυττε τοὺς πάντας εἰς ἐλευθερίαν καὶ λύσιν τῶν ἀπὸ κακίας δεσμῶν ἀνακαλούμενος, δι' ὧν ἔφασκεν· « Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ ἄναπαύσω ὑμᾶς. » Καὶ τυφλοῖς δὲ τὴν ἀνάδελψιν παρῆγε, τοῖς τὰς ἕψεις τοῦ σώματος διεσθαρμένοις τὸ βλέπειν δωρούμενος, κατὰ διάνοιαν τοῖς πάλαι περὶ τὴν ἀληθειαν ἀναδελπέουσι (1), τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς ἐσσεβίας παρέχων ὄραν. Τὸν μὲν οὖν Χριστὸν ἐν πρώτοις αὐθέντην καὶ ἀρχηγὸν ἔσεσθαι τῆς εὐαγγελικῆς πραγματείας ἡ παρατεθεῖσα προφητεία παρίστησι. Μετὰ δὲ αὐτὸν τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὑπηρετὰς ἔσεσθαι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεσπίζει ὁ αὐτὸς λέγων προφήτης· « Ὡς ὦρατοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων ἀγαθὰ, ἢ τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην. » Ἐνθα σφόδρα ἀπικριδωμένως ὦρατους ἔφησεν ἔσεσθαι τοὺς πόδας τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, πῶς οὐκ ἔμελλον ὦρατοι ἔσεσθαι, οἱ ἐν ὀλίγῳ καὶ βραχεῖ χρόνῳ τὴν πᾶσαν περιδραμομένην οἰκουμένην, καὶ πάντα τόπον πληρώσαντες τῆς περι τοῦ Σωτῆρος τοῦ κόσμου θεοσεβοῦς διδασκαλίας; Ὅτι δὲ μὴ ῥήμασιν ἀνθρωπίνους ἐκέχρητο εἰς πειθὺ τῶν ἀκρωμένων, θεοῦ δὲ δύναμις ἦν ἡ συνεργούσα αὐτοῖς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι, ἄλλος πάλιν προφήτης ἀναφωνεῖ· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαίας· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος, Σιών, ὑψώσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε, εἰπὼν ταῖς πόλεσιν Ἰούδα, ἰδοὺ ὁ θεὸς ὑμῶν, ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσας παρακαλέσει. » Ταῦτα δὲ ὅποια ἔχεται διάνοιαν, ὁδῶν

A illi uni posse accommodari, ex eventis certissimis jam jam comprobabimus, si, quod necessarium est, prius illud contemplati erimus, quemadmodum prophetæ evangelii mentionem in Christo non prætermiserint.

Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.

I. Hujusce veritatis testis ad verbum sit Isaias, qui ex persona Christi clamat, « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum »: » quam sane prophetiam Salvator noster olim, in conventu apud multitudinem Judæorum cum legisset, librumque post lectionem plicuisset, sic locutus est: « hodie impleta est scriptura hæc in auribus vestris », » protinusque hinc suam doctrinam exorsus evangelizare cœpit pauperibus, eos in commendatione beatorum, qui apud se futuri sint, reliquis anteponeus: « Beati, inquit, pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum ». » Iis præterea qui a malis spiritibus vexarentur, quique a dæmonibus, captivorum instar, jam diu tenerentur, dimissionem ante nuntiavit, omnes ad libertatem et solutionem a malitiæ vinculis invitans, verbis illis: « venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ». » Cæcis vero, qui corporeos oculos haberent corruptos, integritatem restituens, visum largitus est, ut sic significaret, se iis qui olim veritatem parum intuerentur, virtutem qua lumen veræ pictatis respicerent, erogare. Christum ergo in primis auctorem et duces futurum omnis provinciarum evangelicæ, ea quæ exposita est, prophetia declarat. At post illum ejusdem propositi ministros fore illius discipulos, idem propheta canit dicens: **89** « Quam speciosi pedes evangelizantium bona quam evangelizantium pacem ». » Ubi valde accurate speciosos dixit fore pedes evangelizantium bona Christi, qui enim speciosi futuri non erant, qui in exiguo brevique tempore totum orbem erant percursori, et omnem locum sancta illa de Salvatore mundi doctrina impleturi? Quod autem humanis verbis non uterentur ad persuadendum audientibus, sed Dei virtus esset quæ cum illis faciebat, dum Evangelium prædicarent, alius rursus clamat propheta: « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa ». » et rursus Isaias. « Super montem excelsum ascende qui evangelizas Sion; extolle quantum potes vocem tuam qui evangelizas Hierusalem: extollite, ne timete; dic civitatibus Juda, ecce Deus vester, ecce Dominus cum robore venit, et brachium cum potestate: ecce merces ejus cum eo, et opus ejus coram ipso: tanquam pastor pascet gregem suum, et in brachio suo congregabit agnos, et eas quæ in utero habent, consolabitur ». » Cæterum hæc quonam sensu accipienda sint, pro-

⁸⁸ Isa. lxi, 1. ⁸⁹ Luc. iv, 18. ⁹⁰ Matth. v, 3. ⁹¹ Matth. xi, 28. ⁹² Isa. lii, 7. ⁹³ Psal. lxxvii, 12.

⁹⁴ Isa. xl, 9-11.

(1) Interpres legit, ἀναπήροις οὖσι.

gressi longius in doctrina evangelica videbimus : interim illud constitit, et ipsum Evangelium, et nomen Evangelii propheticiis vocibus comprobatum fuisse : habes præterea evidentes perspicuasque demonstrationes, unde initium esset accepturum Evangelium, ab ipso videlicet Christo, nec non per quos foret prædicandum, per illius utique apostolos : sed etiam qua virtute esset superaturum, non humana scilicet. Quod ipsum sane ex illo constitit, « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » Reliquum igitur jam est, ut ex multis quæ apud Hebræos antiquius ac remotius de Christo divina sunt, pauca anticipemus, ut discas quænam illa essent, quæ posterioribus temporibus Evangelium nuntiarent futurum, simulque miraculum prophetarum, qui quidem tanto ante futura cognoverint, itemque ipsorum oraculorum eventa, quemadmodum ea in Salvatore et Domino nostro Jesu, qui Christus est Dei, completa consistant.

II. Quod de Christo vaticinati sunt prophætæ Hebræorum.

Primus prophetarum Moyses, alium prophetam sibi similem suscitandum denuntiat. **90** Cum enim leges ab ipso positæ soli Judaicæ genti convenirent, idque in terra Judæa duntaxat, aut circum eam, non autem ei quoque genti, quæ longissime in terris remotissimis degeret, quemadmodum ex iis quæ prius a nobis tractata sunt cognosci potuit, et eum qui esset non solum Judæorum, sed etiam aliarum gentium Deus, oporteret ad se cognoscendum et colendum vitæ hominum suppeditare ea, quæ cunctis item gentibus utilia forent, merito alterum prophetam, qui nulla in parte suæ ipsius rationi atque instituto cederet, de Judaica gente suscitandum, oraculo exposito divinat, in hunc modum illi ipsi Deo respondente. « Prophetam suscitabo eis de fratribus ipsorum tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis juxta omne quodcunque mandavero illi : et homo omnis quicumque non audierit verba ejus quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo⁹⁶. » Similia vero ipse quoque Moyses hoc oraculum interpretans ad populum ait : « Prophetam de fratribus vestris tanquam me suscitabit Dominus Deus ; illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Horeb, in die concisionis⁹⁷. » Num igitur ex iis qui post Moysen exstiterunt Prophætæ, Isaias, exempli gratia, aut Jeremias, aut Ezechiel, aut Daniel, aut alius quispiam de cæteris duodecim legum auctor Moysi conferendus exstitit ? nequaquam. Sed ex illis tandem, quis unquam Moysi similia effecit ? nusquam poteris dicere. Sed quisque illorum a primo ad novissimum quoscunque instituebant ac docebant, ad ipsum Moysen remittebant, atque in hoc populum reprehendebant, quod Moysis legem non servasset, sed contra illam fecisset, neque illum ad quidquam aliud hortabantur, nisi ad ea

προϊόντες κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν εἰσόμεια διδασκαλίαν· πλὴν ἀλλὰ πέφανται τὸ εὐαγγέλιον, καὶ τοῦνομα δὲ τοῦ εὐαγγελίου, διὰ τῶν προφητικῶν μαρτυρημένον, ἔχεις τε λευκάς καὶ ἐναργεῖς ἀποδείξεις, ἐκ τίνος μὲν ἄρξεται τὸ εὐαγγέλιον, ὅτι δὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, δι' ὧν τε κηρυχθήσεται, ὅτι διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ πολλὰ δυνάμει κρατήσῃ, ὅτι μὴ ἀνθρωπεῖα. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸ συνέστη διὰ τοῦ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Τί δὲ οὖν λείπεται ἐπὶ τοῦτοις, ἢ ἐκ πολλῶν ὀλίγα προλαβεῖν τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐνεκαθεν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένων ; ὡς ἂν εἰδῆς τίνα ἔσεσθαι τὸ εὐαγγέλιον ἐν ὑστερῶν καιροῖς εὐηγγελίζετο, ὁμοῦ τε τῶν προφητῶν τὸ θαῦμα τῆς τῶν μελλόντων προγνωσεως, καὶ τῶν προρρήσεων τὰ ἀποτελέσματα, ὅπως ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ συνίσταται πεπληρωμένα.

B. Ὅπως περὶ τοῦ Χριστοῦ προαναφώνουν οἱ Ἑβραίων προφῆται.

Πρῶτος προφητῶν Μωϋσῆς ἕτερον τροφήτην ὁμοιον αὐτῷ ἀναστήσασθαι εὐαγγελίζεται. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ κατ' αὐτὸν νομοθεσία μόνῃ τῷ Ἰουδαίων προσήκειν ἔθνει, καὶ τούτῳ ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἢ ἀμφὶ ταύτην, οὐχὶ δὲ καὶ τῷ πορθητάτῳ τῆς ἀλλοδαπῆς διατρίβοντι συνῶνται διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν γεγενησμένων, χρῆν δὲ δήπου τὸν μὴ μόνον Ἰουδαίων Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν, καὶ τὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι λυσιτελεῖν πρὸς τὴν αὐτοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν παρασχεῖν τῷ βίῳ· εἰκότως προφῆτην ἕτερον κατ' οὐδὲν ἀποδόντα τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναστήσειν διὰ χρησιμοῦ θεοπίζει, τοῦτον εἰρηκότος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸν τρόπον· « Προφῆτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὥσπερ σὲ, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὃ τι ἂν ἐντέλλωμαι αὐτῷ· καὶ ὁ ἀνθρώπος ὅς ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφῆτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸν λαὸν διερμηνεύων τὸ τοῦ Θεοῦ λόγιον, φησί. « Προφῆτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμὲ ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἐν Χωρήβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ἐκκλησίας. » Ἄρ' οὖν οἱ μετὰ Μωϋσέα προφῆται, Ἡσαίας, φέρε, ἢ Ἰερεμίας, ἢ Ἰεζεκιήλ, ἢ Δανιήλ, ἢ τις ἕτερος τῶν δώδεκα, Μωϋσεὶ κατέστη παραπλήσιος νομοθέτης ; οὐδαμῶς. Ἀλλὰ τὰ ὅμοια τις ἐκείνων Μωϋσεὶ διαπέπρακται ; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Ἐχαστος γοῦν αὐτῶν ἀπὸ πρώτου καὶ εἰς τὸν τελευταῖον, ἐπὶ Μωϋσέα τοὺς ἀκροαμένους ἀνέπεμπον, καὶ τὸν γε κατὰ τὸ λαοῦ ἐλεγχον διὰ τὰς παραβάσεις τοῦ Μωϋσεως ἐποιοῦντο νόμον, προὔτρειπόν τε οὐδὲν ἄλλο ἢ τῶν παρὰ Μωϋσεὶ νομοθετημένων ἐξέχεσθαι. Οὐδένα γοῦν τούτων ὁμοιον, Μωϋσῆς δὲ περὶ ἐνὸς ὠρεσμένως ἀναφωνεῖ. Τίνα τοίνυν ὁ χρησμός θεοπίζει Μωϋσεὶ παραπλήσιον ἔσεσθαι προφῆτην ἢ μόνον ἐπὶ

⁹⁶ Deut. xviii, 18, 19. ⁹⁷ Ibid. 15, 16.

Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν; Ἄ Ὅπως δὲ τοῦτ' εἴρηται, διασκέψασθαι ἀναγκαῖον. Μωϋσῆς πρῶτος ἤγησάτο τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Εὐρών δὲ αὐτοὺς τῆ κατὰ Αἰγυπτίους πολυθέῳ πλάνῃ προσέγοντας, πρῶτος μὲν ταύτης ἀπέστρεψεν, ἀπαραιτήτως τιμωρίας ἀπαγορεύσας εἰδωλολατρεῖν· πρῶτος δὲ αὐτοῖς καὶ τὴν περὶ μοναρχίας θεολογίαν κατήγγειλε, τὸν τῶν ἀπάντων Δημιουργόν, καὶ ποιητὴν μόνον παραγγέλλας σέβειν· πρῶτος δὲ καὶ ἀγωγὴν τινα θεοσεβοῦς βίου τοῖς αὐτοῖς διαταξάμενος, νομοθέτης αὐτοῖς εὐσεβοῦς πολιτείας πρῶτος καὶ μόνος ἀποδέδεικται. Ἄλλὰ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς Μωϋσεὶ παραπλησίως, καὶ πολὺ κρείττονως πρῶτος τῆς κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίας τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι καθήγησάτο καὶ πρῶτος ἀνατροπὴν τῆς καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην εἰδωλολατρείας εἰργάσατο· πρῶτος τε τὴν ἐνὸς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν πᾶσιν ἀνθρώποις προῦβάλετο, καινοῦ τε βίου καὶ πολιτείας θεοσεβείας προσηκούσης, πρῶτος εἰσαγωγεὺς καὶ νομοθέτης ἀποδέδεικται. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ περὶ κόσμου γενέσεως, καὶ τὰ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ ὅσα ἄλλα φιλόσοφα δόγματα πρῶτος Μωϋσῆς τῷ Ἰουδαίων παρέδωκεν ἔθνεσι, ταῦτα θεοπρεπέστερον πρῶτος τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατήγγειλεν· ὥστε Μωϋσεῖ μὲν εἰκότως πρῶτον καὶ μόνον εὐσεβείας νομοθέτην ἀνηγορεύσθαι Ἰουδαίων, Ἰησοῦν δὲ τὸν Χριστόν τῶν ἔθνῶν ἀπάντων, κατὰ τὴν φήσασαν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς· γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἄνθρωποι εἰσι. » Πάλιν Μωϋσῆς θαυμασίως ἔργους καὶ παραδοξοποιίας τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλείαν εὐσέβειαν ἐπιστάσασατο. Ὁσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστὸς, ταῖς ἀναγράπτους θαυματουργίας πρὸς πίστιν τῶν ὁρώντων κεχρημένος, τὰ καινὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ μαθήματα σινεστήσατο. Πάλιν Μωϋσῆς ἐκ πικρᾶς τῆς ὑπ' Αἰγυπτίους δουλείας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος εἰς ἐλευθερίαν μετεστήσατο· καὶ Ἰησοῦς δὲ ὁ Χριστὸς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δυσσεβοῦς καὶ Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας εἰς ἐλευθερίαν τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνεκαλέσατο. Πάλιν Μωϋσῆς γῆν ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ βίον ἐν ταύτῃ καὶ μακαριστόν τοῖς τῶν νόμων φύλαξιν ἐπηγγέλλατο· ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, « Μακάριοι, » φησὶν, « οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. » Πολὺ κρείττονα γῆν, ἀληθῶς καὶ ἁγίαν καὶ θεοφιλῆ, οὐχὶ τὴν ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, ὅτι μὴδὲν τῆς λοιπῆς αὐτῆ διενήνοχεν, ἀλλὰ τὴν κατ' οὐρανὸν ψυχᾶς φιλοθέοις προσήκουσαν, τοῖς κατορθούσι τὸν πρὸς αὐτοῦ καταγγελλόμενον βίον ὑποσχόμενος. Ὁ δὲ καὶ παριστάς λευκότερον, τοῖς πρὸς αὐτοῦ μακαριζομένοις βασιλείαν οὐρανῶν κατήγγειλε. Καὶ ἄλλας δὲ πράξεις εὐροῖς ἂν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κρείττονι ἢ κατὰ Μωϋσεῖα δυνάμει γεγονούας, παραπλησίως γε μὴν αἰς καὶ ὁ Μωϋσῆς διεπράξατο. Ὅσον ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Μωϋσῆς ἐπεξῆς τεσσαράκοντα ἡμέρας ἐνήστευσεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· « Καὶ ἦν ἐκεῖ

firmiter tenenda, quæ in lege Moysi posita sunt. Nullum igitur horum illi similem dixeris : atqui Moses de uno duntaxat certe ac definite loquitur. Quemnam igitur alium Moysi similem futurum prophetam canit oraculum illud, nisi Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum ? Quomodo autem hoc dictum sit, diligentius contemplari necesse est. Primus Moses genti Judaicæ præfuit : cumque eos deprehendisset Ægyptiis superstitionibus, multorumque deorum cultu implicitos, primus ab iis illos avertit, inevitabilibus suppliciis cultores simulacrorum deterrens : **91** et primus eis theologiam ostendit, eam quæ unius principatum docet, præcepitque ut unum opificem auctoremque rerum omnium colerent : primus etiam religiosæ vitæ illis institutionem quamdam disponens atque assignans, piæ sanctæque reipublicæ illis auctor et primus et solus apparuit : atqui Jesus quoque Christus sicut Moses similiter, ac multo quidem excellentius : qui primus ejus doctrinæ, quæ veram religionem instituit reliquis gentibus, auctor et magister fuit, et primus per totum terrarum orbem simulacrorum cultum evertit, primusque unius omnium regis Dei cognitionem et reverentiam cunctis ostendit hominibus, novæque vitæ ac piis hominibus accommodatæ, reipublicæ primus introductor, legisque lator existit. Ad hæc, ea quæ de mundi ortu, et quæ de animæ immortalitate feruntur, aliaque omnia philosophica præcepta quæcunque ejusdem sunt generis, primus Moses Judæorum tradidit nationi. Sed hæc multo divinius, primus cæteris gentibus Jesus Christus per suos discipulos demonstravit, ut sane merito Mosem primum solumque pietatis legum latorem Judæorum appellare æquum sit, Jesum autem Christum gentium universarum, sicut prophetia quæ de illo est, canit : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, agnoscant gentes quod homines sunt ». Moses præterea gestis mirabilibus et prodigiis, religionem a se institutam et traditam confirmavit. Itidem Christus iis miraculis, quæ etiam scriptis tradita esse omnes novimus ad fideium intuentium usus, novis suæ doctrinæ evangelicæ præceptis, stabilitatem ac perpetuitatem adjunxit. Rursus Moses gentem Judaicam ab intolerabili servitute, qua ab Ægyptiis premebatur, in libertatem vindicavit. Christus quoque, omne genus humanum, ab impio atque Ægyptiaco simulacrorum cultu, quo sub malis dæmonibus tenebatur, revocavit ad libertatem. Denique Moses terram sanctam, et in ea vitam Deo gratam et beatam iis, qui leges servarent, promisit. Simili ratione Jesus Christus, « Beati, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram », longe utique meliorem terram, vereque sanctam ac Deo gratam, non eam quæ est in Judæa, quæ plane a reliquis nihil differt, sed Dei amatricibus in cælo animabus convenientem, **92** iis qui vivendi rationem a se positam

⁹¹ Psal. ix, 21. ⁹² Matth. v, 4.

plene observaverint, pollicitus. Quod quidem apertius indicans iis, quos apud se beatos futuros prædicabat, regnum cœlorum appellavit. Cæterum, alias quoque res a Salvatore nostro gestas invenies, quæ virtute longe præstiterint iis, quas Moses edidit, magnam tamen cum Mosaicis illis habentes similitudinem. Exempli gratia : Moses totos quadraginta dies jejunus fuit. Nam Scriptura hoc illi testimonium exhibet, « et fuit, inquit, Moses illic in conspectu Domini. Quadraginta dies et quadraginta noctes panem non edit, et aquam non bibit¹ : » itidem etiam Christus. Etenim sic scriptum est : « et agebatur in desertum quadraginta dies, et tentabatur a diabolo, et nihil comedit in diebus illis². » Rursus Moses in deserto alimenta populo præbuit. Nam Scriptura sic habet : « Ecce ego do vobis panes de cœlo³. » Et paulo post : « Factum est, inquit, cum subsedisset ros circum castra, et ecce super faciem deserti minutum quasi coriandrum album, quasi gelu super terram⁴. » Salvator quoque ac Dominus noster ad discipulos suos : « Quid, inquit, cogitatis in vobis ipsis, modicæ fidei, quod panes non accepistis? nondum sciatis, neque recordamini quinque panes quinque millium? et quot cophinos recepistis? neque septem, quatuor millium? et quot sportas tulistis?⁵ » Item Moyses per medium mare ingressus est, populoque itineris dux fuit. Sic enim habet Scriptura : « Extendit Moses manum suam in mare : et subduxit Dominus mare vento austro violento totum diem, et fecit mare siccum, et divisa est aqua, et transierunt filii Israel per medium mare in sicco, et aqua eis murus a dextris, et murus a sinistris⁶ : » simili potestate, ac Deo etiam convenientius, Jesus qui Christus est Dei, in superficie maris ingrediens Petrum item ad se incedere super eadem fecit. Nam sic scriptum est : « Quarta autem vigilia noctis, venit Jesus ad illos ambulans supra mare, et cum vidissent illum ambulantem supra mare, conturbati sunt⁷. » Et paulo post : « Respondens autem illi Petrus, dixit : Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas : ille autem dixit, Veni : et descendens de navi Petrus, ambulabat supra aquas⁸. » Rursus Moses, vento austro violento mare solidum fecit. Nam Scriptura : « Extendit, **93** inquit, Moses manum super mare, et sustulit Dominus mare vento austro violento, » ac subjungit : « Steterunt undæ in medio mari⁹. » Eadem ratione ac multo quidem præstantius, Salvator noster « increpuit ventum et mare, et facta est tranquillitas magna¹⁰. » Mosis item vultus, cum de monte descenderet, cernebatur plenus gloria. Sic enim scriptum est : « Descendens autem Moses de monte, ipse nesciebat quod glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ, dum ad ipsum loqueretur : et vidit Aaron, omnesque seniores filiorum Israel Mosen, et erat glorificatus aspectus cutis faciei

A Μωϋσῆς ἐναντι Κυρίου τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, ἄρτον οὐκ ἔφαγε, καὶ ὕδωρ οὐκ ἔπιεν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Χριστός. Γέγραπται γοῦν· « Καὶ ἦγετο εἰς τὴν ἔρημον τεσσαράκοντα ἡμέρας, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ οὐδὲν ἔφαγεν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. » Καὶ πάλιν Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ τροφὰς τῷ λαῷ παρέσχε. Λέγει ἔ· οὖν ἡ Γραφή· « Ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἐγένετο καταπαυομένης τῆς ὀροῦσιν κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ πρόσωπον τῆς ἐρήμου λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκόν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ τῆς γῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν ὡσαύτως φησὶ πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε ; οὐπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε ; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σφυρίδας ἐλάβετε ; » Πάλιν Μωϋσῆς διὰ μέσης τῆς θαλάσσης διῆλθε, καὶ τὸν λαὸν ὠδήγησε. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε Μωϋσῆς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηρὰν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ, καὶ διῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ διὰ μέσης τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῖς τεῖχος ἐκ δεξιῶν, καὶ τεῖχος ἐξ εὐωνύμων. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μᾶλλον θεοπροπέστερον Ἰησοῦς ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσας, καὶ τὸν Πέτρον βαίνειν ἐπ' αὐτῆς ἐποίησε. Γέγραπται δ' οὖν· « Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐταράχθησαν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε· Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με ἐλθεῖν πρὸς σὲ ἐπὶ τὰ ὕδατα. Ὁ δὲ εἶπεν. Ἐλθέ· καὶ καταβάς ἀπὸ τοῦ πλοίου Πέτρος περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα. » Πάλιν Μωϋσῆς ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ἔπηξε τὴν θάλασσαν. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Ἐξέτεινε δὲ Μωϋσῆς τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ὑπήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐπάγη τὰ κύματα ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολλὸν κρειτετόνως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐπέτιμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῇ θαλάσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. Πάλιν Μωϋσέως ἀπὸ τοῦ ὄρους κατιόντος, τὸ πρόσωπον ἐωρᾶτο πλήρης δόξης. Γέγραπται· δ' οὖν· « Καταβαίνων δ' αὐτὸς ἐκ τοῦ ὄρους Μωϋσῆς, οὐκ ᾔδει, ὅτι δεδοξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἐν τῷ αὐτὸν λαλεῖν αὐτῷ· καὶ εἶδεν Ἄαρων, καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τὸν Μωϋσῆν, καὶ ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Ὡσαύτως δὲ καὶ πολλὸν διαφερόντως ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ἀναγαθὸν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς εἰς ὄρος ὕψηλόν τιαν, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς τὸ ἥλιος, τὰ δὲ ἰμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς. Πάλιν Μωϋσῆς λε-

¹ Exod. xxxiv, 28. ² Luc. iv, 1-2. ³ Exod. xvi, 3. ⁴ Ibid. 13, 14. ⁵ Matth. xvi, 8-10. ⁶ Exod. xiv, 21, 22. ⁷ Matth. xiv, 23, 26. ⁸ Ibid. 28, 29. ⁹ Exod. xiv, 21, 22. ¹⁰ Matth. viii, 26; Luc. viii, 24.

πρὸν ἐκαθάρισε. Γέγραπται δ' οὖν· « Καὶ ἰδοὺ Μα-
 ρία λεπρώσα ὡσεὶ χιών. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ
 ἐδόθησεν Μωϋσῆς πρὸς Κύριον, λέγων· Ὁ Θεὸς, δέο-
 μαι, ἴσασι αὐτήν. » Ὡσαύτως δὲ καὶ μείζονι δυνάμει
 ἐξουσίας ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, προσελθόντος αὐτῷ
 λεπροῦ καὶ φήσαντος, « Ἐὰν θέλῃς, δύνασαι με καθα-
 ρίσαι, ἀπεκρίνατο· Θέλω, καθαρίσθητι· καὶ ἐκαθα-
 ρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα. » Πάλιν Μωϋσῆς δακτύλῳ
 Θεοῦ ἔφησε τὸν νόμον γεγράφθαι. Γέγραπται δ' οὖν·
 « Καὶ ἔδωκε τῷ Μωϋσεῖ, ἡνίκα κατέπαυσε λαλῶν
 αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, τὰς δύο πλάκας τοῦ μαρτυ-
 ρίου, πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ
 Θεοῦ. » Καὶ ἐν τῇ Ἐξέδῳ· « Εἶπον οὖν οἱ ἑπαιδοὶ
 τῷ Φαραῶ· « Δάκτυλος Θεοῦ ἐστὶ τοῦτο. » Ὡσαύ-
 τως δὲ καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοῖς Φαρι-
 σαίοις ἔλεγεν· « Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ
 δαιμόνια. » Ἐφ' ὅλοις τούτοις Μωϋσῆς μετωνόμασε
 τὸν Ἰησοῦν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν Σίμωνα
 Πέτρον. Καὶ πάλιν· Μωϋσῆς κατέστησε τῷ λαῷ ἡγου-
 μένους ἐβδομήκοντα. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Συνά-
 γατέ μοι ἐβδομήκοντα ἄνδρας, ἀπὸ τῶν πρεσβυτέ-
 ρων Ἰσραὴλ, καὶ ἀφελῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπὶ
 σοί, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς· καὶ συνήγαγεν ἐβδο-
 μήκοντα ἄνδρας. » Ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἀνέδει-
 ξεν αὐτοῦ μαθητὰς ἐβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν ἀνά
 δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ! Καὶ πάλιν Μωϋσῆς δώδεκα
 ἄνδρας ἐξέπεμφε τὴν γῆν κατασκεψομένους. Ὡσαύ-
 τως δὲ καὶ πολλὸν κρεῖττον ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ δώδεκα
 ἀποστόλους ἐξαπέστειλεν ἐπισκέψασθαι πάντα τὰ
 ἔθνη. Πάλιν Μωϋσῆς νομοθετεῖ λέγων· « Οὐ φονεύ-
 σεις, οὐ κλέψεις, οὐκ ἐπιорκῆσεις. » Ὁ δὲ Σωτὴρ
 ἡμῶν, ἐπιτείνων τὸν νόμον, οὐ τὸ φονεύειν μόνον,
 ἀλλὰ καὶ τὸ θυμοῦσθαι ἀπαγορεύει· ἀντὶ τοῦ μὴ
 μοιχεύειν, μηδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας
 ἀκολάστου παραινεί· ἀντὶ τε τοῦ μὴ κλέπτειν, τὰ
 οἰκεῖα τοῖς ἐνδεέσι προτεσθαι προστάττει· ὑπερβάς
 δὲ καὶ τὸ ἐπιорκεῖν, τὴν ἀρχὴν μηδὲ ὀμνῦναι νομο-
 θετεῖ. Καὶ τί με δεῖ μηχύνειν τὸν λόγον εἰς ἀπόδει-
 ξιν τοῦ τὰ παραπλήσια, καὶ ἔγγυς ἀλλήλων πεποιη-
 κέναι Μωϋσεῖα καὶ Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον
 ἡμῶν; Παρὸν, ὅτω φίλον, ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι
 ταῦτα. Ἐπεὶ καὶ τὸν θάνατον Μωϋσεῶς μηδένα φα-
 σὶν ἐγνωκέναι, μηδὲ τὴν ταφὴν αὐτοῦ· ὥσπερ οὖν
 οὐδὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν μετὰ τὴν ἀναβίωσιν εἰς
 τὴν θεότητα μεταβολὴν. Εἰ δὲ οὖν διὰ τῶν τοσοῦτων
 οὐδεὶς μὲν ἄλλος, μόνος δὲ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν παρέστη
 τὰ παραπλήσια Μωϋσεῖ διαπεπραγμένος, θέα λοιπὸν
 ἐπὶ μόνον αὐτὸν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν χρὴ
 τὴν παρὰ Μωϋσεῖ προφητείαν, δι' ἧς ὅμοιον αὐτῷ
 παραστήσειν ὁ Θεὸς ἐθέσπισεν εἰπών· « Προφήτην
 ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς, ὥσπερ σε,
 καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· καὶ
 λαλήσει αὐτοῖς, καθὰ ἂν ἐντελιώμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ
 ἄνθρωπος δεῖ ἂν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν
 λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδι-
 κῆσω ἐξ αὐτοῦ. » Αὐτὸς τε Μωϋσῆς, πρὸς τὸν λαόν

A ejus ¹¹. » Simili ratione, et longe quidem excellen-
 tius, Salvator noster « cum duxisset suos discipu-
 los in montem excelsum valde, transfiguratus est
 coram eis, et resplenduit facies ejus ut sol, vesti-
 menta autem ejus facta sunt alba sicut lux ¹². »
 Moses item leprosum mundavit. Siquidem scriptum
 est : « Et ecce Maria lepra candens sicut nix ¹³. »
 Et paulo post : « Et clamavit Moses ad Dominum,
 dicens : Deus, obsecro, sana eam ¹⁴. » Simili ergo
 ratione, sed longe majori potestate Christus Dei,
 cum ad eum leprosus accessisset, dixissetque :
 « Si vis, potes me mundare. Respondit : Volo, mun-
 dare, et mundata est ejus lepra ¹⁵. » Rursus Moses
 digito Dei scriptam esse legem affirmavit. Nempe
 sic scriptum est : « Et dedit Mose, cum desisset
 loqui ad eum in monte Sina, duas tabulas testimo-
 nii, tabulas lapideas scriptas digito Dei ¹⁶. » Et in
 Exodo : « Dixerunt igitur incantatores Pharaoni,
 digitus Dei est hic ¹⁷. » Itidem Jesus quocumque,
 qui Christus est Dei, Pharisæis dicebat : « Si autem in
 digito Dei ejicio dæmonia ¹⁸. » Ad hæc omnia Moses
 denominavit Jesum Nave. Pari ratione etiam Sal-
 vator Simonem Petrum. Atque item Moses consti-
 tuit populo, qui præessent septuaginta. Siquidem
 dicit Scriptura : « Congrega mihi septuaginta viros
 de senioribus Israel, et auferam de spiritu qui in
 te est, et immittam in eos : et congregavit septuaginta
 viros ¹⁹. » Sic etiam ipse Salvator « designa-
 vit suos discipulos septuaginta, et misit binos ante
 faciem suam ²⁰. » Rursus Moses duodecim viros
 emisit terram exploraturos ²¹. Noster **94** item
 Salvator, multoque etiam præstantius duodecim
 apostolos emisit, ad inspiciendas omnes gentes ²².
 Rursus Moses ponit legem quæ dicit : « Non oc-
 cides, non mœchaberis, non furaberis, non pejera-
 bis ²³. » At Salvator noster lege proposita, non oc-
 cidere solum, sed etiam irasci prohibet ²⁴, et pro
 eo quod dictum est, non mœchari, ne intueri qui-
 dem mulierem cum petulanti cupidine admonet ²⁵ ;
 et pro eo quod est, non furari, res proprias indi-
 gentibus elargiri imperat ²⁶ : etiam illud longè
 transiliens quod est, non pejorare, ne jurare qui-
 dem ullo modo instituit ²⁷. Et quid me oratione lon-
 gius provehi necesse est, ut demonstrarem similia,
 finitimaque inter se, Mosen ac Salvatorem, Domi-
 numque nostrum fecisse? eum unicuique volenti,
 in otio talia colligere facillimum sit? Etenim cum
 Mosis mortem novisse neminem dicant, ac ne sepul-
 crum quidem ejus, neque itidem Salvatoris no-
 stri post reditum suum in vitam, mutationem in
 speciem divinam quisquam scire potuit. Si igitur in
 tam multis rebus alius nemo, sed solus Salvator
 noster, qui cum Mose similitudinem factorum ha-
 buerit, proferri potest, superest jam ut in illum
 unum spectemus. Neque vero ad alium quempiam
 referamus prophetiam, quæ apud Mosen exstat,

¹¹ Exod. xxix, 29, 30. ¹² Matth. xviii, 1-3. ¹³ Num. xii, 10. ¹⁴ Ibid. 13. ¹⁵ Matth. viii, 2, 3.
¹⁶ Exod. xxxi, 18. ¹⁷ Exod. viii, 19. ¹⁸ Luc. xi, 20. ¹⁹ Num. xi, 16, 17, 24. ²⁰ Luc. x, 1
²¹ Deut. i, 25. ²² Matth. x, 1-5. ²³ Exod. xx, 13-16. ²⁴ Matth. v, 22. ²⁵ Ibid. 28. ²⁶ Ibid. 42.
²⁷ ibid. 34.

In qua illi similem suscitaturum se Deus respondet, dicens : « Prophetam ex fratribus eorum suscitabo eis, tanquam te, et dabo verbum meum in os illius, et loquetur eis quemadmodum mandavero illi; et omnis homo quicumque non audierit verba illius, quæcunque loquetur propheta in nomine meo, ego ulciscar ex eo » : » ipseque Moses Dei vocem ad populum interpretans, ait : « Prophetam ex fratribus vestris suscitabit Dominus Deus vester, illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis » . » Quod autem post Mosen ante Salvatorem nostrum nullus prophetarum Mosi similis surrexerit, antiqua Scriptura perspicue docet, ubi ait : « Et non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses, quem noverit Dominus facie ad faciem, in omnibus signis atque portentis » . » Constat igitur divinum spiritum per Mosen de Salvatore nostro cecinisse : siquidem unum ipsum, nec alium quempiam Mosi similem exstitisse, qualem ipsius Mosis verba describunt, jam comprobata est. Cæterum, specta aliam quoque prophetiam **95** publicæ scripturæ commendatam. Nam cum Salvatore et Dominum nostrum, hominem ratione humanitatis de semine Israel ortum, innumerabiles conventus in omnibus gentibus Dominum appellent, propter divinam ejus virtutem hanc ei appellationem tribuentes : Moyses quoque, qui, hoc divino Spiritu afflatus, cognoverat, enuntiavit in hunc modum : « Exhibit homo de semine ejus (dicit autem de Israel) et dominabitur gentibus, et extolletur regnum ejus » . » Quod si nullus unquam alius ex iis principibus et regibus, qui in circumcissione regnaverint, multarum gentium Dominus constitutus est (nulla enim historia hoc habet), clamat autem et vociferatur veritas de uno Salvatore nostro : illum utique jam Dominum, neque id labiis tantum, sed affectione sincerissima, innumerabiles omnium nationum conventus conlteri : quid ultra jam impedit ne illum esse dicamus, de quo prophetiæ exstant? Quod autem Moyses hæc non indefinite prædicat, neque immenso quodam et inconstanti tempore vaticinium adumbret, sed valde providenter eventum rerum quas prædixerit, determinatis temporibus circumscribat, illa planissime

A τὴν τοῦ Θεοῦ διερμηνεύων φωνήν, ἐφησεν· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἤτησω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας. » Ὅτι δὲ τῶν μετὰ Μωϋσῆα προφητῶν οὐδεὶς πρὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁμοίος ἐγήγεραται Μωϋσεῖ, σαφῶς ἡ παλαιὰ Γραφή διδάσκει, λέγουσα· « Καὶ οὐκ ἀνέστη ἐτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ, ὡς Μωϋσῆς, ὃν ἔγνω Κύριος πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐν πᾶσι τοῖς σημείοις καὶ τέρασι. » Δέδεικται τοίνυν τὸ ἔσθην πνεῦμα διὰ Μωϋσεως περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεσπίσαν· εἰ δὲ μόνως αὐτὸς, καὶ οὐδ' ἄλλος ὁμοίος τῷ Μωϋσεῖ γεγονὼς ταῖς αὐτοῦ Μωϋσεως φωναῖς ἀκολούθως συνέστη. Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλην προφητείαν ἀνάγραπτον. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ἀνθρώπων κατὰ σάρκα γενόμενον ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, μυρία πλήθη ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κυριολογεῖ, τῆς ἐσθίου δυνάμεως αὐτοῦ χάριν Κύριον ὁμολογούντα, καὶ τοῦτο πάλιν Μωϋσῆς συνιδὼν τῷ θεῷ Πνεύματι, διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς τοῦτον ἀνεφώνησε τὸν τρόπον· « Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ (λέγει δὲ τοῦ Ἰσραὴλ), καὶ κυριεύσει ἐθνῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. » Εἰ δὲ μηδεὶς ἄλλος πώποτε τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρχόντων καὶ βασιλέων κύριος ἐθνῶν πολλῶν κατέστη· (οὐδεμία γὰρ ἱστορία δηλοῖ τοῦτο)· βῶξ δὲ καὶ κέκραγεν ἡ ἀλήθεια ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ὅτι δὲ Κύριον αὐτὸν, καὶ οὐκ αὐτὸ μόνον τοῖς χεῖλεσι, διαθέσει δὲ γνησιωτάτῃ, μυρία πλήθη ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμολογεῖ, τί δήποτε ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι φάσκειν τὸν προφητευόμενον; Ὅτι δὲ Μωϋσῆς ταῦτα οὐκ ἀπεριορίστως προλέγει, οὐδ' εἰς ἀπειρον καὶ ἀπεριμέτρον χρόνον ἐπισκιάζων τὴν πρόβησιν, οὐ μάλα δὲ ἀκριβῶς τὴν τῶν προφητευόμενων ἔκθασιν χρόνοις ὠρισμένοις περιγράφων, ἄκουε ὅσα καὶ περὶ τούτου θεσπίζει· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὡς ἀποκαίται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Δι' ὧν οὐ διαλείψειν ἐξῆς καὶ κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενους καὶ ἀρχοντας τῶν Ἰουδαίων ἔθνους, μέχρι τῆς τοῦ προσδοκωμένου παρουσίας ἀποφαίνεται. Διαλιπόντων δὲ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀρχόντων, παρέσσεσθαι τὸν προφητευόμενον. Ἰούδαν δὲ νῦν οὐ τὴν φυλὴν ὀνομάζει, ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τινὰ προσωνομίαν ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἀπὸ βασιλικῆς φυλῆς τῆς Ἰούδα τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἐχρημάτιζεν, ὡς καὶ εἰς σήμερον Ἰουδαῖοι ὀνομάζεσθαι· σφόδρα θαυμαστὸς καὶ προφητικῶς τὸ πᾶν ἔθνος Ἰουδαίων ὀνόμασεν, ὡσπεροῦν καὶ ἡμεῖς Ἰουδαίους προσαγορεύομεν. Εἰτά φησι μὴ πρότερον ἐκλείπειν ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτῶν ἀρχοντας καὶ ἡγούμενους, ἢ παρεῖναι τὸν προφητευόμενον· τούτου δὲ ἐπιστάντος, καταλυθήσεσθαι μὲν αὐτίκα τὴν Ἰουδαίων ἀρχὴν, αὐτὸν δὲ οὐκ ἐτι Ἰουδαίων, ἐθνῶν δὲ ἐσσεσθαι προσδοκίαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἐπὶ μὲν τῶν προφητῶν οὐκ ἂν δύναται ἐφαρμόζειν, ἐπὶ δὲ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν. Ἄμα τε γὰρ αὐτὸς εἰς ἀνθρώπους παρῆν, καὶ τὸ Ἰουδαίων καθήρητο βασίλειον· ἐκλελοίπει δὲ παραχρημα ὁ ἐκ προγόνων δια-

⁹⁵ Deut. xviii, 18, 19. ⁹⁶ ibid. 15, 16. ⁹⁷ Deut. xxxiv, 10, 11. ⁹⁸ ibid. 10. ⁹⁹ Gen. xlix, 10.

δοχῆς ἔρχων αὐτῶν, καὶ ὁ κατὰ νόμους τοὺς οικειοὺς ἠγοούμενος, Αὐγούστου τότε πρώτου Ῥωμαίων μοναρχήσαντος, Ἡρώδου τε ἐξ ἀλλοφύλων ἐθνῶν βασιλέως αὐτῶν καταστάντος. Καὶ οἱ μὲν ἐκλειοίπεσαν, ὁ δὲ προσδοκία τῶν κατ' ὄλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν, κατὰ τὴν θείαν προῤῥήσιν ἀναπέφανται· ὡς καὶ εἰσέτι νῦν πάντας τοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τῆς κατὰ Θεὸν αὐτῶν προσδοκίας τὴν ἐλπίδα ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι. Καὶ Μωϋσῆς μὲν τοσαῦτα, καὶ τὰ τούτων ἕτερα πλεῖω περὶ τοῦ Χριστοῦ πρὸς πάντας ἡμᾶς εὐαγγελίζεται· ἀδελφὰ δὲ αὐτῷ καὶ Ἡσαίας ἀπωρισμένως περὶ τίνος ἐνός ἐκ σπέρματος καὶ διαδοχῆς Δαβὶδ τοῦ βασιλέως ἀναστησομένου ταῦτα, προλέγει· Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀνθος ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ ἀναδύσεται, καὶ ἀναπαύσεται· ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως· καὶ τὰ λοιπὰ. Εἴθ' ὑποβάς ἐξῆς προφητικῶν τρόπων τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, τῶν τε ἀγρωτάτων καὶ θηρωδεστάτων ἀνθρώπων τὴν ἐπὶ τὸ πρᾶσον καὶ ἡμερον διὰ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας γενησομένην μεταβολὴν θεοπίζει. Λέγει δ' οὖν· Καὶ συμμοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον, καὶ ταῦρος, καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, ἃ καὶ παρὰ πόδας διασαφῶν ἱρμηνεύει, φήσας· Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. Σαφῶς γὰρ τὰ ἄλογα θρέμματα καὶ τοὺς προκαταλειμμένους θήρας οὐδὲ ἄλλους εἶναι τῶν ἐθνῶν, τοῦ θηριώδους ἕνεκα τρόπον, διεσάφηνεν· ὡς ἐθνῶν ἄρξειν φησὶ τὸν ἀνιστάμενον ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί· ἀφ' οὗ δὴ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν γενεολογεῖται, ἐφ' ὃν τὰ εἰς αὐτὸν πιστεύοντα ἔθνη εἰσέτι νῦν ἐλπίζει συμφώνως τῇ προῤῥήσει· Καὶ ἔσται ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. Τοῦτο δὴ παράθεο τοῖς παρὰ Μωϋσεὶ φερομένοις διαστέλλων καὶ τὸ μὲν, Ἐστὶν ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐφάρμοσον τῷ, ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· καὶ τὸ, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, τῷ, Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. Τί γὰρ διαφέρει φάσκειν, Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν, ἢ, Αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν; πάλιν δ' ὁ αὐτὸς Ἡσαίας προῖων περὶ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα προφητεύει· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· καὶ ἐπιφέρει, Ἐως ἂν θῶ ἐπὶ γῆς κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Ἡδὴ δεύτερον ἐν τούτοις ὁ προφήτης τὸ ἐπὶ τῷ Χριστῷ τὰ ἔθνη ἐλπίζειν τίθεται, ἀνώτερον εἰπὼν· Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. Ἐνταῦθα δὲ, Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσιν. Λέλεκται δὲ καὶ τῷ Δαβὶδ, ὡς ἄρξ· Ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ἀναστήσεται τις περὶ οὗ ἐξῆς φησιν ὁ Θεός· Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, πατήρ μου εἰ σύ· καγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. Καὶ περὶ τούτου δὲ πάλιν εἴρηται· Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ

nominentur, valde mirabiliter et prophetice omnem Judaicam gentem Judam nominavit, sane ut nos quoque Judæos appellare consuevimus : tum affirmat non prius defuturos de gente ipsorum principes ac duces, quam is adveniat, quem prophetia significat. Porro hic simul atque advenerit, Judæorum quidem principatum esse dissolvendum, ipsum vero non Judæorum amplius, sed gentium fore expectationem : quod quidem ipsum nulli unquam prophetarum accommodare, sed uni duntaxat Salvatore Dominoque nostro, poteris. **96** Nam simul atque illæ ad homines venit, Judæorum regia sublata est, continuoque illorum princeps defecit, qui quidem majoribus suis succederet, atque ex legibus propriis illis præssel. Tunc enim Augustus Romanorum primus accepit imperium : et Herodes ab externis gentibus accitus, illorum rex constitutus est. Et illi quidem defecerunt, hic autem gentium per totum terrarum orbem expectatio, sicut divinitus prædictum fuerat, declaratus est : adeo quidem, ut nunc quoque omnes quicunque ex omnibus gentibus in illum credunt, exspectionis suæ secundum Deum, in illo spem reponant. Et Moyses quidem hæc aliaque his plura de Christo omnibus nobis feliciter nuntiat; ei vero gemina Isaias quoque definite de uno certo rege, qui ex semine ac successione David sit suscitandus, hæc canit : Egre dietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eo spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus ²¹, et reliqua. Tum longius progressus, niore prophetico, externarum gentium et barbararum, nec non cum Græcorum, tum asperrimorum ac ferocissimorum hominum, futuram in mites mansuetosque mores ex doctrina Christi mutationem, prædicat. Sunt autem ejus verba hæc : Et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo : et vitulus et taurus et leo simul pascentur ²², et alia his similia : quæ etiam e vestigio planiora efficiens interpretatur, ubi ait : Et erit, qui surgit ad imperandum gentibus, in eo gentes sperabunt ²³. Plane enim irrationalia illa jumenta, et quas illic prædixit belluas, nullas esse alias quam ipsas gentes propter earum ferinos mores, declaravit : quibus sane gentibus imperaturum affirmat eum, qui surgit de semine Jesse : ex quo semine Salvator et Dominus noster oriundus prædicatur, in quem gentes, quæ in ipsum credunt, etiam nunc sperant, ipsi utique vaticinio consentanea facientes, quod ait : Et erit, qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt. Hoc igitur apponito iis quæ apud Moysen feruntur, ac distinguo. Et illud quidem : Erit, qui surgit imperare gentibus, cum illo composito : Egre dietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis. Et illud : In ipso gentes sperabunt, cum illo : Et ipse erit exspectionatio gentium. »

²⁰ Isa. xi, 1, 2. ²¹ ibid. 6. ²² ibid. 10.

Quid enim interest dicasne, in ipso gentes sperabunt, **97** an vero : ipse erit exspectatio gentium? Rursus vero idem Isaias, oratione progressus, de Christo hæc divinat : « Ecce puer meus, quem elegi : dilectus meus, in quo complacuit sibi anima mea : iudicium gentibus proferet ³⁵, » ac deinceps adjungit : « donec ponat in terra iudicium, et in nomine ejus gentes aperabunt ³⁶ : » in his Prophetæ jam secundo gentes in Christo speraturas ponit, cum superius illud dixerit : « in ipso gentes sperabunt ³⁷. » Hic vero : « in nomine ejus gentes sperabunt. » Etiam ipsi David dictum est ³⁸, de fructu ventris ejus suscitandum esse quemdam, de quo deinceps ait Deus : « Ipse invocabit me, pater meus es tu, et ego primogenitum ponam eum ³⁹. » Nam de hoc rursus dictum est : « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ ⁴⁰. » Et rursus : « Omnes gentes servient ei, et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁴¹. » Præterea autem locus quidem certus a Michæa canitur, in quo is oriturus sit, de quo feruntur tot vaticinia : « Et tu, inquit, Bethlehem, domus Euphrata, minima es ut sis in millibus Juda : ex te mihi egredietur dux, qui pascet populum meum Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi ⁴² : » et omnes consitentur, in Bethlehem Jesum Christum esse natum. Quin etiam incolæ ejus loci speluncam ibidem monstrant iis, qui ab externis terris venerint ad spectandum : et locus quidem hic ubi ortus ejus futurus fuit, prædictus est. Ipsius vero ortus miraculum, nunc obscure ac figurate, nunc plane et aperte ponit Isaias : obscure quidem, ubi ait : « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi ⁴³. » Pro quo Aquila quidem sic interpretatus est : « Et prædicabitur tanquam quod ubere nutritur in faciem ejus, et tanquam radix de terra invia. » Theodotion vero : « Et ascendet sicut quod lacte alitur coram eo, et sicut radix in terra sitiendi. » His enim verbis cum mentionem fecerit propheta de brachio Domini, quod erat Dei Verbum : « Coram eo, inquit, annuntiavimus quasi puerulum lactentem, et qui ubere nutriatur, et quasi radicem de terra invia ; » ubi puerulus quidem ille, qui ubere atque lacte nutritur, plane ortum Christi declarat. Terra vero invia et sitiens, **98** virginem quæ illum enixa est, quam scilicet nullus vir adiit, de qua quamvis invia, laudata illa radix prodiit, et qui ubere, lacteque nutritur puerulus. Verum hæc adumbrate admodum significavit : apertius vero idem propheta sententiam suam interpretatur, ubi ait : « Ecce virgo in utero capiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus »

ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ αὖθις · « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ τόπος δὲ τις πάλιν ἀφωρισμένος τῆς τοῦ προφητευομένου γενέσεως θεσπίζεται ὑπὸ Μιχαίου λέγοντος · « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Εὐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα · ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμαίνει τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραὴλ · καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπαρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ὁμολογῆται δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν, ὅτι ἐν Βηθλεὲμ ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ὡς καὶ σπῆλαιον δεῖκνυσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων αὐτοῦ τοῖς ἐπὶ θεῶν ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς ἀφικνουμένοις. Καὶ ὁ μὲν τόπος οὗτος, ἐνθα γεννηθῆσθαι ἐμελλεν, προεῖρητο · τίς δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἥσαϊας παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν (1), ὅταν λέγῃ · « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχιῶν Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη ; ἀνηγγεῖλαιμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώσῃ. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας ἠρμήνευσεν οὕτως · « Καὶ ἀναρῆθησεται ὡς τιθιζόμενον εἰς πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἀπὸ γῆς ἀβάτου. » ὁ δὲ Θεοδοτίων · « καὶ ἀναθήσεται ὡς θηλάζον ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώσῃ. » Διὰ γὰρ τούτων μνημονεύσας ὁ προφήτης τοῦ βραχιῶνος τοῦ Κυρίου, ὃς ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, « Ἐνώπιον αὐτοῦ, » φησὶν, « ἀνηγγεῖλαιμεν ὡς παιδίον θηλάζον καὶ τιθιζόμενον, καὶ ὡς ῥίζαν ἀπὸ γῆς ἀβάτου. » Τὸ μὲν οὖν παιδίον τὸ τιθιζόμενον καὶ θηλάζον ἀντικρυς τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ δηλοῖ · ἡ δὲ γῆ ἀβάτος καὶ διψῶσα τὴν ἀποκυήσασαν αὐτὸν παρθένον, ἣ οὐδέ τις ἀνὴρ ἐπιβέβηκεν, ἀφ' ἧς, καίπερ ἀβάτου τυγχανούσης, προῆλθεν ἡ εὐλογημένη ῥίζα, καὶ τὸ τιθιζόμενον καὶ θηλάζον παιδίον. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπεσκιασμένως ἠνέξατο · γυμνότερον δὲ ὁ αὐτὸς ἐρμηνεύει προφήτης τὴν διανοίαν, ἐπ' αὐτὸν λέγῃ · « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύει τὸ « Ἐμμανουήλ. » Τοιαῦτα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους γενέσεως τοῦ Χριστοῦ πάλαι πρότερον παρ' Ἑβραίοις μεμελετάσθω. Μήτι οὖν ἐπιδοξόν τινα δυνάστην, ἢ τύραννον, ἢ τινα ἄλλως τῶν τὰ μεγάλα κατὰ τὸν βίον δυναμένων, τὸν προφητευσόμενον ὑπογράφουσιν ; οὐκ ἔστιν εἰπεῖν · ὅτι μηδὲ ἐφάνη τοιοῦτος. Ἀλλ' οἷος ἐφάνη τῷ βίῳ, τοιοῦτον αὐτὸν καὶ ἐθέσπισαν ἔσεσθαι, τῆς ἀληθείας κατ' οὐδὲν ἀπολελειμμένοι. Εἰπὼν δ' οὖν ὁ Ἥσαϊας · « Ἀνηγγεῖλαιμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψώσῃ. » ἐξῆς συνάπτει λέγων · « Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ οὐδὲ δόξα · καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος · καὶ ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. » Τί οὖν λέιπεται ἐπὶ τούτοις ; Εἰ γὰρ προεῖπον αὐτοῦ φυλῆν, καὶ γένος, καὶ τρόπον γενέσεως, καὶ τῆς

³⁵ Isa. XLII, 1. ³⁶ ibid. 4. ³⁷ Isa. XI, 10. ³⁸ II Reg. VII, 12. ³⁹ Psal. LXXVIII, 27, 28. ⁴⁰ Psal. LXXI, 8. ⁴¹ ibid. 11, 17. ⁴² Mich. V, 2. ⁴³ Isa. LIII, 1, 2.

(1) Mss., τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ τὸ θαῦμα, ποτὲ μὲν δι' αἰνιγμάτων, ποτὲ δὲ καὶ λευκότερον ὁ Ἥσαϊας

παρίστησι, δι' αἰνιγμάτων μὲν, κ. τ. λ., et sic legit interpretēs.

Παρθένου τὸ θαῦμα καὶ βίου τρόπον, ἀκόλουθον ἦν ἐξῆς μηδὲ τὴν τελευταίην ἀποσωπῆσαι αὐτοῦ. Τί οὖν καὶ περὶ ταύτης Ἡσαίας θεσπίζει; « Ἄνθρωπος, φησὶν, ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακίῳ· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντι τοῦ κείροντος ἀφῶνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· » καὶ τὰ λοιπὰ. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἄρα ὁ Χριστὸς, ἐκτὸς πάσης ὑπάρχων πλημμελείας, τὰς ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀμαρτίας εἰς ἑαυτὸν ἀναδέχεται. Διὸ καὶ πείσεται τὰ τῶν ἡμαρτηκότων καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνηθήσεται, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Εἰ δὲ καὶ τραυματισθήσεται λόγους βλασφημίας, καὶ τοῦτ' ἔργον ἔσται τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν· ἐπεὶ καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, ὅπως ἡμεῖς, ἀνειληφτός αὐτοῦ τὰ ἡμέτερα ἀμπλακήματα, καὶ τὰ τῆς ἡμετέρας κακίας τραύματα, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ λαθῶμεν. Καὶ τὰ μὲν αἴτια ὧν παρ' ἀνθρώποις πείσεται ὁ ἀναμάρτητος, ταῦτα ἦν. Ἰουδαίων δὲ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευασαμένων οὐδὲ ὑπεϊδόμενος ὁ θυμώσιος προφήτης, διαβρήδην ἀπελέγει, καὶ τοῦτο ἀνείχρως σχετιάζων καὶ λέγων· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Εἴτ' ἐπεὶ παραχρῆμα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ τόλμαν ὁ παντελής αὐτοῦς μετῆλθεν δλεθρὸς πολιορκηθέντας ὑπὸ Ῥωμαίων, οὐδὲ τοῦτο παριδὼν, ἐπιλέγει· « Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ θανάτου αὐτοῦ. » Ἥρκει μὲν οὖν ἐπὶ τούτοις ἐπιγράψαι τὴν προφητεῖαν, εἰ μηδὲν τι πλέον ἔσεσθαι μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ τελευταίην ἐύρα· ἐπεὶ δὲ ὅσον οὕτω ἐμελλε μετὰ τὴν τελευταίην, ἢ μετὰ τὴν ταφὴν παλιννοστεῖν καὶ ἀναβιοῦν, εἰ περὶ αὐτοῦ καὶ ταῦτα προστίθωσιν, ἐξῆς ἐπιλέγων· « Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐάν δῶτε περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὡμῶν ὀφεται σπέρμα μακρόδιον· καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἀνώτερον εἰπὼν, « Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν » νῦν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ καὶ τὴν ταφὴν, « Κύριος, » φησὶ, « βούλεται καθαρῆσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Καὶ πῶς ἔσται; « Ἐάν δῶτε, » φησὶ, « περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὡμῶν ὀφεται σπέρμα μακρόδιον· » οὐ πᾶσι γὰρ ἐφέεται τὸ μακρόδιον τοῦ Χριστοῦ σπέρμα συνιδεῖν, ἢ μόνους τοῖς ἐξομολογησαμένοις καὶ τὰ δῶρα τὰ ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσάγουσι τῷ Θεῷ. Μόνων γὰρ τούτων ἡ ψυχὴ ὀφεται σπέρμα μακρόδιον τὸ τοῦ Χριστοῦ, ἦτοι τὴν

A Nobiscum Deus, hoc enim significat « Emmanuel ». Talia de Christi apud homines origine antiqui Hebræorum prophetæ meditabantur. Nunquid igitur illustrem quemdam principem, aut tyrannum, aut alioqui unum eorum, qui plurimum possunt in vita, eum de quo vaticinantur describunt? non potest dici: quoniam ne apparuit quidem aliquid tale. Sed qualis ipse visus est vita, talem item eum fore cecinerunt, hac utique in re nihil a veritate aberrantes. Postquam ergo Isaias dixit: « Annuntiavimus coram eo, quasi puerulus, quasi radix in terra sitiendi », deinceps adjungit, dicens: « Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum, et non habuit speciem neque pulchritudinem: et fuit species ejus sine honore deficiens præ filiis hominum. Homo cum plaga esset, sciens ferre languorem contemptus est, et non computatus ». Quid ad hæc igitur superest? Nam cum illius et tribum, et genus, et modum nascendi, et Virginis miraculum, et vitæ morem prædixerint, sequitur deinceps, ut ne mortem quidem ejus taciti præterierint. Sed quid tandem canit etiam de hac Isaias? « Homo, inquit, cum in plaga esset, sciens ferre languorem, contemptus est et non computatus: hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in labore, et in plaga, et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Doctrina pacis nostræ super eum, livore ejus nos sanati sumus. Omnes tanquam oves erravimus, et Dominus tradidit eum peccatis nostris: et ipse cum vexaretur, non aperiebat os suum. Quasi ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente non aperuit os: generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita ejus », et reliqua. Nam his verbis significat Christum ipsum quidem, quamvis ab omni peccato alienum, tamen peccata hominum pro ipsis hominibus in seipsum suscepturum. Quocirca etiam ea patietur, quæ qui peccaverint pati solent, et pro nobis dolebit, non autem pro seipso. Quod si vulnerabitur et verbis probrosis ferietur, hoc item nostrorum peccatorum causa fiet: nam infirmus quoque factus est propter peccata nostra, ut nos videlicet, cum ille delicta nostra, nostræque malitiæ vulnera assumpserit, ejus livore sanemur: et eorum quidem quæ ille insons ab hominibus passurus erat, hæc fuerunt causæ: Judæos autem qui illi mortem attulerunt, nusquam veritus propheta mirabilis, hoc ipsum quoque perspicue redarguit, plane deplorans, ac dicens: « Ex iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem ». Deinde vero, quoniam cito, neque ita multo post nefarios adversus Christum ausus, extremus ad illos ex obsidione Romanorum interitus erat venturus, ne hoc quidem præterit silentio, sed adjungit: « Et dabo sceleratos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus »: et poterat quidem his

⁴¹ Isa. vii. 14. ⁴² Isa. l.iii. 2. ⁴³ ibid. 2-4. ⁴⁴ ibid. 4-8. ⁴⁵ ibid. 8. ⁴⁶ ibid. 9.

prophetiam terminare, si nihil amplius futurum A post Christi mortem vidisset, sed quoniam, brevi mora interjecta, erat a morte sive a sepultura remigraturus, atque in vitam restituendus, de hac quoque re deinceps hæc addit, sic dicens : « Et Dominus vult purgare eum a plaga si traditus, sit pro peccato. Anima vestra videbit semen longævum : et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem⁹⁰. » Qui superius dixit : « Homo in plaga constitutus, » et « qui novit ferre languorem, » nunc post mortem ejus et sepulturam : « Dominus, inquit, vult purgare eum a plaga, » et quod hoc fiet? « si traditus, inquit, fuerit pro peccato, anima vestra videbit semen longævum ; » non enim omnibus concessum est longævum Christi semen intueri, sed iis solis qui consteantur, et munera offerant Deo pro peccatis. Horum enim duntaxat anima videbit semen longævum Christi, hoc est, aut æternam vitam ejus post mortem, aut ejusdem verbum per totum terrarum orbem disseminatum, quod longævum futurum est, semperque duraturum. Rursus, qui superius dixerat : « Et nos putavimus illum esse in labore : » nunc post cædem mortemque ejus, ait : « Et vult Dominus auferre a labore animæ ejus, ut ostendat ei lucem. » Quoniam igitur deliberavit Dominus, qui Deus est universi purgare illum a plaga, **100** et ostendere in lucem : necessario utique, qui voluit, id faciet quod voluit. Nihil enim est eorum quæ vult quod non fiat : voluit autem purgare illum, et ostendere illi lucem ; fecit igitur hæc : et cum purgaverit illum, ostendit illi lucem : et quoniam voluit, et volens abstulit laborem ab anima illius, et ostendit illi lucem, merito Propheta sequitur, et ait : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, et fortium dividet spolia⁹¹ : » ubi (quod reliquum fuit) jam hæreditatis etiam Christi mentionem facit, illi psalmo consentanea dicens, in quo de insidiis adversus illum constructis nominatim canens oraculum, ubi ait : « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus⁹² ; » deinceps adjungit : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te : postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ⁹³. » Has igitur gentes, etiam propheta intellexit, cum dixit : « Propter hoc ipse hæreditabit multos, » et adjungit : « Et fortium dividet spolia. » Siquidem a potestatibus contrariis, quæ prius inter gentes dominabantur, ubi subjectas animas liberavit, tum quasi spolia quædam suis divisit discipulis. Proinde Isaias ait de illis : « Et lætabuntur coram te, sicut qui dividunt spolia⁹⁴. » Et Psalmorum auctor : « Dominus, inquit, dabit verbum evangelizantibus virtute multa : rex virtutum dilecti, speciei domus dividere spolia⁹⁵. » Merito igitur hic quoque de Christo ait : Propter hoc ipse

αἰώνιον ζωὴν αὐτοῦ, τὴν μετὰ τὸν θάνατον, ἢ τὴν καθ' ἑλθῆς τῆς οἰκουμένης ἐπισπαρέντα αὐτοῦ λέγον μακρόβιον ἐσόμενον, καὶ εἰς τὸ ἀεὶ διαρκέσοντα. Πάλιν ἀνώτερον εἰπὼν, « Καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, » νῦν μετὰ τὴν σφαγὴν καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, φησὶν· « Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς. » Ἐπεὶ τοίνυν βεβούληται Κύριος, ὁ τῶν ὄλων θεὸς καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς, πάντως που βουληθεὶς, πράξειεν ἂν ὁ ἡβουλήθη. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ὃ μὴ γίνεται ὡς βούλεται· ἐβουλήθη δὲ καθαρῶσαι αὐτὸν καὶ δεῖξαι αὐτῷ φῶς· ἐποίησεν ἄρα ταῦτα· καὶ καθαρῶσας αὐτὸν ἔδειξεν αὐτῷ φῶς. Καὶ ἐπεὶ ἐβουλήθη, καὶ βουληθεὶς ἀφείλε τὸν πόνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἔδειξεν αὐτῷ φῶς, εἰκότως ὁ Προφήτης ἐπισυνάπτει, λέγων· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Ἐνθα λοιπὸν ἤδη καὶ τῆς κληρονομίας τοῦ Χριστοῦ μέμνηται τῷ δευτέρῳ συμφώνως ψαλμῷ, δι' οὗ περὶ τῆς ἐπιβουλῆς τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευασθείσης ὀνομαστὶ θεσπίσας ὁ λόγος ἐν τῷ, « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτα δ' οὖν τὰ ἔθνη καὶ ὁ προφήτης ἠνέξατο εἰπὼν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς· » καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Τῶν γὰρ δυνάμεων τῶν ἀντικειμένων, αἱ πάσαι τῶν ἐθνῶν ἤρχον, τὰς ὑποχειρίους ῥυσάμενος ψυχὰς, οἷα δὴ τινα σκῦλα, τοῖς οἰκειοῖς διένειμε μαθηταῖς. Διὸ φησὶν ὁ Ἡσαίας περὶ αὐτῶν· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου ὁ τρόπος οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Καὶ ὁ Ψαλμῶδός· « Κύριος δώσει βῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ· ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ, τῇ ὑπαιθέτῃ τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα. » Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ Χριστοῦ φησὶν· « Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα. » Διὰ ποῖον δὲ τοῦτο, πάλιν ἐξῆς διδάσκει, φησας· « Ἄνθ' ὃν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε· καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἄντὶ τούτων γὰρ ἀμειβόμενος αὐτὸν ὁ Πατὴρ τῆς ὑπακοῆς καὶ τῆς ὑπομονῆς ἔνεκα, δεδώρηται αὐτῷ τὰ ἐγκείμενα. Γέγονε γὰρ ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου· διὸ καὶ κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ οὐ πρότερον, ἀλλὰ μετὰ τὸ παραδοθῆναι εἰς θάνατον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθῆναι, θεσπίζεται. Διὰ ταῦτα γὰρ εἴρηται κληρονομήσειν πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μερίσιν τὰ σκῦλα. Ἠγοῦμαι δὲ ἀναμφιλόγως τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ προφητευομένου διὰ τούτων παρίστασθαι. Πῶς γὰρ ἄλλως ἐπινοῆσαι δυνατόν ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ θανάτῳ παραδοθέντα, καὶ μετὰ ἰσχύων

⁹⁰ Isa. LIII, 40. ⁹¹ ibid. 12. ⁹² Psal. II, 2. ⁹³ ibid. 7, 8. ⁹⁴ Isa. IX, 3. ⁹⁵ Psal. LXXVII, 12.

λογισθέντα, ταφή τε παραδοθέντα· εἶτα καθαρῶς δόμενον ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ φῶς παρ' αὐτῆς ἀρόμενον, καὶ κληρονομοῦντα πολλοὺς, καὶ σκύλα τοῖς οἰκείοις διανεμόντα; Καὶ ἄλλως δὲ περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ λέγει που προφητεύων ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁ Δαβὶδ· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ δώσεις ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ πάλιν· « Κύριε, ἀνήγαγες ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ὄψων με ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγελῶ πάσας τὰς αἰνέσεις σου. » Τούτοις δὲ πᾶσιν ἀντιβλέψαι δύνασθαι οὐδὲ τοὺς σφόδρα ἀγνωμονεστάτους ἡγοῦμαι. Πλὴν ἀλλὰ τῆς Ἡσαίου προφητείας τὸ συμπέρασμα τὴν πάλαι στείραν καὶ ἐρήμον Θεοῦ ψυχὴν, ἣ καὶ μᾶλλον τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται, ἀκολουθῶς τῆ θεωρίᾳ τῶν εἰρημένων. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πάντα δι' αὐτὴν ὁ Χριστὸς ὑπέμεινεν, εἰκότως μετὰ τὰς περὶ αὐτοῦ προβόσεις ἐπιφέρει λέγων· « Εὐφράνθητι στείρα ἢ οὐ τίκτουσα, βῆξον καὶ βόησον ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχρῶσης τῶν ἀνδρῶν. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου καὶ τῶν αὐλαίων σου, πῆξον, μὴ φείσῃ· πλάτνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Ἐνταῦθα δὲ τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξηπλωμένην καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν ἕλουσιν μέχρι δυσμῶν παρατείνουσαν ὁ λόγος εὐαγγελίζεται, σαφέστατα τοῦτο παριστάς διὰ τοῦ· « Καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει. » Πλείονος δὲ ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἀρκούτως ἐπὶ τοῦ παρόντος ταῦθ' ἡμῖν ἐπιτετημέσθω. Πλείονα δ' ἂν καὶ αὐτὸς ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξασθαι δύνασαι περὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἡ παρούσα δὲ πραγματεία τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως κατὰ καιρὸν ἕκαστα παραδύσεται τε καὶ ἐρμηνεύσει. Τέως δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τῆς τῶν προφητῶν περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προβόσεως, καὶ ὡς πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν τῶν μαλλόντων ἀγαθῶν παρουσίαν εὐηγγελίζετο, ἱκανῶς ἔχει τὰ εἰρημένα, προαναφουνοῦντα προφήτου τινὸς ἀφιξίν, καὶ εὐσέβειαν νομοθέτου Μωϋσεῖ παρακλησίῳ, γένος τε αὐτοῦ, καὶ φυλῆν, καὶ τόπον ὅθεν προελεύσεται, χρόνον τε καθ' ὃν ἔξει, προφητεύεται καὶ γένεσιν, καὶ τελευτῆν, καὶ ἀναβίωσιν, καὶ ἀρχὴν τὴν κατὰ πάντων ἔθνῶν· ἃ δὴ πάντα παρέστη, καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐξῆς παραστήσεται ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν συμπεπερασμένα. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων τοῖς πιστεύουσιν αὐτοῖς παρατεθήσεται· τοῖς δ' ἀπειθοῦσι ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς ἰδίως ἀπαντήσομεν, ὡς περὶ ἀνδρός κοινού, καὶ τοῖς λοιποῖς παρακλησίῳ τέως τὴν ἐξέτασιν ποιούμενοι· ἵνα, ὅπῃ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος βροθέντων ἐν ἀνθρώποις, πολὺ κρείττων ἀσυγκρίτῳ ὑπεροχῇ καὶ διαφέρῶν ἀναφανῆ, τοτηνικᾶδε καὶ τὰ περὶ τῆς θειοτέρας αὐτοῦ φύσεως κατὰ καιρὸν διαλάβωμεν, ἐξ ἐναργῶν τῶν ἀποδείξεων παριστῶντες, ὡς

A *hæreditabit multos, et fortium dividet spolia. Quam autem ob rem hoc illi datum sit, docet deinceps, ubi ait : « Pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et cum iniquis deputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter peccata eorum traditus est ».* Pro his enim remunerans illum Pater, eo quod dicto audiens fuerit sustinueritque, donavit illum iis quæ exposita sunt. Factus enim est obediens Patri usque ad mortem : quare multorum quoque hæreditatem consecuturum illum canit, non prius tamen quam tradita fuerit anima ejus in mortem, et cum iniquis sit deputatus. Propter hæc enim dictum est, illum hæreditaturum multos, et fortium divisurum spolia. Puto autem indubitate reversionem ejus a mortuis significari talibus oraculis :
 B **101** *quod enim fieri potest, ut aliter de eo intelligamus, qui tanquam ovis ad occisionem sit ductus, et ab iniquitatibus Judaici populi traditus sit ad mortem, et cum iniquis deputatus, sepulturæque commendatus, deinde purgatus a Domino ? et lucem penes se visurus sit, et multorum hæreditatem consecuturus, et suis spolia divisurus ? Sed aliter quoque de illius reditu in vitam, post mortem dicit quodam loco vaticinans David ex persona Christi : « Non relinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem ».* Et alibi : *Domine, eduxisti ab inferno animam meam, salvasti me a descendantibus in lacum ».* Et alibi : *« Qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas ».* Contra omnia hæc intendere ullam aciem, ne inimicissimos quidem atque ingrattissimos posse arbitror. Verum tamen ejus prophetiæ conclusio, cujus auctor Isaias, sterilem illam quondam et desertam a Deo animam, aut potius Ecclesiam de gentibus collectam, lætis vocibus, bonoque nuntio prosequitur, cum illis utique recordans, quæ jam contemplati sumus. Nam cum propter eam Christus omnia pertulerit, merito post ea, quæ de illo prædixit, adjungit : *« Lætare, inquit, sterilis quæ non parit, vociferare et clama, quæ non parturis : quoniam multi filii desertæ magis, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tentorii tui, et pelles tabernaculorum tuorum fige, ne parcas : dilata funiculos tuos, et clavos tuos corrobora : amplius ad dextram et ad sinistram extende, et semen tuum gentes hæreditabit ».* His autem verbis Ecclesiam de gentibus collectam, et toto orbe terrarum diffusam, et ab ortu solis ad occasum extentam, oraculum lætari jubet, planissime hoc ipsum significans, ubi ait : *« Et semen tuum gentes hæreditabit. »* Cum autem longiorem explanationem desiderent ea, quæ ad hunc locum spectant, abunde nobis hæc compendii locum explebant. Nam tu quoque per otium multa plura colligere poteris, quæ ad idem propositum spectent. Sed ipsum quoque evangelicæ demonstrationis propositum quod nunc in

⁸⁸ Isa. LIU, 12.

⁸⁹ Psal. xv, 10.

⁹⁰ Psal. xxix, 4.

⁹¹ Psal. ix, 15.

⁹² Isa. LIv, 1-3.

manibus est, tradet suo tempore atque interpreta-
bitur singula. Interim vero quod ad prædictionem
divinationemque propheticam de Salvatore nostro
pertinet, quodque item ad id quod ea prædictio om-
nes homines eorum honorum **102** adventu gau-
dere jubebat quæ exspectantur, iis quæ jam dicta
sunt contenti esse possumus : quæ quidem plane
enuntiant prophetæ cujusdam adventum, et legum
auctoris pietatem qui Mosi similis futurus sit, nec-
non ejusdem genus, et tribum, et locum unde
præterea et ortum, et mortem, et reditum in vitam, et principatum in omnibus gentibus, quæ sane jam
evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ dicentur constabit, in uno Salvatore ac Do-
mino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, ex-
posita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum obviam scriptis prophetis ibimus, atque interim
tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a
condito ævo inter homines celebrati sint, multo præstantior et incomparabili quadam eminentia sur-
perior apparuerit, cum ea quoque quæ ad divinorem ejus naturam spectant pertractemus : et quod
virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret, certissimis demonstrationibus comprobemus :
ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam perti-
nent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur major pars eorum qui non credunt, vocant illum præ-
stigiatores ac seductores, aliasque innumerabiles calumnias in illum execrabiliter jactant, ac ne
nunc quidem desinunt ejusmodi probra conflagere, tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus,
de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina quam ipse publicavit assumentes, quod hic
apponamus.

III. *Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant.*

Interrogandi igitur sunt, num quis unquam alius
huic similis seductor ex historiis ipsorum proferri
possit, qui mansuetudinis, probitatis, temperantiæ,
omnisque reliquæ virtutis iis quos seduxerit mag-
ister et auctor extiterit : et utrum fas sit iis no-
minibus vocare eum : qui ne intueri quidem mu-
lierem cum petulanti cupiditate permittit : et num
is seductor, qui summum philosophiæ fastigium
tradiderit, discipulosque suos docuerit, quæ-
cunque possideant bona, indigentibus imper-
tiri, et laboris studium ac beneficentiam **103**
plurimi facere : et utrum seductor is, qui in
multitudine populari, in plebeio turbulentoque
grege versari prohibet, solum autem rerum divina-
rum studium sua doctrina commendat. Qui porro
ferri potest, ut is merito nominetur seductor, qui
et ab omni mendacio deterreat, et ad veritatem
præter cuncta alia amplectendam adhortetur? ut ne
jure quidem jurando velit nos indigere? quanto
autem minus perjurio? « Sit enim sermo vester :
Est, est : non, non ⁶¹ : » et quid me plura colligere
oportet, cum ex iis, quæ jam dicta sunt, plane li-
ceat discere, quodnam fuerit ejus reipublicæ insti-
tutum, quæ ab illo inter homines ad vitæ utilita-
tem disseminata est? ex qua, non modo non sedu-
ctorem, sed vere divinum quemdam, et divinæ pie-
tatemque amplexæ philosophiæ, et divinæ il-
lius et vulgaris introductorem, omnis veritatis
amator sit confessurus. Nam quod illud vivendi

A οὐκ ἀνθρωπιείας δὲρα ἦν φύσεως ἢ περὶ αὐτὸν δύνα-
μις· οἷς ἀκολουθῶν καὶ τὰ τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας,
ὡς οἶόν τε ἐστὶν ἡμῖν ἐποπτεῦσαι, ποιησόμεθα. Ἐπεὶ
τοίνυν τῶν ἀπίστων οἱ πλείους γόητα καὶ πλάνων ἀπο-
καλοῦντες, καὶ μυρίαὶ ἑλλαιὶ κακηγορίαι βλασφη-
μοῦντες αὐτὸν, οὕτω καὶ νῦν παύονται, φέρε, καὶ
πρὸς τοὺτους ἀποκρινόμεθα, οἴκοθεν μὲν οὐδὲν, ἐξ
αὐτῶν δὲ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, καὶ ἧς παρέδωκε διδα-
σκαλλὰς τὰς παραθέσεις ποιούμενοι.

exiturus, et tempus quo venturus sit. Vaticinatur
etiam de his qui non credunt, quæ sane jam
evenere omnia : et magis etiam deinceps ex iis, quæ dicentur constabit, in uno Salvatore ac Do-
mino nostro ea finem accepisse. Sed hæc quæ de sanctis oraculis accepta vides, iis qui credunt, ex-
posita sunt : iis autem qui non credunt, seorsum obviam scriptis prophetis ibimus, atque interim
tanquam de communi viro, et qui reliquis fuerit similis inquiremus : ut cum omnibus qui unquam a
condito ævo inter homines celebrati sint, multo præstantior et incomparabili quadam eminentia sur-
perior apparuerit, cum ea quoque quæ ad divinorem ejus naturam spectant pertractemus : et quod
virtus quæ in illo erat nulla humana natura constaret, certissimis demonstrationibus comprobemus :
ordine deinceps sequetur, ut ea proponamus contemplanda pro viribus, quæ ad eam theologiam perti-
nent, quæ illum complexa est. Quoniam igitur major pars eorum qui non credunt, vocant illum præ-
stigiatores ac seductores, aliasque innumerabiles calumnias in illum execrabiliter jactant, ac ne
nunc quidem desinunt ejusmodi probra conflagere, tempus jam videtur esse ut etiam istis respondeamus,
de nostro quidem nihil afferentes, sed de doctrina quam ipse publicavit assumentes, quod hic
apponamus.

B Γ. *Πρὸς τοὺς πλάνων ὑπειληφότας γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.*

Πευστέον δὲ αὐτῶν εἰποτέ τις ἄλλος τοιοῦτος
πλάνος ἰσότηρῃται πράοτης, καὶ ἐπεικειείας, σωφρο-
σύνης τε καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς διδάσκαλος τοῖς
ἀπατωμένοις γεγονώς αἴτιος· καὶ εἰ θεμιτὸν τοῦ-
τοις ἀποκαλεῖν τοῖς ὀνόμασι τὸν μηδὲ ἐμβλέπειν
μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου γυναιξὶν ἐπιτρέψαντα·
καὶ εἰ πλάνος ὁ τὴν εἰς ἄκρον παραδοὺς φιλοσο-
φίαν ἐν τῷ τοῦ φοιτητῆς παιδεύειν τῶν ὑπαρχόντων
ἐνδεέσι κοινωνεῖν, καὶ τὸ φιλόπονον καὶ κοινωνικὸν
περὶ πολλοῦ τίθεσθαι· καὶ εἰ πλάνος ὁ τῆς πανδή-
μου, καὶ ἀγελαίου, καὶ θορυβώδους συνοουσίας ἀνε-
γείρων, διδάσκων δὲ μόνην ἀσπάξασθαι τὴν περὶ τὰ
θεῖα λόγια σχολήν. Ὁ δὲ παντὸς μὲν ψεύδους ἀπο-
τρέπων, τὴν δ' ἀλήθειαν πρὸ παντὸς τιμῶν παραι-
νῶν· ὡς μηδ' εὐορχίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν·
« Ἐστω γὰρ ὑμῶν τὸ Ναὶ ναὶ, τὸ οὐ οὐ· » πῶς ἂν
πλάνος ἐνδίκως ὀνομασθεῖτ; Καὶ τί με χρὴ πλείονα
νῦν λέγειν, παρὸν ἐκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων τίς
ποτε ἦν τρόπος γινῶναι τῆς ὑπ' αὐτοῦ κατασπαρεί-
σης τῷ βίῳ πολιτείας, ἀφ' ἧς οὐκ ὅπως πλάνων, ἀλλὰ
τινα θεῖον ὡς ἀληθῶς, καὶ θείας, καὶ εὐσεβοῦς, ἀλλ'
οὐ τῆς κοινῆς καὶ πανδήμου φιλοσοφίας εἰσηγητήν
πᾶς ὁ φιλαλήθης αὐτὸν ὁμολογήσει· ἂν; Τὸν γοῦν
βίον τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων ἦδη πως ἐξ ἀν-
θρώπων ἀποκλωσθέντα μόνος ἀνανεωσάμενος, οὐκ εἰς
βραχεῖς καὶ μετρίους, ἀλλ' εἰς ὅλον ἐφαπλώσας τὸν
κόσμον ἀποδέδεικται διὰ τοῦ πρώτου συγγράμματος
τῆς παρουσίας ὑποθέσεως· δι' οὗ πάρεστιν ἀνθρώποις
D ἐπὶ σπείρας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸν τῶν
θεοφιλῶν ἐκεῖνων ἀμφὶ τὸν Ἀδραμ μυρίους τε ὄσους
ζηλωτὰς οὐκ ἐξ Ἑλλήνων μόνων, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων

⁶¹ Matth. v, 37.

τῆς ἐκείνων θεοσεβοῦς πολιτείας ἀποδείξει. Ἄλλὰ τὰ μὲν ἠθικώτερα τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τοιαῦτα. Φέρε δὲ σκεψώμεθα μὴ ἄρα ποτὲ ὁ πλάνος αὐτῷ περὶ τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων κατεγίνετο. Ἄρ' οὖν οὐχὶ μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ θεῷ τῷ καὶ οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργῷ αὐτός τε ἀνακείμενος καὶ τοὺς φοιτητὰς προσάγων ἀναγέγραπται; Εἰσέτι τε καὶ δεῦρο οἱ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγοι πάντα Ἑλληνα καὶ βάρβαρον ἄνω τὴν διάνοιαν πρὸς τὸν ἀνωτάτω Θεὸν ἀνάγουσι, πᾶσαν ὁρατὴν φύσιν ὑπερέψαντα. Ἄρα οὖν μὴ οὕτως ἦν ὁ πλάνος, ἢ ὅτι μὴ καὶ πλείους σέβειν θεοὺς ἐκ τῆς ἀνωτάτω καὶ μόνης ἀληθοῦς θεολογίας τὸν ὡς ἀληθῶς πλάνον τραχηλισθέντα συγχωρεῖ; Ἄλλ' οὗτος οὐ νεώτερος, οὐδ' οἰκείος αὐτῷ λόγος, τοῖς δ' ἐκ μακροῦ πάλιν θεοφιλέσιν Ἑβραίοις προσφιλέσιν, ὡς περὶ οὖν δέδεικται διὰ τῆς Προπαρασκευῆς, παρ' ὧν ἤδη καὶ τῶν νέων φιλοσόφων παῖδες τὰ μεγάλα ὠφελημένοι, τῷ δόγματι συνηρέθησαν. Σεμνύνονται γέ τοι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ λογιώτατοι ἐπὶ χρησιμοῖς τῶν οἰκείων θεῶν, ὧδέ πως Ἑβραίων μνημονεύουσιν

deos ex suprema et sola vera theologia eum, qui
 tit? at hic non recens, neque illius proprius sermo,
 bræis consuetus, quemadmodum et in *Preparatione*
 losophi magnam utilitatem acceperint, ipsum
 etiam 104 Græcorum doctissimi suorum deorum
 mentionem facientibus :

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λόγον, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι, Αὐτοτέλεθλον ἀνακτα σεβάζομενοι θεὸν ἀγιώς.

Χαλδαίους δὲ τοὺς αὐτοὺς διὰ τὸν Ἀβραὰμ ὠνόμασεν, ἐπεὶ Χαλδαῖος ἦν τὸ γένος, ὡς ἰστορεῖται. Εἰ δὴ οὖν καὶ πρόπαλαι παῖδες Ἑβραίων τῶν δὴ μάλιστα, καὶ πρὸς τῶν χρησιμῶν ἐπὶ σοφίᾳ μεμαρτυρημένων ἐπὶ μόνον τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν ἀνῆγον τὸ σέβας· τί δεῖ πλάνον, οὐχὶ δὲ θαυμαστὸν εὐσεβείας διδάσκαλον ὁμολογεῖν τοῦτον; ὅς τὰ πρόπαλαι μόνος τοῖς θεοφιλέσιν Ἑβραίοις ἐγνωσμένα εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀράτῃ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει προαγαγῶν ἐξήπλωσεν· ὥστε μηκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν βραχεῖς τινὰς καὶ ἀριθμῷ ληπτοὺς ὀρθὰς περὶ Θεοῦ φέρειν δόξας, ἀλλὰ μυρία πλήθη βαρβάρων τῶν πάλαι θηριωδεστάτων, λογίων τε καὶ Ἑλλήνων ἀνδρῶν, οἱ τοῖς πάλαι προφήταις καὶ δικαίοις ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ὁμοίως διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπαιδεύθησαν. Ἄλλὰ δὴ τὸ τρίτον σκεψώμεθα, μὴ ποτ' ἄρα τοῦτ' ἦν δι' ὃ πλάνον αὐτὸν φησιν, ὅτι μὴ βουθυσίαις μηδὲ ζῶων ἀλόγων σφαγαῖς μηδ' αἵμασι καὶ πυρὶ, μηδὲ τοῖς ἀπὸ γῆς ἀναθυμιωμένοις τὸ θεῖον τιμᾶν διετάξατο. Ταπεινὰ μὲν καὶ γεῶδη ταῦτα καὶ τῆς ἀθανάτου φύσεως οὐδαμῶς οἰκεία λογισάμενος, κρίνας δὲ πάσης θυσίας προσηγεστάτην καὶ ἡδίστην εἶναι τῷ θεῷ τὴν τῶν οἰκείων ἐντολῶν κατόρθωσιν, δι' ὧν αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ κεκαθαμένους, νῷ τε διαυγᾶν καὶ δόγμασιν εὐσεβεῖν κεκοσμημένους, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐξομολοῖσιν ἀπομιμῆσαι ἐδίδασκε, διαβρότην φάσκων· « Ἐσεθε τέλειοι, ὡς ὁ Πατήρ ὑμῶν τέλειός ἐστιν. » Εἰ δὴ ταῦτά τις Ἑλλήνων αἰτιῶτο, ἴστω μὴ φίλα τοῖς οἰκείοις διδασκάλοις φρονῶν, οἷγε,

A quodammodo interierat, solus ipse renoverit, neque in paucos et modicos, sed in totum orbem diffuderit, in primo hujus operis libro satis a nobis ostensum est : per quem utique licet hominibus jam turnatim in toto orbe, illius viæ, religionemque amplexæ reipublicæ, quam et ipse Abraham et qui per idem tempus vixere sectati sunt, innumerabiles non solum ex Græcis, sed etiam ex barbaris, æmulatores ostendere. Et illius quidem doctrinæ pars quæ ad mores pertinet magis, ejusmodi. Nunc videamus utrum seductoris nomen, illi in eo genere præceptorum conveniat, quod maxime dominatur. Nonne igitur de illo palam scriptum est, quemadmodum soli omnium regi Deo, et cæli ac terræ, mundi que universi opifici, et ipse deditus fuerit, et commendare suos discipulos consueverit? Sed nonne etiam nunc illius doctrinæ præcepta omnes, et Græcos et barbaros ad supremum Deum sursum mente animoque percipiendum, et omnem visibilem naturam despiciendam extollunt? num igitur hic fuit seductor? an vero quod plures colere revera in errorem præceps sit lapsus non permittit? at hic non recens, neque illius proprius sermo, sed ex multo tempore priscis Dei cultoribus Hebræis consuetus, quemadmodum et in *Preparatione* philosophi magnam utilitatem acceperint, ipsum etiam 104 Græcorum doctissimi suorum deorum oraculis gloriantur, de Hebræis in hunc modum

Solis Chaldæis sapientia contigit, atque Hebræis, qui ex se genitum, regemque deumque Pura mente colunt, atque unum numen adorant.

C Chaldæos autem eosdem propter Abraham nominavit, qui, ut memorizæ proditum est, genere Chaldæus fuit. Si igitur etiam ab antiquis usque temporibus, Hebræi, qui maxime ab oraculis quoque sapientiæ testimonium acceperunt, in unum omnium rerum opificem Deum adorationem dirigebant, cur seductorem amplius, ac non potius mirabilem religionis magistrum, hunc jam fuisse fateamur? qui ea quæ quondam solis Dei amicis Hebræis cognita erant, in cunctos homines invisibili, divinaque virtute protulit ac delitavit? ut non amplius, sicut prius pauci quidam et numerabiles, rectas de Deo habeant opiniones, sed conventus innumerabiles tam hominum barbarorum, qui olim ferissimi erant, quam sapientium et Græcorum, qui antiquorum prophetarum, justorumque virorum religionem amplecti, sola illius virtute edocti sunt? Sed jam tertium illud contemplemur, num vere illum seductorem appellent, quod non sacrificiis boum, neque brutorum animalium mactationibus, neque cruoribus atque igne, neque iis rebus quæ de terra nascuntur incensis, divinitatem colere instituit : nempe humilia hæc et terrena, immortalique naturæ nullo modo convenientia existimans, judicansque omni sacrificio graviori jucundiusque Deo munus offerri, cum quis illius præcepta plene observaverit, per quæ ipso corpore, animaque purgatos, menteque nitida ac decretis religiosi imbutos, dum ea imitari docet, quæ similes Deo homi-

nes efficiant, suos palam instituit, dicens : « Estote perfecti, sicut Pater vester perfectus est⁹⁹. » Quod si quis Græcorum hæc reprehendat, is sciat se etiam præceptoribus suis contraria sentire, qui videlicet, ut par est, multa a nobis utilia edocti, quippe qui nobis etiam tempore fuerint posteriores, dico autem ea doctrina quæ nobis a Salvatore nostro exposita est, audi jam nunc qualia sint, quæ scripto fateantur.

105 Quod nihil eorum quæ de terra prodeunt, oportet summo Deo incendere aut sacrificare. Ex Porphyrio De abstinentia ab animatis.

« Deo summo, sicut quidam vir sapiens dixit, nihil eorum quæ ad sensus pertinent sive incendentes, sive denominantes (nihil enim est eorum, quæ materia constant, quod non protinus ei sit immundum, qui expers est omnis materiæ. Quare ne verbum quidem ullum, sive id dicas, quod in voce consistit, sive id quod intrinsecus concipi solet, cum animi aliquo vitio est contaminatum, illi conveniat), sed silentio puro, purisque de ipso cogitationibus illum colamus. Oportet igitur illi conjunctos similesque factos, hanc vitæ nostræ rationem Deo afferre pro sacrificio. Eadem vero et illius laudatio erit, et nostra conservatio : afferetur enim cum stabilitate et quiete virtutis animi. Ipsius vero Dei contemplatione hoc sacrificium perficitur. »

Item de eodem ex Apollonii Tyanensis Theologia.

« Ex quo igitur maxime quis naturæ divinæ convenientem curam adhibeat, ex eo maxime illam propitiam benignamque obtineat. Hoc quidem penes quemvis hominum viget : idque ipsum unusquisque complebit, si eorum quæ sub visum cadunt, qualia sunt hæc, quæ digito demonstramus, illi quæ una est, et ab omnibus rebus separata, secundum quam reliqua omnia cognoscere necesse est, nihil omnino sacrificet, neque ignem incendat, neque prorsus quidquam illa postulet, ne a præstantioribus quidem quam nos sumus : neque ullum est plantæ genus quod ab initio terra pariat, neque animalis quod eadem nutriat, cui protinus immundities non adsit, sed utatur erga illam solo meliori verbo, dico autem non eo quod ore emittitur, sed quod ab optimo eorum quæ sunt profisciscitur, per optimum eorum quæ in nobis sunt bonorum. Mens autem hæc est, quæ instrumento non indiget. » Si igitur Græcorum quoque illustres, tam philosophi quam theologi, hæc confitentur, quoniam modo seductor erit is qui non solum verba, sed facta multo prius quam verba suis discipulis, quibus fungerentur tradiderit! et quibus, ut recta ratio jubet, Deum ipsum essent veneraturi? Quo autem modo, et quibus rationibus usi in sacrificiis dicantur prisci Hebræi, in primo hujus operis libro disseruimus : atque iis quæ illic dicta sunt contenti esse **106** debemus. Verum quoniam præter illa quæ jam disputata sunt, novimus (id quod a Christo didicimus) factum esse mundum, cælumque

⁹⁹ Math. v, 48.

(1) Lib. II.

ὡς εἰκὸς, ἐξ ἡμῶν ἀφελόμενοι, ἐπεὶ καὶ μεθ' ἡμᾶς γεγόνασιν τοῖς χρόνοις, λέγω δὲ μετὰ τὴν προβεβλημένην ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, οἷα δὴ ἐγγράφως ὠμολόγουν.

quippe qui nobis etiam tempore fuerint posteriores, dico autem ea doctrina quæ nobis a Salvatore nostro exposita est, audi jam nunc qualia sint, quæ

Ἵτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρῆ τῶ ἐπὶ πάντων Θεῶ ὅτε θυμῶν ὅτε θύειν. Ἀπὸ τῶν Πορφυρίου Περὶ ἐμψύχων ἀποχῆς (1).

« Θεῶ μὲν τῶ ἐπὶ πᾶσιν, ὡς τις ἀνὴρ σοφὸς (2) ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θύοντες μήτε ἐπονομάζοντες, (οὐδὲν γὰρ ἔνυλον, ὃ μὴ τῶ ἀόλῳ εὐθύς ἐστὶν ἀκάθαρτον. Διδὸ οὐδὲ λόγος αὐτῶ ὅθ' ὁ κατὰ φωνῆν οἰκεῖος, ὅθ' ὁ ἔνδοξ, ὅτ' ἂν πάθει ψυχῆς ἢ μεμολυσμένος.) διὰ δὲ σιγῆς καθαρὰς καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἐννοιῶν θρησκευόμενον αὐτόν. Δεῖ ἄρα, συναφθέντας καὶ ἁμοιωθέντας αὐτῶ, τὴν αὐτῶν ἀγωγὴν θυσίαν ἱερὰν προσαγαγεῖν Θεῶ τὴν αὐτῆν δὲ καὶ ὕμνον οὔσαν καὶ ἡμῶν σωτηρίαν ἐν ἀπαθείᾳ ἀρετῆς ψυχῆς. Τοῦ δὲ Θεοῦ θεωρίᾳ ἢ θυσία αὕτη τελεῖται. »

stabilitate et quiete virtutis animi. Ipsius vero Dei

Ἴτι περὶ αὐτοῦ, ἐκ τῆς Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανεύως Θεολογίας.

« Οὕτω τοίνυν μάλιστα ἂν τις τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ Θεοῦ, τυγχάνοι τε αὐτόθην ἰλέω τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὄντιναοῦν τῶν ἀνθρώπων, εἰ Θεῶ μὲν, ὃν δὴ φαιμέν τοῦτον, ἐνὶ τε ὄντι καὶ κευχρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιποὺς ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τε τὴν ἀρχὴν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε τι καθόλου τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι. Δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὐδὲ παρὰ τῶν κρείττωνων, οἵπερ ἡμεῖς ἐσμεν· οὐδ' ἐστὶν ὃ τὴν ἀρχὴν γῆ ἀνήσει φυτὸν ἢ τρέφει ζῶον ἢ ἀήρ, ὃ οὐ πρόσεστί γε μίασμα· μόνῳ δὲ χρῆτο πρὸς αὐτὸν ἀεὶ τῶ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῶ μὴ διὰ στόματος ἰένει, παρὰ δὲ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τοῦ ἐν ἡμῖν δόντι τὰ ἀγαθὰ. Νοῦς δὲ ἐστὶν οὗτος ὄργανον μὴ δεόμενος. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα καὶ πρὸς τῶν παρ' Ἑλλῆσι διαπρεπῶν φιλοσόφων τε καὶ θεολόγων ὁμολογεῖται, πῶς ἂν εἴη πλάνος ὃ μὴ μόνον λόγους, ἀλλ' ἔργα τῶν λόγων πολὺ πρότερον τοῖς φοιτηταῖς ἐκτελεῖν παραδοῦς, δι' ὧν κατὰ τὴν ὀρθὸν λόγον ἐμελλον θεραπεύειν τὸ θεῖον; Ὅπως δὲ, καὶ τίσι λόγοις οἱ παλαιοὶ Ἑβραῖοι θύειν μνημονεύονται, διειληφότες ἐν τῶ πρώτῳ συγγράμματι τῆς παρουσίας ὑποθέσεως, ἐκείνοις ἀρκεσθησόμεθα. Ἐπεὶ δὲ πρὸς τοῖς ἐξητασμένοις ἐγνωμεν παρὰ τοῦ Χριστοῦ μαθόντες, ὅτι γενητὴς ὁ κόσμος, καὶ ὅτι οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἄστρα, ἔργα Θεοῦ τυγχάνει, καὶ ὅτι χρῆ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τὸν ποιητὴν αὐτῶν σέβειν, σκέψασθαι δεῖ μὴ ἄρα ἡπατήμεθα, τοῦτον παρ' αὐτοῦ διδασθέντες φρονεῖν τὸν τρόπον. Καὶ μὴν Ἑβραίων καὶ οὗτος ἦν ὁ λόγος· καὶ φιλοσόφων δὲ οἱ μάλιστα διαφανεῖς τοῖς αὐτοῖς

(2) Apollonius Tyanæus, ut ex sequentibus patet.

συνηέχθησαν, γεννητὸν καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον πρὸς τοῦ τῶν ὄλων ποιητοῦ γεγονότα ἀποφηνάμενοι. Ἀλλὰ καὶ συντέλειαν, καὶ μεταβολὴν τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω τοῦδε τοῦ παντὸς ἔσεσθαι προσδοκᾶν ἐδίδαξεν, ταῖς Ἑβραίων καὶ τοῦτο ἀκολουθῶς Γραφαῖς. Τί οὖν; οὐχὶ καὶ ὁ Πλάτων φύσεως λυτῆς καὶ φθαρτῆς οἶδεν αὐτὸν τε οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας, εἰ καὶ μὴ λυθήσεσθαι φησι: ταῦτα, τῷ μὴ τὸν συμπήξαντα βούλεσθαι; εἰ δ' ἄρα βουληθείη εἶναι φύσεως τοιαύτης, ψυχὴν δὲ ἀθάνατον ἔχειν ἡμᾶς κατ' οὐδὲν μὲν ἐμπερηῆ τοῖς ἀλόγοις ζώοις, τῶν δὲ τοῦ Θεοῦ δυνάμεων φέρουσαν ἀπεικονίσματα, διδάξας ἡγεῖσθαι, οὕτως τ' ἔχειν, καὶ διακεῖσθαι, καὶ φρονεῖν πάντα βάρβαρον, καὶ ἰδιώτην παιδεύσας: ἄρ' οὐχὶ σοφωτέρους ἀπειργασταί, τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὰ αὐτοῦ φρονούντας, καὶ τὰς τὰς ὄφρυς ἀνεσπακόντων; οἱ μὴδὲν κατὰ τὴν οὐσίαν διαφέρειν ἀπεφῆναντο ἐμπέδος τε καὶ εὐλῆς, καὶ μίας τὴν ἐν ἀνθρώποις ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ ὅπως, καὶ ἐξιδνης, ἄρκτου τε καὶ παρδάλεως, καὶ συδὸς ψυχῆς κατ' οὐδὲν, ὅσον ἐπὶ λόγῳ φύσεώς τε καὶ οὐσίας, τὴν σφῶν αὐτῶν τῶν φιλοσοφωτάτων ψυχὴν διαλλάττειν καὶ θεοῦ δὲ πρὸς τοῦτοις δικαιοκρητοῦ συνεχῶς ὑπομιμνήσκων, καὶ μελλούσης ἔσεσθαι κρίσεως, κολάσεις τε καὶ τιμωρίας ἀπαραίτητους τοῖς ἀσεβέσιν ὑπογράφων, τοῖς τε εὐσεβέσιν ἐπαγγελίας Θεοῦ αἰωνίου ζωῆς, καὶ οὐρανῶν βασιλείας, καὶ σὺν Θεῷ μακαρίας διαγωγῆς, τίνα ἂν πλανήσειεν, οὐχὶ δὲ μᾶλλον προτρέψαιτο σπεύδειν μὲν ἐπὶ ἀρετῇ τῶν προσδοκωμένων ἕνεκα τοῖς εὐσεβέσιν ἐπάθλων, ἀποτρέπεσθαι δὲ πάσης κακίας διὰ τὰς ἐπιτηρημένας τοῖς ἀσεβέσι τιμωρίας; Ἐν τοῖς δογματικοῖς τῶν αὐτοῦ λόγων παρελήφθαμεν εἶναι τινὰς μετὰ τὸν ἀνωτάτω Θεὸν δυνάμεις, ἀσωμάτους τὴν φύσιν καὶ νοεράς, λογικάς τε καὶ παναρέτους, τὸν παμβασιλέα χορευούσας, ὧν πλείους καὶ μέχρι ἀνθρώπων νεύματι τοῦ Πατρὸς διὰ τινὰς σωτηρίους οικονομίας ἀπεστάλθαι: ἃς δὴ γνωρίζειν καὶ τιμῆν κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀξίας ἐδιδάχθημεν, μόνῃ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ τὴν σεβάσιμον τιμὴν ἀπονέμοντες. Ἐτι πρὸς τοῦτοις ἔγνωμεν παρ' αὐτοῦ μαθόντες πολεμίας τιμὰς καὶ ἐχθρὰς τοῦ ἀνθρωπαίου γένους ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πωτᾶσθαι, καὶ σὺν τοῖς πονηροῖς διατρίβειν δυνάμεις δαιμόνων, καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τῶν ἐν τοῦτοις ἀρχόντων, οὓς παντὶ σθένει φεύγειν πεπαιδευμένα: εἰ καὶ ὅτι μάλιστα θεῶν προσηγορίας καὶ τιμὰς ἑαυτοῖς ὑφαρπάζουσι: ταύτης δ' οὖν ἔτι μᾶλλον τῆς θεομαχίας καὶ τῆς θεοεχθρίας ἕνεκεν ἀποτρεπταίας εἶναι, καθ' ἃς ἐν τῇ Προπαρασκευῇ πεποιήμεθα διὰ πλείστων ἀποδείξεις. Τοιαῦτα ἅττα τυγχάνει καὶ ἐν τοῖς δογματικοῖς μαθήμασι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀναφερόμενα, Ἑβραίων τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τε καὶ προφητῶν ἀντικρυς εὐσεβῆ παιδεύματα. Εἰ δὴ οὖν ταῦτα σεμνά, εἰ ὠφέλιμα, εἰ φιλόσοφα, εἰ ἀρετῆς μετὰ, τίσιν ἂν ζήλως ὁ τούτων διδάσκαλος ἐπιγράφοιτο τὸ τοῦ κλάνου ὄνομα; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς περὶ κοινοῦ τῆν

A ipsum et solem, et lunam, et stellas opera Dei esse : neque hæc, sed horum auctorem colere oportere, considerandum esse videtur num decepti simus, quod in hunc modum de natura rerum sentire ab illo docti sumus : atqui non solum Hebræorum hæc fuit oratio, sed philosophorum quoque, maxime illustrium : qui cum Hebræis consentientes, ortum habere et cælum ipsum, et solem, et lunam, et stellas, universumque mundum ab auctore omnium rerum factum esse affirmaverunt : cæterum idem et consummationem et mutationem in melius, universi hujus futuram ut expectaremur docuit, in hoc quoque Hebræorum scripturis consentiens : quid igitur? nonne etiam Plato suapte natura et ipsum cælum, et solem, et lunam, ac reliqua sidera, solutioni corruptionique obnoxia esse vidit, quamvis ea non dissolvenda affirmaverit, propterea quod norit ille, qui ea composuit? Quod si tali natura constare nos, immortalemque habere animam, nullaque in parte brutis animalibus similem, voluit, et virtutum quæ in Deo sunt simulacra in se continere illam arbitrari nos docuit, sicque habere atque affici et sapere omnes, et barbaros et vulgares instituit : nonne sapientes magis in toto orbe suos sectatores reddidit, quam ii qui supercilia contracta ostentant, si nihil plane ea parte qua est, differre a calice, aut vermiculo, aut musca animam humanam affirmant? aut si ne a serpentis quidem aut viperæ, aut ursi, aut pardalis, aut suis anima, nulla prorsus in parte, suam ipsorum animam, qui sapientissimi fuerint, quatenus naturam habet atque est, diversam esse? ad hæc, cum fori divini, judicii que futuri assiduum mentionem fecerit, suppliciaque ac pœnas inevitabiles impiis descripserit, justis vero æternam a Deo vitam promitti, et regnum cœleste, et felicem cum ipso Deo victum, docuerit : quem tandem decipere potuit? nonne potius adhortatus est eorum præmiorum causa, quæ a justis expectantur in virtutum incumbere? ab omni vero malitia deterruit, propter impendentes impiis pœnas? Porro autem ex illius decretis accepimus esse quasdam post supremum Deum potestates natura incorporeas, intelligentes, rationales omni que virtute præditas, quæ circum regem universi

D 107 choros exerceant : quarum plures etiam usque ad homines ipsius patris nutu, quadam salulari dispositione mittantur, quasque et cognoscere, et venerari pro ratione, graduque dignitatis edocti sumus, ut soli Deo, qui rex est universi, adorationis honorem tribuamus. Ab eodem præterea didicimus, hostiles quasdam inimicasque humani generis, per hunc, qui circum terram versatur, aerem, volare potestates dæmonum spirituumque malorum, eorumque, qui in illis principatum tenent, quæ cum malis hominibus versentur, quas ut omni conatu fugiamus, in præceptis habemus : tametsi vel quam maxime eorum appellationes et cultus sibi ipsis arrogant, multoque etiam magis ab illis esse declinandum, propter hanc ipsam cum

Deo repugnantiam, hasque adversus Deum inimicitias : quemadmodum latius in *Præparatione* demonstravimus. Sane hujuscemodi sunt, quæ in præceptis atque institutis Salvatoris nostri feruntur, vere priscorum Hebræorum, qui Deo grati fuere, tum virorum, tum prophetarum, pia sanctaque documenta. Quod si hæc gravitatem habent, si utilitatem, si studium sapientiæ, si denique omni virtute referta sunt : quo tandem jure, quave ratione ei, qui talia docuerit, ascribatur nomen seductoris? et hæc quidem tanquam de eo homine, qui a cæteris natura non differat, disputata sint, quæ videlicet et gravem, et ipsi vitæ utilem illius doctrinam exhibeant : nunc ea quæ magis divina sint, consideremus.

IV. De diviniore Christi gestis.

Ac primum omnium contemplemur, quo tempore versatus est cum hominibus, quot, qualiaque sint, quæ mirabiliter gesserit, nunc quidem lepram de corporibus ejiciens, eaque divinitus purgans, nunc vero jussu verbi dæmonas ex hominibus expellens : alias rursus ægrotantibus, omnique languorum genere laborantibus, sanitatem abunde suppeditans. Quodam vero tempore etiam paralytico dixit : « Surgens tolle grabatum tuum et ambula ⁹³, » atque ille quod imperatum est fecit. Rursus cæcis alio tempore, videndæ lucis facultatem largitus est. Olim vero mulier quæ sanguinis fluxu laborabat, et annos plurimos eo genere morbi vexabatur, ubi vidit innumerabilem circum illum multitudinem, quæ nusquam permittebat ut ad illum accederet ac supplicaret, liberationemque a morbo peteret, extremum illius vestimentum attingere duntaxat cogitavit, **108** atque ita subiit; limbumque cum apprehendisset, una cum eo curationem malorum apprehendit, atque illico sana evasit, sic quidem divinæ Salvatoris nostri virtutis maximum signum reportans. Alius autem quidam vir regulus, cum ad Jesu pedes cecidisset, filium qui ægrotabat vestigio sanum recepit. Filiam item alius, qui Judaicæ Synagogæ princeps erat, et hic quidem jam mortuam. Quid vero dicam, quod alius jam quadrimum mortuus, virtute Jesu excitatus est? vel quod in mari tanquam in terra qua publice itur olim pedibus ingressus est, ipsius interim discipulis navigantibus? et quod iidem cum adversa tempestate agitantur, mare, fluctus, ventos increpuit, atque omnia protinus tanquam Domini vocem formidantia constiterunt. Cum vero quinque millia virorum, una cum innumerabili feminarum puerorumque multitudine quinque non amplius panibus abunde quondam saturaverit, adeo, ut quæ superfuissent reliquiæ, duodecim cophinos implere potuerint, quem non stupore affecerit? aut quem non merito ad quaerendum de ipsius arcana occultaque virtute excitaverit? sed ne mihi nunc in longum nimis ducatur oratio, postrema omnium illius mors exponatur, quæ non communi reliquorum hominum more exstitit. Non enim morbo consumptus, ac ne laqueo quidem, aut igne : neque vero ad morem reliquorum, qui ob scelera sua, crucis supplicio affici solent, cruribus itidem ferro

Δ'. Περὶ τῶν θειοτέρων ἔργων αὐτοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἐν ταῖς σκεψίμαθαι, ὅσων καὶ οἶων σὺν ἀνθρώποις τὰς διατριβὰς πεπονημένοι, παραδόξων γέγονε ποιητῆς ἔργων, τοτὲ μὲν λεπρούς τὸ σῶμα δυνάμει θεῆς καθάρων, τοτὲ δὲ προστάγματι λόγου τοὺς ἐν ἀνθρώποις δαίμονας ἐλαύνων, καὶ ἄλλοτε πάλιν νοσηλευομένοις παντοίοις ἀσθεσιῶν εἰσεσι καταπονομένοις τὴν ἰασιν ἀφθόνως δωρούμενος. Καὶ ποτὲ μὲν ἔφησε παραλυτικῷ : « Ἀναστὰς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει : » ὁ δὲ τὸ κελουσθὲν ἔποιε. Τυφλοῖς δὲ πάλιν ἄλλοτε τὰ βλεπτικά τοῦ φωτὸς ἐχαρίζετο. Ἡδὴ δὲ ποτε καὶ αἰμορροῦσα γυνὴ μακρὰς ἐτῶν περιόδους πρὸς τοῦ πάθους κατατροχόμενῃ, ἐπειδὴ ἑώρα μυρία πλήθη κυκλοῦντα αὐτὸν, καὶ μηδαμῶς ἐπιτρέποντα αὐτῇ γονυπετῆσαι προσελθούσῃ, τοῦ τε πάθους τὴν ἀπαλλαγὴν ἐξαιτήσασθαι, ἀλλ' ἐκαὶ ἄκρου τοῦ ἰματίου προσφάσασθαι μόνον διανοηθεῖσα, ὑποδύνει, καὶ τοῦ κρασπέδου ἐπιλαβομένη, ὁμοῦ καὶ τῆς τῶν κακῶν ἰάσεως ἐπελάβετο, παραχρῆμά τε ὑγιῆς ἦν, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως δείγμα μέγιστον ἐπικομιζομένη. Ἄλλος δὲ τις βασιλικὸς ἀνὴρ κακῶς ἔχοντα τὸν παῖδα, προσπεσὼν τῷ Ἰησοῦ, παραχρῆμα σὺν ἀπελάμβανε. Καὶ θυγατέρα πάλιν ἄλλος, Ἰουδαίων δὲ ἀρχισυνάγωγος ἦν, ἀλλ' οὗτος ἦδη καὶ θανοῦσαν. Τί δεῖ λέγειν ὡς τεταρταῖος ἄλλος δυνάμει τοῦ Ἰησοῦ νεκρὸς ἠγείρετο; ἢ ὡς ἐπὶ θαλάττης, οἷα ἐπὶ λεωφόρου γῆς, πορείας ἦνυσεν ποιούμενος, τῶν αὐτοῦ μαθητῶν ἐμπλεκόντων; καὶ ὡς χειμασθέντων ἐπέτιμῃσε τῇ θαλάσῃ καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνέμοις, καὶ πάντα γε ἔστη παραχρῆμα, οἷα δεσπότης φωνὴν καταπιτῆξαντα; Πέντε δὲ χιλιάδας ἀνδρῶν συνεπιπαρόντος μυρίου ἄλλου γυναικῶν τε καὶ παιδῶν πλήθους, ἐκ πέντε τῶν ἀριθμῶν ἄρτων εἰς κόρον πληρώσας, ὡς καὶ περιττὰ τὸσαῦτα, ὅσα ἱκανὰ ἦν πληρῶσαι διῶδεκα κοφίνους λαβεῖν, τίνα οὐκ ἂν ἐκπλήξει, καὶ ἐπὶ ζήτησίν γε εἰκότως τῆς κατ' αὐτὸν ἀπορρήτου δυνάμεως ἐκκαλέσεται; Ἄλλ' ἵνα μὴ μοι τὰ νῦν ὁ λόγος εἰς μακρὸν μῆκος ἐκτεινοίτο, ἐπὶ πᾶσιν ἐκκείσθω ὁ αὐτοῦ θάνατος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις γεγεννημένος. Οὐ γὰρ νόσω διαφθαρεὶς, ἀλλ' οὐδὲ βρόχῳ πνιγείς, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ τοῦ σταυροῦ τὸ τρόπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτιμηθεὶς σιδήρῳ τὰ σκέλη, οὐδὲ ὄλως πρὸς τινος ἀνθρώπων παθῶν τι τῶν ἀναιρεῖν εἰωθῶτων, βλαῖον ὑπέμεινε τελευτήν, ἀλλ' ὡς αὐτὸ μόνον ἐκὼν παρεδίδου τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸ σῶμα, ἀνωρθοῦτο μὲν ἀπὸ γῆς αὐτίκα, κἀπειτα ἐπὶ τοῦ ἰκρίου φωνήσας

⁹³ Marc. II, 9-11.

μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ παρατιθεὶς τὸ πνεῦμα, εἰπὼν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεται τὸ πνεῦμά μου, » οὕτως ἀφ' αὐτοῦ καὶ ἐλεύθερος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν, ταυτὶ πρόσθετος, ἐποίητο. Εἶτα δὲ τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων, καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῇ, τριταίος αὖθις ἀπελάμβανε τοῦτο, ὃ πρὶν ἀναχώρησας ἐκὼν κατέθετο. Καὶ δείκνυσά γε πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἔνσαρκον, ἔνσωμον, αὐτὸν ἐκείνον, οἷος καὶ τὸ πρὶν ἦν, τοῖς οικείοις μαθηταῖς, οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὁμιλήσας, καὶ τινα συνδιατριψάς χρόνον, ἀνεισιν ὄθεν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοῖς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοῦς πορείαν στειλάμενος· οἷς δὴ καὶ ὑποθήκας περὶ τῶν πρακτέων παραδοῦς, διδασκάλους τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τῆς ἀνωτάτω θεοσεβείας ἀπέφηνε. Τοιαῦτα ἡμῶν τὰ πολυύμητα τῆς ἀρετῆς θαύματα· ταῦτα τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος τὰ τεκμήρια· ταῦτα καὶ αὐτοὶ λογισμῷ σώφρονι τεθαυμάκαμεν, βεδασανισμένη τε καὶ ἐξητασμένη κρίσει κατεδεξάμεθα. Ἐξήτασται παρ' ἡμῖν καὶ βεδασάνισται καὶ δι' ἐτέρων πραγμάτων ἐναργῶν πάντα καλυπτόντων λόγον, δι' ὧν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰσέτι καὶ νῦν οἷς ἀν κρῖνειεν, μικρά τινα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως παραφαίνειν εἴωθε. Πλην ἀλλὰ καὶ τῇ λογικωτέρᾳ μεθόδῳ, ἣν προσάγειν εἰώθαμεν τοῖς οὐ παραδεχομένοις τὰ προειρημένα, ἀλλ' ἦτοι παντελῶς ἀπιστοῦσιν αὐτοῖς, καὶ μηδὲν καθόλου γεγενῆσθαι τοιοῦτον πρὸς αὐτοῦ φάσκουσιν, ἣ γεγενῆσθαι μὲν, γοητικὰ δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων ὡσάν ὑπ' ἀνδρὸς πλάνου ἀναγκαῖον ἐπιθέσθαι. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος βραχέα πρὸς τοὺς δεδηλωμένους ἐνστήναι, οὐκ ἀπολειψόμεθα σπουδῆς· ἄλλως δὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσομεν;

sunt non concedunt, sed nullam prorsus iis fidem habent, neque omnino quidquam tale ab eo factum esse constentur, aut exstitisse illa quidem non negant, verum magicis præstigiis, ad errorem intuentium tanquam a viro seductore imposita, quod si etiam in præsentī adversus tales pauca quædam disputare opus sit, non deseremus studium inceptum : alioqui vero quonam pacto ibimus illis obviam ?

Ε'. Πρὸς τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῶν παραδόξων πράξεων διηγῆσει.

Εἰ δὴ λέγοιεν μηδὲν τὴν ἀρχὴν πεποιτηκέναι τὸν Σωτῆρα ἡμῶν θαυμαστὸν, μηδέ τι παράδοξον ὧν ἐμαρτύρησαν οἱ γνώριμοι, σχεψόμεθα εἰ πιθανὸς ὁ λόγος αὐτοῖς ἔσται, μὴ τὴν αἰτίαν ἔχουσιν ἀποδιδόναι, δι' ἣν οἱ μὲν μαθηταί, ὃ δὲ διδάσκαλος ἐχρημάτισεν. Ὅ τε γὰρ διδάσκων ἐπαγγελίαν μαθήματός τινος ἐπαγγέλλεται· οἱ τε αὖ μαθηταί, μαθημάτων ὀρεγόμενοι, σφᾶς αὐτοῖς τῷ διδασκάλῳ προσφέροντες ἐπιτρέπουσι. Τίνα οὖν ἐστὶν εἰπεῖν αἰτίαν τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν τῆς οὐν αὐτῷ διατριβῆς, καὶ τί τὸ ἀναγκαῖον τῆς περὶ αὐτὸν σπουδῆς; τίνας δὲ καὶ διδάσκαλον ἐπεγράφοντο μαθημάτων; Ἡ τοῦτο δῆλον; πάντως γὰρ που ὧν παρ' αὐτοῦ μαθόντες εἰς ἐτέρους ἐξήνεγκαν· παραγγελίαι δ' ἦσαν αὐτῷ φιλοσόφου βίου, ὃν ὑπογράφων αὐτοῖς ἔλεγε· « Μὴ κτήσησθε χρυσίον μηδὲ ἀργυρον εἰς τὰς ζώνας, μὴ πήραν εἰς ὁδόν· » καὶ τὰ τοιαῦτα. Τῇ δὲ πάντα δικαιοσύνη προνοία αὐτοῖς ἀναθέντας, μηδὲν μεριμνᾶν τῶν χρεῶν

* Luc. xxiii, 46.

A succisis, neque omnino quidquam ab ullo hominum passus, eorum qui alios necare consueverunt, violentæ mortis genus ullum pertulit. Sed ubi ipsum duntaxat sponte præbuit inimicis insidiantibus corpus, tum erectus est a terra illico. Deinde in ligno magna voce clamans, et Patri spiritum commendans, atque hæc ad verbum dicens : « Pater, in manus tuas commendo spiritum meum » : ita solutus ac liber, ipse per seipsum a corpore secessit. Deinde cum corpus ipsius familiares accepissent, atque honestæ sepulturæ commendassent, tertio die rursus illud ipsum recepit, quod videlicet sponte reliquerat. Et sic rursus, ipse seipsum in carne, in corpore, ipsum illum qui prius fuerat, suis ostendit discipulis, quibus cum paucos dies versatus, et per aliquod tempus suo etiam sermone dignatus, illuc reversus est, unde oculis illorum se obtulerat, sicque iter ad

B 109 cœlum direxit. Iisdem vero, cum præcepta quoque de rebus agendis tradidisset, eosdem apud omnes gentes supremæ religionis doctores declaravit. Hæc sane sunt virtutis, quæ in Salvatore nostro erat, apprime celebranda miracula : hæc divinitatis, quæ in illo erat indicia : hæc ipsi quoque cæsa æstimatione admirati sumus, exploratoque atque exquisito iudicio recepimus. Exquisita sane hæc a nobis, explorataque sunt, aliis quoque evidentibus rebus, omnemque aperientibus rationem, quibus ipse Dominus noster etiam nunc iis, quos dignos putaverit, exigua quædam suæ virtutis signa ostendere consuevit. Quin etiam subtiliore ac certiore doctrina idem a nobis effectum est : quam quidem iis adhibere consuevimus, qui ea quæ dicta

V. Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.

Nam si dicant nihil omnino admirabile Salvatoris nostrum, neque quidquam quod superet cogitationem humanam fecisse, qualia sunt quæ illius familiares testificati sunt, videamus num illis talia dicentibus credi ullo modo possit, quippe qui nullam possint assignare causam, propter quam, hi quidem illius discipuli, ille vero horum magister exstiterit. Nam et qui docet, alicujus disciplinæ magistrum se profitetur : et discipuli talis disciplinæ cupidi magistrum adeuntes, seipsos illi instruendos committunt. Quam igitur causam isti afferre possunt, quare sui cum Jesu discipuli versati, frequentesque fuerint? aut quidnam illud, quæso, erat, quod illos tali viro dare operam cogeret? quarum porro disciplinarum doctorem illum fuisse dicent? an hoc quidem nemini dubium esse potest? plane enim earum rerum doctorem fuisse necesse est, quas qui ab illo didicerunt, ad reliquos homines attulere :

atqui præcepta erant hæc philosophicæ vitæ, quam illis describens dicebat : « Nolite possidere aurum, neque argentum in zonis vestris, non peram in via ⁶⁸, » et alia ejusmodi. Seipsum vero jubebat providentiæ, quæ omnia gubernat, commendantes, et ad illam referentes, nusquam sollicitos esse de rebus necessariis. Admonebat etiam eos, ut altius saperent iis, quæ Judæis a Mose præcepta fuerant : **110** illum enim legem illis posuisse, non occidere, tanquam proclivibus ad occidendum : item non mœchari, tanquam iis qui lascivissimi, atque in libidinem propensissimi essent. Rursus non furari, tanquam servile maxime ingenium præ se ferentibus. Ipsos vero oportere arbitrari, has sibi ipsis nusquam esse accommodatas leges, sed animi liberationem ab omni morbo plurimi facere, et ab imis partibus ac de profundo cogitationis, tanquam a radicibus malitiam pullulantem resicare, iramque atque omnem minus honestam cupiditatem vincere coronari, ac potius ex summa animi tranquillitate ne irasci quidem, neque mulierem cum libidine intueri, ac non modo non furari, sed contra, res etiam suas indigentibus erogare. Neque vero in eo gloriari, quod aliena inter se non auferrent, sed quod eis, qui se primi spoliassent, omnem injuriam remitterent. Et quid opus est me omnia repetere, quæcunque aut ille docuit, aut illi didicerunt? nam præter cætera, illos ita veritatem amplecti hortabatur, ut ne jure quidem jurando indigerent, ac multo quidem minus perjurio. Ita vero se vita ac moribus comparare, ut quod dicerent, omni jurejurando certius haberetur, progredientes ad id usque sermonis ut pro affirmatione dicerent, Etiam : pro negatione, Non : et cum veritate hujusmodi vocibus uterentur. Interrogemus igitur, quam probabilitatem habeat, talium documentorum auditores, ac potius jam magistros effectos, suspicari mentitos, quæcunque suum præceptorem effecisse testificati sunt? aut quam credibiliter faciant, si putent illos omnes sibi inter se consensisse in mendacio? duodecim quidem de omni numero electos, septuaginta autem reliquos? Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam afferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitam amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nere, inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes homines protulerint.

Princæps igitur hæc et prima et vera sit ratio. Sed contrariam quoque spectemus : in qua saltem primum illud constet, nobisque cum illis conveniat, hunc quidem fuisse præceptorem, illos vero discipulos. **111** Deinde fingamus illum non ea quæ jam dicta sunt, docuisse, sed illis plane contraria facere, videlicet contra leges, impie injusteque agere, superare, spoliare cæteros, et si quid aliud, quod ad malitiam pertineat, dici potest : latere autem in iis omnibus conari, et ejusmodi mores simulatione doctrinæ gravioris, et nova professione pietatis ob-

A ἔνεκα. Παρῆναι δ' αὐτοῖς καὶ τῶν Ἰουδαίῳ ὑπὸ Μωϋσέως παρηγγελμένων κρείττονα φρονεῖν. Τὸν μὲν γὰρ, οἷα προχείροις εἰς ἀνδροφονίας, νομοθετησαὶ μὴ φονεύειν· ὡσαύτως δὲ καὶ μὴ μοιχεύειν, οἷα λαγνιστάτοις, καὶ καταφερεστάτοις. Καὶ αὖ πάλιν μὴ κλέπτειν, οἷα δουλοπρεπεστάτοις. Αὐτοὺς δὲ δεῖν τοὺτους μὲν ἡγείσθαι μὴ προσήκειν αὐτοῖς τοὺς νόμους, τὸ δ' ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς περὶ πολλοῦ προτιμῶν κάτωθεν ἐκ βᾶθους αὐτῆς διανοίας, ὡσπερ ἀπὸ βίζων, τὰ τῆς κακίας ἀποτέμνοντας βλαστήματα· καὶ κρατεῖν μὲν ὀργῆς καὶ πάσης αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας πειρᾶσθαι, μᾶλλον δὲ μὴδὲ ὀργίζεσθαι δι' ἄκραν ψυχῆς ἀπάθειαν, μὴδὲ προσδλέπειν γυναῖκα μετὰ ἐπιθυμίας ἀκολάστου· μὴδὲ κλέπτειν, τούναντίον δὲ, καὶ τὰ οικεῖα προῖεσθαι τοῖς θεομένοις· ἀλλὰ μὴδὲ σεμνύεσθαι ἐπὶ τῷ μὴ ἀποστρεφῆναι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τοὺς σφᾶς ἀποστρεφῆναι προηγούμενους, ἀμνησικακῶς φέρειν. Καὶ τί με χρὴ συναγαγεῖν πάνθ' ὅσα ὁ μὲν ἐδίδασκεν, οἱ δ' ἐμάθανον; παρῆναι δ' αὐτοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς ἀληθείας οὕτως ἔχεσθαι, ὡς μὴδ' εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ δεῖ ἐπιορκεῖν· παρασκευάζειν δὲ τὸν τρόπον παντὸς ὄρκου πιστότερον φαίνεσθαι, μέχρι τοῦ Ναὶ καὶ τοῦ Οὐ χωροῦντας, σὺν ἀληθείᾳ τοῖς ῥήμασι χρωμένους. Πευστέον τοίνυν, τίνα ἂν ἔχοι λόγον τοὺς τῶν τοιωνδὶ ἀκροατὰς, ἤδη δὲ καὶ διδασκάλους τῶν αὐτῶν φύντας μαθημάτων, πεπλάσθαι ὑπονοεῖν, ὅσα διαπράξασθαι τὸν διδάσκαλον ἐμαρτύρησαν. Τί δὲ τὸ πιθανὸν τοῦ νομίζειν συμφῶνως ἄπαντας ψεύσασθαι, δώδεκα ὄντας τὸν ἀριθμὸν τοὺς ἐκκρίτους, ἑβδομήκοντα δὲ τοὺς λοιποὺς; οὐδὲ καὶ ἀποστειλαὶ λέγεται ἀπὸ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πάντα τόπον καὶ χώραν οὐ ἐμελλεν αὐτὸς ἐρχεσθαι. Ἄλλ' οὐδεὶς αἰρεῖ λόγος ἀπιστεῖσθαι τοσοῦτο πλήθος ἀνδρῶν εὐσέβῃ καὶ σεμνὸν βίον ἀσπασαμένων, καὶ πάντων μὲν τῶν οικειῶν ὠλιγωρηκότων, ἀντὶ δὲ τῶν φιλάτων, γυναικὸς λέγω, καὶ παίδων, καὶ παντὸς γένους, τὸν ἀκτῆμονα τρόπον ἐλομένων, καὶ τὴν περὶ τοῦ διδασκάλου μαρτυρίαν σύμφωνον, ὡς ἀφ' ἑνὸς στόματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξηγηνοχότων.

C Quos etiam binos misisse dicitur ante faciem suam, ad omnem locum et regionem, quo erat ipse venturus. Sed nulla unquam afferetur ratio, quare tantæ multitudini hominum credendum non sit, qui quidem religiosam gravemque vitam amplexi sint, resque omnes suas aspernati, et pro nere, inopem victum elegerint, ac de suo præceptore concors testimonium, tanquam uno ore, in omnes homines protulerint.

D Ὁ μὲν οὖν κύριος καὶ πρῶτος καὶ ἀληθὴς λόγος εἶη ἂν οὗτος. Σχεψόμεθα δὲ καὶ τὸν ἐναντίον. Ἔστω γὰρ ὁ μὲν διδάσκαλος, οἱ δὲ μαθηταί. Εἴθ' ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, ὁ μὲν μὴ τὰ προλελεγμένα διδασκέτω, τὰ δ' ἐκεῖνοις ἐναντία, παρανομεῖν δηλαδὴ, καὶ ἀσεβεῖν, καὶ ἀδικεῖν, καὶ πλεονεκτηεῖν, καὶ ἀποστρεφῆναι, καὶ εἴ τι ἕτερον κακὸν λέγοιτο· λανθάνειν δ' ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις σπουδάζειν, καὶ τὸ ἦθος μᾶλ' εὐφυῶς ἐπικρύπτεσθαι προσήματι σεμνῆς διδασκαλίας καὶ εὐσεβείας ἐπαγγελίᾳ καινῆς. Οἱ δὲ ταῦτα μετερχέσθωσαν, καὶ τὰ τούτων ἐτι μοχθηρό-

⁶⁸ Luc. x, 4.

τερα, διὰ τὸ προαλῆς τῆς κακίας καὶ αὐτοδιδάκτων αὐτῆς· ἐπὶ μέγα δὲ πλαστοῖς ῥήμασιν ἐπαιρόντων τὴν διδάσκαλον, μηδενὸς ψευδοῦς φειδόμενοι λόγου· πάντα δὲ αὐτῷ τὰ παράδοξα καὶ τὰς θαυματουργίας πεπλασμένως ἐπιγραφόντων, ὡς ἂν θαυμάζοιεντο καὶ αὐτοὶ, καὶ μακαρίζοιεντο, οἷα μαθηταὶ τοιοῦδε γενέσθαι ἠξιομένοι. Φέρε οὖν ἴδωμεν, εἰ τοιοῦσδε οὖσιν αὐτοῖς συστήναι οἶδόν τε ἦν τὸ ἐπιχείρημα. Κακῶ δὲ κακὸν οὐ φασι εἶναι φίλον, ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθῷ. Πόθεν οὖν ἐν πληθει τοσῶνδε ἀνδρῶν ἢ τῶν κακῶν εὐρηται συμφωνία; πόθεν ἢ περὶ τῶν αὐτῶν ἐν πᾶσιν αὐτοῖς ὁμόφωνος μαρτυρία; ἢ μέχρι θανάτου ὁμοφροσύνη; ἀνδρὶ δὲ γόητι τοιαύδε ἐπαγγελλομένη, τίς ἂν τὴν ἀρχὴν προσέσχε τὸν νοῦν; Εἰ ποῖς ἂν, ὅτι γόητες αὐτοὶ οὐδὲν ἤττον τοῦ καθηγήτου ἦσαν. Ἄρ' οὖν οἶδε τὸ τέλος οὐ συνεωράκεισαν τοῦ διδασκάλου, καὶ οἷψ κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ μετὰ τὸ ἀσχιττον ἐκέينو τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς θεολογοῦντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πώποτ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρόδηλον ἔλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν; Καὶ μὴν δεδοσθα τιμῆν αὐτὸν συνόντα ἐπι καὶ συνδιατριβόντα, καὶ δι' ἀπάτης αὐτοῦ, ὡς ἂν φαίη τις, ἀποπλανῶντα. Τί οὖν, ὅτι καὶ μετὰ τὴν τελευτήν, καὶ πολὺ μᾶλλον τότε ἢ πρότερον αὐτὸν τεθηκότα, τετιμήχασιν; ἐπεὶ σὺν ἀνθρώποις μένοντα λέγονται καὶ ἀπρηνησθαὶ ποτε, ὅτε αὐτῷ τὰ τῆς γε ἐπιβουλής ἐσκευώρητο. Μετὰ δὲ τὸ ἐξ ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀμέμικτος αὐτοὶ θνήσκειν μᾶλλον ἤροῦντο, ἢ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίας ἀγαθῆς ἐξίστασθαι. Εἰ δὲ οὖν μηδὲν ἀγαθὸν συνεγνωκότας τῷ διδασκάλῳ, μὴ βίον, μὴ μάθημα, μὴ πρᾶξιν, μὴ ἔργον ἐπαίνου ἄξιον, μὴ δὲ μὴν κατὰ τι ὠφελιμῆνοι αὐτοῦ, ἢ ὅσον πονηρίαν καὶ ἁνδρῶν πλάνην, πῶς ἔθνησκον προθύμως τὰ σεμνὰ καὶ ἐπίδοξα περὶ αὐτοῦ μαρτυροῦντες, παρὸν ἐκάστηρ ζῆν ἀπραγμότως, καὶ ἐπὶ τῆς οἰκείας ἐστίας μετὰ τῶν φιλιτάτων τὸν ἀκίνδυνον διάγειν βίον; Πλάνοι δὲ ἄνδρες καὶ ἀπατεῶνες πῶς ἀγαπητὸν ἠγούντο τὸν ὑπὲρ ἑτέρου θάνατον, ὃν ἀκρίτως πάντων μᾶλλον ἐγίνωσκον οὐδενὸς μὲν αὐτοῖς, ὡς ἂν φαίη τις, γεγονότα παραιτίον ἀγαθοῦ, πάσης δὲ κακίας διδάσκαλον; Ἄνθρωπὸν μὲν γὰρ λογισμοῦ καὶ ἀρετῆς μέτοχος ὑπὲρ ἀγαθοῦ κατορθώματος κἂν εὐλόγως ποτὲ τὸν μετ' εὐκλείας θάνατον ὑπομείνειεν· ὁ δὲ μοθηρὸς τὸν τρόπον, φιλοπαθῆς τις καὶ φιλήδονος ὢν, μόνην δὲ τὴν πρόσκαιρον ταυτηνὴν ζωὴν, καὶ τὰς κατ' αὐτὴν ἡβουπαιεῖας μεταδιώκων, οὐκ ἂν ποτε ἔλοιτο πρὸ ζωῆς θάνατον, οὐδ' ὑπὲρ οἰκείων καὶ φιλιτάτων τιμωρίας ὑπομείνειε, μή τιγε ὑπὲρ τοῦ φαυλοῦτα κατεγνωσμένου. Πῶς οὖν οἱ τοῦ δηλουμένου μαθηταὶ, εἰ ἄρα πλάνος ἦν καὶ γόης, οὐκ ἀγνοοῦντες αὐτὸν τοιοῦτον, ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ, χεῖρον μοθηρῆας τρόπῳ τὰς ψυχὰς ἐνεσχημένοι, ὑπέμενον πρὸς τῶν ὁμοειδῶν πάσας αἰκίας, καὶ πᾶν τιμωριῶν εἶδος ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἀναδέχεσθαι, οὐκ ὃν τοῦτο τῆς τῶν φαύλων οἰκείον φύσεως; Ἐτι δὲ καὶ τούτῳ πρόσχε· εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ πλάνοι καὶ ἀπατεῶνες ἐτύγχανον, πρόσθε δ' ὅτι καὶ ἀπαίδευτοι καὶ παντελῶς ἰδιώται, μᾶλλον δὲ ὅτι καὶ βάρβαροι, καὶ τῆς Σύρων οὐ πλέον ἐπαύοντες φωνῆς, καὶ πῶς ἐπὶ πᾶσαν προῆλθον τὴν οἰκου-

A tegere. Ipsi vero discipuli et his exerceantur, et quam hæc sunt, etiam nequioribus. Propterea videlicet quod magna est ad malitiam proclivitas, eamque vel nullo præceptore discere facile est: in sublime vero suum præceptorem fictis verbis extollant, nullique mendacio parcaut: omnia vero illi miracula et portenta, cum simulatione, falsitateque ascribant, ut ipsi quoque in admiratione habeantur, beatique judicentur, qui ejusmodi præceptoris discipuli exstiterint. Videamus igitur qui potuerit illis tam audax inceptum consistere, si tales fuere. quales descripti sunt. Nam malum malo, aiunt, amicum non est: ac ne bono quidem. Unde igitur in tanta virorum multitudine, concordia malitiæ reperta est? unde in illis omnibus, de B iisdem rebus concors testimonium? et eadem usque ad mortem sententia? Viro autem præstigiis utenti et fallaciis, qui talia doceret, ac talia profiteretur, quis ab initio studuisset? Dices, quod alii quoque illo præceptore non minus præstigiis cupidus: ergo illi præceptoris sui exitum non viderunt? et quali morte fuerit affectus? cur igitur post illam turpissimam illius necem, de eo qui mortuus esset novam theologiam constantissime protulerunt, nec ab incepto deterreri potuerunt? aut quid ex ea re tandem petebant? num ut eodem supplicio afficerentur? sed quis ullo unquam tempore, nulla spe proposita ejusmodi supplicium manifestum eligeret? Cæterum demus illos illum esse veneratos, C quamdiu cum ipsis versatus commoratusque sit, et quamdiu fallaciis eos, ut sermone istorum uter, decipere potuerit. Cur igitur post mortem multo magis quam ante, illum admirati sunt? nam in humanis degentem et deseruisse et abnegasse olim dicuntur, cum illi videlicet insidiæ factæ sunt. Postquam vero inter homines esse desiit, alacres ipsi mori malebant, quam a vera de illo testificatione amoveri. Si igitur præceptoris sui nullius boni conscii erant, non vitæ, non disciplinæ, non actionis, non operis alicujus laudem merentis, neque vero quidquam ab illo emolumentum perceperant, præter unam malitiam et aliorum hominum deceptionem, 112 quam ob rem tam prompte moriebantur, dummodo de illo severa quædam et insignia prædicarent? cum interim illorum unicuique liceret otiose vivere, et in propria domo una cum sibi charissimis, securiorem multo tutioremque vitam agere? fallaces autem homines et in fraudibus versantes, quomodo affectassent mori pro alio, quem ipsi omnium hominum maxime certissimeque novissent? præsertim qui ipsis, ut sermone istorum utar, nullius boni auctor fuisset, sed contra potius, omnis malitiæ præceptor? vir enim et rationis usum habens, et virtute præditus, boni cujuspiam officii gratia nonnunquam probabiliter mortem cum honestate et gloria subierit. Qui vero moribus perversis sit, et affectibus voluptatibusque totus deditus, solanque hanc temporariam vitam, et quæ ad eam spectant libidines persequens, nunquam

profecto vitæ mortem præposuerit, ac ne domesticorum quidem, et charissimorum causa supplicium tulerit, nedum pro eo, qui nequitiae sit condemnatus. Quam ergo probabile, ut illius de quo dictum est, discipuli, si modo ille seductor præstigiatorque fuit, cum illum talem esse non ignorarent, atque ipsi etiam improbiore flagitii genere animos haberent implicitos, a suæ gentis viris omnia probra ferre non recusaverint, et omne supplicii genus pro testimonio illi reddendo subierint? non convenit hoc cum natura improborum, longissime ab ea refugit. Cæterum hoc quoque diligenter considera: nam si ipsi et seductores et impostores erant, et præterea imperiti omninoque vulgares, ut constat, quin etiam barbari, et qui non plus quam Syrorum linguam nossent, quomodo in totum progressi sunt terrarum orbem? vel qua istud solertia excogitarunt, ausive sunt? quibus porro viribus id quod ausi sunt perfecerunt? Esto enim, viros rusticos in terra propria versantes, decipere et vagari, nec otiose aut frustra rem serere. At vero apud omnes nomen Jesu prædicare, admirabiliaque illius gesta, et in urbibus et in agris docere: et alios quidem eorum, imperium Romanum, ipsamque omnium urbium reginam civitatem invadere: alios Persarum regnum, alios Armeniorum, Parthorum alios nationem: item alios Scytharum, quosdam etiam ad ipsos orbis terræ venisse fines, Indorumque regionem penetrasse: alios porro trans Oceanum evasisse, ad eas insulas quæ Britannicæ vocantur: hæc sane ego nunquam humana vi affecta putaverim, nedum conatu levium vulgariumque hominum, **113** ac multo minus seductorum, præstigiisque utentium. Qui vero flagitiosum, versutumque ductorem experti essent, et ejus exitum vitæ talem perspexissent, quibus tandem verbis assequerentur, ut inter se de illo consentanea fingerent? si quidem uno ore omnes et leprosum purgationes, et ejectiones dæmonum, et excitationes mortuorum, et cæcorum sanationes, et innumerabiles alias ægrotantium medelas, quas ille præstiterat, testificabantur; postremumque omnium, quod primis sibi post mortem, reditus illius in vitam sit visus. Hæc itaque, neque facta neque audita unquam suis temporibus, quomodo uno ore facta fuisse affirmare ausi essent, morte quoque ipsa comprobantes quod dicerent? numquid olim congressi et conspersione ad idem sentiendum facta, fœdus inter se pepigerunt, quo fingerent ementirenturque ea quæ nusquam facta essent? et quibus verisimile dictu est, illos esse usos verbis in fœdere? num forsitan talibus? Viri amici, quisquam fuerit ille qui heri ac nuper seducebat, ac deceptionis erat magister, qui que in oculis omnium nostris extremum dedit supplicium, ipsi planissime exquisitissimeque omnium novimus, utpote, qui et discipuli, et illius arcanorum conscii fuerimus: dignus ille quidem aliqua veneratione a multis censebatur, sed tamen omnis

Α μένην; ἢ ποῖα τοῦτο διανοίξῃ ἐφαντάσθησαν τολμησαί; ποῖα δὲ δυνάμει τὸ ἐπιχειρηθὲν κατώρθωσαν; Ἔστω γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκειᾶς γῆς καλινδουμένουσ ἀγροίκουσ ἀνδρασ πλανῆν καὶ πλανᾶσθαι, καὶ μὴ ἐφ' ἡσυχίας βάλλεσθαι τὸ πρᾶγμα· κηρύττειν δ' εἰς πάντας τὸ τοῦ Ἰησοῦ δόγμα, καὶ τὰς παραδόξουσ πράξεις αὐτοῦ κατὰ τε ἀγροῦσ καὶ κατὰ πόλιν διδάσκειν· καὶ τοὺσ μὲν αὐτῶν τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ αὐτὴν τε τὴν βασιλικωτάτην πόλιν νεύμασθαι, τοὺσ δὲ τὴν Περσῶν, τοὺσ δὲ τὴν Ἀρμενίων, ἐτέρουσ δὲ τὸ Πάρθων ἔθνοσ, καὶ αὐὶ πάλιν τὸ Σκυθῶν, τινὰσ δὲ ἡδὴ καὶ ἐπ' αὐτὰ τῆσ οἰκουμένησ ἔλθειν τὰ ἄκρα, ἐπὶ τε τὴν Ἰνδῶν φθάσαι χώραν, καὶ ἐτέρουσ ὑπὲρ τὸν Ὀκεανὸν παρελθεῖν ἐπὶ τὰσ καλουμένασ Βρετανικὰσ νήσουσ, ταῦτα οὐκέτ' ἔγωγε ἠγοῦμαι κατὰ ἀνθρώπων εἶναι, μήτεγε κατὰ εὐτελείσ καὶ ιδιώτασ, πολλοῦ δεῖ κατὰ πλάνουσ καὶ γόητασ. Οἱ δὲ διδασκάλου φαύλου καὶ διαστροφῆουσ πεπειραμένοι, καὶ τούτου τὴν ἔκβασιν τῆσ τελευτῆσ καθωρακότεσ, ποίοισ ἄρα λόγοισ ἐχρήσαντο πρὸσ ἀλλήλουσ, εἰσ τὸ σύμφωνα περὶ αὐτοῦ πλάσασθαι; ἐξ ἐνὸσ γὰρ στόματοσ οἱ πάντεσ, καὶ λεπτῶν καθάρσεισ, καὶ δαιμόνων ἀπελάσεισ, νεκρῶν τε ἀναβίωσεισ, πηρῶν τε ἀναβλέψεισ, καὶ μυριάσ ἄλλασ νοσούντων ἰάσεισ πρὸσ αὐτοῦ γενέσθαι ἐμαρτύρησαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὴν αὐτοῦ μετὰ τὸν θάνατον ἀναβίωσιν πρώτοισ αὐτοῖσ ἑωραμένην. Ταῦτα γὰρ, μὴ γενόμενα, μὴδ' ἀκουσθέντα πω, κατὰ τοὺσ αὐτῶν χρόνουσ πῶσ ἐξ ἐνὸσ στόματοσ ἐμαρτύρουσ γεγονέαι, μέχρι καὶ θανάτου πιστούμενοι τὴν ὁμολογίαν, εἰ μήποτε ἄρα, συνελθόντεσ συνομοσίου τε κατὰ τὸ αὐτὸ πεποιημένοι, συνθήκασ ἔθεντο πρὸσ ἀλλήλουσ πλάσασθαι, καὶ καταψεύσασθαι τῶν μὴ γεγονότων; καὶ ποίοισ ἄρα πιθάνον εἰπεῖν χρήσασθαι αὐτοὺσ λόγοισ ἐπὶ ταῖσ συνθήκαισ, εἰ μὴ ποτε τοῖσ τοιοῖσδε; Ἄνδρεσ φίλοι, τὸν μὲν δὴ χθὲσ καὶ πρῶην ἀπατεῶνα, καὶ πλάνησ διδάσκαλον, ὑπ' ἑφοθαλοῖσ ἀπάντων ἡμῶν τὴν ἐσχάτην ὑπομεινάντα τιμωρίαν, ὅστισ ποτὲ ἦν, πάντων ἡμείσ μάλιστα ἀκριθῶσ ἴσμεν, οἶα μύσται τῶν ἀπορρήτων αὐτοῦ γεγενημένοι· σέμνδσ μὲν τισ τοῖσ πολλοῖσ ἐφαντάζετο, καὶ τι πλέον ἔχειν παρὰ τοὺσ πολλοὺσ ἐφρόνει, οὐδὲν δὲ μέγα οὐδὲ τῆσ ἀναστάσεισ ἄξιον ἐπήγετο, εἰ μὴ τισ τὸ δολερὸν καὶ ὑπουλον λέγει τοῦ τρόπου, καὶ τὸ διάστροφα διδάξει ἡμᾶσ αὐτοὺσ, τὸν τε δι' ἀπάτησ τύπον. Ἄνθ' ὧν, φέρε, δεξιὰσ δόντεσ ἀλλήλοισ, ὁμοῦ πάντεσ συνώμεθα περὶ αὐτοῦ σύμφωνον ἑξενεγκεῖν εἰσ πάντασ ἀνθρώπουσ πλάνην, καὶ λέγωμεν ἑωρακέναι αὐτὸν τυφοῖσ τὸ βλέπειν κεχαρισμένον, ὃ οὐδεὶσ ποθ' ἡμῶν ἰστόρησε· καὶ κωφοῖσ τὴν ἀκοὴν παρασχεῖν, ὃ οὐδεὶσ ποθ' ἡμῶν ἤκουσε· λεπρούσ τε καθαρίσαι, καὶ νεκρούσ ἐγεῖραι· καὶ συλλήθδην εἰπεῖν, ἃ μήτε εἶδομεν πρὸσ αὐτοῦ πράχθέντα, μήτε ἠκούσαμεν λεχθέντα, ταῦτα ὡσ ἀληθῶσ πεπραγμένα διατεινώμεθα. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ ἐσχάτη αὐτοῦ τελευτὴ περιβόητην ἔσχε καὶ διαφανῆ τὸν θάνατον, ὡσ μὴ δύνασθαι αὐτὸν ἐπικρύψασθαι, ἀλλὰ καὶ τούτον ἡμεῖσ ἀδιαιρέπτωσ ἐπιλυώμεθα, μαρτυροῦντεσ εὐ μάλα ἀναιδῶσ, ὅτι δὴ πᾶσιν ἡμῖν μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναβίωσαι συνεγέ-

νετο, ἑστίας τε καὶ τροφῆς συνήθους ἐκοινωνήσατε. Φυλαττέσθω δ' ἡμῖν πᾶσι τὸ ἀναιδὲς καὶ ἀδιάτρεπτον, μενέτω δὲ ἑστασις μέχρι θανάτου· τί γὰρ καὶ ἄτοπον ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς ἀποθνήσκειν; τί δὲ καὶ λυπεῖ, μηδενὸς εὐλόγου χάριν, μάλιστα καὶ βασάνους κατὰ τοῦ σώματος λαβεῖν; εἰ δὲ δοιοὶ καὶ δεσποτηριῶν πειράσθαι, ἀτιμῶν τε καὶ ὑβρεων ὑπὲρ οὐδενὸς ἀληθοῦς, καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἤδη μεμελετήσθω. Ψευδόμεθα δὲ πάντες ὁμοῦ συμφώνως, καὶ πλαττώμεθα ἐπ' οὐδενὸς ὠφελείᾳ, οὐθ' ἡμῶν, οὔτε τῶν ἀπατωμένων, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ τοῦ τὰ ψεῦδη πρὸς ἡμῶν ἐκθειάζομένου. Τεινωμεν δὲ τὸ ψεῦδος, μὴ ἐπὶ μόνους τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας προελθόντες ἀνθρώπους, καὶ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην καταπλήσωμεν τὸν περὶ αὐτοῦ συντιθεμένων. Ἦδη δὲ ἐντεῦθεν νομοθετώμεν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀντιστοίχα ταῖς ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς περὶ τῶν πατρῶων θεῶν δόξαις. Κελεύομεν Ῥωμαίους αὐτοῖς πρώτιστα πάντων μὴ σέβειν οὓς ἡγούντο θεοὺς οἱ προπάτορες. Παρίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τοῖς τούτων σοφοῖς ἀπικηρύττωμεν· μηδ' Αἰγυπτίους ἀνώμεν, πολεμῶμεν δὲ καὶ τοὺς τούτων θεοὺς, μὴ τὰ Μωσαίως πρόσθεν κατ' αὐτῶν γενόμενα ἀνατεινόμενοι, τὸν δὲ τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου θάνατον, ὡς περ τι φέδητρον, αὐτοῖς ἀντιτάττοντες· καὶ τὴν ἀπ' αἰῶνος ἐξ αὐτῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους προελθοῦσαν περὶ θεῶν φήμην, μὴ ῥηματιοῖς καὶ λόγοις, δυνάμει δὲ τοῦ σταυρωθέντος διδασκάλου καταλύωμεν. Ἀπίωμεν καὶ ἐπὶ τὴν ἄλλην βάρβαρον γῆν, καὶ τὰ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνατεινόμενα. Προθυμίας δὲ μηδεὶς ἡμῶν λειπέσθω· οὔτε γὰρ μικρὸς ὁ ἄλλος τῶν τολμωμένων, ἐπεὶ μὴ τὰ τυχεῖα βραβεῖα ἡμᾶς ἐκδέξεται, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τῶν παρ' ἑκάστοις, ὡς εἰκὸς, νόμων τιμωρίαι, δεσμὰ δηλαδὴ καὶ βάσανοι καὶ φυλακαὶ, πῦρ τε καὶ σιδηρός, καὶ σταυροί, καὶ θῆρες, ὧν μάλιστα προθυμητέον, καὶ τοῖς κακοῖς ὁμοσε χωρητέον ὑπόδειγμα τὸν διδασκαλον κεκτημένους. Τί γὰρ τούτων γένοιτ' ἂν κάλλιον, ἐχθροὺς καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καταστῆναι καὶ μήποτε ἡδέος ἀπολαῦσαι τινας, μήτε τῶν φιλιτάτων δυνασθαι, μήτε χρημάτων τυχεῖν, μήτε τινας ἀγαθοῦ τὸ παράπαν ἐλπίδα κτήσασθαι, εἰκὴ δὲ καὶ μάτην πλανᾶσθαι καὶ πλανᾶν; Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ συμφέρον, καὶ τὸ φέρεσθαι ἐξεναντίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὸ θεοῖς μὲν τοῖς ἐξ αἰῶνος παρὰ πᾶσιν ὠμολογημένοις πολεμεῖν, τὸν δ' ὑπ' ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν διδασκαλον, Θεὸν εἶναι, καὶ Θεοῦ παιῖδα κηρύττειν, ὑπὲρ οὗ καὶ αὐτοὺς θνήσκαιν ἐτόλμους εἶναι, μηδὲν ἀληθὲς παρ' αὐτοῦ μηδ' ὠφελισμον μεμαθηκότας. Ταῦτη δ' οὖν καὶ μάλλον τιμητέον αὐτὸν, εἰ μηδὲν ἡμᾶς ὤνησε, πάντα τε ἐπὶ τῷ δοξάζειν αὐτοῦ τὴν προσηγορίαν ποιητέον, καὶ πάσας ὑβρεῖς καὶ τιμωρίας ὑπομνητέον, πάντα τε τρόπον ἀναδεκτέον θανάτου, ὑπὲρ μηδενὸς ἀληθοῦς. Κακὴν γὰρ ἴσως ἀλήθεια, τὸ δὲ ψεῦδος ἔχει τοῦ κακοῦ τὸ ἐναντίον· διὸ λέγωμεν, ὅτι καὶ νεκροὺς ἤγειρε, καὶ λεπροὺς ἐκαθάρισε, καὶ δαίμονας ἤλασε, καὶ τῶν ἄλλων παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητής, μηδὲν μὲν τοιοῦτον αὐτῷ συνεγνωκότας, ἑαυτοῖς δὲ τὰ πάντα

A illius mens erat, ut omni rerum genere ceteros superaret, ac ne magnum quidem prorsus quidquam illi, aut reditu in vitam dignum actum est, nisi quis dolis omnique simulatione refertos illius referat mores, et quod ipsos nos usum verusitiarum, inanemque jactantiam per fraudem ac dolum docuerit. Quocirca demus, quæso, inter nos dextras, simulque omnes sædus paciscamur, ut de illo in cunctos homines deceptionem consonam proferamus, narremusque vidisse nos illum dum cæcis visum largiretur, tametsi nullus unquam nostrum hoc vidit, et dum surdis auditum præberet, quod quidem nullus unquam nostrum audivit, et dum leprosos purgaret, mortuosque ad vitam restitueret. Denique ea quæ neque facta ab illo novimus, neque dicta audivimus, tanquam vere gesta contendamus. Verum quoniam extremum illius tempus, celebrem habuit et perspicuum interitum, ut nusquam ab illo occultari potuerit, nos huic quoque incommodo recta pergentes occurramus; testificemurque plane bene impudenter, illum postquam a morte ad vitam redierit, inter nos esse versatum, focumque et cibum consuetum nobiscum usurpasse. Conservetur autem ab omnibus nobis impudentiæ immutabilitatisque tenor, et maneat hæc mentis alienatio usque ad mortem; quid enim absurdi habet pro nihilo mori, aut quid quempiam offendat, nulla probabili causa, verbera tormenta que in corpore, et si opus sit, vincula quoque et carceres, nec non contumelias et probra nullius veræ rei gratia experiri? Hoc igitur jam nunc meditemur, mentiamurque omnes uno ore, et singamus ea, quæ neque alicui nostrum utilia futura sint, neque alicui eorum quos decipiamus, ac ne illi quidem qui a nobis mendacium extollitur, et pro Deo commendatur. Porro autem mendacium intendamus non modo in nostræ gentis homines, sed in omne omnino hominum genus, totumque orbem terrarum hoc errore, iisque quæ de illo inter nos composuimus impleamus. Jamque deinceps leges alias cunctis gentibus imponamus, quæ omnes omnium de patriis ipsorum diis opiniones oppugnent atque evertant, quascunque a condito ævo habuerint, imperemusque primis omnium Romanis, ne colant quos majores ipsorum deos arbitrati sunt. In Græciam quoque penetremus, et sapientibus qui illic sunt contraria publice doceamus, ac ne Ægyptios quidem omittamus, sed ipsorum quoque deos patrios oppugnemus, non Mosæica amplius quæ olim apud illos gesta sunt proferentes, sed nostri præceptoris interitum illis quasi quoddam insigne terroris objicientes. Quæ vero opinio et fama ab initio ab illis, ad omnes homines de diis pervenit, hanc nos non vuculis quibusdam aut rationibus, sed præceptoris crucifixi vi diluamus. Progrediamur vero etiam in reliquam barbaram terram, et quæ apud omnes decreta sunt evertamus: neque vero quisquam nostrum animi intentionem remittat. Non enim exiguum aut parvum

riet hujus audaciæ præmium, siquidem non vulgares nos pro tantis certaminibus manent coronæ, sed quæ supplicia videlicet a legibus omnium hominum, ut par est, contradicentibus injuncta sunt, vincula scilicet, tormenta, carceres : necnon ignis, et ferrum, et cruces, et belluæ : ad quæ omnia promptissimo animo est accedendum, iisque obviam malis eundum intrepide, quæ præceptorem nostrum nobis pro exemplo ostentant. Quid enim pulchrius, quam nulla ratione et diis et hominibus fieri inimicos; neque ulla unquam prorsus frui jucunditate, **115** neque charissimis rebus oblectari, neque comparare pecunias, nec ullius prorsus boni spem sibi reliquam facere : temere autem et inaniter errare ac decipere? Hoc enim præcipuum est quod spectemus : ac præterea omnibus nationibus adversari, et deos, qui a condito ævo apud omnes certissimi habiti sunt oppugnare. Præceptorem vero, quem oculis nostris supplicio affici vidimus, pro Deo et pro Dei Filio prædicare. Pro quo et ipsi mori parati simus, tametsi ab illo neque veri neque utilis aut commodi quidquam didicimus. Hoc enim ipso ille pluris est faciendus, quod nihil nobis profuerit. Omnia vero nobis facienda sunt, ut illius nomen illustre gloriosumque reddamus. Omnia probra, omnia supplicia ferenda, omne genus mortis subeundum pro ea re, quæ nulla in parte vera est. Malum enim forsitan veritas, et mali contrarium in mendacio : quare asfirmemus illum et mortuos excitasse, et leprosos purgasse, et dæmonas ejecisse, et alia incredibilia, omnemque fidem superantia fecisse, quarum quidem rerum nullius illi nos conscii sumus, sed arbitrato nostro cuncta fingentes : et decipiamus quidem quos possumus, si cui vero non persuaserimus, tum ipsi pro iis quæ inter nos composuimus erroris mercedem, adversus nos ipsos cliciamus.

Videntur tibi credibilia hæc, aut ulli vero similia? ignobiles vulgaresque homines, postquam talia finxerint, atque inter se composuerint, Romanum imperium invasisse? aut humanam naturam, quæ vitæ amorem ac studium quasi proprium quiddam possidet, potuisse unquam ulla mercede voluntarium subire interitum, quemadmodum Salvatoris nostri discipuli potuere? Quos sic quidem eo stuporis venisse credas, ut cum ab illo nihil dignum admiratione gestum inspexerint, ipsi tamen ex composito cuncta ejus generis confinxerint? deinde nugis quibusdam de illo corrogatis, pro iis omne genus mortis subire parati, promptique fuerint? tu vero quid ais tandem adversus hæc? Nempe illos neque opinatos fuisse, neque sperasse quidquam ejusmodi ob commendationem Jesu perpressuros. Quare tam intrepide ad prædicandum de illo provector : at istuc quonam pacto concedetur? illos non sperasse pro illo se omnia passuros? qui et apud Romanos, et apud Græcos, et apud barbaros, deorum eversionem essent inventuri? At enim historia quæ de illis exstat, aperte hoc habet, **116** illos post Præceptoris interitum, ab insidiatoribus quibusdam captos fuisse, et primum quidem in carcerem conjectos, deinde vero dimissos, tum iis imperatum ne ulli hominum in nomine Jesu loquerentur. Postea vero cum illi hos vidissent apud multitudinem palam de illo iterum loquentes, correptos verberarunt, eosque ob doctrinæ genus increparunt. Quo tempore videlicet rursus illi respondens Petrus dixit : « Obedire oportet Deo magis quam hominibus ». Laud ita multo post lapidibus petitus Stephanus interficitur, cum apud Judæorum multitudinem intrepide concionaretur, atque insectatio non mediocris orta est adversus eos, qui nomen Jesu publice commendabant. Alio rursus tempore Herodes, qui Judæorum rex erat, Jacobum fratrem Joannis occidit gladio, Petrum

⁶⁶ Act. v, 29.

πλαττόμενοι, καὶ πλανῶντες μὲν οὐς δυνατόν· εἰ δὲ μὴ πείθοιτό τις, ἀλλ' αὐτοὶ γε, ὑπὲρ ὧν συνεθείμεθα, τάπειρα τῆς πλάνης καθ' ἑαυτῶν ἐφελκόμενοι.

vincula scilicet, tormenta, carceres : necnon ignis, et ferrum, et cruces, et belluæ : ad quæ omnia promptissimo animo est accedendum, iisque obviam malis eundum intrepide, quæ præceptorem nostrum nobis pro exemplo ostentant. Quid enim pulchrius, quam nulla ratione et diis et hominibus fieri inimicos; neque ulla unquam prorsus frui jucunditate, **115** neque charissimis rebus oblectari, neque comparare pecunias, nec ullius prorsus boni spem sibi reliquam facere : temere autem et inaniter errare ac decipere? Hoc enim præcipuum est quod spectemus : ac præterea omnibus nationibus adversari, et deos, qui a condito ævo apud omnes certissimi habiti sunt oppugnare. Præceptorem vero, quem oculis nostris supplicio affici vidimus, pro Deo et pro Dei Filio prædicare. Pro quo et ipsi mori parati simus, tametsi ab illo neque veri neque utilis aut commodi quidquam didicimus. Hoc enim ipso ille pluris est faciendus, quod nihil nobis profuerit. Omnia vero nobis facienda sunt, ut illius nomen illustre gloriosumque reddamus. Omnia probra, omnia supplicia ferenda, omne genus mortis subeundum pro ea re, quæ nulla in parte vera est. Malum enim forsitan veritas, et mali contrarium in mendacio : quare asfirmemus illum et mortuos excitasse, et leprosos purgasse, et dæmonas ejecisse, et alia incredibilia, omnemque fidem superantia fecisse, quarum quidem rerum nullius illi nos conscii sumus, sed arbitrato nostro cuncta fingentes : et decipiamus quidem quos possumus, si cui vero non persuaserimus, tum ipsi pro iis quæ inter nos composuimus erroris mercedem, adversus nos ipsos cliciamus.

Ἄρα σοι πιθανὰ ταῦτα ἢ καὶ ἀληθοῦς ἐχόμενα λόγου, ὡς τὰ τοιαῦτα πλάσασμένοι καὶ συνθέμενοι ἀλλήλοις εὐτελεῖς ἄνδρες καὶ ἰδιῶται, παρῆσαν ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν; ἢ ὡς ἀνθρωπεῖα φύσις, τὸ φιλόζων οἰκεῖον κεκτημένη, δύναται ἂν ποθ' ὑπὲρ τοῦ μηδενὸς αὐθαίρετον ὑπομεῖναι τελευτήν; ἢ ὡς οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ εἰς τοσαύτην ὑπερβολὴν ἐκπληξίας ἤλασαν, ὡς μηδὲν μὲν ὑπ' αὐτοῦ παράδοξον πραγθὲν ἔωρακέναι, αὐτοὺς δ' ἐκ συνθήματος ὁμοῦ πάντα τὰ τοιαῦτα πεπλάσασθαι, ἔπειτα ῥημάτια περὶ αὐτοῦ ψευδῆ συνταξαμένους, ὑπὲρ τούτων θηήσκειν ὑπομένειν ἐτοίμως ἔχειν; Ἄλλὰ τί φῆς; μὴ προσδοκῆσαι αὐτοὺς μηδὲ ἐλπῖσαι δεῖνόν τι πείσεσθαι ἐκ τῆς περὶ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίας, διὸ καὶ ἀεὶ ἐπὶ τὸ περὶ αὐτοῦ κήρυγμα προελθῆναι; Ἄλλ' οὐκ εἰκὸς ἦν ἀπαλπίσαι τὰ πάντα ὑπ' αὐτῶν πείσεσθαι, τοὺς Ῥωμαίοις ὁμοῦ καὶ Ἑλλήσι καὶ βαρβάρους θεῶν ἀνατροπὴν εἰσηγησαμένους; Ἡ δὲ γε περὶ αὐτῶν ἱστορία σαφῶς δείκνυσθαι, ὡς μετὰ τὴν τοῦ διδασκάλου τελευτὴν ἐπίβουλοι τινες, συλλαβόντες αὐτοὺς, πρῶτα μὲν παρέδωκαν φυλακῇ, ἔπειτα δὲ ἀπέλυσαν, παραγγελλάντες μηδὲν λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. Γινόντες δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα, δημοσίᾳ τῷ πλήθει τὰ περὶ αὐτοῦ διαλεγόμενοι, ἀναρπάσαντες ἐμάστιζον, ἐπιτιμῶντες ἐπὶ τῇ διδασκαλίᾳ. Ὅτε ἀποκριθεὶς αὐθὺς αὐτοῖς ὁ Πέτρος εἶπεν· « Πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. » Μετὰ δὲ ταῦτα λίθοις βληθεὶς ἀναιρεῖται Στέφανος, ἐπὶ τοῦ Ἰουδαίων πλήθους παρῆρσιασάμενος, καὶ διωγμὸς οὐχ ὁ τυχῶν ἐπανίσταται τοῖς πρεσβεύουσι τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα. Καὶ πάλιν ἄλλοτε Ἡρώδης ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς ἀνείλεν τὸν Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαρά, τὸν τε Πέτρον ὁ αὐτὸς δεσμοῖς περιέβαλεν, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων γέγραπται. Καὶ τούτων ταῦτα πεπονηθῶτων, οἱ λοιποὶ μαθηταὶ ἀπρίξ ἐχόμενοι τοῦ Ἰησοῦ, παρέμενον ἐτι μᾶλλον εἰς πάνας αὐτόν τε καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ καταγγέλλοντες. Ἐπὶ τούτοις Ἰάκωβος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κυ

ρίου, ὃν οἱ πάλοι τὰ Ἱεροσόλυμα οἰκοῦντες ἐκάλουν δίκαιον διὰ τὰ τῆς ἀρετῆς πλεονεκτήματα, ἐρωτηθεὶς πρὸς τῶν ἀρχιερέων καὶ διδασκάλων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τίνα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἔχοι δόξαν, κάπειτα ἀποκρινάμενος, ὅτι υἱὸς Θεοῦ εἴη, λίθοις καὶ αὐτὸς πρὸς αὐτῶν βάλλεται. Καὶ Πέτρος δὲ ἐπὶ Ῥώμης κατὰ κεφαλῆς σταυροῦται, Παῦλος τε ἀποτέμενεται, Ἰωάννης τε νήσῳ παραδίδεται. Καὶ τούτων ταῦτα παθόντων, οὐδεὶς τῶν λοιπῶν ἐξέστη τῆς προθέσεως, δι' εὐχῆς δὲ τιθέμενοι καὶ αὐτοὶ τῶν Ἰσων τοὺς προειρημένους τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἕνεκα τυχεῖν, ἔτι μᾶλλον τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς παραδόξοις ἔργοις αὐτοῦ μετὰ παθρήσιας ἐμαρτύρουν. Καὶ μὴν εἴπερ ψεύσματα ἦν κατὰ συνθήκην αὐτοῖς πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως τοσοῦτο πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι θανάτου διεφύλαξεν, οὐδεὶς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προανηρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἐταιρίας, οὐδ' ἀντεκήρυξε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συντεθειμένα. Ἄλλὰ καὶ ὁ ζῶντα προδοῦναι τολμήσας αὐτὸν, αὐτοχειρὶς καθ' ἑαυτοῦ παραχρῆμα τὴν δίκην ἐπεσπάσατο. Κάκεινο δὲ πῶς οὐ μεστὸν ἐκπλήξεως, τὸ πλάνους ἀνδρας καὶ ἰδιώτας, μήτε λαλεῖν, μήτε ἀκούειν πλέον τῆς πατρὸς φωνῆς ἐπισταμένους, μὴ μόνον διανοηθῆναι τολμησαὶ προελθεῖν ἐπὶ τὴν τῶν ἔθνων ἀπάντων περίοδον, ἀλλὰ καὶ προελθόντας κατορθῶσαι τὸ ἐπιτήδευμα; Σκέψαι δὲ ὁποῖόν ἐστι καὶ τὸ μηδένα μηδ' αὐτῶν διάφωρον ἐξενεγκεῖν περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ λόγον. Εἰ γὰρ ἐπὶ πάντων ἀμφιγνοούμενων πραγμάτων, ἔν τε τοῖς κατὰ νόμους δικαστηρίοις καὶ ἐν ταῖς κοιναῖς ἀμφισθητήσεσι, τῶν μαρτύρων συμφωνία κυροῖ τὸ ἀμφιγνοούμενον (ἐπὶ στόματος δ' οὖν δύο καὶ τριῶν μαρτύρων συνίσταται πᾶν ῥῆμα), πῶς οὐκ ἂν ἡ ἀλήθεια καὶ ἐπὶ τῶνδε συσταίη, δώδεκα μὲν ὄντων ἀποστόλων, ἑβδομήκοντα δὲ μαθητῶν, μυρίου τε πλῆθους τούτων ἐκτὸς, πάντων θαυμαστὴν συμφωνίαν ἐπιδειχθέντων, καὶ μαρτυρησάντων γε τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ πεπραγμένοις, οὐκ ἀνιδρωτὶ, διὰ δὲ βασάνων ὑπομονῆς, καὶ πάσης αἰκίας καὶ θανάτου, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντων; Ὅς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταγγελθέντα λόγον ἔτι καὶ νῦν, καὶ εἰς ὄλον τὸν αἰῶνα κρατύνει. Ταῦτα μὲν οὖν ἀρχῆς ἀτόπου κατὰ συγχώρησιν δοθείσης γεγυμνάσθω. Τὸ γὰρ τοῖς ἐγγράφοις τάναντι ὑπολαβεῖν, καὶ φάναι τὸν Ἰησοῦν διδάσκαλον γεγονέναι μὴ σωφρόνων λόγων, ἀδικίας δὲ καὶ πλεονεξίας καὶ πάσης ἀκολασίας. τοὺς τε μαθητὰς αὐτῶν, τοιαῦτα δεδιδαγμένους, παντορέκτας γεγονέναι καὶ παμπονήρους τῶν πώποτε ἀνθρώπων, καθ' ὑπόθεσιν ἡμῖν συνεχωρεῖτο ὅπερ ἦν παντὸς ἀποκώτατον ὁμοιον ὡς εἰ καὶ, Μωσέως ἐν τοῖς νόμοις λέγοντος, Οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, συκοφαντῶν αὐτὸν διέβαλλέ τις, λέγων εἰρωνεῖα ταῦτα φάναι καὶ προσποιήσει. Βούλεσθαι μὲν γὰρ τοὺς ὑπηκόους, καὶ φονεῖν, καὶ μοιχεῖν, καὶ τάναντι πράττειν οἷς νομοθετεῖ, προσποιεῖσθαι δὲ σχηματίζεσθαι, καὶ καθυποκρίνεσθαι τὸν σεμνὸν βίον. Ταύτη

A vero in vincula conjecit, ut in Actis apostolorum scriptum est ⁶⁷. Et cum hi talia pertulissent, reliqui discipuli constantissime Jesu suo adherentes, longe etiam magis quam ante perseverarunt in proposito, apud universos ubique et illum et miracula illius prædicantes. Postea Jacobus frater Domini qui ab iis qui olim Hierosolyma incolebant, ob virtutis excellentiam Justus vocabatur, a pontificibus et Judaicæ gentis magistris interrogatus, quidnam de Jesu sentiret, cum plane illum esse Filium Dei respondisset, ipse quoque lapidibus ab illis petitur atque interficitur. Petrus autem Romæ capite in terram verso cruci affigitur. Paulo vero caput abscinditur, et Joannes in insulam relegatur. Hicque cum talia passi essent, nullus reliquorum ab incœpto destitit. Quin etiam votis unusquisque expelebat, pietatis divinique cultus gratia, sibi quoque aliquid tale contingere. Quo etiam constantius atque ardentius et ipsi Jesu, et admirabilibus ejusdem gestis testimonium afferbant. Quod si mendacia hæc erant quæ illi ex composito snxissent, operæ pretium erit admirari, quoniam pacto tantus numerus, consensum illum inter se in rebus fictis, vel usque ad mortem servaverit, neque ullus unquam, earum rerum formidine quæ illis, qui prius sublati erant accidissent, a societate desciverit, neque reliquis publice contradixerit, prodens ea quæ inter ipsos composuissent. Quin et unus eorum, qui vivum præceptorem prodere ausus est, illico manum sibi ipsi consciscens, debitum supplicium invenit. Illud **117** porro qui fieri potest, ut non omnem habeat stuporem, homines seductores atque illiteratos, qui neque loqui neque audire quidquam, præter unam patriam linguam consuevissent, non solum excogitasse audaciam peragrando orbem omnium nationum, sed cum peragraverint, perfecisse quod cogitaverant? Contemplare præterea quantum et ejusmodi sit, illos de rebus gestis Jesu, nullum usquam discrepans verbum protulisse. Si enim in omnibus rebus de quibus ambigitur, atque in judiciis quæ ex legibus exercentur, communibusque controversiis, consensus testium certum ratumque id efficit de quo ambigitur (in ore enim duorum vel trium testium consistit omne verbum), cur in his quoque veritas non consistat? cum et duodecim apostoli fuerint, et septuaginta discipuli, et innumerabilis extra hunc numerum multitudo, qui admirabilem in omnibus consensum servaverint, et de rebus ab Jesu gestis testimonium dederint, non illud quidem sine sudore, sed cum tormentorum omnisque injuriæ ac denique mortis perpessione, et quos postremo etiam Deus vicissim suo testimonio comprobaverit, qui verbum quod ab illis proditum vulgatumque est, ad hunc usque diem, et in omne ævum continuat atque propagat. Hæc igitur satis ex concessione tam absurdi principii, nobis meditata sint. Contraria enim iis quæ scripta sunt opinari, et Jesum dicere non honestatis aut sobriæ

⁶⁷ Act. xii, 2-4.

tatis præceptorem fuisse, sed injustitiæ et superbiæ omnisque intemperantiæ, et illius discipulos ab illo talia edoctos, omni cupiditate ac scelere omnes qui unquam fuerint homines superasse, cum omnium quæ absurda sunt, absurdissimum sit, nos illud tamen disputandi gratia concedi posse existimavimus. Quod quidem est simile, ut si quis, cum Moses in suis legibus dicat: « Non occides, non mœchaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices »: hæc in priorem sensum trahens et calumnians, dicat, illum cum irrisione ac simulatione alia præcepisse. Velle enim eos quibus imperet, et occidere et mœchari, et iis omnia contraria facere quæ ipse in legibus posuerit, sed interim fingere habitum se et personam vitæ gravioris induere. Cæterum eadem ratione Græcorum quoque philosophorum præcepta, et tolerantiam vitæ, planeque eorum omnium scripta unusquisque poterit calumniari, et dicere: illos quidem iis quæ scripserint, contraria in animo habuisse, contrariamque rationi vitam vixisse, simulasse autem quasi alia induta persona, philosophicum sibi vitæ genus placuisse. **118** Sic autem omnes quoque, ut in summa dicam, veterum historias calumniari sit facile, et veritati quæ in illis est detrahere, eamque nullam esse contendere, et denique in contrarium, quæcunque narrata sunt, vertere. Sed quemadmodum nullus mentis compos eum, qui talia dieat, insanum atque amentem affirmare vereatur, ita etiam in Salvatoris nostri sermonibus atque præceptis, si quis veritatem contorquens atque pervertens, contrariam iis quæ docuit ille sententiam conetur imponere, huic quoque a nobis, id quod falsum est, illustrandæ veritatis gratia, ut in disputationibus fieri solet, concessum esto: ut cum dederimus id quod dictu absurdum est, contrariæ rationis inconstantia cernatur.

Cum ergo eum qui sic calumniatur satis abunde reprehenderit, tempus jam est, ut ad sacrorum librorum veritatem recurramus, et in illis discipulorum Jesu mores contemplemur. Quis igitur mentis sanitate præditus, non ab illis ipsis protinus argumentans, omni fide dignos illos judicaverit? viros absque controversia ignobiles, litterarumque ignaros loquendique imperitos, at in sanctæ ac philosophicæ doctrinæ amorem progressos, et strenuam laboriosamque vitam amplexos, quam quidem inedia, et abstinentia tum a vino, tum a carnibus, plurimos item aliis afflictionibus corporis, atque orationibus supplicationibusque ad Deum, ac multo prius, summa temperantia et castitate corporis, pariter atque animæ correxerint atque perfecerint? quis non igitur illorum philosophiam supra modum admiretur, qui et a legitimis uxoribus se abduxerint, neque a voluptate saltem naturali delinxi sint, neque filiorum ac nepotum desiderio fracti et subacti? quod quidem illis ideo contigit, quod non mortales nepotes, sed immortales sibi expetiverint. Mores autem eorundem a cupiditate ðmnis generis pecuniæ alienos, quis non obstupescat? qui hoc quoque conjecerit ex eo, quod non fugerint, sed secuti sint Præceptorem, qui ipsos a possidendo auro atque argento deterruerit, legemque fixerit, ut ne usque ad duas quidem tunicas rem suam auferent: quod quidem vel auditui intolerabile alii cuiquam videatur, ob gravitatem imperii: at illos etiam re ipsa complevisse quod dictum est constat: ergo quodam tempore cum quidam claudus a Pe-

A γὰρ καὶ τὰς τῶν παρ' Ἑλλήσι φιλοσόφων ὑποθήκας διαβάλλοι ἂν τις, τὸν τε καρτερικὸν βίον καὶ τοὺς λόγους αὐτῶν πάντων, φάσκων ἐναντίας μὲν τοῖς ἀναγεγραμμένοις διατεθεῖσθαι αὐτοὺς καὶ ἀναδεδιωκέναι, προσπεποιηθῆναι δὲ καθ' ὑπόκρισιν, τὸν φιλόσοφον μεταθεῖν βίον. Οὕτως δὲ τις καὶ πάσας ἀπλῶς εἰπεῖν τὰς τῶν παλαιῶν διαβάλλοι ἂν ἱστορίας, ἀθετῶν τὴν ἐν αὐταῖς ἀλήθειαν, καὶ εἰς τὸν ἀντικείμενον τὰ δηλούμενα παραδεχόμενος. Ἄλλ' ὡς οὐκ ἂν τις ὀκνήσειε τῶν εὖ φρονούντων μαίνεσθαι τὸν τοιοῦτον ἀποφύνασθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων τε καὶ μαθημάτων, εἰ τις τάληθες διαστρέφω, τὴν ἐναντίαν οἷς ἐδίδασκε περιβάλλειν αὐτῷ δόξαν περῶτο. Πλὴν ἀλλ' ἐδόθη καὶ τοῦτο ὡς ἐν ὑποθέσει, ὅπως καὶ ἐκ περιουσίας, καὶ ἐν ἀτόπῃ συγχωρήσει,

B τὸ ἀσύστατον τοῦ δι' ἐναντίας λόγου φανῆ.

Ἐληλεγμένου δὴτα τούτου, φέρε, ἀναδραμόντες ἐπὶ τὴν τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀλήθειαν, τὸ ἦθος τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν θεασώμεθα. Αὐτόθεν μὲν οὖν ἂν τις εὖ φρονῶν πῶς οὐ πάσης ἀποδοχῆς αὐτοὺς ἀξίους κρίνειν; Ἄνδρας μὲν εὐτελεῖς ὁμολογουμένως, καὶ τὸν λόγον ἰδιώτας, εὐσεβοῦς δὲ καὶ φιλοσόφου διδασκαλίας εἰς ἔρωτα συμβεβηκότας, καὶ στέρξαντας βίον καρτερικὸν καὶ ἐπίπονον, διὰ νηστειῶν, οἴνου τε καὶ κρεῶν ἀποχῆς, καὶ πλείστης ἄλλης ταπεινώσεως τοῦ σώματος, διὰ τε εὐχῶν καὶ ἰκετηριῶν τῶν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ πολὺ πρότερον δι' ἄκρας σωφροσύνης καὶ ἀγγελίας σώματος ὁμοῦ καὶ ψυχῆς κατορθούμενον. Τίς δ' οὖν οὐκ ἂν αὐτοὺς θαυμάσειε, δι' ὑπερβολὴν φιλοσοφίας καὶ ταῖς κατὰ νόμον συγκεχωρημέναις γαμεταῖς ἀποτεταγμένους, καὶ μήθ' ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἡδονῆς καθελκυσθέντας, μήτε παιδῶν καὶ ἐγγόνων ἐπιθυμίᾳ δουλωθέντας; ἐπεὶ μὴδὲ θνητῶν ἐγγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὠρέχθησαν. Τὸ δὲ ἀφιλοχρήματον αὐτῶν τοῦ τρόπου πῶς οὐκ ἂν τις ἐκπλαγεῖ; καὶ τοῦτο τεκμηράμενος ἐκ τοῦ μὴ φεῦγειν, ἀλλ' ἀσπάσασθαι διδασκαλον, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τὴν κτήσιν ἀπαγορευόντα, καὶ νομοθετοῦντα μὴδὲ μέχρι δευτέρου χιτῶνος αὖξεν τὴν ὑπαρξίν· ὅπερ τάχα τις ἀκούσας παρήτητο ἂν τὸ βαρὺ τοῦ πράγματος· οἱ δὲ καὶ ἔργον πεποιηκότας τὸν λόγον ἀποδείκνυνται. Αἰτήσαντος γοῦν ποτε τοὺς ἀμφὶ τὸν Πέτρον χωλοῦ τινος (οὗτος δ' ἦν τῶν δι' ἐσχάτην ἀπορίαν τὰς τροφὰς μετατιούτων), οὐκ ἔχων ὁ Πέτρος ὁ τι δῶ, ὠμολόγει πάσης ὑπάρξεως χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου χαθαρεύειν, φήσας· Ἐργύριον καὶ χρυσίον οὐκ ὑπάρχει μοι, δ' ὅς ἐχω, τοῦτό σοι δίδωμι· ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ

* Exod. xxi, 5-15.

Χριστοῦ ἔχειται καὶ περιπάτει. » Συθρωπὰ δὲ A
αὐτοῖς προαγγέλλοντος τοῦ Διδασκάλου, προσέχοντες
δι' ὧν πρὸς αὐτοὺς ἔλεγεν · « Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν
ἔχετε » καὶ πάλιν · « Κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς,
ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, » πῶς οὐκ αὐτοὶ μὲν δῆλοι
τὸν τρόπον, ὅτι δὴ στερβοὶ τινες καὶ βαθεῖς ὑπῆρχον,
μὴ φεύγοντες τὰ τῆς ψυχῆς γυμνάσια, μὴδὲ τὰ
πρὸς ἡδονὴν μεταδιώκοντες; καὶ ὁ διδάσκαλος δὲ,
ὅτι μὴ δι' ἀπάτης θέλγων αὐτοὺς καὶ τὰ οικεῖα
προϊσχύμενος ἐξωκειοῦτο, ἐλευθέρῳ δὲ καὶ ἀληθεῖ
λόγῳ τὰ συμβησόμενα θεσπιζῶν, τὴν αἵρεσιν τῆς
κατ' αὐτοῦ (1) πολιτείας εἰς αὐτοὺς ἐνετίθετο; Τοιαῦτα
δὲ ἦν καὶ τὰ περὶ τῶν μελλόντων διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ
συμβήσεσθαι αὐτοῖς, ἐν οἷς προλέγων ἐμαρτύρατο,
ὅτι καὶ ἐπὶ ἡγεμονίας ἀχθῆσονται, καὶ μέχρι βασι-
λέων φθάσουσι, καὶ παντοίας ὑπομενοῦσι τιμωρίας, B
δι' οὐδὲν μὲν φαῦλον, οὐδὲ δι' ἑτέραν εὐλογοναίτιαν,
αὐτὸ δὲ τοῦτο ὅλον διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ καὶ ἔστιν
εἰς δεῦρο θεωρούμενος ἐνεργούμενον, καταπλαγῆται
τὴν πρὸρρήσιν · ἡ γὰρ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος ὁμολογία
τοὺς θυμοὺς εἴωθεν ἐκκαλεῖν τῶν ἀρχόντων. Κἂν
μυθῆν γὰρ φαῦλον ἢ πεπραγμένον τῷ τὸν Χριστὸν
ὁμολογοῦντι, κολάζουσιν ὁμοίως αἰκιζόμενοι διὰ τὸ
ὄνομα αὐτοῦ, ὡς πάντων ἀνοσιουργῶν χαλεπωτέρους·
εἰ δ' ἐξομώσῃ τις τὴν προσγορίαν, καὶ ἀρνηθεῖ
μὴ εἶναι τῶν Χριστοῦ μαθητῶν, ἀφεῖται παραχρῆμα
ἐλεύθερος, κἂν μυρίους ἔνοχος ἀλίσκηται πλημμελή-
μασι.

enim confessio nominis Jesu, animos consuevit accendere principum. Nam etsi nihil reprehensione dignum admisit, qui Christum confessus est, eum tamen puniunt plectentes nominis illius causa, omnibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem abjuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiamsi innumerabilibus peccatis obnoxius teneatur.

Καὶ τί με χρὴ μυρία συναγαγεῖν, τὸ τῶν ἀποστό- C
λων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαγράφειν ἦθος πειρώμενον,
ἀρχόντων καὶ τῶν εἰρημένων εἰς ἀπόδειξιν τοῦ
προκειμένου; οἷς ἔτι ταῦτα προσθεῖς, ἐπὶ τὸ ἕτερον
στῆρις τῶν συκοφαντῶν μεταθήσομαι. Ματθαῖος
ἀπόστολος τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατρι-
βῆς ὤρμητο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεο-
νεξίας σχολαζόντων. Τοῦτο οὐδεὶς τῶν εὐαγγελιστῶν
ἐδῆλωσεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδὲ γε
Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, ὁ δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλι-
τεῦον βίον, καὶ κατηγοροῦς αὐτὸς ἑαυτοῦ γιγνώμενος.
Ἐπάκουσον γοῦν ὅπως διαρῆθην ἐπ' ὀνόματος αὐτοῦ
μέμνηται ἐν τῷ πρὸς αὐτοῦ γραφέντι Εὐαγγελίῳ, τού-
τον λέγων τὸν τρόπον · « Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς
εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελῶνιον, Ματθαῖον
ὀνόματι, καὶ εἶπεν αὐτῷ · Ἀκολούθει μοι · καὶ D
ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. Καὶ ἐγένετο, ἀνακειμέ-
νου αὐτοῦ ἐν τῇ οικίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ
ἄμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς
αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν προτῶν ἐξῆς, τὸν τε κατάλογον
τῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ
τελώνου ὄνομα προστίθησιν. Λέγει δ' οὖν · « Τῶν
δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα · πρῶ-
τος Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελ-
φὸς αὐτοῦ, Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης

⁶⁶ Act. iii, 6. ⁷⁰ Luc. vi, 25. ⁷¹ Matth. ix, 10.

(1) Αὐτοῦ. Forte αὐτόν. EDIT.

tro, et ab iis qui circum Petrum erant aliud postu-
laret (hic porro unus erat eorum, qui ob extremam
inopiam victum mendicabant) non habens Petrus
quid daret, confessus est, ab omni se possessione
auri atque argenti abhorre, his quidem
verbis : « Argentum et aurum non est mihi,
119 quod autem habeo, hoc tibi do; in nomine
Jesu Christi surge et ambula ». » Cum vero illi a suo
Præceptore tristitia auditu perciperent, si modo at-
tendebant quæ ad ipsos diceret, « In mundo afflictio-
nem habebitis. » Et rursus : « Lugebitis et plorabitis
vos, mundus autem gaudebit : » nonne de animi
sui moribus plane indicabant? quod videlicet soli-
diori quadam altiorique natura constarent, cum ani-
mi labores non fugerent, neque voluptatem perse-
querentur, quodque ipsorum magister non fraudu-
lente eos demulceret, aut res suas eis ostentans sibi
ipsi illos adjungeret, sed ingenua veraque oratione
quæ eventura erant canens, suæ reipublicæ rationem
atque propositum, in animis illorum infingeret? Talia
icem erant quæ propter nomen suum passuros illos
prædicabat, significans, quod ad præsidēs ducendi
essent, quod ante reges sistendi, quod omnis ge-
neris pœnas subituri, non ob levem rem aliquam,
neque ob ullam probabilem causam, sed id totum
propter unum suum nomen. Quod interim cum reipsa
ad hunc usque diem compleri cernamus, cur non
hujusce eventus prædictionem obstupescimus? una

accendere principum. Nam etsi nihil reprehensione dignum admisit, qui Christum confessus est, eum tamen puniunt plectentes nominis illius causa, omnibus scelestis asperius. Quod si quis eam appellationem abjuraverit, negaveritque se Christi esse discipulum, dimittitur illico ac liberatur, etiamsi innumerabilibus peccatis obnoxius teneatur.

Et quid me Salvatoris nostri apostolorum mores describere conantem, plura in unum cogere oportet, cum iis quæ dicta sunt, abunde contenti esse possimus, ad id demonstrandum quod a nobis propositum est? Quibus cum pauca quæ sequuntur addidero, ad aliud calumniantium genus me convertam. Matthæus apostolus vitæ genus, quod prius sectatus est, nullo graviore studio aut consuetudine relertum sibi delegit, sed inter publicanos, et eos qui pecuniæ colligendæ vacarent. Hoc quidem nullus evangelistarum indicavit, non coapostolus ejus Joannes, non Lucas, non Marcus, sed ipse Matthæus suam ipsius vitam non dissimulans, planeque ipse se ipsum accusans. Audi igitur quomodo palam sui nominis meminit, in eo, quod ipse scripsit Evangelio, et mores proprios notavit : « Et præteriens illinc Jesus, vidit 120 hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, et dixit ei : Sequere me, et surgens secutus est eum, et factum est, discumbente illo in domo, ecce multi publicani et peccatores simul discumbebant cum Jesu, et discipulis ejus ». Deinceps sermone progressus, ac discipulorum nomina enumerans, ipse sibi ipsi publicani nomen adjungit, dicit igitur : « Duodecim vero apostolorum nomina sunt hæc, primus Simon,

qui dicitur Petrus, et Andreas frater ejus, Jacobus Zebedæi, et Joannes frater ejus, Philippus et Bartholomæus, Thomas et Matthæus publicanus ¹⁹. » Itaque Matthæus abundantia quadam modestiæ, studium præ se ferens veritatis in suis moribus indicandis, publicanum se appellavit, neque priorem suam vitam occultare voluit. Et secundo loco post æqualem suum se nominavit. Cum enim singuli singulis comparantur, ipse Matthæus Thomæ, Petrus Andreæ, Jacobus Joanni, Philippus Bartholomæo, Thomam sibi ipsi præponit, priorem illi locum, quamvis coapostolo, tanquam honoratori tribuens, tametsi reliqui evangelistæ contrarium faciunt. Audi itaque Lucam, ut Matthæi mentionem faciens, non publicanum dicit, neque post Thomam collocat, sed præstantiorem illum cognoscens, priorem quoque nominat, Thomam illi secundo loco subjungens, quod ipsum Marcus quoque servavit. Verba igitur illius sic se habent : « Et cum dies factus esset, vocavit discipulos suos, et elegit duodecim ex eis, quos et apostolos nominavit : Simonem, quem etiam Petrum vocavit, et Andream fratrem ejus, Jacobum et Joannem, Philippum et Bartholomæum, Matthæum et Thomam ²⁰. » Sic Matthæum Lucas anteponit, quemadmodum ipsi tradiderant, qui ab initio ipsi viderant, et ministri fuerant sermonis. Joannem quoque similem Matthæo invenies. Nam in suis epistolis ne meminit quidem suæ appellationis, aut seniore se nominat, nusquam vero apostolum aut evangelistam. In Evangelio autem, cum significasset illum quem diligebat Jesus, nomen suum non posuit. Petrus vero ex nimia quadam reverentia, ne dignum quidem se scriptione Evangelii existimavit. Sed ejus familiaris ac discipulus Marcus, in commentarium retulisse ejusdem de rebus gestis Jesu, narrationes memoratur.

121 Qui cum ad illum historiæ locum venisset, ubi Jesus interrogavit, quem se esse homines dicerent, ipsique sui discipuli quam de se opinionem haberent, subjunxissetque Petrus, tanquam de Christo, nihil illi respondentem Jesum aut dicentem describit, sed illis comminantem duntaxat, ut nemini de ipso dicant. Non enim interfuit Marcus iis quæ a Christo dicta sunt : ac ne Petrus quidem, quæ ad ipsum ac de ipso dicta sunt ab Jesu, proprio testimonio proferre æquum putavit. Quæ autem illa sint, quæ videlicet ad ipsum Petrum dicta sunt, Matthæus his indicat verbis : « Vos autem quem me dicitis esse? et respondens Simon Petrus dixit : Tu es Christus Filius Dei vivi. Respondens Jesus dixit ei : Beatus es, Simon Barjona, quoniam caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui est in cælis, et ego tibi dico : Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferni non prævalebunt adversus eam; et dabo tibi claves regni cælorum, et quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis : et quæcunque solveris super ter-

A ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος, Θωμᾶς καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης. οὕτως μὲν ὁ Ματθαῖος, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικειᾶς τὸ φιλάλληθες ὑποφαίνων τοῦ ἴδιου τρόπου, καὶ τελώνων ἑαυτὸν ἀπεκάλει, μὴ ἀποκρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον, καὶ τοῦ συζύγου δεύτερον ἑαυτὸν κατέλεγε. Συνεζευγμένους γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὁ Πέτρος Ἀνδρέα, καὶ Ἰάκωβος τῷ Ἰωάννῃ, καὶ Φίλιππος Βαρθολομαίῳ, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρεῖττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τούναντιον πεποιηκότων. Ἄκουε γοῦν Λουκᾶ, πῶς, τοῦ Ματθαίου μνημονεύσας, οὐ τελώνων ὀνομάζει, οὐδ' ὑποτάττει τῷ Θωμᾷ, κρεῖττονα δὲ αὐτὸν εἰδώς, πρῶτον αὐτὸν κατέλεξεν, δεύτερον τὸν Θωμᾶν ἐπαγαγὼν, ὡσπερ καὶ ὁ Μάρκος πεποιήκεν· ἔχουσι δὲ αὐτοῦ αἱ λέξεις

B οὕτως· « Καὶ ὅτε ἡμέρα ἐγένετο, ἐφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἐκλεξάμενος ἐξ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, Σίμωνα, ὃν καὶ ἐκάλεσε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὴν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν. » οὕτως μὲν τὸν Ματθαῖον ὁ Λουκᾶς ἐτίμησε, καθ' ἃ παρέδωκεν αὐτῷ οἱ ἀπαρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ ὁμοιον εὗροις ἂν τῷ Ματθαίῳ. Ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδὲ μνήμην τῆς οἰκειᾶς προσηγορίας ποιεῖται, ἢ πρεσβύτερον ἑαυτὸν ὀνομάζει, οὐδαμῶς δὲ ἀπόστολον, οὐδὲ εὐαγγελιστὴν· ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ ἐπισημηνάμενος ὃν ἡγάπα ὁ Ἰησοῦς, οὐκ ἐδήλωσεν ὀνομαστὶ ἑαυτὸν. Ὁ γὰρ μὴν Πέτρος οὐδὲ καθῆκεν ἐπὶ τὴν Εὐαγγελίῳ

C γραφὴν δι' εὐλαβείας ὑπερβολῆν. Τοῦτου Μάρκος γνώριμος καὶ φοιτητῆς γεγονώς ἀπομνημονεύσαι λέγεται τὰς τοῦ Πέτρου περὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ διαλέξεις, ὃς ἐλθὼν ἐπ' ἐκεῖνα τῆς ἱστορίας, ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἐρωτήσας, τίνα φασὶν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ, τίνα δόξαν ἔχοιεν περὶ αὐτοῦ, ὑπακούσαντος τοῦ Πέτρου, ὡς περὶ Χριστοῦ, οὐδὲν ἀποκρινάμενον τὸν Ἰησοῦν οὐδὲ λέγοντα αὐτῷ γράφει, ἀλλ' ὅτι ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. Οὐ γὰρ παρῆν ὁ Μάρκος τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ λεχθεῖσιν, ἀλλ' οὐδὲ Πέτρος τὰ πρὸς αὐτὸν καὶ περὶ αὐτοῦ λεχθέντα τῷ Ἰησοῦ ἐδικαίου δι' οἰκειᾶς προφέρειν μαρτυρίας. Τίνα δὲ ἦν τὰ πρὸς αὐτὸν λεχθέντα, Ματθαῖος δηλοῖ διὰ τούτων· « Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε· Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἐπέκλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐγὼ σοι λέγω· Σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὅσα ἂν δήσης ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὅσα ἂν λύσης ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Τοσοῦτων εἰρημῶν τῷ Πέτρῳ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ Μάρκος, μηδὲν τούτων μνημονεύσας,

¹⁹ Matth. 10, 2, 5. ²⁰ Luc. 9, 13-15.

δετι μηδ' ο Πέτρος ταυθ', ως εικόδς, εν ταίς αὐτοῦ
 διδασκαλίαις ἐξηγήρυσεν, ὅρα τί φησιν, ἐρωτήσαντος
 τοῦ Ἰησοῦ · « Ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει · Σὺ εἶ ὁ
 Χριστός. Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι
 περὶ αὐτοῦ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Πέτρος εὐχόμενος πα-
 ρασιωπάσθαι ἡξίου · διὸ καὶ Μάρκος αὐτὰ παρέλιπε ·
 τὰ δὲ κατὰ τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ εἰς πάντας ἐκήρυξεν
 ἀνθρώπους. Ἐπεὶ καὶ ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ πικρῶς.
 Εὐροὶς δ' οὖν τὸν Μάρκον ἱστοροῦντα περὶ αὐτοῦ
 τάδε · « Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ, ἔρχεται
 πρὸς αὐτὸν μία τῶν παιδικῶν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ
 ἰδοῦσα αὐτὸν θερμαινόμενον, ἐμὀλέψασα αὐτῷ λέγει ·
 Καὶ σὺ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου ἦς. Ὁ δὲ ἡρνή-
 σατο λέγων · Ὅτι ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις · καὶ ἐξῆλ-
 θεν εἰς τὸ ἔξω προαύλιον, καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.
 Πάλιν δὲ ἰδοῦσα αὐτὸν ἡ παιδική, ἤρξατο λέγειν
 τοῖς παρεστώσιν · Οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστίν. Ὁ δὲ πάλιν
 ἡρνήσατο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν παρεστῶτες ἔλε-
 γον τῷ Πέτρῳ · Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ Γαλι-
 λαῖος εἶ. Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν,
 ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὃν λέγετε · καὶ
 εὐθέως ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. » Μάρκος μὲν
 ταῦτα γράφει · Πέτρος δὲ ταῦτα περὶ ἑαυτοῦ μαρ-
 τυρεῖ · πάντα γὰρ τὰ παρὰ Μάρκου τῶν Πέτρου δια-
 λέξεων εἶναι λέγεται ἀπομνημονεύματα. Οἱ δὲ οὖν
 τὰ μὲν δόξαντα αὐτοῖς ἀγαθὴν φέρειν φήμην παραι-
 τοῦμενοι, τὰς δὲ καθ' ἑαυτῶν διαβολὰς εἰς ἄλυστον
 αἰῶνα καταγράφοντες, καὶ τῶν πλημμεληθέντων αὐ-
 τοῖς τὰς κατηγορίας, ἃς οὐκ ἂν τις ἔγνω τῶν μετὰ
 ταῦτα, εἰ μὴ διὰ τῆς αὐτῶν ἔμαθεν φωνῆς καθ' ἑαυ-
 τῶν στηλιτεύοντες, πῶς οὐ φιλαυτίας μὲν ἀπάσης καὶ
 ψευδολογίας ἐκτός γεγονέναι ἐνδίκως ἂν ὁμολογοῖντο,
 φιλαλήθους δὲ διαθέσεως σαφῆ καὶ ἐναργεῖ τεκμήρια
 παρεσχημέναι · Οἱ δὲ γε τοὺς τοιοῦτους πεπλάσθαι καὶ
 καταψεύσασθαι νομίζοντες, καὶ οἷα πλάνους βλασφη-
 μεῖν πειρώμενοι, πῶς οὐκ ἂν γένοιτο καταγέλαστοι ·
 φίλοι μὲν φθόνου καὶ βασκανίας, ἐχθροὶ δὲ αὐτῆς
 ἀληθείας ἀλισκόμενοι, οἳ γε τοὺς οὕτως ἀπανούργους
 καὶ ἀπλαστον ὡς ἀληθῶς καὶ ἀκέραιον ἦθος διὰ τῶν
 οἰκείων λόγων ἐπιδεικνύμενος, πανούργους τινὰς καὶ
 δεινοὺς ὑποτίθενται σοφιστὰς, ὡς τὰ μὴ ὄντα πλασα-
 μένους, καὶ τῷ οἰκείῳ διδασκάλῳ τὰ μὴ πρὸς αὐτοῦ
 πραχθέντα κεχαρισμένως ἀναθέντας. Ὡς εὖ μοι δο-
 κεῖ εἰρησθαι · Πάντα χρῆ πιστεῦειν τοῖς τοῦ Ἰησοῦ
 μαθηταῖς, ἢ μὴ · καὶ εἰ μόνους τοῦτους τοῖς ἀνδρά-
 σιν ἀπιστητέον, καὶ τοῖς πᾶσιν, οἳ τινὲς ποτ' ἄρα παρ'
 Ἑλλησιν, ἢ παρὰ βαρβάρους βίους καὶ λόγους καὶ
 ἀπομνημονεύματα τῶν κατὰ χρόνους ἐπὶ τισιν ἀγα-
 θοῖς κατορθώμασι βοηθέντων συνεγράψαντο · ἢ τοῖς
 μὲν ἄλλοις πιστεῦειν εὐλογον, μόνους δὲ τούτους ἀπι-
 στεῖν. Καὶ πῶς οὐκ ἐμφανὴς ὁ φθόνος · Τί δέ · οἱ κα-
 ταψευδόμενοι τοῦ διδασκάλου, καὶ τὰ μὴ γεγονότα τῇ
 αὐτῶν παραδιδόντες γραφῇ, ἄρα καὶ τὰ πάθη κατε-
 ψεύσαντο αὐτοῦ · τὴν ἐνὸς λέγω μαθητῶν προδο-
 σίαν, καὶ τὴν τῶν συκοφαντῶν κατηγορίαν, χλεύας
 τε καὶ διασυρμῶς δικαστῶν, τὰς τε ὕβρεις καὶ τὰς
 κληγὰς τὰς κατὰ προσώπου, μάλιστα τε κατὰ νό-

A ram, erunt soluta et in cœlis ⁷⁴. » Cum hæc tam multa
 dicta sint Petro ab Jesu, Marcus nihil horum com-
 memorans, propterea quod ne Petrus quidem, ut veri-
 simile est talia in suis narrationibus enuntiavit, audi,
 quid dicat, post Jesu interrogationem : « Respon-
 dens, inquit, Petrus dicit : Tu es Christus, et com-
 minatus est eis, ut nemini dicerent de ipso ⁷⁵. »
 Hæc sane Petrus merito tacenda judicavit : quare
 etiam Marcus ea præterit. Quæ autem ad negatio-
 nem suam pertinebant, in omnes homines protulit ac
 publicavit : quoniam post illam levit amare. Invenies
 itaque de eo narrantem Marcum : « Et cum esset Pe-
 trus in atrio, venit ad eum una ex ancillis summi
 sacerdotis, et cum vidisset Petrum calefacientem
 se, aspiciens illum, ait : Et tu cum Jesu Nazareno
 B eras, at ille negavit dicens : Neque novi, neque
 scio quid dicas, et exivit foras ante atrium, et gal-
 lus cantavit. Rursus autem cum vidisset illum an-
 cilla, corpit dicere circumstantibus : Hic ex illis est,
 at ille iterum negavit : Et post pusillum, rursus
 qui astabant dicebant Petro : Vere ex illis es, nam
 et Galilæus es : ille autem cepit anathematizare,
 et jurare, quod nescio hominem istum, quem di-
 citis : et statim gallus iterum cantavit ⁷⁶. » **122**
 Marcus quidem hæc scribit, ac Petrus hæc de seipso
 testificatur : omnia enim quæ apud Marcum legun-
 tur, narrationum sermonumque Petri dicuntur esse
 commentaria. Qui igitur ea quæ poterant ipsis af-
 ferre bonam famam, recusant, criminationes vero
 contra seipsos, sempiternæ memoriæ in scriptis suis
 commendant, et eorum quæ ab ipsis peccata sunt
 accusationes, quas posteriorum nullus unquam cog-
 novisset, nisi ipsorum scriptis didicisset, publice
 ab omnibus legendas proponunt, cur non ab omni
 de seipsis opinione, omnique mendacio merito
 abhorreere credantur? studii quoque erga veritatem ar-
 gumenta certissima præbere? Qui vero tales viros
 fictionibus usos, ac mentitos putant, et tanquam
 impostores infamia probrisque notare conantur, cur
 non ipsi potius et ridiculi sunt, et odio invidiaque
 digni, tanquam omnis veritatis inimici habentur?
 qui quidem viros tam ab omni malitia alienos, tam-
 que sine fuce, vereque sincerum animum in suis
 scriptis præ se ferentes, malitiosos quosdam et cal-
 lidos audent fingere sophistas, tanquam eos qui
 quidquid scripserint commenti sint, et suo præcep-
 to, quæ ille nunquam fecerit, ad gratiam tribue-
 rint? Sane commode mihi dictum videtur : aut
 prorsus credere oportet Jesu discipulis, si reliquis
 quoque scriptoribus : aut si non his, ne reliquis
 quidem. Cur enim, si solis his viris detrahenda sit
 fides, non etiam reliquis omnibus, quicumque un-
 quam aut apud Græcos, aut apud barbaros, vitas,
 aut orationes, aut commentaria conscripserunt, eor-
 um qui variis temporibus in aliquo genere virtutis
 atque officii, præstiterint? aut si dicis aliis quidem
 credere æquum esse, at his solis non credere :

⁷⁴ Matth. xvi, 15-19. ⁷⁵ Ibid. 20. ⁷⁶ Marc. xiv, 66-72.

cur non hoc plane ad invidiam referatur? Quod si de-
mus illos de Præceptore fuisse mentitos, et quæ ille
nunquam fecerit scriptis suis complexos, num etiam
de iis mentitos, quæ idem passus est, dare possu-
mus? dico autem de unius ex discipulis prodicione,
de calumniis criminantium, de ludibriis et irrisio-
nibus judicum, de contumeliis, de ictibus in facie,
flagellisque in tergo : de corona spinea, quæ illi ad
ignominiam imposita est : de purpureo vestimento,
quod instar chlamydis illi circumdatum est : de illo
ipso denique crucem quasi tropæum aliquod hume-
ris gestante, et in ea infixo, manibus pedibusque
trajectis, de aceto quod illi potus loco porrexerunt,
de arundine qua illius tempora percussere, de convi-
ciis quæ in illum a spectantibus jactata sunt?

123 At enim et hæc, et quæcunque alia de illo
his similia feruntur, aut ficta esse oportet ab illius
discipulis, aut in his quidem tanquam verissimis,
illis credendum est, in reliquis vero, quæ clario-
rem illum venerabilioremque reddunt, non cre-
dendum. Sed hæc de iisdem sibi ipsi contraria opi-
nio, unde confirmabitur? Dicere enim eosdem de
eodem, et vera prodere et mentiri, nihil aliud est,
nisi contraria in eodem de iisdem rebus dicere.
Quomodo hæc refellentur? Si enim hoc illis fingendi
propositum fuit, ut mendaciis suum præceptorem
ornarent, cur illi ea, quæ modo diximus ascripse-
runt? aut cur posteris indicarunt, quod et tristis
fuerit, et tædio affectus, et animo turbatus? aut
quod ipsi illum deseruerint atque abierint? aut
quod qui omnibus ipsis præpositus fuerat apostolus
illius, et discipulus Petrus, nullis neque tormentis,
neque tyrannicis minis, ter illum abjuraverit? Hæc
enim et si alii dixissent, neganda ab iis tamen
fuere, qui nihil aliud sibi in scribendo proposuis-
sent, nisi ut reverentiam præceptori compararent.
Quod si veridici in tristioribus de illo narrationibus
videntur, cur non in iis item, quæ lætitiæ, glo-
riamque habent, multo magis, quam sibi ipsis con-
trarii? Nam quibus unum propositum fuerit men-
tiendi, ab iis si qua offendent, ea in primis, aut
præteriri oportebat silentio, aut si id non poterat,
negatione refelli. Quis enim apud posteros ea quæ
tacuissent, reprehendere unquam potuisset? Sed si
mentiendi decreverant, cur non illud quoque mentiti
sunt, Judam qui osculo illum tradidit, simul ac
prodicionis signum ostendere ausus est, in lapidem
esse conversum? et qui alapam illi inferre ausus
est, ejus illico dextram aruisse? et Caiphæ ponti-
ficem, propterea quod falsis contra illum crimini-
bus consenserit, oculis captum fuisse? Cur vero
non omnes mentiti sunt, significantes nihil plane
illi quod possit offendere evenisse? sed ipsum qui-
dem evanuisse, forumque et judicia illorum risisse?
qui vero illum comprehendere ausi fuerant, divini-
tus illusos, contra illum se agere quæ egerunt, tam-
etsi ille non aderat, credidisse? Quid porro?
Nonne gravius digniusque scripsissent, nullum
plane humanum aut mortalem casum, illum sub-

του, και τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον ἐπ' ἀτιμίᾳ περιτι-
θέμενον αὐτῷ, φοινικῶν τε χιτῶνα ἐν χλαμύδος σχή-
ματι περιβληθέντα, και τέλος αὐτὸν αὐτὸ τὸ ταῦ
σταυροῦ τρόπαιον ἐπικομίζοντα· ἐν τούτῳ τε πη-
γνύμενον, και χεῖρας και πόδας καταπειρόμενον,
ἄξει τε ποτιζόμενον, και παύμενον κατὰ κόρρης
καλάμῳ, και πρὸς τῶν ὀρώντων ὀνειδιζόμενον ;
' Ἀλλὰ γὰρ και ταῦτα, και ὅσα τούτοις συμφέρεται,
ὁμοίως πεπλάσθαι χρῆ πρὸς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν,
ἢ ἐν τούτοις μὲν χρῆ πιστεῦν αὐτοῖς ὡς ἀληθε-
στάτοις, ἐν δὲ τοῖς ἐπιδόξοις και σεμνοτέροις ἀπι-
στεῖν. Καὶ πόθεν τὸ περὶ αὐτοὺς ἐναντίον δόγμα συ-
στήσεται ; Τὸ γὰρ ἀληθεῖς τὸς αὐτοὺς φάναι, και
ἐν τῷ αὐτῷ ψευδεσθαι, οὐδὲν ἐστὶν ἢ τάναντία κατὰ
τὸ αὐτὸ περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν. Τίς οὖν ὁ τούτων
ἐλεγχος ; εἰ γὰρ δὴ πλάττεσθαι αὐτοῖς σκοπὸς ἦν, και
λόγοις ψευδῆσι τὸν Διδάσκαλον κοσμεῖν, οὐκ ἂν ποτε
αὐτοῖς τὰ προειρημένα κατέγραφον, οὐδ' ἂν ἐδήλου
τοῖς μετὰ ταῦτα ἀνθρώποις, ὅτι δὴ ἐλυπεῖτο, και
ἠδημόνει, και τετάραχτο τὴν ψυχὴν, ὅτι αὐτοὶ αὐτὸν
ἀπολιπόντες ὄχοντο· ἢ ὅτι ὁ πάντων αὐτῶν προκε-
κριμένος ἀπόστολος τε και μαθητὴς αὐτοῦ Πέτρος,
βασάνων ἐκτὸς και ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς τρίτον αὐτὸν
ἐξωμόσατο. Ταῦτα γὰρ κἂν ἄλλων λεγόντων, χρῆν
δήπουθεν ἀρνεῖσθαι τοὺς οὐδὲν ἄλλο ἢ χαρίζεσθαι τὰ
σεμνότερα τῷ διδασκάλῳ προτεθειμένους. Εἰ δὲ φιλα-
λήθεις ἐν τοῖς αὐτοῦ σκυθρωποῖς διηγήμασι φαίνον-
ται, πολὺ μᾶλλον ἐν τοῖς ἐνδοξοτέροις εἶεν ἂν τοιού-
τοι. Τοὺς γὰρ ἅπασι ψευδεσθαι προελομένους, τὰ λυ-
πηρὰ χρῆν μᾶλλον ἐκφυγεῖν ἤτοι διὰ σιωπῆς, ἢ διὰ
τῆς περὶ αὐτῶν ἀρνήσεως, μὴ ἄλλως τῶν ὀφίγων
ἐλέγξει δυναμένων τὰ σεσηγημένα. Διὰ τί γὰρ μὴ
ἐψεύσαντο, και ἐφῆσαν, ὅτι 'Ιουδας μὲν ὁ προδοὺς
αὐτὸν φιλήματι, τολμήσας τὸ σύμβολον ἐνδείξασθαι
τῆς προδοσίας, ἀπολιθωθεὶ αὐτίκα· ὁ δὲ βᾶπτισαι
αὐτὸν τολμήσας, ξηρὸς παραχρῆμα γένοιτο τὴν δε-
ξιάν· ὁ δ' ἀρχιερεὺς Καϊάφας, ὡς ἂν συντρέχων τοῖς
κατ' αὐτοῦ συκοφάνταις, πηρωθεὶ τὰς βφεις ; διὰ τί
δὲ μὴ ἐψεύσαντο πάντες, ὅτι μηδὲν σκυθρωπὸν ἀλη-
θῶς περὶ αὐτὸν γέγονεν ; ' Ἀλλ' ὁ μὲν ἀφανὴς ἦν
καταγέλασας αὐτῶν τοῦ δικαστηρίου· οἱ δὲ ἐπιβου-
λεύοντες, ὑπὸ φαντασίας θεηλάτου πλανώμενοι, ἐνεργ-
εῖν κατ' αὐτοῦ μὴ παρόντος ἐδόκουν ; Τί δ' ; ἄρα οὐκ
ἦν σεμνότερον τοῦ πλάττεσθαι, ὅτι τῶν τοιῶνδε ποιη-
τῆς ἔργων παραδόξων γέγονε, τὸ γράφειν, ὅτι μηδὲν
μὲν ἀνθρώπινον, μηδὲ θνητὸν περὶ αὐτὸν συνέβη, ἐν-
θῆν δὲ δυνάμει τὰ πάντα καταδησάμενος, τὴν εἰς
οὐρανὸς ἐπάνοδον μετὰ θειοτέρας δόξης ἐποιήσατο ;
οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀπιστεῖν ἔμελλον οἱ ταῖς ἄλλαις
αὐτῶν διηγήσεσι πεπιστευκότες. Οἱ δ' οὖν μηδὲν τῆς
ἀληθείας ἐν τοῖς ἀπεμφαίνουσι και σκυθρωποῖς πα-
ραχαράξαντες πῶς οὐκ ἂν εἶεν ἄξιοι και ἐν τοῖς λοι-
ποῖς, οἷς ἐμαρτύρησαν αὐτῷ τὰ παράδοξα, φαῦλης
ἐκτὸς ὑπονομίας καθεστάναι ; Αὐτάρκης μὲν οὖν και
ἢ τῶνδε τυγχάνει περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρία·
οὐδὲν δὲ οἷον ἐκ περιουσίας και τῷ ἐξ Ἑβραίων Ἰω-
σήφω μάρτυρι χρῆσασθαι, ὅς ἐν τῷ δεκάκαιδεκάτῳ
τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολεγειας. τὰ κατὰ τοὺς Πιλά-

του χρόνου Ιστορῶν, μέμνηται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν A ἐν τούτοις.

isise? verum ubi vi divina res omnes suas confirmasset, tum in cœlum gloriosius diviniusque revertisset? Certe hoc multo majorem venerationem comparasset, quam fingere, ab illo ea miracula facta quæ novimus? 124 neque enim his credituri non fuerant, qui cæteris eorumdem narrationibus eandem habuere. Qui igitur in iis quæ dedecus habent atque tristitiam, veritatem corrumpere ausi non sunt, cur non in reliquis quoque, quæ de illo protulerunt digni habentur, quibus absque suspicionem falsitatis credatur, etiam si miracula narraverint? ergo licet talium hominum de Salvatore nostro testimonium, nobis abunde satisfacere debeat, tamen nihil me præter propositum facturum arbitror, si quasi ex abundantia quadam, Hebræi quoque Josephi testimonio utar, qui in decimo octavo *Judaicæ Antiquitatis* libro, Pilati tempora in historiam suam referens, de Salvatore nostro mentionem facit, his verbis.

Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ.

Josephi de Christo.

« Γίνεται δὲ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον Ἰησοῦς σφδς ἀνὴρ, εἶγε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρῆ. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τάλθηθι σεβομένων· καὶ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαίου, πολλοὺς δὲ καὶ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο· ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν (1), καὶ αὐτῶν ἐνδείξει τῶν παρ' ἡμῖν ἀρχόντων σταυρῶ ἐπιτετιμηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσαντο οἱ τὸ πρῶτον ἀγαπήσαντες. Ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταῦτά τε καὶ ἄλλα μυρία περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων. Ὅθεν εἰσέτι νῦν ἀπὸ τούδε τῶν Χριστιανῶν οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον. » Εἰ τοίνυν καὶ κατὰ τὸν ἱστορικὸν μαρτυρεῖται, οὐ μόνον τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, οὐδὲ τοὺς ἑβδομήκοντα μαθητὰς ἐξωκειωμένους, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν τοῦ Ἰουδαίου, πολλοὺς δὲ τοῦ Ἑλληνικοῦ προσαγόμενος, δῆλος ἂν εἴη περιττόν τι κεκτημένος παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλως προσήγετο τοῦ Ἰουδαίου, καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πλείους, εἰ μὴ τισι θαυμαστοῖς καὶ παραδόξοις ἔργοις, καὶ ξενίζουσῃ κέχρητο διδασκαλίᾳ; Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων γραφή, ὅτι πολλὰι μυριάδες ἦσαν Ἰουδαίων ἀνδρῶν πεπεισμένων αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν κατηγορημένον· καὶ ἡ ἱστορία δὲ κατέχει, ὡς καὶ μεγίστη τις ἦν Ἐκκλησία Χριστοῦ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἀπὸ Ἰουδαίων συγκροτουμένη, μέχρι τῶν χρόνων τῆς κατ' Ἀδριανὸν πολιτοκίας. Λέγονται γοῦν οἱ πρῶτοι κατὰ διαδοχὴν προστάντες αὐτοῖσι ἐπίσκοποι Ἰουδαῖοι γεγονέναι, ὧν καὶ ὀνόματα εἰσέτι νῦν παρὰ τοῖς ἔγχωριοῖς μνημονεύεται· ὡς καὶ ἐκ τούτων λελῦσθαι πᾶσαν τὴν κατὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διαβολὴν, ὅτε καὶ πρὸς αὐτῶν, καὶ διὰ τῆς αὐτῶν μαρτυρίας, μυρία ὁμολογεῖται πλήθη Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων αὐτοῦ Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ δι' ὧν ἐπετέλει παραδόξων ἔργων ὑφ' ἑαυτὸν πεποιημένος. Ἄλλὰ τούτων ἡμῖν ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένων, πρὸς τὸ πρῶτον τῶν ἀπίστων τάγμα, φέρε, καὶ πρῆ, τὸ δεῦτερον σείφος ἐνοτώμεν. Τούτο δὲ ἦν τὸ τῶν συνομολογούντων μὲν τὸν Ἰησοῦν τὰ παράδοξα πεποιηκέναι, γοητεία δὲ ἄλλως ἐπὶ πλάνῃ τῶν ὁρώντων, οἷα θαυματουργὸν ἢ φαρμακία τινὰ, θαυμαστῶσαι τοὺς παρόντας.

« Exsistit per idem tempus Jesus sapiens vir, si modo virum eum dicere oportet, quippe qui earum rerum auctor fuerit, quæ humanam fidem superant. Docebat porro hic homines, si quos veritatis studiosos reperiebat : ergo multos sibi Judaicæ, multos etiam Græcæ factionis adjuvit. Christus plane hic fuit : siquidem cum magistratibus nostris accusantibus, illum crucis supplicio affecisset Pilatus, non destiterunt, qui ab initio complexi fuerant : apparuit enim illis tertio die iterum vivens, quemadmodum divini prophetæ et hæc et alia innumeralia de illo prædixerant, ex quo ad hunc usque diem Christianorum non defecit genus. » Si ergo historicus quoque testificatur, non solos duodecim apostolos, septuagintaque discipulos, ab illo sibi adjunctos, sed multos quoque tum Judaicæ, tum Græcæ factionis assumptos, palam est illum in se aliquid excellentius cæteris hominibus habuisse : qua enim alia ratione et Judaici et Græci generis multos sibi adjungere potuisset, nisi admirabilibus fidemque superantibus gestis, et inaudita quadam doctrina usus esset? fidem etiam facit liber qui Acta apostolorum inscribitur, multa millia hominum Judæorum credidisse, illum esse Christum Dei, quem prophetæ venturum nuntiassent. Historia quoque illud habet : grandem Christi Ecclesiam Hierosolymis fuisse, quam Judæi comparassent, durasseque usque ad obsidionem, quæ Adriani tempore facta est ; ergo qui primi episcopi ex successione illic præfuerunt, Judæi fuisse dicuntur, quorum nomina ab ejus loci incolis etiam nunc memorantur, 125 ut ex his quoque omnis contra discipulos illius calumnia diluatur, quando et illis testificantibus, et contra, illis non testificantibus, ipse Jesus, qui Christus est Dei, comprobatur : innumerabilem multitudinem, tum Judæorum tum Græcorum sibi ipsi subjecisse. Cæterum cum hæc a nobis dicta sint adversus primum non credentium genus, nunc ad alterum convertamur, idque refellamus. Id autem est eorum, qui fatentur quidem Jesum res gessisse admirabiles, sed præstigiis oculos intuentium delusisse, atque ut solent incantatores et venefici, in admirationem sui traxisse præsentem.

(1) Procul dubio glossema est et marginalis cujusdam Christiani lectoris adnotatio, licet habeatur in mss. et in Josepho.

VI. *Contra eos qui præstigiatores putant Christum A Γ'. Πρὸς τοὺς οἰομένους γόητα γεγονέναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.*

Ac primum quidem isti interrogandi sunt, quid ad ea quæ antecesserunt respondeant? Numquid ullus hominum usquam excogitari potuit, omni gravitate ac virtute refertæ reipublicæ institutor, sinceræque ac veræ doctrinæ, qualis ea est quam ante exposuimus, præceptor: qui mores præstigiatoris habuerit? Quod si et magus, et veneficus, et impostor, et præstigiator fuit, quonam modo talis doctrinæ apud omnes gentes auctor exstitit, qualem ad hunc usque diem et oculis intuemur, et auribus percipimus? deinde quis tam sibi ipsi confidens, ut aggrediatur ea in unum cogere, quæ cogi nullo modo possunt? Quis enim vere præstigiator est, cum et sceleratis sit et nefariis moribus, et eas res aggrediat, quæ desperatis nefariisque hominibus convenient, omnia agere solet turpis ac sordidi lucri gratia. Numquid igitur Salvator quoque, ac Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, talibus rebus obnoxius sit? At enim unde tenebitur reus, aut quomodo, qui suis discipulis, ut ex ipsorum testimonio apparet, præcepit ne possiderent aurum, aut argentum in zonis suis, neque peram in via, neque calceamenta? Deinde cur dicto illius audientes fuissent, et ea quæ acceptant in commentarios referenda litterisque commendanda putassent, si pecuniæ studiosum suum Præceptorem vidissent, et in contraria quæ alios docebat tractantem? Non diu profecto se continuissent, quin illum habuissent derisui, verbaque ejus aspernati essent, atque a disciplina recessissent: et merito quidem, si vidissent illum sibi quidem ipsis scverissimas leges imponentem, ipsum autem legum auctorem nullo modo verba suarum legum sequentem. Deinde qui vere præstigiator est ac seductor, desperatis nefariisque hominibus seipsum permittit, **126** ut possit liberius scelestas atque infandas voluptates persequi, et præstigiis atque incantationibus subigere mulierculas et sub suam malitiam trahere. At vero de Salvatoris ac Domini nostri temperantia ne dici quidem satis abunde unquam posset. Rursus enim discipuli illum testificantur præcepisse, ut ne intuerentur quidem mulierem cum libidine, his verbis: « Dictum est antiquis, Non mœchaberis, ego autem dico vobis, quod quicumque intuebitur mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo⁷⁷. » Cum vero olim ex causa necessaria, ut multis utique prodesset, cum Samaritana muliere loquentem illum vidissent, admirati sunt quod cum muliere loqueretur, inopinatum quiddam hoc atque insolitum se intueri arbitantes, tanquam ii qui nunquam antehac idem vidissent. Commendabat enim Salvatoris nostri sermo nihil aliud, nisi in moribus gravitatem atque austeritatem. Cæterum temperantiæ ejusdem, illa quoque doctrina magno argumento esse

Καὶ δὴ τοὺςδε πρῶτον ἀπάντων ἐρωτητέον, τίνα φαίεν πρὸς τὰ προουδευμένα. Ἄρα γὰρ ἐπινοῆσαι δυνατὸν, ἄνδρα διδάσκαλον σεμνῆς καὶ παναρέτου πολιτείας, ἀγίων τε καὶ ἀληθῶν δογμάτων, οἷων προδιήλθομεν, γόητα τὸν τρόπον γεγονέναι; Εἰ δὲ δὴ μαγγανευτῆς τις ἦν καὶ φαρμακεύς, ἀπατιῶν τε καὶ γόης, πῶς ἂν τοιαύτης διδασκαλίας πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατέστη αἴτιος, οἷας αὐτοὶ ὀρῶμεν ὀφθαλμοῖς, καὶ ἀκοῆς εἰς δεῦρο παραλαμβάνομεν; Ποῖος δὲ καὶ αἰρήσεται τὰ ἀσύνακτα συνάγειν; γόης μὲν γὰρ τις ὡς ἀληθῶς ἀνόσιος καὶ μιαιφὸς τὸν τρόπον, ἀπειρημένιος καὶ ἀνοσίσις ἐγχειρῶν, πάντα πράττει αἰσχροῦ καὶ βυπαροῦ κέρδους χάριν. Μήτι οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τοιοῦσδέ τισιν ἔνοχος ἦν; Πόθεν, ἢ πῶς, ὁ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ὡς πρὸς αὐτῶν μεμαρτύρηται, εἰρηκίως· « Μὴ κτήσηθε χρυσὸν, μηδ' ἄργυρον εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὄδον, μηδ' ὑποδήματα; » Πῶς δ' ἂν ἐπέιθοντο λέγοντι, καὶ ἐν ἀπομνημονεύμασιν ἐγγράφοις ταῦτα παραδίδουσι ἡξίουσι, εἰ χρηματιζόμενον τὸν διδάσκαλον ἐώρων καὶ κατεναντία οἷς ἐτέρους ἐδίδασκε μετιόντα; Πάλαι δ' ἂν καταγελάσαντες αὐτοῦ, καὶ τῶν λόγων καταπτύσαντες, ἀνεχώρησαν τῆς μαθητείας εἰκότως, εἰ αὐτοῖς μὲν τοιαῦτα σεμνῶς νομοθετοῦντα ἐώρων, αὐτὸν δὲ τὸν νομοθέτην κατ' οὐδένα τρόπον ἐπόμενον τοῖς οικείοις λόγοις. Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ὡς ἀληθῶς πλάνος τοῖς ἀπειρημένοις καὶ τοῖς ἀνοσίσις ἑαυτὸν ἐπιδίδουσι, ἀνοσίων καὶ ἀθεμίτων ἡδονῶν ἔνεκεν θήρας, ὥστε ἤδη διὰ τὰς μαγγανείας γυναϊκά τινα καταβάλλειν καὶ ὑποσύρειν τῇ αὐτοῦ κακίᾳ· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅπως ἀνέστραπται περὶ σωφροσύνην, ὅποτε πάλιν οἱ μαθηταὶ μαρτυροῦσι παραινεῖν μηδ' ἐμβλέπειν γυναῖκα μετ' ἐπιθυμίας ἀκολάστου, φήσαντα· « Ἐβρόβη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιγεῖσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ἐμβλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτὴν ἤδη ἐμοίχευσε αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. » Καί ποτε ἀναγκαιῶς ἐπὶ ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ πολλῶν Σαμαρείτιδι γυναῖκι διαλεγόμενον αὐτὸν τεθεαμένοι ἐθαύμαζον, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, παράδοξόν τι τοῦτο δόξαντες ὀρᾶν, ὥσπερ οὐπω καὶ ἄλλοτε πρότερον. Συνίστη δὲ ἄρα ὁ λόγος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ ἐμβροβῆς καὶ αὐστηρὸν τοῦ τρόπου Σωφροσύνης δὲ αὐτοῦ μέγα δεῖγμα ἦν κακείνῃ τῇ διδασκαλίᾳ, δι' ἧς ἀγνεύειν ἐξ αὐτοῦ τοῦ τῆς διανοίας βάθους, τὰς ἐμπαθεῖς ὀρέξεις ἀποτέμνοντας ἐδίδασκε λέγων· « Εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες ἐγεννήθησαν οὕτως· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνοχίσθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνοχίσαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Πάλιν ὁ μὲν γόης καὶ ἀληθῶς λαοπλάνος πάντα ἐγχειρεῖ καὶ πράττει δοξοκοπῶν τὰ πολλὰ φαντασιοκοπῶν, καὶ πλέον τι παρὰ τοὺς πολλοὺς εἰδέναι καὶ ἔχειν μεγαλαυχόμενος· ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὅτι μὴ δοξομανῆς καὶ ἀλαζῶν καὶ φαντασιοκόπος ἦν, ἀφ' ὧν κείμενος παρῆνει μηδὲν

⁷⁷ Matth. v, 27, 28.

φράζειν μηδὲ εἰς πολλοὺς αὐτὸν ἐκφαίνειν, γένοιτ' ἂν ἐκδήλος ἀπὸ τε τοῦ τὰς ἐν ὄρεσι διατριβὰς κατὰ τὰς ἀναχωρήσεις διώκειν, καὶ φεύγειν τὰς κατὰ πόλεις τῶν πολλῶν ἐμβλαβεῖς ὁμίλιας. Εἰ μήτε τοιγαροῦν δόξης, μήτε χρημάτων, μήτε ἡδονῆς ἔνεκεν ἐπιβέβητο τῇ διδασκαλίᾳ, τίς ἐτι χώρα περιλείπεται ὑπονοίας τοῦ πλάνου αὐτὸν καὶ γόητα νομίζειν; Σκέψαι δὲ καὶ ταῦτα πάλιν, γόης, ὅταν ἑτέροις τὰ τῆς κακίας μεταδιδῷ, ὅποιους ἀνδρας κατασκευάζει· ἄρ' οὐχὶ γόητας καὶ πλάνους καὶ φαρμακοὺς αὐτῷ κατὰ πάντα παραπλησίους; Τίς οὖν ἤδη πώποτε τὸ πᾶν Χριστιανῶν γένος ἐκ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας γοητεῦον ἢ φαρμακεῦον κατείληφεν; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· Ἐμπάλιν δὲ λόγους φιλοσόφους μετιδόν, ὡς ἀποδέδεικται. Ὁ δὲ οὖν ἑτέροις σεμουῦ καὶ σώφρονος βίου εὐσεβείας τε τῆς ἀνωτάτου παραίτιος γεγεννημένος, τίς ἂν ἐνδίκως νομισθεῖ ἢ φιλοσόφων ὁ πρῶτιστος, καὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν διδάσκαλος; καὶ γὰρ ἂν εἴη βελτίων δήπου πᾶς ὁ διδάσκων τῶν μαθητευομένων. Φιλόσοφος ἄρα, καὶ ἀληθῶς εὐσεβής, πολλοῦ δεῖ πλάνος καὶ γόης, ὁμολογοῖτ' ἂν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Εἰ δὲ οὖν τοιούτους τίς ἦν, πῶς ἂν ἄλλως ἐπιχειρεῖ ταῖς θαυματουργίαις ἢ θεῖα καὶ ἀπορρήτων δυνάμει καὶ τῇ ἀνωτάτω περὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ εὐσεβείᾳ; ὃν οἶα Πατέρα τιμῶν καὶ σέβων τὰ μάλιστα ἀποδείκνυται ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ λόγων. Ἐπὶ τοσοῦτον δὲ ἄρα οἱ τε ἀρχῆθεν αὐτῷ προσεσηχότες μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα τῆς ἐκείνου διατριβῆς δίδοχοι, πορρωτάτω καθεστήκεισαν φαύλης καὶ πονηρᾶς ὑπονοίας, ὡς μηδὲ τοῖς νοσηλευομένοις ἐπιτρέπουν οἷα πολλοὶ πολλὰ δρᾶν ἐπιχειροῦσιν, ἢ πετάλων ἐπιγραφαῖς, καὶ περιάμμασι χρῆσθαι, ἢ τοῖς κατεπέδαι ἐπαγγελομένοις προσέχειν τὸν νοῦν, ἢ ριζῶν καὶ βοτανῶν θαύμασι καὶ τισιν ἄλλοις τοιούτοις ἀχέσεις τῶν παθῶν ἑαυτοῖς πορίζειν. Ταῦτα γοῦν πάντα τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας ἐξελέχθηται· οὐδ' ἔστιν πώποτε Χριστιανὸν περιάμματι χρώμενον θεάσασθαι, οὐδ' ἐπιλαλιαῖς, ἢ πετάλων τινῶν περιέργων ἐπιγραφαῖς, οὐδ' ἄλλοις, ὧν τὴν χρῆσιν ἀδιάφορον οἱ πολλοὶ νομομίχασιν. Τίς οὖν αἰρεῖ λόγους τοῖς τοιοῦτοις διδασκάλου γόητος καὶ πλάνου μαθητᾶς γεγενῆναι νομίζειν; Καὶ μὴν παντὸς ἐπαγγελομένου τι μέγας ἔλεγχος ἢ τῶν φοιτητῶν συνουσία. Ἄνδρες γοῦν ἔντεχνι καὶ ἐπιστήμονες πάντως που τὸν αἴτιον αὐτοῖς; τῆς ἐπιστήμης πολὺ κρείττονα σφῶν αὐτῶν ἐμφαίνουσιν· ὡσπεροῦν ἱατρικοὶ μὲν τῆς τοῦ διδασκάλου περὶ τὸ μάθημα κατορθώσεως εἰεν ἂν μάρτυρες· γεωμετρικοὶ δὲ τὸν ἄρχοντα τίνα ἄλλον ἢ γεωμέτρην ἐπιγράφονται; καὶ ἀριθμητικοὶ τὸν ἀριθμητικόν; Κατὰ αὐτὰ δὲ καὶ γόητος ἀνδρὸς μέγιστοι ἂν εἰεν μάρτυρες οἱ φοιτηταί. τὰ ὁμοία που τῷ διδασκάλῳ καὶ αὐτοὶ μετιόντες. Ἄλλὰ οὐδεὶς πω τοσοῦτων ἐτῶν γόης πέφανται τοῦ Ἰησοῦ μαθητῆς, καίτοι διὰ βασάνων πίερας τῶν κατὰ χρόνους ἡγεμόνων τε καὶ βασιλέων ἀκριβῆ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων τὴν ἐξέτασιν πεποιημένων. Οὕτως δὲ ἄρα οὐδεὶς ἦν γόης, ὡς ἐλεύθερον ἀφείσθαι καὶ παντὸς ἐκτὸς κινδύνου τὸν αὐτὸ μόνον τὸ θῆσαι πρὸς αὐτῶν βεβια-

A potest : qua turbulentos appetitus ex ipso cogitationis profundo reseccare ac purgare jubebat dicens : « Sunt eunuchi, qui sic nati sunt : et sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus : et sunt eunuchi, qui castraverunt seipsos propter regnum cœlorum »¹⁰. » Deinde qui præstigiator est et vere populi deceptor, omnia aggreditur atque agit cum jactatione sui plerumque, et ad speciem, non ad veritatem, atque amplius quiddam præter cæteros nosse se atque habere, cum ostentatione proditetur. Salvatorem vero Dominumque nostrum, non gloriæ cupiditate aut arrogantia laborasse, neque ad speciem egisse quæ egit, vel ex iis constare potest, quos a se sanitati restitutos, jubebat nemini dicere, neque seipsum in fulgur prodere, etiam ex eo quod in montibus plerumque degeret, et solitudines in iis locis sectaretur, fugeretque urbanas vulgi, quæ nocere sæpenumero solent, consuetudines. Si igitur, neque gloriæ, neque pecuniarum, neque voluptatis causa docuisse illum constat, quis præterea superest calumniæ locus, qua ut deceptor ac præstigiator accusetur? Sed hæc quoque videamus, quæso. Item præstigiator ubi alios sua malitia imbuat, quos tandem viros illos reddit? Nonne præstigiatores, seductores, veneficos, sibi ipsi omnibus quæ agant similes? Quis igitur unquam omne Christianorum genus quod ab illius doctrina profectum est, aut præstigiis utens, aut veneficiis deprehendit?

127 Nemo quidem hoc dixerit : at contra, incumbens in sermones præceptaque sapientiæ, sane deprehendet qui volet, ut demonstratum est. Qui igitur aliis severæ castæque vitæ, ac summæ pietatis auctor extitit, quisnam merito censebitur, nisi philosophorum primus, et pietatis religionisque magister? siquidem is qui docet, absque controversia præstantior quam ii qui docentur. Philosophus ergo vereque pius, nusquam vero seductor, aut præstigiator dici poterit Salvator ac Dominus noster. Si igitur talis fuit qualem ostendimus, qua tandem alia ratione miracula edidisse credi potest, nisi divina quadam nobisque ignota virtute, supremaque erga Deum universi pietate? Quem quod ut Patrem veneretur et coleret, apparet ex iis in primis quæ de illo locutus est. Tantum ergo abest, ut qui illi ab initio adhæserunt discipuli, et qui posthac illis discipulis successere, ab illorum consuetudine informati, prævæ alicui aut perniciosæ suspitioni obnoxii habendi sint, ut ne ægrotantibus quidem permittant, sicuti multa multi efficerent conantur, aut foliorum inscriptionibus, colligationibusve uti, aut eos qui se incantaturos profitentur attendere, aut radicum herbarumque suffumigationibus, aliisque ejusdem generis nonnullis, medelas sibi morborum sufficere : hæc namque omnia a Christi doctrina exclusa sunt : neque unquam intueri licuit Christianum qui colligatione uteretur, neque magicis nugarumque, neque foliorum quorundam laboriosis

¹⁰ Math. xix, 12.

anscriptionibus, neque cæteris similibus, quorum **A** usum indifferentem plerique arbitrantur : quæ igitur unquam ratio convincet, ut qui talis præceptoris discipuli fuerint, præstigatoris aut impostoris discipuli fuisse judicentur? atqui qualis sit omnis quicumque aliquid profiteatur, nulla res evidentius probaverit, quam discipulorum consuetudo : nam si viri sint artibus et scientiis præditi, profecto qui ipsis ejusmodi artium et scientiarum auctor fuerit, eum longe se ipsis præstantiorem fuisse demonstrabunt. Exempli gratia, qui medicinam ab aliquo didicerunt, excellentiæ præceptoris in tali disciplina testes idonei habendi sunt, qui vero geometriam, nullum alium se habuisse talis disciplinæ magistrum quam geometram probabunt; nec vero arithmetici alium quam arithmeticum : eadem ratione, aliquem fuisse impostorem optime habendi testes sunt qui ab illo didicerint, et qui eandem cum suo præceptore artem exerceant. **128** Sed nullus adhuc in tam multis annis discipulus Jesu præstigator apparuit, tametsi in diversis temporibus et reges et præsides per tormenta quidquid ad nos pertinet, diligentissime exquisiverint : ita porro nullus præstigator fuit, ut liber dimitteretur, atque extra omne periculum constitueretur, qui modo ab ipsis coactus esset ipsorum ritu sacrificare. Quod si nullus unquam nostrorum, tam illorum quos ipsi videre potuimus, quam illorum qui quondam ipsius Jesu discipuli fuerunt, beneficii aut præstigarum damnatus est, ergo ne Præceptor quidem talis fuit. Cæterum ne omnis nostra oratio, ex rebus non scriptis proficiscatur, videamus item quid probationis ab historia quæ litteris continetur, elici possit.

Primi igitur ipsius Jesu discipuli, in libro qui **B** Acta ipsorum continet, memorantur, quoscumque ex gentibus in suam disciplinam acciperent, cum eorum plerique crimine præstigarum infames essent, in diversos mores adeo commutasse, ut ausi sint quos libros illis interdixissent, in medium proferre, et in conspectu omnium comburere. Audiamus itaque quid Scriptura illa contineat. « Multi autem eorum qui fuerant curiosi sectati, contulerunt libros, et combusserunt eos coram omnibus, et computatis pretiis illorum, invenerunt pecuniam denariorum quinquaginta millium ⁷⁹ : » tales sane erant Salvatoris nostri discipuli, tantaque orationis eorum vis erat, cum suis auditores alloquerentur, ut intimas animi partes penetrarent, tangerentque ac vulnerarent uniuscujusque conscientiam adeo, **C** ut nemo amplius occultare posset, sed unusquisque in apertum proferret, si cujus arcani conscius sibi esset, indicemque suorum quæ prius commisisset flagitiorum, seipsum præstaret : tales item qui ab illis instituti sunt, puris utique, sincerisque animis præditi, ut nihil in illis simulati, aut fraudulentilateret : sed contra potius ipsi mutatione a deteriore vita ad meliorem, gloriarentur atque confiderent : qui igitur magicos libros incenderunt, et externam illorum perditionem publico judicio suo comprobarunt, cur non de seipsis apud omnes certissimum posthac præbeant argumentum, nullo se prorsus magicarum rerum studio teneri? sed contra potius, ex illo jam purus se esse, et ab omni ejusmodi suspicione remotos? Si ergo jam constat Salvatoris nostri discipulos tales existisse, cur non ipse Præceptor fuit multo ante? **129** Quod si de discipulis qualem præceptorem nabuerint vis cognoscere, habes hodie quoque innumerabiles verborum Jesu discipulos, ex quibus plurimi virorum conventus existunt, qui tum contra naturales corporis voluptates quasi in acie con-

D σμένον. Εἰ δὲ οὐδείς πώποτε τῶν καθ' ἡμᾶς οὔτε τῶν παλαιῶν ἐκείνων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν γοητείας ἦλω, οὐδὲ ὁ Διδάσκαλος ἦν ἕρα τοιοῦτος. Ἴνα δὲ μὴ ἐξ ἀγράφων ὁ λόγος ἡμῶν ὀδεύοι, δέχου τὰς ἀποδείξεις καὶ ἀπὸ ἱστορίας ἐγγράφου.

Οἱ δὲ πρῶτοι τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἰδίων πράξεων ἱστοροῦνται τοὺς ἐξ ἐθνῶν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτῶν προσιόντας, ὥστε πολλοὺς τῶν πρῶτερον περὶ γοητείας διαβεβημένων εἰς τοσοῦτον μεταβαλεῖν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, ὡς εἰς μέσον ἀγαγεῖν τολμήσαι τὰς ἀπηγορευμένας βίβλους, καὶ ταύτας ἐνώπιον πάντων πυρὶ παραδοῦναι. Ἐπάκουσον δὲ ὅπως ἡ γραφὴ περιέχει· « Ἰκανοὶ δὲ τῶν τὰ περιέργῃα πραξάντων, συνεισηενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. » Τοιοῦτοι δὲ ἦν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τοσαύτην δύναμιν προφέροντες λόγων ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἀκροωμένους ὁμιλίαις, ὡς καθικνεῖσθαι τοῦ βίου τῆς ψυχῆς αὐτῶν, καθάπερσεβαί τε καὶ τιτρώσκειν τὸ ἐκάστου συνειδὸς, ὡς μὲν στέγειν ἀποκρύπτοντες, εἰς φανερόν δὲ ἄγειν τὰ ἀπόρρητα, ἐλέγχους τε αὐτοὺς ἑαυτῶν καὶ τῆς προτέρας αὐτῶν μοθηρίας ἀπεργάζεσθαι· τοιοῦτοι δὲ καὶ οἱ πρὸς αὐτῶν μαθητευόμενοι, καθαροὶ καὶ γνήσιοι τὰς διαθέσεις, ὡς μὴ ἐν ὑποουλον ἐν αὐτοῖς λανθάνειν, ἐνσεμνύνεσθαι δὲ καὶ παρῆρσιάζεσθαι ἐπὶ τῇ τῶν κρείττωνων ἀπὸ τῶν χειρόνων μεταβολῇ. Οἱ δὲ οὖν πυρὶ παραδόντες τὰς μαγικὰς βίβλους, καὶ παντελῆ φθορὰν αὐτῶν ψηφισάμενοι, πῶς οὐκ ἂν εἴεν πρόδηλοι τοῖς πᾶσιν, ὅτι μηδεμίαν ἔχοιεν τοῦ λοιποῦ περὶ γοητείας σπουδὴν, καθαροὶ δὲ ἐξ ἐκείνου πάσης τῆς περὶ τοῦτου ὑπονοίας ἐτύγχανον; Ὅτε τοίνυν οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πεφῆνασι γεγονότες τοιοῦτου, πῶς οὐ πολὺ πρότερον ὁ Διδάσκαλος; Εἰ δὲ ὅλιος ἀπὸ τῶν γνωρίμων τὸν προστάτην, ὁποῖός τις ἦν, βούλει διαγιγνώσκειν, ἔχεις τοῦ Ἰησοῦ τῶν λόγων μαθητὰς εἰσέτι νῦν μυρίους, ὧν πλεῖστα μὲν ἀνδρῶν τυγχάνει, πλήθην παραταξαμένων μὲν πρὸς τὰς φυσικὰς τοῦ σώματος ἡδονὰς, ἄτρωτων δὲ καὶ τῆν διάνοιαν παντὸς αἰσχροῦ πάθους φυλαξάντων, οἱ, καὶ τὸν πάντα βίον ἐν ἐγκρατεῖα κατατηράσαντες, τῆς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ τροφῆς λαμπρὰ τεκμήρια παρ-

⁷⁹ Act. xix, 19.

εστῆσαντο. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες παρὰ αὐτῷ τούτον φιλοσοφοῦσι τὸν τρόπον, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν οὐδ' ἔστιν εἰπεῖν ὅσαι μυριάδες καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἰέρειαι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, τὴν ἀνωτάτω σοφίαν ἀσπασάμεναι, οὐρανοῦ τε σοφίας ἔρωτι ληφθεῖσαι, τῶν μὲν σαρκὸς ἐγγύων ἠλόγησαν, ψυχῆς δὲ πᾶσαν ἐπιμέλειαν πεποιηκυῖαι, ὅλας αὐτὰς αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ τῷ παμβασιλεῖ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων ἀνατεθείκασιν, ἀγνείαν παντελῆ καὶ παρθενίαν ἀσκήτασθαι. Ἐνα μὲν οὖν μηλοδότον καταλιπόντα τὴν ἑαυτοῦ χώραν προφάσας φιλοσοφίας ἀγούσιν ὧδε κάκεισε περιφέροντες Ἑλλήνων παιδεῖς Ἀθμόκριτος αὐτοῖς οὕτως ἦν καὶ Κράτης εἰς παρ' αὐτοῖς θαυμάζεται, ὅτι δὴ, τὴν οὐσίαν καταλιπὼν τοῖς πολιταῖς, αὐτὸς ἑαυτὸν, Κράτης Κράτητα, ἡλευθέρου κομπάζων· οἱ δὲ τῶν Ἰησοῦ λόγων ζηλωταὶ μυριοὶ τὸν ἀριθμὸν, ἀλλ' οὐχ εἰς οὐδὲ δύο, τὰς κτήσεις ἀποπωλήσαντες, πένθησι καὶ ἐνδέσει μεταδεδώκασιν, ὧν καὶ αὐτοὶ τυγχάνομεν μάρτυρες, συγγενόμενοι τοιούτοις, καὶ αὐτοῖς ἔργοις, ἀλλ' οὐ λόγοις μόνοις τῆς τοῦ Ἰησοῦ μαθητείας συνιδόντες τὰ κατορθώματα. Τί χρῆ λέγειν, ὅπως αἱ μυριάδες καὶ αὐτῶν βαρβάρων, οὐχὶ δὲ μόνον Ἑλλήνων, ἐκ τῶν Ἰησοῦ λόγων πᾶσαν μὲν ὑπερεκκυψάει πολυθεῶν πλάνην, τὸν δὲ Σωτῆρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς, μόνον εἰδέναι Θεὸν ἔμαρτύρησαν; ἢ πάλαι φιλοσόφων εἰς μόνος ὁ Πλάτων εἰδῶς, εἰς πάντας ἐκφέρειν ὠμολόγει μὴ τολμᾶν, διαρρήθην φάσκων· « Τὸν μὲν οὖν πατέρα καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. » Ἄλλὰ ἐκεῖνον μὲν καὶ ἔργον εὐρεῖν ἐδόκει τὸ πρᾶγμα, καὶ ἦν ὡς ἀληθῶς μέγιστον· ἀδύνατον δὲ ἦν αὐτῷ λέγειν εἰς πάντας, ὅτι μὴ παρῆν αὐτῷ τοσαύτη τις εὐσεβείας δύναμις, ὅση τοῖς Ἰησοῦ μαθηταῖς, οἷς διὰ τῆς τοῦ Διδασκάλου συνεργίας τὸν πατέρα καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων εὐρεῖν τε καὶ γινῶναι βῆδιον γέγονε, καὶ εὐροῦσιν εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξενεγκεῖν, ἀνακαλύψαι τε καὶ πληρῶσαι, καὶ κηρύξαι τὴν γνῶσιν πᾶσιν, ὥστε ἐκ τῆς αὐτῶν ἐκεῖνων διδασκαλίας εἰσέτι νῦν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ἐν ὅλοις τοῖς ἐπιγῆς ἔθνεσι μυρία πληθῆ οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, καὶ παιδῶν, οἰκετῶν τε καὶ ἀγροίκων, τοσοῦτον τῷ τοῦ Πλάτωνος μὴ πείθεσθαι, ὡς τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς μόνον Θεὸν γνωρίζειν, καὶ μόνον σέβειν, καὶ μόνον διὰ τοῦ Χριστοῦ θεολογεῖν. Ταῦτ' ἦν τοῦ νέου καὶ καινοῦ γόητος τὰ κατορθώματα· τοιαῦτα τοῦ νομιζομένου πλάτωνος τὰ γοητεύματα· καὶ τοιοῦδε οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταῖ· ἀφ' ὧν δεῖ τὸν διδασκάλον ὁποῖός, τις ἦν γνωρίζειν.

publice enuntiare omnibus quod cognoverant, adeo quidem, ut ex illorum disciplina usque in præsens tempus, per omnes quæ sunt in orbe terrarum gentes, conventus innumerabiles, non virorum solum, sed etiam seminarum, et puerorum, et servorum, et agrestium hominum, tantum absit, ut Platoni obtemperent aut credant, ut auctorem, opificemque universi hujus, solum Deum agnoscant, solum colant, de solo per Christum, ut de Deo loquantur. Hi sunt novi hujus ac recentis præstigiatoris successus : talia ejus, qui existimatur seductor incantamenta, talesque ipsius Jesu discipuli, de quibus præceptor qualis fuerit cognosci debeat.

Φέρε δ' ἔτι, καὶ ταύτην τὸν λόγον διερευνησώμεθα. Γόητα φῆς αὐτὸν, ὡ οὕτως· ἀλλὰ καὶ φαρμακῆα δεινὸν καὶ ἀπτεῶνα καλεῖς. Ἄρ' οὖν πρῶτος αὐτῆς

A sistant, tum mentem ab omni minus honesta perturbatione invulneratam conservent; qui cum omnem suam vitam usque ad senectutem continentissime egerint, institutionis quæ de verbis illius haberi soleat, certissima argumenta præstare possunt. Neque viri solum sub illo duce ad hunc modum philosophantur, sed seminarum quoque tot millia per totum orbem, ut quam multa sint non dicendum esse videatur, quæ quasi quædam sacerdotes Deum universi colentes, supremamque philosophiam amplexæ, atque amore cælestis sapientiæ captæ, prolis quidem ac liberorum, utpote qui ad corpus pertinent, nullam habent rationem, animam vero omni diligentia curantes, totas seipsas ipso corpore atque animo, regi omnium universique Deo dedicant, ut sic integra perpetuaque castitate ac virginitate fungantur. Et Græci quidem eum qui olim jactatione philosophiæ regionem suam ab hostibus depopulatam atque vastatam reliquit, verbis huc atque illuc circumferunt atque extollunt. Democritus hic est apud illos, et Crates unus apud eosdem admiratione dignus putatur, quod, re sua familiari civibus suis relicta, ipse seipsum Crates Cratetem in libertatem vindicasse jactaverit. At enim verborum Jesu æmulatores innumerabiles, non autem unus duntaxat alterve, divenditas possessiones pauperibus atque indigentibus impertiverunt, quibus etiam nos testes adsumus, qui versati sumus cum talibus, quique factis, nedum verbis, eorum officiorum facti conscii, quæ illi in Jesu disciplina præstiterint. Cæterum quid me oportet dicere, quam multa millia etiam hominum barbarorum, non modo Græcorum, ex præceptis Jesu omnem colendi multos deos errorem transilierint atque despererint, et hujus universi parentem atque opificem Deum unum se agnoscere affirmaverint? Quem antiquorum philosophorum vix unus Plato cum cognovisset, non audere se efferre in omnes palam professus est, plane affirmans, « parentem quidem atque opificem universi hujus, et invenire difficile esse, et cum inveneris, prodi in vulgus non posse. » Verum illi quidem et invenire difficilis visa est res et revera ingens negotium est. At vero idem publicare in omnes, enuntiareque

130 non potuit, propterea quod non tanta illi pietatis erga Deum vis aderat, quanta Jesu discipulis, quibus ope auxilioque præceptoris, parentem opificemque universi, et invenire, et agnoscere, illaboratum ac facile contigit; et postquam invenerunt, etiam efferre in omne genus hominum, prodereque et complere, et Cæterum alia quoque ratione, id de quo quæritur videamus. Præstigiatores sæpe illum dicis fuisse : quinetiam veneficum callidissimum deceptoremque

vocas. Numquid igitur primus ille et solus hujusce rei inventor exstitit, an vero de more, ad ipsos præceptores initia referre oportet? Nam si nullo docente ipse primus solusque inventor hujus fuit incœpti, ita ut nihil prorsus ab aliis usquam didicerit, neque ab antiquis compilaverit, cur non divinam illi naturam tribuere oporteat, qui nullis libris, nullis præceptis, seu præceptoribus, sua sponte edoctus per seipsum, omnis disciplinæ capax, talium rerum inventor exstiterit? Atqui neque sordidæ alicujus artis, neque rationalis cujuspiam scientiæ, ac ne primorum quidem elementorum disciplinam ut percipias, sine duce ac præceptore aliquo fieri potest, nedum ea quæ naturam communem superant. Nullus certe unquam per se doctus grammaticæ præceptor nobis occurrit, neque rhetor, qui non ab aliquo didicerit, neque qui suoapte ingenio medicus evaserit, neque architectus, neque alterius cujuspiam rei artifex : et hæc quidem exigua omnia atque humana. Veræ autem pietatis inter homines doctorem, dicere præstigiis quibusdam talia introduxisse, eo quo vixit tempore, ejusmodi prodigiosa admirabiliaque facta edidisse, cujusmodi nuper ipsi exposuimus, talemque illum suapte natura suaque sponte exstitisse, neque ab antiquis compilasse, neque a novis magistris adjutum fuisse, qui paria ac similia ante ipsum exercuerint, quid aliud, quæso, est, nisi testificari et fateri, divinum plane quiddam fuisse, omnemque hominum naturam superasse illum de quo quærimus? At enim magistros illum dicis habuisse impostores, nec ab Ægyptiorum sapientia abhorruisse, nec quæ illorum antiquitas habuit arcana ignorasse, a quibus cum collegisset, qualem fama fert talem evasisse. Cur igitur alii nulli illo præstantiores magistri, qui et illum ætate antecesserint, et sua doctrina instituerint, aut in Ægypto, aut usquam alibi, visi sunt? Cur igitur non de illis quoque ante hujus accusationem, in omnes homines fama pervenit? cur non item illorum sicut nostri hujus, etiam nunc gloria canitur? Quis vero unquam præstigiator eorum qui fuerint, ex quo res humanæ cœpere, aut apud barbaros, aut apud Græcos, tales instituit discipulos, aut talium legum taliumque præceptorum auctor fuit, qualium fuisse Salvatoris nostri virtus ostenditur? aut quis unquam tam multis medelis, tam mirabilibus beneficentiis, quam hic noster functus memoratur? Cujus autem familiaris ignis ferrique probatione earum rerum quas testificarentur veritatem ita confirmarunt, ut nostri Salvatoris discipuli, qui omnia quidem probra pertulerunt, omnia vero tormentorum genera tolerarunt, et denique proprium sanguinem effuderunt, ut quæ ipsi testificati essent confirmarent? Præterea quicumque huic nostræ rationi adversatur, dicat, quæso, quis unquam præstigiator saltem in animum induxit, de proprio nomine se novæ cujusdam gentis factionem comparaturum? Hoc autem ipsum quempiam non modo cogitasse, sed

καὶ μόνος εὐρετῆς κατέστη τοῦ πράγματος; ἢ πάντας που κατὰ τὸ ἀκόλουθον εἰς διδασκάλους ἀναπέμπειν χρὴ τὰ αἰτία; Εἰ μὲν γὰρ, μηδενὸς διδάξαντος, αὐτὸς πρῶτος καὶ μόνος εὐρετῆς γέγονε τῆς ἐπιχειρήσεως, μηδὲν μηδαμῶς παρ' ἐτέρων μαθὼν, μηδὲ ἐκ παλαιῶν ἐρανοισάμενος, πῶς οὐ θείας φύσεως χρῆν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ὅς ἦν ἄνευ βιβλίων, καὶ λόγων, καὶ διδασκάλων, αὐτοδίδακτος, καὶ αὐτομαθῆς τοιούτων πραγμάτων εὐρετῆς ἀναπέφηνεν; Καὶ μὴν οὔτε βαναύσου τέχνης, οὔτε λογικῆς ἐπιστήμης, οὔδὲ γε τῶν πρῶτων στοιχείων τὴν μάθησιν δίχα ποδηγού καὶ διδασκάλου τινὸς ἀναλαβεῖν δυνατὸν, μὴ οὐχὶ τὴν κοινὴν ἐκβεβηχότα φύσιν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν πῶποτε αὐτοδίδακτος ἡμῖν γραμματικῆς παρήλθε διδάσκαλος, οὔδὲ γε ῥήτωρ μὴ μεμαθηκώς, οὔδὲ αὐτοφυῆς ἱατρὸς, οὔδὲ τέκτων, οὔδ' ἐτέρας δημιουργῶν τέχνης. Καίτοι μικρὰ ταῦτα καὶ ἀνθρώπεια. Τὸ δὲ φάναι τὸν ἀνθρώπων εὐσεβείας ἀληθοῦς διδάσκαλον τοιαῦτα τεθραυματουργηκῶτα καθ' ὃν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, καὶ τοιαύτας παραδόξους τερατείας πεποιηκῶτα, ὅς ἀρτίως διεξήλθομεν, ἐκ τοῦ αὐτομάτου τοιούτων φῆναι, μήτε παρὰ παλαιῶν ἐρανοισάμενον, μήτ' ἐκ νέων διδασκάλων ὠφελιμένον, τὰ ὁμοία καὶ πρὸ αὐτοῦ πεποιηκῶτων, τί ἄλλο ἢ μαρτυροῦντων ἐστὶ καὶ ὁμολογοῦντων θεῖον ἀληθῶς χρῆμα γεγονέναι, καὶ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν ὑπερβεβηκέναι τὸν δηλούμενον; Ἀλλὰ διδασκάλους αὐτὸν φησὶ προσεσχικέναι πλάνοις, μηδὲ λαθεῖν αὐτὸν τὰ σοφὰ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς λεγομένων τὰ ἀπόρρητα, παρ' ὧν συλλεξάμενον, ἀνδρα τοιούτου οἷον ὁ λόγος παρίστησιν, ἀποδειχθῆναι. Τί δῆτα οὖν; ἢ τινες ἄλλοι κρείττους αὐτοῦ πεφῆσασιν, καὶ πρότεροι τῷ χρόνῳ, καὶ αὐτοῦ διδασκάλοι, εἴτ' ἐπ' Αἰγύπτου, εἴθ' ὅπη δῆ; Τί οὖν οὐχὶ κάκεινων πρὸ τῆς τούτου κατηγορίας ἐφθασεν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἡ φήμη; ἢ τί μὴ οὐχὶ κάκεινων εἰσέτι νῦν τὸ κλέος ἄδεται τῷ ἡμετέρῳ παραπλησίως; Τίς δὲ τῶν ἀπ' αἰῶνος πῶποτε γόης, βάρβαρος ἢ Ἕλλην, τοιούτων κατέστη διδάσκαλος φοιτητῶν, καὶ τοιούτων νόμων καὶ λόγων αὐθέντης, οἷον ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδεδείκται δύναμις; Ἰάσεις δὲ τοσάοδε καὶ παραδόξους εὐεργετίας τοιάοδε, οἷας ὁ ἡμέτερος πεποιηκῶς μνημονεύεται, τίς πῶποτε διαπραξάμενος ἱστορεῖται; Τίνος δὲ οἱ γυρίοιμοι καὶ τῶν πραγμάτων αὐτόπται, διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου δοκιμῆς τὴν ὑπὲρ ὧν ἐμαρτύρησαν ἀλήθειαν ἐπιστάσαντο, ὥσπερ οὖν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταί, πάσας μὲν αἰκίας ἀνατλάντες, πάσας δὲ βασάνων ἰδέας ὑπομεινάντες, καὶ τέλος διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, τὰ περὶ αὐτοῦ μαρτυρηθέντα αὐτοῖς πιστωσάμενοι; Ἔτι πρὸς τοῦτους, ὁ τῷ δι' ἐναντίας ἡμῖν λόγῳ πιστάμενος λεγέτω, τίς τῶν πῶποτε γοήτων κἄν εἰς νοῦν ἐβάλετο νέου ἔθνους ἐπὶ οἰκείῳ ὀνόματι σύστασιν ποιήσασθαι; Τὸ δὲ μὴ μόνον ἐνοῆσαι τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κατορθῶσαι τὸ βουληθὲν, πῶς οὐ πᾶσαν ἀνθρώπου καλύπτει ἂν φύσιν; Βασιλείων δὲ δόγμασι, καὶ παλαιῶν νομοθετῶν, φησισάντων τε καὶ ποιησῶν, καὶ θεολόγων ἐξ ἐναντίας θέσθαι νόμους τοὺς κατ' εἰδωλολατρείας, καὶ τούτους κρατύναι. ἀμάχους τε καὶ ἀηττήτους εἰς μακρὸν ἐπιδείξει αἰῶνα, τίς πῶποτε

γοήτων διανενοήται; Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν οὐκ ἐνενόησε μὲν, οὐ τετόλμηχε δὲ ἐπιχειρῆσαι· ἀλλ' οὐδὲ ἐπιχειρήσει μὲν, οὐ κατώρθωσε δέ· ἐνὶ δὲ βήματι καὶ μὴ φωνῇ φήσας πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν, » ἔργον ἐπέηγε τῷ λόγῳ, αὐτίκα τε ἐμαθητεύετο ἐν ὀλίγῳ πᾶν γένος Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ νόμοι πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατασπεύροντο, ἐναντίοι τῇ τῶν παλαιῶν δεσποτικῇ· νόμοι δαιμόνων πολέμοι καὶ πάσης ἐχθροὶ πολυθέου πλάνης· νόμοι Σκυθῶν, καὶ Περσῶν, καὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων σωφρονιστὰι, ἀποτρεπτικοὶ τε πάσης ἐκθέσμου καὶ θηριώδους διαίτης· νόμοι τῶν ἐξ αἰῶνος παρ' αὐτοῖς Ἑλλήσιν ἔθων ἀνατρεπτικοὶ, καινῆς δὲ καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας καταγγελτικοὶ. Τί δῆτα οὖν τοῖς πάλαι γόησι πρὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων, ἢ καὶ μετὰ ταῦτα τοιοῦτον, ἢ καὶ παραπλήσιον τετόλμηται, ὡς εἰκότως φάναι αὐτὸν παρ' ἑτέρων ὠφελῆσθαι τὰ τῆς γοητείας; Εἰ δ' οὐδένα ἂν τις ἔχοι λέγειν αὐτῷ γενομένου ἁμιοῦν (οὐδέτις γὰρ ἦν αὐτῷ αἴτιος τῆς τοσαύτης ἀρετῆς), ὥρα τοιγαροῦν ὁμολογεῖν ξένην τινὰ καὶ θεῖαν φύσιν ἐπιδημησάμεναι τῷ βίῳ, ἢ μόνῃ καὶ πρώτῃ τὰ μηδεπώποτε παρ' ἀνθρώποις μνημονευθέντα κατώρθωται. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἐχέτω.

Cur igitur antiquis præstigiatoribus ante Jesu tempora, aut etiam post, nihil tale aut simile incæptum est, ut probabiliter affirmare possimus, illum ab aliis in iis quæ ad præstigias pertinent adjunctum fuisse? Quod si nemo illi similem quempiam proferre possit (nullus enim illi tantæ auctor virtutis), jam ergo fatendum sit, inusitatam quamdam divinamque naturam inter homines esse versatam, quæ sola et prima ea quæ nunquam humanis auribus audita sint, perfecit. Et hæc quidem hæc tenus.

Πάλιν δὲ ἐπὶ τὸν δι' ἐναντίας ἰτέον, ἐρωτητέον τε, εἴποτε ὀφθαλμοῖς οἶδεν, ἢ ἀκοῇ ἔγνω γοητάς τε καὶ φαρμακείας δίχα σπονδῶν καὶ θυμάτων καὶ δαιμόνων ἐπικλησιῶς τε καὶ παρουσίας γοητεύοντας. Μήτι οὖν καὶ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἢ κατὰ τῶν αὐτοῦ λόγιον, ἢ κατὰ τῶν εἰσέτι νῦν ζηλούντων τὸν αὐτοῦ βίον, ἔχει τις τοιαύτην ἐπιφέρειν διαβολὴν; Οὐχὶ καὶ τυφλῷ ὄηλον, ὡς πᾶν τούναντιόν τούτοις ἡμεῖς οἱ τὰ Ἰησοῦ φρονούντες ἐπιτηδεύομεν, θάπτον μὲν θανάτῳ τὴν ψυχὴν ἢ δαίμοσι θυσίαν προέσθαι τολμώντες, θάπτον δὲ τῆς ζωῆς ἐξιστάμενοι ἢ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δουλωθῆναι ὑπομένοντες; Τίς δὲ οὐκ οἶδεν, ὅπως σὺν αὐτῇ τῇ τοῦ Ἰησοῦ προσηγορίᾳ καὶ σὺν εὐχαεῖ καθαρωτάταις πᾶν τὸ δαιμόνων ἔργον ἀπελαύνειν ἡμῖν φίλον ἐστίν; Οὗτος ὁ τοῦ Ἰησοῦ λόγος καὶ ἡ παρ' αὐτοῦ διδασκαλία πολὺ κρείττους τῆς ἀοράτου ταύτης δυνάμεως πάντας ἡμᾶς ἀπειργάσατο, ἐχθρούς τε δαιμόνων καὶ πολεμίους, ἀλλ' οὐ φίλους, οὐδὲ συνήθεις, πολλοὺ δὲ ὑπηκόους καὶ ὑποχειρίους εἶναι παρεσκεύασεν. Ὁ δὲ τοιοῦτος ἡμᾶς προαγαγὼν, πῶς ἂν αὐτὸς δούλος ἐγεγόνει δαιμόνων; πῶς δ' ἂν τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν ἔθυσεν; ἢ πῶς βοηθούς δαίμονας ἐπεκαλέσατο ἐν ταῖς παραδοξοποιαῖς, ὅποτε εἰσέτι δεῦρο πᾶς δαίμων καὶ πᾶν ἀκάθαρτον πνεῦμα, ὡς τι τῶν

A etiam perfecisse suo arbitrato, cur non totam hominis naturam effugiat? Decretis vero et regum, et eorum qui leges priscas condiderint, et philosophorum, et poetarum, et theologorum contrarias leges ponere, quæ simulacrorum cultum oppugnent, quæque quod volunt obtineant, easdemque inexpugnabiles, et invictas in perpetuum constituere, quis ex omnibus qui unquam fuerint, præstigiator cogitavit? At enim Saluator ac Dominus noster non sic quidem cogitavit hoc, ut postea aggredi non sit ausus; neque vero sic aggressus est, ut postea non perfecit: sed uno verbo unaque voce cum dixisset ad suos discipulos: **132** « Ite, institute omnes gentes in nomine meo, docentes eas servare quæcunque mandavi vobis », verbo rem atque efficaciam adjecit: atque evestigio in disciplinam venit brevi tempore omne genus et Græcorum et barbarorum: et leges in cunctas nationes disseminatæ sunt, antiquæ superstitioni adversantes: leges dæmonum oppugnatrix, et omnis in multorum deorum cultu erroris inimicæ: leges Scytharum et Persarum et aliorum barbarorum moderatrices, et quæ damnaverint omnem ab omni jure alierum ac ferinum victum: leges quæ everterint quæcunque instituta habuerint Græci ab initio humani generis, et novam veramque pietatem induxerint. Cur igitur antiquis præstigiatoribus ante Jesu tempora, aut etiam post, nihil tale aut simile incæptum est, ut probabiliter affirmare possimus, illum ab aliis in iis quæ ad præstigias pertinent adjunctum fuisse? Quod si nemo illi similem quempiam proferre possit (nullus enim illi tantæ auctor virtutis), jam ergo fatendum sit, inusitatam quamdam divinamque naturam inter homines esse versatam, quæ sola et prima ea quæ nunquam humanis auribus audita sint, perfecit. Et hæc quidem hæc tenus.

Nunc rursus contradicenti adversario obviam eundem, isque interrogandus: ecquando suis oculis viderit auribusve perceperit, præstigiatores ac veneficos homines, sine libationibus et sacrificiis, dæmonumque invocatione ac præsentia, quidquam operatos? Nunquid igitur aut contra Salvatorem nostrum, aut contra illius præcepta, aut etiam contra eos qui hodie quoque illius vitam imitanter, possit aliquis talem jactare calumniam? Nonne vel cæcutienti perspicuum nos quicumque Jesum sectamur, istis plane contraria omnia operari atque amplecti, et citius pati ut morti animam, quam ut dæmonibus sacrificium offeramus: citius vero sustinere de vita excedere, quam pravus dæmonibus in servitutem dari? Quis autem ignorat nostræ esse consuetudinis, ipso Jesu nomine, et purissimæ precibus, omnem dæmonum vexationem abigere? Sic ipsius Jesu verbum, ejusdemque doctrina, isto potestatis invisibili genere, ut omnes nos longe potentiores essemus, effecit, dæmonum utique hostes atque inimicos, non autem amicos aut familiares nos reddens; quanto ergo minus eorum dicto audientes, aut subjectos comparavit?

133 Qui igitur nos tales produxit, qui fieri potest ut ipse dæmonibus fuerit addictus? Quam porro

¹⁰ Matth. XVIII, 19, 20.

credibile sit illum, aut improbis spiritibus sacra fecisse, aut dæmonas ad auxilium vocasse, dum miracula ederet, quando hodie quoque omnis dæmon, omnisque impurus spiritus, ita Jesu nomen exhorret, ut unum aliquid eorum quæ ipsius naturam castigandi ac torquendi vim habeant, auferre se illico, et concedit : tantam sentit illius nominis vim. Sic sane olim quoque, cum inter homines degeret, non ferentes illius præsentiam, alius aliunde, clamabant : « Age, quid nobis et tibi, Jesu Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos ⁶¹ ? » Vir autem præstigiis prorsus intentus, et plane desperatis rebus omne suum studium impendens, nonne vel imprudens ipse de seipso iudicio sit, quod infandis moribus, quod scelestus, quod obscenus, quod religioni inimicus, quod injustus, quod impius? Qui vero talis sit, unde aut quomodo ea quæ ad religionem pertinent, alios doceat? Quomodo item quæ ad temperantiam, quæ ad Dei cognitionem, quæ ad divinum forum ac iudicium summi Dei? Nonne his omnibus contraria potius commendat ac præferat, suæ ipsius nequitiae consentanea perpetrans? Nonne Deum, Deique providentiam ac Dei iudicium neget? Nonne omnia de virtute, omnia de immortalitate animæ verba irrideat? Quod si quid tale etiam in iis quæ ad Salvatorem Dominumque nostrum pertinent, intueri licuisset, nihil sane fuisset dicendum. At vero cum in singulis rebus et verbis, universi opificem Deum Patrem invocare solitum constet, talesque quos in disciplinam acciperet, comparasse : cum et ipse temperans fuerit, et verborum quæ ad temperantiam pertinent præceptor : cum auctor, prædicatorque justitiæ, veritatis, humanitatis, virtutis universæ : cum religionis dux et magister, quæ omnium regem Deum colit : cur non his consentaneum sit putare, nihil eorum quæ in illo admiramur, ab illo per dolum præstigiarium, aut per fallaciam gestum? cur non potius arcana quadam vi, vereque divina confiteri? Quod si eo recordiæ proveheris, ut neque rationes incorruptas, neque verborum necessitatem velis attendere, neque vero probabilibus argumentis auscultare, quia fortasse nos quasi causam dicentes habes suspectos, at tu tuis saltem dæmonibus, ipsis, inquam, **134** oracula reddentibus diis auscultas, qui Salvatore nostro, non ut tu præstigiarium fallaciam, sed pietatem et sapientiam, et ascensum in cælum suo testimonio tribuunt. Quorum quidem quodnam tibi dignius cui fidem habeas testimonium vis dari, quam inimici nostri confessionem, quam in tertio volumine posuit eorum quæ inscripsit, *De philosophia selectorum*, ubi hæc ad verbum refert.

Quod efficacia ipsa atque evidentia, illius divine virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.

VII. « Mirum forsitan nonnullis videbitur, quod dicturi sumus. Siquidem Christum dii summe religiosum immortalēque fuisse prodiderunt, deque illo cum laude mentionem faciunt ; » et sermone progressus adjungit : « Igitur de Christo interrogantibus, utrum sit Deus, respondit :

Α κολαστικῶν καὶ βασανιστικῶν τῆς οἰκείας φύσεως, τοῦ Ἰησοῦ τὸ ὄνομα φρίττει, ὑπεξίσταται τε καὶ παρχωρεῖ τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει ; Ὡσπεροῦν καὶ πάλαι καθ' ὃν ἐπεδήμει τῷ βίῳ χρόνον, μὴ φέροντες αὐτοῦ τὴν παρουσίαν, ἄλλος ἄλλοθεν ἐβόα· « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ ; ἤλθεσ ἄνθρωπος καὶ οὐκ ἄν εἴη ὁ ἄλλος ἀνόσιος ὢν τὸν τρόπον, καὶ μιὰρὸς, καὶ αἰσχρὸς, καὶ ἀθεός, καὶ ἀσεβής ; Τοιοῦτος δὲ ὢν, πόθον ἢ πῶς τὰ περὶ εὐσεβείας διδάξειν ἑτέρους, ἢ τὰ περὶ σωφροσύνης, ἢ τὰ περὶ Θεοῦ γνῶσεως, ἢ τὰ περὶ δικαιοτηρίου καὶ κρίσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ; Οὐχὶ τούτων ἀπάντων τὰ ἐναντία πρεσβεύει, ἀκόλουθα τῇ αὐτοῦ μοχθηρίᾳ πράττων ; καὶ Θεὸν μὲν ἀρνησεται, καὶ Θεοῦ πρόνοιαν, καὶ Θεοῦ κρίσιν, χλευάσει δὲ τοὺς περὶ ἀρετῆς καὶ τοὺς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγους ; Εἰ μὲν δὴ τοιαῦτά τινα ἦν ἰδεῖν αὐτὸν περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, οὐδὲν ἄν ἦν εἰπεῖν· εἰ δ' ἐφ' ἐκάστῳ πράγματι καὶ λόγῳ τὸν πάντων δημιουργὸν Πατέρα Θεὸν ἀνακαλούμενος ἀποδείκνυται, καὶ τοὺς φοιτητὰς τοιούτους εἶναι παρασκευάζων, καὶ εἰ σώφρων αὐτὸς καὶ σωφρόνων λόγων διδάσκαλος, καὶ εἰ ποιητῆς καὶ κήρυξ δικαιοσύνης, καὶ ἀληθείας, καὶ φιλανθρωπίας, καὶ ἀρετῆς ἀπάσης, καὶ θεοσεβείας εἰσηγητῆς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ· πῶς οὐχ ἔπειτα τούτοις τὸ μὴ εἶναι μὲν ἡγεῖσθαι κατὰ γοητείαν αὐτὸν τῶν παραδόξων πεποιημένα, δυνάμει δ' ἀπορρήτῳ, καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθεῖον συνομολογεῖν ; Ἄλλ' ὅτε τοσοῦτον ἐλαύνεις ἀπηνείας, ὡς μὴ λογιζομὸς σώφροσι, λόγων τε ἀκολουθίᾳ προσέχειν τὸν νοῦν, μὴδὲ πειθεσθαι τοῖς εἰκόσι τεκμηρίοις, ὑπονοῶν τάχα πού τοὺς λέγοντας ἡμᾶς. Ἄλλὰ σὺ γε κτλ. τῶν σαυτοῦ δαιμόνων, αὐτῶν δὲ τῶν χρησιμῶδων θεῶν, ἄκουε, τῷ Σωτῆρι ἡμῶν οὐχ ὡσπερ σὺ γοητεῖαν, ἀλλ' εὐσεβείαν καὶ σοφίαν καὶ εἰς οὐρανούς ἄνοδον μαρτυροῦντα. Τίς δ' ἂν γένοιτό σοι τούτων ἀξιώπιτος ὁμολογία μᾶλλον τῆς τοῦ καθ' ἡμῶν πολεμίου γραφῆς, ἣν ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς Ἐκλογῆς φιλοσοφίας ἐν τρίτῳ συγγράμματι τέθειται, ὡδὲ πῶς ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

Δ Ὡς ἀπὸ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς συννορᾶται τοῖς φιλαλήθεσιν ἢ τῆς περὶ αὐτὸν ἐνθέου ἀρετῆς δυνάμεις. Χρησιμοὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ.

Z. « Παράδοξον ἴσως δοξε. ἐν ἂν τισιν εἶναι τὸ μέλλον λέγεσθαι ὑφ' ἡμῶν. Τὸν γὰρ Χριστὸν οἱ θεοὶ εὐσεβέστατον ἀπεφάναντο καὶ ἀθάνατον γεγονότα, εὐφῆμως τε αὐτοῦ μνημονεύουσι. » Καὶ ὑποβάς ἐπιλέγει· « Περὶ γούν τοῦ Χριστοῦ ἐρωτησάντων εἰ ἐστὶ Θεός, φησὶν·

⁶¹ Matth. viii, 29.

Ὅτι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίη τετιμημένος· ἀλλὰ γε ψυχὴ
Ἄνερως εὐσεβίῃ προφρεστώτῃ ἐστὶν ἐκείνου. »

Εὐσεβέστατον ἄρα ἐφη αὐτὸν, καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ,
καθάπερ καὶ τῶν ἄλλων, μετὰ θάνατον ἀπαθανα-
τισθῆναι, ἣν σάβειν ἀγνοοῦντας τοὺς Χριστιανούς.
Ἐπερωτησάντων δὲ διὰ τί ἐκολάσθη, ἔχρησεν·

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασιάνοις αἰεὶ προέβληται·
Ψυχὴ δ' εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πέδον ἴξει.

Καὶ ἐπιλέγει μετὰ τὸν χρησμὸν ἐξῆς· « Αὐτὸς οὖν
εὐσεβής, καὶ εἰς οὐρανοὺς ὡσπερ οἱ εὐσεβεῖς χωρή-
σας. Ὅστε τοῦτον μὲν οὐ βλαττρηήσεις, ἐλεήσεις
δὲ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἄνοιαν. » Ταῦτα καὶ νῦν ὁ
Πορφύριος. Ἄρ' οὖν ἀπατεῶν, ὧ οὔτος; κἂν τὰ φίλα
σε δυσωπεῖται τῶν οικειῶν ῥήματα. Ἐχῆς τοιγαροῦν
τὸν ἡμέτερον Σωτήρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ,
καὶ παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ ὠμολογημένον οὐ γόητα οὐδὲ
φαρμακέα, ἀλλ' εὐσεβῆ καὶ δικαιοτάτον καὶ σοφὸν καὶ
οὐρανίῳ ἀψίδῳ οἰκῆτορα. Ὁ δὲ οὖν τοιοῦτος πῶς
ἂν ἄλλως τῶν παραδόξων ἔργων γέγονε ποιητῆς ἢ
δυνάμει θεῆ; ἦν καὶ τὰ ἱερὰ λόγια μαρτυροῦσιν
αὐτῷ, Θεοῦ λόγον καὶ Θεοῦ δυνάμιν τὴν ἀνωτάτω ἐν
ἀνθρώπου μορφῇ καὶ σχήματι, μᾶλλον δ' ἐν αὐτῇ
σαρκὶ καὶ σώματι κατοικῆσαι, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν
ἀνθρώποις οἰκονομίαν ἐπιτελεῖσαι μαρτυροῦντα.
Καὶ σὺ δ' ἂν αὐτὸς καταμάθοις τὸ ἔνθεον τῆς περὶ
αὐτοῦ δυνάμεως, εἰ λογίσαιο τίς ποτε ὦν ἄρα τὴν
φύσιν καὶ πηλίκος ἄνδρας εὐτελεῖς ἐξ ἀλείης καὶ
ταπεινοῦ βίου προσοικειωσάμενος, τοῦτοις κέχρηται
διακόνους ἐπὶ κατορθώσει πράγματος πάντα καλύ-
πτοντος λόγον. Διανοηθεὶς γὰρ ὁ μηδεὶς πώποτε, νό-
μου οικειῶν καὶ ξένην διδασκαλίαν εἰς πάντα κατα-
σπεῖραι τὰ ἔθνη, καὶ παντὸς γένους ἀνθρώπων διδά-
σκαλον εὐσεβείας ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἑαυτὸν
ἀποφῆναι, τοῖς πάντων ἀγοικοτάτοις καὶ εὐτελεστά-
τοις ἠγήσατο χρῆσθαι τῆς οικείας βουλῆς ὑπερέταις.
Εἰκός τινα παραλογώτατα ταῦτα αὐτὸν πεποιηθέναι
νομίσαι. Πῶς γὰρ οἱ μηδὲ διαβαίει δυνάμενοι στόμα,
κἂν ἐνός τινος διδάσκαλοι κατέστησαν, οὐχί γε ἀνδρῶν
συλλόγου; πῶς δ' ἂν πλῆθει διειλέχθησαν οἱ πάσης
ἐκτὸς γεγονότες παιδείας; Ἄλλὰ τοῦτ' ἦν ἄρα τὸ
τῆς ἐνθέου βουλῆς, καὶ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτοῖς
θείας δυνάμεως παραστατικόν. Ἄνακαλέσας γοῦν
αὐτούς, τὰ μὲν πρῶτὰ φησι· « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ
μοι, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλείεις ἀνθρώπων. » Ἐπειδὴ
δὲ λοιπὸν αὐτοὺς ἀκολουθοῦς ἐκτίστατο, ἐμπνεύσας
αὐτοῖς δυνάμει θείας, μένους τε καὶ θάρρους ἐμ-
πλήσας, καὶ δὴ οἶά τις ἀληθῶς Θεοῦ λόγος καὶ αὐτὸς
θεὸς, τηλικούτων θαυμάτων ποιητῆς, νοερῶν αὐτοῦς
καὶ λογικῶν ψυχῶν θηρευτὰς ποιήσας, ἔργον τε ἐπι-
θεὸς τῇ φωνῇ, τῇ, « Δεῦτε, ἀκολουθεῖτέ μοι, καὶ ποιήσω
ὑμᾶς ἀλείεις ἀνθρώπων, » φησάσῃ, ὁμοῦ τε ἐργάτας
καὶ διδασκάλους αὐτοῦς εὐσεβείας ἀπειργασμένος,
ἦδη καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεπέμπετο, κήρυκας
ἀναδείξας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐξ-
επλάγη, καὶ ἠπίστησεν ἂν εἰκότως τῷ παραδόξῳ τοῦ
θαύματος, ὅτε μηδεὶς μὲν τῶν πῶποτε ἐν ἀνθρώποις

A *Immortalem animam post cassum incedere corpus,
Noscere honoratam sapientis luce, sed illam
Insignis pietate viri mentem esse decoram. »*

Summe ergo religiosum illum dixit, et animam il-
lius sicuti aliorum, post mortem immortalem fac-
tum, eamque colere, ignorantes Christianos; deinde interrogantibus cur supplicio affectus esset, respondit:

*Esse quidem semper modico cruciamine tortum
Corpus, at æthereis mentem clarescere campis.*

Et post oraculum adjungit deinceps: « Ipse igitur
pius, et in cœlum, ut pii solent, subvectus. Quare
hunc quidem non exsecraberis, miseraberis vero
hominum ignorantiam? » Hæc etiam nunc Porphy-
rius. Quæso igitur, nunquid impostor ille? at sal-
tem tuorum amicorum verba tibi blandientia, te
B flectant. Habes igitur nostrum Salvatorem Jesum,
qui Christus est Dei, etiam virorum testimonio
comprobatum, ut non præstigiatorum, aut venefi-
cum, sed ut pium, et justissimum, et sapientem,
orbiumque cœlestium incolam. Qui igitur talis
fuit, quamam alia ratione admirabilem factorum
auctor esse potuit, nisi virtute divina? quam etiam
sacra oracula testimoniis suis illi tribuunt, quæ qui-
dem Dei verbum Deique virtutem supremam, in homi-
nis forma atque habitu, ac potius in ipsa carne, ipso-
que corpore habitasse, omnemque humanam disposi-
tionem, gubernationemque absolvisse, testificantur.

135 Tu quoque facile discas divinitatem virtutis
quæ de illo fertur, si cogites qua ille natura, et
C cujusmodi præditus, viros ignobiles de piscatorio
atque humili victu acceperit, sibi que adjunxerit.
Deinde iis usus sit administris ad illud incœptum
perficiendum, quod omnem effugiat rationem. Cum
enim cogitasset id quod nullus unquam cogita-
vit: proprias leges novamque doctrinam in omnes
disseminare nationes, omneque hominum genus
eam docere pietatem, quæ unum supremum Deum
veneraretur, huju que rei se magistrum exhibere,
omnium maxime agrestibus maximeque ignobilibus
putavit sibi utendum esse hujusce consilii ministris:
utpote cum verisimile sit illum censuisse, præter
omnem rationem hæc se facturum. Quo enim pa-
cto, qui ne diducere quidem os idonei erant, sal-
tem unius cujuspiam hominis præceptores fieri po-
tuerunt, nedum virorum conventus? quomodo au-
tem multitudinem alloqui aut instruere, qui ab
omni eruditione abhorrebant? At hoc quidem fuit,
quod et divinum consilium, et vim divinam quæ in
illis, et cum illis ipsum opus obibat, declararet. Ergo
cum illos vocasset, tum primum dixit: « Venite,
sequimini me: et faciam vos piscatores hominum²². »
Cum vero jam illos sectatores esset adeptus, divi-
naque sua vi afflasset, roboreque atque animi con-
fidentia complexset, jamque veluti quoddam vere Dei
verbum, ipseque Deus tantorum auctor miraculo-
rum, intelligentium rationaliumque animarum ven-
natores illos constituisset: reinque ipsam atque ef-

²² Matth. iv, 18.

ficaciam adjuvasset voci illi, qua dixerat : « Venite, sequimini me, et faciam vos piscatores hominum, simulque et operarios et magistros pietatis illos fecisset, tum in omnes gentes dimisit, suæque doctrinæ præcones declaravit. Quis autem non obstupescat, quis non incredibile merito existimet id quod omnem fidem superat miraculum? Nullus certe eorum, qui unquam alicujus claritatis inter homines fuerunt, non rex, non legum inventor, non philosophus, non Græcus, non barbarus, hujusmodi quidquam cogitasse narratur, ac ne somniasset quidem aliquid quod ad hoc proxime accedat. Satis enim superque unusquisque talium semper habuit, dummodo in sua regione institutum suum propositumque compleret; et quæ bonæ utilesque visæ essent leges, eas in una saltem sua ipsius gente, sancire ac tueri posset. At hic noster, nihil mortale aut humanum molitus, **136** considera, quæso, numerosus tanquam vere Deus vocem emisit, ubi suis illis adeo ignobilibus ad verbum dixit discipulis : « Eunt, docete omnes gentes ⁸². » Quid? si discipuli, ut sit, suo Præceptori respondissent, ac dixissent : Quo tandem modo istud a nobis fieri poterit? Quomodo Romanos, exempli gratia, publice docebimus? quomodo autem Ægyptios alloquemur? qua vero lingua, homines unam Syriacam vocem audire soliti, apud Græcos utemur? qua apud Persas, Armenios, Chaldaeos, Scythas, Indos, ac denique omnes quascunque offendemus barbaricas gentes? Quomodo illis persuadebimus ut deus quidem patrios deserant, unum vero omnium quascunque sunt opificem Deum colant? qua porro dicendi vi freti, tantum facinus aggrediemur? Quæ autem perficiendi spes aderit hominibus qui leges figere audeant, contrarias legibus quascunque omnes gentes de patriis diis a condito ævo servaverint? Quibus tandem copiis, aut qua vi nobis liceat isti audaciæ superesse? Hæc ne dicerent, quemadmodum dicturos fuisse credibile est, aut etiam cogitarent Jesu discipuli, una verbi adjunctione ipse Præceptor illos omni difficultate liberavit, cum dixit, illos in nomine suo voti compotes futuros. Non enim simpliciter aut indefinite ut docerent omnes gentes imperavit, sed cum adjunctione necessaria, « in nomine, inquit, meo ⁸³. » Cum enim vis illius nominis tanta sit, ut Apostolus dixerit : « Quod donaverit illi Deus nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestrium, et infernorum ⁸⁴, » merito excellentiam virtutis nominis sui, quæ multos latet indicaturus, ad suos dixit discipulos : « Ite, docete omnes gentes in nomine meo. » Deinde canit bene admodum certe atque exquisite quod futurum erat dicens : « Oportet enim prædicari Evangelium hoc in toto orbe, in testimonium cunctis gentibus ⁸⁵. » Porro cum verba quidem hæc, tunc in angulo terræ dicta sint, et qui tunc aderant soli audierint, qui

Α γενομένων διαφανῶν, μὴ βασιλεὺς, μὴ νομοθέτης, μὴ φιλόσοφος, μὴ Ἕλλην, μὴ βάρβαρος, τοιοῦτον τι διανοηθεὶς ἱστορεῖται, ἀλλ' οὐδ' εἰς φαντασίαν ἐλθῶν τοῦ παραπλησίου; ἀγαπητὸν γὰρ ἐκάστῳ ἦν, εἰ καὶ ἐπὶ μόνης τῆς οἰκειᾶς γῆς; τὸ οἰκεῖον ἐπάγγελμα συνεστήσατο, καὶ τοὺς καλῶς ἔχειν φανέντας νόμους, καὶ ἐφ' ἐνὸς τοῦ οἰκειοῦ ἔθνους κρατῦναι οἷός τε ἦν· ὁ δὲ μὴδὲν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον διανοηθεὶς ὄρα εἰ μὴ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ πάλιν προήκατο φωνῆν, αὐτολεξεί φήσας τοῖς εὐτελεστάτοις ἐκείνοις αὐτοῦ μαθηταῖς· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη. » Καὶ πῶς, εἶπον ἂν οἱ μαθηταὶ τῷ Διδασκάλῳ πάντως που ἀποκρινάμενοι, τοῦθ' ἡμῖν ἔσται δυνατόν; Πῶς γὰρ Ῥωμαίοις, φέρε, κηρύττομεν; πῶς δὲ Αἰγυπτίοις διαλεχθῶμεθα; ποῖα δὲ χρησόμεθα λέξει πρὸς Ἑβραῖους, ἀνδρες τῆ Σύρων ἐντραφέντες μόνῃ φωνῇ; Πέρσας δὲ καὶ Ἀρμενίους, καὶ Χαλδαίους, καὶ Σκύθας, καὶ Ἰνδοὺς, καὶ εἰ τινα βαρβάρων γένοιτο ἔθνη; πῶς πείσομεν τῶν μὲν πατριῶν θεῶν ἀφίστασθαι, ἕνα δὲ τὸν πάντων δημιουργὸν σέβειν; ποῖα δὲ λόγων ἱκανότητι θαρσοῦντες, ἐπὶ τοῦτο παρελευσόμεθα; ἢ τίς ἡμῖν ἐλπίς ἔσται τοῦ κατορθώματος, ἀντινομοθετεῖν τολμῶσι τοῖς πάντων ἔθνων περὶ τῶν οἰκειῶν θεῶν ἐξ αἰῶνος κειμένοις νόμοις; ἐπὶ ποῖα δὲ καὶ δυνάμει περιεσεσθαί ἐστι τοῦ τολμήματος; Ταῦτα ἢ φησάντων ἂν κατὰ τὸ εἶδος, ἢ διανοηθέντων τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, μίαν προσθήκην λέξωας αὐτοῖς ὁ Διδάσκαλος λύσιν τῶν ἀπορηθέντων ὑπέθετο, φήσας κατορθώσιν, « ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὐ γὰρ δὴ ἀπλῶς καὶ ἀδιορίστως μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη προσέταττε, μετὰ προσθήκης δὲ ἀναγκαίας, τῆς, « ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ δύναμις τῆς αὐτοῦ προσηγορίας τοσαύτη τις ἦν, ὡς φάναι τὸν Ἀπόστολον, ὅτι δὴ « Ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ θεὸς τὸ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γόνου καμύνη ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων· » εἰκότως, τῆς τοὺς πολλοὺς λανθανούσης ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν ἐμφαίνων, τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφησε· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Εἶτα καὶ θεοπίπτει εὐ μάλα ἀκριβῶς τὸ μέλλον, εἰπὼν· « Δεῖ γὰρ κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Ὁ δὲ λόγος εἴρητο μὲν ἐν γωνίᾳ γῆς τότε, καὶ οἱ παρόντες ἤκουον μόνον. Πῶς οὖν ἄρα πιστὸς ἦν αὐτοῖς τοῦτο λέγων, εἰ μὴ ἐξ ἑτέρων τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων ἐνθῶν ἔργων τῆς ἐν τοῖς λόγοις ἀληθείας αὐτοῦ τὴν πείραν εἰληφασαν; Ὅτι γὰρ ἐπίστευσαν λέγοντι, συλλογιζομένη σοὶ ὁμολογεῖν ἀνάγκη. Προστάξαντι γὰρ οὐδεὶς ἠπέθει· ἀλλὰ πειθαρχήσαντες αὐτοῦ τῷ νεύματι, κατὰ τὰ παρηγγελμένα πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐμαθήτεον, ἐν τῆς οἰκειᾶς γῆς ἐπὶ πάντα στειλάμενοι τὰ ἔθνη· ἐν ὀλίγῳ τε ἦν ἔργα θεωρῆσαι τοὺς λόγους. Κεκήρυκτε γοῦν τὸ Εὐαγγέλιον ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον τοῖς ἔθνεσι· καὶ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες τὰς περὶ τοῦ Ἰησοῦ γραφὰς πατρίοις χαρακτῆρσι καὶ πατριῶν φωνῇ μετελάμβανον. Καίτοι τίς οὐκ ἂν ἀπορήσειεν εὐλόγως, τίς ἦν ἄρα ὁ τῆς

⁸² Mat. h. xxviii, 19. ⁸³ ibid. ⁸⁴ Philipp. ii, 10. ⁸⁵ Marc. xiii, 10.

τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίας τρόπος; Ἄρα γὰρ εἰς μέσην παρελθόντες πόλιν, ἔπειτ' ἐν ἀγορᾷ στάντες, καὶ βοῆ μερίζονι χρησάμενοι συνεχάλουν τοὺς παρόντας, κἀπειτα ἐδημηγόρουν; Καὶ τίς ἦν ἄρα αὐτοῖς τῆς δημηγορίας ὁ λόγος, ᾧ πεπεισθαι εἰκὸς ἦν τοὺς ἀκροωμένους; Πῶς δὲ καὶ ἐδημηγόρουν ἄνδρες λόγων ἀπειροί, καὶ πάσης ἀμέτοχοι παιδείας; Ἄλλὰ μὴν οὐ κατὰ πλῆθος, κατὰ μέρος δὲ τοῖς προστυχοῦσι διελέγοντο. Τίσιν οὖν καὶ ὁποίοις ἐχρῶντο λόγοις ἐπὶ πειθῶ τῶν ἀκούοντων; ἐπεὶ μὴδὲ μικρὸς ἦν αὐτοῖς ὁ ἄγων, μὴ ἀρνούμενοις τὸν ἐπονείδιστον θάνατον τοῦ καταγγελλομένου. Εἰ μὲν γὰρ τοῦτον ἐπικρυψάμενοι, καὶ μὴ ὁμολογοῦντες εἰς πάντας οἶα καὶ ὅποσα πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων, τὰ σεμνά μόνα καὶ ἔνδοξα προσεκόμιζον· λέγω δὲ τὰς θαυματουργίας, καὶ τὰς παραδοξοποιίας αὐτοῦ, τὰς τε φιλοσόφους διδασκαλίας αὐτοῦ· οὐδ' οὕτως ἦν αὐτοῖς εὐχερῆς ὁ λόγος πρὸς τὸ ποιῆσαι βράδιως συγκαταθέσθαι τοὺς ἀκούοντα; ξηνοφρονούμενοι, καὶ ἄρτι πρῶτον ἐπακούοντας καινῶν ῥημάτων ὑπ' ἀνδρῶν οὐδὲν ἐπαγομένων ἀξιώσιστον τὴν τῶν λεγομένων μαρτυρίαν. Πλὴν ἀλλ' ἔδοξεν ἂν πιθανώτερον λέγεσθαι τὰ εἰρημένα. Νῦν δὲ τότε μὲν τὸν πρεσβευόμενον Θεὸν ἐν ἀνθρώπου γεγενῆαι σώματι, καὶ οὐδὲν ἄλλο τὴν φύσιν εἶναι ἢ Θεοῦ Λόγον, διὸ καὶ τοιαύτας τεραστίας δυνάμεις πεποιθέναι οἶα Θεὸν· τότε δὲ τούτοις; ἐναντίως ὕβρεις αὐτῶν καὶ ἀτιμίαις ὑπομείναι, καὶ τέλος τὴν αἰσχίστην καὶ τοῖς πάντων ἀνθρώπων κακουργοτάτοις ἐπηρητήμεντην διὰ σταυροῦ τιμωρίαν, τίς οὐκ ἂν ὡς ἐναντία λεγόντων κατέπτυσεν εἰκότως; Τίς δ' οὕτως ἡλίθιος ὑπῆρχεν, ὡς εὐχερῶς πιστεῦσαι λέγουσιν ἑωρακέναι μετὰ τὸν θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀναβειβιακῶτα, τὸν μὴδὲ ὅτε ἐν ζῶσιν ἦν ἐπαμῦναι ἑαυτῷ δεδυνημένον; Τίς δὲ τοῖς ἰδιώταις καὶ εὐτελέσιν ἐκεῖνοις ἐπέισθη ποτ' ἂν λέγουσι, χρῆναι τῶν μὲν πατρῶων θεῶν καταφρονῆσαι, καὶ μωρίαν μὲν τῶν ἐξ αἰῶνος καταγνώναι πάντων, μόνους δὲ αὐτοῖς πεθεσθαι καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ σταυρωθέντος παρηγγελλομένοις; τοῦτον γὰρ εἶναι τοῦ μόνου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μόνου ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Παῖδα. Ἐγὼ μὲν οὖν ἐξετάζων παρ' ἐμυτοῦ φιλαλήθως τὸν λόγον, οὐδεμίαν πειστικὴν δυνάμιν ἐν αὐτῷ, οὐδέ τι σεμνὸν, οὐδ' ἀξιώσιστον, ἀλλ' οὐδὲ πιθανὸν εἰς τὸ κλῆν ἕνα τινὰ τῶν ἡλιθίων πεῖσαι δύνασθαι εὐρίσκω. Ἄλλὰ πάλιν ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ λόγου δύναμιν ὡς μυρία πλῆθη πέπεικε, καὶ ὡς συνέστησαν μυριάδων Ἐκκλησίαι πρὸς αὐτῶν ἐσθίων τῶν εὐτελεστάτων καὶ ἀγροίκων τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν, οὐκ ἐν ἀδύλοις που καὶ ἀφανέσι τόποις, ἀλλ' ἐν ταῖς μάλιστα διαπρεπεστάταις πόλεσιν Ἰερουθεῖσαι, ἐπ' αὐτῆς λέγω τῆς Ῥωμαίων βασιλευσούσης, ἐπὶ τε τῆς Ἀλεξανδρέων καὶ Ἀντιοχείων, καθ' ὅλης τε τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας, ἐν τε κόμισις τε καὶ χώραις καὶ παντοίοις ἔθνεσι, πάλιν ἐξ ἀνάγκης ἀνατρέχειν ἐκδιάζομαι· ἐπὶ τὴν τοῦ αἵλου ζήτησιν, καὶ τὸν μολογοεῖν μὴ ἄλλως αὐτοῦς κεκρατηκέναι τοῦ τολμήματος ἢ θειοτέρα καὶ ὑπερ ἀνθρώπων δυνάμει καὶ συνεργίᾳ τοῦ φήσαντος αὐτοῦ· ἢ Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. ἢ Τοῦτο ὁ οὖν εἰπὼν ἐπισυνῆψεν ἐπαγγελίαν,

A fieri potest ut hoc dicenti illi crederent, nisi ex aliis ejusdem divinis gestis, veracem illam in verbis experti essent? quod enim verbis illius crederent, ratiocinanti tibi constiteri necesse est. Imperanti enim illi nullus non paruit; **137** sed protinus auscultantes illius nutui quem-admodum ipsis præceptum fuerat, ac de patriis sedibus ad omnes gentes pro'ecti, omne hominum genus docuerunt, brevique tempore intueri licuit respondentia verbis facta. Prædicatum itaque est in exiguo temporis spatio in toto orbe Evangelium, in testimonium cunctis gentibus; et barbari et Græci quæ de Jesu scripta erant, patriis litteris patriaque voce exceperunt. Cæterum, quis non merito ambigat quænam fuerit Jesu discipulorum docendi ratio, quis modus? Nunquid in mediam progressi civitatem, deinde stantes in foro, vocemque attollentes, convocabant eos qui accedebant? et quæ tandem illis concionandi ratio, qui quidem verisimile sit auscultasse audientes? quomodo autem concionabantur viri sermonis imperiti, et omnes expertes eruditionis? atqui non multitudinem, sed singulos adeuntes alloquebantur. Qua igitur et cujusmodi oratione utebantur, ut audientibus persuaderent? non enim parvum illis propositum erat certamen, non dissimulantibus probrosam ejus mortem quem ut Deum commendabant. Nam si hanc dissimulassent, neque qualia quantaque passus sit a Judæis apud omnes confessi essent, sed quæ reverentiam homini gloriamque adderent, ea sola protulissent: dico autem prodigia et miracula ab illo edita, necnon philosophica ejusdem documenta: ne sic quidem illis exitum celerem invenisset oratio, ut facile consensum audientium elicerent; qui quidem audientes aliena lingua utebantur, ac tunc primum ab hominibus nihil fide dignum afferentibus, inaudita sibi prius verba percipiebant, ad ea quæ illi dicerent comprobanda. Verumtamen si talia dixissent, aliquanto probabilius dicere visi essent. Nunc autem cum dicerent illum quem ut Deum commendabant, modo in corpore humano versatum, nihilque aliud natura quam Dei Verbum esse, quocirca etiam talia miracula tanquam Deum edere potuisse, modo his contraria, D injurias illum contumeliasque tulisse, et denique probrosissimum, et omnium hominum scelertissimis injungi solitum crucis supplicium: quis non merito illos ut contraria sibi ipsis dicentes delusisset? Quis autem usque adeo fatuus fuisset, ut facile crederet dicentibus atque affirmantibus, vidisse se post mortem illum a mortuis rediisse ac revivisse, qui ne tunc quidem cum apud vivos esset scipsum tutari potuisset? **138** Quis vero imperitiis illis, atque ignobilibus unquam paruisset dicentibus, oportere deos quidem patrios contemnere, et stultitiam omnium, qui unquam ab initio humani generis fuissent, damnare: solis vero sibi parere, et iis quæ crucifixus præcepisset? hunc enim esse solius supremi Dei solum dilectum atque

unicum Filium. Sane dum ego mecum studio veritatis hujusce rei rationem exploro, nullam plane in ea vim ad probandum idoneam, neque grave quidquam aut fide dignum invenio, ac ne probabile quidem usque adeo, ut fatuum saltem quempiam illi in suam sententiam trahere possent. At rursus, dum ad ipsius verbi potentiam respicio, ut innumerabilibus hominum conventibus persuaserit, atque ut ab ipsis illis ignobilissimis et agrestibus Jesu discipulis, numerosissimæ Ecclesiæ constitutæ sint, non in quibusdam ignotis atque obscuris locis, sed in clarissimis civitatibus erectæ, in ipsa, inquam, aliarum urbium regina, Romana urbe, in Alexandrina, in Antiochensi, per totam Ægyptum ac Lyciam, per Europam atque Asiam, in vicis et regionibus, omnique modo variis gentibus: retro cogor necessitate quadam, ad ipsius rei causam inquirendam recurrere, faterique non aliter ipsos facinus tam audax obtinuisse, quam diviniore quadam longeque humanam superante potentia, opeque atque auxilio illius, qui dixerat: « Docete omnes gentes in nomine meo. » Siquidem cum hoc dixisset, adjunxit promissum, quo essent accepturi confidentiam, et prompte tradituri seipsos iis quæ cœnuntiata ipsis fuerant; dixit igitur ad illos: « Et ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi ⁸⁷. » Quin etiam afflasse illos divino Spiritu dicitur, necnon divinam quamdam, et qua res admirabiles efficerent, potentiam illis ingenerasse, nunc quidem illud dicens: « Accipite Spiritum sanctum ⁸⁸, » nunc vero illud: « Infirmos curate, leprosos mundate, dæmonas ejcicite, gratis accepistis, gratis date ⁸⁹. »

Vides igitur jam tu quoque, quonam modo superaverit illorum ratio: quando etiam liber, qui Acta illorum continet, conveniens his et consentaneum profert testimonium: ubi ipsi quoque memorantur ipsa rerum admirabilium efficientia, quam beneficio nominis Jesu obtinebant, eos qui intererant atque spectabant attonitos reddidisse.

139 Primum enim verisimile est, eos qui cernebant, rebus ipsis et factis in stuporem ab illis esse conversos, ita deinde eosdem alacres comparatos ad interrogandum, quisnam ille esset, cujus virtute et nomine miraculum effectum esset. Deinde docendo iidem ab iisdem deprehendebantur fide, ipsorum doctrinam antevenisse. Non enim verbis persuasi, sed rebus et factis præventi, ad id quod verbis ipsis obtinendum erat, faciles comparabantur. Jam idcirco dicuntur nonnullis ipsis Jesu discipulis tanquam iis qui dii essent victimas et libationes obtulisse, et alium quidem ex illis Mercurium, alium vero Jovem existimasse, usque adeo illorum mentes stupore affecerat ipsa miraculorum evidentia; ac protinus ita affectis auditoribus, quæcunque illi de Jesu nuntiabant merito vera esse posthac censebantur; illiusque post mortem reditum in vitam, non simplicibus atque indemonstrabilibus verbis testificabantur, sed ipsa factorum evidentia comprobabant; quippe cum viventis illius facta demonstrarent. Quod si et Deum illum, et Dei Filium ante ascensum in cælum degentem apud Patrem nuntiassent, cur non huic orationi facilius assensi essent, qui ejus rei contrarium, tum incredibile, tum præter naturam merito arbitrarentur, ipsaque ratione colligerent, non posse putari mortalis naturæ illa opera esse quæ fiebant, sed Dei alicujus, etiam si nemo diceret? Hoc igitur erat, neque quid-

A δι' ἧς ἐμελλον ἐπιβαρβείν καὶ προθύμως ἐπιδοῦναι σφᾶς αὐτοὺς τοῖς παρηγγελμένοις. Φησὶ γοῦν αὐτοῖς· « Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἀλλὰ καὶ Πνεύματος αὐτοῖς ἐμπνεῦσαι λέγεται θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμιν αὐτοῖς ἐνθεον καὶ παραδοξοποιῶν πεπιτηχέναι, τοτὲ μὲν φήσας· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » τοτὲ δὲ εἰπὼν· « Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροῦς καθαρίζετε, δαίμονας ἐκβάλλετε· ἑωρεᾶν ἐλάβετε, ἑωρεᾶν δότε. »

B Συνορᾷς τοιγαροῦν καὶ αὐτὸς ὅπως κεκράτηχεν ὁ δι' αὐτῶν λόγος· ἐπεὶ καὶ αὐτῶν ἡ βίβλος τῶν Πράξεων συνηρδὸς τοῦτοις καὶ σύμφωνα μαρτυρεῖ· Ἐνθα ἱστοροῦνται καὶ αὐτοὶ τῇ τῶν παραδόξων ἐνεργείᾳ δι' ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτῶν ἐπιτελουμένη τοὺς παρόντας καὶ τοὺς θεωμένους ἐκπλήξαι. Ἐξέπληττον γὰρ, ὡς εἰκὸς, διὰ τῶν ἔργων τοὺς θεωμένους πρότερον· εἰθ' οὕτως προθύμως εἶχον αὐτοὺς ἐπὶ τῷ φιλοπυστεῖν, τίς ποτ' ἦν οὗτος οὐ τῇ δυνάμει καὶ προσηγορίᾳ τὸ θαῦμα γέγονεν. Εἶτα διδάσκοντες ἤρρισκον τῇ πίστει φθάνοντας τὴν παρ' αὐτῶν διδασκαλίαν. Οὐ γὰρ τοῖς λόγοις πεισθέντες, ἀλλὰ τοῖς ἔργοις προσκαταληφθέντες, βῆδιον ἐποιούνο τὴν ἐν τοῖς λόγοις διάθεσιν. Λέγονται γοῦν ἦδη τινὲς βουθυσίας καὶ σπονδὰς ὡς ἂν ἦδη θεοὺς οὖσι τοῖς τοῦ Ἰησοῦ προσαγορέαν· καὶ τινὰ μὲν αὐτῶν τὸν Ἑρμῆν εἶναι, τινὰ δὲ τὸν Δία νενομικέναι· τοσοῦτον αὐτῶν τὰς διανοίας ἐξέπληττεν ἡ τῶν παραδόξων ἔργων ἐπίδειξις. Καὶ δὴ οὕτω διακειμένοις πάνθ' ὅσα περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατήγγελλον, ἦδη λοιπὸν ἀληθεύειν εὐλόγως ἐνομίζοντο· καὶ τῇ κατὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσει αὐτοῦ οὐχ ἄπολοις οὐδ' ἀναποδείκτοις ἐμαρτύρουν λόγοις, δι' αὐτῆς δ' ἐνεργείας ἐπειθον, ζῶντος ἔργα παριστάντες. Εἰ δὲ καὶ Θεὸν αὐτὸν καὶ Θεοῦ Παῖδα πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐφίξεως παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα κατήγγελλον, καὶ τούτω πῶς οὐκ ἂν προσέθεντο μᾶλλον, τὸ ἐναντίον ἄπιστον εἶναι καὶ ἀδύνατον ἡγοῦμενοι εἰκότως, λογιζόμενοι μὴ δύνασθαι θνητῆς ἔργα φύσεως εἶναι νομίζειν τὰ δρώμενα, ἀλλὰ Θεοῦ, κἂν μὴ λέγῃ τις; Τοῦτ' ἦν ἄρα καὶ οὐδὲν ἄλλο τὸ ζητηθὲν αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅποια δυνάμει περιγεγόνασαι τῶν ἐν ἀρχαῖς ἀκρωμένων οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταί, καὶ ὅπως Ἑλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους ὡς περὶ Λόγου Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ἐπεισαν, ὅπως τε ἐν μέσσις ταῖς πόλεσι καὶ ἀνὰ τὰς χῆρας εὔσε-

⁸⁷ Ibid. 20. ⁸⁸ Joan. xx, 22. ⁸⁹ Matth. x, 8.

θείας ἐνός τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ συνεστήσαντο διδασκαλεῖα.

diebant victores fuerint, et quomodo tam Græcos adduxerint, et quomodo in mediis urbibus ac per colitur, scholas atque auditoria constituerint.

Καίτοι τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε, πρὸς αὐτῶ ἐπιλογισάμενος καὶ ἐνθυμηθεῖς, ὡς οὐκ ἀνθρώπινον ἦν τὸ μὴδ' ἄλλοτε ὑπὸ μίαν τὴν Ῥωμαίων γενέσθαι τὰ πλείστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη, ἀλλ' ἀπὸ τῶν τοῦ Ἰησοῦ χρόνων; Ἄμα γὰρ τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παραδόξῳ ἐπιδημίᾳ καὶ τὰ Ῥωμαίων ἀκμάσαι συνηχθῆ, τότε πρῶτον Αὐγούστου τῶν πλείστων ἐθνῶν μοναρχήσαντος, καθ' ὃν, Κλεοπάτρας ἀλούσης, ἡ κατ' Αἴγυπτον τῶν Πτολεμαίων διαδοχὴ λέλυτο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ εἰς δεῦρο τὸ ἀπ' αἰῶνος, καὶ ἀπ' αὐτῆς, ὡς εἰπεῖν, τῆς πρώτης ἀνθρωπείας συστάν Αἴγυπτου βασιλείου καθήρητο· ἐξ ἐκείνου τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος Ῥωμαίων δοῦλον γέγονε, καὶ τὸ Σύρον ὠσαύτως, Καππαδόκων τε καὶ Μακεδόνων, καὶ Βιθυνῶν, καὶ Ἑλλήνων, καὶ συνελόντι φάναι τῶν λοιπῶν τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀπάντων. Τοῦτο δὲ ἐτι μὴ ἀθεεῖ τῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ συνειστέλλεν, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, διανοηθεῖς, ὡς οὐ ῥάδιον ἦν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πορεῖαν ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς στείλασθαι, διεστῶτων πρὸς ἄλληλα τῶν ἐθνῶν, καὶ μηδεμιᾶς οὔσης ἐν αὐτοῖς ἐπιμιξίας διὰ τὰς πολλὰς ἐθναρχίας· ὧν περιηρημένων, ἀφόδως ἤδη καὶ ἐπ' ἀδείας τὸ προκειμένον ἦν, τὴν πορείαν αὐτοῖς προεξευμαρίσαντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῶν θυμῶν τῶν κατὰ πόλεις δεισιδαίμωνων φόβῳ τῆς μελίζονος ἀρχῆς καταστειλαντος; Λόγισαι γὰρ, ὡς, εἰ μὴδὲν τὸ κωλύον ἦν τοὺς περὶ τὴν πολύθεον πλάνην ἐπισημένους τῇ τοῦ Χριστοῦ πολεμῆν διδασκαλίᾳ, πάλαι ἂν ἐώρας κατὰ πόλεις καὶ κατὰ ἀγρούς ἐμφυλίου στάσεις, διωγμούς τε καὶ πολέμους οὐ τοὺς συγγάνοντας, εἰ δὲ ἐφ' αὐτοὺς εἶχον οἱ δεισιδαίμονες τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐξουσίαν. Νῦν δὲ καὶ τοῦτο Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων ἔργον ἦν, τὸ μελίζον φόβῳ τῆς ἀνωτάτω ἀρχῆς, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ οἴκείου λόγου καταδουλώσαι. Προκόπτειν γὰρ αὐτὸν ὀσημέραι, καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀξίειν βούλεται. Πάλιν τε αὐτὸς ὡς μὴ νομισθεῖ κατὰ συγχώρησιν τῶν κρατούντων διαρκέσειν, εἴποτέ τις τούτων πονηρὰ ληφθεῖς τῷ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ πολεμῆν προὔθετο, καὶ τοῦτο πράττειν ἐνεδίδου τὸ καταθύμιον· ὁμοῦ μὲν εἰς ἐνδειξίν τῶν τῆς εὐσεβείας ἀλλητῶν, ὁμοῦ δὲ καὶ εἰς τὸ τοῖς πᾶσι φανερὸν καταστήναι, ὅτι μὴ ἐξ ἀνθρώπων ἦν βουλή, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἡ τοῦ λόγου σύστασις. Αὐτίκα τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τὰ συμβαίνειν κατὰ τοὺς τοιοῦτους καιροὺς εἰωθότα; Οἱ μὲν γὰρ τῆς εὐσεβείας ἀθηλατὰ τὸ πρὶν ἀνθρωπίνους γε τοῖς πᾶσι διάδηλοι καὶ διαπρεπεῖς ἐγίνοντο, τῶν παρὰ τῷ Θεῷ κατηξιωμένοι βασιλείων· οἱ δὲ τῆς εὐσεβείας πολέμιοι τὰς προστηκούσας ἐξέτινον δίκας, θεηλάτοις μάστιξιν οἰστρούμενοι, καὶ πᾶν τὸ σῶμα δεινῶς καὶ ἀνιαιροῦς πάθει διαφειρόμενοι· ὥστε ἤδη καὶ εἰς ὁμολογίαν τῆς κατὰ Χριστοῦ δυσσεβείας ἤκειν περιελαθῆναι. Οἱ δὲ γε λοιποὶ πάντες τῆς ἐνθέου προστηγορίας ἡξιωμένοι, κατὰ Χριστοῦ

A quam aliud, ipsum utique illud quod quærebatur, quanam vi discipuli Jesu, eorum qui ab initio auquam barbaros, ut de illo tanquam de Deo sentirent omnes regiones, religionis qua unus supremus Deus

Cæterum, quis non obstupescat, secum cogitans atque animo versans, non humanum hoc fuisse opus, vel ex eo quod nunquam alias sub uno Romanorum imperio plurimæ orbis gentes esse potuerunt, nisi secundum Jesu tempora? Nam simul ac ille admirabiliter ad homines venit, atque inter homines versatus est, etiam res Romanas ad summum pervenisse contigit, quo primum tempore videlicet Augustus, plurimarum gentium dominus evasit. Id vero fuit cum et Cleopatra capta est, et Ptolemæorum successio in Ægypto dissoluta, atque ex illo in hunc usque diem, quod ab initio orbis, 140 et ab ipsa, ut ita dicam, hominum origine, steterat Ægypti regnum, eversum est. Ex illo Judæorum quoque natio a Romanis in servitutem redacta, Syrorum item, et Cappadocum, et Macedonum, et Bithynorum, et Græcorum, ac denique reliquorum omnium qui Romano imperio cesserunt. Hoc autem non sine Deo, una cum doctrina quæ de Salvatore nostro ferretur, introiisse in orbem, quis non fateatur, reputans non facilem Jesu discipulis externarum regionum peragratiōem futuram fuisse, si gentes inter se divisæ discordesque fuissent, neque ullum prorsus, ob multiplices principatus, inter illas commercium; quibus sane sublatis principatibus, intrepide jam atque impune negotium propositum compleverunt, cum supremus Deus et iter illis expeditum ac facile compararet, et superstitionum in civitatibus animos terrore majoris imperii cobiheret? Reputa enim tecum parumper: si nulla res impedimento fuisset iis qui errore colendi multos deos tenebantur, ne doctrinam Christi oppugnant, quam multas antehac civiles seditiones, et in urbibus et in agris vidisses: quot vexationes, quot bella non mediocria illa quidem, si superstitioni illi suæ ipsorum potestatis fuissent, ac penes se jus imperii habuissent. Nunc autem hoc quoque supremi Dei fuit opus, majori quodam terrore supremæ alicujus potentia, proprii verbi inimicos habere jam domitos: id enim proficere in dies, et apud cunctos homines crescere volebat: rursus autem ne putaretur ex concessione ac venia dominantium perseverare, si quando horum ipsorum quispiam malignitate quadam correptus, adversus Christi verbum pugnare deliberatum in animo habebat, etiam hoc suo ipsius arbitratu illum facere permittebat, simul ut eorum virtutem ostenderet qui pro pietate pugnant, simul etiam ut cunctis hominibus planum faceret, quod non humano consilio, sed Dei virtute niteretur ipsa verbi propugnatio. Etenim quis non continuo obstupescat ea, quæ illis temporibus accidere passim cernebantur? Nam ipsi pietatis defensores, primum apud cunctos homines clari illustresque fiebant, et certami-

nam præmia apud Deum consequebantur; pietatis vero hosies, divinitus casi atque agitati, ac toto corpore gravibus molestisque doloribus impliciti atque consumpti, debita supplicia pendebant, **141** adeo quidem ut profanam contra Christum voluntatem confiteri, jam tum cogerentur: at cæteri omnes qui appellatione sacrosancta digni inventi fuerant, et se partibus Christi esse gloria-bantur, cum ad breve tempus exercitati essent molestiis, atque ingenuitatem sinceritatemque animi præ se tulissent, propriam rursus recipiebant libertatem, ac salutare interea verbum majore in dies claritate nitebat, atque in ipsis mediis hostibus dominabatur, ac non modo in iis qui sub visum nostrum cadentes adversabantur, sed in iis quoque qui visum mortalem effugiunt, si qui forte erant in hoc qui terram complexus est nebulo aere dæmones, qui alteris illis imperarent. Namque etiam hos ipsos veri Christi discipuli, et vitæ puritate, et ad Deum directis precibus, et sacrosancta illius appellatione fugabant, in hoc quoque admirabilium signorum quæ ab illo edita esse memorantur, ac divinæ quæ in illo erat virtutis argumenta certissima præ se ferentes. Cæterum, cum in his pro tempore ipsi non ipsos antehac exercuerimus, ordo ipse jam postulat, ut occultiorem de illo theologiam attingamus, Deumque ipsum Verbum, quodnam fuerit, quod per illum hominem, qui videbatur, prodigia et miracula efficiebat, contemplemur.

φρονεῖν αὐχοῦντες, ἐπ' ὀλίγον γεγυμνασμένοι τοῖς πειρατηρίοις, τὸ δὲ γνήσιον καὶ εἰλικρινὲς τοῦ φρονήματος ἐπιδειξάμενοι, τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἀπελάμβανον ἐλευθερίαν, εἰς μείζον ὁσημέραι δι' αὐτῶν ἐκλάμποντος τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ ἐν αὐτοῖς γε μέσοις τοῖς ἐχθροῖς κατακρατοῦντος· μὴ μόνον τε τῶν ὄρατῶν πολεμίων κατεξανισταμένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀοράτων· εἰ τινες ἄρα εἶεν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἄερα ζοφώδη πονηροὶ δαίμονες καὶ ἄρχοντες τούτων, οὗς καὶ αὐτοὺς οἱ γνήσιοι τοῦ Χριστοῦ μαθηταὶ δι' ἀγνείας βίου, καὶ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν, διὰ τε τῆς αὐτοῦ ἐνθέου προσηγορίας ἐξελαύνοντες, σημεῖων τῶν πάλαι ἱστορουμένων ὑπ' αὐτοῦ γεγόνειναι παραδόξων, καὶ ἐν τούτῳ τοῖς συνορᾶν δυναμένοις τὰ τεκμήρια τῆς ἐνθέου ἀρετῆς αὐτοῦ διαδεικνύοντες. Ἄλλὰ γὰρ τῶν δὲ κατὰ καιρὸν προγεγυμνασμένων, καιρὸς ἤδη καλεῖ τῆς μυστικωτέρας περὶ αὐτοῦ θεολογίας ἐρᾶσθαι, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον, ὅστις ποτ' ἦν ὁ διὰ τοῦ φαινομένου ἀνδρὸς τὰς θαυματουργίας ἐκτελών, ἐποπτεῦσθαι.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBAIION TETAPTON.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUARTUS.

142 HÆC INSUNT IN QUARTO LIBRO C TAAE ENESTIN EN Tῷ TETAPTῶ SYΓΓPAM-MATI THS ΠEPI TOY ΣΩTῆPOC HMOYH EYAYΓEΛIKῆC AΠOΔEIKΞEΩC.

1. De occultiore secundum Salvatore ac Dominum nostrum, qui Christus est Dei, dispensatione.
2. Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicimus.
3. Quod non plures supremi Dei Filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.

α'. Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

β'. Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι φημέν.

γ'. Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, μόνος δὲ εἰς ἐκ Θεοῦ Θεὸς εὐλόγως ἡμῖν ἀνηγγέλλεται.

δ. Ὡς ἀναγκαιὰ τῆ τῶν ὄλων συστάσει ἢ τοῦ ἄποδοῦντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ προδραριεῖς ἀποδίδονται.

ε. Ὡς μυρία μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητὰς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπαφεται, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς θεολογοῦμεν.

ς. Ὡς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφ' ὧν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπιστατεῖ.

ζ. Ὡς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἢ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γνώσις ἀποκεκάλυπτο διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γεννητοῦ.

η. Ὡς μόνοις τοῖς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἔθνων ἐσεβον ἀγγέλοις τισιν ἐγκλωρισμένα.

θ. Ὡς περὶ τῆς ἐχθρῆς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως καὶ τοῦ τυτῆτος ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπηγάγτο γένος.

ι. Ὡς ἀναγκαιῶς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποικήσατο πόρον.

ια. Ὡς τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

ιβ. Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικομένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

ιγ. Ὡς ἀπαθὴς καὶ ἀβλαβὴς καὶ ἀσώματος διέμεινε, καὶ καθ' ὃν ἐνηθρώπει καιρὸν.

ιδ. Ὡς, τὸν ἀνθρώπων ἀναγεωσάμενος, πᾶσιν ἡμῖν τὴν τῶν αἰώνων ἀγαθῶν παρέρχεται ἐλπίδα.

ιε. Τι βούλεται δηλοῦν ἢ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς Θεὸς καὶ Κύριος καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν ἢ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.

ις. Δι' ὧν προφητικῶν γραφῶν ὁ Χριστὸς ὀνομαστί προεκηρύττετο.

Ἀπὸ τοῦ β' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ιθ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ κζ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πγ' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ πη' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ ρλα' ψαλμοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ.

Ἀπὸ τῶν Ἱερεμιου Ὁρήρων.

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Βασιλειῶν.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς.

Ἀπὸ τοῦ μδ' ψαλμοῦ.

ιζ. Ὅτι καὶ τὸ Ἰησοῦς ὄνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις τετιμητο.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.

Α'.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μυστικῆς οἰκονομίας.

Ἐπειδὴ τὰ προσήκοντα περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι, τρίτῳ ὄντι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως, αὐτάρκως ἡμῖν διαπεπόνηται, καιρὸς ἦδη καὶ ἀποβῆτοτέρων ἐφάψασθαι λόγων, τῶν περὶ τῆς κατ' αὐτὸν μυστικωτέρας θεολογίας. Ὁ μὲν οὖν περὶ τοῦ πρώτου καὶ αἰθίου, μόνου τε ἀγεννήτου καὶ ἐπὶ πάντων αἰτίου τῶν ὄλων, πανηγυρόν τε καὶ παμβασιλέως Θεοῦ κοινῶς ἅπασιν ἀνθρώποις ἐστὶ λόγος ἴδιος δὲ καὶ κοινὸς αἰθις Ἑβραίων καὶ ἡμῶν ὁ περὶ Χριστοῦ ὃν πῆ μὲν ὁμοίως ἡμῖν ταῖς παρ' αὐτοῖς ἐπόμενοι. Γραφαῖς ἔτι νῦν ὁμολογοῦσι, πῆ δὲ μακρὰν ἀποπίπτουσι, μήτε

4. Quod ad constitutionem universi, necessaria unicus Dei Filii antecessio assignetur.

5. Quod innumerabiles quidem salemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

6. Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsudet.

7. Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

8. Quod sola cæli sidera et lumina reliquæ **143** gentes colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.

9. De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum genus.

10. Quemadmodum necessario Dei unicus Filius ad homines devenit.

11. Quemadmodum inter homines vitam egerit.

12. Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

13. Quod in ea natura quæ nec pati nec laedi potest, quæque incorporea esi permanserit, etiam quo tempore factus est homo.

14. Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum bonorum spem præbuerit.

15. Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus est appellatus.

16. Quod prophetica scripta nominatim Christum ante nuntiaverint.

A II psalmo.

A XIX psalmo.

A XXVII psalmo.

A LXXXIII psalmo.

A LXXXVIII psalmo.

A CXXXI psalmo.

Ab Amos.

Ab Ambacum.

A Jeremiæ Lamentationibus.

A primo Regum.

Ab eodem.

A XLIV psalmo.

17. Quod etiam Jesu nomen apud antiquos Dei familiares venerabile fuerit.

Ab Exodo.

A Zacharia.

144 I.

D De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.

Cum libro priore, qui Evangelicæ Demonstrationis tertius est, de assumpta a Salvatore nostro humana natura, satis abunde a nobis sit disputatum, tempus jam est, de ea quæ ad eundem pertinet, abditiore theologia minus vulgarem quamdam attingere doctrinam. De primo igitur ac sempiterno, soloque non genito, ac supremo auctore universi, omniaque et gubernante et regente Deo, communis est cunctis hominibus ratio: peculiaris vero ac rursus communis et Hebræorum et nostra de Christo, quem illi nunc quidem, ut nos, sua ipsorum scripta sequentes adhuc consistuntur: aunc

autem ab eodem procul labuntur, quippe qui et divinam illius naturam ignorent, neque causas adventus perspiciant, neque item quibus temporibus venturum illum prophetae prædixerint, comprehendant. Nam illi quidem illum etiam nunc venturum exspectant: nos autem jam semel duntaxat venisse contendimus, necnon alterum ejusdem cum majestate adventum, et oraculis et præceptis prophetarum, qui divinitus afflati fuerunt, auscultantes intueri exoptamus. Cum autem de illo duplex sit ratio, altera quidem recentior fuerit, quippe quæ heri ac nuper ad homines introducta sit: altera vero omni tempore, omnibusque sæculis antiquior. Nam cum Deus vellet, utpote qui solus sit bonus, omnisque boni et principium et fons, divitiarum suarum thesauros pluribus impertiri, essetque jam jam omnem rationalem creaturam in lucem producturus, incorporeas videlicet quasdam atque intelligentes et divinas potestates, angelosque atque archangelos, materiæque expertes, et ab omni parte puros spiritus, animas præterea hominum, quæ solutam ac liberam voluntatis atque arbitrii, tam ad bonum quam ad boni contrarium, naturam acciperent: et quæcunque his ipsis convenientia corporum instrumenta, varias vivendi formas educerent, **145** sedesque his omnibus, locosque tribuere proprios (nam iis qui boni permanserint, meliores: contra autem, alioqui convenientes, in quibus videlicet proclivitatis ad contraria pœnas darent); cumque id quod futurum erat, tanquam Deus cognitione præciperet, sentiretque hæc universa atque amantem fierent, tanquam in magno corpore aliquid caput postulatura, unum omnis officii dispensatorem, eundemque et ducem et regem universi præficiendum putavit: cujusmodi oraculorum quoque divinorum, quæ ab antiquis apud Hebræos, et theologis et prophetis reddita sunt, institutio est: a quibus quidem discere potest qui vult, unum esse omnium rerum principium, ac potius principio superius et prius, primoque antiquius, et gignendis rebus ipsa unitate vetustius, omnique appellatione præstantius, quod neque dici, neque enuntiari, neque excogitari potest: bonum quod causa est omnium rerum, quod vim efficiendi, juvandi, providendi, servandi, in se habet: qui unus ipse ac solus est Deus, ex quo omnia, per quem omnia sunt: in illo enim vivimus et movemur et sumus. Itaque quodcunque vult, id etiam est continuo, ex qua sola causa, omnia quæ genita sunt, id acceperunt ut essent, utque existerent, ac durarent, sunt enim illo volente. Vult autem idcirco quod suapte natura bonus est. Bono vero nihil natura conjunctum advenumque est, nisi ut ea quæ bona sunt velit. At enim cum hæc velit, idem etiam potest: quare cum velit simul idem et possit, nulla re neque prohibente, neque impediante, quidquid pulchrum et utile est, tam in iis quæ sub aspectu cadunt, quam in iis quæ non cadunt, ipse sibi ipsi confecit: quippe qui quasi materiam quamdam atque essentiam ge-

τήν θεότητα συνορώντες αὐτοῦ, μήτε τὰ αἴτια τῆς παρουσίας εἰδότες, μήτε μὴν τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤξειν ἀνείρηται εἰς ἀνθρώπους περιθρασσόμενοι. Οἱ μὲν γὰρ ἐτι καὶ νῦν ἤξειν μέλλοντα προσδοκῶσιν, ἡμεῖς δ' ἤδη μὲν εἰσάπαξ ἀποδείκνυμεν ἐλθόντα· καὶ δευτέραν δ' αὐτοῦ μετὰ τῆς ἐνθέου δόξης παρουσίαν ταῖς τῶν θεοφόρων προφητῶν προβήσεσι τε καὶ διδασκαλαῖς πειθόμενοι ἰδεῖν εὐχόμεθα. Διττοῦ δ' ὄντος τοῦ κατ' αὐτὸν λόγου, ὁ μὲν νεώτερος ἂν εἴη, χθὲς καὶ πρῶτον εἰς ἀνθρώπους εἰσηγμένους, ὁ δὲ παντὸς χρόνου καὶ πάντων αἰώνων πρεσβύτερος. Βουλευθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀποφῦναι κοινωνοὺς· ἄρτι τε μέλλων τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλλεσθαι κτίειν, ἀσωμάτους τινὰς νοεράς καὶ θείας δυνάμεις, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, ἀλλὰ τε καὶ πάντη καθαρὰ πνεύματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἄφροντα καὶ ἐλευθεροῦ τῆς αὐθεκουστῆτος περὶ τὸ καλὸν ἢ τούναντιον αἰρέσεως τὴν φύσιν ἐπαγομένας, ὅσα τε τούτοις ὄργανα σωμάτων ἐμελλεῖν ἔσσεσθαι, ποικίλων ἀγωγῆ κατὰλληλα βίωσι, χώρας τε τούτοις ἅπασιν καὶ τόπους διανεμεῖν οἰκεῖτους· (μείναισι μὲν γὰρ ἀγαθοῖς τοὺς κρεῖττονας, ἐμπαλιν δὲ τοὺς προσήκοντας, τῆς ἐπὶ τὰναντία βοπῆς τὰ σωφρονιστήρια) προλαβὼν τὸ μέλλον, οἷα Θεὸς, τῇ προγονώσει, συνιδὼν τε, τούτων ἀπάντων περὶ γενέσεως ἐν μεγάλῳ σώματι κεφαλῆς δεησομένων, ἓνα τὸν τῆς δημιουργίας ἀπάσης οἰκονόμον ἡγεμόνα τε καὶ βασιλέα τῶν ὅλων προτάξασθαι ζῆτο δεῖν, ἧ καὶ τὰ θεῖα μυσταγωγεῖ λόγια πρὸς τῶν ἀνωθεν παρ' Ἑβραίους θεολόγων τε καὶ προφητῶν ἀνδρῶν τεθεσπισμένα· παρ' ὧν δὴ μαθεῖν ἐνεστίν, ὡς ἄρα μία μὲν εἴη τῶν ὅλων ἀρχὴ, μᾶλλον δὲ τὸ καὶ ἀρχῆς ἀνώτερον, καὶ πρῶτον προγενέστερον, καὶ μονάδος ἀρχεγονώτερον, καὶ πίστεως κρεῖττον προσηγορίας, ἀλόγητον, ἀνέκφραστον, ἀπερινόητον, ἀγαθὸν, τὸ πάντων αἰτίον, τὸ ποιητικόν, τὸ εὐεργετικόν, τὸ προνοητικόν, τὸ σωτήριον, αὐτὸς ὢν ὁ εἰς καὶ μόνος Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἐστίν· ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Ὅτι δὴ θέλει, τοῦτο γοῦν καὶ εἶη ἂν τὸ μόνον τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων οὐσιώσεως τε καὶ ὑπάρξεως αἰτίον· θέλοντος γὰρ ἐστί. Θέλει δὲ, ὅτι τὴν φύσιν ἀγαθὸς ὢν τυγχάνει. Ἀγαθὸς δὲ οὐδὲν, ὅτι μὴ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ προσφύει. Θέλειν δὲ ταῦτα, καὶ δύνανται· διὸ καὶ ὁ Θεὸς ὁμοῦ καὶ ἐγνάμενος, ἀκωλύτως καὶ ἀπαραποδίστως πᾶν ὃ τι καλὸν καὶ συμφέρον ἐν τε ὀρωμένοις καὶ ἀφανέσιν αὐτὸς ἐαυτῷ συνεστήηται, ὕλην ὡσπερ τινὰ καὶ οὐσίαν τῆς τῶν ὅλων γενέσεως τε καὶ συστάσεως τὴν ἐαυτοῦ βουλήν καὶ δύναμιν προθεβλημένος, ὡς μηκέτι εὐλόγως φάναι δεῖν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι τι τῶν ὄντων. Οὐδὲ γὰρ ἂν εἴη τι· τὸ ἐκ μὴ ὄντος. Πῶς γὰρ τὸ μὴ ὄν ἐτέρῳ τοῦ εἶναι γένει· ἂν αἴτιον; πᾶν δὲ ὃ τι ποτὲ καὶ ἐστίν, ἐξ ἐνός τοῦ μόνου ὄντος καὶ πρὸ ὄντος, τοῦ δὴ καὶ φήσαντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, » τὸ εἶναι λαβὼν ἔχει· ὅτι δὴ μόνος ὢν, καὶ ἀεὶ ὢν, αὐτὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ τὸ εἶναι κτησαμένοις αἰτίος τοῦ εἶναι· κατὰ τὴν, τῷ θέλειν καὶ τῷ δύνασθαι· καὶ

τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσι, καὶ τὰς δυνάμεις, καὶ τὰ εἶδη A
πλουσίως καὶ ἀνεπιφθόνως ἐξ αὐτοῦ κεχαρισμένος.

lium suamque potentiam prætulit, ut nulla jam ratione dici possit, de nihilo esse quidquam eorum quæ sunt, neque enim esse quædāmodo potest ex eo quod ipsum non sit. Quomodo enim id quod non est, alteri ut sit causa erit? Omne autem quodcunque est, ex uno qui solus est, et ante omnia est, quique olim etiam illud respondit, « Ego sum qui sum, » ut esset et accepit et habet. quippe cum qui solus est, et semper est, is omnibus quæcunque ex ipso id quod sunt acceperunt, ut essent auctor exstiterit: atque ex eo quod et velit et possit, rebus universis et essentiam, et potestates, et formas, luculente et copiose de seipso largitus sit.

B.

Ὅπως αὐτὸν πρὸ πάσης κτίσεως Υἱὸν Θεοῦ
γεγονέναι φαμέρ.

Καὶ δὴ τῶν ὄντων ἀπάντων πρῶτον ὑφίστησιν αὐ-
τοῦ γέννημα τὴν πρωτότοκον σοφίαν, ὅλην δι' ὅλου νοε-
ρᾶν, καὶ λογικὴν, καὶ πάνσοφον, μᾶλλον δὲ αὐτονοῦν,
καὶ αὐτολόγον, καὶ αὐτοσοφίαν· καὶ εἴ τι δὲ αὐτόκα-
λον καὶ αὐτοάγαθον ἐπινοεῖν ἐν γεννητοῖς θέμις, τοῦτο
πρῶτον αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ θεμέλιον τῶν μετὰ ταῦτα γε-
νησομένων προβάλλεται, τὸ τέλειον τελείου δημιουργ-
γημα, καὶ σοφοῦ σοφῶν ἀρχιτεκτόνημα, ἀγαθοῦ πα-
τρὸς ἀγαθὸν γέννημα. Καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ τῶν μετέ-
πειτα τὸ εἶναι δι' αὐτοῦ λαθόντων, προστάτην καὶ κη-
δεμόνα, σωτήρα τε καὶ ἰατρὸν, καὶ κυβερνήτην τῆς
τῶν ὄλων δημιουργίας τοὺς οἴκας περιεδραγμένον;
Ὅθεν εἰκότως οἱ χρησμοὶ θεολογοῦντες Θεὸν γεννη-
τὸν αὐτὸν ἀποραίνουσιν, ὡς ἂν τῆς ἀνεκφράστου καὶ
ἀπερινοήτου θεότητος μόνον ἐν αὐτῷ φέροντα τὴν
εἰκόνα, δι' ἣν καὶ Θεὸν εἶναι ἐκ αὐτὸν καὶ λέγεσθαι
τῆς πρὸς τὸ πρῶτον ἐξομοιώσεως χάριν, ταύτη τε
αὐτὸν ἀγαθὸν φασὶν ὑπερέστην πρὸς τοῦ Σωτήρος ὑπο-
βεβληῖσθαι, ἓνα, ὡσπερ δι' ἐνὸς πανσόφου καὶ ζῶντος
ὄργανου, τεχνικοῦ τε καὶ ἐπιστημονικοῦ κανόνος, τὰ
πάντα αὐτῷ ἀπευθύνοντο, σώματα ὁμοῦ καὶ ἀσώματα,
ἐμφύχᾳ τε καὶ ἄψυχα, λογικὰ σὺν ἀλόγοις, θνητὰ
σὺν ἀθανάτοις, καὶ εἴ τι τούτοις ἕτερον συνυφέστηκέ
τε καὶ συνύφασται, καὶ ὡς μιᾷ τῶν ὄλων δυνάμει,
ἐνὶ τε ζῶντι καὶ ἐμφύχῳ νόμῳ τε καὶ λόγῳ ἐν πᾶσιν
ὄντι καὶ διὰ πάντων ἤκοντι· τὰ πάντα συναρμόζονται
ὅφ' ἐνὶ πανσόφῳ δεσμῷ, αὐτῷ δὴ τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ
τε καὶ νόμῳ, συναρμόμενα τε καὶ συνδομένα.

tam rationalia quam bruta, tam mortalia quam immortalia, ac si quid aliud una cum his exiit in natura, unaque quasi contextum est: necnon ut uni rerum omnium potestati, unique viventi atque animatæ legi, ac rationi quæ in omnibus esset, perque omnia penetraret, omnia convenirent, sub unum utique perfecte sapiens vinculum, ipsum scilicet Dei verbum ipsamque legem, coacta et colligata.

Γ.

Ὅτι μὴ πλείους υἱοὶ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ,
μόνος δὲ εἷς ἐκ Θεοῦ Θεὸς εὐλόγως ἡμῖν ἀνη-
γόρευται.

Ἐνὸς δὲ ὄντος τοῦ Πατρὸς, ἓνα χρὴ καὶ τὸν Υἱὸν,
ἀλλὰ οὐ πολλοὺς εἶναι, καὶ ἓνα τέλειον μόνον γεννη-
τὸν Θεὸν ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' οὐ πλείους. Ἐν γὰρ πλείοσιν
ἐτερότης ἔσται καὶ διαφορὰ καὶ τοῦ χείρονος εἰσα-
γωγῆ. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς, ἐνὸς Υἱοῦ τελείου καὶ μονο-
γενοῦς, ἀλλ' οὐ πλείονων θεῶν οὐδ' υἱῶν πατῆρ·
ἐπεὶ καὶ μιᾶς οὐσίας φωτὸς οὐσίας, μίαν καὶ τὴν ἐξ
αὐτοῦ γεννωμένην τελείαν αὐτὴν πᾶσα ἀνάγκη τίθε-
σθαι. Τί γὰρ ἂν καὶ ἄλλο γέννημα φωτὸς ἐπινοεῖν
δυνατὸν, μὴ οὐχὶ μόνον τὴν ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα πλη-
ροῦσαν καὶ καταλάμπουσαν ἄκτινα; πᾶν γὰρ τὸ
ταύτης ἀλλότριον σκότος ἂν εἴη καὶ οὐ φῶς. Ταύτη

146 II.

Quemadmodum illum ante omnem creaturam Fi-
lium Dei fuisse dicimus.

Itaque omnium quæcunque sunt, setum suum primum subministrat, primo genitam videlicet sapientiam, totam usquequaque intelligentem, et rationalem et penitus sapientem, ac potius ipsam intelligentiam, ipsam rationem, ipsam sapientiam: necnon si quid ipsum pulchrum, ipsumque bonum excogitare in iis quæ genita sunt fas est, id primum ipse ex se ipso eorum quæ posthac futura erant fundamentum præfert, perfectum perfecti opificium, sapientis sapientem fabricationem, boni parentis bonam sobolem, et quidnam aliud fuerit prælaturus, quam illum ipsum eorum quæ posthac per ipsum id quod sunt acceperint, perfectum, curatorem, conservatorem, medicum, gubernatorem? eum videlicet qui creationis universi gubernacula comprehensa teneret? itaque non immerito oracula theologice loquentia, Deum genitum illum enuntiant, tanquam eum qui elocutionem omnem, omnemque cogitationem effugientis divinæ naturæ solus in seipso fuerat imaginem, propter quam Deum quoque et esse illum et dici, ejus videlicet, quæ quod primum est refert, expressæ similitudinis gratia. Quocirca illum bonum aiunt administrum a Patre suffectum esse, ut quasi per unum penitus sapiens, vivensque instrumentum, artificialemque ac omnis scientiæ vim in se habentem regulam, universa ab ipso regerentur, tam corpora ipsa, quam quæ corporis expertia sunt, tam animantia quam inanima.

147 III.

Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus
de Deo Deus, jure a nobis prædicari solet.

Cæterum, cum unus sit Pater, Filium quoque unum, non plures esse oportet, unumque perfectum solum genitum Deum de Deo, non autem plures. In pluribus enim diversitas erit ac differentia, deteriorisque introductio. Quare unus Deus, unius Filii perfecti atque unici, non plurium deorum neque filiorum pater; quoniam cum luminis quoque una sit essentia, ipsam item quæ ex eo generetur, perfectam unam ponere, omnis cogit necessitas. Quam enim aliam præterea sobolem luminis cogitare possumus, nisi unum ipsum, qui ex ipso proficiscitur, omniaque complet atque illustrat, radium? Quid-

quid enim ab hoc alienum fuerit, tenebræ erunt, A non lumen. Idcirco etiam supremi omnium Parentis cum lumen sit, quod nullis verbis comprehendere potest, ne simile quidem ullum propriumve exemplar fuerit, præter ipsum hoc solum, quod quidem ipsum dicere, item de Filio, fas est; splendor enim est luminis sempiterni, speculumque immaculatum divinæ evidentiae, et imago bonitatis ejus. Ex quo illud dictum est: « Qui cum sit splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus⁹⁰. » Cæterum a sensibili quidem lumine splendor separari non potest: Filius autem seorsum a Patre per seipsum subsistit et luminis quidem splendor locum efficientiæ obtinet; at Filius aliud quiddam quam secundum efficientiam est, non per seipsum utique essentiam nactus, sed a Patre. Rursus splendor simul existit cum lumine, illudque quodammodo complet (nam sine splendore non consistit lumen), simulque cum illo, et secundum illud subsistit: at a Patre Filius procedit, et illum generat, at ipse non genitus est: et ille quidem per se ipsum perfectus ac primus tanquam Pater, et qui auctor sit ut Filius consistat, nihil a Filio accipiens, quo suam naturam qua Deus est compleat: hic autem tanquam ex causa profectus Filius, alius ab illo cujus est Filius existit, quippe qui a Patre ut et sit et talis sit acceperit. 148 Rursus splendor quidem non ex proposito et voluntate luminis splendet, sed secundum quiddam quod ad essentiam illius inseparabiliter accidit: Filius vero ex sententia et proposito imago Patris existit. Volens enim Deus Filii Pater existit, et alterum lumen in omnibus sibi ipsi simile substituit: cum ergo non genitum sempiternumque lumen unum sit, qui fieri potest ut hoc diversum sit ab illo veluti imago quædam? ac non potius splendor quoque, quod æque lumen sit, in omnibus similitudinem primi exemplaris conservans? Quomodo vero illius item quod unum est imago fuerit; si non una ipsa quoque sit, ut videlicet non solum essentiae ejus quod primum est, sed etiam ejus qui ad quantitatem pertinet, numeri similitudinem inducat? Ita quidem ut unius sempiterni luminis unum sit perfectum lumen, non autem diversa et plura, id quod primum et unicum genitum, editumque est, ipsum utique illud perfectum bonum, de quo uno nos quoque, post eam quæ et principio, et ortu caret essentiam, ut de Deo loquimur. Unius ergo Patris unum esse Filium oportet. Nam si fragrantiae genus unum ex aliqua subjecta re profisciscatur, unum quoque et eundem, qui in omnes diffundatur suavem odorem, non diversos et plures fateri par est. Cum igitur primum illud solumque bonum, qui est omnium regnator Deus, divinam vitalemque fragrantiam, quæ animo et cogitatione duntaxat comprehendere potest, produxerit, unam hanc fas est intelligere, plures nefas. Quid enim esse potest, quod quidem ab hac diversum sit,

τοι καὶ τοῦ πάντων ἀνωτάτου Πατρὸς, ἀρρήτου φωτὸς ὄντος, οὐδὲν μὲν προσφερές αὐτῷ οὐδ' οἰκείον ἀν γένοιτο παράδειγμα, πληρὸν ὅσον αὐτὸ τοῦτο μόνον, ὃ δὴ καὶ φάναι περὶ Υἱοῦ ὅσον τε ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶ φωτὸς ἀδίδου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Διὸ εἶρηται: « Ὁς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτηριστῆρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. » Ἀλλὰ τοῦ μὲν αἰσθητοῦ φωτὸς ἀχώριστος ἡ αὐγὴ, ὃ δ' Υἱὸς ἰδίως παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὸν ἐφέστηκε. Καὶ φωτὸς μὲν ἡ αὐγὴ χώραν ἐνεργείας ἐπέχει, ὃ δὲ Υἱὸς ἑτερόν τι ἢ κατὰ ἐνέργειαν τυγχάνει, καθ' ἑαυτὸν οὐσιωμένος. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ συνυπάρχει τῷ φωτι, συμπληρωτικὴ τις οὖσα αὐτοῦ· ἄνευ γὰρ αὐγῆς οὐκ ἂν ὑποσταίη φῶς, ὁμοῦ τε καὶ καθ' αὐτὴ συνυφέστηκεν. Ὁ δὲ Πατὴρ προϋπάρχει τοῦ Υἱοῦ. καὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ προϋφέστηκεν, ἢ μόνος ἀγέννητος ἦν. Καὶ ὃ μὲν καθ' ἑαυτὸν τέλειος καὶ πρῶτος, ὡς Πατὴρ, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ συστάσεως αἰετός, οὐδὲν εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνων· ὃ δὲ ὡς ἐξ αἰτίου γεγονὼς Υἱὸς, δευτέρος οὐ ἐστὶν Υἱὸς καθέστηκε, παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸ εἶναι καὶ τοιοῦδε εἶναι ἐιληφώς. Καὶ πάλιν ἡ μὲν αὐγὴ οὐ κατὰ προαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἐκλάμπει, κατὰ τι δὲ τῆς οὐσίας συμβεβηκὸς ἀχώριστον· ὃ δὲ Υἱὸς κατὰ γνώμην καὶ προαίρεσιν εἰκὼν ὑπέστη τοῦ Πατρὸς. Βουλθεὶς γὰρ ὁ Θεὸς γέγονεν Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ φῶς δευτέρον κατὰ πάντα ἑαυτῷ ἀφωμοιωμένον ὑπεστήσατο. Ἀγενήτου τοιγαροῦν καὶ ἀδίδου φωτὸς ὄντος ἐνός, πῶς ἂν γένοιτο ἄλλο οὐκ ἄτις εἰκὼν, οὐχὶ δὲ αὐγὴ οὖσα φῶς κατὰ πάντα τὸ ἐμπερὲς τῷ πρωτοτύπῳ σώζουσα; πῶς δ' ἂν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐνός εἴη εἰκὼν, εἰ μὴ μία καὶ ἡ αὐτὴ οὖσα; ὅπως μὴ μόνον τῆς οὐσίας τοῦ πρώτου, ἀλλὰ καὶ τοῦ κατὰ τὸ ποσὸν ἀριθμοῦ τὴν ὁμοίωσιν ἐπάγοιτο, ὡσθ' ἐνός εἶναι τοῦ ἀδίδου φωτὸς ἐν τὸ τέλειον, ἀλλ' οὐ διάφορα καὶ πολλὰ τὸ πρῶτον καὶ μονογενὲς ἔκγονον, αὐτὸ δὲ ἐκεῖνο τὸ καὶ ἡμῖν πρῶτον μετὰ τὴν ἀναρχον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν θεολογούμενον τέλειον ἀγαθόν. Ἐνα γοῦν χρῆ ἐνός Πατρὸς καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι. Καὶ γὰρ μιᾶς εὐωδίας ἐξ ὑποκειμένης τινὸς προϊούσης οὐσίας μίαν καὶ τὴν αὐτὴν προγεομένην ἠδεῖαν εἰς πάντας ὀδμήν, ἀλλ' οὐ διαφόρους καὶ πολλὰς προσήκοι ἂν ὁμολογεῖν. Τοῦ δῆτα πρώτου καὶ μόνου ἀγαθοῦ, ὃ ἐστὶν ὁ παμβασιλευς Θεός, νῶ καὶ διανοίᾳ ληπτὴν ἔνθεον καὶ ζωτικὴν εὐωδίαν ὑποστηραμένον, μίαν ταύτην, ἀλλ' οὐ πλείους ἐπινοεῖν θέμις. Τί γὰρ ἂν καὶ γένοιτο ταύτης ἕτερον κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ ἀφωμοιωμένης, εἰ μὴ τι ἄρα ὑποβεβηκὸς καὶ χεῖρον; ὃ οὐδαμῶς ἡμῖν ἐν τῇ τοῦ Υἱοῦ θεολογίᾳ παρεισακτέον. Ἄτμις γὰρ ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόβροια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής. Ἐξ εὐώδους μὲν γὰρ σώματος, μύρου τινὸς φέρε, ἢ καὶ τῶν ἀπὸ γῆς ἀκμαζόντων, εὐωδὸς τις ἀνθῶν τε καὶ ἀρωμάτων πνοὴ παρὰ τὸ πρῶτον ὑποκείμενον εἰς ἅπαν τὸ ἐκτὸς περιέχον προχεῖται, καὶ πληροὶ γε καὶ τὸν ἀέρα εἰς πλάτος ἀναχομένη, οὕτω πῶ κατὰ στέρησιν ἢ μειώσιν, ἢ

⁹⁰ Hebr. 1, 3.

τομήν, ἢ διαίρειν τοῦ προῦποκειμένου. Τούτου γὰρ ἐν οἰκείᾳ χώρᾳ μένοντος, καὶ τὴν ταυτότητα πρὸς αὐτὸ σώζοντος, τὴν τε εὐώδη δύναμιν ἀπογεννῶντος, οὐδὲν τοῦ προτέρου χειρὸν, καὶ τὸ γεννώμενον εὐώδες οἰκείαν ἔχον ὑπόστασιν, ὡς ὅτι μάλιστα τὸ ὁμοίωτάτον τῆς τοῦ γεννήσαντος φύσει, διὰ τῆς οἰκείας ἀπομεμίμηται. Πλὴν ἀλλ' ἔτι ταῦτα γεώδη καὶ ὀνητὰ καὶ μέρη τῆς κάτω φθοροποιῶ καὶ γεώδους φύσεως. Τὰ γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν ὅσον τὰ ἐκ σωμάτων ἐπάγεται, ὀξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται Ἰῶν γεννητὸν, οὐ χρόνους μὲν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δὲ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα, καὶ προόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς Ἰῶν διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ ἀγεννήτου Πατρὸς, μονογενῆ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ· οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρειν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προβεβλημένον, ἀρρήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς ἀνεκφράστου καὶ ἀπειρονοήτου. βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιούμενον διδάσκοντα. « Τὴν γενεὰν γὰρ αὐτοῦ, » φησὶ, « τίς διηγῆσεται; » καὶ, « Ὅσπερ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Ἰῶς, οὕτω καὶ τὸν Ἰῶν οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. »

gitationi solertissimæ intucendum, quasi in speculo præbent, docentque esse Filium, qui genitus sit, non illum quidem, qui certis temporibus non fuerit, posterius autem sit natus, sed qui sit ante tempora æterna, atque anteeat, et tanquam Filius una cum Patre semper degat; neque vero qui non sit genitus, sed ex Patre non genito, genitus: qui unicus sit, qui Verbum, qui Deus de Deo, non diremptione aliqua, aut sectione, aut divisione de substantia Patris productus, sed qui de Patris consilio ac virtute, omnem elocutionem, omnemque cogitationem superante ab ævo, ac potius ante omne ævum essentiam sit nactus, modo quodam, qui neque verbis comprehendendi, neque ratione colligi a nobis possit. Si quidem « generationem ejus, inquit, quis enarrabit? » et quemadmodum « nemo novit Patrem nisi Filius, sic Filium quoque nemo novit nisi unus, qui genuit illum, Pater ». »

Δ'.

C

IV.

Ὁς ἀναγκαῖα τῆ τῶν ὄλων συστάσει ἢ τοῦ μονογενοῦς Ἰοῦ τοῦ Θεοῦ προδπαρξίς ἀποδίδεται.

Quod ad constitutionem universi, necessaria unici Dei Filii antecessio, assignetur.

Πλὴν ἀλλ' ἓνα Μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Ἰῶν ἐδόκει τῷ παναγάθῳ Πατρὶ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων δημιουργίας προῦφιστασθαι δεῖν· ἐπεὶ καὶ κόσμον ἓνα, ὥσπερ ἓν καὶ μέγα σῶμα ἐκ πλειόνων καὶ διαφόρων μελῶν τε καὶ μερῶν, ἤμελλεν ὅσον οὐδὲ πῶ προβάλλεσθαι, οὐκ ἐπιστατεῖν μὲν αὐτὴν ἀνωθεν, ὥσπερ μείζονος κεφαλῆς τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος ἐξημμένην (κεφαλὴ γὰρ τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατήρ), ἡγουμένην δὲ καὶ προῦπάρχουσαν τῶν μετὰ ταύτην ἀπάντων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διαρκούσαν εἰ; τε τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπιπέλευσιν καὶ εἰς τὴν τῶν μετὰ ταῦτα δημιουργίαν. Διὸ δὴ καὶ ἔφαμεν αὐτὸν πρῶτον πάντων ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὅσον τι μονοειδὲς πάσης οὐσίας καὶ φύσεως προβεβλησθαι ὄργανον ἐμφυχον καὶ ζῶν, μᾶλλον δ' ἔνθεον καὶ ζωοποιὸν καὶ πάνσοφον, ἀγαθῶν γεννητικῶν, φωτὸς χορηγὸν, οὐρανοῦ δημιουργικῶν, κόσμου κατασκευαστικῶν, ἀγγέλων ποιητικῶν, πνευμάτων ἀρχοντικῶν, ὄργανον ψυχῶν σωτήριον, σωμάτων αὐξητικῶν, πάντων προνοητικῶν, κυβερνητικῶν, θεραπευτικῶν.

Verumtamen optimus Pater unum judicavit Unigenitum ac dilectum Filium, omnium rerum quæ creandæ essent, opificio præfici oportere, quippe qui unum quoque mundum, quasi unum quoddam atque ingens corpus, ex pluribus diversisque membris ac partibus, jamjam esset producturus, caputque hoc non præesse ipsum quidem, de superiori aliquo, tanquam de altero majori capite, divinitate ipsa Patris suspensum (caput enim Christi Pater), sed quod anteiret, antequam omnia post ipsum genita esset: attamen idem præsto esset tum ad imperium Patris, tum ad opificium earum rerum quæ posthac faciendæ erant. Quare jam diximus, illum omnium primum a Patre, quasi quoddam singulare instrumentum omnis essentiae et naturæ productum esse: instrumentum, inquam, animatum et vivens, ac potius divinum, vitaleinque vim in se habens, et sapientissimum; **150** quod bona omnia gigneret, quod lumen præberet, quod cælum moliretur, quod

¹ Isr. LIII, 8. ² Matth. XI, 27.

mundum construeret, quod angelos efficeret, quod A βασιλικὸν, κριτικὸν, Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικόν. spiritibus imperaret : instrumentum quod animas conservaret, quod corpora auget, quod omnia provideret, gubernaret, curaret, quod vim haberet regnandi, quod iudicandi, quod Patris cultum et reverentiam denuntiandi.

V.

Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.

Quare in universum supra omne opificium, unam opus est divinam potestatem admirari, non plures existimare : una enim omnino mundi effectrix potestas, et unum universitatis opifex Verbum in principio apud Deum. Siquidem : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum » ; » quod quidem oportet re vera non ignorare, colere autem et honore prosequi pro dignitate : quandoquidem omnia per illud, non modo ab initio rerum omnium exsistere, verum etiam in perpetuum semper et facta sunt, et fiunt : « et sine illo factum est nihil » . » Sive enim vita quædam est in iis quæ sunt : quod factum est, in illo vita erat. Ex illo enim ac per illud, universa et vitam et animam accipiunt. Sive numerus, sive pulchritudo, sive convenientia, sive ordo, sive temperatura, sive essentia, sive qualitas, sive magnitudo : cuncta unum rerum omnium continet, ac disponit Verbum, et una Dei mundi effectrix virtus, omnibus præest. Sicut enim in nostro corpore plures sunt et variæ partium differentiæ, una autem universi opifex vis (non enim alia quidem Dei vi capitis exstitit natura, alia vero oculorum, et alia aurium, pedum item alia), ita quoque cum universo mundo, una omnino divina virtus præsit, eadem erit et cœli, et astrorum, et animalium quæcunque, aut in aere, aut in terra, aut in mari degunt, et elementorum tam omnium simul, quam singulorum seorsum : 151 præterea naturarum omnimodo variarum tam quæ genere aliquo continentur, quam quæ specie distinguuntur, opifex. Neque vero alia est ignis, et alia aquæ, terræque rursus alia, atque aeris item alia effectrix virtus, sed una atque eadem rerum universarum artifex sapientia, quodque mundum effecit, hoc ipsum, de quo nos ut de Deo loquimur, universi opifex Dei Verbum. Fidem his facit elementorum inter se amicitia, quæ ex eo quod certis temperamentis commista sunt, cognatum ac germanum, et tanquam unius architecti opus, rerum naturam ostendit. Nam et terra, quæ grave est elementum, cum aquis innatet, neque soliditate naturæ iu profundum trahatur, sed feratur semper sublimis, neque submergatur, Dei Verbo Dei que consilio fidem facit. Humidæ item naturæ cum arida communicatio, quæ nihil corruptionis præ se fert, neque confertim universa restagnat, sed Dei nutu occultissimo colligata tenetur, unum rursus atque idem Dei Verbum esse demonstrat. Quid porro ignis? qui

E'.

E'. Ὡς μυρία μὲν ὁμολογοῦμεν εἶναι γενητάς θείας δυνάμεις, μόνην δὲ τὴν τοῦ Υἱοῦ, δι' ἣν ἐπάγεται εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, θεολογοῦμεν.

Διδὸν καὶ ἐπὶ πάντων καθόλου τῶν δημιουργημάτων μίαν χρῶν θεῖαν δύναμιν ἀποθουμάζειν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἡγεῖσθαι· μία γὰρ ἡ καθόλου κοσμοποιὸς δύναμις, καὶ εἰς ὁ τῶν ὄλων δημιουργὸς Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. « Ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· ἢ ἐν δεῖ ἀληθῶς μὴ ἀγνοεῖν, σέβειν δὲ καὶ τιμᾶν ἐπαξίως· ὅτι δὴ πάντα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον ἐν ἀρχαῖς τῶν ὄλων συνέστη, ἀλλὰ καὶ εἰσαεὶ γέγονε τε καὶ γίνεται, « καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Εἴτε γὰρ ζωὴ τις ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωῇ ἦν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἡ τῶν ὄλων ζωώσις τε καὶ ψύχωσις· εἴτε ῥυθμὸς, εἴτε κάλλος, εἴτε ἀρμονία, εἴτε τάξις, εἴτε σύγκρασις, εἴτε οὐσία, εἴτε ποιήτης, εἴτε μέγεθος, πάντα εἰς ὁ τῶν ὄλων συνέχει καὶ διακοσμεῖ Λόγος, καὶ μία Θεοῦ δύναμις κοσμοποιὸς ἡγεῖται ἀπάντων. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς σώματος πολλῆ μὲν τυγχάνει καὶ ποικιλῆ τῶν μερῶν ἢ διαφορᾶ, μία δὲ ἡ τοῦ παντὸς δύναμις δημιουργὸς (οὐ γὰρ ἄλλη μὲν Θεοῦ δυνάμει κεφαλῆς ὑπέστη φύσις, ἄλλη δὲ ὀφθαλμῶν, ἑτέρα δὲ ὠτων, ἑτέρα δὲ ποδῶν), οὕτω καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου μία καθόλου θεῖα δύναμις ἐπιστατούσα, ἡ αὐτῆ ἂν εἴη καὶ οὐρανοῦ καὶ ἀστέρων, τῶν τε ἐν ἀέρι, καὶ γῆ, καὶ θαλάττῃ ζῶων, στοιχείων τε τῶν καθόλου καὶ τῶν κατὰ μέρος, καὶ ἐτι φύσεων παντοίων γενικῶν τε καὶ τῶν κατ' εἶδος δημιουργῶν· καὶ οὐκ ἄλλη μὲν πυρὸς, ἑτέρα δὲ ὕδατος· καὶ γῆς μία καὶ ἄλλη, καὶ ἀέρος ποιητικὴ δύναμις· ἀλλὰ μία καὶ ἡ αὐτῆ τῶν ὄλων τεχνικὴ σοφία, καὶ κοσμοποιὸς αὐτὸς οὗτος ἦμῖν ὁ θεολογούμενος τῶν ὄλων ὁ δημιουργὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις ἡ πρὸς ἄλληλα τῶν στοιχείων φιλία, τῆ τῶν συγκράσεων ἐπιμιξίς συγγενῆ καὶ ἀδελφῆν καὶ ὡσπερ ἐνὸς ἀρχιτέκτονος ἔργον τὴν τῶν ὄλων φύσιν ἀπελέγχουσα. Γῆ τε γὰρ τὸ βαρὺ στοιχεῖον ἐφ' ὑδάτων ὄχουμένη, καὶ μὴ στερεμνίῳ τῆς φύσεως κατὰ βάθους ἔλκομένη, μετέωρος δ' αἰεὶ φερομένη, καὶ μὴ καταδουμένη, Θεοῦ Λόγῳ καὶ Θεοῦ βουλή καὶ δυνάμει μαρτυρεῖ. Ὑγρὰς τε αὐτὴ πάλιν οὐσίας ἡ πρὸς τὸ ξηρὸν κοινωνία μὴδὲν στερεῶν ἐπιδεικνυμένη, μὴδὲ ἀθρόως τὸ πᾶν ἐπιλιμνάζουσα, νεύματι δ' ἀρβήτῳ Θεοῦ πεπεδημένη, ἕνα πάλιν καὶ τὸν αὐτὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ παρίστησι. Τί δὲ τὸ πῦρ, καίτοι καυτικῆς καὶ φθαιτικῆς φύσεως, ἔπειτα εὐλοῖς ἐμφωλεῖται καὶ παντοίοις ζῶων σώμασιν ἀνακεκραμένον, γῆ τε καὶ ὕδατι καὶ ἀέρι συνέστοιχειωμένον, κάπειτα λόγῳ καὶ μέτρῳ τοῖς πᾶσι τὸ δέον, ὅσον ἂν ἐκάστῳ γένοιτο πρὸς ὠφελείας, ἐπιχορηγῶν, τῆς δ' οἰκείας δυνά-

» Joan. 1, 1. » ibid. 3.

μεως ἐπιλελησμένον, οὐ σοὶ δοκεῖ πάλιν Θεοῦ Λόγῳ καὶ δυνάμει δουλεῦειν, Ἡμέρας δὲ καὶ νυκτὸς ἀμοιβαίας ὀρώντι κινήσεις, ὠρῶν τε καὶ καιρῶν τοτὲ μὲν ἀύξήσεις, τοτὲ δὲ μειώσεις, κύκλους τε ἐνιαυτῶν καὶ περιόδους χρόνων, ἄστρων τε περιδινήσεις, ἡλίου τε δρόμους, καὶ σελήνης τροπὰς, συμπαθείας τε καὶ ἀντιπαθείας ἀπάντων, καὶ κόσμον ἓνα αὐτῶν ἐξ ἀπάντων, ἄρὰ σοὶ τὴν ἀλογίαν καὶ τὸ εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν αἰτίαν εἶναι τῶν ὄλων θεμιτὸν ἀποφαίνεσθαι, ἢ Λόγον ὡς ἀληθῶς Θεοῦ, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ δύναμιν, καὶ ταύτην μίαν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἀνυμνεῖν; ἔπει καὶ ἐν ἀνθρώπῳ μία ψυχὴ, καὶ μία λογικὴ δύναμις πλείστων ὁμοῦ γένοιτ' ἂν δημιουργός, ἢ καὶ γεωργεῖν ἢ αὐτῆ, καὶ ναυπηγεῖν καὶ κυβερνεῖν, καὶ οἰκοδομεῖν πολλὰ μαθούσα ἐπιβάλλοιτο· καὶ εἰς νοῦς ἐν ἀνθρώπῳ καὶ λογισμὸς δέξαιτ' ἂν ποτε μυρίων ἐπιστήμας. γεωμετρήσει τε ὁ αὐτὸς καὶ ἀστρονομίῃσι, καὶ λόγους γραμματικῆς παραδώσει καὶ ἱατρικῆς, ἐν τε μαθήμασι καὶ τοῖς κατὰ χεῖρας προσησεται· καὶ οὕτω γε οὐδεὶς πώποτε πλείους ἐν ἐνὶ σώματι ψυχᾷ ἡγήσατο εἶναι, οὐδὲ πολλὰς ἐθαύμασεν ἀνθρώπου δυνάμεις διὰ τὴν τῶν πολλῶν μαθημάτων ὑποδοχὴν. Εἰ δὲ καὶ ἀμορφον ὕλην πηλοῦ τίς εὐρῶν, κάπειτα χερσὶν ἀπολεάνας ἐπιθήσει ζώου μορφήν, ἄλλῃ μὲν σχήματι κεφαλῆν, χεῖρας δὲ καὶ πόδας ἐτέρως, καὶ ὀφθαλμοὺς πάλιν ἄλλως, καὶ παρεῖς ὡσαύτως, ὡτὰ τε καὶ στόμα, καὶ ῥίνας, στέρνα τε καὶ ὀμῶν ὑποτυπωσάμενος τέχνη τῆ πλαστικῆ· ἄρα, ἔπει πολλὰ σχήματα καὶ μέλη καὶ μέρη ὅ' ἐνὶ σώματι δεδημιούργηται, τοσοῦτους χρῆ καὶ τοὺς ποιητὰς ἡγεῖσθαι; ἢ τὸν τοῦ παντὸς ἀόρου τεχνίτην ἐπαινεῖν ἐνὶ λογισμῷ καὶ μιᾷ δυνάμει τὸ πᾶν τεκτινόμενον; Τί δὲ ταῦτα τοιγαροῦν ἐπὶ τοῦ παντὸς, ἐνὸς μὲν ὄντος, ἐκ μερῶν δὲ πλείστων ὑφεστῶτος, πολλὰς χρῆν ὑποτίθεσθαι δημιουργικὰς δυνάμεις, καὶ πολλοὺς ὀνομάζειν θεοὺς, οὐχὶ δὲ μίαν ὁμολογεῖν τὴν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν, μιᾷ δυνάμει καὶ ἀρετῇ μιᾷ ὁμοῦ τὰ πάντα ὑφίσταμένην τε καὶ ζωοῦσαν, καὶ τοῖς πᾶσι ποικίλην τὴν ἐξ αὐτῆς ἐπιχορηγίαν ποιουμένην; Οὕτω καὶ φωτὸς ἡλίου μία καὶ ἡ αὐτῆ προσβολὴ ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ καταυγάζει μὲν ἄερα, φωτίζει δὲ ὀφθαλμοὺς, ἀφῆν δὲ θερμαίνει, κιαίνει δὲ γῆν, αὖξει φωτὰ, χρόνον ὑφίστησιν, ἄστρων ἡγεῖται, οὐρανὸν περιπολεῖ, κόσμον φαιδρύνει, Θεοῦ δύναμιν ἐναργῆ τὴν ἐν τῷ παντὶ συνίστησι· πάντα

licet comburentis corruptentisque naturæ sit, tamen cum in lignis lateat, et omnis generis animalium corporibus certa temperatura connexus sit terræque, atque aquæ, atque acri consciatus, deinde ratione ac mensura quantum unicuique opus sit, quantumque utilitas postulet, omnibus sufficiens, propriarum virium obliviscatur: nonne tibi rursus Dei Verbo, ac potestati inservire videtur? Diei præterea noctisque vicissitudines, quæ terminatis motibus constant, horarumque ac tempestatum, nunc quidem augmenta, nunc autem diminutiones, orbis item annuos, ac circuitus temporum, astrorumque in orbem motus, tum solis cursus, lunæque conversiones, tum consensus inter se omnium ac repugnantias, unumquod ex iis omnibus mundum, cum intueris, nunquid tibi esse fas putas, imprudentiam, sive temeritatem, sive fortuitam aliquam causam, auctorem universi enuntiare; an Dei Verbum revera, et Dei sapientiam, et Dei virtutem, et hanc ipsam unam, non plures. efferre laudibus? Nempè etiam in homine, anima una, unaque vis rationalis, plurimarum pariter rerum potest esse opifex. Nam et agrum colere eadem, et aves construere, et gubernare, et ædificare audebit, postquam talia multa didicit. Sic una mens in homine, unaque rationis. versatio innumerabilium rerum scientias percipiet, atque idem homo et geometriam, et astronomiam exercebit, disputationesque et de grammatica et de medicina proferet, nec non in disciplinis et in iis quæ manuum ministerio efficiuntur, excellet: nec unquam tamen quisquam adhuc plures in uno corpore esse animas censuit, neque vero plures admiratus est ob multarum disciplinarum perceptionem, hominis facultates. Quod si quis ubi informem limi materiam nactus est, ac deinde manibus molliovit, tum animalis formam adjungat, ut alio quidem habitu caput, manusque et pedes alio, et alio rursus oculos, tum genas itidem, auresque et os, et nares, pectusque atque humeros informet suo illo fingendi artificio: num propterea quod multos habitus, et membra, et partes sub uno corpore fabricavit, totidem oportet fabricatores arbitrari? an potius universi artificem illico et confertim, qui uno consilio unaque facultate totum est architectatus, extollere? Cur igitur in hoc universo quod unum est, quamvis multis partibus constet, multos oportet confingere opifices, et multos deos nominare, ac non potius unam fateri revera Dei virtutem, et Dei sapientiam, quæ una facultate unaque solertia cunctis rebus et naturam qua sunt et vitam largitur, necnon omnibus varium de seipsa ubertatis fontem subministrat? Sic etiam solaris luminis una et eadem accessio, simul eodemque tempore aerem quidem irradiat, illuminat vero oculos, atque afficit tactum calore, terramque fertilem reddit, plantas auget, tempus producit, præest sideribus, cælum ambit, mundum exhilarat, Dei vim manifestam quæ in universo inest, commendat: et omnia hæc uno momento naturæ administrat ac perficit. Ignis quo-

que natura et aurum purgat et plumbum liquefacit, et cum ceram dissolvat, limum tamen exsiccat, et materiam adurit : et hæc tam multa, una duntaxat vi comburendi efficit. Eadem ratione cœlestis Dei Verbum, quod et solem ipsum, et cœlum, et mundum universum fabricavit, cum efficaci vi suis cunctis rebus intersit, et per omnia penetret, soli quidem ac lunæ atque astris, de propria semper affluenti facultate, instar pluvix lumen infundit; cœlum autem, cum suæ magnitudinis ab initio appositissimam imaginem protulerit, in omne ævum sufficit continetque; quæ autem supra cœlum, supraque mundum degunt potestates, angelorum utique ac spirituum intelligentes rationalesque naturæ, eas et vita simul et lumine, et sapientia, **153** et universæ probitatis atque honestatis universa virtute, de suis implet thesauris, idque uno eodemque artis opificio, elementis vero naturas quibus sint, præbere nunquam desistit; misturas autem et temperamenta, et species, et formas, et habitus, qualitatesque innumerabiles, tam in animalibus quam in plantis, tam in animis quam in corporibus, tam in rationalibus quam in brutis, alias aliter varians, et cunctis simul omnia una vi subministrans, et super omnia mentem hominibus, suæ ipsius cognitricem contemplatricemque sapientiæ donans, perspicueque atque evidenter cunctis assistens, unum mundum ostendit unius artificis Verbi opus. Talem igitur unicum Filium, sui consillii effectorem ac magistrum, et cunctarum rerum opificem, supremus atque ipsius opificis Deus et parens primum omnium genuit, per illum et in illo eorum quæ futura erant opifices rationes sufficiens, seminaque constitutionis gubernationisque universi in illo conjuncta habens. Nonne oculis intueris mundum universum, quem cœlum unum complectitur, innumerabiliaque circum hunc tripudia et astrorum conversiones? Sol item unus duntaxat, non plures, abundantia luminis omnium occultat splendores. Sic sane cum unus sit Pater, unum etiam Filium esse oportet. Quod si quis id reprehendat quod plures non genuerit, hic jam illud quoque accusare poterit, quod non plures soles, et lunas, et mundos, et alia innumerabilia condiderit, et more insanientis cujuspiam, quæ recta sunt, beneque in natura se habent, pervertere moliri.

VI.

Quod a prima constitutione universi, occulta quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosus Deoque gratis animis præsidet.

Ille igitur ratione, quemadmodum in rebus quæ sub aspectum cadunt, sol unus universum illustrat hunc sensibilem mundum, ita in iis quæ intelligentia sola capiuntur, immortales et incorporeas potestates, et intelligentes ac rationales naturas, quasi innumerabiles stellas lucisque fontes, unum Dei perfectum illuminat Verbum. **154** Siquidem oportuit unam quoque super omnia esse omnino legem, atque in omnibus et per omnia penetrans Dei verbum, ut etiam in hoc imaginis similitudo cum Patre usquequaque servetur, tam in eo quod ad virtutem, quodque ad potestatem atque essentialiam pertinet, quam in eo quod ad unitatis singularitatisque numerum. Cum autem alioqui multiformis ac multimoda gignendarum rerum natura, innumerabilibusque ac variis alias aliis mutationibus, ob suam ipsius imbecillitatem obnoxia futura esset, nec non

και πασης ἀρετῆς, και καλοῦ κάγαθοῦ παντὸς ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ θησαυρῶν ἐμπλήρησι, μιᾷ και τῇ αὐτῇ δημιουργῶ ἐξῆνη· και στοιχείων οὐσίας οὐποτε διαλιμπάνει, παρέχων και μίξεις και κράσεις, και εἶδη, και μορφάς, και σχήματα, ποιότητάς τε μυρίας, ἐν τε ζώοις και φυτοῖς, και ψυχαῖς, και σώμασι, λογικοῖς τε και ἀλόγοις, ἄλλοτε ἄλλως καταποικίλλων, και πᾶσιν ὁμοῦ πάντα μιᾷ δυνάμει ἐπιχορηγῶν, και νοῦν ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιγνώμονα και θεωρητικὸν τῆς αὐτοῦ σοφίας δωρούμενος, ἀντικρὺς τε παριστάς τοῖς πᾶσι και διαβρόχην, ἕνα κόσμον ἐπιδείκνυσιν ἐνὸς λόγου κοσμοποιῶ ἔργον. Τοιοῦτον δὲ καλλιτέχνην Ἰῶν μονογενῆ τῆς αὐτοῦ βουλής και δημιουργὸν ὁ πάντων ἀνωτάτω και αὐτοῦ δημιουργοῦ Θεὸς και Πατὴρ πρώτων ἀπάντων ἐγέννα, δι' αὐτοῦ και ἐν αὐτῷ τοὺς τῶν μελλόντων ἔσεσθαι δημιουργικοὺς λόγους ὑφιστάμενος, και τὰ σπέρματά γε τῆς τῶν ὄλων συστάσεώς τε και διοικήσεως ἐν αὐτῷ καταβαλλόμενος. Οὐχ ὄρας ὀφθαλμοῖς τὸν σύμπαντα κόσμον, ὃν οὐρανὸς εἰς περιλαμβάνει, μυρίας τε ἀμφὶ τοῦτον χορείας και ἀστρων περιπολεύσεις; Πάλιν εἰς ἥλιος, ἀλλ' οὐ πλείους, τὰς ἀπάντων ὑπερβολῆ φωτὸς καλύπτει μαρμαρυγᾶς. Οὕτω δὴτα ἐνὸς ὄντος Πατρὸς, ἕνα χρῆν και τὸν Ἰῶν εἶναι. Εἰ δ', ὅτι μὴ και πλείους, ἐπιμέμψαιτό τις, ὥρα τὸν τοιοῦτον, ὅτι μὴ και ἡλίου συνίστη πλείους, και σελήνας, και κόσμους, και μυρία ἄττα, αἰτιάσθαι, μαινομένου τρόπων τὰ ὀρθὰ και εὐ ἔχοντα τῆς φύσεως διαστρέφειν ἐπιχειροῦντος.

Γ.

Ὅς ἀπὸ πρώτης συστάσεως τῶν ὄλων ἀφανῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν ἐπισταται.

Ταύτη δ' οὖν ὡς ἐν ὀρατοῖς ἥλιος εἰς τὸν αἰσθητὸν ἅπαντα καταλαμβάνει κόσμον, οὕτω δὴτα και ἐν νοητοῖς τὰς ἀθανάτους και ἀσωμάτους δυνάμεις, νοεράς τε και λογικὰς οὐσίας μυρίους, ὡσπερ ἀστέρας και φωστῆρας, εἰς ὁ τοῦ Θεοῦ καταυγάζει Λόγος· ἐπεὶ και χρῆν ἕνα τὸν ἐπὶ πᾶσι καθ' ὄλων, και τὸν ἐν πᾶσι και διὰ πάντων ἔχοντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς ἂν κἀν τούτῳ τὸ τῆς εἰκόνοσ ἐμπερὲς τῷ Πατρὶ και κατὰ πάντα ἀποσώζοιτο, κατὰ τε τὴν ἀρετὴν, κατὰ τε τὴν δύναμιν, και τὴν οὐσίαν, κατὰ τε τὸν τῆς μονάδοσ και ἐνάδοσ ἀριθμὸν, πολυειδοῦσ δὲ ἄλλως και πολυτρόπου και τῆς τῶν γεννητῶν μελλούσεσ ὑποστῆσεσθαι οὐσίας, μυρίαισ τε και ποικίλαισ ἄλλοτε ἄλλαισ μεταβολαῖσ δι' οἰκείαν ἀσθένειαν ὑποκεισομένησ, τῆς τε ἀνωτάτω τοῦ Πατρὸς δυνάμεισ δι' ὑπερβολῆν τῆς ἀνεκφράστου και τῆς πᾶσιν ἀπειρομεγέθουσ φύσεωσ ἀπολειψομένησ, ἀδυνάτωσ τε ἐξούσεσ τῆς ἀγεννήτου και ἀχω-

ρήτου θεότητος, αὐτὴ γε γεννητὴ οὐσα μετέχειν ἀνωπεῖν τε ἄνω, καὶ ἀντιδέλπειν ταῖς ἀποστιλβούσαις τοῦ αἰδίου φωτὸς ἀρβήτοις μαρμαρυγαῖς, χρῆν δὴ τοῦ εἰκότως τὸν πανάγαθον Πατέρα καὶ Σωτῆρα τῶν ὄλων, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν ἄρτι γενησομένων φύσις, ἔρημος οὐσα τῆς αὐτοῦ κοινωνίας, τῶν μεγίστων ἀγαθῶν στεροῖτο, μέσσην τινὰ παρεμβάλλειν τὴν τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ πρωτοτάκου θείαν καὶ παναλκῆ καὶ πανάρετον δύναμιν, ἀκριβέστατα μὲν καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω τῷ Πατρὶ προσομιλοῦσαν ἴσως τε αὐτοῦ τῶν ἀποβήτων ἀπολαύουσαν· πράτατα δὲ συγκατιούσαν, καὶ ἀμωστέπως συσχηματιζομένην τοῖς τῆς ἀκράς ἀπολιμπανομένοις, διὰ τε τὴν σφῶν ἀσθένειαν τῆς ἐκ τοῦ δευτέρου βελτιώσεώς τε καὶ ὠφελείας ἐνχρηῖζουσι, τὰς ἡλίου μαρμαρυγὰς θεῶν ἡρέμα καὶ πρᾶως συγκατιούσας ἡμῖν, οὐκ ἄλλως τῆς τοῦ φωτὸς ἀκράτου δυνάμεως οἷοις τε ἀπολαύειν διὰ τὴν σώματος ἀσθένειαν. Εἰ γοῦν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου, καθελὶς οὐρανῶθεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ παμφαῆς ἕλιος σὺν ἀνθρώποις ἐπὶ γῆς πολιτεύοιτο, οὐδένα τῶν ἐπὶ γῆς μείναι ἂν ἀδιάφορον, πάντων συλλήβδην ἐμψύχων ὁμοῦ καὶ ἀψύχων ἀθρόα τῇ τοῦ φωτὸς προσβολῇ διαφθαρσομένων· ὅστων γοῦν καὶ τυφλοὺς ἀπεργάσαι· ἂν τοὺς τῶν ὀρώτων ὀφθαλμοὺς, βλάβης καὶ φθορᾶς πολὺ μᾶλλον ἢ ὠφελείας γεγινώς τοῖς πᾶσιν αἴτιος, οὐ τὴν φύσιν αὐτὸς ὦν τοιοῦτος, τοῖς δὲ ἀπορήτως ἔχουσι δι' οἰκειαν ἀσθένειαν τῆς ὑπερβαλλούσης αὐγῆς ἀπολαύειν, τοῖσδε τις ἀποτελούμενος. Τί τοίνυν τὰ ὅμοια μανθάνων περὶ Θεοῦ θαυμάζεις; οὐ δὴ τῆς ἀρβήτου καὶ ἀνεκφράστου δυνάμεώς τε καὶ οὐσίας οὐδεὶ μῆτεστι τῶν ὄντων, πλὴν ἐνὶ μόνῳ, κοινωνίας, ὃν αὐτὸς ὁ Πατὴρ προνοία τῶν ὄλων πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων συνεστήσατο, ὡς ἂν μὴ παντελῶς ἢ τῶν γεννητῶν ἀποπέσοι φύσις δι' οἰκειαν ἀτονίαν καὶ ἀδυναμίαν, τῆς ἀγενήτου καὶ ἀχωρήτου Πατρικῆς οὐσίας διεστῶσα· μένοι δὲ καὶ αὐξοὶ καὶ τρέφοιτο τῆς μέσης ἀπολαύουσα χορηγίας, ἣν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος οὐποτε ταῖς πᾶσιν ἐπαρκῶν διαλιμπάνει, πάντη δὲ χωρῶν, καὶ διὰ πάντων περιπορευόμενος, πάντων ἐξ ἴσης τῆς σωτηρίας προνοεῖ, λογικῶν ὁμοῦ καὶ ἀλόγων, θνητῶν τε καὶ ἀθανάτων, οὐρανίων τε καὶ ἐπιγείων, θεῶν τε καὶ ἀοράτων δυνάμεων, καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, ἀπάντων ὅσα δὴ τοῦ εἶναι δι' αὐτοῦ μετελιγχε· πολὺ γε μὴν πλεῖον διαφερόντως τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς φύσεως, δι' ἣν οὐδὲ τὸ ἀνθρώπινον ὑπερεφθρῖνει γένος· ἐτίμα δὲ εὖ μάλα καὶ ἐκῆδετο τῆς τοῦ λόγου χάριν πρὸς ἑαυτὸν οἰκειώσεώς τε καὶ συσχείας, ἣ καὶ κατ' εἰκόνα αὐτοῦ μεμρφῶσθαι ἐν τοῖς ἱεροῖς λογίοις ἀνείρηται. Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν εἰκόνα τὴν αὐτοῦ ὡς ἂν Θεοῦ Λόγος τὴν νοερὰν ἅπασαν καὶ λογικὴν ὑφίστησι καταρχὰς τῆς τοῦ παντὸς δημιουργίας, ἀρχικόν τε διὰ ταῦτα καὶ βασιλικόν τῶν ἐπὶ γῆς ἀπάντων ζῶων καθίστη τὸν ἀνθρώπων, ἐλεύθερόν τε καὶ αὐτεξούσιον τῆς εἰς τὸ καλὸν ἢ εἰς τὸναντίον ἡζῆι αὐτὸν βοπῆς· ὁ δὲ, οὐ καλῶς τῇ αὐτεξουσίῳτι χρησάμενος, τῆς ὀρθῆς διεκτραπεῖς ὁδοῦ, τὴν ἐναντίαν ὄρματο, μήτε Θεὸν μήτε Κύριον, μήτ' ἔτι τῶν ὄσιων καὶ εὐσεβῶν ἐπιλογιζόμενος, θηρῶν δὲ τρόπον ἀλό-

PATROL. GR. XXII.

a supremi Patris virtute declinata, ob illius naturæ superlationem, quæ nec dici potest. et omnino infinitæ magnitudinis est, neque unquam ad id facultatis perventura, ut ipsa ortum habens, aut illius divinitatis particeps fieret, quæ nec ortum habet, nec capi comprehendive potest, aut intueretur sursum, intenderetque aciem contra illos luminis sempiterni radios, qui nullis verbis exprimi possunt, nimirum necesse fuit, nec injuria, ut optimus parens et universi conservator, ne omnino rerum protinus gigaendarum natura, si cum ipso nihil prorsus communicaret, maximis bonis privaretur, mediam quamdam unice sui primoque geniti Filii divinam, et omnipotentem, et omnibus virtutibus exuberantem vim interponere, quæ certissime et quam proxime et quam familiarissime cum ipso Patre versaretur et colloqueretur, æqualiterque cum eodem arcanis frueretur, benignissime vero demitteret se, et quoquomodo fieri posset, conformaret ad eos qui a summo deficiunt, quique propter suam impotentiam quasi alteram manum desiderant, et profectu atque adjumento indigent, quo solis splendorem sensim ac benigne se ad nos demittentem intueri queant : alioqui puræ meræque lucis vi, propter infirmitatem corporis frui non possint. Fingamus enim, inveniendæ veritatis gratia, nitidissimum illum solem ipsum seipsum de cælo demittere, et cum hominibus in terra versari : num liberum sit atque indifferens earum rerum, quæ ad terram pertinent, cuiquam permanere? Minime id quidem : nam correpta omnia aminata simul cum inanibus, assidua nimique lucis immissio corrumpet, citiusque oculos intuentium cæcæret, longæque magis noxæ et corruptionis auctor omnibus fieret, quam juvaret quempiam, qui ipso quidem natura talis non est, verumtamen erga eos qui propter imbecillitatem ipsorum propriam, minus idonei essent ad ferendum, atque ob id nimii superantisque splendoris minime capaces, talis evaderet. Cur ergo similia de Deo audiens admiraris, cujus quidem et sol est opus, et cælum universum, et mundus? Siquidem illius virtutis atque essentiæ, quæ nullis verbis nullaque elocutione exprimi potest, nihil eorum quæ sunt, in partem aut communicationem venit, præter unum duntaxat, quem ipse Pater, cunctis rebus providens, ante alia cuncta constituit, ne omnium quæcunque facta essent penitus natura corrueret, quæ propter infirmitatem atque impotentiam propriam, longe recedit ab illa Patris essentia, quæ neque genita est, neque capi comprehendive potest, sed ut maneret, cresceret, nutriretur media illa fruens largitione, quam unicum genitum Dei Verbum, nunquam universis sufficere desinit, ad omnia vero penetrans et undique omnia peragrans, salutem omnium æqualiter providet, et rationalium, et brutorum, et mortalium et immortalium, et cælestium et terrestrium, divinarum quoque potestatum, atque earum quæ aspectus nostros effu-

giunt, denique omnium quæcunque per illum id quod sunt accepere, longe tamen amplius atque excellentius intelligentis rationalisque naturæ, propter quam ne humanum quidem aspernatus est genus, sed honore potius et cura ingenti prosecutus, ob appositam peculiariter ad seipsum rationis et verbi necessitudinem et conjunctionem, in qua etiam ad ipsius imaginem, formam accepisse in sacris oraculis dictum est. Sed ille quidem suam ipsius imaginem, tanquam Dei Verbum cunctam intelligentiæ et rationis capacem naturam, ab initio fabricationis universi substituit, atque idcirco principem regemque omnium quæcunque in terra sunt animalium, constituit hominem, eumque liberum et suæ ipsius potestatis dimisit, qua et ad bonum, et ad boni contrarium ferri posset. Hic vero non bene sua ipsius potestate usus, et a recto itinere abiens diversus, in contrarium delatus est, non reputans quid Deus et Dominus, non quid jus et fas, non quid pietas postularet, sed instar belluarum, quæ rationis expertes sunt, omnes inhumanas atque immodestas actiones aggrediens. Optimus igitur atque omnium regnator, ipse Altissimus, Deus universi, qui semper ea quæ seipsum deceant facit, ne absque certis principibus ac præfectis, instar jumentorum irrationalium essent, qui in terra versabantur homines, tutores illis et curatores quasi quosdam armentorum duces atque pastores, divinos angelos dedit, principe omnium declarato, **156** omnibusque præfecto unico, primoque genito suo ipsius Verbo. Huicque ipsi sortem præcipuam, angelos ipsos atque archangelos, divinasque potestates, materiæque omnis expertes, ac ipso cælo superiores spiritus, necnon ex iis quæ in terra versantur, religiosas hominum animas seorsum attribuit, quæ etiam appellationibus Hebræorum, Jacob atque Israel nominantur.

VII.

Quod solis Hebræis antiquitus cognitio Dei universi prodita sit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur.

Hoc sane mysteriorum omnium maximo, primus theologorum Moyses in arcanis, Hebræos veteres initiavit, sic dicens: « Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi, majores tuos et dicent tibi: Quando dividebat Altissimus gentes, ut disseminavit filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum Dei, et facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel⁹. » His quidem verbis: Altissimum eum, quod Pater est, quique supra omnia, Deum universi nominat: Dominum vero hujusce Verbum, id sane quod nos a Patre genitum, appellatione Domini veneramus. Cæterum præfectis quidem ac tutoribus gentium, visum nostrum effugientibus, ipsis utique angelis, cunctas gentes et filios hominum quos filios Adam vocat, ipsius altissimi Dei judicio, et nobis occultissimis rationibus, aut distributos fuisse: omnium vero eminentissimo præsidi ac regi universi, ipsi utique Christo, tanquam unico Filio, ex ipsis hominibus Jacob atque Israel, hoc est omne quodeunque et visu percipi potest, et cultum Dei amplexum est, traditum fuisse genus: nam qui ad virtutem proposito certamine exerceatur, atque adhuc pugnat et luctatur in gymnasiis pietatis, hic Hebræorum vocabulo dicitur Jacob: qui vero jam victoriæ ac præmiorum apud Deum compos est factus, Israel appellatur, qualis vide-

⁹ Deut. xxxii, 7-9.

ἄγων πάσαις ἀνημέροις καὶ ἀκολάστοις πράξεσιν ἐγχειρῶν. Εἰκότα γοῦν ἑαυτῷ ποιῶν ὁ πανάγαθος καὶ παμβασιλεὺς αὐτὸς ὁ Ὑψίστος καὶ Θεὸς τῶν ὄλων, ὡς ἂν μὴ ἀναρχοὶ καὶ ἀνεπιστάτητοι θρεμμάτων δίκην ἀλόγων εἶεν οἱ ἐπὶ γῆς ἄνθρωποι, προστάτας αὐτῶν καὶ ἐπιμελητὰς ὡσπερ τινὰς ἀγελάρχας καὶ ποιμένας, θεοῦ ἀγγέλους κατεστήσατο, προτάξας ἀπάντων καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστήσας τὸν μονογενῆ καὶ πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον. Τοῦτῳ δὲ κληρὸν ἐξαίρετον, αὐτοῦς ἀγγέλους καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ θείας δυνάμεις, αὐτὰ τε καὶ ὑπερουράνια πνεύματα, καὶ μὴν καὶ τῶν ἐπὶ γῆς τὰς ἐν ἀνθρώποις θεοφιλεῖς ψυχὰς ἀφωρίσατο, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ Ἑβραίων προσηγορίᾳ ἐπικαλουμένας.

B

Ὅς μόνοις Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν ἢ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γνώσις ἀποκεκάλυπτο, διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ γιγνωσκομένη.

Τοῦτο μυστηρίων τὸ μέγιστον, πρῶτος θεολόγος Μωϋσῆς ἐν ἀποβήθειαις Ἑβραίων τοὺς πάλαι ἐμυσταγῶγει λέγων: « Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σοι, τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσι σοι: ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὄρια ἐθνῶν κατ' ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ, καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Διὰ τούτων γοῦν Ὑψίστον μὲν τὸν ἀνωτάτω, καὶ ἐπὶ πᾶσι, Θεὸν τῶν ὄλων ὀνομάζει: Κύριον δὲ τὸν τούτου Λόγον, τὸν δὴ καὶ δευτέρως ἡμῖν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν κυριολογούμενον. Ἀλλὰ γὰρ τοῖς μὲν τῶν ἐθνῶν ἀοράτοις προστάταις, αὐτοῖς δὲ τοῖς ἀγγέλοις, τὰ ἔθνη πάντα καὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων υἱοὺς Ἀδὰμ ἐπικαλουμένους, κρίσει τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ λόγοις ἀβρήτοις ἡμῖν φησι διανεμηθῆναι: τῷ δὲ πάντων ἐξοχωτάτῳ, ἡγεμόνι τε καὶ βασιλεῖ τῶν ὄλων, αὐτῷ δὴ τῷ Χριστῷ, ὡς ἂν μονογενεῖ Υἱῷ, τῶν ἐν ἀνθρώποις, τὸν Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, τουτέστι πᾶν τὸ διαρατικὸν καὶ θεοσεβὲς παραδοθῆναι ἔλεος. Εἰσέτι τι ἀθλῶν καὶ παλαιῶν ἐν τοῖς κατ' εὐσέβειαν γυμνασίοις, Ἑβραίων προσηγορίᾳ κέκληται Ἰακώβ: ὁ δὲ ἤδη νίκης καὶ τῶν παρὰ Θεῷ βραβείων ἤξιωμένος Ἰσραὴλ ἀναγορεύεται: οἷος αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ βοῶμενος τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους προπάτωρ, οἱ τε τούτου γνήσιοι παῖδες ἀπόγονοί τε τούτων, καὶ προπάτορες, προφῆται πάντες καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρες. Μὴ

γάρ μοι τὸ Ἰουδαίων πλῆθος ταύτη νόμιζε δηλοῦσθαι, μόνους τε τοὺς πάλοι πρότερον ἀρετῆ καὶ εὐσεβείᾳ τετελειωμένους. Τούτους δὲ οὖν παραλαβὼν ὁ καθηγεμῶν καὶ προστάτης ἀπάντων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐπὶ τὴν μόνου τοῦ Πατρὸς, αὐτοῦ δὲ τοῦ Ὑψίστου, θρησκείαν ἀνεκαλεῖτο τῶν ὀρωμένων ἀπάντων ἀνωτάτω, ἐπέκεινά τε οὐρανοῦ καὶ πάσης γενητῆς οὐσίας, τοὺς ὑπηκόους ἡρέμα καὶ πρῶως ἀνακαλούμενος, μόνον τε αὐτοῖς τὸν ἀγέννητον, καὶ τῶν ὄλων ποιητὴν Θεὸν τὸν ὑψίστον παραδιδούς εὐσεβεῖν. que ultra cœlum, ultraque omnem quæcunque facta sit naturam, eos qui sibi juhenti parvissem benignèque invitans, solumque illis eum, qui genitus non est, universi conditorem Deum altissimum colendum tradens.

H.

Ὡς μόνους τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας τὰ λοιπὰ τῶν ἐθνῶν ἔσεβον ἀγγέλοις τιῶν ἐγκρατισμένων.

Οἱ δὲ γε τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιστάται ἀγγελοὶ καὶ ποιμένες τοὺς μῆσοις τε νῦν τὸν ἀόρατον ἐποπτεύειν, μὴδὲ ἀναβαίνειν τοσοῦτον δι' οἰκείαν ἀσθένειαν, τοῖς ὀρωμένοις κατ' οὐρανὸν προσέχειν ἤξιον, ἡλίω καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς· ἃ δὲ καὶ ἐν τῇ φαινομένη τῶν ὄλων φύσει διαπρέποντα, ἀνω καὶ ὅτι μάλιστα ἐγγυτάτω ὡς ἂν ἐν προθύροις τοῦ παμβασιλέως τὰς τῶν ὀρώντων ὄψεις ἀνεκαλεῖτο, ἐκ μεγέθους καὶ καλλοῆς τῶν ὀρωμένων κτισμάτων ἀναλόγως τοῦ πάντων γενεσιουργοῦ τὴν θεωρίαν ἐμφανίζοντα. « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, » ἢ φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, « ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης. » Καὶ τοῦτο δὲ πάλιν ὁ μέγας Μωϋσῆς μυσταγωγεῖ. Τὸν γάρ τοι τοῦ Κυρίου κληρὸν νῦν διαυγεῖ καὶ ψυχῇ κεκαθαρμένη τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ζιγνᾶσθαι προτρέπων, εἰργεῖ τῆς τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν ἐκπλήξεως, ἐπιλέγων, ὅτι δὲ « Ταῦτα ἀπένειμε Κύριος ὁ θεός σου πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Διὰ τί δ' ἀπονενεμήθη εἰρησε, συνιδεῖν ἀναγκαῖον. Πολυπλανοῦς ὑπαρχούσης ἀοράτως ἡμῖν ἀμφὶ τὸν περὶ γῆν ἀέρα πωτωμένης χθονίου καὶ δαιμονικῆς οὐσίας, ἀγνώστου τε καὶ ἀδιακρίτου ἀνθρώποις, τῆς τῶν ἀγαθῶν πνευμάτων καὶ δυνάμεων, καὶ αὐτῶν δὲ τῶν θείων ἀγγέλων πρὸς τὰ χεῖρα διαφόρου καθεστῶτης, οὐκ ἄλλως εὐ εἶχε τοῖς τῆς ἀνωτάτω τοῦ παμβασιλέως εὐσεβείας ἀποπίπτουσιν ἢ τῶν ὀρωμένων κατ' οὐρανὸν τὰ κράτιστα αἰρεῖσθαι. Δέος γάρ οὐ τὸ τυχὸν ἦν, μήποτε, Θεὸν ζητούντες καὶ τὰ ἀόρατα πολυπραγμονοῦντες, ἀπορία τῶν ἀφανῶν καὶ ἀδύλων εἰς ἐναντίας δυνάμεις καὶ δαιμονικὰς περιτραπέειν. Τῶν ὀρωμένων οὖν τὰ πάντη διαπρεπῆ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα τοῖς μὴ τοῦ κρείττονος ἐπιμένους παραδεδοσθαι, ἀμωσγέπως ἐνθένδε τῆς τοῦ ἀοράτου θεωρίας, ὡς ἂν διὰ τινος ἐσόπτρου, παρεμφαινομένης.

sent : periculum enim non mediocre erat, necubi Deum quærentes, et curiosius quæ ad aspectum non latent obscuræque sunt, ad contrarias dæmonicasque potestates verterentur : ex iis igitur quæ cernuntur oculis omnia Dei opera, valde conveniebat iis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex iis ille, qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareat.

licet fuit ille ipse notissimus totius Hebraicæ gentis auctor, ejusque veri ac legitimi filii, atque horum nepotes : veteres item prophetæ omnes, et qui Deo grati fuerunt viri : **157** noli mihi, quæso, putare Judæorum conventum hac appellatione significari, et eos solos qui apud priores olim virtute ac pietate perfecti extiterunt : hos itaque assumens ductor omnium ac princeps Dei Verbum, ad unius Patris, ipsius Altissimi scilicet cultum revocabat supra, omnia quæ sub visum cadunt, at sit naturam, eos qui sibi juhenti parvissem genitus non est, universi conditorem Deum altissimum colendum tradens.

VIII.

Quod sola cœli sidera et lumina reliquæ gentes colerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignata sint.

Aliarum vero gentium præfecti angeli atque pastores, eos qui mente, illum qui visu mortali cerni nequit, intueri non poterant, neque tam alte ob domesticam imbecillitatem ascendere, ea quæ in cœlo spectantur contemplari suadebant, solem, et lunam, et stellas. Quæ quidem cum vel in cadente sub visum nostrum universi natura præniteant, sursum atque oppido quam propter tanquam in ipsis omnium regis vestibulis, ipsos intuentium aspectus alliciunt, atque ex earum rerum magnitudine ac specie, quæ cum factæ sint cernuntur oculis, proportionem quadam, auctoris parentisque omnium cognitionem, contemplationemque præ se ferunt : « Invisibilia enim ipsius, ut ait divinus Apostolus ⁹⁶, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta, conspiciuntur, sempiternaque ejus virtus, et divinitas. » Hoc quoque magnus Moyses rursus ut arcanum et sacrum inducit, nam Domini sortem adhortans, ut mente lucida animoque purgato ea quæ sola intelligentia capiuntur, et corporis expertia sunt, concupiscat : prohibet ea quæ in cœlo spectantur admirari, supra a sedictis adjungens, quod hæc distribuit Dominus Deus tuus « cunctis gentibus ⁹⁶ : » cur autem distributa fuisse dixerit, cognoscere operæ pretium est. Cum multiplici errore vagetur, et nobis haud cernentibus circum hunc aërem qui terram ambit, terrestris quædam volitet ac dæmonica natura, **158** quam homines neque cognoscere, neque discernere idonei sunt, cumque honorum item spirituum ac potestatum, et ipsorum denique divinorum angelorum natura, ab ea quæ in deterius lapsa est, continenter dissideat : non aliter iis qui a supremi omnium Regis cultu declinassent, res bene poterat cedere, quam si eorum quæ in cœlo spectantur, quæ præstantissima sunt, elegissent : periculum enim non mediocre erat, necubi Deum quærentes, et curiosius quæ ad aspectum non latent obscuræque sunt, ad contrarias dæmonicasque potestates verterentur : ex iis igitur quæ cernuntur oculis omnia Dei opera, valde conveniebat iis, qui nihil præstantius concupiscerent, quavis ratione commendata esse, quippe cum ex iis ille, qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus appareat.

⁹⁶ Rom. i, 20. ⁹⁶ Deut. iv, 19.

IX.

A.

Θ.

De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.

Et hæc quidem sic se habebant : adversantis vero ac rebellis potestatis factio, sive dæmonum ea sit, sive aliorum etiam depravatorum spirituum, qui et plus et minus de malitia reportant, gravis præterea cujusdam magnique dæmonis, qui omnium principatum inter eos obtinet, qui primi in divino cultu nutaverunt, atque ob id proprium vocabulum amisere, salutem hominum invidens, in contrariam partem trahebat, omnisque generis malitiæ machinis, cunctis gentibus, ipsique etiam sorti Domini, ex invidia bonorum, insidiabatur; proinde Deo adversam impiamque magni illius dæmonis cogitationem, propheticus spiritus in Isaia sic propemodum reprehendit, dicens : « Dixit enim, in fortitudine faciam, et in sapientia intellectus auferam terminos gentium, et robur eorum deprædabor, et quoniam civitates quæ habitantur, et orbem terrarum totum comprehendam manu quasi nidum, et quasi ova derelicta tollam, et non erit qui effugiat me, aut contradicat mihi »⁹⁷. » **159** Hæc sane illius impii et contra Deum pugnantis voces, qui in robore malitiæ gloriatur, et angelis ab Altissimo traditos gentium terminos, direpturum se et confusurum minatur, orbemque deprædaturum, et omne genus hominum excussurum, ejusque priorem ordinem mutaturum jactat. Si vero quo animo talia de seipso mentiretur, scire vis, audi eandem prophetiam sic rursus de illo dicentem : « Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu vero dixisti in mente tua : In cælum ascendam, super astra cæli ponam sedem meam. Ascendam supra nubes, ero similis Altissimo. Nunc autem ad infernum descendes, et ad fundamenta terræ »⁹⁸. » Sane plurima simul his verbis declarat oraculum; nam et illius de quo loquitur amentiam, et ejusdem a meliori statu ad deterius ruinam, et ipsius ruinæ exitum. Qui quidem cum gravia atque odiosa cunctis gentibus minatus esset, alia ratione capi posse homines, in ipsis machinandi exordiis deprehendit : quippe qui facilem atque ex sua ipsorum sententia lapsum ad malum, propter libertatem arbitrii, possiderent. Quare igitur a meliori statu civitates, voluptatisque blanditiis multorum animas trahere in omne genus nequitiae, omnesque adhibere machinas, turpesque de diis fabulas atque obscenas narrationes comminisci, et jucunda omnia ac voluptatem afferentia iis quos caperet, artibus ac fallaciis dæmonum injicere : atque his rationibus, orbem universum captum ac subactum continere, atque ita delere et confundere terminos gentium, quod etiam se facturum minatus fuerat verbis illis : « Auferam terminos gentium, et robur earum deprædabor, et quoniam

Περὶ τῆς ἐχθρᾶς καὶ ἀντικειμένης τῷ Θεῷ δυνάμεως, καὶ τοῦ ταύτης ἐξάρχοντος, καὶ ὡς διὰ ταύτης τὸ πάντων ἀνθρώπων ὑπήγητο γένος.

Καὶ τὰ μὲν ὕδα διεκείκοτο· τὰ δὲ τῆς ἀντιπάλου καὶ ἀποστατικῆς δυνάμεως, εἶτε δαιμόνων εἶτε καὶ χειρόνων ἄλλων πνευμάτων ἐν κακίᾳ τὸ πλεόν καὶ ἤττον ἀποφερομένων, εἶτε τε καὶ τοῦ πάντων ἐν τούτοις ἀρχοντος δεινοῦ τινος μεγαλοδαίμονος, οἷ, πρῶτοι τῆς εἰς τὸ Θεῖον εὐσεβείας σαλεύσαντες, τῆς οἰκειᾶς λήξεως ἀποπεπτῶκασιν, φρόνῳ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας τὴν ἐναντίαν εἴλακε παντοίας κακίας μηχαναῖς πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Κυρίου κλήρῳ βασκανίᾳ τῶν ἀγαθῶν ἐπιβουλεύοντα. Τὸν δὴ οὖν τοῦ μεγαλοδαίμονος ἄθεον καὶ ἀσεβῆ λογισμὸν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν ἐν Ἡσαΐᾳ ὡδὲ πως ἀπελέγχει λέγων· « Εἶπε γάρ· Ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὄρια ἔθνων, καὶ τὴν ἰσχὴν αὐτῶν προνομεύσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας· καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλειμμένα ὡὰ ἀρῶ, καὶ οὐκ ἔσται ὃς διαφεύξεται με, ἢ ἀντεῖπῃ μοι. » Αὐταὶ αἱ τοῦ θεομάχου φωναὶ, ἐπὶ κακίᾳ ἰσχύϊ μεγαλαυρομένου, καὶ τὰς πόλεις τοῦ Ὑψίστου τοῖς ἀγγέλοις παραδοθείσας τῶν ἔθνων ὀρθοσεῖας διαρπάσαι, καὶ συγχεῖν ἀπειλοῦντος, προνομεύσειν τε τὴν οἰκουμένην, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος διεκσεῖσειν, καὶ μεταστήσειν τῆς προτέρας εὐταξίας ἀπαυθαδιαζόμενον. Ὅποια δὲ φρονῶν περὶ ἑαυτοῦ τὰ τοιαῦτα ἠλαζονεύετο, ἄκουε τῆς αὐτῆς προφητείας ὡδὲ πάλιν περὶ αὐτοῦ φραζούσης· « Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἐωσφόρος, ὁ πρωτὶ ἀνατέλλων; συνετρέθη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναθήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ θήσομαι τὸν θρόνον μου. Ἀναθήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. Νῦν δὲ εἰς ἄβυσσον καταθήσομαι, καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ὅμοιοι δὲ πλείστα διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμφαίνει, τὴν τοῦ δηλουμένου φρενοβλάβειαν, τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ χεῖρω κατάπτωσιν, τὸ τῆς ἐκπτώσεως τέλος. Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἔθνων ἀπάντων ἀπειλήσας, θάτερα ληπτοὺς τοῖς προβουλοῖς ἀνθρώπους εὗρατο, πρόχειρον καὶ ἐξ οἰκειᾶς γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἐμπτωσιν δι' αὐτεξουσίαν προαίρεισιν κεκτημένους. Ἔσειε δὴτα τῆς ἀπὸ τῶν κρειττόνων στάσεως τὰς πόλεις, καὶ τοῖς τῆς ἡδονῆς δελεᾶσιν ἐπὶ πᾶν εἶδος φαυλότῃτος τὰς τῶν πολλῶν κατέσπα ψυχὰς, οὐδένα τε μηχανῆς καταλιπὼν τρόπον, μύθους περὶ θεῶν αἰσχροῖς καὶ διηγῆμασιν ἀκόλαστοις τὰ φίλα καὶ πρὸς ἡδονὴν τῶν ἀλισκομένων δι' ἐντέχνου δαιμόνων ἀπάτης προῦβάλλετο· ταύτῃ τε τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐλὼν ὑποχείριον συνεῖχε, καὶ ἠφάνιζε τὰ τῶν ἔθνων ὄρια, ὅπερ καὶ ποιήσειν ἠπελείει εἰπὼν· « Ἀφελῶ ὄρια ἔθνων, καὶ τὴν ἰσχὴν αὐτῶν προνομεύσω, καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν. » Ἐνθεν ἤδη λοιπὸν πάντων ἀνθρώπων κατεκράτει κλάνη, δαίμονες τε πονηροὶ κατὰ

⁹⁷ Isa. x, 13, 14. ⁹⁸ Isa. xiv, 12, 13

πάντα τόπον, καὶ πόλιν, καὶ χώραν ὑπὸ τῶ οικίαις ἄρχοντι κατετάττοντο· καὶ δῆτα δυνάμει χθονίαις καὶ πονηροῖς πνεύμασιν ἀντὶ τῶν προτέρων τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν ὁ πᾶς τῶν ἀνθρώπων βίος καταδεδούλωτο, πάντων ἀθρόως καὶ ἐπιβρεπῶς τοῖς τῆς ἡθονῆς ὀλισθοῖς ἐπιβδωκώτων· ὥστε ἤδη καὶ τῆς φύσεως ὑπερβαίνειν ὄρους, καὶ τότε μὲν ἀλληλοφθορεῖν, τότε δὲ ἀρῆτοποιεῖν, καὶ ἅ μηδὲ λογισμῶ θέμις ἐννοεῖν, ταῦτα οὐ μόνον πράττειν, ἀλλὰ καὶ ταῖς περὶ τῶν οικειῶν θεῶν δόξαις ἀνατιθεῖναι, καὶ ἔτι μᾶλλον ὡς ἂν θεοὶ φίλα τὰ ἀκόλαστα σὺν ῥαστώνῃ κτεῖνοι διαπράττεσθαι. Ἐντεῦθεν ἤδη, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, οὐδ' ἐπὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἔτι λαμπροῖς τοῦ Θεοῦ δημιουργήμασιν ἰστάμενοι, « Ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἠλλάξαντο τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιωματι εἰκόνας φθορῶν ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. » Ὅτι δὲ κατὰ τὸ παλαιότατον τοῖς οὐρανίοις φωστῆρσι μόνους οἱ ἐπὶ γῆς προσαναεῖχον οὐδὲν ἐδώκον ἐπιστάμενοι, οὔτε περὶ τῆν τῶν δαιμόνων πλάνην καταγινόμενοι, ἰκανῆ γένοιτο ἂν ἀποδείξει ἡ τῶν ἀλλοτρίων τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου μαρτυρία, ἣν κατὰ τὸ πρῶτον τῆς Προκαρσκευῆς πρὸ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐξεθέμην, σαφῶς ἀποδείξας, ὅτι μὴ χειροκμήτους ξοάνους ἐξ ὕλης ἀψύχου δεδημιουργημένους, ἀλλ' οὐδ' ἀοράτοις δαίμοσιν οἱ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων ἐδοῦλευον· μόνους δὲ τούτοις, οἱ καὶ πρὸς τῆς θείας Γραφῆς τοῖς ἐθνεσιν ἀπονενεμηθῆσαι μεμαρτύρηται. Ὡρα δὲ οὖν καὶ αὐτοῖς Ἑλλῆσιν, ὧν τὰς φωνὰς ἐν ἐκεῖνοις παραθέμειναι, συνομολογεῖν, νεωτέρων καὶ ξένων περὶ τῆν τῶν παλαιῶν λατρειῶν εἰσῆχθαι αὐτοῖς τῆν τῶν εἰδώλων δεισιδαιμονίαν καὶ τῆν τῶν ἀφανῶν πνευμάτων περιεργίαν. Τοῦτο δὲ πᾶν ἐπιβουλεύων τοῖς ἐπὶ γῆς πλῆσιν ὀδηλωθεὶς θεομάχος εἰργάζετο. Συνήργει δὲ οὐτῶ καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀκαθάρτων δαιμόνων φύλον. Αὐτός γε μὴν ὁ τῆς κακίας ἐξάρχων ταῦτ' ἔπραττε μανίᾳ φρονήματος ἐκτόπου, τὰς κατὰ πάντων ἀνθρώπων ἔργω πληρῶν ἀπειλὰς, καὶ τήν· « Ἔσομαι ὁμοιος τῶ Ὑψίστῳ, » ἄθεον ἐπιτείνων φωνήν, ταῖς τε τῶν ἀκαθάρτων καὶ πονηρῶν δαιμόνων ὑπηρεσίαις, χρησμούς καὶ θεραπείας, καὶ τὰ τοιαῦτα ταῖς τῶν ἀνθρώπων γοητείαις προῖσχύμενος.

Adjuvabat autem illum omne impurorum dæmonum genus. At vero ipse malitiæ princeps hæc faciebat, amentia immensi fastus adductus, ut quæ cunctis hominibus minatus fuerat re ipsa compleret, ac nefariam illam vocem, « Ero similis Altissimo, » vehementius intenderet, atque impurorum, malorumque dæmonum ministeriis, oracula et cultus et alia ejusmodi, præstigiis ac fallaciis hominum objiceret.

F.

Ὡς ἀναγκαιῶς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐποίησατο παράδοτον.

Ἐν τοσαύτῃ δῆτα κακίας φορᾷ μηδὲν ἐπαμύνειν τῶν πρὶν ἐφεστῶτων ἀγγέλων τοῖς ὑποχειρίοις ἔθνεσι δεδυνημένων, ἀλλὰ τῆς μὲν λοιπῆς κτίσεως ἐπιμελομένων, τοῖς τε τοῦ κόσμου μέρεσιν ἐπιστατούντων, καὶ τῶ τοῦ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ νεύματι συνήθως

” Rom. 1, 21-25.

A civitates quæ habitantur, et orbem totum comprehendam manu quasi nidum. » Inde jam ille posthac per errorem, in omnes homines imperium obtinuit; ac mali dæmones in omni loco, et civitate, et regione, sub certo principe dispositi instructique sunt: itaque terrestribus potestatibus ac spiritibus malis, pro prioribus Dei ministris omnis vita hominum addicta est, omnibus certatim ac proclivi alacritate in lubrico voluptatis profluentibus, adeo quidem, ut jam naturæ terminos transilirent, et modo se mutuo ardore corrumperent, modo quæ dicenda non sunt, patrerent, et quæ ne cogitatione quidem concipere fas est, ea non solum facerent, verum etiam opinionibus quas de diis suis habebant, consecrarent, hocque etiam amplius tanquam diis grata et jucunda, lasciva omnia cum deliciis plurimis perficerent. Inde jam, quemadmodum scribit sacer Apostolus, non contenti iis Dei operibus quæ in cælo illustrata sunt, « Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudine imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium. » Quod autem antiquissimis temporibus, sola cælestia lumina mortales attendere, neque ulla simulacra cognita haberent, neque in errore ac fallacia dæmonum versarentur, abunde satis demonstraverit testimonium eorum qui ab hac ratione nostra alieni sunt: quod in primo *Præparationis*, ante hoc ipsum opus exposui, ubi plane demonstravi non manu elaboratis signis, quæ ex inanima aliqua materia ipsi fabricassent, ac ne dæmonibus quidem visum nostrum effugientibus antiquissimos homines servire solitos, sed illis solis quos gentibus distributos fuisse divinæ litteræ affirmant. Quare jam tempus est, ut Græci quoque ipsi, quorum vocem illic exposui, fateantur recentiore ac peregrinam, alienamque a religione antiquorum, introductam esse ab ipsis simulacrorum superstitionem, et visum nostrum effugientium spirituum superfluum observantiam. Id autem omne ille, de quo dictum est, Dei inimicus, dum omnibus, qui in terra sunt, insidias facit, molitus est.

161 X.

Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transiit.

Cum igitur in tanto malitiæ proventu, qui prius angeli præfecti gentibus fuerant, nihil suis quisque auxillii ferre possent, ac reliquum quidem opus conditoris Dei curarent, certisque mundi partibus præessent, atque omnium opifici Deo, de more ad

nutum præsto essent, mortalium vero ruinam ne-
tquam apprehenderent, propter ipsorum hominum
in malis eligendis liberam potestatem, diurnus
quidam atque immedicabilis omnes, qui terram in-
colerent possidebat morbus, gentesque stimulis
alias aliis, mali spiritus in furias agebant, quibus
illæ agitæ in profundum insanabilis malitiæ vol-
tebantur. Jam enim quidam more belluarum, quæ et
crudas et humanas carnes devorare consueverunt,
vesci charissimorum sibi carnibus pulchrum existi-
mabant, omnique pudore abjecto, et matribus, et
sororibus, et filiabus commisceri, atque eos qui
consenuissent strangulare, et mortuos canibus
volucrisque projicere. Jam vero quid tibi com-
memorem, et maxime deorum, ipsorum utique
malorum dæmonum, omni crudelitate atque inma-
nitate refertas humanas victimas, in quas huma-
num genus insanire coegerant? Hæc igitur in iis,
quæ opus hoc antecesserunt quod nunc in manibus
est, ipse præparavi. Etenim cum tot mala a perni-
ciosis et pravis spiritibus, necnon ab eo, qui in iis
totius orbis tyrannidem occupat, proposita essent,
nullusque eorum angelorum qui præfecti fuerant,
malis subvenire esset idoneus, merito illud Dei
Verbum, ille Salvator universi, salutari nutu Patris
qui humani generis est amantissimus, ne hoc ipsum
illi tam charum genus, in impietatis profundo ver-
saretur, antea quidem exiguos quosdam, atque ob-
scuros propriæ lucis radios, per prophetam Moysem,
perque eos Dei amicos viros, qui et ante illum, et
post illum floruerunt, emisit, sic utique hominum
malis remedium, in sacrosanctis legibus afferens.
Proinde sic plane ipsum Dei Verbum, ad Hebrai-
cam gentem dicit, ubi per Moysem leges illi dat,
162 « secundum instituta terræ Ægypti in qua
habitastis, non facietis : et secundum instituta
terræ Chanaan, ad quam ego introducam vos, non
facietis : et in legibus illorum non ambulabitis.
Judicia mea facietis, et præcepta mea servabitis :
ego sum Dominus Deus vester ¹. » Deinde ubi om-
nia interdixit, et infandas nuptias, et omne impu-
dicum facinus, ne feminæ cum feminis, maresve
cum maribus miscerentur, adjungit : « Ne pollua-
mini in omnibus his. Nam in omnibus his pollutæ
sunt gentes, quas ego expellam a facie vestra : et
polluta est terra, et retribui injustitiam illi : et
abominata est terra sedentes in ipsa ². » Et alibi
rursus dicit : « Cum vero ingressus fueris in ter-
ram quam Dominus Deus tuus dat tibi, non discas
facere secundum abominations gentium illarum :
non invenietur in te qui lustret filium suum aut
filiam suam in igne, divinans divinationes, aut
hariosus, aut augur, veneficus, incantator, pytho-
nica mulier, prodigiorum inspector, aut qui per-
contetur mortuos : est enim abominatio Domino
Deo uno omnis qui facit hæc. Nam propter istas
abominations, Dominus Deus tuus delebit illos a

A διακονουμένων, τῆς δὲ τῶν θνητῶν πτώσεως οὐ πι-
ριδρασσομένων διὰ τὴν τῶν κακῶν αὐθεκούσιον τῶν
ἀνθρώπων αἵρεσιν, μακρὰ τις καὶ δυσθεράπευτος τῶν
ἐπὶ γῆς ἀπάντων κατεκράτει νόσος, ἄλλων ἄλλως τῶν
ἐθνῶν ὑπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐξοιστρούμενον,
καὶ εἰς ἀνήκεστον βυθὸν κακίας ἀποπιπτόντων. Ἦδη
γούν ὠμοφάγων καὶ ἀνθρωποδόρων θηρίων τρόπον
σάρκας τινὲς τῶν φιλάτων θοινᾶσθαι καλὸν ἤγουντο,
καὶ μητράσιν ἀναίδην, καὶ ἀδελφαῖς, καὶ θυγατράσι
μίγυσθαι, ἀγχρόνη τε περιβάλλειν τοὺς γεγηρακότας,
καὶ κυσὶ καὶ οἰωνοῖς τοὺς νεκρούς. Τί δὲ σοι μνημο-
νευσαίμην τῶν δῆθεν θεῶν, αὐτῶν δὲ τῶν φαύλων
δαίμωνων, τὰς ὠμάς καὶ ἐκτόπους ἀνθρωποθυσίας, εἰς
δὲ τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐξέμηναν; Καὶ ταῦτα γούν
ἐν τοῖς προηγουμένοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως
B προπαρεσκευασάμην. Ἄλλὰ γὰρ τοσούτων κακῶν ὑπὸ
τῶν φαύλων καὶ τῶν μοχθηρῶν πνευμάτων, τοῦ ε' ἐν
τούτοις τυράννου, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης προβε-
βλημένων, καὶ μηδενὸς τῶν ἐφεστῶτων ἀγγέλων οἴου
τε ὄντος τοῖς κακοῖς ἐπαμύνειν, εἰκότως ἐκεῖνος ὁ
θεὸς Λόγος, ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ, ἀγαθῶν νεύματι τῆς
τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας, ὡς ἂν μὴ τὸ φίλον αὐτῶν
γένος ἐν ἀσεβείας βυθῷ καλινδοῖτο, τέως μὲν βραχείας
τινάς καὶ ἀμυδράς τοῦ ἰδίου φωτὸς ἀκτίνας, διὰ προ-
φήτου Μωϋσέως, τῶν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τῶν μετ' αὐτὸν
θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐξέλαμψε, τῶν ἐν ἀνθρώποις κακῶν
τὴν ἴασιν ἐν ταῖς ἱεραῖς νομοθεσίαις προβαλλόμενος.
Λέγει δ' οὖν ἀντικρὺς αὐτὸς ὁ Λόγος τῷ Ἑβραίων.
ἔθνει νομοθετῶν διὰ Μωϋσέως· « Κατὰ τὰ ἐπιτηδεύ-
ματα τῆς γῆς Αἰγύπτου, ἐν ἧ κατωκῆσατε ἐπ' αὐτῆς,
οὐ ποιήσετε· καὶ κατὰ τὰ ἐπιτηδεύματα γῆς Χαναάν
C εἰς ἣν ἐγὼ εἰσάγω ὑμᾶς, ἐκεῖ οὐ ποιήσετε· καὶ ἐν
τοῖς νόμοις αὐτῶν οὐ πορεύσεσθε. Τὰ κρίματά μου
ποιήσετε, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάξετε· ἐγὼ
εἰμὶ Κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν. » Εἶτα πάντα ἀπαγορεύσας
ἀθέμιτον γάμον, καὶ πᾶσαν ἀσχήμονα πράξιν, γυναι-
κῶν τε πρὸς γυναῖκας, καὶ ἀρρένων πρὸς ἀρρένας
μίξεις, ἐπιλέγει· « Μὴ μιαινεσθε ἐν πᾶσι τούτοις. Ἐν-
πᾶσι γὰρ τούτοις ἐμιάνθησαν τὰ ἔθνη, ἃ ἐγὼ ἐξαπο-
στελῶ πρὸ προσώπου ὑμῶν· καὶ ἐξεμίανθη ἡ γῆ, καὶ
ἀνταπέδωκα ἀδικίαν αὐτῆ· καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ
τοῖς ἐγκαθημένοις ἐπ' αὐτῆς. » Καὶ πάλιν φησὶν·
« Ἐὰν δὲ σὺ εἰσέλθῃς εἰς τὴν γῆν, ἣν Κύριος ὁ θεός
σου δίδωσι σοι, οὐ μὴ μαθήσῃ ποιεῖν κατὰ τὰ βδελύ-
γματα τῶν ἐθνῶν ἐκείνων· οὐχ εὐρεθήσεται ἐν σοὶ
καθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἢ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ ἐν
D πυρὶ, μαντευόμενος μαντείας, καὶ κληδονιζόμενος,
καὶ οἰωνιζόμενος, φαρμακός, ἐπάδων, ἐγγαστρίμυθος,
καὶ τερατοσκοπός, καὶ ἐπερωτῶν τοὺς νεκρούς. Ἔστι
γὰρ βδέλυγμα Κυρίου τῷ Θεῷ σου πᾶς ποιῶν ταῦτα.
Ἔνεκα γὰρ τῶν βδελυγμάτων τούτων Κύριος ὁ θεός
σου ἐξολοθρεύσει αὐτοὺς ἀπὸ προσώπου σου. Τέλειος
ἐσθὲ ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου. » Τοιαῦτα μὲν καὶ
μυρία ἄλλα θεοσεβῆ διδάγματα τε καὶ παραγγέλματα
διὰ Μωϋσέως αὐτοῖς ὁ θεός Λόγος τὸ πρὶν ἐνομοθέτει,
ὡς ἐν εἰσαγωγαῖς τοῦ κατὰ εὐσέβειαν βίου παραδι-
δοὺς αὐτοῖς στοιχεῖα, διὰ συμβόλου καὶ τινος σκιῶ-

¹ Levit. xviii, 5, 4. ² ibid. 24, 25.

δους καὶ σωματικῆς λατρείας ἐν σώματος περιτομῇ, καὶ τινων ἄλλων τοιούτοτρόπων ἐπὶ τῆς γῆς συντελουμένων· ὡς δὲ, τοῦ χρόνου προϊόντος, οὐδὲν τοσούτον καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν εἰς ἄκεις τῶν τοῦ βίου κακῶν δι' ὑπερβολὴν κακίας ἐσθενεν, ἤλαυνέ τε ὁσημέραι εἰς μείζονα τὰ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ Ἑβραίων ἔθνος τῆ τῶν ἀθέων συναπαχθῆναι φθορᾶ· αὐτὸς ἤδη λοιπὸν ὁ Σωτὴρ καὶ ἱατρὸς τῶν ὄλων κάτεισιν εἰς ἀνθρώπους, καὶ τοῖς οἰκειοῖς ἀγγέλοις ἐπαμύνων ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, τοῦτ' αὐτῷ τοῦ Πατρὸς δωρήσεσθαι προὔποσχομένου, ὡσπεροῦν αὐτὸς ἐν Ψαλμοῖς διδάσκει λέγων· « Κύριος εἶπε πρὸς ἐμέ· Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάχρισίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ὑπέκει γοῦν μόνον τὸν δίκαιον καὶ διορατικὸν Ἰσραὴλ, οὐδέ γε μόνον τὸν οἰκεῖον κληρὸν, πάντα δὲ τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τὰ πρότερον πλείοσιν ἀγγέλοις κεκληρωμένα, καὶ παντοίαις ἀσεβείαις κεκαλινθημένα, ὑπὸ τὴν οἰκειαν ὑποβαλὼν ἐξουσίαν, παρῆν τοῖς πᾶσι τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα γνῶσιν τε καὶ φιλίαν ἐπικηρυκεύμενος, λύσιν τε καὶ ἄφεσιν τῶν πρὶν ἀνομιμάτων καὶ ἁμαρτημάτων ὑπισχνόμενος, ὃ καὶ σαφῶς ἐκήρυττε λέγων· « Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἱατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἤλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Καὶ δὴ παρῆν τοῖς οἰκειοῖς ἀγγέλοις, αὐτοῖς δὴ τοῖς πρὶν ἐφεστῶσι τῶν ἐθνῶν, ἐπιθεωρούμενος· οἱ δὲ, αὐτίκα τὸν σφῶν βοηθὸν καὶ Κύριον εὐ μάλα ἀκριδῶς ἐπιγόντες, περιχαρεῖς προσήλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ, ὡσπερ ἡ ἱερά τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκει Γραφή, « Καὶ προσήλθον ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ, » φήσασα· ὅτε καὶ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανοῦ αἰνούτων τῶν Θεῶν ἔλεγον, « Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τούτους μὲν οὖν ὡς οἰκελοὺς ἀγγέλους τῆς αὐτοῦ δεομένουσιν συμμάχια ταύτη πη ἀνελάμβανε· τοὺς δὲ γε πάλοι ἀμφὶ τὰς ἀνθρώπων διατριβὰς πατωμένους, ἀφανῶς τε καὶ ἐμφανῶς τῶν ἐπὶ γῆς καταδυναστεύοντασ δαίμονασ ἀλιτηρίους, καὶ πνευμάτων ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν γένη, τὸν τε ἐν τούτοις τῆς κακίας ἐξάρχοντα, τὸν δεινὸν ἐκείνον καὶ ἀλάστορα μεγάλῃ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροπούμενος ἔχειροῦτο, ὡς τινασ συνασθημένους αὐτῶν λέγειν· « Ἐὰν, τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἤλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » καὶ δὲ τοῦσδε μὲν, καὶ δι' ὧν ἔπραττε καὶ ἐδίδασκεν, ἰσχυρῶς ἤκλιετο· πᾶν δὲ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τοῖς διὰ λόγων ἡμέρων καὶ προσηγέσι φαρμάκοις, ταῖς τε πραεσί καὶ προτρεπτικαῖς αὐτοῦ διδασκαλίαις, ἴστω καὶ ἐθεράπευε, νόσων τε παντοίων καὶ παθῶν οὐχ ἴστων σωματῶν ἢ ψυχῶν ἀπήλλαττε, παλαιᾶσ τε δεισιδαιμονίας καὶ δειμάτων πολυθέου πλάνης, τῆς τε ἀσχυρίας καὶ ἀκολάστου διαίτης, πάντας τοὺς προσύοντασ ἐλευθέρους ἀφελί, μεθιστῶν τε καὶ μεταβάλλων τοὺς αὐτῷ προσανέχοντασ ἐκ μὲν ἀκολασίας ἐπὶ σώφρονα βίον, ἐκ δὲ ἀσεβείας ἐπὶ εὐσε-

A facie tua : perfectus eris in conspectu Domini Dei tui. » Hæc quidem, aliaque innumerabilia religionis documenta et præcepta, per Moysen illis Deus Verbum, antea in legibus dabat, atque ut in rudimentis fieri solet, religiosæ illis vitæ elementa, per signa et umbratiliam quamdam corporalemque adorationem in corporis circumcissione, perque alia quædam ejusmodi quæ in terra conficiuntur, tradebat : cum vero procedente tempore nullus tam potens, ne prophetarum quidem qui post illum extiterint, ut remedium malis vitæ afferret, ob nimis abundantem malitiam, esset : ac dæmonica efficacia quotidie in majus impelleret, usque adeo ut ipsa quoque Hebraica gens, eadem cum impiis perditione raperetur : tum denique Salvator ac medicus universi descendit ad homines, ut vel angelis suis pro hominum salute opem ferret, cum hoc illi se largiturum Pater antea promisisset, et quidem quemadmodum ipse in Psalmis docet, ubi ait : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. » **163** Non igitur ille amplius ut eum solum Israel qui justus quidem esset, sed idem visu comprehendendi posset, neque ut solam propriam sortem, sed ut omnes in terris gentes, quæ antea pluribus angelis attributæ erant, et in omnis generis impietatibus versatæ atque implicitæ, sub suam potestatem redigeret, atque omnibus notitiam et amicitiam cum suo Patre denuntiaret, solutionemque ac remissionem ignorantiarum ac peccatorum se exhibiturum promitteret, venit, quod quidem vel ipsemet perspicue docuit dicens : « Non indigent bene valentes medico, sed male habentes : non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam. » Cum itaque præsens a propriis angelis, illis inquam, qui prius gentibus præfecti fuerant, visus esset, illi continuo suum adiutorem suumque Dominum oppido quam certe atque explore agnoscentes, maxima cum lætitia accesserunt, eique ministrare cœperunt, quemadmodum vel sacra Evangelii docet Scriptura ubi ait : « Angelos accessisse, eique ministrasse : » item ubi commemorat « multitudinem militiæ cœlestis, laudantium Deum ac dicentium : Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. » Hos igitur tanquam proprios angelos, sui ipsius indigentis auxilii sic sane recepit : qui vero jam diu in mediis hominibus versabantur et volitabant, quique et obscure et evidenter in terra, potentiam atque imperium obtinebant, eos ingenti divinaque potestate fugatos subegit, dæmones utique perniciosos, ac spirituum agrestium atque immitium genera, una cum eo qui inter hos malitiæ principatum obtinet, callidissimo videlicet illo, atque impurissimo dæmone, sicut eorum nonnulli sentientes dixerunt : « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus

² Deut. xviii, 9-13. ³ Psal. ii, 7, 8. ⁴ Luc. v, 51, 52. ⁵ Matth. iv, 11. ⁶ Luc. ii, 13, 14.

torquere nos *?) et hos quidem per ea quæ et fecit et docuit validissime cecidit : omne autem humanum genus allocutionum mansuetis ac placidis, quasi medicamentis, suisque ipsius blandis exhortationibus ac documentis sanavit, et ab omnis generis moribus ac perturbationibus, non minus corporum quam animorum liberavit : eumque ab antiqua superstitione, ac terroribus quos error multitudinis deorum afferebat, atque a turpi petulantique victu, omnes se adeuntes solutos dimitteret, traduceretque ac mutaret eos, qui seipsum obserarent, a luxu ad modestiam, ab impietate ad pietatem, ab injustitia **164** ad justitiam, ac præterea a crudelium dæmonum potestate, ad divinam veræ pietatis comprehensionem, postremo cœlestis vitæ, doctrinæque pietatis portas, gentibus per totum orbem apertas ostenderet, usque adeo seipsum demittebat, ut non solum laborantibus, graviterque animo ægrotantibus salutarem dextram porrigeret, verum etiam de ipsis jam portis mortis semimortuos, vel eos quoque qui penitus interiissent, jamque diu sepulti essent, a mortis vinculis solveret : propter quam maxime causam, illi fuit opus ad illa usque loca efficaciam agendi propagare, ut videlicet non solum in vivis, verum etiam in mortuis dominaretur. Dum igitur cum Patre est, atque universi providentiam divina virtute administrat, cœlum ipsum una cum terra, et naturas quæ in illis continentur, atque eas quæ supra cœlum intelliguntur, divinas et incorporeas tuetur et curat, Dei Verbum, et Dei sapientia, et Dei virtus, et princeps, et dux, et rex. Quin etiam et Deus et Dominus in divinis oraculis cum laude et gloria nominatur, et illuminator quidem incorporearum intelligentiumque naturarum. Sol vero justitiæ ac lumen veritatis est dictus, qui subservit atque operam suam inmiscet paternis dispositionibus, ex quo et Patris minister et opifex nuncupatur. Solus vero certo ordine novit Deo obtemperare, qui etiam medicus intercedit, inter Deum qui genitus non est, et eas res quæ post ipsum genitæ sunt, qui universi curationem assumpsit, et Patri pro omnibus qui illi parent est consecratus solusque illum omnibus mitem propitiumque reddit, qui Pontifex æternus, ac præterea Christus Patris vocatur. Sic enim apud Hebræos olim appellabantur, qui imaginem primi per quædam signa referebant, ac dum angelorum quidem ordinibus imperat, atque iis præest, magni consilii angelus esse dicitur, et militiæ cœlestis dux, ac maximus copiarum Domini imperator. Dum vero ad hæc nostra descendit, nostramque ipsorum rationalem naturam, et suæ inagnis causa, et bonitate Patris assumit, ex quo sane parvulis atque insipientibus, ac propemodum pecoribus imperare videtur, pastor ovium dictus est. Quatenus vero animarum ægrotantium medelam pollicetur, merito Salvator ac medicus dicitur.

* Matth. viii, 29.

δειαυ, καὶ ἐξ ἀδικίας ἐπὶ δικαιοσύνην, καὶ μὴν καὶ ἐκ τῆς τῶν πικρῶν δαιμόνων δυναστείας ἐπὶ τὴν ἔνθεον κατάληψιν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας· καὶ προσέτι τοῦτοις πύλας οὐρανόυ ζωῆς, καὶ τῆς κατ' εὐσεβείαν διδασκαλίας τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνεσι προῖσχύμενος· καὶ εἰς τοσοῦτόν γε κάτεισιν, ὡς μὴ μόνον κάμνουσι καὶ χαλεπῶς νοσηλευομένοις τὰς ψυχὰς τὴν σωτήριον ὁρέξει δεξιάν, ἤδη δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου τοὺς ἡμιθνήτας, ἧ καὶ πάμπαν ἀπολωλότας ἐκ μακροῦ τε κατορωρυγμένους τῶν θανάτου λύσαι δεσμῶν· δι' ἣν μάλιστα αἰτίαν καὶ μέγρι τῶν αὐτῶθι χωρίων ἐδέχσαν αὐτῷ ἐνεργείας, ὡς ἂν μὴ μόνον ζώντων, ἀλλὰ καὶ νεκρῶν κυριεύσειεν. Ὅτε μὲν οὖν τῷ Πατρὶ σύνεστι, καὶ τὴν τῶν ὅλων πρόνοιαν ἐνθῆμ δυνάμει διακυβερινᾷ, οὐρανοῦ αὐτοῦ καὶ γῆς ὁμοῦ καὶ τῶν ἐν τούτοις περιεχομένων φύσεων τῶν τε ἐπέκεινα οὐρανοῦ θείων καὶ ἀσωμάτων οὐσιῶν ἐπισκοπεῖ καὶ ἐπιμέλειται Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ Θεοῦ δύναμις ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος καὶ βασιλεὺς. Ἡδὴ δὲ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ἐν τοῖς θεοῖς χρησμοῖς ἀνευφημεῖται, καὶ φωτίζων μὲν τὰς ἀσωμάτους καὶ νοεράς φύσεις. Ἥλιος δὲ δικαιοσύνης καὶ φῶς ἀληθινὸν ἀνείρηται, ὑπουργῶν δὲ καὶ συνεργῶν ταῖς τοῦ Πατρὸς διατάξεσιν, ὑπουργὸς τοῦ Πατρὸς καὶ δημιουργὸς χρηματίζει. Ἀλλὰ καὶ μόνος κατὰ τάξιν εἰδῶς θεραπεύειν Θεόν, μέσος τε ἐστὼς Θεοῦ τοῦ ἀγεννήτου καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενητιῶν, τὴν τε τῶν ὅλων ἀναδεεγμένος φροντίδα, καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπὸ κῶν ἀπάντων ἱερώμενος τῷ Πατρὶ, καὶ μόνος αὐτὸν τοῖς πᾶσιν εὐμενῆ καὶ ἰλεων παρέχων, ἀρχιερεὺς αἰώνιος, καὶ δὴ Χριστὸς τοῦ Πατρὸς προσαγορεύεται, οὕτω καὶ Ἑβραίοις Χριστῶν ἐπικαλουμένων πάσαι τῶν τὴν εἰκόνα τοῦ πρώτου διὰ ἀμυδῶλων ἐπιτελούντων. Καὶ ὅτε μὲν ἀγγέλοις ταξιαρχῶν ἐπιστατεῖ, μεγάλῃς βουλῆς ἄγγελος ἀναγορεύεται, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἡγούμενος, ἀρχιστρατήγος δυνάμεως Κυρίου εἶναι· ἤδη δὲ κατιῶν ἐπὶ τὰ τῆδε, ἡμῶν τε αὐτῶν τῆς λογικῆς φύσεως, τῆς τε ἰδίας αὐτοῦ, χάριν εἰκόνας, φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανόμενος, καθὼ μὲν εἰκοι νεπιῶν ἀρχεῖν, καὶ οἰονεῖ βοσκημάτων, ποιμὴν ὠνόμαστα· προβάτων· καθὼ δὲ ψυχῶν ἐμπαθῶν τὴν θεραπείαν ἐπαγγέλλεται, Σωτὴρ καὶ ἱατρὸς εἰκότως ἂν λέγοιτο. Τοῦτο γοῦν ἡ παρ' Ἑβραίοις τοῦ Ἰησοῦ σημαίνει προσσηγορία. Ἐπεὶ δὲ ἔδει ποτὲ καὶ αὐτῷ ὄργανου ἀνθρωπίνου, ὡς ἂν καὶ ἀνθρώποις ἑαυτὸν φήνει, καὶ τῆς τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσεως καὶ εὐσεβείας τὸν ἀληθῆ λόγον διδάξει, καὶ τούτον οὐκ ἀπαρνείται τὸν τρόπον· ἐπιθὰς δὲ εὐ μάλα τῇ ἡμετέρᾳ φύσει, πάρεισιν εἰς ἀνθρώπους, Θεὸν δι' ἀνθρώπου μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἐπιδεικνύμενος· ὡς ἂν μὴ μόνον ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀδήλου ἄσαρκος ὡς καὶ ἀσώματος ἐπιστατοῖη, αὐτοῖς δὲ σαρκὸς ἑμμοσιν ὀρώμενος, ἀνθρώπων τε ὀφθαλμοῖς καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων θαυματουργίας παρέχων ὄραν, καὶ προσέτι σώματος ἀκοαῖς τὰς διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐνέθρου παραδιδοὺς διδασκα-

λιας, θεῶν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον χρῆμα, ἄλλο οὐδ' ἄλλο πῶ φανέν μνημονεύεται, σωτήριόν τε ὁμοῦ καὶ εὐεργετικὸν τοῖς πᾶσιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνδεικνύμενος. Οὕτω δὴ τὰ ὁ θεὸς ὁ λόγος υἱὸς ἀνθρώπου ἐλέγετο, καὶ Ἰησοῦς ὠνομάζετο, παρ' ὅσον τῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἰσασίως τε καὶ θεραπείας χάριν τὴν πάροδον εἰς ἡμᾶς ἐποιεῖτο. Σωτὴρ δ' οὖν καὶ παρ' Ἑβραίοις ἐρμηγυέται ἡ τοῦ Ἰησοῦ προσήγορία. Τὰς τε κοινὰς ἡμῖν ὑπέμεινε διατριβὰς, οὐδαμῶς μὲν τοῦ εἶναι δεῖν ἦν ἐξιστάμενος, ὁμοῦ δὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φυλάττων τὸν θεόν. Εὐθύς τοιγαροῦν ἐπὶ τῆς πρώτης εἰς ἀνθρώπους καταβολῆς τῷ θεῷ τῆς ἡμετέρας γενέσεως τὴν ἐνθεον ἀνακρινῶν μεγαλουργίαν, τικτόμενος μὲν ἡμῖν ὁμοίως, καὶ θνητοῦ δίκην ἀνθρώπων ἀμφιεννύμενος, ὡς δ' οὐκέτι ἀνθρώπου, ἀλλὰ θεοῦ, ἐξ ἀχράντου καὶ ἀπειρογάμου κόρης, οὐχὶ δὲ ἐκ μήτρως καὶ φθορᾶς τὴν τοῦ φαινομένου γένεσιν ὑφιστάμενος.

Verbum, illius hominis dicebatur, et quatenus ad homines venerat, ut animis humanis medicinam, sanitatemque afferret, Jesus nominabatur. Nam ipsius Jesu apud Hebræos appellatio, Salvatorem p'ane significat. Itaque communi more ne versari quidem nobiscum, haud indignum sua majestate judicavit, interim tamen nusquam desinens esse quod erat, sed in homine pariter Deum conservans. Itaque statim in primo ad homines descensu, cum Deo divinam commiscet nostri ortus admirabilitatem : quippe, qui more nostro sit editus, et mortalis instar, hominem indutus, sed non tanquam homo, verum ut Deus de purissima, nullasque experta nuptias Virgine, nequaquam vero ex concubitu aut corruptione ortum ejus, qui ipse apparebat, acceperit.

IA'.

Ὅπως τὸν ἐν ἀνθρώποις διεξῆλθε βίον.

Καὶ τὸν ἐξῆς δὲ σύμπαντα βίον, ταύτη πη διετέλει, τοτὲ μὲν τὴν πρὸς ἡμᾶς ὁμοιοπάθειαν, τοτὲ δὲ τὸν θεοῦ λόγον ὑποφαίνων, μεγαλοουργῶν καὶ παραδοξοποιῶν ὡς θεός, καὶ τῶν μελλόντων ἐξεσθαι προαναφωνῶν τὰς προβήσεις, καὶ τὸν μὴ τοῖς πολλοῖς ὁρώμενον θεὸν λόγον τοῖς ἔργοις ἀντικρυς ἐπιδεικνύμενος [εἰκότα δὲ καὶ ὅμοια ταῖς ἀρχαῖς].

IB'.

Ὡς καὶ μέχρι τῶν πάλαι κατοικοῦμένων ἐκάλουν αὐτὸν οἱ τῆς φιλανθρωπίας νόμοι.

Καὶ τὰ τέλη αὐτῷ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἀπαλλαγῆς ἐνεχειρεῖτο. Καὶ γὰρ μέχρι θανάτου, καὶ αὐτῶν νεκρῶν οἱ τῆς φιλανθρωπίας αὐτὸν ἐκάλουν νόμοι, ὡς ἂν καὶ τῶν πάλαι τεθνεώτων τὰς ψυχὰς ἀνακαλέσσοιτο· ὅτι δὴ τῶν ἐξ αἰῶνος ἀπάντων αὐτῷ τῆς σωτηρίας ἔμελε, καὶ ὅπως διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ἢ τὰ θεία παιδεύει λόγια. Καὶ ταῦτα πάλιν ἀναμῆξ ὑπέκει τὴν οικονομίαν ὡς μὲν ἀνθρώπου, τὸ σῶμα τῇ συνθεῖ παραχωρῶν ταφῇ, ἀναχωρῶν δὲ αὐτοῦ ὡς θεός. Φωνήσας γοῦν μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ, « Παρατίθεμαι τὸ πνεῦμα, » εἰπὼν, ἄφετος ἀνεχώρει τοῦ σώματος· οὐδαμῶς περιμένειν προσεῖναι αὐτῷ τὸν θάνατον, μέλλοντα δὲ καὶ ὡσπερ ἀποκνοῦντα, μᾶλλον δὲ ὑπὸ πόδα χωροῦντα καὶ ἀποφεύγοντα, διώκων αὐτὸς ὅπισθεν καὶ ἐλαύνων, τὰς τε ἐξ αἰῶνος πύλας τῶν σκο-

° Luc. XIII, 46.

Hoc enim apud Hebræos Jesu appellatio significat. Cæterum, cum ipsi humano quoque instrumento opus esset, quo etiam hominibus seipsum ostenderet, Patrisque sui agnoscendi et colendi veram rationem doceret, ne hunc quidem recusavit modum, sed strenuissime naturam nostram ingressus, ad homines accessit, ac Deum hominis specie, ingens miraculum ostendit, ut non solum obscure ac latenter, sine carne et sine corpore præesset, verum ipsis quoque corporeis obtutibus patens, hominibusque oculis miracula quæ supra hominem sunt exhibens intuenda, sic quidem ad corporis etiam aures, linguæ, vocisque articulatae fungere officio, documenta hominibus præberet, divinumque revera atque admirabile spectaculum, quale nullum aliud adhuc visum esse memoratur, quippe quod et salutare, et idem beneficium omnibus sentiretur, ipse seipsum ostenderet. Sicque etiam Deus

XI.

Quemadmodum inter homines vitam egerit.

Deinceps vero reliquam vitam eadem ratione peregit, nunc quidem similem naturæ nostræ infirmitatem, nunc vero ipsum Dei Verbum præ se ferens, dum ingentia quædam atque admirabilia tanquam Deus efficit, ac quæ futura essent tanto ante prædicit, et qui a 166 multis non cernitur Deus Verbum, eum ipsum factis planissime demonstrat [paria et similia initiis].

XII.

Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.

Vitæ etiam finem extremum, cum ab hominibus discessit, initio ejusdem parem ac similem præstitit. Etenim usque ad mortem, atque usque ad ipsos mortuos, leges erga homines charitatis ipsum vocabant, ut eorum quoque, qui antea mortui erant, animas revocaret : quandoquidem omnium quicumque a condito ævo fuissent, salutem ipse curabat : necnon, ut sua morte deleteret eum, qui imperium mortis habebat, quemadmodum divina docent oracula. Atque in hoc quoque promiscue rursus dispensationem obivit : quippe, qui tanquam homo corpus de morte sepeliendum reliquerit, ab eodem vero corpore tanquam Deus discesserit. Cum enim altius vocem emisisset, et Patri dixisset, « commendando spiritum, » solutus a corpore abiit : neutiquam exspectans dum mors ad ipsum accederet, sæt

illam cunctantem ac veluti cessantem, ac potius A
conjicientem se in pedes et fugitantem, ipse a tergo
insequens atque impellens, æternasque abditiorum
tenebrarum portas refringens, et mortuis qui illic
catenis mortis impliciti erant, remeandi ad vitam
iter retrorsum aperiens. Hac sane ratione ipsius
etiam corpus mortuum excitatum est, et multa cor-
pora eorum, qui dormierant sanctorum, surrexe-
runt : unaque cum ipso in sanctam ac vere cele-
stem civitatem ingressa sunt, ut merito ex hac in
sacris Litteris dictum sit : « Absorpsit mors quæ
invaluerat ¹⁰. » Et rursus : « Abstulit Deus omnem
lacrymam ab omni facie ¹¹. » Ipse vero universi Sal-
vator ac Dominus noster, qui Christus est Dei, vic-
torixque reportator dicitur, in propheticiis vaticiniis
mortem objurgans inducitur, et animas solvens, quæ
illic vincitæ detinebantur, ubi victoriæ hymnum pro-
nuntiat, ipsa hæc plane dicens : « De manu inferni
eripiam eos, et a morte liberabo eorum animas. Ubi
tua, mors, victoria? ubi tuus, mors, stimulus ¹²? »
Stimulus autem mortis est peccatum, potestas autem
peccati, lex. **167** Talis sane illius vel usque ad mor-
tem fuit dispensatio, cujus non unam causam qui
voluerit quærere, sed plures inveniet : primam nam-
que illam ipsum Verbum docet, ut tam in mortuis
quam in vivis dominaretur : alteram ut nostras abs-
tergeret maculas peccatorum, qui pro nobis sacrifi-
catus, et pro nobis execratus factus sit : tertiam ut
tanquam Dei victima atque ingens sacrificium, ipsi
supremo Deo offerretur pro universo mundo : quar-
tam ut sic fallaciæ ac dæmonicæ efficacix ever-
sionem moliretur : quintam ad hæc, ut suis fami-
liaribus ac discipulis vitæ, quæ post mortem apud
Deum futura est spes, non oratione neque verbis
aut vocibus, sed factis ac re ipsa repræsentans, et
quod verbis pollicitus fuerat, oculis ipsis intuendum
subjiciens, confidentiores eos atque alacriores præ-
staret, ad eam quæ ab ipso instituta fuerat, religio-
sæ vitæ rationem, omnibus simul et Græcis, et
barbaris nuntiandam : protinus itaque hos ipsos
familiares ac sodales, quos ipse sibi de optimis
lectos asciverat, apostolosque suos ac discipulos
declaraverat, sua ipsius divina virtute complevit,
ut quam ipse nuntiaverat Dei cognitionem, illi omne
hominum genus docerent, unam interim omnibus,
tam Græcis quam barbaris, religionis instituens rati-
onem : ea porro erat, ut a dæmonibus procul rece-
derent, eosque fugerent, deorumque multitudinis
fallaciam declinarent, atque unum solum supremum
Deum vere cognoscerent : præterea liberationem ab
iis, quæ prius ignoranter commiserant, dummodo ne
in iisdem perseverarent, et unam omnibus salu-
tis spem, per illud quod ipse posuerat sapientissime, ac
cum omni virtute vivendi institutum, pollice-
batur.

XIII.

*Quod in ea natura, quæ nec pati, nec laedi potest,
quæque incorporea est permanserit, etiam quo tem-
pore factus est homo.*

Cum igitur hæc ita se habeant, non oportet te

¹⁰ Isa. xlv, 8; Ose. xiii, 14. ¹¹ Isa. xlv, 8. ¹² Ose. xiii, 14.

τιῶν μυχῶν διαβήγνους, καὶ τοῖς αὐτοῖσι νεκροῖς σει-
ραῖς θανάτου πεπεδημένοις παλίνοτροπον τῆς ἐπὶ τὴν
ζωὴν ἀνόδου τὴν πορείαν ποιούμενος. Ταύτη τοι
αὐτῷ καὶ ὁ θεθνεὺς ἀνηγγείρατο, καὶ πολλὰ σώματα
τῶν κσκοιμημένων ἀγίῳ ἀνίσταντο, συνεισελαύνοντα
αὐτῷ εἰς τὴν ἀγίαν καὶ ὡς ἀληθῶς οὐρανόπολιν, ὡς
εἰκότως ἐν ταῖς θεαῖς ἀνειρησθαι φωναίς : « Κατέ-
έπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν : « Ἀφεί-
λεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. »
Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τῶν ὄλων Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν,
ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νικηφόρος λεγόμενος, ἐν
ταῖς προφητικαῖς προρρήσεσιν ἐπικερτομῶν εἰσάγε-
ται τῷ θανάτῳ, δι' ὧν τὸν ἐπιπικιον ὕμνον προφέρε-
ται, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγων : « Ἐκ χειρὸς ἕδου ῥύ-
σομαι αὐτοὺς, καὶ ἐκ θανάτου λυτρώσομαι αὐτῶν
τὰς ψυχάς. Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου,
θάνατε, τὸ κέντρον; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου ἐστὶν
ἡ ἁμαρτία, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. »
Τοιαύτη τις αὐτῷ καὶ μέχρι τοῦ θανάτου ἐγένετο ἡ
οἰκονομία, ἥς οὐ μίαν αἰτίαν, ἀλλὰ καὶ πλείους εἴροι
ἂν τις ἐθελήσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος
διδάσκει, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευ-
τέραν δὲ, ὅπως τὰς ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας,
ὑπὲρ ἡμῶν τρωθεῖς, καὶ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατ-
άρκ' τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ μεγάλη θυσία
ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθεῖ τῷ ἐπὶ πάν-
των Θεῷ τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς
καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθαι-
ρεσιν ἀπεργάσαιτο πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς
αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον
παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα μὴ λόγοις μηδὲ ῥήμασι
καὶ φωναίς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παραστήσας, ὀφθαλ-
μοῖς τε παραδοῦς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγγελίαν, εὐ-
θαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ
πᾶσιν Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάρους τὴν πρὸς αὐτοῦ
καταβληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι· αὐτίκα δ'
οὖν αὐτοὺς δὴ τοῦτους τοὺς γνωρίμους καὶ θιασώτας,
οὓς αὐτὸς αὐτῷ ἀριστινὸν ἐπικρίνας ἀποστόλους τε
αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ἀνελέξατο, τῆς ἐξ αὐτοῦ θείας
δυνάμεως ἐμπλήσαι, πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐκδιδάξαι
τὴν πρὸς αὐτοῦ καταγγελθεῖσαν θεογνωσίαν, ἵνα
τοῖς πᾶσιν Ἑλλήσι τε καὶ βαρβάρους εὐσεβείας ὑπο-
θέμενος τρόπον, δαιμόνων ἀναχώρησιν τε καὶ φυγὴν,
καὶ τῆς πολυθέου πλάνης ἀνάνευσιν, ἐνὸς δὲ μόνου
Θεοῦ τοῦ ἐπὶ πάντων γινῶσιν ἀληθῆ προκηρύττοντα,
καὶ λύσιν μὲν τῶν προσηγομένων, εἰ μὴ ἐπ' αὐτοῖς
ἐπιμένοιεν, μίαν δὲ τοῖς πᾶσι σωτηρίας ἐλπίδα δι'
ἧς ὑποτέθειται πανσόφου καὶ παναρέτου πολιτείας
ὑπισχνούμενον.

II'.

II'. Ὡς ἀπαθής, καὶ ἀβλαβής, καὶ ἀσώματος εἰ-
μίειε καὶ καθ' ὄν ἐτηνθρώπειαι καιρόν.

Οὕτω δὴ τούτων ἐχόντων, οὐ δεῖ ταράττεσθαι τὸν

νοῦν, γένεσιν καὶ σῶμα, καὶ πάθη, καὶ θάνατον περὶ τὴν αὐτὸν καὶ ἀσώματον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀκούοντα. Ὡς γὰρ οὐδ' ἡλιακοῦ φωτὸς πάθοιεν τι ἀκτίνας τὰ πάντα πληροῦσαι, καὶ σωμάτων νεκρῶν, καὶ οὐ καθαρῶν ἐξαπτόμενοι· πολὺ πλέον ἢ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ δύναμις οὐτ' ἂν πάθοι τὴν οὐσίαν, οὐτ' ἂν βλαβεῖν, οὐτ' ἂν χεῖρων ποτὲ αὐτῆς γένοιτο, σώματος ἀσωμάτως ἐπαφωμένη. Τί γάρ; οὐχὶ καὶ διχα τοῦ καθ' ὃ ἐνηνθρώπει σώματος, αἰεὶ καὶ διὰ παντὸς ἔχων δι' ὅλης τῆς τῶν στοιχείων, καὶ αὐτῶν δὴ τῶν σωμάτων ὕλης, οἷά τις Θεοῦ λόγος ὢν δημιουργός, τῆς ἐξ αὐτοῦ σοφίας ἐν αὐτῇ τοὺς λόγους ἀποσφραγίζεσθαι, τῶ μὲν ἀψύχῳ ζῶν, τῶ δὲ ἀμόρφῳ ὄντι καὶ ἀεθλεῖ τὴν φύσιν, μορφῆν ἐναποτυπούμενος, τὰ τε ἐν αὐτῶν κάλλη καὶ τὰς ἀσωμάτους ἰδέας ταῖς τῶν σωμάτων ποιότησιν ἐναποματτόμενος, κινῶν δὲ τὰ τῶν οἰκείῳ λόγῳ ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, πάνσοφόν τινα καὶ παναρμόνιον κίνησιν, καὶ τὰ πάντα ἐξ ἀκοσμίας κοσμῶν, αὖξιν τε καὶ τελευτησιουργῶν, αὐτῇ τε ἐνθέμ καὶ λογικῇ δυνάμει μονοουχί ἐπιῶν τὰ πάντα, καὶ διὰ πάντων χωρῶν πάντων τε ἐξαπτόμενος, ἀλλ' οὐτι γὰρ βλάβην ἐκ τινὸς ἐπαγόμενος, οὐδὲ τὴν φύσιν αὐτὴν μολυνόμενος; οὕτω δὴ τὰ κατὰ ταῦτα καὶ ἐν ἀνθρώποις γενόμενος, πάλαι μὲν βραχέσι καὶ ἀριθμῶ ληπτοῖς, μόνοις δὲ τοῖς ἀναγράπτοις προφήταις τε καὶ δικαίοις ἀνδράσιν, ἀλλοτε ἄλλως ἐφαίνετο, ἐπὶ τέλει δὲ τοῖς πᾶσιν ἦδη, φαύλοις τε καὶ ἀσεβέσιν, Ἑβραίοις τε ὁμοῦ καὶ Ἕλλησι δι' ὑπερβάλλουσαν τοῦ παναγάθου Πατρὸς χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν εὐεργετικὴν αὐτῶν καὶ σωτήριον παρείχετο, διαρρήδην τοῦτο προκηρύττων. « Οὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ ἰσχυρότεροι λατροῦ, ἀλλὰ οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἤλθον καλεῖσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. » Ἐκάλει δὴτα ὁ πάντων Σωτὴρ, « Δεῦτε, λέγων, πρὸς μὲ πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς· » ἐκάλει καὶ ἰάτο ἀφθόνως δι' ὄργανου, οὐ προῦδέδλητο ἀνθρωπίνου, οἷά τις μουσικὸς ἀνήρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν ἐπιδεικνύμενος, καὶ νοσοῦσας γὰρ ψυχὰς ταῖς ἐν σώμασιν, οἷά τις λατρῶν ἀριστος, συγγενεῖ καὶ καταλλήλῳ βοηθήματι τὸν ἀνθρώπον αὐτός τε αὐτὸν ὑπόδειγμα σοφοῦ καὶ παναρέτου καὶ εὐσεβοῦς παρείχετο βίου, διδάσκων μὲν τὰ ἀληθῆ οὐ παρ' ἐτέρων ἠρανετιμένα, ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὰ πάλαι καὶ ἐκ μακροῦ τοῦ αἰῶνος τοῖς ἀνεκαθῆν θεοφιλέσι καὶ τοῖς πρὸ Μωϋσέως Ἑβραίοις νενομοθετημένα. Σωμάτων δὲ οὐκ ἤττον ἢ ψυχῶν ἐπιμελόμενος, καὶ σαρκικοῖς μὲν ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς τὰ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτῶν δρώμενα παρασκευάζων ὄρῳ, ἀκαταῖς δὲ πάλιν σαρκὸς τὰς διὰ γλώττης καὶ σαρκὸς ὑπηγῶν διδασκαλίας, καὶ πάντα γὰρ ἐπιτελῶν δι' οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου, τοῖς οὐκ ἄλλως ἢ μόνως οὕτως τῆς αὐτοῦ θειώτητος συναισθῆσθαι δυναμένοις. Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς αὐλός καὶ ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῶ

A animo perturbari, tametsi et ortum, et corpus, et dolores, et mortem, de materiæ experti atque incorporeo **168** Dei Verbo audis. Ut enim solaris luminis radii, licet omnia compleant, et corpora mortua sordentiaque attingant, ipsi tamen nihil patiuntur, sic etiam multo magis Dei vis incorporea naturæ suæ nullum neque incommodum neque nocumentum accipiet, neque unquam seipsa deterior fiet, quamvis incorporea quadam ratione corpus attingat. Quid enim? An non absque eo in quo homo factus est corpore, semper atque usquequaque per totam elementorum ipsorumque plane corporum materiam penetrans, tanquam is qui Dei sit ratio quadam opifex sapientiæ quæ ab ipso proficiscitur, in ea ipsa rationes et claudit et signat? dum videlicet inanimis vitam, informibus vero et nullam naturæ speciem habentibus, formam figuramque imprimit; quasque in se habet pulchritudines incorporeasque species, corporum qualitatibus immiscet, movetque ea quæ sua ipsorum ratione inanima immotaque sunt, terram, aquam, aerem, ignem, sapientissimo quodam omnique concinnitate referto motu; atque ordinat omnia quæcunque inordinata sunt, eademque auget ac perficit; ac sua ipsius divina rationalique virtute accedit ad omnia ac per omnia penetrat, omniaque attingit, neque tamen nocumentum quiddam ex earum rerum aliqua trahit, neque suam ipsius naturam coinquinat? Eadem itaque est ratio, dum etiam inter homines degit, illos quidem antea paucos et numerabiles, solos utique eos, de quibus scriptum est, prophetas justosque viros, iisque alias aliter se ostendit: novissime vero jam omnibus malis impiisque et Hebræis simul et Græcis, ex abundantia optimi Patris bonitate amoreque erga homines, beneficium seipsum salutaremque exhibet, plane hoc ipsum ac publice denuntians. « Non indigent, inquit, bene valentes medico, sed male habentes: non veni ut vocarem justos, sed peccatores ad pœnitentiam ¹³. » Vocabat ergo Salvator omnium dicens: « Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos ¹⁴. » Vocabat ac sanabat liberaliter, per illud humanum instrumentum quod præ se ferebat, veluti quidam musicus vir, qui per lyram quam sit doctus ostendit, nec non ægrotantibus animis iis, quæ in corporibus degebant veluti optimus quidam medicus, dum cognata congruentique ope ipsum hominem curat, ipse seipsum exemplar omni sapientia omnique virtute refertæ vitæ præbebat, docebatque interim veritatem, **169** non quam ab aliis compilasset, sed eam quæ et a seipso et a Patre, priscis illis, qui tam multis ante sæculis a nostra ætate procul vixerant, Dei amicis, qui ante Mosem floruerunt Hebræis, veluti lex quædam exposita esset: et corpora ipsa non minus curabat quam animas: nam corporeis quidem hominum oculis, quæ per corpus ab ipso fiebant, intuenda comparabat, rursusque corporeis

¹³ Luc. v, 31, 32. ¹⁴ Matth. xi, 28.

auribus doctrinam, per corpoream itidem linguam insonabat, nec non omnia perficiebat per eum quem assumpserat hominem, iis qui non aliter quam sic duntaxat ipsius divinitatem sentire poterant. Hæc namque omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, humanum genus omni prosequens amore Dei Verbum, paternis consiliis administrabat, ipse interim rursus et materię expers, et incorporeus manens, cuiusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque mutans essentiam, neque perdens, quod suę ipsius naturę proprium erat, neque vero aut corporis vinculis impeditus, aut a sua divinitate dejectus, ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens, sed neque iis, qui illic quidem ubi ipsi humanum vas aderat, degeret tantum, in aliis vero universi partibus esse prohiberetur. Etenim tunc quoque cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre et in Patre idem erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore, tam celestium quam terrestrium curam gerebat; nusquam ab illa præsentia, qua cunctis rebus adest nostro more exclusus, neque divina, ne ageret more suo, impeditus, sed illa quidem a seipso communicans homini, hæc vero a mortali ipse non accipiens. Item mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem adductus. Neque igitur in partu a corpore ipse incorporeus inquinabatur, neque item qui passibilis naturę expers erat, aliquid a mortali secundum essentiam patiebatur. Nam neque, verbi gratia, dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum qui ita præludit; neque dum cuiuspiam viri sapientis corpus torquetur, illius sapientiam, aut quam in corpore gerit animam, cædi aut puniri merito dicere possumus: eadem ratione nequiquam, multoque etiam minus, quod Verbi aut natura, aut vis, detrimenti quidpiam ex 170 corporis affectionibus trahat, affirmare par est. Nam supra ne luminis quidem illud appositum exemplum, pollui solares radios, etiam cœlitus in terram demittuntur, et lutum ac cœnum, atque omnis generis sordes attingunt, concedebat. Illuminari quidem etiam hæc ab ipsius luminis radiis, nihil sane nos affirmare prohibeat; solem vero ipsum scædari, aut lutosum fieri, dum ejus lumen corporibus immiscetur: nequaquam. At ista tamen non sunt a natura corporum aliena. Illud vero omnis expers materię incorporeumque Dei Verbum, quod ipsa vita est, et ipsum lumen intelligibile, et alia quæcumque prius enumerata sunt, quidquid divina atque incorporea sua vi attigerit, vivere id degereque cum lumine rationali, necesse est. Hac sane ipsa ratione, quodcumque etiam corpus attigerit, sanctificatum protinus id illuminatumque est, ab eodemque ægritudo omnis omnisque infirmitas, aliaque ejusdem generis universa refugiunt. Privatio autem illius plenitudinem adipiscitur. Sic sane etiam mortuum illud Verbi corpus, ubi exiguum quiddam, virtutem illam Verbi attigit, tum excitatum est illico ac revixit, et mors vitam effugit, et ipso lumine obscuritas dissoluta est; et quod corruptibile erat, induit incorruptionem; quod mortale, immortalitatem.

A Πατρὶ ἦν, οὐτε μεταβαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφανισθεὶς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως, οὐδὲ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεὶς, οὐδὲ ἀποπεσὼν τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας δύναμιν, οὐδ' ὥδε μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκεῦος τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς κεκωλυμένος. Ἄλλα γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρωσεν, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλιεμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος· ἀλλὰ τὰ μὲν ἐξ αὐτοῦ μεταδιδοὺς τῷ ἀνθρώπῳ, τὰ δ' ἐκ τοῦ θνητοῦ μὴ ἀντιλαμβάνων· καὶ τῆς μὲν ἐνθέου δυνάμεως τῷ θνητῷ χορηγῶν, τῆς δὲ ἐκ τοῦ θνητοῦ μετουσίας οὐκ ἀντεπαγόμενος. Οὕτ' οὖν ἐμολύνετο τικτόμενος ὑπὸ τοῦ σώματος ὁ ἀσώματος, οὐδὲ τὴν οὐσίαν ἐπασχεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὸ τοῦ θνητοῦ· ἐπεὶ μηδὲ τῆς λύρας, εἰ οὕτως τύχει, κοπτομένης, ἢ τῶν χορδῶν διασπωμένῳ, πάσχειν εἶδος τὸν ἀνακρούμενον· οὐδὲ γε σοφοῦ τινος ἀνδρὸς τιμωρουμένου τοῦ σώματος, τὴν ἐν αὐτῷ σφίαν, ἢ τὴν γε ἐν τῷ σώματι ψυχὴν κόπτεσθαι, ἢ καίεσθαι φαίμεν ἂν εἰκότως. Ταύτη τοι πολὺ πλέον οὐδὲ τὴν τοῦ Λόγου φύσιν ἢ δύναμιν βλάβος τι ἐκ τῶν τοῦ σώματος παθῶν ἀποφέρεσθαι, φάναι εὐλόγον· ὅτι μηδὲ τὸ τοῦ φωτὸς ἡμῖν ὑπὸδειγμα χραινεσθαι τι τὰς ἡλιακὰς ἀκτῖνας ἐπὶ γῆς οὐρανόθεν ἐκπεμπομένης, πηλοῦ τε καὶ βορβοροῦ καὶ μiasμοῦ παντὸς ἐφαπτομένης συνεχώρει. C Φωτίζεσθαι μὲν καὶ ταῦτα ἐκ τῶν τοῦ φωτὸς αὐγῶν οὐδὲν ἂν καλοῖσι λέγειν· τὸ δὲ γε τὸν ἥλιον μολύνεσθαι ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμιξίας, ἢ πηλοῦσθαι, οὐκέτι. Καὶ μὴ ταῦτα γε τῆς φύσεως οὐκ ἂν εἴη τῶν σωμάτων ἀλλότρια. Ὅ δὲ γε αἴλος καὶ ἀσώματος τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτοζῶη τυγχάνων καὶ αὐτοζῶως νοερὸν καὶ ὅσα ἄλλα προκατελεχται, παντὸς οὐκ ἂν ἐφάψοιτο ἐνθάδε καὶ ἀσωμάτων δυνάμει, ζῆν τοῦτο ἀνάγκη καὶ σὺν λογικῷ διαγεῖν φωτὶ. Ταύτη τοι καὶ σώματος οὐκ ἂν ἐφάψοιτο, ἡγιασται τοῦτο καὶ πεφώτισται αὐτίκα, πᾶσα τε νόσος αὐτῷ καὶ ἀρρώστια καὶ πάνθ' ὅσα ὑπεξίσταται· ἀντιλαμβάνει δὲ τῆς ἐξ αὐτοῦ πληρώσεως στέργεις. Οὕτω δῆτα καὶ τὸ νεκρὸν τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως, μικρὸν τι αὐτοῦ ἐφαψάμενον, ἀνηγείρετο ζωοῦμενον, καὶ ὁ θάνατος τὴν ζωὴν ἐφευγε, καὶ τῷ γε φωτὶ τὸ σκότος ἐξελάετο, τὸ τε φθαρτὸν τὴν ἀφθαρσίαν ἐνεδιδύσκετο, καὶ τὸ θνητὸν τὴν ἀθανασίαν.

D

IΔ'.

IΔ. Ὡς, τὸν ἀνθρώπον ἀνατεωσάμενος, κύριον ἡμῶν εἶναι τῶν αἰώνων ἀγαθῶν παρέσχετο εἰλεῖν.

Καὶ τί γὰρ ἄλλο, πλὴν ὁ παῖς ἄνθρωπος ὑπὸ τῆς θεότητος κατεπίνετο, καὶ πάλιν θεὸς ἦν ὁ θεὸς Λόγος, οἷος καὶ πρὶν γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ συναπτεθῆναι γε τὸν ἄνθρωπον ἀπαρχὴν τῆς ἡμῶν ἐλπίδος· τούτου αὐτὸν ἐκεῖ τῆς τε παρ' αὐτῷ ζωῆς αἰδίου, καὶ τῆς ἐν τῇ θεότητι καὶ μακαριότητι κοινωνίας ἀξίων, ἡμῶν τε ὁμοίως ἅπασιν τῆς παρ' αὐτῷ καὶ σὺν αὐτῷ ἀθανασίας τε καὶ βασιλείας τούτου μέγιστον δείγμα παρέχων.

IΕ'.

Τὴ βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία, καὶ ὡς θεὸς καὶ Κύριος, καὶ ἀρχιερεὺς τοῦ τῶν ἄλων Θεοῦ διὰ τῶν παρ' Ἑβραίων προφητῶν ὁ Χριστὸς ἀνηγορεύετο.

Τούτο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τέλος ἦν, τὸν παῖδα τῆς τοῦ Πατρὸς γνώσεως ἀποπεπλανημένον εἰς τὴν οἰκίαν ἐπαναγαγεῖν, καὶ τὸν συγγενῆ καὶ φίλον, τῆς τε αὐτοῦ κατηξιωμένον εἰκόνας, τῆς οἰκειας ἀπολύσαι ζωῆς· φίλον τε καὶ οἰκεῖον τοῦ Πατρὸς ἀποφῆναι τούτου, δι' ὃν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὑπέστη γενέσθαι ἄνθρωπος. Οὕτω δὴτα, ὡς ἐν βραχεὶ φάναι, ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν ὑπέθεσις, διάφορον ἔχουσα τὴν οἰκονομίαν, ἐκ τῶν παρ' Ἑβραίων παραστήσεται προφητικῶν λόγων· ὡσπερὸν μικρὸν ὑστέρων αἱ ἐξ αὐτῶν δεῖξουσιν μαρτυρίαι, πιστουμένων τὰ παλαιὰ τῶν νέων γραμμάτων, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν τὰς τῶν προφητικῶν μαρτυρίας ἐπισφραγίζομένων. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὡδε ἐχόντων, ὥρα λοιπὸν καὶ περὶ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ διελεῖν, καθ' ὃ Ἰησοῦς καὶ Χριστὸς ἀνηγορεύετο, δι' ὅσων τε προφητικῶν ὀνομασίαι προεκηρύττετο. Πρῶτα δὲ σκεψώμεθα τί βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία, πρὶν ἀρξασθαι τῆς κατὰ μέρος συναγωγῆς τῶν προφητικῶν περὶ τοῦ προκειμένου σκέμματος λόγων. Προσθήκειν δὲ ἡγοῦμαι περὶ αὐτῆς πρῶτον τῆς Χριστοῦ διαλαβεῖν προσηγορίας, διαρθρῶσαι τε τὴν περὶ αὐτῆς ἔνοιαν, ὡς ἂν μηδὲν ἡμᾶς λάθοι τῶν κατ' αὐτὴν ζητούμενων. Ἄλλος μὲν οὖν, ἐγγύθεν καὶ ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς ἀρξάμενος, εἰποι ἂν Μωϋσεῖα νομοθετησάμενος πρῶτον ἀπάντων τοὺς τῷ Θεῷ ἱερωμένους μύρω σκευαστῶ χρίσθαι, εὐωδίας δεῖν τὰ σώματα καὶ ἀγαθοῦ τινος ἀποπνεῖν ἡγγεσάμενον· ἐπεὶ πᾶν τὸ δυσώδες μιαραῖς καὶ ἀκαθάρτοις δυνάμεσιν εἶναι φίλον, ὡς ἐμπάλιν ταῖς φιλαγάθοις, τὸ εὐώδες· ὅθεν καὶ θυμιάματι συγκαίμενος εἰς ὑπερβολὴν εὐωδίας καθ' ἑκάστην ἡμέραν τοῖς ἱερεῦσιν χρῆσθαι ἐν τῷ ἱερῷ νομοθετῆσαι, ὅπως, κατακλιναμένον τοῦ ἄερος, καὶ τὸ δυσώδες ἀφανίζοντας, θεῖα τις ἀπορροή τοῖς εὐχομένους καταμινύηται· διὰ γὰρ τούτου αὐτὸ καὶ χρίσμα ἀλειπτικῶν εὐωδέστατον διὰ μυρεψικῆς τέχνης συνθεῖναι ὡς ἂν χρίοντο τούτω οἱ τῶν κοινῶν δημοσίᾳ προστήσασθαι μέλλοντες, καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα πρῶτον Μωϋσεῖα τοῖς χριστούχοις ἐπιθεῖναι. Τούτο δὲ τὸ χρίσμα μὴ μόνον ἀρχιε-

A

XIV.

XIV. *Quemadmodum, renovato homine, omnibus nobis æternorum bonorum spem præbuerit.*

Cæterum, quidnam aliud tandem, quam quod totus homo ab ipsius Dei natura absorptus est, et rursus Deus fuit, Deus Verbum, cujusmodi fuerat etiam antequam homo fieret, et secum Deum hominem fecit, spei nostræ primitias; hunc ipsum interim ad illius vitæ æternæ, quam penes se habet, atque id dignitatis in divinitate, ac beatitudine communitatem assumens, nobisque itidem omnibus, futuræ apud ipsum et cum ipso immortalitatis ac regni, maximum hoc præbens iudicium.

171 XV.

B

Quid sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.

Hoc sane fuit illius ad homines accessionis extremum, ut sic eum qui ab ipsius Patris cognitione aberraverat, ad eam ipsam reduceret, et cognatum atque amicum suæque ipsius donatum ornatumque imagine, propriæ vitæ gaudiis ac possessione donaret, amicumque illum ipsum Patris ac familiarem efficeret, cujus causa idem Dei Verbum se fieri hominem passum est. Sic sane, ut paucis absolvam, hæc Salvatoris ac Domini nostri Jesu Christi consideratio et materia, variam habens dispositionem, ex prophetis Hebræorum oraculis confirmabitur, sane quemadmodum paulo post accepta ab illis testimonia demonstrabunt, recentioribus litteris vetera comprobantibus, et angelicis testimoniis prophetica quasi certa impressa nota commendantibus. Cæterum, quando hæc ita se habent, tempus est deinceps de appellatione ejusdem disserere, quatenus et Jesus et Christus dictus est, necnon per quas prophetias nominatim ante sit denuntiatus. Primumque illud contemplemur, quidnam ipsum Christi nomen significet, antequam prophetica de proposita inspectione oracula colligere incipiamus. Par autem esse arbitror de ipsa primum Christi appellatione tractare, illiusque intellectum distinguere, ut nihil prorsus nos lateat eorum quæ hoc loco quæri solent. Alius igitur ab iis quæ propiora sunt, et quæ ad nos magis spectant, initio sumpto, dixisset Moysem primum omnium in legibus posuisse, eos qui Deo consecrati essent unguento comparato ungi solitos, fragrantia scilicet quadam opus esse corporibus, eaque bene olere oportere ratus: quandoquidem omne quodcumque, male olet, sceleratis atque immundis potestatibus est amicum, sicut contra studiosis bonitatis, quodcumque fragrantiam amet: ex quo etiam, ut incensis et fumigationibus composite ad abundantem fragrantiam, singulis 172 diebus uterentur sacerdotes in templo legibus sanxisse, ut dum sic aer miscetur, et quidquid male olet, repellit, defluentia quædam divina precantibus immisceatur: nam propter

hanc ipsam causam etiam unguentum odoratissimum, ad unguenti usum unguentaria arte componi solitum, ut eo ungerentur qui communibus rebus publice præficiendi fuissent: et Christi nomen primum Moysen iis qui ita ungerentur, imposuisse: id autem unctionis genus, non solum pontificibus fuisse traditum, sed et prophetis et regibus qui postea fuerint, quibus etiam ipsis solis hoc unguento ungi fas esset. Hæc igitur dictu quidem faciliora fuissent, longe tamen remota a divina et sublimi prophetæ ipsius intelligentia. Siquidem admirabilis ille, atque ingens revera sacrorum administrator, qui omnem terrenam et corpoream naturam, in solis noverat qualitibus discretam, nullo modo aliam alia honore aut pretio digniorem judicavit, utpote cum omnia nosset ex eadem orta materia, quæ neque unquam sistit, neque stabile quidquam in natura habet, semper autem fluit, et ad propriam corruptionem festinat. Non igitur quod suave esset in corporibus elegit, neque ipsum per se quod sensus ipsos demulceret, prætulit; hoc namque animæ vitium fuisset quæ in humum et ad corporum voluptatem declinaret. Etenim innumera effeminata corpora habentes, et alioqui vitiosis obnoxii, et intemperantes, qui unguentorum operosa varietate uti solent, animas interim omnifæditate omnibusque sordibus male olentes circumferunt: sicut et contrario qui Dei amici sunt, ipsam virtutem olentes, et multo præstantiorem a modestia atque a justitia et ab omni pietate balantem fragrantiam, quam de terræ odorientis trahentes, odorem corporum quæ materia constant, nibili prorsus faciunt. Hæc igitur cum egregie admodum percepta et cognita haberet propheta, unguentorum atque incensorum nullam præcipuam gerebat curam: meliorum vero ac divinarum rerum imagines, quantum poterat per corpora iis qui sic duntaxat, neque usquam aliter divinas res doceri poterant, exhibebat. Nam quod ipsum hoc divinum quoque oraculum responderit, palam descriptum habetur, his verbis: «Vide ut facias omnia ad exemplar quod tibi monstratum est in monte¹⁵.» Igitur aliarum rerum cum perficeret hæc quæ exemplaria nominare consuevit, illum unguenti usum illamque unctionem sancivit.

173 Sublimior tamen earum rerum, et quæ de arcanis proferrī solet ratio, pro mea dicendi facultate, talem habebat sensum, quod solum est bonum solumque revera fragrans et pretiosum, atque omnis quidem vitæ principium et fons, omnibus autem una cum eo ut sint, etiam id, ut bene sint, largiens, unum sane illud Hebræorum ratio noverat qui quidem universi primus est auctor, ipsum utique altissimum ac totius regem, omniumque rerum opificem Deum. Hujus itaque supremæ atque ingentis divinæ essentis virtutem illam, quæ omnia valet, omne bonum præstat, omnem pulchritudinem subministrat, divinus Spiritus, proprio et convenienti exemplo conferens atque accommodans, Dei

ραῦσι παραδοθῆναι, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα προφήταις καὶ βασιλεῦσιν, οἷς καὶ αὐτοῖς τούτῳ χρίεσθαι μόνους ἐξῆν ἦν τῷ μύρῳ. Ταῦτα μὲν οὖν προχειρότερα ἂν εἴη, πόρρω γὰρ μὴ καθεστῶτα τῆς ἐνθου καὶ μεγαλοφροῦς τοῦ προφήτου διανοίας. Ὁ γὰρ τοῦ θαυμάσιος ἐκεῖνος, καὶ μέγας ὡς ἀληθῶς ἱεροφάντης, πᾶσαν γεώδη καὶ σωματικὴν οὐσίαν ἐν μόναις εἰδῶς ταῖς ποιότησι διακεκριμένην, κατ' οὐδένα τρόπον ἕτεραν τῆς ἑτέρας προὔτιμησεν ἂν, τὰ πάντ' εἰδῶς μιᾷς ὄντα ἔργον ὕλης οὐ ποτε ἐστώσης, οὐδέ τι βέβαιον ἐν τῇ φύσει ἐχούσης, ἀεὶ δὲ βεούσης, καὶ ἐπὶ τὴν οἰκείαν φθορὰν ἐπειγομένης. Οὐκ οὖν τὸ ἡδὺ τῶν σωματῶν ἐλετο, οὐδ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ προὔκρινεν ἂν τὸ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων προσηγῆς· χαμαὶ γὰρ καὶ ἐπὶ σωματῶν ἡδονὴν πεσοῦσης τούτ' ἂν εἴη τὸ πάθος ψυχῆς. Μυριοὶ γοῦν τῶν τὰ σῶματα ταβηλυμένων, ἐμπαθεῖς ἄλλως καὶ ἀκόλαστοι, μύρων καὶ ποικίλων περιεργίαις χριόμενοι, πάσης αἰσχρᾶς καὶ βυπώσης δυσωδίας τὰς ψυχὰς ἐπιφέρονται· ὡς ἔμπαιιν οἱ θεοφιλεῖς, ἀρετῆς ἐμπνέοντες, τὴν πολλὴν κρείττονα τῶν ἀπὸ γῆς ἀρωμάτων τὴν ἀπὸ σωφροσύνης, καὶ δικαιοσύνης, καὶ πάσης εὐσεβείας ἀναδιδομένην εὐωδίαν ἐπαγόμενοι, τὴν τῶν ὕλικῶν σωματῶν ὁσμὴν ἐν οὐδενὶ τέθεινται λόγῳ. Ταῦτα οὖν εὐ μάλα διεληφώς ὁ προφήτης, μύρων μὲν ἢ καὶ θυμαμάτων οὐδεμίαν προηγουμένην ἐποιεῖτο φροντίδα· κρείττωνων δὲ καὶ θεῶν εἰκόνας, ὡς ἐντὴν δυνατὸν, διὰ σωματῶν τοῖς μόνως οὐτως, καὶ οὐδ' ἄλλως τὰ θεῶν οἷς τε μαθηθῆναι παρεδίδου. «Ὅτι δὴ τούτ' αὐτὸ καὶ ὁ θεὸς ἀναγγέλλεται εἰρηκῶς χρησάμενος φήσας, «Ὅρα ποιήσης πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ἔρει.» Σύμβολα τοιγαροῦν ἑτέρων, ἅπερ τύπους εἰωθεν ὀνομάζειν, ἐπιτελῶν, τὴν διὰ τοῦ μύρου χρίσιν ἐνομοθέτει. Ὁ γὰρ μὴ ὑψηλὸς καὶ ἐν ἀποβρόχοις δηλούμενος αὐτῶν λόγος, ὡς δυνατὸν εἶπειν, τοιαύτην εἶχε διάνοιαν, τὸ μόνον ἀγαθὸν καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς εὐδὲς καὶ τίμιον, καὶ πάσης μὲν ζωῆς αἴτιον, πᾶσι δὲ σὺν τῷ εἶναι καὶ τὸ εἶναι δεδορημένον, ἐν τούτῳ ὁ παρ' Ἑβραίοις λόγος ἠπίστατο πρῶτον τῶν ὄλων αἰτίον. αὐτὸν δὴ τὸν Ὑψίστον καὶ παμβασιλέα τῶν ἀπάντων δημιουργῶν Θεόν. Τούτου δὴ οὖν τὴν πανακτὴ καὶ πανάγαθον καὶ παντὸς καλοῦ χορηγὸν τῆς ἀνωτάτω καὶ ἀγεννήτου θεότητος δύναμιν τὸ θεῖον Πνεῦμα προσαγορεύει. Διόπερ Χριστὸν καὶ ἡλειμμένον τὸν αὐτῆς μέτοχον ἀποκαλεῖ. Ἐλαιον δὲ τὸν οἶκτον ἐν τούτοις ἄκουε, μὴδὲ τὴν ἐπὶ τοῖς δυσπραγοῦσι λύπην, ἀλλ' ὁ καρπὸς τοῦ φυτοῦ παρίστησι, τὸ πάσης ἀμιγῆς ὑγρᾶς ὕλης, φωτὸς ἀύξητικόν, πόνων θεραπευτικόν, καμάτων ἀπαλλακτικόν, τὸ τῶν ἐπαλειψαμένων παιδρποιδόν, φωτὸς δίκην ἀποστῆλον ταῖς μαρμαρυγαῖς, διαυγῆ τε καὶ λαμπρὰν τῶν αὐτῷ χρωμένων ἀποτελοῦν τὴν ὄψιν, ὃ φησιν ἡ θεία Γραφή· «Τοῦ ἱλαρῶνα πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ.» Τούτῳ τοιγαροῦν ὁ λόγος, τὴν ἀνωτάτω τοῦ πανηγεμόνος καὶ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμιν συμβαλὼν τῷ παραδείγματι, τὸν πρῶτον καὶ μόνον ὄμω τούτῳ χρισθέντα, καὶ τῆς θεϊκῆς καὶ πᾶσιν ἀκοινωνήτου πατρικῆς εὐωδίας μεταληφῶτα, καὶ μόνον ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα Θεὸν Λόγον,

¹⁵ Exod. xxxi, 30.

μετοχή τε τοῦ γεννήσαντος ἀγεννήτου καὶ πρώτου καὶ μετέχοντος Θεοῦ ἐκ Θεοῦ ἀποφανθέντα, Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον ἀπεκάλεσε. Διὸ καὶ ἐν Ψαλμοῖς πρὸς αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἠλειμμένον ἀναφωνεῖ τὸ φάσκον ὧδε λόγιον· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐκθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Ἀλλὰ γὰρ μία μὲν ἡ τοῦ ἐλαίου φύσις· ἡ δὲ τοῦ μύρου πολλῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύννοδος σημαίνει. Ταύτη τοι καὶ ἡ πρώτη καὶ ἀγεννητος τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ δύναμις, καθ' ἣ μὲν ἀπλῆ τις καὶ ἀσύνθετος καὶ ἄλλης πάσης οὐσίας ἀμιγῆς ἐπινοεῖται, ἀπλῶ τῷ τοῦ ἐλαίου προῤῥήματι παραδέδληται· καθὼ δὲ πλείστων ἐπινοῶν ἐν ταυτῷ περιληπτικῇ τυγχάνει, ὅση ποιητικῆς ἢ βασιλικῆς, προνοητικῆς τε καὶ κριτικῆς, φιλόδηρον τὸν τε καὶ σωτήριον, ἄλλως τὸ δῶν μυρίων ἐπινοῶν θεωρουμένων, εἰκότως μύρω πάλιν ἡ τῶν πολλῶν καὶ ἀγαθῶν περιληπτικῇ δύναμις ἀπεικασταί, ὧ κεχρῖσθαι τὸν ἀληθῆ καὶ μόνον ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ θεοὶ λόγοι παιδεύουσι. Πρῶτος γέ τοι αὐτὸς ὁ Μωϋσῆς, ἐν ἀποβόητοις τὰ θεῖα ἐποπτεῦσαι ἠξιωμένος, καὶ τὰς περὶ τοῦ πρώτου καὶ μόνου ἠλειμμένου καὶ ἀρχιερέως τοῦ Θεοῦ τελετὰς ἐν ταῖς αὐτοῦ θεοφανείαις πρὸς αὐτοῦ τετελεσμένας, εἰκόνας προστάττεται ἐπὶ γῆς καὶ σύμβολα καταστήσασθαι τῶν ἐν ταῖς θεοπειταῖς νενοημένων, ὡς ἂν ἔχοντες προεμελετῆσαν τοῖς συμβόλοις οἱ τῶνδ' ἠξιωμένοι μέχρι τῆς τῶν ἀληθῶν ἐποπτείας. Αὐτὸς δὴ τὰ ἀφορισάμενος τέως τοῦ ἐξ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς τῷ Θεῷ ἱερατεῦσεσθαι ἐπιτήθειον ἀνδρα, πρῶτος τοῦτον Χριστὸν ἐπινοήσας, κατ' ἀναφορὰν τῆς ἐν τοῖς νοητοῖς θεωρίας, καὶ τοῦτον, διὰ τινος ἀλοιφῆς εὐώδους κρεῖττονα τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἀποφῆνας, ἀντικρυς καὶ διαβρόθηδον ἀνεκῆρυξεν, ὅτι δὴ κατ' αὐτὴν ἡ τοῦ γεννητοῦ φύσις ἅπασα, καὶ πολὺ πλέον ἢ ἀνθρωπεία τῆς ἀγεννήτου δυνάμεως ἀπολειπομένη, δεῖται τῆς ἀπὸ τοῦ κρεῖττονος εὐωδίας. Ἀλλὰ τοῦ μὲν ἀνωτάτου καὶ πρώτου οὐ τιμιθεμῶν ἐπιπέσθαι. Ἐνὶ γὰρ μόνῳ τῷ Μονογενεῖ καὶ Πρωτοτόκῳ τοῦτ' ἀνέκειτο τὸ γέρας· τοῖς δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ δευτέρου μετουσίας τῶν ἀγαθῶν οἷον τε ἦν ἐπαύρασθαι. Πνεύματος ἄρα ἐνθέου τὸ παρὰ Μωϋσεὶ σύμβολον ἦν. Διαίρέσεις δὲ χρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα, οὐ μάλιστα μετέχειν φιλοτιμεῖσθαι ἱερέας καὶ προφήτας καὶ βασιλέας ἔμετο δεῖν, ὡς ἂν οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν μόνον, ἀλλὰ παντός τοῦ ἔθνους τῷ Θεῷ καθωσιωμένους. Ὅτι δὲ ἢ θειοτέρων ἦν τὰ παρὰ Μωϋσεὶ σύμβολα, καὶ ὡς δυνατὸν ἦν καὶ ἀνευ γέωδους μύρου τοὺς τῷ θεῷ Πνεύματι κατόχους χριστοὺς ὀνομάζεσθαι, φέρε τι μᾶλλον ἀκριβέστερον διασκεψόμεθα. Δαβὶδ ἐν ρδ' ψαλμῷ, τὰς περὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Ἰακώβ ἀναλαβῶν ἱστορίας, αὐτοὺς ἐκεῖνους τοὺς θεοφιλεῖς προπάτορας, καὶ πρὸ τῶν Μωϋσεως χρόνων γενομένους, χριστοὺς ἀποκαλεῖ, οὐ δι' ἄλλο ἢ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, οὐ μετεῖχον, ἐπιβρότην. Ἰστορήσας γοῦν ὅπως ἐπεξενώθησαν τοῖς ἄλλοῦλοις,

¹⁶ Psal. ciii, 15. ¹⁷ Psal. xlii, 7-8.

oleum appellat. Quare et Christum et unctum eum, qui illius particeps sit, vocat. Oleum vero in his noli miserationem accipere, neque in rebus adversis mœrorem, sed id quod certæ plantæ fructus emittit, quod ex humida materia nihil habet admistum, quod lumen auget, quod fessos sublevat, quod labores aufert, quod eos qui ipso unguuntur bilares facit, quod instar luminis de seipso vibrat splendores, nitidumque ac micantem eorum qui ipso utuntur comparat vultum; quod utique ipsum etiam divinæ litteræ produnt illis verbis: « Ut exhilaret faciem in oleo ¹⁶. » Huic igitur exemplo supremam ejus Dei, qui omnium est princeps omniumque rex, virtutem comparans oratio, eum qui solus hoc toto unctus est, quique divinæ atque ejus quæ cum nullis aliis communicatur paternæ fragrantiae particeps factus, et qui solus ex illo genitus Deus Verbum, communicatione gignentis ingenti, Deus de Deo est declaratus, Christum atque unctum vocavit. Quocirca in Psalmis ad hunc ipsum, qui a Patre unctus est, sic quoddam oraculum dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis ¹⁷. » At vero una quidem est olei natura, sed unguenti quæ est, ea multarum in idem concursus significat. Proinde etiam prima illa et ingenta omnium regis Dei virtus, quatenus quidem simplex atque incomposita, nullique alii naturæ commista intelligitur, simplici olei locutioni collata est; quatenus autem plurimas in eodem considerationes comprehendendi vim habet, ut quod facere potest, quod regnare, quod providere, quod judicare, **174** quod amore prosequi homines, quod salutem asserre, aliaque innumerabilia quæ intelligentia considerantur: unguento rursus hæc ipsa quæ et multa et bona comprehendere potest vis, merito comparata est, quo unguento eum qui Dei et verus et solus est pontifex, unctum esse divina nos docent oracula. Et primus quidem ipse Moyses, qui in arcanis divinarum rerum inspectione ac mysteriorum, quæ ab ipso in iis visionibus quibus Deum præsentem agnoscebat, de primo et solo uncto, et pontifice Dei perfecta sunt, dignus habitus est, imagines **D** jubetur in terra et notas consicere eorum quæ in illis Dei visionibus intellexerat, ut qui talibus notis ac signis digni habitus erant, ea possent tantisper meditari iisque se exercere, dum quæ vera essent inspicere non dabatur. Is igitur selectum interim ex his hominibus, qui in terra versantur, virum ad sacra Deo facienda idoneum, primus Christum nominavit, appellationem ad ea referens quæ sola intelligentia considerantur; qui sane cum hunc quædam fragranti unctione præstantiorem cæteris hominibus declarasset, verissime et planissime denuntiavit, omnem naturam quæ creata est, multoque etiam magis humanam per se, dum a virtute

increata relinquitur, præstantioris cujuspiam fragrantia indigere, sed quæ Patris quidem illius et ingenti est, eam attingere nemini fas est. Unus enim duntaxat unico primoque genito, hoc reservatum est donum. Qui autem post illum existunt, non aliter quam per ejusdem Unigeniti communicationem, honorum compotes fieri poterant: Spiritus ergo divini id quod apud Moysen fertur, nota quædam erat. Divisiones porro donorum sunt, sed idem est Spiritus, cujus maxime ut fieri participes studerent, et sacerdotes et prophetæ et reges, opus esse arbitrabatur, utpote qui non pro seipsis solum, verum etiam pro tota gente Deo sacrati essent. Quod autem rerum magis divinarum Mosaica illa notæ quædam essent, et quod fieri posset ut etiam sine terrestri unguento divino Spiritu afflatis essent, christi nominarentur, agendum aliquanto diligentius consideremus jam nunc. David igitur in psalmo civ¹⁸, dum quæ ad Abraham, et Isaac, et Jacob pertinent, historias repetit, ipsos plane illos veteres Patres, et qui ante Moysen ætatem fuerunt, christos vocat, nullam ob aliam causam quam propter divini Spiritus, cujus participes erant, influentiam. **175** In expositione igitur historiarum, quemadmodum hospitio ab externis suscepti, et quemadmodum insidiis circumventi, salutem a Deo consecuti sunt, sicut Mosaica narratione proditum est, prophetas illos simul et christos nominat, tametsi nondum Moyses in hominibus degebat, neque unguentum ex lege ejusdem comparatum adhuc fuerat. Audi igitur quid dicat psalmus: « Memento mirabilium ejus quæ fecit: prodigia ejus, et judicia oris ejus. Semen Abraham, servi ejus, filii Jacob electi ejus. Ipse Dominus Deus noster, in universa terra judicia ejus. Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod mandavit in mille generationes, quod disposuit ad Abraham: et juramenti sui ad Isaac, et statuit illud ad Jacob in præceptum, et ad Israel in testamentum æternum, dicens: Tibi dabo terram Chanaan, funiculum hæreditatis vestræ: et transierunt de gente in gentem, et de regno ad populum alterum: non permisit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges: nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁹. » Hactenus quidem David. Moyses vero, etiam quos reges corripuerit, narrat, dicens: « Et castigavit Dominus Pharaonem plagis maximis, et domum illius, propter Saram uxorem Abraham²⁰. » Et rursus de eo rege qui regnabat in Geraris, scribit: « Et venit Deus ad Abimelech in somnis noctu, et dixit: En morieris tu, propter mulierem quam tulisti²¹. » (hæc autem erat uxor Abraham). Porro deinceps, sermone progressus, de eodem ait: « Nunc autem redde viro suo uxorem, quoniam propheta est, et orabit pro te²². » Vides ut hoc loco veteres Dei amicos et prophetas David, ac potius per illum divinum Spiritus, christos appellaverit

A καὶ ὡς ἐπιβουλευθέντες σωτήρος ἔτυχον τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ δηλούμενα, προφήτας αὐτοῦ ὁμοῦ καὶ χριστοὺς ὀνομάζει, οὕτω τότε Μωϋσέως ἐν ἀνθρώποις, οὐδὲ τοῦ κατ' αὐτὸν σκευαστοῦ μύρου νενομοθετημένου. Ἄκουε δὲ οἷά φησιν ὁ ψαλμὸς· « Μνήσθητι τῶν θαυμασίων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε· τὰ τέρατα αὐτοῦ καὶ τὰ κρίματα τοῦ στόματος αὐτοῦ. Σπέρμα Ἀβραάμ, δούλοι αὐτοῦ· οἱ υἱοὶ Ἰακώβ ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐν πάσῃ τῇ γῆ τὰ κρίματα αὐτοῦ. Ἐμνήσθη εἰς τὸν αἰῶνα Διαθήκης αὐτοῦ, λόγου οὗ ἐνετείλατο εἰς χιλίας γενεάς, ὃν διέθετο τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ ὄρκου αὐτοῦ τῷ Ἰσαάκ· καὶ ἔστησεν αὐτὴν τῷ Ἰακώβ εἰς πρόσταγμα, καὶ τῷ Ἰσραὴλ εἰς Διαθήκην αἰώνιον, λέγων· Σὺ δώσω τὴν γῆν Χαναὰν σχοίνισμα κληρονομίας ὑμῶν. Καὶ διῆλθον ἐξ ἔθνους εἰς ἔθνος, καὶ ἐκ βασιλείας εἰς λαὸν ἕτερον. Οὐκ ἀφῆκεν ἀνθρώπων ἀδικήσα· αὐτοὺς, καὶ ἤλεγξεν ὑπὲρ αὐτῶν βασιλεῖς· μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρῆσθε. » Ταῦτα μὲν ὁ Δαβὶδ· ὁ δὲ Μωϋσῆς καὶ οὓς βασιλεῖς ἤλεγξεν ἱστορεῖ λέγων· « Καὶ ἤτασε Κύριος τὸν Φαραὼ ἑτασμοῖς μεγάλους, καὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ περὶ Σάρρα τῆς γυναικὸς Ἀβραάμ. » Καὶ πάλιν περὶ τοῦ βασιλέως Γεράρων γράφει· « Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Ἀβιμέλεχ ἐν ὕπνῳ τῆς νύκτα, καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ σὺ ἀποθνῆσκεις περὶ τῆς γυναικὸς, ἧς ἔλαβες· » (αὕτη δὲ ἦν τοῦ Ἀβραάμ.) Περὶ οὗ ἐξῆς προτίων φησι· « Νῦν δὲ ἀπόδος τὴν γυναῖκα τῷ ἀνθρώπῳ, ὅτι προφήτης ἐστὶ, καὶ προσέξεται περὶ σοῦ. Ὅραξ ὅπως διὰ τούτων τοὺς πάλαι θεοφιλεῖς καὶ προφήτας χριστοὺς ὁ Δαβὶδ, μᾶλλον δὲ τὸ θεῶν δι' αὐτὸν προσεῖπε Πνεῦμα, οὗ τῷ γεῶδει μύρῳ κεχρισμένους; πῶς γάρ, Μωϋσέως ὑστέροις χρόνοις οὕτω διαταξαμένους; Ἄκουε δὲ καὶ Ἡσαίου οὕτω σαφέστατα περὶ τοῦ Χριστοῦ θεοπίζοντος, ὡς ἀποσταλησομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις λυτρωτοῦ καὶ σωτήρος, ἤξοντός τε κηρύξαι τοῖς τὰς ψυχὰς αἰχμαλώτοις ἄφρασι, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Τοῦτον γάρ πάλιν ὁ προφήτης οὗ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς Πατρικῆς θεότητος νοητῷ καὶ θεοπροπέει Χριστὸν γεγενῆσθαι διδάσκει, οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Πατρὸς κεχρισμένον. Λέγει δ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσώπου· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. **D** Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφρασι, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. » Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον τετηρήσω, ὡς καὶ Ἡσαίας τῷ Δαβὶδ παραπλησίως ὃν ἔξεν ἐφησεν εἰς ἀνθρώπους, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφρασι καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, οὗ σκευαστῶ μύρῳ, ἀλλὰ τῷ τῆς ἀγεννήτου Πατρικῆς τε καὶ παναγάθου δυνάμεως Χριστὸν γεγενῆσθαι θεοπίζει. Κατὰ τινὰ δὲ συνήθειαν προφητικῆν, τὸ μέλλον ὁ προφήτης ὡς παρωχητὸς ἀναφωνεῖ, καὶ ὡς περὶ ἑαυτοῦ τοῦ προφητεῦοντος δηλοῖ. Τέως μὲν οὖν ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλ' οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων, καὶ Πνεῦματι θείῳ, ἀλλ' οὗ σκευαστῶ ἐλαίῳ χριστομένους, τοὺς κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον χριστοὺς ὀνομαζομένους

¹⁸ Vers. 15. ¹⁹ Psal. civ, 5-15. ²⁰ Gen. xii, 17. ²¹ Gen. xx, 3. ²² Ibid. 7.

ἐγνωμεν. Καιρὸς δὲ συνιδεῖν, ὅτι καὶ θείαν τινὰ δύναμιν κρείττονα ἢ κατ' ἀνθρώπων (1) φύσιν τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν ὁ παρ' Ἑβραίοις ἐπιστάται λόγος. Ἄκουε δ' οὖν αὐτῆς τοῦ Δαβὶδ αἰώνιον τινα ἱερέα τοῦ Θεοῦ φάσκοντος εἰδέναι, Κύριόν τε αὐτοῦ τούτου ἀναγορεύοντος, καὶ σύνθρονον εἶναι τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ ὁμολογούντος ἐν ἑκατοστῶ καὶ ἐνάτῳ ψαλμῷ, καθ' ὃν ὡδέ πῶς φησιν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστειλεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου· ἐκ γαστρὸς πρὸς Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Καὶ θεὰ γε, ὡς ἐν τούτοις Δαβὶδ, βασιλεὺς ὢν τοῦ παντός Ἑβραίων ἔθνους, καὶ πρὸς τῇ βασιλείᾳ θείῳ Πνεύματι κεκοσμημένος, τοιοῦτόν τινα μέγαν καὶ ὑπερφυῶς θαυμάσιον τὸν πρὸς αὐτοῦ δηλούμενον, καὶ τῷ πνεύματι θεωρούμενον συνιδεῖν, ὡς Κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ προσεπειν. « Εἶπε » γάρ, φησὶ, « Κυρίῳ μου. » Ἄλλὰ καὶ αἰώνιον αὐτὸν ἀρχιερέα οἶδε, καὶ ἱερέα τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ. Δίχα δὲ χρισίως ἀδύνατον ἦν παρ' Ἑβραίοις ἱεραῖσθαι τῷ Θεῷ· διόπερ καὶ χριστοὺς νομαζέειν αὐτοὺς πάντας ἦν αὐτοῖς φίλον. Χριστὸς ἄρα καὶ ὁ ἐν τῷ ψαλμῷ δηλούμενος ἱερεὺς εἴη ἄν. Ἠὼς γὰρ ἐμαρτυρήθη ἱερεὺς εἶναι, μὴ οὐχὶ πρότερον Χριστὸς γεγονώς; Ἄλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα λέγεται ἱεραῖσθαι. Τοῦτο δ' οὐκέτι ἀνθρωπιεὶ φύσει ἐφαρμόσθαι ἄν. Οὐ γὰρ ἀνθρώπου τὸ διαωνίζεσθαι, ἐπειδὴ θνητὸν καὶ ἐπίκηνον τὸ καθ' ἡμᾶς γένος. Κρείττων ἄρα τις ἢ κατ' ἀνθρώπων ὁ δηλούμενος ἦν ἐν τούτοις ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ μετὰ ὄρκου διαβεβαίωσης διαρκῆ καὶ ἀπειρον τὴν ἱερωσύνην παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδεγμένος· « Ὄμοσε » γάρ, φησὶ, « Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Μελχισεδέκ ὁ Μωσῆς ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου γεγονέναι ἱστορεῖ, οὐ μύρῳ σκευαστῶ κεχρισμένον, πολὺ πρότερόν τε τῆς κατ' αὐτὸν νομοθεσίας γενόμενον ἱερέα τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, καὶ κατὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἀρετὴν τοῦ βεδομένου Ἀβραάμ· λέγει δ' οὖν· « Καὶ Μελχισεδέκ βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ· » χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἕλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται· ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ Μελχισεδέκ, ὅστις ποτὲ ἦν ἐκείνος, τοιοῦτος εἰσῆκται, οὐ σκευαστῶ μύρῳ κεχρισμένος, ἱερωμένος δὲ τῷ ὑψίστῳ Θεῷ, εἰκότως καὶ ὁ διὰ τοῦ Δαβὶδ προφητευσόμενος κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀνεῖρηται μέγας τις ὢν καὶ πάντας ὑπερβεδικῶς τὴν φύσιν, ὡς ἄν ἱερεὺς ὢν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννητοῦ δυνάμεως σύνθρονος, τοῦ τε προφήτου καὶ βασιλέως Κύριος· καὶ ἱερεὺς οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' αἰωνίως τοῦ Πατρὸς. Λέγει δὲ καὶ ὁ θεὸς ἀπόστολος, ἐξετάζων τὰ κατὰ τοὺς τόπους· « Ἐν

²² Isa. lxi, 1. ²³ Vers. 1-4.

(1) Ἀνθρώπων. Forte ἀνθρώπων, vel ἀνθρώπιον, ut paulo infra. Edit.

A nullo terrestri unguento unctos? Qui enim, cum Moses posterioribus temporibus id instituerit? Cæterum, audi nunc Isaiam quoque ita de Christo manifestissime canentem, tanquam de eo qui et Redemptor et Salvator a Deo sit mittendus ad homines, qui que venturus ut captivas animas gerentibus, liberationem, mentes vero obcæcatas, visus recuperationem nuntiet. Hunc enim rursus propheta non comparato unguento, sed eo quod paternæ divinitatis sit proprium, et sola intelligentia capiatur, Deumque ipsum maxime deceat, Christum existisse docet, qui non ab hominibus, sed ab ipso Patre unctus sit. **176** Dicit ergo ex illius persona: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum²². » Primum igitur hoc teneatur: Isaiam, sicut David, quem venturum dixerit ad homines, et prædicaturum captivis remissionem, ac cæcis visum, hunc non comparato unguento, sed eo quod ingenitæ paternæque atque omni bonitate refertæ virtutis sit proprium, Christum existisse, vaticinari. Ex quadam vero prophetica consuetudine, quod futurum est, propheta quasi præteritum enuntiat, et tanquam de seipso vaticinante significat. Hactenus igitur, eos qui ab ipso Deo et non ab hominibus, et spiritu divino, non confecto oleo ungerentur, re vera christos nominari didicimus. Sed jam tempus est ut videamus, quemadmodum divina quadam virtute, et præstantiore quam natura hominis fert, verum Dei Christum existere, Hebraica ratio doceat. Audi ergo rursus David, qui æternum quemdam sacerdotem vidisse se ait, atque hunc Dominum suum appellat, et sedere eumdem cum Deo Patre constitetur, in psalmo cix, ubi sic ait²³: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum; tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum, ex utero ante Luciferum genui te: juravit Dominus, et non pœnitebit: tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Et sane inspicere quemadmodum in his verbis David, qui totius Hebraicæ gentis rex erat, et præter regalem dignitatem etiam divino Spiritu ornatus, agnovit quemdam ita magnum, atque ita supra modum admirabilem, eum utique de quo ipse loquitur, et quem in spiritu viderat, ut Dominum illum suum appellet. « Dixit » enim, inquit, « Domino meo. » Quin etiam pontificem æternum eumdem intelligit, et sacerdotem Dei altissimi, et consessorem Dei Patris et prolem ejusdem. Atqui sine unctione fieri sacerdos Dei apud Hebræos nemo prorsus poterat; quocirca illos omnes nominare christos iidei libenter consueverunt: Christus ergo etiam is utique de quo loquitur psalmus sacerdos erit.

177 Quomodo enim testimonio prophetæ sacerdos esse diceretur, nisi idem prius Christus extitisset? Sed etiam in æternum sacerdos esse dicitur. Porro hoc amplius naturæ humanæ accommodari non potest : neque enim hominis æternum durare, quoniam mortale et fragile plane nostrum est genus. Excellentior ergo quispiam quam ut intra hominis naturam consistat is, qui in his verbis significatur, Dei sacerdos erit, qui cum jurisjurandi affirmatione, perpetuo duraturum atque infinitum sacerdotium a Deo acceperit. « Juravit » enim, inquit, « Dominus, et non pœnitebit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » quoniam enim Melchisedec Moses sacerdotem Dei altissimi fuisse conscribit ²⁵, nullo artificioso unguento inunctum, et multo ante leges ab ipso scriptas eo munere functum, ac virtute longe præstantiorem illo tam decantato Abraham (sic enim ait, « et Melchisedec rex Salem, sacerdos Dei altissimi benedixit Abraham » : » planeque sine omni controversia, Apostolus ait ²⁷, quod inferius sit a superiore benedici) : quoniam igitur hic Melchisedec, quicumque ille fuerit, ita inductus est, ut nullo artificioso unguento unctus intelligatur, sed altissimo Deo consecratus, merito etiam is de quo vaticinatur David, « secundum ordinem Melchisedec, » magnus quidam esse, et natura omnibus superior dicitur, utpote qui et supremi Dei sacerdos increatæ potestatis consessor, et ipsius prophetæ ac regis Dominus et sacerdos, non simpliciter, sed in æternum sit Patris. Dicit autem « divinus quoque apostolus, explorans ea quæ ad hos locos pertinent. « In quo, inquit, abundantius volens Deus ostendere hæredibus immobilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus ²⁸; et rursus : « Alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt, hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum : Juravit Dominus et non pœnitebit eum, tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec ; et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium : unde et salvare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad interpellandum pro nobis ²⁹; » sane per hæc commendatur quædam quæ est in iis, quæ sunt, et quæ consistit in iis quæ sola intelligentia capiuntur,

178 divina virtus, quæ Deo universi, ut in oraculis Hebræorum legimus, consecrata est : neque vero terreno atque humano unguento, sed alterius generis quod Deum deceat, divinaque virtute ac potestate ad munus sacerdotis obeundum, Deoque Patri præstandum, confirmata consistit. Eum igitur de quo Psalmus vaticinatur, apparet prorsus sacerdotem quemdam esse sempiternum altissimique Dei Filium, tanquam ab ipso altissimo Deo genitum, et illius regni consessorem : est etiam ostensum, ut qui per Isaiam significatur Christus, non ab hominibus factus sit, sed ab ipso Patre per Spiritum divinum sit unctus, et ad homines qui captivi tenerentur redimendos, missus. Hunc igitur divino Spiritu intuitus Moses, dum imagines ac no-

ᾧ περισσώτερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμείψουσεν ὄρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἐχωμεν· » καὶ πάλιν· « Οἱ μὲν χωρὶς ὀρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγόνότες, ὁ δὲ καὶ μετὰ ὀρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Καὶ οἱ μὲν πλείονες εἰσι γεγόνότες ἱερεῖς διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην· ἔθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Διὰ τούτων συνέστη μὲν οὐδ' αὖτις ἐν τοῖς οὔσι, καὶ ὑπεστῶσα ἐν νοητοῖς θεία δύναμις, ἡ τῷ Θεῷ τῶν ὄλων ἱερωμένη, κατὰ τὰ Ἑβραίων λόγια, οὐ γεώδει καὶ ἀνθρωπίνῳ μύρῳ, θεοπρεπεῖ δὲ τινι καὶ ἐνθέῳ ἀρετῇ τε καὶ δυνάμει ἱεραῖα καθεσταμένη τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ. Ὁ γοῦν διὰ τοῦ ψαλμοῦ προφητευόμενος παρῆστη ἀντικρὺς ἱερεὺς τις ἂν αἰώνιος καὶ υἱὸς ὑψίστου Θεοῦ, ὡς ἂν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ γεγενημένος, καὶ σύνθρονος τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Δέδεικται δὲ καὶ ὁ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐχ ὑπ' ἀνθρώπων γεγώνως, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ Πατρὸς καὶ διὰ τοῦ ἐνθέου Πνεύματος κεχρισμένος, λυτρωτὴς τε ἀπεσταλμένος τῆς τῶν ἀνθρώπων αἰχμαλωσίας. Τούτων δὴ οὖν πνεύματι θείῳ τεθεαμένος ὁ Μωσῆς, εἰκόνας καὶ σύμβολα ὡς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ καθίστη, σκευαστῶ μύρῳ τῶς ἀντὶ τοῦ Θεοῦ Πνεύματος τὸν ἐν ἀνθρώποις προσηγμένον ἱερέα χρίων τε καὶ ἀλείφων, Χριστὸν τε αὐτὸν καὶ θλειμμένον εἰς ἀναφορὰν τοῦ ἀληθοῦς ἀποκαλῶν. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, τίς ἂν γένοιτο μάρτυς αὐτοῦ Μωσέως μᾶλλον ἀξίόχρεως; Ἐν γὰρ τῇ αὐτοῦ γραφῇ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Θεὸν καὶ Κύριον διαβρῆδην παρακελεύεσθαι αὐτῷ διδάσκει, κατὰ τὴν ὑποδεσχεθεῖσαν αὐτῷ νοητὴν καὶ οὐράνιον αὐτοῦ θέαν, σωματικωτέραν ἐπὶ γῆς συστήμασθαι λατρείαν, εἰκόνα τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων περιέχουσαν. Λέγεται γοῦν τῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων διάταξιν, τύπον τινὰ σκιογραφῆσαι, φήσαντος αὐτῷ τοῦ χρησμοῦ· « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. » Ἄρα οὖν ὡς τὰ ἄλλα, οὕτω καὶ τὸν ἀρχιερέα παρῆγε, μύρῳ γεώδει χρίων αὐτὸν, καὶ τινὰ σκιώδη καὶ εἰκονικόν, ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ Χριστὸν ἀρχιερέα, τοῦ κατ' οὐρανὸν Χριστοῦ τε καὶ ἀρχιερέως ἀντίμιμον ἀπεργαζόμενος.

²⁵ Gen. xiv, 18. ²⁶ ibid. 19. ²⁷ Hebr. vii, 7.

²⁸ Hebr. vi, 17, 18.

²⁹ Hebr. vii, 20-25.

tas ipsius, ut in hominibus, constituit: comparato unguento interim divini Spiritus loco, quem in hominibus prætuleraſt sacerdotem inunxit, Christumque eum et unctum, relatione ad eum qui verus est, appellavit. Quod autem hæc ita se habeant, quis, cui fides habeatur, testis ipso Mose dignior? In iis enim quæ ab ipso scripta sunt respondentem sibi Deum ac Dominum, palam sibi imperasse docet, ut secundum exhibitam sibi intelligibilem ac cœlestem illius visionem, corporea specie adorationem in terra constitueret, quæ rerum intelligibilium atque incorporearum imaginem complecteretur. Itaque cœlestium angelorum divinarumque potestatum ordines, adumbratione ac figura quadam dicitur descripsisse, cum ipsi utique oraculum dixisset: « Facies omnia ad exemplar quod tibi demonstratum est in monte ³⁰: » Ergo quemadmodum reliqua, ita et Pontificem induxit, quem terrestri unguento ungeret: itaque umbratilem quemdam ac simulatum, non autem verum Christum et pontificem, illius tamen cœlestis Christi et pontificis instar expressit.

Ἄλλ' ὅτι μὲν ὁ κυρίως Χριστὸς οὐκ ἄνθρωπος ἦν, Α υἱὸς δὲ τις Θεοῦ, δεξιοῖς τῆς πατρικῆς θεότητος τετιμημένος, καὶ πολὺ κρείττων οὐ μόνον τῆς θνητῆς καὶ ἀνθρωπειᾶς φύσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς ἐν γενητοῖς νοεῶς οὐσίας, σαφῶς οἶμαι ἀποδεικνύεται· πλὴν ἀλλ' ὅτι κατὰ τὰ πρότερον εἰρημένα ὁ αὐτὸς Δαβὶδ ἐν μὲν ψαλμῷ προγραφῇ χρησάμενος τῇ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ καὶ τῶν ἀλλοιωθησομένων, » ὁμοῦ Θεὸν καὶ βασιλεῖα καὶ Χριστὸν ἕνα τινὰ καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγορεύει, γράφων οὕτως· « Ἐξηρεύξω τὴ καρδίᾳ μου λόγον ἀγαθόν, λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὄξυγράφου· ὠραῖος κάλλιπα παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐπιθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρυσέσῃ ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰλιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκόπει δ' οὖν ἐπιμελέστερον, ὅπως κατὰ τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ τὸν λόγον εἶναι προοιμιάζεται, μετὰ τοῦ καὶ εἰς σύνεσιν τῶν λεχθησομένων τὸν ἀκροατὴν παρορμᾶν ἐπισημαίνεται δὲ καὶ τὸ αἴτιον τῆς οἰκονομίας τοῦ λόγου, φάσκων· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων εἰς σύνεσιν ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. » Τίνας δὲ ἔλους εἶποις εἶναι τοὺς ἀλλοιωθησομένους ὑπὲρ ὧν ὁ ψαλμὸς εἴρηται, ἢ τοὺς μέλλοντας μεταβαλεῖσθαι ἐκ προτέρου βίου καὶ τρόπου, μετατεθήσεσθαι τε καὶ ἀλλοιωθήσεσθαι διὰ τοῦ προφητεομένου; Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ οὗ ἐπὶ τῆς προφητείας συνέσεως δεῖν ὁ ψαλμὸς ἡμῖν προοιμιάζεται. Εἰ δ' οὖν ἐπαπορήσας, τίς ἄρα ἦν ὁ ἀγαπητὸς οὗτος, περὶ οὗ ἐν τῷ ψαλμῷ προσητεῦτο, παρὰ πόδας ὁ λόγος παραστήσει ἀρχόμενος εὐθύς καὶ λέγων· « Ἐξηρεύξω τὴ καρδίᾳ μου λόγον ἀγαθόν. » Εἶποι δὲ ἄν τις αὐτὸν ἐκεῖνον σημαίνεισθαι, τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν θεολογῶν ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης παρίστη λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Τὸ δ', « Ἐξηρεύξω τὴ καρδίᾳ μου λόγον ἀγαθόν, » εἴπερ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων λέγοιτο, τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὑποφαίνοι ἂν, ὡς ἐν Ἰῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστῶτα· ἀλλ' οὐ κατὰ προβολὴν, ἢ κατὰ διαίρεσιν, ἢ τομὴν, ἢ μείωσιν, ἢ κατὰ τι τῶν ἐν σώμασιν ὑπονοουμένων· ἀσεβῆ γὰρ ταῦτα, καὶ ἀπίστῃ ἀπικισμένα τῆς ἀβήτου γενεοσυργίας.

Cæterum, ut proprie quidem Christus non homo fuerit, verum Dei Filius, qui dextra paternæ divinitatis sit decoratus, et multo præstantior, non solum mortali humanaque natura, sed etiam omni intelligibili in rebus creatis essentia intelligatur, plane me arbitror demonstrasse, præter unum illud, quod ad ea quæ antehac dicta sunt, addendum esse arbitror, ab eodem utique David in quadragesimo quarto psalmo inscriptione præposita, illa quæ est, « pro dilecto et iis qui immutabuntur, » Deum simul et regem et Christum unum et eundem quemdam appellari, his quidem verbis: **179** « Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi: lingua mea calamus scribæ velociter scribentis: speciosus forma præ filiis hominum ³¹. » Quibus deinceps adjungit. « Sæcles tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis, præ participibus tuis ³². » Considera ergo diligentius quemadmodum secundum psalmi inscriptionem, tum pro dilecto se verba facere initio statim ostendat, tum etiam ut ad intelligentiam eorum quæ dicenda sint, auditorum commoveat, significat præterea quænam sit hujus orationis ita disponendæ causa, cum ait: « in finem pro iis qui immutabuntur, ad intelligentiam, pro dilecto ³³: » porro quosnam alios dixeris immutandos, pro quibus hic psalmus sit dictus, nisi eos qui mutandi sint a priorè vita ac moribus transferendique, et ex aliis alii futuri per eum de quo idem Psalmus vaticinatur? Hic autem est dilectus Dei, pro quo in ipsa prophetia intelligentia esse opus psalmus ipse initio nobis præscribit. Quod si dubites quis hic tandem sit dilectus de quo in hoc psalmo tale habeatur vaticinium, e vestigio tibi ipsa oratio declarabit, quæ initio statim ita ait: « Eructavit cor meum verbum bonum. » Dixerit autem quispiam ipsum illud significari in principio apud Deum Verbum, de quo theologice scribens magnus evangelista Joannes, sic loquitur: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ³⁴; » illud vero: « Eructavit cor meum verbum bonum, » si quidem ex persona Patris et Dei universi dicatur, unicum genitum Dei Verbum significaverit, tanquam Filium qui de Patre exstiterit, non projectione

³⁰ Exod. xxv, 40. ³¹ Psal. xliv, 2, 3. ³² Ibid. 7, 8. ³³ Ibid. 4. ³⁴ Joan. i, 1.

aliqua, aut divisione, aut sectione, aut diminutione, aut alia quapiam ejusmodi ratione, cujusmodi in corporibus agnoscere consuevimus. Impia enim illa et omnino procul abducta, longeque semota ab illa generatione ineffabili. Cæterum, secundum ea quæ prius a nobis excogitata sunt, etiam hæc oportet assumere, quod quemadmodum quidem, ubi de utero Dei et ante Luciferum genitus dicitur, figurate nos talia intelligere oportet, et secundum considerationem illam duntaxat quæ de iis rebus habetur, quæ sola intelligentia capiuntur, ita etiam illud accipere debemus: « Eructavit cor meum verbum bonum: » **180** quod quidem divinus Spiritus secundum solam intelligentiam enarrat. Quibus sane nos verbum illud, pro clausula addere possumus satis commode, quod et consuevimus in omnibus dicere quæ de illo theologice feruntur, et omni pietate refertum est. « Generationem ejus quis enarrabit? » Quamvis mortalibus humanisque vocibus consueverint nobis litteræ divinæ etiam illius ortum exponere, et uteri vocabulum in eo usurpare: hæc enim sola contemplatione secundum intelligentiam capiuntur, nec aliter quidem quam si legibus allegoriæ, quæ permutatio dicitur, subjecta fuerint; qua quidem ratione etiam illud: « Eructavit cor meum verbum bonum, » de primi Verbi constitutione illiusque propagatione dictum esse, quispiam affirmaverit, quando non aliter cor, secundum illud cor duntaxat quod apud nos intelligitur, in Deo Patre accipere fas est: Et sic quidem alius quispiam: « Verbum quod erat in principio apud Deum, » id dixerit habendum de quo psalmus loquitur, quod etiam bono merito dictum sit, tanquam de Patre optimo genitum: nos autem in psalmo si longius paulo progrediemur, hunc de quo tale vaticinium fertur, hunc, inquam, ipsum dilectum Dei, unctum fuisse rursus, non sicuti a Mose aut ab alio quopiam homine, sed ab ipso ingenito et omnia infra seipsum habente Deo, atque ejus ipsius Patre, inveniemus. Progressus igitur deinceps sic ait: « Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis: » eum igitur qui hujus quoque psalmi testimonio unctus esse dicitur, quoniam alio nomine quis appellaverit quam Christum? Habemus igitur jam nunc in his verbis, duas hujus, qui tali vaticinio prædicatur, denominationes, Christi et dilecti, cum ipse unctionis auctor unus et idem sit dicitur: quocirca unctus esse dicitur is, de quo sermo est, oleo exsultationis, ut ea causa intelligatur, quæ percurrenti tibi pauca, vel potius, omnem talium verborum sensum dispicienti, constabit. Profert igitur psalmus ipsum plane de quo interim vaticinatur, ipsum, inquam, Dei dilectum, alloquens, ea verba quæ paulo ante exposita sunt, in quibus dictum est: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, virga directionis, virga regni tui; dilexisti justis-

A Κατὰ δὲ τὰ πρόσθεν ἡμῖν νενοημένα καὶ τὰδε χρῆ μεταλαμβάνειν, ὡσπερ γε ἀπὸ γαστρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ Ἐωσφόρου ἐλέγετο γεγενῆσθαι, τροπικῶς ἀκούοντων ἡμῶν τὰ τοιαῦτα, καὶ κατὰ μόνην τὴν ἐν νοητοῖς θεωρίαν τὸ παραπλήσιον ἀποδέχεσθαι χρῆ. Καὶ ἐν τῷ, « Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » κατὰ μόνην διάνοιαν τοῦ Θεοῦ Πνεύματος καὶ ταῦτα διεξιδόντος, ἐφ' οἷς καὶ νῦν ἡμῖν λέγειν προσήκει τὸ σύνθηδες ἐφ' ἐκástου τῶν περὶ αὐτοῦ θεολογούμενων, καὶ εὐσεβῆς ἐκείνο βῆμα: « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » κἀν θνηταῖς καὶ ἀνθρωπίναις φωναῖς συνήθως ἡμῖν αἱ θεαὶ Γραφαὶ καὶ τὸ γεννᾶσθαι ἐπιλέγῃσι, καὶ τὸ γαστρὸς ὄνομα παραλαμβάνωσι. Ταῦτα γὰρ μόνης ἔχεται τῆς κατὰ διάνοιαν θεωρίας, οὐδ' ἄλλως ἢ νόμοις ἀλληγορίας ὑποθελημένα. ὡσπεροῦν καὶ τό: « Ἐξηρεύετο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, » περὶ τῆς τοῦ πρώτου Λόγου συστάσεώς τε καὶ οὐσιώσεως ἀν' φαίη τις εἰρημένον· ἐπεὶ μὴδ' ἄλλως καρδίαν καὶ τὴν παρ' ἡμῖν νοουμένην, καὶ ἐπὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ θεμιτὸν ἐκλαμβάνειν. Ἄλλὰ γὰρ ὁ μέν τις τοῦτον εἶναι τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λόγον φέσει ἀν' τὴν ψαλμῷ δηλούμενον, Λόγον εἰκότως ὀνομασμένον ἀγαθόν, ὡς ἀν' τοῦ παναγάθου Πατρὸς ὄντα γέννημα· ἡμεῖς δὲ, μικρῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προελθόντες, τὸν προφητευόμενον, αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἀγαπητὸν τοῦ Θεοῦ, κεχρίσθαι πάλιν οὐχ ὡδε ὡσπερ ὑπὸ Μωσέως, οὐδ' ὡς ὑπὸ τίνος τῶν ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς αὐτοῦ εὐρήσομεν. Λέγει δ' οὖν ἐξῆς προῖων: « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ δὴ οὖν κἀνταῦθα ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων Θεῶν κεχρίσθαι μεμαρτυρημένον, πῶς ἀν' ἄλλως τις ὀνομάσειεν ἢ Χριστόν; Ἐχομεν τοιγαροῦν ἤδη καὶ διὰ τούτων δύο τοῦ θεσιζομένου προσηγορίας, Χριστοῦ καὶ ἀγαπητοῦ, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κεκλημένου, τοῦ τῆς χρίσεως αἰτίου. Διὸ λέγεται κεχρίσθαι ὁ δηλούμενος τῷ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἔλαιῳ, τὴν αἰτίαν ἐκδιδάσκει, ἥτις ἀναδραμόντι σοι μικρὸν, μᾶλλον δὲ τὴν πᾶσαν διάνοιαν τῆς λέξεως ἐπιθεωρήσαντι, δῆλη ἔσται. Φησὶ τοίνυν ὁ ψαλμὸς αὐτῷ δὴ τῷ προφητευομένῳ Χριστῷ καὶ ἀγαπητῷ τοῦ Θεοῦ, προσφωνῶν τὰ μικρῶν πρόσθεν ἐκπεθειμένα, ἐν οἷς εἶρητο: « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· βάθδος εὐθύτητος ἡ βάθδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σκέψαι τοιγαροῦν, εἰ μὴ Θεῶν ταῦτα προσφωνεῖται ἀντικρυσ: « Σὺ » γὰρ, φησὶν, « ὁ Θεός, » ἀντὶ τοῦ, ὦ Θεέ, ὁ θρόνος σου εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος ὑπέσχευται, καὶ βάθδος εὐθύτητος ἡ βάθδος τῆς βασιλείας σου. Καὶ ἐπεὶ σὺ αὐτὸς ὁ Θεός ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου, καὶ Χριστόν σε παρὰ πάντας κατεστήσατο. » Λευκότερον δὲ τούτων ἡ Ἑβραίων παρίστησι γραφῆ, ἣν πρὸς ἀκριβείαν ἐρμηνεύων ὁ Ἀκύλας, ὡδὲ πως ἐξέδωκεν εἰπών: « Ὁ θρόνος σου,

¹⁸⁰ Isa. xlii, 8. ¹⁸¹ Psal. xlii, 8.

Ἐπεὶ εἰς αἰῶνα καὶ ἔτι· σκῆπτρον εὐθύτητος σκῆπτρον βασιλείας σου. Ἠγάπησας δίκαιον. καὶ ἐμίσησας ἀσέθημα· ἐπὶ τούτῳ ἠλειφέ σε ὁ (1) Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον χαρᾶς ἀπὸ ἐταίρων σου. » Ἄντι γοῦν τοῦ « ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου, » αὐτὴ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, « Θεὸς, ὁ Θεός σου, » περιέχει, ἵνα ἢ τὸ ὄλον· Ἠγάπησας, ὦ Θεὸς, τὸ δίκαιον, καὶ ἐμίσησας τὸ ἀσέθημα· διότι ἐπὶ τούτῳ ἔχρισέ σε, ὦ Θεὸς, ὁ ἀνωτάτω καὶ μεζῶν αὐτοῦς ὁ καὶ σοῦ Θεός, ὡς εἶναι καὶ τὸν χριστόμενον καὶ τὸν χριστὸν πολὺ πρότερον, πάντων μὲν ὄντα Θεὸν, καὶ αὐτοῦ δὲ διαφερόντως τοῦ χριστομένου. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτῇ ἐπιστήσαντι τῇ Ἑβραϊκῇ γλώττῃ φανερὸν ἂν γένοιτο. Ἐπὶ γὰρ τῆς πρώτης ἐπωνυμίας, καθ' ἣν ὁ Ἀκύλας, « ἑρόνος σου, Θεὸς, » ἔρμηνευσε σαφῶς ἀντὶ τοῦ ὁ Θεὸς Θεὸς εἰπῶν, τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωίμ περιέχει. Κάνταῦθα δὲ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεὸς, » τὸ Ἐλωίμ παρελιπῆται, ὅπερ τὴν, ὦ Θεὸς, κλητικὴν ἐδήλου πτώσιν· ἀντὶ δὲ τῆς ὀρθῆς καὶ εὐθείας τοῦ ὀνόματος, καθ' ὃ εἴρηται· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεὸς ὁ Θεός, » τὸ Ἑβραϊκὸν Ἐλωάχ περιέχει, σφόδρα ἀπηκριβωμένως· ἵν' ἢ τὸ μὲν Ἐλωίμ, κατὰ κλητικὴν πτώσιν ἐξηγηγεμένον, δηλοῦν τὸ, ὦ Θεὸς, τὸ δὲ Ἐλωάχ, ὁ Θεός σου, κατὰ τὴν εὐθείαν· ὥστε ἀκριθῶς ἔχειν τὴν φήσασαν ἐρμηνείαν· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, ὁ Θεός ὁ Θεός σου. » Ἀευκότατα γοῦν ὁ λόγος διὰ τούτων Θεῶν προσφωνῶν, φησὶν αὐτὸν κεχρίσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλαίῳ ἀγαλλιάσεως παρὰ πάντας τοὺς πάποτε τῆς αὐτῆς αὐτῷ μετεσχηκότας προσηγορίας. Ἔχεις τοιγαροῦν ἐν τούτοις σαφῶς Θεὸν χριστόμενον καὶ Χριστὸν γινόμενον, οὐ μύριον σκευαστῶν, οὐδ' ὑπ' ἀνθρώπων εἰς τοῦτο παριόντα, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις παραπλήσιον. Ὁ δὲ αὐτοῦς οὗτος ἦν καὶ ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ καὶ ἱερεὺς αἰώνιος καὶ σύνθρονος ἀνηγορευμένος τοῦ Πατρὸς. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ ὁ πρωτότοκος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεός ὢν, ὁ διὰ πάσης τῆς ἐνθέου Γραφῆς θεολογούμενος; ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔξῃς διὰ πλεονῶν ὁ λόγος προῶν ἐπιδείξει. Τούτων δὴτα προτεθεωρημένων ἡμῖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ οὐσιωσιῶς τε καὶ προσηγορίας, φέρε λοιπὸν, ἀναλαβόντες τὴν προταθείσαν ὑπέθεσιν, δι' ὧν προφητικῶν προρρήσεων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ποσεικηρύττετο, θεασώμεθα.

provenctum, ac ne eadem quidem cum cæteris hominibus ratione. Porro hic idem est et dilectus Dei, et ejusdem proles, et sacerdos æternus, et consessor patris dictus. Sed quis hic tandem erit, nisi primum genitum Dei Verbum, qui in principio apud Deum, Deus erat? **182** qui per totam divinam Scripturam prædicatur ut Deus, quemadmodum deinceps oratione longius progressus, pluribus verbis ostendam. Cum hæc igitur a nobis hactenus considerata sint de Christi propagatione, deque ejusdem appellatione, agedum, propositum argumentum repetamus, et quam multis prophetis prædictionibus Christus nominatim sit antea nuntiatus, contemplemur.

17.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ Β'. — Δι' ὄσων ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ βασιλέων καὶ ἀρχόντων καὶ ἄθλων καὶ λαῶν ἐπιβουλεύομενος, ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ γεννώμενος, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

(1) Hic ut sæpe Eusebius arianizat. Nam hunc locum non de homine assumpto sed Deo existente

tiam, et odisti iniquitatem : propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis. »

181 Inspice igitur Deumne in his alloquatur planissime, an non : nempe « tu, » inquit, « Deus, » pro eo quod est, « o Deus, sedes tua in sæculum sæculi exstat, et virga directionis, virga regni tui : et quoniam tu ipse, Deus, dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus Deus tuus, et Christum te præ omnibus constituit. » Sed longe his clarius Scriptura Hebræorum idem demonstrat, quam Aquila accuratissime interpretatus, his verbis edidit : « Sedes tua, o Deus, in sæculum et ultra : sceptrum directionis, sceptrum regni tui : dilexisti quod justum est, et odisti impietatem ; super hoc, unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ ab amicis tuis. » Pro eo igitur quod est, « o Deus, Deus tuus, Hebraicus ipse contextus habet, « o Deus, Deus tuus, » ut totum sit : Dilexisti, o Deus, quod justum est, et odisti impietatem : propterea ob hanc ipsam causam, unxit te, o Deus, ille, qui tuus quoque est Deus, ut sit et qui ungitur Deus, et qui ungit, qui quidem sit omnium Deus. Hoc autem ei qui Hebraicam linguam diligentius attenderit, plane admodum constabit. Nam in prima denominatione, ubi Aquila, « sedes tua, o Deus, » interpretatus est ; qui plane pro eo quod est *Deus, o Deus*, enuntia-

vit, ipsum Hebraicum habet *Eloim*. Porro hic itidem in illo, « propterea unxit te, o Deus, » ipsum Eloim intelligitur, quod vocativum casum, *o Deus*, significat. Pro recto vero nominis casu, ubi dictum est : « propterea unxit te Deus Deus tuus, » ipsum Hebraicum habet *Eloach*, admodum accurate atque exquisite : ut sit, ipsum quidem Eloim, vocativo casu, significans, *o Deus* ; ipsum vero Eloach, *Deus tuus*, recto casu : ut hæc sit exquisitissima interpretatio, quæ habet : « propterea unxit te, o Deus, Deus tuus. » Clarissime igitur in his Deum alloquens, oraculum ait ipsum unctum esse a Deo, oleo exultationis præ omnibus qui unquam ejusdem cum ipso participes fuerint appellationis. Habes igitur in his planissime, Deum qui ungitur, et Christus efficitur, non unguento composito, neque ab hominibus ad id dignitatis

composito, neque ab hominibus ad id dignitatis

D

XVI.

A psalmo 11. — Quam multis scripturis Christus nominatim, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et

interpretatur, et sic majorem et minorem Deitatem statuit.

finium terræ sortem accipit a Patre, antea sit A enuntiatus.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus ²⁷: » quibus deinceps adjungit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion monte sancto ejus, nuntians præceptum Domini: Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ²⁸: » planissime etiam in his divinus Spiritus Christum appellat, Deique eundem Filium vocat, sicut nos docuerunt ea quæ superius dicta sunt, simulque et circumventionem quamdam futuram contra illum significat, et gentium per eundem futuram vocationem ante denuntiat, quæ quidem re ipsa palam in Salvatore nostro Jesu Christo ipse rerum eventus declaravit. Nec dum igitur gentes, et populi, et reges et principes desistant, tum adversus illum tum adversus ejusdem doctrinam convenire. Quod si hæc Judæi ad futurum referant tempus, jam illos fateri oporteat, eum quem ipsi expectant Christum, rursus circumveniendum, sicut præsens habet oraculum, quod ait: **183** « Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus: » quod sane daturi nusquam sint, quippe qui magnum quemdam principem, regemque æternum, Redemptoremque suum fore eum, qui venturus sit, Christum expectent: nam si et ille cum venerit eadem patiatur quæ jam passus est qui venit, quid causæ sit cur illi potius quam huic credendum aut non credendum? Quod si inde exclusi, ad David, sive ad quempiam ex illius nepotibus Judaicæ gentis regem, oraculum referant, jam erit demonstrandum quod neque David, neque alius quispiam eorum qui unquam apud Hebræos illustres fuerint, memoratur, qui aut Filius Dei sit aliquo oraculo dictus, aut ab ipso Deo genitus, sicut ille de quo Psalmus vaticinatur neque imperans eunctis gentibus, et regibus et principibus, et populis, qui sit insidiis circumventus. Sin autem illorum nullus talis ostenditur, et re ipsa cuncta hæc confirmantur, tum quidem quod olim illa sustinuerit, tum vero quod adhuc atque hodie quoque, a regibus, et principibus, et gentibus, et populis Christus Dei oppugnetur, quid jam impediatur ne ipse sit de quo oraculum illud vaticinatur quod ait: « Astiterunt reges terræ et principes convenerunt in unum, adversus Dominum, et adversus Christum ejus? » uni etiam eidem quæ in eodem psalmo sequuntur convenient, in quibus dictum est: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te: postula a me et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ: » etenim hæc quoque indubitatum in uno illo even-

αναγορευόμενος, ἐθνῶν τε καὶ περάτων γῆς κληρον λαμβάνων παρὰ τοῦ Πατρὸς προκηρύττετο.

« Ἴνα τί ἐφύραξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενὰ; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ἕως τὸ ἅγιον αὐτοῦ. διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου. Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαὶ παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Σαφέστατα καὶ διὰ τούτων τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν Χριστὸν ἀναφωνεῖ, Υἱὸν τε αὐτὸν ἀποκαλεῖ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰ προφηγορευμένα, ὁμοῦ καὶ ἐπιβουλὴν τινα ἐσεσθαι κατ' αὐτοῦ σημαίνει, καὶ τῶν ἐθνῶν τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην κλήσιν προκηρύττει· ἅπερ διαβρήθην αὐτοῖς ἔργους ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἢ τῶν πραγμάτων ἐπέδειξεν ἐκθασίς. Εἰσέτι γὰρ νῦν ἔθνη καὶ λαοὶ, βασιλεῖς τε καὶ ἄρχοντες, οὐ παύονται τῆς κατὰ τε αὐτοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ συσκευῆς. Εἰ δ' ἐπὶ μέλλοντα χρόνον ἀναφέροιεν ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς, ὥρα τὸν προσδοκώμενον αὐτοῖς Χριστὸν ἐπιβουλεύσεισθαι αὐθις ὁμολογεῖν, κατὰ τὸ παρὸν λόγιον, φάσκον· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· ὅπερ οὐκ ἂν δοίεν, δυνάστην τινὰ μέγαν καὶ βασιλέα αἰώνιον καὶ λυτρωτὴν ἑαυτῶν ἐσεσθαι τὸν ἕξοντα Χριστὸν προσδοκῶντες. Εἰ γὰρ δὴ κάκεινος ἔλθῃν τὰ ὅμοια πάθοι τῷ ἐληλυθότι, καὶ τί μὴ μᾶλλον ἐκείνῳ ἢ τούτῳ πιστευτέον ἢ ἀπιστητέον; Εἰ δὲ, ἐντεῦθεν ἀποκλεισθέντες, ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἢ τινα τῶν ἐξ αὐτοῦ γενομένων βασιλέων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀναφέροιεν τὸν χρησμὸν, καὶ οὕτω δεικτέον, ὡς οὔτε Δαβὶδ, οὔθ' ἕτερός τις τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις διαφανῶν ἱστορήται οὐθ' Υἱὸς χρηματίσας τοῦ Θεοῦ, οὐθ' ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένος, κατὰ τὸν ἐν τῷ ψαλμῷ ἠσπικόμενον, οὐδ' ἄρα ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ λαῶν ἐπιβουλευμένος. Εἰ δ' οὐδεὶς ἐκείνων δεῖκνυται, αὐτοῖς δ' ἔργους συνίσταται ταῦτα πάντα, καὶ πάλαι μὲν ὑπομείνας, καὶ νῦν δὲ ἔτι καὶ σήμερον ὑπὸ τε βασιλέων καὶ ἀρχόντων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν, πολεμοῦμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τί τὸ ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ αὐτὸν εἶναι τὸν προφητευόμενον διὰ τοῦ φήσαντος λόγιου· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ; » Μόνῳ δὲ αὐτῷ καὶ τὰ ἐπιφερόμενα ἀρμόττοι ἂν τοῦ ψαλμοῦ δι' ὧν εἴρηται· « Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Υἱὸς μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτησαὶ παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Καὶ γὰρ καὶ ταῦτα ἀναμφίλεκτον ἐπὶ μόνου αὐτοῦ τὴν ἐκθασίαν τῆς προφητείας ἀνεἰλήφην, ὅτε τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης ἐὰν ῥήματα αὐτῶν. » Διαβρήθην δὲ τὸν Χριστὸν ὁμοίω-

²⁷ Psal. 11, 1 2. ²⁸ ibid. 6-8.

ζει προαγορεύσας ὁ λόγος, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ προσώπου διδάσκων αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ, « Κύριος εἶπε πρὸς με· Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε » ἢ παραθήσεις καὶ τὸ ἐν Παροιμίαις πάλιν ἐξ αὐτοῦ προσώπου ἰδὲ πως εἰρημένον· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθήναι· πρὸ δὲ πάντων βουῶν γεννᾷ με, » τὸ τε ἐν ρθ' ψαλμῷ πρὸς τοῦ Πατρὸς αὐτῷ προσπεφωνημένον κατὰ τὴν, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου γεγέννηκά σε. » Ἐπίστησον δὲ, ὡς ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν ὀνομαστὶ Χριστὸν ὁμοῦ καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὑπ' ἀνθρώπων ἐπιδολεούμενον, καὶ κληρὸν τὰ ἔθνη ληψόμενον, περάτων τε γῆς κρατήσοντα θεσιζῶσιν αἱ ἱεραὶ Γραφαί, δυσὶ τεκμηρίοις τὴν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίαν αὐτοῦ σημαίνουσαι, διὰ τε τῆς κατ' αὐτοῦ συσκευῆς καὶ διὰ τῆς ὑπ' αὐτὸν τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς.

futurum canant, duobus signis illius inter homines versus illum futura et gentium sub eundem subjectione.

Ψαλμοῦ ιθ'. — *Χριστὸς ὀνομαστὶ τῶν αἰτημάτων* B A *psalmo xix.* — *Christus nominatim quæcumque* *παρὰ τοῦ Πατρὸς τυγχάνων.* *postulet a Patre impetrans.*

« Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου· νῦν ἔγνω, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπακούσεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν παραστῆσαι δι' ὧν ὀνομαστὶ ὁ Χριστὸς ἐν ταῖς προφηταίαις ἀνηγγόρευται, εἰκότως καὶ ταῦτα παρατίθειμαι ἐναργῶς κηρύττοντα τὸν Χριστὸν. Ὅλος δὲ ὁ ψαλμὸς ἐκ προσώπου τῶν ἁγίων ἀνδρῶν εὐχὴν ἀναπέμπει εἰς τὸ τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον. Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν πάσαν ἀνεδέξατο ὕβριν ἐνανθρωπήσας, εὐχόμενῳ αὐτῷ καὶ δεομένῳ τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν διδασκόμεθα συνεχέσθαι, οἷα δὴ τοὺς καθ' ἡμῶν πολέμους, εἴτε ὀρατοὺς εἴτε καὶ ἀράτους, ἀμυνομένῳ. Διὸ καὶ φαμεν ἡμεῖς πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ οὕτως ἔχοντα· « Ἐπακούσαι σου Κύριος ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως· ὑπερασπίσαι σου τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· ἐξαποστείλαι σοὶ βοήθειαν ἐξ ἁγίου, καὶ ἐκ Σιών ἀντιλάβοιτό σου. » Ἐἴτ' ἐπειδήπερ ἐστὶν οικεῖον αὐτῷ, ἅτε μεγάλῳ ὄντι ἀρχιερεῖ, τὰς ἐν δοξολογαίαις καὶ θεολογαίαις πνευματικᾶς ἱερουργίας ὑπὲρ ἡμῶν ἐκτελεῖν, καὶ ἐπειδήπερ οἷα τε ἱερεὺς αὐτός τε εαυτὸν καὶ ὃν ἀνείληφεν ἀπὸ γῆς ἀνθρώπων, ὑπὲρ ἡμῶν δλοκαύτωμα προσανήγγαχε τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· διὰ τοῦτο φαμεν αὐτῷ· « Μνησθεῖν πάσης θυσίας σου, καὶ τὸ ὄλοκαύτωμά σου τιανάτι. » Καὶ ἐπεὶ πάντα ὅσα βουλεύεται, σωτήριά ἐστι καὶ ὠφέλιμα ἐν τῷ κόσμῳ, εἰκότως ἐπιφωνοῦμεν αὐτῷ, « Δύη σοὶ Κύριος κατὰ τὴν καρδίαν σου, » λέγοντες, « καὶ πάσαν τὴν βουλήν σου πληρώσαι. » Οἷς ἐξῆς τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ ὁμολογοῦντες, φαμέν· « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Σωτήριον γὰρ τοῦ Χριστοῦ τί ἂν ἕτερον νοήτο εἰ μὴ ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ πάντας τοὺς πρὶν ἐκπεπτωκότας ἀνίστησεν; Ὅθεν φαμέν· « Καὶ ἐν ὀνόματι Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυθησόμεθα· καὶ πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐπὶ πᾶσι τούτοις διδασκόμεθα λέγειν τὸ, « Νῦν ἔγνω, ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χρι-

tum prophetiæ nacta sunt, quando illius discipulorum « in omnem terram exivit sonus, et in fines orbis terræ verba eorum »³⁹. » Plane autem Christum nominat quæ antecedit oratio, tanquam ex ipsius persona docens, illum esse Filium Dei, ubi ait : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te ; » cui adjunges etiam illud quod in Proverbiis⁴⁰ ex persona ejusdem prolatum est ad hunc modum se habens : « Antequam montes firmarentur, et ante omnes colles gignit me, » et quod in cix⁴¹ psalmo a Patre ad illum dictum est, hoc modo : « Ex utero ante Luciferum genui te. » **184** Sed attende, quemadmodum unum et eundem nominatim Christum simul et Filium Dei, qui ab hominibus sit circumveniendus, et sortem gentes accepturus, et fines terræ possessurus, sacræ litteræ dispensationem significantes, et conspiratione ad-

B A *psalmo xix.* — *Christus nominatim quæcumque* *postulet a Patre impetrans.*

« Impleat Dominus omnes petitiones tuas : nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum, exaudiet illum de cælo sancto suo »⁴². » Quoniam nunc propositum est demonstrare in quam multis locis nominatim Christum apud prophetas sit dictus, merito adjungam hæc quoque in quibus planissime Christum nuntiatur. Cæterum totus psalmus ex persona sanctorum virorum preces emittit in ipsius Christi personam. Cum enim propter nos et pro nobis factus homo, omnes acceperit contumelias, una cum illo supplicante et Patrem pro nobis deprecante, ipsi quoque docemur orare, tanquam cum eo qui bella adversum nos, sive visibilia illa sint sive etiam invisibilia, propulset. Quare a psalmo verba illa accipientes ad illum dicere solemus, quæ sic habent : « Exaudiat te Dominus in die tribulationis tuæ. Protegat te nomen Dei Jacob : mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion suscipiat te »⁴³. » Deinde quoniam illi proprium est, tanquam ei qui magnus sit pontifex, spiritualia in glorificationibus ac prædicationibus de Deo, sacrificia pro nobis conficere, quoniamque ut sacerdos et semetipsum ipse, et quem assumpsit de terra hominem, pro nobis perfectum atque integrum sacrificium Deo et Patri obtulit, idcirco ad illum dicimus : « Memor sit omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue faciat »⁴⁴. » Et quia omnia quæcumque deliberat, salutaria sunt atque utilia mundo, jure et merito sic illum alloquimur : « Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum, et omne consilium tuum impleat »⁴⁵. » Ad hæc deinceps ejus a morte reditum ad vitam confluentes, dicimus : « Exsultabimus in salutari tuo »⁴⁶. » Etenim Christi salutare quodnam aliud intelligatur tandem, nisi illius a mortuis ad vivos reditio, **185** per quam omnes qui ceciderant in pristinum statum restituit? ex quo etiam

³⁹ Psal. xviii, 5. ⁴⁰ Prov. viii, 25. ⁴¹ vers. 3. ⁴² Psal. xix, 7. ⁴³ ibid. 2, 3. ⁴⁴ ibid. 4. ⁴⁵ ibid. 5. ⁴⁶ ibid. 6.

illud dicimus, « et in nomine Dei nostri magnificabimur : et impleat Dominus omnes petitiones tuas⁴⁷. » Post hæc omnia, docemur illud quoque dicere : « Nunc cognovi quod salvum fecit Dominus Christum suum⁴⁸; » quippe qui non prius hoc intellexerimus, quam ubi salutare ejus agnoverimus, et resurrectionis illius virtutem perspexerimus.

A psalmo xxvii. — Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus.

« Dominus confirmatio populi sui, et protector salvationum Christi sui est⁴⁹. » Hic quoque psalmus, qui nunc est in manibus, ad Christum referri solet, quippe qui eam precem contineat quam Christus, quo tempore passurus erat, precatus est. Proinde initio psalmus hæc habet : « Ad te, Domine, clamavi : Deus meus, ne sileas a me, et similibus sicut descendentes in lacum. » In fine vero, illius resurrectionem a mortuis canit, dicens : « Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ. Dominus adjutor meus et protector meus; in illo speravit cor meum, et adjutus sum, et refloruit caro mea : et ex voluntate mea constebor ei⁵⁰. » Quibus divinus et propheticus Spiritus adjungit : « Dominus confirmatio populi sui, protector salvationum Christi sui est, » qui nos instruit quemadmodum omnia quæ in divinis litteris habent admirationem, et Christi nomine inscripta sunt, et ad salutem hominum gesta, sive præcepta, sive negotia, sive ad resurrectionem illius a mortuis pertinentia mysteria, cujusmodi ea sunt, de quibus nunc agitur, nutu ac virtute Patris gesta sunt, qui in cunctis admirabilibus ac salutaribus et verbis et factis suum Christum protegit.

A psalmo lxxxiii. — Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens. Unusque resurrectionis illius dies : et una domus Dei, Ecclesia ipsius.

« Protector noster aspice, Deus, et respice in faciem Christi tui. Quia melior est **186** dies una in atriis tuis super millia : elogi abjectum esse in domo Dei mei magis, quam habitare me in tabernaculis peccatorum⁵¹. » Qui norunt Christum Dei esse Verbum, et sapientiam, et lucem veram, et vitam, deinde eundem factum esse hominem intelligunt, admirantur hoc quod omnem fidem superat propositum, adeo quidem, ut in verba illa prorumpant. « Et vidimus illum, et non habuit speciem, neque pulchritudinem; sed fuit species ejus sine honore, et deficiens præ filiis hominum : homo cum in plaga esset et sciret ferre languorem, quoniam avertit faciem suam, contemptus est⁵² : » itaque merito Deum precantur, ut respiciat in faciem Christi, quæ propter nos et ignominias et contumelias passa est, et propter illum nobis fiat propitius, quando is peccata nostra tulit, et pro nobis in dolore est : hæc autem supplices petunt propemodum cupientes, atque in votis habentes, faciem gloriæ Christi videre, et diem lucis illius

⁴⁷ Psal. xix, 6, 7. ⁴⁸ ibid. 7. ⁴⁹ Psal. xxvii, 8, 2, 3.

στών αὐτοῦ, > μὴ πάλαι τοῦτο εἰδότες, εἰ μὴ ὅτι πρότερον τὸ σωτήριον αὐτοῦ συνήκαμεν, τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τὴν δύναμιν κατανοήσαντες.

Ψαλμοῦ κζ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ καὶ τὸν Πατέρα καὶ ὑπερασπιστὴν κεκτημένος.

« Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ ἐστὶ, καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ. » Καὶ ὁ μετὰ χεῖρας ψαλμὸς εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται, αὐτοῦ δὴ τοῦ Χριστοῦ περιέχων εὐχὴν, ἣν παρὰ τὸν τὸν πάθους προσηύξατο καιρὸν. Διὸ ἐν μὲν τῇ καταρχῇ τοῦ ψαλμοῦ φησι : « Πρὸς σὲ, Κύριε, ἐκέκραξα : ὁ Θεὸς μου, μὴ παρασιωπήσῃς ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθῆσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον. » Πρὸς δὲ τῷ τέλει, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ θεσπίζει λέγων : « Εὐλόγητός Κύριος, ὅτι εἰσήκουσε τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου. Κύριος βοηθὸς μου καὶ ὑπερασπιστὴς μου : ἐπ' αὐτῷ ἤλπισεν ἡ καρδία μου, καὶ ἐδοθήθη, καὶ ἀνέβαλεν ἡ σὰρξ μου : καὶ ἐκ θελήματός μου ἐξομολογήσομαι αὐτῷ. » Ἐφ' οὗς τὸ θεῖον καὶ προφητικὸν Πνεῦμα ἐπιλέγει : « Κύριος κραταίωμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ὑπερασπιστὴς τῶν σωτηρίων τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ ἐστὶ : » παιδεύον ἡμᾶς, ὅτι δὴ πάντα ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀνάγραπτα τοῦ Χριστοῦ θαυμάσια, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων γενόμενα, εἴτε οὖν μαθήματα, εἴτε γράμματα, εἴτε κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήρια νῦν ὀνομαζόμενα, νεύματι καὶ δυνάμει γεγένηται τοῦ Πατρὸς ἐν ἅπασιν τοῖς παραδόξοις καὶ σωτηρίοις λόγαις τε καὶ ἔργοις ὑπερασπίζοντος τοῦ ἰδίου Χριστοῦ.

Ψαλμοῦ πγ'. — Χριστὸς ὀνομαστὶ τὸν Θεὸν ἐκὸπτην ἐπιγραφόμενος, μίαν τε τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἡμέραν, καὶ εἰς οἶκος Θεοῦ ἢ Ἐκκλησίαν αὐτοῦ.

« Ὑπερασπιστὰς ἡμῶν, ἰδὲ, ὁ Θεός, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας. Ἐξελεξάμην παραβριπτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μου μᾶλλον, ἢ οἰκεῖν με ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν. » Οἱ ἐπιστάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα Λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ ζωὴν, ἔπειτα τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ συννοήσαντες, κατεπλάγησαν τὸ παράδοξον τοῦ θελήματος, ὥστε ἀνειπεῖν. « Καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος : ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοῦσὺν τοῖς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἔν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάθη : » εἰκότως παρακαλοῦσι τὸν Θεὸν ἐπιβλέψαι εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ τὸ δι' ἡμᾶς ἠτιμωμένον καὶ καθυβρισμένον, ἵνα τε ἡμῖν γενέσθαι δι' αὐτόν : ἐπεὶ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνείληψε, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνᾶται. Ταῦτα δ' ἰκετεύουσι, μονουχὶ ποθοῦντες καὶ ἐν εὐχῇ τιθέμενοι τὸ πρόσωπον τῆς δόξης ἰδεῖν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ φωτός αὐτοῦ θεάσασθαι. Αὕτη δὲ ἦν ἡ τῆς ἐκ νε-

⁵⁰ ibid. 6, 7. ⁵¹ Psal. lxxxiii, 10, 11. ⁵² Isa. liii,

κρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, ἦντινα, μίαν οὖσαν καὶ μόνην ὡς ἀληθῶς κυρίαν οὖσαν καὶ Κυριακὴν, κρείττονα εἶναι φασι μυρίων ὄσων τῶν κοινοτέρως νοουμένων ἡμερῶν, ἢ τῶν παρὰ Μωσεί νενομοθετημένων ἐν ἑορταῖς καὶ νομηνίαις καὶ σαββάτοις, ἃς σκιάς εἶναι ἡμερῶν, ἀλλ' οὐχ ἡμέρας ὁ θεὸς ἀπόστολος διδάσκει. Μόνη δὲ αὕτη ἡ μία Κυριακὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡμέρα οὐκ ἐν παντὶ τόπῳ φωτίζειν, ἀλλ' ἐν μόναίς ταῖς αὐλαῖς τοῦ Κυρίου λέλεκται. Εἶεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαι, ἐνὸς τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσαι αὐλαί, ἐν αἷς ἀγαπᾷ καὶ αἰρεῖται παραρρίπτεισθαι ὁ τὰ τοιαῦτα εἰδὼς, παρὰ πολὺ κρείττονα τὴν ἐν ταῦταις διατριβὴν ἀποφηνάμενος τῆς ἐν τοῖς σκηνώμασι τῶν ἀμαρτωλῶν· σημαίων τὰς τῶν Ἰουδαίων συναγωγὰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενας, ἢ καὶ τὰς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων, καὶ τῶν ἄλλων ἀπίστων ἐθνῶν, ὧν πολὺ βελτίους εἶναι τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ πᾶς ὁ ταύτας αἰρούμενος ἀποφαίνεται.

Ψαλμοῦ πη'.— *Χριστὸς ὀνομαστί ἐξουθενημένος, καὶ τὰ ἀίσχιστα πεισόμενος, ἀντάλλαγμα τε αὐτοῦ λαὸς αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὀνειδίζομενος.*

« Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουθένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστὸν σου, κατέστρεψας τὴν Διαθήκην τοῦ δούλου σου. Ἐβεδήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἄγλασμα αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ ὀνειδισμού τῶν δούλων σου, οὗ ὑπέσχον ἐν τῷ κόλπῳ μου πολλῶν ἐθνῶν, οὗ ὀνειδίσαν οἱ ἐχθροὶ σου, Κύριε, οὗ ὀνειδίσαν, τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ Χριστοῦ σου. » **C** Σαφῶς δὲ καὶ ἐν τούτοις ὁ Χριστὸς ὀνομαστί μνημονεύεται, καὶ ἡ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ προφητευσμένη περίστασις. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τὸν ὄλον ψαλμὸν βασιανίζοντες παραστήσομεν, ὅτι ἐπὶ μηδέτερον, ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐφαρμόσαι ἂν τὰ προκειμένα. Ἀλλὰ καὶ δεύτερον Χριστὸς ὀνομαζόμενος, τίνα ἄλλον ἢ τὸν αὐτὸν δηλοῖ, οὗ τὸ ἀντάλλαγμα, δηλονότι τὴν Ἐκκλησίαν, ὀνειδίσαν τε καὶ εἰσέτι νῦν ὀνειδίζουσι οἱ λεγόμενοι τοῦ Χριστοῦ ἐχθροί; Τὰ γοῦν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πάθη ἃ ὑπὲρ ἡμῶν ἀνεδέξατο, καὶ μάλιστα τὸν θάνατον καὶ τὸν σταυρὸν, πᾶς ὁ τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας πολέμιος ἐπονειδίζειν ἡμῖν εἴωθεν.

Ψαλμοῦ ρλβ'.— *Χριστὸς ὀνομαστί ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνιστάμενος, κέρας Δαβὶδ ὀνομαζόμενος, τοὺς Ἰουδαίους ἐχθροὺς καταισχύνων, τὸ ἄγλασμα τοῦ Πατρὸς ἀναεῶν.*

« Ὄμωσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσει αὐτόν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου. » Εἶθ' ὑποβάς φησιν· « Ἐκεῖ ἐξαντελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃ· ἐπὶ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἄγλασμα μου. » Κἀνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἡμῶν οὗ Κυρίου, ὅπερ σπέρμα καὶ κέρας ὀνομάζει αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὀνομαστί τὸν Χριστὸν ἀναγορεύων, λύχον

A contemplari : porro hic fuit cum a morte ad vitam reversus est, quem sane, cum is unus sit et solus revera proprius ac Dominicus, meliorem esse aiunt, aliis innumerabilibus diebus, sive qui communiter intelligantur, sive qui a Mose in solemnibus et noviluniis et sabbatis lege sanciti sint, quos utique non dies, sed dierum umbras esse divinus apostolus docet. Hic autem solus et unus Dominicus Salvatoris nostri dies, non in omni loco lucere, sed in solis atriis Domini dictus est. Hæc vero atria erunt per totum orbem terrarum Christi Ecclesiæ, quæ unius domus Dei locum obtinent. In quibus optat atque eligit se potius abjectum esse, qui talia novit, longeuque meliorem in iis habitationem enuntiat, quam in peccatorum tabernaculis : nisi forte Judæorum, qui Christum Dei negant, aut aliorum diversa opinantium, nullumque Deum colentium, reliquarumque a fide abhorrentium nationum conventus, multo meliores esse quam Christi Ecclesias, quicumque hasce eligit, profitetur.

A psalmo lxxxviii.— *Christus nominatim despectus, atque omnia probra passurus : commutatione ejus, populus ejusdem, qui ab inimicis exprobratur.*

187 « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum : evertisti testamentum servi sui. Profanasti in terra sanctuarium ejus²², » et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Memor esto, Domine, opprobrii servorum tuorum, quod continui in sinu meo multarum gentium, quod exprobraverunt inimici tui, Domine, quod exprobraverunt, commutationem Christi tui²³. » Perspicue vero etiam in his Christi nominatim mentio fit, et futura in passione ejusdem afflictio memoratur. Ubi vero plus otii nacti erimus, totum psalmum explorantes demonstrabimus, nulli prorsus alii nisi Salvatori ac Domino nostro accomodari posse quæ in eo proposita sunt. Sed enim ubi Christus iterum nominatur, quis tandem alius significetur nisi ille ipse, cujus commutationem, hoc est Ecclesiam, et exprobraverunt et adhuc exprobrant, qui dicuntur Christi inimici? siquidem Salvatoris nostri cruciatus, quos ipse pro nobis suscepit, ac præcipue mortem et crucem, quicumque Christi doctrinam oppugnat, exprobrare nobis consuevit.

D A psalmo cxxxi.— *Christus nominatim de semine David surgens, qui cornu David nominatur, qui Judæos inimicos confudit, qui sanctificationem Patris renovat.*

« Juravit Dominus ipsi David veritatem et irritam non faciet eam, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam²⁴. » Tum progressus inferius sic ait : « Illic producam cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusionem : super ipsum autem efflorescit sanctificatio mea²⁵. » Hic quoque de eo qui ex semine David oriatur jurat Dominus, quod quidem semen ejusdem, cornu nominat : et cum iterum nominatim

²² Psal. lxxxviii, 39, 40. ²³ ibid. 51, 52. ²⁴ Psal. cxxxi, 41. ²⁵ ibid. 17, 18.

Christum appellet lucernam dicit se illi paravisse, A propheticum utique, ut verisimile est, verbum, quod ipsum Christum antecessit, qui solus instar solaris luminis, omnibus qui totum orbem terrarum incolunt hominibus, exortus est. Sic ipse quoque David, ut Christi lucerna paratus ante illum fuit, utpote qui soli perfectoque lumini comparatus, lucernæ locum obtineat. « Illic vero, inquit, producā cornu, » locum videlicet indicans, ubi significat Christum oriturum. Cum enim precatus esset David, ut sibi spiritu **188** liceret ante contemplari illius natalem locum, dixissetque verba illa: « Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei, si dederō somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁸⁷, » divinus spiritus ei locum, qui est in Bethlehem occultum detegit. Itaque subjungit, dicens: « Ecce audivimus eam in Ephrata; » (porro hæc est ipsa Bethlehem) « invenimus eam in campis silvæ, introibimus in tabernaculum ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁸⁸. » Quare merito postquam hæc aperuit atque indicavit, adjungit: « Illic producā cornu ipsi David, paravi lucernam Christo meo. » Fortasse etiam ipsum in Bethlehem a Christo assumptum corpus, alio quodam intellectu his verbis significans: quando per corpus tanquam per testaceum vas, inhabitans in illo divina virtus, quasi per lucernam, divini illius et rationalis luminis ra-

Ab Amos. -- Christus nominatim a Deo denuntiatur, et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiatur.

« Parare ad invocandum Deum Israel, quoniam ecce consolidans tonitru, et creans spiritum, et denuntians hominibus Christum suum, faciens mane et nebulam, et ascendens supra celsa terræ. Dominus Deus omnipotens nomen ei: audite verbum Domini, quod ego capio super vos, lamentationem. Domus Israel cecidit: non ultra adjiciet ut resurgat. Virgo Israel lapsa est in terra sua: non est qui erigat eam ⁸⁹. » Jam septimo loco Christum nominatim denuntians hominibus Deus, consolidare tonitru, et creare spiritum evangelicæ prædicationis dicitur, quæ tonitru nomine, propterea quod exaudienda sit ab omnibus hominibus, appellatur. Nam simili modo etiam spiritus quo Christus apostolos suos afflavit, significatur; quod quidem perspicue in Salvatoris nostri adventu completum est, in quo facturus Deus mane simul et nebulam canitur, iis quidem qui salutare lumen susceperint mane, iis vero Judæis, qui in ipsum non crediderint contra. **189** Nam ad illos extremam quoque denuntiationem oraculum apportat, dum lamentationem Judaicæ gentis adjungit, quæ ad ipsos statim pervenit, post nefarium adversus Salvatorem nostrum

φησὶν ἠτοιμακέναι αὐτῷ, τὸν προφητικὸν, ὡς εἰκὸς, λόγον, τὸν προωδευκότα τοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος ἡλιακοῦ φωτὸς δίκην τοῖς πᾶσι καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀνθρώποις ἀνατέταλκε. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δαβὶδ λύχνος τῷ Χριστῷ προητοιμαστο, ὡς παραθέσει ἡλίου, καὶ τελείου φωτὸς, λύχνου τάξιν ἐπέχων. « Ἐκεῖ δὲ, φησὶν, ἐξανατελῶ κέρας, » τὸν τόπον δηλῶν, ἐνθα σημαίνει τὸν Χριστὸν γεννηθῆσθαι. Εὐξαμένῃ γὰρ τῷ Δαβὶδ τὸν τόπον τῷ πνεύματι προθεωρῆσαι τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ, φησάντι τε, « Εἰ εἰσελεύσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὑπὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπασιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » ἀποκαλύπτει τὸ θεῖον Πνεῦμα τὸν ἐν Βηθλεὲμ τόπον. Διὲ ἐπιφέρει λέγων. « Ἴδου ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ. » (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ) « εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ δρυμοῦ. Εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἰκότως οὖν μετὰ τὴν τούτων φανέρωσιν ἐπιλέγει. « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ ἠτοιμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. » Τάχα ἴσως καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ ἀναληφθὲν τῷ Χριστῷ σῶμα καθ' ἑτέραν ὑπόνοιαν σημαίνων. ἐπειδὴ διὰ τοῦ σώματος ὡς δι' ὄστρακίνοιο σκεύους ἐνοικήσασα ἐν αὐτῷ ἡ θεὰ δύναμις, ὡς διὰ λύχνου τὰς τοῦ θεοῦ καὶ λογικοῦ φωτὸς μαρμαρυγὰς εἰς πάντας ἐξέλαμψεν ἀνθρώπους.

per lucernam, divini illius et rationalis luminis ra-

Ἀπὸ τοῦ Ἀμὸς. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταγγελλόμενος, καὶ πᾶσι μὲν ἀνθρώποις γνωριζόμενος, Ἰουδαίων δ' ἔθνος ἀφοσιούμενος.

Ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ, διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἐπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ἕρπον καὶ ὀμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὕψηλά τῆς γῆς. Κύριος ὁ Θεὸς, παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Ἀκούσατε λόγου Κυρίου, ὃν ἐγὼ λαμβάνων ἐφ' ὑμᾶς, θρῆνον. Οἶκος Ἰσραὴλ ἔπεσεν. οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι. Παρθένος Ἰσραὴλ ἐσφαλεν ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῆς. οὐκ ἐστὶν ὁ ἀνιστῶν αὐτὴν. « Ἐβδομον ἤδη τὸν Χριστὸν ὀνομαστὶ καταγγέλλων εἰς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς, στερεοῦν βροντὴν καὶ κτίζειν πνεῦμα λέγεται τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, βροντῆς, διὰ τὸ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐξάκουστον, ὀνομαζομένου. ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ τοῖς ἀποστόλοις ἐμπνεύσαντος Χριστοῦ πνεύματος δηλουμένου. ὁ καὶ σαφὴς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημία πεπλήρωται, ἐφ' ἣ ποιήσῃ ὁ Θεὸς ἕρπον ὀμοῦ καὶ ὀμίχλην θεσπίζεται. τοῖς μὲν τὸ σωτήριον φῶς παραδεξαμένοις, τὸν ἕρπον. τοῖς δὲ ἀπειθήσασιν εἰς αὐτὸν τῶν ἐκ περιτομῆς, τὸν ἀνάντιον. Οἷς καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόφασιν ὁ λόγος προκηρύττει, θρῆνον ἐπιλέγων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τὸν καὶ μετεθόντα αὐτοὺς παρατυχεῖα μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σω-

⁸⁷ Psal. cxxxi, 3-5. ⁸⁸ ibid. 6, 7. ⁸⁹ Amos iv, 12, 15; v, 1, 2.

τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ δυσσέβειαν. Ἐξ
 ἐκείνου γὰρ ἀληθῶς καὶ εἰς δεῦρο ὁ οἶκος Ἰσραὴλ
 πέπτωκεν, ὅρος τε ἅπας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπόφασις
 ἐξενήμεται περὶ τοῦ πεσόντος αὐτῶν οἴκου τοῦ ἐν
 Ἱερουσαλήμ, καὶ κατὰ παντὸς αὐτῶν τοῦ συστήμα-
 τος, ὡς μηκέτ' ἂν ἀναστησομένων, τῷ μηδὲ παρεῖ-
 ναι τὸν ἀνιστῶντα αὐτούς. « Οὐκ ἔστι » γοῦν, φησὶν,
 « ὁ ἀνιστῶν αὐτήν. » Ἐπεὶ γὰρ ἐλθόντα τὸν Χριστὸν
 τοῦ Θεοῦ οὐ προσήκοντο, εἰκότως αὐτοὺς καταλιπὼν,
 ἐπὶ πάντα μετέστη τὰ ἔθνη, τὸ αἴτιον τῆς μετα-
 πτώσεως διδάξας, δι' ὧν ἀποκλαυσάμενος, μονονουχί
 ἀπελογήσατο εἰπὼν· « Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ ἡ
 ἀποκτείνουσα τοὺς προφῆτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς
 ἀπεσταλμένους πρὸς σαυτήν· πολλάκις γὰρ ἠθέλησα
 ἐπιτυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὅν τρόπον θρῆνις τὰ νοσσία
 αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε· ἰδοὺ
 ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος. »

Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ. — Χριστὸς ὀνομαστί ὑπὸ
 Κυρίου τοῦ Πατρὸς σωζόμενος καὶ σώζων τοὺς
 ἑαυτοῦ χριστούς.

« Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, τοῦ σῶσαι τοὺς
 χριστούς σου· ἔβαλες εἰς κεφαλὰς ἀνόμων θάνατον. »
 Ἀκύλας· « Ἐξῆλθες εἰς σωτηρίαν λαοῦ σου, εἰς σω-
 τηρίαν λαοῦ σου σὺν Χριστῷ σου. » Ἐπειδὴ ὁ Ἀκύ-
 λας ἀντὶ τοῦ πληθυντικοῦ ἐνικῶς ἐξέδωκε, σὺν Χρι-
 στῷ φήσας, τὴν σωτηρίαν τῷ λαῷ πεποιήσθαι τὸν
 τῶν ὄλων Θεόν· εἰκότως παρεθέμεθα τὴν λέξιν, σα-
 φῶς τῷ προβλήματι περισταμένην. Εἴεν δὲ ἂν κατὰ
 τὴν τῶν Ἑβραίων χρηματισίοντες, περὶ ὧν εἴρη-
 ται· « Μὴ ἀψήσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προ-
 φηταῖς μου μὴ πονηρεῦσθε, » οἷ τε εἰς αὐτὸν πεπι-
 στουκότες, καὶ τοῦ ἁγίου τῆς ἐν τῷ Χριστῷ παλιγγε-
 νεσίας χρίσματος κατηξωμένοι, καὶ δυνάμενοι λέγειν
 ὁμοίως τῷ ἱερῷ ἀποστόλῳ· « Μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ
 γεγόναμεν. »

Ἀπὸ τῶν Ἱερουσαλίμων. — Χριστὸς ὀνομα-
 στί ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλεύμενος, καὶ τοῖς
 ἔθνεσι ἐπιγνωσκόμενος.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συν-
 ελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς ἡμῶν, οὐ εἴπαμεν· Ἐν
 τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζήσόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Οἱ θεσπέ-
 σοι τοῦ Θεοῦ προφήται, τὸ μέλλον θεῖον Πνεῦματι
 συνορῶντες, ζήσεσθαι μὲν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἑαυτῶν
 λόγους, ὡς ἂν ζώντων ἐνεργήσαιν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἄλλ'
 οὐκ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ἐθέσπιζον. Τὸν Χριστὸν πάλιν
 ὀνομαστί, ὡς ἂν αὐτὸν τὸν Χριστὸν, παρ' οὗ καὶ τὸ
 προφητικὸν αὐτοῖς κεχορηγητὸ πνεῦμα, συλληφθήσε-
 σθαι ἔφασκον ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν. Τίνων; ἢ
 ὄχιλον ὅτι τῶν ἐκ περιτομῆς ἐπιβουλεύοντων αὐτῷ.
 Τῆρει δὲ κἀναυθὰ, ὅπως ὁ λόγος τὸν Χριστὸν προ-
 αγορεύει συλληφθήσεσθαι, ὅπερ οὐκ ἂν ἐφαρμύζοι τῇ
 δευτέρᾳ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, ἣν ἐνδοξον ἔσεσθαι
 καὶ μετὰ βασιλείας ἐνθίου προκορυπτούσιν οἱ προ-
 φητικοὶ λόγοι. Διόπερ εἶκδε τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀπο-
 σφάλλεσθαι, τὰ περὶ τῆς δευτέρας ἐπιφανείας αὐτοῦ,
 ὡς ἐπὶ πρώτης ἀφίξεως ἐλαμβάνοντας, οὐδαμῶς

A Jesum Christum scelus. Ex illo enim vel ad hunc
 usque diem domus Israel cecidit, et visionem semel
 Deus ac denuntiationem protulit, de casura illorum
 domo in Jerusalem, adversus omnem illorum mul-
 titudinem, veluti eorum qui non amplius erigendi
 sint, eo quod non adsit, qui ad illos erigat : « non
 est, inquit, qui erigat eam. » Postquam enim Chri-
 stum, qui ad illos venerat, non susceperunt, merito
 illos et deseruit, et in omnes transtulit nationes,
 qui etiam tum prius ruinæ causam illos edocuit,
 ubi prope cum lamentatione se excusavit, dicens :
 « Jerusalem, Jerusalem, quæ occidis prophetas,
 et lapidas eos qui ad te missi sunt, sæpe volui con-
 gregare filios tuos quomodo gallina pullos suos sub
 alas, et nolulistis : ecce relinquitur domus vestra
 deserta ».

Ab Ambacum. — Christus nominatim a Domino Patre
 servatur, et christos suos servat.

« Egressus es in salutem populi tui, ut servares
 christos tuos : jecisti in capita iniquorum mortem ».
 Aquila : « Egressus es in salutem populi tui, in salutem
 tuam cum Christo tuo. » Quoniam Aquila in plurali edi-
 dit singulare quippe, qui cum Christo dixerit salutem
 populo fecisse Deum universi, jure ipsa verba ap-
 posuimus, quæ perspicue, quod hic propositum est,
 tuentur. Erunt autem ex interpretatione ipsorum
 LXX plures ab illo et per illum, qui christi appel-
 lentur, de quibus dictum est : « Nolite tangere
 christos meos, et in prophetis meis nolite malignari » :
 « qui quidem et in illum crediderunt, et
 sancta regenerationis in Christo unctione digni
 habiti sunt, et una cum sancto Apostolo dicere pos-
 sunt : « Participes Christi facti sumus ».

190 A Jeremiæ Lamentationibus. — Christus no-
 minatim ab Judæis circumvenitur, et a gentibus
 agnoscitur.

« Spiritus vultus nostri Christus Dominus, com-
 prehensus est in corruptionibus eorum, de quo
 diximus, in umbra ipsius vivemus in gentibus ».
 Admirabiles illi Dei prophetæ, cum divino spiritu
 intuerentur quod futurum erai, victuros quidem
 seipsos, verba autem sua, quasi ipsorum viventium,
 non futura otiosa, non apud Israel, sed apud gen-
 tes, canebant : Christum autem rursus nominatum,
 quasi illum Christum a quo propheticus ipsis sup-
 peditaretur spiritus, comprehendendum dicebant in
 corruptionibus ipsorum. Quorum? Nempe Judæo-
 rum, qui illum insidiis circumvenerunt. Attende
 vero hic quoque, ut oraculum Christum prædicat
 comprehendendum, quod sane Christi secundo ad-
 ventui accommodari non possit, quem gloriosum et
 cum regno divino futurum, prophetica oracula
 enuntiant. Quapropter necesse est Judæos aber-
 rare, qui ea quæ ad secundum illius adventum per-

⁶⁰ Luc. xiii, 31-35. ⁶¹ Habac. iii, 15. ⁶² Psal. civ, 15. ⁶³ Hebr. iii, 14. ⁶⁴ Thren. iv, 20.

tincent quasi de primo solent accipere, cum id nunquam ratio concedat : quippe cum fieri nullo modo possit, ut et pariter et secundum idem, illum et gloriosum et abjectum fingamus : præterea cum honore et regno, et contra non habentem neque speciem neque decus, sed contemptum præ filiis hominum : rursus Salvatorem et Redemptorem Israel, et contra circumventum ab illis, et quasi ovem ductum ad occisionem, et ab antiquis, qui inter eosdem sint, traditum ad mortem. Cum autem satis commode ex nostris rationibus, quemadmodum ipsa rerum inspectio declarat, vaticinia de Christo in duo genera dividantur : ea quidem quæ ad humanam illius naturam spectant tristioraque sunt, in priore illius adventu completa esse consistunt ; quæ vero majorem gloriam habent, ac diviniora sunt, adhuc usque ad secundum illius adventum expectantur. Prioris autem demonstratio evidentiissima Dei utique per illum in omnes gentes progressa, et reipsa declarata cognitio, quam variis diversisque modis innumerabiles canunt prophetica verba illa continebantur, de quo diximus : « In

191 *A primo Regum. — Christus nominatim a Domino Patre exaltatur.*

« Dominus ascendit in cœlos et tonuit : ipse judicabit extrema terræ, qui dat fortitudinem regibus nostris, et exaltabit cornu Christi sui ⁶⁵. » Restitutionem in cœlum rursus nominatim Christi aut etiam Dei oraculum intelligit, ejusdemque doctrinam, quæ instar tonitru ab omnibus exaudienda sit, item quod postea futurum est ejusdem contra omnes judicium. Post hæc autem ipse Dominus daturus robur dicitur regibus nostris. Hi vero erunt apostoli Christi, de quibus habes in lxxvii psalmo illud ⁶⁶ : « Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa. » In hoc quoque nominatim de Christo mentionem facit, qui ut homo, Salvator noster intelligatur, cujus ait cornu extollendum esse, dum virtutem in illo invisibilem et regnum illius significat. Consueverunt ergo divinæ litteræ ipsum regnum cornu appellare. Idem vero positum est etiam in lxxxviii psalmo ⁶⁷ : « Et in nomine, inquit, meo exaltabitur cornu ejus. »

A primo Regum. — Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam, et sacerdotem fidelem in omne tempus, qui Ecclesiæ suæ cum Dei cognitione præsit.

« Ecce dies veniunt, et perdam semen tuum, et semen domus patris tui : et non erit senex in domo tua ⁶⁸. » Hæc postquam ad Heli dixit oraculum, præter alia nonnulla, hæc etiam adjungit, dicens : « Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui omnia juxta cor meum et animam meam faciet, et ædificabo illi domum fidelem, et ingredietur coram Christo meo omnes dies ⁶⁹. » Cum mutationem ac rejectionem iis qui non recta ratione operentur, di-

α τούτου συγχωρούντος τοῦ λόγου, ἐπεὶ μὴ οἶόν τέ ἐστιν ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔνδοξον αὐτὸν καὶ ἄδοξον ὑποτίθεσθαι· καὶ ἔντιμον καὶ βασιλέα, καὶ πάλιν οὐκ ἔχοντα εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἄτιμον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· καὶ αὐθις Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πάλιν ἐπιβουλευόμενον πρὸς αὐτῶν, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενον, ἀπὸ τε τῶν ἀνόμων αὐτὸν εἰς θάνατον παραδιδόμενον. Ἐὐ δὲ καθ' ἡμᾶς, ὡς ἡ τῶν πραγμάτων βίσις ἐπιδείκνυσιν, εἰς δύο τρόπους τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προβήσεων διαιρουμένων, τὰ μὲν ἀνθρωπινώτερα καὶ σκυθρωπὰ κατὰ τὴν προτέραν ἀρεξιν αὐτοῦ πεπληρωσθαι ὁμολογεῖται, τὰ δ' ἔνδοξότερα καὶ θεϊότερα εἰσέτι νῦν προσδοκᾶται κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν. Ἀπόδειξις δὲ τῆς προτέρας ἐναργῆς, ἡ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς ἔργον χωρήσασα δι' αὐτοῦ θεογνωσία, ἣν διαφόρους μυρίαί θεσπίζουσι προφητικαὶ φωναὶ, ὡσπεροῦν, καὶ ἡ παρούσα, δι' ἧς εἴρηται, οὐ εἴπαμεν· « Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσι. »

voces, sicut vel ea quamproxime citavimus, in qua umbra ipsius vivemus in gentibus. »

Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς ὑψούμενος.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανούς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεῖ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὴν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τὴν εἰς οὐρανούς ἀποκατάστασιν αὐθις ὀνομαστὶ τοῦ Χριστοῦ ἡ καὶ Θεοῦ λόγος ἐπινοεῖται, τὴν τε ἐξάκουστον βροντῆς δίκην εἰς ἅπαντας διδασκαλίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην αὐτοῦ κατὰ πάντων κρίσιν ἡ θεία Γραφή θεσπίζει. Ἐξῆς δὲ τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος δώσει ἰσχὴν ἔσται τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν. Οὗτοι δ' ἂν εἴεν οἱ ἀπόστολοι τοῦ Χριστοῦ, περὶ ὧν ἔχεις ἐν ἐξ' ψαλμῷ τὸ, « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Κάν τούτῳ δὲ Χριστοῦ ὀνομαστὶ μνημονεύει, τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρώπον νοουμένου Σωτῆρος ἡμῶν, οὗ τὸ κέρας φησὶν ὑψωθῆσθαι, τὴν ἐν αὐτῷ ἀόρατον δυνάμιν, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ δηλῶν. Ἔθος γοῦν τῇ Γραφῇ τὴν βασιλείαν κέρας ὀνομάζειν. Καίτοι δὲ καὶ ἐν τῷ πη' ψαλμῷ τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. »

D Ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν. — Χριστὸς ὀνομαστὶ οἶκον πιστῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, καὶ ἱερεὺς πιστὸς πάντα τὸν χρόνον τῆς Ἐκκλησίας γησιῶς προϊστάμενος.

« Ἴδου ἡμέραι ἔρχονται, » λέγει, « καὶ ἐξολοθρεύσω τὸ σπέρμα σου, καὶ σπέρμα οἴκου πατρὸς σου· καὶ οὐκ ἔσται πρεσβύτης ἐν τῷ οἴκῳ μου. » Ταῦτα πρὸς τὸν Ἠλὲ φήσας ὁ χρηματισμὸς, ἐπιφέρει μεθ' ἑτερα λέγων· « Καὶ ἀναστήσω ἐμαντῶ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ μου, καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει, καὶ οἰκοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας. » Μετάστασιν καὶ ἀποβολὴν ἀπειλήσας ὁ θεὸς

⁶⁵ I Reg. 11, 10. ⁶⁶ vers. 12. ⁶⁷ vers. 25. ⁶⁸ I Reg 11, 31. ⁶⁹ ibid. 35.

λόγος τῶς οὐ κατὰ τὸν ὁρθὸν τρόπον λειτουργοῦσιν, ἕτερον ἐξ ἑτέρου γένους καταστήσειν ἱερέα ἐπαγγέλλεται, ὃν καὶ φησι « διελεύσεισθεαι ἐνώπιον Χριστοῦ αὐτοῦ, » ἢ « ἐμπεριπατήσειν εἰς πρόσωπον ελλημμένου (1) αὐτοῦ· » ὡς ὁ Ἀκύλας ἠρμηνεύσεν, ἢ ὡς Σύμμαχος, « ἀναστραφήσεσθεαι ἐμπροσθεν τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη; πᾶς ὁ εὐσεβῶς προσῶν τῇ ἱεουργίᾳ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, ᾧ τὸν τῆς Ἐκκλησίας οἶκον, οἷα σοφὸς ἀρχιτέκτων καὶ οἰκοδόμος, αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς οἰκοδομήσειν ὑποσχεῖται, οὐδ' ἄλλον οἶκον σημαίνων ἢ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τῷ Χριστῷ ὀνομαστὶ συστάσαν Ἐκκλησίαν· ἔνθα πᾶς ὁ διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἱερωμένος κατὰ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας τὰ καταθύμια καὶ τὰ κατὰ ψυχὴν τοῦ Θεοῦ λέγεται ποιήσειν, τῶν δι' αἵματος, ταύρων καὶ τράγων, κατὰ τὴν πάλαι τυπικὴν ἀγωγὴν ἐπιτελουμένων, μεταθεσθῆσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Ἠσαίου προφητείας ὁμολογουμένων. Τοσαῦτα δι' ὧν ὁ Χριστὸς ὀνομαστὶ προκεκήρυκτο· πλὴν ἄλλ' ἐπεὶ διὰ τῶν πλείστων τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ συνῆπται τῇ αὐτοῦ προσγορίᾳ, ἀναγκαῖον ἐπαναλαβεῖν τὰ προειρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν θεότητος, ἣν ἐν τῷ μὲν ψαλμῷ ἐπιγεγραμμένῃ « Ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ » φέρεσθαι προπαρεστήσαμεν, ἔνθα ὁ λόγος ἐν πρώτοις αὐτὸς ὑπομνήσας ὡς βασιλέα, μεθ' ἕτερα ἐπάγει περὶ θεότητος τοῦ Χριστοῦ· « Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐδύτιτος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἑλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Σαφῶς γὰρ ἐν τούτοις, ὡς ἦδη καὶ πρότερον προπαρεστήσαμεν, εἰς ὧν καὶ αὐτὸς ὁ δηλούμενος Θεὸς εἶναι λέγεται, ἡγαπητικῶς δικαιοσύνην καὶ μεμιστικῶς ἀδικίαν. Καὶ τούτου χάριν ὕφ' ἑτέρου μεζονος Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ, κεχρισμένος ἑλαίῳ κρείττονι καὶ διαφέροντι ἢ κατὰ τοὺς τύπους, τῷ καλούμενῃ τῆς ἀγαλλιάσεως. Ὁ δὲ τῷ τοιοῦτω χρισθεὶς ἑλαίῳ, οὐ πρὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἀνωτάτου Θεοῦ, τί ἕτερον ἢ Χριστὸς εἰκότως ὀνομασθεῖ; οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ὁμοῦ καὶ Θεὸς δεικνύεται ὀνομασμένος, ὥσπερ καὶ ἦδη πρότερον κατὰ τοὺς οἰκείους τόπους παρέστη. Καὶ τοῦ Ἠσαίου δὲ καὶ ταῦτα πάλιν ὑπομνηστέον, ὃς ἔφησεν· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχριστέ με· εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσα-

A vinum minetur oraculum, alium ex alio genere constitutum se sacerdotem pollicetur, quem etiam dicit « ingressurum in conspectu Christi sui » vel « inambulaturum in faciem uncti sui, » quemadmodum Aquila interpretatus est, vel, ut Symmachus, « versaturum ante Christum suum. » Sed quis tandem hic erit? Omnis nimirum quicumque ad sacerdotium Christi Dei cum pietate accesserit. Cui quidem **192** Ecclesiae domum, tanquam sapiens architectus atque aedificator ipse universi Deus, se aedificaturum pollicetur, non aliam utique domum significans quam eam quae nominatim Christo per totum orbem terrarum erecta est, Ecclesiam: ubi sane omnis quicumque per Christum Dei consecratus est, secundum spiritualia ministeria, quae placita sint, et ex animo ac sententia Dei dicitur facturus: quando ii qui per sanguinem taurorum atque hircorum, juxta veterem in figura ritum, sacra perficiebant, in odium Dei incidisse, per Isaiam prophetam sine controversia dicuntur. Hactenus ea in quibus nominatim Christus praedictus fuerat. Verumtamen quia pluribus verbis quae Christo adversa ac tristitia contigerunt, illius appellationi adnexa sunt, necesse est, quae antea dicta sunt, de illius divinitate repetere, de qua in XLIV psalmo, qui inscriptus « Pro dilecto », tractari supra demonstravimus, ubi oraculum in primis de illo tanquam de rege tractans, post alia nonnulla haec de Christi divinitate adjungit: « Sedes tua, Deus, in saeculum saeculi: virga directionis, virga regni tui: dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, praeparatibus tuis ». Plane enim in his, ut jam antea demonstravimus, cum unus ipse quoque sit is de quo agitur, Deus esse dicitur, qui justitiam dilexerit, oderitque iniquitatem, atque hujus rei gratia, ab ipso Deo ac Patre suo unctus sit oleo praestantiori atque excellentiori, quam esset figuratum, eo, inquam, oleo, quod exultationis vocatur. At enim quicumque hujusmodi oleo, non ab hominibus neque per homines, sed ab ipso Deo Patre sit unctus, quid aliud merito quam Christus sit nominandus? ergo eundem etiam Deum simul nominari jam constat, quemadmodum quidem suis locis antea demonstratum est. Verum quae apud Isaiam scripta olim citavimus, hic quoque repetenda sunt, ubi ille ait: « Spiritus Domini super me, cujus causa unxit me, evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, praedicare captivis remissionem, et caecis visum ». In his quoque demonstravimus, quod qui quondam sacerdotes ex hominibus, ad rei divinae cultum accedebant, hi unguento artificiose comparato ungebantur. **193** At quem prophetia significat, is virtute divina unctus esse dicitur, et hoc totum ad Salvatorem nostrum Jesum, qui solus verus Christus est Dei, referebatur: qui quidem Salvator in conventu

¹⁰ Vers. 1. ¹¹ Psal. XLIV, 7-8. ¹² Isa. Lxi, 1.

(1) *Ελλημμένου*. Lege *ἡλεμμένου*. EDIT.

Judæorum quondam, cum prophetiam accepisset, et locum expositum legendo percurrisset, in seipso completum esse, quod lectum erat, edocuit. Scriptum est enim, ut cum legisset librum ac plicuisset, ministroque reddidisset, deinde sederit, utque omnium oculi in conventu in illum essent intenti, atque ut deinde cœperit dicere ad illos, quod « hodie completa est Scriptura hæc in auribus vestris ⁷³. » Hisce omnibus ad extremum illa rursus quæ apud Mosem legimus addenda censemus, qui cum, ad exemplar sibi demonstratum, Aaron fratrem suum pontificem constituisset, sicut oraculum ipsi præceperat, quod dixit, « Facies omnia ad exemplar demonstratum tibi in monte ⁷⁴, » plane significavit, quod mentis oculis, divinoque spiritu magnum universi pontificem viderit, verum utique Christum Dei, cujus dum imaginem cum alia corporali figura aque adoratione describit eum, qui sibi sit demonstratus, alterius veri Christi appellatione adornavit. Ipsum hoc divinus quoque Apostolus comprobat, ubi de Mosis legibus dicit illud : « Qui exemplari atque umbræ deserviunt supercælestium ⁷⁵. » Et rursus : « Umbram enim habens lex futurorum honorum ⁷⁶. » Et rursus : « Nemo igitur vos judicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut Sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum ⁷⁷. » Nam si quæ ad ciborum indifferentiam pertinent, et quæ de diebus festis et sabbatis lege sancita sunt, quasi umbram habentia, picturam aliarum et verarum et occultarum rerum conservabant, non immerito sis dicturus, pontificem quoque alterius pontificis instar assumptum fuisse, eundemque Christum denominatum, ad alterius et solius et veri Christi imaginem. Qui tamen a vero tantisper relinquitur, dum verus quidem Christus, ab universi Deo audit : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ⁷⁸. » Et illud : « Ex utero ante Luciferum genui te ⁷⁹. » Et illud : « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. **194** Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec ⁸⁰. » Per quæ plane cum soboles Dei ac Filius ante Luciferum, atque ante omne opificium exstiterit, pontifex æternus est declaratus. Mosis vero Christus, tanquam in scenica actione, ad breve adornatus simulatusque tempus inter mortales positus computatusque est, alteri, qui solus est verus, tradita veritate : et verus quidem Christus, neque Mosaicæ unctionis, neque olei artificiose confecti, terrestriusve alicujus materiæ indigens, tamen virtute appellationeque sua totum terrarum orbem implevit : quippe qui denominatum a seipso in omnibus gentibus Christianorum instituerit genus. Mosis vero Christus ne in hominibus quidem, quod unquam nomen habuerit, perspicuum fuit, nisi quatenus ipsius Mosis scripta prodiderint. Et hic quidem sero tandem

Α γνοὺς καὶ πύξας τὸ βιβλίον, καὶ ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ, ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι « Σήμερον πεπληρωται ἡ Γραφή αὐτῇ ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν. » Ἐπι τούτοις ἅπασι καὶ τὰ Μωσέως αὐθις παραθετόν, ἵδς κατὰ τὸν δειχθέντα αὐτῷ τύπον, τὸν ἴδιον ἀδελφὸν τὸν Ἀαρὼν ἀρχιερέα καταστησάμενος, ἀκολούθως τῷ φήσαντι πρὸς αὐτὸν χρησμῷ, « Ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, » δῆλός ἐστιν, ὡς τοῖς τῆς διανοίας ἑμμασι καὶ τῷ θείῳ Πνεύματι συνιδῶν τὸν μέγαν τῶν ὄλων ἀρχιερέα, τὸν ἀληθῆ Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐ μετὰ τῆς ἄλλης σωματικῆς καὶ τυπικῆς λατρείας τῆν εἰκόνα διαγράφων, τὸν δηλωθέντα τῇ τοῦ ἀληθοῦς Χριστοῦ προσωνομίᾳ τετίμηκε. Τοῦτο δὲ παρίστησι Β καὶ ὁ θεὸς ἀπόστολος, λέγων περὶ τῶν κατὰ τὸν Μωσέως νόμον, τὸ, « Οἴτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων. » Καὶ πάλιν· « Σκιάν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων αγαθῶν. » Καὶ πάλιν· « Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἢ ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομηνίας, ἢ σαββάτων, ἃ ἐστὶ σκιὰ τῶν μελλόντων. » Εἰ γὰρ τὰ περὶ τῆς τῶν βρωμάτων ἀδιαφορίας, καὶ τὰ περὶ ἑορτῶν καὶ σαββάτου νενομοθετημένα, ὡς ἂν σκιάδῃ ὄντα, ὑπογραμμὸν ἐτέρων ἀληθῶν καὶ μυστικῶν πραγμάτων ἔσωξεν, οὐκ ἀπεικόντως ἐρεῖς καὶ τὸν ἀρχιερέα εἰς ἐτέρου ἀρχιερέως παρελῆσθαι σύμβολον, καὶ Χριστὸν αὐτὸν ἐπωνομάσθαι εἰς ἐτέρου καὶ ἄληθους Χριστοῦ· τοσοῦτον γὰρ μὴν λειπόμενον τοῦ ἀληθοῦς, καθόσον ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς πρὸς τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ ἀκούει· Κἀθού ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· Καὶ, « Κατακυριεὺ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου· » Καὶ, « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε· » Καὶ « Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμελήθησεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Δι' ὧν σαφῶς, γέννημα καὶ Υἱὸς Θεοῦ πρὸ Ἐωσφόρου, καὶ πρὸ πάσης δημιουργίας ὑψιστὰς, αἰώνιος ἀρχιερεὺς ἀναπέφανται. Ὁ δὲ Μωσέως Χριστὸς, οἶον ἐν δράματι, τὸν τύπον ἐνβραχεῖ καθυποκρινάμενος χρόνῳ, κείτῃ ἐν θνητοῖς λελογισμένως, ἐτέρῳ τῆν ἀλήθειαν τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ παραδούσ· καὶ ὁ μὲν ἀληθὴς Χριστὸς οὐ δεηθεὶς τῆς κατὰ Μωσέα χρίσεως, οὐδ' ἐλαίου σκευαστοῦ καὶ γέωδους ὕλης, ὁμως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσωνομίας τῆς αὐτοῦ Δ τὴν οἰκουμένην κατέπλησε, παρώνυμον αὐτοῦ τὸ Χριστιανῶν γένος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι συστησάμενος· ὁ δὲ Μωσέως, οὐδ' ὅτι ποτὲ ἐν ἀνθρώποις ὠνομάσθη, δῆλος ἦν, εἰ μὴ διὰ τῆς Μωσέως γραφῆς. Καὶ οὗτος μὲν ὀφέ ποτε μετὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἀπὸ Αἰγύπτου περιβρᾶντηρίουσι τισὶ καὶ ταῖς δι' αἱμάτων θυσίαις καθαρθεῖς, ἐλαίῳ κέχριστο σκευαστῷ, Μωσέως αὐτὸν κεχρικότος· ὁ δὲ ἀρχέτυπος καὶ ἀληθὴς ἀρχῆθεν καὶ εἰς ἀπειρον αἰῶνα, ὄλος δι' ὕλου καὶ αὐτὸς αὐτῷ τὰ πάντα ὁμοιος, μηδ' ὀτιοῦν παραλάττων, Χριστὸς ἦν ἀεὶ, καὶ πρὸ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἐπιδημίας, καὶ μετ' αὐτῆν ὁμοιος, οὐ πρὸς ἀνθρώπου

⁷³ Luc. iv, 21. ⁷⁴ Exod. xxxv, 40. ⁷⁵ Hebr. viii, 5. ⁷⁶ Hebr. x, 1. ⁷⁷ Coloss. ii, 16. ⁷⁸ Psal. cix, 1. ⁷⁹ ibid. 3. ⁸⁰ ibid. 4.

οὐδὲ δι' ὕλης τῆς ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τῆ ἀγενεῖ θεότητι χειρισμένος. Καὶ ἐπειδήπερ τὸ τῆς προσηγορίας αὐτοῦ παρ' ἡμῶν ἐξετάζεται, τῶν εἰρημένων ἀπάντων εἴη ἂν ἐπισηφάγισμα τὸ παρὰ τῷ σοφωτάτῳ Σολομῶντι λόγιον φάσκον ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ἁσμάτων· « Μύρον ἐκκενωθὲν ὄνομα σου. » Οὗτος γὰρ ἐνθὲφ σοφία κεχορηγημένος, καὶ καταξυθελὶς ἀπορρήτοτέρων περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ θεωρημάτων, καὶ τοῦ μὲν ὡς ἐπουρανίου νυμφίου, τῆς δὲ ὡς νύμφης αὐτοῦ μνημονεύσας, ἐπιζητουμένου τί ἄρα ἦν ὄνομα τῷ νυμφίῳ, ἐπιφωνεῖ ὡς πρὸς αὐτὸν λέγων. Τὸ ὄνομα σου, νυμφίε, μύρον ἐστὶ, καὶ μύρον οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ κεκενωμένον. Ποῖον δὲ ἂν γένηται ὄνομα μύρου κεκενωμένου δηλωτικὸν ἢ τὸ τοῦ Χριστοῦ ὄνομα; οὐ γὰρ ἂν ἄλλως, οὐτ' ἂν γένοιτο, οὐτ' ἂν ὀνομασθεῖη Χριστός, ἢ μύρου προχυθέντος. Ὅποιον δὲ τοῦτο ἦν τὸ μύρον, ἢ χρισθεὶς ὁ δηλούμενος Χριστὸς ἀποπέφανται, διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν ἀποδέδοται. Τοσοῦτον περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας διηγορευμένων, φέρε, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ διασκευώμεθα.

ipsi sponso nomen esset, vocem emittit quasi ad illum dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est. **195** Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agendum, de Jesu quoque disseramus.

IZ.

XVII.

Ὅτι καὶ τὸ τοῦ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ τοῖς πρόπαλαι τοῦ Θεοῦ γνωρίμοις ἐτελίμητο.

Πρῶτος πάλιν Μωσῆς, πρὸς τὸν αὐτοῦ διάδοχον ἑτέρα χρώμενος προσωνομίᾳ, Ἰησοῦν μετωνόμασε. Γέγραπται γάρ· « Ταῦτα τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν, οὓς ἀπέστειλε Μωσῆς κατασκεύασθαι τὴν γῆν, καὶ ἐπωνόμασε Μωσῆς τὸν Ναυσῆν υἱὸν Ναυῆ Ἰησοῦν, καὶ ἀπέστειλεν αὐτούς. » Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον οὐ μικρὰ νοήσας περὶ φύσεως ὀνομάτων ὁ προφήτης, ἀλλὰ καὶ πλείστα ὄσα περὶ τῶν παρ' αὐτῷ μετονομαζομένων θεῶν ἀνδρῶν, καὶ ὧν ἕνεκα μετονομάζονται, φιλοσοφῆσας, εἰσάγει τὸν Ἀβραάμ ἐπαθλον ἐπ' ἀρετῆ ἀπολαμβάνοντα πρὸς τοῦ Θεοῦ τὴν πρὸς Ἀβραάμ ἐντελῆ προσηγορίαν· ὅπερ τί ποτε δηλοῖ, οὐκ ἔστι διασαφεῖν καιρός. Οὕτω δὲ καὶ τὴν Σαραῖ Σάβραν ἐπονομάσας, καὶ γέλωτα τὸν Ἰσαὰκ πρὸ γενέσεως ἐπιεκλημένον, καὶ τὸν Ἰακώβ τῆς πάλης τὸ βραβεῖον διὰ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπωνυμίας ἀναδοῦμενον, μυρία τε ἄλλα περὶ ὀνομάτων δυνάμεως τε καὶ φύσεως θεϊότερα ἢ κατ' ἀνθρώπων, ἐνθὲφ σοφίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ διαλαβὼν, μηδενὸς τῶν πρὸ ἑαυτοῦ τῶν ἐξ αἰῶνος τῷ τοῦ Ἰησοῦ κεχρημένου ὀνόματι, πρῶτος αὐτὸς θεῶ Πνεύματι θεοφορηθεὶς, τὸν μέλλοντα αὐτοῦ διάδοχον τῆς ἀρχῆς τοῦ λαοῦ καταστήσασθαι, ἐτέρῳ πρότερον ὀνόματι κεχρημένον μεταλαβὼν, Ἰησοῦν καλεῖ· οὐκ ἀρκεῖν ἡγούμενος τὴν ἐκ προγόνων ἐπικληθεῖσαν αὐτῷ γενομένην προσηγορίαν. Ν.αυσῆν γὰρ αὐτὸν ἐφύ-

post exitum de Ægypto, vasis quibusdam puris cruentisque sacrificiis purgatus, oleo unctus est comparato ipsum Mosem sortitus unctorem. Ille vero omnis formæ archetypa et verus, ab initio in infinitum usque ævum, totus per totum, ipseque sibi in omnibus similis, nusquam quidquam mutationis accipiens, Christus semper fuit, etiam priusquam ad homines venerit, atque itidem postea, non ille quidem ab homine, neque ulla materia, quæ inter homines reperitur, sed a supremo Deo ingenta divinitate unctus. Et quoniam de illius appellatione in præsentia disserimus, omnibus quæ dicta sunt quasi signum imprimatur illud, quod apud sapientissimum Salomonem exstat, oraculum, sic se habens in Cantico canticorum : « Unguentum evacuatum nomen tuum ⁸¹. » Nam hic quoque divina sapientia donatus, et dignus habitus qui quæ secretiora sunt de Christo et de ejus Ecclesia contemplaretur; idemque cum unius quidem tanquam sponsi supercælestis, alterius tanquam illius sponsæ mentionem fecisset, et quæreretur quodnam

illum dicens : Nomen tuum, sponse, unguentum est, et unguentum non simpliciter, verum evacuatum. Porro autem quodnam tandem aliud sit nomen unguentum evacuatum significans, nisi ipsum Christi nomen? nam alioqui neque fieri neque nominari possit Christus, si unguentum infusum non sit. Quale vero hoc esset unguentum, quo unctus is, de quo agitur, Christus est declaratus, in iis quæ superius habes, a nobis ostensum est.

195 Cum igitur de Christi appellatione hactenus tam multa locuti sumus, agendum, de Jesu quoque disseramus.

Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.

Primus rursus Moses, cum ad suum successorem alia uteretur appellatione, Jesum eum denominavit : Scriptum est enim, « hæc sunt nomina viro- rum, quos misit Moses ad inspiciendam terram, et denominavit Moses, Nausem filium Nave, Jesum, et misit eos ⁸². » Considera, quæso, parumper, ut propheta qui non parum doctus naturam nominum erat, sed plurimum, hac quoque in parte philosophatus, ut ex iis sanctis viris constat, quos ipse denominavit, et ex causis propter quas denominavit, quippe qui inducat Abraham, qui præmium virtutis a Deo accipit, suam ipsius Abraham integram appellationem, quod sane quidnam sibi velit non est nunc demonstrandi locus, et eadem ratione Saram denominet Sarram, et Isaac, eum qui antequam nasceretur, risus dictus fuerat, et Jacob eum qui præmio luctæ, ex cognomine Israel decoratus: cumque idem alia innumerabilia de vi et natura nominum, diviniore quam ut ea homini conveniat, Spirituque Dei afflata sapientia ac scientia perceptæ et cognita haberet, nec alius quisquam ab initio ante ipsum, Jesu nomine usus esset, primus divino Spiritu moderante, quem sibi in populi principatu successorem erat declaraturus, alio prius nomine vocatum, ipse immutans, Jesum nominaverit, ut-

⁸¹ Cant. 1, 2. ⁸² Num. XIII, 17.

potē qui appellationem illi a majoribus dum nasce-
retur adjunctam, non satis idoneam fore censuerit :
siquidem Nausem illum parentes vocaverant : at
vero ipse Dei propheta, immutato natali nomine,
virum illum divino Spiritu annuente, Jesum vocat,
non aliter illum post mortem suam, omni populo
præesse oportere ratus, cum utique futurum vide-
ret, quas leges ipse posuisset ut eæ aliquando
mutarentur, **196** finemque acciperent, et eadem
cum ipso Mose ratione quodammodo, interirent,
neque alium quempiam, quam unum Jesum ipsius
Dei Christum, alteri reipublicæ, quæ priore longe
melior, longeque præstantior foret, præfuturum.
Itaque Moses quidem omnium prophetarum maxime
admirandus, cum utramque Salvatoris nostri Jesu
Christi appellationem, divino Spiritu instruente
distinctam, cognitamque haberet utraque quasi duo-
bus regiis diadematis eos, qui apud se omnium es-
sent principum præstantissimi decoravit. Itaque
cum duobus principibus, duobusque ducibus po-
puli pontifici ipsi, ac suo ipsius successori, Christum et Jesum appellationes pro meritis tribuisset :
ipsum quidem Aaron, Christum, Nausem vero, quasi eum, qui post mortem suam sibi esset suc-
cessurus, Jesum nominavit. Hoc igitur modo ipsius Mosis Scriptura, Salvatoris nostri Jesu Christi no-
minibus insignita est.

Ab Exodo. — Quemadmodum Mosis successor Jesus, qui angelus est vocatus, et populi dux futurus erat, reddentis oraculum Christi nomen ferre dictus est.

« Ecce ego mitto angelum meum ante faciem
tuam, ut custodiat te in via, ut introducat te in ter-
ram quam præparavi tibi : observa eum, et au-
sculta illi, ne fueris adversus illum contumax, non
enim verebitur te, nomen enim meum est in
ipso ⁶³. » Meo, inquit ipse Dominus, qui hæc
tibi respondeo, nomine inscriptus est, qui popu-
lum introducturus est in terram promissionis : quod
si Jesus fuit, non alius, constat jam tum Dominum
hic dicere, nomen suum illi esse impositum : non
igitur mirum est, si angelum quoque ipsum vocat,
quando etiam de Joanne, qui homo fuit, plane dic-
tum est illud : « Ecce mitto angelum meum ante
faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te ⁶⁴. »

A Zacharia. — Quod etiam Jesus filius Josedec sacerdos magnus, imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, qui veterem, quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitutem, ad Deum convertit.

197 « Et ostendit mihi Dominus Jesum sacer-
dotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini :
et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur
ei, et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Domi-
nus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui
elegit Jerusalem : nonne ecce hic, quasi torris
erutus ex igne? Et erat Jesus indutus vestibus sor-
didis, et stabat ante faciem angeli Domini, et
respondit, et ait ad stantes ante faciem, dicens :
Auferte vestimenta sordida ab eo, et dixit ad eum :
Ecce abstuli a te iniquitates tuas, et induite eum

νησαν οἱ γεννήσαντες· ἀλλ' ὁ γε προφήτης τοῦ Θεοῦ,
τὸ ἐκ γενετῆς ἀμείψας ὄνομα, Ἰησοῦν τὸν ἄνδρα κατὰ
τὸ θεῖον Πνεῦμα καλεῖ· οὐκ ἄλλως αὐτὸν καθηγείσθαι
τοῦ παντὸς λαοῦ μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευταίην, τῆς πρὸς
αὐτοῦ τεθείσης νομοθεσίας μεταστησομένης ποτὲ καὶ
τέλος ἰσχύουσης, καὶ αὐτῷ γε ὁμοίως Μωσεί τρόπον
τινὰ τελευτώσης, μηδένα ἕτερον ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν
Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πολιτείας ἑτέρας ἠγήσεσθαι κρείτ-
τονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν. Οὕτω μὲν δὴ Μωσῆς ὁ
πάντων προφητῶν θαυμασιώτατος, ἀμφοτέρως τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ θεῖον Πνεῦματι δια-
γνοὺς τὰς ἐπωνυμίας, ταῦταις ὡς ἂν βασιλικαῖς δια-
δήμασι τοὺς παρ' αὐτὸν πάντων τῶν ἀρχόντων ἐκκρί-
τους ἐτίμησεν, δυσὶν ἀρχουσι καὶ ἡγεμόσι τοῦ λαοῦ
τῷ τε ἀρχιερεὶ καὶ τῷ οἰκείῳ διαδόχῳ, τὸν Χριστὸν
καὶ τὸν Ἰησοῦν ἐπιφημίσας κατ' ἀξίαν, τῷ μὲν Ἀα-
ρῶν τὸν Χριστὸν, τῷ δὲ Ναουφί, ὡς ἂν τὴν αὐτοῦ τε-
λευταίην διαδεξομένῳ, τὸν Ἰησοῦν ἀπονείμας. Τοῦτον
μὲν οὖν τὸν τρόπον ἡ αὐτοῦ Μωσέως Γραφὴ ταῖς τοῦ Σω-
τῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κεχώρητο προσηγοραῖς.

*Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ Μωσέως διάδοχος Ἰη-
σοῦς, ἀγγελος ἐπικεκλημένος, καὶ τοῦ λαοῦ
καθηγεῖσθαι μέλλων, τὸ ὄνομα τοῦ χρημα-
τίστοτος Χριστοῦ ἐπιφέρεσθαι λέγεται.*

« Ἴδου ἀποστέλλω τὸν ἀγγέλῳ μου πρὸ προσώπου
σου, ἵνα φυλάσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς
τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε σεαυτῷ, καὶ εἰσ-
άκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπειθεῖς αὐτῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστει-
ληταί σε. Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ἐμοῦ,
φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, τοῦ σοι ταῦτα χρηματίζοντος,
τοῦνομα ἐπιγέγραπται, ὁ μέλλων εἰσάγειν τὸν λαὸν
εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας· εἰ δ' αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς,
οὐκ ἄλλος, πρόδηλον, ὡς τοῦνομα τὸ αὐτοῦ φησὶν
ἐπιτεθεῖσθαι αὐτῷ. Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ καὶ ἀγγελῳ
αὐτὸν ἀποκαλεῖ, ὅτε καὶ περὶ Ἰωάννου ἀνθρώπου γε-
γονότος λέλεχται τὸ, « Ἴδου ἀποστέλλω τὸν ἀγγέλῳ
μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάζει τὴν ὁδὸν
σου ἔμπροσθέν σου. »

*Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς καὶ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰω-
σεδέκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας εἰκόνα καὶ τύπον ἔφει
τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιστρέφοντος ἐπὶ εἰς
θεοῦ τὴν πόλιν ἐπικρατήσαν τῶν ἀνθρωπείων
ψυχῶν αἰχμαλωσίαν.*

« Καὶ ἔδειξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέ-
γαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ
διάβολος εἰσῆκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἀντικεισθαι αὐτῷ.
Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι.
Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν
σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ οὗτος δαλὸς
ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός; Καὶ ἦν Ἰησοῦς ἐνδεδυμένος
ἱμάτια βυπαρὰ, καὶ εἰσῆκει πρὸ προσώπου ἀγγέλου
Κυρίου, καὶ ἀπεκρίθη, καὶ εἶπε πρὸς τοὺς ἐσθηκότας
πρὸ προσώπου, λέγων· Ἀφέλτε τὰ ἱμάτια τὰ βυπαρὰ
ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἴδου ἀφῆρηκα τὰς

⁶³ Exod. xxiii, 20. ⁶⁴ Marc. i, 2.

ἀνομίᾳ σου, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν ποδήρη, καὶ ἐπίθετε
 κίβηριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ περι-
 έβαλον αὐτὸν ἱμάτια. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἄκου-
 ῶς, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου,
 καθήμενοι πρὸ προσώπου σου, διότι ἄνδρες τερατο-
 σέμποι εἰσὶ· διότι ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν. »
 Καὶ μετὰ βραχέα, τοῦτοις ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ἐγένε-
 το λόγος Κυρίου πρὸς με λέγων· Ἄδου τὰ ἐκ τῆς
 αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων καὶ παρὰ τῶν
 χρησμῶν αὐτῆς, καὶ παρὰ τῶν ἐπεγνωκότων αὐτὴν,
 καὶ εἰσελεύσῃ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εἰς τὸν οἶκον Σο-
 φονίου τοῦ ἱκανοῦ ἐκ Βαβυλῶνος, καὶ λήψῃ ἀργύριον
 καὶ χρυσίον, καὶ ποιήσεις στεφάνους, καὶ ἐπιθήσεις
 ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ τοῦ ἱερέως τοῦ
 μεγάλου, καὶ ἔρεις πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος
 παντοκράτωρ Ἰδοῦ ἄνθρωπον, Ἀνατολὴν ὄνομα αὐτοῦ, καὶ
 ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶ-
 κον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθίσεται,
 καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ· καὶ ἔσται ὁ ἱε-
 ρεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βουλή εἰρηνικὴ ἔσται ἀνά
 μέσον ἀμφοτέρων. » Καὶ ὁ ἐν τῷ παρόντι προφήτης
 μέγας ἱερεὺς, ἀναγορευόμενος Ἰησοῦς, λευκοτάτην
 εἰκόνα καὶ σύμβολον ἐναργῆς δοκεῖ μοι σώζειν τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, τῇ τε αὐτοῦ
 προσσηγορίᾳ τιμηθεῖς, καὶ τῆς ἐπανόδου τῆς ἀπὸ Βα-
 βυλῶνος αἰχμαλωτίας τοῦ λαοῦ καθηγησάμενος. Ἐπει
 καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀφείσθαι εἰρη-
 ται διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, κηρύττει αἰχμαλώτοις
 ἄφου, καὶ τυφοῖς ἀνάβλεψιν, παρακαλέσαι τε
 πάντας τοὺς πενθοῦντας, καὶ δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι
 Σιών ἀντὶ σποδοῦ ἀλειμμα εὐφροσύνης. Ἐχεις τοιγα-
 ροῦν ἤδη δύο μεγάλους ἀρχιερεῖς, τὸν μὲν παρὰ Μω-
 σῆ Χριστὸν, τὸν δὲ μετὰ χεῖρας Ἰησοῦν, τὰ σύμβολα
 τῆς περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χρι-
 στοῦ ἀληθείας δι' αὐτῶν ἐπενηνεγμένους. Ἄλλ' ὁ μὲν
 Ἰακώβου ὁ παρὰ Μωσῆ Χριστὸς, τῆς παρὰ Αἰγυπτίους
 ἀπαλλάξας τὸν λαὸν δουλείας, ἐπ' ἐλευθερίᾳ τε καὶ
 θεραπείᾳ τοῦ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας αὐτῶν ἡγη-
 σάμενος, τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἀν τοῦ ἀληθοῦς Κυρίου,
 ὅς τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρίας πάντας ἡμᾶς τοὺς
 ἐξ ἐθνῶν ἐλυτρώσατο· ὁ δ' ἐν τῷ προφήτῃ Ἰησοῦς ὁ
 ἱερεὺς ὁ μέγας τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπὶ τὴν Ἱερουσα-
 λὴμ ἐπανόδου προέστη, δείγμα φέρων καὶ αὐτὸς Ἰη-
 σοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν ἔχομεν ἱερεῖα μέγαν δι-
 ετληθότα τοὺς οὐρανοὺς, δι' οὗ καὶ αὐτοί, ὥσπερ ἐκ
 Βαβυλῶνος τῆς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον συγχύσεως τε
 καὶ αἰχμαλωσίας ἀπολυτρωθέντες, εἰς τὴν οὐρανό-
 πωλιν τὴν ἀληθῶς Ἱερουσαλήμ σπεύδειν ἐδιδάχθη-
 μεν. Εἰκότως δὲ ὁ τὴν εἰκόνα τῆς ἀληθείας δι' ἑαυ-
 τοῦ φέρων Ἰησοῦς καὶ ῥυπαρὰ ἱμάτια περιδέδλητο,
 καὶ ὁ διάβολος ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἔστω· καὶ ἀντικείμε-
 νος αὐτῷ λέγεται· ἔπει καὶ ὁ ἀληθῶς Σωτὴρ καὶ Κύ-
 ριος ἡμῶν Ἰησοῦς, εἰς τὴν ἡμετέραν καταβάς αἰχμα-
 λωσίαν, τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνεῖληψε, καὶ τὸν ἀν-
 θρώπινον ῥύπον ἀνεμάξατο, τὰ τε κατὰ τὸ πάθος
 αἰσχρὴν διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς φιλανθρωπίαν ὑπέμεινε.
 Διὸ φησιν ὁ Ἡσαίας· Ὁ ὅτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν

A tunica talari, et imponite cidarim mundam super
 caput ejus, et induerunt illum vestimenta ⁶⁶. » Ac
 deinde adjungit : « Audi jam nunc, Jesu sacerdos
 magne, tu et proximi tui sedentes ante faciem
 tuam, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt :
 quoniam ego adduco servum meum, Orientem ⁶⁶ ; »
 et post paulum, his quæ dicta sunt adjungit, di-
 cens : « Et factum est verbum Domini ad me di-
 cens : Sume ea quæ sunt ex transmigracione a
 principibus et oraculis ejus, et ab iis qui cogno-
 verunt eam, et ingredieris in die illa in domum
 Sophonix venientis de Babylone, et accipies ar-
 gentum atque aurum, et facies coronas, et impones
 super caput Jesu filii Josedec sacerdotis magni, et
 dices ad eum : Hæc dicit Dominus omnipotens,
 ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum orietur,
 et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet vir-
 tutem, et sedebit, et principatum obtinebit in sede
 sua : et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium
 pacificum erit inter utrumque ⁶⁷. » Hoc quoque in
 loco propheta magnus sacerdos, qui dicitur Jesus,
 apertissimam imaginem et notam evidentissimam
 servare mihi videtur Salvatoris nostri Jesu Christi,
 quando et illius nomine decoratur, et populi de
 Babylone redeuntis, qui captivus illic fuerat, ductor
 existit ; nam Salvator quoque noster Jesus Chris-
 tus per Isaiam prophetam dicitur missus ut nun-
 tiant captivam remissionem et cæcis visum, console-
 turque omnes qui in luctu sint, detque lugentibus
 Sion, gloriam pro cinere, atque unctionem lætitiæ.
 C 198 Habes igitur jam duos magnos pontifices :
 Christum quidem apud Mosem, Jesum autem eum
 de quo nunc agitur, qui veritatis circum Salvato-
 rem ac Dominum nostrum Jesum Christum notas
 et signa in seipsis pertulerunt : sed enim Aaron qui
 apud Mosem Christus est, cum Ægyptiaca servi-
 tute populum liberaverit, et ad libertatem et curam
 professionis ab Ægypto illorum dux fuerit : probe
 servavit imaginem ejus, qui verus est Dominus.
 Nam hic plane nos omnes, qui de gentibus assumpti
 sumus, ab Ægyptiaco simulacrorum cultu libera-
 vit : at vero qui apud prophetam est Jesus sacerdos
 magnus, redeuntibus de Babylone in Hierusalem
 præfuit, signum ipse quoque ferens, Jesu Salvato-
 ris nostri, quem habemus sacerdotem magnum,
 qui quidem cælos ipsos penetraverit, a quo nos
 etiam ipsi quasi de Babylone, hoc est de confu-
 sione ac servitute vitæ præsentis liberati, ad cœ-
 lestem veramque Hierusalem contendere instructi
 sumus. Porro autem merito qui veritatis imaginem
 in seipso ferebat Jesus, sordidis indutus vestibus
 fuerat, diabolusque a dextris illius stetit, eidem-
 que adversatus esse dicitur : nam verus item Sal-
 vator ac Dominus noster Jesus, cum ad nostram
 usque descenderit servitute, peccata nostra sus-
 tulit, atque humanas sordes absternit, et quæ illi
 in passione probra illata sunt, et mansuetudine

⁶⁶ Zachar. III, 1-4. ⁶⁷ ibid. 8. ⁶⁸ Zach. VI, 9-13.

charitateque erga nos sua sustinuit. Quapropter Isaias sic ait: « Hic peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore, et nos existimavimus eum esse in dolore et in plaga et in afflictione: ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras¹⁶. » quin etiam Joannes Baptista, cum Dominum vidisset, ait: « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi¹⁷. » Paulus quoque his similia scribens de illo inquit: « Eum qui peccatum non novit, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso¹⁸. » item: « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum¹⁹. » Hæc igitur universa dum canit propheta, apertius ea ipsa significat ubi ait: « Et Jesus erat indutus vestibus sordidis²⁰; » verumtamen, iis depositis quo tempore in cælum ascendit, ac de servitute 199 nostra ad ea quæ ipsius propria sunt, reversus est, tum vero paternæ divinitatis diademate est coronatus, et pæterni luminis splendidissimum vestimentum indutus, cædrique divina, atque aliis pontificiis ornamentis decoratus. Non est autem difficile etiam ea quæ ad diabolum spectant interpretari, qui quidem etiam nunc dum Christi doctrinæ adversatur, atque illi Ecclesiæ, quæ a Christo per totum terrarum orbem erecta est, ipsi Salvatore nostro adversatur, utpote qui antea quoque contra illum steterit, dum is adest nos a servitute quam sub hoc ferebamus, liberaturus: nempe illum hic tentavit et semel prius, et iterum postea, cum sub ipsam passionem illi insidias comparavit, ad extremum ille cum et ipsum diabolum, et eos qui sub ipso degunt, universos, et inimicos et hostes. visum nostrum effugientes, in fugam vertisset, nos qui captivi tenebamur, suos effecit domesticos, atque de nobis ipsis, tanquam de vivis lapidibus, domum Dei, ipsamque pietatis republicam struxit, ut jure ac merito illi oraculum sit accommodandum, quod ait: « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter ipsum oriatur, et ædificabit domum Domini, et ipse accipiet virtutem, et sedebit, et principatum tenebit in sedesua²¹. » Attende igitur diligenter, quemadmodum hic quidem spirituali quodam more de antiquo loquens Jesu, qui imaginem veri ferebat, sic dicat: « Ecce vir, Oriens nomen ei. » Paululum vero progressus, quasi de alio qui sit Oriens, ipsi illi qui tunc aderat, Jesu dixerit: « Audi jam nunc, o Jesu, sacerdos magne, et tu, et proximi tui, quoniam viri prodigiorum inspectores sunt. Ecce ego adduco servum meum, Orientem²². Si igitur sermo erat de alio qui venturus esset, ac verius quam ille, qui tunc aderat, Oriens nominandus, certe imago venturi Orientis ille erat: utpote qui in imagine non solum Jesus, sed etiam Oriens diceretur, si quidem tanquam ad ipsum præsentem, verba illa: « Ecce vir, Oriens nomen ei, » ad illum dicta sunt. Merito igitur

φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » Ἄλλὰ καὶ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς ἰδὼν τὸν Κύριον εἶπεν· « Ἴδε ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ ἀφρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. » Καὶ ὁ Παῦλος τοῦτοις παρακλησίως περὶ αὐτοῦ γράφων φησί· « Τὸν μὴ γινόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς δικαιοσύνη Θεοῦ γινώμεθα ἐν αὐτῷ. » καὶ, « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. » Ταῦτα δὲ οὖν ἅπαντα θεσπίζουσα ἡ προφητεία ἐδήλου δι' ὧν φησι· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια βυπαρά· » πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ἀποθέμενος κατὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίας εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπάνοδον, τῷ τῆς πατρικῆς θεότητος στεφανοῦται διαδήματι, καὶ τὴν λαμπροτάτην στολὴν τοῦ πατρικοῦ φωτὸς περιτίθεται, κιδάρει τε ἐνθρόνῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀρχιερατικοῖς κόσμοις κατακοσμεῖται· οὐ χαλεπὰ δὲ καὶ τὰ κατὰ τὸν διάβολον ἀποδοῦναι, ὅς ἐστι καὶ νῦν ἀντικείμενος τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τῇ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσῃ Ἐκκλησίᾳ, αὐτῷ τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀνθέστηκε, καὶ πρότερον αὐτῷ ἐξ ἐναντίας ἐπιστρατεύσας, ὅτε παρῆν ἡμᾶς ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλωσίας ῥύόμενος. Ἐπείρασεν γοῦν αὐτὸν καὶ πρότερον, καὶ δεύτερον, ὅτε κατὰ τὸ πάθος τὴν ἐπιβουλήν αὐτῷ συγκεκυνάσατο. Ἐφ' οἷς ἅπασι καὶ τὸν διάβολον καὶ τοὺς ὑπ' αὐτῷ πάντας ἀοράτους ἐχθροὺς τε καὶ πολεμίους τροπισάμενος, τοὺς αἰχμαλώτους ἡμᾶς οἰκελους αὐτοῦ κατηρτήσατο, καὶ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ὡσὰν ἐκ λίθων ζώντων, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας πολιτεύμα ἐστήσατο, ὥστε εἰκότως ἐφαρμύζειν αὐτῷ τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου· καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ κατάρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου. » Πρῶτος δ' οὖν ἐπιμελῶς, τίνα τρόπον νῦν μὲν πνευματικῶς περὶ τοῦ πάλαι γεγονότος Ἰησοῦ, τοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀληθοῦς φέροντος, φησὶ τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ· » ὑστερον δὲ ὑποβάς ὡς περὶ ἐτέρου ὄντος Ἀνατολῆς, αὐτῷ δὴ τότε παρόντι Ἰησοῦ λέλεκται· « Ἄκουε δὴ, Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον σου, διότι ἄνδρες τερατοσκόποι εἰσίν. Ἰδοὺ ἄγω τὸν δοῦλό μου Ἀνατολήν. » Εἰ δὲ οὖν ὁ λόγος ἦν περὶ μέλλοντος ἤξειν ἐτέρου, ἀληθέστερον παρὰ τὸν τότε Ἀνατολῆς ὀνομαζομένου, εἰκὼν ἄρα τοῦ μέλλοντος ἤξειν Ἀνατολῆς ἐκεῖνος ἦν, ὡς ἐν εἰκόνι οὐ μόνον Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ Ἀνατολὴ προσαγορευόμενος, εἶγε ὡς πρὸς παρόντα αὐτὸν τὸ, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, » ἐλέγετο. Εἰκότως οὖν τῆς εἰκόνας ἕνεκα καὶ οὗτος τῆς Σωτῆρος προσγορίας ἤξιωτο, ὡσπερ οὖν καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐπεὶ δὲ σωτήριον Θεοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν τὸ τοῦ Ἰησοῦ μεταληφθὲν ὄνομα σημαίνει·

¹⁶ Isa. LIII, 4-5. ¹⁷ Joan. I, 29. ¹⁸ II Cor. V, 21. ¹⁹ Gal. III, 13. ²⁰ Zach. III, 3. ²¹ Zach. VI, 12-13. ²² Zach. III, 9.

Ἰησοῦ μὲν γὰρ παρ' Ἑβραίοις σωτηρία, υἱὸς δὲ Νεωῆ παρὰ τοῖς αὐτοῖς Ἰωσοῦ δὲ ἔστιν Ἰαῶ σωτηρία, τουτέστι Θεοῦ σωτήριον· εἰκότως, εἶπου Θεοῦ σωτήριον ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀντιγράφοις ὠνόμασται, οὐδ' (1) ἄλλο τι ἢ τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν Ἑβραίων φωνὴν πέπεισο δηλοῦσθαι. Τούτων καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προσηγορίας ἐπὶ τοσοῦτον εἰρημένων, ἐξ ἐτέρας αὐθις ἀρχῆς τὸν λόγον ἀναλαβόντες, ἐπὶ τὰς ἐντελεστέρας περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἀποδείξεις μεταθησόμεθα.

A tur imaginis gratia hic quoque Salvatoris nostri appellatione dignus habitus est, nimirum quemadmodum etiam Orientis. Nam ipsum Jesu nomen in nostram linguam conversum, *salutare Dei* significat. Et enim Josua apud Hebræos *salus*. Filius autem Nave apud eosdem Josue nominatur. Josue vero est *Jao salus*, hoc est *Dei salutare*. Itaque merito sicubi Dei salutare in nostris codicibus lectum fuerit, nihil aliud prorsus quam Jesum Hebraica lingua significari pro comperto habeas. Cum hæc hactenus de Salvatoris nostri appellatione a nobis dicta sint, ab alio rursus principio orationem renovantes, ad perfectiores de eodem propheticas demonstrationes transeamus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBAION ΠΕΜΠΤΟΝ

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΠΕΜΠΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

201 HÆC INSUNT IN QUINTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Τίς ὁ τρόπος ἦν, καθ' ὃν οἱ παρὰ Ἑβραίοις προφηταὶ τὰ μέλλοντα προσέσπικον, καὶ τὴν ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτισον· καὶ ὅσαι προφητικαὶ φωναὶ τῆς ἐνθούου προδικάρσεως τοῦ Σωτῆρος μνήμην ἐποιήσαντο.

Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetae futura providentes canebant, et veram theologiam illuminabant. Item quam multæ propheticæ voces, de divina, et omnia quæ facta sunt antecedente, Salvatoris nostri natura, mentionem fecerint.

- α'. Ἀπὸ τῶν Παραοιμῶν.
- β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μδ'.
- γ'. Ψαλμοῦ ρθ'.
- δ'. Τοῦ Ἠσαίου.
- ε'. Ψαλμοῦ λδ'.
- ς'. Τοῦ Ἠσαίου.
- ζ'. Τῆς Γενέσεως.
- η'. Τῆς αὐτῆς.
- θ'. Τῆς αὐτῆς.
- ι'. Τῆς αὐτῆς.
- ια'. Τῆς αὐτῆς.
- ιβ'. Τῆς αὐτῆς.
- ιγ'. Τῆς Ἐξόδου.
- ιδ'. Τῆς αὐτῆς.
- ιε'. Τῆς αὐτῆς.
- ισ'. Τῆς αὐτῆς.
- ις'. Τῆς αὐτῆς.
- ιτ'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- ιθ'. Τοῦ Ἠσαίου.
- κ'. Τοῦ Ἰάβ.
- κα'. Ψαλμοῦ ιζ'.
- κβ'. Τοῦ Ὀσηέ.
- κγ'. Τοῦ Ἀμός.

- 1. A Proverbiis.
- 2. A psalmo XLIV.
- 3. A psalmo CIX.
- 4. Ab Isaia.
- 5. A psalmo XXXII.
- 6. Ab Isua.
- 7. A Genesi.
- 8. Ab eadem.
- 9. Ab eadem.
- 10. Ab eadem.
- 11. Ab eadem.
- 12. Ab eadem.
- 13. Ab Exodo.
- 14. Ab eadem.
- 15. Ab eadem.
- 16. Ab eadem.
- 17. Ab eadem.
- 18. A Numeris.
- 19. Ab Isaia.
- 20. Ab Job.
- 21. A psalmo XC.
- 22. Ab Osee.
- 23. Ab Amos.

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. Edit.

24. Ab Abdia.
25. A Zacharia.
26. Ab eodem.
27. Ab eodem.
28. A Malachia.
29. Ab eodem.
30. A Jeremia.

202 PROCEMIUM.

Cum quibus modis de Salvatore nostro Jesu Christo tractemus, ii duo nobis in proximo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine ostensi sint, unus quidem eorum, natura nostra superior est ultraque illam excurrit. Hoc sane modo affirmamus illum esse unicum Dei Filium, sive Dei essentiam referens Verbum, universique hujus auctorem, sive essentiam intelligentem, ac Dei primogenitam virtutem atque naturam, vimque divinam, quæ omnem habeat virtutem, et omnia quæ facta sint, antecedit, sive ingentis naturæ intelligentem imaginem. Alter vero modus nobis magis cognatus, magisque familiaris agnoscitur. Ille enim definimus illum esse Dei Verbum, quod in homine paternam pietatem denuntiet: quo quidem modo quondam ille apud priora sæcula in hominis habitu, iis qui cum Abraham, iis, inquam, qui cum ipso illo principe gentium apud Dei amicos tantopere celebrato vixere, apparuit. Qui tum rursus apud homines visendus expectabatur, et qui jam ante per hominis ortum, et nostro corporis simile corpus, omnia proba passurus dicebatur. Itaque nobis de illo prophetica exposituris testimonia, recta via, rectoque ordine procedet oratio, si jam nunc in primis, quemadmodum quæ promissa sunt, postulant, id quod primum est, exploremus, et quæ in Evangelii de illo exstat comprobemus. Sed ante necesse est considerare, quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos Dei Spiritu implerentur, a quibus utique etiam quæ *Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos propheta, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.*

Loca in quibus et vaticinia et oracula acciperent, in orbe terrarum passim instituta fuisse, tam Græci quam barbari profitentur. Porro hæc aiunt, providentia ipsius Opificis, ad usum atque utilitatem hominum prodita esse et concessa. Itaque prophetis Hebræorum nihil excellentius **203** contigisse quam reliquarum gentium oraculis. Ut enim Hebræis per ejusmodi prophetas, sic reliquis gentibus per diversorum locorum oracula, supremum Deum respondere, et conducibilia monere solitum. Non enim tantummodo Judæorum esse, sed reliquorum quoque omnium hominum Deum, neque hos magis quam illos curare, sed omnibus æque providere. Sic enim ne solem quidem suum invidere cuiquam, sed omnibus abunde largiri, non Hebræis solis, annuosque rerum necessariorum proventus suppeditare, atque omnibus simile corpus construere, unumque nascendi modum omnibus, unam omnibus animæ rationalis naturam. Itaque eadem ratione providendi quoque cognoscendique futura scientiam, omnibus hominibus abunde sufficere, aliis quidem per viros prophetas,

- A. κδ. Τοῦ Ἀβδείου.
κε'. Τοῦ Ζαχαρίου.
κς'. Τοῦ αὐτοῦ.
κζ'. Τοῦ αὐτοῦ.
κη'. Τοῦ Μαλαχίου.
κθ'. Τοῦ αὐτοῦ.
λ'. Τοῦ Ἱερემίου.

HPOOIMION.

Ἐπειδὴ διττὸς ὁ τρόπος ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέφανται ἐν τῷ πρῶτῳ τούτου συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*: ὁ μὲν ὑπερφύτης καὶ ἐπέκεινα καθ' ὃν ὀρίζομεθα αὐτὸν εἶναι μονογενῆ Θεοῦ Υἱὸν, ἡ οὐσιώδη τοῦ Θεοῦ Λόγον, δευτερον τῶν ὄλων αἴτιον, ἡ οὐσίαν νοερὰν, καὶ Θεοῦ πρωτότοκον ἐνάρετον φύσιν, τὴν πρὸ τῶν γενητῶν θείαν, καὶ πανάρετον δύναμιν, ἡ τῆς ἀγεννητοῦ φύσεως νοερὰν εἰκόνα: ὁ δὲ συγγενὴς ἡμῖν καὶ μᾶλλον οικεῖος, καθ' ὃν πάλιν αὐτὸν ὀρίζομεθα Θεοῦ Λόγον, ἐν ἀνθρώπῳ τῆς τοῦ Πατρὸς εὐσεβείας ἀπαγγελτικόν, καθ' ὃν πέφηεν πάλαι πρότερον ἐν ἀνθρώπῳ σχήματι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ: αὐτὸν δ' ἐκείνον τὸν βοώμενον ἐθνάρχηον θεοφιλέσιον, αὐθὶς τε φανησόμενον ἐν ἀνθρώποις δι' ἀνθρώπου γενέσεως, καὶ παραπλησίως ἡμῖν σαρκὸς, ἀσχίστα πείσεσθαι προειρητο: ὁδῶ καὶ τάξει προχωρήσει ἂν ἡμῖν ὁ λόγος μέλλουσι τὰς περὶ αὐτοῦ προφητικὰς ἐκτίθεσθαι μαρτυρίας, εἰ δὴ ἐν πρώτοις, κατὰ τὰ ἐπηγγελμένα, τὸ πρῶτον ἐξετάσαιμεν, καὶ τὴν ἐν τοῖς *Εὐαγγέλοις* περὶ αὐτοῦ θεολογίαν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ προφητικῆς μαρτυρίας πιστώσαιμεν. Ἀναγκαῖον δὲ προσπισκέψασθαι ὁποῖός ποτε ἦν ὁ τρόπος τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν προφητῶν θεολογίας, παρ' ὧν καὶ τὰ προηγορευμένα προπεταῖ δεύμεθα.

theologia, hanc a veterum prophetarum testimonio quisnam fuerit modus, quo prophetæ apud Hebræos prædicta sunt, antehac edocti sumus.

Τίς ὁ τρόπος ἦν καθ' ὃν οἱ παρ' Ἑβραίοις προφητῆται ὄμου τὰ τε μέλλοντα προεθέεπιον, καὶ τὴν μόνην ἀληθῆ θεολογίαν ἐφώτιον.

Μαντεῖα καὶ χρηστήρια πανταχόσε γῆς Ἑλληνας καὶ βάρβαροι μνημονεύουσι συστήναι. Ταῦτα δὲ φασὶν ἐκ προνοίας τοῦ Δημιουργοῦ ἐπὶ χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τῶν ἀνθρώπων καταδειχθῆναι: ὡς μηδὲν εἶναι τὸ διαφέρειν τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν πρὸς τὰ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν χρηστήρια. Ὡς γὰρ Ἑβραίοις διὰ τῶν τοιῶνδε προφητῶν, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι διὰ τῶν κατὰ τόπον μαντειῶν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν χρᾶν, καὶ τὰ συμφέροντα ὑποτίθεσθαι. Μὴ γὰρ Ἰουδαίῳ μόνον εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἀνθρώπων: καὶ οὐ μᾶλλον ἐκείνων ἢ τούτων κήδεσθαι: πάντων δ' ἐξ Ἰησοῦ προνοεῖν, ὡς περὶ οὖν καὶ ἡλιον ἀφθόνως τοῖς πᾶσι δωρηθῆσθαι, ἀλλ' οὐ μόνους Ἑβραίοις, καὶ τὰς ἐτῆσιους τῶν ἐπιτηδείων χορηγίας, σωμάτων τε τοῖς πᾶσι κατασκευῆν ὁμοίαν, ἔνα τε γενέσεως τοῖς πᾶσι τρόπον, καὶ φύσιν λογικῆς ψυχῆς μίαν. Οὕτω δὲ καὶ τῆς τῶν μαλλόντων προγνώσεως τὴν ἐπιστήμην πᾶσιν ἀνθρώποις ἀφθόνως παρέχειν, τοῖς μὲν διὰ προφητῶν ἀνδρῶν, τοῖς δὲ διὰ χρηστηρίων, τοῖς δὲ διὰ ὀρνίθων πτήσεως, ἡ διὰ θυτικῆς, ἡ δι' ὄνειροπομπείας, ἡ διὰ κληδόνων, ἡ παλμῶν, ἡ τικῶν ἐτέρων συμβόλων: ταῦτα γὰρ φασὶν

ἀνθρώποις ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας δωρηθῆσθαι, ὡς ἂν μὴδὲν πλέον ἔχειν δοκεῖν τοὺς Ἑβραίων προφήτας. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ παρ' ἐκείνων λόγος· ὁ δὲ παρ' ἡμῶν ὡδὲ πως αὐτοῖς ἀπαντήσεται. Εἰ μὲν τις συνίστη λόγος θεοῦς ἀληθῶς, ἢ θείας δυνάμεις, ἢ δαίμονας ἀγαθοὺς ἐφεστάναι τοῖς τῶν εἰρημένων μαντείοις, ἢ τοῖς οἰωνῶν, ἢ τοῖς λοιποῖς κατωνομασμένοις, ἦν ἂν χώραν ἀπονεῖμαι τοῖς λεγομένοις, ὡς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κάκεινα τοῖς χρωμένοις ἐπ' ὠφελείᾳ δωρηθέντων· εἰ δὲ ἐντελέσειν ἀποδείξεισι καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων ὁμολογίαις ἤδη πρότερον δαίμονας αὐτοὺς εἶναι, καὶ οὐδ' ἀγαθοῦς, πάσης δὲ βλάβης καὶ μοχθηρίας αἰτίους, πῶς ἂν δύναιντο Θεοῦ εἶναι προφήται; Φαύλους δὲ αὐτοὺς ὁ λόγος ἐφώρασε διὰ τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἐκ τε τῆς πάλαι κατὰ πάντα τόπον καὶ πάλιν καὶ χώραν συντελουμένης αὐτοῖς ἀνθρωποθυσίας, ἐκ τε ὧν ἠπάτων τοὺς ἐρωτῶντας ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος, ἐκ τε ὧν ἠλάσκοντο μυρία ψευδόμενοι, τοτὲ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς, τοτὲ δὲ διὰ τῆς τῶν χρητισμῶν ἀμφιβολίας, δι' ἧς τοὺς πρόσφυγας πλείστοις κλειστάκις περιβάλλοντες κακοῖς ἀπηλέγχθησαν· καὶ ἐπεὶ προαπεδείκνυτο μισρὸν αὐτῶν καὶ ἀκάθαρτον τὸ φῶλον, ἐκ τοῦ χαίρειν ἀισχυραῖς καὶ ἀκολάστοις περὶ αὐτῶν λεγομέναις ὤδαϊς, καὶ ὕμνοις, καὶ μυθικοῖς διηγήμασι, ἱστορίαις τε ἀσέμνοις καὶ ἐπιβλαβέσι, ἃς καὶ κατ' αὐτῶν κυροῦντες, καὶ ὡς ἀληθεῖς βεβαιούντες ἤλωσαν· καὶ τέλος ἀπάντων ἔλεγχος τῆς ἄβρανουῦς αὐτῶν φύσεως ἦν τὸ σβεσθῆναι καὶ μηκέθ' ὁμοίως χρᾶν· καὶ σβεσθῆναι μὴ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ· ἐξ οὗ γὰρ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διέδραμεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐξ ἐκείνου καὶ τὰ χρηστήρια διέλειπε, καὶ δαιμόνων θάνατοι μνημονεύονται. Πάντα δὲ οὖν ἦν ταῦτα, καὶ ἄλλα τοῦτοις παραπλήσια μυρία, δι' ὧν πονηροὶ δαίμονες ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐν τοῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπηλέγχθησαν. Εἰ δὲ οὖν τοιοῦδε τινὲς τυγχάνουσι, τίς αἰρεῖ λόγος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ μαντείας εἶναι ἠγεῖσθαι τὰ τῶν δαιμόνων χρηστήρια; ἢ τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ κατ' αὐτοὺς παραβάλλειν; Ποταπαὶ δὲ αὐτῶν αἱ προρρήσεις, ἃς, ὅτε καὶ ἐδόκουν ὕφεσθάναι, περὶ τοὺς ἐρωτῶντας ἐποιοῦντο; ἄρα οὐχὶ περὶ ἀσέμνων ταπεινῶν τε καὶ εὐτελῶν ἀνδρῶν, πικρῶν, φέρε, ἢ τικῶν τοιούτων, οὓς θυσίαις τιμᾶν ἐκέλευον; Ποῖα δὲ τὰ περὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας νενομίστο; κεφάλαιον γὰρ δὴ τοῦτο τῶν εἰρημένων. Ἄρα τι πρᾶγματι φαύλῳ κατέλιπον ἀτοπίας ὑπερβολῆν; εἰ δὲ οἱ σωτῆρες ἀνθρώπων θεοὶ τε καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες τοὺς ἰκέτας αὐτῶν καὶ εὐσεβεῖς πρόσφυγας κατασφάττειν τὰ ἑαυτῶν φιλήματα, ὡσπερὶ τινα ἄλλα θρέμματα, παρεκελεύοντο, ἀντικρὺς ἀνθρωπειῶν αἱμάτων ὑπὲρ πάσαν θηρίων φύσιν διψῶντες, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ αἱμοπότας καὶ ἀνθρωποδόρους ἀπωλείας τε φίλους εἶναι σφᾶς αὐτοὺς ἀπελέγχοντες. Ἡ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχει σεμνόν τι καὶ ἀρετῆς ἄξιον τῶν δολοφονημένων ἐπιδείξει, ἢ μαντείας καὶ προρρήσεις εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων συντείνουσας, ἢ νόμους καὶ πολιτικὰς διατάξεις, καθ' οὓς χρῆν βιοῦν πάντας ἀνθρώ-

Aliis vero per oraculorum responsa, et aliis per avium volatus aut per extorum in sacrificiis inspectionem, aut per somniorum immissiones, aut per ea quæ dicuntur, omnia, aut per concussionem ac tremores, aut per alia quædam ejus generis signa : hæc enim aiunt Providentia divina cunctis hominibus esse donata, itaque nihil amplius habere videri Hebræorum prophetas : hæc sane illorum est ratio : nos vero illius sic obviam ituri sumus. Si ulla quidem ratio convincit, re vera deos, seu divinas potestates, sive bonos aliquos dæmones præesse eorum, de quibus dictum est, oraculis, vel auguriis, vel cæteris quæ antea diximus : possumus sane aliquem locum illis tribuere, tanquam illo quoque supremus Deus iis qui talia usurpent, largitus sit; si vero perfectis demonstrationibus, et ipsorum Græcorum confessionibus, jam antea, dæmones esse non illos quidem bonos, sed omnis perniciæ nequitiaque auctores convicimus, qui fieri potest ut Dei prophetæ habeantur? Etenim illos esse malos per *Evangelicam Præparationem* ratio deprehendit, ex eo sane quod priscis temporibus in omni loco, et civitate ac regione, humanæ illis victimæ sacrificarentur; item ex eo quod rerum futurarum ignoratione sciscitantes deciperent, et quod in mendacio milles ac millies deprehensi sint, modo quidem aperte ac palam, modo vero ipsorum oraculorum ambiguo sermone, per quem eos qui ad se confugissent, plurimis sæpissime malis atque incommodis involvisse, convicti sunt : neenon quod jam antea demonstratum sit, illorum genus sædum immundumque esse, ex eo quod obscenis ac lascivis, **204** quæ de ipsis ferantur, canticis gaudere consueverint; item hymnis ac fabulosis narrationibus historiisque inhonestis ac perniciosis, quas quod contra seipsos ratas habuerint, et tanquam veras comprobaverint, jam plane redarguti sunt. Denique illorum inertis imbecillæque naturæ maximum argumentum, quod exstincta sint oracula, neque amplius ut olim respondeant; et exstincta non alias quam sub adventum Salvatoris nostri Jesu Christi; ex quo enim illius in omnes gentes evangelicæ doctrinæ penetravit verbum, ex illo item oracula defecerunt, et dæmonum mortes memorantur. Omnia igitur hæc et innumerabilia alia his similia fuerunt, ex quibus illos, de quibus nunc agimus, malos esse dæmones *Evangelica Præparatiq* demonstravit. Quod si tales illos esse jam constat, quæ ratio unquam obtinebit, ut supremi Dei illas fuisse divinationes censeamus, quæ dæmonum sortes perhibentur, aut quæ de illis feruntur, Dei prophetarum vaticiniis esse comparanda? Cæterum quanti tandem illorum prædictiones faciendæ, quas, cum staro videbantur, sciscitantibus respondebant? Nonne de inhonestis atque humilibus et nullius pretii visis, pugilibus, exempli gratia, aut aliis talibus reddi solitas novimus, quos quidem homines sacrificiis honestari jubeant? Qualia porro quæ de humanis

victimis feruntur, censenda? Caput enim hoc omnium eorum quæ dicta sunt: num igitur ulla re prava locum novæ absurditati reliquerunt? Quod si isti hominum conservatores, et dii et boni dæmones, qui ad se suppliciter et cum pietate confugiunt, eos quæcunque charissima habent, quasi reliquis similia pecora mactare imperabant, plana quod humani sanguinis supra omnem ferinam naturam sitibundi, neque quidquam aliud quam potiores sanguinis et devoratores hominum perditionisque amici essent, ipsimet declarabant: aut dicat mihi sane quisvis, num de illis possit honesti quidpiam, aut quod cum virtute conjunctum sit, ostendere: aut divinationes, ac prædictiones, quæ ad omne hominum genus spectaverint: aut leges, institutionesque civiles, quæ quo modo omnes homines vivere oporteat, præceperint: aut philosophiæ decreta ac disciplinas, quæ philosophiæ amatoribus ab ipsis diis unquam proposita fuerint: atqui nemo est qui possit affirmare tale unquam quidquam vel celeberrimorum oraculorum beneficio, **205** vitæ hominum contigisse; nam si talia fuissent, nunquam homines, quibus a diis leges traditæ sunt, diversis usi essent atque inter se pugnantibus legibus: nam qui dii essent et dii boni, qui fieri posset ut non æquis institutionibus uterentur, quare autem non modestissimis ac justissimis legibus? Quis ergo aut Solonis, aut Draconis, aut aliorum qui vel Græcis vel barbaris leges descripserint, usus fuisset, cum in proximo adessent dii: uti oraculis possent quæ honesta et necessaria viderent, præcipere? Quod si quis dicat plane illos ipsos non alios fuisse, qui per singulas gentes hominibus leges dederint, dicat etiam, quæso, ecquis ille aut cujusmodi fuerit deus, qui Scythas, exempli gratia, devorare homines docuerit, aut qui nonnullis leges dederit, ut matribus ac siliabus miscerentur, aut qui eos qui consenuissent, canibus projicere, quasi rem bonam imperaverit, aut qui sorores habere in matrimonio permiserit, aut mares maribus commisceri. Et quid me oportet, narrationes a legibus et omni jure alienas de iis quæ aut apud Græcos, aut apud barbaros fierent, numerare, ut auctores illos oraculorum mirabiles, apud utrosque non deos, sed pravos ac sceleratos dæmones fuisse demonstrarem? quippe qui infelicissimum mortaliū genus, in absurditates ab omni natura alienas conjecerint: quando ne dii quidem illi et vates, qui apud Græcos fama celebrantur, ut conducibile quidquam et suo pretio æstimandum, ad animæ utilitatem iis tradiderint, qui ad oracula accederent, demonstrari possint? Cur enim unquam Græci homines, relicto illorum usu, barbaram terram petere soliti sunt, ut mercatorum instar, disciplinas extrinsecus aliunde conquirerent, cum in proximo essent dii quibus magistris uterentur? Si enim dii aut etiam boni dæmones respondissent, et alias quidem divinationibus aliisque miraculis osten-

(1) Οὐδ'. Forte οὐκ. EDIT.

τους, διαγορευούσας, ἢ φιλοσοφίας δόγματα τε καὶ μαθήματα πρὸς τῶν θεῶν προβεβλημένα τοῖς ἑρασταῖς φιλοσοφίας. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις φάναι τοιοῦτον πώποτε ὑπῆρχθαι τῷ βίῳ ἐκ τῶν περιβοήτων χρηστηρίων. Εἰ γάρ ἦν ταῦτα, οὐκ ἂν διαφόροις ἐχρήσαντο καὶ μαχομένοις νόμοις ἄνθρωποι ὑπὸ θεῶν νομοθετούμενοι: θεοὶ γάρ οὐτε καὶ ἀγαθοὶ, πῶς οὐκ ἂν τοῖς αὐτοῖς ἐχρήσαντο διατάγμασι; πῶς δ' οὐχὶ ταῖς σώφροσι καὶ δικαιοσύναις νομοθεσίαις; Τίς οὖν τοῦ Σόλωνος, ἢ Δράκοντος, ἢ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων Ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάροις νομοθετῶν χρεια ἦν, θεῶν ἐγγὺς παρόντων, καὶ διὰ τῶν χρησμῶν διαταπτομένω τὰ δέοντα; Εἰ δὲ δὴ φαίη τις αὐτοὺς καὶ οὐδ' (1) ἄλλους εἶναι τοὺς καθ' ἕκαστον ἔθνος ἀνθρώπων νομοθετοῦντας, καὶ τίς ἄρα ἐκείνος καὶ ποταπὸς, εἰπάτω, θεός, ὁ Σκύθαις, φέρε, ἀνθρωποδορεῖν διαταξάμενος, ἢ ὁ μητράσιν ἐτέροις καὶ θυγατράσι μίγνυσθαι νομοθετήσας, ἢ ὁ κυσὶ παραβάλλειν τοὺς γεγηρακότας, ὡς ἀγαθὸν, διατεταγμένους, ἢ ὁ ἐπιτρέφας ἀδελφὰς ἀγαμῆν καὶ ἀρρένας ἀρρέσιν ἐπιμίγνυσθαι; Καὶ τί με δεῖ τοὺς ἐκθέσμου τῶν παρ' Ἑλλήσι καὶ βαρβάροις λόγους ἀπαριθμῆναι εἰς εἰσεγγον τοῦ μὴ θεοὺς γεγονέναι, πονηροὺς δὲ καὶ ἀλιτηρίους δαίμονας, τοὺς θαυμαστοὺς αὐτῶν χρησμοδότας, ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν ἀτοπήματα τὸ τρισάθλιον τῶν ἀνθρώπων γένος καταβεβληκότας; ὅπου οὐδ' οἱ παρ' Ἑλλήσι βεδοημένοι θεοὶ καὶ μάντιες ὀνησιφόρον τι καὶ λυσιτελεῖς εἰς ψυχῆς ὠφέλειαν τοῖς χρωμένοις ἀποδεικνύνται παρεσχημένοι. Τί γάρ δήποτε καταλιπόντες ἄνδρες Ἑλληνες τὴν ἐξ αὐτῶν ὠφέλειαν, ἐπὶ τὴν βάρβαρον ἐστέλλοντο γῆν, ἐμπορίαν μαθημάτων ἐξουθεν ποθεν ἐρανιζόμενοι, παρὸν διδασκάλους τοῖς θεοῖς χρῆσθαι; Θεῶν γάρ ἢ καὶ δαιμόνων ἀγαθὸν χρηματιζόντων, καὶ τοτὲ μὲν διὰ τῆς προγνώσεως καὶ τῆς ἄλλης παραδοξοποιίας τὴν οὐκελευν δύναμιν παραφαινότων, τοτὲ δὲ διὰ τῆς ἀδιαιπτότου τῶν μαθημάτων ἀληθείας τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἐκδιδασκόντων, τί ποτ' ἦν ἄρα τὸ μὴ τούτοις μαθητευθῆναι φιλοσόφων παῖδας, ἄλλων δὲ ἀπ' ἄλλου δογμάτων τιῶν ἐπινοίας ποριζομένων, ἐκ τῆς μακρᾶς διαφωνίας ποικίλλας ἀιρέσεις φιλοσόφων συστῆναι; Ἄλλ' εἰ μὴ προσεῖχον αὐτοῖς οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς εὐσεβεῖς δ' οὖν καὶ θεοῖς προσιόντας χρῆν δήπου τὸ ἀδιάπτωτον ἐκ τῆς τῶν θεῶν ὠφελείας παπορίσθαι. Τίνες οὖν οὗτοι; οὐς γάρ ἂν φῆς, τοὺτους ἀπελέγχουσι πλανωμένους οἱ ἀντιδοξάζοντες. Ἄλλὰ γάρ, ὡς εἶοικε, δαιμόνων ἦν μαντεία, μέχρι κλέπτου φωρᾶς, ἢ σκευῶς ἀπωλείας, ἢ τινος ἄλλου τοιοῦτου φθάνοντα, ὧν οὐκ ἀπεικὸς ἦν αὐτοῖς, ἐν τῷ περὶ γῆν ἀερί τὰς διατριβὰς ποιουμένους, τὴν εἰδῆσιν ἐσχηκέναι: καλοῦ δὲ καὶ σοφοῦ μηδενὸς ἐπιηδόλους εἶναι δόγματος φιλοσόφου, μὴ πολιτείας, μὴ νόμου ὀρθῶ λόγῳ κειμένου· μᾶλλον δὲ, εἰ χρὴ ἐλευθέρα φωνῆ τἀληθὲς εἰπεῖν, τούτους ἅπαντας ἀρχεκάκους ἡγεῖσθαι χρῆν γεγονέναι· οἱ δὲ περὶ σφῶν αὐτῶν, μοιχείας καὶ ἀρρένομιξίας, μητρογαμίας τε, καὶ ἀδελφῶν ἐκθέσμου κοινωνίας, καὶ μυρίας ἄλλας θεομαχίας, ἐχθρας τε καὶ πολέμους θεῶν πρὸς θεοὺς, ἀνθρώπων τε ὑβρᾶς καὶ ὕμνοις καὶ διηγῆμασι, μυστηρίων τε ἐν

ἀπορρήτοις τελεταῖς λεγόντων ἀκρούμενοι. Οὐδεὶς γοῦν αὐτῶν πώποτε ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, ὡς ἐπ' ἀκολάστοις, καὶ μηδὲ σώφροσιν ἀνθρώποις ἀρμόζουσι φρονεῖν ἢ λέγειν τὰ τοιαῦτα, ἀγανακτήσας φαίνεται. Καὶ τί με χρὴ διατεινεσθαι, παρὸν ἐξ ἑνὸς τοῦ μεγίστου παραδείγματος τὸ ὡμὸν καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ὡς ἀληθῶς μιὰρὸν τῶν δηλουμένων συνορᾶν; λέγω δὲ ἐκ τῆς ἀνθρωποθυσίας. Τὸ γὰρ μὴ μόνον ἀλόγων ζώων σφαγαῖς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων ἀπωλείαις, πόλας ὁμότητος ὑπερβολὴν οὐχ ὑπερηκόντισε; ταῦτα γὰρ ἦν, ὡς ἔφην, τὰ διὰ τῆς προπαρασκευῆς ἐξ αὐτῶν τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσόφων τε καὶ συγγραφέων μεμαρτυρημένα· ἐξ ὧν καὶ μάλιστα δαίμονες ὄντες πονηροὶ πολυπλόκοις μηχαναῖς, τοτὲ μὲν ταῖς διὰ μαντείων, τοτὲ δὲ ταῖς δι' οἰωνῶν ἢ συμβόλων, ἢ θυμάτων, ἢ τῶν παραπλησίων, τὸ ἀνθρώπειον διαστρέφοντες γένος δεικνύονται. Διόπερ ἀποφαντέον αὐτῶν τὰ χρηστήρια μὴ τοῦ ἐπὶ πάντων γεγονέναι Θεοῦ. Οὐκοῦν οὐδὲ συγκρίνειν αὐτὰ τοῖς Ἑβραίων προφήταις θεμιτὸν ἂν εἴη, ὧν ὁ πρῶτος ἱεροφάντης καὶ θεολόγος γεγονὼς Μωσῆς, θέα ὄσων ἀγαθῶν τῷ βίῳ παραίτιος κατέστη.

non republicæ, non legis a recta ratione profectæ, non instituti cujuspiam laudabilis, imo vero si aliquanto liberius dicere oportet, illos omnium malorum auctores et principes existisse affirmare necesse est : qui de seipsis adulteria, et impudicos marium abusus, et cum matribus et sororibus nuptias, concubitusque nefarios, et alia innumerabilia quæ deorum naturæ adversantur, inimicitiasque et bella deorum adversus deos, in ipsorum hominum canticis atque hymnis et narrationibus et sacrorum arcanis ritibus, ferri non recusarent, ac potius libentissime audirent. Certe nunquam eorum quisquam se contra homines indignatione correptum ostendit, quod qualia dicta a nobis sunt, talia ipsis aut cogitando, aut dicendo quasi nequitia plena, neque ulla modestia referta tribuerunt. Et quid me oportet oratione progredi longius? cum plane de uno omnium exemplorum maximo, liceat et crudelitatem et immanitatem et tetrum re vera institutum illorum intueri? dico autem de mactandorum hominum ritu. Quod enim non solum brutorum animalium sacrificiis gauderent, verum etiam hominum ipsorum interitu, cujus tandem crudelitatis excessum non superaverit? Hæc enim erant, ut dixi, quæ in præparatione et philosophi et historici apud Græcos memoriæ prodiderint: ex quibus maxime quam perniciosi sint dæmones, quamque multiplicibus machinis, modo quidem oraculum, modo vero auspiorum, aut signorum, aut hostiarum, aut aliorum similium, hominum pervertant atque implicant genus, demonstrabantur. Quare affirmandum, illorum oraculum nequaquam supremum Deum auctorem habuisse. Neque igitur illa prophetis Hebræorum comparare fas est, quorum primus initiator ac theologus existit Moses. Qui quidem quantorum qualiumque bonorum in vita auctor fuerit, jam hinc facile contemplari potes.

Πρῶτον μὲν δογμάτων εὐαγγελικῶν καὶ ἀληθῶν περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ἀπάντων Θεοῦ, περὶ τε τοῦ δευτέρου αἰτίου τῶν μετ' αὐτὸν λογικῶν καὶ νοερῶν οὐσιῶν, περὶ τε κοσμογονίας καὶ ἀνθρωπογονίας Γραφῆν ἱερὰν ἐξέδωκεν, ἔτι τε τῶν θεοσεβῶν ἱστορίας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων, ὡσπερ τινὰς ἀρετῶν εἰκόνας ὑποτυπωσάμενος, εἰς ζῆλον τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν τοὺς ὑπηκόους ἀνεκίνησε· καὶ νομοθεσίας ἐνθεοῦ καὶ καταλλήλου τοῖς τότε χρωμένοις φωτὸς ἀπήρξατο λόγων· καὶ θρησκείας θεοσεβοῦς πέφηνεν εἰσαγωγεῖς· καὶ ἐπὶ πᾶσι τῶν μακροῖς ὑπερὸν χρόνοις ἕσσεσθαι μελλόντων τὰς προρρήσεις ἀναπεφώνηκεν, ὡς μικρὸν ὑπερὸν μνημονευθήσεται. Καὶ τοιοῦτος μὲν οὗτος· κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται. Πάρεργον μὲν, εἴπου τι τῶν ἐφημέρων ἐζητεῖτο, καὶ τοῦτο προὔλεγον τοῖς ἐρωτῶσι· τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς προφητείας αὐτοῖς ἐπὶ

A dissent vim suam, alias vero ex constanti et necessaria disciplinarum veritate, veram docuissent sapientiam, quid tandem impedimento fuisset ne ab illis philosophorum filii instituerentur, ut ita illis institutis, nusquam aliæ ab aliis opiniones, aliæ sententiæ, alia decreta traderentur, neque vero ex longa diversitate, variæ philosophorum sectæ nascerentur? Quod si illos popularis turba non attendebat, at saltem piis religiosisque hominibus, qui illos consulerent, constantem quamdam doctrinam, beneficio illorum suppeditari oportebat. **206** Sed qui sunt hi tandem? nam quoscunque dixeris tales, eos ut errantes redarguunt quicunque diversa aut contraria sentiunt. Cæterum ut par est, dæmonum oracula, quæ usque ad

B furis compilationem, aut supellectilis interitum, aut aliud quidpiam ejusdem generis vim suam porrigerent, quarum sane rerum haud incredibile est illos, utpote qui in hoc aere qui terram ambit, vagari consueverint, habuisse scientiam; honestæ autem et cum sapientia conjunctæ rei, sive sententiæ atque artis inventores fuisse, nunquam ostendes.

C **207** Primum sententias, opinionesque evangelicas ac veras protulit, de omnium rerum auctore atque opifice Deo; tum de ejusdem Filio, rationalium intelligentiumque naturarum auctore, earum utique, quæ post ipsum existere intelliguntur: item de mundi atque hominis creatione, Scripturam sacram exaravit atque edidit. Præterea cum historias religiosorum hominum, et qui olim Deo grati apud Hebræos vixerint, quasi quædam virtutum exemplaria expresserit, eos qui sibi dictanti parerent, ad imitationem virorum bonorum excitavit. Legi vero divinæ, atque iis qui tunc uterentur accommodatæ, primus orationis splendorem adhibuit adorationemque religiosam ac veram introduxit. Postremo iis, qui post se multis sæculis futuri erant, prædictiones enuntiavit, sicut paulo post a nobis commemorabitur: et hic quidem talis. Ad

eundem vero modum etiam prophetæ qui post illum exstiterunt. Cæterum extra propositum existimetur, sicubi eorum quædam quæ in diem quæri solent, ipsi respondissent sciscitantibus. Summa autem omnis illorum prophetiæ in rebus magnis consumebatur. Non enim in divinatione rerum quæ in diem aut in præsens tempus quærentur, neque parvis aut humilibus negotiis suam, quod a Deo acceperant, munus, dignum putabant. Sed super omni genere hominum divini in illis Spiritus illustratio ingens complexa erat argumentum, non illa quidem ut de ægrotantis hominis corpore, neque de temporaria hac et omnibus morbis obnoxia vita, divinationem profiteretur: nec alioqui de quibusdam mediis atque indifferentibus, quæ neque, si adsint, ad profectum animæ conducibilia, neque, si non adsint, damnum aliquod aut perniciem afferant, tametsi nonnunquam hæc quoque prædicebant, non primaria quadam ratione, sed quod rerum graviorum perceptionem comitentur, eisque essent adjuncta. At vero quæ in causis divini ab illis accipiendi Spiritus, ad vaticinandum principem locum obtinerent, ea majus quoddam continebant argumentum, quam ut ad ea quæ dicta sunt, pertinere possent. Quod si quis totum quasi corpus eorum quæ a Mose et aliis post Mosem prophetis scripta sunt, diligentissime exploret, profecto ea nihil aliud complexa inveniat, quam adhortationem atque doctrinam divini cultus, qui Deo universi, ipsi utique opifici rerum omnium sit exhibendus, cognitionemque ac theologiam supremam de Filio, qui una cum Patre ipse quoque rerum sit auctor.

208 Præterea debortationem atque eversionem a fallaci multorum deorum cultu, ad hæc veterum sanctorum virorum, qui primi talem religionem observaverint, memoriam prædictionesque et responsa de iis qui multis post sæculis ad illorum vitæ regulam, suam ipsi vitam directuri erant, per adventum Dei ad homines atque præsentiam, ipsius, inquam, Filii, et ipse ejusdem docendæ pietatis munere functurus, et ad salutem vitæ hominum afferendam venturus, in responsis dicebatur, cujus beneficio illi cunctis gentibus et Græcis simul et barbaris, eundem divini cultus morem, quem veteres Hebræorum religionis amatores servaverant, prædendum esse canebant. Hæc Moses, hæc reliqui item prophetæ, qui omnes in uno ore, quod erat futurum, nuntiabant; atque hæc erat causa cur divina Spiritus affaret homines et corripere, ut videlicet Dei cognitionem ipsos, supremamque de Patre ac Filio theologiam doceret, iisdemque traderet veræ illius pietatis morem, et ad memoriam redigeret eos qui quondam omnes honestatis partes complevisset, necnon eos qui posterioribus temporibus a pietate ritumque majorum suorum excidissent, eosque longa oratione reprehenderet: item caneret adventum Salvatoris ac Doctoris universi humani generis, et per illum in cunctas gentes antiquæ Hebræorum religionis propagationem futuram,

A μεγάλους συνετελείτο. Οὐ γὰρ ἐπὶ μαντεῖα τῶν ἐφημέρων καὶ πρὸς τὸν παρόντα καιρὸν ἐπιζητούμενων, οὐδὲ γε σμικρῶν καὶ ταπεινῶν τὰ τῆς θεοφορίας ἤξιοῦντο· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἡ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτοῖς ἔλλαμψις, μεγίστην ὑπόθεσιν περιέχουσα, οὐ περι νοσοῦντος ἀνθρώπου τὸ σῶμα, οὐδὲ περὶ τῆς προσκαίρου καὶ καλυπαθοῦς ταύτης ζωῆς τὴν πρόβησιν ἐπαγγελομένη, οὐδὲ περὶ τίνος ἀπολωλῶτος, οὐδ' ἄλλως περὶ τινῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων, ἃ οὐτε παρόντα ψυχῆς βελτιώσει συμβάλλεται, οὐτε μὴ παρόντα ζημίαν ἢ βλάβην περιποιεῖ (ἀλλ' ἦν μὲν, ὡς ἔφη, ὅτε καὶ ταῦτα προὔλεγον, οὐ κατὰ τὸν προηγούμενον δὲ λόγον· ἀλλὰ κατὰ ἀκολουθίαν τῆς τῶν κρείττωνων καταλήψεως)· μείζονα μὲν ὑπόθεσιν ἢ κατὰ τὰ εἰρημένα περιείχεν. Εἰ δ' οὖν τις τὴν πᾶσαν περιοχὴν τῆς Μωσέως γραφῆς, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἀκριβῶς διερευνησείεν, εὗροι ἂν προτροπὴν καὶ διδασκαλίαν εὐσεβείας τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων Θεόν, αὐτὸν δὴ τὸν δημιουργὸν ἀπάντων περιέχουσαν, γινώσκιν τε καὶ θεολογίαν τὴν ἀνωτάτω τοῦ δευτέρου αἰτίου, πάσης δὲ πολυθέου πλάνης ἀποτροπὴν, εἴτα τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν τῶν δὴ καὶ ἀπαρξαμένων τῆς εἰρημένης εὐσεβείας μνήμην, προβήσεις τε καὶ ἀναφωνήσεις κατὰ τὸν ἐκείνων βίον, ὑστέροις ποτὲ χρόνοις μελλόντων βιώσασθαι, δι' ἐπιφανείας καὶ παρουσίας εἰς ἀνθρώπους Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ δευτέρου Κυρίου, καὶ Θεοῦ μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα, καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος διδασκάλου τῆς αὐτῆς εὐσεβείας, καὶ Σωτῆρος ἐπιφανησομένου τῶν τῶν ἀνθρώπων βίῳ, δι' οὐ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, προὔλεγον τὸν τῆς θεοσεβείας τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων τρόπον παραδοθῆσασθαι. Ταῦτα Μωσῆς, ταῦτα δὲ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν παῖδες, οἱ πάντες ἐξ ἐνὸς στόματος προεκήρυττον. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τῆς εἰς ἀνθρώπου τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἐπιφορᾶς αἴτιον, διδάξαι θεογνωστῶν ἀνθρώπους, καὶ τὴν ἀνωτάτω περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ θεολογίαν, παιδεύσαι τε τρόπον ἀληθοῦς εὐσεβείας, καὶ μνημονεῦσαι τῶν πάλαι κατωρθωκότων, τὸν τε μετὰ τούτων ἔλεγχον διὰ μακρῶν ἐκφᾶναι λόγων, θεσπίσαι τε τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ διδασκάλου τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, καὶ τὴν δ' αὐτοῦ τῆς παλαιᾶς ἐξ Ἑβραίων θεοσεβείας εἰς πάντα τὰ ἔθνη μετάδοσιν προκηρύξαι. Ταῦτα ἦν τὰ ἐξ αἰῶνος στήλαις καὶ βίβλοις ἱεραῖς τῶν προφητῶν συμφώνως ἀναπεφυνημένα. Αὐτὰ δὴ ταῦτα, ἃ καὶ ἡμῖν, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς μετὰ τὸν μακρὸν αἰῶνα, εἰσέτι νῦν πληρούμενα συνορᾶται· μὴ δὲ φωνῇ πάντες οὗτοι καὶ θείῳ Πνεύματι κάτοχοι, πᾶσιν ἀνθρώποις τὸ φῶς τῆς ἀληθοῦς προεκήρυττον εὐσεβείας· ἀγνεῖαν τε ψυχῆς καὶ σώματος, παντελῆ τε κάθαρσιν διανοίας, ἣν αὐτοὶ πρότερον ἡσκηχότες, τοῖς ὑπηκόοις προὔδλλοντο, πάσης ἀκολάστου πράξεως τοὺς προσιόντας ἀπειργοντες, μηδὲ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπομιμῆσθαι τὰς ἐκθέσεις ἐπιτηδεύσεις, προτροπὰδὴν δὲ φεύγειν διδάσκοντες πᾶσαν δαιμονικὴν ἐγγεῖρησιν, καὶ τὰς πάλαι περισπουδάστους ἐκείνας ἀνθρωποθυσίας, τὰς τε αἰσχρὰς καὶ ἐπιβήτους περὶ θεῶν διηγήσεις, ὧν ἀπειργοντες, μόνῃ προσ-

ἀνέγειν συνβούλευον τῷ πάντων δημιουργῷ Θεῷ, ὡς ἔφρασε καὶ κριτῆ τυχάνοντι τῶν ἐν ἀνθρώποις πραττομένων· μηδὲ ἀγνοεῖν τὸν μέλλοντα εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημεῖν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, Σωτῆρα παντὸς γένους ἀνθρώπων, καὶ διδάσκαλον βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων εὐσεβείας τῆς ἀληθοῦς καταστησόμενον. Τοσοῦτόν τι ἦν τὸ διάφορον τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος κατόχων καὶ τῶν ὑπὸ δαιμονικῆς ἐνεργείας μαντεύεσθαι προσποιομένων. Εἶτα τὸ μὲν πονηρὸν δαιμόνιον, οἷα σκότους οἰκεῖον, σκότον καὶ ἀγλὴν περιβάλλον τῇ ψυχῇ διὰ τῆς ἐμφοιτήσεως, τοῦ ὑποφῆτου οἷα νεκρὸν ἐξήπλου τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ παρενηνεγμένον, οὐδ' ἐπόμενον τοῖς λεγομένοις ἢ πραττομένοις δι' αὐτοῦ, παντελῶς δ' ἀναίσθητον καὶ παράφρονον· παρ' ὃ καὶ μαντεῖαν, ὡς περ τινα μανίαν, εἰκότως εἴοικασι τὴν τοιάνδε κατὰπτωσιν ἐπιχειλεῖναι· τὸ δὲ γὰρ ἀληθῶς καὶ ἔνθεον Πνεῦμα, φωτεινὸν, μᾶλλον δὲ φῶς αὐτὸ τυγχάνον, ἢ ἂν ἐπέλθῃ ψυχῇ, καινὴν παραχρησάμενος καὶ λαμπροτάτην φωτὸς ἡμέραν ἐν αὐτῇ κατεργάζετο, διαυγεστέραν τε καὶ θεωρητικωτέραν πολὺ πλέον νῦν ἢ πρότερον αὐτὴν αὐτῆς ἀποφαίνον, ὥστε νήφειν καὶ ἐρηγορέναι, συνορᾶν τε πάντων μάλιστα καὶ συγκρίνειν τὰ θεοπικόμενα· παρ' ὃ μοι δοκοῦμεν εὖ καὶ ἀληθῶς προφήτας ἀποκαλεῖν τοὺς τοιοῦτους, παρὰ τὸ προφαίνειν καὶ προφωτίζειν ἐν αὐτοῖς τὸ θεῖον Πνεῦμα μὴ μόνον τὰ παρόντα, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἀληθῆ καὶ ἀκριβῆ γινώσκον. Σκέψασθε δὲ εἰ μὴ πολὺ κρείττων οὗτος καὶ ἀληθῆς ὁ λόγος, φάσκων Πνεῦμα θεῖον ψυχαῖς ἐπιφοιτῆν κεκαθαρμέναις, καὶ νῦν λογικῶς καὶ διαυγεῖ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Θεοῦ παρεσκευασμέναις, ἢ ὁ τῶν ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ καὶ σκοτίῳ μυχοῖς ἐναποκλειόντων τὸ θεῖον, ἐν τε γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν οὐ καθαρὰς ψυχαῖς, ἢ δὲ καὶ ἐπὶ κόρακας καὶ ἰέρακας καὶ ἄλλους οἰωνοῦς, ἐπὶ τε αἴγας καὶ ἄλλα ζῶα, ναὶ μὴν καὶ ἐπὶ ὑδάτων συστάσεις, ἐν τε ἡπατοσκοπίαις, καὶ αἵμασι νοσερῶν καὶ εἰδεχθῶν· κνωδάλων, ἐρπετῶν τε ἰοδῶλων σῶμασιν, οἷον δρακόντων καὶ γαλῶν, καὶ τινῶν ἄλλων τοιουτοτρόπων, δι' ὧν τὴν τῶν μελλόντων πρόγνωσιν οἱ θαυμασταὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐκφαίνειν ὑπεκλήφασιν. Τοῦτο δ' ἀνδρῶν ἦν μὴ συνωρακῶν Θεοῦ φύσιν, μηδὲ γὰρ θεοῦ Πνεύματος δύναμιν ἐπινηνοχῶντων, οὐδαμῶς μὲν ἐμφλοχωροῦσαν ἀψύχοις ἢ ἀλόγοις ζῴοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν λογικοῖς ἄπασιν, εἰ μὴ ποτε ἄρα ἢ μόνων ψυχῶν καὶ ἐναρτέτοις ψυχαῖς, οἷους ἡμῖν ἀκριβῶς ὁ λόγος τοὺς Ἑβραίων ὑπέγραψε προφήτας· οὗς τοῦ θεοῦ Πνεύματος φάμεν ἀξιοθεῖναι μεγάλων ἕνεκεν πραγμάτων οἰκουμένης ἀπάσης ἀνθρώπων βελτιώσεως συμβαλλομένων. Εἰ δὲ ποτ' αὐτοῖς σκιδῆ δίκην ἐπηκολούθει τὸ καὶ τὰ παρόντα τῶν μέσων καὶ ἀδιαφόρων γνωρίζειν, καὶ προλέγειν κατὰ καιρὸν τὰ ἀγνοούμενα τοῖς ἐρωτῶσιν ἀναγκαίως καὶ τοῦτο τοῖς πάλαι αὐτοῖς πλῆσιάζουσι παρεῖχον, ὡς ἂν μὴ δοκοῖεν οἱ λίχνοι περὶ τὰς προγνώσεις εὐλόγως ἀποκλίγειν ἐπὶ τὰ ἔξω τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν μαντεῖα σπάνει προφητῶν οἰκειῶν. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε τέλος ἔχεται, τῆς ἐν τοῖς Ἑβραίων προφήταις θείας δυνάμεως ὄντα παραστατικά. Ὡρα δὲ οὖν αὐτοῖς, οἷα ἦ ἐθέλει ἀνδράσι καὶ σοφοῖς, οὐ κατ' ἀνθρώπων γέ-

nuntiaret. Hæc sunt quæ ab initio et titulus et libris sacris prophetarum, concordii voce enuntiata fuerunt; ipsa, inquam, hæc, quæ etiam nos post longissimum tempus, hodierno ipso die compleri oculis nostris intuemur. Hi vero omnes uno ore, divino Spiritu afflati, cunctis hominibus lumen veræ pietatis aperiebant, atque animæ et corporis castitatem perfectamque mentis purgationem commendabant. Quam cum ipsi prius exercuissent, iis qui sibi auscultarent, proponere, et ab omni minus honesta actione eos qui ad se accederent, prohibebant deterrere, ne studia illa nefaria imitarentur quæ ab errore colendi multos deos profecta fuerant: tum præcipiti quodam cursu docebant, ut fugerent omnem dæmonicam traditionem, priscasque illas omni studio celebratas hominum mactationes, obscenæque de diis et nefandas narrationes: a quibus cum homines probiberent, unum universi opificem Deum, **209** quasi præsidem ac iudicem omnium quæ ab hominibus agantur, ut attenderent, hortabantur: atque interim ne ignorarent eum, qui venturus erat ad homines, Christum utique Dei, Salvatorem universi humani generis, ac Doctorem non minus barbaris quam Græcis veræ pietatis destinatum. Hæc sane erat differentia inter eos qui Spiritum Dei receperant, et eos qui dæmonico instinctu divinationem profitebantur. Deinde pravum quidem unumquodque dæmonium tanquam tenebrarum amicum, animum tenebris et caligine involvens, accessu suo quemcunque sibi subjecerat, naturali usu rationis deturbatum, quasi mortuum distendebat. Itaque ille tanquam omni sensu spoliatus, factusque amens, quid a se vel diceretur vel ageretur, neutiquam intelligentia consequeretur. Ex qua re merito istiusmodi alienationi nomen imposuerunt, quod cum divinationem significet, a furore videtur esse deductum. Verus autem divinusque Spiritus eum lucidissimus, ac potius ipsa lux sit, ad quamcunque animam accesserat, in ea continuo novum ac splendidissimum lucis diem comparabat, eandemque et nitidam et ad contemplandum idoneam, multo amplius nunc quam prius esse consuevisset, reddebat. Itaque cum maxime et sobrii erant, et vigilabant, et præ aliis omnibus quæ cænebant, ipsi intuebantur et comparabant. Ex quo mihi bene vereque videtur eos qui tales exsisterint, vocare prophetas, quod divinus in eis Spiritus ante ostendere, et lumine suo anticipare, non præsentium modo, verum etiam futurorum veram, certamque cognitionem consueverit. Cæterum, contemplamini, quæso, longene melior hæc et verior oratio, quæ ait divinum Spiritum in animas expurgatas, et ad suscipiendam Divinitatem intelligentia et ratione nitida comparatas, ingredi solitum, an eorum qui in materia inanima et tenebrososis secessibus, divinum quod sit, includunt: atque in feminarum virorumque impuris animis, neenon in corvis atque accipitribus avibusque cæteris, præterea in capris et reliquis animalibus, quinetiam in

aquarum collectionibus, in extispiciis, in cruoribus odiosarum ac deformium belluarum, in venenatorum serpentium corporibus, ut draconem et mustelaram, et aliorum ejusdem generis, per quæ futurarum rerum cognitionem a supremo Deo indicari et prodi, admirabiles isti et egregii auctores, contra quos dicimus, putaverunt. **210** Porro istuc hominum fuit nullam divinæ naturæ rationem habentium, neque vero quænam sit divini Spiritus vis, considerantium, quæ nullo modo inanima brutaque animalia incolere gaudet, ac ne rationalia quidem cuncta, sed ea tantum in quorum animis virtus insit perfecta, quales paulo ante prophetas Hebræorum oratio nostra descripsit, quos diximus magnarum rerum causa, divino Spiritu dignos esse habitos, utpote qui orbis universi hominibus ea proderent quæ ad ipsorum in virtute profectum conducerent; quod si quando illos instar umbræ, etiam rerum præsentium ac mediarum atque indifferentium cognitio comitata est, usque adeo ut sciscitantibus quæ ignorarent, ad tempus quoque prædicarent, etiam hoc ipsum necessario illis qui ad ipsos accederent, præbebant: nimirum ne isti curiosi ac perquam avidi divinationum, jure ad extrema aliarum nationum oracula, penuria domesticorum prophetarum, secedere viderentur. Sed hæc hactenus dicta sint, ad illam vim divinam demonstrandam quæ in prophetis Hebræorum inerat. Tempus igitur jam est ut illi tanquam ii qui viri divini sapientesque, non humano more, exstiterunt, sed afflati divino Spiritu, quæ credenda essent, docuerint, sua ipsorum decreta, et cum pietate conjunctis incorruptasque theologias, sine omni prorsus ambiguitate nos doceant, ut videamus num usquam quidquam a virtute ac veritate alienum importent. Agedum igitur jam deinceps, novo quodam dicendi initio assumpto, quæ in Evangeliiis de Salvatore nostro Jesu Christo theologia continetur, eam prophetis quoque testimoniis comprobemus. Evangelica igitur testificatio talem de

Christo profert theologiam: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁹⁹. » Vocat porro illum lucem intelligentem, vocat etiam Dominum, sicut interim Deum quoque. Divinus autem Paulus, tanquam Christi discipulus et apostolus, eidem theologiæ concordat, ubi de illo hæc narrat: « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia per ipsum constant⁹⁹. » Vocatur autem et Dei virtus et Dei sapientia.

211 Hæc ipsa igitur hoc tempore de prophetis Hebræorum monumentis, quasi de variis floribus colligenda nobis proposita sunt ut per utriusque partis consensionem demonstratio constet veritatis. Cæterum, ignorare neutiquam oportet, quemadmodum divina oracula, cum multum quod, tum in verbis, tum in sententiis, mirifice excellat, Hebraica lingua contineant, varia diversamque in Græca lingua interpretationem, ob difficultatem contemplantur, sortita sint. Sed cum olim viri Hebræi multi simul convenerint, et una eademque voce illa omnia converterint, eos maxime sequemur, quandoquidem Christi quoque Ecclesiæ iisdem uti placuit. Sicubi autem usu venerit, ne juniorum quidem interpretum novas editiones, quas etiam nunc Judæi libenter usurpant, recusabimus: ut ea quæ ad nostram hanc demonstrationem pertinent, ex omni parte stabilius firmiterque consistant. Cum hæc hactenus præfati simus, reliquum jam est, ut in ipsas divinas voces insistamus.

⁹⁹ Joan. 1, 1-3. ⁹⁹ Coloss. 1, 15-17.

νομένοις, κατ' ἐπίνοιαν δὲ θεοῦ Πνεύματος πειθεσθαι διδάσκουσι, παιδεύεσθαι τε τὰ παρ' αὐτοῖς δόγματα, καὶ τὰς εὐσεβεῖς καὶ ἀδιαπτύτους θεολογίας, οὐκέτι ἀμφιβολίαν ἔχοντα, μὴ πη ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀλλότριον ἐπάγονται. Φέρ' οὖν ἤδη λοιπὸν, ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς τὸν λόγον, τὴν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ θεολογίαν, ἀπὸ τῆς προφητικῆς μαρτυρίας πιστωσώμεθα. Ἡ μὲν οὖν εὐαγγελικὴ μαρτυρία ὡδε τὸν Χριστὸν θεολογεῖ: « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Καλεῖ δ' αὐτὸν καὶ φῶς νοερόν, καλεῖ δὲ καὶ Κύριον, ὡσπερ οὖν καὶ Θεόν. Καὶ ὁ θεσπέσιος δὲ Παῦλος, οἷα τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς ὢν καὶ ἀπόστολος, συνάδει τῇ θεολογίᾳ, ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιὼν: « Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι. Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτὸς ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ συνέστηκε. » Κέκληται καὶ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. Αὐτὰ δὲ οὖν ταῦτα πρόκειται καὶ νῦν ἀπὸ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητικῶν γραφῶν ἐξανθίσασθαι, ὡς ἂν διὰ τῆς ἐν ἑκατέρωις τοῖς μέρεισι συμφωνίας ἢ τοῦ ἀληθοῦς ἀπόδειξις παρασταθεῖη. Χρῆ δὲ μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι οἱ μὲν θεοὶ χρησμοί, πολὺ τὸ καὶ πρὸς λέξιν καὶ πρὸς διάνοιαν ὑπερφυεῖς τῇ Ἑβραίων φωνῇ περιέχοντες, διαφόρου τῆς ἐπὶ τῷ Ἑλληνικῶν ἐρμηνείας τετυχήκασι, τοῦ δυσθεωρήτου χάριν. Οἱ δ' οὖν ἄνδρες ἀθρόως Ἑβραῖοι συμφώνως αὐτὰς μεταβεβλήκασι, οἷς μάλιστα τὸν νοῦν προσέξομεν, ὅτι δὴ καὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ τούτοις κεχρησθῆναι φίλον. Εἰ δὲ που γίνοιτο χρεία, οὐδὲ τὰς τῶν μετὰ ταῦτα νεωτέρων ἐρμηνευτῶν ἐκδόσεις, αἷς εἰσέτι νῦν Ἰουδαίοις χρῆσθαι φίλον, παραιτησώμεθα: ὡς ἂν πανταχόθεν τὰ τῆς ἀποδείξεως ἡμῖν βεβαιωτέρας τύχοι παραστάσεως. Τούτων ἡμῖν πεπροομιμασμένων, καὶ τῶν ἐνθένδε φωνῶν ἤδη λοιπὸν ἐφαψόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Α

CAPUT I.

Ὡς παρ' Ἑβραίοις ὁ σοφώτατος Σολομῶν ἐν Παροιμίαις οἶδ' ἵνα πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ δύναμις, ἦν καὶ σοφία Θεοῦ, καὶ γέννημα αὐτοῦ χροσαγορεύει, ὡς περὶ οὗν καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν.

Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quamdam primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat : sicut interim nos quoque eandem glorificamus.

« Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσχῆνωσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ ἀδικίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πονηρῶν. Μερίσθηκα δὲ ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλεια, ἐμὴ φρόνησις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσι χάριν· πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτήσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθου τίμιον πολὺν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρεῖσσον ἀργυρίου ἐκλεκτοῦ. Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξίν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἔὰν ἀναγγεῖλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησαί. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἔδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με. Κύριος ἐποίησε χώρας ἀοικήτους καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἔποιε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τίθειναι τῇ θαλάσῃ ἀκριθασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἔποιε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα. Ἐγὼ ἡμην ᾗ προσέχαιρε. Καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομαι ἐν προσώπῳ αὐτοῦ, ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ἡφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἡφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Ἡ πρὸ τῶν γεννητῶν θεῖα καὶ πανάρετος οὐσία, ἡ νοερά καὶ πρωτότοκος τῆς ἀγεννήτου φύσεως εἰκὼν, ὁ γνήσιος καὶ μονογενὴς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ Υἱός, πολυώνυμος τις ὢν, καὶ διὰ πλείστων προσρήσεων θεολογούμενος, τῷ τῆς σοφίας ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀξιώματι τε καὶ προσηγορίᾳ τετίμηται. Λόγον δὲ Θεοῦ αὐτὸν, καὶ Φῶς, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ Σοφίαν χροσαγορεύειν μεμαθήκαμεν. Εἰ δὴ οὖν τὰ μετὰ χειρας αὐτοῦ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἂν Θεοῦ Σοφία ζῶσα καὶ καθ' αὐτὴν ὑφ' ἑστώσα, διὰ τοῦ σοφωτάτου Σολομῶντος διεξέρχεται λέγων, « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσχῆνωσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην » καὶ τὰ τοῦτοις ἐπαγόμενα· ἀλλὰ καὶ ὡς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν καὶ πρόνοιαν ἀναδεδεγμένος ἐπιφέρει· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην· ἐὰν ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται· » εἶτα, εἶ-

« Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi : timor Domini odit injustitiam, contumeliamque et superbiam, et vias pravorum : odi vero ego perversas vias malorum : meum est consilium et stabilitas : mea est prudentia, mea autem fortitudo : per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam : per me magni viri magnificantur, et tyranni per me obtinent terram : ego amantes me diligo, et qui quaerunt me invenient gratiam : divitiarum et gloria mihi adsunt, et possessio multorum justitia. Melius est frui me, quam auro et lapide pretioso multo : mei vero fetus, meliores argento electo. **212** In viis justitiae ambulo, et inter vias veritatis versor, ut dividam diligentibus me substantiam, et thesauros eorum impleam bonis : si annuntiavero vobis quae quotidie fiunt, memoravero quae a saeculo sunt ad numerandum. Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua : ante saeculum fundavit me, in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret, antequam prodirent fontes aquarum, antequam montes suis sedibus firmarentur, ante omnes colles gignit me : Dominus fecit regiones, et eas quae non habitantur, et vertices qui habitantur, ejus quae sub caelo est : quando parabat caelum, simul cum eo aderam, quando segregabat sedem suam super ventos, quando fortes faciebat superiores nubes, et tu stabiles ponebat fontes ejus, quae sub caelo est, dum poneret mari consumptionem suam, et aquae non praeteribunt os ejus, quando fortia faciebat fundamenta terrae, eram apud illum componens : ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero laetabar in vultu illius in omni tempore : quando laetabatur quod orbem terrarum perfecisset, et laetabatur in filiis hominum »⁷⁷. » Divinam et omnem in se habens virtutem, quae cunctis rebus genitis antiquior est essentia, quae intelligens et primogenita ingenitae naturae imago est, legitimus atque unicus maximi Dei Filius, qui multis nominibus dicitur, de quo ut de Deo pluribus appellationibus loquimur, hoc in loco Sapientiae dignitatem atque appellationem, honoris et amplitudinis gratia accepit, Verbum autem Dei eundem, et Lucem, et Vitam, et Veritatem, et postremo Christum Dei Virtutem, et Dei Sapientiam appellare jam didicimus : jam igitur in his quae nunc in manibus sunt, ipse de seipso, tanquam Dei vivens Sapientia, et quae per se ipsam consistat, per sapientissimum Salomonem verba facit, dum dicit : « Ego Sapientia habitavi consilium, et cognitionem, et cogitationem ego invocavi, » et quae his adjuncta sunt. Sed etiam quasi is qui ipsius universi administrationem et

⁷⁷ Prov. viii, 12-31.

providentiam acceperit, adjungit, « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam, per me magni viri magnificentur; » deinde ubi dixit se memoraturum quæ a sæculo sunt, adjungit dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua, ante sæculum fundavit me. » **213** Quibus verbis interim seipsum genitum, neque eundem cum Ingenito docet esse, eum sane qui ante omne ævum essentiam acceperit, et in modum fundamenti cunctis genitis rebus præmissus sit. Ex quo divinum Apostolum argumentum accepisse credibile est, ut de illo diceret, « Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælo et in terra ». » Siquidem primogenitus omnis creaturæ dictus est in illo: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua. » Jure autem imago Dei intelligitur, utpote qui genitura sit ingenitæ naturæ. Hoc igitur in his quæ in manibus sunt constitetur, ubi ait: « Antequam montes suis sedibus firmarentur, » et, « Ante omnes colles, gignit me. » Inde illum Filium unicum, et primum genitum Dei Verbum appellamus, qui quidem idem sit cum ea Sapientia de qua dictum est. Quomodo autem genituram illum esse Dei dicamus, alius erit et proprius indagandi locus, quoniam neque secundam projectionem, neque secundum diductionem, aut divisionem, aut diminutionem, aut sectionem, aut omnino secundum aliquid eorum quæ in genitura mortali exigi solent, ineffabilem illius procreationem cogitamus: neque fas est ullis genitis rebus illius aut genituram, aut propagationem, quæ quidem nullis neque verbis, neque nominibus comprehendi potest, similem arbitrari, neque vero aliquam illi eorum quæ temporaria et mortalia sunt, comparare imaginem: quoniam neque secundum eas animalium procreationes, quæ apud nos visuntur, essentiam de essentia, eamque divisibilem aut separabilem, Filium de Patre, patiendo aut dividendo prodiisse, pie dicere possumus: partes enim nullas habet, insecabileque est, quod divinum est, non secatur, non dividitur, non extenditur, non corripitur, non dimittitur, non majus, non pejus, non melius fit; non habet in seipso aliquid quod a seipso sit aliud, ut illud possit abjicere: quidquid enim in aliquo est, aut est tanquam accidens, ut album in corpore, aut tanquam aliud in alio, ut in prægnante fetus quem in utero gestat, aut tanquam pars in toto, ut in corpore manus, vel pes, vel digitus, quæ totius sunt partes, quarum si abscissionem, aut sectionem aliquam, aut divisionem patiantur corpora, imperfectam ac mutilum ipsum totum, veluti summa parte amputata, relinquitur. At enim in ingenita maximi Dei natura, **214** et in unci ejusdem primoque geniti Filii procreatione, talem usurpare imaginem aut similitudinem, omnium quæ impia sunt, maxime impium sit. Non igitur

πάνων μνημονεύειν τὰ ἐξ αἰῶνος, ἐπάγει λέγων· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· » δι' ὧν ὁμοῦ καὶ γενητὸν ἑαυτὸν, οὐχὶ δὲ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Ἀγεννήτῳ διδάσκει, πρὸ παντὸς αἰῶνος οὐσιωμένον, θεμελίου τε τρόπον τῶν γεννητῶν ἀπάντων προβεδλημένον. Ὅθεν τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἰκὸς ὀρμώμενον περὶ αὐτοῦ φάναί· « Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἔκτισθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. » Πρωτότοκος μὲν γὰρ πάσης ἀνείρηται κτίσεως, κατὰ τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· » νοήτο δ' ἂν εἰκότως εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἂν γέννημα τῆς ἀγεννήτου φύσεως τυγχάνωσι. Τοῦτο δὲ οὖν ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὁμολογεῖ, δι' ὧν φησι· « Πρὸ τοῦ ὄρη ἀδραστήθηναι, » καὶ, « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενῆ με. » Ἐνθεν αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ, καὶ πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναγορεύομεν τὸν αὐτὸν ὄντα τῇ δηλούμενῃ Σοφίᾳ. Ὅπως δὲ γέννημα Θεοῦ αὐτὸν εἶναι φαμεν, ἰδίως ἂν δέοιτο ἐξετάσεως· ἐπεὶ μήτε κατὰ διάστασιν, ἢ διαίρεσιν, ἢ μείωσιν, ἢ τομῇ, ἢ κατὰ τι ὅλως τῶν ἐπὶ τῆς θνητῆς γενέσεως ἐπιτελουμένων, τὴν ἀπόρρητον αὐτοῦ γενεσιουργίαν ἐπινοοῦμεν. Οὐδὲ γὰρ θέμις τῶν ἐν γενητοῖς τισὶ τὴν ἀρῆτον καὶ ἀκατονόμαστον αὐτοῦ γένεσίν τε καὶ οὐσίωσιν ἀφομοιοῦν, οὐδέ τινα τῶν ἐπικαίρων καὶ θνητῶν παραβάλλειν αὐτῷ εἰκόνα· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὰς παρ' ἡμῖν τῶν ζώων γενέσεις οὐσίαν ἐξ οὐσίας κατὰ πάθος ἢ διαίρεσιν, μεριστήν καὶ χωριστήν ἐκ τοῦ Πατρὸς προελθῆναι τὸν Υἱὸν φάναί ὄσιον. Ἀμερῆς γὰρ καὶ ἀτομον τὸ θεῖον, οὐ τεμνόμενον, οὐ διαιρούμενον, οὐκ ἐκτεινόμενον, οὐ μειούμενον, οὐ συστέλλομενον, οὐ μειζόν, οὐ χειρόν, οὐ κρείττον αὐτοῦ γινόμενον, οὐκ ἔχον τι ἐν ἑαυτῷ ἕτερόν τι αὐτοῦ, ἵνα καὶ πρόηται τοῦτο. Πᾶν γὰρ τὸ ἐν τινι ὄν, ἢ ὡς συμβεβηκὸς, οἷον λευκὸν ἐν σώματι, ἢ ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ τυγχάνει, ὡς τὸ ἐν τῇ κυοφορῷσῃ κατὰ γαστέρας κυοφορούμενον, ἢ ὡς μέρος ἐν τῷ ὅλῳ, ὡς ἂν ἐν σώματι χεῖρ ἢ ποῦς, ἢ δάκτυλος τοῦ παντὸς ὄντα μέρος, ὧν ἀποκοπήν ἢ τινα τομῆν ἢ διαίρεσιν πεπονθότων, ἀτελὲς καὶ κολοβόν, ὡς ἂν τοῦ μέρους ἠκρωτηριασμένου, ἀπολείπεται τὸ πᾶν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ εἰκόνη τοιᾶδε καὶ ὁμοιώσει χρῆσθαι ἐπὶ τῆς ἀγεννήτου φύσεως τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ Πρωτοτόκου γενέσεως, πάντων ἂν εἴη ἀσεβέστατον. Οὐ τοίνυν ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ, ἐξ ἀτείρων καὶ ἀνάρχων αἰῶνων ἦν ὁ Υἱὸς ἀγεννήτος ἐν τῷ Πατρὶ, μέρος ὧν αὐτοῦ, ὃ μεταβληθὲν ὕστερον καὶ κενωθὲν ἐκτὸς αὐτοῦ γέγονε· τροπῇ γὰρ αὐτῇ ἤδη τοῦτο οἰκεῖον· καὶ δύο γ' ἂν οὕτως ἀγεννήτα εἶεν, τὸ προβεδληκὸς καὶ τὸ προβεδλημένον. Καὶ τίς ἦν κατάστασις κρείττων; Ἄρα ἢ πρὸ τῆς τροπῆς τῆς κατὰ τὴν προβολὴν διαστάσεως; Οὐκ οὖν ὡς μέρος ἢ μέλος ἀγεννήτως ἠνωμένον ἀεὶ πρότερον, ἔπειτα δὲ διαστῆναι καὶ χωρὶς γενόμενον τοῦ ὄλου, τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς οἶόν τε ἐπινοεῖν. Ἀρῆρα γὰρ καὶ ἀντικρὺς ἀσεβῆ ταῦτα, ὕλης μὲν

** Colos. 1, 15.

ὄντα σωματικῶν οὐκεία, τῆς δὲ ἀσωμάτου καὶ ἀόλου φύσεως ἀλλότρια. Διὸ κατὰ καιρὸν εἰκότως ἂν τις ἐνταῦθα πάλιν τὸ, « Τὴν γένεσιν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » ἀναφθέγγεται ἂν· ἐπειδὴ καὶ τὴν ἐναντίαν ἔλθειν οὐκ ἀκίνδυνον, καὶ ἀπλῶς οὕτως ἐξ οὐκ ὄντων γεννητὸν τὸν Υἱὸν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὁμοίως ἀποφῆνασθαι· ἄλλη γὰρ Υἱοῦ γένεσις, καὶ ἄλλη ἡ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργία. Ἄλλὰ γὰρ ὡσπερ ἡ Θεία Γραφή τοτὲ μὲν πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν Υἱὸν ἀναγορεύει ἐξ αὐτοῦ προσώπου, τὸ, « Κύριος ἐκτίσά με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » φάσκουσα· τοτὲ δὲ γέννημα τοῦ Πατρὸς εἶναι, λέγει κατὰ τὸ, « Πρὸ δὲ πάντων βουῶν γεννᾶ με· » ταύτη καὶ ἡμῖν ἔπασθαι ὑγιῶς ἂν ἔχοι, καὶ τὸ πρὸ πάντων αἰῶνων εἶναι Λόγον ὄντα Θεοῦ δημιουργικόν, καὶ τὸ Πατρὶ συνεῖναι, μονογενῆ τε Υἱὸν εἶναι τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ὑπουργόν τε καὶ συνεργόν τῷ Πατρὶ τῆς τῶν ὄλων οὐσιώσεως τε καὶ διακοσμήσεως γεγεννημένον ὁμολογεῖν. Εἰ γὰρ οὖν καὶ ἄλλο τι ἀρῆρτον καὶ ἀκατάληπτον ἡμῖν ἐν τῇ τῶν ὄλων ἀπολέλειπται φύσει, μυρία δὲ τὰ τοιαῦτα, ὅποια καὶ τὰ τοῖς Θεοφιλέσιν ἐπηγγελμένα τυγχάνει, « Ἄ ὀρθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· πολὺ πρότερον πάσης ἐννοίας ἐπέκεινα, ἀρῆρτα καὶ ἀκατονόμαστα, ἀνεπινοήτα τε καὶ ἀνευθύμητα γένοιτο ἂν τὰ περὶ τῆς πρώτης τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ γενέσεως, ἄλλο μὴδὲν πλέον ἐχόντων ἡμῶν περὶ αὐτοῦ λέγειν τε καὶ νοεῖν ἢ· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Εἰ δὲ τις τούτου περαιτέρω χωρῶν τόλμη προαχθεῖ τὰ πάντα ἀπειρινότα ὀρατικῶς καὶ σωματικῶς παραβάλλειν ὑποδείγμασι, τάχα ἂν εἴποι τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου φύσεως καὶ τῆς ἀνεκφράστου οὐσίας, ὡσπερ εὐωδίαν τινὰ καὶ φωτὸς αὐγὴν τὸν Υἱὸν ἐξ ἀπειρων αἰῶνων, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰῶνων ὑποστῆναι, γενόμενόν τε συνεῖναι, καὶ συγγενόμενον ἀεὶ τῷ Πατρὶ ὡς τῷ μύρῳ τὸ κυῶδες, καὶ τῷ φωτὶ τὴν αὐγὴν, ἀλλ' οὐ τοῖς ὑποδείγμασι κατὰ πάντα τρόπον ὁμοίως, ὡσπεροῦν ἤδη πρότερον εἴρηται. Τὰ μὲν γὰρ ἄψυχα σώματα τὸ συμβεβηκὸς ἐν ποιότησι κέκτηνται· ἢ τε γὰρ αὐγὴ, σύμφυτος οὔσα τῇ τοῦ φωτὸς φύσει, καὶ οὐσιωδῶς συνυπάρχουσα τῷ φωτὶ, οὐκ ἂν δύναίτο ἐκτὸς ὑφ'εστάναι τοῦ ἐν ᾧ ἐστίν· ὁ δὲ γε τοῦ Θεοῦ Λόγος καθ' ἑαυτὸν οὐσιώται τε καὶ ὑφέστηκε, καὶ οὐκ ἀγεννήτως συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, ἀλλ' ὡς μονογενῆς Υἱὸς μόνος πρὸ πάντων τῶν αἰῶνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένος· ἢ τε εὐωδία, ἀπορόθη τις οὔσα σωματικῆ τοῦ ὑποκειμένου, καθ' ἑαυτὴν ἐκτὸς τοῦ πρώτου αἰτίου τὸ πλησιάζον πληροῦσα, οὐδὲν ἦττον σωματικῆ οὔσα καὶ αὐτὴ τυγχάνει. Οὐ ταύτη οὖν ἡμῖν νοηθήσεται· καὶ τὰ περὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Οὐδὲ γὰρ ἐξ οὐσίας τῆς ἀγεννήτου κατὰ τι πάθος ἢ διαίρεσιν οὐσιωμένος, οὐδὲ γε ἀνάρχως συνυφέστηκε τῷ Πατρὶ· ἐπεὶ ὁ μὲν ἀγέννητος, ὁ δὲ γεννητός· καὶ ὁ μὲν Πατήρ, ὁ δὲ Υἱός. Προυπάρχειν δὲ καὶ προὔρεσθαι Πατέρα Υἱοῦ, πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειεν. Εἴη δ' ἂν ταύτη καὶ εἰκὼν Θεοῦ, ἀρῆρτως πάλιν καὶ

A tur tanquam aliud in alio, ex infinitis et principio carentibus sæculis, erat Filius ingenuus in Patre, qui pars illius quædam esset, quæ quidem posterius commutata et ejecta extra illum secesserit: jam enim istud conversionis proprium foret, et sic sane duo essent ingenua, unum id quod projecisset, alterum quod projectum esset! Et quinam, quæso, status melior? Num is qui ante conversionem fuit, quo per projectionem diductio facta est? Ergo quasi pars vel membrum antea semper ingenuæ adhærens, deinde diductum et seorsum abiens a toto, sic Filius a Patre cogitari poterit. Sed enim infanda et prorsus impia hæc, quæ materiæ quidem corporum conveniunt et adhærent ut propria, ab incorporea vero et materiæ experte natura, abhorrent alienaque sunt. Quocirca merito quispiam hoc in loco et opportune rursus illud proferet: « Generationem ejus quis enarrabit? » Si quidem in contrariam abire partem, et simpliciter sic enuntiare, ex nihilo genitum esse Filium eadem ratione qua reliqua quæ facta sunt, non absque periculo sit: alia enim Filii generatio, et alia per Filium aliarum rerum creatio. Quare cum divina Scriptura modo quidem primogenitum omnis creaturæ Filium appellet, ex ipsius persona sic dicens: « Dominus creavit me initium viarum suarum, » modo autem genituram Patris dicat, ubi ait: « Et ante omnes colles gignit me, » hanc item nos sequi sani judicii sit, consisterique ante omnia sæcula esse Verbum Dei creatoris administrum, esseque una cum Patre, et unicum esse maximi Dei Filium, qui Patri det operam, ejusque sit socius, dum omnia quæ sunt, facit ut sint, eademque disponit. Etenim si item aliud quidpiam, quod neque dici, neque comprehendi a nobis possit, in natura universi remansit (sunt autem innumerabilia hujusmodi), quale utique habetur quod Dei amicis promissum est, « Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, » ut sanctus ait Apostolus ¹, multo prius supra omnem cogitationem ferantur ac neque dici neque denominari, neque intelligi, nec animo concipi possint, quæ ad primam unici Dei Filii generationem pertinent. De quo sane nihil habemus amplius quod dicamus aut cogitemus quam istud: « Generationem ejus **215** quis enarrabit? » Quod si quis hoc ulterius progrediens eo provehatur audaciæ, ut quæ nulla prorsus intelligentia comprehendi possunt, ea visibilibus et corporeis exemplis assimilet, forsitan dicat, ingenui Patris naturæ atque ineffabilis essentia, quasi fragrantiam quamdam, ac lucis splendorem, ipsum Filium ex infinitis sæculis, ac potius ante omnia sæcula exstitisse; dumque existit simul esse, neque Patrem unquam relinquere, sicut nec unguentum bonus odor, nec lucem splendor relinquit; verum exempla hæc non omnimodo integram præstant similitudinem, sed quomodo jam antea dictum est: nam corpora inanimata ipsum æ-

¹ Isa. viii, 8. ² 1 Cor. ii, 9.

cidens in qualitatibus retinet; splendor enim, cum ipsam lucis naturam comitetur, nec ipsam unquam lucis essentiam relinquat, extra ad ipsum, in quo est, stare non potest: at vero ipsum Dei Verbum per seipsum et essentiam obtinet et consistit, nec absque gignendi ratione cum Patre existit simul, sed tanquam unicus Filius, qui solus ante omnia sæcula ex Patre sit genitus: bonus item odori, cum subjecti corporis emanatio quædam sit, ipsa quoque corporea, neque seorsim a prima causa per seipsum impleat id, quod ipsi proximum est, nihilominus etiam ipse a natura corporea non recedit. Non sic igitur a nobis ea quæ ad primam Salvatoris nostri propagationem pertinent, intelligenda sunt; neque enim ex natura ejus qui ingenitus est, partiendo aliquid aut dividendo naturam est nactus: neque vero absque principio cum Patre simul existit, quando ille quidem ingenitus, hic vero genitus est, et ille Pater, hic Filius: at vero Patrem existere, et naturam suam obtinere non a Filio, unusquisque facile constabitur, eadem porro ratione imago Dei erit, ita quidem, ut rursus nullis neque verbis, neque rationibus, quomodo sit, comprehendere possimus, quippe cum viventis Dei vivens ipsa sit et per seipsam consistens, sine materia, sine corpore, nihil prorsus habens admistum contrarii; neque vero cujusmodi ulla sit apud nos imago, quæ et aliud essentia subjectum habeat, et aliam speciem, sed quæ tota ipsa sit species, et ipsa essentia, similitudinem referens Patris. Sic autem Patris quoque fragrantia erit, quæ efficacissimam largiendæ vitæ vim habeat, sed ita rursus neque dici a nobis, neque rationibus colligi possit: siquidem omnia quæcumque de illo vera sunt, ineffabilia sunt hominum vocibus, et mortalium cogitationibus, secundum exquisitam rationem incogitabilia. **216** Sed enim quoquo modo audire nos juvat, itidem sacra nos erudiunt oracula. Annon Christi bonum odorem ipse seipsum, et sui similes sanctus Apostolus², propterea quod Spiritus Christi particeps esset, appellavit? Nonne unguentum evacuationem ipse cælestis Sponsus in Canticis³ dictus est, idcirco quod cum illam ipsius evacuationem, cum omnibus tam visibilibus quam invisibilibus, tam corporeis quam incorporeis, tam rationalibus

A ἀνεπιλογίστως ἡμῖν, ζῶντος Θεοῦ ζῶσά τις, καὶ καθ' αὐτὴν ὑφεστῶσα ἀδύλως, καὶ ἀσωμάτως, καὶ τοῦ ἐναντίου παντὸς ἀμύγως, ἀλλ' οὐχ ὅλα τις πάλιν ἢ παρ' ἡμῖν εἰκῶν, ἕτερον μὲν ἔχουσα τὸ κατ' οὐσίαν ὑποκαίμενον, ἕτερον δὲ τὸ εἶδος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ, εἶδος ὦν, καὶ αὐτοουσίχ τῷ Πατρὶ ἀφομοιούμενος. Οὕτω δὲ καὶ ζωτικωτάτῃ τοῦ Πατρὸς εὐωδία τυγχάνει, ἀρρήτως ἡμῖν πάλιν καὶ ἀνεπιλογίστως· ἐπει καὶ πάντα ὅσα ἐστὶ περὶ αὐτὸν ἀληθῆ, ἀρρήτα ἂν εἴη ἀνθρώπων φωναίς, καὶ λογισμοῖς θνητῶν ἀνεπιλόγιστα, κατὰ τὸν ἀκριβῆ λόγον. Ἀλλὰ γὰρ ὡς ἡμῖν ἀκούειν φίλον, τοῖσδε καὶ τὰ λόγια παιδεύει. Ἡ οὐχὶ καὶ Χριστοῦ εὐωδίαν αὐτὸς ἑαυτὸν, καὶ τοὺς αὐτῷ παραπλησίους ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος προσεῖπε διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ πνεύματος μετοχὴν;

B ὁ οὐράνιος Νυμφίος ἐν τοῖς Ἀσμασιν ἀνηγγόρευται; Διὸ τῆς αὐτοῦ ἐκκενώσεως τὰ πάντα, ὁρατὰ τε καὶ ἀόρατα, σώματά τε καὶ ἀσώματα, λογικά τε καὶ ἀλόγα, μετασχόντα, ἀναλόγως κατηξίωται μετουσίαις καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου μετελιτφε κοινωνίας. Ταύτης γε τῆς ἐνθεῦ πνοῆς τὴν ἀντιληψὶν τοῖς τὰς λογικὰς αἰσθήσεις μὴ πεπηρωμένοις ὁ σύμπαξ ἀποδίδωσι κόσμος, ὡς τὰ τῇ φύσει γεώδη καὶ φθαρτὰ σώματα τῆς ἀύλου καὶ ἀκηράτου εὐωδίας ἀποπνεῖν, πηγάζοντος μὲν ἀνωθεν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, ὅς, τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου Πατὴρ ὦν, αὐτὸς ἂν εἴη τὸ πρῶτον καὶ κύριον καὶ μόνον ἀληθῶς ἀγαθὸν, ἀγαθὸν γεννητικὸν, δευτερευόντος δὲ, καὶ ὡσάν ἀπὸ πρώτης καὶ ἡγουμένης οὐσίας ἐπιχορηγομένου τοῦ Υἱοῦ, ὅς καὶ μόνος τῆς πατρικῆς οὐσίας εὐωδία τις ἡμῖν ἀνείρηται δουλεύουσι λογίῳ παιδεύοντι περὶ αὐτοῦ, ὅτι δὴ, « Ἀτμὶς ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινῆς, καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς αἰθέρου, καὶ ἑσπερον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. » Πλὴν ἀλλὰ ταῦτα ὅπη ἂν τις καὶ θέλοι, ταύτη τιθέσθω· ἡμῖν δὲ ἐξαρκεῖ τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο καὶ εὐσεβὲς αὐθις ἐπαναλαμβάνειν ῥῆμα, δι' οὗ καὶ τὴν λύσιν ἐπιθήσομεν τοῖς ἐξητημένοις πολυλάκις ἤδη ἐπειπόντες· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; » Ἀνεφικτος γὰρ ὡς ἀληθῶς, καὶ οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ ταῖς πάσης ἐπέκεινα οὐσίας δυνάμεσιν, ἢ τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ τυγχάνει γενεσις, ὡσπεροῦν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τοὺς οἰκείους μαθητὰς αὐτὰ δὴ ταῦτα μυσταγωγῶν, « Οὐδεὶς ἔγνω, » φησὶ, « τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς· » ᾧ καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ. » Ἀγνώστου τοίνυν ὁμοίως τῆς τε περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας τοῖς πᾶσι, πλὴν αὐτοῖς τυγχανούσης, ὡς ἐν ἀπορήτοις ἐν ταῖς παρατεθείσαις τοῦ Σολομώντος λέξει, τῆς Σοφίας ἀκουστῆτον λεγομένης· « Πρὸ τοῦ θρη εδρασθῆναι καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. » Ἔτι δὲ φησι συμπαραίναί τῷ Πατρὶ τὸν οὐρανὸν κατασκευάζοντι· « Ἦνίκα γοῦν ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπάρημην αὐτῷ. » Καὶ τὸ ἐξ ἀπείρων δὲ αἰῶνων αἰδίων τῆς σὺν Πατρὶ διαμονῆς ἐμφαίνει, οἷς

² II Cor. II. 15. ³ Cant. I, 2.

ἐπιλέγει· « Ἦμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ προσώπων αὐτοῦ προσέχαιρον. » Καὶ ἀδύσους δὲ καὶ πηγὰς ὕδατων, ὄρη τε καὶ βουνοὺς, καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὸν τόπον κοινοὺς βήμασιν οἷς ἐπινομάσται, ἦτοι περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἐκ μέρους τὸ πᾶν δηλοῦντος ἀκουστέον, ἢ τροπικώτερον ἐκληπτέον, ταῦτα μεταφέροντα τὰ σημαινόμενα ἐπὶ νοητὰς οὐσίας καὶ θείας δυνάμεις, ὧν πάντων πρωτότοκος Σοφία καὶ μονογενής καὶ πρωτόγονος τοῦ Θεοῦ προὔπιστή Ἀλόγος, ὄντινα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν, διδασκάλῳ μαθητευόμενοι τῷ Ἀποστόλῳ λέγοντι· « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Κέκληται δὲ ἐν ταῦθα τῷ τῆς Σοφίας εἰκότως προσήματι, ὡς τοῦ μόνου σοφοῦ Πατρὸς τὰς πανσόφους καὶ ἐπιστημονικὰς τῶν ὄλων θεωρίας τε... *Λεῖπει τὰλλα.*

comprehendi, sane non aliter quam ipse Salvator ac Dominus noster, hisce ipsis rebus suos initiales discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater » . » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** Ait præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia » . » Sed hic appellatione Sapientiæ merito vocatus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliqua desunt.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

('Αξέφαλον.)

Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ σκήπτρῳ βασιλικῷ τιμᾷ· ἐν δὲ τῷ τρίτῳ, τὴν κατ' ἀρετὴν αὐτῷ τελείωσιν μαρτυρεῖ· εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν Θεὸν καὶ βασιλέα κεχρίσθαι πρὸς τοῦ ἀνωτάτου διδάσκει Θεοῦ, καὶ ταύτη γε Χριστὸν γεγονέναι. Τί γὰρ ἂν καὶ ὀνομάσαιτό τις τὸν μὴ ὑπ' ἀνθρώπων μὲν, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ κεχρισμένου; ἐπὶ τούτῳ γοῦν φησιν· « Ὁ Θεὸς (πρὸς τὸν χρισθέντα ἀπαιτινόμενος), ἐγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο γὰρ ἐχρυσέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου. » Ὡσεὶ ἔλεγεν· Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός· ἐχρυσέ σε ἔλατον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· ὥστε οὐδὲ κοινὴν καὶ γεῶδες τὸ δηλούμενον τοῦτο χρίσμα ἦν, οὐδὲ ὅμοιον τῷ παρὰ Μωσεί νομοθετημένῳ καὶ φθαρτῆς ἐξ ὕλης κατεσκευασμένῳ, ᾧ φίλον ἦν τοὺς παλαιοὺς Ἑβραίων ἱερέας καὶ βασιλέας χρισθαι. Ἐνθεν ἡμῖν εἰκότως καὶ Θεὸς ὅμοιος καὶ Χριστὸς ἀνηγόρευται, ὡς ἂν μόνος μὴ δι' ἀνθρώπων, μηδ' ἐξ ἀνθρώπων, πρὸς αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὄλων Ποιητοῦ τῆς ἐνθέου χάριτος καὶ ἀγαλλιάσεως ἀσωμάτῳ καὶ θεοπρεπεῖ χρίσματι κεχρισμένος· διέπερ ἐνδίκως μόνος ἀγαθῶς καὶ κυρίως παρὰ τοὺς ὀνομαζομένους αὐτοῦ μετόχους Χριστὸς ἂν ἀναγορευθεῖη. Οἱ μέτοχοι δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἴεν, ἢ οἱ οἰοί τε λέ-

quasi a primo et ingenito Patre sufficitur Filius, qui etiam solus paternæ essentialis fragrantia quædam dictus est a nobis, qui oraculo obsequimur talem de illo doctrinam tradenti : « Vapor est, inquit, virtutis Dei, et emanatio gloriæ Omnipotentis sincera, et splendor lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficacis, et imago bonitatis-ejus » . Verumtamen hæc quæ loco quis velit, ibi utique ponat : nobis autem satis superque sit, verum illud ac pium rursus verbum repetere, quo etiam eorum de quibus quæsitum fuerit, difficultates dissolvemus, ipsum inquam illud, quod antea sæpius effati sumus : « Generationem ejus quis enarrabit? » Ro vera enim non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatis, quæ ultra omnem naturam evaserint, unci Dei Filii generatio potest

ac Dominus noster, hisce ipsis rebus suos initiales discipulos : « Nemo, inquit, novit Patrem nisi Filius » ; » et adjungit protinus : « Et nemo novit Filium, nisi Pater » . » Cum ergo theologia de Patre et Filio æque omnibus, præter unos ipsos, incognita sit, quasi in arcanis in illis Salomonis verbis quæ superius apposuimus, Sapientiam audire oportet dicentem : « Antequam montes suis sedibus firmarentur et informaretur terra, et ante omnes colles, gignit me. » **217** Ait præterea, se una cum Patre fuisse, cum cælum instrueret : « Quando, inquit, parabat cælum, una cum eo aderam. » Deinde æternam ab infinitis sæculis cum Patre mansionem significat, ubi adjungit : « Eram cum illo componens, ego eram apud quam gaudebat, quotidie vero lætabar in vultu ejus. » Porro autem abyssos et fontes aquarum, et montes et colles, et alia quæcunque communibus verbis hoc in loco denominata sunt, aut de mundi constitutione, ita accipere oportet, ut a parte totum intelligatur, aut alio genere figuræ interpretari, transferendo significata eorum ad intelligibiles essentias, potestatesque divinas : quas omnes ortu suo antecedit Sapientia, quibusque omnibus antiquius exstitit unicum, primoque genitum Dei Verbum, quem nos Christum appellare consuevimus, edocti a magistro Apostolo dicente : « Christus Dei virtus et Dei sapientia » . » Sed hic appellatione Sapientiæ merito vocatus est [sicut solius sapientis Patris, sapientissimas et scientiæ parentes universorum contemplationes]... *Reliqua desunt.*

B

CAPUT II.

(*Sine principio.*)

In secundo autem, sceptri regalis honore donat : in tertio vero perfectæ virtutis illi dat testimonium, postea ipsum hunc super iis et Deum et regem, a supremo Deo unctum esse docet, et ea ratione Christum exstitisse : quid enim aliud quispiam nominet eum, qui non ab hominibus, sed ab ipso supremo Deo sit unctus? de hoc igitur ait : O Deus, ad eum qui unctus est sermonem dirigens, « dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem : propterea enim unxit te Deus, Deus tuus » . » Ut si diceret, Deus Pater unxit te oleo exultationis, præ participibus tuis : ita neque commune et terrenum est hoc de quo agitur unguentum, neque illi simile quod apud Moysem lege sancitum est, et ex corruptioni obnoxia materia comparatum, quo sane moris fuerat veteres Hebræos et sacerdotes et reges inungere : inde nobis merito, et Deus simul et Christus appellatus est, tanquam is qui solus, non per homines, neque ab hominibus, ab ipso vero universi Auctore divinæ lætitiæ atque exultationis, incorporeo et Dei majestate digno unguento sit unctus : quapropter juste solus, sine malitia solus, bene et **218** proprie, præ iis qui ipsius participes

Ἀ Sap. vii, 25-26. Ἰ Matth. xi, 27. Ἱ Ibid. ἰ Cor. i, 24. ἰ Psal. xlii, 8.

nominantur, Christus appelletur. Participes vero ejus quinam quæso sint, nisi ii qui dicere possunt : « Participes enim facti sumus Christi ? » De quibus dictum est : « Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari¹⁰. » Item igitur cum in his plane Christus apparuerit, et dilectus, et Deus, et rex, tempus de illo ut quæramus, quomodo, qui tam grandis sit, inimicos habere dicatur, et quosnam istos, et propter quam causam, adversus quos suas sagittas, suumque gladium exacuit, et quo pacto nullis armis instructa acie, sed propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, innumerabiles sibi ipsi subegerit populos. Qui igitur hæc diligentius quærit, hunc oportet ea transferre ad Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum, qui est Christus Dei, et ad ea recurrere quæ de illius ad homines adventu a nobis exposita sunt : ubi cum hostiles et visum nostrum effugiētes flagitiosorum ac noxiorum dæmonum pravorumque atque impurorum spirituum potestates dare terga coegerit, perquam innumerabiles sibi ipsi ex omnibus nationibus populos comparavit : quem inde etiam verum Dei Christum appellare conveniat, quippe qui non communi oleo, ut prisci consueverant, sit unctus (neque etiam tale quidquam de illo memorizæ proditum est), sed præstantiori quodam divinoque unguento, ex quo utique etiam per Isaiam, sic ait : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me¹¹. » Quocirca inter omnes potissimum, quicumque unquam apud Hebræos corporaliter uncti sunt, solus in toto orbe terrarum apud universos Christi nomine celebratur, et Christianorum ab ipso deducta appellatione, totam quæ habitantur terram implevit : quodammodo autem illum unctum esse dicamus, et quid hoc sit unguentum, et quisnam unctiois modus, abunde satis libro priore tractavimus. Porro in hujus labiis atque doctrina tanta effusa est gratia, ut brevi tempore, ea quæ ab ipso denuntiata est, sanctimonia et pietate, omnem locum impleverit. Itaque jam nunc in omnibus gentibus apud eos qui doctrinam ipsius accipiunt, comprobata ejus prophetiæ, quæ nunc in manibus est, veritate, et regis et Dei gloriam adeptus est, et apud omne hominum genus Christus appellatur. Sunt autem ejus quoque

inimici manifesti, non modo qui prius exstiterant, sed etiam qui semper ipsius verbo adversantur, **219** sive illi in hominibus, sive in effugientibus visum nostrum potestatibus sint, quos ille invisibili occultaque virtute ex omnibus gentibus auferens et subvertens, omnis generis populos sibi ipsi auscultantes effecit. Quæ vero in eodem psalmo sequuntur : « Myrrha, et gutta, et cassia a

γειν · « Μέτχοι γάρ γεγόναμεν Χριστοῦ ; » περὶ ὧν εἴρηται · « Μὴ ἄπτεσθε τῶν χριστῶν μου, καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Καὶ δὴ πεφηνότος διὰ τούτων σαφῶς τοῦ Χριστοῦ ἀγαπητοῦ, καὶ Θεοῦ, καὶ βασιλέως, ὥρα σε ζητεῖν, ὁ τηλικούτος πῶς ἐχθροῦς ἔχειν λέγεται, καὶ τίνας, καὶ δι' ἣν αἰτίαν, καθ' ὧν τὰ ἑαυτοῦ βέλη, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ῥομφαίαν ἤκονησατο, ὅπως τε οὐ δι' ὀπλιτικῆς παρατάξεως, ἀλλ' ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης μυρλοῦς ὑπηγάγετο ἑαυτῷ λαοὺς. Ζητούντας γὰρ ἀκριδῶς ταῦτα, καλῶς ἂν ἔχοι μεταφέρειν αὐτὰ ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἀνατρέχοντα ἐπὶ τὰ διεξωδευμένα περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόδου, καθ' ἣν τὰς ἐχθρὰς καὶ ἀοράτους δυνάμεις τῶν μοχθηρῶν καὶ λυμαντικῶν δαιμονίων, τῶν τε πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων τροπώσαμενος, μυρλοῦς ὄσους ἑαυτῷ λαοὺς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν συνεστήσατο · ὃν καὶ Χριστὸν ἀληθῆ προσήκοι ἂν τοῦ Θεοῦ ἐνθεῦθεν ἀναγορεύειν, οὐ κοινῶ μὲν ἐλαίῳ τῶν πάλαι συνήθως χρισθέντα (οὔτε οὖν ἰστορεῖται τι περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον), κρεῖττονι δὲ καὶ ἐνθῶ χρίσματι, παρ' ὃ δὴ καὶ διὰ Ἡσαίου φησὶ · « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἶνεκεν ἐχρισέ με. » Ὅθεν καὶ μᾶλλον ἀπάντων τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις σωματικώτερον χρισθέντων μόνος ἀνὰ πάσαν τὴν οἰκουμένην Χριστὸς παρὰ τοῖς πᾶσι βεδῶται, καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ Χριστιανῶν προσηγορίας τὴν σύμπτασαν ἐπλησεν οἰκουμένην. Ὅπως δέ φαμεν αὐτὸν κεχρίσθαι, καὶ τί τὸ χρίσμα, καὶ τίς ὁ τῆς χρίσεως τρόπος, αὐτάρκως ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διειλήφαμεν. Τοῦτου δὲ ἐν τοῖς χεῖλεσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοσαύτη κατεχύθη χάρις, ὡς ἐν ὀλίγῳ πάντα τόπον ἐμπλήσαι τῆς πρὸς αὐτοῦ καταγγελθείσης εὐσεβείας · ὥστε ἤδη ἐν πᾶσιν ἔθνεσι, παρὰ τοῖς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μετιούσιν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητείας, καὶ βασιλέως καὶ Θεοῦ ὄξαν περιβεβῆσθαι, καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις Χριστὸν ἀναγορεύεσθαι. Πρόδηλοι δὲ καὶ οἱ ἐχθροί, οὐ μόνον οἱ πρὶν γεγονότες αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀεὶ προσπολεμούντες αὐτοῦ τῷ λόγῳ, εἴτε ἐν ἀνθρώποις, εἴτε καὶ ἐν ἀοράτοις δυνάμεισιν, οὓς ἀοράτῳ καὶ λεληθῆναι δυνάμει πάντοτε καθαιρῶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν παντοίους ἑαυτῷ λαοὺς ὑποχειρίους πεποιήται. Τὰ δὲ ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, « Σμύρνα, καὶ στακτὴ, καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματιῶν σου, » τὰ τε ἐπὶ τοῖσιν, ὡς περὶ βασιλίδος δηλούμενα καὶ θυγατρὸς τὸν πατρῶον οἶκον ἀπολιπούσης, καὶ τῷ προδηλωθέντι Χριστῷ, καὶ βασιλεῖ, καὶ Θεῷ νυμφευθείσης, Κύριόν τε αὐτὸν ἀναγορευούσης, ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἑκκλησίαν, τὴν πατρῶαν καὶ δαιμονικήν ἀποστραφείσαν πλάνην, καθηραμένην τε, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ λόγου κοινωνίᾳ καθαρωσαμένην, ἀναφέρει· ἂν τῆς προστηκούσης τυγχάνοντα κατὰ σχολὴν ἐρμηνείας.

¹⁰ Hebr. III, 14. ¹¹ Psal. CIV, 15. ¹² Isa. LXI, 1. ¹³ Psal. XLIV, 9.

ΚΕΦΑΛΑΙΑΝ Ι'.

Α

CAPUT III.

Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης καὶ ἐν ρθ' ψαλμῷ δύο Κύριους ἐμφανῶς ὁμολογεῖ· ἕνα τὸν πρῶτον καὶ ἀνωτάτω Θεόν, δεύτερον, ὃν αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀναγορεύει Κύριον. Καὶ ὡς γενέσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως καὶ αὐτὸς τὸν δεύτερον Κύριον οἶδε, καὶ ὡς αἰώνιον τοῦ Πατρὸς ἱερέα, καὶ ὡς σύνθρονον τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ὁμοία ἡμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοξάζω.

« Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφύρου γεγέννηκά σε. Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεσημεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως Θεοῦ Λόγον, τὴν πρὸ αἰῶνος σοφίαν, τὴν ἀρχὴν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τὴν πρωτότοκον καὶ μονογενῆς τοῦ Πατρὸς γέννημα, τὸν τῆ τοῦ Χριστοῦ τιμώμενον προσγορίᾳ, καὶ ὁ παρῶν ψαλμὸς Κύριον ἀποκαλεῖ, διδάσκων αὐτὸν εἶναι σύνθρονον ὁμοῦ καὶ Ἰῶν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τε καὶ Κυρίου τῶν ὁλων, αἰώνιον τε τοῦ Πατρὸς ἱερέα. Πρῶτον δὴ οὖν ἐπίστησον, ὡς ἤδη τοῦτο δεύτερον γέννημα Θεοῦ προσηγόρευται, καὶ ἐπεὶ Θεοῦ γε πνεύματι τὰ τῆς προφητείας ἡμῖν εἰρησθαι πεπίστευται, ὅρα εἰ μὴ αὐτὸ δὴ τὸ ἐν τῷ προφήτῃ Πνεῦμα ἅγιον, ἑαυτοῦ Κύριον δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὁλων ἀναγορεύει· « Εἶπε » γάρ, φησὶν, « ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Τὸν πρῶτον Κύριον, ὡσάν καθόλου τῶν ἀπάντων Δεσπότην, Ἑβραῖοι ἀνεκφωνήτω προσήρσει τῇ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀνηγόρευον· τὸν δὲ δεύτερον ὡκέθ' ὁμοίως, ἰδίως δ' αὐτὸν Κύριον ἀνόμαζον. Ἐκτίσας οὖν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐρόμενός ποτε τοὺς Φαρισαίους, « Τί ὑμῖν περὶ τοῦ Χριστοῦ δοκεῖ; τίνος ἐστὶν υἱός; » εἰπόντων, τοῦ Δαβὶδ, ἐπιλέγει, « Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » μονονοχὶ ἐρμηνεύων τὴν λέξιν, ὡς οὐ μόνον τοῦ Δαβὶδ Κύριον αὐτὸν ἀναγορεύουσιν, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ ἐν τῷ προφήτῃ πνεύματος. Εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν (τοῦτο δὴ ἡμῖν εἶναι πεπίστευται τὸ ἅγιον Πνεῦμα) ὁμολογεῖ τοῦτον εἶναι Κύριον, ὃν σύνθρονον εἶναι τοῦ Πατρὸς ἐκδιδάσκει, καὶ οὐκ ἀπολύτως, ἀλλὰ καὶ ἑαυτοῦ Κύριον, κατὰ πολὺ πλέον καὶ μᾶλλον τοῦτ' ἂν εἴποιεν αἱ μετὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λογικαὶ δυνάμεις, ἥ τε σύμπασα ὄρωμένη τε ἐν σώμασι, καὶ ἐν ἀσωμάτοις ἐστῶσα δημιουργία, ἥς ἀπάσης εἰκότως ἂν καταδειχθεὶ Κύριος ὁ μόνος τοῦ Πατρὸς σύνθρονος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα ἐγένετο, ὅτι δὴ, κατὰ τὸν θαυμάσιον ἀπίστολον, « ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰτε ὄρατά εἰτε ἀόρατα. » Μόνον γοῦν εἰκὸς αὐτὸν τῆς τοῦ Πατρὸς ὁμολώσεως ἔχειν τὸ κῦρος, ὡσάν καὶ μόνον σύνθρονον τοῦ Πατρὸς ἀναδειγμένον. Πρῶτον οὖν, ὅτι οὐδενὶ τῶν γεννητῶν θέμις τῶν δεξιῶν λαχεῖν τῆς παντοκράτο-

Quod idem Propheta etiam in cix psalmo bis Dominum evidenter confitetur : *scilicet*, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo præ se ferens.

« Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion, et dominaberis in medio inimicorum tuorum. Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus sanctorum tuorum. Exit utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec. Dominus a dextris tuis »¹³. » Salvatorem ac Dominum nostrum, ipsum primogenitum omnis creaturæ Dei Verbum, sapientiam quæ est ante ævum, initium viarum Dei, primogenitum et unicum Patris germen, **220** eum qui Christi appellatione honoratur, præsens quoque psalmus Dominum vocat, docetque eum esse consessorem simul et Filium supremi Dei, rerumque omnium Domini, æternumque Patris sacerdotem. Primum ergo sic habeto, quemadmodum progenies illa secunda Dei nominata est, et quoniam divino quoque spiritu illa prophetiæ verba fidei nostræ commissa sunt; vide num et ille Spiritus sanctus in propheta, suimet ipsius Dominum secundum post eum qui Dominus est universorum vocet. « Dixit » enim, inquit, « Dominus Domino meo, Sede a dextris. » Sicuti rerum etiam universim omnium Dominum, Hebræi inenarrabili et ex quatuor elementis composita dictione vocaverunt; nec jam amplius eum similiter ratione secundum, sed proprie Dominum appellaverunt. Merito igitur Salvator ac Dominus noster ipse Jesus qui Christus est Dei, interrogans aliquando Phariseos, « Quid vobis videtur de Christo? cujus est filius »¹⁴? » cum respondissent, Davidis, subdit, « Quomodo igitur David in spiritu Dominum eum vocat, dicens, Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis »¹⁵? » propemodum interpretans dictionem, quæ non modo Davidis, verum etiam spiritus in propheta existientis, Dominum appellat. Si vero spiritum illum propheticum, illum certe, qui fide nostra creditus est Spiritum sanctum, annuit esse Dominum, quem consessorem Patris esse profitetur, nec absolute, verum sui ipsius Dominum secundum id quod ut plurimum et magis dicere rationales facultates post Spiritum sanctum, et atque omne officium aspectabile corporeis et incorporeis constans, cujus totius jure merito demonstraretur Dominus unus Patris consessor, per quem cuncta facta sunt; quia nimirum secundum admirabilem Apostolum, « in ipso creata

¹³ Psal. cix. 1-3. ¹⁴ Matth. xxii, 42. ¹⁵ ibid. 43, 44.

sunt omnia, tam quæ sunt in cœlis, quam quæ sunt supra terram, sive visibilia, sive invisibilia. » *Æquum igitur est, solum eum paternæ similitudinis habere dominium, sicut et solum esse Patris consessorum declaratum est. Patet igitur nulli creaturarum fas esse sortiri dexteram omnipotentis principatus et imperii, nisi ei uni soli quem ex præmissis varie et theologicè demonstravimus. 221* Attende igitur, quemadmodum hic unum et eundem supremum et omnia sub se habens Dominus, voce illa donat, « Sede a dextris meis; » et illa, « ante Luciferum genui te. » Deinde cum jurisjurandi confirmatione, inconcussum atque immutabilem in infinitum ævum permansuri sacerdotii honorem ei largitur : « Juravit Dominus, et non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum. » At enim quis hic tandem intelligatur? nempe non vir mortalis ullus, ac ne angelicæ quidem naturæ quispiam, qui a Deo quidem sit factus, in æternum vero sacerdos constitutus, sed solus ille qui in iis, quæ antea citavimus oraculis, dixit : « Creavit me initium viarum suarum in opera sua. Ante sæculum fundavit me, in principio antequam montes stabilirentur, et ante omnes colles gignit me ¹⁶. » Adhibe vero animum diligenter, et cogitationem intende, tum ad præsentem psalmum, tum ad eas quæ antea expositæ sunt voces. In hoc enim ingenitus Deus eum qui ab ipso est, et noster Dominus est, sedere secum una jubet, dicens : « Sede a dextris meis. » In altero verò, quem ante hunc ipsum exposuimus, sedem in sæculum sæculi manere, oraculum affirmabat, Deum interim illum appellans in illis verbis, ubi ait : « Sedes tua Deus in sæculum sæculi ¹⁷. » Rursus in eo qui nunc inter manus versatur, « virgam, inquit, virtutis emittet tibi Dominus ex Sion ¹⁸, » in illo autem, « virga directionis, virga regni tui ¹⁹. » Et rursus hic quidem ait : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, et dominaberis in medio inimicorum tuorum ²⁰. » Ille vero, « sagittæ tuæ acutæ, potentes in corde inimicorum regis. » Ergo etiam ea quæ ad ejus, de quo agimus, inimicos pertinent, in utroque sibi ipsa consentiunt. Quis ergo modo suis oculis cernens in mediis urbibus, in vicis ac regionibus, in toto orbe florentes Salvatoris nostri Ecclesias, et eos in quibus dominatur populos, et innumerabili virorum multitudine refertos conventus, qui illi consecrati sunt, quique undique tum ab iis qui inter homines cernuntur, tum ab effugientibus visum nostrum, et occultis inimicis atque hostibus ejus doctrinæ quæ a Christo tradita est, circumsessi, non admiretur præsens oraculum, quod ad ejus personam enuntiatum est, et de quo hic canitur, illud utique : « Dominare in medio inimicorum tuorum ? » Deinde quoniam in eo qui antecessit, dictum est illum unctum esse **222** oleo exulta-

ρικῆς ἀρχῆς τε καὶ βασιλείας, εἰ μὴ ἄρα ἐνὶ μόνῳ τῷ διὰ τῶν προκειμένων ποικίλως θεολογουμένῳ. Ἐπίστησον οὖν, ὡς πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁ ἀνωτάτῳ καὶ ἐπὶ πάντων Κύριος καὶ τὴν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » δωρεῖται φωνὴν, καὶ τὴν, « Πρὸ Ἑωσφόρου γενέννηκά σε. » Μεθ' ὄρκου δὲ διαβεβαιώσεως, ἄσειστον καὶ ἀπαράβατον αὐτῷ τὴν τιμὴν τῆς εἰς ἄπειρον αἰῶνα διαρκούς ἱερωσύνης παραδίδωσιν· « Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς αἰῶνα. » Τίς δ' ἂν ἐπινοοῖτο; οὔτι δὴ θνητὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ οὐδὲ τῆς ἀγγελικῆς φύσεως, ὑπὸ Θεοῦ μὲν γεγεννημένος, εἰς αἰῶνα δὲ ἱερωμένος, ὁ καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν εἰπῶν· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενῆ με. » Καὶ πρόσθετος δὲ ἐπιμελῶς τὸν νοῦν, ἐπιστήσας τῷ τε παρόντι ψαλμῷ, καὶ ταῖς ἐν τῷ πρὸ τούτου παρατεθείσασιν φωναῖς. Ἐν μὲν γὰρ τούτῳ ὁ ἀνωτάτῳ Θεὸς σύνθρονον τὸν δεύτερον, καὶ ἡμῶν Κύριον, ἑαυτοῦ καθίστησι, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » ἐν δὲ τῷ πρὸ τούτου τὸν θρόνον εἰς αἰῶνα αἰῶνος διαμένειν, ὁ λόγος ἔφησεν, ὁμοῦ Θεὸν αὐτὸν ἀναγορεύων δι' ὧν φησιν· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Πάλιν ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας, « Ῥάβδον, » φησὶ, « δυνάμεις ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών. » ἐν δ' ἔκειναι, « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. » Καὶ αὖτις ὁ μὲν παρῶν φησὶ· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, καὶ κατακυριεύσεις ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » ὁ δὲ πρόσθεν· « Τὰ βέλη σου ἠχονημένα, δυνατὰ ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ βασιλέως. » Οὐκοῦν καὶ τὰ περὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ δηλουμένου ἐν ἀμφοτέροις συνάδει. Τίς δὴτα οὖν, ὀφθαλμοῖς ὀρῶν ἐν μέσασιν ταῖς πόλεσιν, ἐν τε κώμαις καὶ χώραις, καθ' ὅλης τε τῆς οἰκουμένης, ἀνθούσας τὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας, τοὺς τε πρὸς αὐτοῦ κυριευομένους λαοὺς, καὶ μυριάσδεκα πλήθη τῶν αὐτῷ καθωσιωμένων, πανταχόθεν ὑπὸ τῶν ὀρωμένων τε ἐν ἀνθρώποις, ἀοράτων τε καὶ ἀφανῶν ἐχθρῶν, καὶ πολεμίων τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας κυκλούμενα, οὐκ ἂν θαυμάσειε τὸν παρόντα χρησμὸν, εἰς πρόσωπον ἀναφωνηθέντα τοῦ θεσπιζομένου, τό· « Κατακυριεῦε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου; » Καὶ ἐπειδήπερ ἐν τῷ πρόσθεν κεχρίσθαι τῷ ἐλαίῳ τῆς ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου, ἱερέων δὲ οἰκεῖον ἦν παρ' Ἑβραίοις τὸ χρίεσθαι· εἰκότως ὁ μετὰ χεῖρας ἦδη λευκότερον ἱερέα αὐτὸν ἐπιφημίζει, πλείονα προτιθεὶς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαν, δι' ἧς μόνον αὐτὸν παρὰ τοὺς πάποτε αἰώνιον ἱερέα εἶναι παιδεύει, ὅπερ οὐδεμιᾶ ἀνθρώπου φύσει δυνατὸν ἐφαρμόζειν. Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἱεραῖσθαι φησιν αὐτὸν, πρὸς ἀντιδιαστολήν τοῦ κατὰ τὴν Μωσῶως διάταξιν ἱερέως, ἦτοι τοῦ Ἀαρῶν, ἧ καὶ τινος τῶν ἐξ ἐκείνου· ὧν ἕκαστος μὴ ὧν πρότερον ἱερεὺς, ὕστερόν ποτε δι' ἀνθρώπων ἀλοιφῇ τινὶ σκευαστῆ χρισόμενος, ὡς ἐν τύποις εἰπεῖν καὶ συμβόλοις, σκιάδης τις καὶ εἰκονικὸς Χριστὸς ἀπετελεῖτο· ἀλλὰ καὶ ἄτε θνητὸς ὧν οὐκ εἰς μακρὸν ἀπέτιθετο τὴν ἱερωσύνην.

¹⁶ Prov. VIII, 23-25.¹⁷ Psal. XLIV, 7.¹⁸ Psal. CIX, 2.¹⁹ Psal. XLIV, 7.²⁰ Psal. CIX, 2.

Καὶ παρὰ μὲν τῷ Ἰουδαίῳ μόνῳ ἱεράτο λαῶ, οὐ μὴν καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν. Ἀλλὰ οὐδὲ μεθ' ὀρχημοσίας Θεοῦ ἐπὶ τὴν λειτουργίαν παρῆει, χρίσει δὲ ἀνθρώπων τιμώμενος· ὡς καὶ ποτε μὴ ἄξιον εὐρίσκεισθαι ἐν αὐτοῖς τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπειας, οἷος ἀναγέγραπται ὁ Ἡλεις. Ἔτι πρὸς τοῦτοις ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος ἱερεὺς, ὁ κατὰ τὴν Μωσέως διάταξιν, ἐκ μόνης ἐξεκρίνετο φυλῆς τῆς Λευί· εἶδει δὲ ἐξ ἅπαντος καὶ τὸ γένος ἐκ τῆς τοῦ Ἀαρὼν διαδοχῆς αὐτὸν φέρειν, οὐμασί τε ζῶων ἀλόγων καὶ αἵμασι, σωματικῆ γε λατρεία θεραπεύειν τὸ θεῖον. Ὁ δὲ Μελχισεδὲκ ὠνομασμένος, ὁ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνήν, βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα βασιλεὺς Σαλήμ, ὁ καὶ αὐτὸς ἂν εἴη βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἱστορίαν οὐκ ἀρχὴν ἡμερῶν, οὐ ζωῆς τέλος, ἀλλ' οὐδὲ κοινόν τι φέρων πρὸς τὸν τῆς τοῦ Ἀαρὼν ἱερωσύνης τρόπον. Ὅστε γὰρ ὑπ' ἀνθρώπων ἦρτο, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῶ κέχριστο, οὐ (1) γένος ἦν τῶν μελλε φανέντων πα· καὶ τὸ πάντων γε παραδοξότατον, ὅτι μηδὲ τὴν σάρκα περιτέμνητο, καὶ ὅμως τὸν Ἀβραάμ εὐλογεῖ, ὡσάν πολὺ κρείττων αὐτοῦ τυγχάνων. Ἀλλὰ οὐδὲ θυσίαις καὶ σπονδαῖς τῷ ὕψιστῳ ἱεράτο Θεῷ, οὐδὲ μὴν παρὰ τῶ ἐν Ἱερουσαλήμ ναῶ τὴν λειτουργίαν ἐξετέλει· πῶς γὰρ τῷ μηδὲ ὄντι; Εἰκότως οὖν, ἐπεὶ καὶ τῷ ἡμετέρῳ Σωτηρὶ τῷ Χριστῷ, οὐδὲν μὲν τῷ Ἀαρὼν ἐμπερὲς ἐμελλε συμβῆσεσθαι. Ὅστε γὰρ μὴ ὦν πρότερον, ὕστερόν ποθ' ἱερεὺς ἀναδέδεικται, καὶ ἱερεὺς οὐ γενόμενος, ἀλλὰ ὦν. Προσεκτίον γὰρ ἐπιμελῶς τῷ· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. » Ὁ γὰρ ἔση, φησί, μὴ ὦν πάλαι· ἀλλ' οὐδ' ἦσθα μὲν πάλαι, νῦν δὲ οὐ· ἀλλὰ παρὰ τοῦ φησαντος, « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, » σὺ εἶ, καὶ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα διαμένεις. Ἐπεὶ οὖν οὔτε ἀπὸ χρόνου τῆς ἱερωσύνης ἀπήρξατο, οὔτε ἐκ φυλῆς ἱερωμένων ὁ Χριστὸς, οὐδὲ διὰ σκευαστοῦ καὶ σωματικοῦ ἐλαίου κέχριστο, οὐδὲ τέλος ἔξειν ἐμελλε τῆς ἱερωσύνης, οὐδὲ μόνοις Ἰουδαίοις, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἔθνεσι καταστήσεσθαι· τούτων ἕνεκα πάντων εἰκότως αὐτὸν τῆς μὲν κατὰ τὸν τύπον Ἀαρὼν λειτουργίας ἀπαλλάττει, κατὰ τὴν τάξιν δὲ Μελχισεδὲκ ἱερά φησὶν εἶσεσθαι. Καὶ τό γε ἀποτελεσμα τοῦ χρησμοῦ θαυμάσιον συνορῶντι, ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, τῷ τοῦ Μελχισεδὲκ τρόπῳ τὰ τῆς ἐν ἀνθρώποις ἱερουργίας εἰσέει· καὶ νῦν διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπευτῶν ἐπιτελεῖ. Ὅστε γὰρ ἐκεῖνος, ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, οὐδαμοῦ φαίνεται θυσίαις σωματικαῖς κεχηρμένος, οἷον δὲ μόνῳ καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραάμ εὐλογῶν, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἔπειτα οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν σωματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς θεσμοὺς ἱερουργίαν, οἷον καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδὲκ ταῦτα πνευματικῶς προτεθεωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκεχηρμένου, ὡς ἡ Μωσέως Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα· « Καὶ Μελχισεδὲκ βασιλεὺς Σαλήμ ἐξήνεγκεν ἄρτους

tionis præ participibus tuis, et sacerdotum id erat proprium apud Hebræos ut ungerentur : merito in eo quem nunc tractamus, jam clarius et certius illum consecrat sacerdotem, plura etiam de illius doctrina proponens, per quam ipsam solum præ hominibus qui unquam aut fuerint aut futuri sint, æternum sacerdotem esse demonstrat, quod sane nusquam ut ulli naturæ hominis accommodetur, fieri poterit. Secundum ordinem Melchisedec sacerdotem constitui illum ait, ut ab eo differat qui secundum Mosis constitutionem erat sacerdos, qui quidem aut Aaron sit accipiendus, aut alius quispiam ex iis qui ab illo oriundi sint : quorum quisque cum prius sacerdos non esset, posterius aliquando per homines unguento quodam artificiose confecto ungebatur, et sic figurate, ut ita dicam, et per signa quædam, adumbratus quidam et imaginarius Christus efficiebatur : præterea tanquam is qui mortalis esset, haud ita multo post sacerdotium deponebat. Adde quod apud unum Judæorum populum sacerdotio fungebatur, non autem apud alias item nationes. Neque vero cum jurejurando Dei, ad talem functionem accedebat, sed iudicio hominum electus. Itaque nonnunquam etiam aliquis ex illis inventus est tali ministerio non dignus, qualis Heli plane descriptus est. Ad hæc, vetus ille sacerdos, qui a Mose institutus fuerat, ex sola tribu Levi eligi poterat : et oportebat omnino illum genus quoque trahere de successione ipsius Aaron, sacrificiisque brutorum animalium et cruoribus, corporalique adoratione rei divinæ inservire. At vero, qui Melchisedec est nominatus, quod nomen in nostram linguam conversum, regem justitiæ significat, et qui fuit rex Salem, quod ipsum item sit, rex pacis, sine patre, sine matre, sine generis serie, non habens in historia, neque initium dierum, neque vitæ finem, ac ne referens quidem cum Aaron sacerdotii ritu commune quidquam invenitur. Nam neque ab hominibus electus fuerat, neque oleo composito unctus, neque de genere illorum editus, qui nondum exstiterat : et quod omnino maxime admirabile est, ne corpore quidem erat circumcisus, et tamen ipsi Abraham benedicit, tanquam is qui illo sit longe præstantior. Adde quod neque sacrificiis neque libationibus, altissimo Deo operabatur, neque vero in templo quod Hierosolymis esset, suum munus obibat : qui enim in eo, quod nondum erat? **223** Et merito sane, quando ne nostro quidem Salvatore Christo, eventurum quidquam erat ipsi Aaron simile. Nam neque qui prius non fuisset, posterius est aliquando sacerdos declaratus ; neque is qui exstisset sacerdos, sed qui est. Diligenter enim attendendum est illud : « Tu es sacerdos in æternum. » Non enim, eris, ait, qui olim non fueris, ac ne fuisti quidem antea, nunc autem non es, sed ab eo qui dixit, « Ego sum qui sum », tu es,

¹¹ Exod. iii, 14.

(1) Οὐ. Anne οὐ? Edit.

et sacerdos in æternum permanes. Quoniam igitur neque a tempore, sacerdotii initium accepit, neque de tribu sacerdotum exortus est Christus, neque artificiose instructo corporalique oleo inunctus, ne finem quidem illum sacerdotii est habiturus, neque item solis Judæis, sed omnibus gentibus constituendus. Propter hæc omnia, merito illum a ministerio Aaron liberat, quod figuram gerebat, et secundum ordinem Melchisedec sacerdotem futurum affirmat. Et sane oraculi exitus admirabilis ei qui contempletur quemadmodum Salvator noster Jesus, qui est Christus Dei, ipsius Melchisedec ritu, ea quæ ad sacerdotium in hominibus gerendum spectant, per suos ministros perficiat. Nam quemadmodum ille qui sacerdos gentium erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt, sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane, et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria representant, quæ sane mysteria Melchisedec tanto ante spiritu divino cognoverat, et rerum futurarum imaginibus usus fuerat, sicut etiam Mosis Scriptura testificatur, ubi ait : « Et Melchisedec rex Salem, protulit panes et vinum. Erat autem sacerdos Dei altissimi, et benedixit Abraham ²². » Merito igitur et cum jurisjurandi adjectione, uni ei de quo hic agimus talia promissa sunt : « Juravit, inquit, Dominus Deus, et non pœnitebit eum : tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. » Audi vero qualia sint quæ de iisdem rebus etiam Apostolus dicat : « In quo abundantius volens Deus ostendere hæredibus regni immutabilitatem consilii sui, interposuit jusjurandum, ut per duas res immutabiles in quibus impossibile est mentiri Deum, **224** fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad obtinendam propositam spem ²³, » et adjungit : « Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere : hic autem, eo quod ipse maneat, sempiternum habet sacerdotium. Ex quo etiam servare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad intercedendum pro illis. Talis enim decebat nos pontifex, sanctus, innocens, impolutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cælis factus ²⁴. » Deinde adjungit : « Caput autem super iis quæ dicta sunt. Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera majestatis in excelsis, sanctorum minister, et tabernaculi veri, quod fixit Deus, et non homo ²⁵. » Hæc quidem Apostolus. Psalmus vero, inferius progressus, etiam ea quæ passurus erat is, de quo vaticinatur, aperte significat, dicens : « De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput ²⁶. » Torrentem porro, tentationum tempus intelligendum alius indicat psalmus dicens : « Torrentem pertransivit anima nostra. Forsitan pertransiit anima nostra aquam intolerabilem ²⁷. »

καὶ οἶνον. Ἦν δὲ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, καὶ εὐλόγησε τὸν Ἀβραάμ. » Εἰκότως οὖν καὶ μεθ' ὅρκου παραλήψεως μόνῃ τῷ δηλουμένῳ « ὤμοσε Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ εἶ, » λέγων, « ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ἐπάκουσον δὲ οἷα καὶ περὶ τῶνδε ὁ Ἀπόστολος φησὶν « Ἐν ᾧ, περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδείξει τοῖς κληρονόμοις τῆς βασιλείας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμείψτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν πράκλῃσιν ἔχωμεν οἱ προκαταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων « Καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν· ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην. Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν καὶ ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἀκακος, ἀμίαντος, κειχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. » Καὶ ἐπιλέγει « Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις, τοιοῦτον ἔχωμεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τῶν ἁγίων λειτουργῶν, καὶ τῆς σκηπῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἐπηξεν ὁ Κύριος, οὐκ ἄνθρωπος. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀπόστολος. Ὅ δὲ ψαλμὸς ὑποβᾶς, καὶ τὸ πάθος ἐπικεκαλυμμένους τοῦ προφητευσομένου δηλοῖ, λέγων « Ἐκ χειμάρρου ἐν ὁδῷ πίεται, διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. » Χειμάρρον δὲ τὸν καιρὸν τῶν πειρασμῶν καὶ ἄλλος δηλοῖ ψαλμὸς, λέγων « Χειμάρρου διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἄρα διήλθεν ἡ ψυχὴ ἡμῶν τὸ ὕδωρ τὸ ἀνυπόστατον. » Ἐν τῷ χειμάρρῳ τοῖνον πίεται, φησὶ, τὸ ποτήριον δηλονότι, ὃ ἤνιττετο πρὸς τῷ καιρῷ τοῦ πάθους, λέγων « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν « Εἰ μὴ δυνατόν ἐστὶν αὐτὸ παρελθεῖν, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίνω, γεννηθήτω τὸ θέλημά σου. » Τοῦτο δὴ οὖν ἐκπιῶν τὸ ποτήριον, ὑψώσει κεφαλὴν, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπεὶ γὰρ « ἐγένονεν ὑπήκοος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὰ τοῦτο, » φησὶν, « ὑπερύψωσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. » Καὶ πάντα ὑπέταξε, φησὶν, « ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, » κατὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπαγγελίαν, ἣν διὰ τοῦ ψαλμοῦ παρίστησι, λέγων « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Κατακυριεύε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. » Πρόδηλον παντὶ, ὡς ἐστὶ νῦν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις καὶ ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, ἐν μέσοις τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις αὐτοῦ, καὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν ἀπάντων κατακυριεύει.

²² Gen. xiv, 18-19. ²³ Hebr. vi, 18. ²⁴ Hebr. vii, 23-26. ²⁵ Hebr. viii, 1, 2. ²⁶ Psal. cix, 7. ²⁷ Psal. cxiii, 5.

In torrente igitur bibet, inquit, calicem videlicet, quem ipse sub ipsum passionis tempus significavit, dicens : « Pater, si possibile est, transeat calix iste a me ²⁰. » Et rursus : : Si non possibile est illum transire, nisi illum bibam, fiat voluntas tua ²¹. » Cum igitur hunc calicem bibisset, tum exaltavit caput. Et sicut ait Apostolus, quoniam « factus est obediens Patri usque ad mortem, mortem autem crucis, » idcirco, inquit, « exaltavit illum Deus ²², suscitans illum a mortuis, et sedere illum fecit in dextera sua, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominetur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et omnia subjecit, inquit, sub pedibus ejus ²³, » secundum eam, quæ ad ipsum facta est, promissionem, quam in psalmo declarat, dicens : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Dominare in medio inimicorum tuorum. » Constat vero planissime, quemadmodum hodie quoque Salvatoris nostri virtus, ac doctrinæ illius verbum, in medio inimicorum et hostium suorum, omnibus quicumque in ipsum credunt, dominatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

A

CAPUT IV.

Ὁς καὶ Ἡσαίας, προφητῶν μέγιστος, σαφῶς οἶδε Θεὸν ἐν Θεῷ εἶναι, λέγων ὁμοίως ἡμῖν δοξάζουσι Πατέρα ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸν ἐν Πατρὶ.

225 Quod etiam *Isaias, prophetarum maximus, plane novit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus.*

« Ἐγὼ Κύριος ἐποίησα γῆν, καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην, ἐγὼ ἤγειρα τὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεΐαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τέως μὲν ταῦτα ὁ τῶν ἄλων ποιητὴς Θεός, περὶ τινος βασιλέως καὶ Σωτῆρος μέλλοντος οἰκοδομεῖν τὸ τῆς εὐσεβείας πολιτεύμα, λυτρώσασθαι τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἀνθρώποις ὑπὸ τῆς δαιμονικῆς πλάνης αἰχμαλωσίαν, διὰ τοῦ προφήτου Θεοπέμπτου· ἐξῆς δὲ τούτοις τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὴν ὑπόστασιν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν αἰνιττεται, ἣν ὁποταγήσονται τῷ προφητευομένῳ, καὶ ὡς προσκυνήσουσιν αὐτῷ οἷα Θεῷ οἱ ὑποταγησόμενοι, καὶ ὡς προσεύχονται ἐν αὐτῷ, διὰ τὸ μελίζονα κατοικεῖν ἐν αὐτῷ Θεόν, τὸν ἀνωτάτω δηλαδὴ Πατέρα, καὶ Θεὸν τῶν ὄλων. Τὰ δὲ τῆς λέξεως οὕτως ἔχει· « Οὕτω λέγει Κύριος· Ἐχορίασεν Ἄγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σαβαίμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ δικιθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σοῦ ἀκολουθήσουσι, δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ προσκυνήσουσι νέοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεός πλὴν σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία. Οὐχ ἡγοῦμαι δὲ ἀντωπῆσεν δύνασθαι τινα, κἂν σφόδρα ἢ ἀγνώμων, τῷ προδῆλῳ καὶ σαφεῖ τῆς λέξεως, ἐναργῶς οὕτως εἰσαγωγῆς Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρα, καὶ ἕτερον ἐν αὐτῷ Θεόν· « Προσκυνήσουσί σοι, » φησιν, « οἱ δίκαιοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύχονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστι Θεός πλὴν σοῦ· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἤδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Τὸ δὲ, « οὐκ ἤδειμεν, » ἐκ προσώπου τῶν πρὶν αὐτὸν μὴ ἐπεγνωκότων παρὰ μόνους τοῖς Ἐβδομήκοντα εἰρημένον, ἑτέρας εἶχε τὸ Ἑβραϊκὸν, ὃ μεταλαβὼν ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Θεός ἄρα ἰσχυρὸς ἀποκρυπτόμενος, Θεός

« Ego Dominus feci terram, et hominem super ea ; ego manu mea consolidavi cœlum, ego omnibus astris mandavi, ego suscitavi regem cum justitia, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dixit Dominus Sabaoth ²⁴. » Interim quidem hæc universi conditor Deus, de quodam rege ac Salvatore, qui ædificaturus sit rempublicam pietatis, et conditionem qua homines a dæmonico errore captivi tenebantur, dissoluturus, per prophetam respondet. In iis vero quæ sequuntur, externarum quoque nationum obsequium, quo ei sunt obsecuturæ qui venturus canitur, propheticus significat spiritus : necnon quemadmodum illum tanquam Deum adorabunt illi, qui ita ad obsequium venerint, et quod Deum orabunt in ipso : propterea quod in eo ipse habitat Deus supremus, videlicet Pater, universique Deus. Locus autem sic se habet ad verbum : « Sic dicit Dominus : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vinciti maniciis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt : quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non noveramus, Deus Israel Salvator. Erubescet et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore ²⁵. » Hactenus ipsa prophetia. Cæterum, neutiquam arbitror quempiam contra id, quod tam aperte et perspicue dicatur, vel oculos directurum, quamvis admodum sit ingratus, ubi ita evidenter et plane inducitur Deus Israel Salvator, et in illo Deus : « Adorabunt te, inquit, justii, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator. » Porro illud, « nesciebamus, » quod ex persona eorum qui prius illum non agnoverunt, **226** apud solos LXX dictum est, in Hebraico aliter habet ; quod sane Aquila convertens, sic ait : « Deus ergo

²⁰ Matth. xxvi, 39. ²¹ ibid 42. ²² Philipp. ii, 8-9.

²³ Ephes. i, 20, 21. ²⁴ Isa. xliv, 12, 13. ²⁵ ibid. 14-16.

fortis occultus, Deus Israel qui salvos facit. » Theodotion vero : « Propterea fortis absconditus Deus servans. » Ubi sane valde mirabiliter absconditum Deum Christum nominat : necnon causam quoque planissime docet, propter quam unum ipsum, quatenus inter ea quæ genita sunt, nominatur, Deum vocat, ob Patris videlicet in ipso habitationem : « In ipso enim, » ut divinus docet Apostolus ²⁴, « complacuit omnem plenitudinem divinitatis habitare. » Hoc ipsum verba ipsa declarant, quæ sic se habent : « Quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te. » Pro illo vero quod est, « præter te, » Theodotion, « præter ipsum » interpretatus est, ut hoc modo verba se habeant : « Non est Deus præter ipsum, » eum videlicet a quo es, per quem tu quoque id habes, ut Filius sis. Sed Aquila ita interpretatus est : « Verumtamen in te fortis, et non est amplius apud te. Deus ergo fortis et latens, Deus salvos faciens. » Symmachus vero solus sic : « In te Deus, et non est amplius, neque adest Deus : vere tu Deus absconditus, Deus Israel servans. » Ubi quod Deus sit Christus Dei, verba ipsa plane declarant. « Nam propterea quod in te, inquit, est Deus, tu sane Deus fortis et absconditus. » Ergo ex his, Deus unus erit, qui hujus appellationis est Dominus. Filius autem quoniam Pater ei seipsum communicat, de communicatione veritatis illius dignitatem accepit, quippe qui neque a seipso sit, neque ab eo, qui ipsum genuit, Patre deseratur, sed hoc ipsum totum, quod est, quod vivit, quod subsistit, ab eo a quo est Patre, obtineat, qui neque Patrem deserit, et ab illo gignitur, et tum ut sit, tum ut Filius sit, non a seipso, sed a Patre habet. Quocirca, honore hunc quoque ut Deum prosequi edocti sumus, quemadmodum, quæ nunc tractantur, prophetiæ declarant. Ut enim alicujus regis imago veneratione affici solet, propter illum cujus lineamenta expressa et similitudinem fert (cæterum, quamvis et imago regis, et ipse rex honore afficiatur, unus tamen erit qui honoretur, non duo. Non enim duo reges, unus, primus et verus : alter, qui ipsa imagine sit expressus, sed unus in utroque non modo intelligitur, verum etiam nominatur atque honoratur), sic sane unigenitus quoque Filius, cum solus sit imago Dei invisibilis, **227** merito propter eum, cujus fert similitudinem, et imago appellatur Dei invisibilis, et ab ipso Patre efficitur : quippe qui tali existat et natura et essentia, indeque ex quo primum exstitit, non acquisitivam, sed naturalem Patris imaginem referat. Quare idem natura Deus, et idem unigenitus Filius existit, non autem ut illi, qui extrinsecus assumuntur, adoptatus, quique adventitium divinæ appellationis honorem possident. At enim etsi natura unigenitus Filius, Deusque noster celebratur, non tamen a seipso Deus, sed ex Deo Patre unigenitus Filius, et idcirco Deus. Totumque

²⁴ Coloss. 1, 19.

Ἰσραὴλ σώζων. » ὁ δὲ Θεοδοτίων · « Διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς κρυφαῖος Θεὸς σώζων. » Σφόδρα θαυμαστῶς κρυφαῖον Θεὸν τὸν Χριστὸν ὀνομάζει· καὶ τὴν αἰτίαν δὲ, δι' ἣν Θεὸν αὐτὸν μόνον ὡς ἐν γεννητοῖς μετὰ τὸ πρῶτον καὶ ἀγεννητον ἀποκαλεῖ, σαφῶς ἐκδιδάσκει, τὴν τοῦ Πατρὸς ἐν αὐτῷ κατοίκησιν· « Ἐν τούτῳ γάρ, » κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον, « εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος κατοικῆσαι. » Τοῦτο δηλοῖ φάσκουσα ἡ λέξις· « Ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν σοῦ. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « πλὴν σοῦ, » « πλὴν αὐτοῦ, » ὁ Θεοδοτίων πεποίηκεν, ἔν ἧ· « Οὐκ ἐστὶ Θεὸς πλὴν αὐτοῦ, » δηλαδὴ τοῦ ἐν σοὶ Θεοῦ, δι' ὃν καὶ σὺ τυγχάνεις ὡν Θεός. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν οὕτως ἔχει· « Πλὴν ἐν σοὶ ἰσχυρὸς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι παρὰ σοί. Θεὸς ἄρα ἰσχυρὸς καὶ ἀποκρυπτόμενος, Θεὸς σώζων. » Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον μόνον· « Ἐν σοὶ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶν ἔτι, οὐδ' ὑπάρχει Θεός· ὅντως σὺ Θεὸς κρυφαῖος, Θεὸς Ἰσραὴλ σώζων. » Δι' ὧν τὸ αἴτιον τοῦ εἶναι Θεὸν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, σαφῶς ὁ λόγος παρέστηκεν. « Ἐπεὶ γὰρ ἐν σοὶ, » φησὶν, « ἐστὶ Θεός, διὰ τοῦτο σὺ Θεὸς ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος. » Οὐκοῦν διὰ τούτων ὁ μὲν ἀληθὴς καὶ μόνος Θεός, εἰς ἃν εἴη, μόνος κυρίως τυγχάνων τῆς προσηγορίας· ὁ δὲ δεῦτερος μετουσία τοῦ ἀληθοῦς τῆς κοινωνίας ἡξίωται, οὔτε ὡν καθ' ἑαυτὸν, οὔτε ὑφεστῶς δίχα τοῦ θεοποιούντος αὐτὸν Πατρὸς, οὔτ' ἀνευ τοῦ Πατρὸς θεολογούμενος, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο ὡν τε καὶ ζῶν καὶ ὑφεστῶς, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα, συνῶν τε τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτὸν θεοποιούμενος, τό τε εἶναι ὁμοῦ καὶ τὸ Θεός εἶναι οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ Πατρὸς ἐσχηκώς. Διὸ δὴ μετὰ τὸν Πατέρα τιμᾶν καὶ αὐτὸν ὡς Θεὸν ἐδιδάχθημεν, διὰ τὸν ἐν αὐτῷ κατοικοῦντα Θεὸν, ὡσπεροῦν αἱ μετὰ χεῖρας περιέχουσι προφητεῖαι. Ὡς γὰρ ἂν τιμηθεῖ βασιλέως εἰκὼν διὰ τὸν, οὗ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ὁμοίωσιν φέρει (τιμωμένης δὲ τῆς εἰκόνας, καὶ τοῦ βασιλέως αὐτοῦ, εἰς ἃν ὁ τιμώμενος καὶ οὐ δύο. Οὐ γὰρ δύο βασιλεῖς, ὁ τε πρῶτος καὶ ἀληθὴς, καὶ ὁ ἐπὶ τῆς εἰκόνας τετυπωμένος, εἰς ὃν κατ' ἀμφοτέρων, οὐ μόνον νοούμενος, ἀλλὰ καὶ ὀνομαζόμενος καὶ τιμώμενος), οὕτω δὴ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱός, εἰκὼν ὡν μόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκότως διὰ τὸν, οὗ φέρει ὁμοίωσιν, εἰκὼν τε ἀνηγόρευται τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, θεοποιεῖται τε πρὸς αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς· οὕτω πεφυκώς τὴν οὐσίαν, αὐτόθεν τε ἀπὸ πρώτης ὑπάρξεως φυσικῆν, ἀλλ' οὐκ ἐπίκτητον τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐπαγόμενος. Διὸ καὶ φύσει Θεός ὁμοῦ καὶ μονογενὴς Υἱός ὡν τυγχάνει, οὐχὶ δὲ ὁμοίως τοῖς ἔξωθεν εἰσποιοιμένοις, ἐπισυμβεθηκός τε τὸ ἀξίωμα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἐπέχουσι. Πλὴν εἰ καὶ φύσει μονογενὴς Υἱός καὶ Θεός ἡμῶν ἀνευφημεῖται, ἀλλὰ οὐκ ὁ πρῶτος Θεός, πρῶτος δὲ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱός, καὶ διὰ τοῦτο Θεός. Καὶ ὅλον γε τοῦτο αἴτιον ἂν εἴη τοῦ καὶ αὐτὸν εἶναι Θεὸν, τὸ μόνον εἶναι φύσει τοῦ Θεοῦ Υἱόν, καὶ μονογενῆ χρηματίζεσθαι, καὶ τὸ δι' ὅλου σώζειν τοῦ μόνου Θεοῦ τὴν ἐμφυχον καὶ ζῶσαν νοεράν

εἰκόνα, κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ παρωμοιωμένην, καὶ τῆς θεότητος τε αὐτῆς τὴν ὁμοίωσιν ἐπιφερομένην. Ταύτη τοιγαροῦν καὶ αὐτὸν, ὡσάν μόνον Υἱὸν καὶ μόνον εἰκόνα ὄντα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀνάργου τοῦ Πατρὸς οὐσίας τὰς δυνάμεις κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ὁμοιώσεως περιδεληγμένον, ὑπὸ τε τοῦ πάντων τεχνικωτάτου καὶ πανεπιστήμονος ζωγράφου τε καὶ ζωποιοῦ Πατρὸς εἰς τὸ ἔτι ἀκριβῆς τῆς ὁμοιώσεως ἀπειρασμένον, Θεὸν εἰκότως οἱ θεοὶ ἀναγορεύουσι λόγοι, ὡς καὶ ταύτης μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ Πατρὸς ἠξιωμένον προσηγορίας, εἰληφότα τε, ἀλλ' οὐκ ἰδιόκτητον αὐτὴν ἐσχικότα. Ὁ μὲν γὰρ δίδωσιν, ὁ δὲ λαμβάνει· ὥστε κυρίως καὶ ἕνα ἐκείνον εἶναι Θεὸν, καὶ μόνον μὲν καὶ φύσει ὄντα, καὶ μὴ παρ' ἑτέρου λαβόντα· τὸν δὲ τῶν δευτερείων ἠξιῶσθαι, καὶ τὸ Θεὸν εἶναι λαβόντα παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔχειν, ὡσάν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, μῖς ἐπ' ἄμφοιν κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς θεότητος ἐπινοουμένης, ἐνός τε ὄντος Θεοῦ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἀνάργου καὶ ἀγεννήτου ὄντος, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡσάν δι' ἐσώπτρου καὶ εἰκόνας, ἐπιθεωρουμένου. Τοῦτο τοι καὶ τὸ πνευματικὸν παιδεύει λόγιον, οὐκ ἄλλως φάσκον Θεὸν εἶναι προσκυνητὸν τὸν δηλούμενον, ἀλλ' ἢ διὰ τὸν ἐνοικούντα αὐτῷ Πατέρα· Ἐν σοὶ γὰρ, φησὶ, ἐ προσεύχονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι. Καὶ σὺ δὲ αὐτὸς, Θεὸς ὢν, Σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνεις· καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυρὸς καὶ κρυφαῖος Θεὸς εἶ· ἐπεὶ ἐν σοὶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐ ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, τὸ Ἑβραϊκὸν, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἐρμηνευταί, ἐ κόπος Αἴγυπτου, ἐ ἐκδεδώκασιν, ἢ ἢ ἢ λεγόμενον τοιοῦτον· Ἐσὺ προσκυνήσουσι, καὶ σοὶ ἔσονται δούλοι, ὁ κόπος Αἴγυπτου, καὶ ἡ ἐμπορία Αἰθίοπων, καὶ οἱ Σεθωεῖμ· δι' ὧν βάρβαρα, οἶμαι, καὶ ἀσημά τινα ἔθνη δηλοῦσθαι, καὶ πάντα ὅσα ἤδη πάλαι πρότερον τῇ δαιμονικῇ τετρούχωτο δειριδαίμονι. Ἐπειδὴ γὰρ Αἴγυπτιοὶ ἐδόκουν πάντων τῶν ἔθνων δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, πρῶτοί τε κατάρξαι τῆς εἰδωλατρῶν πλάνης, εἰκότως πρῶτους αὐτοὺς τίθησιν ὑποταγησομένους τῷ Χριστῷ· καὶ δι' αὐτῶν καὶ τὰ περὶ τῶν λοιπῶν εἰδωλατρῶν φανερὰ καθιστάσα. Καὶ ταῦτα πεπληρωταί ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ Κυρίου ἡμῶν, τῷ ἐν πᾶσιν ἔθνεσι προσκυνεῖσθαι καὶ δουλεύειν αὐτῷ μυρία πλῆθη τῶν ἀνά τὴν οἰκουμένην ἔθνων. Αἰθίοπας δὲ καὶ Σεθωεῖμ, τοὺς ἐνταῦθα προσκυνήσειν τῷ Χριστῷ προφητευομένους, καὶ διὰ τοῦ οἶ ψαλμοῦ ἠγοῦμαι δηλοῦσθαι, δι' ὧν εἴρηται· Ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται Αἰθίοπας, καὶ βασιλεῖς Ἀράβων, καὶ Σαβὰ δῶρα προσέξουσιν· καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. Ἄλλοι ἐκ τῆς συμφράσεως, ὅτι τῷ ἐν ἐκείνοις προφητευομένῳ Χριστῷ προσκυνήσουσιν.

significari puto, ubi dictum est : « Coram illo procident Æthiopes, et reges Arabum, et Saba dona adducent : et adorabunt eum ».

A hoc sane causa erit, cur ipse quoque sit Deus, quod solus sit natura Dei Filius, et unigenitus appelletur, et quod usquequaque conservet ejus, qui solus est Deus, animatam et vivam et intelligentem imaginem, et in omnibus ipsi Patri assimilata, et eam quæ Dei ipsius substantiæ similitudinem præ se ferat. Hac ergo de causa ipsum quoque, tanquam eum qui solus Filius, et solus Dei imago sit, et ingeni ac principio carentis Patris essentiæ, virtutes secundum exemplum assimilationis indutus, et ab hominum artificiosissimo et scientissimo vitæ designatore et auctore Patre, ad amissim et ad certam exquisitamque assimilationem expressus, Deum merito divina appellant oracula, ut una cum cæteris ad hanc quoque appellationis dignitatem, a Patre provectus sit, eamque acceperit, non autem ex proprio jure possidendam habuerit. Namque ille quidem dat, hic vero accipit; itaque suo jure unus ille est Deus, qui non ab altero accepit. Hic autem a Patre habet ut Deus sit, tanquam Dei imago: utpote, cum una in ambobus, juxta exemplum, divinitus intelligatur, et unus sit Deus, qui per seipsum sine principio, et sine generatione existat: per Filium autem, tanquam perspicuum et imaginem, consideretur. Hoc est, scilicet, quod spirituale docet oraculum, quod non alias dicit eum, de quo sermo est, Deum esse adorandum, propter inhabitantem in ipso Patrem. « In te » enim, inquit, « orabunt: quoniam in te Deus est. » Sed tu quoque ipse cum Deus sis, Salvator Israel existis. Proinde fortis et absconditus Deus es: « quoniam in te Deus, et non est amplius præter ipsum. » 228 Pro eo vero quod est, « laboravit Ægyptus, » Hebraicum habet, et reliqui omnes interpretes reddiderunt, « labor Ægypti, » ut id quod dicitur tale sit: « Te adorabunt, et tui erunt servi, labor Ægypti, et negotiatio Æthiopum, et Seboim: » quibus verbis barbaras ego arbitror et ignotas quasdam nationes significari, et omnes quæcumque antea quondam dæmonica superstitione vexabantur. Nam propterea quod Ægyptii visi sunt omnium nationum superstitionisissimi esse, primique errori, quo simulacra colerentur, portas aperuisse: merito eos primos collocat, qui Christo sint subjiciendi: deinde per eos, quæ ad reliqua simulacrorum cultores pertinent, ut aperta sint, efficit. Et hæc quidem in Salvatore ac Domino nostro expectatum exitum nacta sunt. Jam enim innumerabiles, per orbem terrarum, nationum conventus, in omnibus gentibus illum adorant illique serviunt. Æthiops vero ac Seboim eos, qui hic adoraturi Christum canuntur, lxxi quoque psalmo

²²⁸ Psal. lxxi, 10.

CAPUT V.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

A psalmo xxxii. — Quod Dei Verbum suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum medelam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum canit.

« Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » In psalmo vero cvi sic dictum est: « Misit Verbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de interitionibus eorum. » Et rursus cxlvii: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus. » At enim ei, qui nunc in manibus est, psalmo dicenti, « Verbo Domini cœli firmati sunt, » concordat sacrum **B** 229 quoque Evangelium, palam dicens: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil²⁶. » Sane merito Evangelium Deum illum nominat: quando etiam per ea quæ prius dicta sunt, idem hoc, quod nunc ut Deus celebratur Verbum, et sapientia, et germen Dei, et Sacerdos, et Christus, et Rex, et Dominus, et Deus imago Dei, appellatum est. Porro, ut qui et alius sit quam Pater, et ejusdem administer fuerit, adeo ut jussu illius ipse omnia condiderit, in præsentem deinceps Psalmo adjungit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra: ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt²⁷. » Constat enim quod qui dicit, ad alterum dicit: et qui mandat, alteri præter se mandat. Perspicue vero post ipsam Salvatoris nostri humanæ naturæ assumptionem, conventus ex omni terra, hoc est, ex omnibus, quæ terram incolunt, nationibus, innumerabiles, non itidem ut antea ullos dæmones, sed ipsum Dominum Jesum timuerunt, et omnes habitantes orbem commoti sunt, in ipso Christi nomine, sicut præsens oraculum canit: « Timeat, inquit, Dominum omnis terra, ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem. » Hactenus quæ de ii et xxx psalmo accepta sunt. Consimilia vero his et consona in psalmo quoque cxlviii invenies, qui docet non ea modo, quæ ad terram duntaxat, sed etiam ea quæ ad cælum, et breviter ad universam creaturam pertinent, ipso Deo universi jubente exstitisse. Dicit igitur: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna, laudate eum, omnes stellæ et lumen: quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt²⁸. » Quod si ipse mandavit, quisnam, quæso, usque adeo magnus, ut mandatum de tantis rebus susciperet, præter Dei Verbum? quod varie in præsentem opere, a nobis, tanquam Deus celebratur, et

Φαλμοῦ λβ΄. — Ὡς Θεοῦ Λόγον οὐσιώδη κατ' ἐπικέλευσιν τοῦ Πατρὸς, ὁμοίως ἡμῖν οἶδε δημιουργῶν τῶν πάντων ὁ Δαβὶδ· καὶ ὡς τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀποστάλθαι μαρτυρεῖ· καὶ ὡς ἐν βραχείᾳ χρόνῳ τὴν σὺμπασαν γῆν πληρώσειν τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας θεοπίσει.

« Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Καὶ ἐν ρς' δὲ φαλμῷ εἰρηται· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς, καὶ ἐβρύσατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἐν ρμζ'· « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῆ, ἔως τᾶχος δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Ἄλλὰ γὰρ τῷ μετὰ χεῖρας φαλμῷ, φάσκοντι, « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » συνάδει τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, διαβρόθῳ λέγον· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Θεὸν εἰκότως τὸ Εὐαγγέλιον ὀνομάζει· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν πρόσθεν αὐτὸς οὗτος ὁ νῦν θεολογούμενος Λόγος, καὶ σοφία, καὶ γέννημα Θεοῦ, καὶ ἱερεὺς, καὶ Χριστὸς, καὶ βασιλεὺς, καὶ Κύριος, καὶ Θεός, καὶ εἰκὼν ἀνηγόρευτο τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅτι γε, ἕτερος ὢν τοῦ Πατρὸς, ὑπουργὸς ἦν αὐτοῦ, ὥστε ἐπικελευομένου τοῦ μεζονος αὐτὸν δημιουργεῖν, ἐξῆς κατὰ τὸν παρόντα ἐπιλέγει φαλμὸν· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες οἰκουμένην. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γάρ, ὡς ὁ λέγων, ἐτέρῳ λέγει· καὶ ὁ ἐντελλόμενος, ἐτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται. Σαφῶς δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσει, μυρία πλήθη ἐκ πάσης τῆς γῆς, τοῦτ' ἐστὶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐθνῶν, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν ἐφοβήθη τὸν Κύριον Ἰησοῦν· πάντες τε οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην ἐσαλεύθησαν ἐπὶ τῷ τοῦ Χριστοῦ ὀνόματι, ἀκολούθως τῷ νῦν φάσκοντι λογίῳ· « Φοβηθήτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ β' καὶ λ' φαλμοῦ. Σύμφωνα δὲ τοῦτοις εὐροις ἀν καὶ ἐν ρμ' φαλμῷ, ὃς διδάσκει οὐ τὰ περὶ γῆν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ συλλήβδην ἅπασαν τὴν κτίσιν, κατ' ἐπικέλευσιν τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γεγονέναι. Λέγει δ' οὖν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς· ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Εἰ γὰρ αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ τίς ἦν τοσοῦτος, ὡς τὴν περὶ τῶν τηλικούτων ἐντολὴν ὑποδέξασθαι, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος; ὁ ποικίλως διὰ τῆς παρουσίας ἡμῖν ὑποθέσεως θεολογούμενος, καὶ Λόγος Θεοῦ προσσγορευόμενος εἰκότως, ὅτι δὴ τοὺς τῶν ἀπάντων δημιουργικούς τε καὶ

²⁶ Joan. i, 1, 2.²⁷ Psal. xxxii, 8-9.²⁸ Psal. cxlviii, 1-5.

ποιητικούς λόγους ὁ παντοκράτωρ ἐν αὐτῷ καταθέ-
 ληται, λόγῳ καὶ τάξει τὰ σύμπαντα διέπειν αὐτῷ
 καὶ διακυβερεῖν παραδοῦς. Μὴ γὰρ οὖν τις ὑπολά-
 βει τῷ παρὰ ἀνθρώποις ἐκ συλλαβῶν συνεστῶτι, ἐκ
 τε ὀνομάτων καὶ ῥημάτων συγχειμένῳ, ἐνάρθρω καὶ
 προφορικῷ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρόμοιον τυγχάνειν·
 εἰτι δὴ ὁ παρ' ἡμῖν λόγος ἐν φωναῖς καὶ συλλαβαῖς,
 καὶ τοῖς διὰ τούτων σημαινόμενοις κέκτηται τὴν οὐ-
 σίαν, διὰ γλώττης καὶ ἀρτηριῶν, φάρυγγός τε καὶ
 στόματος προφερόμενος· ὁ δὲ τῆς αἰδίου καὶ ἀσυ-
 μάτου φύσεως, πάντη κατὰ πάντα τοῦ καθ' ἡμᾶς
 παρηλλαγμένος, οὐδὲν ἀνθρώπειον ἐπάγοι· ἂν, μόνῃ
 κεχρημένος τῇ τῆς προσρήσεως ὁμωνυμίᾳ· ἐπεὶ μήτε
 φωνὴν τὴν δι' ἄερος κρούσεως ὑφισταμένην, μήτε
 ῥήματα, μήτε συλλαβὰς, μήτε γλῶτταν, μήτε στόμα,
 μήτε ὄλωσ τι τῶν ἀνθρωπείων καὶ θνητῶν ἐπὶ τοῦ
 πῶν ὄλων Θεοῦ παραληπτέον. Ψυχῆς γὰρ ἂν εἴη ὁ
 λόγος οὗτος, ὁ οὐδαμῶς οἶός τε καθ' ἑαυτὸν δίχα ψυ-
 χῆς εἶναι, ἢ ὑποστῆναι. Τοιοῦδε γὰρ ὁ ἐν ἀνθρώποις
 λόγος, ἰδίως μὲν ἀνοῦσιος ὢν καὶ ἀνοπόστατος, ὄλον
 δὲ αὐτὸ κίνησις τε καὶ ἐνέργεια διανοίας τυγχάνων.
 Ἄλλὰ γὰρ οὐ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ τοιοῦτος, ἔχων δὲ καθ'
 ἑαυτὸν οἰκειαν ὑπόστασιν πᾶν θεῖον καὶ νοεράν,
 ἰδίως μὲν ὑφεστῶσαν, ἰδίως δ' αὖ πάλιν ἐνεργούσαν,
 αὐτὸν τε οὔσαν καὶ ἀσώματον, καὶ κατὰ πάντα τῇ
 τοῦ πρώτου καὶ ἀγεννήτου καὶ μόνου Θεοῦ φύσει
 παρωμοιωμένην, τοὺς τῶν γεννητῶν ἀπάντων λό-
 γους, καὶ τὰς τῶν ὀρωμένων ἀσωμάτους τε καὶ ἀο-
 ράτους ἰδέας ἐν αὐτῇ φέρουσαν. Διὸ καὶ σοφίαν αὐτὴν,
 καὶ Θεὸν Λόγον οἱ θεῶι χρησμοὶ προσαγορεύουσιν.

Verbum Dei appellatur, merito illud quidem, pro-
 pterea quod omnium rerum artificiosas atque effi-
 caces rationes, omnipotens in ipsum conjecerit :
230 quippe qui ratione atque ordine universa
 illi, et dispensanda et gubernanda tradiderit. Nemo
 igitur putet humanæ, quæ ex syllabis constat, et
 ex nominibus et verbis componitur, articulatae, at-
 que enuntiabili orationi, Dei verbum simile esse :
 quoniam nostra hæc oratio in vocibus et syllabis,
 et iis quæ per hæc significantur, quicquid ipsa est,
 obtinet : utpote, quæ per linguam, et arterias, et
 fauces, et os, proferatur : sempiternæ vero atque
 incorporeæ naturæ Verbum omni omnino ratione,
 quæ a nobis proferri solent verba prætergressum,
 nihil humanæ rationis præ se ferat, sed solam cum
 humano verbo communem appellationem possi-
 deat : quando neque vocem, quæ ex aeris pulsu
 constet, neque dictiones ulla, neque syllabas, ne-
 que linguam, neque os, neque omnino quidpiam
 humani sive mortalitatis, in Deo universi accipere,
 sive intelligere, fas est. Id enim verbum animæ es-
 set, quod nullo modo per seipsum ab anima seor-
 sum posset esse, aut consistere. Tale enim huma-
 num est verbum, quod privatim quidem nullam,
 neque essentiam, neque substantiam habet, sed
 totum libera quædam motio est, et efficientia cogi-
 tationis. Cæterum, ipsum Dei Verbum non tale,
 sed per seipsum habens propriam substantiam, us-
 quequaque divinam atque intelligentem, quæ pri-
 vatim quidem subsistit, privatimque idem efficit,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅς καὶ Ἡσαΐας δύο Κυρίους ὁμοίως τῷ Δαβὶδ
 ὁμολογεῖ, καὶ τὸν δευτέρου δημιουργὸν εἶναι
 τῶν ὄλων, ὡς περ οὖν καὶ αὐτοὶ δοξάζομεν.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ.
 Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
 ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου
 ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. Καλέσω αὐτούς, καὶ στη-
 σονται ἅμα, καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκού-
 σονται, τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλε ταῦτα. Κύριος ἀγαπῶν
 σε, ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἄραι
 σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα.
 ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προσα-
 γάγετε πρὸς με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα. Οὐκ ἄπ' ἀρ-
 χῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα. Ἦνικα ἐγένετο, ἐκεῖ ἤμην.
 Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα
 αὐτοῦ. » Ὅρα δὴ καὶ νῦν τίνα τρόπον ὁ φῆσας,
 « Ἐγὼ εἰμι ὁ πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα,
 ὁ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν συστησάμενος, » ἐναργῶς
 οὕτως ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ ὑπὸ Κυρίου Κυρίου,
 οὕτω τὸν Πατέρα συνήθως δις Κύριον ἀναγορεύων,
 ὡς ἂν ἔχοις καὶ ταύτην ἀναμφλεκτον τοῦ ζητουμέ-
 νου τὴν μαρτυρίαν. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ὡς ἐν γεννη-
 τοῖς εὐσεβῶς εἶναι λέγει, τὴν ἀναρχον καὶ ἀγέννητον

C CAPUT VI.

Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Fi-
 lium confitetur, et eorum alterum univrsi Opifi-
 cem, quemadmodum ipsi quoque credimus.

« Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco.
 Ego sum primus, et ego sum in æternum, et
 manus mea fundavit terram, **231** et dex-
 tera mea consolidavit cælos. Vocabo eos, et
 stabunt simul, et congregabuntur omnes, et au-
 dient, quis eis annuntiavit hæc. Dominus qui di-
 ligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tol-
 leret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego
 vocavi ; duxi eum, et direxi viam ejus : adducite
 ad me, et audite hæc. Non ab initio in occulto lo-
 cutus sum. Quando siebat, illic eram : et nunc Do-
 minus Dominus misit me, et spiritus ejus ²³. » Con-
 sidera, quæso, hic, quonam modo qui dixit : « Ego
 sum primus, et ego sum in æternum, qui terram
 et cælum condidit, » ita plane se missum esse fatetur
 a Domino Domino. Sic enim Patrem consuevit his
 Dominum appellare. Itaque habes hoc quoque indu-
 bitatum, de eo de quo quæritur, testimonium Pri-
 mum vero illum hic dicit esse propheta, quem in
 iis quæ genita sunt pie colit : nam quæ sine prin-

²³ Isa. XLVIII, 12-16.

cipio est, quæque genita non est, essentia, eam attribuit Patri. Primum enim in aliquo majore numero antecedit, et honore atque ordine præponi solet : quod quidem neutiquam Patri conveniat : non enim eorum quæ genita sunt primus est supremus Deus, quoniam ne principium quidem illius ullum excogitari potest, sed est ultra primum, utpote qui primum ipse genuerit, atque ut esset, fecerit : quandoquidem solum divinum Verbum, omnium eorum quæ genita sunt, primum jure nuncupatur. Cum ergo quæreretur in illo, « Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt ⁴⁰, » cuinam creandarum rerum mandaverit opificium, nunc perspicue demonstratum est, quod videlicet ei qui dixit : « Manus mea fundavit terram, et dextra mea consolidavit cælum » qui etiam se a Patre missum esse confitetur ubi ait : « Nunc Dominus Dominus misit me, et spiritus ejus. » Erit ætatem Deus Verbum qui hæc dicat, « quando Verbo Domini cæli firmati sunt, » ex eo Psalmi loco quem supra apposuimus : sed enim cum ipsum quoque Dei Verbum, Domini appellatione ut Deus celebretur, tamen ipsum patrem Dominum, maxima cum reverentia ac pietate bis Dominum appellat, ut in eo diversitate nominis utatur. « Nunc » enim, inquit, « Dominus Dominus misit me, » utpote cum Pater et Deus sit, et tam sui unigeniti Verbi, quam eorum omnium, **232** quæ illo posterius facta sunt, quorum cum potestatem ac dominium a Patre ipsum Dei Verbum acceperit, tanquam is, qui et legitimus, et unicus Filius sit, merito etiam ipse ab iis, qui et pie et religiose colere Deum volunt, appellabitur Dominus.

CAPUT VII.

A Genesi. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis opificio, hoc porro divinum esse Verbum ante didicimus.

« Et dixit Deus : Faciamus hominem ad imaginem ac similitudinem nostram ⁴¹, » et rursus : « Et dixit Deus, non est bonum esse hominem solum, faciamus illi adjutorium secundum ipsum ⁴². » Ac ne quispiam suspicetur hæc ad Angelos dicta fuisse, continuo declarat eum cui imperatum sit, non esse angelum Dei, dicens : « Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. ⁴³ »

CAPUT VIII.

Ab eadem. — Quod quidem Moses bis plamissime Dominum, sine ullis involucriis, theologice commendat.

« Sol ortus est super terram, et Lot ingressus est in Segor, et pluit Dominus super Sodoma sulfur et ignem a Domino ⁴⁴. » Plane bis Dominum nominat, et huic docet ab illo mandatam esse, ut impios debito supplicio afficiat : etenim licet non semel Dominum aperte dicamus, non tamen simili

καὶ τὴν ὑπὲρ τὸ πρῶτον οὐσίαν ἀπονέμων τῷ Πατρὶ τὸ γὰρ τοι πρῶτον ἀριθμοῦ πλείονος ἡγεῖται, τιμῇ καὶ τάξει προτεταγμένον ὅπερ οὐκ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀρμόσειεν ὅ γὰρ δὴ γεννητῶν πρῶτος ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, ἐπεὶ μὴδ' ἀρχὴ τις ἐπινοεῖται αὐτοῦ ἐπέκεινα δ' ἂν εἴη καὶ ἀνωτάτω τοῦ πρώτου, ἅτε δὴ αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον γεννήσας καὶ ὑποστησάμενος, μόνου τοῦ Θεοῦ Λόγου πάντων τῶν θνητῶν πρώτου χρηματίζοντος. Ζητουμένου δὲ ἄρα, κατὰ τὸ, « Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν ἄυτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, » τίμη τῶν γεννητῶν ἐντέταλται δημιουργίαν, νῦν σαφῶς ἀποδείχεται, ὅτι τῷ φήσαντι ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. » δὲ καὶ πρὸς τοῦ κρείττονος ἀπεσταλθῆαι ὁμολογεῖ λέγων ἡ Νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. » Εἴη δ' ἂν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ταῦτα φάσκων, « ἐπειδὴ τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν. Πλὴν ἀλλὰ, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῇ Κύριος θεολογεῖται προσγορία, ὅμως τὸν ἀνωτάτω καὶ κρείττονα Πατέρα αὐτοῦ καὶ Κύριον εὐ μάλα εὐσεβῶς δις Κύριον αὐτὸν ἀνακαλεῖ, τῷ διαφόρῳ χρώμενος ἐπ' αὐτοῦ ὀνόματι. « Καὶ νῦν » γὰρ, φησὶ, « Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέ με, » ὡς ἂν κυρίως ἔντος τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πρώτου, καὶ ἀληθῶς Κυρίου αὐτοῦ τε τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Λόγου, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γεννητῶν ἀπάντων, καθ' ὧν δευτέρως τὴν κυρίαν καὶ δεσποτείαν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀναδεξάμενος, οἷα γνήσιος Υἱὸς καὶ μονογενῆς, δευτέρος εἰκότως καὶ αὐτὸς ἂν εὐσεβῶς χρηματίζοι Κύριος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Ὡς καὶ ὁ μέγιστος τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωσῆς ἐν τῇ κοσμοποιᾷ οἶδε Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ἄλλων, ἐτέρῳ κοινολογούμενον ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίᾳ τὸν ὅτιον δὲ Λόγον τούτων εἶναι προμεμαθήκαμεν.

« Καὶ εἶπεν ὁ Θεός ἡ ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν » καὶ αὐτίς ἡ Καὶ εἶπεν ὁ Θεός Ὁὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. » Καὶ ἵνα γέ μὴ τις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρησθαὶ νομίσειε, παραχρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον οὐκ ἄγγελον ὄντα Θεοῦ, λέγων ἡ Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς Μωσῆς δύο σαφέστατα, Κυρίως ἀνεπικαλύπτως θεολογεῖ.

« Ὁ ἥλιος ἀνέτειλεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἡ ἠὼς εἰσῆλθεν εἰς Σηγῶρ, καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ γόμορ καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου. » Σαφῶς δευτέρον ἀναγορεύει, ὅτι καὶ διδάσκει παρὰ τοῦ μείζονος ἐπιτραπέντα τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ποιήσασθαι τιμωρίαν. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ δύο Κυρίως ἀνεπικαλύπτως ὁμολογούμεν, ἀλλ'

⁴⁰ Psal. xxxii, 9. ⁴¹ Gen. 1, 26. ⁴² Gen. 11, 18

⁴³ Gen. 1, 27. ⁴⁴ Gen. xix, 23, 24.

οὐ καὶ ταῖς ὁμοίαις ἐπ' ἀμοφτεροῖς χρώμεθα θεολογίαις· εὐσεβῶς δὲ τῇ τάξει χρώμενοι, τὸν μὲν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ τοῦ δευτέρου Κύριον καὶ Θεὸν εἶναι πεπαιδευμένα· τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν δευτέρον Κύριον, τῶν μὲν ὑπ' αὐτὸν δεσπότην, οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως καὶ τοῦ μείζονος. Οὐ γὰρ τοῦ Πατρὸς Κύριος, οὐδὲ τοῦ Πατρὸς Θεός, ὁ Θεός Λόγος, ἀλλ' ἔχειν μὲν εἰκῶν, καὶ Λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, τῶν δὲ μετ' αὐτὸν δεσπότης Κύριος, καὶ Θεός· ὁ δὲ γε Πατὴρ καὶ τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ Κύριος καὶ Θεός. Ὅθεν εἰκότως ἀνατρέχουσιν εἰς μίαν ἀρχὴν· καὶ εἰς ἓνα Θεὸν συνίσταται ἡμῖν τὰ τῆς εὐσεβοῦς θεολογίας.

hic illius est Filius. Quare cum hi duo unum sint, merito ea quæ ad religiosam theologiam pertinent in unum principium nobis recidunt, et in uno Deo consistunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς θεράπων τὸν Θεὸν Λόγον δηλοῖ δευτέρον Θεὸν καὶ Κύριον προσηγορισμένον, ἐν ἀνθρώπῳ τε μορφῇ καὶ σῆματι ὡφθαί τε καὶ χρηματίζου τοῖς πωλιαιῶς ἰστορεῖ.

« Ὄφθη δὲ Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τῷ σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ πάλιν· « Ἐγένετο Ἀβραάμ ἐτῶν ἑνενήκοντα ἑννέα, καὶ ὡφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός. Εὐαρέσκει ἐνώπιόν μου, καὶ γίνου ἀμεμπτος, καὶ θήσῃμαι τὴν διαθήκην μου ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ἀνὰ μέσον σου, καὶ πληθυνῶ σε σφόδρα. » Καὶ αὐτίς· « Ὄφθη δὲ ὁ Θεὸς αὐτῷ πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, εἶδε· καὶ ἰδὼν τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Καὶ ἰδὼν προσέβραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ προσεκύνησε. » Καὶ ἐξῆς μετὰ τὴν ὀπτασίαν ἐπιφέρει· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. Ἀβραάμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πλῆθ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Καὶ τούτους αὐθις ἐπιλέγει ὡς περὶ ἐτέρου· « Ἥδειν γὰρ, οἷι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Ταῦτα αὐτὸς ἀναγέγραπται λέγων ὁ χρηματίζων τῷ Ἀβραάμ Κύριος, ἕτερον Κύριον ὁμολογῶν, δηλαδὴ τὸν αὐτοῦ Πατέρα, καὶ ποιητὴν τοῦ παντός. Ὅ γε μὴν Ἀβραάμ, οἷα προφήτης κατάληψιν ἔχων ἀκριθεῖ τοῦ χρηματίζοντος, ἐξῆς τοῖς προεκτεθεῖσι ποτιᾶται λέγων· « Καὶ μὴ συναπολέσης δίκαιον μετ' ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ἀσεθής. Ἐάν ὧσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολεῖς αὐτούς; οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις τὸ ῥῆμα τοῦτο, τοῦ ἀποκτεῖναι δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς, καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεθής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Ἀγγέλοις δὲ φάσκειν ταῦτα, ἢ τινι τῶν τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν, οὐκ ἠγούμαι λέγεσθαι ἀρμόζειν·

A ubique utimur theologia, sed pia quadam, ac religiosa distinctione utentes, illum quidem et Deum et Dominum, hujus etiam Patrem esse edocti sumus; hunc vero ipsum, quem et Verbi et Domini appellatione significare consuevimus, eorum quidem qui post ipsum, et sub ipso sunt, esse Dominum, ejus autem qui unum cum ipso est, neutiquam similiter: **233** neque enim Patris Dominus, neque Patris Deus, is qui est Deus Verbum, sed illius quidem imago, et Verbum, et Sapientia, et virtus, eorum vero quæ post ipsum collocantur Dominum habens, et Dominus et Deus: ille vero cum et Dominus, et Deus sit, etiam pater est hujus, sicut

CAPUT IX.

B

Ab eadem. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et anti-quis responsa dedisse conscribit.

« Apparuit autem Dominus Abraham, et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc⁴⁶. » Et rursus: « Erat Abraham annorum nonaginta novem, et apparuit Dominus Abraham, et dixit ei: Ego sum Deus: bene placitus sis coram me, et esto inculpabilis, et ponam testamentum meum inter te et me, et multiplicabo te valde⁴⁷. » Et rursus: « Apparuit autem Deus ei apud quercum Mambre, dum sederet in ostio tabernaculi sui, ipso meridie: cum vero oculis suis respexisset, vidit, et ecce tres viri steterant supra eum: et cum vidisset occurrit obviam illis, ab ostio tabernaculi, et adoravit⁴⁸. » Ac deinceps post visionem adjungit: « Dominus autem dixit, non celabo ego Abraham puerum meum quæ facio. Abraham vero cum sit, erit in gentem magnam et multam: et benedicentur in eo omnes gentes terræ⁴⁹. » Atque his rursus adjungit tanquam de altero: « Novi enim quod constituet filiis tuis, et domui suæ, et custodient vias Domini, facere justitiam et judicium, ut inducat Dominus super Abraham quæ locutus est ad illum⁵⁰. » **234** Hic plane scriptum est, eum Dominum qui Abraham respondebat, hæc dicere, ubi videlicet Dominum confitetur Patrem suum, et Conditorem universi: ipse tamen Abraham, veluti propheta, exploratam et certam ejus qui respondebat cogitationem habens, deinceps cum veneratione eos, qui ante expositi sunt, orat, dicens: « Ne perdas justum simul cum impio, et erit justus quasi impius. Si sint quinquaginta justi in civitate, perdes eos? nonne dimittes omnem locum, propter quinquaginta justos? Nequaquam tu facies verbum hoc, ut interficias justum cum impio, et erit justus quasi impius; nequaquam: qui judicas universam terram, non facies judicium⁵¹? » Porro hæc ad angelos, aut ad quempiam ex Dei ministris dicta

⁴⁶ Gen. xii, 7. ⁴⁷ Gen. xvii, 1, 2. ⁴⁸ Gen. xviii, 1, 2. ⁴⁹ ibid. 17, 18. ⁵⁰ ibid. 19. ⁵¹ ibid. 24, 25.

asse, consentaneæ dici non arbitror: non enim cuiuslibet sit, iudicare terram universam. Sed nec angelus quidem est nominatus, quem superior scriptura significat, verum alius quispiam angelo præstantior, Deus utique ac Dominus, qui cum duobus angelis in forma hominis, ad supra scriptam quercum est visus. Præterea ne Patrem quidem Deum hunc fuisse putandum est, qui hujuscemodi verbis indicatur: dicere enim, id mutari quod divinum est, et figurari in speciem ac formam hominis, neutiquam pium est. Superest igitur ut confiteamur illum fuisse Dei Verbum, quod a nobis in iis quæ antehac scripta habes, Dei nomine celebratum est: qua de causa hodie quoque a vicinis, et in proximo habitantibus, quasi divinus colitur, atque observatur is locus, honoris illorum gratia qui Abrahæ in illo visi sunt; atque etiam nunc ibidem permanens terebinthus conspicitur: qui enim ab Abraham hospitio suscepti sunt, ut habet Scriptura, recumbentes erant duo quidem utrinque, medius autem excellentior, et qui reliquos antefret. Hic vero sit plane is, de quo diximus, ipse utique Dominus ac Salvator noster, quem etiam pertinaces et increduli, divina oracula confirmantes, venerantur: hic ipse igitur ex illo, pietatis jaciens ad homines semina, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo Patri Abrahæ seipsum quisnam esset, ostendit, Patrisque sui tradidit sententiam.

235 CAPUT X.

Ab eadem. — Quod idem propheta in Jacob, manifestius eum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat.

Et profectus est in Charran, et venit in locum, et dormivit illic: occiderat enim sol. Et accepit lapides, et posuit sub capite suo, et dormivit in loco illo, et somniavit: et ecce scala terræ infixæ, cujus caput perveniebat usque ad cælum, et angeli Dei ascendebant per eam. Et Dominus innitebatur ei, et dixit: Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac, ne timeas: terra in qua tu dormis in ipsa, tibi dabo eam, et semini tuo. Et erit semen tuum sicut arena maris, et dilatabitur ad mare, et Orientem, et ad boream, et africanum. Et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacumque iter feceris, et convertam te in terram hanc: quoniam non te relinquam, donec faciam omnia quæcumque locutus sum tibi. Et experrectus est Jacob a somno, et ait: Dominus est in loco hoc, ego autem nesciebam. Et timuit, et ait: Quam terribilis est locus hic! non est hoc aliud, nisi domus Dei, et hæc porta cæli. Et surrexit Jacob mane, et accepit lapidem, quem supposuit capiti suo, et erexit illum pro titulo, et effudit oleum in summum illius, et vocavit Jacob nomen loci illius, domum Dei³¹. Eum, qui hoc loco tam multis verbis respondet Dominum, et Deum,

³¹ Gen. xxvii, 10-19.

(4) Interpres legebat ἀγνώμονες.

οὐδὲ γὰρ τοῦ τυχόντος ἂν εἴη τὸ κρίνειν πᾶσαν τὴν γῆν. Ἄλλ' οὐδ' ἄγγελος ὁ προγραφεὶς ἀνηγόρευται, κρείττων δὲ τις ἀγγέλου Θεοῦ καὶ Κύριος, πρὸς τῇ ἀναγεγραμμένῃ δρῦϊ μετὰ τῶν διεῖν ἀγγέλων ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁραθεὶς. Πάλιν γε μὴν οὐδὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἠγγητέον διὰ τούτων δηλοῦσθαι· μεταβάλλειν γὰρ φάναι τὸ θεῖον, καὶ χρηματίζεσθαι εἰς ἀνδρὸς εἶδος καὶ μορφήν, οὐκ εὐαγές. Λείπεται δὴ αὐτὸν εἶναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν διὰ τῶν πρόσθεν τεθεολογημένον, ὁμολογεῖν. Ὅθεν εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ τοῖς πλησιοχώροις, ὡσάν θεῖος ὁ τόπος εἰς τιμὴν τῶν αὐτόθι τῷ Ἀβραάμ ἐπιφανέντων θρησκεύεται, καὶ θεωρεῖται γι εἰς δεῦρο διαμένουσα ἡ τερεβίνθος· οἱ γὰρ τῷ Ἀβραάμ ἐπιξενωθέντες, ἐπὶ Γραφῆς ἀνακείμενοι, δύο μὲν ἐκατέρωθεν, μέσος δὲ ὁ κρείττων ὑπερέχων τῇ τιμῇ. Εἴη δ' ἂν ὁ δεδηλωμένος ἡμῖν Κύριος αὐτὸς, ὁ ἡμέτερος Σωτῆρ, ὃν καὶ οἱ ἀγνώτες (1) σέβουσι, τὰ θεῖα λόγια πιστοῦμενοι. Οὗτος δὲ οὖν αὐτὸς, ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς εὐσεβείας σπέρματα εἰς ἀνθρώπους καταβαλλόμενος, ἀνθρώπειον ἑποδὺς εἶδος τε καὶ σχῆμα, τῷ θεοφιλεῖ προπάτορι Ἀβραάμ, ὅστις εἴη, αὐτὸν ἐξέφηνη, καὶ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ παρ-
εἶδου γνώμην

εἶδου γνώμην

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς. — Ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ, σαφέστερον ἐμφαντεῖ τὸν δηλούμενον Κύριον, ὃν δὴ καὶ Θεὸν, καὶ ἄγγελον ἀποκαλεῖ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ προσειπῶν.

Καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρρᾶν, καὶ ἀπήνησε τόπων, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ· ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος. Καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ, καὶ ἐνουπνιάσθη· καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη εἰς τὴν γῆν, ἥς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον, καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐπ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, μὴ φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἣν σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτήν, σοὶ δώσω αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματι σου. Καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, καὶ πλατυθήσεται ἐπὶ θάλασσαν καὶ ἀνατολάς, καὶ ἐπὶ βορρᾶν καὶ λίβα. Καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματι σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, οὐ ἂν πορευθῆς, καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην· ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλείπω, ἕως τοῦ ποιῆσαι με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγήθη Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν, ὅτι, Ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος! οὐκ ἔστι τοῦτο ἄλλ' ἢ οἶκος Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη Ἰακώβ τὸ πρωτῆ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον, ὃν ὑπέθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἔστησεν

αὐτὸν στήλην, καὶ ἐπέχεεν Ἐλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐ-
 τῆς, καὶ ἐκάλεσε Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεί-
 νου, οἶκος Θεοῦ. » Τοῦτον τὸν ἐνταῦθα διὰ τοσοῦτων
 χρηματίζοντα Κύριον καὶ Θεόν, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ
 προῶν ἐξῆς εὐρήσεις, ἐν οἷς φησι πρὸς τὰς γυναί-
 κας αὐτὸς Ἰακώβ· « Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ
 Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τί ἐστι; »
 Καὶ ἐξῆς· « Ἐώρακα, » φησι, « πάντα ὅσα Λάβαν σοὶ
 ποιεῖ. Ἐγὼ ὁ Θεὸς ὁ ὀφθεῖς σοι ἐν τόπῳ, οὗ ἠλειψάς
 μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἠΐξω μοι εὐχὴν. » Ἄρ' οὖν ὁ
 ἀνωτέρω φήσας, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ τοῦ
 πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, » ὅς καὶ στήλην ἀνέστη-
 σεν ὁ θεοφιλῆς, Θεὸς μὲν ἦν καὶ Κύριος (αὐτῷ γὰρ
 λέγοντι πιστευτέον), οὐ μὴν ὁ ἐπὶ πάντων, ἀλλ' ὁ
 ἐκείνου δευτέρος, τὰ τοῦ Πατρὸς εἰς ἀνθρώπους δια-
 κολουόμενος καὶ διαγγέλλων. Διὸ καὶ ἄγγελον αὐτὸν ὁ
 Ἰακώβ ἐπὶ τοῦ παρόντος καλεῖ· « Εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος
 τοῦ Θεοῦ φάσκων καθ' ὕπνον· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ
 ὀφθεῖς σοι ἐν τῷ τόπῳ. » Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς ἄγγελος
 Κυρίου καὶ Θεὸς καὶ Κύριος, σαφῶς διὰ τούτων ἀν-
 ηγήθρευται. Καὶ ἐν Ἡσαΐα δὲ τῷ προφήτῃ, μεγάλης
 βουλῆς ἄγγελος, ὁμοῦ δὲ καὶ Θεὸς καὶ ἄρχων καὶ
 ἐξουσιαστής προσαγορεύεται, ἐν οἷς τὴν εἰς ἀνθρώπους
 αὐτοῦ γένεσιν θεσπίζει, λέγων· « Ὅτι παιδίον ἐγεν-
 νήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ
 ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βου-
 λῆς ἄγγελος, ἀρχων εἰρήνης, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξου-
 σιαστής, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς καὶ Ἰακώβ τὸν προδηλωθέντα καὶ Θεὸν καὶ
 Κύριον, καὶ δὴ καὶ ἄγγελον, ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ
 ἐν ἀνθρώπου σχήματι θεωρεῖ διὰ τῆς οὕτως
 ἐχούσης ἱστορίας.

« Ἀναστὰς δὲ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἔλαβε τὰς δύο
 γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίσκας, καὶ τὰ ἕνδεκα παι-
 δια αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τὴν Ἰακώβ· καὶ
 ἔλαβε αὐτοὺς, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ ἑαυτοῦ.
 Ὑπαλείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλασε μετ' αὐτοῦ
 ἄνθρωπος ἕως πρωῆ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς
 αὐτὸν, καὶ ἤψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ
 ἐνάρκησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακώβ, ἐν τῷ παλαίειν
 αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν
 με· ἀνέβη γὰρ ὁ ἥρως. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε
 ἀποστείλω, ἐὰν μὴ με εὐλόγησῃς. Εἶπε δ' αὐτῷ·
 Τί τὸ ὄνομά σου; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε
 δ' αὐτῷ· Ὑπόκει· Ἰακώβ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου,
 ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ
 Θεοῦ, καὶ μετ' ἀνθρώπων δυνατὸς ἔση. Ἠρώτησε δὲ
 Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγεἰλόν μοι τὸ ὄνομά σου.
 Καὶ εἶπεν· Ἰνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς, τὸ ὄνομά μου;
 Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα
 τοῦ τόπου ἐκεῖνου Ἰακώβ, Εἶδος Θεοῦ. Εἶδον γὰρ Θεὸν
 πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου.
 Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ὁ ἥλιος, ἤνικα παρήλαθε τὸ εἶδος
 τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Μωσῆι εἶρητο· « Ὑδεις βφεται
 τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται; » ἐν τούτοις δὲ ὁ Ἰα-
 κώβ εἶδε Θεὸν οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς
 πρόσωπον· καὶ σωθεὶς γε οὐ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν ψυ-

A angelum quoque Dei deinceps progressus inve-
 nies : ubi ad mulieres ait ipse Jacob : « Et dixit
 mihi angelus Dei in somnis, Jacob. Ego autem
 dixi : Quid est ? » Et deinceps : « Vidi, » inquit,
236 « omnia quæcumque Laban tibi facit. Ego
 Deus, qui apparui tibi in loco, ubi unxisti mihi
 titulum, et vovisti mihi votum ». » Ergo qui supra
 dixerat, « Ego Dominus Deus Abraham patris tui,
 et Deus Isaac, » cui et titulum erexit Dei amicus,
 Deus quidem erat et Dominus (ipsi enim dicenti
 credendum), non tamen is qui Pater est, et a nullo
 est, sed qui ea, quæ ad Patrem pertinent, homini-
 bus subministrat et nuntiat. Quocirca etiam an-
 gelum ipsum in præsentī vocat Jacob ubi ait,
 « Dixit mihi angelus Dei in somnis verba hæc : Ego
 sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et
 angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his
 appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni
 consilii angelus, interimque et Deus, et princeps,
 et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius
 inter homines canitur, a dicente, quod « pueru-
 lus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus
 principatus super humerum ejus, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus
 fortis, potentiam habens, pater futuri seculi ». »

B sum Deus, qui apparui tibi in loco. » Ergo idem et
 angelus Domini, et Deus, et Dominus, plane in his
 appellatus est. Et apud Isaiam prophetam magni
 consilii angelus, interimque et Deus, et princeps,
 et potestatem habens nominatur, ubi ortus illius
 inter homines canitur, a dicente, quod « pueru-
 lus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus
 principatus super humerum ejus, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, princeps pacis, Deus
 fortis, potentiam habens, pater futuri seculi ». »

CAPUT XI.

Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est,
 et Deum et Dominum, præterea angelum similiter,
 ut Abraham in hominis forma contempletur, in ea
 historia quæ sic se habet.

« Surgens autem nocte illa, accepit duas uxores,
 ac duas famulas, et undecim puerulos suos, et
 transivit vadum Jacob, et accepit eos, et traduxit
 omnia sua. Et relictus est ipse Jacob solus, et
 luctabatur cum eo homo usque mane. Vidit au-
 tem quod non posset adversus illum, et attigit latitu-
 dinem femoris ejus, et torpuit latitudo femoris Jacob,
 dum luctaretur hic cum illo. Et dixit ei : Dimitte
 me, ascendit enim aurora. Hic vero dixit : Non te
 dimittam, nisi mihi benedixeris. Dixit autem ei :
 Quod est nomen tuum? At hic dixit ei : Jacob. Et
 dixit ei : Non amplius Jacob vocabitur nomen tuum.
237 sed Israel erit nomen tuum : quoniam inva-
 luisti cum Deo, etiam cum hominibus potens eris.
 Interrogavit vero Jacob et ait : Indica mihi nomen
 tuum. Et ait : Quid ita quæris nomen meum? Et
 benedixit ei in illo loco, et vocavit Jacob nomen
 loci illius, Speciem Dei. Aspexi enim Deum facie
 ad faciem : et servata est anima mea. Ortus est
 autem illi sol, cum transisset species Dei ». » Et
 Mosi quidem dictum est : « Nullus videbit faciem meam
 et vivet ». » hic autem Jacob vidit Deum non sim-
 pliciter, sed facie ad faciem : et cum servatus es-
 set, non corpore, sed animo, ad appellationis Israel
 dignitatem assumptus est, quæ sane appellatio ani-

99 Gen. xxxi, 11. 100 ibid. 12, 15. 101 Isa. ix, 6.

102 Gen. xxxi, 22-31. 103 Exod. xxxii, 20.

marum cognominis est : siquidem ipsum Israel nomen, si interpreteris, *videntem Deum* significat. Non igitur patrem Deum vidit, sed Deum filium, cuius etiam curiosius appellationem querenti Jacob, nondum erat enuntiandi tempus : quod si quempiam ex angelis, aut ex iis, qui caelum incolunt, divinis spiritibus, eum qui sanctis oracula ministrabat aliquis suspicetur esse, plane decipitur : hoc ex ipso probatur, quod hic ipse de quo loquimur, et Domini et Dei appellatione nuncupatur : etenim et Deum ipsum divina Scriptura plane vocat, et Dominum item appellat, ejus nominis honorem illi tribuens, quod apud Hebraeos quatuor litteris notatur, quod sane in una ineffabili atque in inenuntiabili Dei appellatione ponere, pueri Hebraeorum consueverunt : probatur etiam ex eo, quod ubicumque Scriptura angelos appellare vult, aperte hoc facit, angelosque distincte significat. Sicut eos qui in Sodomis erant, cum impii essent, is qui Abraham responderat Deus ac Dominus, suo adventu neutiquam dignos efficit, quemadmodum rursus dicit Scriptura divina : « Dominus quidem abiit, postquam desiit loqui cum Abraham. Duo vero angeli Sodoma abierunt vesperi ⁵⁷. » Item ipsi Jacob « obviam venerunt angeli Dei. Et cum vidisset dixit, Castra Dei haec, et vocavit nomen luci illius, *Castra* ⁵⁸. » Sic sane Dei amicus visiones discernerebat : proinde nunc quidem nomen loci Castra appellat, ex eo quod illic angelorum castra viderit. Ubi autem cum ipso Deo loquitur, vocat nomen loci, Speciem Dei, his verbis : « Vidi enim Deum facie ad faciem. » Quin et Mosi quoties apparet angelus, hoc ipsum divina Scriptura significat, dicens : **238** « Apparuit vero illi angelus Domini in flamma ignis rubi ⁵⁹. » Quoties vero is qui jus et potestatem habet, ipse utique oraculorum et responsorum auctor, ita hoc planum facit, ut illum et Dominum et Deum, nusquam vero angelum nominet. Simili ratione etiam in mari Rubro plane angelum Dominumque distinguit, ubi ait : « Sustulitque se angelus Dei qui ambulabat ante castra filiorum Israel, et abiit post eos. Sustulit autem se etiam columna nubis a facie eorum ⁶⁰. » Quemadmodum in superioribus Dominus forma hominis respondens antiquis inducitur, sic hoc loco per nubem : itaque deinceps verba sic habent : « Factum est autem in vigilia matutina, et respexit Dominus in castra Aegyptiorum in columna nubis, et per totam deserti regionem in columna per nubem ⁶¹, » Deus Mosi respondet. Plane igitur quoties angeli naturam oratio significare vult, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat : quoties vero Dominum et Deum, eum qui apparet intelligit, his ipsis palam utitur locutionibus. Quod vero Dominum Deumque non eum significet qui pater est, ipsae Scriptu-

αχην, τῆς ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προσωνομίας ἡξιώθη, φερωνύμου ψυχῶν προσηγορίας, εἰ γε, ἐρμηνευθέν, δρώοντα Θεὸν τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα σημαίνει. Οὐκ ἄρα τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν εἴρα· ἀράτος γὰρ οὗτος καὶ ἀρεπτος, καὶ οὐδαμῶς ἂν εἰς ἀνθρώπων μεταβάλλοι, ἀπάσης ὡν ἀνωτάτω οὐσίας. Ἐτερον ἄρα, οὐ καὶ πολυπραγμονοῦντι καιρὸς πω οὐκ ἦν ἐκφάναι τῷ Ἰακώβ τὴν προσηγορίαν. Εἰ δὲ ἀγγέλων τινὰ, ἢ τῶν κατ' οὐρανὸν θεῶν πνευμάτων, τὸν τοῖς ἁγίοις τοὺς χρησιμῶς διακονοῦμενον ὑπολάβοι τις εἶναι, σαφῶς διέφευσται· τοῦτο μὲν ἀπὸ τοῦ κυριολεκτεῖσθαι, καὶ θεολογεῖσθαι τὸν δηλούμενον· καὶ γὰρ καὶ Θεὸν αὐτὸν ἢ θεία Γραφή διαβρήθην ἀναγορεύει, καὶ Κύριον ἀποκαλεῖ, τῆ διὰ τῶν τεσσάρων παρ' Ἑβραίοις στοιχείων ἐπισημειώσει τιμῶσα, ἣν ἐπὶ μόνῃς τῆς ἀνεκφωνήτου καὶ ἀβρήτου προσηγορίας τῆς τοῦ Θεοῦ συντιθέναι παῖδες Ἑβραίων εἰώθασιν· τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ ἀγγέλου σαφῶς διορίζειν, ὅτε δὴ βούλοιο ἀγγέλους καλεῖν ὁ λόγος, ὡσπερ τοὺς ἐν Σόδομοις ἀσεβεῖς ὄντας, ὁ μὲν τῷ Ἀβραάμ χρηματίζων Θεὸς καὶ Κύριος τῆς αὐτοῦ παρουσίας οὐδαμῶς ἄξιός, ὡς αὐτὸς ἢ θεία Γραφή λέγει· « Ὁ μὲν Κύριος ἀπῆλθεν, ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ· οἱ δὲ δύο ἄγγελοι ἀπῆλθον εἰς Σόδομα ἐσπέρας. » Καὶ τῷ Ἰακώβ δὲ ἐσυνήντησαν ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ἰδὼν εἶπε, Παρεμβολὴ Θεοῦ αὐτῆ, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἑκείνου *Παρεμβολαί*. Οὕτω δὲ ὁ θεοφιλῆς εὐδιέκρινε τὰς ὀπτασίας, ὡστε νῦν μὲν ἐδ ὄνομα τοῦ τόπου παρεμβολᾶς καλεῖν, ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγελικῶν παρεμβολῶν θέας. Ὅτε δὲ τῷ Θεῷ προσομιλεῖ, καλεῖ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου Εἶδος Θεοῦ, ἐπιλέγων· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. » Ἄλλὰ καὶ τῷ Μωσῆι, ὅτ' ἄγγελος ἐπιφαινεταί, τοῦτ' αὐτὸ καὶ ἢ θεία Γραφή σημαίνει, λέγουσα· « Ὄφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρὸς βάλτου. » Ὅτε δὲ τὸν αὐθέντην, αὐτὸν δὴ τὸν χρηματίζοντα δηλοῖ, Θεὸν καὶ Κύριον, ἀλλὰ οὐκέτι ἄγγελον ὀνομάζει. Ὅμοιως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης διορίζει σαφῶς τὸν ἄγγελον καὶ τὸν Κύριον, δι' ὧν φησιν· « Ἐξῆρε δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος τῆς παρεμβολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν αὐτῶν. Ἐξῆρε δὲ καὶ ὁ στύλος τῆς νεφέλης ἀπὸ προσώπου αὐτῶν. » Ὅσπερ δὲ ἐπὶ τῶν προτέρων ἐν ἀνθρώπου σχηματι τοῖς παλαιοῖς· ὁ Κύριος χρηματίζων εἰσηῆται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ νεφέλης. Καὶ λέλεχται γούν ἐξῆς· « Ἐγενήθη δὲ ἐν τῇ φυλακῇ τῇ ἐωθινή, καὶ ἐπέβλεψε Κύριος εἰς τὴν παρεμβολὴν τῶν Αἰγυπτίων ἐν στύλῳ πυρὸς καὶ νεφέλης· » δι' ὅλης δὲ τῆς ἐρήμου ἐν στύλῳ τῆς νεφέλης ὁ Θεὸς τῷ Μωσῆι χρηματίζων. Ἀκριβῶς ἄρα ὅτε μὲν ἀγγέλου φύσιν ὁ λόγος δηλοῦν βούλεται, οὐδέποτε Θεὸν οὐδὲ Κύριον, ἀλλ' ἀνεπικαλύπτως ἄγγελον ὀνομάζει· ὅτε δὲ Κύριον καὶ Θεὸν οἶδε τὸν ἐπιφαινόμενον, ταύταις αὐταῖς σαφῶς κέχρηται ταῖς προσήρησι. Κύριον δὲ καὶ Θεὸν ὅτι μὴ τὸν αἴτιον δηλοῖ, προφανῶς ἐπέδειξαν τῆς θείας Γραφῆς αἱ λέξεις, ἄγγελον Θεοῦ προσειποῦσαι τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ Κύριον καὶ Θεὸν προωνομασμένον.

⁵⁷ Gen. xviii, 33; xix, 1. ⁵⁸ Gen. xxxii, 1, 2.

⁵⁹ Exod. iii, 2.

⁶⁰ Exod. xiv, 19.

⁶¹ ibid. 24.

Λαίπεται τις ἄρα ὢν ἐν τοῖς οὐσι Θεὸς καὶ Κύριος ἅμα μετὰ τὸν παμβασιλέα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ πρὸ αἰώνων τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ κρείττων μὲν ἢ πᾶσα ἀγγελικὴ φύσις, μέλιον δὲ ἢ κατὰ τὸ πρῶτον αἴτιον.

tem hic Verbum Dei quod est ante sæcula, superior quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo qui pater est.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ δευτέρον Θεὸν σαφῶς ὁ Λόγος παρίστησιν.

« Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· Ἄναστὰς ἀνάβηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθῆλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ, καὶ ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ, τῷ ὀφθέντι σοι ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν σε ἀπὸ προσώπου Ἡσαῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. Εἶπε δὲ Ἰακώβ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ καὶ πᾶσι τοῖς μετ' αὐτοῦ· Ἄρατε [τοὺς θεοὺς τοὺς ἄλλοτριούς ἐκ μέσου ὑμῶν, καὶ καθαρῖσασθε, καὶ ἀλλάξατε τὰς στολάς ὑμῶν, καὶ ἀκαστάντες ἀναβῶμεν εἰς Βαιθῆλ· ποιήσωμεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ, ἐπακούσαντί μου ἐν ἡμέρᾳ ὀλίφειας, ὅς ἦν μετ' ἐμοῦ, καὶ ἔσωσέ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἐπορεύθην. » Ἐνταῦθα ὁ Θεὸς αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων, ὁ μόνος ἀγέννητος καὶ ἀνωτάτω πάντων, οὐκ ὀφθεῖς, ἀλλὰ γὰρ ἀοράτως χρηματίσας τῷ Ἰακώβ, δυνάμει τε ἀρβήτῳ αὐτὸν ἀνακινήσας, περὶ ἐτέρου σαφῶς ποιεῖται τὸν λόγον. Εἶπε γοῦν ὁ Θεὸς αὐτῷ· « Ποιήσον θυσιαστήριον τῷ Θεῷ τῷ ὀφθέντι σοι. » Τίς δ' ἦν ὁ προγραφεῖς ὤφθαι αὐτῷ, ἀρτίως παρεστήσαμεν, τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι ἀποδείξαντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου. — Ὡς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, αὐτὸς ὢν ὁ δι' ἀγγέλου τῷ Μωσῆ χρηματίζων, ὤφθαι τοῖς παράσιν, οὐκέτι δι' ἀγγέλου, διὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ διδάσκει.

« Καὶ Μωσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ· καὶ ἦλθεν εἰς τὸ ὄρος τὸ ἐν Χωρῆβ. Ὡφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ βάτου. » Καὶ μετ' ἕτερα· « Ὡς δὲ εἶδεν, ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἐκ μέσου τῆς βάτου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσης ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. » Καὶ μετ' ἄλλα· « Καὶ εἶπε ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. » Καὶ αὖθις· « Ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος ὤφθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἕστησα τὴν διαθήκην μου πρὸς αὐτούς. » Ὡς περ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαίου, φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἰερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἀνθρώπος μὲν ἦν τὸ ὀρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσάν δι' ὄργάνου θεσπίζων· καὶ τότε μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τότε δὲ Πνεύματος ἁγίου, τότε δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζων· οὗτω δὴ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσῆ ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φανέντος ἀγγέλου τὰ προκειμένα θεσπίζει· ὢν γένοιτο ἂν ὁ νοῦς τοῖσδε· Σοὶ μὲν, ὦ προφήτα, ὡσάν εἰσαγομένῳ καὶ μηδὲν πλέον ἀγγελικῆς

ræ divinæ locutiones in superioribus evidentissime ostendunt, ubi angelum Dei appellant eum, qui cum de Jacob sermo esset, Dominus et Deus est nominatus. Superest igitur ut quæramus, quisnam sit, in his quæ sunt, Deus et Dominus, præter patrem omnium, et regem Deumque universi : erit autem hic Verbum Dei quod est ante sæcula, superior quidem omni angelica natura, profectus autem ab eo

CAPUT XII.

Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert.

« Dixit autem Deus ad Jacob : Surge et ascende in locum Bethel, et habita illic, et fac altare Deo qui tibi apparuit, cum fugeres a facie Esau fratris tui. Et dixit Jacob domui suæ, et omnibus qui cum ipso erant : Tollite deos alienos de medio vestri, et purgamini, et mutate habitus vestros, et surgamus, ascendamusque in Bethel : et faciamus **239** illic altare Domino, qui exaudivit me in die tribulationis, qui fuit mecum, et servavit me, in via qua profectus sum ⁶². » Hoc loco Deus ipse universi, qui solus, neque factus, neque genitus, et supremus omnium est, non visus, sed invisibiliter dans responsa ipsi Jacob, et virtute ineffabili seipsum movens, de alio verba facit planissime. Dixit ergo illi Deus : « Fac altare Deo qui apparuit tibi. » Quis autem hic sit, qui scriptus est supra illi apparuisse, paulo ante exposuimus, ubi Deum Verbum esse demonstravimus.

CAPUT XIII.

Ab Exodo. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet.

« Et Moses erat pascens oves Jothor soceri sui : et venit ad montem Dei in Choreb. Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis rubi ⁶³. » Et post alia : « Et ut vidit quod accederet ad videndum, vocavit illum de medio rubi dicens : Moses, Moses, ne propius huc accesseris. Solve calceamentum pedum tuorum : locus enim in quo stas, terra sancta est ⁶⁴. » Et post pauca, « et dixit Dominus ad illum : Ego sum qui sum ⁶⁵. » Et rursus ⁶⁶ : « Locutus est Dominus ad Mosem : Et dixit ad illum : Ego Dominus visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, et nomen meum non indicavi illis, et constitui testamentum meum ad illos. » Quemadmodum apud prophetas in hominibus versantes, verbi gratia, Isaiam et Jeremiam, et similes, homo quidem erat, id quod videbatur, Deus autem qui per id quod apparebat, tanquam per instrumentum loquebatur ; et modo Christi persona, modo sancti Spiritus, modo supremi Dei erat, quæ per prophetam responsa dabat ; sic utique etiam nunc Mosi, qui introducitur, supremus et omnia sub se habens Deus, per eum qui apparet angelum, ea quæ proposita sunt, canit. Quorum hæc **240** sententia sit sane : Tibi quidem, o propheta,

⁶² Gen. xxxv, 1-3. ⁶³ Exod. iii, 1. ⁶⁴ ibid. 4, 5. ⁶⁵ ibid. 14. ⁶⁶ Exod. vi, 2-4.

tanquam ei qui adhuc eruditur, et qui nihil visione angelica amplius capit, interim angelum meum exhiberi videndum volui; sed meum nomen tibi solum notum facio, dum doceo te, me eum esse qui sum, et nomen meum esse Dominum. Tuis vero patribus non hoc solum indicavi, sed etiam hoc ipso amplius largitus sum: nam ab illis sum visus. Quis vero sit qui patribus visus sit, et quod non pater Deus, antea demonstratum est, ubi Deum et Dominum angelum Dei nominatum esse demonstravimus. Cæterum, quoniam modo hic, ille qui pater sit Deus, et omnia sub se habeat, dicat se a patribus visum, merito aliquis quaerat. Explicabitur porro id, de quo quaeritur, si divinæ Scripturæ diligentiam attendamus. Nam cum apud Septuaginta ita dictum sit: « Et visus sum ab Abraham, et Isaac, et Jacob, cum eorum sim Deus, » Aquila quidem sic ait: « Et visus sum ab Abraham, et ab Isaac, et ab Jacob in Deo satis multo, » quibus verbis planissime indicat, non ipsum illum qui Pater est, per seipsum apparuisse. Neque vero sicut Mosi, ita etiam patribus per angelum, aut per rubum, aut ignem, sed in Deo satis multo oracula præbuisse. Quare etiam patribus per Filium visus est Pater, quemadmodum in Evangeliiis ab ipso dictum habetur⁶⁷: « Qui vidit me, vidit Patrem: » in ipso enim et per ipsum Patris cognitio prodebat. Sed cum hominibus salutaris appareret, tum per filii humanam formam videbatur a Dei amicis, atque inter homines futuram ipsius salutem, omnibus præsentem, ex illo quasi arrham et pignus exhibebat. Cum vero impiorum ultor, et Ægyptiorum castigator futurus esset, non amplius in Deo satis multo, sed in angelo supplicii ministro, et in specie ignis, et flammæ, quæ cito instar agrestis ac senticosæ materiæ illos erat devoratura, apparebat. Dicunt igitur per rubum quidem significari Ægyptiorum agrestem et immitem et feram pravitatem, per ignem vero vim illam ulciscentem et castigantem quæ illos invasit.

241 CAPUT XIV.

Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit.

« Dixit autem Dominus ad Mosem: Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus me loquentem ad te, et tibi credant⁶⁸; » et quæ sequuntur: « Deus autem antecedebat eos die in columna nubis in via, noctu vero in columna ignis ut luceret eis⁶⁹. » Et rursus: « Descendit Dominus in columna nubis⁷⁰. » Et rursus: « Cum autem ingressus esset Moses in tabernaculum, descendit columna nubis, et stetit in foribus tabernaculi, et loquebatur cum Mose, et cernebat omnis populus columnam nubis stantem in foribus tabernaculi, et stantem omnis populus adoraverunt, unusquisque a foribus sui tabernaculi⁷¹. » Populus quidem cernebat columnam nubis hoc loco, cum Mose vero loquebatur.

⁶⁷ Joan. xiv, 9. ⁶⁸ Exod. xix, 9. ⁶⁹ Exod. xiii, 21. ⁷⁰ Num. xii, 5. ⁷¹ Exod. xxxiii, 9, 10.

(1) Ἀνεφαίνετο. Forte ἐπιφαίνετο. Edit.

ὀπτασίας χωροῦντι, τέως τὸν ἐμὸν ἄγγελον ἐδουλήθην ὀφθῆναι, ἐμαυτοῦ τε τουνομά σοι μόνον ἐμφανῆς καθίστημι, διδάσκων, ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, καὶ ὅτι τὸ νομὰ μου ἔστι Κύριος. Τοῖς δὲ σοῖς πατράσιν οὐ τοῦτο μόνον ἐδήλωσα, ἀλλὰ καὶ τοῦτου μείζον ἐδωρησάμην· ὦφθην γὰρ αὐτοῖς. Τίς δ' ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὀφθεις, καὶ ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, προαποδείδειται, ἤνικα τὸν Θεὸν καὶ τὸν Κύριον ἄγγελον Θεοῦ ὀνομάσθαι ἐπαδείκνυμεν. Πῶς οὖν ἐνταῦθα ὁ ἐπέκεινα τῶν ὄλων, αὐτὸς ὢν ὁ μόνος ἐπὶ πάντων Θεός, ὦφθαι φησι τοῖς πατράσιν, ζητήσαι ἂν τις εἰκότως. Λυθείη δ' ἂν τὸ ζητηθῆν, εἰ τῇ ἀκριβείᾳ τῆς θείας Γραφῆς ἐπιστήσασιν. Δεγομένου γὰρ τοῖς Ἑβδομήκοντα τοῦ, « Καὶ ὦφθην πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς αὐτῶν ὢν, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Καὶ ὠράθη πρὸς Ἀβραάμ, καὶ πρὸς Ἰσαάκ, καὶ πρὸς Ἰακώβ ἐν Θεῷ ἰκανῶ· » δι' ὧν σαφῶς παρίστησιν, ὅτι μὴ αὐτὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ὁ μόνος ὢν, δι' ἑαυτοῦ ὦφθη. Ἄλλ' οὐδ' ὡσπερ τῷ Μωσεί, οὕτω καὶ τοῖς πατράσι, δι' ἀγγέλου, ἢ διὰ βᾶτου, ἢ πυρός, ἀλλ' ἐν Θεῷ ἰκανῶ χρηματίζονται· ὥστε διὰ τοῦ Υἱοῦ Πατέρα καὶ τοῖς πατράσιν ἐωρᾶσθαι, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν Εὐαγγέλοις πρὸς αὐτοῦ· « Ὁ ἐωρακῶς ἐμὲ ἐώρακε τὸν Πατέρα· » ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ ἢ τοῦ Πατρὸς ἀπεκαλύπτετο γνώσις. Ἄλλ' ὅτε μὲν ἀνθρώπων σωτήριος ἀπεφαίνετο (1), διὰ τῆς τοῦ Υἱοῦ ἀνθρωπείας μορφῆς ἐωρᾶτο, τοῖς θεοφιλέσι τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην σωτηρίαν τοῖς πᾶσι παροῦσαν ἐξ ἐκεῖνου προαφραδωνιζόμενος. Ὅτε δὲ τῶν ἀσεβῶν τιμωρός, καὶ κολαστὴς τῶν Αἰγυπτίων ἐμελλεν εἶσθαι, οὐκέτι ἐν Θεῷ ἰκανῶ, ἀλλ' ἐν ἀγγέλῳ διακόνῳ τῆς τιμωρίας καὶ ἐν εἰδει πυρός, καὶ τῆς ὄσον οὐπω μελλούσης αὐτοῦς δίκην ἀγρίας καὶ ἀκανθώδους ὕλης κατεσθίειν φλογὸς παρεφαίνετο. Αἰνιττεσθαι οὖν φασὶ τὴν μὲν βᾶτον, τὴν τῶν Αἰγυπτίων ἀγρίαν καὶ ἀπηνῆ καὶ ἀήμερον μοχθηρίαν· τὸ δὲ πῦρ, τὴν διαλωθῶσαν αὐτοῦς τιμωρίαν καὶ κολαστήριον δύναμιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'

Ὅς καθάπερ τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρωπίνῳ σχήματι, οὕτως ἐν εἰδει νεφέλης Μωσεί καὶ παντὶ τῷ λαῷ ὁ Θεὸς λόγος ἐφαίνετο.

« Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωσῆν· Ἴδου ἐγὼ παραγίνομαι πρὸς σὲ ἐν στύλῳ νεφέλης, ἵνα ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πιστεῦσαι· » καὶ ἐξῆς· « Ὁ δὲ Θεός ἤγειτο αὐτῶν ἡμέρας μὲν, ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν· τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρός, τοῦ φαίνειν αὐτοῖς. » Καὶ πάλιν· « Κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης. » Καὶ αὖθις· « Ἦνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωσῆς εἰς τὴν σκηνὴν, κατέβαινε ὁ στύλος τῆς νεφέλης, καὶ ἴστατο ἐπὶ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωσεί, καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὸν στύλον τῆς νεφέλης ἐστῶτα ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς· καὶ στάντες πᾶς ὁ λαὸς προσεκύνησαν, ἕκαστος ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ. » Ὁ μὲν οὖν λαὸς ἑώρα τὸν στύλον τῆς νεφέλης, Μω-

σεῖ δ' ἐλάλει. Τίς δ' ἐλάλει, ἢ δηλονότι ὁ στύλος τῆς A
 νεφέλης, ὁ πρότερον τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου φα-
 νειᾷ σχήματι; Προσποδέβηται δέ, ὅτι μὴ ὁ ἐπὶ πάν-
 των Θεὸς οὗτος ἦν, ἕτερος δέ, ὃν Θεοῦ Λόγον ὑπάρ-
 χοντα Χριστὸν ἡμεῖς προσαγορεύομεν· ὅς καὶ τότε
 τοῦ πλήθους ἕνεκεν Μωσῆι τε αὐτῷ καὶ τῷ λαῷ ἐν
 στύλῳ νεφέλης ἔθεωρεῖτο, διὰ τὸ μὴ χωρεῖν αὐτοὺς
 ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐν ἀνθρώπου σχήματι ὁρᾶν
 αὐτόν. Τελείων γάρ τι ἦν τὸ προορᾶν δύνασθαι τὴν
 ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἦν, ἐπεὶ μὴδὲ τότε οἷός τε ἦν ὁ
 πᾶς λαὸς χωρεῖν, εἰκότως· τοτὲ μὲν αὐτοῖς διὰ πυρὸς,
 φόβου χάριν καὶ καταπλήξεως, τοτὲ δὲ διὰ νεφέλης,
 ὡσάν ἐπεσκιασμένως καὶ κεκαλυμμένως νομοθετῶν
 αὐτούς, ὁρῶτο, ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Μωσῆι δι' αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

*Οτι μηδὲ ἀγγελικὴ φύσις ἦν ἡ τῷ Μωσῆι γρη-
 ματίζουσα, κρείττων δὲ τις ἦν ἢ κατ' ἀγγε-
 λον.

« Εἶπε Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου
 πρὸ προσώπου μου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ,
 ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασα σοι. Πρό-
 εχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, καὶ μὴ ἀπειθεῖ αὐ-
 τῷ· οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου
 ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ· « Εἶπε δὲ
 Κύριος πρὸς Μωσῆν· Βάδισον, καὶ ὁδήγησον τὸν
 λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· Ἰδοὺ ὁ ἀγγελός μου
 προπορεύεται πρὸ προσώπου σου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ
 εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Πορεύου, καὶ ἀνάβηθι C
 ἐντεῦθεν οὐ καὶ ὁ λαός· καὶ τὰ ἐξῆς· « Καὶ συ-
 ἀποστέλλω πρὸ προσώπου σου τὸν ἀγγελόν μου. »
 Αὐταῖς ὅτι μὴ ἀγγέλου, μόνου δὲ Θεοῦ γίνονται ἂν
 φωναί, παντὶ τῷ πρόδηλον. Θεοῦ δὲ τίνος, ἢ τοῦ τοῖς
 προπάτορσιν ἑωραμένου; ὃν ἀγγελον Θεοῦ σαφῶς
 προσεῖπεν ὁ Ἰακώβ. Οὗτος δὲ ἦν ἡμῖν ὁ Θεοῦ Λόγος,
 ὡσάν καὶ Θεοῦ παῖς καὶ αὐτὸς, Θεός, καὶ Κύριος ὠνο-
 μαζμένος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὡς δ' αὐτὸς Κύριος περὶ ἑτέρου διδάσκει Κυρίου.
 Ἀπὸ τοῦ Δεκαλόγου.

« Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ
 γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας. Οὐκ ἔσονται σοι
 θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· « Ἐγὼ γάρ εἰμι
 Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς ζηλωτής. » Καὶ ἐπιλέγει·
 « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ.
 Οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ Κύριος τὸν λαμβάνοντα τὸ ὄνο-
 μα αὐτοῦ ἐπὶ ματαίῳ. » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος
 περὶ ἑτέρου Κυρίου τὰ προκείμενα διδάσκει. Εἰπὼν
 γοῦν, « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, » ἐπιλέγει·
 « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· » περὶ τοῦ
 Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ δευτέρος Κύριος
 τὸν θεράποντα μυσταγωγῶν. Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ἄλλα
 μυρία δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, παραπλησίως τού-
 τος ἐξηγηγεμένα, δι' ὃν ὁ Θεός, ὡς περὶ ἑτέρου
 Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος, ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου,
 τοὺς χρησμούς ἐποιεῖτο.

Quis porro loquebatur? columna nubis videlicet,
 cum idem Deus antea patribus in hominis forma
 apparuisset. Supra vero jam demonstratum est,
 quod non Pater Deus hic esset, sic alter, quem nos,
 cum Dei sit Verbum, Christum nuncupamus, qui
 tunc propter multitudinem vulgarem, et ipsi Mosi,
 et populo in columna nubis cernebatur, propterea
 quod non itidem ut patres, videre illum in forma
 hominis, idonei essent. Perfectorum enim hoc erat,
 posse illius adventum providere, qui olim in homi-
 nibus corpore humano assumpto, futurus erat,
 quem sane, cum ne tunc quidem universus popu-
 lus posset capere, merito alias quidem eis per ignem,
 terrendi cohibendique causa, alias per nubem,
 quasi adumbrate atque involute dans illis leges,
 B cernebatur, eademque ratione Mosi quoque propter
 illos.

CAPUT XV

242 Quod angelica non fuerit natura, quæ Mosi
 dabit responsa, sed præstantior quam ut ad an-
 gelum referri possit.

« Dixit Dominus: Ecce ego mitto angelum meum
 ante faciem tuam, ut custodiat te in via, ut intro-
 ducat te in terram, quam paravi tibi; observa eum,
 et audi eum, nec sis adversus illum contumax; non
 enim dimittet te; nomen enim meum est in illo¹². »
 Et in alio loco: « Dixit autem Dominus ad Mosem:
 Vade, et dux esto hujus populi ad locum quem dixi
 tibi; ecce angelus meus antecedit te¹³. » Et rursus:
 C « Et dixit Dominus ad Mosem: Abi, et ascende hinc
 tu et populus, » et cætera: « Et una mittam ante
 faciem tuam angelum meum¹⁴. » Hæ sane voces,
 quod non angeli sed solius Dei sint, unicuique fa-
 cile constare potest. Cujus porro Dei, nisi ejus qui
 priscis patribus sit visus? quem angelum Dei plane
 appellavit Jacob. Hoc autem nobis Dei Verbum
 fuit, utpote cum et Dei Filius, et Deus, et Dominus
 ipse sit nominatus.

CAPUT XVI.

Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A
 decem præceptis legis.

« Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de
 terra Ægypti, de domo servitutis. Non erunt tibi dii
 alii præter me, » et cætera. « Ego enim sum Domi-
 nus Deus tuus æmulator¹⁵, » et adjungit: « Non su-
 mes nomen Domini Dei tui in vanum¹⁶. Nec enim
 habebit insontem Dominus eum qui assumpserit no-
 men Domini sui frustra. » Hoc etiam loco ipse Dominus
 ea quæ exposita sunt de alio docet. Siquidem cum
 dixit, « Ego sum Dominus Deus tuus, » adjungit:
 « Non sumes nomen Domini Dei tui: » 243 quippe
 cum de Patre et Deo universi, is qui ab illo est Domi-
 nus, suum servum sacris initiet. Alia præterea innu-
 merabilia invenies per totam Scripturam sacram,
 quæ eadem ratione qua hæc enuntiata sunt, ubi
 Pater tanquam de alia persona, et ipse Dominus
 tanquam de alio quodam, oracula reddebat.

¹² Exod. xxiii, 20, 21. ¹³ Exod. xxxiii, 34. ¹⁴ Exod. xxxiii, 1, 2. ¹⁵ Exod. xx, 2-5. ¹⁶ ibid. ,

CAPUT XVII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Quod is rursus Dominus, qui Mosi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hunc ipsum suum Deum vocabat.

« Et dixit Dominus ad Moysen : Et hoc tibi verbum, quod dixisti, faciam. Invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes. » Et dixit Moyses : « Ostende mihi tuam gloriam. » Et dixit : « Ego anteibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine meo Dominum coram te, et miserabor cujuscunque misereor, et clemens ero erga quemcunque sum clemens⁷⁷. » Et post alia adjungit, atque ait : « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini : et transivit Dominus in nomine ipsius, et vocavit : Domine, Domine, Deus clemens et misericors, longanimis, et multæ miserationis, et verax, et justitiam servans, faciens misericordiam in millia, auferens iniquitates et injustitias, et peccata : et purgatione non purgabit reum : inducens peccata patrum in filios, et filios filiorum, in tertiam et quartam generationem : et cum festinasset Moses, curvatus in terram adoravit⁷⁸. » Contemplamini, quæso, quonam modo etiam nunc ipse Dominus, qui in nube descendit, et Mosi adstitit in nomine Domini, vocaverit alium præter seipsum, qui solitus sit ex conduplicatione bis Dominus appellari, tanquam eum, a quo ipse sit, reliquorum omnium jus potestatemque habens, Dei nomine celebretur, suum utique Patrem ; atque ut in his non Moses, sicut forsitan quispiam suspicetur, sed ipse Dominus alium suum Patrem vocat : ante enim is qui Mosi respondit, ait : « Ego transibo prior te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Ubi igitur hoc dixit, Scriptura deinceps instar narrationis adjungit : **244** « Et descendit Dominus in nube, et adstitit ei illic, et vocavit in nomine Domini. » Igitur ipse Dominus dum est, quod promiserat, præstaturus, descendit, et quemadmodum verba ipsa significant, progreditur ante faciem Moysis. Ipse autem Dominus vocat dicens : « Domine Deus, clemens et misericors, » et quæ sequuntur : quibus verbis plane ipse Dominus suum servum, et seipsum quisnam esset, et ingenti Domini notitiam, quasi sacris initiis docet. Hoc vero ipsum tibi planissime demonstrabit ipse Moyses, ubi orans pro populo, supra expositas Domini voces commemorat : illic enim intelliges, Dominum hæc dixisse, non ipsum Moysen, cum dicit : « Et nunc extollatur manus tua, Domine, quemadmodum dixisti, dicens : Dominus longanimis, et multæ misericordiæ, et verax, auferens iniquitates et injustitias et peccata, et purgatione non purgabit reum, qui reddis peccata patrum in filios, usque in tertiam et quartam generationem. » Observa autem quonam modo in his ipse Dominus ubi Patrem longanimem, et multæ misericordiæ appellavit, tum adjungit, ipsum esse veracem, quod sane cum eo concordat, quod in

Ὅς αὐτὸς αὐθις ὁ τῷ Μωσῆι χρηματίζων Κύριος, ἕτερον Κύριον κρείττονα ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα γιγνώσκων, τοῦτον ἀληθινὸν Θεὸν ἀνεκαλεῖτο.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωσῆν· Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον, ὃν εἶρηκας, ποιήσω. Εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας. » Καὶ εἶπε Μωσῆς· « Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. » Καὶ εἶπεν· « Ἐγὼ προπορεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματί μου Κύριον ἐναντίον σου, καὶ ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτείρῃσω ὃν ἂν οἰκτείρω. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐλάλησεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθε Κύριος ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριε, Κύριε, ὁ Θεὸς οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαρῖε τὸν ἔνοχον, ἀπάγων ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν· καὶ σπεύσας Μωσῆς, κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν. » Ὅρα δὴ τίνα τρόπον καὶ νῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καταβάς ἐκάλεσεν ἐν νεφέλῃ, καὶ τῷ Μωσῆι παραστὰς ἐν ὀνόματι Κυρίου, ἕτερον παρ' ἑαυτὸν, συνήθως κατὰ ἀναδίπλωσιν δις Κύριον ἐπικαλούμενον, ὡσάν καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων δεσπότην θεολογούμενον, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· καὶ ὅτι γε ἐν τούτοις οὐ Μωσῆς, ὡς ἂν ὑπόλαθοι τις, ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον τὸν Πατέρα καλεῖ, παραλαβὼν αὐτὸς ὁ χρηματίζων τῷ Μωσῆι φησιν· « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Τοῦτο γοῦν εἰρηκότος, ἐξῆς ἐπιλέγει ἡ Γραφὴ διηγηματικῶς· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ, καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Οὐκοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος τὴν ὑπόσχεσιν τὴν αὐτοῦ πληρώσων κάτεισι, καὶ ὡσπερ ὁ λόγος φησὶ, πρόβεισι πρὸ προσώπου Μωσῆ. Καὶ αὐτὸς δὴ ὁ Κύριος καλεῖ λέγων· « Κύριε ὁ Θεός, οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς· σαφῶς ὁ Κύριος τὸν θεράποντα, ἑαυτὸν τε ὅστις εἶη, καὶ τὴν τοῦ κρείττονος Κυρίου γνῶσιν μυσταγωγῶν. Τοῦτο δὲ σοι παραστήσει, ἔνθα, προσευχόμενος ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, τῶν προκειμένων τοῦ Κυρίου μνημονεύει φωνῶν, τὸν Κύριον ταῦτα εἰρηκέναι, ἀλλ' οὐκ αὐτόν, ἐν οἷς φησὶ· « Καὶ νῦν ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου, Κύριε, ὃν τρόπον εἶπας λέγων· Κύριος μακρόθυμος καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἁμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαρῖε τὸν ἔνοχον, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ Κύριος, τὸν Πατέρα μακρόθυμον καὶ πολυέλεον ἐπειπῶν, προστίθῃσι λέγων αὐτόν καὶ ἀληθινόν, συμφώνως τῷ, « Ἴνα γιγνώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ἐν Εὐαγγελίοις ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένῳ. Μόνον γοῦν ἀληθινὸν Θεὸν σφόδρα εἶσε-

⁷⁷ Exod. xxxiii, 17-19. ⁷⁸ Exod. xxxiv, 1, 5-8.

nus de medio rubi, dicens : Moses, Moses, ne propius accesseris buc : solve calceamentum pedum tuorum, locus enim in quo tu stas, terra sancta est⁶⁶. » Unus ergo atque idem fuit Deus, qui ambobus respondit, quemadmodum ex ipso præcepto constat. Sed nunc quidem per principem imperatorum exercitus ejus : Mosi vero per eum angelum qui visus fuerat, oraculum exhibet. Militiæ vero cælum sub se habentis, et exercitus ipso mundo superioris, et spirituum invisibilium, divinorumque angelorum atque archangelorum regi, perfectoque universi Deo inservientium (sicuti apud Daniele dictum est : « Mille millia ministrabant ei, et centies mille millia assistebant coram eo⁶⁷ ») : omnium, inquam, talium supremus, quis tandem sit alius, quam Dei Verbum, et primogenita Sapientia, et soboles divina? Merito ergo princeps imperatorum exercitus Domini hoc in loco dictus est, utpote qui alibi, et magni consilii angelus, et consessor Patris, et æternus ac magnus sacerdos esse, sit demonstratus. Sed illud quoque ostensum est, quod idem et Dominus, et Deus, et Christus sit, qui a Patre oleo exsultationis est unctus. Abrahæ igitur apud quercum visus in hominis forma quieta, habituque pacifico, seipsum ostendit, cum ex illo usque tempore salutarem suam ad homines adventum exordiretur. Ipsi vero Jacob tanquam exercitabundo ac certatori, qui adversus hostes, et luctaturus, et præliaturus esset, veluti homo. Sed Mosem et populum in specie nubis atque ignis ducebatur, terribilem interim atque adumbratum seipsum ostendens. At quoniam Mosis successor Jesus, contra hostes erat instruendus, qui antehac terram Palæstinam incoluerant, externas utique maximeque impias nationes, merito cum gladio vagina exuto, et contra hostes acumen præ se ferente demonstratur, tali propemodum visione significans, quemadmodum ipse divina virtute, **247** tanquam invisibili gladio, cum suis interim simul militans, eisque opem assidue ferens, erat impios ulturus. Quare etiam opportune seipsum principem imperatorum Domini appellavit.

CAPUT XX.

Ab Job. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus, ipse Opifex universi Deus Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur.

« Dixit autem Dominus ad Job de turbine et nubibus : Ubi eras dum ego fundarem terram? Responde jam mihi, utrum noveris intellectum, quis posuerit mensuras ejus si nosti⁶⁸, » et cætera : « Cum facta sunt, inquit, astra, laudaverunt me, voce magna omnes angeli mei. Obstruxi autem mare portis⁶⁹; » ac deinceps quod sequitur : « Num eras tu quando constitui lumen matutinum? Lucifer autem despexit suum ordinem⁷⁰? » Et rursus : « Num tu, accepto terræ luto, fecisti animal? et ad loquendum idoneum ipsum posuisti in terra? abstulisti vero ab impiis lumen? brachium autem superbiorum con-

Α ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ μέσου τῆς βάρου λέγων· Μωσῆ, Μωσῆ, μὴ ἐγγίσῃς ὧδε. Λῦσαι τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ γῆ ἁγία ἐστίν. » Εἰς ἄρα καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ τοῖς ἀμφοτέροις χρηματίας Θεός, ὡς ἐκ τοῦ παραγγέλματος δεικνύται. Ἄλλὰ νῦν μὲν διὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, Μωσεὶ δὲ διὰ τοῦ ὀφθέντος ἀγγέλου θεσπίζει. Στρατιῶν δὲ ὑπερουρανίων, καὶ δυνάμεων ὑπερκοσμίων καὶ πνευμάτων ἀοράτων, ἀγγέλων τε θείων καὶ ἀρχαγγέλων τῷ παρθεσικῷ καὶ πανηγυρικῷ Θεῷ λειτουργούντων (κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Δανιήλ· « Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρειστήκεισαν ἐμπροσθεν αὐτοῦ »)· ὁ πάντων ἀνωτάτω τίς ἂν γένοιτο ἕτερος τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ τῆς πρωτοτόκου Σοφίας, τοῦ τε ἐνθέου γεννήματος; Εἰκότως ἄρα καὶ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνέληρηται, ὡς καὶ μεγάλῃ βουλῆς ἄγγελος ἐν ἑτέροις, καὶ σύνθρονος τοῦ Πατρὸς, αἰώνιός τε καὶ μέγας ἀρχιερεὺς. Ἀποδίδεται δὲ, ὅτι καὶ Κύριος καὶ Θεός ὁ αὐτὸς, καὶ Χριστὸς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐλαίω ἀγαλλιάσεως κεχρισμένος. Τῷ μὲν οὖν Ἀβραάμ παρὰ τῆ δρυὸς φανείς ἐν ἀνθρώπου εἶδει γαληνῷ, καὶ εἰρηναίῳ σχήματι, ἑαυτὸν ὑποδείκνυσι, τὴν σωτήριον εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐξ ἐκείνου προοιμαζόμενος· τῷ δὲ Ἰακώβ, ὡς ἀσκητῇ καὶ ἀγωνιστῇ παλαίῳ πρὸς ἐχθροὺς καὶ ἀγωνίζεσθαι μέλλοντι, οἷα ἄνθρωπος· Μωσεὶ δὲ καὶ τῷ λαῷ ἐν εἶδει νεφέλης καὶ πυρὸς καθηγείτο, φοβερὸν ὁμοῦ καὶ ἐπεσκιασμένον παρέχων ἑαυτὸν. Ἐπεὶ δὲ ὁ τοῦ Μωσέως διάδοχος Ἰησοῦς πολεμίοις ἐμελλε παρατάττεσθαι τοῖς, τὸ πρὶν Παλαιστίνων γῆς οἰκήτορσιν, ἀλλοφύλοις ἔθνεσι καὶ ἀσεβαστάτοις, εἰκότως μετὰ ῥομφαίας ἐσπασμένης καὶ κατὰ τῶν πολεμίων ἡκοντιμένης ὑφοραίνεται, μονοουχὶ διὰ τῆς βίβως ἀποδεικνύς, ὅτι δὴ αὐτὸς ἀοράτῳ ῥομφαίᾳ, ἐνθέῳ δυνάμει, τοὺς ἀσεβεῖς μετείναι ἐμελλε, τοῖς οἰκείοις συστρατευόμενος καὶ συναγωνιζόμενος. Διὸ κατὰ καιρὸν καὶ ἀρχιστράτηγον Κυρίου ἑαυτὸν ἀνηγόρευσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ. — Ὡς ὁμοίως τοῖς πατέρεσι καὶ τῷ Ἰώβ, αὐτὸς ὁ Δημοουργὸς τῶν ὄλων Θεὸς Λόγος, ἔχρησέ τε καὶ ὀφθαλμοῖς θεωρεῖσθαι λέγεται.

Δ « Εἶπε δὲ Κύριος τῷ Ἰώβ διὰ λαλαπος καὶ νεφῶν· Πού ἦς ἐν τῷ θεμελιῶν με τὴν γῆν; Ἀπάγγελον δὴ μοι εἰ ἐπίστασαι σύνεσιν, τίς ἔθετο τὰ μέτρα αὐτῆς, εἰ σῖδας, » καὶ τὰ ἐξῆς· « Ὅτε ἐγενήθησαν, » φησὶν, « ἀστρα, ἦνεσάν με φωνῇ μεγάλῃ πάντες ἄγγελοι μου. Ἐφράξα δὲ θάλασσαν πύλαις. » Καὶ ἐξῆς· « Ἦ ἐπὶ σοῦ συντέταχα φέγγος πρωϊνόν. Ἐωσφόρος δὲ ἐπέϊδε τὴν αὐτοῦ τάξιν; » Καὶ πάλιν· « Ἦ σὺ λαδῶν γῆς πηλὸν ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς; ἀφείλες δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς; βραχίονα δ' ὑπερηφάνων συνέτριψας; ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀδύσσου περιεπάτη-

⁶⁶ Exod. III, 4, 5. ⁶⁷ Dan. VII, 10. ⁶⁸ Job. XXXVIII, 1, 45. ⁶⁹ ibid. 7. ⁷⁰ ibid. 12.

σας; ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτηξαν; » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ παντός χρησιμοῦ ἀποκρίνεται Ἰώβ τῷ Κυρίῳ, λέγων· « Ἄκουσον δὴ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δὲ σε, σὺ δὲ με δίδαξον. Ἄκοήν μὲν ὡς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἐώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Ὅτι μὲν οὖν Κυρίου τοῦ Δημιουργοῦ τυγχάνουσιν αἱ προκείμεναι φωναί, οὐκ ἐκ τῶν προτεθέντων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν σοι φαινομένων διαγνώσκει ῥάβδιον· ὅτι δὲ τὸ, « Ἥλθες ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ Ἰγνεσιν ἀδύσσου περιεπάτησας; » καὶ τὸ, « Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτηξαν; » τὴν εἰς ἔδου κἀθοδὸν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν θεσπίζει, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἀποδείξομεν· τοσοῦτον νῦν ἐπισημηνάμενοι, ὡς μᾶλλον τῷ Θεῷ Λόγῳ ἢ περὶ Θεῶν τῶν ὄλων τὰ κατὰ τὸν τόπον ἀνατιθέναι προσήκει. Ὁ γοῦν Ἰώβ, ἐξῆς, ὁμοίως τοῖς πατράσιν αὐτὸν δὴ τοῦτον τὸν ἐν ἀρχαῖς διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν χρηματίζοντα αὐτῷ Κύριον, ἀετοψία θεωρηκέναι μαρτυρεῖ, λέγων· « Ἄκουσον δὲ μου, Κύριε, ἵνα κἀγὼ λαλήσω. Ἐρωτήσω δὲ σε, σὺ δὲ με δίδαξον. Ἄκοήν μὲν ὡς ἤκουόν σου τὸ πρότερον, νῦν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς μου ἐώρακέ σε. Διὸ ἐφαύλισα ἑμαυτὸν, καὶ ἐτάκην· ἤγημαι δὲ ἑμαυτὸν γῆν καὶ σποδόν. » Πῶς δ' ἂν τὸν ἀνωτάτω Θεόν, τὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα, τὴν ἀτρεπτον καὶ ἀγέννητον οὐσίαν, σάρκα περιβεβλημένη ψυχῇ καὶ ὀφθαλμοὶ θνητῶν ἐθεάσαντο, εἰ μὴ ἄρα σαφῶς κἀνταῦθα ὑποβαίνοντα τοῦ οικείου μεγέθους τὸν Θεὸν Λόγον, ὃν διαφόρως ἀποδεικνυμεν Κύριον, εἴποιμεν ἂν παρίστασθαι, ὡς ἔστι καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν χρησμῶν μαθεῖν, δι' ὧν αὖθις ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰώβ τὰ περὶ τοῦ διαβόλου ὡς περὶ δράκοντος διῶν ἐπεχειρεῖ; « Οὐ δέδοικας ὅτι ἠτοίμασταί μοι; » Δράκοντα γὰρ ἠτοιμάσθαι ποῖον Κυρίῳ προσήκει νομίζειν, ἢ τῷ Θεῷ Λόγῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, πάλαι πρότερον πολιορκούντα τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καθέλιε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου· ὃ καὶ αὐτὸς παρίστησι φήσας, « Ἥλθες δ' ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης; ἐν δὲ Ἰγνεσιν ἀδύσσου περιεπάτησας; ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου; πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτηξαν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματίζει μετὰ τὸν μέγαν πειρασμὸν, ὃν ὑπέμεινε, καὶ ἀγῶνα, διδάσκων αὐτὸν, ὅτι ὑπὲρ μέρους ἠγωνίσταται, τοῦ μείζονος καὶ κραταιότερου πολέμου καὶ ἀγῶνος αὐτῷ τῷ Κυρίῳ πεφυλαγμένου κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρουσίας. *terruti sunt?* » Hæc sane merito ad Job loquitur, post magnam tentationem, postque magnum certaverit, cum interim majus fortiusque bellum et ad mortem adventus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ 4^{ου} ψαλμοῦ. — Ὡς δύο Κυρίου καὶ ὁ προκείμενος οἶδος ψαλμὸς.

« Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπὶς μου, τὸν ὕψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγίσει τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέ-

trivisti? venisti autem ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiunturque tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Deinde in fine totius oraculi, respondet Job Domino, dicens: « Audi jam me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto. Auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Domini igitur rerum Opificis expositas modo esse voces, non solum ex iis, quæ proposita sunt, verum etiam ex iis, quæ tibi ipsi videantur, dignoscere facile est. illud vero, « Venisti ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? » et illud, « Aperiuntur vero tibi timore portæ mortis, et janitores inferorum videntes te territi sunt? » Salvatoris nostri descensum ad inferos significare, suo tempore demonstrabimus, si modo hoc loco id unum notaverimus: Deo Verbo magis quam Deo Patri, quæ ad hunc locum pertinent, esse tribuenda. **248** Job igitur, sicut etiam reliqui patres, ipsum hunc ab initio de turbine et nubibus respondentem sibi Dominum, coram se intuitum esse testificatur, dicens: « Audi vero me, Domine, ut etiam ego loquar, et interrogabo te, et tu me doceto: auditum quidem auris audivi te prius, nunc autem oculus meus vidit te. Quocirca vilem habui meipsum, et liquefactus sum, et putavi meipsum terram et cinerem. » Qui autem fieri potest, ut supremum Deum, et eum qui est ultra omnia, immutabilem utique et ingentem essentiam, anima induta corpore, et oculi mortalium intuiti sint, nisi plane hoc etiam loco, egredi de propria magnitudine Dei Verbum, ipsum qui Dominus esse, variis demonstratur modis, eoque modo exhibere se videndum dixerimus, quemadmodum licet vel ex ipsis oraculis discere, in quibus rursus ipse Dominus ad Job ea quæ ad diabolum pertinent, tanquam de dracone enarrans instabat, « Non times quoniam paratus est mihi? » Cui enim Domino, draconem paratum esse arbitrari convenit, nisi Deo Verbo et Salvatore nostro, quem principem hujus sæculi jam pridem genus hominum depopulantem sustulit, dissolutis mortis doloribus, quod quidem ipsum, ipse quoque dicat dicens, « Venisti vero ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti? aperiuntur autem tibi timore portæ mortis? et janitores inferorum videntes te

CAPUT XXJ.

A xc psalmo. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus.

« Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum: non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo:

¹ Job xxxviii, 12-17. ² Job xlii, 4-6.

quoniam angelis suis mandavit de te, **249** in manibus tollent te, ne quando offendas ad lapidem pedem tuum : super aspidem et regulum ascendes, et conculcabis leonem et draconem ⁹². » His sane utitur vocibus diabolus, in tentatione adversus Salvatorem nostrum. Contemplare hic igitur, quoniam modo psalmus ad ipsum Dominum ait : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Tu enim ipse, inquit, mea spes, o Domine, illum a quo ipse es, Deum ipsum altissimum et supremum et tuum Patrem, refugium posuisti, propter quod non accedent ad te mala, ad te, inquam, meum Dominum, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Nam etsi nefarii homines conabuntur te hominem factum flagellis credere, etsi morti tradere, neutiquam tamen flagellum, quod a Deo est, tuo appropinquabit tabernaculo, hoc est, tuo corpori, quo videlicet propter nos homo factus, indutus es. Ad eundem modum accommodabis ei, quæ in toto psalmo dicuntur, quæ sane nos quoque suo tempore disquiremus, et contemplabimur.

CAPUT XXII.

Ab Osee. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino.

« Non derelinquam ut deleam Jacob, quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus, et non ingrediar in civitatem : post Dominum ambulabo ⁹³. » Hic et per alia his similia, Deus Verbum homo factus, ad eos dicit, qui virum quidem ipsum sanctum, non autem Deum esse confitentur : « Deus ego sum, inquit, et non homo in te sanctus : » deinde ubi Deum seipsum dixit, Dominum ac Deum et Patrem suum indicat, adjungens : « Post Dominum ambulabo : » illud autem : « Non ingrediar in civitatem, » abnegantis sane fuerit communem, ac popularem hominum republicam, a qua etiam suos discipulos avertens, ait : « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis ⁹⁴. »

250 CAPUT XXIII.

Ab Amos. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo : et de Judæorum gentis eversione.

« Everti vos, sicut evertit Deus Sodoma et Gomorrha : et facti estis quasi torris ereptus ex igne. Et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus ⁹⁵. » Etiam hoc loco ipse Dominus, Deum quemdam ait Sodomorum eversionis auctorem fuisse, eum alius sit ipse Filius quam is de quo ipse loquitur. Porro in ipsa Sodomorum eversione duo apparent, quando pluit Dominus ignem a Domino super Sodoma et Gomorrha. Qualem igitur, inquit, Sodoma ob turpes atque absurdas impietates, eversionem perpessa sunt ; talia vos quoque patiemini, ac ne sic quidem conversi estis ad me. Consuevit autem Scriptura, tempus futurum quasi præteritum

λοισ αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. Ἐπὶ χειρῶν ἀρούσι σε, μὴ ποτε προσκόπτῃς πρὸς λίθον πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Ταῦταίς ὁ διάβολος ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται ταῖς λέξεσιν. Ὅρα δὴ οὖν τίνα τρόπον ὁ ψαλμὸς πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριον φησιν : « Ὅτι σὺ, Κύριε, ἐλπίς μου, τὸν Ἄψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Σὺ γὰρ αὐτὸς, φησὶν, ἡ ἐμὴ ἐλπίς, ὦ Κύριε, μείζονα σου ταῦ, τὸν Θεὸν αὐτὸν τὸν ὕψιστον καὶ ἐπὶ πάντων καὶ σου τοῦ Πατέρα. καταφυγὴν ἔθου· δι' οὗ οὐ προσελεύσεται κακὰ πρὸς σέ, πρὸς σέ τὸν ἐμὸν Κύριον, καὶ μάλιστα οὐκ ἔγγιζέ τῷ σκηνώματί σου. » Κὰν γὰρ ἀσεβεῖς ἄνδρες ἐπιχειρήσωσι ἐνανθρωπήσαντά σε μαστίζειν, κὰν τῷ θανάτῳ παραδίδδαναι, ἀλλ' οὐτε γε ἡ ἐκ Θεοῦ μάλιστα τῷ σὺ προσεγγιζέ σκηνώματι, τοῦτ' ἔστι· σώματι, ὃ δηλονότι δι' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσας περιέβληται. Τοῦτοις ἀκολουθῶν ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ δι' ὄλου τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα, ἃ καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸν οἰκτεῖον καιρὸν ἐπιθεωρήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ. — Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Κυρίου.

« Ὁ μὴ ἐγκαταλείψω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἰακώβ, ὅτι Θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν· ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Ἐνταῦθα καὶ διὰ τούτων ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας πρὸς τοὺς ἄνθρωπον αὐτὴν ἅγιον, ἀλλ' οὐ Θεὸν εἶναι ὁμολογούντας : « Θεὸς ἐγὼ εἰμι, φησὶ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐν σοὶ ἅγιος· » εἶτα Θεὸν αὐτὸν εἰπὼν, τὸν ἐπὶ πάντων Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ δηλοῖ, ἐπιλέγων : « Ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. » Τὸ δὲ, « Ὁκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν, » ἀρνούμενον ἂν εἴη τὴν κοινήν καὶ δημόδη ἀνθρώπων πολιτείαν· ἧς καὶ τοὺς ἰδίους μαθητὰς ἀποτρέπων, φησὶν : « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς περὶ Κυρίου, καὶ τοῦ Πατρὸς, ὡς περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθρου καταστροφῆς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος, » Κἀνταῦθα αὐτὸς ὁ Κύριος Θεὸς τινὰ φησὶ τὴν ἐπὶ Σοδόμων καταστροφὴν πεποιηθέναι, ἕτερος ὢν δηλαδὴ τοῦ πρὸς αὐτοῦ δηλουμένου. Καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Σοδόμων δὲ καταστροφῇ δύο Κύριοι παρίστανται, ὅτε ἔβρεξεν ὁ Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα. Ὅποιαν τοιγαροῦν, φησὶ, διὰ τὰς ἐκτόπους δυσσεβείας ὑπέμεινε καταστροφὴν τὰ Σόδομα, τοιαῦτα καὶ ὑμεῖς, ὦ οὔτοι, πεῖσεσθε, καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με. Σύνηδες δὲ τῇ Γραφῇ τὸ μέλλον ὡς παρεληλυθὸς δηλοῦν, Ὅστε καὶ

⁹² Psal. xc. 9-13. ⁹³ Ose. ix, 9, 10. ⁹⁴ Matth. x, 5. ⁹⁵ Amos iv, 11.

τὰ παρόντα ὁμοίως χρῆ νοεῖν, ἀντὶ μὲν τοῦ, καταστρέψω, μέλλοντος, τοῦ παρωχημένου εἰρημένου, τοῦ κατέστρεψα· ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐπιστραφήσεσθε, τοῦ, ἐπεστρέψατε, κειμένου. Ταῦτα δὲ πρὸς τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποταίνεται, ἃ καὶ οὐδ' ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν εἰς αὐτοὺς ἐπληροῦτο. Ὁ γοῦν ἱερὸς αὐτῶν καὶ τὸ πρὶν ἅγιος τόπος εἰς τοῦτο νῦν περιήλθεν, ὡς κατὰ μὴδὲν τῆς Σοδόμων καταστροφῆς ἀποδείν. Πλὴν ὁμοίως, καίπερ ἀκόλουθα τῇ προρῆσει πεπονήσας, οὕτω καὶ εἰς δεῦρο τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, δι' ὃν ταῦτα πεπόνησαν, ἐπιστροφήν ἐποιήσαντο· ὡς εἰκότως καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἐν χερσὶ θεσπίζεσθαι προφητείας, λεγούσης· « Καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς με, λέγει Κύριος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδαιοῦ. — Περὶ τῶν δύο Κυρίων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Ὅρασις Ἀβδαιοῦ. Τάδε λέγει Κύριος τῇ Ἰουδαίᾳ· Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλε. » Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου. Καὶ αὕτη δὲ ἦν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὢν πρὸς τοῦ μείζονος ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ Κυρίου.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς. » Εἶτ' ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων· « Καὶ γινώσεσθε ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Εἰ καὶ ὁ ἀποστάλλων Κύριός ἐστι παντοκράτωρ, καὶ ὁ ἀπεσταλθὴν λέγων ὡσαύτως, δύο ἄρα. Σαφῶς δὲ ὁ ἀπεσταλμένος, « Κύριος παντοκράτωρ ἐπὶ τὰ ἔθνη, φησὶν, ἀπέσταλκέ με. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὁ αὐτός, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ· καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν· καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ· » καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷς μεθ' ἔτερα ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῆσονται, λέγει Κύριος. » Καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις ὁμοία, τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν καὶ τὴν γενομένην τῶν ἐθνῶν σωτήριον δι' αὐτοῦ κλήσιν ἀναφωνοῦντα· « Ἐγὼ μὲν οὐκ αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξω, φησὶν. Ἐπὶ δὲ τῇ ἐμῇ παρουσίᾳ οὐκέθ' ὁ πάλας Ἰσραὴλ, ἀλλ' οὐδὲ ἂν μόνον ἐπὶ γῆς ἔθνος, ἔθνη δὲ πολλὰ καταφεύξονται ἐπὶ τὸν κρείττονα καὶ μέγαν Κύριον, τὸν ἐμοῦ τε αὐτοῦ, καὶ τῶν ὄλων Θεόν, ἐφ' ὃν τὰ καταφεύγοντα ἔθνη τοσαύτης τεύξεται εὐεργεσίας, ὡς καὶ χρηματίσαι καὶ γενέσθαι λαὸν Θεοῦ, κατοικήσασί τε ἐν

A ponere. Quare præsentia quoque eadem ratione oportet accipere, ut videlicet pro eo, quod evertam, futuri temporis dictum sit, everti, præteriti, et pro eo, quod est convertimini, conversi estis. Hæc vero sunt ad Judæorum gentem directe prolata, quæ quidem non alias, quam post factas adversus Salvatore nostrum insidias, in ipsos completa sunt. Etenim sacer ipsorum et prius sauctus locus ad id redactus est, ut nulla in parte a Sodomorum eversione discrepet. Verumtamen, etsi ea passi sunt, quæ in vaticinio sibi prædicta aperte perspicunt, necdum in hunc usque diem ad Christum Dei, propter quem talia pertulere, seipsos converterunt. Itaque merito ab ea, quæ nunc in manibus est prophetia, id divinitus dictum est : « Et ne sic quidem B conversi estis ad me, dicit Dominus. »

251 CAPUT XXIV.

Ab Abdia. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione.

« Visio Abdia. Hæc dicit Dominus ad Iudamam : Auditum audiui a Domino, et munitionem in nationes emisit ⁹⁷. » Dominus Deus auditum audiuit a Domino. Is vero auditus fuit de gentium vocatione.

CAPUT XXV.

A Zacharia. — Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus missum se a Patre constitetur.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ deprædatæ sunt vos ⁹⁸. » Deinde adjungit post pauca, dicens : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ⁹⁹. » Quod si is Dominus qui mittit, Dominus est omnipotens, et qui dicit se missum esse itidem, duo igitur. Siquidem plane qui missus est, « Dominus omnipotens, inquit, ad gentes misit me. »

CAPUT XXVI.

Idem, iterum de vocatione gentium.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt illi in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ¹, » etc. Quibus post alia adjungit : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus ². » Hæc quoque prioribus similia sunt, quæ Christi ad homines adventum, et salutarem futuram gentibus **252** per ipsum vocationem, palam enuntiant : « Ego igitur ipse Dominus veniam, inquit, et in meo adventu non amplius ille antiquus Israel, ac ne una quidem in terra gens, sed multæ gentes confugient, ad præstantiorem et magnum Dominum, qui et meus ipsius, et universi est Deus, ad quem confugientes nationes tantum consequentur beneficium, ut et appellentur et sint populus Dei, et habitent in me-

⁹⁷ Abd. i, 1. ⁹⁸ Zach. ii, 8. ⁹⁹ ibid. 9. ¹ ibid. 10, 11. ² Zach. x, 12.

dio ejus quæ vocatur filia Sion. » (Sic enim Dei in terra Ecclesiam, quasi filiam quamdam ejus, quæ in cælo est, sacræ Litteræ vocare consueverunt.) Hanc etiam veluti bono nuntio gaudere jubet oraculum, dicens : « Gaude et lætare, filia Sion, ecce ego venio, et habitabo in medio tui. » In medio enim Ecclesiæ Deum Verbum habitare credimus : quemadmodum ipse pollicitus est, cum dixit : « Ecce ego vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi », et : « Ubi duo aut tres congregati sunt in nomine meo, illic sum in medio eorum ». — « Cum autem ego, inquit ipse Dominus, venero, et habitabo in medio tui, » majorem tum cognitionem de Deo omnipotente accipies : dum ego Dominus causam, cur ad homines missus sim, Patri qui misit me, attribuum : « Cognosces autem quod Dominus omnipotens misit me ad te. » Ac deinceps in hunc sane modum ipse Dominus loquitur : « Et corroborabo eos in Domino Deo ipsorum, et in nomine ipsius gloriabuntur, dicit Dominus. » Sed qui tandem sunt qui in Domino gloriantur?

CAPUT XXVII.

Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur.

« Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli Domini, et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum : Increpet Dominus in te, diabole, et increpet Dominus in te, qui elegit **253** Jerusalem ». Rursus hoc loco Dominus alium quemdam objurgatum ait ipsum diabolum, ubi sane non ipse, qui loquitur Dominus, increpat, sed alterum memorat : quibus verbis plane constare arbitror demonstrationem de duabus personis, uno Patre, altero eo qui a Patre omnium quæ facta sunt, potestatem ac dominationem acceperit.

CAPUT XXVIII.

A Malachia. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat.

« Ecce ego mitto angelum meum, et prospiciet viam ante faciem meam, et repente veniet ad templum Dominus, quem vos quæritis, et angelus Testamenti, quem vos vultis, ecce venit, dicit Dominus omnipotens, et quis sustinebit diem ingressus ejus? » Etiam hæc prioribus similia sunt. Ipse enim Dominus Deus omnipotens, Dominum venturum ait in templum suum, interim de alio loquens : significat porro Deum Verbum, quem postea angelum Testamenti nominat, quemque etiam ipse Dominus omnipotens docet se mittere ante faciem suam, dicens : « Ecce ego mitto angelum meum ante faciem meam. » Atqui eundem hunc, quem « angelum meum » vocavit, rursus deinceps Dominum appellat, ubi adjungit illud : « Et repente veniet Dominus et an-

Α μέσω τῆς καλουμένης θυγατρὸς Σιών. » (Ὅτως δὲ τὴν ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ τινὰ θυγατέρα τυγχάνουσιν τῆς ἐπουρανοῦ, τοῖς ἱεροῖς Γράμμασι ἀποκαλεῖν φιλόν.) Ταύτην δὲ καὶ εὐαγγελίζεται τὸ φάσκον λόγιον· « Χαίρε καὶ εὐφραίνου, θυγάτερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐρχομαι, καὶ κατασκευάσω ἐν μέσῳ σου. » Ἐν μέσῳ γὰρ τῆς Ἐκκλησίας τὸν Θεὸν Λόγον κατασκευοῦν πεπιστεύκαμεν· ὡς γοῦν καὶ ἐπηγγέλται φήσας· « Ἴδού ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· » καί· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συναγμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἔμῳ ὄνομα, ἐκεῖ εἶμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » — « Ἐπειδὴν δὲ ἐγὼ, » φησὶν αὐτὸς ὁ Κύριος, « ἐλθὼν κατασκευάσω ἐν μέσῳ σου, » μέγιστα τότε γινώσκον περὶ τοῦ Θεοῦ παντοκράτορος ἀναλήψῃ, ἐμοῦ τοῦ Κυρίου τὴν αἰτίαν τῆς εἰς Β ἀνθρώπους ἀποστολῆς ἀνατιθέντος τῷ ἐξαποστελλαντί με Πατρὶ. Ἐ γνώθη δὲ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Καὶ ἐξῆς περὶ ἑτέρου Κυρίου καὶ Θεοῦ ὡδὲ πως αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιλέγει· « Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ καυχῶσονται, λέγει Κύριος. » Τίνες δὲ ἂν εἴεν οἱ ἐν τῷ Κυρίῳ καυχώμενοι;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὁς αὐθις Κύριος περὶ ἑτέρου Κυρίου, δῆλον δὲ, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, διέξεισιν.

« Καὶ ἐδειξέ με Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου· καὶ ὁ διάβολος εἰστήκει εἰς δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεισθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, διάβολε, καὶ ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. » Πάλιν καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος ἕτερον Κύριον ἐπιτιμήσει ἐν τῷ διαβόλῳ φησὶν, οὐχ ὁ προσδιαλεγόμενος Κύριος ἐπιτιμών, ἀλλ' ἑτέρου μνημονεύον Κυρίου· δι' ὧν ἡγοῦμαι σαφῶς παρίστασθαι περὶ τῶν δύο Κυρίων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ τοῦ μετὰ τὸν Πατέρα τὴν κατὰ πάντων τῶν γεννητῶν κυρείαν καὶ δεσποτείαν διεληφότες ἀπόδειξιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἀπὸ τοῦ Μαλαχίου. — Ὁς ἄγγελον Διαθήκης τὸν Χριστὸν, τὸν αὐτὸν δὲ καὶ Κύριον ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἀποκαλεῖ.

« Ἴδού ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς τὸν ναὸν Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς Διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἴδού ἐρχεται, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τίς ὑπομενεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; » Ὅμοια καὶ ταῦτα τοῖς προτέροις. Κύριος γὰρ αὐτὸς ὁ Θεὸς παντοκράτωρ ἔξει φησὶν εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριον, περὶ ἑτέρου λέγων. Δηλοὶ δὲ ἄρα τὸν Θεὸν Λόγον. Μετὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄγγελον τῆς Διαθήκης ὀνομάζει, ὃν καὶ αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ Κύριος ἐξαποστέλλειν πρὸ προσώπου ἑαυτοῦ διδάσκει, λέγων· « Ἴδού ἐγὼ ἐξαποστέλλω ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου μου. » Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον, ὃν « ἄγγελόν μου » ἀπεκάλεσε, πάλιν ἐξῆς Κύριον ὀνομάζει· « Καὶ ἐξαίφνης ἔξει Κύριος, » ἐπιλέγων, « καὶ ὁ ἄγγελος τῆς Διαθή-

¹ Matth. xxviii, 20.

² Matth. xviii, 20.

³ Zach. iii, 1, 2.

⁴ Malach. iii, 1, 2.

κῆς. Ἐνα δὲ καὶ τὸν αὐτὸν προειπὼν ἐπιφέρει· Ἄγγελος ἔρχεται, καὶ τίς ὑπομνεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον παρουσίαν αὐτοῦ σημαίνων. Ὅ ταῦτα δὲ πάντα θεοπίζων, Κύριός ἐστι παντοκράτωρ ὁ τῶν ὄλων Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Ὡς ἡλιον δικαιοσύνης τὸν Χριστὸν ὁ τῶν ὄλων Θεὸς ὀνομάζει.

« Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομα μου ἡλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴσως ἔσται ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » Ὁ πολλάκις ὀνομασθεὶς Κύριος, καὶ Θεός, καὶ ἄγγελος, καὶ ἀρχιστράτηγος, Χριστὸς τε καὶ ἱερεὺς, καὶ Λόγος, καὶ σοφία Θεοῦ, καὶ εἰκὼν, νῦν αὐτὸς οὗτος ἡλιος κέκληται δικαιοσύνης. Τοῦτον δὴ οὖν αὐτὸν ὁ γεννήσας Πατὴρ οὐ τοῖς πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς τὸ ὄνομα αὐτοῦ φοβουμένοις ἀνατελεῖν ἐπαγγέλλεται, γέρας αὐτοῖς τοῦ εἰς αὐτὸν φόβου διδοῦς τὸ φῶς τοῦ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου. Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος, ὁ εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὅπερ ἦν φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. » Τοῦτον θὴ οὖν, ἀλλ' οὐ τὸν αἰσθητὸν, οὐδὲ τὸν προφανῆ τοῖς πᾶσι λογικὸς τε καὶ ἀλόγος ἦλιον, ἀλλὰ τὸν ἔνθεον, καὶ νοερὸν, καὶ πάσης ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης ἀστὴρον, μόνοις τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ἀνατελεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θεὸς φησιν, ἀποκρύπτων αὐτὸν τῶν ἀναξίων· περὶ ὧν ἀλλαχόθι που λέγει· « Καὶ δύσεται ὁ ἡλιος ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου. — Ὡς Θεὸς Λόγος Κύριος ὦν Κυρίῳ τῷ Πατρὶ εὐχὴν ἀναπέμπει, τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφήν θεοπίζων.

« Κύριε ἡ ἰσχύς μου, καὶ βοήθειά μου, καὶ καταφυγή μου ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν· Ὡς ψευδῆ ἔκτισαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια. Εἰ ποιήσει αὐτῷ ἄνθρωπος θεοὺς, καὶ οὗτοι οὐκ εἰσὶ θεοί. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνωριῶ αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Κύριος ἐτέρω εὐχεται Κυρίῳ, τῷ Πατρὶ δηλαδὴ καὶ Θεῷ τῶν ὄλων, ἐν οἷς ἀρχόμενός φησι· « Κύριε, ἰσχύς μου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφῶς δὲ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς εἰδωλολατρίας ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν μεταβολὴν θεοπίζει· καὶ αὕτη δὲ ἡ προφητεία μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐναργέστατα δείκνυται πεπληρωμένη. Ἀλλὰ γὰρ δι' ὄλων τριάκοντα προφητικῶν κεφαλαίων δεύτερον Θεὸν μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πᾶσι, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι μεμαθηκότες, ἐφ' ἐτέραν τῆς κατὰ αὐτὸν οἰκονομίας ὑπόθεσιν μεταησώμεθα, αὐτὸν δὴ τοῦτον Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἐλεύσεσθαι δεῖν, ἐκ τῶν αὐτῶν παρὰ Ἑβραίοις ἱερῶν βιβλίων συστήσοντες.

gelus Testamenti. » Unum vero et eundem cum produxerit, tum addit : « Ecce venit, et quis sustinebit diem ingressus ejus ? » quibus verbis secundum et gloriosum illius adventum significat. Sed qui omnia hæc canit, Dominus est omnipotens universi Deus.

CAPUT XXIX.

254 Quod solem justitiæ Christum ipse universi Deus nominat.

« Et orietur timentibus nomen meum sol justitiæ, et sanatio erit in alis ejus ». » Qui sæpe nominatus est et Dominus, et Deus, et angelus, et princeps imperatorum, et Christus, et sacerdos, et Verbum, et sapientia Dei, et imago : nunc idem « sol justitiæ » dicitur. Hunc ipsum igitur, is qui genuit Patrem, non omnibus oriturum promittit, sed solis nomen suum timentibus, ut sic illis timoris erga se præmium, solis justitiæ det lumen. Erit autem hic Deus Verbum, a quo illud dictum est : « Ego sum lux mundi », quæ erat lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum ». » Hanc itaque lucem, non autem illum sensibilem et manifestum, et rationalibus et brutis solem, sed divinum atque intelligentem, et omnis virtutis ac justitiæ auctorem solis ipsum timentibus oriturum, in præsentia ait Deus, illum iis interim occultans, qui illo indigni sint, de quibus etiam alibi dicit : « Et occidet sol super prophetas, qui decipiunt populum meum ». »

CAPUT XXX.

Ab Jeremia. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans.

« Domine fortitudo mea, et auxilium meum, et refugium meum, in die tribulationis, ad te gentes venient ab extremo terræ, et dicent : Vere falsa possederunt patres nostri simulacra, et non est in eis utilitas. Si faciet sibi homo deus, et hi non sunt dii. Idcirco ecce ego ostendam eis in tempore hoc, et notam faciam eis manum meam, 255 et virtutem meam, et cognoscent quod ego Dominus ». » In his verbis Dominus alium precatur, Patrem videlicet ac Deum universi, illic sane ubi incipiens ait : « Domine, fortitudo mea, » et cætera. Perspicue vero gentium ab errabundo simulacrorum cultu, ad pietatem, religionemque erga Deum commutationem futuram, significat ; et hæc interim prophetia, post Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum evidentissime completa monstratur. At enim postquam hactenus ex totis triginta prophetis capitibus, Deum, Salvatorem, ac Dominum nostrum, Dei Verbum esse didicimus ; ad alterum ejus, quæ ad eundem pertinet, dispensationis argumentum, deinceps transeamus, et hunc ipsum Deum ad homines venturum fuisse, ex iisdem sacris Hebræorum libris comprobemus.

⁷ Malach. iv, 2. ⁸ Joan. viii, 12. ⁹ Joan. i, 9. ¹⁰ Mich. iii, 6. ¹¹ Jer. xvi, 19-21.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ.

256 EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER SEXTUS.

HÆC INSUNT IN SEXTO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS. **Α ΤΑΣΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΚΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ἩΜῶΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.**

De ejus commoratione inter homines, et cum iis consuetudine, ab iis Scripturæ divinæ locis, quæ inferius notata sunt.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

1. A psalmo xvii.
2. A psalmo xlvi.
3. A psalmo xlix.
4. A psalmo lxxxiii.
5. A psalmo xc.
6. A psalmo xcvi.
7. A psalmo cvi.
8. A psalmo cxvii.
9. A psalmo cxliii.
10. A psalmo cxlvii.
11. A Regum ii.
12. A Regum iii.
13. A Michæa.
14. Ab Ambacum.
15. Ab eodem.
16. A Zacharia.
17. Ab eodem.
18. Ab eodem.
19. A Baruch.
20. Ab Isaia.
21. Ab eodem.
22. Ab eodem.
23. Ab eodem.
24. Ab eodem.
25. Ab eodem.

- α'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ιζ'.
- β'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μς'.
- γ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'.
- δ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ πγ'.
- ε'. Ἀπὸ ψαλμοῦ λε'.
- ς'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ις'.
- ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρς'.
- η'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.
- θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμγ'.
- ι'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμς'.
- ια'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν β'.
- ιβ'. Ἀπὸ τῶν Βασιλειῶν γ'.
- ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαίου.
- ιδ'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμβακούμ.
- ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ιζ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιη'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιβ'. Ἀπὸ τοῦ Βυρούχ.
- κ'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- κα'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κβ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κγ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- κε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

B

257 PROCEMIUM.

Quod de Patre ac Filio dicendum fuit, id plane jam in quinto *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, definitum est: et Patrem quidem Deum unum esse constitit, alteram autem præter illum et cum illo personam esse, quæ omnia quæ facta sunt antecedit, demonstratum est: quam et Sapientiam Dei primogenitam et unicum Filium, Deumque de Deo, et magni consilii angelum, et cælestis militiæ principem, et Patris administrum, ad hæc et Dominum

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Σαφῶς ἐν τῷ πέμπτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως* ὠρισμένου τοῦ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λόγου, καὶ Θεοῦ μὲν ἐνδὲς τοῦ ἐπὶ πάντων ὠμολογημένου, δευτέρως δὲ μετ' αὐτὸν ἀποδειχθείσης οὐσίας ἡγουμένης τῶν γεννητῶν ἀπάντων, ἦν Σοφίαν Θεοῦ πρωτότοκον, μονογενῆ τε Υἱὸν, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, μεγάλην τε βουλῆς ἄγγελον, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν στρατιῶν ἄρχοντα, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπουργὸν, καὶ μὴν καὶ Κύριον τῶν ὄλων, καὶ Θεοῦ Λόγον, καὶ

Θεοῦ δύναμιν, οἱ θεοὶ προηγόρευον λόγοι. Εἰ φανεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ προφητικαὶ μαρτυρίαι, Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι μέλλοντα προαναφωνοῦσαι, παντὶ τῷ δῆλον ἐπὶ τίνα χρῆ τὴν ἀναφορὰν τοῦ σημειωμένου ποιεῖσθαι· ὅτε μάλιστα διὰ τῶν πρόσθεν, ἐν ἀνθρώπῳ μορφή καὶ σχήματι, τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ θεοφιλέσιν ὁ Θεὸς Λόγος ἐπ' ὀνόματος Κυρίου καὶ Θεοῦ πέφηνε τὰς εἰς ἀνθρώπους ὀπτασίας πεποιημένους. Φέρε οὖν ἴδωμεν, ὅπως ποτὲ μὲν Κύριον, ποτὲ δὲ Θεὸν καταβῆσθαι εἰς ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ἀναβῆσθαι ἑναργῶς οὕτω προαναφωνεῖ τὰ περ' Ἑβραίοις λόγια, καὶ τὰς γε αἰτίας τῆς καθόδου. Σημειώση δ' ὡς τινὰ μὲν εἶρηται δι' αἰνιγμάτων, τινὰ δὲ φανερώτερον. Τὰ μὲν οὖν δι' ἐπικρύψεως ἡγοῦμαι τῶν ἐκ περιτομῆς ἕνεκα κεκαλυμμένως ἀποδεδόσθαι διὰ τὰ θεοπιζόμενα κατ' αὐτῶν σχυθρωπά· δι' ἕπερ εἰκὸς ἦν καὶ ἀφανίσαι αὐτοὺς τὴν Γραφήν, εἰ ἐκ τοῦ προφανοῦς τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν ἐσημαίνον. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς προφήταις αὐτοῖς ἐπιβουλεύσαι αὐτοὺς κατέχει λόγος, δι' οὗς ἐποιοῦντο κατ' αὐτῶν ἐλέγχους. Αἱ δὲ σαφεῖς προφητεῖαι τὴν πᾶν ἔθνων κλήσιν λευκότατα περιέχουσι, τῶν κατ' εὐσείδειαν ἀγαθῶν τὰς ἐπαγγελίας οὐ τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ, πᾶσι δὲ ἀνθρώποις τοῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης καταγγέλλουσαι. Ὡν οὕτως ἐχόντων, καιρὸς ἤδη καὶ τῶν θείων ἐπακοῦσαι λογίων.

nullis involuta obscuritatibus, continetur: eademque bonorum quæ a pietate proficiuntur promissiones, non uni Judaicæ genti, sed omnibus per quæ cum sic se res habeant, jam nunc oracula quoque divina audire, tempus fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ ιζ'. — Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως δῆλωση, καὶ ἐπὶ ταύτῃ κλήσις ἔθνων.

« Καὶ ἐκλινεν οὐρανοὺς, καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑπὸ τοῖς πόδασι αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη· ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, κύκλω αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ. » Ἦγοῦμαι διὰ τούτων ἀντικρυς Θεοῦ κάθοδον οὐρανόθεν παρίστασθαι. Προεπιπῶν γὰρ πολλὰς θεολογίας, ἐπιλέγει τὰ ἐκκεῖμενα. Τῷ δὲ λέγειν κλίνειν αὐτὸν οὐρανοὺς, καὶ κατεληλυθέναι, σημαίνει τὴν ὑποστολὴν τῆς ἐνθέου δόξης, ἣν ὁ θεὸς Ἀπόστολος παριστάς ἐλεγεν· « Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' αὐτὸν ἐκέκωσε, μορφὴν δούλου λαβών. » Καὶ τὸ, « Ἐπέβη δὲ ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη, » αἰνιττεσθῆναι μοι δοκεῖ τὴν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν ἀποκατάστασιν, ἣν πεποίηται ἀγγελικαῖς καὶ θείαις δυνάμεσι δορυφορούμενος· ὃ καὶ αὐτὸ δηλοῦσθαι μοι δοκεῖ διὰ τοῦ· « Ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων. » Τὸ δὲ σκότος θεθεῖσθαι τὴν ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, καὶ γνόφον ὑπὸ τοῖς πόδασι αὐτοῦ λέγεσθαι, παραστατικὸν ἂν εἴη τῆς κρυφίου καὶ ἀπορρήτου οἰκονομίας, καθ' ἣν ταῦτα πάντα αὐτῷ ἐτελεῖτο. « Κύκλω δὲ αὐτοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ, » τίνα λέγεσθαι προσήκει νοεῖν, ἢ τὴν ἄγίαν αὐτοῦ καὶ καθολικὴν Ἐκκλησίαν, εἴτε τὴν ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὴν ἐν οὐρανοῖς; Ἐξῆς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ψαλμὸν τελευτῶν ὁ λόγος, ὁμοῦ παραίτησιν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ

A universi, et Dei Verbum, et Dei virtutem, divina prius appellabant oracula. Si ergo hoc tempore, prophetica etiam testimonia Deum ad homines fuisse venturum, prædixisse ostenderimus: tum unicuique planum fuerit, ad quem referre oporteat, id quod significavimus, cum per ea maxime quæ antea dicta sunt, demonstravimus, Deum Verbum, Labitu quidem formaque hominis, nomine vero Domini ac Dei, et ipsi Abrahæ, et cæteris Dei amicis viris, qui Abrahæ tempestate floruerint, seipsum videndum præbuisse. Jam nunc igitur tempus est ut videamus qua ratione, nunc Dominum, nunc Deum ad homines descensurum, et rursus ascensurum, tam evidenter Hebræorum oracula prius denuntiaverint, et quænam hujusce descensus causæ fuerint: tametsi illud tibi notandum est, alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inveniri. Atque ego quidem arbitrator, occultiora illa propter Judæos, ita involute atque implicite reddita esse, quod videlicet tristia quædam in illis contra ipsos canerentur, ob quæ verisimile fuit, ipsos abolituros perditurosque fuisse Scripturam, si aperte extremum ipsorum interitum significasset. Sic sane etiam prophetis infestos fuisse, memoriæ proditum est, propterea quod ab illis reprehenderentur. Quæ vero apertius loquuntur prophetiæ, ab iis utique gentium vocatio,

C

258 CAPUT I.

A psalmo xvii. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vocatio gentium.

« Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus: et ascendit super cherubim, et volavit: volavit super pennas ventorum: et posuit tenebras latibulum suum, in circuitu ejus tabernaculum ejus¹². » Arbitror ex his planissime Dei de cælo descensum ostendi: postquam enim multas theologias enuntiavit, tum ea quæ exposita sunt adjungit. Porro dum dicit inclinasse illum cælos, et sic descendisse, contractionem divinæ gloriæ significat, quam divinus Apostolus declarans ait: « Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed seipsum exinanivit, formam servi accipiens¹³. » Illud autem, « Ascendit super cherubim, et volavit, » significare mihi videtur, quod gloriæ Dei esset restituendus, atque interim angelicis divinisque copiis constipandus: quod item mihi declarare illud videtur: « Volavit super pennas ventorum. » Quod autem tenebras latibulum suum posuerit, et caliginem sub pedibus ejus dixerit, nimirum hoc sit, occultam et ineffabilem dispensationem indicantem, secundum quam, universa hæc ab ipso perfecta sunt: quod autem « In circuitu ejus tabernaculum ejus » dictum sit, nihil ego aliud intelligi oportere arbitrator, quam sanctam ipsius et catholicam Ecclesiam, sive eam

¹² Psal. xvii, 10-12. ¹³ Philipp. ii, 6.

quæ in terris, sive eam quæ in cælo versatur accipias. Deinceps vero in eodem psalmo ubi oratio terminatur, simul et rejectionem prioris populi, et vocationem gentium prædicit, his verbis : « Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium. Populus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi : filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt, et claudicaverunt a senitis suis ¹⁴. » Hæc autem quoniam sensu accipienda sint, suo tempore inquirendum a nobis erit.

259 CAPUT II.

A psalmo XLVI. — *Ascensus Dei qui prius descendit : ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ.*

« Omnes gentes, plaudite manibus, jubilate Deo in voce exultationis, quoniam Dominus altissimus, terribilis, rex magnus super omnem terram. Subjecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris : elegit nobis hæreditatem sibi, speciem Jacob quam dilexit. Ascendit Deus in jubilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex omnis terræ Deus, psallite sapienter : regnavit Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, quoniam ipsius Dei fortes a terra vehementer elevati sunt ¹⁵. » Quid tandem aliud præ se ferre vult is Domini ac Dei ascensus, qui hisce verbis expositus est, quam antea descendisse eum, qui nunc ascendat ? post quem sane ascensum, protinus gentium cunctarum vocatio canitur, hilaritatisque ac lætitiæ signa, post eam quæ expectatur Dei cognitionem, nationibus universis nuntiatur ? quandoquidem ipsum Dominum altissimum, quem solum Deum ac regem universæ terræ confessus est, subjecturum nobis populos dicit : nobis autem, quibus ? his sane, qui hæc ipsa vaticinati sunt : quod ipsum quidem jam nunc completum plane intueri licet, quando gentes, quæ in Christi fidem venerunt, omnes oraculis prophetarum addictæ sunt. Hæc tamen eadem, etiam ex apostolorum Salvatoris nostri persona dici possunt, qui quidem id ita enuntiant : « Elegit nobis hæreditatem suam : » cæterum quam tandem hæreditatem accipere oportet, nisi vocationem gentium universarum ? quam ipse Christus Dei cum significare vellet, ita ait : « Dominus dixit ad me, Filius meus es tu, ego hodie genui te ; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam et possessionem tuam terminos terræ ¹⁶. » Quæ igitur ipsa a Patre data est hæreditas, hanc apostolis suis atque prophetis **260** subjecit, dum quicumque ipsi credunt horum præceptis ac legibus parent, quemadmodum exposita vaticinia præscribunt : hæc vero cuncta, cum Deus Verbum sub adventum suum ad homines, compleverit ac perfecerit, de quo Deo Verbo jam plura tractavimus, tum ascendit in jubilo, quod quidem cum Apostolus interpretaretur, ita ait : « Quod autem ascenderit, quid est, nisi

¹⁴ Psal. XVII, 44-46. ¹⁵ Psal. XLVI, 2-10. ¹⁶ Psal. II, 7, 8.

(1) Desideratur δ. Edit.

A τὴν κλησὶν τῶν ἐθνῶν προθεσπίζει, δι' ὧν φησι : « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὰς ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδούλευσέ μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν, καὶ ἐχώλωναν ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν. » Ταῦτα δὲ ἵποσις διανοίας ἔχεται, κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν ἐξετασθήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ψαλμοῦ μς'. — *Ἀνάβασις Θεοῦ προκατεληλυθότος, καὶ ἐπικλησις ἐθνῶν ἀπάντων, τὸν ἕνα καὶ μόνον Θεὸν ἐπιγνωσμένων.*

« Πάντα τὰ ἔθνη κροτήσατε χεῖρας, ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος, φοβερὸς, βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πάσων τὴν γῆν. Ὑπέταξε λαοὺς ἡμῖν, καὶ ἔθνη ὑπὸ τοὺς πόδας ἡμῶν : ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτῷ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. Ἀνέθῃ ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε, ὅτι βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεὸς, ψάλατε συνετῶς : ἔδασκευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη : ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταῖοι τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ τί ἕτερον βούλεται σημαίνειν ἡ διὰ τούτων δηλουμένη Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἁνδρός, ἣ τὴν πρὸ τῆς ἀνόδου κάθοδον αὐτοῦ ; ἐφ' ἧ πάντων ἡ τῶν ἐθνῶν πάντων κλησις θεσπίζεται, χαρὰς τε καὶ εὐφροσύνης σημεῖα ἐπὶ τῇ μελλούσῃ θεογνωσίᾳ τοῖς ἔθνεσιν ἅπασιν εὐαγγελίζεται, ὅτε Κύριος αὐτὸς ὁ ὕψιστος, μόνος Θεὸς καὶ βασιλεὺς ἀπάσης τῆς γῆς ὁμολογηθεὶς, ὑποτάξειν λαοὺς ἡμῖν λέλεκται. Ἡμῖν δὲ τίσιν ἢ δηλαδὴ τοῖς ταῦτα προφητεύουσιν ; ὃ καὶ ἔστιν ἐναργῶς ἰδεῖν πεπληρωμένον, ὅτε πάντα τὰ εἰς Χριστὸν πεπιστευκότα ἔθνη τοῖς λόγοις τῶν προφητῶν ὑποτετάχεται. Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἳ καὶ εἴποιεν ἂν τό : « Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ. » Κληρονομίαν δὲ αὐτοῦ τίνα χρὴ νοεῖν ἢ τὴν κλησὶν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ; ἦν αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ παριστάς ἐφησε : « Κύριος εἶπε πρὸς με : Ὑἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. » Ταῦτην οὖν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δεδομένην αὐτῷ κληρονομίαν, ὑπέταξε τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις, τῷ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας τοῖς τούτων ὑποτετάχθαι λόγοις, ἀκολούθως τῆς προκειμένης θεσπίσεως. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα κατορθώσας ἐπὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ πλεῖστα ἡμῖν διεληπται, ἀνέθῃ ἐν ἀλαλαγμῷ. Τοῦτο δὲ ἐρμηνεύων (1) Ἀπόστολός φησι : « Τὸ δὲ ἀνέθῃ τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον ; εἰς τὰ κατώτατα μέρη τῆς γῆς ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » Ἐν ἀλαλαγμῷ δὲ αὐτὸν φησὶν ἀνεληλυθέναι διὰ τὴν εἰς αὐ-

τὸν θεολογίαν τῶν δορυφορούντων αὐτὸν ἀνιόντα ἄγγελων ὡς καὶ ἔλεγον· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ἡμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Φωνὴν δὲ σάλπιγγος οὐκ ἂν σφαλῆις τὸ κήρυγμα εἰπὼν τὸ εὐαγγελικόν, εἰς πᾶσαν ἐξηχῆσαν τὴν οἰκουμένην. Παντὸς γὰρ ὄργανου μουσικοῦ μεγαλοφωνοτέρας ὄσης τῆς σάλπιγγος, οἰκειῶς παρελιπταὶ τὸ παράδειγμα εἰς παράστασιν τοῦ πάντων τῶν ἐξ αἰῶνος κραταιοτέραν καὶ μεγαλοφωνοτέραν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις καταγγέλλαι διδασκαλίαν, δι' ἧς ὡσπερ διὰ σάλπιγγος εἰς ἐξάκουστον πάντων τῶν ἀνθρώπων βοᾶ καὶ ἐκκραγε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὰ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ, δι' ὧν εἴρηται· « Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε, ψάλατε τῷ βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε· ἔτι βασιλεὺς ἰσχύετι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ ἐπάσης, φησί, τῆς γῆς ὁ Θεός· ψάλατε συνετῶς. » Οὐκέτι γὰρ οἱ πρὶν δαίμονες, φησί, οὐδὲ τὰ περιγεία καὶ ἀπατηλὰ πνεύματα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐβασίλευσεν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς αὐτὸς, ὁ δὲ καθήκει ἐπὶ θρόνον ἁγίου αὐτοῦ. » Ἡδὴ δὲ πρότερον τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν θρόνον, ἐφ' ὃν καθέζεσθαι ὁ Πατὴρ αὐτῷ παρεκελεύσατο, εἰπὼν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος παρεστήσαμεν. Τὸ δὲ, « Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, » ἔτι σαφέστερον ὁλοῖ μεταθεσθῆσαι εἰς τὸν κληρον τῶν πάλαι θεοφιλῶν τοῦ Θεοῦ προφητῶν τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἄρχοντας τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οἱ, καὶ τῆς δυνάμει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κραταιωθέντες, σφόδρα ἐπύρθησαν οὐδενὸς ἀνθρώπων καταβαλεῖν αὐτούς καὶ ταπεινώσαι δεδυνήμενοι, διὰ τὴν ἀνυψούσαν αὐτοὺς καὶ δυναμούσαν τοῦ Θεοῦ δεξιάν. Καὶ ταῦτα δὲ ἐπὶ σχολῆς ἐντελοῦς τεύξεται διηγήσεως.

261 *Ætærum hæc majus otium nacti, absolutius aliquando enarrabimus.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

CAPUT III.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μθ'. — Ὡς ἐμφανῶς ἤξειν ὁ Θεὸς εἰς ἀνθρώπους λέγεται, καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων πρὸς ἑαυτὸν ἀνακαλέσασθαι.

« Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασωπῆσεται. » Καὶ μεθ' ἑταρα· « Ἄκουσον, φησί, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαι σοι. Ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλάγξω σε. Τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου εἰσι διὰ παντός. Οὐ θέλωμαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους, ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι, καὶ βόες· ἔγνωκα πάντα τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν. Ἐάν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἴπω· ἐμὴ γὰρ ἐστίν ἡ οἰκουμένη, καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγομαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα

quod et descenderit primum in infimas partes terræ? qui descendit, ipse est et qui ascendit supra omnes cælos¹⁷: » in jubilo autem illum dicit ascendisse, ob divinas et sacras erga ipsum voces, ipsum dum ascenderet constipantium angelorum, qui etiam illud dicebant: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit rex gloriæ¹⁸. » Vocem autem tubæ non admodum aberraveris, si prædicationem dixeris evangelicam, quæ in totum exaudita est terrarum orbem: cum enim tuba omni alio instrumento musico vocalior sit, satis accommodata convenientique figura dictum fuerit illud, ad demonstrandum quod omnibus aliis quæ a condito ævo exstiterint, robustior et vocalior cunctis hominibus denunciata sit Christi doctrina, per quam veluti per tubam, usque adeo sanctus clamat, et vociferatur Spiritus, ut ab omnibus exaudiri possit hominibus, clamat vero ea quæ in eodem psalmo sequuntur, in quibus dicitur: « Psallite Deo nostro, psallite regi nostro, psallite, quoniam rex » non amplius unius Judaicæ gentis, sed « omnis, inquit, terræ Deus, psallite sapienter. » Non enim amplius, inquit, illi qui prius dæmones, neque circum terram versantes fallacesque spiritus, sed ipse « Deus regnavit super omnes gentes, » ipse, inquam, Deus, « qui sedet super sede sancta sua. » Cæterum jam antea Dei Verbi sedem super qua Pater ipsum sedere jusserat, illis verbis: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum¹⁹, » eo qui hunc antecedit libro, pro viribus declaravimus. Illud autem: « Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham, » adhuc apertius demonstrat, commutatos esse in fortem uterumque religionis Ecclesiæ Christi principes, qui etiam virtute Salvatoris nostri corroborati, in sublime admodum evecti sunt, quippe quos nemo ex omnibus hominibus dejicere aut prosternere poterit, ob eam, qui ipsos extollit, fortesque facit, summi Dei dextram.

A psalmo XLIX. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocaturus.

« Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum. Ex Sion species decoris ejus: Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit²⁰. » Et post nonnulla alia: « Audi, inquit, populus meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi, Deus Deus tuus sum ego. Non in sacrificiis tuis arguam te: holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque in gregibus tuis hircos, quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, jumenta in montibus, et boves: cognovi omnia volatilia cæli, et pulchritudo agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Numquid manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? immola Deo sa-

¹⁷ Ephes. iv, 10. ¹⁸ Psal. cxliii, 7-9. ¹⁹ Psal. cix, 2, 3. ²⁰ Psal. xlix, 1-3.

crificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et in-
 voca me in die tribulationis ²¹. » Etiam hoc loco
 divina prædictio plane Deum manifeste venturum
 canit, quæ quidem non alium, quam ipsum Dei
 Verbum significat. Illius vero adventus causam man-
 ifestissimè indicat, ac gentium rursus, quæ in tota
 terra continentur, vocationem futuram denuntiat.
 Itaque « Vocavit, inquit, terram, ab ortu solis us-
 que ad occasum. » Miro autem quodam ordine, post
 adventum illius, et post gentium vocationem, reji-
 ciendam esse veterem illam corpori magis inser-
 vientem, quam spiritui, ex lege Moysis adorationem
 docet, quæ ipsa quoque suum contigit finem, post
 Dei Verbi ad homines adventum. Ex illo enim ad
 hunc usque diem vocati jam sunt omnes de toto
 orbe terrarum homines, omnesque ab ortu solis
 usque ad occasum gentes. Cessavit autem, sublat-
 usque est Judæorum ritus, ubi ex Novo **262**
 evangelicæ prædicationis Testamento, non autem
 ex lege Moysis, omnes homines Deum colere, et cum
 pietate vivere admoniti edoctique sunt. Attamen
 eadem hæc ad secundum gloriosumque Salvatoris
 adventum, referri item possunt.

CAPUT IV.

A psalmo LXXXI. — *Quod videndus in terra dicere-
 tur Deus, per Christi ad homines adventum.*

« Videbitur Deus deorum in Sion. Domine Deus
 virtutum, exaudi orationem meam, auribus percipe,
 Deus Jacob. Protector noster aspice, Deus, respice
 in faciem Christi tui ²². » Postquam Deum deorum
 videndum prædixit, tum orat adventum ejus quam
 celerrime adesse, modum quo videndus sit inter-
 rim docens illis verbis : « Respice in faciem Chri-
 sti tui, » non aliter quam planius, dixisset : Post
 faciem Christi tui præbe teipsum videndum. Pro-
 pterea enim, quod « qui vidit Filium, vidit Patrem
 qui misit illum ²³ : » merito per faciem Christi,
 eum qui in Christo habitat, Deum deorum videndum
 denuntiat.

CAPUT V.

A psalmo xc. — *Adventus Domini in terram re-
 gnaturæ ejus inter gentes, et novum Canticum
 non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum.*

« Cantate Domino canticum novum, cantate Domi-
 no, omnis terra, cantate Domino, benedicite nomini
 ejus, annuntiate de die in diem salutare ejus,
 annuntiate inter gentes gloriam ejus, in omni-
 bus populis mirabilia ejus : quoniam magnus
263 Dominus et laudabilis nimis, terribilis est
 super omnes Deos ²⁴. » Et rursus : « Afferte Domi-
 no patriæ gentium ²⁵. » Et rursus : « Dicite in gen-
 tibus quod Dominus regnavit ²⁶. » Ad extremum
 vero adjungit : « Tunc exsultabunt omnia ligna sil-
 varum a facie Domini, quoniam venit : quoniam venit

τράγων πίομαι ; Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αινέσεως, καὶ
 ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπιπάλασαι
 με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως. » Κάνταῦθα ἡ θεία πρόβρῃσις
 σαφῶς Θεὸν ἐμφανῶς ἤξειν θεσπίζει, οὐκ ἄλλον ἢ
 τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσα. Καὶ τὸ αἰτίον δὲ τῆς
 παρουσίας αὐτοῦ σαφέστατα παρίστησιν, αὐθις τῆς
 κλήσιν σηματοῦσα τῶν καθ' ἑλῆς τῆς οἰκουμένης
 ἐθνῶν. « Ἐκάλεσε γοῦν, φησί, τὴν γῆν ἀπὸ ἀνα-
 τολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυσμῶν. » Σφόδρα δὲ ἀκολού-
 θως μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν κλή-
 σιν τῶν ἐθνῶν, τὴν παραίτησιν τῆς κατὰ τὸν Μω-
 σέως νόμον σωματικωτέρας λατρείας διδάσκει, ἢ καὶ
 αὐτῆ τέλους ἔτυχε μετὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς πᾶν-
 τας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ
 εἰς δεῦρο κέκληνται μὲν πάντες οἱ ἐπὶ πάσης τῆς
 οἰκουμένης ἄνθρωποι, καὶ πάντα τὰ ἀπὸ ἀνατολῶν
 καὶ μέχρι δυσμῶν ἔθνη. Πέπαιται δὲ καὶ καθήρηται
 ἢ κατὰ Ἰουδαίους θρησκεία, κατὰ τὴν καινὴν Διαθή-
 κην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἀλλ' οὐ κατὰ τὸν
 Μωσέως νόμον, πάντων ἀνθρώπων εὐσεβεῖν παρεγγε-
 λμένοι. Ταῦτα δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δευτέραν καὶ ἐν-
 δοξον ἐπιφάνειαν τοῦ Σωτῆρος ἀναφέροιο ἄν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ κγ'. — Ὡς ἐπὶ γῆς ὀφθῆσθαι ὁ
 Θεὸς λέγεται διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώ-
 πους ἐπιφάνειας.

« Ὄφθῆσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών. Κύριε ὁ
 Θεὸς τῶν δυνάμεων, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου,
 ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς Ἰακώβ· ὑπερασπιστὰ ἡμῶν, ἰδε, ὁ
 Θεός, καὶ ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ
 σου. » Τὸν Θεὸν τῶν θεῶν ὀφθῆσθαι προειπὼν, εὐχε-
 ται τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ἢ τάχος ἐπιστῆναι, καθ'
 ὃν ὀφθῆσεται τρόπον διδάσκων διὰ τοῦ· « Ἐπίβλε-
 ψον ἐπὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου· ὡσεὶ σα-
 φέστερον εἰρήκει· Διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ
 σου ἐπιφάνηθι. Ἐπεὶ γὰρ ὁ ἑωρακὴς τὸν Υἱὸν
 εἴρακε τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτὸν, εἰκότως
 διὰ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανῆσθαι τὸν
 ἐν τῷ Χριστῷ κατοικοῦντα Θεὸν τῶν θεῶν ἐπαγ-
 γέλλει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ λς'. — Παρουσία Κυρίου ἐπὶ γῆς,
 βασιλεία τε αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καιρὸν τε
 φῶμα οὐ τῷ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσι δοθη-
 σόμενον.

« Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ,
 πᾶσα ἡ γῆ. Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, εὐλογῆσατε τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ. Εὐαγγελίσασθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον
 αὐτοῦ· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ,
 ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας
 Κύριος καὶ αἰνετὸς σφόδρα, φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάν-
 τας τοὺς θεοὺς. » Καὶ πάλιν· « Ἐνέγκατε τῷ Κυ-
 ρίῳ αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν· « Ἐῖπατε ἐν
 τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε. » Καὶ ἐπὶ πᾶ-
 σιν ἐπιλέγει· « Τότε ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα
 τοῦ ὄρυμῳ, ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται· ὅτε

²¹ Psal. XLIX, 7-15. ²² Psal. LXXII, 8-10. ²³ Joan. XII, 45. ²⁴ Psal. XC, 1-4. ²⁵ ibid. 7. ²⁶ ibid. 10.

ἔχει κρίναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. » Κἀνταῦθα πάλιν ἐρχόμενος εἰς ἀνθρώπους Κύριος προφητεύεται, καινὸν τε ἄσμα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἔσεσθαι, τὴν Καινὴν Διαθήκην, οὐ τὸ Τουδαίων ἔθνος, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν γῆν· εὐαγγελισθήσεσθαι τε οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ, ἀλλὰ πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδήπερ αὐτῶν ἔσεσθαι φησὶ βασιλεία τὸν ἐρχόμενον Κύριον. Τίς δ' ἂν εἴη οὗτος ἢ ὁ Θεὸς Λόγος; ὃς μέλλων δικαιοσύνην τὴν οἰκουμένην, καὶ ἀληθείαν τὴν ἀνθρωπότητα κρίνειν ἐξίσης ἅπαντας τοὺς ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπους, τῆς αὐτοῦ κλήσεως, καὶ τῆς ἐπὶ ταύτῃ παρὰ τῷ Θεῷ σωτηρίας κατηξίωσεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ λζ'. — Ἄσμα καινὸν, γυνῶσις τε ἔθνων τῆς τοῦ Κυρίου δικαιοσύνης, ἐρχόμενός τε αὐτὸς κριτὴς τῶν ὄλων.

« Ἀσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινὸν, ὅτι θαυμαστὰ ἐποίησε, » κατὰ ἐξῆς· « Ἐγνώρισεν Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνων ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν· « Εἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀλαλάξατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ ἐπὶ πᾶσι· « Τὰ ὄρη ἀγαλλιάσονται ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔχει κρίναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. » Πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία καὶ διὰ τούτων ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία τοῖς ἔθνεσι γεγενησθαι προφητεύεται· ἃ καὶ διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐπὶ πέρας ἀχθέντα δείκνυται. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ οὐ πρότερον, τὸ καινὸν ἄσμα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔδεται, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ διὰ τῆς τῶν Εὐαγγελίων γραφῆς γνώριμα καὶ ἐξάκουστα τοῖς πᾶσι γίνονται. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σωτήριον, τὸ κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, πᾶσιν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἡ ἀληθὴς δικαιοσύνη, δι' ἧς ἐναργῶς ἀπεδείχθη, ὅτι μὴ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔθνων· « Ἐπεὶπερ εἰς ὁ Θεός, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « ὃς δικαίως περιτομὴν ἐκ πίστεως. » Τὸ δὲ, « Ὅτι ἔρχεται κρίναι τὴν γῆν, » γένοιτ' ἂν δηλωτικὸν καὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρζ'. — Λόγος Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἀποστελλόμενος ἐπὶ θεραπείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν, τῶν πάλαι ἐν κακίαις τετραχυμένων.

« Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ Κυρίῳ τὰ ἔλεῃ αὐτοῦ, καὶ τὰ θαυμάσια αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων· ὅτι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοῦς σιδηροῦς συνέθλασεν. Ἄντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· διὰ γὰρ τὰς ἀνομίας αὐτῶν ἐταπεινώθησαν· πᾶν βρῶμα ἐβδελύξατο ἡ ψυχὴ αὐτῶν, καὶ ἤγγισαν εἰς τῶν κυλῶν τοῦ θανάτου, καὶ ἐκέκραξαν πρὸς Κύριον ἐν τῷ θλίβεσθαι αὐτούς, καὶ ἐκ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν ἔσωσεν αὐτούς. Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἔλασσο

A *judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in veritate sua* 17. » Hoc item loco venturus ad homines promittitur Dominus, novumque in adventum ejus canendum esse canticum, Novum videlicet Testamentum, non ab una Judaica gente, sed ab omni terra, Evangelioque illustrandum non amplius ipsum Israel, sed omnes gentes : quandoquidem fore ipsorum regem ait eum, qui venturus sit Dominus. Quis porro hic sit alius, quam Deus Verbum? qui justitia orbem terræ, et veritate humanitatem judicaturus, ex æquo omnibus qui in orbem terræ essent hominibus, vocationem suam, et post vocationem, salutem a Deo impertiendam esse putavit.

CAPUT VI.

B *A psalmo xcvi. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi.*

« Cantate Domino canticum novum, quoniam mirabilia fecit, » et cætera : « Notum fecit Dominus salutare suum, in conspectu gentium revelavit justitiam suam 18. » Et rursus : « Viderunt omnes termini terræ salutare Dei nostri, jubilate Domino, omnis terra 19. » Et ad extremum : « Montes exultabunt a conspectu Domini, quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in justitia, et populos in æquitate 20 : » multorum honorum effectorem Domini adventum gentibus contigisse, hæc verba prædicunt, quæ quidem bona, per eundem Salvatoris nostri adventum, exitum accepisse monstrantur. Non prius enim, sed ex illo duntaxat, novum Novi Testamenti canticum apud omnes homines canitur, et mirabilia ejus per scripturam Evangeliorum 264 nota sunt, et exaudiuntur ab omnibus. Quinetiam salutare, quod secundum reditum illius in vitam percipitur, omnibus patefactum est gentibus, et cum eo vera justitia, per quam evidenter ostensum est, quod non Judæorum solum sit Deus, sed aliarum quoque gentium : « Quandoquidem, unus Deus, » sanctus ait Apostolus, « qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem 21. » Illud autem : « Quod venit judicare terram, » etiam alterum illius adventum significare poterit.

CAPUT VII.

D *A psalmo cvi. — Verbum Dei ad homines missum ad medelam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppressæque erant in malis.*

« Confiteantur Domino misericordiae ejus, et mirabilia ejus filiis hominum : quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Suscepit eos de via iniquitatis eorum, nam propter injustitias suas humiliati sunt : omnem escam abominata est anima eorum, et appropinquerunt usque ad portas mortis, et clamaverunt ad Dominum cum tribularentur, et de necessitatibus eorum liberavit eos : miserverbum suum et sanavit eos, et eripuit eos de in-

17 Psal. xcvi, 12, 13. 18 Psal. xcvi, 1, 2. 19 ibid. 3. 20 ibid. 8, 9. 21 Rom. iii, 30.

teritionibus eorum²⁵. » Et post alia : « Exaltent eum : [in Ecclesia populi, et in cathedris seniorum laudent eum,] posuit flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem, a malitia inhabitantium in ea : posuit desertum in stagna aquarum, et terram sine aqua in exitus aquarum, et collocavit illic esurientes, et constituerunt civitatem habitationis²⁶. » Plane hæc quoque nominatim Dei Verbi de cælo descensum annuntiant, prosperusque ejusdem adventus successus : « Misit, inquit, Verbum suum, et sanavit eos. » Verbum autem Dei nos plane hoc dicimus, quod salutis causa ad omnes homines a Patre missum est : quodque ex sacris Evangelii celebrare ut Deum, edocti sumus. **265** Significat præterea illius usque ad mortem descensum, quo propter eos, qui ad hanc ante ipsum venerant, usis est : etiam adventus ipsius causam docet, utique ut eos liberaret, qui per ipsum servandi erant. Nam eos qui ante ipsum, usque ad portas mortis pervenerant, ipse solus servavit, atque eosdem sanitati restituit, de interitionibus ipsorum eripuit, neque hoc aliter perfecit, quam eas mortis portas conterens, quæ æræ dicuntur, et vectes confringens, qui ferrei : ac deinceps post hæc certo ordine divinat, eos esse in solitudinem redigendos, qui ipsum venientem non susceperint. « Posuit enim, inquit, flumina in desertum, et exitus aquarum in sitim, terram fructiferam in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » Quæ quidem plane cognita habebis, si percurreris illam Judaicæ gentis antiquitas celebratam Jerusalem, ejusque gloriam, ac divinæ frugis proventum, eorum utique sanctorum hominum Dei que amicorum, qui in ea vixerint, quam utique in præsentī omnibus his rebus privatam spoliatamque invenies. Nam post Christi adventum, facta est vere infructuosa et sine aqua, et omnino deserta, et, ut ait prophetia « in salsuginem a malitia inhabitantium in ea. » His adnectit deinceps, atque admodum certo ordine et prophetico more proponit, ejus quæ olim deserta et siticulosa erat, sive hanc uniuscujusque hominis animam, sive de gentibus collectam Ecclesiam dixeris, ejus, inquam, commutationem in sanctos mores, necnon in divinis sermonibus proventum, quæ etiam planius innuit, dicens : « Posuit desertum in stagna aquarum, » etc., quæ utique intelligentia consequi ejus unius esse potest, qui apud Deum sit sapiens, sicut ea inductio habet, quæ in fine psalmi ait : « Quis sapiens, et custodiet hæc²⁷ ? » etc.

CAPUT VIII.

A psalmo cxvi et cxvii. — Gentium vocatio, Deusque manifeste apprensus, et benedictus qui venit in nomine Domini.

« Laudate Dominum, omnes gentes, et collaudate eum, omnes populi, quoniam **266** confirmata est super nos misericordia ejus²⁸, » et cætera : « O Domine, salvum fac jam nunc, o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in

²⁵ Psal. cvi, 15-20. ²⁶ ibid. 32-37. ²⁷ ibid. 43. ²⁸ Psal. cxvi, 1, 2.

A αὐτοῦς; καὶ ἐρρύσατο αὐτοῦς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ μεθ' ἕτερα · « Ὑψίστατος ἐθετο ποταμούς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψας, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Ἔθετο τὴν ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, καὶ γῆν ἀνυδρον εἰς διεξόδους ὑδάτων · καὶ καταψύχασεν ἐκεῖ πεινῶντας, καὶ συνεστήσαντο πόλεις κατοικεσίας. » Καὶ ταῦτα σαφῶς ὀνομαστὶ τὴν Θεοῦ Λόγον ἐξ οὐρανῶν κάθοδον εὐαγγελίζεται, τὰ τε τῆς παρουσίας αὐτοῦ κατορθώματα. « Ἀπέστειλε γοῦν, φησὶ, τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἴασατο αὐτούς. » Λόγον δὲ Θεοῦ ἡμεῖς σαφῶς τοῦτον φερμεν τὸν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλέντα πᾶσιν ἀνθρώποις Σωτῆρα · ὃν καὶ διὰ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων θεολογεῖν πεπαιδευμένα. Αἰνίσταται δὲ καὶ τὴν μέχρι θανάτου κάθοδον αὐτοῦ διὰ τοὺς ἐφθακότας εἰς τοῦτον γεγενημένην · καὶ τὴν γε αἰτίαν τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ παρίστησι, τὴν ἀπολύτρωσιν ἐμφαίνων τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων. Τοὺς γὰρ ἐφθακότας ἕως τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου ἔσωσε μόνος αὐτοῦ. Τοῦτους δὲ καὶ ἐρρύσατο ἰασάμενος ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν · καὶ διεπράξατο γὰρ ταῦτα οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ θανάτου τὰς λεγομένας πύλας χαλαρᾶς συντρίψας, καὶ τοὺς σιδηροῦς μοχλοὺς συγκλάσας. Καὶ δὴ μετὰ ταῦτα ἀκολούθως προφητεύει τὴν εἰς ἔρημον κατάστασιν τῶν μὴ ἐλθόντα παραδεξαμένων αὐτόν · « Ἔθετο γὰρ, φησὶ, ποταμούς εἰς ἔρημον, καὶ διεξόδους ὑδάτων εἰς δίψας, γῆν καρποφόρον εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Α καὶ νοήσεις ἀναδραμῶν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐπὶ τὴν πάλαι βουμένην Ἰερουσαλήμ, καὶ τὴν δόξαν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐθνῶν καρποφορίαν, τῶν ἐν αὐτῇ πολιτευομένων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑστερημένην. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γέγονεν ἀληθῶς ἄκαρπος, καὶ ἀνυδρὸς, καὶ παντελῶς ἔρημος, καὶ, ὡς φησὶν ἡ προφητεία, « εἰς ἄλμην ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. » Τοῦτοις ἐπισυνάπτει σφόδρα ἀκολούθως προφητικῶν τρόπων αἰνιττόμενος τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ διψᾶδος, ἥτοι πάσης ἀνθρώπου ψυχῆς, ἢ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας τὴν εἰς εὐσέβειαν μεταβολὴν, τὴν τε ἐν θεοῖς λόγοις καρποφορίαν · ἃ καὶ προδήλως αἰνίσταται, λέγων · « Ἔθετο ἔρημον εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ τὰ ἐξῆς · ἅπερ νοήσαι μόνου τοῦ παρὰ Θεῶν γένοιτ' ἂν σοφοῦ, κατὰ τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ φήσασαν ἐπαγωγὴν · « Τίς σοφός, καὶ φυλάξει ταῦτα; » καὶ τὰ ἐξῆς.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Απὸ ψαλμοῦ ρις' καὶ ρις'. — Ἐθνῶν κλήσις, Θεὸς τε ἐπιφανῆς, καὶ εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

« Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί· ὅτι ἐκραταιώθη ἐπ' ἡμᾶς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς : « Ὁ Κύριε, σώσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐλόγησον δὴ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφανεν

ἡμῖν. » Καὶ τοῦτου μέμνηται ἡ ἰσραὶ τοῦ Εὐαγγελίου Ἐπιγραφῆ, τέλους τετυχηκός, ὀπηνίκα ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν αὐτὸς ὁ Χριστὸς εἰσῆι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, πολὺ τε πλῆθος ἀνδρῶν καὶ παιδῶν προῆγεν αὐτὸν μετ' εὐφροσύνης ἐπιβοῶντων· « Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ τῷ Δαβὶδ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. » Ἀντὶ γὰρ τοῦ, « ὦ Κύριε, σῶσον δὴ, » κειμένον ἐν τῷ ψαλμῷ, τὸ « Ὡσαννὰ » Ἑβραϊκώτερον φάσκοντες ἐπεβῶν· ἐρμηνεύεται δὲ τοῦτο, « Σῶσον δὴ. » Καὶ τὸ, « Εὐλόγημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, » διασάφει τὸ λόγιον ἐξῆς φάσκον· « Θεὸς Κύριος, καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν. » Οὐκοῦν εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ἐπιφανείς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ Λόγος, ὁ καὶ διὰ τοῦτο εὐλογημένος, ὅτι δὴ ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐποιήσατο. Ἐλέγγων γοῦν τοὺς ἀπιστοῦντας αὐτῶ τῶν ἐκ περιτομῆς, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· « Ἐγὼ ἦλθον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με. Ἄλλος ἐάν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκείνους λήψεται. » Εἰκότως οὖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκέτι τῷ Ἰουδαίῳ λαῷ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, πᾶ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ προσηγορεύει.

tis²⁸. » Merito ergo Spiritus sanctus, non amplius quæ in principio psalmi leguntur, enuntiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Ἐκ τῆς Ἐπιγραφῆς. — Κύριος οὐρανόθεν κατιῶν ἀνθρώπων σωτηρίας ἔρεκεν, ὧδὴ τε ἐπὶ τούτῳ ἀδομήνη, Καινῆς Διαθήκης δηλαδὴ.

« Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι λογίζῃ αὐτόν; Κύριε, κλῖνον οὐρανούς, καὶ κατέβηθι· ἕψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται. » Καὶ ὑποβᾶς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεὸς, ὧδὴν καινὴν ἔσομαι σοι. » Ἐχεσθαι καὶ ταῦτα τῆς προσκειμένης ὑποθέσεως ἡγοῦμαι. Τὴν γὰρ εἰς ἀνθρώπους γνώσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου θαυμάζων, ὑπερεκπλήττεται τῆς φιλανθρωπίας, δι' ἧς τῆς θεότητος ὑποβᾶς καὶ τοῦ συμφυροῦς μεγέθους ἑαυτὸν σμικρύνων, ἤξιωσε τῆς ἰδίας γνώσεως τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἐνταῦθα μὲν οὖν εὐχεταὶ λέγειν· « Κύριε, κλῖνον οὐρανούς καὶ κατέβηθι. » Ἐν δὲ τῷ ἑπτακαδεκάτῳ ψαλμῷ εἴρηται· « Καὶ ἐκλινεν οὐρανούς, καὶ κατέβη, καὶ γνώφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπέτασθη ἐπὶ πτερύγων ἀνεμών. » Δι' ὧν τὰ τῆς ἀνάδου, ἢ ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανούς ἐποιήσατο, θεοπίζει. Ὅπως δὲ κάθοδον χρῆ νοεῖν καὶ ἀνοδὸν τοῦ Θεοῦ Λόγου, οὐ τοπικῶς μεταβάσεις ποιουμένου, τροπικῶς δὲ τὰς τοιάσδε οἰκονομίας αὐτοῦ τοῦτον τῆς Γραφῆς ἀποκαλούσης τὸν τρόπον, ἐπ' οἰκίας ἀποδύομεν σχολῆς. Ἐδεῖ δὲ μνημονεῦσαι ἐν τούτοις καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἣν ἐμελλεν ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία προσηγορεύσειν ἀνθρώποις· αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Καινὴ Διαθήκη μετὰ τὴν Παλαιάν ὑπὸ Χριστοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δεδομένη. Διό φησι τὸ μετὰ χεῖρας λόγιον· « Ὁ Θεὸς, ὧδὴν καινὴν ἔσομαι σοι. » Τὸ δὲ, « Ἄψαι τῶν ὀρέων, καὶ καπνισθήσονται, » αἰνίττεσθαι ἡγοῦμαι ἐμπροσθεὶς καὶ ἀφανισμὸν πάσης εἰδωλολατρίας, ἥτις παρὰ τοῖς παλαιοῖς

²⁸ Psal. cxvii, 26. ²⁹ Matth. xxi, 9. ³⁰ Joan. v, 43. ³¹ Psal. cxliii, 3, 5. ³² ibid. 9. ³³ vers. 10, 11.

A nomine Domini. Deus Dominus et illuxit nobis³⁶. » Enimvero de hac ipsa re, quemadmodum suum finem contigerit, etiam sacra Evangelii Scriptura mentionem facit, quo tempore Salvator ac Dominus noster, ipse Christus Hierosolyma ingressus est, atque ingens multitudo virorum et puerorum, ipsum antecedebat, cum lætitia clamantium : « Hosanna filio David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis³⁷. » Pro eo enim quod in psalmo positum est : « O Domine, salvum fac jam nunc, » illud : « Hosanna, » Hebraicæ more acclamabant, id autem in nostra lingua, *Salvum fac dum*, reddi solet. Illud vero : « Benedictus qui venit in nomine Domini : » ipsum declarat oraculum, quod deinceps ita ait : « Deus Dominus, et illuxit nobis. » Unus igitur, idemque fuit, qui seipsum nobis ostendit Deus ac Dominus, Dei videlicet Verbum. Quod etiam idcirco est benedictum, quoniam in nomine Domini, qui ipsum misit, Patris, suum ad homines adventum exhibuit. Itaque eos arguens, qui ipsi de circumcissione non credebant, dicebat ad eos : « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius si veniet in nomine proprio, illum accipiet ad Judaicum populum, sed ad omnes gentes, ea

CAPUT IX.

A psalmo cxliiii. — Dominus de cælo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti.

C « Domine quid est homo, quod innotuisti ei? aut filius hominis, quod reputas eum? Domine, inclina cælos, et descende : tange montes, et fumigabunt. »³⁸ » Et progressus, adjungit : « Deus, canticum novum cantabo tibi³⁹. » Hæc quoque cum proposito argumento esse conjuncta, sane ego putaverim.

267 Cognitionem enim hominibus traditam Dei Verbi admirans, ipsam clementiam obstupescit, propter quam infra divinam suam naturam descendens, seque ipsam naturali sua magnitudine minorem efficiens, propria ipsius cognitione humanam genus dignum existimavit. Itaque hoc loco orat, dicens : « Domine, inclina cælos et descende. » At enim in decimo septimo psalmo⁴¹ dictum est : « Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus : et ascendit super cherubim, et volavit : volavit super pennas ventorum. » In quibus verbis, ea quæ ad ascensum spectant, quo de terra ad cælum se sustulit, divinat : quod autem descensum atque ascensum Dei Verbi, non quosdam ejus per locum transitus accipere oporteat, quandoquidem in hunc modum Scriptura divina, tales ejus dispensationes appellare consuevit, suo loco otiosius demonstrabimus. Oportet autem in his etiam Novi Testamenti mentionem facere, quod hominibus erat Christi adventus conciliaturus : hoc sane Novum Testamentum illud est, quod a Christo post Vetus alterum omnibus gentibus traditum est. Proinde

oraculum quod nunc in manibus est, sic ait: « Deus, canticum novum cantabo tibi ⁴². » Illud autem: « Tange montes et fumigabunt », arbitror significare, quod omnium simulacrorum cultus sit incendendus ac delendus, qui apud antiquos in ipsi Judæi reprehendebantur, quod in omni monte mulacra colerent.

CAPUT X

A psalmo cXLVII. — *Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrens universos homines.*

« Lauda, Jerusalem, Dominum, lauda Deum tuum, Sion ⁴³. » Deinde paululum progressus ait: « Qui emittit eloquium suum terræ, velociter currit sermo ejus ⁴⁴: » constat autem eum qui mittit, ab eo qui mittitur esse diversum. Habes igitur etiam hoc loco, eum quidem qui mittit, supremum Deum, **268** eum vero qui mittitur sermonem: qui cum multa habeat nomina, nunc Sapientia, nunc Sermo, et interdum Deus, et alias Dominus in divinis oraculis nuncupatur; quod si attenderis quemadmodum brevissimo tempore, omnem terrarum orbem Sermo doctrinæ illius impleverit, profecto vaticinii obstupesces eventum dicentis: « Velociter currit sermo ejus. »

CAPUT XI.

A secundo Regnorum. — *Dominus de cælo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux existit, et a Judaica gente seipsum est auversurus.*

« Et locutus est David Domino verba carminis hujus ⁴⁵. Deinde progressus, ita ait: « Et inclinavit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus; et ascendit super cherubim, et volavit, volavit super pennas ventorum, et posuit tenebras latibulum suum: » tum in fine ejusdem carminis ⁴⁶: « Libera me, inquit, de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium; populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi; filii alieni rejicientur ⁴⁷. » Qui inclinavit cælos, et descendit Deus, qui assumptum sibi hominem inscendit (quem sane hominem, nunc oraculum cherubim nominat), volavit cum eo sursum, comitantibus stipantibusque ipsum divinis spiritibus, qui nunc ipsi quoque ventorum pennæ appellantur. Obscure vero hæc et in abscondito facta esse, per quædam arcanæ et latentia verba significat, ubi ait: « Et posuit tenebras latibulum suum. » Quæ vero sequuntur deinceps, assumptæ a Christo hominis naturæ consentanea sunt, et contradictionem quæ adversus illum facta est Judaici populi præcunant, necnon doctrinæ Christi gentes esse auscultaturas: iisdem porro verbis similia invenies in psalmo decimo septimo: in quæ quod nobis visum est, ante jam diximus.

ἐν τοῖς ὄρεσι μάλιστα ἐσπουδάζετο· ὥστε ἦδη καὶ αὐτοὺς Ἰουδαίους ἀπελέγεσθαι, ὡς ἐπὶ πᾶν ὄρος ὕψηλόν, κατὰ μίμησιν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, εἰδωλολατρούνας.

montibus maxime frequentabatur; denique etiam excelsio, ad imitationem externarum gentium, simulacra colerent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρμζ'. — *Λόγος ἐπὶ γῆς ἀποστελλόμενος, καὶ ἐν βραχεὶ χρόνῳ πάντας ἀνθρώπων διατρέχων.*

« Ἐπαινεί, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον, αἰνεῖ τὸν Θεόν σου, Σιών. » Εἰθ' ὑποβάς φησιν: « Ὁ ἀποστέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῇ γῆ· ἕως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. » Σαφές δὲ, ὅτι τοῦ ἀποστελλομένου ὁ ἀποστέλλων ἕτερος ὢν τυγχάνει. Ἔχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα τὸν μὲν ἀποστέλλοντα τὸν, ἐπὶ πάντων Θεόν· τὸν δὲ ἀποστελλόμενον, τὸν λόγον· ὃς πολυώνυμος ὢν, τοτὲ μὲν Σοφία, τοτὲ δὲ Λόγος, ἄλλοτε δὲ Θεός, καὶ πάλιν Κύριος διὰ τῶν θείων χρησμῶν ἀνηγόρευται. Ἐπιστήσας δὲ, τίνα τρόπον ἐν σφόδρα χρόνῳ βραχεὶ τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐπλησεν ὁ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ λόγος, εὐ οἶδ' ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα θαυμάσιος τῆς προρρήσεως φασκούς· « Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν. — *Κύριος ἐξ οὐρανοῦ κατιῶν, ἡγούμενος τῶν πρὶν οὐκ ἐγνωκότων αὐτὸν ἐθνῶν, τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος ἀποστραφισόμενος.*

« Καὶ ἐλάλησε Δαβὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ῥῆθης ταύτης. » Εἰθ' ἐξῆς φησι: « Καὶ ἐκλινεν οὐρανούς καὶ κατέβη, καὶ γνώφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ· καὶ ἐπέσθη ἐπὶ χερουβιμ, ἐπετάσθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Καὶ ἐπὶ τέλει τῆς αὐτῆς ῥῆθης· « Ῥύσθη με, φησὶν, ἐξ ἀντιλογιῶν λαοῦ. Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν. Λαὸς ὃν οὐκ ἐγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. Υἱοὶ ἀλλότριοι ἀπορβιβήσονται. » Ὁ κλίνας οὐρανούς καὶ καταβάς Θεός, ὁ ἐπιβάς ᾧ ἀνεβήφην ἀνθρώπῳ, ὄντινα νῦν χερουβιμ ὁ λόγος ὀνομάζει, ἀνέπτῃ σὺν αὐτῷ τὴν ἄνοδον πεποιημένος μετὰ τῶν δορυφορούντων αὐτὸν θείων πνευμάτων, πτερύγων ἀνέμων καὶ αὐτῶν χρηματιζόντων. Σκοτεινῶς δὲ ταῦτα καὶ ἐν παραδύστω γεγενῆσθαι, κατὰ τινὰς ἀπορρήτους καὶ λανθάνοντας αἰνίττεται λόγους, φάσκων· « Καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ. » Τὰ δὲ ἐξῆς ἀκολουθῶς τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσει τὴν κατ' αὐτοῦ γενομένην ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ σημαίνει, καὶ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπακοὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τὰ παραπλήσια εὐρύς ἂν καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, εἰς ἃ τὰ φανέντα προεῖρηται.

⁴² Psal. cXLIII, 9. ⁴³ Psal. cXLVII, 12. ⁴⁴ ibid. 15. ⁴⁵ Psal. xvii, 1. ⁴⁶ ibid. 10-12. ⁴⁷ ibid. 44-46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

A

269 CAPUT XII.

Ἀπὸ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν. — Θεὸς οὐρανῶ-
θεν κατιῶν, καὶ μετ' ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς κατοι-
κῶν.

A tertio Regnorum. — Deus de cælo descendens,
et cum hominibus in terra habitans.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαβὶδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσουσι σοι. » Κεῖται ταῦτα αὐταῖς λέξεις καὶ ἐν Παραλειπομέναις· « Τῷ μὲν οὖν Δαβὶδ ἐπηγγεῖλατο ὁ Θεὸς ἀναστήσειν ἐκ κοιλίας αὐτοῦ βασιλέα, οὗ πατὴρ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐσεσθαι φησιν, ὥστε τὸν γενόμενον ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, Ἰὶδὸν ὀνομασθῆναι Θεοῦ, θρόνον τε βασιλείας ἔξειν αἰώνιον. » Ταῦτα δὲ ἐν μὲν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ἐχρήσθη τῷ Δαβὶδ τοῦτον τὸν τρόπον· « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ· ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς Υἱόν. » Τὰ δ' αὐτὰ καὶ ἐν Παραλειπομέναις ὁμοίως εἴρηται. Ἐν δὲ ψαλμῷ ὀγδοηκοστῷ ὀγδῶν λέλεκται· « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατήρ μου εἰ σύ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς· εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ· καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ πάλιν· « Ὄμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ αὖθις· « Ἄπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη καθηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοῦτων δὴ καὶ ὁ ἑκατοστὸς τριακοστὸς πρῶτος ψαλμὸς μνημονεύσας, ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρει τὰ δηλούμενα. Ἄκουε δ' οὖν καὶ τούτου· « Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πράξεως αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠύξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτήν. Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ὑποκαταβάς ἕξῃς, τὸν ἐκ καρποῦ κοιλίας Δαβὶδ ἀναστησόμενον λευκότερον ὀνομάζει, λέγων· « Ἐκεῖ ἔξανατελῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ, ἠτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν· ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἔξανθήσει τὸ ἅγλασμα μου. » Ταῦτα τοιγαροῦν Σολομῶν ὁ σοφώτατος τῷ ἑαυτοῦ πατρὶ χρησθέντα συνήσας, μὴ μικρὰ, μείζονα δὲ τῆς κατὰ ἄνθρωπον φύσεως τυγχάνοντα συνιδὼν, καὶ μᾶλλον ἀρμόζοντα Θεῷ ἤπερ αὐτῷ, καίπερ ὄντι υἱῷ Δαβὶδ, συνιείς τε τὸν πρὸς τοῦ Θεοῦ Πρωτότοκον ὀνομασμένον, καὶ τὸν σαφῶς προφητεύμενον Ἰὶδὸν Θεοῦ, ὑπεργέγηθε ταῖς

B

C

D

« Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur jam verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus in terra, si cœlum, et cœlum cœli non capient te ». Posita sunt eadem hæc ad verbum item in Paralipomenis : siquidem ipsi David pollicitus fuerat Deus, excitaturum se de ventre ipsius regem, cujus patrem fore se, ipse Deus dixerat, usque adeo ut is qui nasceretur de semine David, esset Filius Dei nominandus, et solium regni æternum habiturus. Etenim hæc in secundo Regnorum, per Nathan prophetam responsa sunt ipsi David, in hunc modum : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis, et suscitabo semen tuum post te, et quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque ad zempiternum. Et ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium ». Eadem vero etiam in Paralipomenis, simili modo dicta sunt. In psalmo autem octogesimo octavo dictum est : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ : in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum, fidele ipsi : et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et sedem ejus sicut dies cœli ». Et rursus : « Juravi David servo meo : Usque in sæculum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ». Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar ; semen ejus in sæculum manet, et sedes ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in sæculum ». » 270 Porro cum eadem hæc etiam centesimus tricesimus primus psalmus commemoret, ad Christum refert ea quæ dictat. Audi igitur hunc quoque : « Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus : sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob ». Quibus post alia deinceps adjungit : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum. De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ». Et paulum progressus deinceps, eum qui sit de fructu ventris David suscitandus, planius nominat dicens : « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, inimicos ejus induam confusione. Super ipsum autem effloret sanctificatio mea ». Itaque hæc Salomon sapientissimus, quæ patri suo responsa fuerant, cum intellexisset non ita parva esse, sed majora quam ut naturæ hominis convenire possent, Deoque potius accommo-

⁴⁴ III Reg. viii, 26, 27. ⁴⁵ II Reg. vii, 12-14. ⁴⁶ I Paral. xxii, 10. ⁴⁷ Psal. lxxxviii, 27-30. ⁴⁸ ibid. 4. ⁴⁹ ibid. 36, 38. ⁵⁰ Psal. cxxxi, 1, 2. ⁵¹ ibid. 11. ⁵² ibid. 17, 18.

dan-la quam sibi, cum esset quoque filius David, vidissetque eum, qui a Deo Primogenitus nominaretur, quippe plane filius Dei diceretur futurus, valde talibus promissis gavisus est : et simul exoptavit confirmari ea, quæ ad hoc vaticinium pertinerent, necnon venturum illum de quo prophetia loqueretur, Primogenitum ac Dei Filium interim illum appellans. Quocirca sic ait : « Et nunc, Domine Deus Israel, confirmetur verbum tuum, quod locutus es puero tuo David patri meo : quoniam si vere habitabit Deus cum hominibus super terram, si cœlum et cœlum cœli non capient te. »

CAPUT XIII.

A Michæa. — De descensu de cœlo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judaicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. Et erit Dominus Deus vester in testimonium, Dominus de domo sancta sua : **271** quoniam ecce Dominus egreditur ex loco suo, et descendet super altitudines terræ, et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent ut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in descensum : propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel⁷⁷. » Nunc quoque aperte Dominus Deus de cœlo descendens, deque loco suo egrediens, in iis quæ proposita sunt nuntiatur : erit autem hoc Dei Verbum, quod in iis, quæ prius dicta sunt, cum genitum sit, eum esse Deum ac Dominum, et omnia sub se habentem demonstravimus. Locum autem ejus non aberres, si cœleste regnum esse dicas, gloriosamque divinitatis ejus sedem, quam theologice extollens Propheta psallebat, ac dicebat : « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi⁷⁸ : » super qua ipsum sedere tanquam unicum Filium jussit Pater illis verbis : « Sede a dextris meis⁷⁹. » Nam hæc plane jam antea, ad unum Salvatorem nostrum Deum Verbum referenda esse planum fecimus. Hunc igitur ipsum præsens oraculum canit egredientem de loco suo, descensurum que super altitudines terræ. Porro autem quænam hæc sint, nisi, id quod ipsa verba sonant, montes Israel et colles, de quibus innumerabiles prophetiæ vaticinantur? ipsaque Jerusalem, et cum ea mons Sion, in quo plurimum diversatus est Salvator ac Dominus noster? Nam fore talium altitudinum perditionem atque interitum, canit in ipso Christi descensu : et sane constat, post Salvatoris nostri adventum postque ea quæ adversus illum sunt ausi, universa illa, quæ nuper dicta sunt, depopulata fuisse, et ad extremam solitudinem redacta esse : verumtamen Judaicæ quoque gentis principes, et quod prius penes ipsos regnum stabat, necnon sacerdotium, et prima docentium sedes, qui nunc montes figurate nominantur, commovenda esse dici possunt in ipso Domini de cœlo adventu : et hoc ipsum quidem finem suum contigisse, quis non tandem fateatur, post Salvatoris nostri Jesu Christi tempora, cum omnia illa videre possit, non

⁷⁷ Mich. i, 2-5. ⁷⁸ Psal. XLIV, 7. ⁷⁹ Psal. CIX, 4.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα. — Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδου, καὶ περὶ τῆς ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ γενομένης ἀποβολῆς μὲν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, εἰσποιήσεως δὲ τῶν λοιπῶν πάντων ἐθνῶν.

« Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχίσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει· δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ νῦν ἀκαλύπτως ἐξ οὐρανοῦ κατιὼν Κύριος ὁ Θεός, ἐκπορευόμενός τε ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, διὰ τῶν προκειμένων κηρύττεται· εἴη δ' ἂν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μόνον διὰ τὸν ἐμπροσθεν γεννητὸν ὑπάρχον Θεὸν καὶ Κύριον μετὰ τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων ἐπεδείξαμεν. Τόπον δ' αὐτοῦ οὐκ ἂν ἁμαρτοῖς λέγων εἶναι τὴν ἐν οὐρανοῖς βασιλείαν, τὸν τε ἔνδοξον τῆς θεότητος αὐτοῦ θρόνον, ὃν θεολογῶν ὁ Προφήτης ἐψάλλεν, « Ὁ θρόνος σου, ὡ φάσκων, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ἐφ' ὃν αὐτῷ ὁ Πατήρ, ὡς ἂν Ἰῶ μονογενεῖ, καθέζεσθαι παρεκελεύσατο εἰπών· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ταῦτα γὰρ σαφῶς ἤδη πρότερον ἐπὶ μόνον ἀναφέρεισθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Θεὸν Λόγον παρεστήσαμεν. Αὐτὸν δὴ σὺν τούτῳ ὁ παρὼν θεσπίζει λόγος ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καταθήσεσθαι τε ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Ποῖα δ' ἂν εἴη ταῦτα, ἢ ῥητῶς μὲν τὰ ὄρη τοῦ Ἰσραὴλ καὶ οἱ βουνοὶ, περὶ ὧν μυρία προφητεῖα θεσπίζουσιν, αὐτῆ τε Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ Σιών ὄρος, ἐν ᾧ τὰς πλείστας ἐποιεῖτο διατριβὰς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν; Τούτων δὲ διαφθορὰν ἔσσεσθαι καὶ ἀπώλειαν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ καθόδῳ θεσπίζει. Καὶ πρότερον, ὡς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ τετολημμένα, τὰ προειρημένα πάντα πεπολιόρχηται, καὶ εἰς ἐσχάτην ἐρημίαν ἐλήλυθεν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἧ τε παρ' αὐτοῖς τὸ πρὶν συνεστῶσα βασιλεία, ἰερωσύνη τε καὶ διδασκάλων προεδρεία, ὄρη νῦν τροπικῶς ὀνομαζόμενα, σαλευθήσεσθαι λέγονται ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν παρουσίᾳ. Καὶ τοῦτο δὲ ὅπως τέλους ἔτυχε, τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε, μετὰ τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρόνους, πάντ' ἐκεῖνα θεωρῶν οὐ μόνον σαλευθέντα, ἀλλὰ καὶ ἐκποδῶν γεγε-

νημένα; Κοιλιάδες δὲ εἰσέτι νῦν τρηχόμεναι εἰεν ἂν αἱ ἀντὶ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ Σιών ὄρους κατὰ πᾶσαν πάλιν συνεστῶσαι αὐτῶν συναγωγὰς, ἀποθηρῶσαι καὶ ἀποκλαιόμεναι, καὶ ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τρηχόμεναι, διὰ λύπης καὶ πένθους ὑπερβολῆν, τῆς τε τῶν οἰκείων ἐρημίας καὶ τῆς μακρᾶς καὶ πολυετοῦς δουλείας ἕνεκεν. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ διάνοιαν ἢ τοῦ Λόγου τοῦ θεοῦ ἐπίθασις, οὐκ ἔν χάρματι καὶ κοιλώμασιν, οὐδ' ἐν ταπειναῖς καὶ χαμαιπετέσι διανοαῖς, ἀλλ' ἐν ἐπηρμέναις τὸ φρόνημα κατεγίνετο. Ταύτη γοῦν τροπικώτερον αὐτὸς ὁ Κύριος καταθέσθαι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς εἴρητο. Ὅρη δὲ σειόμενα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αὐτὰ δὲ ἔκεινα ἦν, ἔνθα ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου. « Ὅτι καὶ παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὕψηλόν τι καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. » Ὅρη δ' ἂν εἴη αὐτῆς τροπικώτερον ἢ ἐν τοῖς ἔρεισι τὸ πρὶν ἐπιτελουμένη εἰδωλολατρεία, καὶ αἱ ἐν τούτοις ἐνεργήσασαι ἀόρατοι καὶ ἀρχοντικαὶ δυνάμεις, ἃς οὐ μικρῶς ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνέσειέ τε καὶ ἀνεκίνη διδασκαλία. Τούτων γὰρ ἢ ἔνθεος, εἴτε θαυματουργὸς καὶ παραδοξοποιὸς ἰσχύς, λεληθότως τὴν κατὰ τῶν ἀνθρώπων μακρὰν καὶ παλαιὰν δυναστείαν καθῆρει. Ἰσαστοὺς δὲ καὶ κοιλιάδες τρηχόμεναι ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δαίμονες ἂν εἰεν χθόνιοι καὶ περιγῆιοι, καθ' ὧν τὸ καυστικὸν τῆς μοθηρίας αὐτῶν πῦρ ἤφει, λέγων. « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἦδη ἀνήχθη; » Ὑψ' οὐ πυρὸς δὲ καὶ αἰόμενοι, καὶ μὴ εἶσι τε ὄντες τὰς ἀπὸ τῆς ἀόρατου φλογὸς φέροντες βασάνους, ὑπανεχώρουσαν τῶν ἀνθρωπείων σωμάτων. Καὶ τὸ συνέχον γε καὶ ἐλαύνον αὐτοὺς ἀνωμολόγουν, βοῶντες. « Ἐα, τί ἡμῖν καὶ σοι, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; Ὀίδαμέν σε τίς εἶ. ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. » Τούτους δὲ μάλιστα ἠκρίετο, καὶ τοὺς ἐπὶ τούτων ἀρχοντας καθῆρει, ὅτι, μὴ ἀρκεσθέντες τῇ τῶν λοιπῶν ἔθνων διαφθορᾷ, δι' ἧς τοὺς πάντας εἰς τὴν πολυθεον πλάνην καταβεβλήκεσαν, καὶ τῷ πάλατι τοῦ Θεοῦ λαῖψ, αὐτῷ δὲ τῷ ἐκ περιτομῆς, ἐπιθεβουλεύκεσαν, καὶ ἀποστήσαντές γε τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον παντοίαις περιβάλλον δυσσεβείαις. Διὸ καὶ μάλιστα τὴν ἐξ οὐρανῶν πεποίητο ὁ Κύριος κάθοδον. Ὅθεν ἐξῆς φησι. « Διὰ τὴν ἀσέθειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἀμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Καὶ ἐτι πρὸς τούτους τῆς ἐξ οὐρανοῦ καθόδου τοῦ Λόγου τὴν αἰτίαν ἐξῆς διασαφεί, τοῦ μὲν ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰς δυσσεβείας ἀπαριθμούμενος, καὶ τὸν ἐπὶ ταύταις μετελθόντα αὐτοὺς βλεθρον, τῶν δὲ ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἔθνων προαναφωνῶν τὴν κλήσιν. Διὰ ταῦτα γὰρ ἐπεθῆμαι ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐρανῶν ἐπὶ γῆς. καὶ τῶν γε λέξεων ἄκουε. « Δι' ἀσέθειαν οἴκου Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἀμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. Τίς ἢ ἀσέθεια οἴκου Ἰακώβ; οὐ Σαμάρεια; καὶ τίς ἢ ἀμαρτία οἴκου Ἰουδα; οὐχὶ Ἱερουσαλήμ; Καὶ θήσομαι Σαμάρειαν εἰς ὄπισθοφυλάκιον ἀγροῦ καὶ εἰς φυτείαν ἀμπελώνος, καὶ κατασπάσω εἰς χάος τοὺς λίθους αὐτῆς, καὶ τὰ θεμέλια αὐτῆς ἀποκαλύψω. »

A solum commota, sed etiam sublata de medio? Valles autem adhuc liquescentes, erunt qui pro Jerusalem proque monte Sion, per omnem urbem constituti sunt eorum conventus, 272 plorantes ac lugentes, et quasi cera a facie ignis liquescentes, propter mœroris ac luctus excessum. et propter loci patrii solitudinem, et longam atque annosam servitatem. Alio præterea intellectu divini Verbi super altitudines descensus accipi potest: quod utique non in hiatibus et convallibus, neque in abjectis atque in humum spectantibus animis et cogitationibus, sed in altius sublatis et sursum erectis versari vellet. Tali igitur figura dictum est, ipsum Dominum super altitudines terræ descensurum. Qui vero concutiantur subter eo montes, ipsi illi utique erunt, ad quos adductus est a spiritu, ut tentaretur a diabolo: quo tempore assumpsit illum diabolus in montem excelsum valde, et erat cum feris 60. » Rursus etiam figuratius montes accipiemus, illum simulacrorum cultum, qui prius in montibus frequentabatur, et in iis efficaciam suam ostendentes, invisibiles principatus ac potestates, quas non leviter Salvatoris nostri concussit commovitque doctrina. Talium enim longam et veterem contra homines potentiam, latenter delevit divinum illius verbum, et mirifica et omnem in efficiendo fidem superans vis. Eadem vero ratione etiam liquescentes, ut cera a facie ignis, valles, dæmones erunt inferni et circum terram versantes: adversum quos ignem, qui nequitiam ipsorum combureret, dimisit dicens: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, si jam accensus est 61? » Quo igne correpti illi, cum invisibilis flammæ tormenta ferre non possent, de humanis corporibus recedebant, illudque ipsum quo interim cohibebantur atque impellebantur, præ se ferebant magna voce clamantes: « Eia, quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos? Novimus te, quis sis, sanctus Dei 62. » Hos igitur maxime verberabat, horumque principes auferebat: quoniam non satis habentes quod reliquas nationes corrupissent, corruptasque in errorem compulsissent, quo deos plures colerent, antiquo etiam illi Dei populo, qui circumcisionis usum servabat, insidiarii cœperant, huncque avertentes a Deo, omnis generis impietatibus implicaverant. Quare etiam maxime de cœlo descendit Dominus, ex quo ait deinceps: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. » Ad hæc, Verbi etiam de cœlo descensus causam deinceps exponit, ubi ipsius Judaici populi impietates 273 connumerat, et ubi post impietates eum, qui ipsos invaserat, interitum, ac gentium pro totum orbem vocationem enuntiat. Propterea enim de cœlo in terram Dei Verbum profectum est; sed verba audi: « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel. Quæ impietas Jacob? Nonne Samaria? Et quod peccatum Juda? Nonne Jerusa-

⁶⁰ Matth. iv, 8; Marc. i, 13. ⁶¹ Luc. xii, 49. ⁶² Matth. viii, 29.

lem? Et ponam Samariam in pomorum custodiam in agro, et in plantationem vinearum, et detraham in profundum lapides ejus, et fundamenta ejus aperiam ⁴³. » Et adjungit : « Descenderunt mala a Domino super portas Jerusalem, sonitus curruum et equitantium ⁴⁴. » Et rursus : « Gloria filiarum Jerusalem, rade et tonde super filios delicatos tuos, dilata viduitatem tuam sicut aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te ⁴⁵. » Ad hæc : « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, quasi pomorum custodia erit, et mons domus in lucum silvarum. ⁴⁶ » Porro hæc, Sion et Jerusalem et quod vocatur mons domus, illa ipsa sunt, quæ prius significata sunt illis verbis : « Et commovebuntur montes subter eo, et valles liquescent sicut cera a facie ignis, propter impietatem Jacob, » et cætera. Nam propter impietates quas contra ipsum gesserunt, illico neque sane multo post, et montes, et qui in illis habitabant, depopulati sunt, incendiumque atque extremam solitudinem mons Sion pertulit : et factus est mons domus Dei in lucum silvarum. Hæc enim in Domini de cælo descensu ad illos ventura, præsens quoque prophetia significat, quæ etiam evidentem exitum consecuta sunt post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum. Quod si quidquam nostra quoque historia valet, nostris ipsorum temporibus, illam antiquius celebratam Sion junctis nobis a Romanis viris arari, oculis nostris inspeximus, et ipsam Jerusalem, quemadmodum ipsum hoc ait oraculum, instar pomorum custodiæ desertæ, ad extremam reductam solitudinem, quæ quidem ob nihil aliud eis, quam propter impietates ipsorum evenere, propter quas etiam cæleste Verbum de suo loco progressum est. Ob alias vero causas Dei Verbum de cælo et descendisse et super altitudines terræ pervenisse, prius jam dictum est, utique ut qui olim extollebantur, et **274** in sublime erigebantur adversus cognitionem Dei montes, commoverentur subter eo contrariæ videlicet potestates, quæ ante ejus adventum una cum reliquis hominibus, etiam gentem Hebraicam, et impietatis et simulacrorum cultus operationibus addixerant; utque pravi dæmones, qui valles appellantur, propterea quod in hiatibus tenebricosis et corporum cavis diversantur, quasi cera a facie ignis liquescentes, ob Verbi divini vim, de hominibus fugerent. Et alia verò præter eas esse potest causa, illa quidem non vulgaris, cur Dominus de cælo descenderit, quam oraculum juxta significat, ut omnes in orbe terrarum gentes, dæmonibus pulsas, et spiritibus qui principatum habebant concussas, ab antiqua sub illis et aspera et immobili tyrannide respirantes, agnitionem supremi Dei reciperent. Quin etiam ipsa hæc in hunc modum ejusdem prophetiæ voces deinceps eadem atione sub unam sensus copulationem enuntiant : Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus in summitatibus montium ; et extol-

A Καὶ ἐπιλέγει· « Κατέθη κακὰ παρὰ Κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ, ψόφος ἀρμάτων καὶ ἰππευόντων. » Καὶ αὖτις· « Ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς Ἱερουσαλήμ, ζύρησαι καὶ κείραι ἐπὶ τὰ τέκνα τὰ τρυφερὰ σου· ἐμπλάτυνον τὴν χηρείαν σου, ὡς ἀετὸς, ὅτι ἤχημαλ-τεύθησαν ἀπὸ σοῦ. » Ἐπὶ τούτοις· « Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. » Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ καὶ τὸ καλούμενον ὄρος τοῦ οἴκου, ταῦτ' ἦν ἐκεῖνα τὰ πρόσθεν δεδηλωμένα διὰ τοῦ· « Καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλᾶδες τακθήσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ. » Διὰ γὰρ τὰς δραστει-σας κατ' αὐτοῦ δυσσεβείας εὐθύς, καὶ οὐκ εἰς μακρὸν, καὶ τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν τούτοις οἰκοῦντες ἐπεπο-λιόρκηοντο, ἐμπρησμόν τε καὶ ἐσχάτην ἐρημίαν τὸ Σιών ὄρος ὑπέμεινε, καὶ γέγονε τὸ ὄρος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν καθόδῳ περὶ ἐκείνους ἔσεσθαι, καὶ ἡ παρούσα προφητεία σημαίνει, ἃ καὶ ἐναργῆ τὴν ἐκθασιν εἰληφε μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν. Εἰ γοῦν τι δύναται καὶ ἡ ἡμετέρα ἱστορία, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς τὴν πάλαι βω-μμένην Σιών ζεύγειν βῶον ὑπὸ Ῥωμαίων ἀνδρῶν ἀρουμένην ὀφθαλμοῖς παρειλήφαιμεν, καὶ τὴν γε Ἱερουσαλήμ, ὡς αὐτὸ γέφησι τὸ λόγιον, ὄπωροφυλα-κίου δίκην ἀπολειφθέντος, ἐν παντελεῖ καταστᾶσαν ἐρημίᾳ· ἃ καὶ δι' οὐδὲν ἕτερον αὐτοῖς ἢ διὰ τὰς δυσ-σεβείας αὐτῶν συμβέβηκε, καὶ ὁ λόγος ὁ οὐράνιος ἐκ τοῦ οἰκείου τόπου προελήλυθε. Καὶ δι' ἑτέρας δὲ αἰτίας ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος οὐρανῶθεν κατεληλυθέναι τε καὶ ἐπιβεβηκέναι ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, ἥδη πρότερον ἐλέγετο, ὅπως τὰ μὲν πάλαι ἐπαιρόμενα καὶ ὑπερ-υψύμενα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὄρη σαλευθῆ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, αἱ δὲ δυνάμεις δηλονότι αἱ ἀντικεί-μεναι, αἱ πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ Ἑβραίων ἔθνος, τοῖς τῆς δυσσε-βείας καὶ εἰδωλολατρείας πράγμασι καταδεοῦλυντο· οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες, κοιλᾶδες ἐπικαλούμενοι, διὰ τὸ ἐν χάσμασι σκοτίοις, καὶ ταῖς τῶν σωμάτων κοιλώ-μασιν ἐνδιατριβεῖν, ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τηκόμενοι, τῇ τοῦ Θεοῦ λόγου δυνάμει ἐξ ἀνθρώπων ἀπέφυγον. Καὶ ἑτέρα δ' ἂν εἴη παρὰ ταύτας αἰτία, οὐχὶ τυχοῦσα, τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου, ἣν ὁ λόγος ἐπισημαίνεται, ὅπως πάντα τὰ ἐπὶ γῆς ἔθνη, τῶν δαιμόνων ἀπελασθέντων, καὶ τῶν ἀρχοντι-κῶν πνευμάτων σεισθέντων, τῆς πάλαι αὐτῶν σκληρᾶς καὶ ἀκινήτου τυραννίδος ὑπαναπνεύσαντα, τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐπὶ πάντων ἀναλάβῃ Θεοῦ. Καὶ αὐτὰ ἰδέ πως αἱ τῆς αὐτῆς προφητείας φωναὶ ἐξῆς καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὑπὸ μίαν συνάφειαν διανοίας κηρύτ-τουσι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων· καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, καὶ

⁴³ Mich. i, 5, 6. ⁴⁴ ibid. 12, 13. ⁴⁵ ibid. 15, 16.

⁴⁶ Mich. iii, 12.

δειξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον τῶν ἐθνῶν. » Τοιαῦτα καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἃ καὶ ὁποίας ἔχεται διανοίας, ὅπως τε καὶ αὐτὰ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τέλος εἰληφεν, ἐπὶ σχολῆς ἂν τις καταμάθῃ. Ἀκολούθως γε μὴν τοῦτοις ἀρχόμενος ὁ τῆς προφητείας λόγος, ὡς ἂν ἐπὶ σωτηρίᾳ οὐ μόνον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων, τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου γενησομένης, τοῖς λαοῖς καὶ τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐπιφωνεῖ, λέγων· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ. » Καὶ τὸ μαρτύριον δὲ τοῦ πάθους ἠντίτετο τοῦ Κυρίου ἐπιφέρων· « Καὶ ἔσται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν εἰς μαρτύριον. » Εἴθ' ἐξῆς ὁ αὐτὸς προὖν προφήτης, ὡς ἂν ἤδη προπαιδεύσας τὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς τε ἐξ οὐρανῶν αὐτοῦ καταβάσεως, καὶ ὡς τὰ αἴτια τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίας προειπὼν, ἐπομένως τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ ἐσομένην γένεσιν, καὶ αὐτὸ δὴ (1) χωρίον ἔνθα τεχθήσεσθαι ἐμελλεν, ὡδὲ πως διδάσκει, λέγων· « Καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξῆδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. » Ἐπιμελῶς δὲ πρόσχες, τίνα τρόπον τοῦ ἐπὶ τὴν Βηθλεὲμ (χωρίον δὲ ἐστὶ τοῦτο τῆς Ἰουδαίας) φανησομένου τὰς ἐξόδους ἀνωθεν καὶ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι φησὶ, τὴν ἐνθεον δηλῶν προὑπαρξίν τε καὶ οὐσίωσιν τοῦ ἐκ Βηθλεὲμ προελυσομένου ἀρχοντος. Εἰ μὲν οὖν ἔχοι τις ἐφ' ἕτερον ἀναφέρειν τὸν χρησμὸν, τίς οὐτος, ἀποδεικνύτω· εἰ δ' οὐκ ἔστιν εὐρεῖν ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃς μόνος μετὰ τὴν προφητείαν ἐνθένδε ὠρμημένος βοᾶται, τί λοιπὸν ἐμποδῶν μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν ἀλήθειαν τῇ προφητείᾳ, ἐπὶ μόνῃ αὐτῇ σαλευούσῃ τὴν πρόβησιν; Μόνος γοῦν οὗτος ἐπιφανῆς τῶν πώποτε γεγονώς, ἐκ τοῦ προειρημένου χωρίου τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους τὸ ἀνθρώπειον ὑποδύς σχῆμα προελήλυθεν· ἅμα τε τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἐπληροῦτο τὰ προηγορευμένα. Αὐτίκα γοῦν, καὶ οὐκ εἰς μικρὸν, τῷ μὲν Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ ἕκαστα τῶν προφητευμένων σκυθρωπῶν ἀπήντα· τοῖς δὲ ἔθνεσι πάλιν τὰ ἀκόλουθα τοῖς θεσπίσμασιν, αὐτὸς τε οὗτος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐκ Βηθλεὲμ ὀρμηθεὶς, ἡγούμενος ἀνεδείχθη τοῦ κατὰ διάνοιαν Ἰσραὴλ, οὕτω παντὸς τοῦ διορατικοῦ καὶ θεοσεβοῦς λαοῦ χρηματίζοντος. Καὶ θεὰ γε, ὅπως τὰς ἐξόδους αὐτοῦ τῆς ἐνθέου προὑπάρξεως ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχειν λέγεται· ὅπερ οὐκ ἂν ἀρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει. Τοῦτοις ἐξῆς ὁ προφητικὸς λόγος, ὑποβάς μικρὸν, καὶ νῦν πάλιν τῆς πάλαι νομικῆς θρησκείας τὴν περιγραφὴν καὶ καθαίρειαι ὑποσημαίνει, ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ λέγων· « Ἐν τίνι καταλάθω τὸν Κύριον; ἐπιλήψομαι Θεοῦ μου ὑψίστου; εἰ καταλήψομαι αὐτὸν ἐν ὀλοκαυτώμασιν, ἐν μέσχοις ἐνιαυσίοις· εἰ δὴ πρωτότοκα κοιλίας μου ὑπὲρ ἁμαρτίας ψυχῆς

A letur super colles, et festinabunt ad eum populi. Et ibunt gentes multæ, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus. De Sion enim exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes. » Talia sane de vocatione gentium dicta sunt: quæ quidem quo sensu accipienda sint, et quo pacto ipsa quoque post Salvatoris nostri adventum, finem acceperint, per otium quis liberius discere poterit: cum iis tamen concordans quæ jam exposita sunt, in ipso prophetiæ exordio idem oraculum, non secus ac si ad salutem non Judaicæ gentis solum, sed universarum gentium, Domini ad homines descensus futurus esset, ad omnes populos, ad omnia quæ sunt in terra clamat dicens: « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt. » Testimonium vero quod contra ipsum Dominum dictum est, cum esset passurus, ita significat, « Et erit Dominus Deus vester in testimonium. » Tum deinceps idem propheta oratione progressus, tanquam is qui ante jam docuisset ea quæ ad substantiam Dei Verbi ejusque de celo descensum pertinerent, et tanquam si ejus ad homines adventus causas prædixisset, ordine deinceps futurum ejusdem inter **275** homines ortum, planeque etiam ipsum locum in quo futurum erat ut nasceretur, indicat dicens: « Et tu Bethlehem domus Ephrata, minima es, ut sis in millibus Juda: ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit in principem in Israel et exitus ejus ab initio, ex diebus sæculi. » Attende vero diligenter, quemadmodum ejus qui in Bethlehem sit conspiciendus (est autem Bethlehem Judææ locus), exitus dicat desuper et a sæculo existere: utpote, qui principis de Bethlehem progressuri, divinam indicare velit substantiæ antecessione, propagatio-nemque personæ. Si quis igitur est qui oraculum referre possit ad alium quempiam, ne cuuctetur; prodat sane hunc, quisnam sit; sed si alius præter Salvatorem nostrum Jesum Christum inveniri non potest, qui solus post talem prophetiam inde profectus celebratur, quid tandem impediementi superest, ne una cum ipsa prophetia veritatem fateamur, quæ in unum illum suam dirigit prædictionem? Nam solus ille omnium, qui unquam exstiterint, ex eo Bethlehem loco, de quo jam dictum est, manifeste post ejus prophetiæ tempora, humanam subiens formam, progressus est; atque illico una cum ejus adventu, ea quæ jam prædicta fuerant, completa sunt. Itaque e vestigio sine mora, quæcumque tristia et infesta Judaicæ genti prædicta fuerant, evenerunt: ac rursus cæteris gentibus, oraculis consentanea, atque ipse hic Salvator et Dominus noster in Bethlehem progressus, ejus Israel princeps, qui ad intelligentiam refertur, declaratus est: quippe cum eo nomine populus omnis, qui-cumque Deum et videre et pie colere assuetus sit,

⁶⁷ Mich. iv, 2. ⁶⁸ Mich. v, 2.

(1) Desideratur τί. Εἰδτ.

appelletur. Et sane inspicere quemadmodum suæ divinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem neutiquam hominis naturæ conveniat. Post hæc paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque abolitionem subostendit ex persona populi, dicens : « In quo comprehendi Dominum? tenebo Deum meum altissimum? num comprehendam eum in integris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ? Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te, nonne ut facias iudicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum? » Habes igitur hic quoque in eo, de quo prophetæ loquuntur, **276** Domini de cælo ad homines descensu, plurima quæ simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem, exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei, novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem cuiusmodi finem, et cuiusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderint, tibi contemplandum relinquo.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneretur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visionem manifeste in tabella, ut persequatur qui legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et oriatur ad vesperam, et non in vanum. Si tardius veniet, exspecta illum; quoniam veniens veniet, et non morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet ⁷⁰. » Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis : « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis ⁷¹? » Hunc vero tanquam eum, qui ipsum lumen sit, ad vesperam oriturum ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum oriatur ⁷². » Idem vero propheta etiam tempus significat, dum adiungit ⁷³ : « Ad vesperam erit lumen, si tardius veniet, exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis **277** promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem ex fide mea vivet; quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

μου; » ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος · « Εἰ ἀναγγεῖλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου; » Ἔχεις τοιγαροῦν κἀναυθα ἐπὶ τῇ προφητευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαινόμενα· Ἰουδαίων ἀποβολὴν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν, καθάρσεις τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως, τῆς τε πάλαι πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης κατὰ Μωσέα λατρείας παραίτησιν· Ἐμπαλιν δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὰς ἐπαγγελίας, ἐπίγνωσιν Θεοῦ, καινὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινόν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ τὰ ἔθνη διαδοθησόμενον· ἄπὲρ ὅποσον τέλος καὶ ὅποιαν ἔχασιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιδέδεκται, σοὶ καταλείπω σκοπεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀπὸ Ἀμβακού.— Ὁς ἐρχόμενος ἦξειν, καὶ οὐ χρονίσειν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προσφητεύετο.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρὸς με, καὶ εἶπε· Γράψον ὅρασιν σαφῶς ἐν πυξίῳ, ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώσκων αὐτά· διότι ἐτι δράσις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐάν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ. Ἐάν ὑποστελιηται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ ἐνταῦθα διαβόηδην ἐρχόμενον ἦξειν τὸν προφητευόμενον θεσπίζει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλωθεὶς, κατὰ τὸ, « Εὐλόγητός ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηεν ἡμῖν; » Τοῦτον δὲ, ὅσα φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν, ἐπὶ συντελεῖα τῶν αἰώνων. Ὁ συνάδει καὶ ὁ Ζαχαρίας, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑποσημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει· « Τὸ πρὸς ἐσπέραν ἔσται φῶς. Ἐάν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· » ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας πεποιήκεν· « Ἐάν δὲ μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ βραδυνεῖ. » Τοῦτου δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δι' ὧν φησι· « Μὴ ἀποβάλητε ἅν τὴν παρῆρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθοποδοσίαν. Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἐτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἦξει, καὶ οὐ χρονεῖ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται· καὶ ἐάν ὑποστελιηται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὅρα γε, ὅπως διὰ τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικόν, διὰ τὸ καθ' ὑπερβατὸν εἰρησθαι, ἐπὶ τὸ σαφέστερον ἢ ἐπιστελλῆ

⁷⁰ Mich. vi, 6-8. ⁷¹ Habac. ii, 2-4. ⁷² Psal. cxvii, 26 ⁷³ Zach. vi, 12. ⁷⁴ Habac. ii, 3.

διελθῆναι. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, « Ὁ ἐρχόμενος, » φησὶν, « ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, » ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἄσπονον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκείνον ἀρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἄλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν δianoian ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, « Ἐτι μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » ἐξῆς συνῆψε τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. » Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητεῖα πρώτον κείμενον, ὑπέταξε δεύτερον ἐν τῷ, « Καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ἄπαξ γὰρ θεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπηγγελμένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὅψε ποτε καὶ ἐσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαφεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, « καὶ οὐκ εἰς κενόν, » ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν)· ἔπειτα διὰ τὸ μέλλειν ὅψε καὶ ἐσπέρας ἕσσεσθαι τὴν τοῦ προφητευσμένου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, « Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν, » ἢ « ἐὰν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει καὶ οὐ μὴ χρονίσῃ, » ἐπὶ τὴν πίστιν τῆς προβόθῆσεως τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷ λέγων· Ὁ δὴ τοῦτοις πιστεύων, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωὴν· ὡς ἔμπαινον ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστείληται μὴ θαρσῆσας, μηδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένοις, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τοῦτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὑστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὑστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, αἰσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως, μετὰ τὸ, « Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » καθ' ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, » καὶ τούτῳ ἐπιλέγοντες τὸ, « Ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ταύτη δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων· « Ἐὰν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυεῖ· ἰδοὺ ναχηλευόμενου, οὐκ εὐθεία ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται. »

conservabimus : sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens : « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit ; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπίφοβος ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοὴ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλθόντος τε αὐτοῦ ἢ σύμπασι γῆ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ πλησθῆσεται, ὃ τέ γε τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διωδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοὴν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην· ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήσῃ ἐν τῷ ἐγγίξειν τὰ ἔτη, ἐγνωσθήσῃ ἐν τῷ παρῆναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήσῃ ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ,

⁷⁸ Hebr. x, 35-38.

eo ⁷⁸. » Et sane spectra, quemadmodum quod a propheta obscurius positum est, propterea quod per trajectionem prolatum sit, Epistola in sensum planiorem transtulerit ; verba enim prophetiæ sic habent : « Veniens veniet, et non morabitur ; » et adjungit : « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Quod quidem dum ita conjungitur, facile referendum esse videatur ad eum qui venturus est, et non morabitur ; at id quidem perquam absurdum. Qui enim fieri potest ut illi accommodetur quod dicitur, non placere sibi in eo animam suam, si de Deo sit sermo ? Sed distinctio quæ apposita est, cum verborum structuram mutaverit, sensum conservavit. Nam post illud : « Adhuc modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit, » continuo adjunxit illud : « Justus autem ex fide vivet, » Deinde illud quod in prophetia primum positum est, secundo loco subjicit, ubi ait : « Quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Cum enim semel oraculum per ipsam prophetiam cecinerit, lucem omnibus promissam gentibus per Christi adventum aliquando tandem et ad vesperum orituram, et non frustratam (sic enim pro eo quod est, « et non in vanum, » Aquila est interpretatus) ; deinde quod sero et ad vesperum futurus esset ejus, de quo prophetia loquitur, adventus, idem illis verbis, « Si tardius veniet, exspecta illum, » vel, « si cunctabitur, accipe illum ; quoniam veniens veniet, et non tardabit, » ad patientiam vocans auditorem, ut vaticinio fidem adhibeat, hortatur, dicens, eum qui his rebus crediderit, ubi ex sua ipsius fide justus declaratus fuerit, vitam quæ Deo placeat, victurum, sicut e contrario, qui non crediderit, ubi subtraxerit se, non confidens neque credens his quæ dicta sunt, futurum ut non bene sibi placeat anima in eo. Ergo nos quoque ipsa hæc sequentes, si commutaverimus ita ut quod prius est, posterius, quod vero posterius est, translatum prius faciamus, sensum verborum integrum

D

CAPUT XV.

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audiavi auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui : in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ

281 Deinceps adjungit : « Cooperuit cœlos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in cœlo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem : « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine bis deinceps adjungit : « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurreret campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ per ipsum omnibus hominibus conciliata sit, salute impleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, finem imponet, quibus nunc explorandis atque indagandis tempus non adest.

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confietur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos : quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus : quia ecce affero manum meam super ipsos : et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me⁷⁹. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre missum se confietur, et qui manifeste dixit : « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverunt vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quædam erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitutem redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædata fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsis an-

ἀοράτους καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις ὠθοῦμενος καὶ κραταίῳ, ἀπελαύνει. Ἀκολούθως τούτοις ἐπιλέγει, « Καὶ ἔθετο ἀγάπην κραταίαν ἰσχύος αὐτοῦ. » Καὶ τῆς γε εἰς ἀνθρώπους κραταιᾶς διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀγάπης δείγμα μέγιστον ἦν τὸ πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι λόγον, δηλονότι τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν, ἐξεληθόντα τε τοῦτον διαδραμεῖν εἰς πεδία, ὡστε ἐν ὀλίγῳ πᾶσαν πληρῶσαι τὴν οἰκουμένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης ἅπασιν ἀνθρώποις σωτηρίας, ἀκολουθῶν τῇ προφητείᾳ φησὶν ἡ σάση. « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ αὐτοῦ παρουσίαν, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτερον ὁ λόγος αὐτοῦ πέρας ἐπιθήσει τοῖς τε εἰρημένους καὶ τοῖς ἐξῆς ἐπιφερομένοις, καὶ οὐ νῦν ἐξετάζειν και-

ρός.
B
ipsam omnibus hominibus conciliata sit, salute im-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Κύριος ὁ παντοκράτωρ ὁμολογεῖ ὅτι ἕτερον Κυρίου παντοκράτορος ἐπὶ καθαρῆσει τῶν φαύλων ἀπεστάλῃ.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ὁπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς· διότι ὁ ἀπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κήρης τοῦ ὄφθαλμοῦ αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἐπιφέρω τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἔσονται σκύλα τοῖς δουλεύουσιν αὐτοῖς, καὶ γινώσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Κύριος αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ἐν τούτοις ἑαυτὸν ἀπεστάλῃ φησὶ, καὶ τὸν ἀποστελλαντα, ὅστις εἶη, διδάσκει λέγων. « Καὶ γινώσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα δύο σαφῶς ἔχεις, μὴ χρωμένους προσηγορίᾳ, τὸν τε ἀποστελλαντα Κύριον παντοκράτορα, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, ὁμῶνυμον τῷ ἀποστελλαντι. Τίνα δ' ἂν ἕτερον εἴποις τὸν ἀποστελλόμενον, ἢ τὸν διὰ πλειόνων ἡμῖν προηγορευμένον Θεὸν λόγον, πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλῃ ὁμολογούντα, σαφῶς δὲ εἰρηκότα, « Ὁπίσω δόξης ἀπέσταλκέ με, » δηλοῦντα, ὅτι προυπάρχων ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ, μετὰ ταῦτα ἀπέσταλτο ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς; Ἐπὶ γὰρ τὰ πρότερον ἐχθρὰ καὶ πολέμια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔθνη ἀποσταλεῖς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ταῦθ' ὑφ' ἑαυτὸν ἠγάγετο, σκυλεύσας αὐτὰ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν μέρος τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ὅντινα πάλαι καταδεδούλωντο τὰ ἔθνη, σκυλεύσαντα αὐτὸν τῇ οἰκείᾳ εἰδωλολατρείᾳ. Τοῦτ' οὖν φησὶ πείτεσθαι τὰ ἔθνη, ἅπερ διατέθεικεν. Ὡς γὰρ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, τῆς πατρῴας εὐσεβείας μεταστησάμενα, σκύλα τοῖς ἰδίοις δαίμοσι κατεστήσατο, οὕτω ποτὲ καὶ αὐτὰ τῆς πατριχῆς εἰδωλολατρείας πρὸς τῶν πάλαι δεδουλευκότων αὐτοῖς σκυλευθήσεται, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς καθ' Ἑβραίου εὐσεβείας μεταστήσεται. Τοῦτο δὲ ἐσεσθαι φησὶν ὁ

⁷⁹ Zach. II, 8, 9

Κύριος δι' ἐαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῦδε κατορθώματι πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλισμένον. Ἐλποὶ δ' ἂν τις καὶ νοητάς τινας καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη νῦν ὀνομάζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ὧν ψυχῶν οὕτω φησὶ κηδεσθαι ὁ φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσεὶ τις ἰδίας ὀφθαλμοῦ κόρης. Καὶ δείγμα τῆς τοιαύτου αὐτοῦ περὶ τῶν ἀνθρώπων γένος κηδεμονίας, τὸ μὴδ' ὑποστείλασθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν τε καὶ οἰκονομίαν ἀναδέξασθαι.

esset, et sua gloria apud Patrem frueretur, non eos versandi curam, dispensationemque suscipere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξειρ σὺρανῶσεν, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσειν, τὰ τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξασθαι θεσπίζει, καὶ ὡς ἀπεστέλλεται ὑπὸ τιος κρείττονος Κυρίου παντοκράτορος ἐμολογεῖ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θυγάτηρ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν τὸ δευτέρον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν ἀποδείξει, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεύεσθαι, οἷμαι τοῦτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν παροῦσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μὴδὲ πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῆς τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς φησι: « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιών εὐαγγελίζεται, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύων, διὰ τὸ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ θυγατέρα εἶναι δοκεῖν, μητρὸς οὐσης ἐκείνης τῶν ἀγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Ἡ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιών ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ λεγθεῖη ἂν, ὡς ἂν ἐκ τῆς προτέρας συναγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διὰ τε ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν ὑποστάσα, οἱ καὶ γεννήματα ἐτύγγανον μητρὸς τῆς ἀποβήσεως διὰ τὰς οἰκειὰς δυσσεβείας, καὶ χήρας γεγενημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν ἄνδρα, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεμψάμενον αὐτῇ καὶ φήσαντα: « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου: » Ἔς καὶ τοῖς ἐξ αὐτῆς γενομένοις τὸν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, φησι: « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν: « Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι αὕτη οὐ γυνὴ μου, καὶ γὰρ οὐκ ἄνθρωπος αὐτῆς. » Εἰκότως δὴ τὰ ὡς ἂν τὴν μητέρα ἀπαρνησαμένου τοῦ Κυρίου, πρὸς τὴν θυγατέρα ἢ παροῦσα προφητεία εὐαγγελίζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἴη δ' ἂν εὐτὴ ἢ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, λελογισμένη.

A tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebraicæ religionis traducentur. Hoc autem futurum ait Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstandum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit aliquis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles potestates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint captivasque hominum animas egerint, quarum animarum talem se curam gerere ait clementissimum Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum piguerit ipsum veniendi ad homines, atque inter

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habiturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit: et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁸⁰. » Quia nunc propositum est Filium, auctorem rerum, apud homines in terra versaturum, ex prophetis ostendere, arbitror hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione sit opus: etiam illud observabis quod causam rursus sui adventus significat, ubi ait: « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filię Sion nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam appellans, propterea quod cælesti Jerusalem filia esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus, mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex priore eorum qui ad circumcissionem pertinent conveniu, per apostolos, atque evangelistas, id quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus matris, quæ ob scelera sua abjecta est, quæque vidua facta est, eo quod expulerit virum, qui per prophetas de ipsa concestus est, atque ait: « Non tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem virginittatis tuæ ⁸¹, » qui etiam iis qui de ipsa nati sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait: « Quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ⁸²? » Et rursus: « Judicamini: quoniam hæc non uxor mea, et ego non vir ejus ⁸³. » Merito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de gentibus, quæ loco prioris filię per nostri Salvatoris apostolos, habita est.

⁸⁰ Zach. iv, 10. ⁸¹ Jer. iii, 4. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Ose. ii, 2.

appelletur. Et sane inspicere quemadmodum suæ divinæ antecedentisque substantiæ exitus, ab initio et ex diebus sæculi habere dicatur, quod quidem neutiquam hominis naturæ conveniat. Post hæc paululum progressa prophetica oratio, etiam nunc rursus veteris legalis ritus circumscriptionem atque abolitionem subostendit ex persona populi, dicens : « In quo comprehendi Dominum? tenebo Deum meum altissimum? num comprehendam eum in integris sacrificiis, in vitulis anniculis? num dabo primogenita ventris mei, pro peccato animæ meæ? Ex persona autem Dei sic eis respondens, ait : « Si indicaverit tibi, o homo, quid sit bonum, et quid Dominus requirat a te, nonne ut facias iudicium, et diligas misericordiam, et paratus sis ambulare post Dominum Deum tuum⁶⁹? » Habes igitur hic quoque in eo, de quo prophetæ loquuntur, **276** Domini de cælo ad homines descensu, plurima quæ simul in eodem significantur Judæorum : rejectionem, exprobrationes scelerum eorum, interitum regiæ ipsorum civitatis, ritusque Mosaici, qui apud eos olim prius servabatur, abrogationem : et e contrario ad gentes, pollicitationes bonas, agnitionem Dei, novum cultus divini ritum, novamque legem, ac Verbum quod de regione Judæorum sit progressurum, et in omnes gentes disseminandum, quæ quidem cuiusmodi finem, et cuiusmodi orationis exitum, post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ostenderint, tibi contemplandum relinquo.

CAPUT XIV.

Ab Ambacum. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneretur a prophetis.

« Et respondit mihi Dominus, et dixit : Scribe visionem manifeste in tabella, ut persequatur qui legit ea : quoniam adhuc visio ad tempus, et orietur ad vesperam, et non in vanum. Si tardius veniet, exspecta illum ; quoniam veniens veniet, et non morabitur. Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. Justus autem ex fide mea vivet⁷⁰. » Etiam hoc loco palam eum qui venit, de quo prophetæ loquuntur, venturum canit. Sed quis tandem hic sit, nisi qui supra innotuit in illis verbis : « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis⁷¹? » Hunc vero tanquam eum, qui ipsum lumen sit, ad vesperam oriturum ait, in consummatione videlicet sæculorum. Cui concordat etiam Zacharias, dicens : « Ecce vir, Oriens nomen ei, et subter eum oriatur⁷². » Idem vero propheta etiam tempus significat, dum adjungit⁷³ : « Ad vesperam erit lumen, si tardius veniet, exspecta illum. » Pro quo Aquila sic reddidit : « Si vero cunctabitur, accipe illum, quoniam veniens veniet, et non tardabit. » De hoc autem meminit etiam ad Hebræos Epistola, ubi ait : « Nolite igitur adjicere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis **277** promissionem. Adhuc enim modicum, aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit. Justus autem ex fide mea vivet ; quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in

A μου ; » ἐκ δὲ προσώπου τοῦ Θεοῦ τοιάνδε αὐτοῖς τὴν ἀπόκρισιν ποιούμενος : « Εἰ ἀναγγεῖλη σοὶ ἄνθρωπε, τί καλὸν, καὶ τί Κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τοῦ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾶν ἔλεος, καὶ ἔτοιμον εἶναι πορεύεσθαι ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ; » Ἐχεις τοιγαροῦν κἀνταῦθα ἐπὶ τῇ προφητευομένῃ τοῦ Κυρίου ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους καθόδῳ, ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πλεῖστα ὅσα σημαινόμενα Ἰουδαίων ἀποβολὴν, ἐλέγχους τῶν ἀσεβῶν αὐτῶν, καθάρσεις τῆς βασιλικῆς αὐτῶν μητροπόλεως, τῆς τε πάλα πρότερον παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένης κατὰ Μωσῆα λατρείας παραίτησιν ἑμπαλιν δὲ περὶ τῶν ἐθνῶν, ἀγαθὰς ἐπαγγελίας, ἐπίγλωσσιν Θεοῦ, καινὸν τρόπον εὐσεβείας, νόμον καινὸν, καὶ Λόγον ἐκ μὲν τῆς Ἰουδαίων χώρας προελευσόμενον, εἰς πάντα δὲ τὰ ἔθνη διαδοθῆσόμενον ἄπερ ὁποῖον τέλος καὶ ὁποῖαν ἐκθασιν τῶν λόγων μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιδέδεκται, σοὶ καταλείπω σκοπεῖν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἄπὸ Ἀμβροσίου. — Ὁς ἐρχόμενος ἤξειν, καὶ οὐ χρονίσειν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος προσηγεύετο.

« Καὶ ἀπεκρίθη Κύριος πρὸς με, καὶ εἶπε Ἐγὼ Γράψον ὅρασιν σαφῶς ἐν πυξίῳ, ὅπως διώκη ὁ ἀναγινώσκων αὐτά· διότι ἔτι ὄρασις εἰς καιρὸν, καὶ ἀνατελεῖ εἰς πέρας, καὶ οὐκ εἰς κενόν. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ μὴ χρονίσει. Ἐὰν ὑποστελιηται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται. » Καὶ ἐνταῦθα διαβόηδον ἐρχόμενον ἤξειν τὸν προφητευόμενον θεσπίζει. Τίς δ' ἦν οὗτος, ἢ ὁ ἀνωτέρω δηλωθεὶς, κατὰ τὸ, « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφηνεν ἡμῖν ; » Τοῦτον δὲ, οἷα φῶς τυγχάνοντα, εἰς πέρας ἀνατελεῖν φησιν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Ἡ συνάδει καὶ ὁ Ζαχαρίας, λέγων : « Ἰδοὺ ἄνθρωπος, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατολή. » Καὶ τὸν χρόνον ὑποσημαίνων ὁ αὐτὸς ἐπιλέγει : « Τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Ἐὰν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν· ἄνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας πεποίηκεν· « Ἐὰν δὲ μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ βραδυεῖ. » Τοῦτου δὲ μέμνηται καὶ ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴ δι' ὧν φησι : « Μὴ ἀποδάμῃτε οὖν τὴν παρῆρησιν ὑμῶν, ἧτις ἔχει μεγάλην μιθασποδοσίαν. Ἰπομονῆς γὰρ ἔχετε χρεῖαν, ἵνα, τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομισήσθε τὴν ἐπαγγελίαν. Ἐτι γὰρ μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστελιηται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Καὶ ὄρα γε, ὅπως διὰ τούτων ἀσαφῶς κείμενον τὸ προφητικόν, διὰ τὸ καθ' ὑπερβατὸν εἰρησθαι, ἐπὶ τὸ σαφέατερον ἢ ἐπιστολῇ

⁶⁹ Mich. vi, 6-8. ⁷⁰ Habac. ii, 2-4. ⁷¹ Psal. cxvii, 26 ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Habac. ii, 3.

διελθόντων. Ἡ μὲν γὰρ τῆς προφητείας λέξις, « Ὁ ἐρχόμενος, » φησὶν, « ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει. » Καὶ ἐπιφέρει· « Ἐάν ὑποστειληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, » ὅπερ συναπτόμενον, ἀνάγεσθαι δόξειεν ἂν ἐπὶ τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ χρονίζοντα, ὅπερ ἐστὶν ἀτοπον. Πῶς γὰρ ἐπ' ἐκείνον ἀρμόσει τὸ λέγεσθαι μὴ εὐδοκεῖν ἐν αὐτῷ τὸν Θεόν; Ἄλλ' ἡ τῆς διαστολῆς παράθεσις ἐναλλάξασα τὴν τοῦ λόγου σύνταξιν, τὴν διάνοιαν ἐσώσατο. Μετὰ γὰρ τὸ, « Ἐτι μικρὸν ὄσον, ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » ἐξῆς συνήψε τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. » Εἶτα τὸ ἐν τῇ προφητεῖᾳ πρῶτον κείμενον, ὑπέταξε δεύτερον ἐν τῷ, « Καὶ ἐάν ὑποστειληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ἄπαξ γὰρ θεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προφητείας, ὅτι δὴ τὸ φῶς τὸ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπιγγελημένον, διὰ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ὡς ποτε καὶ ἐσπέρας ἀνατελεῖ, καὶ οὐ διαφεύσεται (οὕτω γὰρ ἀντὶ τοῦ, « καὶ οὐκ εἰς κενόν, » ὁ Ἀκύλας ἠρμήνευσεν)· ἔπειτα διὰ τὸ μέλλειν ὡς καὶ ἐσπέρας ἕσσεσθαι τὴν τοῦ προφητευσόμενου παρουσίαν, εἰς ὑπομονὴν παρακαλέσας διὰ τοῦ, « Ἐάν ὑστερήσῃ, ὑπόμεινον αὐτόν, » ἢ « ἐάν μελλήσῃ προσδέχου αὐτόν· ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει καὶ οὐ μὴ χρονίσει, » ἐπὶ τὴν πίστιν τῆς προρόφῆσεως τὸν ἀκροατὴν παρορμᾷ λέγων· Ὁ δὴ τοῦτοις πιστεύων, ἐξ αὐτῆς τῆς πίστεως αὐτοῦ δίκαιος ἀναδειχθεὶς, τὴν κατὰ Θεὸν ζήσεται ζωὴν· ὡς ἐμπαλιν ὁ ἀπιστῶν, ἐν οἷς ὑποστειληται μὴ θαρσῆσας, μηδὲ ἐμπιστεύσας τοῖς εἰρημένους, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. Οὐκοῦν καὶ αὐτοὶ τοῦτοις ἀκολούθως, ἐναλλάξαντες τὸ πρῶτον ὑστερον, καὶ μεταθέντες τὸ ὑστερον ἐπὶ τὸ πρῶτον, σώσομεν τὸν νοῦν τῆς λέξεως, μετὰ τὸ, « Ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἤξει, καὶ οὐ χρονίσει, » καθ' ὑπερβατὸν συνάπτοντες τὸ, « Ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, » καὶ τούτῳ ἐπιλέγοντες τὸ, « Ἐάν ὑποστειληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ. » Ταύτη δὲ καὶ ὁ Ἀκύλας τῇ διανοίᾳ συντρέχει λέγων· « Ἐάν μελλήσῃ, προσδέχου αὐτόν, ὅτι ἐρχόμενος ἐλεύσεται, καὶ οὐ βραδυνεῖ· ἰδοὺ νωχελουμένου, οὐκ εὐθεία ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, καὶ δίκαιος ἐν πίστει αὐτοῦ ζήσεται. »

conservabimus : sic enim post illud, « Quoniam veniens veniet et non morabitur, » statim subjungemus illud, « Justus autem meus ex fide vivet, » et huic ipsi connectemus illud, « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » **278** Cum hoc vero sensu etiam Aquila concordat dicens : « Si cunctabitur accipe illum, quoniam veniens veniet et non tardabit ; ecce si tardus sit, non recta anima mea in eo, et justus ex fide ipsius vivet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

D

CAPUT XV.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ἐπιφοβὸς ἡ περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Κυρίου ἀκοῇ τυγχάνει, καὶ μετὰ ἐκπλήξεως τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐλθόντος τε αὐτοῦ ἢ σύμπασι γῆ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ πλησθήσεται, ὃ τέ γε τῆς Καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγος εἰς πάντας ἀνθρώπους διυδραμεῖται.

« Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην. Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέεστην· ἐν μέσῳ δύο ζωῶν γνωσθήτη· ἐν τῷ ἐγγίζειν τὰ ἔτη, ἐπιγνωσθήση· ἐν τῷ παρῆναι τὸν καιρὸν, ἀναδειχθήση· ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὀργῇ,

eo. » Et sane specta, quemadmodum quod a propheta obscurius positum est, propterea quod per trajectionem prolatum sit, Epistola in sensum planiorem transtulerit ; verba enim prophetiæ sic habent : « Veniens veniet, et non morabitur ; » et adjungit : « Si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Quod quidem dum ita conjungitur, facile referendum esse videatur ad eum qui venturus est, et non morabitur ; at id quidem perquam absurdum. Qui enim fieri potest ut illi accommodetur quod dicitur, non placere sibi in eo animam suam, si de Deo sit sermo ? Sed distinctio quæ apposita est, cum verborum structuram mutaverit, sensum conservavit. Nam post illud : « Adhuc modicum aliquantulumque, qui venturus est veniet, et non tardabit, » continuo adjunxit illud : « Justus autem ex fide vivet, » Deinde illud quod in prophetia primum positum est, secundo loco subjicit, ubi ait : « Quod si subtraxerit se, non bene sibi placet anima mea in eo. » Cum enim semel oraculum per ipsam prophetiam cecinerit, lucem omnibus promissam gentibus per Christi adventum aliquando tandem et ad vesperum orituram, et non frustratam (sic enim pro eo quod est, « et non in vanum, » Aquila est interpretatus) ; deinde quod sero et ad vesperum futurus esset ejus, de quo prophetia loquitur, adventus, idem illis verbis, « Si tardius veniet, exspecta illum, » vel, « si cunctabitur, accipe illum ; quoniam veniens veniet, et non tardabit, » ad patientiam vocans auditorem, ut vaticinio fidem adhibeat, hortatur, dicens, eum qui his rebus crediderit, ubi ex sua ipsius fide justus declaratus fuerit, vitam quæ Deo placeat, victurum, sicut e contrario, qui non crediderit, ubi subtraxerit se, non confidens neque credens his quæ dicta sunt, futurum ut non bene sibi placeat anima in eo. Ergo nos quoque ipsa hæc sequentes, si conmutaverimus ita ut quod prius est, posterius, quod vero posterius est, translatum prius faciamus, sensum verborum integrum

Ab eodem. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit.

« Domine, audivi auditionem tuam, et timui. Intellexi opera tua, et obstupui : in medio duarum vitarum cognosceris, dum anni appropinquabunt, notus fies, dum aderit tempus declaraberis. Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ

⁷⁸ Hebr. x, 35-38.

memor eris. Deus de Thama veniet, et sanctus de monte umbroso denso: cooperuit caelos virtus ejus, et laude ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. Cornua in manibus ejus, et posuit dilectionem fortem roboris sui: ante faciem ejus ibit Verbum, et egredietur in campos¹⁵. » cum enim ipse seipsum audisset propheta sanctus, ac potius divinum qui ipsum afflabat, quique in ipso canebat Spiritum, de eo de quo ipsa propheta loquitur, dicentem: « Quod veniens veniet et non morabitur, justus autem ex fide mea vivet¹⁶, » cumque credidisset illum esse justum oraculo, in his verbis quæ nunc in manibus sunt, ita ait: « Domine, audivi auditionem tuam et timui, » et quæ sequuntur; in quibus manifestissime Deum ad homines venturum denuntiat. Quis vero alius hic sit qui olim cognosceretur, et post aliquando dum anni appropinquabunt, esset agnoscendus, et per id tempus de quo prophetia loquitur, declarandus: quis, inquam, hic sit **279** nisi ille ipse qui antea dictus est universi Dominus? qui etiam hoc comprobato vaticinio, in consummatione sæculorum ita nuntiatus est ac prædicatus, ut omnes homines exaudierint. Hujusce igitur ea, quæ palam in sacris Evangeliiis descripta sunt, facta, corporis videlicet, quod assumpsit de Virgine generationem, item quemadmodum « cum esset in forma Dei, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed seipsum exinanivit formam servi accipiens¹⁷ »; præterea quæ miracula in hominibus degens ediderit, nec non quæcumque contra ipsum ausa est Judaica gens, omnia, inquam, hæc et alia similia his cum animæ oculis providisset, quæque eventura in posterum exspectabantur, divino Spiritu docente, purgatissima intelligentia percipisset, ex iis quæ hoc modo audierat, se obtulisse ac timuisse fatetur propheta, dicens: « Domine, audivi auditionem tuam, et timui: Domine, intellexi opera tua, et obstupui. » Salvator autem ac Dominus noster, ipsum utique hoc Dei Verbum, in medio duarum vitarum cognitum est. Non enim *duorum animalium* est legendum, sed *duarum vitarum*. Duarum ergo vitarum, inquit, medium cognosceris. Cum enim una secundum Deum sit vita, et altera secundum hominem, et illa quidem mortalis, hæc vero sempiterna, merito cum utramque expertus esset Dominus, atque eo modo venisset, in medio duarum vitarum esse cognitum dicitur, ex interpretatione quam Septuaginta ediderunt. Nam ex ea quam Aquila edidit, non item, sed sic: « Dum appropinquant anni, vivifica illud. » Sed quidnam est illud, nisi quod ait: « opus tuum? » Theodotion vero ita ait: « In medio annorum vivifica ipsum. » Et Symmachus: « Intra annos reviviscere fac ipsum, » interpretatus est. Cum igitur omnes, « vivifica ipsum, » dixerint, plane non de quibusdam veluti brutis, aut etiam ratione præditis animalibus, sermonem esse declararunt. Quapropter cum apud

ἑλέους μνησθήσῃ. Ὁ Θεὸς ἐκ Θαιμᾶν ἔξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐκάλυψεν οὐρανούς ἢ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ· καὶ φέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. Κέρατα ἐν χερσὶν αὐτοῦ, καὶ ἔθετο ἀγάπην κρτατῶν ἰσχύος αὐτοῦ. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπορεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Ἐπακούσας δὲ αὐτὸς ἑαυτοῦ, μᾶλλον δὲ τοῦ ἐμπνέοντος καὶ ἐνθεσπίζοντος ἐν αὐτῷ θεοῦ Πνεύματος, ὁ ἱερὸς προφήτης περὶ τοῦ προφητευομένου φήσας, ὅτι, « Ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ μὴ χρονίση· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσει, » πιστεύσας τε ὡς δίκαιος τῷ χρησμῷ, διὰ τῶν μετὰ χειρᾶς φησι· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὧν σαφῶς Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἔξειν καταγγέλλει. Τίς δὲ ἂν οὗτος εἴη ὁ πάλαι γνωρίζομενος, ὕστερον δὲ ποτε ἐν τῷ ἔγγιζεν τὰ ἔτη γνωσθησόμενος, καὶ κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον ἀναδειχθησόμενος, ἢ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ προδηλωθεὶς δευτέρος τῶν διων Κύριος, ὁ καὶ τῇ προβόρῃσει ἀκολουθῶν, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις κηρυχθεὶς; Τοῦτο δὲ οὐν τὰ ἀνάγκη ἐν τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελίοις ἔργα, τὴν ἐκ Παρθένου δηλονότι, οὐ ἀνεῖληφε σκήνους, γένεσιν, καὶ ὡς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγάπησεν τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλὰ ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφῇ δούλου λαβῶν, τὰς τε ἐπιτελεσθεῖσας αὐτῷ εἰς ἀνθρώπους παραδοξοποιίας, καὶ τὰ κατ' αὐτοῦ γε τετολημμένα τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς προλαβῶν, τὰ τε μέλλοντα συμβῆσεσθαι κεκαθαρισμέναις ταῖς διανοίαις παρὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτὸν θεοῦ Πνεύματος μαθῶν, ἐκστῆναι ὁ προφήτης ἐπὶ τοῖς ἀκουσθεῖσι καὶ πεφοβῆσθαι ὁμολογεῖ, φάσκων· « Κύριε, εἰσακήκοα τὴν ἀκοήν σου, καὶ ἐφοβήθην· Κύριε, κατενόησα τὰ ἔργα σου, καὶ ἐξέστην. » Ὁ Σωτὴρ δὲ καὶ Κύριος ἡμῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ἐν μέσῳ δύο ζῶων ἐγνώσθη· πληθυντικῶς ἐνταῦθα καὶ περισπωμένως τῶν ζῶων, ἀπὸ ἐνικοῦ τοῦ τῆς ζωῆς ὀνόματος ἐξακουσμένων. Οὐ γὰρ παροξυτόνως τῶν ζῶων, ἀπὸ οὐδετέρου τοῦ ζώου λέγεται, ἀλλὰ ζῶων περισπωμένως ἀπὸ πληθυντικῆς εὐθείας τῆς, αἱ ζωαί. Δύο οὖν, φησὶ, ζῶων μέσον γνωσθήσῃ. Μία γὰρ οὐσίς τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς, καὶ θατέρας τῆς κατὰ ἀνθρώπων· καὶ τῆς μὲν θνητῆς, τῆς δὲ αἰδίου· ἀμφοτέρων εἰκότως ὁ Κύριος διὰ πείρας ἐλθῶν, ἐν μέσῳ δύο ζῶων γνωσθῆναι λέγεται, κατὰ τὴν τῶν Ἐβδομήκοντα ἑρμηνείαν. Κατὰ γὰρ τὸν Ἀκύλαν οὐχ οὕτως, ἀλλ', « Ἐν τῷ ἔγγιζεν τὰ ἔτη, ζῶωσον αὐτὸ, » εἰρηται. Τί δὲ αὐτὸ, ἢ « τὸ κάτεργόν σου; » φησὶ· Καὶ ὁ Θεοδοτίων δὲ φησιν· « Ἐν μέσῳ ἐτῶν ζῶωσον αὐτόν. » Καὶ ὁ Σύμμαχος, « Ἐντὸς τῶν ἐνιαυτῶν ἀναζῶωσον αὐτόν, » ἐκδέδωκε. Πάντες οὖν « ζῶωσον αὐτόν » εἰπόντες, σαφῶς, ὅτι μὴ περὶ οἷον ἀλόγων τινῶν ἢ λογικῶν ζῶων ὁ λόγος τυγχάνει παρῆσθησαν. Διὸ παρὰ τοῖς Ἐβδομήκοντα λεγόμενου τοῦ, « Ἐν μέσῳ δύο ζῶων γνωσθήσῃ, » οὐ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐξειλήφαμεν, ἀλλὰ δύο ζῶας τοῦ προφητευομένου δηλοῦσθαι ἔφαμεν· μίαν μὲν τὴν ἐν-

¹⁵ Ηλῳα. iii, 1-6. ¹⁶ Habac. ii, 3. ¹⁷ Philipp. ii, 6, 7.

θεον, ἑτέραν δὲ τὴν ἀνθρώπινην. Τούτοις ὁ προφήτης ἐπιλέγει· « Ἐν τῷ παραχθῆναι τὴν ψυχὴν μου ἐν ὄργῃ, ἔλεους μνησθήσῃ· » διδάσκων, ὅτι τὸν τοῦ πάθους τοῦ προφητευσομένου καιρὸν συνιδὼν τῷ πνεύματι, τσθορῶντο. Πλὴν ἀλλ' ἐν αὐτῷ τούτῳ, φησι, τῷ καιρῷ, ἐφ' ᾧ τὴν ψυχὴν ἐπαράχθη, ὄργῆς τοῖς ἀνθρώποις οὐδεπώποτε ἄλλοτε ἐπαυρωθείσης διὰ τὰς τολμηθείσας κατὰ τοῦ Κυρίου δυσσεβείας, ἔλεους αὐτὸς ὁ φιλανθρωπώτατος Κύριος ἀντὶ ὄργῆς ἐμνήσθη, ὡσάν ἀγαθοῦ τυγχάνων Πατρὸς Υἱός. Τὸ γοῦν πάθος αὐτοῦ τῷ παντὶ κόσμῳ σωτηρίας τῆς κατὰ Θεὸν, καὶ ἔλεους κατέστη αἴτιον. Τούτοις ἐπιλέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμάν ἤξει. » Τὸ δὲ Θαιμάν μεταλαμβάνεται εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν *συντέλεια*· ὡς μηδὲν διαφέρειν, εἰ σαφῶς ἐλέγετο· Ὁ Θεὸς ἐπὶ συντέλειᾳ ἤξει. Ἐπὶ γὰρ συντέλειᾳ τοῦ αἰῶνος καὶ ἐν ταῖς ἐσχάταις ταύταις ἡμέραις ἐπέφηνεν ἡμῖν ἡ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐεργεσία. Τάχα δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἐν τούτοις ἀφίξιν θεσπίζει· ὥστε ἀπὸ ἐτέρας ἀναγινώσκεισθαι ἀρχῆς τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμάν ἤξει, » ὡς ἐπὶ συντέλειᾳ τοῦ αἰῶνος ἤξοντος αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν κατὰ τὰ νότια μέρη τοῦ οὐρανοῦ. Μεταλαμβάνεται γὰρ Θαιμάν εἰς τὸν Νότον. Διόπερ ὁ Θεοδοτίων τούτων ἐρμηνεύει τὸν τρόπον· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Νοτίου ἤξει. » Τὸ δὲ ἐξῆς εἰρημένον, « Καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος, » νοήσεις, παραθεῖς τὰς οὕτως ἐχούσας ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φωνάς· « Ἐώρακα τὴν νύκτα, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐπιθεθῆκός ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ οὗτος εἰστήκει ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων τῶν κατασκίων. » Τοῦτον γοῦν τὸν ἐπιθεθῆκότα ἐπὶ ἵππον πυρρὸν, καὶ ἐστῶτα ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων τῶν κατασκίων, αὐτὸν ἡγοῦμαι εἶναι τὸν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας δηλούμενον προφητείᾳ, φασκούση τὸν ἅγιον ἤξιν ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. Ἐν ἑκατέροις γοῦν ὄρη κατὰσκια λέλεχται· καὶ ἡγοῦμαι τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ τυγχάνειν, ὃν ἐφύτευσεν ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολάς, ἣ καὶ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ· ὄρη γὰρ κύκλω αὐτῆς, καὶ Κύριος κύκλω τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Ταῦτα γοῦν διὰ τὸ πλήρη τυγχάνειν θείων δυνάμεων καὶ πνευμάτων ἁγίων, ὡσάν σύμφυτα καὶ ἀμφιλαφῆ, κατὰσκια λέγεται. Ἄλλ' ἐν μὲν τῷ Ζαχαρίᾳ σαφῶς ἀνὴρ ἐποχούμενος ἵππῳ πυρρῷ θεωρεῖται αὐτῷ, τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως, καὶ τῆς σαρκῆς, ἣ ἐπωχῆσατο, δηλουμένης. Ἐνταῦθα δὲ Κύριος καὶ ἅγιος ὀνόμασται. Ὡς γὰρ ἐκ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους τὴν ἀφίξιν πεποιημένος, καὶ ὡσάν ἐκ τῶν θειοτέρων χωρίων ἐπιφοιτήσας, λέγεται· « Ὁ Θεὸς ἀπὸ Θαιμάν ἤξει, » καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους κατασκίου, δασέος. » Εἰτὰ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐκάλυψεν οὐρανοῦς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς αἰνέσεως αὐτοῦ πλήρης ἡ γῆ, καὶ ζέγγος αὐτοῦ ὡς φῶς ἔσται. » Δι' ὧν ἡ τε εἰς οὐρανοῦς ἔνδοξος αὐτοῦ βασιλεία παρίσταται, καὶ ἡ μετὰ ταῦτα γενομένη τε καὶ ἐπὶ πλείον γεννησομένη εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τῆς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίας αἰνεσις. Τὸ δὲ, « Κέρατα ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, » τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὰ σύμβολα δηλοῖ· δι' ὧν κεράτων τὰς

Septuaginta sit dictum, « in medio duarum vitarum cognosceris, » non ex sententia eorum, qui nos antecesserunt, hoc accepimus, sed duas ejus, de quo propheta loquitur, vitas significari diximus, unam quidem divinam, alteram vero humanam. His quæ dicta sunt, propheta deinceps adjungit : « Dum perturbata fuerit anima mea in ira, misericordiæ memor eris ; » sic interim docens, quod cum spiritu tempus illud providisset, quo passurus erat is de quo ipsa propheta texitur, perturbatus sit. **280** Verumtamen in hoc ipso tempore, inquit, in quo animo perturbatus sum, propterea quod alias nusquam talis hominibus ita impenderit, propter facinora adversus Dominum perpetrata, misericordiæ ipse clementissimus Dominus non iræ recordatus est, utpote qui boni Patris sit Filius. Præinde extremum illius supplicium salutis secundum Deum, et misericordiæ toti mundo causa existit. Sequitur illud : « Deus de Thæman veniet. » Dictio autem illa Thæman, si in nostram linguam convertatur, *consummatio* est, ut nihil intersit, si clare dictum fuerit : Deus in consummatione veniet. Nam in consummatione sæculi, et in hisce extremis diebus per Salvatorem nostrum, summi Dei nobis illuxit beneficentia. Fortasse etiam secundum ejusdem, gloriosumque in his verbis adventum canit, ut altero initio facto, legenda sint verba ab illo loco : « Deus de Thæman veniet, » tanquam si in consummatione sæculi ipse venturus sit ab iis, qui ad australes cœli partes spectant. Accipitur enim Thæman pro eo quod est *Auster*. Quocirca Theodotion ad hunc interpretatus est modum : « Deus ab Austro veniet. » Quod autem sequitur : « Et sanctus de monte umbroso denso ; » poteris intelligere, si quæ in Zacharia sic se habent, apposueris voces : « Vidi per noctem, et ecce vir ascendens super equum rufum, et hic stabat inter montes umbrosos ⁷⁸. » Hunc igitur qui ascendit super equum rufum, et insistit inter montes umbrosos, ipsum illum puto esse qui in præsentī propheta significatur, quæ ait, « sanctum venturum de monte umbroso denso. » Certe utrobique montes umbrosi habentur ; et arbitror esse eos in paradiso Dei, quem plantavit in Eden ad Orientem ; aut etiam apud cœlestem Jerusalem ; montes enim in circuitu ejus, et Dominus in circuitu populi sui. Hi ergo montes, eo quod divinis potestatibus et sanctis spiritibus referti sint, quasi consiti et large his exuberantes, umbrosi dicuntur. Et in Zacharia quidem plane vir cernitur, qui equo rufo invehitur, cum sit interim Salvatoris nostri, et humana assumpta natura, et corpus quo quasi vehiculo utebatur, declaretur ; at hic Deus et sanctus nominatus est. Tanquam enim is qui a Deo ad homines descendurus esset, et tanquam de divinis locis profecturus, dicitur Deus de Thæman venturus, et sanctus de monte umbroso denso.

⁷⁸ Zach. i, 8.

281 Deinceps adjungit : « Cooperuit cælos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, et splendor ejus ut lumen erit. » Quibus utique verbis, simul et gloriosum ejus in cælo regnum ostenditur, et quæ posthac futura est, longiusque duratura, atque in omnem terram penetratura, doctrinæ, quæ de illo fertur, laudatio. Illud autem : « Cornua in manibus ejus, » regni ejus insignia et notas significat, quibus cornibus, invisibiles atque adversantes potestates repellens, et victas obtinens abigit. Ordine his deinceps adjungit : « Et posuit dilectionem fortem roboris sui. » Et sane vehementis affectionis ejus ac dilectionis erga homines indicium maximum fuerit, quod ante faciem ejus incesserit verbum illud, videlicet salutare atque evangelicum, quod etiam egressum percurrerit campos, adeo ut brevi tempore totum orbem terrarum ea, quæ perpleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, indagandis tempus non adest.

CAPUT XVI.

A Zacharia. — Quemadmodum Dominus omnipotens confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sinit.

« Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam misit me ad gentes, quæ spoliaverunt vos : quoniam qui tangit vos, quasi is qui tangit pupillam oculi ejus : quia ecce affero manum meam super ipsos : et erunt spolia iis qui servierint eis, et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me ⁷⁹. » Ipse Dominus omnipotens in his seipsum missum esse ait, et quisnam is sit, qui miserit, docet, ubi ait : « Et cognoscetis quod Dominus omnipotens misit me. » Igitur etiam hoc loco duos perspicue habes, qui eadem utantur appellatione, unum eum, qui misit Dominum omnipotentem, alterum eum, qui mittitur, ejusdem cum eo qui misit nominis. **282** Quem porro alium dixeris eum qui mittitur, nisi eum quem ante nos pluribus appellavimus Deum Verbum, qui a Patre missum se confitetur, et qui manifeste dixit : « Post gloriam misit me, » illud interim significans, quod qui antea fuerit in gloria apud Patrem, postea missus sit ad gentes, quæ spoliaverunt vos? Cum enim ad eas gentes quæ prius populo Dei adversæ inimicæque erant, missum sit Dei Verbum, has ipsas sibi ipsi subjecit, easdem per suos discipulos deprædatus, qui portio quædam erant illius populi qui ad circumcisionem pertinet, quem quondam in servitutem redegerunt gentes, quæ ipsum illum suo simulacrorum cultu deprædatæ fuerunt. Hæc igitur passuras dicit gentes quas disposuit. Sicut enim illæ populum Dei a patria pietate ac religione avertentes, spolia propriis dæmonibus factæ sunt, ita quandoque etiam ipsæ patrio simulacrorum cultu ab iis qui ipsis an-

ἀοράτους καὶ ἀντικειμένους δυνάμεις ὠθοῦμενος καὶ κραταίζων, ἀπελαύνει. Ἀκολούθως τούτοις ἐπιλέγει, « Καὶ ἔθετο ἀγάπην κραταιῶν ἰσχύος αὐτοῦ. » Καὶ τῆς γε εἰς ἀνθρώπους κραταιῶν διαθέσεως αὐτοῦ, καὶ ἀγάπης δεῖγμα μέγιστον ἦν τὸ πρὸ προσώπου αὐτοῦ πορευθῆναι λόγον, δηλονότι τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικόν, ἐξεληθόντα τε τοῦτον διαδραμεῖν εἰς πεδία, ὥστε ἐν ὀλίγῳ πᾶσαν πληρῶσαι τὴν οἰκουμένην τῆς ὑπ' αὐτοῦ προξενηθείσης ἅπασιν ἀνθρώποις σωτηρίας, ἀκολουθῶς τῇ προφητεῖᾳ φησάση : « Πρὸ προσώπου αὐτοῦ προπαρεύεται λόγος, καὶ ἐξελεύσεται εἰς πεδία. » Κατὰ τὴν δευτέραν δὲ αὐτοῦ παρουσίαν, ἔτι μᾶλλον καὶ κυριώτερον ὁ Λόγος αὐτοῦ πέρασ ἐπιθήσει τοῖς τε εἰρημένους καὶ τοῖς ἐξῆς ἐπιφερομένοις, ἃ καὶ οὐ νῦν ἐξετάζειν και-

B ρός. ipsum omnibus hominibus conciliata sit, salute impleverit, comprobata ejus prophetiæ veritate, quæ ait : « Ante faciem ejus ibit verbum, et egredietur in campos. » In secundo autem ejusdem adventu, amplius quoque ac magis proprie Verbum ejus et his quæ dicta sunt et iis quæ deinceps sequuntur, indagandis tempus non adest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου. — Ὡς ὁ Κύριος ὁ παντοκράτωρ ὁμολογεῖ ὅτι ἕτερον Κυρίου παντοκράτορος ἐπὶ καθάρσει τῶν φαύλων ἀπεστάλθαι.

« Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ · Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με ἐπὶ τὰ ἔθνη, τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς · διότι ὁ ἀπτόμενος ὑμῶν, ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἐπιφέρω τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἔσονται σκύλα τοῖς δουλεύουσιν αὐτοῖς, καὶ γινώσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Κύριος αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ἐν τούτοις ἑαυτὸν ἀπεστάλθαι φησὶ, καὶ τὸν ἀποστελάντα, ὅστις εἴη, διδάσκει λέγων · « Καὶ γινώσθε, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με. » Οὐκοῦν καὶ ἐνταῦθα δύο σαφῶς ἔχεις, μὴ χρωμένους προσηγορίᾳ, τὸν τε ἀποστελάντα Κύριον παντοκράτορα, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, ὁμώνυμον τῷ ἀποστελάντι. Τίνα δ' ἂν ἕτερον εἴποις τὸν ἀποστελλόμενον, ἢ τὸν διὰ πλείονων ἡμῖν προηγορευμένον Θεὸν Λόγον, πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι ὁμολογῶντα, σαφῶς δὲ εἰρηκότα, « Ὅπισω δόξης ἀπέσταλκέ με, » δηλοῦντα, ὅτι προὔπαρχων ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ, μετὰ ταῦτα ἀπέσταλτο ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ σκυλεύσαντα ὑμᾶς ; Ἐπὶ γὰρ τὰ πρότερον ἐχθρὰ καὶ πολέμια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἔθνη ἀποσταλεῖς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ταῦθ' ὑφ' ἑαυτὸν ἠγάγετο, σκυλεύσας αὐτὰ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, οἵτινες ἦσαν μέρος τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ὅντινα πάλοι καταδεδούλωντο τὰ ἔθνη, σκυλεύσαντα αὐτὸν τῇ οἰκειᾷ εἰδωλολατρείᾳ. Τοῦτ' οὖν φησὶ πείθεσθαι τὰ ἔθνη, ἅπερ διατέθεικεν. Ὡς γὰρ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ, τῆς πατριῶς εὐσεβείας μεταστησάμενα, σκύλα τοῖς ἰδιοῖς δαίμοσι κατεστήσατο, οὕτω ποτὲ καὶ αὐτὰ τῆς πατρικῆς εἰδωλολατρείας πρὸς τῶν πάλαι δεδουλευκότων αὐτοῖς σκυλευθήσεται, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς καθ' Ἐβραίου εὐσεβείας μεταστήσεται. Τοῦτο δὲ ἔσεσθαι φησὶν ὁ

⁷⁹ Zach. II, 8, 9

Κύριος δι' εαυτοῦ, ἐπὶ τῷ τοιῷδε κατορθώματι πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀποσταλησομένου. Εἰποι δ' ἂν τις καὶ νοητάς τινας καὶ ἀοράτους δυνάμεις, ἔθνη νῦν ὀνομάζεσθαι, τὰ σκυλεύσαντα, καὶ αἰχμαλωτεύσαντα τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς, ὧν ψυχὴν οὕτω φησὶ κήδεσθαι ὁ φιλάθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡσαύτως ἰδίως ὀφθαλμοῦ κόρης. Καὶ δείγμα τῆς τοιῷδε αὐτοῦ περὶ τῶν ἀνθρώπων γένους κηδεμονίας, τὸ μὴδ' ὑποστειλάσθαι αὐτὸν, Θεοῦ Λόγον ὄντα καὶ ἐν δόξῃ τῇ παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνοντα, τὴν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν τε καὶ οἰκονομίαν ἀναδέξασθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἤξειν οὐρανόν, καὶ ἐν ἀνθρώποις κατασκηνώσειν, τὰ τε ἔθνη εἰς αὐτὸν καταφεύξονται θεοπίζει, καὶ ὡς ἀπεστάλθαι ὑπὸ τινος κρείττονος Κυρίου παντοκράτορος ἐμολογεῖ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος, καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλά ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἐξαπέσταλκέ με πρὸς σέ. » Ἐπεὶ πρόκειται νῦν τὸ δεύτερον αἴτιον ἐκ τῶν προφητῶν ἀποδείξει, ἀνθρώποις μέλλον ἐπὶ γῆς συμπολιτεῦσθαι, οἷμαι τούτου παραστατικὸν εἶναι καὶ τὴν παροῦσαν προφητείαν, ὡς διὰ τὸ πρόδηλον μὴδὲ πλείονος ἐξεργασίας δεῖσθαι. Τηρήσεις δὲ, ὅτι καὶ τὴν αἰτίαν αὐθις τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ δηλοῖ ἐν οἷς φησι. « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλά ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν. » Ταῦτα δὲ ὁ λόγος, τὴν θυγατέρα Σιών εὐαγγελίζεται, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ προσαγορεύων, διὰ τὸ τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ θυγατέρα εἶναι δοκεῖν, μητρὸς οὖσης ἐκείνης τῶν ἁγίων, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. « Ἡ καὶ ἄλλως θυγάτηρ Σιών ἡ Ἐκκλησία Χριστοῦ λεχθεῖν ἂν, ὡσάν ἐκ τῆς προτέρας συναγωγῆς τῶν ἐκ περιτομῆς, διὰ τε ἀποστόλων, καὶ εὐαγγελιστῶν ὑποστάσα, οἱ καὶ γεννήματα ἐτύγγανον μητρὸς τῆς ἀπορρίψεως διὰ τὰς οἰκειὰς δυσσεβείας, καὶ χήρας γεγεννημένης, διὰ τὸ ἀπελάσαι τὸν ἄνδρα, διὰ τῶν προφητῶν ἐπιμεψόμενον αὐτῇ καὶ φήσαντα. « Οὐχ ὡς ἄνδρα με ἐκάλεσας, καὶ πατέρα, καὶ ἀρχηγὸν τῆς παρθενίας σου. » Ἔς καὶ τοῖς ἐξ αὐτῆς γενομένοις τὸν τρόπον τῆς μητρὸς διαβάλλων, φησί. « Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; » Καὶ πάλιν. « Κριθῆτε πρὸς τὴν μητέρα ὑμῶν, κριθῆτε, ὅτι αὕτη οὐ γυνὴ μου, καὶ γὼ οὐκ ἄνθρωπος αὐτῆς. » Εἰκότως δὴτα ὡσάν τὴν μητέρα ἀπαρνησαμένου τοῦ Κυρίου, πρὸς τὴν θυγατέρα ἢ παροῦσα προφητεία εὐαγγελίζεται τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Εἴη δ' ἂν εὐτὴ ἢ ἐξ ἰθῶν Ἐκκλησία, ἐν χώρᾳ θυγατρὸς τῆς προτέρας, διὰ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, λελογισμένη.

⁸⁰ Zach. iv, 10. ⁸¹ Jer. iii, 4. ⁸² Isa. xxx, 1. ⁸³ Ose. ii, 2.

tea servierint, spoliabuntur, et sub jugum Hebraicæ religionis traducentur. Hoc autem futurum ait Dominus per seipsum, qui ad tale munus præstandum a Patre mittendus sit. Cæterum, dixerit aliquis, etiam intelligibiles quasdam et invisibiles potestates, gentes nunc nominari, quæ spoliaverint captivasque hominum animas egerint, quarum animarum talem se curam gerere ait clementissimum Dei Verbum, qualem unusquisque oculi sui pupillæ gerit, cujus sedulitatis atque amoris erga hominum genus, signum illud erit, quod cum Dei Verbum pignerit ipsum veniendi ad homines, atque inter

CAPUT XVII.

Ab eodem. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit : et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur.

283 « Gaude et lætare, filia Sion, quoniam ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ei in populum, et habitabo in medio tui, et cognosces quod Dominus omnipotens misit me ad te ⁸⁰. » Quia nunc propositum est Filium, auctorem rerum, apud homines in terra versaturum, ex prophetis ostendere, arbitror hujusce rei demonstrandæ efficaciam habere præsentem prophetiam, adeo quidem ut ob ipsius rei perspicuitatem, nulla ampliore explanatione sit opus : etiam illud observabis quod causam rursus sui adventus significat, ubi ait : « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa, et erunt ipsi in populum. » Hæc autem ipsi filia Sion nuntiat oraculum, sic interim Dei Ecclesiam appellans, propterea quod cælesti Jerusalem filia esse videatur, quæ, ut sanctus ait Apostolus, mater sanctorum est. Aut etiam aliter filia Sion Christi Ecclesia dici potest, tanquam ea quæ ex priore eorum qui ad circumcissionem pertinent conventu, per apostolos, atque evangelistas, id quod est, acceperit, qui etiam filii erant ejus matris, quæ ob scelera sua abjecta est, quæque vidua facta est, eo quod expulerit virum, qui per prophetas de ipsa conq̄ustus est, atque ait : « Non tanquam virum me vocasti, et Patrem et ducem virginitatis tuæ ⁸¹, » qui etiam iis qui de ipsa nati sunt, mores matris exprobrans ac vituperans, ait : « Quis est hic liber repudii matris vestræ, in quo emisi eam ⁸²? » Et rursus : « Judicamini : quoniam hæc non uxor mea, et ego non vir ejus ⁸³. » Merito sane tanquam iis qui matrem abnegaverint filiam Domini, ipsius Domini adventum præsens prophetia nuntiat. Erit autem hæc Ecclesia de gentibus, quæ loco prioris filia per nostri Salvatoris apostolos, habita est.

284 CAPUT XVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ab eodem. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione ejus eventura erant.

« Ecce dies veniunt Domini, et dividentur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum; et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres fœdabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate, reliqui vero de populo meo non peribunt, et egredietur Dominus, et parabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus in die belli: et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ab Oriente, et scindetur mons Olivarum, dimidium ejus ad Orientem, et dimidium ejus ad mare; profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium montis ad Boream, et dimidium ejus ad Austrum: et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium usque Asael: et obturabitur, quemadmodum obturata est a facie terræ motus, in diebus Ozîæ regis Juda. [Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo:] et erit in die illa, non erit lumen, sed frigus et glacies erit die uno: et dies ille notus Domino, et non dies, neque nox, ad vesperam erit lux. Et erit in die illa, egredietur aqua viva de Jerusalem: dimidium ejus ad mare primum, et dimidium ejus ad mare ultimum: in æstate et in vere erit sic: et erit Dominus in regem in omnem terram. In die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum, circumdans omnem terram, et omnem ejus multitudinem⁶¹. » Post primam obsidionem Jerusalem, extremamque illius ruinam et solitudinem, quæ sub Babiloniis accidit, postque reditum ab hostili terra ad patriam, qui sub Cyro Persarum rege contigit, cum paulo ante Jerusalem instaurata esset, renovatumque sanctuarium, et quod apud illud erat altare, sub Dario Persa præsens canit propheta, **285** et posthac alteram obsidionem Jerusalem futuram significat, quam passa est a Romanis non alias, quam post scelera, quæ ejus habitatores contra Salvatorem nostrum Jesum Christum ausi sunt. Manifestissime igitur etiam hoc in loco, Salvatoris nostri, qui Dei Verbum est, adventus, et quæ illius tempore acciderint, significantur: sunt vero hæc, partim quæ quo tempore ille passus est, gesta sunt, partim quæ illico Hebraicam nationem oppressit obsidio, et ipsius Jerusalem expugnatio, et post ipsa hæc, vocatio gentium, uniusque ac solius Dei apud omne genus hominum cognitio. Cæterum divino Spiritu afflatus propheta, cum quadam commiseratione, tanquam is qui suos ad circumcisionem pertinentes deplorat, ab exclamatione contra illos suæ prophetiæ initium facit: dies igitur Domini, sicut in aliis locis, hoc quoque in loco nominat, ut sic tempus Christi, ad homines adventus significet: planeque in eodem ostendit, quemadmodum

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας, καὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ συμβησομένων.

« Ἴδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθῶσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοί, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον· καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγῆσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἥμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίῃ. Οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσι, καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκεῖνος, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ, κατέναντι Ἱερουσαλήμ ἐξ ἀνατολῶν, καὶ σχισθήσεται τὸ ὄρος Ἐλαιῶν, τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν. Χάος μέγα σφόδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἥμισυ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν Βορρᾶν, καὶ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ πρὸς Νότον. Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὄρεων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται ἡ φάραγξ ὄρεων ἕως Ἀσαή· καὶ ἐμφραχθήσεται ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σε·σμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὁυζίου βασιλέως Ἰούδα. Καὶ ἔσται ἐν ἐκεῖνῃ τῇ ἡμέρᾳ, οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος, καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ ἡμέρα ἐκεῖνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἡμέρα, καὶ οὐχὶ νύξ, τὴ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ· τὸ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ ἥμισυ αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν ἑταί καὶ ἐν ἑταί ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεῖα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Μετὰ τὴν πρώτην πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν αὐτῆς, καὶ ἐρήμωσιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων, καὶ μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς πολεμίας γῆς ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐπάνοδον, τὴν ἐπὶ Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γενομένην, ἀρτι τῆς Ἱερουσαλήμ ἀνεγχερμέννης, ἀνανεωθέντος δὲ τοῦ ἀγιάσματος, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῷ θυσιαστηρίου ἐπὶ Δαρείου τοῦ Πέρσου, ὁ παρὼν προφήτης θεσπίζει, τὴν μετὰ ταῦτα δευτέραν πολιορκίαν τῆς Ἱερουσαλήμ σημαίνων, ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ῥωμαίων οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς οἰκητορσιν αὐτῆς τετολημμένα. Ἐναργέστατα τοιγαροῦν καὶ ἐνταῦθα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου ἡ παρουσία, καὶ τὰ ἐπὶ ταύτῃ συμβεβηκότα δηλοῦνται. Ταῦτα δὲ ἦν ὁμοῦ τὰ περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ πεπραγμένα, καὶ ἡ παρατυπία τῷ Ἑβραίων ἔθνει ἐπελεθούσα πολιορκία, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ ἀλωσις, καὶ ἡ πρὸς τοῦτοις κλήσις τῶν ἐθνῶν, τοῦ τε ἐνδὸς καὶ μόνου Θεοῦ εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπίγνωσις. Ὅ γε μὴν πνευματοφόρος προφήτης περιπαθέστερον, ὡς ἀν' οἰκείῳ δλοφυρόμενος τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἐκ τῆς κατ' αὐτῶν ἐκφωνήσεως τὴν καταρχὴν πεποιήται τῆς προφητείας. Ἡμέρας δὲ οὖν τοῦ Κυρίου, ὡσπεροῦν καὶ ἐν ἐτέροις, κἀνταῦθα ὄνε-

⁶¹ Zach. xiv, 1-9.

μάζει, οὕτω τὸν χρόνον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Χριστοῦ παρουσίας σημαίνων· καὶ σαφῶς δηλῶν, ὡς ἄρα ὁ Κύριος αὐτὸς, οἷα φῶς ἀληθινὸν τυγχάνων, ἰδῶν ποιητῆς ποτε γενήσεται ἡμερῶν. Τοῖς δὲ ἐπὶ τῆς ἄπειρῃ ἀνθρώποις ἐπιλάμψει τῶν ἐθνῶν ἀπάντων, αὐτὸν τε καὶ τὰς ἀκτίνας τοῦ φωτὸς αὐτοῦ καταδεξαμένων, ὅτε, τῶν ἐθνῶν ἀπάντων φωτιζομένων κατὰ τὸ, « Τέθεικά σε εἰς φῶς διαθήκης γένους, » τὸ Ἰουδαίων ἔθνος διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπειτίαν, τοῖς ἐσχάτοις περιπεσεῖται δεινῶν. Τοιοῦτον γάρ ἐστι τό· « Ἰδοὺ ἡμέρα ἐρχεται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκυλά σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἡμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ. » Μετὰ δὲ τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπιλέγει ἐξῆς, ἀγαθὰ ποῖς παῖσι θεοσιζῶν· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· » καὶ πάλιν· « Ἔσται Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τοιαῦτα πείσεσθαι ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις τῆς προρρήσεως ἀποφνημαμένης, τίς οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς προρρήσεως τὸ ἀποτέλεσμα; Ἄμα γὰρ Ἰησοῦς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν παρῆν, ἡσέβουν τε εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀθρόως τὰ προφηγορούμενα, μετὰ πενταχοσιοστὸν ἔτος τῆς προρρήσεως, τέλους ἐτύχχανον, ἐξ αὐτοῦ Πιλάτου, καὶ μέχρι τῆς κατὰ Νέρουνα καὶ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν πολιορκίας, οὐ διαλελοιπῶτων αὐτοῦς παντοίων καὶ ἐπαλλήλων συμφορῶν, ὡς πάρεστιν ἐκ τῆς Φλαυτοῦ Ἰωσήπου γραφείσης ἱστορίας ἀναλέξασθαι. Τότε μὲν οὖν εἰκὸς τὸ ἡμισυ τῆς πόλεως ἀπολωλέναι τῇ πολιορκίᾳ, ὡς φησὶν ἡ προφητεία· μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον, κατὰ Ἀδριανὸν αὐτοκράτορα, κινήσεως αὐθις Ἰουδαϊκῆς γενομένης, τὸ λοιπὸν τῆς πόλεως μέρος ἡμισυ, πολιορκηθὲν αὐθις ἐξελαύνεται, ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο πάμπαν ἄθρατον αὐτοῖς γενέσθαι τὸν τόπον. Εἰ δὲ λέγοι τις κατὰ Ἀντίοχον τὸν Ἐπιφανῆ ταῦτα πεπληρώσθαι, σκεψάσθω, εἰ οἷός τε ἐστὶν ἀποδιδόναι καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους· οἷον τὸ αἰχμαλωσίαν πεπονθέναί τὸν λαὸν, καὶ τὸ στήναι τοὺς πόδας Κυρίου ἐπὶ τὸ τῶν Ἑλαιῶν ὄρος, καὶ εἰ γέγονε Κύριος εἰς βασιλέα ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ εἰ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐκύκλωσε τὴν γῆν πᾶσαν, καὶ τὴν ἔρημον, ὅτε τῆς Συρίας Ἀντίοχος ἐκράτει. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῆς προρρήσεως, ὁποῖου τέλους ἔτυχεν, Ἀντιόχου βασιλεύοντος, πῶς τις ἀποδώσει; Καθ' ἡμᾶς δὲ ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν μὲν ἀποδέδοται, καὶ καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν. Μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ἡ πόλις αὐτῶν, αὕτη γὰρ ἡ Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸ πᾶν σύστημα, καὶ πολιτεῦμα τῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως θρησκείας καθῆρθετο. Αὐτίκα δὲ τὴν κατὰ διάνοιαν αἰχμαλωσίαν πρὸς τῇ σωματικῇ πεπόνθασι, τὴν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν

A ipse Dominus, tanquam lumen verum, proprio: um aliquando auctor fiet dierum, et omnibus qui in terra sunt hominibus illucescet, quo tempore et ipsum et luminis ipsius radios, universæ gentes suscipient, quæ quidem dum illuminabuntur, juxta illud: « Posui te in lumen gentium, in testamentum generis », interea Judaica gens, propter infidelitatem adversus illum, in extrema incidet infortunia. Tale igitur est illud: « Ecce dies venit Domini, et dividuntur spolia tua in te, et congregabo omnes gentes in Jerusalem ad bellum, et capietur civitas et diripientur domus et mulieres fœdabuntur, et egredietur dimidium civitatis in captivitate. » Post vero ipsius Jerusalem obsidionem, et eam quæ illico secuta est Judaicæ gentis servitutem, deinceps bona omnibus adjungit communia, sic canens: « Et erit Dominus in regem in omnem terram. » Et rursus: « Erit Dominus unus, et nomen illius unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Sed enim cum vaticinium enuntiet, Judaicam gentem esse talia perpessuram in diebus Domini, quis non exitum vaticinii admiretur? Nam simul ac Jesus Salvator ac Dominus noster advenit, quique ad circumcissionem pertinent, nefaria adversus illum facinora perpetrarunt, omnia illis quæ prædicta fuerant, quinquagesimo ab ipsa prædictione anno, acervatim evenerunt, 286 sineque sortita sunt: cum videlicet ab ipso Pilato usque ad Neronem et Titum ac Vespasianum, qui civitatem obsederunt nusquam illos omnis generis, et aliæ super alias ingruentes calamitates defecerint, quemadmodum facile est ex ea historia quam Flavius Josephus scripsit, colligere: tunc sane credibile est, dimidium civitatis periisse obsidione, ut ait prophetia. Haud vero ita multo post, cum Adrianus imperaret, Judaico rursus exortio tumultu, quæ reliqua fuerat pars dimidia civitatis, rursus obsessa expellitur, adeo quidem, ut ab illo tempore usque in hodiernum diem, penitus instabilis omnis illis factus sit locus. Quod si quis dicat sub Antiocho Epiphane hæc completa fuisse, aliis atque etiam consideret utrum possit reliqua item quæ ex hac prophetia supersunt, ad Antiochi tempora referre, cujusmodi illud est, quod populus servitutem sit passus, quod pedes Domini in monte Olivarum steterint, et utrum Dominus in die illa in regem fuerit in omnem terram, et utrum nomen Domini ambierit omnem terram, et solitudinem, quo tempore Syriam Antiochus obtinuit: et quæ reliqua sunt de eodem oraculo, quem tunc finem sortita sint, aliquo modo conetur ostendere. At si quis nostram rationem sequatur, vel ad verbum hæc evenisse demonstrabit, atque in alium item sensum eadem accipere poterit: nam post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, civitas illorum, ipsaque Jerusalem atque omnis conventus, institutioque civilis, quæ ad ritum religionemque Mosaicæ legis

⁸⁸ Isa. xlii, 6.

perinet, eversa sublataque sunt: e vestigioque eam, quæ ad intelligentiam spectat, servitutem, adjuncta etiam ea quæ corporum est, perpassi sunt, quippe qui Salvatorem ac Liberatorem humanarum animarum non susceperint, cum qui venerat, ut iis qui malorum dæmonum servi facti essent, liberationem nuntiaret, iis vero, qui mentis oculis capti, visus recuperationem. Hæc itaque cum illi ob incredulitatem suam pertulissent, alii omnes quicumque suum Liberatorem agnoverunt, domesticique illius ac familiares effecti sunt, discipuli utique et apostoli, et evangelistæ, compluresque alii, qui de circumcisione profecti in ipsum crediderunt (de quibus ait Apostolus: « Sic etiam nunc reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt⁸⁶; » et illud: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma facti essemus, et quasi Gomorraha similes fuissetis⁸⁷ »),
287 illius obsidionis, quam nos ad intelligentiam referimus, immunes expertesque sunt servati, neque hujus solum, sed etiam illius, quæ ad verbum intelligitur: nam ipsi apostoli ac discipuli Salvatoris nostri, et omnes qui ex Judæis ad ipsum credentes accesserant, cum procul ab Judæa terra abessent, et reliquis essent immixti gentibus: omnem eorum, qui civitatem incolebant, perditionem atque interitum effugere, per illud tempus facile potuerunt. Quod ipsum sane etiam prophetia anticipans cecinerat, illis verbis: « Qui autem reliqui fuerint de populo meo, non peribunt⁸⁸; » quibus deinceps adjungit: « Et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, quemadmodum dies prælii ejus in die belli⁸⁹. » At vero in quibus tandem gentibus Dominus præliabitur, si non in his quæ Jerusalem obsidebunt? indicat vero ipsum oraculum, quemadmodum ipse Dominus auxilium feret obsidentibus, eritque interim in illis, et cum illis ad prælium comparabitur, quasi quidam imperator, propugnatorque illorum et adversus Jerusalem militabit. Non enim dicit oratio, Dominum contra gentes præliaturum. Quibus ergo et contra quos? Nempe contra Jerusalem, et contra ejus habitatores, de quibus sermo erat. Illud autem: « Et stabunt pedes ejus in die illa super monte Olivarum, qui est contra Jerusalem ad Orientem⁹⁰, » quidnam aliud significet, quam Domini Dei, ipsius, inquam, Dei Verbi, in sua Ecclesia stationem et confirmationem? quam in præsentis monte Olivarum per figuram, quæ permutatio dicitur, nominat? Ut enim vinea exstitit dilecto, et fuit vinea Domini Sabaoth figurate domus Israel, et vitis Judæa novella dilecta, sic eadem ratione dixeris, quod etiam olivetum facta sit Domino, collecta de gentibus Ecclesia ipsius, quæ sane Ecclesia cum antea esset oliva quædam agrestis, plantata fuit a Domino, qui eam post insuevit in apostolicis bonæ olivæ radicibus, post priorum ramorum excisionem, quemadmodum Apostolus do-

τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν μὴ παραδεξάμενοι, τὸν ἐλθόντα κηρῦξαι τοῖς ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν αἰχμαλώτοις ἀφ᾿ ἑσιν, καὶ τοῖς τὰς διανοίας τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Ταῦτα δὲ πεπονηθῶτων ἐκαίνων διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, οἱ τὸν σφῶν Λυτρωτὴν ἐπιγρόντες, οἰκειοὶ τε αὐτοῦ γενόμενοι μαθηταί, καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταί, πλεῖστοι τε ἄλλοι τῶν ἐκ περιτομῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων (περὶ ὧν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Οὕτω καὶ νῦν λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονε· » καὶ τό· « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἔγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν), » τῆς νενοημένης ἡμῖν κατὰ διάνοιαν πολιορκίας ἔπειροι διεφυλάχθησαν οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς πρὸς λέξιν ἀποδοθείσης. Οἱ γοῦν ἀπόστολοι καὶ μαθηταί τοῦ Σωτῆρος αὐτῶν, καὶ πάντες οἱ ἐξ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, μακρὰν τῆς Ἰουδαίας γῆς γενόμενοι, καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπισπαρέντες, τὸν κατὰ τῶν οἰκούντων τὴν πόλιν θλεθρον διαδραῖναι τότε ἠδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο δὲ ἡ προφητεία προλαβοῦσα ἐθέσπισε δι' ὧν ἐφησεν· « Οἱ δὲ καταλοιποὶ τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν· » οἷς ἐξῆς ἐπέλεγε· « Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάσσεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκείνους, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου. » Ἐν ποίοις δὲ ἔθνεσι Κύριος παρατάσσεται ἢ ἐν τοῖς τὴν Ἰερουσαλήμ πολιορκήσουσι; Ἄηλοι δὲ ὁ λόγος αὐτῶν τὸν Κύριον συμμαχήσειν τοῖς πολιορκουῶσιν, ἐν αὐτοῖς ὄντα, καὶ σὺν αὐτοῖς παραταττόμενον, ὡς περ τινὰ στρατηγὸν καὶ ὑπέρμαχον αὐτῶν κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ στρατευομένων. Οὐ γὰρ φησὶν ὁ λόγος τὸν Κύριον κατὰ τῶν ἐθνῶν παρατάσσειν. Τίσι δὲ κατὰ τίνων; κατὰ τῆς Ἰερουσαλήμ καὶ τῶν οἰκητόρων αὐτῆς, περὶ ὧν ἦν ὁ λόγος. Τὸ δὲ, « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ κατέναντι Ἰερουσαλήμ, ἐξ ἀνατολῶν, » τί ἕτερον δηλοῖ ἢ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ στάσιν τε καὶ βεβαίωσιν, ἣν ὄρος Ἐλαιῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος κατὰ τρόπον ἀλληγορίας ὀνομάζει; Ὡς γὰρ ἀμπελῶν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ, καὶ ἦν ἀμπελῶν Κυρίου Σαβαὼθ ἀλληγορικῶς ὁ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ἀμπελος τοῦ Ἰούδα νεόφυτος ἡγαπημένη· οὕτω δὴ κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν εἴποις ἂν, ὅτι δὴ καὶ ἐλαιῶν ἐγενήθη τῷ δεσπότῃ ἢ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία αὐτοῦ, ἣν πάλαι ἀγριέλαιον οὖσαν κατεφύτευσεν, ἐγκεντρίσας ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς τῆς καλλιελαίου ρίζας μετὰ τὴν τῶν προτέρων κλάδων ἐκτομήν, ὡς περ οὖν ὁ Ἀπόστολος παιδεύει· « Καὶ κατεφύτευσέ γε αὐτὴν ὁ Κύριος ἑαυτῷ, » μονοουχὶ διὰ τῆς προφητείας λέγων· « Ἐλαίαν ὠραίαν, εὐσκιον ἐκάλεσε Κύριος τὸ ὄνομά σου. » Ἐπεὶ γὰρ ὁ πρῶτος ἀμπελῶν, δέον ποιῆσα· σταφυλὴν, ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην,⁹¹ ἀλλὰ κραυγὴν, εἰκότως ὡσάν ἄκαρπον αὐτοῦ καθελὼν ὁ Θεὸς τὸν φραγμὸν αὐτοῦ καὶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, παραδοὺς τε αὐτὸν τοῖς ἐχθροῖς ἐς διαρπαγὴν καὶ καταπάτησιν, κατὰ τὴν τοῦ Ἡσαίου προφητείας, ἕτερον αὐτὸν ἑαυτῷ ἀγρὸν συνστήσασα, τὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐλαιῶνα ὀνομαζόμενον, ἅτε τοῦ

⁸⁶ Rom. xi, 5. ⁸⁷ Rom. ix, 29, ⁸⁸ Zach. xiv, 2.

⁸⁹ ibid. 5. ⁹⁰ ibid. 4

ἐκ Θεοῦ ἐλέους τετυχηκότα, καὶ πρὸς τοῦ Χριστοῦ Α
καταφυτευθέντα ἀειθαλέσι φυτοῖς, τοῦτ' ἔστι ψυχαῖς
ἀγίας καὶ φωτὸς θρησκευτικαῖς, οἷαις τε λέγει· « Ἐγὼ τε
ὡσεὶ ἔλαλα κατάκαρπος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ. » Τοῦτο δὲ
τὸ πῶν Ἐλαιῶν ἄκρον κατέναντι τῆς Ἱερουσαλήμ εἶναι
λέγεται· ἐπειδὴ ἕπερ ἀντὶ τῆς παλαιᾶς ἐπιγείου Ἱερου-
σαλήμ, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ θρησκείας συνέστη τῷ Θεῷ με-
τὰ τὴν τῆς Ἱερουσαλήμ καθάρσιν. Φήσας γοῦν ἀνω-
τέρῳ ὁ λόγος περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς « Ἄλλωσεται
ἡ πόλις, καὶ τὰ ἐχθρὰ καὶ πολέμια ἔθνη συναχθήσεται
ἐπ' αὐτήν, καὶ διαμερισθήσεται τὰ σκῦλα αὐτῆς, »
εἰκότως οὐκ ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸ πῶς πόδας τοῦ
Κυρίου στήσεσθαι φησι. Πῶς γὰρ καὶ οἶόν τε ἦν,
ἅπασ καθηρημένης; Μεταβάτων δὲ ἐξ αὐτῆς ἐπὶ τὸ
ἀντικρυς τῆς Ἱερουσαλήμ ἄκρον τὸ καλούμενον
Ἐλαιῶν, ἐνταῦθα στήσεσθαι διδάσκει. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ
προφήτης Ἰεζεκιήλ τῷ Θεῷ Πνεύματι προλαθὼν
θεωρεῖ. Λέγει δὲ οὖν· « Καὶ ἐξῆρα τὰ χερουβίμ, καὶ
οἱ τροχοὶ ἐχόμενοι αὐτῶν· καὶ ἡ δόξα Θεοῦ Ἰσ-
ραὴλ ἦν ἐπ' αὐτοῖς, ὑπεράνω αὐτῶν, καὶ ἀνέβη ἡ
δόξα Κυρίου ἐκ μέτου τῆς πόλεως, καὶ ἔστη ἐπὶ τοῦ
ἄκρου ὃ ἦν ἀπέναντι τῆς πόλεως. » Ὅπερ ἔστι καὶ
ἄλλως πρὸς λέξιν ὁρᾶν πεπληρωμένον εἰσέτι καὶ
σήμερον, τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἀπάντων
πανταχόθεν γῆς συντρεχόντων, οὐχ ὡς πάλαι τῆς
κατὰ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀγλαίας ἕνεκα, οὐδ' ὥστε
προσκυνῆσαι· ἐν τῷ πάλαι συνεστῶτι ἐπὶ τῆς Ἱερουσα-
λήμ ἀγιάσματι, καταλύειν δὲ ἕνεκεν ἱστορίας τε
ὁμοῦ τῆς κατὰ τὴν προφητείαν ἀλώσεως καὶ ἐρη-
μίας τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ ἄκρον τῶν
Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ προσκυνήσεως, C
ἐνθα ἡ δόξα Κυρίου μετέστη καταλείψασα τὴν προ-
χείρον πόλιν. Ἔστησαν δὲ ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν πρό-
χειρον καὶ ῥητὴν διήγγισιν οἱ πόδες τοῦ Κυρίου καὶ
Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὲ τοῦ Λόγου, δι' οὗ ἀνεῖληφεν
ἀνθρωπείου σκῆνους ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῶν Ἐλαιῶν,
πρὸς τῷ αὐτόθι δεικνυμένῳ σπηλαίῳ, εὐξάμενος τε
καὶ τοῖς ἐκιντοῦ μαθηταῖς ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας τοῦτων
Ἐλαιῶν ἄκρον τὰ περὶ τῆς συντελείας μυστήρια
παρὰ δὲ δώδεκα, ἐντεῦθεν τε τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον
πεποιημένον, ὡς ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀπο-
στόλων διδάσκει, φάσκων· « Βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη,
καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐ-
τῶν. Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πο-
ρευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρεστήκεισαν D
αὐτοῖς ἐν ἐσθῆσι λευκαῖς, οἳ καὶ εἶπον· Ἄνδρες Γα-
λιλαῖοι, τί ἐσθήκατε βλέποντες εἰς τὸν οὐρανὸν;
Οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀπ' ὑμῶν εἰς τὸν
οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται, ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐ-
τὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανὸν. » Οἷς ἐπιφέρει λέ-
γων· « Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ ἄκρου
τοῦ καλουμένου Ἐλαιῶνος, ὃ ἐστὶ κατέναντι Ἱερου-
σαλήμ. » Ἔστι μὲν οὖν καὶ πρὸς λέξιν κατέναντι
Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς τὸ δηλούμενον
τῶν Ἐλαιῶν ἄκρον. Πλὴν ἀλλὰ κατὰ τὴν διάνοιαν ἡ
ἀγία Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ τὸ ἄκρον ἐφ' ᾧ θεθε-
μελιῶνται, περὶ οὗ διδάσκει λέγων ὁ Σωτὴρ· « Οὐ
θῖνεται πόλις κρυβήναι ἐπάνω ἄκρου κειμένη, » ἀντὶ

cet⁹¹: Et plantavit, inquit, eam Dominus sibi ipsi,
propemodum per prophetiam dicens: « Olivam
speciosam umbrosam vocavit Dominus nomen
tuum⁹². » Postquam enim prior vinea, cum debe-
ret facere uvam, fecit spinas, neque justitiam, sed
elamorem, merito tanquam ejus quæ infructuosa
esset, sepem auferens ac parietem Deus, tradens-
que eam inimicis ad diripiendum et conculcandum,
288 sicut in Isaïæ prophetia dictum est, alium
ipse sibi agrum constituit in præsentem, quod olive-
tum nominatur, quasi eum qui oleum et miseri-
cordiam a Deo sit consecutus, et a Christo plantis
semper virentibus consitus, hoc est, sanctis lucis-
que altricibus animis, quibus liceat dicere: « Ego
autem sicut oliva fructifera in domo Dei⁹³. » Hic
vero Olivarum mons contra Jerusalem esse dici-
tur, quoniam in locum veteris ac terrenæ Jerusa-
lem, ac religionis quæ in illa servabatur, succes-
sit, et a Deo constitutus est, post ruinam Jerusa-
lem. Cum supra igitur oraculum dixerit de Jeru-
salem, « quod civitas capietur, quodque hostiles
atque inimicæ gentes convenient adversus eam,
et spolia ejus dividantur, » merito non in Jerusalem
pedes Domini staturos dicit; qui enim id fieri po-
tuisset, cum ea semel sublata esset? Sed migranti-
bus ab ea in montem qui est contra Jerusalem,
qui Olivarum vocatur, ibi staturos docet, quod
etiam propheta Ezechiel, divino ante Spiritu edo-
ctus, contemplatur; dicit enim: « Et elevaverunt
cherubim alas suas, et rotæ, quæ eis adhærebant,
et gloria Dei Israel erat super eis, et ascendit glô-
ria Domini de medio civitatis, et stetit in monte,
qui est contra civitatem⁹⁴. » Quod quidem aliter
quoque licet intueri completum ad verbum quando
hodie quoque omnes, quicumque Christi religionem
cum fide susceperint, ex omnibus terræ partibus
concurrunt, non ut quondam festæ cujusdam læti-
tiæ gratia, quæ in Jerusalem celebretur, neque ut
adorent in eo, quod olim in Jerusalem constitu-
tum fuerat, sanctuario, sed ut diversentur cum ad
sciscitandum de expugnatione et solitudine Jeru-
salem, quam prophetia prædixerat, tum ut in monte
Olivarum, qui est contra Jerusalem, adorent, ubi
gloria Domini commutata est, postquam delevit
priorem civitatem. Vere autem et secundum expo-
sitam atque ad verbum acceptam enarrationem,
pedes Domini et Salvatoris nostri, ipsius uti-
que Dei Verbi, per id quod assumpsit huma-
num corpus, in monte Olivarum steterunt ad
speluncam quæ ibi ostendi solet, et quo tem-
pore oravit, et cum suis discipulis in ejus mon-
tis cacumine, mysteria de consummatione tra-
didit: ex eodem præterea monte in cælum ascen-
dit, quemadmodum Lucas in *Actis apostolorum*
289 docet, cum ait, illum [in monte Olivarum]
apostolis suis et præsentibus et intuentibus, sub-
limem abiisse, nubecque ab oculis eorum sublatum
fuisse, ipsosque intentis oculis, illo in cælum ab-

⁹¹ Rom. xi, 47. ⁹² Jer. xi, 46. ⁹³ Psal. li, 10.

⁹⁴ Ezech. xi, 22, 23.

eunte, mansisse. « Et ecce, inquit, duo viri astiterunt eis in vestibus albis, qui etiam dixerunt : Viri Galilæi, quid statis aspicientes in cœlum? Hic Jesus qui assumptus est a vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum⁹⁶. » Quibus etiam adjungit verba hæc : « Tunc reversi sunt in Jerusalem a monte qui vocatur Oliveti, qui est contra Jerusalem⁹⁷. » Est igitur, etiam si quis ad verbum Scripturam velit accipere, contra Jerusalem et ab illa ad orientem spectans, mons is, de quo dictum est, Olivarum; verumtamen si sentiamus, non verba sequi volumus, sancta Christi Ecclesia, et mons in quo fundata est, de quo loquitur Salvator, dicens : « Non potest abscondi civitas supra montem posita⁹⁸, » pro ea quæ cecidit, neque amplius surrexit Jerusalem, structa atque erecta, dignaque habita in qua pedes Domini insistant, non solum est contra Jerusalem, sed etiam ab ea ad orientem vergens, quippe quæ ejus luminis, quo Deum pie colimus, radios excipiat, et multo ipsa Jerusalem anterior facta sit, ipsique justitiæ soli propinquior, de quo dictum est, « timentibus autem me, oriatur sol justitiæ⁹⁹ : » quia vero dicit deinceps, quod « scindetur mons Olivarum : dimidium ejus ad orientem et mare : profunditas magna vehementer, et inclinabit dimidium ejus ad boream, et dimidium ejus ad austrum; » potest hoc quidem Ecclesiæ per totum orbem, qui ab hominibus incolitur, dilatationem significare : quæ partes ad orientem solem spectantes, ipsasque auroræ Orientisque gentes ac nationes complevit. Porrigitur vero etiam usque ad mare, quod est ad occidentem, et ad insulas quæ in ipso sunt. Porro ad austrum quoque ac meridiem pervenit, item ad aquilonem et septentrionem : ad omnes enim partes et ubique gentium, quod figurate significatur Domini olivetum, quæ est ejus Ecclesia, plantatum est. Potest etiam alio sensu, quæ antehac factæ sint, quæque etiam nunc fiunt in Ecclesia Christi, scissiones et sectas, moresque in vita, ubi scissa divisaque est, lapsus significare; dicit enim montem esse dilapsurum, dimidium ejus ad orientem, et dimidium ejus ad mare : profunditatem magnam vehementer, et inclinabit dimidium montis ad aquilonem, et dimidium ejus **290** ad austrum; ut sic in quatuor partes scindi videatur, duas quidem graviores ac præstantiores, duas autem contrarias : et sane vide ne forte in his verbis, illud quod dicitur ad orientem et austrum, duos ordines significet, eorum qui successu ac profectu in divino cultu instincti sunt, unum quidem eorum qui in cognitione ac verbo, et reliquis divini Spiritus donis proficiunt, alterum eorum qui in moribus quidem et vita probe recteque degunt, sed tamen in suis seligendis rationibus detinentur. Reliquæ vero duæ partes, quæ a prioribus divisæ sunt, ad mare et aquilonem, am-

Α τῆς πεσοῦσης καὶ μὴ ἐγεγερθεῖσης Ἱερουσαλὴμ ἀνεγεγερθεῖσα, καὶ τῶν ποδῶν τοῦ Κυρίου καταξιωθεῖσα, οὐ μόνον κατέναντι ἐστὶν Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνατολῶν αὐτῆς, προσλαβοῦσα τὰς αὐγὰς τοῦ τῆς θεοσεβείας φωτὸς, καὶ πολὺ προτέρα τῆς Ἱερουσαλὴμ γενομένη, αὐτῷ τε πλησιάζουσα τῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίῳ, περὶ οὗ λέλεκται· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης. » Ὁ δὲ λέγει τὸ ἐξῆς, ὅτι « Σχισθήσεται τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ θάλασσαν, χάος μεγάρον σφῶδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς νότον, » δύναται μὲν τὴν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένην ἐξάπλωσιν τῆς Ἐκκλησίας σημαίνειν, ἐπὶ καὶ ἀνατολὰς ἡλίου, αὐτὰ τε καὶ ἔφα καὶ ἀνατολικά ἐθνη πεπληρωμένην διατείνει δὲ καὶ ἐπὶ τὴν δυτικὴν θάλασσαν, τὰς τε ἐν αὐτῇ νήσους. Οὐ μὴν ἀλλ' ἐφθακε κατὰ τε νότον καὶ μεσημβρίαν, κατὰ τε βορρᾶν, καὶ ἄρκτον· πάντα γὰρ καὶ πανταχοῦ ὁ σημαίνόμενος τροπικῶς τοῦ Κυρίου ἔλαιῶν ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ καταπεφύτευται· δύναται δὲ καὶ κατὰ διάνοιαν τὰ ἐπὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας γενόμενά τε, καὶ εἰσέτι νῦν γινόμενα σχίσματα καὶ τὰς σιρέσεις, τὰς τε ἡθικὰς κατὰ τὸν βίον ἀποπτώσεις αἰνίττεσθαι. Σχισθὲν γὰρ φησὶ τὸ ὄρος διαστήσεσθαι, τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς ἀνατολὰς, καὶ τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς θάλασσαν, χάος μέγα σφῶδρα, καὶ κλινεῖ τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν βορρᾶν, καὶ τὸ ἡμῶν αὐτοῦ πρὸς νότον, ὡς εἰς τέσσαρα μέρη διαιρεῖσθαι, δύο μὲν τὰ σεμνότερα καὶ κρείττω, δύο δὲ τὰ ἐναντία. Καὶ ὅρα μήποτε διὰ τούτων τὸ μὲν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον δύο τάγματα σημαίνει τῶν τῆς κατὰ Θεὸν προκοπῆς ἐπειληγμένων· ἐν μὲν τῶν ἐν γνώσει καὶ λόγῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῦ θεοῦ Πνεύματος χαρίσμασι τελειουμένων· ἄτερον δὲ τῶν διὰ βίου κατορθούντων, ἐν ἐκλογαῖς γε μὴν διατριβόντων. Τὰ δὲ λοιπὰ δύο μέρη τῶν προτέρων διηρημένα εἴη ἂν, τὸ κατὰ θάλασσαν καὶ πρὸς βορρᾶν, ἀμφοτέρω πρὸς τῇ κακίᾳ σημαίνόμενα. « Ἀπὸ προσώπου γὰρ, φησὶ, βορρᾶ ἐκκαυθήσεται τὰ κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » ὅ τε δράκων ἐπὶ τῆς θαλάσσης ποιεῖσθαι τὰς διατριβὰς λέγεται. Ὅστε εἰκότως κἀναυθα τῶν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀποπιπτόντων δύο πάλιν δηλοῦσθαι τρόπους, τὸν τε κατὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὸν κατὰ τὸ ἦθος ἀμαρτάνοντα, ὡς εἶναι ταύτας τοῦ δηλουμένου Ἐλαιῶνος ὄρους, τὰς ὑπὸ τῆς προφητείας αἰνιττομένας διαστάσεις. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγεται· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσὰηλ. Καὶ ἐμφραχθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σεισμοῦ ἐν ἡμέραις Ὀξίου βασιλέως Ἰούδα. » Κοιλὰς δὲ ἐν τούτοις τῶν ὀρέων τοῦ θεοῦ τίς ἂν εἴη ἢ ἡ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ πάλαι πρότερον συντελουμένη σωματικῇ καὶ Ἰουδαϊκῇ θρησκείᾳ; ἢ ἀποκλεισθήσεσθαι ὥστε ἀποφραχθεῖσαν ὁ παρῶν λόγος θεοσπίζει φάσκων· « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ κοιλὰς τῶν ὀρέων μου, καὶ ἐγκολληθήσεται φάραγξ ὀρέων ἕως Ἀσὰηλ, καὶ

⁹⁶ Act. 1, 11. ⁹⁷ ibid. 12. ⁹⁸ Matth. 7, 14. ⁹⁹ Malach. 17, 2.

ἐμφραχθήσεται. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος πεποίηκε
 « Καὶ ἐμφραχθήσεται ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων μου, » καὶ
 ἐπὶ « ἐγγίει » ἡ φάραγξ τῶν ὀρέων πρὸς τὸ παρακειμέ-
 νων, « καὶ ἐμφραχθήσεται. » δι' ὧν παρίστη τὸ αἷτιον
 τῆς ἐμφραχθείσης φάραγξος. Τί δὲ ἦν τοῦτο ἀλλ' ἢ
 τὸ ἐγγίσει αὐτὴν καὶ πλησιάσαι πρὸ παρακειμένῳ
 αὐτῇ; τοῦτο δὲ ἦν τὸ τοῦ Κυρίου ὄρος τῶν Ἑλαιῶν
 πρηνομασμένον, ὅπερ Ἀσαήλ ὠνόμασται παρὰ
 τοῖς Ἑβδομήκοντα. Ἀηλοῖ δὲ τοῦτο κατὰ τὴν Ἑβραίων
 φωνὴν ποιήσιν Θεοῦ. Οὕτω δὲ, φησὶν, ἡ παλαιὰ
 φάραγξ πλησιάσασα τῷ ὄρει, καὶ τῇ Χριστοῦ Ἐκκλη-
 σίᾳ, τῷ τε ποιήματι Θεοῦ, ἐμφραχθήσεται καὶ
 ἀποκλεισθήσεται, ὃν τρόπον ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου
 τοῦ σεισμοῦ, ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα.
 Ζητῶν δὲ παρ' ἐμαυτῆ, καὶ τὰς θείας περιτῶν Γρα-
 φᾶς, εἴ ποτε ἐν ταῖς ἡμέραις Ὀζίου ἡ ἐνταῦθα δη-
 λουμένη φάραγξ ἐνεφράγη ἀπὸ προσώπου τοῦ σει-
 σμοῦ, ἐν μὲν ταῖς τῶν Βασιλειῶν ἱστορίαις οὐδὲν ἠϋ-
 ρισκον, οὐδὲ σωματικῶς γε κατ' αὐτὸν σεισμός γεγο-
 νός, οὐτε τι τοιοῦτο περὶ φάραγξος ἐν αὐταῖς εἰρη-
 μένον ἀναγέγραπται. Ἰστορεῖται γὰρ μὴ Ὀζίας ἐν
 ἀρχαῖς δίκαιος γεγονέναι, εἴτα διαβέβηται ὡς ἐπαρ-
 θεὶς τῇ διανοίᾳ, καὶ δι' αὐτοῦ θῆσαι τῷ Θεῷ τολμη-
 σας. Διὸ καὶ λέπραν αὐτῷ κατὰ τοῦ προσώπου ἀνθή-
 σαι. Τοῦτο μὲν οὖν ἡ βίβλος τῶν Βασιλειῶν παρίστη-
 σιν. Ὁ δὲ γὰρ Ἰωσήπος καὶ τὰς ἐξωθεν Ἰουδαϊκὰς
 δευτερώσεις ἀπηκριβωκώς, ὅτε Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων
 τυγγάνων, ἐπάκουσον οἷα γενέσθαι κατὰ τοὺς αὐτοῦ
 ὁλοῖ χρόνους, λέγων, ὡς ἄρα « Κατεπειγόντων τὸν
 Ὀζιαν τῶν ἱερέων ἐξίναει τοῦ ἱεροῦ, καὶ μὴ παρα-
 νομεῖν εἰς τὸν Θεόν, ὀργισθεὶς ἠπέλησεν αὐτοῖς θά-
 νατον, εἰ μὴ τὴν ἡσυχίαν ἀξουσιν. Μεταξὺ δὲ σει-
 σμὸς ἐκλόνησε τὴν γῆν· καὶ διασάντους τοῦ ναοῦ,
 φέγγος λαμπρὸν ἐξέλαμψε, καὶ τῇ τοῦ βασιλέως ἔφει
 προσέπεσεν, ὡς τῷ μὲν εὐθέως λέπραν ἐπίδραμειν,
 πρὸ δὲ τῆς πόλεως πρὸς τῇ καλουμένη Ἐρωγῇ τοῦ
 ἔρους ἀποβράγῃναι τὸ ἡμισυ τοῦ κατὰ τὴν δύσιν,
 καὶ κυλισθὲν τέσσαρας σταδίου ἐπὶ τὸ ἀνατολικὸν
 ὄρος στήναι, ὡς τὰς τε παρῶδους ἐμφραχθῆναι, καὶ
 τοὺς παραβέσους τοὺς βασιλικούς. » Ταῦτά μοι ἀπὸ
 τοῦ συγγράμματος τῆς Ἰωσήπου Ἰουδαϊκῆς Ἀρ-
 χαιολογίας κείσθω. Καὶ ἐν τῷ προφήτῃ δὲ Ἀμώς
 εὔρον κατ' ἀρχὰς τῆς προφητείας αὐτοῦ, ὡς ὅτι ἤρ-
 ξατο προφητεῦειν ἐν ἡμέραις Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα
 πρὸ δύο ἐτῶν σεισμοῦ. Ποίου δὲ σεισμοῦ, οὐκέτι σα-
 φῶς ἐπιλέγει. Οἴμαι δὲ τὸν αὐτὸν προφήτην προ-
 ζῆντα τὸν σεισμὸν ὑπογράφειν ἐν οἷς φησὶν· « Εἶδον
 τὸν Κύριον ἐφεστῶτα ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ εἶπε·
 Πάταξον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ σεισθήσεται τὰ
 πρόπυλα· καὶ διάκοφον εἰς κεφαλὰς πάντων, καὶ
 τοὺς καταλοῖπους αὐτῆς ἐν βομφαίᾳ ἀποκτενῶ. » Δι'
 ὧν ἠγοῦμαι θεσπίζεσθαι τὸν σεισμὸν, καὶ τὴν κα-
 ταίρεσιν τῶν παλαιοῦν σεμνῶν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους,
 καὶ τῆς ἐπιτελουμένης ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ
 θρησκείας, τὴν τε ἀπώλειαν τὴν μετελθοῦσαν αὐ-
 τοῦς μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, ὅτε,
 παραιτησαμένων αὐτῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὸν

A hæ erunt quæ jam ad malitiam pertinent : « A facie, inquit, aquilonis accendentur mala super omnes habitantes terram », et draco in mari diversari dicitur. Quapropter merito hic quoque duorursus genera intelliguntur eorum, qui ab Ecclesia declinant, unum eorum qui in vita et moribus peccant, alterum eorum qui a sana et recta sententia labuntur, ut jam Oliveti hujus montis, de quo sermo est, hæ duæ sint, quæ a prophetia significantur, separationes. His deinde adjungit : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael : et obturabitur quemadmodum obturata est a facie terræmotus, in diebus Ozia regis Juda. » At enim in his verbis, quæ tandem esse potest vallis montium Dei, nisi quæ olim antea celebrabatur ex lege Moysis in Hierusalem, corporalis et Judaica adoratio : quam quidem oclusum iri, quasi obturatione quadam, præsens oraculum canit, dicens : « Et obturabitur vallis montium meorum, et conglutinabitur convallis montium, usque ad Asael, et obturabitur. » Pro quibus verbis Symmachus reddidit hæc : « Et obturabitur vallis montium meorum, » et præterea « appropinquabit » convallis montium, ad id quod appositum est « et obturabitur, » ubi sancausam indicat, cur obturata sit convallis. Quæ porro hæc alia, quam eam appropinquare et vicinam fieri ei, quod ipsi appositum est? Hic autem est mons Domini, qui Olivarum antea est appellatus, quique Asael dictus ab ipsis Septuaginta. Significat vero apud Hebræos ea vox *opus Dei*. Sic vero, inquit, vetus convallis monti appropinquans et Christi Ecclesiæ, atque operi Dei, obturabitur et occludetur, quemadmodum obturata est a facie terræmotus in diebus Ozia regis Juda. **291** Cum vero diu apud meipsum quæsierim, et divinas Scripturas percurrerim, ut invenirem si quando ea convallis, de qua hic sermo est, in diebus Ozia obturata sit a facie terræmotus, in *Regnorum* historiis nihil sane inveni : nam neque terræmotum illis temporibus ullum ex iis qui terris et regionibus solent accidere, neque aliud quippiam tale de convalle aliqua factum esse, in illis scriptum est : narratur autem quemadmodum Ozias initio justus fuerit, deinde animo sublatus, per seipsum Deo sacrificare ausus sit : quare de illius facie lepram effloruisse, hæc quidem in *Regnorum* libris continetur. At Josephus, præterea quæ in sacris libris scripta sunt, etiam ea quæ intrinsecus, quasi secundo loco, apud Judæos habentur, summa diligentia persecutus, utpote qui Hebræus ab Hebræis exsisteret, quæ illius regis temporibus evenisse commemoret, jam audire potes. Narrat enim (1) quemadmodum urgentibus Oziam sacerdotibus, ut de templo exiret, neque adversus Deum peccaret, ille iratus sit, illisque mortem minatus, nisi quiescerent : interea vero motus quidam terram concusserit, discissoque

(1) Antiq. Jud. ix, 11.

** Jer. i, 14.

templo, splendor ingens illuxerit, qui etiam regis faciem invaserit, et sic evestigio illum in lepram incidisse. Ante urbem vero ad locum qui dicitur *Eroge*, abscissam esse de monte dimidiam partem, quæ ad occidentem versa erat: convolutamque per quatuor stadia, ad montem stetit, qui orientem spectabat, itaque et aditus et hortos regio obturasse. » Hæc sane ego in libris *Judaicæ Antiquitatis* posita, apud Josephum deprehendi. Apud prophetam vero Amos, initio illius prophetiæ inveni, quemadmodum ipse vaticinari cœperit in diebus Ozia regis Juda, duobus ante terræmotum annis: quem vero terræmotum intelligat, nusquam perspicue subjungit. Sed arbitror eundem prophetam longius progressum, hunc terræmotum describere, ubi ait: « Vidi Dominum stantem super altare, et dixit: Percute super altare, et commovebuntur vestibula, et cæde in capita omnium, et qui reliqui fuerint ex ea, in gladio interficiam ^{1.2}. » Quibus illum verbis censeo canere terræmotum, rerumque Judaicæ gentis et gloriæ, necnon ritus, qui ab illis in Jerusalem celebrabatur, eversionem, præterea interitum, qui illos post Salvatoris nostri adventum invaserit, quo videlicet tempore, recusantibus illis Christum Dei, **292** eum qui verus est sacerdos, lepra animis illorum oborta est, sicut etiam Ozia temporibus, quando vi quadam invisibili Dominus altare insistens illorum, potestatem fecit percutienti, dicens: « Percute altare. » Certe sua ipsius potestate hæc ipsum declaravit, dicens: « Relinquitur vobis domus vestra deserta ³. » Protinus namque dum ille pateretur, velum templi scissum est, a summo usque ad imum, quemadmodum Josephus narrat contigisse Ozia regis temporibus: tum primum quidem commota sunt vestibula, cum terra mota est passionis illius tempore. Deinde haud multo post, extremum quoque pertulit casum, acceptaque potestate percutiens cecidit in capita omnium: hoc igitur tempore vallis montium Dei obturata est, quemadmodum Ozia temporibus evenit. Quod si dictum quidem ac verba sequimur, factum sane id fuerit in ipsa obsidione Romanorum, secundum quam puto quædam talia accidisse; si vero sententiam, quo tempore corporalis illa et humum spectans Mosaicæ legis adoratio exclusa est, ut non amplius celebretur, propter terræmotum ex illo prophetice prædictum, qui Judaicam gentem invasit, ac propter cætera quæ palam memoriæ prodita sunt. Post hæc ad Domini adventum revertens oraculum, in ipsum planius denuntiat, dicens: « Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes sancti cum eo, » ubi dum sanctos nominat, vel apostolos ejus intelligit ac discipulos, vel potestates quasdam invisibiles et spiritus ministros, de quibus dictum est: « Et accesserunt angeli ac ministrabant ei. ⁴ » Deinde: « In adventu Domini, inquit, erit dies et non erit lux, sed frigus et glacies

ἀληθῆ ἀρχιερέα, λέπρα κατὰ τῶν ψυχῶν ἐξήγησεν, ὡσπεροῦν καὶ ἐπὶ τοῦ Ὁζίου, ὅτε καὶ ἀοράτω δυνάμει αὐτὸς ὁ Κύριος ἐπιστάς τῷ θυσιαστηρίῳ αὐτῶν, τὴν ἐξουσίαν ἔδωκε τῷ πατάσσοντι, φήσας: « Πάταξον τὸ θυσιαστήριον. » Δυνάμει γοῦν τοῦτο ἐδήλω, λέγων: « Ἀφίεται ὁμοῖον οἴκῳ ὁμοίων ἔρημος. » Δύτεια γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει αὐτοῦ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω, ὡσπεροῦν ὁ Ἰώσηπος ἱστορεῖ γεγονέναι κατὰ τοὺς Ὁζίου χρόνους. Εἶτα πρότερον μὲν ἐσεισθῆ τὰ πρόπυλα, ὅτε ἡ γῆ ἐσεισθῆ κατὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινε πτώσειν. Λαθῶν τε τὴν ἐξουσίαν ὁ πατάσων, διέκοψεν εἰς κεφαλὰς ἀπάντων. Κατὰ τοῦτο δὴ οὖν τοῦ καιροῦ καὶ ἡ κοιλὰς τῶν τοῦ Θεοῦ ὄρων ἐνεφράγη, ὡσπεροῦν γέγονεν ἐπὶ Ὁζίου· πρὸς μὲν ῥητὸν καὶ λέξιν, κατὰ τὴν Ῥωμαίων πολιορκίαν, καθ' ἣν οἱμαυ συμδῆλαι τινὰ τοιαῦτα· πρὸς δὲ διάνοιαν, ὅτε ἡ σωματικὴ καὶ ταπεινότερα τοῦ Μωϋσέως νόμου λατρεία ἀπεκλείσθη, εἰς τὸ μηκέτι ἐνεργεῖσθαι, διὰ τὸν σεισμὸν τὸν ἐπελθόντα προφητικῶς ἐξ ἐκεῖνου τῷ Ἰουδαίων ἔθνῳ, καὶ διὰ τὰ λοιπὰ, τὰ ἀναγεγραμμένα. Μετὰ ταῦτα ἐπαναλαβὼν ὁ λόγος τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν σαφέστερον ἀνακηρύττει, λέγων: « Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες οἱ ἄγιοι μετ' αὐτοῦ. » Εἴτε τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητὰς ὀνομάζων ἄγλους αὐτοῦ, εἴτε δυνάμεις τινὰς ἀοράτους καὶ πνεύματα λειτουργικὰ, περὶ ὧν εἰρηται: « Προσῆλθον ἄγγελοι, καὶ διεκόνουν αὐτῷ. » Εἶτα ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου, « Ἔσται, φησὶν, ἡμέρα, καὶ οὐκ ἔσται φῶς, καὶ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μιαν ἡμέραν. » Ἀνθ' οὗ τοῦ Σύμμαχος ἡρμήνευσε, « Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη οὐκ ἔσται φῶς, ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος ἔσται μιαν ἡμέραν, ἥτις ἔγνωσται τῷ Κυρίῳ, οὐχ ἡμέρα οὐδὲ νύξ, ἀλλ' ἔσται τὸ πρὸς ἑσπέραν φῶς. » Καὶ ὅρα εἰ μὴ διὰ τούτων λευκώτατα τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δηλοῖ, ἐν ἣ ἡμέρᾳ τὸ μὲν, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ἐπληροῦτο, ἡνίκα ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· τὸ δὲ, « Ἀλλὰ ψῦχος καὶ πάγος, » ὅτε, κατὰ τὸν Λουκᾶν, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν ἤγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀρχιερέως· ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν· περιψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, ἐκάθητο, κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ τῶν λοιπῶν θερμαινόμενος. Ὁ δὲ Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ ψυχῶς ἐμνημόνευσε, εἰπὼν: « Εἰστήκεισαν οἱ δούλοι καὶ οἱ ὑπρέται ἀνθρακίαν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. » — Ἐγνωστὴ δὲ, φησὶν, ἦν αὐτῇ ἡμέρα τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἦν ἡμέρα, καὶ οὐκ ἦν νύξ· οὐχ ἡμέρα μὲν, διὰ τὸ προκεῖσθαι, « Οὐκ ἔσται φῶς, » ὁ καὶ ἐπληροῦτο, ὅτε ἀπὸ ἑκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης· « Οὐδὲ νύξ δὲ, » διὰ τὸ ἐπλέγεσθαι, « Πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Ὁ καὶ αὐτὸ τέλος ἐτύγχανεν, ὅτε μετὰ τὴν ἐνάτην ὥραν αὐτὸς τὸ σύνθημα φῶς ἀπελάμβανεν ἡ ἡμέρα· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο. Καθόλου μὲν ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ,

^{1.2} Amos ix, 1. ³ Matth. xxiii, 38. ⁴ Matth. iv, 11.

τόλμαν, σκότους και πάγου και φύχους γεγεννημένου, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας εἰς τὸ μὴ ἀγάσαι τὴν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, ψυχγείσης τε τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης. Ἐμπαλιν δὲ πρὸς τῆ ἑσπέρα τὸ φῶς τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀνατέταλκεν, ὡς τοὺς πάλαι κληθήμενους ἐν σκότει και σκιᾷ θανάτου τὸ μέγα φῶς ἰδεῖν, κατὰ τὰς τοῦ Ἡσαίου φωνάς· « Ἐν αὐτῇ δὴ οὖν τῇ τοιαύτῃ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐξελεύσεται, » φησὶν, « ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τοῦτο δὲ ἦν τὸ λογικὸν και πότιμον, ζωτικὸν τε και σωτήριον τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ποτὸν, περὶ οὗ και αὐτὸς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ τὴν Σαμαρείτιν παιδεύων εἶπεν· « Εἰ ἤδεω τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι· Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, και ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν. » Αὐτὸ οὖν τοῦτο τὸ σωτήριον ποτὸν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ προήλθεν· ἐνθὲνδε γοῦν ὤρμητο αὐτοῦ Εὐαγγέλιον, και οἱ τοῦτου κήρυκες πᾶσαν κατέπλησαν τὴν οἰκουμένην· δ και δηλοῦται διὰ τοῦ λέγεσθαι· « Εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, και εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην » τὸ ζῶν ὕδωρ ἐξελεύσεσθαι. Δι' ὧν τὰ τῆς συμπάσης γῆς πέρατα δηλοῦται, τὰ τε πρὸς τῷ ἀνατολικῷ Ἰσραὴλ πρώτη θάλαττα ὀνομαζόμενα, και τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον διὰ τῆς θαλάττης τῆς ἐσχάτης σημαίνενα, δ και πεπλήρωκε τὸ ζῶν ὕδωρ τῆς σωτηρίου και εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, περὶ οὗ πάλιν ἐπαίδευε, λέγων· « Ὅς ἂν πῖνῃ τοῦ ὕδατος, οὐ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μη διψήσει εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ πάλιν· « Ποταμοὶ, φησὶν, ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βέουσιν ὕδατος ζῶντος, ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Καὶ αὖθις· « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, και πινέτω. » Μετὰ γοῦν ἀνομβρήσαν ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωτήριον και λογικὸν νᾶμα, ὅπερ σαφέστερον ἐν ἐτέρῳ δηλοῦται διὰ τοῦ· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, και λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, και κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν. » « Ἔσται, φησὶ, Κύριος εἰς βασιλεία. » Οὐκ ἔσται δὲ ἐν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ ἐπὶ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ἔσται Κύριος εἷς, και τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν. » Ἄ και αὐτὰ συνάδει τοῖς ἀπὸ τῶν *Ψαλμῶν* παρατεθεισι, δι' ὧν ἐλέγετο· « Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. » και πάλιν· « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε. » Ταῦτα δὲ ὁμοῦ πάντα ἐν ταῖς τοῦ Κυρίου ἡμέραις ἔσεσθαι προφητεύεται. Ἐν ἀρχῇ γοῦν τῆς ὄλης προφητείας, « Ἰδοὺ ἡμέραι, φησὶν, ἐρχονται τοῦ Κυρίου, και ἔσται τότε. » Τίνα δὲ ταῦτα ἀλλ' ἢ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, και ἡ τοῦ Κυρίου μετάστασις ἐπὶ τὸ τῶν Ἑλαίων ὄρος, και τὸ, « Παρέσται Κύριος, » και τὰ συμβεβηκότα περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους αὐτοῦ; και τὸ ζῶν ὕδωρ, τὸ ἐπὶ πᾶσαν βέυσαν τὴν οἰκουμένην; και ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἡ βασιλεία πάντων τῶν ἐθνῶν ἀρχουσα, και τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, πληροῦν πᾶσαν τὴν γῆν; ὅπερ ὁποῖοι τέλους ἔτυχεν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ διελήφθαμεν. Πρῶτον δὲ και πῶς ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, τὸ Χριστιανῶν

erit uno die. » Pro quo Symmachus interpretatus est : « Et in die illa non erit lux, sed frigus et glacies erit uno die, qui cognitus est Domino, non dies neque nox, sed erit ad vesperam lux. » Et sane vides quemadmodum in his verbis planissime diem, quo Salvator noster supplicio est affectus, significet, in quo die illud quidem, « Non erit lux, » completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt in universam terram, usque ad horam nonam. Illud autem : « Sed frigus et glacies, » quo tempore, ut Lucas scribit ⁶, comprehendentes Jesum, duxerunt ad domum principis sacerdotum. Petrus autem sequebatur eum a longe : accenso autem igne in medio atrii, sedebat, ut ait Marcus ⁸, cum reliquis, **293** calefaciens se. Joannes vero plane etiam frigus commemoravit, ubi ait : « Stabant servi et ministri aut prunas, quia frigus erat, et calefaciebant se ⁹. » — « Cognitus autem, inquit, est hic dies Domino, et non erit dies, neque erit nox, non quidem dies : » propterea quod dictum est ante, « Non erit lux, » quod sane etiam completum est, quando a sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam : « Neque item nox : » propterea quod additum est, « Ad vesperam erit lux, » quod etiam ipsum exitum invenit, quando post nonam horam, rursus consuetum lumen recepit dies. Præterea sententiam quoque si sequimur, hæc completa erunt in universo quidem super Judaica gente, postquam adversus Christum illud immane facinus ausa est, et tenebræ, et glacies, et frigus facta sunt, quippe cum illorum mens obtenebrata sit, adeo ut Evangelij lumen radios in corda illorum immittere nequierit, et charitas erga Deum sit refrigerata. Econtrario autem ad vesperam lumen cognitionis Christi ortum est, adeo ut ii qui olim in tenebris et umbra mortis sedebant, lumen viderint, sicut apud Isaiam prophetam scriptum est : « In ipso igitur Domini hujuscemodi die, egredietur, inquit, aqua vivens de Jerusalem. » Hæc autem est rationalis et ad bibendum suavis, et vitam suppeditans, et salutaris Christi doctrinæ potio, de qua ipse in Evangelio quod Joannes scripsit, Samaritanam illam mulierem instruens loquebatur, dicens : « Si scires quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam ⁷. » Ipsa igitur hæc salutaris potio de Jerusalem profluxit : inde illius profectum est Evangelium, et illius nuntii et præcones totum terrarum orbem impleverunt, quod quidem declaratur per id quod dicitur, « In mare primum, et in mare ultimum, » viventem aquam exituram, quibus verbis universæ terræ fines significantur, et ii videlicet qui ad Oceanum orientis spectant, qui primum mare nominantur, et qui ad occidentem solem, qui per ultimum mare significantur, quos utique fines, salutaris evangelicæque doctrinæ aqua vivens implevit, de qua rursus da-

⁶ Cap. xii, 54-55. ⁸ Cap. xiv, 66. ⁹ Joan. xviii, 18. ⁷ Joan. iv, 10.

bat præcepta, cum dicebat : « Quicumque biberit ex aqua quam ego illi dabo, non sitiet in æternum ⁸. » Et rursus : Flumina, inquit, « de ventre ejus fluent aquæ vivæ salientis in vitam æternam ⁹. » Et rursus : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat ¹⁰. »

Post hanc igitur **294** de Jerusalem irrigantem influentemque super omne genus hominum, salutarem rationalemque aquam, quæ quidem planius alio quodam in loco indicatur illis verbis : « Ex Sion enim exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes ¹¹. » — « Erit, inquit, Dominus in regem. » Non erit autem in Jerusalem, neque super gente Judæorum, sed « in omnem terram in die illa. Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum, ambiens omnem terram. » Quæ ipsa quoque concordant cum illis quæ a *Psalms* accepta sunt, et hic apposita, ubi dicebatur : « Regnavit Dominus super gentes ¹². » Et rursus : « Dicite in gentibus, Dominus regnavit ¹³. » Hæc autem uno tempore omnia in diebus Domini futura esse prophetia significat. Nam totius prophetiæ initio : « Ecce dies, inquit, veniunt Domini, et erunt hæc. » Quæ porro hæc alia, nisi obsidio Jerusalem? et ipsius Domini translatio super montem Olivarum? juxta illud, « Adveniet Dominus, et quæ acciderunt eo die quo ipse passus est? et aqua vivens, quæ in totum terrarum orbem effluxit? et denique regnum Domini omnium gentium obtinens principatum, nomenque ejus unum, complens universam terram? quæ omnia, quem quidem exitum sortita sint, jam ut in compendio exposuimus. Constat vero etiam illud, quemadmodum ab appellatione Christi Dei derivatum Christianorum nomen, totum terrarum orbem impleverit, quod ipsum sane, oraculum quoque declarat, cum dicit : « Et nomen ejus unum, ambiens omnem terram et solitudinem. » Tibi vero per otium licebit, cum singula verba exploraveris, latius quæ intellexeris contemplari.

CAPUT XIX.

A Baruch. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moyse data est, iis qui ad circumcisionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspiciendus, atque inter homines versaturus canitur.

295 « Quis ascendit in cælum, et accepit eam (dicit autem Sapientiam), et deduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit eam, et feret eam super aurum electum? Non est qui cognoscat vitam ejus, neque qui excogitet semitam ejus. Sed qui scit universa novit eam, repperit eam prudentia sua : qui instruxit eam in sempiternum tempus, implevit eam jumentis quadrupedibus; qui emittit lumen, et vadit, vocavit illud, et obedivit ei cum tremore: et stellæ splenderunt in custodiis suis et lætata sunt; vocavit eos, et dixerunt : Adsumus; splenderunt cum lætitia ei qui fecit ipsas. Hic est Deus noster, non reputabitur alius ad ipsum: reperit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terra visus est, et cum hominibus versatus est ¹⁴. » Nihil adjungere oportet divinis vocibus, quæ evidentissime propositum nostrum confirmant.

CAPUT XX.

Ab Isaia. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iturus canebatur, et quæcumque in adventu ejus futura fuerant.

Visio Ægypti.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in eis, et

⁸ Joan. iv, 13. ⁹ Joan. vii, 38. ¹⁰ ibid. 37. ¹¹ Isa. ii, 3. ¹² Psal. xlii, 9. ¹³ Psal. xcvi, 10. ¹⁴ Baruch iii, 29-38.

ὄνομα κατέπλησε τὴν πᾶσαν οἰκουμένην· ὃ καὶ αὐτὸ παρίστασιν ὁ φάσκων λόγος· « Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἔρημον. » Καὶ σοὶ δὲ ἐπὶ σχολῆς παρέσται ἐκάστην βασανίσαντι λέξιν ἐπὶ πλάτους θεωρῆσαι τὰ νενοημένα.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ. — Ὡς αὐτὸς ὁ τῶν προφητῶν Θεὸς, πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης διὰ τῆς κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας ἐκ περιτομῆς διαταξάμενος, ὑστερὸν ποτε ἐπὶ τῆς γῆς ὄφθησεσθαι, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφῆσεσθαι προφητεύεται.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτὴν (δηλοῖ δὲ τὴν σοφίαν), καὶ κατέβησεν αὐτὴν ἐκ τῶν νεφελῶν; Τίς διέβη πέραν τῆς θαλάσσης, καὶ εὔρεν αὐτὴν, καὶ ὄσσει αὐτὴν χρυσοῦ ἐκλεκτοῦ; Οὐκ ἔστιν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδ' ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς· ἀλλὰ ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτὴν, ἐξεύρεν αὐτὴν τῇ συνέσει ἑαυτοῦ. Ὁ κατασκευάσας αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον ἐνέπλησεν αὐτὴν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς, καὶ πορεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμῳ, καὶ οἱ ἀστῆρες ἔλαμψαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ τὸ ὑψράνθησαν, ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ εἶπον· Πάρεσμεν· ἔλαμψαν μετὰ εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὗ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· ἐξεύρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὄφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. » Οὐδὲν ἐπιλέγειν δεῖ ταῖς θείαις φωναῖς, ἐναργῶς τῷ προβλήματι παρισταμέναις.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Ὡς ὁ Χριστὸς εἰς Ἀἴγυπτον ἦξει προσητεύετο, καὶ ὅσα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ γενήσεσθαι ἔμελλεν.

D

Ὅρασις Αἰγύπτου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφῃς, καὶ ἦξει εἰς Ἀἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν

ἠγληθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπαρθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπὶ Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον· καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς. Καὶ τὴν βουλήν αὐτῶν διασχεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ παραδώσω Αἰγυπτὸν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων, σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν, καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Καὶ νῦν τὸν δεύτερον μετὰ τὸν τῶν ὧν Θεὸν καὶ Κύριον, αὐτὸν δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἤξειν εἰς Αἰγυπτὸν, ἢ παρούσα προφητεία σημαίνει, καὶ ἤξειν οὐκ ἀφανῶς, οὐδ' ἀοράτως, οὐδ' ἄνευ τινὸς σωματικῆς περιβολῆς, ἀλλ' ἐπὶ νεφέλης κούφης ὀχούμενον, μᾶλλον δὲ ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ ἔχειν φασὶ τὴν Ἑβραίων φωνήν. Λεγέτωσαν δὴτα Ἑβραίων παῖδες, πότε μετὰ τοὺς Ἡσαίου χρόνους ὁ Κύριος Αἰγυπτίους ἐπιδημήσῃ, καὶ πῶς ἐπὶ πάχους ἐλαφροῦ οὗτος ἐποχεῖσθαι λέγεται, καὶ τροπικῶς ἐπιβαίνειν μέρει τινὶ τῆς γῆς. Ἐρμηνεύτωσαν δὲ καὶ τὸ πάχος ἐλαφρὸν, τί ποτε ἄρα ἐστὶ, καὶ διὰ τί μὴ θνευ τούτου λέγεται ὁ Κύριος ἐπιδημεῖν τῇ Αἰγύπτῳ· πότε δὲ καὶ ἰστορεῖται τὰ ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένα τέλους τετυχημένα, τὸ σεισθῆναι, λέγω, τὰ εἰδῶλα τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, καὶ τὸ Αἰγυπτίους Αἰγυπτίους πολεμῆσαι, διὰ τὴν τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν· καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, δηλαδὴ τοὺς δαίμονας, καὶ τὰ παλαιὰ δυνάμενους, μηκέτι ἰσχύειν, μηδὲ ἀποκρίνασθαι τοῖς ἐπερωτῶσι, διὰ τὸ τοῦ Κυρίου ἔδος· εἰς χεῖρας δὲ ποίων κυρίων σκληρῶν, ποίων δὲ βασιλέων μετὰ τὴν θεοσιζομένην τοῦ Κυρίου παρουσίαν παρεδόθη Αἰγυπτὸς· καὶ διὰ τί Κυρίου παρόντος σκληροὶ ἄρχουσι παραδίδονται· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τούτοις παραπλησίως ὁ βουλούμενος ἐρμηνεύσάτω. Ἡμεῖς γὰρ οὐκ ἄλλως ταῦτά φαμεν συνίστασθαι ἢ διὰ μόνης τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας. Οὗτος γὰρ Θεοῦ Λόγος ὢν, καὶ Θεοῦ δύναμις κατὰ διάνοιαν, καὶ πρὸς λέξιν ἐπιδημήσας τῇ Αἰγυπτίων χώρῃ διὰ νεφέλης κούφης, ἐπλήρου τὰ προηγορευμένα. Νεφέλην δὲ κούφην ἀλληγορικῶς ὀνομάζει τὴν δι' οὐ ἀνεληφε σώματος ἐκ Παρθένου καὶ ἀγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν αὐτοῦ, ὥσπερ οὖν ἡ Ἑβραίων γραφή. Καὶ ὁ Ἀκύλας σαφέστερον ἠνείκατο εἰπών· Ἰδοὺ Κύριος ἐπιβαίνει ἐπὶ πάχος ἐλαφρὸν, καὶ ἔρχεται ἐπ' Αἰγυπτὸν· ἢ πάχος ἐλαφρὸν, τὸ ἐξ ἀγίου Πνεύματος σῶμα προσαγορευσας. Καὶ τοῦτο τοιγαροῦν τὸ τῆς προφητείας μέρος πρὸς λέξιν τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε ἄγγελος Κυρίου ἔναρ ἐπιφανείς εἶπε τῷ Ἰωσήφ· Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεύγε εἰς Αἰγυπτὸν, καὶ ἴσθι ἔκει ἕως ἂν εἴπω σοι. Ὡς τότε γοῦν αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς Λόγος ἐπιπαρῶν τῇ τοῦ παιδὸς ἡλικίᾳ, καὶ ἐν τῇ συστάσει αὐτοῦ ἐξ ἀγίας Παρθένου, σαρκὶ παχεῖα μὲν οὖση διὰ τὸ τῆς σωματικῆς ὕλης ἀντίτυπον· ἐλαφρᾶ δὲ πάλιν διὰ

A excitabuntur Ægyptiī contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem, et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et eos qui de terra vocem emittunt, et pythones, et tradam Ægyptum in manus hominum dominorum, asperorum, et reges asperi dominabuntur eis ¹⁵, » 296 et quæ sequuntur. Etiam nunc Deum et Dominum, ipsum utique Dei Verbum, iturum in Ægyptum præsens prophetia significat, et iturum non obscure neque invisibiliter, neque sine corporali aliquo indumento, sed levi neque vectum, ac potius super crassitudine levi. Sic enim habere aiunt Hebraicam B vocem. Dicant ergo Hebræi quando post Isaiā tempora Dominus apud Ægyptios sit versatus et quis Dominus, unus est enim supremus Deus, et quonam pacto super crassitudine levi hic invectus esse dicatur, et particularem aliquem locum terræ ascendisse. Interpretentur præterea crassitudinem levem, quid tandem ea sit; et quamobrem non sine hac, dicatur Dominus versari in Ægypto. Et quando memoriæ proditum sit, ea, quæ in hac prophetia continentur, finem contigisse: commota esse, inquam, simulacra manufacta Ægypti, et Ægyptios cum Ægyptiis pugnas, propter Domini ad homines adventum, et deos illorum, dæmones videlicet, qui multum prius valebant, nihil amplius posse, neque respondere seiscitantibus, propter C Domini timorem, et in quorum dominorum manus, qui asperi exstiterint, quorumve regum, post eum qui hic canitur Domini adventum, tradita sit Ægyptus. Et quamobrem, Domino præsentē, principibus asperis tradantur: et reliqua eadem ratione cum iis quæ dicta sunt, qui velit, interpretetur. Nos enim non alias hæc dicimus exstitisse, quam sub unum duntaxat Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines adventum. Hic enim cum Dei Verbum sit, et Dei virtus, tam si ad sensum quam si ad verbum accipias, versatus in regione Ægyptiorum per nubem levem, complevit ea quæ prædicta fuerant. Nubem vero levem figurate nominat commorationem ejus inter homines, qua per corpus quod de Virgine et Spiritu sancto assumpsit, usus est, nimirum quemadmodum Hebræorum habet scriptura, et Aquila planius significavit, cum dixit: « Ecce Dominus ascendit super crassitudinem levem, et venit in Ægyptum: » crassitudinem levem, corpus de Spiritu sancto conceptum appellans. Igitur etiam ipsa hæc prophetiæ particula ad verbum exitum sortita est, quo tempore angelus Domini in somnis visus ipsi Joseph dixit: « Surgens accipe puerum, et matrem ejus, et fuge in Ægyptum, et esto ibi, donec dicam tibi ¹⁶. » 297 Tunc igitur ipse Dominus Deus Verbum, puerilem ætatem ingressus, et suo corpori, quod ex sancta Virgine

¹⁵ Isa. xix, 1-4. ¹⁶ Matth. ii, 13.

accepit, conjunctus (quod sane corpus, crassum quidem erat ob corporeæ materiæ duriores naturam; at rursus leve, eo quod præstantius esset quam ea quæ ad nos pertinent, ex quo etiam levis nubes nominatur, propterea quod non ex voluptaria corruptione, sed de Spiritu sancto constabat), in terra Ægyptiorum diversatur. Causa autem cur illic accesserit, rationem hanc habet. Quoniam enim in Ægypto initium accepisse ea quæ ad errorem colendi simulacra pertinent, memorantur, et videbantur omnium hominum supersticiosissimi esse Ægyptii, inimicique atque hostes populi Dei, longissimeque a prophetis abesse, merito primum apud illos Dei virtus commorata est: quapropter plus apud Ægyptios, quam apud omnes alios homines, evangelicæ illius doctrinæ verbum invaluit: ex quo ipsum Dominum ad illos accessurum, et cum illis moraturum præsens prophetia divinavit. At non Ægyptios in terram Judæorum venturos, neque Hierosolyma, ut ibi illum adorent, neque vero ibidem inter Judæos ex iis quæ a Mose instituta sunt peregrinatos, neque sacrificatos in eo, quod est in Jerusalem, altari: sed horum quidem nihil prorsus ait futurum, at ipsum Dominum aditurum Ægyptios, et suo adventu homines dignaturum, magnorumque honorum ipsis auctorem futurum. Directuram siquidem perfecturamque illius inter illos commorationem, ea quæ jam re ipsa post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, completa cernuntur; quæ porro hæc sint, inspiciamus. Ii qui prius incolebant Ægyptum, vitiosi pravique dæmones, per multa sæcula in simulacris latitantes, animasque Ægyptiorum omni superstitionis errori addicentes ac subjicientes, cum sensissent novam quamdam divinamque virtutem ad se accessisse, illico commoti sunt, et fluctuationem ac perturbationem in seipsis pertulerunt, corque ipsorum et vis intelligendi intrinsecus in ipsis convicta sunt, cesseruntque ac fugata sunt ab ea virtute, quæ visum effugiens illos compellebat, et ignis instar ineffabili quadam ratione adurebat. Et tunc quidem invisibiliter dæmones talia passi sunt, cum Salvator noster Jesus Christus in Ægyptum cum visibili corpore pervenit. **298** At vero postquam plane jam ipsius Evangelium ad Ægyptios, sicut ad reliquas gentes perlatum est, et invisibilis ejus virtus, una cum ejus apostolis adfuit, quæ latenter illos adjuvaret, et una cum illis rem negotiumque gereret, ac per eos religiosam piamque ipsius doctrinam denuntiaret, unumque solum ac verum Deum colere adhortaretur, et eos a dæmonibus averteret, qui prius decepti fuerant: hic jam tum Ægyptiis sicut etiam reliquis gentibus seditio bellumque intestinum exortum est, cum alii quidem ab errore colendi plures deos recederent, et ad Christi Dei Verbum concurrerent, alii vero e contrario hos ipsos oppugnarent, atque ad hujusmodi facinus a domesticis dæmonibus furore quodam excitarentur, adeo ut fratres a fratribus disjun-

τὸ κρείττονα ἢ καθ' ἡμᾶς εἶναι. Καὶ νεφέλη κοφρῆ ὀνομαζομένη, διὰ τὸ μὴ εἶναι ἡδυπαθοῦς φθορᾶς, ἀλλὰ εἶναι ἀγίου Πνεύματος συστῆναι, τῆ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιδημείῃ χώρα. Ἡ δ' αἰτία τῆς ἐκείσε ἐπιδημίας αὐτοῦ τοῦτον ἔχει τὸν λόγον. Ἐπει γὰρ ἐν αὐτῇ πρώτῃ κατάρχει τὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης μνημονεύεται, ἐδόκουν τε πάντων ἀνθρώπων μάλιστα δεισιδαιμονέστατοι τυγχάνειν, ἐχθροὶ τε εἶναι καὶ πολέμιοι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν προφητῶν κατὰ πλεῖστον ὅσον ἀφεστότες· εἰκότως αὐτοῖς πρώτοις ἢ τοῦ Θεοῦ ἐπίσταται δύναμις· διὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων μᾶλλον παρ' Αἰγυπτίους ἴσχυεν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λόγος. Ὅθεν ἡ παρούσα προφητεία αὐτὸν αὐτοῖς ἐπιδημήσειν τὸν Κύριον θεοπέζει, ἀλλ' οὐχὶ τοὺς Αἰγυπτίους ἤξειν εἰς τὴν Ἰουδαίαν χώραν, οὐδὲ γε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προσκυρήσει αὐτῷ, οὐδ' ἐνταῦθα, κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ προσταταγμένα, προσηλυτεύσειν Ἰουδαίους, οὐδὲ θύσειν θυσίας ἐν τῷ πρὸς τῇ Ἱερουσαλὴμ θυσιαστηρίῳ· ἀλλὰ τούτων μὲν ἔσεσθαι φησὶν οὐδὲν, τὸν δὲ Κύριον αὐτὸν ἐπιδημήσειν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιώσειν τοὺς ἀνδρας, μεγάλων τε ἀγαθῶν καταστήσεσθαι αἰτίον αὐτοῖς. Κατορθώσειν γοῦν αὐτοῦ τὴν ἐπιδημίαν ταῦτα, ἅπερ καὶ αὐτοῖς ἔργοις μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφάνειαν συνίσταται πεπληρωμένα. Τίνα δὲ ἦν, θεασώμεθα. Οἱ πρὶν τὴν Αἰγυπτίον οἰκούντες φαῦλοι καὶ μοχθηροὶ δαίμονες, ἐξ αἰώνος μακροῦ τοῖς ἑσάνοις ἐμφυλιούντες, καὶ τὰς τῶν Αἰγυπτίων ψυχὰς πάσῃ δεισιδαιμονίας πλάνῃ καταδουλούμενοι, συναισθόμενοι ξένης τινὸς καὶ ἐνθέου δυνάμεως ἐπιδημοῦσης αὐτοῖς, αὐτίκα συνεκινουῦντο σάλονι καὶ κλόνον ἐν ἑαυτοῖς πάσχοντες, ἢ τε καρδία αὐτῶν καὶ διανοητικὴ δύναμις ἠτάτο ἐνδον ἐν ἑαυτοῖς, ὑποχωροῦσα καὶ νικωμένη ὑπὸ τῆς ἀοράτως συνελευνούσης, καὶ πυρὸς δίκην ἀρρήτων λόγῳ φλεγούσης αὐτοῖς δυνάμεως. Ἀλλὰ τότε μὲν ἀοράτως οἱ δαίμονες ταῦτα ἔπασχον ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν Αἰγυπτίον ἐνσάρκῳ ἐπιδημίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ταῦτα γυμνῶς ἦδη λοιπὸν τὸ περὶ αὐτοῦ Εὐαγγέλιον τοῖς Αἰγυπτίοις, ὡςπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν, ἐκηρύττετο, ἢ τε ἀράτος αὐτοῦ δυνάμις σὺν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ παρῆν ἀφανῶς συμπράττουσα αὐτοῖς, καὶ συνεργούσα, καὶ καταγγέλλουσα δι' αὐτῶν τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ, μόνον τὸν ἕνα, καὶ μόνον ἀληθῆ Θεὸν εὐσεβεῖν παρακελευομένη, τῶν δὲ δαιμόνων τοὺς πάλαι πεπληρωμένους ἀπιστώσα· ἐνταῦθα λοιπὸν ἦδη Αἰγυπτίους, ὡςπεροῦν καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, στάσις καὶ πόλεμος ἐμφύλιος συνίστατο, καὶ τῷ Θεῷ Χριστῷ λόγῳ προστρεχόντων, τῶν δὲ ἐξ ἐναντίας τούτοις πολεμούντων, καὶ ὑπὸ τῶν οἰκείων δαιμόνων ἐξοιστρούμενων, ὡς καὶ ἀδελφοὺς ἀλλήλων διστασθαι, καὶ τοὺς φιλάτουσ διὰ ξιφῶν χωρεῖν τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας ἕνεκεν. Φησὶν ὁ χρησμός· «Καὶ ἐπεγερόθησονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ.» Πιστοῦται δὲ τὴν προφητικὴν πρόβησιν καὶ

αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, φάσκων ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις· « Παραδώσει ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατήρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. » Καὶ αὖθις· « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον εἰρήνην δοῦναι ἐν τῇ γῆ, οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμὸν· Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἐνὶ διαμεμερισμένῳ· τρεῖς ἐπὶ δύο, καὶ δύο ἐπὶ τρεῖς. Διαμερισθήσονται πατήρ ἐπὶ υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ τὴν θυγατέρα, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ τὴν μητέρα, πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθεράν. » Τί γὰρ ταῦτα τῆς προφητικῆς διαφέρει ἂν φωνῆς, ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον παρουσίᾳ λεγοῦστος, ἐπεγερόθησθαι Αἰγυπτίους κατ' Αἰγυπτίων, καὶ πολεμήσειν ἄνθρωπον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ; Καὶ νόμος δὲ ὁ τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ νόμον τὸν τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας ἠγείρετο, ὅτε τῶν ειδωλολατρῶν ἔθνῶν νόμος τὴν Χριστοῦ πολεμῶν διδασκαλίαν, πόλις τε καὶ πολιτεία τῆς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίας τοῖς τῶν ἀπίστων ἔθνῶν πολιτεύμασιν ἐπανάστατο. Διὸ λέλεκται· « Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον. » Ἔστι δὲ ἐπὶ τούτοις τοὺς Αἰγυπτίους πάντας τοὺς ειδωλολάτρας, τὸ τε ἐνεργοῦν ἐν αὐτοῖς τῆς ειδωλολατρίας πνεῦμα, συνιδεῖν ταραττομένους ἐστὶ νῦν, καὶ πολλὰ μὲν βουλευομένους κατὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ὡς ἂν σέβουσι αὐτήν, καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσουσι, διασκαδανυμένους δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, φήσαντος ἐν τῇ προφητείᾳ· « Καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλήν αὐτῶν διασκαδάσω. » Μυρία δὲ ὅσα πυνθανόμενοι καὶ ἐπερωτῶντες καθ' ἡμῶν ἐν τε χρῆσμοῖς καὶ μαντείαις τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ἐμφυλεύοντας δαίμονας, τοὺς τε πάλαι ἐν αὐτοῖς πολλὰ δυναμένους ἐγγαστριμύθους, οὐδὲν τι πλεον ἐξ αὐτῶν ἔχουσι. Διὸ φησιν ὁ λόγος· « Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. » Ἄλλ' οὐδεμίαν γὰρ, φησὶ, τεύξονται βοήθειαν οἱ ἐπὶ τοὺς πεπλανημένως δοκοῦντας αὐτῶν εἶναι θεοὺς καταφεύγοντες, τότε μάλιστα αὐτοὺς τοῦ Θεοῦ κυρίως σκληροῖς καὶ βασιλεῦσι παραδιδόντος, ὅτε τοῖς δαίμοσιν αὐτῶν πειθόμενοι, καὶ ὑπ' αὐτῶν ἐνεργοῦμενοι, τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ διωγμοὺς ἐπεγεύρουσιν. Ἐνθα μοι τὸν νῦν ἐπιστήσεις, τίνα τρόπον μέχρι μὲν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οἰκείους βασιλεῦσιν ἰδίως καὶ καθ' ἑαυτὴν πᾶσα Αἴγυπτος κέχρητο, ἐν αὐτονομίᾳ τε καὶ ἐν ἐλευθερίᾳ διήγον οἱ Αἰγύπτιοι, δυναστεία δὲ αὐτῶν ἐξ αἰῶνος μακρὰ τις καὶ πολλὴ βεβόητο, ἐξ ἑκείνων τε πρώτου Ῥωμαίων Ἀδγούστου, καθ' ὃν ὁ Κύριος ἡμῶν ἐγενένητο, χειρωσαμένου τὴν Αἴγυπτον, ὑστάτης τε τῶν Πτολεμαίων Κλεοπάτρας αἰούσης, ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων γεγόνασιν ἐξουσίαν, ὑπὸ τε τοὺς αὐτῶν νόμους, καὶ ἐπιτάγματα, τῆς προτέρας αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας ἀφῆρημένοι· ὡς καὶ ἐν τούτῳ τὸ προφητικὸν ἐπαληθεῖεν λόγιον, περὶ μὲν τῶν εἰς τοὺς τόπους ἐκπεμπομένων ἐπιτρόπων τε καὶ ἡγουμένων, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἐν μέρει

A gerentur, et doctrinæ Christi causa, etiam charissimos sibi gladiis transfigerent. Ait enim oraculum : « Et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum. » Confirmat autem prophetica prædictionem etiam ipse Salvator noster in Evangeliiis, dicens : « Tradet frater fratrem in moventem, et pater filium, et consurgent filii adversus parentes, et interficient eos¹⁷. » Et rursus : « Nolite putare quod venerim pacem mittere in terram, non dico vobis, sed separationem; erunt enim ex hoc, quinque in domo una, tres divisi adversus duos, et duo adversus tres. Separabuntur, pater contra filium, et filius contra patrem, mater contra filiam, et filia contra matrem, socrus contra nurum, et nurus contra socrum¹⁸. » Hæc enim in quo tandem a voce prophetica differunt, quæ quo tempore Dominus in Ægyptum adveniet, ait surrecturos Ægyptios contra Ægyptios? et bellum gesturum hominem contra fratrem suum? Tunc vero Novi Testamenti lex, cujus Christus auctor, contra legem superstitionis, in qua plures dii colebantur, surrexit, cum videlicet gentium simulacra adorantium lex, Christi doctrinam oppugnans, et civitas ac respublica ejus Ecclesiæ quæ in Christo consistit, adversus ritus atque instituta non credentium nationum suscitata est. Ex quo illud dictum est : « Civitas adversus civitatem, et lex adversus legem. » Deinde licet plane Ægyptios et omnes simulacrorum cultores, eumque qui in ipsis vim suam exercet superstitionis spiritum, intueri etiam nunc perturbatos, **299** et multum quidem consultantes, et comminiscentes contra Christi doctrinam, ut eam extinguant, atque ex hominibus deleant : dispergi autem ac dissipari a Deo, qui ait in ipsa propheta : « Et conturbabitur spiritus Ægyptiorum in eis, et consilium eorum dissipabo. » Cumque innumeralia sint quæ interrogent ac sciscitentur in oraculis ac divinationibus, adversum nos, quoties deos suos, et latitantes in simulacris dæmonas, et eos qui prius in ipsis multum poterant, pythonas, ædeunt : nihil tamen amplius ex illis habent. Quapropter oraculum ait : « Et interrogabunt deos suos, et simulacra sua, et pythonas. » Sed enim, D inquit, nullum plane obtinebunt auxilium, quicunque ad eos qui ipsorum dii esse videantur, quique ipsos antea deceperint, confugient, tunc utique maxime eos ipsos dominis ac regibus asperis tradente Domino, cum dæmonibus suis auscultantes, et ab illis instincti, insectationes adversus Dei Ecclesiam concitabunt. Hic mihi animum advertas diligenter velim, quonam pacto usque ad Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, suis regibus seorsum ac per se tota Ægyptus uteretur, et in suo ipsorum jure ac libertate degerent Ægyptii, potestasque illorum ab initio quam longa et quam multa fama feratur fuisse, et quemadmodum

¹⁷ Matth. x, 21. ¹⁸ Luc. xii, 51-53.

illo, cum primus Romanorum Augustus, cujus temporibus Dominus noster natus est, Ægyptum subegisset, et novissima Ptolemæorum Cleopatra capta esset, in Romanorum potestatem devenirent, et sub illorum leges atque edicta missi sint, suoque ipsorum proprio jure, suaque libertate privati, ut propheticum oraculum etiam in hoc plane veritatem suam demonstraret, quod quidem de iis qui ad loca, procurandi gratia mittendi essent, deque prætoribus ac reliquis per singulas partes magistratibus, ita loquitur: « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum asperorum. » De iis vero qui totum imperium obirent, summumque jus obtinerent, id quod sequitur, pro quo Aquila ait: « Et rex corroboratus, potestatem obtinebit in eis. » Symmachus autem, « Et rex fortis jus in illos habebit. » Sic autem ipse regnum Romanorum arbitror vocatum esse, quo tanquam freno ac vinculo impediti, non solum Ægyptii omnium hominum superstitionisissimi, sed reliqui quoque universi homines, nihil possunt jam audente contra Salvatoris nostri Ecclesiam oblatrare. **300** Post hæc, in eadem prophetia ordine sequuntur obscuriora quædam, et nodis ac difficultatibus implicata, quæ longioris atque altioris, ob figuram qua enuntiata sunt, interpretationis indigeant, quibus quidem nos per otium, cum tempus aderit, aptam expositionis lucem adhibere non gravabimur, ubi Deo favente divinarum promissionum rationem absolverimus.

CAPUT XXI.

Ab eodem. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutare miraculorum prodigiorumque ostentationes.

« Lætare, deserta sitiens, exsultet deserta, et floreat ut lilium: et efflorebunt, et exsultabunt deserta Jordanis. Et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli; et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei. Convalescite manus remissæ, et genua dissoluta: consolamini pusillanimes intellectu, convalescite, ne timete. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet: ipse veniet, et salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient: tunc saliet et cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et convallis in terra sitienti: et erit quæ caret aqua in stagna, et in terram sitientem fons aquæ erit ¹⁹. » Hoc etiam in loco palam salutaris Dei canitur adventus, qui multa bona sit allaturus; surdis enim auditum, et cæcis visum, præterea claudis et linguam impeditam habentibus, medelam prædicatur redditurus: quæ omnia non alias exitum invenerunt, nisi postquam Salvator noster Jesus Christus advenit, a quo et cæcorum oculi aperti sunt, et surdi auditum receperunt; quid vero dicere opus est, quam multi per illius discipulos, et soluta membra habentes, et muti et claudi, naturales sanationes recuperaverint? **301** quamque alii innumerabiles, qui variis ægritudinum languorumque generibus vexarentur, ab illo et curatione

Ἀρχόντων φάσκον· « Καὶ παραδώσω Ἄγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν· » περὶ δὲ τὴν τὴν καθ' ὅλου διεπόντων ἀρχὴν τὸ ἐξῆς, ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας φησὶ, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος ἐξουσίασει ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς ἐξουσίασει αὐτῶν. » Οὕτω δὴ τὴν Ῥωμαίων ἡγοῦμαι κεκλήσθαι βασιλείαν, ὑφ' ἧς, ὡς περὶ χαλινῶ καὶ δεσμῶ, πεπεδημένους, οὐ μόνον τοὺς πάντων ἀνθρώπων δεισιδαιμονεστάτους Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἀνθρώπους μηδὲν δύνασθαι τολμᾶν κατὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας δυσφημεῖν. Μετὰ ταῦτα προφητεύεται τοῖς ἐξῆς σκοτεινότερά τινα, καὶ δι' αἰνιγμάτων μακροτέρας καὶ βαθυτέρας τῆς κατὰ τροπολογίαν δεόμενα ἐρμηνείας, ἃ δὴ ἐπὶ σχολῆς κατὰ τὸν προσήκοντα καιρὸν τῆς Προσηκούσης τεύξεται διηγήσεως, ἐπὶ ἅν ὁ Θεὸς τὸν περὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀποδώσωμεν λόγον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἀγαθῶν ἐπαγγελία τῇ κρήνῃ ἐρήμῳ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίᾳ, καὶ ταῖς κεννακωμέναις ψυχαῖς ἐμψυχῆς Θεοῦ παρουσίας, σωτηριοῦ τε παραδοξολογίας.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθεῖτω ὡς κρίνον· καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Αἰδάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμὴλου, καὶ ὁ λαὸς μου ὕψεται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὰ ὕψος τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνεμμένοι, καὶ γόνατα παραλελυμένα παρακαλέσατε· οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διαβολῇ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα ἀκούσονται· τότε ἀλείψεται ὡς ἔλαφος ὁ χυλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιάλων. Ὅτι ἐβράβη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ· καὶ ἔσται ἡ ἀνυδρος εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψώσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Κάνταῦθα διαβρήδην Θεοῦ ἀφιξίς θεσπίζεται σωτήριος, καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἰτία· κωφοὶ γοῦν ἴσταις, καὶ τυφλοὶς ἀνάβλεψις, προσέτι τε χυλοὶς καὶ τὴν γλῶτταν συνδεδεμένοις θεραπείαι ἐσσεσθαι προφητεύεται· ἃ καὶ τέλους ἔτυχεν οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὑφ' οὗ καὶ τυφλῶν ἀνεψύχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ κωφοὶ τὴν ἀκοὴν ἀπειλήφασιν. Τί δεῖ λέγειν, ὅσοι καὶ διὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν παρρημένοι, καὶ κωφοί, καὶ χυλοὶ τὰς κατὰ φύσιν βάσεις ἀπελάμβανον; ἄλλοι τε μυριοὶ ποικιλίαις νόσοις καὶ μαλακίαις τετραχυωμένοι τῆς παρ' αὐτοῦ θεραπείας τε καὶ σωτηρίας ἤξιούντο, κατὰ τε τὴν ἔνθεον τῆς προφητείας

¹⁹ Isa. xxxv, 1-7.

πρόρρησιν, καὶ κατὰ τὴν ἀψευδестаτην τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων μαρτυρίαν. Ἐρημον δὲ ἐν τούτοις ὁ λόγος, αἰνίττεται τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν, ἣν πάλα Θεοῦ Ἐρημον οὔσαν διὰ τῶν ἐν χερσὶν εὐαγγελίζεται. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῇ ἐρήμῳ φησὶν ὁ λόγος, δοθήσεσθαι τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου. Λίβανον δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀλληγορικῶς σύνθεσις ἔστιν ἀποκαλεῖν. ὡς ἐπὶ καιροῦ διὰ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξωμεν παραστήσομεν. Ἐν δὲ οὖν τῇ τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίᾳ, τῇ δηλωθείᾳ ἐρήμῳ, λέγω δὴ τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου δοθήσεσθαι ἢ προκειμένην διδάσκει πρόρρησις. Ἄντι δὲ τοῦ, « καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου, » ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Διαπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν, αὐτοὶ ἔφονται δόξαν Κυρίου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Εὐπρέπεια τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ πεδίου, αὐτοὶ ἔφονται τὴν δόξαν Κυρίου. » Καὶ ὁ Θεοδοσίω δὲ, « Ὁραϊότης, φησὶ, τοῦ Καρμήλου καὶ τοῦ Σαρῶν, αὐτοὶ ἔφονται τὴν δόξαν Κυρίου· » δι' ὧν αἰνίττεσθαι ἠγοῦμαι τὴν προφητείαν οὐ τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐδὲ τὴν Ἰουδαίαν, ἀλλὰ τὴν τῶν ἔθνῶν χώραν καταξιοθήσεσθαι τῆς ἐν-θέου γνώσεως. Ὁ γοῦν Κάρμηλος, καὶ ὁ καλούμενος Σαρῶν τόποι τῶν ἀλλοφύλων ὑπήρχον ἔθνῶν. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς λέξιν· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ εἰσέτι σημερον οἱ πρὶν τὰς ψυχὰς πεπηρωμένοι, ὡς ξύλα, καὶ λίθους, καὶ τὴν λοιπὴν ἀψυχον ὕλην, δαίμονάς τε περιγείους, καὶ πνεύματα πονηρὰ, ἀντὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων προσκυνεῖν, οἱ τε τὰ ὅλα τῆς διανοίας κερπωμένοι, καὶ σκάζοντες, καὶ παρειμένοι τὸν πάντα ἑαυτῶν βίον, τούτων ἀπάντων καὶ τῶν ἄλλων παθῶν τε καὶ ἀβρῶστημάτων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας εἰσέτι καὶ νῦν ἀπαλλάττονται, πολὺ κρείττονος ἢ κατὰ σῶμα ἰάσεως καὶ ὠφελείας ἀξιούμενοι, καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ λόγου παρουσίας ἀναργῆ τὴν θείαν καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δύναμιν ἐπιδεικνύμενοι.

per Salvatoris nostri Jesu Christi doctrinam etiam nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi- nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ πρῶτος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ τῶν ὄλων δημιουργός, ὑπὸ Κυρίου τοῦ Πατρὸς καὶ νῦν ἀπεστάλ-θαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν. » Καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἐχεις κἀνταῦθα καὶ τὸν ἀποστελλόμενον, καὶ τὸν ἀποστελλόντα, δηλαδὴ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων, συνήθως δις Κύριον ὀνομαζόμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπελέγγει, ὅτι δὴ ἐλύθη αὐτὸν οὐ παραδέξονται, οὐδὲ καλοῦντι ὑπακούσονται, ὁποῖά τε πείσεται πρὸς αὐτῶν.

« Ὅτω λέγει Κύριος· Ποῖον τοῦτο τὸ βέβηλον

A et salute digni judicati, utrumque consecuti sint bonum, cui rei et divina prophetiæ prædictio, et ab omni mendacio alienissimum sacrorum Evangeliorum testimonium, indubitata fidem facit. Desertam vero in his verbis oraculum significat eam quæ de gentibus collecta est, Ecclesiam, quæ cum antea sine Deo esset, per eos de quibus nunc agitur, Evangelium accipit. Præterea idem oraculum ait, huic desertæ dandam esse gloriam Libani. Libanum autem figurate Jerusalem appellari consuetum est, sicut suo tempore per eas demonstrationes, quas de divina Scriptura conficiam, probaturus sum: itaque in ipsius Dei ad homines adventu, illi desertæ, de qua dictum est, Ecclesiæ, inquam, quæ de gentibus collecta est, gloriam Libani dandam esse, propositum docet oraculum. Pro eo autem quod dictum est, « et honor Carmeli, » Aquila quidem convertit, « Splendor Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Symmachus vero, « Decor Carmeli et campi, ipsi videbunt gloriam Domini. » Theodotion autem: « Species, inquit, Carmeli et Saron, ipsi videbunt gloriam Domini. » Quibus verbis significare arbitror prophetiam, non ipsam Jerusalem neque Judæam, sed ipsarum gentium terram, cui divina cognitio exhibenda sit. Carmelus enim, et qui vocatur Saron, externarum gentium loca erant. Et hæc quidem ad verbum, ad sensum vero interpretantibus, dicendum erit, quod ii qui prius animis excæcati erant, adeo ut ligna et lapides et reliquam animæ expertem materiam, necnon dæmonas circum terram versantes, aliosque spiritus depravatos, loco summi Dei colerent, quique auribus intelligentiæ obsurduerant; et claudicantes solutique omni vita erant, his omnibus malis aliisque et perturbationum et ægritudinum generibus,

B
C
D

nunc liberantur, et multo præstantiorem quam ea est, quæ ad corpus pertinet, salutem opemque recipiunt, et Dei Verbi ad homines adventus divi- nam et plus quam humanam virtutem detegunt ac demonstrant.

302 CAPUT XXII.

Ab eodem. — Quemadmodum primum sempiternum- que Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confietur.

« Audi me, Jacob et Israel, quem ego voco: ego sum primus, et ego sum in sempiternum: et manus mea fundavit terram, dextera mea firmavit cælum. » Et adjungit paulo post: « Et nunc Dominus misit me et Spiritus ejus. » Habes igitur hic quoque Dominum, qui mittitur et qui mittit, Patrem videlicet ac Deum universi, qui consuevit bis Dominus nominari.

CAPUT XXIII.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum suscipi non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis.

« Sic dicit Dominus, Qualis est hic liber repudiū

» Isa. XLVIII, 13. » ibid. 16.

matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori vendidi vos? ecce peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris emisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. Nunquid non potest manus mea liberare? aut nunquid non possum eripere? » Deinde in eadem prophetia paululum progressus: « Ego vero, inquit, non contumax sum, neque contradico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas: faciem vero meam non averti a probro sputorum ». Ipse Dominus, cum in his verbis suum ad homines adventum fateatur, redarguit **303** populum Judæorum, quod venientem eum suscepturi non sint, neque vocanti auscultaturi, et hanc, quasi seipsum defendens, causam illorum ipsorum rejectionis docet fuisse: nam « Quoniam veni, inquit, et non erat in vobis homo, vocavique et nullus erat, qui audiret: idcirco, inquit, peccatis vestris venditi estis, » tanquam ipsi per vos ipsos mæx vocationis repudiatores exstiteritis, neque vero ipse vobis libellum repudii dederim. Hæc autem evidentissime ad eum populum qui ad circumcisionem pertinet, directa sunt, et simul ea, quæ illi contra ipsum in passione ausi sunt, significat, dicens: « Tergum meum dedi in flagella, et maxillas meas in alapas, » et quæ sequuntur. Hæc quoque per otium a nobis justa interpretatione explanantur.

CAPUT XXIV.

Ab eodem. — Quemadmodum ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspicendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur.

« Hæc dicit Dominus: Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscet populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro ». » His ipsis deinceps adnexa est sub uno et eodem contextu, de passione Christi prophetia, quam item per otium expositurus sum. Cum vero unus et idem sit Dominus, qui ait in particula ante hanc proxime exposita, ad ipsum Judaicum populum: **304** « Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret? » in his de quibus nunc agitur verbis, ad eodem ait: « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscet populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro ». » His ipsis deinceps adnexa est sub uno et eodem contextu, de passione Christi prophetia, quam item per otium expositurus sum. Cum vero unus et idem sit Dominus, qui ait in particula ante hanc proxime exposita, ad ipsum Judaicum populum: **304** « Peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram, quoniam veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret? » in his de quibus nunc agitur verbis, ad eodem ait: « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, idcirco cognoscet populus meus in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum, ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciet salutem tuam dicens: Sion, rex tuus erit Deus. Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, quando miserebitur Dominus Sion: erumpant lætitiæ simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem, et revelabit brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro ». »

τοῦ ἀποστατοῦ τῆς μητρὸς ὑμῶν ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑπόχρῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι; ἢ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελεῖσθαι; » Ἐἶτ' ἐπὶ τῆς αὐτῆς προφητείας ὑποβάς, « Ἐγὼ δὲ, φησὶν, οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸ νῦτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ραπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυσιμάτων. » Αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν σαφῶς ὁμολογῶν, ἀπελέγχει τὸν Ἰουδαίων λαόν, ὅτι μὴ ἰλλόντα αὐτὸν καταδέξονται, μὴδὲ καλοῦντι ὑπακούουσιναι. Καὶ τοῦθ' ὡσπερ ἀπολογούμενος, αἰτιῶν τῆς αὐτῶν ἐκείνου ἀποβολῆς γεγονέναι διδάσκει. « Ἐπεὶ γὰρ ἦλθον, φησὶ, καὶ οὐκ ἦν ἐν ὑμῖν ἄνθρωπος, ἐκάλεσά τε, καὶ οὐδεὶς ἦν ὁ ὑπακούων· διὰ τοῦτο, φησὶ, ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, » ἅτε αὐτοὶ ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστάται τῆς ἐμῆς κλήσεως καταστάντες, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ βιβλίον ὑμῖν ἀποστατίου δεδωκότος. Σαφῶς δὲ ταῦτα πρὸς τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν ἀποτίεται. Ὁμοῦ δὲ τὰ περὶ τὸ πάθος τετολημμένα αὐτοῖς δηλοῖ λέγων· « Τὸν νῦτόν μου δέδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ραπίσματα, » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς. Καὶ ταῦτα ἐπὶ σχολῆς τῆς προσηκούσης τεύξεται ἐρμηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις ἀλάι θεοπικρῶν Κύριος ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς θεαθήσεσθαι, καὶ τοῖς ἔθνεσι γνωσθήσεσθαι μελλήσει.

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντός τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γινώσκειται ὁ λαός μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι, ὡς ὕρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουσθὴν ποιήσει τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται, ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμούς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλήσῃ Κύριος τὴν Σιών. Ῥηξάτω ὑφροσύνην ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ, ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτήν, καὶ ἐῤῥύσατο Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀποκαλύψει τὸν βραχίονα τὸν ἁγίων αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Τούτοις ἐξῆς ἐπισυνῆπται ὕφ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰρμὸν ἢ περὶ τοῦ πάθους Χριστοῦ προφητεία, ἣν καὶ ἐπὶ σχολῆς ἐκθήσομαι. Εἰς δὲ ὧν καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος ἀφῆσας ἐν τῇ πρὸ ταύτης περικτοπῇ πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαόν· « Ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν· διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος, ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων· διὰ τῶν ἐν χερσὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς φησὶ· « Διὰ ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν

³⁰³ Isa. l, 1. ³⁰⁴ ibid. 5-6. ³⁰⁵ Isa. lii, 5-10. ³⁰⁶ Isa. lxx, 1-2.

τοῖς ἔθνεσιν. » Εἶθ' ὡς ἔχων ἕτερον παρ' αὐτοὺς λαόν, ἐπιφέρει : « Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου : διδάσκει τε, ὅτι μὴ ἕτερος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς προφήταις λαλήσας Κύριος ἐπιδημήσει ποτὲ τῷ βίῳ, λέγων : « Ἐγὼ εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι. » Τὸ δὲ, « Ὡς ὦρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοστῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ἀκουστῆν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός, » σαφέστερον οἱ λοιποὶ ἐκδεδώκασιν ἐρμηνευταί· ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπὼν, « Τί ὠραυώθησαν ἐπὶ τὰ ὄρη πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουτίζοντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὸν, ἀκουτίζοντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου; » καὶ ὁ Σύμμαχος φήσας· « Τί εὐπρεπεῖς ἐπὶ τῶν ὀρέων πόδες εὐαγγελιζομένου, ἀκουστῆν ποιούντος εἰρήνην, εὐαγγελιζομένου ἀγαθὰ, ἀκουστῆν ποιούντος σωτηρίαν, λέγοντος τῇ Σιών· Ἐβασίλευσεν ὁ Θεός σου; » ἀντὶ δὲ τῶν, « Φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· ὅτι ὀφθαλμοῖς πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄφονται· » ὁ μὲν Σύμμαχος οὕτως ἤρμηνευσε· « Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆραν φωνήν, ἐπὶ τῷ αὐτῷ αἰνέσουσιν· ὀφθαλμοφανοῦς γὰρ ὄφονται. » Λέγουσιν δ' ἂν ἐν τοῦτοις σκοποὶ οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, οἱ καὶ, ὀφθαλμοφανῶς ἰδόντες τὸν προφητευόμενον, ὑψωσαν αὐτῶν τὴν φωνὴν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύττοντες. Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ τὴν ἐν τοῖς τόποις εὐαγγελιζομένην οἶδεν ἐπουρανίους ὁ Ἀπόστολος, δι' ὧν φησιν· « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. » Λέγοιτο δ' ἂν Σιών καὶ ἡ εἰς πάντα τὸν ἐπὶ γῆς τόπον διὰ Χριστὸν συστάσα Ἐκκλησία, ὡς καὶ Ἱερουσαλήμ πᾶν τὸ θεοσεβὲς τόπισμα, ὃ καὶ παρὰ μόνους Ἰουδαίων τοῖς πάλαι ἐν πρὶν συνεστὸς εἰς ἐρημίαν διὰ τὰς δυσσεβείας αὐτῶν περιέτραπται· εἶτ' αὖ πάλιν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀνανεώσεως ἔτυχε διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας· Διὸ φησιν ἡ προφητεία· « Ῥηξάτω εὐφροσύνη ἅμα τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτήν, καὶ ἐβύρασετο Ἱερουσαλήμ. » Οὐκ ἂν δὲ ἀμάρτοις τὴν παντὸς ἀγίου καὶ θεοφιλοῦς ψυχὴν, καθὼ μὲν ἐπῆρται τῷ βίῳ, τὸ πολίτευμα ἔχουσα ἐν οὐρανοῖς, σκοποῦσα τὰ ὑπερκόσμημα, Σιών ὀνομάζων (ἐρμηνεύεται γὰρ σκοπευτήριον)· καθὼ δὲ ἐν εὐσταθείᾳ καὶ γαλήνῃ καθῶν καθέστηκεν, Ἱερουσαλήμ αὐτὴν ἀποκαλῶν· ὁρασιν γὰρ εἰρήνης μεταληφθὲν τὸ ὄνομα σημαίνει. Τούτοις ἀκολούθως ἡ τῶν ἔθνῶν ἐπὶ τὴν εὐσεβείαν τοῦ Θεοῦ κλήσις ἐναργέστατα δηλοῦται διὰ τοῦ, « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος ὁ Θεός τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνῶν· καὶ ὄφονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλον εἶναι τοῦ Λόγου, καὶ τῆς Σοφίας, καὶ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, ὃς ἐστὶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νόμιζε. Τοῦτο γοῦν ἐκ πολλῶν παραστήσαι βῆδιον· Ἐχεις δὲ καὶ ἐν Ἐξόθῳ τὸν Ἰσραὴλ βραχίονι Θεοῦ βυσθέντα τῆς ὑπ' Αἰγυ-

A mator in gentibus. » Deinde quasi habens alium præter illos populum, adjungit : « Idcirco cognoscet populus meus nomen meum. » Deinde docet quod non alius, sed ipse qui in prophetis loquebatur Dominus, versabitur olim in hac vita, bis verbis : « Ego sum, ipse qui loquor, adsum. » Illud autem : « Ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, rex tuus erit Deus, » manifestius reliqui converterunt interpretes : Aquila quidem in hunc modum : « Quid speciosi facti sunt super montes, pedes evangelizantis? ejus qui audire facit pacem? ejus qui nuntiat bonum, qui audire facit salutem, dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » Symmachus vero : « Cur decentes in montibus pedes evangelizantis? auditam facientis pacem, evangelizantis bona, auditam facientis salutem? dicentis ipsi Sion : Regnavit Deus tuus? » pro eo vero quod est : « Vox custodientium te exaltata est, et cum voce simul lætabuntur, quoniam oculis ad oculos videbunt, » Symmachus quidem sic interpretatus est : « Vox speculatorum tuorum extulerunt vocem, in id ipsum laudabunt, palam enim oculis videbunt. » Dicit porro in his speculatores videntur, sacrosancti Salvatoris nostri apostoli, qui palam oculis intuiti eum, de quo prophetæ loquebantur, extulerunt vocem suam in totum terrarum orbem, illum ipsum prædicantes. Ipsam vero Sion ac Jerusalem quæ in locis evangelizatur, in cælo agnovit ipse Apostolus, illis verbis : « Superior autem Jerusalem libera est, quæ est mater nostra⁶⁶, » et : « Accessistis ad Sion montem et ad civitatem Dei viventis Jerusalem cælestem, et multorum millium angelorum frequentiam⁶⁷. » Dicit vero Sion poterit etiam ea, quæ in omnem terræ locum, per Christum constituta est Ecclesia, quemadmodum Jerusalem omne pium ac religiosum civile institutum, quod cum apud solos veteres Judæos olim existeret, in solitudinem propter ipsorum impietates conversum est, deinde rursus renovationem in melius consecutum est, per Christi Salvatoris nostri adventum. **305** Quapropter ait prophetia : « Erumpant lætitiā simul deserta Jerusalem, quoniam miseratus est Dominus ipsam, et liberavit Jerusalem. » Cæterum, nusquam sane aberres, si uniuscujusque viri sancti Deoque amici animam, quatenus quidem supra hanc vitam elata est, quippe cum in cælo suum jus civitatis habeat, contempleturque ea quæ ipso mundo sunt superiora, Sion nomines (nam ex interpretatione *speculatorium* significat); quatenus autem in bono statu et quiete perturbationum constituta est, Jerusalem eandem appelles. Illud enim nomen conversum, *visionem pacis* significat. Ordine posthac Dei ad veram religionem vocatio gentium, evidentissime declaratur illis verbis : « Et revelabit Dominus Deus brachium sanctum suum, in conspectu omnium gentium, et videbunt omnes fines terræ salutem a Deo nostro. » Porro bra-

⁶⁶ Galat. iv, 26. ⁶⁷ Hebr. xii, 22.

chium Dei neququam aliud esse arbitreris quam Verbum et Sapientiam, et ipsum Dominum, qui est Christus Dei. Hoc enim ex multis ostendere facile est. Habes præterea in *Exodo*, Israel ab Ægyptiaca servitute liberatum brachio Dei. Ipsum igitur illud brachium Dei, quod veteri populo salutem manifestissime attulit, omnibus gentibus aperiendam ac detegendum, tanquam id quod prius occultum esset, præsens prophetia significat. Salutem vero superius indicavit cum dixit: « Auditam faciam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine appellari.

CAPUT XXV.

Ab eodem. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneretur.

« Ecce Dominus ut ignis veniet, et sicut tempestas currus ejus ²⁶, » et quæ sequuntur. « Dixit Dominus: Et ego opera eorum et cogitationem eorum scio, et ego venio congregare omnes gentes et linguas, et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam eis signum, et emittam ex eis qui salvati fuerint ad gentes, **306** in Tharsis, et Phud, et Lud, et Mosoch, et Thobel, et in Græciam, et ad insulas remotas, ad eos qui non audierunt nomen meum, neque viderunt meam gloriam, et nuntiabunt mea opera in gentibus ²⁷. » Planissime etiam in his Domini adventus ad homines indicatur; et quoniam hic dictum est, illum ut ignem venturum, merito Salvator noster ait: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo si jam accensus est ²⁸? » Currus vero ejus, stipantes ipsum divinas potestates inservientesque ipsi sanctos angelos, commode dixeris, de quibus illud dictum est: « Et accesserunt angeli et ministrabant ei ²⁹, » sanctos item ejusdem apostolos ac discipulos, quibus invectum divina atque invisibili virtute Dei Verbum, omnem permeavit terrarum orbem. Potest etiam aliter dici ad verbum: Ignem et currus una cum ejus adventu denuntiari, propter eam, quæ Jerusalem oppressit, obsidionem post Salvatoris nostri adventum: post quem haud multo, templum quidem ipsum igne incensum est, et extremam pertulit vastationem. Urbs vero circumdata est curribus et exercitibus bellicis; post quem casum etiam ea quæ de cunctis gentibus prædicta fuerant, huic prophetiæ consentaneum finem sortita sunt. Cæterum, quis non admiretur audiens Dominum per prophetam dicentem: « Venio congregare omnes gentes et linguas, » cum videat in omni, quæcunque ab hominibus habitatur, terra, per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum ac vocationem, conventus gentium in Christi nomine celebrari, linguasque omnium nationum omni genere sermonis unum Deum ac Dominum invocantes? Denique post omnia hæc venerunt, salutari signo pro annuli nota utentes, non merito obstupescat, si audiat tanto ante ipsum

πλοῖς δουλείας. Αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον τὸν βραχίονα τοῦ Θεοῦ τὸν ἀναφανέντα σωτήρα τοῦ πάλα λαοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀποκαλυφθήσεσθαι, ὡς ἂν τὸ πρὶν ἐπικυκρωμένον, ἢ παρούσα σημαίνει προφητεία. Τὴν δὲ σωτηρίαν, ἣν φησιν « ὑφέσθαι πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς, » καὶ ἣν ἀνώτερον ἐδήλου λέγων, ὅτι « Ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, » ἴσθι τῇ Ἑβραίων φωνῇ τῷ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματι προσαγαρευέσθαι.

quam dicit « visuros omnes terræ fines, » et quam salutem tuam, » cito apud Hebræos ipso Jesus nomine

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὁς αὐτὸς Κύριος, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐρχόμενος, καὶ τὰ ἔθνη συνάξειν ὁμιλεῖται.

« Ἰδοὺ Κύριος ὡς πῦρ ἔξει, καὶ ὡς καταυγὶς τὰ ἄρματα αὐτοῦ. » καὶ ἐξῆς. « Εἶπε Κύριος. Κάγω τὰ ἔργα αὐτῶν καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν ἐπίσταμαι, καὶ ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, καὶ ἔξουσι, καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου. Καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, καὶ ἐξαποστελώ ἐς αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσῆς, καὶ Φούδ, καὶ Λοῦδ, καὶ Μοσούχ, καὶ Θεβέλ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόβρω, οἱ οὐκ ἤκουσαν μου τὸ ὄνομα, οὐθ' ἐώρακασί μου τὴν δόξαν, καὶ εὐαγγελουσί μου τὰ ἔργα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Ἄντικρυς καὶ ἐν τούτοις ἡ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία δηλοῦται. Καὶ ἐπειδή περ εἴρηται, ὡς πῦρ ἔξειν, ἐικότως φησὶν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν. « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ δὴ ἀνήφθῃ; » Ἄρματα δὲ αὐτοῦ τὰς δορυφορούσας αὐτὸν θείας δυνάμεις, καὶ τοὺς ἐξυπηρετούμενους αὐτῷ ἱεροὺς ἀγγέλους, εἰπὼς ἂν, περὶ ὧν εἴρηται. « Καὶ προσήλθον ἀγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. » καὶ τοὺς εἰσοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητάς, οἷς ἐποχούμενος ἐνθέμῃ καὶ ἀοράτῃ δυνάμει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὴν πᾶσαν διέδραμεν οἰκουμένην. Λέγοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλως πρὸς λέξιν. Πῦρ καὶ ἄρματα καταγγέλλεσθαι σὺν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διὰ τὴν καταλαβοῦσαν πολιορκίαν τὴν Ἰερουσαλήμ μετὰ τὴν ἐς ἡμᾶς ἀφιξίν, μεθ' ἣν οὐκ εἰς μακρὰν ὁ μὲν νεὸς αὐτὸς ἐπυρπολεῖτο, καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν, ἢ δὲ πόλις ἐκυκλώθη ὑπὸ ἁρμάτων καὶ στρατοπέδων πολεμικῶν, μεθ' ἃ καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων προηγγελμένα συμφώνως τῇ προφητείᾳ τέλους ἔτυχε. Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειεν ἀκούων τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. « Ἐρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, » ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων γῆς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τε καὶ κλήσεως τὰς τῶν ἐθνῶν συναγωγὰς ἐπ' ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ συγκροτούμενας; τὰς τε γλώσσας ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ἐν παντοίαις διαλέκτοις ἀνθρώπων τὸν ἓνα Θεόν, καὶ Κύριον ἐπικαλούμενας; καὶ ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τίς θεώμενος τῷ σωτηριῶδει σημεῖον πάντας τοὺς εἰς Χριστὸν πεπιστευκότας, σφραγίδι χρωμένους, οὐκ ἂν εὐλόγως καταπλαγῆ ἀκούων πρόπαιι τοῦ Κυρίου εἰρηκότος. « Καὶ ἔξουσι καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου,

²⁶ Isa. LXVI, 15. ²⁷ ibid. i8, 19. ²⁸ Luc. XII, 49.

²⁹ Matth. IV, 11.

καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον; Ἐν μέρει μὲν οὖν ἐντεῦθεν ἤδη κατὰ τὴν προτέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ὀρῶμεν τῶν θείων χρησμῶν τὰ ἀποτελέσματα· γένοιτο δ' ἂν ἐντελῆ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε πάντα τὰ ἔθνη ὄψονται τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐρχόμενόν τε αὐτὸν ἐξ οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. Ἀναχθεῖη δ' ἂν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῇ προρῆσει δηλουμένων, ὡςπερ οὖν συστήσομεν κατὰ τὴν οἰκείαν ὑπόθεσιν. Τοσούτων ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος συνειλεγμένων περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους θεσπιζομένης ἔσεσθαι παρουσίας Θεοῦ, ἐξῆς ἂν εἴη ἐπισυνάψαι ὁποῖός τις ὁ τρόπος τῆς προτέρας αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον παρόδου γενήσεσθαι προανεφωνεῖτο.

A Dominum dixisse : « Et venient et videbunt gloriam meam, et relinquam in eis signum? » Jam inde igitur saltem in parte, secundum priorem Salvatoris nostri ad homines adventum, ipsis oculis intuemur divinorum oraculorum eventa. Cæterum eadem hæc plenius absolventur in secundo et glorioso ejusdem adventu, quando omnes gentes videbunt gloriam ejus, venientemque ipsum de cælo cum **307** potestate et gloria multa. Referrī vero ad illud tempus etiam reliqua poterunt quæ in ipso oraculo prædicta sunt, quemadmodum quidem nos proprio atque huic rei dicato opere ostensuri sumus. Cum igitur ad hunc usque locum hæc tan̄ multa collegerimus, de eo, qui olim canebatur futurus, Dei ad homines adventu, sequitur ut his adjungamus quisnam modus in iisdem oraculis prædiceretur futurus prioris ejusdem ad humanam vitam accessus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION EBΔΟΜΟΝ.

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER SEPTIMUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΒΔΟΜῳ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ. **308** HÆC INSUNT IN SEPTIMO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Δ'. Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- β'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Β'. Πού γῆς ὁ Χριστὸς γεννηθήσεσθαι προεφητεύετο.

- δ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρλα'.

Γ'. Ἀφ' οἴου γένους προελεύσεσθαι ἐδοῦτο.

- ζ'. Ἀπὸ τῆς β' τῶν Παραλειπομένων.
- ς'. Ἀπὸ ψαλμοῦ οα'.
- η'. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- θ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰερεμίου.
- ι'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Θεὸν εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεσθαι, καὶ σὺν ἀνθρώποις καὶ γῆς πολιτεῦσεσθαι, δύο τε ταῦτα μέγιστα τεκμή-

1. Quisnam modus accessus Dei ad homines, ex subnotatis Scripturæ locis.

- 1. Ab Isaia.
- 2. Ab eodem.
- 3. Ab eodem.

II. Ubi terrarum Christus oriturus prædiceretur a prophetis.

- 4. A Michæa.
- 5. A psalmo cxxxii.

III. De quo genere progressurus caveretur.

- 6. De II Paralipomenon.
- 7. A psalmo lxxi.
- 8. Ab Isaia.
- 9. Ab Jeremia.
- 10. A Genesi.

ΠΡΟΕΜΙΟΝ.

Cum proximo libro Deum ad homines venturum, et cum hominibus in terra versaturum, duoque

hæc maxima signa illius adventus futura : gentium per totum orbem ad accipiendam veram Dei notitiam, vocationem, et Judaicæ gentis propter incredulitatem in illum, ruinam ac solitudinem, ex propheticis vocibus didicerimus, ibidemque inspeximus, **309** quem tandem exitum invenerint ea quæ prædicta fuerant, ipse deinceps ordine, in hoc septimo *Evangelicæ Demonstrationis* volumine, modum contemplari conabimur, secundum quem nitæ ad homines commigrasse. Jam inde igitur videamus, quisnam modus Dei ad homines migrationis caneretur futurus, et ubinam gentium oriturus prædiceretur, et de quo genere profecturus sanctorum hominum vocibus ferretur.

CAPUT I.

Ab Isaia. — Quisnam modus accessus Domini ad homines.

Prædictio Judæorum incredulitatis erga Christum, et signum eis a Domino datum. Fuit autem illud : Virgo generans Deum ; sub cujus generatione universalis Judæorum nationis purgatio canebatur ; et sicut externi et hostes regionem illorum occupabunt, et quemadmodum quæ ante desertum fuit, agriculturam sortita divinam, secunda erit. Ecclesia ex gentibus collecta hunc ostendente modum quemadmodum divinus evangelista Joannes, plus quam humana voce de Salvatore ac Domino nostro, de ipso, inquam, Dei Verbo disserens, sacramque illius Scripturam narrationemque aggreddiens, una cum ipsa de illa theologia ejusdem ad homines accessum, per assumptum corpus exponit, sic dicens : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ²². » Hoc erat in principio apud Deum, omnia per ipsum facta sunt : atque his deinceps adjungens : « Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ²³. » Ita divino Spiritu afflatus propheta, cum Deum de Virgine genitum esset nuntiaturus, visionem antea quamdam illius gloriæ contemplatur, talemque theologiam describit : « Vidi Dominum Sabaoth sedentem super solio excelso et sublimi, et plena erat domus gloria ejus, et seraphim stabant circum eum, sex alæ uni, et sex alæ alteri, et duabus quidem tegebant faciem, duabus autem velabant pedes, et duabus volabant, et **310** clamabant alter ad alterum, et dicebant : Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus ²⁴. » Et deinceps adjungit : « Et audiivi vocem Domini dicentis : Quem mittam, et quis ibit ad populum hunc. Et dixi : Ecce ego, mitte me. Et dixit ad me : Vade, et dic populo huic : Auditū audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebitur, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos,

Αρια τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἔσεσθαι· κλήσιν ἐπ' ἀναλήφει τῆς ἀληθοῦς θεογνωσίας τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην, ἔθνῶν, ἀπόπτωσιν τε καὶ ἐρημίαν διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι διὰ τῶν προφητικῶν φωνῶν μεμαθηκότες, ἐπισκεψάμενοι τε κατὰ τὸ αὐτὸ ὁποῖου τέλους ἔτυχε τὰ προσηγορευμένα, ἐξῆς καὶ ἀκολουθῶς ἐν ἐβδόμῳ τούτῳ συγγράμματι τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως τὸν τρόπον ἐπιθεωρήσαι πειρασόμεθα, καθ' ὃν φησιν αὐτὸν τὴν εἰς ἀνθρώπους ποιήσασθαι παράδοξον. Φέρε οὖν ἐντεῦθεν ἡρῆ σκοπησωμεν, ὁποῖός τις ὁ τρόπος ἔσεσθαι τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας ἐθεσπίζετο, καὶ τοῦ γῆς γεννηθῆσεσθαι προεκηρύττετο, ἀπὸ ποίου τε γένους προελεύσεσθαι ἐδοῶτο.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Τίς ὁ τρόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

Πρόρρησις τῆς εἰς Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ σημεῖον αὐτοῖς ἀπὸ Κυρίου διδόμενον. Ἦν δὲ τοῦτο· Παρθένος Θεὸν γεννώσα, ἐφ' οὗ τῇ γενέσει καθαιρέσει παντελῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο, καὶ ὡς ἀλλόφυλοι καὶ πολέμιοι τὴν χώραν αὐτῶν καθέξουσι, καὶ ὡς ἡ πρὶν ἐρημῶς τῆς ἐνθούου τυχοῦσα γεωργίας, εὐφορήσει· τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας τοῦτον δηλουμένης τὸν τρόπον· ὡσπερ ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, μιλῶν ἢ κατὰ ἀνθρώπον μεγαλοφώνῳ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν θεολογῶν, αὐτὸν δὴ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τῆς γε ἱερᾶς Γραφῆς αὐτοῦ ἀπαρχόμενος, ὁμοῦ τῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ ἑνσαρκῶν αὐτοῦ εἰς ἀνθρώπους παρουσίᾳ ἐπιδημίας· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » φήσας· τοῦτοις ἐξῆς ἐπάγων· « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ὁ θεσπέσιος προφήτης Θεοῦ ἐκ Παρθένου γεγεννημένον μέλλον ἀνακηρύττειν, τὴν ἐνδοξὸν αὐτοῦ θεοπτερίαν προθεωρεῖ, ὡς τὴν θεολογίαν ὑπογράφων· « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνον ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ, καὶ ἐξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ· καὶ ταῖς μὲν δυσὶν ἐκάλυπτον τὸ πρόσωπον, ταῖς δὲ δυσὶν κατεκάλυπτον τοὺς πόδας· ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέταντο. Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον, καὶ ἔλεγον· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πάσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπα· Ἴδοὺ ἐγὼ εἰμι, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε πρὸς μέ· Πορεύθητι, καὶ εἶπὸν τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὤσιν ἀκούσωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. Καὶ εἶπα· Ἔως πότε, Κύριε.

²² Joan. 1, 1. ²³ ibid. 14. ²⁴ Isa. vi, 1-3.

Καὶ εἶπεν· « Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, παρὰ τὸ μὴ κατοικεῖσθαι, καὶ οἴκοι παρὰ τὸ μὴ εἶναι ἀνθρώπους. » Ποῖον δὲ θεμιτὸν φάσκειν τὸν προφήτην ἑωρακέναι Κύριον; ἢ ὃν τοῖς περὶ τὸν Ἀβραάμ προπάτορα ἴσθαι τε καὶ ὠμιληκέναι ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἀπειδείξασκεν; Τοῦτον γὰρ ὁμοῦ Θεὸν καὶ Κύριον, καὶ δὴ ἀγγελοῦ εἶναι, καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου προσημαθήκαμεν. Μέλλων τοιγαροῦν τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον ὁ παρῶν λόγος θεσπίζειν, τὴν ἐνθεον αὐτοῦ προθεωρεῖ βασιλείαν, δι' ἧς φησὶν ἑωρακέναι αὐτὴν καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρεμένου. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ θρόνος αὐτοῦ ἐκεῖνος ὁ καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀγαπητοῦ ψαλμῷ δεδηλωμένος, κατὰ τὸ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, » ἐφ' ὃν καὶ ὁ ἀνωτάτω τῶν ὄλων ποιητῆς Θεὸς Πατὴρ τε αὐτοῦ ὡς ἂν μονογενεῖ καὶ ἀγαπητῷ καθέζεσθαι παρεκελεύετο, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Συνίστησι δὲ ταύτην ἡμῶν τὴν εἰς τοὺς τόπους ἐρμηνείαν Ἰωάννης ὁ Εὐαγγελιστῆς, δε, παραθέμενος τὰς προκειμένας τοῦ Ἡσαίου φωνάς, ἐν αἷς εἶρητο· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρύνουσιν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμυσαν, » ἐπιφέρει περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἰδὼν δὲ οὖν ὁ προφήτης τὴν ἐπὶ τοῦ πατρικοῦ θρόνου τῆς ἐνθέου δόξης τε καὶ βασιλείας Ἰδρυσιν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, τῷ τε ἁγίῳ ἐπιθειάσας Πνεύματι, καὶ μέλλων εἰσεῖναι τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδον, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν ὑπογράφειν, προμαρτύρεται τὴν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν μέλλουσαν εἶσεσθαι γινώσκειν τε καὶ δοξολογίαν, τὰ σεραφίμ εἰσάγων κυκλοῦντα αὐτὸν καὶ φάσκοντα· « Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ, πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Τίνα δ' ἂν εἴη τὰ σεραφίμ, τὰ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ δορυφοροῦντα, ἢ τάχα ἰσως ἀγγέλων καὶ θείων δυνάμεων χοροί, ἢ καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων; ἐρμηνεύεται γὰρ τὰ σεραφίμ ἀρχὴ στόματος αὐτῶν. Τοιοῦτοι δὲ οἱ προφήται καὶ ἀπόστολοι, ὧν διὰ τοῦ στόματος ἡ ἀπαρχὴ γέγονε τοῦ σωτηρίου κηρύγματος· διδ ταύτης ἔτυχον τῆς προσηγορίας, ὧν καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ δυνάμεις, πτέρυγες ὀνομασμέναι, τὰ μὲν πρῶτα καὶ τὰ ὑστατα τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου γνώσεως ἐπικρύπτουσιν, ὡς ἄβρῆτα καὶ ἀκατάληπτα ὄντα τὴν φύσιν, τὰ δὲ μέσα τῆς περὶ αὐτοῦ οικονομίας ἐκφαίνουσιν, ὅτι δὴ μόνον γνωστὰ ταῦτα ἀνθρώπων φύσει, τῶν ἐπέκεινα καὶ τῶν μετὰ ταῦτα ἐν ἀπορρήτοις σεσηγημένων. Καὶ δυνάμεις δὲ θεῖαι καὶ οὐράνιοι εἶεν ἂν, διὰ τὸ σεραφίμ ἐρμηνεύεσθαι ἐμπρησμοί· διδ εἶρηται· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Κεκράγασι δὲ οὗτοι καὶ βοῶσιν ἕτερος τῷ ἑτέρῳ κατὰ τὴν οἰκίαν δύναμιν, τὴν ἁγιότητα τοῦ θεολογουμένου παριστῶντες, καὶ τό γε πάντων παραδοξότατον, θεολογοῦντες. Ὅτι μὴ μόνος καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα κλήρη τυγχάνει τῆς δοξολογίας αὐτοῦ,

et dixi: Quousque, Domine? Et dixit: Donec desertæ sint civitates, eo quod non sit qui inhabitet: et domus, eo quod non sint homines. » At enim quem tandem Dominum fas est dicere visum fuisse a propheta præter eum, quem et Abraham, et reliquis Abraham similibus præcisis patribus visum fuisse, et eum iisdem locutum esse, in prioribus libris ostendimus? Hunc enim pariter et Deum et Dominum, et item angelum esse, et primum imperatorem copiarum Domini, antea didicimus. Cum ergo præsens oraculum esset illius ad homines commigrationem prædicturum, divinum antea illius regnum contemplatur, ubi ait se vidisse illum sedentem in solio excelso, et sublimi. Hæc autem illius solium illud esse existimandum est, quod in Psalmo de dilecto ostensum est. in illis verbis: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi, » super quam supremus et universi conditor Deus, et ipsius Pater, ipsum tanquam unicum ac dilectum sedere jubebat, dicens: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Confirmat vero hanc nostram in hos locos interpretationem, Joannes evangelista, qui postquam citavit proxime expositas Isaiæ voces, in quibus dictum est: « Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, » adjungit de Christo, et dicit: « Hæc dicit Isaias, quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo. » Cum ergo vidisset propheta Salvatoris nostri super paterna divinæ majestatis ac regni sede collocationem, divinoque ipso esset Spiritu instinctus, essetque deinceps ejusdem ad homines accessum, ortumque de Virgine descripturus, prius testificatur eam, **311** quæ in omnem terram perventura erat, cognitionem, et gloriæ prædicationem, ipsa seraphim inducens, quæ circum illum starent, ac dicerent: « Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth, plena est omnis terra gloria ejus. » Sed quænam existimanda sunt hæc seraphim, Christum Dei stipantia? Num forsitan angelorum ac divinarum potestatum chori, an vero prophetarum atque apostolorum? nam seraphim si interpreteris, *initium oris ipsorum* audias. Tales vero et prophetae et apostoli, per quorum os, instar primitiarum, initium salutis prædicationis factum est, ex quo appellationem hanc sortiti sunt, sicut etiam sancti Spiritus potestates, quæ alæ nominatæ sunt, primas quidem atque extremas de Deo Verbo notitiæ partes occultant, tanquam eas quæ suapte natura neque dici neque comprehendi possint; quæ vero ipsius de illo dispensationis mediæ sunt, eas ostendunt, propterea quod sola hæc naturæ hominum cognoscibilia, cum ea quæ supra hæc et post hæc reliqua sunt, in arcanis habitata sileantur. Præterea divinæ ac cælestes potestates, poterunt item vocabulo seraphim intelligi, quatenus alia quadam ratione, seraphim ex inter-

³⁰ Isa. vi, 8-11. ³¹ Psal. xliiv, 7. ³² Psal. cix, 1, 2. ³³ Joan. xii, 40, 41.

pretatione, incendia significant, ex quo illud dictum est : « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam ³⁹. » Clamant porro hi et vociferantur alter ad alterum pro suis quisque viribus, sanctitatem ejus, de quo ut de Deo loquitur propheta, commendantes, et quod omnium admiratione dignissimum est, theologice declarantes, quod non modo cœlum, et quæ in cœlo sunt, universa plena sunt majestate et gloria ejus, sed etiam omnis terra ejusdem facultatis ac virtutis est particeps, propter ejus, qui canitur de cœlo ad homines, descensum, de quo deinceps longius progressum oraculum vaticinatur, nec non et ortum de Virgine, et per hunc latius in omnem terram disseminatam gloriæ ejus celebrationem, denuntiat. Dominus autem Sabaoth ex interpretatione, est *Dominus exercituum* : is autem erit primus imperator exercituum Domini, quem in tertio ac vicesimo psalmo Dominum Sabaoth, divinæ rursus potestates appellant, ubi ejusdem de terra ad cœlum ascensum divinam, et canunt verbis illis : « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste rex gloriæ? Dominus exercituum, ipse est rex gloriæ ⁴⁰. »

312 Hebraicus enim contextus hoc loco rursus Dominum Sabaoth illum vocat : et quoniam ipse est Rex gloriæ, et propter ejus adventum, futurum erat ut omnis terra impleretur gloria ejus, merito quod futurum erat, et in propheta, et in psalmo dictum est. In propheta quidem illis verbis : « Plena est omnis terra gloria ejus ; » in psalmo autem initio statim ubi ait : « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et omnes qui habitant in eo ⁴¹. » His autem vaticinio comprehensis, deinceps progressus propheta testificatur quod licet omnis terra futura sit plena gloria ejus, attamen illum Judaica gens acceptura non sit. Itaque ait : Et dixit Dominus (ille videlicet qui visus fuerat Dominus Sabaoth), Quem mittam, et quis vadet ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego sum, mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, auditu audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis. Crassum enim factum est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne quando videant oculis suis, et auribus suis audiant, et corde intelligant, et convertantur et sanem eos. » Quibus verbis manifestissime canit futuram adversum se accusationem Judæorum, et quod intuebuntur quidem ipsum, non tamen animadvertent quis sit, quodque loquentem inter ipsos et docentem audiant, non tamen etiam intelligent quisnam is sit qui cum ipsis loquatur, neque item quænam ea sint novæ doctrinæ præcepta quæ ipse illis tradet. Comprobat vero hujus oraculi eventum evangelista Joannes, qui de Salvatore nostro sic ait : « Cum autem tam multa signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum, ut sermo Isaïæ prophetæ

ἀλλὰ καὶ πάντα ἡ γῆ τῆς αὐτῆς μετέσχε δυνάμει, διὰ τὴν ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεοπικρομένην κάθοδον, ἣν προῖων ἐξῆς ὁ λόγος προφητεύει, τὴν ἐκ Παρθένου γένεσιν καὶ τὴν διὰ ταύτης εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐφαπλωθεῖσαν δοξολογίαν αὐτοῦ κηρύττων. Κύριος δὲ Σαβαώθ ἐρμηνεύεται Κύριος τῶν δυνάμεων· αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμειος Κυρίου, ὃν καὶ ἐν κγ' ψαλμῷ Κύριον Σαβαώθαι θεται πάλιν ἀποκαλοῦσαι δυνάμεις, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνοδοῦ αὐτοῦ θεοπικροῦσαι, δι' ὧν φασιν· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἀρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάραθτε, πύλαι ἀιώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῆς δυνάμειος, αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. » Τὸ γοῦν Ἑβραϊκὸν πάλιν ἐνταῦθα Κύριον Σαβαώθ αὐτὸν καλεῖ· καὶ ἐπειδὴ περ αὐτὸς ἐστὶν ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης, διὰ τε τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ ἐμελλε πάντα ἡ γῆ πληροῦσθαι τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰκότως τὸ μέλλον εἶσεσθαι ἐν τε τῷ προφήτῃ λέλεκται, καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ· ἐν μὲν τῷ προφήτῃ διὰ τοῦ, « Πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » ἐν δὲ τῷ ψαλμῷ διὰ τῆς ἀρχῆς φασκούσης· « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλῆρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐν αὐτῇ. » Τούτων θεθεπισμένων, ἐξῆς ὑποδάς ὁ προφήτης μαρτύρεται, ὅτι δὴ, εἰ καὶ πλήρης ἐστὶ πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ, ἀλλὰ γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος οὐ προσήσεται· διὸ φησι· « Καὶ εἶπε Κύριος, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ θεθεωρημένος Κύριος Σαβαώθ· τίνα ἀποστείλω; καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. Καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἄκοῦ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψατε, καὶ οὐ μὴ ἴθητε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοὶ ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν, καὶ τοὶ ὠσὶν αὐτῶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. » Δι' ὧν ἀντικρυς θεοπικρὶς τὴν ἰσομένην εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ὡς ὕφονται μὲν αὐτὸν, οὐ μὴν προσέξουσι, τίς εἴη· λέγοντός τε ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος ἀκούσονται, οὐ μὴν καὶ συνήσουσιν οὐθ' ὅστις ὦν αὐτοῖς διαλέξοιτο, οὐθ' ἄπερ αὐτοῖς τῆς καινῆς διδασκαλίας παραδώσει μαθήματα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῖς τῶν λόγων ἀποτελέσμασιν ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγων· « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἐμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῆ, ὃν εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεῦειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαίας· Τετέφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοὺς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἴσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐμαρτύρησε περὶ αὐτοῦ. » Ἀναμφιλόγως οὖν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀνήνεγκε τὴν ἐν τῷ Ἡσαίᾳ

³⁹ Hebr. 1, 7. ⁴⁰ Psal. xliii, 7, 8. ⁴¹ ibid. 1.

θεοφάνειαν ὁ εὐαγγελιστῆς, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν οὐ παραδεδεγμένον τὸν ἐωραμένον τῷ πρῶτῳ Κύριον, κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ πρόβησιν. Τῷ γοῦν προφήτῃ ἐωρακότεν τὸν Κύριον Σαβαώθ φησιν ὁ χρησμὸς εἰπεῖν τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ, ὅτι δὴ καὶ αὐτοὶ ἔβονταί ποτε τὸν αὐτὸν, ἀλλ' οὐ συνήθουσιν ἕως εἰς, καὶ ἀκούσονται αὐτοῦ λέγοντος ἐν αὐτοῖς καὶ διδάσκοντος, ἀλλ' οὐ νοήσουσι, διὰ τὸ πεπωρωῦσθαι αὐτῶν τὴν καρδίαν. Ταῦτ' οὖν ὁ Ἰσαίας δι' ὧν παρεθέμεθα λέξεων θεσπίσας, ἐν ιστορίας ἀφηγήσει πολεμίων ἐφοδὸν κατὰ τοῦ Ἰσραήλ, ὃς ἐπέχει τότε τὰ τῆς βασιλείας τῶν Ἰουδαίων λαοῦ, ὑπογράφει, καὶ τὴν τῶν μὲν αἰσθητῶν πολεμίων καθαίρεσιν αὐτίκα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν γενήσεσθαι σημαίνει. ὧν δὲ σύμβολα ἔφερε νοητῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, δαιμόνων τιῶν, καὶ ἀφανῶν δυνάμεων, περὶ ὧν ἀρχόμενοι τῆς ὅλης πραγματείας διεληλύθαμεν, ὡς οὐ μόνον τὸ Ἰουδαίον ἔθνος, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ ἀνθρώπειον γένος ἐπὶ πᾶν εἶδος κακίας, καὶ ἐπὶ αὐτὴν γὰρ τὴν ἄθεον εἰδωλοκρατίαν καταβεβληκότων, οὐκ ἄλλως τὴν ἤταν ἐσεσθαι δηλοῖ ἢ διὰ μόνης τῆς θεσπιστομένης εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐξ ἀπειρογάμου Παρθένου σχήματος ἀνθρώπειον ἀναληφόμενου. Τίς δὲ αὐτῷ ἢ τούτου χρεῖα ἦν, καιρὸς ἀνεῖν διαλαθεῖν.

visum non cadentes potestates, de quibus initio totius operis disseruimus, quod non solam Judaicam gentem, sed omne prorsus humanum genus, in omne malitiæ genus, ac denique in ipsum omni religioni contrarium simulacrorum cultum compulerunt), hos non aliter vinci posse demonstrat, quam per unum, qui canitur Dei Verbi ad homines accessum, quod quidem Dei Verbum esset ex in-nupta Virgine humanum corpus assumpturum. Sed hujus illi quisnam usus fuerit, jam tempus esse videtur, ut latius inquireamus.

Τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας.

Ἐπειδὴ « δι' ἀνθρώπου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, χρῆν ἔληπον διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου τὴν κατὰ τοῦ θανάτου βραβευθῆναι νίκην, καὶ τὸ σῶμα τοῦ θανάτου σῶμα ζωῆς ἀναδειχθῆναι, καὶ τῆς ἀμαρτίας τὴν βασιλείαν ἐν τῷ θνητῷ σώματι τὸ πρὶν ἐνεργοῦσαν καταλυθῆναι, μὴ κέτι ἀμαρτίας αὐτοῦ, ἀλλὰ δικαιοσύνης κρατούσης· καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἀμαρτημάτων πάλαι πρότερον ἢ πτωσίς ἐγένετο πᾶσιν ἀνθρώποις, εἰκότως πάλιν δι' ἀναμαρτήτου, καὶ πάσης ἀχράντου κακίας τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀνηγείρετο τρόπαια. Τίνων δὲ ἐχθρῶν ἢ τῶν πάλαι διὰ τῶν τῆς σαρκὸς ἡδονῶν κατακαλούντων τὸ ἀνθρώπειον γένος; καὶ ἄλλως δὲ ἐχρῆν, ἀνθρώποις Θεοῦ Λόγου ὀμιλεῖν μέλλοντα, καὶ σαρκὸς ἀκοαῖς τὰ τῆς εὐσεβείας μαθήματα παραδώσονται, τερατείας τε καὶ παραδοξοποιίας ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς, Θεοῦ τε δύναμιν ἐναργῆ παραστήσαντα, μὴ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ συνήθους ἡμῶν ὄργάνου τούτου κρᾶξαι· ὅτι οὐδὲ πλέον οὐδὲν σωματίων ὄργῃ ἀνθρώπων δυνατὸν ἦν ὀφθαλμοῖς, οὐδ' ἀκούειν ἀκοῆν πλέον τι τοῦ διὰ γλώττης προφερομένου ἤχου. Ἴν' οὖν καὶ διὰ σωματίων αἰσθήσεως τῆς τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ἐνοσίας ἐπιλαβώμεθα, τὸν ἡμῶν συγγενῆ καὶ γνῶριμον λόγον αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνελάμβανε, καὶ πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ τὰ σωτήρια τοῖς ἀσχηκτοῖς καὶ αὐτόπταις

A impletur, quem dixit : Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? propterea non poterant credere, quia iterum dixit Isaias : Excæcavit oculos eorum, et induravit cor eorum, ne videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. Hæc dixit Isaias quando vidit gloriam ejus, et testificatus est de eo⁴¹. Ergo absque controversia visionem illam Dei ad Christum retulit evangelista Joannes, et ad Judaicum populum, qui visum a propheta Dominum, quemadmodum ab illo ipso prædictum est, non suscepit.

313 Nam cum Dominum Sabaoth propheta vidisset, refert oraculum, quemadmodum ipsi præceperit, ut ad Judæos diceret : quod ipsi illum quidem aliquando vident, sed non intelligent quis sit, et audient illum loquentem inter ipsos et docentem, sed non percipient, propterea quod induratum erit cor eorum. Cum hæc igitur Isaias his quæ apposuimus, verbis canat, in historiae modum hostium adversus Achaz impetum, qui tunc Judaici populi regnum obtinuerat, describit, et a visibilibus quidem hostibus ruinam brevi, neque haud multo post futuram significat. Quorum vero signa quædam duntaxat attulit (hi porro sunt intelligibiles atque invisibiles quidam hostes, dæmones utique ac sub

C *Quæ spectant ad Salvatoris nostri adventum.*

Quia « per hominem mors intravit in mundum, ait Apostolus⁴², » idcirco adversus mortem victoriam obtineri per eundem hominem oportuit, et quod mortis fuerat corpus, vitæ corpus declarari, et peccati regnum, quod prius in corpore mortali vim suam exercebat, deleri usque adeo, ut non amplius illi peccatum, sed justitia dominaretur, et quoniam ex peccatis corporis, antea cunctis hominibus ruina facta est, merito rursus per omnis peccati expers corpus, omnique prorsus malitia intactum, tropæa adversus hostes erigenda fuerunt. Sed quos tandem hostes, nisi eos qui olim per corporeas voluptates humanum genus prosternebant? præterea cum Dei Verbum esset cum hominibus collocaturum, et corporeis auribus præcepta de pietate traditurum, prodigiaque et miracula oculis hominum, **314** Deique virtutem evidentem atque aperte demonstraturum, non aliter quam per consuetum, nobisque familiare instrumentum, hoc facere ipsum oportuit, quoniam nihil quidem amplius, quam quæ corpora sunt, mortalibus oculis ut cerneremus, fieri poterat, neque ut auribus perciperemus, quam sonum, qui lingua proferri consuevit. Ut igitur corporeis quoque sensibus intelligibilem incorporearumque rerum notiones capere-

⁴¹ Joann. xi, 37-41. ⁴² Rom. v, 12.

mus, eum qui nobis et cognatus et familiaris es-
set, ipse Deus Verbum assumpsit, omniaque per
illum quæcunque salutaria essent, iis, qui ipsi au-
diebant, ipsique fidebant, tam quæ in divinis ipsius
verbis, quam quæ in factis consisterent, exposuit.
Atque hæc omnia administravit, nusquam ut nos
simili ratione corporis necessitatibus illigatus, ne-
que ipse quidquam aut deterius aut amplius sua
ipsius divinitate perpetuens, neque vero ut anima
hominis, ita ipse tali corpore impeditus, ut divina
interim munera obire non posset, aut ubique adesse,
qui Dei Verbum est, omniaque implet, per omnia
penetrat, neque item aut sordibus ullis, aut corrup-
tione, aut fœditate, ex eo corpore quod assumpsit
inquinatus, propterea quod cum ipse natura sit ex-
pers et corporis, et carnis, et omnis materiæ, tan-
quam Dei Verbum, divina quadam virtute ratio-
nibusque ineffabilibus, omnem sustinuit dispensa-
tionem, quæ sua essent impertiens, non autem
contra sibi vindicans, aut usurpans quæ aliena.
Ergo cur ita hanc illius in corpore dispensationem
formidare opus est, quando neque fœdatus est is
qui fœdari non potest, neque ex carne assumpta
inquinatus, qui non potest inquinari, neque vero
propria corporis natura corruptus, cum ipsum sit
Dei Verbum ab omni patiendi natura prorsus alien-
um? Quandone solis quidem radii dum cadavera
et omnis generis corpora attingunt, quidquam om-
nino pati dicuntur? ad ipso autem divino Verbo
etiam contra, quod corruptibile erat in melius
commutatum est, sanctumque atque immortale,
quemadmodum ipsius voluntas fuit, effectum est:
quinetiam divinis sui Patris consiliis, atque actioni-
bus, ipse interim inserviebat. Totum igitur hoc
hominum amantissimus Deus Deique Verbum pro
cunctorum hominum medela et salute, vocibus in-
terim prophetarum consentanea gerens effecit,
qui quidem prophetæ tanto ante a priscis us-
que temporibus, admirabilem ipsius de Virgine
ortum testificati fuerant. Porro autem admo-
dum necessario huic Christi ortui de Virgine,
propheta anteponit id quod reddat attentum,
315 inclamans ad eos qui ipsa hæc audiant, illud:
« Si non credideritis, non intelligetis; » cui deinceps
adjungit ea quæ in hunc modum se habent: « Si non
credideritis, non intelligetis. » — « Et ad-
jecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi
signum a Domino Deo tuo in profundum aut in
excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque ten-
tabo Dominum. Et dixit: Audite jam, domus David:
Num parum vobis est, hominibus exhibere certamen?
et cur Domino exhibetis certamen? propter
hoc dabit Dominus ipse vobis signum: ecce Virgo
in utero capiet, et pariet filium, et vocabis nomen
ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, prius-
quam cognoscat ipse, aut eligat mala, ut seligat
bonum: quia prius quam cognoscat puer bonum
aut malum, non est obediens malitiæ, ut seligat
bonum. Et comprehendetur terra, quam tu times a

των ἐνθὲν αὐτοῦ λόγων τε καὶ ἔργων προεβάλλετο.
Καὶ ταῦτ' ἔπραττε ταῖς τοῦ σώματος ἀνάγκαις ὁμοίως
ἡμῖν οὐδαμῶς καταδεσμούμενος, οὐδέ τι χεῖρον ἢ
μεῖζον αὐτὸς ἑαυτοῦ τῆς θεότητος ὑπομένων, οὐδ'
οὕτως ὡσθ' οἷα ἀνθρώπου ψυχῆ, τῷ σώματι παρεῖναι
θεοῦ Λόγον ἦντα, καὶ τὰ πάντα πληροῦντα, καὶ διὰ
πάντων ἦγοντα· ἀλλ' οὐδὲ ῥύπον, ἢ φθορὰν, ἢ μiasμα,
ἐξ ἧς ἀνεληφε σαρκὸς ἐπενηγμένος, ὅτι δὴ σώ-
ματος ὦν τὴν φύσιν, καὶ αἷλος καὶ ἄσαρκος, οἷα θεοῦ
Λόγος, ἐνθὲν δυνάμει καὶ λόγους ἡμῖν ἀρρήτοις πᾶσαν
ὑπῆξει τὴν οἰκονομίαν, τῶν οἰκείων μεταδιδούς, ἀλλ'
οὐκ ἀντεπαγόμενος τῶν ἄλλοτριῶν. Οὐκοῦν τί φοβεῖ-
σθαι χρὴ τὴν ἑσσαρκον οἰκονομίαν, ἐπεὶ μὴ ἐμολύ-
νετο ὁ ἀμόλυτος, μηδὲ ἐκ τῆς σαρκὸς ὁ ἀμίαντος
ἐμείνετο, μηδὲ συνεφθίρειτο τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ
φύσει ὁ ἀπαθὴς τοῦ θεοῦ Λόγος; ἐπεὶ μηδὲ ἡλίου πά-
θοιεν ἂν τι ἀκτινὲς νεκρῶν καὶ παντοίων σωμάτων
ἐπαφώμεναι. Τῷ δὲ θεῷ Λόγῳ τοῦμπαλιν τὸ φθαρτὸν
μετεσκευάζετο, καὶ ἀγίον τε καὶ ἀθάνατον, ἃ τε καὶ
ἦν αὐτῷ βουλητὸν, ἀπετελεῖτο. Ναὶ μὴν καὶ ταῖς ἐν-
θέοις τοῦ Πνεύματος βουλαῖς τε καὶ πράξεσι δηλο-
νεῖτο. Τοῦτο οὖν ἴδον τῷ φιλανθρωποτάτῳ θεῷ τε καὶ
θεοῦ Λόγῳ ὑπὲρ τῆς πάντων ἀνθρώπων θεραπείας τε
καὶ σωτηρίας ταῖς τῶν προφητῶν ἀκολουθῶς ἐνηργεῖτο
φωναῖς, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν χρόνων τὴν θαυμασίαν
ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ προμαρτυρομένηαι.
Σφόδρα δὲ ἀναγκαιῶς ὁ προφήτης προτάττει τῆς
ἐκ Παρθένου γενέσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐπιστρέφειν,
ἐπιφρονῶν ἀντικρυς τοῖς τοῦτων ἀκρωμένοις τὸ,
« Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » ὅ ῥ' ἐπιφέ-
ρει ἐξῆς τὰ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον: « Ἐὰν μὴ
πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε. » Καὶ προσέθετο Κύ-
ριος λαλῆσαι τῷ Ἀχαζ, λέγων· Δίτῃσαι σε αὐτῷ
σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ θεοῦ σου εἰς βάθος ἢ εἰς
ὑψος. Καὶ εἶπεν Ἀχαζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ
πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος
Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀνθρώποις παρέχειν ἀγῶνα;
καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει
Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γα-
στρῇ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ
ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγε-
ται, πρὶν ἢ γυνῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκ
λέξεται τὸ ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον
ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι
τὸ ἀγαθόν. Καὶ καταλειφθήσεται ἡ γῆ, ἣν σὺ φοβῆ-
σθαι ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Καὶ τὰ μὲν τῆς
προφητείας ὧδε πῆ εἶχεν· ἐπιστήσαι δὲ ἄξιον τῷ τοῦ
λόγου προομιμῶ μαρτυρομένῳ τοῖς ἐντυγχάνουσιν,
ὅτι, ἐὰν μὴ πιστεύσωσιν, οὐδὲ μὴ συνῶσι. Καὶ ἀναγ-
καίως χρῆν ἐπισημῆνασθαι, δεικνύντας, ὅτι μὴ μό-
νον συνέσεως, ἀλλὰ καὶ πίστεως δεῖ τοῖς ἐντευξόμε-
νοις, καὶ οὐ μόνον πίστεως, ἀλλὰ καὶ συνέσεως.
Ὅθεν οἱ ἐκ περιτομῆς μὴ πιστεύσαντες εἰς τὸν Χρι-
στὸν τοῦ θεοῦ, εἰσέτι καὶ νῦν τούτων ἀκρωμένοι,
οὕτω καὶ εἰς δεῦρο συνῆκαν τὸν προφητευόμενον,
ὥστε ἐπ' αὐτοῖς πρώτοις ἐπαληθεῦσαι τὴν πρόβη-
σιν· ἀκοῆ γὰρ τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητειῶν
διὰ πάσης ἡμέρας ἀκούοντες, ὡς διανοίας οὐκ ἀκού-
ουσι. Τῆς τε ἀγνοίας αὐτῶν αἰτίων οὐδὲν ἕτερον ἢ

ἀπιστία τυγχάνει, καὶ τοῦτο τῆς προρρήσεως ἀψευ-
δῶς περὶ αὐτῶν καὶ πρὸς αὐτοὺς ἀποφηναμένης.
« Ἐάν γάρ, » φησί, « μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνήτε. »
Ἄλλ' εἰ φαίεν μὴ Παρθένον, νεάνιν δὲ ὠνομάσθαι
ἐν τῇ Γραφῇ (οὕτω γὰρ φασι φέρεσθαι παρ' αὐτοῖς),
καὶ ποῖον ἂν γένοιτο, φήσομεν, σημεῖον ἐπαγγελίας
Θεοῦ ἄξιον, εἰ συνήθως τίχτειν, οἷα καὶ πᾶσαι γυ-
ναῖκες, ἐξ ὀμιλίας ἀνδρῶς ἐν γαστρὶ λαβοῦσα νεάνις
τις ἐμελλε; Πῶς δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐξ αὐτῆς γεννώμε-
νος; καὶ οὐχ ἀπλῶς Θεός, ἀλλ' ὁ μεθ' ἡμῶν; τοῦτο
γὰρ σημαίνει βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ, ὅπερ φησὶ
δεῖν ὠνομάζειν τὸν γεννώμενον. « Ἰδοὺ γὰρ ἡ Παρ-
θένος, φησὶν, ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν,
καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » ὁ ἔστι
μηθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Ποῖος δὲ καὶ
ἀνὴρ Θεῶ, ἢ ποῖος ἂν εἴη κόπος, καὶ μόχθος ἐπὶ
συνῆθει τρόπῳ γυναικὸς τικτούσης; Ἐν μὲν γὰρ τοῖς
ἡμετέροις ἀντιγράφοις, ὅφ' Ἐβδομήκοντα ἀνδρῶν
ἀνωθεν μὲν Ἑβραίων τὸ γένος, ἐπ' ἀκριβεῖς δὲ τῆς
πατρίου παιδείας δεδοκίμασμένων ἡρμηνευμένοις,
ὡδὲ πως φέρεται· « Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρ-
έχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα;
διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτοῖς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ
Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, ὃς
καλεῖσεται ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός. » Τοῦτο γὰρ, ὡς
ἔφη, δηλοῦν βούλεται τὸ Ἐμμανουήλ ὄνομα. Ἐν δὲ
τοῖς αὐτῶν Ἰουδαίων ἀντιγράφοις, κατὰ τὴν Ἀκύ-
λου μεταβολὴν φερομένοις (προσῆλυτος· δὲ ὁ Ἀκύ-
λος ἦν, οὐ φύσις Ἰουδαίος, ὅμως δ' οὖν καὶ κατ' αὐ-
τὸν τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον· « Ἀκούσατε δὴ,
οἶκος Δαυὶδ· μήτι ὀλίγον ἀπὸ ὑμῶν μοχθοῦν ἀνδρας,
ὅτι μοχθοῦτέ γε καὶ τὸν Κύριον Θεόν μου; διὰ τοῦτο
δώσει αὐτοῖς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ
συλλαμβάνει, καὶ τίχτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐ-
τοῦ Ἐμμανουήλ. » Παρὰ δὲ τῷ Συμμάχῳ ταῦθ' οὕ-
τως ἔχει· (λέγεται δὲ ὁ Σύμμαχος Ἐβριανός εἶναι·
αἵρεσις δὲ ἦν οὕτω καλούμενον τινῶν Ἰουδαίων εἰς
Χριστὸν πιστεύειν λεγομένων, ἐξ ὧν ὁ Σύμμαχος ἦν.)
παρ' ὧ καὶ αὐτῷ ταῦτα οὕτως ἔχει· « Ἀκούσατε,
οἶκος Δαυὶδ· Μὴ οὐκ αὐταρχεῖς ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώ-
πους, ὅτι κοποῦτε τὸν Θεόν μου; διὰ τοῦτο δώσει
αὐτοῖς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ νεάνις συλλαμβάνει, καὶ
τίχτει υἱόν, καὶ καλέσεις ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. »
Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Ἰουδαίων ἔθους τὸ σκληρὸν τοῦ
τρόπου, καὶ πρὸς εὐσέβειαν δυσένδοτον, ἰδρῶτα καὶ
κόπον, μόχθον τε τοῦ τυχόντα, καὶ ἀγῶνα παρεῖχε
τοῖς πάλαι θεοφιλεσι προφήταις, τούτου χάριν, « Οὐκ
αὐταρχεῖς ὑμῖν, » φησὶ, « τοὺς προφήτας τοῦ Θεοῦ
μοχθοῦν, καὶ ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; ἀλλ' ἤδη
καὶ τὸν Θεόν μου κοποῦτε, καὶ ἀγῶνα παρέχετε καί
γε τῷ Θεῷ μου; » Οὕτω γὰρ καὶ Θεοδοσίῳ ἐξέδω-
κεν. Ὁ γοῦν προφήτης ἰδίως ἑαυτοῦ Θεόν, ἀλλ'
οὐχὶ καὶ τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὸν κοπούμενον καὶ
ἐπὶ τὸν ἀγῶνα ἀποδύμενον προσέειπεν, οὐκ ἂν φήσας,
Θεόν μου τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐν Ἰουδαίῳ, παρ' οἷς
ἐκ πατέρων τὸ περὶ τῶν πάντων δημιουργὸν Θεὸν
σέβας; ἐφυλάττετο. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἀγὼν καὶ μόχθος,

A facie duorum regum⁴³. » Et quæ quidem ad prophe-
tiam pertinent, in hunc modum se habent. Diligen-
tius vero attendere par est ipsis oraculi exordium,
quod legentes admonet, si non crediderint, ne in-
tellecturos quidem esse; et sane adnotare necesse
fuit, atque ostendere, quod non solum intellectu,
sed etiam fide iis qui lecturi sunt, opus sit, et vicis-
sim, non solum fide sed etiam intellectu. Ex quo
Judæi qui in Christum Dei non crediderunt etiam
nunc hæc audientes, nondum tamen quis sit, de
quo propheta loquitur intellexerunt, ut in ipsis pri-
mis veritatem suam probaverit vaticinium: auditu
enim tota die prophetias de Christo audientes, au-
ribus intelligentiæ non audiunt. Atque ipsorum
ignorantiæ alia nulla est causa quam incredulitas,
cum ipsum hoc absque mendacîo et de ipsis, et ad
ipsos vaticinium, plane enuntiaverit: « Si enim non
credideritis, inquit, ne intelligetis quidem. » Quod
si dixerint non Virginem, sed puellam apud Scri-
pturam nominatam esse (sic enim aiunt apud ipsos
haberi), cujusmodi tandem signum hoc futurum
dicemus, quod divina promissione sit dignum, si
usitate, quemadmodum cæteræ omnes mulieres, ubi
ex viri conjunctione prægnans avaserit, puella
quæpiam fuit paritura? Quomodo præterea Deus
erit qui ex illa nascatur, neque simpliciter Deus,
sed nobiscum Deus? hoc enim significat vox Em-
manuel, quo nomine ait esse vocandum illum qui
nascetur: « Ecce enim, inquit, Virgo in utero
capiet, 316 et pariet filium, et vocabis nomen ejus
Emmanuel, » quod est, si quis interpretetur, nobis-
cum Deus. Cujusmodi autem certamen Deo, aut
quis tandem labor, quæve difficultas objecta, si de
more paritura fuit mulier? In nostris enim exem-
plaribus, quæ quicunque interpretati sunt, ii et
genere ab Hebraeis oriundi fuerunt, et patriæ ipso-
rum linguæ peritissimi, et in ea eruditione proba-
tissimi, sic habetur: « Num parum vobis est, certa-
men exhibere hominibus? et cur Domino exhibetis
certamen? propter hoc dabit Dominus ipse vobis
signum. Ecce Virgo in utero capiet, et pariet
filium, qui vocatur nobiscum Deus. » Hoc enim sibi
vult, quemadmodum dixi, ipsa vox Emmanuel. In
ipsis autem Judæorum exemplaribus, quæ secun-
dum Aquilæ conversionem seruntur (adventitius
autem Aquila fuit, non natura Judæus), sed tamen
etiam secundum hunc, hoc sane scriptum est mo-
do: « Nunquid parum est a vobis fatigari viros?
quod laborem exhibetis etiam Deo meo? Propter
hoc dabit ipse vobis signum: Ecce puella in utero
concipit, et parit filium, et vocabis nomen ejus
Emmanuel. » Apud Symmachum vero hæc ita se
habent (porro Symmachus dicitur Ebionæus sive:
secta autem hæc fuit Judæorum, qui eo nomine
vocabantur, et in Christum credere dicebantur, ex
quibus Symmachus fuit); apud ipsum hunc igitur
hæc ita se habent: « Audite, domus David, nunquid

⁴³ Isa. vii, 10-16.

non satis vobis est fatigare homines, quod fatigatis A
 Deum meum? propter hoc dabit Dominus ipse
 vobis signum: Ecce puella concipit et parit filium,
 et vocabis nomen ejus Eminent. » Quibus enim
 Judaicæ gentis mores asperrimi, et a pietate adno-
 dum abhorrentes, sudorem laboremque, ac fatiga-
 tionem non vulgarem, atque certamen, antiquis
 illis Deo amicis prophetis exhibebant, idcirco, « non
 satis est, inquit, vobis, Dei prophetas affligere,
 hominibusque exhibere certamen, nisi jam etiam
 Deum meum fatigetis, eique exhibeatis certamen? »
 nec Deo simpliciter, sed Deo meo? Sic enim Theodo-
 tion quoque convertit. Propheta igitur suum pecu-
 liariter Deum, et non eorum ad quos sermo dirige-
 batur, eum qui vexaretur, et in certamen daretur, ap-
 pellavit, qui quidem nunquam Deum meum dixisset
 eum qui apud Judæos supremus habetur, apud quos,
 quem a patribus rerum omnium conditoris Dei
 317 cultum ipsi acceperant, is diligentissime ser-
 vabatur, sed quod tandem esse potest certamen,
 quæ labor, quæ fatigatio ejus Dei, de quo propheta
 loquitur, nisi illud ad hominum generationem acce-
 dere, et tum secundum nos, tum secundum Septua-
 ginta interpretationem de Virgine nasci secundum
 vero eam quæ apud juniores fertur Judæos, de
 puella? Cæterum apud Mosem quoque invenies
 eam, quæ absque controversia sit virgo, puellam
 appellari: siquidem eam quæ alii desponsata sit,
 alia vero repudiata, hac appellatione vocavit. Is
 præterea qui de tali femina sit edendus nomine
 Emmanuel, majore fertur potentia, quam omnium
 aliorum hominum; quippe qui eligat bonum prius
 quam cognoverit mala, et malitiæ non obtemperet
 boni eligendi gratia, eo magis quod hæc præstet non
 in virili jam, sed in puerili adhuc ætate constitu-
 tus; ex quo illud dictum est: Prius quam noverit
 puer bonum aut malum, non paret malitiæ, ut eli-
 gat bonum. » Quibus verbis prorsus quod ille de
 quo agitur nullam malitiam attigerit, demonstratur.
 Sed excellentiorem quoque denominationem, quam
 hominis ulla esse possit appellatio, nanciscitur is
 qui nobiscum est Deus: quare signum item quod
 de illo datur, profunditatem simul habere dicitur,
 et simul altitudinem: profunditatem quidem pro-
 pter descensum ad homines, aut etiam usque ad
 mortem accessum: altitudinem vero propter divi-
 nitatis a profunditate restitutionem, aut etiam
 propter divinæ ejus substantiæ, quæ omni natura
 prior est, theologiam. Quis vero alius sit nobiscum
 Deus, quam is quem superioribus libris Deum Do-
 minumque ostendimus? quique item Abrahamæ
 quondam non alia quam hominis forma visus est?
 Quod si Judæi hæc ad Ezechiam referant filium
 Achaz, et dicant hunc esse qui patri suo futurus
 oraculo promittatur, videant quomodo nobiscum
 Deus fuerit Ezechias, aut quodnam signum sua ma-
 jestate dignum, Deus in illo ostenderit: sed neque
 certamen ullum, neque labor in illius ortu Deo ex-
 hibitus est: præterea plane a prophetia excluditur,

η ὁ κόπος τοῦ προφητευομένου Θεοῦ, ἢ τὸ εἰς ἀν-
 θρώπων γένεσιν ἔλθειν; κατὰ μὲν ἡμᾶς καὶ τὴν τῶν
 Ἐβδομήκοντα ἐρμηνείαν, ἐκ Παρθένου γεννώμενον,
 κατὰ δὲ τὴν νῦν παρὰ Ἰουδαίους φερομένην, ἐκ
 νεάνιδος. Εὐροὶς δ' ἂν παρὰ Μωσῆι καὶ τὴν ὁμο-
 γουμένως Παρθένον νεῖων προσηγορευμένην. Τὴν
 γοῦν ἐτέρω μεμνηστευμένην, ὅφ' ἐτέρου δὲ ἐκδε-
 διασμένην τούτῳ κέκληκε τῷ προσρήματι. Ἀλλὰ
 καὶ ὁ ἐκ τῆς δηλουμένης τεθησόμενος Ἐμμανουὴλ
 μείζονα ἢ κατὰ τὸν κοινὸν ἀνθρώπων ἐπιφέρεται
 δύναμιν, ἐκλεγόμενος τὸ ἀγαθὸν πρὶν ἢ γινῶναι
 πονηρὰ, καὶ ἀπειθῶν πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ
 ἀγαθόν· καὶ ταῦτα οὐκ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν
 τῇ τοῦ παιδίου. Διὸ εἶρηται· « Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον
 ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεὶ πονηρίᾳ, τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ
 ἀγαθόν· » δι' ὧν παντελῶς τὸ τῆς κακίας ἀπειρον
 τοῦ δηλουμένου παρίσταται. Ἀλλὰ καὶ κρείττονα
 ἢ κατὰ ἀνθρώπων ἐπάγεται τὴν ἐπωνυμίαν ὁ μεθ'
 ἡμῶν ὑπάρχων Θεός· διὸ καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σημεῖον
 βάθος ἐλέγετο περιέχειν, ὁμοῦ δὲ καὶ ὕψος· βάθος μὲν
 διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους κάθοδον, ἢ καὶ τὴν μέχρι θανά-
 του παρουσίαν, ὕψος δὲ διὰ τὴν ἐνθεον ἐκ τοῦ βάθους
 ἀποκατάστασιν, ἢ διὰ τὴν τῆς ἐνθέου προὑπάρξεως
 αὐτοῦ θεολογίαν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός
 ἢ ὁ διὰ τῶν πρόσθεν ἀποδεδειγμένος Θεὸς Κύριος;
 ὁ καὶ τῷ Ἀβραάμ οὐκ ἄλλως ἢ δι' ἀνθρώπου μορφῆς
 τεθεαμένος; Εἰ δ' ἀναφέρειον ἐπὶ τὸν Ἐζεκιαν οἱ ἐκ
 περιτομῆς ταῦτα, τὴν τοῦ Ἄχαζ παῖδα, τοῦτον εἶναι
 φάσκοντες τὸν τῷ πατρὶ προσημαινόμενον, ἀλλ' οὔτε
 ὁ μεθ' ἡμῶν Θεός Ἐζεκιᾶς ἦν, οὔτε σημεῖον θεο-
 πρεπέες πέπρακται τι ἐπ' αὐτῷ· ἀλλ' οὔδὲ ἀγῶν
 ἢ μόχθος τῷ Θεῷ ἦν περὶ τὴν ἐκεῖνον γένεσιν· καὶ
 ἄλλως παρὰ ταῦτα δείκνυται ὁ Ἐζεκιᾶς ἀποκλειόμε-
 νος τῶν χρόνων τῆς προφητείας. Ταῦτα μὲν γὰρ
 βασιλεύοντος αὐτοῦ δὴ τοῦ πατρὸς Ἄχαζ περὶ μελλόντων
 ἐθεσπίζετο· ὁ δὲ Ἐζεκιᾶς πρὸ τοῦ βασιλεύσαι
 τὸν Ἄχαζ συνίσταται γεγεννημένος. Εἰ δὲ μὴ ἐπὶ
 τοῦτον ἀναχθεῖν τὰ τῆς προκειμένης προρρήσεως,
 πολλοῦ δεῖ ἐφ' ἕτερον τῶν παρὰ Ἰουδαίους μετὰ τοὺς
 τῆς προφητείας χρόνους γενομένων. Ἐπὶ γε μὴν τῆς
 τοῦ ἀληθοῦς Ἐμμανουήλ, τοῦ ἔστι τοῦ γεγονότος
 μεθ' ἡμῶν Θεοῦ γενέσεως, καὶ ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς ἀνθρώπους
 ἐπιδημίας· τῶν γὰρ δεῖν βασιλέων καθηρημένων,
 κατελείφθη ἔρημος ἡ τῶν Ἰουδαίων γῆ, ὡσπερ ἐσε-
 σθαι φησὶν ὁ χρησμὸς εἰπῶν· « Καταλειφθήσεται ἡ
 γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων· » ὃ καὶ αὐτὸ
 βητῶς καὶ κατὰ λέξιν οὕτως ἂν ἀποδοθεῖ. Κατὰ
 γὰρ βασιλεῖα Ἄχαζ, καὶ Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς, καὶ
 τοὺς τῆς προφητείας χρόνους, βασιλεὺς Συρίας ὁ ἐν
 Δαμασκῷ, καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ ὁ ἐν Σαμαρείᾳ, οὐχ
 ὁ ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ὁ τοῦ πληθούς τῶν Ἰουδαίων
 τῶν ἀποστάντων τοῦ θεοῦ νόμου, συνθήκας πρὸς
 ἀλλήλους θέμενοι, τοὺς ὅπῃ τοῖς διαδόχοις τοῦ Δαυὶδ
 βασιλευσόμενος ἐπολιόρκουν. Τοῦτων οὖν ἀμφοῖν τὴν
 καθαιρεσὶν ἡ προφητεία θεσπίζουσα, αὐτοὺς μὲν τοὺς
 κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ἰουδαίους τε καὶ ἀλλοφύλους, κατὰ
 τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ δεξιὰς ἀλλήλοις δεδωκότας, αὐτίκα
 μάλα διαλυθήσεται καὶ ἀποχωρήσειν τοῦ πολέμου

φησὶ· τὴν γε μὴν βασιλείαν αὐτῶν καὶ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸ παντελὲς καταλυθῆσεσθαι, καὶ ἀποσεισθήσεσθαι ἐπὶ τῆς τοῦ προφητευσθέντος, μεθ' ἡμῶν Θεοῦ, γενέσεως. Ἐπίστησον τοίνυν τότε ἡ Δαμασκηῶν ὁμοῦ καὶ Ἰουδαίων καταλύθη βασιλεία, καὶ κατὰ ποίους χρόνους καταλείφθη ἢ γῆ τῶν Ἰουδαίων ἀβασίλευτος, καὶ αὐτῆ γε ἡ πρὶν πολλὰ δυναμένη Δαμασκηῶν χώρα, μεγάλην χεῖρ τὸ παλαιὸν τῆς Συρίας ἀπάσης βασιλεύουσα. Ἐπὶ γὰρ τῆς τούτων καθαιρέσεως τὸν Ἐμμανουὴλ πάντως ποῦ γεννηθῆσεσθαι εἰκός, καὶ τὸν προφητευόμενον ἐληλυθῆναι. Εἰ μὲν οὖν τῶν δηλουμένων παρῆν ὄραϊν συνεστῶσας τὰς βασιλείας, οὐδὲν χρῆν περαιτέρω ζητεῖν, μόνον δὲ ἔτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντα χρόνον ἀναρτῆν τὰς ἐλπίδας· εἰ δὲ ἔργῳ προσεῖνῃς ἢ καθαιρέσεις τῶν εἰρημένων, ὡς μήτε ἐν Δαμασκῷ, μήτε ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φαίνεσθαι βασιλέα, πρὸδῶλον ὡς τέλους ἔτυχε τὸ λόγιον φῆσαν· « Καὶ καταλείφθησεται ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων, ὧν σὺ φῶθῃ, ἀπὸ προσώπου αὐτῶν· » τῶν βασιλέων, ἀντὶ τῶν βασιλειῶν ὀνομασμένων. Ὁ γοῦν Σύμμαχος φησιν· « Ἐγκαταλείφθησεται ἡ γῆ, ἀφ' ἧς σὺ ἔγκακεῖς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς· » καὶ ὁ Ἀκύλας· « Ἐγκαταλείφθησεται ἡ γῆ, ἣν σὺ σιχαίνεις, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Καὶ ὁ Θεοδοσίω δὲ τοῦτον ἠρμήνευσε τὸν τρόπον· « Ἐγκαταλείφθησεται ἡ γῆ, ἣν σὺ βδελύσῃς, ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων αὐτῆς. » Ὁρᾷς ὅπως τῆν γῆν καταλείφθησεσθαι ἀβασίλευτον θεωρεῖται; Ποίαν δὲ γῆν, ἢ τὴν τῶν Δαμασκηῶν, καὶ τὴν τοῦ Ἰσραὴλ; τούτων γὰρ ἦσαν οἱ δύο βασιλεῖς, οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος· ὧν ὁ Ἀχάζ τὴν γῆν ἐσίχαιεν, ἢ ἐβδελύσσετο, ἀποκάμων ἢ ἔγκακῶν ἀπ' αὐτῆς. Πότε οὖν τοῦτο γέγονε; τούτων γὰρ συμπερασθέντων, πᾶσα ἀνάγκη καὶ τὸ προλεγόμενον μέρος τῆς προφητείας εἰς ἔργον κεχωρηκέναι· τοῦτο δὲ ἦν τὴν Παρθένον ταπεινὴν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεόν. Καὶ δὴ πρὸδῶλον τοῖς τὰς ἱστορίας ἐξετάζουσιν, ὡς μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ τῆς Δαμασκῶν συνειστήκει τὸ ἐκ προγόνων διαδοχῆς βασιλείον. Μένειται γοῦν ὁ ἱερεὺς ἀπόστολος Ἀρέτα τοῦ βασιλέως Δαμασκηῶν· καὶ τοῦ Ἰουδαίων δὲ ἔθνους ἡ ἄτακτος, καὶ οὐ κατὰ νόμον εἰσέτι τότε διέμενε βασιλεία. Οὐ γὰρ ἀπὸ γένους Δαυὶδ ἔφερον τὴν τῆς ἀρχῆς διαδοχὴν Ἡρώδης καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενόμενοι. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου παιδὸς κήρυγμα, καταλείπεται αὐτίκα ἡ γῆ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ βασιλέων. Ἐξ ἐκείνου γὰρ τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας τῶν ἐθνῶν ἐπικρατησάσης, ἐλέλυτο μὲν καὶ πᾶσα ἢ κατὰ τοὺς τόπους ἐθναρχία τε καὶ πολιαρχία· τέλος δὲ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ τῆς ἐν χερσὶν ἐλάμβανε προφητείας. Πρῆτ' ἀπὸ μὲν οὖν τάδε· πρῶτος δὲ διάνοιαν ὁ τῆς προφητείας λόγος ἀπάσης ψυχῆς τὸ εὐσταθὲς καὶ γαληναῖον, καὶ εἰρηναῖον σημαίνει τῆς τὸν γεννηθέντα Θεὸν αὐτὸν δὴ τὸν Ἐμμανουὴλ παραβεβημένης. Ἐνδὲ γὰρ Χριστοῦ καὶ τοῦ καταγεληθέντος πρὸς αὐτοῦ λόγου τῆς τῶν ἀνθρώπων

A ratione temporum Ezechias. Hæc enim ipso jam tum patre Achaz regnante futura canebantur. Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Quod si ad hunc ea quæ ad propositum oraculum pertinent, minime referri possunt, multo minus ad alium quempiam eorum, qui apud Judæos post prophetiæ tempora exstiterint, præterquam ad ortum ejus, qui verus est Emmanuel, **318** hoc est ejus qui exstiterit vere nobiscum Deus, et ad unum Salvatoris nostri Dei Verbi ad homines accessum: duobus enim sublatis regibus, deserta et sola relicta est Judæorum terra, sicut oraculum ait futurum, dicens: « Relinquetur terra a facie duorum regum; » quod quidem ipsum etiam plane ad verbum sic demonstrabitur. Temporibus enim regis Achaz, et Isaia filii Amos, quibus prophetia illa edita est, rex Syriæ qui Damasci, et rex Israel non is qui in Jerusalem, sed is qui Samariæ regnabat, et multitudini Judæorum, qui a divina lege defecerant, imperabat, fœdere inter se icto, eos quibus Davidis successores imperabant, obsidere cœperunt. Hosce igitur ambos cum prophetia tollendos atque evertendos canat, ipsos quidem illius temporis Judæos et externos, qui adversus populum Dei sibi dexteram inter se dederant, e vestigio dissolvendos, et discessuros a bello prædicit; regnum tamen illud ac successionem eorum prorsus dissolutum extinctumque iri, sub illius, de quo prophetia loquitur, nobiscum Dei, ortum. Attende igitur diligenter quo tempore C Damascenorum simul ac Judæorum dissolutum est regnum, et quando tandem relicta est terra Judæorum sine rege, necnon ipsa quæ prius multum poterat, magna manu quondam Syriæ universæ imperitans, Damascenorum regio. Namque sub horum eversionem atque interitum, ipsum Emmanuel prorsus oriturum fuisse par est, et eum de quo prophetia loquitur venturum. Si igitur horum ipsorum, de quibus dictum est, regna, adhuc stare intueri liceret, nihil amplius quærere opus esset, sed etiam nunc in futurum tempus spem omnem intendere. Sin autem re ipsa constat ea de quibus dictum est, eversa sublataque esse, usque adeo ut neque in Damasco, neque in Judæa, nostris temporibus regem intueri liceat, quid amplius dubitandum est, oraculum suum finem accepisse, quod ait? « Et relinquetur terra a facie duorum regum, quos tu times a facie ipsorum; » quibus in verbis reges pro regnis nominati sunt. Siquidem Symmachus ita ait: « Relinquetur terra, a qua tu mala pateris, a facie duorum regum ipsius. » Aquila vero: « Relinquetur terra, quam tu fastidis, a facie duorum regum ipsius. » Theodotion quoque eodem interpretatus est modo. **319** « Relinquetur, inquit, terra quam tu abominaris a facie duorum regum ipsius. » Cernis vaticinetur terram relinquentam esse sine rege. Sed quam tandem terram, nisi Damascenorum atque Israel? Horum enim duo reges erant, de qui-

bus hic sermo est. Quorum terram Achaz fastidiebat sive abominabatur laborans, sive mala patiens ab ea. Quando igitur, quæso, hoc factum est? His enim confectis, necesse est prorsus eam prophetiæ partem, de qua hic dictum est, ad exitum pervenisse, hoc est Virginem, nobiscum Deum, peperisse. Et sane constat apud eos qui non indiligenter historias exploraverint, quemadmodum usque ad tempora Salvatoris nostri Jesu Christi, reges Damasci a majoribus suis acceptum imperium tenuerint. Nam sanctus quoque Apostolus Aretæ Damascenorum regis meminit, et Judaicæ gentis ad illud usque tempus, quamvis inordinatum et præter leges, regnum manebat. Non enim a genere David aut Herodes, aut qui post Herodem, Salvatoris nostri temporibus exstiterunt, regni successorem ferebant. At vero post ejus adventum, postque de Virgine nati evangelicam in omnes homines prædicationem, terra continuo a facie duorum regum relicta est. Nam ex illo cum Romani omnium gentium imperium obtinuisent, solutus quidem est omnis per singula loca, tam gentium quam civitatum principatus, finemque una cum multis aliis, etiam ea quæ ad præsentem prophetiam pertinent, sortita sunt. Et hæc quidem ad verbum interpretantibus dicta sint. Ad sensum vero in hunc modum dicatur: hujus prophetiæ verba omnis animæ quæ Deum hunc natum, ipsum, inquam, Emmanuel suscepit, stabiles, tranquillos, pacificos significare mores. Uno enim Christo, et eo quod ab ipso nuntiatum est verbo, humanæ animæ imperium obtinente, priores ejus hostes, duo impietatis modi fugati sunt: unus is, qui et simulacrorum cultum, et in multimodis opinionibus diversitatem hominibus suggerebat: alter is, qui in moribus perversitatem propagabat. Nam ii, qui dicti sunt corporales reges, horum notas et signa gestabant, e quibus unus Damascenis imperans, erroris, quo in simulacris colendis gentes tenebantur, erat inago: alter vero eorum, qui ab Jerusalem defecerant, qui videlicet a Dei legitima adoratione deciderant, figurate personam gerere videbatur. **320** Quod vero hæc ad sensum ex figura accipere oporteat, poterit quispiam etiam ex iis quæ sequuntur addiscere, ubi in diebus Emmanuel muscas quasdam atque apes, Judaicam gentem invasuras oraculum canit, alias quidem ab Ægypto, alias autem ab Assyriis, caput ac pedes et barbam Dominum abrasurum, hominem vero juvenem boum et duas oves nutriturum, et alia quædam sub unum atque idem tempus futura, quæ nullo modo ad verbum intelligi possunt, sed ad sensum duntaxat accipienda sunt; et hæc quidem in hunc modum se habent. Quod autem ea quæ sic scripta sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi modum nascendi significaverint, ipse evangelista hoc pacto testificatur scribens: « Jesu Christi autem generatio sic erat: Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. Joseph autem vir ejus, cum esset justus, et nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam. Hæc autem eo cogitante, ecce Angelus Domini in somnis apparet ei dicens: Joseph filii David, noli timere accipere Mariam conjugem tuam. Quod enim in ea genitum est, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ipsorum. Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus ⁴⁴. » Sic sane secundum nos ea, quæ ad divinam prædictionem pertinent, ex ipso rerum eventu comprobantur: quippe, cum alia ratione, nunquam præ se veritatem prophetia lata esse videatur.

⁴⁴ Matth. 1, 13-25.

A ψυχῆς βασιλεύοντος, οἱ πρὶν ἀποπεφύγασιν πολέμοι, δύο τρόποι δυσσεβείας, ὃ τε τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν ἐν πολυτρόποις δόγμασιν ἑτεροδοξίαν ὑποβάλλων ἀνθρώποις, καὶ ὃ τὴν ἐν ἤθει διαστροφὴν ἐνεργῶν. Τούτων δὲ οὖν ἔφερον οἱ πάλαι δηλούμενοι πωματικοὶ βασιλεῖς τὰ σύμβολα· ὧν ὁ μὲν Δαμασκηῶν τῆς τῶν ἐθνῶν περὶ τὰ εἰδωλα πλάνης εἰκὼν ἦν, ὁ δ' ἕτερος τῶν ἀποστάντων τῆς Ἱερουσαλήμ, δηλαδὴ τῶν ἀποπεπτωκότων τῆς κατὰ τὸν νόμον τοῦ θεοῦ λατρείας. Ὅτι δὲ ταῦτα κατὰ διάνοιαν τροπικῶς ἀποδέχεσθαι προσήκει, μάθοι ἂν τις καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς ἐπιλεγόμενων, δι' ὧν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ μυίας τινὰς καὶ μελίττας ἐπέλευσεν ἐν τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ καὶ ὁ λόγος θεοσπίσει, τὰς μὲν ἀπ' Αἰγύπτου, τὰς δὲ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πύγωνα ἀποζυρήσει· ἀνθρώπων δὲ δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα θρέψειν, καὶ ἄλλα τινὰ καθ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔσεσθαι οὐδαμῶς πρὸς λέξιν νοούμενα, κατὰ μόνην δὲ διάνοιαν θεωρούμενα. Ταῦτα μὲν οὖν τοιαῦτα· ὅπως δὲ ἡ παρούσα γραφὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως προεσημαίνει τὸν τρόπον, μαρτυρήσει ὡδὲ πως ὁ εὐαγγελιστὴς γράφων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν· Μνηστευθεῖσαι γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συναλθεῖν αὐτοῦς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Ἰωσήφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων παραδειγματίζειν αὐτήν, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν. Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται αὐτῷ λέγων· Ἰωσήφ υἱὸς Δαυὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίας τὴν γυναῖκά σου. Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστὶν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τοῦτο δὲ ἔβλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός. » Οὕτω δὲ καθ' ἡμᾶς τὰ τῆς θείας προγνώσεως ἀπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως πιστοῦται, ἄλλως οὐκ ἂν τῆς προφητείας ἀληθοῦς ἀποφανθησομένης.

Ἐξῆς δὲ τούτων τίνα καὶ ὅποσα λέγεται ἕσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὃν δὲ, ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Ἐμμανουὴλ, φέρε, κατανοήσωμεν· ἐ Συριεῖ, φησὶ, «Κύριος μυΐαις, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῆς μελίσσης, ἣ ἔστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων, καὶ ἐλεύσονται, καὶ ἀναπαύσονται ἐν ταῖς φάραγξι τῆς χώρας, καὶ ἐν ταῖς τρώγλαις τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βράχον, καὶ ἐν παντὶ ξύλῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυρήσει Κύριος ἐν τῷ ξυρῶ τῷ μεγάλῳ, τῷ μεμισθωμένῳ πέραν τοῦ ποταμοῦ βασιλείας Ἀσσυρίων, τὴν κεφαλὴν, καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πύγωνα ἀφελεί. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα· φάγεται βούτυρον, ὅτι βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, πᾶς τόπος, οὗ ἂν ὡς χιλιαὶ ἀμπέλοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἴσονται καὶ εἰς ἀκανθαν, μετὰ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύσονται ἐκεῖ, ὅτι χέρσος καὶ ἀκανθα ἔσται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ πᾶν ἕρος ἀροτριώμενον ἀροτριάθησεται. Οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόβος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου σου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῆς. » Τοσαῦτα ἕσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡ παροῦσα προφητεία περιέχει· ἄπερ ὅποιας ἔχεται θεωρίας ὥρα διελθεῖν, τὴν διάνοιαν ἐπιταμνομένους. « Συριεῖ, » φησὶ, « Κύριος μυΐαις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, αἱ κυριεύουσι μέρους ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῆς μελίσσης, ἣ ἔστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων, » ταῖς μὲν προτέραις ἐιδωλολατρῶν ἀνδρῶν ψυχαῖς ἣ καὶ δυνάμεσιν, ὡς οἶμαι, ἀκαθάρτοις καὶ ἀηδέσι μυΐαις ὀνομαζόμεναις, καὶ μυΐαις Αἰγυπτιακαῖς, θυσίαις καὶ αἵμασιν εἰδῶλων χαιροῦσαι· τῇ δὲ μελίσση ζῶν κέντρον ἐπιφερομένην, βασιλεύειν τε καὶ βασιλεύεσθαι, καὶ πολεμεῖν ἐπισταμένῳ, ἀμύνεσθαι τε καὶ τιτρώσκειν εἰδοὶ τοὺς ἀνθισταμένους. Ταύτας οἷον ὁμοῦ συνελθούσας, τὰς μὲν ἐκ τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν χώρας, τὰς δὲ ἀπὸ τῆς τῶν κατευθυνόντων γῆς (κατευθύνοντες γὰρ οἱ Ἀσσύριοι· ἐρμηνεύονται), κλεῦσαι ὡσπερ σύρισμα ἰ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων τῆς Ἰουδαίας ἀπάσας ἐπικρατήσιν διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, φησὶ. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἔθνη ἄλλοφυλα καὶ στρατιωτικὰ οἰκίσεις τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν γῆν· ὅπερ καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν λευκότεροις ὀνόμασιν ἐθέσπιζεν, εἰπὼν, « Καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατούμενη ὑπὸ ἐθνῶν, » ὃ καὶ τέλους ἐτύχε, μετ' οὐ πολὺν χρόνον τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῶν, Ῥωμαίων τὴν πόλιν ἐλόντων, ἄλλοφύλους τε ἄνδρας αὐτόθι κατοικισάντων καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου καταστρῶσαντων. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς Κύριος ξυρήσει λέγοντα ἐν τῷ τοῦ βασιλείας Ἀσσυρίων ξυρῶ, ἦτοι τῇ κολαστικῇ δυνάμει τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, τὴν κεφαλὴν, καὶ τοὺς πόδας, καὶ τὸν πύγωνα, οὐκ ἄλλου τινὸς ἢ αὐθὶς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τοῦτ' ἔστι τὸν κόσμον αὐτῶν καὶ τὴν δόξαν περιελθεῖν διὰ τῆς πῶν καθόλου ἐπικρατούντων ἀρχῆς. Ῥωμαίους δὲ εἰναὶ τούτους ἀνίττεται. Διὰ γὰρ τοῦ τῶν Ἀσσυρίων

Post hæc autem, quænam et quot futura esse dicantur, vel bona, vel mala in die illa, hoc est, quo tempore adveniet Emmanuel, hinc jam consideremus : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apî quæ est in terra Assyriorum, et venient, et quiescent in convallibus regionis, et in foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura, et in omni ligno. In die illa radet Dominus in novacula magna, quæ mercede conducta est, ultra fluvium regis Assyriorum, 321 caput et pilos pedum, et barbam auferet, et erit in die illa, nutriet homo juvenecam boum et duas oves, et erit ex eo quod plurimum faciet lac, comedet butyrum : quoniam butyrum et mel comedet omnis qui relictus fuerit in terra, et erit in die illa, omnis locus ubicunque fuerint mille vites pro mille siclis, in terram incultam erunt, et in spinam, cum sagitta et arcu ingredientur illic, quoniam terra inculta et spina erit omnis terra, et omnis mons qui aratur, arabitur. Non accedet illuc terror, erit enim a terra inculta et spina in pascua ovis, et in conculcationem bovis ». » Hæc tam multa futura in die Emmanuel, præsens prophetia complexa est, quæ quali contemplatione scrutanda sint, jam experiri tempus est, ipsam interim sententiam dividentes : « Sibilabit, inquit, Dominus muscis in die illa, quæ dominantur in parte fluminis Ægypti, et apî quæ est in terra Assyriorum, » ubi virorum prius simulacra adorantium animas, aut etiam quasdam et inmundas et infestas potestates, muscas arbitror nominari, et muscas Ægyptiacas, quæ sacrilicis et cruoribus simulacrorum gaudent. Apis vero est animal aculeo armatum, et quod regnandi, ac sub rege degendi, bellandique scientiam habet, et ulcisci ac vulnerare adversantes idoneum est. Hasce igitur in locum unum convenientes, alias quidem de regione eorum qui simulacra adorant, alias vero de terra gubernantium (Assyrii enim ex interpretatione nominis gubernantes intelliguntur), jussu et quasi sibilatione Domini et Dei rerum omnium, Judææ universæ imperaturas, propter ipsius in Christum incredulitatem ait, in die Emmanuel. His autem verbis significat gentes externas et militares, habitaturas Jerusalem et Judæam terram. Quod quidem ipsum evidentiore verbis Salvator noster cecinit, ubi ait : « Et Jerusalem conculcabitur a gentibus, » quod oraculum hanc ita multo post illas Salvatoris nostri voces exitum invenit, Romanis ipsam urbem expugnantibus, illicque diversi generis viros cohocantibus et in loco statuentibus. Rursus idem Dominus abrasurus dicitur in regis Assyriorum novacula, hoc est, castigatoria vi principis sæculi bujus, caput et pedes et barbam, non alterius cuiuspiam quam rursus Judaicæ gentis, hoc est, 322 ornamentum et gloriam ablaturus per eorum, qui universo imperant, principatum. Hos autem non alios quam Romanos esse inquit. Nomine enim As-

* Isa. vii, 18-25.

Assyriorum, quodcumque per singula tempora gentibus impositum est regnum, significari arbitror, propterea quod ex Hebraica lingua interpretantibus Assyrii gubernantes significant. Itaque nunc gubernantes Romani sunt. Nam revera Deus universi, Romanorum novacula, hoc est, civili ac bellica vi omnem Judaicæ gentis gloriam, in qua prius superbiebat, omnemque ipsorum fortitudinem, quæ per barbam et pilos pedum significatur, abstulit. Neque enim alio unquam tempore prius quam post Salvatoris nostri, hoc est, post ipsius Emmanuel ortum, omne illis ornamentum abstulit. Deus per principatum Romanorum. Sed pro « rege Assyriorum » Aquila quidem, « in regno Assyriorum, » Theodotus autem, « in rege Assyriorum » convertit, itemque Symmachus; qui quidem sic ostendunt quod non regis Assyriorum caput abradendum esse minetur oraculum, sed regis ejus novacula, atque in eo ipso rege Assyriorum, iis quæ in hac prophetia continentur afflicendam esse Judaicam gentem. Hæc autem etiam ipso eventu comprobantur. Per otium vero unusquisque alia complura, si observaverit, apud prophetas inveniet, quasi de persona Assyriorum dicta, quæ nullo modo accommodari Assyriis possunt, sed regno quod per singula tempora universis gentibus dominetur. Etenim jam etiam Persas apud Hebræos invenimus Assyrios nominari. Quocirca nunc quoque putavimus principatum Romanorum hoc oraculo significari. Gubernare enim ipsum hunc, et eundem gubernari a Deo, post Salvatoris nostri adventum cernimus. Nemo tamen suspicetur omnia nos dicere, quæcumque in divinis libris de Assyriis leguntur, ad Romanos esse referenda (fatuum enim id atque impudentiæ obnoxium), sed quasdam esse propheticas voces, testimoniis, quæ de Christo feruntur, implicitas, quas dicimus de Romanis per Assyriorum appellationem accipientias ex nominis interpretatione, quod semper regnum illud, quod per singula tempora gentibus impositum est, repræsentat, quemadmodum suo tempore demonstrabimus. Atque ego quidem, dum hujus expositionis rationem mecum inquirō, arbitror ob nihil aliud **323** oracula prophetica non commemorare nominatim Romanos, quam quod Romanis regnantibus, Salvatoris nostri doctrina in omnes homines suum lumen erat missura, et Scripturæ prophetiæ in ipsa Romanorum urbe et in omnibus gentibus Romano imperio subjectis publicandæ. Ne igitur iis qui imperium obtinebant ulla oriretur offensio, si de ipsis apertissime scriptum esset, sermonis adhibita est in oraculis obscuritas, cum quidem in aliis pluribus, tum vero in Danielis visionibus: quemadmodum in hac quoque, quæ nunc in manibus est, prophetia, quæ cum Assyrios appellet, gubernantes intelligit. Horum ergo novacula, universum Judaicæ gentis ornamentum, post ipsius Emmanuel ortum abradendum, hoc est abolendum, canit. Præterea in ea die de qua dictum est, ipsius, inquam, Emma-

νόματος ἡγοῦμαι τὴν καθ' ἑκαστον χρόνον ἐπικρατοῦσαν τῶν ἐθνῶν βασιλείαν σημαίνεσθαι, διὰ τὸ κατευθύνοντας ἀπὸ τῆς Ἑβραίων φωνῆς ἐρμηνεύεσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ὥστε εἶναι Ῥωμαίους τοὺς νῦν κατευθύνοντας. Ἐπεὶ καὶ ἀληθῶς τῷ Ῥωμαίων ξυρῷ, ἦτοι τῇ πολιτικῇ καὶ πολεμικῇ δυνάμει, πᾶσαν τὴν δόξαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθους, ἐν ἣ τὸ πρὶν ἐκόμα, καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀνδρείαν διὰ τοῦ πάγωνος καὶ τῶν τριγῶν καὶ τῶν ποδῶν σημαينوμένην, περιεῖλεν ὁ τῶν ὄλων Θεός. Οὐδὲ ἄλλοτε γοῦν πω πρότερον ἐξ αἰῶνος ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν, περιεῖλεν αὐτῶν ὁ Θεός πάντα τὸν κόσμον, διὰ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς. Ἄντι δὲ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, ὁ μὲν Ἀκύλας, « ἐν βασιλείᾳ Ἀσσυρίων, » ὁ δὲ Θεοδοσίων, « ἐν τῷ βασιλεί τῶν Ἀσσυρίων, » ἐκδέδωκεν· ὁμοίως δὲ καὶ Σύμμαχος· σαφῆς ποιοῦντες, ὅτι μὴ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν ξυρῆσιν ὁ λόγος ἀπειλεῖ, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτοῦ ξυρῷ, καὶ ἐν αὐτῷ τε τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων τὰ προφητευόμενα διαθήσειν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος. Τούτοις οὖν καὶ ἡ ἐκβάσις ἐπιμαρτυρεῖ τῶν λόγων. Ἐπὶ σχολῆς δὲ τις καὶ πλείστα ἕτερα, ὥσπερ εἰς Ἀσσυρίων πρόσωπον ἐν ταῖς προφητεῖαις εἰρημένα εὔροι ἂν ἐπιτηρήσας, οὐδαμῶς μὲν τοῖς Ἀσσυρίοις ἐφαρμόσαι δυνάμενα, τῇ δὲ ἐπικρατοῦσῃ καθόλου τῶν κατὰ χρόνους ἐθνῶν βασιλείᾳ. Ἡδὴ γοῦν καὶ Πέρσας εὔρομεν παρὰ Ἑβραίοις Ἀσσυρίους ὀνομασμένους. Διὸ καὶ νῦν ὑπειλήφαμεν αἰνίττεσθαι τὸν λόγον τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν· κατευθύνουσαν γὰρ καὶ κατευθυνομένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μετὰ τὴν Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν ὀρωμεν. Μηδεὶς δὲ ὑπολαμβανέντω πάντα ἡμᾶς λέγειν τὰ περὶ Ἀσσυρίων ἐν ταῖς θείαις φερόμενα Γραφαῖς ἐπὶ Ῥωμαίους ἀνάγεσθαι (ἡλίθιον γὰρ καὶ ἀναίτιδες τοῦτο), ἀλλὰ τινὰς εἶναι προφητικὰς φωνὰς ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ μαρτυρῖαις συμπεριπεπλεγμένας, ἃς φαμεν περὶ Ῥωμαίων αἰνίττεσθαι διὰ τῆς τῶν Ἀσσυρίων προσήγορίας, ἐκ τῆς τοῦ ὀνόματος ἐρμηνείας αἰεὶ συνισταμένης τῆς κατὰ χρόνους ἐπικρατοῦσης τῶν ἐθνῶν βασιλείας, ὡς ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος παραστήσομεν. Καὶ ἔγωγε τὸν λογισμὸν τῆς αὐτῆς ἀποδόσεως πρὸς ἑμαυτὸν διερευνέμενος, οἶμαι δι' οὐδὲν ἕτερον μὴ ὀνομαστὶ τῶν Ῥωμαίων μνημονεύσαι τὰ προφητικὰ λόγια ἢ διὰ τὸ μέλλειν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων βασιλείας τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διαλάμπειν εἰς πάντας ἀνθρώπους διδασκαλίαν, καὶ τὰς προφητικὰς Γραφὰς ἐπ' αὐτῆς τε τῆς Ῥωμαίων πόλεως, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ Ῥωμαίους ἔθνεσι δημοσιεύεσθαι. Ἐν οὖν τοῖς τῆς ἀρχῆς κρατοῦσι δυσσέστησις μηδεμίᾳ γένηται ἐκ τῆς προδήλου περὶ αὐτῶν ἀναγραφῆς, δι' αἰνιγμάτων ὁ λόγος ἐπεκρύφθη, ἐν τε ἑτέροις πλείοσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τοῦ Δανιὴλ θεωρίαις, ὥσπερ οὖν καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, ἐν ἣ κατευθύνοντας αὐτοὺς ὀνομάζει προσειπὼν Ἀσσυρίους. Τῷ τούτων τοιγαροῦν ξυρῷ τὸν σύμπαντα κόσμον τοῦ Ἰουδαίων ἔθους μετὰ τὴν τοῦ Ἐμμανουὴλ γένεσιν ἀφανισθῆσθαι θεοπέζει. Ἐτι δὲ, ἐν τῇ δηλουμένῃ ἡμέρᾳ, (δῆλον δὲ εἶτι τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ, τοῦτ' ἐστὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπι-

zanéας,) « θρέψει, » φησίν, « ἄνθρωπος δάμαλιν A
 βοῶν, καὶ δύο πρόβατα· καὶ ἔσται, ἀπὸ τοῦ πλεῖστον
 ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι· φάγεται πᾶς ὁ κατα-
 λειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς. » Δι' ὧν φαίη ἂν τις ἦτοι λιμὸν
 αἰνίττεσθαι, καὶ πτωχεῖαν ὑπερβάλλουσαν τοῦ ἐκ
 περιτομῆς λαοῦ, μὴ εὐποροῦντος μὲν τῆς ἀπὸ σίτου
 κατὰ φύσιν τροφῆς, μηδὲ γῆν ἀρούρης, καὶ στεί-
 ροντος, καὶ θερίζοντος, μηδὲ ποιμνας προβάτων,
 μηδὲ βοῶν ἀγέλας κεκτημένου, ἐχομένου δὲ δύο προ-
 βάτων καὶ δαμάλεως μιᾶς, τὸ τούτων γάλα ποριζο-
 μένου. Ἡ ἄλλως τροπολογῶν, τὸν μὲν καταλειφθέντα
 ἐπὶ τῆς γῆς αἰνίττεσθαι φαίη ἂν τὸν τῶν ἐκ περιτο-
 μῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν πεπιστευκότων
 ἀποστόλων τε καὶ εὐαγγελιστῶν χορὸν· ὧν ἕκαστος,
 λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γεγωνῶς, καὶ διὰ τοῦτο
 ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τῆς γῆς ὠνομασμένος, θρέψειν B
 ἴεγεται δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, τρία καθ'
 ἑκάστην Ἐκκλησίαν τάγματα, ἐν μὲν τὸ τῶν ἡγουμέ-
 νων, δύο δὲ τὰ τῶν ὑποδοθηκότων, τοῦ τῆς Ἐκκλη-
 σίας τοῦ Χριστοῦ λαοῦ εἰς δύο τάγματα διηρημένου,
 ἵε τε τὸ τῶν πιστῶν, καὶ τῶν μηδέπω τῆς διὰ λου-
 τροῦ παλιγγενεσίας ἱεζωμένων, οἷς καὶ φησὶν ὁ θεὸς
 Ἄπόστολος· Ἐγὼ ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρώμζ. » Τοῦς
 δὲ ἐν ἡδῆ τελειοτέρᾳ καθεστῶτας ἔξει, δάμαλιν βοῶν
 εἰκότως ἀποκαλεῖ, γεννήματα τελειοτέρων βοῶν
 τυγχάνοντα, οἷος αὐτὸς ἦν ὁ Ἄπόστολος, περὶ ἑαυ-
 τοῦ καὶ τῶν παραπλησίως αὐτῷ καμνόντων λέγων·
 « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ ; » ἢ δι' ἡμᾶς πάντως
 λέγει ; Εἴη δὲ ἂν καὶ πᾶν τὸ τάγμα τῶν τῆς Ἐκκλη-
 σίας προεστῶτων, ἀρούρη τε καὶ γεωργεῖν τὰς τῶν C
 ἀνθρώπων ψυχὰς ἐγκειρισμένων, δάμαλιν ὠνομα-
 σμένη βοῶν, γεννήματα τυγχάνουσα τῶν ἀποστολικῶν
 τρόπων τε καὶ μαθημάτων, οἷ καὶ εἰς τοσοῦτον ἀρετῆς
 ἐπιδύσειν λέγονται, ὡς ἐκ πολυγονίας τοσοῦτον προβά-
 λεσθαι γόνιμον καὶ λογικὸν ταῖς εἰσαγωγικαῖς διδασκα-
 λιαῖς γάλα, ὡς καὶ ἐτέρους μυρίους τρέφεσθαι ἐξ αὐτῶν.
 Τοῦτων δὲ περὶ τῶν καταλειφθέντων ἐπὶ τῆς γῆς γε-
 νησομένων, ἑτερόν τι συμβῆσθαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεί-
 νῃ, (δῆλον δὲ ὅτι ἐν τῷ χρόνῳ τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ
 παρουσίας,) προαναφωνεῖ. Τί δὲ τούτου ; « Πᾶς τόπος, »
 φησὶ, « τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἐφ' οὗ ἦσαν χιλιαὶ
 ἄμπλοιοι χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς
 ἔκταναν. Μετὰ γὰρ βέλους καὶ τοξεύματος εἰσελεύ-
 σονται ἐκεῖ (δῆλον δ' ὅτι οἱ πολέμιοι), ὅτι χέρσος καὶ
 ἔκταναν ἔσται πᾶσα ἡ γῆ. » Καὶ θέα γε ὅσα ἐν τῇ D
 ἡμέρᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ, λέγω δὲ ἐν τῷ τῆς ἀνα-
 τολῆς καιρῷ λογικοῦ φωτὸς, τοῦ διὰ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιλάμψαντος, περὶ τὸ
 Ἰουδαίων ἔθνος ἔσσεσθαι ὁ λόγος θεσπίξει, δυνάμεις
 τε ἀκαθάρτους, καὶ πολεμικὰς τὰς πάλαι ἐν τοῖς
 ἔθνεσιν ἐνεργούσας ἐν τε Αἰγύπτῳ καὶ τῇ χώρᾳ τῶν
 Ἀσσυρίων· ἄς τοῦ Κυρίου συρρίσαντος, καὶ ὡσπερὶ
 παρορμήσαντος, καὶ παρακελευσαμένου αὐταῖς, τῇ
 χώρᾳ φησὶν αὐτῶν ἐπελευθεσθαι, διὰ τὸ τοιοῦτων
 ἀξίαν γεγονέναι· καὶ ἀναπαύσεσθαι τὰς εἰρημνὰς
 δυνάμεις φησὶν ἐν φάραγγι, καὶ ἐν τρώγλαις πετρῶν,
 εἰς τε τὰ σπήλαια, καὶ εἰς πᾶσαν βαγδάδα αὐτῶν,

nuel, quæ est dies adventus Christi, « Nutriet, » in-
 quit, « homo juvencam boum, et duas oves, et erit,
 ex eo quod plurimum faciet lac, butyrum et meli
 comedet, omnis qui relictus fuerit in terra. » In
 quibus verbis sane dixerit aliquis, Judaici populi
 famem paupertatemque immensam significari,
 quippe qui neque triticeo naturalique cibo sit abund-
 daturus, ex eo quod neque terram arabit, neque
 seminabit, neque metet, neque greges ovium, neque
 boum armenta possessurus, sed habiturus duas
 oves et juvencam unam, quibus lac sibi ipsi suppe-
 ditet : aut aliter, figurate loquens, eum qui in terra
 relictus sit, significare dixerit ex Judæis qui in Sal-
 vatorem ac Dominum nostrum crediderint, aposto-
 lorum atque evangelistarum chorum, e quibus
 unusquisque, cum secundum electionem gratiæ re-
 lictus sit, et ob id, relictus in terra nominatus, ju-
 vencam boum et duas oves dicitur nutriturus, ter-
 nos videlicet per singulas Ecclesias ordines, unum
 quidem eorum qui præsent, duos autem eorum qui
 subjecti sint, cum Ecclesiæ Christi populus in duos
 ordines sit divisus, in eorum qui credunt, et eorum
 qui nondum ad lavacri regenerationem assumpti
 sint, ad quos etiam divinus Apostolus ait : « Lac
 vobis potum dedi, non escam⁶⁶. » Eos vero qui jam
 tum in habitu perfectiore constiterint, juvencam
 boum merito appellat, quippe qui perfectiorum boum
 fetus sint, cujusmodi ipse fuit Apostolus, qui de
 seipso atque iis qui simili modo ut ipse laborant,
 ita ait : « Nunquid de bobus cura est Deo? **324**
 an propter nos omnino dicitur⁶⁷? » erit autem omnis
 quoque ordo eorum qui Ecclesiæ præsent, quibus-
 que arandi et colendi animas hominum cura man-
 data est, juvencæ boum nomine significatus, quippe
 qui apostolicorum rituum ac præceptorum fetus
 existat, quales etiam in virtute ut exsequere adeo incre-
 mentum accepturus dicitur, ut ut fetus multiplici-
 tate, tantum genitalis rationalisque lactis introdu-
 ctoris doctrinis sit suffecturus, ut ex eo innume-
 rabiles alii nutriendi sint. Porro cum hæc iis qui in
 terra relictus fuerint, futura tum essent, aliud quid-
 dam in die illa, tempore videlicet adventus Emma-
 nuel, eventurum prædicat. Quod autem hoc? « Om-
 nis, » inquit, « locus Judaici populi, in quo erant
 mille vites pro mille siclis, in terram incultam erit,
 et in spinam. Nam cum sagitta et arcu ingredientur
 illuc (constat vero hoc dici de hostibus), quoniam
 terra inculta et spina erit omnis terra. » Et sane
 specta quam multa in die Emmanuel, dico autem
 quo tempore rationale lumen est oriturum, quod
 per Salvatorem nostrum in omnes homines emica-
 bit, Judaicæ genti eventura oraculum canat. Im-
 mundas enim atque hostiles potestates, quæ quon-
 dam inter gentes efficaciam suam exercebant et in
 Ægypto, et in regione Assyriorum, Domino sibi-
 lante et quasi impellente atque adhortante eas, re-
 gionem ipsorum invasuras ait, propterea quod ta-

⁶⁶ I Cor. II., 2. ⁶⁷ I Cor. IX, 9.

libus digna evaserit, easdemque potestates quieturas in convallibus et foraminibus petrarum, et in speluncis, et in omni scissura ipsorum : ad sensum quidem in animis ipsorum, et in ipsis corporis sensibus, et cogitationibus, et discissis ipsorum mentibus ; ad verbum autem (quod quidem in promptu est), per totam ipsorum regionem. Quod ipsum sane quis non admiretur, cum oculis cernat inimicos ipsorum omnem Judææ locum occupasse, et externos simulacrorumque cultores homines in cunctis ipsorum civitatibus et regionibus quievisse? Non igitur his solis ens esse aficiendos ait oraculum, sed etiam novacula ejus Assyriorum regis, quem nos intelligimus, et caput eorum, et pilos pedum, et barbam, omnem videlicet, quo ipsi quondam affecti erant, ornatum abradendum. Sub eadem vero diem hanc et sub idem tempus ad extremam ipsos divitiarum Dei penuriam minatur esse redigendos, usque adeo ut et pane rationali, **325** et solido spiritualique cibo sint carituri, et sicutque habituri, si lacte, hoc est puerili introductorioque sermone, nutriantur. Ad hæc, vites ipsorum in terram incultam fore. « Postquam enim, » ut ipse propheta ait, « agricola idem et eorum Dominus expectavit, dum vinea uvam ferret, » eaque protulit spinas, et vociferationem quamdam, non autem justitiam (quocirca etiam sepem ejus auferens, et parietem everiens, ad terram incultam vineam redacturum se affirmat, et eam inimicis traditurum, quos cum sagitta et arcu illuc ait ingressuros, ubi a Deo, qui eos non injuria, sed jure optimo tradiderit, acceperint potestatem, eo quod terra inculta et spina omnis ipsorum terra facta sit, propterea, inquam, quod ad terram incultam et spinam ipsi se ipsos redegerunt), « Ingredientur, » inquit, « illuc cum

Cæterum noli, quæso, mirari, si hæc quoque adumbrate et per figuras obscurissimas reddita sunt. Jam enim prius dispensationis hujusmodi causa dicta est, quod utique oraculum voluerit extremum Judæicæ gentis occultare interitum, ut apud eam Scriptura ad nostrum ipsarum gentium profectum utilitatemque servaretur. Nam si ipsis quidem palam interitum, gentibus autem bona prophetiæ publicitæ essent, ac prædixissent, nemo apud Judæos earum studiosus fuisset, sed eas tanquam ipsi contrarias atque inimicas delevisent, atque ita nobis, qui de gentibus profecti sumus, neutiquam licuisset prophetarum de Salvatore nostro et de nobis ipsis testimoniis uti. Cæterum cum tam multa in die Emmanuel Judæicæ genti, secundum alteram interpretationem, eventura essent, eorum qui ex ipsis relinquendi sint paucitas quædam futura dicitur, de qua ait Apostolus : « Reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt ⁴⁴ : » Ex hac autem paucitate qui fuerit, « nutriet, » inquit, juvencam boum, et duas oves, » et ex eo quod plurimum « faciet lac, butyrum et mel comedet. » Talis autem

A κατά μὲν διάνοιαν, ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν, καὶ ἐν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι, τοῖς τε λογισμοῖς καὶ ταῖς διεβρωγυῖαις αὐτῶν διανοαῖς· κατὰ δὲ τὴν πρῶτον χειρὸν λέξιν, καθ' ὅλης αὐτῶν τῆς χώρας. Ὁ καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, ὀφθαλμοῖς ὁρῶν τοὺς πολέμιους αὐτῶν πάντα τόπον τῆς Ἰουδαίας κατειληφῶτας, καὶ τοὺς γε ἀλλοφύλους καὶ εἰδωλόατρας ἀνθρώπους ἐν πάσαις αὐτῶν πόλεσι τε καὶ χώραις ἀναπεπαυμένους; Οὐ ταῦτα δὲ ἄρα μόνον διαθήσειν φησὶν αὐτοὺς ὁ λόγος, ἀλλὰ ἔνθα τοῦ νενοημένου ἡμῖν βασιλέως Ἀσσυρίων τὴν κεφαλὴν αὐτῶν, καὶ τὰς τρίγας τῶν ποδῶν, καὶ τὸν πῦγωνα, πάντα δηλαδὴ τὸν πάλαι περικείμενον αὐτοῖς κόσμον ἔσθρῃσειν. Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπειλεῖ ἐν ἔσχατῇ πενιᾷ τοῦ κατὰ Θεὸν πλοῦτου καταστήσεσθαι αὐτοὺς, ὡς μὴ ἄρτων λογικῶν εὐτορεῖν, μήτε στερεᾶς καὶ πνευματικῆς τροφῆς, ἀγαπᾶν δὲ γάλακτι τρέφεσθαι, τῷ νηπιῶδει καὶ εἰσαγωγικῷ λόγῳ. Ἐτι πρὸς τοῦτοις καὶ τὰς ἀμπέλους αὐτῶν εἰς χέρσον ἔσεσθαι. « Ἐπειδὴ γάρ, » ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησὶν, « ἔμεινεν ὁ γεωργὸς ἅμα καὶ δεσπότης αὐτοῦ, τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν τὸν ἀμπελῶνα· » ὁ δὲ ἐποίησεν ἀκάνθας, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν (διὸ καὶ ἀφαιρῶν τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ καθαιρῶν τὸν τοῖχον εἰς χέρσον, καταστήσειν τὸν ἀμπελῶνα μαρτύρεται, καὶ τοῖς ἐχθροῖς παραδώσειν αὐτὸν, ὃς μετὰ βέλους καὶ τοξέυματος εἰσελεύσεσθαι φησὶν ἐκεῖ τοὺς τὴν ἐξουσίαν εἰληφῶτας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τοῦ παραδότος αὐτοῖς οὐκ ἀκρίτας, ἀλλ' εὐ μάλᾳ ἐν δίκῃ, ὅτι δὴ χέρσον· καὶ ἀκάνθα αὐτῶν γέγονε πῖσα ἢ γῆ) διὰ τοῦτο γοῦν ἐπέπερ εἰς χέρσον καὶ ἀκάνθων αὐτοῖς ἐκταυτοῦς κατέστησαν, « Εἰσελεύσονται, » φησὶν, « ἐκεῖ μετὰ βέλους καὶ τοξέυματος, οἱ τὴν κατ' αὐτῶν ἐξουσίαν εἰληφῶτες. »

sagitta et arcu, qui contra ipsos potestatem acceperint. » Μὴ θαύμαζε δ' εἰ καὶ ταῦτα συνεσκιασμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων ἀποδέδοται. Ἀλέκται γοῦν ἦδη πρότερον ἡ αἰτία τῆς τοιαύτης οἰκονομίας τοῦ λόγου, βουληθέντος ἐπικρούεσθαι τὸν ἔσχατον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους δλεθρον, ὡς ἂν φυλάττειτο παρ' αὐτοῖς ἡ Γραφή εἰς ἡμῶν τῶν ἐθνῶν βελτίωσιν τε καὶ ὠφέλειαν. Εἰ γοῦν ἀναφανδὸν αὐτοῖς μὲν δλεθρον, τοῖς δὲ ἔθνεσιν ἀγαθὰ προεκήρυττον αἱ προφητεῖαι, οὐδεὶς ἂν περὶ αὐτὰς ἐσπούδασε τῶν ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ ὡς αὐτοῖς ἐναντίας οὐσας καὶ ἐχθρὰς διέφθειραν ἂν αὐτάς, καὶ οὐκέθ' ἡμῖν τοῖς ἐξ ἐθνῶν παρῆν ταῖς τῶν προφητῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ περὶ ἡμῶν αὐτῶν μαρτυρίας χρῆσασθαι. Ἄλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐν τῇ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἡμέρᾳ περὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος γενησομένων, κατὰ τὴν ἑτέραν ἐρμηνείαν, σπάνιός τις ἔσεσθαι λέγεται ὁ καταλειφθεὶς ἐξ αὐτῶν, περὶ οὗ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν· ὃς δὴ θρέψει δάμαλιν βοῶν, καὶ δύο πρόβατα, καὶ ἀπὸ τοῦ πλείστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φάγεται. » Τοιοῦτος δὲ ἡμῖν ἀπεδείχθη κατὰ τὴν δευτέραν ἀπόδοσιν πᾶς ὁ ἀποστολικὸς τῶν μαθητῶν χορὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

⁴⁴ Rom. xi, 5.

Ἔσπερ δὲ ὁ καταλειφθεὶς οὗτος τοιοῦτος ἔσσεσθαι A
 προφητεύεται, οὕτω καὶ τῆς χώρας ἀπάσης τοῦ Ἰου-
 δαίων ἔθνους, τοῦ τε ἀμπελιώους αὐτῶν εἰς χέρσον
 καὶ ἄκανθαν μεταβεβλημένου, καὶ διὰ ταῦτα τοῖς
 πολεμίοις παραδεδομένου, ἔμπαιιν ἐκ θατέρου μέ-
 ρους πᾶν ἄροτριώμενον ἀροτριάθησεται προ-
 φητεύεται. Ἡγοῦμαι δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ Ἐκκλησίαν οὕτως αἰνίττεσθαι, περὶ ἧς καὶ
 αὐτὸς φησιν· « Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω
 ὄρους κειμένη. » Τὸ γὰρ ἐπηρμένον μετέωρόν τε
 καὶ ὑψηλὸν τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πολιτεύματος ὄρος
 ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀνηγορευθῆναι. Τοῦτο δ' οὖν,
 φησὶ, τὸ ὄρος ἀροτριώμενον ἀροτριάθησεται· ὡς μὴ
 ἐπαλεῖν ἐκεῖ φόβον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοσοῦτον αὐτὸ μετα-
 βαλεῖσθαι ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας, καὶ χέρσου καὶ
 ἀκάνθης, ὡς ἐπιτήθειον καταστήναι εἰς βόσκημα
 B
 προβάτου, καὶ καταπάτημα βοῦς. Καὶ πάρεστί γε
 ἐπιλογίσασθαι, ὅπως ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, πά-
 λαι οὔσα χέρσος καὶ ἄκανθα, διὰ τῆς αὐτοῦ χάρι-
 τος εἰς τοσοῦτον ἤλασε μεταβολῆς, ὥστε πᾶσαν καὶ
 βοτάνην εὐθετον τῆς λογικῆς καρποφορίας ἐπὶ το-
 σοῦτον βλαστῆσαι, ὡς καὶ τοὺς προδατώδεις καὶ
 ἀπλουστέρους ἀπολαύειν αὐτῆς δύνασθαι, τοὺς τε ἐν
 ἔξει τελειοτέρᾳ προδεδικότας ἀροῦν καὶ γεωργεῖν
 αὐτῇ, βόας προσαγορευομένους, ὡσπεροῦν τὸν θεῖον
 Ἐπίστολον παιδεύοντα παρεστῆσαμεν ἐν τῷ φάσει·
 « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ; ἢ δι' ὑμᾶς πάντως
 λέγει; δι' ὑμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὄφελει ὁ ἀροτρίων
 ἐπ' ἑλπίδι ἀροτρίων, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἑλπίδι τοῦ με-
 τέχειν. » Οὕτως ἡ πάλαι ἐρημος καὶ χέρσος μεταβε-
 C
 θηκε κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, ὡς καὶ τοῖς
 οὕτω νενοημένοις βουσίην εἰς τὴν κατάλληλον γεωρ-
 γίαν ἐπιτηδείως ἔχειν. Ἐπίστησον δὲ τίνα τρόπον
 ὑπὸ μιαν καὶ τὴν αὐτὴν διάνοιαν γένεσις ἐκ Παρθέ-
 νου προφητεύεται, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ φησιν ὁ λόγος
 τὴν μὲν πάλαι καρποφόρον γῆν, τὸ πρὶν οὔσαν χι-
 λίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσσεσθαι καὶ εἰς ἄκανθαν,
 πᾶσαν τε τὴν γῆν αὐτῶν, διὰ τὸ γενέσθαι εἰς ἄκαν-
 θαν καὶ εἰς χέρσον, παραδοθήσεσθαι τοῖς μετὰ βέλους
 καὶ τοξεύματος εισελευσομένοις. Τούναντίον δὲ πεί-
 σεσθαι πᾶν ὄρος· ἀπὸ γούν τῆς προτέρας χέρσου καὶ
 ἀκάνθης μεταβαλεῖσθαι εἰς βόσκημα προβάτου, καὶ
 καταπάτημα βοῦς, ὥστε αὐτὸ ἀροτριώμενον ἀροτριά-
 θῆσεται, καὶ μὴ ἐπαλεῖσθαι ἐκεῖ φόβον. Δι' ὧν
 σαφῶς ἡγοῦμαι σημαίνεσθαι τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 ἐκ Παρθένου γένεσιν, καὶ τὰ μετὰ ταύτην ὁμοῦ καὶ
 ἀθρόως Ἰουδαίους τε καὶ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι συμβεβη-
 D
 κότα τὴν γούν ἐκατέρων τῶν ταγμάτων εἰς τούναν-
 τίον μεταβολὴν, τῶν μὲν τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὸ
 χεῖρον, τῆς δὲ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας τὴν ἀπὸ τῆς πάλαι
 ἐρημίας ἐπὶ τὴν κατὰ θεὸν καρποφορίαν, ἅπερ. καθ'
 ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν τῆς τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπιφα-
 νείας ἐπιτελεσθήσεσθαι προφητευθέντα, ταῖς προρό-
 σεσιν ἀκολουθῶς οὐκ ἄλλοτε, ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν παρουσίαν τέλος εὐληφῶτα δείκνυνται, διὰ τε τῶν
 ἐμφανῶς εἰρημένων κατὰ Ἰουδαίους πραγμάτων, καὶ
 διὰ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας. Εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὴν παρ-

A a nobis in secunda expositione omnis apostolicus
 discipulorum Salvatoris nostri Jesu Christi chorus
 demonstratus est : sed quemadmodum hic qui re-
 lictus sit, talis futurus ex propheta declaratur,
 ita postquam universa Judaicæ gentis regio, et
 vinea ejusdem, in terram incultam et spinam com-
 mutata fuerit, et propterea hostibus tradita, rursus
 ex altera parte omnis mons qui aratur, arandus
 esse ab eadem propheta prædicitur. 326 Arbitror
 autem Salvatoris nostri Jesu Christi Ecclesiam eo
 modo significari, de qua ipse ait : « Non potest ci-
 vitas abscondi supra montem posita » ; » quod enim
 in Ecclesia publicis actionibus elatum et sublime et
 ad superna tendens sit, montem arbitror his verbis
 appellari : hunc igitur montem, qui aratur, aratum
 B
 iri ait, ita quidem ut illuc terror accessurus non
 sit, quin potius usque adeo a priore solitudine, et
 terra inculta et spina commutandum, ut idoneus fu-
 turus sit qui evadat in pascua ovis et conculcacionem
 bovis. Et sane ratione colligere possumus
 quemadmodum Christi Ecclesia, quæ olim erat terra
 inculta et spina, ad tantam commutationem per
 ipsius gratiam pervenerit, ut herbam rationalis
 fertilitatis et pabulum opportunum usque adeo pro-
 tulerit, ut et ovibus similes et simpliciores ea frui
 possint, et qui ad habitum perfectiorem pervenerint,
 qui boves appellantur, eamdem arare et colere,
 eo sane modo quo divinum Apostolum docen-
 centem ostendimus, ubi ait : « Nunquid de bobus
 cura est Deo? An propter vos omnino dicit, propter
 vos enim scripta sunt, quoniam debet qui arat, in
 spe arare, et qui triturat, in spe participare » .
 Ita quæ olim deserta incultaque erat terra, post
 Christi adventum commutata est, ut quos eo modo
 boves intelleximus, iis convenientis aptæque agri-
 colationis usum idoneum præbeat. Attende vero
 quonam modo sub uno eodemque sensu ortus de
 Virgine canitur : et pariter, inquit, oraculum, quæ
 olim fertilis terra et quæ prius mille siclorum erat,
 in terram incultam erit, et in spinam, omnisque
 eorum terra, propterea quod futura sit in spinam
 et terram incultam, tradetur iis qui cum sagitta et
 arcu accedent. Contrarium vero patietur omnis
 mons : nam a priore inculta terra et spina muta-
 bitur in pascua ovis et conculcacionem bovis ; ita-
 que ipse qui aratur arabitur, neque illuc terror ad-
 veniet. Quibus verbis plane arbitror significare Sal-
 vatoris nostri ortum de Virgine, et quæ post illum
 simul atque acervatim, et Judæis et reliquis genti-
 bus eventura erant : siquidem utriusque ordi-
 nis mutationem in contrarium propheta demon-
 strat, Judaicæ quidem gentis a meliore in pejus,
 collectæ autem de gentibus Ecclesiæ, a priore
 sterilitate ac solitudine, in fertilitatem secun-
 dum Deum; quæ quidem dum sub unum 327
 et idem tempus quo Emmanuel adveniet absol-
 venda canuntur, oraculi veritatem eventus com-

326 Matth. v, 14. 327 I Cor 1x, 9, 10.

probavit. Non enim alias quam post Salvatoris nostri adventum, finem accepisse demonstrantur, tum ex iis rebus quæ plane de Judæis dictæ sunt, tum ex ipsa quæ de gentibus collecta est Ecclesia. Nam si post adventum Salvatoris nostri, ipsius, inquam, Jesu Christi, regnum ac principatus apud Judæos et apud Damascenos esse non desiisset; et nisi ante oculos nostros, nobis ipsis intueri liceret relictam ab illis terram, et ab externis ac simulacrorum cultricibus nationibus habitatam; præterea, si non in terram incultam et spinam, omne quodcumque olim venerabilissimum sacri apud illos sanctuarii decus habebatur, commutatum esset, et nisi cultores simulacrorum, impurissimi homines, illorumque hostes cum sagitta et arcu invadentes, et ab ipso Domino impulsus ab externis regionibus venissent, et in ipsorum terris quievisset, omnemque locum omnemque civitatem ipsorum occupasset: et rursus, nisi a terra inculta et spina, et ab ea quæ prius erat colendi negligentia, per Salvatoris nostri doctrinam commutatæ omnes, quæcumque in ipsum crediderunt, gentes, religiosam et secundum Deum rationalem fertilitatem cultumque accepissent; ad hæc, nisi oculis Christum intuiti, non credidissent, et nisi docentem audivissent, auditumque respuisent, et nisi reliqua quæ in eadem prophetia continentur, post tempora Jesu Salvatoris nostri exitum sortita esse ostenderentur, sane non ipse esset habendus, quem prophetæ intelligunt. Sed si cuivis, vel cæco, ut aiunt, perspicua oraculorum eventa existunt, quæ quidem non alias quam post tempora adventus illius completa sunt, quid amplius opus est de illius ortu ex Virgine dubitare, ac non potius benigna quadam ratiocinatione ex iis quæ adhuc cernuntur, rerum quoque ipsarum initio fidem facere? Hæc vero ipsa quæ adhuc cernuntur, quæ tandem sunt, nisi Judæorum in illum incredulitas (quæ planissime secundum ipsum oraculum completur, quod ait: « Auditum audietis et non intelligetis, et intuentes intuebimini, et non videbitis: crassum enim factum est cor populi hujus »), et ipsius Jerusalem obsidio, et prisca illius sanctuarii extrema solitudo, et externarum gentium, quæ stimulis, hoc est asperioribus imperiis, ipsos in servitutem redigunt, in ipsorum terra habitatio, **328** (hoc enim significabant muscarum atque apum exempla), et denique ipsarum gentium a priore solitudine ad culturam secundum Deum commutatio? Hæc igitur quæ oculis cernuntur, quis non admiraretur atque obstupescat? Quis porro non vere divinum fateatur vaticinium? cum audiat ante totos mille annos apud majores hæc in libris ipsorum contineri et versari, quæ tamen non alias ad finem pervenerint, quam post Salvatoris nostri adventum? Quod si admirabilis est prædictio, itemque admirabilior et supra omnem rationem ipsius prædictionis eventus, quid amplius dubitare opus est, utrum primus ejus de quo prophetæ loquuntur accessus, admirabilem et supra omnem hominis

ουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, αὐτοῦ δὲ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, μὴ πέπαιται βασιλευομένη ἡ τῶν Δαμασκηνῶν ἀρχὴ καὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ εἰ μὴ ἐνδύσειν ἡμῖν αὐτοῖς νῦν θεωρεῖται καταλειψιμένη ὑπ' αὐτῶν ἡ γῆ, καὶ ὑπ' ἐθνῶν ἀλλοφύλων καὶ εἰδωλολατρῶν κατοικουμένη· καὶ πρὸς τοῦτοις εἰ μὴ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ ἀφανὴν πᾶσα ἡ πάλαι σεμινοτάτη, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἱεροῦ αὐτῶν ἀγιάσματος ὥρα, καὶ εἰ μὴ εἰδωλολάτραι, ἀκάθαρτοι ἄνδρες, οἱ τε πολέμιοι αὐτῶν κατὰ βέλους καὶ τοξεύματος ἐπελθόντες, ὑπ' αὐτοῦ γε τοῦ Κυρίου παρορμηθέντες ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐληλύθασιν, ἀνεπαύσαντό τε ἐν ταῖς χώραις αὐτῶν πάντα τόπον καὶ πᾶσας τὰς πόλεις αὐτῶν ἰδιοποιήσάμενοι· καὶ ἔμπαλιν, εἰ μὴ ἀπὸ χέρσου καὶ ἀκάνθης τῆς πρὶν ἀγεωργίας διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας μεταβαλόντα **B** πάντα τὰ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότα ἔθνη τὴν εὐσεβῆ καὶ κατὰ Θεὸν λογικὴν ἀτελιψε καρποφορίαν· καὶ ἐπὶ τοῦτοις, εἰ μὴ ὀφθαλμοῖς τὸν Χριστὸν ἰδόντες οὐκ ἐπίστευσαν, καὶ διδάσκοντος ἀκούσαντες εἰ μὴ παρήκουσαν, καὶ εἰ μὴ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐναργέστατα τέλους τυχόντα ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δείκνυται, οὐκ ἂν εἴη αὐτοῦ ὁ προφητευόμενος. Εἰ δὲ καὶ τυφλῶ, ὡς φασι, δῆλα τὰ τῶν λόγων ἀποτελέσματα, οὐκ ἄλλοτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πεπληρωμένα, τί χρὴ λοιπὸν καὶ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γενέσεως αὐτοῦ ἀμφιβόλως ἔχειν, οὐχὶ δὲ εὐγνώμονι λογισμῶ ἀπὸ τῶν εἰσέτι νῦν ὄρωμένων καὶ τὴν καταρχὴν τῶν πραγμάτων πιστοῦσθαι; ὄρωμένα δὲ εἰσέτι νῦν τίνα ἂν εἴη ἄλλ' ἢ ἡ **C** Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἀπιστία, (ἐναργῶς κατὰ τὸν χρησμὸν πληρουμένη τὸν φάσκοντα· « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου ») καὶ ἡ πολιορκία τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ πάλαι αὐτῶν ἀγιάσματος ἡ παντελῆς ἐρήμωσις, τῶν τε ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐπὶ τῆς χώρας αὐτῶν κατοικήσις, μετὰ κέντρων αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶ μετὰ σκληρῶν ἐπιταγμάτων, καταδουλουμένων, (τοῦτο γὰρ ἐδήλου τῶν μυιῶν καὶ μελιτῶν τὰ παραδείγματα·) καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ τῶν ἐθνῶν ἀπὸ τῆς προτέρας ἐρημίας εἰς τὴν κατὰ Θεὸν γεωργίαν μεταβολή; Ταῦτα δὲ οὖν ὀφθαλμοῖς ὄρωμένα τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη θαυμάσας; τίς δὲ οὐ θέλει ὡς ἀληθῶς ὁμολογήσειεν ἂν τὴν πρόβησιν, ἀκούων ἄνωθεν πρὸ χιλιῶν ὄλων ἐτῶν ἐν βίβλοισι ἀποκειμένα **D** ταῦτα καὶ μελετώμενα, οὐ μὴν ἄλλοτε εἰς τέλος ἀχθέντα ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν; Εἰ δὲ οὖν θαυμάσιος ἡ πρόβησις, καὶ ἔτι θαυμασιωτέρα, καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ τῆς προβήσεως ἐκβάσις, τί δεῖ ἀπιστεῖν εἰ καὶ ἡ πρώτη τοῦ προφητευομένου πάροδος παράδοξον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἀνθρώπου φύσιν τὴν τῆς γενέσεως καταβολὴν εἰληγεν, ὅπου καὶ ἡ τῶν λοιπῶν θαυμάτων ἐναργῆς ὄψις, οὐχ ἡττων οὔσα, ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ βιάζεται καὶ τὴν τῶν ἄλλων τῶν κατ' αὐτὸν πραχθέντων ἀποδέχεσθαι μαρτυρίαν; Ἄλλὰ γὰρ τοῦτοις ἐξῆς μετὰ τὸ, « Εἰς βόσκημα προβάτου καὶ καταπάτημα βοῦς, » συνήπται δευτέρα τίς πρόβησις συγγενῆς τῇ προτεθειμένῃ, ἀρχυμένη ἀπὸ τοῦ, « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Ἄδθε

σεαυτῷ τόμον, ἢ καὶ αὐτὴν ἐκθέμενοι, φέρε, δια-
σκοπήσωμεν.

quæ illius ortu haudquasquam minor est, cogit etiam aliorum, quæ circa illum gesta sunt, accipere testimonium? Cæterum, ordine deinceps his quæ dicta sunt post illud: « In pascua ovis, et conculcationem havis ¹, » ἀλνϰα est altera quædam prædictio cognata ejus quæ exposita est, quæ quidem ab eo loco incipit, « et dixit Dominus ad me: Sume tibi librum ², » quam etiam ipsam tempus jam est, ut exponamus et contemplemur.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.—Ἐπὶ καινῆς Γραφῆς, τῆς Και-
νῆς δηλαδὴ Διαθήκης, προφήτις ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος συλλήψεσθαι καὶ τέξεσθαι Ἰὼν λέγεται,
ὅς, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων κρατήσας, ἀπι-
στηθήσεται μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῖς δὲ ἔθνεσιν
ἔσται σωτήριος· οὐδὰ τε κρίσεται τὸ Ἰουδαίων
ἔθνος μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀπιστίαν κατὰ τὸ
αὐτὸ δηλοῦται.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μὲ· Λάβε σεαυτῷ τόμον
καινὸν, μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώ-
που, τοῦ ὀξέως προνομήν ποιῆσαι σκύλων, πάρεστι
γάρ, καὶ μάρτυράς μοι ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους,
τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἱὸν Βαραχίου.
Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ
ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κά-
λεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προ-
νομήσου· διότι πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πα-
τέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ
σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλείως Ἀσσυρίων. » Ἐχε-
ται τῆς προτεταγμένης καὶ ἡ παρούσα προφητεία.
Ἡ γὰρ ἐκεῖ Παρθένος ἢ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν τίχτεται
λεγομένη, προφήτις ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀνόμασται. Ζη-
τουμένου δὲ πόθεν ἄρα συλλήψεται ἀπειρόγαμος οὐσα,
τοῦτο νῦν ὁ λόγος διδάσκει, « Καὶ προσῆλθον, » λέ-
γων, « πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ
ἔτεκεν υἱόν. » Ἀκουστέον δὲ ταῦτα ὡς ἐξ ἁγίου Πνεύ-
ματος, ὅφ' οὐ θεοφορούμενος ὁ προφήτης ἐθέσπιζεν.
Αὐτὸ δὲ οὐ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον προσελθόναι ὁμο-
λογεῖ τῇ προφητείδι· ὁ καὶ σαφῶς πεπληρωταί ἐπὶ
τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσεως, ἕτε
« ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν
τῆς Γαλιλαίας ἢ ὄνομα Ναζαρέθ, πρὸς παρθένον
μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου καὶ
πατριᾶς Δαυὶδ· ἢ καὶ εἶπε· Χαίρε, κεχαριτωμένη,
ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σύ ἐν γυναίξί. » Καὶ
πάλιν· « Μὴ φοβού· εὐρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ·
καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέ-
σεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. » Εἰπούσης τε τῆς Μα-
ρίας· « Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; »
« ἀπεκρίνατο· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ
δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί. Διὸ καὶ τὸ γεννώ-
μενον ἅγιον κληθήσεται Ἰῖδς Θεοῦ. » Καὶ ἐν μὲν τῇ
πρὸ ταύτης προφητείας ἅμα τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμα-
νουὴλ, πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐλέ-
γετο ἐγκαταλειφθήσεσθαι τὴν γῆν ἀπὸ τῶν πολιορ-
κούντων αὐτὴν δουρῶν βασιλέων, ἐνὸς μὲν τοῦ τῆς Σα-
μαρείας, θατέρου δὲ τοῦ τῆς Δαμασκοῦ· ἐπὶ δὲ τῆς
παρούσης, πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ
μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκύλα
Σαμαρείας· ὧν καὶ πρόσθεν καταλυθήσεσθαι τοὺς
βασιλεῖς ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐθέσπιζεν.

Ab eodem.—In nova Scriptura, Novo scilicet Testamento, prophetissa ex Spiritu sancto conceptura et paritura Filium dicitur, qui cum inimicos et hostes vicerit, non credetur quidem a Judæis, gentibus autem erit salutaris. Qualia etiam patietur Judaica natio post incredulitatem in eum, per idem declaratur.

« Et dixit Dominus ad me: Accipe tibi ipsi librum
novum grandem, et scribe in eo stilo hominis, ut
celeriter direptionem facias spoliolorum, adest enim,
et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacer-
dotem, et Zachariam filium Barachizæ, et accessi
329 ad prophetissam, et in utero accepit, et pe-
perit filium, et dixit Dominus ad me, voca nomen
ejus Accelera spolia detrahare, Cito prædare, quia
antequam sciat puer vocare patrem aut matrem,
accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ
coram rege Assyriorum ³. » Continuatur cum su-
periore prophetia hæc: Quæ enim illic Virgo, no-
biscum Deum, parere dicitur, prophetissa in præ-
senti nominata est. Sed cum quæstio oriretur unde-
nam esset conceptura, quæ virum experta non es-
set, ipsum hoc de quo quæritur, nunc oraculum
docet: « Et accessi, inquit, ad prophetissam, et in
utero accepit, et peperit filium. » Est autem intelli-
gendum de Spiritu sancto, a quo afflatus propheta
divinabat. Ipse enim sanctus Spiritus se accessisse
ad prophetissam fatetur, quod quidem ipsum plane
completum est in Salvatoris nostri Jesu Christi
ortu, quo tempore « missus est angelus Γαβριὴλ a
Deo in civitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, ad
virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph, de
domo et familia David, ad quam dixit: Ave, gratia
plena, Dominus tecum, benedicta tu in mulieri-
bus ⁴. » Et rursus: « Ne timeas, invenisti enim
gratiam apud Deum, et ecce concipies in utero, et
paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum ⁵; » et
cum dixisset Maria: « Quomodo erit istud? quo-
niam virum non cognosco ⁶? » respondit: « Spi-
ritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi
obumbrabit tibi. Ideoque quod gignitur, sanctum
vocabitur, Filius Dei ⁷: » et in superiore quidem
prophetia in ortu ipsius Emmanuel, priusquam sci-
ret puer bonum aut malum, dicebatur, relinquen-
dam esse terram ab obsidentibus eam duobus re-
gibus, uno quidem Samariæ, altero autem Da-
masci; in præsentī vero, priusquam sciat vocare
patrem aut matrem, puerum accepturam potestatem
Damasci, et spolia Samariæ: quarum prius abo-
lendos esse reges in ortu ipsius Emmanuel cecinit.

¹ Isa. vii, 25. ² Isa. viii, 1. ³ Ibid. 1-4. ⁴ Luc. 1, 26-28. ⁵ Ibid. 30, 31. ⁶ Ibid. 34. ⁷ Ibid. 35.

Et ad verbum quidem in diebus Achaz regis Juda, et ipsius prophetæ Isaïæ, duo reges ex composito, eos qui successionibus David parebant, obsoderunt, sicut etiam prius ostensum est, alter quidem Damasci gentium simulacra adorantium rex, alter vero Judaicæ multitudinis in ea Palæstinæ civitate quæ tunc quidem vocabatur Samaria, nunc autem a nostris Sebaste nominatur : **330** de quibus Deus per prophetam ad Achaz dixit : « Ne timeas, neque anima tua langueat a duobus lignis, a terribibus his fumigantibus ; » et cum interitum virorum continuo neque multo post futurum dixisset, deinceps canit quemadmodum in nobiscum futuri Dei ortu, penitus amborum exstinguetur et dissolvetur regnum. Ostendimus autem ab historia quemadmodum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri Jesu Christi, utrumque et Judæorum et Damascenorum permanserit regnum. Postquam vero ille ad omnes homines adventit, sicut oraculum ipsum prædixerat, defecerunt, quo tempore imperium Romanorum una cum Salvatoris nostri publicatione invaluit : et hæc ad verbum cum cecinisset oraculum, transivit ad sensum et intelligentiam, et ad universalem majoris spiritus in contemplando expositionem, et cum duos ordines hostium atque inimicorum invisibilium, hoc est malorum dæmonum, instituisset, qui omne hominum genus variis modis oppugnant, unum quidem eorum qui et undique et semper inter homines cultus simulacrorum et in opinionibus falsas sententias generant atque efficiunt, alterum vero eorum qui in moribus animarum perditionem atque interitum moluntur, cumque erroris in simulacris colendis imaginem ferre ostendisset eum qui Damasci imperaret, ejus vero per quem homines a temperanti sanoque victu deducuntur, figuram esse, eum qui Samarizæ : non prius ait terram ab hisce liberandam (sic utique vocans homines in terra habitantes) quam in terra conspiciatur Emmanuel Deus : ubi autem hic illuxerit, et in hominis anima regnaverit, neminem posthac superfuturum eorum qui antea ipsum possidebant. Sic sane etiam hoc in loco dictum esse illud, « accipiet potestatem Damasci, et spolia Samarizæ, » utpote cum Salvatoris nostri Jesu Christi vis acervatim eversura esset cunctos invisibiles nobis hostes, qui jampridem his, quæ superius dictæ sunt, a Deo alienis et noxiis operationibus, universos homines occidebant. Nec non rursus si ad verbum interpreteris, videas protinus in ortu atque adventu Salvatoris nostri, Damasci potentiam eversam, et spolia Samarizæ sublata, hoc est, earum regna, quæ usque ad tempora de quibus dictum est, duraverint, ex illo ad hunc usque diem ut ab oraculis prædictum est, defecerunt. **331** Quidam vero etiam aliter dicunt, Magos qui ab Oriente venerunt, et Christum, qui puer adhuc erat, adoraverunt, hos ipsos esse, potestatem Damasci. Potes etiam magis in universum dicere, omnes quicumque alienam a Deo multitudinique

Α Αισθητῶς μὲν οὖν ἐν ἡμέρᾳ Ἀχαζ βασιλέως Ἰουδα, καὶ κατ' αὐτὸν Ἰσαΐαν τὸν προφήτην, δύο βασιλεῖς ἐκ συνθήκης τοὺς ὑπὸ τοῖς διαδόχοις Δαυὶδ βασιλευμένους ἐπολιόρχουν, ὡς ἦδη πρότερον δεδήλωται, ὁ μὲν ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ τῶν εἰδωλοατρῶν ἐθνῶν βασιλεὺς, ὁ δὲ τοῦ πλήθους τῶν Ἰουδαίων ἐν τῇ καλουμένῃ Σαμαρείᾳ πόλει τῆς Παλαιστίνης, ἣν Σεβαστήν οἱ καθ' ἡμᾶς ὀνομάζουσι· περὶ ὧν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ προφήτου τῷ Ἀχαζ εἶπε· « Μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἡ ψυχὴ σου ἀσθενεῖτω ἀπὸ τῶν δύο ξύλων, τῶν δαλῶν τῶν καπιζομένων τούτων· » καὶ τὴν ἀπίθειάν γε τῶν ἀνδρῶν αὐτίκα μάλα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔτσθαι εἰπὼν, ἐξῆς προφητεῖει, ὡς ἐπὶ τῇ τοῦ μεθ' ἡμῶν ἐσόμενου Θεοῦ γενέσει πάμπαν ἀμφοτέρων σβεσθήσεται καὶ καταλυθήσεται ἡ βασιλεία. Δείκνυμεν δὲ ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ὡς μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, διαμεμένηκεν ἡ τε τῶν Ἰουδαίων καὶ Δαμασκηνῶν βασιλεία. Μετὰ δὲ τὴν εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ προρῆσσει διαλελοίπασι, τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας ἐπικρατησάσης σὺν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κηρύγματι. Καὶ ταῦτά γε πρὸς λέξιν θεσπίσας ὁ λόγος, μετέβαιεν ἐπὶ τὴν διάνοιαν, καὶ τὴν καθόλου πνευματικώτεραν ἐν θεωρίαις ἀπόδοσιν· ὑποστησάμενός τε δύο σίφη ἀοράτων ἐχθρῶν καὶ πολεμίων δαιμόνων πονηρῶν, τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος διαφόρως πολεμούντων, ἐν μὲν τῶν τὰς ἐν ἀνθρώποις ἐνεργούντων ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰδωλοατρείας, καὶ τὰς ἐν δόγμασι ψευδοδοξίας, θάτερον δὲ τῶν ἐν ἥθει ψυχῶν διαφθορὰν κτενεργαζομένων· καὶ τὸ μὲν τῆς εἰδωλοάτρου πλάνης εἰκόνα φέρειν ἀποδείξαι, τὸν ἀρχοντα τῆς Δαμασκοῦ, τὸ δὲ τῶν ἐν ἀποπτύσει τοῦ σώφρονος καὶ ὕγιους βίου τύπον εἶναι, τὸν τῆς Σαμαρείας, οὐ πρότερόν φησι τούτων ἀπαλλαγῆσθαι τὴν γῆν, (οὕτω καλῶν τοὺς ἐπὶ γῆς κατοικοῦντας ἀνθρώπους,) ἢ φανῆναι ἐπὶ γῆς τὸν Ἐμμανουὴλ Θεόν· τούτου δὲ ἐπιλάμψαντος, καὶ βασιλεύοντος ἀνθρώπου ψυχῆς, μηδένα εἶτι λείπασθαι τῶν πάλαι κατακρατούντων αὐτῆς. Οὕτω δὲ οὖν καὶ ἐνθάδε περὶ τῶν αὐτῶν εἰρησθαι νοήσεις τὸ, « Ἀθήσεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας, » τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δυνάμεως καθαιρούσης ἀθρόως πάντας τοὺς ἀοράτους ἡμῶν ἐχθροὺς, οἱ δὲ πάλαι πρότερον ταῖς προειρημέναις ἀθέοις καὶ ἐπιβλαβέσιν ἐνεργείαις πάντας ἀνθρώπους ἐπολιόρχουν. Καὶ πρὸς λέξιν δὲ πάλιν ἰδοὺς ἂν ὁμοῦ τῇ γενέσει καὶ ἐπιφάνειᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ καθρημένην, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἠρμένα, τοῦτ' ἐστὶ τὰς βασιλείας αὐτῶν, αἱ, μέχρι τῶν δηλουμένων χρόνων διαρκέσασαι, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο διαλελοίπασι, κατὰ τὰς θείας προρῆσεις. Φασὶ δὲ τινες καὶ ἄλλως, τοὺς ἀπ' Ἀνατολῆς ἐηλυθότας Μάγους, καὶ τῷ Χριστῷ παιδίῳ ὄντι προσκεκνηκότες, τούτους εἶναι τὴν δύναμιν Δαμασκοῦ. Εἴποις δ' ἂν καθολικώτερον, πάντας τοὺς τὴν μὲν ἄθειον καὶ πολυθεον εἰδωλοατρείαν ἀποστραφέντας, τῷ δὲ τοῦ Χριστοῦ λόγῳ καταδουλωθέντας, μάλιστα εἰ δυνατοὶ τινες εἴεν ἐν λόγῳ καὶ σοφίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου, αὐτοὺς εἶναι τοὺς ὀνομαζομένους δύναμιν Δαμασκοῦ. Κατὰ ταῦτα,

ὅς καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας νοήσεις, τοὺς ἀπὸ τοῦ
 Ἰουδαίων ἔθνους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητὰς καὶ
 ἀποστόλους, οὗς ὡσπερ ἐκ πολερίων τῶν ἐκ περι-
 τομῆς κατ' αὐτοῦ στρατευσαμένων σκῦλα ὑφ' αὐ-
 τὸν λαβῶν ἐξ ἐναντίας καθώπλισε τοῦ τῶν Ἀσ-
 συρίων βασιλέως, οὕτω πάλιν τροπικῶς δηλου-
 μένου τοῦ ἀρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου. Ἐπεὶ δὲ
 τὸ «ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων,» σαφέστερον ὁ
 Ἀκύλας ἐξέδωκεν, εἰπὼν, «εἰς πρόσωπον βασι-
 λέως Ἀσσυρίων,» ἐπίστησον μήποτε ἄρα καὶ ἐν
 τούτοις τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν δηλοῖ, εἰ γὰρ κατευ-
 θύνοντες, ἢ κατευθυνόμενοι Ἀσσυρίωι μεθερμη-
 νεύονται, κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ἀποδοδόμενα.
 Ἐπεὶ τὸν ἄνθρωπον τῆ περι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφ-
 ῆσει καὶ νῦν ὁ τῶν Ἀσσυρίων συμπλέκεται
 βασιλεὺς, εἰκότως ἡμῖν κἀνταῦθα ἢ Ῥωμαίων
 ἀρχὴ παρελιηπται, διὰ τὸ πρὸς τοῦ Θεοῦ εἰς
 τὴν τῶν ἔθνῶν ὑποταγὴν κατευθύνεσθαι. Λη-
 ψεσθαὶ τοιγαροῦν τὸ τικτόμενον παιδίον τὴν
 δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας,
 καὶ παραδῶσειν εἰς πρόσωπον Ἀσσυρίων, καὶ ἐν
 ὀφθαλμοῖς τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνομένων
 θεοσιζέται· καὶ ταῦτα ποιήσειν ἅμα τῇ αὐτοῦ γε-
 νέσει, ἀβρότη καὶ ἐνθέω δυνάμει, ἔτι νηπιά-
 ζοντι σώματι τσαῦτα ἐν ἀνθρώπων οἰκονομού-
 μενος. Πάντα δὲ ταῦτα ὁ προφήτης ἐν τῷ μὲν καινῶ
 καὶ μεγάλῳ γραφῇ παραδούναι ἀνθρώπου προσ-
 τίσσεται, τοῦτον καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης δηλου-
 μένης τὸν τρόπον. Προσπαραλαμβάνει δὲ τῶν
 εἰρημένων μάρτυρας ἱερέα καὶ προφήτην, τοῦ
 λόγου παιδεύοντος, ὡς οὗτος δεήσει ἐν ταῖς ἀποδεί-
 ξεισι ταῖς περὶ τοῦ Χριστοῦ τὰς ἀπὸ τῆς ἐν νό-
 μῳ ἱερουργίας καὶ τῶν μετὰ ταῦτα προφητῶν
 μαρτυρίας παραλαμβάνειν. Ἡστοὺς δὲ βούλεται
 καὶ ἄλλως μάρτυρας εἶναι τοὺς τὴν γένεσιν τοῦ
 δηλουμένου παιδίου μέλλοντας ἐποπτεύειν, εἰς τὸ
 συνείναι δύνασθαι τὰ προφητεῦόμενα. «Ἐάν
 γὰρ μὴ πιστεύσητε, οὐδὲ μὴ συνῆτε,» ἐλέγετο
 ἀνωτέρω· καὶ τὸν μὲν ἔχειν φύσιν Θεοῦ· (τοῦτο
 γὰρ ὁ Οὐρίας ἐρμηνεύεται), τὸν δὲ οὐδὲν ὄντα
 εὐλογίας, τὴν μνήμην τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ
 φέρειν· τοῦτο γὰρ καὶ ὁ τοῦ Βαραχίου Ζαχα-
 ρίας δηλοῖ. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τοὺς τόπους ἡμεῖς
 ἐπιθελήκαμεν. Εἰ δὲ τις τῶν ἐκ περιτομῆς
 οὐ ταῦτα οὕτως ἔχειν βούλεται, ὧρα ἡμῖν αὐτὸν
 ἀποδεικνύειν, τίς πώποτε παρ' αὐτοῖς Ἐμ-
 μανουὴλ γέγονε, καὶ πῶς ὁ προφήτης προσ-
 ῆλθε πρὸς τὴν προφήτην, καὶ τίνα ταύτην,
 καὶ πῶς παραχρῆμα συνέλαβε, καὶ τίς ὁ ἐκ
 τῆς προφητείας ἀποτεχθεὶς υἱός, ὃ αὐτὸς ὁ Κύ-
 ριος ἐπιτίθειται ὄνομα, «Ταχέως σκύλευσον,» καὶ
 τίς ἢ αἰτία τῆς τοιαύτης τοῦ τεχθέντος προ-
 ηγορίας. Δεικνύωσαν δὲ καὶ τὸ, «Πρὶν ἢ γινῶ-
 ναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα καὶ μητέρα,» τὴν
 εὐνάμιν εὐληφῶτα Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σα-
 μαρείας, ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἡμεῖς γὰρ
 ταῦτα, καὶ πρὸς λέξιν, καὶ τροπικῶς ἐξεληγ-
 φότες, πεπληρωσθαι αὐτὰ δείκνυμεν ἐπὶ τῆς τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, παριστῶντες τοτὲ μὲν

PATROL. GR. XXII.

A deorum addictam simulacrorum culturam aspernat
 sunt, et Christi verbo seipos addixerunt, præsertim
 si in verbo et sapientia sæculi hujus potentes
 sint, eos ipso esse qui Damasci potentia no-
 minentur. Eodem sensu etiam spolia Samaritæ ac-
 cipies, de Judaica gente assumptos Salvatoris no-
 stri discipules et apostolos, quos quasi de hostibus
 ad circumcissionem spectantibus, qui adversum se
 militaverint, prædæ instar sibi ipsi subjiciens,
 contra Assyriorum regem armavit, quandoquidem
 sic rursus per figuram sæculi hujus princeps si-
 gnificatur. At vero quoniam illud «ante regem
 Assyriorum,» manifestius Aquila reddidit, ubi sic
 ait, «in faciem regis Assyriorum,» vide ne forte in
 his verbis Romanorum imperium significet, siquid-
 dem ex iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt,
 Assyrii sermone nostro, et qui dirigunt, et qui di-
 riguntur intelligi solent. Quoniam igitur oraculo
 quod nunc de Salvatore nostro redditur, etiam rex
 Assyriorum implicitus est, merito hic quoque a
 nobis Romanorum imperium acceptum est, quippe
 quod ad subjiciendas gentes ab ipso Deo dirigatur.
 Ergo qui nascitur puer, accepturus potentiam Da-
 masci, et spolia Samaritæ, et traditurus in faciem
 Assyriorum et in oculis eorum qui a Deo diriguntur,
 canitur: atque hæc ipsa in ortu suo facturus
 vi quadam divina atque ineffabili, qui quidem ad-
 huc in puerili corpore constitutus tanta inter ho-
 mines dispensatione fungetur. Omnia vero hæc
 propheta in novo et grandi libro stylo et scripturis
 hominis tradere jubetur: hoc enim sermone No-
 vum significatur Testamentum. Asscrit autem
 eorum quæ dicta sunt testes sacerdotem et pro-
 phetam, oraculo docente, fore opus in demonstra-
 tionibus de Christo tum a sacerdotio quod in lege
 continetur, tum a prophetis qui postea fuerunt,
 accipere testimonia; et alioqui fideles vult esse
 testes, eos qui pueri de quo agitur, inspecturi sint
 ortum, ut ea quæ in ipsa prophetia continentur,
 intelligere possint. Supra enim dicebatur, «Si non
 credideritis, non intelligetis,» et alterum quidem
 lumen Dei habere: **332** id enim Urias ex inter-
 pretatione significat: alterum vero, qui benedictio-
 nis sit filius, Dei in seipso memoriam ferre. Id enim
 sibi vult Barachis Zacharias: hæc igitur nos in
 figuras conjecimus. Si quis autem ex Judæis hoc
 nolit sic se habere, is, quæso, nobis ostendat, quis
 unquam apud ipsos Emmanuel fuerit, et quomodo
 propheta ad prophetissam accesserit, et quæ tan-
 dem ea sit, et quomodo e vestigio conceperit, et
 quisnam iste ex prophetissa natus filius, cui nomen
 ipse Dominus imposuerit, «Celeriter detrahe spolia,
 Cito prædare,» et quænam sit causa hujusce, ejus
 qui natus sit, appellationis. Ostendant præterea
 illud quid sit, «prius quam sciat puer vocare pa-
 trem et matrem,» potestatem accepisse Damasci,
 et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum. Nos
 enim ista, et ad verbum, et figurate accipientes,
 jam nunc completa esse demonstrationem in ortu

Salvatoris nostri, quippe qui illud item ostenderimus alias quidem ad verbum, et secundum eam sententiam quæ in promptu sit, alias vero figurate oportere in ipsas prophetias incumbere; continuo namque post eas quæ antea dictæ sunt voces, per obscuriores quasdam figuras adjungitur: « Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, eo quod nolit populus iste aquam Siloam, quæ vadit cum silentio, sed velit habere Rhaasim, et filium Romeliæ. Idcirco ecce Dominus adducet super vos aquam fluminis fortem et multam, regem Assyriorum, et gloriam ejus: et ascendet super omnem convallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet de Judæa hominem, qui possit caput tollere: aut qui idoneus sit consummare aliquid, et erunt castra ejus, ita ut impleant latitudinem regionis tuæ, nobiscum Deus. Cognoscite gentes et vincimini, exaudite usque ad extremum terræ⁸⁸. » Planissime enim hæc nulla alia ratione, quam ex figura, et immutatione, conversioneque sermonis, sententiam servant: significant namque per aquam Siloam quæ vadit cum silentio, evangelicam salutaris verbi doctrinam: nam ex interpretatione, Siloam dicitur *missus*. Porro hic quisnam alius sit, nisi qui a Patre ad nos missus Deus Verbum? de quo etiam Moses ait: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat qui repositum est, et ipse erit expectatio gentium⁸⁹. »

333 Pro illo enim, « cui repositum est, » in Hebraico habetur « Siloam, » eum videlicet qui hic habetur Siloam, hoc est, missum, etiam illic significante oraculo. Porro Rhaasim rex fuit earum gentium quæ simulacra Damasci colebant, sicut Romeliæ filius ejus Judaicæ gentis, quæ in Samaria patriam religionem deseruerat. Minatur ergo Deus iis qui Siloam, hoc est, missum Emmanuel, et eum qui ex muliere prophetica natus sit, filium, potabileque ac secundum ejus Verbum non susceperint, sed illud quamvis mansuete et cum silentio feratur, recusaverint, et contra seipsum aut gentium simulacra colentium, aut populi Dei defectionis principem optaverint, se inducturum aquam fluminis fortem et multam, quam sane aquam, ipsum prophetiæ oraculum interpretatur dicens, ipsum esse regem Assyriorum. Sic enim rursus secundum sententiam, aut significat principem sæculi hujus, aut, quod nunc rerum potitur, Romanorum imperium, cui imperio traditi sunt, qui eam, de qua dictum est, aquam Siloam, quæ cum silentio vadit, recusaverunt, adversariis autem atque hostibus rectæ rationis sentiis atque opinionibus, seipsum subjecerunt: e vestigio enim, neque ita post multum tempus, in eos qui Salvatoris nostri Evangelium non susceperant, sed potum Siloam, qui labitur cum silentio, recusaverant, Romanorum ab ipso Deo directus exercitus, facto impetu, penetravit in omnem convallem ipsorum, et ambulavit super omnem murum ipso-

⁸⁸ Isa. viii, 5-8. ⁸⁹ Gen. xlix, 10.

Α ῥητῶς κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν, τοτὲ δὲ τροπικῶς δεῖν ἐπιβάλλειν ταῖς προφητείας. Αὐτίκα ἐξῆς ταῖς προειρημέναις φωναῖς δι' αἰνιγμάτων αὐθις ἐπιλέγεται· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι μοι ἔτι, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ, ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασίμ, καὶ εὐν υἱὸν Ῥομελίου. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος ἀνάγει ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἀναθήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσῃ ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαι τι· καὶ ἔσται ἡ παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς χώρας σου· μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γινώτε, ἔθνη καὶ ἡττάσθε, ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Σαφῶς γὰρ ταῦτα οὐδὲ ἄλλως ἢ μετὰ θεωρίας τῆς κατὰ μὲν τροπολογίαν τὴν διάνοιαν σώζει· δηλοῖ γοῦν καὶ αὐτὰ διὰ μὲν τοῦ ὕδατος τοῦ Σιλωάμ τοῦ ἡσυχῆ πορευομένου τὴν εὐαγγελικὴν τοῦ σωτηρίου λόγου διδασκαλίαν· ἐρμηνεύεται γὰρ Σιλωάμ ἀπεσταλμένος. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡμῖν ἀπεσταλμένος Θεὸς Λόγος· περὶ οὗ καὶ Μωσῆς φησιν· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Ἄντι τοῦ γὰρ « ὃ ἀπόκειται, » τὸ Ἑβραϊκὸν « Σιλωάμ » περιέχει, τὸν ἐνταῦθα Σιλωάμ, τοῦτ' ἔστι, τὸν ἀπεσταλμένον κάκει δηλοῦντος τοῦ λόγου. Ὁ δὲ Ῥαασίμ βασιλεὺς ἦν πάλιν τῶν ἐν Δαμασκῷ εἰδωλολατρῶν ἐθνῶν, ὡς καὶ ὁ υἱὸς Ῥομελίου τῶν ἐν Σαμαρείᾳ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποστάντων τῆς πατρίου θρησκείας. Ἀπειλεῖ τοιγαροῦν ὁ Θεὸς τοῖς μὴ τὸν Σιλωάμ, τοῦτ' ἔστι τὸν ἀπεσταλμένον Ἐμμανουήλ, καὶ τὸν ἐκ τῆς προφητικῆς γεγεννημένον υἱὸν, τὸν τε πότιμον καὶ γόνιμον αὐτοῦ Λόγον παραδεξαμένοις, ἀλλὰ τοῦτον μὲν· καίτοι πράως καὶ ἡσυχῆ φερόμενον, παραιτησάμενοις, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἦτοι τὸν τῶν εἰδωλολατρῶν ἔθνων ἄρχοντα, ἢ τὸν τῆς ἀποστασίας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἐλομένον ἐπάξειν τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, ὅπερ ὕδωρ αὐτὸς ὁ τῆς προφητείας λόγος ἐρμηνεύει, λέγων αὐτὸν εἶναι τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων· οὕτω πάλιν ἦτοι κατὰ διάνοιαν σημαίων τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἢ τὴν νῦν ἐπικρατοῦσαν Ῥωμαίων ἀρχὴν, ἢ καὶ παρεδόθησαν οἱ τὸ μὲν δηλωθὲν τοῦ Σιλωάμ ὕδωρ τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ παραιτησάμενοι, τοῖς δὲ ἐναντίοις καὶ πολεμίοις τοῦ ὀρθοῦ λόγου δόγμασιν ἑαυτοῦς ὑποβεβληκότες. Αὐτίκα γοῦν καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μὴ παραδεξαμένοις αὐτοῖς δὲ τὸ Σωτήρος ἡμῶν Εὐαγγέλιον, παραιτησάμενοις δὲ τὸ Σιλωάμ ποτὸν τὸ πορευόμενον ἡσυχῆ, ἐπελθὼν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενος Ῥωμαίων στρατὸς, ἀνελήλυθεν ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ περιεπάτησεν ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφείλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, καὶ δυνατὸν συντελέσασθαι τι· καὶ

γένονεν ἢ παρεμβολὴ τοῦ δηλωθέντος τοσαύτη, ὥστε πληρῶσαι τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαίας ἀπάσης. Καὶ τοῦτο γε πρὸς λέξιν οὕτως εἰς ἐκείνους ἐκπεπληρωται. Διὰ τοίαν αἰτίαν, εἰ δὴ μαθεῖν ἐθέλεις, ἀκουε. Ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἐμμανουήλ, ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος, ἀλλ' οὐ καὶ μετ' αὐτῶν ἦν· ὡς εἴ γε εἶχον αὐτὸν, οὐκ ἂν ταῦτα πεπόνθεισαν. Διδὸν δὲ ἕξης ὁ λόγος τοῖς ἔθνεσιν ἐπιδοᾶται τὸν Ἐμμανουήλ, λέγων· « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς· γυνῆς, ἔθνη, καὶ ἡγετάσθε. » Καὶ ταῦτα δ' ἡμῖν ἐρμηνεύεται, εἰς τὸ παραστήσαι, ὡς ποτὲ μὲν κατὰ λέξιν, ποτὲ δὲ δι' αἰνιγμῶν τὰ πλείστα τῶν προφητικῶν ἐκλαμβάνειν δεῖ· ἔνθεν δὲ ὀρμυμένους προσήκει καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ἐν χειρὶ προφητείας ὁμοίως ἐπιθεωρεῖν.

riores figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet; cæterum jam inde abeuntes, con-

venit etiam id quod de eadem prophetia superest, simili ratione contemplari.

Εἰ δὲ ἐτι καὶ νῦν εἰς μέλλοντά ποτε χρόνον γενήσεσθαι ταῦτα οἱ ἐκ περιτομῆς φασίν, ἐπὶ τοῦ προσδοκωμένου αὐτοῖς Χριστοῦ, βῆτιώς μόνον καὶ πρὸς λέξιν ἕσσεσθαι αὐτὰ προσδεχόμενοι, ἐρωτητέον αὐτοὺς, πῶς ὁ μέλλων ἦξειν κατ' αὐτοὺς λήφεται δύναμιν Δαμασκού, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλείῳ Ἀσσυρίων, καθηρημένης μὲν ἦδη τῆς Σαμαρείας κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, καὶ μηκέτι οὐσης, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀνομαζομένης δυνάμεως Δαμασκού μηδαμῶς ὑπαρχούσης, μηδὲ τῆς τῶν Ἀσσυρίων δυναστείας, ἣν Μῆδοι καὶ Πέρσαι καθελόντες πάλοι ποτὲ διεδέξαντο; ὡν ὁμοῦ πάντων κατὰ τὸν ἐνεστῶτα καιρὸν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ὑφειστώτων, πῶς δυνατὸν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν καθαιρεσιν αὐτῶν προσδοκᾶν; Ἄλλ' οὕτε ἄλλοτε πώποτε πάλοι πρότερον γεγενῆσθαι τὰ προφητευόμενά ἐστιν εἰπεῖν. Οὐδεὶς γοῦν παρ' Ἑβραίοις πώποτε ἐκ προφήτιδος μητρὸς, καὶ Ἰσαίου τοῦ προφήτου γεννηθείς, σκῦλα Σαμαρείας καὶ δύναμιν Δαμασκού κατὰ τοῦ βασιλείου Ἀσσυρίων στρατεύσας, ὡς πρὸς βῆτην διάνοιαν λαβῶν ἰστορήται· ὥστε ἐξ ἁπαντος ὁμολογεῖν, αὐτὰ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν διάνοιαν μόνως πεπληρωσθαι, οὐκ ἄλλοτε δηλαδὴ ἢ κατὰ τὴν γενομένην παρουσίαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καθ' ὃν ἀπεδείξαμεν τέλος εἰληφέναι τὰ προφηγορευμένα. Ἐγράφη δ' οὖν κατὰ τὴν προφητείαν καὶ ὁ καιρὸς τόμος ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, ὁ τῆς καινῆς Διαθήκης λόγος τὴν γένεσιν περιέχων τοῦ τῆς προφήτιδος υἱοῦ, δεῖ καὶ πρὸς λέξιν καὶ Δαμασκού, καὶ Συρίας ἀπάσης τὴν βασιλικὴν δύναμιν, τὰ τε ἐρμηνευθέντα ἡμῖν σκῦλα Σαμαρείας ἀρρήτω καὶ ἐνθέῳ δυνάμει εἰς χεῖρας τῆς Ῥωμαίων βασιλείας παρέδωκεν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ διάνοιαν τοὺς ἐξ Ἰουδαίων αὐτοῦ μαθητάς, ὡς περ τινὰ σκῦλα περιπεποιημένους, νοητοῖς καὶ λογικοῖς ὅπλοις περιφράξας, εἰς πρόσωπον τοῦ δηλωθέντος βασιλείου Ἀσσυρίων καταστήσατο, καὶ τούτους μὲν ὡς οἰκείους στρατιώτας ὀπλίτας παρεσκευάσεν· τοὺς γε μὴν παραιτησαμένους τὸ γόνιμον καὶ ζωτικὸν ὕδωρ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἐλομένους δὲ τὰ πολεμικὰ καὶ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ, τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἐξέδωκε βασιλεῖ, ᾧ καὶ εἰσέει· νῦν τυγχάνουσι δεδουλωμένοι. Ἀνέβη γοῦν οὗτος ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα αὐτῶν, καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος αὐτῶν, καὶ ἀφείλεν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας πάντα

A rum, et abstulit de Judæa hominem, qui posset caput tollere, aut qui idoneus esset consummare aliquid: et facta sunt ejus castra adeo magna, ut universæ Judææ latitudinem impleverint. Et hoc quidem cur ita ad verbum contra illos completum sit, si vis discere, audi jam. Nempe quoniam ille Deus Emmanuel, qui de Virgine natus est, nobiscum fuit, non cum illis; nam si illum habuissent, nunquam talia passi essent. Quapropter jam deinceps oraculum ad gentes inclamat ipsum Emmanuel, dicens: « Nobiscum Deus, cognoscite, gentes, et vincimini. » Et hæc quidem nos hoc modo interpretati sumus, ut ostenderemus, quemadmodum nunc quidem ad verbum, nunc autem per obscuriores figuras maximam prophetiarum partem intelligere oportet; cæterum jam inde abeuntes, con-

B 334 Quod si etiam nunc Judæi, hæc alio quodam tempore futura esse dicant, utpote cum ea ex scripto duntaxat, atque ad verbum, de eo, qui ab ipsis adhuc expectatur, Christo accipere soleant, interrogandi sunt protinus, quomodo qui venturus est, ut ipsi aiunt, potestatem Damasci, et spolia Samariæ accipiet coram rege Assyriorum, cum in præsentī tempore Samaria sublata sit, neque amplius existat, et ea quæ potestas Damasci nominatur, nusquam appareat, neque item potentia Assyriorum, quam quidem cum Medi ac Persæ evertissent, in ejus locum jampridem successerunt? quæ simul omnia cum sui ipsorum, hoc ipso tempore vix exiguum quoddam vestigium demonstrent, quo possimus ea fuisse aliquando conjicere, qui tandem fieri potest ut in futurum tempus eorum expectetur eversio? atqui ne antea quidem ullo unquam tempore facta esse ea quæ in hujusmodi prophetia continentur, dicere ullo modo possunt. Nullus certe unquam apud Hebræos ex prophetica matre et Isaia propheta natus, spolia Samariæ et potestatem Damasci, exercitui contra regem Assyriorum comparat (ut eam sententiam sequamur quæ a verbis non recedit), accepisse memoratur. Omni itaque ratione fateri cogimur ea tantummodo secundum superius redditam a nobis sententiam completa esse, hoc est, nusquam alias quam post adventum Jesu Salvatoris nostri, quo tempore demonstravimus, ea quæ hoc modo prædicta sunt, finem accepisse. Ergo in hujus adventu, sicut in ipsa prophetia continetur, scriptus est novus liber, Novi utique Testamenti verba complectens, et in his ortus prophetiæ mulieris filii, qui secundum verba prophetiæ, et Damasci et Syriæ universæ regalem potentiam, et quæ nos interpretati sumus, spolia Samariæ, infabili quadam divinaque virtute in manus regum Romanorum tradidit; verumtamen sententiam quoque sequentibus, suos idem de Judæis discipulos, quasi spolia quædam adeptus, intelligibilibus rationalibusque armis munitos, in faciem ejus de quo dictum est regis Assyriorum, constituit, atque hos tanquam suos proprios scutatos milites

comparavit. Attamen eos qui secundam vitalemque doctrinæ suæ aquam, quæ cum silentio labitur recusaverint, et hostiles Deoque inimicas partes elegerint, regi Assyriorum tradidit, cui quidem etiam nunc adiecti serviunt. **335** Ascendit igitur hic super omnem convallem ipsorum, et super omnem murum ipsorum, et abstulit de Judæa omnem principem ac regem, qui hoc in loco caput nominatur, et omnem potentem, qui aliquid conficeret; itaque ex illo in hunc usque diem illi neque ullum caput habent, neque aliquem in divinis potentem, qualis quondam erat, qui illis ornamentum decusque addebat, sive propheta, sive alioqui justus Deoque amicus vir. Constat autem illud quoque, quemadmodum omnis ipsorum regio inimicis hostibusque ipsorum subjecta, in hunc usque diem vexetur, et hæc universa in ipsius Emmanuel adventu suum finem sortita sint. Hoc ipsum sane Hebræorum scripta continent, quæ propemodum significant, ipsum Emmanuel, cui credere noluerunt Judæi, auctorem illis tantarum calamitatum extitisse; nobis autem gentibus, quæ illi credidimus, et salutem et Dei notitiam, ut jam demonstratum est, attulisse. Quare deinceps adjungitur: « Nobiscum Deus: cognoscite, gentes, et vincimini. » Siquidem nos ex gentibus victi sumus re vera, qui ipsi veritati, et stantis nobiscum Dei virtuti cedentes, in illum credidimus, cedentesque eidem parvimus omnes pariter, quicumque usque ad extrema terræ habitamus, ut in prophetia scriptum est, quæ ait: « Exaudite usque ad extremum terræ, » et nos quidem, et victi sumus, et vocanti obtemperavimus. Ad eos vero qui de ipsis gentibus non crediderint, ea dirigit quæ sequuntur, dicens: « Qui fortes fuistis, vincimini. Si enim rursus fortes fueritis, rursus vincimini, et quamcunque rationem inieritis, non manebit in vobis, quoniam nobiscum Deus ⁶⁶. » Sic dicit Dominus forti manui non credentibus: quibus verbis oraculum ad eos, qui jaguin detrectant, et doctrinæ Christi resistunt, et potenti ipsius manui non credunt, planissime vaticinatur, quod futurum sit, ut ne valeant quidem oppugnare nobiscum Deum, quamvis experiantur, et quod omne quodcumque adversum nos comminiscuntur, ipsis non constaturum sit, propterea quod nobiscum sit Emmanuel, et hanc quidem sententiam facile est, ut ii attendant, eique assentiantur, qui minas adversum nos, et principum per singula tempora insolentias atque impetus animadverterint, atque ut incassum eis omnium minarum eventa, propter nobiscum Deum, evaserint.

336 Ab eodem. — Quemadmodum natus ex prædicta sive virgine, sive prophetissa filius, Deus simul et magni consilii angelus, aliisque inopinatis nominibus appellatus est; et quemadmodum ortus ejus luminis pietatis causa adjuvans gentibus constituetur.

« Hoc primum, bibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephtholim, et reliqui qui maritimam habitant trans Jordanem, Galilæa gentium, populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, sedentibus in regione et umbra mortis, lux exorta est eis ⁶⁷, » et quæ sequuntur; quibus adjungit, « quo-

ἄρχοντα καὶ βασιλέα, κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, καὶ πάντα δυνατὸν συντελέσασθαι τι ὥστε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μήτε κεφαλὴν αὐτοῦς κεκτηῖσθαι, μήτε τινὰ δυνατὸν ἐν τοῖς θεοῖς, οἷος ἦν ὁ πάλαι διαπρόπων ἐν αὐτοῖς, εἴτε προφήτης, εἴτε ἄλλως δίκαιος καὶ θεοφιλὴς ἀνὴρ. Πρῶτον δὲ ὅπως καὶ πᾶσα αὐτῶν ἡ χώρα ὑποχείριος τοῖς αὐτῶν ἐχθροῖς καὶ πολεμοῖς εἰσέτι νῦν καθέστηκε, καὶ ὡς ταῦτα πάντα ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Ἐμμανουὴλ τετέλεστοι. Οὐ γοῦν ἡ Ἑβραϊκὴ γραφὴ περιέχει, μονοουχὶ σημαῖνουςα, τὸν Ἐμμανουὴλ τὸν ἀπιστηθέντα μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ αἴτιον αὐτοῖς τῶν τοσοῦτων γενόμενον συμφορῶν, ἡμῖν δὲ τοῖς ἔθνεσι πιστευθέντα, σωτηρίας τε καὶ γνώσεως Θεοῦ παραίτιον ἀποδεχθέντα. Διὰ ἐξῆς ἐπιλέγεται: « Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γινώτε, ἔθνη, καὶ ἠττάσθε. » Ἡττήματα γοῦν ὡς ἀληθῶς ἡμεῖς οἱ ἐξ ἔθνων εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, νικηθέντες ὑπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς τοῦ γενομένου μεθ' ἡμῶν Θεοῦ δυνάμεως· ἠττηθέντες τε ὑπηκούσαμεν αὐτῷ πάντας ὁμοῦ οἱ μέχρη τῶν ἐσχατιῶν κατοικοῦντες τῆς γῆς, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν· « Ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν καὶ ἠττήμεθα, καὶ κἀλοῦντι ὑπηκούσαμεν· τοῖς δὲ ἔτι τῶν ἔθνων ἀπειθοῦσι τὰ ἐξῆς ἀποτείνεται λέγων· « Ἰσχυκότες ἠττάσθε. Ἄν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε, πάλιν ἠττηθήσεσθε· καὶ λόγον δὲ ἂν βουλευήσητε, οὐ μὴ ἐμμένῃ ἐν ὑμῖν, ἔτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Οὕτω λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ ἀπειθοῦσιν· δι' ὧν σαφῶς ὁ λόγος ἀφηνιώσει καὶ ἀντιταττομένοις τῇ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίᾳ, καὶ τοῖς ἀπειθοῦσι τῇ κραταίᾳ αὐτοῦ χειρὶ θεσιζέει, ὅτι μὴδὲ ἰσχύουσι προσπολεμῆν τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν πειρώμενοι, καὶ ὅτι πᾶν ὃ ἂν βουλευσῶνται καθ' ἡμῶν, οὐ μὴ ἐμμένῃ αὐτοῖς, διὰ τὸ μεθ' ἡμῶν εἶναι τὸν Ἐμμανουὴλ. Καὶ τοῦτω δὲ τῷ συμπεράσματι ῥᾶδιον ἐπιστήσαι τὰς καθ' ἡμῶν ἀπειλάς, καὶ τὰς κατὰ χρόνους τῶν ἀρχόντων ἐπαναστάσεις συνορῶντα, καὶ ὡς ἀπρακτον αὐτοῖς διὰ τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν αἰεὶ καθίσταται τῶν ἀπειλῶν τὸ τέλος.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ὡς ὁ τεχνησομένος ὕλος ἐκ τῆς προφητευσόμενης, εἴτε παρθένου, εἴτε προφήτιδος, Θεός ὁμοῦ καὶ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, ἑτέρας τε παραδόξους ἐκωνυμίας ἀνηγόρευται· καὶ ὡς ἡ γένεσις αὐτοῦ φωτὸς εὐσεβείας παραιτία τοῖς ἔθνεσι καταστήσεται.

« Τοῦτο πρῶτον, πῖς, ταχὺ ποίει, χώρα Zabulon, καὶ γῆ Nephthelim, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου· Γαλιλαία τῶν ἔθνων· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει, « ὅτι

⁶⁶ Isa. vii, 9-11. ⁶⁷ Isa. ix, 1, 2.

πάσαν στολήν ἐπισυνγερμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ
 κταλλαγῆς ἀποτίσουσιν, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθη-
 σαν πυρίκαυστοι· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ
 υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ
 καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος,
 θαυμαστός σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής,
 ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω
 γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγείαν αὐτῶν.
 Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ
 ἔστιν ὄριον, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ τὴν βασιλείαν
 αὐτοῦ, κατορθώσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρί-
 ματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα.
 Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Ὁ τοῦτο
 τρίτον ἦδη τὸ παιδίον προφητεύεται, τοῦ αὐτοῦ ποι-
 κίλως σηματονομένου. Ἐπειδὴ τοίνυν πρόκειται νῦν
 ἡμῖν τὸν τρίτον τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ παρου-
 σίας ἐπιβεῖξαι, θέα δι' ὅσων οὗτος καὶ ὅπως παρίστα-
 ται. Ἐδεικνύετο πρῶτον ὁ ἐπικληθεὶς Ἐμμανουὴλ,
 Θεὸς ἐκ παρθένου γεννώμενος· δεύτερον τὸ ἐκ τῆς
 προφητείας καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παιδίον, οὐκ
 ἄλλο τυγχάνον τοῦ προηγορευμένου· τρίτον ὁ μετὰ
 χεῖρας, εἰς ὃν καὶ ὁ αὐτὸς τοῖς προτέροις. Ἐ καὶ
 πῶτερ γῶν ὄνομα εἶναι λέγεται, κατὰ μὲν τοὺς
 Ἑβδομήκοντα ἡ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ ὡς τινα
 τῶν ἀντιγράφων ἔχει, ἡ θαυμαστός σύμβουλος,
 Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ
 τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· κατὰ δὲ τὸ Ἑβραϊκόν, ὡς ὁ
 μὲν Ἀκύλας φησὶν· Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν,
 υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, καὶ ἐγένετο μέτρον ἐπ' ὤμου αὐτοῦ.
 Καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ θαυμαστός σύμβουλος,
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ, ἔτι ἄρχων εἰρήνης, καὶ
 τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρασ· ὡς δὲ ὁ Σύμ-
 μαχος· Ἐνεανίας γὰρ ἐδόθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν.
 Καὶ ἔσται ἡ παιδεία αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ
 κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Παραδοξασμὸς, βουλευτι-
 κός, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρή-
 νης, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρασ. Ὁ οὐκοῦν
 ὡς ἀπλῶς ἄγγελος κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἀλλὰ
 ἡ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, καὶ θαυμαστός σύμβου-
 λος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ ἄρχων
 εἰρήνης, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὡς γεννηθή-
 σαι, καὶ παιδίον ἔσθαι διὰ τούτων ἐθεοπίστετο.
 Ἐχεις δὲ ἐν τοῖς προτέροις τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ
 Θεόν, καὶ Κύριον διαφόρως ἀνηγορευμένον, ὁμοῦ δὲ
 τὸν αὐτὸν ἄγγελον ὠνομασμένον τοῦ Πατρὸς, καὶ ἄ-
 ρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου. Τίς δ' ἂν οὖν γένοιτο
 κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν καὶ τὰς εἰσέτι νῦν φερομένας
 παρ' Ἑβραίοις μαρτυρίας, ἐν ἀνθρώποις γεννώμενος,
 καὶ ἡ παιδίον ὡς γινόμενος, ἡ θαυμαστός σύμβουλος, καὶ
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, καὶ πατὴρ, ἔτι καὶ ἄρχων εἰρήνης,
 οὐ ποτέ (1) φησὶν ἔσθαι τέλος κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον
 ἡ Παραδοξασμὸς, βουλευτικός, ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πα-
 τὴρ αἰῶνος, ἄρχων εἰρήνης, καὶ ταύτης ἀπείρου καὶ
 ἀτελευτήτου· καὶ κατὰ Θεοδοτίωνα, ἡ θαυμαστῶς
 βουλευτὴν, ἰσχυρὸς, δυνάστης, πατὴρ, ἄρχων εἰρήνης,
 τῶ πληθύνειν τὴν παιδείαν, οὗ τῆς εἰρήνης οὐκ ἔστι
 πέρασ. Ἡ καὶ αὐτῶ σοι τὰ ἐξῆς καταλείπω σκοπεῖν,

⁶⁹ Isa. ix, 3-7.

(1) Οὐ ποτε. Lege οὐ pro οὐ, et accipe ποτέ sensu οὐποτε, vel puta excidisse voculam ἥς ante οὐποτε. Ed.†.

A biam omnem vestem congregatam dolo, et indu-
 mentum, cum consiliacione soluturi sunt, et vo-
 lent si fuerint igne combusti: quoniam puerulus
 natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus im-
 perium super humerum ipsius, et vocatur nomen
 ejus magni consilii angelus, admirabilis consilia-
 rius, Deus fortis, potentiam habens, princeps pa-
 cis, pater futuri sæculi. Adducam enim pacem su-
 per principes, et sanitatem ei, magnum imperium
 ejus, et pacis ejus non est finis, super solium Da-
 vid et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in
 judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæ-
 culum: zelus Domini Sabaoth faciet hæc ⁶⁹. Jam
 nunc tertio puerum hunc prophetia commemorat,
 quæ eandem rem variis modis significat. Quoniam
 igitur nunc propositum nobis est, adventus Dei
 ad homines modum ostendere, vide, quæso, hic
 quam multis modis demonstretur. Primo quidem di-
 ctus est Emmanuel, Deus qui de Virgine nasce-
 retur. Secundo, ex prophetica muliere et Spi-
 ritu sancto puerulus, qui non alius est quam is
 de quo jam diximus. Tertio is est, de quo nunc agi-
 mus, qui cum prioribus unus, et atque idem.
 Huic igitur esse nomen dicitur, ut legitur apud
 Septuaginta, « magni consilii angelus: » et, ut qui-
 dam codices habent, « admirabilis consiliarius, Deus
 fortis, potentiam habens, princeps pacis, pater
 futuri sæculi. » Ut vero est in Hebraico, sicut
 Aquila testificatur: « Quoniam puerulus natus est
 nobis, filius datus est nobis, et facta est mensura
 super humerum ejus, et vocatum est nomen ejus,
 Admirabilis consiliarius, fortis, potens, pater, etiam
 princeps pacis, et pacis ejus non est finis. » Sicut
 autem Symmachus: « Adolescentulus enim datus
 est nobis, filius datus est nobis, et erit disciplina
 ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus
 Admirabilitas, consiliarius, fortis, potens, pater
 sæculi, princeps pacis, et pacis ejus non est finis. »
 Ergo non simpliciter angelus secundum ipsos
 LXX, sed « magni consilii angelus, et admirabilis
 consiliarius, et Deus fortis, et potentiam habens, et
 princeps pacis, et pater futuri sæculi » oriturus ali-
 quando, et puerulus futurus, iis verbis canebatur.
 Habes etiam in iis quæ prius dicta sunt, Dei
 Verbum, et Deum, et Dominum diversis modis ap-
 pellatum, et pariter eundem angelum patris nomi-
 natum, et primum imperatorem copiarum Domini.
 Sed quis tandem hic sit? Secundum Aquilam qui-
 dem et secundum ea quæ etiam nunc apud Hebræos
 feruntur testimonia, qui inter homines nascetur, et
 « puerulus » existet, « admirabilisque consilia-
 rius, et fortis, et potens, et pater etiam et princeps
 pacis, » cujus pacis nunquam ait futurum finem.
 Secundum Symmachum autem « Admirabilitas,
 consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
 pacis, et pacis infinitæ atque interminatæ. » At,
 sicut Theodotion voluit, « admirabiliter consulens,

fortis, potens, pater, princeps pacis, ad multiplicandam disciplinam, cujus pacis non est finis. » Cæterum, quæ sequuntur tibi ipsi contemplanda relinquo, hoc unum duntaxat adnotasse contentus, quod ipse hic, qui dicitur « pater sæculi, et infinitæ pacis princeps, magnique consilii angelus, » oritur aliquando et puerulus futurus prophetia declaratur, et in ortu suo inter homines volet olim esse igne combustos eos qui in ea salute gentium, cujus ipse auctor erit, odiosi futuri sunt, sive ii mali quidam dæmones, sive etiam impii homines intelligantur, de quibus ait : « Quod omnem vestem collectam dolo, et vestimentum, cum conciliatione solvent. » Sed qui tandem hi fuerint, nisi de quibus alibi ex ipsius Salvatoris nostri persona dictum est : « Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem ⁶³, » et quicumque ejusdem impietatis ac sceleris participes fuerunt? **338** Qui quidem dum seipsum ad extremum condemnatos videbunt, optabunt se ante talem impietatem igne fuisse combustos, potius quam magni consilii angelum a seipsis violatum fuisse. Tu vero tecum ipse considera num omnem humanam naturam transiliat, quod illius pax nullum finem habitura esse dicatur, et quod pater sæculi nominetur; præterea quod non simpliciter angelus vocetur, sed « magni consilii angelus, et Deus fortis, » et quæcunque una cum his adnumerata sunt. Item ait per illum regnum David esse dirigendum, quod ipsum sane hoc intelliges modo. Plurima quidem ea sunt quæ ipsi David promisit Deus, in quibus etiam illa : « Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus, ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ, et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ, in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi, et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli ⁶⁴. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ⁶⁵. » Cum in Psalmis Deus ipsi David tam multa promiserit, contraria tamen iis quæ promissa sunt, illius successoribus evenisse constat propter ipsorum impietates. Etenim cum ex semine David reges usque ad Jechoniam et usque ad Babylonicam templi obsidionem permanserint, ubi hoc ipsum accidit, tum vero dissolutum est regnum, adeo quidem, ut ex illo tempore non amplius sedes David, neque de semine ejus quisquam apud Judaicam gentem regnaverit, et hanc quidem earum rerum, quæ, ut proxime posita psalmi particula demonstrat, ipsi David promissæ sunt, jacturam, Spiritus divinus in hunc modum canit : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum, evertisti testamentum servi tui, profanasti in terra sanctua-

⁶³ Psal. xxi, 18; Matth. xxvii, 35. ⁶⁴ Psal. lxxxviii, 26-30. ⁶⁵ ibid. 36-38.

A τοσοῦτον ἐπισημηνάμενος, ὡς ἄρα αὐτὸς οὗτος ὁ λεγόμενος « πατὴρ αἰῶνος, καὶ ἀπειροῦ εἰρήνης ἀρχὼν, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελος » γεννηθήσεσθαι, καὶ παιδίον ἔσεσθαι προφητεύεται, ἐπὶ τε τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ γενέσει πυρκαϊστούς ἐθελήσειν ἔσεσθαι τοὺς ἐπὶ τῇ δι' αὐτοῦ γενομένη σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν διαφθορομένους, εἴτε δαίμονας πονηροὺς, εἴτε καὶ ἀσεβεῖς ἄνδρας, περὶ ὧν φησιν· « Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυντηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσσοσι. » Τίνες δὲ ἄρα ἦσαν οὗτοι, ἢ περὶ ὧν ἀλλαγῆς ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηται; « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον, » οἱ τε τῆς τούτων μέτοχοι δυσσεβείας, οἱ καὶ θελήσουσι, τὴν σφῶν αὐτῶν κρίσιν ὑπερὸν ποτε ὀφόμενοι, εἰ πρὸ τῆς ἀσεβείας B αὐτῶν ἐγεγόνευσαν πυρκαϊστοί, πρὶν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον πρὸς αὐτῶν ἀσεβηθῆναι. Καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῶ σκέψαι εἰ μὴ ὑπερβαίνει πᾶσαν φύσιν ἀνθρώπων τὸ μὴ τέλος ἔχειν τὴν εἰρήνην αὐτοῦ λέγεσθαι, καὶ τὴν πατέρα ὀνομάζεσθαι αἰῶνος· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ καλεῖσθαι αὐτὸν οὐχ ἁπλῶς ἄγγελον, ἀλλὰ « τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, καὶ Θεὸν ἰσχυρὸν, » καὶ ὅσα τούτοις συγκαταλέλεκται. Ἐτι δὲ φησι δι' αὐτοῦ κατορθωθήσεσθαι τὴν τοῦ Δαβὶδ βασιλείαν, ὃ καὶ αὐτὸς τούτων νοήσας τὸν τρόπον. Πλείστοι ὅσοι τῷ Δαβὶδ γεγόνασιν ἐπαγγέλται, ἐν αἷς εἰρηται· « Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιάν αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, Θεὸς μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὕψηλόν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῶ τὸ ἑλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῶ. Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ αὖθις· « Ἀπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὀήλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρητισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοσαῦτα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ ἐπηγγελμένον, τάναντία συνέβη ταῖς ἐπαγγελταῖς ἐπελθεῖν διὰ τὰς τῶν διαδόχων αὐτοῦ δυσσεβείας. Ἡ γοῦν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βασιλεία, διαρκέσασα μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς ὑπὸ Βαβυλωνίους τοῦ ἱεροῦ πολιορκίας, λέλυτο, ὡς ἐξ ἐκείνου μηκέτι τὸν θρόνον Δαβὶδ, μηδὲ τοὺς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ βασιλεῦσαι τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους. Καὶ ταύτην γὰρ τὴν γενομένην διάπτωσιν τῆς πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐπαγγελίας κατὰ τὴν προειρημένην τοῦ ψαλμοῦ παράθεσιν τὸ θεῖον ὠδέ πως Πνεῦμα θεοσπίζει· « Σὺ δὲ ἀπώσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλου τὸν Χριστὸν σου· κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐβεβήλωσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ· καθεῖλες πάντας τοὺς φραγμοὺς αὐτοῦ· » καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρραξας, ἐσμίκρυνας τὰς ἡμέρας τοῦ χρόνου αὐτοῦ, κατέχευας αὐτοῦ αἰσχύνην. » Α καὶ ἐναργῶς ἀρξάμενα συντελεῖσθαι ἀπὸ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ μέχρι τῆς Ῥωμαίων καὶ Τιβερίου παρεξέταθη βασιλείας. Οὐδεὶς γοῦν ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ διαδοχῆς ἐν τοῖς μεταξὺ

χρόνοις φαίνεται ἐπὶ τὸν βασιλικὸν τοῦ Ἑβραίων ἔθνους καθεσθῆναι θρόνον μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τοῦ δὲ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ γενομένου Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ βασιλέως ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἀνακηρυχθέντος, ὡσπερ ἀπὸ γῆς καὶ πτώματος ἀνανεωθεὶς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θρόνος Δαβὶδ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου βασιλείας ἀνῴρθωται, καὶ διαμενεῖ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰσέτι γε, ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, τὴν πᾶσαν καταλάμπων οἰκουμένην ταῖς ἀκτίσι τοῦ φωτὸς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἀκολούθως τῇ τε ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μαρτυρίᾳ, καὶ τοῦ μετὰ χειρὸς προφήτου, περὶ τοῦ γεννηθησομένου παιδίου λέγοντος, ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, δηλαδὴ τὸν αἰώνιον καὶ διαρκῆ, τὸν δὴ καὶ ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ καθεσθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ δικαιοσύνῃ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅπως δὲ ταῦτα ἐπληροῦτο, διδάσκαλος γένοιτ' ἂν ἀξιόχρεως Γαβριὴλ ὁ ἄγγελος ἐν τῷ πρὸς τὴν Παρθένον χρηματισμῷ φάσκων· « Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὐρὴς γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· καὶ ἰδοὺ σολλήνη ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἴον, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Ταύτην ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ καὶ ὁ προφήτης προσδοκῶν τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, τὴν τε ὑπέροβειν αὐτῆς, καὶ ἀναβολὴν ὡσπερ αἰτίαν συνορῶν τῆς τοῦ θρόνου Δαβὶδ ἀποπτώσεως, ἀποδυσπετεῖ λέγων· « Σὺ δὲ ἀπόσω καὶ ἐξουδένωσας, ἀνεβάλλου τὸν Χριστόν σου. » Ἐύχεται δὲ ὡσπερ δυσωπῶν τὸ Θεῖον, ἢ τάχος πληρωθῆναι τὰ τῆς ἐπαγγελίας, φάσκων· « Πού ἐστι τὰ ἐλεῆ σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου; » ἃ δὴ σαφέστατα καὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα πληρωθῆσθαι ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλου θεσπίζει· Ἐφ' ᾧ θελήσουσι, φησὶν, οἱ προαποδοθέντες εἰ ἐγενήθησαν πυρκαυστοί· « διότι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι τοῖς ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς αἰτίος γεγένηται φωτὸς καὶ εὐφροσύνης, καινοῦ τε καὶ νέου ποτοῦ, τῆς καινῆς Διαθήκης μυστηρίου, κατὰ τὴν φήσασαν προφητείαν, « Τοῦτο πρῶτον, πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν οἰκοῦντες πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν· ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς ἴδετε μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς; » Ἐἴεν δ' ἂν ἐν τούτοις δηλούμενοι ὅτι τε ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι, οὓς ἀπὸ γῆς Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεμ ἀνακαλεσάμενος, ἐξελέξατο κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Τούτοις μὲν οὖν ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος υἱὸς ἐδόθη, σωτηρίας αἰτίος· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν ἠπιστηκόσι, πυρὸς δηλαδὴ καὶ καύσεως. Ὅλης δὲ

rium ejus, destruxisti omnes sepes ejus ⁶⁶. » Et post pauca : « Sedem ejus in terram collisisti, minuisti dies temporis ejus, perfudisti eum confusione ⁶⁷. » Quæ omnia cum jam perfici inceperint, ab eo tempore quo populus in Babylonem captivus ductus est, usque ad Romanorum et Tiberii imperium prolata propectaque sunt. **339** Nullus enim ex genere David hoc toto intermedio tempore in Hebraicæ gentis regia sede videtur sedisse, usque ad Christi adventum. Ubi vero Dominus et Salvator noster Jesus Christus, qui de semine David ortus est, in totum orbem rex denuntiatus est, tanquam ea quæ de terra et ruina instaurata sit, ipsa illa sedes David per divinum Salvatoris nostri regnum erecta est, et permanebit in æternum, veluti sol in conspectu Dei, illius lucis radiis, quam doctrina illius præ se fert, totum orbem terrarum illustrans; quod quidem et psalmi proximo testimonio consequaneum est, et huic prophetæ, de quo nunc agimus, qui de puero orituro ait, ipsum in sede David, æterna videlicet ac permanente, quæ etiam ipsi David promissa est, sessurum in regno ipsius, ut dirigat illud et suscipiat in judicio et justitia ab hoc ipso tempore usque in sæculum. Porro autem quomodo hæc ipsa completa sint, satis abunde docere nos potest angelus Gabriel, in ea allocutione qua ad Virginem usus est sic dicens : « Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum; ecce concipies in utero et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum, hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ⁶⁸. » ipsum hunc in psalmo superiore etiam propheta expectans Christi ortum, et moram ejus, dilationemque quasi ruinæ sedis David causam inspiciens, tædio ingenti afficitur, et ait : « Tu vero repulisti et despexisti, distulisti Christum tuum. » Deinde quasi timens ac suspicans, Deum ipsum orat, ut quam celerrime ea quæ promissa sunt exhibeantur, dicens : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti David in veritate tua ⁶⁹ ? » quæ quidem ipsa, ipsa, inquam, hæc planissime complenda esse in ortu magni consilii angeli vaticinatur : in quo volent, inquit, ii de quibus antea dictum est, si fuissent igne combusti. Quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, magni consilii angelus. Quibus autem nobis, nisi iis qui in ipsum credidimus, qui in Galilæa gentium sumus, quibus auctor factus est luminis et lætitiæ, et recentis novique potus, Novi Testamenti mysterii, ut ipsa quoque prophetia ait, **340** « Primum hibe, cito fac, regio Zabulon, et terra Nephthalim, et reliqui maritimam incolentes ultra Jordanem, Galilæa gentium : populus sedens in tenebris, videte lucem magnam, et sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis ⁷⁰ ? » Sunt vero ii qui in his verbis

⁶⁶ Psal. lxxxviii, 59-61. ⁶⁷ ibid. 45, 46 ⁶⁸ Luc. i, 30-35. ⁶⁹ Psal. lxxxviii, 50. ⁷⁰ Isa. ix, 1, 2.

significabantur et quicumque ex gentibus in Christum Dei crediderunt, et Salvatoris nostri discipuli atque apostoli, quos de terra Zabulon et Nephthaim evocatos, præcones Evangelii sui elegit. Hisce enim magni consilii angelus filius datus est auctor salutis. Iis vero qui in ipsum non crediderint, ignis videlicet atque incendii. Universæ autem hujusce dispensationis causam fuisse ait zelum Domini, sic dicens: «Zelus Domini Sabaoth faciet hæc⁷¹.» Sed quis tandem hic sit zelus nisi is cujus meminit Moses, ubi ait: «Ipsi mihi zelum injecerunt in eo qui non erat Deus, et irritaverunt me in simulacris suis; et ego zelum injiciam eis in ea quæ non est gens, in gente stulta irritabo illos⁷².» Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus modus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum ori-turus, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

CAPUT II.

A Michæa. — De loco ubi esset oriurus is Deus, quem propheta nuntiavit: et quemadmodum de Bethlehem regione Palestinæ procedet a sæculo præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus dirinatur eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint.

«Et tu, Bethlehem, domus Ephrata, minima es ut sis in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui præsit, ut sit princeps in Israel, et exitus ejus ab initio ex diebus sæculi. Idecirco dabit eos usque ad tempus parientis; pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur ad filios Israel, et consistet, et videbit, et pascet gregem suum in robore Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent, quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ, et erit hæc pax⁷³.» Quod quidem ipse Emmanuel, qui ex interpretatione est nobiscum Deus, de Virgine nascatur, et quod puer fiat magni consilii angelus, planissime ex iis quæ ante proposita sunt, demonstratum est. Cæterum, oportebat etiam locum, in quo ille oriturus esset, significari. Divinitus ergo prædicatur de Bethlehem quidam egressurus princeps in Israel, exitus ab initio ex diebus sæculi habens. Hoc autem ipsum nunquam humanæ naturæ accommodari poterit, sed soli Emmanuel et magni consilii angelo. Quod enim ab æterno existat, cui tandem sit accommodandum nisi soli Deo? Igitur de Bethlehem (est autem hic Judææ locus, non procul ab ipsa Jerusalem situs) dicitur quidam ab æterno existens progressurus. Nullum vero nisi unum David invenimus gloria præditum ac celebrem, qui inde sit exortus, et post ipsum David, alterum duntaxat, nostrum utique Salvatorem Jesum, qui Christus est Dei: præter hos autem nullum alium prorsus. At vero ipse quidem David hujusce prophetiæ tempora antecessit, et plurimis

ταύτης τῆς οἰκονομίας ὑπόθεσιν γεγονέναι φησὶ τὸν ζῆλον Κυρίου, λέγων· «Ὁ ζῆλος Κυρίου Sabaoth ποιήσει ταῦτα.» Ποῖος δὲ ζῆλος; ἢ οὐ μέμνηται Μωσῆς, λέγων· «Αὐτοὶ παρεξήλωσάν με ἐπ' οὐ Θεῶ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κατὰ παραζήλωσά αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει· ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς.» Ἄλλ' ἐπεὶ σὺν Θεῶ τὰ περὶ τῆς τοῦ προφητευομένου εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείδειται μαρτυριῶν, καιρὸς ἂν εἴη συνιδεῖν, ποῦ γῆς γεννηθήσεσθαι, καὶ ὅθεν γένους ἕξειν, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων προελεύσεσθαι φυλῆς ἐκηρύττετο· ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, ἔρηνήσωμεν.

Sed quoniam favente Deo jam nunc ea quæ ad ejus adventum ad homines pertinent, de quo apud prophetas agitur, necnon ejusdem adventus modus, ex prophetis testimoniis demonstrata sunt, tempus jam esse videtur ut inspiciamus, ubi terrarum ori-turus, et ex quo genere venturus, item ex qua Hebræorum tribu profecturus nuntiaretur; quæ quidem ipsa si placet, obsecro, scrutemur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἀπὸ τοῦ Michæa. — Περὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ· καὶ ὡς ἐκ Βηθλεέμ, χωρίου τῆς Παλαιστίνης, ἐξ αἰῶνός τις προ-ὑπάρχων, ἡγούμενος τοῦ τῶν θεοσεβῶν γένους προελεύσεται, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμα-νεῖν θεσπίεται τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς εἰς αὐτὸν πεπιστευμένους.

«Καὶ σὺ, Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ἰούδα· Ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, τοῦ εἶναι ἄρχωντα ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος. Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέ-ξεσται, καὶ οἱ ἐπιλοιοῖτοι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέ-ψουσιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ· καὶ στήσεται, καὶ ὀψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχυί Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη.» Ἐμ-μανουὴλ μεθερμηνεύμενος μεθ' ἡμῶν Θεός, ἐκ τῆς Παρθένου γεννώμενος, καὶ παιδίον γινόμενος ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, σαφῶς εἰδείχθη διὰ τῶν προεκθεσιμῶν. Ἄλλ' ἐχρῆν καὶ τὸν τῆς γενέσεως αὐτοῦ σημανθῆναι τόπον. Προφητεύεται ὅσα ἐκ Βηθλεέμ τις ἐξελεύσεσθαι ἄρχων ἐν τῷ Ἰσραὴλ, τὰς ἐξόδους ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰῶνος ἔχων. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν ἐφαρμόσειεν ἀνθρώπου φύσει, εἰ μὴ μόνῳ τῷ Ἐμμανουὴλ, καὶ τῷ τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγέλῳ. Τὸ γὰρ ἐξ αἰῶνος ὑφεστάναι, τίνοι ἄρα ἐφαρμόττοι ἀνῆ μόνῳ Θεῷ; Ἐκ τοίνυν τῆς Βηθλεέμ (χωρίον δὲ ἔστι τῆς Ἰουδαίας, οὐ πόλις τῆς Ἱερουσαλήμ διεστῶς) λέγε-ται τις ἐξ αἰῶνος ὑπάρχων προελεύσεσθαι. Οὐδ' (1) ἕτερον δὲ ἐνθὲν ἢ μόνον τὸν Δαβὶδ εὐρομεν ἐπίδοξον γεγεννημένον, καὶ ἔπειτα μετ' ἐκείνων τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Θεοῦ· ἕτερον δὲ παρὰ τούτους οὐδένα. Ἄλλ' ὁ μὲν Δαβὶδ, τοὺς χρόνους τῆς προφητείας προειληφώς, τεταλευτήκει πλείους πρότερον ἔτεσι τῆς προβήσεως· ἀλλ' οὐδὲ δὲ (2) ἀπ' ἡμερῶν αἰῶνος οὗτος τὰς ἐξόδους πεποίητο.

⁷¹ Isa. xxxvii, 32. ⁷² Deut. xxxii, 21. ⁷³ Mich. v, 2-5.

(1) Οὐδ'. I lege οὐχ. EDIT.

(2) Οὐδὲ δέ. Lege, ut sæpe, pro οὐδὲ, οὐ, et huic conjunge δὲ sequens, ut sit οὐδὲ solum. EDIT.

Οὐκοῦν λείπεται ἐπὶ τὸν μετὰ ταῦτα ἐκ Βηθλεὲμ ἄνθρωπος γενόμενος τὸν ἀληθῶς Ἑμμανουήλ, τὸν πρὸ πάσης κτιστικῆς προόντα Θεὸν Λόγον καὶ μεθ' ἡμῶν Θεὸν λεγόμενον, συμπληροῦσθαι τὰ γεγραμμένα· ἐπεὶ καὶ ἡ ἐν Βηθλεὲμ γένεσις αὐτοῦ ἀντικρὺς Θεοῦ παρουσίαν ἐδήλου διὰ τῶν κατ' αὐτὴν παραδόξων. Γράφει γοῦν ὁ Λουκᾶς τοῦτον ἱστορῶν τὸν τρόπον· Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τοῦ ἀπογράψασθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου. Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν. Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ οὕσῃ ἐγκύῳ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ αὐτοῦ εἶναι ἐκεῖ, ἐπλησθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτὴν. Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρῃ τῇ αὐτῇ ἀγροαλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποιμνὴν αὐτῶν· καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Θεοῦ περιέλαμψεν αὐτούς, καὶ ἐφορέθησαν φόβον μέγαν. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἧτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ· ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος, ἐν πόλει Δαβὶδ. Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὐρήσατε βρέφος ἐσπαργανωμένον ἐν φάτνῃ. Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανοῦ αἰνούντων τὸν Θεόν, καὶ λεγόντων· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεὲμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥήμα τοῦτο τὸ γενόμενον, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ εὗρον τὴν Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. Ἰδόντες δὲ ἐγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδιοῦ τούτου· καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς. Τὰ ἅπαντα μὲν ὁ Λουκᾶς. Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ τὰ περὶ τὴν γένεσιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορῶν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ Μάγοι παρεγένοντο ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς Ἱερουσαλήμ, λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· εἰδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης ἐταράχθη, καὶ πᾶσα ἡ Ἱερουσαλίμα μετ' αὐτοῦ. Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται. Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου· Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. Ἐκ σοῦ

Luc. II, 1-18.

ante hoc oraculum annis mortuus est; propterea ne a diebus quidem sacculi exitus suos fecit David. Superest igitur ut in eo, qui posthac de Bethlehem proficiscitur, re vera Emmanuel, quippe omnia quæ creata sunt antecedit, et Deus Verbum, et nobiscum Deus appellatur, quæ hic scripta sunt compleantur: quoniam ipse quoque illius in Bethlehem ortus, planissime Dei adventum significavit, ex iis admirabilibus rebus, quæ apud ipsam illam Bethlehem evenerunt. Siquidem Lucas in hunc modum enarrans describit: « Factum est autem in diebus illis. Exiit edictum a Cæsare Augusto, ut describeretur universus orbis: hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur singuli in suam civitatem. Ascendit autem et Joseph a Galilæa de civitate Nazareth, in Judæam, in civitatem David, quæ vocatur Bethlehem, eo quod esset de domo et familia David, ut profiteretur cum Maria desponsata sibi uxoro prægnante. Factum est autem, cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareret, et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio. Et pastores erant in regione eadem vigilantes, et custodientes vigiliis noctis super gregem suum: et angelus Domini stetit super eos, et gloria Dei circumfulsit illos, et timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus: Nolite timere, ecce enim evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quoniam natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David: et hoc vobis signum. Invenietis infantem pannis involutum, et positum in præsepio. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cælestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Et factum est, ut discesserunt ab iis in cælum angeli, pastores dixerunt ad se invicem, transeamus usque Bethlehem, et videamus hoc verbum quod factum est, quod Dominus ostendit nobis: et venerunt festinantes, et invenerunt Mariam et Joseph, et infantem positum in præsepio. Videntes autem cognoverunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc: et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quæ dicta erant a pastoribus ad ipsos¹¹. » Hæc quidem Lucas. Matthæus autem ubi ea quæ ad ortum Salvatoris nostri exponit, scribit in hunc modum: « Cum autem natus esset Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis, ecce Magi ab oriente venerunt in Jerusalem, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidimus enim stellam ejus in oriente, et venimus ut adoremus eum. Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosolyma cum illo: et congregans omnes principes sacerdotum et scribas populi, sciscitabatur ab eis ubi Christus nasceretur. At illi dixerunt ei, in Bethlehem Judææ. Sic enim scriptum est per prophetam: Et tu, Bethlehem domus Ephratha, nequaquam

minima es in principibus Juda. Ex te enim exhibit A
 dux, qui pascet populum meum Israel. Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis, et mittens eos in Bethlehem, **343** dixit : Ite et interrogate diligenter de puero, et cum inveneritis, renuntiate mihi, ut et ego veniens adorem eum. Qui cum audiissent regem, abierunt, et ecce stella, quam viderant in oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer. Videntes autem stellam gavisi sunt gaudio magno valde, et intrantes domum viderunt puerum cum Maria matre ejus, et procidentes adoraverunt eum, et apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum et thus et myrrham ; et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliam viam reversi sunt in regionem suam ⁷⁵. » Hæc autem universa exposui, ut demonstrarem ea quæ in ortu Salvatoris nostri in Bethlehem gesta sunt, certissima præbere argumenta, illum esse de quo loquitur prophetia. Atque hodie quoque, qui locum illum incolunt, tanquam a patribus ipsorum accepta memoria, iis, qui visendi loci gratia Bethlehem petere consueverunt, testimonium suum asserunt, veritati fidem facientes, agrumque demonstrantes, ubi Virgo enixa infantem deposuit : qua de re ipsa prophetia sic ait : « Idcirco dabis eos usque ad tempus parientis : pariet, et reliqui fratrum ipsorum convertentur. » Consentaneæ autem hic quoque parientem intelligit eam, quæ in superioribus oraculis Virgo nominata est, et prophetica mulier, quæ ipsum Emmanuel et magni consilii angelum erit paritura. Nam usque ad hujusce tempora, ejusque qui de ipsa erat oriturus, quæ ad priorem populum pertinent, steterunt, quippe cum eis præscriptio temporis data esset usque ad tempus parientis, hoc est, usque ad mirabilem ortum ejus, qui de Virgine nasceretur : post quem, sublatum quidem est ipsorum regnum ; qui vero reliqui fratrum ipsorum dicuntur, ii sunt accipiendi, qui in Christum Dei crediderunt, apostoli et discipuli et evangelistæ Salvatoris nostri : quos conversos ipse Dominus pascere dicitur, non sicut prius per angelos, aut per ministros homines, sed ipse per seipsum, usque adeo ut propter hoc magnificari eos contigerit usque ad extremum terræ. Magnificati enim sunt, quo tempore in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum. Constat vero etiam illud, quam magnus grex per universam terram ut rationalibus humanisque ovibus ipsi **344** Domino per apostolos suos collectus sit. Quem sane gregem ipse Dominus per seipsum, qui ejus pastor simul et Dominus est, visurus pasturusque in robore dicitur, adeo quidem, ut in manu forti et brachio excelso a Domino et pastore conservatæ oves nihil mali patiantur ab insidiantibus asperis et immitibus feris. Et ea quidem quæ ad ortum in Bethlehem, quæ-

γὰρ ἐξελεύσεται ἡγοούμενος, ὁστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Τότε Ἡρώδης, λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσθε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος· καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπε· Πορευθέντες ἐξετάσατε ἀκριβῶς περὶ τοῦ παιδίου. Ἐπὶ δὲ εὗρητε, ἀναγγεिलाτέ μοι, ὅπως καὶ γὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν. Καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὐ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα· καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. Καὶ χρηματισθέντες κατ' ἄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐξεθέμην εἰς παράστασιν τῶν πεπραγμένων ἐπὶ τῇ ἐν Βηθλεὲμ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐναργῆ τεκμήρια παρέχοντα αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας δηλούμενον. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ οἱ τὸν τόπον οἰκοῦντες, ὡς ἐκ πατέρων εἰς αὐτοὺς καταβούσης παραδόσεως, τοῖς τῶν τόπων ἱστορίας χάριν εἰς τὴν Βηθλεὲμ ἀφικνουμένοις μαρτυροῦσι, τῶν λόγων πιστούμενοι τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς τοῦ ἀγροῦ δείξεως, ἐν ᾧ τεκούσα ἡ Παρθένος κατατέθειται τὸ βρέφος· ἐφ' οἷς ἡ προφητεία φησὶ· « Διὰ τοῦτο δώσει αὐτοὺς ἕως καιροῦ τικτούσης. Τέξεται, καὶ οἱ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. » Ἀκολούθως δὲ κἀνταῦθα τίκτουςαν δηλοῖ τὴν ἐν ταῖς πρόσθεν προφητείαις Παρθένον ὠνομασμένην καὶ προφήτιδα, τὴν τὸν Ἐμμανουὴλ καὶ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς ἀγγελὸν ἀποτεξομένην. Ἔως γὰρ τῶν ταύτης καιρῶν καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς ἀποτεχθέντος καὶ τὰ τοῦ προτέρου λαοῦ συνειστέχει, δοθείσης αὐτοῖς προθεσμίας ἕως καιροῦ τικτούσης, τοῦτ' ἐστὶν ἕως τῆς παραδόξου γενέσεως τοῦ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντος, μεθ' ὃν ἤρθῃ μὲν αὐτῶν ἡ βασιλεία. Οἱ δὲ ἐπίλοιποι τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, οὗτοι ἂν εἴεν οἱ εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες ἀπόστολοι, καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οὓς ἐπιστρέψαντας αὐτὸς ὁ Κύριος ποιμανεῖν λέγεται, οὐ καθὼς τὸ πρὶν δι' ἀγγέλων ἢ διὰ θεραπόντων ἀνθρώπων, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ, ὥστε διὰ τοῦτο μεγαλυνθῆναι αὐτοὺς ἕως ἄκρου τῆς γῆς. Ἐμεγαλύνθησαν γὰρ ὅτε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματ' αὐτῶν. Πρόδηλον δὲ καὶ ὅποσον μέγα ποίμνιον καθ' ὅλης τῆς γῆς ἐκ λογικῶν καὶ ἀνθρωπείων προβάτων τῷ Κυρίῳ διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνέστη· ὃ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος δι' ἑαυτοῦ, ποιμὴν ὄμου καὶ Κύριος ὢν τῆς ποίμνης, ἐπέμψθη καὶ ποιμανεῖν ἐν ἰσχυρί λέγεται, ὥστε ἐν χειρὶ κραταίᾳ καὶ ἐν βραχίονι ὑψηλῷ πρὸς τοῦ δεσπότου καὶ ποιμένος φυλαττόμενα τὰ πρόβατα μηδὲν τι παθεῖν δεῖν πρὸς τῶν ἐφεδρευόντων αὐτοῖς ἀγρίων καὶ ἀπηνῶν θηρίων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τῆς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ τῆς ἀπὸ ταύτης προόδου τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ, τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· τὴν

⁷⁵ Matth. II, 1-12.

δὲ ἐξ οὐρανῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ ποιμένους ἤδη καὶ πρότερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ μετὰ χεῖρας προφήτου παρατίθειμαι, δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἀκούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται· Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγων ἔφασκε· « Δι' ἀσέθειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ· » Σαφὲς δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς τοῦ αὐτοῦ προφήτου, ὅτι μὴ μόνον διὰ τὰς ἀσθενείας τοῦ Ἰουδαίου ξηνοῦσθαι τὴν ἐξ οὐρανῶν ὁ Κύριος πεποίητο κάθοδον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν καὶ κλήσιν τῶν ἐθνῶν ἀπάντων. Ἐπιλέγει δ' οὖν ἐξῆς· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ σπεύσουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ πολλοὶ, καὶ πορεύονται εἰς τὴν πόλιν πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου. » Διὸ καὶ μετὰ ταῦτα τὸν πρὸ αἰῶνων ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ἐξελεύσεσθαι ἀνακηρύξας, οὐκέτι τοῦ Ἰσραὴλ μόνου, ἀλλὰ ἀθρόως πάντων ἀνθρώπων ἕως καὶ τῶν ἄκρων τῆς γῆς ἄρξεν αὐτὸν φησι· λέγει δ' οὖν· « Καὶ στήσεται, καὶ ὀψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κυρίου, καὶ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ ὀνόματος Κυρίου Θεοῦ αὐτῶν ὑπάρξουσι· διότι νῦν μεγαλυνθήσονται· ἕως ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη. » Τίνι δὲ ἔσται αὕτη εἰρήνη ἄλλ' ἢ τῇ γῆ, ἐν ἣ μεγαλυνθήσονται τὰ ποίμνια τοῦ Κυρίου; Καὶ τοῦτο δὲ, ὁποῖο τέλος ἔτυχε μετὰ (1) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, παντὶ τῶν πρόδηλον· πολλῆς γὰρ οὐσίας πρὸ τούτου πολυαρχίας, καὶ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τυραννομένων ἢ δημοκρατομένων, ὡς μηδεμίαν πρὸς ἀλλήλους ἐπιμιξίαν τοὺς ἀνθρώπους ἔχειν, ἰδίως δὲ, φέρε εἰπεῖν, Αἰγυπτίων ὑπὸ οἰκειῶν ἄρχοντι βασιλευσόμενων, καὶ Ἀράβων ὡσαύτως, καὶ Ἰδομαίων, Φοινίκων τε καὶ Σύρων, καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἐπανισταμένων τε ἐθνῶν ἔθνεσι, καὶ πόλεων πόλεσι, πολιορκιῶν τε μυρίων καὶ αἰχμαλωσιῶν κατὰ πάντα τόπον τε καὶ χώραν ἐπιτελουμένων, ἐπειδὴ παρῆν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος, ὅμου τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρόδῳ, πρώτου τε Ῥωμαίων Ἀγούστου τῶν ἐθνῶν ἐπικρατήσαντος, λέλυτο μὲν ἡ πλεῖστη πολυαρχία, εἰρήνη δὲ διελάμβανε τὴν σύμπασαν γῆν, τῇ μετὰ χεῖρας ἀκολουθῶς προδρόμῳ, διαδρόμῳ φησάσῃ περὶ τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν· « Διότι νῦν μεγαλυνθήσονται ἕως ἄκρου τῆς γῆς· καὶ ἔσται αὕτη εἰρήνη· » ὧ συνάδει τὸ ἐν Ψαλμοῖς φάσκον περὶ τοῦ Χριστοῦ λόγιον· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Διὸ μοι δοκεῖ ἄρχων εἰρήνης ἐν τῇ πρὸ ταύτης παρατεθείσῃ προφητείᾳ ὀνομάσθαι. Ἐπίστησόν γε μὴ τίνα τρόπον ὁ μετὰ χεῖρας προφήτης καὶ ἐξελεύσεσθαι μὲν ἐξ οὐρανῶν τὸν Κύριον ἄρχιμενος ἔφησεν, οὐ πρότερον δὲ ποιμανεῖν τοὺς ἀνθρώπους, ἢ γεννηθῆναι τὸν θεοσπιζόμενον ἐν τῇ Βηθλεὲμ· ὅπως δὲ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν ἐπεραιούτο, ἐμαρτύρησεν ὁ Εὐαγγελιστής, δι' ὧν προεξεθέμην αὐτοῦ φωνῶν. Ποιμὴν δὲ καὶ ἡγούμενον ὁ Χριστὸς ἀναδει-

⁷⁶ Mich. i, 2, 3. ⁷⁷ ibid. 5. ⁷⁸ Mich. iv, 1, 2. ⁷⁹ Mich. v, 4, 5. ⁸⁰ Psal. lxxi, 7.

(1), Typographorum incuria intercidissee videtur τῆν, quod referatur ad παρουσίαν. Edit.

A que ad progressum ex eo pertinent, ejus Dei quem prophetæ nuntiabant, in hunc modum se habent. Adventum autem ipsius Domini et pastoris de cælo ad homines jampridem ex eodem propheta, qui nunc in manibus est, propositi, ubi sic aiebat : « Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui sunt in ea, et erit Dominus vobis in testimonium : Dominus ex domo sancta sua, quia ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet ⁷⁶, » et cætera ; quibus adjungit : « Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel ⁷⁷. » Ab iis autem quæ sequuntur apud eundem prophetam etiam illud planum est, quod non solum propter impietates Judaicæ gentis Dominus de cælo descendit, sed etiam propter salutem et vocationem gentium cunctarum. Adjungit igitur deinceps : « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, et festinabunt ad ipsum populi multi, et ibunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini ⁷⁸. » Quare posthac ubi eum qui est ante sæcula de Bethlehem egressurum nuntiavit, non soli Israel amplius, sed confertim omnibus gentibus usque ad extrema terræ illum imperaturum affirmat. Dicit igitur : « Et stabit, et videbit, et pascet gregem suum in fortitudine Dominus, et in gloria nominis Domini Dei ipsorum existent. Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extrema terræ : et erit hæc pax ⁷⁹. » Cui porro erit hæc pax, nisi terræ in qua magnificabuntur greges Domini? Id ipsum autem, quem finem sortitum sit post Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, nemini obscurum esse potest : nam cum ante hunc adventum, principum esset multitudo, et universæ gentes aut sub tyrannis, aut in statu populari essent constitutæ, ut nullum inter se commercium homines haberent, sed privatim : exempli gratia, apud Ægyptios suus princeps regnaret, apud Arabas item suus, apud Idumæos, Phœnicas, **345** Syros aliasque item gentes ; cumque gentes adversus gentes, et civitates adversus civitates consurgerent, obsidionesque innumerabiles et captivitates per omnem locum ac regionem fierent, tum vero ubi Salvator noster ac Dominus adfuit, una cum illius ad homines adventu, jam tum primo Romanorum Augusto imperium in orbis nationes obtinente, solutus illico est ille multiplex principatus, et pax universam terram accepit, et propheta quæ nunc tractatur concordans, apertissime de Christi discipulis dicenti : « Quoniam nunc magnificabuntur usque ad extremum terræ : et erit hæc pax. » Cui consentaneum est quod in Psalmis legitur de Christo oraculum, dicens : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁸⁰. » Ex quo mihi videtur princeps pacis in ea, quæ proxime exposita est, propheta nominari. Animadvertite tamen, quæso, quoniam pacto is de quo nunc agimus propheta, Dominum de cælo egressurum initio ait, ac non prius

erga homines pastoris officio functurum, quam nascetur is qui a prophetis canitur, in Bethlehem: quomodo vero hæc in Salvatore ac Domino terminata sint, testimonio suo planum fecit evangelista in iis verbis, quæ ab illo nuper accipiens proposui. Pastor autem et dux ipsius Israel declarandus dicitur Christus, cum hæc sacrarum litterarum sit consuetudo, ut sententiam sequentibus, verum Israel nominent omnem eum qui contemplari facile possit, et gratam Deo vitam sequatur: sicut e contrario Judæos post peccatum, Chananæos, et semen, non Juda, sed Chanaan, et principes Sodomorum et populum Gomorrhæ ad mores illorum alludentes vocare solitæ sunt: alioqui vero etiam ad verbum interpretantibus, omnis Salvatoris nostri vitæ consuetudo apud Judaicam gentem fuit, et multorum ex Israel dux exstitit, eorum videlicet qui ipsum agnoverunt, atque ex circumcissione in ipsum crediderunt, et id quidem quod ad expositum oraculum pertinet, talem exitum invenit; quæ autem sequuntur altero assumpto initio legenda sunt, quæ sic quidem se habent: « Assyrius cum venerit in terram vestram, et cum ascenderit in regionem vestram, excitabuntur in illum septem pastores, et octo morsus hominum⁸¹, » et reliqua; quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc enarrandi locus. Dixerit autem quispiam post Assyriorum in Judæam adventum, **346** quo Judaica gens ab illis capta est, tam multas incursiones atque insolentias contra illos exstitisse, quam multæ septem pastoribus et octo morsibus indicantur. Hæc autem sciri posse ab iis qui res Assyriorum memoriæ prodiderint: quorum post finem, eum de quo prophetæ loquuntur de Bethlehem exstitisse, post septem videlicet pastores et post octo morsus qui Assyrios invaserint, temporibus quæ illorum in Judæam accessum subsecuta sunt. Cæterum, hæc plurimam postulantiâ indagacionem, non est nunc curiosius explorandi tempus.

A psalmo cxxxī. — Querenti David quisnam locus esset Ephrata, in qua Deus prænuntiatuſ a prophetis nasceretur, ipsa autem est Bethlehem, per Spiritum sanctum manifestatur.

« Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus: sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob: si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei: si dederò somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, [et requiem temporibus meis,] donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob. Ecce audivimus eam in Ephrata, invenimus eam in campis sylvæ: introibimus in tabernacula ejus, adorabimus in loco ubi steterunt pedes ejus⁸². » Tum deinceps adjungit: « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum, de fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁸³. » Et adjungit his item dicens: « Illic producam cornu David, paravi lucernam Christo meo: inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloreat sanctificatio mea⁸⁴. » Etiam hæc prophetia cum superiore concordat, quæ

ἁγῆσθαι τοῦ Ἰσραὴλ εἰρηται, συνθῶως τῆς ἱερᾶς Γραφῆς τὸν ἀληθῆ Ἰσραὴλ κατὰ διάνοιαν πάντα τὸν διωρατικὸν, καὶ ἀρετῶς Θεῷ βιούοντα ἐπονομαζούσης· ὡς ἔμπαλιν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὀπόθ' ἀμαρτάνοιεν, Χαναναίους καὶ σπέρμα Χαναάν, καὶ οὐκ Ἰούδα, ἀρχοντάς τε Σοδόμων, καὶ λαὸν Γομόρρας, ἐμπερῶς αὐτῶν τοῖς τρόποις ἀποκαλούσης. Ἄλλως δὲ πρὸς λέξιν, ἡ πᾶσα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διατριβὴ παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει γέγονε, καὶ πολλῶν γε τοῦ Ἰσραὴλ ἡγήσατο, ὅσοι δὴ ἔγνωσαν αὐτὸν, καὶ εἰς αὐτὸν πεπιστεύκασι τῶν ἐκ περιτομῆς. Καὶ τὸ μὲν τῆς ἐκτεθεισης προεβήσεως τοιαύτην εἰληψε τὴν ἔκδοσιν· τὰ δὲ ἐξῆς ἀφ' ἐτέρας ἀναγνωστέον ἀρχῆς, οὕτως ἔχοντα· « Ἀσσύριος ὅταν ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ὅταν ἐπιβῇ ἐπὶ τὴν χώραν ὑμῶν, καὶ ἐπεγεροθήσονται ἐπ' αὐτὸν ἑπτὰ ποιμένες, καὶ ὅκτω δῆγματα ἀνθρώπων, » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα· « καὶ ὅποιας ἔχεται διανοίας, οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει διηγήσασθαι καιροῦ. Εἶποι δ' ἂν τις μετὰ τὴν Ἀσσυρίων εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐπιδημίαν, καὶ ἦν ἔλθον τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ποσαύτας ἐπαναστάσεις κατ' αὐτῶν γεγονέναι, ὅσαι δηλοῦνται διὰ τῶν ἑπτὰ ποιμένων καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ δῆμάτων ταῦτα δὲ δύνασθαι εἰδέναι τοὺς τὰ Ἀσσυρίων ἱστορηκότας, ὧν ἐπὶ τέλει τὸν ἐκ τῆς Βηθλεὲμ προφητεύμενον γεγονέναι, κατὰ τοὺς ἑπτὰ δηλαδὴ ποιμένας καὶ τὰ ὀκτὼ δῆγματα τοῖς Ἀσσυρίοις συμβάντα ἐν ὑστέροις χρόνοις τῆς εἰς τὴν Ἰουδαίαν αὐτῶν ἐφόδου. Ταῦτα δὲ πλείστης ἐρεύνης δεόμενα, οὐ νῦν πολυπραγμονεῖν καιρός.

Ἀπὸ ψαλμοῦ ρα'. — Πυθομένη τῷ Δαβὶδ, ποῖος ἄρ' εἶη ὁ τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ γένεσις τόπος, ἡ Ἐφραθὰ, αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, διὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος φανεροῦται.

« Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ, καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠύξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ· Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου· εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθὰ, εὕρομεν αὐτὴν ἐν τοῖς πεδίοις τοῦ ὄρου· εἰσελευσόμεθα εἰς τὰ σκηνώματα αὐτοῦ, προσκυνήσομεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἕστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου, μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου. Ὁμοσε Κύριος Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἰαθετήσῃ αὐτόν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις λέγων· « Ἐκεῖ ἔξανατελῶ κέρατα τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου· τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνην, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἔξαναθήσει τὸ ἅγιασμά μου. » Συνάδει τῇ πρὸ ταύτης καὶ ἡ παρούσα προφητεία, ἐκ Βηθλεὲμ τὸν προκηρυττο-

⁸¹ Mich. v, 5. ⁸² Psal. 131, 1-7. ⁸³ ibid. 10, 14. ⁸⁴ ibid. 17, 18.

μενον Θεον προσελύσεσθαι σημαίνουσα. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ, πρότερον μὲν ἀγνοῶν, εὐχεται παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθεῖν, εἴτ' εὐξάμενος παιδεύεται. Ἐπειδὴ γὰρ τετύχηκε χρησμοῦ τοῦ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ψαλμῷ φήσαντος, « Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου, » καὶ αὐτὸς, « Ἐξεῖ ἐξανατελῶ κέρασ τῷ Δαβὶδ, ἡτόμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου, » εἰκότως προσπίπτει τῷ Θεῷ, καὶ προσπεσὼν ἐπ' ἰδάφους ποτινιάται· ἐπὶ πλέον δὲ τῆ προσευχῆ προσκαρτερῶν ἡμνυσι τῷ Θεῷ, μὴ πρότερον εἰσελεύσεσθαι εἰς σκῆνωμα οἴκου αὐτοῦ, μὴδὲ δώσειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ὕπνου, καὶ τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμῶν, μὴδὲ ἀναθήσεσθαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, κεῖσθαι δὲ χαμαὶ προσκυνῶντα, καὶ ποτινώμενον, ἔστ' ἂν εὕρῃ τόπον τῷ Κυρίῳ, καὶ σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἂν μάθῃ, τοῦ Κυρίου φανερώσαντος αὐτῷ, τὴν γένεσιν τοῦ Χριστοῦ· εὐξάμενος δὲ, καὶ τοιαῦτα γνῶναι ποθήσας, οὐκ εἰς μακράν τῷ θεῷ Πνεύματι τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι θεωρεῖ, τοῦ Θεοῦ τοῖς οἰκείοις ἐπαγγελαμένου ἔτι γε λαλοῦντων ἐπακούσεσθαι. Ἐπακουσθεὶς δὴτα καταξιοῦται χρησμοῦ τὴν Βηθλεὲμ ἐπιφωνοῦντος αὐτῷ, ὡς ἂν ἐνθάδε τοῦτό που τοῦ Κυρίου, καὶ τοῦ σκηνώματος τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ συστησόμενου. Ταῦτα τοιγαροῦν τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐν αὐτῷ θεσπίσαντος, αὐτὸς αὐτοῦ ἐπακούσας ἐπιλέγει· « Ἴδού ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ. » Ἐφραθᾶ δὲ ἡ αὐτὴ ἐστὶ τῆ Βηθλεὲμ, ὡς δὴλόν ἐστι ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἔνθα περὶ τῆς Ῥαχὴλ εἴρηται, ὅτι « Ἔθαψαν αὐτὴν ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ Ἐφραθᾶ, αὕτη ἐστὶ Βηθλεὲμ. » Καὶ ἡ πρὸ ταύτης δὲ περιεῖχε προφητεία· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ ὄκος τοῦ Ἐφραθᾶ. — Ἴδού, φησὶν, « ἤκουσαμεν αὐτὴν » δὴλον δ' ὅτι τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ κατασκήνωσιν. Ποῖον δ' ἂν εἴη τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἢ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τὸ ἐν τῷ σπέρμῳ τῆς Βηθλεὲμ γεγεννημένον; ἐν ᾧ ὡς ἐν σκηνώματι, ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς κατεσκήνωσε. Οὐχ ἀπλῶς δὲ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης τῆς « τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, » λέγεται τὸ σκῆνωμα εἶναι, διὰ τὸ μὴ ἄλλο εἶναι τὸ σκηνώσαν ἐν αὐτῷ ἢ τὸν τῷ Ἰακώβ ἐν ἀνθρώπῳ εἶδει καὶ σχήματι ὀφθέντα Θεόν, εἴ' ἂν καὶ τῆς ἐπὶ τῷ Ἰσραὴλ προσωνομίας ἡξιώθη, ὁρῶν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται τὸ νομα προσαγορευθεῖς· οὐκ ἄλλον δὲ ὄντα τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸν τῷ Ἰακώβ ὀφθέντα ἐν τοῖς πρώτοις τῆς μετὰ χεῖρας ὑποθέσεως παρεστήσαμεν. Ἐδείχθη τοιγαροῦν τῷ Δαβὶδ εὐξάμενον, καὶ ποθήσαντι τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ Ἰακώβ τὸν τόπον καὶ τὸ σκῆνωμα εὐρεῖν, ὃ ἐπὶ τῆς Βηθλεὲμ τόπος· διόπερ εἰπὼν, « Ἴδού ἤκουσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾶ, » ἐπιφέρει λέγων· « Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. » Σαφῶς τοιγαροῦν καὶ ἐν τοῦτοις ἐν τῇ Ἐφραθᾶ, ἧτις ἐστὶν ἡ Βηθλεὲμ, αὐτὸς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰακώβ τόπον ἑαυτῷ καὶ σκῆνωμα συστήσεσθαι προσητεύετο, ὁμοφώνως τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεία φησάσῃ· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾶ, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται ἡγούμενος, καὶ αἰξόδοι αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἕξ ἡμερῶν αἰῶνος. » ἄπερ

illum Deum, qui nuntiatur venturus, de Bethlehem progressurum significat. Ipsum hoc igitur David quoque, prius quidem ignorans, optat discere ab ipso Deo, tum vero ubi optavit votoque poposcit, id ipsum docetur, **347** Postquam enim oraculum accepit, quod ad ipsum in psalmo ait, « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam; » et rursus, « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo, » merito procumbit ipsi Deo, atque ita hærens solo, supplicat et precatur: longius autem constantiusque in oratione perseverans, jurat Deo, non prius se ingressurum in tabernaculum domus suæ, neque daturum oculis suis somnum, et palpebris suis dormitationem, neque ascensurum in lectum strati sui, humi stratum soloque adhærentem, eoque modo adorantem ac supplicantem mansurum, donec inveniat locum Domino, et tabernaculum Deo Jacob, hoc est, donec discat, Domino sibi indicante, ipsius Christi ortum: cum autem voto id postulasset, et talia cognoscere expectivisset, haud ita multo post, quæ futura erant divino indicante Spiritu contemplatur, quippe cum suis Deus pollicitus sit, se amplius loquentes exauditurum. Itaque illi in hunc modum exaudito, oraculum redditur, quo ipsa Bethlehem inclinatur, tanquam illic locus Domino, et tabernaculum Deo Jacob constituenda sint. Hæc igitur ubi divinus Spiritus apud se ipsum cecinit, ipse seipsum exaudiens adjungit, « Ecce audivimus eam in Ephrata: » Ephrata vero eadem est et Bethlehem; sicut in **C** Genesi constat, ubi de Rachel dictum est: « Et sepelierunt eam in hippodromo Ephrata, hæc est Bethlehem ⁶⁶. » Et superior propheta habebat illud: « Et tu Bethlehem domus Ephrata. » — « Ecce, inquit, audivimus eam ⁶⁷: » constat autem quod per illud eam Christi originem intelligit, et ipsius Dei Jacob, habitationem. Sed quæ tandem hæc fuerit habitatio Dei Jacob, nisi ipsius Christi corpus, quod in Bethlehem natum est, in quo tanquam in tabernaculo, unci filii divinitas habitavit? Cæterum non simpliciter Dei, sed cum additione, « Dei Jacob ⁶⁷ » tabernaculum esse dicitur, propterea quod non aliud sit quidquam quod in illo habitet, quam is Deus qui ipsi Jacob in hominis specie ac figura sit visus. Cujus sane gratia illo etiam cognomine Israel dignus est habitus, tanquam is qui Deum viderit; nam id nomen si interpreteris, eum, qui Deum videat, habebis: quod vero non alius sit quam Deus Verbum, qui ipsi Jacob visus sit, in hujusce operis primordiis demonstravimus. Precanti ergo David, et videre cupienti locum ac tabernaculum Domini Deique Jacob, ipse Bethlehem locus ostensus est: **348** quapropter cum dixisset, « Ecce audivimus eam in Ephrata, » adjungit dicens: « Adoremus in loco ubi steterunt pedes ejus ⁶⁸. » Planissime igitur in his quoque verbis in Ephrata, quæ est Bethlehem, ipse Dominus

⁶⁶ Gen. xxv, 19. ⁶⁷ Psal. cxxxi, 6. ⁶⁸ ibid. 5.

⁶⁸ ibid. 7.

ac Deus Jacob locum sibi ac tabernaculum constituturus capitur, quod ipsum cum Michææ prophetia concordat dicente : « Et tu, Bethlehem domus Ephratha. Ex te mihi egredietur dux : et egressus ejus ab initio ex diebus sæculi ; » quæ cum proxime scrutaremur, ostendimus ad nullum alium esse referenda, quam ad unum Salvatorem ac Dominum nostrum Jesum qui Christus est Dei, quique in Bethlehem, sicut prophetiæ prædixerant, natus est. Nullum enim alium quispiam unquam ostendet, qui inde cum gloria post ipsius prophetiæ tempora prodierit : nullus enim neque rex, neque propheta, neque alius quispiam eorum qui apud Hebræos Deo amici fuerint, præter unum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, utrumque habuisse demonstratur, et quod de semine David, et quod in eo loco sit natus. Tempus igitur jam est ut illum ipsum esse non alium quempiam fateamur, qui in his propheticis verbis significatur, evidenterque in iis quæ sequuntur eundem psalmum, dum nominatim Christum appellat, hoc ipsum ostendere, ubi ait : « Propter David servum tuum, ne avertas faciem Christi tui⁹⁹. » Et rursus : « Illuc producam cornu David : paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione, super ipsum autem effloret sanctificatio mea⁹⁹. » Sed ubi tandem ait se producturum cornu David, nisi in Bethlehem atque in Ephratha? Inde enim cornu David Christus quatenus ad naturam pertinet humanam, quasi ingens lumen exortum est. Hic item Christi lucerna ab ipso Deo universi præparata est : fuerit autem hæc lucerna quasi intelligibilis lucis, humanum corpus, per quod instar testacei vasis, tanquam per lucernam, proprii luminis radios in omnes, quicumque ignorantia Dei et profundis tenebris premebantur, emisit. Etenim in his quoque demonstrari planissime arbitrator Deum Jacob, qui ab initio et ex diebus sæculi existit, ad homines venturum, et oriturum non alibi terrarum quam in Bethlehem loco, qui non procul ab Hierosolymis hodie quoque visitur, ubi sane non alius post prophetarum tempora illustris, et apud omnes homines gloria celebris, **349** quam unus Jesus Christus ab omnibus ejus loci incolis (qui quidem sic cum evangelicis vocibus concordant) natus esse perhibetur. Est autem Bethlehem, ex interpretatione, *domus panis*, quæ sic quidem ejusdem est nominis cum eo qui de ipsa profectus est, Salvatore nostro, qui cum sit Dei Verbum et ratio, animalium rationalium est alimentum. Quam rem ipse quoque demonstrat, ubi ait : « Ego sum panis qui de cælo descendi⁹¹. » Verum quoniam hæc eadem ipsius David patria fuit, merito qui ratione humanæ naturæ David filius fuit, ex hoc ipso loco profectus est, in eo sane cum propheticis concordans oraculis : itaque obscura esse amplius causa non potest, cur sibi Bethlehem

⁹⁹ Psal. cxxxi, 10. ⁹⁹ ibid. 17, 18. ⁹¹ Joan. vi, 41.

(1) Οὐδ'. Lege οὐχ· item et paulo post. EDIT.

ἄρτιως ἐξετάσαντες ἐδείκνυμεν ἀναφέρεισθαι οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐν Βηθλεὲμ ταῖς προβήσεσιν ἀκολούθως γεγεννημένον. Οὐκ ἂν γοῦν ἄλλον τις ἐπίδειξεν ἐκ ταύτης ἐνδόξως μετὰ τοὺς προφητείας χρόνους προσελθόντα· οὔτε γὰρ βασιλεὺς, οὔτε προφήτης, οὐδ' ἕτερός τις τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, ἢ μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁμοῦ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ αὐτόθι γεγεννημένος ἀποδείκνυται. Ὡρα τοιγαροῦν αὐτὸν ἐκείνον εἶναι, καὶ οὐδὲ (1) ἄλλον τὸν καὶ ἐν τούτοις προφητευόμενον ὁμολογεῖν, ὅτι τε σαφῶς ἐν τοῖς ἐξῆς ὁ αὐτὸς ψαλμὸς ὀνομαστὶ τὸν Χριστὸν προσαγορεύων τοῦτο παρίστησι, δι' ὧν φησιν : « Ἐνεκεν Δαβὶδ τοῦ δούλου σου μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ σου » καὶ πάλιν : « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἡτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμα μου. » Πού δέ φησιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελῶ κέρας τῷ Δαβὶδ, ἢ ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῇ Ἐφραθᾷ ; ἐντεῦθεν γὰρ τὸ κέρας τοῦ Δαβὶδ ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα οἷόν τι μέγα φῶς ἐξανέτειλεν, ἐνταῦθά τε ἡτοίμαστο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ὁ τοῦ Χριστοῦ λύχνος. Εἴη δ' ἂν λύχνος αὐτοῦ, οἷα νοεροῦ φωτός, τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, δι' οὗ δίκην ὀστρακίνου σκεύους, ὡσπερ διὰ λύχνου, τὰς τοῦ ἰδίου φωτός ἀκτῖνας πᾶσι τοῖς ἐν ἀγνοίᾳ Θεοῦ καὶ σκότῳ βαθεῖ πιεζομένοις ἐξέλαμψεν. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐν τούτοις ἀποδειχθῆναι σαφῶς ἠγνοῦμαι Θεὸν Ἰακώβ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐξ ἡμερῶν τυγχάνοντα αἰῶνος ἀνθρώπους ἐπιδημήσειν, καὶ γεννηθῆσεσθαι οὐκ ἀλλαχόθι γῆς ἀλλ' ἢ ἐν τῷ κατὰ Βηθλεὲμ τόπῳ, πρὸς τοῖς Ἱεροσολύμοις εἰσέτι καὶ νῦν ἐπιδεικνυμένῳ χωρίῳ, ἔθθα οὐδ' ἄλλος μετὰ τοὺς τῶν προφητῶν χρόνους ἐπιφανῆς καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἐπίδοξης ἢ μόνος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς πρὸς τῶν ἐπιχωρίων ἀπάντων ἀκολούθως ταῖς εὐαγγελικαῖς φωναῖς γεγονὸς μαρτυρεῖται. Ἐρμηνεύεται δὲ ἡ Βηθλεὲμ *ὄικος ἀμμου*, φερώνυμος οὕσα τοῦ προελθόντος ἐξ αὐτῆς Σωτῆρος ἡμῶν ὄντος Θεοῦ Λόγου, ψυχῶν λογικῶν θρηπτικοῦ· ὃ καὶ παρίστησιν αὐτὸς λέγων : « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ γέγονεν αὕτη πατρίς, εἰκότως καὶ ὁ κατὰ σάρκα γενόμενος υἱὸς Δαβὶδ τὴν πρόδον ἐξ αὐτῆς ἐποίησατο, ἀκολούθως ταῖς προφητικαῖς προβήσεσιν· ὥστε οὐκ ἄδρῳ εἶναι καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν πατρίδα τὴν Βηθλεὲμ ἐπεγράψατο. Ἄλλὰ καὶ ἐν Ναζαροῖς ἀνατραφεὶς λέγεται, καὶ πάλιν Ναζαριῶς κληθήσεσθαι. Ἰστέον οὖν, ὅτι καὶ τὸ Ναζαριῶν ὄνομα Ἑβραϊκῶν τυγχάνει ἐν Λευιτικῷ ἐπὶ τοῦ χρισματος τοῦ παρ' αὐτοῖς Χριστοῦ. Ἦν δὲ οὗτος ὁ ἀρχὼν κατ' εἰκόνα τοῦ μεγάλου καὶ ἀληθῶς ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, σκωθῆναι τινὰ καὶ τυπικῶν Χριστὸν ἐπιφερόμενος. Ἐν οἷς γοῦν εἴρηται κατὰ τοὺς Ἐβδομήκοντα περὶ τοῦ Ἀρχιερέως : « Καὶ οὐ βεβηλώσει τὸν ἡγιασμένον τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸ ἅγιον ἔλαιον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· » τὸ μὲν Ἑβραϊκῶν, « Ὅτι Ναζῆρ ἔλαιον, » περιέχει· ὃ δὲ Ἀκύλας· « Ὅτι ἀφ-

όρισμα, ελαιον άλειμματος Θεού αυτού επ' αὐτῷ · ὁ δὲ Συμμαχος · « Ὅτι ἄθικτον ελαιον τοῦ χρισματος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ επ' αὐτῷ · ὁ δὲ Θεοδοτιῶν · « Ὅτι τὸ Ναζερ ελαιον τὸ χριστὸν παρὰ Θεοῦ αὐτοῦ επ' αὐτῷ · ὡστε εἶναι τὸ Ναζερ, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομηκοντα, ἄγιον, κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, ἀφ'όρισμα, κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, ἄθικτον · ὡστε ἐκ τούτου τὸ Ναζιραῖον ὄνομα σημαίνειν ἦτοι τὸν ἅγιον, ἢ τὸν ἀφωρισμένον, ἢ τὸν ἄθικτον. Ἄλλ' οἱ μὲν πάλαι ἱερεῖς, δι' ελαίου σκευαστοῦ, τοῦ παρὰ Μωσεί Ναζερ καλουμένου, χριόμενοι, παραγώγως ἀπὸ τοῦ Ναζερ ἐκαλοῦντο Ναζιραῖοι · ὁ δὲ Σωτήρ καὶ Κύριος ἡμῶν κατὰ φύσιν ἔχων τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἄθικτον, καὶ τὸ ἀφωρισμένον, οὐ δεόμενός γε χρισματος ἀνθρωπίνου, ὁμῶς τῆς τοῦ Ναζιραίου προσηγορίας παρ' ἀνθρώποις ἔτυχεν, οὐκ ἀπὸ τοῦ καλουμένου Ναζερ ελαίου Ναζιραῖος γεγωνός, ἀλλ' ὧν μὲν τῆ φύσει τοιοῦτός, κληθεὶς δὲ καὶ παρ' ἀνθρώποις Ναζιραῖος ἀπὸ τῆς Ναζαρέθ, ἔνθα παρὰ τοῖς κατὰ σάρκα γονεῦσι τὴν ἐν παισίῳ ἀνατροφὴν ἔσχεν. Διὸ λέλεκεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ · « Χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ (δηλον δὲ, ὅτι ὁ Ἰωσήφ), ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας · καὶ ἐλθὼν κατέκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ, ὅπως πληρωθῆ τὸ ρηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζαραῖος κληθήσεται. » Ἐδεῖ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐξ ἀπαντος φύσει καὶ ἀληθεῖς Ναζιραῖον ὄντα, τοῦτ' ἔστιν ἅγιον καὶ ἄθικτον καὶ ἀφωρισμένον, ἐξ ἀνθρώπων κληθῆναι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ · ἀλλ' ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Ναζερ ελαίου ταύτης ἔτυχε τῆς προσηγορίας, μὴ δεηθεὶς ἀνθρωπίνου χρισματος, ἐκ τοῦ τόπου τῆς Ναζαρέθ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκτήσατο. Τούτων οὕτως ἀποδεδειγμένων, καιρὸς ἐπιπέψασθαι καὶ ἐξ ὁποῦο γένους, ἐξ ὁποίας τε Ἑβραίων φυλῆς ὁ Σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ προελεύσεσθαι ἐκηρύττετο. Πρώτας δὲ τὰς εὐαγγελικὰς καὶ περὶ τούτου παραθήσομαι λέξεις · εἶθ' ὡσπερ ἄρμονίους σφραγίδας τὰς προφητικὰς αὐταῖς ἐπιθήσω μαρτυρίας. Ὁ μὲν οὖν Ματθαῖος ὡδε τὸν Χριστὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖ · « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τὰ ἐξῆς. Συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Ἀπόστολος, λέγων ἀφωρισθῆαι εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα. » Γένοιτο δ' ἂν σύμψωνα ταῦτα ταῖς οὕτως ἐχοῦσαις προβήσεσιν.

De et ex qua Hebræorum tribu, animarum nostrarum Salvator Christus Dei prodiurus nuntiaretur. Cæterum hac de re primum verba citabo evangelica, deinde tanquam notas atque impressiones maxime accommodatas, prophetica illis adjungam testimonia. Matthæus ergo Christi genus, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, in hunc modum describit : « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Jacob. Jacob autem genuit Judam ¹¹, » et quæ sequuntur. Huic vero Apostolus quoque concordat, qui dicit, « segregatum se esse in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem ¹². » Fuerint vero hæc consentanea iis, quæ ita se habent, oraculis.

¹¹ Levit. xxi, 12. ¹² Matth. ii, 22, 23. ¹³ Matth. i, 1, 2. ¹⁴ Rom. i, 1-3.

CAPUT III.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A secundo Paralipomenon. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicabatur.

Dominus per Nathan prophetam hæc David prædicat, in secundo [primo] Paralipomenon : « Et erit, cum completi fuerint dies tui, et dormieris cum patribus tuis. suscitabo semen tuum post te, quod erit ex ventre tuo, et parabo regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum in nomine meo, et erigam sedem ejus usque in sempiternum. Ego ero illi in patrem, **351** et ipse erit mihi in filium⁹⁶. » In octavo autem et octogesimo psalmo de eodem tanquam de David dicta hæc sunt : « Ipse invocabit me, pater meus es tu, Deus meus et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ; in æternum servabo illi misericordiam meam, et testamentum meum fidele ipsi⁹⁷. » Et rursus : « Juravi David servo meo, in sæculum parabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam⁹⁸. » Et rursus : « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar, semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum⁹⁹. » Et rursus : « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus¹. » Fuerint vero his similia etiam illa in quibus dictum est : « Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam². » Salomon quidem, cum esset filius David, eidem palam in regno successit : hic etiam Hierosolymis primus Deo templum ædificavit. Hunc itaque suspicari Judæos illum esse, de quo prophetiæ loquuntur, verisimile est. Sed videant, quæso, Judæi, num ad Salomonem referre oraculum possint quod ita ait : « Et erigam sedem ejus usque in sempiternum ; » et rursus quod cum jurisjurandi affirmatione pollicitum esse Deum in sancto suo inducit, futuram sedem ejus, quem venturum propheta canunt, sicut solem, et sicut dies cæli. Nam si quis regni Salomonis tempus inquirat, quadraginta non amplius annos inveniet ; quod si eorum qui illi successerint in summam redigat, ne totos quidem quingentos annos illos omnes regnasse comperiet. Sed concedamus eos usque ad extremam Judaicæ gentis obsidionem, qua Romani illos expugnaverunt, regnum conservasse, quid istud tandem ad prophetiam quæ ait, « in æternum ? » et quæ ut solem atque ut dies cæli permansuram illam sedem canit ? Illud vero, « Et ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium, » qui fieri potest ut Salomoni conveniat, quando palam in historia quæ de illo exstat, abhorrentia longissimeque remota ab adoptione Dei de illo prodit. Audi igitur quam illius accusationem complexa sit : « Et

Ἀπὸ τῆς δευτέρας τῶν Παραλειπομένων. — Ἀπὸ ποίου γένους καὶ ἀπὸ ποίας Ἑβραίων φυλῆς προσλεύσεσθαι ὁ Χριστὸς προσφητεύετο.

Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τοῦ προφήτου ταῦτα τῷ Δαβὶδ θεσπίζει ἐν δευτέρᾳ Παραλειπομένων · « Καὶ ἔσται, ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσω τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει οἶκον τῷ ὀνόματί μου, καὶ ἀνορθώσω θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ὀγδόῳ δὲ καὶ ὀγδοηκοστῷ ψαλμῷ περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὡς περὶ Δαβὶδ, τάδε εἴρηται · « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με · Πατὴρ μου εἰ σύ, Θεὸς μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου · καὶ γὰρ πρωτότοκον ἠθσομαι αὐτόν, ὕψηλόν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς · εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου, καὶ ἡ διαθήκη μου πιστὴ αὐτῷ · » καὶ αὖθις · « Ὁμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου · Ἔως αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου · » καὶ πάλιν · « Ἀπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου · Εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ, ὡς ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηγορημένη εἰς τὸν αἰῶνα · » καὶ αὖθις · « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ. » Ὁμοια δ' ἂν εἴη τοῦτοις καὶ τὰ δι' ὧν εἴρηται · « Ὁμοσα Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτόν · ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Συλομῶν, παῖς μὲν ὢν τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῆς βασιλείας διάδοχος πέφηνεν ὁμολογουμένως · οὗτος δὲ καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὸν τῷ Θεῷ πρῶτος ἐδέξατο. Καὶ τοῦτον εἰκὸς ὑπολήψεσθαι τοὺς ἐκ περιτομῆς τὸν προφητευόμενον εἶναι · οὗς ἐπιστῆσαι καλὸν εἰ οἶόν τε εἶεν (1) ἐπὶ Σολομῶνα ἀνάγειν τὸν χρησμὸν φάσκοντα · « Καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα · » καὶ αὖθις μεθ' ὅρκου διατάσεως ὁμωμοκῆναι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, ὡς ἄρα ἔσται ὁ θρόνος τοῦ προφητευομένου, ὡς ὁ ἥλιος καὶ αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ · εἰ γὰρ δὴ τις τοὺς χρόνους ἐξετάσειε τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας, τεσσαράκοντα ἔτη, οὐ πλείονα εὕρησει. Εἰ δὲ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ συνάξῃ, οὐδ' ἐφ' ὅλοις πεντακοσίους ἔτεσιν εὔροι δ' ἂν τοὺς πάντας διαγενομένους. Ἀλλὰ ἔστω τοὺς αὐτοὺς καὶ μέχρι τῆς ὑστάτης ὑπὸ Ῥωμαίων παλιουργίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διαρκῆσαι νομίζεσθαι · τί οὖν τοῦτο πρὸς τὴν προφητείαν, « εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ὡς τὸν ἥλιον, καὶ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ διαμενεῖν τὸν θρόνον αὐτοῦ θεσπίζουσαν ; Τὸ δὲ, « Καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, » πῶς ἂν τῷ Σολομῶνι ἀρμόζοιεν ; Ὅτε διαβρήθην ἡ κατὰ αὐτὸν ἱστορία, ἀλλότρια καὶ ἀπιπιστάμενα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰσποιήσεως περὶ αὐτοῦ διδάσκει. Ἄκουε δ' οὖν οἶαν κατηγορίαν αὐτοῦ καταλέ-

⁹⁶ 1 Par. xvii, 11-14. ⁹⁷ Psal. lxxxviii, 27-29. cxxx, 11.

⁹⁸ ibid. 4, 5. ⁹⁹ ibid. 36-38. ¹ ibid. 30. ² Psal

(1) Οἶόν τε εἶεν. Forte legendum vel οἶό τε εἶεν, vel οἶόν τε εἶη. Edit.

γει· « Καὶ Σολομῶν ἦν φιλογύναικος, καὶ ἔλαβεν γυναίκας ἀλλοτρίας πολλὰς, καὶ τὴν θυγατέρα Φαραῶν, Μωαβιτίδας, Ἀμμανιτίδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας καὶ Χετταίας, καὶ Ἀμορραίας, ἐκ τῶν ἐθνῶν, ὧν ἀπέειπε Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, οὐκ εἰσελεύσεσθαι εἰς αὐτάς. » Καὶ ἐπιφέρει τοῦτοις· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ εὐθετα μετὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπορεύθη Σολομῶν ὀπίσω τῆς Ἀστάρτης, βδελύγματος Σιδωνίων, καὶ ὀπίσω τοῦ βασιλέως αὐτῶν, εἰδώλου υἱῶν Ἀμμῶν· καὶ ἐποίησε Σολομῶν τὴν πονηρὴν ἐνώπιον Κυρίου. » Καὶ αὖθις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἤγειρε Κύριος Σατάν τῷ Σολομῶνι, τὸν Ἄδερ τὸν Ἰδουμαίων. » Τὸν δὲ ἐπὶ τοσοῦτοις καὶ τοιοῦτοις διαβηλόμενον τίς ἂν αἰρεῖ λόγος πατέρα τὸν Θεὸν τολμᾶν ἐπιγράφεσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν υἱὸν αὐτοῦ πρωτότοκον ἀναγορεύειν αὐτόν; Πῶς δὲ ταῦτα τοτὲ μὲν ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεται τὸ Δαβὶδ, τοτὲ δὲ ὡς περὶ σπέρματος αὐτοῦ; Ἄλλ' οὐδὲ τῷ Δαβὶδ ἐφαρμόζοι ἂν, ὡς ἐπιστήσαντί σοι δῆλον ἔσται. Οὐκοῦν τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστήσεσθαι ἐν τοῦτοις δηλούμενον ἕτερον ζητητέον. Ἄλλ' οὐδεὶς ἄλλος τοιοῦτος ἐξ αὐτοῦ γέγονεν, ὡς ἱστορεῖται, ἢ ὅτι γε εἰς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὃς μόνος τῶν πώποτε ἐκ σπέρματος Δαβὶδ βεβασιλευκότων καθ' ὅλης ἀνηγόρευται τῆς οἰκουμένης υἱὸς Δαβὶδ, κατὰ τὴν ἐνσαρκίαν αὐτοῦ γένεσιν ὁμολογούμενος, καὶ τούτου γε μένει καὶ διαμενεῖ ἡ βασιλεία, εἰς τὸν ἀπειρον αἰῶνα παρατείνουσα, καίτοι μυρία μὲν ἐπιδεδουλευμένη, θεῖζ δὲ καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυναμεία τὸ ἐνθεον καὶ ἀήτητον τῆς ἐξ αὐτοῦ προφητείας ἀκολουθῶς ἐπιδεικνυμένη. Εἰ δὲ ὁμνῶντα τὸν Θεὸν ἀκούεις κατὰ τοῦ ἁγίου αὐτοῦ, ὡς πατὴρ ἀκούε δυνάμεις κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πάντων αἰώνων προῦφαστώτος, ἁγίου καὶ μονογενοῦς αὐτοῦ Παιδός, ὃν ποικίλως ἐθεολόγησαν αἱ πρόσθεν ἡμῖν παρατεθεῖσαι φωναί, καθ' οὗ ἡμνῶσιν ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς κατὰ ἠγαπημένον, τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸν ἀπειρον αἰῶνα δοξάσειν· ὃ καὶ γέγονεν ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνεἰληφέ τε καὶ ἐθεοποίησε. Διὸ καὶ υἱὸν αὐτὸν ἀναγορεύει λέγων, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν » καὶ ἄλλιν· « Κἀγὼ πρωτότοκον θησομαι αὐτόν. » Σαφῶς τοιγαροῦν ἐκ τούτων ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος ἐκ σπέρματος ἔσεσθαι Δαβὶδ ἀνεἰρηται, ὥστε ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ Δαβὶδ τῷ Θεῷ Υἱῷ, καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τῷ υἱῷ Δαβὶδ· δι' ὧν ἐναργῶς ὁ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γενήσεσθαι προεφητεύετο. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ λόγιον ἡ τοῦ Εὐαγγελίου γραφὴ ἐπισφραγίζεται, δι' ὧν φησιν ἐπιστάντα τὸν Γαβριὴλ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ φάναι περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Καὶ μετὰ βραχέα δὲ ἐν τῷ

Salomon fuit mulierum amator, et accepit externas feminas multas, et filiam Pharaonis, et Moabitidas, et Ammanitidas, et Idumæas, et Syras, et 352 Chettæas, et Amorriæas, ex gentibus quas interdixit Dominus Deus filii Israel, non ingredi ad eas. » Et adjungit : « Et non erat cor ejus rectum cum Domino Deo suo, sicut cor David patris ejus ; et abiit Salomon post Astartem, abominationem Sidoniorum, et post regem eorum, simulacrum filiorum Ammon, et fecit Salomon malum in conspectu Domini. » Et rursus addit in iis quæ sequuntur : « Et suscitavit Dominus Satan Salomoni, Ader Idumæum. » Eum igitur qui in talibus et tantis accusetur, quæ unquam ratio dictabit, patrem sibi audere Deum ascribere, ipsumque suppreum Deum filium hunc suum primogenitum appellare? Quam autem ob causam hæc alias quidem quasi de ipso dicuntur David, alias vero quasi de illius semine? Atqui ipsa hæc ipsi quidem David nunquam accommodari poterunt, quemadmodum tibi diligenter observanti fiet manifestum : igitur alium ex semine David surrecturum, de quo hæc oracula loquantur, quærere oportet. At enim ex illo quatenus aut monumenta litterarum prodiderint, aut in memoria hominum resideat, nullus alius talis exstitit, nisi unus Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus est Dei, qui quidem unus ex omnibus qui unquam de semine David regnaverint, in toto orbe terrarum filius David appellatur, hocque secundum illius ortum qui ad humanam naturam pertinet omnes consuetur : atque hujus regnum et manet nunc et permansurum est posthac in infinitum ævum perseverans, neque innumera-biles adversus illud insidiæ proficiunt, sed divina sua et plus quam humana virtute, quod divinitus assumatum atque insuperabile habuit prophetia quæ de ipso exstat, palam omni tempore demonstrabit. Ubi vero Deum per sanctum suum jurantem audis, Patrem accipe jurantem per Deum Verbum, qui omnia sæcula antecedit, sanctum utique atque unicum suum Filium, quem varie ut Deum ante a nobis expositi sermones celebraverunt, per quem jurat Deus et pater ipsius tanquam per dilectum, se enim qui de semine David oriatur in infinitum sæculum glorificaturum ; quod ipsum etiam est factum quo tempore Verbum caro effectum est, et eum qui de semine David oriebatur, assumpsit Deumque effectit. Quocirca Filium quoque eundem appellat dicens : « Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Et rursus : « Et ego primogenitum ponam illum. » Planissime igitur in his verbis Filius Dei 353 primogenitus de semine David futurus dictus est, adeo quidem, ut unus atque idem sit filius David cum Filio Dei, et Filius Dei cum filio David, in quibus evidentissime primogenitus omnis creaturæ ipse Filius Dei, filius hominis futurus canebatur. Hoc autem oraculum Scriptura evangelica

³ III Reg. xi, 1. ⁴ ibid. 4-6. ⁵ ibid. 14.

quasi signo impresso confirmat, ubi ait, Gabriel, cum astitisset Virgini, dixisse de Salvatore nostro, « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus sedem David patris ejus, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regni ejus non erit finis ». Et post pauca in eodem Evangelio, Zacharias Joannis pater hæc de Christo divinat : « Benedictus Dominus Deus Israel, quia visitavit et fecit redemptionem populo suo, et erexit cornu salutis in nobis in domo David pueri sui, sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt prophetarum ejus ». Quod vero promissam ipsi David æternam sedem Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius ex hominum genere quisquam acceperit, satis ea quæ superius posita sunt testimonia comprobaverint, necnon ipsius Gabriel et Zachariæ, in quibus etiam illud confirmatur, quod, quatenus ad humanam ejus naturam pertinet, de semine David natus est. Cæterum, qua ratione ipsius Joseph genus sancti evangelistæ describant, quamvis Salvator noster ex eo natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine, quoque modo hæc ipsius Domini mater de genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumentum præsens nos tempus revocat atque impellit.

A psalmo LXXI. — De Salomone et eo qui ex semine ejus procedet.

« Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam filio regis », ac deinceps 354 adjungit : « Et permanebit cum sole et ante lunam, generationes generationum, descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram, orietur in diebus ejus justitia, et abundantia præcis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ ». Et post pauca, sic ait : « Superextolletur super Libanum fructus ejus, erit nomen ejus benedictum in sæcula, ante solem permanebit nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terræ, omnes gentes beatificabunt eum ». Quando ergo in Salomonem scriptus est psalmus, primus psalmi versiculus ad illum referatur; quæ vero sequuntur omnia ad filium Salomonis, non Roboam, qui post illum regnavit in Hierusalem, sed ad eum qui de ejus semine, ratione humanæ naturæ profectus est, Christum Dei. Quod enim neque ad Salomonem, neque ad ejus successorem referri possint ea quæ in psalmo continentur, propter ea, quæ de illo cognita habentur, quicumque divinarum Scripturarum imperitus non est, facile confitebitur. Etenim qui fieri potest ut de Salomone, aut de ejus filio Roboam accipiantur, quæ per totum psalmum feruntur, quale est illud : « Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ; » et illud : « Permanebit cum sole et ante lunam generationes generationum, » et quæcunque alia his

αὐτῷ Εὐαγγελίῳ Ζαχαρίας ὁ τοῦ Ἰωάννου πατρὸς τὰδε περὶ τοῦ Χριστοῦ θεοπέζει : « Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, καὶ ἤγειρε κέρασ σουτηρίας ἡμῖν ἐν οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ προφητῶν. » Ἄλλ' ὅτι μὲν τὸν ἐπηγγελμένον τῷ Δαβὶδ αἰώνιον θρόνον ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνθρώπων ἀπέληφεν, ἱκαναὶ πιστώσασθαι αἱ προπαρατεθεῖσαι μαρτυρίαι, ἧ τε τοῦ Γαβριὴλ καὶ ἡ τοῦ Ζαχαρίου, δι' ὧν καὶ συνίσταται ἐκ σπέρματος γεγονὼς Δαβὶδ κατὰ σάρκα. Τίνι δὲ λόγῳ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογουσῖν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελιστᾶι, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διελληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμπομεν, ἐφ' ἑτέραν ἡμᾶς ὑπόθεσιν καταπεύγοντος τοῦ παρόντος καιροῦ.

genere ex semine David fuisse ostendatur, in primo et quæstionum et solutionum quæ ad generis Salvatoris nostri seriem atque enarrationem pertinent, explicavimus. Ad illa igitur eos qui discere cupiunt remittimus, quando ad aliud scribendi argumen-

Ἄπὸ ψαλμοῦ οσ'. — Περὶ Σολομῶντος καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσομένου.

« Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως » καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει : « Καὶ συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν, καταθήσεται ὡς νετὴς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγόνας στάζουσαι ἐπὶ τὴν γῆν· ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πληθὸς εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῇ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν : « Ὑπερῶρθήσεται ὑπὲρ τὸν Λίβανον ὁ καρπὸς αὐτοῦ· ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον εἰς τὸν αἰῶνα, πρὸ τοῦ ἡλίου διαμενεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριούσιν αὐτόν. » Ἐπειδὴ γέγραπται εἰς Σολομῶνα ὁ ψαλμὸς, ὁ πρῶτος τοῦ ψαλμοῦ στίχος εἰς αὐτὸν ἀναφέροιο, τὰ δὲ ἐπόμενα πάντα εἰς τὸν υἱὸν Σολομῶνος, οὐ τὸν Ῥοβοάμ, ὃς μετ' αὐτὸν ἐβασίλευσε τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ οὐκ ἐπὶ τὸν Σολομῶνα, οὐδὲ ἐπὶ τὸν τοῦτου διάδοχον ἀναφέρειν δυνατὸν τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ διὰ τὰ περὶ αὐτοῦ δεδηλωμένα, πᾶς ὁ μὴ ἀνεπιστήμων τῶν θείων ὁμολογήσει Γραφῶν. Ἄλλὰ καὶ πῶς οἶόν τε ἐπὶ Σολομῶνα, ἧ ἐπὶ τὸν τοῦτου υἱὸν Ῥοβοάμ ἐκλαμβάνειν τὰ ἐμφερόμενα δι' ὄλου τοῦ ψαλμοῦ; οἶόν τὸ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης » καὶ τὸ « Συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεὰς γενεῶν »

Luc. 1, 32, 33. ' ibid, 68-70. * Psal. LXXI, 2. * ibid. 3-8. ' ibid. 16. 17.

καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ὁμοία ἐπιλέγεται. Διόπερ ἄβασανίστως ἀποδοθεῖη ἂν ὁ μὲν φάσκων ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ λόγος· « Ὁ Θεός, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » ἐπὶ αὐτὸν ἐκείνον Σολομῶνα· ὁ ἐπιλέγων δέ, « Καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως, » ἐπὶ τὸν Σολομῶνος υἱὸν, οὐ τὸν πρωτότοκον ἐκείνον τὸν διάδοχον αὐτοῦ τῆς βασιλείας γενόμενον, (οὐδ' ὄλοις γὰρ ἐκείνος ἑπτακαίδεκα ἔτεσι μόνου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προστάς, κάκιστα κέχρητο τῇ ἀρχῇ) ἀλλ' οὐδ' ἐφ' ἕτερον τῶν Ῥοβοάμ τὸν θρόνον τῆς τοῦ Σολομῶνος βασιλείας διαδεξαμένων, ἐπὶ μόνον δὲ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, οὕτω καὶ τὸν Σολομῶνος υἱὸν, ὡς καὶ τοῦ Δαβὶδ χρηματίσαντα. Οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτήρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Τούτου γὰρ μόνου, καὶ οὐδ' ἑτέρου τῶν πρόποτε, ὁ τῆς ἐνθέου βασιλείας θρόνος συμπαραμενεῖ τῷ ἡλίῳ· καὶ οὕτως γε, ἀλλ' οὐδεὶς ἕτερος ἀνθρώπων, πρὸ τῆς σελήνης καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, ἅτε Λόγος ὢν Θεοῦ, προὔπηρχεν, ἕσταξέ τε μόνος οὗτος οὐρανὸθεν δρόσου δίκην ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Εἴρηται δὲ καὶ εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατεταλῆναι, κατὰ τὰ μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν ἀποδοδομένα, καὶ δικαιοσύνη παραμένουσα μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, ἥτις ἀναναρέσις ὠνόμασται τῆς σελήνης. Ἐναργῶς τε ἡ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν δύναμις κρατεῖ καὶ κυριεύει τῶν ἐξ ἐφύας θαλάσσης καὶ ἐπὶ δύνοντα ἥλιον, ἐνεργεῖν μὲν ἀρξαμένη ἀπὸ ποταμοῦ, ἦτοι τοῦ κατὰ λουτρὸν μυστηρίου, ἢ καὶ ἀφ' οὐπερ κατὰ τὸν Ἰορδάνην πρῶτον φανεῖς ἤρξατο τῆς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας. Παρεκταθείσα γοῦν ἐξ ἐκείνου ἢ ἐν ἀνθρώποις βασιλεῖα αὐτοῦ, διήλθε καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· Λιβάνου δὲ ἐπινοουμένης τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ἀπὸ πλείστων ὄσων προφητειῶν ἀποδείκνυται, διὰ τὸ πάλαι ἐν αὐτῇ ἁγίασμα, καὶ τὸ θυσιαστήριον, τὰ τε ἐπὶ τούτῳ εἰς τιμὴν ἀναφερόμενα λιβάνου δίκην τῷ Θεῷ, ὁ τοῦ Χριστοῦ καρπὸς ἢ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία ὑπὲρ τὸν Λιβάνον ἀρθήσεται θεοπίζετα. Ἐπὶ σχο- λῆς δ' ἂν ὁ φιλομαθὴς ἑαυτῷ τὸν ψαλμὸν πρὸς λέξιν βασιλείας, μόνῳ τῷ ἡμετέρῳ Κυρίῳ τὰ ἐν αὐτῷ προσήκειν ὁμολογήσειεν ἂν· ἀλλὰ οὕτε τῷ παλαιῷ Σολομῶνι, οὕτε ἑτέρῳ τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων ἐνὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων ἀρξάντων, καὶ οὐ πλείον ὀλιγοστῶν ἔθνῶν, καὶ οὐδ' ἐφ' ἑτέρας ἢ μόνης τῆς Ἰουδαίας γῆς.

Ἐκ τοῦ Ἰσαίου — Περὶ Ἰεσσαί, καὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενησομένου.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπὶ αὐτὸν πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ χρισίν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς. Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὄψυν αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖς εἰλημένος τὰς πλευράς αὐτοῦ, καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται. Καὶ ἔσται

A ipsi similia adjunguntur. Quapropter sine multa admodum exploratione, quæ quidem verba initio psalmi habentur : « Deus, judicium tuum regi da, » sane ad illum ipsum Salomonem referantur; quæ vero sequuntur : « Et justitiam tuam filio regis, » ad Salomonis filium, non illum primogenitum, qui illi in regno successit (nam ille cum soli Judaicæ genti ne totos quidem decem et septem annos præfuisset, pessime usus est imperio), sed nec ad alium præterea quempiam eorum qui post Roboam in regno Salomonis successerint, sed ad solum a David oriundum, qui ita Salomonis filius ut ipsius David dictus est. Hic autem fuit Salvator et Dominus noster Jesus Christus. Hujus enim unius, nec alterius cujuscumque eorum, qui unquam fuerint, divini regni atque imperii sedes permansura est cum sole, et hic idem nec alius quispiam ex hominum genere, ante lunam et ante 355 mundi constitutionem, tanquam is qui Dei sit Verbum, ab initio fuit, atque hic solus cœlitus in omnem terram roris instar stillavit. Dictum quoque est, illum ad omnes homines exortum esse, in iis quæ paulo ante a nobis exposita sunt, et justitiam permanentem usque ad vitæ consummationem, quæ lunæ sublatio nominata est. Evidenter vero Salvatoris nostri virtus dominatur atque imperat ab Eoo mari usque ad solem occidentem; quæ quidem virtus actionum suarum initium fecit a flumine, quod est, aut lavacri mysterio, aut a Jordane, ubi cum primum se videntium præbuerit, hominibus cœpit esse beneficus. Ex illo ergo profectum illius inter homines regnum universam terram peragravit. Cum vero per Libanum Hierusalem intelligatur, ut ex quamplurimis prophetiis apparet, propter antiquum in illa sanctuarium, et altare, et quæ in eo ad honorem Deo thuris instar offerebantur, Christi fructus, quæ est ex gentibus Ecclesia, super Libanum extollendus canitur. Cæterum, studiosior quispiam discendi ubi per otium apud seipsum per singula verba eumdem psalmum exploraverit, uni Domino nostro convenire quæ in eo continentur, facile conſpicietur. Salomoni autem, aut alii cuiquam eorum regum qui post Salomonem paucis annis non amplius uni Judaicæ genti non alibi quam in una Judæa terra imperaverint, nequaquam.

Ab Isaia. — De Jesse, et eo qui ex semine ejus nascetur.

« Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis; replebit eum spiritus timoris Dei, non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam redarguet, sed judicabit humili judicium, et redarguet humiles terræ, et erit justitia cingulum lumborum ejus, et veritas indumentum laterum ejus, et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul quiescet cum hædo, et vitulus et leo simul pascuntur, 356 et erit radix Jesse, et qui surgit impe-

rare gentibus, in eo gentes sperabunt, et erit requies ejus honor¹¹. » Hic Jesse, qui hoc in loco indicatur, pater fuit David. Quemadmodum enim in iis prophetiis quæ ipsam hanc antecesserunt, de fructu et semine David proditurus dicebatur, atque item de semine Salomonis, eodem modo etiam hic plurimis annis post mortem non solum David, sed etiam Salomonis, de radice Jesse, hoc est de radice David proditurus quidam prædicitur. Præsens autem ratio ea dissolvit, quæ in superioribus apud Judæos de Salomone credebantur, cum illius mortis tempus constet, et hæc eadem Isaias de quodam alio vaticinetur, qui sit de radice Jesse et de semine David proditurus. Quod vero non ad alium quam ad nostrum Salvatorem Christum Dei, qui de radice David et Jesse ortus est, referenda sint quæ proxime citavimus, dubitaturum arbitrator neminem, qui et promissum oraculi attenderit, quod ait : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in eo gentes sperabunt, » et rerum eventa quæ de Salvatore nostro demonstrantur. Solus enim hic ubi a morte surrexit, propter quod etiam illum surgentem vocatum esse arbitror, non Judaico populo, sed universis gentibus imperavit, adeo quidem, ut ne ulla quidem interpretatione indigere videatur oraculum, cum planissime constet in illo finem accepisse una cum aliis illud quoque : « In eo gentes sperabunt. » Quæ vero tanquam de animalibus et feris mansuefaciendis, et agrestes mores atque indomitos deposituris, in ejus adventu de quo loquitur prophetia, dicuntur, per figuram referri poterunt ad mores immites atque agrestes, et ad victus hominum feros, qui per Christi doctrinam, immanitatem priorem ac feritatem abjecerint. Planissime autem horum figuratus sensus aperietur, si quis radicem Jesse, quæ in prophetia continetur, et virgam, et florem ad sensum convertens interpretetur, exponatque qua ratione intelligatur justitia latera cinxisse, et veritate lumbos induisse. Sicut enim hæc non aliter possumus quam per figuratam expositionem interpretari, ita sequitur, ut ea quoque accipere oporteat, quæ variis in locis sub animalium nominibus proferuntur.

357 *Ab Jeremia. — Ortus justus ex semine David exsurgens, et hominum idem rex, novaque constituenda appellatio iis, qui sub eo regnabunt, itemque priorum peccatorum solutio.*

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo ipsi David ortum justum, et regnabit rex, et intelliget, et faciet judicium, et justitiam in terra, in diebus ejus servabitur Judas, et Israel habitabit confidens, et hoc nomen quo vocabit ipsum, Dominus, Josedeceim inter prophetas¹². In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum frangam, et non operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo ipsorum,

A ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ὁ δηλούμενος ἐναυθὰ Ἰεσσαί πατὴρ ἦν τοῦ Δαβὶδ. Ὡσπερ οὖν ἐν ταῖς πρὸ ταύτης προφητεῖαις ἐκ καρποῦ καὶ σπέρματος Δαβὶδ προελεύσεσθαι ἐλέγετο, καὶ πάλιν ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, τὸν αὐτὸν τρόπον κἀναυθὰ πλείστοις ὕστερον τῆς τοῦ Δαβὶδ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς ἔτεσιν, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί, δῆλον δ' ὅτι καὶ ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ προελεύσεσθαι τις θεσπίζεται. Λύσει δὲ ὁ παρῶν λόγος τὴν ἐν τοῖς πρόσθεν νομιζομένην παρὰ Ἰουδαίοις περὶ τοῦ Σολομῶνος τελευτῆς χρόνου. Ταῦτα Ἰσαΐας περὶ τινος ἐτέρου προφητεύει, μέλλοντος ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναφανῆσεσθαι. Ὅτι δὲ οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνάγεται τὰ δηλούμενα, ἐκ ῥίζης γενόμενον Δαβὶδ τε καὶ Ἰεσσαί, οὐκ οἶμαι τινα ἀμφιβάλλειν, ἐπιστήσαντα τῇ τε ἐπαγγελίᾳ τῆς προβόρῃσεως φασκουσῆ. « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσι, » καὶ τοῖς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δεικνυμένοις ἀποτελέσμασι. Μόνος γοῦν οὗτος μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δι' ἣν καὶ οἶμαι αὐτὸν ἀνιστάμενον ἐπικεκλήσθαι, οὐ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἤρξεν, ὡς μὴ δεεῖσθαι τὸ λόγιον ἐρμηνείας, σαφῶς προδήλου καθεστῶτος, ὅπως εἰς αὐτὸν τέλος εἰληφε μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὸ, « Ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » Τὰ δ' ὡς περὶ ζῶων καὶ θηρίων ἡμερομένων ἐν ἐπιδημίᾳ λεγόμενα ἀλληγοροῦντ' ἂν ἐπὶ τρόπους ἀπηνεῖς καὶ ἀγρῶν, καὶ ἤθη ἀνδρῶν θηριώδη, διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας τῆς ἀλογίας καὶ θηρωδίας μεταθυσάμενα. Ἀλληγοροῦτο δ' ἂν ταῦτα σαφῶς οὕτως, ἂν καὶ τὴν δηλουμένην διὰ τῆς προφητείας ῥίζαν Ἰεσσαί, καὶ τὴν βάρβρον, καὶ τὸ ἄνθος τροπολογῶν τις ἔτι ἐρμηνεύσειε καὶ ὡς ἂν ἐπινοηθεῖη δικαιοσύνη μὲν τὰς πλευρὰς ζωννύμενος, ἀληθεῖς δὲ τὴν ὄσφυν εἰλημένος. Ὡς γὰρ οὐ δυνατόν ἐτέρως ταῦτα ἢ διὰ μόνης ἀλληγορικῆς ἀποδόσεως ἐρμηνεύειν, τὸν αὐτὸν τρόπον ἔπεται καὶ τὰ περὶ τῶν κατὰ τοὺς τόπους ὀνομαζομένων ζῶων χρῆναι δεῖν ἐκλαμβάνειν.

D Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου. — Ἀνατολὴ δικαία ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνιστάμενη, καὶ ἀνθρώπων ὁ αὐτοῦ βασιλεὺς, καιρῆ τε προσηγορίᾳ τεθησομένη τοῖς ὑπ' αὐτῷ βασιλευθησομένοις, καὶ τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων λύσις.

« Ἴδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαβὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεποιθὺς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ᾧ καλέσει αὐτὸν Κύριος, Ἰωσεδεκεῖμ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντριψάτω τὸν ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμούς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται

¹¹ Isa. xi, 10. ¹² Jer xxiii, 5, 6.

ἔτι θεοῖς ἑτέροις, ἀλλὰ ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐ-
 τῶν, καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐ-
 τοῖς. » Μετὰ πλείστον τῆς τελευτῆς τοῦ Δαβὶδ, ἀλλὰ
 καὶ τοῦ Σολομῶνος χρόνον, ταῦτα καὶ Ἱερεμίας περὶ
 τοῦ μέλλοντος ἐκ σπέρματος ἀναστήσεσθαι Δαβὶδ βα-
 σιλέως θεσπίζει· ὃν πρῶτον μὲν ἀνατολὴν καλεῖ, καὶ
 οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ δικαίαν, ὡς ἂν ἐξ ἡλίου δικαιοσύνης
 συστησόμενον, περὶ οὗ διειλήφραμεν ἐν ταῖς περὶ τοῦ
 δευτέρου αἰτίου ἀποδείξεις, ἐν αἷς τὸν προῶντα τοῦ
 Θεοῦ Λόγον, μυρίαίς κεχρημένον ἐπωνυμίαις, καὶ
 ἡλίον δικαιοσύνης ὀνομάζεσθαι ἀπεδείκνυμεν, τὴν
 φάσκουσαν προφητεῖαν, « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με
 ἀνατελεῖ ἡλῖος δικαιοσύνης, » παραθέμενοι. Ὡσπερ
 οὖν ἡλίον δικαιοσύνης, οὕτω καὶ ἀνατολὴν δικαίαν ὁ
 λόγος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀναστήσειν τῷ Δαβὶδ προφη-
 τεύει. Τὸν αὐτὸν δὲ τοῦτον βασιλέα συνιέντα, καὶ
 ποιούντα κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς προ-
 αγορεύει. Ἐἴτα καὶ ὁμωνύμως τὸν αὐτὸν καλεῖ τῷ
 πάλαι πρότερον τετελευτηκότι Δαβὶδ. Πρόσχετος γάρ
 ἐπιμελῶς τῷ ἀνωτέρῳ μὲν, « Καὶ ἀναστήσω τῷ Δα-
 βὶδ ἀνατολὴν δικαίαν, » ἐπὶ τέλει δὲ ἐπιφερομένῳ τῷ,
 « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα αὐτοῦ ἀναστήσω αὐτῷ. »
 Τίτι δὲ αὐτῷ ἢ τῷ Δαβὶδ; τοῦτω γὰρ ἔφησεν ἀναστή-
 σειν τὴν ἀνατολὴν τὴν δικαίαν. Καὶ ὁ Ζαχαρίας δὲ
 περὶ τοῦ αὐτοῦ προφητεῶν ὁμοίως ἀνατολὴν αὐτὸν
 καλεῖ, λέγων· « Ἰδοὺ ἀνὴρ, ἀνατολὴ ὄνομα αὐτῷ, καὶ
 ὑποκάτωθεν αὐτοῦ ἀνατελεῖ δικαιοσύνη. » καὶ πάλ-
 λιν· « Καλέσω τὸν δούλόν μου ἀνατολὴν. » Ἄλλ' οὐ-
 δείς γε μετὰ τοὺς Ἱερεμίου χρόνους, ἀλλ' οὐδὲ μετὰ
 τοῦς τοῦ Ζαχαρίου τοιοῦτος ἀνέστη τοῖς ἐκ περιτο-
 μῆς, ὡς ἂν ἀνατολὴ δικαία » κληθῆναι, καὶ « συνιεὶς
 βασιλεὺς, καὶ ποιῶν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς
 γῆς. » Εἰ δὲ λέγοι τις διὰ τούτων Ἰησοῦν τὸν τοῦ
 Ἰωσαδῆκ δηλοῦσθαι, λεκτέον, ὅτι οὐ συνέστηκεν ὁ λό-
 γος αὐτῷ. Οὐτε γὰρ ἀπὸ γένους Δαβὶδ οὗτος ἦν, οὔτε
 ὡς βασιλεὺς ἐβασίλευσεν. Πῶς δὲ ἐπ' ἐκείνον δύνатаι
 ἀρμόττειν τὸ, « Καὶ τὸν Δαβὶδ βασιλέα ἀναστήσω αὐ-
 τῷ; » ὅποτε φυλῆς μὲν ἦν Λευὶ, τάξεως δ' ἀρχιερα-
 τικῆς, καὶ γένους ἑτέρου παρὰ τὸν Δαβὶδ, βασιλεὺς
 δ' οὐδαμῶς γεγωνῶς ἱστορηται. Ὡστε, εἰ μηδεὶς ἕτε-
 ρος εὐρίσκοιτο τοιοῦτος, ὥρα τὸν προφητευόμενον
 καὶ διὰ τούτων ὁμολογεῖν μόνον εἶναι τὸν Σωτῆρα
 καὶ Κύριον ἡμῶν, τὸν καὶ ἐν ἑτέροις « φῶς τοῦ
 κόσμου καὶ φῶς τῶν ἐθνῶν » ἀνηγορευόμενον. Αὐτὸς
 τοιγαρῶν εἶη ἂν κἀνταῦθα ὁ προφητευόμενος, καὶ
 συνέστηκεν ἀψευδῆς ἢ πρόβησις. Μόνος γὰρ ἐκ
 σπέρματος Δαβὶδ ὁμωνύμως τῷ προπάτορι κατὰ
 διάνοιαν, ἐπεὶ ἐρμηνεύεται « δυνατὸς χειρὶ, » χρη-
 ματίσας, « κρίμα καὶ δικαιοσύνην » διὰ τῆς αὐτοῦ
 διδασκαλίας τοῖς ἐπὶ γῆς ἅπασιν ἐκλήρυξε, καὶ μόνος
 τῶν πῶποτε οὐκ ἐπὶ μέρους ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμέ-
 νης, ἀλλὰ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ μόνος ἀνέτειλε δι-
 καιοσύνην, ἀκολούθως καὶ τῷ ἐν ψαλμῷ περὶ αὐτοῦ
 λεγομένῳ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δι-
 καιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης. » Ἰουδας δὲ σωθη-
 σόμενος καὶ Ἰσραὴλ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ πάντες
 εἰσὶν εἰ τῇ δὲ αὐτοῦ θεοσεβείᾳ προσεληλυθότες τοῦ

A et regem David suscitabo eis ¹¹. » Longo admodum
 tempore post mortem non solum David, sed etiam
 Salomonis, hæc Jeremias de eo rege, qui de semine
 David esset oriturus, divinat : quem primo quidem
 ortum vocat, neque simpliciter ortum, sed ortum
 justum, tanquam eum qui ex sole justitiæ sit con-
 stituendus, de quo sane disseruimus in iis, quæ
 antea de Deo Verbo demonstravimus, in quibus
 Dei Verbum, quod antea erat innumerabilibus ap-
 pellatum nominibus, etiam justitiæ solem nominari
 planum fecimus, ubi prophetiam quæ ita ait : « Iis
 autem qui me timent, orietur sol justitiæ ¹⁴, » cita-
 vimus. Sicut ergo solem justitiæ, ita etiam ortum
 justum præsens oraculum surrecturum ipsi David
 vaticinatur. Porro eundem regem intelligentem et
 facientem judicium et justitiam in terra appellat.
 Deinde eundem vocat uno et eodem nomine cum
 eo, qui multo ante decessit, David. Attende enim
 diligenter cum illud superius : « Et suscitabo ipsi
 David ortum justum, » tum illud quod ad extre-
 mum additum est : « Et David regem suum susci-
 tabo ei. » Cui vero ei, nisi ipsi David ? huic enim
 dixit se suscitaturum ortum justum. **358** Zacha-
 rias item de eodem vaticinans, ortum illud simili-
 ter vocat : « Ecce vir, ortus nomen ei, et subter
 eum orietur justitia ¹⁵. » Et rursus : « Vocabo ser-
 vum meum, ortum ¹⁶ : » Sed enim nullus post
 Jeremiæ tempora, ac ne post Zachariæ quidem
 apud Judæos talis exstitit, ut « oriens justus » voca-
 retur et « intelligens rex, et faciens judicium et ju-
 stitiam in terra. » Quod si quis dicat in his Jesum
 illum Josedec significari, dicendum erit quod ratio
 hæc illi constare non potest. Nam hic neque de
 genere David fuit, neque tanquam rex regnavit.
 Quomodo autem illi potest accommodari illud, « et
 David regem suscitabo ei ? » cum et ex tribu Levi
 et ex ordine pontificio fuerit, et genere a David
 alienus, neque rex ullo modo exstitisse memore-
 tur ? quare si nullus alius invenitur talis, tempus
 jam fuerit eum de quo in his oraculis mentio facta
 est, et de quo illa præcipue loquuntur, fateri unum
 esse Salvatorem ac Dominum nostrum, qui alibi et
 « lux mundi et lumen gentium » vocatur. Ipse igitur
 etiam hoc loco fuerit de quo propheta loquitur, et
 sane absque mendacio constitit vaticinium. Solus
 enim de semine David qui eodem nomine cum
 prisco suo parente ad sensum sit dictus, quando
 ex interpretatione ille est manu potens, judicium
 et justitiam per suam ipsius doctrinam omnibus
 qui essent in terra nuntiavit, et solus omnium eo-
 rum qui unquam fuerint non in parte aliqua orbis
 regnavit, sed in omni prorsus terra, et solus ut
 exoriretur justitia auctor fuit, quemadmodum de
 ipso in psalmo dictum est, « orietur in diebus ejus
 justitia et abundantia pacis ¹⁷. » Judas autem atque
 Israel, qui in diebus illius servandi sunt, omnes
 sunt qui illius pietatem ac cultum ex Judaico po-

¹¹ Jer. xxx, 8, 9 ¹² Malach. iv, 2. ¹³ Zachar. vi, 12. ¹⁴ Zachar. iii, 8. ¹⁵ Psal. lxxi, 7.

pulo acceperint, apostoli ejusdem et discipuli et evangelistæ, aut etiam omnes qui in occulto Judæum, verumque Israel conservent, eum utique qui secundum sententiam Deum videat. « Non enim qui in aperto Judæus est, inquit Apostolus, neque quæ in aperto in carne est circumcisio, sed qui in occulto Judæus, et circumcisio cordis in spiritu, non in littera, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est ¹⁰, » Hos igitur ex Christi vocatione Judæum in occulto et verum Israel referentes alio nomine esse vocandos dicit, non utique Judæos aut Israel, sed novo quodam præter hæc. **359** Hoc enim, inquit, nomen, quo vocabit eos Dominus Josedecim, quod ex interpretatione est, *qui justii sunt Dei*. Considera autem num forsitan a Josue factum sit nomen, et Josedecim discipuli Jesu appellentur apud Deum, qui apud homines quidem Græco quodam more a Christo denominentur, Hebraice autem: lingua tam apud ipsos quam apud prophetas, ab ipso Jesu tanquam per illum servati Josedecim. Ex quo illud dictum est, « et hoc nomen quo vocabit eos Dominus Josedecim inter prophetas. » Nam qui ejus de quo prophetia loquitur, inquit, populus futurus est, cum ad sensum acceptus Judas sit atque Israel, ab Josue nominabitur Josedecim, atque hæc, inquit, appellatione vocabuntur non apud homines, sed apud Deum, et apud prophetas ejus. Attende enim diligenter ipsum oraculum, dum ait : « et hoc nomen, quo vocabit eos Dominus, Josedecim inter prophetas, » quod nomen, ut dixi, in nostram linguam conversum justos Dei significat. Cum autem hi sic servandi sint, antiquum et grave acerbissimorum dæmonum se contriturum jugum, et quibus antea tenebantur impietatis vinculis, ea se perfracturum pollicetur Deus. Quocirca non amplius alienis inservient, sed uni ipsi fructum gratissimum afferent. Huc adde illud quod in secundo psalmo de adventu Christi, vocationeque gentium dicit oraculum : « Dirumpamus vincula eorum, et projiciamus a nobis jugum ipsorum ¹¹; » cui cognatum et simile esse arbitror quod nunc in manibus est, dicens : « In die illa, dixit Dominus, conteram jugum de collo eorum, et vincula eorum confringam, neque operabuntur amplius diis alienis, sed operabuntur Domino Deo suo. » Cæterum, quod de fructu quidem ventris David, et de semine Salomonis, deque radice Jesse Christus Dei oriturus sit dictus, quod etiam ipsum factum est, quando cum innumerabilibus aliis appellationibus, etiam David ipsum divina vocant oracula, satis abunde probaverint ea, quæ jam dicta sunt. Quod vero etiam de tribu Juda dicatur proditurus, ne quærendum quidem fuerit, cum ex alia nulla tribu, quam ex hac ipsa ortus sit ipse David. Porro idem hoc plenioris ejusdem fidei gratia oraculum quoque illud osienderit quod apud Moesem in hunc modum se habet.

ἄ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἀπόστολοι τε αὐτοῦ καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταί, ἢ καὶ πάντες οἱ τῶν ἐν κρυπτῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν ἀληθινῶν Ἰσραὴλ τὸν κατὰ διάνοιαν ὀρώοντα Θεὸν ἀποσώζοντες. « Οὐ γὰρ ὁ ἐν φανερῶ Ἰουδαίος ἐστὶ, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος, « οὐδὲ ἢ ἐν τῷ φανερῶ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίος, καὶ περιτομῆ καρδίας ἐν πνεύματι, οὗ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐκ τοῦ Θεοῦ. » Τούτους οὖν διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ κλησεως τὸν ἐν κρυπτῶ Ἰουδαίων καὶ τὸν ἀληθῶς Ἰσραὴλ φέροντας ἐτέρῳ φησὶ κληθήσεσθαι ὀνόματι, οὐχὶ δὲ τῷ τοῦ Ἰουδαίου, οὐδὲ τῷ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ ξένῳ τινὶ παρὰ ταῦτα. Τοῦτο γὰρ φησὶ τὸ ὄνομα, ὃ καλεῖσαι αὐτοὺς Κύριος Ἰωσεδεκείμ, ὅπερ ἐρμηνεύεται, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι. Ἐφίστημι δὲ μὴ ποτε πεποιημένον ἐστὶ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ἐκ τῆς Ἰωσεδεκείμ, ἢ παρὰ τῷ Θεῷ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ κέκληνται, παρ' ἀνθρώποις μὴν ἑλληνικώτερον προσαγορευόμενοι ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, κατὰ δὲ τὴν Ἑβραίων φωνὴν καὶ παρὰ αὐτοῖς τοῖς προφήταις, ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς ἂν δι' αὐτοῦ σεσωσμένοι, Ἰωσεδεκείμ. Διὸ λέλεχται, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα ὃ καλεῖσαι αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκείμ ἐν τοῖς προφήταις. » Ὁ δὲ ὅν μέλλων, φησὶ, διὰ τοῦ προφητευομένου λαοῦ, κατὰ διάνοιαν Ἰούδας ὄντες καὶ Ἰσραὴλ, ὀνομασθήσονται ἀπὸ τοῦ Ἰσοῦ ἐκ τῆς Ἰωσεδεκείμ, καὶ τοῦτω γέ φησὶ, κληθήσονται τῷ προσρήματι οὐ παρ' ἀνθρώποις, ἀλλὰ παρ' αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ παρὰ τοῖς προφήταις αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς γὰρ πρόσχε τῷ λόγῳ φήσαντι, « καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλεῖσαι αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδεκείμ ἐν τοῖς προφήταις. » Μεταλαμβάνεται δὲ, ὡς ἔφην, τὸ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν φωνήν, οἱ τοῦ Θεοῦ δίκαιοι· τούτων δὲ οὕτως σωθησομένων, τὸν παλαιὸν καὶ βαρὺν τῶν πικρῶν δαιμόνων ζυγὸν συντρίψειν καὶ τοὺς οἷς τὸ πρὶν συνείχοντο, δεσμοὺς τῶν ἀσεδημάτων διαβρῆξεν ὁ Θεὸς ἐπαγγέλλεται, ὡς μηκέτι θεοῖς ἄλλοτρίοις δουλεύειν αὐτοὺς, μόνῳ δὲ αὐτῷ καρποφορεῖν ἀρεσκόντως. Παράθεσ δὲ τούτοις τὸ ἐν δευτέρῳ ψαλμῷ ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ τῇ τῶν ἐθνῶν κλησὶ φάσκον λόγιον, « Διαβρῆξωμεν τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν, καὶ ἀποβρῆξωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν ζυγὸν αὐτῶν, » ἢ συγγενὲς, ἡγοῦμαι, τυγχάνει τὰ μετὰ χειρὸς λέγον· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἶπε Κύριος, συντρίψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαβρῆξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται ἐτι θεοῖς ἄλλοτρίοις, ἀλλ' ἐργῶνται Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν. » Ἄλλ' ὅτι μὲν ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας Δαβὶδ καὶ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος, καὶ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ γεννηθήσεσθαι προείρησαι, ὅπερ καὶ γέγονεν, ὅτι μετὰ μυρίων ἑλλων προσηγομένων καὶ Δαβὶδ αὐτὸν ὀνομάζουσιν οἱ θεοὶ λόγοι, αὐτάρχη πιστώσασθαι τὰ εἰρημένα. Ὅτι δὲ καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα λέγεται προελεύσεσθαι, οὐδ' ἂν ζητηθεῖν, τῷ μηδ' ἐτέρας ἢ τῆς δηλωθείσης φυλῆς καὶ αὐτὸν εἶνα: τὸν Δαβὶδ. Γένοιτο δ' ἂν ἐκ περιουσίας καὶ τούτου παραστατικὸν τὸ παρὰ Μωϋσεὶ λόγιον, τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

¹⁰ Rom 11, 28-29 ¹¹ Psal. 11, 3.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.—Ὡς ἐκ φυλῆς Ἰούδα γεννηθήσεται, καὶ τῶν ἔθνῶν προσδοκία ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ κατασταθήσεται.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρες σου ἐπὶ κώτου τῶν ἐχθρῶν σου, προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ μου, υἱὲ ἀνέθης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἔθνῶν. » Δώδεκα φυλῶν παρ' Ἑβραίοις οὐσῶν, δι' ὧν τὸ πᾶν ἔθνος συνεστήκει, μίαις τούτων προπάτωρ γέγονε καὶ ἀρχιφύλος ὁ Ἰούδας, πρὸς δὲ θεθεύονται τὰ προκειμένα, ἐξ αὐτοῦ τὸν Χριστὸν προελύσεσθαι σημαίνοντα. Εἰ γοῦν συναγάγοις ἐπὶ ταῦτά, καὶ παραθείης τῇ μετὰ χεῖρας τὰς ἐν τοῖς πρόσθεν θεθείαις προφητείας, εὐροῖς ἂν ὁμοίως κατὰ τι κοινὸν σημεῖον τὸν αὐτὸν κηρυττόμενον. Ἡ μὲν γὰρ ἔλεγε περὶ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησομένου τῷ, « Καὶ ἔσται ἀνιστάμενος ἄρχειν ἔθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν. » ἡ δὲ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος τῷ, « κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. » ἡ δὲ μετὰ χεῖρας παραπλησίως, « ἕως ἂν ἔλθῃ, » φησὶν, « ᾧ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἔθνῶν. » Εἰ δὲ οὖν συνάβουσι αἱ περὶ τῶν ἔθνῶν προβήσεις, ἀπεδείχθησαν δὲ αἱ πρὸ τούτων ὁρῶσαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, οὐδὲν ἂν εἴη ἐμποδῶν μὴ οὐκὶ τὸν αὐτὸν βλέπειν καὶ τὴν παρούσαν, εἴπερ σύμφωνα ἀλλήλαις ὁμολογῶνται θεσπίζειν· μάλιστα ὅτε μέχρι μὲν τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας οἱ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι αὐτῶν ἐκ προγόνων διαδοχῆς συνεστήκεσαν, ἅμα δὲ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ διελελοίπεσαν, ὁμοῦ τε ἡ τῶν ἔθνῶν προσδοκία τέλος ἐπῆγε τῇ τοῦ Ἰακώβ προβήσει. Οὐκοῦν κἀνταῦθα ὁ Χριστὸς δηλούμενος, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ἐκ φυλῆς Ἰούδα προελύσεσθαι. Καὶ ὅτε δὲ ἐκ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος, ἐκ τε τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ γεγονὼς ἐδηλοῦτο, ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς ὧν ἐδείκνυτο. Παῖς μὲν γὰρ ἦν τοῦ Ἰεσσαὶ Δαβὶδ, τοῦ δὲ Δαβὶδ Σολομῶν, συστάντες ἐκ φυλῆς Ἰούδα. Εἴη ἂν τοιγαροῦν ἐξ αὐτῆς ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡσπεροῦν ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς γενεαλογεῖ Ματθαῖος λέγων· « Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Ἀβραάμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ· Ἰσαάκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν· » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων τὴν οἰκείαν ἀπόδειξιν ἀπειληφότων, καιρὸς καὶ τοὺς χρόνους συνιδεῖν τῆς τῶν προηγορευμένων ἀποπληρωσεως. Jacob autem genuit Judam²⁰, » et cætera. Sed explicavimus, tempus jam fuerit intueri quibus completa sint.

A 360 A Genesi. — *Quemadmodum ex tribu Juda nascetur qui Christus est Dei, idemque gentium expectatio constituetur.*

« Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, mi filii, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit eum? non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium²⁰. » Cum duodecim apud Hebræos tribus essent, ex quibus gens universa constabat, unius harum primus parens ac princeps exstitit Judas, ad quem ea, quæ modo citavimus ab oraculo directa sunt, quæ de illo ipso Christum proditurum significant. Quod si eodem congesseris, et huic quam nunc tractamus, eas item quæ in superioribus posite sunt, prophetias apposueris, invenies simili ratione ad quoddam signum commune, unum atque eundem nuntiari. Illa quidem de eo dicebat, qui de radice Jesse esset surrecturus, « et erit qui surgit imperare gentibus, in ipso gentes sperabunt²¹. » Alia vero de filio Salomonis, « et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad fines orbis terræ, et benedicentur in eo omnes gentes²². » Ea vero quam nunc tractandam assumpsimus, itidem: « Donec veniat, inquit, cui repositum est, et ipse erit expectatio gentium. » Quod si hæc de gentibus oracula concordant, et ostensum est quemadmodum ea quoque quæ hæc ipsa antecesserunt, ad Salvatorem nostrum spectant, nihil amplius fuerit impedimento, quin hoc ipsum quoque quod nunc tractamus, eundem illum respiciat: quandoquidem jam concessum est, consentanea inter se ab omnibus illis divinari: præsertim cum usque ad tempora adventus Salvatoris nostri, Judaicæ gentis principes ejusdemque duces ex majorum suorum successione permanserint, una vero cum ejus adventu defecerint, gentiumque pariter expectatio finem ipsius Jacob vaticinio imposuerit. Igitur hoc etiam in loco Christus, qui ipse non alius de tribu Juda proditurus significatur, quique ex David et Salomone, 361 atque ex radice Jesse exiturus ferebatur, ex eadem tribu profectus ostenditur. Nam Jesse quidem filius fuit David: ipsius autem David Salomon, qui de tribu Juda oriundi sunt. Erit ergo ex eadem Salvator ac Dominus noster: sicut etiam divinus evangelista Matthæus in ejus genere narrando testificatur dicens: « Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham. Abraham genuit Isaac: Isaac autem genuit Jacob: quando harum rerum propriam demonstrationem temporibus ea quæ prophetæ prædixerant, com-

²⁰ Gen. XLIX, 8-10. ²¹ Isa. LI, 10. ²² Psal. LXXI, 8, 17. ²³ Matth. I, 1, 2.

362 ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
ΒΙΒΑΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.

—

EUSEBII PAMPHILI
DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
LIBER OCTAVUS.

—

HÆC INSUNT IN OCTAVO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De temporibus ejus ad homines adventus ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A *Genesi.*
2. A *Daniele.*
3. A *Michææ.*
4. A *Zacharia.*
5. A *Ab Isaia.*

PROCEMIUM.

Cum antea demonstraverimus in quam multis Scripturæ divinæ locis Dei Verbum ad homines venturum caneretur, undeque et ubi, et quomodo iis qui in terra versarentur videndum propheticis apud Hebræos vocibus nuntiaretur, et quod idem non alius, sed ipse ille esset Dei Filius, qui omnia sæcula antecedit, quemque in alijs, et Deum, et Dominum, et primum imperatorem, et magni consilii angelum, et Dei pontificem esse antea didicimus: sequitur ut post illa omnia quæ superius explicata sunt, ejusdem adventus tempora ex ipsis rursus propheticis prædictionibus ac testimoniis demonstramus, indeque initium **363** hujusce rei capiamus. Temporum enim quibus Christi adventus futurus esset, signa evidentia hæc fore, sacræ litteræ nuntiant. Cum tria insigniora vigerent apud Hebræos magistratum genera, a quibus gens ipsa nomen et decus obtinebat, unum regium, alterum propheticum, tertium pontificium, horum simul omnium dissipationem atque extremam eversionem, significare adventum Christi adesse vaticinantur: argumenta vero atque indicia eorumdem esse temporum, cum Mosaico ritui sinem injectum, tum ipsius Jerusalem templique, quod in sacra erat soliditudine, tum etiam universæ Judaicæ genti ab ini-

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΟΓΔΩῶ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τῆς Γενέσεως.
- β'. Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆ.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἀποδείξαντες δι' ὧν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος εἰς ἀνθρώπους ἤξειν ἐθεσπίζετο, ὅθεν καὶ ὅπη καὶ ὅπως ὀφθῆσεται τοῖς ἐπὶ γῆς ἐν ταῖς παρ' Ἑβραίοις προφητικαῖς φωναῖς ἐκηρύττετο, ὅτι τε αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὁ τῶν αἰῶνων προὔφεστώς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν διὰ τῶν ἐτέρων Θεῶν τε καὶ Κυρίων, ἀρχιστράτηγον καὶ μεγάλης βουλῆς ἄγγελον, Θεοῦ τε ἀρχιερέα τυγχάνειν προμεμαθήκαμεν, ἀκολούθως μετὰ τὰ προδιεξωδευμένα, τοὺς χρόνους τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ πάλιν ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν προβήσεων ἐπιμαρτυρώμεθα, ἐνθένδε ἀρξάμενοι. Τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐκφανῆ σημεῖα τὰδε ἔσεσθαι προκηρύττουσιν αἱ ἱερᾶι Γραφαί. Ὁντων τριῶν τὸ πρὶν ἐπιφανῶν ἀξιωματῶν παρὰ Ἑβραίοις διαπρεπόντων, δι' ὧν τὸ ἔθνος συνεκροτεῖτο, ἐνδὸς μὲν τοῦ βασιλικοῦ, ἐτέρου δὲ τοῦ προφητικοῦ, καὶ ἐπὶ τούτοις τοῦ ἀρχιερατικοῦ, τούτων ὁμοῦ τὴν κατάλυσιν καὶ τὴν παντελῆ καθαίρεσιν σημεῖα τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔσεσθαι θεσπίζουσι. Δείγματα δὲ τῶν αὐτῶν εἶναι χρόνων καὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα θρησκείας τὴν περιγραφὴν, τῆς τε Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ πρὸς αὐτῇ ἱεροῦ τὴν ἐρήμωσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ παντὸς Ἰουδαίου ἔθνους τὴν ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμοῖς δουλείαν, καὶ ἄλλα δὲ τῶν αὐτῶν ὑποβάλλουσι σημεῖα χρόνων, πλῆθος εἰρήνης, ἐθνῶν τῆς ἐξ αἰῶνος κατ' ἔθνος καὶ κατὰ πόλιν τοπαρχίας καὶ

πολιρχίας ἀναίρεσιν, τῆς πολυθείου καὶ δαιμονικῆς εἰδωλοατρείας ἀποστροφῆν, ἐπίγνωσιν εὐσεβείας ἐνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων δημιουργοῦ Θεοῦ. Ταῦτα οὖν ἅπαντα, μὴ ὄντα πάσαι κατὰ τῶν προφητῶν χρόνους, ἐπὶ τῆς Χριστοῦ παρουσίας γενήσεσθαι οἱ θεῖοι χρῆσμοι προηγόρευον, ἃ καὶ ταῖς προβόησεσιν ἀκολουθῶς εἰς πέρας ἐλθόντα ὅσον οὕτω παραστήσεται. Τὰ γε μὴν αἴτια τοῦ μὴ πρότερον, ἀλλὰ νῦν ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν μετὰ τὸν μακρὸν καὶ πολὺν αἰῶνα τὸν Χριστὸν ἐμφανῆ γενέσθαι τῷ βίῳ, λέλεκται μὲν ἤδη καὶ πρόσθεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ νῦν ἐν βραχείσιν εἰρησεται. Πολὺς ἦν πάσαι πρότερον τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐπισκοτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀσεβείας αὐχμὸς, δεινή τε ἀθεότης κατακρατοῦσα τοῦ παντὸς ἀνθρώπων βίου, ὡς μηδὲν τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάστων θηρίων διαζέρειν δοκεῖν· μήτε γοῦν πόλεις, μήτε πολιτείας, μήτε νόμους, μήτε τι σεμνὸν καὶ βιωφελὲς εἰδότες, μηδὲ μὴν ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐν νῷ τιθέμενοι, ἀρετῆς τε καὶ φιλοσοφίας οὐδ' εἰς ἐνοιαίαν ἰόντες, μόναις ἐπ' ἐρημίαις, ἐν τε θρεσι καὶ σπηλαιῶσι καὶ κύμαις τὰς διατριβὰς ἐποιούοντο, ληστικώτερον ἐπιτιθέμενοι τοῖς πλησιάζουσι, πορίζοντες τὰ πρὸς τὸ ζῆν οὐκ ἄλλοθεν ἀλλ' ἢ ἐκ τῆς τῶν καταδεστέρων καταδυναστείας. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων ἤδεσαν, οὐδὲ γε εὐσεβείας ἀληθοῦς τρέπον, φυσικαῖς δὲ ἐνοιαίας ἀνακινούμενοι, τὸ μὲν ὑπάρχειν ἐν τοῖς οὐσίς θείας τινὰ δύναμιν καὶ θεὸν εἶναι, καὶ ὀνομάζεσθαι, σωτήριον δὲ καὶ εὐεργετικὴν τυγχάνειν τὴν προσηγορίαν αὐτοφωεῖ διδασκαλίᾳ συνωμολόγουν· τὸ δὲ μὴ ἄλλο τι νομίζουσιν ἢ τὸν ἐπέκεινα ἀπάτης τῆς ὀρωμένης οὐσίας, οὐκ ἐθ' οἱοί τε ἦσαν ἀποδέχεσθαι. Διόπερ ἢ οἱ μὲν αὐτῶν ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα· οἱ δὲ ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία, ὡς ἐναλλάξαι τὴν δόξαν τοῦ ἀφάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνοσ φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων, καὶ ἔρπετῶν. ἢ Νεκρῶν δὲ οὖν οἶδε ἀνδρῶν δυναστῶν τίνων, ἢ καὶ τυράνων πάσαις γενομένων εἰκόνας ἀνειδωλοποιήσαντες, καὶ ταῦταις τὸ θεῖον περιείφαντες σέβας, τὰς τε ἐκτόπους καὶ ἀκολάστους τῶν αὐτῶν πράξεις, ὡς θεῶν κατορθώματα σεμνύνειν ἐθελόγησαν. Πῶς οὖν τοῖς τυγχάνουσιν ἐν τοιαύτῃ βίου καταστάσει ὁ πάνσοφος καὶ πανάρετος τοῦ Χριστοῦ λόγος τὴν εἰς ἄκρον καταγγέλλων φιλοσοφίαν, τοῖς τε ἐν τοσοῦτῳ βάθει κακίας καλινδομένοις δύναται ἀρμόττειν; διὸ δὴ ἐκεῖνους ἡ θεία καὶ πάντων ἐφορος δέικη, ὡς ἀγρίαν καὶ βλαβερωτάτην ὕλην περικόπτουσα, τοτὲ μὲν κατακλυσμοῖς, τοτὲ δὲ πυρπολήσεσι μετῆι· τοτὲ δὲ αὐτοῦς τοῖς κατ' ἀλλήλων πολέμοις, ἀνδροκτασίαις τε καὶ πολιορκίαις ἐπ' ἀλλήλους παρεδίδου, πρὸς αὐτῶν τῶν δαιμόνων, τῶν δὲ θεῶν αὐτοῖς νονομισμένων, ἐπὶ τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον ἐξοστρουμένους· ὥστε ἀθῆτον εἶναι τοῖς πλησιοχώροις, ἀνεπίμεικτόν τε καὶ ἀκοινωνήτον τὸν τότε τῶν ἀνθρώπων βίον. Βραχεῖς δὲ τινὰς, ὡς ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, καὶ ἀριθμῷ ληπτῶς, ὧν τὰ παρ' Ἑβραίοις

A Sed alia præterea eorumdem suljiciunt signa temporum, abundantiam pacis, principatum rerumque publicarum, quæ a condito ævo fuissent, per singulas gentes atque urbes interitum, a simulacrorum cultu, quo plures sive dii sive dæmones colebantur, aversionem, unius supremi opificis Dei cognitionem ac venerationem. Hæc igitur universa quorum nihil quondam temporibus prophetarum erat, sub ipsius Christi adventum futura divina oracula prædicabant, quæ etiam cum ipsis oraculis concordantia suum finem attigisse, hanc ita multo post demonstrabuntur. Cæterum cur non prius, sed nunc duntaxat hisce extremis temporibus post longum multumque ævum Christus videndum seipsum in vita præbuerit, causæ quidem antea quoque dictæ sunt, verumtamen etiam nunc paucis atque in summa repetentur. Cum multus esset quondam qui humanas animas obtenebraret impietatis et amentię squalor, et gravis quædam a Deo alienatio omnem vitam hominum subegisset atque occupasset, adeo ut ab agrestibus et immitibus feris nihil differre homines viderentur, tum illi neque civitates, neque respublicas, neque leges, neque honestum quidquam aut vitæ conducibile noverant, neque vero scientias ullas aut artes animo complectebantur, virtutis autem ac philosophiæ ne minimam quidem notionem tenebant, sed in solis desertis locis, in montibus ac speluncis et vicis degentes versabantur, et latronum instar eos qui propius accessissent invadebant, nec aliunde sibi victum quærebant, quam ex eorum oppressione quos imbecilliores nacti essent: iidem porro neque supremum Deum, neque ullum religionis veræ modum noverant, sed solis quibusdam naturalibus notionibus instincti, existere quidem **364** in rebus divinam quandam vim, Deumque esse ac nominari, et eam salutarem ac beneficam sentire appellationem, naturali quadam doctrina fatebantur; ut vero non aliud quiddam putarent, quam eum qui est supra omnem quæ cernitur naturam, nequaquam adduci poterant. Proinde et nonnulli quidem eorum cultum suum tribuerunt, ac servierunt creaturæ potius quam Creatori: alii vero evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, adeo quidem ut mutaverint gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium²¹. Itaque mortuorum virorum quorundam potentium, aut etiam tyrannorum qui antiquitus fuissent, cum imaginibus pro simulacris erexissent, hisque divinum tribuissent cultum, tum deformia atque impudica eorumdem facta quasi decorum gesta pulcherrima venerari, theologis quibusdam ritibus instituerunt. Qui igitur fieri potuisset ut in tali statu vitæ degentibus, atque in tanta profunditate malitiæ versantibus, sapientissimum atque omnem virtutem in se continens Christi Verbum, dum summam perfe-

²¹ Rom. i, 25, 21 23.

ctamque nuntiat philosophiam, accommodaretur? Quapropter illos divina omniaque curans justitia, quasi agrestem et nocentissimam silvam attendens atque amputans, nunc quidem diluviis, nunc autem incendiis castigabat: interdum verò eosdem mutuis bellis et cædibus et obsidionibus assiduis tradebat, quippe quos ipsi dæmones, ipsi, inquam, illi quos deos suos censebant, in furores bellorum, quibus contra se invicem grassarentur, inflammarent. Ex quo fiebat ut nullos inter se aditus haberent finitimi, sed impermistæ incommunicabilisque hominum esset illis temporibus vita. Paucos autem quosdam, ut in ejusmodi statu, et facile numerabiles, quorum sacra apud Hebræos oracula meminerunt, Dei studiosos amicosque nacta, hos ipsos et responsis alloquebatur, et ad divinas visiones admitterebat, eosdemque interim quasi manu captam curabat, et legibus, quas Moses fixerat, cultiores reddebat. Sed ubi jam ex legibus quæ his ipsis datæ fuerant, atque ex propheticiis posthac disciplinis, in omnes homines fragrantis cujusdam instar profusus, quod supererat, multorum animi mansuetiores evaserant, **365** multisque gentibus et civiles mores, et legum institutiones constabant, virtutisque ac philosophiæ nomen apud multos audiebatur, quasi prisca illa feritate desinente, et agresti immanique victu in mitiorem jam commutato, ipse jam tum temporis opportunitatem nactus, ipse inquam perfectorum celestiumque institutorum disciplinarumque perfectus coelestisque magister, veræque Dei notitiæ introductor Deus Verbum seipsum exhibuit, ad præscriptum humanæ a se assumendæ naturæ tempus, unamque gentibus universis tam Græcis quam barbaris, omni utique humano generi, Patris sui clementiam pietatemque nuntiare tum cœpit, et ad unam cunctos homines in Deo adhortari salutem, ipsamque veritatem veræque religionis lumen, nec non cœleste regnum ac sempiternæ vitæ promissionem, omnibus ipse prior spondere ac parare. Nactenus igitur hæc dicta sint de temporibus, quam utique ob causam non jam diu, sed nunc demum, Christus Dei in omnes homines suum lumen emisit. Cæterum ad superiora redeuntes, temporum adventus illius particulatim quæ signa exstiterint, consideremus, evangelicasque in primis de ortu ejus voces adnotemus. Mathæus igitur tempus quo ille in corpore humano videri cœpit, in hunc modum narrat: « Cum esset, inquit, natus Jesus in Bethlehem Judææ in diebus Herodis regis ³⁶. » Et paulo post: « Audiens, inquit, quod Archelaus regnaret in Judæa pro Herode patre suo ³⁷. » Lucas autem quo tempore ille et docere et seipsum ostendere cœperit, demonstrat, ubi ait: « Anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus tetrarcha Ituriæ et Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenæ tetrarcha, sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha ³⁸. » His igitur si Jacob prophetiam quæ est apud Mosem apponamus, operæ pretium fecerimus, quæ in hunc modum se habet.

³⁶ Matth. ii, 1. ³⁷ ibid. 26. ³⁸ Luc. iii, 1.

Ἀπὸ τῆς Γενέσεως. — Περὶ τῶν χρόνων τῆς εἰς Ἀθῆναι ἀφ' ἧμερῶν ἐπιφανείας αὐτοῦ. Ὡς καθ' ὅδε χρόνους τὸ πνεῦμα Ἑβραίοις ἐπιλείψει βασιλείαν, τὸ τριηκῆαυτα ἢ τῶν ἔθνων ἐπιστήσεται προσδοκία· ὃ καὶ γέγονεν ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας.

« Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ καὶ εἶπε· Συνάχθητε ἵνα ἐπαγγελίῳ ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν· ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε, Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. » Εἶτα τούτοις ἐξῆς ἐπιμνησθέντων τινὰ τιαι τοῖς προτέροις υἱοῖς, ὡς διὰ τινὰ αὐτῶν πλημμελήματα γενομένους ἀναξίους τῆς μελλούσης ἐπιλέγεσθαι προρρήσεως, τῷ τετάρτῳ ὡς τὸν βίον κρείττονα τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν ἐπιδεδειγμένῳ τάδε θεσπίζει· « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ κώτου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσίν σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος, Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μοι· ἀνέβη· ἀναπετῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, οὐδέ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνων. » Σκόπει δὴ πρῶτον τίνα ἄρα φησὶν εἶναι τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ ὄρα εἰ μὴ αὐτὰ ἦν, ἃ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ προπάτορι περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως ὁ Θεὸς ἀνείρηκε, θεσπίσας. Γέγραπται γοῦν, ὡς ἄρα εἶπεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· « Καὶ ἔξη εὐλογητὸς, καὶ εὐλογήσω τοὺς εὐλογούντάς σε, καὶ τοὺς καταρωμένους σε καταράσομαι· καὶ ἐνευλογησονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ αὖθις « Ἀβραάμ δὲ, » φησὶ, « γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογησονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τὰ ὅμοια δὲ καὶ τῷ Ἰσαάκ ὁ χρησμὸς τοῦτον ἐκφωνεῖ τὸν τρόπον· « Καὶ πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐνευλογησονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ἔτι δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ τοιαῦτα δὴ εἴρηται· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ· μὴ φοβοῦ, » καὶ ἐξῆς· « καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. » Καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· « Ἐγὼ ὁ Θεός σου, αὐξάνου καὶ πληθύνου· ἔθνη καὶ συναγωγὰς ἔθνων ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ, καὶ βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται. » Τοσαύτας περὶ τῆς τῶν ἔθνων κλήσεως προρρήσεις τοῦ Θεοῦ προμαθητικῶς ὁ Ἰακώβ, παίδων αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν γεγεννημένων δεκαδύο, πρὸς τῇ τελευτῇ συγκαλέσας τοὺς πάντας, περιεσκόπει, ἐξ ὁποίου ἄρα αὐτῶν τῆς διαδοχῆς τὰ τῶν τοῦ Θεοῦ προρρήσεων ἐπὶ τέλος ἦξει. Εἶτ' ἐπιθεὶς· τρισὶ μὲν τοῖς πρώτοις αὐτῷ γενομένοις παισὶν ἐλέγχους ὡν ἐπλημμέλησαν, ἐπιφέρει διδάσκων, ὅτι τῶν τετολμημένων αὐτοῖς ἕνεκα οὐ δι' αὐτῶν ἐκκληρωθήσεται τὰ τῶν προρρήσεων ἀποτελέσματα· ἐπὶ δὲ τὸν τέταρτον ἔλθων τὸν Ἰούδαν, ὁμοῦ τὸν φήσαντα αὐτῷ χρησμὸν, « Βασιλεῖς ἐκ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ ἐξελεύσονται, » διὰ τῆς τούτου διαδοχῆς τέλος λήψεσθαι θεσπίζει· πρόδηλον γάρ ὡς ἐκ τῆς Ἰουδα φυλῆς τὸ βασιλικὸν

366 A Genesi. — Quibus temporibus Christus ad homines advenerit. Quemadmodum quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, iisdem gentium instabit expectatio : quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum.

« Vocavit autem Jacob filios suos et dixit : Congregamini ut annuntiem vobis quid eventurum sit vobis in diebus novissimis : congregamini et audite, filii Jacob, audite, Israel, patrem vestrum ³⁶. » Deinde ubi prioribus filiis alia aliis crimina objecit, tanquam iis qui ob suam ipsorum culpam, eo quod nunc dicendum est, oraculo indigni evasisent, quarto eorum tanquam ei qui reliquos fratres probitate vitæ anteciret, hæc futura prædicit : « Juda, te laudabunt fratres tui : manus tuæ in tergo inimicorum tuorum : adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti ; recumbens dormivisti ut leo et ut catulus. Quis excitabit ipsum ? Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt : et ipse expectatio gentium ³⁷. » Considera, quæso, primum quænam ea esse dicat quæ ipsi reposita sunt ; et vide num ea sint quæ ad Abraham et ad veteres eidem similes patres, de vocatione gentium Deus olim canens responderit. Scriptum igitur est, quemadmodum ad Abraham Deus dixerit : « Et eris benedictus, et benedicam benedicientibus tibi, et maledicentibus tibi maledicam, et benedicentur in te omnes tribus terræ ³⁸. » Et rursus : « Abraham vero, inquit, futurus est in gentem magnam et multam, et benedicentur in ipso omnes gentes terræ ³⁹. » Sed etiam ipsi Isaac similia in hunc modum respondet oraculum : « Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, **367** et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ ⁴⁰. » Ipsi item Jacob olim talia dicta sunt : « Ego Dominus Deus Abraham patris tui, et Deus Isaac : ne timeas ⁴¹, » et cætera, « et benedicentur in te omnes tribus terræ ⁴². » Et alias dixit ad ipsum Deus : « Ego Deus tuus, cresce et multiplicare, gentes et congregationes gentium egredientur de te, et reges de lumbis tuis egredientur ⁴³. » Cum tam multa de vocatione gentium oracula Jacob antea percipisset, et liberos mares duodecim numero genuisset, omnibus illis extremo suo tempore convocatis, circumspiciebat, de cujus illorum propagatione divina oracula finem suum essent acceptura ; deinde cum tribus primis crimina propria objecisset, docuit deinceps quemadmodum propter scelera, quæ ipsi ausi fuerant, non in ipsis complenda essent, quæ in prioribus oraculis eventa continebantur. Cum autem venisset ad quartum, qui Judas fuit, tum vero oraculum quod ipsi olim responsum fuerat, « Reges de lumbis ejus egredientur, » ex hujus posteritate suum finem accepturum planissime cecinit : constat enim quemadmodum

³⁶ Gen. xlix, 1. ³⁷ ibid. 8-10. ³⁸ Gen. xii, 3. xxviii, 13. ³⁹ ibid. 14. ⁴⁰ Gen. xxxv, 11.

⁴¹ Gen. xviii, 13. ⁴² Gen. xxvi, 4. ⁴³ Gen.

de tribu Juda regium genus exstiterit, et simul Dei A
 resposna gentiumque promissa quibus instarent
 temporibus, ostendit. Atque ex eo proditurum esse
 docuit eum, qui esset omnibus gentibus cunctisque
 tribubus terræ similis ipsi Abraham benedictionis
 auctor futurus. Hæc igitur universa fuerunt quæ
 ipsi Juda reposita erant, ea videlicet quæ de ipsis
 gentibus olim responsa fuerant : et illud, « Reges
 de lumbis tuis egredientur, » quare etiam reliquis
 fratribus antepositus regiam ipsam, cæterisque
 illustriorem tribum sortitus est. Continuo enim in
 totius populi ordinatione ipsius Mosis temporibus
 reliquis tribubus hanc præesse imperat Deus. Scri-
 ptum est enim, « Et locutus est Dominus ad Mosem
 et Aaron dicens : Singuli per turmas, signa, atque
 vexilla et domus cognationum suarum, castrame-
 tentur filii Israel in conspectu Domini per gyrum
 tabernaculi testimonii, et castrametantes primi ad
 orientem, acies castrorum filiorum Juda, cum cop-
 iis suis ³⁶. » Ac deinceps in iis quæ ad innovatio-
 nem tabernaculi referuntur : « Dixit Dominus ad
 Mosem : Princeps unus per singulos dies offeret mu-
 nera sua ; et fuit offerens primo die munus suum,
 Naasson filius Aminadab, princeps tribus Juda ³⁷. »
368 Et in libro Jesu Nave cum terra promissio-
 nis sorte cæteris tribubus distributa esset, sine
 sorte omniumque prima tribus Juda propriam terræ
 partem accepit. Sed etiam post mortem Jesu roga-
 verunt filii Israel in Domino dicentes : « Quis ascen-
 det ante nos contra Chananæum, et erit dux belli
 in eum? Et dixit Dominus, Judas ascendet : ecce
 dedi terram in manus ejus ³⁸. » Plane igitur omni
 Israel præesse tribum Juda Deus in his verbis ju-
 bet. Quocirca deinceps scriptum est : « Et ascendit
 Judas, et tradidit Dominus Chananæum et Phere-
 zæum in manum ejus ³⁹. » Et rursus : « Et bellave-
 runt filii Juda in Jerusalem, et comprehenderunt
 eam, et descenderunt filii Juda in Chananæum ⁴⁰. »
 Et rursus : « Et abiit Judas cum Symeon fratre
 suo ⁴¹. » Et deinceps : « Et fuit Dominus cum Juda,
 et possedit montem ⁴². » Et post hæc : « Et ascende-
 runt filii Joseph ipsi quoque in Bæthel et Judas
 cum ipsis ⁴³. » Itaque cum in libro Judicum, diver-
 sis temporibus (tametsi diversarum tribuum esse
 videbantur), judices populo præessent, tribus tamen
 Juda in universum totius gentis dux erat : id ipsum
 vero temporibus David successorumque ejus multo
 magis, quippe cum plane de tribu Juda illi exsiste-
 rent, et regnum usque ad Babylonicam ipsorum
 cladem præduxerint, post quam cladem iis qui de
 illa servitute in patriam terram reversi sunt, rursus
 præfuit Zorobabel, Salathiel filius de tribu Juda.
 Inde etiam Scriptura quæ Paralipomenon dicitur,
 duodecim tribuum Israel seriem generis enarrans,
 ab ea quæ est ipsius Juda fecit initium : ergo ipso
 ordine sequitur ut etiam posterioribus temporibus
 fateamur eamdem tribum reliquis præfuisse, quam-

³⁶ Num. 11, 2, 3. ³⁷ Num. v. 1, 11, 12. ³⁸ Judic.
⁴¹ ibid. 19. ⁴² Ibid. 22.

συνέστη γένος ὁμοῦ καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ προρῆσεις;
 καὶ τὰς τῶν ἔθνῶν ὑποσχέσεις, καθ' ὅποιους ἐστήσου-
 νται χρόνους περίττησιν, ἐξ αὐτοῦ τε προελεύσεσθαι
 διδάσκει τὸν μέλλοντα αἴτιον καταστήσεσθαι πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσι, καὶ πάσαις ταῖς φυλαῖς τῆς γῆς τῆς παρα-
 κλησίας τῷ Ἀβραάμ εὐλογίας. Ταῦτα οὖν ἅπαντα
 ἦν τὰ ἀποκειμένα τῷ Ἰούδα, δηλαδὴ τὰ πάσαις προ-
 θεσπισθέντα περὶ τῶν ἔθνῶν, καὶ τὸ, « Βασιλεῖς ἐκ
 τῆς ὀσφύος σου ἐξελεύσονται. » διὰ καὶ τῶν λοιπῶν
 ἀδελφῶν προκρίθεις βασιλικῆς φυλῆς καὶ διαπρεπε-
 στέρας παρὰ τὰς λοιπὰς ἔξωθη. Αὐτίκα ἐπὶ τῆς
 διατάξεως τοῦ παντὸς λαοῦ κατὰ τοὺς Μωϋσείως χρό-
 νους ἠγγεῖσθαι ταύτην ὁ Θεὸς τῶν λοιπῶν φυλῶν προσ-
 τάττει. Γέγραπται γάρ· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς
 Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, λέγων· ἄνθρωπος ἐχόμενος
 κατὰ τάγματα αὐτοῦ, κατὰ σημαίας, κατ' οἴκους πα-
 τριῶν αὐτῶν παρεμβάλετωσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἕναντι
 Κυρίου, κύκλις τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, καὶ οἱ
 παρεμβάλλοντες πρῶτοι κατὰ ἀνατολάς, τάγμα παρ-
 εμβολῆς υἱῶν Ἰούδα, σὺν δυνάμει αὐτῶν. » Καὶ
 ἐξῆς ἐπὶ τῶν εἰς τὸν ἐγκαινισμὸν τῆς σκηνῆς ἀναφε-
 ρομένων· « Εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· ἄρχων εἰς
 καθ' ἡμέραν προσοίσεισι τὰ δῶρα αὐτῶν. Καὶ ἦν
 ὁ προσφέρων τῇ ἡμέρᾳ τῇ πρώτῃ τὸ δῶρον αὐτοῦ,
 Ναασσὼν υἱὸς Ἀμιναδάβ, ἀρχὸν τῆς φυλῆς Ἰούδα. »
 Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ τῆς γῆς
 τῆς ἐπαγγελίας κλήρω κατὰ τῶν λοιπῶν φυλῶν δια-
 νεμηθείσης, ἀκκληρωτὶ καὶ πασῶν πρώτη ἡ τοῦ
 Ἰούδα φυλὴ τὸ οἰκεῖον μέρος τῆς γῆς ἀπολαμβάνει.
 Ἄλλα καὶ μετὰ τὴν τελευτὴν Ἰησοῦ ἐπηρώτων οἱ
 υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐν Κυρίῳ, λέγοντες· « Τίς ἀναθήσεται
 ἡμῖν πρὸς τὸν Χαναταῖον, ἀφηγούμενος τοῦ πολεμῆ-
 σαι ἐν αὐτῷ; Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰούδας ἀναθή-
 σεται. Ἰδοὺ δέδωκα τὴν γῆν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. »
 Σαφῶς οὖν τοῦ παντὸς Ἰσραὴλ ἠγγεῖσθαι τὴν τοῦ
 Ἰούδα φυλὴν ὁ Θεὸς διὰ τούτων προστάττει· ὁθεν
 ἐξῆς γέγραπται· « Καὶ ἀνέβη Ἰούδας, καὶ παρέδωκε
 Κύριος τὸν Χαναταῖον καὶ τὸν Φερεζαῖον ἐν χειρὶ αὐ-
 τοῦ. » καὶ πάλιν· « Καὶ ἐπολέμησαν οἱ υἱοὶ Ἰούδα
 ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ κατελάβοντο αὐτήν, καὶ κατ-
 ἔβησαν υἱοὶ Ἰούδα, πολεμῆσαι ἐν τῷ Χαναναίῳ. »
 Καὶ αὖθις· « Καὶ ἐπορεύθη Ἰούδας μετὰ Συμεὼν
 τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. » Καὶ ἐξῆς· « Καὶ ἦν Κύριος
 μετὰ Ἰούδα, καὶ ἐκκληρονόμησε τὸ ὄρος. » καὶ με-
 τὰ ταῦτα· « Καὶ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ Ἰωσήφ, καὶ γε-
 αὐτοὶ ἐν Βαιθλῆλ, καὶ Ἰούδας μετ' αὐτῶν. » Καὶ ἐν
 τῇ βίβλῳ δὲ τῶν Κριτῶν διαφόρων κατὰ χρόνους
 προϊσταμένων τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ ἐκ διαφόρων ἐδόκουν
 εἶναι φυλῶν οἱ κριταί, ὅμως δὲ καθόλου ἡ τοῦ Ἰούδα
 φυλὴ τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγγεῖτο· πολλῶν δὲ πλεόν ἐπὶ
 τῶν χρόνων τοῦ Δαβὶδ, καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐκ
 φυλῆς μὲν τοῦ Ἰούδα γεγονότων, μέχρι δὲ τῆς εἰς
 Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τὴν βασιλείαν διενεγκάντων,
 μεθ' ἣν τῶν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπὶ τὴν οἰκεῖαν γῆν
 ἐπανόντων αὖθις ἠγγεῖται Ζοροβάβελ, ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ
 ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ὁ καὶ τὸν νεῶν ἐγεῖρας. Ἐνθεν καὶ
 ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή, τὰς δώδεκα φυλὰς

1, 1, 2. ³⁹ ibid. 4. ⁴⁰ ibid. 3, 9. ⁴¹ ibid. 17.

τοῦ Ἰσραὴλ γενεαλογουσα, ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα τὴν
 καταρχὴν ἐποιήσατο. Ἐπειτα δὴ οὖν τούτοις ἀκο-
 λούθως καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις τὴν αὐτὴν
 φυλὴν τῶν λοιπῶν ὁμολογεῖν ἠγείσθαι, εἰ καὶ ἐν
 μέρει διάφοροι προεισηκίαν τοῦ λαοῦ· ὧν οὐ καθ'
 ἡμῖν δυνατὸν ἐξακριβάζεσθαι τὰ γένη, τῷ μὴδὲ φέ-
 ρεσθαι θείαν βίβλον ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῶν τοῦ
 Σωτῆρος χρόνων. Πλὴν εἰς τοσοῦτον διαρχέται λόγος
 φανερός ἀίρει τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν, εἰς ὅσον τὸ πᾶν
 ἔθνος ἐλευθερίᾳ καὶ αὐτονομίᾳ χρώμενον ὑπὸ οἰκείois
 ἀρχουσιν καὶ ἡγουμένοις ἐπολιτεύετο. Τοῦτο δὲ αὐτοῖς
 ἐξ ἀρχῆς ὑπέρηξε, καὶ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων,
 καθ' οὓς, Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φανέντος ἐν ἀν-
 θρώποις, τὸ πᾶν ἔθνος δούλον Ῥωμαίοις καθίσταται
 καὶ ἀντὶ τῶν πατρῶθεν αὐτοῖς καὶ κατὰ νόμους ἡγου-
 μένων πρώτος Ἡρώδης ἀλλόφωλος αὐτῶν ἠγείται καὶ
 βασιλεὺς Αὐγουστος. Ἔως μὲν οὖν οὐδὲ πω διελε-
 λοῖπει ἀρχῶν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μη-
 ρῶν αὐτοῦ, τῶν προφητειῶν οἱ χρόνοι ἐκ τῆς τῶν
 ἀρχόντων τοῦ ἔθνους παραθέσεως ἀνεγράφοντο. Οὕτως
 οὖν Ἡσαίας ἐν βασιλείᾳ Ὁζίου καὶ Ἰωάθαν, καὶ
 Ἀχαζ, καὶ Ἐζεκιου, οἱ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας,
 προφητεύει· ὁμοίως δὲ καὶ Ὀσηέ. Ὁ δὲ Ἀμώς ἐν
 ἡμέραις Ὁζίου βασιλείᾳ Ἰούδα, καὶ ἐν ἡμέραις
 Ἰεροδοάμ υἱοῦ Ἰωᾶς, βασιλείᾳ Ἰσραὴλ, καὶ Σοφο-
 νίας ἐν ἡμέραις Ἰωσίου, υἱοῦ Ἀμώς, βασιλείᾳ
 Ἰούδα. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰερεμίας. Ἄλλ' ὅτε ἐκλέ-
 λοιπεν ἀρχῶν ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μη-
 ρῶν αὐτοῦ, τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ προφητευομένης
 προσδοκίας τῶν ἐθνῶν ὅσον οὕτω μελλούσης ἐπι-
 λάμπειν τῷ βίῳ, οὐκέτι μὲν βασιλεῖς ἐχρημάτισαν
 Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενοι Ἰσραὴλ. Τούτων δὲ ταῖς
 προφητεῖαις ἀκολουθῶς κατὰ τοὺς ὠρισμένους χρό-
 νους διαλελοιπῶτων, πρῶτος μὲν Αὐγουστος, δεύτερος
 δὲ Τιβερίος, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦ Ἰουδαίων
 ἔθνους ἀνηγορεύθησαν βασιλεῖς, οἱ τε κατὰ τούτους
 τῆς Ἰουδαίας ἐπίτροποι καὶ τετράρχαι, οὐ μὴν ἀλλὰ
 καὶ Ἡρώδης, ὡς ἔφην ἦδη καὶ πρότερον, οὐ προσ-
 τήκων Ἰουδαίοις τὸ γένος, ὅς καὶ αὐτὸς παρὰ Ῥω-
 μαίων τὴν ἀρχὴν τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἐγγειρίζεται.
 Τούτων ἡμῖν προτετηρημένων, καιρὸς ἦδη καλεῖ τῆς
 εἰς τὴν προφητείαν θεωρίας ἐφάψασθαι, ἢ Ἰούδα, σὲ
 αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου· ἑξήδεκα τῶν ὅλων ὑπάρ-
 χόντων παιδῶν τῷ Ἰακώβ, τέταρτος Ἰούδας ἦν, ὡς
 καὶ φθάσαντες εἰρήκαμεν, εἰς καὶ αὐτὸς ἀρχίφυλος
 τοῦ Ἑβραίων ἔθνους. Ἄλλ' ὅτι γε οὐκ αὐτὸν ἐκείνον
 ἑώρα τὸν ἀνδρα τὰ ὡς πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς
 εἰρημένα, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασι ταῖς
 λέξεσι τῆς θείας Γραφῆς, πρῶτον τοῦ Ἰακώβ πρὸς
 τοὺς υἱοὺς φωνῆς λεγούσης· Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ
 τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπε· Συνάχθητε, καὶ ἀναγγελῶ
 ὑμῖν, τί ὑμῖν ἀπαντήσεται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν·
 ἀθροίσθητε, καὶ ἀκούσατε, υἱοὶ Ἰακώβ, ἀκούσατε
 Ἰσραὴλ, τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Ὁ Σαφῶς γὰρ ἐπαγγέλλε-
 ται προφητεύειν αὐτοῖς τὰ μέλλοντα αὐτοῖς ἀπαντή-
 σεσθαι μακροῖς ὕστερον χρόνοις, καὶ ὡς αὐτὸς φησιν,
 ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ ὡς πρὸς
 τὸν Ἰούδαν εἰρημένα οὐκ ἂν εὐλόγως ἐφαρμόσαιεν
 τῷ πρώτῳ ἐκείνῳ ἀνδρὶ· οὐ γὰρ ἐκείνον τὸν Ἰούδαν

A vis in parte aliqua varii diversique populo præli-
 cerentur, quorum singillatim genus solita diligentia
 enarrare nequaquam nos possumus, propterea quod
 nullus amplius fertur divinus liber, qui ex illo
 usque ad tempora Salvatoris nostri narrationem
 continuaverit. Verumtamen et fama et ratio dicta-
 bit durasse tandiu tribum Judæ, quandiu tota gens
 libertate et suis legibus utens, sub domesticis prin-
 cipibus ducibusque vitam egerit. Porro hoc illis
 contigit ab initio usque ad tempora Augusti, in
 quibus cum Salvator noster Jesus hominibus se vi-
 dendum præbuerit, tum vero in servitutum Romanis
 universa gens cessit : **369** et pro patriis ac legiti-
 mis ducibus primus Herodes externus illis præfuit,
 et rex Augustus. Quandiu igitur non defecit prin-
 ceptus de Juda, neque dux de senioribus ejus, proph-
 etiarum tempora appositis principum gentis nomi-
 nibus notabantur : sic enim Isaias sub regibus Ozia,
 Joathan, Achaz, et Ezechia, qui in Judæa regna-
 runt, prophetiam suam contextit : similiter Osee.
 Amos vero in diebus Ozia regis Juda, et in diebus
 Jesu filii Joas regis Israel : et Sophonias in diebus
 Josia filii Amos regis Juda : similiter Jeremias.
 Sed ubi defecit princeps de Juda et dux de seniori-
 bus ejus, cum exspectatio gentium, de qua prophetæ
 locuti fuerant, jamjam per Christum vitam esset
 illustrata, non amplius reges Juda censeri, neque
 duces Israel cœpere, sed his ipsis, quemadmodum
 prophetiæ significaverant, suo certo et finito tem-
 pore deficientibus, primus quidem Augustus, se-
 cundus autem Tiberius et aliarum et Judaicæ gentis
 nuncupati sunt reges, nec non alii secundum hos
 ipsos Judææ procuratores atque tetrarchæ, quibus
 adnumeretur Herodes, a Judæorum genere, ut jam
 antea dixi, alienus, qui etiam ipse a Romanis Ju-
 dæorum principatum accepit. Cum hactenus hæc
 observaverimus, tempus jam fuerit ipsius proph-
 etiæ contemplationem attingere, « Juda, te lauda-
 bunt fratres tui : » cum duodecim omnino essent
 filii Jacob, eorum quartus fuit Juda, quemadmo-
 dum antea diximus, unus etiam ipse de principi-
 bus tribuum gentis Hebraicæ : sed quod non ipsum
 illum respicerent ea, quæ quasi ad ipsum a patre
 dicta sunt, si planissime intellexerint, qui verba
 D divinæ Scripturæ diligenter attenderint, et in pri-
 mis ea quæ in sermone Jacob continentur, ad filios
 dicentis : « Vocavit autem Jacob filios suos et di-
 xit, Congregamini, et annuntiabo vobis quid even-
 turum sit vobis in diebus novissimis; congrega-
 mini et audite, filii Jacob, audite Israel patrem
 vestrum. » Plane enim in his pollicetur se prædi-
 cturum eis quæ ipsis eventura sint longo post tem-
 pore et, ut ipse ait, in novissimis diebus : præterea
 illa ipsa quæ quasi ad Judam dicta sunt, nullo
 modo in primo viro accommodari possunt. Non
 enim fratres sui Judam illum laudaverant : etenim
 pro quibus tandem præclare gestis debuerunt hoc
 facere? Sed ne adorarunt quidem illum filii patriæ
 sui. **370** Longe autem magis oraculum conveni-

ret, si ipsi Joseph dictum esset, quandoquidem hunc ipse Judas una cum reliquis fratribus ad-
 rasset perhibetur, tametsi id ipsum ante hujus prophetae verba : posthac enim ne ipsi quidem Joseph tale quidquam contigisse, ac multo etiam minus ipsi Juda, historia significat. Et illud : « Recumbens autem dormivisti ut leo, et ut catulus, » majorem sane postulaverit contemplationem, quam ea sit quæ Judam respiciat. Quin etiam illud quod post ea dictum est : « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ ipsi reposita sunt, et ipse expectatio gentium, » tempora mihi significare videtur ejus, de quo propheta loquitur, adventus. Hoc enim, inquit, non erit, donec illud eveniat; neque enim prius desinent in Judaica gente principes ac duces, quam gentium veniat expectatio, et quæ reposita sunt ei de quo propheta loquitur. Hæc autem interpretans Theodotion, ab ipsis LXX non differt. Aquila vero in hunc modum exposuit, « non suscitabitur sceptrum de Juda, et qui exquisite cognoscat de medio pedum ejus, donec veniat et ipsi congregatio populorum. » Ubi cum dicitur, « non deficiet princeps de Juda, » hoc item de ipso primo Juda non oportet accipere, sicut nec illud, « Juda, te laudabunt fratres tui, » et quæ sequuntur, ad eundem illum referri possunt: multis enim sæculis principes ac duces in Judaica gente extiterunt, qui de illius viri genere profecti non sunt. Primus namque ipse Moses dux populi fuit, qui non de Juda, sed de Levi natus est; deinde Jesu de tribu Ephrem, post quem præfuit Debhora de tribu item Ephrem, et Barac de tribu Nephtholim, post quos Gedeon de tribu Manassæ, deinde filius Gedeon, et post hunc Thola de eadem tribu, postea Ezebon ex Bethlehem, et post hunc Ailon de tribu Zabulon; hunc secutus est Labdon de tribu Ephrem, deinde Sampson de tribu Dan; postea cum sine principe essent, præfuit ipsis Heli sacerdos de tribu Levi: hi cuncti iudices qui judicabant Israel non de genere ipsius Juda, sed ex diversis tribubus ex alia alius oriundi, et qui post hos primus apud eos regiam dignitatem accepit Saul, de tribu fuit Benjamin. Quomodo igitur illud: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » ut quispiam fortasse putaverit, **371** ad principes de tribu Juda ac duces refertur, quando videntur ex quo tempore mortuus est Jacob totis propemodum mille annis, non ex una tribu ipsius Juda profecti, sed ex alia alius usque ad tempora David? quod si post tam multos et David, et qui ipsi David in regno apud Judaicam gentem successerunt, de tribu Juda nati sunt, sciendum tamen tibi est, quod hi ipsi ne totos quidem quingentos annos totius gentis regnum obtinere poterunt, sed trium duntaxat tribuum, ac ne harum quidem solidarum, quippe cum iisdem temporibus alii quidam in parte gentis ampliore, et in totis novem tribubus regnaverint: nam post mortem Salomonis, cum tota gens ab Juda divisa fuerit, ip-

ήνεσαν οἱ ἀδελφοί. Ἐπὶ ποίῳ γὰρ αὐτοῦ κατορθώματι τοῦτο ἐποίησαν ἄν; οὐδὲ μὴν ἐκεῖνος προσκυνησαν οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς. Μᾶλλον δ' ἂν ὁ λόγος ἤρμωσεν, εἰ τῷ Ἰωσήφ εἰρήτο· ἐπειδὴ τοῦτον ἄμα τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῖς καὶ αὐτὸς Ἰούδας προσκυνήσας φαίνεται· πλὴν ἀλλὰ πρὸ τῶν λόγων τῆς προφητείας. Μετὰ γὰρ τούτους οὐδὲν τι τοιοῦτον, οὐδὲ περὶ τὸν Ἰωσήφ, ἔπυ γε περὶ τὸν Ἰούδα γερῶνδς ἡ ἱστορία παρίστανται. Καὶ τὸ, « Ἀναπεσῶν δὲ ἰκοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος, » μείζονος ἂν δέοιτο ἢ κατὰ τὸν Ἰούδα θεωρίας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μετὰ ταῦτα εἰρημένον· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » τοὺς χρόνους αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τῆς τοῦ προφητευομένου παρουσίας. Τόδε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔσται, ἔστ' ἂν γένοιτο τότε· οὐδὲ γὰρ πρότερον παύσονται τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι, ἢ τὴν τῶν ἐθνῶν προσδοκίαν ἔλθειν, καὶ τὰ ἀποκείμενα τῷ προφητευομένῳ. Ταῦτα δὲ ὁμοίως τοῖς Ἐβδομήκοντα καὶ ὁ Θεοδοσιῶν ἠρμήνευσεν. (Ὁ) δὲ Ἀκύλας τοῦτον ἐξέδωκε καὶ τὸν τρόπον· « Οὐκ ἀναστήσεται σκῆπτρον ἀπὸ Ἰούδα, καὶ ἀκριβαζόμενος ἀπὸ μεταξὺ ποδῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ καὶ αὐτῷ σύστημα λαῶν. » Ἐνθα λεγομένου τοῦ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » πάλιν οὐ περὶ τοῦ Ἰούδα, αὐτοῦ δὲ ἐκεῖνου τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀκούειν δεήσει, ὥσπερ οὐδὲ τὸ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπ' ἐκεῖνον ἀναφέροιο. Πλείστοις δ' οὖν χρόνοις ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους κατέστησαν, οὐκ ἐκ τῆς ἐκεῖνου τοῦ ἀνδρὸς διαδοχῆς. Πρώτος μὲν γὰρ Μωϋσῆς αὐτὸς ἠγήσατο τοῦ λαοῦ, μὴ ἐκ τοῦ Ἰούδα, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λευὶ γεγονώς. Εἶτα Ἰησοῦς ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, μεθ' ὃν ἤρξεν αὐτῶν Δεθθώρα ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ, καὶ Βαράκ ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ· μεθ' οὗς Γεδεὼν ἐκ φυλῆς Μανασσῆ· ἔπειτα ὁ τοῦ Γεδεὼν παῖς, καὶ μετ' αὐτὸν Θωλά ἐκ φυλῆς τῆς αὐτῆς· ἔπειτα Ἐσεβὼν ἐκ Βηθλέμ· καὶ μετὰ τοῦτον Αἰλὼν ἐκ φυλῆς Ζαβουλών· ἔπειτα Ασβδών ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ· καὶ αὐθις Σαμφών ἐκ φυλῆς Δάν· ἔπειτα ἀναρχίας αὐτῶν γενομένης, ἠγήετο αὐτῶν Ἥλει ὁ ἱερεὺς ἐκ φυλῆς Λευὶ· οὗτοι πάντες κριταὶ κρινάντες τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐκ διαδοχῆς Ἰούδα, ἐκ διαφόρων δὲ φυλῶν, ἄλλοθεν ἄλλος γενόμενος· καὶ ὁ γε μετὰ τούτους πρῶτος αὐτῶν βασιλεύσας Σαοὺλ ἐκ φυλῆς ἦν Βενιαμίν. Πῶς οὖν τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ (ὡς ἂν τρισβοιθήτη), » ἐπὶ τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγούμενους ἀνενεχθήσεται, ὅτε φαίνονται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Ἰακώβ τελευτῆς ὅλοις ἔτεσιν ἐγγύς που χιλιάς οὐκ ἐκ μόνης τῆς Ἰούδα φυλῆς προαχθέντες, ἀλλ' ἄλλοτε ἐξ ἄλλης, μέχρι τῶν Δαβὶδ χρόνων; Εἰ δὲ μετὰ τοὺς τοσοούτους ὁ Δαβὶδ οἶ τε ἐκ τῆς τούτου διαδοχῆς βασιλεύσαντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκ φυλῆς γεγόνασιν Ἰούδα, ἀλλὰ χρῆ σε εἰδέναι ὅτι οὐδὲ ὅλοις πεντακοσίοις ἔτεσι διήρκεσαν οὗτοι, οὐ παντὸς ἔθνους βασιλεύσαντες, ἀλλὰ μόνων φυλῶν τριῶν, καὶ οὐδὲ ὅλων τούτων· καθ' οὗς ἕτεροὶ τινες ἐτύγχανον τοῦ πλείονος ἔθνους, καὶ ὅλων γε ἐννεά φυλῶν τὴν βασι-

λαίαν διέποντες· μετὰ γὰρ τὴν τοῦ Σολομῶνος τελευτὴν διαιρεθέντος τοῦ παντὸς ἔθνους ἐξ Ἰούδα, τοῦ Δαβὶδ· διάδοχοι τριῶν, ὡς ἔφην, οὐδ' ὄλων φυλῶν ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐδασίλευον μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας. Κατ' αὐτοὺς δὲ ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τῆς Σαμαρείας οὕτω καλουμένης πόλεως, τῶν ἐννέα φυλῶν ἡγούμενοι οὐκ ἐξ Ἰούδα, ἀλλ' ἐξ ἐτέρων φυλῶν ἔτεροι διετέλεσαν, ὧν πρῶτος ἦν Ἱεροβοὰμ ἐκ φυλῆς Ἐφραϊμ, καὶ οἱ καθ' ἑξῆς μετὰ τούτων· ὡς μὴδ' ἐν τοῖς μεταξὺ χρόνοις τοῖς ἀπὸ Δαβὶδ ἐπὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν τοὺς ἐκ φυλῆς Ἰούδα τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγῆσασθαι. Τί δεῖ λέγειν, ὡς μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον αὐθις ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως διετέλεσαν πολιτεία χρώμενοι ἀριστοκρατικῆ, τῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀρχιερέων ἡγουμένων τοῦ ἔθνους, οὐδενὸς δὲ ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς; ὥστε ἐξ ἀπάντων τούτων παρίστασθαι, μὴ ἐπὶ τὸν πρῶτον ἐκείνον ἄνδρα τὸν Ἰούδαν, μὴδὲ ἐπὶ τὸν ἀδόξου αὐτοῦ ἀναφέρεσθαι τὸ φάσκον λόγιον· « Οὐκ ἐκλεῖψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· » μόνως δ' ἂν συσταίη τὰ κατὰ τὸν τόπον, εἰ κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν ἀποδοδομένα, περὶ τῆς φυλῆς ἀπάσης λέγεσθαι ταῦτα νοήσαιμεν. Αὕτη γοῦν ἀρχῆθεν, ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ Μωϋσέα χρόνων, τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγῆσατο· κατὰ γοῦν τὴν ταύτης ἐπικράτειαν, ὡς ἂν ἀρχῆθεν ἠγεσθαι προχειρισμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, Ἰουδαία τε εἰσέτι νῦν ἀπὸ τῆς φυλῆς ἣ γε χώρα ἐπικέκληται, καὶ τὸ πᾶν αὐτῶν σύστημα Ἰουδαίων προσαγορεύεται. Οὕτω τοίνυν νοήσαιμεν τὸ λεγόμενον, ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν· Οὐκ ἐκλεῖψει τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγούμενη ἡ τοῦ Ἰούδα φυλή. Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « οὐ περιαιρεθῆσεται, φησὶν, ἐξουσία ἀπὸ Ἰούδα, » τὸ ἐξουσιαστικὸν δῆπου καὶ ἀρχικὸν ἀξίωμα τῆς μετὰ ταῦτα ὑποστάσεως τοῦ Ἰούδα φυλῆς παριστάς. Ταύτης γοῦν οὕτε τὸ σκῆπτρον, ὡς ὁ Ἀκύλας φησὶ (βασιλικῆς δὲ τοῦτο σύμβολον ἦν ἀρχῆς), οὕτε τὴν ἐξουσίαν, κατὰ τὸν Σύμμαχον, περιαιρεθῆσεται θεοπίζει, « ἕως ἂν ἔλθῃ, φησὶν, ᾧ ἀπόκειται, » καὶ αὐτὸν ἕσσεσθαι τῶν ἔθνῶν προσδοκίαν. Ποίαν ταύτην προσδοκίαν ἢ τὴν πάλαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν προπάτορσι κεχηρηματισμένην; Πρῶτον μὲν οὖν θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως, δώδεκα οὐσῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις φυλῶν, ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἢ ἀπὸ μόνης τῆς Ἰούδα ἢ τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν ἀναγορεύεται προσηγορία· οὐδ' ἕτερον ἢ διὰ τὸ τῆς προφητείας λόγιον, τῆ τοῦ Ἰούδα φυλῆς τὸ ἀρχικὸν περιέλαβεν ἀξίωμα. Ἀλλὰ καὶ τὴν πάτριον αὐτῶν χώραν Ἰουδαίαν διὰ τὴν αὐτὴν ἀποκαλεῖσθαι συμβαίνει αἰτίαν. Ἐπεὶ διὰ τί μὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν δώδεκα, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ Ρουβὶμ, τὸ ἔθνος αὐτῶν ἐχηρημάτισε; Καίτοι παρὰ τῷ θεῷ νόμῳ τῶν πρωτοτόκων τετιμημένον; Διὰ τί δὲ μὴ ἀπὸ τῆς τοῦ Λευὶ, ὁμοῦ καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῷ τῆς ἱερωσύνης τιμῆματι τὸν Ἰούδαν παρεξάγοντος; Τί δὲ οὐχὶ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ χρηματίσαι συνέβη τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν, διὰ τὸ καὶ πάλαι πάσης οὐ μόνον Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκειῶν τὸ κράτος ἀνάψασθαι τοῦτον, τοὺς τε ἐξ αὐτῶν γενομένους μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἐπὶ πλείστον ὅσον ὄλων ἐννέα φυλῶν τοῦ

A sicut David successores trium, ut dicebam, tribuum, ac ne harum quidem solidarum in Jerusalem reges fuerunt usque ad Babylonicam cladem. Iisdem vero temporibus in civitate quæ vocatur Samaria, novem tribuum duces non de tribu Juda, sed ex aliis alii exsisterunt: quorum primus Jeroboam fuit, de tribu Ephrem, ac deinceps qui hunc secuti sunt, ut ne mediis quidem temporibus a David usque ad tempus quo in Babylonem captivi ducti sunt, ulli de tribu Juda universæ genti præfuerint. Porro autem quid dicendum est, quemadmodum post reditum de Babylone rursus quingentis annis amplius usque ad Christi ortum vixerint eo statu civitatis utentes, in quo soli optimates rem administraverint, pontificibus utique toti genti imperantibus, B quorum nullus plane de tribu Juda oriebatur? ut jam ex his omnibus perspicui possit, non ad primum illum Judam, neque ad illius successores referendum esse oraculum illud, dicens: « non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, » sed ea quæ ad hunc locum pertinent, uno duntaxat modo constare posse, si secundum ea quæ prius a nobis de tota tribu exposita sunt, hæc ipsa intelligenda esse dixerimus. Hæc enim tribus ab initio et ab ipsius usque Mosis temporibus universæ gentis dux fuit: itaque secundum hujus principatum, utpote quam Deus cæteris ab initio præfecerit, et ipsa regio etiam nunc ab ea ipsa tribu, Judææ vocabulum obtinet, et omnis illorum conventus Judæorum appellatur. Sic igitur intelligamus quod dictum est, tanquam si manifestius dixisset, non desinet toti genti præesse tribus Juda, **372** ex quo Symmachus, « Non auferetur, inquit, potestas de Juda, » sic utique juris cujusdam amplioris, et principatus auctoritatem ejus quæ postea futura esset tribus Juda, nobis intelligendam proponens. Hujus enim neque sceptrum, ut Aquila inquit (regii porro principatus signum hoc erat), neque potestatem, ut Symmachus, sublatum iri vaticinatur, « donec veniat, inquit, cui repositum est, » atque ipsum fore expectationem gentium. Sed quam tandem expectationem, nisi de qua olim et ipsi Abraham, et iis qui Abraham secuti sunt patribus, oracula reddita sunt? Primum igitur admirari operæ pretium fuerit, quid ita, cum duodecim Hebræorum tribus essent, a nulla alia nisi ab una ipsius Juda, gentis etiam nunc appellatio usurpetur. Quod ego quidem non ob aliud contigisse arbitror, quam ob ipsius prophetiæ oraculum, quod uni tribui Juda principatus dignitatem attribuit. Quin etiam patria ipsorum terra, eadem de causa Judææ appellationem sortita est. Cur enim quæso cum duodecim fuerint, non ab eorum primo Ruben gens eorumdem appellata est? cum præsertim natu maximi potiores in lege divina haberentur? Cur non item a Levi, qui et ætate et sacræ functionis honore Judam anteibat? Cum vero ipsi Josephi quondam non modo Ægypti universæ, sed etiam suorum imperium obtigerit, cumque ab illo oriundi multis post sæculis diu admodum, totis ejus gentis

novem tribubus præfuerint, cur non ab eo potissimum tota gens, ipsaque regio nomen accepit, quandoquidem ob eos ipsos, quos ab Joseph oriundos diximus, longe honestius probabiliusque erat, totam gentem totamque regionem a primo illo ipsorum parente denominari? Denique præter hos omnes quis non concedat, merito illos a Benjamin fuisse denominandos, cujus posteritati ac tribui, celeberrima ipsorum civitas, quæ regum apud ipsos domicilium fuit, et quod in ea sanctissimum Dei templum erectum est, in sortem concessit? Attamen neque ab harum aliqua, neque a reliquarum, sed ab una ipsius Juda tribu totius gentis ac regionis appellatio ducta est, sicut prophetia prædixerat. Sic sane illud: « Non deficiet princeps de Juda, » ad ipsam tribum a nobis relatam est, et hoc undantaxat modo oraculi veritas locum habet. Namque a Mosis usque temporibus, deinceps non defecerunt particulares quidem ipsorum principes qui ex diversis, ut dictum est, tribubus, genti præfuerint, **373** in universum autem tribus Juda, quæ totius gentis principatum tenuerit. Exemplo autem id quod tunc dictum est, tibi apertius liquebit. Ut enim in Romano imperio singularum gentium procuratores, et præsidēs prætoresque et castrorum præfecti, et qui omnes dignitate anteeunt, reges, non omnino omnes de ipsa Romana urbe capiuntur neque de Remi sive Romuli genere, sed ex innumerabilibus, alius aliunde, nationibus, omnes tamen et reges et qui post ipsos secundo loco principes, præsidēsque habentur, Romanorum appellatione notantur, et Romanorum denominatur imperium, et eam denominationem in universum omnes magistratus attingunt; sic etiam in rebus Hebræorum constituere intelligereque oportet, tanquam una quidem in universum tribus Juda, totam gentem de suo nomine illustrem reddiderit, particulares vero duces ac reges ex diversis existiterint tribubus, qui tamen communi illa Judæ appellatione honorem acceperint. Non alio ergo quam ad totam tribum referatur illud, quod a propheta dictum est: « Juda, te laudabunt fratres tui. » Noverat enim illam tanquam prærogativæ munus consecutam, honore cæteris tribubus esse anteponendam, et quoniam princeps fuit in bellis, et sola in apparatus præliorum adversus hostes genti suæ universæ præfuit, merito deinceps ad eandem illud quoque dicitur: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Deinde propter principatum, propterque regiam dignitatem, « catulus leonis » esse dicitur. Gloriæ igitur sibi tribuens hic tum generis princeps, tum etiam propheta hujusce tribus dignitatem, adjungit quod sequitur: « De germine, filii mi, ascendisti. » Illud autem: « recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, » ejusdem tribus magnificum animi ingenium et confidens, ostendit, quodque nullis extrinsecus ingruentibus rebus concutiatur, et quod tum intrepidum se præbeat, tum contemptui habeat inimicos. Illum vero hoc modo se habentem, ac po-

A ἔθνους ἠγγασσῆαι, δι' οὗς καὶ μᾶλλον εἰκὸς ἦν τὴν τοῦ προπάτορος ἐπωνυμίαν τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν χώραν ἐπιγράφασθαι; Τίς δ' οὐκ ἂν ὀμολογήσαι παρὰ τούτους ἅπαντας εὐλόγως ἂν ἐκ τοῦ Βενιαμίν τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ λαβείν, ἐπειδὴ περ τῆ τούτου φυλῆ ἡ περιβόητος αὐτῶν βασιλικὴ μητρόπολις, ὃ τε ἐπὶ ταύτης ἀγιώτατος τοῦ Θεοῦ ναὸς κεκλήρωτο; Ἄλλ' ὅμως οὐδ' ἐκ τούτων, οὐδ' ἐξ ἐτέρας ἢ μόνης ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἡ τῆς χώρας καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους προσηγορία διέπρεψε τῆ προφητεία ἀκολουθῶς. Οὕτω γέ τοι τὸ, « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, » ἐπὶ τὴν φυλὴν ἡμῖν ἀνεήνεγκται, καὶ μόνως οὕτως ἀληθῶς ἢ πρόβρῃσις ἀποδέδοται. Ἀπὸ γοῦν τῶν Μωυσέως χρόνων καθεξῆς οὐ διέλιπον μερικοὶ μὲν αὐτῶν ἄρχοντες, ἐκ διαφόρων, ὡς ἔφην, φυλῶν ἠγγασσόμενοι, καθόλου δὲ ἡ τοῦ Ἰούδα φυλῆ παντὸς προεστῶσα τοῦ ἔθνους Παραδειγματι δὲ καταβέβη τὸ εἰρημένον. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς οἱ μὲν κατ' ἔθνος ἐπιτροποὶ τε καὶ ἡγούμενοι, ἑπαρχοὶ τε καὶ στρατοπεδάρχαι, οἱ τε πάντων ἀνωτάτω βασιλεῖς, οὐ πάντες ἐκ τῶν Ῥωμαίων ἕρμῶνται πόλεως, οὐδὲ ἀπὸ τοῦ Ῥώμου καὶ Ῥώμου σπορᾶς, ἀλλ' ἐκ μυρίων, ἄλλοθεν ἄλλοθεν, ἔθνῶν, ὅμως δὲ οἱ πάντες βασιλεῖς τε, καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τῶν Ῥωμαίων ἐπιγράφονται προσηγορίαν, Ῥωμαίων τε τὸ κράτος ἐπωνόμασται, καὶ ταύτης ἐξήπτα τῆς ἐπωνυμίας ἢ καθ' Ἑβραίους χρῆ νοεῖν πραγμάτων· μίαι μὲν καθόλου τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς κατὰ τοῦ παντὸς ἔθνους ἐπιπεφημισμένης, τῶν δὲ κατὰ μέρος ἡγουμένων τε καὶ βασιλέων ἐκ διαφόρων καθισταμένων φυλῶν, καθόλου δὲ τῆ τοῦ Ἰούδα τιμωμένων προσηγορία. Λεγέσθω τοίνυν ὡς πρὸς τὴν ὅλην φυλὴν ὑπὸ τοῦ προφήτου τὸ. « Ἰούδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοὶ σου. » Οἶδε γὰρ αὐτὴν, ἅτε προνομίας ἡξιωμένην, πρὸ τῶν λοιπῶν φυλῶν τετιμηθεῖσθαι· καὶ ἐπεὶ ἐξῆρχεν ἐν πόλεμοις, καὶ μόνῃ τοῦ παντὸς ἔθνους ἠγεῖτο ἐν ταῖς πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατάξεσιν, εἰκότως ἐπιλέγεται πρὸς αὐτὴν· « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. » Εἶτα διὰ τὸ ἀρχικὸν καὶ βασιλικὸν ἀξίωμα, « σκύμνος λέοντος » εἶναι λέγεται. Σεμνυόμενος ἢ ὁ προπάτωρ ὁμοῦ καὶ προφήτης ἐπὶ τῷ τῆς φυλῆς ἀξίωματι, προστίθησι λέγων· « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβη. » Τὸ δὲ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος, » τὸ γαῦρον ὁμοῦ καὶ θαρσαλέον, καὶ τὸ τῶν ἐξωθεν ἐπόντων ἀκατάπηκτον, τὸ τε ἀφοδὸν καὶ τῶν ἐχθρῶν καταφρονητικὸν παρίστησι. Τοιοῦτον δὲ αὐτὸν ὄντα, μᾶλλον δὲ τοιαύτην οὖσαν τὴν φυλὴν, « Τίς, φησὶν, ἀναστήσει; » μέγαν τινὰ καὶ θαυμαστὸν, σπάνιον τε καὶ δυσθεύρητον εἶσεσθαι τὸν μέλλοντα ἀναστήσειν τοῦ θρόνου, καὶ μεταστήσειν τὸν ἀρχικὸν ἀξίωματος τὴν δηλωθεῖσαν φυλὴν ἀνιξάμενος. Τίς δὲ ἄρα οὗτος ἦν, ἐξῆς ἡμᾶς ἐφίστησι, τοῦτον εἶναι διδάσκων τὸν μέλλοντα προσδοκίαν εἶσεσθαι τῶν ἐθνῶν, ὃς οὐ πρότερον φανήσεσθαι ἐν ἀνθρώποις, ἢ ἐκλείπειν ἄρχοντα, καὶ ἡγούμενον μετασταθῆσεσθαι, καὶ ἀπαναστήσεσθαι τῆς ἀρχῆς τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν προφητεύεται. Τίς δὲ οὗτος ἦν ἢ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός; οὐ ἐπὶ τῆς γενέσεως, ἀκολουθῶς τῆ προ-

κειμένη προῤῥήσει, ἐξέλιπον μὲν ἄρχοντες καὶ ἡγού-
μενοι ἐξ αὐτῶν Ἰουδαίων ἐπὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καθ-
ιστάμενοι, ἡ δὲ τοῦ Ἰούδα φυλὴ αὐτῶ ἔθνη παντὶ,
τοῦ ἐξ αἰῶνος ἀρχικοῦ καὶ βασιλικοῦ ἀξιώματος κα-
θαιρεθεῖσα, τοῖς ἔτι καὶ νῦν κρατοῦσιν ἐξ ἐκείνου καὶ
εἰς δεῦρο δουλεύει Ῥωμαίοις, μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ
τὸ Ἰουδαίων ἔθνος χειρωσαμένοις. Παρ' ὧν Ἡρώδης
πρῶτος, ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπάρχων ἰδίως τοῦ
ἔθνους αὐτῶν, ὑπὸ τε Αὔγουστου καὶ τῆς Ῥωμαίων
συγκλήτου βουλῆς βασιλεὺς ἀναδέδεικται. Ἦν γοῦν
ὁ Ἡρώδης Ἀντιπάτρου παῖς. Ὁ δὲ Ἀντιπάτρος
Ἀσκαλωνίτης, ἐκ τινος τῶν περὶ τὸν νεῦν τοῦ
Ἀπολλωνος ἱεροδούλων καλουμένων, ὃς δὴ Κυπρίνην
ὀνόματι, τὸ γένος τῶν ἐξ Ἀραβίας, γυναῖκα πρὸς
γάμον ἀγαγόμενος, τὸν Ἡρώδην ποιεῖται. Οὗτος δὴ
οὖν πρῶτος ἐκ τοιοῦτου γένους ὀρμώμενος, τὸν ἐκ
διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἡγησάμενον Ἰρκα-
νὸν, ἐφ' ὃν τὰ τῆς οἰκίας ἀρχῆς τοῦ Ἰουδαίων
ἔθνους κατέληξεν, ἐκποδῶν μαθίστησιν ἀνελὼν, πρῶ-
τος τε αὐτὸς, ὡς ἔφην, ἐξ ἀλλοφύλου γένους Ἰουδαίων
ἀναγορεύεται βασιλεὺς· καθ' ὃν γεννηθέντος Ἰησοῦ
τοῦ Χριστοῦ, καθήρητο μὲν ὁμοῦ καὶ τῆς Ἰούδα
φυλῆς τὸ ἀξίωμα, καθήρητο δὲ καὶ ἡ τῶν Ἰουδαίων
ἀρχὴ τε καὶ βασιλεία, πεπλήρωτο δὲ καὶ ἡ προτε-
ταγμένη προφητεία· «Ὅτι ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα,
οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, » φήσασα, «ἐως
ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶ· » ὃν καὶ φησι γενήσε-
σθαι οὐ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν προσ-
δοκίαν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἀπέκειτο ἡ πρόπαλαι τῶ
Ἀβραάμ χρηματισθεῖσα τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους
ἀρχόντων τε καὶ ἡγουμένων μετὰστασις τῆς κατ'
αὐτοὺς ἀρχῆς ἐπὶ Ῥωμαίους, καὶ τὸν ἐξ ἐθνῶν δεδη-
λωμένον Ἡρώδην, εἰκότως ὁ μὲν εὐαγγελιστῆς Λου-
κᾶς, ἐπισημαινόμενος τοὺς χρόνους τῆς ἐκλείψεως
τῶν Ἰουδαίων ἀρχόντων, τὴν καταρχὴν τῆς Χριστοῦ
διδασκαλίας ἱστορεῖ γεγονέναι ἐν ἔτει πεντεκαιδεκά-
τῃ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύον-
τος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας· καὶ Ματθαῖος
ἐκ τούτου αὐτὸ αἰνιττόμενος σημαίνει. Ὑπογράφας
γοῦν τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν γένεσιν,
ἐπιλέγει· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ
τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ
μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσόλυμα, λέ-
γοντες· Πού ἐστιν ὁ τέχθειρ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; »
δι' ὧν σαφῶς παρίστησι, καὶ τοῦ ἀλλοφύλου τὴν
αὐτῶν ἀρχὴν, καὶ τῶν ἐξ ἀνατολῆς ἀλλοφύλων
ἐθνῶν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλήσιν. Ὁμοῦ τε γὰρ
Ἰουδαίων ἀλλόφυλοι ἐκράτουν, καὶ τὸν πάλαι προ-
φητευσόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐγγινωσκόν τε καὶ
προσεκύνουν ἀλλόφυλοι, ἐξ ἀνατολῶν ἐπιστάντες.
Οὐκοῦν σαφῶς διὰ τούτων τέλος ἔχουσα τοῦ Ἰακώβ
ἡ προφητεία δείκνυται, ἐπ' ἐσχάτου τῆς συστάσεως
τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀποτελεσθεῖσα, ὡς περὶ αὐτὸς
τοῖς ἑαυτοῦ παισὶν ἐθέσπισεν, εἰπών· «Συνάχθητε ἵνα
ἀπαγγελῶ ὑμῖν τί συμβήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου
τῶν ἡμερῶν· » ἐσχάτας ἡμέρας νοούντων ἡμῶν τὰ
ἴσχυα τῆς συστάσεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Τί δὴτα

A tius ipsam tribum quæ hujusmodi sit, quis, inquit, excitabit? » ubi cum magnum quemdam et admirabilem et rarum, et spectatu difficilem fore significaverit eum, qui sit hujuscemodi tribum de sede excitaturus, deque principatus gradu ac dignitate exturbaturus, tum demum quisnam hic sit, nos admonet, docetque hunc illum esse, qui exspectatio gentium sit futurus, qui videlicet a propheta non prius inter homines videndus prædicitur, quam et princeps deficiat, et dux amoveatur, et de principatu exturbetur tribus Juda. **374** Cæterum, quisnam, quæso, alius hic sit quam Salvator et Dominus noster Jesus Christus, in cujus ortu, sicut proxime exposita prophetia volebat, ex Judæis quidem defecerunt principes ac duces, qui genti præsidebant, ipsa vero tribus Juda una cum tota gente, principatu ac regno, quod ab initio obtinuerat, spoliata, Romanis etiam nunc dominantibus ex illo ad hunc usque diem famulatur, qui una cum reliquis gentibus etiam Judæos subegere? A quibus item Herodes primus externo genere ortus, et imperatoris Augusti, et Romani senatus auctoritate rex declaratus est. Fuit igitur Antipatri filius hic Herodes. Ipse vero Antipater Ascalonita ab eorum necio quo ortus, qui in templo Apollinis versantes, sacri servi appellabantur. Qui cum uxorem duxisset quamdam, cui nomen quidem Cyprinæ, genus vero ex Arabia, Herodem creavit. Hic igitur primus tali genere natus, Hyrcanum qui ultimus ex successione ac serie pontificum Judæis præfuit, et in quo domesticus Judaicæ gentis principatus defecit, necatum tollit de medio. Isque primus, ut dicebam, externo genere ortus Judæorum rex est appellatus. Hujus ergo temporibus cum Jesus Christus esset natus, Judæa tribus dignitas sublata est: sublatum est Judæorum imperium et regnum, completa est proxime exposita prophetia: « Non deficiet princeps de Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant quæ reposita sunt ei. » Hunc autem dicit futurum non Judaicæ gentis, sed gentium expectationem. Quoniam igitur reposita erat illa gentium vocationis exspectatio, quæ ex oraculo ipsi Abrahæ promissa est, cum ex Judaica gente jam defecissent et principes et duces, translatumque ab ea esset imperium in Romanos, et in illum Herodem, de quo dictum est, merito tempora quibus Judæorum principes defecissent Lucas evangelista significans, initium doctrinæ Christi narrat factum esse in anno xv imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam. Matthæus quoque eandem rem innuens notat: nam ortu Domini ac Salvatoris nostri descripto, deinceps adjungit: « Cum autem Jesus natus esset in Bethleem Judææ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt Hierosolymam, dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum^{42. 44?} » **375** in quo plane ostendit et externi hominis in illos imperium, et externarum ab Oriente gen-

^{42. 44} Matth. ii, 1, 2.

tium a Deo vocationem. Eodem enim tempore et externi Judæis imperabant, et Christum Dei, de quo prophetæ locuti fuerant, externi ab Orientis partibus profecti, et cognoverunt, et adoraverunt. Ergo plane in his finem suum contingens prophetia Jacob, apparet quemadmodum completa sit, cum ad extremum sui status Judaica gens venisset, sicut ipse quoque ad suos filios cecinit cum dixit: « Congregamini ut annuntiem vobis, quid eventurum sit vobis in extremo dierum. » Nos enim extremos intelligimus dies, extrema status Judaicæ gentis tempora. Cæterum, quid tandem illi eventurum fuit? Nempe defectus honoris Judæ, et universæ ejus gentis sublatio, quies et terminatio ducum ejusdem, tribus ipsius principatus, regicæque dignitatis dissipatio, Christi imperium et regnum, non quod in Israel, sed quod in omnibus gentibus dominaretur, juxta illud: « Et ipse exspectatio gentium. » Sed quis non plane fateatur, omnia hæc in Salvatoris nostri adventu completa esse? Siquidem qui ante Christi ortum domesticis principibus ac ducibus, et solertibus divinarum lectionum auditoribus, suis item propriis regibus et pontificibus et prophetis gloriabantur, quæque olim regalis cum esset, tum suos hostes atque inimicos superabat, tum suæ gentis universæ princeps et dux existebat, tribus Juda. Postremo, quicumque inter illos quondam excelebant, ex illo ad hunc usque diem Romanis tributarii facti, parent ac serviunt. Plane enim Christus Dei videndum se præbuit. Atque ex illo, quæ dicebatur exspectatio gentium, omnibus gentibus palam nuntiata est. Aut dicat mihi aliquis, utrum in adventu Jesu Salvatoris nostri, quæcunque apud Hebræos majestatem aliquam haberent, necnon mater ipsorum civitas una cum templo, et eo quod in templo celebrabatur sacrificio, cumque domesticis ducibus ac principibus non defecerint, et utrum quæ in spe posita erant, gentiumque quæ in toto orbe essent, exspectatio, ex illo tempore apparuerint, quando etiam ea, quæ Domino reposita erant, venerunt. Sed quæ tandem hæc habenda sunt, nisi ea quæ continet oraculum illud? « Juda, te laudabunt fratres tui, manus tuæ in tergo inimicorum tuorum, catulus leonis Juda, de geminè, filii mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus leonis, quis excitabit eum? » **376** Hæc enim alio sensu ea sunt, quæ illi reposita erant, quæ ipsa quoque jam tempus est ut contemplerur, si hoc primum attenderimus diligenter, variis diversisque Christum nominibus divina oracula appellare consuevisse. Nam modo illum vocant Jacob: « Jacob puer meus, suscipiam eum, Israel electus meus, suscepit eum anima mea, judicium gentibus proferet⁶⁵, » et quæ sequuntur; quibus ad extremum illud additur: « Donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt⁶⁶; » modo eundem Salomonem et David nominant, Salomonem qui-

A αυτοῖς ἀπαντᾶν ἐμελλεν; Ἐκλειψίς μὲν τῆς ἀρχῆς Ἰουδα, καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους αὐτῶν καθαίρεσις, παῦλά τε καὶ λῆξις τῶν ἡγουμένων αὐτῶν, καὶ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τοῦ βασιλικοῦ καὶ ἀρχικοῦ ἀξιώματος κατάλυσις. Χριστοῦ δὲ ἀρχὴ καὶ βασιλεία, οὐ τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἀρχουσα, κατὰ τὸ « Καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. » Τίς δ' οὐκ ἂν ὁμολογήσειε ταῦτα οὕτω σαφῶς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανεῖα πεπληρωθῆσαι; ὅτε οἱ πάλα πρὸς τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως ἐπ' οἰκειοῖς ἀρχουσι καὶ ἡγουμένοις, καὶ συνετοῖς τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἀχροαταῖς, βασιλεῦσι τε ἰδιοῖς καὶ ἀρχιερεῦσι καὶ προφήταις λαμπρυνόμενοι, αὐτὴ τε ἡ τοῦ Ἰουδα φυλὴ βασιλικὴ οὖσα, τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐπικρατοῦσα, κατάρχουσα τε καὶ ἡγουμένη τοῦ παντὸς ἔθνους, οἱ τε ἐν αὐτοῖς πάλα διαπρέποντες, ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο Ῥωμαίοις ὑποτελεῖς καθοστήσασιν. Ἐπεφάνη γὰρ σαφῶς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξ ἐκείνου ἡ λεγομένη προσδοκία τῶν ἐθνῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀνακεκλήρυκται. Ἡ λεγέτω τις, εἰ μὴ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰ μὲν παρὰ Ἰουδαίους σεμνὰ, ἣ τε μητρόπολις αὐτῶν ἄμα τῷ ἱερῷ, καὶ τῇ ἐν τούτῳ συντελουμένη ἄγιστεῖς, μετὰ καὶ τῶν οἰκειῶν ἡγουμένων τε καὶ ἀρχόντων διαλέλοιπεν· ἀναδέδεικται δὲ ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς ἐλπίδος, καὶ προσδοκίας τῶν ἐθνῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, ὅτε καὶ ἐλήλυθε τὰ ἀποκείμενα τῷ Κυρίῳ. Τίνα δὲ ἢ τὰ δηλούμενα διὰ τοῦ « Ἰουδα, σὲ αἰνέσουσιν οἱ ἀδελφοί σου, αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου. Σκύμνος λέοντος Ἰουδα, ἐκ βλαστοῦ, οἰέ μου, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος λέοντος. Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Ταῦτα γὰρ καθ' ἑτέραν διάνοιαν τὰ αὐτῷ ἀποκείμενα ἃ καὶ αὐτὰ, φέρε, κατανοήσωμεν, πρῶτον τούτῳ ἐπιστήσαντες, ὡς διαφόροις τὸν Χριστὸν ὀνόμασι προσαγορεύειν εἰώθασι οἱ θεοὶ χρησμοί. Τοτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν καλοῦσιν Ἰακώβ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπελήρηται· « Ἔως ἂν θῆ ἔπι τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπίουσι· » τοτὲ δὲ αὐτὸν Σολομῶνα καὶ Δαβὶδ ὀνομάζουσι· Σολομῶνα μὲν, ὡς ἐν σα' ψαλμῷ, ἐπιγεγραμμένῳ μὲν *Εἰς Σολομῶνα*, σαφῶς δὲ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ περιέχοντι· τὸ γὰρ, « Κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης, καὶ πάντα ἔθνη δουλεύσουσιν αὐτῷ, » καὶ ὅσα τούτοις ἐξῆς ὁ ψαλμὸς περιέχει, μόνῳ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοι ἂν· Δαβὶδ δὲ ἐν πη' ψαλμῷ πάλιν ὁ Χριστὸς ἀνηγόρευται· ἐπεὶ μὴ τῷ Δαβὶδ, μόνῳ δὲ αὐτῷ κατάλληλα ἂν εἴη καὶ τὰ ἐν τούτῳ λεγόμενα, οἷον τὸ « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σὺ, καγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰς τὸν αἰῶνα φυλάξω αὐτῷ τὸ ἔλεός μου· » καὶ πάλιν· « Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατ' ἰσχυρισμένη εἰς τὸν αἰῶνα. »

⁶⁵ Isa. XLII, 1. ⁶⁶ ibid. 4.

ὕψους οὖν μετὰ μυρίων ἄλλων τοῦ Χριστοῦ προσ-
 ηγοριῶν, δι' ὧν αὐτὸν οἱ θεοὶ λόγοι σημαίνουσι, καὶ
 Ἰούδας ὁμοίως διὰ τῶν προκειμένων ἀνειρησθαι δύ-
 ναται, ὅτι καὶ ἐκ τῆς Ἰούδα γέγονε φυλῆς. Πρόδηλον γάρ
 κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι ἐκ φυλῆς Ἰούδα ἀνατέταλ-
 κεν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν. Τούτῳ δὴ οὖν κατὰ
 διάνοιαν τῶ Ἰούδα ἀποκείμενα ἦν τὰ προφητευόμενα.
 Τίνα δὲ ἦν ταῦτα; πρῶτον μὲν τὸ ἐπαυθῆναι ὑπὸ
 τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ· δεύτερον κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν αὐτοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν· τρίτον προσκυνη-
 θῆναι ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἄ καὶ τέλους
 ἐτύγχανεν ὀπηνίκα τῶς μὲν τὰς παραδόξους δυνάμεις,
 καὶ τὰ τεράστια θαύματα ἐπιτελῶν ἐθαυμάζετο,
 καὶ ἐπηνεῖτο, καὶ προσεκυνεῖτο πρὸς τῶν ἑαυτοῦ
 μαθητῶν τε καὶ ἀποστόλων, οὐς καὶ ἀδελφοὺς ἀπο-
 καλεῖν οὐκ ὤκνει, διὰ μὲν τοῦ ψαλμοῦ λέγων, Ἐπα-
 αγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ
 Ἐκκλησίας ὑμῶν ἡσέ· ταῖς δὲ ἀμφὶ τὴν Μαριάμ
 προστάτων εὐαγγελίζεσθαι αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς·
 Ἐπαγγελίετε, ἰ γάρ φησι, τοῖς ἀδελφοῖς μου,
 ὅτι ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πάτέρα
 ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ἡμῶν (1). Οὕτω δὴ τα
 αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ τὰ μὲν πρῶτα ἐπὶ τοῖς παραδόξοις ὡς
 θαυμάσιον ἄνδρα μόνον ἐπῆνον, ἕνα τινά, ὡς εἰκός,
 τῶν προφητῶν εἶναι ὑπειληφότες· ἐπεὶ δὲ ἐν τῷ με-
 ταξὺ τὰς θαυμασίους παραδοξοποιίας αὐτοῦ ὀρῶντες,
 καὶ ὡς καθέλεν ἐχθρὸν τε καὶ ἐκδικητὴν, τὸν γε θά-
 νατον ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου, ἔμα ταῖς λοιπαῖς
 ἀοράτοις καὶ ἐχθραῖς δυνάμει, τὸ τμηκᾶδε θεὸν αὐ-
 τῶν εἶναι πιστεύσαντες, προσεκύνησαν. Αἱ δὲ χεῖρες
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ νότου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ ἐγι-
 νοντο, ὅτε πάσας τὰς πράξεις αὐτοῦ, τὰς τε δυνάμεις
 καὶ παραδοξοποιίας, ἐπὶ καθαιρέσει τῶν δαιμόνων καὶ
 τῶν πονηρῶν πνευμάτων ἐποιεῖτο. Ἀλλὰ καὶ ὀπηνίκα
 ἐξεπέτασε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ
 οὕτως αἱ χεῖρες αὐτοῦ, φευγόντων τῶν ἐχθρῶν καὶ
 τὰ νῦτα παραχωρούντων αὐτῷ, κατὰ νότου τῶν
 ἐχθρῶν ἐγίνοντο, καὶ μᾶλλον ὅτε τὸ πνεῦμα παραδούς
 τῷ Πατρὶ, ἄσαρκος καὶ γυμνός οὐ ἀνελήφει σώματος,
 ἐπὶ τῷ τῶν ἐχθρῶν κατῆι χωρίον, αὐτοζῶη τυγχά-
 νων, θάνατον καταλύσων, καὶ τὰς ἐπανισταμένας
 αὐτῷ δυνάμεις, ἅς εἰκός κατ' ἀρχᾶς μὲν κοινὸν ἄν-
 θρωπον, καὶ τοῖς πολλοῖς ὁμοιον αὐτὸν ὑπειληφέναι,
 οὕτω τε κυκλῶσαι αὐτὸν καὶ ὡσάν τῷ τυχόντι ἐφορ-
 μῆσαι· ἐπεὶ δὲ ἐργωσαν κρείττονα ἢ κατ' ἄνθρωπον
 καὶ θειοτέραν φύσιν, τραπῆναι καὶ τὰ νῦτα παραχω-
 ρῆσαι αὐτῷ, καθ' ὧν τὰς χεῖρας ἀφείλ, τοῖς ἐνθέοις
 αὐτοῦ καὶ ἠκονημένοις βέλεσι φεύγοντας ἤλαυνεν, οἷς
 διὰ τοῦτο εἰρησθαι· Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. Ἐἰ δὲ καὶ εἰσέτι νῦν μυριοὶ τοῦ Σωτῆ-
 ρος ἡμῶν ἐχθροὶ, τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ κατὰ καιροὺς
 πολεμεῖν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλὰ καὶ τούτους ἀοράτω
 χειρὶ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει τροποῦται, ὡς καὶ περὶ αὐ-
 τῶν εἰρησθαι τό· Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν
 ἐχθρῶν σου. Ἐπειδὴ δὲ ἤδη λοιπὸν τὰ κατὰ τῶν
 ἐχθρῶν νικητήρια ἀνελήφει, τμηκᾶτα ἐπληροῦτο
 καὶ τὸ, Ἐπροσκυνήσουσὶ σε οἱ υἱοὶ τοῦ Πατρὸς σου,

⁴⁷ Psal. lxxi, 8-11. ⁴⁸ Psal. lxxxviii, 28, 29.

dem, ut in lxxi psalmo, qui *In Salomonem* quidem
 inscriptus est, plane autem quæ ad Christum refe-
 renda sunt, continet. Illud enim : « Et dominabi-
 tur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad
 fines orbis terræ, et omnes gentes servient ei ⁴⁷, »
 et quæcunque post ipsa hæc deinceps Psalmus con-
 tinet, uni utique Christo sunt accommodanda. Da-
 vid vero rursus appellatus est Christus, in psalmo
 lxxxviii, quandoquidem nusquam ipsi David, sed
 uni illi, quæ in hoc item dicuntur, convenire pos-
 sunt, veluti illud : « Ipse vocabit me : Pater meus
 es tu, et ego primogenitum ponam eum, excelsum
 præ regibus terræ, in æternum servabo illi miseri-
 cordiam meam ⁴⁸. » Et rursus : « Semen ejus in
 æternum manet, et sedes ejus ut sol in conspectu
 meo, et ut luna perfecta in æternum ⁴⁹. » Sic igitur
 una cum aliis innumerabilibus Christi appella-
 tionibus, quibus illum divina oracula significanti,
 eadem ratione ut Judas quoque in iis quæ modo ex-
 ponebamus, sit appellatus, fieri potest, cum de tribu
 Judæ sit natus. Constat enim ex Apostolo, Salvato-
 rem ac Dominum nostrum de tribu Judæ ortum esse.
 Huic igitur Judæ, si secundum sententiam inter-
 pretemur, reposita erant illa, quæ in prophe-
 tia continentur. Sed quænam hæc fuerunt? Primum
 quidem, quod a fratribus suis esset laudandus;
 deinde quod manus in tergum inimicorum suorum
 esset injecturus; postremo quod adorandus a filiis
 patris sui. Quæ etiam suum finem consecuta sunt
 quo tempore, dum admirabiles virtutes et prodi-
 giosa miracula ederet, admirationi erat, et lauda-
 batur, et adorabatur a suis discipulis et apostolis,
 quos etiam fratres vocare non gravatus est, dum in
 psalmo sic dicit : « Annuntiabo nomen tuum fratribus
 meis; in medio Ecclesiæ laudabo te ⁵⁰. » Dum autem
 Mariæ et reliquis mulieribus imperat, ut quæ bona
 viderint nuntiant, quasi fratribus nuntiarum imperat :
377 « Nuntiate, inquit, fratribus meis, quod as-
 cendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum
 meum, et Deum vestrum ⁵¹. » Sic sane illum fra-
 tres miraculorum gratia, tanquam admirabilem
 virum duntaxat ab initio laudabant, quippe qui
 unum aliquem de prophetis, ut verisimile est, illum
 esse suspicarentur. Sed ubi interim admirabiles,
 et omnem fidem superantes illius actiones intuen-
 tur, et quemadmodum inimicum et ultorem, mor-
 temque sæculi hujus dominum, una cum reliquis
 invisibilibus et inimicis potestatibus sustinisset,
 tum vero Deum illum esse credentes, adoraverunt :
 manus autem Salvatoris nostri in tergo inimico-
 rum suorum fuere, quo tempore videlicet omnes
 actiones suas, et virtutes, et gesta prodigiosa, ad
 delendos dæmones et malignos spiritus intende-
 bat. Quin etiam cum manus suas expandisset in
 cruce, tum quoque manus ejus, fugientibus inimi-
 cis et eidem terga dantibus, in tergo inimicorum
 fuerunt, magisque etiam cum Patri reddito spiritu,

⁴⁹ ibid. 37, 38. ⁵⁰ Psal. xxi, 23. ⁵¹ Joan. xx, 17.

(1) Ἡμῶν. Forte ὑμῶν, ut et interpres legisse videtur. Edit.

et suæ carnis expers, et eo quov̄ assumpserat corpore nudatus, qui ipsa vita erat, ad loca inimicorum descendit, ut et mortem et reliquas quæ adversus ipsum surrexerant potestates, dissiparet; quas quidem verisimile est communem quemdam hominum, ac reliquis similem ratas esse illum, itaque circum eundem stetisse, et quasi unum de multis adortas, atque ubi præstantiorem agnoverint, quam ut homo existimari posset, ac diviniore natura præditum, et conversas esse et terga illi dedisse, contra quas immissis manibus, divinis suis et acutis sagittis, fugientes exegit, ut propterea dictum sit: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Quod si etiam nunc innumerabiles Salvatoris nostri inimici, Ecclesiam ejus variis occasionibus oppugnare conantur, attamen hos quoque invisibili quadam manu, et sua divina virtute in fugam vertit, ut de his item dictum sit illud: « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum. » Ubi vero jam, quod reliquum fuit, insignia illius victoriae præclara de hostibus recepit, tum vero illud completum est: « Adorabunt te filii patris tui, » omnes videlicet, qui in cælo sunt angeli, spiritusque inservientes, ac divinæ potestates, necnon degentes in terra apostoli et evangelistæ, post quos quicumque per ipsum, uni et soli vero Patri Deo seipsum addixerunt, qui quidem ubi Deum Verbum Christum esse didicere, tum se illum ut Deum adorare confessi sunt. **378** Sed quoniam et ortus ejusdem et mortis mysteria, eadem prophetia complecti oportebat, merito post illa quæ jam dicta sunt vaticinans Jacob, adjungit: « Catulus leonis Juda, degermine, filii mi, ascendisti, recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus: quis excitabit eum? » Catulum itaque leonis ipsum nominat, propterea quod de regia tribu sit natus. De semine igitur David fuit ratione corporis, « de germine » autem, inquit, « filii mi, ascendisti, » quoniam de semine et radice ejus, qui hæc prædicebat Jacob, pullulavit, cum prius quidem esset Deus Verbum, postea vero etiam Filius hominis sit factus, propter eam quam pro nobis assumpsit, dispensationem. Potest etiam mortem ejusdem significare illud: « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, » ex quadam ipsius Scripturæ consuetudine, quæ sua quadam propria consideratione, etiam mille aliis in locis mortem, dormitionem somnumque appellat. Illud autem, « Quis excitabit eum? » de redivit ejus a morte ad vitam cum admiratione dictum est. Si quidem excitandum ad vitam illum plane novit, qui ait: « Quis excitabit ipsum? » cum admiratione vero interrogat, quisnam hoc facturus sit atque illum excitaturus, ut sic nos ad quærendum invitet, quisnam hic sit, qui Dominum nostrum post susceptam pro nobis mortem a morte sit revocaturus ad vitam. Quis porro hic sit alius quam universi Deus et illius ipsius Pater, cui soli tribuenda est Salvatoris nostri in vitam restitutio, sicut Scriptura testificatur, quæ ait, « Quem Pater suscitavit a mortuis²²? »

²² Gal 1, 1. 1 Thess. 1, 10.

πάντες ἠγαθὴ οἱ κατ' οὐρανὸν ἄγγελοι, τὰ τε πνεύματα τὰ λειτουργικὰ, καὶ αἱ θεῖαι δυνάμεις, ὅτε ἐπὶ γῆς ἀπόστολοι καὶ εὐαγγελισταί, καὶ μετὰ τοῦτος ἅπαντες οἱ ἐξ ἐθνῶν δι' αὐτοῦ, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀληθῆ Πατέρα Θεὸν ἐπιγραφάμενοι, οἵτινες, Θεὸν Λόγον ὄντα τὸν Χριστὸν μεμαθηκότας, ὡς Θεὸν προσκυνεῖν αὐτὸν ὁμολογοῦνται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἐχρῆν καὶ τὰ τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τὰ τοῦ θανάτου μυστήρια τῆ περὶ αὐτοῦ προφητεῖα συμπεριλαβεῖν, εἰκότως μετὰ τὰ προειρημένα θεσπίζων ὁ Ἰακώβ ἐπιλέγει· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης, ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Σκύμνον μὲν οὖν λέοντος αὐτὸν ὀνομάζει, διὰ τὸ ἐκ βασιλικῆς αὐτὸν γεγονέναι φυλῆς· ἐκ σπέρματος γοῦν ἦν τοῦ Δαβὶδ κατὰ σάρκα· Ἐκ βλαστοῦ δὲ ἀνέθης, υἱέ μου, » φησὶν, ἐπειπερ ἐκ σπέρματος καὶ ῥίζης τοῦ ταῦτα προαναφωνούτος Ἰακώβ ἀνέψυ, πρότερον μὲν Θεὸς Λόγος ὢν, γενόμενος δὲ δεῦτερον υἱὸς ἀνθρώπου, δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν. Εἴη δ' ἂν καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ δηλωτικὸν τὸ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος, » ἐξ ἔθους τῆς Γραφῆς, κατὰ τὴν οἰκεῖον θεώρημα, τὸν θάνατον καὶ ἐπὶ μυρίων ἄλλων κοιμήσιν ἀποκαλοῦσης. Τὸ δὲ, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ θαυμαστικῶς εἴρηται. Ἐγερθησόμενον γὰρ αὐτὸν σαφῶς οἶδεν ὁ φάσκων, « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » θαυμαστικῶς δὲ ἐπιλέγει τὸ, Τίς ἄρα ὁ τοῦτο ποιήσων καὶ ἀναστήσων αὐτόν, ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητεῖν διεγείρων, τίς ἂν εἴη ὁ τὸν Κύριον ἡμῶν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον ἀναδεξάμενον, ἐκ νεκρῶν ἀναστήσων. Τίς δ' ἂν εἴη ἄλλος ἢ ὁ τῶν ὄλων Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, ᾧ μόνῳ ἀναθετόν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν, κατὰ τὴν λέγουσαν Γραφήν, « Ὅν ὁ Πατὴρ ἡγείρειν ἐκ νεκρῶν; » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέθης, ἀναπεσῶν ἐκοιμήθης, » ἐμφαντικώτατα ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Σκύλαξ λέοντος Ἰούδα, ἀπὸ ἀλώσεως, υἱέ μου, ἀνέθης, κάμφας κατεκλίθης· » ὁ δὲ Σύμμαχος φησὶ· « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ θηριαλώσεως, υἱέ μου, ἀνέθης, ὀκλάσας ἠδράσθης· » δι' ἣν σαφῶς παρίσταται ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις, καὶ ἡ ἐξ ἄδου, ὡσπερ ἐκ τινος θηριαλώσεως, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποφυγῆ. Τὸ δὲ ὀκλάσαι, καὶ ἠδρασθῆναι, ἀλλὰ μὴ καταπεσεῖν, ὁμοῦ τὸν θάνατον ἐδειξε διὰ τοῦ ὀκλάσαι· καὶ τὸ μὴ ὑποσυρῆναι ὁμοίως ταῖς τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, διὰ τοῦ ἠδράσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν πάντα προαπέχετο τῷ Χριστῷ· κλητῶν ἕως οὐδέπω τέλους ἐτύγγανε, τὸ Ἰουδαίων συνειστήκει ἔθνος, καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν ἄρχοντες καὶ ἡγεῖμενοι, οἱ τε ἐξακριβαζόμενοι τὰς θείας συνεισῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας διέπρεπον ἐν αὐτοῖς. Ἐπεὶ δὲ ἐλήλυθε τὰ ἀποκεῖμενα τῷ Ἰούδῃ, ἐφάνη τε ἐπὶ γῆς ὁ προφητευσόμενος ἐκ σπέρματος καὶ βλαστοῦ γενόμενος τοῦ ταῦτα θεοσεπικτός, ἀναπεσῶν τε καὶ κοιμηθεὶς, ἡ ὀκλάσας κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἠδράσθη καὶ ἀνηγέρθη, τὰς χεῖρας αὐτοῦ κατὰ νότου τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν ἐχθρῶν ἐπιβαλὼν· οἱ τε ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ μαθηταὶ πρότερον ἐπαινοῦντες αὐτὸν καὶ θαυμάζοντες, ὕστερον καὶ ὡς Θεὸν ὁμολόγησαν εἶναι.

καὶ ὡς Θεὸν προσεκύνησαν· τμηκαῦτα ἐπληροῦτο τὰ ἀποκειμένα αὐτῷ, ὡς διὰ τοῦτο ἀνειρηθῆσαι τὸ· Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκειμένα αὐτῷ. Ἐξ ἐκεῖνου γὰρ τοὶ καὶ εἰς δεῦρο εἰς πέρας ἰλθόντων τῶν ἀποκειμένων αὐτῷ, διαλελοίπασσι μὲν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, κατέστησάν τε ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν ἄρχοντες ἔθνῶν, ἔμπαιιν δὲ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντα τοῦ Θεοῦ, αὐτὸν ἐπεγράψαντο Σωτῆρα καὶ προσδοκίαν. Μετὰ ταῦτα πάντα ἐπιλέγεται· Ἐσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸ ὑποζύγιον τῆς ὄνου αὐτοῦ, πλυνεῖ ἐν ὄνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. Ἀινίττεσθαι δὲ ἡγοῦμαι διὰ τούτων τὸν μὲν πῶλον αὐτὸν τὸν τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χορὸν· τὴν δὲ ἄμπελον ἐν ἣ τὸν πῶλον προσέδησε, τὴν ἐνθεον καὶ ἀόρατον αὐτοῦ δύναμιν, ἣν αὐτὸς περιστάς ἐδίδασκε, λέγων· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργὸς ἐστίν. Ἐλιξ δὲ τῆς ἄμπέλου τῆς ἀποδοθείσης εἶη ἐν τῷ Θεοῦ Λόγου διδασκαλία, ἐν ἣ τὸν πῶλον τῆς ὄνου κατεδήσατο, τὸν νέον ἐξ ἔθνῶν λαὸν, γέννημα τυγχάνοντα τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ. Εἴποι δ' ἂν τις καὶ πρὸς λέξιν ταῦτα τέλους τετυχηκέναι, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· Ἐπερεύσατε εἰς τὴν κατέναντι ὑμῶν κώμη, καὶ εὐθέως εὐρήσετε ὄνον δεδεμένον, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λίσαντες ἀγάγετέ μοι. Καὶ ἔστι γε ἀληθῶς τῷ λόγῳ ἐπιστήσαντα ἀποθαυμάσαι τὴν τοῦ προφήτου πρόβησιν, τῷ θείῳ Πνεύματι προτεθειρωρητός, ὅτι δὴ μελλήσει ὁ προφητευόμενος, οὐχ οἷά τις ἐπίδοξος ἐν ἀνθρώποις βασιλεὺς, ἐφ' ἄρμάτων καὶ ἵππων ὄχησέσθαι, ἀλλὰ ἐπὶ ὄνου καὶ πῶλου, οἷά τις τῶν πολλῶν κοινὸς ἀνὴρ καὶ πένης. Τοῦτο γὰρ καὶ ἄλλος προφητῶν ἐθαύμασε, φήσας· Χαῖρε σφόδρα, θυγάτερ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ πρὸς, ἐπιβεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Τὸ δὲ, Ἐπλυνεῖ ἐν ὄνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ, σκέψαι καὶ αὐτὸς μήποτε ὡς ἐν ἀπορρήτοις τὸ μυστικὸν αἰνίττεται πάθος αὐτοῦ, ἐν ᾧ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ τὸ περιβόλαιον ἀπέπλυνε λουτρῷ, δι' οὗ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀποπλύνειν τὰ παλαιὰ ῥύπη δηλοῦται. Διὰ γὰρ τοῦ οἴνου, ὅπερ ἦν τοῦ αἵματος αὐτοῦ σύμβολον, τοὺς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτισμένους, καὶ ἐπὶ τὸ αἷμα αὐτοῦ πεπιστευκότας τῶν παλαιοῦ κακῶν ἀποκαθαίρει, ἀποπλύνων αὐτῶν καὶ ἀποσμήχων τὴν παλαιὰν αὐτῶν στολὴν καὶ τὸ περιβόλαιον· ὥστε αὐτοὺς τῷ τιμίῳ αἵματι τῆς ἐνθέου καὶ πνευματικῆς σταφυλῆς, τῷ τε ἐκ τῆς ἀποδοθείσης ἄμπέλου ὄνῳ λευκωμένους ἀποδύσασθαι μὲν τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, ἐνδύσασθαι δὲ τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπιγνώσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ τὸ, Ἐπερεύσατε αὐτοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἀπὸ οἴνου, καὶ τὸ, Ἐλευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, πάλιν ἀπορρήτως τῆς Κλεινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Διαθήκης τὰ μυστήρια

Pro illo autem, « Catulus leonis Juda, de germine, filii mi, ascendisti, recumbens dormivisti, » significantius Aquila convertit : « Catulus leonis Juda, de captura, filii mi, ascendisti, cum flexisses cubuisti; » Symmachus autem, « Catulus, inquit, leonis Juda, de ferarum captura, filii mi, ascendisti, genibus flexis confirmatus es; » ex quibus verbis planissime apparet ipsa de morte ad vitam restituito, et ab inferis veluti a quadam ferarum captura Salvatoris nostri evasio. Quod vero illum dixerit et genua flexisse et confirmatum esse, non autem cecidisse, in eo quidem quod genua flexerit, mortem interim demonstravit; quod autem sit confirmatus, non raptatum esse more aliarum animarum. Hæc igitur omnia Christo prius reposita erant, quæ tamen quamdiu finem suum consecuta non sunt, tandem Judaica gens stetit, Judæorumque principes ac duces, exquisitique ac sapientes divinarum de Christo oraculorum interpretes apud ipsos floruerant. **379** Postquam autem venerunt quæ ipsi Judæ reposita erant, tum is in terra est visus, qui a prophetis dictus erat de semine ac stirpe ejus, qui hæc divinaverat oriturus, recumbensque ac sopitus, vel, ut ait Symmachus, « genibus flexis » confirmatus est et surrexit, manibus in tergum invisibilium atque intelligibilium hostium injectis, ejusque fratres ac discipuli antea illum laudantes atque admirantes, post ubi Deum esse confessi sunt, etiam ut Deum adoraverunt, tum vero illa ipsa completa sunt, quæ ipsi reposita erant, ut propter hoc illud redditum sit oraculum : « Donec veniant quæ reposita sunt ipsi. » Cum enim ex illo ad hunc usque diem, ea quæ ipsi reposita erant, ad finem pervenerint, defecerunt quidem principes ac duces Judæorum, eisque supra caput gentium principes collocati sunt. E contrario autem ipsæ gentes ubi Christum Dei agnoverunt, illum sibi et Salvatorem et exspectationem ascripserunt. Post hæc omnia illud adjungitur : « Ligans ad vitem pullum suum, et ad capreolum vitis pullum asinæ suæ, lavabit in vino stolam suam, et in sanguine vineæ pallium suum, gratiosi oculi ejus a vino, et albi dentes ejus ut lac⁸². » In his autem significari arbitror per pullum quidem, ipsum apostolorum ac discipulorum Salvatoris nostri chorum, per vitem autem ad quam pullus est alligatus, divinam invisibilemque ejus vim, quam ipse dum ostenderet, docebat his verbis : « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est⁸³. » Ejusdem porro vitis capreolus Dei Verbi doctrina fuerit, ad quem pullum asinæ suæ alligavit, qui quidem pullus novum de gentibus populum, quasi genituram quamdam apostolorum ejus, et prolem significaverit. Possumus item vel ad verbum dicere hæc suum finem contigisse, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, Dominus dixit ad suos discipulos : « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asi-

⁸² Gen. xlix, 11, 12. ⁸³ Joan. xv, 1.

nam alligatam et pullum cum ea, solvite et adducite mihi⁸⁶. » Et sane si quis verba diligenter attenderit, quin prophetæ prædictionem admiretur, facere non poterit, qui divino Spiritu afflatus tanto ante cognoverit, eum de quo ipse vaticinabatur, non ut aliquem illustrem apud homines regem in curribus et equis esse vehendum, sed super asina et pullo sedentem, quasi unum de multis et vulgarem quemdam hominem atque inopem. Idipsum alius quoque propheta est admiratus, ubi ait : **380** « Gaude vehementer, filia Sion, ecce rex tuus venit tibi mansuetus, sedens super jumento et pullo adolescente⁸⁷. » Illud autem, « Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum, » vide, quæso, tu quoque, ne quando, ut in arcanis, mysticam illius passionem significet, in qua stolam suam et indumentum abluerit, tanquam in lavacro : ubi sane eorum, qui in ipsum crediderint, sordes antiquas abluisse declaratur. Per vinum enim, quæ sanguinis illius nota est, eos qui in morte illius baptizentur, quique in sanguinem ejusdem credant, a veteribus malis expurgat, utpote qui abluit et abstergat antiquam eorum stolam et pallium. Itaque pretioso sanguine divinæ illius et de spiritu natæ uvæ, ejusque vitis vino, de qua dictum est supra, redempti, veterem quidem hominem cum ejus actionibus exuerunt, novum autem et ad cognitionem secundum imaginem ejus, qui creavit, instauratum, induerunt. At illud, « Gratosi oculi ejus a vino, » et illud, « Albi dentes ejus ut lac, » rursus tanquam in arcanis posita Novi Testamenti mysteria comprehendere arbitror, lætitiā videlicet mystici illius vini, quod suis ipse discipulis porrexit Salvator, cum dixit : « Accipite, bibite, hic est meus sanguis, qui pro vobis funditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem⁸⁸. » Siquidem illud, « Gratosi oculi ejus a vino, » et « Albi dentes ejus ut lac, » splendorem, puritatemque mystici illius alimenti mihi significare videtur. Rursus enim ipse dispensationis divinæ notas suis discipulis tradidit, dum hortatur, ut sui ipsius corporis imaginem repræsentent. Cum enim non amplius cruenta sacrificia, neque ea quæ apud Mosem in lege, diversorum animarum mactationibus sancita erant, grata esset habiturus, sed ut pane sui corporis nota uterentur, instituturus, merito Propheta splendorem ac puritatem illius alimenti significavit, cum dixit : « Et albi dentes ejus ut lac. » Hanc rem alius quoque propheta commemorat his verbis : « Sacrificium et oblationem noluiti, corpus autem perfecisti mihi⁸⁹. » Cæterum, hæc cum majore indagazione et longiore quadam interpretatione indigeant, per otium quispiam diligentius exploraverit : quandoquidem hoc tempus plura dici non postulat, ut plane **381** appareat, una cum aliis, tempora quoque Salvatoris nostri adventus a prioribus prophetis antiquitus cognita, divinæ evidenter commendata esse Scripturæ.

A Daniele. — *Quemadmodum post annorum spatium septies LXX quæ summa efficitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præbuerit, prophetie quæ apud Judæos exstabant, et quod antea apud eosdem celebre, clarumque erat sacerdotium, dissolvetur, et ipsi quidem diluvii cujusdam instar assiduis obsidionibus captivi fient, sacrum autem ipsorum templum extremam vastationem patietur.*

« Et cum adhuc loquerer et orarem et enuntiarem peccata mea, et peccata populi mei Israel, et profluiderem commiserationem meam coram Domino Deo meo pro monte sancto Dei mei, et cum adhuc loquerer in oratione, ecce vir Gabriel, quem videram in visione ab initio, volans tetigit me circiter horam sacrificii vespertini, et docuit me, et locu-

α ἡγοῦμαι περιέχειν. Τὴν γοῦν εὐφροσύνην τὴν ἀπὸ τοῦ μυστικοῦ οἴνου, οὗ παραδέδωκεν αὐτὸς τοῖς ταυτοῦ μαθηταῖς, λέγων, « Λάβετε, πίετε, τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυρόμενον, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἑμὴν ἀνάμνησιν, » δοκεῖ μοι σημαίνειν τὸ, « Χαροποιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου. » καὶ τὸ, « Λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν τῆς μυστηριώδους τροφῆς. Πάλιν γὰρ αὐτὸς τὰ σύμβολα τῆς ἐνθέου οἰκονομίας τοῖς αὐτοῦ παρείδου μαθηταῖς, τὴν εἰκόνα τοῦ ἰδίου σώματος ποιεῖσθαι παρακελεύσμενος. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐτι τὰς δι' αἱμάτων θυσίας, οὐδὲ τὰς παρὰ Μωσῆ ἐν διαφόρων ζώων σφαγαῖς νενομοθετημένας προσέτετο, ἄρτυ δὲ χρῆσθαι συμβόλῳ τοῦ ἰδίου σώματος παρείδου, εἰκότως τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν ἠνίξατο τῆς τροφῆς, εἰπὼν· « Καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. » Τοῦτου καὶ ἄλλος ἐμνημόνευσε προφήτης, φησας· « Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἐθέλησας, σῶμα δὲ κατηρίτω μοι. » Ἀλλὰ ταῦτα, πλείονος βασιάνου δεόμενα, καὶ μακροτέρας ἐρμηνείας, ἐπὶ σχολῆς ἂν τις βασιάνισει, τοῦ παρόντος καιροῦ τσαῦτα εἰπεῖν ἀπαιτήσαντος, εἰς τὸ παραστήσαι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ἀνωθεν ὑπὸ τῶν πρόπλοι προφητῶν ἐγνωσμένους, τῇ θεῖᾳ σαφῶς παραδεδοῦσθαι· Γραφῆ.

hominem cum ejus actionibus exuerunt, novum autem et ad cognitionem secundum imaginem ejus, qui creavit, instauratum, induerunt. At illud, « Gratosi oculi ejus a vino, » et illud, « Albi dentes ejus ut lac, » rursus tanquam in arcanis posita Novi Testamenti mysteria comprehendere arbitror, lætitiā videlicet mystici illius vini, quod suis ipse discipulis porrexit Salvator, cum dixit : « Accipite, bibite, hic est meus sanguis, qui pro vobis funditur in remissionem peccatorum. Hoc facite in meam commemorationem⁸⁸. » Siquidem illud, « Gratosi oculi ejus a vino, » et « Albi dentes ejus ut lac, » splendorem, puritatemque mystici illius alimenti mihi significare videtur. Rursus enim ipse dispensationis divinæ notas suis discipulis tradidit, dum hortatur, ut sui ipsius corporis imaginem repræsentent. Cum enim non amplius cruenta sacrificia, neque ea quæ apud Mosem in lege, diversorum animarum mactationibus sancita erant, grata esset habiturus, sed ut pane sui corporis nota uterentur, instituturus, merito Propheta splendorem ac puritatem illius alimenti significavit, cum dixit : « Et albi dentes ejus ut lac. » Hanc rem alius quoque propheta commemorat his verbis : « Sacrificium et oblationem noluiti, corpus autem perfecisti mihi⁸⁹. » Cæterum, hæc cum majore indagazione et longiore quadam interpretatione indigeant, per otium quispiam diligentius exploraverit : quandoquidem hoc tempus plura dici non postulat, ut plane **381** appareat, una cum aliis, tempora quoque Salvatoris nostri adventus a prioribus prophetis antiquitus cognita, divinæ evidenter commendata esse Scripturæ.

D Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ. — *Ὡς μετὰ χρόνον ἐτῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομῶδων, ἃ γίνεται ἐτη τετρακόσιαι ἑννεήκοντα, τοῦ Χριστοῦ ἀνθρώποις ἐπιφανέντος, αἱ παρὰ Ἰουδαίους προφητεῖαι, καὶ ἡ πάλαι διαπρέπουσα ἐν αὐτοῖς ἱερωσύνη καταλυθήσεται, καὶ αὐτοὶ μὲν κατακλυσμοῦ δίκην ἐπαλλήλοις πολιορκίας ἀλώσονται, τὸ δὲ ἅγιον αὐτῶν ἱερὸν τὴν ἐσχάτην ἑρημῶν ὑπεμερεῖ.*

« Καὶ ἐτι μοι λαλοῦντος, καὶ προσευχομένου, καὶ ἐξαγορευόντος τὰς ἁμαρτίας μου, καὶ τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ μου Ἰσραὴλ, καὶ ῥιπτοῦντος τὸν ἑλεόν μου ἐναντι Κυρίου τοῦ Θεοῦ μου, ἐπὶ τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἐτι μοι λαλοῦντος ἐν τῇ προσευχῇ, καὶ ἰδοὺ ὁ ἀνὴρ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀρχῇ, πετόμενος, καὶ ἤψατό μου ὡσεὶ ὄραν θυσίας

⁸⁶ Matth. xxi, 2. ⁸⁷ Zachar. ix, 9. ⁸⁸ Luc. xxi, 19, 20. ⁸⁹ Psal. xxxix, 7.

ἐσπερινῆς, καὶ συνέτισέ με, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, καὶ εἶπε· Δανιήλ, νῦν ἐξῆλθον συμμιθεῖσά σοι σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὄπτασίᾳ, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν εἶ σύ. Ἐβδομήκοντα ἑβδομάδες συνετεμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συνελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλιάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφητείας, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἅγιον· καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλὴμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. Ἐβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία καὶ τείχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροὶ· καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐξηκονταδύο, ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κριμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετεμημένου ἀφανισμοῖς, καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοὶς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. Ὁ τῆς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους εἰς Βαβυλῶνα ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας εἰς πέρας ἤδη συνελευνοῦσης, τῷ Δανιήλ εὐξαμένῳ, εἰς τῶν ἁγίων λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ, Γαβριήλ ὁ ἀρχάγγελος, ἐπιφανὲς, τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ αὐτίκα τε καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι θεσπίζει, τὸν τε κατὰ τὴν ἀνανέωσιν αὐτῆς χρόνον εἰς ἐτῶν ἀριθμὸν περιορίζει· προλέγει τε ὡς κατὰ τὴν ὠρισμένην προθεσίαν αὐτῆς καθαιρεθήσεται, καὶ ὡς, τὴν δευτέραν ὑπομείνασα ἄλυσιν καὶ πολιορκίαν, οὐκέτι τῆς ἐκ Θεοῦ τεύζεται ἐπισκοπῆς, μενεῖ δὲ ἔρημος, συγκαθαίρουμένης αὐτῇ τῆς κατὰ τὸν Μωσέως νόμον λατρείας, ἐτέρας δὲ ἀντ' ἐκείνης τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων Καινῆς Διαθήκης ἀντισταθισμένης. Καὶ ταῦτα ὁ Γαβριήλ ὡς ἐν χρησμοῖς ἐπικεκρυμμένως ἐκφαίνειν ὑμολογεῖ τῷ προφήτῃ. Φησὶ γοῦν τῷ Δανιήλ· Ἐ Νῦν ἐξῆλθον συμμιθεῖσά σοι σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν ὁ λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοήθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὄπτασί· ὁ σαφῶς διεγείρων αὐτὸν εἰς βαθυτέραν ἔννοιαν καὶ σύνεσιν τῆς τῶν λεγομένων θεωρίας. Ὑπτασίαν γοῦν αὐτὰ γέ φησι διὰ τὸ βαθυτέρας ἔχασθαι διανοίας, καὶ οὐ τῆς τυχοῦσης συνέσεως δεῖσθαι· διόπερ καὶ αὐτοὶ τὸν διωρούμενον σύνεσιν ἀνθρώποις, ἐπιθαλεσάμενοι τε ὑπ' αὐτοῦ φωτισθῆναι τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς, ἐπιπαρῆσθωμεν τῇ κατὰ τοὺς τόπους θεωρίᾳ· Ἐβδομήκοντα, φησὶν, ἑ ἑβδομάδες συνετεμήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, τοῦ συνελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλιάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι

A tus est mecum, et dixit : Daniel, nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione, quod vir desideriorum es tu. Septuaginta hebdomades compendium accepere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et signentur quasi annulo peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio, et prophetia, et ungatur sanctus sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Hierusalem usque ad Christum ducem. Hebdomades septem, et hebdomades sexaginta **382** duæ, et revertetur, et ædificabitur platea et murus, et evacuabuntur tempora : et post hebdomadas sexaginta duas, peribit unctio, et iudicium non est in ea, et civitatem et sanctum disperdet cum duce venturo, et excidentur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti internecionibus, et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et super templum abominatio desolationum, et usque ad consummationem temporis, consummatio dabitur in desolationem ⁵². Cum Judaicæ gentis septuagenaria apud Babylonios servitus jam ad finem tenderet, Danieli oranti unus ex sanctis Dei ministris visus Gabriel archangelus, renovationem urbis Hierusalem primo quoque tempore et sine mora futuram canit, et tempus usque ad eam renovationem numero annorum determinat : prædicitque ut post definitum illud temporis spatium, rursus evertetur, utque post secundam expugnationem atque obsidionem, non ultra **D**no tutore gaudebit, sed sola ac deserta secum una Mosaicæ legis ritu sublato, permanebit, quippe cum in ejus ritus locum, in vitam hominum alterum sit introducendum Testamentum, quod Novum dicatur. Et hæc, ut in oraculis mos est, latenter se ipsi prophetaz indicare Gabriel proficitur. Ait igitur ad illum : « Nunc egressus sum ut afferam tibi intelligentiam : ab initio precum tuarum egressus est sermo, et ego veni ut indicarem tibi, quod vir desideriorum tu es, et animadverte in verbo, et intellige in visione. » Quibus verbis plane illum excitat, ut profundius animadvertat, profundiusque intelligat ea quæ in verbis ab ipso proferendis contemplatione digna sunt. Siquidem illa visionem appellat, propterea quod profundiore quemdam sensum attingunt, neque vulgari quadam prudentia indigent : quamobrem ipsi quoque eum invocantes, qui dat hominibus sapientiam, rogantes utque mentis oculos nobis illuminet, confidenter aggrediamur, quæ ad horum locorum interpretationem pertinent : « Septuaginta, inquit,

⁵² Dan. ix, 20-27.

hebdomades compendium accepere super populum tuum, et super civitatem sanctam, ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata : et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et adducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungetur Sanctus sanctorum. » **383** Quod igitur septuaginta hebdomadarum spatium, si in annos resolvatur, nonaginta supra quadringentos summam conficiat, nemini, puto, dubium est. Tantum igitur temporis compendium accepit super populum tuum, ubi sane omnem Judaicæ gentis terminationem concludit : nec tamen illos in his amplius Dei populum vocat, sed alloquens ipsum Daniel, « Populum, » inquit, « tuum : » namque alias quoque tanquam eum qui impie egisset, et simulacris se addixisset, non amplius suum populum Deus, sed Moysis appellavit, cum dixit : « Vade, descende, peccavit enim populus tuus ⁶⁰. » Nunc igitur eodem modo causam, cur illud temporis spatium contra illos præfinierit docet : hoc autem est, eos non amplius dignos esse, qui populus Dei appellentur. Deinde adjungit illud, « Et Super civitatem sanctam ; » ubi illud tuam rursus a superiori subaudivimus : ut ita dictum esse videatur, « super populum tuum et super civitatem sanctam tuam, » non secus ac si dixisset : Quæ a te sancta existimatur. Nam et Hebraicus contextus, et reliqui interpretes uno ore, non solum ad populum illud « tuum, » sed etiam ad civitatem, illud « tuam » adjungunt. Aquila igitur, « Super populum, » inquit, « tuum, et super civitatem sanctificatam tuam : » Symmachus autem : « Adversus populum tuum, et civitatem sanctam tuam. » Quocirca in bonis quoque LXX Interpretum codicibus, illud « tuam, » stellula hæpposita adjectum est : nam cum orans Daniel in illis suæ supplicationis verbis, sæpius populum, Dei populum nominasset, civitatis autem locum, sanctum Dei locum, vertens in diversum qui respondebat, neque civitatem sanctam Dei, neque populum Dei esse fatetur, sed « tuum, » inquit, qui oras, et qui talia de populo et de loco civitatis dixisti. Verba ipsius Daniel hoc modo se habent : « Avertatur furor tuus et ira tua a civitate tua Jerusalem et monte sancto tuo ⁶¹. » Item : « Populus tuus factus est in opprobrium omnibus in circuitu nostro ⁶². » Et rursus : « Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est ⁶³. » Et rursus : « Vide interitum civitatis tuæ super quam invocatum est nomen tuum ⁶⁴. » Ac deinceps : « Quia nomen tuum invocatum est super civitatem tuam, et super populum tuum ⁶⁵. » Talibus cum orasset, adjunxit : « Et cum adhuc loquerer et orarem, ecce Gabriel quem videram in visione mea, volans tetigit me, et dixit ea utique quæ superius descripta babes. » **384** Plane igitur in his propheta non simpliciter civitatem,

ἑδρασιν καὶ προφητεῖαν, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἄγιον. »
 Ὅτι τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ὁ χρόνος, ἐν ἑταίρι ἀναλυόμενος, ἐνενηνέκοντα πρὸς τοὺς τετρακοσίους ἀριθμὸν συνάγει, πενήτι που ὄηλον. Τοσοῦτος τοι γαρ οὖν συνετημήθη χρόνος ἐπὶ τὸν λαὸν σου, τὸ πᾶν συμπέρασμα τοῦ Ἰουδαίων περιορίζων ἔθνους· καὶ οὐκέτι γε αὐτοὺς ἐν τούτοις Θεοῦ λαὸν προσαγορεύει, ἀλλὰ τῷ Δανιήλ φησι, « λαὸν σου. » Ὡστερ γὰρ ἀσεβήσαντά ποτε καὶ εἰδωλολατρήσαντα ἐπὶ τῆς ἐρήμου, οὐκέτι λαὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεός, ἀλλὰ τοῦ Μωσέως προσεῖπε, φήσας· « Βάδιζε, κατέδηθι· ἠνόμησε γὰρ ὁ λαός σου· » τὸν αὐτὸν τρόπον κἀναυῖθα τοῦ περιωρίσθαι κατ' αὐτῶν τὸν δηλωθέντα χρόνον τὸ αἴτιον ἐκδιδάσκει· τοῦτο δ' ἦν τὸ μηκέτι τοῦ Θεοῦ λαὸν αὐτοῦ καταξιοῦσθαι χρηματίζεσθαι. Ἐπιλέγει δὲ, « Καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, » τὸ σου πάλιν ἐξακουόντων ἡμῶν κατὰ κοινοῦ, ὡς εἶναι τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » ὡς εἰ ἔφασκε· Τὴν σοὶ νενομισμένην ἁγίαν. Τὸ γοῦν Ἑβραϊκόν, καὶ οἱ λοιποὶ συμφώνως ἐρμηνευταί, οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς πόλεως τὸ σου προσκείμενον περιέχουσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶν· « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, καὶ ἐπὶ πόλιν ἡγιασμένην σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· Κατὰ τοῦ λαοῦ σου, καὶ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας σου. » Ὅθεν καὶ παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀντιγράφοις τῶν ἑβδομήκοντα τὸ σου μετὰ ἀστερίσκου παραθέσεως πρόσκειται. Ἐπεὶ γὰρ εὐξάμενος Δανιήλ ἐν τοῖς τῆς ἰκεσίας αὐτοῦ ῥήμασι, πολλάκις τὸν μὲν λαὸν, Θεοῦ λαὸν ὠνόμασε, τὸν δὲ τῆς πόλεως τόπον, ἅγιον Θεοῦ τόπον, ἀντιστρέφας ὁ χρηματίζων, οὔτε τὴν πόλιν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ, οὔτε τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογεῖ, ἀλλὰ « σου » φησι τοῦ προσευχομένου, καὶ τοιαῦτα περὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου καὶ τῆς πόλεως εἰρηκότος. Ἐχουσι δὲ τοῦ Δανιήλ αἱ φωναὶ οὕτως· « Ἀποστραφῆτω δὴ ὁ θυμός σου, καὶ ἡ ὀργὴ σου ἀπὸ τῆς πόλεως σου Ἱερουσαλήμ ὕδρου ἁγίου σου· καὶ· Ὁ λαός σου ἐγένετο εἰς ὄνειδισμὸν ἐν πᾶσι τοῖς περικύκλοις ἡμῶν· καὶ πάλιν· « Ἐπίφανον τὸ πρόσωπόν σου ἐπὶ τὸ ἅγιασμά σου τὸ ἐρημιόν· » καὶ αὖθις· « Ἴδε τὸν ἀφανισμὸν τῆς πόλεως σου, ἐφ' ἧς ἐπικέκληται τὸ ὄνομα σου ἐπ' αὐτῆς· » καὶ ἔξῃς· Ὅτι τὸ ὄνομα σου ἐπεκλήθη ἐπὶ τὴν πόλιν σου καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν σου. » Τοιαῦτα εὐξάμενος ἐπιλέγει· Καὶ ἔτι μου λαλοῦντος καὶ προσευχομένου, ἰδοὺ Γαβριήλ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ὄρασει μου, πετόμενος, καὶ ἦψάτό μου, καὶ εἶπε· τὰ ἀναγεγραμμένα. Σαφῶς οὖν διὰ τούτων ὁ μὲν προφήτης πόλιν οὐχ ἅπλως, ἀλλὰ ἐ τοῦ Θεοῦ πόλιν ὠνόμασε, καὶ τὸ ἅγιασμα ἐ τοῦ Θεοῦ ἅγιασμα, καὶ τὸν λαὸν ἐ τοῦ Θεοῦ λαὸν, διαθέσει τῇ πρὸς τὸν λαόν. Οὐκέτι μὴν καὶ ὁ Γαβριήλ ὁμοίως αὐτῷ καλεῖ τὰ δηλούμενα, ἔμπαλιν δὲ, « Ἐπὶ τὸν λαὸν σου, » φησὶ, « καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν σου, » μονονουχὶ καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸν λαόν, καὶ τὸ ἅγιασμα ἀνάξιον εἶναι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγोरίας ἀποφθνας. Τοσοῦτον δὲ οὖν χρόνον ὠρίσθαι κατὰ τοῦ λαοῦ πρώτον, ἔπειτα καὶ κατὰ τῆς πόλεως διδάσκει, καὶ τοσοῦτος γε ὢν ἀποδείκνυται ἀπὸ τῆς

⁶⁰ Exod. xxxii, 7. ⁶¹ Dan. ix, 16. ⁶² ibid. ⁶³ ibid. 17. ⁶⁴ ibid. 18. ⁶⁵ ibid. 19.

ἀνανεώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἃ γίνονταν ἐπὶ Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως, μέχρι τῆς Αὐγούστου Ρωμαίων ἐπικρατήσεως, Ἡρώδου τε Ἰουδαίων βασιλέως, ἀλλοφύλου τὸ γένος, καθ' οὗς τὰ τῆς γενέσεως ἱστορεῖται τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὡς ὁ λόγος προῦν ἐπιδείξει. Ἐξῆς δὲ ἐπιλέγει· «Τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν, καὶ ἀπαλεῖψαι ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι δρασίμην, καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἁγίων.» Ἀντὶ μὲν οὖν «τοῦ συντελεσθῆναι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίαν,» ὁ Ἀκύλας πεποίηκε, «Τοῦ συντελεσθῆναι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειώσαι ἁμαρτίαν.» Τὸ γὰρ, «Πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν,» εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ διὰ τούτων οἶμαι παρίστασθαι. Ἐπὶ γὰρ τῆς κατ' αὐτοῦ τολμηθείσης τοῦ Ἰουδαίου Ἐθνους ἐπιβουλῆς συντελεσθῆ αὐτῶν ἡ ἁμαρτία, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεόν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἀθεσία τέλος εἴληφε. Πάλαι μὲν γὰρ πρότερον ἔφερον αὐτοὺς ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, μυρία δὲ πλημμυλοῦντας πρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας, ὡς περὶ διὰ τῶν προφητικῶν ἀποδείκνυται λόγων· πλὴν ἀλλ' ὡς περ ἐπὶ τῶν πάλαι τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας οἰκούντων ἀλλοφύλων εἰρηστὸ τῷ Ἀβραάμ· «Ὅσῳ γὰρ ἀναπεπληρωμένοι αἱ ἁμαρτίαι τῶν Ἀμορραίων·» καὶ ἕως μηδέπω ἦσαν ἐκτεπληρωμένοι, οὐκ ἠλαύνοντο πῶ οἱ Ἀμορραῖοι τῆς πατρῴας γῆς. Ἐπεὶ δὲ ἐπληρώθησαν αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν, ττηκαῦτα πάντες ἐξωλοθρεύθησαν ἐπὶ τῶν Ἰησοῦ τοῦ Μωσέως διαδόχου χρόνων· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ προτέρου νοήσεις λαοῦ. Ἔως μὲν γὰρ οὐκ ἐπληροῦντο αὐτῶν αἱ ἁμαρτίαι, ἡ τοῦ Θεοῦ ἀνοχή καὶ μακροθυμία ἔφερον αὐτοὺς, εἰς ἐπιστροφήν ἐκάστοτε προσκαλουμένη διὰ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὴν σωτηρίαν φωνὴν ἐπλήρωσαν τὸ μέτρον τῶν πατέρων αὐτῶν, οὕτω δ' ἂν πάντα συναθρόντα κατὰ τὸ αὐτὸ τὸν ἔσχατον αὐτοῖς καιεργάσατο βλεθρον, ὡς περὶ πάλιν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διδάσκει λέγων· «Πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἕως αἵματος Ζαχαρίου, ἤξειν ἐπὶ τὴν γενεάν ταύτην.» Τὸ γοῦν ἔσχατον ἀπάντων τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τολμήσαντες, ἐτέλεσαν τὴν ἀθεσίαν, καὶ ἐτέλειωσαν τὴν ἑαυτῶν ἁμαρτίαν, κατὰ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν· κατὰ δὲ τοὺς Ἐβδομήκοντα, ἐδέθη αὐτῶν καὶ ἐσφραγίσθη ἡ ἁμαρτία. Ἀλλὰ ἐπεὶ μὴ μόνον εἰς πτώσειν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἀνάστασιν πολλῶν ἐλήλυθεν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καθά φησι περὶ αὐτοῦ, «Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσειν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ,» εἰκότως τοῖς εἰρημένους ἐξῆς ἐπιλέγει ὁ Δανιὴλ τό· «Καὶ τοῦ ἀπαλεῖψαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἐξιλάσασθαι ἀδικίας.» Διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον εἶναι αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας, δεῖσθαι δὲ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἰλασμοῦ ζώντος καὶ ἀληθινοῦ (οὗ τύπον ἔφερε τὸ παρὰ Μωσῆ κατασκευασθὲν ἰλαστήριον), οὕτως δὲ ἡν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ εἰρηται· «Ἰδὲ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

sed « Dei civitatem, » nominavit, et sanctuarium, « Dei sanctuarium, » et populum, « Dei populum, » ita videlicet animo erga illum populum affectus : at vero Gabriel non item ut ipse, ea quæ jam dicta sunt vocat, sed ex contrario, « Super populum tuum, inquit, et super civitatem sanctam tuam, » ubi propemodum et civitatem, et populum, et sanctuarium illa Dei appellatione indigna esse demonstrat. Tantum igitur temporis spatium primum contra populum, deinde contra civitatem præfinitum esse docet : et quod tantum sit, ostendit ex renovatione Jerusalem. Id porro continetur a Dario Persarum rege usque ad Augusti dominatum in Romanos, et Herodem Judæorum regem, qui alieno genere natus est, quorum temporibus ea quæ ad ortum Salvatoris nostri pertinent, enarrantur, quemadmodum longius progressa oratio demonstrabit. Ordine deinceps sequitur : « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, et deleantur iniquitates, et expientur injustitiæ, et inducatur justitia sempiterna, et quasi signo impresso claudatur visio et prophetia, et ungatur Sanctus sanctorum. » Pro eo autem quod est, « Ut consummetur peccatum, et quasi annulo signentur peccata, » Aquila vertit, « Ad consummandam pravariationem, et finem imponendum peccato. » Illud enim, « Implete mensuram patrum vestrorum », quod a Salvatore nostro ad Judæos dictum est, etiam in his arbitrator contineri ac significari : nam dum insidias illi Judaica gens molitur et conficit, peccatum suum consummavit : et ejusdem, ut Aquila vertit, adversus Deum pravariatio finem accepit. Jampridem enim illos quamvis innumera-bilia peccata perpetrantes ante Salvatoris nostri adventum, Dei tamen clementia ferebat, quemadmodum videlicet prophetica ipsa verba demonstrant : verumtamen sicut de illis qui genere ab Hebræis differentes, terram promissionis incolebant ad Abraham dictum est : « Nondum enim completa sunt peccata Amorrhæorum : » et quamdiu completa non fuere, de terra ipsorum patria expulsi non sunt. Ubi autem completa sunt, tum vero omnes in interitum inciderunt, quæ sane clades illos excepit temporibus illius Jesu qui Mosi successit : ita etiam de prioro tibi intelligendum est populo : quamdiu enim illorum peccata completa non sunt, Dei illos patientia et benignitas tulit, et per prophetas undique ad conversionem invitavit. **385** Postquam autem, ut Salvator ad ipsos dixit, impleverunt mensuram patrum suorum, tum vero in eundem locum coacta omnia, extremum illis maturaverunt interitum, sane quemadmodum item Dominus noster nos docet, ubi ait : « Omnem sanguinem effusus a constitutione mundi, a sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ, venturum super generationem istam ». Cum igitur ad extremum manus injicere Fili) Dei ausi sunt,

⁶⁶ Math. xxiii, 32. ⁶⁷ ibid. 35.

« consummaverunt prævaricationem, et finem peccato suo imposuerunt, » sicut Aquila interpretatus est, at, sicut LXX, « eorum peccatum alligatum signatumque est. » Sed quoniam non solum in ruinam, verum etiam in reparationem multorum venit in Israel, sicut de ipso dixit Simeon, « Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel ⁶⁶, » merito Daniel ad ea quæ dicta sunt, adjungit : « Et ut deleantur peccata, et expientur injustitiæ. » Cum enim sanguis taurorum et hircorum auferre peccata non posset, et omne hominum genus expiatione viva veraque indigeret (cujus figuram gerebat id quod apud Mosem constructum vocatur propitiatorium), nulla autem propitiatio viva veraque esset, nisi Salvator et Dominus noster, ille Agnus Dei, de quo dictum est : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccata mundi ⁶⁷. » Nam rursus, « Idem propitiatio est pro peccatis nostris, » nec pro nostris tantum ipse est pretium ac redemptio, sed etiam pro totius mundi, ut ait Apostolus ⁶⁸ : « Qui factus est, inquit, sapientia nobis a Deo, justitiæque et sanctificationis et redemptionis ⁶⁹. » Merito ejus adventum, simul complementum perfectionemque peccati esse docet eorum, qui contra ipsi impii fuerunt, simul abstersionem et purgationem peccatorum et injustitiarum expiationem eorum qui in ipsum crediderunt : nam cum Aquila. « Ad consummandam prævaricationem, et finem peccato imponendum, » dixerit, tum illud adjecit, « Et ad expiandum iniquitatem, » sic plane illum omnis iniquitatis, quæ olim per ignorantiam admissa sit, expiationem esse, pro concessio sumens. Post ipsa hæc, illud sequitur : « Ut inducatur justitia sempiterna. » Est sane ipse Dei Verbum justitia sempiterna, « qui factus est nobis sapientia a Deo, justitiæque et sanctificatio et redemptio, » ut ait Apostolus, verumtamen adventu suo omnibus hominibus conciliavit justitiam, reipsa ostendens, quod « non **386** solum Judæorum est Deus, sed etiam gentium. » Quandoquidem unus est Deus qui justificabit circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ⁷⁰. » Ex quo eos qui cum Cornelio aderant, quique jam Spiritum sanctum accipere meruerant, admirans Petrus, « Vere, inquit, novi quod non est acceptor personarum Deus, sed in omni gente, qui timet illum et exercet justitiam, acceptus est illi ⁷¹. » Quin Paulus quoque Evangelium justitiæ affirmat esse, ubi ait : « Virtus enim Dei est ad salutem omni credenti, Judæo primùm et Græco : justitia enim Dei in eo revelatur ⁷². » In Psalmis quoque de Christo dictum est : « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis ⁷³. » Et sane illius opus re vera Dei justitiam demonstravit, utpote quod omne genus hominum pari vocatione dignum reddiderit. At quæ per Mosem edita sunt, nequaquam talia, sed uni soli Ju-

A αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· καὶ πάλιν· « Ἀπὸ τὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, » οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου, αὐτὸς ὢν καὶ ἀπολύτρωσις, κατὰ τὸν Παῦλον, φάσκοντα· « Ὅς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις· » εἰκότως τὴν παρουσίαν αὐτοῦ ὁμοῦ μὲν συμπλήρωσις καὶ τελειωσις ἁμαρτίας εἶναι διδάσκει τῶν εἰς αὐτὸν ἡσυχαστῶν, ὁμοῦ δὲ ἀπάλειψιν καὶ καθαρισμόν ἁμαρτιῶν, καὶ ἀδικῶν ἱλασμόν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων. Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ, « Τοῦ τελῆσαι τὴν ἀθεσίαν, καὶ τοῦ τελειῶσαι τὴν ἁμαρτίαν, » εἰπὼν, ἐπήγαγε τὸ, « Τοῦ ἐξῆλάσασθαι ἀνομίαν, » σαφῶς ἱλασμόν αὐτὸν εἶναι πάσης ἀνομίας τῆς πάλαι κατὰ ἑθνοῖαν γενομένης ὑποτιθέμενος. Ἐξῆς τούτοις εἴρηται, « Τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον. » Ἔστι μὲν οὖν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰώνιος δικαιοσύνη, « ὃς ἐγενήθη σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Πλὴν ἀλλὰ σὺν τῇ ἑαυτοῦ παρουσίᾳ καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις προὔξεν σοφίαν δικαιοσύνην, ἔργους ἐπιδείξας, ὅτι « μὴ μόνον Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν. » Ἐπεὶ περ εἰς ὁ Θεός, ὃς δικαιοῦσι περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. » Ὅθεν τοὺς ἀμφὶ τὸν Κορνήλιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡξυμένους ἀποθαυμάσας ὁ Πέτρος, « Ἐπ' ἀληθείας, » φησὶν, « οἶδα, ὅτι οὐκ ἐστὶ προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστὶ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ τὸ Εὐαγγέλιον δικαιοσύνης εἶναι φησὶ, λέγων· « Δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλλησι· δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται. » Καὶ ἐν Ψαλμοῖς δὲ εἴρηται περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλήθος εἰρήνης. » Καὶ τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δικαιοσύνην ἐνεδείξατο, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐξ Ἰσοῦ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ καταξιώσαντος κλήσεως. Ἀλλὰ οὐ τοιαῦτα ἦν τὰ διὰ Μωσέως, ἐνὶ δὲ μόνῳ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει δεδωρημένα· διὸ καὶ πρὸς καιρὸν φανέντα παρελήλυθεν. Ἡ δὲ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηγορημένη δικαιοσύνη, διαμένουσα εἰς τὸ διηγεῖσθαι, εἰκότως αἰώνιος προσηγόρευται δικαιοσύνη, κατὰ τὸν Γαβριὴλ φησάντα· « Καὶ τοῦ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον· » ἀντὶ δὲ, « Καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην, » κυριώτερόν μοι δοκεῖ πεποιημέναι ὁ Ἀκύλας, εἰπὼν· « Καὶ τοῦ τελῆσαι ὀραματισμόν καὶ προφήτην. » Οὐ γὰρ ἀποκλείσαι, καὶ ὡσπερ σφραγίσαι τὰς προφητικὰς ὁράσεις ἐπιδημήσαντες ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὃς γε καὶ πάλαι οὐσας ἀσαφεῖς καὶ κατεσφραγισμένας, ὡσπερ ἐπικειμένας περιελὼν σφραγίδας, ἀνέφξεν τε καὶ ἀνήπλωσε, τοῖς ἑαυτοῦ μθηταῖς τὸν νοῦν τῶν θείων παραδιδούσας γραμμάτων. Ὅθεν, « Ἰδοὺ, » φησὶν, « ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ φυλῆς Ἰούδα· » καὶ αὐτὸς ἤνοιξε τὰς σφραγίδας τὰς ἐπικειμένας τῷ βιβλίῳ, κατὰ τὴν Ἀποκάλυψιν Ἰωάννου. Ποίας δὲ σφραγίδας ἢ τῶν προφητῶν τὰς ἀσαφείας;

⁶⁶ Luc. II, 34. ⁶⁷ Joan. I, 29. ⁶⁸ I Joan. II, 2. ⁶⁹ I Cor. I, 30. ⁷⁰ Rom. III, 29, 30. ⁷¹ Act. X, 34, 35. ⁷² Rom. I, 16, 17. ⁷³ Psal. LXXI, 7.

ἃς εὖ μάλα ἐπιστάμενος ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἡσαίας ἔλεγε· « Καὶ ἔσονται οἱ λόγοι οὗτοι ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου. » Οὐκ ἔρα τοῦ ἀποκλείσαι ὄρασιν καὶ προφήτην ἐλήλυθεν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μᾶλλον δὲ ἀναπετάσαι, καὶ εἰς φῶς ἀγαγεῖν. Ὅθεν δοκεῖ μοι κυριώτερον ὁ Ἀκύλας φάναι· « Τοῦ τελέσαι δραματισμὸν καὶ προφήτην » ὃ καὶ συνᾶδει τῷ, « Οὐκ ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι, » πρὸς αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένῳ. Τέλος γὰρ νόμου Χριστὸς, καὶ πᾶσαι γὰρ αἱ περὶ αὐτοῦ προφητεῖαι ἀπλήρωτοι καὶ ἀτελεῖς ἔμενον, εἰσὸς· αὐτὸς ἐπιστὰς ἐπιτέθεικεν ἅπασιν τέλος τοῖς περὶ αὐτοῦ προαναπεφωρημένοις. Δύναται δὲ καὶ κατὰ τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν, τοιαύτην ἔχειν διάνοιαν τὸ, « τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην »· ἐπεὶ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρις Ἰωάννου διήρκεσαν, ἐξ ἐκείνου τε διαλελοιπάσιν οἱ πάλαι παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ πνευματοφορούμενοι, καὶ τὰς περὶ Χριστοῦ προβόησεις ἀνακηρύττοντες, καὶ τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς λόγοις ὁράσεις ὑγιᾶς ἐποπτεύοντες, οἱ καὶ ἅτε ἀποκλεισθείσης αὐτῆς τῆς θείας χάριτος, οἱ καὶ σφραγίσαι ὡσπερ καταθεθείσης, ἐξέλιπον· διὸ συμβαίνει ἐξ ἐκείνου μηκέτι προφήτην ἐνεργεῖν, μηδὲ ὄρῶντα χρηματίζεσθαι ἐν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν δηλουμένων χρόνων καὶ εἰς ἡμᾶς τούτων ἀπάντων διαλελοιπότην. Τούτοις ἐπιφέρει· « Καὶ χρίσαι ἅγιον ἄγιον. » Καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸθεν πρόδηλον, ὡς μέχρι τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων ἅγιοι ἄγιοι παρ' Ἑβραίοις ἀρχιερεῖς ἐχρόντο, κατὰ τὴν κατὰ τὸν τοῦ Μωσέως νόμον ἐπιτελουμένην ἀγιστείαν· ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ οὗτοι διαλελοιπάσι καταλλήλως τῇ προφητείᾳ. Ἡ μὲν οὖν τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν Ἰούδαν ἀναφώνησις ἡγουμένων καὶ ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐκλειψὶν ἐδῆλον, κατὰ τὰ προτεταγμένα· ἐπειδὴ δὲ τὰ τῆς προστασίας τοῦ λαοῦ προφητῶν καὶ ἱερέων πάλαι πρότερον ἤρτητο, ἀκολούθως προθεσπίσας ὁ λόγος διὰ τῆς προπαρτεθείσης προφητείας τὴν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγουμένων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους καθάρσειν ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ, διὰ τῆς μετὰ χεῖρας προφητείας τὴν τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἱερέων τῶν παρ' αὐτοῖς πάλαι διαπρεπόντων ἐκλειψὶν ἀναφωνεῖ, ὡς καὶ τούτων ἐπὶ τῇ τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείᾳ διαλειφόντων· ὃ καὶ αὐτὸ τοῖς ἔργοις ἢ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιστώσεται. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀκύλας, « τοῦ ἀλείψαι ἡγιασμένον ἡγιασμένων, » ἐξέδωκεν, οἴησεται μὲν τις τὸν πάλαι παρὰ Ἰουδαίοις ἀρχιερέα δηλοῦσθαι, τῶν μὲν τούτῳ ὑποθεθηκότων πολλῶν ἱερέων ἁγίων προσαγορευόμενων, ἁγίου δὲ ἁγίων μόνου τοῦ ὑπὲρ πάντας ἀρχιερέως. Ἐπειδὴ τοῦτο καὶ προχείρως νοούμενόν ἐστιν ἀληθές. Μέχρι γὰρ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων οἱ ἀνέκαθεν κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς ὀμοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡγούνο λαοῦ, καὶ τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ θεραπείας, ἀκολούθως τῇ παρὰ Μωσῆ νενομοθετημένῃ λατρείᾳ διαρκῶς ἐπετέλουν. Ἀπὸ δὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πρῶτον μὲν συνεχύθη καὶ ἡ κατὰ τούτους τάξις, μικρὸν δὲ ὕστερον καὶ παντελῶς ἀπέσθη. Ἄλλ' ἔγωγε τῆς θείας Γραφῆς οὐδαμοῦ εὐρῶν τὸν παρὰ

A daicæ genti donata : quocirca ad tempus duntaxat prodita præterierunt. At enim quæ per Salvatorem nostrum justitia denuntiata est, in perpetuum permanens, merito æterna justitia nuncupata est, quemadmodum dixit Gabriel : « Et ut adducatur justitia sempiterna : » pro eo autem quod est, « Et quasi signo impresso claudatur visio et propheta, » magis aliquanto proprie mihi videtur Aquila reddidisse : « Et ad consummandum visionis munus et prophetam. » Non enim ut clauderet et quasi anulo signaret propheticas visiones, Salvator ac Dominus noster advenit, qui etiam illas, quæ antea obscuræ et quasi signo impresso clausæ erant, et aperuit et latius explicavit, quo tempore suis discipulis sensum divinarum Scripturarum exposuit. Ex quo, « Ecce, inquit, vicit leo de tribu Juda⁷⁸ : » et ipse aperuit sigilla libro apposita, ut apud Joannem legimus in Apocalypsi. Cæterum quæ tandem sigilla, nisi prophetarum obscuritates? quas cum plane bene notas haberet etiam Isaias, dixit : « Et erunt verba hæc tanquam verba libri signati⁷⁹ : » non ergo ut clauderet visionem et prophetam venit Christus Dei, sed ut aperiret potius et in lucem proferret. Quare magis mihi proprie videtur Aquila dixisse : « Ad consummandum visionis munus et prophetam, » quod sane cum illo concordat : « Non veni solvere legem aut prophetas, sed complere⁷⁷ », » quod a nostro Salvatore dictum agnoscimus. **387** Finis enim legis Christus, et omnes de illo prophetiæ inanes atque imperfectæ manserunt, donec ille seipsum ostendens, omnibus quæ de ipso a prophetis prædicta fuerant, finem imposuit. Potest etiam ex interpretatione Septuaginta talem habere sensum, illud quod dictum est : « Ut quasi signo impresso claudatur visio et propheta : » cum lex et prophetæ usque ad Joannem permanserint, et ex illo defecerint, qui prius Spiritu divino afflati divinabant, et vaticinia de Christo omnibus palam prodebant, quique in sacris responsis visiones puras et sinceras contemplabantur, tanquam si ipsis divina gratia et clausa, et quasi signis impressis colligata esset, merito evenit ut ab illo, de quo dictum est, tempore, non amplius apud illos munere suo fungeretur propheta, neque qui ab illis videns nominabatur, sed omnia hæc usque ad nostram ætatem sublata evanuerint. Deinceps sequitur : « Et ungatur Sanctus sanctorum. » Hoc item nobis eodem argumento constabit : nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui Sancti sanctorum pontifices erant apud Hebræos, ii ceremoniis quas ex Mosaica lege acceptas servabant, ungebantur : sed hi quoque posthæc sicut prophetia prædixerat, defecerunt. Itaque quod ab Jacob ad Judam oraculum enuntiatum est, secundum ea quæ prius a nobis exposita sunt, Judaicæ gentis ducem principumque defectum divinabat. Sed quoniam prophetarum et sacerdotum,

⁷⁸ Apoc. v, 5. ⁷⁹ Isa lxxix, 41. ⁷⁷ Matth. v, 17.

qui populo præerant, jampridem honor dilatus fuerat, ordine deinceps sermo, ubi interitum Judaicæ gentis ducum et principum sub ipsum Christi adventum, per eam quæ prius citabatur prophetiam, prædixit, per eam quæ nunc in manibus est, et prophetarum et sacerdotum, qui olim apud illos florebant, defectum plane significat, tanquam hi quoque ubi Christus advenisset defecturi essent, quod quidem vaticinium, Salvatoris nostri adventus re ipsa comprobavit. Quia vero Aquila, « Ad ungendum Sanctificatum sanctificatorum, » interpretatus est, ex eo aliquis suspicabitur veterem Judæorum pontificem designari: quippe cum multi quidem illo ipso inferiores sacerdotes sancti appellarentur, solus autem pontifex, qui omnes dignitate antehabebat, Sanctus sanctorum. Siquidem hoc vel eo aensu acceptum quod unicuique in promptu sit, verum est. Nam usque ad tempora Salvatoris nostri, qui a prima origine per successionem erant pontifices, iidem etiam toti populo præerant, **388** et quæ ad cultum Dei pertinent, ritum illum sectantes, qui in lege Mosis sanctus fuerat, abunde satis administrabant. Ex quo autem Salvator noster advenit, primum quidem eorum quoque ordo confusus est: non multo autem post, etiam penitus extinctus. Cæterum, cum ego quidem nusquam in sacris litteris invenerim, Judæorum pontificem Sanctum sanctorum nominari, arbitror in unicum duntaxat Dei Filium Verbum et proprie designari, et vere dignum tali appellatione constitui. Iis enim qui ex hominibus profecti sint, et ad eum virtutis gradum pervenerint, quem natura mortalis contingere potest, satis superque fuerit, si quando in partem et communicationem quandam assumpti ejus qui dixit, « Sancti eritis, quoniam sanctus ego Dominus », sancti appellentur. Sanctus autem sanctorum, quis tandem sit apud homines nominandus, præter unum sancti dilectum Puerum, qui ut Rex regum, et dominorum Dominus, ita etiam sanctorum Sanctus est appellatus? uni igitur ei, utpote qui præstantiori quodam modo sit unctus, quam omnes qui unquam terreno illo atque elaborato Mosis oleo uncti fuerint, dictum est illud: « Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis ». Quo quidem oleo unctus ex propria persona apud Isaiam ipse ait: « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ». Quoniam igitur excellenti et spirituali ac potius ipsius divinitatis unguento solus præter omnes, qui unquam fuerint, Salvator noster unctus esse perhibetur, merito Sanctus sanctorum, tanquam si diceretur, Pontifex pontificum, est nominatus, aut etiam Sanctificatus sanctificatorum, ut est in Gabrielis oraculo. Hæc porro omnia completis hebdomadibus septuaginta, finem suum contingere, non alias sane quam quo tempore Salvator noster

Ἰουδαίους ἀρχιερεῖς ἅγιον ἁγίων ὀνομασμένον, ἡγοῦμαι ἐν τούτοις μόνον αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον δηλοῦσθαι, κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ταύτης ἄξιον τῆς ἐπωνυμίας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐξ ἀνθρώπων προκεκκοφῶσι, καὶ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἀρετῆς χωρήσασιν, ἀγαπητὸν ἁγίοις ποτὲ χρηματίζουσι, μετὰ μετοχῆν καὶ μετουσίαν τοῦ φήσαντος: « Ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος. » Ἅγιον δὲ ἅγιος τίς ἂν κυρίως ἐν ἀνθρώποις ὀνομασθῆι, ἢ μόνος ὁ ἡγαπημένος τοῦ ἁγίου Πατρὸς, ὡσπερ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κυρίων Κύριος, οὕτω καὶ ἁγίων ἅγιος ἀναγορευόμενος; μόνῳ γοῦν αὐτῷ, ἅτε διαφερόντως παρὰ τοὺς πώποτε Μωσέως ἐλαίῳ γεώδει καὶ σκευαστῶ κεχρισμένους, εἰρητο: « Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » ἢ χρισθεὶς, ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ αὐτός φησιν ἐν Ἡσαΐα: « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. » Ἐπεὶ οὖν διαφέροντι καὶ πνευματικῷ, μᾶλλον δὲ θεότητος χρίσματι μόνος παρὰ τοὺς πώποτε ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ κεχρίσθαι μαρτυρεῖται, εἰκότως ὁ ἅγιος ἁγίων, ὡς ἂν τις εἴποι, ὁ ἀρχιερεὺς ἀρχιερέων ὀνόμασται, καὶ ἡγιασμένος ἡγιασμένων, ὁ κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρησμόν. Ταῦτα δὲ πάντα, συμπεραιουμένων τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, τέλος ἐλάμβανεν οὐκ ἄλλοτε ἢ ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας. Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦθ' οὕτως ἔσεσθαι ὁ προδηλωθεὶς ἄγγελος κεφαλαιωδῶς ἐθέσπιζε τῷ προφήτῃ, αὐθις ἐπαναλαμβάνει τὸν περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων λόγον, διδάσκων κατὰ μέρος ἕκαστα ἀκριβῶς, ὅθεν ἀπάρχεσθαι δεῖ τῆς τῶν χρόνων ἀπαριθμήσεως, καὶ τίνα κατὰ τοὺς δηλουμένους καιροὺς ἀπαντήσεται. Λέγει δ' οὖν: « Καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ· ἑβδομάδες ἑπτὰ καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο, καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεῖα καὶ τεῖχος. » Ἐν οἷς δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν καὶ τὴν τοῦ πρό ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους θεωρίαν μὴ ἀποκρύψασθαι, παραθεῖναι δὲ καὶ ταύτην ὡς οἰκείαν τοῖς ἐντευξομένοις. Κοινὰ γοῦν, καλῶς εἰρηται, τὰ τῶν φίλων· καὶ ἐπειδὴ προσήκει συγχρηθῆναι μὲν εὐγνωμονοῦντας τοῖς καλῶς ὑφ' ἑτέρων εἰρημένοις, μὴ μὴν ἀποστρεφῆναι τοὺς πατέρας τῶν ἐγγόνων, μηδὲ τοὺς πρώτους φυτεύσαντας τῶν οἰκείων σπερμάτων, τὰς αὐτοῦ παραθήσομα: λέξεις. Φέρονται δὲ αὐταὶ Ἀφρικανοῦ ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν Χρονογράφων, τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον: « Ἡ μὲν οὖν περικοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δὲ ὧν χρεῖα περὶ τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἑβδομάδας ἑβδομήκοντα μέλλοντος ἐπιφαινεσθαι, δῆλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, ἢ ἀπὸ τούτου, τὰ τε παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἀφροσύνην αἱ τε ἀνομίαι ἐξίλασμά μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλει-

⁷⁸ Levit. xx, 26. ⁷⁹ Psal. xliii, 8. ⁸⁰ Isa. lxi, 1.

φονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται παρὰ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητείας μέχρις Ἰωάννου, χρίεται δὲ ἅγιος ἄγιων. Πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οὐκ ἦν ταῦτα προσδοκᾶτο μόνον. Ἄρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, & ἐστὶν ἕτη τετρακόσια ἑννεήκοντα, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ. Συνέδη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀραξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνορχός, δεηθείς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθε κελεύων ταῦτα. Μέχρι μὲν γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἥρηματο. Κύρου γὰρ, μετὰ τὴν ἐβδομήκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας, τῶν βουλομένων ἕκαστον ἐκουσιαστὶ καταπέμφσαντος, οἱ μετὰ Τησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελιπόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἄμα Ἐσδρα, τὸν νεῶν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τεῖχος τῇ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκλευσμένου τούτου. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀραξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτους πεντεκαίδεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ ἑκατὸν ὄγδοήκοντα πέντε ἕτη γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀραξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίας δὲ καταπεμφθείς, τοῦ ἔργου προσέτη· ἡ δὲ ψυχοδομήθη πύλαια καὶ περιτεῖχος, ὡς προεφητεύθη. Κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἄλλοθεν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξάμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλεῖστα ἀτοπα ἀπαντήσεται. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησώμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ἐβδομήκοντα ἐβδομάδων, εἰς ἕτη ἑκατὸν καὶ προσέτι περισεύεται. πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δαυιδ ὁ ἄγγελος προεφήτευσεν, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὐρίσκωμεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσι διακοσίοις τριάκοντα περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἕτη τριακόσια ἐβδομήκοντα παρατείνουσιν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκαταίδεκατον ἔτος εἰς ἕτη ἐξήκοντα. Ἀπὸ δὲ Ἀραξέρξου αἱ ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρόνον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀραξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμφθη ἔτει πεντεκαίδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ Ἀραξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει, καὶ Ὀλυμπιάδος ὄγδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τούτου τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκαταίδεκατον, ἕτη συνάγεται τετρακόσια ἑννεήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἑννεήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σεληνιαίων δρόμον τοὺς ἑνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὡς ἔστι πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τρια-

A hominibus se videndum exhibuit. Ergo cum hæc sic fore angelus is, de quo dictum est, summatim ipsi prophetæ cecinerit, rursus sermonem de lxx hebdomadibus renovat, exquisitissime per singulas partes docens, unde incipere oporteat numerare tempora, et quidnam talibus temporibus eventurum sit. « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur et ædificetur Jerusalem : hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ, et revertetur et ædificabitur platea et murus. » 389 Quæ sane verba ut reddam planiora, pulchre mihi officio functus esse videbor, si commentationem in ejusmodi locos ejus viri, qui ante nos idem studium coluerit, non occultavero, sed eam quoque apposuerō, ut accommodata iis, qui lecturi sint hæc. Pulchre enim illud dici solet, quæ amicorum sunt, ea esse communia : et quia uti quidem quasi communibus convenit iis, quæ alii probe dixerint, sed ita ut agnoscamus auctores, neque aut sua sobole patres, aut eos, qui primi consueverint, propriis seminibus defraudemus, illius verba non gravabor apponere. Ea seruntur Africani in quinto eorum quæ de temporibus scripsit, quæ quidem in hunc modum se habent : « Ipsa quidem particula, inquit, quæ fere sic se habet, tum multa tum admirabilia significat : attamen nunc de iis duntaxat quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ ad tempora pertinent conductura sint, verba faciamus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur, qui post hebdomadas lxx ab hominibus esset videndus, neutiquam dubium est : tempore enim Salvatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur delicta, et peccata consummantur : per remissionem autem, iniquitates cum injustitiis expiatione deleuntur, justitiæque sempiterna denuntiatur, præter eam quæ ex lege acquirebatur. Visiones autem et prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sanctorum ungitur : nam cum ante Salvatoris nostri adventum hæc non essent, expectabantur tamen. Numeri vero initium accipere, hoc est lxx hebdomadarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta, angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contingunt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno vicesimo : hujus enim pincerna Nehemias cum eum ipsum rogasset, responsum accepit, ut ædificaretur Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jubebatur : nam ad illud usque tempus civitas deserta manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam servitutem volentem unumquemque voluntarie emisisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zorobabel, qui post hos ipsos cum Esdra descenderant, ædificare templum et murum civitati circumdare initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non esset. Mansit igitur usque ad Nehemiam et regnum Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesimum et quintum decimum : cum vero a capta Jerusalem annus centesimus atque octogesimus ageretur, 390 tum rex Artaxerxes jussit ædificari

civitatem, et Nehemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit : et platea et muri ambitus ædificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus LXX hebdomades in Christum terminantur : nam si ab illo quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsum conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissionem, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt, sive ab eo die quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major flet annorum numerus. Multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos CC atque XXX contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextum dccimum, annos sexaginta. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numeros sequimur. Siquidem a Nehemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesima tertie olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit olympiadis ducentesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione sunt quadringenti nonaginta : utpote, cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint, ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Hæc et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adjiciunt. Etenim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octennia reddunt quinquaginta novem et annos præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum XV summa, paucis detractis diebus. **391** Quos si ad quadringentos septuaginta quinque ad-

dideris, hebdomadas LXX conficies. » Hactenus quidem Africanus. Quod si nos quoque oportet in ejusmodi locos propriam commemorationem in medium asserre, dico non frustra neque temere divisionem ab oraculo esse factam septuaginta hebdomadarum. Nam cum eas dividerit in primas septem, ac deinde in alias sexaginta duas, et post plurima, quæ media interponuntur, unam reliquam adjecerit, eo modo numerum septuaginta hebdomadam complevit. Dicit igitur : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ. » Deinde aliis quibusdam interpositis rebus, novissi-

Α κοσίων πεντήκοντα τεσσάρων, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἐξήκοντα πέντε τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἔνδεκα καὶ τετάρτῳ. Διὰ τοῦτο Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι, τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτὼ παρεμβάλλουσιν ὀκτάκις γὰρ τὰ ἔνδεκα τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν τετρακόσια ἔβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πεντήκοντα ἑννέα καὶ μῆνες, τρεῖς ὡς τριμήνου δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετία γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἔβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἔβδομήκοντα ἔβδομάδες συντελοῦνται. Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἡμᾶς οἰκείαν εἰς τοὺς τόπους ἀπόδοσιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, φημί μὴ μάτην, μηδὲ ὡς ἔτυχε τὴν διαίρεσιν πεποιηθῆαι τὸν λόγον τῶν ἔβδομήκοντα ἔβδομάδων. Διελὼν γὰρ αὐτάς εἰς πρώτας ἑπτὰ, ἔπειθ' ἑτέρας ἐξήκοντα δύο, καὶ μετὰ πλείστα τὰ μεταξὺ ἐπιλεγόμενα, τὴν μίαν ἐπιθείς, οὕτω τὸν ἀριθμὸν τῶν ἔβδομήκοντα ἔβδομάδων ἀφωρίσατο. Λέγει δ' οὖν « Καὶ γνώσῃ, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἔβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἔβδομάδες ἐξήκοντα δύο. » Εἶθ' ἑτέρα τινα μεταξὺ ἐπαγαγὼν, τὴν τελευταίαν προστίθει, φήσας· « Καὶ δυναμῶσι διαθήκην πολλοὺς ἔβδομάς μία. » Ὅτι δ' οὐ μάτην ταῦτα, οὐδ' ἄνευ τῆς θείας ἐπιπνοίας ἐχεδιάσται, πάνθ' ὄντινα οὖν τῶν ὡς Θεοῦ βήμασιν αὐτοῖς προσεχόντων ὁμολογήσειν ἡγοῦμαι. Τοῦτο μὲν οὖν πρῶτον ἡμῖν καλῶς ἔδοξεν ἐπιστημῆνασθαι, καταλιπεῖν τε τοῖς ἐντυγχάνουσι τὴν τοῦ ζητηθέντος ἀκριθεῖ λύσιν. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἡμᾶς τὸ ἐπεισὶν μὴ ἀποκρύψασθαι, φημί καθ' ἑτέραν διάνοιαν ἦτοι ἐκδοχὴν τὸν ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ δηλούμενον Χριστὸν ἡγουμένον, κατὰ τὰ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, » οὐκ ἄλλον εἶναι τοῦ καταλόγου τῶν μετὰ τὴν προφητείαν, καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἡγησάμενον τοῦ λαοῦ ἀρχιρέων, οὗς Χριστοῦς ἔθος ἀποκαλεῖν τῇ Γραφῇ. Μόνους γὰρ τούτους καθηγῆσασθαι τοῦ ἔθνους, ἀρχαμένους ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ, τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας παρελήφαμεν. Οἶμαι γοῦν τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς τούτων προστασίας, καθ' ὃν ἡγήσαντο, δηλοῦσθαι διὰ τοῦ, « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησαί Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου, ἔβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἔβδομάδες ἐξήκοντα δύο. » τῶν ἐτῶν δὲ τὰς ἔβδομάδας, συναγομένας εἰς ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ἀπὸ τῆς Κύρου βασιλείας ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων παρεκτείνεσθαι ἀρχὴν, καθ' ἣν Πομπήϊος Ῥωμαίων στρατηγὸς ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις, εἶλε μὲν πολιορκίαν τὴν πόλιν, τὸ δὲ πᾶν ἔθνος δοῦλον Ῥωμαίοις κατεστήσατο, ὡς καὶ φόρους ἐξ ἐκείνου τελεῖν, καὶ τοῖς Ῥωμαίων πειθαρχεῖν ἐπιτάγμασι. Ἐπὶ τοῦτον γοῦν τὸν χρόνον ὁ τῶν τετρακοσίων ὀγδοήκοντα τριῶν ἐτῶν περιόριζται ἀριθμὸς, ἐφ' ὃν καὶ κατέληξαν οἱ κατὰ τὸν

Μωσῶς νόμον ἐκ πατέρων διαδοχῆς τὴν προστασίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν ἱερωσύνην διεληφόρες· οὗς Χριστὸν ἠγούμενον τὴν θείαν ἐπὶ τοῦ παρόντος Γραφῆν ὀνομάζειν ὑπολαμβάνω. Εἰ δὲ ἡ χρῆ καὶ τὸν κατάλογον ἐκθέσθαι τῆς τῶν ἀρχιερέων διαδοχῆς, τῶν ἐν τῷ δηλωμένῳ μεταξὺ χρόνῳ διαγενομένων, καὶ τοῦτο οὐδεὶς φθόνος εἰς παράστασιν τῆς τῶν εἰρημένων ἀληθείας ποιήσασθαι.

ne nos quidem quod in mentem venit, occultare oportet, dico alio quodam sensu Christum ducem, qui in proxime exposita scriptura significatur esse accipiendum, in illis utique verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, » nihilque aliud intelligendum quam seriem, successionemque pontificum, qui post illam ipsam prophetiam, reditumque de Babylone populo Judaico præfuerint, quos Christos nominare sacræ Litteræ consueverunt. Hos enim duntaxat genti præfuisse initio facto ab Josedec sacerdote magno, post reditum de Babylone usque ad tempora adventus Salvatoris nostri accepimus. Arbitror igitur intermedium tempus quo illi præfuerunt significari illis verbis : « Ab exitu sermonis ut respondeatur, et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem, hebdomades septem et hebdomades sexaginta duæ ; » annorum vero hebdomadas, si redigantur in annos, quadringentos octoginta tres, a regno Cyri usque ad Romanorum imperium propagari, quo tempore Pompeius Romanorum imperator Hierosolyima aggressus, obsidione quidem urbem ipsam cepit, totam vero gentem Romanis 392 servire coegit, usque adeo, ut ex illo tempore et tributa pendens et Romanorum jussibus obtemperans fuerit. Ad hoc igitur tempus, quadringentorum octoginta trium annorum numerus ducitur, in quo desierunt, qui secundum Mosaicam legem ex majorum successione ac serie, totius gentis principatum et sacerdotium capiebant, quos Christum ducem a Scriptura divina hoc in loco nominari suspicor. Quod si opus est enumeratione quoque uti, et quinam illo intermedio tempore de quo loquimur, quibus successerint, locumque illum tutati sint, exponere, ne hoc quidem facere gravabimur, ut eorum quæ dicta sunt, veritatem ostendamus.

Πρώτος τοίνυν μετὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, ἐπὶ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν, μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας χρηματίας, ἄμα Ζοροβάβελ ἀνεῖσιν ἀπὸ τῆς αἰχμαλωτίας, καὶ θεμελίους καταβάλλεται τοῦ ἱεροῦ. Ἄλλ' ἐπιτρεθέντος τοῦ ἔργου ὑπὸ τῶν περιούκων, αἱ πρῶται ἐπὶ τὰς ἑβδομάδας τῶν ἐτῶν αἱ διὰ τοῦ προφήτου δηλούμεναι συμπρατύνονται, καθ' ἃς ἀτελὲς διέμενε τὸ ἔργον τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς. Διόπερ ὁ θεὸς λόγος τῆς συναφῆς τῶν λοιπῶν ἑβδομάδων ἀφορίζει τὰς πρώτας ἐπτά, εἰπὼν, « Ἐβδομάδες ἐπτά, » ἐπεὶ ἔξῃς μετὰ διαστολῆς ἀπαγαγῶν, « Καὶ ἑβδομάδες ἐξηκονταδύο. » Ἐπτά γοῦν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τοῦ ἱεροῦ οἰκοδομῆς ἑβδομάδες ἐτῶν εὗρισκονται. Ἐνθεν ὀρμύμενοι τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἔλεγον οἱ Ἰουδαῖοι : « Τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ἠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν ; » Ἄλλ' οὗτοι μὲν τεσσαράκοντα καὶ ἕξ ἔτεσιν ἠκοδομήσθαι τὸν ναὸν ἔφασαν· τσαυτὰ γὰρ ἀπὸ πρώτου Κύρου βασιλείας, ὃς πρῶτος ἀνήκε τῆς Βαβυλῶνος τοῦς βουλομένους τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ἐπανέειναι, ἐπὶ τὸ ἕκτον ἔτος ἀρεῖου βασιλείας συνάγεται, καθ' ὃν τὸ πᾶν ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τέλος εἰληφεν· ὃ γε μὴν ἐξ Ἑβραίων Ἰώσηπος καὶ ἄλλων τριετὴ χρόνον εἰς τὴν τῶν ἔξωθεν τῶν ἀμφὶ τὸν ναὸν κατασκευασμάτων συμπλήρωσιν ἐφησεν, ὥστ' εἰκότως διὰ ταῦτα τὰς ἐπτά πρώτας ἑβδομάδας, εἰς ἕτη ἑννέα καὶ τεσσαράκοντα συντείνουσας, ἀφωρίσθαι, κατὰ τὸν φῆς προφητείας λόγον· τὰς δὲ λοιπὰς ἐξηκονταδύο

A mam adjungit, his verbis : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una. » Quod autem hæc non frustra neque absque divino afflatu temere effusa sint, eorum qui hæc tanquam Dei verba acceperint, negaturum arbitror neminem. Hoc igitur primum commode nobis visum est adnotari oportere, legentibusque ut hujusce quæstionis exquisitam solutionem inveniant, locum relinquere. Attamen si

B Primum igitur post ipsius Daniel prophetiam, Cyro apud Persas regnante, post reditum de Babylone, Jesus filius Josedec, qui sacerdos magnus est dictus, una cum Zorobabel de Babylonica servitute revertitur, et sic fundamenta templi jaciuntur. Sed dum a vicinis impeditur opus, septem primæ annorum hebdomades, quas propheta dicit, abierunt, quibus templi ædificatio inchoata remansit. Qua de causâ divinum oraculum primas septem hebdomadas a reliqua summa disjungit, dum dicit, « Hebdomades septem, » ac deinde ex intervallo adjungit : « Et hebdomades sexaginta duæ. » Septem igitur a Cyro ad templi ædificationem absolutam annorum hebdomades reperiuntur. Inde animosumentes Judæi ad Salvatorem nostrum dicebant : « Quadraginta et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud ⁸¹ ? » At illi quidem quadraginta et sex annis ædificatum esse templum dixere : tot enim a regno Cyri prioris, qui primus Judæorum quibusque volentibus concessit de Babylone in patriam terram reverti, ad sextum Darii regni annum, colliguntur : sub quo omnis ædificatio finem accepit. Sed Josephus, auctor Hebræus, alios tres annos adjungit ad ea, quæ templo extrinsecus accedunt ornamenta absolvenda, ut propterea merito septem primas hebdomadas, quæ summam quadraginta novem annorum conficiunt, a cæteris oraculum propheticum separaverit, et reliquas sexaginta duas a Darii regno numerare contingat : sub quo rursus Jesus filius Jose-

⁸¹ Joan. 11, 8.

dec, et Zorobabel filius Salathiel, cum adhuc **393** viverent, ambo instaurationi templi præfuerunt, prophetiæ munus interim exercentibus Aggæo et Zacharia, post quos Esdras et Nehemias de Babylone itidem reversi, murum circumdederunt civitati. Tunc autem pontificatum administrabat Joachim, qui Jesu filii Josedec filius fuerat, post quem successit Eliasib; deinde Jodæ, quem secutus est Jonathas; hunc excepit Jaddus. Horum etiam apud Esdras sit mentio, his verbis: « Et Jesus genuit Joachim, et Joachim genuit Eliasib, et Eliasib genuit Jodæ, et Jodæ genuit Jonathan, et Jonathan genuit Jaddum²². » Tempore autem hujus Jaddu, Alexander Macedo Alexandriam condidit, ut Josephus scriptum reliquit, et Hierosolymia ingressus Deum adoravit. Mortuus est autem Alexander ineunte centesima et quarta decima olympiade, post Cyrum ducentis triginta sex annis, qui apud Persas regnare cœpit ineunte olympiade quinta supra quadragesimam. Post mortem vero Alexandri Macedonis, et post quem proxime diximus pontificem, Onias ipse quoque pontificatus honore suscepto, genti præfuit: cujus temporibus cum Seleucus Babylonom cepisset, Asiæ sibi diadema circumdedit, anno post Alexandri mortem duodecimo. Ad quem a Cyro incipientibus, omnis temporis summa annorum ducentorum quadraginta octo colligitur. Ab hoc ipso tempore Græcorum regnum numerare incipit Machabæorum historia. Cæterum, post Oniam Judæorum suscepit principatum pontifex Eleazarus, sub quo LXX viri divinas interpretati Scripturas, Alexandrinis bibliothecis dedicaverunt. Post hunc secutus est alter Onias: cui successit Simon, cujus tempestate Jesus filius Sirach fama celebris fuit, qui *Sapientiam* titulo omnia virtutum genera profitentem composuit. Post quem alius eodem cum prioribus nomine Onias præfuit. Hujus pontificis tempore Antiochus, cum Judæos obsidione fatigasset, Græcorum ritibus uti coegit. Hunc secutus Judas, cognomine Machabæus, dum rebus Judæorum præest, regionem ab impiis et profanis expurgatam liberavit. Cui succedit frater Jonathas, deinde Simon: sub cujus mortem regni quod apud Syros viguit, annus numeratur septimus et septuagesimus supra centesimum, ad quod sane tempus primus, qui *Machabæorum* vocatur liber, historiam deducit, ac deductam relinquit. **394** Itaque a primo anno Cyri, regni que Persarum, ad extremum historiæ Machabæorum finem, Simonisque pontificis mortem, anni colliguntur quadringenti viginti quinque. Posthac vero Jonathas, ut scribit Josephus, pontificatum exceptum per annos viginti novem administrat. Hunc secutus Aristobulus, annum unum præest. Hic primus post reditum de Babylone ad pontificiam dignitatem amplius regum diadema additum sibi imposuit. Huic succedit et rex idem et pontifex Alexander, qui et ipse annos

A ἀπὸ τῆς Δαρείου καταριθμῆσθαι βασιλείας συμβαίνει, καθ' ὃν αὐθις Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιήλ εἰς ἐκεῖνον τὴν ζωὴν παρατείναντες, ἀμφω πρόστησαν τῆς τοῦ ἱεροῦ ἀνανεώσεως, προφητευσόντων Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου· μεθ' οὗς Ἔσδρας καὶ Νεεμίας, ὁμοίως ἐκ Βαβυλῶνος ἀνεληθόντες, τὸ τεῖχος ἐδείμαντο τῇ πόλει, τὴν ἀρχιερωσύνην διέποντος Ἰωακείμου· ταῖς δὲ οὗτος ἦν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· μεθ' ὃν διαδέχεται τὴν ἀρχιερωσύνην Ἐλιασοῦδος· ἐπειτα Ἰωδαέ· μεθ' ὃν Ἰωνάθαν· μεθ' ὃν Ἰαδδοῦς. Τοῦτον μέμνηται καὶ ἡ Ἔσδρα γραφή, λέγουσα· « Καὶ Ἰησοῦς ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ, καὶ Ἰωακείμ ἐγέννησε τὸν Ἐλιασίθ, καὶ Ἐλιασίθ ἐγέννησε τὸν Ἰωδαέ, καὶ Ἰωδαέ ἐγέννησε τὸν Ἰωνάθαν, καὶ Ἰωνάθαν ἐγέννησε τὸν Ἰαδδοῦ. » B Κατὰ τοῦτον τὸν Ἰαδδοῦ ἔ Μακεδῶν Ἀλέξανδρος Ἀλεξάνδρειαν κτίει, ὡς Ἰώσηπος ἱστορεῖ, ἀφικόμενός τε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τῷ Θεῷ προσκυνεῖ. Τελευτᾷ δὲ τὸν βίον Ἀλέξανδρος ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατοστῆς καὶ τεσσαρεσκαίδεκάτης Ὀλυμπιάδος, μετὰ ἔτη διακόσια τριάκοντα ἐκ Κύρου, ὃς ἐβασίλευσε Περσῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος πέμπτης καὶ πεντηκοστῆς Ὀλυμπιάδος. Μετὰ δὲ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, καὶ μετὰ τὸν δηλωθέντα ἀρχιερέα, Ὀνίας ἡγείται τοῦ ἔθνους, τῆς τῶν ἀρχιερέων καὶ αὐτὸς ἐπιλημμένος τιμῆς· καθ' ὃν Σέλευκος, Βαβυλῶνα κρατήσας, τὸ τῆς Ἀσίας περιτίθεται διάδημα ἔτει δωδεκάτῳ μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτήν, καθ' ὃν συνάγεται ὁ πᾶς χρόνος ὁ ἀπὸ Κύρου εἰς ἔτη διακόσια τεσσαρακονταοκτώ. C Ἐντεῦθεν τὴν Ἑλλήνων βασιλείαν ἢ τῶν Μακκαβαίων γραφή καταριθμῆσθαι ἀρχεται. Μετὰ δὲ τὸν Ὀνίαν ἡγείται τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερεὺς Ἐλεάζαρος, καθ' ὃν οἱ Ἐβδομηκοντα, τὰς θείας ἐρμηνεύσαντες Γραφάς, ταῖς κατὰ Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθήκαις ἀνατεθείκασι· μεθ' ὃν ἕτερος Ὀνίας, ὃν διαδέχεται Σίμων, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιράχ ἐγνωρίζετο, ὁ τὴν καλουμένην πανάρητον *Sozian* συντάξας· μεθ' ὃν ἕτερος ὁμόνομος τοῖς πρόσθεν Ὀνίας ἡγείται, καθ' ὃν Ἀντίοχος, τοὺς Ἰουδαίους πολιορκήσας, Ἐλληνίζειν κατηνάγκαζε· μεθ' ὃν προστάς τῶν πραγμάτων Ἰούδας, ὁ ἐπικληθεὶς Μακκαβαῖος, ἐξεκάθηρε τῶν ἀσεβῶν τὴν χώραν· ὃν ὁ ἀδελφὸς Ἰωνάθης διαδέχεται· καὶ πάλιν Σίμων, οὗ κατὰ τὴν τελευτὴν ἔβδομον καὶ ἔβδομηκοστὸν καὶ ἑκατοστὸν ἔτος ἐξαριθμῆται τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς, ἢ τε πρώτη καλουμένη τῶν Μακκαβαίων βίβλος εἰς τοῦτο τοῦ χρόνου κατέλυσε τὴν ἱστορίαν. Ὡστε συναγεσθαι ἀπὸ πρώτου ἔτους Κύρου καὶ Περσῶν βασιλείας ἐπὶ τὸ τέλος τῆς τῶν Μακκαβαίων γραφῆς, καὶ ἐπὶ τὴν Σίμωνος τοῦ ἀρχιερέως τελευτὴν, ἔτη τετρακόσια εἰκοσιπέντε· μεθ' ἃ Ἰωνάθης τὴν ἀρχιερωσύνην, ὡς ὁ Ἰώσηπος φησι, διαδέχεται ἐπὶ ἔτεσιν ἑνεία καὶ εἰκοσι· μεθ' ὃν Ἀριστόβουλος ἐνιαυτὸν ἡγείται, ὃς πρῶτος μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπίνοδον διάδημα βασιλικὸν περιτίθεται πρὸς τῇ ἀρχιερωσύνῃ. Τοῦτον διαδέχεται Ἀλέξανδρος, βασιλεὺς ἅμα καὶ ἀρχιερεὺς, ἔτεσι καὶ αὐτὸς ἐπὶ καὶ εἰκοσι προστάς

²² Il Esdr. xii, 10, 11.

τῶν πραγμάτων· εἰς ὃν συνάγεται τὰ πάντα ἀπὸ
 πρώτου ἔτους βασιλείας Κύρου καὶ τῆς ἀπὸ Βαβυλῶ-
 νος ἐπανόδου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔτη τετρακῶσια
 ὀγδοηκονταδύο, οὗ προσέτησαν ἀρχιερεῖς, οὓς ἡγοῦ-
 μαί· Χριστὸν ἡγούμενον ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομάζε-
 σθαι· μεθ' οὗς, τελευτήσαντος τοῦ ὑστάτου αὐτῶν
 ἀρχιερέως Ἀλεξάνδρου, ἀναρχα καὶ ἀπροστάτητα
 τὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπολείπεται, ὥστε εἰς γυ-
 ναίκα περιστῆναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν. Τῶν δὲ δύο
 παίδων, Ἀριστοβούλου καὶ Ὑρκανοῦ, σασιασάντων
 πρὸς ἀλλήλους, ἐπιστάς τοῖς Ἱεροσολύμοις Πομπήσιος,
 Ῥωμαίων στρατηγὸς ὢν, αἰρεῖ μὲν πολιορκίᾳ τὴν
 πόλιν, μαιίνει τε τὰ ἅγια, μέχρι τῶν ἀδύτων τῶν ἱε-
 ρῶν προσελθῶν. Καὶ ταῦτα συμβαίνει ἔτους πρώτου
 τῆς ἑκατοστῆς ἑβδομηκοστῆς ἐνάτης Ὀλυμπιάδος,
 μετὰ τετρακῶσια ἐννεήκοντα πέντε ἔτη τῆς Κύρου
 βασιλείας, ἥτις ἤρξατο ἐπὶ τῆς πενηκοστῆς πέμ-
 πτης Ὀλυμπιάδος. Τότε δ' οὖν ὁ Πομπήσιος, ἑλὼν
 κατὰ κράτος τὴν Ἱερουσαλήμ, τὸν προειρημένον
 Ἀριστοβούλου ἐκπέμψας δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης, τῷ
 τούτου ἀδελφῷ Ὑρκανῷ τὴν ἀρχιερωσύνην παραδί-
 δωσι, τὸ τε πᾶν ἔθνος ἐξ ἑκείνου ὑποτελὲς Ῥωμαίοις
 κατεστήσατο· μεθ' ὃν Ἡρώδης ὁ Ἀντιπάτρου παῖς,
 Ὑρκανὸν ἀνελὼν, τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν ὑπὸ
 τῆς Ῥωμαίων συγκλήτου βουλῆς ἐχειρίζεται, πρῶ-
 τός τε αὐτὸς ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύει τοῦ
 ἔθνους, τὴν τῶν ἀρχιερέων κατὰ τὸν Μωυσέως νό-
 μον διαφθείρας τάξιν. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος νόμος δια-
 βίου ἱεραῖσθαι τῷ θεῷ τὸν ἀνωτάτω προστάττει
 ἀρχιερέα· ὁ δ' Ἡρώδης οὐ τοῖς ἀπὸ γένους,
 οὐδ' οἷς προσῆκον ἦν ἀπεδίδου τὴν λειτουργίαν,
 ἀπεξενωμένοις δέ τισι, καὶ ἀλλοτρίοις τῆς τῶν
 ἀρχιερέων διαδοχῆς, καὶ οὐδὲ τούτοις διαρκῶς,
 πρὸς βραχὺν δὲ τινα καὶ περιωρισμένον χρόνον,
 ἄλλοτε ἄλλοις τὴν τιμὴν ἀντιδουρούμενος, ὥστε τὰς μὲν
 πρώτας ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Δαρείου,
 τὰς δὲ λοιπὰς ἑξήκονταδύο ἀπὸ Δαρείου καὶ ἐπὶ
 Πομπήσιον τὸν Ῥωμαίων στρατηγὸν περιορίζεσθαι.
 Καὶ κατὰ τρίτην δὲ θεωρίαν εὐροις ἂν ἄλλως ἐπα-
 ριθμούμενος τοὺς χρόνους τῶν ἑπτὰ καὶ ἑξήκονταδύο
 ἑβδομάδων, αἱ συντείνουσιν εἰς ἔτη τετρακῶσια ὀγδοη-
 κοντατρία, ἐπ' αὐτὸν Αὐγουστον καὶ ἐπὶ Ἡρώδην
 τοὺς πρώτους ἐξ ἀλλοφύλου γένους βασιλεύσαντας,
 καθ' οὓς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γένεσις
 ἱστορεῖται περιγραφομένη, εἰ, ἀρξάμενος ἀπὸ Δα-
 ρείου καὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ναοῦ, τὸν δηλού-
 μενον ἀριθμὸν ἀναλογίσῃ. Δαρείου γὰρ κατὰ τὸ
 δεύτερον ἔτος, τὸν ἑβδομηκονταετῆ χρόνον τῆς ἐρη-
 μώσεως Ἱερουσαλήμ συμπεπεράσθαι ὁ προφήτης
 Ζαχαρίας δηλοῖ λέγων· « Τῆ τετραδὶ καὶ εἰκάδι, ἐν
 τῷ ἑνδεκάτῳ μηνί, αὐτός ἐστι Σαβὰτ, ἐν τῷ δευτέρῳ
 ἔτει Δαρείου, ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ζαχαρίαν
 τὸν τοῦ Βαραχίου. » Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ἀπε-
 κρίθη ὁ ἀγγελὸς Κυρίου, καὶ εἶπε· Κύριε παν-
 τοκράτωρ, ἕως τίνος οὐ μὴ ἐλετήσῃ τὴν Ἱερουσαλήμ,
 καὶ τὰς πόλεις Ἰούδα, ἃς ὑπερείδες τοῦτο ἑβδομη-
 κοστὸν ἔτος; » Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν τῷ θεῷ Πνεύ-

A septem et viginti rebus Judæorum præest. Ad cuius
 principatum a primo regis Cyri anno, et Judaicæ
 gentis reditus de Babylone, omnis summa annorum
 colligitur quadringentorum octoginta duorum, quo
 toto tempore pontifices præfuerunt, quos ego qui-
 dem Christi ducis appellatione, a prophetia signifi-
 ficari arbitror : post quos, ipsorum novissimo
 Alexandro decedente, res Judæorum sine principe,
 sine duce, neminem qui præset haberentes, relin-
 quuntur. Factum itaque est, ut eorum regnum in
 feminam tandem reciderit. Cujus filii duo Aristobu-
 lus atque Hyrcanus, dum inter se de principatu
 contendunt, Pompeius interea Romanorum impera-
 tor, Hierosolyma aggressus, cum obsidione urbem
 capit, tum usque ad penetralia templi progressus,
 quæ sancta in illis dicebantur, profanat. Et hæc
 Judæis accidit centesima septuagesima nonæ
 olympiadis anno primo, qui fuit annus a Cyri regno
 quadringentesimus nonagesimus quintus, cujus
 regni initium quinquagesima quinta olympiade fa-
 ctum est. Per id igitur temporis Pompeius, vi
 captis Hierosolymis, et vincitum Aristobulum Ro-
 mam mittit, et hujus fratri Hyrcano sacerdotium
 tradit, atque ex illo tempore universa Judæorum
 natio Romanis tributaria facta est. Post Hyrcanum
 Herodes, Antipatri filius, ipso interfecto Hyrcano,
 largiente Romano senatu, Judæorum obtinet reg-
 num. Illic primus alieno ortus genere, perturbato
 pontificum ordine, qui Mosaica lege sancitus suc-
 rat, in illa gente regnat. Lex enim divina jubebat,
 ut maximus pontifex quam diu viveret sacerdotio
 fungeretur. At Herodes non iis qui legitimo genere
 orti essent, neque iis qui id juris haberent, sed
 supposititiis quibusdam, atque a serie ac succes-
 sione pontificum alienis id muneris attribuit, ac ne
 iis quidem in perpetuum, sed ad breve quoddam
 determinatumque tempus gratificans, 395 atque
 alio tempore aliis ejusmodi honorem impertiens,
 ut hac ratione, primæ quidem hebdomades septem
 a Cyro ad Darium, reliquæ vero sexaginta duæ, a
 Dario ad imperatorem Romanorum Pompeium con-
 tineantur. At si tertiam præterea contemplationem
 velis insistere, atque alia quadam ratione tempora
 septem et sexaginta duarum hebdomadum nume-
 rare, quæ annos continent quadringentos octoginta
 tres, invenias idem temporis spatium ad Augustum
 usque atque Herodem, qui primi externi generis re-
 gnarunt, quorumque temporibus Salvatoris nostri
 Jesu Christi ortus inisse memoratur, propagari,
 si modo hunc quem dixi numerum sumpto initio
 a Dario templique absolute recolligas. Ad secun-
 dum enim Darii annum, tempus solitudinis urbis
 Jerusalem, quod septuagenarium fuit, pervenisse
 propheta Zacharias indicat his verbis : « In die vi-
 cesimo quarto undecimi mensis (is est Sabat) in
 anno secundo Darii, factum est verbum Domini ad
 Zachariam filium Barachie 42. » Deinde progressus

⁴² Zachar. 1, 7.

adjungit : « Et respondit angelus Domini et dixit : Domine omnipotens, quousque miserereberis Jerusalem et urbium Juda, quas despexisti hunc septuagesimum annum ⁶¹? » Hoc igitur ipsum tempus Daniel cum divino Spiritu afflatus vidisset, his verbis notavit : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Jereniam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni, et dedi faciem meam ad Dominum Deum meum, ut orarer ac deprecarer ⁶². » Deinde post deprecationem angelus, qui illi seipsum ostendit, ea divinat, quæ ad septuaginta hebdomadas pertinent, et tempus unde numerandi initium capiendum est, significat dicens : « Et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem usque ad Christum ducem. » Porro autem a Cyro primum responsum est, ut ædificaretur Jerusalem, nec tamen ipsum opus effectum est, cum id vicini undique prohiberint. Postea vero cum Darius jusserit, eoque regnante absolutam sit templi ædificatio, inde ab hoc ipso tempore propheta Daniel oraculum sui eventus initium sumit, cujus verba illa sunt, « ut respondeatur et ædificetur Jerusalem, » in quo etiam illud dictum est : « Ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, **396** de quo factus est sermo Domini ad Jereniam prophetam, ut complerentur desolationis Jerusalem septuaginta anni. » Anno igitur Darii secundo apparet completos esse annos illos septuaginta, ut nos omni ratione oporteat septuaginta hebdomadam initium facere a xxvi olympiade, atque a Darii anno secundo, in quo omnis illa urbis Jerusalem ædificatio absoluta est : inde igitur si tempora quæ sequuntur numeres, invenias ad ipsum usque Herodem et monarcham Romanorum Augustum, sub quibus Salvatoris nostri ortus vitæ hominum illuxit, quadringentos octoginta tres annos contineri, qui septem et sexaginta duarum hebdomadam summam secundum ipsius Daniel prophetiam conficiunt. A sexagesima enim sexta olympiade ad centesimam octogesimam sextam intermedia olympiades colliguntur centum et viginti una : qui sunt anni quadringenti octoginta quatuor, singulis utique olympiadibus quaternos annos continentibus. Quo tempore Augustus Romanorum rex quintum decimum sui regni annum agens, et Ægyptum et reliquam orbem terrarum imperium obtinet; sub quo primus alieni generis Herodes Judæorum accipit regnum, et Salvator Dominusque noster Jesus, qui Christus est Dei, nascitur, dum videlicet et ortus illius tempus, et septem ac sexaginta duarum hebdomadam finis, de quibus loquitur propheta Daniel, in idem concurrunt, post quas cum segregetur, et longius post plurima ea videlicet quæ in medio propheticæ prædicantur, amandetur una, quæ reliqua est, hebdomada, cætera omnia quæcunque inter mediam oraculi prædictionem dicta sunt, perficiuntur, quæ in hunc modum ipsa

ματι θεωρήσας ὁ Δανιὴλ τὸν χρόνον, σημειοῦτα: λέγων· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἰερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως τῆς Ἰερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη, καὶ ἔδωκα τὸ πρόσωπόν μου πρὸς Κύριον τὸν Θεόν μου, τοῦ ἐκζητῆσαι προσευχὴν καὶ δέησιν. » Ἔπειτα μετὰ τὴν εὐχὴν ἐπιφανεὶς αὐτῷ ὁ ἄγγελος θεοσπίζει τὰ περὶ τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ τὸν χρόνον ὅθεν δεῖ ἀρχεσθαι ἀριθμεῖν, σημαίνει, λέγων· « Καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἰερουσαλήμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου. » Γέγονε μὲν οὖν ἀποκρισις πρώτη Κύρου, οἰκοδομηθῆναι τὴν Ἰερουσαλήμ, οὐ μὴν εἰς ἔργον ἐχώρησε, τῶν περιόικων κεκωλυκότων· Δαρείου δὲ μετὰ ταῦτα κελεύσαντος, καὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ κατ' αὐτὸν συντελεσθείσης, ἡ τοῦ Δανιὴλ ἐντεῦθεν προφητεία τὴν καταρχὴν τῆς ἐκβάσεως ἐλάμβανεν, ἡ τε φάσκουσα· « Ἀπὸ ἐξόδου λόγου, τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἰερουσαλήμ, » καὶ δι' ἧς εἴρηται· « Ἐγὼ Δανιὴλ συνῆκα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, περὶ οὗ ἐγενήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἰερεμίαν τὸν προφήτην, εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως Ἰερουσαλήμ, ἑβδομήκοντα ἔτη. » Κατὰ γοῦν τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου ἡ συμπλήρωσις τῆς ἑβδομηκονταετηρίδος ἀποδέδεικται περαιωθεῖσα, ὥστε ἐξ ἄπαντος ἀρχεσθαι δεῖν ἡμᾶς τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων ἀπὸ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἑκτῆς Ὀλυμπιάδος, καὶ ἀπὸ δευτέρου ἔτους Δαρείου, ἐν ᾧ τὰ τῆς οἰκοδομῆς περαιούται. Ἐντεῦθεν γοῦν εἰ τοῦ ἐπομένου χρόνου ἀριθμήσεις, εὐροὺς ἂν ἐπ' αὐτὸν Ἡρώδην μόνον αὐτὸν τε Ῥωμαίων Ἀβγούστον, καθ' οὗς ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπέφανε τῷ βίῳ γενεαίς, τὰ τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία ἔτη, αἶ εἰσιν ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἑβδομάδες, κατὰ τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείας περιοριζόμενα. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἐξηκοστῆς καὶ ἑκτῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ὀγδοηκοστὴν ἑκτὴν γίνονται Ὀλυμπιάδες μεταξὺ ἑκατὸν εἰκοσιμία, ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τέσσαρα, τετραετία τῆς Ὀλυμπιάδος ἐπεχούσης, καθ' ἣν καιρὸν Ἀβγούστος Ῥωμαίων βασιλεὺς, πεντακαίδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας ἐπέχων, Αἰγύπτου κρατεῖ, καὶ τῆς λοιπῆς οἰκουμένης, ὅψ' οὐ πρῶτος ἀλλόφουλος Ἡρώδης τῶν Ἰουδαίων ἐγγεγίχεται βασιλείαν. Γεννᾶται δὲ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸ αὐτὸ συντρέχόντων τῶν χρόνων τῆς γενέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπληρώσεως τῶν παρὰ τῷ Δανιὴλ ἑπτὰ καὶ ἐξηκοντα δύο ἑβδομάδων· μεθ' ἧς διηρημένης καὶ μακρᾶν ἀπεσχονισμένης, μετὰ πλείστα ὅσα τὰ μεταξὺ προφητεύμενα, τῆς λειπούσης μῆδος ἑβδομάδος, τὰ λοιπὰ πάντα διὰ μέσου τῆς τοῦ χρησμοῦ προβήσεως εἰρημένα ἐπιτελεῖται, ἕ καὶ αὐτὰ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· « Μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑπτὰ καὶ ἐξηκοντα δύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετημένους

⁶¹ Zachar. i, 12. ⁶² Dan. ix, 2, 3.

ἀφανισμοῖς. » Καὶ ταῦτα δὲ ἐναργῆ τὴν ἐκβασιν ἄφιψε κατ' αὐτὸν Ἀγούστον καὶ Ἡρώδην, εἰς οὓς τὰς προειρημένας ἐπτὰ ἐβδομάδας συγκεφαλαιοῦσθαί φασιν. Ὅδῃ γοῦν καὶ τάξει τοῦ κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην χρίσματος, μέχρι τῶν Ἡρώδου καὶ Ἀγούστου χρόνων διαρκέσαντος, τῆς δὲ διαδοχῆς τῶν πάλαι ἀρχιερέων ἐπὶ Ἀλέξανδρον τὸν Ἰρκανοῦ πατέρα περιγραφείσης, Ἡρώδης τὸν Ἰρκανὸν ἀνελὼν, οὐκέτι τοῖς ἐκ πατέρων διαδόχοις ἐπιτρέψαι λέγεται τὴν λειτουργίαν, ἀλλὰ τισὶν ἀσήμοις καὶ ἀφανέσιν ἀνθρώποις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ χρησμὸς προλαβὼν ἐπέθεσπισεν, εἰπὼν· « Καὶ μετὰ τὰς ἐβδομάδας τὰς ἐπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἐπερ σαφῶς καὶ λοιποὶ τεθείκασιν ἐρμηνευταί· ὁ μὲν Ἀκύλας φήσας· « Καὶ μετὰ τὰς ἐπτὰ ἐβδομάδας καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται ἡλειμμένος, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ μετὰ τὰς ἐβδομάδας ἐπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο ἐκκοπήσεται Χριστὸς, καὶ οὐκ ὑπάρξει αὐτῷ. » Ὅθεν μάλιστα παρίστασθαί μοι δοκεῖ Χριστὸς ἡγούμενος εἶναι ὁ κατὰ τὴν ἡμετέραν ἀπόδοσιν δεδηλωμένος. Μετὰ γοῦν τὴν τῶν εἰρημένων ἐβδομάδων συμπλήρωσιν, ἐξολοθρευθήσεται Χριστὸς, φησὶ. Τίς δὲ οὗτος ἢ ὁ ἡγούμενος, καὶ ὁ κατὰ διαδοχὴν ἐξ ἱερατικοῦ γένους, τοῦ ἔθνους προεστῶς; Διέμνησεν γοῦν οὗτος εἰς ὅσον οὕτω τὰ τῶν ἐβδομάδων ἐπληροῦτο· ἐπειδὴ δὲ τέλος ἐλάμβανον αὐταί, ἀκολουθῶς τῇ προφητείᾳ ἐξεκόπη ὁ ἐκ διαδοχῆς γένους, τοῦ ἔθνους προεστῶς. Οὗτος δὲ ἦν Ἰρκανὸς, ὃν αὐτὸς Ἡρώδης ἀνελὼν, τὴν κατὰ τοῦ ἔθνους βασιλείαν μὴδὲν αὐτῷ διαφέρουσαν ὑφαρπάξει, πρῶτός τε αὐτὸς ἀλλόφυλος ἡγήται. Οὐ μόνος δὲ ἄρα ὁ Ἰρκανὸς Χριστὸς ὢν, καὶ τῶν πάλαι ἀρχιερέων ὕστατος, ἐξεκόπη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκ προγόνων ἀνωθεν ἐκ τῶν πρόπαιαι ἀρχιερέων κατιοῦσα διαδοχὴ, αὐτὸ τε τὸ κατὰ νόμους χρίσμα οὐκ ἔτι κατὰ κρίσιν γινόμενον, ἀτάκτως δὲ καὶ συγκεχυμένως, οὐ κατὰ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ νομοθετημένα, συνέτρεχε δὲ ὁμοῦ πάντα ἀκολουθῶς τῇ προφητείᾳ φησάση· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Μάρτυς δ' ἀξιόχρως τούτων ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, ὃδέ πως ἱστορῶν τὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐν ὀκτωκαιδεκάτῃ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας· « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ Ῥωμαίων ἡγεμισθεὶς, οὐκ ἔτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους (οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ καλούμενοι Μακκαβαῖοι), καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τινὰς ἀσήμους καὶ μόνον ἐξ Ἑβραίων ὄντας, πλὴν ἐνδὸς Ἀριστοβούλου, ὃν Ἰρκανοῦ υἱὸν ὄντα, καταστήσας ἀρχιερέα, τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνῴκησε Μαριάμνη, τὴν τοῦ πλῆθους πρὸς αὐτὸν θηρώμενος· εὐνοίαν δὲ τὴν Ἰρκανοῦ μνήμην. Εἶτα δεδιὼς μὴ πρὸς τὸν Ἀριστόβουλον πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνέβλεν αὐτὸν ἐν Ἱεριχοῖ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκ ἔτι τοῖς ἐκγόνοις τῶν Ἀσαμωναίου παιδῶν τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευσεν. Ἐπράξε δὲ ὁμοίαν τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἀρχιερέων, Ἀρχελάς τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ μετὰ τοῦτον Ῥωμαῖοι τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν παρελήφότες. » Πάλιν ἐν ἑτέροις ταῦτα

quoque se habent : « Post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et iudicium non est in ea; et civitatem et sanctum disperdet cum duro venturo : et excidetur in diluvio, et usque ad finem belli in compendium redacti, internecionibus. » Et hæc quidem perspicuum exitum nacta sunt Augusti Herodisque temporibus : in quos eas, de quibus dicebamus, septem hebdomadas consummari affirmamus. Nam cum suum progressum atque ordinem pontificia illa unctio usque ad Herodem et Augustum constanter servaverit, et veterum pontificum successio in Alexandro Hyrcani patre terminetur, Herodes ipso Hyrcano interfecto 397 non amplius iis, qui a parentibus succedendi jus haberent, ministerium illud concessisse dicitur, sed ignobilibus quibusdam obscurisque hominibus. Sed etiam oraculum hanc ipsam rem anticipans divinavit, his verbis : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Quod quidem perspicue reliqui quoque posuerunt interpretes : Aquila quidem sic : « Et post septem hebdomadas et sexaginta duas peribit unctus, et non est ei. » Symmachus autem sic : « Et post hebdomadas septem et sexaginta duas excidetur Christus, et non aderit ei. » Ex quo maxime mihi constare videtur, Christum ducem esse eum, quem expositio nostra deciaravit. Post eas igitur de quibus diximus completas hebdomadas, « peribit Christus, » inquit. Sed quis tandem hic Christus, nisi dux qui legitime succedens ex pontificio genere, suæ genti præset? Mansit igitur hic Christus, quandiu hebdomades illæ duraverunt; ubi autem illarum finis advenit, excisus est, qui de generis successione genti præset. Porro hic fuit Hyrcanus, quem cum Herodes interfecisset, regnum protinus quod ad ipsum nihil spectabat, arripuit, primusque ipso præfuit ex alieno genere. Cæterum non solus Hyrcanus, qui Christus erat, et priscorum pontificum novissimus, excisus est, sed etiam ea quæ altius a majoribus longeque superioribus pontificibus repetita fuerat successio, ipsaque legitima unctio : quippe quæ non ultra ex iudicio facta sit, sed inordinate et confuse, non secundum ea, quæ Moses in suis legibus sanxerat, concurreruntque in unum omnia, quemadmodum prophetia prædixerat, illis verbis : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Atque optimus hujusce rei testis est Hebraicus auctor Josephus, qui in xviii *Judaicæ Antiquitatis* libro, quæ ad illa tempora pertinent, in hunc modum exposit : « Herodes autem, regni administratione a Romanis accepta, nullos amplius ex Asamoneo genere (hi autem erant qui Machabæi vocantur) pontifices declarat, sed ignobiles quosdam et ab Hebræis tantummodo oriundos, præter unum Aristobulum, qui Hyrcani filius fuit. Hunc enim eum pontificem declarasset, sororem ejus Mariamm duxit uxorem, quippe qui multitudinis erga illum captaret benevolentiam, propter Hyrcani memoriam. 398 Deinde veritus ne omnes ad Aristō-

bulum desciscerent, hominem de medio sustulit, dum esset in oppido Hierichunte. Illi enim natanti, vique interim sub aqua detento, necem est machinatus, uti jam planum fecimus. Post hunc non amplius ex Asamonæi prole oriundis pontificatum commisit. Herodem imitatus est in constitutione pontificum: ejus filius Archelaus, et post hunc ipsum Romani, qui Judæorum regnum occuparunt. » Rursus de iis alio in loco dicit hæc : « Herodes autem rex ubi turrin hanc in idoneo loco sitam magno sumptu instruxit, Antoniam appellavit nomine: vestem præterea pontificiam assumpsit, et eam quæ deposita erat retinuit. Herodi similia patravit, qui ab ipso rex declaratus est Archelaus ipsius filius, a quo Romani accepto principatu, veste pontificis quæ reposita erat sub signo in domo ex lapide constructa obtinuerunt. » Ex his plane cuius intellectum esse arbitror, quisnam fuerit eventus oraculi dicentis : « Et post hebdomadas vii et lxi peribit unctio, et iudicium non est in ea. » Magis etiam intueberis, quo sensu dictum sit illud : « Et iudicium non est in ea, » si nullo iudicio creatos pontifices eos, qui post Herodem, quique temporibus Salvatoris nostri fuerunt, consideraveris. Cum enim ex divina lege pontifex totum suæ vitæ tempus sacrum munus obire, idemque legitimo filio successori tradere iuberetur, per ea tempora quæ modo explorabamus, post interitum sacræ unctionis, sicut prophetia significaverat, primus quidem Herodes, post Herodem vero etiam Romani, absque iudicio, nulla servata lege, quos ipsi probassent, pontifices declarare instituerunt, plebeiis quibusdam viris atque ignobilibus hunc honorem largientes, idque nominis venale habere, et cauponum more pro eo pretium accipere, modo hos, modo illos annua dignitate donantes. Quocirca sanctus evangelista Lucas, dum prædicandæ Salvatoris nostri doctrinæ tempus describit, hæc ipsum mihi notare videtur, cum ait : « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, tetrarchiam vero obtinentibus Herode, et Philippo, et Lysania sub principibus sacerdotum Anna et Caïpha. » Namque ⁶⁶ hi duo quo tandem pacto eodem tempore fuissent pontifices, nisi legi quæ de pontificibus sancita fuerat, vis illata fuisset? **399** Hæc eadem Josephus quoque testificans, sic scribit : « Valerius Gratus, Romanorum imperator, cum Anano pontifici sacrum munus abrogasset, Ismaelum Tupbeba pontificem declaravit, cui item ipsi cum haud multo post honorem ademisset, Eleazarum, Anani pontificis filium, pontificem creat. Deinde anno peracto hunc quoque rejecit, et Simoni, Cathimi filio, pontificatum tradit : huic quoque non plus annuo honore perfuncto abiit tempus, et in locum ejus Josephus, qui etiam Caïphas, suffectus est. » Hæc necessario posui propter illud : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » quæ ego quidem arbitror indubitam demonstrationem habere. His deinde addit prophetia, « Et civitatem

⁶⁶ Luc. iii, 1.

περὶ αὐτῶν φησιν· « Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας, τὴν τε βάρην ταύτην ἐν ἐπιτηδείῳ τόπῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελεῶς, Ἀντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν λαμβάνει, τὴν δὲ κειμένην κατέχε. πιστεύων οὐδὲν νεωτερίσειν τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἐπραξε δ' ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὢν αὐτοῦ, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν, ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι, ὑπὸ σφραγίδι. « Διὰ τούτων τὸ ἀποτέλεσμα παντὶ τῷ νομίζῳ καταφανὲς γεγενῆσθαι τοῦ φησαντος χρησμοῦ· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐπτά καὶ ἐξηκονταδύο ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » Ἐτεὶ δὲ μᾶλλον ὄψει πῶς εἴρηται τὸ, « Κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον συνιδὸν τῆς τῶν ἀρχιερέων καταστάσεως, τῶν μετὰ Ἡρώδην, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτήρος ἡμῶν γεγενημένων. Τοῦ γὰρ κατὰ τὸν θεῖον νόμον ἀρχιερέως πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τὴν λειτουργίαν διέπειν κεκελευσμένου ἐπὶ διαδόχῳ παιδί γνησίῳ, κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους καιροὺς, μετὰ τὸ ἐξολοθρευθῆναι τὸ χρίσμα, τῇ προφητείᾳ συμφώνως, πρῶτος μὲν Ἡρώδης, ἔπειτα δὲ καὶ Ῥωμαῖοι μετὰ τοῦτον, ἀκριτως καὶ οὐ κατὰ τὸν νόμον, τοὺς ἀρχιερεῖς καθίσταν οὐδ' ἐδόκει αὐτοῖς, δημοτικοῖς τισὶ καὶ ἀσήμοις ἀνδράσι τὴν τιμὴν χαρίζομενοι, ἐπίπρασόν τε καὶ ἐκατήλεον τοῦνομα, ἄλλοτε ἄλλοις ἐνιαυσίαιον τὸ ἀξίωμα δωρούμενοι. Διὸ μοι δοκεῖ ὁ ἱερὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ὑπογράφων, σημειοῦσθαι τοῦτο, δὲ ὢν φησιν· « Ἐν ἔτει πεντεκαίδεκάτῃ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, τετραρχούντων δὲ Ἡρώδου, καὶ Φιλίππου, καὶ Λυσανίου, ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα· δύο γὰρ οὗτοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἀρχιερεῖς πῶς ἂν ἐγένοντο ἢ καταλυθείσης τῆς περὶ τῶν ἀρχιερέων νομοθεσίας; Τούτοις γοῦν καὶ Ἰώσηπος ἐπιμαρτυρῶν ταῦτα γράφει· « Οὐαλέριος Γράτος Ῥωμαῖον στρατηγὸς, παύσας ἀρχιερεῖσθαι Ἄνανον, Ἰσμηῆλον ἀρχιερέα ἀποφαίνει τὸν Τουφῆδα, καὶ τοῦτον μετ' οὐ πολλὴ μεταστήσας, Ἐλεάζαρον τὸν τοῦ Ἀνάου τοῦ ἀρχιερέως υἱὸν ἀποδείκνυσιν ἀρχιερέα. Ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου καὶ τόνδε παύσας, Σίμωνι τῷ Καθίμου τὴν ἀρχιερωσύνην παραδίδωσιν. Οὐ πλέον δὲ καὶ τῷδε ἐνιαυτοῦ τὴν τιμὴν ἔχοντι διεγένετο χρόνος, καὶ Ἰώσηπος, ὁ τε Καϊάφας, διάδοχος ἦν αὐτῷ. » Ταῦτα ἀναγκαίως παρεθέμην διὰ τὸ, « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » ἃ καὶ ἡγοῦμαι ἀναμφίλεκτον τὴν ἀπόδειξιν εἶναι. Ἐξῆς τούτοις φησὶν ἡ προφητεία, « Καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ, σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Ἐνθα πάλιν τὸν Ἡρώδην αὐτὸν, καὶ τοὺς μετὰ αὐτὸν ἀρξάντας ἐξ ἀλλοφύλου γένους ὑπολαμβάνω δηλοῦσθαι· ὡς γὰρ ἀνεκτέρω ὠνόμαζε Χριστοὺς ἡγουμένους τοὺς ἀρχιερεῖς, λέγων, « ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου· » τὸν αὐτὸν τρόπον μετὰ ἐκείνους καὶ τὴν ἐκείνων κατάπαυσιν οὐκ ἄλλος ἡγούμενος ἐρχόμενος ἢ ὁ δηλοῦσθαι ἐξ ἀλλοφύλου γένους, καὶ οἱ λοιποὶ ὅσοι καθ' ἑξῆς μετ'

ἐλείνους ἤγησαντο τοῦ ἔθνους, σὺν οἷς καὶ μετ' ὧν, ὥσπερ εἰ συνεργοὶ; χρώμενος, ὁ μισόκαλος καὶ τῶν ἀγαθῶν φθορεὺς, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖν εἰρηται. Καὶ γὰρ διέφθειρεν ἀληθῶς ἅπαν τὸ ἔθνος, τοτὲ μὲν τῆς ἱερωσύνης τάξιν εἰς παρανομίαν ἄγων, τοτὲ δὲ τὸν πάντα λαὸν διαστρέφων, καὶ τὴν πόλιν, οὕτω τῶν πολιτῶν μεταφορικῶς ὠνομασμένων, εἰς ἀσέβειαν ἐκκαλοῦμενος. Συνάδει δὲ ἡμῶν τῇ ἀποδόσει καὶ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἐρμηνεύσας τὸν τρόπον· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Οὐ μόνον γὰρ ὁ ἐρχόμενος, ὁ κατὰ τὰ ἀποδομένα ἡμῶν δηλωθεὶς διέφθειρε τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον, ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου λαός. Εἴποι δ' ἂν τις οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὸν Ῥωμαίων ἡγεμόνα διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦσθαι, τὸν τε τούτου λαόν, δι' οὐ νομιζῶ σημαίνεισθαι τὰ στρατόπεδα τῶν Ῥωμαίων ἀρχόντων, ἐξ ἑκείνου κρατησάντων τοῦ ἔθνους, οἱ καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸν πάλαι ἐν αὐτῇ σεμνὸν καὶ ἅγιον νεῶν διέφθειραν. Ὑπὸ τούτων γούν καὶ ἐξεκόπησαν ὡς ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετετημένου ἀφανισμοῖς ἐφθασαν, ὥστε ἤδη, κατὰ τὴν προφητείαν, παντελῆ ὑπομείναι ἐρημίαν κατὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν, μεθ' ἣν καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπέμειναν πολιορκίαν. Ἐχεις καὶ ταῦτα ἀκριδῶς ἐν ταῖς γραφείσαις αὐτῷ Ἰωσήφου ἱστορίαις. Τούτων δὲ περὶ τῶν συμβεβηκότων τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων προσηφτευμένων, ἀκολούθως ἢ δήλωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταγγελθείσης καινῆς Διαθήκης θεσπιζέται. Τοσοῦτων γούν διὰ μέσου καὶ μεταξὺ τῶν ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων εἰρημένων, ἐπιλέγεται· « Καὶ δυναμώσει Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρημωσιν. » Τίνα δὲ τρόπον καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο κατανοήσωμεν. Ἰστορεῖται δὲ ὁ πᾶς τῆς δ.δασκαλίας καὶ παραδοξοποιίας ὁμοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνος τριῶν ἡμισυ γεγυνὸς ἐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἑβδομάδος ἡμισυ. Τοῦτό πως Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστῆς ἀκριδῶς ἐπιστάσιν αὐτοῦ τῷ Εὐαγγελίῳ παραστήσει. Εἴη ἂν οὖν ἑβδομὰς ἐτῶν μία ὁ πᾶς χρόνος τῆς μετὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ συνδιατριβῆς, ὁ τε πρὸ τοῦ πάθους καὶ ὁ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ. Πρὸ μὲν γὰρ τοῦ πάθους ἐπὶ τρία καὶ ἡμισυ ἔτη τοῖς πᾶσιν ἑαυτὸν παρέγων μαθηταῖς τε καὶ τοῖς μὴ τοιοῦτοις ἀναγέγραπται καθ' ὃν διδασκαλαῖς παραδόξοις τε θεραπεύει, τῆς θεότητος αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πᾶσιν ἀπλῶς ἑλλήσι τε καὶ Ἰουδαίοις παρείχεται· μετὰ δὲ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τὸν Ἰσραὴλ, ὡς εἰκόσ, τῶν ἐτῶν χρόνον τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις συνῆν, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ συναυλιζόμενος, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὡς γούν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περιέχουσιν· ὡς εἶναι ταύτην τὴν δηλουμένην τῆς προφητείας τῶν ἐτῶν ἑβδομάδα, καθ' ἣν ἐνεδυναμώσε Διαθήκην πολλοῖς, τὴν καινὴν δηλαδὴ Διαθήκην τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος κρατύνον. Τίσι δὲ

A et sanctum disperdet cum duce venturo. » Ubi ego rursus et ipsum Herodem, et eos qui post Herodem ex alieno genere imperaverint, puto intelligendos : nam quemadmodum superius nominabat Christos duces, cum in illis verbis pontifices diceret, « usque ad Christum ducem, » ita post eos, et post eorum abrogationem, non alius fuerit venturus quam is qui dictus est ex alieno genere, cæterique quicunque post illos deinceps genti præfuerunt, quibus tanquam adjutoribus utens, unæ cum iisdem ipse honesti inimicus bonorumque corruptor, et civitatem et sanctum perditurus dicitur. Etenim vere perdidit totam gentem, modo quidem sacerdotii ordinem præter legem perturbans, modo vero unctum populum pervertens, et civitatem (sic enim cives figurate nominantur) evocans ad impietatem et nefas ; huic autem commentationi nostræ Aquila quoque concordat, qui interpretatus est in hunc modum : « Et civitatem et sanctum disperdet populus ducis venturi. » Non solum enim qui venturus fuit dux, quem nos superiore expositione prodidimus, corruptit civitatem et sanctum, sed etiam illius populus : præterea non forsitan quispiam a recto aberraverit si dixerit, etiam Romanum ducem iisdem verbis designari, ejusque ducis populum. Per quæ arbitror significari exercitus Romanorum principum, qui ex illo tempore gentis imperium tenere, quique civitatem ipsam Jerusalem, et in ea quondam venerabile et sanctum templum corruperunt. Siquidem ab iis etiam excisi sunt tanquam in diluvio, et usque ad finem belli in compendium acti itineribus pervenere, usque adeo ut, quemadmodum prophetia dixerat, extremam tum passi sint solitudinem, post ipsorum nefarias 400 contra Salvatorem nostrum insidias ; nam postquam id moliti sunt, extremam sane obsidionem pertulere. Hæc quoque ipsa adamussim explorata habes in iis quas Josephus scripsit historiis. Cæterum cum hæc de iis quæ intermedio VII et LXII hebdomadam tempore Judaicæ genti acciderunt, per prophetiam prædicta sint, ordine deinceps Novi per Salvatorem nostrum denuntiandi Testamenti significatio canitur. Ergo ubi tam multa in medio inter septem et sexaginta duas hebdomadas dicta sunt, tum adjungitur : « Et confirmabit pactum multis hebdomada una, et in medio hebdomadis auferetur sacrificium et libatio, et in templo abominatio desolationum erit, et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in desolationem. » Sed jam hæc quoniam pacto completa sint, exploremus. Sane proditum est memoriæ omne doctrinæ eruditionisque miraculorum Salvatoris nostri tempus, trium annorum et senis fuisse : quod quidem est hebdomadis unius dimidium. Hoc ipsum quodam modo Joannes evangelista attentissime ejus Evangelium observantibus declarabit. Erit igitur hebdomas annorum una omne tempus, quod cum apostolis suis versatus est, tum antequam passus est, tum postquam de morte ad vitam revenit ; nam quod ante-

quam sit passus per tres annos et semis, omnibus et discipulis et non discipulis seipsum exhibuerit, palam ex iis quæ scripta sunt de ipso, proditum est : quo tempore et documentis et admiratione dignis curationibus, divinitatis suæ vires omnibus simpliciter tam Græcis quam Judæis ostendit. Ubi vero a morte ad vitam est restitutus, quod idem temporis, eundemque annorum numerum cum suis versatus sit, discipulis et apostolis, rationi sane consentaneum est, per dies XL apparens eis, et consuescens, et de regno Dei loquens, quemadmodum quidem in apostolorum Actis continetur, ut hæc sit illa, de qua prophetia loquitur, annorum hebdomas, in qua confirmavit pactum multis, munitionis videlicet reddens novum evangelicæ prædicationis testamentum. Sed quibus multis id confirmavit? Nempe suis discipulis et apostolis, iisque omnibus quicumque ex Hebræis in fidem ejus venerunt. Cæterum in hujusce unius hebdomadis medio, in qua illud ipsum de quo diximus testamentum multis confirmavit, sublatum est sacrificium, 401 et libatio, abominatioque desolationis inchoata est, quandoquidem hac ipsa hebdomade jam ad medium sui spatium ducta, post trium annorum tempus et semis doctrinæ illius, quo tempore passus est, velum templi scissum est a summo usque deorsum : ut ex illo jam vi quadam sublata fuerit ab eis libatio et sacrificium et abominatio desolationis in templo sederit, utpote cum eos virtus illa reliquerit solos, quæ ab initio ad illud usque tempus, et tutelam et providentiam ejus loci gerebat : nam ad illud usque tempus quo ille pro salute nostra passus est, divinam quamdam vim fuisse quæ et templum et Sanctum sanctorum tueretur, existimare par est. Alioqui quid oportebat, illum una cum aliis multis sedere in templo et ex legibus festos dies celebrare, si novisset non amplius consistere locum illum, neque Dei præsentia dignum esse? Fuerunt igitur ad illud usque temporis nonnulli in templo divinant, qualis Anna prophetica mulier filia Phanuel, et Simeon qui in ulnas ipsum adhuc infantem accepit, qui etiam cecinerunt ea quæ publicæ memoriæ prodita sunt, sed neque ipse Dominus noster dixisset leproso : « Abi, ostende te sacerdoti, et offer sacrificium, quod præcepit Moses in testimonium eis ⁶⁷, » si illo in loco non ultra existimasset quæ ad ritus legesque pertinent tanquam in sancto et Dei præsentia digno loco celebrari oportere, neque vendentes et ementes ejiciens dixisset verba illa : « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur, vos autem eam facitis speluncam latronum ⁶⁸. » Et rursus : « Auferte ista hinc, et nolite facere domus Patris mei domum negotiationis ⁶⁹, » nisi adhuc plane censuisset venerabilem esse locum putare oportere. At enim ubi illorum extremum scelus appropinquavit, tum omnia indicavit dicens : « Ecce relinquitur vobis domus ve-

A πολλοῖς ταύτην ἐνεδυνάμωσεν, ἢ δηλονότι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις, καὶ τοῖς ἐξ Ἑβραίων εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἅπασι ; Πλὴν ἀλλὰ τῆς μιᾶς ταύτης ἑβδομάδος, καθ' ἣν ἐνεδυνάμωσε τὴν δηλωθεῖσαν Διαθήκην τοῖς πολλοῖς, ἐν τῷ ἤμισι ἤρθη θυσία καὶ σπονδή, τὸ τε βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἤρξατο· ἐπειδὴ περ μεσαζούσης τῆς ἑβδομάδος ταύτης μετὰ τὸν ἡμισυ καὶ τριετὴ χρόνον τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καθ' ὃν καιρὸν πέπονθε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐβράβη ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω· ὡς ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἤρθαι ἐξ αὐτῶν τὴν σπονδὴν, καὶ τὴν θυσίαν, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἤρχθαι, καταλιπούσης αὐτοὺς ἐρήμους τῆς ἀνάκαθεν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ τὸν πέπον ἐφορώσης καὶ ἀπισκοπούσης δυνάμεως. Μέχρι γοῦν τοῦ σωτηρίου πάθους εἶναι τινα Θεοῦ δυνάμιν ἐπισκοπούσαν τὸ ἱερὸν καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων ἡγεῖσθαι προσήκει. Οὐ γὰρ ἂν ἄλλως καὶ αὐτὸς ἅμα τοῖς πολλοῖς συνήδρευεν ἐν τῷ ἱερῷ, τὰς κατὰ νόμους ἐορτὰς ἐπιτελών, μὴ οὐχί ἔτι συνεστῶτα, καὶ Θεοῦ εἶναι ἄξιον τὸν τόπον εἰδώς. Ἦσαν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ προφητεύοντες τινες εἰς ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ, ὡς περ Ἄννα ἡ προφήτις ἡ τοῦ Φαναυήλ, καὶ Συμεὼν ὁ ἐπὶ τὰς ἀγκάλας αὐτὸν, βρέφος ἔτι ὄντα, λαβὼν, οἱ καὶ προφητεύουσι τὰ ἀναγεγραμμένα· οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν εἰρήκει τῷ λεπρῷ· Ἔπαγε, δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερῷ, καὶ προσήνεγκε τὴν θυσίαν, ἣν προσέταξε Μωσῆς εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, » μὴ οὐχί ἔτι δεῖν ἡγούμενος τὰ κατὰ νόμους ἐπιτελεῖσθαι αὐτῷ, ὡς ἐν ἁγίῳ καὶ Θεοῦ ἀξίῳ τόπῳ· οὐδ' ἂν τοὺς ἀγοράζοντας καὶ πιπράσκοντας ἐξωθῶν ἔλεγε· Ἐγράπτει, δὲ ὁ οἶκος μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται, ὅμοιαι δὲ αὐτὸν ποιεῖτε στήλαιον λησῶν· » καὶ εὐθὺς· Ἐἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν, καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς μου οἶκον ἐμπορεύου· » εἰ μὴ ἔτι τίμιον σαφῶς δεῖν ἐνόμιζεν ὑπολαμβάνειν εἶναι τὸν τόπον. Ἀλλὰ γὰρ πλησιαζούσης αὐτῶν τῆς ἐσχάτης δυσσεβείας, μετὰ ταῦτα πάντα ἀπεφήνατο εἰπών· Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος· » ὁ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο ὅτε, παθόντος αὐτοῦ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ὅλον δι' ὅλου μέσον ἐβράβη, καθήρητό τε ἐξ ἐκείνου δυνάμει ἡ προστηνὴς τῷ Θεῷ κατὰ τὴν τοῦ νόμου διάταξιν θυσία καὶ σπονδή, ἥς ἀρθείσης, καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητεῖαν, ἐπηκολούθησε τῷ τόπῳ. Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τινα χρόνον παραμένειν ἔδοξε τὰ τῆς ἐν τῷ τόπῳ λειτουργίας, ἀλλ' οὐκέτι γε ταῦτα ἀρεστὰ τῷ Θεῷ ἦν, ἀκρίτως καὶ οὐ κατὰ νόμον ἐπιτελούμενα. Ὡς περ γὰρ πρόβαλοι ἐξολοθρευθέντος τοῦ χρίσματος, καὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν νομίμων ἀρχιερέων πεπαυμένων, ἀπὸ τῆς Ὑρκανοῦ τελευτῆς, οἱ μετὰ ταῦτα παριόντες ἀτάκτως καὶ παρανόμως, ἐδόκουν μὲν τι ποιεῖν, οὐ μὴν κατὰ τοὺς πρέποντας ἔπραττον θεσμούς, δι' οὓς καὶ ἔφασκεν ἡ προφητεία· Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ, » τὸ ἀκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι ἰρήσεις, ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σω-

⁶⁷ Matth. viii, 4. ⁶⁸ Matth. xxi, 13. ⁶⁹ Joan. ii, 16.

τῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης, διὰ τὴν εἰσέτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν, περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τελείαν καὶ θεοπροπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ὢν ὁ ἀμῶνς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἥς θυσίας πᾶσιν ἀνθρώποις κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς Διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιήρητο. Ὁμοῦ γὰρ τῷ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, « Καὶ δυναμώσει Διαθήκη πολλοὺς ἑβδομάς μία, » τὰ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης περιήρητο. » Ὅτε δὲ τὰ τῆς Διαθήκης τῆς καινῆς ἐδυναμοῦτο, ἦ ὅτε ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, μέλλων τελεῖν τὸ μέγα μυστήριον τῆς εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ παρόδου, ἦ νυκτὶ παρεδίδοτο, τὰ σύμβολα τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορρήτων τῆς καινῆς Διαθήκης λόγων τοῖς αὐτοῦ παρεδίδου μαθηταῖς; ὁμοῦ γὰρ ταῦτ' ἐτελεῖτο, καὶ ἡ κατὰ Μωϋσέα παλαιὰ Διαθήκη περιήρητο, ἔπερ ἐδήλου τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν ῥηγνύμενον χρόνον. Ἀρθείσης γοῦν ἐξ ἐκεῖνου, καὶ δυνάμει καὶ ἀληθείᾳ καταλυθείσης θυσίας καὶ σπονδῆς, αἱ μετὰ ταῦτα νομιζόμεναι αὐτόθι ἐπιτελεῖσθαι θυσίαι ἄσπονδοι καὶ ἀνίεροι ἐν βεθῆλυ τόπῳ καὶ ὑπὸ βεθῆλων καὶ ἀνιέρων ἐπετελοῦντο. Δέχου δὲ καὶ τὰς περὶ τούτων Ἰωσήπου μαρτυρίας. « Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἱερὸν, ὡσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ κτύπου· μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας λεγούσης· *Μεταβαλῶμεν ἐντεῦθεν.* » Ταῦτα δὲ ἱστορεῖ μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς φησι, « Πιλάτον τὸν ἡγεμόνα, » αὐτὸν δὲ ἐκεῖνον τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, « τὰς Καίσαρος εἰκόνας νύκτωρ εἰς τὸ ἱερὸν, ὅπερ οὐκ ἦν θέμις, εἰσκομίσαι, μεγίστην τε ταραχὴν, θορόδου τε καὶ στάσεως ἐμβεβλήσθαι τοῖς Ἰουδαίοις. » Αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ ὁ Φίλων συμμαρτυρεῖ, « Τὰς σημαίας φάσκων τὰς βασιλικὰς τὸν Πιλάτον νύκτωρ ἐν τῷ ἱερῷ ἀναθεῖναι, ἀρχὴν τε στάσεων καὶ συμφορῶν ἐπαλλήλων ἐξ ἐκεῖνου τοῖς Ἰουδαίοις συμπεσεῖν. » Οὐ διέλιπον οὖν ἔκτοτε τὸ πᾶν ἔθνος καὶ τὴν μητροπόλιν αὐτῶν παντοίων κακῶν ἐπαναστάσεις· ἕως τοῦ ὑστάτου κατ' αὐτῶν πολέμου. καὶ τῆς ἐσχάτης πολιορκίας, καθ' ἣν παντοίοις ἀφανισμοῖς, λιμοῦ τε καὶ λοιμοῦ, καὶ μαχαίρας, καταποντισμοῦ δίκην τοῦ κατ' αὐτῶν ὀλέθρου συβρέυσαντος, πάντες οἱ κατασυστάντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἠβηδὸν ἐξεκόπησαν· ὅτε καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐπὶ τὸ ἱερὸν ἔστη, ὃ καὶ εἰς δεῦρο διέμεινεν, ὀσημέραι ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐρημίας θλαῦνον. Εἰκός δὲ καὶ ἐπιτελεῖν αὐτὸ μέχρι τῆς τοῦ βίου συντελείας, κατὰ τὸν ὑπὸ τῆς προφητείας ἀποφανθέντα ἔρον, φήσαντα· « Καὶ ἕως συντελείας καίρου συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. » ἦντινα φωνῆν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐπεσφραγίσαστο εἰπών· « Ὅτ' ἂν δὲ ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἐστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, τότε γινώσκατε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. » Εἰ δὲ δυσπίστως

A *stra deserta* **, » quod quidem ipsum completum est quo tempore dum ille cruci affixus est, velum templi medium toto penitus altitudinis suæ spatio scissum est, sublatumque est ex illo, vi quadam. Deo gratum ex institutione legis sacrificium et libatio, qua sublata, abominatio desolationis, secundum eam quæ nunc in manibus est, prophetiam in loco illo secuta est. Quod si per aliquod tempus permanere visa sunt ea. quæ ad functionem illam in tali loco pertinent, non tamen eadem amplius grata Deo fuerunt, quippe cum et sine iudicio et præter leges celebrarentur. 402 Sicut enim antea, unctio abolita, et legitimis ex succedendi serie pontificibus post Hyrcani interitum abrogatis, qui posthac sine ordine et præter leges ad illud munus accedebant, videbantur illi quidem aliquid facere, et tamen id nullo laudabili instituto præstabant, propter quos etiam dixit prophetia : « Peribit unctio, et iudicium non est in ea, » talibus interim verbis iudiciorum legumque in illis contemptum accusans : ita etiam circa libationem et sacrificium contigisse affirmabis, quæ recte quidem ex lege antiquam Salvator noster sit passus, celebrabantur propter virtutem illam quæ ad illud usque tempus loci sanctitatem tuebatur. Cæterum et sublata est illico post illius perfectum. Deoque conveniens sacrificium, quod ipse se ipsum pro peccatis nostris obtulit, cum ipse esset ille « Agnus Dei qui tollit peccata mundi » : » quo quidem sacrificio cunctis hominibus secundum nova Novi Testamenti mysteria tradita, quæ Veteris propria erant sublata sunt. Eodem enim tempore et oraculum illud completum est : « Et confirmabit pactum multis hebdomas una, et quæ ad Vetus Testamentum spectant sublata sunt. » Cæterum quando tandem quæ ad Novum pertinent Testamentum sunt confirmata, nisi cum Salvator ac Dominus noster magno illo sui ad mortem accessus mysterio functurus, qua nocte tradebatur, occultarum et ad ipsum spectantium Novi Testamenti rationum signa et notas suis discipulis tradidit? eodem enim tempore et hæc perfecta sunt, et a Mose descriptum Vetus Testamentum sublatum est, quam rem plane declaravit velum templi quod per idem tempus scissum est. Sublato igitur ex illo deinceps, et non minus re vera D quam vi, soluto sacrificio ac libatione, quæ posthac existimabantur illic perfici sacrificia, sine gratia, rebus sacris aliena, in profano loco a profanis et a re sacra alienis perficiebantur. Cæterum his de rebus etiam Josephi testimonium accipe : « Ipso autem die Pentecostes noctu sacerdotes in templum ingressi, sicut eis mos erat, ad munera obeunda, primum quidem se motum quendam strepitumque sensisse dixerunt, deinde vero subitam vocem crebro repetentem, *Migremus hinc.* » Hæc autem ille scribit facta esse post Salvatoris nostræ mortem. Rursus idem ait : « Pilatum præsidem, » ip

** Matth. xxiii, 38. ** Joan. i, 29.

sum utique illum qui tempore Salvatoris nostri præfuit, et noctu in templum contra fas imagines Cæsaris intulisse, **403** magnamque perturbationem seditionis atque tumultus Judæis injecisse. » Eadem hæc etiam Philo confirmat, qui ait : Regias imagines Pilatum noctu in templo dicasse, initiumque seditionum et mutuarum inter ipsos calamitatum, ex illo Judæis accidisse. Non desierunt ergo posthac quæ universam gentem eorumdemque principem civitatem invaderent omnis generis mala, usque ad ultimum illud quod contra illos gestum est bellum, extremamque illam obsidionem, in qua omnis generis interneccionibus, et famis et pestilentiæ, et gladii, cum pernicibus adversus eos diluvii instar conflueret, omnes quicunque adversus Salvatorem nostrum conspiraverant, cujuscunque essent ætatis, excisi sunt : quo sane tempore etiam desolationis illius abominatio in templo constituit, quæ quidem ad hunc usque diem permansit singulis diebus in deteriorem solitudinem corruens. Par autem est eam itidem usque ad vitæ consummationem duraturam, juxta terminum quem prophetia indicaverat, illis verbis : « Et usque ad consummationem temporis consummatio dabitur in solitudine, » quam vocem Salvator ac Dominus noster Jesus Christus quasi signo impresso confirmavit dicens : « Cum autem videritis abominationem desolationis, quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto : tunc scitote quod appropinquavit desolatio ejus ²². » Quod si Judæi non credere se ista respondeant, arguendi sunt tanquam ii, qui non solum impudenter rebus veris ac manifestis repugnent, sed etiam vaticinia sua ut falsa, quantum in ipsis est, calumniantur, si illa quidem in LXX annorum hebdomadas universum tempus includunt, dum quæ intermedio tempore eventura sunt divinant : ipsi vero cum jam ab ipsa prophetia usque ad nos prope millesimus agatur annus, nihil eorum quæ scripta sunt factum esse demonstrant, tametsi ipsorum unctio, ut divinum prædixerat oraculum, deleta est, et sanctum eorumdem una cum prioribus incolis disperditum atque excisum in diluvio belli contracti interneccionibus, et in eo loco adhuc cernitur, id quod omnium admirationem superat : dico autem abominationem desolationis adhuc stare eo in loco qui antea sanctus erat, qua de re etiam Salvator ac Dominus noster exposita nuper verba enuntiavit. Quæ quidem res cum planissime sub oculos nobis **404** subjectæ sint, atque etiam nunc cernantur, Judæos admirari operæ pretium est, non tam quod adversus ea quæ ita perspicua sunt intendere oculos audeant, quam quod ita caligent, eorumque mens ita involvatur tenebris, ut non videant ea, quæ tam clara tamque evidentiâ sunt divinarum Scripturarum eventa, quod quidem eis secundum illam Isaïæ vocem, quæ in hoc quoque adversus illos completa est, accidit, ubi utitur illis verbis : « Auditu audietis, et non intelligetis : et intuentes intuebimini, et non videbitis ; crassum enim factum est cor populi hujus : et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sanentur eos ²³. » Sed quoniam de gentibus quæ in fidem Christi Dei venerunt olim prius dictum fuerat : « Quibus nuntiatum non est de illo, ii videbunt, et qui non audierunt, ii intelligent ²⁴, » nos item illius atque ejus, qui misit illum, Patris beneficio, pro viribus, quæ visa sunt dicenda in hos locos jam diximus, necnon quæ Africano superioris ætatis viro sunt visa, illi ipsi accepta referentes apposuimus, quæ ipsa quoque diligenter atque accurate excogitata sunt : quare illis ut bene inventis erit utendum.

²² Luc. xxi, 20. ²³ Isa. vi, 10. ²⁴ Rom. xv, 21.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῖα. — Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους καθόδου τάδε ἔσονται ὁ προφήτης θεσπίξει· καθάρσει παντελῆ τῶν παρὰ Ἰουδαίους σεμνῶν, ἐθνῶν ἐπιγίγνωσιν τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις καταγελλομένου Θεοῦ, εἰρήνην βαθυτάτην πάντων τῶν ἐθνῶν.

« Ακούσατε, λαοὶ πάντες, καὶ προσεχέτω ἡ γῆ· καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ, καὶ ἔσται Κύριος ὑμῖν εἰς μαρτύριον, Κύριος ἐξ οἴκου ἁγίου αὐτοῦ· διότι ἰδοὺ Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται, καὶ ἐπιχειάζεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς. Καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχῆσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερόμενον ἐν καταβάσει. Δι' ἀσέβειαν Ἰακώβ πάντα ταῦτα, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Ἐἴτα μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξὺ ἐπισυνάπτει λέγων· « Ακούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρίμα, καὶ πάντα τὰ ὄρθα διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασι, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις. Οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἔμαντευοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Ὁὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἐστίν; οὐ μὴ ἐπέληθ' ἐφ' ἡμᾶς κακὰ. Διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου Κυρίου εἰς ἄλσος δρυμοῦ· καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὄρεων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ σπεύσουσιν ἐπὶ αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρουσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δειξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβουσιν αὐτοῦ· ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνά μέσον πολλῶν ἐθνῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως εἰς γῆν μακράν. Καὶ συγκόρουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰ ὄπλα αὐτῶν εἰς ὀρέπανα· καὶ οὐ λήψεται ἔτι ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. Καὶ ἀναπαύσεται ἕκαστος ὑποκάτω τῆς ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν αὐτούς· ὅτι τὸ στόμα Κυρίου παντοκράτορος ἐλάλησε ταῦτα. » Ἦδη καὶ πρότερον ταῦτα ἡμῖν εἰς τοὺς τόπους τεθεωρηται· δέδεικται δὲ ὅπως οὐδ' ἄλλοτε ποτε ἢ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἀνθρώπους ἐπιφανείας τὰ πάσαι σεμνὰ τῶν Ἰουδαίων, ὅρη Σιών ἐπικαλούμενα καὶ Ἱερουσαλήμ, τὰ τε ἐπὶ τούτων οἰκοδομήματα, ὁ νεὺς δηλαδὴ, καὶ τὸ Ἅγιον τῶν ἁγίων, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτόθι εἰς τιμὴν ἀνέκειτο τοῦ Θεοῦ ἐκ μέσου ἀρθέντα σεσάλευται, ἀκολούθως τῷ λόγῳ φήσαντι· « Ἰδοὺ Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταθήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσονται τὰ ὄρη ὑποκάτωθεν αὐτοῦ, ὡς σαλευθέντων, τῶν ἐκ περιτομῆς αἱ ψυχαί, κοιλάδες ὀνομαζόμεναι διὰ τὸ ταπεινὸν αὐτῶν, παραθήσει τῶν

A Michæa. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam.

« Audite, populi omnes, et attendat terra, et omnes qui in ea sunt, et erit Dominus vobis testimonium, Dominus de domo sancta sua : quoniam ecce Dominus egredietur de loco suo. Et descendet, et insistet super altitudines terræ. Et commovebuntur montes subter eo : et valles liquescent sicut cera a facie ignis, et sicut aqua quæ defertur in præceps.

405 Propter impietatem Jacob omnia hæc, et propter peccatum domus Israel⁹⁹. » Deinde post alia plurima quæ in medio collocat, verba hæc adjungit : « Audite jam hæc, duces domus Jacob, qui reliquij estis domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis. Duces ejus cum muneribus judicabant, et sacerdotes ejus cum mercede respondebant, et prophetæ ejus cum argento divinabant, et super Dominum requiescebant, dicentes : Nonne Dominus in nobis est? non venient super nos mala. Idcirco propter vos Sion ut ager arabitur, et Jerusalem ut pomorum custodia erit, et mons domus Domini in lucum sylvæ : et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini, paratus super vertices montium, et extolletur super colles, et festinabunt ad eum populi, et ibunt gentes multæ et dicent : Venite, ascendamus in montem Domini et in domum Dei Jacob : et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus : nam ex Sion exhibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit inter multas gentes, et redarguet gentes fortes usque ad terram longinquam. Et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in falces : et non arripiet ultra gens contra gentem gladium, et non discent amplius bella gerere. Et quiescet unusquisque sub vite sua, et sub ficu sua. Et non erit qui deterreat eos : quoniam os Domini omnipotentis locutum est hæc¹⁰⁰. » Jam antea hæc suo loco nos contemplati sumus : ubi ostendimus quemadmodum non alias quam post adventum Salvatoris nostri Jesu Christi ad homines, quæ olim apud Judæos dignitatem venerationemque habebant, montesque Sion et Jerusalem vocabantur, quæque in iis ædificia erant, templum videlicet Sanctumque sanctorum, atque altare, atque alia quæcunque ibidem in Dei honorem dedicata fuerant, de medio sublata concussa que sunt, sicut oraculum illud prædixerat : « Ecce Dominus Dominus egredietur de loco suo, et descendet super altitudines terræ, et concutientur montes subter eo, a quibus concussis Judæorum animæ, quæ valles nominantur ob ipsarum humilitatem, dum priscis altitudinibus confertuntur, eorum quæ nuper dicta sunt, interitum deplorantes « tanquam cera a facie

⁹⁹ Mich. i, 2-5. ¹⁰⁰ Mich. iii, 9-12; iv, 1-4.

ignis **406** liquescent, et quasi aqua quæ defertur in præceps, » propter multitudinem eorum qui in illis quotidie a melioribus ad deteriora labuntur : et omnia hæc ait futura « propter impietatem domus Jacob, et propter peccatum domus Israel. » Quænam vero sit hæc impietas et quod peccatum, progressus longius adjungit : « Qui abominamini, inquit, judicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in injustitiis, » in quibus sanguinibus etiam ille fuit, qui illis extremorum malorum initium causamque præbuit, propter quem impiam illam vocem contra seipsum emisit, dicentes : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros ». » Itaque propter ipsa hæc, inquit, « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi pomorum custodia erit : » quæ quidem nullo unquam alio tempore, quam post illa quæ contra Salvatorem nostrum ausi sunt, verum exitum acceperunt. Ex illo enim ad hunc usque diem locis illis extrema solitudine occupatis, mons Sion qui apud illos antea celeberrimus erat, loco antiquæ illius meditationis atque exercitationis, quæ in illo vigeat, prophetorum divinorumque oraculorum, quæ antea viri Hebræi Deique familiares prophetæ sacerdotesque et magistri totius gentis in eodem magno cum studio reddebant, per viros Romanos in nulla re a reliqua regione differens aratur et colitur, ut nos quoque ipsi inspexerimus boum opera locum et arari et seminari. Ipsa vero Jerusalem tanquam pomorum custodia, corrupto vetere qui in ipsa erat fructu, effecta est, ac potius lapidum collectio, sicut in contextu Hebraico legitur. Sic enim Aquila convertit : « Idcirco propter vos, Sion terra arabitur, et de Jerusalem lapides colligentur. » Ab externis enim hominibus habitata, hodie quoque lapides legentibus præbet, cum omnes qui nostris temporibus eam urbem incolunt, ruinæ illius lapides colligant tam de privatis, quam de communibus et publicis ædificiis : et licet oculis tristissimum spectaculum intueri, ex ipso templo et ex ipsis quondam adytis, ex iis quæ sancta vocabantur, lapides pro simulacrorum fanis, proque spectaculis, quo omnes populi concurrant, ædificandis assumi, quæ cum adeo evidenter ab omnibus cernantur, quod nova item lex, quodque novum Novi a Salvatore nostro Jesu Christo, conditi Testamenti verbum illinc omnino profectum sit, sane constiterit. **407** Quandoquidem innumerabiles populorum conventus, omnisque generis nationes, relictis diis ipsorum patriis, relictoque vetere superstitionis errore, unum supremum Deum invocant : quare etiam profundissimæ pacis compotes evaserunt, quando non amplius multiplices principatus, « neque regna per loca cernuntur, neque gens adversus gentem gladium sumit, neque ut antea mutuis inter se bellis student, sed agricola omnis sub vite et sub ficu sua quiescit, » sicut pro-

παλαιῶν ὕψωμάτων τὸν τῶν προειρημένων ἀφανισμὸν ἀπολοφυρόμεναι, « ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς ἐκταχέσονται, καὶ ὡς ὕδωρ καταφερρόμενον ἐν καταβάσει, » διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς ἀπὸ τῶν κρείττωνων ἐπὶ τὰ χεῖρα καταπιπτότων ὀσημέραι. Πάντα δὲ ταῦτά φησιν ἐσεσθαι « δι' ἀσέβειαν οἴκου Ἰακώβ, καὶ δι' ἁμαρτίαν οἴκου Ἰσραὴλ. » Τίς δ' ἦν ἡ ἀσέβεια καὶ ἡ ἁμαρτία, προῖων ἐξῆς ἐπιλέγει. « Οἱ βδελυσσόμενοι κρέμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διασπρέφοντες. οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν αἵμασιν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις. » ἐν οἷς αἵμασι κάκιστον ἦν τὸ τῶν ὑστάτων κακῶν παραίτιον αὐτοῖς γενόμενον, ἐφ' ᾧ τὴν ἀσεβῆ φωνὴν εἰς ἑαυτοὺς ἐπεσπάσαντο, φήσαντες. « Τὸ αἶμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Διό γοῦν, φησὶ, αὐτὰ ταῦτα, « ὡς ἀγρὸς Σιών ἀροτρασθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ἔμπωροφυλάκιον ἔσται. » ἅπερ οὐδ' ἄλλοτε πώποτε ἦ μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετολιμημένα ἀληθῆ τὴν ἔκθεσιν εἰληγεν. Ἐξ ἐκείνου γάρ τοι καὶ εἰς δεῦρο ἐσχάτης ἐρημίας καταλαβούσης τοὺς τόπους, τὸ μὲν πρὶν διαβόητον αὐτῶν Σιών ὄρος, ἀντὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῷ μελέτης καὶ ἀσχίσεως τῶν προφητικῶν καὶ θείων λόγων, ὧν παῖδες τὸ πρὶν Ἑβραίων καὶ θεοφιλεῖς προφῆται, ἱερεῖς τε καὶ διδάσκαλοι τοῦ παντὸς ἔθνους ἐν αὐτῇ διὰ σπουδῆς ἐποιοῦντο, διὰ Ῥωμαίων ἀνδρῶν κατ' οὐδὲν τῆς λοιπῆς διαφέρουσα χώρα γεωργεῖται, ὡς καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν βουσὶν ἀρούμενον, καὶ κατασπειρόμενον τὸν τόπον. ἡ δὲ Ἱερουσαλήμ αὐτῆ ἐξ ὀπωροφυλάκιου τῆς ἐν αὐτῇ παλαιᾷ ὀπίρας φαφθαρείσης γέγονε, μᾶλλον δὲ εἰς λιθολογίαν κατὰ τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγνωσιν. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶ. « Διὰ τοῦτο χάριν ὑμῶν Σιών χώρα ἀροτρασθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ λιθολογηθήσεται. » Ἰπὸ γὰρ ἀλλοφύλων ἀνδρῶν κατοικισθεῖσα, εἰσέτι καὶ σήμερον λιθολογεῖται, πάντων κατ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων τοὺς ἀπὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς λίθους ἀναλεγόμενων εἰς τε τὰ ἴδια καὶ κοινὰ καὶ δημόσια οἰκοδομήματα. καὶ ἔστιν ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν σκυθρωπὸν θέαμα, τοὺς ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι ἀδύτων καὶ ἁγίων λίθους εἰς τὰ τῶν εἰδώλων τεμένη, εἰς τε τὰ τῶν πανδήμων θεαμάτων κατασκευάσματα ἀπειλημένους. ὧν οὕτως ἐναργῶς τοῖς πασίν ὀρωμένον, καὶ ὁ καινὸς νόμος καὶ λόγος ὁ τῆς καινῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ Διαθήκης ἐκείθεν ποθεν προελθὼν ὄηλος ἂν εἴη. Ἐφ' ᾧ μυρία πλῆθη λαῶν, ἔθνη τε παντοῖα τῶν πατρίων ἀποστάνα θεῶν, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαιμονίας πλάνης, τὸν ἐπὶ πάντων θεὸν ἀνακαλεῖται· διὸ καὶ κατηξίωται τῆς βαθύτατης εἰρήνης, ὡς μηκέτι πολυαρχίας εἶναι, « μηδὲ βασιλείας κατὰ τόπους, μηδὲ ἔθνος ἐπ' ἔθνος ῥωμαίαν αἰρεῖν, μηδ', ὡς τὸ πρὶν, πολέμοις τοῖς κατ' ἀλλήλων σκολάζειν, ἀναπαύεσθαι δὲ τῶν γεωργῶν ἕκαστον ὑποκάτω ἀμπέλου, κατ' ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ, μηδενὸς ἐκφοβοῦντος αὐτοῦς, » κατὰ τὴν προφητείαν. Ἴδεν οὕτως οὐδ' ἄλλοτε πω ἐξ αἰῶνος πρότερον, ἢ κατὰ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐπικρατήσιν ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος

⁴⁷ Matth. xxvii, 25.

ἡμῶν καὶ εἰς δεῦρο συντελουμένων, ἀναμφιβότῳ A
 ἡγοῦμαι τὴν ἀπόδειξιν εὐληθεῖν τὸν χρόνον τῆς θε-
 σπισμένης εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας.
 usque diem contigerint, indubitata demonstratione
 bant, Domini adventus ad homines, tempus.

Ἐκ τοῦ Ζαχαρίου.— Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Θεοῦ
 Ἀπόδοσις εἰς ἀνθρώπους παρουσίας, κλησίς τε
 ἐθνῶν, ὑστία τε καθάρσεως τῆς Ἱερουσαλήμ.

« Τέρπου καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, διότι ἰδοὺ
 ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
 Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύ-
 ριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐτῷ εἰς λαόν,
 καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ ἐπιγνώσῃ ὅτι
 Κύριος παντοκράτωρ ἐξέπεσταλκέ με πρὸς σέ. » Καί
 μεθ' ἕτερα πλείστα μεταξὺ ἐπιλέγει· « Χαίρε σφόδρα,
 θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ
 ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς
 πραῦς καὶ ἐπιθετικῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῦλον νέον.
 Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ
 Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον πολεμικόν,
 καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν. Καὶ κατάρξει ἀπὸ θα-
 λάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς
 γῆς. » Ταῦτα περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας
 θεσπίσας καὶ νῦν ὁ λόγος, μεθ' ἕτερα περὶ τῆς ἐσχά-
 τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, τοτὲ μὲν ἐπιχε-
 κρυμμένως καὶ δι' αἰνιγμάτων, τοτὲ δὲ ἀκαλύπτως
 ἀναφωνεῖ· δι' αἰνιγμάτων μὲν ἐν οἷς φησι· « Διάνοι-
 ξον, ὁ Λίβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ
 φῆς κέδρους σου. Ὁλολύξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε
 κέδρος, διότι μεγάλως μεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν.
 Ὁλολύξατε, ὄρυες τῆς Βασανιτιδος, ὅτι κατεσπάσθη
 ἡ ἕρμις ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηγούτων ποιμένων,
 ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν· φωνὴ
 ἀρηγομένων λεόντων, ὅτι τεταλαιπώρηκε τὸ φράγμα
 τοῦ Ἰορδάνου. » Ταῦτα μὲν δι' αἰνιγμάτων τὴν δὲ
 τοῦτων ἐρημωσίαν ἀνακαλύπτως ὁ αὐτὸς προφήτης
 ἐπιφέρει λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ τίθημι τὴν Ἱερουσα-
 λὴμ ὡς πρῶτον σαλευόμενα ἅπαντα τοὺς λαοὺς κύ-
 κλω, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ· καὶ ἔσται περιοχὴ ἐπὶ Ἱε-
 ρουσαλήμ. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, θήσομαι
 τὴν Ἱερουσαλήμ λίθον καταπατούμενον πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσι. Πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίξων ἐμπαίξε-
 ται, καὶ ἐπισυναχθήσονται ἐπ' αὐτὴν πάντα τὰ ἔθνη
 τῆς γῆς. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Καὶ ἐπι-
 βλέψονται πρὸς με, ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο· καὶ κό-
 φονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν ὡς ἐπ' ἀγαπητῷ, καὶ ὀδυ-
 νην ὡς ἐπὶ πρωτοτόκῳ. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ μεγα-
 λυνθήσεται ὁ κοπετὸς Ἱερουσαλήμ, ὡς κοπετὸς
 Ῥωῆνος ἐν πεδίῳ ἐκκοπτομένου. Καὶ κόψεται ἡ γῆ
 κατὰ φύλας, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ
 γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ οἴκου Νάθαν καθ'
 ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· φυλὴ
 οἴκου Λευὶ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ'
 ἑαυτάς· φυλὴ τοῦ Συμεὼν καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυ-
 ναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· πᾶσαι αἱ ὑπολειμμέναι
 φυλαὶ, φυλὴ καθ' ἑαυτὴν, καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν καθ'
 ἑαυτάς. » Καὶ πάλιν μεθ' ἕτερα τὴν ἐσχάτην τῆς
 Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν σαφέστερον κηρύττει, λέγων·

A Zacharia. — Signa temporum Dei ad homines
 adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis
 Jerusalem eversio.

« Gaude et lætare, filia Sion, quia ecce ego ve-
 nio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus. Et
 confugient gentes multæ ad Dominum in die illa,
 et erunt ei in populum. Et habitabunt in medio
 tui : et cognosces quod Dominus omnipotens mis-
 sit me ad te ». » Et post alia plurima quæ in me-
 dio ponit, adjungit : « Gaude vehementer, filia Sion.
 Prædica, filia Jerusalem : ecce Rex tuus venit tibi
 justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus
 super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet
 currus ex Ephrem, et equum ex Jerusalem : et
 perdetur arcus bellicus, et abundantia pacis ex
 gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque
 ad mare, et a fluminibus per ejectiones terræ ». »
 Hæc ubi de Salvatoris nostri adventu hoc item
 loco oraculum cecinit ; tum post alia quæ inter-
 ponit, etiam de extrema Jerusalem desolatione,
 nunc occulte ac per obscuro sermones, nunc
 explicite atque aperte verba facit, obscure quidem
 ac figurate, ubi ait : 408 « Aperi, Libane, portas
 tuas, et comedat ignis cedros tuas. Ululet pinus,
 quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere ma-
 gnifici afflicti sunt. Ululate, quercus Basanitidis,
 quoniam convulsus est saltus consitus. Vox lamen-
 tantium pastorum, quoniam afflicta est magnificen-
 tia eorum. Vox rugientium leonum, quoniam affli-
 cta est superbia Jordanis ». » Et hæc quidem per
 ænigmata : sed eorum interpretationem aperte idem
 propheta adjungit, dicens : « Ecce ego pono Jeru-
 salem ut vestibula quæ quatiuntur omnibus populis
 in circuitu, et in Judæa : et erit ambitus in cir-
 cuitu contra Jerusalem. Et erit in die illa, ponam
 Jerusalem lapidem, qui conculcetur ab omnibus
 gentibus. Omnis qui conculcet eam, illudens illu-
 detur : et congregabuntur super eam omnes gentes
 terræ ». » Et post pauca adjungit : « Et respicient
 ad me, quem conflixerunt, propterea quod insulta-
 verunt : et plangent super eo planctum ut su-
 per dilecto, et dolorem ut super primogenito. In die
 illa magnificabitur planctus Jerusalem, ut planctus
 Rhoonis in campo ejus qui exciditur. Et planget
 terra tributim : tribus domus David seorsum, et
 mulieres eorum seorsum : tribus domus Nathan se-
 orsum, et mulieres eorum seorsum : tribus domus
 Levi seorsum, et mulieres eorum seorsum : tri-
 bus Simeon seorsum, et mulieres eorum seorsum :
 omnes reliquæ tribus, tribus seorsum, et mulieres
 eorum seorsum ». » Rursus post alia, extremam
 urbis Jerusalem obsidionem planius enuntiat, di-
 cens : « Ecce dies veniunt Domini, et dividuntur

» Zach. ii, 10, 11. » Zachar. ix, 9, 10. † Zachar. xi, 1-3. ‡ Zachar. xii, 2, 3. § ibid. 10-14

spolia tua in te, et congregabo omnes gentes ad Jerusalem in bellum, et capietur civitas, et diripientur domus, et mulieres polluentur, et egredietur dimidium civitatis in captivitatem: reliqui autem de populo meo non peribunt de civitate, et egredietur Dominus, et comparabitur ad prælium in gentibus illis, sicut dies prælii ejus, in die belli, et stabunt pedes ejus in die illa in monte Olivarum quod est contra Jerusalem ^b. Deinde post alia quæ in medio ponit, hæc ait: « Et erit Dominus unus, et nomen ejus unum complectens omnem terram et desertum ^c. » 409 Rursus post alia dum prophetiæ libro terminum ponit, vocationem gentium his verbis divinat: « Et erit, quicunque relictus fuerint ex omnibus gentibus, quæ venerint in Jerusalem, et ascendent singulis annis, ut adorent Regem Dominum omnipotentem, et celebrent diem festum Tabernaculorum. Et erit, quicunque non ascenderit ex omnibus tribus terræ in Jerusalem ut adorent Regem Dominum omnipotentem, etiam hi illis addentur. Si autem tribus Ægypti non ascenderit, neque venerit illuc, etiam super his erit ruina, qua percutiet Dominus omnes gentes terræ, quæcunque non ascenderit ad celebrandum solemne Tabernaculorum. Hoc erit peccatum Ægypti, et peccatum omnium gentium, quæcunque non ascenderit ad celebrandum diem festum Tabernaculorum ^d. » Hæc sane Zacharias post reditum de Babylone, Dario apud Persas regnante, vaticinatur, quo tempore urbs Jerusalem a priore desolatione excitata instaurataque nuper fuerat, quæ desolatio illi a Babyloniis fuerat illata. Colligit autem omne tempus a Dario Persarum, sub quo Zacharias prophetiæ munere fungitur, ad Augustum Romanorum regem, annorum hebdomadas septem et sexaginta duas, quæ apud Daniele feruntur: quæ summa annorum efficitur quadringentorum octoginta trium, ut ostendimus in iis quæ paulo ante a nobis tractata sunt. Cæterum post imperium Macedonum ab Alexandro usque ad Augustum, etiam si ipsius Augusti regnum complectare, nihil sane quod prophetæ verbis concordet aut simile sit, invenias esse completum. Quando enim per illa tempora is Dominus, quem prophetæ ut Deum celebrant, cum hominibus versatus est? et gentes multæ illum agnoverunt? eundemque solum Deum confessæ sunt? et ad ipsum confugientes factæ sunt ei in populum? vel quando tandem toto Persarum aut Macedonum tempore, is Rex de quo Propheta loquitur, « venit impositus jumento et pullo adolescenti? » et veniens Judaicæ gentis, quæ Ephrem hoc loco dicitur, et ipsius Jerusalem regiam aciem, quæ currum atque equi vocabulo nominatur, perdidit? et armatas Judaicæ gentis copias delevit? Hoc enim significabat oraculum illud dicens: « Ecce Rex tuus venit tibi justus et Salvator, ipse mansuetus et impositus super jumentum

A « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται τοῦ Κυρίου, καὶ διαμερισθήσονται τὰ σκευῆ σου ἐν σοὶ, καὶ ἐπισυνάξω πάντα τὰ ἔθνη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ εἰς πόλεμον, καὶ ἀλώσεται ἡ πόλις, καὶ διαρπαγήσονται αἱ οἰκίαι, καὶ γυναῖκες μολυνθήσονται, καὶ ἐξελεύσεται τὸ ἦμισυ τῆς πόλεως ἐν αἰχμαλωσίᾳ· οἱ δὲ κατάλοιποι τοῦ λαοῦ μου οὐ μὴ ἐξολοθρευθῶσιν ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξεται ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκεῖνους, καθὼς ἡμέρα παρατάξεως αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ πολέμου, καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ. » Εἶτα μεθ' ἕτερα τὰ μεταξὺ φησιν· « Καὶ ἔσται Κύριος εἷς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ τὴν ἔρημον. » Καὶ αὐθις μεθ' ἕτερα περιγράφων τὴν βίβλον τῆς προφητείας, τὴν κλήσιν τῶν ἐθνῶν διὰ τούτων θεοπίζει· « Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν καταλειφθῶσιν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν ἐλθόντων ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἀναθήσονται κατ' ἐνιαυτὸν, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίου παντοκράτορι, καὶ τοῦ ἑορτάζειν τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Καὶ ἔσται, ὅσοι ἐὰν μὴ ἀναβῶσιν ἐκ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, τοῦ προσκυνῆσαι τῷ βασιλεῖ Κυρίου παντοκράτορι, καὶ οὗτοι ἐκεῖνους προστεθήσονται. Ἐὰν δὲ φυλὴ Αἰγύπτου μὴ ἀναβῆ, μηδὲ ἔλθῃ ἐκεῖ, καὶ ἐπὶ τούτων ἔσται ἡ πτώσις, ἣν πατάξει Κύριος πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ὅσα ἐὰν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. Αὕτη ἔσται ἡ ἁμαρτία Αἰγύπτου, καὶ ἡ ἁμαρτία πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅσα ἂν μὴ ἀναβῆ τοῦ ἑορτάσαι τὴν ἑορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας. » Ταῦτα καὶ ὁ Ζαχαρίας μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, Δαρείου Περσῶν βασιλεύοντος, προφητεύει, τῆς Ἱερουσαλήμ ἄρτι τότε ἀνεγηγεμένης ἐκ τῆς προτέρας ἐρημίας, ἣν ὑπὸ Βαβυλωνίων πέποιθε. Συνάγεται δὲ ὁ πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Δαρείου τοῦ Πέρσου, καθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας προφητεύει, καὶ ἐπὶ Αὐγουστον Ῥωμαίων βασιλέα εἰς ἐτῶν ἑβδομάδας ἑπτὰ καὶ ἐξηκονταδύο, τὰς ἐν τῷ Δανιὴλ φερομένας, ἃ γίνεται ἔτη τετρακόσια ὀγδοήκοντα τρία, ὡς ἀπεδείξαμεν ἐν τοῖς μικρῶ πρόσθεν γεγυμνασμένοις. Οὕτε δὲ ἐπὶ τῆς Μακεδόνων ἀπὸ Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρις Αὐγούστου παραταθείσης, τῶν ἐμφερομένων τοῖς τοῦ προφήτου λόγοις συνίσταται τι πεπληρωμένον. Πότε γὰρ κατ' ἐκεῖνους τοὺς χρόνους τοῦ παρὰ τοῖς προφήταις θεολογούμενου Κυρίου ἀνθρώποις ἐπιστάντος, ἔθνη πολλὰ ἐπιγνόντα αὐτὸν, καὶ μόνον θεὸν αὐτὸν ὁμολογήσαντα, ἐπ' αὐτὸν καταπέφευγε, καὶ γέγονεν αὐτῷ εἰς λαόν; πότε κατὰ τοὺς Περσῶν ἢ Μακεδόνων χρόνους ὁ προφητευόμενος βασιλεὺς ἐλήλυθεν, « Ἐπιθεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον; » ἐλθὼν τε τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους Ἐφραῖμ ὀνομαζομένου, καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτῆς τὴν βασιλικὴν παράταξιν, ἄρματα καὶ ἵππον ἐπικαλουμένην ἐξωλόθρευσε, τὸ τε ὀπλιτικὸν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους καθελε; Τοῦτο γὰρ ἐδήλου τὸ λόγιον φάσκον· « Ἰδοὺ ὁ Βασιλεὺς σου ἔρχεται σοὶ δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιθεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον, καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόξον

^b Zachar. xiv, 1-4. ^c ibid. 9, 10. ^d ibid. 10-19.

πολεμικόν. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς βασιλικῆς ἀξίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐθεσπίζετο, ἐφ' ἣν πάλιν τὰ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης συμφώνως τοῖς πρόσθεν ἀποδοδομένοις ἐπιλέγεται διὰ τοῦ. « Καὶ πληθὸς εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, » ἀνθ' οὗ ὁ Ἀκύλας καὶ οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταὶ ἐκδεδύκασι. « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν, » ὁ καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς Αὐγούστου βασιλείας συνίσταται, καὶ πρὸς λέξιν πεπληρωμένον, πάσης μὲν ἐξ ἐκείνου καταλυθείσης πολυαρχίας, εἰρήνης δὲ τὰ πλείστα τῆς οἰκουμένης ἔθνη διαλαβούσης. Τίς δὲ πρὸ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἐπὶ τῶν Περσικῶν, ἢ τῶν Μακεδονικῶν τοιοῦτος γέγονεν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ὡς ἄρξαι αὐτὸν ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης; Τοῦτο γοῦν ἐδήλωσαν οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταί. Ὁ γοῦν Ἀκύλας φησὶ. « Καὶ λαλήσει εἰρήνην τοῖς ἔθνεσιν, καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ὧ συνφῆει καὶ τὸ ἐν ἐβδομηκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Σολομῶνος γεννησομένου Χριστοῦ, ὡδέ τῆ εἰρημένον. « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πληθὸς εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ ἡ σελήνη, καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμοῦ ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης. » ταῦτα γὰρ περὶ τοῦ υἱοῦ Σολομῶνος ἐλέγετο, οὐδὲν λοιπόμενα τῶν ἐν τῷ προφήτῃ εἰρημένων. Πότε οὖν ταῦτα καὶ πῶς, ἢ κατὰ ποίους χρόνους γέγονεν, ὁ βουλόμενος ἐρμηνεύετω. ἢ πότε ἄλλοτε μετὰ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίους πολιορκίαν δεύτερον ἐμπρησμὸν ὑπέμεινεν Ἰερουσαλήμ, καὶ ὁ ἐν αὐτῇ κατεβρίφη νεὺς. Ὁ καὶ αὐτὸ θαῦμα μέγα ἔχει, ὡς ἠνίκατο ὁ προφήτης εἰπών. « Διάνοξον, ὁ Λίβανος, τὰς θύρας σου, καὶ καταφαγέτω πῦρ τὰς κέδρους σου. » Λίβανον γὰρ ἐν τούτοις συνήθως αὐτὸ τὸ ἱερὸν ὀνομάζει. ἐπεὶ καὶ δι' ἐτέρων προφητειῶν ἀποδείδειται Λίβανος αὐτὸς ὁ νεὺς ἐπικακῆμένος. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτοὶ παῖδες Ἰουδαίων εἰσέτι νῦν ὁμολογοῦσιν. ἐπεὶ καὶ Ἡσαίας ἐμπερῆ τῷ μετὰ χεῖρας προφήτῃ θεσπίζων ἐφησεν. « Ἰδοὺ Κύριος Σαβαὸθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῆ ὕβρις συντριβήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται, καὶ ἐξελεύσεται βλάβδος ἐκ τῆς βίβλης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς βίβλης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » οἷς ἐπιλέγει. « Καὶ ἔσται ἡ βίβλα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ὀλιποῦσι. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ ὁμοῦ τῆ ἐκ σπέρματος Ἰεσσαί καὶ Δαβὶδ γενέσει τοῦ Χριστοῦ, Λιβάνου καθαιρέσεις καὶ ἐθνῶν κλήσεις συνήπται. Λίβανον δὲ τὴν Ἰερουσαλήμ διαβρήδην ὁ καὶ Ἰεζεκιήλ σημαίνει λέγων. « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας, ὁ μεγαλοπτερυγός, ὁ ἔχων τὸ ἦγγμα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἀπεκρίσει τὰ ἀπαλὰ τῆς κέβρου. » Ταῦτα γοῦν ὁ αὐτὸς ἐξῆς διασαφῶν ἐπιλέγει. « Ὅτ' ἂν ἔλθῃ Ναβουχοδονόσορ ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ λάβῃ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὁ Ἰεζεκιήλ περὶ τῆς πρώτης ἐδήλου πολιορκίας, μεθ' ἣν ὁ Ζαχαρίας περὶ τῆς δευτέρας θεσπίζει. Πότε οὗτος μετὰ

A et pullum adolescentem : et perdetur arcus bellicus. » **410** Hæc de eversione regni dignitatis Judaicæ gentis prædicta sunt, qua prædicta eversione, rursus ea quæ ad pacem gentium pertinent, consentanea iis quæ prius exposita sunt, adiunguntur hoc modo : « Et abundantia pacis ex gentibus, » pro quo Aquila et reliqui interpretes reddiderunt : « Et loquetur pacem gentibus, » quod quidem maxime ab Augusti imperio constat vel ad verbum esse completum, cum ex illo omnis quidem principum multitudo disperierit, pax autem plurimas orbis gentes complexa sit. Quis porro ante Romana tempora vel Persico vel Macedonico stante imperio, talis exstitit rex Judæorum, ut dominatus sit a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ ? itaque hoc significarunt reliqui interpretes. Aquila enim sic ait : « Et loquetur pacem gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos orbis terræ. » Cui concordat etiam illud quod in lxxi psalmo de Christo canitur, qui erat de semine Salomonis oriurus, quod quidem in hunc modum se habet : « Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec auferatur luna, et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. » Hæc enim de filio Salomonis dicta sunt quæ nihil differunt ab iis, quæ apud Prophetam leguntur. Quando igitur hæc, vel quomodo, aut quibus tandem temporibus exstiterint, si quis est qui possit, interpretetur. Aut quonam alio tempore post Babyronicam obsidionem, alterum perpessa sit incendium Jerusalem, et quod in ipsa templum erat, dejectum sit. Quod etiam ipsum magnam affert admirationem, quemadmodum propheta id significaverit, dicens : « Aperi, Libane, portas tuas, et comedat ignis cedros tuas. » Nam Libanum in his verbis more suo templum ipsum nominat : quoniam in aliis quoque prophetiis ostensum est, Libanum ipsum templum vocari. Id autem ipsi quoque Judæi adhuc confitentur, quandoquidem Isaias huc prophetæ, qui nunc tractatur, similia canens dixit : « Ecce Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum robore, et excelsi contumelia conterentur. Libanus autem cum excelsis cadet, et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum spiritus Dei ; » quibus adjungit : « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus, in ipso **411** gentes sperabunt. » Etenim hic quoque una cum ortu Christi de semine Jesse et David, Libani eversio et gentium vocatio conjuncta est. Libanum autem ipsam Jerusalem intelligi, Ezechiel plane significat his verbis : « Aquila grandis magnarum alarum, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, adjungit : « Cum venerit Nabuchodonosor in Jerusalem, et accepe-

7 Psal. lxxi, 7, 8. * Isa. xi, 1, 2. * ibid. 10.

10 Ezech. xvii, 3.

rit princeps ejus¹¹, » et quæ sequuntur. Cæterum, Ezechiel quidem hæc de prima Jerusalem obsidione prædixit: post cujus obsidionis tempus Zacharias de secunda divinat. Quando igitur post Zachariæ tempora, sub imperio Macedonum templum incensum est? certe nunquam. Siquidem post Babyloniorum depopulationem atque incendium, nullam ignis alteram vastationem unquam perpessa est urbs, nisi sub Vespasiano ac Tito Romanorum imperatoribus, ob quam sane vastationem rursus obscure et per figuras eos, qui olim genti imperabant, ad deplorationes et lamenta invitat oraculum, dicens: « Ululet pinus, quoniam cecidit cedrus, quoniam magnopere magnifici afflicti sunt: ululate, quercus Basanitidis, quoniam convulsus est saltus consitus, vox lamentantium pastorum, quoniam afflicta est magnificentia eorum. » Tunc sane facta est Jerusalem quasi vestibula quæ quatiuntur omnibus populis in circuitu, et in Judæa facta est munitio ambiens, et ab eis sacrosanctus existimatus locus, usque in hodiernum diem lapis existit, qui conculcatur ab omnibus gentibus, et quicquidque illum conculcat illudens illudetur, sicut propheta prædixerat. Quin etiam propterea quod illi Domino, qui hæc cecinerat, insultaverunt, non defecit eos neque planctus, neque luctus, neque lamentatio. Nunquam igitur alias nisi post Salvatoris nostri adventum usque ad hanc tempestatem, omnes tribus Judæorum quidquam lamentatione planctuve dignum passæ sunt, propter plagam quæ ipsos Deo feriente deprehenderit, ex qua etiam ipsorum mater civitas externis gentibus tradita est, et templum eversum suffossumque est, ipsique de propria regione expulsi sunt, in terra hostili inimicis servientes. Quas ob res, omnis ipsorum domus, omnisque ipsorum anima in hunc usque diem lamentationibus afflicta est. Quapropter propheta sic ait: « Et plangent singulæ tribus perseipsas: **412** tribus domus David seorsum, et mulieres eorum seorsum¹², » et quæ sequuntur. Sed qui tandem post Zachariæ tempora secuti sunt dies, in quibus spolia Jerusalem divisa sunt? et gentes universæ ad bellum contra eam coiverint? et civitas capta sit, et domus direptæ, et mulieres pollutæ atque in servitutem abactæ? et quando simul sub idem tempus Dominus gentibus Jerusalem oppugnantibus subveniens, comparavit se ad prælium cum illis? aut quando steterunt pedes ejus in monte Olivarum? aut quando exstitit Dominus in Regem per universam terram? ipseque unus Dominus apud omnes homines? et nomen ejus ambiens universam terram et solitudinem? hæc enim nunquam quisquam antea ad suum finem perducta demonstrare poterit, nisi Romanorum temporibus, quibus post Babylonicum incendium, altero rursus incendio ipsorum templum vastatum est, et civitas ex illo ad hunc usque diem ab externis gentibus habitari ostenditur. Quo tempore etiam

Α τοὺς Ζαχαρίου χρόνους ἐπὶ τῆς Μακεδόνων βασιλείας ἐμπρησθῆναι ὑπέμεινεν ὁ νεῶς; ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Μετὰ γὰρ τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων πυρπόλησιν, οὐδ' ἄλλοτε δευτέραν ἢ κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανὸν Ῥωμαίων αὐτοκράτορας, τὴν διὰ πυρὸς ὑπέμεινε φθορὰν, ἐφ' ἣ ἅλιν διὰ αἰνίγματος τοὺς πάλαι ἄρχοντας τοῦ ἔθνους ἐπὶ θρήνους καὶ ὀλοφυρμούς ἀνακαλεῖ φάσκων ὁ λόγος· « Ὀλουξάτω πίτυς, διότι πέπτωκε κέδρος, ὅτι μεγάλως μεγιστάνες ἐταλαιπώρησαν. Ὀλουξάτω, δρυὲς τῆς Βασανίτιδος, ὅτι κατεσπάσθη ὁ δρυμὸς ὁ σύμφυτος· φωνὴ θρηνοῦντων ποιμένων, ὅτι τεταλαιπώρηκεν ἡ μεγαλωσύνη αὐτῶν. » Τότε γοῦν καὶ γέγονεν ἡ Ἱερουσαλήμ ὡς πρόθυρα σαλευόμενα πᾶσι τοῖς λαοῖς κύκλω, καὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ γέγονε περιοχὴ, ὃ τε νενομισμένος αὐτοῖς ἅγιος καὶ ἱερὸς τόπος, εἰσέτι καὶ σήμερον λίθος τυγχάνει καταπατούμενος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, καὶ πᾶς ὁ καταπατῶν αὐτὴν ἐμπαίζων ἐμπαίζεται, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ. Ἀλλὰ καὶ ἀνθ' ὧν καταρχήσαντο τοῦ ταῦτα θεσπίσαντος Κυρίου, οὐ διαλέλοιπεν αὐτοὺς κοπετὸν καὶ ὄδυρμὸς καὶ θρήνος. Οὐ πώποτε γοῦν ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον, πᾶσαι αἱ φυλαὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους θρήνων καὶ κοπετῶν ἕξια πεπόνθασιν διὰ τὴν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς ἐκ Θεοῦ πληγὴν, ὑφ' ἧς καὶ ἡ μητρόπολις αὐτῶν ἀλλοφύλοις ἔθνεσιν ἐξεδόθη, καὶ τὸ ἱερὸν κατεσκάφη, αὐτοὶ τε τῆς ἰδίας χώρας ἀπελήλαντο, ἐν τῇ πολεμικῇ ἐχθροῖς δουλεύοντες· ὧν ἕνεκα πᾶς ὁ οἶκος αὐτῶν, καὶ πᾶσα ψυχὴ αὐτῶν εἰσέτι καὶ σήμερον θρήνοις ὑποδέδληται. Διὸ φησιν ἡ προφητεία· « Καὶ κόψεται φυλὴ κατὰ φυλὴν, φυλὴ οἴκου Δαβὶδ καθ' ἑαυτὴν, καὶ γυναῖκες αὐτῶν καθ' ἑαυτάς· » καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα. Ποῖαι δὲ μετὰ τοὺς τοῦ Ζαχαρίου χρόνους γεγόνασιν ἡμέραι, ἐν αἷς διεμερίσθη τὰ σκῦλα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐπισυνήχθη πάντα τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὴν εἰς πόλεμον, ἦλω τε ἡ πόλις, καὶ διηρπάγησαν αἱ οἰκίαι, καὶ αἱ γυναῖκες ἐμολύνθησαν, ἀπήχθησάν τε εἰς αἰχμαλωσίαν, ὁμοῦ τε καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὁ Κύριος, συμμαχῶν τοῖς ἔθνεσι τοῖς τὴν Ἱερουσαλήμ πολεμοῦσι, παρετάξατο ἐν αὐτοῖς; ἢ πότε ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν; ἢ πότε γέγονε Κύριος εἰς βασιλείαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, αὐτὸς τε εἰς Κύριος ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐγκυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον; ταῦτα γὰρ οὐδ' ἄλλοτε πω πρότερον ἔχοι ἂν τις εἰς πέρας δεῖξαι ἀχθέντα, ἢ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων χρόνους, καθ' οὓς ἐμπρησθῆναι ὑπέμεινε δεύτερον, μετὰ τὸν ὑπὸ Βαβυλωνίων, ὁ νεῶς αὐτῶν, ἢ τε πόλις ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπὸ ἀλλοφύλων ἔθνῶν κατοικισθεῖσαι δείκνυται· ὅτε καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τὰς οἰκείας ἐποίητο διατριβὰς ἐπὶ τοῦ ἐλαιῶνος τοῦ ἀντικρῆς τῆς Ἱερουσαλήμ ὄρους, πληρουμένου τοῦ φάσκοντος λόγου· « Καὶ στήσονται οἱ πόδες αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν τὸ κατέναντι Ἱερουσαλήμ· » τοῦτ' ἔστι τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀνοικοδομηθέντος, πάντα τὰ ἔθνη, καθ'

¹¹ Ezech. xvii, 12. ¹² Zachar. xii, 12-14.

τὴν προφητείαν, τὴν ἐορτὴν τῆς Σκηνοπηγίας ἐν παντὶ τόπῳ τῷ Θεῷ τῶν προφητῶν πανηγυρίζει, Αἰγύπτιοι τε, ἐξ ἐκείνου τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἐπιγνόντες, τὰς σκηνὰς αὐτῶν ἐφ' ἐκάστης πόλεως καὶ χώρας κατεπέψαντο. Ἐλεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ κατὰ τόπον Ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ. Ταύτας γὰρ πολὺ κρείττους τῶν παρὰ Μωϋσεὶ σκηνῶν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμις καθ' ὅλης συνεπέψατο τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, εἰς τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων καὶ πάντα τὰ ἔθνη, Σκηνοπηγίας ἐορτὴν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ἐπιτελεῖν. Ὅτε τοίνυν καὶ ταῦτα τὰ πρό- παλαι τοῖς ἔθνεσι προαναφωνηθέντα καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρῶμεν τὴν ἐκδασιν ἀπειληφότα, τὰ τε τοῦ θρήνου καὶ τοῦ κοπετοῦ ταῖς φυλαῖς τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους προκεκηρυγμένα, τὰ τε τῆς πυρπολήσεως τοῦ ἱεροῦ, καὶ τῆς ἐσχάτης αὐτῶν ἐρημίας, ὁμοίως καὶ ταῦτα ταῖς προβήσεσιν εἰσέτι καὶ σήμερον ὀφθαλμοῖς θεωρεῖται· τί λείπεται ἐπὶ τούτοις ἢ καὶ τὸν προφητευόμενον Βασιλέα τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθέναι ὁμολογεῖν, τῶν κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ σημείων ἐφ' ἐκάστῳ τῶν εἰρημένων ἐναργῆ τὴν ἐκδασιν εἰληφέναι ἀποδεικνύμενον;

ab oraculis discrepantia usque ad hodiernum diem vel oculis possumus intueri; 413 quid amplius superest, nisi ut Regem, de quo prophetæ loquuntur, cum qui Christus Dei est, venisse fateamur? cum utique illius adventus signa in singulis, quæ de illo dicta sunt, evidentem exitum accepisse jam demonstraverimus.

Ἀπὸ τοῦ Ἰσαίου. — Σημεῖα χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας· Αἰγυπτίων ἐπίγνωσις τοῦ τῶν προφητῶν Κυρίου.

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφῃς, καὶ ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἤττηθήσεται ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐπεγερόθησονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ· ἐπεγερόθησονται πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νόμος ἐπὶ νόμον, καὶ παραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλήν αὐτῶν διασεδάσω, καὶ ἐσωτήσους τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας· » καὶ ἐξῆς μετὰ πλεῖστα δι' αἰνιγμάτων εἰρημένα, ἐπιλέγεται· « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, ὅτι κερᾶζονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτοὺς, κρίνων σώσει αὐτοὺς, καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι Κύριον τὸν Θεὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσονται θυσίας, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Καὶ ταῦτα προλαβόντες ἐκ μέρους διεσαφήσαμεν. Εἰ μὲν οὖν μὴ, τοὺς πατέρας θεοὺς καταλιπόντες Αἰγύπτιοι, καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ὁρῶνται τὸν τῶν προφητῶν Θεὸν ἐπικαλούμενοι· εἰ μὴ καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου, κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν ἀνεγίγερται θυσιαστήριον τῷ παρὰ μόνους Ἑβραίοις

Dominus noster Jesus Christus Dei versari in oliveto consuevit, quod est in monte contra Jerusalem, completumque est oraculum quod ait : « Et stabunt pedes ejus in monte Olivarum, qui est contra Jerusalem, » hoc est religioso pioque vivendi instituto per orbem terrarum condito et erecto, omnes secundum prophetiam, diem festum Tabernaculorum celebrabunt Deo prophetarum, et Ægyptii ex illo Deum universi agnoscentes tabernacula sua in singulis civitatibus et regionibus figent. Hæc porro sint Christi in omni loco conditæ Ecclesiæ. Has enim multo præstantiores Mosaicis tabernaculis Salvatoris nostri Jesu Christi potentia, in omni ab hominibus habitato orbe per omne hominum genus, per omnes gentes fixit, ut Deo omnia sub se habenti celebrent diem festum Tabernaculorum. Quando igitur hæc quæ jam diu gentibus denuntiata fuerunt, nostris temporibus videmus exitum sortita esse, et quæ de lamento et planctu tanto ante ad Judaicas tribus divinitus inelamata sunt, quæque de vastatione incendioque templi, extremaque ipsorum solitudine prædicta, ea ipsa nusquam

Ab Isaia. — Signa temporum adventus Domini : Ægyptiorum agnitio Domini prophetarum.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum, et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis, et excitabuntur Ægyptii contra Ægyptios, et bellum geret homo contra fratrem suum, et homo contra proximum suum : excitabitur civitas in civitatem, et lex in legem, et turbabitur spiritus Ægyptiorum in ipsis, et consilium eorum dissipabo, et interrogabunt deus suos et simulacra sua, et Pythones, et eos qui de terra vocem emittunt¹². » Et deinceps post plurima quæ figurate et obscure dicta sunt, adjungitur : « In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent¹³. » Hæc nos quidem antea quoque citavimus, et in parte saltem planiora reddidimus : quod si non patrii diis relictis Ægyptios hoc ipso tempore videmus prophetarum Deum invocantes ; si per universam Ægyptum in omni loco, et civitate, et regione, altare illi Deo erectum non est, qui apud solos Hebræos laudibus celebratur, si manufacta Ægypti commota non sunt, 414 et dæmonica vis quæ circum illa versabatur, nou

¹² Isa. xix, 1-3. ¹³ ibid. 49-21.

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum subtrata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accipiunt, erroremque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc perfugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc reipsa finem suum invenisse ostendunt: sane nondum quisquam mihi arbitretur propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetæ canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentior, qui Ægyptium incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias erexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, voveraque eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo convenient promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura amplius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adoo evidentem demonstrationem exhibent, arbitrator etiam constituisse, quibus temporibus ea futura canerentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

A θεολογουμένῳ Θεῷ· εἰ μὴ σέβασται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλειψίας, καὶ τῆς παλαιᾶς δεισιδαιμονίας ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἐπὶ πρὸς τοῦτους εἰ μὴ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ καθ' ἑκάστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνίσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατρίοις ἐπιπροστετηκέναι κακοῖς, τοὺς τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμοῦντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτᾶν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελεῖ καὶ ἀπρακτον τὴν ἐπὶ τὰδε καταζυγῆν ποιοῦνται, διὰ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, ὥσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εἰληφῶτα δεικνύται, μὴ πῶ μοι νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρῶσθαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδημηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργετέροις εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἴγυπτον οἰκοῦντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπιγνωκότες, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατρίους καταλειπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τοῦτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, μηδὲν τε ἐνεργεῖν δύναμένους, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγυπτίῳ χώρᾳ θυσιαστήριον καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν συστησάμενοι, ἐν τε ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκ εἰσι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἔρπετά τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θήρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατράσι, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοαῖς κατεληφότες, εὐχόμενοι τε αὐτῷ εὐχάς, ἀλλ' οὐκ ἐτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπρεπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἔπεται συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἦδη κεχωρηκέναι; ἦν δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσία εἰς Αἴγυπτον οὐκ ἀσώματος ἀποδησομένη, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἣ καὶ μάλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἐνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιτιζόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προτῶν ἐξῆς ὁ λόγος ἀνθρωπον Σωτῆρα ἀπεκάλασε, φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἀνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀναυθα τὸ Ἑβραϊκόν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς, » ἔχει. Ὡς οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀποδειξιν παρεχομένων, ἠγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐθεσπιζέτο. Τοσαῦτα δὲ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους φανεῖας συνήχεται· πλείονα δ' ἂν τις ἐπὶ σχολῆς εὔροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριῶν Γραφᾶς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημένοις ἀρχιεσθέντες, μέτιμεν ἦδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολουθῶς αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προρρήσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ

BIBLION ENNATON

EUSEBII PAMPHILI

DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ

LIBER NONUS.

ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΝΝΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

Προοίμιον κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ παραχθῆναι ἐκ τῶν ὑποσημασμένων αὐτοῦ βιβλίων.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

- α. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
- β. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- γ. Ἀπὸ τῶν Δριθμῶν.
- δ. Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.
- ε. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ς. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ζ. Ἀπὸ ψαλμοῦ ι.
- η. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- θ. Ἀπὸ ψαλμοῦ ξζ.
- ι. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ια. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
- ιβ. Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.
- ιγ. Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου.
- ιδ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ιε. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ισ. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
- ις. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ις'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.

- 1. A Numeris.
- 2. Ab Isaia.
- 3. A Numeris.
- 4. Ab Osee.
- 5. Ab Isaia.
- 6. Ab eodem.
- 7. A Psalmo ι.
- 8. Ab Isaia.
- 9. A Psalmo LXXII.
- 10. Ab Isaia.
- 11. A Deuteronomio.
- 12. Ab Job.
- 13. Ab Isaia.
- 14. Ab eodem.
- 15. Ab eodem.
- 16. Ab eodem.
- 17. A Zacharia.
- 18. A Psalmo CXXII.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

PROŒMIUM.

Τι δὴ λελπεταί ἐπὶ τούτοις ἀλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολουθῶν διεθεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεποιημένα ἐν ὀκτώ τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τὰ μὲν τὴν κατ' αὐτὴν θεολογίαν διερευνώμενοι, τὰ δὲ τὴν οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τὸν τε τρόπον ἡμῶν καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἑωσ αὐτοῦ διασκοπούμενοι. Ὡς ἀποδεικνύμενων, καιρὸς ἤδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιράνειαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστήσαι τε ὅπως καὶ τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τό γε μὴν τῆς προρρήσεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποδόσεως, ἐπισφραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἀπάντων, ἐπειδὴ τὰ περὶ

Nihil sane postnec reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Quæ de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cælo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in apertum prodiiit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonio, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

defecit, vetusque Ægyptiorum superstitio ex animis eorum subitata non est; præterea, si per singulas civitates et per singulas domos, bellum intestinum apud Ægyptios non grassatur, dum alii quidem Dominum et cultum Dei prophetarum accipiunt, erroremque quo ab initio deos multos colebant, aversantur, alii vero propterea quod patriis adhuc malis affecti iis adhærent, eos qui Dominum acceperint, oppugnant, si non hodie quoque dum suos deos suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, et Pythones rogare conantur, infectum atque inane ad cuncta hæc perfugium experiuntur, propterea quod non amplius ut antea itidem vim suam exercere dæmones possunt; si non universa hæc reipsa finem suum invenisse ostenduntur: sane nondum quisquam mihi arbitretur propheticum esse completum oraculum, neque Dominum illum ipsum, quem prophetæ canunt, apud homines vixisse. Si vero re ipsa, quæ verbis longe est evidentiore, qui Ægyptum incolunt cernuntur interim, pars quidem prophetarum Deum agnovisse, et propter illum patrios deos reliquisse, alii vero contra hos seditiones assidue concitare, et alii deos suos, suaque simulacra, eosque qui de terra voces emittunt, invocantes nihil posse proficere, alii Domino prophetarum in omni Ægyptia regione, altare per singulas ecclesias erexisse, inque afflictionibus et sibi infestis insectationibus, non amplius belluas neque reptilia terræ deos, neque agrestes feras et bruta animalia, parentum suorum instar, sed supremum Deum invocare, solumque eum, ejusque timorem in suis mentibus conceptum tenere, voverequè eidem vota, non autem dæmonibus ut prius, et quæ ipsi Deo convenient promissa reddere: cur non sequitur, ut fateamur etiam ea, quæ ipsos eventus antecesserunt in opus jam processisse, nec futura amplius in posterum, sed in præteritum abiisse? Porro ipsa hæc sunt ipsius Domini ad Ægyptios olim futurus, non sine corpore adventus, sed per nubem levem, ac potius per crassitudinem agilem. Sic enim Hebraicus habet contextus, dum illius corporeum adventum obscure significat. Proinde hunc ipsum progressa longius oratio, hominem Salvatorem vocavit, **415** his verbis: « Et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos. » Nam hic rursus in Hebraico sic est: « Et mittet eis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Quæ cum adeo evidentem demonstrationem exhibent, arbitror etiam constituisse, quibus temporibus ea futura canerentur, quæ ad Domini adventum ad homines pertinebant. Hæc sane paucis a nobis collecta sunt, de temporibus quibus Dominus fuit ad homines venturus. Plura autem per otium quispiam inveniet, si reliquas item Scripturas percurrerit. Nos autem his contenti quæ hactenus dicta sunt, jam nunc reliquas quoque aggrediamur prophetias. Quare quæ ab illo inter homines suo ordine sunt administrata, ex divinis oraculis colligamus.

A θεολογουμένην Θεῶν· εἰ μὴ σέσσιται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου, τῆς περὶ αὐτὰ δαιμονικῆς δυνάμεως ἐκλειπτικῆς, καὶ τῆς παλαιᾶς δεσποτικῆς ἐκ τῆς τῶν Αἰγυπτίων ψυχῆς ἀρθείσης· καὶ ἐτι πρὸς τοῦτους εἰ μὴ καθ' ἑκάστην πόλιν καὶ καθ' ἑκαστον οἶκον πόλεμος ἐμφύλιος τοῖς Αἰγυπτίοις συνίσταται, τῶν μὲν τὸν Κύριον καὶ τὸ σέβας τοῦ Θεοῦ τῶν προφητῶν ἀποδεξαμένων, καὶ ἀποστραφέντων τὴν ἐξ αἰῶνος πολύθεον πλάνην, τῶν δὲ, διὰ τὸ τοῖς πατρίοις ἐτι προστετηκέναι κακοῖς, τοὺς τὸν Κύριον παραδεξαμένους πολεμούντων· εἰ μὴ εἰσέτι καὶ δεῦρο ἐπερωτῶν πειρώμενοι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνούντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους, ἀτελῆ καὶ ἀπρακτον τὴν ἐπὶ τὰδε καταφυγὴν ποιούνται, διὰ τὸ μηκέθ' ὁμοίως ἐνεργεῖν δύνασθαι, ὡσπερ τὸ πρὶν, τοὺς δαίμονας· εἰ μὴ πάντα ταῦτα ἔργοις αὐτοῖς τέλος εὐλογητὰ δείκνυται, μὴ πῶ μοι νομίζοιτο τὸ προφητικὸν πεπληρωθῆαι λόγιον, μηδὲ τὸν θεσπιζόμενον Κύριον ἐπιδοκημηκέναι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δὲ αὐτοῖς ἔργοις κατὰ πολὺ τῶν λόγων ἐναργεστέροις εἰσέτι δεῦρο θεωροῦνται οἱ τὴν Αἴγυπτον οἰκούντες, οἱ μὲν τὸν Θεὸν τῶν προφητῶν ἐπιεγκωστές, καὶ δι' αὐτὸν τοὺς πατρίους καταλειπότες θεοὺς, οἱ δὲ πρὸς τοὺτους στασιαστικῶς ἔχοντες· καὶ οἱ μὲν τοὺς θεοὺς αὐτῶν εἰσέτι νῦν ἐπικαλούμενοι καὶ τὰ ἀγάλματα, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνούντας, μηδὲν τε ἐνεργεῖν δυναμένους, οἱ δὲ τῷ Κυρίῳ τῶν προφητῶν ἐν πάσῃ τῇ Αἰγυπτίων χώρᾳ θυσιαστήριον καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν συστησάμενοι, ἐν τε ταῖς θλίψεσι καὶ τοῖς κατ' αὐτῶν διωγμοῖς οὐκ ἔτι τὰ κνώδαλα, οὐδὲ τὰ ἔρπετα τῆς γῆς, ὡς θεοὺς, οὐδὲ τοὺς ἀγρίους θήρας καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, ὁμοίως τοῖς αὐτῶν πατράσι, ἀλλὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπικαλούμενοι, καὶ μόνον αὐτὸν καὶ τὸν αὐτοῦ φόβον ἐν ταῖς αὐτῶν διανοαῖς κατελιηφότες, εὐχόμενοι τε αὐτῷ εὐχὰς, ἀλλ' οὐκ ἔτι τοῖς δαίμοσι, καὶ ἀποδιδόντες τὰς θεοπροπεῖς ἐπαγγελίας, πῶς οὐχ ἔπεται συνομολογεῖν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰς ἔργον ἤδη κεχωρηκέναι; ἦν δὲ ταῦτα, τοῦ Κυρίου παρουσία εἰς Αἴγυπτον οὐκ ἀσώματος ἀποδησομένη, ἀλλὰ διὰ νεφέλης κούφης, ἣ καὶ μᾶλλον διὰ πάχους ἐλαφροῦ. Οὕτω γὰρ τὸ Ἑβραϊκὸν περιέχει, τὴν ἑνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν αἰνιτιτόμενον. Τοῦτον δὲ οὖν αὐτὸν προῶν ἐξῆς ὁ λόγος ἀνθρώπων Σωτῆρα ἀπεκάλεσε, φήσας· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος ἀνθρώπον, ὃς σώσει αὐτούς. » Πάλιν γοῦν κἀναυθα τὸ Ἑβραϊκόν, « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς, » ἔχει. Ἐν οὕτως ἐναργῆ τὴν ἀπόδειξιν παρεχομένων, ἠγοῦμαι καὶ τοὺς χρόνους σαφεῖς γεγονέναι, καθ' οὓς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐβεβλήζετο. Τοσαῦτα διὰ βραχέων καὶ τὰ περὶ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους φανείας συνήχται· πλείονα δ' ἂν τις ἐπὶ σχολῆς εὔροι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐκπεριῶν Γραφάς. Ἡμεῖς γε μὴν, τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθέντες, μέτιμεν ἤδη καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς προφητείας, δι' ὧν τὰ οἰκονομηθέντα ἐν ἀνθρώποις ἀκολουθῶς αὐτῷ ἐκ τῶν θείων προρῆσεων ἀναλεξόμεθα.

416 ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 BIBAIION ENNATON

EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER NONUS.

ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΕΝΝΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ πραχθησομένων ἐκ τῶν ὑποσημειωμένων αὐτοῦ Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
 β'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
 γ'. Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.
 δ'. Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ.
 ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
 ς'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
 ζ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ι.
 η'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
 θ'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ξζ'.
 ι'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
 ια'. Ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου.
 ιβ'. Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.
 ιγ'. Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου.
 ιδ'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
 ιε'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
 ις'. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
 ιζ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
 ιη'. Ἀπὸ ψαλμοῦ ριζ'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τί δὴ λείπεται ἐπὶ τούτοις ἄλλ' ἢ ταῖς ὑποσχέσεσιν ἀκολούθως διεθεῖν τὰ οἰκονομηθέντα ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου; περὶ οὗ τὰ προπεποιημένα ἐν ὅκτῳ τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασι διεληλύθαμεν, τοτὴ μὲν τὴν κατ' αὐτὴν θεολογίαν διερευνῶμενοι, τοτὴ δὲ τὴν οὐρανόθεν εἰς ἡμᾶς κάθοδον, καὶ τὸν τε τρόπον ὁμοῦ καὶ τὴν προσηγορίαν, καὶ τὸν χρόνον τῆς ἀφ' ἑαυτοῦ διασκοπούμενοι. Ὅν ἀποδεικνύμενων, καιρὸς ἤδη τὰ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ συνιδεῖν, παραστήσαι τε ὅπως καὶ τούτων ἕκαστα παρ' Ἑβραίοις προαναπεφώνητο. Τό γε μὴν τῆς προβλέψεως ἀποτέλεσμα διὰ τῆς τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας, καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱστορηθείσης τῶν πραγμάτων ἀποδόσεως, ἐπισφραγισθήσεται. Πρῶτον οὖν ἀπάντων, ἐπειδὴ τὰ περὶ

PATROL. GR. XXII.

HÆC INSUNT IN NONO LIBRO EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO DEMONSTRATIONIS.

De iis quæ secundum humanam ab eo assumptam naturam administranda fuerunt: ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A Numeris.
 2. Ab Isaia.
 3. A Numeris.
 4. Ab Osee.
 5. Ab Isaia.
 6. Ab eodem.
 7. A Psalmo xc.
 8. Ab Isaia.
 9. A Psalmo lxxvii.
 10. Ab Isaia.
 11. A Deuteronomio.
 12. Ab Job.
 13. Ab Isaia.
 14. Ab eodem.
 15. Ab eodem.
 16. Ab eodem.
 17. A Zacharia.
 18. A Psalmo cxvii.

PROJEMIUM.

Nihil sane postnæc reliquum esse video, nisi ut ea quæ polliciti sumus sequentes, eam dispensationis partem persequamur, quæ humanæ a Deo Verbo assumptæ naturæ propria est. Quæ de re ea, quæ superioribus octo libris continentur, a nobis 417 tractata sunt, modo quæ ad ejus rei theologiam pertinent scrutantibus, modo illius ad nos de cælo descensum, simulque et modum et appellationem et tempus illius adventus explorantibus. Quibus demonstratis rebus, tempus jam fuerit ea contemplari, quæ quo tempore ille in apertum prodit, gesta sunt, quoque modo ea singula apud Hebræos prædicta sint, ostendere. Oraculorum tamen efficacia, veritasque et sanctorum evangelistarum testimonio, et ipso rerum quæ ab illis proditæ sunt

eventu, declarabitur. Cum igitur primum omnium A
ea, quæ ad illius et ortum, et genus, et tribum, et
semen pertinent, demonstrata sint, nunc jam quid
de sidere illo sit dicendum, quod novum et insoli-
tumi præter consueta et nobis cognita sidera in or-
tu illius emicuit, quæso contemlemur. Nam hoc
ipsum quoque jam pridem ab antiquis usque et primis B
temporibus apud Mosem celebratum invenitur, atque
in hunc modum expositum.

A Numeris. — De rebus secundum humanam ab illo
assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in
ortu Salvatoris nostri apparuit.

Moses in Numeris de stella, quæ in ortu Salvato-
ris nostri visa est, hæc ait : « Dixit Balaam filius
Beor, dixit homo qui vere videt, qui audit verba B
Dei, qui novit scientiam Altissimi, et qui visionem
Dei vidit, in somno aperti oculi ejus : ostendam
illi, sed non nunc : beatum dico, sed non appropin-
quat : oriatur stella ex Jacob, et surget homo
ex Israel, et franget ductores Moab, et captivos ducet
omnes filios Seth, et erit Edom hæreditas, et
erit hæreditas Esau inimicus ejus, et Israel fecit in
robore, et excitabitur ex Jacob, et perdet cum, qui
servatur de civitate ¹⁶. » Hoc vaticinio commotos
ait successores Balaam (id enim incolume exstitisse
adhuc, ut par est, apud illos, cum in cælo
ignotum quoddam sidus præter cognita nobis et
consueta, supra verticem, ut sic dixerim, et ad
perpendicularium terræ Judææ constitutum inspexerunt)
festinasse ut in Palæstinam terram 418 C
pervenirent, utque sciscitarentur de rege qui per
eam stellam quam ipsi viderant, significabatur. Fidem
his facit evangelista Matthæus, his verbis : « Cum
autem Jesus natus esset in Bethlehem Judææ in diebus
Herodis regis, ecce Magi ab Oriente venerunt in
Jerusalem, dicentes : Ubi est, qui natus est rex
Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente,
et venimus adorare eum ¹⁷, » quo tempore
idem missi in Bethlehchem abierunt, « et ecce
rursus eadem stella quam viderant in Oriente, antecede-
bat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer.
Videntes autem stellam gavisii sunt gaudio magno
valde, et ingressi domum, viderunt puerulum cum
Maria matre ejus, et procumbentes adoraverunt eum
¹⁸. » Hactenus quidem Evangelium sanctum. At vero
ipsius prophetiæ oraculum quid ait tandem fore aut
in illius novi sideris eruptione, aut in Salvatoris
nostri Jesu Christi ortu, dignum quod cognoscatur?
nempe fractionem ductorum Moab, et direptionem
filiorum Seth, præterea reliquorum Judaicæ gentis
hostium hæreditatem, qui quidem hostes erant Edom
et Esau. Cæterum, quid aliud tandem significavit
his verbis, quam per ductores Moab, invisibilem
hostium eversionem, ipsorum, inquam, dæmonum,
qui olim apud Moabitæ deorum loco serabantur?
Atqui aliorum mentionem, non fecit, propter simulacrorum
ipsius Israel

τῆς γενέσεως αὐτοῦ, γένους τε καὶ φυλῆς, καὶ ἐπέ-
ματος ἀποδέδεικται, φέρε τὰ περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ
τῇ γενέσει αὐτοῦ νέου τινὸς καὶ ξενίζοντος παρὰ τοὺς
συνήθεις ἀστέρος θεασώμεθα· ἐπεὶ καὶ τοῦτο πάλαι
πρότερον ἐκ μακρῶν ἀνωθεν χρόνων παρὰ Μωϋσεὶ
βοώμενον τοῦτον ἱστορήται τὸν τρόπον.

Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν. — Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἐνανθρώ-
πησην αὐτοῦ παραγησομένων, καὶ περὶ τοῦ
φανέντος ἐπὶ τῇ γενέσει Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέ-
ρος.

Μωϋσῆς, ἐν Ἀριθμοῖς, περὶ τοῦ φανέντος ἐπὶ τῇ
γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀστέρος φησὶ· « Φησὶ Βα-
λαάμ υἱὸς Βεὼρ, φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὄρων,
ἀκούων λόγια Θεοῦ, ἐπιστάμενος ἐπιστήμην Ἰψίστου,
καὶ ὄρασιν τοῦ Θεοῦ ἰδὼν, ἐν ὑπνῷ ἀποκεκαλυμμένοι
οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ· δεῖξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακα-
ρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίξει. Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ,
καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει
τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ προνομεύσει πάντας υἱούς
Σήθ. Καὶ ἔσται Ἐδώμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρο-
νομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν
ἐν ἰσχύϊ, καὶ ἐξεγερεθήσεται ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀπολεῖ
σωζόμενον ἐκ πώλεως. » Ἐπὶ ταύτῃ φησὶ τῇ προφη-
τείᾳ κινήθηνας τοὺς διαδόχους Βαλαάμ. Σεσωσθαι
γὰρ αὐτὴν, ὡς καὶ ἦν εἰκὸς, παρ' αὐτοῖς. Ὅπηνίκα
συνείδον ἐν οὐρανῷ ξενίζοντά τινα παρὰ τοὺς συνήθεις
ἀστέρας, κατὰ κορυφῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ κατὰ
κάθετον τῆς Ἰουδαίας ἐστηριγμένον, σπουδῆν πε-
ποιῆσθαι ἐπὶ τὴν Παλαιστίνων ἀφικέσθαι γῆν ἱστο-
ρίας ἕνεκα τοῦ διὰ φανέντος ἀστέρος σηματομένου
βασιλείως. Μαρτυρεῖ τοῦτοίς ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος
λέγων· « Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς
Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ
μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱερουσαλήμ,
λέγοντες· Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰου-
δαίων; εἶδομεν γὰρ αὐτὸν τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ,
καὶ ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ. » ὅτε καὶ παραπε-
φθέντες εἰς Βηθλεὲμ ἐπορεύθησαν, « καὶ ἰδοὺ πάλιν ὁ
αὐτὸς ἀστήρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτούς,
ἕως ἔλθων ἐστάθῃ ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον. Ἰδόντες
δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα, καὶ
εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μα-
ρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ προσκύνησαν αὐτῷ. » Ταῦτα μὲν τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον· ὁ δὲ γὰρ τῆς
προφητείας λόγος ἐπὶ τῇ τοῦ ἀστέρος ἐπιτολῇ, καὶ
τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γενέσει τίνα
φησὶν ἔσεσθαι, συνιδεῖν ἄξιον· Θραύσιν ἀρχηγῶν
Μωάβ, καὶ προνομὴν υἱῶν Σήθ, καὶ τῶν γὰρ λοιπῶν
τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους πολεμίων κληρονομίαν· οὗτοι
δὲ ἦσαν Ἐδώμ καὶ Ἡσαῦ. Τί δὲ ἠνίκατο διὰ τούτων,
ἢ διὰ μὲν τῶν ἀρχηγῶν Μωάβ τὴν τῶν ἀοράτων ἀρ-
χόντων καθάρσει, αὐτῶν δὲ τῶν πάλαι παρὰ τοῖς
Μωαβίταις θεολογουμένων δαιμόνων; ἀλλ' οὐχ ἑτέρων
ἐμνήσθη διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἐπὶ
τῆς ἐρήμου γενομένην, ὅτε ἐτελέσθη ὁ λαὸς τῷ Βεελ-

¹⁶ Num. xxiv, 15-19. ¹⁷ Matth. ii, 1, 2. ¹⁸ ibid. 9-11.

φεγῶρ· δαίμων δὲ ἦν οὗτος ὡς θεὸς παρὰ τῷ βασιλεὶ Μωάβ τῷ Βαλάκ τιμώμενος. Ἐπεὶ οὖν νενίκητο ὁ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τοῦ καιροῦ πρὸς τῶν ἀοράτων ἀρχόντων τοῦ Μωάβ, λέγω δὲ τῶν παρὰ τοῖς Μωαβίταις νενομιμμένων θεῶν· (εἰδωλολάτρησαν γοῦν καὶ προσεκύνησαν τοῖς γλυπτοῖς, ὡς φησιν ἡ Γραφή· « Καὶ ἐτελέσθησαν τῷ Βεελφεγῶρ, » δαίμων δὲ οὗτος τῶν Μωαβιτῶν ἦν, ὅτε καὶ ἐξεπόρευσαν εἰς τὰς Μωαβίτιδας·) εἰκότως τὸ μέλλον ἐσεσθαι ποτε, καὶ τὴν εἰς τὸναντίον τῶν πραγμάτων μεταβολὴν κατὰ καιρὸν ὁ Βαλαὰμ θεσπίζει, λέγων· « Ἀνατελεῖ ἀστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ· καὶ ὀραῦσει ἡγεμόνας Μωάβ. » Ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε, τοὺς μεγαλαυχήσαντας κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ δαίμονας τῶν Μωαβιτῶν ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ προφητευομένου, θραύσιν ποτε καὶ πτώσιν παθεῖν· ὧν θραυσθέντων, τοὺς υἱοὺς Σήθ, καὶ Ἐδῶμ, καὶ Ἡσαῦ, καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, ἃ διὰ τούτων σημαίνεσθαι ἠγοῦμαι, τὰ πάλαι καταδεδουλωμένα τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ, μεταβαλόντα τῆς δεσποδαιμονίας, οἰκέλα τοῦ θεοπιζομένου γενήσεσθαι. « Καὶ ἔσται, γάρ φησιν, Ἐδῶμ κληρονομία, καὶ ἔσται κληρονομία Ἡσαῦ ὁ ἐχθρὸς αὐτοῦ. » Οἱ γάρ πάλαι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἰσραὴλ, φησὶ, γενήσονται κληρονομία τοῦ προφητευομένου. Αὐτὸς γάρ ἦν ὁ εἰρητὸς πρὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ· « Ἀἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοὶ ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου· » ὧν εἰς τὸν κληρον τῶν ἁγίων μεταστάντων, τάναντία τῷ Ἰσραὴλ ἐσεσθαι θεσπίζει. Φησὶ γοῦν· « Καὶ Ἰσραὴλ ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ. » Τὸ δὲ, ἐποίησεν ἐν ἰσχύϊ τὴν πάντων μεγίστην ἀσέβειαν· διὸ ἐξεγερθήσεται ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐξαναστήσεται. Τίς οὗτος ἢ ὁ προφητευόμενος τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃς καὶ ἀπώλεσε σωζόμενον ἕκ πολεως; οἶμαι δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ αἰνίττεσθαι, ἐξ ἧς ὤλετο πᾶς σωζόμενος, ἡ καὶ τὸ πᾶν τοῦ ἔθνους αὐτῶν πολίτευμα. Ταῦτα δὲ ὅποι τέλους ἔτυχεν, ὁμοῦ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐκλάμψει τῶν μὲν πρὶν εἰδωλολατρῶν ἔθνῶν εἰς τὸν αὐτῶν μεταστάντων κληρον, τοῦ δὲ Ἰουδαίου ἔθνους καὶ τῆς μητροπόλεως αὐτῶν πεπονηθῶτων ὅποια οὐδέπω ποτε, οὐ μακρῶν δεῖν οἶμαι λόγων. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῆς συμφωνίας, τῆς τε προφητικῆς προβήσεως, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς συμπεράσεως, ὧδέ πως ἐχέτω τέλος. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ φανέντος ἀστέρος, συνιδεῖν ἄξιον. Εἰς σημειὰ φησιν ὁ Μωϋσῆς, καὶ εἰς καιροὺς τεθεῖσθαι τοὺς πάντας ἐν τῷ στερεώματι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀστέρας· ξένος δὲ οὖν καὶ οὐ συνήθης, οὐδὲ τῶν πολλῶν καὶ γνωρίμων εἰς, ἀλλὰ τις καινὸς καὶ νέος ἀστὴρ ἐπιφανεὶς τῷ βίῳ, σημεῖον ξένου φωστῆρος ἐδῆλου καταλάμψαντος τῷ παντὶ κόσμῳ, ὃς ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, μέγας καὶ νέος ἀστὴρ, οὗ τὴν εἰκόνα συμβολικῶς ὁ φανεὶς τότε τοῖς μάγοις ἐπέφερετο. Ἐπειδὴ γὰρ καθ' ὅλης τῆς Ἰσραὴλ καὶ θεοπνεύστου Γραφῆς ὁ προηγούμενος τῆς διανοίας σκοπὸς μυστικώτερα καὶ θεῖα βούλεται παιδεύειν, μετὰ τοῦ καὶ τὴν πρόχειρον διάνοιαν σώζεσθαι ἐν μέρει ἱστορικῶς πεπραγμένων, εἰκότως καὶ ἡ μετὰ χεῖρας

A cultum, quo in deserto usus est, quo tempore populus initiatus est Beelphegor. Erat porro hic daemon, qui ut deus a rege Moab ipso Balac colebatur. Quoniam igitur victus est Israel illo tempore a principibus Moab visum effugientibus, dico autem ab iis qui apud Moabitas pro diis colebantur (sane idcirco et simulacra coluerunt, et adoraverunt sculptilia, ut ait Scriptura : « Et initiati sunt Beelphegor¹⁹, » qui Beelphegor dæmon erat apud Moabitas, quo tempore iidem cum feminis Moabitatum fornicati sunt), merito quod olim erat futurum, rerum utique in contrarium mutationem in tempore divinat Balaam, dicens : « Orietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel. Et franget duces Moab. » Tanquam si manifestius diceret, Moabitatum dæmonas qui nunc adversus Israel gloriati sunt in ortu ejus de quo ipse vaticinatur, fractionem tandem et ruinam passuros : quibus fractis, filios **419** Seth, et Edom, et Esau, et reliquas gentes, quas his nominibus significari arbitrator, ut olim dæmonico errori addictæ erant, sic rejecta superstitione, familiares illius futuras, qui venturus canitur. « Et erit, inquit, Edom hæreditas, et erit hæreditas Esau inimicus ejus; » veteres, inquit, hostes Dei atque Israel erunt hæreditas ejus, qui canitur futurus; ipse enim est cui dictum est a Deo et Patre suo : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam²⁰. » Quæ cum in sortem sanctorum transierint, contraria ipsi Israel fore divinat. Ait igitur : « Et Israel fecit in robore, » fecit autem in robore omnium maximum scelus; quapropter excitabitur et exsurget. Quis tandem iste nisi is qui a prophetis canitur Dei Verbum, qui etiam perdidit eum qui servatur ex civitate? Quibus verbis ipsam Jerusalem significari arbitrator, ex qua periit omnis quicumque superstes mansit : aut etiam omne ejus gentis civile institutum. Hæc autem quemnam exitum sortita sint, cum gentes prius simulacra colentes una cum Salvatoris nostri inter homines exortu, in illorum sortem translatae sint, Judaica vero gens, et Judæorum mater civitas ea perpessæ sint quæ nunquam antea, non longiori arbitrator oratione indigere ut apertius ostendatur. Attamen quæ ad consensum pertinent tum prophetiæ prædictionis, tum evangelicæ consummationis, talem sane habeant exitum. Cæterum quæ tandem causa exstitit propter quam stella quæ tum visa est, illuxerit, quæ quidem causa contemplatu digna sit? Moses quidem in signa ait et tempora in firmamento a Deo posita fuisse sidera universa; at vero hoc et peregrinum et insolitum, neque idem ex multis et cognitis unum, sed novum potius quoddam neque antea visum sidus, quod vitæ hominum illuxit, recentis cujusdam luminaris signum, quod universum mundum illustraret, indicabat : quod quidem luminare Christus Dei erat, ingens illud novumque sidus, cujus imaginem ex comparatione ac si-

¹⁹ Psal. cv, 28. ²⁰ Psal. ii, 8.

militudine quadam, illud quod tunc magis apparuit, referebat. Cum enim per totam sacrosanctam et a divino Spiritu traditam Scripturam, si quis eam ad sensum interpretetur, primum sit propositum, ut mystica quædam divinaque doceat, servato tamen saltem in parte etiam vulgari apertoque sensu eorum quæ historice gesta sunt: merito hoc quoque quod nunc tractatur oraculum, in ejus sideris, prophetia quod in ortu Salvatoris nostri oriturum denuntiabatur, etiam ad verbum completum est.

420 Exsistunt quidem aliis quoque gloriosis et illustribus viris insolitarum stellarum ignes, ut earum quæ a quibusdam crinitæ vocantur, item quæ trabis, aut quæ barbæ similitudinem ferentes, utique etiam quarumdam aliarum his similitum, quæ magnis imminentibus rebus solent exsistere. At enim quid tandem aut excellentius aut majus toti mundo unquam contigerit, quam quod per salutarem adventum omnibus illuxit mortalibus intelligentiæ lumen, quod et pietatis et veræ agnitionis Dei perceptionem animis rationalibus attulit, cujus gratia, ingens signum id, de quo antea dictum est, indicabat sidus, dum ingens et novum luminare quod totum illustravit mundum, Christum utique Dei omnibus significat? Eodem vero loco prophetia, et hominem et sidus futurum divinat, his verbis:

« Exorietur stella ex Jacob, et surget homo ex Israel, » utpote quæ et cœleste luminare Deum Verbum esse significat, et tamen eundem hominem appellet. Varie porro illum aliis quoque in locis et ortum simul, et lumen et solem justitiæ vocat, ut in prioribus libris ostendimus. Cæterum quod quidem in illo divinius est, tanquam id quod illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, ortus vocabulo celebravit, in hunc modum: « Orietur stella ex Jacob. » Hominem vero eundem propter afflictionem ac mortem quam pertulit, tanquam eum qui ceciderat, surrecturum divinat, quibus similia de eodem Isaias canit: « Et erit radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus: in eo gentes sperabunt²¹. » Et manifestum quidem est, quoniam modo Salvatoris nostri lumen de Jacob exortum, hoc est de Judaico populo, non ipsi Jacob unde profectum est, sed omnibus gentibus illuxerit. Illoc vero cum ex aliis plurimis prophetiis discere possumus, tanquam ad ipsum Christum dicentibus:

« Ecce posui te in Testamentum generis, in lumen gentium²²; » tum etiam ex ipsius Balaam verbis, quæ sic habent: « Egredietur de semine ejus homo, et dominabitur gentibus multis²³. » Atqui de quoniam alio semine quam de Israel, ut facile constat ex ipsius orationis contextu? Proinde jam gentium dominatu accepto Salvatoris nostri Verbum, cum ipsa prophetia concordans, omnes quæcunque illis quondam imperabant, invisibiles et perniciosas potestates delevit, necnon spiritualia malitiæ catervastæque dæmonicæ, quæ ductores Moab, et Seth, et Edom, et **421** Esau, figuratius in iis quæ nunc tractamus, denominata sunt. Cum autem apud LXX obscurius positum sit illud: « Ostendam illi, sed

πρόβησις ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν ἐπὶ τῇ τοῦ προαναφωνηθέντος ἀστέρος ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφητεία. Γίνονται μὲν οὖν καὶ ἐφ' ἐτέρων ἐπιδόξων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ξενιζόντων ἀστέρων ἐκλάμψεις, ὡς τῶν καλουμένων παρὰ τισὶ κομητῶν, ἢ δοκίδων, ἢ παγωνιῶν, ἢ τιῶν ἐτέρων τοῦτοις παραπλησίων, ἐπὶ μεγάλοις πράγμασιν ἐξ ἔθους ἀναφαινομένων. Ἄλλὰ τί γὰρ κρείττον ἢ μείζον τῷ παντὶ κόσμῳ γένοιτ' ἂν ποτε ἢ τὸ διὰ σωτηρίου ἐπιφανείας πᾶσιν ὑπάρξαν ἀνθρώποις νεκρὸν φῶς, εὐπειθείας καὶ θεογνωσίας ἀληθοῦς κατάληψιν λογικαῖς ψυχαῖς νομιζόμενον; οὐ δὴ χάριν τὸ μέγα σημεῖον ὁ προφανῆς ἐδήλου ἀστὴρ, μέγαν καὶ νέον φωστῆρα ἐπιλάμψαντα τῷ παντὶ κόσμῳ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πᾶσιν αἰνιττόμενος. Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἡ προφητεία ἀνθρωπὸν ὁμοῦ καὶ ἀστέρα θεοπίζει δι' ὧν φησιν· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ. » τὸν μὲν οὐράνιον φωστῆρα τὸν Θεὸν Λόγον εἶναι, τὸν αὐτὸν δὲ ἀνθρωπὸν ὀνομάζουσα. Διαφόρους δὲ αὐτὸν καὶ ἐν ἑτέροις ἀνατολῆν ὁμοῦ, καὶ φῶς, καὶ ἥλιον δικαιοσύνης ἀποκαλεῖ, ὡς ἐν τοῖς πρώτοις ἀπεδείξαμεν. Εἶτα τὸ μὲν θειότερον αὐτοῦ, ἅτε φωτίζον πάντα ἀνθρωπὸν ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, τῷ τῆς ἀνατολῆς ἐπεφήμισε προσρήματι φήσας· « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ. » τὸν δὲ ἀνθρωπὸν διὰ τὸ συμβᾶν περὶ αὐτὸν πάθος, ὡς ἂν πεπτωκότα, ἀναστήσασθαι θεοπίζει, ὁμοίως οἷς καὶ Ἡσαίας περὶ αὐτοῦ φησιν· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἐβη ἔλπιουσι. » Καὶ σαφές γε τίνα τρόπον τὸ φῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ ἀνατελεῖται, τοῦτο ἔστιν ἀπὸ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἀλλ' οὐχὶ τῷ Ἰακώβ, ὅθεν καὶ προῆλθεν, ἐξέλαμψε. Τοῦτο δὲ καὶ ἀπὸ πλείστων ἐτέρων πάρεστιν ἐκλαθεῖν προφητειῶν, ὡς πρὸς αὐτὸν φασκουσῶν τὸν Χριστόν· « Ἰδοὺ θέθεικά σε εἰς Διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τοῦ Βαλαάμ λόγων, δι' ὧν φησιν· « Ἐξελείσεται ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἀνθρώπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν. » Τίνος δὲ ἐκ σπέρματος ἢ τοῦ Ἰσραὴλ, ὡς ἡ σύμφρασις παρέστησε; καὶ δὴ κυριεύσας ἐθνῶν ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Λόγος, ἀρχούσας ἀοράτους καὶ μοχθηρὰς δυνάμεις καθέλιε, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, τὸ τε σίφος τὸ δαιμονικὸν, ἀρχηγούς Μωάβ, καὶ Σὴθ, καὶ Ἐδώμ, καὶ Ἡσαὺ τροπικώτερον ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας ὀνομασμένα. Ἀσαφῶς δὲ κείμενον παρὰ τοῖς Ἐβδομήκοντα τὸ, « Δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, » σαφέστερον ὁ μὲν Ἀκύλας ἐξέδωκεν· « Ὁμοίαι αὐτὸν, καὶ οὐ νῦν, προσκοπῶ, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » ὁ δὲ Σύμμαχος λευκότερον, φήσας· « Ὁρῶ αὐτὸν, ἀλλ' οὐκ ἐγγύς. » Λέγοιτο ἔ' ἂν ταῦτα ὑπὸ τοῦ Βαλαάμ, ὡς μακροῖς ὕστερον μετ' αὐτὸν χρόνοις μελλόντων ἐπιτελεσθήσασθαι τῶν δηλουμένων· μετὰ γοῦν δισχιλιοστὸν ἔτος τῆς προβήσεως ἐπληροῦτο ταῦτα, ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας.

²¹ Isa. xi, 10. ²² Isa. xlii, 6. ²³ Num. xxiv, 19.

non nunc, beatum dico, sed non appropinquat, idem illud apertius Aquila edidit: « Videbo illum sed non nunc, prospicio illum, sed non prope. » Symmachus autem, candidius: « Video, inquit, illum, sed non prope. » Dicit vero hæc videntur a Balaam, tanquam longis deinceps post ipsum temporibus perficienda essent ea, quæ ab ipso canebantur: nam duobus millibus annorum post illud vaticinium completa sunt hæc, quo videlicet tempore Salvator noster cum hominibus versatus est.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Ὡς ὁ Κύριος, ἐπιθὰς οὐ ἀνελήφεν ἐξ ἀγίας Παρθένου σώματος, ἤξειν εἰς Αἴγυπτον ῥητῶς τε καὶ κατὰ διάνοιαν ἐθεσπίησθε, κἄσά τε ἐπὶ τῆς παρουσίας αὐτοῦ καθαιρεθήσονται τῶν ἐθνῶν δεισιδαιμονία.

« Ἴδού Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἤξει εἰς Αἴγυπτον· καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Τὸ δ' αἴτιον τοῦ τὸν Κύριον ἤξειν εἰς Αἴγυπτον θεσπίζεσθαι, τὸδε μοι εἶναι δοκεῖ. Πρῶτοι μὲν πάντων Αἰγύπτιοι τῆς πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἀπαρξασθαι λέγονται, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν ἀνθρώποις αἴτιοι καταστῆναι δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον περὶ τὰς δαιμονικὰς ἐνσργείας τε καὶ περιεργείας ἠσολῆσθαι· οὗτοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἔχθροί τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς γεγονέναι μαρτυρήνται· καὶ ὁ γε παλαιὸς αὐτῶν βασιλεὺς ὁμολογῶν μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον ἀναγέγραπται, ὅτε δὴ ἔρασκεν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ. » Τὸ δὲ οὖν μέγα θαῦμα τῆς ἐνθέου τοῦ Χριστοῦ δυνάμει παραστήσασθαι βουλόμενος ὁ λόγος, θεσπίζει τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἴγυπτον ἀφιξίν, ἐφ' ἣ μεταβολὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν Αἰγυπτίων εἶσθαι προφητεύει, λέγων ἐξῆς· « Καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον, » οἱ πρὶν μὴ εἰδότες αὐτὸν, « καὶ εὐξονται τῷ Κυρίῳ εὐχὰς, » καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια. Ἀκωτέρω μὲν οὖν ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ κληρονομία τοῦ θεσπιζομένου Ἐδῶμ καὶ Ἡσαὶ ἐλέγετο, τῶν ἀλλοτρῶν Ἰσραὴλ οὕτω σηματονομένων· ἐνταῦθα δὲ ἡ Αἴγυπτος, λαὸς οὐκ ἔτι, τῶν εἰδώλων, ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ παρὰ τοῖς Ἰουδαίων προφηταῖς θεολογουμένου Κυρίου θεσπίζεται. Ἄπερ εἰ μὲν μὴ ὄψει συντελούμενα θεωρεῖται, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τὴν θεσπιζομένην ἀφιξίν τοῦ Κυρίου εἰς τὴν Αἴγυπτον γεγενῆσθαι· εἰ δὲ ὑπὲρ πάντα λόγον ἡ ἀλήθεια μαρτυρεῖ τοῖς πράγμασι, καὶ τοῖς ἀγνωμονεστάτοις ἐναργῶς δεικνυσὶν αὐτοὺς Αἰγυπτίους, τῆς μὲν ἐξ αἰῶνος πατροπαράδοτου δεισιδαιμονίας ἀνακεχωρηχῆτας, οἰκειωθέντας δὲ τῷ Θεῷ τῶν ταῦτα προαναφανησάντων προφητῶν, καὶ τοῦτον μόνον σέβοντας, καὶ πάντα θάνατον ἀσπαζομένους ὑπὲρ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· ὥρα μὴ ἄλλως ταῦτα γεγενῆσθαι συνόμολογεῖν ἢ τοῦ Κυρίου ἐληλυθότος εἰς Αἴγυπτον ἀκολούθως τῇ προκειμένῃ προρῆσει. Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἄλλως τὸν λόγον ἀνίτησθαι τροπικῶς τὸν περιγίειον κόσμον, εἰς ὃν ὁ λόγος προφητεύει τὸν Κύριον ἐπὶ νεφέλης κούφης ἤξειν, οὕτω τὸν ἐκ Παρθένου καὶ Πνεύματος ἁγίου ληφθέντα αὐτῷ ἀνθρώπῳ ἀνιττόμενος· χειροποίητα δὲ Αἰγύπτου σεισθήσονται τὰ τῶν ἐθνῶν ἕδανα, καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς δαίμονας, ὡς αὐτὸ πάλιν Αἰγυπτίους ἔρωμένους πάντας τοὺς πάλαι πρότερον περὶ τὴν εἰδωλολατρίαν ἐπισημένους.

Ab Esaia. — Quemadmodum Dominus insitens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstitio.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet in Ægyptum: et commovebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ²⁵. » Causa porro cur Dominus ita in Ægyptum destinetur venturus, hæc mihi esse videtur. Primi siquidem omnium Ægyptii errori colendi multos deos ac dæmonas initium dedisse dicuntur, et reliquis universis mortalibus superstitiois auctores existisse, quin etiam omnium aliorum maxime, dæmonicis operationibus et curiositatibus studuisse: iidem præterea ab ipsa Scriptura divina hostes populi Dei fuisse perhibentur. Sed antiquus quoque ipsorum rex fateri se non nosse Dominum, palam descriptus est, dum sic ait: « Non novi Dominum, et Israel non emittam ²⁶. » Ergo ingens quoddam divinæ Christi virtutis miraculum exhibere nobis volens prophetica oratio, Domini in Ægyptum canit adventum, ~~422~~ sub quem non levem futuram Ægyptiorum mutationem, divinam deinceps sic dicens: « Et cognoscent Ægyptii Dominum, » qui videlicet non cognoscebant illum prius, « et vovebunt Domino vota ²⁶, » et quæ his similia sequuntur. Superiori quidem proximo capite hæreditas ejus, qui venturus canitur, Edom et Esau dicebatur, quippe cum alieni ab Israel eo modo significarentur: hic vero et Ægyptus et Ægypti populus, non simulacrorum amplius futurus canitur, sed ejus Domini qui apud Judæorum prophetas pro Deo celebratur. Quæ si oculis completa non cernuntur, ne dicamus sane adventum illum Domini, qui in Ægyptum futurus prædicitur, fuisse adhuc. Sed si supra omnem rationem, rebus fidem ipsa veritas facit, atque etiam rudissimis et sensu omni carentibus evidenter ostendit, ipsos Ægyptios ab ea superstitione recessisse, quam usque ab initio a patribus suis acceperant, illique Deo adhæsisse, qui a prophetis hæc ipsa divinantis colebatur, et unum hunc interim colere, neque ullam mortem recusare pro cultu et pietate erga illum: quid aliud jam superest, nisi ut fateamur non aliter ista contigisse, quam per Domini in Ægyptum adventum, sicut vaticinium proxime expositum significabat? Et nihil quidem impedit aliter quoque idem accipere oraculum, ut videlicet figurate terrenum hunc mundum significet: in quem verba ipsa Dominum super nube levi venturum vaticinentur: quippe quæ hoc modo hominem ab illo de Virgine et Spiritu sancto assumptum, intelligi velint. Manu autem facta

²⁵ Isa. xix, 1. ²⁶ Exod. v, 2. ²⁷ ibid. 21.

Ægypti commovenda, ipsa gentium simulacra, et in illis habitantes dæmonas, sicut rursus Ægyptios victos, omnes prioribus olim temporibus colendis simulacris addictos. Attamen cum etiam ipso corpore Salvator noster in terram Ægyptiam vectus sit, quo tempore oraculo monitus Joseph surrexit, Mariamque una cum puerulo accepit, et cum occulta sua virtute atque efficacia in Ægyptum pervenit, malignas ibi prius habitantes potestates, non mediocriter commotas fuisse par est, et maxime cum postea per illius doctrinam innumerabiles eorum, qui Ægyptum incolunt conventus, ab errore ac fraude dæmonum recedentes, etiam nunc unum universi Deum se nosse fateantur. 423 Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentia majoris interpretabimur.

A Numeris. — *Quemadmodum Christus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit.*

« Dixit Balaam filius Beor : dixit homo qui vere videt, dixit qui audit oracula fortis, qui visionem Dei vidit, in somno aperti oculi ejus, quam pulchræ domus tuæ Jacob, tabernacula tua Israel, ut saltus umbrosi, et quasi hortus juxta flumina, et quasi tabernacula quæ fixit Dominus, quasi cedrus juxta aquas. Egredietur homo de semine ejus, et dominabitur gentibus multis, et extollatur Gog regnum, et augebitur regnum ejus. Deus duxit illum ex Ægypto, quasi gloria rhinocerotis illi, Devorabit gentes inimicorum suorum, et crassitudines eorum atteuabit, et jaculis suis feriet inimicum. Accubans quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? qui benedicunt tibi, ipsis benedictum est, et qui maledicunt tibi, ipsis maledictum est 47. » Superius per eam prophetiam quæ proxime exposita est, dum oraculum, venturum in Ægyptum Domium affirmat, Salvatoris nostri Jesu Christi migrationem una cum parentibus suis in Ægyptum illi ipsi futuram indicabat. Hic autem reditum ab Ægypto, ut ordo postulat, quo in terram Israel una cum parentibus reversus est, canit his verbis : « Deus duxit illum ab Ægypto. » Solus autem exstitit Salvator et Dominus noster Jesus, qui Christus est Dei, neque alius præterea quisquam, ex semine Israel, et Judaica gente profectus, qui multis dominatus sit gentibus, ut absque hæsitacione fateri necesse sit, præsens vaticinium in illo exitum suum invenisse, utpote quod palam enuntiet, de Judaica gente egressurum quemdam hominem 424 et dominaturum gentibus multis : aut quivis mihi dicat, utrum habeat ex iis qui apud Hebræos unquam illustres fuerint alium quem proferat, qui multarum gentium dominatum acceperit. Atqui nemo unquam istud dixerit, quoniam ne factum quidem est. At vero in Salvatore nostro, etiamsi nos nihil dicamus, ipsa tamen nihilominus veritas clamabit, et vehementer vociferabi-

A Πλήν ἀλλὰ καὶ σωματικῶς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπεὶ κομισθέντος τῇ Αἴγυπτίων χώρῳ, ὅτε, κατὰ τὸν χρησμὸν, ἀναστὰς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὴν Μαριάμ καὶ τὸ παιδίον, καὶ ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον, ἀπορρήτως δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ τῆς αὐτοῦ τοῦ πρὶν οἰκοῦσας πονηρὰς δυνάμεις εἰκὸς οὐ μικρῶς κεκινήσθαι, καὶ μάλιστα ὅτε διὰ τῆς μετέπειτα διδασκαλίας αὐτοῦ μυρία πλῆθη τῶν τὴν Αἴγυπτον οἰκούντων, τῆς τῶν δαιμόνων ἀποφυγόντα πλανήσεως, ἔτι καὶ νῦν τὴν τῶν ὄλων ὁμολογεῖ μόνον εἰδέναι Θεόν. Τὰ δ' ἐν ταῖς ἐξῆς ἐπιλεγόμενα, αἰνιγματώδη ὄντα, πλείονός τε δεόμενα πραγμάτων, ἐπ' οἰκείας σχολῆς ἐρμηνεύσομεν.

Quæ vero deinceps sequuntur, cum obscurioribus figuris implicita sint, curæque ac diligentia majoris interpretabimur, alias seorsum, cum per otium licebit,

B Ἀπὸ τῶν Ἀριθμῶν.— Ὁς ὁ Χριστὸς εἰς Αἴγυπτον ἦξειν, ἀκείθεν ἐπαυλεῦσθαι προέλητο.

« Φησὶ Βαλαὰμ υἱὸς Βεὼρ· φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινῶς ὄρων, φησὶν ἀκούων λόγια ἰσχυροῦ, ὅστις ὄρασι Θεοῦ εἶδεν, ἐν ὑπνῷ ἀποκεκαλυμμένοι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὡς καλοὶ οἱ οἶκοι σου, Ἰακώβ, αἱ σκηναὶ σου, Ἰσραὴλ, ὡσεὶ νάπαι σπιάζουσαι, καὶ ὡς παράδεισος ἐπὶ ποταμῶν, καὶ ὡσεὶ σκηναί, ἃς ἔπηξε Κύριος, ὡσεὶ κέδροι παρ' ὕδατα. Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ. Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτοῦ. Ἔδεσται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυλιεῖ, καὶ ταῖς βολαῖσι αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγηται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε κεκαθήρανται. » Ἀνωτέρω διὰ τῆς προτεταγμένης προφητείας φήσας ὁ χρησμὸς τὸν Κύριον ἦξειν εἰς Αἴγυπτον, ἐδήλου τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διακομιδὴν, τὴν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Αἴγυπτον αὐτῶ γεννησομένην· ἐν τούτοις δὲ τὴν ἐπάνοδον ἐξῆς καὶ ἀκολουθῶν τὴν ἀπ' Αἰγύπτου, ἣν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐποιήσατο, θεσπίζει λέγων· « Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου. » Μόνος δὲ ἦν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲ ἄλλος, ὁ ἐκ τοῦ σπέρματος Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προελθὼν, καὶ πολλῶν κατακυριεύσας ἐθνῶν, ὥστε ἀναμφιλόγως ὁμολογεῖσθαι πέρασ ἔχειν ἐπ' αὐτῶ καὶ τὴν παροῦσαν πρόρρησιν διαβρήθην ἐκφωνοῦσαν, ὅτι δὴ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐξελεύσεται τις ἄνθρωπος, καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν· ἢ λεγέτω ὁ βουλόμενος, εἰ ἔχει ἄλλον συστήσαι τῶν πώποτε παρ' Ἑβραίοις ἐνδόξων, πολλῶν ἐθνῶν ἄρξεντα· ἀλλ' οὐκ ἂν εἴποι τις, ὅτι μηδὲ γέγεννη. Ἐπὶ δὲ γε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἂν καὶ ἡμεῖς μὴ λέγωμεν, αὐτῆ γε ἡ ἀλήθεια βοήσῃ καὶ μέγα κεκραξέται, ἀντικρως παριστώσα, ὅπως ἡ ἐνθεὸς αὐτοῦ δύναμις, διὰ τοῦ ἀναληφθέντος αὐτῶ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τοῦ γατῆ

47 Num. xxxiv, 3-9.

σάρκα ἀνθρώπου ἐκυρίευσε, καὶ εἰσέτι νῦν κυριεύσει ἰθὺν πολλῶν. Αὐτὸς ἄρα οὗτος ἐκεῖνος ἦν, καὶ οὐδ' ἄλλος, ὃν ἡ προφητεία προηγόρευσε, καθ' ὃν καὶ ἡ Γῶγ ὑψώθη βασιλεία, τῆς Χριστοῦ δυνάμεως συναυξούσης. Τοῦτον δ' ἐνταῦθα φησὶν αἰνίττεσθαι καθ' Ἑβραίουσ τὸν τρόπον τῆν τῶν Ῥωμαίων βασιλείαν, ἣ καὶ συνήκασεν ἡ Χριστοῦ διδασκαλία. Μένονται ἔξ τοῦ Γῶγ καὶ ὁ προφήτης Ἰεζεκιήλ, ἄρχοντα Ῥῶς, Μοσὶχ καὶ Θεβὲλ ὀνομάζων· διὰ μὲν τοῦ Ῥῶς τῆν Ῥωμαίων, ὡς εἶποιε, πόλιν αἰνιττοῦμενος, ἐπεὶ καὶ ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ κατὰ τῆν Ἑβραίων φωνὴν διὰ τοῦ Ῥῶς δηλοῦται· διὰ δὲ τοῦ Μοσὶχ τῆν Μυσίαν, καὶ τὰ περὶξ ταύτης ἔθνη, ὅσα νῦν οἰκεῖτ Ῥωμαίων ἐστί· διὰ δὲ τοῦ Θεβὲλ τῆν Ἰβηρίαν, οὕτω πως ἀπὸ τοῦ Θεβὲλ γεγονέναι φάσκων Θεβετλους τοὺς Ἰβήρας· ὧν ἀπάντων ἄρχοντα τὸν Γῶγ ὑψώθησασθαι φησὶν ἐπὶ τῆς τοῦ προφητειομένου Χριστοῦ παρουσίας, ὃν ὁ Θεὸς ὠδήγησεν ἐξ Αἰγύπτου, ὅτε κατὰ τὸν Ματθαῖον, ἐπιβουλεύοντος τοῦ Ἡρώδου παιεῖ ἔντι αὐτῷ, χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἐπανάβηεν εἰς γῆν Ἰσραήλ. Δόξα δὲ μονοκέρωτος αὐτῷ τῷ Χριστῷ παρῆν, διὰ τὸ ἐν αὐτῷ εὐδοκηκεῖναι κατοικῆσαι πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. Διόπερ ὡς κέρως ἐπιγραφόμενος τὸν τῶν ὀλων Θεὸν καὶ Πατέρα αὐτοῦ, μονόκερως καὶ ἐν ἐτέραις Γραφαῖς ὀνομάσθη. Ὁ δ' αὐτὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς αὐτοῦ βέλσει τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀντικείμενον αὐτῷ διάβολον, πᾶσας τε τὰς ἀμφ' αὐτὸν ἀράτους καὶ πονηράς δυνάμεις, διὰ κρείττονος καὶ ἀκαταμάχου δυνάμεως ἤλκυενεν, εἰσέτι τε νῦν κυριεύει ἐθνῶν πολλῶν, ὧν τὰ πᾶχη καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς λεπτύνων, ἐπὶ τῆν στενὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς ἐπιτηδεύουσι κατασκευάζει. Ἄλλὰ καὶ κατακλιθεὶς αὐτὸς οὗτος ὁ ἐξ Ἰσραὴλ προελθὼν ἄνθρωπος, ὁ κατακυριεύσας ἐθνῶν πολλῶν, ἐ ἀνεπαύσατο, φησὶν, ὡς λέων, ὁ οὕτω δηλῶν ἦν ἀνεδέξατο οἰκονομίαν, καθ' ἣν ὡσπερ τις βασιλικὸς καὶ θαρβραλέος θῆρ ἀνεπαύσατο, μηδενοὺς αὐτοῦ τῆν ἀρχὴν καὶ τῆν βασιλείαν μεταστήσασθαι δυναμένου· πάντες τε οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες, λόγῳ τε καὶ βίῳ σεμνύοντες τὴν ἀρετὴν τοῦ διδασκάλου, τῆς ἐκ Θεοῦ μετελήφασιν εὐλογίας, αὐξῶντες ὁσημέραι καὶ πληθύνοντες, κατὰ τὸ, « Αὐξάνεσθε, καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, » ἀληθέστερον ἐπ' αὐτῶν καὶ θεοπρεπέστερον τῆς θείας ἐκτελουμένης φωνῆς. Ὡς ἔμπαιιν οἱ ἀπὸ πρώτης τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς εἰσέτι καὶ νῦν αὐτὴν ἐν τοῖς αὐτῶν συνεδρίοις ἀρώμενοι, τὴν ἐκ Θεοῦ κατάραν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰσέτι δεῦρο καθ' ἑαυτῶν ἐπεσπᾶσαντο. Διὸ καὶ τῆν ἐσχάτην οὐ μόνον τῆς βασιλείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ πάλας σεμνοτάτου αὐτῶν ἀγιάσματος ἐρημίαν τε καὶ φθορὰν οὐ παύονται ὀφθαλμοῖς ὀρῶντες. Ἄξιον δὲ παραθεῖναι τοῖς μετὰ χεῖρας τῆν πρὸς τὸν Ἰούδαν τοῦ Ἰακώβ προφητείας, ἦν καὶ αὐτὴν ἐναργέστατα εἰς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα ἐφαρμόζειν προπαρεστήσαμεν, συνιδεῖν τε τὴν ἐν ἐκατέρωσ συμφωνίαν. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα εἰρηται· Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐ-

tur, planissime indicans, quemadmodum divina illius virtus per illum, qui ab ipso de semine Israel ratione corporis assumptus est, hominem dominata est, atque etiam nunc dominatur gentibus multis. Hic igitur ille ipse erat, non alius quispiam, quem prophetia prædixerat, cujus tempore etiam Gog regnum in sublime ad ductum est, cum eo simul Christi virtute ac potentia crescente. Hoc autem modo aium Romanorum regnum secundum Hebræos significari, cum quo simul Christi doctrina robur atque incrementum accepit. Meminit autem Gog etiam propheta Ezechiel, dum principem Ros, Mosoch et Thobel nominat, ubi per illud quidem Ros, Romanorum, ut par est, civitatem significat: quandoquidem principatus et caput ea voce apud Hebræos intelligitur; per Mosoch autem Mysiam, et ei finitimas gentes, quæcunque nunc sub Romanorum imperio sunt, et per Thobel, Iberiam Josephus intelligit, qui a Thobel dicit factos esse Thobeelos, qui Iberes dicuntur, quibus omnibus imperantem Gog in sublime adaugendum ait, sub ejus Christi de quo propheta loquuntur adventum, quem Deus duxit ex Ægypto, quo tempore, ut apud Matthæum legitur, dum ipsi adhuc puero insidiatur Herodes, Joseph accepto oraculo, accepit puerum et matrem ejus, et reversus est in terram Israel. Rhinocerotis vero gloria ipsi Christo adfuit, propterea quod placuerit in eo habitare omnem plenitudinem divinitatis, ut ait sanctus Apostolus. Quapropter dum veluti cornu sibi universi Deum Patrem ascribit, etiam unicornis in aliis quibusdam Scripturis est nominatus. Idem porro Dei Verbum intelligibilibus rationalibusque suis sagittis, inimicum sibi que adversantem diabolium, omnesque circa illum versantes invisibiles et malignas potestates, præstantiori sua et inexpugnabili virtute confixit, atque etiam nunc gentibus multis dominatur, quarum crassitudines et fastum corpore: massæ extenuans ad angustam æternæ vitæ viam ingrediendam idoneas comparat. **425** Sed etiam recumbens idem hic homo ex Israel profectus, qui multis dominatus est gentibus, « quievit, inquit, ut leo, » quibus verbis quam ille assumpsit dispensationem, significat, secundum quam quasi quidam regulus, et quasi fera quædam audacior quievit, dum illius principatum ac regnum movere loco nemo est qui possit. Omnes autem qui Christo favent ac benedicunt, et tum oratione tum vita virtuti præceptoris addunt cultum et reverentiam, favoris benedictionisque divinæ vicissim participes facti, augescunt quotidie ac multiplicantur, utpote cum in ipsis divina illa vox: « Crescite et multiplicamini et replete terram », et verius et Deo convenientius finem suum consequatur: sicut econtrario, qui a prima adversus illum conspiratione etiam nunc in suis illum consiliis exsecrantur, Dei in seipsos exsecrationem ex illo in

²² Gen. 1, 28.

hunc usque diem contraxerunt. Quapropter non regni solum, sed etiam sui illius, quod honore omni ac reverentia colebant, sanctuarii, extremam solitudinem atque interitum in oculis habere, atque intueri non desinunt. Non abs re autem fuerit hisce quæ nunc tractamus, ipsius Jacob ad Judam prophetiam adjungere, quam etiam ipsam evidentissime Salvatore nostro accommodari jam demonstravimus, contemplarique eam, quæ in utrisque est, concordiam; Quemadmodum enim hic dictum est : « Egredietur homo de semine ejus (ipsius videlicet Jacob), » ita etiam illic dictum est : « De germine, sibi mi, ascendisti »¹⁹, » ab ipso Jacob, ad eum de quo ipse vaticinatur. Utque in præsentia dicitur illud : « Et dominabitur gentibus multis, » sic in illis quoque illud : « Et ipse erit expectatio gentium »²⁰. Et rursus hic quidem : « Devorabit, inquit, gentes inimicorum suorum, et jaculis suis feriet inimicum; » in illis autem simili ratione illud dictum est : « Manus tuæ in tergo inimicorum tuorum »²¹. Item illud : « Catulus leonis Juda, » et illud : « Recumbens dormivisti ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum »²²? » quod in illis dictum est, nihil mihi differre videtur ab eo, quod nunc tractamus oraculo, cujus illa sunt verba : « Recumbens quievit ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordia, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, **426** accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

Ab Osee. — Item de illo quod dictum est : « Ex **C** Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversione regni Judæorum.

« Et exsurgat perditio in populo tuo, et omnia munera tua peribunt, ut princeps Salaman de domo Jeroboam. In diebus belli matrem super filiis alliserunt. Sic faciam, vobis domus Israel, a facie injuriarum vestrarum. Mane ejecti sunt : ejectus est rex Israel, quoniam infans Israel. Et ego dilexi eum : et ex Ægypto evocavi filios ejus »²³. » Sed Aquila, Hebraicæ elocutioni inservens, « Ex Ægypto vocavi filium meum, » interpretatus est. Ego autem necessario ad verbum notavi locum, quoniam Matthæus quoque posuit prophetiam, ubi in Ægyptum commigrasse Jesum, et illinc rediisse in terram Israel indicavit; si quis autem Salvatoris nostri in Ægyptum profectionem accuset, sciat id totum maxima cum ratione factum fuisse. Neque enim Herodia voluntariam militiam cohibere par erat, neque rursus Salvatore, puerum adhuc miracula exordiri jam tum, atque ante tempus divinam ostentare virtutem : quod sane factum fuisset, si mirabili quadam ratione insidiantem sibi Herodem punivisset, neque ullo modo illam in Ægyptum una cum parentibus secessionem pertulisset. Ve-

του, » (δηλον δ' ὅτι τοῦ Ἰακώβ,) οὕτω κάκει· « Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβη, » εἰρητο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰακώβ πρὸς τὸν προφητεύμενον. Καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγεται τὸ, « Καὶ κυριεύσει ἐθνῶν πολλῶν, ὁμοίως καὶ ἐν ἐκείνοις τὸ, « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν ἐνταῦθα μὲν, « Ἔδεται, φησὶν, ἡ ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ ταῖς βολίαις αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρὸν. » Ὁσαύτως δὲ καὶ ἐν ἐκείνοις, « Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νώτου τῶν ἐχθρῶν σου, » ἐλέγετο. Καὶ τὸ, « Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, » καὶ τὸ, « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » ἐν ἐκείνοις εἰρημένον, οὐδὲν μοι δοκεῖ διαφέρειν τῆς μετὰ χεῖρας λέξεως φασκούσης· « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; » Ταῦτα δὲ εἰκότως εἰς ταῦτ' ἀνασπῆσαι ἐπιτρέψομαι, ἵν' ὥσπερ ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων τῆς ἐν ταῖς προφητείαις συμφωνίας ἡ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποδείξις βεβαιωτέραν λάβοι τὴν κύρωσιν. Πάντα δ' οὖν τὰ εἰς τὴν τοῦ Ἰακώβ πρόβησιν θεωρημένα ἀρμόσειεν ἂν καὶ εἰς τὴν τοῦ Βαλαὰμ τῆς ὁμοιότητος τῶν λεγομένων ἕνεκα. Εἰ δὲ ἔκεινα διὰ πολλῆς ἀποδείξεως ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα πεπληρωμένα συνέστη, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰ παρόντα ὁμολογεῖν.

ut leo, et ut catulus, quis excitabit illum? » Hæc autem non abs re unum in locum coegimus, ut quasi in ore duorum testium, ejus quæ in prophetiis spectatur concordia, de Salvatore nostro demonstratio firmiorem accipiat auctoritatem. Sed omnia quæcunque in vaticinium Jacob contemplanda contulimus, huic item quod a Balaam dictum est, **426** accommodari poterunt, propter eorum quæ dicta sunt similitudinem. Quod si illa in nostro Salvatore completa esse ampliori demonstratione tum constitit, sequitur jam ut præsentia quoque fateamur.

Ἀπὸ τοῦ Ὀση. — Ἐπι περὶ τοῦ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » καὶ περὶ Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς καθαιρέσεως τῆς Ἰουδαίας βασιλείας.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετεχισμένα σου οὐχίσηται, ὡς ἄρχων Σαλαμάν ἐκ τοῦ οἴκου Ἰερβοθάμ. Ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνοις ῥάδαψαν. Οὕτω ποιήσω ὑμῖν, οἶκος Ἰσραὴλ, ἀπὸ προσώπου τῶν ἀδικῶν ὑμῶν. Ὁρθροῦ ἀπεβρόβησαν ἀπεβρόβη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, διότι νῆπιος Ἰσραὴλ. Καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. » Δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαίως δὲ τὸ ρητὸν ἐπεσημειώσαμεν, ἐπεὶ περ καὶ ὁ Ματθαῖος τέθειται τὴν προφητείαν, ὅπηνίκα εἰς Αἰγύπτου διακομισθῆναι τὸν Ἰησοῦν, κάκειθεν ἐπανελθεῖν ἐπὶ τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ ἐδήλου. Εἰ δὲ ἐπιμέμφοιτό τις τῇ εἰς Αἰγύπτου ἀναχωρήσει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἴστω κατὰ λόγον αὐτὴν γεγενῆσθαι. Οὐτε γὰρ ἐπισχέιν τὸν Ἡρώδη τῆς αὐτοπροαιρέτου κακίας προσήκον ἦν, οὐτ' ἂν βρέφος εἴδοντα τὸν Σωτῆρα τῶν θαυμάτων ἀπάρξασθαι, καὶ πρὸ καιροῦ τὴν θέλαν ἐπιδείκνυσθαι δύναμιν· ὅπερ ἂν ἐπράχθη, εἰ παραδόξως ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ τὸν Ἡρώδη μετήλας, μηδαμῶς ὑπομείνας τὴν εἰς Αἰγύπτου ἄμα τοῖς γονεῦσιν ἀναχωρήσιν. Ἀλλὰ γὰρ ἦν τῆς κρείττονος αἰ-

¹⁹ Gen. xlix, 9. ²⁰ ibid. 10. ²¹ ibid. 8. ²² ibid. 9. ²³ Ose. x, 14, 15; xi, 1.

κονομίας ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος τῶν τῆς θεότη-
τος ἀπέρξασθαι θαυμάτων, ᾧ γε διὰ παντὸς τοῦ βίου
τὸ πρῶτον καὶ ἀνεξίκακον μεμαρτύρηται, προχειρῶ
μὲν εἰς τὰς εὐπορίας καὶ τὰς κοινὰς εὐεργεσίας γε-
νομένῳ, μηδένα δὲ τῶν μὴ ἀκούοντων ἀμυνομένῳ,
μηδὲ ὅτε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἦγετο, καὶ ὡς
ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος. Πῶς οὖν εἰκὸς
ἦν τὸν τοιοῦτον δεῖν ἐν παιδίῳ μὴ οὐχὶ ὑποχωρῆσαι
τῇ τοῦ Ἡρώδου κακίᾳ, ᾧ καὶ ἐν ἀνδρὶ τὸ ἀναχωρεῖν
καὶ τοὺς πονηροὺς ἐκκλίειν μεμαρτύρηται, ἐπικρού-
πτεσθαί τε καὶ ὑποφεύγειν τὸν ἐπὶ ταῖς παραδόξο-
ποιαῖς ἔπαινον; παρῆναι γοῦν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θερα-
πεινομένοις μηδὲν λέγειν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν λαὸν τὴν προ-
φητεῖαν ἀναφέρει τις, φάσκων περὶ τοῦ ἐκ σπέρμα-
τος τοῦ Ἰσραὴλ λαοῦ εἰρηθεῖν, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ
λόγου ἀκολουθίᾳ, ταῦτα ἔσσεσθαι φησάτω μετὰ τὸ εἰ-
πεῖν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν Ἰερουσαλήμ· « Καὶ ἐξανα-
στήσεται ἀπώλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα περιτε-
ταιχισμένα σου οἰχθήσεται. » Καὶ ἄπερ, φησὶν, ὁ τοιοῦ-
δε ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πόλε-
μον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἠδάρισαν, τὰ παρα-
πλήσια καὶ ὁμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν.
Ἵμῖν δὲ τίσι ἢ τοῖς καλουμένοις Ἰσραηλίταις, οἳ
καὶ ἀπερβόηθη σὺν τῷ βασιλεῖ ὑμῶν; τὸν Ἡρώδην
αἰνιτιτόμενος· καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθατε, « διότι
παῖς, » φησὶν, « Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἡγάπησα αὐτὸν,
καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Ἰὶδὸν μου. » Πῶς γὰρ
οἶόν τε κατὰ τὸ αὐτὸ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμέμφεσθαι, καὶ
πάλιν τοὺς αὐτοὺς ἐπαινεῖν; Ἄλλ' ἦν ὁ ἀληθὴς νοῦς
ταύτην ἔχων θεωρίαν. Ἰσραὴλ γὰρ ὁ Χριστὸς καὶ καθ'
ἑτέρας ἀνηγόρευται προφητείας, ὡσπερ οὖν καὶ ἐπὶ
τῆς παρούσης. Ἐπειδὴ τοίνυν οὗτος, φησὶν, ὑπήκοός
μοι γενόμενος, μορφὴν δούλου ἐλήψε, καὶ γέγονε παι-
δίον ἀγαπητὸν ἐμοί, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτελέσας βου-
λήν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν
ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οὕτω δηλουμένου τοῦ πε-
ριγείου τόπου, ἢ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς προχειροῦ οἶα γνή-
σιον καὶ ἀγαπητὸν Ἰὶδὸν ἀνεκαλεσάμην· ὁμᾶς δὲ, τοὺς
πρὸς οὓς ὁ λόγος, σὺν καὶ τῇ ὑμετέρᾳ βασιλείᾳ ὄλε-
θρος καὶ ἀπώλεια παραλήψεται. Ταῦτα μὲν ἡ προ-
φητεία· πρῶτον δὲ ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἰερουσαλήμ, καθ-
ἤρθη καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπερβόηη ἢ μέχρι τότε
συστάσσει τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους αὐτονομία τε καὶ ἀρχή.
Πλὴν ἀλλὰ τρίτον ἦδη τὰ περὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς
αὐτῆς ἀφίξεως αὐτοῦ προπεφῆται. Εἰ δέ τις αὐτὰ
μηδαμῶς ἐφαρμόζειν ἐπὶ τὸν ἡμέτερον λέγοι Σωτή-
ρα, ἀλλὰ τὰ γε τῆς τοῦ Ματθαίου παραθέσεως ἀπὸ
τῆς παρὰ Μωϋσεὶ μαρτυρίας αὐτῷ παρελημμένα,
ἦν καὶ ἀρτίως διεληλύθαμεν, τὸ, « Ὁ Θεὸς ὠδήγησεν
αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, » διηγούμενοι· ἐπεὶ μὴδ' αὐτὸς ὁ
εὐαγγελιστὴς ἀπὸ τῆς τοῦ Ὡσηε προφητείας εἰληφῆσαι
αὐτῷ τὸ λόγιον ἔφησεν, ὡς δύνασθαι, καὶ πόθεν ἐπι-
ζητήσαντας, εὐρεῖν αὐτὸ κείμενον· ὅθεν εἰκὸς τὸν
εὐαγγελιστὴν πεποιῆσθαι αὐτοῦ τὴν ἐκθεσιν.

A gum enim præstantioris cujusdam dispensationis
ac sapientiae fuit, suo atque accommodato tempore
miraculorum, quæ ad divinitatem pertinent, ini-
tium facere eum cui in tota vita mansuetudinis et
clementiæ testimonium redditum est, quique ad
promerendum, atque ad communia officia fungen-
da propensus exstitit, nec aliquem unquam eorum
qui non ipsi auscultaverunt, ultus est, ne tunc qui-
dem cum ut ovis ad occisionem ducebatur, atque
ut agnus coram tondente se, obmutesceret. 427
Qui autem, quæso, convenisset, eum, qui talis erat,
puerum adhuc Herodis malitiæ non concedere, cui
etiam ad virilem ætatem profectò, concedendi et
malignos declinandi, testimonium redditum est?
quique et se occultare, et in miraculis edendis
B laudem effugere consueverit? nam quos ipse curas-
set, iis imperabat ut nemini dicerent. Quod si quis
prophetiam hanc ad populum referat, dicatque hæc
de populo ex semine Israel oriundo dicta esse, is
attendat verborum ordinem in quibus hæc futura
dicuntur, postquam dictum est quasi ad ipsum Je-
rusalem, « et exsurget perditio in populo tuo, et
omnia munita tua peribunt; » et quæ quidem
princeps passus est in bello, in quo matrem super
filiis, terræ alliserunt, eadem vobis quoque ipsis
faciam propter malitias vestras. Vobis porro qui-
bus tandem aliis, nisi qui vocamini Israelitæ?
quique etiam rejecti estis cum rege vestro? ubi He-
rodem obscurius indicat: et hæc omnia passi
estis, « quoniam puer, inquit, est Israel, et ego di-
C lexi eum: et de Ægypto vocavi filium meum. »
Qui enim fieri potest, ut eodem in loco eosdem et
accuset et laudet? sed verus sensus est is, qui hanc
habet contemplationem. Israel enim in alia prophe-
tia dictus est Christus, quemadmodum in hac quo-
que quam nunc tractamus. Quoniam igitur hic,
inquit, obediens mihi factus, formam servi accepit,
et factus est puer mihi dilectus, dum omnia quæ-
cunquam volo efficit, idcirco illum ex Ægypto, ad
quam hominis forma assumpta descendit, dum ea
voce terrenus locus significatur, aut etiam ex illa
vulgatiore tanquam legitimum dilectumque Filium
evocavi: vos autem ipsos ad quos sermo directus
est, una cum regno vestro interitus et perditio
comprehendet. Hæc quidem ipsa propheta: con-
stat autem quemadmodum post Salvatoris nostri
tempora, cum obsessa fuisset ac vastata Jerusa-
lem, sublatus est, et ad extremam perniciem reje-
ctus, qui usque ad illud tempus steterat Judaicæ
gentis legum usus omnisque principatus. Verum-
tamen jam tertio, quæ ad Ægyptum pertinent,
quæque ad iter quod in illam est factum, divinitus
prædicta sunt: quod si quis nullo modo fateatur
ea nostro Salvatore convenire, at saltem cum ea
Matthæus apposuerit, de testimonio quod est apud
428: « Deus duxit illum ex
Ægypto, » enarremus, quando ne ipse quidem evangelista, se ab ipsius Osee prophetia oraculum ac-
cepisse indicavit, ut undecunque quærentes possint illi ubicunque positum sit, invenire: ibi videlicet
unde par est evangelistam illud protulisse.

Ab Isata. — De Joannis in deserto prædicatione.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini : rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam, et asperæ in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est³⁴. » Hoc quoque vaticinium oportebat sub Salvatoris nostri tempus suum finem contingere. Quocirca, ut apud Lucam evangelistam scriptum est, « In anno quinto decimo imperii Tiberii Cæsaris, procurante Pontio Pilato Judæam, cæterisque imperantibus qui cum hoc connumerantur, factum est verbum Dei ad Joannem Zachariæ filium, in deserto. Et cum venisset in omnem terram, quæ est circum Jordanem, prædicavit baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum³⁵. » Hisce autem evangelista adjicit testimonium, dicens : « Sicut scriptum est in libro sermonum Isaïæ prophætæ : Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini³⁶, » et quæ sequuntur. Quid igitur tandem aliud clamabat Joannis illa in deserto prædicans vox ad turbas exeuntes, ut ab ipso baptizarentur, tanquam ad reptilia deserti, quam conveniens accommodatumque illud : « Germina viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira³⁷? » Et rursus dum pravos animas in rectas, et asperas in vias planas reparat, dicebat iisdem : « Facite igitur fructus dignos pœnitentiæ³⁸. » Et hæc scilicet complebantur, dum Joannes præparabat eos qui visuri erant gloriam Domini, et quod vocatur salutare Dei, quod quidem nihil aliud est, quam Christus, sicut verbis illis testificatur : « Ego quidem vos aqua baptizo : venit autem fortior me post me, **429** cujus non sum dignus calcamenta gestare. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne³⁹. » Qui etiam cum Jesum vidisset venientem, exclamavit : « Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. Hic esi, de quo ego dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est⁴⁰. » Quod vero idem esset salutare Dei, Simeon quoque testificatus est, qui accepto in ulnas puero Jesu, dixit : « Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum, in pace. Quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem gentium⁴¹. » Quibus etiam propheta consentit, dum ait : « Et videbit omnis caro salutare Dei. » Illud enim, « omnis caro, » pro omnibus gentibus dictum est. Ut autem demonstraretur quomodo hæc suum finem contigerint, et gentes Christum Dei agnoverint, multis non opus est verbis : et quæ quidem ad verbum solent considerari, in hunc completa sunt modum. Cæterum quid, quæso, fuit in causa, ut non in urbibus neque in ipsa Jerusalem, sed in deserto, Joannes suggestum sibi ad prædicandum elegerit? ad hoc quæsi-

A Ἀπὸ τοῦ Ἠσαίου. — Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ἔρημον Ἰωάννου κηρύγματος.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου. Καὶ ἔψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ἐδει καὶ ταύτην ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν πέραν ἔλθειν τὴν πρόβησιν. Διόπερ κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, « Ἐν ἔτει πεντεκαίδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἐπιτροπεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, » καὶ τῶν τούτῳ συναριθμουμένων, « ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὃς ἐλθὼν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, ἐκήρυσσε βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄρσιν ἁμαρτιῶν. » Τούτοις δ' οὖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπιμαρτυρεῖ λέγων· « Καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἠσαίου τοῦ προφήτου· Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καὶ τὰ ἐξῆς. Τί δὴ οὖν ἐδῶκα ἢ διὰ τοῦ Ἰωάννου φωνῆ ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρύσσουσα ἢ τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, ὡς ἔρπετοῖς ἐρήμου τυγχάνουσιν, εἰκείως τῇ προφητείᾳ· Ἐγενήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; » Πάλιν τε αὐτὰς σκολιάς ψυχὰς εἰς εὐθείας, καὶ τὰς τραχεῖας εἰς ὁδοὺς λείας μετασκευάζουσα ἐφασκε τοῖς αὐτοῖς· « Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας. » Καὶ ταῦτά γε συνετελείτο προπαρασκευάζοντος **C** Ἰωάννου τοὺς ὀφθόμενους τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ καλούμενον σωτήριον τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐμαρτύρει λέγων· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς ὕδατι βαπτίζω· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου· οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος· τὰ ὑποδήματα βαστάσαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. » Ὅς καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον ἀνεψώνησεν· « Ἰδὲ ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Οὗτός ἐστι περὶ οὗ εἶπον· Ὁπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἐμπροσθέν μου γέγονε. » Τὸν αὐτὸν δὲ εἶναι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ὁ Συμεὼν ἐμαρτύρησεν, ὃς λαθὼν ἐπὶ ταῖς ἀγκάλαις βρέφος ὄντα τὸν Ἰησοῦν, ἔφη· « Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλον σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ. Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἠτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν· » οἷς συνάδει καὶ ὁ προφήτης εἰπὼν· « Καὶ ἔψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Τὸ γὰρ « πᾶσα σὰρξ, » ἀντὶ πάντων εἴρηται τῶν ἐθνῶν. Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ τὰ ἔθνη τὸν Χριστὸν ἐπέγνω τοῦ Θεοῦ, μακρῶν οὐ δεῖ λόγων. Καὶ τὰ μὲν ῥητὰ τούτου ἐπληροῦτο τὸν τρόπον. Τί δ' ἦν τὸ αἴτιον τοῦ μὴ ἐν πόλεσι, μηδ' ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἰερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου Ἰωάννην παρελθόντα κηρύττειν; ὁ μὲν τις φῆσαι ἂν εἰς ἀποπλήρωσιν τῆς προφη-

³⁴ Isa. xl. 3-5. ³⁵ Luc. iii, 1-5. ³⁶ ibid. 4. ³⁷ ibid. 7. ³⁸ ibid. 8. ³⁹ ibid. 16. ⁴⁰ Joan. 1, 29, 30. ⁴¹ Luc. ii, 29-32.

τέλας τοῦτο αὐτὸν πεποιθῆναι· ἀλλ' ὁ ἀκριθῆς A
 εὐθέως ἐξετάζων, αὐτῆ δὲ ἡ προφητεία τί ποτ'
 ἔρα σημαίνειν βουλομένη τὴν Ἐρημὸν καὶ τὰ κατ'
 αὐτὴν ἐδήλου, πεύσεται· πρὸς δὲ ὃν φήσομεν, ὅτι
 καὶ τοῦτο σημεῖον ἦν καθαιρέσεως τῆς Ἱερουσα-
 λῆμ, καὶ τοῦ πρὸς αὐτῆ θυσιαστηρίου, τῆς τε
 κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρείας, ὅτε μηκέτ'
 αὐτοῖς διὰ τῶν κατὰ νόμον θυσιῶν τὰ τῆς ἀφέ-
 σεως τῶν ἁμαρτιῶν προύξενεῖτο, ἀλλὰ διὰ καθ-
 ἄρσεως λουτροῦ ἐπὶ τῆς πάλαι διψάδος καὶ
 ἐρήμου, λέγω δὲ τῆς τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας,
 παραδιδόμενου, ἐν ἧ καὶ ἡ προφητικῆ γενομένη
 φωνῆ ἐτοιμάζειν παρακελεύεται τὴν ὁδὸν Κυρίου,
 τὰς μὲν κάτω που εἰς βάθος κακίας, ὡς ἐν
 φάραγγι κειμένας ψυχὰς ἐπαρθῆσεσθαι, τὰ δὲ B
 πάλαι ὑψώματα τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τῶν ἐπ'
 αὐτῆς ἀρχόντων τε καὶ βασιλέων, ὄρη καὶ βου-
 νοῦς ὀνομαζόμενα, ταπεινωθῆσεσθαι θεοπίζουσα·
 ὧν ἐπιτελεσθέντων, φησί· « Πᾶσα σὰρξ ὕφεται
 τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. » Δῆλον δ' ὅτι πᾶσα ἡ
 ἐν σαρκὶ ἐπὶ γῆς ἀναστρέφουσα ψυχὴ Ἑλλήνων
 ὁμοῦ καὶ βαρβάρων, καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς
 τῶν ἐθνῶν· ἃ καὶ τῇ προρόήσει ἀκολούθως εἰς
 πέρας ἐλθόντα δεικνύται. Ζητῶ δὲ παρ' ἐμαυτοῦ,
 τί ἄρα ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πολλοὺς ἐν τῷ
 Ἰωάννῃ, ὡς θαυμάσαι αὐτὸν καὶ κηρύττοντι
 βάπτισμα μετανοίας πιστεῦσαι, πάντας τε παν-
 ταχόθεν τὰ οἰκεία ἀπολιπόντας συρρέειν ἐπὶ τῇ
 Ἐρημῷ, μάλιστα ὅτε μηδεμίαν αὐτοῦ προᾶξιν
 ἱστοροῦσιν οἱ λόγοι. Οὐτὲ γὰρ νεκροὺς ἐγείρας,
 οὔτε ἕτερα θαύματα πεποιηκῶς ἀναγέγραπται. C
 Τί δὴ οὖν ἦν τὸ ἐκπλήξαν τοὺς πάντας; ἢ μή-
 ποτε ὁ ξένος καὶ παραλλάττων τῶν πολλῶν αὐτοῦ
 βίος; προήει γὰρ ἐκ τῆς ἐρήμου ξένην ἡμι-
 εσμένος στολήν, πᾶσαν δὲ τὴν κοινήν ἀνθρώπων
 διατριβὴν ἐκτρεπόμενος· οὔτε γοῦν εἰς κώμην,
 οὔτε εἰς πόλιν, οὔτε εἰς κοινὸν σύλλογον ἀνδρῶν
 παρέβαλλεν. Ἀλλὰ οὐδὲ τῆς κοινῆς μετείχε τρο-
 φῆς· γέγραπται γοῦν, ὡς « ἐκ τῆς τοῦ παιδὸς
 ἡλικίας ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδει-
 ξεῖς αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Ἀλλὰ καὶ τὸ
 ἔνδυμα αὐτοῦ ἦν ἐκ τριχῶν καμήλων πεποιημέ-
 νον, ἡ δὲ τροφή αὐτοῦ ἀκριδὲς καὶ μέλι ἀγρίου. »
 Μὴ πη οὖν, ὁρῶντες ἄνδρα Ναζιραῖον μὲν Θεοῦ
 τὴν τρίχα, θεοπροπέτς δὲ πρόσωπον ὑποφαίνοντα, D
 σχῆμά τε ξένον περιβολῆς ἡμιεσμένον, ἀθρόως
 ποθὲν ἐξ ἀφανοῦς ἐρήμου φαινόμενον, καὶ μετὰ
 τὸ κήρυγμα πάλιν εἰς τὴν Ἐρημὸν καὶ εἰς τὸ
 ἀφανὲς ὑποχωροῦντα, καὶ ἄποτον, ἄτροφον, ἀκοι-
 νώνητον τοῖς πολλοῖς, εἰκότως ἐξεπλήττοντο, μηδ'
 ἀνθρώπων αὐτὸν ὑπονοοῦντες ὑπάρχειν; πῶς γὰρ
 τὸν μηδὲ ἐν χρεῖζ τροφῆς γινόμενον; διὸ καὶ ἀγγε-
 λον ὑπειλήφασαν εἶναί τοῦτον αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν
 διὰ τοῦ προφήτου δηλούμενον, κατὰ τὸ, « Ἰδοὺ
 ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου
 σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδὸν σου ἐμπροσθέν
 σου. » Κέχρηται γοῦν τῇ παραθέσει καὶ ταύτης
 τῆς Γραφῆς Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής. Καὶ ὁ Σω-

A fortasse responderit, illum hoc fecisse ut prophetia
 compleretur. Sed qui exquisitius ac diligentius so
 doceri voluerit, illico interrogabit : Atqui prophetia
 hæc quid tandem sibi volebat, cum desertum, et ea
 quæ ad id genus pertinent enuntiabat? cui respon-
 debimus, quod hoc quoque signum erat evertendæ
 urbis Jerusalem, et ejus quod in ipsa erat altaris,
 ritusque illius, qui secundum Mosaicam legem ser-
 vabatur, quando non amplius per legitima sacrifi-
 cia remissio illis peccatorum conciliabatur, sed per
 purgationem lavacri, quod in olim sitibunda ac de-
 serta, dico autem, in collecta de gentibus Ecclesia,
 tradebatur, in qua etiam illa quæ facta est pro-
 phetica vox, parare viam Domini jubet, dum malitias
 in imo quodam fundo, quasi in convalle positas
 animarum auferendas, et veteres urbis Jerusa-
 lem atque eorum qui in illa imperabant principum
 ac regum, qui montes et colles nominantur, alti-
 tudines dejiciendas vaticinatur, quibus perfectis,
 « Omnis, inquit, caro videbit salutare Dei. » Hoc
 est omnis quæcunque corpori inclusa in terra ver-
 satur anima, tam barbarorum quam Græcorum,
 hoc est, omnium omnino gentium : quæ quidem
 ipsi vaticinio consentanea ad suum finem perve-
 nisse demonstrantur. 430 Dum igitur mecum ta-
 citus quæro, oborta mihi est dubitatio, quid tam-
 dem illud esset in Joanne, quo capta multitudo
 illa admiraretur hominem, et prædicanti baptisma
 penitentis fidem haberet, quidque illud quo ducti
 omnes undique rebus propriis relictis confluerent
 in desertum, cum præsertim nulla illius gesta me-
 moriæ prodita sint : neque enim quod aut mortuos
 excitaverit, aut alia miracula fecerit, scriptum
 exstat. Quid igitur illud erat quod admirandos
 omnes redderet? Num forsitan novum et quod a
 multitudine abhorreret vitæ illius genus? procedebat
 enim ex deserto inusitatum indutus habitum,
 omnemque communem hominum consuetudinem
 declinans : nam neque in vicum ullum, neque in
 urbem, neque in communem aliquem virorum cœ-
 tum commeabat. Sed ne victu quidem communi
 vesceretur : siquidem scriptum est, quod « a puerili
 ætate in solitudine versaretur ad illum usque diem,
 quo ipsi Israel ostenderetur. Quin etiam ejus ves-
 timentum ex pilis camelorum confectum erat, et
 cibus locustæ et mel silvestre. » Nunquid igitur cum
 capillo quidem Naziræum Dei viderent, qui, quæ
 Deum facile deceat, faciem ostentaret, vestimenti
 autem inusitatum genus indutum, repente nescio
 unde e latebris solitudinis prodeuntem, et post
 prædicationem, rursus in solitudinem et in late-
 bras recedentem, sine potu, sine cibo, abhorren-
 tem a multitudine, merito obstupescerant, et ne homi-
 nem quidem illum esse arbitrabantur? quidni
 illum qui vel nullo cibo indigeret? quocirca eum-
 dem angelum esse credebant illum ipsum de quo
 propheta loquitur, dum dicit : « Ecce ego mitto an-
 gelum meum ante faciem tuam, qui parabit viam

læam ante te ⁴⁴. » Eundem Scripturæ locum Marcus quoque evangelista citavit. Quin etiam ipse Salvator huic rei testimonium exhibet, dicens : « Venit Joannes ad vos, neque comedens neque bibens, et dicitis, dæmonium habet ⁴⁵. » Incredulos enim et adversus veritatem difficiles et perveraces, credibile est propter illud quo Joannes utebatur vitæ genus, talia in illum probra jactasse, sicut econtrario qui virtutis illius sensu affliciebantur, angelum existimasse. Hæc igitur arbitror ipsum Joannem intuentibus admirationem, ac stuporem erga hominem attulisse : quapropter ad eam animæ purgationem, quæ ab illo denuntiabatur, undique concurrebant. **431** Meminit autem hujusce, quæ de illo fertur, historiæ, etiam Josephus in decimo octavo *Judæicæ Antiquitatis* libro, in hunc modum scribens : « Nonnulli autem Judæorum putabant ideo periisse Judæorum exercitum, quod Deus justissime ulcisci voluerit supplicium Joannis, qui Baptista vocabatur : hunc enim occiderat Herodes virum bonum, et Judæos adhortantem ut exercitatione virtutis, mutuaque inter seipsos justitia atque erga Deum pietate utentes, ad baptismum accederent : sic namque ablutionem quoque ipsi videri acceptam. »

Ab eodem. — Item de solitudine, ipsoque nominatione Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat.

« Lætare, solitudo sitiens : exsultet desertum, et floreat ut liliam, et efflorebunt et exsultabunt deserta Jordanis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli, et populus meus videbit gloriam Domini ⁴⁶. » Quibus adjungit : « Convalescite, manus remissæ, et genua soluta : consolamini pusillanimes intellectu : confirmamini, ne timeat. Ecce Deus noster judicium reddit, et reddet. Ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet, ut cervus, claudus, et plana erit lingua mutorum. Quoniam erupit in deserto aqua, et scissura inundans in terra sitiendi ⁴⁷. » Hæc autem Salvatoris nostri plane admirabilibus gestis completa sunt, post Joannis prædicationem. Contemplare igitur, quemadmodum solitudinem evangelicæ instruit, neque id simpliciter aut quamvis solitudinem, sed definite illam et solam, quæ est apud Jordanem fluvium : quandoquidem juxta hanc versans Joannes baptizabat, ut Scriptura ipsa fidem facit, dicens : « Erat Joannes in solitudine baptizans, et exibat ad illum omnis Judæa regio, et Hierosolymorum incolæ omnes, et baptizabantur ab illo in Jordane ⁴⁸. » Hanc igitur solitudinem ejus quæ quondam ab omnibus bonis deserta erat, dico autem **432** collectæ de gentibus Ecclesiæ, signum gestare arbitror, ipsum vero fluvium in solitudine, purgantem omnes qui in ipso abluerentur, purgationis cujusdam, quæ secundum sententiam intelligatur, imaginem generare, qua de re loquuntur Scripturæ dicentes :

« τὴν δὲ μαρτυρεῖ λέγων · Ἐΐθθεν ὁ Ἰωάννης πρὸς ὑμᾶς μῆτε ἐσθίων, μῆτε πίνων, καὶ λέγετε · Δαιμόνιον ἔχει. Ἰ τοὺς γὰρ ἀπιστοῦντας καὶ πρὸς τὰ ἀληθῆ δυσχερεῖς καὶ δυσενδότους εἰκὸς ἦν διὰ τὸν εἰρημένον τοῦ Ἰωάννου βίον τοιαῦτα αὐτὸν βλασφημεῖν, ὡς ἔμπαλιν τοὺς συνηθημένους τῆς κατ' αὐτὸν ἀρετῆς ἀγγελον ὑπολαμβάνειν. Ταῦτα γοῦν ἡγοῦμαι τοὺς τὸν Ἰωάννην ὁρῶσι θαῦμα περὶ αὐτοῦ παρασχεῖν · διὸ καὶ συνέτρεχον πανταχόθεν ἐπὶ τὴν δι' αὐτοῦ κηρυττομένην τῆς ψυχῆς κάθαρσιν. Μέννηται δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας Ἰωσήπος ἐν ὀκτωκαιδεκάτῃ τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἀρχαιολογίας, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον · Ἐτι δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐδόκει ὀλωλέναι τὸν Ἰουδαίων στρατὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ μάλᾳ δικαίως τινυμένου κατὰ ποινὴν Ἰωάννου τοῦ καλουμένου Βαπτιστοῦ. Κτείνει γὰρ τοῦτον Ἡρώδης ἀγαθὸν ἄνδρα, καὶ τοῖς Ἰουδαίοις κελεύοντα ἀρετῆν ἐπασχοῦσι, καὶ τῇ πρὸς ἀλλήλους δικαιοσύνῃ, καὶ πρὸς Θεὸν εὐσεβείᾳ χρωμένους βαπτισμῶ συνίεναι · οὕτω γὰρ δὴ καὶ τὴν βάπτισιν ἀποδεκτὴν αὐτῶ φαίνεσθαι. »

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Ἐτι περὶ τῆς ἐρήμου, καὶ αὐτοῦ δὴ ὀνομαστὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, παρ' ᾧ Ἰωάννης ἐβάπτιζεν.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα · ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθήτω ὡς κρίνον, καὶ ἐξανθήσει, καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου · καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμῆλου, καὶ ὁ λαὸς μου ἔψεται τὴν δόξαν Κυρίου · οἷς ἐπιλέγει. » Ἐἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναί, καὶ γόνατα παρακλυμένα · παρακαλέσατε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβείσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδίσει. Αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὤτα κωφῶν ἀκούσονται · τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος ὁ γωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάων · ὅτι ἐβράβη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ. » Καὶ ταῦτα διὰ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προφανῶς παραδόξων ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ Ἰωάννου κήρυγμα. Ὅρα τοιγαροῦν, ὅπως τὴν ἔρημον εὐαγγελίζεται, οὐχ ἀπλῶς, οὐδὲ τὴν τυχοῦσαν, ἀλλ' ἐκείνην ἀφωρισμένως, καὶ μόνην τὴν παρὰ τῷ Ἰορδάνῳ ποταμῷ · ἐπειδὴ περὶ παρὰ ταύτῃ διατρίβων ὁ Ἰωάννης ἐβάπτιζεν, ὡς ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ, λέγουσα · Ἐγένετο Ἰωάννης ἐν τῇ ἐρήμῳ βαπτίζων, καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται πάντες, καὶ ἐβαπτίζοντο ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ἰορδάνῳ. Ἡ μὲν οὖν ἔρημος, τῆς πάλαι πάντων πῶν κατὰ Θεὸν ἀγαθῶν ἐρήμου, λέγω δὴ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας, σύμβολον περιέχειν ἡγοῦμαι, τὸν δὲ ποταμὸν τὸν ἐπὶ τῆς ἐρήμου, καθαιρόντα πάντας τοὺς ἀπολουομένους ἐν αὐτῷ, καθαρῶς τινὲς εἶναι

⁴⁴ Ma. ach. III, 1. ⁴⁵ Matth. XI, 18. ⁴⁶ Isa. XXXV, 1, 2. ⁴⁷ ibid. 3-6. ⁴⁸ Marc. I, 5.

κατὰ διάνοιαν θεωρούμενου εικόνα, περὶ οὗ διαλαλοῦσιν αἱ Γραφαὶ λέγουσαι· «Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.» Σημαίνει δὲ τοῦτο τὴν ἀνάσσει ἐπιβροχὴν τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἀνωθεν πηγάζοντος, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἁρμόνιος, οὕτω καλουμένης τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. Οὗτος δὲ ὁ πᾶν ποταμὸς τοῦ Θεοῦ καὶ μέχρι τῆς ἐρήμου κατελήλυθε, δηλαδὴ τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας, καὶ ταύτη τῶν ἐν αὐτῷ ζωτικῶν ναμάτων εἰσέτι νῦν ἐπιχορηγεῖ. Πρὸς τοῦτοις ἡ προφητεία τῆς δηλωθείσης ἐρήμῳ δοθησομένη φησὶ τὴν δόξαν τοῦ Λιβάνου, καὶ τὴν τιμὴν τοῦ Καρμῆλου. Τίς δ' ἔστιν ἡ δόξα τοῦ λιβάνου ἢ ἡ διὰ θυσιῶν, κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἐπιτελουμένη λατρεία; ἢν παραιτησάμενος ὁ Θεὸς διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, « Ἴνα τί μοι Λιβάνον ἐκ Σαβᾶ φέρετε; καὶ τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν; » ἐπὶ τὴν ἔρημον τοῦ Ἰορδάνου μετατέθηκε τὴν δόξαν τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῆς κατ' εὐσέβειαν ἀγωγῆς οὐκ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου συντελεῖσθαι ἀρχαμένης ἀπὸ τῶν Ἰωάννου χρόνων. Ἰσαύτως δὲ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ νόμου, τῶν τε κατ' αὐτὸν σωματικώτερον νομοθετημένων δέδοται τῆς ἐρήμῳ τοῦ Ἰορδάνου διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν, ὅτι μηκέτ' ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ προσέφευγον οἱ τῆς κατὰ ψυχὴν θεραπείας δεόμενοι, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν ὀνομαζομένην ἔρημον, τῆς ἐν αὐτῇ κηρυττομένης ἀφέσεως τῶν ἀμαρτημάτων ἔνεχεν. Οἴμαι δὲ καὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν ἐπὶ τὸ βάπτισμα παρουσίαν δηλωθῆαι διὰ τοῦ, « Καὶ ὁ λαός μου ἔβηται τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. » Τότε γάρ καὶ ὤφθη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ δόξα, ὅτε βαπτισθεὶς « ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος, καὶ ἀνέψθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδε τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαίνον ὡσεὶ περιστερᾶν, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν. » ὅτε καὶ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν ἠκούσθη λέγουσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. » Ἄλλὰ καὶ πᾶς ὁ γνησιῶς ἐπὶ τὸ τοῦ λουτροῦ παριών μυστήριον, τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ παραλαβῶν θεολογίαν, τὴν δόξαν αὐτοῦ θεάσεται, λέξων ἂν ὁμοίως τῷ Παύλῳ· « Εἰ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. »

Ἄπο τοῦ ψαλμοῦ λ. — Περὶ τοῦ μετὰ βάπτισμα πειρασμοῦ τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψίστου. ἐν σκέπη τοῦ Θεοῦ οὐρανῶν ἀλλισθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ, καὶ καταφυγή μου. Ὁ Θεός μου βοηθός μου, καὶ ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν· ὅτι αὐτὸς ῥύσεται με ἐκ παγίδος θηρευτῶν, καὶ ἀπὸ λόγου ταραχῶδους. Ἐν τοῖς μεταφρένοις ἑαυτοῦ ἐπισκιάσει σοι, ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ ἐλπιεῖς. Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινῶν, ἀπὸ βέλους πατωμένων ἡμέρας, ἀπὸ πράγματος διαπορευομένου ἐν σκότει, ἀπὸ συμπτώματος, καὶ δαιμονίου μεσημβρινῶν. Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιᾶς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἐγγεῖ. Πλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοή-

A « Fluminis impetus latificat civitatem Dei⁴⁷. » Significat porro hoc perpetuam influxionem divini Spiritus, qui desuper inundat, et Dei civitatem irrigat, sic autem vocatur vitæ genus, ejus quæ a Deo dirigitur. Hic igitur Dei fluvius usque ad solitudinem devenit, collectam videlicet de gentibus Ecclesiam : et huic quas in se ipso habet aquas vitales etiam nunc abunde largitur. Postea idem raticinium eidem solitudini canit datum iri gloriam Libani, et honorem Carmeli : sed quænam est gloria Carmeli nisi is qui ex lege Mosis per sacrificia celebrabatur ritus? quem ubi repudiavit Deus per eam prophetiam quæ ait : « Cur mihi thus de Saba affertis? et quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum⁴⁸? » in solitudinem Jordanis transtulit gloriam Jerusalem, postquam ratio pie religioseque vivendi non in Jerusalem, sed in deserto consummari cœpta est, quod videlicet accidit post Joannis tempora. Simili ratione, etiam honor legis et eorum quæ in lege corporaliter sancita sunt, Jordanis solitudini datus est, propter eandem causam, quoniam non amplius in Jerusalem confugiebant, qui curationis indigebant ejus quæ ad animum pertinet, sed in id quod nominatur desertum, propter eam quæ in illo prædicabatur remissionem peccatorum. Puto etiam Salvatoris nostri ad baptismum accessum significari illis verbis : « Et populus meus videbit gloriam Domini, et altitudinem Dei ; » tunc enim visa est Salvatoris nostri gloria, cum ascendit de aqua, et ei aperti sunt cœli, et vidit spiritum Dei descendantem quasi columbam, et manentem super eo⁴⁹. » Cum vox quoque de cœlo audita est, dicens : « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui⁵⁰. » Sed etiam quicumque legitime ad lavacri mysterium accedit, ubi theologiam de Christo acceperit, gloriam ejus intuebitur, et cum Paulo dicere poterit : « Etsi cognovimus secundum carnem Christum, at nunc tamen non amplius cognoscimus⁵¹. »

433 A psalmo xc. — De Christi post baptismum tentatione.

« Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. Dicit Domino : Susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus adiutor meus, et sperabo in eum : quoniam ipse liberabit me de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta. In scapulis suis obumbrabit tibi, et sub alis ejus sperabis. Scuto circumdabit te veritas ejus, non timebis a timore nocturno, a sagitta volante in die, a negotio perambulante in tenebris, ab incursu, et dæmonio meridiano. Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis : ad te autem non appropinquabit. Verumtamen oculis tuis considerabis, et retributionem

⁴⁷ Psal. xlv, 5. ⁴⁸ Jer. vi, 20. ⁴⁹ Marc. i, 40.

⁵⁰ Matth. iii, 17. ⁵¹ II Cor. v, 16.

peccatorum videbis : quoniam tu Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo : quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem ²¹. » Salvator et Dominus noster Jesus qui Christus Dei est, dum quatenus homo factus est, consideratur, habitans dicitur in adjutorio Altissimi, utpote cum in protectione Dei et Patris commoretur. Illic igitur unum Patrem nec alium præterea quenpiam, quo tempore a diabolo tentatus est, per fugium nactus, liberatus est olim de laqueis adversantium potestatum, quæ venatores hoc loco appellantur, cum instar cujusdam communis hominis « ductus est in desertum, ut tentaretur a diabolo, et fuit in deserto quadraginta dies et quadraginta noctes, et tentatus est a Satana : fuitque, » ut evangelista auctor est, « cum bestiis ²². » Sed quæ tandem hæc bestię nisi quas commemorat is, qui nunc tractatur psalmus ad eum, qui in adjutorio Altissimi habitat, ubi ait : « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem? » cæterum non ab his solum liberatum iri eum dicit, sed etiam ab oratione turbulenta. **434** At vero quæ tandem hæc fuit oratio, nisi quam illi objecit tentator, ut in sacro Evangelio scriptum est? Operæ autem pretium est contemplari, quæ causa fuerit, ut Salvator noster, qui talis tantusque est, tentationem perpessus sit. Cum igitur omnem ex hominibus ægritudinem omnemque languorem, infestissime spiritus atque impuros dæmonas, qui plurimis ante sæculis omnes qui in terra versabantur, per eam superstitionem, quæ multos deos colit, subegerant, esset expulsurus, non ex abdito quasi latitans ad ea quæ dicta sunt, accessit. Sed contra infestos prius eosdemque invisibiles principes, per eum, quem assumpsit hominem, militantium more profectus, et in ipsius diaboli medium, omnisque dæmonicæ catervæ progressus, ubi super aspidem et basiliscum ambulavit, et conculcavit leonem et draconem, multoque prius regnantium inimicorum, et millia et dena millia subvertit, principatus videlicet ac potestates, alias quidem a dextris, alias vero a sinistris bellantes, itemque eos, qui mundi rectores harum tenebrarum dicuntur, ac spiritualia malitiæ; omnia, inquam, hæc, ubi nihil posse redarguit, ac denique ipsum malorum principem diabolum verbo oris sui procul extrusit, percurritque atque inambulavit, omnem adversantem potestatem, ac seipsum quidem adire ac tentare volentibus exhibuit, nec quisquam omnino adversus illum stare potuit; tum demum ad hominum salutem accessit. Quocirca intuentes illum dæmones agnoscebant, propter eam de qua dictum est

σεις, καὶ ἀναποδοσιν ἀμαρτωλῶν ἔχει· ὅτι σὺ, Κύριε ἡ ἐλπίς μου, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου. Οὐ προσελεύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἐγγεῖ τῷ σκηνώματί σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἄρουσά σε, μήποτε προσκάλῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ ἐνηθρῶπει ἐπινοούμενος, ὁ κατοικῶν λέγεται ἐν βοθηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου, ἐν σκέπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀυλιζόμενος. Οὗτος δὲ οὖν, μόνον τὸν Σωτῆρα καὶ οὐδ' ἕτερον καταφυγὴν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ κατὰ τὸν διάβολον πειρασμοῦ κεκτημένος ἐβρύσθη ποτὲ ἐκ τῶν παγιδῶν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων, Β θηρευτῶν νῦν ὀνομαζομένων, ὀπηνίκα, οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος, « ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ ἦν ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν, » ὡς ὁ εὐαγγελιστὴς μαρτυρεῖ, « μετὰ τῶν θηρίων. » Ποίων δὲ τούτων ἦ ὧν μνημονεύει ὁ μετὰ χειρᾶς ψαλμὸς, πρὸς τὸν ἐν βοθηθείᾳ τοῦ Ὑψίστου κατοικοῦντα λέγων· « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσῃς λέοντα καὶ δράκοντα. » Τίς δ' ἂν εἴη καὶ οὗτος ἢ ὄνπερ αὐτῷ προὔτεινεν ὁ πειράζων κατὰ τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον; Τὸ δ' αἴτιον τοῦ πειράζεσθαι τὸν τηλικούτον Σωτῆρα ἡμῶν σκοπήσῃ αἴτιον. Μέλλων ἐξ ἀνθρώπων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, τὰ τε ἐνοχλοῦντα πνεύματα, καὶ τοὺς ἀκαθάρτους δαίμονας ἐξ αἰῶνος μακροῦ τῶν ἐπὶ γῆς πάντων διὰ τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας κεκρατηκότας ἐλαύνειν, οὐκ ἐκ τοῦ ἀφανοῦς, ὡςπερ ἐπικυρπτόμενος, ἐπὶ τὰ εἰρημένα παρῆει. C Τοῖς παρενοχλοῦσι δὲ πρότερον ἀοράτοις ἀρχουσι, δι' οὓς ἀνεῖληφεν ἀνθρώπου ἐπιστρατεύσας, καὶ εἰς μέσον αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, καὶ παντὸς τοῦ δαιμονικοῦ στίφους παρελθὼν, ἐπιβάς τε ἀσπίδι καὶ βασιλίσκῳ, καὶ καταπατήσας λέοντα καὶ δράκοντα, καὶ πολὺν πρότερον καθελὼν τῶν ἀρχοντικῶν ἐχθρῶν χιλιάδας καὶ μυριάδας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δεξιῶν, τὰς δὲ ἐκ τῶν εὐωνύμων πολεμούσας, ἀρχὰς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ δὴ καὶ τοὺς λεγομένους κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, τὰ τε πνευματικὰ τῆς πονηρίας· πάντα δὲ οὖν ταῦτα τὸ μηδὲν ἰσχύειν ἀπελέγξας, καὶ τέλος αὐτὸν τὸν τῶν κακῶν ἐξαρχὸν διάβολον τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ μακρὰν ἀποσοθήσας, διελθὼν τε καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ἀντικειμένην ἅπασαν δύναμιν, καὶ ἑαυτὸν μὲν παρασχὼν τοῖς θέλουσι προσεῖναι καὶ πειράζειν, μηδενὸς δὲ στήναι πρὸς αὐτὸν δεδυνημένου, οὕτως ἐπὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν παρῆει. D Διὸ καὶ ὕψωντες αὐτὸν σὶ δαίμονες ἐπεγίνωσκον ἀπὸ τῆς προδηλωθείσης κατὰ τὴν ἔρημον διατριβῆς, φάσκοντες αὐτῷ· « Τί ἡμῖν καὶ σοι, Ἰησοῦ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ; » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε· τὰ δὲ ἐξῆς τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἀναπεφώνηται τὸν Χριστὸν, ἀπὸ τοῦ, « Ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι, » δηλονότι ὁ Ὑψίστος, « καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας αὐτοῦ

²¹ Psal. xc, 4-13. ²² Matth. iv, 1, 2; Marc. i, 13, 13.

ἐλπιδίῃς. Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ· » καὶ ἐπειδὴ περὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ ταῖς τοσαύταις νυξίν ἐπειράζετε, περὶ μὲν τῶν ἀμφὶ τὰς νύκτας ἐπιόντων αὐτῷ λέλεκται· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ· » περὶ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς ἡμέρας αὐτὸν πολεμούντων, τὸ, « Ἀπὸ βέλους πετωμένου ἡμέρας· » καὶ αὖθις περὶ μὲν τῶν ἐν νυκτί· « Ἀπὸ πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· » περὶ δὲ τῶν ἐν ἡμέρᾳ· « Ἀπὸ συμπτώματος καὶ δαιμονίου μεσημβρινοῦ. » Ἐἴτ' ἐπείπερ ἐν τῷ πειράζειν δυνάμεις πονηραὶ ἐκύκλουν αὐτὸν, καὶ αἱ μὲν τὰ δεξιὰ πλευρὰ συνείχον αὐτοῦ, πολὺ δὲ πλείους τῶν ἀριστερῶν, ὡς ἂν κρατερώτερα μὲν τὰ δεξιὰ, εἰκότως αὐτῷ ἐπιλέγεται· « Πεσεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιάς καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν σου· πρὸς σὲ δὲ οὐκ ἔγγισι. » « Κλίτους » ἀντὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀνομασμένου, παρασειωπημένου δὲ εἰκότως τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀριστεροῦ, τῷ μηδὲν σκαιὸν, μηδὲ ἀριστερὸν εὐρίσκεισθαι ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐπειδὴ ὅλη μυριάς. ὁμοῦ δὲ καὶ χιλιάς ἐκ τε τοῦ κλίτους αὐτοῦ καὶ ἀπὸ τῶν δεξιῶν πεσεῖσθαι λέγονται, εἰκότως ἐπὶ τούτοις ἐξῆς εἴρηται· « Ἰλὴν τοῖς ὀφθαλμοῖς σου κατανοήσεις, καὶ ἀναπόδοσιν ἀμαρτωλῶν ἔξει. » Καὶ ἔσται ταῦτα, φησὶ, περὶ σὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, « ἐπειδὴ περὶ σὺ » αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς τυγχάνεις ὡν ἡ ἐμὴ ἐλπίς, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου. » Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, τίνα τρῶπον ὁ προφήτης πρὸς αὐτὸν τὸν Κύριόν φησιν· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » διαιρῶν ἀκριδῶς ἕτερον ἰδίως Κύριον, καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν Ὑψιστον· διὸ ἐπειδὴ περὶ αὐτὸν, ὡς Πατέρα καὶ Θεὸν Ὑψιστον καταφυγὴν ἑαυτοῦ ὁ Χριστὸς τέθειται, λέλεκται αὐτῷ τὸ, « Οὐ προσελύσεται πρὸς σὲ κακὰ, καὶ μάστιξ οὐκ ἔγγισι τῷ σκηνώματί σου. Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. Ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσίν σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. » Καὶ ἐπιμελῶς γὰρ τήρει τίνα τρῶπον ἐν τῷ, « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τὸ, « Κύριε, » διὰ τοῦ τετραγράμμου ὀνόματος ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται, ὅπερ ανεκφώνητον εἶναι λέγοντες Ἑβραίων παῖδες, ἐπὶ μόνου τοῦ Θεοῦ παραλαμβάνειν εἰώθασιν· ἡμεῖς δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος ἐν πλείσταις καίμενον Γραφαῖς πρῶτα πεδελίζαμεν, ὡσπερ καὶ ἐν τῷ μετὰ χειρᾶς ψαλμῷ, ὃς φησιν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· « Ὅτι σὺ, Κύριε ἐλπίς μου, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου· » μονοουχὶ λέγων· Ὅτι σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, ὃς ἐμοῦ τοῦ ταῦτα προφητεῦοντος ἐλπίς ὡν τυγχάνεις, μείζονα σου τοῦ τὸν Θεὸν τὸν Ὑψιστον εἰδῶς ἔχεινον, αὐτὸν ἔθου καταφυγὴν σου· ὅθεν καὶ ἐν ἀρχῇ ἐλέγετο τοῦ ψαλμοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ· « Ὁ κατοικῶν ἐν βοήθειᾳ τοῦ Ὑψιστου, ἐν σκέπῃ τοῦ Θεοῦ ὠρανοῦ αὐλοσθήσεται. Ἐρεῖ τῷ Κυρίῳ· Ἀντιλήπτωρ μου εἶ καὶ καταφυγὴ μου, ὁ Θεὸς μου, βοηθός μου, καὶ ἐλπὶς ἐπ' αὐτόν. Ἐπειδὴ τοῖσιν σὺ, ὦ Κύριε, τὸν Ὑψιστον ἔθου καταφυγὴν σου, » τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Ὑψιστος, φησὶ, « ῥύσεται

in deserto commorationem; cum ad ipsum dicerent : « Quid nobis et tibi Jesu, Fili Dei *? » Hæc igitur de his dicta sunt. Quæ vero deinceps in psalmo sequuntur, ad ipsum Christum enuntiantur ex illo : « In scapulis suis obumbrabit tibi, » Altissimus videlicet, « et sub alis ejus sperabis, scuto circumdabit te veritas ejus, » et quoniam diebus xl noctibusque totidem tentatus est, de iis quidem qui noctu illum invadebant, dictum est ad ipsum : « Non timebis a timore nocturno ; » de iis vero qui eundem per diem oppugnabant, illud : « A sagitta volante in die ; » item de nocturnis illis, illud : « A negotio perambulante in tenebris ; » de diurnis vero illud : « Ab incursu et dæmonio meridiano. » **435** Ad hæc, quoniam dum tentabatur, malignæ potestates illum circumstabant, et quæ quidem illius latus dextrum stipabant, sinistris multo plures erant, utpote cum dextra longe sint valentiora, merito adjungitur ad eundem : « Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis, ad te autem non appropinquabit. » Ubi « a latere » dictum est, pro eo quod est a sinistro. Cum autem nomen sinistri merito prætermisum sit ac tacitum, ne adversi quidpiam aut sinistri in illo reperiri videatur, cumque tota decem millia, necnon ipsa mille, tum a latere ejus, tum a dextris casura esse dicantur, jure optimo post ipsa hæc deinceps dictum est illud : « Veruntamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis. » Et hæc, inquit, circum te erunt, qui es Christus Dei, « quoniam tu » ipse, qui es « spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. » Ubi etiam diligenter observabis quoniam pacto propheta ad ipsum Dominum dicat : « Quoniam tu Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum : » ubi exquisite alterum, qui privatim est Dominus, ab altero distinguit qui et hujus ipsius est Pater, et præterea Deus altissimus dicitur : quapropter, cum illum ut Patrem, utque Deum altissimum, refugium suum, Christus posuerit, dictum est ei illud : « Non accedat ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Et sane diligenter observa quoniam modo, in illo : « Quoniam tu, Domine spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum ; » illud : « Domine, » per id nomen quod quatuor litteris constat, in Hebraico scriptum sit, quod cum inenuntiabile esse dicant Hebræi, pro solo Deo et Patre usurpare consueverunt ; nos autem idem nomen ubi de Verbi quoque divinitate agitur, in plurimis positum esse Scripturis antea demonstravimus, ut item in eo psalmo qui nunc in manibus est, qui ait in personam ipsius Domini : « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum, » tanquam si diceret : Quoniam tu ipse, o Domine,

* Matth. viii, 29

qui mea spes es divinantis hæc; illum a quo ipse es Deum altissimum nosti, et hunc ipsum posuisti refugium tuum, ex quo etiam in principio psalmi de eodem dicebatur: « Qui habitat in adjutorio Altissimi, in protectione Dei cœli commorabitur. » **436** Dicit Domino, susceptor meus es, et refugium meum, Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum: quoniam igitur tu, o Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco, inquit, ipse Altissimus « liberabit te a laqueo venatorum et ab oratione turbulenta, et in scapulis suis obumbrabit tibi. » Quapropter cum tali fultus sis paterno Altissimi auxilio, « non timebis a timore nocturno, » neque omnino a quopiam eorum quæ prædicta sunt, ac ne ab iis quidem quæ deinceps adduntur: nam « quoniam tu, Domine, Altissimum posuisti refugium tuum, » idcirco « non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. » Flagella porro efficacias ipsorum dæmonum etiam in Evangelii nominari deprehendes, quas ne appropinquare quidem audere idoneas esse ait tabernaculo Christi, hoc est corpori ejus. Qui enim id potuissent, quando solo verbo eas ex hominibus expellebat? de hoc autem tabernaculo, etiam David quodam in loco, « juravit Domino, et votum vovit Deo Jacob ⁵⁵, » his verbis: « Si ascendero in lectum strati mei, si dedero somnum oculis meis, et palpebris meis dormitationem, et requiem temporibus meis, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob ⁵⁶. » Hujus igitur tabernaculi causa dicebatur: « Non timebis a timore nocturno, » et illud: « Ipse liberabit te de laqueo venatorum, et ab oratione turbulenta, » et illud: « Non accedent ad te mala, et flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo, » et quæcunque ad hominem magis spectantia de illo dicta sunt, sicut etiam illud: « Angelis suis mandabit de te, ut custodiant te, » et illud: « In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum. » Talia enim ad Deum dici nunquam conveniet: at vero ad tabernaculum ejus, quod propter nos assumpsit, quo tempore « Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ⁵⁷, » conveniet. Cæterum non abs re mihi quidem videbor facere, si, quo exquisitius ac stabilius ea quæ dicta sunt confirmentur, reliquorum quoque interpretum sententias editionesque hoc loco posuero, quorum unus Aquila in hunc modum reddidit: « Quoniam tu, Domine, spes mea, Altissimum posuisti habitaculum tuum. Non traduentur ad te mala, et tactus non appropinquabit in protectione tua: quoniam angelis suis mandavit, ut custodiant te in omnibus viis tuis. » Sed Symmachus, « Tu enim, inquit, Domine, securitas mea, altissimam posuisti habitationem tuam. **437** Non invalescet adversum te malum, neque tactus appropinquabit tentorio tuo: quoniam angelis quis mandabit de te, ut custodiant te in om-

σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους, καὶ ἐν τοῖς μεταφρένοις αὐτοῦ ἐπισκιάσει σοι. » Διόπερ τὴν τοιαύτην ἔχων πατρικὴν τοῦ Ὑψίστου βοήθειαν, οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, οὔτε ἀπὸ τινος τῶν προκατειλεγμένων, ἀλλὰ οὐδὲ ἐκ τῶν ἐξῆς ἐπιφερομένων· « Ἐπεὶ ἡ γὰρ ἐσύ, Κύριε, τὸν Ὑψίστον ἔθου καταφυγὴν σου, διὰ τοῦτο οὐ προσελεύσεται πρὸς σε κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἔγγιει τῷ σκηνώματι σου. » Μάστιγας δὲ τὰς ἀπὸ δαιμόνων ἐνεργείας καὶ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ὀνομαζομένας ἀν εὐροις, ἅς οὐδὲ πλησιάζειν τολμᾶν τῷ σκηνώματι τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τῷ σώματι αὐτοῦ, δυνατὰς εἶναι φησι. Πῶς γάρ, ὅτε λόγῳ μόνον αὐτὰς ἐξ ἀνθρώπων ἤλασε; Περὶ τούτου δὲ τοῦ σκηνώματος καὶ ὁ Δαβὶδ ποτὲ « ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, καὶ ἠύξατο τῷ Θεῷ Ἰακώβ, » λέγων· « Εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, καὶ ἀνάπαυσιν τοῖς κροτάφοις μου, ἕως οὗ εὐρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. » Καὶ τούτου γε ἕνεκα τοῦ σκηνώματος ἐλέγτο· « Οὐ φοβηθήσῃ ἀπὸ φόβου νυκτερινοῦ, » καὶ τὸ, « Αὐτὸς ῥύσεται σε ἐκ παγίδος θηρευτῶν καὶ ἀπὸ λόγου ταραχώδους, » καὶ τὸ, « Οὐ προσελεύσεται πρὸς σε κακὰ, καὶ μάστιγι οὐκ ἔγγιει τῷ σκηνώματι σου, » καὶ ὅσα ἀνθρωπινώτερα περὶ αὐτοῦ λέλεκται· ὡς καὶ τὸ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » καὶ τὸ, « Ἐπὶ χειρῶν ἀρουσὶ σε μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. » Ταῦτα γὰρ οὐκ ἂν ὡς πρὸς Θεὸν λέγεσθαι ἀρμόσοι, πρὸς δὲ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ, ὅπερ δι' ἡμᾶς ἀνέκληφεν, ὅτε « ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. » Δοκεῖ δὲ μοι καλῶς ἔχειν ὑπὲρ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως τῶν εἰρημένων καὶ τὰς τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν παραθεῖναι φωνάς· ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐφησεν· « Ὅτι σύ, Κύριε ἐλπὶς μου, Ὑψίστον ἔθου οἰκητήριόν σου. Οὐ μετασθῆσται πρὸς σε κακὰ, καὶ ἀφῆ οὐκ ἔγγιει ἐν σκέπη σου· ὅτι ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται, τοῦ φυλάξαι σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Σὺ γάρ, Κύριε, ἀφοβία μου, ὕψιστην ἔθου τὴν οἰκησίν σου. Οὐ κατισχύσει σου κακὸν, οὐδὲ ἀφῆ ἔγγιει τῇ σκηνῇ σου· ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε ἐν πάσαις ὁδοῖς. » Οὐκ οὖν διὰ τούτων αὐτῶν τῷ Κυρίῳ λέλεκται· ὡς περὶ ἑτέρου μείζονος ἐδ, « Τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάσσειν σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς. Ἐπὶ χειρῶν ἀρουσὶ σε, δηλαδὴ σὲ τὸν Κύριον, μήποτε σὺ ὁ Κύριος προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. » Ταῦταις δὲ καὶ ὁ διάβολος ταῖς λέξεσιν ἐν τῷ κατὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν πειρασμῷ κέχρηται, ὅτε, « Παραλαβὼν αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ ὕψος εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω. Γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀρουσὶ σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πῶδα σου. Πρὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν ἀποκριθεὶς εἶπε· Γέγραπται· Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν

⁵⁵ Psal. cxxxii, 2. ⁵⁶ ibid. 3-5. ⁵⁷ Joan. i, 14.

Θεόν σου. » Ειτ ἐπεὶ ἐν τῷ πειρασμῷ μετὰ τῶν θηρίων, κατὰ τὴν εὐαγγελιστήν, διέτριβε, ποίων δὲ οὐκ ἀναγγελλοῦνται, σαφέστερον τοῦτο αὐτῷ ἢ τοῦ ψαλμοῦ προφητεία τὰ εἶδη τῶν θηρίων αἰνιττομένη φησίν. « Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιθήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Αὐτὸς μὲν οὖν τὰ ἀρχικώτατα τῶν νοσητῶν θηρίων λέοντα καὶ δράκοντα, ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον, αὐτὸν δηλαδὴ τὸν διάβολον, καὶ τὰς μετ' αὐτοῦ ἀρχοντικὰς καὶ πονηρὰς δυνάμεις καταπατήσιν μεμαρτύρηται. τοῖς δὲ τὴν ὁμοίαν ἀρετὴν αὐτῷ κεκτημένοις μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν αὐτὸς τοῦ πατεῖν ἐπάνω θρεῶν καὶ σκορπίων δωρεῖται, οὐκ ἐὼν αὐτοῦς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύναιτο· μόνου γὰρ ἦν αὐτοῦ τὸ τὰς χεῖρας ἐν πονηρᾷ δυνάμει, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν πάντων ἀρχοντα καὶ τύραννον τοῦ αἰῶνος τούτου, τῇ ἐνθῆπ αὐτοῦ δυνάμει καθαιρεῖν.

primum est palam, eam rem ipsius psalmi vaticinium, dum genera ferarum commemorat, manifestius eloquitur, his verbis : « Super aspidem et basiliscum ascendes, et conculcabis leonem et draconem; » ubi aspidem et basiliscum, ipsum utique diabolum, et qui ipsum sequuntur, principatus malasque potestates, conculcaturum affirmat. Iis autem, qui similem ipsi virtutem nacti sunt, discipulis utique suis atque apostolis, potestatem incedendi super eos tentari supra quam ferre possent : ad illum enim solum spectabat, peiores in nequitia potestates, nec non ipsum omnium principem sæculique

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου. — Περὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν, ἐφ' ἣ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ κλεῖστα τῶν παραδόξων ἐργάσατο, καὶ περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κλήσεως.

« Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὼν, ἢ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν κατοικοῦντες, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ πορευόμενος ἐν σκότει, ἴδετε φῶς μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραϊνόμενοι ἐν ἀμητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκύλα· διότι ἀφαιρέθησεται ὁ ζυγὸς ὃ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ ῥάβδος ἢ ἐπὶ τοῦ τραχήλου ἐκείνων. Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ· ὅτι πᾶσαν στολήν ἐπισυνηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουςι, καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρκαϊστοὶ· ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, ἀρχων εἰρήνης, ἐξουσιαστής, Θεὸς ἰσχυρὸς, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. » Πρὸς ἅπανι τοῖς ἄλλοις ἐπληροῦτο καὶ ταῦτα ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὅτε κατὰ τὴν θαυμαστὴν εὐαγγελιστήν, « Ἀκούσας, ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρεθ εἰθὼν κατώκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἐν Ζαβουλὼν, καὶ γῆ Νεφθαλεὶμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει φῶς εἶδε μέγα, καὶ τοῖς κατοικοῦσιν

nibus viis. » Igitur nisce ipsis auctoribus, ad Dominum tanquam de Domino dictum est illud : « Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In unanibus portabunt te, videlicet te Dominum, ne forte tu Dominus offendas ad lapidem pedem tuum. » Quin etiam diabolus in tentatione adversus Salvatorem nostrum, eisdem usus est verbis, quando « assumptum illum in sanctam civitatem constituit supra pinnaculum templi, et dixit ei : Si Filius Dei es, mitte teipsum hinc deorsum. Scriptum est enim, quod angelis suis mandabit de te, et in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pelem tuum. Ad quem Dominus noster respondens, ait : Scriptum est, non tentabis Dominum Deum tuum⁹⁹. » Præterea quoniam in tentatione cum feris, ut ipse evangelista est auctor, versabatur, cum quibus autem non descri-

Ab Isaia. — De Galilæa gentium, in qua Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione.

438 « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon, et trans Jordanem Galilæa gentium, populus ambulans in tenebris, videte lucem magnam, habitantes in regione et umbra mortis, lux splendet super vos. Plurimum populi quod deduxisti in lætitia tua : et lætiantur coram te, tanquam qui lætantur in messe, et quemadmodum qui dividunt spolia : quoniam auferetur jugum quod super ipsis positum est, et virga quæ super collo ipsorum. Virgam enim repetentium dissipavit Dominus, sicut in die super Madiam, quoniam omnem vestem congregatam dolo, et vestimentum cum permutatione persolvent, et volent si facti fuerint igne combusti : quoniam puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus exstitit super humerum ejus. Et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus, princeps pacis, jus et potentiam habens, Deus fortis, pater futuri sæculi⁹⁹. » Præter alia omnia completa sunt etiam hæc in Salvatore ac Domino nostro Jesu, qui Christus Dei est, quo tempore, ut divinus evangelista auctor est, « Audiens quod Joannes traditus esset, secessit in Galilæam, et relicta Nazareth, veniens habitavit in Capernaum juxta mare in sinibus Zabulon et Nephtholim, ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Terra Zabulon, et terra Nephtholim, viam maris, trans Jordanem Galilæa gentium : populus sedens in tenebris vidit lucem magnam, et habitantibus in regione et umbra mortis, lux orta

⁹⁹ Matth. iv, 5-7. ⁹⁹ Isa. ix, 1-6.

est eis. Ex illo igitur cœpit Jesus prædicare et dicere : Pœnitentiam agite, quoniam appropinquavit regnum cœlorum. Præteriens autem juxta mare Galilææ vidit duos fratres, Simeonem qui vocatur Petrus, et Andream fratrem ejus mittentes rete in mare : erant enim piscatores; et ait illis : Venite post me, et faciam vos piscatores hominum. Illi autem statim relictis retibus secuti sunt eum. Et profectus inde vidit alios duos fratres, Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus in navi cum Zebedæo patre ipsorum rescientes retia sua, et vocavit eos : illi autem continuo relicta navi et patre ipsorum, secuti sunt eum. Et circuibat Jesus totam Galilæam docens in conventibus eorum, **439** et prædicans Evangelium regni, et sanans omnem ægritudinem et omnem languorem in populo. Et abiit opinio ejus in totam Syriam : et afferebant ei omnes male habentes, variis morbis et cruciatibus comprehensos, et dæmonia habentes, et lunaticos, et paralyticos, et sanabat eos, et sequebantur eum turbæ multæ a Galilæa ⁶⁰. » Sane hæc omnia propter prophetiam exposui, quæ in Galilæa magnum lumen fore pollicetur, et in regione Zabulon ac Nephthalim, cum tamen neutra sit Galilæa gentium. Cur autem in Galilæa gentium plurimum diversatus est? Nimirum ut omnium gentium vocationis exordia constitueret; etenim inde profectos discipulos suos evocavit. Quocirca paulo post in eodem Evangelio invenies Matthæum de Galilæa vocatum fuisse : et in alio rursus Levi. Philippus autem, ut apud Joannem legitur, de Bethsaida profectus est civitate Andree et Petri : atqui hæc ipsa erat Galilæa. Quin etiam apud eundem evangelistam nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ, ubi cum Dominus admirabiliter aquam in vinum commutasset, miraculorum ibidem initium fecit, quo tempore « declaravit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli ⁶¹. » Considera vero num hoc ipsum primum Salvatoris nostri miraculum, quod in Cana Galilææ editum est, dum aqua in vinum commutatur, divinans in ipso prophetiæ principio, ea quæ nunc tractatur oratio significet illis verbis : « Hoc primum bibe, cito fac, regio Zabulon et terra Nephthalim, Galilæa gentium. » Quod si tale miraculum nota quædam fuit ærcanioris mixturæ ex ea commutata, quæ ad corpus magis spectaret, in intelligentem ac spiritualem lætitiâ spectantis ad fidem Novi Testamenti mixturæ, vide ne hoc ipsum quoque ad ea quæ de Galilæa dicta sunt, accommodate significaverit, canens quemadmodum sub Christi adventum primi omnium, ii qui Zabulon ac Nephthalim habitarent, non autem qui Judæam et Jerusalem, potus evangelicæ prædicationis participes futuri essent. Porro his lætitiæ causam ait fuisse, ingentis lucis illustrationem, qui quidem ante adventum in tenebris sedentes, in regione et umbra mortis sedebant. Exorto autem illis salutari lumine, ita

A ἐν χώρᾳ καὶ σικᾶ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς. Ἄπὸ τότε γοῦν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρῦσαι καὶ λέγειν· Μετανοεῖτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Παράγων δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν καλούμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἀλιεῖς· καὶ λέγει αὐτοῖς· Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων. Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ προβάς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς. Οἱ δὲ εὐθέως, ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρῦσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πάσαν νόσον, καὶ πάσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. Καὶ ἀπήλθεν ἡ ἀκοή αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς, καὶ ἑθεράπευσεν αὐτούς, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας. » Ὅλα δὲ ταῦτα ἐκτέθειμαι τῆς προφητείας ἕνεκεν, τῇ Γαλιλαίᾳ μέγα φῶς ἔσεσθαι ἐπαγγελιομένης τῆ τε χώρᾳ Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεῖμ, οὐδετέρᾳ τυγχάνουσῃ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν. Διὰ τὸ δὲ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας τῶν ἐθνῶν κλήσεως προσημία καταβαλλόμενος; ἐνευθεν γοῦν ὀρμωμένους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἀνακέκλητο. Διὸ μετὰ βραχέα τοῦ Εὐαγγελίου εὐρήσεις ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας τὸν Ματθαῖον κεκλημένον, καὶ ἐν ἐτέρῳ δὲ πάλιν τὸν Λευὶν. Καὶ ὁ Φίλιππος δὲ κατὰ τὸν Ἰωάννην ἀπὸ Βηθσαϊδᾶ ὠρμάτο ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ αὕτη δὲ τῆς Γαλιλαίας ἦν. Ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ εὐαγγελιστῇ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, ἐνθα παραδόξως ὁ Κύριος τὸν ἐξ ὕδατος οἶνον μετασκευάσας, ἀρχὴν αὐτόθι τῶν σημείων ἐποίησατο, ὅτε καὶ « ἐφανέρωσεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν οἱ μαθηταί. » Θέα δὲ εἰ μὴ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θαῦμα, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας γενόμενον ἐπὶ τῆς τοῦ οἴνου μεταβολῆς, θεσπίζων ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας παρίστησιν ὁ παρὼν λόγος, φάσκων· « Τοῦτο πρῶτον πίε, ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλῶν καὶ γῆ Νεφθαλεῖμ, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Εἰ δὲ σύμβολον ἦν τὸ παράδοξον μυστικωτέρου κράματος, μεταβληθέντος ἐκ τῆς σωματικωτέρας ἐπὶ τὴν νοερὰν καὶ πνευματικὴν εὐφροσύνην τοῦ πιστικοῦ τῆς καινῆς Διαθήκης κράματος, ὅρα μήποτε καὶ τοῦτο τοῖς περὶ τῆς Γαλιλαίας δηλουμένοις ἀκολουθῶσι ἠντίτετο, θεσπίζων, ὡς ἄρα μελλήσουσιν ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ πρῶτιστοι πάντων οἱ τὴν Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεῖμ οἰκοῦντες, ἀλλ' οὐχ οἱ τὴν Ἰουδαίαν καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, τοῦ πόματος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος μεταλήψεσθαι. Αἰτίαν δὲ τούτοις τῆς εὐπροσύνης φησὶ γενέσθαι τὴν

⁶⁰ Matth. iv, 12-25. ⁶¹ Joan. ii, 11.

τοῦ μεγάλου φωτός ἐκλαμπῖν, οἱ, πρὸ τῆς παρουσίας ἂν σκότει καθεζόμενοι, ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου διῆγον· ἀνατεταλκότες δὲ αὐτοῖς τοῦ σωτηρίου φωτός, τοῦτον εὐφρανθήσονται τὸν τρόπον, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμνητῷ, καὶ ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. Καὶ ταῦτα δὲ ἔργῳ ἐπληροῦτο, ὅτε, τοὺς ἀποστόλους ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας προσκαλεσάμενος, τὰ παράδοξα τῶν ἔργων καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῖς ἐπεδείκνυτο· εὐφρανθήσονται δὲ αὐτοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἡ προφητεία θεσπίζει, θίσκην τῶν εὐφραινομένων ἐν ἀμνητῷ. Ποίῳ δὲ τούτῳ, ἢ περὶ οὗ διδάσκων αὐτοὺς ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη; » Ἐδήλου δὲ διὰ τούτων τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπισυναγωγὴν· περὶ τῶν αὐτῶν δὲ εἰρηται, ὅτι « εὐφρανθήσονται, ὃν τρόπον οἱ διαιρούμενοι σκῦλα. » Διελόμενοι γοῦν εἰς ἀλλήλους τὰς χώρας τῶν ἐθνῶν καὶ τὴν ὑφ' ἡλίον πᾶσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ τε καὶ εὐαγγελισταὶ, μυρίους ὄσους ἐσκύλευσαν ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, τοὺς πρότερον τῶν ἐθνῶν κρατοῦντας. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἄλλο αἴτιον τοῦ εὐφρανθήσεσθαι αὐτούς φησὶ, τὸ ἦρθαι ἀπ' αὐτῶν τὸν σωματικὸν τοῦ νόμου ζυγόν, τὸν πάλαι πρότερον ἐπιχειμένον αὐτοῖς, ὃν οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ πατέρες αὐτῶν ἠδυνήθησαν βαστάσαι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ζυγὸς ἀρῆρηται αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ ράβδος τῶν ἀπαιτούντων ἢ πρότερον ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν ἐπιχειμένη. Δηλοῖ δὲ τοὺς ἀπαιτοῦντας ἐν ἑτέρῳ, λέγων· « Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν ὑμῶν. » Ἄλλ' οὗτοι μὲν οἱ ἀπὸ τῆς Ζαβουλῶν καὶ Νεφθαλεὶμ τὸ μέγα φῶς τεθεαμένοι εὐφρανθήσονται διὰ τὰ προειρημένα· οἱ δὲ πάλαι ἀπαιτοῦντες αὐτοὺς ἐκπραχθήσονται μέχρι κοδράντου ἐσχάτου, πᾶσάν τε στολήν καὶ πᾶν ἱμάτιον ἀποτίσαντες, πυρίκαυστοι γενήσονται ἐν τῷ τῆς ἐκπράξεως καιρῷ· καὶ ταῦτά γε πάντα φησὶ πείσεσθαι, διότι « παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, καὶ υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, ὁ τῆς μεγάλης βουλής ἀγγελος. » Τίσι δὲ ἡμῖν ἢ τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσι, καὶ πάσῃ δηλαδὴ τῇ Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν, οἷς τὸ μέγα φῶς ἀνατέταλκε; τί δὴ ἦν τοῦτο. Ἄλλ' ἢ « τὸ γεγεννημένον παιδίον, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ δοθεὶς υἱὸς, μεγάλης βουλής ἀγγελος, καὶ ἄρχων εἰρήνης, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς, καὶ πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ὠνομασμένος; » ταῦτα δὴ ἤδη φθάσαντες ἐπὶ μόνον ἀναφέρεισθαι τὸν Σωτῆρα καὶ ἴδωμεν.

Ἄπὸ ψαλμοῦ 43'. Περὶ τῆς τῶν ἀποστόλων κλήσεως.

« Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαι σου, ὁ Θεὸς, αἱ πορεῖαι τοῦ Θεοῦ μου τοῦ βασιλέως, τοῦ ἐν τῷ ἁγίῳ. Προέφθασαν ἄρχοντες ἐχόμενοι ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. Ἐκεῖ Βενιαμὶν νεώτερος ἐν ἐκστάσει, ἄρχοντας Ἰούδα, ἡγεμόνες αὐτῶν, ἄρχοντες Ζαβουλῶν, ἄρχοντες Νεφθαλεὶμ. » Κάνταῦθα τοὺς δηλουμένους ἄρχοντας Νεφθαλεὶμ οὐκ

lætabuntur, ut ii qui lætantur in messe, utque ii qui dividunt spolia. 440 Hæc vero ipsa re completa sunt, cum de Galilæa vocatis apostolis, mirabilia opera sua et doctrinam Salvator ac Dominus noster illis palam exhibuit: lætatuos autem eos coram ipso prophetia divinat, instar lætantium in messe. Sed in qua tandem messe, nisi in ea de qua ipse dicebat: « Attollite oculos vestros, et videte regiones, ut albæ sunt ad messem jam nunc⁶¹. » His autem verbis gentium congregationem significabat: de eisdem vero dictum est, quod « lætabuntur ut ii qui dividunt spolia⁶². » Cum ergo gentium inter se regiones et universam quæ sub sole est terram, Salvatoris nostri discipuli atque evangelistæ divisissent, innumerabiles sæculi hujus principes spoliaverunt, eos utique qui prius gentibus imperabant. Attamen aliam quoque causam, propter quam lætitia sint afficiendi, commemorat, quod auferendum sit ab ipsis corporale legis jugum janipridem ipsis impositum, quod neque ipsi neque patres ipsorum potuerunt ferre. Cæterum non modo jugum sublatum est ab ipsis, sed etiam virga repetentium, quæ prius in collo ipsorum imposita erat. Declarat porro qui sint repetentes alibi, dicens: « Populus meus, exactores vestri spicas vestras colligunt, et repetentes dominantur vobis. » Verum hi quidem a Zabulon et Nephtholim oriundi, qui ingens lumen intuiti sunt, lætabuntur propter illa quæ jam antea dicta sunt; qui vero ab ipsis repetebant, ab iis repetetur usque ad ultimum quadrantem, iidemque ubi omnem vestem omneque vestimentum persolverint, igne combusti fient in ipso exactionis tempore, omniaque hæc passuros ait, propterea quod « puerulus natus est nobis, et filius datus est nobis, ipse magni consilii angelus. » At vero quibus tandem nobis, nisi qui in ipsum credidimus, et omni videlicet Galilææ gentium, quibus magnum lumen ortum est? sed quodnam quæso, nisi ipse « natus puerulus, et qui a Deo datus est filius, qui magni consilii angelus, et princeps pacis, et jus potentiamque habens, et Deus fortis, et patet futuri sæculi nominatus est? » verum hæc ipsa jam antea ad unum referenda esse Salvatorem Dominumque nostrum, suo tempore demonstravimus.

Κύριον ἡμῶν κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν προαπεδεί-

D 441 A psalmo lxxii. — De apostolorum vocatione.

« Visa sunt itinera tua, Deus, itinera Dei meæ regis, qui est in sancto. Prævenērunt principes conjuncti psallentibus in medio adolescentularum tympanistriarum. In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. Illic Benjamin junior in mentis excessu, principes Juda, duces ipsorum, principes Zabulon; principes Nephtholim⁶³. » Hoc quoque in loco eos qui dicuntur principes Nephtholim nōm

⁶¹ Joan. iv, 35. ⁶² Isa. xvii, 5. ⁶³ Psal. lxxii, 25-28.

alios esse censeo quam apostolos : inde enim eos A
Salvator ac Dominus noster elegit, ut a Matthæo scriptum est. Ingressum vero ad homines, adventumque Dei Verbi cum corpore, dum canit Scriptura, sic ait : « Visa sunt itinera tua, Deus, » et cætera. Hujusce porro adventus cum quasi præcursores fuerint veteres Deo amici prophetæ, ad psalterium et ad omnis generis spiritalia instrumenta illum in choris prædicantes, et laudibus celebrantes antevererunt, in medio adolescentularum tympanistriarum. Ubique enim in medios Judæorum conventus progressi divini prophetæ, Christi tanto ante denuntiabant adventum : quin etiam iidem divino spiritu affati Salvatoris nostri discipulos alloquebantur dicentes : « In Ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel. » Fontes autem Israel verba fuerint, quæ ipsi Israel tradita sunt : primis enim illis credita sunt Dei oracula, unde nos quoque haurientes Christi Ecclesias irrigare oportebit. Adolescentulas autem et tympanistrias dixit, ut eo modo animas olim vitam suam ad Mosis legem dirigentes, et secundum corpus plurimum degentes significaret, ubi dum adolescentulas quidem vocat, earum rudius atque imperfectius propositum notat, dum autem tympanistrias, earundem corporalis adorationis usum intelligi vult.

442 Ab Isaia. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit.

« Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis 66. » Hoc quoque vaticinium ipse Dominus noster in seipso completum esse confirmat, quo tempore cum venisset in Nazareth, ubi fuerat educatus, ingressus est, ut solebat, quodam Sabbatorum die in conventum, siquidem surgent; illi porrectus est liber Isaia prophetæ, quem cum evolvisset, legit illud quod in eo scriptum est : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me. Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis remissionem, et cæcis visum, dimittere confractos in remissionem : vocare annum Domini acceptum. Et cum plicuisset librum, reddidisset D
que ministro, tum sedit : et omnium oculi in conventu erant intenti in illum. Itaque cœpit ad illos dicere, quod illo die completa esset scriptura illa in auribus illorum 66. » Ergo Salvator ac Dominus noster ex hac plane scriptura videtur longe excellentius ac melius quam illi sacerdotes qui olim corporali unctione ungebantur, non oleo comparato neque ab hominibus, ut alii solebant, sed divino, hoc est, Dei Patrisque sui Spiritu unctus : a quo etiam ejus divinitatis quæ facta non est, compos effectus Deus ac Dominus in sacris dictus est Libris. Huic prophetiæ quæ nunc tractatur similia

ἄλλους ἡγοῦμαι τῶν ἀποστόλων τυγχάνειν· ἐνθένδε γὰρ αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἀναλέλεκται, κατὰ τὴν Ματθαίου παράθεσιν. Τὴν εἰς ἀνθρώπους δὲ πορείαν καὶ τὴν ἔνσαρκον ἐπιδημίαν τοῦ Θεοῦ Λόγου θεσπίζουσα ἡ Γραφή φησιν, « Ἐθεωρήθησαν αἱ πορεῖαί σου ὁ Θεός, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης δὲ τῆς ἐπιφανείας ὡσανεὶ πρόδρομοι γεγονότες οἱ πάλαι θεοφιλεῖς προφήται, διὰ ψαλτηρίου καὶ χορῶν καὶ παντοίων πνευματικῶν ὀργάνων κηρύττοντες, καὶ ἀνυμνοῦντες προέφθασαν ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστριῶν. Πάντως γὰρ ποῦ τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῶν εἰς μέσον παριόντες οἱ θεοὶ προφήται τὴν τοῦ Χριστοῦ προκατήγγελλον ἀφιξίν· οἱ δὲ αὐτοὶ τῷ θείῳ πνεύματι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποστόλοις προεφώνουν λέγοντες· « Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλόγητε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. » Πηγαὶ δὲ Ἰσραὴλ οἱ λόγοι ἀνείεν, οἱ τῷ Ἰσραὴλ παραδεδομένοι· πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ὅθεν ἀνελθόντας καὶ ἡμᾶς ἀρδεύειν δεήσει τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Νεανίδας δὲ καὶ τυμπανιστρίας τὰς πάλαι σωματικώτερον κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον βιούσας ψυχὰς ἠνίζατο, διὰ μὲν τὸ νεώτερον καὶ ἀτελες τοῦ φρονήματος νεανίδας, διὰ δὲ τὸ περὶ σωματικῆν κατατρίβασθαι θρησκείαν τυμπανιστρίας αὐτὰς ἀποκαλέσας·

Ἀπὸ τοῦ Ἡσούου. — Περὶ τῆς προφητικῆς ἀναγνώσεως, ἣν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν διήλθεν ἐπὶ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως. » Καὶ ταύτην αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν πρόβρῃσιν εἰς ἑαυτὸν ὁμολογεῖ πεπληρωσθαι, ὅτε, ἐλθὼν εἰς τὴν Ναζαρεθ, οὗ ἦν ἀνατετραμμένος, εἰσῆλθεν, κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν ἀναστάντι δὲ αὐτῷ ἐπεδόθη Ἡσαίας ὁ προφήτης, οὗ καὶ ἀναπτύξας τὴν βιβλίον, ἀνέγνω τὸ ἐγγεγραμμένον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεςιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν. Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. Καὶ πάντων οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. Ἦρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη ἐν τοῖς ὠσίν ὑμῶν. » Ὅ μὲν οὖν Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν διὰ ταύτης φαίνεται σαφῶς τῆς Γραφῆς διαφερόντως καὶ κρειττόνως παρὰ τοὺς πάλαι σωματικώτερον χρισμένους ἱερέας, οὐκ ἐλαίῳ σκευαστῆρ, οὐδὲ ὑπ' ἀνθρώπων, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ἐνθέῳ Πνεύματι αὐτοῦ δη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ κεχρισμένος· παρ' οὗ καὶ τῆς ἀγεννήτου θεότητος μετασχὼν, Θεός καὶ Κύριος πρὸς τῶν ἱερῶν ἀνηγόρευται Γραφῶν. Ἀκολούθως δὲ τῇ μετὰ χεῖρας προφη-

66 Isa. Lxi, 1. 66 Luc. iv, 18-21.

τεία πτωχοῖς εὐαγγελιζόμενος εἰσάγεται παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ὅτε ἔιδὼν τοὺς ὄχλους ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσήλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » Καὶ τυφλοὶ δὲ ἀνάβλεψεν παρεσχημένοι οὐκ ὀλίγοις ἀναγέγραπται· οὐ μόνον γὰρ τοῖς τὰς ὄψεις τοῦ σώματος ἠφανισμένοις τὸ βλέπειν ἐδωραῖτο, ἀλλὰ γε καὶ τοῖς πρότερον τῇ ψυχῇ τυφλωτότουσιν αἴτιος τῆς κατὰ νοῦν θεωρίας, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ γέγονεν. Καὶ ἄλλως τῆς ὄσις δεσμῶν καὶ ἀπηγμῶν αἰχμαλώτοις ὑπὸ τῆς σειραῖς ἀποτρυμένοις δαιμονικῆς δυνάμεως, κακῶν τῆς σαρκαῖς πεπεδημένοις ἐλευθερίαν καὶ ἀνεσιν τῶν συνεχόντων ἐκήρυττεν, εἰ καὶ αὐτοὶ, τῷ κηρύγματι πιστεύσαντες, οἷα λυτρωτῆ καὶ Σωτῆρι προσδράμοιεν αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ πεισθεῖεν παραγγέλμασι. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ λογιῶν κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ τῶν ἐπαγγελῶν ἐξετασθήσεται. αὐτοῦ supersunt, suo tempore in iis, quæ de promissionibus tractanda sunt, exquirentur.

Ἄπὸ τοῦ Δευτερονομίου. — Περὶ τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ νομοθεσίας.

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεός σου ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσατε κατὰ πάντα ὅσα ἠτήσῃ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρὴβ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες· Οὐ προσθήσομεν ἀκούσαι τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ὀψόμεθα ἐπὶ, οὐδὲ μὴ ἀποθάνωμεν. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με· Ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς ὡσπερ σε, καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι ἂν ἐντελλωμαι αὐτῷ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅς ἐάν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐπίστησον ὅτι μηδεὶς παρ' Ἑβραίοις Μωυσεὶ παραπλήσιος προφήτης ἐγγίγεται, τούτεστι νομοθέτης, καὶ εὐσεβείας ἀνθρώποις εἰσηγητής, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτῆρ, ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· πρὸς γοῦν τῷ τέλει τοῦ Δευτερονομίου λέγεται· « Οὐκ ἀνέστη ἐτι προφήτης ἐν Ἰσραὴλ ὡς Μωυσῆς. » Καὶ μὴν μυριοὶ προφήται μετὰ τοῦτον γεγόνασιν, ἀλλὰ οὐχ ὡς αὐτός. Ὅλον δὲ τοῦτο ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπόσχεσις ἐπαγγέλλεται, ἕνα τινὰ, οὐχὶ δὲ πολλοὺς, καὶ ὅμοιον ἀναστήσει αὐτῷ. Δηλοὶ δὲ τοῦτον νομοθέτην καὶ εὐσεβείας ἀνθρώπων διδάσκαλον, οἷος μόνος ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀναδέδεικται, νομοθέτης ὁμοῦ καὶ προφήτης τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ, καὶ Πατὴρ αὐτοῦ γενόμενος. Ἄλλ' ὁ μὲν ἔθνους ἑνὸς ὁ Μωυσῆς ἠγήσατο, καὶ κατάλληλα δὲ τούτῳ μόνῳ, οὐχὶ δὲ καὶ ἄλλοις ἔθνεσι νομοθετῶν ἀποδέδεικται· ὁ δὲ γε Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, λαβὼν ἐπαγγελίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν, « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. » ὡς ἂν μὴ μόνον Ἰουδαίους, ἀλλὰ καὶ τῷ παντὶ τῶν ἀνθρώπων γένει καινῶς νομοθέτης εὐσεβείας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς καταστήναι τῇ πάντων τῶν ἐθνῶν κλησεί δυνατὴν καὶ ἀρμόδιον προέβληται νο-

scribit Matthæus, ubi illum pauperes evangelicè instruentem inducit, quo tempore ἔιδων turbas ascendit in montem, et cum sedisset, accesserunt ad illum discipuli ejus, et aperiens os suum docebat eos, dicens : Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum ⁶⁷. » Nam etiam illud scripto proditum est, quod cæcis non paucis visum restituerit ; **443** non solum enim iis, qui oculis corporis capti erant, visum largiebatur, sed etiam iis, qui in altero genere caligabant, ut animo Deum universi intuerentur atque agnoscerent, auctorem se exhibebat. Alioqui vero etiam iis, qui ab invisibili acti dæmonica potestate victi essent captivitate, dissolutionemque earum rerum, a quibus tenebantur, denuntiabat, si modo ipsi quoque illius prædicationi fidem adhibentes, ad illum tanquam ad redemptorem et Salvatorem accurrebant et illius præceptis obtemperabant. Cæterum, quæ ex hoc oraculo supersunt, suo tempore in iis, quæ de promissionibus tractanda sunt, exquirentur.

A Deuteronomio. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione.

« Prophetam de fratribus tuis suscitabit tibi Dominus Deus tuus sicut me : illum audietis in omnibus quæcunque postulasti a Domino Deo tuo in Choreb in die concionis dicentes : Non ultra audiemus vocem Domini Dei nostri, et ignem hunc grandem non videbimus amplius, neque moriemur ; et dixit Dominus ad me : Recte omnia locuti sunt ; prophetam ex fratribus ipsorum suscitabo eis sicut te, et dabo Verbum meum in os ejus, et loquetur eis secundum quodcunque præcepero illi, et quicumque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar in eo ⁶⁸. » Animadvertite diligenter ut nullus plane apud Hebræos Mosi similis propheta surrexerit, hoc est, qui et legum auctor, et pietatis apud homines introductor exstiterit, nisi unus Salvator noster Christus Dei ; itaque in fine Deuteronomii legitur . « Non surrexit ultra propheta in Israel sicut Moses ⁶⁹. » Nam etsi innumerabiles prophetae post illum exstiterunt, at non tamen sicut ille. Totum vero hoc ipsa Dei pollicitatio complexa est, quippe quæ unum duntaxat non multos et eundem similem illi suscitandum promittat. Significat autem hunc et legum auctorem et pietatis apud homines magistrum futurum, cujusmodi unus Salvator ac Dominus noster Jesus Christus, nec alius præterea **444** quispiam fuisse demonstratur, et legum auctor videlicet, et idem sui patris, qui Deus est universi, propheta. Et Moses quidem unius duntaxat gentis dux fuit, et quæ uni illi, non autem cæteris quoque gentibus accommodari possent, in legibus suis sanxisse reperitur, at vero ipse Christus Dei, ubi a Patre promissum illud accepit : « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam ⁷⁰ : » utpote qui non solis Judæis, sed etiam

⁶⁷ Matth. v, 1-3. ⁶⁸ Deut. xviii, 15 19. ⁶⁹ Deut. xxxiv, 10. ⁷⁰ Psal. ii, 8.

universo hominum generi novus legum pietatisque auctor a patre constitueretur, vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accommodatam legum disciplinam exposuit. Cum ergo ampliori quam quæ hominem deceat auctoritate, leges invenerit, diviniore etiam quam quæ a Mose præstari poterit virtute, in toto orbe servandas sacrosanctas suas leges per suos evangelistas descripsit, dum ita ad illos dicit. « Audistis quod dictum sit antiquis; Non occides; ego autem dico vobis ne irasci; quidem temere⁷⁴, et quæcunque his adjuncta in publice descriptis ipsius documentis circumferuntur, quæ quidem ipse etiam evangelista commendat, quod utique obstupescerent omnes doctrinam illius, eo quod « doceret eos tanquam potestatem habens, non tanquam scribæ ipsorum⁷⁵. » Cum autem totius operis initio, quis esset Salvatoris nostri, tum in doctrina, tum in legibus sancientis modus, explanaverimus, ulsi quid esset Christianismus in medium protulimus, ad illa ipsa legentes etiam nunc remittimus. Sed diligentiori quadam animadversione res digna esse videtur, cur ita Dominus prophetam illis se suscitaturum polliceatur. Quoniam igitur Mosem ipse Dominus jusserat universonum populum triduo expiare, ut simul et spectatores illi et auditores divini adventus efficerentur, illi autem infirmiores ad gratiam Dei exsistebant, ut propterea cum jam et intueri et audire inciperent, eam rem ipsi recusaverint, dicentes ad Mosem: « Tu loquere ad nos, neque loquatur ad nos Deus, ne moriamur⁷⁶. » merito ob eam rem suscipit quidem illorum pietatem ac reverentiam Dominus, idem vero ait: « Recte omnia quæcunque locuti sunt, prophetam excitabo illis de medio fratrum sicut te. » Sic ergo causam quoque docuit, cur tanquam propheta fuerit venturus ad homines. Ea vero fuit hominum imbecillitas, et præstantioris visus recusatio. Habes igitur causam, cur propheta ille, qui venturus canebar, homo esset futurus.

445 Merito igitur expectantes illum Judæi, Joannem Baptistam interrogabant, ac dicebant: « Ipse propheta es tu? et respondit, non⁷⁶. » Verum cum Joannes verum fateretur, non se prophetam esse negavit; erat enim, sed se illum esse prophetam duntaxat, quem Moses venturum prædixisset. Quod vero ante illum prophetam missus esset, planissime demonstravit. Cæterum, quoniam prophetica oratio unis iis qui ad circumcisionem pertinent, suscitandum esse prophetam canebar, merito Salvator ac Dominus noster, utpote qui ipse esset ille antea denuntiatus, « Non veni, inquit, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel⁷⁷. » Apostolos autem suos monebat, dicens: « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis. Ite vero potius ad oves quæ perierunt domus Israel⁷⁸; » ubi plane ostendit, se primo loco ad illos esse missum, sicut etiam ab ipsa prophetia

αμοθεσιαν. Θειοτέρα γοῦν ἢ κατὰ Μωϋσεία δυνάμει κατὰ παντός τοῦ κόσμου τοὺς ἱεροὺς αὐτοῦ νόμους διὰ τῶν εὐαγγελιστῶν αὐτοῦ διετάξατο, μείζονι ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἐξουσία νομοθετήσας, εἰπὼν· « Ἠκούσατε, ὅτι ἐβρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μηδὲ ὀργίζεσθαι· » εἰκῆ, καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα ὅσα δὴ ἐν ταῖς ἀναγράμματις αὐτοῦ διδασκαλίαις ἐμφέρεται, ἐφ' οἷς μαρτυρεῖ λέγων ὁ εὐαγγελιστῆς, ὅτι ἐξεπλήττοντο πάντες ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ « διδασκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς αὐτῶν. » Τὸν δὲ τρόπον τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας τε καὶ νομοθεσίας ἐν ἀρχαῖς τῆς παρουσίας ὑποθέσεως διεληθόντες, ὅτε τὸν Χριστιανισμόν, ὃ τί ποτέ ἐστίν εἰς φανερόν ἤγομεν, ἐπ' ἐκεῖνα καὶ νῦν τοὺς ἐντυγχάνοντας παραπέμφομεν.

B Ἐπιστήσας δὲ τῷ λόγῳ ἄξιον, δι' ὃν ὁ Κύριος ὑπιοχεῖται προφήτην ἀναστήσειν αὐτοῖς. Ἐπειδὴ γὰρ κεκλεύκει μὲν αὐτοὺς τῷ Μωϋσεὶ ἀγνίσει τὸν πάντα λαὸν ἐφ' ἡμέραις τρισίν, ὡς ἂν γένοιτο θεαταὶ ὄμου καὶ ἀχροαταὶ τῆς θεοῦ φανεραίας, οἱ δὲ ἐξησθένησαν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν· διὰ ἐν ἀρχῇ γενόμενοι τῆς θεωρίας, παρητῶντο λέγοντες τῷ Μωϋσεὶ· « Σὺ λάλει πρὸς ἡμᾶς, καὶ μὴ λαλεῖτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός, ἵνα μὴ ἀποθάνωμεν. » Εἰκότως διὰ ταῦτα ἀποδέχεται μὲν αὐτοὺς ὁ Κύριος τῆς εὐλαβείας, φησὶ δέ· « Ὁρθῶς πάντα ὅσα ἐλάλησαν· Προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν, ὡσπερ σέ. » Οὐκοῦν τὸ αἴτιον εἰδόμενος τοῦ δίκην προφήτου μέλλειν αὐτὸν εἰς ἀνθρώπους ἐπιφάνειαν ποιεῖσθαι· τοῦτο δ' ἦν ἀσθένεια ἀνθρώπων, καὶ τῆς κρείττονος θεωρίας παραίτησις. Ἐχεις τοιγαροῦν καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ θεσπισζομένου προφήτου. Εἰκότως οὖν προσδοκῶντες αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐπυθάνοντο τοῦ βαπτιστοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔλεγον· « Ὁ προφήτης εἶ σὺ; Ὁ δὲ ἔφη· Οὐκ. » Ἄλλ' ὁ Ἰωάννης, τάλπηδες ὁμολογῶν, οὔτε προφήτης εἶναι ἠρνήσατο, ἦν γὰρ, ἀλλὰ τὸ αὐτὸς εἶναι ὁ προφήτης ὁ πρὸς τοῦ Μωϋσέως δεδηλωμένος· ὅτι δὲ ἀπεσταλμένος εἶη ἐμπροσθεν τοῦ προφήτου ἐκείνου ἐδίδασκε. Καὶ ἐπειδὴ περὶ ὁ λόγος αὐτοῖς δὴ τοῖς ἐκ περιτομῆς ἀναστήσεσθαι τὸν προφήτην ἐθέσειεν, εἰκότως ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ἅτε δὴ αὐτὸς ὢν ὁ προκεκηρυγμένος, « Οὐκ ἦλθον, φησὶν, εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » Τοῖς δὲ ἀποστόλοις αὐτοῦ παρήγει λέγων· « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθῃτε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθῃτε· πορεύεσθε δὲ μάλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » σαφῶς διδάσκων, ὅτι δὴ αὐτοῖς προηγουμένως ἀπέσταλτο, τῇ προφητείᾳ ἀκολουθῶν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἐδέξαντο τὴν χάριν, ἀπελέγγει μὲν αὐτοὺς ἐν ἑτέροις, λέγων· « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὑπακούων. » Φησὶ δὲ πρὸς αὐτούς· « Ἀρθήσεται ἀπ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Καὶ τοῖς γε αὐτοῦ μαθηταῖς μετὰ τὴν ἐκείνων παραίτησιν προστάττει· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Οὕτω ὄντα ἤρρει· μὲν τὰ ἔθνη

⁷⁴ Matth. v, 21, 22.⁷⁵ Matth. vii, 29.⁷⁶ Exod. xx, 19.⁷⁷ Joan. i, 21.⁷⁸ Matth. xv, 24.⁷⁹ Matth. x, 5, 6.

τὸν προσηφνηθέντα και πρὸς τοῦ Πατρὸς ἀπισταλ-
 μένον προφήτην, ἄτε νομοθέτην ἅπασι γενόμενον ἀν-
 θρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων θεῶν εὐσεβείας, διὰ
 τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐγνωμεν
 καὶ κατεδεξάμεθα, πληρουμένους κατὰ τὸ αὐτὸ και
 ἐτέρας προρρήσεως, δι' ἧς εἴρηται· « Κατάστησον,
 Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἀνθρω-
 ποὶ εἰσι· » τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος μὴ παραδεξάμενον
 τὸν προφητευόμενον, δίκην ἔτισε τὴν ἀξίαν, κατὰ τὴν
 θεῖαν προρῆσιν φήσασαν· « Καὶ ὁ ἀνθρωπος ὃς ἐάν
 μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἐάν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ
 ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδεδίχεται
 γοῦν ἐκ τοῦ λαοῦ ἐκείνου πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἐπὶ τῆς
 γῆς, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ ἕως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ
 αὐτοῦ γε ἐπὶ πᾶσι τοῦ Χριστοῦ, οὗ τὸ αἷμα καθ' ἑαυ-
 τῶν ἔξαιτησάντων και κατὰ τῶν ἰδίων παίδων, εἰσ-
 ἔτι νῦν τῆς τολμηθείσης αὐτοῖς ἀσεβείας τὴν τιμω-
 ρίαν ὑπέχουσιν.

propheta divina significaverat, cum dixit : « Et quicumque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar ex eo. » Ultus igitur est de populo illo omnem sanguinem effusum in terram a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius Christi, cujus sanguinem cum super se, et super filios suos expoposcissent, in hunc usque diem ejus sceleris, quod audacissime perpetrarunt, supplicium pendunt.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωβ. — Περὶ τῆς ἐν θαλάττῃ πορείας
 τοῦ Χριστοῦ.

« Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ, και οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ
 ἄστρων κατασφραγίζει, ὁ ταυνοῦσας τὸν οὐρανὸν μόνος,
 και περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπ' ἐδάφους. »
 Καὶ ταῦτα μόνῳ τῷ Σωτῆρι και Κυρίῳ ἡμῶν, ὡς
 ἀν Θεοῦ Λόγῳ, δημιουργῶ τῶν ὄλων τυγχάνοντι ἀρ-
 μῶζοι ἀν· μόνος γοῦν τῶν πῶποτε κατὰ τοὺς τῆς
 ἐνανθρωπήσεως χρόνους, σῶμα και σχῆμα ἀνθρώπι-
 νον ἀναλαβὼν, ἐπὶ τῆς θαλάσσης περιπατήσαι λέγε-
 ται, ὅτε τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ἠνάγκασεν ἐμῆναι εἰς
 πλοῖον, και προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ αὐτὸς
 ἀπολύσῃ τοὺς βχλους· και ἀπολύσας τοὺς βχλους ἀνέβη
 εἰς τὸ ὄρος, κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. Ὁψίας δὲ γενο-
 μένης μόνος ἦν ἐκεῖ. Τὸ δὲ πλοῖον ἦδη ἦν ἐν μέσῳ τῆς
 θαλάσσης. Ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἐτα-
 ράχθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμα ἐστί, και ἀπὸ τοῦ
 φόβου ἐκραξαν. Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων·
 « Θαρσεῖτε, ἐγὼ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. » Ἄλλως δὲ οὐκ
 ἀν γένο:το ἀξιοπρεπεῖ θεολογίαν δοκεῖν περιέχειν, εἰ
 ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτω Θεοῦ και Πατρὸς τῶν ὄλων ἐκλαμ-
 βάνοι τις τὸ λόγιον. Τί γὰρ ἔχει σεμνὸν και ἀξιόλογον
 ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων περιπατεῖν λέγεσθαι ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης; Πῶς δὲ και νοηθεῖ περιπατος ἐπὶ τῆς
 θαλάσσης τοῦ τὰ πάντα περιέχοντος, και τὸν οὐρα-
 νὸν και τὴν γῆν πληροῦντος; και μονονουχὶ λέγοντος·
 « Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν πο-
 δῶν μου· » και· « Τῶν οὐρανὸν και τὴν γῆν ἐγὼ
 πληρῶ, λέγει Κύριος. » Ὁ δὲ γε Σωτῆρ και Κύριος
 ἡμῶν, ἑαυτὸν κενώσας, και μορφῆν δούλου λαβὼν,
 και σχήματι εὐσεβείας ὡς ἀνθρωπος, δεῖγμα τῆς λα-
 θανούσης τοὺς πολλοὺς ἐνθεῖρὸν δυνάμεως ἑαυτοῦ παρ-
 ἔχων ὄρῳ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, και τοῖς θαλαττίοις

A dictum fuerat. Sed cum talem gratiam non accepis-
 sent, eosdem alibi redarguit, dicens : « Eo quod
 veni, et non fuit homo, vocavi, et non fuit qui au-
 diret⁷⁷. » Deinde ad illos dicit : « Auferetur a vobis
 regnum Dei, et dabitur genti ferenti fructus ejus. »
 Suis vero discipulis post illorum rejectionem im-
 perat : « Ite et docete omnes gentes in nomine
 meo⁷⁸. » Sic igitur nos quidem gentes, antea de-
 nuntiatum illum et a Patre missum prophetam,
 tanquam eum qui omnibus hominibus et legum et
 pietatis erga Deum universi auctor exstiterit, per
 salutarem ipsius evangelicamque doctrinam agnovi-
 mus, et suscepimus, cum in hoc alia quoque
 prophetia completa sit, quæ ait : « Constitue, Do-
 mine, legislatorem apud eos, agnoscant gentes quod
 homines sunt⁷⁹. » Judæi vero contra qui illum,
 quem sua ipsorum oracula venturum prædicabant
 non susceperunt, idoneum dedere supplicium, sicut

quicumque homo non audierit omnia quæcunque loquetur propheta ille in nomine meo, ego ulciscar ex eo. Ultus igitur est de populo illo omnem sanguinem effusum in terram a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ad extremum ipsius Christi, cujus sanguinem cum super se, et super filios suos expoposcissent, in hunc usque diem ejus sceleris, quod audacissime perpetrarunt, supplicium pendunt.

446 Ab Job. — De ambulatione Christi in mari.

« Qui dicit soli, et non oritur, et astra quasi signo impresso claudit, qui extendit cœlum solus, qui ambulat in mari sicut in solo⁸⁰. » Hæc item uni Salvatore ac Domino nostro, tanquam Dei Verbo et rerum omnium opifici accommodari possunt ; solus enim ex omnibus qui unquam fuerint, quo tempore homo factus est, et corpore et figura hominis assumpta, in superficie maris ambulasse dicitur : cum suis discipulos compulit ascendere in naviculam, et præcedere ipsum trans fretum, donec ipse dimitteret turbas, et dimissis turbis ascendit in montem ut solus oraret. Vespere autem facto solus erat ibi. Navicula autem jam erat in medio mari. Videntes autem eum supra mare turbati sunt, dicentes quod phantasma esset, et præ timore clamaverunt. Statim vero locutus est eis, dicens : « Confidite, ego sum, nolite timere⁸¹. » Nam alioqui fieri non poterit ut Deo convenientem theologiam comprehendere videatur oraculum, si quis illud de supremo Deo et Patre universi intelligat. Quid enim venerationis aut dignitatis habeat si Deus universi ambulare in mari dicatur? Cujusmodi autem ambulatio in mari intelligetur illius, qui omnia complectitur, ac cœlum terramque complet, et propemodum dicit : « Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum⁸²? » item : « Cœlum et terram ego impleo, dicit Dominus⁸³. » Salvator autem ac Dominus noster, cum seipsum evacuaverit et formam servi acceperit, et habitu inventus sit ut homo, dum signum ejus quæ multos lætebat divinæ virtutis suæ videndum suis præbet discipulis, super marinos

⁷⁷ Isa. l. 2. ⁷⁸ Matth. xxviii, 19. ⁷⁹ Psal. ix, 21. ⁸⁰ Job ix, 7, 8. ⁸¹ Matth. xiv, 22, 27. ⁸² Isa. lxvi, 1. ⁸³ Jer. xliii, 24.

fluctus incessisse, et tempestatem, ventosque cohibuisse, publicæ scripturæ testimonio dictus est, quo tempore ii, qui talia intuebantur, obstupescerant dicentes : « Quis est hic, cui venti mareque obtemperant⁸⁴ ? » fuerit vero hoc etiam alterius cujusdam, quod intelligitur, vastioris maris signum, in quo draco quidam esse dicitur, factus ut in eum illudant angeli Dei, super quo item mari Salvator ac Dominus noster **447** inambulans caput illic constituti draconis, reliquorumque illo inferiorum draconum dicitur contrivisse, juxta illud : « Tu contrivisti capita draconum super aquam, tu confregisti caput draconis⁸⁵ : » plane alterius quod intelligitur maris, de quo idem rursus in psalmo ait : « Deveni in profunda maris⁸⁶. » Et ad Job de seipso disserens . « Venisti, inquit, ad fontem maris, et in vestigiis abyssi deambulasti ? aperiuntur vero tibi timore portæ mortis ? et janitores inferorum videntes te expaverunt⁸⁷ ? » Merito igitur etiam in ea, quæ ad nos pertinet vita, dum ipsum mare ingreditur et ventos, tempestatemque increpat, rerum in arcanis positarum signa interim obit ac peragit.

Ab Isaiâ. — De rebus ab ipso admirabilibus aestis.

« Convalescite, manus remissæ et genua dissoluta, consolamini, pusillanimes intellectu, fortes estote, et nolite timere : ecce Deus noster judicium reddidit et reddet, ipse veniet et salvos faciet nos : tunc aperiuntur oculi cæcorum, et aures surdorum audient ; tunc saliet sicut cervus claudus, et plana erit lingua cautorum⁸⁸. » Harum igitur rerum even-ta in Evangeliiis habes ; nunc quidem, dum ad ipsum Salvatorem ac Dominum nostrum, paralyticum asferunt in lecto jacentem, quem pristinæ sanitati uno suo verbo restituit, nunc vero dum innumerabiles cæci et demonia habentes, necnon variis ægri-tudinibus et languoribus affecti, salutaris illius virtutis beneficio ab omnibus morbis liberantur. Præterea etiam nunc in iis, quæ in toto orbe terrarum ostendit, dum innumerabiles multitudines variis malitiæ generibus implicitas, et ignorantie supremi Dei refertas animas habentes, admirabiliter et supra omnem rationem doctrinæ suæ medicamentis curat et sanat, et tamen quod etiam in his Deus appelletur suo tempore, tanquam is qui talia

A ἐπιδαίνων κύμασι, καὶ τῷ κλύδωνι καὶ τοῖς ἀνεμοῖς ἐπιτιμῶν ἀναγέγραπται· ὅτε καὶ οἱ ὁρῶντες ἐξεπλήρο-
τοντο λέγοντες· « Ποταπὸς ἐστὶν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἀνεμοὶ καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούει ; » ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἄλλου τινὸς μείζονος σύμβολον νοουμένης ἐτέ-
ρας θαλάσσης, ἐν ἧ λέγεται δράκων τις εἶναι, πα-
ποιημένος ἐγκαταπαλιζεσθαι ὑπὸ τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ αὐτὴν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐμπεριπατήσας, τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοῦ δράκοντος καὶ τῶν λοιπῶν ὑποδεηχόντων δρακόντων λέγεται συντετριφέναι, κατὰ τό· « Σὺ συνέθλασας τὰς κεφα-
λὰς τῶν δρακόντων ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ σὺ συνέθλα-
σας τὰς κεφαλὰς τοῦ δράκοντος· » σαφῶς ἐτέρας νοουμένης θαλάσσης, περὶ ἧς αὐτὸς πάλιν ἐν ψαλμῷ φησιν· « Ἦλθον εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης· » καὶ
B πρὸς τὸν Ἰωβ τὰ περὶ αὐτοῦ διεξιὼν· « Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περι-
επάτησας ; ἀνοίγονται δὲ σοὶ φόβῳ πύλαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ ἔδου ἰδόντες σε ἐπτήξαν ; » Εἰκότως οὖν κἀν τῷ καθ' ἡμᾶς βίῳ ἐπιβάς τῇ θαλάττῃ, καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτιμῆσας καὶ τῷ κλύδωνι, τὰ σύμβολα τῶν ἀπορρήτοτέρων ἐπιτελεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου. — Περὶ τῶν ἐπιταλεσθέντων ὑπ' αὐτοῦ παραδόξων.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀναιμῆναι, καὶ γόνατα παρα-
λελυμένα· παρακαλέσατε οἱ θλιγόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅσα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείψεται ὡς ἔλαφος ὁ
C χυλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων. » Καὶ τούτων ἔχεις ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις τὰ ἀποτελέσματα· τούτου μὲν, ὅπην· ἵκα τῷ Σωτῆρι καὶ Κυρίῳ ἡμῶν προσέφερον παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον, ὃν καὶ ὑγιῆ λόγῳ κατεστήσατο· τούτου δὲ, ὅτε μυριοὶ τυφλοὶ καὶ δαιμονιῶντες, ἔτι μὴ διαφόροι νόσοι καὶ μαλακίαις καταποννούμενοι πρὸς τῆς αὐτοῦ σωτη-
ρίου δυνάμεως τῶν παθῶν ἀπηλλάττοντο· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὧν εἰσέει νῦν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης μυ-
ρια πλήθη πολυτρόποις κακίας εἶδεισι δεδεμένα, ἀγνω-
σίας τε τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὰς ψυχὰς πεπληρω-
μένα, θαυμασιῶς καὶ ὑπὲρ πάντα λόγον τοῖς τῆς δι-
δασκαλίας αὐτοῦ φαρμάκοις ἰσθαι καὶ θεραπεύει. Πλὴν ὅτι καὶ Θεὸς ἐν τούτοις ἀνηγόρευται κατὰ και-
ρὸν, ὡς ἂν τοιαῦτα ἐνεργῶν, ἤδη πρότερον ἡμῖν ἐν ταῖς περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρτυρίας ἀποδέδει-
χται. Καὶ ἔσπεπέ γε νῦν γούν, εἰ καὶ ἄλλοτε, Θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖσθαι, ὅτι καὶ ἔργα θείας καὶ ὡς ἀληθῶς ἐνθελὸς δυνάμεως ἐπεδείκνυτο. Θεοῦ γὰρ μόνου ἦν καὶ οὐδὲ ἄλλου βροννύναι μὲν παρειμέ-
νους, ζωογονεῖν δὲ νεκρούς, σωτηρίαν τε ἀσθενούσι παρέχειν, ἀνοίγειν τε ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, καὶ κωφῶν ὡσαύτως ἀκοῆς ἰσθαι, χυλοὺς τε ἀνορθοῦν, καὶ τοὺς τὴν γλῶτταν δεδεμένους εὐλόλους ἀποκαθιστᾶν· ἀπερ ἅπαντα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πέπραχται, οἷα ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μεμαρτύρηται γε ὑπὸ

⁸⁴ Matth. viii, 27. ⁸⁵ Psal. lxxiii, 13, 14. ⁸⁶ Psal. lxxviii, 5. ⁸⁷ Job xxxviii, 16-17. ⁸⁸ Isa. xxxiv, 3-5.

πλειόνων τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κηρυσθέντων αὐτόν· ὣν τὸ ἀπλαστον καὶ ἀληθές τῆς μαρτυρίας πιστοῦται ἢ διὰ βασάνων πείρα, καὶ ἡ μέχρι θανάτου ἔνστασις, ἣν ἐπὶ βασιλέων, ἀρχόντων τε καὶ ἡγεμόνων, καὶ ὄλων ἐθνῶν ἐνεδείξαντο, τοῖς ὑπ' αὐτῶν κηρυττομένοις ἀλήθειαν ἐπιμαρτυρήσαντες. Τούτοις δὲ αὐτοῖς ἡγοῦμαι τοῖς εὐαγγελισταῖς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλοις ἐπιφωνεῖν τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα. » Ἐπεὶ γὰρ τὰς χεῖρας καὶ τὰς πρακτικὰς δυνάμεις οὗτοι, τὰς τε βάσεις καὶ τὴν πορείαν ἀπὸ τῆς μακρᾶς περιόδου τῆς κατὰ τὸν Μωϋσείως νόμον λατρείας παρεῖθσαν, διεγείρων αὐτοὺς ἐπὶ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον πολιτείαν· « Ἰσχύσατε, φησί, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, » εἰς ἔτοιμασίαν δηλαδὴ τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δρόμου. Ἰσχύσατε δὲ καὶ εἰς τὸ παρακαλεῖν ἑτέρους, καὶ πικρομῆν ἔχεισθαι τοῖς εὐαγγελικῆς σωτηρίας, ὅμοιοι οἱ τὸ πρὶν ὀλιγόψυχοι, καὶ μὴ τις ὑμᾶς αἰρεῖται φόβος τῶν ἐξωθεν ἀνθισταμένων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι· ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτους ἰσχύσατε, καὶ μὴ φοβεῖσθε. Θεὸς γὰρ ἦν καὶ Θεοῦ Λόγος, ἀλλ' οὐ Μωϋσεὶ τις παραπλήσιος, οὐδὲ τις τοῖς προφήταις ὅμοιος, οὐ μόνων τῶν παραδόξων ποιητῆς θαυμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς τῆς ἰσχύος γαγονῶς αἴτιος. Πίστις δ' ἂν γένοιτο ἐναργεστάτη τῆς τοῦ προφητευομένου Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως, δι' ἣς ἀληθῶς χωλοὺς καὶ τυφλοὺς, καὶ λεπρούς, καὶ παρειμένους ἰάσατο ποτε λόγῳ, κατὰ τὰς περὶ αὐτοῦ Γραφάς, ἡ καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργοῦμένη πρὸς τῆς αὐτοῦ θεότητος καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀρετῆ, δι' ἣς αὐτοῖς ἔργοις ὁποῖός τις ἦν καὶ τότε, τοῖς οἰοῖς τε συνορᾶν ἐπιδεικνύται· ὅτε καὶ ἐπὶ τοσοῦτοις μετὰ ταῦτα χρόνοις διαρκῆς καὶ ἀνίκητος, καὶ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ Λόγος, ὁ πρὸς αὐτοῦ καταγγελλεῖς ἀποδεικνύται, πάντας ὑπερβαλλόμενος τοὺς ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ πολεμεῖν παρεσκευασμένους, ἐξ ἀπάσης τε τῆς οἰκουμένης ὑπαγόμενος ἑαυτῷ μυρία πλήθη, καὶ πάσης μὲν ἀμαρτίας καὶ τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν τε καὶ νοσημάτων τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἀπαλλάσων, ἐπὶ δὲ τὴν εὐσεβῆ διδασκαλίαν αὐτοῦ πᾶν γένος Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων προσκαλούμενος, μυρίου τε ὄσους προσάγων ἐπὶ τὴν τοῦ μόνου καὶ ἀληθοῦς Θεοῦ γνῶσιν, ἐπὶ τε τὸν ὑγιῆ καὶ σώφρονα βίον, ὃς δὴ καὶ πρέπων εἴη ἂν ἐπαγγελίᾳ θρησκείας τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ. Οὗτος δὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἅτε τυγχάνων Θεοῦ Λόγος, « Κρίσιν, φησὶν, ἀναποδίδωσι, καὶ ἀναποδώσει, αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κατὰ γὰρ τὸν ψαλμὸν φήσαντα· « Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά σου τῷ βασιλεῖ δός, » καὶ κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, δι' ἣς εἴρηται· « Ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δίδωκε τῷ Υἱῷ, » παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ κρίνειν ἐλλήφως ἐξουσίαν, δικαιοσύνην κρίνων, τῷ μὲν ἐκ περιτομῆς λαῶν τὴν προσήκουσαν τῶν εἰς αὐτόν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ προφήτας τετολημμένων δικὴν ἀποδίδωκε, πάντας δὲ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπους τοὺς αὐτῷ προσιόντας ἐξ ἰσοῦ κατὰ τὸ δίκαιον ἀνεσώσατο· ὧν τὰ ὄψα τῆς διανοίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνέφραξεν.

A habentibus facultatem loquendi restituere, quæ omnia Salvator ac Dominus noster Jesus Christus admirabiliter præstitit, tanquam is qui verus sit Deus, et hæc omnia multorum testimonio, qui illum in toto orbe prædicarunt, fidem acceperunt: quorum testimonii et simpliciter et veritatem exploratio per tormenta confirmat, et usque ad mortem certandi perseverantia, quam in conspectu et regum, et principum, et præsidum et universarum gentium præstiterunt, dum eorum, quæ ab ipsis prædicabantur, veritati fidem sic faciunt. Porro autem ad hos ipsos et evangelistas ejus et apostolos, spiritum arbitror inclamare propheticum, ea quæ deinceps sequuntur, ab illo loco: « Convalescite, manus remissæ, et genua dissoluta. » Nam quoniam hi et manibus, et viribus quæ ad agendum pertinent, et plantis ipsis et incesso, ex longo adorationis secundum Mosaicam legem circuitu elanguerant, solutioresque evaserant, idcirco excitans illos ad evangelicam vitæ institutionem: « Convalescite, inquit, manus remissæ, et genua dissoluta, » ad alacritatem videlicet evangelici cursus. Confirmamini etiam ad exhortandos, concitandosque alios, ut evangelicam salutem amplectantur, vos, inquam, qui prius eratis pusillo animo, neque ullus vos capiat timor eorum, qui extrinsecus evangelicæ prædicationi resistunt: verum contra hos quoque robur accipite, et ne timete. Deus enim est et Dei Verbum, non autem quispiam Mosi similis, ac ne ullus quidem prophetarum huic est comparandus, qui non solum miracula inusitata edere consuevit, verum etiam vobis ipsis omnis fortitudinis et constantiæ auctor existit. Argumentum vero certissimum fuerit divinæ ejus, quem prophetæ venturum nuntiarunt Salvatoris nostri virtutis, per quam vera et claudos, et cæcos, et lepris infectos, et membris dissolutos, verbo, ut Scripturæ quæ de illo exstant fidem faciunt, aliquando sanaverit, ea quæ etiam nunc efficaciam suam ex illius divinitate in toto, qui ab hominibus incolitur orbe, ostendit virtus, per quam rebus ipsis et factis qualis tunc quoque fuerit iis, qui intueri possunt, ostenditur: 449 quando in tam multos annos post illa quæ scripta sunt durat invictus, et revera Dei Verbum esse, quod ab ipso denuntiatur, demonstratur, utpote quod omnes jam vicerit, quicumque ab initio in hunc usque diem doctrinam ipsius oppugnare conati sint, et ex universo orbe innumera-biles conventus ad seipsum assidue trahat, et ab omni peccato, omnibusque animi et perturbationibus et morbis eos qui ad se accesserint, liberet, et ad religiosam, piamque doctrinam omne est Græcorum et barbarorum genus invitet, innumera-bilesque ad unius verique Dei cognitionem, et sanum ac moderatum vivendi institutum adducat; quemadmodum videlicet cum deceat, qui supremi Dei cultum profiteatur. Quinetiam hic idem Deus noster, tanquam is qui sit Dei Verbum, « judicium, inquit, reddit et reddet, ipse veniet et servabit

nos. » Nam ut est in psalmo, qui ait : « Deus, judicium tuum regi da⁹⁹, » utque est in doctrina evangelica, in qua illud dictum est : « Pater non judicat quempiam, sed omne judicium dedit Filio¹⁰⁰, » accepta a Patre judicandi potestate, dum juste judicat, populo quidem ad circumcisionem spectanti, pro iis quæ et in seipsum et in prophetas suos ausi sunt, meritum, conveniensque supplicium assignavit, omnes autem omnino, qui ad ipsum accesserunt homines ex æquo ut justum est, conservavit : quorum utique et aures et oculos mentis aperuit. Quocirca tempus illius adventus, tempus retributionis divinum vocat oraculum, quod in aliis item sic ait : « Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis¹⁰¹. » Porro hoc fuit retributionis tempus, in quo omnis sanguinis effusi, a sanguine Abel, usque ad sanguinem Zachariæ, et ipsum pretiosum sanguinem Jesu, ultio sumpta est, et supplicium de illorum natione, qui in illum peccaverunt, usque adeo, ut ex illo extremum interitum extremamque vastationem pertulerint. Et quod quidem ad illos pertinet judicium, talem contra illos retributionem molitum est : ex quo prophetia sic ait : « Ecce Deus noster judicium reddit et reddet. » Quod vero ad illos spectat, qui servandi sunt, in sequentibus indicatur, illis verbis : « Ipse veniet, et servabit nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient, » et quæ sequuntur. Hoc vero salutare judicium a Christo esse profendum, alia quoque prophetia denuntiat, quæ sic ait : **450** « Ecce puer meus, suscipiam eum : electus meus, suscepit eum anima mea : judicium gentibus proferet¹⁰². » Proinde etiam de verbo Novi Testamenti dictum est : « De Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter gentes¹⁰³. » Divino enim judicio, rationibusque nobis occultis atque ineffabilibus ea quæ ad vocationem pertinent eorum, qui ad ipsum convertuntur, administrare illum par est. Quin etiam dum nos divinum docet judicium, dumque ut omnia cum judicio faciamus, instituit, judicium gentibus dicitur prolaturus.

Ab eodem. — De signis et prodigiis quæ edidit.

« Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem, ne discant. Et dicit : Expectabo Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in ipso. Ecce ego et pueri, quos mihi dedit Deus. Et erunt signa et prodigia in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion : et si dixerint ad vos, quærite Pythonas, et eos, qui de terra voces edunt, qui inania loquuntur, qui de ventre voces emittunt. Non gens ad Deum suum? quid exquirunt de viventibus a mortuis? legem enim in auxilium dedit¹⁰⁴. » Paulus quidem apostolus in epistola ad Hebræos, citans hujus loci verba illa : « Ecce ego et pueri, quos dedit mihi Deus : » exsequitur explanationem de Christo, dicens : **D**

A Διδὸν καὶ τὸν καιρὸν τῆς παρουσίας αὐτοῦ, καιρὸν ἀναποδόσεως ὁ θεὸς ἀποκαλεῖ λόγος, ἐν ἑτέροις φάσκων· « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως. » Οὗτος δὲ ἦν καιρὸς τῆς ἀναποδόσεως, καὶ καθ' ὃν πᾶν αἷμα ἐκχυθὲν ἀπὸ αἵματος Ἰησοῦ ἐως αἵματος Ζαχαρίου, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ τιμίου αἵματος Ἰησοῦ, ἐκδεδίχεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῶν εἰς αὐτὸν πεπλημμεληκότων, ὡς ἐξ ἐκείνου τὸν ἐσχάτον αὐτοῦς ὑπομείναι διελθόν, καὶ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν. Καὶ ἡ μὲν κατ' ἐκείνους κρίσις τοιαύτην ἐποίησατο κατ' αὐτῶν τὴν ἀναποδοῦσιν διὸ φησιν ἡ προφητεία· « Ἰδοὺ ὁ θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀναποδοῖσιν καὶ ἀναποδώσει. » Ἡ δὲ περὶ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων ἐξῆς δηλοῦται διὰ τοῦ· « Αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὡτα κωφῶν ἀκούσονται, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτην δὲ τὴν σωτήριον κρίσιν καὶ ἄλλῃ προφητεία ἐξοίσειν τὸν Χριστὸν ἐπαγγέλλεται φάσκουσα· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. » Διδὸν καὶ περὶ τοῦ λόγου τῆς καινῆς Διαθήκης εἴρηται· « Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἔθνων. » Κρίσει γὰρ θεὸς καὶ λόγοις ἡμῖν ἀρήτοις, καὶ τὰ τῆς κλήσεως τῶν εἰς αὐτὸν ἐπιστρεφόντων εἰκὸς αὐτὸν ἐνεργεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὴν θείαν διδάσκων ἡμᾶς κρίσιν, καὶ πάντα κεκριμένους ἡμᾶς πράττειν παιδεύων, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσειν λέγεται.

B **C** Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τῶν σημείων καὶ τεράτων, ὧν κατεργάσατο.

Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον, τοῦ μὴ μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν θεόν, τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεπορθῶς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών· καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς· Ζητήσατε τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τοὺς ἀπὸ γῆς φωνοῦντας, τοὺς κενολογούντας, οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσιν. Οὐκ ἔθνος πρὸς θεόν αὐτοῦ; τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν. » Ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ παραθεῖς ὁ Ἀπόστολος τὴν φάσκουσαν λέξιν· « Ἰδοὺ ἐγὼ, καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός, » ἐπεξεργάζεται περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγων· « Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινωνήκεν αἵματος καὶ σαρκός, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. » Παῖδας δὲ αὐτοῦ ἐν τούτοις τοὺς ἀποστόλους ὀνομάζει, ἐφ' ὧν σημεῖα καὶ

⁹⁹ Psal. LXXI, 2. ¹⁰⁰ Joan. V, 22. ¹⁰¹ Isa. LXI, 2. ¹⁰² Isa. XLII, 1. ¹⁰³ Isa. II, 3, 4. ¹⁰⁴ Isa. VIII, 15-19. ¹⁰⁵ Hebr. II, 14.

τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ ποιήσειν τὸν Κύριον Σαβαώθ, τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ ὄρει Σιών, διδάσκει· τοὺτους δὲ αὐτοὺς φανεροὺς ἔσσεσθαι συνήθως ἡμῖν τὰ πρόσωπα σφραγιστομένους τῇ τοῦ Χριστοῦ σφραγίδι, παιδευομένους τε μηκέτι τὸν Μωϋσέως νόμον μανθάνειν, τῷ μηκέτι συνεστάναι αὐτὸν, καὶ τῷ τὸν καλούμενον οἶκον Ἰακώβ καταλείψαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀσαφῶς δὲ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένον· « Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιστομένοι τὸν νόμον τοῦ μη μαθεῖν. Καὶ ἐρεῖ· Μενῶ τὸν Θεὸν τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποιθὺς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. » Σαφέστερον ὁ Σύμμαχος ἐξέδωκεν εἰπών· « Δῆσον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν τοῖς διατάγμασί μου. Καὶ προσδοκῶ τὸν Κύριον τὸν κρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ ἀναμενῶ αὐτόν. » Καὶ ὁ Ἀκύλας δὲ τοῦτον καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸν τρόπον· « Ἐνδύσον μαρτύριον, σφράγισον νόμον ἐν διδασκαλίᾳ μου, καὶ προσδέξομαι τὸν Θεὸν τὸν ἀποκρυβόντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ ὑπομενῶ αὐτόν. » Ταῦτα δ' οὖν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι διδάσκονται ποιεῖν, ὡς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐν ᾧ ἀνεληφεν ἀνθρώπων, καὶ τὰς διατριβάς πεποιημένος ἐν τῷ ὄρει Σιών, σημεῖά τε καὶ τέρατα διαπραξάμενος, ὁμοῦ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἐξ ἀπάντων τῶν πρὶν εἰδωλολατρῶν παρακελεύεται μηκέτι δεδιέναι κατὰ μηδέναν τρόπον τὴν δεισιδαιμονία πλάνην· ἀλλ' εἰ καὶ παρασλεύοιεν αὐτοὺς, ἢ καὶ ἀναγκάσειεν οἱ ἐξ ἔθνῶν εἰδωλολάτραι ζητεῖν τοὺς ἐγγαστριμύθους, καὶ τὰ τῶν δαιμόνων μαντεῖα ὡς θαυμάσια, καὶ κατ' οὐδὲν λείποντα τῆς τῶν θείων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν προφητικῆς διαίτης, αὐτοὺς δεῖν ἀποκρίνεσθαι καὶ λέγειν διδάσκει· « Τί ἐκζητοῦσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς; νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν δέδωκε, » καὶ τὰ τοῦτοις ἀκόλουθα. Τοὺς γὰρ ἀπαξ νόμον εἰληφότας καὶ σωτηρίους ἐντολάς ἐπὶ βοηθείᾳ καὶ θεραπείᾳ τοῦ ἰδίου βίου περιττὸν μαντείας πολυπραγμονεῖν διὰ τῆς δαιμονικῆς ἀπάτης ἐνεργουμένας.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τοῦ μη φανητῶν ἐν τῷ παραδοξοποιεῖν τὸν Χριστόν.

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχὴ μου. Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, οὐ κερράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνῆ αὐτοῦ. Κάλαμον συντετριμμένων οὐ κατεάξει, καὶ λίνον καπνίζόμενον οὐ σβέσει, ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει χριστίν. Ἀναλάμψαι καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ γῆς χριστίν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσιν. Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἰδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνῶν, ἀνοίξαι

A in monte Sion, signa et prodigia in domo Israel editurum indicat, eosdemque fore manifestos, dum more nostro vultus Christi annulo impressos et signatos gerent, monebunturque ne amplius Mosis legem discant, quippe quæ amplius non consistat, eo quod quæ vocatur domus Jacob, a Deo relicta sit. Cum vero obscurius apud LXX dictum sit illud : « Tunc manifesti erunt qui signant et claudunt legem ne discant. 451 Et dicit : Expectabo Deum qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidens ero in eo. » Planius idem reddidit Symmachus his verbis : « Liga testimonium, signa legem in ordinationibus meis. Et expectabo Dominum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Aquila vero etiam ipse in hunc modum convertit : « Illiga testimonium, signa legem in docibilibus meis, et assumam Deum qui abscondit faciem suam a domo Jacob, et exspectabo ipsum. » Hæc igitur facere Salvatoris nostri discipuli docentur, post quæ deinceps subjungit : « Ecce ego et pueri quos dedit mihi Deus. Et erunt in signa et portenta in Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Porro Dominus Sabaoth, ipsum Dei Verbum, postquam habitavit in eo homine, quem assumpsit, et in monte Sion versatus est, signaque et portenta edidit : tum vero suis discipulis, et omnibus, quicumque antea simulacris addicti, in fidem ipsius venissent, præcepit, ne amplius superstitionis errorem ullo modo tinnerent, verum potius, quamvis ipsos agitent, aut etiam cogent, qui apud gentes colebant simulacra, quærere Pythones et oracula dæmonum tanquam admirabilia, et nullis partibus inferiora divinorum Deoque amicorum hominum, prophetico ritu, attamen ipsi illis responderent ac dicerent : « Quid interrogant de viventibus mortuos? legem enim in auxilium dedit : » et quæ deinceps sequuntur. Eos enim qui semel et legem et salutaria præcepta ad propriæ ipsorum vitæ opem atque medelam acceperint, oracula quæ dæmonicis fraudibus nixa respondeant, curiosius inquirere supervacaneum inaneque fuerit.

D Ab eodem. — De enuntiando aut indicando, dum miracula ederet Christus.

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, assumpsit eum anima mea : judicium gentibus proferet, non clamabit, neque remittet, neque 452 audietur foris vox ejus, calamus contritus non franget, et linum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet judicium, resplendet et non conquassabitur, donec ponat in terra judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt. Sic dicit Dominus Deus qui fecit cælum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ sunt in ipsa, qui que dat flatum populo, qui est in ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, et corroborebo te, et dedi te in testamen-

tum generis in lumen gentium, ut aperires oculos A cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo carceris sedentes in tenebris ⁹⁶. » Atque hujus loci evangelista meminit, quo tempore Pharisæi consilium ceperunt contra Salvatorem nostrum, ut eum interficerent, propterea quod Sabbatis ægrotantes curaret; « tunc enim, inquit, Jesus intellecta adversum se conspiratione, secessit inde, et secutæ sunt eum turbæ multæ, et curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum ipsum facerent ⁹⁷. » Quibus hæc adjungit deinceps: « Et hæc omnia, inquit, facta sunt: » hoc est quod secesserit, quod declinaverit insidiatores, quod latere studuerit, dum miracula ederet, quodque eis quos curasset, præceperit, ne manifestum ipsum facerent, « ut impleretur quod dictum est per prophetam dicentem: Ecce puer meus, in quo complacui: dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, et judicium gentibus nutritiabit. Non contendet neque clamabit, neque audiet quispiam in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confringet, et linum fumigans non exstinguet, donec eiciat in victoriam judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ⁹⁸. » Animadvertite diligenter quonam modo Matthæus ubi dixit: « Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo complacuit anima mea, » neque Jacob, neque Israel nominaverit; non enim dixit: Jacob puer meus, Israel electus meus, sed indefinite enuntiavit, dicens: « Ecce puer meus, et dilectus meus. » Quocirca, quasi in Hebraico ea prophetia non sit, apud ipsos quidem LXX obelisco signatum est nomen Jacob, atque Israel: apud reliquos autem interpretes silentio præteritum, propterea quod ne in Hebraico quidem feratur. **453** Proinde etiam evangelista merito id prætermisit, quippe qui et Hebræus esset, et in prophetiæ positione Hebraicos libros sequeretur. Ergo ne sententiam quidem si spectes, populo ad circumcisionem spectanti, oraculum accommodari poterit, sed uni Christo Dei, cui et ipsa evidentia et eventus rerum fidem indubitatam facit. Unus enim hic futurum judicium gentibus publice denuntiavit, cum seipsum tacite in vitam hominum insinuerit, atque in terra judicium posuerit, et non modo arundinem contritam non confregit, sed, si fas est dicere, colligavit, cum infirmos et contritos corde erexerit, fortesque reddiderit, et quemadmodum infirmos ac debiles, et suæ ipsius curationis indigentes non despiciebat, neque quos prioris vitæ poenituisse, condemnabat, aut conterebat; sic ne illos quidem qui in malis perseverarent. aut qui pravis animi affectibus incenderentur, exstinguebat, aut ne ex suo proposito suaque ipsorum libidine agerent, prohibebat; neque vero præter tempus unquam horum aliquem supplicio affecit, quippe qui talibus debitas pro meritis pœnas in tempus com-

οφθαλμούς τυφλών, καὶ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθήμενους ἐν σκοτει. » Καὶ ταύτης ὁ εὐαγγελιστὴς μνημονεύει τῆς λέξεως, ὅτε ἐξεληθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν, ἐπειθὶ τοῖς Σάββασις τοὺς κάμνοντας ἐθεράπευε. « Τὸ τηρικαῦτα γὰρ, ὡς φησι, γνοὺς ὁ Ἰησοῦς τὴν καθ' αὐτοῦ συσκευὴν, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας, καὶ ἐπέπληξεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν· » οἷς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ ταῦτα πάντα γέγονε, » τοῦτέστι τὸ ἀναχωρεῖν αὐτὸν, καὶ τὸ ἐκκλίπειν τοὺς ἐπιβούλους, καὶ τὸ λανθάνειν σπουδάζειν ἐν οἷς ἐπραξε παραδόξοις, καὶ τὸ παρεγγυᾶν τοῖς θεραπευομένοις μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιεῖν, « ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. Θῆσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσει τοὺς ἔθνεσιν. ἀπαγγελεῖ. Οὐκ ἐρίσει οὐδὲ κραυγάζει, οὐδὲ ἀκούσεται τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ. Κάλαιμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νίκην τὴν κρίσιν καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσιν. » Τῆρει δὲ ἐπιμελῶς τίνα τρόπον ὁ Ματθαῖος εἶπεν· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, ἐν ᾧ εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου, » ὅτε τοῦ Ἰακώβ οὐτε τοῦ Ἰσραὴλ ἐμνήσθη. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἰακώβ ὁ παῖς μου, Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, ἀορίστως δὲ ἐξήνεγκεν εἰπών· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, καὶ ὁ ἀγαπητός μου. » Ὅθεν, ὡς μηδὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τῆς προφητείας κειμένης, παρὰ μὲν τοῖς Ἑβδομήκοντα ὠβελίσται τὸ τοῦ Ἰακώβ καὶ τὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὄνομα· καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς δὲ ἐρμηνευταῖς παρασεσιώπηται, ἐπεὶ μὴδ' ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ φέρεται. Ἐνθεν εἰκότως οὐδὲ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ εἴρηται Ἑβραῖψ ὄντι, καὶ ἀκολουθῶς τῇ Ἑβραίων γραφῇ τὴν προφητείαν ἐκθεμένψ. Τοιγαροῦν οὐτε κατὰ διάνοιαν τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ τὰ θεσπιζόμενα ἀρμόζει, μόνψ δὲ τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ μαρτυρουμένψ ὑπὸ τῆς ἑναργείας καὶ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως. Μόνος γὰρ οὗτος τὴν μέλλουσαν κρίσιν τοῖς ἔθνεσι προεκήρυξεν, ἡσυχῇ τῷ βίψ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδημήσας, καὶ κρίσιν ἐπὶ τῆς γῆς θέμενος· καὶ οὐ μόνον κάλαιμον συντετριμμένον οὐ κατεάξεν, ἀλλὰ, εἰ ἔστιν εἰπεῖν, συνέδησεν, ἀνορθώσας καὶ ἰσχυροὺς ἀπεργασάμενος τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Ὡσπερ δὲ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ σαθροὺς, καὶ τῆς αὐτοῦ θεραπείας δεομένους οὐ παρεώρα, οὐδὲ μετανοοῦντας κατακρίνων συνέτριβεν· οὕτως οὐδὲ τοὺς τοῖς κακοῖς ἐπιμένοντας, καὶ ὑπὸ τῶν παθῶν τυφομένους ἐσθένους, κωλύων παρὰ τὴν αὐτῶν προαίρεσιν ἐνεργεῖν· οὐδὲ μὴν παρὰ καιρὸν ἐτιμωρεῖτό τινα τούτων, τὴν κατ' ἀξίαν αὐτῶν κόλασιν εἰς τὸν τῆς καθόλου κρίσεως καιρὸν ὑπερτιθέμενος· διὸ λέλασται· « Καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει. » Ἀντικρυς δὲ πέρας εἶληψε τὸ, « Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἔλπιουσιν. » Ἐπὶ μόνψ γοῦν τῷ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὀνόματι ἤλπισε τὰ Χριστιανῶν

⁹⁶ Isa. XLII, 1-7. ⁹⁷ Matth. XII, 15, 16. ⁹⁸ ibid. 17-21.

ἔθνη, τὴν ἐπωνυμίαν αὐτοῦ ὡς πατὴρ ἦς παρειλή-
φασιν εὐσεβείας ἐπιγραφόμενα. Καὶ γὰρ εἰς φῶς οὐκ
ἄλλοις ἢ τοῖς ἔθνεσι δεδοῦσθαι προσιφώνηται, δι' αὐ-
τοῦ τε, τῆ προβήσσει ἀκολουθῶς, ὀφθαλμοὶ τυφλῶν
τῶν πάλοι τὴν διάνοιαν πεπηρωμένων, καὶ οὐ μόνον
τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν αὐτῶ τὸ σῶμα ἠφανισμένων,
καὶ οἱ θεσμοὶ τε καὶ σειραὶ ἀμαρτιῶν, ἐν σκότει καὶ
ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τὸ πρὶν κεκαλινημέ-
νοι, δι' αὐτοῦ τῶν ἀμαρτιῶν λυθέντες, τοῦ φωτὸς τῆς
γνώσεως καὶ τῆς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλευθερίας ἤξλωνται.
Καὶ σὺ δὲ, ἐπὶ σχολῆς τοῖς ἀποδοδομένοις ἀκολουθῶς
βασιανίας τὴν λέξιν, ἐπὶ μόνῳ ἂν εὐροῖς τῷ Κυρίῳ
καὶ Σωτῆρι ἡμῶν ἕκαστον ἀκριβῶς τῶν δι' αὐτῆς
δηλουμένων πεπληρωμένον.

prius versabantur, per eumdem a peccatis soluti,
pere meruerunt. Tu vero ad horum exemplar quæ exposita sunt, si reliquam item dictionem explo-
raveris, in solo Domino Salvatoreque nostro, unumquodque eorum, quæ in illa continentur, absolute
completum invenies.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ. — Περὶ τοῦ μὴ πιστεύσειν εἰς B 454. *Ab eodem. — De eo quod Judaicus populus in
autōr τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.* ipsum crediturus non esset.

« Εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὕψηλοῦ
καὶ ἐπηρμένου, καὶ σεραφεῖμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐ-
τοῦ. » Εἶθ' ὑποδάξθησι· « Καὶ ἤκουσα τῆς φωνῆς
Κυρίου λέγοντος· Τίνα ἀποστελῶ, καὶ τίς πορεύσε-
ται πρὸς τὸν λαόν τούτων; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι,
ἀποστελὶν με. Καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ
λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ
βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαχύνθη γὰρ
ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βα-
ρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμου-
σεν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσίν
ἀκούσωσι, καὶ τῆ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι,
καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. » Ἐχεις καὶ τούτων τὸ ἀπο-
τέλεσμα ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, κατὰ μὲν τὸν Ἰωάν-
νην φήσαντα· « Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιη-
κότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν,
ἵνα ὁ λόγος Ἡσαίου τοῦ προφήτου πληρωθῆ, ὃν
εἶπε· Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῆ ἀκοῆ ἡμῶν, καὶ ὁ
βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη, διὰ τοῦτο οὐκ
ἔδύναντο πιστεύειν· εἶπε γὰρ πάλιν Ἡσαίας· Τετύ-
φλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐπέκρωσεν αὐτῶν
τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοῆ-
σωσι τῆ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐ-
τούς. Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐ-
τοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ· » κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον,
ὅτε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ·
Διὰ τί ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλεῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς
εἶπεν· Ὑμῖν δέδοται γινῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασι-
λειᾶς, ἐκεῖνοις δὲ οὐ δέδοται· διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς
αὐτοῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκού-
οντες μὴ ἀκούωσι, μὴ ποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσω-
μαι αὐτούς. Τότε ἐπληρώθη ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία
Ἡσαίου ἡ λέγουσα· « Πορεύθητι, καὶ εἰπὲ τῷ λαῷ
τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ
τούτοις ἐξῆς. Ἐπιτήρει δὲ τίνα τρόπον ὁ Ἰωάννης
ἐπάγει λέγων· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν
δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ, » ὡς τὸν Χριστόν

« Vidi Dominum sedentem super solio excelso et
sublimi : et seraphim stabant in circuitu ejus⁹⁹. »
Deinde paululum progressus sic ait : « Et audivi
vocem Domini dicentis : Quem mittam? et quis
ibit ad populum hunc? Et dixi : Ecce ego adsum,
mitte me. Et dixit : Vade, et dic populo huic, au-
ditu audietis, et non intelligetis, et intuentes inue-
bimini, et non videbitis. Crassum enim factum est
cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt,
et oculos suos clauserunt, nequando videant oculis,
et auribus audiant, et corde intelligant, et conver-
tantur, et sanem eos¹. » Harum quoque rerum
habet eventum in Salvatore nostro, ut apud Joan-
nem legimus, qui ait : « Cum autem tam multa
signa fecisset coram eis, non crediderunt in eum,
ut sermo Isaie prophetæ impleretur, quem dixit :
Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium
Domini, cui revelatum est? propterea non poterant
credere, quia iterum dixit Isaïas : Excæcavit ocu-
los eorum, et induravit cor eorum, ne videant ocu-
lis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem
eos. Hæc dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus,
et locutus est de eo². » Cæterum, ut est apud
Matthæum, accedentes discipuli ejus dixerunt ei :
« Quare in parabolis loqueris eis? qui respondens
ait illis : Vobis datum est nosse mysteria regni, illis
autem non est datum : ideo in parabolis loquor
eis, ut videntes non videant, et audientes non au-
diant, ne quando convertantur, et sanem eos. Tunc
completa est in eis prophetia Isaie, quæ dicit :
Vade, et dic populo huic, auditu audietis, et non
intelligetis³, » et quæ sequuntur. Attende vero
quid sit quod Joannes adjungit, ubi ait : « Hæc
dixit Isaïas, quando vidit gloriam ejus, et locutus
est de eo. » Quod sane non aliter accipien-
dum est, ac si Christum Christique gloriam
propheta in ea visione viderit, in qua ait :

⁹⁹ Isa. vi, 1, 2. ¹ ibid. 8-10. ² Joan. xii, 37-41. ³ Matth. xiii, 10-14.

455 « Vidi Dominum Sabaoth sedentem in solio excelso et sublimi, » et quæ sequuntur. Quis autem non admiretur oraculum? cum etiam nunc adeo evidenter intueri liceat Judaici populi adversus Christum incredulitatem? Nam olim quidem illum hominem factum, miraculaque edentem apud se intuentes, animi atque intelligentiæ oculis cernere non poterant, neque apud ipsos ullus erat animæ intelligentis intuitus, quo perspicerent, quænam esset in mediis ipsis virtus, quæ tanta et tam multa miracula efficeret. Quin etiam cum auribus verba vitæ æternæ percipere idonei redditi essent, et vocem divinæ sapientiæ audirent, auribus mentis non audiebant, ut sic videlicet ipsimet prophetiæ manifestum finem imponerent. Adhuc autem cum divinam Christi virtutem, per quam omne genus hominum patriis superstitionibus liberatum, suæ ipsius religioni subjecit, tam clare micantem inspiciant, nequaquam vi mentis attendunt, neque animadvertunt, quemadmodum, quod neque a Mose neque a posterioribus Mose prophetis in solis ipsis obtineri potuit, hoc est ne simulacris addicerentur, neque multorum deorum superstitioni adhærent, ipsum hoc in cunctis gentibus divina Salvatoris nostri virtus, ut constitueretur, effecerit. Deinde prophetica de illo testimonia assidue versantes, auditu quidem audiunt, sed non intelligunt, utpote cum etiam nunc prophetia, quæ nunc in manibus est, contra ipsos revera compleatur.

A Zacharia. — Quemadmodum super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur.

« Gaude vehementer, filia Sion; prædica, filia Jerusalem. Ecce Rex tuus venit tibi justus et salvos faciens: ipse mansuetus et impositus super jumentum et pullum adolescentem. Et perdet currum ex Ephrem, et equum ex Jerusalem: et peribit arcus bellicus, et abundantia pacis ex gentibus. Et principatum obtinebit a mari usque ad mare, et a fluminibus per exporrectiones terræ. » Cum hæc post reditum de Babylone, novissimis prophetarum temporibus Zacharias cecinerit, **456** nullus post ejus prophetiæ thomas rex apud Judæos fuisse memoratur, qualem hæc prophetia describit, nisi unus duntaxat Salvator ac Dominus noster Jesus, Christus Dei, cujus tempore hoc quoque vaticinium suum finem est consecutum, cum ad suos discipulos verba illa dixit: « Ite in vicum qui contra vos est, et invenietis asinam et pullum alligatum. Solvite illum et adducite: et si quis vobis dixerit, quid facitis? dicite illi: Dominus his indiget. Et abeuntes illi fecerunt ut præceperat illis Jesus. » Et ea quidem quæ vel ad oraculum, vel ad oraculi eventum pertinent, in hunc modum se habent. Sed quid tandem sibi vult hæc illius in asino vectatio, nisi humilem illius et obscurum significare adventum, cujus tempore primum ipsius accessum peregit? nam est alter item gloriosus, de quo Daniel

ἑωρακότος καὶ τὴν Χριστοῦ δόξαν τοῦ προφήτου, κατὰ τὴν ὄπτασιαν, ἐν ἣ ἔφησεν· « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπιρρυμένου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τίς δ' οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν πρόβησιν, ἐναργῶς οὕτως εἰσέτι νῦν ὄρων τῶν ἐκ περιτομῆς τὴν εἰς Χριστὸν ἀπιστίαν; καὶ πάλαι μὲν γὰρ ἐνανθρωποῦντα καὶ παραδοξοποιούντας ἐν αὐτοῖς ὄρωντες αὐτὸν, ὀφθαλμοῖς ψυχῆς καὶ διανοίας δμῶσιν οὐκ ἔθεῶντο, οὐδὲ τις ἦν ἐν αὐτοῖς νοερᾶς ἐνθυμήσεως ὄρασις, εἰς τὸ συνίναί τις ποτ' ἄρα ἦν ἡ τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα θαυματουργοῦσα ἐν αὐτοῖς δύναμις. Ἀλλὰ καὶ αὐταῖς ἀκοαῖς ῥήματα ζωῆς αἰωνίου δέξασθαι κατηξιωμένοι, καὶ φωνῆς ἐνθέου σοφίας ἀκροώμενοι, ὡς διανοίας οὐκ ἤκουον, ὡς ἐναργῆς τέλος ἐπαγαγεῖν αὐτοὺς τῇ προφητείᾳ. Καὶ εἰς δεῦρο δὲ τὴν ἐνθεὸν τοῦ Χριστοῦ δύναμιν, δι' ἧς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἀποστῆσας τῆς πατρῴου δεισιδαιμονίας, ὑπηγάγετο τῇ κατ' αὐτὸν θεοσεβείᾳ, ἐναργῶς οὕτως ἐμφανισμένην ὄρωντες, οὐδαμῶς ἐριστώσιν τῇ διανοίᾳ, οὐδ' ἐπιβάλλουσιν, ὅπως τὸ μήτε Μωϋσεῖ, μήτε τοῖς μετὰ Μωϋσεῖα προφήταις ἐπὶ μόνων αὐτῶν κατορθωθῆν, τοῦτο δὲ τὸ μὴ εἰδωλολατρεῖν, μηδὲ τῇ πολυθέῳ προσέχειν πλάνῃ, τοῦτ' ἐπὶ πάντων ἐθνῶν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεοῦ ἀρετῆ συνεστήσατο. Εἶτα δὲ ταῖς προφητικαῖς ἐντυγχάνοντες περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις, ἀκοῆ μὲν ἀκούουσιν, ἀλλ' οὐ συνιδῶσιν, ἔρημω πληρουμένης εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτῶν τῆς ἐν χερσὶ προφητείας.

Ἀπὸ τοῦ Zacharion. — Ὡς ἐπὶ πῶλον ὀχοῦμετος ἐλάσειν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα προφητεύεται.

« Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων, αὐτὸς πραῦς, καὶ ἐπιβεθηκῶς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραεὶμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐξολοθρευθήσεται τόσων πολεμικῶν, καὶ πλῆθος εἰρήνης ἐξ ἐθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν εἰς διεκβολὰς γῆς. » Ταῦτα μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τοῦ Zacharion εἰς τὰ ὑστατα τῶν προφητῶν θεοπλάσαντος, οὐδεὶς μετὰ τοὺς τῆς προφητείας χρόνους βασιλεὺς παρὰ Ἰουδαίους γεγωνὸς ἱστορεῖται, οἷον ἡ προφητεία παρίστησιν, εἰ μὴ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃν καὶ αὕτη τέλους ἐτύγχανεν ἡ πρόβησις, ὅτε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς πρὸς λέξιν εἰπόν· « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπέναντι κώμην, εὐρήσατε ὄνον καὶ πῶλον δεδεμένον. Λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε· καὶ ἂν τις ὑμῖν εἴπῃ· Τί ποιεῖτε; εἶπατε αὐτῷ· Ὁ Κύριος αὐτῶν χρεῖαν ἔχει. Καὶ ἀπελθόντες ἐκεῖνοι ἐποίησαν καθ' ἃ προσέταξεν αὐτοῖς. » Τὰ μὲν οὖν τῆς πρόβησεως καὶ τὰ τοῦ συμπεράσματος τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Τί δὲ ἄρα ἐβούλετο σημαίνειν ἡ ἐπὶ ὄνῳ ὀχῆσις αὐτοῦ ἀλλ' ἢ τὴν ταπεινὴν καὶ ἄδοξον αὐτοῦ παρουσίαν, καθ' ἣν ἐποίησατο τὴν πρώτην ἀφιξίν; οὐσης γὰρ καὶ δευτέρας ἐνδόξου, περὶ ἧς καὶ Δανιὴλ γυμνότερον ἐκκαλύπτων τὴν θεωρίαν

¹ Zachar. ix, 9, 10. ² Matth. xxi, 2, 3, 6; Marc. xi, 1-6; Luc. xix, 30-34.

εἶρηκαν · εἰ θεώρουσαν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθ' ἑτο. Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρεστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. Καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφραθήσεται. » Τὰ μὲν τῆς πρώτης ἀφίξεως τῆς ἐνανθρωπικωτέρας καὶ ταπεινῆς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο ἔχει μέγα δαίγμα καὶ σημεῖον, τὸ πρῶτον λέγεσθαι καὶ ἡσύχιον, ἥξειεν τε οὐκ οὐκόμενον ὑποζυγίῳ προφητεύεσθαι · τοῦτο γὰρ κοινὸν καὶ ἀνθρωπίνου βίου γένοιτο· ἂν τεκμήριον · τὰ δὲ τῆς δευτέρας καὶ ἐνθεοῦ λαμπρότατα δηλοῦται διὰ τῆς ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ παρακομιδῆς, καὶ τῆς αἰωνίου πάντων τῶν ἐθνῶν βασιλείας. Καὶ ἦν γε καλὸν ἀμφοτέρας παραθεῖναι τοῖς ἐκ περιτομῆς, λόγον τε αὐτοῦ ἀπειρηθῆσαι, πῶς ἂν σώσαιεν τὰς προφητείας, μίαν ἀφίξιν Χριστοῦ προσδοκῶντες · ἐπεὶ γὰρ ἑκατέραν τῶν παραθεσιῶν προφητειῶν καὶ αὐτοὶ τὸν Χριστὸν ὁρῶν ὁμολογοῦσιν, ὥρα λέγειν, καὶ πυνθανομένοις ἡμῖν ἀποκρίνασθαι, πῶς οἶδ' ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν, καὶ ὑπὸ μίαν ἀφίξιν, ἐπὶ νεφελῶν οὐρανοῦ φέρεσθαι τὸν αὐτὸν, καὶ ἐπὶ ὑποζυγίου καὶ πώλου νέου ὀχεῖσθαι. Ἐπὶ πολὺ γὰρ ταῦτα διέστηκεν ἀλλήλων. Μυρίας δ' οὖν τοιαύτας καὶ ἄλλας περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείας συναγαγὼν, παραθεῖς τε καὶ συγκρούσας τὰ διαφόρως σημαινόμενα, ἐναργέστατα καταλήψῃ τινὰς μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας δηλώματα περιεχούσας, πεπληρωμένας κατὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, τινὰς δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον ἀφίξιν ἀναφερομένας. Ἐξωλόθρευσε γὰρ λεληθότως ἄρματα, καὶ ἔππον, καὶ πᾶν τόξον πολεμικὸν ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθεοῦ δύναμις, κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐκ τῆς σωματικωτέρας Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ καλουμένου Ἐφραῖμ λαοῦ · διὰ ἐξ ἐκεῖνου καὶ εἰς δεῦρο οὐκ ἔτι συνέστη αὐτῶν τὸ βασίλειον, οὐδὲ ἡ πάλαι ἐν πολέμοις ἰσχύσασα παρασκευὴ τε αὐτῶν καὶ ὀπλιτικὴ δύναμις. Καλῶς δὲ ἐν τούτοις τὸν πάντα τῶν Ἰουδαίων λαὸν Ἐφραῖμ ὠνόμασεν, ἀλλ' οὐχὶ Ἰσραὴλ, οὐδὲ Ἰούδα, ἵνα μὴ τὰς σεμνοτέρας διαβάλλοι προσηγορίας. Εὐροὶς δ' ἂν καὶ ταῖς ἄλλαις προφητείας τὸ πᾶν ἔθνος Ἐφραῖμ μετὰ πολλῆς διαβολῆς καὶ κατηγορίας ὠνομασμένον, ὥσπερ καὶ νῦν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, μηκέθ' ὁμοίως, ὡς τὸ πρὶν, διηρημένου τοῦ λαοῦ, τίνες ἦν εἰκὸς δηλοῦσθαι διὰ τοῦ Ἐφραῖμ ἢ αὐτοῦς τοὺς τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοῦντας; ὣν τὴν πολεμικὴν καὶ ὀπλιτικὴν δύναμιν, μέχρι τῶν Ῥωμαίων χρόνων διαρκέσασαν, ἢ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσία ἐνθέει καὶ ἀπορρήτην δύναμιν καθέλειν, ὁμοίως τῇ προφητείᾳ. Ταῦτα δὲ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν εὐαγγελίζεται ὁ λόγος, οὐχ ἁπλῶς χαίρειν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα χαίρειν αὐτῇ παρακελευόμενος διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰς αὐτὴν παρουσίαν, ἣν καὶ θυγατέρα

A apertius prodens quæ contemplanda sint, exponit : « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit. Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus. Et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniens. Et usque ad Antiquum dierum pervenit : et datus est ei principatus, et honor, et regnum. Et omnes populi, tribus, linguæ, serviunt ei. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur ». Verum ea quidem, quæ ad primum adventum pertinent, qui et humanior et abjectior fuit, cum aliis, hoc quoque argumenti signique habent, quod mansuetus et placidus futurus dicatur, venturusque insidens jumento eodem oraculo declaretur : hoc enim communis humanique victus argumentum fuerit. Quæ vero ad alterum illum et divinitatis amplius præ se ferentem, manifestissime indicantur per illam in nubibus cœli advectionem, perque illud æternum in omnibus gentibus regnum : nec sane ab re fuerit utrumque Judæis proponere, rationemque ab illis postulare, quoniam pacto, si unum duntaxat Christi adventum exspectant, prophetias suas sibi velint constare : nam cum utramque earum, quæ expositæ sunt, ad Christum pertinere ipsi quoque fateantur, dicant quæso, et interrogantibus nobis respondeant, qui fieri possit ut uno eodemque tempore, sub unum eundemque adventum, idem et in nubibus cœli feratur, et jumento pulloque adolescente insidens vehatur. 457 C Longe enim hæc a se invicem distant : quapropter si tu quoque innumerabiles alias his similes de Christo prophetias collegeris et contuleris, et earum significata diversa simul contenderis, alias quidem earum invenies primi illius adventus vaticinia comprehendere, quæ etiam sub eodem primum completa sunt, alias vero ad secundum eundemque gloriosum referri oportere. Et currus enim et equum et omnem arcum bellicum Salvatoris nostri divina virtus in priore ipsius adventu, de illa ad corpus umbramque pertinente Jerusalem, deque eo qui Ephrem vocatur populo, latenter ejecit ac perdidit : quare ex illo ad hunc usque diem nusquam amplius illorum regia dignitas constat, neque eorumdem qui olim valebat in bellis, apparatus et in armis virtus. Sapienter vero in his omnem Judæicum populum Ephrem nominavit, non autem Israel, neque Juda, ne veneratione digniores calumniatur appellationes. Invenies autem in aliis quoque prophetiis totam gentem Ephrem cum multa calumnia et accusatione nominari, sicut hic quoque. Cum igitur post reditum de Babylone non amplius itidem ut prius in tribus divisus esset populus, quos tandem per Ephrem merito significari intellexeris, nisi eos qui ipsam Jerusalem habitarent? quorum in bellis et in armis egregiam virtutem, quæ usque ad Romana tempora vigens fuit, Salvatoris nostri

* Dan. vii, 9-14.

adventus, sicut in prophetia dictum fuerat, divina et ineffabili virtute delevit. Proinde collectam de gentibus Ecclesiam oraculum evangelice instruit ac monet, non ut simpliciter gaudeat, sed ut vehementer gaudeat, quippe quod illam ad id faciendum exhortetur propter Dei Verbi ad ipsam adventum, quam item cœlestis Sion, aut etiam prioris congregationis filiam vocat, propterea quod nos omnes qui ex gentibus profecti in Christum Dei credidimus, Christi apostolorumque ejus proles et filii sumus, utpote qui de Judæorum congregatione tanquam de matre orti simus: nam etiam quod sequitur, in Salvatoris nostri adventu completum esse constat. Quis enim ignorat ejusmodi pacem ex gentibus post adventus illustempora exstitisse, cujusmodi nunquam antea fuisset? neque enim ut prius, sic nunc civitates a civitatibus oppugnantur, neque gentes cum gentibus colliduntur, neque vero ut prius temporibus, sic nostris vita hominum iniquita instabilisque est, **458** quippe cum neque Athenienses contra Lacedæmonios ferantur, neque Syri adversus Phœnicas, neque Arabes in Palestinos, neque item Ægyptii adversus finitimos militiam exercent. Sed ex illo in hunc usque diem, Deo favente, in unum omnia coivere, et revera, sicut in prophetia dictum fuerat, abundantia pacis ex gentibus prodiit, et unus Jesus, et ab ipso denuntiatur evangelicæ doctrinæ verbum, principatum, a mari usque ad mare, hoc est ab oriente sole usque ad occidentem, et a fluminibus ad exportationes terræ, sicut ea significaverant, quæ apud prophetam prædicta sunt, accepit; quæ sane Aquila quoque in hunc modum interpretatus est: « Et loquetur pacem in gentibus, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ. » Tu vero hæc comparato cum illis quæ in psalmo continentur, qui inscriptus est in Salomonem, quæ videlicet de filio regis ex semine Salomonis oriundo dicuntur; de quo is psalmus ita loquitur: « Et dominabitur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines orbis terræ. » Porro idem hic psalmus eam item quæ hic significatur, pacem, sic futuram describit: « Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis. » Isaias quoque cum his ipsis concordat, cum ait: « Et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceolas suas in falces. Et non sumet amplius gens in gentem gladium, et non discent ultra bellum gerere. » Cæterum Michæam quoque invenies iisdem consentanea dicentem, itemque alios ex prophetis multos. Si vero diligenter, ut alias dixi, tempora observaveris, facile intueri poteris, quemadmodum ab Augusti temporibus, et a Salvatoris nostri adventu, qui per ea tempora emicuit, cum ad unum redactum Romanorum imperium omnia obtinisset, veteres gentium differentiæ, et multiplices principatus aboliti sunt; atque ex illo in hunc modum, quæ ad pacem pertinerent, quam prophetæ prædixerant, ea finem suum contingere cœperint. Cæterum hactenus quidem cœpit, tempus autem veniet, cum plenissime prophetia complebitur, ubi gentium plenitudo ingressa illud fuerit, quod a sancto Apostolo dictum est *.

* Psal. LXXI, 8. * ibid. 7. * Isa. II, 4. ** Rom. XI, 25.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ριζ'. — Περὶ Ὡς ἀνὰ τῷ υἱῷ **A 459** A psalmo cxvii. — De acclamations, Hosanna filio David.

« Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. Ὡ Κύριε, σῶσον δὴ, ὦ Κύριε, εὐδῶσον δὴ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰσελθόντος ποτὲ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ὅτε κατὰ τὴν πρὸ ταύτης προφητείαν ὀχούμενος ὤκρῃ τὴν ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ πρόβρῃσιν ἐπλήρου, κατὰ τὸν θεῖον ἐπαγγελιστὴν, οἱ ὄχλοι προάγοντες αὐτὸν καὶ ἀκολουθοῦντες ἐπευφύμουν λέγοντες · « Ὡς ἀνὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡς ἀνὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. Ὅτε καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λεγόντων · Τίς ἐστὶν οὗτος; Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον · Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης Ἰησοῦς, ὁ ἀπὸ Ναζαρέθ τῆς Γαλιλαίας. » Ἐπεὶ τοίνυν ἐκ τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ εἰρηται, τὸ, Ὡς ἀνὰ, ὅπερ ἔρμηνευθὲν δηλοῖ, Σῶσον δὴ, τὸ δὲ Ἑβραϊκόν, Ἄννα Ἀδωναί ὡς ἀνὰ, περιέχει. Ἀλλὰ καὶ τὸ, Ἐὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ ἐπειδὴ περ καὶ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ μετελιπται, ταῦτα δὲ σαφῶς ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀνετήνεται· εἰκότως εἰς αὐτὸν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προβρῃσεως ἐξεληψαμεν. Οὗτος γὰρ ὢν τυγχάνει εὐλογημένος, ὁ καὶ δι' ἐτέρου προφήτου ὀνομασμένος ὁ ἐρχόμενος, τοῦ φῆσαντος · « Ἐτι μικρὸν, καὶ ὁ ἐρχόμενος ἔξει, καὶ οὐ μὴ χρονίση, » ὅς καὶ ἐλήλυθεν ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ Θεοῦ, καὶ Πατρός αὐτοῦ. Αὐτός δ' ἂν εἴη καὶ ὁ Θεὸς Κύριος ὁ ἐπιφανὴς ἡμῖν. » Ἐν ὀνόματι γοῦν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ὁμολογεῖ ἐληλυθῆναι λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους · « Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ οὐ λαμβάνετε με · ἄλλος ἂν ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψετε. » Αὐτὸς δὲ ὢν ὁ ἐπιφανὴς ἡμῖν Θεὸς Κύριος, ὁ εὐλογημένος, ὁ ἐλθὼν ἐν ὀνόματι Κυρίου, αὐτὸς ἦν καὶ ὁ λίθος, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ πάλοι πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν διὰ τῆς Μωσαϊκῆς διδασκαλίας οἰκοδομοῦντες, ὃς καὶ ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν, εἰς κεφαλὴν ἐτέρας γωνίας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας κατέστη, ἦν ὡς μὴ τοῖς πᾶσιν ὀρωμένῃ, μόνοις δὲ τοῖς προφητικαῖς ὀφθαλμοῖς, θαυμαστὴν εἶναι φησὶν ὁ λόγος φάσκων · « Καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. » Τὴν δὲ ἐπιφάνειαν αὐτοῦ πάλιν ἡμέραν ὀνομάζει, ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἐπεὶ καὶ φῶς ἦν αὐτὸς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἡμέρα τοῦ Θεοῦ, ἐν ἣ γένοιτο καὶ ἡμᾶς εἰπεῖν · « Αὕτη ἡ ἡμέρα ἦν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ. » Καὶ τούτων δὲ τούτων συντεταγμένων τὸν τρόπον, καίριος καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τοῦ πάθους αὐτοῦ μεταθῆναι προφητείας.

« Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris. Hæc dies quam fecit Dominus, exsulemus et lætemur in ea. O Domine, salvum fac jam nunc; o Domine, da profectum jam nunc. Benedictus qui venit in nomine Domini: [Benediximus vobis de domo Domini:] Deus Dominus, et illuxit nobis¹⁰. » Salvatore nostro Jesu Christo ingresso quondam in urbem Hierosolyma, quo tempore, sicut propheta, quam proximè ante hanc exposuimus, continet, dum asello insidens vehitur, fidem huic rei faciente evangelista, vaticinium quod est apud Zachariam cõmplevit, turbæ quæ præibant et quæ sequebantur, acclamabant benedicentes: « Hosanna filio David. Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in altissimis. Quo etiam tempora cum intrasset Hierosolymam, commota est universa civitas, dicens: Quis est hic? Turbæ autem dicebant: Hic est propheta Jesus a Nazareth Galilææ¹¹. » Quoniam igitur ex proximo psalmo dictum est illud, hosanna, quod si interpreteris, significat, salvum fac jam nunc, et Hebraicus contextus, Anna Adonai hosanna, habet, necnon illud: « Benedictus qui venit in nomine Domini, » ipsum quoque ab eodem psalmo est acceptum, et hæc ipsa plane ad Christum Deum referri constat: merito ad eundem reliqua quoque ejusdem vaticinii hoc in loco retulimus. Hic enim est ille benedictus, qui ab alio propheta veniens est nominatus, ubi sic ait: « Adbuc modicum, et veniens veniet et non tardabit¹², » qui item venit in nomine Dei et Patris sui. Idem vero fuerit etiam « Deus Dominus qui illuxit nobis. » Itaque in nomine Patris sui constitetur se venisse ad Judæos, dicens: « Ego veni in nomine Patris mei, et non accipitis me. Alius cum venerit in nomine proprio, illum accipietis¹³. » Hic ipse igitur, qui illuxit nobis Deus Dominus Benedictus, qui venit in nomine Domini, lapis ille fuit, quem reprobaverunt, qui quondam antea populum circumcissione signatum, **460** per Mosaicam doctrinam ædificabant: qui item ab illis reprobatus in capite alterius anguli, collectæ utique de gentibus Ecclesiæ, est constitutus, quam sane Ecclesiam, non ut eam quæ ab omnibus, sed ut eam quæ ab unis propheticis oculis cernatur, admirabilem esse, ait oraculum, ubi sic ait: « Et est mirabile in oculis nostris. » Adventum vero ejus, rursus diem nominat, quam fecit Dominus, quandoquidem ipse etiam lux fuit vera, et sol justitiæ, et dies Dei, in qua utinam nobis quoque dicere liceat: « Hæc dies quam fecit Dominus, exsulemus et lætemur in ea. » Cæterum cum hæc a nobis in hunc modum breviter comprehensa sint, tempus jam fuerit, ad eas quæ de passione illius loquuntur, prophetias, transire.

¹⁰ Psal. cxvii, 22-26. ¹¹ Matth. xxi, 9-11. ¹² Habac. ii, 3 ¹³ Joan. v, 43.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
 ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.
 —
 EUSEBII PAMPHILI
 DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ
 LIBER DECIMUS.
 —

461 HÆC INSUNT IN DECIMO LIBRO A ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΔΕΚΑΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜ-
 EVANGELICÆ DE SALVATORE NOSTRO ΜΑΤΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΗΜΩΝ
 DEMONSTRATIONIS. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΣ.

De Juda proditore, et futura cum eo adversus Christum conspiratione, ex subnotatis divinæ Scripturæ locis.

1. A psalmo xl.
2. A psalmo liv.
3. A psalmo cviii.
4. A Zacharia.
5. A Jeremia.

De iis quæ sub illius passionis tempus evenere.

6. Ab Amos.
7. A Zacharia.
8. A psalmo xxi.

PROCEMIUM.

Post exposita oracula de illius Dei ad homines accessu, qui antea nuntiabatur venturus, invitat jam nunc tempus nos, ut de iis disseramus, quæ consideranda sunt in ejusdem de vita humana discessu, videamusque diligenter, quæ rursus ea forent, quæ illi ab initio et a prophetis usque temporibus eventura **462** canerentur, ac primum ea putamus esse tractanda, quæ ad illos pertinent, qui illi mortem ac cædem machinati sunt, quæ sane non parvam rerum hoc loco propositarum sibi vindicant partem : sed antequam ad id veniamus, ea nobis firmiter tenenda sunt, quæ plerumque diximus de dispensatione, quæ omnes illius rationes complexa est, in qua illud considerari solet, quod alia sunt quæ ad ejusdem divinitatem, alia quæ ad assumptam humanitatem pertinent. Alias enim induci solet tanquam et Dei Verbum, et Dei virtus, et Dei sapientia : item magni consilii Angelus, magnusque et æternus Pontifex, qui ut omnia quæcunque genita sunt et sint id quod sunt, et in eo con-

Περὶ τοῦ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῆς σὺν αὐτῷ κατὰ τοῦ Χριστοῦ γερησομένης συσκευῆς, ἐκ τῶν ὑποσημασμένων Γραφῶν.

- α'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ μ'.
- β'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ςδ'.
- γ'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ρη'.
- δ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- ε'. Ἀπὸ τοῦ Ἱερεμίου.

Περὶ τῶν ἀμφοῖν τῶν καιρῶν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

- ς'. Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.
- ζ'. Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου.
- η'. Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ κα'.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Μετὰ τὰς ἀποδοδομένας προβήσεις περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τοῦ προκηρυττομένου Θεοῦ καὶ ἐπὶ δὴ καιρῶς καὶ τὰ περὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἐξ ἀνθρώπων αὐτοῦ βίου διεξελθεῖν, συνιδεῖν τε αὐθις οἷα συμβήσεσθαι περὶ αὐτῶν ἀνωθεν ἐκ τῶν προφητικῶν ἐθεσπίετο χρόνων. Πρῶτα δὲ διελεύσομαι τὰ περὶ τῶν τὸν θάνατον αὐτῷ συσκευωρησαμένων, μέρος εὖ μικρὸν τυγχάνοντα τῆς προκειμένης προτάσεως. Πρὸ δὲ γε τοῦ λόγου τὰ πολλάκις ἡμῖν εἰρημένα περὶ τῆς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας τηρητέον, ὅτι δὴ τὰ μὲν κατὰ τὴν θεότητα αὐτοῦ, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐπινοοῖται. Πῆ μὲν γὰρ εἰσάγεται Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· μεγάλης τε βουλῆς ἀγγελος, μέγας τε καὶ αἰώνιος ἀρχιερεὺς, ὑπὲρ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων οὐσιώσεως τε καὶ σωτηρίας ἱερομένους, καὶ ἰσοῦμενος τὸν Πατέρα· πῆ δὲ ὁ Ἀμὼς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενον. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἀνθρώπειον σκῆνος, ὃ δίκην ἀμνοῦ καὶ προβάτου ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀγέλης, οἷά τις ἀρχιερεὺς, ἀναλαβὼν,

καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους καλλιεργησάμενος, προσηγάγετο τῷ Πατρὶ, δι' οὗ καὶ τῆ τῶν ἀνθρώπων ὠμίλησε φύσει, οὐκ ἄλλως δυναμένη λόγου Θεοῦ καὶ δυνάμεως ἀσωμάτου καὶ νοεῶς ἐπηκόω γενέσθαι, οὐδέ τι μείζον σαρκῶν καὶ σωμάτων δι' ὀφθαλμῶν σαρκὸς ἐπινοῆσαι. Ὅσα τοίνυν ἐπὶ τὸ ταπεινότερον δόξειεν ἐν τοῖς προκειμένοις περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, ταῦτα τὸν Ἀμνὸν ὄραν τοῦ Θεοῦ, τὸν αἰρῶντα τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ τὸ σκῆνος τὸ ἀνθρώπειον ὑποβάλλει νοεῖν. Ἀμνὸς μὲν γὰρ ἦν αἰρῶν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην τὸν λέγοντα· « Ἰδὲ ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἰρῶν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· » ἁμνὸς δὲ ἦν καὶ ὁ ἐπὶ σφαγῆν ἄγιμος, κατὰ τὸ παρά τῷ Ἠσαΐα λόγιον φέσκον· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἁμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωός. » Περὶ τοῦ αὐτοῦ δὲ ὡς περὶ ἁμνοῦ ἐλέγετο καὶ τὸ, « Ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον· » ἔδει γὰρ τὸν Ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἀρχιερέως ἀναληφθέντα ὑπὲρ τῶν λοιπῶν συγγενῶν ἁμνῶν, καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀγάλης θυσίαν τῷ Θεῷ προσαχθῆναι. « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις ἡ ἐκ νεκρῶν, » φησὶν ὁ Ἀπόστολος· καὶ « ὡς περὶ δι' ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτως καὶ δι' ἑνὸς δικαιοῦματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαιοσύνην ζωῆς· » ἔθενεν καὶ αὐτὸς τοὺς μὲν ἑαυτοῦ μαθητὰς ζωὴν καὶ φῶς καὶ ἀλήθειαν ἑαυτὸν εἶναι, καὶ τὰς λοιπὰς ἐπινοίας τῆς κατ' αὐτὸν θεολογίας ἐπαίδευσεν, τοῖς δὲ ἀμυήτοις τῶν κατ' αὐτὸν ἀπορρήτων εἶπε· « Τί με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἀνθρώπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα; » Ὡς περὶ οὖν τὰ τῆς θεολογίας ἰδιώματα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδόδοται, τὸν ὁμοίον δὴ τρόπον κἀναυθὰ τοῦ ἁμνοῦ τὰ ἀνθρωποπαθῆ παρατήσεται, τῶν πρὸ τοῦ πάθους αὐτοῦ μέσων ὄντων, ὁμοῦ τε ἄμφω, τὰ τε κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπον αὐτοῦ περιεληφθέντων. Τούτων χρῆσιμος ἡμῖν προτετηρημένον, ἴδῃ καὶ τῶν λογίων αὐτῶν ἐραψόμεθα, περὶ τῆς ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν οὖν αὐτῶν κατὰ τοῦ Χριστοῦ γενομένης συσκευῆς, περὶ τε τῶν ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ συμβεβηκότων.

quæ mediî cuiusdam instar fuere, ad ea quæ passionem illius antecesserunt, et utraque simul tum ea quæ ad Deum pertinent, tum ea quæ ad hominem, qui ille erat, complexa sunt. Postquam igitur hæc a nobis non inutiliter observata, retentaque sunt, jam tum ipsa etiam oracula aggredi tempus esse videtur, quæ et Judam proditorem, cumque eo futuram adversus Christum conspirationem, et quæ illi sub ipsum passionis tempus eventura erant, significabant.

Ἀπὸ ψαλμοῦ μ'. — Περὶ Ἰούδα τοῦ προδότου, καὶ τῶν οὖν αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν συσκευασαμένων.

« Μακάριος ὁ συνίων ἐπὶ πτωχῶν καὶ πένητα, ἐν ἡμῶν πονηρῶν ῥύσεται αὐτὸν ὁ Κύριος. Κύριος διαφυλάξει αὐτὸν, καὶ ζήσει αὐτὸν, καὶ μακαρίσκει αὐτὸν ἐν τῇ γῆ, καὶ μὴ παραδῶ αὐτὸν εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτοῦ. Κύριος βοηθήσει αὐτῷ ἐπὶ κλινῆς ὀδύνης αὐτοῦ, ὅλην τὴν κοίτην αὐτοῦ ἔστρεψας ἐν τῇ ἀρρώστῳ αὐτοῦ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴσασαι τὴν

¹⁶ Joan. 1, 29. ¹⁷ Isa. LIII, 7, ¹⁸ ibid. 8. VIII, 40.

A serventur, dum sacro munere fungitur, patrem suum exorat. Alias autem tanquam et Agnus Dei, qui tollat peccata mundi, et ovis quæ ad cædem ducatur. Hoc autem fuit ipsum humanum corpus, quod ille instar agni atque ovis, cum de nostro grege veluti Pontifex assumpsisset, primitiis humani generis fauste feliciterque operatus, Patri munus attulit, per quod etiam cum humana natura commercium habuit, quæ alioqui neque Dei Verbum, neque vim incorpoream atque intelligentem exaudire aut percipere potuisset, neque quidquam supra carnem aut corpus per oculos corporis intueri. Quæcunque igitur de illo in his quæ nunc tractamus, humiliter abjectiusque dici videbuntur, ea spectare Agnum Dei, qui tollit peccatum mundi, corpusque illud humanum, meminisse oportebit. Agnus ille quidem fuit, tollens peccatum mundi, ut Baptista Joannes dicebat : « Ecce, inquit, Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi » ; agnus item, ad cædem ductus, ut est in Isaïæ prophetæ oraculo, quod ita ait : « Tanquam ovis ad cædem ductus est, et tanquam agnus coram tondente obtulit » . De eodem vero tanquam de agno etiam illud dictum est : « Ex peccatis populi mei ductus est ad mortem » : oportebat enim Agnum Dei, qui a maximo Pontifice assumptus fuerat, pro reliquis cognatis agnis, et pro omni humano grege, Deo victimam afferri. Nam « quoniam per hominem mors, per hominem etiam resurrectio a mortuis » , inquit Apostolus, et « sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic per unius justitiam, in omnes homines in justificationem vitæ » , ex hoc ipse quoque suis quidem discipulis se et vitam, et lucem, et veritatem esse, et reliqua **463** omnia quæ ex theologia de illo considerantur, ostendebat. Ad profanos autem, et arcanorum ipsius expertes dicebat : « Quid me quæritis interficere hominem, qui veritatem vobis locutus sum » ? Quemadmodum igitur quæ theologiæ de illo propria sunt, in prioribus libris sunt exposita, ita in hoc quæ ad agni humanas affectiones, patibilemque naturam pertinent, tractabuntur :

D A psalmo xl. — De Juda proditore, et iis qui cum eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere.

« Beatus qui intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum in terra, et non tradat eum in manus inimicorum ejus. Dominus opem feret illi super lectum doloris ejus, universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus. Ego dixi : Domine, miserere mei, sana animam

¹⁷ I Cor. xv, 21. ¹⁸ Rom. v, 18. ¹⁹ Joan.

meam, quia peccavi tibi; inimici mei dixerunt mala mihi: quando morietur, et peribit nomen ejus? Et si ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavi iniquitatem sibi, egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum²⁰, adversum me susurrabant omnes inimici mei, adversum me cogitabant mala mihi, verbum iniquum constituerunt adversum me, nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat? et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem. Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et retribuam eis; in hoc cognovi quod voluisti me, quoniam **464** non gaudebit inimicus meus super me, me autem propter innocentiam suscepisti, et confirmasti me in conspectu tuo in æternum ²⁰. » Quoniam nonnulli suspicati sunt librum Psalmoreum, hymnos tantum in Deum et carmina theologica continere, præsgia vero aut de rebus futuris prophetias non item, primum illud erit observandum, quod innumerabilia sunt, quæ in illis futura canuntur, quæ quidem longum esset in præsentia colligere, sed satis fuerit ad hujusce propositi confirmationem, duobus nunc uti psalmis, qui ipsi quidem Asaph inscripti sunt, dicti vero ipsius David temporibus. Tunc enim cum Asaph unus esset ex iis viris sanctis qui psalmos canebant, ut scriptum est in libro qui *Paralipomenon* inscribitur, psalmos qui illi attribuantur, divino affatus Spiritu enuntiavit. Quid igitur hujusmodi psalmi continent? nimirum vaticinia, quibus Judæorum regni civitatis vastatio prædicatur, quæ vastatio Judæis accidit anno circiter quingentesimo post ejusmodi vaticinium. Ergo psalmus septuagesimus tertius, qui intellectus Asaph inscribitur, ita habet: « Ut quid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves pascuæ tuæ? memor esto congregationis tuæ, quam possedisti ab initio, redemisti virgam hæreditatis tuæ, mons Sion hic, in quo habitasti in eo, leva manus tuas in superbias eorum in finem, quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis, et gloriati sunt qui oderunt te in medio solemnitatis tuæ, posuerunt signa sua signa: et non cognoverunt sicut in exitu desper, quasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum, in securi et vecte dejecerunt eam, incenderunt igni sanctuarium tuum, in terra polluerunt tabernaculum nominis tui ²¹. » Hæc quidem septuagesimus tertius psalmus. Septuagesimus autem octavus, qui ipse quoque est Asaphi, hæc continet: « Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam, polluerunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem quasi pomorum custodiam, posuerunt morticina servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ ²². » Ex his ea quæ prius recitata sunt, dico autem ea, quæ de septuagesimo psalmo accepimus, prædicta sunt adhuc regnante David, antequam templum a Salomone constructum esset. **465** Sed suum finem contigere, non

ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακά μοι· πότε ἀποθάνεται καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; Καὶ εἰ εἰσεπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἀνομιαν ἑαυτῷ. Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐφθύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακά μοι. Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστήναι; καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περὶ σμῶν. Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι θεοβλήτης εἰμι, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοῖ. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀνακλίαν ἀντελάθου, καὶ ἐθεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐπειδὴ τινες ὑπελήφασαι τὴν βίβλον τῶν Ψαλμῶν ὕμνος μόνον εἰς θεόν, καὶ ὡδὰς θεολογικὰς περιέχειν, οὐ μὴν καὶ προφητείας, οὐδὲ μελλόντων προφητείας, τοῦτο πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς μυρία θεσπίζεται δι' αὐτῶν, ἃ καὶ μακρὸν ἂν εἴη συναγαγεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀρκεῖ δὲ χρῆσασθαι εἰς μαρτυρίαν τοῦ λόγου δύο ψαλμοί· ἐπιγεγραμμένως δὲ κατὰ τοῦ Δαβὶδ χρόνους. Τῷ τῆνικαῦτα γὰρ εἰς τῶν ἱεροψαλτῶν ὁ Ἀσάφ τυγχάνων, ὡς ἐν τῇ βίβλῳ φέρεται τῶν Παραλειπομένων, τοὺς ἐπιγεγραμμένους αὐτὸν ψαλμοὺς θεῖω Πνεύματι προσεφώνησα. Τί δὴ οὖν περιέχουσιν οἱ ψαλμοί; προρρήσεις τῆς πολιτορίας τῆς βασιλικῆς πόλεως τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἧτις γέγονεν ἐγγύς που πεντακοσίοις ἔτεσι μετὰ τὴν προρρήσιν. Λέγει δ' οὖν ὁ ἔβδομηκοστὸς τρίτος ἐπιγεγραμμένος συνέσεως τῷ Ἀσάφ, « Ἴνα τί ἀπόσω, ὁ θεός, εἰς τέλος; ὠργισθὲ θυμός σου ἐπὶ πρόβατα νομῆς σου; μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτίσω ἀπ' ἀρχῆς, ἐλυτρώσω βάβδον κληρονομίας σου. Ὑπὸς Σιών τοῦτο, ὃ κατασκήνωσας ἐν αὐτῷ, ἔπαρον τὰς χεῖράς σου ἐπὶ τὰς ὑπερφανίας αὐτῶν εἰς τέλος. Ὅσα ἐπονηρέωσατο ὁ ἐχθρός ἐν τοῖς ἄγλοις σου, καὶ ἐνεκαυχῆσαντο οἱ μισοῦντές σε ἐν μέσῳ τῆς ἑορτῆς σου, ἔθεντο τὰ σημεῖα αὐτῶν σημεῖα· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ὡς εἰς τὴν ἔξοδον ὑπεράνω. Ὡς ἐν δρυμῶν ξύλων, ἀξίνας ἐξέκαψαν τὰς θύρας αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ἐν πελέκει καὶ λαξευτηρίῳ κατέρραξαν αὐτήν. Ἐνεπύρισαν ἐν πυρὶ τὸ ἁγιαστήριόν σου, εἰς τὴν γῆν ἐθεθίλωσαν τὸ σκῆνωμα τοῦ ὀνόματός σου. » Ταῦτα μὲν ὁ ἔβδομηκοστὸς τρίτος ψαλμός· καὶ ὁ ἔβδομηκοστὸς δὲ ὄγδοος, τοῦ Ἀσάφ καὶ αὐτὸς τυγχάνων, τὰδε περιέχει· « Ὁ θεός, εἰσήλθοσαν ἔθνη εἰς τὴν κληρονομίαν σου, ἐμίαναν τὸν ναὸν τὸν ἅγιόν σου. Ἔθεντο Ἰερουσαλὴμ ὡς ὀπωροφυλάκιον, ἔθεντο τὰ θνησιμαῖα τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πτείνειοῖς τοῦ οὐρανοῦ, τὰς σάρκας τῶν ὄσων σου τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. » Τοῦτων δὲ τὰ μὲν πρῶτα, λέγω δὲ τὰ ἀπὸ τοῦ ἔβδομηκοστοῦ τρίτου ψαλμοῦ, εἰρητὸ βασιλεύοντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, πρὸ τοῦ τὸν ναὸν ὑπὸ Σολομῶνος κατασκευασθῆναι· τέλος δὲ ἔτυχεν οὐκ ἄλλοτε ἢ πρῶτων μὲν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίων πολιτορίας, δεύτερον δὲ ἐπὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ πρὸς Ἰουδαίους πολέμου· ἕκαστα γὰρ τῶν εἰρημένων ἐπληροῦτο ἐπὶ τε τῆς πρώτης καὶ δευ-

²⁰ Psal. XL, 2-13. ²¹ Psal. LXXIII, 4-7. ²² Psal. LXXVIII, 4, 2.

τέρας τοῦ ἱεροῦ κατασκαφῆς, προγνωσθέντα καὶ ἀνα-
 φωνηθέντα ἐν τοῖς εἰρημένοις Ψαλμοῖς ὑπὸ τοῦ
 Ἀσάφ. Τὰ δὲ δευτέρα ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου,
 ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς Ἀντιόχου χρόνους, τοῦ κλη-
 θέντος Ἐπιφανοῦς, ὃς, τῆς Συρίας βασιλεύσας, ὑπ-
 ἀγεται μὲν τὰ Ἱεροσόλυμα, μαίνει δὲ τὸν ναόν, καὶ
 καθαίρει τὸ θυσιαστήριον· ἔπειτα τοὺς Ἰουδαίους
 Ἑλληνίζων, πλείστους ὄσους αὐτῶν ἀνδρας καὶ γυ-
 ναίκας ὑπὲρ τοῦ οἴκελου νόμου καὶ τῆς πατρῴας
 εὐσεβείας ἀνήρει, ποικιλίας προαικίζόμενος τιμωρί-
 ας. Εἰς ἐκεῖνον τοιγαροῦν τὸν καιρὸν, καὶ εἰς τοὺς
 μετὰ ταῦτα τῷ Ἀντιόχῳ τὰ ἴσα πράξαντας, ἀνα-
 φωνεῖ ὁ Ἀσάφ τὸ ἀπὸ τοῦ ἑβδομηκοστοῦ ὀγδόου
 ψαλμοῦ. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ ἡ τῶν καλουμένων
 Μακκαβαίων γραφή, τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον·
 « Καὶ προσεπισυνήχθησαν πρὸς Ἰάκειμον καὶ Βακ-
 χίδην συναγωγῇ γραμματέων ἐκζητοῦσα δίκαια. »
 Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ ὤμοσεν αὐτοῖς λέγων· Οὐκ
 ἐκζητήσομεν ὑμῖν κακόν, καὶ τοῖς φίλοις ὑμῶν· καὶ
 ἐνεπίστευσαν αὐτῷ· καὶ συνέλαβεν ἐξ αὐτῶν ἐξή-
 κοντα ἀνδρας, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ,
 κατὰ τὸν λόγον Ἀσάφ ὃν ἔγραψεν, ἔδωκαν τὰ θνησι-
 μαία τῶν δούλων σου βρώματα τοῖς πετεινοῖς τοῦ
 οὐρανοῦ, σάρκας ὀσίων σου τοῖς ζώοις τῆς γῆς, αἰ-
 ματα αὐτῶν ἐξέλεγον κύκλῳ Ἱερουσαλήμ, καὶ οὐκ ἦν
 ὁ θάπτων. » Τούτων οὕτω προῤῥηθέντων καὶ ἀποτε-
 λουσθέντων, οὐ θαυμαστὸν, εἰ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον
 καὶ τὰ προσκεθέντα τοῦ τεσσαρακοστοῦ ψαλμοῦ
 λόγια σημαίνει τὰ μέλλοντα ἔσσεσθαι κατὰ τὸν τῆς
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῆς χρόνον, ἅπερ μὴ πάν-
 των ἀνθρώπων συνιέντων, ὅπως Λόγος ὢν Θεοῦ, καὶ
 σοφία, καὶ ζωὴ, καὶ φῶς ἀληθινόν, καὶ πάντα πλουτοῦν
 ἀγαθῶν κεκτημένος, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσε σάρκα λα-
 βῶν, καὶ τοῖς τὸ γένος θνητοῖς ἀνθρώποις καὶ πτω-
 χοῖς ὁμοιωθεὶς, μορφῆν τε δούλου καὶ πέντητος ἀνείλη-
 φώς, καὶ μάλιστα καθ' ὃν καιρὸν ἐπλήρου τὴν ἀπὸ τοῦ
 ψαλμοῦ προφητείαν, εἰκότως ἐν ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ
 μακαρίζεται ὁ ταῦτα περὶ αὐτοῦ συνιείς, ἐπαγγελίας
 τυγχάνων τῆς ἀναγεγραμμένης. Εἶθ' ἐξῆς ἐκ προσώ-
 που λοιπὸν δὴ τοῦ πέντητος καὶ πτωχοῦ, αὐτοῦ δηλαδὴ
 τοῦ δι' ἡμᾶς πτωχεύσαντος Σωτῆρος ἡμῶν, ἐπιλέ-
 γεται· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με. » Ὅτι δὲ
 ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ θεσπί-
 ζεται, αὐτάρκης μάρτυς ὁ εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης
 τυγχάνει. Ἰστορεῖ γάρ, ὅτι· « Λαβῶν ὁ Ἰησοῦς ποτε
 λέβητιον περιεζώσατο, καὶ νίψας τοὺς πόδας τῶν μα-
 θητῶν αὐτοῦ εἶπεν· Ἐγὼ οἶδα οὐς ἐξελεξάμην· ἀλλ'
 ἵνα ἡ Γραφή πληρωθῇ· Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν
 ἄρτον ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. » Ποῖαν
 γὰρ πεπληρωσθαι γραφὴν ἐν τούτοις ἐδήλου ἀλλ' ἡ
 τὴν τοῦ μετὰ χεῖρας ψαλμοῦ ἐν ᾧ εἰρηται· « Καὶ γὰρ
 ὁ ἀνθρώπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων
 ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν; » Φη-
 σιν οὖν ἀρχόμενος· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με,
 ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι· » καὶ δι' ὅλου
 τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ σαφέστερον ὁ Σύμμαχος τοῦτον ἐξ-
 ἔδωκε τὸν τρόπον· « Ἐμοῦ λέγοντος· Κύριε, ὀκτεῖ-

A alias, quam semel quidem populantibus Babylonis;
 iterum autem bello quod adversum Judæos a Romanis
 gestum est, unumquodque enim eorum, quæ dicta
 sunt, completum est tam prima templi eversione,
 quam ea quæ secuta est, tametsi in hisce duobus
 psalmis et provisum et enuntiatum est. Quæ vero
 secundo loco recitavimus, et a septuagesimo octavo
 psalmo accepimus, completa sunt ejus Antiochi
 temporibus, qui vocatus est Illustris, qui cum in
 Syria regnaret, irrupit eisdem in urbem Hieroso-
 lyma, sedavit vero templum, et sanctuarium ever-
 tit. Dumque Judæos Græcorum moribus cogit vi-
 vere, quamplurimos eorum tam mares quam femi-
 nas, qui neque proprias leges neque patriam pieta-
 tem deserere volebant, variis prius vexatos suppli-
 ciis, interfecit. In illud ergo tempus, et in eos qui
 posthac, eadem quæ Antiochus patravertint, clamat
 Asaph ea quæ septuagesimo octavo psalmo conti-
 nentur. Fidem huic rei facit, ea quæ vocatur Ma-
 cabæorum historia, quæ in hunc modum se habet :
 « Et convenierunt ad Jacimum et Bacchidem con-
 gregatio scribarum requiritium quæ justa sunt²², »
 et deinceps adjungit : « Et juravit illis dicens : Non
 inferemus vobis malum, neque amicis vestris, et
 crediderunt ei, et comprehendit ex iis sexaginta
 viros, et occidit eos in uno die, secundum verbum
 Asaph quod scripsit, dederunt morticina aervorum
 tuorum escas volatilibus cœli, carnes sanctorum
 tuorum bestiis terræ, sanguinemque eorum effude-
 runt in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepe-
 liret²³. » Cum hæc in hunc modum et prædicta et
 completa sint, mirum videri non debet, si eodem
 modo etiam oracula de quadragesimo psalmo nuper
 accepta, quid futurum esset per id tempus, quo
 Judæi adversus Salvatorem nostrum conspirarunt,
 significant : ex quibus cum universi homines non-
 intelligerent, quonam pacto qui Verbum Dei est,
 et sapientia, et vita, et lumen verum, et omnes
 bonorum divitias possidens, propter nos assumpto
 corpore, et pauper et natura mortalibus hominibus
 et egenis similis sit factus, formamque et æervi et
 pauperis acceperit, maxime quo tempore comple-
 bat ea quæ ad prophetiam hujus psalmi pertinent,
 merito in initio psalmi, is ut beatus commendatur,
 qui hæc de illo intellexerit, utpote qui promissum
 publicæ memoriæ traditum obtineat. **466** Tum
 deinceps, quod superest, ex ipsius pauperis atque
 egeni persona, ipsius videlicet Salvatoris nostri,
 qui propter nos inopem vitam assumpsit, adjungi-
 tur : « Ego dixi, Domine, miserere mei²⁴. » Quod
 vero ex persona Salvatoris, quæ ad hunc psalmum
 pertinent, prædicta sint, optimus sane sit testis
 evangelista Joannes. Narrat enim, ut olim Jesus,
 cum accepisset linteam, præcinxerit se, cumque
 pedes discipulorum suorum abluisset, dixerit : « Ego
 scio quos elegerim, sed ut compleatur Scriptura :
 Qui edit mecum panem, levavit contra me calca-

²² 1 Machab. vii, 12. ²³ ibid. 15-17. ²⁴ Psal. xl, 5.

neum suum²⁶. » Etenim quam tandem aliam in his Scripturam completam esse dicebat, nisi eam quæ in hoc psalmo habetur, qui nunc in manibus est, in quo quidem psalmo illud dictum est : « Etenim homo pacis meæ in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem²⁷. » Initio ergo sic ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi²⁸ : » et per totum psalmum, ea quæ planius in hunc modum Symmachus edidit : « Me dicente, Domine, miserere mei, sana animam meam ; et si peccavi tibi, inimici mei dixerunt de me mala, quando morietur, et peribit nomen ejus ? et cum ingrederetur, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Cum egrederetur foras, obloquebatur, uno animo susurrabant contra me omnes qui oderant me, de me cogitabant mala mihi, verbum iniquum effusum erat inter ipsos, et qui cecidit non amplius surget, sed et homo qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificatus est contra me consequenter ; tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, ut retribuam eis : propter hoc cognoscam quod voles, si non obloquetur inimicus meus, me autem propter simplicitatem suscepisti, et constitues me in conspectu tuo in æternum. » Cum his vero quæ Symmachus edidit concordant etiam ea quæ ab Aquila edita sunt, sensuque idem valent. Primum igitur de eo quod ex persona Salvatoris nostri enuntiari videatur, illud quod dictum est : « Sana animam meam, quia peccavi tibi, » observato, quæso te, ut idem apud Symmachum non eodem modo se habeat, sed sic : Sana animam meam, et si peccavi tibi. » Sic autem hoc ille ait, propterea quod nostra secum ipse peccata communicavit. Ex quo illud dictum est : « Et Dominus tradidit eum peccatis nostris, et, ipse peccata nostra fert²⁹. » **467** Factus est igitur pro nobis execratio ille Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, quem non cognoscens peccatum, Deus pro nobis peccatum fecit, dum illum pretium animalium ac vivum pro nostris omnium animis tradit, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso. Sed quando etiam in similitudinem carnis peccati factus, condemnavit peccatum in carne, merito proferuntur ea quæ jam exposita sunt. Quod autem peccata nostra, sua faciens propter charitatem erga nos ac benevolentiam, hæc dicat, deinceps oratione progressus in eodem psalmo demonstrat, dicens : « Me autem propter innocentiam suscepisti³⁰. » Quibus verbis planissime Agnum Dei, omnis mali expertem et innocuum ostendit. Sed quo tandem modo ille peccata nostra sua fecit, et quo item modo iniquitates nostras tulit ? num ex eo quod corpus illius nos esse dicti sumus, ut ait Apostolus : « Vos autem estis corpus Christi et membra ex parte, et ex eo quod dum unum membrum patitur, simul omnia cum eo membra

ρόν με, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτόν σοι, οἱ ἐχθροί μου ἔλεγον περὶ ἐμοῦ κακά· Πότε ἀποθάνῃ, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; Εἰσερχόμενος ἐπισκέψασθαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἤθροισεν ἀδικίαν ἑαυτοῦ. Ἐξερχόμενος δὲ ἔξω κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐπιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με, περὶ ἐμοῦ ἐννοοῦντες κακά μοι. Λόγος παράνομος ἐκκέχυτο ἐνδον αὐτῶν, καὶ πεσῶν οὐκέτι ἀναστήσεται· ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπος, ὃς εἰρήνευέ μοι, ὧ ἐπαποθῆεν, συνεσθίω μοι ἄρτον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. Ἀκολούθως, σὺ δὲ, Κύριε, οἰκτιρόν με, καὶ ἀνέγειρόν με, ἵνα ἀνταποδώσω αὐτοῖς. Διὰ τοῦτο γνώσομαι, ὅτι θελήσεις, ἐάν μὴ καταλάβῃς ὁ ἐχθρός μου. Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀπλότητα ἀντέσχου, καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος. » Ἰσοδυναμῶν δὲ τοῖς τοῦ Συμμάχου καὶ τὰ Ἀκύλου. Πρῶτον οὖν περὶ τοῦ δοκεῖν ἀπεμφαίνειν ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ εἰρημένον, τὸ, « Ἰασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι, » τρηθείς τὸ παρὰ τῷ Συμμάχῳ μὴ οὕτως ἔχον, ἀλλὰ, « Ἰασαι τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτόν σοι. » Καὶ οὕτω δὲ τοῦτο φησιν, ἐπειδὴ τὰς ἡμετέρας κοινοποιεῖ εἰς ἑαυτὸν ἁμαρτίας. Διὸ λέλεκται : « Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν » καὶ, « Αὐτὸς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει. » Γέγονε γοῦν ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὃν καὶ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν προέμενος αὐτὸν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας γενόμενος κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, εἰκότως προφέρεται τὰ ἐκκείμενα. Ὅτι δὲ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοικειούμενος, ταῦτά φησιν, ἔξῃς ὑποκαταβάς ἐν αὐτῷ τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρει, λέγων· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου » σαφῶς τὸ ἀπειρόκακον τοῦ Ἄμνου τοῦ Θεοῦ παριστάς. Πῶς δὲ τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἐξοικειοῦται ; καὶ πῶς φέρειν λέγεται τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἢ καθ' ὃ σῶμα αὐτοῦ εἶναι λεγόμεθα ; κατὰ τὸν Ἀπόστολον φησάντα· « Ὑμεῖς δὲ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ καθ' ὃ πάσχοντες ἐνὸς μέλους, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, οὕτω τῶν πολλῶν μελῶν πασχόντων καὶ ἁμαρτανόντων, καὶ αὐτὸς κατὰ τοὺς τῆς συμπαθείας λόγους, (ἐπειδὴ περ εὐδόκησε, Θεοῦ Λόγος ὢν, μορφήν δούλου λαβεῖν, καὶ τῷ κοινῷ πάντων ἡμῶν σκηνώματι συναφθῆναι·) τοὺς τῶν πασχόντων μελῶν πόνους εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ πάντων ἡμῶν ὑπεραλγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεὶς καὶ τιμωρίαν ὑποσχών, ἦν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ' ἡμεῖς τοῦ πλήθους ἕνεκεν τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἴτιος τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέσεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον, μάλιστα γὰρ τε καὶ ὕδρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένης εἰς αὐτὸν μεταθείς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμημένην κατάρτι

²⁶ Joan. xiii, 18. ²⁷ Psal. xl, 10. ²⁸ ibid. 5. ²⁹ Isa. lxxxiii, 4-6. ³⁰ Psal. xl, 13.

ἐπ' αὐτὸν ἀκούσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα· καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ ἀντίψυχον· διὸ φησιν ἐξ ἡμέτερου προσώπου τὸ λόγιον· « Τῷ μάλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν. » Ὡστε εἰκότως ἐκὼν αὐτὸν ἡμῖν, ἡμᾶς τε αὐτῷ, καὶ τὰ ἡμέτερα πάθη ἰδιοποιούμενος φησιν· « Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἵασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτὸν σοι. » Ὁρῶντας δὲ εἰκότως τοὺς ἐπιβουλευόντας οὐ μόνον ἀνθρώπους ἀλλὰ καὶ ἀοράτους δυνάμεις τὴν ὑπερβάλλουσαν ἰσχὴν αὐτοῦ τῆς θείας προσηγορίας καὶ τοῦ ὀνόματος, δι' οὗ μικρὸν ὑστερον Χριστιανῶν τὴν πᾶσαν κατέπλησεν οἰκουμένην, σθέσειν αὐτὴν οἶμαι ὑπειληφέναι, εἰ τὰ πρὸς θάνατον ἐπιβουλεύσαιεν αὐτῷ. Τοῦτο δὴ οὖν αὐτὸ διελέγχει φάσκων· « Οἱ ἐχθροὶ μου εἶπαν κακά μοι· Πότε ἀποθάνεταί· καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ; » Ἐπεὶ δὲ καθυποκρινόμενοι προσήσαν πειράζοντες ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν, ὡς ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ, ἄλλοτε ἄλλας αὐτοὺς προφάσεις καὶ κατηγορίας κατ' αὐτοῦ συσκευάζεσθαι ἱστοροῦσα, τούτων ἕνεκα ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἄνομιαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορεύετο ἕξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατ' ἐμοῦ. » Ἐξῆς δὲ τούτοις ἤδη σαφῶς ἐμφαίνει καὶ αὐτὸν ἐκείνων τὸν δυσσεβέστατον προδότην· ἐπειδὴ συνέβαινε μεθ' ἃς πεποίητο συνθήκας τοῖς ἄρχουσι τῶν Ἰουδαίων περὶ τῆς τοῦ διδασκάλου προδοσίας, μηκέτ' ἀπαντᾶν αὐτὸν συνθήκας ἐπὶ τῆν τὸν βίωλον μαθημάτων διδασκαλίαν, μηδ' ὡς παρὰ διδάσκαλον φοιτᾶν, μηδ' ὁμοίως τοῖς ἑτέροις παραβάλλειν τῇ τοῦ Σωτῆρος Διατριβῇ, ἀλλ' ἐπὶ τῷ κατοπτεῦειν καὶ θηρεῦειν καιρὸν, ὅτε δέοι ἐπιθέσθαι αὐτῷ. Τοῦτο δ' οὖν καὶ κατηγορεῖται πράττων ὑπὸ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν, ὧν ὁ μὲν Ματθαῖός φησι· « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ἡμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριακοντα ἀργύρια. Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. » ὁ δὲ Μάρκος· « Καὶ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης εἰς τῶν δώδεκα ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτει πῶς αὐτὸν εὐκαιρῶς παραδῷ. » ὁ δὲ Λουκᾶς γράφει λέγων· « Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι, καὶ τοῖς στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ἵνα αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. Καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. Καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. » Ταῦτα δὴ οὖν αὐτὰ θεσπιζούσα ἡ μετὰ χεῖρας πρόβρῃσις ἐπιλέγει· « Καὶ εἰ εἰσπορεύετο τοῦ ἰδεῖν, μάτην ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, συνήγαγεν ἄνομιαν ἑαυτοῦ. Ἐξεπορεύετο ἕξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐπιθυροῦσαν πάντας οἱ ἐχθροὶ μου. » Ὁ γοῦν Σύμμαχος, « Εἰσερχόμενος, » φησιν, « ἐπισκοπήσαι, μάταια ἐλάλει ἡ καρδία αὐτοῦ, ἡθροῖεν ἀδικίαν ἑαυτῇ. Ἐξερχόμενος δὲ ἕξω

patiuntur²¹, » ita nimirum, multis enim patientibus et peccantibus membris, ipse quoque ratione consentientis sibi invicem naturæ (quandoquidem cum Dei Verbum esset, ei placuit, et formam servi accipere, et communi omnium nostro domicilio copulari) patientium membrorum labores in seipsum assumpsit, et nostras valetudinis infirmitates, suas fecit, et ex legibus humanitatis pro omnibus nobis et dolores et labores sustinuit. Cæterum non modo rebus his gestis Dei Agnus, verum etiam pro nobis tormenta passus, supplicioque affectus, quo ipse quidem dignus minime erat, sed nos ipsi propter multitudinem peccatorum, ut peccata nobis dimitterentur, auctor exstitit : utpote qui pro nobis et mortem subierit, et verbera, et probra, et contumelias, quibus nos digni eramus, in seipsum transtulerit, et execratio pro nobis factus, execrationem quæ nobis debebatur, ad seipsum attraxerit. Quid enim aliud ille, quam pro animis nostris pretium? Itaque ex persona nostra oraculum ait : « Livore ejus nos sanati sumus : et Dominus tradidit eum peccatis nostris²². » Proinde merito dum seipsum nobis conjungit, et nos ac vitia nostra sibi æsciscit, ita ait : « Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi : » videntesque item merito non solum insidiatores homines, **468** sed etiam insidiatrices invisibiles potestates, vim immensam illius divinæ appellationis et nominis, quo haud ita multo post totum orbem terrarum Christianis implevit, illam se posse extinguere putaverunt, si mortem illi machinarentur. Hoc ipsum igitur his verbis redarguit : « Inimici mei dixerunt mala mihi, quando morietur et peribit nomen ejus²³? » Quoniam autem simulatis verbis accedebant, tentantes ut ipsum caperent in sermone, ut legimus apud divinam Scripturam, quæ illos contra illum alias aliis et occasionibus et criminibus utentes inducit, idcirco illud adjungit : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi, egrediebatur foras et loquebatur in idipsum contra me²⁴. » Hiæc vero rebus expositis, deinceps ipsum illum scelestissimum proditorem verbis indicat : quandoquidem illud evenit, ut postquam de prodendo præceptore cum principibus Judæorum pactus esset, non amplius ut solebat ad divina præcepta perdiscenda conveniret, neque vero tanquam ad præceptorem accederet, aut aliorum more præceptoris consuetudine uteretur, sed tempus duntaxat circumspiceret atque observaret, quo adoriri illum posset. Proinde illum ista molientem ac patrantem, sancti evangelista criminantur : quorum unus Matthæus ita ait : « Tunc abiens unus ex duodecim, qui dicebatur Judas Iscariotes ad principes sacerdotum, ait illis : Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta argenteos. Et ex illo quærebat opportunitatem, ut

²¹ 1 Cor. xii, 26, 27. ²² Isa. lvi, 4-6. ²³ Psal. xl, 6. ²⁴ ibid. 7, 8.

ipsum eis traderet³⁵. » Marcus autem sic : « Et Judas Iscariotes unus ex duodecim, abiit ad principes sacerdotum ut eum illis traderet. Illi autem audientes gavisi sunt. Et promiserunt se argentum ei daturos : et quærebatur quomodo illum opportune traderet³⁶. » Lucas vero in hunc modum scribit : « Intravit autem Satan in Judam qui vocatur Iscariotes, unum de duodecim. Et abiit et locutus est cum principibus sacerdotum et scribis et ducibus templi, ut eum illis traderet. Et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare : et quærebatur opportunitatem, ut traderet illum sine turbis³⁷. » Eadem igitur hæc, vaticinium quod nunc in manibus est, canens, ita ait : « Et ingrediebatur ut videret, vana loquebatur cor ejus, congregavit iniquitatem sibi. **469** Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. » Contra me susurrabant omnes inimici mei. Symmachus autem : « Ingressus, inquit, ut inspiceret, vana loquebatur cor ejus, congregabat injustitiam sibi. Egrediens autem foras obloquebatur. Uno animo susurrabant contra me omnes qui oderunt me. » Solus igitur tanquam familiaris et discipulus ingressus, circumspectabat et explorabat intus, insidias in corde suo occultans. Egressus autem, cum pluribus uno animo et in idem obloquebantur, dum Salvatore in inimicis tradebat, et latenter paciscebatur cum principibus Judæorum cum de aliis rebus, tum vero etiam de pecunia qua se traditorem illum promittebat, et de qua una cum ipsis illis susurrabat. Ex quo ait : « Egrediebatur foras, et loquebatur in idipsum. Adversus me susurrabant omnes inimici mei. Adversum me cogitabant mala mihi. Verbum iniquum constituerunt adversum me³⁸. » Videtur autem pactionem de argenteis, verbum iniquum, prophetice nominare : aut etiam ita dicit, propterea quod nefaria et iniqua adversus illum cogitabant, utpote qui illum extinguendum et post necem abolendum, neque amplius inter vivos requirendum arbitrarentur. Tale est enim illud : « Nunquid qui dormit, non adjiciet ut resurgat³⁹ ? » quod lucidius protulit Symmachus his verbis : « Et qui cecidit non ultra resurget. » Aquila vero, « Et qui, inquit, dormierit, non adjiciet ut resurgat⁴⁰ : » et hæc quidem adhuc communiter de universis dicta sunt, qui sub ipsum passionis tempus insidias illi fecerunt. At seorsum de proditore, tanquam de eo quem ipse ut discipulum instituisset, deinceps adjungit, dicens : « Et enim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem⁴¹. » Pro quo rursus Symmachus : « Et homo, inquit, qui pacem habebat mecum, cui confidebam, comedens mecum panem meum, magnificavit est contra me. » Pessimus enim revera omnium et sceleratissimus, qui post communem mensam, et post cibi inter verba præceptoris assumptionem,

A κατελάλει. Ὁμοθυμαδὸν ἐπιθύριζον κατ' ἐμοῦ πάντες οἱ μισοῦντές με. » Μόνος μὲν οὖν ὡς ἂν γυνήριμος καὶ μαθητὴς παρὰ διδάσκαλον εἰσῶν, περιεσχόται καὶ κατεμάνθανεν, ἔνθον ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ καρδίας κρύπτων τὴν ἐπιβουλὴν. Ἐξῶν δὲ, μετὰ πλειόνων ὁμοθυμαδὸν καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατελάλει, τοῖς ἐχθροῖς προδιδοῦς τὸν Σωτῆρα, καὶ συνταττόμενος τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἄρχουσιν λεληθῶτως περὶ ἐτέρων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν χρημάτων, ἐφ' οἷς παραδώσει αὐτὸν ὑπισχνεῖτο, περὶ ὧν μετ' αὐτῶν ἐκεῖνων ἐπιθύριζε. Διὸ φησὶν : « Ἐξεπορεύετο ἔξω, καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό. Κατ' ἐμοῦ ἐπιθύριζον πάντες οἱ ἐχθροὶ μου, κατ' ἐμοῦ ἐλογίζοντο κακὰ μοι. Λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' ἐμοῦ. » Ἔοικε δὲ τὴν συνταγὴν τὴν περὶ τῶν ἀργυρίων λόγον παράνομον διὰ τῆς προφητείας ὀνομάζειν : ἢ καὶ ὅτι ἀσεβῆ καὶ παράνομα κατ' αὐτοῦ διεννοοῦντο, ὡς ἂν σθεσθησομένου καὶ διαφθαρσομένου μετὰ τὸν θάνατον, καὶ μηκέτι ζῶσιν ἐξετασθησομένου. Τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ, « Μὴ ὁ κοιμώμενος οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » ὅπερ λευκότερον ὁ Σύμμαχος ἐξέφηεν εἰπῶν : « Καὶ πεσὼν οὐκέτ' ἀναστήσεται ; » ὁ δὲ Ἀκύλας φησὶν, « Καὶ ὅς ἂν κοιμηθῆ, οὐ προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι ; » Καὶ ταῦτα ἐτι κοινῶς περὶ πάντων εἰρηταί τῶν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐπιθεβουλεύκων αὐτῷ· ἰδίως δὲ πάλιν περὶ τοῦ προδότου, ὡς ἂν περὶ μαθητευθέντος αὐτῷ, ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἠλπισα, ὁ ἐσθλὸν ἔργον μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ περὶρισμόν· » ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἄνθρωπος, » φησὶν, « ὁς εἰρήνευέ μοι, ᾧ ἐπεποθέην, συνεσθίων μοι ἔργον ἐμὸν, κατεμεγαλύνθη μου. » Χείριστος γὰρ ἀληθῶς ἀπάντων καὶ ἐναργέστατος ὁ μετὰ κοινὴν τράπεζαν καὶ τὴν ἐν λόγοις τοῦ διδασκάλου τροφήν ἐπὶ τὰ χεῖρῳ τραπέζης, καὶ τοῖς ἐναντίοις τὸν εὐεργέτην ἀνταμειψάμενος. Ἄλλ' ἐπειδὴ περ ἐπιβουλεύοντες οἱ ἐχθροὶ ἔλεγον· « Πότε ἀποθανεῖται, καὶ ἀπολείται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ; » φροντὸ τε κοιμηθέντα μηκέτ' ἀναστήσεσθαι, τούτου χάριν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὰναντία τούτοις εὐχόμενος, καὶ τῆς ἀναστάσεως ἀκωλύτως τυχεῖν ἀξίῳ τὸν Πατέρα, φησὶ· « Σὺ δὲ, Κύριε, ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι τεθέληκός με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμοί. » Καὶ πρόδηλόν γε τίνα τρόπον μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, παραχρῆμα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετήλθε τοὺς ἐπιθεβουλεύκοντας αὐτῷ ἢ ἀναποδόσας, ὅπως τε ὁ ἐχθρός αὐτοῦ, ζωῆς τυγχάνοντας, θάνατος κατησχύνθη, ὥστε τοὺς ἐπονειδίζοντας εἰπεῖν· « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον ; ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος ; » Ἐντυχὼν δὲ τις ταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἱστορίαις τῷ Ἰωσήφῳ γραφείσαις, εἴσεται : τὰς μετελθούσας τὸ Ἰουδαίων ἔθνος καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν συμφορὰς, αἷς εἰκότως περιπεπτώχασαι, τὰ ἐπιχειρᾶ ὧν εἰς αὐτὸν ἔδρασαν ἀπολαμβάνοντες. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς ἐκεῖνους ἐπληροῦτο πάντα, κατὰ

³⁵ Matth. xxvi, 14. ³⁶ Marc. xiv, 10, 11. ³⁷ Luc. xxii, 3, 6. ³⁸ Psal. xl, 7, 8. ³⁹ ibid. 9. ⁴⁰ ibid. 10.

την πρόβρησιν· τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν ἢ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις διέδειξε τοῖς πᾶσιν, ὅπως ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν ὁ Πατήρ, ὃς καὶ αὐτὸς διδάσκει λέγων· « Ἐλέησόν με, καὶ ἀνάστησόν με, καὶ ἀναποδώσω αὐτοῖς. Ἐν τούτῳ ἔγνω, ὅτι τεθλίχθαι με, ὅτι οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρὸς μου ἐπ' ἐμοί. » Τούτοις ἐπιλέγει· « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου. » Καὶ τῆρι γε τίνα τρόπον αὐτῷ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ τὴν εὐχὴν ἀναπέμπων, ἐπὶ τῷ αὐτῷ τεθάρρηκε παρῆρσι, ὡς ἀκακίαν ἐαυτῷ μαρτυρεῖν, καίτοι ἀνωτέρω φήσας· « Ἰασαί τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. » Ἀλλὰ τὸ μὲν, « ἡμαρτόν σοι, » ὅποιος ἔχεται διανοίας προδιελήφαμεν. Καὶ ὁ Σύμμαχος δὲ σαφέστερον παρέστησεν εἰπών· « Ἰασαί τὴν ψυχὴν μου, καὶ εἰ ἡμαρτόν σοι· » ὃ καὶ αὐτὸ λέγοι· ἂν περὶ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, ἅπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν εἰς ἐαυτὸν ἀνεδέξατο. Τὸ δὲ, « Ἐμοῦ δὲ διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου, » τὴν δὲ ὅλου καθαρότητα τῆς αὐτοῦ φύσεως παρίστησι, δι' ἣν καὶ τὸ ἔδραϊον καὶ ἀπειστον τῆς ζωῆς, καὶ τῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ σωτηρίας διδάσκων ἐπιλέγει· « Καὶ ἐβεβαίωσάς με ἐνώπιόν σου εἰς τὸν αἰῶνα. » ἢ, « Καὶ παραστήσεις με ἔμπροσθέν σου δι' αἰῶνος, » κατὰ τὸν Σύμμαχον.

traverant præmia digna reciperent : et hæc quidem præfixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentiae testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsam suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus.

Ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ γδ'. — Ἐπι περὶ τοῦ Ἰούδα, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ συσκευηὴν πεποιμένων.

« Ἐνώτισαι, ὁ Θεός, τὴν προσευχὴν μου, καὶ μὴ ὑπερίθης τὴν δέησίν μου. Πρόσχεσ μοι, καὶ εἰσακούσόν μου. Ἐλυτήθην ἐν τῇ ἀδολοσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιαν ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν, καὶ ἐν ὄργῃ ἐνεκότου μοι. Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ δεῖλα θανάτου ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος ἦλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψε με σκότος, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει· « Καταπόντισον, Κύριε, καὶ καταδίελε τὰς γλώσσας αὐτῶν· ὅτι εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει. Ἡμέρας καὶ νυκτὸς κυκλώσει αὐτὴν ἐπὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς, καὶ ἀνομία καὶ κόπος ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ ἀδικία· καὶ οὐκ ἐξέλιπεν ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὠνεῖδισέ με, ὕψηνεγα ἄν. Εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοβρῆμόνησεν, ἐκρύβην ἂν ἐπ' αὐτοῦ

A se ad deteriora convertit, et contrariis rebus eum a quo juvabatur, et beneficia capiebat, remuneravit. At vero quoniam inimici insidiantes dicebant, « quando morietur, et peribit nomen ejus ? » et putabant morte sopitum non amplius surrecturum, idcirco ipse Salvator ac Dominus 470 noster his adversa precatur, et reditionis ad vitam sine impedimento se compotem fieri Patrem suum orat, dicens : « Tu autem, Domine, miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me ». Et sane haud obscurum est, quem in modum postquam a mortuis rediit, e vestigio neque ita multo post, eos qui illi insidias struxerant retributio ulla sit, utque ea, quæ vitæ ejus inimica erat mors, sit pudore confusa, adeo illa quidem ut quasi probrum ei objicientes dicerent : « Ubi est, mors, stimulus tuus? ubi est, mors, victoria tua? » Cæterum, si quis historias tempora post reditionem ad vitam Salvatoris nostri complexas, quæ a Josepho conscriptæ sint, evolverit, facile videbit quænam calamitates Judaicam gentem atque ejus principes invaserint, atque afflixerint, in quas merito illi inciderunt, ut sceleris quod in illum patomnia adversus illos completa sunt, ut oraculum præfixerat. Salvatoris autem nostri de morte ad vitam reditio plane omnibus demonstravit, quantum sibi Pater in illo placuerit, quam quidem rem ipse ostendit, dicens : « Miserere mei, et suscita me, et retribuam eis. In hoc cognovi quod voluisti me, quod non gaudebit inimicus meus super me. » Deinde adjungit : « Me autem propter innocentiam suscepisti. » Attende autem quonam pacto ipsi Deo et Patri suo supplicans, tanta utatur libertate loquendi, ut sibi ipsi innocentiae testimonium exhibeat, tametsi superius dixit : « Sana animam meam, quia peccavi tibi. » Sed illud quidem, « peccavi tibi, » quo sensu sit accipiendum, antea planum fecimus, quod Symmachus apertius exposuit, cum dixit : « Sana animam meam, etsi peccavi tibi : » quod sane ipsum etiam de peccatis nostris dici potest, quæ Salvator ac Dominus noster in seipsam suscepit. Illud autem : « Me autem propter innocentiam suscepisti, » puritatem naturæ ipsius, quam totam possidebat, demonstrat, ex qua puritate vitam quoque et salutem stabilem atque inconcussam post reditum ipsius ad vitam exponens adjungit : « Et confirmasti me in conspectu tuo in æternum, » aut aliter : « Et constitues me ante te in æternum, » ut interpretatus est Symmachus.

C 471 A psalmo LIV. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjurationem fecerunt.

« Auribus percipe, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam. Præsta attentum te mihi, et exaudi me. Contristatus sum in nugatione mea, et conturbatus sum a voce inimici, et a tribulatione peccatoris : quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi. Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me. Timor et tremor venerunt super me, et contexerunt me tenebræ », et quæ sequuntur, quibus adjungit : « Præcipita, Domine, et divide linguas eorum : quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate. Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus, et iniquitas et labor in medio ejus et injustitia : et non defecit de plateis ejus usura et dolus. Quoniam si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat

40 Psal. XL, 11, 12. 41 I Cor. XV, 55. 42 Psal. LIV, 2-6.

me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanims, et dux meus, et notus meus : qui in idem dulces comparabas mihi cibos. In domo Dei ambulavimus cum consensu ⁴². » Ex his igitur illud : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique. Et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, abscondissem me forsitan ab eo. Tu vero homo unanims, et dux meus, et notus meus, qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » simile est illi : « Etenim homo pacis meæ, in quo speravi, qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ⁴³ : » quod cum de Juda sit accipiendum, in superiori propheta positum est. Ut ergo in illo dicebatur, homo pacis aliquando fuisse, qui quondam a Salvatore instituebatur, cum ipse quoque ex numero apostolorum unus esset, sic etiam in præsentia, et unanims, et dux, et notus dictus est. Item quemadmodum in illo de eodem dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem, » ita etiam nunc ex persona ipsius dicitur illud : « Qui in idem dulces comparabas mihi cibos. » Etenim ex iis ipse quoque unus erat, qui ad arcanam, qua cum suis discipulis utebatur, Salvatoris nostri consuetudinem spiritualemque cibum assumpti fuerant : **472** nam ad profanam multitudinem et ad turbas cum verba faceret, parabolis utebatur. Solis vero suis discipulis, in quorum ordinem etiam Judas admissus fuerat, apertius omnia demonstrabat. Ex quo illud dictum est : « Qui edebat panes meos, magnificavit super me supplantationem ; » et illud : « qui in idem dulces comparabas mihi cibos, » quod sane evidentius expressit Aquila quidem sic : « Qui simul dulce comparabamus arcanum. » Symmachus autem sic : « Qui inter nos communicabamus dulcem sermonis consuetudinem. » Pro illo vero : « Tu autem homo unanims, dux meus, et notus meus, » Symmachus ita convertit : « Tu autem homo moris ejusdem mecum, et dux meus, et notus meus : » nam cum ad tantam dignitatem assumptus esset, et ob id inter primos Salvatoris amicos censeretur, merito de eo sic ait : « Si inimicus probro me affecisset, sustinuissem utique, » et quæ sequuntur. Ubi autem hæc de Juda cecinit, ordine deinceps liberationem a morte evasionemque suam tanto ante indicat illis verbis : « Ego ad Deum clamavi, et Dominus salvavit me. Vespere et mane et meridie narrabo et annuntiabo, et exaudiet vocem meam, redimet in pace animam meam ⁴⁴. » Sic tanquam in prece tempus quod mortem antecessit, significat, quo quidem tempore Judas quoque ad proditorem comparabatur contra illum. Tunc enim Salvator ac Dominus noster, veluti ob perniciem atque interitum sui familiaris dolens mœrensque, ac multo etiam magis ob totius Judaicæ gentis perditionem, tanquam ob suos ad insaniam redactos, et tanquam

A Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόφυγε, ἡγεμῶν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθην ἐν ὁμονοίᾳ. » Τὸ, « Εἰ ἐχθρὸς ὤνειδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν, » καὶ « Εἰ ὁ μωῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοβρόμῳνησεν, ἐκρύβην ἄν ἐπ' αὐτοῦ. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόφυγε, ἡγεμῶν μου καὶ γνωστὴ μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα, » ὁμοίον ἐστὶ τῷ, « Καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου, ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν. » περὶ τοῦ Ἰούδα ἐν τῇ πρὸ ταύτης προφητείᾳ κειμένῳ. Ὡσπερ οὖν ἐν ἐκείνῳ ἐδείκνυτο ἄνθρωπος εἰρήνης ποτὲ γεγωνῶς, ὅτε τῷ Σωτῆρι ἐμαθητεύετο, εἰς καὶ αὐτὸς τοῦ τῶν ἀποστόλων ἀριθμοῦ χρηματίσας· οὕτω καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ἰσόφυχος καὶ ἡγεμῶν καὶ γνωστὸς αὐτῷ προσ-
B αγορεύεται. Καὶ πάλιν ὡς ἐν ἐκείνῳ περὶ αὐτοῦ εἰρητο· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου, ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν. » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτοῦ πρόσωπον λέγεται τὸ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » Καὶ γὰρ τῶν καταξιομένων καὶ αὐτὸς εἰς ἦν τῆς ἀποβρήτου πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὀμιλίας τε καὶ πνευματικῆς τροφῆς· τοῖς μὲν γὰρ ἐξω πλήθει καὶ τοῖς ὄχλοις ἐν παραβολαῖς ἐλάλει, μόνους δὲ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰούδας ἐξητάζετο, ἐπέλευν ἅπαντα. Διὸ λέλεκται· « Ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτερνισμόν, » καὶ, « Ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα. » ἅπερ σαφέστερον ἐξέφηνεν ὁ μὲν Ἀκύλας εἰπὼν· « Οἱ ὁμοῦ ἐγλυκάναμεν ἀποβρήτον. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Οἷτινες ἐκοινολογοῦμεθα γλυκεῖαν ὀμιλίαν. » Ἄντι δὲ τοῦ, « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόφυγε, ἡγεμῶν μου, καὶ γνωστὴ μου, » ὁ Σύμμαχος φησὶ· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ὁμότροπέ μοι, καὶ ἡγεμῶν μου, καὶ γνωστὴ μου. » ἐπειδὴ περ τοσοῦτον ἡξιωμένος φίλος ἐν τοῖς μάλιστα ἦν τοῦ Σωτῆρος, εἰκότως φησὶ περὶ αὐτοῦ τὸ, « Ὅτι, εἰ ἐχθρὸς ὤνειδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν. » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταῦτα δὲ περὶ τοῦ Ἰούδα θεσπίσας, ἀκολούθως τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν καὶ ἀποφυγὴν ἑαυτοῦ προδιδάσκει λέγων· « Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ὁ Κύριος ἔσωσέ με. Ἐσπέρας καὶ πρωὶ καὶ μεσημβρίας διηγῆσομαι καὶ ἀπαγγεῶ, καὶ εἰσακούσεται τῆς φωνῆς μου. Λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν μου. » ὡς ἐν εὐχῇ τὸν πρὸ τοῦ θανάτου καιρὸν σημαίνει, καθ' ὃν καὶ ὁ Ἰούδας τὰ τῆς κατ' αὐτοῦ προδοσίας συνσκευάσασα. Τότε οὖν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν, ὡς ἐπὶ ἐλέθρῳ καὶ ἀπολείᾳ τοῦ γνωρίμου δυσφορῶν, καὶ ἐτι μᾶλλον ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀποβολῇ, ὡσπερ ἐπὶ μεμνησίν οἰκειοῖς, καὶ ὡς ἐπὶ φιλιτάτοις συμπάσχων, πᾶσαν τὴν πρὸς αὐτοὺς ὀμιλίαν καὶ διδασκαλίαν, διὰ τὸ μηδὲν αὐτοὺς ὠφελῆκεναι, ἀδολεσχίαν ἀποκαλεῖ, φάσκων· « Ἐλυπήθην ἐν τῇ ἀδολεσχίᾳ μου, καὶ ἐταράχθην ἀπὸ φωνῆς ἐχθροῦ, καὶ ἀπὸ θλίψεως ἀμαρτωλοῦ· ὅτι ἐξέκλιαν, » φησὶν, « ἐπ' ἐμὲ ἀνομίαν καὶ ἐν ὀργῇ ἐνεκότου μοι. » ἅπερ δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τοὺς ἀρχοντας τῶν ἐκ περιτομῆς ἀναφέρεσθαι, τοὺς ἐχθρωδῶς καὶ ἐπιβουλευτικῶς ἐνεδρεῦειν αὐτῶν

⁴² Psal. LIV, 10-15. ⁴³ Psal. LX, 10. ⁴⁴ Psal. LIV, 17-19.

πειρωμένους· δύναται δὲ καὶ περὶ δυνάμεων ἀοράτων
 ἔξωθεν αὐτὸν προσπολεμουσῶν, καὶ τὴν δι' ἀνθρώπων
 κατασκευὴν ἐνεργουσῶν λέγεσθαι· ἃ καὶ συνάδειν
 μοι δοκεῖ τοῖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὑπ' αὐτοῦ λελεγμέ-
 νοις κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ὅτε λέγει τοῖς ἑαυ-
 τοῦ μαθηταῖς· « Περὶλυτός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου
 ἕως θανάτου. Μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ'
 ἐμοῦ· » καὶ πάλιν· « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται. »
 Ὅμνια γοῦν τοῦτοις ἐστὶ καὶ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ, ἐν ᾧ
 λέλεκται· « Ἡ καρδία μου ἐταράχθη ἐν ἐμοί, καὶ
 δειλία θανάτου ἐπέπεσεν ἐπ' ἐμέ. Φόβος καὶ τρόμος
 ἤλθεν ἐπ' ἐμέ, καὶ ἐκάλυψε με σκότος· » δι' ὧν τῶν
 ἀντικειμένων δυνάμεων τὰς καθ' αὐτοῦ ὁρμὰς σημαί-
 νει. Ὡς γοῦν ἐν ταῖς προφηταῖς ὀνόμασταί τι
 πνεῦμα πορνείας, κατὰ τὸ, « Πνεύματι πορνείας
 ἐπλανήθησαν, » καὶ ἄλλο πνεῦμα πλανήσεως ἐν τῇ
 ἐρήμῳ· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πνεῦμα θανάτου εἶη
 ἂν δειλίας ποιητικῶν, ὡς καὶ πνεῦμα ἰσχύος καὶ δυνά-
 μεως καὶ ἀνδρείας τῆς κατὰ Θεὸν ἐνεργητικῶν. Οὕτω
 δ' ἂν λεγθεῖν πνεῦμα φόβου καὶ τρόμου, καὶ πάλιν
 ἕτερον παρὰ ταῦτα πνεῦμα φόβου καὶ συγχύσεως, ἃ
 καὶ σχεδὸν, εἰπεῖν, ἅπασι μὲν τοῖς ἐν μαρτυρίῳ τὸν
 ὑπὲρ εὐσεβείας θάνατον ἀναδεχομένοις ἐφορμῶν
 εἴθε, πολλὸ πλεόν δὲ καὶ μᾶλλον ἐπιτέθειται αὐτῷ
 ἐὼν ὑπὲρ ἀπάντων θάνατον ὑπομείναντι. Πλὴν ἀλλ'
 εἶτε πνεῦμα δειλίας καὶ θανάτου, εἶτε φόβου καὶ τρό-
 μου, ἢ εἰ τις ἑτέρα τοιαύτη δύναμις ἐπιπέπτωκεν
 αὐτῷ, ἀλλ' οὔτι γε κατέρραξεν αὐτόν· ἐπεὶ, ὅσα γεν-
 ναῖος ἀθλητῆς, τὴν μὲν δειλίαν τοῦ θανάτου, πεποι-
 θῆσαι ζωῆς, (αὐτὸς γὰρ ἡ ζωὴ,) μακρὰν ἀπέβρῦψεν
 ἀποσεισάμενος. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ ἐπελθὼν αὐτῷ
 πνεῦμα φόβου ἢ τρόμου ποιητικῶν πνεύματι θάρσους
 καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύος πορρωτάτω ἀπηκόντισεν·
 ἐπεὶ, κατὰ τὸν Ἡσαῖαν, « ἐπανεπαύσατο ἐπ' αὐτὸν
 μετὰ τὸν ἄλλων πνευμάτων καὶ πνεύμα βουλής καὶ
 ἰσχύος. » Οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ σκότους τῆ τοῦ
 ἰδιοῦ φωτὸς ἀπεσκέδασε δυνάμει· ἐπεὶ « τὸ φῶς ἐν
 τῇ σκοτίᾳ αὐτὸ οὐ κατέλαθεν. » Εὐροῖς δ' ἂν τὰ πα-
 ραπλήσια τοῦτοις καὶ ἐν εἰκοσιῷ πρώτῳ ψαλμῷ, ἐν
 τῷ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λέλεκται προσώπου· « Περι-
 εκύκλωσάν με μύσχοι πολλοὶ, ταῦροι πλίνες περιέσχον
 με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμέ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ
 ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ἐκύ-
 κλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων
 περιέσχον με· » καὶ αὖθις· « Ἦῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας
 τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ
 μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κερά-
 των μονοκερῶτων τὴν ταπεινότητα μου. » Σαφῶς γὰρ
 ἐν τοῦτοις δυνάμει πονηρὰς, ταύρους, καὶ μύσχους,
 καὶ λέοντας, καὶ κύνας, καὶ μονοκέρωτας ἀποκαλεῖ,
 αἱ περιέσχον μὲν αὐτὸν καὶ περιεκύκλωσαν κατὰ τὸν
 τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, οὐ μὴν καὶ ἐνεργῆσαι τι
 κατ' αὐτοῦ δεδύνηται. Καὶ ταῦτα μὲν, εἰ καὶ ταῦτα
 τοῦ ψαλμοῦ τὰ μέρη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον
 ἡμῶν ἀνάγοιτο· εἰ δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐφ' ἕτερον
 πρόσωπον, ἐπιστήσεις καὶ αὐτὸς ὡς ἂν ἐξομαλι-
 σθέντα τὰ κατὰ τὸν τόπον. Πλὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς

A ob sibi charissimos misericordia commotus, oni-
 nem qua cum illis utebatur· sermonis consuetudi-
 nem ac doctrinam, eo quod illis nihil profuisset,
 nugationem appellat, dicens : « Contristatus sum
 in nugatione mea, et conturbatus sum a voce ini-
 mici, et a tribulatione peccatoris : quoniam decli-
 naverunt, inquit, in me iniquitatem, et in ira mo-
 lesti erant mihi : » quæ quidem possunt etiam ad
 principes Judæorum referri, qui inimico insidiantiq-
 ue animo circumvenire illum conabantur. Possunt
 etiam de potestatibus invisibilibus, quæ extrinse-
 cus illum oppugnabant, ac per homines talia illi
 machinabantur, intelligi. Proinde eadem mihi vi-
 dentur concordare cum iis quæ ab ipso in Evan-
 gelio dicta sunt sub ipsum passionis tempus, ubi
 ait ad suos discipulos : « Tristis est anima mea
 usque ad mortem, manete hic et vigilate mecum ⁴⁸. »
 Et rursus : « Nunc anima mea conturbata est ⁴⁹. »

473 Similia namque his sunt etiam, quæ psalmus
 hic continet, ubi sic ait : « Cor meum conturba-
 tum est in me, et formido mortis cecidit super me,
 et contexerunt me tenebræ : » quibus verbis con-
 trarium potestatum conatus adversum se significat.
 Quemadmodum enim in prophetiis nominatur qui-
 dem spiritus fornicationis, ut est illud : « spiritu
 fornicationis aberraverunt, ⁵⁰ » et alius spiritus er-
 roris in deserto, ita etiam spiritus fuerit formidi-
 nem mortis efficiens : sane ut etiam spiritus robo-
 ris, et potentia, et fortitudinis ejus, quæ Deo
 aliena non est, auctor. Quare sic etiam dicitur
 spiritus timoris ac tremoris, et rursus alius præter
 hos, spiritus timoris et confusionis, qui quidem
 pæne, ut ita dixerim, omnes mortem pro vera reli-
 gione testimonii gratia subeuntes, invadere con-
 sueverunt, ac in multo etiam magis longaque vehemen-
 tius illum aggressi sunt, qui pro omnibus mortem
 sustinuit : verumtamen sive spiritus formidinis et
 mortis, sive timoris et tremoris, sive alia quæpiam
 ejusdem generis potestas illum adorta est, ea illum
 non confregit, propterea quod tanquam generosus
 certator, formidinem quidem mortis, confidentia
 vitæ (ipse enim vita), procul deturbatam abjecit.
 Alium autem qui ipsum item invaserat spiritum
 timoris et tremoris efficientem, spiritu confidentiæ,
 et potentia, et roboris, longissime a se præcipita-
 vit : quandoquidem, ut est apud Isaiam, quievit
 super eum una cum aliis spiritibus, etiam spiritus
 consilii et fortitudinis. Sic porro etiam spiritum
 tenebrarum proprii luminis vi dissipavit, propterea
 quod « lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non
 comprehenderunt ⁵¹. » Cæterum, his similia etiam
 in vigesimo primo psalmo invenire poteris, in quo
 ex ejusdem persona rursus illud dictum est : « Cir-
 cumdederunt me vituli multi : tauri pingues obse-
 derunt me. Aperuerunt super me os suum sicut leo
 rapiens et rugiens ⁵². » Et rursus : « Quoniam cir-
 cumdederunt me canes multi : concilium malignan-

⁴⁸ Matth. xxvi, 38. ⁴⁹ Joan. xii, 27. ⁵⁰ Ose. iv, 12. ⁵¹ Joan. i, 5. ⁵² Psal. xxi, 13, 14.

tiūm obsedit me⁵³. » Et rursus : « Erue a fræma, Deus, animam meam, et de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam⁵⁴. » Plane enim in his malignas potestates, taurorum, et vitulorum, et leonum, et canum, et unicornium nominibus appellat, quæ quidem illum sub ipsum passionis tempus obsederunt ac circumdederunt, **474** non tamen etiam aliquid efficere contra illum potuerunt. Et hæc quidem talem habeant rationem, si modo etiam hæc psalmi partes, ad Salvatorem Dominumque nostrum referantur. Quod si non ad illum, sed ad aliam personam, ipse quoque diligenter attendes, ut ea quæ ad ipsum hunc locum pertinent, sibi invicem æquata respondeant. Verumtamen de ipsa etiam Judæorum civitate, de ipsa inquam, Jerusalem, ordine deinceps post vaticinium de iis qui insidias illi fecerint, adjungit in hunc modum : « Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate : » et quæ sequuntur, quæ quo sensu sint accipienda, non est nunc narrandi tempus.

A psalmo cviii. — Item de Juda, et de suffecto in locum ejus apostolo, et de gente Judaica.

« Deus, laudem meam ne tacueris, quia os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt adversum me lingua dolosa, et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis. Pro eo ut me diligenter, detrahebant mihi ; ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea. Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter⁵⁵. » Quod etiam hæc ad proditorem Judam sint referenda, idoneus sane esto testis apostolus Petrus, qui post Salvatoris nostri ascensum, coactis in unum locum apostolis omnibus, aliisque quamplurimis fratribus, in mediis illis stetit atque ait : « Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Jesum ; quia numeratus erat nobiscum, et sortitus erat sortem ministerii hujus. Hic igitur possedit agrum de mercede injustitiæ suæ : et suspensus crepuit medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. **475** Et notum factum est omnibus habitantibus Jerusalem : ita ut appellaretur ager ille lingua eorum, Akeldamach, hoc est, *Ager sanguinis*. Scriptum est enim in libro *Psalmorum* : « Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter⁵⁶. » Petrus vero cum talia dixisset, subjecit in locum Judæ alium assumi oportere, quo duodecim apostolorum numerus, qui diminutus fuerat, compleretur, ut prophetia suum finem contingeret. Quo etiam tempore cum sors jacta esset, ea cecidit super Matthiam, et connumeratus est cum duodecim apostolis. Cum hæc igitur in hunc modum peracta sint, sequitur ut personam quæ in hoc psalmo loquitur, non aliam esse arbitremur, quam Salvatoris nostri, qui assignatam sibi a Patre sub ipsum passionis tempus orationem, publica tanto ante per Spiritum san-

των Ἰουδαίων μητροπόλεως, αὐτῆς δὲ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀκολούθως μετὰ τὴν κατὰ τῶν ἐπιβουλευσάντων αὐτῷ πρόρρησιν ἐπιλέγει ἐξῆς : « Εἶδον ἀνομίαν καὶ ἀντιλογίαν ἐν τῇ πόλει : » καὶ τὰ τοῦτοις ἀπολούθα, ἃ καὶ ὅποιας ἔχεται διανοίας οὐ νῦν σχολῆ διηγεῖσθαι.

« Ἐπι τοῦ Ἰούδα, καὶ τοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ ἀντεισαχθέντος ἀποστόλου, καὶ περὶ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Ὁ Θεὸς, τὴν αἰνεσίαν μου μὴ παρασιωπήσης, διὰ στόμα ἀμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοήχη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοι μίσους ἐκύκλωσάν με, καὶ ἐπολέμησάν με ὡρεάν. Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσηυχόμην. Καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπησεώς μου. Κατάστησον ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλὸν, καὶ διάβολος στήτω ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ κρῖνεσθαι αὐτὸν ἐξέλθοι καταβεδικασμένος, καὶ ἡ προσευχὴ αὐτοῦ γεννηθῆτω εἰς ἀμαρτίαν. Γεννηθήτωσαν αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὀλίγαι, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Καὶ τῆς τῶν προκειμένων ἐπι τὸν προδότην Ἰούδαν ἀναφορᾶς ἐγγύς, ὁ ἀπόστολος Πέτρος, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάληψιν συνηγμένων τῶν ἀποστόλων πάντων σὺν καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἀδελφοῖς, μέσος ἀναστὰς, καὶ ταῦτα φήσας : « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὀδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν ὅτι κατηριθιμημένος ἦν ἐν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. Οὗτος μὲν οὖν ἐκτίσαστο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας αὐτοῦ, καὶ πρηνῆς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκeldamach, ὃ ἐστὶν Χωρίον αἵματος. Γέγραπται γάρ ἐν βιβλῷ Ψαλμῶν : « Γεννηθῆτω ἡ ἐπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Ταῦτα γοῦν ὁ Πέτρος εἰπὼν ὑποτίθεται ἕτερον ἀντι τοῦ Ἰούδα δεῖν παραλαβεῖν εἰς τὸν λειπόντα τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἀριθμὸν, ὅπως πληρωθῆ τὸ τῆς προφητείας. Ὅτε, κλήρου γενομένου, ἔπεσεν ὁ κληρὸς ἐπὶ Μαθθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων. Τούτων οὕτως ἐκτελεσθέντων, ἀκολούθως ἂν εἴη τὸ λέγον ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον οὐχ ἕτερον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὅς τῷ Πατρὶ τὴν ἀναπεμφθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εὐχὴν τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγραφῆς προλαβὼν κατήξιωσε, τὸ μέλλον

⁵³ Psal. xxi, 17. ⁵⁴ ibid. 21, 22. ⁵⁵ Psal. cviii, 2-8. ⁵⁶ Act. 1, 16-20.

περὶ αὐτοῦ συμβῆσθε· θεοσκίας. Φησὶν οὖν· Ὁ Θεός, τὴν αἰνεσίαν μου μὴ παρασιωπήσης, ἢ τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδοθεῖσαν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς διδασκαλίαν, καὶ τῆς καινῆς Διαθήκης τὴν αἰνεσίαν παρακαλῶν μὴ κατασιγασθῆναι, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἐξῆς ἅπαντα αἰῶνα παραμείναι τῷ βίῳ. Ἐστὸμα δὲ ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἢ κυρίως ἂν λεχθῆι τὸ τοῦ Ἰουδα, ὃς πορευθεὶς πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπεν αὐτοῖς· Ἐτί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. Καὶ ἀπὸ τότε ἐξήτει εὐκαιρίαν, ἵνα αὐτὸν παραδῷ. Τοιαῦτα γοῦν κατ' αὐτοῦ συνθέμενος, εἰς ἣν τῶν μετὰ ταῦτα σὺν σὺτῷ ἀνακαίμενων ἐν τῷ τοῦ Πάσχα συμπόσιῳ, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα, ἐσθιόντων τε αὐτῶν εἶπεν· Ἐμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν ἕκαστος αὐτῶν· Ἐμὴτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε; ἢ ἐν οἷς ἦν καὶ Ἰουδας, ὃς, τὸ πλήρες παντὸς δόλου καὶ εἰρωνείας ἀνοήξας στόμα, ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἐμὴτι ἐγὼ εἰμι, Ῥαββί; Ἐ δόλιον στόμα, δι' οὗ τὸ σημεῖον τοῖς ἐπισκόποις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐδόλου, λέγων· Ὅν ἂν φιλήσω, αὐτὸς ἐστὶ· κρατήσατε αὐτόν· ὃ καὶ εἰπὼν, ἔργῳ τὸν δόλον ἀπεπλήρου, ὅτε προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπεν αὐτῷ· Ἐχαῖρε, Ῥαββί· καὶ κατεφιλήσεν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Ἐταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; ἢ καὶ πάλιν· Ἐ Ἰουδα, φιλήματι τὸν Ἰδὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως; Τοῦτων δ' οὖν ἕνεκα προλαβὼν διὰ τοῦ ψαλμοῦ φησιν· Ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοήθη. Ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσάν με δωρεάν. Ἐνθα μετὰ τοῦ Ἰουδα καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐπιβουλεύσαντων αὐτῷ μνημονεύει. Λέγει δ' οὖν τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἄρα, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐτι τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λαλοῦντος, Ἐ Ἰδοῦ Ἰουδας εἰς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ· ὃ οἷς καὶ εἶπεν ὁ Κύριος· Ὡς ἐπὶ ληστὴν ἐξήλθετε, μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με; καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἕκαθεζόμεν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἔκρατήσατέ με. Τοῦτο δὲ ὄλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ Γραφαὶ τῶν προφητῶν. Ἐτι δὲ φησιν ἐν τῷ ψαλμῷ· Ἐντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιέβαλλον με· ἐγὼ δὲ προσηυχόμεν· αὐτὸ τέλος ἐτύγχανεν, ὅτε, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῷ καλουμένῳ Γεθσημανῆ χωρίῳ μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων προσευχομένου, μικρόν τε ἀναχωρήσαντος αὐτῶν, καὶ προσπεσόντος τῷ Πατρὶ, δευτερόν τε εὐξασμένου καὶ τρίτον, ὁ Ἰουδας σὺν τοῖς ἀρχουσι τῶν Ἰουδαίων τὰ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτῷ κατήρπυε, συνάγων καὶ προξενῶν τὸ πλῆθος τῶν μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν αὐτόν παρεσκευασμένων. Κακὰ δὲ εἰς αὐτὸν ἔθεντο ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεως αὐτοῦ, ὅτε πονηρὰ διετέθειντο τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην καὶ διδάσκαλον, μυρίας ὄσας λάσεις καὶ θεραπειάς, λόγων

A ctum descriptione dignatus, quod sibi usu venturum erat, cecinit. Ait igitur : « Deus, laudem meam ne tacueris : » ubi videlicet doctrinam quam ipse suis discipulis tradidit, et laudem novi Testamenti, non esse premendam silentio exhortatur, sed in onne futurum ævum ad vitæ humanæ utilitatem permanere. « Os autem peccatoris, et os dolosi, » os ipsius Judæ proprie nominaverit quispiam, qui cum abiisset ad principes sacerdotum, eis dixit : « Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam ? At illi constituerunt ei triginta stateres. Et ex illo quærebatur occasio, ut illum eis proderet 57. » Cum ergo talia contra illum molitus esset, unus postea fuit ex iis qui cum illo in paschali cœna accubuerunt, quo tempore ipse quoque Salvator ac Dominus noster accubebat una cum ipsis duodecim, qui etiam comedentibus illis dixit : « Amen amen dico vobis, quod unus vestrum me tradet. » Et dum valde contristantur, cœperunt singuli dicere : « Nunquid ego sum, Domine 58 ? » In quibus erat etiam Judas, qui cum omni doli ac simulationis plenum os aperuisset respondit, ac dixit : « Nunquid ego sum, Rabbi 59 ? » Dolosum ergo os, quo insidiatoribus Salvatoris nostri signum proposuit, dicens : « Quemcumque osculatus fuero, ipse est, tenete eum 60. » Quod cum dixisset verbo, re quoque ipsa dolum complevit, quo videlicet tempore cum ad Jesum accessisset, dixit ei : « Salve, Rabbi : et osculatus est eum 61. » Jesus vero ad illum dixit : « Amice, ad quid venisti ? » Et rursus : « Juda, osculo filium hominis tradis 62 ? »

476 Harum ergo rerum causa tanto ante in psalmo ait : « Quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt contra me lingua dolosa et sermonibus odii circumdederunt me, et oppugnaverunt me gratis : » ubi cum ipso Juda etiam reliquorum meminit, qui ipsi insidias fecerunt. Itaque ipsum Evangelium narrat, quemadmodum Salvatore nostro suos adhuc alloquente discipulos, ille venerit : « Ecce, inquit, Judas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et lignis, a principibus sacerdotum et senioribus populi 63. » Quibus etiam Dominus dixit : « Tanquam ad latronem exivisti cum gladiis et lignis comprehendere me ? quotidie apud vos sedebam in templo docens, et non tenuistis me. Hoc autem totum factum est, ut impleantur Scripturæ prophetarum 64. » Præterea vero quod ait in psalmo : « Pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, ego autem orabam : » ipsum quoque tunc suum finem contigit, cum Salvatore nostro in loco qui dicitur Gethsemani cum undecim apostolis orante, paululumque ab illis digresso ut proeumbens Patrem precaretur, iterumque et tertio supplicante, Judas cum principibus Judæorum insidias illi maturavit, dum cogit ipse et conducit copias quæ cum gladiis

57 Matth. xxvi, 14, 15. 58 ibid. 21, 22. 59 ibid. 25. 60 ibid. 48. 61 ibid. 49. 62 Luc. xxi, 48. 63 Matth. xxvi, 47. 64 ibid. 55, 56.

et fustibus, ut illum comprehenderent, paratæ erant. Tunc autem mala adversus ipsum posuerunt pro bonis, et odium pro dilectione ipsius, cum malis affecerunt ipsum Salvatorem et bene de ipsis meritum, et magistrum, qui innumerabiles sanationes et medelas, sermonumque documenta, et omnis generis utilitates ipsis præstiterat : quas ob res cum mala pro bonis adversus ipsum posuerint, et odium pro dilectione ipsius, merito adjungit : « Constitue super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus. Dum judicatur, exeat condemnatus, et oratio ejus fiat in peccatum. Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter. » Quæ quidem ipsa quem exitum sortita sint, sanctus apostolus Petrus paulo ante indicavit, dum Scripturam hanc ad ipsum proditorem accommodat. Et sane tibi ipsi interim licet intueri, num super Judaicam gentem constitutus sit princeps ac dux peccator, cui videlicet post scelera adversus Salvatorem nostrum audacissime commissa, traditæ sunt, interim pro antiquis et ipsorum domesticis Deoque amicis principibus, externis **477** et simulacra colentibus servire coacti. Cæterum quis tandem non obstupescat ipsius prædictionis eventum? nam cum oraculum dixerit, « Fiant dies ejus pauci, » constat plane quam breve post structas adversus Salvatorem nostrum ab illis insidias, omne fuerit tempus, quo manere visi sunt. Post quod tempus novissimam vastationem extremamque interitum passi sunt, ex quo etiam episcopatum eorum accepit alter, conditus videlicet per Christum novus populus. Porro etiam reliqua hujus psalmi omnia per horum ipsorum exemplar intelliges : quæ vero sequuntur, et quasi de quibusdam Judæ filiiis dici videntur, illis verbis : « Fiant filii ejus orphani ⁶⁶, » et quæcumque alia his similia sunt, referentur primo quidem loco in ipsum Judam, post illum vero etiam in omnes illi similes salutare verbum prodentes. Eadem vero ratione intelliges uxorem quoque ejus, et peccata patris, et ejus quæ ipsius mater dicitur, Judaicæ gentis videlicet congregationis. De hac enim arbitrator dici illud : « Et peccatum matris ejus non deleatur ⁶⁷. » Verumtamen sicut in ea quæ proxime antecessit prophetia, egenus et pauper nominabatur Salvator ac Dominus noster, veluti demonstravimus in illo : « Beatus qui intelligit super egenum et pauperem ⁶⁷ : » ita etiam in præsentis psalmi iisdem vocatur nominibus. Fiant enim illa et illa ipsi Judæ, iisque qui illi similia æmulati sint, propter illa quæ est ausus, inquit. Quænam vero ista sint, adjungit, dicens : « Pro eo quod non est recordatus facere misericordiam, et persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret. Et dilexit execrationem, et venit ei. Et noluit benedictionem, et procul amovebitur ab eo ⁶⁸. » Post quæ verba deinceps

τε διδασκαλίας, και παντοίας ωφέλειας αυτοίς παρεσχρημένον· ανθ' ων, επειδήπερ κακά αντι αγαθών εθεντο κατ' αυτού, και μίσος αντι της αγαπήσεως αυτού, εικότως επιλέγει· « Κατάστησον επ' αυτόν αμαρτωλόν, και διάβολος στήτω εκ δεξιών αυτού. Εν τῷ κρίνεσθαι αυτόν εξέλθοι καταδεδικασμένος, και η προσευχη αυτού γεννηθήτω εις αμαρτίαν. Γεννηθήτωσαν αι ημέραι αυτού όλγαι, και την επισκοπήν αυτού λαβέτω ετερος· » α και αυτά όποίαν ελληψε την εκθασίν, ο ιερής άπόστολος Πέτρος προλαβών διεσάφησεν, επ' αυτόν προδότην εφαρμόσας την Γραφήν. Καί σοι δε αυτόν πάρεστι συνοραῖν, ει μη καθέσταται επι το 'Ιουδαίων έθνος άρχων και ηγούμενος αμαρτωλός, ὅ μετὰ τὰ τοληθέντα αυτοίς κατά του Σωτήρος ημῶν παρεδόθησαν, αντι των πάλαι οικειών και θεοφιλών άρχόντων άλλοφύλοις και ειδωλολάτραις δουλεύειν καταναγκασμένοι. Τις δ' ούκ αν θαυμάσει προρήσεως το άποτέλεσμα; φησαντος γάρ του λόγου· « Γεννηθήτωσαν αι ημέραι αυτού όλγαι, » σαφές ὅπως βραχύς ο πάς διεγένετο μετὰ την του Σωτήρος ημῶν επιβουλην αυτών χρόνος, καθ' ὃν εδοξαν διαμείνει· μεθ' ὃν την ύστάτην ύπέμειναν πολιορκίαν και την παντελή καθαίρειαν, επ' η̄ και την επισκοπήν αυτών έλαθεν ετερος, ο δια Χριστου συγκροτηθείς. Και τὰ λοιπά δε του ψαλμού αυτοίς τούτοις καταλήλως νοήσεις· τὰ δε εξής, ως περι τινων υιών του 'Ιούδα λεγόμενα, εν τῷ, « Γεννηθήτωσαν οι υιοι αυτού ὄρφανοι, » και τὰ παραπλήσια, ανάγοιτ' αν και επ' αυτόν μεν προηγούμενος τον 'Ιούδαν, μετ' εκείνον δε και επι πάντας τους ὁμοίους αυτώ τον σωτήριον λόγον προδιδόντας. Καταλλήλως δε νοήσεις και την γυναίκα αυτού, και τας αμαρτίας των πατέρων αυτού, και της λεγομένης μητρός αυτού, της του 'Ιουδαίων έθνους συναγωγής. Περι αυτης γάρ ηγούμαι λέγεσθαι το, « Καί η αμαρτία της μητρός αυτού μη εξαλειφθήιη. » Πλήν ὡσπερ εν τῇ προ ταυτης προφητεία πτωχός και πένης ὠνομάζετο ο Σωτήρ και Κύριος ημῶν, καθάπερ ἀπεδείξαμεν εν τῷ, « Μακάριος ο συνιών επι πτωχῶν και πένητα· » τον αυτόν τρόπον και εν τῷ παρόντι ψαλμῷ τούτοις επικέκληται τοίς ὀνόμασι. Τάδε γάρ και τάδε γεννηθήτω τῷ 'Ιούδα, και τοίς τὰ ὅμοια αυτώ ἐζηλωκόσι δια τὰ τετολημένα αυτώ, φησί. Τίνα δε ταυτα, επιφέρει λέγων· « Ανθ' ων ούκ ἐμνήσθη του ποιῆσαι έλεος, και κατεδίωξεν ανθρωπον πένητα και πτωχόν και κατανευγμένον τῇ καρδία του θανατώσαι. Και ηγάπησε κατάραν, και η̄ξε: αυτώ· και ούκ ηθέλησεν εὐλογίαν, και μακρονθησεται άπ' αυτού. » Οίς εξής επικαταβάς, αυθις πένητα και πτωχῶν εαυτον ὀνομάζει λέγων· « Καί συ, Κύριε, Κύριε, ποιησον μετ' ἐμου έλεος ενεκεν του ὀνοματός σου, ὅτι χρηστών το έλεος σου. 'Ρύσαι με, ὅτι πτωχός και πένης ειμι ἐγώ. » Οίς μεθ' ετερα επιλέγει· « Τὰ γόνατά μου ησθένησαν από νηστείας, και η σάρξ μου ἔλλοιώθη δι' ελαιον· και ἐγώ ἐγενήθην βνειδος αυτοίς. Εἰδοσαν με, και εσάλειψαν κεφαλās αυτών. » "Α και αυτά τέλους ἐτύγχανεν ὅτε· « οι παραπτρευ-

⁶⁶ Psal. cviii, 9.

⁶⁷ ibid. 14.

⁶⁸ Psal. xl, 2.

⁶⁹ Psal. cviii, 16-18.

μενοι ἐδλασφήμουν αὐτὸν, κινουῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Ἴλλοις ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Ἐπεὶ δὲ εἰσέτι νῦν οἱ ἐκ περιτομῆς, τὴν τῶν πατέρων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀράν ἐπισπώμενοι, βλασφημιοὺς καὶ ἀσεβεῖς ῥήμασι ἀναθεματίζειν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, καὶ τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἅπαντας εἰώθασαι, τούτου χάριν ἐξῆς ἐπιλέγει· Ἐκαταράσσονται αὐτοὶ, καὶ σὺ εὐλογῆσεις. Οἱ ἑπανιστάμενοί μοι αἰσχυνθήτωσαν· ὁ δὲ δούλος σου εὐφρανθήσεται. Ἐνδυσάσθωσαν οἱ ἐνδιαβάλλοντές με ἄνθρωποι, καὶ περιβαλέσθωσαν ὡς διπλοῖδα αἰσχύνην αὐτῶν. Ἐγὼ δὲ ἐξομολογήσομαι τῷ Κυρίῳ σφόδρα ἐν τῷ στόματί μου, καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν· ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου. Καὶ πρόδηλόν γε ὅποσοις εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὰς κατ' αὐτοῦ ἀράς ἐν ταῖς ἑαυτῶν συναγωγαῖς ποιούμενοι παλαίους κακοὺς, ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων μηδ' ὅλως ἀνανεῦσαι δεδυνημένοι, ὅπως τε αὐτὸς αἶνον τῷ Πατρὶ ἐν μέσῳ πολλῶν ἔθνων τὸν διὰ τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ καταρτίζεται, συνεργὸν τὸν Πατέρα, καὶ τῆς ἑαυτοῦ δεξιᾶς πάρεδρον κεκτημένος· διὸ φησιν· Ἐν μέσῳ πολλῶν αἰνέσω αὐτόν, ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος. Καὶ τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν διδάσκει· λέγων· Τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου. Ἄνωτέρω γοῦν φήσας τό· Κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν, καὶ κατανευγμένον τῇ καρδίᾳ τοῦ θανατῶσαι, καὶ σαφῶς δηλώσας ἑαυτοῦ τὸν θάνατον περιγράφων τὴν προφητείαν τὴν μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ σωτηρίαν ἠνέξατο εἰπών· Ὅτι παρέστη ἐκ δεξιῶν πένητος, τοῦ σῶσαι ἐκ τῶν καταδικαζόντων τὴν ψυχὴν μου.

cumdem Patrem adiutorem et suæ dextræ assessorem obtinet, quas ob res ita loquitur· Ἐν medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis. Salutem præterea quæ ipsius mortem secuta est, docet his verbis· Ἐν medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis. Supra enim cum illud dixerit· Persecutus est hominem pauperem et egenum, et compunctum corde, ut morte afficeret, planeque suam mortem indicaverit, dum prophetiam circumscribit· tum vero salutem quæ mortem ipsius secuta est, significavit, dicens· Ἐν medio multorum laudabo eum, quia astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam.

Ἀπὸ τοῦ Zachariou.—Ἐτι περὶ τοῦ Ἰουδα καὶ τῶν ἀργυρίων ἀνθ' ὧν τὸν Κύριον προδωκε, καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀρχόντων τε καὶ ἀρχομένων.

καὶ λήφομαι ἑμαυτῷ δυο βάβδους, τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχοίνισμα, καὶ ποιμανῶ τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνὶ, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς. Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρύνοντε ἐπ' ἐμὲ, καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνήσκω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπτω, καὶ τὰ κατὰλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ λήφομαι τὴν βάβδον τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρέψω αὐτὴν τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου, ἣν διεθέμην πρὸς πάντας τοὺς λαοὺς. Καὶ διασκεδασθήσεται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ γινώσκονται οἱ Χαναανοὶ τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, ὅτι Λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον

A oratione progressus, rursus pauperem atque egenum seipsum nominat, dicens· Ἐ tu, Domine, Domine, fac mecum misericordiam propter nomen tuum, quia benigna est misericordia tua Libera me, quia egenus et pauper sum ego. Quibus post alia adjungit· Ἐ Genua mea infirmata sunt a jejunio, et caro mea immutata est propter oleum· et ego factus sum opprobrium illis. Viderunt me et moverunt capita sua. quæ sane ipsa nibilominus suum finem consecuta sunt, quo tempore qui præteribant, maledicebant ei moventes capita sua et dicentes· Ἐ Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Quoniam vero etiam nunc Judei patrum suorum in seipsos 478 execrationem attrahentes execrabilibus et nefariis verbis detestari Salvatorem ac Dominum nostrum, omnesque quicumque in fidem ejus transierint, consuevere, idcirco deinceps adjungit· Ἐ Maledicent illi, et tu benedices. Qui insurgunt in me, confundantur· servus autem tuus lætabitur. Induuntur qui detrahunt mihi, pudore, et operiantur sicut diploide, confusione sua. Ego autem confitebor Domino in ore meo· et in medio multorum laudabo eum. Quoniam astitit a dextris pauperis, ut salvam faceret a persequentibus animam meam. Et sane constat quam multis etiam nunc rebus adversis conflictentur quicumque execrationes adversus illum in suis conventibus jactant, quippe qui ab iisdem temporibus ne respirare quidem, aut suspicere unquam potuerint, quamque ille feliciter in medio multarum gentium per suum ipsius Novum Testamentum suo Patri laudem perficiat, dum

A Zacharia. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur.

Ἐ Et capiam mihi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum, et pascam oves meas, et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos. 479 Etenim animæ eorum rugierunt super me, et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat· et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui, et capiam virgam pulchram, et abjiciam eam, ad dissipandum Testamentum meum, quod disposui ad omnes populos, et dissipabitur in die illa, et cognoscent Chananæi oves quæ custodiuntur mihi, quod Verbum Domini est, et dicam ad eos· Si honestum est in conspectu vestro, date mercedem meam, aut renuite, et constituerunt mercedem meam, triginta argenteos. et

68 Palm. cviii, 21, 22. 70 ibid. 24, 25. 71 Matth. xxvii, 41, 42. 72 Psal. cviii, 28-31.

dixit Dominus ad me, Dimitte eos in fornacem, et specta num approbatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis, et accepi triginta argenteos, et projeci eos in domo Domini in fornacem, et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum Testamentum inter Judam et Israel ⁷³. » Hæc igitur suum finem consecuta sunt, quo tempore, ut est apud Lucam, « abiens Judas locutus est cum principibus sacerdotum et scribis, et ducibus templi, quomodo illum eis traderet; et gavisi sunt, et pacti sunt argentum illi dare ⁷⁴. » Ut vero apud Marcum legitur, cum abiit « ad principes sacerdotum, ut illum proderet; illi autem gavisi sunt, et promiserunt ei se argentum duros. » Verum apud hos quidem argentum simpliciter nominatum est. Apud Matthæum autem numerus quoque indicatur, qui sane ab eo quem posuit Zacharias minime discrepat. Dicit igitur Matthæus: « Tunc abiens unus de duodecim, qui dicitur Judas Iscariotes, ad principes sacerdotum, dixit eis: Quid vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam? illi autem constituerunt ei triginta stateres ⁷⁵. » Consentanea igitur hæc sunt ei quod in prophetia dictum est a Domino: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos. » Pro quo Symmachus quidem ait: « Et apprehenderunt mercedem meam triginta argenteos. » Aquila vero: « Et constituerunt mercedem meam triginta argenteos, » quibus illud adjungitur: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, et vide num probatum sit, quemadmodum probatus sum pro illis. » Pro quo rursus Aquila quidem sic ait: « Et dixit Dominus ad me: Dimitte eos in fornacem, projice eos ad figulum, immensum pretium quo æstimatus sum pro illis, » **480** et sane attende quonam pacto ipse Dominus pretium suum constat triginta argenteos datum esse. Videtur autem ipsa verborum excogitatio talem præ se ferre sensum: Ego quidem Dominus a primo incipiens die nunquam desii meæ benignitatis indicia vobis Judæis impendere, innumerabilibusque vos beneficiis afficere, non solum dum ad vos ab initio prophetas mitto, sed etiam dum me ipsum vobis præsentem exhibeo, tum in monitis ac documentis, rationalibusque præceptis, tum in signis et portentis et aliis miraculorum generibus, tum etiam in sanationibus et medelis; vos ergo qui tanta beneficentia digni habiti estis, date mercedem meam, aut rênite: sic quidem ab illis, ut par est, fructus pietatis, et indicia fidei erga se ipsum postulans. At illi (ut in ea quam proxime ante hanc posuimus prophetia, dictum est), « pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea ⁷⁶; » et cum triginta argenteos constituerint, tanquam eum qui tanti venderetur, æstimaverunt. Sed quoniam uniuscujusque opus quale sit ignis probabit, merito imperat ut mittantur in forna-

A ὡμῶν ἐστι, ὁτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέλασθε. Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθεσ αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ σκέψαι εἰ δοκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἔλαβον τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ ἀπέβριψα τὴν βάθρον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διασκευάσαι τὴν διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰούδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραὴλ. Καὶ ταῦτα τέλους ἐτύγχανεν, ὅτε, κατὰ μὲν τὸν Λουκᾶν, « ἀπελθὼν ὁ Ἰούδας συνελάλει τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατηγοῖς τοῦ ἱεροῦ, ὅπως αὐτὸν παραδῶ αὐτοῖς· καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον, ὁπηγίκα ἐπέηλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῶ αὐτὸν. Οἱ δὲ ἐχάρησαν, καὶ ἐπεγγέλιαντο αὐτῷ ἀργύρια δοῦναι. » Ἄλλ' ἐν τούτοις μὲν ἀπλῶς τὸ ἀργύριον ὀνόμασται· παρὰ δὲ τῷ Ματθαίῳ μνημονεύεται καὶ ὁ ἀριθμὸς, συνάδων τῇ ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου παραθέσει. Λέγει δ' οὖν ὁ Ματθαῖος· « Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν αὐτοῖς· Τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα στατήρας. » Σύμφωντα οὖν ταῦτά ἐστι τῶν, « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς, » ἐν τῇ προφητείᾳ εἰρημένῳ ὅπῃ τοῦ Κυρίου. Ἄνθ' οὗ ὁ μὲν Σύμμαχος ἐποίησε· Καὶ ἐστάθμισαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς· ὁ δὲ Ἄκυλας· « Καὶ ἔστησαν τὸν μισθὸν μου τριάκοντα ἀργυροῦς· » οἷς ἐπιλέγεται· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Κάθεσ αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψαι εἰ δοκιμὸν ἐστίν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν. » Ἄνθ' οὗ πάλιν ὁ μὲν Ἄκυλας φησὶ· « Καὶ εἶπε Κύριος· Ἐψὼν αὐτὰ πρὸς τὸν πλάστην. Ἰπερμεγέθης ἡ τιμὴ, ἣν ἐτιμήθη ὑπὲρ αὐτῶν. » Καὶ πρόσθε τινα τρόπον αὐτὸς ὁ Κύριος τιμὴν ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς δεδῶσθαι. Ἔοικε δὲ ἡ τῆς λέξεως διάνοια τοιοῦτόν τινα ἐμφανίζειν νοῦν· Ἐγὼ μὲν ὁ Κύριος, ἐκ πρώτης ἀρχαίμενος ἡμέρας, οὐ διέλιπον τῆς ἑμαυτοῦ χρηστότητος ὑμῖν τοῖς ἐκ περιτομῆς δειγμάτα παρέχων, καὶ μυρία ὅσα ὑμᾶς εὐεργετῶν, οὐ μόνον τὰ διὰ τῶν ἀνεκαθεν προφητῶν, ἀλλὰ καὶ τὰ διὰ τῆς ἑμαυτοῦ παρουσίας, ἐν τε ταῖς προτρεπτικαῖς διδασκαλαῖς καὶ τοῖς λογικοῖς μαθήμασι, ἐν τε τοῖς σημείοις καὶ τέρασι, καὶ ταῖς διπλαῖς ἰσχυροποιαῖς, ταῖς τε ἰάσεσι καὶ ταῖς θεραπεῖαις· ὑμεῖς δὲ οἱ τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας ἤξιωμένοι ὁτε τὸν μισθὸν μου, ἢ ἀπέλασθε· αἰτῶν αὐτοῦς, ὡς εἰκὸς, καρποὺς εὐσεβείας, καὶ δειγμάτα τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Οἱ δὲ, (κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῇ πρὸ ταύτης παραθέσει,) « ἀντὶ τοῦ ἀγαπᾶν με ἐνέββαλον με, καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντὶ ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντὶ τῆς ἀγαπήσεώς μου, » τριάκοντα ἀργυροῦς στήσαντες, ὡσπερ τοσοῦτου αὐτὸν πωλούμενον ἐτιμήσαντο. Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁπόσον ἐστὶ τὸ πῦρ αὐτὸ δοκιμάσει, εἰκότως προπτάττει καθῆναι αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, ἐπιλέγων· « Ὅν τρόπον ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν. » Χωνευτήριον δὲ

⁷³ Zachar. xi, 7, 14. ⁷⁴ Luc. xii, 4, 5. ⁷⁵ Matth. xxvi, 14, 15. ⁷⁶ Psal. cviii, 4, 5.

ἐνταῦθα εἶκε τὸν οἶκον Κυρίου ὀνομάζειν. Εἰπόντος A
 τοῦ τοῦ Κυρίου, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα· «Κάθε
 αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον,» ἐπιφέρει· «Καὶ ἐνέβα-
 λον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς τὸ χωνευτή-
 ριον.» Κατὰ δὲ τὴν Ἀκύλαν· «Εἰπόντος τοῦ Κυρίου·
 Ῥίψον αὐτὸ,» δηλον δ' ὅτι τὸ ἀργύριον, πρὸς τὸν
 πλάστην, ἐπιφέρει· «Καὶ ἔρριψα ἐν οἴκῳ Κυρίου πρὸς
 τὸν πλάστην.» Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον· «Εἰπόντος τοῦ
 Κυρίου· Ῥίψον αὐτὸ εἰς τὸ χωνευτήριον,» ἐπιφέρει
 λέγων· «Καὶ ἔρριψα αὐτὸ εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, εἰς
 τὸ χωνευτήριον.» Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο ἐπληροῦτο;
 ὅτι· Ἰούδας, ὁ παραδίδους τὸν Κύριον, εἰδὼν, ὅτι κατ-
 ἐκρίθη, μεταμαληθεὶς ἀπέστρεψε τὸ ἀργύριον τοῖς
 ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις, λέγων· Ἡμαρτον πα-
 ραδοῦς αἶμα ἀθῶον. Οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ· Τί πρὸς
 ἡμᾶς; σὺ ὄφει. Καὶ ρίψας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναόν, ἀν-
 εχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγεστο. Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς,
 λαθόντες τὰ ἀργύρια, εἶπαν· Οὐκ ἔστι βαλεῖν
 αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματος ἐστίν. Ἡ
 Συμβούλιον δὲ λαθόντες, ἠγγράσαν ἐξ αὐτῶν τὸν
 ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.
 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς
 σήμερον ἡμέρας. Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱε-
 ρεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Καὶ ἔλαβον τὰ τριά-
 κοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τιτιμημένου, ὃν ἐτι-
 μησαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν
 ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος. »
 Ἐνθα καὶ ἐπιστήσεις, ἐπεὶ μὴ ταῦτα φέρεται ἐν τῇ
 τοῦ Ἱερεμίου προφητεῖᾳ, εἴτε χρὴ ὑπονοεῖν περιηρη-
 σθαι αὐτὰ ἐξ αὐτῆς κατὰ τινα βῆθιουργίαν, ἢ καὶ
 σφάλμα γραφικὸν γεγενῆσθαι, τῶν ἀμελέστερον τὰ C
 τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀντίγραφα πεποιτημένον σφα-
 λῆντος τινός, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ Ζαχαρίου Ἱερεμίαν
 τεθεικότος, ὡς θεὸν οὕτως ἀναγεγράφθαι· «Τότε
 ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου·»
 ἀντὶ δὲ τοῦ, «Ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυ-
 ρίου, εἰς τὸ χωνευτήριον,» ἐσφαλμένως πεποιηκότος·
 «Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως.»
 Σαφῶς γὰρ διὰ μὲν τῆς προφητείας εἰς τὸν Κυ-
 ρίου ναὸν ἔρριφθαι λέγεται τὸ ἀργύριον, καὶ δι' αὐ-
 τοῦ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν ναόν. «Ῥίψας γοῦν,
 » φησὶν, «Ἰούδας τὰ ἀργύρια εἰς τὸν ναόν, ἀνεχώρησε.»
 Καὶ εἰκός γε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀργυρίων βέθλον γε-
 γονέναι τὸν ναόν, καὶ πεπληρωθῆσθαι τὸ, «Ἰδοὺ ἀφί-
 σται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.» Καὶ ὅρα γε μήποτε
 χωνευτήριον ὁ οἶκος Κυρίου διὰ τοῦτο κέκληται,
 ἐπεὶ περ ὡς ἐν χωνεῖζι, μεταπλάττεσθαι τὰς ψυχὰς
 ἐκ τῆς τῶν θείων λόγων πυρώσεως ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ
 οἴκῳ συμβαίνει· ἢ ἄλλως ἀπελέγχεται μὴ καθαρὰς,
 ὡς ἐν χωνευτηρίῳ πυρουμένας καὶ δοκιμαζομένας.
 Ὅπερ ὁ Ἀκύλας, «Ἐρρίψα,» φησας, «τὸ ἀργύ-
 ριον ἐν τῷ οἴκῳ Κυρίου πρὸς τὸν πλάστην,» σαφῶς
 διδάσκει, ὡς τοῦ Λόγου τοῦ θείου δίκην πλάστου κατ-
 οἰκοῦντος εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ πλάττοντος καὶ
 ἀνανεοῦντος τὰς τῶν προσόντων ψυχὰς. Πλὴν ἀλλ'
 ἐκαίπερ ἡ τιμὴ τοῦ τιτιμημένου εἰς ἐκεῖνον μετα-
 ὠληθεῖσα τὸν οἶκον βέθλον αὐτὸν κατεστήσατο, εἰκό-
 τως εὐθὺς ἐπιλέγει· «Καὶ ἀπέρριψα τὴν βάρβαν

cem, illud adjungens : « Quemadmodum probatus
 sum pro illis. » Fornacem vero hoc loco ipsam
 domum Domini nominare videtur. Nam cum Domi-
 nus dixerit, ut est apud LXX, « Dimitte eos in
 fornacem, » tum adjungit : « Et projeci eos in do-
 mo Domini in fornacem. » Ut vero est apud Aquilam,
 « cum Dominus dixerit : Projice illud ipsum
 videlicet argentum ad figulum, » tum adjungit :
 « Et projeci illud in domo Domini ad figulum. »
 At vero, ex Symmachi editione, « cum Dominus di-
 xerit, projice illud in fornacem, » tum adjungit
 verba illa : « Et projeci illud in domo Domini in
 fornacem. » Num igitur hoc tunc forsitan comple-
 tum est, cum « Judas » qui Dominum prodidit, « vi-
 dens quod condemnatus esset, pœnitentia ductus,
 B retulit argentum principibus sacerdotum et senio-
 ribus, dicens : Peccavi tradens sanguinem innocen-
 tem. At illi dixerunt ei : Quid ad nos? tu videris,
 et projectis argenteis in templo, recessit :
 et abiens laqueo se suspendit. Principes autem
 sacerdotum acceptis argenteis dixerunt : Non licet
 eos mittere in corbanam, quia pretium san-
 guinis est. Consilio autem inito, emerunt ex
 illis agrum figuli in sepulturam peregrinorum.
 481 Quapropter vocatus est ager ille, ager san-
 guinis, usque ad presentem diem. Tunc impletum
 est quod dictum est per Jeremiam prophetam di-
 centem : Et acceperunt triginta argenteos pretium
 appetiati, quem appetiaverunt a filiis Israel, et
 dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi
 Dominus. » ἢ Ubi diligenter considerabis, cum hæc
 non habeantur apud Jeremiam prophetam, num ar-
 bitrari oporteat ea per quamdam malitiam ex illo
 sublata esse, an vero librarii erratum fuisse, qui
 negligentius sanctorum Evangeliorum exemplaria
 confecerit, et ex negligentia in errorem incidit,
 et pro Zacharia posuerit Jeremiam : utpote, cum
 ita scripto opus fuerit, « tunc completum est, quod
 dictum est per Zachariam prophetam. » Pro eo au-
 tem quod perperam conversum est : « Et miserunt
 eos in domo Domini in fornacem, » dictum est il-
 lud : « Et dedi eos in agrum figuli. » Plane enim
 in ipsa prophetia in templo Domini projectum
 fuisse argentum dicitur, et ab Evangelio itidem in
 templo : « Projectis enim, inquit, Judas argenteis
 D in templo, recessit. » Et sane æquum est ex illis
 argenteis templum fuisse profanatum, et comple-
 tum fuisse illud : « Ecce relinquitur vobis domus
 vestra deserta. » Porro autem etiam illud con-
 templare, num fornax dicta sit domus Domini,
 propterea quod in templo Dei quasi in fornace con-
 flatoris, animos ex divinorum sermonum calore at-
 que igne transformari contingit, aut alioqui non
 pueros dum tanquam in fornace igne explorantur,
 redargui. Idcirco Aquila dum ita convertit : « Et
 projecit argentum in domo Domini ad figulum, »
 plane nos docet quemadmodum divinum Verbum
 instar figuli habitat in domo Domini, et eorum qui

⁷⁷ Matth. xxvii, 3-40. ⁷⁸ Matth. xxiii, 38.

illuc accedunt animas informet ac renovet. Verumtamen cum pretium appetiati in illa domo projectum, eam ipsam profanam reddiderit, merito statim adjungit : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » Ex illo enim illa gentis multitudo abjecta est procul ab antiqua Dei tutela, quæ prius illos conservabat. Alteram autem virgam puto pro universa simul Judaica gente hoc in loco accipi oportere. Qua de causa illam etiam funiculum vocat, dicens : **482** « Unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum. » Tum de altera evidenter adjungit illud : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus, ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel. » siquidem hi erant et funiculus et virga altera. Prior autem quæ pulchritudo nominata est, non alia fuerit quam ipsa Jerusalem, adoratioque Mosaica, omnisque prisca constitutio, quæ vetus dicitur testamentum, hocque ipsum vel ex ipsa prophetia plane constitit, dum ait : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Vides ut testamentum quidem suum, virgam priorem esse dixerit ; alteram vero virgam, funiculum, et tamen se utramque abjecturum minatur, quamvis prius dixerit : « Et capiam mihi ipsi duas virgas, unam vocavi pulchritudinem, et alteram vocavi funiculum : » pro quo Aquila quidem sic convertit : « Unam vocavi decorem, et alteram vocavi funiculum. » Symmachus autem : « Hanc quidem vocavi decorem, illam autem vocavi funiculum. » Hoc igitur universæ gentis pulchritudinis decorisque nomine, divinam legem, et quod in ea continetur testamentum, merito appellat. Venerabilitas enim illa urbis Jerusalem, et quæ in ea ad munus pontificum sacerdotumque pertinebant, tum etiam omnia quæcunque olim apud illos populos ex divinis legibus, et ex veteri testamento de more prius administrabantur, decens quidam ornatus iis erant, qui talibus rebus ornarentur. Funiculus autem ipsa gentis multitudo apud ipsum quoque Mosem vocata est, in illis verbis : « Facta est portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hereditatis ejus Israel. » At vero hujusce utriusque virgæ mutationem, magno impetu futuram iis temporibus, de quibus dictum est, divinat : utpote, cum et vetus, quod prius in ea erat, testamentum, et pulchritudo quæ in eadem olim cernebatur, delenda fuerit et ad nihilum redigenda, simulac pretio illius æstimato, qui triginta argenteis æstimatus est, illi pro sua ipsorum impietate meritæ ignominie obnoxii facti sunt; dicit igitur : « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam ad dissipandum testamentum meum. » Et rursus : « Et abjeci virgam alteram, quæ dicitur funiculus. » Ad hæc, cum in prophetia dicatur illud : « Et auferam tres pastores in mense uno, » **483** arbitror sic tres ordines eorum significari, qui olim populo Dei præerant regum, pontificum et prophetarum; quoniam ab his tribus, quasi pa-

την δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Ἐξ ἐκείνου γὰρ τοι τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους ἀπερρίφη τῆς πάλαι πρότερον ἐφορώσης αὐτοὺς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ. Δευτέραν δὲ ῥάβδον ἠγοῦμαι τὸ πᾶν ἀθρόως Ἰουδαίων ἔθνος ἐνταῦθα δηλοῦσθαι. Καλεῖ δ' οὖν αὐτὴν σχολίσμα, λέγων· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα. » Καὶ σαφῶς ἐπιλέγει περὶ τῆς δευτέρας φάσκων· « Καὶ ἀπερρίψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραήλ. » Οὗτοι γὰρ ἦσαν τὸ σχολίσμα καὶ ἡ ῥάβδος ἢ δευτέρα. Ἡ δὲ πρότερα κάλλος ὀνομασμένη οὗδ' ἄλλη γένοιτο τῆς Ἱερουσαλήμ αὐτῆς, καὶ τῆς κατὰ Μωσαῖα λατρείας, ἀπάσης τε τῆς παλαιᾶς Διαθήκης· καὶ τοῦτο δὲ ἐξ αὐτῆς παρίσταται τῆς προφητείας φησάσης· « Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀπορρίψω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » Ὅραξ ὡς τὴν μὲν Διαθήκην ἑαυτοῦ τὴν ῥάβδον ἐφησεν εἶναι τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν δὲ ῥάβδον τὸ σχολίσμα, πλὴν ἀμφοτέρας τὰς ῥάβδους ἀπορρίψειν ἀπειλεῖ, προειπὼν πρότερον· « Καὶ λήψομαι ἑμαυτῶ δύο ῥάβδους· τὴν μίαν ἐκάλεσα κάλλος, καὶ τὴν δευτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα. » ἀνθ' ὧν ὁ μὲν Ἀκύλας φησὶ· « Τὴν μίαν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, καὶ τὴν ἑτέραν ἐκάλεσα σχολίσμα. » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Τὴν μὲν ἐκάλεσα εὐπρέπειαν, τὴν δὲ μίαν ἐκάλεσα σχολίσμα. » Τοῦτο μὲν οὖν παντὸς ἔθνους κάλλος καὶ εὐπρέπειαν, τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἐν αὐτῷ περιεχομένην Διαθήκην ὀνόμασεν εἰκότως. Τὰ τε γὰρ σεμνὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ τὰ τῆς ἀρχιερατικῆς λειτουργίας, καὶ πάντα ὅσα πάλαι πρότερον ἐν αὐτοῖς κατὰ τοὺς θεῖους νόμους, καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν Διαθήκην ἐπολιτεύετο, κόσμος εὐπρέπης ὑπῆρχε τοῖς ὑπὸ τούτων κοσμουμένοις. Σχολίσμα δὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ Μωσαῖ κέκληται λέγοντι· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Ἀλλὰ γὰρ τῶν δύο τούτων ῥάβδων ἀθρόως μεταβολὴν γενήσεσθαι κατὰ τοὺς δηλούμενους χρόνους θεσπίζει, ὡς καὶ τῆς πάλαι ἐν αὐτῇ παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ τοῦ πάλαι ἐν αὐτῇ κάλλος ἀφανισθησομένου, τοῦ τε σχολίσματος καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους διασκεδάσθησομένου, ἐπὶ τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου τριάκοντα ἀργυρίων τιμησάμενοι, τῆς σφῶν δυσσεβείας τὴν προσήκουσαν ἀτιμίαν ὑπόσχοιεν. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ λήψομαι τὴν ῥάβδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀπορρίψω αὐτήν, τοῦ διασκεδάσαι τὴν Διαθήκην μου. » καὶ πάλιν· « Καὶ ἀπερρίψα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τὸ σχολίσμα. » Ἐπὶ τούτοις ἐπὶ τὴν προφητείαν φάσκει· « Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνί, » νομίζω τρία τάγματα αἰνιττεσθαι τῶν πάλαι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ προσετώτων, βασιλέων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ προφητῶν· ἐπεὶ καὶ διὰ τῶν τριῶν τούτων ποιμένων πάντα τὰ κατὰ τοὺς πάλαι πρότερον ὀνομαζέτο. Ἄλλ' ἐπειδὴ διαστροφήν καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι πεπόνθασιν ποιμένες, καθ' ἕνα καιρὸν τὸν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (ὁ τε γὰρ βασιλεὺς παρανόμως αὐτῶν ἠγεῖτο, ἀλλόφυλός τις ὢν καὶ οὐκ οἰκείος τοῦ ἔθνους· ὁ τε

ἀρχιερεὺς. ὑπὸ Ῥωμαίων παραγενόμενος ἐπὶ τὴν λειτουργίαν, οὐ κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν οὐδὲ κατὰ τοὺς ἐννόμους θεσμούς ἐπὶ τὴν τιμὴν παρῆει· ὁ τε προφήτης μέχρις Ἰωάννου, παυσάμενος, οὐκέτι ἐν αὐτοῖς ἐνήργει, ἀντὶ δὲ τούτου ψευδοπροφήτης τις ἀσεβῆς καὶ πλανῶν τὸν λαόν), εἰκότως τὰ τρία χαρίσματα, πάλαι πρότερον ὑπὲρ πάντα κόσμον εὐπρεπῆ τὸ πᾶν ἔθνος κοσμοῦντα, περιαιρήσειν ὑφ' ἓνα καιρὸν ἀπειλεῖ λέγων· « Καὶ ἐξαρῶ τοὺς τρεῖς ποιμένας ἐν μηνὶ ἐνί, καὶ βαρυνθήσεται ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς· » ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας φησί· « Καὶ ἐκολοβώθη ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ ὀλιγοψύχησα ἐν αὐτοῖς· » ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Καὶ ὀλιγοψύχησεν ἡ ψυχὴ μου ἐπ' αὐτούς. » Καὶ τὸ αἰτιὸν γὰρ τῆς ὀλιγοψυχίας διδάσκει, ἐπιλέγων· « Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρῦοντο ἐπ' ἐμέ· » ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Ἀκύλας· « Καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐπέρκασεν ἐν ἐμοί· » ὁ δὲ Σύμμαχος· « Καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἤκμασεν ἐν ἐμοί. » Ὅμοιον δὲ τῷ, « Καὶ γὰρ αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐπωρῦοντο ἐπ' ἐμέ, » παρὰ τοῖς Ἐβδομήκοντα εἰρημένῳ, φέρεται παρὰ τῷ Ἱερεμῖα ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου κείμενον τό· « Ἐγκαταλέλοιπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς· ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμέ τὴν φωνὴν αὐτῆς. Μὴ σπήλαιον ὑάινης ἡ κληρονομία μου ἐμοί; » Εἰκότως οὖν διὰ ταῦτα ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ εἶπα· Οὐ ποιμανῶ ὑμᾶς· τὸ ἀποθνήσκον ἀποθνήσκειτω, καὶ τὸ ἐκλείπον ἐκλείπεται, καὶ τὰ κατάλοιπα ἐσθιέτωσαν, ἕκαστος τὰς σάρκας τοῦ πλησίον ἑαυτοῦ· » μεθ' ἃ ἐπιλαμβάνει· « Καὶ λήψομαι τὴν βάρδον μου τὴν καλὴν, καὶ ἀποβρίψω αὐτήν· » ἀνθ' οὗ Ἀκύλας, « Καὶ ἔλαβον, » φησί, « τὴν βάρδον μου, τὴν εὐπρέπειαν, καὶ περιέκοψα αὐτήν, » δηλαδὴ τὴν κατὰ Μωσέα λατρείαν. Οὐκοῦν ἡ μὲν πρώτη βάρδος ἡ ἐν ἀρχαῖς τοῦ λόγου πρώτη, συντριβήσεσθαι καὶ ἀποβρίψεσθαι λέγεται. Ὅτε δὲ ἡ τιμὴ τοῦ τετιμημένου, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ τῷ προδότη δοθὲν ἀργύριον ἐδλήθη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου, ὡς εἰς χωνευτήριον, τότε δὴ καὶ τὰ περὶ τῆς δευτέρας βάρδου, τοῦ παντὸς ἔθνους δηλαδὴ, ἀκολούθως οἷα πείσεται προφητεῦεται ἐν τῷ, « Καὶ ἀπέβριψα τὴν βάρδον τὴν δευτέραν τὸ σχολινισμα, τοῦ διασκεδάσαι τὴν διαθήκην ἀνὰ μέσον Ἰουδα καὶ ἀνὰ μέσον Ἰσραὴλ· » καὶ ἐπειδὴ περ ἀποβολὴν ἐκεῖνων σαφῶς διὰ τούτων ὁ λόγος ἐμήνυσεν, εἰκότως ἐξῆς οὐκέτ' αὐτοὺς ἐπιγνώσεσθαι τὴν τῶν προφητευσόμενων δυνάμιν φησιν, ἀλλὰ τοὺς Χαναανίους, λέγων· « Καὶ γνώσονται οἱ Χαναανοὶ τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν. » Τίνες ὁ ἂν εἴεν οἱ Χαναανοὶ ἀλλ' ἢ ἡμεῖς οἱ πρὶν ἀλλόφυλοι, καὶ ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι ἀθῶν καὶ ἀσεβῶν ἐθνῶν πρόβατα τῷ Χριστῷ πεφυλαγμένοι; οἱ καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος μεταεβλήθημεθα, καὶ συνέντες τὰ θεθεσπισμένα, γνῶσιν ἀληθῆ τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου εἰληφάμεν. Ἐγνώμεν τε ἡμεῖς οἱ Χαναανοὶ καὶ συνήκαμεν τὰ δηλούμενα· οὐκ ἔγνωσαν δὲ οὐδὲ συνήκαν οἱ τὸν Ἰσραὴλ ἀκούοντες καὶ ἐπὶ τῷ σπέριματι Ἀβραάμ ἐπαιρόμενοι.

A storibus, omnia quæ ad illos veteres olim pertinebant, gubernabantur. Sed quando tres isti pastores uno tempore conversionem passi sunt, Salvatore utique nostro adveniente (nam et rex præter leges creatus, non ab ipsorum genere oriundus, sed externus ipsis tunc præerat; et pontifex a Romanis ad sacram functionem proventus, non ex successione generis, neque secundum leges atque instituta, honorem illum obtinebat; nec propheta, qui usque ad Joannem perveniens, desierat, amplius apud eos operabatur, sed loco ejus mendax quidam propheta et impius populum decipiebat), merito tria illa dona, quæ quondam supra omne ornamentum ac decus totam illam gentem ornabant, sublaturum se uno tempore minatur, dicens: « Et auferam tres pastores in mense uno, et gravabitur anima mea super eos; » pro quo Aquila quidem sic ait: « Et mutilata est anima mea in eis; » Symmachus autem: « Et exanimatus sum in eis; » Theodotion autem: « Et exanimata est anima mea super eos. » Et causam exanimationis ostendit in iis quæ adjungit: « Etenim animæ eorum rugierunt super me, » pro quo rursus Aquila hoc modo convertit: « Etenim anima eorum immaturuit in me, » Symmachus autem: « Et anima eorum invaluit in me. » Illi vero quod apud LXX dictum est: « Etenim animæ eorum rugierunt super me, » simile quiddam fertur etiam apud Jeremiam, quod ex persona Domini profertur his verbis: « Dereliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam, dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus, facta est hæreditas mea mihi ut leo in silva, dedit super me vocem suam, nunquid spelunca hyænx hæreditas mea mihi? » has igitur ob res merito deinceps adjungit: « Et dixi, Non pascam vos; quod moritur, moriatur, et quod deficit, deficiat, et quæ reliqua sunt devorent, unusquisque carnes proximi sui. » Post quæ subjicit: « Et capiam virgam meam pulchram, et abjiciam eam. » Pro quo Aquila: « Et accepi, inquit, virgam meam, decorem, et excidi illam, » Mosaicam videlicet adorationem. Ergo prima quidem virga initio sermonis, prima item quæ frangatur et abjiciatur, fore dicitur. 484 Cum autem pretium ejus, qui æstimatus est, et pro eo argentum proditori erogatum, projectum est in domum Domini tanquam in fornacem, tum vero etiam ea quæ ad alteram virgam, hoc est, quæ ad universam gentem pertinent, quid latura sint mali, prophetice declaratur in illis verbis: « Et abjeci virgam alteram, funiculum ad dissipandum testamentum inter Judam et Israel: » et quoniam illorum rejectionem his verbis plane oraculum indicavit, merito deinceps non amplius illos vim prophetiarum intellectuos affirmat, sed Chananæos, sic dicens: « Et cognoscent Chananæi, oves quæ custodiuntur mihi, quod verbum Domini est. » Cæterum, qui tandem alii fuerint hi Chananæi, quam nos ipsi? qui prius alieni eramus, et qui ex

¹⁹ Jer. xii, 8, 9.

universis olim profanis atque impiis gentibus, oves Christo custoditi sumus? qui etiam beneficio illius sumus immutati, et ipsa vaticinia prophetarum intelligentes, cognitionem veram verbi Domini accipimus. Idem nos qui sumus Chananæi, novimus atque intelleximus ea quæ dicuntur. Non noverunt autem neque intellexerunt, qui nomine Israel gloriantur, et qui semen Abrahamæ jactare consueverunt.

A Jeremia. — Item de Juda nominatim.

« Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis ejus, et in cornibus altarium vestrorum. Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum et lucorum suorum in ligno denso et in collibus excelsis, robur tuum et omnes thesauros tuos in direptionem dabo, et excelsa tua in peccato in omnibus finibus tuis, et privaberis et humiliaberis ab hæreditate, quam dedi tibi, et transferam te ad inimicos tuos in terram quam non nosti; quoniam ignis accensus est in furore meo, usque in sæculum ardebit ⁹⁹. » Tametsi hæc non apud LXX, attamen in Hebraico nacti atque in reliquorum interpretum editionibus, item in exquisitoribus quoque ipsorum LXX exemplaribus cum appositione stellarum, **485** necessario ea apposuimus, tanquam ea quæ nominatim ipsum proditorem Judam significent, et peccatum quod ab illo commissum est, fieri non posse ut unquam aboleatur. Hoc enim mihi videtur significare illud: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. » Poterunt item referri ad universam Judaicam gentem, quibus deinceps ipso ordine post ipsorum scelus indelebile, extremam, quæ ipsos punitura est, perniciem interminatur, quæ non est nunc sigillatim ad verbum interpretandi tempus. Sed quando tam multa hactenus de eo, qui Salvatore ac Dominum nostrum erat proditurus, aliisque qui illi insidias facturi erant, divinitus prædicta exposuimus: tempus jam fuerit quæ sub ipsam ejusdem passionem eventura fuerunt, ut item divinitus per prophetas denunciata sint, intueri.

Ab Amos. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judaicae gentis interitu.

« Jurat Dominus in superbiam Jacob, si obliviscetur in victoriam omnia opera vestra, et super his non turbabitur terra, et lugebit omnis qui habitat in ea, et ascendet quasi fluvius consummatio, et descendet quasi fluvius Ægypti, et erit in die illa, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, et convertam solennia vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiam, et ponam eum tanquam luctum dilecti, et qui cum eo fuerint tanquam diem doloris: ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem in terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi ver-

A Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου. — Ἐπιπερὶ τοῦ Ἰούδα ὄνομασι.

« Ἀμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφαίῳ σιδηρῷ, ἐν θυγχι ἀδαμαντίνῳ, ἐγκεκολαμμένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτοῦ, καὶ τοῖς κέρασι τῶν θυσιαστηρίων ἡμῶν. Ἦνίκα ἀναμνησθῶσιν οἱ υἱοὶ αὐτῶν τὰ θυσιαστήρια αὐτῶν, καὶ τὰ ἄλση αὐτῶν ἐπὶ ξύλου δασέος, καὶ ἐπὶ βουνῶν μετεώρων, ἰσχύν σου καὶ πάντας τοὺς θησαυροὺς σου εἰς προνομήν δώσω, καὶ τὰ ὑψηλά σου ἐν ἀμαρτίᾳ ἐν πᾶσι τοῖς ὄροις σου. Καὶ ἀφαιρεθήσῃ, καὶ ταπεινωθήσῃ ἀπὸ τῆς κληρονομίας, ἧς ἔδωκά σοι, καὶ ἀναβιῶ σε ἐν τοῖς ἐχθροῖς σου ἐν τῇ γῆ, ἣν οὐκ ἔγνων· ὅτι πῦρ ἐκκέκαυται ἐν τῷ θυμῷ μου, ἕως αἰῶνος καυθήσεται. » Εἰ καὶ μὴ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, ἀλλ' οὖν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ ταῦτα εὐρόντες, καὶ ἐν ταῖς τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν ἐκδόσεσιν, **B** ἐπι μὴν μετὰ παραθέσεως ἀστερίσκων καὶ ἐν τοῖς ἀκριβέσι τῶν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἀντιγράφοις, ἀναγκαίως αὐτὰ παρεθέμεθα, ἅτε καὶ ὄνομασι τῶν προδότην Ἰούδα δηλοῦντα, καὶ τὴν πεπραγμένην αὐτῷ ἀμαρτίαν ἀνεξάλειπτον εἶναι διδάσκοντα. Τοῦτο γὰρ αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὸ, « Ἀμαρτία Ἰούδα ἐγγέγραπται ἐν γραφαίῳ σιδηρῷ, ἐν θυγχι ἀδαμαντίνῳ. » Εἴη δ' ἂν καὶ ἐπὶ πᾶν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀναφερόμενα, οἷς ἐξῆς καὶ ἀκολούθως μετὰ τὴν ἀνεξάλειπτον αὐτῶν ἀσθένειαν τὸν μετελθόντα αὐτοὺς ἔσχατον κληθρὸν ἀπέκει· ἅπερ κατὰ λέξιν ἐρμηνεύειν οὐ τοῦ παρόντος τυγχάνει καιροῦ. Ἀλλὰ γὰρ τοσοῦτων περὶ τοῦ προδύσειν μέλλοντος τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, πῶν τε ἄλλως ἐπιθεβουλεύκων αὐτῷ προαναφωγηθέντων, καιρὸς ἰδεῖν καὶ τὰ ἀμφὶ τὸ πάθος αὐτοῦ μέλλοντα συμβῆσεσθαι θεασίόμενα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς. — Περὶ τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου, τῆς ἐπὶ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγενημένης, καὶ περὶ τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Ὁμνύει Κύριος κατὰ ὑπερηφανίας Ἰακώβ, εἰ ἐπιλησθήσεται εἰς νίκος πάντα τὰ ἔργα ὑμῶν, καὶ ἐπὶ τούτοις οὐ παραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ πενήθησει πᾶς ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ ἀναθήσεται ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια, καὶ καταθήσεται ὡς ποταμὸς Αἰγύπτου. Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τὸ φῶς. Καὶ μεταστρέψω τὰς εορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ἑορτὰς ὑμῶν εἰς θρήνον· καὶ ἀναβιῶ ἐπὶ πᾶσαν ὄσφυν σάκκων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν ὡσπερ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ

⁹⁹ Jer. xvii, 1-4.

διψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Καὶ σαλευθήσονται ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ βορρᾶ ἕως ἀνατολῶν περιδραμούνται ζητοῦντες τὸν λόγον Κυρίου, καὶ οὐ μὴ εὑρωσι. » Τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβριν καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ἐπανάστασιν, ἣν ἐπανέστησαν αὐτῷ ὁ ἐκ περιτομῆς, θεσπίζουσα ἡ παρούσα προφητεία, ὁμνῶναι τὴν Κύριόν φησι καθ' ὑπερηφανίας Ἰακώβ, ὡς οὐ μὴ γένοιτο λήθη τῶν κατ' αὐτοῦ τετολημμένων αὐτοῖς, καὶ ὅτι πένθους ἄξια πείσεται ἡ γῆ αὐτῶν μετὰ καὶ τῶν οἰκητόρων, καὶ ὅτι οὐκέθ' ὡς τὸ πρὶν εἰς βραχὺ παιδευθέντες αὐθις ἀποκατασταθήσονται, ἀλλ' εἰς συντέλειαν τὰ κατ' αὐτοὺς ἤξει. « Ἀναθήσεται γοῦν, » φησιν, « ὡς ποταμὸς ἡ συντέλεια αὐτῶν, » τὴν ἐπελθοῦσαν αὐτοῖς οὐδ' ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν Ῥωμαίων βασιλείαν ὄργην, ποταμὸν ἀναθροόμενον ἐπ' αὐτοὺς, ὡς ἐν ὕψει τὸ πρὶν ὄντας, αἰνιττόμενος. Καὶ δὴ μετὰ τὴν δηλωθεῖσαν κατ' αὐτῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ ὄργην, αὐθις τὰ κατ' αὐτοὺς πράγματα, « ὡς ποταμὸς, » φησὶν, « Αἰγύπτου καταθήσεται: » δι' ὧν οἶμαι δηλοῦσθαι, ὅτι τὰ πάλαι μετέωρα καὶ παρὰ Θεῷ τετιμημένα, καὶ ὡσπερ ἐν ὕψει κείμενα πλεονεκτήματα τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ὅμοια τοῖς ῥευστοῖς καὶ δίκην ποταμοῦ παρατρέχουσι τῶν ἀπίστων ἐθνῶν πράγμασι καταστήσεται, ἀφ' ὕψους τε εἰς ταπεινὴν περιτραπήσεται. Εἶθ' ἐξῆς τούτοις αὐτὰ δὴ τὰ ἀμφὶ τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους συμβεβηκότα δηλῶν « Ἐν ἐκείνῃ, » φησὶ, « τῇ ἡμέρᾳ, λέγει Κύριος, δύσεται ὁ ἥλιος μεσημβρίας, καὶ συσκοτάσει ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἡμέρᾳ τῆ φῶς: » ἀ καὶ ἐναργῆ τὴν ἐκθασι ἐληφεν, ὅτε τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕψωθέντος, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, « ἀπὸ ἐκτῆς ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης: » περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαχθανί. » Τούτων δὲ τοῦτον ἐπιτελεσθέντων τὸν τρόπον, ἐξῆς ἐπιλέγει· « Καὶ μεταστρέψω τὰς ἐορτὰς ὑμῶν εἰς πένθος, καὶ πάσας τὰς ψῆδς ὑμῶν εἰς θρήνον· καὶ ἀναιδῶ ἐπὶ πᾶσαν ὄσφυν σάκκου, καὶ ἐπὶ πᾶσαν κεφαλὴν φαλάκρωμα· καὶ θήσομαι αὐτὸν, ὡσπερ πένθος ἀγαπητοῦ, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὡς ἡμέραν ὀδύνης. Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν, οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ διψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου, » καὶ τὰ ἐξῆς ἅπαντα, διὰ τὴν ὑπερηφανίαν αὐτῶν τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ γεγενημένην ἔσεσθαι προφητευθέντα, ἐναργῆ τὴν ἐκθασι τῆς προβρόησεως ἀπεδείξατο μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν αὐτῶν. Οὐ πρότερον γοῦν, ἀλλ' ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μετέστρεψεν αὐτῶν ὁ Θεὸς τὰς ἐορτὰς εἰς πένθος, καὶ τὰς ψῆδς εἰς θρήνον, τῆς περιβολῆς εἰς ἀποστερήσεως αὐτοὺς, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ σεμνὸν ἄγισμα, κατὰ τὴν ἐπὶ Τίτου καὶ Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αυτοκρατόρων ἡγεμονίαν καθελών, ὡς μηδὲ ἐλθόντας δύνασθαι ἐπ' αὐτῆς τὰς ἐννόμους ἐορτὰς καὶ πανηγύρεις ἐπιτελεῖν. Τί δεῖ λέγειν, ὡς ὁ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου πάντας αὐτοὺς μετῆλθεν, ἀνθ' ὧν ἐξήλασαν ἑαυτῶν τὸν τοῦ

bum Domini, et commovebuntur aquæ a mari usque ad mare, et ab aquilone usque ad orientem circuibunt quærentes verbum Domini, et non Invenient ⁸¹. » Contumeliam et superbiam et insolentiam adversus Salvatorem nostrum, quam in illum excitarunt Judæi, hæc prophetia prædicens, jurare Dominum ait contra superbiam Jacob, **486** non futuram esse oblivionem eorum, quæ contra ipsum ausi sint, dignaque luctu mala passuram esse ipsorum terram, una cum habitatoribus, neque ultra sicut prius, ubi breviter emendati fuerint, esse iterum restituendos, sed in consummationem, quæ ad ipsos spectant, esse ventura. « Siquidem ascendet, inquit, ut fluvius consummatio ipsorum: » sic utique iram quæ illos non alias quam Romanis regnantibus invaserit, per fluvium ascensurum super eos, veluti qui prius in sublimi versarentur, significans. Deinceps post hanc, de qua dictum est, contra illos immissam a Deo iram, rursus ad illos spectantia negotia, persequitur: « Ut fluvius, inquit, Ægypti descendet. » Quibus verbis significari arbitror, quæ olim sublimia et apud Deum venerabilia fuerint, et quæ quasi in sublimi positæ Judaicæ gentis prælationes, ea similia et fluentis, et rebus nationum fide carentium, fluvii instar labentibus, esse constituenda, ac de sublimiori in inferius esse præcipienda. Deinde post hæc ipsa quæ dicta sunt, ipso ordine ea quæ sub ipsam salutaris passionis tempus evenerint, aperiens: « In illo, inquit, die, dicit Dominus, occidet sol in meridie, et obtenebrabitur super terram in die lux, » quæ sane evidentem exitum sortita sunt, tunc cum Salvatore in altum sublato, ut est apud evangelistam, « A sexta hora tenebræ factæ sunt super universam terram usque ad horam nonam; et circa horam nonam exclamavit Jesus voce magna dicens: Eli, Eli, lamma sabachthani ⁸². » Quæ cum in hunc modum suum finem contigerint, deinceps adjungit: « Et convertam solemnities vestra in luctum, et omnia cantica vestra in lamentum, et inducam super omnem lumbum saccum, et super omne caput calvitiam, et ponam eum sicut luctum dilecti, et eos qui cum ipso fuerint, ut diem doloris. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini, » et quæ sequuntur: quæ quidem omnia propter superbiam ipsorum, qua adversus Christum usi sunt, divinitus prædicta, evidentem oraculi exitum ostenderunt, post ipsorum adversus Salvatorem nostrum insidias. Non ergo ante illud tempus, sed ex illo tempore in hunc usque diem solemnities illorum in luctum convertit Deus, et cantica in lamentum: quippe qui illos celeberrima civitate privaverit, et venerabile illud sanctuarium quod in illa erat, **487** Tito ac Vespasiano apud Romanos imperantibus, everterit, usque adeo ut non amplius venire

⁸¹ Amos viii, 7-12. ⁸² Matth. xxvii, 45, 46.

et celebrare in ea legitima solemnia, et legitimos A Θεοῦ Λόγον, ὁμοθυμαδὸν αὐτὸν ἀρνησάμενοι, καὶ
 conventus possint. Cæterum, quid opus est dicere, ἀπαρνηθέντες ὑπ' αὐτοῦ;
 quemadmodum fames audiendi verbum Domini, omnes illos invaserit? propterea quod procul a seipsis
 Dei Verbum exegerint, cum illud uno animo negaverunt, et ab eodem negati sunt.

A Zacharia. — Item de solis defectu, et de tempore
 salutaris Passionis.

« Et adveniet Dominus Deus meus, et omnes
 sancti cum eo; in die illa non erit lux, et frigus,
 et gelu erit in uno die, et dies ille notus Domino,
 et neque dies, neque nox, ad vesperam erit lux, et
 in die illa egredietur aqua viva de Jerusalem, di-
 midium ejus in mare primum, et dimidium ejus in
 mare extremum, in æstate et in vere erit sic, et
 erit Dominus in regem super universam terram; in
 die illa erit Dominus unus, et nomen ejus unum,
 ambiens omnem terram et solitudinem⁸². » Hæc
 quoque in adventu Salvatoris nostri completa sunt :
 cum advenit, sive cum suis sacris apostolis, sive
 cum suis sanctis, divinis videlicet quibusdam po-
 testatibus et incorporeis spiritibus, necnon angelis
 et ministris suis, de quibus dictum est in sacris
 Evangeliiis, quod utique ad illum accesserint angeli,
 et illi ministraverint. Porro autem die illo (sic au-
 tem sacræ litteræ consueverunt omne tempus vo-
 care, quo ille inter homines versatus est) una cum
 aliis prædictionibus etiam quod nunc tractatur,
 oraculum completum est, cum utique sub illius pas-
 sionis tempus ab hora sexta tenebræ factæ sunt
 super universam terram usque ad horam nonam.
 Ex quo sic ait prophetia : « In die illa non erit
 lux. » Et rursus : « Et neque dies, neque nox, ad
 vesperam erit lux, » quibus verbis perspicue indi-
 cari puto illius temporis conditionem, cum Salva-
 tore nostro altius sublato in ipsa diei luce, 488
 nox ab hora sexta id, quod circum terram est,
 obtinuit usque ad horam nonam. Post quam rursus
 desinentibus tenebris, dies et lux reversa est : post
 quæ rursus consueta nox secuta est. Quæ omnia
 sermo propheticus innuit, ubi ait : « Et dies ille
 notus Domino, et neque dies, neque nox, ad vesp-
 ram erit lux, » dies quidem ille non erat, propter
 meridianas tenebras, sed nec item nox, propter
 ipsius diei recursum, quem indicavit significans per
 illa verba, « ad vesperam erit lux. » Quis autem
 non admiretur etiam hibernæ horæ commemoratio-
 nem? quam ipsam itidem divinavit oraculum, cum
 ait : « Et frigus et gelu erit. » Quod item ipsum
 Evangelii testimonium commendat, cum Petrus
 dum Jesum sequitur, accenso igne in atrio Caiphæ,
 una cum aliis calefaciebat se. Proinde Joannes
 frigoris quoque mentionem apertissime facit, di-
 cens : « Stabant servi et ministri ad prunas, quia
 frigus erat, et calefaciebant se⁸³. » Et ad verbum
 quidem hujusmodi finem contigerunt, quæ sic præ-
 dicta sunt : ad sensum vero, cum Judæis salutare

Ἄπο τοῦ Ζαχαρίου. — Ἐτι περὶ τῆς ἐκλείψεως
 τοῦ ἡλίου, καὶ τοῦ κατὰ τὸ σωτήριον πάθος
 καιροῦ.

« Καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεός μου, καὶ πάντες
 οἱ ἅγιοι μετ' αὐτοῦ. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ οὐκ ἔσται
 φῶς, καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται μίαν ἡμέραν. Καὶ ἡ
 ἡμέρα ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ
 οὐ νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. Καὶ ἐν τῇ ἡμέρᾳ
 ἐκείνῃ ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ, τὸ ἡμῶν
 αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν πρώτην, καὶ τὸ ἡμῶν
 αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ἐσχάτην. Ἐν θέρει καὶ
 ἐν ἑαρι ἔσται οὕτως. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεῖα
 ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύ-
 ριος εἰς, καὶ τὸ νομα αὐτοῦ ἔν, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν
 γῆν καὶ τὴν ἕρμῃον. » Καὶ ταῦτα ἐπὶ τῆς παρουσίας
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπληροῦτο, ἦν ἐποιήσατο ἦτοι
 μετὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ μαθητῶν, ἡ
 μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, θεῶν τινῶν δυνάμεων καὶ
 ἀσωμάτων πνευμάτων, ἀγγέλων τε καὶ λειτουργῶν
 αὐτοῦ, περὶ ὧν εἰρηται ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις,
 ὅτι « προσῆλθον αὐτῷ ἄγγελοι, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. »
 Κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν ἐκείνην (οὕτω δὲ φησὶν ἀποκα-
 λεῖν τῇ ἱερᾷ Γραφῇ πάντα τὸν χρόνον τῆς ἐν ἀνθρώ-
 πους αὐτοῦ διατριβῆς) ἐπληροῦτο μετὰ τῶν ἄλλων
 προρρήσεων καὶ τὰ ἐν χερσὶ θεθετισμένα, ὅπνῃκα
 παρὰ τὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ καιρὸν, ἀπὸ ὥρας ἕκτης
 σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.
 Διὸ φησὶν ἡ προφητεία : « Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ οὐκ
 ἔσται φῶς. » καὶ πάλιν : « Καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ
 νύξ, τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » δι' ὧν λευκότερα
 ἡγοῦμαι τὴν τοῦ καιροῦ κατάστασιν, ἐν ᾗ τοῦ Σω-
 τῆρος ἀνυψωθέντος, καὶ ἡμέρας οὐσης, νύξ ἀπὸ ὥρας
 ἕκτης τὸ περιέχον συνέσχε μέχρι τῆς ἐνάτης, μεθ' ἣν
 αὐθις τοῦ σκότους διαλείποντος, ἡμέρα καὶ φῶς ἐγένε-
 το, μεθ' ἧ πάλιν συνήθως ἡ νύξ κατελάμβανεν. Ἀπὸ
 ὁ τῆς προφητείας λόγος ἠντίτετο φάσκων : « Καὶ ἡμέρα
 ἐκείνη γνωστὴ τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ ἡμέρα, καὶ οὐ νύξ,
 τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται φῶς. » Οὐχ ἡμέρα μὲν γὰρ ἦν
 διὰ τὸ μεσημβρινὸν σκότος : καὶ πάλιν οὐ νύξ διὰ
 τὴν ἐπικαταλαβούσαν ἡμέραν, ἦν παρέστησεν ἐπιση-
 μηνάμενος διὰ τοῦ φάναι, « τὸ πρὸς ἑσπέραν ἔσται
 φῶς. » Τίς δ' οὐκ ἂν θαυμάσειε τῆς χειμαδίου ὥρας
 τὴν μνήμην; ἦν καὶ αὐτὴν ἐθέσπισεν ὁ λόγος φη-
 σας : « Καὶ ψυχὸς καὶ πάγος ἔσται. » ὃ καὶ αὐτὸ ἡ
 τοῦ Εὐαγγελίου μαρτυρία συνίστησιν, ὅπνῃκα ὁ
 Πέτρος ἀκολουθῶν τῷ Ἰησοῦ, περιεψάντων πυρᾶν
 ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Καϊάφα, μετὰ τῶν ἄλλων θερμομα-
 νετο. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἀντικρυς καὶ τοῦ ψυχῶς
 ἐμνημόνευσεν εἰπὼν : « Εἰστήκεισαν οἱ δοῦλοι καὶ οἱ
 ὑπηρέται ἀνθρακίαν πεποικηκότες, ὅτι ψυχὸς ἦν,
 καὶ θερμαίνοντο. » Καὶ πρὸς μὲν τὴν λέξιν τοιού-
 του τέλους ἐτύγχανε τὰ προηγορευμένα : πρὸς δὲ

⁸² Zachar. xiv, 5-10. ⁸³ Jean. xviii, 18.

διάνοιαν τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος, τοῦ σωτηρίου φωτὸς αὐτοῖς ἐπιλάμψαντος, αὐτῶν τε μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς ἐλομένων, τοῦθ' ὅπερ καὶ εἶλοντο μετῆλθεν αὐτούς, ἀναχωρήσαντος μὲν αὐτῶν τοῦ φωτὸς, διαλαβούσης δὲ αὐτοὺς νυκτὸς ἀφεγγοῦς, σκοτισθείσης αὐτῶν τῆς διανοίας, πρὸς τὸ μὴ διαυγάσαι τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ψυγείσης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης αὐτῶν, τὰ σύμβολα τούτων εἰκότως ἐτελείτο, ἐπληροῦτό τε ἐξῆς τὰ τῆς προρρήσεως, κατὰ τὴν τοιάνδε τῆς σωτηρίου ἐπιφανείας ἡμέραν ὕδατος ζῶντος ἐξεληθόντος ἐξ Ἱερουσαλήμ, εἰς πάντα τὰ ἔθνη προελθόντος τοῦ γονιμοῦ καὶ ζωτικῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, ἀρξαμένου μὲν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐξ αὐτῆς γε τῆς Ἱερουσαλήμ, διαδοθέντος δὲ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ εἰς πάντα τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα. Τούτου δὲ τοῦ ὕδατος καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν μνημονεύει λέγων πρὸς τὴν Σαμαρεῖτιν· Ἐὶ ἤδεις τίς ἐστὶν ὁ αἰτῶν σε πεινῆν, οὐκ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. Ὁσὴ δὲ τοῖς ἀπογευσασμένοις τοῦ ζῶντος καὶ λογικοῦ νάματος ὑπῆρξεν ὠφέλεια, παρίστησιν ἐξῆς, διδάσκων, ὡς οἱ πύοντες αὐτοῦ, τοὺς πάλαι πολλοὺς βασιλεύσαντας αὐτῶν δαίμονας πονηροῦς ἀπαρνησάμενοι, τὸν ἕνα Κύριον καὶ βασιλέα σπῶν αὐτῶν ὁμολογήσουσι, καὶ ὡς ὁ Κύριος ὁ μόνος τὸ πρὶν Ἑβραίοις γνωριζόμενος, γενήσεται βασιλεὺς πάντων τῶν εἰς αὐτόν ἐξ ἀπάσης τῆς γῆς πιστευσάντων ἔθνων· καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἂν ἔσται, κυκλοῦν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον. Ὁ καὶ αὐτὸ τίς οὐκ ἂν ὀρῶν ἐκπλαγείη; ἀπὸ γούν τῆς Χριστοῦ προσηγορίας, αὐτὸς δὲ ἦν ὁ Χριστὸς ὁ Κύριος, τῶν Χριστιανῶν ὄνομα, πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ ὄρωσαν, καὶ αὐτὰ γε τὰ ἐν ταῖς ἐρήμοις καὶ ταῖς ἔσχαταις τῆς γῆς οἰκοῦντα ἔθνη περιεκύκλωσε, τοῖς τῆς προφητείας ἀκολουθῶν θεοπίσμασιν.

Ἀπὸ ψαλμοῦ κα'. — *Περὶ τῶν κατὰ τὸ σωτήριον πάθος ἐπιτελεσθέντων. Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐσθινηῆς.*

Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούση· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ Ἰσραὴλ τοῦ Ἰσραήλ. Ἐπὶ σοὶ ἠλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἠλπισαν, καὶ ἐβρόύσω αὐτούς. Πρὸς σέ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἠλπισαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνείδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλῆν· Ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον, βυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι οὐ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σέ ἐπεβρίβην ἐκ μητρὸς, ἀπὸ γαστροῦ μητρὸς μου Θεός μου εἶ σὺ.

⁸⁸ Joan. iv, 10.

A lumen illuxisset, ipsique potius tenebras quam lumen amplexi essent, hoc quod ab ipsis electum assumptumque est, universam ipsorum nationem invasit. Cum enim ipsi recessissent a luce, et eorum obscura nox occupasset, obscuratis ipsorum mentibus, eo quod illuminatio evangelica radios suos in corda ipsorum non immitteret, quietiam refrigerata ipsorum erga Deum charitate, talium rerum signa merito expressa sunt, et in tali salutis adventus die completa sunt ea, quæ ad hoc oraculum pertinent, dum aqua vivens erumpit ex Jerusalem, et in omnes gentes progreditur secundus et vitæ apportator evangelicæ doctrinæ sermo : qui cum profectus sit de Judæa et de ipsa Jerusalem, disseminatus postea est in omnem terram et in omnes orbis terrarum fines. Hujus vero aquæ ipse quoque Salvator ac Dominus noster meminit, dum loquitur cum muliere Samaritana : « Si scires, inquit, quis est qui petit a te bibere, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam⁸⁸. » Quanta autem ad eos, qui vultu rationallymque aquam gustaverint, ventura sit utilitas, declarat deinceps, dum docet quemadmodum qui eam aquam biberint, et multos illos, qui antea ipsis imperabant, malignos demones abnegaverint, si unum sui ipsorum et Dominum et regem constebuntur, item quod is Dominus, qui ab unis Hebræis antea noscebatur, **489** rex fiet omnium earum nationum, quæ ex universa terra in ipsius fidem venerint ; et nomen ejus unum erit, ambiens universam terram et solitudinem, quod quidem ipsum ubi quis viderit, qui fieri possit ut non admiretur? etenim a Christi vocabulo, Christus porro ipse Dominus est, Christianorum nomen deductum omnem locum et civitatem et regionem ipsasque in desertis orisque extremis terræ habitantes nationes circumivit, fidem eo modo faciens et consentiens hujusce prophetiæ vaticinio.

A psalmo xxi. — *De iis quæ in ipsa salutari passione facta sunt. In finem pro susceptione matutina.*

Deus, Deus meus, respice in me ; quare me dereliquisti ? longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies ; et per noctem, et non ad insipientiam mihi. Tu autem in sanctis habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri, speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt. In te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo ; opprobrium hominum et abjectio plebis. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput. Speravit in Domino : eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum, quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre ; spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu, ne discesseris a me, quonia tri-

bulatio proxima est, quoniam non est adjuvet. Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor in eum tanquam cera liquescens, in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. Et lingua mea adhaesit gutturi meo, et in pulverem mortis deduxisti me: **490** quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos: dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me: diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum. Ad susceptionem meam respice. Eripe a framea animam meam, et ex manu canis unicum meam. Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiae laudabo te. Qui timelis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob glorificate eum. Timeant eum omne senien Israel; quoniam non sprebit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. A te laus mea in Ecclesia magna. Vota mea reddam in conspectu timentium eum. Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum, qui requirunt eum: vivent corda eorum in saeculum saeculi. Remiscentur et convertentur ad Dominum omnes fines terrae, et adorabunt in conspectu ejus universae familiae gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus; comederunt et adoraverunt omnes pingues terrae, in conspectu ejus prolabantur omnes, qui descendunt in terram, et anima mea illi vivit, et semen meum serviet ei, annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus⁶⁶. Illud quidem «Deus, Deus meus, respice in me, quare dereliquisti me?» quod initio psalmi dictum est, a Salvatore nostro, ut est apud Matthæum, ipso passionis tempore dictum est, in hunc modum: «A sexta autem hora tenebrae factae sunt super universam terram usque ad horam nonam, et hora nona clamavit Jesus voce magna: Eloim, Eloim, lamma sabachthani, quod ex interpretatione est: Deus, Deus meus, quare dereliquisti me⁶⁷?» accepta vero sunt Hebraica verba ex ea, quae nunc est in manibus prophetia. Siquidem vel iisdem syllabis illud ipsum: «Eli Eli, lamma sabachthani,» initio psalmi continetur; quod Aquila in hunc modum interpretatus est: «Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? **491** Porro quod haec eadem cum iis, quae passionis tempore a Salvatore nostro dicta sunt, habeant vim, nemo utique negaverit. Tempus igitur jam nunc fuerit psalmum ipsum absque controversia ad alium nullum referre, quam ad illum:

⁶⁶ Psal. xxi, 2-32. ⁶⁷ Matth. xxvii, 45, 46.

A Μη ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψεις ἑγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Περιεκύκλωσάν με μύσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμέ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάξων καὶ ὠρῶμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχὺς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί, συναγωγῆ πονηρευομένων περιέσχον με. Ἄρυσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρήθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατανόησαν καὶ ἐπέιδόν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρόνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ῥῥασαὶ ἀπὸ ἱομοφαιίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνῶν τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου. Διηγήσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὕμνησω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὰ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτόν ἅπαν τὰ σπέρμα Ἰσραὴλ· ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κερραγεῖναι με πρὸς αὐτόν, εἰσήκουσέ μου. Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ· τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. Φάγονται πένητες, καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν· ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατρίαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Ἐφαγον καὶ προσεκύνησαν πάντες οἱ πίονες τῆς γῆς, ἐνώπιον αὐτοῦ προσπεσοῦνται πάντες οἱ καταβαλόντες εἰς τὴν γῆν. Καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῆ, καὶ τὸ σπέρμα μου δουλεύσει αὐτῷ. Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαφὶ τῷ τεχνησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. Ἔ, Ἔ, Ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; ἔν ἀρχαῖς τοῦ ψαλμοῦ λεγόμενον, κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν οὕτως εἰρηται· Ἐγενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἑνάτης· καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐδόθησεν Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ· Ἐλωεῖμ, Ἐλωεῖμ, λαμμὰ σαβαχθανὶ, ὃ ἔστι μεθρημηνυόμενον· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; ἔπιπται δὲ ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀπὸ τῆς ἐν χερσὶ προφητείας. Αὐταῖς γοῦν συλλαβαῖς τὸ, Ἐλεῖ, Ἐλεῖ, λαμμὰ σαβαχθανὶ, ἡ τοῦ ψαλμοῦ καταρχὴ περιέχει, ὅπερ ὁ Ἀκύλας τοῦτον ἠρμήνευσε τὸν τρόπον· Ἐισχυρέ μου, ἰσχυρέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; Ταῦτα δὲ ὅτι τοῖς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν εἰρημένους ἰσοδυναμεῖ, πᾶς ὅστις οὖν ὁμολογήσῃ ἄν. Ἦρα τοιγαροῦν ἀναμφιλόγως τὸν ψαλμὸν οὐδ' ἐφ' ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον αὐτόν ἀναφέρειν, ἐπειδὴ αὐτῷ μόνῳ καὶ οὐδετέρῳ ἄρμῳζει τὰ ἐμπειριχθ-

μενα. Ἀντικρυς γοῶν ἐπ' αὐτῷ πεπληρωμένα τὰ τε ἄλλα ἀποδείκνυται, καὶ δὴ τὸ φάσκον ἐν ψαλμῷ· « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ τὴν κατάπαρσιν δὲ τῶν ἤλων, τῶν κατὰ τῶν χειρῶν καὶ ποδῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ προσηλωθέντων αὐτῷ, διαβρῆθην ἐμφαίνει, λέγων· « Ὁρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμισαν πάντα τὰ ὀστά μου. » Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ μόνῳ ἂν ἐφαρμόσαι αὐτῷ, ὡς προῖων ὁ λόγος παραστήσει. Ἡ ὁ βουλούμενος ἐφ' ἕτερον μεταλαθεῖν πρόσωπον, ἥτοι βασιλέως, ἢ προφήτου, ἢ καὶ τινος τῶν πώποτε παρὰ Ἰουδαίοις θεοφιλῶν, δεικνύτω, εἰ οἷός τε εἴη, ἐφαρμόζειν τὰ ἀναγεγραμμένα. Τίτι γὰρ τῶν πώποτε κυφορουμένων ἐπὶ τοσοῦτον παρῆν ἀρετῆς καὶ δυνάμεως, ὥστε καθεστῶτι λογισμῷ, καὶ ἀσυγχύτῳ ψυχῇ, νηφαλίῳ τε φρονήματι Θεοῦ γνῶσιν ἀναλαθεῖν, καὶ πᾶσαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτῆσαι αὐτοῦ τὴν ἐλπίδα; ὥστ' ἂν εἰπεῖν· « Ὅτι σὺ εἰ ὁ ἐκτίπασας με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεός μου εἰ σὺ. » Τίς δὲ τοιοῦτος Θεῷ μεμελημένος, δνειδος ἀνθρώπων γέγονε καὶ ἐξουθενήμα λαοῦ; ὑπὲρ τίνων δὲ καὶ ποδαπῶν μόσχων καὶ ταύρων χρῆ νοεῖν τὸν τοῖονδε κεκυκλῶσθαι; τί δὲ παθῶν ὁ δηλούμενος ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη; καὶ πῶς διεσκοπίσθη αὐτοῦ τὰ ὀστά; πῶς δὲ εἰς χοῦν θανάτου κατήχηθ, καὶ καταχθεῖς εἰς χοῦν θανάτου, τὰ τοιαῦτα λαλεῖ ἔτι, καὶ ζῆ καὶ φθέγγεται; τίνες δὲ οἱ κύνες οἱ κυκλῶσαντες αὐτὸν, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς προνομιασμένους ταύρους καὶ μόσχους; ποῖα δὲ συναγωγὴ πονηρευομένων τὰς χεῖρας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας τοῦ τηλικούτου ὠρυξαν, ἀποδύσαντές τε αὐτὸν, τὰ μὲν τινα διείλοντο αὐτοῦ τῶν ἐνδυμάτων, τὰ δὲ καὶ κλήρω λαχόντες ἔλαβον; τίς δὲ ἡ ῥομφαία καὶ ὁ κύων, καὶ ὁ λέων; τίνες δὲ οἱ λεγόμενοι μονοκέρωτες, τὸν δηλούμενον περιέχοντες; πῶς δὲ μετὰ τὴν πρὸς τοσοῦτους πάλην, μετὰ τὸ εἰς χοῦν θανάτου καταχθῆναι, ἐπαγγέλλεται τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγείσθαι, οὐ πᾶσιν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἑαυτοῦ ἀδελφοῖς; τίνες τε οἱ ἀδελφοί, τίς τε ἡ Ἐκκλησία, περὶ ἧς φησιν ὁ τὰ τοιαῦτα παθῶν, « Ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὤμνήσω σε, » οἷς καὶ ἐπιλέγει, ὡς ἄρα οὐχ ἔν τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, « πάντα δὲ τὰ πέρατα τῆς γῆς συναισθῆσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἔθνων; » Καὶ σὺ δὲ, παρὰ σαυτῷ βασανίσας ἐκάστην λέξιν τοῦ ψαλμοῦ, θέα εἰ δυνατόν ἐπὶ τὸν τυχόντα ἀναφέρειν τὰ θεοπικύμενα. Ἄλλ' οὐχ ἂν εὐροις ἐτέρῳ τῶ ἐφαρμόττειν αὐτὰ ἢ μόνῳ Σωτῆρι ἡμῶν, ὃς πάντων πιστότατος ἂν εἴη καὶ ἀληθέστατος, εἰς ἑαυτοῦ πρόσωπον ἀνειληφῶς τὴν ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ φωνήν, ὡς ἐμαρτύρησαν οἱ εὐαγγελισταί· ὁ μὲν Ματθαῖος δι' ὧν παρεθέμεθα αὐτοῦ λέξεων· ὁ δὲ Μάρκος δι' ὧν καὶ αὐτὸς ὡδέ πως ἱστορεῖ λέγων· « Γενομένης δὲ ὥρας ἑκτῆς, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, ἕως ὥρας ἐνάτης. Καὶ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἐδόξασαν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἥλει, Ἥλει, λαμμὰ σαβαθθανι, ὃ ἔστι μεθερμηνεύμενον· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, εἰς τί ἐγκατέλιπές με; καὶ τίνες τῶν ἀκουσάντων ἔλεον·

quandoquidem illi uni et nulli præterea alii, quæ in eo continentur, conveniunt. Planissime igitur in illo cum alia completa esse constat, quæ in hoc psalmo leguntur, tum vero etiam illud quod ita ait : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Trajectionem vero clavorum qui illius manibus ac pedibus in cruce affixi sunt, evidentissime indicat, dum ait : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Sic etiam reliqua uni illi nec alii cuiquam præterea convenient, quemadmodum progressa longius oratio demonstrabit, aut certe quivis suo arbitratu, quamvis aliam proferat personam aut regis, aut prophetæ, aut alicujus eorum, qui quondam apud Judæos Dei amici et familiares exstiterint, ostendatque si possit, ea quæ ita descripta sunt, huic convenire. Sed enim cui unquam eorum, quos in utero mater gestaverit, tantum virtutis, tantumque virium adfuit? ut constanti cogitatione, animoque imperturbato, et mente sobria et erecta, Dei cognitionem acceperit, et omnem suam spem in Deo collocaverit, usque adeo ut potuerit dicere : « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre matris meæ, spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Quis porro unquam ubi ipse tantæ curæ Deo fuerit, post ea opprobrium hominum et abjectio populi factus est? a quibus autem et ejusmodi vitulis, aut tauris intelligendum est hunc fuisse circumdatum? et quid tandem huic ipsi accidit, ut quasi æqua effusus sit? et quomodo ejusdem ossa dispersa sunt? et qua ratione in pulverem mortis deductus est? et simulac in talem pulverem est deductus, adhuc et talia loquitur, et vivit, et vocalem se præstat? et quinam alii canes illum circumdederunt præter eos, quos dixit et tauros et vitulos? quod vero consilium malignantium non solum manus sed etiam pedes hujusce de quo sermo est, foderunt? qui etiam postquam eundem exucrunt, partem quidem vestimentorum ipsius divisere, partem vero jactis sortibus arripuerunt? et quænam framea illa? quis canis? quis leo? qui item illi qui dicuntur unicornes eum, de quo sermo est, obsidentes? 492 et qua fiducia post tantam contra id genus luctam, ac postquam in pulverem mortis deductus est, pollicetur se nomen patris sui narraturum non omnibus, sed solis suis fratribus? et qui tandem hi fratres? quænam vero Ecclesia hæc, de qua is qui talia pertulit, ita loquitur? « In medio Ecclesiæ laudabo te; » quibus etiam illud adjungit : quod utique non una Judaica gens, sed « omnes fines terræ reminiscuntur et convertentur ad Dominum, et adorabunt in conspectu ejus omnes familiæ gentium. » Cæterum tu quoque ubi per te ipsum singula ejusdem psalmi verba exploraveris, facile intelliges utrum ea quæ in ipso continentur ad vulgarem quempiam referri possint : quod cum feceris, certe non invenies cui tandem

illa convenient, præter unum Salvatorem nostrum, qui omnium et fidelissime et verissime hujusce psalmi voces in suam personam assumpsit, quem admodum evangelistæ testificati sunt. Matthæus quidem illis verbis quæ antea retulimus. Marcus autem iis quibus etiam ille, utpote qui in hunc modum narret: « Et facta hora sexta tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et hora nona exclamavit Jesus voce magna dicens: Eli, Eli, lamma sabachthani, quod est ex interpretatione: Deus, Deus meus, ad quid dereliquisti me? Et quidam ex audientibus dicebant: Eliam vocat⁹⁸. » Age igitur posthac ipso ordine videamus, qua ratione ea quæ in hoc psalmo continentur, ad illum referenda sint. Ac primum inscriptionem ipsam tractemus, quæ talis est: « in finem⁹⁹, » vel quemadmodum Aquila edidit: « victoriæ auctori, » vel etiam ut Symmachus: « ad victoriam pro susceptione. » Hæc sane nobis veniunt in mentem, propterea quod salutaris illa passio, ut scripta evangelistarum demonstrant, perfecta est circiter horam nonam, factis jam tenebris, ab hora sexta usque ad horam nonam, qua sane hora etiam vocem magnam emisit, et ea quæ paulo ante recitavimus, protulit, ut plane sit confitendum, illius passionem ad vesperam nocte adventante fuisse. At reditus ejusdem a mortuis, quæ fuit susceptio patris illum susipientis, et ad seipsum ex regionibus mortis adtrahentis atque assumentis, circa auroram fuit, quemadmodum rursus evangelistarum testimonio confirmatur. Siquidem Lucas hæc ait: « Una autem Sabbatorum valde diluculo venerunt ad monumentum ferentes, quæ paraverant aromata, » **493** mulieres videlicet et nonnulli cum eis; « invenerunt autem lapidem revolutum a monumento: et ingressæ non invenerunt corpus¹⁰⁰, » propterea quod jam tum Salvator noster a morte erat excitatus. Hoc vero ipsum Marcus quoque ostendit sic dicens: « Et valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum, orto jam sole, et dicebant ad se invicem: Quis revolvat nobis lapidem ab ostio monumenti? erat quippe magnus valde: et veniunt, et inveniunt cum revolutum¹⁰¹. » Erat autem jam tum excitatus. Habes apud Joannem quoque idem testimonium hoc modo: « Una autem Sabbatorum venit Maria Magdalene mane ad monumentum, cum adhuc tenebræ essent, et videt lapidem sublatum a monumento¹⁰². » Matthæus quoque, tametsi sero Sabbatorum, dixit, attamen adjungit: « Ea quæ illucescit in unam Sabbatorum, venit Maria Magdalene, et alia Maria videre sepulcrum, et ecce terræ motus factus est magnus. Angelus enim Domini descendens de cælo accessit, et revolvit lapidem ab ostio monumenti. » Hæc addidi necessario, ut ostenderem quænam sit ea, quæ in psalmo prædicitur susceptio matutina. Nam cum significet ea,

⁹⁸ Marc. xv, 33-35. ⁹⁹ Psal. xxi, 1. ¹⁰⁰ Luc. xxiv, 1-5. ¹⁰¹ Marc. xvi, 2-4. ¹⁰² Joan. xx, 1.

(1) *Ἐτι* Vulg. deest; aut certe legendum ἔστι, vel melius οὐκέτι, quod et magis convenit τῷ *λίαν* *πρωτῆ*, ejusdem, tum et cæterorum evangelist. *ἔστι*.

Ἠλίαν φωνεῖ. » Φέρε δὴ οὖν τοῦτοις ἀκολουθῶντες ἴδωμεν, ὅπως εἰς αὐτὸν ἀνεκχεθήσεται τὰ διὰ τοῦ ψαλμοῦ δηλούμενα. Καὶ πρῶτον γε διαλάβωμεν τὴν φάσκουσαν προγραφὴν, « εἰς τὸ τέλος, » ἢ, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τῷ νικητοῦ, » ἢ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐπινίκιος ὑπὲρ τῆς ἀντιλήψεως. » Ταῦθ' ἡμᾶς ὑπαιστέρεται, ὅτι τὸ μὲν σωτήριον πάθος, ὡς αἱ λέξεις τῶν εὐαγγελιστῶν παρέστησαν, σκότους γενομένου ἀπὸ ὥρας ἕκτης ἕως ὥρας ἑνάτης, ἀμφὶ τὴν ἑνάτην συνετελέσθη, ὅτε καὶ τὴν φωνὴν ἀφῆκε τὴν μεγάλην, τὰ μικρῶ πρόσθεν δεδηλωμένα εἰπὼν, ὥστε ὁμολογεῖσθαι σαφῶς τὸ πάθος αὐτοῦ ἀμφὶ τὴν ἑσπέραν νυκτὸς ἐπελαυνούσης γεγονέαι. Τὰ δὲ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἦτις ἦν ἀντιλήψις τοῦ Πατρὸς ἀντιλαμβανομένου, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἐκ τῶν τοῦ θανάτου χωρίων ἐπισπωμένου, καὶ λαμβάνοντος αὐτὸν, ἀμφὶ τὴν ἑω γέγονεν, ὡς αὐτὸς ἀπὸ τῆς τῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίας παρίσταται. Ὁ γοῦν Λουκᾶς φησι: « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἦλθον ἔρθρου βαθέως ἐπὶ τὸ μνημεῖον, φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, » δηλονότι αἱ γυναῖκες, καὶ τινες σὺν αὐταῖς: « εὔρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκλισμένον ἐκ τοῦ μνημείου: εἰσελθοῦσαι δὲ οὐκ εὔρον τὸ σῶμα, » διὰ τὸ ἦδη τὸν Σωτῆρα ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἐγγυγέρθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Μάρκος δηλοῖ, λέγων: « Καὶ λίαν πρωτῆ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἐρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἔτι (1) ἀνατελλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς: Τίς ἀποκεκλιση ἡμῖν τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου; ἦν γὰρ μέγας σφόδρα. Ἐρχονται, καὶ εὗρισκουσιν αὐτὸν ἀποκεκλισμένον. » Ἦν δὲ ἦδη ἐγγυγερμένος. Ἐχεις καὶ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν, λέγοντι: « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἐρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρωτῆ εἰς τὸ μνημεῖον, ἔτι σκοτίας οὐσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. » Καὶ ὁ Ματθαῖος δὲ, εἰ καὶ ὡς Σαββάτων εἶρηκεν, ἀλλ' ἐπιφέρει λέγων: « Τῆς ἐπιφωσκούσης εἰς μίαν Σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρήσας τὸν τάφον, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. Ἄγγελος γὰρ Κυρίου, καταβάς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου. » Ταῦτα δὲ ἀναγκαίως παρεθέμην εἰς παράστασιν τῆς ἐν τῷ ψαλμῷ προφητευομένης ἑωθινῆς ἀντιλήψεως. Ἐπεὶ γὰρ τὰ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνει, οὐ μὴν κατέληξεν ἡ κατ' ἀδὸν οἰκονομία ἐν τῷ πάθει, τέλος δὲ τοῦ πάθους ἡ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασις ἦν, καὶ ἡ ἀντιλήψις ἡ ἑωθινή, εἰκότως ὁ λόγος τῷ παραδόξῳ τέλει τὴν Γραφὴν ἀνατίθεται, ὡς τῆς ὑποθέσεως ἀπάσης, καὶ τῶν πρὸ τούτου τέλους παθημάτων τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἑωθινῆς ἔνεκεν γενομένων. Εἰπὼν γοῦν ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ, « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » καὶ ἐξῆς ἐπαγαγὼν τὸ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. » καὶ ἔτι προσθεὶς τὸ, « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. » καὶ σαφῶς τὴν θάνατον αὐτοῦ προμαρτυρόμενος διὰ τὸ,

« Εἰς χούν θανάτου κατήγαγές με · ὅτι ἐκούκλωσάν A
 με κύνας πολλοί, συναγωγῇ πονηρευομένων περιέσχε
 με. Ὁρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου · » καὶ ἐτι τὰ
 ἀμφὶ τῷ πάθει συμβεβηκότα αὐτῷ σημήνας διὰ τοῦ,
 « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν
 ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον · » ταῦτα καὶ τὰ τού-
 τοις παραπλήσια προσιπῶν, οὐκ ἐπὶ τούτοις ἔστη,
 ἀλλ' ἐπιλέγει · « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε
 αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἐξουδένωσεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεή-
 σει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
 ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγένοι με πρὸς αὐτὸν ἐπ-
 ήκουσέ μου. » Πῶς δ' ἂν ἔλεγεν εἰσποχούσθαι, εἰ μὴ
 πάντως τετυχῆται τῶν εὐχῶν, καὶ ὦν ἐν τοῖς πρό-
 σθεν ἐδεδέητο, ὅτε ἔλεγε τὸ, « Εἰς χούν θανάτου κα-
 τήγαγές με. Ὑῤοσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου,
 καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου ; » ταῦτα γὰρ B
 εὐξάμενος, καὶ δεηθεὶς ἐκ τούτων ρυθῆναι τε καὶ
 σωθῆναι, τυχῶν ὦν ἠῤῥατο, ἐπιλέγει · « Οὐκ ἐξουδέ-
 κωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ
 ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ
 κεκραγένοι με πρὸς αὐτὸν ἐπήκουσέ μου · » σαφῶς
 τὴν μετὰ θάνατον ἀναβίωσιν αὐτοῦ δηλῶν, ἥτις γέ-
 γονεν κατὰ τὴν ἑωθινήν ἀντίληψιν, ἣν ἔζησεν προῦν ὁ
 ψαλμὸς παρέστησεν, εἰπῶν · « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μα-
 κρόνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσ-
 σχος. » Ποίαν δὲ ἀντίληψιν, ἀλλ' ἦν καὶ ἡ προγραφή
 τοῦ ψαλμοῦ ἠνίττετο ; Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν εἰρή-
 στω εἰς τὴν τοῦ ψαλμοῦ προγραφὴν· εἰς δὲ τὸ, « Ἥλει,
 Ἥλει, λαμμά σαβαχθανί, » εἰρημένον μὲν ὑπὸ τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν αὐτοῖς Ἑβραϊκῶς ὀνομασίαι περὶ τὸν
 τοῦ πάθους καιρὸν, κείμενον δὲ καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ,
 ὅρα μὴ τις ἐγκατεῖται βαθυτέρα θεωρία παρ' Ἑβραίοις.
 Ἐλωεὶμ γὰρ ὁ Θεὸς ὀνομάζεται · καὶ τοῦτο διὰ πάσης
 σχεδὸν εὔροις ἂν τῆς Γραφῆς · ἐπεὶ καὶ κυρίως οὕτω
 παρατόις Ἑβδμήκοντα ἐτι καὶ νῦν τῇ Ἑβραίων
 ὀνομάζεται φωνῇ. Φέρονται γὰρ μὴν παρ' αὐτοῖς ἐπὶ
 τῆς θείας προσηγορίας καὶ ἕτεραί τινες ἐκφωνήσεις,
 ὡσπεροῦν καὶ τὸ, Σαδδαι, καὶ τὸ Ἰαὺ, καὶ Ἥλ, καὶ
 ἄλλα τούτοις παραπλήσια. Ὁ δὲ οὖν μετὰ χεῖρας
 ψαλμὸς ἀπὸ τοῦ Ἥλ, Ἥλει, Ἥλει, λαμμά σαβα-
 χθανί, περιέχει, ὡς κέρηται καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν, οὐ μὴν
 ἀπὸ τοῦ Ἐλωεὶμ. Ὁ γοῦν Ἀκούλας, διαφορὰν εἰδώς,
 τῆς παρ' Ἑβραίοις Θεοῦ προσηγορίας ἐκ τοῦ Ἐλωεὶμ
 σημαυνομένης, τὸ νῦν δηλούμενον ἐν τῷ Ἥλει, Ἥλει,
 οὐκ ἠξίωσεν ὁμοίως τοῖς λοιποῖς, « ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου »
 μεταβάλλων εἰπεῖν, ἀλλὰ, ἰσχυρὸς μου, ἰσχυρὸς μου. » Τὸ
 δ' ἀκριβὲς ἐστίν· ἰσχυρὸς μου, ἰσχυρὸς μου. Ὅστε κατὰ
 τὴν τούτου διάνοιαν, τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἡμέτερον
 Σωτῆρα φάσκοντα τὸ Ἥλει, Ἥλει, πρὸς τὸν Πα-
 τέρα, λέγειν · « ἰσχυρὸς μου, ἰσχυρὸς μου, ἵνα τί
 ἐγκατέλιπές με ; » καὶ τάχα ἐπεὶ ἐγκατέλιπεν αὐτὸν
 ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, τούτου χάριν ἐσταυρώθη, ὡς φη-
 σιν ὁ Ἀπόστολος · « Καὶ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθε-
 νείας, καὶ ζῆ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ, » ὡς μὴ σταυρω-
 θεὶς ἂν, εἰ μὴ ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ καταλείπει αὐτόν.
 Καὶ ὅρα εἰ μὴ ἔπρεπε τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ὡς
 πρῶτον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθέντα, καὶ ὡς ἀμνὸν ἐναν-
 τίων τοῦ καιρόντος ἀφρονον, τὰς οὐκείας δυνάμεις ἀνα-
 τιθέναι· τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ἕβιον ἔχειν ἠγεῖσθαι ἢ

quæ ad passionem Salvatoris nostri pertinent, nec
 in passione desierit ea, quæ ad ipsum spectat dis-
 pensatio, passionis vero finis ipsa fuerit a morte
 ad vitam restitutio, et matutina susceptio, merito
 oraculum huic fini admirabili ipsam dedicat scripturam,
 non secus ac si omne hujusmodi argumentum,
 et earum vexationum quæ finem ipsum, reditum
 utique de morte ad vitam antecesserunt, et susce-
 ptionis matutinæ causa, inductum sit. Ubi ergo
 Salvator ac Dominus illud dixit : « Deus, Deus
 meus, respice in me, quare dereliquisti me? » ac
 deinceps illud addidit : « Ego autem sum vermis et
 non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi : »
 necnon illud subiecit : « Circumdederunt me
 vituli multi, tauri pingues obsederunt me, » et evi-
 denter suam mortem denuntiavit ex illo, « in pul-
 verem mortis deduxisti me : quoniam circumdederunt
 me canes multi, congregatio malignantium
 obsedit me, foderunt manus meas et pedes meos. »
 Præterea ubi etiam ea quæ sub ipsam passionem
 sibi evenerunt, significavit illis verbis : « Divise-
 runt vestimenta mea sibi, et super vestem meam
 miserunt sortem. » Hæc, atque his similia ubi præ-
 dixit, non intra hæc stetit, 494 sed adjunxit :
 « Qui timetis Dominum, laudate eum, quoniam
 non sprevit, neque moleste tulit deprecationem
 pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum
 clamarem ad eum, exaudivit me. » Qua autem ra-
 tione diceret se exauditus? si non consecutus es-
 set, quæ optaverat, quæque superius deprecatus
 fuerat, cum dixit illud : « In pulverem mortis de-
 duxisti me, eripe a framea animam meam, et de
 manu canis unicum meam? » Hæc enim cum oras-
 set, ac se ex his eripi et liberari precatus fuisset,
 tum ea ipsa consecutus quæ oraverat, adjungit :
 « Non sprevit neque moleste tulit deprecationem
 pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum
 clamarem ad eum, exaudivit me : » ubi evidenter
 suum de morte ad vitam reditum significat, qui
 sub matutinam susceptionem exstitit, quam psalmus
 deinceps longius progressus indicavit, ubi
 dixit : « Tu autem, Domine, ne amoveas longius
 auxilium meum, ad susceptionem meam respice. »
 Sed quam tandem aliam susceptionem, nisi eam
 D quam inscriptio psalmi significavit? Cæterum, hæc
 quidem dicta sint a nobis in ipsam psalmi inscrip-
 tionem ; in illo autem, « Eli, Eli, lamima sabach-
 thani, » quod cum a Salvatore nostro ipsis Hebraicis
 nominibus dictum sit sub ipsum passionis tem-
 pus, in psalmi initio positum est, vide, quæso, ne
 qua insit profundior contemplatio apud Hebræos :
 nam Eloim Deus nominatur : et hoc per totam
 propemodum Scripturam invenies : quando vel
 proprie sic apud LXX etiam nunc Hebraica voce ne-
 minatur, apud ipsos tamen Hebræos aliæ nonnullæ
 feruntur appellationes ad divinam naturam signifi-
 candam, ut illud, Saddai, ut illud, Jao, ut illud,
 El, aliæque his similia ergo psalmus qui nunc in
 manibus est, illud : Eli, Eli, iamma sabachthani, »

initio habet, quo etiam Salvator noster usus est, A non autem illud : Eloim. Proinde Aquila cum diversitatem Dei appellationis, quæ ex ipso Eloim significatur apud Hebræos vidisset, illud de quo nunc agimus, in illo, Eli, Eli, non ita quemadmodum reliqui cum converteret, enuntiandum putavit, sed : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » quod quidem si exquisitius eloqui volueris, dices, robur meum, robur meum. Quare ex huius interpretatione, Agnus Dei, qui est noster Salvator, dum illud : Eli, Eli, dicit ad Patrem, illud dicit : « Fortis meus, fortis meus, quare dereliquisti me? » et forsitan quod ipsum dereliquerit **495** fortis suus, idcirco crucifixus est, ut ait Apostolus : « Etenim crucifixus est ex infirmitate, et vivit ex virtute Dei¹² : » qui quidem nunquam cruci esset affixus, nisi fortis suus ipsum dereliquisset, Et sane inspicere tu, quam bene convenerit, Agnum Dei, qui ut ovis ad occidendum sit ductus, et ut agnus coram tondente obmutuerit, suas vires ad ipsum Deum referre, et nihil proprium se habere arbitrari nisi unum Patrem. Proinde etiam fortem suum, ipsum Patrem vocat, sane quemadmodum vel in decimo septimo psalmo robur suum, et firmamentum, et refugium eundem nominat, dum dicit : « Diligam te, Domine, robur meum. Dominus firmamentum meum et refugium meum, et liberator meus. Deus meus, adjutor meus, et sperabo in eum. Protector meus et cornu salutis meæ, et susceptor meus¹³. » Dereliquit ergo illum fortis suus, cum voluit illum usque ad mortem, et mortem crucis descendere, et pro universo mundo pretium, quo animæ redimerentur, exhiberi, et vitæ eorum qui in fidem ejus venissent, expiationem fieri. Ille vero protinus divinum ac paternum decretum intelligens cognoscensque si quis unquam alius, causas propter quas a Patre esset relinquendus, multo etiam amplius seipsum demisit, mortemque pro nobis ingenti alacritate subivit, « factusque est » is qui erat, et sanctissimus et benedictus « pro nobis execratio¹⁴, et qui peccatum non novit, peccatum, ut nos efficiamur justitia Dei in ipso¹⁵. » Ad hæc ubi peccata nostra detersit, tum cruci affixus est, quod quidem nos pati oportebat, et pro redimendis animis nostris ipse factus est pretium, usque adeo ut non immerito illud propheticum possimus dicere : « Ipse peccata nostra fert, et pro nobis est in dolore. Et ipse vulneratus est propter peccata nostra, et elanguit propter iniquitates nostras, ut livore ejus nos sanaremur. Etenim tradidit illum peccatis nostris¹⁶. » Quocirca tanquam traditus a patre et languidus factus, et tanquam is qui peccata nostra assumpserit, « ut ovis ad cædem est ductus¹⁷. » His concordat etiam Apostolus dum ita ait : « Qui proprio Filio non repercit, sed pro omnibus nobis tradidit illum¹⁸. »

μόνον τὸν Πατέρα· διὰ καὶ ἰσχυρὸν τὸν Πατέρα αὐτοῦ ἀποκαλεῖν, ὡς καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἰσχυρὸν ἑαυτῷ καὶ κραταίωμα καὶ καταφυγὴν τὸν Πατέρα ὀνομάζει, λέγων· « Ἀγαπήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου, Κύριος στερέωμά μου, καὶ καταφυγή μου, καὶ βύστης μου. Ὁ Θεός μου, βοηθός μου, καὶ ἑλπίς ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστής μου, καὶ κέρασ σωτηρίας μου, καὶ ἀντιλήπτωρ μου. » Καταλείπει οὖν αὐτὸν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ, θελήσας αὐτὸν μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου σταυροῦ κατελεῖν, καὶ τοῦ κόσμου παντὸς λύτρον καὶ ἀντιλήυχον ἀποδειχθῆναι, καὶ καθάρσιν γενέσθαι τῆς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευσάντων ζωῆς. Ὁ δὲ, αὐτίκα μάλᾳ συναισθόμενος τῆς ἐνθέου καὶ πατρικῆς βουλῆς, διαγνοῦς τε, εἰ καὶ τις ἄλλος, τὰ αἴτια τοῦ καταλελειφθῆαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐτι **B** πολὺ πλέον ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, καὶ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν θάνατον πολλῇ τῇ προθυμίᾳ περιεβάλετο, « ἐγένετό τε ὁ πανάγιος καὶ εὐλογητὸς ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα, καὶ ὁ μὴ γνοῦς ἁμαρτιῶν ἁμαρτία, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ. » Καὶ ἐτι πρὸς τούτοις τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀναμαζάμενος ἐσταυρώθη, ὃ ἐχρῆν ἡμᾶς τοὺς πρὶν ἀσεβεῖς παθεῖν, ἀντίψυχον ἡμῶν καὶ ἀντιλύτρον γεγεννημένον, ὥστ' ἂν εὐλόγως εἰπεῖν ἡμᾶς τὸ προφητικόν· « Αὐτὸς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἵνα τῷ μύλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λαθῶμεν. Κύριος γὰρ παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν. » Διόπερ ὡς παραδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ μαλακισθεὶς, καὶ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνεληφώς, « ὡς πρὸβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Συνήδει τούτοις καὶ (1) Ἀπόστολος λέγων· « Ὅς γε ἴδιον Υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν. » Κινῶν δὲ ἡμᾶς ἐπὶ ζήτησιν τῆς αἰτίας, δι' ἣν αὐτὸν ὁ Πατὴρ κατέλιπε, φάσκει· « Ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; » Τὸ δ' αἴτιον τοῦτο ἦν, ἡ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένουσι ἀπολύτρωσις, τῷ τιμῆν αἵματι ἐξαγοραζομένη ἀπὸ τῆς πρὶν χαλεπῆς δουλείας, ἣν τοῖς ἀοράτοις δεσπόταις, δαίμοσιν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς ἀρχουσί τε καὶ πνεύμασι καταδεδούλωντο. Καὶ ἄλλως δὲ καταλείπει αὐτὸν ὁ Πατὴρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων διάθεσιν ἀποδειχθῆναι θελήσας. Διὸ μηδεὶς ἔχοντας ἐξουσίαν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐκὼν αὐτὸς ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὴν τέθεικεν, ὡςπερ οὖν διδάσκει λέγων· « Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖαν αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Ἐξῆς τούτοις φησί· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οὐ λόγους τῶν παραπτωμάτων μου. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου ῥήματα βρυχήματός μου, » ἐξέδωκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ἀφεσθήκασιν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν ὀδυρμῶν μου· » καὶ καθ' ἑτέραν δὲ φερομένην ἐρημνεῖαν πέμπτην εἰρηται· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν δεήσεών μου. » Ὅρα δὴ οὖν, ὅτι κατ' οὐδέτεραν τούτων τῶν· « τῶν παραπτωμάτων

¹² II Cor. xiii. 4. ¹³ Psal. xvii, 2, 5. ¹⁴ Gal. iii, 13.

¹⁵ Ibid. 7. ¹⁶ Rom. viii, 32.

(1) Desideratur ὁ. Edit.

¹⁷ II Cor. v, 29. ¹⁸ Isa. liii, 4, 5.

μου, » εἰρηται, ὡς συμβαίνει ποτὲ σφάλματι γραφικῶ τοιαύτας τινὰς ἐναλλαγὰς φέρεσθαι. Ἐκ δὲ τῆς τῶν πλειόνων ἑρμηνείας καταληπτέον· εἰ μὴ ἄρα τις κἀναταῦθα τὰ ἡμέτερα παραπτώματα ἐξοικειούμενον ταῦτα αὐτὸν εἰρηκέναι φήσῃ. Τοῦτοις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί· » ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος· « Ὁ Θεός μου, » φησὶ, « βοήσω ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ ἔστι σιγή. » Θαυμάζει· δὴ οὖν ἐν τούτοις τὸν Πατέρα ὡς μὴ εἰσακούοντα αὐτοῦ, ξένον τι τοῦτο καὶ παρὰ τὸ συνήθες θεωρῶν. Ὁ δὲ ἐφύλαττεν αὐτῷ τὴν ἀκοήν εἰς τὴν ἐπιτήδειον τοῦ εἰσακουσθῆναι καιρόν. Οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐωθινής καὶ ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, καθ' ἃν, εἰ καί τινι ἄλλῳ, καὶ αὐτῷ δικαίως ἂν ἐλέχθη· « Ἐν καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. Ἴδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Λέγοιτο δ' ἂν ταῦτα καὶ ἑτέρως ὑπὸ Σωτήρος ἡμῶν, ὡς εἰωθότος μὲν ἀεὶ καὶ πάντοτε εἰσακούεσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, νῦν δὲ πιστεύοντος εἰσακουσθῆσεσθαι, ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε· Μὴ οἶδ' ἂν τε ἐστίν, ὦ Πάτερ, ἐμὲ τὸν σὸν μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν, μὴ εἰσακούεσθαι, βούντα καὶ κεκραγόντα ἔργῳ σὲ τὸν ἐμαυτοῦ Πατέρα; διδάσκει γοῦν αὐτὸ τοῦτο ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὁπνίκα εἶπεν· « Ἄρατε τὸν λίθον ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἐπήρε τὸς ὀφθαλμοὺς ἐαυτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶπε· Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου. Ἐγὼ δὲ ᾄδω, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις. » Εἰ τοίνυν πάντοτε αὐτοῦ ἀκούει, οὐκ ἀμφιβάλλων, ἀλλ' ἀκριθῶς ἐπιστάμενος, ὅτι καὶ νῦν αὐτοῦ εἰσακούσεται, ὡς ἀδυνάτου ἔντος τοῦ μὴ εἰσακούεσθαι αὐτὸν, ἐρωτηματικῶς φησὶν· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ; » ὑποστιζόντων ἡμῶν ἐν τῷ, « οὐκ εἰσακούσῃ, » καὶ τὸ ἐναντίον ὑπονοούντων τῷ πύσματι. Τοῦτο γοῦν διδάσκει μικρὸν ὕστερον, προῶν ἐξῆς ἐν τῷ ψαλμῷ, λέγων· « Οὐκ ἐξουδένωσεν οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγῆναι με πρὸς αὐτὸν εἰσακούσά μου. » Πῶς οὖν ἀποφατικῶς λέγοι ἂν, « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, » εἰ μὴ κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἡμῖν θεωρίαν; ἦν οἶμαι καὶ αὐτὸν αἰνίττεσθαι, λέγοντα· « Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Οὐ γὰρ εἰς ἄνοιαν, φησὶν, ἐμοὶ λέγεται τὸ, « εἰσακούσῃ. » Οἶδα γὰρ αὐτὸς ὅπως τοῦτό φημι, πεπεισμένος, ὅτι πέφυκας οὐχ ὅτι γε ἐμοῦ μόνον ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ εἰσακούειν, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ἄει γὰρ καὶ διὰ παντὸς ἐν τοῖς ἁγίοις σου κατοικεῖς, καὶ σὺ εἰ ὁ παντὸς ἀνδρὸς θεοφιλοῦς, Ἰσραὴλ προσαγαυεομένου, ἔπαινος· διὰ σὲ γὰρ παντὶ τῷ σε περιέποντι οὐχ ὁ κυρῶν προσγίνομαι· ἔπαινος, καὶ ἐπὶ σοὶ οἱ πατέρες ἡμῶν ἤλπισαν, καὶ ἐλπίσαντες τῶν ἐπινασταντῶν αὐτοῖς κἀπῶν ἐβρόσθησαν, καὶ πρὸς σὲ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν, ἐπὶ σοὶ τε ἤλπισαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. »

A Cæterum excitans nos ad inquirendam causam cur ipsum pater deseruerit ait : « Quare me dereliquisti? » Causa porro hæc fuit, **496** omnis humani generis redemptio ac liberatio, quæ pretioso illo sanguine facta est, a priore illa intolerabili servitute, qua sub visum effugientibus dominis, impuris utique dæmonibus et malignis principibus ac spiritibus premebantur, et alia item ratione deseruit illum Pater, ut illud scilicet ostenderetur, affectionem pro hominibus ipsius quoque Christi fuisse. Quapropter cum illius animæ jus et potestatem nemo haberet, volens ipse pro hominibus illam posuit, ita sane quemadmodum docet ipse, dum ait : « Nemo tollet animam meam a me; potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam. Iis quæ dicta sunt, deinceps adjungit : « Longe a salute mea verba delictorum meorum. » Pro quo Aquila quidem : « Longe a salute mea verba fremitus mei, » exposuit. Symmachus autem : « Recesserunt a salute mea verba luctuum meorum, » necnon apud quintam, quæ fertur, interpretationem dicitur : « Longe a salute mea verba deprecationum meorum. » Ita vides in nulla harum conversionum quæ posterius dictæ sunt, illud, « delictorum meorum, » haberi, quippe cum interdum librariis errantibus hujusmodi varietates libris contingere soleant. Ex multorum autem interpretatione investigandum est, utrum in his quispiam illum nostra delicta sua facientem talia enuntiasse dixerit. His deinceps adjungit : « Deus meus, clamabo per diem, et non exaudies, et per noctem, et non ad insipientiam mihi; » pro quo rursus Symmachus : « Deus meus, inquit, clamabo interdum, et non exaudies, et nocte, et non est silentium. » Ergo in his Patrem suum tanquam se non exaudientem admiratur, utpote, cum novum hoc atque inusitatum inspicit. Ille autem huic audientiam ad idoneum exaudiendi tempus reservavit. Hoc vero fuit, susceptionis matutinæ excitationisque a morte ad vitam tempus, quo sane tempore si quando ad alium quempiam, ad ipsum quoque juste dicendum fuit : « In tempore accepto exaudi te, et in die salutis adjuvi te; ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. » Dici vero possunt hæc alia quoque ratione a Salvatore nostro, tanquam ab eo, qui consueverit semper quidem et in omnibus exaudiri a Patre, nunc autem, qui etiam fidem habeat se esse exaudiendum, non secus ac si planius diceret, nunquid fieri potest, o Pater, ut ego unicus ac dilectus Filius, dum ad te Patrem meum clamo, et vociferor, non exaudiar? **497** siquidem hoc ipsum ille idem docet in Evangelio Joannis, ubi de Lazaro sermo est. Nam cum dixisset : « Tollite lapidem a monumento, » sustulit deinde oculos suos ad cælum et dixit : « Pater, gratias ago tibi, quoniam audivisti me. Ego autem sciebam quod semper me audis. » Si igitur sem-

¹ Joan. x, 18. ² II Cor. vi, 2. ³ Joan. xi, 39-41.

per illum audit, nunc quoque non dubitans, sed plane compertum habens se esse audiendum, et tanquam fieri non possit, ut non audiatur, ex interrogatione ait : « Deus meus, clamabo interdii, et non exaudies? » nobis videlicet interrogationis notam addentibus ad verbum, « exaudies, » et contrarium ejus, quod interrogatum sit, subintelligentibus. Siquidem hoc ipsum paulo post sermone progressus ostendit deinceps in psalmo dicens : « Non sprevit neque molestam habuit deprecationem pauperis, neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quomodo igitur negative illud dicetur? « Deus meus, clamabo interdii, et non exaudies, » nisi ea ratione quam nos attulimus, quam sane rationem ipsum quoque arbitrator significare dum dicit : « Deus meus, clamabo interdii, et non exaudies, et noctu, et non ad insipientiam mihi. » Non enim ad insipientiam, inquit, a me dicitur illud, « exaudies. » Novi enim ipse qua ratione hoc dicam, quippe qui fidem habeam te natura propensum esse ad suscipiendum, atque audiendum non solum me, sed etiam omnes sanctos tuos. Semper enim et usquequaque in tuis sanctis habitas, idemque ipse es uniuscujusque Deo familiaris atque amici hominis, qui Israel appellari consueverit, laus : propter te enim ad omnem eum qui te complexus sit, non vulgaris venire solet laus. « Et in te patres nostri speraverunt, » et cum sperarent, ab ingruentibus in ipsos malis « liberati sunt, et ad te clamaverunt, et salvi facti sunt, atque in te speraverunt et confusi non sunt. » Si igitur omnes sancti hæc a te impetraverunt, et clamantes exauditi sunt, non autem confusi, quanto magis me tuum dilectum filium clamantem præcunctis absque mora exaudies? Quod si admirantis cujuscumque instar enuntio illud, « Clamabo, et non exaudies! » non tamen ad insipientiam profertur talis a me oratio. Novi enim ipse quo sensu meas preces enuntio, non gloriabundus videlicet neque jactabundus : nam cum sim mansuetus atque humilis corde, humili item more et meæ mansuetudini consentaneo, humilia de meipso loquor. **498** Proinde etiam meipsum vermem appello : et quid verme tandem esse possit humilius? sic ne hominem quidem meipsum dixerim, cum utique ad tantam humilitatem relicta mea magnitudine descenderim, ut etiam verme nihilo præstantior videri possim, propterea quod usque ad mortem et usque ad interitum corporis pervenerim. (Etenim qua tandem alia ratione factus sit vermis, nisi quia corpora solent corrumpi?) Ad quem sane interitum cum ipse quoque descenderim, merito meipsum vermem et non hominem agnosco : ex quo etiam « factus sum opprobrium hominum et abjectio populi, » qui quidem nunquam id genus factus essem, nisi usque ad vermis conditionem sub ipsum passionis tempus progressus essem. Tunc igitur videntes me in cruce suspensum, « subsannaverunt, et locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes :

Ἐπειδὴ οὖν πάντες οἱ ἄγιοι τούτων ἔτυχον παρὰ σοῦ, κεκράξαντές τε εἰσῆκούσθησαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν, πόσω δὴ πλέον ἐμοῦ τοῦ σοῦ ἀγαπιητοῦ παιδὸς βωόντος μᾶλλον ἀπάντων καὶ ἐτοιμότερον εἰσακούσῃ; Εἰ δὲ καὶ ἀποθυμαστικῶς φημι, « Κεκράξομαι, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ! ἄλλ' οὐκ εἰς ἄνοιαν ὁ λόγος μοι προσφέρεται. Ἰδὼ γοῦν ὅπως τὴν εὐχὴν προσφέρω, μὴ ἐναθρυνόμενος μηδὲ ἐγκαυχώμενος, ἀλλ' ὡς ταπεινοφρονῶν. Ἐπεὶ γὰρ πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, ταπεινὸς καὶ τῇ ἔμμουτοῦ πρᾶσθητι οἰκειῶς περὶ ἔμμουτοῦ ταπεινὰ φθέγγομαι. Οὕτω δὲ καὶ σκώληκα ἔμμουτὸν ὀνομάζω· τί γὰρ ἂν γένοιτο σκώληκος ταπεινότερον; ὅθεν οὐδ' ἀνθρώπων ἔμμουτὸν εἶποιμ' ἂν, εἰς τοσαύτην ταπεινώσειν ἐκ τοῦ οἰκείου μεγέθους κατελθὼν, ὥστε καὶ σκώληκος μηδὲν δοκεῖν διαφέρειν, διὰ τὸ καὶ μέχρι θανάτου καὶ τῆς τοῦ σώματος φθάσαι φθορᾶς. Πόθεν γὰρ ἄλλοθεν γεννηθεῖη σκώληξ ἢ ἀπὸ σωμάτων φθορᾶς; εἰς ἣν καὶ αὐτὸς κατελθὼν, εἰκότως ἔμμουτὸν σκώληκα καὶ οὐκ ἄνθρωπον γινώσκω· διὸ καὶ γέγονα « θνητὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουδένημα λαοῦ, » οὐκ ἂν γενόμενος οὐδὲ θνητὸς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐξουδένημα, εἰ μὴ μέχρι σκώληκος ἐφθάκειν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν. Τηνικαῦτα γοῦν θεωροῦντές με ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἀνηρημένον, ἐξεμυκτήρισαν, καὶ ἐλάλησαν ἐν χειλεσιν, ἐκίνησάν τε κεφαλὴν λέγοντες· « Ἥλπισεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Ταῦτα μὲν οὖν ἅπαντα διὰ τοῦ ψαλμοῦ σαφῶς περὶ τῶν μελλόντων γενήσεσθαι μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις ἐθεσπίεζτο, τέλους δὲ ἐτύγγανεν, ὅποτε, κατὰ τὸν Ματθαῖον, « σταυρωθέντων σὺν αὐτῷ δύο ληστῶν, ἑνὸς ἐκ δεξιῶν, καὶ ἑνὸς ἐξ εὐωνύμων τοῦ Σωτῆρος, οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν κινούμεντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Ὁυαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτὸν· εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων ἔλεγον· Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Εἰ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ ἐστὶ, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. Εἰ πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. Εἶπε γὰρ, ὅτι, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι. » Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Εἰστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν οἱ ἀρχοντες σὺν αὐτοῖς λέγοντες· Ἄλλους ἔσωσα, σωσάτω ἑαυτόν, εἰ οὕτως ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἐκλεκτός. » Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· « Καὶ οἱ παράγοντες ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινούμεντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· Ὁυαὶ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν αὐτόν· σῶσον σεαυτόν, καὶ κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. » Ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες εἰς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον· Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι· ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν αὐτῷ. » Ταῦτα γὰρ τί ἂν διαφέρει τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ προαναπεφωνημένων ἐν τῷ, « Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνητὸς ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές

με ἕξμευκτῆρισάν με, ἐλάλησαν ἐν γαίλασιν, ἐκίνησαν A κεφαλῆν· Ἦλπισεν ἐπὶ Κύριον, ρυσασθω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν. » Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρητό τε καὶ πεπλήρωτο, ὅποτε εἰσέτι δεῦρο παρὰ πάντων ἀνθρώποις τοῖς μηδέπω τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἀνειληφόσιν ὄνειδος ἀνθρώπων νενόμισται. Τί γὰρ ἂν αἰσχρὸν καὶ παντὸς ὄνειδος χειρὸν τοῦ σταυρωθῆναι; Ἄλλὰ καὶ ἐξουθενήμα λαοῦ ἐστὶ, τοῦ ἐκ περιτομῆς, παντὸς αὐτῶν τοῦ ἔθνους εἰσέτι νῦν καὶ σήμερον χλευάζειν καὶ ἐξουθενεῖν καὶ καταπτύειν εἰωθότος αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ εἰκότως ὁ Ἀπόστολος: « Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. » Καὶ τὰ ἐξῆς δὲ εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ εἰσέτι καὶ νῦν εὔροισ ἀν παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ τοῦ αὐτοῦ λεγόμενα. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς διαλαβούσης αὐτὸν εἰσέτι τότε περὶ στήσεως ἠύχετο· εἰδὼς δὲ μὴ χεῖρονα οὔσαν τῆς τοῦ θανάτου συμφορᾶς τὴν πρώτην αὐτοῦ εἰς σάρκα ἐνδεσιν, καὶ τὴν ἐκ θηλείας καὶ παρθένου γένεσιν, κατὰ καιρὸν ἐν τοῖς περὶ θανάτου τῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ μνημονεύει λόγων πρὸς τὸν Πατέρα· « Ὅτι σὺ εἰ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρέφην ἐκ μήτρας, ἐκ κοιλίας μητρὸς μου Θεός μου εἰ σὺ. » Τούτων δὲ εἰκότως ἀναφέρει τὴν μνήμην εἰς παραμυθίαν τῆς τῶν παρόντων ἀπαλλαγῆς. Ὅσπερ γὰρ, φησὶ, γέγονάς μου βοηθός, σῶμα ἀνθρώπειον ἀναλαβόντος, ὅτε καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς κυοφορούσης με γαστρὸς σὺ αὐτὸς ὁ Θεός μου καὶ Πατήρ μου, ὡσπερ καιούμενος τὴν ἐμοὶ κατεσκευασμένην ἐξ ἁγίου Πνεύματος σάρκα, ἐξέσπασας, C τὴν ἐαυτοῦ δύναμιν ὀρέξας, ὡς ἂν μὴ τις ἐνέδρα καὶ ἐπιβουλή ἐξ ἀντικειμένων δυνάμεων καὶ πονηρῶν πνευμάτων διαφθονουμένων τῇ εἰς ἀνθρώπους παρόδῳ μου γένοιτο· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν πρώτην σύλληψιν σὺ πάλιν τὸ κατὰ γαστρὸς ἐπεσκίασας, ὡς ἂν λάθω τοὺς ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου ἡ ἐξ ἁγίου Πνεύματος τῆς ἁγίας Παρθένου σύλληψις. Ὅπερ μέγα μυστήριον ὁ σὸς ἀρχάγγελος ἐξέφηνη Γαβριήλ, τῇ Μαριὰμ εἰπών· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ἰσῆτου ἐπισκιάσει σοί. » Ὅσπερ οὖν ἡ σὴ τῆς τοῦ Ἰσῆτου δύναμις συλλαμβανόμενον μὲν ἐπεσκίασε, τιχτόμενον δὲ ἐξέσπασεν ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου, οὕτω πολλῇ μοι τυγχάνει παραμυθία, ὅτι καὶ τοῦ θανάτου με πολὺ μᾶλλον ἀνασπάσεις. Καὶ τοῦτο γὰρ ἐλπίζων, ἐπὶ σὲ πέποιθα τὸν ἐμαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον D καὶ Πατέρα· καὶ πέποιθα οὐ νῦν πρῶτον ἀρξάμενος τῆς εἰς σὲ ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ ὅτε, ἀπὸ μαστῶν μητρὸς μου τὴν νηπιώδη τροφὴν ἀναλαμβάνων, ἐνομιζόμενον ὁμοίως τοῖς τῶν ἀνθρώπων βρέφεσιν ἀτελής εἶναι καὶ ἀλογος· μὴ ὡν γὰρ τοιοῦτος, εἰ καὶ σῶμά μοι ὁμοιον ἀνθρώπου ἦν, καὶ τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν οὐσίαν τοῖς πολλοῖς ὡν ἐμπερήσ, ἀνετος δὲ καὶ ἀπόλυτος, οἷά σου τοῦ Θεοῦ ἀμνός, καὶ ἐξ ἐκείνης τῆς ἡλικίας γαλουχοῦμενος, λέγω δὴ ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Καὶ οὕτως τοῦτο μέγα τίς ἠγήσεται, εἰ μάθει, ὅτι καὶ ἐτι πρότερον ἐπὶ σὲ ἐπεβρέφην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἰ σὺ. Ἐτι γὰρ ἔνδον ἐν

« Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum quoniam vult eum. » Hæc igitur plane omnia in psalmo de iis quæ tam longo post tempore futura erant, prædicta sunt, eademque suum finem sunt consecuta, quo tempore, ut est apud Matthæum, cruci affixis cum eo duobus latronibus, uno ad dextram, altero ad sinistram, qui illac præteribant, mala in illum congerebant moventes capita sua, et dicentes : « Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas. Salvum fac teipsum : si Filius Dei es, descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes cum senioribus et Scribis, dicebant : Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Si Rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credemus ei. Si confisus est Deo, liberet nunc eum, si vult eum. Dixit enim : Filius Dei sum ⁴. » Ut vero est apud Lucam : « Stabat populus spectans, et subsannabant eum principes cum eis, dicentes : Alios salvos fecit, salvum faciat seipsum, si hic est Christus Filius Dei electus ⁵. » At secundum Marcum : « Prætereuntes blasphemabant eum, moventes capita sua, et dicentes : Vah, qui destruis templum et in tribus diebus ædificas illud. Salvum fac teipsum, et descende de cruce. Similiter et principes sacerdotum illudentes inter se cum Scribis, dicebant : Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere. Christus Rex Israel descendat nunc de cruce, ut videamus et credamus ei ⁶. » Hæc namque in quo tandem ab iis differunt, quæ in psalmo prædicta sunt illis verbis : **499** « Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio populi. Omnes videntes me, subsannaverunt me, locuti sunt labiis, et moverunt caput : Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum. » Noli autem mirari si hæc sub ipsam Salvatoris nostri passionem et dicta sunt et completa, quando hodie quoque apud omnes homines, quicumque nondum in illius fidem venerunt, opprobrium hominum habetur. Quid enim turpius et omni probro vilius, quam cruci esse affixum? sed nonne etiam populi Judaici abjectio est? quippe cum universa illa natio etiam nunc et in hunc usque diem, et irridere, et negligere, et despuere illum consueverit. Proinde Apostolus merito : « Nos autem, inquit, prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam ⁷. » Sed nec minus ea quæ sequuntur in psalmo, facile etiam nunc invenies a plerisque de illo dici. Hæc igitur pro afflictione quæ illum apprehendit etiam tunc orabat. Cum autem nihilo viliorum primam corporeæ naturæ assumptionem, ortumque illum de femina et virgine, ipsa mortis calamitate esse intelligeret, non incommode in iis quæ ad mortem pertinent, etiam ea quæ ad ortum spectant commemorat, sic ad Patrem dicens : « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris mee : In te projectus sum ex utero matris mee

⁴ Matth. xviii, 40-43. ⁵ Luc. xxiii, 35. ⁶ Marc. xv, 29-32. ⁷ I Cor. i, 23.

Deus meus es tu. » Merito autem hæc inmeminit, ut seipsum consoletur, et a præsentibus malis avertat. Qui enim, inquit, fuisti mihi adjutor, cum humanum corpus assumerem, quo tempore ex ipsius parturientis utero, me, tu ipse Deus meus et Pater meus, tanquam obstetricis fungens officio, pro ea quæ mihi de Spiritu sancto comparata erat carne, extraxisti, tua porrecta virtute da mihi jam nunc salutem, ne qua fraus aut ullæ insidiæ, ab adversis potestatibus malignisque spiritibus, qui mihi etiam in accessu meo ad homines inviderunt, fiant, quoniam in prima item conceptione tu rursum quod in utero fui, obumbrasti, ut principes sæculi hujus ipsa de Spiritu sancto et sancta Virgine conceptio lateret. Quod sane ingens mysterium, tuus archangelus Gabriel Mariæ indicavit, dicens: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ^a. » **500** Quemadmodum igitur tua tunc, qui es Altissimus, virtus me in concipiendo obumbravit, in pariendo autem extraxit de ventre matris meæ, ita quoque non parva mihi adest consolatio, quod multo magis de morte sis extracturus. Atque equidem hoc sperans tibi confisus sum, qui meus Deus et Dominus et Pater es: et confisus sum, non nunc primum in te sperare incipiens, sed tunc quoque cum ab uberibus matris meæ infantilem alimoniam accipiens, putabar ut reliqui hominum infantes, imperfectus esse et absque usu rationis. Non enim eram talis, licet mihi cæteris hominibus simile esset corpus. Sed neque item vi, neque substantia plerisque eram similis, verum potius liber ac solutus tanquam agnus tuus, qui Deus es, cum ab illa usque ætate lacte nutrirer, dico autem ab uberibus matris meæ. Cæterum hoc nondum quispiam magnum arbitrabitur, si intelliget, quemadmodum prius quoque « in te projectus sum ex utero, et de ventre matris meæ Deus meus es tu. » Cum enim adhuc intra cellam gestantem me in utero laterem, te tamen Deum meum videbam tanquam is, qui et inconfusus et imperturbatus in tanta communicatione corporei oneris permansissem, ac potius incorporeus tunc quoque fuerim, et ab omnibus vinculis liber. Porro autem sic « in te projectus sum ex utero, » et sic « de ventre matris meæ Deus meus es tu, » ut meam virtutem cum adhuc in utero a Virgine sancta gestarer, meus quoque jam tum senserit præcursor Joannes, qui etiam ipse in utero Elisabeth gestabatur, usque adeo ut mea divinitate concitus exultatione exsilierit, et Spiritu sancto repletus sit. Hæc igitur cuncta ad memoriam revocans, et omni tempore Deum et Patrem meum ante oculos mihi constituens, merito et sub ipsum instans comprehendentis me passionis tempus, cum tibi Patri factus obediens, sponte et volens effectus sum « vermibus, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio populi, » et nunc cum omnes meum cruci af-

τῷ ταμεῖω τῆς κυφοροῦσης με φερόμενος, σὲ τὸν Θεὸν μου ἐώρων, ἅτε ἀσύγχυτος καὶ ἀθόλωτος ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν σαρκῶν κοινωνίᾳ διαμείνας, μᾶλλον δὲ ἀσώματος καὶ τότε ὦν, καὶ πάντων ἐλεύθερος δεσμῶν· οὕτως δὲ ἐπὶ σὲ ἐπεβρίφην ἐκ μήτρας, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς Θεοῦ μου ἦσθα, ὡς αἰσθέσθαι τῆς ἐμῆς δυνάμεως ἐτι κυφοροῦμένης πρὸς τῆς ἁγίας Παρθένου, τὸν ἐμὸν πρόδρομον Ἰωάννην, καὶ αὐτὸν κατὰ γαστρὸς τῆς Ἐλισάβεθ κυφοροῦμενον, ὥστε ὑπὸ τῆς ἐμῆς θεότητος κινήθεντα σκιρτῆσαι ἐν ἀγαλλιάσει, καὶ Ἡνεύματος ἁγίου πλησθῆναι. Τούτων οὖν ἀπάντων ἀναφέρων τὴν μήμην, καὶ διὰ παντός τὸν Θεὸν μου καὶ Πατέρα μου πρὸ τῶν ἐμῶν ὀφθαλμῶν τιθέμενος, εἰκότως καὶ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα τοῦ περιέχοντός με πάθους καιρὸν, ὅτε, σοὶ τῷ Πατρὶ γενόμενος ὑπήκοος, ἐαυθαίρετος καὶ ἐκὼν γέγονα σκώληξ, καὶ οὐκ ἀνθρώπος, θνεῖδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουδένημα λαοῦ· καὶ νῦν ὅτε πάντες οἱ θεωροῦντές μου τὸ σῶμα τῷ σταυρῷ προσηλούμενον, ἀποτρόπαιον ἠγοῦμενοι ὄραν πρᾶγμα, ἐξεμυκτηρίσαν με, τοσαύτην κατ' ἐμοῦ χλεύην καὶ διασυρμὴν καταχέοντες, ὡς μὴ μόνον ἐν δικαιοῖα λογίζεσθαι καὶ ἐνθυμείσθαι περὶ ἐμοῦ τὰ ἀσεβῆ, ἀλλὰ καὶ ἀφόβως φθέγγεσθαι καὶ ἐν φανερωῖ λαλεῖν· Ἐλάλησαν γοῦν ἐν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες· Ἥλιπσεν ἐπὶ Κύριον, ρυσάσθω αὐτόν· καὶ νῦν γοῦν ὅτε τὰ τοιαῦτά με περιέτριχε, σὲ τὸν Πατέρα μου τὸν ἐκσπάσαντά με ἐκ γαστρὸς μητρὸς μου, ἐφ' ὃν ἐπεβρίφην ἐκ μήτρας, εἰς ὃν ἔλπισα ἀπὸ μαστῶν, τὸν καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου γνωριζόμενόν μοι, καὶ γινωσκόμενον Θεὸν, ἔκετεύω καὶ ἀντιβολῶ μὴ ἀποστῆναι ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς. Μέλλει γάρ, φησὶ, καὶ ὅσον οὕτω πάρεστι, καὶ πλησιάζει συνέχον ἤδη καὶ ἐπιχειμένον μοι τὸ πάντων ἔσχατον τῆς ὑπερβαλλούσης μου θλίψεως νέφος. Οὕτω γάρ ἐγὼ θλίβην ταύτην τὴν νῦν περιέχουσάν με καλῶ ὅτε τὸν σταυρὸν, ὅτε τοὺς ἐξ ἀνθρώπων ὀνειδισμούς, ὅτε τὰς χλεύας, ὅτε μὴν τὰ τῆρ τοῦ σταυροῦ συμβεβηκότα, τὰς μάλιστα, τὰς ὕβρεις, καὶ ὅσα ἄλλα ἐπαροίησαν εἰς ἐμὲ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ γὰρ ὄρω τὴν εἰς ἔδου καταβάσιν πλησιάζουσαν, καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ ἐχθρῶν τῷ Θεῷ δυνάμεων ἐπαναστασιν. Διὸ φημι· Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. Πῶς γὰρ οὐκ ὑπερβάλλουσα ἦν καὶ μεγίστη θλίψις αὕτη ἐκείνη, ἐν ἣ οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; Ὅ μὲν γὰρ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐν ἔδου ψυχῶν παρῆει, ἐκ μακρῶν αἰῶνων τὴν ἀφιξίν αὐτοῦ περιμενουσῶν, καὶ κατῆει γε θύρας χαλκᾶς συντριβῶν, καὶ μοχλοῖς σιδηροῦς συνθλάσων, καὶ τοὺς πρὶν δεσμῶν ἔδου ἐλευθέρους ἀνήσων· ὁ καὶ γέγονεν, ὅτε πολλὰ σώματα τῶν κακοκμημένων ἁγίων ἀναστάντα συνεισηλθόν αὐτῷ εἰς τὴν ἀληθῶς ἁγίαν τοῦ Θεοῦ πόλιν· αἱ δὲ δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι, πρὸς τοῖς τῶν ἀνθρώπων κακοῖς ἐπεστρατεύοντο αὐτῷ, λύπην οὐ μικράν καὶ θλίψιν αὐτῷ παρέχουσαι, ἀποκλωμένῳ καὶ ἐπ' αὐταῖς δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος. Ἀλλὰ γὰρ τήρει, τίνα τρόπον ταῦτα πάντα λέλεκται, ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἐν μήτρᾳ κυφορηθέντος, καὶ ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς γε-

^a Luc. 1, 35.

γεννημένου, ὃν ἐφάσκομεν εἶναι τὸν ἀμνὸν τοῦ Θεοῦ. Τούτῳ γὰρ καὶ συμβαίνει τὰ περὶ τὸ πάθος, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐσαρκώσεως γενέσεως ἤρμοζε. Τὸ γοῦν γεννηθὲν καὶ ἀποθνήσκει· τὸ δὲ θνήσκον οὐκ ἄλλως θανάτου τυγχάνει· ἢ πρότερον ὁδεύσαν διὰ γενέσεως. Ταῦτ' οὖν διέξεισιν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, οὐ καθ' ὃ ἄσαρκος καὶ ἀσώματος ὑπάρχει τὴν φύσιν, οὐδὲ καθ' ὃ Θεοῦ Λόγος καὶ Θεὸς ἐπινοεῖται, ἀλλὰ καθ' ὃ οἶός τε ἦν πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῆ λέγειν· « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάσας με ἐκ γαστρὸς, ἢ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μητέρας, ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεὸς μου εἶ σύ. » Οὗτος δὲ οὖν, πρὸς τῷ πάθει γεγὼνώς, εὐχεται τὰ προκείμενα πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ τσοῦτων, φησί, μελλόντων με περιστήσεσθαι ἀντικείμενων ἐνεργειῶν, καὶ δαιμόνων ἀκαθάρτων, καὶ πνευματικῶν πονηρίας, καὶ ἐπὶ πᾶσι τοῦ πάντων χειρίστου, αὐτοῦ δὲ τοῦ ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος τούτου (οὗς τῆς κακίας ἐνεκε θῆρας πονηροῦ ὀνομάζουσι δέξιοι, καὶ ἦτοι ταύρους ἀγρίους, ἢ μόσχους, ἢ λέοντας, ἢ κύνας), μέλλων τε πρὸς ἅπαντας ἵστασθαι, καὶ μηδὲν ἀγαθὸν εἰς αὐτοὺς ἐνεργεῖν, τῷ μηδὲν παραδέχεσθαι αὐτοὺς τῶν ἐμῶν ἀγαθῶν δι' ἄκραν κακίας ἔξιν, ἀλλὰ μηδὲ βοήθου μηδὲ συνεργοῦ τυγχάνων τινὸς τῶν προσηρημένων, εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐν ἔδου ψυχῶν ἄθλον, πῶς οὐκ ἂν εὐλόγως εἶποιμ· « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν; » Τὸ μὲν οὖν τὰς πονηρὰς καὶ ἀντικειμένας δυνάμεις μὴ συνεργεῖν αὐτῷ μηδὲ βοηθεῖν ἐπ' ἀγαθὸν αὐτῷ, νομίζομεν, ὅτι οὐδὲν ἦν θαυμαστόν· τὸ δὲ πάντων μέγιστον τῆς θλίψεως τῆς μέλιστα πιεζούσης· αὐτὸν τὸ δ' ἦν ἄρα, τὸ μηδένα μηδὲ τῶν αἰσίων καὶ δεξιῶν ἀγγέλων, μηδὲ μὴν τῶν θείων δυνάμεων, τολμᾶν ἐπιβαίνειν τοῖς τοῦ θανάτου βασιλείοις, μηδὲ συνεργεῖν ἐπὶ βοήθειᾳ τῶν αὐτοῦ ψυχῶν. Μόνῳ γὰρ αὐτῷ οὗτ' ἀτρέμετος ἦν, ἐπεὶ καὶ μόνῳ ἠνεύχθησαν πύλαι θανάτου, καὶ μόνον αὐτὸν πυλωροὶ ἔδου ἰδόντες ἔπηξαν, αὐτός τε ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου, ὑπεκστὰς τῶν βασιλείων θρόνων, ἅτε μόνον αὐτὸν ἐπιγνοὺς ἑαυτοῦ Κύριον, ἐλάλησεν αὐτῷ δεήσει καὶ ἰκετηρία μαλακῶς, κατὰ τὰ δηλούμενα ἐν τῷ Ἰὼβ περὶ τούτων. Πλὴν ἄλλα τῆν ἀσεβῆ τοῦ τυράννου καταδυναστείας ποσοῦτων ὁρῶν ἴσχυοσαν, ὡς μηδένα ἄλλον τολμᾶν τῶν κατ' οὐρανὸν ἐν τοῖς αὐτοῦ χωρίοις συμπαρεῖναι αὐτῷ, καὶ τῆ τῶν αὐτοῦ ψυχῶν συνεργεῖν σωτηρίᾳ, εἰκότως φησίν· « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » ἐνὸς μόνου τοῦ κάκεισε βοηθεῖν αὐτῷ δυνάμενου, καταλειποτός αὐτὸν, ὡς ἂν εἰς πάντας ἀνακηρυχθεῖ τὸ λαμπρὸν καὶ ἐξαιρετὸν τῆς ἰδίας αὐτοῦ προαιρέσεως, τῆς τε κατὰ πάντων νίκης. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ μόνος αὐτῷ βοηθεῖν δυνάμενος οὐκ ἦν αὐτῷ τότε βοηθός, εἰκότως ἀρχόμενος ἔλεγε τὸ, « Ἥλι, Ἥλι, λαμπαρὸν σαβαθανι, » τοῦτ' ἔστι· « Θεὲ μου, Θεὲ μου, ἴνα τι ἐγκατελίπες με; » συλλαμβανόμενῳ μὲν οὖν καὶ κυοφορουμένῳ ὑπὸ τῆς ἁγίας Παρθένου τῷ δηλουμένῳ ἢ πατρικῇ δυνάμει συνῆν, ὅτε Πνεῦμα ἅγιον ἐπήλθε τῇ Παρθένῳ, καὶ δυνάμει Ἰψίστου ἐπεσκίασεν αὐτῇ, αὐτός τε ὁ Πατήρ τὸν γεννώμενον, ὡς ὁ λόγος παρέστησεν, ἀπὸ τῆς γαστρὸς ἐξέσπισεν· ἀποδομένου ἐκ πατρὸς τὸν

PATROL. GR. XXII.

A fixum corpus videntes, dum rem et fugiendam et ominosam putant se videre, me subsannaverunt, tantum adversum me irrisionis, tantumque detractionis jactantes, ut de me non modo cogitantes ratiocinarentur animoque versarent nefaria, sed intrepide quoque loquerentur et palam enuntiarent, « siquidem locuti sunt labiis et moverunt caput, dicentes: 501 Speravit in Domino, eripiat eum, » et nunc igitur, ut dicebam, cum talia me circumsteterunt, te Patrem meum, qui extraxisti me de ventre matris meæ, in quem projectus sum ex utero, in quo speravi ab uberibus, qui etiam de ventre matris meæ agnitus es mihi, et interim agnosceris Deus, supplex oro ac precor « ne recedas a me, quoniam in proximo est afflictio. » Venit enim, inquit, et quanta nondum antebac, adest atque appropinquat, quæ comprehendit jam, et mihi instat extrema omnium immodicæ meæ afflictionis nubes. Neque enim ego per afflictionem hanc quæ nunc me circumstat, crucem ipsam intelligo, neque præbra ex hominibus, neque ludibria, neque vero ea quæ ante crucem mihi acciderunt, flagella, contumelias et alia quæcunque debacchati sunt contra me filii hominum, sed video post solutionem corporis in ipsa morte et ad inferos descensu appropinquantem adversariorum et inimicorum Deo potestatum insolentem impetum. Quapropter dico afflictionem in proximo esse, « quoniam non est qui adjuvet. » Qui enim fieri potest, ut non immodica et maxima ipsa illa fuerit afflictio, in qua non fuerit qui adjuvaret? ille enim pro earum animarum salute accedebat, quæ apud inferos ex longissimo tempore adventum ejus exspectabant, et descendebat fores æreas contriturus, et vectes æreos confracturus, et eos, qui antea victi apud inferos erant, in libertatem vindicaturus, quod ipsum etiam factum est, quando multa corpora eorum qui dormierant sanctorum surgentia, simul cum eo ingressa sunt in vere sanctam Dei civitatem, adversantes vero potestates ut hominibus nocerent, contra illum quasi in acie veniebant, mœrorem non parvum atque afflictionem illi afferentes, quippe qui etiam illas nimia bonitate deseret. Cæterum attende quemnam in modum cuncta hæc dicta sint, quasi ex persona ejus qui in-utero sit gestatus, et de ventre matris natus, et quem dicebamus esse Agnum Dei. Huic enim ipsi ita acciderunt quæ ad passionem spectant, quemadmodum quæ ad ortum in corpore conveniebant: nam quod ortum est, id etiam occidit; quod vero occidit, non alias mortem contingit, quam si prius per ortum ingressum sit. Hæc igitur exponit Salvator ac Dominus noster, non quatenus et carnis et corporis expers erat natura, neque quatenus Dei Verbum Deusque ipse intelligitur, sed quatenus idoneus erat in oratione ad Patrem dicere: 502 « Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. Ex ventre matris meæ Deus meus es tu. »

25

Hic igitur dum in ipsa passione est, simplex ad Patrem suum ea dicit, quæ jam exposita sunt. Et cum tam multæ, inquit, me circumventuræ sint copiæ ex adverso efficaces, et impuri dæmones, et spiritualia nequitiae, et denique is qui omnium pessimus est, ipse, inquam, princeps sæculi hujus (quos propter malitiam, feras malignas nominare par est, et vel tauros agrestes, vel vitulos, vel leones, vel canes), et me contra omnes stare oporteat, neque quidquam boni in eos sim collaturus, propterea quod ipsi propter supremum malitiæ habitum, meorum bonorum capaces non sunt, neque adjutorem aut socium habeam quempiam eorum ipsorum qui dicti sunt, in certamine mihi pro salute animarum ineundo, quæ sunt apud inferos, cur tandem non merito dixerim: « Quod in proximo sit afflictio, et quod non sit qui adjuvet? Cæterum malignas quidem atque adversas potestates non fuisse illi auxilio, neque succurrisse ad bonum properanti, mirari nihil necesse est, verum quod omnium maximum est, ex ea afflictione quæ illum maxime premebat, id sane fuit, ne faventium quidem ac propitiolorum angelorum quempiam, nec divinarum potestatum prorsus ullam, ausam esse regias mortis domos invadere, atque ad auxilium animarum, quæ illic erant, sociam se præbere. Si quidem uni illi hoc immotum servabatur, quandoquidem uni etiam apertæ sunt portæ mortis, et unum illum orci janitores conspicatî formidaverunt, ipseque ille qui mortis imperium habeat, de regis sedibus cedens, utpote qui unum illum suum Dominum cognosceret, cum illo est locutus Ieprecantium ac supplicantium more non minus ignaviter, quam apud Job de his ipsis rebus scriptum est: sed tamen nefariam illius tyranni impotentiam usque adeo cernens invaluisse, ut nullus alius cælestium adesse illi in talibus locis auderet, atque ad earum animarum salutem, quæ illic detinebantur socium se præbere, merito ait afflictionem propius adesse, propterea quod non sit qui adjuvet. quippe cum unus ille qui potuisset etiam talibus in locis illi opulari, ipsum deseruisset, ut videlicet illustre illud eximiumque incœptum, illaque singularis adversus omnes victoria tanquam propria ipsius apud omnes prædicaretur. Haque cum ille qui unus ipsi auxilio esse poterat, tunc ipsi adjutor non esset, merito in ipso initio ait illud: **503** «Eli, Eli, lamma sabachthani, hoc est, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti? » Nam cum idem conciperetur, et in utero a sancta Virgine gestaretur, tunc quidem paterna vis cum ipso erat, quo tempore Spiritus sanctus Virgini supervenit, et virtus Altissimi obumbravit illi, ipseque Pater cum qui gignebatur, sicut oraculum indicavit, de ventre matris extraxit, cum autem sub ipsum passionis tempus ad luctam adversus mortem exueretur; non item illi tunc erat adjutor. Ego namque

καιρὸν τοῦ πάθους πρὸς τὴν κατὰ τοῦ θανάτου πάλην, οὐκέτι βοηθὸς αὐτῷ παρῆν. Τοῦτο γοῦν αὐτῷ μαρτυροῦντι πιστεύω· τὸ γὰρ, « Ἥλει, Ἥλει, λαμμά σαβαθθανί, » εἰρημένον αὐτῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ ψαλμοῦ προφητικῶς ἀναπεφωνημένον, καὶ, « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » τί ἕτερον ἐδήλου ἢ ὅτι ὡς μέγας ἀθλητῆς τοῖς τοσοῦτοις ἀντιπάλοις προβεδλημένος ἦν, ἀγωνοθετοῦντος καὶ βραβεύοντος τοῖς γινομένοις τοῦ ἐπὶ πᾶσι Θεοῦ; Ἐφορον δ' οὖν τῶν πραττομένων παρεκάλει τὸν Πατέρα καὶ πάρεδρον, ὡς ἂν δεξιὸν ἀλείπτῃν, αὐτῷ συμπρεῖναι, ταύτῃ μάλιστα ὅτε μὴδ' ὑπῆρχεν αὐτῷ βοηθός ἕτερος ἢ μόνος εἰς ὁ βραβευτῆς τῶν γινομένων. Διὸ φησιν εὐχόμενος· « Μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν. » Ὅρων δὲ ἐνθέοις δμμασιν, ἔτι ἐπὶ τοῦ ἰκρίου προσηρημένου αὐτῷ τοῦ σώματος, τὰς ἐξωθεν ἀμφὶ τὸν ἄερα τοῦτον ἀσάρχου καὶ ἀνθρώπου ἀοράτους δυνάμεις δικτῆν οἰωνῶν ὠμοδόρων καὶ τρόπον θηρίων περὶ αὐτὸν ἰλυστωμένας, καὶ πρὸς τὸ μέλλον ὅσον οὕτω νεκρὸν ἔσεσθαι αὐτοῦ τὸ σῶμα, πανταχόθεν τε συρρέουσας τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν ταῖς τοιαύταις ἀπειθείαις, καὶ ἔτι τοὺς ἀμφὶ τὴν γῆν διπταμένους καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης δαίμονας· εἰκὸς δ' ὅτι καὶ τοὺς ὑποχθονίους ἦδη, καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ ταρτάρῳ θήρας ἀγρίους καὶ φοβερούς, περὶ ὧν Ἡσαίας πρὸς τὸν ἐκπεπωκότα τοῦ οὐρανοῦ Ἐωσφόρον ἀποτεινόμενος ἔλεγε· « Ὁ ἕδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι, συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες· » ταῦτα δὲ ὅν ἅπαντα συνορῶν ἐξωθεν τὸ ἀνεσκόλοπιζόμενον σῶμα κυκλοῦντα, καὶ παρασκευαζόμενα κατ' αὐτοῦ, τὸ σύστημα αὐτῶν διαγράφει φάσκων· « Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. » Ψυχὴν γάρ, ὡς εἰκὸς, ἀνθρωπείαν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν παραπλησίαν, πλέον δὲ οὐδὲν ἡγούμενοι εἶναι τὴν τὸ σῶμα Ἰησοῦ κατασκηνοῦσαν, ἠνοιξαν ἐπὶ τὸ στόμα οἱ προειρημένοι, ὡς ὁμοίως ταῖς ἄλλαις τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς καὶ αὐτὴν καταποιούμενοι· διὸ φησιν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος· » οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ὄσει ὑδὼρ ἐξεχύθη· » ὅπερ αἰσθητῶς μὲν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν εἴποι ἂν τις πεπληρωσθαι, ὅτε εἰς τῶν στρατιωτῶν, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τοῦ ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ λόγῃ τὴν πλευρὰν ἐνυξ, καὶ ἐξῆλθεν εὐθύς ὑδὼρ καὶ αἷμα. » Πλὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην τῆς πνευματικῆς φύσεως νέκρωσιν δηλοῦν εἰκε δὲ ὧν φησιν· « Ὄσει ὑδὼρ ἐξεχύθη, καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀσά μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηχόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάφυρῳ μου. » Τί γὰρ ἂν ἄλλο ταῦτα πάντα σημαῖνοι ἢ νεκροῦ σώματος σύστασιν; Ἐπιφέρει γοῦν εὐθύς λέγων· « Καὶ εἰς χροῖν θανάτου κατήγαγέ με. » Ταῦτα μὲν οὕτω γενόμενα προ-

¹ Matth. xxvii, 40.

ελέπων, ὡς ἐγγύς δὲ καὶ πλησίον ἦδη ἐστῶτα, καὶ Ἀ περικυλοῦντα αὐτὸν, ἔλεγεν. Αὐθις δὲ ἐπαναλαβὼν τὰ ἦδη προπεπραγμένα εἰς τὴν τῶν μελλόντων συμβήσασθαι παραμυθίαν, οἷα ὑπέμεινεν ἐπιβουλευθεὶς, διδάσκει λέγων· « Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » διὰ τούτων, ὡς εἶκός, δηλῶν ὁμοῦ μὲν καὶ τοὺς στρατιώτας, ὁμοῦ δὲ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπαναστάνας αὐτῷ. « Οἱ μὲν γὰρ στρατιῶται τοῦ Πιλάτου, παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ὅλην τὴν σπειραν ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐκδύσαντες αὐτόν, χλαμύδα κοκκίνην περιέθηκαν αὐτῷ. Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιον αὐτῷ λέγοντες· Χαῖρε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Καὶ ἔμπτύσαντες εἰς αὐτόν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Καὶ ὅτε ἐνέπαιζαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτόν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτόν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτόν εἰς τὸ σταυρῶσαι· » μονουχὶ ἔργῳ πληροῦντες τὸ, « Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με· » ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ὀρυξάν χειράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίψιμην πάντα τὰ ὀστέα μου· » καὶ ἔτι τὸ, « Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖθόν με, » καὶ τὸ, « Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον, » αἰθις ἐπληροῦτο, ὅτε φλογὶς αὐτοῦ τὰς χειράς καὶ τοὺς πόδας τῷ σταυρῷ κατέπειραν, καὶ ὀππρῖνα τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λαβόντες διεμερίσαντο ἑαυτοῖς. Ὁ γοῦν Ἰωάννης ἱστορεῖ λέγων· « Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιῳτῇ μέρος. Τὸν χιτῶνα δὲ, ὅτι ἄρραφος ἦν, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὕφαντος δι' ὅλου, εἶπον πρὸς ἀλλήλους· Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται, ἵνα πληρωθῇ ἡ Γραφή ἣ λέγουσα· Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ Ματθαῖος δὲ τοῖς γεγενημένοις τούτων τὸν τρόπον μαρτυρεῖ λέγων· « Σταυρώσαντες δὲ αὐτόν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βαλόντες κλῆρον, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτόν. » Κύνες δὲ ἦσαν κυκλοῦντες αὐτόν, καὶ συναγωγὴ πονηρευομένων, οἱ ἐκ περιτομῆς ἀρχόντες τῶν Ἰουδαίων, οἱ τε γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, οἱ καὶ τὸ πᾶν ἀνασεύσαντες πλῆθος ἐξαιτήσασθαι τὸ αἶμα αὐτοῦ καθ' ἑαυτῶν καὶ κατὰ τῶν ἔδων τέκνων. Σαφῶς γοῦν ὁ Ἡσαΐας κύνας αὐτοῦς ἀποκαλεῖ φάσκων· « Πάντες κύνες ἔνεοί, οὐ δυνάμενοι ὕλακτεῖν. » Δέον γὰρ αὐτούς, εἰ καὶ μὴ ποιμένων τρόπον ἀνειλήφρασαν, ἀλλὰ δίκην γοῦν ἀγαθῶν κυνῶν, τὴν τοῦ δεσπότου λογικὴν ποιμνὴν καὶ τὰ πρόβατα τοῦ οἴκου Ἰσραὴλ φυλάττοντας, ἐπιστημονικῶς ὕλακτεῖν, σαίνοντας μὲν καὶ ἐπιγινώσκοντας

hoc ipsum illi testificantem credo : nam illud : « Eli, Eli, lamma sabachthani, » quod ab ipso in cruce dictum est, necnon a psalmo propheticè enuntiatum, itemque quod afflictio prope adesset, et quod non esset qui adjuvaret, quid tandem sibi aliud volunt, quam quod tanquam magnus certator, tam nullis tantisque adversariis ipse esset objectus, præfecto ejus certaminis et totius negotii gubernatore supremo omnium Deo? præsidem ergo rerum gerendarum atque assessorem precabatur Patrem, ut quasi peritissimus Alikes sibi adesset tunc maxime, cum alius ipsi adjutor adesse poterat nullus, præter unum ipsum qui totius negotii esset gubernator. Quocirca dum orat, sic ait : « Ne recedas a me, quoniam afflictio prope adest, quoniam non est qui adjuvet. » Divinis autem oraculis cernens, cum adhuc illi corpus in ligno esset suspensum, extrinsecus circum hunc aerem versantes incorporeas et hominibus invisibiles potestates, quæ circum ipsum quasi crudivora aves et ferae advolvebantur, et ad mortuum cito futurum ipsius corpus, undique confluentes principatus et potestates aeris hujus ac spiritus, qui nunc efficaciam suam exercet in filiis contumaciæ, nec non circa terram per totum orbem, qui incolitur ab hominibus volitantes dæmones, credibile autem est vidisse infernas quocumque ac tartareas belluas agrestes atque formidabiles, de quibus Isaias, ad eum qui de cælo ceciderat Luciferum sermonem intendens, ita loquebatur ; « Infernus subter conturbatus est in occursum adversus tui, suscitati sunt tibi omnes gigantes : » hæc itaque omnia conspiciens, suum extrinsecus cruci affixum corpus in orbem cingentia, sequens adversus ipsum comparantia multitudinem eorum collectam describit, sic dicens ; « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, ut leo rapiens et rugiens. » 504 Etenim dum animam, ut par est, humanam et cæteris similem nec amplius præterea quidquam esse arbitrantur, quod in corpore Jesu habitabat, belluæ, de quibus diximus, aperuerunt os suum, ut quemadmodum alias hominum animas consueverant, ita etiam hanc devorarent, quapropter sic ait : « Aperuerunt super me os suum, tanquam leo rapiens et rugiens, » quibus deinceps adjungit : « Quasi aqua effusus sum, » quod quidem vel ipsis sensibus percipi potuit, atque historia fidei faciente completum est, cum videlicet unus militum, ut est apud evangelistam Joannem, « Agni Dei lancea latus aperuit, et exivit continuo aqua et sanguis », sed tamen totam spiritualis naturæ mortificationem significare videtur, ubi ait : « Quasi aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquecens in medio ventris mei, Aruit tanquam testa virtus mea et lingua mea adhæsit gutturi meo. » Quid enim aliud tandem universa hæc significent,

¹⁰ Joan. xix, 54.

quam mortui corporis conditionem? proinde illico adjungit illud : « Et in pulverem mortis deduxisti me. » Hæc igitur dum providet nondum facta, ut adventantia tamen et de proximo imminentia, et seipsum jamjam circumvenientia, dicebat. Sed rursus repetitis iis quæ jam antea gesta sunt, ut seipsum de iis quæ postea eventura erant, consolaretur, quæ sustinuerit insidiis circumventus, docet his verbis : « Quoniam circumdederunt me canes multi. Congregatio malignantium obsedit me : » quibus sane verbis tum ipsos milites tum etiam Judæos qui in seipsum conspiraverant, intelligi vult. Siquidem « milites Pilati suscipientes Jesum in prætorio, congregaverunt ad eum universam cohortem. Et exuentes enim, chlamydem coccineam circumdederunt ei. Et plectentes coronam de spinis, imposuerunt super caput ejus, et arundinem in dextera ejus. Et genibus flexis ante eum, illudabant ei dicentes : Ave, Rex Judæorum. Et exspuentes in eum, acceperunt arundinem, et percussiebant caput ejus. Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, et induerunt eum vestimentis suis : et abduxerunt eum ut crucifigerent¹¹ ; » propemodum re ipsa complentes illud : « Quoniam circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me. » **505** Quin illud etiam : « Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. » Item illud : « Ipsi autem consideraverunt et inspexerunt in me, » et illud : « Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem. » Hæc, inquam, omnia tunc completa sunt, cum in cruce et manus illius et pedes, clavis transfixerunt, et cum illius vestimenta accipientes, ea inter se diviserunt. Nam eam rem Joannes exponit his verbis : « Milites igitur cum crucifixissent Jesum, acceperunt vestimenta ejus, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem : tunica vero, quia erat inco:sutilis a summo contexta per totum, dixerunt inter se : Ne scindamus eam, sed sortiamur de illa cujus sit, ut impleretur Scriptura quæ dicit : Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et milites quidem hæc fecerunt¹². » Matthæus vero iisdem rebus gestis in hunc modum fidem facit : « Postquam autem crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes, ut impleretur quod dictum est per prophetam : Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam miserunt sortem : et sedentes servabant eum¹³. » Canes autem erant qui illum circumdederant, et conventus malignantium, ipsi ad circumcisionem pertinentes magistratus Judæorum, et Scribæ et principes sacerdotum et Pharisei, qui etiam universam multitudinem computulerunt, ut sanguinem illius et adversum seipsum et adversum illos suos peterent. Proinde Isaias plane illos canes vocat, dum dicit : « Omnes canes stu-

τὸν ἑαυτῶν δεσπότην καὶ ἀρχιποιμένα, πάση τε φυλακῇ τὴν πεπιστευμένην αὐτοῖς ποιμένην φρουρούοντας, ὕλακτείν δὲ, εἰ ἄρα, κατὰ τῶν ἐξωθεν ἐπιβουλευόντων τῇ ποιμνῇ· οἱ δὲ κυνῶν τρόπον ἐνεῶν, ὡς ἀληθῶς καὶ μεμνημένων τοὺς ὕλακτοὺς ἔφερον, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμένος ἐξαγριοῦντες, ὥστε εἰκότως αὐτοῖς ἀρμόζειν τό· « Περιεκύκλωσάν με κύνας πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. » Καὶ πάντες δὲ οἱ εἰς θεῶν τὸν ὅμοιον τρόπον ἐκείνοις διαπραττόμενοι, ἐν τῷ βλασφημεῖν καὶ ὕλακτεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἀλλότριοι ἐκείνων λογισθεῖεν. Ἄλλὰ καὶ οἱ δίκην τῶν τότε ἀσεβοῦντων στρατιωτῶν ἀνασταυροῦντες τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντες οὐκ ἂν τῆς ἐκείνων μακρὰν γένοιτο διαθέσεως. Πάντες οὖν εἰσέτι καὶ νῦν οἱ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τουτέστι τὴν Ἐκκλησίαν, λυβόμενοι χεῖρας αὐτοῦ καὶ πόδας καὶ προσέτι τὰ ὀστέα διαχειρίζονται, εἰ γε πάντες ἐν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὃ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. Καὶ οὐκ ἂν εἴποι ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί· « Χρεῖαν ὁμῶν οὐκ ἔχω, » ὡς οὐδὲ ταῖς χερσὶν οἱ ὀφθαλμοί. Κατὰ γοῦν τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, εἴ ποτέ τινα κατὰ τῶν μελῶν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τῶν ἐχθρῶν καὶ πολεμίων ἐνεργοῖτο, εἴποι ἂν καὶ περὶ αὐτῶν οὐκ ἀκαίρως τὸ, « Ὁρυξαν χεῖράς μου, καὶ πόδας μου, ἐξηρήθησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὴν με. » Τότε δὲ καὶ διαμερίζονται τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ βάλλουσι κλῆρον, ὅτε τὸν τοῦ λόγου κόσμον, ἦτοι τὰς λέξεις τῶν θείων Γραφῶν, ἄλλοτε ἄλλως ἕκαστος διαφθεῖρων ἐπισπᾶται, καὶ ὅτε τὰς περὶ αὐτοῦ δόξας διαστροφῶς διδασκαλίαις ἀπολαμβάνουσιν, ὅποια σύνθητες τοῖς ἀθέοις αἰρεσιώταις ποιεῖν. Ἐπὶ πάντε τούτοις πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν καὶ Κύριον καὶ Πατέρα τὴν εὐχὴν ἀποτείνας, ἐπιφέρει λέγων· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου. » Ὁ γὰρ εἰς βραχὺ καταλειφθεὶς πρὸς τὴν τοῦ ἀγῶνος ἐπίδειξιν, καὶ μόνος δίχα βοηθοῦ πρὸς τὸν θάνατον ἀποδυσάμενος, εὐ εἰδὼς τὴν βοήθειαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἄλλως αὐτῷ γενέσεσθαι ἢ διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος εὐχεται διεξέδου τυχεῖν τῆς τῶν ἀντικάλων παρατάξεως. Διὸ φησι· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιλήψιν μου πρόσχες. » Διὰ γὰρ τῆς σῆς βοήθειας ἡ ἀντιλήψις μοι γενήσεται, δι' ἣν ἀντιλήψιν ὁ πᾶς εἰκότως προεγράπται ψαλμὸς ὑπὲρ τῆς ἐθωνῆς ἀντιλήψεως. Εἰς τὴν ἀντιλήψιν τοιγαροῦν πρόσχες, παρέχων μοι τὴν ὄσον οὐπω κατὰ τὴν ἔω ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως ἀντιλήψιν, ἧς ἐλπίζω τευθεσθαι, ἐπάν, μὴ μακρύνας μου αὐτὴν, εἰ ῥύση ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνῶν τὴν μονογενῆ μου· ἐπάν σώσης με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν μου· » Δι' ὧν ἡγοῦμαι αὐτὸν τὰς καταχθονίους αἰνίττεσθαι δυνάμεις, ὧν ὡ καθ' ἡμᾶς ἂν εἴη κατ' εἶδος διαστελλασθαι καὶ διελεῖν, ὅπως ἡ μὲν τις αὐτῶν βρομφαία οὕσα ἀνεταίνετο

¹¹ Math. xxvii, 27, 31. ¹² Joan. vii, 23, 24. ¹³ Math. xxvii, 35, 36.

κατὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἡ δὲ τις κύων ἄ
 οὔσα θανάτῳ, τὴν θανατηφόρον χεῖρα προῦβάλλετο,
 εἰς τὴ καθάψασθαι αὐτῆς. Διό φησι· « Ῥύσαι ἀπὸ
 βομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν
 μονογενῆ μου· » ἄλλη δὲ τις πονηρὰ καὶ τῶν ἐκεῖσε
 θηρίων ἡγουμένη δύναμις, λέων προσαγορευομένη,
 τὸ πλατὺ καὶ ἀχανὲς τοῦ θανάτου στόμα διανοίξασα,
 μετὰ τῶν ἄλλων τῶν εἰς ἄδου κατιόντων καὶ τὴν αὐ-
 τοῦ ψυχὴν καταπιεῖν ὤρμητο, ὡσπεροῦν πάλαι πρό-
 τερον κατέπιεν ὁ θάνατος· ἰσχύσας, οὐχ ἕτερος ὢν τοῦ
 ἐνταῦθα λέοντος, τοῦ τὸ στόμα κατὰ τοῦ Σωτῆρος
 ἡμῶν ἀνεύξαντος, ἀφ' οὗ καὶ αὐτοῦ σωθῆναι τὸν Πα-
 τέρα παρακαλεῖ λέγων· « Σώσον με ἐκ στόματος
 λέοντος. » Εἶεν δ' ἂν καὶ ἄλλαι τινὲς πονηραὶ καὶ θεό-
 μαχοι δυνάμεις, τῷ μονοκέρωτι τοῦ Θεοῦ ἀντιπράτ-
 τούσαι καὶ ἀντιπαρεξάγειν αὐτοῦ ἐπιχειροῦσαι, ἀφ'
 ὧν καὶ αὐτῶν ὁ τοῦ Θεοῦ μονόκερως, αὐτὸς ὁ Κύριος
 ἡμῶν, μόνον τὸν Πατέρα κέρασ ἔχων, τὴν ἑαυτοῦ τα-
 πείνωσιν βυσθῆναι ἀξιοί, λέγων· « Καὶ ἀπὸ κεράτων
 μονοκερώτων τὴν ταπεινώσιν μου. » Ποῖαν δὲ ταπει-
 νωσιν ἢ ταύτην αὐτὴν, καθ' ἣν « ἐν μορφῇ Θεοῦ
 ὑπάρχων ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ ἐκένωσε, γενόμενος
 ὑπῆκοος· μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ; » ἀλλὰ
 γὰρ ἐπὶ τοσοῦτον κατελθὼν, καὶ μέχρι τούτου φθά-
 σας, λέγω δὴ μέχρι τῆς ἐν τῷ ἄδῃ βομφαίας, καὶ τῆς
 χειρὸς τοῦ αὐτόθι λεγομένου κυνὸς (ὄθεν καὶ παῖδας
 Ἑλλήνωνεικῶς (1) τοιοῦτόν τινα παρακούσαντας κύνα
 θανάτου, καὶ τοῦτον τρικέφαλον ἀναζωγραφεῖν), καὶ
 μέχρι δὲ τῶν φαρύγγων τοῦ προδεδηλωμένου λέοντος
 ἐλθὼν, καὶ τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ τοῖς ἀντιπάλοις καὶ
 Θεομάχοις μονοκέρωσιν ὑποστρώσας, καὶ ἐπὶ τοῦτό γε
 τέλος τὴν πᾶσαν οἰκονομίαν τῆς ἑαυτοῦ κενώσεώς τε
 καὶ ταπεινώσεως στήσας, κάπειτα εὐξάμενος ἤδη λοι-
 πὸν τυχεῖν τῆς βοηθείας καὶ τῆς παρὰ τοῦ Πατρὸς
 ἀντιλήψεως, ἐπιλέγει· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρόνης
 τὴν βοηθειάν μου, εἰς τὴν ἀντιληψίν μου πρόσχες. »
 Καὶ τοῦτ' εἰπὼν οὐκ εἰς μακρὰν ἐπηχόου τοῦ Πατρὸς
 τυγχάνει, μὴ μακροθυνέτος, μηδὲ τὸ βραχύτατον
 ὑπερθεμένου, αὐτοῖς δὲ ἔργοις μονοουχί φήσαντος
 αὐτῷ· « Ἐτι λαλοῦντός σου, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρεμι. »
 Καὶ δὴ τοῦτ' αἰσθόμενος, τῆς τε πατρικῆς βοηθείας,
 καθάπερ ἠύξατο, τυχῶν, ἐντεῦθεν λοιπὸν ἀπέρχεται
 τοῦ ἐπινοκίου ὕμνου, ὑπὲρ τῆς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως
 τὸν ψαλμὸν ποιούμενος, ἐν οἷς φησι· « Διηγῆσομαι τὸ
 ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας
 ὕμνήσω σε. » Πρώτοις μὲν οὖν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς
 καὶ ἀποστόλοις ἐπαγγέλλεται τὰ τῆς ἐπ' αὐτῷ χαρῆς
 καὶ ἀγαλλιάσεως εὐαγγελισσεσθαι, ἀδελφοῦς αὐτοῦς
 ὀνομάζων· οἷς ἀκούουσα καὶ ὁ Ματθαῖος διδάσκει
 λέγων· « Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήγγησεν αὐταῖς, » δη-
 λονότι ταῖς ἀμφὶ τὴν Μαγδαληνὴν Μαρίαν, λέγων·
 « Χαίρετε. » Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ
 τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. Τότε λέγει αὐ-
 ταῖς ὁ Ἰησοῦς· « Μὴ φοβεῖσθε. Ὑπάγετε, ἀπαγγεί-
 λατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλι-
 λαίαν, κάκει με ὄψονται. » Ὁ Ἰωάννης δὲ μετὰ τὴν
 ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰσάγει καὶ αὐτὸς τὸν Ἰησοῦν.

¹¹ Isa. lvi, 10. ¹² I Cor. xii, 21.

(1) Εἰκῶς. Loge εἰκῶς. Ebn.

pidi, qui nequeunt latrare ¹¹. » Cum enim eos oportet,
 tametsi pastorum morem non susceperant,
 attamen honorum canum instar, Domini sui ratio-
 nalem gregem atque oves domus Israel custodien-
 tes, docte ac prudenter latrare, Dominumque suum
 ac pastorum principem demulcere atque agnoscere,
 omnique custodia creditum sibi gregem conserva-
 re, latrare autem si forte acerbius vellent, contra
 eos id facere, qui extrinsecus gregi insidiarentur,
 ipsi contra, canum stupidorum reque vera insa-
 nientium instar, latratus suos emiserunt, et oves
 pastoris efferarunt, ut merito conveniat eis illud :
 « Circumdederunt obsedit me. » **506** Quin etiam omnes
 quicunque in hunc usque diem itidem ut illi per-
 gunt maledicere ac latrare adversus Christum Dei,
 ab illis diversi putandi non sunt. Nec minus ii, qui
 tunc in illum impie grassantium militum instar,
 nunc Filium Dei iterum cruci affigunt, palamque
 ignominia afficiunt, non longe admodum ab illo-
 rum nefaria voluntate recedunt; omnes vero hi
 sunt, qui etiam nunc Christi corpus, hoc est, Ec-
 clesiam suscipientes, manus illius et pedes et ossa
 præterea dissipant, si modo omnes unum corpus
 sumus in Christo Jesu, singuli autem singulorum
 invicem membra. « Neque vero caput pedibus di-
 xerit, opera vestra non indigeo, sicut nec manibus
 quidem oculi ¹². » Illis ergo temporibus quibus in-
 sectationes grassantur, si qua forte Christi mem-
 bra ab inimicis atque hostibus vexentur, non in-
 tempestive de illis tum quoque dixerit : « Foderunt
 manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia
 ossa mea. Ipsi autem consideraverunt, et inspexerunt
 in me. » Tunc etiam dividunt ejus vestimenta
 sibi, et in vestem ejus sortem mittunt : cum ipsius
 verbi ornatum, hoc est, divinarum Scripturarum
 voces alias aliter unusquisque corruptit et lacerat,
 item cum opiniones de illo perversis docu-
 mentis excipiunt, cujusmodi sunt, quæ nefarii hæ-
 retici facere solent. Post omnia hæc ad suum Deum
 et Dominum et Patrem orationem intendens subji-
 cit illud : « Tu autem, Domine, ne procul amoveas
 auxilium meum. » Siquidem tanquam in angustum
 redactus ad ipsam certaminis ostentationem, et so-
 lus absque adjutore adversus mortem nudatus, cum
 plane compertum haberet, auxilium sibi a Patre
 non aliter affore quam per restitutionem a morte
 ad vitam, merito in præsentia orat ex acie adver-
 sarium evadere. Quocirca sic ait : « Tu autem,
 Domine, ne procul amoveas auxilium meum : ad
 susceptionem meam respice. » Etenim ab auxilio
 tuo susceptio mihi veniet, propter quam susceptio-
 nem totus psalmus merito inscriptus est, « pre
 susceptione matutina. » Ad susceptionem igitur re-
 spice, præstans mihi quam celerrime sub ipsam au-
 roram reversionis a mortuis susceptionem, quam
 sane spero me consecuturum, cum eam non procul

a me amoveris, et eripueris « a framea animam, et ex manu canis unicum meam, » et cum servaveris « me ex ore leonis, et a cornibus 507 unicornium humilitatem meam: » quibus verbis illum arbitror significare infernas potestates, quas sane non nostrum fuerit speciatim distinguere ac dividere, quemadmodum ex eis alia quidem, quæ framea sit, intenta sit in animam Salvatoris nostri; alia vero, quæ ipsi morti sit canis, mortiferam manum porrexerit, ut illam attingeret, ex quo ait: « Eripe a framea animam meam, et de manu canis animam meam; » alia item maligna quædam potestas, omnium illic ferarum princeps, quæ leo appelletur, ubi latum supraque omnem modum hians mortis os diduxerit, una cum cæteris quæ ad inferos descendunt, illius quoque animam devorare conata sit, non aliter sane quam quemadmodum olim prius devoverat mors invalescens, quæ quidem mors non alia fuerit quam qui hoc loco leo nominatur, et qui os contra Salvatorem nostrum aperuit, a quo ipse se salvum evadere Patrem suum orat, dicens: « Salva me ex ore leonis. » Fieri etiam potest ut aliæ præterea sint quædam malignæ ac Deo rebelles potestates adversus Dei unicornem nitentes, cumque in contrarias partes abducere conantes, a quibus item, Dei unicornis, ipse Dominus noster, solum Patrem cornu habens, suam liberari humilitatem postulat, dicens: « Et a cornibus unicornium humilitatem meam. » Sed quam tandem humilitatem, nisi hanc ipsam secundam quam, « cum in forma Dei esset, humiliavit seipsum et evacuavit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis 16? » Cæterum is qui ad tantam humilitatem descendit et hucusque pervenit, hoc est usque ad orci frameam et usque ad manum ejus, qui illuc dicitur canis (ex quo etiam scriptores Græcorum par est cum de tali cane audivissent, quo orco inserviret, hunc ipsum tricipitem pinxisse), item qui usque ad fauces ejus, de quo jam dictum est, leonis perrexit, et humilitatem suam adversariis et Deo inimicis unicornibus substravit, et hujusmodi sine omnem suæ evacuationis et humilitatis dispensationem terminavit, ac deinde precatus est, quod jam reliquum erat, se et auxilii et susceptionis a Patre compotem fieri, illud adjungit: « Tu autem, Domine, ne procul amoveas auxilium meum, et susceptionem meam respice. » Quod sane ubi dixit, non diu moratus a Patre suo est auditus, qui quidem neque cunctatus est, 508 neque vel brevissimo tempore supersedit, operibus vero tantummodo ipsis ad eum respondit; « Adhuc loquente te, dicam, ecce adsum 17. » Itaque is qui hoc ipsum jam senserat, et paterni auxilii, quemadmodum supplicaverat, compos factus erat, tum denique illinc hymnum ad victoriam inchoat, dum pro matutina susceptione psalmum facit, ubi ait: « Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio

λέγοντα πρὸς τὴν Μαριάμ· Μὴ μου ἄπτου· οὕτω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου· πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ ἐπέειπεν αὐτοῖς· Ἀναβαίνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πρῶτους μὲν οὖν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ, οὓς ἰδίους ἀδελφούς ὀνομάζει, τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς διηγήσεσθαι φησι· μετὰ δὲ ἐκείνους τάξει καὶ ἀκολουθίᾳ τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ συστάσαν Ἐκκλησίαν διδάξειν τὸν πατρικὸν ὕμνον ἐπαγγέλλεται· Ὡσπερ γὰρ εἴ τις ἐν μέσῳ μαθητῶν διεξέρθει λόγους ἐπὶ σοφίᾳ διαπρέπειν διδάσκαλος, ὑπὲρ τοῦ κάκεινους ἀκούσαντας προσπακοῦσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ αὐτὸς, « ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας, » φησὶν, « ὑμνήσω σε, » ὑπὲρ τοῦ μαθούσαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀκούσανσαν παρ' αὐτοῦ, ὃν προσήκει τρόπον, μηκέτι ὡς τὸ πρὶν τοὺς δαίμονας, ἀλλ' αὐτὸν μόνον τὸν πάντων Θεὸν, διὰ τὸ καταγγελλαντος αὐτὸν ἀνυμνεῖν. Ταῦτα πράξειν ὑπισχνούμενος, σφόδρα ἀκολούθως ἐντεῦθεν ἡδὴ προστάται τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ τοῖς αὐτοῦ ἀδελφοῖς ὑμνεῖν τὸν Πατέρα. Διὸ φησὶν· Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἀνέστετε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν· » καὶ, « Φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, ὅτι οὐκ ἐξουδένωτεν, οὐδὲ προσώχθισε τῇ δεήσει τοῦ πτωχοῦ, οὐδὲ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἐν τῷ κεκραγέει μὲ πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσέ μου· » δι' ὧν σαφῶς πέριεστησε τῶν προνομομασμένων κακῶν τῆς ἀπαλλαγῆς. Εἰ γὰρ ἐν τῷ κεκραγέει πρὸς αὐτὸν εἰσήκουσεν αὐτοῦ, ἠδύματο δὲ βυσθῆναι ἀπὸ μὲν βρυφαίας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ δὲ κυνὸς τὴν μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ ἐτι ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ, ἀκόλουθόν ἐστι νοεῖν τούτων ἀπαλλαγὴν εὑρεσθαι τὸν φήσαντα, ὅτι « μὴ προσώχθισεν ὁ Θεὸς τῇ δεήσει αὐτοῦ, μηδὲ τὸ πρόσωπον ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ κεκραγέει εἰσήκουσεν αὐτοῦ. » Διὸ καὶ ὑπῆρξεν αὐτῷ βυσθῆντι τῶν τοσοῦτων, καὶ ἐκ τοῦ θανάτου διαφυγόντι συνδιατρίβειν τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς ὁμοῦ καὶ ἀδελφοῖς, καὶ ὑμνεῖν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας τὸν Πατέρα. Τῆρει δὲ πάλιν ὡς πτωχὸν αὐθις ἐαυτὸν ἀποκαλεῖ συμφώνως ταῖς πρότερον παραθεθείσαις προφητεῖαις, δι' ὧν πένης καὶ πτωχὸς ὀνομάζεται· Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ διὰ τούτων παρέστησεν, αὐθις πρὸς τὸν Πατέρα ἐπιστρέφων τὸν λόγον· « Παρὰ σοῦ, » φησὶν, « ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ, » τῆς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ συστάσης ἐξ ἔθνων καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας μνημονεύων, ἐν ἧ ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔπαινος διὰ παντὸς ἄδεται, νεύματι τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ καὶ συνεργίᾳ· διὸ φησι· « Παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου ἐν Ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ. » μεγάλη γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία αὕτη, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συγκεκροτημένη, οὐδὲ συγκρίνεσθαι διὰ τὸ σεμνὸν καὶ ὑπερφυῖς τοῦ βίου, καὶ διὰ τὸ τῶν δογμάτων μέγεθος, ἀξία τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει καὶ τῇ τῶν ἐκ περιτομῆς συναγωγῇ, πάσῃ πτωχεῖᾳ λόγου καὶ βίου, καὶ φρονήματος, καὶ τῆς ἄλλης περὶ Θεοῦ

16 Philipp. II, 6, 7. 17 Isa. LVIII, 2.

δῶς ἐσμικρομμένη. Ἐπ' ἐπιλέγει· « Τὰς εὐχὰς μου τῷ Κυρίῳ ἀποδώσω ἐνώπιον πάντων τῶν φοβουμένων αὐτόν· » φοβουμένους αὐτόν ἀποκαλῶν τὴν πρότερον ὀνομασθεῖσαν Ἐκκλησίαν μεγάλην, οἷς ἔλεγεν· « Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, αἰνέσατε αὐτόν. » Ποίας δὲ εὐχὰς ἀποδώσειν φησὶν, ἢ ἄς ἐπηγγελῆται; ποίας δὲ ἐπηγγελῆται ἢ ἐκεῖνας, δι' ὧν ἔφησε· « Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὀμνήσω σε, » εὐχὰι γάρ εἰσιν αἱ ἐπαγγελῆται, ἃς ἐπαγγεῖλάμενος δώσειν ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας διέθεσθαι οὗτο. Τούτοις ἐξῆς ἐπιλέγει· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. » Δι' ὧν σφόδρα ἀκολουθῶς τὰ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ κατορθώματα ἀναφωνεῖ, ἃ καὶ πεπλήρωται διὰ τῆς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν κλήσεως, διὰ τε τῆς ἐν τοῖς πέρασι τῆς οἰκουμένης ἀνθρώπων ἐκλογῆς, ὧν αἱ ἐκθάσεις ὀφθαλμοῖς θεωρούμεναι πάντων ἂν γένοιτο τῶν διὰ τοῦ ψαλμοῦ λεγομένων παραστατικά. Πένητες δὲ πάλιν ἡμεῖς, οὗς κατὰ Θεὸν πτωχεύοντας ἐκτρέφων ὁ σωτήριος Λόγος τῷ νοητῷ καὶ λογικῷ ἄρτι ταῖς ζωοποιῶν τῶν ψυχῶν τροφαῖς, τὴν αἰώνιον ἡμῖν παρέχει ζωὴν. Διὸ φησὶν ὁ ψαλμός· « Φάγονται πένητες καὶ ἐμπλησθήσονται, καὶ αἰνέσουσι Κύριον οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Ζήσονται αἱ καρδίαι αὐτῶν εἰς αἰῶνα αἰῶνος. » Καὶ ὁ ἐπιλογιστὴς δὲ τῆς ὅλης προφητείας μετὰ πάντα ἐπιφέρων· « Ἀναγγελησεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχνησμένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος· » ἀντικρὺς τὸν ἐξ ἐθνῶν προθεσπίζει λαόν, καὶ τὴν διὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συστάσαν ἐπὶ τῆς γῆς γενεάν. Τίς γὰρ ἂν εἴη ὁ μετὰ ταῦτα τεχθῆσθαι λεγόμενος τῷ Θεῷ λαός, πάλαι μὴ ὧν, μηδ' ὑφεστῶς ἐν ἀνθρώποις, ὕστερον δὲ γεγῶσ; τίς τε οὐ μὴ οὕσα τότε, λεγομένη δὲ ἐλεύσεσθαι γενεὰ, εἰ μὴ αὕτη ἡ διὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ συστάσα Ἐκκλησία; καὶ ὁ νέος ἐξ ἐθνῶν λαός, ἐφ' ᾧ καὶ διὰ Ἡσαίου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον θαυμαστικῶς ἀπεφθέγγετο φήσαν· « Τίς ἤκουσε τοιαῦτα, καὶ τίς ἐώρακεν οὕτως; εἰ ὤδινε γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, καὶ εἰ ἐτέθη ἐθνος εἰσάπαξ. » Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς, ἐφ' ἕτερα συναυνοῦντος τοῦ καιροῦ, διαδραμόντες ἀκροθιγῶς διεξήλθομεν, ὅτε δ' ἂν μέλοι τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρακελεύσεως, [φήσαντος· « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς· ἐν αἷς δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ. » Ἐκάστη λέξει τοῦ ψαλμοῦ τὸν νοῦν ἐμβαθύνας, τὴν ἀκριθῆ διάνοιαν θηρεῦσαι ἂν τῆς ἐν τοῖς εἰρημένους ἀληθείας (1).]

Εcclesiae laudabo te. » Primis enim suis discipulis et apostolis quæ ad suam lætitiã et exultationem pertinent, pollicetur se nuntiaturum, eos interim nominans fratres : quibus etiam consentanea Mathæus exponit, dum dicit : « Et ecce Jesus occurrit illis, » ubi illas intelligit, quæ cum Maria Magdalene erant, « dicens : Salvete. Illæ autem accesserunt et tenuerunt ejus pedes, et adoraverunt eum. Tunc ait illis Jesus : Nolite timere. Ite, annuntiate fratribus meis, ut abeant in Galilæam, et ibi me videbunt ¹⁸. » At vero Joannes post reditio- nem a mortuis ipse quoque inducit Jesum dicentem ad ipsam Mariam : « Noli me tangere : nondum enim ascendi ad Patrem meum. Vade autem ad fratres meos, et dic eis : Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum ¹⁹. » Primis ergo apostolis suis, quos suos fratres nominat, nomen se Patris sui narraturum ait. Post illos autem, ipso ordine ipsaque consequendi ratione Ecclesiæ, quæ per totum orbem terrarum in nomine ipsius fundata est, paternum hymnum se expositurum promittit. Quemadmodum enim si quis excellens sapientia præceptor in mediis suis discipulis verba percurrat, ut ipsi quoque audientes auscultent, ita etiam ille « in medio Ecclesiæ, inquit, laudabo te, » ut cum hoc Ecclesia didicerit, dum ab ipso audit, non ultra ut arte dæmonas, sed, ut par est, ipsum universi Deum per eum, qui illum denuntiat, hymnis concelebrat. Hæc ubi se facturum promisit, tum admodum convenienter atque apte jam inde imperat Ecclesiæ ac suis fratribus, ut hymnis celebrent Patrem, ubi ait : « Qui timetis Dominum, laudate eum. Omne semen Jacob, glorificæte eum. Et timeant ab eo omne semen Israel, quoniam non spre- vit, neque moleste tulit deprecationem pauperis, **509** neque avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. » Quibus verbis plane ostendit se ab illis esse liberatum malis, quæ superius dicta sunt. Si enim cum clamaret ad illum, ab illo exauditus est, et clamans precatus est, ut eriperet a frama quidem animam suam, a cane autem unicum suam, nec non ab ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem suam, sequitur ut intelligamus illum liberationem a talibus malis consecutum, quippe qui dixerit, Deum non moleste tulisse deprecationem suam, neque faciem suam avertisse ab ipso, sed clamantem ipsum exaudivisse. Quocirca eidem de tantis malis crepto, et ipsi de morte elapso abunde contingit una versari ac degere cum suis et discipulis et fratribus, et in media Ecclesia patrem laudare. Sed attende rursus, ut pauperem seipsum iterum vocat, in eo concordans cum ante expositis prophetiis, in quibus pauper et egenus est nominatus; sed quia suum ad vitam reditum in his indicavit, rursus sermonem convertens ad Patrem, « a te, inquit, laus mea in Ecclesia magna, » in quibus sane verbis Ecclesiam in nomine ipsius ex gentibus collectam, et in

¹⁸ Matth. xxviii, 9, 10. ¹⁹ Joan. xx, 17.

(1) Uncis conclusa supplevit Fabricius. Vide Admonitionem initio voluminis.

orbe constitutam intelligit, in qua Salvatoris nostri laus, patre ipso annuente atque opem ferente assidue canitur, ex quo ait: « A te laus mea in Ecclesia magna. » Magna enim re vera Ecclesia hæc est, quippe quæ ex omni genere hominum collecta sit, et ne comparanda quidem propter gravitatem et præstantiam vitæ, et propter institutorum magnitudinem ad Judaicam gentem, et ad circumcisorum conventum, qui omni egestate, et orationis, et vitæ, et prudentiæ, et reliquæ de Deo sentiendi rationis, oppressi attenuatique sunt. Deinde subjicit; « Vota mea Domino reddam in conspectu omnium timentium eum, » ubi per timentes eum intelligit eam, quam ante Ecclesiam magnam nominavit, cum illis verbis usus est: « Qui timetis Dominum laudate eum. » Sed quæ tandem vota redditorum se ait, nisi quæ pollicitus est? quæ porro pollicitus est, nisi illa quæ tum significavit cum dixit: « Narrabo nomen tuum fratribus meis. In medio Ecclesiæ laudabo te. » Vota enim sunt promissa, quæ se in medio Ecclesiæ præstaturum pollicitus confirmavit. Illis illud adjungit: « Comedent pauperes et **510** saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. Remiscentur et convertentur ad Dominum, omnes fines terræ. Et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium, quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentibus. » Quibus verbis valde apte admodumque ordinate, quæ a se post reditum in vitam recte facta sint, quosve successus habuerit, commemorat, quæ universa per omnium gentium vocationem completa sunt, et per hominum in orbis terrarum finibus electionem. Quarum rerum eventa quæ ipsis oculis intueri licet, facile iis quæ in hoc psalmo dicuntur, fidem facere possunt. Per pauperes autem rursus nos intelligit, quos in paupertate secundum Deum degentes, dum salutare verbum intelligibili rationalique pane, hoc est, cibis qui vitam animis afferant, enutrit, vitam nobis largitur æternam. Ex quo psalmus ita ait: « Comedent pauperes, et saturabuntur, et laudabunt Dominum qui requirunt eum. Vivent corda eorum in sæculum sæculi. » Peroratio vero totius prophetiæ, quæ post omnia illud continet: « Annuntiabitur Domino generatio ventura. Et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus: » absque omni controversia populum de gentibus collectum prædicit, constituamque per Salvatorem nostrum Jesum Christum in terra generationem: nam quis tandem fuerit is populus, qui, post ipsa hæc, Deo dicatur oriturus? quique antea quidem non fuerit, neque exstiterit inter homines, postea vero exstiterit? quæ porro generatio illa, quam tunc quidem non esse, post autem venturam significat? nisi hæc quæ per Salvatorem nostrum in toto orbe constituta est Ecclesia, recensque hic collectus de gentibus populus? de quo etiam per Isaiam Spiritus sanctus cum admiratione locutus est, cum dixit: « Quis audivit talia? et quis ita vidit? si parturivit terra in die uno, et si nata est gens omnino ¹⁰. » Hæc igitur nos ad alia ob brevitatem temporis festinantes percurramus, atque ut dicitur, summis labiis attingentes, præterivimus. Cui autem curæ sit adhortatio Salvatoris nostri, [quando ait ¹¹: « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vitam æternam vos habere, et illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. » Ita quamlibet dictionem psalmi qui mente altius scrutatus fuerit, accuratum sensum venari poterit dictorumque veritatem.]

FRAGMENTUM

LIBRI XV DEMONSTRATIONIS EVANGELICÆ.

(M^{ai} Biblioth. nova Patrum, IV, p. 314, Romæ 1847.)

MONITUM.

Demonstrationis evangelicæ scriptos fuisse ab Eusebio Cæsariensi libros omnino viginti, testes certissimi sunt sanctus Hieronymus De vir. ill. cap. 81, et Photius in Bibliotheca cod. 2, p. 11. Et ne quid evidentius veritati desit, idem Hieronymus librum xviii, in præf. ad Oseam sic memorat: « Eusebius Cæsariensis in octavo decimo libro Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως quædam de Osee propheta disputat. » Atqui in editionibus hujus operis non nisi decem priores exstant libri; reliquos eruditi jam diu desiderant. Nobis interim in patrum ad Danielem catena, quam ex Vaticano codice edidimus, bonum hujus deperditi operis segmentum se obtulit; quod Græce simul Latineque cæteris Eusebii nostro labore editis scriptis hic adjungimus. Jam quod et in nostro hoc segmento, et in memorato apud Hieronymum loco, prophetarum oraculis Eusebius u¹⁰atur, id consentaneum cæteræ operis parti est.

Fragmentum libri xv *Demonstrationis Evangelicæ*, Ex Catena Patrum ad Danielem (cap. ii, 31.) a nobis edita *Script. vet. t. I.*

Necessarium putavi Eusebii Cæsariensis, cognomento Pamphili, adscribere verba, quæ in xv

Ἀναγκαῖον ἐλογισάμην Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας, τοῦ ἐπίκληθ' Παμφίλου, παραθέσθαι φωνὰς εἰρημῶ-

¹⁰ Isa. Lxvi, 8. ¹¹ Joan. v, 39.

νας ἐν πεντεκαίδεκάτῳ τόμῳ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἀπο-
 δειξέως· οὗτος γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος τὴν ὄρασιν οὗ-
 τως φησί· Ἐγούμαι ταῦτα μὴδὲν διαφέρειν τῆς
 προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφήτης θάλασσαν
 ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα πολλήν. Καὶ
 πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα δ' ἑθρία, ἅπερ ἔρμη-
 νεύων μετέβαλεν εἰς δ' βασιλείας, οὕτως ὁ βασιλεὺς
 τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ σι-
 δήρου, τέσσαρας βασιλείας· ἤνις τετο· καὶ αὖθις ὡς ὁ
 προφήτης τῶν τοῦ ὑψίστου θηρίου κεράτων δέκα
 διαίρεισιν ἑώρα, καὶ τρία κέρατα ὑφ' ἑνὸς συντριβό-
 μενα· καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως ἐπὶ τῶν τελευταίων
 τῆς εἰκόνης μέρος τι σιδηροῦν καὶ μέρος ὀστράκινον
 ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις, ὡς ὁ προφήτης μετὰ τὴν
 τῶν τεσσάρων βασιλειῶν ὄρασιν ἑώρα υἱὸν ἀνθρώ-
 που τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ βασι-
 λείαν παρεληφότα· οὕτως καὶ ὁ βασιλεὺς λίθον συν-
 τριβόντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ γινομένην εἰς ὄρος
 μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδόκει ὄρᾶν· καὶ εἰκό-
 τως· Ἐπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἠπατημένῳ περὶ τὴν τοῦ
 βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν οἷα
 χρωμάτων ὠραιότητα, ἐπιγραφῆς ἀνακειμένης θαυ-
 μάζοντι, εἰκόνη μεγάλη τὸν πάντων ἀνθρώπων ἀπει-
 κάζειν βίον· τὸν δὲ προφήτην, τὸν πολλὸν καὶ μέγαν
 σάλον τοῦ βίου μεγάλῃ θαλάσσῃ παραβάλλειν· καὶ
 τῷ μὲν βασιλεῖ, τὰς παρὰ ἀνθρώπους πολυτελεῖς ὕλας
 χρυσοῦ καὶ ἀργύρου χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμά-
 ζοντι, τὰς κατὰ χρόνους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων
 ἐπικρατεῖς βασιλείας, ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις·
 τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφῇ θηρίων τὰς αὐτὰς βασι-
 λείας καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι·
 καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ μέγα, ὡς εἰκὸς, ἐφ' ἑαυτῷ
 φρονούει, καὶ ἀλαζονευομένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων
 βασιλείᾳ, ἣ τῶν πραγμάτων μεταβολῇ δείκνυται, καὶ
 τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος· εἰς καθάρσειν τοῦ
 ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μὴδὲν ἠγεῖσθαι βέβαιον τὸ
 ἐν ἀνθρώποις, ἣ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ
 Θεοῦ βασιλείας· ἔσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην Ἀσ-
 συρίων ἀρχὴν, ἣν ὁ χρυσοῦς ἤνις τετο, δευτέραν τὴν
 τῶν Περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην·
 Ἐπιτα τρίτην τὴν Μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκοῦ ἐσήμανε·
 μεθ' ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τῶν Ρωμαίων, κρα-
 ταιωτέραν οὖσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὸ καὶ σιδήρῳ πα-
 ρεβάλλετο· εἰρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς. Καὶ βασιλεία
 τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σιδήρου· ὃν τρόπον ὁ σι-
 δηρὸς λεπτεῖναι καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα
 λεπτεῖναι καὶ δαμάσει· καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἀπά-
 σας, τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, διὰ τοῦ συντρίβοντος τὴν
 πᾶσαν εἰκόνα λίθου περισταμένην· καὶ ὁ προφήτης
 τούτων ἀκολούθως, τὴν ἐπὶ τέλει τῶν ὅλων Θεοῦ βα-
 σιλείαν, οὗ πρότερον θεωρεῖ, ἣ τὰς εἰρημένας τέσσα-
 ρας δυναστείας διαγράψαι τὸν λόγον. Διὰ τῶν τεσσα-
 ρων μόνων καὶ οὐδὲ ἑτέρων ἠγοῦμαι τὰς ὀράσεις καὶ
 τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδειχθαι, διὰ τὸ ταύταις
 καταδουλωθῆναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ
 προφήτου χρόνων.

A *Demonstrationis Evangelicæ* libro exstant. Is nemp̄
 universum visum explicans sic ait : « Existimo
 hoc visum minime differre ab ipsius prophetae vi-
 sione. Sicut enim propheta vidit mare magnum, sic
 rex ingentem statuam. Rursusque ut propheta vidit
 feras quatuor, quas interpretans in quatuor regna
 convertit ; ita rex auro, argento, ære et ferro quatuor
 regna significabat. Denuoque ut propheta in po-
 strema bellua cornua decem divisa videbat, triaque
 cornua ab uno contrita : similiter rex in statuæ
 extremitatibus partem ferri videbat partemque
 testæ. Insuper, ut propheta post quatuor regnorum
 visionem, filium hominis asperit summo imperio ac
 potestate regnoque potientem ; ita rex lapidem cer-
 nere sibi videbatur, qui universam contereret sta-
 tuam sicutque mons magnus, ita ut mare oppleret.
 B Apte id quidem. Rex quippe, vitæ fastu irretitus,
 sensibiliumque rerum pulchritudinem tanquam co-
 loriam tabulam titulis adjecti mirans, congruum
 erat, ut magnæ statuæ cunctorum hominum vitam
 compararet : prophetam autem deceliat, multam
 hanc et magnam vitæ fluctuationem, lato mari si-
 militem dicere. Regem, inquam, par erat pretiosa in
 hominum æstimatione metalla aurum, argentum, æs
 ferrumque suspicientem, conferre cum his materiis
 præpotentes variis temporibus inter homines dy-
 nastias : prophetam vero non dedecuit, ferarum
 figuris eadem regna designare, congruenter nimi-
 rum imperiorum moribus. Denique regi, ut sit, su-
 perbo et majorum suorum diutina dominatione
 elato, rerum conversio ostenditur, regnorumque
 terrestrium finis : scilicet ob ejus animi curandam
 tumiditatem, atque ut is nihil in hominibus stabile
 judicaret, præter divini super omnes mortales regni
 consummationem. Nam primam Assyriorum domi-
 nationem, quam aurum portendebat, excepturum
 erat secundo loco Persarum imperium argento de-
 monstratum. Deinde tertium Macedonum regnum,
 quod ære significabatur. Post quod Romanorum
 quartum, cæteris quæ præcesserant fortius : quare
 et ferro comparatur diciturque de eo : quartum
 erit regnum validum ferri instar. Ac veluti ferrum
 omnia extenuat domatque, ita hoc regnum omnia
 comminuturum ac subjugaturum. Post hæc omnia
 C Dei regnum in lapide totam statuam conterente
 agnoscere est. Tum et propheta his consonans, uni-
 versale Dei postremo loco futurum regnum haud
 ante videt, quam prædictæ quatuor dynastiæ quatuor
 belluarum figuris expressæ in sermone fuerunt. Ho-
 rum ergo quatuor regnorum tantummodo, et non alio-
 rum, arbitror visionem regi tum prophetæ obla-
 tas fuisse, quia nimirum ab his regnis Judæorum
 populus servitio fuit oppressus, capto a temporibus
 prophetæ initio. »

EUSEBII CONTRA HIEROCLEM LIBER.

Ex editione G. Olearii, *Opp. Philostrati*, Lipsiæ 1709 in-fol., pag. 411. — Summa hujus libri hæc est: Hierocles, Bithyniæ præses, infensissimus Christianorum hostis, libros duos confecerat, inscriptos: *Ἀγὼγὴ φιλαλήθης πρὸς τοὺς Ἰεροκλέους*, in quibus, præter reliqua olim Christianis objecta et ab his dudum confutata, ex Philostrati *Historia* Apollonium Tyanæum præstigiatorum Salvatori nostro comparare ausus est, statuens Apollonium hunc vel paria cum Christo, vel etiam majora patrasse miracula, quin idcirco a quopiam sanæ mentis deus fuerit habitus Cæteris missis, Eusebius in Hieroclis libris hanc solum Christi et Apollonii comparationem disputat, ex argumentis internis probat, iis, quæ de Apollonio narrantur, fidem denegandam esse, fuse de miraculorum natura disputat, ea autem quæ ab Apollonio facta esse perhibentur, miracula vel meras præstigias fuisse demonstrat, vel, si miri quidpiam præ se tulerint, ea demonum ope perpetrata fuisse asserit. Cf. Lactant. *De mort persecut.* c. 16. S. Eriphan., hæres. LXVIII, n. 1. Eusebius *De marty. Palest.*, c. 5, cum nota Valesii; Lactant. *Divin. instit.*, lib. v, c. 2.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ⁽¹⁾

ΠΡΟΣ ΤΑ

ΥΠΟ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΥ ΕΙΣ ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ ΤΟΝ ΤΥΑΝΕΑ

ΔΙΑ ΤΗΝ ΙΕΡΟΚΛΕΙ ΠΑΡΑΛΗΦΘΕΙΣΑΝ ΑΥΤΟΥ ΤΕ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΥΓΚΡΙΣΙΝ⁽²⁾.

EUSEBII PAMPHILI

ANIMADVERSIONES

IN PHILOSTRATI DE APOLLONIO TYANENSI COMMENTARIOS

Ob institutam cum illo ab Hierocle Christi comparationem adornata.

511 CAPUT I.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ten', amice, illa quoque scriptoris suspicere par est, quæ cum magistro, ac Salvatore nostro Tyanensem componens paradoxe jactavit? Et reliquis quidem, quæ *Philalethe* continentur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus inscribere merito sibi visus est), baud ita magnum opere

Ἄρ' οὖν, ὦ φιλότης, κάκεινά σε τοῦ ξυγγραφέως ἄξιον ἀποθαυμάζειν, ἃ, τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι τε καὶ διδασκάλῳ τὸν Τυανέα ξυγκρίνων, παρεδοξολογεῖ; Πρὸς μὲν γὰρ τὰ λοιπὰ τῶν ἐν τῷ *Φιλαλήθει* (3-4) (οὕτω γὰρ εἶ ἔχειν αὐτῶ τὸν καθ' ἡμῶν ἐπιγράψαι ἔδοκει λόγον) οὐδὲν ἂν εἴη σπουδαῖον ἐπὶ τοῦ παρόν

(1) *Εὐσεβίου τ. Παμφ.* Titulum ita ut in Reg. cod. reperi, expressi: alter enim ille *Εὐσεβίου Καισαρείας* τοῦ Παμφίλου ineptus et ab editoribus ad libidinem in versus videbatur. HOLSTEN.

(2) Integer titulus in Aldi et Morelli editione ita representabatur: *Εὐσεβίου Καισαρείας τοῦ Παμφίλου Ἀντιβήρητιδος πρὸς τὰ Ἰεροκλέους, Ἀπολλωνίων τὸν Τυανέα τῷ Σωτῆρι Χριστῷ παραβάλλοντος*. Quem tamen ex cod. Regio exhibet Holstenius, eundem ex eodem, ut puto, codice, in margine etiam exhibebat Morellus, eumque retinendum nos putavimus, quod argumento hujus libri videretur convenientior. Nempe quod vir magnus J. Pearsonius quoque agnovit, *Eusebius vix attigit ea, quæ ab Hierocle sunt profecta, neque comparationi Apollonii cum Christo inhæret: imo vero ab eo argumento prorsus abstinuit, et Philostrati libros VIII De vita Apollonii tantum vercurrit: et quidquid ei tanquam philosopho*

tribuitur libenter concedit, quidquid ad eum supra mortalium sortem evehendum comparatum est, excutit, elevat, convellit. Photius tamen in *Bibliotheca*, p. 23, hunc librum ἀνασκευαστικὸν βιβλιοδάριον appellat πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἰεροκλέους λόγους. Eusebii autem Cæsariensis illud esse opus frustra dubitare Iousium ostensum in notulis nostris ad Hieroclem, quam dedi', *ιστορίαν*, huic opusculo præmissam. Ceterum in prioribus editionibus parum accurate ad libros Philostrati revocata fuit hujus libri partitio, qua parte ubi aberratum fuit, id emendavimus.

(3 4) *Ἐν τῷ φιλαλήθει*. Hoc libro suo contra Christianos nomen secerat Hierocles, cuius partem stolidam illa comparatio solvebat, cit. Noster in singulari semper *Φιλαλήθη λόγον*. Lactantius tamen *Institut.* l. v, cap. 2, semper in plurali libros vocat, et duos fuisse ait.

τας ἴστασθαι (5), μὴ αὐτοῦ ἰδίᾳ τυγχάνοντα, σφόδρα ἔξ ἀναιδῶς ἐξ ἑτέρων, οὐκ αὐτοῖς μονονουχί νοήμασιν, ἀλλὰ καὶ ῥήμασι καὶ συλλαβαῖς ἀποσεσυλημένα. Τύχοι μὲν ἂν καὶ αὐτὰ τῆς προσηκούσης κατὰ καιρὸν ἀπέλεγξω, δυνάμει δ' ἦδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας (6) κατ' αὐτῶν γραφῆς ἀνατέτραπται καὶ προσηληλίζεται ἐν ὄλοις ὅκτω ξυγγράμμασι, τοῖς Ὀριγένει γραφεῖσι πρὸς τὸν ἀλαζονικώτερον τοῦ Φιλαλήθους (7) ἐπιγεγραμμένον Κέλσου Ἀληθῆ Λόγον· ἢ τὰς εὐθύνας ἀπαρλείπτως, ἐν ὅσοις εἰρήκαμεν, ὁ δεδηλωμένος παραγαῖον, ἐσυληθῆν ὅσα ἐς τὴν αὐτὴν ὑπέθεσιν παντὶ τῶν εἰρητῶν τε καὶ εἰρήσεται, προλαβὼν διελύσατο· ἐπ' ἃ τοὺς ἐπ' ἀκριδῆς τὰ καθ' ἡμᾶς διαγινῶναι ἔχοντας φιλαλήθως (8) ἀναπέμφσαντες, φέρε μόνην ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν κατὰ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τοῦ Φιλαλήθους τουτοῦ λόγου παράθεσιν ἐπισχεψώμεθα· μηδὲν τι σπουδαῖον ἠγούμενοι πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ἑτέρωθεν ὑποσεσυλημένων αὐτῶν διαμάχεσθαι. Μόνα δὲ εἰκότως νυνὶ τὰ περὶ τὸν Ἀπολλώνιον ἐποφόμεθα, ἔπει καὶ μόνῃ περὶ τοὺς (9) πώποτε καθ' ἡμῶν γεγραφότας ἐξαιρετος νῦν τούτῳ γέγονεν ἢ τοῦδε πρὸς τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα παράθεσις τε καὶ ξύγκρισις.

qui contra nos styli unquam aciem distinxerunt, tendere illum, atque comparare.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Θαυμάζει οὖν καὶ ἀποδέχεται, θεῖα τινὶ καὶ ἀρρήτη σοφίᾳ, οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι (10) τεθαυματουργηθέναι φάσκων αὐτὸν, καὶ ταῦτα ἀληθῶς οὐτως ἔχειν πιστεύων, καὶ ἀναποδείκτων ἀπισχυρισζόμενος. Ἄκουε δ' οὖν ἃ φησὶν αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ἄνω καὶ κάτω (11) θρυλλοῦσι, σεμνύνοντες τὸν Ἰησοῦν, ὡς τυφλοῖς ἀναβλέψαι τε παρασχόντα, καὶ τινα τοιαῦτα δράσαντα θαυμάσια. » Εἰτά τινα μεταξὺ εἰπόν, ἐπιλέγει· « Σκεψώμεθα γε μὴν (12) ὅσα βέλτιον καὶ συνετώτερον ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἦν περὶ τῶν ἐναρτέων ἔχομεν γνώμην ἀνδρῶν. » Ἐπὶ

(5) Ἰστασθαι. Hanc vocem ex mss. addidi, sine qua inutilis et mancus hic locus. Interpres (Accilius) sensum ejus non est assecutus, quem sic exprimere debuisset : *Et reliquis quidem quæ Philalethe continetur (hoc enim præclaro titulo suum illud contra nos opus sibi exornandum putavit) haud ita magnum operæ pretium fuerit hoc tempore referendis immorari : quippe quæ non propria illud sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum dictiones quoque iisdem, ac totidem pæne syllabis satis impudenter subiecta. Quibus et ipsis sua quandoque, ut pat est, fortassis refutatio opponetur : tametsi te quidem, etc., his enim tandem respondent illa φέρει μόνην ἐπὶ, etc. Holst.*

(6) Δυνάμει δ' ἦδη καὶ πρὸ τῆς ἰδίας. Sensus est Hierocles deliramenta cætera in *Philalethe* proposita, de Scripturis nempe sibi ipsis contradicentibus, et aspersas Christo atque apostolis calumnias, δυνάμει confutatas iam esse, dum scilicet similia a Celso proposita Origenes exploserit. Unde manifestum est male in Aldi et Morelli editione mox legi πρὸς τῆς ἰδ., pro eo quod recte est in Holst. ed. πρὸ τ. ἰδ. nempe ἰδίᾳ κατ' αὐτῶν γραφῆ, est quod paulo ante προσήκουσα ἀπέλεγξαι et opponitur τῷ δυνάμει προσηληλῆσθαι. Veram lectionem Accilius quoque secutus esse videtur; veterat enim : *Tametsi reipsa quidem jampridem, li-*

pretium fuerit hoc tempore immorari : quippe quæ non propria illius, sed ex aliorum scriptis, non sententiis modo, verum dictionibus quoque iisdem, ac totidem pæne syllabis, impudenter sunt subiecta. Sed tamen et ipsa suo tempore decentem sortientur refutationem : tametsi potestate, etiam ante atque jampridem explosa, voluminibus integris octo, ab Origene conscriptis, adversus Celsi, magis superbe quam *Philalethes* insignitum titulo, *Orationem veram*. Quam accurate sub examem revocans, totidem libris quot diximus, 512 allegatus scriptor, compendio quiddam de eo argumento cuiquam vel dictum vel dicendum occupavit atque discussit. Ad quos proinde cognoscendarum accurate magis rerum nostrarum cupidus bona fide ablegantes, solam age in præsentem cum Domino nostro Jesu Christo in oratione illa *Philalethe* institutam comparisonem expendemus : rem opera nostra indignam deputantes, de reliquis etiam, quæ aliunde est suffuratus, cum eo digladiari. Merito autem de iis unice quæ ad Apollonium spectant modo dispiciemus, quandoquidem uni etiam huic præ omnibus, peculiare est, hominem cum Salvatore nostro con-

CAPUT II.

Admiratur ergo atque amplectitur hoc, quod divina quadam atque arcana sapientia, non magicis artibus miracula [Apollonius] ille patraverit : id ita revera se habere et credens ipse, et sine probatione firmum esse et indubitatum jubens. Audi vero quæ dicat iisdem syllabis : « Ultra citroque jactant, laudibusque Jesum tollunt, ut qui cæcis videndi dederit facultatem, et alia id genus miranda præstiterit. » Tum, quibusdam interjectis, ista subjungit. « Videndum vero quanto melius et prudentius nos talia, et quam habemus de viris præstan-

et non destinato contra de stylo, satis illa eversa videantur.

(7) Τοῦ Φιλαλήθους. Vid. paulo ante not. 4.

(8) Φιλαλήθως. Allusum ad titulum operis Hierocles.

(9) Περὶ τοὺς. Malim ego παρὰ τοὺς.

(10) Οὐχὶ δὲ γοητείας σοφίσμασι. Γοητεῖαν male legebatur : substitui ex mss. γοητείας. Holst.

(11) Ἄνω καὶ κάτω. In editione Holstenii legebatur ἄνω δὲ καὶ κάτω. Sed δέ rectius omissum in cæteris putavi.

(12) Σκεψώμεθα γε μὴν. Locus hic sæde mutilatus in prior editione legebatur, quem magna lacuna liberavi. In Regio codice supplementum oræ ascriptum erat ; id cum Philostrati editor ignoraret, quorsum referendum esset, scholii instar in calcem libri rejecit, lacerum et satis vitiatum. Librarius religiosior, offensus horrendis blasphemis quas mortalium ille γυμνῆ κεφαλῆ in Christum Dominum nostrum effundit, castrare locum maluit, ne piæ aures ei incestarentur. Nec ipse suo ordini restituere fuisse ausus, nisi infra totidem litteris repeteretur, et totum Eusebii librum veluti ἀλεξίτακτον et scorpiacum huic veneno oppositum vidissem. Holsten. — Partem hujus lacinæ repetitam inf. habemus c. 20.

tibus sententiam, admittamus. » Et post ista quoque Proconnesium Aristeam et Pythagoram, rursusque antiquiores nonnullos in transitu velut percensens, subjungit hæc dicta : « At majorum nostrorum ævo, Nerone imperante, Apollonius Floruit Tyanensis, qui a prima pueritia, et ex quo Ægis, Ciliciæ oppido, hominum amantissimi Æsculapii sacris vacavit, multas res admirandas gessit, quarum vobis, majore parte omissa, memoriam refreico. » Deinde, ab initio exorsus, stupenda ejus facta recenset, quibus expositis ista verbotenus subjungit. « Quo ergo sine ista commemoro? Nempe, ut liceat contendere invicem accuratum nostrum solidumque de re quavis judicium, et animi in christianis levitatem. Quandoquidem nos quidem, tam magna operatum non Deum tamen, sed deorum amicum esse arbitramur. Illi vicissim ob exiguas quasdam præstigias Jesum Deum esse prædicant. » Istis post alia quædam hæc subjungit verba : « Id quoque dignum consideratione est, quod a Jesu quidem gesta Petrus et Paulus, iisque similes alii quidam, miris modis extulerint, mendaces homines indoctique et præstigiatores : Apollonii autem res Maximus Ægiensis, et Damis philosophus, sodalis ejus, Atheniensis Philostratus, qui præclare doctrina profecerant, et veritatis erant cultores, humanique generis commodis studentes, viri magni diis que anticiissimi res ignotas esse noluerunt. » Hæc Hierocli ad verbum prolata sunt, qui contra nos disputationem scripsit.

513 CAPUT III.

-Damis igitur, qui plurimum cum Apollonio est versatus, ex Assyria profectus, atque ibi primum in patria cum illo versatus, quæ ab isto tempore cum eodem illi intercessit, conversationem in literas retulit. Maximus autem paucis singularia quædam facta ejus descripsit. Atheniensis demum Philostratus omnia, quæ ferebantur, ex Maximi ipsiusque Damidis atque aliis scriptis collegisse sese affirmans, omnium perfectam maxime ab incunabu-

(13) *Προκοννήσιον Ἀριστέαν*. De Proconnesii Aristæ Τερατολογίας nota omnia ex Herodoto *Metrom.* p. 230. Strabone lib. xiii; Apollonio *Hist. Mir.*, c. 2; Maximo Tyrio *Diff.* xxii et xxviii; Suida item et Plinio l. vii *Hist. Nat.*, sect. 53. Cæterum infeliciter ab Hierocle allegatum ejus exemplum, inter eos, quorum eximia virtus fuerit, divinis tamen propterea qui non sint affecti honoribus. Certe enim ei ut Deo sacra instituta a Siculis, ut ex Herodoto et aliis ad Apollonii l. c. docuit Meursius p. 57. Et de Pythagora quæ non commentum sunt plerique, ut Deum eum fuisse, ipsumque Hyperboreum Apollinem persuaderent. Multa eam in rem legere est passim apud eos, qui vitam illius scripsere.

(14) *Ἡμετέριον*. Infeliciter, nisi fallor, doctissimo Holstenio hæc fuere conversa : Deinde Aristeam Proconnesensem et Pythagoram prætermittens subjungit *his verbis*. Quis enim in illis sensus, et quid præsit nostra interpretatio judicabunt cordatiores. Nempe *ὡς ἐν παρόδῳ* de illis egerat Hierocles, unde eos *παρελθεῖν*, l. e. quasi in transitu de iis egisse, signa usum forte etiam, quam *παρόδον* vocamus, ait Eusebius.

(15) *Ἄφ' οὐπερ ἐν Αἰγ. τῆς Κιλικ.* Vide Philostr. lib. i *De vita Apollon. Tyan.*, c. 7.

A καὶ τούτοις τὸν Προκοννήσιον Ἀριστέαν (13) καὶ Πυθαγόραν, καὶ αὐτὰ ἀρχαιότερους παρελθόντων (14) ἐπιφέρει λέγων· « Ἄλλ' ἐπὶ τῶν προγόνων ἡμῶν, κατὰ τὴν Νέρωνος βασιλείαν Ἀπολλώνιος ἤκμασεν ἐν Τυανεύς, ὃς ἐκ παιδὸς κομιδῇ νέου, καὶ ἀφ' οὐπερ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας (15) ἱεράσατο τῷ φιλανθρώπῳ Ἀσκληπιῷ, πολλὰ καὶ θαυμαστά διεπράξατο, ὧν, τὰ πλείω παρὲς, ἡμῖν (15) ποιήσομαι μνήμην. » Εἶτα καταλέγει, ἀπὸ πρώτου ἀρξάμενος, τὰ παράδοξα, μεθ' ἃ καὶ ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Τίνος οὖν ἕνεκα τούτων ἐμνήσθη; ἵνα ἐξῆ συγκρίνειν τὴν ἡμετέραν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἐκάστῳ κρίσιν καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν κουφότητα (16)· εἴπερ ἡμεῖς μὲν τὸν τοιαῦτα πεποιηκότα οὐ θεὸν (17), ἀλλὰ θεοὺς κεχαρισμένον ἀνδρὰ ἠγούμεθα. Οἱ δὲ δι' ὀλίγας τερατείας τινὰς τὸν Ἰησοῦν θεὸν ἀναγορεύουσι. » Τούτῳ ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα, φάσκων· « Κάκεινο λογιῶσθαι ἄξιον, ὅτι τὰ μὲν τοῦ Ἰησοῦ Πέτρος καὶ Παῦλος, καὶ τινες τούτων παραπλήσιοι, κεκόμψασιν, ἀνθρώποι φεῦσται, καὶ ἀπαίδευτοι, καὶ γόητες· τὰ δὲ Ἀπολλωνίου Μάξιμος ὁ Αἰγίους (18), καὶ Δάμις (19) ὁ φιλόσοφος, ὁ συνδιατρίψας αὐτῷ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἤκοντες, τὸ δ' ἀληθὲς τιμώντες, διὰ φιλανθρωπίας ἀνδρὸς γενναίου καὶ θεοῦ φίλου πράξεις μὴ βουλόμενοι (20) λαθεῖν. » Ταῦτα ῥήμασιν αὐτοῖς Ἱεροκλεῖ τῷ τῶν καθ' ἡμῶν (21) ἐπιγεγραφότι λόγον εἶρηται.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

C Δάμις μὲν οὖν (22), ὁ τὰ πολλὰ συνδιατρίψας τῷ Ἀπολλωνίῳ, ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίων γῆς ὁρμώμενος, αὐτόθι τε πρῶτον ἐπὶ τῆς ἰδίας χώρας αὐτῷ συμμίζας, τὴν ἐξ ἐκείνου μετὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῷ γενομένην ξυνοσίαν ἱστορήσεν· ὁ δὲ Μάξιμος, κομιδῇ βραχέα τῶν κατὰ μέρος αὐτῷ πεπραγμένων ἀνεγράψατο· ὃ γε μὴν Ἀθηναῖος Φιλόστρατος, τὰ φερόμενα πάντα ὁμοῦ ἀπὸ τε τῶν Μαξίμου, καὶ αὐτοῦ Δάμιδος, καὶ ἄλλων (23) ξυναγαγεῖν ἐκτετὸν φήσας, πάντων μ-

(15) *Ἡμῶν*. Legendum videtur ὁμῖν, ut et sententia postulat et interpres vertit. Edit.

(16) *Κουφότητα*. Nempe levitatis est temere credere. Hinc sapiens : *Qui cito credit, levis est corde.*

(17) *Ὁὐ θεόν*. At certe, quem tantis laudibus post ornat, Damis ipseque Philostratus in ea fere sententia sunt, quod deus fuerit Apollonius. Vide observata ad Philostr. *Vita Apoll.* lib. ii, c. 4, et l. 8, c. 29.

(18) *Μάξιμος ὁ Αἰγίους*. Vide observata ad *Vitam Apollonii* lib. i, c. 3, n. 5.

(19) *Δάμις*. Vide ibid. not. 4.

(20) *Πράξεις μὴ βουλόμενοι*. Negligentia librarii omissam particulam μὴ adlo : HOLSTEN.—Nempe μὴ in editis prius omissum fuerat.

(21) *Καθ' ἡμῶν*. Non κατὰ Χριστιανῶν, sed πρὸς Χριστιανούς inscriptum fuit, ut ex Lactantii loco observet licet. Eusebius igitur de re loquitur, non de verbis et titulo : sane enim opposita Christianis ille erat λόγος.

(22) *Δάμις μὲν οὖν*. Quæ toto hoc capite refert Eusebius, excerpit ex ipso Philostrato lib. i, c. 3.

(23) *Καὶ ἄλλων*. Epistolas inprimis respicit Apollonii, variaque monumenta in civitatibus et templis reperta, ad quæ l. c. Philostratus provocat.

λιστα ἐνταλῆ τὴν ἀπὸ γενέσεως καὶ μέχρι τελευτῆς Ἀλίσ, usque ad exitum vitæ viri historiam cœu-
λοστορίαν τοῦ κατὰ τὸν ἄνδρα βίου πεποιῆται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Εἰ δὴ οὖν ἐξὸν τὴν ἐπικατηγορουμένην ἡμῶν εὐ-
χέριάν τε καὶ κουφότητα, καὶ τὴν τοῦ Φιλαλήθους
ἀκριθεῖ καὶ βεβαίαν ἐφ' ἐκάστῃ παραθεῖναι κρίσιν,
φέρει διαπυθώμεθα, οὐχ ὅστις θεϊότερος, γέγονοι· οὐδ'
ὅποιοι· θαυμασιωτέρᾳ τε καὶ πλείω διεπράξατο παρά-
δοξα· οὐδ' ὡς μόνος παρὰ τοῖς ἀνέκαθεν, πρὸ μυρίων
ἄσων γενομένων, Ἑβραίων σοφίς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ
Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ἤξειν ἐς ἀνθρώπους κατὰ
θεῖαν ἐπίπνοιαν προπεφῆτετο· οὐδ' ὡς πλείους ἐπὶ
τὸν τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ λόγον προούτρεψατο·
οὐδ' ὡς γνησίους καὶ θνῶτας ἀληθεῖς ἐκτέσσατο φοιτη-
τάς, μονοουχὶ καὶ ὑπεραποδησκειν ἐτοίμως τῶν λό-
γων αὐτοῦ παρεσκευασμένους· οὐδ' ὡς μόνος σὺφρη-
νος βίου διδασκαλεῖον, καὶ ἐς τὸν μετέπειτα χρόνον,
ξυνοστήσατο· οὐδ' ὡς τῇ ἰδίᾳ θεότητι τε καὶ ἀρετῇ
πᾶσαν ἔσωσε τὴν οἰκουμένην, καὶ εἰσέτι καὶ νῦν μυ-
ρία πλήθη πανταχόθεν ἐπὶ τὴν θεῖαν αὐτοῦ διδασκα-
λίαν ἐπαγόμενος· οὐδ' ὡς τῶν πῶποτε μόνος πρὸς
ἀπάντων, σχεδὸν εἰπεῖν, ἀνθρώπων, ἀρχόντων τε καὶ
ἀρχομένων, πλείστοις ἔθεσιν ἤδη πολεμούμενος,
κρείττων, καὶ πολλὸν δυνατώτερος τῶν πικρῶς ἐλα-
νόντων ἀπίστων (24) ἀποδέδεικται, θεῖα καὶ ἀβρόβητω
δυνάμει τοὺς μὲν κατὰ καιρὸν ἐπανισταμένους αὐτοῦ
τῇ θεῖᾳ διδασκαλίᾳ μετῶν ῥαδίως, τὸν δὲ πιγέντα
πρὸς αὐτοῦ (25) καὶ παραδοθέντα θεῖον λόγον ἐς
ἔπειρον αἰῶνα καθ' ὅλης κρατύων οἰκουμένης· οὐδ'
ὡς εἰσέτι καὶ νῦν τῆς ἐνθέου δυνάμεως τὴν ἀρετὴν
ἐπιδείκνυται, μοχθηροὺς τινας, καὶ φαύλους δαιμό-
νας, ψυχαῖς ἀνθρώπων καὶ σώμασιν ἐφεδρεύοντας,
ἀπελαύνων (26) οἰκὸν μόνης τῆς ἀβρόβητου προσηγορίας
αὐτοῦ (27), ὡς αὐτῇ πεῖρα κατελήφαμεν· ταῦτα
γὰρ περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου ζητεῖν, μὴ καὶ τὸ ἐρωτᾶν
ἀνάητον· μόνην δὲ ἐπισημασμένον τὴν τοῦ Φιλοστρά-
του γραφήν, δι' ἧς εὐθυνοῦμεν, ὡς οὐχ ὅτι γε ἐν φι-
λοσόφοις, ἀλλ' οὐδ' ἐν ἐπιεικείαι, καὶ μετρίοις ἀνδρά-
σιν ἄξιον ἐγκρίνειν, οὐχ ὅπως τῷ Σωτῆρι ἡμῶν Χρι-
στῷ παρατιθέναι τὸν Ἀπολλώνιον, ὅσον ἐπὶ τῇ γραφῇ
τοῦ παρὰ τῷ Φιλαλήθει παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλεί-
στον ἤκοντος (28), τὸ δ' ἀληθὲς μὴ τιμῶντος συγγρα-
φῶς. Τοιοῦτος γὰρ ἦν μετὰ τῶν ἄλλων (29) καὶ ὁ

CAPUT IV.

Quod si igitur liceat nostram, quam incusavit
simplicitatem levitatemque, et Philalethis accura-
tum solidumque de unaquavis re iudicium invicem
contendere; age inquiramus, non quidem uter
divinæ magis sit indolis; neque uter stupenda ma-
gis, aut plura patruerit miracula. Neque (de eo
disquiremus) quod solum ab antiquis, ante inno-
meros annos florentium Hebræorum sapientibus
Salvatorem nostrum et Dominum Jesum Christum
venturum in mundum, divina inspiratione sit
prædictum. Neque quod quam plurimos ille ad di-
vinæ suæ disciplinæ doctrinam adduxerit: nec
quod ingenuos verosque nactus discipulos fuerit,
pene labenter pro illius doctrina mortem subire
paratos: neque quod frugalis vitæ scholam solus,
posteris quoque temporibus duraturam, patefecerit:
neque quod propria sibi virtute divina salu-
tem universo paraverit mundo, etiamnum undequam
quæ innumeram multitudinem ad divinam suam
doctrinam adducens: neque quod unus ex omni-
bus, qui unquam vixere, a cunctis fere mortalibus,
imperantibus et subditis, variis modis oppugnatis
vicerit tamen, multoque superior iis, qui acerbis-
sime eum insectabantur, infidelibus exstiterit, di-
vina et ineffabili virtute sibi dum viveret adversatos
institutione divina facile in partes trahens, firma-
tata vero a se traditamque divinam doctrinam ad
ævum finem non habiturum per universum terra-
rum orbem conservans: neque quod adhuc dum
divinæ potentia suæ virtutem demonstraret, miseros
quosdam et infaustos dæmonas, corporibus homi-
num animisque insidiantes, solis sacratissimo nomi-
ne suo appellato expellens, prout ipsa edocti expe-
rientia sumus. Similia enim querere in Apollonio,
imo (de iis) vel interrogare fortassis summæ foret
stoliditatis. Solam igitur Philostrati pesitemus hi-
storiam, ex qua evincemus, non inter bonos qui-
dem, imo nec mediocris indolis viros eum censeri
jure posse (ne dum ut Salvatori nostro Christo
Apollonium conferre deceat): prout quidem et

(24) Ἀπίστων. Sic rectius ms. quam ἀπάντων, ut antece legelatur. HOLSTEN.

(25) Πρὸς αὐτοῦ. Ita scribendum pro πρὸς αὐ-
τόν, quod ante editum. Sic ipse Eusebius cum se-
cundo casu eo sensu præpositionem πρὸς jungit
prout post: ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπικαλούμενη εὐχέρεια.

(26) Ἀπελαύνων. Nempe Eusebii adhuc ætate dia-
bolicas præstigias impedire atque eludere efficaciter
valebant Christiani: quæ eorum in dæmonas potestas
Valeriani persecutioni occasionem dedit, instigante
eum Mago Ægyptio Macriano. Ut enim H. E. vii,
10, ait Eusebius: Καὶ γὰρ εἰσὶ καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρ-
όντες καὶ ὀρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες καὶ
φθειγγόμενοι, διασκεδάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμό-
νων ἐπιβουλὰς, τελετὰς δὲ ἀνάγκης, καὶ μαγανείας
ἐξαγίστους, καὶ ἱερομυγίας ἀκαλλιεργήτους ἐπιτελεῖν.

(27) Προσηγορίας αὐτοῦ. Sacrum nimirum Jesu
nomen efferentes diabolicas dissipabant machina-
tiones Christiani: quo pertinent Eusebii quoque in

D loco alleg. verba, ἐμπνέοντες καὶ φθειγγόμενοι. Hinc
Cyprian. ep. 76. Per exorcistas voce humana et po-
testate divina flagellari dinobolium, ait. Nempe ut de
idolorum vanitate ait idem: Adjuratum per Deum
rerum. Adde Act. apostol. xix, 13.

(28) Τοῦ π. τ. Φιλαλήθει παιδεύσ. μὲν ἐπὶ
α. λ. ἤκ. Respicit verba Hieroclis supra cap. 2 allata,
quibus eruditionis laudem Philostrato tribuit, qui
est, quem συγγραφεὴς hic vocat Eusebius. Ex cuius
utrunque eruditi, minus veracis tamen scriptis, hoc
hoc saltem evicturum esse ait, Apollonium, si talis
fuerit qualem ipse delineat, neque philosophum ne-
que bonum virum fuisse, nedum ut cum Christo
mereatur componi. Parum exacte hæc Acciohis red-
diderat, ut alia pleraque.

(29) Μετὰ τῶν ἄλλων. Juxta cum cæteris; qui de
vita nempe Apollonii commentati fuerant, ad quos
supra c. 2 provocabat Hierocles: erant autem illi
Maximus Ægiensis, Damisque Ninius.

scriptione colligere est auctoris, qui, *Philaletha* *judice*, plurimum quidem in eruditione profecit, sed parum certe veritatis est studiosus. Nempe talis omnino erat juxta cum cæteris Philostratus Atheniensis : ex quo facile etiam judicium feramus licet de cæteris, qui juxta *Philaletham* plurimum quidem in eruditione profecerunt, exquisitum tamen studium in historia Apollonii ponere minime laborarunt. Ista nempe si probe examinaverimus, simul et *Philalethæ*, suprema judicia per totam provinciam administrantis, contra Christianos judicium an verum sit, et, ut ipsi videtur, undequaque accuraturo, patescet : nostrumque item qui stolidi, et rustici infæctique istis hominibus videmur, tantopere ab eis reprehensa simplicitas, et animi levitas.

514 CAPUT V.

Atque alius quidem adversis signis concursurus, conviviis statim dilaturus erat, tanquam hostem et inimicum sibi, eum, adversus quem instituenda oratio erat. Ego vero, amice, humanæ sapientiæ egregie callentem fuisse Tyanensem et olim existimavi, et adhuc quoque eandem non invitum retinere sententiam velim, imo et tibi eam de eo opinionem, si interrogas, exponere non dubitem. Cum quovis philosophorum ut componat virum, modo fabulis de eo nihil turbarum det, patior : sin limites vero transilire, et quæ philosophiæ vires excedant statueret ausit, sive Assyrius quidam Damis, sive Phiostratus, sive alius quicumque auctor vel historicus, verbis quidem magiæ ab eo depellens crimen, re tamen magis quam verbis hominem gravatus, ceu larvam aliquam Pythagoricum ei vitæ institutum aptans ; tum quidem non philosophus nobis procedet, sed asinus leonis tectus exuviis, et sophista circulatorum per civitates agens ; imo omnino magus manifeste pro philosopho deprehendetur.

(29') *Καταμάθωμεν*. Forte καταμάθοιμεν. EDIT.

(30) *Τὴ ἀνωτ. δὲ καθ' ὅλ. δικαστήρια διειληφ.* Nempe Nicomediensis in Bithynia judex Hierocles, (quem « Φιλαλήθους » nomine semper, petito ex inscriptione libri nomine, Noster vocat) primum existit, ut ex Lactantio notum : inde præfectus Alexandria factus, ut ex Epiphavio colligitur hæc. LXVII. Cæterum hanc ejus dignitatem isdem plane verbis rursum infra designat Eusebius c. 20. init. Ibi tamen legitur *τὰ ἀνωτάτω καὶ καθόλου*, unde et hic ita malim quam *καὶ καθ' ὅλων*. Intelligo autem per *δικαστήρια καθ' ὅλων*, quorum auctoritatem tota aliqua provincia reveretur, qualia apud nos quoque provincialia judicia.

(30') *Ἡ*. Legendum videtur esse ἡ, quod referatur ad κρίσις ; et paulo ante γὰρ pro τε. EDIT.

(31) *Κουφότης*. Nempe eam exprobrabat Hierocles Christianis, supra c. 2 allegatis verbis, ubi hac ipsa voce in eo negotio utitur.

(32) *Ὁμόςε χωρῶν*. Phrasin non intellecta Acciolo. *Ὁμόςε χωρῶν* dicuntur adversæ acies, collatis signis concurrentes, quot exemplis affatum in vulgatis quoque lexicis observatur.

(33) *Καὶ οἱ μὲν αὐτός*. Sic malim legere quam *καὶ οἱ τὴν αὐτός*, quod editum antea est.

(34) *Ὁὐ φιλόσοφος*. Ita rescripsi pro : ὁ φιλόσοφος, quod antea editum. Emendationem luculenter firmat mox sequens adversativa, οὐ φιλόσοφος, ὅνος δέ, etc., item cætera quæ subjungit, σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων, αὐτὸ τε τοῦτο, γόης ἀταχνῶς ἀντι

A Ἄθηναος Φιλόστρατος· ἐξ οὐ βαδῶνς ἀν καταμάθωμεν (29') καὶ τῶν λοιπῶν, τῶν καθ' αὐτὸν παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἡκόντων, αὐτὸ δὲ τὸ ἐξετασμένως μὴ ἀπηκριβωμένων τῆς κατὰ τὸν Ἀπολλώνιον ἱστορίας. Τούτων γὰρ ἡμῖν διευκρινηθέντων, ὁμοῦ τοῦ τε *Φιλαλήθους*, τὰ ἀνωτάτω τε καθ' ὅλων δικαστήρια διειληφός (30), ἢ (30') κατὰ Χριστιανῶν βεβαία, καὶ ὡς αὐτὸς ἐαυτῷ δοκεῖ, ἀκριβῆς ἐφ' ἐκάστῳ κρίσις, φανερά καταστήσεται· ἡμῶν τε αὐτῶν, οἱ μωροὶ καὶ βεβουκολημένοι νονομίσμεθα παρ' αὐτοῖς, ἢ πρὸς αὐτῶν ἐπικαλούμενη εὐχέρειά τε καὶ κουφότης (31).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

B Ἄλλος μὲν οὖν, ὁμόςε χωρῶν (32), αὐτόθεν διέβαλεν ἀν βλασφημῶν, ὡς ἐχθρὸν αὐτῷ καὶ πολέμιον, τὸν καθ' οὗ τὸν λόγον ἐποιοῖτο· ἐγὼ δὲ, ὡ ἐταίρε, σοφόν τινα τὰ ἀνθρώπινα τὸν Τυανέα γεγονέναι ἡγούμην, καὶ ἐτι γὰρ αὐτῆς ἔχεσθαι διανοίας ἐκῶν εἶναι βουλόμην, καὶ σοὶ μὲν αὐτὸς (33) ἐμαυτοῦ περὶ αὐτοῦ δόξαν ἐκθείην ἀν ἐρωτῶντι. *Φιλοσόφω* μὲν ὅτω τις βούλοιο καταλείων τὸν ἄνδρα, παρὰ μὴ δὲν διανοχλῶντα ταῖς περὶ αὐτοῦ μυθολογίαις, ἔστω· εἰ δ' ὑπερπηδῶν τοὺς ὄρους, καὶ φιλοσοφίας ὑπέρτερα φρονεῖν, εἴτε τις Δάμις Ἀσσύριος, εἴτε Φιλόστρατος, εἴτε τις ξυγγραφεὺς, ἢ λογογράφος θρασύνοιτο, λόγῳ μὲν ἐκτρεπόμενος γοητείας, ἐργῆς δὲ πλέον ἢ βήμασιν ἐπιφοριζῶν τὸν ἄνδρα, προσωπεῖον δίκην τὴν Πυθαγόρειον ἐπιμορφαζόμενος ἀγωγὴν· οἰχῆσται μὲν ἡμῖν οὐ φιλόσοφος (34), ὄνος δὲ τῆ τοῦ λέοντος ἐπικρυπτόμενος δέβρει (35), σοφιστῆς τις ἀληθῶς ἀγέλων κατὰ τὰς πόλεις, αὐτὸ τε τοῦτο, γόης ἀταχνῶς ἀντι φιλοσόφου φωραθήσεται.

φιλοσόφου φωραθήσεται.

(35) Ὅνος δὲ τ. τ. λέοντος ἐπικρυπτ. δέβρει.

Ad fabulam de asino Cumano, leonina pelle induto, respici certum est, quam scilicet narrat Lucianus in *Piscatore*, pag. m. 409, qui ad eandem etiam alludit in *Pseudologista* : Οὐ δὲ δεῖ τινος ἀποδύσαντος τὴν λεοντῆν, ὡς φανερὸς γένοιτο καθήλιος ὢν. Utiurque proverbio inde ducto Socrates quoque apud Platonem in *Cratylō*. Vide plura ap. Erasum in *Proverb.* *Induitis me leonis exuvium*, p. m. 283. Cui tamen non assentior, existimanti, Lucianum in *Philopseude* demulasse non nihil de proverbio, cum ait, *τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει ὑπὸ τῆ λεοντῆ, γελοῖόν τινα πύθηκον παριστέλλων*, quod ita interpretatur Erasmus : *tantum temporis non animadvertit, eum sub leonis exuvio ridiculam simiam lectam habere*. At plane inaudita res simia cum leonis exuviis, ineptumque exiguo animali, quale simia, bene amplas aptare exuvias. Nempe a. l. duo simul Lucianus eo loco respicit proverbium, alterum est ὄνος ὑπὸ λεοντῆ, alterum πύθηκος ἥρωος προσωπεῖον περιθέμενος. Vertendum erat : *tanto tempore sub leonina pelle delituit, atque simiam ridiculam vestitum tezit*. Luculenter rem firmat locus in paulo ante allegatis *piscatoribus*, ubi similiter conjungit utrumque, sed paulo clarior : Ὁὐκ ἤνυσχω τὴν αἰσχύνην τῆς ὑποκρισεως, εἰ πύθηκοι ὄντες ἐτόλμησαν ἠρώων προσωπεῖα περιθέσθαι, ἢ τὸν ἐν Κύμῳ ὄνον μιμήσασθαι, δὲ λεοντῆν περιβαλλόμενος ἤξιον λέων αὐτὸς εἶναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Πῶς δὲ τοῦτο φημι, καὶ πόθεν ὁρμώμενος, ἐρωτᾷς, μάθανε. Ὅροι φύσεως, ἀρχαί, καὶ μέσα, καὶ τέλη τῆς τῶν ὄλων οὐσίας περιειληφότες, μέτρα καὶ θεσμούς θ᾽ πασι, δι' ὧν τὸδε τὸ πᾶν μηχανήμα τε καὶ ἀρχιτεκτόνημα τοῦ παντὸς κόσμου τελειουργεῖται. Διατεθεῖναι τε νόμοις ἀλύτοις, καὶ δεσμοῖς ἀρρήκτοις τῆς τὰ πάντα οἰκονομώσης Προνοίας, τὸ πάνσοφον βούλημα διαφυλάττοντες. Οὐκ οὐκ κινήσειέ τι, καὶ μεταθεῖη τῆς τάξεως, τῶν ἀπαξ διατεθειμένων. Κεκράτηται δ' οὖν θεσμῷ φύσεως τὸν θεῖον ὑπερναβαίνειν νόμον πᾶς, ὅτω τις θρασύτερος τοῦ ἐπέκεινα βαίνειν ἔνεστι πόθος. Οὕτ' οὖν παρὰ φύσιν ὁ ἔνυδρος, ἐπὶ τὴν χέρσον μεταβάς, βίωναι δύνησεται ἰχθύς· οὐ τὸ ἐν χέρσῳ τραπὲν τοῖς ὕδασι καταδύεται, τὴν εἰκέσει διηνεκῆ μὸν ἄσπαζόμενον· οὐ, μέγα κηδύσας, μετέωρός τις τῶν ἐπὶ γῆς ἀρθήσεται πρὸς αἴερα. Ξυμπεριπολεῖν ἄστοις ἐπιθυμῶν καὶ μὴ κηλίσει γε, κἂν ἐπὶ γῆς ἔλθοιεν, βρίαυτες ἐπὶ τὸ κάτω τὴν δύναμιν, καὶ τοῦ περὶ χαλάσαντες, καὶ ἀνέντες τὴν φύσιν· ἐπει καὶ τοῦτο θεοῖς ὠρισταὶ νόμοις, τοῦ ὕψους τὸ μετέωρον ὑποκαταβαίνειν δύνασθαι· οὐ μὴν καὶ ἐμπαλιν τὸ ταπεινὸν καὶ γᾶδες ἐπὶ τὸ μετέωρον αἰρεσθαι. Ταύτη δὴ καὶ τὸ θνητὸν ἀνθρώπων γένος, ψυχῆς μετέχον καὶ σώματος, ὅροις περιγέγραπται θεοῖς. Οὕτ' οὖν τῷ σώματι δι' αἴερος ἔλθοι ποτὲ, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονήσας διατριβῶν, μὴ οὐκ τοῦπίτιμον αὐτίκα τῆς ἀνοίας παρασχῶν· οὐ τὴν ψυχὴν ἀρθεῖς φρονήματι καθίεται τῶν ἀνεφίκτων, ἢ μελαγχολίας νοσήματι ἂν περιπέσοι. Ψαφρονοῖ δ' ἂν ἀρτίοις μὲν τὸ σῶμα πᾶν ἐπὶ γῆς φερόμενος, τὴν δὲ ψυχὴν παιδεῖ καὶ φιλοσοφίᾳ σκηρίπτων (36). Εὐξαιτο δὲ καὶ τινὰ ξυνεργὸν ἀνωθὲν ποθεν ἐκ τῶν κατ' οὐρανὸν διατριβῶν ἔλθειν, καὶ τῆς ἐκεῖσε διδάσκαλον αὐτῷ φανῆναι σωτηρίας. Ἐβρώμενος γάρτοι παραδείγματι (37), νοσούντι μὲν τὸν λατρὸν ἐπιφοιτᾶν θέμις, καὶ τὸν διδάσκαλον εἰσαγομένῳ τοῖς μαθήμασι ξυμφέρεσθαι, καὶ τὸν ἄνω που, καὶ ἐν ὕψει, ξυγκατιέναι τοῖς ταπεινοῖς· οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν. Ὅθεν, δὴ θεῖαν μὲν φύσιν, εὐεργέτιν οὔσαν, καὶ σώτειραν, καὶ προνοητικὴν τῶν ὄντων, ἀνθρώποις ποτὲ ἐς ἡμίλλαν ἔλθειν, οὐδεὶς ἂν ἀπέριγο λόγος, ὅρω θείας προνοίας (38) καὶ τοῦτο ξυγκωρημένον. « Ἀγαθὸς γὰρ ἦν » κατὰ τὸν Πλάτωνα· « ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περιούδενός ἐγγίνεται φθόνος (39). » Οὐκ οὐκ

(36) *Σκηρίπτων*. Σκηρίπτεσθαι, ἐπερὶδεσθαι· μάθω ἢ ἄλλω τινί, etc. Hesych. Similia legas apud Suidam.

(37) *Ἐβρώμ. γάρτοι παραδείγμ.* Sensum esse puto: exemplum medici et aegroti, praecceptoris et in disciplinam admissi, satis validum esse ut persuadeat nobis, conveniens esse, ut revelatione nobis sapientia caelestis subveniat. Οὐ μὴν καὶ ἀνάπαλιν, non versa autem vice, ut nos propriis viribus sublimia petamus, altumque sapiamus. Si ad aegrotum enim medicus veniat, ad nos quoque aegrotos medicum venire debere, non nos ad ipsum: si conveniens sit ut magistrum εἰσαγόμενος, ipsius μαθήμασι sit obaudiens: non vero ipsum se doctorem esse stolidi opinionis praesumat; conveniens etiam esse, ut nos divinae sapientiae praecceptis obaudiamus, non ipsos verae scientiae causam nos esse no-

CAPUT VI.

Hoc vero quomodo affirmare possim, quibusve rationibus motus, interrogas: accipe igitur. Limes [dantur] naturae, qui initia, mediumque, et fines universalis rerum contineant, mensuram et leges rerum omnium, quibus tota haec machina, mundique totius aedificium absolvitur. Illi [limes] vero lege immutabili scitisque inviolabilibus Providentiae, omnibus rebus prospicientis, sunt positi, consilii summe sapientis custodes. Non igitur quidquam eorum loco se moveat, ordinemve commutet licet, quae semel sunt constituta. Atque adeo naturae lege retinetur quo minus divinum ordinem transiliat, quemcunque audentior subierit, ultra [naturae leges] eundi, impetus. Non igitur praeter naturam, in aquis vivere natus piscis, ubi in terras translatus fuerit, vivere poterit: non terris innutritum animal aquas subibit, constans ibi domicilium sibi ut deligat. Non quisquam eorum qui terrae affixi sunt, magno licet saltu in sublime se tollat, ad aere usque elevabitur, ut cum aquilis per eum feratur, ut velut cum maxime. Et tamen illis in terram quoque se demittere datum, deorsum inclinantibus virium impetum, et laxantibus alas, suaeque indolis vim remittentibus: quoniam et hoc divinis sancitum legibus est, ut ex sublimi id, quod in aere suspenditur, possit descendere: non autem versa vice in altum tolli, quod humi repit terraeque affixum degit. Eadem ratione mortale hominum genus, animae particeps corporisque, limitibus circumscriptum est divinitus. Nec corpore itaque per aere veli datum est ipsi, morae in terra faciendae pertaesio, nisi poenae statim stoliditatis praebere exemplum velit; neque animo sublatus cogitatione assequi poterit quae supra eum sunt posita, quin potius in morbum incidet atrabiliosem. Prudenter igitur fecerit sanis pedibus corpus in terra sustinens, animum vero doctrina ac philosophia sufficiens. Optare tamen etiam licebit, ut desuper ex caelestibus sedibus adjutor subveniat, indeque derivandae salutis doctor sibi existat. Validissimo enim argumento, ad aegrotum accedere medicum fas est, et magistrum discipulo condescendere, et loco superiore atque in sublimi positum ad inferiores sese demittere: non versa vice. Quamobrem

bis posse arbitremur. Atque adeo sapientiam et legem aeternam, quae sit super omnia, ad nos descendere, non vero ad eam nos subvolare oportere: quae Pelagio opposita, obscuriora erant in Accioli versione, diligentius proinde paulo a nobis illustranda.

(38) *Ὅθεν. ἂν ἀπειργ. λόγος ὅρω θ. προνοίας.* Nempe supra dixerat, non posse mutari ὅρω θείας προνοίας διατεθειμένα, prudentissimeque facere, qui, viribus naturae recte utentes, ultra non sapiant. Caetera rationi conveniens esse, a. *Adjutorem* ad veram sapientiam divinum expectare. Et ne divinae naturae cum humana conversationem itidem ὅρον προνοίας excedere quis dicat, cum potius ξυγκωρησῶναι permittere hoc ostendit.

(39) *Ἀγαθὸς γὰρ ἦν... φθόνος.* Ipsa Platonis verba sunt desumpta ex ejus *Timaeo* p. 20. t. III.

divinam quidem naturam, ut quæ benefica sit et salutaris, rebusque prospiciat, cum hominibus aliquando conversata esse, nulla prohiberit ratio, limitibus divinæ providentiæ subnixâ. ut qui et ipsi minime istud prohibeant. 515 « Bonus enim erat » [Deus]. ut inquit Plato : « bonum vero nulla rei cuiusquam subit invidia. » Non corporum tantum igitur, bonus qui sit, hujus universi gubernator geret curam, verum multo magis etiam animorum, quibus immortalitatis ac dominii concessum est munus. Animis igitur, tanquam totius familiæ, donorumque, quorum largitione naturæ benefaciat, Dominus, eo quod illis recipiendis apti nati sint, radios quasi lucis suæ liberaliter impertietur, apparitorum suorum quandoque maxime sibi conjunctos, in salutem atque adjumentum eorum, qui in terrenis hisce principatum tenent, ablegans. Quorum aliquo si cui bona sua fortuna potiri detur, ille mente purgatus, et mortalis naturæ dissipata caligine, vere divinus censebitur, magnum aliquem deum animo circumferens. Tantus autem qui sit quam non vim exserat ! omne humanum genus, ipsumque mundum multo etiam, quam sol iste, magis collustraverit : æternæ divinitatis opus æque inferius officii ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana particeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione finites nefas transilire, neque corpus alis destitutum habentes, ea quæ alis sint peragenda moliri, neque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

CAPUT VII.

Qualem igitur nobis, ista cum ita se habeant, Apollonium sistis, scriptor egregie ? Si ut divinum philosophoque majorem, et, ut verbo absolvam, excellentiore, quam humana sit, natura præditum, fac ut per totam mihi serves historiam hoc quod ponis, atque argumentum divinitatis etiamnum demonstra. Quidni enim absurdissimum fuerit, fabricum architectorumque, etiam post mortem artificum, longissimo tempore perdurare opus, immor-

¹ ad lib. II.

(40) *Ἀυτοκρατορικόν*. Acciolus verterat *liberæ voluntatis arbitrium*. Nec inepte fortassis τὸ *αὐτοκρατορικόν* ad vim animi, qua scipsum κρατεῖ vel κινεῖ.

(41) *Ταῦταις δῆτα*. Hæcce periodus, impeditior, expeditissima sit, si naturalem ei ordinem restituerimus hoc modo : Ταῦταις δῆτα (ψυχῆς), οὐσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡσπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρῆσεται ἀφθόως, οἷα τῆς οἰκονομίας ἀπάσης καὶ τῶν χαρίτων ὧν κύριος, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, etc.

(42) *Ἐπὶ τὰ τῆδε*. Omittendas voculas ἐπὶ τὰ olim putabam, ut sensus sit : Deo proximis quandoque mitti salutis causa eorum, qui *hic* in terris degant. Ὑστεραῖς φροντίσι : tamen mihi liquebat scribere Eusebium, ita ut editum est, potuisse. Nam οἱ ἐπὶ τὰ τῆδε sunt qui *rebus hic obviis*, id est in hac terra nostra viventibus præsent, et dominium in eos exercent, id est humani animi, quibus et paulo antea τὸ *αὐτοκρατορικόν* tribuebat. Cæterum videtur mihi in bisce et quæ sequuntur Arianæ impietatis nonnihil delitescere. Fallor enim, an id agit Eusebius, ut Christum Salvatorem μᾶλλον ἤλιου τὴν οἰκουμένην καταλαμβάνοντα, divinam istam virtutem experuisse innuat, quod τῶν μάλιστα Θεῷ προσεχῶν σινος εὐτύχησε. h. e. quod non ipse quidem deus.

σωμάτων μόνον, ἀγαθὸς ὧν, ὁ τότε τὸ πᾶν διακυβερνῶν ἐπιμελήσεται, πολλὸν πλέον δὲ ψυχῶν, αἷς τὸ ἀθάνατόν τε καὶ αὐτοκρατορικόν (40) κεχάρισταί γέρας. Ταῦταις δῆτα (41), οἷα τῆς οἰκονομίας ἀπάσης κύριος ὧν καὶ χαρίτων, ὧν ἄν, δωρούμενος αὐτάς, εὐεργετοῖ τὴν φύσιν, οὐσαις ἀντιληπτικαῖς, ἀκτίνας ὡσπερ τοῦ παρ' ἑαυτοῦ φωτὸς δωρῆσεται ἀφθόως τῶν ἀμφ' αὐτὸν ἔσθ' ὅτε τοὺς μάλιστα προσεχέεις ἐς τὴν τῶν ἐπὶ τὰ τῆδε (42) σωτηρίαν τε καὶ ἀντιλήψιν ἐκπέμπων. Ὡν εἰ τι εὐτύχησαι γένοιτο, τὴν διάνοιαν οὗτος ἀποκαθαρθείς, καὶ τὴν τῆς θνητότητος ὀπισθεδύσας ἀχλὺν, θεῖος ἀληθῶς ἀναγραφῆσεται, μέγαν τινὰ θεὸν ἀγαματοφορῶν τῇ ψυχῇ. Κινήσειε δῆρα οἷα τηλικούτος (43) ! τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος, καὶ μᾶλλον ἡλίου τὴν οἰκουμένην καταλάμψει, τούργον τῆς αἰδίου θεότητος καὶ ἐς τὸν ἐπίοντα ξυνορθῆσαι καταλείπων χρόνον, οὐ μείον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργημάτων (44) τὸ τῆς ἐνθέου παράδειγμα φύσεως παρεσχημένος. Καὶ ταῦτη μὲν ἀνθρωπεία φύσις τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων (44') κοινωνήσεται ἄν' ἄλλως δ' οὐ θέμις τοὺς ὄρους ὑπερβαίνειν, οὐδ' ἄπτερον ἔχοντα τὸ σῶμα, τὰ τῶν πτηνῶν ἐπιτηδεύειν, οὐδ' ἀνθρώπων ὄντα, τὰ τῶν δαιμόνων πολυπραγμονεῖν.

posteris etiam spectandum relinquens temporibus, æque inferius officii ex bruta materia factis naturæ divinæ argumentum suppeditans. Atque hæc tenus quidem natura humana particeps fieri possit naturæ humana excellentioris. Alia vero ratione finites nefas transilire, neque corpus alis destitutum habentes, ea quæ alis sint peragenda moliri, neque eum, qui homo sit, superioribus competentia naturis temere affectare licet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τί δῆτα ἡμῖν ἐπὶ τούτοις τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγεις, ὡς ὑγγραφεῦ ; Εἰ μὲν δὴ θεῖον, καὶ φιλοσόφου κρείττονα, τὴν τε φύσιν, ἀπλῶς εἶπεῖν, ὑπὲρ ἀνθρώπων, τῆρει μοι δε' ὀλης τῆς ἱστορίας τὴν ὑπόθεσιν (45), καὶ τούργον εἰσέτι νῦν ἐπιδαίκνυθι τῆς θεότητος. Ἡ γὰρ οὐκ ἀτοπώτατον τεκτόνων μὲν καὶ οὐκ ἐκδοκῶν καὶ μετὰ τὴν τῶν δημιουργῶν τελευτὴν ἐπιμήκιστον τούργον διαρκεῖν, ἀθάνατόν που σχεθὴν τῶν συστησαμένων τὴν μνήμην στηλιτεύον· θείαν δὲ

sed naturæ cuidem angelicæ, quæ divinæ sit proxima, conjunctus fuerit, propterea θεῖος ἀληθῶς ἀναγεγραμμένος. Nempe diserte etiam addit sub finem hujus capituli, alia quam ista ratione cum divina natura humanam non posse conjungi, Platonicas scilicet secutus notiones, solis angelis mediatoribus τὸ ἀνθρώπινον cum τῷ θεῷ conciliare posse.

(45) *Τηλικούτος*. Refero ego ad *Deum*, quem ἀγαματοφορεῖσθαι τῇ ψυχῇ dixerat paulo ante.

(44) *Ὁ μείον τῶν ἐξ ἀψύχου ὕλης δημιουργῶν ἀνακτίσεως ποτὲ creationis in mentibus hominum, omnino et futuris, ut paulo ante dixerat, perdurant temporibus, nulla æternitate finienda, et creatione materialium rerum tantum præstant, quantum ipsa natura spiritalis materia : ut omnia hic plana esse confidam.*

(44') *Τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων*. Interpret legisse videtur τῆς ὑπὲρ ἀνθρώπων. Forte legendum τῇ ὑπὲρ ἀνθρώπων. ΕἸΔΙ.

(45) *Τῆρει μοι δε' ὀλ. τ. ἱστορ. τὴν ὑπόθεσιν*. Nempe in sequentibus multa observat Eusebius a Philostrato de Apollonio dicta, quæ in *Deum ad humanam naturam supergressum minime quadreat*: ideoque si deum esse serio statuat Apollonium, vel saltem homine majorem, ὑπόθεσιν οὐκ ἐτήρησεν.

δρα φύσιν ἀνθρώποις ἐπιλάμψασαν, σκότιόν σου καὶ ἄτακτον ἀποτελεῖν, οὐχὶ δὲ ἐς αἰῶνα τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυσθαι, μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν, ἢ καὶ ἄλλους βραχέεις πτωχεύουσιν (46) τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐς μύριων ὄσων ὠφελείας, οὐ τῶν καθ' ὧν ἐγνωρίζετο μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μετὰ ταῦτα γεννησομένων τὴν πάροδον ποιουμένη. Ταύτη τοίνυν καὶ τοὺς πάλοι σοφοῦς ζηλωτάς τε καὶ διαδόχους ποιήσασθαι (47) τῆς ἀρετῆς, ἀθάνατον ὡς ἀληθῶς ἀνθρώποις παρεσχημένους τὸ κατόρθωμα. Εἰ δὲ θνητὴν θ' ὑπογράφεις τάνηδός τὴν φύσιν, ὅρα μὴ πλεόν ἢ προσῆκε ταύτῃ χαρίζεμενος, δίκην ἀπολοῖσαι παραλογίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἄλλὰ μὴν εἰσῆχται αὐτῷ θεός ἀνθρώπος, καὶ θαλάττιου δαίμωνος σχῆμα τε καὶ προσωπεῖον ἀπὸ γενέσεως ἀναλαμβάνων. Κουούση γάρ, ὡς φησι, τῆ αὐτοῦ μητρὶ (48), φάσμα ἦλθε θαλαττίου δαίμονος (49), Πρωτεύς, ὁ παρὰ τῷ Ὀμήρῳ ἐξαλλάττων (50). Ἡ δὲ, εὐδὲν δέισασα, ἤρετο αὐτόν τί ἀποκῆσοι; Ὁ δὲ, Ἐμὲ, εἶπε. Σὺ δὲ τίς; εἰπούσης· Πρωτεύς, ἔφη, ὁ Αἰγύπτια. Εἶτα δὲ λειμῶνά τινα, καὶ κύκλους τὴν γυναικα μαγεύεσθαι γράφει, ὁπόθεν αὐτὸ τοῦτ' ἐλήφθη (51) μὴ εἰκῶν. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτοῦ ὀφνηγῆτῆν Δάμιν τὸν Ἀσσύριον ὑπογράφεται (52). Ἄλλὰ καὶ οὐκ ἐς μακρὸν τῆς αὐτῆς ἱστορίας αὐτῷ Δάμιδι, ὅσα δὴ θείας ὄντα φύσεως, τὸν Ἀπολλώνιον εἰσάγει, αὐτὰ δὲ ταῦτα λέγοντα· « Ἐγὼ, ὦ ἑταῖρε, πασῶν τῶν φωνῶν ξυνήμι, μαθῶν οὐδεμίαν· » καὶ, « Μὴ θαυμάσης· οἶδα γὰρ καὶ ἂ σιωπῶσιν οἱ ἀνθρώποι. » Καὶ πάλιν ἐν Ἀσκληπιῷ τιμῶμενον (53) πρὸς τοῦ δαίμονος, καὶ πρόγνωσίν (54) τινα καὶ ἀδίδακτον (55) ἔχει· ἐκ παιδός, κρείττονά τε ἀτεχνῶς ἀνθρώ-

talem fere stabiliens auctorum memoriam : divinam vero naturam, homines irradiantem, admittere tenebras, parumque durabilem esse : neque in aeternum subsistere virtutem, contentam minime, in Damidem aliquem, aliosque brevis ævi homines pauperem exercuisse liberalitatem, sed in multitudinis hominum infinitæ, non ejus tantum quo inclaruit ævi, verum etiam posthac exstitutorum emolumentum redundantem. Atqui ea ratione antiqui sapientes, virtutis suæ imitatores successoresque sibi paraverunt, immortale humano generi emolumentum præbentes. Quod si mortalem vero naturam ascribas viro, cave ne plus quam ea ferat, illi tribuens, præter rationem egisse accuseris.

516 CAPUT VIII.

Atqui omnino ita ab eo virum representatum habemus, ut qui divini sit generis, deique marini formam et speciem ab ipsis natalibus induerit. Matri enim ejus, ut ait, ventrem ferenti, marini Dei oblata est species, Proteus, inquam, apud Homerum alias aliasque figuras induens. Ea vero, nihil perterrita, quid paritura esset eum interrogavit. Is vero, Me, respondit, ipsum. Quis tu autem? interrogante ea : Proteus, ille inquit, Ægyptius [sum]. Tum pratum quoddam et cynos mulieri obstetriciam operam præstitisse scribit, unde hoc ipsum deproniptum sit nullo facto indicio. Neque enim [puto] hujus quoque rei auctorem Assyrium Damini allegabit. At et non multo post initia ejus historię, ad ipsum Damidem, quasi divinæ participes sit naturæ, hæcce verba Appollonium proferentem inducit : « Ego, amice, omnes intelligo linguas, licet nullam didicerim : » item : « Noli mirari, nam et quæ silentio homines premunt, novi. »

² lib. 1. c. 4. ³ lib. 1, c. 5. ⁴ lib. 1, c. 19.

(46) *Μὴ ἐς ἓνα τινὰ Δάμιν . . . πτωχεύουσιν.* Πτωχεύειν εἰς τινα est mendicare et parum liberaliter se adversus aliquem gerere, quem sensum esse phraseos, ab Acciolo, ut multa alia, parum intellectæ, linguæ analogia satis providit. Πτωχεύεται autem ait sapientiam Apollonii divinam, si tanta quidem fuerit, nunc autem nulla ejus amplius vis supersit : quod exigua res et indigna divina virtute videatur, pauculos quosdam unius ætatis homines afficere, imo ne ad ἀκμὴν quidem eos perducere ; Damini enim in mediocribus philosophis, qui cum eo liberaliter egerit, vix censeat. Ut adeo, nisi Eusebii ævo virtutem Apollonii ejusque doctrinæ efficaciam luculenter tucri liceat, ita ejus ἐνεργεῖα hominum animi percillantur, ut Christi percellebantur virtute, nihil divini ei inesse sit judicandum. Idque eo magis valere dicit, quod illi quoque philosophi, qui tamen nullam sibi arrogassent divinam virtutem, ad posteros tamen et sectatores propagaverint inventa sua, ut adeo eorum ἀρετὴ minus fuerit πτωχεύουσα, quam Apollonii virtus, res unius ætatis.

(47) *Ποιήσασθαι.* Per enallagen pro ἐποιήσαντο. (48) *Κουούση γάρ, ὡς φησι, τῆ αὐτοῦ μητρὶ.* Αὐτόν ex Philostrato pro αὐτοῦ reposui. HOLSTEN.

Mate vero : nam apud Philostratum quoque αὐτοῦ legendum, non αὐτόν. Vide *Vit. Ap.*, 1, 4. Præterea apud Philostratum plane alia constructio est, quæ hoc loco non possit obtinere, nisi articulo τῆ δελετο, ut nonstrosa plane sit Holsteniana lectio. Re-

tinendum puto quod editi habebant, nihil necesse enim in iis mutare quidquam.

(49) *Θαλαττίου δαίμ.* Αἰγυπτίου δαίμονος legebatur ap. Philostr. vid. l. c. Ut nostro θαλαττίου δαίμονος, ita ἄλλοις γέροντος nomine venit Homero *Odys.* 1, vers. 365, 391. Adde vers. 384, ubi γέρον δῖος et Ποσειδάωνος ὑποδωμῶς dicitur.

(50) *Ὁ κυρὰ τ. Ὀμήρ. ἐξαλλάττων.* *Odys.* Δ, vers. 456.

(51) *Ἐλήφθη.* Male ἐλήφθεν in editis, manifesto errore, quem sustulit jam HOLSTENIUS.

(52) *Οὐ γὰρ δὴ . . . ὑπογράφεται.* Malim ὑπογράφεται. Nam loquitur de facto Philostrati, qui ista ut cætera ex Damide non retulit. Ferri tamen ὑπογράφεται posse putem, ut sensus sit : non sperare Eusebium, Philostratum eam rem a Damide se accepisse affirmaturum. Cum ille rerum tantum scripserit historiam ab Apollonio gestarum, postquam in comitatum ejus ipse adscitus esset : ut observatum Philostrato ipsi, *Vita Apollon.*, 1, 3.

(53) *Τιμῶμενον.* Repetendum ἀπὸ τοῦ κοινού verbum εἰσάγειν quod præcessit.

(54) *Πρόγνωσις.* Ejus rei per totam Apollonii historiam sparsa argumenta lib. 1. Videri potest cap. 2 et 12. sub fin., it. cap. 22.

(55) *Ἀδίδακτον.* Respicit ad paulo ante allegata ex cap. 19. Nam alias et c. 20 et sqq. varii Apollonii præceptores referuntur, quorum et paulo post apud nostrum mentio.

Et rursum ⁸ in Æsculapii templo a Deo honorifice eum habitum [ait]; et rerum futurarum scientiam, sine institutione a puero habuisse: humanaque manifeste excellentiorem **517** nactum indolem esse, statim ab ipsis natalibus, per totam quoque historiam scribit. Cumque adeo vinculis se aliquando exsolvisset, sequentia subjungit verba ⁹: « Tum primum se, Damis, penitus, ait, Apollonii indolem perspexisse, nempe divina quod esset, et humana excellentior. Neque enim sacris peractis, (quomodo id enim in custodia potuisset?) neque precationibus usum, neque verbum emittentem, vincula eum ludibrio habuisse. » Sub finem vero historię, nusquam gentium sepulcrum ejus inveniri scribit, ipsoque corpore in cælum eum inter choreas abiisse ¹⁰. Merito eum igitur, quippe tantus qui sit, « magis divine quam Pythagoras, Empedoclesque et Plato, ad philosophiam ait accessisse ¹¹. » In deorum itaque census nobis veniat homo.

CAPUT IX.

Absit invidia quoque a linguarum omnium, quæ sponte ei venit nulloque præeunte magistro, cognitione ¹². Ad quid igitur in scholam eum deducit ¹³, atque illi qui nullam edoctus est linguam detrabit, quasi usu et exercitio non vero natura Atticam eloquentiam sit assecutus? Nempè ait, « ad ætatem ubi pervenisset, litterarum doctrinam eum et memoriæ vim studiique pertinaciam patefecisse, et lingua esse Attica usum. » Item: « Annos natus xiv, Tarsum a parente deductus est ad Euthydemum, Phœnicia oriundum, qui rhetor bonus erat illumque instituit: eumque ille amplectebatur magistrum. » Porro: « Cum illo philosophiæ vacabant Platonis et Chrysippi sectatores, et Peripatetici. Quinetiam Epicuri dogmata audivit: neque enim ista neglexit. Pythagorica vero ineffabili quadam mentis vi comprehendit. » Tam varia, qui nullam linguæ ullius magistrum habuit, diviniæ virtute, etiam quæ silentio premunt homines, ante animadvertit ¹⁴, usus tamen institutione fuit.

518 CAPUT X.

Philostratus vero, rursus interjectis quibusdam, eum extollit, quod ad magnam linguæ brutorum animantium cognitionem pervenerit; pergitque dicendo ¹⁵: « Cognitionem etiam linguæ brutorum

⁸ lib. I, c. 9. ⁹ lib. VII, c. 38. ¹⁰ lib. VIII, 31. ¹¹ lib. I, c. 7. ¹² lib. I, c. 19. ¹³ lib. I, c. 20.

(56-57) *Μηδὲ εὐξάμενον μηδὲ εἰπόντα τι.* Apud Philostr. legitur *μηδ' εὐξάμενον τι μηδὲ εἰπόντα.*

(58) *Ἐς διδασκάλου ἀγει.* Subint. *φροντιστήριον* vel tale quid, nota et frequentissima Græcis ellipsi, apud Philostratum identidem observata. Respicit autem ad Euthydemum scholam, in qua eloquentiæ studiis operatus est Apollonius, referente Philostrato.

(59) *Γράμματα τε.* Philostrati editi habebant *ἐν ἡ γράμματα* omissio τε, quod plane alium sensum facit: nempe Apollonium ad ætatem provectum, qua institui litteris juvenes solent memoriæ vim et cæterarum virtutum, quas ad *intellectum* referunt, argumenta dedisse.

(60) *Ἀὐτῷ.* Omittitur apud Philostratum hoc pronomen.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Καὶ ὁ φθόνος ἀπέστω τῆς τῶν φωνῶν ἀπασῶν ἀποφουῶς καὶ αὐτοδιδάκτου ξυνέσεως. Τί δῆτα οὖν ἐς διδασκάλου ἀγει (58) αὐτὸν, καὶ τὸν μηδεμίαν φωνὴν μαθητικῶτα διαβάλλει, ὡς ἂν ἐξ ἀσκήσεως καὶ μελέτης, ἀλλ' οὐκ ἐκ φύσεως Ἀττικὸν γενόμενον τὴν γλῶτταν; Φησὶ γὰρ, ὡς, « πρώτων ἐς ἡλικίαν, γράμματα τε (59) καὶ μνήμης ἰσχυρὸν ἐδῆλου, καὶ μελέτης κράτος » καὶ ἡ γλῶττα αὐτῷ (60) Ἀττικῶς εἶχε. » Καὶ « Γεγονότα δὲ αὐτὸν ἔτη τεσσαρεσκαίδεκα, ἀγει ἐς Ταρσοῦς ὁ πατὴρ, παρ' Εὐθύδημον τὸν ἐκ Φοινίκης, ἐς ῥήτωρ τε ἀγαθὸς ἦν, καὶ ἐπαίδευε τοῦτον: ὁ δὲ τοῦ διδασκάλου εἶχετο » εἶτα « Ἐυνεφιλοσόφου αὐτῷ Πατωνεῖοι τε καὶ Χρυσίππειοι, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ Περπάτου. Διήκουε (61) δὲ καὶ τῶν Ἐπικούρου λόγων: οὐδὲ γὰρ τούτους ἀπεσπούδαζε. Τούς δὲ Πυθαγορείους (62) ἀρρήτῳ τινὶ σοφίᾳ (63) ξυνελάμβανε. » Τοσαῦτα ὁ μηδεμίαν μαθῶν φωνὴν, θεῖα τε δυνάμει, « ἂ καὶ σιωπῶσιν ἄνθρωποι: προλαβῶν, ἐξεπαιδευέτα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁ δὲ διαλιπῶν αὐθις, αὐτὸν θαυμάζει (64) ἐς ἔσση ξυνέσεως τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε. καὶ ἐπιφέρει λέγων. « Καὶ ἐς ξύνεσιν δὲ (65) τῆς τῶν ζῶων φωνῆς ἦλθε. Ἐμαθε (66) δὲ τοῦτο διὰ τῶν Ἀράβων (67)

¹⁵ lib. VIII, 30. ¹⁶ lib. I, c. 2. ¹⁷ lib. I, c. 19.

(61) *Διήκουε.* Apud Philostr. est *διήκουσε.*

(62) *Τούς δὲ Πυθ.* Apud Philostr. est *τούς δὲ τε Πυθ.*, pro quo in codd. mss. legebatur *τούς δὲ γε.*

(63) *Σοφία.* Philostrati editi male, *φιλοσοφία.*

(64) *Διαλιπῶν αὐθις, αὐτὸν θαυμ.* Male *λεῖρα* in editis distinctio nonnihil obscuritatis his offundebat. Nempè minus commode illi: *Διαλιπῶν αὐθις αὐτὸν, θαυμάσει.*

(65) *Καὶ ἐς ξύνεσιν δὲ.* Particulæ *καὶ* et *δὲ* apud Philostr. desiderantur.

(66) *Ἐμαθε.* Editi καὶ *εμαθε.* Omisi καὶ quod apud Philostratum quoque omissum deprehendebam.

(67) *Διὰ τῶν Ἀράβων.* Philostr., διὰ τούτων τῶν Ἀραβίων

πορευόμενος, ἀριστα γιγνωσκόντων τε καὶ πραττόντων αὐτό (68). Ἔστι γὰρ τῶν Ἀραβίων κύκνων ἤδη καὶ ὀρνίθων (69) μαντευομένων ἀκούειν, ὅποσα οἱ χρησμοί. Συμβάλλονται δὲ τῶν ἀλόγων, σιτούμενοι τῶν δρακόντων οἱ μὲν καρδίαν, φασίν, οἱ δὲ ἥπαρ. Ἐνταῦθα πάντως ποὺ δρακόντων καρδίας δῆπου καὶ ἥπατος τὸν Πυθαγόρειον, ἐμφύχων τε τροφῆς ἀπεχόμενον, καὶ μηδὲ θύειν δαίμοσιν ἐπιτολμῶντα, εἰκὸς ἦν ἀπογεύσασθαι, ὡς ἂν καὶ τῆς παρὰ τοῦτοις κοινῆσοι σοφίας. Πρὸς γὰρ τοιῶνδε διδασκομένων πῶς ἂν ἄλλως, μὴ οὐχὶ τὰ ὅμοια τοῖς διδασκάλοις ζηλώσαντι, κατωρθοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα; Ἐχομεν δὲ οὖν πρὸς τοὺς καταλελειμένους (70) καὶ τοὺς Ἀράβων σοφοὺς διδασκάλους τῆς κατὰ τὴν οἰκονομικὴν τέχνης ἐπιστήμης· ἀπ' ἧς εἰκότως ὀρμώμενος, ὑστερόν ποτε τὸν στρουθὸν, ὃ τι καὶ βούλοικο, ξυγκάλων τοὺς ἑταίρους ἐπὶ τροφήν, προειπὼν, θαῦμα μέγιστον παρέχειν ἔδοξε τοῖς παροῦσι. Ταύτη δὲ καὶ τὴν ἀπεσφαγμένην ὅσον οὐπω λείαναι ἅμα τοῖς ὀκτῶ σκύμοις κατὰ τὴν Ἀσσυρίων ὁδὸν θεασάμενος, αὐτίκα, τῷ μαθήματι ξυμβάλλων, τῆς ἰσομένης αὐτῷ παρὰ Πέρσαις διατριβῆς τὸν χρόνον ἐμαντεύσατο.

tulis, in itinere per Assyriam conspicatus, illico, ex isto conjecturam faciens¹⁸ documento, faciendæ sibi apud Persas moræ tempus prædixit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ἀκόλουθα δὲ τῇ παρὰ τοῖς Ἀραβίοις φοιτήσει ἔγχειρεῖν αὐτὸν καὶ παρὰ Πέρσαις ὁ αὐτὸς ξυγγραφεὺς ἱστορεῖ. Τῷ γὰρ τοι Δάμιδι, ὃς μόνος φοιτητῆς ἦν αὐτῷ καὶ ἑταῖρος, ἀπαγορεύσας (71) παρὰ τοὺς ἐηλαθῆς λέγει, μόνος αὐτὸς, ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος ἐηλαθῆς τὰ τῆς μαγείας μανθάνοι, μεσημβρίας τε, ὡς ἄμφι μέσας νύκτας, τὰς μετ' αὐτῶν ἐποιεῖτο σχολάς. Ἔτι δὲ Οὐαρδάνη Βαβυλωνίῳ ἐς λόγους ἐλθόντα βασιλεῖ, ὧδὲ πως λέγειν αὐτὸν παρατίθεται· «Σοφία δέ μοι Πυθαγόρου, Σαμίου ἀνδρὸς, ἧς θεοὺς θεραπεύειν (72) ὧδὲ με ἐδιδάξατο, ὡς (73) ζυγιέναι σφῶν ὀρωμένων τε καὶ οὐχ ὀρωμένων· φοιτᾶν τε ἐς διאלέξεις θεῶν.» Τίς δ' αὐτῷ ταῦτα ξυγχωρήσειεν; ὅτε Πυθαγόρῃ μὲν οὐδεμίαν τις τοιαύτη καταλείπεται γραφή, οὐδ' ἀπόρρητὰ τινα ξυγγράμματα (74), ὡς χλν ὑπονοῆσαι αὐτὸν ἐξ ἐκείνων ὀρμᾶσθαι· ὁ δὲ γε διδασκαλὸς αὐτῷ τῆς κατὰ Πυθαγόραν φιλοσοφίας οὐδέν τι διαφέρειν τῶν Ἐπικουρείων πρὸς αὐτοῦ μεμαρ-

A animantium sibi comparavit. Id vero didicit, dum per istos Arabiæ populos iter faceret, qui et scientia et usu ejus rei maxime pollebant. Est enim hoc Arabum, ut cycnos bodienum, aliasque fatidicas aves sciscitentur perinde atque oracula. Conjiunt vero brutas voces draconum pasti, ut alii putant, corde, ut alii, hepate. Hic nempe omnino draconum, sive cor, sive hepar Pythagoricum illum, a victu abhorrentem animantium, et ne diis quidem sanguine rem sacram facere sustinentem, verosimile est comedisse, quo scilicet in sapientiæ gentis istius partes ipse quoque veniret. Apud magistros enim ejusmodi, qua alia ratione, nisi eadem quæ præceptores sequendo, in institulo suo proficere potuisset? Tenemus igitur inter Apollonii præceptores, quorum catalogum dedimus, Arabum etiam sapientes, artis auguralis, qua ipse præstabat, doctores: cujus, ut verosimile est, adjumento, postea aliquando de passerulo¹⁶, quid sibi velit, dum socios ad pastum invitaret, vaticinatus, rem maxime mirandam præstare præsentibus omnibus est visus. Similiter, cæsam modo leænam, una cum octo castulis, in itinere per Assyriam conspicatus, illico, ex isto conjecturam faciens¹⁸ documento, faciendæ

519 CAPUT XI.

Consentanea autem disciplinæ apud Arabes, apud Persas quoque aggressum eum fuisse, idem auctor commemorat. Damidem enim, qui solus ipsi erat discipulus sociusque, prohibens ad magos accessu¹⁶, solus ipse, (eam ob causam scilicet, ne illum, quem planissime liquebat rerum magicarum penitus esse imperitum, condiscipulum haberet,) circa meridiem, uti et circa medias noctes, eorum scholas obivit. Prætereaque ad Bardanis Babylonii regis admissum colloquium, his fere verbis usum eum fuisse [Philostratus] refert¹⁷: «Sapientiam autem amplector Pythagoræ Samii, qui et colere deos me ita docuit, ut mente eos complectar, sive videndos se præbeant sive minus, pariter, atque in colloquia cum diis descendam.» Sed enim quis hoc illi concesserit? Cum Pythagoras ejus generis scriptum reliquerit nullum, neque aliquod scriptum ejus exstet arcanum magis, ut vel suspicari liceat talibus eum sub-

¹⁶ lib. iv, c. 2. ¹⁸ lib. i, c. 22. ¹⁶ lib. i, c. 26. ¹⁷ lib. i, 32.

(68) *Γιγνωσκ. τε καὶ πραττ. αὐτό.* Philostr., D hanc lectionem sequentia: ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(69) *Κύκνων ἤδη καὶ ὀρνίθ.* Philostr., ἤδη κοινῶν, ὀρνίθων, etc., quod magis mihi probatur. Nam et post speciem genus nominari non adeo conveniens, et cycni inter augurales aves non adeo celebres, imo *corvorum* ea in re celebrior opera apud Arabes, ut observatum Porphyrio *De abst.*, lib. iii, p. 104.

(70) *Ἐχομεν δὲ οὖν πρ. τ. καταλειλ.* Hæc eo spectant, quod ista de Arabibus narratione contradicat sibi ipsi Philostratus, cum alibi sapientiam Apollonii αὐτοδιδασκτον esse statuat. Quod paulo ante ei exprobratum, c. 9.

(71) *Ἀπαγορεύσας.* Ita legendum esse sole clarior, si locum Philostrati conferas, firmanque

D hanc lectionem sequentia: ὡς ἂν μὴ μετ' ἀγνώμονος etc. Quorum nullus esse potest sensus, si retineamus lectionem depravatam editorum qui habent ἀπαγορεύσαντι.

(72) *Θεοὺς θεραπεύειν.* Philostratus omittit particulam τε quam hic insertam habent edita Eusebiana, melius eam ego quoque omitti putem, illi τε enim nihil respondet, et sequentia duo cola inter se rectius illa particula junguntur, tanquam partes continentia cultus, quem a Pythagoræ sapientia se accepisse ait.

(73) *Ἄς.* Philostr. habet καί.

(74) *Ἀπόρρητὰ τινα ξυγγράμματα.* H. e. scripta variis involucribus sensum involventia, ut solebant symbolis suis uti ad legendas reconditas doctrinas illi philosophi, symbolicam imitati Ægyptiorum sapientiam passim.

sidius usum. Imo magister, quo ille in Pythagorica philosophia usus est, nihil Epicureis fuisse melior, ipsius Philostrati testimonio perhibetur, ita loquentis: « Præceptor quidem Pythagoricæ disciplinæ ei fuit, bonæ minime frugis, neque opera pariter ac verbis philosophatus, ventrique et Veneri deditus, et ad Epicuri disciplinam compositus. Isque Euxenus erat, Heraclea in Ponto oriundus, Pythagoræ autem sententias ita noverat, sicut aves ea, quæ ab hominibus edocentur. » Vah absurditatem! si ab hoc quispiam assermet conversandi cum diis peritiam Apollonium accepisse. Verum concedamus alios quoque eum audivisse [Pythagoræ] interpretes, tametsi noster historicus ejus rei ne minimum quidem indicium faciat: at quis eorum cognoscere deos, eorumque commerciis frui, sive videndos se præbeant sive minus, vel ipsum se a Pythagora edoctum, vel alios docere posse professus est? Atqui ne celebratissimus Plato quidem magis quam alius quisquam Pythagoricæ particeps philosophiæ: neque Archytas, neque ipse, qui Pythagoræ familiares sermones litteris mandavit, Philolaus, neque alii, si qui sunt ex viri illius familiaribus, qui sententias illius atque dogmata litteris posteritati consignarunt, talem unquam sapientiam jactavere. Aliunde igitur, neque a Pythagora vero, talia edoctus, illo prætextu auctoritatem quærens, a philosophi illius nomine appellari voluit. Ut autem vel maxime, præter omnem rationem, mendacium illud verum esse aliquis concedat; non video tamen, quo pacto ab ipso dicere possit Samio illo, qui plurimos ante annos vivis excessit, ista sese accepisse. Ergo Arabibus hunc quoque doctorem ejus arcana, quæ putatur, de diis scientiæ fas erit accensere. Si divinæ ergo indolis fuit; historia magistris ei perperam affinxisse deprehenditur. Sin ea

τύρηται τοῦ Φιλοστράτου, ὡδὲ πως εἰρηκότος· « Διδάσκαλος μὲν ἦν (75) αὐτῷ τῶν Πυθαγόρου λόγων οὐ πᾶν σπουδαίος, οὐδ' ἐνεργῶ τῇ φιλοσοφίᾳ χρώμενος, γαστρός τε ἦτων (76) καὶ Ἀφροδισίων· καὶ κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐσχημάτιστο. Ἦν δὲ οὗτος Εὐξενος, ὁ ἐξ Ἡρακλείας (77) τοῦ Πόντου. Τὰς δὲ Πυθαγόρου γνώμας (78) ἐγίγνωσκεν, ὡσπερ οἱ ὄρνιθες ἀ μανθάνουσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων. » Φεῦ τῆς ἀτοπίας! εἰ παρὰ τούτου λέγοι τις τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς διαλέξεως τὴν ξύνεσιν αὐτὸν εἰληφέναι. Ἀλλὰ δὴ ξυγκωρησθῶ καὶ ἐτέρων ὑφηγητῶν αὐτὸν ἀκτιχόεσσι· καί τοιγε τοῦ ξυγγραφῆως τούτου μηδαμῶς ἐπιστημηναμένου· τίς δὲ ὄν τούτων ξύνεσιν τε καὶ φοίτησιν θεῶν, ὀρωμένων καὶ οὐχ ὀρωμένων, αὐτὸς τε ὡς ὑπὸ Πυθαγόρου εἰδέναι, διδάσκασθαι τε ἐτέρους ἐπηγγέλλετο; Β Καὶ μὴ οὐδ' ὁ περιδότης Πλάτων, πάντων γε μᾶλλον τῆς Πυθαγόρου κεκοινωνηκῶς φιλοσοφίας, οὐτ' Ἀρχύτας (79), οὐτ' αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ τὰς Πυθαγόρου γραφῆ παραδοὺς ὀμίλιας, Φιλόλαος (80), οὐδ' εἰ τινες ἄλλοι γνώριμοι τάνδρος γεγονότες, οἱ δόξας τε αὐτοῦ καὶ γνώμας γραφῆ τοῖς μετ' αὐτοῦ (80') παραδεδώκασιν, ἐπὶ τοιαύτη τινὶ ἐσεμνύονατο σοφία. Οὐκοῦν ἐτέρωθεν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Πυθαγόρου, τὰ τοιαῦτα μαθῶν, προσχῆματι σεμνολογῶν, ἐπιγράφεται τὴν τοῦ φιλοσόφου πρόσρησιν. Ἴνα δὲ καὶ παραλογώτατα τὸ ψεῦδος (81) ὡς ἀληθὲς τις γεγονέαι ξυγκωρησείεν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξ αὐτοῦ λέγων (82) ἐκείνου τοῦ Σαμίου, πρὸ μυρίων ἔσων ἔτων ἐξ ἀνθρώπων γενομένου, τὰ περὶ τούτων αὐτὸν μεμαθηκέναι. Οὐκοῦν πρὸς τοῖς Ἀραβίοις καὶ τούτων διδάσκαλον αὐτοῦ τῆς δὴ νομιζομένης ἀπορρήτου περὶ θεῶν ἐπιστήμης ἐπιγραπτέον. Εἰ δὲ ὄν θείας ἦν φύσεως, κατέψευσαι αὐτοῦ τοὺς διδασκάλους ὁ λόγος. Εἰ δ' ἀληθὲς ἦν οὗτος, ψευδὴς ἦν ὁ μῦθος, καὶ οὐκ ἀληθὴς ἡ περὶ τοῦ θεῖου γεγονέαι αὐτὸν γραφή.

ea verax narratio est, falsa erit fabula, neque ve-

520 CAPUT XII.

Non mihi est animus diligentius de Protei spe-

lib. 1, c. 7.

(75) *Μὲν ἦν*. Philostr. habet μὲν γὰρ ἦν.

(76) *Γαστρός τε ἦτων*. Philostr., Γαστρός τε γὰρ ἦτων ἦν.

(77) *Ὁ ἐξ Ἡρακλείας*. Ἐξ omissum, restitui ex Philostrato.

(78) *Γνώμας*. Philostr., δόξας.

(79) *Ἀρχύτας*. Uter vero? nam duo fuisse videntur in Pythagoræ *διαδοχῆ*. Alter qui ipsum audivit Pythagoram, Jamblich. l. 1, c. 23, *Μαθητεύσαντες τῷ Πυθαγόρᾳ πρεσβύτερὸν νέον Φιλόλαος, καὶ Εὐρυτος, καὶ Ἀρχύτας* τε ὁ πρεσβύτερος. Illeque Philolai magister, ut apud Diogenem est, qui Philolaus primus Pythagorica dogmata scriptis prodidit. Ut posterioris Archytæ alicujus esse oporteat, si quæ sint Pythagorica scripta. Posterioris meminisse videtur apud Photium Anonymus, ἐννατον ἀπὸ Πυθαγόρου *διάδοχον Πλάτωννα γεγονέναι Ἀρχύτου πρεσβυτέρου μαθητῆν* inquiens. Ut Archytam illum octavum in ea successione fuisse oporteat, juniorem priore, quem ipsi Pythagoræ Tarenti successisse dicit Jamblichus. Quamobrem apud Photium *νεωτέρου* pro πρεσβυτέρου legi malim. Sane ipse Philostratus hic Archytæ Philolaum, tanquam posteriori priorem, opponere videtur. Junioris vero Archytæ vitam Dio-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὁὐπω μοι τοῦ Πρωτέως τὸ φάσμα πολυπραγμο-

genes scripsit. Scriptaque ejus varia, ad quæ hic digitum intendit Eusebius, habes apud Menagium ad Diogen. Laert. lib. viii, s. 80. quibus addendus videtur liber *Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς*, ipsi Philostrato allegatus, lib. vi *De vita Apollon.*, c. 31.

D (80) *Γραφῆ παραδοὺς ὀμιλ., Φιλόλαος*. Simile hoc opus fuisse videtur Epicteticis Arriani dissertationibus, quales Pythagoræ dissertationes scripsit quoque Moderatus Gaditanus. V. Stephanus *Γάδειρα* οὕτω τὰ πέντε βιβλία ἐπιγράφεται τῶν Πυθαγορικῶν σχολῶν *Μοδεράτου Γαδαίρεως*. Cæterum primus Philolaus fuit, qui Pythagorica publicavit: Diogen., lib. viii, s. 85, *Μέχρι δὲ Φιλόλαου οὐκ ἦν τι γῶνα Πυθαγόρειον δόγμα.*

(80') *Μστ' αὐτοῦ*. Forte legendum αὐτόν, ut et interpres legisse videtur. Edit.

(81) *Τὸ ψεῦδος*. Quasi nempe Pythagorica illa sint et a Pythagoreis accepta.

(82) *Λέγων*. Subint. ἐστὶ, h. e. λέγει. Cæterum κατὰ τὸ ρητόν verbis supra allegatis dicit Apollonius *Σοφία μοι Πυθαγόρου, ἧς θεοῦς θεραπεύειν ὡδὲ με εἰδόμενος*, quæ tamen an satis æque ac dextre interpretetur Eusebius, ut alia plura, hic quidem disquirendi locus non est.

ἄνθρωποι, καὶ τὴν περὶ τοῦτου πίστιν αἰτεῖν, οὐδὲ ἄλλο παρ' αὐτῶν κύνων τὰς ἀποδείξεις, οὐς γελοῖως τίκτουσαν αὐτὸν τὴν μητέρα καὶ περισητῆσαι (83), καὶ μακροῦσθαι ἱστορεῖ. Ἄλλ' οὐδὲ περὶ τοῦ σκηπτοῦ (84) μυθολογίας τὸν μάρτυρα παρέχειν ἀξιῶ. Οὐ γὰρ δὴ καὶ τούτων, ὡς ἔφη, Δάμις ἤμιν ξυνίστωρ (85) ἀφίξεται, μακροῦστέρον ἐν Νίνῳ τῆς Ἀσσυρίας τάνδρῳ ξυνάψας. Ἐγὼ μὲν οὖν εὖ μάλα προθύμως τοῖς εἰκόσι τε καὶ ἀληθείας ἐχομένοις πειθόμενος, εἰ καὶ μείζονά τινα καθ' ὑπερβολὴν ἐς ἔπαινον ἀνδρὸς ἀγαθοῦ λέγοιτ' ἂν, πιστὰ καὶ παραδεκτέα εἶναι μοι δοκῶ, ὅτι μὴ μόνον τὰ τερατιώδη καὶ λήρου πλέα. Οὐκ οὐκ φθονεῖν, εἰ φησὶν ὁ ξυγγραφεὺς γένος τε ἀρχαῖον, καὶ τῶν οἰκιστῶν ἀνημμένον τῷ ἀνδρὶ γεγονέναι· καὶ πλουσιῶν εἰ οὕτως ἔτυχεν ὑπὲρ τοὺς ἐγγυρλοὺς ἅπαντας· διδάσκαλῶν τε, νέον ὄντα, οὐ μόνον τῶν δεδηλωμένων τυχεῖν, ἀλλ', εἰ δοκεῖ, καὶ τούτων (86) αὐτὸν διδάσκαλον καὶ καθηγῆτην γεγονέναι. Ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν ἐς Ἀσκληπιοῦ θεραπείας χάριν ἀφιγμένον, διὰ γνώμης ἀρίστης ἀπαλλάξαι τῆς ἀρρώστιας. Νοσοῦντι γὰρ δὴ ὑδέρου πάθει, κατάλληλον ἐγκρατείας ὑποθέσθαι διαίταν τῷ κάμνοντι, καὶ ταύτη αὐτὸν ὕγιᾶ καταστήσαι, καὶ τούτῳ γε τῆς φρονήσεως ἀποδεκτὸν τὸ μεράκιον. Καὶ ὡς τὸν πολυτελῶς (87) θύειν παρεσκευασμένον εἰρξεν, οἷα εἰκὸς ἐπὶ κακίᾳ διαβεβημένον· καὶ γὰρ δὴ καὶ τῶν ἐγγυρλιῶν ἀπάντων πλουσιώτατον (88) τε καὶ περιφανέστατον αὐτὸν ὑποτίθεται. Καὶ ἐν σώφροσι δ' αὐτὸν φθόνος οὐδεὶς ἀναγράφειν, ὅτι· τε πρὸς τὸν ἐραστήν, πειρώμενον αὐτοῦ τῆς ὥρας, διελοιδωρῆσατο, καὶ γυναικείας ὅτι καθαρόν ἑαυτὸν μέγιστος διὰ τέλους, ὡς ὁ λόγος φησὶν, ἦγαγε. Πιστὰ δ' ἔστω καὶ τὰ τῆς πενταετοῦς κατὰ Πυθαγόραν σιωπῆς αὐτοῦ, καὶ τὰ, ὅπως ταύτην διήνυσεν, ἐπαίνου ἀξία. Ταῦτα δὲ, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀνθρώπινα, καὶ ὡς ἀληθῶς φιλοσοφίας καὶ ἀληθείας οὐ πῶρρω, δέχοιμ' ἂν, περὶ πολλοῦ τὸ εὐγνωμόν τε καὶ φιλόλαθρος τιμώμενος. Τό γέ τοι κρείττον ἀνθρώπου τὴν φύσιν ὑποτίθεσθαι, καὶ παρὰ πῶδας (89) ἐναντιολογεῖν, τῆς ἐδοθείσης ἀμνημονεῖν ὑποθέσεως, ἔχειν ψόγον ἂν, καὶ διαβολὴν αὐτῷ τε τῷ γράφοντι, καὶ πολὺ πρότερον τῷ γραφομένῳ, περιάψειν ἡγοῦμαι.

invitus admiserim; magni sane candorem faciens, et studium veritatis. At vero hominis illius indolem humana majorem fingere, statimque sibi ipsi contradicere, et parum memorem esse antea positorum,

⁸³ lib. 1, c. 4. ⁸⁴ lib. 11, c. 5. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ lib. 1, c. 4. ⁸⁷ lib. 1, c. 3. ⁸⁸ lib. 1, c. 9. ⁸⁹ lib. 1, c. 19. ⁹⁰ lib. 1, c. 12. ⁹¹ lib. 1, c. 13. ⁹² lib. 1, c. 14 et 16.

(83) *Περισητῆσαι*. Restituenda ex Philostrato vox fuit, quæ exciderat in editis.

(84) *Τοῦ σκηπτοῦ*. Legendum τοῦ σκηπτῶ, ut ex Reg. ms. et Philostrato emendaram. HOLSTEN. Nempe in Eusebii editis inepte scriptum erat περὶ τοὺς κήπους.

(85) *Ξυνίστωρ*. *Ξυνίστωρ* reposui pro ξὺν ἱστῶρ (quod erat in prioribus editionibus) sententia flagitante HOLSTEN.

(86) *Τούτων*. Sic restitui pro τοῦτων, postulante sententia, et ipsa historia Philostrati concinente, qui Euxeno, magistro in Pythagorica sapientia suo, longe superiorem fuisse discipulum Apollonium dicit.

ctro ⁸³ inquirere, ejusque argumenta ut edat postulare, ut item, de cynis quæ habet ⁸⁴, probet, quos ridicule matrem ejus, ipsum jam parientem, circumstetisse, eique obstetriciam præstitisse operam narrat. Imo neque ut fuluræ ⁸⁵ de fulmine testem producat expeto. Neque enim istorum etiam conscius Damis, ad quem provocavit, nobis prodibit, qui diu post demum Nini, Assyriæ urbe, viro se adjunxit. Nempe ego quidem lubentissime probabilibus rebus, et ad verum propius accedentibus fidem habens, licet etiam quædam magnifice magis, per exaggerationem, ad commendationem viri boni afferantur, ea credenda esse amplectendaque mihi persuadeo, modo ne monstrosa sint plane, et stolidis figmentis referta. Neque adeo invidiam, quod

dicat historicus, genus esse viro antiquum ⁸⁶, et quod in primos conditores [patriæ] desinat. Quod item civium omnium ditissimum licet fuisse: præceptoresque ⁸⁷ adolescentem non clarissimos tantum esse nactum, verum etiam, si ita placeat, eorum ipsum magistrum exstitisse atque doctorem. Est autem præterea, etiam in rebus [ordinariis et] vulgaribus sagax: ita ut ad Asclepium medicinæ causa accedentem ⁸⁸, optimo consilio ab ægritudine liberarit (Aquæ intercutis enim morbo laboranti, convenientem ægro in victu temperantiam quod præceperit, eumque adeo restituerit sanitati, ob hoc quoque prudentiæ [argumentum] laudandus adolescens); ita [porro in rebus vulgaribus sagax sit] ut et magnifice sacris operantem abegerit ⁸⁹, quippe affatim ob vitia famosum (nempe hominem ut regionis illius maxime divitem repræsentat, maximeque conspicuum); neque invidiam in castissimis eum censeret, quodque amantem ⁹⁰, ætatem ejus corrumpere tentantem, objurgatum repulerit; quod item a muliebri commercio puram semper, ut historia refert ⁹¹, vitam egerit. Fidem etiam inveniant, quæ ad [observatum] ipsi juxta Pythagoræ instituta quinquennio silentium spectant ⁹², et quidquid, dum illud obivit, laude fecit dignum. Hæc, inquam, et quidquid ejus est generis, humanam sortem non excedentia, 521 et veræ philosophiæ consentanea, neque nimis ab ipsa veritate aliena, non

excedentia, 521 et veræ philosophiæ consentanea, neque nimis ab ipsa veritate aliena, non

(87) *Καὶ ὡς τὸν πολυτ.* Suspenditur oratio per particulam ὡς a superioribus, ἔστω δ' ἐπὶ τούτοις ἐντρεχῆς καὶ τὰ κοινὰ, ὡς τὸν Ἀσκληπιοῦ ἀφιγμένον ἀπαλλάξαι τῆς ἀρρώστιας... καὶ ὡς τὸν πολυτ. etc.

(88) *Καὶ γ. δ. καὶ τ. ἐγγυρ. ἀπ. πλουσ.* Qualium scelera facilius in vulgus emanare solent, ut adeo Apollonius sine divina scientia, ex fama, quæ ad hominem istum spectabant, potuerit resciscere.

(89) *Παρὰ πῶδας*. Ita Reg. cod. pro edito παράδοσας, quod nauci est. HOLSTEN. Hinc lectionem et ipse probat; suspicatus olim fueram, παραδόξως legendum esse.

id reprehensionem mereri, atque tum ipsi scriptori tum multo etiam magis ei, de quo scribit, turpitudinem afferre arbitror.

CAPUT XIII.

Atque hæc quidem sunt, quæ ex primo libro [observanda fuere]. Percurramus etiam quæ in secundo occurrunt. ⁹⁰ Itinere ex Perside in Indiam eum porro prosecuta [historia] deducit. Deinde cum aliquid ei obvenisset plane absonum, hoc est insolitum, dæmon scilicet aliquis, quem Empusam quoque appellat ⁹¹: eum in via ubi esset conspicatus, conviciis juxta cum sociis abegisse, narrat. Animantibus vero eis, quibus vescerentur, oblati ⁹², ad Damini dixisse, se quidem ipsi et sociis concedere non illibenter ut carnibus vescantur: abstinentiam enim ab iis ad nullam eorum spectare utilitatem: sibi autem hoc conducere ad votum, quod puer fecerit philosophiæ. At vero cui incredibile non videatur, quod ne eum quidem, quem unum habere vitæ imitatore, præceptisque philosophiæ quem instituebat, non prohibuerit, conjunctissimum licet, victu animantium, quippe impurus qui esset juxta Pythagoræ instituta. At ipse, nescio qua ratione ductus, sibi quidem id minus expedire ait: illis tamen quid ex abstinentia ab animantibus commodi provenire possit, non videre fatetur.

CAPUT XIV.

Post hæc Philostratus, qui veritatis amantissimus (Philalethæ) testimonio perhibetur, quæ veritatis specimina edat, considera. Ad Indos delatum Apollonium interpretem sibi ait ascivisse ⁹³, atque per eum collocutum esse cum Phraota, id enim Indiæ regi nomen fuisse. Nempe qui paulo ante, secundum Philostratum ⁹⁴, linguarum omnium erat callentissimus, jam juxta eundem interprete habet opus. Et rursus qui ea novit, quæ animo homines premunt et tantum non ut Deus illorum,

Muti est concipiens animum sensusque tacentis,

Jam per interpretem, quo victu rex utatur, inter-

⁹⁰ lib. II. ⁹¹ lib. II, c. 4. ⁹² lib. II, c. 7. ⁹³ lib. II, c. 26. ⁹⁴ lib. I, c. 19.

(90) *Ἐταίροις*. Ita malui quam *ἑτέροις*, quod erat in editis.

(91) *Ἐξ οὐδὲν ὄρ. προβαῖνον*. Male Philostrati editi ὡς habebant pro *ἔξ*, et *προβαῖνον* pro *προβαῖνον*, quam utramque lectionem ex Eusebio et mss. rejecimus suo loco.

(92) *Λέγει*. Verissima lectio, quam sola tamen conjectura ducti restitimus: nam editi habent *λόγῳ*, quod incuria amanuensis natum ex præcedente proximo loco *λόγῳ*. Unde iteratum *λόγῳ* frustra esse alii suspicati, plane omisere, indeque porro formam *infinitam* in *subjunctivam* mutavere, *ξυνοῦσαιεν* legentes pro *ξυνοῦσαιεν*, quæ jam inde corruptelæ Holstenii textum occupavere.

(93) *Πρὸς τ. Φιλάλ. μεμαρτυρ.* Vide supra cap. 2.

(94) *Ὅ τὰ κατὰ διανοίας*. Verior hæc editionis Holstenianæ lectio est. Nam Aldus et Morellus ediderunt *ὁ κατὰ δὲ διανοίαν*.

(95) *Κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς θεόν*. Verterat interpres, *quasi Deus illis insitus*, ac si genium hominibus singulis adjunctum, *μυσταγωγόν τῷ βίῳ* Eusebii intellexisset; quem non *δαμόνιον* solum, sed

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ πρώτου ξυγγράμματος. Ἐπίωμεν δὲ τὰ ἐκ τοῦ δευτέρου. Τὴν ἀπὸ Περσίδος ἐπ' Ἰνδοῦς πορείαν ἀγεί παραλαβὼν αὐτὸν ὁ λόγος. Εἰτά τι πεπονθότε' ἀπειρόκαλον, ὅπερ τι παράδοξον, δαιμόνιον τι, ὃ καὶ Ἐμπουσαν ὀνομάζει, κατὰ τὴν ὁδὸν ἰδόντα, λοιδορίας ἅμα τοῖς ἅμῳ' αὐτὸν ἀπελάσαι φησί. Καὶ ζῶων δὲ αὐτοῖς ἐς τροφὴν προσαχθέντων, εἰρηκέναι αὐτὸν τῷ Δάμῳδι, ὡς ἄρα ξυγχωροῖη αὐτῷ τε καὶ τοῖς ἑταίροις (90) σιτεῖσθαι τῶν κρεῶν· τὸ γὰρ ἀπέχεσθαι αὐτῶν, αὐτοῖς μὲν ἐξ οὐδὲν ὄρῳ προβαῖνον (91), ἑαυτῷ δὲ ἐς ἃ ὠμολόγηται πρὸς φιλοσοφίαν ἐκ παιδός. Καίτοι τις οὐκ ἂν ἀπορρήσειεν, ὅτι μὴδ' αὐτὸν, ἔν μόνον ἐδόκει τοῦ βίου ζῆλωτὴν κεκτηθῆσθαι, καὶ προδύτρεπεν ἐπὶ φιλοσοφίαν, εἰργέ τε, οἷα φίλατον, τῆς τῶν ἐμψύχων, ὡς ἂν οὐχ ὀσίας, κατὰ Πυθαγόραν, τροφῆς. Ὅ δ', οὐκ οἶδ' ὅποιῳ λόγῳ, λέγει (92) μὲν οὐ ξυνοῦσαιεν ἑαυτῷ· κείνοις δ' οὐδὲν ὄρῳ ἀπὸ τῆς ἀποχῆς προβαῖνον ὠμολόγει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος, ὁ πάληθες τιμῆν πρὸς τοῦ «Φιλαλήθους» μεμαρτυρημένος (95), ὅρα τῆς ἀληθείας ὅποια δείγματα παρίσθησι. Γενόμενον παρ' Ἰνδοῖς τὸν Ἀπολλώνιον παραστῆσθαι φησὶν ἔρμηνεα, καὶ δι' αὐτοῦ προσδιαλέγεσθαι Φραῶτη, τοῦτο δ' εἶναι τῷ βασιλεῖ τῶν Ἰνδῶν ὄνομα. Καὶ ὁ μικρῷ πρόσθεν, κατ' αὐτὸν, πασῶν γλωττῶν ξυνοῦν αὐτὸν, κατὰ τὸν αὐτὸν, ἔρμηνεως δεῖται. Καὶ ταῖν ὁ τὰ κατὰ διανοίας (94) ἀνθρώπων εἰδώς, καὶ μόνουχι κατὰ τὸν παρ' αὐτοῖς θεόν (95).

Κωροῦ τε ξυνοῦναι, καὶ οὐ λαλοῦντος ἀκούων,
ὅποια τις εἴη τῷ βασιλεῖ δι' ἔρμηνεως ἑρωτᾷ διατα.

et θεόν ipse Plato frequenter appellat. Et Apulei de deo Socratis liber exstat, hoc est *Περὶ τοῦ τοῦ Σωκράτους δαιμονίου*, ut Plutarchus et Maximus Tyrus suos inscripsere. Et hunc sive *deum* sive *genium*, *arbitrium omnium non modo actorum, verum etiam cogitationum* Apuleius vocat, quem in ipsis *penitissimis mentibus vice conscientiæ diversari affirmat*, quem *domesticum speculatorem, intimum cognitorem, individuum arbitrum* appellat. Verum Eusebius hoc loco non *genium*, sed *Apollinem* intelligit, cujus hoc quod sequitur oraculum apud Herodotum lib. I, p. 11 de ipso *Apolline* profertur. Meminit ejus etiam Tertullianus lib. *De orat.*, c. 45: *Deus autem non vocis sed cordis auditor est sicut conspicior. Dæmonium oraculi Pythii et mutum intelligo et non loquentem audio, inquit.* Cujus auctoritate verum hunc ita reddidi, *Muti concipiens, etc.* Interpres: *Surdi concipiens animum pariterque tacentis.* Inferius (cap. 41) idem repetitur. HOLSTEN.

Nempe ὁ παρ' αὐτοῖς θεός est, qui apud ipsos (gentiles nempe, et adversarios Eusebii imprimis, Hieroclem, Eusebium et reliquos), *habetur Deus*.

ἡγεμόνα τε ἀξιοὶ τῆς ἐς Βραχμῆνας πορείας γενέσθαι τιν' αὐτῷ. Καὶ μεταξὺ ὁ μὲν τῶν Ἰνδῶν βασιλεὺς, καὶ ταῦτα βάρβαρος ὡν τὴν φύσιν, τὸν ἐρμηνέα ἐκποδὸν μεταστησάμενος, Ἑλλάδι χρῆται πρὸς αὐτὸν τῇ ὁμιλίᾳ, παιδείᾳ καὶ πολυμάθειαν ἐνδεικνύμενος· ὁ δὲ οὐδ' ὡς, ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς τῆς παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀμαθῶς ἔχει φωνῆς, δέον ἀντεφιλοτιμησατο (96).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ἄλλὰ καὶ λαλοῦντος Ἑλλάδι γλώτῃ τοῦ Ἰνδοῦ, ἐκπλήττεται, ἢ φησιν ὁ Φιλόστρατος, ἀκόλουθα, ὡς ἔοικεν, ἑαυτῷ γράφων. Πῶς γὰρ ἂν ἐξεπλάγη, μὴ οὐχὶ βάρβαρον οἴηθεις, καὶ θαυμάσας (97); καὶ ὅτι δὴ τὸν τοιοῦτον οὐ ποτ' ἂν Ἑλληνίσαι προσεδόκησεν; εἶθ', ὡσπερ τι παραδόντι παράδοξον καταπλαγείς, καὶ τὸ τούτου ἔτι (98) ἀγνοῶν αἴτιον, εἰπέ μοι, ἔφη ὁ Ἀπολλώνιος, ὦ βασιλεῦ, πόθεν οὕτως ἔχεις φωνῆς Ἑλλάδος; Φιλοσοφία τε ἡ περὶ σὲ πόθεν ἐνταῦθα; οὐδὲ γὰρ ἐς διδασκάλους, οἶμαι γε, ἀναφέρεις, ἐπεὶ μὴ εἶναι Ἰνδοῖς εἰκὸς (99) διδασκάλους τούτου. » Αὐτὰι αἱ παράδοξοι τοῦ πάντα προγνώσει διεληφότες φωναί, ἃς ὁ βασιλεὺς ἀμειβόμενος, ὅτι τε σχολίᾳ διδασκάλους, καὶ οὔτινες οὗτοι, ἕκαστά τε πατρῶθεν τῶν περὶ αὐτὸν ξυμβεδηκότων φράζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἔττα καὶ ἰσὶ τοῦ Ἰνδοῦ δικάζοντος περὶ θησαυροῦ φωραθέντος ἐν ἀγρῷ, πότερα τῷ πριαμένῳ, ἢ τῷ τὸ χωρίον ἀποδομένῳ, δέον οἶμαι (1) τοῦτον, ὁ πάντως φιλόσοφος, καὶ θεοῖς κεχαρισμένος, ἐρωτηθεὶς, ἐπεκρίνει τῷ πριαμένῳ, λογισμὸν δὴ αὐτοῖς ῥήμασιν ἐπειπὼν· « Ὡς οὐκ ἂν οἱ θεοὶ τὸν μὴ ἀφελὸν καὶ κατὰ τὴν γῆν (2), εἰ μὴ φαῦλος ἦν, τῷ δ' αὖ (3) καὶ τὰ ὑπὸ γῆν δοῦναι, εἰ μὴ βελτίων ἦν τοῦ ἀποδομένου. » Ὡς κατ' αὐτὸν δὴ ξυνάγεσθαι, τοὺς μὲν εὐπόρους καὶ πλοῦτῳ διαφέροντας, καὶ ἀισχρότατοι καὶ πτωχίστατοι τυγχάνοιεν, τρισευδαίμονας καὶ θεοφιλεῖς ἡγεῖσθαι, μόνους δ' ἄρα κακοδαίμονας τε καὶ ἀθλίους τοὺς πενεστάτους, καὶ Σωκράτης, καὶ Διογένης, καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος Πυθαγόρας τυγχάνη, καὶ ἄλλος, οἱ πάντων ἀνδρῶν σωφρονέστατοι τε καὶ ἐπεικίστατοι. Εἴποι γὰρ ἂν τις ἐπόμενος τῷ λόγῳ μὴ ἂν κατ' αὐτὸν τοὺς θεοὺς μὲν πένητας, τούτους δὴ αὐτοὺς, οἱ κατὰ φιλοσοφίαν διήνεγκαν, ἀφελέσθαι καὶ τὰ πρὸς τὴν ἀναγκαίαν τροφήν, μὴ

²² lib. II, c. 40. ²³ lib. II, c. 17. ²⁴ lib. II, cap. 29. ²⁵ lib. II, c. 31. ²⁶ lib. II, c. 39.

(96) Ἀρτεφιλοτιμήσ. Sic ex conjectura rescripti, cum esset in editis ἀπεφιλοτιμησατο.

(97) Μὴ οὐχὶ βάρβ. οἴηθ. καὶ θαυμάσ. Eo respicit, quod Apollonio Philostratus φιλοσοφεῖν δόξα φρασίτην testatur, lib. II, cap. 26, initio. Quodque adeo moribus minus barbarus ei visus sit. Vereor autem, ne suum hic Eusebium destituit acumen; cur enim mirari non potuerit Apollonius, linguam Græcorum callere Phraotem, quem moribus minus barbarumprehenderat, non video.

(98) Ἔτι. Ita scribendum esse sententia suadebat. Editi habebant εἶτ'.

(99) Ἰνδοῖς εἰκός. Saltem restituendum ex Phi-

rologat. Ducem item aliquem viæ ad Brachmanas sibi dari non renuit ²². Interea Indorum rex ²³, barbarus licet natalibus, interprete subito submoto, Græce cum ipso loquitur, doctrinæ atque eruditionis edens argumenta. Apollonius vero ne sic quidem, ut Ise quoque vicissim linguæ quæ apud Indos obtineret, peritum ostenderet, contra, ut par erat, contendit.

522 CAPUT XV.

Ast et Indo Græce loquente obstupuit, ut Philostratus testatur, scilicet consentanea sibi ipsi scribens. Quid enim obstupuit, si barbarum non esse putavit, idque ob ipsum suspexit? Et cur quacunque re tantum virum Græcos imitaturum esse non exspectavit potius? Porro, quasi res plane singularis ab eo sibi oblata esset, ejusque adhucdum ignorans causam, Cedo, o rex, inquit Apollonius ²⁴, unde ea tibi sit Græcæ linguæ facultas? Philosophia item, qua imbutus es, unde his regionibus venit? neque enim, ut puto, magistris eam in acceptis fers, nam probabile haud est ejus rei magistros esse Indis. » Hæc miranda sunt in viro, præscientia omnia complexo, verba: quibus respondens rex, quod et præceptores habuerit, et quinam illi fuerint [exponens,] omnia sigillatim, quæ ipsi a natalibus inde obtigerant, exponit ²⁵.

CAPUT XVI.

Inde porro cum jus quibusdam diceret Indus ²⁶ de thesauro in agro reperto, an emptori an venditori agrum reddere par sit; Apollonius, in omnibus philosophi usus acumine, diisque charissimus, sententiam ubi esset interrogatus, emptori eum addixit, ratione ad verbum hac addita: « Quod dii vendenti haudquaquam agellum etiam fuerint adempturi, improbus nisi sit, emptori vero vicissim latentia etiam sub terra bona concessuri, nisi vendente sit longe melior. » Ut juxta illum concludendum sit, eos qui opibus affluunt, præstantque divitiis, quanquam sædissimi sint et perditissimi, pro ter beatissimis tamen, Deoque dilectissimis esse habendos: infelices autem miserosque solos esse eos, qui cum paupertate maxime conflictentur, licet Socratem ipsum vel maxime, ac Diogenem, ipsumque etiam Pythagoram in his esse contingat, et quemcunque eorum, qui frugalissimi viri, et egregiæ probitatis censentur. Dicat enim quis,

lostrato εἰκός, quod exciderat apud Eusebium. Cætera apud eum totum hoc κῶλον ita habet: Οὐ γὰρ ἐς διδασκάλους γε οἶμαι ἀναφέρειν, ἐπεὶ μηδὲ εἶναι τινας ἐν Ἰνδοῖς εἰκὸς διδασκάλους τούτου.

(1) Οἶμαι. Parum opportunum isti loco mihi videtur verbum οἶμαι, malim substituere δοῦναι, quod etiam in versione expressi.

(2) Καὶ τὴν γῆν. Editi καὶ κατὰ τὴν γῆν. Omisimus κατὰ, quod natum videtur ex repetito καί, forma scribendi abbreviata. Omissum κατὰ etiam in textu Philostrati.

(3) Τῷ δ' αὖ. Omnino ex Philostr. restituendum αὖ pro ἂν quod erat in editis Eusebii.

istam rationem sequens, neutiquam juxta eam A οὐχὶ πάντως φαύλους ὄντας τὸν τρόπον· τοὺς δὲ τὸ
deos hominibus illis pauperculis, his ipsis, [inquam,] ἕθους ἀκολαστοτέροις ἄφθονα καὶ τὰ μὴ ἀναγκία
qui philosophia præstantes fuere, ipsa quoque ad vi- παρασχεῖν, εἰ μὴ βελτίους ἐτύγγανον τῶν προτέρων.
ctum spectantia subtracturos fuisse, nisi pessimis Ἐξ ὧν παντὶ γε καταφανὴς ἡ τοῦ ζυμπεράσματος
illi moribus exstitissent: neque illis, qui soluti sunt ἀτομία.

moribus, affatim etiam minus necessaria præstituros, nisi prioribus exstitissent meliores. Unde nemini obscura istius conclusionis est absurditas.

523 CAPUT XVII.

Hiscæ ex secundo libro expositis ad tertium per- Ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ δευτέρου παραθέμενοι, ὡμεν
genus, consideraturi quæ ad Brachmanas, fama ἐπὶ τὸ τρίτον, τὰ κατὰ τοὺς βεβοημένους ἐπιφόμε-
adeo celebratos, pertinent ³⁹: qua parte magis oc- νοι Βραχμᾶνας· ἔνθα δὴ τὰ ὑπὲρ θούλην ἄπιστα.
currunt incredibilia, quam de Thule referuntur. Καὶ εἴ τι περ ἄλλο τερατώδες ποτε μυθολόγοι τισὶν
Imo si quid aliud unquam scriptoribus fabulosis ἀναπέπλασταί, εἰ μάλᾳ πιστὰ καὶ ἀληθέστατα, ὡς
monstruosum excogitatum fuit, id omne verisimile ἐν παραθέσει τούτων, ἀναφανήσεται· οἷς καὶ τὸν νοῦν
valde, imo verissimum, si cum istis compares, vide- ἐπιστῆσαι ἄξιον τῆς τοῦ « Φιλᾶλθους » ἕνεκεν ἀθα-
bitur. Quibus omnino mentem advertere etiam operæ B δειας, ἡμῖν μὲν εὐχέριαν (4) καὶ κουφότητα τρῶ-
pretium est propter « Philalethæ » jactantiam, που περιρίπτοντος, αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς αὐτῷ παραπλη-
nobis credulitatem morumque levitatem tribuentis, σίοις τὴν ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν μετὰ ξυνέσεως κρίσιν.
sibi vero ac sui similibus accuratum solidumque, Ὅρα γοῦν ἐφ' οἷς σεμνύνεται παραδόξοις, τῶν ἡμε-
ac scientia nixum iudicium. Vide igitur quibus se τέρων θεῶν εὐαγγελιστῶν προκρίνων τὸν Φιλᾶστρα-
jactet portentis, sanctis evangelistis nostris Philo- τον, ὡς μὴ μόνον παιδείας ἐπὶ πλεῖστον ἔκοντα, ἀλλὰ
stratum anteponens, ut qui eruditione non modo καὶ ἀληθείας ἐπιμεμηλημένον.

CAPUT XVIII.

Primum igitur quidem in itinere Apollonii ⁴⁰ ad Πρῶτα μὲν οὖν ἐν τῇ πρὸς τοὺς Βραχμᾶνας πο-
Brachmanas femina quædam ab eo colore induci- ρεῖα τοῦ Ἀπολλωνίου γυνή τις αὐτῷ τὴν χροίαν,
tur, a capite ad femur usque candidissima, reliqua εἰσάγεται ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐς ὄσφιν λευκοσάτη (5),
vero corporis parte nigra. Montes porro, pergenti- τὸ δὲ ἕτερον μέρος τοῦ σώματος μέλαινα· τὰ δὲ
bus in itinere ad Brachmanas [oblati], pipere consi- C προϋόντων τῆς ἐπὶ τοὺς Βραχμᾶνας ὁδοῦ, ἔρη, κατα-
giti ⁴¹, ejusque coloni simiæ, draconesque quidam πεφυτεύμενα τὸ πέπερι, καὶ τούτου πίθηκοι γεωρ-
magnitudine stupenda ⁴², de quorum capitibus ignis γοὶ, καὶ παράδοξοί τινες τὸ μέγεθος δράκοντες, ὧν
flammæ scintillant, quos si quis perimat, in eorum ἀπὸ κεφαλῆς λαμπάδες ἀποβρίπτουσι: πυρὸς, οὗς εἰ
capite mirabiles inveniatur lapillos, Gygæ lapidi, τις ἀνέλοι, εὐροὶ ἂν, φησί, παραδόξους λίθους ἐπὶ τῆς
cujus apud Platonem mentio, similes. Et hæc quidem κεφαλῆς, τῷ τοῦ Γύγου, τοῦ παρὰ τῷ Πλάτωνι, παρα-
sunt quæ, antequam ad Brachmanum tumultum πλησίους. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πρὸ τοῦ τῶν Βραχμᾶνων
perveniantur, occurrunt. Ut vero hunc quoque at- λόφου. Ὡς δὲ καὶ εἰς αὐτὸν ἀρίκοντο, Σανδαρίκων
tigerunt ⁴³, Sandracinum illic puteum vilissime ait, ἐνταῦθα φρέαρ ὕδατος ἰδεῖν παραδόξου, καὶ κρη-
aquæ plane mirabilis: juxtaque craterem, ignem τῆρα πησίον πυρὸς, οὗ φλόγα ἀναπέμπεσθαι μολυβ-
continentem, ex quo plumbei coloris flamma sur- δώδη· δύο τε πίθους λίθου μέλανος· τὸν μὲν ἡμῶν,
sum tendat. Tum et dolia duo lapidis nigricantis, τὸν δὲ ἀνέμων, ἀφ' ὧν τοὺς Βραχμᾶνας, οἷς ἂν εἰεν ὕψυ
alterum imbrium, alterumque ventorum, unde τῆς χώρας, χορηγεῖν. Ἀλλὰ γε καὶ ἀγάλματα παρ'
Brachmanes iis quibus faveant indigenis [ventos ac αὐτοῖς: Ἀθηναῖς « Πολιάδος » καὶ Ἀπόλλωνος Πυθίου,
pluviam] impertiantur. Quin statuas quoque apud eos καὶ Διονύσου (6), καὶ ἄλλων τινῶν Ἑλληνικῶν θεῶν.
esse « Poliadis » Minervæ, Pythiicæ Apollinis, et D Ἴάργων δὲ, τὸν ἐπὶ πάντων, « διδάσκαλον » καλεῖ-
Bacchi, aliorumque quorundam deorum, quæ Græci colunt. Iarcham autem ⁴⁴, qui omnibus præsit, σθαι· ὃν καὶ ἰδεῖν καθεζόμενον, πολλοῦ γε δεῖ φιλο-
appellari « magistrum: » quem viderit considentem, σοφικῶς, σατραπικῶ (7) δ' ἂν μάλλον σχήματι, ἐφ'
habitu adeo a philosophico dissidente, ut satura- ὑψηλοτάτου δίφρου. Χαλκοῦ δὲ μέλανος οὗτος ἦν,
pam retulerit potius, in sublimi collocatus. solio. καὶ πεποικιλτο χρυσεῖς ἀγάλμασιν, οἷα δὴ εἰκός,
τεχνουργῶν βαναύσων τρόπον, πυρὶ καὶ σιδήρῳ μο-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

³⁹ lib. III. ⁴⁰ lib. III, c. 3. ⁴¹ lib. III, c. 4. ⁴² lib. III, c. 8. ⁴³ lib. III, c. 14. ⁴⁴ lib. III, c. 16.

(4) Ἡμῖν μὲν εὐχέριαν, etc. Vide supra c. 2.

(5) Ἀπὸ τ. κρω. ἐς ὄσφ. λευκ. Ex memoria sua potius quam ex Philostrato hæc depromit Eusebius, quæ tamen eum hic destituit. Nam Philostratus quidem illam feminam a capite usque ad mammas, nigram, inde reliquo corpore candidam fuisse ait.

(6) Καὶ Διονύσου. In editis additum Δηλίου, quod Eusebii esse nequit, qui ignorare non poterat Delii

cognomen in Bacchicis laud esse. Puto ego docta manu quadam Δηλίου in margine primo adnotatum fuisse, ut scilicet notaretur apud Philostratum pro Ἀπόλλωνος Πυθίου legi, Ἀπόλλωνος Δηλίου: idque postea indoctum librarium in textum post Διονύσου imperite intrusisse.

(7) Σατραπικῶ. Ita legendum omnino pro σατραπικῶς quod erat in editis.

χρῶντας τοὺς φιλοσόφους τεχνουργεῖν, ἢ καὶ, θαυμαστικῶν δίκην, αὐτόματον ἀποτελεῖν τὸ δημιούργημα. Οἱ δὲ τῶν ἄλλων τῶν μετ' αὐτὸν διδάσκαλον διόφροι χαλκοὶ μὲν, φησὶν, ἄσημοι δ' ἦσαν, καὶ ἤττον ὀνήλοιοι. Ἔδει γάρ που τυράννου πάντως σχήματι προνομίας τῆς ἐν ἀγάλμασι, καὶ χρυσῷ τὸν τῆς θείας φιλοσοφίας διδάσκαλον ἀξιοῦσθαι.

Nempe erat conveniens omnino regio ornatai prærogativa, in statuis illis consistens, [conveniens item] auro honorare divinæ philosophiæ magistrum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρῶτον δὲ τὸν Ἰάρχαν ἰδόντα, φησὶ, τὸν Ἀπολλωνίον, ἐξ ὀνόματός τε προσεπεῖν (8) Ἑλλάδι τῆ φωνῆ, καὶ ἦν αὐτῷ παρὰ Φραῦτου κομιζεῖ ἐπιστολὴν αἰτῆσαι, κατὰ πρόφρων ἤδη τοῦτο προειληφότα. Ἐνδείξασθαι τε τὸ ἔνθεον τῆς προγνώσεως, προειρηκότα, ὡς ἄρα ἐνὶ γράμματι, τῷ « Δέλτα, » λέπει: ἢ ἐπιστολή. Ἀρξασθαι τε ἀπειροχάλως εὐθύς ἀπὸ πρώτης ὁμιλίας, ἀπειροπλούτου δίκην, ἐνεπιδεικνύσθαι τὸ τῆς προγνώσεως πλεονέκτημα, πατέρα καὶ μητέρα καταλέγοντα τοῦ Ἀπολλωνίου, γένος τε καὶ τροφήν, καὶ παιδείαν, καὶ τὰς κατὰ χρόνους ἀποδημίας, καὶ τὴν ἐς αὐτὸν πορείαν, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν πεπραγμένα αὐτῷ καὶ ὁμιλημένα. Ἔτα δὲ φησὶν οὗτος ὁ θαυμασίος συγγραφεύς, τοὺς Βραχυμᾶνας, ἅμα τῷ Ἀπολλωνίῳ, χρυσαμένους ἤλεκτρῖνον φαρμάκω, λούσασθαι· καὶ περιτάντας ὡς ἐν χορῷ τὴν γῆν τύψαι ταῖς βάρδοις· τὴν δὲ κυρτωθεῖσαν ἀνεπέμφαι αὐτοὺς ἐς δίπην του ἀέρος, ἐστάναι τε αὐτοὺς μετεώρους ἐν αὐτῷ ἀέρι ἐπὶ τι χρόνου διάστημα, ἔλκεν δὲ καὶ πῦρ ἀπὸ τοῦ ἡλίου, ὅτε βούλοιντο, αὐτομάτως. Τοῦτοις δ' ἐπιφέρει παράδοξον ὁ θαυματολόγος· ὡς ἄρα τρίποδες Πυθικοὶ τέτταρες ἐξεκυκλήθησαν (9), αὐτόματοι φοιτῶντες· καὶ εἰκάξει δὴ οὖν αὐτοὺς τοῖς Ὀμηρείοις· οἰνοχόους τ' ἐπὶ τοῦτοις ἐκ χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην (10) ἴστησι τέτταρας. Ἐπιλέγει δὲ ὡς ἄρα καὶ ἡ γῆ αὐτομάτως ὑπεστρώωντο αὐτοῖς πᾶς. Τῶν δὲ τρίπόδων οἱ μὲν δύο, φησὶν, οἴνου ἀπερρέον, οἱ δὲ ἕτεροι δύο, ὁ μὲν ὕδατος θερμοῦ κρᾶσιν παρεῖχεν, ὁ δ' αὔ ψυχροῦ. Τοὺς δὲ οἰνοχόους τοὺς χαλκοὺς ἀρύεσθαι εὐμέτρως τοῦ τε οἴνου καὶ τοῦ ὕδατος· περιελαύνειν γε κύκλῳ τὰς κύλικας, ὥσπερ ἐν τοῖς πότοις (11).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ταῦτα Ἱεροκλεῖ, τὰ ἀνωτάτω (12) καὶ καθόλου δικαστήρια πεπιστευμένῳ, μετὰ πολλῆς ἀνετάσεως

⁸⁸ lib. III, c. 17. ⁸⁹ lib. III, c. 27.

(8) Προσεπεῖν. Ita ex Philostrato scribendum; D male enim in editis Eusebii est προειπεῖν.

(9) Ἐξεκυκλήθησαν. Vox in theatris usitata de illis, quæ machinis occultis in scenam provehebantur; utitur eadem, ubi de his Brachmanum artibus loquitur, Thespesion gymnosophista apud Philostratum lib. VI, De vita Apollonii, cap. 10. Loco autem ubi hæc referuntur proprio verbum ἐξεπορεύθησαν Philostr. adhibuit.

(10) Χαλκοῦ διακόνους τὴν ὕλην. Ægre mihi facit vox διακόνους interposita vocibus natura sua conjungendis, neque hac ratione divellendis, nisi

A Erat autem illud ex ære nigro, aureisque ornatum statuis, quales scilicet, fabrorum more verosimile sit sapientes, igni ferroque adhibito, fabricare; quin et præstigiatorum ritu ita opus instruere, ut sponte sua moveatur. Cæterarum autem, qui assidebant magistro, sedes, æreæ quidem, uti ait, signis tamen ornatae non erant, minusque sublimes.

524 CAPUT XIX.

Iarcham autem, ubi primum Apollonium conspexisset, nominatim eum salutasse ait Græca lingua, reddique sibi epistolam, quam a Phraota ipsi affererat, postulasse, mente præsaga ea de re jam antea edoctum. Nempe demonstrasse divinitus sibi res antea perspectas esse, prædicendo una littera, « Delta, » deficere epistolam. Cœpisse autem parum modeste prima statim conversatione, more eorum qui vastis divitiis abundant, absconditarum rerum jactare scientiam, patrem recensendo Apollonii et matrem, et genus omne, educationemque et institutionem, variisque temporibus susceptas peregrinationes, et quod ad ipsum instituerat iter, quæque ipsi in eo gesta dictave fuerant. Inde porro egregius ille scriptor narrat ⁸⁸, electrino unguento unctos Brachmanas cum Tyanensi, balneo usos esse. eumque ambientes, choro quasi, terram scipionibus feruisse; eam vero in gibbum resilientem, altitudine bicubitali eos in aerem extulisse, pensilesque aliquandiu in ipso aere illos sustulisse. Derivare item eus ubi voluerint, ex sole ignem, spemque sequentem. Atque istis omnibus rem plane stupendam portentosus ille scriptor jungit ⁸⁹; ut tripodes nempe, Pythiis similes, quatuor, sponte sua moventes, in medium processerint; eosque Homericis similes esse ait. Pincernas autem iis ex ære, si materiam spectes, qui ministrarent, statuit quatuor. Addit etiam, ut terra sponte gramina substraverit. Tripodum autem binos ait vino manasse, reliquorum vero alterum calidæ admiscendæ copiam fecisse, alterum frigidæ; æreosque pincernas vinum pariter et aquam larga hausisse mensura; calices enim circumlatos esse, ut fieri in comotationibus assolet.

525 CAPUT XX.

Ista Hierocli, supremis in provinciis præfecto dicasteriis, multa instituta disquisitione, vera esse

invito linguæ genio, eam itaque omitti plane malim, nihil enim ea est opus.

(11) Πότοις. Male in editis habebatur ποταμοῖς, quod secure nimis secutus fuit Acciulus, qui vertit: Sed et calices actos in gyrum quasi vorticoso flumine impellebant. Eo tñtius autem πότοις substituas, quod ipsa hic Philostrati verba retinuerit Eusebius, in cujus textu πότοις codicum omnium consensu legitur. Eandem lectionem Salmasium quoque restituisse, post animadverti.

(12) Τὰ ἀνωτάτω, etc. Eadem verbis iisdem habes supra, cap. 5.

videntur atque explorata, nostra autem simplicitas, A levitasque animi longe maxima ab eo damnatur. Ipse autem talia credens Philostrato, his ipsis verbis se jactat, inquit : « Videamus enim, quanto nos melius hæc atque prudentius admittamus, et quæ de præclaris virtute viris sententia nostra sit. »

CAPUT XXI.

In apparato porro hoc modo convivio, juxta ipsum Philostratum ⁴⁷, Indorum inducitur rex, computationem instituens cum philosophis. Hunc vero superbe se gessisse et in philosophiam debacchatum narrat, crapula item apud eos incaluisse, cumque ipso sole de principatu contendisse, aliaque elato animo jactitasse. Rursum autem per interpretem ista ab eo accepisse Apollonium; vicissimque regem allocutum esse, Iarcha vicem interpretis sustinente. Qui autem admiratione dignum haud existimemus, quod superbum tantopere, absurde adeo debacchari, et crapulæ indulgere verosimile queat videri, quem ne ad philosophorum quidem, nedum deis similibus virorum penates par erat accedere? Quid vero est, quod semideos eos appello, et dignitati virorum illudo? quandoquidem, Apollonio interrogante ⁴⁸, quosnam se esse putarent? deos se esse respondit Iarchas. Qui etiam ⁴⁹ apud convivas, ut qui deus esset, modo quidem philosophum minime addecente, multo minus conveniente dei, quem se esse professus est, dignitati, phialæ incumbens, computationem incepit. Ea vero dum, narrante historico, omnibus affatim potum præberet, liberaliter [latices] submittebat, perinde ac fontes occulti haurientibus [aquas submittere solent].

CAPUT XXII.

Succedunt inde mutui sermones et philosophicæ disputationes, Iarcha docente ⁵⁰ ut sua olim anima in alio hominis, qui rex fuerit, exstiterit corpore, atque talia quædam in eo patriverit: Apollonio vicissim ⁵¹, ut navis Ægyptiæ exstiterit gubernator, quæque sibi gesta tum fuerint, narrante. Quæstiones vero et responsiones utriusque sunt tales, qualium ne mentionem quidem fecisse, sapientia maxime erat dignum. Interrogasse ergo Apollonium refert ⁵², aureane apud eos aqua inveniretur? O plenam sapientiæ, o admirandam quæstio-

⁴⁷ lib. III, c. 25. ⁴⁸ lib. III, 18. ⁴⁹ lib. III, c. 32. ⁵⁰ lib. III, c. 19, 20. ⁵¹ lib. III, c. 23. ⁵² lib. III, c. 45.

(13) *Ἡμῶν μὲν εὐχ. καὶ κορυφῶν.* Ipsa Hieroclis verba, quibus eam Christianis exprobrabat, habes supra, cap. 4.

(14-15) *Ὅλα δὴ θεός.* Verba ista mihi præter rem videntur, nescio unde, in textum esse admissa.

(16) *Ἐπικύπτων.* Ita certissime restituendum ex Philostrato: Vide observata ad lib. III, cap. 32, n. 5, et lib. II, cap. 28, n. 6, nempe κύπτοντας πίνειν est canum aliorumque ejus generis animalium, ut liquet ex observatis posteriore loco, idque adeo viris gravibus, nedum philosophis, valde indignum, bibere ex tantæ molis crateribus, ut pronis etiam ex iis potus esset hauriendus.

(17) *Ἐπότιζε.* Delenda erat vox nihili ἐπόντιζε, et ex Philostrato atque Reg. cod. ἐπότιζε substituen-

ἀληθῆ· καὶ πιστὰ εἶναι δοκεῖ. Καὶ ἡμῶν μὲν εὐχ-
ρεια καὶ κορυφῶν (13) πλεῖστη ὅση κατέγνωσται παρ'
αὐτῶ· αὐτὸς δὲ, τοιαῦτα Φιλοστράτῳ πιστεύων, αὐ-
τοῖς δὴ ῥήμασι σεμνύνεται λέγων· « Σκεψόμεθα
γε μὴν ὅσα βέλτιον καὶ ξυνετώτερον ἡμεῖς ἐκτε-
χόμεθα τὰ τοιαῦτα, καὶ ἦν περὶ τῶν ἐναρέτων ἀνδρῶν
ἔχομεν γνώμην. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ἐπὶ τοιοῦτῳ δὴ τῷ συμπόσιῳ, κατὰ τὸν αὐτὸν Φι-
λόστρατον, βασιλεὺς ἐγχωριάζων Ἰνδοῖς εἰσάγεται,
συμπίνων τοῖς φιλοσόφοις. Τοῦτον δὲ ἐνουβρίζειν καὶ
ἐμπαροινεῖν φιλοσοφίᾳ, μεθύσκεσθαι τε παρ' αὐτοῖς,
καὶ ἀντιπαρεξάγειν τῷ ἡλίῳ, καὶ ἀλαζονεύεσθαι
ἱστορεῖ. Καὶ πάλιν τὸν Ἀπολλώνιον δι' ἐρμηνέως τὰ
παρὰ τούτου μαυθάνειν· καὶ αὐτὸν πάλιν πρὸς αὐτὸν ἀπα-
λέγεσθαι, ὑπερμηνεύοντος τοῦ Ἰάργα. Καὶ πῶς οὐ θαυ-
μάζειν ἀξίον, ὅπως τὸν ὑβριστὴν καὶ ἀτοπίστατον
παροινεῖν καὶ μεθύσκεσθαι παρὰ τηλικούτοις εἰκὴς
ἦν, ὃν οὐδὲ παριέναι ἀξίον ἐν φιλοσόφων, μῆτι γε
καὶ ἰσοθέων ἐστί; Τί δέ μοι ἰσοθέους τοῦτους κα-
λεῖν, καὶ τῆς ἀξίας ἐνουβρίζειν τοὺς ἀνδρας; ὅπου,
πυθομένου τοῦ Ἀπολλωνίου, τίνας ἑαυτοὺς ἡγούναι,
θεοὺς, ἔφη ὁ Ἰάργα· ὅς καὶ τοῖς συμπόταις, οἷα δὴ
θεός (14-15), φιλοσόφου μὲν ἤριστα τρόπῳ, πολλοῦ γε
δεῖ, μῆτι γε μάλλον, οὐ ἔφησε, θεοῦ ἀξίως, τὴν φιά-
λην ἐπικύπτων (16) ἐξῆρχεν. Ἡ δὲ, φησὶν ὁ συγγρα-
φεύς, ὡς ἄρα ἐπότιζε (17) ἱκανῶς πάντας, ἐπιδύ-
δου (18), καθάπερ αἱ ἀπόρροητοι πηγαὶ τοῖς ἀνιμω-
μένοις.

dum, narrante historico, omnibus affatim potum ac fontes occulti haurientibus [aquas submittere solent].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Μετὰ ταῦτα κοινὰ λόγων ὁμιλίαι, καὶ σπουδαίον-
γίαι τῶν φιλοσόφων, τοῦ μὲν Ἰάργα διδάσκοντες,
ὡς ἄρα ποτὲ αὐτῷ ἢ ψυχῇ ἐν ἐτέρῳ, ἀνθρώπου βασι-
λέως, γένοιτο σώματι, καὶ τοιαῦτα τινὰ αὐτῷ πεπρα-
γμένα εἶη· τοῦ Ἀπολλωνίου δὲ, ὡς νηδὺς Αἰγυπτίας
ποτὲ γένοιτο κυβερνήτης, καὶ τοσαῦτα διαπράξαιτο.
Πεύσεις τε καὶ ἀποκρίσεις ἐκάστου, ὧν καὶ τῆς σο-
φίας ἀξίον μηδαμῶς παρεχθῆσθαι τὴν μνήμην. Ἐπί-
σθαι δὲ φησὶ τὸν Ἀπολλώνιον, εἰ ἔστι παρ' αὐτοῖς
χρῦσον ὕδωρ; Ἔ τοῦ σοφοῦ καὶ παραδόξου πύσματος!
Καὶ περὶ ἀνθρώπων δὲ ὑπὸ γῆν οἰκοῦντων, καὶ

⁴⁷ lib. III, c. 25. ⁴⁸ lib. III, 18. ⁴⁹ lib. III, c. 32. ⁵⁰ lib. III, c. 19, 20. ⁵¹ lib. III, c. 23. ⁵² lib. III, c. 45.

D dum, HOLSTEN.

(18) *Ἐπεδίδου.* Holstenius ex Philostrato ad-
denda post ἐπεδίδου putabat verba τὸ νᾶμα ἐφθᾶ-
νωσ, sine quibus cætera non coherere putabat. Sed
pace ejus dictum sit, sine istis etiam apte coherere:
reliqua, nam ἐπιδύδου πηγή, nulla alia re addita,
dici fons potest. Sic enim apud Atticos scriptores
ipsumque Philostratum passim aliqua res ἐπιδύδου
dicitur, non addita in sexto casu re, qua proficit
vel incrementa capit, quæ adeo ex ipsis circumstan-
tiis sit intelligenda. Omittenda itaque ea verba hic
duximus, cum neque necessitas ea postulet, neque
eorum in codd. Eusebianis vestigium ullum appa-
reat.

Πυγμαίων ἄλλων, καὶ ἡκιοπόδων ἀνερωτᾷ. Καὶ εἰ γίνονται παρ' αὐτοῖς ζῶον τετράπονον, ὃ λέγεται Μαντιχώρα (19), ὃ τὴν κεφαλὴν ἀνθρώπου εἰκάσθαι, λέοντι δὲ ὠμοῦσθαι τὸ μέγεθος, τὴν δὲ οὐρὰν ἐκφέρειν πηχναίας καὶ ἀκανθῶδεις τὰς τρίχας (20), ἃς βάλλειν ὡσπερ τοξέματα ἐς τοὺς θηρῶντας. Καὶ τοιαῦτα μὲν τὸν Ἀπολλώνιον ἀνερωτᾷ· τὸν δὲ Ἰάρχαν διδάσκειν αὐτὸν περὶ μὲν τῶν Πυγμαίων, ὡς ἄρα εἶεν οἰκοῦντες μὲν ὑπόγειοι, διατριβόντες δὲ ὑπὸ τὸν Γάγγην ποταμὸν ζῶντες· περὶ δὲ τῶν ἄλλων, ὡς ἀνύπαρκτα εἶη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐριον ἐπὶ τούτοις φούμενον αὐτοῖς ἀπὸ γῆς ἐς ἐσθῆτος ὕλην ὁ Φιλόστρατος ἀναγράφει, πάντως δὴ πού τῶν φιλοσόφων ἰσθὺν ἐπιχοιμῶντων, καὶ ταλασιουργαίς ἐς ἐσθῆτος κατεργασίαν ἐκπονουμένων (οὐδὲ γὰρ εἰσῆκται (21) παρ' αὐτοῖς γυναικίον φύλον), εἰ μὴ καὶ τοῦτο φήσκειν αὐτόματον αὐτοῖς παραδόξως δι' ἱερέας (22) ἐς ἐσθῆτα μεταφύεσθαι. Φέρειν δ' ἕκαστον αὐτῶν ῥάβδον καὶ δακτύλιον, ἀπόρρητον ἔχοντα ἰσχύον. Εἶτα παραδοξοποιεῖται τοῦ Βραχμᾶνος, ὡς δαιμονῶντα δι' ἐπιστολῆς ἀνακαλέσονται, ὡς χλωεύοντα καταψήσας τὸν γλοῦτον θεραπεύσειεν, ὡς τυφλῶ τὸ βλέπειν, καὶ ἀδρανεῖ τινα τὴν χεῖρα σώαν χαρίζοιτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Πολλὰ κάγαθὰ γένοιτο πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι (23) τῷ συγγραφεῖ. Δῆλα γὰρ ὡς ἀληθῆ καὶ ταῦτα, ὅτε βροντὰς τε καὶ ἀνέμους ἐν πίθοις, τρίποδάς τε ἐκ λίθου φοιτῶντας αὐτομάτως, καὶ οἰνοχόους ἀπὸ χαλκοῦ περιελαύνειν ἐν κύκλῳ τὰς κύλικας προϊστορήσας, διὰ τῆς περὶ τούτων, ὡς ἀληθῶν, ἀφηγήσεως καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων ἐξέφηνέ τε καὶ διήλεγξε τὴν μυθολογίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Εἰρηκέναι δὲ φησιν ὁ Φιλόστρατος τὸν Δάμιν, διχα τῆς αὐτοῦ παρουσίας καὶ τῷ Ἰάρχα συμφιλοσοφῆσαι τὸν Ἀπολλώνιον, εἰληφέναι τε παρ' αὐτοῦ δακτυλίους

* lib. III, c. 15. * lib. III, c. 38. * lib. III, c. 27. * lib. III, c. 41.

(19) *Μαντιχώρα*. Apud Philostr. est *Μαντιχώρα*. (20) *Τὰς τρίχας*. Manca omnino sine istis vocibus oratio, quas ex Philostrato proinde restituendas Eusebio putavimus, pariter ac voculam καὶ ante ἀκανθῶδεις.

(21) *Εἰσῆκται*. Vox Eusebii ætate in hoc negotio frequentissima, inde συνέισακτοι dictæ feminæ, variis ministeriis destinatæ, et in clericorum, severiorem etiam vitam professorum, contubernio viventes, de quibus multa in antiquis Ecclesiarum canonibus. Epiphanius hæc. LXIII de quodam in Palæstina episcopo, qui e confessorum numero fuerit: Ἐσχηκότος δὲ τοιαύτας γυναῖκας, ἐξυπηρετοµένους αὐτῷ, φημι δὲ συνέισακτους. Idem de Hieracitis: Χλωεύονται τελειότατα δι' ἃς κέκτηνται ἕκαστος συνέισακτους γυναῖκας, δι' ἃς εἰώθασιν φιλοτιμείσθαι ἔχειν εἰς ὑπηρεσίαν. Vides συνέισακτους dici mulieres illas, quæ ministerii causa cum istis hominibus vi-

nem! Interrogasse item de hominibus subterraneas regiones incolentibus, aliis item qui pygmæi dicantur, et umbripedes. An item apud eos quadrupes obvium sit animal, Mantichora, quod hominem capite referat, mole corporis leonem exæquet, caudæque loco promittat cubitales setas, acanthis mimiles, quas veluti sagittas in venatores jaculetur. Atque hæc Apollonium quidem [ait] interrogasse, Iarcham autem de pygmæis quidem eum docuisse, subterraneas specus eos habitare, sub Gange fluvio vitam degentes; de cæteris vero, nusquam ea existere.

526 CAPUT XXIII.

Præterea lanam commemorat Philostratus * terra illis proveniente, ut vestibis materiam præbeat; philosophis nempe pectine telas omnino percurrentibus, et lanificium ad vestes comparandas exercentibus (neque enim muliebris sexus contubernio apud eos admittitur), nisi et lanam dicat sponte sua apud eos miraculo quodam in sacerdotum gratiam transformari in vestes. Gestare porro quemvis eorum baculum refert et anulum, arcana præstantem virtute. Sequuntur inde Brachmanis miracula, ut dæmone malo correptum missa epistola restituerit **, ut item solo tactu eum, qui luxatam habebat apophysin ossis majoris femoris, sanaverit **: ut oculis item capto visum, atque manu laboranti, integram eam restituerit **.

CAPUT XXIV.

Bene eveniat auctori, qui nos opera sublevat. Nempe quam vera ista sint etiam manifestum est, quando tonitrua ventosque in doliis **, et tripodas ex saxo proprio motu obambulantes **, æneosque pincernas, calices in orbem circumferentes, commemorans primum, hæc ipsa quasi vera narrando, reliqua etiam omnia meras fabulas esse prodit atque arguit.

CAPUT XXV.

Refert autem Philostratus ** etiam Damin dixisse, se non præsentem quoque cum Iarcha Apollonium philosophatum esse, munusque ab eo tulisse

vant, γάμου καὶ συνουσίας χωρὶς, ut Chrysostomus orat. *Εἰς τοὺς ἔχοντας συνέισακτ.* docet, t. VI, p. 214, edit. Savil. Vide plura de his apud Cotelierum ad Hermæ vis. I, not. 4, et ad vis. II, not. 13, et Bevereg. in can. III concilii Nicæni I. Hinc Eusebius apte vocem εἰσαγεσθαι ex usu illius ævi adhibet, de mulieribus loquens, quæ philosophorum si non libidini, ministeriis saltem, de quibus hic sermo, vacare debebant.

(22) *Δι' ἱερέας*. Hæc adduntur, ad exprimendam Philostrati sententiam τούτου ἱερῶν ἐσθῆτα ποιούντων, nempe non ordinarius ille vestitus, sed eorum qui sacerdotalia obirent officia.

(23) *Πραγμάτων ἡμᾶς ἀπολύσαντι*. Nempe ita strenue et aperte mentiri innuit Philostratum, ut fabulis manifestis suspecta reliqua etiam faciat; ut adeo refutationis opera sublevetur ipse, mentiendi in a versario inprudencia.

annulos septem, planetarum nominibus insignitos: A quos etiam gestaverit, unum post alium, pro ratione nominum diebus impositorum. Hæc tamen isto quidem loco referens, qui veritatis studiosus Philalethæ iudicio est, alio scripti illius loco, quasi damnans Brachmanum incantamenta, utque ab iis immunem præstet Apollonium curæ habens, subiungit verbotenus ista ⁶⁰: « Videns autem tripodas apud Indos, pincernasque. et quæcunque suo motu acta procedere dixi, neque interrogavit qua arte confecta hæc sint, neque discendi ea ipsum voluptas inaccessit. Verum laudavit quidem, imitari tamen dignatus haud fuit. » Illene vero [hoc fecerit?] qui Damide submoto cum iis conversari magni faciebat, atque sodalem unicum, quidquid etiam est, [cum iis] quod egit, ignorare oportere censebat? Qui vero imitari dignatus haud sit? qui planetarum nominibus insignitos annulos accepit ⁶¹, eosque per omnem vitam gestare necessarium sibi duxit, prout ferrent nomina cujusvis diei: et quidem eo quod arcana, uti ipse ais, virtute præstarent. Ut vero concedamus etiam, imitari ista eum noluisse, propterea certe non imitatum esse manifestum erit, quod recte sibi haud facere viderentur. Quomodo igitur ob ea laudavit, quæ non dignaretur imitari? Et, si tanquam arte divina operantes collaudavit, cur imitatus haud est, laudem quæ mererentur? Porro vero post moram apud hos factam, Apollonium una cum suis revertentem ad Oritarum ait ⁶² venisse regionem, ubi ærea saxa, arenaque ærea, ærisque ramenta fluvii vehunt. Atque ista sunt, quæ in tertio libro continentur.

527 CAPUT XXVI.

Sequentia jam percenseamus. Ex India in Græciam reducem ⁶³ ab ipsis diis refert socium deorum eum esse declaratum: qui et ægrotos ad eum, sanitatis recuperandæ causa, remisit. Jamque quasi ab Arabibus, magisque et Indis stupendum virum et plane divinum advehens, miras inde narrationes instituit. Atqui non immerito dicat aliquis, quod si jam olim excellentioris, quam est humana, exstitisset naturæ, non jam demum, sed potius antequam aliorum profecisset institutione, miraculorum patrandorum initium eum facere par erat. Præterea superforanea futura fuisset, quam Arabibus, magisque et Indis studio sibi acquisivit, doctrina, si quis eum juxta ea, quæ Philostratus ponit, extollendum putet. Sed tamen ille, juxta veracissimum istum scriptorem, jam demum adest, sapientiæ argumenta publice exhibens.

⁶⁰ lib. v, c. 12. ⁶¹ lib. iii, c. 15. ⁶² lib. iii, c. 54. ⁶³ lib. iv, c. 1.

(24) *Παρά τῷ Φιλαλήθει*. Supra c. 2.
(25) *Ἐσφοιτᾶν*. Ita Philost. habet et Euseb. inf. c. 30. *Ἐσφοιτᾶν* habebant editi.

(26) *ἤρετο*. Editi οὕτε ἤρετο. Hoc οὕτε tamen omittendum putavi; nam, ut taceam Philostratum, ipse id omittit Eusebius inf., c. 30.

(27) *Ὀριτῶν*. Ita Indicæ gentis nomen scribendum monet Stephanus, Eustathius ad Dionysium, aliique [non Ὀρειτῶν ut Eusebii editi habebant]. Ὀρείτης autem ἑθνικὸν τοῦ Ὀρειτοῦ oppidi, in Eu-

ἑπτὰ, ἐπιωνύμους ἀστέρων, οὓς καὶ φορεῖν αὐτὸν καθ' ἓνα πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν. Ταῦτα δὲ νῦν εἰπὼν, ὃ τ' ἀληθὲς τιμᾶν παρά τῷ Φιλαλήθει: (24) νενομισμένους, μεθ' ἕτερα τῆς γραφῆς, ὡς ἀνδρῶν γοητεῖαν τῶν Βραχμάνων καταγνοῦς, καὶ ταύτης ἐλεύθερον καταστήσαι τὸν Ἀπολλώνιον φροντίσας, ἐπιφέρει, φάσκων κατὰ λέξιν· « Ἴδὼν δὲ παρά τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχοοῦς, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφοιτᾶν (25) εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφίζονται αὐτὰ, ἤρετο (26), οὕτε ἐδεήθη μαθεῖν· ἀλλ' ἐπῆναι μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξiou. » Καὶ πῶς, ὃ οὗτος, οὐκ ἤξiou ζηλοῦν; ὃ δίχα τοῦ Δάμιδος σπουδὴν ποιούμενος συμφιλοσοφεῖν αὐτοῖς, καὶ τὸν μόνον, ὃ τι καὶ πράττοι, λαμβάνειν δέον ἑταῖρον ἡγούμενος. Πῶς δὲ οὐκ ἤξiou ζηλοῦν; ὃ τοὺς τῶν ἀστέρων ἐπιωνύμους καταδεχόμενος δακτυλίους, καὶ τούτους ἀναγκαῖον τιθέμενος διὰ παντὸς τοῦ βίου φέρειν πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἡμερῶν· καίτοιγε, ἀπόβρῆτον, ὡς φῆς αὐτὸς, ἔχοντας ἰσχύον. Εἰ δὲ καὶ δοθεῖν τὸ μὴ ζηλοῦν ἔξιον αὐτὸν, ὡς μὴ εἶναι πρᾶττοντας οὐκ ἐξήλου δηλονότι. Πῶς οὖν ἐπῆναι, ἐφ' οἷς μὴ ἤξiou ζηλοῦν; Εἰ δ' ὡς θεῶν ἐνεργούντας ἐπῆναι, πῶς οὐκ ἐξήλου τὰ ἐπαίων ἄξια; Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὴν παρά τούτοις διατριβὴν, παλινοστοῦντα αὐτὸν ἅμα τοῖς ἑταῖροις, ἐληλυθέναι φησὶν ἐς τὴν τῶν Ὀριτῶν (27) χώραν, ἔνθα χαλκαὶ μὲν αὐτοῖς αἰπέτραι, χαλκῆ δὲ ἡ ψάμμος, χαλκοῦ δὲ ψήγμα οἰποταμοὶ ἄγροισι. Καὶ τσαῦτα μὲν τὰ κατὰ τὸ τρίτον σύγγραμμα.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἐπιώμεν δ' ἤδη τὰ ἐξῆς. Ἐπανεληθόντα, φησὶν αὐτὸν τῆς Ἰνδῶν χώρας ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα, κοινῶν τῶν θεῶν πρὸς αὐτῶν τῶν θεῶν ἀνακεκρηγῆθαι, οἱ καὶ τοὺς κάμοντας ὡς αὐτὸν ἐφ' ὑγείᾳ παρέπεμπον. Καὶ δῆτα ὡς ἐξ Ἀράβων, καὶ μάγων, καὶ Ἰνδῶν παράδοξόν τινα καὶ θεῖον αὐτὸν ἡμῖν ἀγαγῶν, παραδόξων ἐνετύθεν ἀφηγημάτων κατάρχεσθαι. Καὶ τὸ (27') ἀν τις εἴποι εὐλόγως, ὅτι δὴ, εἰ θεοτέρας ἢ κατ' ἀνθρώπων φύσεως ἦν πάλαι, ἀλλ' οὐ νῦν ἔδει, πρὸ τῆς δὲ ἐτέρων μεταλήψεως τῶν θαυμασιῶν κατάρχεσθαι. Περιττὴ δ' ἂν καὶ ἡ ἐξ Ἀράβων αὐτῷ, μάγων τῶ καὶ Ἰνδῶν, διὰ σπουδῆς ἐπεχειρεῖτο πολυμάθεια; εἰ δὴ τις κατὰ τὴν δοθεῖσαν ὑπῆρεν ὑπόθεσιν. Ἄλλ' οὗτος, κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγραφέα (28), νῦν δὴ πάρεστι, μετὰ τοσοῦτους διδασκάλους τὴν σοφίαν ἐνδεικνύμενος.

D

hæc insula. Similiter apud Philostratum peccatum est. HOLSTEN.

(27') Καὶ τὸ. Forte legendum καιτοι. EDIT.

(28) Κατὰ τὸν ἀληθῆ συγγρ. Dictum εἰρωνικῶς, nempe pro tali Philostratum vendiderat Hierocles, supra c. ii. Male igitur Acciulus hæc ad ipsum Hieroclem retulerat, et contra Græci textus fidem verterat: *Philalethe tamen auctore, non nisi tot exhaustis magistris sapientiam patfecit.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ.

A

CAPUT XXVII.

Και πρώτα μὲν, οἷα ἐξ Ἀράβων (29) καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς οἰωνιστικῆς ὀρμώμενος, τὸν στρουθὸν ὃ τι βούλειτο, τοὺς ἐτέρους ἐπὶ τροφὴν παρακαλῶν, ἐφερμηνεύει τοῖς παροῦσιν· εἶτα δὲ, λοιμοῦ προαισθόμενος, προμαντεύεται τοῖς πολιταῖς. Τὴν δ' αἰτίαν καὶ τούτου ἐν τῇ πρὸς Δομετιανὸν ἀπολογία αὐτὸς παρατίθεται. Ἐρομένου γάρτοι αὐτὸν, ὅποθεν ὀρμώμενος τούτου προεῖποι, Ἐπιτοτέρρα, ἔφη, χρώμενος, ὡ βασιλεῦ, διαίτη, πρῶτος τοῦ δεινοῦ ἡσθόμενος· ἢ καὶ τρίτον δ' αὐτῷ θαῦμα γεγονός ἱστορεῖ, ὡς δὴ ἀλεξήσαντος τὸν λοιμὸν (30). Ὅπερ εἰ τὰ μάλιστα ἐν ταῖς ἐπι τέλει κατ' αὐτοῦ κατηγορίας οὐ τέθεικεν ὁ συγγραφεὺς, ὅτι μὴ παρῆν, ὡς εἰκὸς, αὐτῷ δι' ἀπολογίας ἀπολύσασθαι (31) τὸ ἔγκλημα, φέρε δὴ οὖν ὁμοῦ, αὐτοῦ τὴν ἱστορίαν ἐς φανερὸν ὑποθώμεθα, οὕτω δὴ καὶ ταύτην εὐθύνοντες. Εἰ τι γὰρ οὐκ ἂν εἴη σαφές, ὅτι δὴ πολὺ τὸ πλάσμα, καὶ ἀπατηλὸν, γοητείας τε ὡς ἀληθῶς ἐμπλεον, αὐτὸς ὁ τρόπος ἀπελῆγει τῆς ἱστορίας. Τὸν γάρτοι λοιμὸν ὑποτίθεται ἐν εἰδῆς πτωχεύοντος, καὶ βράξειν ἡμφιεσμένου πρεσβύτου ἀνδρὸς ἐωραῖσθαι· ὃν καταλεύειν ἐπικλεουσαμένου τοῦ Ἀπολλωνίου, πρότερον μὲν πῦρ βάλλειν τῶν ὀφθαλμῶν, εἰθ' ὕστερον βληθέντα λίθοις, κύνα συντετριμμένον, καὶ παραπτύοντα ἀφρὸν, ὡς οἱ λυττῶντες, φανῆναι· εἰρηκέναι δ' αὐτὸν περὶ τούτου καὶ ἐν τῇ πρὸς αὐτογράφου Δομετιανὸν ἀπολογία ταῦτα γράφει· Ἔ γάρ λοιμοῦ εἶδος, πτωχῶ, ὧδε γέροντι (32), εἶκαστο· καὶ εἶδον, καὶ ἰδὼν, εἶλον, οὐ παύσας νόσον, ἀλλ' ἐξελών. ἢ Τίς δὴ οὖν ἐπὶ τούτοις οὐ μέγα τὴν τοῦ θαυμαστοῦ γελάσεται παραδοξοποιῶν; ζῶν ὀφθαλμοῖς, καὶ λίθων ὑποπίπτοντα βολαῖς, ξυντριβόμενόν τε πρὸς ἀνθρώπων, καὶ ἀφρὸν παραπτύοντα, τὴν τοῦ λοιμοῦ φύσιν ἀκούων, ὡς οὐδ' ἄλλ' ὄτι οὖν τυχάνει ἢ φθορᾶ, καὶ κάκωσις ἀέρος, ἐπὶ τὸ νοσῶδες τρεπομένου, τοῦ περιέχοντος, ἐκ πονηρῶν τε καὶ φαύλων ἀναθυμιάσεων, ἢ λόγος ἰατρικὸς παραδίωσι, ξυνισταμένου. Καὶ ἄλλως (33) δ' ἂν τὸ φάσμα (34) διευσυνθεῖται, ἐπεὶ περ μόνῃ τῇ τῶν Ἐφεσίων πόλει, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῖς ὁμόροις τῶν λοιμῶν ἐπισκῆψαί φησιν ὁ λόγος· ὅπερ οὐκ ἂν γέγονοι, κάκωσιν τοῦ περιέχοντος πεπονητότος· οὐ γὰρ δὴ, κατακλεισθῆναι, μόνῃ ἂν ἐφ' ἡδρευσε τῷ περὶ τὴν Ἐφεσον ἀέρι τὸ νόσημα.

esset, si vitium ab aere ambiente fuisset contractum: minime enim, angustiis conclusus, solum Ephesium aerem morbus obsidere potuisset.

²⁹ lib. iv, c. 3. ³⁰ lib. iv, c. 4. ³¹ lib. iii, c. 10.

(29) *Οἷα ἐξ Ἀράβων*. Nempe doctissimi illi τῆς οἰωνιστικῆς magistri. Vide nostrum supra cap. 10.

(30) *Λοιμὸν*. Vitium Aldinae editionis, quæ habebat λογισμὸν, Morellianam quoque invaserat, quavis vel Accioli versio Morellum de vera lectione admonere potuisset. In Holsteniana editione mendium istud sublatum observo.

(31) *Ὅτι μὴ παρ*. ὡς εἰκ. αὐτ. δι' ἀπολ. ἀπολύσ. Nescio an Eusebium ratio hic non fugiat. Cum enim, quod ipse paulo post observat, Apollonius apud Domitianum ea de re prolixè egisse narretur, nescio an Philostrato ista tribui possit prævaricatio. Vide huc spectantia, lib. viii, c. 7, sect. 9.

(32) *Πτωχ. ὧδε γέροντι*. Holstenius ex Philostrato, ὧδε γέροντι, legendum putat. At neque πτ.

Ac primo quidem ²⁹, veluti ab Arabibus et augurali eorum schola adventans, passerculus quid sibi vellet, ad pastum cæteros qui invitabat, auditoribus interpretatur. Tum ³⁰ appetentem pestilentiam ante sentiens, civibus illam prædicit. Ejusque rei rationem apud Domitianum ipse quoque edidit. Rogante enim eum Domitiano, quo id prædixisset instinctu, « Diæta, inquit, o imperator, magis tenui usus, primus omnium persens malum. » Tertium inde patrum ei miraculorum exponit ³¹, ut pestem nempe depulerit. Quod tametsi cum maxime scriptor in iis, quæ sub finem habentur, accusationibus non commemoraverit, quoniam, ut verosimile est, apologia illud crimen non poterat diluere; nihilominus tamen nos, age, istam historiam in lucem producamus, eam quoque ita examinaturi. Si cui enim minus alias constaret liquido, spissum hoc esse mendacium, et magica revera **528** superstitione referretur, ipsa narrationis ratio id esset evictura. Pestem enim statuit mendici, pannisque laceris induti senis habitu apparuisse. Quem cum lapidibus obrui jussisset Apollonius, primum ait flammam emisisse oculis: tum vero lapidibus obrutum canem obtritum et ore spumantem, rabidorum more, apparuisse. Ipsum autem de eo etiam Apollonium, in sua ad Domitianum imperatorem apologia, ita locutum esse scribit: « Pestilentia enim forma mendico, eo habitu circumvaganti, assimilabatur: eamque vidi, visamque vici, non ut cessaret lues efficiens, sed plane e medio eam tollens. » Quis vero, talia legens, præstigatoris magno risu non excipiat portentia? [monstrum] oculis viventium, et lapidibus in se conjectis obnoxium, ab hominibus vero obtritum, et ore spumans: pestis naturam qui sciat, quod aliud sit nihil quam corruptela et vitium æris, nosmet ambientis, atque in noxium versi habitum, et malignis ac depravatis exhalationibus, ut medicorum tradit doctrina, inspissati. Imo et habita cæterarum circumstantiarum ratione hocce explodere liceat spectrum, quoniam nempe soli urbi Ephesiae, non vero finitimis etiam pestem gravem incubuisse narrat oratio: quod factum certe haud

D ὧδε γέροντι, sed potius πτωχῶ δὲ γέροντι legitur apud Philostratum. Nec in proclivi est ea lectione obtinente particulam ὧδε commode explicare. Hinc ex Eusebio Philostratum, quam ex Philostrato Eusebium isto loco malim emendari.

(33) *Καὶ ἄλλως*. H. e. licet vero etiam concedatur fabulam esse tradita de peste senis forma conspicua, et cætera eo pertinentia nugamenta fabulosa esse; nec sic tamen etiam acquiescendum; nam omnino pestem Ephesiam, etiam sine istis nugamentis spectatam, καὶ ἄλλως, ratione habitata cæterarum circumstantiarum, fabulosam esse deprehendi.

(34) *Φάσμα*. Φάσμα hoc loco nil aliud significat quam fucum oculis obstipatum: sic inf. c. 35. de eadem re, Ὅτι φάσμα καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, πρόσδὴλωτα.

CAPUT XXVIII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ΄.

Quarti miraculi loco Achilles producit manes ⁶⁷, primum quidem in chlamyde quinque cubitales, inde duodecim cubitorum magnitudine ad sepulcrum ipsius Apollonio conspectos, et de Thessalis conquerentes, quod sibi inferias, ut more erat receptum, non solverent: Trojanis præterea iratos, ob ea quæ in eum peccavissent, atque Apollonio, ut quinque proponeret quæstiones, quas vellet ipse, et Parcæ proponi paterentur, permittentes. Inde vir ille, rerum omnium solers, et futura antea sibi innotescere gloriatus, adhuc dum ignorat, funeratusne sepulcro Achilles fuerit, Musæque illi ac Nereides an lamenta profuderint, deque his illum rebus percunctatur: neque minus an Polyxena illius ad tumulum cæsa fuerit interrogat, Trojamve Helena an pervenerit. Præclaras vero, multumque ad philosophicam divini illius viri vitam conferentes, serioque proinde studio dignas quæstiones. Miratur item præterea, quod tot heroes inter Græcos ætate eadem esse potuerint, et quod ad Trojam Palamedes fuerit præsens. Virum autem « cum diis » familiariter versatum, « sive forma apparentium ⁶⁸ visibili, sive non obnoxiorum oculis, » talia ignorare, et de ejusmodi interrogare rebus, quomodo turpissimum non censeatur? Nisi forte, quia mortuos interrogans inducitur, **529** ideo frigidiores quæstiunculas auctor fingit, ut tollat suspicionem, qua ille ultra quam par est curiosus exstitisse videri poterat. Sane enim et apologia usum nobis sistit Apollonium ⁶⁹, quod eo modo, quo in Necyomantiis fieri solet, ipsi visa oblata haud fuerint: « Neque enim, inquit, ut Ulysses scrobe effossa, neque cæsis agnis manibus placatis, in Achillis colloquium veni, sed precibus fuis, quas Indi censent heroibus fundi oportere. » Atque de istis jam apud sodalem gloriatur, qui nihil ab Indis accepisse, neque eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori perhibetur ⁷⁰.

CAPUT XXIX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ΄.

Sed, heus! bone vir, nisi damnabilis illa erat magia, quid est quod vel unicum tibi familiarissimum, eumque solum, Damidem, admirandi hujus spectaculi et confabulationis participem haud fecisti. Cur item plena die id facere haud licuit, sed nocte intempesta, a te peragi oportuit solo? Cur item gallorum cantus herois manes fugarunt? « Abiit enim, inquit, cum fulgure quoddam modico, namque et galli gallinæque jam cantum exorsi fuerant. » Impuris itaque dæmonibus forte

Τέταρτον αὐτῶ παράδοξον Ἀχιλλέως ἦν ψυχῆ, πρότερον μὲν ἐν χλαμύδι πεντάπηχους, εἶτα δωδεκάπηχους τὸ μέγεθος, παρὰ τῷ ἰδίῳ αὐτοῦ μνήματι φαινομένη, θεταλοῦς τε καταιτιωμένη, ὅτι δὴ τὰ ἐναγίσματα αὐτῶ, ὡς ἔθος ἦν, οὐκ ἐπετέλουν· μνηυσά τε εἰσέτι. Τρωσὶ τῶν ἐς αὐτὸν πεπλημμελημένων, καὶ προστάττουσα τῷ Ἀπολλωνίῳ πέντε λόγους, οὓς ἂν αὐτός τε βούλοιο, καὶ αἱ μοῖραι συγχωρεῖεν ἀνερεσθαι. Εἶθ' ὁ πάντα εἰδώς, καὶ τῶν μελλόντων πρόγνωσιν αὐχῶν, ἔτι ἀγνοεῖ εἰ τάφου τύχοι Ἀχιλλεύς, καὶ εἰ Μουσῶν θρηνοί, καὶ Νηρηίδων ἐπ' αὐτῶ γεγένησιν, καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἀνερωτᾷ, καὶ διαπυθάνεται, εἰ Πολυξένη ἐπεσφάγη αὐτῶ, καὶ εἰ Ἑλένη ἐς Τροίαν ἐληλύθει. Ὡς σεμνά γε, καὶ κατεπειγόντα ἐς τὸν φιλόσοφον βίον τοῦ δίου (35) τὰ σπουδῆς ἄξια ἔρωτήματα! θαυμάζει δ' ἐπὶ τούτοις, εἰ τοσοῦτοι ἥρωες παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐνὶ χρόνῳ γεγέννησιν, καὶ εἰ ἀφίκοιτο ἐς Τροίαν Παλαμήδης. Τὸν δὴ « θεῶν ὀρωμένων τε καὶ οὐχ ὀρωμένων » ὀμιλητὴν τοιαῦτα ἀγνοεῖν, καὶ περὶ τούτων ἀνερωτᾷν, ποίας οὐχὶ γένοιτ' ἂν αἰσχύνῃς; εἰ μὴ ἄρ', ἐπειδὴ νεκροῖς ὀμιλῶν εἰσῆκται, ἐπὶ τὸ ψυχρότερον μεταποιεῖ τὰς πύσεις ὁ συγγραφεὺς, ὡς ἂν ὑπεκλύσῃ τὴν ὑπόνοιαν τοῦ πέρα τῶν προσηκόντων αὐτὸν περιειργάσθαι (36) δοκεῖν. Καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπολογούμενον αὐτὸν ὑπογράφει, ὅτι μὴ κατὰ νεκρομαντεῖαν ὁ τρόπος αὐτῶ τῆς φανείσης ὕψεως γένοιτο: « Οὐτε γὰρ βέθρον, εἶπεν, Ὀδυσσεὺς ὀρυξάμενος, σὺδ' ἄρνων αἵμασι ψυχαγωγῆσας, ἐς διάλεξιν τοῦ Ἀχιλλέως ἦλθον (37), ἀλλ' εὐξάμενος ὅποσα τοῖς ἥρωσιν Ἴνδοί φασιν εὐξασθαι δεῖν. » Καὶ ταῦτα νῦν πρὸς τὸν ἑταῖρον ἀποσεμνύεται, ὁ μὲν μαθεῖν παρ' Ἰνδῶν, μὲνδὲ ζηλώσαι (38) τὴν παρ' αὐτοῖς σοφίαν, πρὸς τοῦ συγγραφέως μαμαρτυρημένως.

eorum imitatus sapientiam esse alibi huic scriptori

⁶⁷ lib. iv, c. 16. ⁶⁸ lib. i, c. 32. ⁶⁹ lib. iv, c. 16. ⁷⁰ lib. v, c. 12.

(35) Τοῦ δίου. Editi habebant τοῦ Διός, quod non ingratis Musarum in δίου nos ex conjectura mutasse confidimus.

(36) Περιειργάσθαι. Notus ex Actibus apostolicis vocis περιεργός de rebus magicis usus, ad quem census referre oportet νεκρομαντεῖαν, curiosasque mortuorum consultationes. Quamobrem nolo de hac voce ad sacram illam apostolorum historiam a viris doctis observata hoc loco repetere.

Τί δῆτ' οὖν, ὦ οὗτος, εἰ μὴ τις ἦν κακοῦθης περιεργία, μὲνδὲ τὸν ἕνα σοι, καὶ γνήσιον, καὶ μόνον ἑταῖρον, Δάμιν, κοινὸν ἐποιοῦ τῆς θαυμαστῆς ταύτης ὕψεως τε καὶ ὀμιλίας; Τί δ' οὐχὶ καὶ δι' ἡμέρας τοῦτο ἐξῆν ποιεῖν, ἀλλὰ τῶν νυκτῶν ἄνωρ, καὶ μόνον; Τί δὲ καὶ ἡλαυνῶν τὴν τοῦ ἥρωος ψυχὴν ἀλεκτρούων βοαί; « Ἀπῆλθε γὰρ, φησὶ, ξὺν ἀστραπῇ μετρίῃ· καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀλεκτρούνες ἦδη φύθῃς ἤπτοντο. » Δαίμοσι μὲν οὖν πονηροῖς γένοιτ' ἂν ἴσως ὁ τῆς ὥρας ἐπιτῆδειος ἐς περιεργούς ὀμιλίας καιρός, ἀλλ' οὐχὶ ἡρωϊδὶ ψυχῇ,

(37) Ἦλθον. Editi ἔλθοι habebant, sensu invito, cumque ipsa hic ex Philostrati historia allegantur Apollonii verba, ἦλθον ex ea restituere non dubitavi.

(38) Μὲνδὲ ζηλώσαι etc. Respicit locum in historia Philostrati, supra etiam cap. 24, allegatum, quem cum modo allegatis Apollonii verbis contendens, contraria narrare Philostratum ostendit.

ἦν, τῆς παχείας τοῦ σώματος ἐλευθερωθεῖσαν ὕλης, ἀγαθὴν καὶ πανάρετον εἶναι χρεῶν. Ὁ γὰρ μὴν εἰσηγμένους ἐνταῦθα δαίμονας βάσκανος, καὶ φθονερὸς τὸν τρέπον, ὀργίλος τε καὶ ταπεινὸς τὴν διάθεσιν ὑποτετύπεται. Ἡ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ τὸν Ἀντισθένην, μειράκιόν τι σπουδαῖον, ὡς ἂν δὴ φιλοσόφῳ ξυνέπεσθαι τῷ Ἀπολλωνίῳ πειρώμενον, ἀπειργῶν; Προστάττει γὰρ τὸ μὴ ποιεῖσθαι αὐτὸν ξυνέμπορον τῆς ἑαυτοῦ φιλοσοφίας, ἐπιλέγων τὴν αἰτίαν· « Πριάμιδος τε γὰρ, φησιν, ἱκανῶς (38) ἔστι, καὶ τὸν Ἑκτορα ὕμνων οὐ παύεται. » Πῶς δὲ οὐκ ὀργίλος καὶ ταπεινός; ὁ Θετταλοῖς, ὅτι μὴ θύοιεν αὐτῷ, θυμούμενος, καὶ Τρωσιν, ὅτι δὴ πρὸ μυρίων ὄσων ἐτῶν ἐς αὐτὸν διημαρτήχασι, μὴ καταλασσομένους, καὶ ταῦτα θύουσι, καὶ ξυεχῶς σπενδομένοις· ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμήθους τῶν ἑαυτοῦ, αὐτῷ ἀγάλματι φαύλως ἐβρίμμενον, ἀναλαβεῖν ἐγκλελυμένος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Τὸ μέντοι πέμπτον καὶ ἕκτον θαῦμα οὐ πολλῆς δέοιτο τοῦ λόγου διατριβῆς, ἐς ἐνδειξιν τῆς τοῦ γραφέντος (39) εὐχερείας· δαίμονας γὰρ ἀπελαύνει, ἄλλω ἄλλον, ἢ φασὶ (40), δαίμονι. Τὸν μὲν γὰρ ἐξ ἀκολάστου μειρακίου, τὸν δ' ἐπιπλάστως ἐς γυναικεῖαν μορφήν σχηματιζόμενον. Τοῦτον δὲ τὸν δαίμονα « Ἐμπουσάν » καὶ « Λαμίαν, » αὐτοῖς ὀνόμασιν, ὁ σοφώτατος ἀποκαλεῖ. Τὸ γὰρ μὴν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων πόλεως μετὰ ταῦτα χόριον, ὅτι δὴ μετὰ θανάτων ἐπὶ δευτέραν ζωὴν ἤγαγεν, ἀπιστότατον (41) καὶ αὐτῷ δόξαν τῷ Φιλοστράτῳ. παραιτητέον. Ἐν δισταγμῷ μέντοι ἀμφιβάλλει, μὴ ἄρα σπινθήρ τῆς ψυχῆς ἐνυπάρχων τῷ παιδί, τοὺς θεραπεύοντας ἐλελήθει. Ἀλέγεσθαι γὰρ φησιν, ὡς ψεκάζοι μὲν ὁ Ζεὺς, ἡ δὲ ἀτμίζοι ἀπὸ τοῦ προσώπου. Καὶ γὰρ δὴ εἰ ἀληθῶς αὐτὸ τοῖνδε ἐπ' αὐτῆς Ῥώμῃς ἐπέπρακτο, οὐκ ἂν ἐλελήθει βασιλεία τε πρῶτον, καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἄπαντας ὑπάρχους, μάλιστα δὲ τὸν φιλόσοφον Εὐφράτην, ἐγχωριάζοντα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ἐπὶ τῆς Ῥώμῃς διατριβόντα, ὃς δὴ ἐς ὕστερον τὴν κατ' αὐτοῦ κατηγορίαν, ὡς δὴ κατὰ γόητος, ὑποβάλλειν ἰστέρηται. Πάντως γὰρ ἂν καὶ τοῦτο, εἰ δὴ τοῦτο γεγενῆς ἦν, ταῖς ἄλλαις κατ' αὐτοῦ διαβολαῖς πρὸς τοῦ κατηγόρου συγκατελεκτο. Καὶ τὰ μὲν ἐν μέρει καὶ κατ' εἶδος αὐτῷ πεπραγμένα, τσαῦτα· μυρία δὲ καὶ

A magis opportunum fuerit ad magicas conversationes istud tempus, non vero herois manibus, quos, crassa ista corporis solutos materia, probos esse, omnique virtutum genere abundare oportebat. At, qui isthic inducitur dæmon, invidis est et parum benignis moribus: iracundus item representatur idem, et pusillo animo. Annon enim talis habendus sit, qui Antisthenem⁷¹, probum adolescentem, ut qui philosophum sectari Apollonium cuperet, ab eo avulsit? Nempe eum Apollonius ne participem philosophiæ faceret suæ prohibet, ratione addita: « Priamides enim est genuinus, et Hectorem laudare non desinit. » Qui iracundum item et animo pusillo non dicam esse? qui Thessalis succenset, quod sacra sibi non faciant⁷², et Troianis, quod innumeris ante annis injuria eum affecissent, reconciliari nolit, sacrificantibus licet atque libantibus ei indesinenter. Sed et Palamedis sepulcrum una cum illius statua male dirutum restaurari jubet.

530 CAPUT XXX.

Quintum porro sextumque miraculum non opus habent, ut longa eis oratione immoremur, qua pateat stolidi scriptoris simplicitas: dæmonas nempe exturbat, alium, ut vulgo aiunt, ope alterius. Alium nempe ex adolescente infrunito⁷³, alium porro qui facie muliebri esset indutus⁷⁴. Atque hunc quidem « Lamiam » et « Empusam, » ipsis hisce adhibitis vocibus, sapientissimus auctor appellat. Puellam inde in urbe Romana⁷⁵ quod post mortem in vitam reduxerit iterum, cum vel ipsi Philostrato plane incredibile videatur, plane repudiandum. In ambiguo enim hæret, num vitalis auræ scintilla, in puella residua, medicos latuerit. Famam enim esse ait, pluviam tum cecidisse placidissimam, ex puellæ vero facie vaporem exhalasse. At certe, si vere tale quid in ipsa urbe Romana fuisset patratum, fugere primo ipsum quidem non potuisset imperatorem, neque principes, qui proximum ei locum obtinent, omnes, præcipue autem, qui ea tempestate in istis partibus agebat, imo in ipsa urbe Roma tum versabatur, Euphratem philosophum, qui subsequentiis temporibus, controversiam tanquam mago et intentasse narratur⁷⁶. Sane vero hoc omnino etiam, si quidem factum id esset, cæteris imputationibus ab accusatore additum fuisset. Atque ista quidem sunt

⁷¹ lib. iv, c. 12. ⁷² lib. iv, c. 16. ⁷³ lib. iv, c. 20. ⁷⁴ lib. iv, c. 25. ⁷⁵ lib. iv, c. 45. ⁷⁶ lib. viii, c. 3.

(38) ἱκανῶς. Forte ἱκανός. Edit.

(39) Γραφέντος. Editi habebant πραχθέντος. Paulo audacius videri poteramus hic emendasse. Sed necessitas, ut spero, audaciam excusabit; nullum enim sensum hic fundit πραχθέντος. Contra εὐχερείαν et κουφότητα Christianis *exprobraverat* Hierocles, quam passim in hoc opusculo retorquentem vidimus eolumniam Eusebium: ipsum potius Hieroclem, Philostratumque tantopere ab eo commendatum, εὐχερείας et κουφότητος reos esse demonstrantem: quod hic quoque eum facere liquido constare puto. Cæterum sive illud γραφέντος ad Hieroclem referas, sive ad Philostratum non multum intererit, nam potest γραφείς esse ille quoque,

D qui *litem intendit*, quæ γραφή dicitur: forma enim passiva hoc verbum active tamen significare tritum.

(40) Ἡ φασὶ. Forma hæc loquendi vulgare illud dictum fuisse innuit, natum forte ex Juliorum adversus Salvatorem calumnia, vel iis etiam jam antea trito usu receptum, et passim de iis adhibitum, qui malum malo depellerent. Sic inf., c. 32, ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλον, etc.

(41) Ἀπιστότατον. Ita rescribo audacter pro ἀπιστοτάτην quod est in editis. Imperitis librariis fucum fecit quod δόξαν *substantivum femininum* putarent, quod tamen est *participium ἀόριστον neutrius generis*.

particularia Apollonii facta atque specialiora. At alia etiam innumera præsağa mente dixisse eum, vaticinatumque esse et præcecuisse, scribit. Hoc item, ut Athenis initiari Eleusiniis sacris cupiens⁷⁷, a Cereris sacerdote prohibitus fuerit, nolle sese, aiente, magum initiare, Eleusiniave sacra pandere homini, minus puris addicto sacris. Imo etiam ei, qui impudice Romam pervagabatur⁷⁸, Neronisque carmina ad citharam mercede cantillabat, mercedem ut solverent ob præclaram operam, sodalibus suis summus ille philosophus, Neronem metuens, præcepit.

CAPUT XXXI.

Atque istis quidem quarto etiam absoluto, in quinto institutæ de eo scriptionis libro⁷⁹, ubi de fatidica ejus facultate nonnulla dixisset, eumque admiratus esset scriptor, ista ad verbum subjungit: « Quod autem hæc divino quodam motu prædixerit, quodque parum sana utantur mente, magum fuisse illum qui opinantur, 531, satis constat ex dictis hucusque. Sed tamen ea quoque de re amplius dispiciamus. Incantatores, eos autem ego mortalium infelicissimos puto esse, partim spiritibus torquendis sese applicant, partim barbaris sacris, partim carminibus aut venenis fatorum sancita se quidem mutare aiunt. Apollonius autem fatorum decreta sequebatur, fatalique necessitate eventura prædicebat; prædicebat autem non magiæ ope, verum deorum revelatione edoctus. Cumque apud Indos vidisset tripodas, pincernasque et cetera, quæ spontaneo motu in medium prodire aiebant, neque qua comparata essent arte interravigavit, neque, ut edoceret quomodo facta essent, petiit, verum laudavit quidem, imitari tamen haud est dignatus. » Hæc referens, celeberrimos illos Indorum philosophos magos manifeste fatetur esse. Nam de magis sermonem instituens, eorum mentionem facit: stupenda opera eos arte sua producere aiens, ejusque eorum artis, tanquam parum liberalis, imperium eum, de quo orationem insituit, esse statuens. Si igitur convictus fuerit Apollonius, quod deos vocaverit hos ipsos, et pro præceptoribus agnovit, intempestivum haud erit, eis, quibus magistri ejus tenentur, imputationibus ipsum quoque obnoxium censere. Inducitur ergo apud Nudos, quos vocat [Philostratus,] Ægyptiorum, ad

⁷⁷ lib. iv, c. 58. ⁷⁸ lib. iv, c. 39. ⁷⁹ lib. v.

(42) Γνώσεως. Malim προγνώσεως.

(43) Ὅτι μὲν δὴ τὰ. Philostr., ὅτι μὲν γὰρ τὰ.

(44) Προέλεγε. Philostr., προσέγνωσε.

(45) Εἰμαρμένα. Verissima lectio, ex Philostrato a nobis restituta, rejeculumque omnino εἰρημένα, quod in editis erat, neque turbare non potuit Accicium interpretem.

(46) Καὶ προέλεγεν. Philostr. habet προύλεγε δέ.

(47) Ἔσσεσθαι. Philostr., γενέσθαι.

(48) Προέλεγε. Philostr., προσέγνωσε.

(49) Ὥρα. Ita ex conjectura rescripsimus pro ὄρα, quæ ineptissima lectio omnes editos invaserat. Sic paulo post ex Philostrato, ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν

ἄλλα, καὶ κατὰ πρόγνωσιν αὐτὸν λέγειν, προμαντεύσασθαι τε καὶ προειρηκέναι γράφει. Καὶ ὡς Ἀθήνησι βουλευθέντα μυηθῆναι τὰ Ἐλευσίνια ὁ εἶπε εἶρεν ὁ ἱερεὺς, μὴ ἂν ποτε φήσας μυησεσθαι γόητα, μηδὲ τὰ Ἐλευσίνια ἀνοῖξαι ἀνθρώπων μὴ καθαρῶ τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ καὶ τῷ ἀσελγῶς ἀγείροντι κατὰ τὴν Ῥώμην, καὶ τὰς Νέρωνος μετὰ κιθάρας ἐπὶ μισθῶ διεξιόντι ψῆδας, μισθὸν ἐπιδοῦναι τοῖς ἑταίροις τῆς σοφῆς ταύτης ἐπιτηδεύσεως, ὁ φιλοσοφώτατος διὰ τὸν Νέρωνος φόβον προστάττει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'

Ἐν τούτοις καὶ τοῦ τετάρτου περιγραφέντος ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς περὶ αὐτοῦ γραφῆς, εἰπὼν τινα περὶ γνώσεως (42) αὐτοῦ, καὶ ἀποθαυμάσας ὁ συγγραφεὺς, ἐπιλέγει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ὅτι μὲν δὴ τὰ (43) τοιαῦτα δαιμονίῳ κινήσει προέλεγε (44), καὶ ὅτι τοῖς γόητα ἡγουμένοις τὸν ἄνθρωπον οὐχ ὑγιαίνει ὁ λόγος, δηλοῖ μὲν καὶ τὰ εἰρημένα· σκεψώμεθα δὲ κάκιστα· Οἱ γόητες (ἡγούμενοι δ' αὐτοῦ ἐγὼ κακοδαιμονεστάτους ἀνθρώπων), οἱ μὲν ἐς βασάνους εἰδύλων χωροῦντες, οἱ δὲ ἐς θυσίας βραβάρους, οἱ δὲ ἐς τὴ ἐπᾶσαι τι ἢ ἀλεῖψαι, μεταποιεῖν φασὶ τὰ εἰμαρμένα (45). Ὁ δὲ εἶπετο μὲν τοῖς ἐκ μοιρῶν, καὶ προέλεγεν (46), ὡς ἀνάγκη ἔσσεσθαι (47) αὐτά. Προέλεγε (48) δὲ οὐ γοητεύων, ἀλλ' ἐξ ὧν οἱ θεοὶ φαινόνται. Ἰδὼν τε παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς τοὺς τρίποδας, καὶ τοὺς οἰνοχόους, καὶ ὅσα αὐτόματα ἐσφοιτᾶν εἶπον, οὐθ' ὅπως σοφίζοντο αὐτὰ ἤρετο, οὔτε ἐδέθη μαθεῖν, ἀλλ' ἐπήνγει μὲν, ζηλοῦν δὲ οὐκ ἤξιστο. » Ταῦτα δὲ λέγων, δηλὸς ἐστὶ τοὺς περιβοήτους Ἰνδῶν φιλοσόφους γόητας ἀποφαίνων. Περὶ γὰρ τοῖ γόητων ποιῶμενος τὸν λόγον, μνημονεύει καὶ τούτων· σοφίζεσθαι τὰ δὴ παράδοξα λέγων αὐτοὺς, καὶ τὸν, περὶ οὗ ὁ λόγος, τῆς τοιαύτῃ αὐτῶν σοφιστείας, ὡς ἂν μὴ ἀστείας, ἀλλότριον ὑποτιθέμενος. Οὐκοῦν εἰ φαίνονται τούτου θεοὺς ἀποκαλῶν, καὶ διδασκάλους ἐπιγραφόμενος αὐτοὺς ὁ Ἀπολλώνιος, ὥρα (49) ταῖς κατὰ τῶν διδασκάλων καὶ αὐτῶν ὑπάγειν διαβολαῖς. Εἰσῆχται δὴ σὺν παρ' οἷς φησι Γυμνοῖς Αἰγυπτίων, βήμασιν αὐτὰς ταῦτα φάσκων· Οὐκ ἀπειχὸς τι παθεῖν μοι δοκῶ (50), φιλοσοφίας ἡττηθεὶς εὐ κεκοσμημένης, ἦν ἐς τὸ πρόσφορον (51) Ἰνδοὶ στειλαντες, ἐφ' ὑψηλῆς τε καὶ θείας μηχανῆς ἐκχυκλοῦσιν. Ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη; (52). ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφοὺς τε καὶ μακαρίους,

ἡγάσθη, ὥρα μανθάνειν; et plane simili orationis structura infra apud Euseb., sub fin. c. 32: Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλοσοφία διαπέψαι ὁμολογήθειη, ὥρα μεσοπονηρίαν μὲν ἐκείνου κατηγορεῖν, etc.

(50) Δοκῶ. Hoc magis mihi probatur, quam quod in Philostrati textu legitur δοκεῖ.

(51) Ἐς τὸ πρόσφ. Sic apud Philostr. quoque restitui, apud quem male antea scribebatur οἱ τὸ πρόσφ.

(52) Ὡς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη. Ante editum erat οὗς δὲ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη αὐτοῦς. Vid. paulo post, not. 54.

ώρα μανθάνειν (53). » Καὶ μετὰ βραχέα (54) φησίν· « Ὅσσοι μὲν γὰρ θεοὶ τέ εἰσι, καὶ κεκόσμηται κατὰ τὴν Πυθίαν (55). » Καὶ Δομετιανῶν δὲ εἰσηχταὶ λέγων· « Καὶ τίς πρὸς Ἰάρχαν σοὶ πόλεμος, καὶ Φραώτην, τοὺς Ἰνδοῦς; οὗς ἐγὼ μόνους ἀνθρώπων Θεοῦς τε ἡγοῦμαι, καὶ ἀξίους τῆς ἐπωνυμίας ταύτης. » Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ ὁμοίως Θεοῦς τε καὶ διδασκάλους τάνδρος ἐπιγράφας (56) ὁ λόγος τοὺς δεδηλωμένους, δακτυλίους τε παρ' αὐτῶν εἰληφέναι ὁμολογήσας αὐτὸν, ἐπιλέλησται ὦν, καὶ συνδιαβάλλων τοῖς διδασκάλοις τὸν μαθητὴν οὐκ ἐπαίει.

ego solos inter homines deos esse puto, eaque appellatione dignos censeo. » Aliisque in locis similiter deos Apollonii atque magistrōs agnoscens historia illa prædictos [philosophos], annulosque ab iis accepisse fassa⁸⁵, nunc istorum velut obliviscitur una cum magistris discipulum, opprobriis obnoxium sese reddere non sentiens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ΄.

Υποβάς δ' ἐν τῇ γραφῇ, αὐλητὴν ὑποτίθεται, καὶ τὸν Ἀπολλώνιον, ὡσπερ τινας οὐσίας μεγίστης καὶ σφωτάτης ἐπιστήμης, τρόπους αὐλήσεως μάλα σπουδαίως μακροῖς τοῖς διηγήμασιν εἶροντα διεξέρχεται. Καὶ αὐτοκράτορα Οὐεσπασιανὸν, οἷα δὴ Θεῶν προσεῦξασθαι αὐτῷ ἱστορεῖ· καὶ τὸν μὲν, ὡς εὐχῆ, εἰρηκέναι (57)· « Ποίησόν με βασιλέα. » τὸν δὲ ἀποκρίνασθαι· « Ἐποίησα. » Καὶ τίς οὐκ ἂν μισήσειεν εὐλόγως τῆς ἀλαζονείας τὴν φωνήν, μανίας τὴν μηθὲν ἀποδέουσαν, ὅτε γε ἕδη αὐτὸς Θεὸς, καὶ βασιλέων ποιητῆς εἶναι φρυάττεται, ὁ τῆς Αἰγυπτίας κυβερνήτης νεώς; Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ Ἀπολλώνιος γεγονέναι τὴν ψυχὴν, ἐν ταῖς πρὸς τὸν Ἰνδὸν ἐμιλλίαις μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

Τῷ δ' αὐτῷ βασιλεῖ, οὗς ἂν αὐτὸς δοκιμάζοι τῶν φιλοσόφων συμβούλους τῶν πρακτέων, γνωρίσαι αὐτῷ ἀξιοῦντι, κατὰ λέξιν φησίν· « Ἀγαθοὶ δὲ τούτων σύμβουλοι καὶ οἶδοι ἂν ἄνδρες, τὸν Δίωνα δέξασ, καὶ τὸν Εὐφράτην, μήπω αὐτῷ ἐς διαφωρὰν ἤκοντα. » Καὶ αὖθις· « Ὁ βασιλεῦ, εἶπεν, Εὐφράτης καὶ Δίων, πάλα σοὶ γνωρίμοι ὄντες, πρὸς θύραις εἰσὶν, οὐκ ἀφρόντιδες τῶν σῶν. Κάλει δὴ κάκεινους ἐς κοινὸν λόγον· σοφῶ γὰρ τῷ ἄνδρε. » Πρὸς Ἄ Οὐεσπασια-

⁸⁵ lib. vi, c. 11. ⁸⁶ ibid. ⁸⁷ lib. vii, c. 32. ⁸⁸ lib. iv, c. 19. ⁸⁹ lib. v, c. 21. ⁹⁰ lib. v, c. 29. ⁹¹ lib. iii, c. 23. ⁹² lib. v, c. 29. ⁹³ lib. v, c. 31.

(53) Καὶ μακ. ὦρα μανθ. Verba ὦρα μανθάνειν omnino ad præcedentia pertinere, adeoque non ante, sed post ea ponendam στιγμὴν esse, secus quam factum in prioribus editionibus; particulam δὲ item post ὦρα delendam esse, Philostrati textum conferentibus dubium haud esse poterit. Omnis in vulgatis Eusebii error ex eo est, quod statim post hæc verba indicium fieret allegatæ ῥήσεως alterius Apollonii, verbis quidem præmissis istis: καὶ μετὰ βραχέα φησίν. Ad hæc igitur aptius referri posse iudicavit verba ὦρα μανθάνειν nasutulus quidam, quam ad præcedentia, eo quod Philostratum non inspexisset, neque adeo legisset, quæ apud eum sequuntur, quibus demonstrat merito se Indos philosophos pro μακροῖς habere, ut adeo optime quadret iis quod præcesserat ὦρα μανθάνειν. Quæ si vidisset, quicumque ille fuerit criticus, statim vidisset ad verba Apollonii ex Philostrato allegata pertinere ista: ὦρα μανθάνειν. Hoc vero semel com-

A verbum prolocutus sequentia⁸⁶: « Neque absonum quid mihi evenire puto, si philosophiæ obnoxius evadam pulcherrime ornatae, quam decenti habitu indutam, Indi sublimi et plane divina vectam machina, in scenam provehunt. Quam jure autem eos admirer, jure sapientes esse atque beatos existimem, jam tempus est ut percipiat. » Et paulo post ait⁸⁷: « Hi dii enim sunt, et Pythiæ exemplo ornantur. » Domitianum quoque imperatorem hujusmodi verbis inducitur allocutus⁸⁸: « Quodnam tibi adversus Iarcham et Phraotem Indos est bellum? quos

B Dum perguit vero scribere, tibicinem quemdam inducit⁸⁹: Apollonium autem quasi maxima illa 532 et præclarissima scientia esset, modos tibiæ inflandæ, magno studio, prolixo discursu, prosecutum narrat. Vespasianum porro imperatorem ei, quasi Deo, supplicem factum ait⁹⁰. Atque ipsum quidem, supplicantis more, « Imperatorem me facito, » dixisse. Huncque, « Jam feci, » respondisse. Quis vero non odio habeat merito, insolentiæ plenam, proximamque insanix vocem? quando jam ipsum se Deum, et imperatores creandi potestatem habere frenit, navis Ægyptiæ olim gubernator⁹¹? Talem enim se fuisse, qua animum, ipse Apollonium in sermone cum Indo paulo ante nobis indicavit.

CAPUT XXXII.

CAPUT XXXIII

Eidem imperatori, ut sibi indicaret roganti, quosnam philosophos in consilium rerum gerendarum adhibendos maxime probaret? ita ad verbum respondet⁹²: « Boni illarum rerum consilarii et isti sunt, Dionem Euphratemque manu monstrans, cui nihil adhuc dum cum eo controversiæ intercedebat. » Et rursus⁹³: « Sunt, inquit, o imperator, Euphrates et Dion, veteres amici tui, in limine; rerum tuarum satagentes, illos igitur ad conferendos sermo-

misso errore cætera omnia idem pro lubitu refinxit, ut suis accommodarentur commentis, atque adeo ita totam istam ῥήσιν ex cerebro suo repræsentavit: Οὗς δὴ ἐν δίκῃ μὲν ἡγάσθη, ἐν δίκῃ δὲ ἡγοῦμαι σοφούς τε καὶ μακροῖς. ὦρα δὲ μανθάνειν καὶ ἄ μετὰ βραχέα φησίν.

(54) Καὶ μετὰ βραχέα. Ante editum καὶ ἄ μετὰ βρ. Nempe ἄ additum ex semel concepto de hoc loco errore, de quo nota præced.

(55) Κατὰ τὴν Πυθίαν. Pythia Apollinis ὑποφῆτις, ut notum, ἀτεχνῶς μάντις.

(56) Ἐπιγράφας. Male editi ἐπιγράφαι. Veram lectionem, præterquam quod sententia postulati, firmat statim sequens participium ὁμολογήσας, quod præcessisse aliud participium intercedens copula τε evincit.

(57) Εἰρηκέναι. Additum in editis Οὐεσπασιανόν, invito linguæ genio, quam glossam proinde marginalem esse putavi, ex textu eliminandam.

nes, quæso, admitte etiam; viri enim sapientes sunt. » Ad quæ Vespasianus: « Sapientibus, inquit, viris fores semper præbere soleo patentes. » Euge vero egregiam rerum futurarum in illo heroe scientiam! Bonus jam est et sapiens Euphrates, quia nulla dum inter eos orta contentio. Sin vero aliqua oriatur, quam longe, talis ut habeatur, aberit. En tibi quæ de eodem idem ad Domitianum scribat⁸⁰: « Et certe quantas comparare opes philosophus possit, potentioribus si aduleter, Euphratis fortunæ ostendunt. Illi nempe inde, (quid enim opes dicam?) inexhausti sunt divitiarum fontes. Jamque ad mensas disputationes habet, mercator magnarius, villis cocio, publicanus danista, ipse omnia factus, venalis et vendens. Semper autem potentiorum liminibus hæret affixus, inque iis ultra etiam quam janitores subsistit. Quin sæpe a janitoribus eum intercludi contigit, ut canes gulosi intercludi solent. Philosopho autem vel drachmam impertitus nunquam, opes suas muris circumvallat, extortis ab aliis huncce Ægyptium pecuniis pascens, linguamque in me acuens, excindi merentem. At Euphratem tibi relinquo, tu enim nisi adulatoribus admodum delecteris, multo quam dico hominem deteriore esse invenies. » Qui ergo apud Vespasianum patrem sapientem esse Euphratem, et probum est testatus, ista apud filium autem profert, manifeste ejusdem viri et laudator esse deprehenditur, et accusator. Itane vero qui futurorum præditus scientia est, qualis sit, qualisve futurus sit Euphrates ignorat? **533** At neque nunc primum, sed ipsius jam Vespasiani ævo carpere Euphratem, ut qui perversis sit moribus, instituit⁸¹. Quomodo talem igitur imperatori commendat, ita ut ipsi quoque patentes, illius com-

⁸⁰ lib. viii, c. 7. ⁸¹ lib. v, c. 39.

(58) *Γράφει*. Nempe in scripta Apollonli ad Domitianum Apologia hæc inveniatur, quam recitare ei datum haud fuit, ut ex lib. viii, c. 6, liquet; hinc γράφειν eum quæ sequuntur Eusebii ait. Aliiter acceperat verbum γράφειν Acciolus, qui vixit: Vide, quæso, quibus illum apud Domitianum verbis accuset. At dubito verbum γράφειν h. l. eo sensu accipi posse, neque γραφή enim est illud ad Domitianum opus, sed Apologia.

(59) *Τί λέγω*. Morellus in margine observaverat in ms. se invenisse τί λέγω, quæ lectio cum in Philostrati quoque textu inveniatur, retinenda videbatur. Editi tamen h. l. habebant ἀπληστα pro τί λέγω.

(60) *Κάπλ*. Sic Philostr. Editi h. l. habent καὶ περί, quod minus convenire videtur genitivo sequenti.

(61) *Ἐν ταῖς*. Apud Philostr. omittitur ἐν.

(62) *Προσέστηκεν*. Sic cum Philostr. malebam, quam προσέστηκεν, quod in editis Eusebii inveni. Prius illud rectius convenit ei, quod paulo post dicitur, canum ad instar sæpe interclusus esse.

(63) *Ἀπελήφθη*. Philostr. ἀπελήφθη habet. Prior editio et ms. Reg. ἀπελήφθη, nescio quo sensu. Putabam ego ἠπελήφθη rectius legi. Interpres hoc loco mirum in modum delirarat, qui nobis canes nescio quos lucernarios, soribus appositos finxerat. **MOLSTEN.**

νός: « Ἀκλειστους, ἔφη, θύρας παρέχω σοφοῖς ἄνθρωποις. » Εὐγε τῆς προγωγῆς τοῦ ἥρωος! Ευφράτης νῦν ἀγαθός τε καὶ σοφός, ἐπεὶ μὴ ἐς διαφορὰν πω αὐτῷ ἐληλύθει. Εἰ δ' ἔλθοι, ὅσον οὐκω δὲ τοῦτ' ἔσται. Ὅρα οἶα περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς πρὸς Δομετιανὸν γράφει (58): « Καὶ μὴ ὅποσα γίνεται φιλοσόφῳ ἀνδρὶ, κολακεύονται τοὺς δυνατοὺς, δηλοῖ τὰ Εὐφράτου. Τοῦτῃ γὰρ ἐντεῦθεν, τί λέγω (59) χρήματα; πηγαὶ μὲν οὖν εἰσι πλοῦτου. Κάπλ (60) τῶν τραπεζῶν ἤδη διαλέγεται, κάπηλος, ὑποκάπηλος, τελώνης, ὀβολοστάτης, πάντα γινόμενος, τὰ πωλούμενά τε καὶ πωλοῦντα. Ἐντετύπεται δὲ αἰὲν ἐν ταῖς (61) τῶν δυνατῶν θύραις, καὶ προσέστηκεν (62) αὐταῖς πλείω καιρὸν ἢ οἱ θυρωροί. Ἀπελήφθη (63) δὲ καὶ ὑπὸ τῶν θυρωρῶν (64) πολλάκις, ὡσπερ τῶν κυνῶν οἱ λίγνοι. Δραχμὴν δὲ οὐδὲ φιλοσόφῳ ἀνδρὶ ποτε προέμενος, ἐπιτείχεται (65) τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον, ἑτέροις (66) τὸν Αἰγύπτιον τουτοῖ βόσκων χρήματα, καὶ δέξινον ἐπ' ἐμὲ γλώσσαν, ἀξίαν ἐκτεμῆσθαι. Εὐφράτην μὲν δὴ καταλείπῃ σοι: σὺ γὰρ, ἦν μὴ κολακας ἐπαινήεις, εὐρήσεις τὸν ἄνθρωπον κακίω ἢ ἐρμηνεύω (67). » Ὅ δὲ πρὸς τὸν πατέρα τὸν Οὐεσπασιανὸν σοφὸν καὶ ἀγαθὸν τὸν Εὐφράτην μαρτυροῦμενος, πρὸς δὲ τὸν υἱὸν ταῦτα περὶ αὐτοῦ διεξιών, δῆλος ἂν εἴη τὸν αὐτὸν ἐπαινῶν τε καὶ ψέγων. Ἄρ' οὖν ὁ τῆν τῶν μελλόντων προειρηφώς γνῶσιν ἠγνόει δὲ ἦν τε καὶ ἔσται ὁ Εὐφράτης; Καὶ γὰρ οὐ νῦν πρῶτον, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ Οὐεσπασιανοῦ διαβάλλειν αὐτὸν, ὡς δὲ τὸ ἦθος μοχθηρότατον, βούλεται. Πῶς δὲ οὖν τοιόνδε συνίστη βασιλεῖ, ὡς καὶ ἀκλειστους αὐτῷ (68) διὰ τὰς παρ' αὐτοῦ συστάσεις τῶν βασιλείων ἀναπεπετάσθαι τὰς πύλας; Ἄλλὰ γὰρ καὶ τυφλῶ, φασί, δῆλον, ὡς ἄρα πρόγνωσιν μὲν συκοφαντεῖται πρὸς τοῦ συγγραφέως ὁ ἄνθρωπος. Εἴη δ' ἂν ἄλλως γενναῖος, πολὺ (69) μὲν προπεύρας (70) ἑταίρους: ἀτὰρ καὶ τῷ Εὐφράτῃ ἐς

Pace viri docti sanum esse puto ἀπελήφθη, vide quæ ad illum Philostrati locum a nobis fuere annotata.

(64) *Θυρωρῶν*. Philostr. habet θυρῶν.

(65) *Ἐπιτείχεται*. Omissum a me νῦν, in Eusebii editis additum post hanc vocem, fide lectionis quæ apud Philostratum occurrit. Nec sensus eam particulam ferre videtur.

(66) *Ἐτέροις*. Male post hanc vocem posita ἐπιστιγμῇ in editis Eusebii, quæ rectius ante illam collocatur, ut in Philostrati textu; nam ad sequentia pertinet ἑτέροις. Vide notata ad Philostr.

(67) *Ἡ ἐρμηνεύω* Philostr. ὡν ἐρμηνεύω.

(68) *Ὡς καὶ ἀκλειστους αὐτῷ*. Alluditur ad allegata paulo ante ex l. v, c. 31, sub init. Vespasiani dicta.

(69) *Πολύ*. Ita haud dubie legendum pro κάλα, quod est in editis.

(70) *Προπεύρας*. Ita legendum putavi, pro eo quod in editis est, neque ullum sensum fundi, πρὸ πείρας. Est autem προπεύρας qui *periculum pro alio subit*, quod est maxime γενναῖον, Neimpe derivatur a πείρω vel περῶ, quod proprie fluvium transire est: inde ad quodcunq̄, quod subeas, periculum translatum, unde Ἄνδρων τε πολέμους ἀλεγεινά τε κύματα πείρων, Ulysses Homericus Odysse. IX. Hinc et ἀπορεῖν et εὐπορεῖν *destitui in transitu, et facilem transitum* invenire, ad res fortunæ translata

τὰ βασιλεια παρόδου κοινωνῶν, ὕστερον δὲ τῆς δια-
φορᾶς ἔνεκα τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ λέγων, οὕτω μοι
διαβάλλειν ὁ λόγος βούλεται τὸν ἄνδρα, ὡς ἂν τὸν
Εὐφράτην συκοφαντοῦντα, φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυ-
τὸν (71) ἐπιδοξότατον, ὡς καὶ ἐς δεῦρ', οἷς μέτεστι
φιλοσοφίας, φθεσθαι; Ὅ καὶ μέγιστον λάβοι ἂν τις,
εἰ βούλοιο, παράδειγμα τῆς κατὰ τοῦ Ἀπολλωνίου
διαβολῆς. Εἰ γὰρ ὁ Εὐφράτης παρὰ τοῖς πᾶσι φιλο-
σοφίᾳ διαπρέψαι ὁμολογηθεῖ, ὥρα μισοπονηρίαν μὲν
ἐκεῖνου κατηγορεῖν, ἐπεξίοντος τοῖς ἀτόπως ὑπὸ
τοῦδε δρωμένοις; τουτοῖ δὲ πρὸς ἐκεῖνου κατηγορού-
μενον, φαῦλην περιβάλλεσθαι δόξαν, ὅτι δὴ μὴ τὸν
ἀρέσκοντα τῷ φιλοσόφῳ μετῆι βίον.

cui, si velit, [justæ] Apollonii reprehensionis exemplum præbeat. Si Euphrates enim omnium consensu philosophiæ studiis clarissimus habeatur, intempestivum certe minime fuerit, illius eo evincere
534 adversus improbitatem odium, quod mala Apollonii facta fuerit insectatus. Hunc vero, qui ab eo arguebatur, [concludere] mala fama oppressisse eum, quasi vitam ageret philosophiæ minime con-
sentaneam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Πάλιν ἐν τῷ ἔκτῳ, παραδοξολογῶν ὁ μυθολόγος,
ἄγει μὲν αὐτὸν ἕκτα τοῖς ἑταίροις καμῆλῳ ὄχουμενον,
ἐφ' οὓς φησιν Αἰγυπτίων Γυμνοῦς, φιλοσόφους. Ἐνθα
δὴ προστάξαντος τοῦ γυμνοῦ, πετέλα, φησὶ, τὸ δέν-
δρον προσαγορεύει τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνάρθρω καὶ
θηλείᾳ τῇ φωνῇ. Καὶ τούτοις γε ἡμᾶς ὁ « Φιλαλήθης »
πιστεύειν ἀξιοί. Ἔπειτα Πυγμαλίου ἀνδρας ὑπὲρ τὴν
τούτων ἱστορεῖ χώραν, καὶ Ἀνθρωποφάγους (72),
καὶ Σχιάποδας, Σάτυρον τε πρὸς τοῦ Ἀπολλωνίου
μεθυσκόμενον. Ἐξ ἐκεῖνων αἴθεις ἐπάναισιν ἐπὶ τὴν
Ἑλλάδα. Ὀμιλίαι τε πάλιν αὐτῷ, καὶ προγνώσεις
ἀνακοινοῦνται πρὸς Τίτον. Καὶ δηχθέντα ἔφηθον ὑπὸ
λυττώντος κυνὸς, ὃν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο ὅστις εἴη
τὴν ψυχὴν, ὅτι ὁ τῆς Αἰγύπτου ποτὲ βασιλεὺς Ἀμα-
σις (73), τῆς συμφορᾶς ἀπαλλάττει, μέχρι καὶ τοῦ
κυνὸς ἐπιτείνας τὸ φιλόανθρωπον (74). Ταυτὶ μὲν οὖν
τὰ πρὸ τῆς κατηγορίας αὐτῷ πεπραγμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ἐπιστῆσαι δ' ἀξίον δι' ὅλης τῆς πραγματείας,
ὡς ὅτι, κἂν ἀληθεύειν δοθῇ τῷ συγγραφεῖ τὰ παρά-
δοξα, συνεργεῖα δαίμονος ἕκαστον αὐτῷ διαπεπραχθαι
τούτων σαφῶς δείκνυται. Τό τε γὰρ τοῦ λοιμοῦ προαι-
σθήσθαι ἴσως μὲν οὐκ ἀπερίεργον δόξειεν, εἰ, καθὼς

91 lib. vi, c. 40. 92 lib. vi, c. 25. 93 lib. vi, c. 27. 94 lib. vi, c. 29 seq. 95 lib. vi, c. 53.
96 lib. iii, c. 4.

sunt. Προσπερὶν vero, ut proximodunεύειν, pro alio
periculum subire. Quod fecisse Apollonium agnos-
cit, virique fortis et generosi gloriam hoc ipso eum
tueri, concedi posse ait, qui scilicet in Nervæ,
Ruffi et Orlii imprimis gratiam προέπειρε. At ut-
cunque se habeant ista, in negotio quod cum Eu-
phrate intercessit, γενναῖον se probasse Apollonium
negat.

(71) Φιλοσόφων τῶν καθ' ἑαυτὸν. Ita loquun-
tur puriores scriptores Græci, non ut in editis legi-
tur, φιλοσόφων γενομένων τῶν καθ' ἑαυτὸν. Relegan-
dam igitur fuit γενομένων, quod ex margine, qua
ascriptum erat, ad explicandum tyroni idio-
tismum, et quidem alieno loco, in textum immi-
gravit: ferri enim utcunque posset, si post ἑαυ-
τὸν positam fuisset.

(72) Ἀνθρωποφάγους. Philostr. Ἀνδροφάγους αρ-

mendatione, palatii imperatoris fores panderentur?
Verum vel cæco, ut in proverbio aiunt, jam per-
spicuum sit, quod in divinandi arte detrahatur
viro ab historico. Concedamus autem in cæteris
eum generosum animum demonstrasse, pericula
etiam pro amicis subeundo frequenter. At certe
Euphratem, aditus ad imperatoris palatium parti-
cipem reddens, postea tamen, ob intercedens dis-
sidium, talia de eo proferens, nonne, ipsa suadente
mibi ratione, Euphratis egisse sycophantam argui-
tur, philosophorum suæ ætatis clarissimi, qui ho-
die etiam ab iis, qui philosophiæ imbuti sunt stu-
diis, celebratur? Quod ipsum vel illustrissimum ali-

CAPUT XXXIV.

Rursum portenta in sexto libro loquens nugator,
camelis eum una cum sociis vectum sistit ad phi-
losophos, quos Nudos appellat Ægyptiorum. Ubi
gymnosophista, ut quidem narrat⁹¹, jubente, ul-
mus arbor Apollonium voce articulata et muliebri
affata est. Hisce autem « Philalethes » fidem a no-
bis vult haberi. Deinde pygmæos⁹², ultra gymno-
sophistarum patriam positos, Anthropophagosque
et Umbripedes commemorat, Satyrumque ab Apo-
llonio inebriatum⁹³. Inde autem in Græciam redit;
et rursum cum imperatore Tito⁹⁴ sermones et vati-
cincia communicat. Atque adolescentem, a rabido
morsum cane⁹⁵, ejus etiam anima quæ sit, (Ama-
sis nempe Ægyptii quondam regis) divinat, ab eo
C liberat morbo: ipsum quoque canem in benignita-
tis suæ partem admittens. Atque hæc quidem sunt,
quæ antequam [apud imperatorem Domitianum]
deferretur, gesta ab eo fuere.

CAPUT XXXV.

Id vero in tota illa tenendum historia est, quod,
si concedatur vel maxime scriptori, vera eum di-
cere, portenta illa dum refert; mali dæmonis ta-
men opera, omnia ista patrata esse ab Apollonio,
facile evincatur. Quod enim pestem ante sensit⁹⁶,

pellat.

(73) Ὅν δὴ καὶ ἐμαντεύσατο... ὅτι ὁ τῆς Αἰγ-
ποτὲ βασιλ. Ἀμασις. Fallit hic memoria sua En-
sebium; juvenis enim a cane morsus non Amasis
esse dicitur ab Apollonio, sed Telephus Mysius.
Videtur confudisse cum ea, de qua agit, re, gesta
Alexandriæ cum leone, in quo regis illius ani-
mam esse aiebat Apollonius. Vide Vitam ejus, lib.
vi, c. 42.

(74) Μέχρι καὶ τοῦ κυνὸς ἐπιτείνας τὸ φιλόανθρω-
πον. Mirè hic omnia pervertit, pro more, Accio-
lus: facile quid res sit assecuturus, si ipsum consu-
lisset Philostratum. Scilicet spectant ista ad Apo-
llonii in ipsum quoque canem benignitatem, nempe
περιώφθη δὲ οὐδὲ ὁ κύων, ut Philostratus ait; nam-
que ipsi quoque restituta sanitas fuit.

forte non carebit superstitione, si ut ipse [facit,] A « extenui victu » derivetur « et puro, » prout a Philostrato narratum : forte tamen ex commercio mali spiritus ejus rei indicium ipsi est factum. Enimvero cætera etiam quæ fatidica virtute assecutum atque prædicentem inducit, vel mille argumentis ex ipso Philostrati scripto arguere licet, ut una hoc quoque sit concedendum, magica arte, imo parum abest quin dicam per spiritum familiarem, quasdam rerum futurarum, non enim de omnibus loquor, assecutum eum fuisse. Idque luculenter eo firmatur, quod non semper et in omnibus divinatricem istam vim conservaverit : verum dubius fuerit in quam plurimis, de multis, quod ea ignoraret, interrogaverit : id quod ei, si divina virtute polluisset, neutiquam obtingere poterat. Ipsum vero etiam si-
nem pesti impositum⁷⁷, quem nactum illud drama fecit, meram imposturam, prætereaque nihil fuisse, jam antea a nobis est demonstratum. Sed et Achilles umbræ⁷⁸ apud tumulum ipsius quid moræ esse possit, relictis illis in beatorum insulis, ut forte quis censeat, habitaculis, nisi hoc quoque præsentis actum sit dæmonis apparitione ? Porro dæmonem, qui protervum illum luculentis indiciis ob-
sidebat adolescentem⁷⁹, et rursus Empusam, Lamiamve, quam Menippum ait agitasse, majoris dæmonis ope eum expulisse est verosimile. Pariterque vicissim mente motum adolescentem rabidi canis morsu⁸⁰, ipsumque dæmone correptum canem eadem arte curavit. Agnosce igitur, prout antea dixi, omnia ejus portenta malorum dæmonum patrata ministerio esse. Nam quod ad puellam spectat ab inferis revocatam⁸¹, si spiritum adhuc ea intus habebat, vitalis auræ scintillam, quod ait scriptor, humidumque vaporem facie adhuc præferens ; id
que enim, sicut et ante monui, tam grande facinus in conspectu quasi imperatoris patratum.

535 CAPUT XXXVI.

Equidem alia innumera ex iisdem libris colligere liceret, quibus quam facile confutari queant, quam parum invicem sibi respondentia habeant, quam sint fabulosa, quam plena monstribus evincamus. At tamen quandoquidem non accurato nimis adversus hominem studio nobis opus est ; quod tantum absit ut inter deos stupendosve viros et admirandos [locus ipsi habeatur], ut ne inter philosophos quidem a quibusdam nostri ævi hominibus mentio ejus fiat ; idcirco iis contenti quæ dicta sunt, ad septimum quoque de eo librum progredimur.

⁷⁷ lib. iv, c. 10. ⁷⁸ lib. iv, c. 16. ⁷⁹ lib. iv, c. 20. ⁸⁰ lib. vi, c. 53. ⁸¹ lib. iv, c. 45.

(75) *Φάσμα*. Vide de hac voce observata supra ad cap. 26.

(76) *Προδεδήλωται*. Nempe paulo ante cap. 26.

(77) *Καὶ ἡ ψυχὴ*. Καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ editum fuerat ; ὅτι rejiciendum videbatur, quod in ms. ex præcedente linea ab oscitante librario videtur derivatum esse.

(78) *Ὡς ἂν φησεῖ τις*. Hæc addita, quod insulas beatorum, et in iis habitantem Achillis ani-

αὐτὸς, « ἀπὸ λεπτοτάτης καὶ καθαρᾶς διαίτης » κατείληπτο, ὡς αὐτὸς ἔφησεν. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὸ ἐξ ὁμιλίας δαιμονος αὐτῷ προεμμήνυτο. Καὶ γὰρ δὴ καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα κατὰ πρόβησιν διειληφώς τε καὶ προειρηκώς εἰσήχθη, εἰ καὶ μυριοῖς ἐλέγχοις ἐξ αὐτῆς πάρεστι τῆς τοῦ Φιλοστράτου γραφῆς εὐθύνειν, ὅμως ἵνα συγχωρηθῆι καὶ τοῦτ' εἶναι ἀληθές, κατὰ περίεργον μηχανήν, εἴποιμ' ἂν πρὸς δαίμονος αὐτῷ παρέδρου τινὰ τῶν μελλόντων, οὐδὲ γὰρ πάντα, κατεῖληφθαι. Τοῦτο δὲ παρίσθησι σαφές, τὸ μὴ δι' ὅλου καὶ περὶ πάντων τῆν πρόβησιν αὐτὸν ἀποσώζειν· ἀπορεῖν δὲ ἐν πλείστοις, καὶ πυνθάνεσθαι δι' ἄγνοιαν, ὅπερ οὐκ ἂν, εἰ θείας ἀρετῆς μετῆν αὐτῷ, πεπνόθοι. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ παῦσαι τὸν λοιμὸν, ὅποσον εἴληχε τὸ δράμα, ὅτι φάσμα (75), καὶ οὐδὲν τι πλέον ἦν, προδεδήλωται (76). Ἄλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ (77) Ἀχιλλέως παρὰ τῷ αὐτοῦ μνήματι τί ἂν διατρίβοι, τὰς ἐν μακάρων νήσοις, ὡς ἂν φησεῖ τις (78), ἀπολειπούσα (78) διαγωγὰς, εἰ μὴ καὶ τοῦτο δαίμονος ἦν ἐπιφανείας παρουσία ; Καὶ τοῦ ἀσελγούς δὲ μειρακίου σαφῶς ἐνοικον δαίμονα, καὶ πάλιν ἦν ἔφησεν Ἐμπουσάν τε καὶ Λαμίαν ἐμπεπαρωηκέναι τῷ Μενίπῳ, μεῖζονι τάχ' ἴσως ἐξέλθακε δαίμονι. Ὑμοῖός τε αὐ καὶ τὸν τὰς φρένας παρατραπέντα νεανίαν ὑπὸ τοῦ λυτῶντος κυνός, αὐτὸν τε τὸν δαιμονῶντα κύνα, τῇ αὐτῇ μετέλλαξε μεθόδῳ. Ὅρα δὴ οὖν, ὡς ἔφη, τῆν πᾶσαν αὐτῷ παραδοξοποιίαν, ὡς διὰ δαιμονικῆς ἀπετελεῖτο ὑπουργίας. Τὸ γὰρ τῆς ἀναβιβάσεως κόρη, εἴτ' ἔμπνοους ὑπῆρχε, σπινθῆρα ψυχῆς, κατὰ τὸν συγγραφέα, καὶ ἰκμάδα ἐπὶ τοῦ προσώπου φέρουσα (79), περιαιρετέον τῆς θαυματοποιίας. Οὐ γὰρ ἂν, ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη (80), σιωπῇ τὸ τηλικούτου παρεδόθη, ἐπ' αὐτῆς Ῥώμης βασιλείως ἐπὶ παρόντος γεγεννημένον.

quidem numero miraculorum est eximendum. Ne silentio potuisset involvi, in ipsa urbe Romæ in

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Μυρία μὲν οὖν καὶ ἄλλα πάρεστιν ἐκ τῶν αὐτῶν ἀναλέξασθαι συγγραμμάτων, τό τε ἐν αὐτοῖς εὐ-
λέγκτον, καὶ ἀσύστατον, μυθῶδες τε καὶ τερατώδες ; ἀπευθύνειν· ὅμως ἐπεὶ γὰρ οὐδὲ πολλῆς τὰ κατὰ τὸν ἄνδρα δέχεται σπουδαιολογίας, οὐχ ὅτι γὰρ ἐν θεοῖς, καὶ παραδόξοις, καὶ θαυμαστοῖς, ἀλλ' οὐδ' ἐν φιλοσόφοις
D παρὰ τισι τῶν νῦν μνήμης ὑπαρχούσης αὐτοῦ, τοῖς εἰρημέοις ἀρκεσθέντες, μετώμεν καὶ ἐπὶ τὸ ἐβδόμον περὶ αὐτοῦ σύγγραμμα.

mam, non ipse quidem agnoscat Eusebius, sed κατ' ἀνθρώπων loquatur, ex mente gentilium, heroem illum in insulis beatorum felicitate frui juxta theologice sæpe placita existimantium.

(78) Ἄπολειπούσα. Lege ἀπολιπούσα. EDIT.

(79) Φέρουσα. Pro φέρουσαν (quod erat in editis) legendum putabam φέρουσα. HOLSTEN.

(80) Ὡς καὶ πρόσθεν ἔφη. Supra cap. 29.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Κατηγορεῖται δὴτα γοητεῖαν ὁ ἀνφρ. Εἶτα Δημη-
 τρήφ φιλοσόφῳ, ἀποτρέποντι αὐτὸν τῆς ἐπὶ τὴν Ῥώ-
 μην παρόδου, μὴ πειθόμενος, ἐπαχθῆ τινα, καὶ φορ-
 τικᾶ περι ἑαυτοῦ ὡδὲ πως λέγει· « Ἐγὼ δὲ γινώσκω
 μὲν πλείστα ἀνθρώπων, ἅτε δὴ (81) εἰδῶς πάντα·
 οἶδα δὲ ὧν οἶδα τὰ μὲν σπουδαίους, τὰ δὲ σοφοῖς, τὰ
 δὲ ἑμαυτῷ, τὰ δὲ θεοῖς. » Καὶ δὴ ὁ ἐν τούτοις πάντα
 εἰδέναι μεγαλαυχόμενος, προῖων, ἀγνοϊάν τινων πρὸς
 τοῦ λόγου κατηγορεῖται. Εἶτα Δάμις αὐτῷ μεταπλάτ-
 τεταί, διὰ θανάτου φόβον τὸν φιλόσοφον ἐπικρυπτό-
 μενος. Ἄκουε δ' οὖν τοῦ συγγραφέως, ἃ περι αὐτοῦ
 φησιν ἀπολογούμενος· « Αἰτία μὲν ἦδε (82) τοῦ με-
 ταβαλεῖν Δάμιν τὸ τῶν Πυθαγορείων σχῆμα. Οὐ γὰρ
 ὡς κακίῳ (83) γε αὐτὸ (84) μετεῖναι φησιν, οὐδὲ
 μεταγνοῦς αὐτὸ, τέχνην δὲ ἐπαινεύσας, ἣν ὑπέθλων ἐς
 τὸ ξυμφέρον τοῦ καιροῦ. »
 rius, neque quod ejus ipsum pæniteret, sed quod
 inserviturus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ'.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Φιλόστρατος τέσσαρας αἰτίας, τὰς
 δὴ εὐχερεῖς αὐτῷ πρὸς ἀπολογίαν νομισθείσας ἐκτί-
 θησιν, ἀπὸ πλείστων ὁμολογῶν καὶ ἄλλων αὐτὰς
 ἀνειλέχθαι. Ὡν ἡ μὲν τις ἦν· « Τί δὴτα μαθῶν οὐ
 τὴν αὐτὴν ἄπασιν ἔχοι στολήν; » ἡ δὲ· « Τοῦ χάριν
 οἱ ἀνθρώποι· Θεὸν αὐτὸν νενομίκασι; » τρίτη· « Πό-
 θεν προσεῖποι Ἐφεσίοις τὸν λοιμὸν; » ἐπὶ ταύταις·
 « Τίτι (85) βαδίσας ἐς ἀγρὸν ἀνατέμνει τὸν παῖδα
 τὸν Ἀρκάδα; » Πρὸς ταύτας δὲ φησὶ καὶ τὴν ἀπο-
 λογίαν αὐτὸν γεγραφέναι. Πρῶτερον δ' ἱστορεῖ δε-
 σμοῖς αὐτὸν παραδοθῆναι, καὶ τι θαυμαστὸν ἐνταῦθα
 κατεργάσασθαι. Τῷ γὰρ τοῖ Δάμιδι μάλα λυπηρῶς,
 ὡς ἂν ἐπὶ συμφορᾷ τοῦ διδασκάλου διακειμένῳ, αὐ-
 τόματον ἐπιδείξει λελυμένον τοῦ δεσμοῦ τὸ σκέλος·
 εἶτα πάλιν ἀναλαθόντ' αὐτὸν τῆς λύπης, ἐνθεῖναι ἐς
 τὸ πρότερον σχῆμα τὴν πόδα. Μετὰ τοῦτο, κρινόμε-
 νον αὐτὸν ἐπὶ βασιλέως Δομετιανοῦ, γράφει εἶτα δὴ
 τῶν ἐγκλημάτων ἀπολυθῆναι, καὶ μετὰ τὴν τῶν
 ἐγκλημάτων λύσιν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἀκαίρως, μοι δο-
 κεῖ, ἐν τῷ δικαστηρίῳ αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναφωνῆσαι·
 « Δός, εἰ βούλει (86), κάμοι τόπον. Εἰ δὲ μὴ, πέμπε
 τὸν ληψόμενόν μου τὸ σῶμα· τὴν γὰρ ψυχὴν ἀδύνα-
 τον, μᾶλλον δ' οὐδ' ἂν τὸ σῶμα τούμῳ λάβοις. »

Οὐ γὰρ με κτενέεις, ἐπεὶ οὗτοι μὲρσιμὸς εἰμι.

Καὶ δὴ ἐπὶ τούτῳ τῷ περιδοθῆναι ῥήματι ἀφανι-
 σθῆναι τοῦ δικαστηρίου φησὶν αὐτόν. Καὶ ἐν τούτοις,
 εἰ περι αὐτοῦ καταστρέφει δρᾶμα.

⁸ lib. vii, c. 14. ⁹ lib. vii, c. 16. ¹⁰ lib. vii, c. 20; adde c. 11. et lib. viii, c. 5, quem locum hic
 maxime respici puto. ¹¹ lib. viii, c. 6. ¹² lib. vii,

(81) Ἄτε δὴ. Omittitur δὲ apud Philostratum.

(82) Ἦδε. Omnino legendum ἦδε ex Philostrato, referturque illud ἦδε ad ea quæ præcedebant apud istum scriptorem, quibus causæ mutati a Dami habitus continebantur.

(83) Ὡς κακίῳ. Lectio indubitate vera, ut nævo laborent editi qui, omisso ὡς, habent κακίας. Meliorem lectionem ex Philostrato revocavimus.

(84) Αὐτῷ. Pronomen hoc addidimus ex Philo-

Α

CAPUT XXXVII.

Magiæ igitur dica Apollonio scribitur. Inde au-
 tem Demetrio philosopho, dehortanti eum ab itinere
 Romam continuando, minime obaudiens, insolent-
 ter quædam, ac superbe de se ipso his fere verbis
 profert⁸ : « Ego mortalium cunctorum scio pluri-
 mum : scio enim omnia. Quæ scio autem partim
 scio bonis viris, partim sapientibus, partim ipsi
 mihi, partim diis. » Sed enim qui verbis istis omnia
 se nosse magnifice gloriatur, paulo post ignorant-
 iæ in quibusdam in ipsa illa historia arguitur.
 Inde porro Damis transformatur ab eo, ob mortis
 metum philosophum abscondens. Sed audi Philo-
 stratus quæ dicat⁹, id factum ejus defendens :
 « Et causa quidem exstitit ista, cur Pythagoreum
 Damis habitum mutaret. Neque enim abjecisse se
 ait eum, ut qui vitæ institutum mutasset in dete-
 astum probaret, cui se accommodaverit, tempori

CAPUT XXXVIII

Post hæc Philostratus quatuor accusationis capi-
 ta, quæ facile se apologia diluere posse putaret,
 exponit¹⁰ : ex pluribus aliis eorum delectum habi-
 tum esse inquires. Horum primum erat : « Qua de
 causa eodem quo cæteri habitu non utatur? » Alte-
 rum porro : « Quare deum ipsum homines putent
 esse? » Tertium : « Quanam ratione pestem Ephesiis
 imminens prædixerit? » Præterea : « In cujus
 gratiam in agrum profectus, Arcadem puerum dis-
 cerpserit? » Atque ad depellenda ista apologiam
 quoque eum scripsisse ait¹¹. Ante vero in vincula
 eum conjectum memorat, atque in iis etiam admi-
 randa quædam præstitisse. Damidi enim animo
 valde afflicto, ut par erat in ista præceptoris sui
 fortuna, sponte pedem delapsa vincula eum mon-
 strasse¹², inde vero, ubi ejus tristitiam esset sola-
 tus, priori statui pedem restituisse. Post hæc co-
 ram Domitiano imperatore causam dicentem, mox
 crimine absolutum scribit, dilutisque quæ objecta
 fuerant criminibus, nescio quomodo parum oppor-
 tune sequentia, ipsis verbis, in dicasterio magno
 clamore protulisse¹³ : « Fac et mihi [dicenti] quæso
 locum. Sin minus, immitte qui corpus vinciat
 meum; quandoquidem ligari anima nequit. Imo
 D potius ne corpus quidem meum vincias. »

Nec me enim occides, Parcisi me auferre negatum.

Dumque istud tam celebre dictum proferret, 536
 e dicasterio eum disparuisse ait. Atque hæc est fa-
 bulæ ejus catastrophe.

¹⁴ lib. viii, c. 5, quem locum hic c. 39. ¹⁵ lib. viii, c. 5.

strato.

(85) Τίτι. Notum est apud Græcos pariter ac Latinos dativo exprimi personam in cujus gratiam aliquid sit. Nempe in Nervæ gratiam abominanda ista sacra peracta fuisse Domitianus suspicabatur, ut ex Philostrati clarissima constat historia. Sed hic tamen etiam Acciolius impedit. Ubi vero non impedit iste?

(86) Βούλει. Philostr., βούλοια

CAPUT XXXIX.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Historiæ autem ipsius scriptor, dum miraculum in carcere patratum exponit, quod fuco phantasiæ, ut credere par est, facto, familiaris spiritus ope Damis viderat, hæc verba subjungit * : « Tum primum Damis ait naturam Apollonii accuratius perspexisse, divina quod sit, et humana major. Neque enim sacra ulla obeuntem (qui enim in carcere potuisset?), neque precationibus usum, neque verbum proferentem ullum, pedicæ contemptui babuisse : rursusque crure illis inserto, ut vinculis qui esset constrictus, sese gessisse. » Ego vero vitio vertere quidem discipulo nolim tarditatem suam, quod omne cum eo consumens avum, et superstitionum quorumdam rituum interventu mirabilia eum patrare videns, nihil eum mortali præstare natura existimavit. At vero etiam post tantum opus patratum, qualis ille existat, ignorat : et, ut fas sit ignoranti, ob ipsum angitur, atque timet, perinde ac si homo sit nudus, ne quid ei, quod minime velit, eveniat. Porro si post longam adeo conversationem demum divinum eum esse, et excellentioris, quam humana sit, indolis, intellexit ; ejus rei ratio meretur examinari, quam ipse scriptor ille indicat dicens : « Neque sacra obeuntem eum ulla, neque precationibus usum, neque arcani quidquam mussitantem » Damini miraculum istud patrare vidisse. Antea igitur patrata per magicas artes quasdam ab Apollonio peracta fuere, proptereaque neque obstupuisse ea, neque admiratum esse Damini [ait]. Merito autem [ut admiraretur] nunc primum ei evenit, quod insolitum quid ab Apollonio et præter morem efficeretur. Quod autem [objectum Damidi] pedicæ spectaculum attinet, discessumque ex dicasterio, ipsius ea de re Apollonii ad Domitianum sermones haud invitus apponam. Vinculis enim cum illum ligari imperator jussisset, optimo argumentandi nexu ita Apollonius argutus fuit ¹⁰ : « Si magum me esse arbitraris, quanam ratione vincies ? Sin vincire me poteris, quomodo esse magum putabis ? » Sed opponere ipsi hoc modo aliquis posset, occasione ex istis accepta : Si tu magus non es, quomodo tibi crus est solutum ? At si solutum est, quomodo non es magus ? Sique adeo eo quod in vincula se conjici sit passus, magus non esse evincitur, **537** hoc ipso quod vincula exiit, magum eum proprio effato esse, in confesso erit. Et vicissim, si ex eo, quod judicio se submisit, magum non esse patet ; in hoc ipso certe quod ex eo sese surripuit, ipsique imperatori se subduxit, addo et stipantibus eum corporis custodibus, luculenter sese prodidit magus. Quamobrem, ut mihi videtur, ipsa Philostrati oratio, dum eam rem animadvertit, facto illi medicinam parat, [referens] quod nullis obitis sacris incantamentisque adhibitis, occulta quadam et humanam indolem superante virtute, miraculum hocce patratum fuerit.

* lib. vii, c. 38. ¹⁰ lib. vii, c. 34.

(87) *Θύσαντά τι*. Ap. Philostr. hoc loco omissum est *τί*, ut et mox post *εἰπόντα*. Ponitur vero post *εὐξάμενον*.

(88) *Ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε*. Contradictionis convincere Philostratum cupit hoc argumento, quod Damidem dicat indicium divinitatis Apollini cepisse ex pede vinculis sponte soluto. Nam huic opinioni

Ἄ οὐ μὲν οὖν συγγραφεὺς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸ δεσμοτηρίου θαύματος, κατὰ φαντασίαν, ὡς εἴκειν, ὑπὸ τοῦ παρεδρου δαίμονος τῷ Δάμιδι ἑωραμένου, ἐπιφέρει λέγων· « Τότε πρῶτον ὁ Δάμις φησὶν ἀκριβῶς ξυνοῖναι τῆς Ἀπολλωνίου φύσεως, ὅτι θεία τε εἶη καὶ κρείττων ἀνθρώπου. Μὴ γὰρ θύσαντά τι (87) (πῶς γὰρ ἐν δεσμοτηρίῳ ;), μὴδὲ εὐξάμενον, μὴδὲ εἰπόντα τι, καταγελάσαι τοῦ δεσμοῦ, καὶ ἐναρμόσαντα αὐτῷ τὸ σκέλος τὰ τοῦ δεδεμένου πράττειν. » Ἐγὼ δὲ οὐποτ' ἂν κατανοήην βραδύτητα τοῦ φοιτητοῦ, εἰ τὸν πάντα βίον συνῶν αὐτῷ, καὶ διὰ τινων περιέργων ὄρων αὐτὸν ἀποτελοῦντα τὰ παράδοξα, οὐδὲν τι διαφέρειν αὐτὸν ἡγεῖτο τῆς θνητῆς φύσεως. Ἄλλ' ἐτι καὶ νῦν μετὰ τὸσαῦτα θαυματουργίαι τὰ κατ' αὐτὸν ἄγνοεῖ· εἰκότως δὲ ἀγωνιᾷ καὶ δέδιε (88), ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπου, μὴ τι πάθει παρὰ προαίρεσιν. Εἰ δὲ ἡ πρῶτον ἄρτι μετὰ τὴν τὸσαύτην διατριβὴν, ὅτι ἡ θεῖος εἶη καὶ κρείττενος ἀνθρώπου φύσεως, ξυνοῖσιν τὴν τοῦτου ξυνοῖναι ἄξιον αἰτίας, ἣν αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς δηλοῖ λέγων· « Μὴ γὰρ θύσαντά τι, μὴδὲ ἐπευξάμενον, μὴδὲ τι τῶν ἀποβόητων εἰρηκότα, » τὸ παράδοξον ἰδεῖν αὐτὸν πεποιηκότα. Οὐκοῦν τὰ πρότερον διὰ περιέργου μηχανῆς ἐτελεῖτο τῷ ἀνδρὶ· διὰ μὴδὲ καταπλήττεσθαι αὐτὰ μὴδὲ θαυμάζειν τὸν Δάμιν. Εἰκότως δὲ νῦν τοῦτο πρῶτον πέπονθεν, ὡς ξένου τινὸς ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὰ συνήθη διαπεπραγμένου. Πρὸς τὸ δεῖχθῆναι δὲ τοῦ δεσμοῦ φάσμα, καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου ἀναχώρησιν, τὰς πρὸς Δομετιανὸν αὐτοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου φωνὰς παραθείμην ἂν. Δεσμῶν γάρτοι αὐτὸν παραδοθῆναι προστάξαντος βασιλέως, πάνυ γε ἀκολουθεῖ· ὁ Ἀπολλώνιος συνελογίστατο ὡδὲ πως· « Εἰ μὲν γόητά με ἦγῃ, πῶς δῆσεις ; εἰ δὲ δῆσεις, πῶς γόητα εἶναι φήσεις ; » Ἀντικρούσει γοῦν αὐτῷ τις ὡδὲ πως, ἐκ τούτων ὁρμώμενος· Εἰ μὲν οὐ γόης, πῶς λέλυται σου τὸ σκέλος ; εἰ δὲ λέλυται, πῶς οὐ γόης ; Καὶ εἰ τῷ ὑπομείναι τὸν δεσμόν οὐ γόης, τῷ μὴ ὑπομείναι, κατ' αὐτὸν, ὠμολόγηται γόης. Καὶ αὖ πάλιν, εἰ ὑπομείνας τὸ δικαστήριον οὐ γόης, τῷ δὲ διαδρᾶναι τοῦτο, καὶ τοὺς ἄμφ' αὐτὸν βασιλέα, λέγω καὶ τοὺς ἐν κύκλῳ δορυφόρους, σαφῶς ἐναπέφηνεν (88') ὁ γόης. Ὅθεν, μοι δοκῶ, συνησθημένος ὁ λόγος, θεραπεύει τὸ γερονδός, ὡς δὴ ἄνευ θυσιῶν καὶ ἐπωδῶν ἀρρήτην τιλὴν καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμει τοῦ παραδόξου πεφηνότος.

D Damidis, ista occasione natæ, minime convenire, quod postea apud Demetrium, lib. viii, cap. 11, 12, ipsius capiti metuat, perinde ac si nudus homo esset, de quo nullam haberet prorsus excellentioris naturæ opinionem.

(88') *Ἐναπέφηνας*. Forte ἀναπέφ. ΕΠΤ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

A

Ἄλλὰ γὰρ οὐκ ἐς μακρὰν αὖθις ὁ τῆς φύσεως παραθήσεται ἔλεγχος. Αὐτίκα γὰρ τινος ἐπιστάντος αὐτῷ, καὶ φήσαντος· « Ἀφήσθαι σε, ὦ Ἀπολλώνιε, ταυτανὶ τῶν δεσμῶν ὁ βασιλεὺς, καὶ ἐλευθέρων δεσμοτήριον συγχωρεῖ οἰκεῖν, » ὁ κρείττων ἢ ἀνθρωπος, καὶ τῶν μελλόντων προγνώστης,

Κωφοῦ τε ξυριεῖς (89), καὶ οὐ λαλέοντος ἀκούων, ὑπὸ τῆς ἄγαν, ὡς εἰκός, περιχαρείας ἀποπεσῶν τῆς προγνώσεως, πυνθάνεται λέγων· « Τίς οὖν ὁ μετασκευάσων μ' ἐντεῦθεν; » Ὁ δέ· « Ἐγώ, ἔφη, καὶ ἔπου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἐτα καὶ λόγον ἀπολογίας ὁ θεϊότατος μάλα γε συντάττει πεφροντισμένως, ἀγνοῶν, ὅτι δῆτα ἐς μάτην αὐτῷ σπουδασθήσεται ἡ γραφή. Οἶεται μὲν γὰρ ἀκουσθήσεται αὐτοῦ ἀπολογουμένου βασιλέως· καὶ, ὡς ἀκουσομένου γε σφόδρα πιθανῶς παρασκευάζεται τὴν ἀπολογίαν· ὁ δὲ, ταύτην μὴ ἀναμείνας, ἐς οὐδὲν αὐτοῦ τὴν σπουδὴν κατεστήσατο. Ἄκουε δὴ οὖν καὶ περὶ τούτων οἷά φησιν ὁ ἔλεγχος· « Ἐπειδὴ δὲ καὶ λόγος αὐτῷ συνεγράφη τις, ὡς πρὸς ὕδωρ (90) τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται (91), ξυνεῖλε δὲ αὐτὸν ὁ τύραννος ἐς ἅς εἴρηκα ἐρωτήσεις, ἀναγεγράφθω καὶ ὁ λόγος. » Ὅρα δὴ πῶς τοῦ μέλλοντος πορρωτάτω τυγχάνων ὁ πάντα θεϊότατος, μετὰ πλείστης ὄσης φροντίδος, ὡς πρὸς ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ποιησόμενος ἐσπούδαζεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Ἄλλὰ γὰρ διεξιτητέον καὶ τὴν ἐς μάτην αὐτῷ πεποιημένην ἀπολογίαν, ἃ, ὡς πολλὰ καὶ (92) ἄλλα ἐν ταύτῃ δομετιανῶν προσφωνῶν, ἀπαυθαδίζεται λέγων· « Ὡς ἄρα Οὐεσπασιανὸς σὲ μὲν βασιλέα ἐποίησεν, ὑπ' ἐμοῦ δὲ ἐγένετο. » Βαβαὶ τῆς ἀλαζονείας! ἦν οὕτι γε ὁ τυχών, ἀλλ' οὐδὲ εἰ φιλόσοφος τις ἀληθῶς, καὶ κατὰ ἀνθρωπείαν ὑπεραιῶν ἐγεγόνει φύσιν, ἔτερατεύσατο ἂν, μὴ οὐχὶ δίκην ἀνοίας παρὰ τοῖς ἔμφορον ὑποσχίον. Ἐἶτα δὲ τῆς κατ' αὐτὸν ὑποφίας ἑαυτὸν ἀπολύμενος (93), ταῦτα περὶ γόητων φησίν· « Ἄλλὰ τοῖς γόητας ψευδοσόφους φημί. Τὰ γὰρ οὐκ ἔντα εἶναι παρ' αὐτοῖς, καὶ τὰ ἄντα, ἀπιστεῖσθαι (94). » Καταμάθοι δ' οὖν τις ἐκ τε τῆς ὄλης πραγματείας, καὶ τῶν ἐν μέρει δεδηλωμένων, πόττερα ἐν θεοῖς καὶ φιλοσόφοις, ἢ ἐν γόησιν αὐτὸν κατατακτέον, πιστεύσας οἷς τε αὐτὸς περὶ γόητων καὶ ψευδοσόφων εἰρηκε, καὶ οἷς δεδήλωκεν ἡ κατ' αὐτὸν ἱστορία. Δρῦές τε γὰρ, καὶ πετελείαι, ἐνάθρωφω καὶ θηλείᾳ φωνῇ λαλοῦσαι, καὶ τρίποδες αὐτόματοι φοιτῶντες, καὶ χάλκεοι

¹¹ lib. vii, c. 40. ¹² lib. viii, c. 7. ¹³ lib. viii, c. 6. ¹⁴ lib. viii, c. 7. ¹⁵ lib. viii, c. 7. ¹⁶ lib. vi, c. 10.

(89) Κωφοῦ τε ξυρ. Vide supra c. 14.

(90) Ὡς πρὸς ὕδωρ. Sic ex ms. et Philostrato restitui: antea legebatur, ὡσπερ ὕδωρ τὴν ἀπολογίαν ἀφήσονται. HOLSTEN.

(91) Ἀφήσονται. Philostr. habet ἀφηγήσαντι.

(92) Ἄ, ὡς πολλὰ καὶ, etc. Distinctionem posui post ἃ, sine qua obscurior sensus.

CAPUT XL.

Verum rursus non ita multo post naturæ ejus nobis suppeditabitur argumentum ¹¹. Cum ex insperato enim ad eum accederet non nemo, diceretque: « Hisce te vinculis, o Apolloni, eximi jubet imperator, utque in liberiore carcere degas permittit; » tum ultra hominum sortem positus ille, futurorumque antea gnarus,

Muti concipiens animum, sensusque tacentis, præ nimio, ut videtur, gaudio fatidica excidens virtute, nuntium rogat: « Quis vero me Isthac est traducturus? » Ille autem: « Ego, respondit, tu modo sequere. »

CAPUT XLI.

Postremo ¹² orationem apologeticam quoque composuit studio ingenti vir ille plane divinus, ignarus nempe inanem operam in eo se scripto consumpturum. Putabat enim se ab imperatore iri auditum recitantem apologiam: eoque quod auditurum eum speraret, ad persuadendum cum maxime orationem componit. Cæsar tamen eam non ferens irritum ejus studium reddidit. Audi igitur de his etiam quid dicat sibi ipsi adversante oratione ¹³: « Quoniam vero oratio etiam ei conscripta est, ut qui ad clepsydrum causam esset dicturus, eum autem tyrannus intra quæstionum, quas dixi, angustias conclusit, oratio quoque huic historiæ inseratur. » Vide igitur ut a futuris longissime aberrans, vir ille plane divinus, quam maxima potuit cura, velut ad clepsydrum dicturus, elaboraverit.

CAPUT XLII.

At et ipsa percensenda est frustra ab eo elaborata apologia, et quæ, multa alia inter, **538** quibus Domitianum compellat, arroganter jactat, diserte inquires ¹⁴: « Te igitur imperatorem Vespasianus fecit, ipse a me est factus. » Vah arrogantiam! qua ne ex vulgo quidem quispiam, nedum vere philosophus, humanaque excellentior natura se jactitet, nisi insanix dicam a prudentioribus sibi scribi velit. Deinde vero a suspicione, qua premebatur, se ipsum purgans, sequentia profert de magis ¹⁵: « Equidem magos falsæ sapientix puto alumnos esse. Nam quæ non sunt, ut esse videantur, et quæ sunt, ut non esse videantur faciunt. » Ex tota igitur ista tractatione, et sigillatim expositis omnibus, discas licet, an in diis, an in philosophis, an in magis censendus sit, iis admissis quæ ipse de magis et spurix sapientix cultoribus dixit, et quæ historia ejus de ipso retulit. Nam quercus et ulmi ¹⁶ articulata ac muliebri voce locutæ, triplo-

(93) Ἀπολύμενος. Sic rescribere non dubitavi, pro ἀπολύμενον, quod in editis erat.

(94) Ἀπιστεῖσθαι. Ita ex Philostrato restitui pro ἀπιστα, quod erat in Eusebii editis; rationem cur priorem præferam lectionem reddidi ad Philostratum.

des etiam ¹⁷ spontaneo motu incedentes, æreique servi discumbentibus ministrantes, imbrum item dolia ¹⁸ ac ventorum, et sandaracina aqua, et quæ alia repræsentantur ab iis, quos deos est arbitratus ¹⁹, et quos ne præceptores quidem agnoscere est dedignatus, in quem alium competere putes, nisi in eos qui « quæ non sunt ²⁰, ut esse videantur, et quæ sunt, ut videantur non esse, efficiunt? » quos ipse magos appellans, spurixæ sapientiæ cultores esse demonstrat Num igitur istis argumentis divinus hic, omnique virtute excultus, ipsisque diis gratissimus, sapientiæ coronatus bravo, ipso divinior Pythagora ejusque discipulis, beatiorque censendus erit? an contra spurixæ sapientiæ damna-

θεράποντες διακονούμενοι, πίθου τε θμβρων και ανέμων, και σανδαράκινον ὕδωρ, και ὅσα ἄλλα εἰσῆκται, παρ' οἷς ἤγειτο θεοῖς, οὗς και οὐκ ὠκνεῖ διδασκάλους ἐπιγράφεσθαι, τίνος ἂν εἶεν παραστατικὰ ἢ τῶν ἐτὰ οὐκ ὄντα εἶναι, και τὰ ὄντα ἄπιστα ἢ παραδεικνύων; οὗς αὐτὸς γόητας ὀνομάζων, ψευδοσόφους ὑπάρχειν ἀποφαίνεται. Ἦτοι οὖν ἐπὶ τούτοις ὁ θεός, και ἐνάρετος, και θεοῖς κεχαρισμένος, τὸ σοφίας ἀναθησάμενος βραβεῖον, αὐτοῦ Πυθαγόρου και τῶν ὅσων μετ' ἐκεῖνον θεϊότερος ἀληθῶς και μακρῶ εὐδαιμονέστερος κριθεῖη ἢ ἔμπαιλιν, ψευδοσοφίας ἀλόους, κακοδαιμόνων (95) ἀποίσεται τὰ πρωτεῖα.

CAPUT XLIII.

Rursum in apologetico illo scripto se in Ionia defatorum vi ait disputasse ²⁰, adeo mutari non posse, quæ texunt ista, docentem, ut, si imperium huic decernant, quod in alterius nunc quidem sit potestate, nemo illum interimere possit, ne ab illo sibi imperium eripiat: imo si vel interemptus fuerit, revicturum tamen eum, ut fatis decreta eveniant. Quibus sequentia ipsis iisdem syllabis subjungit: « Cuicumque fato decretum fuerit lignarius ut **539** sit, is manibus truncetur licet, in lignarium evadet. Et cui cursu vincere in Olympia [destinatum est.] hic, ne abscisso quidem si claudicet crure, victoria fraudabitur. Et cui ut sagittandi valeat arte Parcæ decreverint, hic vel captus oculis sagitta a scopo non aberrabit. » His vero, adulaturus imperatori, subnectit et ista: « Regum autem exemplo usus sum, ad Acrisios respiciens et Laios, Astyagamque Medum, et complures alios, qui bene sibi in hujusmodi rebus consuluisse sibi videbantur. Quorum alii filios, nepotes alii e medio sublatis esse putantes, ab iisdem illis spoliati sunt imperio, reviscentibus quasi, ut in ipsos insilirent, adjuvantibus fatis. Quod si adulandi studio tenerer, dicere possem etiam tuas animo meo res esse observatas, quando a Vitellio obsidebaris, templumque Jovis optimi accendebatur in summo urbis vertice. Ille vero bene se res suas habituras putabat, modo tu ejus ne evaderes manus. Atque adolescens tunc plane eras, neque dum qualis nunc es. Verumtamen, quia Parcis aliter est visum, Vitellius quidem,

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

* Πάλιν δὲ τῇ γραφῇ περὶ μοιρῶν ἰσχύος φιλοσοφῆσαι αὐτὸν ἐν Ἰωνίᾳ φησὶ, διδάσκοντα οὕτως ἄτρεπτα εἶναι, ἃ κλύθουσιν, ὡς, εἰ και βασιλείαν τούτῳ (96) ψηφίσαιντο, ἐτέρῳ ἦδη ὑπάρχουσαν, οὐκ ἂν ἀποκτείνειέ τὸς τούτον, ὡς μὴ ἀφαιρεθεῖη ποτὲ ὑπ' αὐτοῦ τὸ ἄρχειν· ἀλλὰ και ἀναδιώων ἀποθανῶν ὑπὲρ τῶν θοξάντων τὰς μοίραις. Και τούτοις ἐπιλέγει αὐταῖς συλλαβαῖς· « Ὅτῳ πέπρωται γενέσθαι τεκτονικῶ, οὗτος και ἀποκοπῇ τῷ χεῖρι, τεκτονικὸς ἔσται. Και ἄτῳ νίκην ἐν Ὀλυμπίᾳ δρόμου ἀρασθαι, οὗτος δ', οὐδ' εἰ πηρωθεῖ τὸ σκέλος, ἀμαρτήσεται τῆς νίκης. Και ὅτῳ ἐνευσαν μοῖραι τὸ ἐν τοξικῇ κράτος, οὗτος, οὐδ' εἰ ἀποβάλοι (97) τὰς ὄψεις, ἐκπαισείται τοῦ σκοποῦ (98). » Τούτοις, τὸν ἀρχοντα κολακεύων, ἐπιφέρει λέγων· « Τὰ δὲ τῶν βασιλέων ἔλεγον, ἐς τοὺς Ἀκρισίους δῆπου ὀρών, και τοὺς Λαίους, Ἀστυάγην τε τὸν Μῆδον, και πολλοὺς ἄλλους (99), εὐ εἰθεσθῆαι τὰ τοιαῦτα δόξαντας (1)· ὧν οἱ μὲν παῖδας, οἱ δὲ ἐγγόνους ἀποκτείνειν οἰθηθέντες, ἀφηρέθησαν ὑπ' αὐτῶν τὸ βασιλεύειν, ἀναφύωντων ἐπ' αὐτοὺς ἐξ ἀφανῶς σὺν τῷ πεπρωμένῳ. Και εἰ μὲν ἡγάπων κολακευτικὴν (2), εἶπον ἂν και τὰ σά (3) ἐντεθυμῆσθαι, ὅσα ἀπελῆψο μὲν ὑπὸ Βιτελλίου (4), κατεπίμπερατο δὲ ὁ νεὼς τοῦ Διὸς περὶ τὰς ὄφρυς τοῦ ἄστεος. Ὅδ' εὐ κτεσσεσθαι τὰ ἑαυτοῦ ἔφασκεν, εἰ μὴ διαφύγοις αὐτόν. Και τοὶ μειράκιον ἰκανῶς ἦσθα, και οὕτω οὗτος. Ἀλλ' ὅμως ἐπὶ μοίραις ἐδόκει ἔτρα· ὁ μὲν ἀπόλετο αὐταῖς βουλαῖς, σὺ δὲ τὰ ἐκείνου νῦν ἔχεις. Ἐπεὶ δὲ ἀρμονία κολακευτικῇ ἀγθομαι (δοκεῖ γάρ μοι τῶν ἐκρύβμων τε και οὐκ εὐφρόγγων (5) εἶναι), τετμήσθω μοι ἡδὲ ἡ

¹⁷ lib. III, c. 27. ¹⁸ lib. III, c. 14. ¹⁹ lib. VI, c. 11; et lib. VII c. 32 conf. et s. c. 31. ²⁰ lib. VIII, c. 7. ^{20*} lib. VIII, c. 7.

(95) *Κακοδαιμόνων*. Infelices Romani quoque solent vocare eos, quibus mens est læva; κακοδαίμονα autem et εὐδαίμονα Græcis esse, quibus bene vel secus constituta mens est, ad Philostratum pluribus probatum.

(96) *Βασιλείαν τούτῳ*. Ante scriptum erat βασιλείας. Eusebius habet βασιλείαν τῷ.

(97) *Ἀποβάλοι*. Verior haud dubie lectio, quam et Philostr. agnoscit, et ms. Morello visum. Editi habebant ἀποβάλλει.

(98) *Σκοποῦ*. Ita Philostr. Editi, εὐσκοποῦ.

(99) *Ἄλλους*. Philostr., ἑτέρους, quam in margine lectionem ascripsit quoque Morell.

(1) *Τὰ τοιαῦτα δόξε*. Philostr., τὰ αὐτῶν τοιαῦτα ἐν ἀρχῇ δόξαντας.

(2) *Και εἰ μὲν ἡγάπων κολακευτικῆν*. Apud Eusebium erat κολακευτικόν, male etiam post ἡγάπων comina ponebatur. Utrumque mendum precunte Philostrato sustuli.

(3) *Τὰ σά*. Melior haud dubie est lectio hæc, ex Philostrato revocata, quam quod in editis Eusebii est τὰδε, sic enim sequentia aptius coherent.

(4) *Βιτελλίου*. Philostr. addit ἐναυθῆα.

(5) *Εὐφρόγγων*. Antea ἀφρόγγων male, Holstæ Nempæ εὐφρόγγων Philostrati etiam codices habent

νευρά, καὶ μηδὲν ἤγού τῶν σῶν ἐντεθυμησθαι με. » Διὰ τούτων δὲ ὁμοῦ τὸν ἄνδρα κόλακα, καὶ ψεύστην, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ φιλόσοφον, ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίσθησι λόγος (6). Τοσαῦτα γὰρ πρότερον εἰπὼν κατὰ τοῦ Δομετιανοῦ, κολακεύει νῦν ὁ γεννάδας, καὶ καθυποκρίνεται, ὡς οὐδὲν τι κατ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ, τῶν περὶ μοιρῶν αὐτῶ καὶ ἀνάγκης ἐν Ἰωνίᾳ κεινημένων. Ἀνάλαβε δῆτα τὴν ἱστορίαν, ὧ συγγραφεῦ, καὶ τῆς ἀληθείας διανήψας (7) τὰ πρότερόν σοι γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελέθε (8) τῇ φωνῇ, μηδὲν ὑποστειλάμενος. Ὡς, ἐν Ἐφέσῳ διατρίβων, ἐ ἀρίστη Δομετιανοῦ ἄνδρας (9), καὶ ὑπὲρ ἀπάντων ἐβρώνυσε σωτηρίας· καὶ τὰς μὲν ἐπιστολιμαίους ὁμιλίας (10) οὐκ ἀσφαλεῖς αὐτοῖς ἔφετο, τῶν δὲ ἐταίρων τοὺς σωφρονεστάτους, ἄλλοτε ἄλλον ἀπολαμβάνων, Διάκονον, ἔλεγε, ποιούμεναι σε ἀπορρήτου λαμπροῦ. Βαδίσαι δὲ σε χρὴ ἐς Ῥώμην παρὰ τὸν δεῖνα, καὶ διαλεχθῆναι οἱ. » Καὶ διελέγετο μὲν ὑπὲρ μοιρῶν καὶ ἀνάγκης, καὶ τὸν λόγον διήκει, ὅτι μηδὲ οἱ τύραννοι τὰ μοιρῶν οἷοι βιάζεσθαι. Καὶ ὡς χαλκῆς εἰκόνας ἰδρυμένης Δομετιανοῦ πρὸς τῷ Μέλῃτι, ἐπιστρέψας ἐς αὐτὴν τοὺς παρόντας· « Ἀνόητε, εἶπεν, ὡς πολὺ διαμαρτάνεις μοιρῶν καὶ ἀνάγκης. Ὡ γὰρ μετὰ σὲ τυραννεῦσαι πέπρωται, τοῦτον καὶ εἰ ἀποκτείνεις, ἀναβιώσεται. » Ὁ δὲ μετὰ τοὺς τοίους διαλόγους κολακεύων τὸν τύραννον, καὶ μηδὲν τι τούτων ὡς πρὸς αὐτὸν εἰρησθαι αὐτῷ κατεριωνεύμενος, πῶς οὐ μοχθηρίας ἀπάσης καὶ ἀνελευθερίας κριθεῖη; εἰ μὴ ἄρα ψευδογόρους τινὰς καὶ κατηγορούς τοῦ ἀνδρός, οὐχὶ δὲ ἀληθεῖς συγγραφεάς, θελῆ τις τοὺς ταῦτα μνήμη παραδεωχότας. Καὶ ποῦ τοῦ Φιλαλήθους· οἱ παιδεύσεως μὲν ἐπὶ πλείστον ἤγοντες, τὸ δ' ἀληθὲς τιμῶντες συγγραφεῖς; » Δάμις τε ὁ φιλόσοφος, ὁ καὶ συνδιαιτρίψας τῷ δηλουμένῳ, καὶ Φιλόστρατος ὁ Ἀθηναῖος, ἀφ' ὧν ταῦτα παρατίθεται· οὐς σαφῶς οὕτως ἐναντιολογούντας, κομπάζοντάς τε ἀληθῶς, καὶ τοῖς μαχομένοις παρισταμένους ψεύστας ἐναργῶς, καὶ ἀπαιδεύτους, καὶ γόητας τῆς ἀληθείας τὸ φέγγος διέφλεξαν.

rimum profecere, veritatisque studiosissimi? Damis, inquam, philosophus, qui et comes assiduus ei, de quo agitur, fuit, Atheniensisque Philostratus, a quibus ista nobis proponuntur: quos luculenter adeo sibi repugnare ipsis, jactatores certe vanissimos, et contradictionibus suis spissorum mendaciorum convictos, indoctos item et magos lux veritatis demonstravit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

CAPUT XLIV.

Ἐπὶ πᾶσι τὸν Ἀπολλώνιον, ἀπαλλαγέντα τοῦ δικαστηρίου, ἐν Λεβαδεῖς ἔλθειν ἱστορεῖ. Βουλόμενον

Postremo Apollonium iudicio absolutum sese in Lebadeam recepisse memorat²². Cumque in Tro-

²¹ lib. vii, c. 8. ²² lib. vii, c. 9. ²³ lib. viii, c. 19.

(6) Ὁ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας παρίσθησι λόγος. Ironice dictum. Nempe a veritatis studio Philostratum, atque istud σύγγραμμα ejus commendaverat Hierocles, ut videre est supra cap. 2.

(7) Διανήψας. Accidit tunc in suis διανήψας legisse certum est: nam quomodo vertere alias potuisset: Age veritatis fonte dilutam repete hanc clara et ingenua voce? At ista lectione, fatendum ingenuae, non multum lucis accedit loco obscuro. Nihil ego invenio magis probabile, quam legendum esse καὶ τῇ ἀληθείᾳ διανήψας, sic enim satis plana omnia,

sensusque emergit non clarus tantum, verum et elegans, quem proinde, cum alium non possem, in versione etiam expressi.

(b) Γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελέθε. Ex ms. reposui. Prior editio, γραφέντα λαμπρᾶ καὶ φιλαλήθει διελέθε, alteram autem lectionem et distinctionem interpres quoque sequitur. HOLSTEM.

(9) Ἄνδρας. Nervam, Rufum et Orsitum, de his enim agitur eo quem respicit Philostrati loco.

(10) Ὁμιλίας. Philostr. ξυμβουλίας habet, quoniam magis probem.

phonii specum descendere affectaret, prohibitum ab incolis esse, his quoque magum eum esse censentibus. Atqui merito ejus rei suspicio obtineat, si quis contulerit ab initio Philostrato dicta ²⁴, ubi ægre ferens, suspicionem quibusdam esse ortam, magus quod sit, id ipsum admiratus inquit : « Empedoclem atque Pythagoram Democritumque, qui eorumdem magorum exstiterint discipuli, nunquam tamen in artis illius suspicionem venisse; **541** Platonem quoque, tametsi ab Ægyptiis sacerdotibus prophetisque multa accepisset, eaque suis libris inseruisset, nequaquam tamen cuiquam magiæ addictum visum esse. De Apollonio autem nondum satis hominibus innotuisse, quod ingenuæ sapientiæ usus sit adjumentis, magumque creditum esse eum, quod Babyloniorum magis Brachmanibusque Indorum, ac Ægyptiis Nudis se in disciplinam dedisset. » Quid igitur Philostrato responderi, amice, convenit? Nempe vir iste ejus generis res molitus fuit, ut solus et olim et nostra ætate fuerit habitus magus, præ ejusmodi viris, qui licet eosdem, quod tu quidem ais, experti fuissent magistros, et suo tamen ævo bona fama gavisus sunt, et posteris quoque temporibus philosophiæ suæ virtutem commendatissimam reliquere. Annon igitur ultra quam fas sit eum molitionibus suis processisse, quibus sama mens est omnibus manifestum sit? Suntque etiamnum hodie qui magicas machinas, quæ viri illius esse dicantur, sese dicant reperisse. At istis animum advertere nunc quidem laud placet. De morte autem etiam viri prioribus consentanea dum coaccinat, nulla parte veritatem rei sibi innotuisse ostendit. Alios enim Ephesi exitum ejus contigisse ait referre ²⁵, alios autem Lindi in Minervæ templo, alios in Creta insula. Et cum tantum caliginis illius morti offundat, vult tamen eumdem cum ipso corpore ad superos evolasse. Nam cum templum, prout ille ait, ingressus esset, valvas repente oclusas, inexpectatumque virginum cantum ex eo auditum esse. Cantumque fuisse istum : « Veni, veni in cœlum, veni. » Addit quod ne in cenotaphium quidem ejus incidit, cum tamen ipse univversum orbem, qua late patet, peragrasset. Vultque hoc ipsi animus, omnino mortem virum illum non attingere. Cum enim initio dubitet de modo quo vivis excessit, diserte deinde dicit in cœlum ascendisse eum.

²⁴ lib. I, c. 2. ²⁵ lib. VIII, c. 29. ²⁶ lib. I, c. 2.

(10*) Πειπειρασμένοι. Lege πειπειραμένοι, a πειράομαι. Evid.

(11) Οἱ περιέρχους μηχανάς. Intelliguntur τελεστικά, quæ passim in urbibus Asiæ et Græciæ inveniebantur, quæ Apollonii vulgo Eusebii ævo esse credebantur, ejusque adeo dicebantur esse; hoc enim est quod addit, τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προστηγορίᾳ. Taliū in hac ipsa historia sit mentio, lib. IV, cap. 10. Plura autem de iis habet Joannes Antiochenus in *Chronogr.*, pag. 342, quem locum transcripsit etiam auctor *Chronici Alex.* En verba ejus : Ἦν δὲ τοῖς χρόνοις βασιλείᾳς Δομετιανοῦ ὁ σφώτατος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, καὶ ἤκμαζε περιπολεύων καὶ πανταχοῦ ποιῶν τελέσματα εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὰς χώρας. Inde narrat Byzantii eum te-

te ἐς Τροφωνίου καταθεῖν, μὴ ἐπιτρέπεσθαι πρὸς τῶν ἐπιχωρίων, γόητα καὶ τούτων ἡγουμένων αὐτόν. Καίτοι ἄξιον ἀπορῆσαι, παραθέμενον τὰς ἐν ἀρχῇ τοῦ Φιλοστράτου λέξεις, ἐν αἷς ἀπορῶν ὁ τι δὴ γόητα αὐτὸν ὑπελήφρασιν, αὐτὰ δὴ ταῦτα θαυμάζει λέγων : « Ἐμπεδοκλέα μὲν καὶ Πυθαγόραν, καὶ Δημόκριτον, τοῖς αὐτοῖς μάγοις ὠμιληκότας, οὕτω ὑπῆχθαι τέχνη Πλάτωνά τε, παρὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἱερέων τε καὶ προφητῶν πολλὰ παρειληφότα, καὶ ταῦτα τοῖς ἰβίοις ἀναμίξαντα λόγοις, οὐδαμῶς δόξαι τισὶ μαγεύειν. Τουτοὶ δὲ οὕτω γινώσκασθαι παρ' ἀνθρώποις, δὲ δὴ ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς ὠρμάσο σοφίας, μάγον δὲ αὐτὸν νενομίσθαι, τῶ μάγοις Βαβυλωνίων, Ἰνδῶν τε Βραχμάσι καὶ τοῖς Αἰγυπτίων Γυμνοῖς ὠμιληκέναι. » Τί δὴτα οὖν εἰρήσεται πρὸς αὐτὸν, ὦ οὗτος; Τῶς τῶ ἀνδρὶ τηλικούτον ἐπεχειρεῖτο, ὡς μόνον γόητα πάλαι τε καὶ νῦν νενομίσθαι εἰσέτι παρὰ τοὺς τηλικούτους ἀνδρας, οἳ τῶν αὐτῶν, ὡς φῆς, διδασκάλων πεπειρασμένοι (10*), διέπρεψαν μὲν καὶ καθ' οὓς ἐγνωρίζοντο χρόνους, καὶ ἐς τοὺς μετέπειτα δὲ τῆς σφῶν φιλοσοφίας αἰόδιμον καταλελοίπασιν τὴν ἀρετὴν· εἰ μὴ ἄρα πέρα τῶν προστηκόντων ἐγχειρῶν τοῖς εὖ φρονοῦσι φανερὸς καθειστήκει; Δύτιστα τῶν νῦν εἰσιν, οἳ περιέρχους μηχανάς (11), τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προστηγορίᾳ, κατελιγμένα λέγουσιν. Ἄλλ' οὐκ ἔμοιγε φίλον τούτοις προσέχειν τὸν νοῦν· ἀλλὰ γὰρ καὶ περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀνδρός ἀκόλουθα τοῖς προτέροις συντάττων, οὐδὲν ἀληθὲς ἐξέφηγεν εἰδέναι. Τοὺς μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τελευτήσαι αὐτὸν ἰστορεῖ, τοὺς δὲ ἐν Λίνδῳ ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ἄλλους δὲ ἐν Κρήτῃ. Καὶ τοσαύτην ἀγωνίαν τοῦ περὶ αὐτὸν τέλους κατασχεδάσας, βούλεται αὐτὸν ἐς οὐρανὸν αὐτῶ σώματι χωρῆσαι. Ἐσδραμόντος γὰρ ἐς ἱερὸν, φησὶ κλεισθῆναι τὰς πύλας, καὶ τινα ὦδην ἀδόκητον παρθένων ἐκπασεῖν. Τὸ δὲ ἄσμα εἶναι : « Στείχε, στείχε ἐς οὐρανὸν, στείχε. » Λέγει δὲ, ὡς μήτε κενοταφίῳ τοῦ ἀνδρός πῶ περιτύχοι, καίτοι τῆς γῆς ὁπόση ἐστίν, ἑαυτὸν ἐπελθόντα. Καὶ βούλεται αὐτῷ ἡ διάνοια μὴδὲ ὄλως θανάτου τὸν ἀνδρα θίγειν. Πρότερον μὲν γὰρ ἀμυθιάλλων περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐτελεύτα, ὕστερον δὲ διαβρήθη καὶ ἐς οὐρανὸν αὐτὸν χωρῆσαι φάσκει. Ὅθεν, ὡς δὴ τοιοῦτον ἦντα, καὶ κατὰ τὸ προοίμιον, καὶ καθ' ὅλην τὴν γραφὴν, Πυθαγόρου καὶ Ἐμπεδοκλέους θεϊότερόν φησι, καὶ παρεληλυθέναι φιλοσοφία.

Quamobrem eum, tantus qui sit, et in proœmio ²⁶,

lesmata adversus ciconias, Lyci fluvii exundationes, testudines item, et equos ferocientes fecisse. Antiochiæ ad portam urbis orientalem telesma contra ventum aquilonarem posuisse. Fusum item ex aere scorpionum in urbe media defodisse, columnamque ei parvam imposuisse, quod omnes scorpions fugaverit telesma. Aliud item adversus culices parasse, quod prolixius describitur, quam ut hic repetere vacet. Eadem vero juxta cum aliis Apollonii τελέσμασι etiam Tzetzes recenset *Chiliad.* II, hist. 60. Adde Joann. Gregorium in *Observ.* S., c. VIII. Hic itaque μηχαναὶ τῆ τοῦ ἀνδρός ἀνακειμένης προστηγορίᾳ. Accioli male verterat : Neque vero hodie desunt, qui exvertos se dicant ejus nomini invocato magicas inest virtutes, ad superstitiosa quæpiam peragenda.

et in toto opere, magis **542** quam vel Pythagoram, vel Empedoclem ait fuisse divinum, studiisque sapientie excelluisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ΄.

A

CAPUT XLV.

Ἄλλὰ γὰρ ἐν τούτοις περιγραφόμενου τοῦ λόγου, βραχὲ ἄττα περὶ μοιρῶν καὶ εἰμαρμένης φέρε διαλάθωμεν· ὅ τι καὶ βούλοιο δι' ἄλλης αὐτῷ τῆς ὑποθέσεως ὁ λόγος (12), τὸ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν, ἀνάγκη δὲ εἰσάγων, καὶ εἰμαρμένην, καὶ μοίρας, διαβρῶντες· ταύτη γὰρ ἡμῖν ἐντελῶς καὶ ἡ ἐν δόγμασι ψευδοδοξία τάνδρος διευθυνθήσεται. Εἰ δὲ οὖν, κατὰ τὸν ἀληθοῦς φιλοσοφίας λόγον, ψυχὴ πᾶσα ἀθάνατος (τὸ γὰρ ἀεικίνητον (13) ἀθάνατον, τὸ δ' ὄφ' ἑτέρου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς), καὶ αἰτία ἐλομένου, Θεὸς ἀνάιτιος· τίς αἰροῖτο λόγος ἀκουσαν, οὐχὶ δὲ κατὰ προαίρεσιν, ἀφύχου δικὴν σώματος ἐξωθέν ποθεν κινουμένην, καὶ ὡσπερὶ νευροσπαστουμένην (14), ὧδε χάκεισε τὴν ἀεικίνητον ἄγεσθαι φύσιν, μηδὲν μδαμῶς ἐξ ἰδίας ὀρμῆς καὶ κινήσεως ἐνεργουσαν, μηδὲ ἐξ αὐτῆν τὴν τῶν δρωμένων ἀναφέρουσαν αἰτίαν· ταύτη τε μήτε φιλοσοφοῦσαν ἐπαινετέαν τυγχάνειν, μήτ' αὖ ψεκτὴν κακίας ἐμπλεων καὶ πονηρίας; Τί δὴτα οὖν Εὐφράτη λοιδορούμενος καταμέμφη, ὧ ἴδαν, εἰ μὴ παρ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ εἰμαρμένης ἐπὶ τὸ κέρδος ἐκδοῦς, ὡς αὐτὸς ἀξιοῖς, ὠλιγύρει φιλοσοφίας (15); Τί δὲ γόησιν ἐνυθρίζεις, ψευδοσόφους ἀποκαλῶν, ὑπὸ μοιρῶν, ὡς ἦγῃ, καθελκομένους ἐπὶ τὸν κακοδαίμονα βίον; Τί δὲ κακίαν ἀπλῶς ὀνομάζεις; Καὶ πονηρὸς τις ἀνθρώπων οὐκ ἐν δικῇ κρίνεται παρὰ σοί, τὸν ἐξ ἀνάγκης εἰμαρμένον ἀποπληρῶν ὄρον. Ὡς ἐμπαιον, τίνι λόγῳ Πυθαγόραν σεμνολογῶν θαυμαστὸν ἐπιγράφη διδάσκαλον, καὶ μοιρῶν παίγιον, ἀλλ' οὐκ ἐραστὴν ὄντα φιλοσοφίας, οὐκ ἀπολείπεις ἐπεικῶν; Φραώτης δὲ καὶ Ἰάρχας, Ἰνδῶν φιλόσοφοι, τί μάλλον παρὰ σοὶ θεῶν ἀπηνέγκαντο (16) δόξαν, μηδὲν τι παιδείας ἴδιον (17), μηδ' ἀρετῆς ἀπενεγκάμενοι κλέος; Νέρωνος δ' ὡσαύτως καὶ Δομετιανοῦ τί οὐχὶ μοίραις καὶ ἀνάγκῃ τὴν ἀκόλαστον περιάπτεις ἀγερωχίαν, πάσης αἰτίας καὶ παντὸς ἐγκλήματος ἐλευθερῶν τοὺς ἀνδρας; Ἀλλὰ καὶ εἴ τῳ πέπτρωται, ὡς φῆς, δρομικῶ, καὶ τοξικῶ, καὶ τεκτονικῶ γενέσθαι (18) οὕτω δὲ γὰρ γόητι τὸν τρόπον ὄντι, μάγον ἀναφανῆναι· μαιφόνῳ τε καὶ πονηρῶ, καὶ ἀκολάστῳ πάντως που ἐξ ἀνάγκης τοῖσδε τις ἀποθήσεται. Τί δὴτα οὖν περι-

B

C

D

Sed limites orationis constituentes istos, age paucis adhuc de fato, atque Parcis tractemus: quid velit [scriptori] per totum opus istud doctrina, arbitrii tollens libertatem, et necessitatem inducens legesque fatales, et fatum, dispecturi: hac enim ratione accurate a nobis Apollonii in doctrina errores etiam redarguentur. Si est igitur (ut verè philosophiæ doctrina tradit.) anima immortalis (siquidem quod semper movetur, est immortale, quod autem movetur aliunde, ubi motus cessationem admisit, vivere desinit); siitem est causa electionis, et Deus culpæ est immunis; quæ ratio sibi persuaserit invitam, non sponte sua, veluti inanimum corpus, ab externo aliquo agitatam, et veluti alienis nervis mobilem, huc et illuc perpetuo motu vigentem naturam duci, nihil unquam vi propria motuque agentem, neque ad seipsam factorum a se causas referentem: atque ob id ipsum neque philosophantem laudem mereri, neque reprehensionem si malitiæ ac delictorum plena fuerit? Quid igitur, amice, Euphratem conviciis atque animadversionibus prosequeris ²⁷, si non suo arbitrio, sed fatali necessitate lucro deditus, ignominia, prout tu censes, philosophiam afficit? Quid magos item probris insectaris ²⁸, spuria sapientiæ cultores appellans, qui fato tamen, juxta tuam opinionem, ad infelix istud vendi genus trahuntur? Imo quid vitium omnino adhuc nominas? Neque malus quisquam jure a te damnatur, præscriptam sibi a fato necessariam legem dum implet. Sic versa vice, qua tu ratione Pythagoram veneratus admirabilem vocas præceptorem ²⁹, Parcarumque ludibrium qui sit, non sapientiæ amator, laudare non cessas? Phraotes porro et larchas cur potius quam alii homines a te pro diis habentur ³⁰, cum propriam non ferant institutionis atque virtutis laudem? Similique ratione Neronis **543** et Domitiani cur fato et necessitati infrunitam haud tribuis superbiam, ab omni crimine et culpa eos absolvens? Verum si cui fato tributum est, ut, quemadmodum ais ³¹, cursor sit, ut sagittarius, ut architectus; perinde etiam ei, qui incanta-

²⁷ lib. vi, c. 29; lib. viii, c. 7. ²⁸ lib. viii, c. 7. ²⁹ lib. viii, c. 7 seq. et passim. ³⁰ lib. vii, c. 32. ³¹ lib. viii, c. 7.

(12) Δι' ἄλλης αὐτῷ τῆς ὑποθ. ὁ λόγος, etc. Hæc et sequentia selecta fuissent viro docto, Jo. Jonsio, in libro *De scriptoribus hist. philos.*, non potuisset in eum prolabi errore, quo abruptus existimavit, Hierocli de fato disputata hic confutari, quorum fragmenta Stobæus nobis servavit. Unde deinde argumentum sibi nasci putavit, Cæsariensem Eusebium non esse qui hæc scripsit, cum qui de fato scripsit Hierocles, ætate eo sit multum inferior.

(13) Τὸ γὰρ ἀεικίνητον. Desumpta sunt ista ex *Phædro* Plotonis.

(14) *Νευροσπαστουμ*. Hunc locum interpret miserè exceperat, quem paulo planius rectiusque me expressisse arbitror. HOLSTEN. Holstenianam autem interpretationem hic nos quoque servavimus.

(15) Ὠλιγύρει φιλοσοφίας. Παρὰ τὸ πρότερον φιλοσοφία πράττειν dicit Philostr. l. vi, c. 39.

(16) Μάλλον π. σοί, etc. Nempe eos μόνους ἀνθρώπων se pro diis habere diserte ait loco in marg. citato.

(17) Μηδὲν τι παιδείας ἴδιον. Ipsorum nempe non est quidquid in eis virtutis, sed fati, cuius necessitans vis eos ad virtutem determinat.

(18) Γενέσθαι. Hanc vocem addere ausus sum, sine qua mancus hic locus videbatur. Ea vero addita omnia plana sunt, modo meminere post ἀναφανῆναι verbum πέπτρωται repetere ἀπὸ τοῦ κοινού, et similiter post μαιφόνῳ τε καὶ πονηρῶ καὶ ἀκολάστῳ, subintelligendum πέπτρωται ταῦτα γενέσθαι.

Σωκράτης δ' αὐτὸς φιλοσοφίας ὑπεραποθνήσκων καὶ αἱ τοῦτον θανάτου ἄξιον γραφάμενοι· Διογένης τε καὶ τὰ Ἀθηναίων μειράκια. Καὶ ἀπλῶς εἶπειν ὁ σοφώτατος οὐκ ἂν διαφέρει τοῦ ἀφρονεστάτου, καὶ ὁ ἀδικιώτατος τοῦ δικαιοτάτου, ὃ τε ἀκόλαστος τοῦ σωφρονεστάτου, καὶ ὁ δειλότατος τοῦ ἀνδρειοτάτου, εἰμαρμένης καὶ μοιρῶν παιγνίων τούτων ἀπάντων ἀναδειγμένων.

Uti que paucis absolvam, sapientissimus et iustissimus maximeque justus, lascivus maxime et continentissimus, timidissimus et fortissimus distabunt, si ens omnes necessitatis et fati merum

existimationem consequetur ob sapientiam, quam non electione sua, sed necessitate ductus sibi comparavit. Eademque, juxta eum si comparatio instituitur, ratio erit ipsius Pythagoræ, et mancipii alicujus præstigiis dediti, et nullius pretii: ipsiusque Socratis mortem pro philosophia oppetentis et eorum qui eum capitali supplicio afficiendum decreverunt: Diogenis item et Atticorum adolescentulostolidissimus mortalium nihil different, nihil instabilium.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

CAPUT XLVII.

Ἄλλὰ γὰρ πρὸς ταῦτα ὁ κήρυξ τῆς ἀληθείας βοήσεται, λέγων· Ὡ ἄνθρωποι, θνητῶν καὶ ἐπίκαιρον γένος, ποὶ δὴ φέρεσθε, τὸν τῆς ἀκρασίας ἀκρατον ἐμπιόντες; λήξατέ ποτε, καὶ διανήψατε τῆς μέθης, καὶ διανοίας ὀρθοῖς ἄμασι τὸ σεμνὸν τῆς ἀληθείας ἐνοπρίασαθε πρόσωπον. Οὐ θέμις ἀλήθειαν πολεμεῖν ἑαυτῇ καὶ μάχεσθαι· οὐδὲ δυοῖν ἐναντιωτάτοι μίαν ὑφρεσάναί καὶ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας τὰ πάντα κρατούσης, θεοῖς (23) νόμοις διατάσσεται τὸ πᾶν. Ἀνθρώπων τε ψυχῆς ὅρος αὐτοκράτορά τε καὶ κριτὴν, ἡγεμόνα τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καθίστησι· φυσικοῖς νόμοις καὶ φιλοσόφων δόγμασιν ἐκδιδάσκων, ὡς ἄρα τῶν ἦντων τὰ μὲν ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Καὶ ἐφ' ἡμῖν μὲν ὅσα γένοιτ' ἂν κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πράξιν (24), ἃ καὶ φύσει ἐλεύθερα (25), ἀκώλυτα, ἀπαρεμπόδιστα τυγχάνει· τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτὰ, ἀλλότρια, ἃ καὶ περὶ τὸ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτὸς, ἀψυχά τε ἦντα καὶ ἄλογα, καὶ πάντῃ τῆς ἰδίας τοῦ λογικοῦ ζώου φύσεως ἄλλοτριαν τὴν ὑπόστασιν ἔχει. Τῶν δ' ἐφ' ἡμῖν τῆν ἐπιθώτερα ὀρμητὴν ἀρετῆς τε καὶ κακίας ἕκαστος ἐν αὐτῇ κέκτηται προαιρέσει. Καὶ τὸ μὲν τῶν ὅλων δεσπάζον τε καὶ ἡγεμονοῦν εὐθέως περαίνει (26), κατὰ φύσιν περιπορευόμενον· τῷ δ' αἰεὶ συνέπεται δίκη, τῶν ἀπολειπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός· τῶν δ' ἐπὶ τὰς πράξεις ὀρμῶν οὐ μοῖρας, οὐδὲ εἰμαρμένης, οὐδ' ἀνάγκης αἰτία (27)· αἰτία ἐλομένου· θεὸς ἀνάιτος, et rector omnium recta ratione singula transigit, per universam commeans naturam. Hunc assidue sequitur Nemesis, eorum qui a divina lege discesserint vindex. Ad agendum autem quod feramur, non in Partis fatove et necessitate est culpa, sed culpa est in eligente; Deus omni culpa vacat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

CAPUT XLVIII.

Εἰ δὴ θρασυνοῖτό τις, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἄρτι πολεμῶν, μὴ παρακαλυπτέσθω. Οὗτος ἀθεοῦτητα ἀναφανδὸν ἐξαγορευέτω, μὴ πρῆνοϊαν, μὴ Θεὸν, μηδὲ τι ἄλλο,

Quod si igitur aliquis nimium audacter se gerat, in potestate nostra quæ sunt impugnans, eum latere non patiamur ulterius. Imo impietatem talis

(23) Αἰτίαν. Τῆς τ. Θεοῦ προν. τ. π. κρατούσης, θεοῖς etc. Ita distinguendum putavimus. Nam in editis erat αἰτίαν, τῆς τ. Θε. προν. τ. π. κρατούσης. Θεοῖς etc.

(24) Κατὰ προαίρεσίν τε καὶ πράξιν. Prior editio et ms. Reg. καὶ πράξιν hic habent. Et ita interpret in suo codice repererat, vertens quæ ex electione actuque proveniunt. At de emendatione nostra (qua ὑρεξίς in locum πράξιος substituitur) nemo dubitabit, qui Epictetum ejusque commentatorem Simplicium vel a limine inspexit. HOLSTEN.

Sed ego qui utrumque inspexi, de emendatione tamen Holsteniana dubito. Præterquam enim quod προαίρεσις et πράξις longe aptius sibi mutuo respondeant, ipse Epictetus ἐφ' ἡμῖν esse ait ἐν λόγῳ

ὅσα ἡμέτερα ἜΡΓΑ. Igitur πράξιν fide omnium codicum hic retinere non dubito.

(25) Ἄ καὶ φύσει ἐλεύθερα. Hæc itidem ex Epicteti de prompta Enchiridio sunt, quod vide c. 2.

(26) Περαινεῖ. Ita ex conjectura restituebam pro παραινέει quod in editis erat omnibus. Et certe veram lectionem invenerat etiam in suis Acciolus; ita enim vertebat: *Deus porro Dominus rerum omnium princepsque, recta ratione singula transigit.* Quod et nos retinimus. Τὸ ἐνθέως opponitur cæcis fatalis necessitatis motibus.

(27) Αἰτία. Vocem quæ librariorum vitio exciderat, oscitanter hæc describentium, atque voce bis repetita turbatorum, restitui, non in gratias, ut confido, Musaram.

aperte profiteatur, non providentiam, non Deum, non aliquid quidpiam præter fatum et necessitatem agnoscens. Imo et quæ hanc doctrinam consequuntur sine involucro insuper proloquatur : non dari sapientem, non stultum, non æquum, non iniquum, non virtuti deditum, non pravum, non magum, non divinam indolem in humanis dari : neque vero philosophiam esse, neque disciplinam, neque artem omnino ullam vel scientiam. Nemo alterum [proinde] ingenio sive bonum vocet sive malum, sed confuse omnia, quasi vertigine, agi necessitate et Parcarum fuis. Impium igitur atque profanum istum in piorumne et sapientum censum referamus? Si tamen, cætera dissimulans, Providentiam statuere et deos, eis vero superius admittere præ se ferat fatum, merito quis velut præconis voce exclamet : Pugnancia et contraria maxime, eaque impia, admittere deprehensus iste, ad insaniam pœnas subeundas condemnetur. Atque ista huc usque quidem. Si autem post hæc etiam in philosophorum scholis locum facere viro dignati quipiam fuerint, eis dicendum, fore ut, ubi eum a labe aliunde aspersa purgaverint, itemque a machina, quæ ex ista scriptione in eum impellitur, immunem præstiterint; omnis, quæ ex hac scriptione ipsi constari possit invidia, e medio tollatur. Si veritatis autem metas excellentiam ei tribuere quis velit, ille imprudens magi omnino ei criminationem impinget. Itaque ejus generis libri, sophistica arte concinnati, apud prudentiores opprobrio et gravissimæ inculpationi ejus inservituri potius mihi videntur.

πλὴν μοιρῶν καὶ ἀνάγκης ὁμολογῶν· καὶ τὰ ἀκλόουθα τοῦτοις γυμνῇ προσκαταλεγέτω κεφαλῇ, μὴ σοφόν, μὴ ἀφρονα, μὴ δίκαιον, μὴ ἀδίκον, μὴ ἐνάρετον, μὴ φαῦλον, μὴ γόητα, μὴ θεῖον ἐν ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει (28), μὴ φιλοσοφία εἶναι, μὴ παιδείαν, μηδ' ὅπως τέχνην τινὰ, μηδ' ἐπιστήμην· μὴ τις ἄλλον (29) τὴν φύσιν ἀγαθόν, ἢ πονηρὸν ἀποκαλοῖτο, πάντα δὲ συλλήθεον ἀνάγκη καὶ μοιρῶν ἀτράκτοις περιδινεῖσθαι. Ἄθεος δῆτα καὶ δυσσεβῆς οὗτος ἐν εὐσεβῶν καὶ φιλοσόφων ἀπογεγράφθω κριτηρίῳ; Εἰ δ', ἐπικαλυπτόμενος ἕτερα, δοξάζειν ἐπεχειρεῖ πρόνοιαν καὶ θεοὺς, μοῖραν δ' ἐπὶ τοῦτοις, καὶ εἰμαρμένην, τὴν ἀνακηρύττει· Μαχομένοις καὶ ἐναντίοις παριστάμενος δόγμασιν, ἐναγέσι, δίκην ἀνοίας παρασχών, καταγεγράφθω. Ταῦτ' ἐμὸν οὖν ταῦτη. Εἰ δ' ἐπὶ τοῦτοις ἐν φιλοσόφων διατριβαῖς ἀξιοῖεν εἶ καταλέγειν τινὲς τὸν ἄνδρα, λέξεσθαι, ὡς ἂν, εἰ ἀποκαθῆρα; ἐαυτὸν τῆς ἐξωθεν λύμης (30), καὶ τῆς ἀπὸ τῆσδε τῆς γραφῆς ἐπεισκευκλουμένης (31) αὐτῷ σκευῆς, φθόνος πᾶς αὐτῆς ἐκποδῶν ἂν εἴη. Ὅρους δ' εἰ ἀληθείας προῖων τις (32), ὑπὲρ φιλοσόφους ἐκθειάζειν αὐτὸν περὶ ῥῶτο, λάθοι ἂν αὐτῷ γόητος ἀτεχνῶς διαβολὴν ἐπεντρίδων. Ὡς ταῦτ' ἐὰν συγγράμματα, σοφιστικῶς (33) ἀναπεπλασμένα, πλέον ἐλέγχου (34) καὶ δεινῆς τάνδρῶς διαβολῆς παρὰ τοῖς ὧν ἔχουσιν ἔμοιγε δοκεῖ περιέχειν.

(28) *Μὴ θεῖον ἐν ἀνθρ. γίνεσθαι φύσει.* Miror hanc lectionem, verissimam sane, et sine qua nulla hujus loci integritas, neque a Morello neque ab Holstenio receptam in textu fuisse. Plane enim inepta sunt quæ illi in textu servarunt, μὴ γόητα, θεῖον ἀνθρώπων γίνεσθαι φύσει.

(29) *Μὴ τις ἄλλον.* Editi μὴ τιν' ἄλλον, quod mendosum esse tota oratio suadebat.

(30) *Τῆς ἐξωθεν λύμης.* Puto intelligi labem, ab ipso Philostrato, parum prudente encomiasta, ineptis laudibus Apollonio aspersam. Quem verissi-

imum sensum esse patebit conferenti cum istis quæ supra Eusebius habebat, capite 5 toto.

(31) *Ἐπεισκευκλουμένης.* Vide de hac voce notata ad *Vitam Apollonii*, lib. xi, c. 10.

(32) *Ὅρους δ' εἰ ἀλ. προῖων, etc.* Plane gemina supra legimus in hoc libro, c. 5.

(33) *Σοφιστικῶς.* Ita pro σοφιστικούς, quod in editis erat, legendum esse vel cæcus judicet.

(34) *Πλέον ἐλ.* Editi οὐ πλέον ἐλ. Negativæ particulae aperte hic sensus reclamant, quam eliminandam propterea duximus.

ORIGENIS APOLOGIÆ

LIBER UNUS.

Vide inter Origenis Opera, hujusce Patrologiæ Græco-Latinæ tom. XVII.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

OPERUM OMNIUM PARS TERTIA

EXEGETICA

DE CURIS BIBLICIS EUSEBII.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. IV, p. 66. Romæ 1847, in-4.)

Dum Eusebii reliquis sedulo colligendis curam impenderem, fieri non poterat quin ad codicem quoque illum insignem respicerem olim in Gallia Claromontanum, nunc Vaticanum, prophetas omnes, cum Pamphili Eusebiique recensione, continentem; de quo olim Curterius in præfatione ad Procopium in Esaiam, et deinde peritius Montsfaconius in *Græca palæographia*, p. 224 seqq., locutus est. Is codex, nescio quo rerum eventu, anno 1785 Romam delatus, palatii apostolici impensa, scutatis nummis trecentis emptus fuit, et bibliothecæ Vaticanæ addictus, bibliothecario card. Zelada, præfecto Josepho Regio, ut in authentica venditionis syngrapha legitur. Quanta sit codicis calligraphia et antiquitas, judicabunt eruditi ex specimine fidelissimo, quod ligno excusum hic apponimus. Nam fol. 84 ante Esaiam Græce, ut in nostro cuso specimine scribuntur ea, quæ Latine sic habent: *Desumptus fuit Esaias ab exemplari Patris Apollinarij cænobiarchæ, cui hæc erant subjuncta: desumptus fuit Esaias ex editionibus hexaplaribus. Collatus est autem etiam cum altero hexaplaris codice hanc adnotationem habente: emendatæ fuerunt diligenter cunctæ editiones; etenim collatæ fuere cum Esaiâ tetraplari, nec non cum hexaplaris. Tum etiam ab initio usque ad visionem Tyri, accuratius adhuc emendatus fuit. Copiam enim habuimus, usque ad finem visionis Tyri, tomorum in Esaiam exegeticorum Origenis: seduloque animadvertentes, quo sensu ille singulas dictiones pro viribus explicavisset, omnem ambiguitatem secundum illius mentem correximus. Præterea comparatione instituta cum Septuaginta virorum editione, et cum adnotatis ab Eusebio ad Esaiam, in dissonantibus locis sensum rimati sumus, atque ad illius normam emendationem curavimus. Tum fol. 280 b ante Ezechielem legitur Græce, ut pariter in nostro specimine, quod Latine sic interpretamur. *Desumptus fuit (Ezechiel) ab exemplari Patris Apollinarij cænobiarchæ, in quo hæc erant subjuncta: desumptus fuit ex editionibus hexaplaribus, emendatusque ad ejusdem Origenis tetrapla, quæ manu ipsius emendata fuerant et scholiis prædita. Unde ego Eusebius scholia addidi. Pamphilus et Eusebius emendaverunt.**

Vides codicem ædepol præstantissimum. Vides Eusebii erga divinos libros merita, et quam recte de eo Hieronymus *De vir. ill.* cap. 81 dixerit: *Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ, cum Pamphilo martyre, diligentissimus pervestigator.* Revera Constantinus ipse imperator (*Vit. lib. iv, 36, 37*) Eusebio munus imposuit præstantissima SS. Bibliorum exemplaria quinquaginta conficiendi, quæ diversis Ecclesiis distributa fuerunt. Jam si codicis plenioram notitiam optas, eam breviter sic trademus. Fol. 1-5, Vitæ breves prophetarum auctore nominatim Eusebio, quas Curterius edidit. Fol. 5-11, Obitus et sepulturæ prophetarum, sine auctoris nomine, de quibus postea dicemus. Fol. 12-83, Prophetæ minores duodecim. Fol. 84. Illa inscriptio ante Esaiam quæ in nostro specimine prima est. Præcedit illic notitia de Esaia, ejusque parentis Amosi nomine, et tempore vati-

cinii. Fol. 85-166, Esaias. Fol. 168-280, Hieremias, Baruch, Threni. Fol. 280 b est inscriptio secunda nostri speciminis, pertinens ad Ezechielem. Fol. 281-576. Ezechiel. Fol. 577-412, id est usque ad finem codicis, Danihel, in quo hymnus quoque trium puerorum scribitur f. 590; et initio, id est fol. 581, historia Susannæ. Textus omnium prophetarum integerrimus est. Juxta tam venerabilem antiquitate criticis, que regulis textum, exstant in margine antiquis æque litterulis scriptæ lectiones variæ hexaplares LXX Virorum, Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, et aliorum aliquot, puta Origenis. Hæc scholia, modo rarescunt, modo nulla sunt, modo adeo frequentia et copiosa, ut alicujus quandoque interpretis latam sectionem habeamus. Horum nos scholiorum alio tempore specimen cusum exhibebimus. Præter vero hæc sane pretiosa, alia passim margines obruunt scholia recentiora, quorum nunc nullam, atque haud scio an ne postea quidem, rationem habebimus: sicuti ne brevium quidem recentiorum vitis additionem in spatiis vacuis rudi manu obtrusarum.

Ergo ad Eusebium quæ pertinent, de quo nunc agimus, tria in codice sunt: 1. Sacri textus facta ab eo cum Pamphilo emendatio, 2. Scholiorum adjectio, 3. Prophetarum vitæ. Et tertium quidem Curterius satis, ut supra diximus, curavit, vitis illis prophetarum brevibus editis. Primum ac secundum a me, ut spero, quantum opus erit, præstabitur, cum hunc textum in meis biblicis lucubrationibus, vel integrum vel accurate collatum, exscribam; scholia autem, vel potius hexaplares lectiones, quatenus saltem incognitæ adhuc fuerint, non prætermittam. Nam Montfauconius (*Hexapl. t. II, p. 87*) quatruidi tantum spatio concessum sibi codicis usum fuisse dolens ait. (Sed tamen Esaiam Curterius antea contulerat.) Itaque festinanter trepideque ob angustias temporis nonnisi ex tribus majoribus prophetis, omisso Daniele et reliquis, lectionem hexaplarium varietatem excerpsit. Interim nos uno oblato folio, rem philologis philocalisque pergratam facere scimus.

Jam vero quia dixi, ante Esaiam in codice prologum quemdam esse, is ita se habet: "Ορασις ἦν ἰδεν Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς. Οἰηθεὶς μὲν ἂν τις τὸν Ἀμώς τοῦτον, ἦτοι ὁμῶνυμον εἶναι τοῦ ἐν τοῖς δώδεκα, ἢ τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον· χρῆ δὲ εἶδέναι, ὅτι ὁ μὲν πατὴρ Ἡσαίου, παρ' ἡμῖν τελευταῖον σίγμα ἔχει, τὸ παρ' Ἑβραίοις καλούμενον σὲν, ὅπερ οἰονεὶ δασύ ἐστι σίγμα· ὁ δὲ ἐν τοῖς δώδεκα, λήγει εἰς τελευταῖον στοιχεῖον τὸ καλούμενον σαδῆ, ὅπερ οἰονεὶ φιλοῦμένον ἐστι σίγμα (α)· ἔχουσι δὲ Ἑβραῖοι καὶ τρίτον, παρὰ τὰ δύο ταῦτα, σίγμα τὸ καλούμενον σαμχάθ, ὅπερ ἴσον δύναται τῷ εἰπεῖν σίγμα. — Ἦρξατο μὲν ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου προφητεύειν ὁ Ἡσαίας, καὶ παρατείνει μέχρι Ἐζεκιίου· τὰ δὲ τούτων ἔτη ἀπὸ τῆς τετάρτης τῶν Βασιλειῶν ἴ ἐστι ταῦτα· Ὀζίας ὁ καὶ Ἀζαρίας (β) ἔτη πεντήκοντα δύο· μετὰ τοῦτον Ἰωάθαμ ἔτη δεκαεξί· μετ' αὐτὸν Ἀχαζ ἔτη δεκαεξί· μετ' αὐτὸν Ἐζεκίας ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔτη εἰκοσιεννέα· ἐπειδὴ φέρεται προφητεία Ἡσαίου ἐν τεσσαρεσκαίδεκάτῳ ἔτει Ἐζεκιίου εἰρημένη, χωρὶς τῶν γε Ὀζίου χρόνων ἀδῆλων ὄντων, καὶ τῶν μετὰ τὸ τεσσαρεσκαίδεκάτων Ἐζεκιίου, τὰ μεταξὺ τούτων τῆς προφητείας ἔτη γίνεται τεσσαρακονταεξί· ἐν τούτοις δὲ καὶ ἡ τοῦ Ὠσηὲ γεγέννηται προφητεία.

Visio quam vidit Esaias filius Amos. Existimabit fortasse aliquis, hunc Amos vel homonymum esse illi qui est ex duodecim numero, vel imo eundem hominem. Sciendum vero est, Esaiæ patris nomen desinere in illud sigma, quod Hebræi appellant sin, quodque est veluti asperum sigma. Illum autem qui est ex numero duodecim, habere postremum elementum quod sade dicitur, quodque instar lenis sigmatis est. Habent Hebræi, præter hæc duo, tertium quoque sigma, dictum samchath, quod idem est ac si dicas sigma. — Regnante Ozia cepit prophetare Esaias, pervenitque usque ad Ezechiam. Jam horum anni in quarto Regnorum libro hi sunt. Ozias, qui et Azarias, annis quinquaginta duobus. Post hunc Joatham annis sexdecim. Deinde Achaz annis item sexdecim. Postea Ezechias filius ejus annis viginti novem. Quoniam igitur Esaiæ prophetia fieri adhuc dicitur anno quartodecimo Ezechiae, omissa etiam Ozia parte illa annorum quæ incognita est, et illis quoque Ezechiae annis qui post quartum decimum fuere, prophetiæ hoc intermedio tempore factæ sunt anni quadraginta sex. Intra hoc autem spatium Osee quoque exstitit prophetia.

Adhuc unum de hoc codice adnotandum superest. Post Eusebianas prophetarum Vitas, quas supra memoravimus, sequuntur aliæ eorundem ampliores, ut item diximus, eadem manu veteri, iisdemque

¹ II Paral. xxvi seq.

(a) Vel legit hunc Græcum textum Hieronymus, vel certe cum eo consentit, *Comment. in Esaiam* sub initio: *Amos pater Esaiæ, non ut plerique autumant, tertius duodecim prophetarum est, sed alius; diversisque apud Hebræos scribuntur litteris. Iste primam et extremam litteram habet ALEPH et SADE; ille AIN et SAMECH.*

(b) Cod. prima manu, Ζαχαρίας, mox ibi emendatum Ἀζαρίας. Reapse S. Hieronymus loc. cit.: *Ozia ipse est qui et Azarias, duplici nomine.*

litterarum formis, cum titulo : Ὀνόματα προφητῶν, καὶ πόθεν εἰσὶ, καὶ ποῦ ἀπέθανον, καὶ πῶς καὶ ποῦ καλύπται. Nomina prophetarum, et ipsorum patriæ, et ubinam mortui, et quomodo et quo loco sepulti fuerint. Mirum porro est quod neque Curterius neque Montfauconius ullam hujus scripti mentionem fecerint (diversa enim sunt lemmata illa quæ manu recentiore scripta Montfauconius neglecta a Curterio dicit). Cæteroque legenti mihi haud ægre innotuit, has esse illas prophetarum Vitas, quarum cinnus quidam peractus fuit in libris editis; tum videlicet Epiphani in editione Petaviana Gr. Lat. t. II, tum in *Chronico paschali* ed. Paris., p. 146 seqq.: quanquam Græcus textus et in *Chronico* valde est mendosus, et in Epiphanio non parum variat. Denique hæ Vitæ sub Dorothei Tyrii nomine exstant in Lugdunensi *Patrum Bibliotheca*, t. III, p. 422, Latine tantummodo. Cæteroque frustra (propemodum ait Cavæus Græcum Dorothei textum esse ineditum, quandoquidem in *paschali Chronico* pene totus legitur. Nunc propter codicis Vaticani antiquitatem ac bonitatem, haud scio an scripti hujus nova editio meliorque aliquando molienda sit. Exemplo gustuique sit narratio miraculorum Elisæi, quæ deest in *Chronico* p. 161, ubi brevis ejusdem Vita legitur, prout in codice nostro est, sed reliqua non item, quæ sunt in codice fol. 10, 11, sic: Τὰ δὲ σημεῖα ἃ ἐποίησεν, εἰσὶ ταῦτα. Ἐπάταξε καὶ αὐτὸς τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τῇ Ἡλιοῦ, καὶ διηρέθη ἐν ὕδωρ, καὶ διέβη καὶ αὐτὸς ξηρῷ τῷ ποδί. Τὰ ὕδατα ἐν Ἱεριχώ πονηρὰ ἦν καὶ ἀγωνα· καὶ ἀκούσας παρὰ τῶν τῆς πόλεως, ἐπεκαλέσατο τὸν Θεὸν, καὶ εἶπεν· « Ἰαμαὶ τὰ ὕδατα ταῦτα, καὶ οὐκ ἔσται ἐτι ἐκεῖθεν θάνατος καὶ ἀτεκνονύμενη· » καὶ λάθοντα τὰ ὕδατα ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης. Παίδων ἀτακτούντων κατ' αὐτοῦ κατηράσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐξελθούσαι δύο ἄρκτοι ἐνέβρῃξαν ἐξ αὐτῶν μθ'. Γυνὴ προφήτου τελευτήσαντος ὄχλουμένη παρὰ δανειστών, καὶ μὴ ἔχουσα ἀποδοῦναι, προσῆλθε τῷ Ἐλισαίῳ, καὶ ἐνετείλατο αὐτῇ συναγαγεῖν ἄγγια καινὰ ὅσα δύναται, καὶ τὸ ἔχον ὀλιγοσθὸν ἔλαιον ἐκκενοῦν εἰς αὐτὰ ἕως ἀποσχῆ τὰ ἄγγια, καὶ τοῦτο ποιήσασα ἐπλήρωσε τὰ ἄγγια, καὶ ἀποδέδωκε τοῖς δανεισταῖς, καὶ τὸ περισσεῦον ἔσχεν εἰς διατροφήν τῶν παιδῶν. Εἰς Σουμᾶν ἀπελθὼν ἔμεινε παρὰ τινὶ γυναικί, καὶ μὴ ποιούσαν αὐτὴν παιδίον, ἐπιθυμοῦσαν δὲ σχεῖν, εὐξάμενος πεποίηκε συλλαβεῖν καὶ τεκεῖν· εἶτα ἀποθανόντα τὸν παῖδα, εὐξάμενος πάλιν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Εἰς Γάλγαλα ἐλθὼν κατήχηθη παρὰ τοῖς υἱοῖς τῶν προφητῶν, καὶ ἐψέθεντος προσφαγίου, καὶ θανατικῆς βοτάνης συνεψεθείσης τῷ προσφαγίῳ, καὶ παρ' ὀλίγων κινδυνευόντων πάντων, πεποίηκεν ἀβλαβεῖς καὶ ἡδὺ τὸ βρῶμα. Τῶν υἱῶν τῶν προφητῶν κοπόντων ξύλα παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἐξέπεσε τὸ δρέπανον καὶ κατεποντίσθη· ὁ δὲ Ἐλισαῖος εὐχόμενος πεποίηκεν ἐπιπολάσαι τὸ δρέπανον. Ναμᾶν ὁ Σύρος δι' αὐτοῦ ἐκαθαρίσθη ἅπλοσ τῆς λέπρας. Τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἐλισαῖος λεγόμενον Γιεζεῖ, ἀπελθόντα κρυφᾶ παρὰ γνῶμην αὐτοῦ πρὸς Ναμᾶν καὶ αἰτήσαντα ἀργύριον, ὕστερον ἐλθόντα καὶ ἀρνούμενον ἤλεγξε καὶ κατηράσατο αὐτὸν, καὶ γέγονε λεπρὸς· βασιλεὺς Συρίας πολέμουστος τὸν Ἰσραὴλ, ἠσφαλίζετο τὸν βασιλεῖα Ἰσραὴλ ἀπαγγέλλων αὐτῷ τὰς σκέψεις τοῦ ἐχθροῦ· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας πέμπει δύναμιν ἀγαγεῖν τὸν προφήτην· ὁ δὲ εὐξάμενος πεποίηκεν αὐτοὺς παταχθῆναι ἀορασίῳ, καὶ ἀπήγαγεν εἰς Σαμάρειαν παρὰ τοὺς ἐχθροὺς, ἀβλαβεῖς τε αὐτοὺς φυλάξας διέσωσε καὶ ἔθρεψε· τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐπαύσατο τοῦ πολεμεῖν. Μετὰ θάνατον Ἐλισαίου ἀποθανόντων τις καὶ θαπτόμενος ἐβρίβη ἐπὶ τὰ ὄσπᾶ αὐτοῦ, καὶ μόνον ὡς ἤψατο τῶν ὄσπῶν τοῦ Ἐλισαίου, ὁ νεκρὸς εὐθύς ἀνέζησεν.

² Cod., ἐκαθερίσθη.

Η ΣΑΪΑΣ
 ΤΡΟΦΗΤΗΣ

ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ Η ΣΑΪΑΣ ΑΠΟ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ
 ΤΟΥ ΑΒΒΑΤΟΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΔΡΧΟΥ
 ΕΝΩ ΚΑΘ΄ΥΠΕΤΑΚΤΟ ΤΑΥΤΑ

ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ Η ΣΑΪΑΣ ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
 ΖΑΤΤΛΩΝ ΑΝΤΕΒΛΗΘΗ ΕΚΑΙ ΠΡΟΣ
 ΕΙΤΕΡΟΝ ΕΖΑΤΤΛΟΥΝ ΕΧΟΝΤΗΝ ΠΑΡΑ ΕΜΕΙ
 ΩΣ ΕΙΝΑΥΤΗΝ ΔΙΩΡΩΝΤΑ ΔΙΑΚΡΙΒΩΣΤΑ
 ΣΑΙΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤΕΒΛΗΘΗ ΕΑΝ ΓΑΡ ΠΡΟΣ ΤΕ
 ΤΡΑΤΤΛΟΥΝ Η ΣΑΙΑΝ ΕΤΙ ΔΕ ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΕΖΑΤΤΛΟΥ
 ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΟΙΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΕΩΣ ΤΟΥ
 ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΥΡΟΥ ΑΚΡΙΒΕΣΤΕΡΟΝ ΔΙΩΡΩΤΑ
 ΕΥΠΟΡΗ ΕΑΝΤΕΣ ΓΑΡ ΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΕΧΟΥΣ ΤΟΥ
 ΟΡΑΜΑΤΟΣ ΤΥΡΟΥ ΤΩΝ ΕΞ ΗΓΗΤΙΚΩΝ
 ΕΙΣ ΤΟΝ Η ΣΑΙΑΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΒΩΣ
 ΕΤΙΣΤΗ ΕΑΝΤΕΣ ΤΗ ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΘ΄ΙΝΕΞ ΗΓΗ
 ΕΑΤΟ ΕΚΑΣΤΗΝ ΛΕΞΙΝ ΚΑΘ΄ΩΣ ΟΙ ΟΝΤΕΣ ΗΝ
 ΚΑΙ ΠΑΝΑΜΦΙΒΟΛΟΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΚΕΙΝΟΥ
 ΕΝΝΟΙΑΝ ΔΙΩΡΩΣΑΜΕΘΑ ΠΡΟΣ ΤΟΥΤΟΙΣ
 ΝΕΚΡΙΘΗ Η ΤΩΝ ΕΒΛΟΜΗ ΚΟΝΤΑΣ ΕΚΔΟΣΙΣ
 ΚΑΙ ΠΡΟΣ ΤΑΥΤΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ Η ΣΑΙΑΝ
 ΕΙΡΗΜΕΝΑ ΕΝΘ΄ΙΣ ΔΙΕΦΩΝΟΥΝΤΗΣ ΕΞ Η
 ΤΗΣ ΕΩΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΜΖΗΤΗΣ ΑΝΤΕΣ ΚΑΙ
 ΠΡΟΣ ΑΥΤΗΝ ΔΙΩΡΩΣΑΜΕΝΟΙ.

ΙΕΖΕΚΙΗΛ

ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ ΔΕ ΑΠΟ ΑΝΤΙΓΡΑΦΟΥ ΤΟΥ
 ΑΒΒΑΤΟΠΟΛΙΝΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΙΔΡΧΟΥ ΕΝΩ
 ΚΑΘ΄ΥΠΕΤΑΚΤΟ ΤΑΥΤΑ ΜΕΤΕΛΗΦΘΗ
 ΤΩΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΑΤΤΛΩΝ ΚΑΙ
 ΔΙΩΡΩΘΗ ΑΠΟ ΤΩΝ ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ ΑΥΤΟΥΤΕ
 ΤΡΑΤΤΛΩΝ ΑΤΙΝΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΥ ΧΕΙΡΙ ΔΙΩΡΩ
 ΤΟ ΚΑΙ ΕΣΧΟΛΙΟΤΡΑΦΗΤΟ Ο ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΕΓ
 ΤΑΣ ΧΟΛΙΑΤΤΑΡΕΘΗ ΚΑΤΑΜΦΙΒΟΛΟΝ ΚΑΙ ΕΥΣΕ
 ΒΙΟΣ ΔΙΩΡΩΣΑΝΤΟ

DE NOMINIBUS HEBRAICIS.

Vide Patrologiæ Latinæ tom. XXIII, Operum S. Hieronymi tom. III, col. 121-190.

QUÆSTIONES EVANGELICÆ

(Angelo Mai, Biblioth. nova Patrum, IV, p. 217.)

EDITORIS MONITUM.

Cur Eusebius, rei Christianæ defensor acerrimus, opus hoc scribendum susceperit, causam facile est divinare, quia multæ occurrunt reapse apud evangelistas varietates, quibus ethnici vel hæretici abutebantur, ut divinorum librorum veritatem negarent. Hinc tot harmoniæ evangelicæ jam inde a Tatiani Syri temporibus usque ad nostra constructæ. Ipse Eusebius sub initiis quoque Historiæ suæ Ecclesiasticæ lib. 1, 7, necessario demonstrandam putavi Evangeliorum inter se consensionem, quod et fecit, citato etiam Africani exemplo in litteris ad Aristidem de evangelistarum in narranda Christi genealogia consensu. Jam quale fuerit hoc Eusebii de Evangeliorum diaphonia seu discrepantia (concilianda) opus, docet authentico testimonio auctor in præfatiuncula ad Marinum. « Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis prætermisiss ad extrema quæ semper apud omnes controversa fuerunt. » Priores autem duo libri scripti erant ad Stephanum; ut codex Vaticanus demonstrat, tertius ad Marinum. Ergo Eusebius quæstiones tantummodo circa initium et finem Evangeliorum obortas tractaverat, mediis cunctis omissis; quas deinde omnes operosissima lucubratione de consensu evangelistarum complexus est sanctus Augustinus, qui dicti operis libris II, III et IV, difficultates plurimas per totum evangelistarum contextum pro suo ingenii acumine enucleavit. Et quidem, quod jure miror (quodque spe quodammodo alit, superesse alicubi opus Eusebii fortasse integram, cujus nonnisi compendium hic exhibemus), Latinus Latinus Opp. t. II, p. 116, sic ad Andream Masium scribebat: « Sirletus (cardinalis) scire te vult, in Sicilia inventos esse libros tres Eusebii Cæsariensis de Evangeliorum diaphonia, qui ut ipse sperat brevi in lucem edentur. » Tres ergo jam tum dicebantur hi Eusebii libri, ut apud nos postea in prologo ad Marinum apparuit. Nec vero quisquam codicem nostrum ex Sicilia allatam Romam putet; est enim is unus de Palatinis Heidelbergensibus, ut ejus inscriptio demonstrat, necnon Silburgii impressus Græcæ illius bibliothecæ catalogus, qui ante captam Heidelbergam translatusque illos Romanam codices confectus fuit. Quod si Silburgius non tres dicit libros, sed duos, id brevi hallucinatione accidit, quia nempe duas tantum operis sectiones videbat in codice, ad Stephanum et ad Marinum, cujus postremæ proœmium non legit.

Mihi in codice Vat. Palat. CXX pulcherrimo, sæculi ferme X, trium prædictorum librorum epitome comperta est, ut diserte inscribitur Ἐκλογὴ ἐν συντόμῳ, etc., prout ex codice in titulum libri mei ad verbum transtuli: in aliis vero Vaticanis catenarum codicibus partes etiam integri operis nactus sum, quas post epitomen recitabo. Nunc operis per se certissimi testes nihilominus veteres producere æquum est.

1. Namque Eusebius Demonstr. Evang. lib. VII, 3, ait: Τῶν δὲ λόγων τῶν Ἰωσήφ γενεαλογῶσιν οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταί, καίπερ μὴ ὄντος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὅπως τε καὶ αὕτη ἡ τοῦ Κυρίου Μητὴρ ἀπὸ γένους καὶ σπέρματος ἀποδείκνυται εἶναι Δαβὶδ, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὴν γενεαλογίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ζητημάτων καὶ λύσεων διειληφότες, ἐπ' ἐκεῖνα τοὺς φιλομαθεῖς ἀποπέμπομεν. « Cur Josephi genus sacri evangelistæ describant, quamvis Servator noster ex ea natus non sit, sed de Spiritu sancto et sancta Virgine; quove modo ipsa Domini Mater de genere ac semine Davidis fuisse ostendatur; in primo quæstionum et solutionum de Servatoris nostri prosapia explicavimus. Illuc igitur rei studiosos amandamus. » Porro titulum hunc ζητημάτων καὶ λύσεων, quæstionum et solutionum, genuinum esse Eusebianum, docet hic auctor, et codicis nostri Palatini inscriptio confirmat. Alii itaque auctores, v. gr. sanctus Hieronymus, ut mox dicemus, liberius locuti sunt, cum paulo aliter, ut fit, sensus tantummodo ratione habita, inscripserunt: quæ varietas in titulo quoque Chronicorum Eusebii jam diu observata fuit.

2. Sanctus ergo Hieronymus De script. illustr. cap. 81, ait: « Eusebius Cæsariensis edidit de Evangeliorum diaphonia. » 3. Rursus idem Hieronymus in Comm. ad Matth. 1, 16: « Super hoc et Africanus temporum scriptor, et Eusebius Cæsariensis in libris Διαφωνίας Εὐαγγελίων plenius disputarunt. »

Porro Sophronius, Hieronymi interpres, Suidas, Honorius Augustodunensis, Trithemius, alique, nonnisi prædicta testimonia repetiverunt. 4. Ebediesu in librorum Syrorum catalogo, sic: « Eusebius Cæsariensis composuit librum solutionis contradictionum Evangelii. » Reapse in Vat. Syr. codice CIII, p. 302, excerpta aliquot ex illo opere sunt, cum titulo: « Eusebii Cæsariensis ex libro quæstionum in Evangelium. » 5. Nicephorus quoque Callistus Hist. 1, 11, opus hoc Eusebii satis innuit dicens: Περὶ τὴν δοκοῦσαν διαφωνίαν οὐκ ἄλλοι βιβλίου ὄλας ἐξέδωκαν. « Circa apparentem dissonantiam non pauci libros integros ediderunt. » 6. Eusebii hoc opus de evangelistarum discrepantiâ permulti codices memorant, præsertim catenarum, cum alibi, tum etiam in bibliotheca Vaticana, ut legens comperi. Ecce enim et Combesius ex cætera codicis Gallicani, Latinum a se redditum edidit in Bibl. concion. t. VIII, p. 15, latum fragmentum, quod Græce apud nos recurrit. Atque hæc librorum ad Stephanum testimonia sunt. 7. Libro autem ad Marinum testimonium dant Anastasius Sinaita in quæstionibus, 8, 148, 153, Macarius Chrysocephalus in Florilegio; chronographi Georgius Hamartolus, Joannes Siculus, et Cedrenus quos infra laudabimus. Item auctor scholiorum ad I Reg. cap. 11, cant. Annæ in Sixtina Gr. editione; tum catenæ, Possini quidem in Marcum p. 543-364, Corderii autem in Joannem p. 436-8. Sanctus Ambrosius, etsi Eusebium nominatim non appellat, ejus tamen opere latissime utitur in Commentario ad Lucam 1x. Utrum sanctus Augustinus, qui suo quodam peccatari modo ingenioque loquitur, ad Eusebium nostrum respexerit, non definitio; nam modo congruit, modo dissidet, quod tali in opere fieri necesse est. 9. Sanctus Hieronymus in Comm. ad Matth., sub initio et fine, ex Eusebianis quæstionibus haurit, et quidem ex illis ad Marinum abundanter in epistola 120, capp. 3, 4, 5, 6, 7, 9. Cæteroqui Græcos præsertim biblicarum quæstionum auctores, quorum longus catalogus conteri potest, Eusebium præ oculis habuisse, quis dubitet?

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ

ΕΚ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΘΕΝΤΩΝ

ΥΠΟ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΛΥΣΕΩΝ.

EPITOME SELECTA

EX COMPOSITIS

AB EUSEBIO AD STEPHANUM

CIRCA EVANGELIA

QUÆSTIONIBUS AC SOLUTIONIBUS.

I.

Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, genus A scribant.

Qui sit, ut Christum evangelistæ tanquam a Davide genus ducentem narrent? Prorsus propter Josephum Davidis prosapia genitum. Atqui non abs Josepho Christus est, sed a sancto Spiritu et Maria, ut ait Scriptura. Oportuisset igitur Mariæ genus enarrari, siquidem Christi stemma non Josephi contexebatur, ad quem Christi humana natura nihil pertinet, quia genitus ab eo non fuit. Jam vero si Jesus a Josepho non oritur sed a Maria

A'.

Διὰ τί τὸν Ἰωσήφ, ἀλλ' οὐ τὴν Μαρίαν, οἱ εὐαγγελιστὰς γενεαλογοῦσιν.

Πόθεν τὸν Χριστὸν ὡς υἱὸν Δαβὶδ γενεαλογοῦσι; πάντως ὅτι διὰ τὸν Ἰωσήφ τὸν ἐκ Δαβὶδ γεγονότα· ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Ἰωσήφ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας, ὡς φησὶν ἡ Γραφή· ἐχρῆν τοίνυν τὴν Μαρίαν γενεαλογεῖν, εἴπερ τὸν Χριστὸν γενεαλογεῖν ἐβούλοντο, ἀλλ' οὐ τὸν Ἰωσήφ, ὃ μὴδὲν προσήκων τυγχάνει κατὰ σάρκα ὁ Χριστὸς, μὴ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· εἰ δὲ μὴ ἐξ αὐτοῦ τυγχάνει ὢν, ἀλλ' ἐκ μόνης τῆς Μαρίας, οὐκ ἂν εἴη ἐκ τοῦ Δαβὶδ, ἐπειδὴ

τὴν *Μαρίαν* οὐδεὶς λόγος ἀποδείκνυσιν ἀπὸ *Δαβὶδ* γενομένην· μάτην ἄρα τὸν *Χριστὸν* ἐκ σπέρματος *Δαβὶδ* θρυλλοῦσι, μήτε τοῦ *Ἰωσήφ* ὄντα υἱὸν, μήτε τῆς *Μαρίας* ἀπὸ *Δαβὶδ* γενεαλογουμένης· τοιαῦτα μὲν τινα τὸ πρῶτον τῶν ἠπορημένων περιεῖχε· λύσις δ' ἀνεῖη αὐτῷ ἦδε.

α'. Τῶν τοῦ *Σωτῆρος* ἡμῶν *Ἰησοῦ Χριστοῦ* πράξεων, τὰ μὲν σιωπᾶσθαι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τότε, τὰ δὲ εἰς πολλῶν ἀκοᾶς διεδίδοτο, ὅσα πρὸς ὠφέλειαν ἡμελλε συμβάλλεσθαι τοῖς ἀκρωμένους· οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματός τριακοστὸν ἄγων τῆς τοῦ σώματος ἡλικίας ἔτος, πάρευσεν ἐπὶ τὸ παρὰ τῷ *Ἰωάννῃ βάπτισμα*· καὶ ἐνεῦθεν ἀπάργεται τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν τεραστίων ἔργων· τινα δὲ τὰ πρὸ τοῦ βαπτίσματος ἐντὸς ὄλων ἐτῶν τριάκοντα πραχθέντα αὐτῷ, οὐδεμία ἱστορία δηλοῖ, οὐδ' ἔστιν ἀπὸ τίνος θείας *Γραφῆς* τὸν πρὸ τούτου καταμαθεῖν αὐτοῦ βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ὅπερ εἰς πάντας ἐγνώσθη, τὰ μὲν εἰς ἀκοᾶς πάντων ἐκφέρυτε, τὰ δὲ μόνους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐμυσταγῶγει· καὶ ποτὲ μὲν παραδοξοποιῶν παρήγει μηδενὶ λέγειν, ποτὲ δὲ ἀνευ τῆς τοιαύτης παραινέσεως τὰ θαυμάσια κατεργάζετο. Ἐν δὲ οὖν μάλιστα τῶν σεσηγῆσθαι δεδογμένων, τὸ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτοῦ θαῦμα ἦν· οὐδενὸς τῶν καθ' ὃν ἐνηθρώπησε χρόνον, ὀλίγων ἐκτὸς τούτου γινώσκον κεκτημένον.

β'. Φησὶ δὲ ποῦ ὁ ἅγιος ἀνὴρ (*Ἰγνάτιος* ὄνομα αὐτῷ), τῆς *Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας* δευτέρως γεγονώς μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἐπίσκοπος, ὡς ἄρα καὶ τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἔλαθεν ἢ παρθενία *Μαρίας*, καὶ ἢ τοῦ *Σωτῆρος* ἐξ αὐτῆς γένεσις· λέγει δ' οὕτως· « Καὶ ἔλαθε τὸν ἄρχοντα τοῦ αἰῶνος τούτου ἢ παρθενία *Μαρίας*, καὶ ὁ τοκετὸς αὐτῆς, ὁμοίως καὶ ὁ θάνατος τοῦ *Χριστοῦ*· τρία μυστήρια κραυγῆς, ἅτινα ἐν ἡσυχίᾳ Θεοῦ ἐπράχθη. » Ἔστι δὲ καὶ λογισμῷ λαβεῖν, ὅτι μὴ πάντων ἦν τῶν ἐν σαρκὶ βιούντων τὸν *Χριστὸν* Θεοῦ καὶ σὺν ἀνθρώποις ἀναστραφέντα ὅσα κοινὸν ἀνθρώπων ὀρώντων, τὸ δύνασθαι πιστεῦειν ἐξ ἀπειρογάμου κόρης αὐτὸν δίχα πατρὸς γεγονέναι οὐδ' εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν, ὅτι μὴ ἐκ τοῦ *Ἰωσήφ* ἢ *Μαρίας* συλλαβοῦσα τὸν *Ἰησοῦν* ἐγέννη, λυσίτιλός ἦν· ἢ γὰρ ἂν καὶ δίκην κατὰ τὸν *Μωυσέως* νόμον ἢ παρθένος ὑπέσχεον, ὡς πρὸ ὤρας γάμου διαφθαρεῖσα τὴν παρθενίαν· διόπερ εἰκότως ἐπισημαίνεται ἀκριδῶς φήσασα ἢ *Γραφή*, « Πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα· » μονονουχὶ διδάσκουσα ὅτι μὴ πρὸ γάμου συνείληφε, μηδὲ πρὸ τοῦ παρὰ τὸν ἀνδρα ἐλθεῖν μετὰ δὲ τὸ συναρῆσθαι τὸν *Ἰωσήφ* καὶ παρ' αὐτῷ γενέσθαι, παρὰ πᾶσι τε γυναῖκα αὐτοῦ χρηματίζουσα, συνόντων ἀλλήλοις, καὶ τῆς γαμικῆς ὁμιλίας ἀπτεσθαι ἤδη γούν μελλόντων, αὐτῆς ὡς εἰπεῖν ὤρας πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Καὶ τοῦτό γε παγρησίμως εἰς τὸ λαβεῖν τοὺς πολλοὺς

tantummodo, is ne a Davide quidem est : quæ ad quidem Mariam nulla historia Davide oriundam demonstrat. Temere igitur evangelistæ Christam Davidis genere ortum celebrant, cum neque is Josephi sit filius, neque Mariam in familia Davidis fuisse docuerint. Hujusmodi erat quæstio prima, quæ sic dissolvitur.

1. Res Jesu Christi Servatoris nostri partim clam habere oportebat illorum temporum hominibus ; partim vero ad communem notitiam efferebantur, quæcunque audientibus utilitatem erant allaturæ. Veluti Jesus, ut aliquid exempli causa dicam, mortalis ætatis tricesimum annum agens stitit se publice ad Joannis baptismum, atque hinc fecit initium magisterii sui ac prodigiorum : quid tamen citra tricesimum annum gesserit, nulla historia docet ; neque ex ulla divinæ auctoritatis Scriptura superiorem vitam ejus discere licet. Sed enim postquam etiam nemini ignotus erat, alia quidem audientibus omnibus prædicabat ; alijs autem, tanquam mysteriis, discipulos tantummodo suos initiabat : ac modo prodigia ab se edita divulgari nolebat, modo sinè ullo ejusmodi vetito miracula faciebat. Jam in iis, quæ silentio premere placuit, miraculum ejus nativitatís erat, ita ut illorum, qui mortali ejus vitæ interfuerunt, nemo, paucis exceptis, rei conscius fuerit.

2. Dicit autem vir sanctus, nomine Ignatius, qui Antiochenæ Ecclesiæ secundus fuit post apostolos episcopus, ipsum sæculi principem latuisse Mariæ virginitatem, ac Servatoris ex ea nativitatem. Sic enim ait (1) : « Latuit principem hujus sæculi virginitas Mariæ, ejusque partus, itemque Christi mors : mysteria tria clamosa, quæ tamen sub divino silentio peracta fuerunt. » Jam ipso mentis ratiocinio intelligere licet, haud fieri potuisse, ut mortales omnes, qui Dei unctum inter homines communi hominis forma versantem cernebant, natum crederent e puella nuptiarum ignara, patre nullo. Neque porro expediebat, ut multi comperitum haberent, Mariam haud ex Josepho conceptum peperisse Jesum : prorsus enim pænæ fuisset obnoxia de Mosaicæ legis mandato virgo, ceu si ante nuptiarum tempus virginitatem violavisset. Quamobrem merito animadversum est, vigilantè admodum Scripturam dicere : « Antequam ipsi convenirent, inventa est in utero habens ; » tanquam si aperte diceret, eam ante nuptias non concepisse, neque prius quam ad virum accederet : sed postquam cum Josepho conjugata fuit, atque apud eum diversari cœpit (2), et ab omnibus conjux ejus appellari : cum una habitarent, ac nuptiali consuetudine jam usuri viderentur, ipsa propemodum hora antequam convenirent, inventam esse in

(1) Epist. Ignatii ad Ephesios cap. xix, ubi videlicet doctissimi Cotelerii annotationem, apud quem Usserius verba hæc eadem recitat ex Andrea Hierosol. Cretensi episcopo, nisi quod pro κραυγῆς scribitur ibi φρικτὰ, quæ deterior lectio est, quia

non opponitur vocabulo κραυγῆς.

(2) De hac communi SS. Patrum opinione Combelisius *Bibl. conc.* t. 1, p. 22, contra Suaresium et Raynaldum. Nicephorus quoque Callistus *Hist.* 1, 8, cum Eusebio consentit.

utero habentem de sancto Spiritu. Atque hæc percommode ob vitandam vulgi notitiam curata sunt. Nam si Mariæ a parentibus nondum digressæ, gravidæ fieri contigisset; quia necesse erat rem palam famigerari, nempe quod ipsa haud ex publice noto viro suo concepisset, protinus supplicium ex forma juris ¹ subiisset: si minus, certe stupri macula non vacasset: neque enim ipsa sibi testis esse poterat, neque ad fidem faciendam eorum quæ sibi acciderant erat idonea: nec quisquam sibi aut angeli visum persuaderi passus esset, aut illi narranti credidisset quæ eidem a Gabriele dicta fuerant: neque eam jam prægnantem domi suæ Josephus recepisset, quem justitiæ publicum testimonium ornabat. Bene igitur non apud ipsos parentes, sed apud Josephum gravida facta est, ac maritali ut Scriptura testatur, in utero habens inventa est.

3. Cui porro inventa est, nisi Josepho? Cur autem et quomodo res Josepho comperta fuerit, Scriptura docet dum ait, a sancto Spiritu patefactam esse Josepho justo homini; qui ob hanc ipsam justitiam suam nil mirum est si a divino Spiritu adjutus, conjugis mox futuræ conceptiones intellexit, atque a maritali congressu abstinuit. Nunc igitur re cognita territus voluit occulte dimittere Mariam: quæ acciderant majora existimans, quam ut ipse cum ea posthinc versaretur. Atque hæc causa fuit, quamobrem justus cum esset, haud æquum judicavit eam diffamare: maluit autem occulte eandem dimittere. Profecto is, nisi sibi persuasisset, eam de sancto Spiritu concepisse; cum probe simul sciret eandem a se viro uterum non gerere; qui tandem fieri poterat, ut non, pro suæ justitiæ munere, ante nuptias corruptam publice ediceret, atque ob id magistratibus idoneis iudicandam traderet ac diffamandam? Alioqui quomodo justus esset, qui de re impia tegenda celandaque satageret? Certe Josephum ita se gerentem, ab evangelista justum appellari, non erat consentaneum. Sed enim quia ipse diviniorem Virginis de sancto Spiritu conceptum novit; et quia eandem augustiorem existimavit, quam ut sibi diutius liceret cum illa habitare; recte idcirco evangelista dicit, a Josepho captum esse consilium clam sponzæ dimittendi neque diffamatam a se neque objectam vulgi sermonibus. Bene igitur ab evangelista dici videtur, quod eam diffamare noluerit. Non enim ait nolens eam infamare, sed « diffamare; » quorum vocabulorum multa est differentia. Sicut enim non idem significat scribere et proscribere, putare et imputare, rogare et abrogare; sic neque diffamare et infamare: namque infamare facit ut cogitemus de publica hominis malefici patefactione ac delatione; diffamare autem patefaciendi tantummodo notionem habet.

¹ Deut. xxii, 23.

(2) *Τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου*. Legendum videtur esse, leviter immutato verborum ordine, *θειοτέραν τὴν τῆς Παρθένου*. EDIT.

(3) En Eusebius diserte affirmat lectionem *δειγματίσαι*, quam habet etiam antiquissimus omnium

A *φικονόμετο· εἰ γὰρ δὴ παρὰ τοὺς αὐτῆς γονεῦσιν οὐσαν εἶτι συνέθη κατὰ γαστροὺς λαβεῖν, κἀν εἰκόσ ἦν βοηθῆναι τὸ πρᾶγμα ὅτι μὴ ἐκ προδῆλου ἀνδρός ἐκυοφορήθη, θᾶττον δ' ἂν καὶ ἀνήρητο κατὰ τὸν νόμον· ἢ εἰ μὴ τοῦτο, αἰσχρᾶς δ' οὐν οὐκ ἂν ἠλευθέρωτο ὕβρεως· οὐ γὰρ δῆπου μάρτυς αὐτῆ ἐαυτῆς καὶ τῶν περὶ αὐτῆ πεπραγμένων ἀξιόπιστος ἦν· οὐδ' ἂν ἐπέισθη τις ἢ ἀγγέλου ἐπιφάνειαν, καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν εἰρημένα πρὸς τοῦ Γαβριὴλ αὐτῆ διηγουμένη, οὐδ' ἂν κύουσαν ἤδη προσήκατο εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον Ἰωσήφ, ἀνήρ δίκαιος εἶναι μαμαρτυρημένος· διόπερ εἰκότως οὐ παρὰ τοὺς αὐτῆς γονεῦσιν, ἀλλ' ἤδη παρ' αὐτῶ γενομένη ἐγκύμων συναὐτῶ γενομένη, παρ' αὐτὴν ὡς εἰπεῖν τὴν τοῦ γάμου τάξιν· πρὸ γὰρ τοῦ συνελθεῖν αὐτοὺς, ὡς ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, εὐρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα.*

propemodum mere: antequam enim convenirent,

B γ. Τίνι δ' ἄρα εὐρέθη, ἀλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ; πῶς δὲ καὶ τίνα τρόπον εὐρηται τοῦτο τῷ Ἰωσήφ, ὁ λόγος διδάξει φᾶς, ἐκ Πνεύματος ἁγίου γνωστὸν γέγονεν οὕτω καὶ τῷ Ἰωσήφ· δίκαιος γὰρ ἦν· δίκαιος δὲ τυγχάνων, οὐ θαυμαστὸν εἰ καὶ θεῖου Πνεύματος ἤξιωτο πρὸς τὸ συνεῖναι μὲν τῆς μελλούσης γαμετῆς κύησιν, ἐπισχεῖν δὲ τὴν κατὰ ἀνδρα κοινωνίαν. Αὐτίκα συνελθὼν καὶ καταπλαγεὶς ἐβουλήθη λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· μέλζονα ἢ κατὰ τὴν σὺν αὐτῶ διατριβῆν τὰ πεπραγμένα εἶναι λογιζάμενος. Καὶ τοῦτο ἄρα ἦν τὸ αἴτιον, δι' ὃ, δίκαιος ὢν, οὐκ ἔκρινε μὲν δίκαιον εἶναι δειγματίσαι αὐτὴν, ἐβουλήθη δὲ λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν· καὶ μὴν εἰ μὴ ἐξ ἁγίου Πνεύματος πέπειστο αὐτὴν συνειληφέναι, ἀκριβῶς εἰδὼς ὅτι μηδὲ ἐξ αὐτοῦ τὸ κατὰ γαστροὺς ἔφερε, τί δῆτα δίκαιος ὢν ὁ ἀνὴρ, οὐκ εἰς πάντας ἐξάγων τὴν διαφθαρείσαν πρὸ γάμου τὴν ὥραν, τοῖς τὰ τοιαῦτα κρίνειν παρεδίδου δράσασαν δειγματίσαι; πῶς δὲ δίκαιος ὁ τὴν παράνομον πρᾶξιν ἐπισχιάζειν καὶ ἐπικρύπτειν προθυμούμενος; ἀλλ' οὐκ εἰκόσ τὸν εὐαγγελιστὴν δίκαιον αὐτὸν ἐπὶ τούτοις φάναι, ἀλλὰ γὰρ συναισθόμενον διὰ ἁγίου Πνεύματος τὴν θειοτέραν τῆς Παρθένου (2) γεγονέναι κύησιν, καὶ κρείττονα τῆς σὺν αὐτῶ διατριβῆς ἡγήσάμενον εἶναι τὴν οἰκονομίαν, εἰκότως φησὶν αὐτὸν διανενοῆσθαι λάθρα ἀπολύσαι αὐτὴν μὴ δειγματισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, μηδὲ τοῖς πολλοῖς φανεράν γενομένην· εὖ γοῦν καὶ τὴ μὴ θέλων αὐτὴν δειγματίσαι εἰρησθαι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ· οὐ γὰρ ἔφησε μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἀλλὰ μὴ δειγματίσαι (3) θέλων· πολλῆς οὐσίας ἐν τούτοις διαφορᾶς· ὡς γὰρ οὐ ταυτὸν σημαίνει τὸ γράψαι καὶ παραγράψαι, καὶ τὸ λογισασθαι καὶ παραλογισασθαι, καὶ ψηφίσαι καὶ παραψηφίσαι· οὕτως οὐδὲ τὸ δειγματίσαι καὶ παραδειγματίσαι· τὸ μὲν γὰρ παραδειγματίσαι, τὴν ἐπὶ κακῶς πρᾶξαντι εἰς πάντας φανέρωσιν τε καὶ διαβολὴν ὑποβάλλει νοεῖν· τὸ δὲ δειγματίσαι, τὸ φανερὸν ἀπλῶς ποιῆσαι.

codex biblicus Vaticanus, nec non palimpsestus Dublinensis. Apud Sabaterium consonant cod. Cantabrig. præpalare. S. Augustinus, divulgare, Vigilus Taps., detegere.

δ'. Ἐπειδὴ δὲ τούτου γενομένου, εἰ καὶ λάθρα αὐτὴν ἀπολελύκει, μείζον ἦν τὸ πρᾶγμα, ἢ κατὰ τὸ λαθεῖν τοὺς πολλοὺς, εἰκότως ἐπιστὰς ὄναρ ὁ ἄγγελος ἔφη τῷ Ἰωσήφ· « Ἰωσήφ Ἰωσήφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαριάμ τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. » Καὶ θέα γε ὡς πρῶτον υἱὸν Δαβὶδ ἀνακαλεῖ, ἀναπέμπων ἐπὶ τὸν προπάτορα, διὰ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τοῖς πᾶσι προσδοκώμενον· ἐπεὶ διὰ τί μὴ υἱὸν αὐτῶν ἔφησαν Ἰακώβ; οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ κατὰ σάρκα πατήρ, ὡς μαρτυρεῖ ὁ εὐαγγελιστὴς· « Ματθάν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. » νῦν δὲ παρὲς τοῦ πατρὸς τὴν μνήμην, τοῦ προπάτορος ὑπομνήσκει· μονονοχὶ σημαίνων ὡς ἄρα ὁ ἐπηγγελημένος τῷ Δαβὶδ, οὗτος ἦν ὁ παραδόξως ὁ μὴ ἐξ αὐτοῦ, ἐκ Πνεύματος δὲ ἁγίου ὑπὸ τῆς Μαρίας κούματος· ἔπειτα δὲ αὐτῷ θαρσεῖν παρακαλεῖται δι' ὃν εἶχεν φόβον· οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ φόβος ἦν αὐτῷ συναισθημῶν μὴ ἐξ ἀνδρὸς κεκυημένα τὴν Μαρίαν· κάπειτα αὐτὸν διδάσκει οὐχ ὁ μὴ ἠγνῶει, ἀλλὰ τοῦ καὶ πρότερον γινωσκόμενου τὴν αἰτίαν· λέγει δ' οὖν· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου. »

ε'. Τοιαύτη τις καὶ τοσαύτη γενέσθαι οἰκονομία ὑπὲρ τοῦ λαθεῖν τὴν τῆς παρθένου κύριαν τοὺς ἀπίστοις, ἐκ τῆς θείας ὑποφαίνεται μοι Γραφῆς· καὶ γὰρ οὐκ ἂν ἐπιστεῦθη βραδίως ὁ λόγος παρὰ τοῖς τούτοις ἀκούουσιν, ἄνδρα τε αὐτὸν ἡμῖν ὁμοιοπαθῆ τὸ σῶμα, καὶ κατ' οὐδὲν τὴν θνητὴν φύσιν παραλλάττοντα θεωμένοις· τί γὰρ εἰ καὶ μετὰ ταῦτα παραδοξοποιῶν καὶ τὰς ἐνθέους εὐεργεσίας εἰς πολλοὺς ἐκτείνων ἐξέπληττε τοὺς ὀρώντας; οὐχὶ δὲ καὶ Μωϋσῆς πολλὰ θευματουργήσας, τῆς κοινῆς ὁμῶς γενέσεως οὐκ ἠμοίρει; Ἡλίας τε, καὶ Ἐλισσαῖος, καὶ ὁ καθεὶς τῶν προφητῶν; οὐδὲν αὖν πρὸς τὸ μὴ ἐξ ἀνδρὸς νομιζέσθαι τὸν Ἰησοῦν ἢ τῶν τεραστῶν ἔργων ἐπίδειξις αὐτῷ συνεβάλλετο· αὐτίκα οἱ κριτῆ αὐτὸν οὐδ' ἄλλο τι περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ φανταζόμενοι, καίπερ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτοῦ ὀρώντες, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· « Πόθεν τούτῳ πᾶσα ἡ σοφία αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαρία; καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Ἰακώβος καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; » Καὶ ἄλλοτε πάλιν τῆς μητρὸς καὶ τῶν ἀδελφῶν ἐστῶτων ἔξω καὶ ζητούντων λαλήσαι αὐτῷ, εἶπέ τις αὐτῷ· « Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοὶ σου ἐστῆκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. » Καὶ τί θαυμαστοὺν ὄντε καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι ἐρωτηθέντες, « Τίνα με, φησὶν, οἱ ἄνθρωποι λέγουσιν; » ἀπεκρίναντο, ὡς ἄρα οἱ μὲν Ἰωάννην αὐτὸν εἶναι ἠγοῦνται, οἱ δὲ Ἡλίαν, οἱ μὲν Ἰερεμίαν, οἱ δὲ ἕτερόν τινα τῶν προφητῶν· ἐρωτώμενοι δὲ τίνα ποτὲ καὶ αὐτοὶ ὄψαν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ, οἱ πάντες ἀπεσιώπησαν, ὡς οὐκ ἔχοντες εἰπεῖν· μόνον δὲ Πέτρον φήσαντος, ὡς ἄρα αὐτὸς εἶπ' ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἄτε μόνῃ αὐτῷ τούτου γνωσθέντι ἐπιφέρει λέγων· « Μακάριος εἶ. Σίμων βάρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ

4. Sed quia tamen fieri non poterat ut multos ea res lateret, etiamsi Mariam Josephus clam deseruisset, commode angelus per somnium huic oblatum ait : « Joseph Joseph filii Davidis, timeas accipere Mariam conjugem tuam : quod erim in ea natum est, de Spiritu sancto est. » Et videsis ut a principio filium Davidis hunc appellat, scilicet eundem revocans ad progenitorem ope illius quem a Davidis genere omnes expectabant. Alioqui cur non eum Jacobi filium dixisset? Hic enim erat illius natura proximus pater, teste evangelista : « Matthanus autem genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Nunc vero, prætermissa patris mentione, progenitorem commemorat; prope modum significans, qui Davidi promissus fuerat, hunc esse quem prodigiose et sine ullo Josephi officio, sed de Spiritu sancto Maria conceperat. Deinde eum jubet timorem, quo correptus erat, dimittere. Non enim in mediocri versabatur formidine, dum reputaret haud ex viro gravidam esse Mariam. Exin eundem docet non quod non ignorabat, sed præcogniti causam. Ait igitur : « Quod in ea natum est, de Spiritu sancto est. »

5. Tale mihi tantumque agitatam consilium ex divinis litteris apparet, propter occultandum incredulis conceptum virginis. Neque enim facile credituri erant, qui sermonem ejusmodi audirent de homine mira narrantem, quem æque ac nos infirma corpore naturaque haud dissimili præditum viderent. Quid? etiamsi deinceps Jesus miracula edens, divinamque vim beneficam erga multos exprimens percultis cernentium animos; nonne Moyses, qui multa mira fecit, tamen communis nativitatis particeps fuit? itemque Elias atque Elisæus, atque prophetæ singuli? Nihil igitur proderat prodigiorum editio, quominus Jesus crederetur viro genitus. Reapse homines illius ætatis, nihil insolitum de nativitate ejus suspicantes, quanquam ejusdem facta aspiciebant, ita colloquebantur : « Unde huic omnis sapientia hæc et virtutes? nonne hic est fabri filius? nonne mater ejus dicitur Maria; et fratres ejus Jacobus et Josephus et Simon et Judas? itemque sorores ejus nonne omnes apud nos sunt? » Kursus alias matre ejus fratribusque extra concionem stantibus, cum eoque loqui volentibus, ait quidam : « En parens tua fratresque tui foris adsunt, teque visere cupiunt. » Nec mirum; siquidem etiam discipuli atque apostoli rogati ab eo quem se esse homines dicerent, responderunt : « Alii eum videri Joannem, alii Eliam, alii Jeremiam, alii alium de prophetis. » Rursusque rogati quem et ipsi se esse putarent, silebant cuncti, nihil dicere habentes : unusque Petrus ait, eum esse Christum Dei viventis Filium. Quippe et huic uni, tanquam rei conscio, respondit Jesus : « Beatus es, Simon bar-Jona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in cælis est. »

³ Matth. i, 20.

⁴ Matth. xii, 47.

⁵ Matth. xvi, 15.

⁶ Matth. xvi, 17.

Testis item Maria, se cogitatu secreto apud se quæ gesta fuerant continuisse. Ait itaque Scriptura : « Maria autem conservabat omnia verba hæc conferens in corde suo ⁶. »

6. Igitur demonstratum est, utiliter per id tempus conceptionem Jesu de sancto Spiritu apud vulgus fuisse celatam. Josephus autem in parentis locum assumptus est, ita ut merito tanquam pueri genitor in genealogia poneretur. Id nisi fiebat, nullo parente censeretur puer, cujus stemma ab illo non deduceretur: quæ res in impietatem multos pertraxisset, si ob rei veræ ignorantiam, de natalibus ejus haud honeste sentirent. Utiliter itaque et fabri filius, et appellatorum filiorum frater habitus est. Et quidem ipse Deus Verbum haud se hominem esse negabat: imo discipulis præcipiebat, ne cui dicerent eum se esse, quem propheta venturum cecinerant, unctum Dei ⁷: neque enim videm plerique erant arrogantis, qui eum humili indutum specie videbant. Sic in illa etiam montana transfiguratione rursus mandavit discipulis ut visum nemini dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret ⁸. Pronum quippe erat ut multi de coætaneis ne id quidem sibi persuaderi paterentur. Quod si hæc non putavit vulganda, multo magis oportuit natalia de virgine tunc in populo reticere: quæ commodo deinde tempore omnem de eo veritatem erant ostensura. Tempus autem commodum futurum erat, cum ipse a mortuis resurgeret, et cum in cælum assumeretur, et cum orbem terrarum fama ejus tanquam Dei Verbi pervaderet; cum denique gentes vocarentur, ac divina illius oracula exitum nanciscerentur; rerum scilicet eventu præsagiis ejusdem ac prædictionibus fidem perspicuam adjiciente.

7. Atque apud nostræ quidem ætatis homines, qui rerum fidem a majoribus acceperunt, quique Christi conditionem plus quam mortalem fuisse sciunt, reliqua quoque merito in confesso sunt, nedum nativitatis mysterium: veruntamen inclyti evangelistæ necessario tunc Josephum in genealogia posuerunt, qui videlicet ab omnibus Jesu parens appellabatur. Quod si hac ratione neglecta, a matre genus ejus ordinavissent; præter quam quod id indecorum erat, et divinarum Scripturarum simplicitate alienum, quia neminis antea per matrem genus descriptum fertur; is cujus genealogia texebatur, incerto patre nescio quis terræque filius visus esset. Id autem, ut dixi, haud mediocri ignominie et criminationi obnoxium erat. Commode igitur dum Josephum prædictam ob causam a Davidis stirpe derivant, Marianam simul Davide oriandam comprobant, genere conjugis per sponsum demonstrato. Moysis quippe lege edicente, ut ne aliunde liceret nuptias sibi conciliare

καὶ αἷμα οὐκ ἀπεχάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ Μαρία βαθεὶ λογισμῶν παρ' ἑαυτῆι κατέχειν τὰ γεγενημένα· φησὶ γοῦν ἡ Γραφή· « Ἡ δὲ Μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. »

ζ'. Οὐκοῦν ἀποδέδεικται ὅτι χρησίμως κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ἢ μὲν ἐξ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Ἰησοῦ γένεσις παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπεισιωπάτο, ὁ δὲ Ἰωσήφ ἐν χώρᾳ πατρὸς παρελαμβάνετο· εἰκότως οὖν ὁ πατήρ τοῦ παιδὸς ἐγενεαλογεῖτο· εἰ δὲ οὖν μὴ τοῦτο ἐγεγονεί, ἀπάτωρ ἂν ἐνομισθῆ ὁ παῖς μὴ ἐκ πατρὸς γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ εἰς ἀσέθειαν ἤγαγεν ἂν τοὺς πολλοὺς, οἳ δι' ἄγνοιαν τῆς περὶ τὸ πρᾶγμα ἀληθείας ἐδυσφήμουν τὴν γένεσιν· χρησίμως οὖν καὶ τοῦ τέκτονος (υἱὸς) καὶ τῶν ὠνομασμένων τέκνων ἀδελφῶς ἐχρημάτιζεν· ἐπεὶ καὶ θεὸς Λόγος ὢν, οὐκ ἀπῆρνεῖτο ἑαυτὸν εἶναι ἀνθρώπον, ἀλλὰ καὶ παρήγγελλε τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ πάλαι πρὸς τῶν προφητῶν ἤξειν βοώμενος ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ ἂν οὐδὲ ἐπιστευσαν οἱ πολλοὶ τῶν τότε θεωμένων αὐτὸν εὐτέλης σχῆμα περιβεβλημένον· οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ θρεῖ μεταμορφώσεως ἐνετείλατο πάλιν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς λέγων· « Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὄραμα ἕως οὗ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ. » εἰκότως γὰρ μηδὲ τοῦτο πιστεῦσαι τῶν τότε τοὺς πολλοὺς· εἰ δὲ ταῦτα μὴ εἰς φανερόν ἤκειν ἔκρινεν, ἢ πού γε τὰ τῆς ἐκ παρθένου γένεσεως ἀπεισιωπάσθαι τὸ τῆνικαῦτα παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐχρῆν, εἰς ἐπιτήθειον καιρὸν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας ἀναφανησόμενα· οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰς οὐρανοῖς ἀνελήψεως, τῆς τε εἰς πάντα τὸν κόσμον ὡς ἂν περὶ Λόγου Θεοῦ διαδραμούσης περὶ αὐτοῦ φήμης· ὁ τε τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καθ' ὃν καὶ αἱ θεῖαι αὐτοῦ φωναὶ τέλος ἐλάμβανον, τὰ τῶν προγνώσεων αὐτοῦ καὶ προβόρῃσεων διὰ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκδόσεως ἐναργῶς πιστούμεναι.

ζ'. Τοῖς γοῦν καθ' ἡμᾶς ταῦτα παραδεξαμένοις καὶ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπον αὐτοῦ φύσιν ἐπεγνωκόσιν, εἰκότως τὰ τε λοιπὰ καὶ τὰ τῆς γένεσεως πιστὰ εἶναι ὁμολογεῖται· πλὴν ἀλλ' οἱ θαυμαστοὶ εὐαγγελισταὶ ἀναγκαιῶς τότε παρὰ Ἰουδαίους τὸν Ἰωσήφ ἐγενεαλόγουν αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν παρὰ πᾶσι βοώμενον τοῦ Ἰησοῦ πατέρα· εἰ γὰρ τοῦτο παρελθόντες, μητρῶθεν αὐτὸν ἐγενεαλόγουν, πρὸς τῷ καὶ ἀπρεπέζ· εἶναι τοῦτο, καὶ τῆς τῶν θείων Γραφῶν εὐθείας ἀλλότριον, ὅτι μηδεὶς τὸ πρότερον ἐκ γυναικὸς γενεαλογηθεὶς ἱστορεῖται, ἔδοξεν ἂν ἀπάτωρ τις εἶναι καὶ δυσγενὴς ὁ γενεαλογούμενος· τοῦτο δὲ, ὡς ἔφην, οὐ μικρὰς ἦν δυσφημίας ὁμοῦ καὶ κατηγορίας· διὸ χρησίμως τὸν Ἰωσήφ ἀπὸ Δαβὶδ διὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν γενεαλογούντες, ἐν ταυτῷ καὶ τὴν Μαρῖαμ ἐκ Δαβὶδ γεγονέναι συνίστων, διὰ τοῦ μνηστήρος τὸ τῆς γαμετῆς ὑποφαίνοντες γένος· νόμου γὰρ Μωϋσέως διαγορευόντος μὴ ἄλλοθεν ἐξεῖναι πρὸς γάμον λαμβάνειν, ἢ ἐκ τοῦ γένους τοῦ οἰκείου καὶ τῆς ἰδίας φυλῆς, ὡς ἂν μὴ περιστρέφοντο τοῦ γένους ὁ κληρὸς ἀπὸ φυλῆς

⁶ Luc. II, 21. ⁷ Matth. XVI, 20. ⁸ Matth. XVII, 9.

εις φυλὴν, αὐτάρκης ἦν ἡ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀναγραφὴ καὶ τὴν γυναῖκα δηλώσαι· νομικῶς γὰρ βίους οὐδ' ἄλλοθεν ἐμνάτο τὴν γυναῖκα, ἢ πρῶτα μὲν ἐκ τῆς φυλῆς τῆς πατρικῆς αὐτοῦ, αὐτὴ δὲ ἦν ἡ τοῦ Ἰούδα· ἔπειτα ἐκ τοῦ δήμου καὶ τῆς αὐτῆς πατριᾶς, αὐτὴ δὲ ἦν ἡ τοῦ Δαβὶδ· τοιαῦτα γὰρ ἦν τὰ τοῦ νόμου παραγγέλματα· ὅτε τοίνυν ὁ Ἰωσήφ φυλῆς γεγωνὸς ἀποδείκνυται Ἰούδα, κλήρου τε καὶ πατριᾶς Δαβὶδ, πῶς οὐχ ἔπεται καὶ τῇ Μαρίᾳ ἐκ τῶν αὐτῶν ὀρᾶσθαι;

7. Εἰ δὲ λέγοιτο ὑπάρχειν συγγενῆς τῆς Ἐλισάβετ, αὐτῆς μὲν οὐσῆς ἐκ φυλῆς Ἰούδα, τῆς τε (3¹) Ἐλισάβετ ἐκ τῆς τοῦ Λευὶ, μὴ θαυμάσης· πᾶν γὰρ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἐνὸς ἦν γένους, αἱ τε φυλαὶ πᾶσαι ἀλλήλων συγγενεῖς· ἐνθεν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος συγγενεῖς αὐτοῦ πάντας ὀνομάζει Ἰουδαίους, λέγων· «*Ἡὺρόμην γὰρ ἀνάθημα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, ὅτινές εἰσιν Ἰσραηλίται·*» καίτοι συγγενεῖς αὐτοῦ ἐτύγχανον μόνον ἐκ φυλῆς Βενιαμίν· οὐκοῦν πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐξ Ἰσραὴλ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς ἑαυτοῦ προσεῖπεν ὁ Παῦλος· οὕτω δ' οὖν καὶ τὴν Ἐλισάβετ συγγενίδα προσεῖπεν ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίᾳ, διὰ τὸ ἄμφω Ἰσραηλίτιδας εἶναι· καὶ ἄλλως δὲ εἰκὸς ἀπὸ τόπου συγγενίδα τῆς Μαρίας κεκληθῆσθαι τὴν Ἐλισάβετ, διὰ τὸ οἰκεῖν ἐπὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀφ' ἧς ὠρᾶτο ἡ Μαρία· μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Λουκᾶς λέγων· «*Ἀναστᾶσα δὲ Μαρία ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν φρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ·*» τοῦ γὰρ Μωϋσέως νόμου μὴ ἀφορίσαντος τῇ τῶν ἱερέων φυλῇ κληρὸν, ὅτι Κύριος ὁ θεὸς μερὶς αὐτῶν, διαταξαμένου δὲ μεταξὺ τῶν λοιπῶν φυλῶν οἰκεῖν αὐτοῦς, τοῦ τε Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ πόλιν φυλῆς Ἰούδα κατοικησάντων, ἀφ' ἧς ὠρᾶτο Μαρία, εἰκὸς καὶ ταύτης ἐνεκεν τῆς αἰτίας συγγενεῖς αὐτὰς ἀνειρηθῆσθαι· οὐκ ἀπεικὸς δὲ καὶ τῆς ὁμοιοτροπίας χάριν, δι' ἧς ἄμφω τῆς σωτηρίου οἰκονομίας ἠξιώθησαν, ἡ μὲν τὸν Σωτῆρα, ἡ δὲ τὸν πρόδρομον τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξάμεναι, ἐνὸς τε καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Πνεύματος μετασχοῦσαι· διὸ καὶ μάλιστα μιᾶς τῆς κατὰ θεὸν συγγενείας μετέχον. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἀπολυτέον.

8. Εἰ δὲ κεφαλὴ τῆς γυναϊκὸς τυγχάνει ὁ ὢν ἀνὴρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, ἢ τε μεμνηστευμένη ἀνδρὶ διαμαρτοῦσα μοιχείας κατὰ τὸ αὐτὸ τιμωρίαν ὑπομένει, ὡς ἦδη τὸ μνηστῆρος σῶμα γενομένη καὶ κεφαλὴν ἐπιγραψαμένη τὸν ἀνδρα, πῶς οὐχὶ τῆς κεφαλῆς γενεαλογουμένης, ἔπεται καὶ τὸ σῶμα τῇ κεφαλῇ συναριθμεῖσθαι; ὥστε καὶ τὴν Μαρίαν ἦδη

¹ Rom. ix, 3. ¹⁰ Ephes. v, 23. ¹¹ Gen. ii, 24.

(3¹) Τε. Lege δέ. EBIT.

(4) Quæstio hæc de cognatione Mariæ matris Domini cum Elisabetha, exstat sub ejusdem Enseebii nomine, vix paucis verbis variatis, præter codicem

quam ex genere proprio suaque tribu, ne videlicet generis hæreditas ex una in aliam tribum commoveretur; satis erat viri descriptio ad conjugem demonstrandam: nam qui ad legis normam viveret, haud aliam sibi uxorem copulavisset, nisi quæ primum esset ex ejus patria tribu, Judæ videlicet; deinde ex eadem gente familiaque, nempe Davidis. Illatenus enim lex jubebat. Si Josephus igitur de Judæ tribu deque Davidis gente et familia fuisse demonstratur, cur non sequitur ut Maria ex iisdem originibus prodire videatur?

8. Quod si eadem dicitur Elisabethæ cognata; cum tamen illa de tribu Judæ, Elisabetha de Levitica fuerit; ne mireris: universa quippe Judæorum gens uno genere censebatur, cunctæque tribus invicem cognatæ erant. Hinc etiam divus Apostolus Judæos omnes appellat cognatos suos, dum ait: «*Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui mihi secundum carneam naturam cognati sunt, Israelitis.*» Atqui cognati ejus soli revera erant Benjamitæ: et tamen omnes Israelitas fratrum nominibus et cognatorum Paulus indigitat. Sic ergo angelus Elisabetham dixit Mariæ cognatam, propterea quod ambæ Israelitides essent. Insuper ex ipso loco satis decuit Elisabetham appellari Mariæ cognatam, quia nimirum habitabat in Judæ tribu, unde genus traxit Maria. Rei testis Lucas, qui ait: «*Exsurgens autem his diebus Maria abiit in montana cum festinatione, in urbem Judæ, et ingressa est domum Zachariæ, ac salutavit Elisabetham.*» Etenim cum lex Mosaica sacerdotali tribui possessiones non assignavisset, quia Dominus Deus pars ejus est, mandavisset autem ut inter cæteras tribus incoleret; cumque Zacharias et Elisabetha quadam in urbe tribus Judæ habitarent, unde oriunda erat Maria; par fuit eas ob hanc causam cognatas appellari: neque id rursus immerito propter morum similitudinem, quorum gratia utraque mulier mysterio salutis digna fuit: et altera quidem Servatorem, altera Servatoris præcursores sinibus suis receperunt, unius videlicet ejusdemque sancti Spiritus gratia potitæ. Atque hoc vel maxime nomine secundum Deum cognatæ fuerunt (4). Hæc præsentis dubitationis solutio est.

9. Quod si autem caput mulieris vir est, de Apostoli divi sententia¹⁰, duoque sunt in carne una ex Mosaicæ legis regula¹¹; et si nupta viro, quæ flagitium admiserit, adulterii pœnam ob id ipsum subit; ceu quæ jam sponsi corpus facta erat, sibi que caput imposuerat virum; cur si capitis genealogia scribatur, corpus cum capite connumerari non sit consecaneum? Quamobrem Maria Josepho jam

Vat. palatinum epitomæ, etiam in catenis Vaticanis Nicetæ cod. A. f. 22, et Macariorum cod. E. f. 50. Sequens tamen quinque verborum clausula nonnisi in codice A. legitur.

nupta, merito in ejus genealogia intelligenda est; A cum præsertim perspicue demonstratum sit non solum ex ejus tribu fuisse, verum etiam gente et familia. Præter quam quod etiam Gabriel in illo cum Maria colloquio vaticinans inter cætera ait: « Dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus: » aperte docens, ejus qui ex ipsa nasciturus erat, Davidem esse progenitorem. Alioquin qui decuisset hæc ab angelo dici apud virginem, nisi eandem de Davidis genere esse confiteretur? Neque sane feminæ alienæ a Davidis stirpe dictum fuisset, « dabit illi Deus sedem Davidis patris ejus. » Quem enim narras patrem, virgo respondisset (quæ quidem fatebatur se virum nescire, intellexerat autem fore ut de Spiritu sancto conciperet), nisi omnino is sermo apud Davidis filiam fieret? Hinc apte Lucas ait: « Ascendit autem Josephus de Galilæa ex urbe Nazareth in Judæam, ut nomen suum profiteretur in urbe Davidis cui nomen Bethlehem, propterea quod esset de domo familiaque Davidis cum Maria desponsata sibi prægnante. » Haud ergo ulterius cum perplexitate legemus hunc Evangelii locum, ceu si Maria ad profitendum tantummodo nomen venisset; sed ipsam quoque putabimus, haud secus quam Josephum, de domo familiaque Davidis esse: quam Scripturam ut ita interpretemur, argumentis iis videtur quæ hactenus protulimus. Ergo perspicue, ut opinor, demonstratum est, haud temere Josephi genealogiam ab inclytis apostolis fuisse narratam, et Mariam de genere Davidis vere derivari, itemque eum, qui ex ipsa natus est, Jesum Dei unctam.

II.

Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducat genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat.

1. Quæstionum a te propositarum secunda hæc fuit. Genealogiam Matthæus ex Abrahamo derivat; Lucas autem contrariam huic viam insistens incipit abs Josepho, tenditque ad Adamum ac Deum. Atqui oportebat, siquidem hi consona invicem et consentanea scribebant, vel Lucam ascendentem in Abrahamo consistere; vel Matthæum haud ex Abrahamo genealogiam ordiri, sed ex Adamo in quem Lucas desivit. — Facilis est hujus quoque quæstionis explicatio, neque multo sermonis artificio indiget: uterque enim evangelista una via graditur. Nam et illos qui prorsum sursumque ascendunt, itemque illos qui adversum eadem via descendunt, haud quisquam diceret diverso tramite incedere. quia scilicet una ab utrisque, id est ab ascendentibus descendentibusque, via teritur. Eadem igitur ratio est in generis successionibus. Atque hic mos antiquitus Hebræis placuit, et in divinis Scripturis solemnus est. Ecce enim in Ruthæ quidem libro genus Davidis superne

συνηµένῃν τῷ Ἰωσήφ, εἰκότως συναντιλαµβάνεσθαι τῆς γενεαλογίας ὅτε µάλιστα τῆς αὐτῆς αὐτῷ φυλῆς οὐ µόνον, ἀλλὰ καὶ δήμου καὶ πατριᾶς ἀποδέδεικται γενοµένη· καὶ ἄλλως δὲ ἐν τῷ πρὸς αὐτὴν χρηµατισµῷ θεοπέζων ὁ Γαβριὴλ µετὰ τῶν ἄλλων εἴρηκε· « Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὴν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » σαφῶς διδάσκων ὅτι τοῦ ἐξ αὐτῆς γενησοµένου προπάτωρ ἦν ὁ Δαβὶδ· πῶς γὰρ ἄλλως εἰκὸς ἦν ταῦτα τῇ καρθένῳ φάναι τὸν ἄγγελον, ἢ συνοµολογοῦντα ἐκ τοῦ Δαβὶδ εἶναι; οὐ γὰρ ἂν µὴ ἐκ Δαβὶδ τυγχανοῦση εἴρηκε· τὸ, « Δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· » ποίου γὰρ πατρὸς; εἰκότως ἂν ἤρατο ἢ καρθένος, ὁµολογοῦσα µὲν ὅτι ἄνδρα οὐ γινώσκει, µαθοῦσα δὲ ὅτι ἐκ Πνεύµατος ἁγίου συλλήφεται, εἰ µὴ ὅτι σαφῆς ἦν ὁ λόγος πρὸς θυγατέρα Δαβὶδ λεγόμενος· ἔνθεν εἰκότως φησὶν ὁ Λουκᾶς· « Ἀνέθη δὲ καὶ Ἰωσήφ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ἐκ πόλεως Ναζαρεθ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀπογράφασθαι εἰς πόλιν Δαβὶδ ἧτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ σὺν Μαρίᾳ τῇ µεµνηστευµένη αὐτῷ ὅση ἐγκύβη. » Οὐκέτι γὰρ ἀµφιδύως ἀναγνώστῃς τὴν παροῦσαν λέξιν, ὡς τῆς Μαρίας ἀπογράφασθαι µόνης συνελθούσης, ἀλλ' ὡς καὶ αὐτῆς σὺν τῷ Ἰωσήφ ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ ὑπαρχούσης, τὰς ἀποδείξεις ἔχοντες τῆς τοιαύτης ἐρµηνείας τοῦ λόγου ἐκ τῶν προαποδοδεδοµένων. Δειχθῆναι τοίνυν σαφῶς ἠγούµαι, ὅτι µὴ µάτην ὁ Ἰωσήφ ἐγενεαλογεῖτο παρὰ τοῖς θαυµασίοις τοῦ Σωτῆρος ἡµῶν ἀποστόλοις, καὶ ὅπως ἡ Μαρία ἐκ σπέρματος οὔσα τοῦ Δαβὶδ συνίσταται, ὅ τε ἐξ αὐτῆς γεγεννηµένος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ.

B.

Διὰ τί ὁ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρχάμενος κατὰγει τὴν γενεαλογίαν· ὁ δὲ κάτωθεν ἀνεισι, κοῦκ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ ἵσταται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν.

α'. Τὸ δεύτερον τῶν ὑπὸ σοῦ προταθέντων τοῦτο ἦν· ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ κατὰγει τὴν γενεαλογίαν, ὁ δὲ Λουκᾶς τὴν ἐναντίαν τοῦτου βαδίσας, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ, ἀνάγει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸν Θεόν· δέον, εἴγε σύμφωνα καὶ συμφυδὰ ἀλλήλοις ἔγραφον, ἢ τὸν Λουκᾶν ἀνιόντα µέχρι τοῦ Ἀβραάμ στήναι, ἢ τὸν Ματθαῖον µὴ ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς ὃν κατέληξεν ὁ Λουκᾶς, ἀπάρεξασθαι τῆς γενεαλογίας. — Ἐρῶν δὲ καὶ τούτων ἡ λύσις, καὶ οὐδὲ πολλῆς κατασκευῆς δεοµένη, µίαν ἀµφοτέροις ὁδὸν πορευθεῖσιν· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάτη καὶ ὄρθιον πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἐµπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς κατιόντας, οὐκ ἂν τις ἐτέραν φαιή βαδίσειν, µιᾶς ἀµφοτέροις ἔχειµένῃς· τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιούσι, τρίβου· τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν γεγῶν διαδοχῆς πάρεστιν· οὗτος δὲ πόρρωθεν Ἑβραῖος φίλος ἦν ὁ τρέπος, καὶ τῶν θείων συνήθης Γραφῶν· αὐτίκα γοῦν ἐν µὲν τῇ βίβλῳ τῆς Ῥοῦθ Δαβὶδ ἀνωθεν ἀπὸ τοῦ Ἰουδα γενεαλογεῖται· διὰ τούτων (5)· « Καὶ αὐτὰ· αἰ γενέσεται;

(5) Cod. A, f. 63, habet οὕτως pro διὰ τούτων.

Φαρὲς (ὁ δὲ ἦν Ἰούδα τοῦ ἀρχιφύλου παῖς) · Φαρὲς Ἀ ἐγέννησε τὸν Ἑσρώμ· καὶ Ἑσρώμ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ· καὶ Ἀράμ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ· καὶ Ἀμιναδάβ ἐγέννησε τὸν Ναασσών· καὶ Ναασσών ἐγέννησε τὸν Σαλμών· καὶ Σαλμών ἐγέννησε τὸν Βοόζ· καὶ Βοόζ ἐγέννησε τὸν Ὀβήδ· καὶ Ὀβήδ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί· καὶ Ἰεσσαί ἐγέννησε τὸν Δαβίδ. » Τοῦτον δ' οὖν αὐτὸν τίθειται καὶ ὁ Ματθαῖος τὸν τρόπον (6).

β'. Ἡ δὲ γε πρώτη τῶν Βασιλείων ἐξῆς διαδεξαμένη τῆς Ρουθ τῆν γραφὴν, ἀπὸ τῶν κάτωθεν ἀνεισιν, ὡσπερ εὖν πεποίηκεν ὁ Λουκᾶς· τὸν γοῦν πατέρα τοῦ Σαμουὴλ τὸν Ἐλκανᾶ γενεαλογουσα ὡδὲ φησὶ· « Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ Σουφειρ ἐξ ὄρους Ἐφραΐμ· καὶ ὄνομα αὐτῷ Ἐλκανᾶ, υἱὸς Ἰερεμὴλ, υἱοῦ Ἐλλίου, υἱοῦ Θεοῦ, υἱοῦ Σούρ, Ἐφραταῖος. » Ἀλλὰ β καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (7) ποτὲ μὲν ἀπὸ τῶν πρώτων ἐπὶ τοὺς δευτέρους καθεξῆς πρόεισιν ὁ λόγος, τῇ τοῦ Ματθαίου γραφῇ παραπλησίως, ποτὲ δὲ ἐμπεριῶς τῷ Λουκᾶ γενεαλογεῖ· ἀκουσον γοῦν καὶ τῶνδε· « Δαβίδ, φησὶν, ἦν υἱὸς Σολομών, υἱὸς Σολομών Ροβοᾶμ, Ἀβιά υἱὸς αὐτοῦ, Ἀσά υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωσαφάτ υἱὸς αὐτοῦ, Ἰωράμ υἱὸς αὐτοῦ, Ὀχοζίας υἱὸς αὐτοῦ, Ἰואς υἱὸς αὐτοῦ, Ἀμασίας υἱὸς αὐτοῦ. » καὶ οὕτω καθεξῆς κάττεισι μέχρι τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ὡς ὁ Ματθαῖος. Ὡς δὲ ὁ Λουκᾶς, ἡ αὐτὴ πάλιν ἀνεισι Γραφὴ τὸν Σαμουὴλ γενεαλογουσα· φησὶ γοῦν· « Σαμουὴλ υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἰεροβοᾶμ (8), υἱοῦ Ἡλιήλ, υἱοῦ Θεοῦ, υἱοῦ Σοῦρ (9), υἱοῦ Ἐλκανᾶ, υἱοῦ Ἰωήλ, υἱοῦ Ἀζαρίου, υἱοῦ Σοφονίου, υἱοῦ Θαάρ, υἱοῦ Ἀσειρ (10), υἱοῦ Ἀδιάσαρ, υἱοῦ Κορέ, υἱοῦ Ἰσσαάρ, υἱοῦ Καᾶθ, υἱοῦ Λευὶ, υἱοῦ Ἰσραήλ. » καὶ ὅρα εἰ μὴ ἀντικρως τὸν ὁμοιον τούτοις μεμύμητα τρόπον ὁ Λουκᾶς· μυρία δ' ἄν καὶ αὐτὸς εὐροῖς τοιαῦτα· ἀφ' ἧν λείπεται ὁμολογεῖν, μηδὲν ξενίζον πεποιημένα· τοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς· οὐκ ὀρθῶς γὰρ οἴεται τις αὐτοὺς διαφωνεῖν· ἐκάτερος γὰρ οἰκείῳ λογισμῷ τὴν ἐνθεσιν πεποίηται τῆς γραφῆς, ὁ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρξάμενος διὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ παρ' αὐτῷ λόγου, ὃν οὐ καιρὸς νῦν ἐρμηνεύειν· ὁ δὲ καὶ τὸν Ἀβραάμ ὑπερβάς ἐπὶ τε τὸν πρῶτον ἄνθρωπον ἀνελθῶν· καὶ μηδὲ μέχρι τούτου στάς, τὴν πάντα δὲ λόγον ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναρτήσας, διὰ τῆς ἐν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστήριον ἀναβιδάζει.

Γ.

Πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Δαβίδ καὶ Σολομῶντος διαδόχων ἐπὶ Ἰακώβ καὶ Ἰωσήφ τὰ γέννη κατὰγει· ὁ δὲ Λουκᾶς ἀπὸ Δαβίδ καὶ Νάθαρ παιδῶν ἐπὶ Ἡλὶ καὶ Ἰωσήφ, ἐναντίως γενεολογῶν τῷ Ματθαίῳ.

α'. Τὸ τρίτον τῶν προταθέντων καιρὸς ἐπισκέψασθαι· ἀτενὲς οὖν ταῖς λέξεσιν αὐταῖς ἐπερὶσωμεν τὴν αὐτῶν διάνοιαν· ἴωμεν δὲ τί φησὶν ὁ Λουκᾶς· « Καὶ

a Juda evolitur sic : « Hæ sunt generationes Phares (hic erat Judæ patriarchæ filius). Phares genuit Esronem; Esron genuit Aramum; Aramum genuit Aminadabum; Aminadabus genuit Nassonem; Nasson genuit Salmonem; Salmon genuit Boozum; Boozus genuit Obedum; Obedus genuit Jessæum; Jessæus genuit Davidem ¹². » Hanc igitur Matthæus quoque genealogiæ scribendæ rationem sectatus est.

2. At primus Regum liber, qui Ruthæ historiam subsequitur, inferne ascendit, ut sit apud Lucam. Quippe Helcanæ, qui pater fuit Samuelis, genus recensens, ait : « fuit vir ex Armathem Suphir de monte Ephraimi; nomen ejus Helcana, filius Hieremielis, filii Eliæ, filii Thoi, filii Suri, Ephraimæus ¹³. » Sed et in Paralipomenis modo a superioribus ad posteros fuit sermo, ut sit apud Matthæum, modo æque ac apud Lucam prosapiæ scribuntur. Audi ergo et hæc : « Davidis, inquit prædictus liber, filius erat Salomon; hujus filius Roboamus; hujus filius Abia; hujus filius Osa; hujus filius Josaphatus; hujus filius Joramus; hujus filius Ochozias; hujus filius Joasus; hujus filius Amasias ¹⁴. » Atque ita ex ordine descendit usque ad Jechoniam atque ad Babylonicam captivitatem, non secus atque Matthæus. Contra, uti Lucas, eadem rursus ascendit Scriptura dum Samuelis genus enarrat. Ait enim : « Samuelis filii Helcanæ, filii Hieroboami, filii Helielis, filii Thoi, filii Suri, filii Helcanæ, filii Johelis, filii Azariæ, filii Sophoniæ, filii Thaari, filii Asiri, filii Abiasaris, filii Coræ, filii Issaari, filii Caathi, filii Levini, filii Israelis ¹⁵. » Porro vides ut plane hunc morem Lucas imitetur. Sexcenta ejusmodi exempla ipsemet invenies : unde sequitur ut fateamur, nihil insolitum fecisse Servatoris nostri evangelistas : neque merito quisquam putabit eos invicem dissidere. Uterque enim proprio calculo descriptionem instituit : alter ab Abrahamo initium capiens, ob sui sermonis peculiarem rationem, quam in præsentem non vacat exponere : alter ipsum Abrahamum prætergressus, ad primum usque hominem venit : neque in hoc sistit, sed suam omnem historiam cum Deo nectit, dum eam videlicet per regenerationis in Christo mysterium D in sublime evehit.

III.

Quomodo Matthæus quidem a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducat : Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens.

1. Tertia jam quæstio consideranda est. Porro ipsis verbis acute mentem nostram intendamus. Agesis videamus quid Lucas dicat. « Et ipse Jesus

¹² Ruth. iv, 18-22. ¹³ I Reg. i, 4. ¹⁴ I Par. iii, 40. ¹⁵ I Par. vi, 34.

(6) Cod. A, τοῦτον δὲ οὖν τὸν τρόπον καὶ ὁ Ματθαῖος ἐποίησεν.

(7) Tam in epitome quam in cod. A, ἐν ταῖς Παραλειπομέναις.

(8) Cod. A, Ἰερόμηλ, et mox Ἐλλω.

(9) Epit. Σουφέ.

(10) Cod. A, Ἀσέρ.

erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Josephi, filii Heli, filii Melchi. » Haud tamen Matthæus usus est voce « ut putabatur. » Quid porro ait? « Matthæus genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat affirmare. Si igitur Matthæo affirmante Josephum filium esse Jacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quædam esset atque conflictus, atque opus esset arbitrio qui evangelistas componeret. Nunc autem cum Matthæus firmiter asseveret, Lucas vero haud id contendat, sed opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quæ apud se vigeret, nulla, ut opinor, quæstio superest.

2. Nam cum varix de Christo famæ inter Judæos versarentur, et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac sententia recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum ab Jeremia propheta Jechoniam, cum ait non surrecturum ex ejus stirpe qui in Davidis throno sederet, cumque ob id alia via pergerent: et cum in Davidis affirmando genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanum Davidis item filium, deducerent (qui idem Nathanus propheta fuisse dicitur, secundum ea quæ feruntur in Regum libris); atque ab hujus posteris venturum Christum assererent; ipsumque Josephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opinionem refert, non suam, adjecit narrationi « ut putabatur; » Matthæo permit- tens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque hæc prima esto responsio.

3. Alia quoque profunda et arcana esse potest ejus narrationis ratio. Etenim Matthæus humanam Christi nativitatem diserte describens, vereque volens Josephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carnem Christi nativitatem describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse originem ejusmodi exponere. Sed quoniam eo Evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeret. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthæi mentem histo-

α αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὡν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελχὶ. » Ἄλλ' οὐχ' ὁ γε Ματθαῖος ἐχρήσατο τῆς, « ὡς ἐνομίζετο » φωνῆς· ἀλλὰ τί φησι; « Ματθᾶν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. » Ἄλλο δὲ ἔρηπου ἐστὶ τὸ νομίζειν, καὶ ἄλλο τὸ οὕτως εἶχειν διαβεβαιούσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου τὸν Ἰωσήφ υἱὸν εἶναι Ἰακώβ καὶ τοῦ Ματθᾶν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως διισχυρίζεται τὸν Ἰωσήφ γεγονέναι υἱὸν τοῦ Ἡλὶ καὶ τοῦ Μελχὶ, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διατηρούντων αὐτοῖς χρεια· ὡν δὲ ὅτε, τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου, ὁ Λουκᾶς οὐ διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθῃσιν, οὐ τὴν παρ' αὐτῷ κρατούσαν, οἶμαι μηδελίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

β'. Διαφόρων γὰρ παρὰ Ἰουδαίους ὑπολήψεων περὶ τοῦ Χριστοῦ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἦδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τοῦ βασιλικοῦ γένους πειθομένων εἶσθαι τὸν Χριστὸν, ὧν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων τὴν δόξαν, διὰ τὸ πλείστην ἐμφέρεσθαι τῶν βεβασιλευσάντων κατηγορίαν, διὰ τε τὸ ἐκκήρυκτον ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἰερεμίου γεγονέναι τὸν Ἰεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἐτέραν ὀδυνῶν, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὴν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὃς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς (φασὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα [11]), ἀπὸ τε τοῦ Νάθαν διαβέβητων προελεύσεσθαι τὸν Χριστὸν διαβεβαιουμένων, καὶ τὸν γε Ἰωσήφ ἐκείθεν ποθεν γενεαλογούντων, σφόδρα ἀναγκαίως ὁ Λουκᾶς τὴν τοῦτων ἀνιστορῶν δόξαν, ἀλλ' οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας τῆς ὡς ἐνομίζετο· τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὸ, ὡς ἐνομίζετο, ἱστορεῖν, ἀλλ' ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγοις· Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὴν ἑνασρκον γένεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῆ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου· τὸν δὲ Λουκᾶν ἠγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, ὡν τοῦτο πεποιθέναι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπειδὴ δὲ ὡν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστήσαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, ἂν ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζοιτο δι' ἣν περὶκαίται σάρκα, ἀλλ' οὐχ' ἴσταται γε αὐτῇ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γέννησιν, ὅμως δ' οὖν οὐκ ἀλλότριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἱοθεσίας ὑφέστηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξετίθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως ἐν

(11) Desunt hæc in cod. A, 64, a quo cæteroque meliores interdum lectiones sumpsimus.

αὐτὸν ἐκείνῳ καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν ἅπλητον διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγων ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ κριῖτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνήμην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαίτιων καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀμαρτωλῶν πατέρων, υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστολος ἐχέτω μὲν κατὰ σάρκα πατέρα Ἰουδαῖον ὄντινα ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἐχέτω δὲ καὶ κατὰ Θεὸν, οὐ κατὰ τοὺς τρόπους ἐβίου· εἰ δὲ οὖν μέλλει τις αὐτὸν κατὰ σάρκα γενεαλογεῖν, τίνας εἰκότως ἂν ἐμνήσθη, ἢ πάντως που τοῦ κατὰ σάρκα πατρὸς; Εἰ δ' αὖ πάλιν ἕτερος τὴν ἐν Χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι, τίνας ἂν τὴν μνήμην θείῃ ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ κατὰ Θεὸν αὐτὸν ἀναγεννήσαντος; Οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἰρηται· «Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πατέρας σου τραφεῖς ἐν γῆρᾳ καλῇ· οὐ δὴ ποὺ τοὺς κατὰ σάρκα πατέρας δηλοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεοσεβεῖς λέγοντο γεγονέναι, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ πατέρας διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν αἰνετομένου· οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραάμ, ἀσεβεῖς ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα οἱ υἱοὶ Ἀβραάμ, κατὰ δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων καὶ Γομόρρας· διὸ λέγεται πρὸς αὐτούς· «Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέγετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας·» οὐ αὖ πάλιν ἐξ ὧν ἡμελλεν υἱοὶ Ἀβραάμ γίνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἔθνων εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, κατὰ σάρκα πατέρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραάμ, Χριστοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν Χριστοῦ μαθητῶν· ὥστε καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφουσι γένους διαδοχὴν πολὺ κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κατὰ Χριστὸν ἀναγέννησιν.

ε'. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ, οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ρούθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποιήται, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεισι, καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραάμ ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδήπερ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ προελευσμένου γενησομένης· ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἐτέρους πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγράφμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομίζετο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεισι ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίσας Ὑἱὸς τοῦ Θεοῦ.

riam suam scribit, consentaneum erat ut Matthæi tempora prætergressus, ad regenerationem per lavacrum veniret, ibique contrariam poneret prosapiarum successionem : simul pergens a postremis ad initia, simulque memoriam sanctorum ac scelestorum, qui sunt apud Matthæum hominum vitans : quia regeneratus apud Deum alienus fit a carne natura, et a peccatoribus secundum carnem patribus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempli gratia Paulus apostolus patrem secundum carnem habuit Judæum, ut credible est, a fide alienum : habuit quoque patrem secundum Deum, cujus videlicet vitæ institutum amplexus fuit. Si quis ergo Pauli secundum carnem genus narrare velit, quemnam merito patrem memorabit nisi carnalem? Sin rursus aliquis Pauli in Christo nativatem ostendere velit, cujusnam potius mentionem parentis faciet, quam ejus a quo secundum Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dictum fuit : « Tu vero abibis ad patres tuos bona saturatus senectute ¹⁶. » Qui profecto sermo haud carneos patres demonstrat, nisi hi forte pii quoque fuisse credantur ; sed de patribus secundum Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic Abrahami sontes filii, hujus quidem secundum carnem filii erant, moribus autem Sodomorum filii atque Gomorrhæ. Idcirco dicitur illis : « Audite sermonem Domini principes Sodomorum, attendite legi Dei, o popule Gomorrhæ ¹⁷. » tanquam si rursus ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quamquam infidelibus secundum carnem geniti patribus, in Abrahami domum migravimus, Christi ejusque discipulorum nacti adoptionem : atque ita in aliam nosmet inscripsimus generis successionem, multo carnea meliorem propter in Christo regenerationem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione loquitur, haud eadem qua Matthæus semita pergit : nempe non Salomonis, non uxoris Uriæ, non Thamaræ, non Ruthæ, non Jechoniæ, nec quorumvis præter hos reorum mentionem facit ; sed per alios reprehensione carentes graditur ; Christumque a propheta Nathano progenitum exhibet . ita ut qui apud Matthæum carnaliter gignitur, idem apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de genere ejus. Atque hic est, qui in Deo regeneratus, atque alios patres secundum Deum nactus, re tamen vera haud ipsos habet patres, sed ita credebatur propter morum similitudinem : qua videlicet ad parentem verum conscendit post omnes existens Filius Dei.

¹⁶ Gen. xv, 17. ¹⁷ Isa. i, 10.

IV.

A

Δ.

Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est (12).

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeunt, laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensionem, misionemque sacerdotalium cum regalibus, ut jure Christus sacerdos atque rex demonstretur: quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat; nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, nostras ei preces exhibens: rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Judæ regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathanus fuerit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus prophetæ; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitæ. Frustra igitur compositum est mendacium; neque prævalebit hic sermo in Ecclesia Christi et Dei contra accuratæ veritatis patres; ita ut falsa oratio consarcinetur in Christi laudem atque præconium.

2. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israelitas prosapia- rum nomina aut natura numerabantur aut lege; natura quidem, genuini generis successione; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui pro- lis expers obiisset: nam quia nondum ipsis per- spicua resurrectionis spes data fuerat, futuram promissionem imitabantur resurrectione mortali, ne defuncti nomen exstingeretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius patrem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienæ appellationi addicti fuerunt; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum Evangelium mentitur, dum naturam numerat atque

(12) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebius *Hist. eccl.* lib. 1, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. 1, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. 1, 16; Augustinus *Retract.* lib. 11, 7; Photius cod. 34, p. 22; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bib. PP. Lugd.* t. XIX, p. 751, in fin. Cæteroqui verus epistolæ, quamquam haud integræ, conservator fuerat hactenus in *Historia ecclesiastica* Eusebius. Nunc nobis feliciter accidit, ut in hac quæstionum Eusebii epitome pars quædam prior ejusdem epistolæ comperta primum sit, nempe ab hoc initio οὐκ ἀκριβῶς usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γὰρ, etc. Et quidem illud γὰρ, enim, in codicibus historię Eusebianę extare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo fragmento ea prorsus exhibetur materia, quam Euse-

Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις γενεολογίας (12).

α'. Οἱ μὲν οὖν ἦτοί τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοηκότας ἢ συνεῖναι μὴ δυνθέντες, δοξολογίῃ πλάνῃ τὴν ἀγνωσίαν ἐπέκλυσαν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμη- σίς τε καὶ ἐπιμείζια τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἶόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν· ἵνα δευχθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡσπερ τινὸς ἀπειθῶντος ἢ ἐτέραν ἐσχηκότος ἐλπίδα· ὅτι Χριστὸς ἀδῖος μὲν ἀρχιερεὺς Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὗς ἡλευθέρας νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὅλων γενόμενος· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἔχρην ὡς ἐκατέρω τῶν καταριθμημένων τάξι τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐστὶ γένος ἢ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῆ· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὅμως καὶ Σολομῶν ὁ τε τού- των πατὴρ ἐκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφηταί, ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνον δὲ Λευῖται· μάτην ἄρα κέπλευσται τὸ ἐφευσιμί- νον· μὴ δὴ κρατοίη τοιοῦτος λόγος· ἐν Ἐκκλησίᾳ Χρι- στοῦ καὶ Θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθεία, ὅτι ψῆ- δος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ.

β'. Ἴνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξω- μεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθήσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ ἠριθμεῖτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίου σπέρματος διαδοχῆ· νόμῳ δὲ, ἐτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω αὐτοῖς δέδοτο ἐλπίς ἀναστά- σεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμμύουνο θνητῆ, ἵνα ἀνέλκειπτον τὸ ὄνομα μείνῃ τοῦ μεταλλαχότος· ἐπεὶ οὖν οἱ τῆ γενεολογίᾳ ταύτῃ ἐμπερόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίως, οἱ δὲ ἐτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἐτέροις δὲ προσ- ετέθησαν κλησεί, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων· ὁ- τως οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων ψεύδεται καὶ φύ- σιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπιπλάκη γὰρ ἀλλή- λους τὰ γένη τὰ τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νά-

bis in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* 1, 7: Φέρε τὴν περὶ τούτων καταθεοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθε- μεθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γράφων περὶ συμ- φωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγέλοις γενεολογίας ὁ Ἀφρι- κανὸς ἐμνημόνευσε· τὰς μὲν δὲ λοιπῶν δόξας ὡς ἂν βιαλοῦς καὶ διεψευσμένως ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς πα- ρεῖληφεν ἱστορίαν, τοῦτοις αὐτοῖς ἐπιθέμενος τῶς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, etc. *De his traditionem quæ ad nos usque deducta est propo- namus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tan- quam violentas et falso confictas coarguit; ipse vero quam compererat historiam his referi verbis. Nam quia generationum nomina, etc.* Vides itaque alie- narum opinionum, utpote violentarum atque falsa- rum, coargutionem ab Africano factam, nonnisi apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inveniri.

θαν, ἀναστάσειν ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίαις καὶ ἀναστάσει σπερμάτων ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρως τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὖσας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς καταθεῖν. Ἴνα δὲ σαφὲς ἦ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγῆσομαι (13). Ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἐστὶ Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἐστὶν ἡ τοῦ Λουκᾶ· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ματθᾶν ἀποθανόντος, Μελχι δ' ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἡλὶ· ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί, Ἡλὶ καὶ Ἰακώβ· Ἡλὶ ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλὶ· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσήφ (14).

E.

Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραάμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας· Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

α'. Ἐπειδὴ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκου διαβεβαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φύναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίζετο· γέγραπται οὖν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· Διεθέμην διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου. » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευσομένου, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολομῶνος τῆς βασιλείας οὐκ ἄδηλος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνοις ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραήλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· Ἐνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρησθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκησε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Θεὰ δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσπισσομένου φήσασα· Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ἐτέρῳ πάλιν· Ἐγὼ ἐπικαλέσεται με· Πατὴρ μου εἰ σύ· καγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν. » ὅπερ ἀνοίκειον γένοιτ' ἂν Σολομῶνι.

β'. Παραθετέον δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Βασιλείαις ἱστορούμενα ἐν τούτοις· Καὶ ὁ βασιλεὺς Σολομῶν ἦν φιλογύνης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἄλλοτριᾶς πολλὰς· καὶ τὴν θυγατέρα Φαραῶ, Μωαβιτίδας, καὶ Ἀμμωνιτίδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας, Χετταίας, καὶ Ἀμορ-

A legem. Implicabantur enim inter se genera Salomonium et Nathanicum reparationibus steriliū et secundis nuptiis et seminum suscitatione : ita ut merito iidem homines aliis aliis patribus ascribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt : atque ambæ narrationes apprimè veræ ad Josephum varie quidem sed tamen ad amussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthæi : generis suscitatio legalis est illa Lucæ. Matthanus Salomone oriundus genuit Jacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathano oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Jacobus. Heli mortuo sine liberis, Jacobus excitavit ei sobolem B genito Josepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Josephus.

V.

Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium jurejurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur. Scriptum est enim : « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ¹³. » Rursusque : « Posui testamentum electis meis ; juravi Davidi servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum ; et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ¹⁴. » Atque hæc sunt de prædicto promissiones. Regni autem Salomonici spatium non est obscurum : dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israelis sceptrum tenuisse. Qui ergo fieri potest ut vere ad hunc referantur verba : « Erigam thronum ejus in æternum ¹⁵ ? » Quod si quis dicat, hæc de regia illius successione Deum esse locutum ; non est ignorandum, usque tantummodo ad Jechoniam et Babyloniam captivitatem, Davidici ac Salomonici regni successionem perseveravisse, nemine post Jechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadvertite uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens : « Ego ero illi in patrem ; et ipse erit mihi in filium ¹⁶. » Rursusque alibi : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu ; et ego primogenitum ponam illum ¹⁷ : » quæ incongruentia sunt Salomoni.

2. Adjungenda sunt etiam quæ de eodem in Regum libris narrantur sic : « Porro rex Salomon mulierosus erat ; duxitque uxoris alienigenas multas ; filiam Pharaonis, et Moabitidas, Ammonitidas, Idumæas, Syras, Chettæas, Amorrhæas : de genti-

¹³ Psal. cxxxii, 2. ¹⁴ Psal. lxxxviii, 4. ¹⁵ II Reg. vii, 13. ¹⁶ II Reg. vii, 14. ¹⁷ Psal. lxxxviii, 27.

(13) Abhinc partem non modicam epistolæ prætermisit epitomæ Eusebianæ auctor.

(14) Hunc fuisse epistolæ Africani finem, testis Eusebius loc. cit. dicens : Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα· Ματθᾶν δ' ἀπὸ Σολο-

μῶνος, etc., usque ad οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀφρικανός. In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit : Matthanus a Salomone, etc., usque ad, sic utriusque filius erit Josephus.

erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur, filius Josephi, filii Heli, filii Melchi. » Haud tamen Matthæus usus est voce « ut putabatur. » Quid porro ait? « Matthæus genuit Jacobum; Jacobus autem genuit Josephum. » Aliud vero est putare, aliud ceu res ita se habeat affirmare. Si igitur Matthæo affirmante Josephum filium esse Jacobi et Matthani, Lucas similiter contenderet filium esse Heli ac Melchi, vere pugna quædam esset atque conflictus, atque opus esset arbitrio qui evangelistas componeret. Nunc autem cum Matthæus firmiter asseveret, Lucas vero haud id contendat, sed opinionem tantummodo proferat apud multos pervagatam, non quæ apud se vigeret, nulla, ut opinor, quæstio superest.

2. Nam cum variæ de Christo famæ inter Judæos versarentur, et cuncti quidem concorditer a Davide eum repeterent, propter Dei promissiones Davidi significatas; interim tamen alii a Davide et Salomone regioque stemmate putarent Christum adfore; alii ab hac sententia recederent, propter multas regibus inustas criminationes, et propter proscriptum ab Jeremia propheta Jechoniam, cum ait non surrecturum ex ejus stirpe qui in Davidis throno sederet, cumque ob id alia via pergerent: et cum in Davidis afirmando genere conspirarent, non tamen per Salomonem, sed per Nathanum Davidis item filium, deducerent (qui idem Nathanus propheta fuisse dicitur, secundum ea quæ feruntur in Regum libris); atque ab hujus posteris venturum Christum assererent; ipsumque Josephi genus inde usque repeterent; necessario Lucas qui illorum opinionem refert, non suam, adjecit narrationi « ut putabatur; » Matthæo permittens narrare non ut putabatur, sed uti revera se habebat origo generis. Atque hæc prima esto responsio.

3. Alia quoque profunda et arcana esse potest ejus narrationis ratio. Etenim Matthæus humanam Christi nativitatem diserte describens, vereque volens Josephum Davide oriundum demonstrare, eo quo par erat sermonis ingressu utitur; Lucas autem, ut opinor, quia nollet carneam Christi nativitatem describere, ita nunc se gessit. Nam si hoc ei propositum fuisset, non ignorabat, opus esse originem ejusmodi exponere. Sed quoniam eo Evangelii loco regenerationis per lavacrum mentionem facit, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare nititur quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominum videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeret. Quandoquidem ergo Lucas haud secundum Matthæi mentem histo-

α αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἦν ἀρχόμενος ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, ὡν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελχι. » Ἄλλ' οὐχ' ὁ γὰρ Ματθαῖος ἐχρήσατο τῆ, « ὡς ἐνομίζετο » φωνῇ· ἀλλὰ τί φησι; « Ματθάν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ, Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ » ἄλλο δὲ δήπου ἐστὶ τὸ νομίζειν, καὶ ἄλλο τὸ οὕτως ἔχειν διαβεβαιουῦσθαι· εἰ μὲν δὴ τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου τὸν Ἰωσήφ υἱὸν εἶναι Ἰακώβ καὶ τοῦ Ματθάν, ὁ Λουκᾶς ὁμοίως διισχυρίσατο τὸν Ἰωσήφ γεγενῆσθαι υἱὸν τοῦ Ἡλὶ καὶ τοῦ Μελχι, ἀληθῶς μάχη τις ἦν καὶ πόλεμος, καὶ ἦν τῶν διαιτησόντων αὐτοῖς χρεῖα· νῦν δὲ ὅτε, τοῦ Ματθαίου διαβεβαιωσαμένου, ὁ Λουκᾶς οὐ διατείνεται, δόξαν δὲ παρὰ τοῖς πολλοῖς νενομισμένην τίθησιν, οὐ τὴν παρ' αὐτῷ κρατοῦσαν, ὁμοίαν ὑπολείπεσθαι ζήτησιν.

β'. Διαφόρων γὰρ παρὰ Ἰουδαίοις ὑπολήψεων περὶ τοῦ Χριστοῦ κεκρατημένων, καὶ πάντων μὲν συμφώνως ἐπὶ τὸν Δαβὶδ ἀναγόντων, διὰ τὰς πρὸς τὸν Δαβὶδ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἦδη δὲ τῶν μὲν ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος καὶ τοῦ βασιλικοῦ γένους πειθομένων εἰσεσθαι τὸν Χριστὸν, τῶν δὲ ταύτην μὲν φευγόντων τὴν δόξαν, διὰ τὸ πλείστον ἐμφερέσθαι τῶν βεβασιλευσάντων κατηγορίαν, διὰ τε τὸ ἐκκήρυκτον ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἰερεμίου γεγενῆσθαι τὸν Ἰεχονίαν, καὶ διὰ τὸ εἰρῆσθαι μὴ ἀναστήσεσθαι ἐξ αὐτοῦ σπέρμα καθήμενον ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, διὰ δὲ οὖν ταῦτα, ἐτέραν ὀδεύόντων, καὶ ἀπὸ μὲν Δαβὶδ ὁμολογούντων, οὐ μὴν διὰ Σολομῶνος, ἀλλὰ διὰ Νάθαν, ὅς ἦν τοῦ Δαβὶδ παῖς (φασι δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα [11]), ἀπὸ τε τοῦ Νάθαν διαδέχων προελεύσεσθαι τὸν Χριστὸν διαβεβαιουμένων, καὶ τὸν γὰρ Ἰωσήφ ἐκεῖθεν ποθεν γενεαλογούντων, σφόδρα ἀναγκαιῶς ὁ Λουκᾶς τὴν τοῦτον ἀνιστορῶν δόξαν, ἀλλ' οὐ τὴν αὐτοῦ, προσέθηκε τῆ κατ' αὐτὸν ἱστορίᾳ τὸ « ὡς ἐνομίζετο » τῷ Ματθαίῳ παραχωρήσας μὴ τὸ, ὡς ἐνομίζετο, ἱστορεῖν, ἀλλ' ὡς εἶχεν ἀληθείας τὰ τῆς γενέσεως· αὕτη μὲν οὖν ἡ πρώτη ἀπόδοσις.

γ'. Εἴη δ' ἂν τις καὶ ἄλλος βαθὺς καὶ ἀπόρρητος ἐν τοῖς προκειμένοις λόγος· Ματθαῖος μὲν γὰρ ὁμολογούμενος τὴν Ἰσραήλ γενεσιν ἱστορῶν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸν Ἰωσήφ ἀποδείξει βουλόμενος ἀληθῶς ἐκ Δαβὶδ, ὅθεν ἐχρῆν τῆ εἰσβολῇ κέχρηται τοῦ λόγου τὸν δὲ Λουκᾶν ἠγοῦμαι μὴ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιημένοι· τοῦτο μὲν γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνόει ὅτι ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσεσθαι· ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, υἱὸν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὑποδείγματι παραστήσασθαι ὅτι δὴ πᾶς ὁ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, καὶ ἀληθῶς υἱὸς εἶναι ἀνθρώπων νομίζεται δι' ἣν περιέκειται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἴσασθαι γὰρ αὐτῆ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γέννησιν, ὁμοῦ δ' οὖν οὐκ ἄλλοτριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας ὑφέστηκεν· ἐπειδὴ δὲ οὖν οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξετέθητο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν

(11) Desunt hæc in cod. A, 64, a quo cæteroque meliores interdum lectiones sumpsimus.

αὐτὸν ἐκεῖνον καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν Ἀ τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναν-
 τίαν ἐκτίθεται τῶν γενῶν διαδοχὴν· ὁμοῦ καὶ ἀνάγκην
 ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μνή-
 μην τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἁμαρτωλῶν
 ἀνδρῶν ἀποσειόμενος· ἐπειδήπερ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ
 ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρ-
 κου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἁμαρτωλῶν πατέ-
 ρων, οὐδὲ ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ
 Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων.

δ. Οἶον, ὡς ἐπὶ παραδείγματος, Παῦλος ὁ ἀπόστο-
 λος ἔχέτω μὲν κατὰ σάρκα πατέρα Ἰουδαῖον ὄντινα
 ὡς εἰκὸς ἄπιστον· ἔχέτω δὲ καὶ κατὰ Θεὸν, οὗ κατὰ
 τοὺς τρόπους ἐθίου· εἰ δὲ οὖν μέλλει τις αὐτὸν κατὰ
 σάρκα γενεαλογεῖν, τίνας εἰκότως ἂν ἐμνήσθῃ, ἢ
 πάντως που τοῦ κατὰ σάρκα πατρός; Εἰ δ' αὖ πάλιν
 ἕτερος τὴν ἐν Χριστῷ γένεσιν αὐτοῦ δηλοῦν ἐθέλοι,
 τίνας ἂν τὴν μνήμην θεῆν ἂν εἰκότως, ἢ πάντως τοῦ
 κατὰ Θεὸν αὐτὸν ἀναγεννησαντος; Οὕτω καὶ τῷ
 Ἀβραάμ εἰρήται· « Σὺ δὲ ἀπελεύσῃ πρὸς τοὺς πα-
 τέρας σου τραφεὶς ἐν γῆρᾳ καλῇ· οὐ δῆπου τοὺς κατὰ
 σάρκα πατέρας δηλοῦντος τοῦ λόγου, εἰ μὴ καὶ θεο-
 σεβεῖς λέγοντο γεγενῆσθαι, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ πατέρας
 διὰ τὴν τῆς εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν ἀνιητομένους·
 οὕτω καὶ οἱ ἐξ Ἀβραάμ, ἀσεβεῖς ἦσαν μὲν κατὰ σάρκα
 οἱ υἱοὶ Ἀβραάμ, κατὰ δὲ τὸν τρόπον, υἱοὶ Σοδόμων
 καὶ Γομόρρας· διὸ λέγεται πρὸς αὐτούς· « Ἀκούσατε
 λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων, προσέχετε νόμον
 Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας· » ὡς αὖ πάλιν ἐξ ὧν ἤμελλεν
 υἱοὶ Ἀβραάμ γίνεσθαι· οἱ γοῦν ἐξ ἔθνῶν εἰς τὸν
 Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πεπιστευκότες, κατὰ σάρκα πατέ-
 ρων ἀλλοφύλων φύντες, υἱοὶ γεγόναμεν Ἀβραάμ,
 Χριστοῦ γενόμενοι παῖδες καὶ τῶν Χριστοῦ μαθη-
 τῶν· ὥστε καὶ δευτέραν ἡμᾶς ἐπιγράφεται γένους
 διαδοχὴν πολὺ κρείττονα τῆς κατὰ σάρκα διὰ τὴν κα-
 τὰ Χριστὸν ἀναγέννησιν.

ε'. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ Λουκᾶς, ἅτε τὴν ἀνα-
 γέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὀδεύει τῷ Ματθαίῳ,
 οὐ τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ Οὐρίου, οὐ τῆς Θά-
 μαρ, οὐ τῆς Ροῦθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ
 διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποιήται,
 ἀλλὰ δι' ἑτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεῖσι, καὶ δὴ καὶ ἐκ
 τοῦ προφήτου Νάθαν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει· καὶ
 ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος,
 οὐδὲ ἦν Ἀβραάμ ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδή-
 περ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν
 ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος
 αὐτοῦ προελευσομένου γενησομένης· ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀνα-
 γεγεννημένος, ἑτέρου πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπι-
 γραφάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχχῶς, ἀλλ' ὡς
 ἐνομιζέτο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεῖσι
 ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πατέρα, μετὰ πάντας χρηματίσας
 Ἰῆς τοῦ Θεοῦ.

¹⁶ Gen. xv, 17. ¹⁷ Isa. i, 10.

riam suam scribit, consentaneum erat ut Matthæi
 tempora prætergressus, ad regenerationem per la-
 vacrum veniret, ibique contrariam poneret prosa-
 piarum successionem : simul pergens a postremis
 ad initia, simulque memoriæ sontium ac scelestos-
 rum, qui sunt apud Matthæum hominum vitans :
 quia regeneratus apud Deum alienus fit a carnea
 natura, et a peccatoribus secundum carnem patri-
 bus, Dei nimirum declaratus filius, et omnium qui
 secundum Deum sine culpa vixerunt.

4. Exempla gratia Paulus apostolus patrem se-
 cundum carnem habuit Judæum, ut credible est,
 a fide alienum : habuit quoque patrem secundum
 Deum, cujus videlicet vitæ institutum amplexus
 fuit. Si quis ergo Pauli secundum carnem genus
 narrare velit, quemnam merito patrem memorabit
 nisi carnalem? Sin rursus aliquis Pauli in Christo
 nativitatem ostendere velit, cujusnam potius men-
 tionem parentis faciet, quam ejus a quo secundum
 Deum regeneratus est? Sic Abrahamo quoque dic-
 tum fuit : « Tu vero abibis ad patres tuos bona
 saturatus senectute ¹⁶. » Qui profecto sermo haud
 carneos patres demonstrat, nisi hi forte pii quo-
 que fuisse credantur ; sed de patribus secundum
 Deum loquitur, propter pietatis similitudinem. Sic
 Abrahami sontes filii, hujus quidem secundum car-
 nem filii erant, moribus autem Sodomorum filii
 atque Gomorrhæ. Idcirco dicitur illis : « Audite
 sermonem Domini principes Sodomorum, attendite
 legi Dei, o popule Gomorrhæ ¹⁷ : » tanquam si rur-
 sus ex his essent Abrahami filii proventuri. Qui
 igitur ex gentibus Christo Dei credidimus, quan-
 quam infidelibus secundum carnem geniti patribus,
 in Abrahami domum migravimus, Christi ejusque
 discipulorum nacti adoptionem : atque ita in aliam
 nosmet inscripsimus generis successionem, multo
 carnea meliorem propter in Christo regenera-
 tionem.

5. Merito igitur Lucas, cum de regeneratione
 loquitur, haud eadem qua Matthæus semita per-
 git : nempe non Salomonis, non uxoris Utiæ, non
 Thamaræ, non Ruthæ, non Jechonix, nec quo-
 rumvis præter hos reorum mentionem facit ; sed
 per alios reprehensione carentes graditur ; Chri-
 stumque a propheta Nathano progenitum exhibet .
 ita ut qui apud Matthæum carnaliter gignitur, idem
 apud Lucam veluti Abrahami filius ponatur. Certe
 Abrahamo haud aliter benedictio gentium promissa
 fuit, quam quod ea futura erat ob gignendum de
 genere ejus. Atque hic est, qui in Deo regeneratus,
 atque alios patres secundum Deum nactus, re ta-
 men vera haud ipsos habet patres, sed ita crede-
 batur propter morum similitudinem : qua videlicet
 ad parentem verum conscendit post omnes exsi-
 stens Filius Dei.

IV.

A

Δ'.

Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est (12).

1. Nonnulli seu evangelicam historiam nescientes seu intelligere nequeunt, laudativo errore inscitiam cumulant dicentes, merito fieri differentem nominum recensioem, misionemque sacerdotalium cum regalibus, ut jure Christus sacerdos atque rex demonstretur: quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat; nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, nostras ei preces exhibens: rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, socius effectus in omnium rerum gubernatione. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum ordinem genus esse Davidis, seu Judæ regiam tribum. Namque ut forte propheta Nathan fuerit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens, atque ex multis tribubus propheta; certe sacerdotes haud quilibet erant de duodecim tribubus, sed soli levitæ. Frustra igitur compositum est mendacium; neque prævalebit hic sermo in Ecclesia Christi et Dei contra accuratæ veritatis patres; ita ut falsæ oratio consarcinetur in Christi laudem atque præconium.

2. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam. Scilicet apud Israelitas prosapia- rum nomina aut natura numerabantur aut lege; natura quidem, genuini generis successione; lege, cum alius gignebat liberos fratris nomine, qui pro- lis expers obiisset: nam quia nondum ipsis per- spicua resurrectionis spes data fuerat, futuram promissionem imitabantur resurrectione mortali, ne defuncti nomen exstingeretur. Age vero quoniam ii, qui hac genealogia continentur, partim germano traduce filius patrem consecutus est, partim ab aliis geniti, neque tamen naturali sed alienæ appellationi addicti fuerunt; utrorumque facta est mentio, nempe et eorum qui genuerunt, et eorum item qui pro gignentibus habiti sunt. Ita neutrum Evangelium mentitur, dum naturam numerat atque

(12) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebii *Hist. eccl.* lib. 1, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. 1, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. 1, 16; Augustinus *Retract.* lib. 11, 7; Photius cod. 34, p. 22; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bib. PP. Lugd.* t. XIX, p. 751, in fin. Cæteroqui verus epistolæ primus sit, nempe ab hoc initio οὐκ ἀκριβῶς usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραήλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γὰρ, etc. Et quidem illud γὰρ, enim, in codicibus historię Eusebianæ exstare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo frag- mento ea prorsus exhibetur materia, quam Euse-

Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Ἐδαγγελίοις γενεαλογίας (12).

α'. Οἱ μὲν οὖν ἦτοι τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν ἠγνοῦντες ἢ συνεταίρι μὴ δυνηθέντες, δοξολογούση πλάνῃ τὴν ἀγνωσίαν ἐπέκριναν εἰπόντες ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμη- σίς τε καὶ ἐπιμείζια τῶν τε ἱερατικῶν ὡς οἶόν τε καὶ τῶν βασιλικῶν. Ἰνα δευχθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὡσεὶ τινὸς ἀπιθεύοντος ἢ ἐτέραν ἐσχηκότος ἐλπίδα· ὅτι Χριστὸς ἀδελφὸς μὲν ἀρχιερεὺς Πατρὸς, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, βασιλεὺς δ' ὑπερκόσμιος, οὗς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὄλων γενόμενος· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἔχρηγ ὡς ἑκατέρω τῶν καταριθμημένων τάξις τὸ τοῦ Δαβὶδ ἔστι γένος ἡ τοῦ Ἰουδα φυλὴ βασιλική· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' ὁμοῦ καὶ Σολομῶν ὁ τε τού- των πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφήται, ἱερεῖς δὲ οὐ δεῖνες τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνοι δὲ Λευῖται· μάτην ἄρα κέπλασται τὸ ἐφευσιμέ- νον· μὴ δὴ κρατοῖη τοιοῦτος λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χρι- στοῦ καὶ Θεοῦ πατέρων ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ἐξυ- δὸς σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ.

β'. Ἰνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τοῦ εἰρηκότος ἐλέγξω- μεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γενομένων ἱστορίαν ἐκθίσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραήλ ἠριθμεῖτο ἢ φύσει ἢ νόμῳ· φύσει μὲν, γνησίου σπέρματος διαδοχῆ· νόμῳ δὲ, ἐτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου· ὅτι γὰρ οὐδέπω αὐτοῖς δέδοτο ἐλπίς ἀναστά- σεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐμμοῦντο θνητῆ, ἵνα ἀνέλκειπτον τὸ ὄνομα μένη τοῦ μετηλλαγῶτος· ἐπεὶ οὖν οἱ τῆ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμφορόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο παῖς πατέρα γνησίου, οἱ δὲ ἐτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἐτέροις δὲ προσ- ετέθησαν κλήσει, ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη καὶ τῶν γεγεννηκότων καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων· οὗ- των οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων ψευδεταί καὶ φύ- σιν ἀριθμοῦν καὶ νόμον· ἐπιπλάκη γὰρ ἀλλή- λους τὰ γένη τὰ τε ἀπὸ Σολομῶνος καὶ τοῦ Νά-

bis in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* 1, 7: Φέρε τὴν περὶ τούτων καταθεοῦσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθώ- μεθα, ἣν δὲ ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γράφων περὶ συμ- φωνίας τῆς ἐν τοῖς εὐαγγελίοις γενεαλογίας ὁ Ἀφρι- κανὸς ἐμνημόνευσε· τὰς μὲν δὴ λοιπῶν δόξας ὡς ἄν βιαίους καὶ διεφευσιμένους ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς πα- ρεῖληφεν ἱστορίαν, τοῦτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν· ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, etc. *De his traditionem quæ ad nos usque deducta est propo- namus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tan- quam violentas et falso confictas coarguit; ipse vero quam compererat historiam his referi verbis. Nam quia generationum nomina, etc. Vides itaque alienarum opinionum, utpote violentarum atque falsarum, coargutionem ab Africano factam, nomeni apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inventiri.*

θαν, ἀναστάσειν ἀτέκνων καὶ δευτερογαμίας καὶ ἀναστάσει σπερμάτων· ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι· τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων· καὶ ἀμφοτέρως τὰς διηγήσεις κυρίως ἀληθεῖς οὖσας ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς καταλθεῖν. Ἴνα δὲ σαφὲς ᾖ τὸ λεγόμενον, τῆν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν διηγησώμαι (13). Ἡ κατὰ φύσιν γένεσις ἐστὶ Ματθαίου· ἡ κατὰ νόμον ἀνάστασις γένους, ἐστὶν ἡ τοῦ Λουκᾶ· Ματθᾶν ὁ ἀπὸ Σολομῶνος, ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ· Ματθᾶν ἀποθανόντος, Μελχι ὁ ἀπὸ Νάθαν ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς ἐγέννησε τὸν Ἥλ· ὁμομήτριοι δὲ ἀδελφοί, Ἥλ καὶ Ἰακώβ· Ἥλ ἀτέκνον ἀποθανόντος, ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γεννήσας τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἥλ· οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς Ἰωσήφ (14).

E.

Διὰ τί ὁ Ματθαῖος τοῦ Ἀβραάμ προτάττει τὸν Δαβὶδ ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίᾳ φήσας· Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

α'. Ἐπειδὴ πρῶτον καὶ μόνον τῷ Δαβὶδ μεθ' ὅρκου διαθεβαιώσεως, ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα φῦναι ὁ Χριστὸς ἐθεσπίετο· γέγραπται οὖν· Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· Ἐπιθέμεν διαθήκην τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου· ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. » Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐπαγγελίας τοῦ προφητευσμένου, τοιαῦτα ἦν· τοῦ δὲ Σολομῶνος τῆς βασιλείας οὐκ ἄδηλος ὁ χρόνος· λέγεται δὲ οὖν ἐπὶ μόνους ἕτεσι τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· πῶς οὖν γένοιτ' ἂν ἀληθὲς εἰς αὐτὸν ἀναφερόμενον· Ἐνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρησθαι ταῦτα, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, καὶ ἡ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχὴ τῆς βασιλείας διήρκτησε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαβὶδ καταστάνας. Θεὰ δὲ ὡς καὶ τοῦτο προσέθηκεν ἡ προφητεία περὶ τοῦ θεσπιζομένου φήσασα· Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα· καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ ἐν ἐτέρῳ πάλιν· Ἐγὼ ἐπικαλέσεται με Πατὴρ μου εἰ σύ· καὶ γὰρ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν· ὅπερ ἀνοικτεον γένοιτ' ἂν Σολομῶνι.

β'. Παραθετέον δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ ἐν Βασιλείαις ἱστορούμενα ἐν τούτοις· Ἐκαὶ ὁ βασιλεὺς Σολομῶν ἦν φιλογύνης· καὶ ἔλαβε γυναῖκας ἀλλοτρίας πολλὰς· καὶ τὴν θυγατέρα Φαραῶν, Μωαβιτίδας, καὶ Ἀμμωνιτίδας, καὶ Ἰδουμαίας, Σύρας, Χετταίας, καὶ Ἀμορ-

A legem. Implicabantur enim inter se genera Salomonium et Nathanicum reparationibus steriliū et secundis nuptiis et seminum suscitatione : ita ut merito iidem homines alias aliis patribus ascribantur, nempe et iis qui specie, et rursus iis qui reapse genitores sunt : atque ambæ narrationes apprimè veræ ad Josephum varie quidem sed tamen ad amussim deveniant. Ut autem quod aio perspicuum fiat, permutationem generum patefaciam. Generatio naturalis est illa Matthæi : generis suscitatio legalis est illa Lucæ. Matthanus Salomone oriundus genuit Jacobum. Matthano defuncto, Melchi Nathano oriundus, e Matthani uxore Helim suscepit. Igitur uterini fratres Heli et Jacobus. Heli mortuo sine liberis, Jacobus excitavit ei sobolem B genito Josepho, suo naturaliter filio, ex legis autem forma Heli filio. Sic utriusque filius Josephus.

V.

Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens : Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami.

1. Rei causa est quia primo solique Davidi vaticinium jurejurando confirmatum fuit, fore ut ex eo Christus humanitus nasceretur. Scriptum est enim : « De fructu ventris tui ponam super sedem tuam ¹³. » Rursusque : « Posui testamentum electis meis; juravi Davidi servo meo, usque in æternum præparabo semen tuum; et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam ¹⁴. » Atque hæ sunt de prædicto promissiones. Regni autem Salomonici spatium non est obscurum : dicitur enim quadraginta tantummodo annis Israelis sceptrum tenuisse. Qui ergo fieri potest ut vere ad hunc referantur verba : « Erigam thronum ejus in æternum ¹⁵? » Quod si quis dicat, hæc de regia illius successione Deum esse locutum; non est ignorandum, usque tantummodo ad Jechoniam et Babyloniam captivitatem, Davidici ac Salomonici regni successionem perseveravisse, nemine post Jechoniam in regia Davidis sede constituto. Et animadvertite uti hoc etiam addiderit prophetia de promisso germine dicens : « Ego ero illi in patrem; et ipse erit mihi in filium ¹⁶. » Rursusque alibi : « Ipse invocabit me, Pater meus es tu; et ego primogenitum ponam illum ¹⁷. » quæ incongruentia sunt Salomoni.

2. Adjungenda sunt etiam quæ de eodem in Regum libris narrantur sic : « Porro rex Salomon mulierosus erat; duxitque uxores alienigenas multas; filiam Pharaonis, et Moabitidas, Ammonitidas, Idumæas, Syras, Chettæas, Amorrhæas : de genti-

¹³ Psal. cxixi, 2.

¹⁴ Psal. lxxxviii, 4.

¹⁵ II Reg. vii, 13.

¹⁶ II Reg. vii, 14.

¹⁷ Psal. lxxxviii, 27.

(13) Abhinc partem non modicam epistolæ prætermisit epitomæ Eusebianæ auctor.

(14) Hunc fuisse epistolæ Africanæ finem, testis Eusebius loc. cit. dicens : Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς, προστίθησι ταῦτα· Ματθᾶν ὁ ἀπὸ Σολο-

μῶνος, etc., usque ad οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀφρικανός. In fine autem ejusdem epistolæ Africanus hæc addit : Matthanus a Salomone, etc., usque ad, sic utriusque filius erui Josephus.

bus scilicet, quibus interdixit Dominus filiis Israelis ne sociarentur eis ²³. » Insuper additur : « Et non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo, sicuti cor Davidis patris ejus ²⁴. » Pauloque post : « Tunc ædificavit Salomon excelsum Chamoso idolo Moabitarum in monte qui est e regione Hierosolymorum : itemque Molocho idolo Ammonitarum, et Astartæ impuritati Sidoniorum. Atque ita morem gessit cunctis feminis suis alienigenis, quæ thura adolebant diis patriis et sacrificabant. Porro iratus est Dominus Salomoni quod aversum esset cor ejus a Domino Deo Israelis ²⁵. » En hæc omnia in Salomonis criminationem dicuntur. Quomodo ergo accommodabis ei jusjurandum, in quo præter cætera dictum est : « Et ego ero illi in Patrem, ipse erit mihi in filium ? » Imo vero manifeste hæc aliena a Salomone sunt : præclare autem referuntur ad eum, cujus de genere Davidis prædictus fuerat adventus, qui que reapse e Davidico stemmate emersit.

VI.

Cum Matthæus post Davidem ad consecratos generis successores non veniat, sed transiit ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus.

Quia primo similiter Abrahamo varia edita fuerant de vocatione gentium oracula. Namque ante Mosaicam legislationem, atque ante Judæorum ipsum genus, imo et ante circumcisionem, alienigena fuit Abrahamus : qui regione Chaldaica migrans, patria instituta deseruit, supremoque Deo agnito, testimonium retulit quod Deo crederet ; idque illi reputatum est ad justitiam ²⁶. Justus autem piusque visus est non ob corporis circumcisionem, neque ob Sabbati observantiam aut festorum aut kalendarum, neque ob quaslibet a Moysæ in vectas religiones ; sed ob summi Dei cognitionem, atque ob Domini, qui illi oblati est, manifestationem (qui quidem erat Servator noster, Dei scilicet Verbum) et ob suam denique sanctam ac virtutibus præditam vitam. Huic igitur qui ejusmodi pietatis genus sectatus fuerat, facta promissio est de gentibus, veluti quæ aliquando secundum Abrahami zelum piæ futuræ erant, paremque religioso patriarchæ benedictionem consecuturæ. Quæ cum ita se habeant, consentaneum erat, ut Abrahamus vocatarum gentium princeps, ab evangelista assumeretur secundus post Davidem. Namque hi duo fuerunt illustres viri, quæ primis Deus Christi adventam gentiumque vocationem dignanter ante significavit. Par autem fuit, ut is cui nativitas Servatoris omnium hominum promissa fuit, præponeretur illi qui de vocandis gentibus promissiones accepit : secundus tamen in genealogia scriberetur gentium ipsarum patriarcha. Quare liber Jesu Christi capit auspicia primum quidem ab eo qui fuit carnalis Jesu Christi progenitor ; deinde ab

A βασις, ἐκ τῶν ἐθνῶν ὧν ἀπέπειν Κύριος ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· οὐκ εἰσελεύσεσθε εἰς αὐτούς. » Οἱς ἐπιφέρει· « Καὶ οὐκ ἦν ἡ καρδία αὐτοῦ τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, καθὼς ἡ καρδία Δαβὶδ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχὺ· « Τότε ἐκδόθησθε Σολομῶν ὑψηλὸν τῷ Χαμῶς εἰδῶλη Μωάβ ἐν τῷ ὄρει ἐπὶ πρόσωπον Ἰερουσαλήμ· καὶ τῷ Μολχῶν εἰδῶλη υἱῶν Ἀμμῶν, καὶ τῇ Ἀστάρτῃ βδελύγματι Σιδωνίων· καὶ οὕτως ἐποίησε πάσαις ταῖς γυναῖξιν αὐτοῦ ταῖς ἀλλοτρίαις, αἱ ἐθυμίων καὶ ἔθουον τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ὠργίσθη Κύριος ἐπὶ Σολομῶν, ὅτι ἐξέκλινε καρδίαν αὐτοῦ ἀπὸ Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ. » Εἰ δὲ τὰ τοιαῦτα τοῦ Σολομῶνος κατηγορεῖται, πῶς οὖν ἐφαρμόσεις αὐτῷ τὰ τοῦ ὄρκου, ἐφ' ᾧ εἴρηται πρὸς τοὺς ἄλλοις καὶ τὸ· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν ; » ἀλλὰ γὰρ ἄντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγοιτο δ' ἂν ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἤξειν θεοσιζόμενον Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνέστη.

Γ.

Διὰ τί μετὰ τὸν Δαβὶδ οὐκ ἐπὶ τοὺς ἐξῆς διαδόχους τοῦ γένους κατὰγει, ἀνατρέχει δὲ ἐπὶ τὸν Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, εὐδ' ἐφ' ἑτερόν τινα τῶν κάλων θεοφιλῶν ἀνδρῶν.

Ἐπειδὴ πρῶτον πάλιν τῷ Ἀβραάμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδέδοντο χρησιμοί· πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσεως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοθενῆς ὧν ὁ Ἀβραάμ, καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πατρίωα, Θεὸν δὲ γινούστων ἐπὶ πάντων, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δικαίως τε καὶ θεοφιλῆς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομὴν σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακὴν ἡμέρας σαββάτου, ἢ εορτῶν, νομηνιῶν, οὐδέ γε δι' ἄλλης τινὸς παρὰ Μωϋσεὶ φερομένης ἐθειλοθησκείας, ἀλλὰ δι' ἐπιγνώσεως τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ἐπιφανείας δὲ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δὲ ἦν ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος), διὰ τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου· τοῦτο δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον, ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραάμ ζῆλον θεοσεβῶν ὄντων καὶ τῆς Ἰσθῆ τῷ θεοφιλεῖ καταξιωθησομένων εὐλογίας· ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀκόλουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραάμ, ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δευτέρου παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβὶδ· δυοῖν γὰρ τούτων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν πρώτων ἡξιωμένων τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας περὶ τε τῆς τοῦ Χριστοῦ γενέσεως καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, χρῆναι δῆπου τὸ μὲν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ πάντων ἀνθρώπων Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εὐληφῶτα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας καταδεξαμένου· δευτέρου δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν· διόπερ ἡ βίβλος Ἰησοῦ Χριστοῦ πρῶτον μὲν ἀνάκειται τῷ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ προπάτορι, δευτέρου δὲ τῷ

²³ III Reg. xi, 1, 2. ²⁴ ibid. 4. ²⁵ ibid. 5-9. ²⁶ Rom. iv, 3.

κατὰ πνεῦμα Πατρὶ τῶν διὰ Χριστοῦ σωθησομένων· A illo qui spiritu Pater erat servandorum per Christum. Servator enim servatis gentibus prævertendus erat.

Z.

Διὰ τί τῆς Θάμαρ, οὐχὶ δὲ καὶ ἐτέρας ἐπ' ἀγαθοῖς κατορθώμασι μαρτυρουμένης γυναικὸς ἐμνημόνευσε ὁ Ματθαῖος.

α'. Τὴν Θάμαρ εἶ τις ὡς πόρνην διαβάλλειν πειρώτο, αὐτοῦ δὴ τοῦ Ἰούδα ἐπακουσάτω λέγοντος· « Δεδικαίωται Θάμαρ ἢ ἐγώ, οὐ ἔνεκεν οὐκ ἔδωκα αὐτὴν Σιλῶμ τῷ υἱῷ μου· » οὐ γὰρ δὴ πορνεύειν προθεμένη ἐπὶ τοῦ τέγουστος, λογισμῶ δὲ σεμνῶ παιδοποιίας χάριν τὸν Ἰούδα θηράται· οὐκ ἄδηλος δὲ καὶ ἡ αἰτία· ὁ μὲν γὰρ αὐτῇ παρακελεύεται μένειν ἐπ' οἴκου, ἕως μέγας γένηται Σιλῶμ ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὡς αὐτὸς ληψόμενος αὐτὴν· ἢ δὲ ἐπιθετο προθύμως, ἅπαις μένουσα καὶ χήρα, τὰς τοῦ Ἰούδα παρρηγυῖας ἐκδεχομένη· ὡς δὲ οὐκ ἐπῆγε ταῖς ἐπαγγελίαις τέλος, τοῦ περὶ παιδὸς πόθου τοῖς τότε ἀνθρώποις διὰ σπουδῆς ἀγομένου, καὶ τῆς ἀτεκνίας ἐν ἐσχάτοις κακοῖς παρὰ πᾶσι τότε λελογισμένης, διαψευδόμενος αὐτῇ συνιδούσα τὸν Ἰούδα, καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ παιδὸς ἐλπίδας εἰς μάτην παραληφθείσας, αὐτῇ ἐπιτίθεται τῷ ἀνδρὶ· οὐ πώποτε νόμου Μωυσέως, οὐδὲ γε προφητῶν, οὐδὲ ἐτέρου τινὸς ἀπαγορευόντος τὰ τοιαῦτα· κάππειτα σεφίξεται τὴν ἐξ αὐτοῦ παιδοποιῶν· μὴ δείξασα γοῦν ἑαυτὴν τίς ποτε ἦν, συνελθεῖν αὐτῷ μηχανᾶται· ὁμοῦ τὸ σῶφρον τὸ ἑαυτῆς, κάκεινου τὸ ἀκρατὲς ἀπελέγχουσα· ἢ μὲν γὰρ μακροῖς ἔτεσιν αὐτῷ πειθομένη, χήρα καὶ ἅπαις διέμενε· ἀλλὰ καὶ παρὸν γήμασθαι ἐτέρῳ, καὶ C τέκνων μητέρα ἐκ τινος ἀλλογενοῦς καταστήναι ἀνδρὸς, οὐ ποιεῖ τοῦτο· τῆς τῶν προγόνων τοῦ Ἰούδα, Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ, καὶ δὴ καὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ συγγενεῖας ἐφιεμένη· ὁ δὲ χηρεύειν τὴν παιδα καταλιπὼν, καὶ κόρην ἅπαιδα ἐπὶ μακροῦς ἀναρτήσας χρόνους, οὐχ οἶδ' τε ἦν κρατεῖν ἑαυτοῦ μετὰ τὴν τῆς γυναικὸς τελευτῆν· ἀλλ' ἅμα τελευτᾷ ἢ τοῦ Ἰούδα γυνῆ, ὁ δὲ, μηδενὸς πῶς νόμου τῶν τοιῶνδε ἀπειργοντος, πόρνην ὑπολαβὼν τὴν εἰρημένην, ἤλισκετο πρὸς αὐτῆς οὐδίκαια πράττων· ὅτι δὴ τοιοῦτος ὢν αὐτὸς τὴν ἐπὶ μακροῖς ἔτεσι τὰς ὑποσχέσεις ἐκδεξαμένην τὰς αὐτοῦ, φιλόσοφον τε καὶ σώφρονα βίον ἐπιδειγμένην, ἀπεστέρει τοῦ περὶ τὴν παιδοποιῶν καρποῦ.

β'. Ταύτη οὖν τὸν ἄνδρα ὑποδύσα, ἐκ πρώτης ὁμιλίας διδύμου γονῆς ἐξ αὐτοῦ γίνεται μήτηρ, τοῦτον αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καρπὸν τῆς ἀγαθῆς προθέσεως ἔνεκα δωδωρημένου· παρὸν γὰρ ἄλλοις ἑαυτὴν ἀγαγεῖν, καὶ ἐτέροις ἀλλοφύλοις καὶ ἀσεβέσι συναφθῆναι, τοῦτο μὲν οὐ διανοήθη· τοῦ δὲ τῶν θεοφιλῶν γένους εὐχὴν θεμένη καταζωθῆναι, καίπερ οὔσα ἀλλόφυλος, τὴν τοσαύτην συνεσκευάσατο δραματουργίαν· οὐ πρότερον δὲ ἢ Θάμαρ ἐτόλμα παρῆναι ἐπὶ τὴν τοῦ

¹⁷ Gen. xxxviii, 26.

(15) Quod ait Eusebius nulla fortasse adhuc lege prohibitum fuisse a scortando Judam, id intelligendum est de lege apud Pælestinos publica, quæ nondum fortasse proposita fuerat. Cæteroquin apud plerasque gentes atque omni tempore scortatio

VII.

Cur Thamaræ facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem.

1. Thamaram si quis ceu meretricem traducere studet, is audiat Judam dicentem : « Thamarâ justior me est, qui non eam tradidi Silomo filio meo ¹⁷. » Haud enim fornicandi causa prostitit in cella, sed pudico consilio et liberorum gratia Judam venata est. Neque rei causa latet. Huic quippe Judas mandaverat domi ut maneret, donec Silomus adolesceret filius suus, qui eam deinde uxorem duceret. Ipsa vero alacriter obtemperaverat, sterilitatis patiens atque viduitatis, Judæ sponsionibus freta. Sed enim cum hic promissa non faceret, illa liberorum desiderio percita, quod eorum temporum homines maxime urgebat, sterilitatem in summis malis vulgo ponere solitos; seque a Juda delusam sentiens, frustra que spem in ejus filio collocatam; ipsa sibi virum conciliat, nulla adhuc lege Moysis aut prophetarum aut cujuslibet hominis id vetante. Tum solerter excogitat quam ratione ex ipso liberos suscipiat. Ergo celata conditione sua struit insidias ut cum eo rem habeat, simul temperantiam suam atque illius incontinentiam coargutura. Namque ipsa dum multis annis illi obtemperat, vidua sterilisque permanserat : cumque ei facultas esset nubendi alteri, matricque fieri liberorum ex quovis alienigena, non tulerat; sed Judæ majorum, Abrahami nempe, Isaaci atque Israelis, cognationes maluerat. Contra is qui filiam in viduitate reliquerat, sterilemque puellam in longum tempus distulerat, temperare sibi non potuit post uxoris obitum. Nam statim ac Judæ uxor defuncta est, is nulla fortasse lege rem ejusmodi prohibente (15), dum feminam meretricem esse existimat, ab ea, cui fuerat injuriosus, deceptus est : qui tam lubrico ingenio præditus, puellam tot jam annis promissionibus ejus fidem, et solitariæ temperantique vitæ deditam, liberorum fructu privabat.

2. Sic ergo Thamarâ, peractis nuptiis, geminæ statim prolis mater eyasit; hoc illi præmium boni propositi largiente Deo. Quæ enim aliis se tradere potuerat, atque amasiis alienigenis ethnicisque frui, nihil ejusmodi molita est : sed potius rogavit ut piorum hominum genere digna fieret. Et quidem cum ipsa esset stirpe alienigena, talem tamque laudabilem personam sustinuit. Præterquam quod Thamarâ haud prius ausa est rem habere cum Ju-

propndiosa fuit et illicita. Neque id mirum, dicente Paulo I Cor. vi, 18, qui fornicatur, in corpus suum peccat, quo super dicto legis sancti Gregorii Nvsseni orationem.

da, quam hujus uxor obiit : qua nondum extincta, tale quid aggredi nefas esse putaverat. Mansisset itaque patria in domo vel perpetuo liberorum expers, nisi occasionem sibi favere cognovisset; ideoque, ut dixi, Deo usa est adjuutore, qui ex uno cum Juda congressu gemellæ prolis cumulatam ei largitus est fructum : simul in liberorum generatione arcanam machinans providentiam : ob quam potissimum existimo ab inclyto evangelista omnem hujus rei mentionem in Servatoris nostri genealogia fuisse comprehensam. Gemellis enim e Thamar natis liberis Zara et Phares, non vulgares eventus videtur mihi ex horum generatione Scriptura portendere. Atque idcirco Matthæus amborum cum matre meminit his verbis : « Judas genuit Phares et Zaram de Thamar. » Cur enim ei non suffecit dicere, Judas genuit Phares? prætermissa Zara, quod fecit in Jacobo, quæ uno memorato, Esavum reticuit.

3. Addit etiam ex qua matre sint nati, nempe ex Thamar : quibus verbis hortatur quodammodo nos ad considerandam horum historiam. Age vero in Genesi Moyses hæc ait : « Cum jam esset paritura Thamar, gemelli erant in utero ejus : dumque pareret, unus protulit manum, qua arrepta obstetrix alligavit ei coccinum dicens : Hic prior exiit. Sed enim eo retrahente manum, statim exiit frater ejus. Aitque mulier : Cur divisa est propter te maceria? dixitque nomen ejus Phares. Deinde egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum : vocavitque nomen ejus Zaram¹⁸. » Vides generatio prædictorum quanta contineat, quorum causa opinor non esse silentio pressa quæ apud inclytum evangelistam significatur ab his mysteria. Itaque sacer Apostolus vocabulum maceriæ interpretans (et quidem fortasse quo loco dictum est, cur divisa est propter te maceria)? sic ait in Epistola ad Ephesios : « Ipse enim est pax vestra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem ; et reconciliet ambos in uno corpore Deo¹⁹. »

4. Jam vero his mentem intendens, videsis num forte duorum prædictorum conjuncta nativitas, nempe et Phares propter quem facta est divisio, et prius qui manum protendit, posterior autem exiit, significet duarum vitarum genera, quibus usi sunt illi homines qui Deum Patrem habere meruerunt; partim in Evangelio, partim in lege Mosaica victitantes. In his prior manum protulit vita evangelica; neque tamen eadem in lucem prior exiit; sed manu retracta, vitæ Mosaicæ, quæ posterior erat, permisit primæ exire. Sic illa quæ prior erat,

Ἰούδα κοινωνίαν, ἢ ἐκποδῶν γενέσθαι τὴν προτέραν αὐτοῦ γαμετὴν· πρὸ τοῦ ταύτης θανάτου οὐχ οἶσον ἡγουμένη τὸ ἐπιχειρήμα· ἔμενε γοῦν παρ' αὐτῆς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτῆς, καίπερ οὐσα ἀτεκνος κἀν μέχρι τέλους ἀπαιε διέμενε, εἰ μὴ τὸν καιρὸν αὐτῆς συλλαβέσθαι ἠγγήσατο· διὸ δὴ, ὡς ἔφην, Θεοῦ καταξιούται συνεργοῦ, ὃς ἐκ μιᾶς τοῦ Ἰούδα κοινωνίας, παίδων αὐτῆς διττῶν ἀθρόως ἐδωρήσατο καρπὸν ὀμοῦ περὶ τὴν τῶν παίδων γένεσιν μυστηριώδεις ἐπιτελῶν οἰκονομίας· δι' ἧς καὶ οἶμαι μάλιστα τὸν θαυμάσιον εὐαγγελιστὴν τὴν πᾶσαν μνήμην αὐτῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συμπεριλαβεῖν γενεαλογίᾳ· διδύμων γὰρ παίδων ἐξ αὐτῆς γενομένων, τοῦ τε Ζαρὰ καὶ τοῦ Φαρέ, οὗ τὰ τυχόντα μοι δοκεῖ ἐκ τῆς τούτων γενέσεως ὁ τῆς Γραφῆς αἰνίττεσθαι λόγος· διὸ καὶ ἀμφοῖν μνημονεύσαι τὸν Ματθαῖον τῆς τε τούτων μητρὸς εἰπόντα· « Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ· » διὰ τί γὰρ οὐκ ἠρκέσθη φάναι, Ἰούδας ἐγέννησε τὸν Φαρέ, παραλιπὼν τὸν Ζαρὰ, ὅπερ πεποίηκεν ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ; μόνου γὰρ τοῦ Ἰακώβ μνησθεῖς, ἀποσιωπᾷ τὸν Ἡσαῦ.

γ. Προστίθει δὲ καὶ ἀπὸ τίνος μητρὸς, λέγων ἐκ τῆς Θάμαρ, παρακαλῶν ἐπισκέψασθαι τὴν περὶ τούτων ἱστορίαν· γράφει γοῦν ὁ Μωϋσῆς ἐν τῇ Γένεσει λέγων· « Ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἔτικτε Θάμαρ, καὶ τῆς ἦν δίδυμα ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς· ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τίκτειν αὐτῆν, ὁ εἷς προεξήμεγε τὴν χεῖρα· λαβούσα δὲ ἡ μάτα, ἔδησεν ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ κόκκινον, λέγουσα, οὗτος προεξελεύσεται πρότερος· ὡς δὲ ἐπισυνήγαγε τὴν χεῖρα, εὐθύς ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· ἢ δὲ εἶπεν· τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός; καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαρέ· καὶ μετὰ τούτου ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἐφ' ᾧ ἐπὶ τῇ χειρὶ αὐτοῦ κόκκινον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ζαρὰ. » Ὅρας ὅποσα τῶν εἰρημένων ἢ γένεσις περιέχει; ὧν ἕνεκα ἠγοῦμαι μὴ παρασεσιωπηθῆαι τὰ παρὰ τῷ θαυμασίῳ εὐαγγελιστῇ τὰ ἐν τούτοις αἰνίγματα· φησὶν οὖν ὁ ἱερεὺς Ἀπόστολος διερχομένων τὰ περὶ τοῦ φραγμοῦ (τάχα που περὶ οὗ εἰρηται, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός) ὧδέ πως ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους Ἐπιστολῇ· « Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, ποιήσας τὰ ἀμφοτέρω ἐν· καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἐχθρὰν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ σώματι τῷ Θεῷ. »

δ. Τούτοις οὖν τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας, θεὰ μήποτε ἡ τῶν δυοῖν τῶν εἰρημένων μία γένεσις, ἢ τε τοῦ Φαρέ δι' ὃν διεκόπη φραγμός, καὶ ἡ τοῦ πρώτου μὲν τὴν χεῖρα προβάλλοντος, δευτέρου δὲ προελθόντος, αἰνίττεται· δύο βίων τρόπους τῶν ἡξιωμένων τῆς παρὰ τῷ Θεῷ γεννήσεως· ὧν ὁ μὲν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον, ὁ δὲ κατὰ τὸν Μωϋσέως ὑπέστη νόμον· ἀλλὰ γὰρ τούτων πρώτος μὲν τὴν χεῖρα προέβλητο ὁ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· οὐ μὴν καὶ πρώτος πρόεισιν εἰς φῶς· ὑποστείλας δὲ τὴν χεῖρα, τῷ κατὰ Μωϋσῆ δευτέρῳ ἴοντι προελθεῖν ἐπιτρέπει πρώτῳ· εἶθ' οὕτως αὐτὸς

¹⁸ Gen. xxviii, 27-30. ¹⁹ Ephes. ii, 14-16.

πρῶτος ὢν, ὕστατος ἔξεισι, μετὰ τοῦ περὶ τὴν χεῖρα A
 συμβόλου τοῦ πρώτου αὐτὸν συνιστῶντος· ἦν δ' ὁ τῶν
 πρὸ Μωϋσέως θεοφιλῶν ἀνδρῶν βίος ὁ κατὰ τὸ τοῦ Χρι-
 στοῦ Εὐαγγέλιον, καθ' ὃν διαπρέψαι μνημονεύονται οἱ
 ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Μελχισεδέκ
 τε καὶ Ἰώβ, καὶ πολλοὺς τούτων πρότεροι οἱ ἀμφὶ Νῶε
 καὶ Σὴμ, καὶ Ἰάφεθ, Ἐνώε τε καὶ ὅσοι ἄλλοι τούτους
 γεγονάσι παραπλήσιοι· δίκαιοι γοῦν οἶδε πάντες, καὶ
 εὐσεβεῖς καὶ θεοφιλεῖς· εἰ καὶ τινες ἕτεροι μαρτυ-
 ρηθέντες, τῆς μὲν κατὰ Μωϋσέα νομοθεσίας πάμπαν
 ὑπῆρχον ἀλλότριον· προλαβόντες δὲ τὸν κατὰ Μωϋσέα
 τρόπον, ἡμῖν ὁμοίως τῆ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φιλο-
 σοφία διέλαμψαν.

ε'. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος, διὰ τοῦ Ζαρὰ ἐδηλοῦτο, δς
 ἔρμηνεύεται Ἀνατολή· φωτὸς γὰρ εὐσεβείας αἱ
 πρώται τῆς ἀνατολῆς αὐγαί, διὰ τῶν πρώτων ἐν B
 ἀνθρώποις εὐσεθησάντων ἐξέλαμψαν· οἳ οἱ περ ἦσαν
 οἱ πρὸ Μωϋσέως ἐκ πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως
 θεοφιλεῖς ἀποφανθέντες· οἱ δὲ καὶ τῷ Ζαρὰ παρα-
 πλησίως, πρώτοι μὴν τὴν χεῖρα προεβάλλοντο τὸν
 πρακτικὸν βίον ἐνδειξάμενοι· οὐ μὴν καὶ ἐκράτυνέ
 γε τούτων· τοῦ δὲ κατ' αὐτούς τρόπου ἐν ὑποστολῆ
 γενομένου· καὶ ὡς περ τινὸς φραγμοῦ διακοπέντος,
 ἐξῆλθεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ κατὰ Μωϋσέα βίος· ὃν δὲ
 μεσότοιχον φραγμὸν κέκληκεν ὁ θαυμάσιος Ἀπόστο-
 λος· διὸ καὶ ὠνομάσθη Φαρές, τῆς τοῦ φραγμοῦ δια-
 κοπῆς ἐπώνυμος· ἐρμηνεύεται γοῦν Φαρές μερισμός·
 ἔνθεν καὶ Φαρισαῖοι παρ' αὐτοῖς διέπρεπον, παρὰ τὸ
 μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἐκ τούτων τῆς τῶν πολλῶν ἐπι-
 μιξίας· μακάριον μὲν οὖν καὶ πολλὸν κρείττον ἦν μὴ C
 διακοπῆναι τὸν φραγμὸν, ἕνα δὲ αὐτὸν καὶ ἀδιάκοπον
 μέναι· τοῦτο δ' ἂν γέγονεν εἰ τῷ τὴν χεῖρα προε-
 βλημένῳ πρώτῳ, συνακολουθήσας ὁ δεύτερος, τὸν
 αὐτὸν τρόπον ἐπολιτεύσατο· πολλὸν γὰρ ἦν βέλτιον
 τοῖς ἐκ περιτομῆς εἰ κατὰ τὸν βίον τῶν πρόπαιαι
 θεοφιλῶν ἀνθρώπων ἐτύγχανον πεπολιτευμένοι· καὶ
 οὕτω γὰρ ἦν εἰς ὁ φραγμὸς, καὶ μία ἡ οἰκοδομὴ τῶν
 τε πρώτων καὶ τῶν ὑστάτων.

ς'. Ἐπειδὴ δὲ μὴ τὸν πρώτων κρατῆσαι τρόπον ἡ
 τῶν δευτέρων συνεχώρησεν ἀσθένεια, διακοπῆς εἰκό-
 τως τοῦ κατὰ Θεὸν φραγμοῦ γενομένης, τοῦ τε μεσο-
 τοίχου τοῦ φραγμοῦ παραβληθέντος, ὁ πάλαι πρώτος
 τὴν χεῖρα προτείνας, δεύτερος ἔξεισιν εἰς φῶς, διὰ
 τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ τὸν παλαι-
 ατον καὶ ἀρχαῖον φραγμὸν ἀνακτησαμένου· διὸ καὶ D
 φησιν εἰς αὐτὸν ἡ προφητεία· « καὶ κληθήσῃ οἰκο-
 δόμος φραγμῶν· » οὗτος δὲ καὶ τὸ δηλωθὲν μεσό-
 τοίχον ἀνεῖλεν· δς Κύριος ὢν καὶ τοῦ σαββάτου ποιεῖ
 τὰ ἀμφοτέρα ἓν, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον εἰπόντα
 « Αὐτὸς γὰρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ
 ἀμφοτέρα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· »
 καὶ τί τὸ μεσότοιχον διασαφῶν, ἐπιλέγει· « τὸν
 νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας » ἐκποδῶν
 μετασησάμενος τὸ μεσότοιχον τοῦ Μωϋσέως νόμου,
 ὅπερ ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἔθνων τῆς κατὰ Θεὸν ἀπέργει
 εὐσεβείας, διὰ τὸ μὴδὲ βουλομένους δυνατὸν εἶναι
 πασι τοῖς ἔθνεσι κατὰ Μωϋσέα πολιτεύεσθαι.

²⁰ Isa. LVIII, 12. ²¹ Ephes. II, 14. ²² ibid. 15.

A ultima exiit, signo manui alligato, a quo prior esse
 comprobatur. Erat autem ante Moysem piorum ho-
 minum vita secundum Christi Evangelium; in qua
 excelluisse traduntur Abrahamus, Isaacus, Jacobus,
 Melchisedecus atque Jobus: et multo his priores
 Noachus, Semus, atque Japhetus, et Enochus, et
 quotquot his similes fuerunt. Justi igitur hi omnes
 et pii ac Deo dilecti: et quidem aliquot alii ferun-
 tur, quos a Mosaica lege fuisse alienos in confesso
 est. Nimirum hi prævertentes Mosaicum morem,
 pari nobiscum philosophia evangelica splendue-
 runt.

5. Et illa quidem prior vita a Zara portendeba-
 tur, quem *Oriente* interpretamur. Pietate enim
 lucentes primi orientis radii per eos, qui primi in-
 ter homines religiosi fuere, emicuerunt: cujusmodi
 erant ii qui ante Moysem jam inde a prima homi-
 num creatione sanctum Dei cultum præse tulerunt.
 Atque hi non secus atque Zara primi manum pro-
 tenderunt, solertis vitæ indicio facto, qua tamen
 non sunt potiti, moribus eorum se retrahentibus.
 Atque interim maceria veluti divisa, exiit frater
 ejus, vitæ nimirum secundum Moysem genus, quod
 medium parietem mirificus Apostolus appellavit:
 quare et ille Phares vocatus fuit, nomine sumptoa
 maceriæ divisione: Phares quippe explicatur *pari-
 tio*. Hinc et Pharisei apud Judæos excellebant, quia
 se per quamdam factionem a multitudinis commi-
 stione sejunxerant. Beatius igitur multoque melius
 fuisset non diffindi maceriam, sed unum quid indi-
 visumque manere. Id autem accidisset, si ei qui
 prior manum extendit, subsequens alter eodem vitæ
 genere vixisset. Longe enim erat melius si cir-
 cumcisionis assecræ mores antiquorum Deo dilecto-
 rum hominum amplexi fuissent: nam sic una fuis-
 set maceria, una ædificatio primorum et extreme-
 rum.

6: Nunc quia primum morem perseverare non
 sivit secundorum infirmitas, divisione merito facta
 maceriæ quæ secundum Deum est, medioque parie-
 te maceriæ interjecto, qui olim prior manum exten-
 derat, posterior in lucem prodiit per Servatorem
 nostrum Jesum Christum, qui antiquissimam et
 primitivam maceriam recuperavit. Quare et de illo
 propheta dicit: « Et vocaberis ædificator maceria-
 rum ²⁰. » Hic etiam prædictum parietem medium
 abstulit; quia cum sit Sabbati quoque Dominus,
 facit utraque unum: sicut ait sacer Apostolus:
 « Ipse enim est pax nostra, qui fecit utraque unum,
 et medium parietem maceriæ solvit ²¹. » Et quidem
 medium parietem interpretans, subdit, « legem
 mandatorum decretis evacuans ²², » sublato legis
 Mosaicæ medio pariete; qui nos ethnicis oriundos
 parentibus excludebat a Dei religione: quia ne si
 voluissent quidem, fieri poterat ut cunctæ gentes
 ex Mosaicæ legis formula vitam agitant.

7. Deus igitur, ut in *Evangelica demonstratio-
ne* (16) jam asseruimus, evangelicam vitam cunctis
proposuit, ita ut primigenium illud religionis ge-
nus perfectam atque illustriorem originem redde-
ret, dum manu præfert testimonium primatus sui.
Quamobrem vita per salutare Evangelium cunctis
gentibus tradita, eadem erat atque illa quæ ante
Moysen manum protenderat : cujus vitæ exercita-
tio in primis illis Deo dilectis hominibus perspecta
est : eandemque figurabat hic Zara, qui primum
divinæ inter homines reipublicæ ortum extulit :
fuitque idem principium et finis, primus et ulti-
mus ; ortus brevis qui postremo cunctis rursus ef-
fulsit hominibus. Sed enim et illud ante dictis ad-
dendum est, in libro generationis Jesu Christi non
a primo ex duobus, nempe Zara, dici progenitum
eum cujus texitur genealogia ; sed a secundo, vide-
licet Phares. Nam reapse secundum carnem genitus
fuit de gente et genere secundi, neque tantum na-
tus e muliere, sed factus sub lege, ut et eos qui
sub lege erant redimeret ³³, secundum Apostoli hac
etiam de re testimonium.

VIII.

Cux uxoris Uriæ meminere in genealogia evangelista.

4. Liber generationis Jesu Christi, dum ait :
« David rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit
Uriæ, » declarare propemodum ac nuntiare videtur,
fore ut mox preces Davidis ac supplicationes re-
optatâ potiantur. Continet enim liber incarnatio-
nem Jesu Christi Servatoris omnium et medici,
cujus unius opera sperabat David se absolvendum
esse a crimine circa Uriam ejusque uxorem, et a
mortis calculo expediendum. De hoc igitur Jesu
Christo necem subeunte (cujus beneficio anima
quoque Davidis liberanda erat) vaticinans in Psal-
mis idem David, descensum Servatoris ad inferos
suamque ipsius salutem significavit, dicens : « Do-
mine, eduxisti ex inferis animam meam, servasti
me a descendentibus in lacum ³⁴. » Item : « Qui
exaltas me de portis mortis ³⁵. » Item : « Non de-
relinques animam meam in inferno ³⁶. » Item :
« Conversus vivificasti me ; et ex abyssis terræ
iterum reduxisti me ³⁷. » Quis autem erat descen-
dens reducensque eum ex abyssis ? quis servans
eum a descendentibus in lacum ? nisi hic, de quo
librum generationis mirabilis evangelista conscri-
bit : inter alia bona quoque Davidis nobis nun-
tians.

2. Existimo autem in id barathrum delapsam
fuisse Davidem ob unius voculæ noxam, quam in

³³ Gal. iv, 5. ³⁴ Psal. cxix, 4. ³⁵ Psal. ix, 15.

(16) Eib. i, 3.

ζ'. Ὡσπερ οὖν συνεστήσαμεν ἐν ταῖς Εὐαγγε-
λικαῖς ἀποδείξεσι, τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τοῖς
πᾶσι προεβάλετο πολιτεῖαν, τοῦ πρώτου τῆς εὐσε-
βείας τρόπου τελείαν καὶ λαμπροτέραν τὴν γένεσι
πεποιτημένου, μετὰ τοῦ τῆ χειρὶ συνεπάγεσθαι τὸ
μαρτύριον τοῦ πρώτων αὐτὸν γεγονέναι· ὁ γοῦν διὰ
τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδο-
θεὶς βίος, οὗτος ἦν ἐκεῖνος ὁ καὶ πρὸ Μωϋσέως τὴν
χεῖρα προτείνας, καὶ τὴν πρᾶξιν διὰ τῶν πρώτων
θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐπιβεβαιωμένος· οὗτός τε οὗτος ἦν
ὁ Ζαρὰ τῆς ἐνθέου πολιτείας τὴν πρώτην ἐν ἀνθρώ-
ποις ἀνατολὴν καταθεβλημένος· γέγονε τε ὁ αὐτὸς,
ἀρχὴ καὶ τέλος, πρῶτός τε καὶ ὑστατος, ἀνατολὴ τε
μικρὰ καὶ ὑστάτη πάλιν εἰς πάντας ἐκλάμψασα
ἀνθρώπους. Πλὴν ἀλλὰ κάκεινο προσήκει τοῖς εἰρη-
μόνοις ἐπιθεῖναι, ὡς ἡ βίβλος τῆς γενέσεως Ἰησοῦ
Χριστοῦ οὐκ ἀπὸ τοῦ τῶν δυοῖν πρώτου, λέγω δὲ τοῦ
Ζαρὰ, τὸν γενεαλογούμενον φῦναι εἰσάγει, ἀλλ' ἀπὸ
τοῦ δευτέρου τοῦ Φαρέ· ἐπεὶ γέγονε κατὰ σάρκα ἐκ
φυλῆς καὶ σπέρματος τοῦ δευτέρου· οὐ μόνον γεννώ-
μενος ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ καὶ γενόμενος ὑπὸ νόμον,
ἵνα καὶ τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, κατὰ τὴν τοῦ
Ἀποστόλου καὶ περὶ τούτου μαρτυρίαν.

H'.

*Διὰ τί τῆς τοῦ Οὐρίου γυναικὸς ἐμνήσθη ἐπὶ
τῆς γενεαλογίας ὁ εὐαγγελιστής.*

α'. Μονονοχὶ διὰ τοῦ φάναι, « Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς
ἐγέννησε τὸν Σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου, » τοιοῦτόν
τι εἶοικε ἐηλοῦν ἢ βίβλος αὐτῆ τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ
γενέσεως, τὰς λιτανείας καὶ τὰς ἰκεσίας τοῦ Δαβὶδ
ὅσον οὕτω προχωρήσειν εἰς τέλος εὐαγγελίζεται·
περιέχει γοῦν τὴν οἰκονομίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ
Σωτήρος τῶν ὅλων καὶ ἱατροῦ, δι' οὐ μόνου ἐλπίς ἦν
καὶ τῷ Δαβὶδ τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν καὶ τὴν τούτου
γυναῖκα ἀμαρτίας ἀπολυθῆσθαι, καὶ τῆς ἐν τῷ
θανάτῳ καθελρῆσεως ἐλευθερωθῆσθαι· τούτου γοῦν
Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν μέχρι θανάτου παρουσίαν, δι' ἧς
ἤμελλε καὶ ἡ τοῦ Δαβὶδ ἀπολυτροῦσθαι ψυχὴ, θεσπί-
ζων ἐν τοῖς Ψαλμοῖς αὐτὸς ὁ Δαβὶδ, τὰ περὶ τῆς
ἐκεῖσε καθόδου τοῦ Σωτήρος, τὰ τε περὶ τῆς ἐαυτοῦ
σωτηρίας ἐδῆλου δι' ὧν ἔφασκε· « Κύριε, ἀνήγαγες
ἐξ ᾄδου τὴν ψυχὴν μου, ἔσωσάς με ἀπὸ τῶν κατα-
βαινόντων εἰς λάκκον. » Καὶ τό· « Ὁ ὑψῶν με ἐκ τῶν
πυλῶν τοῦ θανάτου. » Καὶ τό· « Οὐκ ἐγκαταλείψεις
τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην. » Καὶ τό· « Ἐπιστρέψας
ἐξωποίησάς με, καὶ ἐκ τῶν ἀθύσων τῆς γῆς πάλιν
ἀνήγαγές με. » Τίς δ' ἦν ὁ καταβάς καὶ ἀναγαγὼν
αὐτὸν ἐκ τῶν ἀθύσων ; τίς δ' ὁ σώσας αὐτὸν ἀπὸ
τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον ; ἀλλ' οὗτος ᾗ τῆς γε-
νέσεως τὴν βίβλον ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστῆς ἀνα-
γράφει, μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀγαθὰ
πᾶσιν ἡμῖν εὐαγγελιζόμενος.

β'. Οἶμαι δὲ τούτῳ τῷ πτώματι περιπεσεῖν τὸν
Δαβὶδ διὰ μιαν ταύτην φωνήν, ἣν ἐν τῷ εἰκοστῷ καὶ

³⁶ Psal. xv, 10. ³⁷ Psal. lxx, 20.

ἐννάτῳ προφήτῳ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐ-
θηνίᾳ μου, Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα (17)· » τὸ
γὰρ μέγα φρονῆσαι καὶ τοιοῦτον προεῖσθαι ῥῆμα ὅτι
οὐκ ἂν ποτε σαλευθῆ, μένοι δὲ ἀτρεπτος καὶ ἀπαθὴς
ἐν τῇ εὐθηνίᾳ αὐτοῦ, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον,
καὶ οὐχ ὅμοιον τῷ « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον,
εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν· ἐὰν μὴ
Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυ-
λάσσων αὐτήν· » ἐν εὐθηνίᾳ οὖν τῶν παρὰ τῷ Θεῷ
ἀγαθῶν γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προκόψας ἀρετῆς,
ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » διὸ
καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ τοῦ συνεργούντος
αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, συμπλέκεται δὲ αὐτῷ πνεῦμα
ἀλλότριον· λέγει δ' οὖν τὴν αὐτῷ ψαλμῷ· « Ἐγὼ δὲ
εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν
αἰῶνα. Σὺ δὲ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγε-
νήθην τεταραγμένος· Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου παρ-
έσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. » Διδάσκων ὅτι πρό-
τερον εἰπὼν οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ
ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
διὰ τὴν μεγαλορῆμονα φωνήν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι·
εἶτ' ὠφελῆθεις ἐπὶ τούτοις, τὰ πάλαι ἑαυτοῦ κατορ-
θώματα, οὐκέτι ἑαυτῷ, τῷ Θεῷ δὲ προσγράφει λέγων·
« Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου τῷ κάλλει
μου δύναμιν. » Ὅτε γάρ, φησὶν, ἀπέστρεψας τὸ
πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταραγμένος, τότε
ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι πρότερον τῷ σῶ θελήματι παρ-
έσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Εἰ γὰρ ἦν τι κάλλος
ὑπάρχον περὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν πρὸ τῆς ἀμαρτίας,
τοῦτο αὐτὸ ἐκ σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς μοι προσῆν·
ταῦτα δὲ μετὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτοῦ ἀσθι-
νείας ὁμολογεῖ.

γ'. Πλὴν ἐν τῷ ἔλθειν πρὸς αὐτὸν Νάθαν τὸν προ-
φήτην, ἤνικα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ τὴν ἐν τῷ
πεινηχοστῷ ψαλμῷ εὐχὴν ἀναπέμπει λέγων· « Σοί

vicesimo nono psalmo sibi ait exdidisse : « Ego
dixi in abundantia mea, Non movebor in æter-
num³⁸. » Namque animi elatio et talis elocutio,
qua significabat nunquam se fore commovendum,
sed firmum illibatamque mansurum in abundantia
sua, arrogans erat atque superba, neque similis
huic : « Nisi Dominus ædificaverit domum, in va-
num laboraverunt qui ædificant eam. Nisi Dominus
custodierit civitatem, frustra vigilavit qui custodit
eam³⁹. » Itaque divinis beneficiis affluens, magnis-
que virtutibus auctus, ausus erat dicere : « Non
movebor in æternum. » Quare et protinus desti-
tutus fuit ab auctore bonorum ejus Domino, adha-
sique illi spiritus alienus. Ait ergo in eodem psal-
mo : « Ego dixi in abundantia mea : Non movebor
in æternum. Tu autem avertisti faciem tuam, et
factus sum conturbatus. Domine, in voluntate tua
præstitisti decori meo virtutem^{40, 41}. » Nimirum docet,
qui antea dixisset, non movebor in æternum, mox
faciem avertente ob superbam ejus vocem Deo, in
gravem incidisse perturbationem. Deinde his eru-
ditus pristina sua recte facta haud jam sibi sed
Deo tribuit, dicens : « Domine, in voluntate tua præ-
stitisti decori meo virtutem. » Cum enim avertisti,
inquit, faciem tuam, et ego factus sum conturba-
tus, tunc eundem te esse agnovi, qui olim quoque
voluntate tua præstiteras decori meo virtutem.
Nam si quis fuit decor animæ meæ ante peccatum,
is a tua gratia et munere dimanaverat. Hæc autem
post suæ infirmitatis cognitionem fatetur.

3. Cæterum cum venit ad eum Nathanus pro-
pheta, quo tempore rem ipse habuerat cum Bersa-
bea, piam illam vocem, quæ in quinquagesimo

³⁸ Psal. xxix, 7. ³⁹ Psal. cxlvi, 1. ⁴⁰⁻⁴¹ Psal. xxix, 7, 8.

(17) Anastasius Sinaita quest. 9 perperam citat
hunc locum ex opere Ensebii ad Marinum, cum
reapse exstet in opere ad Stephanum. En autem
Anastasio tractum, quo Eusebius ab eclogario nostro
breviatius suppleitur : « Οὐ γὰρ Νάθαν διὰ τῆς εἰρημένης
αὐτῷ πρὸς τὸν Δαβὶδ παραβολῆς διδάσκει, ὅτι κατὰ τὸν
μέγαν πειρασμὸν συνέβη τῷ Δαβὶδ τὸ ἀμάχημα· παρ-
ίστησι δὲ ὁ λόγος, ὅτι μὴ εἰς πρόσωπον ἑτέρων,
μηδὲ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ διελέγηθαι αὐτόν· ἀλλ'
εἰσελθὼν, φησὶ, πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ μόνον τοῖς
καθ' ἑαυτὸν ἐξαγορεύει τὸ πλημμελεθὲν, ἀλλὰ καὶ
εἰς τοὺς μετέπειτα ἀνθρώπους, τὸν ψαλμὸν ἐπιγράφας
εἰρησθαι αὐτῷ ἤνικα εἰσῆλθε πρὸς Βηρσαβεὲ, καὶ ἐν
τῷ ἔλθειν πρὸς αὐτόν Νάθαν τὸν προφήτην· οἶμαι δὲ
οὖν τούτῳ τὸ πονηρῶ πνεύματι ἐκδεδοῦσθαι αὐτόν,
διὰ μίαν ἐκείνην φωνήν, ἣν ἔφη· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ
εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » τοῦτο
γὰρ μεγαφρονῆσαι, τοιοῦτον προεῖσθαι ῥῆμα ὅτι οὐκ
ἂν σαλευθῆ, μένοι δὲ ἀτρεπτος καὶ ἀπαθὴς ἐν τῇ
εὐθηνίᾳ μου, ὑπέρογκον ἦν καὶ ὑπερήφανον, καὶ
οὐχ ὅμοιον τῷ, « Ἐὰν μὴ Κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς
μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » καὶ τὰ ἐξῆς·
ἀλλ' ὁ γε ἱερός Ἀπόστολος ταῦτα εἰδὼς, οὐκ ἐτόλμησε
φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· » πεφροντικεῖ
δὲ λέγων, « μὴ πως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος
γένωμαι· » καὶ παραινεῖ λέγων· « Μηδεὶς καυχάσθω
ἐν ἀνθρώποις· ὁ δὲ καυχόμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω·
καὶ ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ· οὐ γὰρ ἑαυ-

τὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δοκιμος, ἀλλ' ὅν ὁ Κύριος
συνίστησι· » καὶ πάλιν ἡ προφητεία, « Μὴ καυχᾶσθε
καὶ μὴ λαλεῖτε ὑψηλὰ εἰς ὑπεροχὴν, μηδὲ ἐξεληθέω
μεγαλορῆμοσύνη ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν· » ἀλλὰ καὶ
ὁ Σολομὼν φησὶ· « Μὴ καυχῶ τὰ εἰς ἀβρὼν· οὐ γὰρ
οἶδας τί τέξεται ἡ ἐπιούσα· » ὁ δὲ γε Δαβὶδ ἐν ἀγαθῶν
εὐθηνίᾳ τῶν παρὰ Θεῷ γενόμενος, καὶ ἐπὶ μέγα προ-
κόψας ἀρετῆς, ἐτόλμησε φάναι, « οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς
τὸν αἰῶνα· » διὸ καὶ παραχρῆμα καταλείπεται ὑπὸ
τοῦ συνεργούντος αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ Κυρίου, καὶ συμπλέ-
κεται αὐτῷ πνεῦμα πονηρὸν· ὅθεν φησὶν· « Ἐγὼ
εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου, οὐ μὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα· »
ἀπέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγενήθην τετα-
ραγμένος· διδάσκων ὅτι πρότερον εἰπὼν, οὐ μὴ σα-
λευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα, μετὰ ταῦτα ἀποστρέψαντος τοῦ
Θεοῦ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τὴν μεγαλορῆμονα φω-
νήν, ὁμολογεῖ τεταράχθαι· εἶτα ὠφελῆθεις ἐπὶ τού-
τοις, τὰ πάλαι κατορθώματα αὐτοῦ, οὐκέτι ἑαυτῷ
ἀλλὰ τῷ Θεῷ ἐπιγράφει λέγων· « Κύριε, ἐν τῷ θελή-
ματι σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν· ὅτε γὰρ
ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἐγενήθην τεταρα-
γμένος, » τότε ἔγνων ὅτι καὶ πάλαι τῷ σῶ θελήματι
καὶ ἐκ τῆς σῆς χάριτος καὶ δωρεᾶς ὑπῆρχε περὶ τὴν
ἐμὴν ψυχὴν τὸ κάλλος· διὸ φησὶν, « ὠφελῆθεις δὲ ἐτα-
πεινώθην καὶ ἐξηπορήθην· ἀλλ' ἀγαθόν μοι, ὅτι ἐτα-
πεινώνας με, ὅπως ἂν μάθω τὰ δικαιοῦματά σου· » καὶ
ἔγνων, Κύριε, ὅτι δικαιοσύνη τὰ κρίματά σου, καὶ ἐν
ἀληθείᾳ ἐταπεινώσάς με. »

psalmo est, emisit : « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci. » Dum vero ait, tibi soli peccavi, nos idcirco sic loquitur, quasi in solum Deum peccavisset : nam neque blasphemia neque perjurio neque simili impietate se obstrinxerat, ut quisquam merito existimaret ab eo adversus Deum fuisse peccatum. Verum, si plane loqui licet, magnopere peccaverat in Bersabeam, maxime in Uriam, in primis vero contra suam animam. Cur ergo hic ait, tibi soli peccavi? Nempe existimo eum intelligere : tibi soli notum fuit peccatum meum. Manifestius igitur addit : « et malum meum coram te feci. » Hominum quippe nullus mihi timor erat, nisi tuus ingruisset. Prosternens igitur humi faciem, haud ante surrecturum se ait, quam gratiam consequatur. Et comprecantur ei quicumque favent felicitati ejus, orantque ut voti compos fiat. Propterea dictum est in tricesimo primo psalmo supra centesimum : « Memento, Domine, David et omnis mansuetudinis ejus. Sicut juravit Domino, votum vovit Deo Jacob. Si introiero in tabernaculum domus meæ, si ascendero in lectum strati mei; si dabo somnum oculis meis et palpebris meis dormitationem, donec inveniam locum Domino, tabernaculum Deo Jacob⁴². »

4. Dum ille sic orat atque affirmat se non ante ascensurum in lectum strati sui, neque domum suam ingressurum, insuper se non daturum palpebris suis dormitationem, donec invenerit futurum Domini locum; demonstrat ei Dominus Bethlehemum. Propterea post ejus precem ii qui secum orant sancti angeli Dei addunt : « Ecce audivimus eam in Ephratha. » Porro Ephratha Bethlehemus est, uti narrat Moyses ubi ait : « Mortua est Rachel, et sepulta est in via quæ ducit Ephratham; ipsa est Bethlehemus⁴³. » Sed et Michæas Ephratham ait esse Bethlehemum : « Et tu, Bethlehem domus Ephrathæ, nequaquam minima es in principibus Judæ⁴⁴. » Deinde orat David non solum ut cognoscat Domini locum, sed etiam ubinam futurum sit tabernaculum ejus. Tabernaculum vero sunt exuvie et corpus, quod sibi Dei Verbum ascivit. Et de loco quidem recte prænuntiaverunt dicentes : « Ecce audivimus eam in Ephratha⁴⁵. » De tabernaculo autem mox subjiciunt : « Juravit Dominus Davidi veritatem, et non frustrabitur cap; de fructu ventris tui ponam super sedem tuam. » Quibus verbis admonetur David, fore ut destinatum Domino tabernaculum fructus sit ex ejus stirpe gignendus

IX.

Cur Ruthæ meminerit evangelista.

1. Quidni divus Apostolus, qui alienigenarum gentium vocationem spiritu prævidebat per Evangelium suum futuram, quidni, inquam, alienigenæ feminæ meminisset? Alienigena sane erat Rutha,

ἁ μόνῃ ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. λέγων δὲ, σοὶ μόνῃ ἡμαρτον, οὐ τοῦτὸ φησὶν ὅτι εἰς τὸν Θεὸν ἡμαρτον μόνον· ὥστε γὰρ βλασφημίας, οὔτε ἐπιπορκίας, οὔτε τοιαύτης τινὸς ἀσεβείας ὁ τρόπος αὐτοῦ τῆς ἀμαρτίας, ἵνα τις ὑπολάβοι αὐτὸν εἰς Θεὸν ἡμαρτηκέναι· ἀλλ' εἰ χρὴ εἰπεῖν, τὰ μέγιστα ἡμαρτεν εἰς τὴν Βηρσαβέε, τὰ μέγιστα δὲ καὶ εἰς τὸν Οὐρίαν, ὑπὲρ πάντα δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· πῶς οὖν ἐνταῦθ' ἀφῆσι, σοὶ μόνῃ ἡμαρτον; ἀλλ' οἶμαι τοῦτ' αὐτὸν λέγειν, ὅτι σοὶ μόνῃ ἔγνωσται τὸ ἀμαρτημά μου. Ἐπιφέρει γοῦν τὸ σαφέστερον ἐν τῷ· « Καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα. » Ἀνθρώπων γὰρ οὐδεὶς μοι φόβος ἦν, εἰ μὴ ὁ σὸς ἐπέκειτο φόβος. Ῥίψας γοῦν ἑαυτὸν ἐπὶ πρόσωπον, οὐ πρότερον ἀναστήσεσθαι φησὶν, ἢ τυχεῖν τῆς ἀξιώσεως. Καὶ συνεύχονται γε αὐτῷ πάντες οἱ ἀγαθῶν συνεργοί, παρακαλοῦντες εἰσακουσθῆναι αὐτόν· διὸ εἰρηται ἐν ἑκατοστῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Μνησθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ· ὡς ὤμοσε τῷ Κυρίῳ, ἠξάτο τῷ Θεῷ Ἰακώβ. Εἰ εἰσελεύσομαι εἰς σκῆνωμα οἴκου μου, εἰ ἀναθήσομαι ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς μου, εἰ δώσω ὕπνον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου καὶ τοῖς βλεφάροις μου νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρω τόπον τῷ Κυρίῳ, σκῆνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ. »

δ. Οὕτως δὲ αὐτῷ εὐχαμένῃ καὶ διαβεβαιωσαμένῃ, ὅτι μὴ πρότερον ἀναθήσεται ἐπὶ κλίνης στρωμνῆς αὐτοῦ, ὅτι τε οὐκ εἰσελεύσεται εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἔτι οὐ δώσει τοῖς βλεφάροις αὐτοῦ νυσταγμῶν, ἕως οὗ εὕρῃ τὸν μέλλοντα τοῦ Κυρίου τόπον, δείκνυσιν ὁ Κύριος αὐτῷ τὴν Βηθλεέμ· διὸ μετὰ τὴν εὐχὴν συνευξάμενοι αὐτῷ ἱεροὶ ἄγγελοι Θεοῦ ἐπιλέγουσιν ἐξῆς· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Ἐφραθὰ δὲ ἐστὶν ἡ Βηθλεέμ, ὡς ἱστορεῖ Μωϋσῆς λέγων· « Ἀπέθανε δὲ Ραχὴλ, καὶ ἐτάφη ἐν ὁδῷ Ἐφραθᾷ· αὕτη ἐστὶ Βηθλεέμ. » Ἀλλὰ καὶ Μιχαίας φησὶ τὴν Ἐφραθὰ εἶναι Βηθλεέμ, λέγων· « Καὶ σὺ, Βηθλεέμ οἶκος τοῦ Ἐφραθᾷ, οὐδαμῶς εἰ ἐλαχίστη ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. » Εἶτα ἐπεύξατο ὁ Δαβὶδ οὐ μόνον τὸν τόπον γινῶναι τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὅπου ἐστὶ σκῆνωμα δὲ τὸ σκῆνος καὶ τὸ σῶμα δ' ἀνεληλθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει· εἰκότως περὶ μὲν τοῦ τόπου προαπήγγειλαν φήσαντες· « Ἰδοὺ ἠκούσαμεν αὐτὴν ἐν Ἐφραθᾷ. » Περὶ δὲ τοῦ σκηνώματος ἐξῆς ἐπιλέγουσιν αὐτῷ· « Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαβὶδ ἀληθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτὴν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Δι' ὧν διδάσκειται ὁ Δαβὶδ ὅτι τὸ μέλλον εἶσεσθαι τοῦ Κυρίου σκῆνωμα, ὁ καρπὸς ἦν ὁ ἐκ κοιλίας αὐτοῦ γενησόμενος.

θ'

Διὰ τί τῆς Ροῦθ ἐμνημόνευσεν ὁ εὐαγγελιστής.

α'. Καὶ πῶς οὐκ ἐμελλεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, τὴν τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κλησὶν τῷ πνεύματι προθεωρῶν διὰ τοῦ οἴκειου Εὐαγγελίου γεννησομένην, τῆς ἀλλοφύλου μνημονεύειν; ἀλλοφύλος γὰρ ἢ Ροῦθ καὶ

⁴² Psal. cxxxi, 1-5. ⁴³ Gen. xxxv, 19. ⁴⁴ Matth. 11, 6. ⁴⁵ Psal. cxxxi, 6.

ἐξ ἀλλοφύλων τῶν ἀπηγορευμένων παρὰ Μωϋσῆι Α
 Μωαβιτῶν· « Μωαβίται γάρ, φησὶ, καὶ Ἀμμωνίται·
 οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου ἕως τρίτης
 καὶ τετάρτης γενεᾶς, καὶ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· » πλὴν
 ἀλλὰ καὶ κρείττον τοῦ νόμου γενομένη θεοφιλῆς, εἰσ-
 ἤλθεν εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου· ἐπειπερ ὁ νόμος τοῖς
 ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· « Δικαίῳ δὲ νόμος οὐ καίται, ἀλλ'
 ἀνόμοις καὶ ἀνοποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἀμαρτωλοῖς. »
 Ἡ δὲ Ῥούθ οὐ τοιαύτη, εἰ καὶ τὸ γένος ἀλλόφυλος
 ἦν, ὑπερβάσα δὲ τὸν διορισμὸν τοῦ νόμου, καὶ εἰσελή-
 λυθεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυρίου, καὶ τοῦ γένους
 ἐχρημάτισε τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ, καὶ ἐν προγόνοις ἀνα-
 ληφθῆναι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατηξιώθη, διὰ τὴν τῶν
 πρόπων, ἀλλ' οὐ διὰ τὴν τοῦ σώματος εὐγένειαν·
 πᾶσι τε ἡμῖν τοῖς ἐξ ἔθνῶν ἀλλοφύλους μέγιστον
 ὑπόδειγμα κατέστη, ὅτι δὴ ὅμοια πράξαντες αὐτῇ, Β
 τῶν ἰσῶν παρὰ τῷ Θεῷ τευξόμεθα.

β'. Εἰκότως οὖν τὴν τῶν ἀλλοφύλων κλήσιν τε καὶ
 εἰσποίησιν μέλλων εὐαγγελίζεσθαι, τῇ γενεαλογίᾳ
 αὐτὴν τέθεικεν· ἡμᾶς τοὺς ἐξ ἔθνῶν ἀλλοφύλους μο-
 νοουχὶ παιδεύων δι' αὐτῆς, ὅτι δὴ τὰ πατέρα κατα-
 λιπόντες, εἰκότως καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς ἡμᾶς πληρω-
 θήσεται· οὐκέτι γάρ ἐν ἀλλοφύλοις καταλεγσόμεθα,
 εὐδ' ἐξ ἀλλοφύλων χρηματίζομεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀληθι-
 νοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ κλήρου τοῦ Θεοῦ·
 ἀναγκαίως δὲ αὐτὸν πάλιν ἐμνήσθη τῆς Ῥούθ, τὰ αἰτία
 διὰ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας διδάξας τίνα ἦν τὰ λύ-
 σαντα τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ νόμου τὴν φήσασαν,
 « Μωαβίται οὐκ εἰσελεύσονται εἰς Ἐκκλησίαν Κυ-
 ρίου. » Γέγονε γάρ ἡ Μωαβίτις ὡς Ῥαχὴλ καὶ ὡς
 Λεία, αἱ ὑποδόμησαν ἀμφοτέραι τὸν οἶκον Ἰσραὴλ· C
 πῶς δὲ οὐχὶ χρήσιμος ἦν τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ γενεαλογία ἡ μνήμη τῆς Ῥούθ, ἐφ' ἣν
 εἴρηται « καὶ τὸ ποιῆσαι δύναμιν ἐν Ἐφραθαῖ, ἔσται
 ὄνομα ἐν Βηθλεὲμ; » προφητείας γάρ ἀντικρυς ταύτας
 εἰκότως ἂν τις φαίη τυγχάνειν, τὸ ἐκ Βηθλεὲμ ὄνομα
 τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ γενεαλογουμένῳ Ἰησοῦ Χριστῷ
 ἐξάκουστον εἰς πᾶν γένος ἀνθρώπων θεωρῶν, καὶ τὴν
 ἐν Ἐφραθαῖ γενομένην δύναμιν· δι' ἧς δυνάμειος
 πάντα τὰ ἔθνη τὸν ἐκ τῆς Ῥούθ γενεαλογούμενον
 Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντα, δι' αὐτοῦ τῆς μὲν πα-
 τρώας ἀπέστη, τῆς Ῥούθ παραπλησίως, τῷ δὲ Θεῷ
 τοῦ Ἰσραὴλ ἑαυτὰ ἐπιδέδωκεν, ὁμοίως αὐτῇ πάλιν·
 ὧν ἕνεκά μοι δοκεῖ οὐκ ἀσυλλόγιστος ἡ παράθεσις
 τῆς Ῥούθ ἐν τῇ τοῦ Ματθαίου παρεπιληφθῆναι γενεα-
 λογίᾳ. D

I'

Διὰ τί τὸν Ἰωακείμ Ἰεχορίας ὀνομάζει ὁ εὐαγγε-
 λιστής.

α'. Διώνυμος αὗτος ἦν· ἀλλ' ἐπεὶ κατὰ τὸν προφη-
 τὴν Ἰερεμίαν Ἰεχορίας ὀνομασθεὶς διακέκληται; δι'
 ὧν φησιν, « Ἠτιμώθη Ἰεχορίας ὡς σκευὸς οὗ οὐκ ἔστιν
 αὐτοῦ χρεῖα· δίδωτι ἀπερβίρη αὐτὸς καὶ τὸ σπέρμα
 αὐτοῦ· γῆ, γῆ, ἀκουε λόγον Κυρίου· γράψον τὸν ἄνδρα
 τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρ-
 ματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἀρχὼν ἔτι
 ἐν τῷ Ἰουδαίῳ· » καὶ ἐπειδὴ τοῦτων ἕνεκα συνέβη τὴν

et quidem ex iis alienigenis quorum commercio
 Moyses interdixerat, nempe Moabitibus. « Moabitæ,
 inquit, et Ammonitæ non intrabunt in Dei Eccle-
 siam usque ad tertiam et quartam generationem,
 imo in æternum⁴⁶. » Sed tamen hæc ob religionem
 suam facta legi superior ingressa est in Ecclesiam
 Dei: quoniam lex eos qui sub lege sunt alloquitur:
 « Justo autem non est constituta lex, sed in-
 justis et refractariis et impiis et peccatoribus⁴⁷. »
 Rutha vero non erat ejusmodi, etiamsi gente alie-
 nigena: sed supergressa legis fines in Ecclesiam
 Dei introivit, et de genere habita est Israelitico,
 atque inter progenitores Servatoris nostri dignanter
 assumpta propter morum, non corporis, non nobilita-
 tem: nobisque omnibus genere ethnico natis maxi-
 mum obiectum est exemplum, fore ut si paria huic
 seminae faciamus, parem gratiam a Deo referamus.

2. Recte igitur qui alienigenarum vocationem
 atque adoptionem nuntiaturus erat, hanc in genea-
 logia mulierem posuit; nos ex alienigenis ortos
 quodammodo per eam erudiens fore ut, si patrios
 mores deseramus, jure optimo consentanea meritis
 bona consequamur: neque enim diutius alienige-
 nis annumerabimur, neque his oriundi appellabi-
 mur, sed ex vero Israele ac populo qui est hære-
 ditas Domini. Rursus necessario Ruthæ meminit
 evangelista, dum in historia sua causas tradit, quæ
 legis tollebant interdictum ejusmodi: « Moabitæ
 non intrabunt in Ecclesiam Dei. » Femina enim
 Moabitibus ad conditionem transiit Rachelis et Liæ,
 quarum utraque ædificavit domum Israelis. Cur
 autem non decuisset genealogiam Servatoris nostri
 Jesu Christi mentio Ruthæ? de qua et illud di-
 ctum fuit « facere virtutem in Ephratha, erit
 nomen in Bethlehem⁴⁸. » Prophetias enim esse hæc
 perspicuas quispiam dicet; videlicet e Bethlehemo
 nomen Christi Jesu, cujus genealogiam texuit Mat-
 thæus, per universas gentes diffusum cernens, virtu-
 temque in Ephratha patratam: ob quam virtu-
 tem omnes gentes Christum Dei a Ruthæ genere
 deductum agnoscentes, ejusdem causa a patriis riti-
 bus æque ac Rutha recesserunt, seque Deo Israe-
 lis, item ut illa, tradiderunt. Quas ob res haud
 temere mihi videtur ad Christi genealogiam mentio
 Ruthæ adjecta.

D

X.

Cur Joacimum nomine Jechoniæ appellaverit evan-
 gelista.

1. Binominis hic erat. Sed quoniam apud Jere-
 miam prophetam is, qui Jechonias appellatur, ma-
 ledicto appetitur his verbis: « Ludibrio habitus est
 Jechonias tanquam vas cuius non est usus. Quam-
 obrem abjectus est ipse et genus ejus; terra, terra,
 audi sermonem Domini: Pone hunc virum prosci-
 ptum, quia non constituetur de genere ejus super
 thronum Davidis, qui diutius in Juda imperet⁴⁹; »

⁴⁶ Deut. xxiii, 3; II Esdr. xiii, 1. ⁴⁷ I Tim. i, 9. ⁴⁸ Ruth iv, 11. ⁴⁹ Jer. xxii, 28-30.

et quoniam horum causa prædicto regi contigit ut A
Babyloniam cum populo captivitatem subiret, me-
rito inclutus evangelista, Redemptoris omnium Ser-
vatorisque scribens generationem, hujus quoque
neminit contempti et projecti cum sua stirpe in
Babyloniam terram, ideoque proscripti et captivi :
hinc videlicet docens, qui ad prædicandam captivis
libertatem missus fuerat a Patre, hunc esse Jesum
Christum, de quo librum scribit, et ad quem spe-
ctat quod apud prophetam recitatur oraculum :
« Spiritus Domini super me, eo quod unxit me : ad
annuntiandum pauperibus misit me, prædicandam-
que captivis libertatem »⁹⁹. De quo alio item loco
ait propheta : « Ipse ædificabit urbem meam, atque
a captivitate populum meum revocabit »¹⁰⁰. »

2. Tempestive igitur Jechoniæ et hujus animæ, B
atque iis qui similem illi passi fuerant ignominiam
et animarum captivitatem, Redemptoris adventum
nuntiat Matthæus, qui Filii Dei genealogiam, item-
que aliorum sordium peccatorumque hominum,
scribit. Unus enim idemque sermo est, qui Davidis
crimen circa Uriæ uxorem, et Judæ fornicationem,
et alienigenam seu Moabitidem Rutham, memorat.
Idem sermo Jesum cum publicanis peccatoribusque
viventem, et turpissima ab hominibus perpassum,
et denique cum maleficis crucifixum exhibet. Erat
vero is sermo quo dictum est : « Ecce Agnus Dei,
qui tollit peccatum mundi »¹⁰¹. Oportebat enim
eum, qui futurus erat expiator veterum quorumvis
criminum ac futurorum, quique animam positurus
erat pro hominum animabus; hunc, inquam, oport-
tebat ea mala omnia perpeti, et peccatorum impio-
rumque pœnas ipsum innocuum sustinere, donec
oracula de eo dicta, et reliqua exitum haberent.
De eodem quoque mirificus ait Isaias : « Hic nostra
peccata perfert, et pro nobis patitur : ipse vulnera-
tus est propter iniquitates nostras, infirmatus est
propter scelera nostra, livore ejus sanati nos omnes
fuimus »¹⁰². »

3. Quod si propheta de Jechonia ait terræ : «Pone
hunc virum proscripsum, quia non surget de genere
ejus qui sedeat super thronum Davidis, regnetque
in Juda »¹⁰³ : » haud prorsus negat superfuturum hu-
jus genus, sed neminem regnaturum affirmat de
stirpe ejus in gente Judaica : quod revera ita se
habuit. Itaque dicit : « Ludibrio habitus est Jechonias,
ceu vas cuius nullus est usus. Quamobrem
projectus est ipse et genus ejus in incognitam sibi
regionem »¹⁰⁴ : » quibus verbis perspicue Babyloni-
cam terram designat. Jam vero qui ad libertatem ca-
ptivis nuntiandam, et peccatorum catenas atque
animarum olim morte devinctarum solvenda vincula
missus fuit, is sane ad horum omnium salutem pa-
trandam venit. Quare de ipso vaticinatur David :
« Misit verbum suum et sanavit eos ab interitioni-
bus suis. Confitemini Domino misericordias ejus et

εις Βαβυλωνίαν αιχμαλωσίαν ἕμα τῷ λαῷ ὑποστῆναι
τὸν εἰρημένον, εἰκότως ὁ θαυμάσιος εὐαγγελιστὴς τοῦ
Λυτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἀπάντων ὑπογράφων τὴν γέ-
νεσιν, καὶ τοῦδε ἐμνήσθη τοῦ ἡτιμωμένου τοῦ ἀπαρ-
ριφέντος ἕμα τῷ σπέρματι εἰς τὴν Βαβυλωνίων γῆν,
τοῦ ἐκκηρύκτου γενομένου, τοῦ αιχμαλώτου· διδά-
σκων ὅτι κηρύξαι αιχμαλώτοις ἄφεσιν ἀπεσταλμένος
ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, οὗτος ἦν Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ τὴν
βίβλον ἀναγράφει, εἰς ὃν ἀναφέρεται τὸ φάσκον ἐν τῷ
προφήτῃ λόγιον· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, ὃ εἰνε-
κεν ἔχρισέ με, εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με,
κηρύξαι αιχμαλώτοις ἄφεσιν· » περὶ οὗ καὶ ἐν ἐτέρω
φησὶν ὁ αὐτὸς προφήτης· « Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν
πόλιν μου, καὶ τὴν αιχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπι-
στρέψει. »

β'. Κατὰ καιρὸν τοιγαροῦν αὐτῷ τε Ἰεχονίᾳ καὶ
τῇ τοῦτου ψυχῇ, τοῖς τε τὴν Ἰσὴν αὐτῷ πεπονθῶσιν
ἀτιμίαν τε καὶ ψυχῶν αιχμαλωσίαν, τὴν τοῦ Λυτρωτοῦ
παρουσίαν εὐαγγελίζεταί· Ματθαῖος ὁ τὴν γένεσιν τοῦ
Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ τῶν ἄλλων ὑπαίτιων καὶ ἁμαρ-
τωλῶν ἀνδρῶν καταγαγῶν· εἰς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς
λόγος, δι' ὃν καὶ τῆς τοῦ Δαβὶδ περὶ τὴν τοῦ Οὐρίου
γυναῖκα παρανομίας, τῆς τε τοῦ Ἰούδα πορνείας, τῆς
τε ἀλλοφύλου καὶ Μωαβίτιδος Ῥοῦθ ἐμνήσθη· ὁ αὐτὸς
δὲ τυγχάνει καθ' ὃν καὶ τελώναις καὶ ἁμαρτωλοῖς συμ-
βιούντα, καὶ ἀσχιστά γε ὑπὸ ἀνθρώπων ὑπομένοντα,
καὶ τέλος ἅμα τοῖς κακούργοις σταυρούμενον αὐτὸν
εἰσάγει· ἦν δ' οὗτος ὁ λόγος καθ' ὃν εἴρηται· « Ἴδε ὁ
ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. »
Ἐχρῆν γὰρ τὸν μέλλοντα καθάρσιον γίνεσθαι τῶν πά-
λαι πώποτε πεπλημμεληκότων καὶ τῶν γε μετὰ ταῦ-
τα γενησομένων, ἀντίψυχόν τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυ-
χῶν, διὰ πάντων τῶν εἰρημένων διελεῖν καὶ τὰς κατὰ
τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀσεβῶν τιμωρίας αὐτὸν ἀναμάρ-
τητον ὄντα ὑπομείναι, ὡς ἂν πληρωθεῖ εἰς αὐτὸν
τὰ θεσπίσματα, τὰ τε ἄλλα· καὶ δι' ὃν φησὶν ὁ θαυ-
μάσιος Ἠσαΐας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αἴρει,
καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· αὐτὸς ἐτραυματίσθη διὰ τὰς
ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάχισται διὰ τὰς ἀνομίας
ἡμῶν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες λάθμεν. »

γ'. Εἰ δὲ λέγοι ὁ προφήτης περὶ τοῦ Ἰεχονίᾳ τῇ γῇ,
« Γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐκκήρυκτον, ὅτι οὐ μὴ
ἀναστῆ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου
Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰουδαίᾳ, » οὐ πάντως ἀναίρει τὸ
στήσεσθαι αὐτοῦ σπέρμα, ἀλλὰ τοῦ βασιλεῦσαι τοῦ
Ἰουδαίου ἐθνους ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ· ὃ καὶ γέγο-
νεν ἀληθές· λέγει γοῦν, « Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς
σκεῦος οὐ οὐκ ἔστιν αὐτοῦ χρεῖα, διότι ἀπερρίφη αὐτὸς
καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς γῆν ἦν οὐκ ἤδει· » ἀντικρὺς
τὴν Βαβυλωνίαν γῆν θεσπίζων· πλὴν ἀλλ' ὁ ἐλθὼν κη-
ρύξαι αιχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τὰς τῶν ἁμαρτιῶν
σειρὰς, τῶν τε πάλαι ὑπὸ τὸν θάνατον πεπεδημένων
ψυχῶν τοὺς τε δεσμούς λύσαι ἀπεσταλμένος, ἐπὶ τὴν
πάντων τούτων ἐλήλυθε σωτηρίαν· διὸ φησὶν ὁ Δαβὶδ
περὶ αὐτοῦ θεσπίζων· « Ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ,
καὶ ἴασατο αὐτούς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν· ἐξομολο-
γήσθε τῷ Κυρίῳ τὰ ἐλεῆ αὐτοῦ καὶ θαυμάσια αὐτοῦ

⁹⁹ Isa. LXI, 1; Luc. IV, 18. ¹⁰⁰ Isa. XLV, 13. ¹⁰¹ Joan. I, 29. ¹⁰² Isa. LIII, 4. ¹⁰³ Jer. XXII, 30. ¹⁰⁴ ibid. 28.

τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· οὗτοι συνέτριψε πύλας χαλκᾶς, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνέκλασε· καὶ ἀντελάβετο αὐτῶν ἐξ ὁδοῦ ἀνομίας αὐτῶν· ἐταπεινώθησαν, καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ σκότους καὶ σκιᾶς θανάτου, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διέβρηξε. » Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς ἐκ τοῦ θανάτου διὰ Χριστοῦ γενομένης ἀπολυτρώσεως λέγεται, ὡς συνάδει καὶ τὸ φάσκον λόγιον· « Κατέπειν ὁ θάνατος ἰσχύσας. » Καὶ πάλιν· « Ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Τηρητέον δὲ ὅτι μὴ διαπίπτει ὁ χρησμός ὁ φησας, « Οὐ μὴ ἀναστή ἐκ σπέρματος Ἰεχονίου καθήμενος ἐπὶ θρόνου Δαβὶδ, ἄρχων ἔτι ἐν τῷ Ἰούδα. » ἐπεὶ μηδὲς ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ Ἰεχονίαν τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας κατέστη διάδοχος· μετὰ γοῦν τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίαν, ὑπὸ τοῖς ἀρχιερεῦσι διετελέσε τὸ πᾶν ἔθνος ἀρχόμενον μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας· ἦσαν γοῦν κατ' αὐτὸν τετράρχαι οἱ περὶ τὸν Ἡρώδη καὶ Φίλιππον, ἡγεμῶν τε Πιλάτος, καὶ ἐπὶ πᾶσι βασιλεῦς.

IA'.

Διὰ τί ταῖς ἐν τῇ γενεαλογίᾳ κέχρηται ὑποδιωστολαῖς, μὴ ὁμοῦ συνάφας ἀπὸ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Χριστὸν γενεὰς τεσσαράκοντα δύο, διελιῶν δὲ τὰς διαδοχὰς καθ' οὓς ἐξέθετο ἀφορισμοὺς.

Διὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ λαοῦ τὰς ἐκ τῆς ἱστορίας παρισταμένας· ἄλλη μὲν γὰρ ἦν ἡ ἀπὸ Ἀβραάμ καὶ ἐπὶ Δαβὶδ, καὶ πάλιν ἑτέρα ἡ ἀπὸ Δαβὶδ, ἦτε μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας, ὡς πάλιν ἡ ἀπὸ ταύτης μέχρι τοῦ Χριστοῦ· ἀπὸ μὲν γὰρ Ἀβραάμ ἐπὶ τὸν Δαβὶδ οὐ φαίνονται· ὑπὸ βασιλείας πολιτευσάμενοι· ἦρξαν δὲ τοῦ ἔθνους μετὰ Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν οἱ ἐπικληθέντες παρ' αὐτοῖς κριταί· καὶ ἦν τις ἰδίος τρόπος τῆς τούτων καταστάσεως· ἀλλ' οὐδὲ τὰ Ἱεροσόλυμά πως συνειστήκει, οὐδὲ γε ὁ ἐν αὐτοῖς νεῶς· διὸ περ ἐπιστημόνως ὁ εὐαγγελιστὴς μὴ συγγέων τὴν ἱστορίαν, μέχρι Δαβὶδ ἔστη, τοὺς ἀπὸ Ἀβραάμ ἰδίως καταριθμήσας· εἴτ' οὖν πάλιν ἐπειδή περ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας οικεῖοις κέχρηται βασιλευσί, τοῖς τε ἀπὸ Δαβὶδ ἄρξασιν καὶ τοῖς ἐν τῇ διαστάσει τοῦ λαοῦ γενομένοις· τὸ τε ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ἱερὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τῆς αἰχμαλωσίας διήρκεσεν, εἰκότως καὶ τοῦτους πάλιν ἰδίως ἀφορίσας, ὅφ' ἕνα συνήγαγεν ἀριθμὸν· ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας μέχρι τοῦ Χριστοῦ, παρ' οὓς οὐκέτι μὲν ἡ τοῦ Δαβὶδ συνέστη βασιλεία, μεταπεπτῶκει δὲ τὴ τῆς ἡγεμονίας ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς ἐπὶ τῶν ἱερέων γένος, οἱ δὲ καὶ ἦρξαν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κύρου χρόνων καὶ ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ γένεσιν· ὅθεν καὶ τοῦτους ἰδίως ἀφορίσας, καθ' ἑαυτοὺς ἠρίθμησεν· οὐκ ἀσυλλογίστως δὲ τὰς τρεῖς πεπολιτῆται διαστολὰς διὰ τὰς ἀποδοθείσας αἰτίας.

IB'.

Διὰ τί ἀπὸ τῶν Δαβὶδ χρόνων ἐπὶ Ἰεχονίαν καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν ἐπὶ καὶ δέκα βασιλευσάντων, δεκατέσσαρας εἰναι φησι γενεὰς ὁ εὐαγγελιστὴς.

α'. Εἰ μὲν διαδοχὰς ἀναγράφειν αὐτῷ προῦκετο

A mirabilia ejus in oculis hominum. Quia contrivit portas æreas, et vectes ferreos confregit. Et suscepit eos de via iniquitatis eorum. Humiliati sunt : sed eduxit eos de tenebris et umbra mortis, et vincula eorum dirupit⁹¹. » Hæc nimirum de redemptione a morte per Christum dicuntur; cui rei consonat aliud oraculum : « Devoravit mors prævalens⁹². » Rursusque : « Abstulit Deus omnem lacrymam ab omni facie⁹³. » Porro animadvertendum est, non excidere vaticinium quod ait : « Non surget de genere Jechoniæ qui sedeat super thronum Davidis, qui ulterius in Juda imperet : » quia nemo reapse de tribu Judæ post Jechoniam Davidici regni fuit successor. Etenim post Babylonicam captivitatem subdita fuit pontificibus universa gens usque ad Servatoris nostri Jesu Christi adventum ; quo in terris versante, tetrarchæ erant Herodes atque Philippus, præses Pilatus, dominusque omnium Cæsar imperator.

XI

Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contexens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta.

Hoc facit propter diversas populi constitutiones, quæ ex historia exploratæ sunt. Alia quippe fuit constitutio ab Abrahamo ad Davidem, rursusque alia a Davide usque ad captivitatem; quam subsequitur tertia usque ad Christum. Namque ab Abrahamo ad Davidem constat Hebræis non fuisse reges, sed genti post Moysen et Josuam imperavisse eos, quos judices appellabant : et erat quidam peculiaris mos horum successionis. Sed neque fortasse Hierosolyma adhuc erant ædificata, neque certe ibidem templum. Quare sapienter evangelista sine historiarum perturbatione in Davide substituit, dum Abrahami posteris separatim enumeraret. Deinde rursus, quoniam a Davide usque ad captivitatem Hebræi propriis usi sunt regibus, partim Davidis successoribus, partim iis qui populi segregatæ parti imperitaverunt; quo tractu temporis Hierosolymis templum a conditu suo usque ad captivitatem perseveravit; merito evangelista hos quoque separans sub peculiari classe conclusit. Jam vero quia post captivitatem usque ad Christum nullum jam erat Davidis regnum, sed a Judæ tribu in genus sacerdotale principatus deciderat, quæ dominatio a Cyri temporibus ad Christi nativitatem mansit; idcirco et hos successores separata in classe recensuit. Atque hæc causæ fuerunt, propter quas haud temere evangelista tres fecit distinctiones.

XII.

Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista.

1. Si successiones scribere propositum Matthæo

⁹¹ Psal. cvi, 20, 21, 14, 16 17. ⁹² Isa. xxv, 8. ⁹³ ibid.

fuisset, speciose hunc aliquis reprehenderet, ceu A qui regum seriem abruptisset. Constanti enim affirmatione in Regum libris et in Paralipomenis post Joramum Josaphati filium tres continenter regnant, Ochozias, Joasus et Amesias : quibus succedunt Ozias, Joathamus et Achazus. Nihilominus, prætermis- sissis evangelista tribus prioribus, Joramō Josaphati filio statim subnectit Oziam, Jothamum atque Achazum, intermedios illos præteriens. Id si, inquam, fecisset cum regum seriem texere decrevisset, scriptura ejus mendosa quodammodo videretur. Nunc revera haud successiones sed generationes enumerare sibi proposuit : hoc enim significat sermo dicentis : « Omnes itaque generationes ab Abrahamo usque ad Davidem, generationes quatuordecim : rursusque a Davide usque ad Jechoniam B seu ad Babylonicam transmigrationem, generationes quatuordecim » non successiones quatuordecim ; merito igitur omni reprehensione carebit. Jam quia Matthæus successionum nomine non est usus ; regum autem historia et Paralipomena successiones narrant non generationes, nulla in horum comparatione pugna apparet.

2. Age vero generationis nomine appellare non licet hominis ætatem, quoniam sæpe accidit aliis quidem breviter vivere celeriterque exstingui ætate infantia ; aliis usque ad pueritiam venire ; aliis ad juvenam ; aliis ad virilem ætatem ; aliis denique ad extremam usque senectam vitam producere. Quam vero æstimare licet generationem ? siquidem alius vivit usque ad decimum annum, alius ad vicesimum, alius ad quinquagesimum, alius usque ad septuagesimum ; alius denique vel centesimum superavisse annum non apud veteres solum, verum etiam apud nos conspicitur. Cur igitur existimant hominis vitam appellandam esse generationem ? Sed neque tempus usque ad prolem primo susceptam sic appellare licet : namque alii ante ætatis annum vigesimum nubes gignunt : alii ne post trigesimum quidem ætatis annum : et cœtaneos quoque videas, alios quidem in prima genitura adhuc consistentes, alios jam in quartam progressos ; ita ut quinquagesimo anno alii nepotes videant, alii vero ne septuaginta quidem annorum spatio prolem ullam nanciscantur. Quo pacto igitur numerandæ essent generationes, a macrobiis an ab oligochroniis ? a mature, an a sero gignentibus ? ab iis qui in prima genitura versantur, an ab iis quibus jam plures liberi sunt ? Quibus ita perpensis divus evangelista, haud successiones scribere studens, sed generationes secundum rationem sibi exploratam enumerans, successionum historiam neglexit ; tot vero homines ad genealogiam assumpsit, quot ei sufficiebant ad quatuordecim generationes explendas. Sic ejus veridicus traditioni.

(17*) Cod. fem. genere. Sic ante, et infra.

(18) Matthæum putat Eusebius *generationis* vocabulo certum quemdam ac solemne intelligere annorum numerum. Profecto de temporali γενεάς

καὶ εὐλόγως τις ἐμμέφατο ὡς παρεχθεμένῃ τὴν τῶν βασιλείων διαδοχὴν· ἐν γὰρ ταῖς Βασιλείαις καὶ ἐν τοῖς Παραλειπομένοις (17*) συμφώνως μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφάτ, τριῶν ἐφεξῆς βασιλευσάντων Ἰχοζία καὶ Ἰωάσ καὶ Ἀμεσία, εἶτα μετ' αὐτοὺς Ὀζία καὶ Ἰωάθαμ καὶ Ἀχαζ, παρελθὼν τοὺς προτέρους τοὺς τρεῖς οὐδαγγελιστῆς, μετὰ Ἰωρὰμ τὸν τοῦ Ἰωσαφάτ ἐξῆς συνάπτει τὸν Ὀζίαν καὶ τὸν Ἰωάθαμ καὶ τὸν Ἀχαζ, τοὺς εἰρημένους μεταξύ παρελθῶν· τοῦτο δ' εἰ πεποιήκει σκοπὸν θέμενος τὴν τῶν βασιλείων διαδοχὴν ἐκθέσθαι, γῆρῃ ὡς ἡμαρτημένην ἐκθέσθαι τὴν παρ' αὐτῷ γραφὴν· ἐπειδὴ δὲ οὐ διαδοχὰς, ἀλλὰ γενεὰς ἀριθμῆσαι προέθετο, τοῦτο γὰρ ὁ λόγος αὐτῷ βούλεται εἶπαι· Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραάμ μέχρι Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἄλλιν ἀπὸ Δαβὶδ μέχρι Ἰερονίου καὶ τῆς μετοικησίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· ἀλλ' οὐ διαδοχαὶ δεκατέσσαρες, εἰκότως πάσης ἀπολύοιτ' ἂν κατηγορίας· ἐπεὶ διὰ τί μὴ διαδοχὰς ὠνόμασε, τῆς δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ Παραλειπομένοις ιστορίας διαδοχὰς ἀλλ' οὐ γενεὰς ιστοροῦσης, οὐκ ἂν γένοιτο ἐναντιωμα ἐκ τῆς ἀμφοτέρων παραθέσεως.

β'. Γενεάν γὰρ χρόνον ἀνθρώπου ζωῆς οὐχ οἶόν τε ἐστὶν ὀνομάζειν, ἐπεὶ συμβαίνει πολλάκις τοὺς μὲν ἐπὶ βραχὺ βιώναι, καὶ θάττον ἀποσβεσθῆναι κατὰ τὴν τοῦ παιδὸς ἡλικίαν, τοὺς δὲ μέχρι τοῦ μετρακίου φθάσαι, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν νεανίαν προελθεῖν, τοὺς δὲ ἐπὶ τὸν ἄνδρα, τοὺς δὲ καὶ ἐπ' ἔσχατον γῆρας παρατείνειν τὴν ζωὴν· ποίαν οὖν τις ἀριθμῆσει γενεάν ; εἰ δὲ μὲν φέρεται μέχρι δεκάτου ἔτους, ὁ δὲ μέχρις εἰκοστοῦ, ὁ δὲ μέχρις πεντηκοστοῦ, ἄλλος δὲ μέχρις ἑβδομηκοστοῦ, ὁ δὲ καὶ ἐκάτον ὑπερβάς οὐ μόνον ἐπὶ τῶν παλαιῶν ἀλλὰ καὶ καθ' ἡμᾶς ὁρᾶται· πῶς οὖν ὀνομαίη τὴν ἀνθρώπου ζωὴν γενεάν ὀνομάζειν ; ἀλλ' οὐδὲ μέχρις παιδοποιίας· οἱ μὲν γὰρ πρὸ τῶν εἰκοσι ἐτῶν γῆμαντες πεπαιδοποιῶνται, οἱ δὲ οὐδὲ ὑπὲρ τὰ τριακοντα γενόμενοι· καὶ τῶν ἱστικῶν δὲ ἴδιοις ἂν τοὺς μὲν ἐπὶ πρώτους υἱοὺς στάντας, τοὺς δὲ ἐπὶ τετραγονίαν ἐλάσαντας· ὥστε ἐν πεντήκοντα ἔτεσι, τοὺς μὲν ἐκγόνους θεάσασθαι, ἑτέρους δὲ ἐν ἑβδομηκοντα μηδενὸς ἀξιωθῆναι παιδός· πῶς οὖν ἀριθμητέον τὰς γενεάς ; πότερον ἐκ τῶν μακροβίων ἢ τῶν ὀλιγοβίων ; καὶ ἐκ τῶν ταχὺ πεπαιδοποιημένων, ἢ τῶν βραδέων ; καὶ ἐκ τῶν ἐπὶ πρώτοις υἱοῖς σαλευσάντων, ἢ ἐκ τῶν ἐπὶ πλείοσι διαδοχαῖς ; ὧν οὕτως ἐξητασμένον ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς οὐ διαδοχὰς προθέμενος εἶπειν, γενεὰς δὲ, καθ' οὓς αὐτὸς ἠπίστατο λόγους (18) ἀπαριθμούμενος, τῆς μὲν ἐν ταῖς ιστορίαις διαδοχῆς ἦττον πεφρόντικε, τοσοῦτους ἀναλαμβάνει εἰς τὴν γενεαλογίαν, ὅσοι ἀπῆρχον αὐτῷ εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν· οὕτως τε αὐτῷ ὕγιης ἀποσώζεται ὁ λόγος, καὶ οὐδαμῶς ἐναντιος τῇ τῶν ιστοριῶν γραφῇ.

sermo est, neque omnino contrarius historiarum

spatio controversia inter veteres satis nota est, quam ego ipse attigi in adnotationibus ad nova fragmenta Dionysii Halic. cap. 13, n. 4, Script. vet. t. II, p. 474.

Π.

Α

XIII.

Διὰ τί τῶν μετὰ Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ γενεαλογουμένων δύο καὶ δέκα ἕντων, ὁ εὐαγγελιστὴς δεκατέσσαρας ἀλλίην εἶναι φησιν.

α. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν· οὐ γὰρ διαδοχὰς, γενεὰς δέ, ὡς ἔφη, ἀναγράφειν ἐβούλετο· συμβαίνει δὲ πολλάκις ἐν μακροβίοις καὶ πολυτέσει, τὰς μὲν γεγονέναι τῶν ἀνδρῶν τὰς διαδοχὰς, τὸν δὲ τῶν γενεῶν ἀριθμὸν ἀποδεδοσθαι πλήρη· ὥς δὴ οὖν λόγῳ ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐπὶ τὴν αἰχμαλωσίαν πλείοσιν οὖσι τὸν ἀριθμὸν τοῖς ἐν τῇ διαδοχῇ φερομένοις, ὀλιγώτεραι ἀπεδόθησαν αἱ γενεαί· ἐν γὰρ διαδοχαῖς ἀνδρῶν ἐπτά καὶ δέκα, γενεαὶ εἰρηναίαι δεκατέσσαρες· κατὰ τὸν αὐτὸν λογισμὸν καὶ νῦν ἐπ' ἀνδρῶν διαδοχαῖς δώδεκα, αἱ δεκατέσσαρες ἂν ἐπληροῦντο γενεαί, μακροβίων ὡς εἰκὸς πολυχροίων αὐτῶν δὴ τῶν δώδεκα γεγεννημένων, καὶ ἀρκούντων εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν. Μία μὲν ἀπόδοσις τοῦ ζητηθέντος ἦδε.

β. Καθ' ἑτέραν δὲ διάνοιαν εὐροῖς ἂν ἀκριβῶσας κατὰ τὴν ἱστορίαν δεκατέσσαρας ἀνομαζμένους καὶ ἐν τῇ παρούσῃ διαδοχῇ, εἰ πρὸς τοῖς δώδεκα συναριθμήσειας αὐτὸν Ἰησοῦν Χριστὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ χρηματίσαντα· προσθεῖς τε τούτοις καὶ τὸν Ἰεχονίαν τὸν ἐν Βαβυλῶνι γεγεννημένον, οὐχὶ τὸν πρὸ τῆς μετοικησίας ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ βασιλεύσαντα· δύο γὰρ ὁμώνυμοι γεγόνασιν Ἰωακείμ μετὰ Ἰωσίαν, ὃ γε αὐτοῦ τοῦ Ἰωσίου υἱός, ὃς μετὰ τούτου ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ὁ τούτου παῖς ἕτερος Ἰωακείμ· οὗτοι δὲ καὶ Ἰεχοναίαι ἐχρημάτισαν, ἐξελληνισθέντες αὐτοῖς τοῦ ὀνόματος. Ὁ τοίνυν πρῶτος Ἰωακείμ ὁ καὶ Ἰεχονίας υἱός ὢν Ἰωσίου, ταῖς πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας συγκαταλεγέσθω γενεαῖς· ὁ δὲ τούτου παῖς ὁ δεύτερος Ἰωακείμ καὶ αὐτὸς Ἰεχονίας, υἱός ὢν τοῦ πρώτου Ἰωακείμ, τοῦ δὲ Ἰωσίου ἔχγονος, ἐν τοῖς μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ εἰς τὸν Χριστὸν γενεαλογουμένοις ἀριθμούμενος, τέλειον ἀποδοῖη ἂν τὸν τῶν δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸν (19).

γ. Περὶ δὲ τοῦ δύο γεγονέναι Ἰωακείμ, μαρτυρήσει ἡ τῶν Βασιλειῶν Γραφή, τούτου ἔχουσα τὸν τρόπον· «Καὶ ἐβασίλευσε Φαραὼ Νεχαῶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τὸν Ἐλιακείμ υἱὸν Ἰωσία βασιλέως Ἰούδα, ἀντὶ Ἰωσία τῷ πατρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐπέστρεψε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωακείμ.» Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· «Υἱὸς εἰκοσιπέντε ἐτῶν Ἰωακείμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐτόν· καὶ ἕνδεκα ἐτὴ ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ.» οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· «Καὶ τὰ λοιπὰ τῶν λόγων Ἰωακείμ, καὶ πάντα ὅσα ἐποίησεν, οὐκ ἰδοῦ γεγραμμένα ἐπὶ βιβλίῳ λόγων τῶν ἡμερῶν τοῖς βασιλεύουσιν Ἰούδα· καὶ ἐκοιμήθη Ἰωακείμ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ, καὶ ἐβασίλευσεν Ἰωακείμ υἱός αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ υἱός ὄκτω καὶ δέκα ἐτῶν Ἰωακείμ ἐν τῷ βασιλεύειν αὐ-

⁸⁸ IV Reg. xxiii, 34.

(19) Tractus hic refertur etiam in Nicetæ catena cod. Vat. A, f. 67, hoc initio: «Εἰ γὰρ καὶ δώδεκα δοκούσιν εἶναι οἱ ἐν τῇ τρίτῃ διαδοχῇ γενεαλογούμε-

Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicit.

1. Rei causa eadem est: non enim successiones sed generationes, ut dixi, conscribere volebat. Sæpe vero contingit, ut in macrobiis atque longævis, quicumque fuerit succedentium numerus, nihilominus ipse generationum numerus plenus habeatur. Quam ob rem sicuti in classe patrum-familias a Davide ad captivitatem, cum paulo major succedentium numerus esset, pauciores tamen ab evangelista proditæ sunt generationes; namque in xvii virorum successionebus generationes xiv dictæ sunt; eodem nunc quoque consilio in hominum successionebus xii, expletæ dicuntur generationes xiv, quia videlicet xii illi, ut credere par est, macrobii fuerunt atque longævi, ita ut susceperint ad xiv implendas generationes. Ad quæstionem hæc prima responsio est.

2. Sed enim alia quoque ratione inita invenies, si diligenter historiam consideraveris, quatuordecim in hac ipsa historia appellatus, si, præter duodecim, numeraveris Jesum Christum ipsum Josephi filium existimatum, bisque adjunxeris etiam Jechoniam, illum scilicet qui Babylonem translatus fuit, non alterum qui ante Babylonicam captivitatem Hierosolymis imperavit. Duo quippe fuerunt homonymi; Joacimus videlicet post Josiam, qui fuit ejusdem Josiæ filius et Hierosolymis regni successor; rursus alter Joacimus prædicti homonymi filius. Hi Jechoniæ quoque appellati fuerunt, nomine eorum ad Græcam formam inclinato. Prior itaque Joacimus, idemque Jechonias, filius Josiæ, in generationibus ante captivitatem concludatur. Hujus autem filius, alter Joacimus, idemque pariter Jechonias, prioris Joacimi filius, Josiæ nepos, si cum iis recenseatur qui inter captivitatem et Christum fuerunt, plenus existet quatuordecim generationum numerus.

3. Porro duos fuisse Joacimos, Regnorum testatur Scriptura his verbis: «Regemque constituit Pharaõ Nechao Eliacimum Josiæ filium pro Josia patre ejus, vertitque nomen ejus Joacimum⁸⁸.» Quibus deinde addit: «Filius viginti quinque annorum erat Joacimus, et annis undecim regnavit Hierosolymis.» Rursus deinceps prædicta historia: «Reliqua autem sermonum Joacimi et omnia quæ fecit, nonne ecce scripta sunt in libro sermonum dierum regum Judæ? Et dormivit Joacimus cum patribus suis: regnavitque Joacimus filius ejus pro eo. Filius octodecim annorum erat Joacimus cum regnare cœpit, tribusque mensibus regnavit Hierosolymis. Nomen matris ejus Estha. Et fecit malum coram

voι, ἀλλ' εὐροῖς ἂν ἀκριβῶσας, etc., ut apud hanc nostram epitomen sequitur.

Domino, juxta omnia quæ fecerat pater ejus. Tempore illo venit Nabuchodonosor rex Babylonis contra Hierosolyma, et urbs fuit obsessa. Accessitque Nabuchodonosor rex Babylonis ad civitatem, servique ejus oppugnabant eam. Egressusque est Joacimus rex Judæ ad regem Babylonis, ipse et servi ejus et mater et optimates et eunuchi. Translatæque sunt bellicæ regni vires Hierosolymis Babylonem captivæ 48. » Alter igitur hic est Joacimus, qui Babylonem deportatus fuit. Is idem erat, quem Jechoniam Jeremias appellat, Josiæ nepos non filius. Idcirco is merito connumerabitur in tertia classe generationum quatuordecim, quæ a Jechonia ad Christum excurrunt: interim dum pater ejus, Josia genitus, cum suo parente in superioribus generationibus numeratur. Atque ita nobis etiam postremarum quatuordecim generationum integer conficitur numerus.

ταῖς ἀνωτέρω γενεαῖς καταριθμουμένου· καὶ οὕτως ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

XIV.

Cur fabri filius servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri.

Non ad suum divinum regnum ostentandum venit; ideoque nec gloriose nec pompaticè nobis adfuit. Porro iter illi in cælum fuit ejusmodi, ut vitam hominum expiaret, dum se ex hominum grege Agnum Dei mortis devotum et piacularem pro nobis omnibus traderet. Quamobrem ut sine ullo impedimento ad hunc finem tenderet, plurimam prodigiorum suorum partem celandam tenebrisque operiendam curabat, modo vetans quominus res gestæ suæ in vulgi notitiam efferrentur, modo loca deserta sequens atque in montibus commorationes. Quin etiam divinam suam transfigurationem ne cunctis quidem discipulis suis, sed tribus tantum ostendit; hisque adeo mandavit, ne cui visum dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret. Neque pro nobis ea passus esset, quæ scripta sunt, si magnifici regis specie divinoque cum comitatu aut exercitu adventavisset, simul divina prodigia edens, seque universa natura potiore demonstrans. Recte igitur, secundum Apostolum, « se ipsum exinanivit, formam servi accipiens 49, » pauperisque Josephi non recusavit filius videri. Sic enim veridica apparet sententia de illo loquens: « cum esset dives, propter nos egenus factus est, ut illius inopia nos divites fieremus 50. »

XV.

Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse.

1. Multifariam intelligitur Davidis thronus. Uno quidem modo, veluti si quis significari dicat illum,

49 IV Reg. xxiv, 5-14. 50 Philip. ii, 7. 60 II Cor. viii, 9.

(20) Cum hac xv quæstione conferatur ipse Eusebius *Demonstr. evang. lib. vii, p. 353.*

Α τὸν· καὶ τρίμηνον ἐδασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ὄνομα τῆ μητρὶ αὐτοῦ Ἑσθᾶ· καὶ ἐποίησε τὸ πονηρὸν ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου κατὰ πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος εἰς Ἱερουσαλήμ· καὶ ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περιοχῇ· καὶ εἰσῆλθεν ὁ βασιλεὺς Βαβυλῶνος ἐν τῇ πόλει, καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ· ἐπολιόρχουν αὐτήν· καὶ ἐξῆλθεν Ἰωακείμ βασιλεὺς Ἰούδα ἐπὶ βασιλείᾳ Βαβυλῶνος, αὐτὸς καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ μήτηρ, καὶ εὐνοῦχοι αὐτοῦ· καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς γῆς ἀπήγαγεν ἀποικεσίαν ἐξ Ἱερουσαλήμ εἰς Βαβυλῶνα. Ὁὗτος δὲ ὄν ὁ δεῦτερος Ἰωακείμ εἰς Βαβυλῶνα ἀπαχθεὶς, οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πρὸς τοῦ Ἱερεμίου Ἱεχονίας ὠνομασμένος, ἔκγονος τυγχάνων τοῦ Ἰωσία, ἀλλ' οὐχ υἱός· διὸ εἰκότως ἂν συν-

Β αριθμοῖτο ἐν τῇ τρίτῃ γενεαλογίᾳ τῶν ἀπὸ Ἱεχονία μέχρι τοῦ Χριστοῦ γενεῶν δεκατεσσάρων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅς ἦν τοῦ Ἰωσία παῖς, σὺν τῷ πατρὶ ἐν

ἡμῖν καὶ ὁ τῶν ὑστάτων δεκατεσσάρων γενεῶν ἀριθμὸς συνίσταται πλήρης.

IA'.

Διὰ τί τοῦ τέκτονος υἱὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐχρημάτισεν, ἀλλ' οὐ τινοῦς ἐπισήμου καὶ ἐνδόξου ἀνδρός.

Οὐ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ βασιλείαν ἐπιδείξων ἐλήλυθεν ἐπεὶ μὴδὲ φανηρικῶς καὶ ἐπιδεικτικῶς ἡμῖν παρῆει· ἡ δὲ ὁδὸς αὐτῷ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀφίξεως ἐπὶ τοῦτω ἐγένετο, ἐφ' ᾧ τε τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον περικαθάροιτο, τὸν ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης ἀμὸν τοῦ Θεοῦ ἀντίψυχον καὶ καθάρσιον ὑπὲρ πάντων ἡμῶν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπιδοῦς· ἴν' οὖν ἀπαραιοδίστως εἰς τέλος ἀχθεῖ τοῦτο, τὰ πλείστα τῶν αὐτοῦ θαυμάτων ἀπέκρυπτε τε καὶ ἐπεσκίαζε, ποτὲ μὲν παραινῶν μὴ εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ ὑπ' αὐτοῦ πραττόμενα, ποτὲ δὲ τὰς ἐρημίας διώκων καὶ τὰς ἐν τοῖς ὄρεσι διατριβάς· καὶ τὴν ἔνθεον αὐτοῦ μεταμόρφωσιν οὐδὲ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἄπασι, μόνοις δὲ τρισὶν, ἐπεδείκνυτο· αὐτοῖς τε τούτοις παρεκελεύετο μὴδὲν φάναι τὸ δράμα, ἕως ἂν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἐγερθῆ· οὐκ ἂν δὲ ἐπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν τὰ ἀναγεγραμμένα, εἰ ὅτι τις ἐνδόξος βασιλεὺς μετὰ δορυφορίας ἐνθέου καὶ παρατάξεως ἐπήει· ὁμοῦ καὶ τὰς ἐνθέους ἐνεργῶν παραδοξοποιίας, ὁμοῦ καὶ κρείττονα ἑαυτὸν ἐπίδεικνύς πάσης φύσεως· εἰκότως οὖν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἑαυτὸν ἐκένωσε μορφῆν δούλου λαβών· καὶ τοῦ πένητος Ἰωσήφ υἱὸς οὐκ ἀπηνήνατο χρηματίζαι· ἵνα καὶ οὕτως ἐπαληθεύσῃ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ λόγιον· « Ὅτι πλοῦσιος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ πλουτήσωμεν. »

IE'.

Πῶς ἐπὶ τὸν θρόνον λέγεται Δαβὶδ κεκαθίκεναι (20).

α'. Διαφόρως νοεῖται ὁ θρόνος Δαβὶδ· καθ' ἓνα μὲν τρόπον, καθ' ὃν εἶποι ἂν τις δηλοῦσθαι τὸν ἐφ' ᾧ

ἐκαθέζετο βασιλεύων, τάχα που ἐξ ἐλέφαντος καὶ ξύλων πεποιτημένον, χρυσῷ τε καὶ λίθοις βασιλικαῖς κοκκοσημένον· καθ' ἕτερον δὲ καθ' ὃν τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καὶ τὴν κατὰ παντός τοῦ ἔθνους ἡγεμονίαν, θρόνον βασιλείας εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν· τρίτος ἂν παρὰ τοὺς εἰρημένους λεγθεῖη τρόπος, καθ' ὃν ὁ ἐπηγεγμένον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Δαβὶδ θρόνος ὀνομασθεῖη ἂν αὐτοῦ, οὐκ ἐφ' ὃν αὐτὸς ἐκαθέσθη, ἀλλ' ὃν διὰ τῶν πρὸς αὐτὸν θεοπρεπῶν οἱ θεοὶ λόγοι περιέχουσι· γέγραπται γάρ ἐν ὀγδοηχοστῷ ὀγδῶν ψαλμῷ· «Ὡς ὤμοσα Δαβὶδ τῷ δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου· καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου.» Καὶ πάλιν· «Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ.» Καὶ πάλιν· «Ἄπαξ ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαβὶδ ψεύσομαι, τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου, καὶ ὡς ἡ σελήνη κατηρτισμένη εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ πιστός.»

β'. Ἐπεὶ τοίνυν θρόνον ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὸν αἰῶνα διαμένοντα δώσειν ἐπήγγελτο διὰ τῶν εἰρημένων ὁ Θεὸς τῷ Δαβὶδ, πολλὴ μὲν τις ἦν διὰ ταῦτα τῷ παντὶ Ἰουδαίων ἔθνει προσδοκία περὶ τοῦ δηλωθέντος θρόνου· βραχὺν δὲ χρόνον τοῦ Δαβὶδ ἡγησαμένου, καὶ Σολομῶνος μετ' αὐτὸν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν διαδόχων τῆς αὐτῶν βασιλείας εἰς Ἰερουσαλὴμ καὶ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν καταστρεψάντων, ὡς ἐξ ἐκείνου λελυθῆαι τὸν θρόνον τῆς βασιλείας Δαβὶδ, ἐδόκει τὰ τῆς τῶν θείων χρησμάτων ἐπαγγελίας μὴ συνίστασθαι· τοῦτο οὖν αὐτὸ τῷ θεῷ Πνεύματι πάλιν ὁ αὐτὸς ψαλμὸς προαγορεύει· ἐξῆς τοῖς προπαράθεσι λέγων· «Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου;» Καὶ τὴν γε καθάρσει τῆς βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ, τοῦ θρόνου τε τὴν καταστροφὴν διαβρόχῃ ὑποσημαίνει πάλιν ἐξῆς διὰ τούτων· «Σὺ δὲ ἀπίσω καὶ ἐξουδένωσας, Κύριε· ἀνεθάλου τὸν Χριστὸν σου, κατέστρεψας τὴν διαθήκην τοῦ δούλου σου, ἐθεθλῶσας εἰς τὴν γῆν τὸ ἅγιασμα αὐτοῦ· καὶ ἐπιφέρει· «τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρρηξας.»

γ'. Ταῦτα πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ συνάγει τὸ Πνεῦμα, μονονοχὶ βουλόμενον ἡμᾶς διδάξαι, ὅτι οὐ περὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰσθητῆς, οὐδὲ περὶ τοῦ θρόνου τοῦ σωματικώτερον νοουμένου αἱ πρὸς Δαβὶδ ἦσαν ἐπαγγελίαι· αἱ μὲν γὰρ περὶ τινος αἰωνίου θρόνου, ἀπεικαζομένου ἡλίῳ καὶ οὐρανῷ, διαμένοντός τε εἰς αἰῶνα, προσθέσπιζον· ἡ δὲ γε τοῦ Δαβὶδ βασιλεία ἡ αἰσθητῆ, χρόνῳ λελυτο οὐκ εἰς μακρὸν· εἰκότως τοιγαροῦν τοῦ θρόνου τῆς αἰσθητῆς βασιλείας Δαβὶδ τὴν καθάρσει ὑπογράφας, καὶ εἰπὼν, τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν κατέρρηξας, περὶ τοῦ διὰ τῶν θείων χρησμάτων ἐπηγγελμένου αἰωνίου καὶ οὐρανίου θρόνου ἐξῆς τὴν εὐχὴν ποιεῖται λέγων· «Ποῦ εἰσι τὰ ἐλέη σου τὰ ἀρχαῖα, Κύριε, ἃ ὤμοσας τῷ Δαβὶδ ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου;» μονονοχὶ τὰς ἐκδόσεις τῶν μεθ' ὅρκου διαθεβαιώσεως ἐπηγγελμένων αὐτῷ τέλους τυχεῖν ἀξίων.

A in quo rex residet, ebore puta lignisque compactum, auroque et regis lapidibus exornatum. Alio modo, quo imperium ipsum atque universi populi ducatum, thronum regni solemus vocare. Tertius, præter prædictos, modus est, quo ille a Deo Davidi promissus thronus, dici potest per coelestia ad eum in quo ipse sederit, sed quem per coelestia ad eum vaticinia divinæ litteræ continent. Scriptum est enim in octogesimo octavo psalmo : « Juravi Davidi servo meo : Usque in sæculum præparabo sementuum ; et thronum tuum ædificabo in generationem et generationem. » Et rursus : « Ponamque in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli. » Et de novo : « Semel juravi in sancto meo, si Davidi mentiar ; semen ejus manet in æternum. Thronus ejus tanquam sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum ; et testis in cælo fidelis. »

2. Igitur quia thronum, tanquam dies cæli et tanquam solem et lunam, in sæcula duraturum promiserat Davidi verbis prædictis Deus, propterea multa erat in universa Judæorum gente significationi throni expectatio. Cumque brevi tempore principatum gessisset David, et post hunc Salomon, et reges horum successores in Jechonia ac Babylonica captivitate cessavissent, ita ut post id tempus regis Davidis thronus subversus fuerit ; videbantur non sibi constare divinorum oraculorum promissiones. Quamobrem eodem divino Spiritu rursus prædictus psalmus, præter ante dicta, sic loquitur : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » Tum etiam regni ejus ac successionis excidium thronique eversionem aperte innuit in sequentibus : « Tu vero repulisti et despectisti, Domine ; distulisti Christum tuum ; everdisti testamentum servi tui ; profanasti in terra sanetuarium ejus ; » additque : « et thronum ejus in terram collisisti. »

3. Hæc omnia summatim colligit divinus Spiritus, propemodum docere nos volens, haud visibile regnum Davidi fuisse promissum neque thronum corporaliter intelligendum. Illæ quippe promissiones thronum quemdam æternum vaticinantur soli et lunæ cæloque similem, quique perpetuus maneat. Atqui Davidis visibile regnum brevi tempore deletum est. Quamobrem jure cum nox dixisset, thronum Davidici regni visibilis fuisse subversum, « thronum ejus in terram collisisti ; » tum vero throni ejus gratia, quem divina oracula æternum coelestemque aiunt, preces addit : « Ubi sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine, quas jurasti Davidi in veritate tua ? » quibus verbis petere videtur ut promissiones sacramento firmatæ exitum nanciscantur.

4. Hic uimirum thronus ille est, quem se daturum Davidi Deus juravit, tanquam dies cœli et veluti solem in conspectu Dei, is est qui dicitur sicut luna perfecta in æternum, et quem gens universa firmari exoptabat. Atque hunc magnus angelus Gabriel Virgini significat datum ei iri qui ex ipsa nasceretur. Quare sic illam alloquitur : « Et vocabis nomen ejus Jesum : hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur : et dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus. » Mox quem thronum intelligat pandit : « Et regnabit in domo Jacob in æternum ; et regni ejus non erit finis : » quæ Gabrielis dicta oraculis consonant. Olim quidem Davidi sedes æterni regni ac cœlestis promissa fuit; nunc angelus cum qui de Virgine gignendus erat occupaturum ait Davidis thronum; nuntiatum scribet, neque tamen datum (21) : is autem cœlestis erat et sine fine mansurus. Erat igitur hic exitus maximi vaticinii Davidi editi omnique populo expectati quodque Gabriel testatur in Servatore nostro Jesu Christo veridicum evasisse « regnabit in æternum, et regni ejus non erit finis. » Quare et ipse Servator ac Dominus noster cum rogaretur, num ipse esset rex Judæorum, respondit : « Regnum meum non est de hoc mundo ⁴¹. » Nihil enim mortale aut temporale conferebat ei regni sedes : sed ipse erat in universo hominum cœtu lucis instar splendens, veluti sol et sicut luna perfecta in æternum, intellectuales animas per suam divinam cœlestemque doctrinam illustrans.

5. Quod si ait : et super Jacob regnabit, cave putes Judæorum gentem per Jacobum significari. Profecto qui hæc narrat Lucas evangelista, quandoquidem post Servatoris nostri in cœlum assumptionem Gabrielis dicta scripturæ suæ commendavit, probe noverat Jesum Servatorem in Judæorum gente nequaquam regnavisse, nedom fore ut æternum imperium in eos exerceret; quorum etiam adversus hunc molimina atque exitialia facinora narrat : neque solum in Evangelio, verum etiam in Actibus apostolorum, hostiles Judæorum impetus contra Jesu discipulos scribit. Igitur cum existimaret voce reapse Gabrielis significari, fore ut Christus regnaret super eos ; id vere dici haud judicavisset, nisi cunctos homines vocatione Servatoris nostri ex omnibus gentibus in adoptionem assumptos, per domum Jacobi demonstrari credidisset. Unde et divus Apostolus perspicue edocuit ait : « Non enim qui in manifesto, Judæus est : neque quæ in manifesto in carne est circumcisio ; sed qui in abscondito, Judæus est : et circumcisio cordis in spiritu, non littera : cujus laus non ex hominibus sed ex Deo est ⁴². »

⁴¹ Joan. xviii, 36. ⁴² Rom. ii, 25.

(21) Confer Eusebii commentarium in Lucam, cap. i, 32.

δ. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἐκείνον ἐν ὧμοισι ὁ Θεὸς δώσειν τῷ Δαβὶδ θρόνον, τὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν ὡς σελήνην κατηρτισμένην εἰς τὸν αἰῶνα, παντὸς ἐπιστήται τοῦ ἔθνους εὐχομένου, ὁ μέγας ἄγγελος Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐαγγελίζεται τῷ ἐξ αὐτῆς γεννησόμενῳ δοθῆσεσθαι θεσπίζων· διό φησι πρὸς αὐτήν· « Καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. » Ἐπιφέρει δ' οὖν ἐφεξῆς καὶ λέγει· « Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος· » σύμφωνα τοῖς ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἐρμηνευοῦν· ὁ μὲν γὰρ πρὸς τὸν Δαβὶδ περὶ θρόνον βασιλείας αἰωνίου καὶ οὐρανίου προῦλεγεν, ὁ δὲ ὡσαύτως τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησόμενον λήψεσθαι φησι τὸν θρόνον Δαβὶδ, τουτέστι τὸν τῷ Δαβὶδ ἐπιτηγελμένον μὲν, ὡ μὴν καὶ δεδομένον (21)· οὗτος δ' ἦν ὁ οὐράνιος καὶ εἰς αἰῶνα διαμένων· ἦν οὖν καὶ τοῦτο συμπέρασμα μεγίστης προφητείας τῷ Δαβὶδ κεκηρησμένης, προσδοκωμένης τε τῷ παντὶ λαῷ, πεπληρωμένης δὲ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν φήσαντος· « Καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Διόπερ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν πρὸς τὸν ἐρόμενον αὐτὸν, εἰ αὐτὸς εἶη ὁ τῶν Ἰουδαίων βασιλεὺς, ἀπεκρίνατο· « Ἡ βασιλεία ἐστὶν οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· οὐδὲν γὰρ θνητὸν οὐδὲ ἐπίκαιρον ἐπήγετο αὐτῷ ὁ τῆς βασιλείας θρόνου οἰκουμένης, φωτὸς δίκην, ἐκλάμπων ὡς ἡ σελήνη

ε'. Εἰ δὲ λέγοιτο ἐπὶ τὸν Ἰακώβ βασιλεύσειν, μὴ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος νόμιζε διὰ τοῦ Ἰακώβ δηλοῦσθαι· Ὁ γοῦν ταῦτα ἱστορῶν Λουκᾶς ὁ εὐαγγελιστής, μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν τοῦ Γαβριὴλ φωνὴν οἰκείᾳ παραδοῦς γραφῇ, περὶ ἠπίστατο τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπὶ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος τὸν Σωτῆρα βεβασίλευκατο, οὐδὲ εἰς τοὺς αἰῶνας αὐτὸν ἀρξάμενα, ὧν γε καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ συσκευήν, καὶ τὴν εἰς θάνατον ἐπιβουλήν ἀκριβῶς ἱστορεῖ· καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων τὰς κατὰ τῶν τοῦ Ἰησοῦ μαθητῶν ἐπινοήσασιν αὐτῶν· οὐκ ἂν οὖν ἐπ' αὐτοὺς βασιλεύσειν τὸν Χριστὸν τὴν φωνὴν τοῦ Γαβριὴλ νομίνας εἰρηκέναι, ὡς ἀληθῆ αὐτὴν παρελάμβανεν, εἰ μὴ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων νιοθεσίαν εἰσποιούμενος, οἶκον Ἰακώβ ἡγήσατο κατὰ διάνοιαν δηλοῦσθαι· ὅθεν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐπιστάμενος σαφέστατα, παρίστη λέγων· « Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαίος ἐστίν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαίος, καὶ περιτομὴ καρδίας ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι, οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. »

ΙΓ΄.

Α

XVI.

Πῶς ἀπὸ τῆς Βηθλεὲμ ὁ μὲν Ματθαῖος εἰς Αἴγυπτον ἱστορεῖ, ὁ δὲ Λουκᾶς εἰς Ἱερουσαλήμ, κἀκεῖθεν εἰς Ναζαρέθ πρὸς τῶν γονέων φέρεσθαι τὸν Ἰησοῦν.

α'. Λουκᾶς μὲν τὸν καιρὸν ἱστορῶν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, τῆς Αὐγούστου βασιλείας μνημονεύει καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀπογραφῆς· φησὶ τε μὴδὲ ἐσχηκέναι αὐτοὺς ἐν τῇ Βηθλεὲμ κατάλυμα, πλῆθους συνόντος ὡς εἰκὸς ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῶν ἀπὸ γένους Δαβὶδ τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν· διὸ μὴδὲ οἴκου τὸν Ἰωσήφ εὐπορεῖ· ὅθεν τεκούσαν φησὶ τὴν Μαρίαν σπαργανῶσαι τὸ βρέφος καὶ ἀποθέσθαι ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι αὐτοῖς τόπον ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εἰκὸς γε ἦν πλείστων συνόντων διὰ τὴν ἀπογραφὴν μὴ εὐπορεῖν καταγωγίου, ἀλλὰ καὶ, «Ὅτε, φησὶν, αἱ ἡμέραι ἐπλήσθησαν τοῦ περιτεμεῖν αὐτὸν (χρηθὲ δὲ τοῦτο γίνεσθαι ὀγδόῃ μετὰ τὴν ἀπότρεξιν ἡμέρᾳ), ἀνήγαγον τὸ παιδίον εἰς Ἱερουσόλυμα, καὶ τελέσαντες ἐπ' αὐτῷ τὰ νενομισμένα, ἀπίασιν εἰς Ναζαρέθ.» Τούτων παρὰ τῷ Λουκᾶ κειμένων οὐδενὸς μνημονεύσας ὁ Ματθαῖος, παραχωρήσας δὲ τῷ Λουκᾶ τὰ εἰρημένα, ἕτερα αὐτὸς διηγείται· τίνα δὲ ἦν ταῦτα, ἀλλ' ἢ (22) τῶν Μάγων ἀπὸ Ἀνατολῆς ἄφιξις; κινήσαντων μὲν ἀπὸ τῆς οἰκείας γῆς ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸν Ἰησοῦν, ἀστέρος αὐτοῖς τὴν γνῶσιν τῆς γεννήσεως ὑποφάναντος, οὐδέηπου δὲ τὴν τοσαύτην στελαιμένων πορείαν κειρῶν βραχεῖ· οὐ γὰρ ἐν ἡμέραις ὀκτῶ τὴν ἀπὸ Ἀνατολῶν ὁδὸν εἰκὸς αὐτοῖς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν ἦνῦσθαι, ὡς τὸν αὐτὸν νομίσαι εἶναι καιρὸν τῆς τε τούτων ἀφίξεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως· εἰ δὲ καὶ πυνθανόμενοι λέγουσι, «Ποῦ ἐστὶν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἶδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ,» οὐ τὸν σημερινὸν τεχθέντα, ὡς ἂν τις ὑπολάβοι, καθ' ὃν ταῦτα ἐπυνθάνοντο χρόνον δηλοῦσιν, ἀλλὰ τὸν τότε γενόμενον ὅτε αὐτοῖς ὁ ἀστήρ ἐπέφανε.

β'. Πόσος δὲ ἦν οὗτος ὁ μεταξὺ χρόνος, τοῦ τε φανέντος τοῖς Μάγοις ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἀστέρος, καὶ τῆς αὐτῶν εἰς τὰ Ἱερουσόλυμα παρουσίας, αὐτὸς σε διδάξει ὁ εὐαγγελιστὴς λέγων· «Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς Μάγους, ἔκριθωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.» Καὶ ὡς ἂν ἀκριβῶσας παρ' αὐτῶν, μαθῶν ὅστις ἦν οὗτος, μετὰ τὸ ἀναχωρῆσαι λάθρα τοὺς Μάγους, ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ἐπ' αὐτῶν, «ἐθυμώθη δὲ καὶ ἀποστείλας ἀνείλε πάντας τοὺς παῖδας ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὄριοις αὐτῆς, ἀπὸ διετούς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ἐν ἔκριθίωσε παρὰ τῶν Μάγων.» Οὐκοῦν διετηρῆς χρόνος ἦδη παρεληλύθει ἀπὸ τῆς Ἰησοῦ γενέσεως καὶ ἐπὶ τὴν ἀφίξιν τῶν εἰρημένων· οὐκ ἄρα διαφανεῖ τὰ παρὰ τοῖς ἱεροῖς εὐαγγελισταῖς, εἰ ὁ μὲν Λουκᾶς ὀγδόῃ τῆς γενέσεως ἡμέρᾳ ἀνάγει αὐτὸν ἅμα τοῖς γονεῦσιν εἰς Ἱερουσαλήμ τῆς τῶν νομίμων ἐκπληρώσεως ἕνεκα, κἀκεῖθεν ἀπάγει ἐπὶ τὴν Ναζαρέθ· ὁ δὲ Ματθαῖος μετὰ διετῆ χρόνον γενομένου πάλιν ἐν Βηθλεὲμ ἀναγράφει, ἐν-

(22) Ita codex pro ἀλλ' ἢ ἢ. Sic autem scribere solitum Eusebium, animadvertit Montfauconius præf.

Qui fit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum?

1. Lucas dum tempus notat, quo Servator noster natus est, Augusti regnum memorat censumque sub eo descriptum. Ait autem caruisse eos Bethlehemi diversorio, ob posterorum Davidis multitudinem Bethlehemum, ut verisimile est, concurrentem profitentorum nominum causa: quare ne hospitium quidem Josephus nactus est: ita ut Mariæ ab evangelista dicatur partum suum fasciis involvisse atque in præsepi reclinavisse, quia non erat eis locus in diversorio. Sane nil mirum est si ob confluentes ad censum turbas hospitio caruerunt. Addit Lucas: «Postquam impleti sunt dies ut circumcideretur puer (id autem fieri oportebat octavo post partum die), tulerunt illum Hierosolyma: peractisque circa eundem legitimis, Nazarethum abierunt.» Horum apud Lucam scriptorum nihil memorat Matthæus, qui omnem id genus narrationem prædicto Lucæ permisit, alia ipse persecutus. Quænam porro? Nempe Magorum ex Oriente adventum digressorum a propria regione post Jesu nativitatem, sidere ipsis notitiam nati pueri significante, neque tamen brevi tempore tantum itineris absolventium. Haud enim credibile est intra dies octo ab Oriente Magos in Judæam usque venisse, ita ut circa idem tempus Servatorem nostrum natum esse putemus, quo isti supervenerunt. Quanquam autem interrogant: «Ubi est qui natus est rex Judæorum? vidiinus enim stellam ejus, et venimus adorare eum;» non tamen, ut aliquis suspicabitur, nuper natum designant, circa tempus nimirum quo ipsi interrogant; sed eum qui tum natus fuerat cum ipsis sidus apparuit.

2. Quantum vero temporis spatium inter sidus a Magis visum, Servatore nostro nascente, atque horum Hierosolyma adventum fluxerit, idem ὁ docebit evangelista dum ait: «Tunc Herodes clam vocatis Magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuerat eis.» Quod cum adamussim ab iis rescivisset, cumque Magi ab eo clam se subduxissent «videns se illusum, iratus est valde: et mittens occidit omnes pueros, qui erant Bethlehemi, atque in cunctis snibus ejus, a bimatu et infra, secundum tempus quod exquisiverat a Magis.» Biennium ergo elapsum fuerat a Jesu nativitate ad Magorum adventum. Neque dissident sacri evangelistæ; etiamsi Lucas octavo a nativitate die ducat eum cum parentibus Hierosolyma legitimorum causa explendorum, atque inde transferat Nazarethum; Matthæus autem post biennium rursus Bethlehemi versantes scribat; atque hinc in Ægyptum secessisse propter regis insidias. Credibile vero est eos non secundo solum sed sæpenumero

ad commentarios Eusebii ejusdem in psalmos, capult.

rediisse ad eundem locum, admirabilis illius eventus gratia. Indubitanter itaque demonstratum est non idem esse tempus, quo secundum Lucam natus est Servator noster, atque illud quo secundum Matthæum venerunt in conspectum Jesu Magi ab Oriente.

3. Quod autem non idem sit apud utrumque evangelistam tempus, alia quoque ratione colligitur. Lucas enim ait non invenisse eos hospitium Bethlehemi: ideoque et a matre reclinatum puerum in præsepī, quia non erat eis locus in diversorio; ut credibile est, census causa, confluentibus undique in dictam urbem gentilibus posterisque Davidis; ideoque ob advenarum multitudinem copia hospitii negata. Matthæus autem « Magi audito, inquit, Herode rege, Bethlehemum abierunt. Et ecce stella, quam viderant in Oriente, antecedebat eos, donec veniens staret supra ubi erat puer cum Maria matre ejus. Et procidentes adoraverunt eum. » Atqui non in præsepī ab his deprehenditur infans, ut a pastoribus, sed intra domum cum matre visitur. Porro Lucas dixerat non fuisse locum eis in diversorio. Quomodo igitur Matthæus domum illis attribuit? Sed quoniam Lucas tempus narrat natiuitatis, quo nimirum census peragebatur, cunctique Davidis posterī catervatim ad ejusdem urbem concurrebant; contra a Matthæo res post biennium gestæ scribuntur (tantumdem enim tempus fuit quod Herodes exquisiverat a Magis); tum demum vacua jam peregrinis urbe, copiam juxta Matthæum diversorii nacti sunt. Quare ingressi domum Magi invenerunt puerum cum Maria matre ejus; et procidentes adoraverunt eum. Atque hæc quæstionis solutio est.

Hæc a me tibi, hominum sanctissime et solertissime filii Stephane, veri indicia amoris dicata sunt.

(23) Duos fuisse hos ad Stephanum libros dicit mox Eusebius; quantæ autem latitudinis, divinare non possumus: nam brevior anonymus ne illorum quidem divisionem servavit. Item utrum quæstiones omnes, etsi contractas, retinuerit, an aliquas levioris fortasse momenti, quod vix credo, subtraxerit, æque obscurum est. Illud tamen pro certo habendum, partem utiliore ac medullam propemodum operis Eusebiani tum ad Stephanum tum etiam ad Marinum, in hac nos Epitome recuperavisse. Et sane mirari licet tot a laboriosissimo Eusebio scripta opera ad Christianæ religionis expositionem atque tutelam, nempe *Historiam eccl.*, *Præparationem*, *Demonstrationem*, *Theophaniam*, *Quæstiones evangelicas*, et *Contra Julianum*, *Hieroclem*, atque *Marcellum*, etc. Quin etiam deperditæ ejus generalis

A τευθέν τε εἰς Αἴγυπτον ἀπεληλυθέναι φησὶ διὰ τῆν τοῦ βασιλέως ἐπιβουλὴν· καὶ ἦν εἰκὸς οὐ μόνον δευτερον, ἀλλὰ καὶ πλειστάκις ἐπιφοιτῆν αὐτοὺς τῷ τόπῳ, μνήμης τοῦ παραδόξου χάριν· δεικνύται γοῦν ἀναμφιβόλως οὐχ ὁ αὐτὸς ὢν καιρὸς ἐν ᾧ γεγέννηται κατὰ τὸν Λουκᾶν ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ἐν ᾧ τε κατὰ τὸν Ματθαῖον ὑπήντησαν οἱ ἐξ Ἀνατολῶν Μάγοι.

γ. Ὅτι δὲ μὴ εἶς ἦν ὁ παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς χρόνος, καὶ ἄλλως ἐστὶ συλλογισασθαι. Λουκᾶς φησὶ μὴ εὐπορῆσαι αὐτοὺς καταγωγίου ἐν τῇ Βηθλεέμ· διὸ καὶ τεκοῦσαν ἀνακλίνας τὸ παιδίον ἐν φάτνῃ, διὰ τὸ μὴ εἶναι τόπον ἐν τῷ καταλύματι, ὡς εἰκὸς, τῆς ἀπογραφῆς ἕνεκεν πάντων πανταχῶθεν τῶν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ συντρεχόντων εἰς τὴν εἰρημένῃν πόλιν, διὰ τε τὸ πλῆθος τῶν ἐπιξενουμένων αὐτόθι μὴ εὐπορούντων καταλύματος· ὁ δὲ Ματθαῖος « Ἀκούσαντες, φησὶν, οἱ Μάγοι τοῦ βασιλέως Ἡρώδου, ἐπορεύθησαν εἰς Βηθλεέμ· καὶ ἰδού ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ Ἀνατολῇ προῆγεν αὐτοὺς, ἕως οὗ ἦν τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ προσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ. » Ἄλλ' οὐκ ἐν φάτνῃ κείμενον οὗτοι καταλαμβάνουσι τὸ παιδίον ὁμοίως τοῖς ποιμέτιν, ἀλλ' ἔνδον ἐν οἰκίᾳ μετὰ τῆς μητρὸς αὐτὸ θεωροῦσι· καίτοι Λουκᾶς ἔφησε μὴ εἶναι τόπον αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι· πῶς οὖν ὁ Ματθαῖος οἰκίαν αὐτοῖς ἀφορίζει; Ἄλλ' ἐπεὶ Λουκᾶς τὸν καιρὸν ἱστορεῖ τῆς γενέσεως, οὗτος δ' ἦν ὁ τῆς ἀπογραφῆς, καθ' ὃν πανδημεὶ συντρέχον οἱ τῷ αὐτῷ γένει προσήκοντες ἐν τῇ τοῦ Δαβὶδ πόλει, ὁ δὲ Ματθαῖος τὰ μετὰ δύο ἐτῶν χρόνους ἱστορεῖ (τοσοῦτος γὰρ ἦν ὁ χρόνος ὃν Ἡρώδης παρὰ τῶν Μάγων ἠκρίβωσεν) ὥστε σχολῆς οὐσίας ἐν τῇ Βηθλεέμ, κατὰ τὸν Ματθαῖον εὐπόρου καταγωγίου· διὸ εἰσελθόντες οἱ Μάγοι εἰς τὴν οἰκίαν, εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ προσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ καὶ αὐτὴ μὲν ἡ τοῦ ζητηθέντος λύσις.

Ταῦτά σοι ἐξ ἡμῶν, ἱερῶτατε ἀνδρῶν καὶ φιλοπνῶτατε υἱὲ Στέφανε, γνησίας ὄντα δεινῶτα διαθήσεως, ἀνακείσθω (23).

Isagogæ fragmenta aliquot nos postea recitaturi sumus ex Anastasio Vaticano desumpta. Quos dum, inquam, labores demiramur, venit in mentem corrigendam videri interpretationem Auberti (cui nos quoque olim credidimus) in Juliani imp. fragmento apud S. Cyrillum lib. vii *Contra Jul.*, ed. Spanheimii p. 222, ubi verba Juliani ὁ μοχθηρὸς Εὐσέβιος Latine vertuntur *nequam Eusebius*. Aliqui eo loco Julianus in Eusebium non invehitur, sed ejus tantum sententiam circa Hebræorum doctrinam artesque memorat. Ergo retrahendus mihi accensus videtur, ut sit μόχθηρος, laboriosus, quod maxime epithetum Eusebio laboris Herculei viro congruit. Dicatur itaque in eo fragmento non *nequam*, sed *laboriosus Eusebius*.

ΕΚΛΟΓΗ ΕΝ ΣΥΝΤΟΜΩ
ΕΚ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΡΟΣ ΜΑΡΙΝΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΙΣ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΥΣΕΩΝ (24).

EPITOME SELECTA
EX EJUSDEM EUSEBII AD MARINUM

QUESTIONUM EVANGELICARUM LIBRO.

Τῶν ἐν τοῖς θεοπνεύστοις Εὐαγγέλοις περὶ τὴν ἀρ- **A**
χὴν ἀπορουμένων ζητημάτων καὶ λύσεων δύο πεπο-
νηκῶς ἤδη πρότερον συγγράμματα, πάρειμι νῦν, τὰ
μέσα παρελθόντων, ἔπειτα πρὸς τῷ τέλει τῶν αὐτῶν
πάντοτε τοῖς πᾶσι ζητούμενα· τάχα που τῆς τοῦ Θεοῦ
βουλῆς διὰ τῶν σῶν ἐπιταγμάτων ἐπὶ τοῦτο ἡμᾶς
παρορμησάσης, Μαρίνε υἱὲ τιμιώτατέ μοι καὶ φιλο-
πινότατε. Ἡρώτας δὲ τὸ πρῶτον·

Α'.

Πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων φαί-
νεται ἐγγηγεμένος ὁ Σωτὴρ, παρὰ δὲ τῷ Μάρκῳ
πρῶτ' ἐπὶ μὲν τῶν Σαββάτων.

α'. Τοῦτου διττὴ ἂν εἴη ἡ λύσις· ὁ μὲν γὰρ τὸ κε-
φάλαιον αὐτὸ τὴν τοῦτο φάσκουσιν περικοπὴν ἀθε-
τῶν, εἶποι ἂν μὴ ἐν ἅπασιν αὐτὴν φέρεσθαι τοῖς ἀντι-
γράφοις τοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίου· τὰ γοῦν **B**
ἀκριθεῖ τῶν ἀντιγράφων (25) τὸ τέλος περιγράφει τῆς
κατὰ τὸν Μάρκον ἱστορίας ἐν τοῖς λόγοις τοῦ ὀφθέν-
τος νεανίσκου ταῖς γυναῖξί καὶ εἰρηκτός αὐταῖς, « Μὴ
φοβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηθίν » καὶ τοῖς
ἐξῆς, οἷς ἐπιλέγει· « καὶ ἀκούσασαι ἐφυγον, καὶ οὐ-
δενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ. » Ἐν τούτῳ γὰρ
σχεθὼν ἐν ἅπασιν τοῖς ἀντιγράφοις (26) τοῦ κατὰ Μάρ-
κον Εὐαγγελίου περιγράφεται τὸ τέλος· τὰ δὲ ἐξῆς
σπανίως ἐν τισὶν ἄλλ' οὐκ ἐν πᾶσι φερόμενα περιττὰ
ἂν εἴη, καὶ μέγιστα εἰπερ ἔχοιεν ἀντιλογίαν τῆ τῶν
λοιπῶν εὐαγγελιστῶν μαρτυρίᾳ· ταῦτα μὲν οὖν εἶποι
ἂν τις παραιτούμενος καὶ πάντῃ ἀναιρῶν περιττὸν
ἐρώτημα (27). « Ἄλλος δὲ τις οὐδ' ὄτι οὖν τολμῶν ἀθε-

Ambiguarum quæstionum ac solutionum, quæ
circa divinorum Evangeliorum initia occurrunt, cum
jam duos scripserim libros, venio nunc, mediis
prætermissis, ad extrema quæ semper apud omnes
controversa fuerunt : divina fortasse voluntate per
mandata tua nos ad id excitante, Marine filii mihi
spectatissime ac solertissime. Rogas autem pri-
mum :

I.

Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero
Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem
mane una Sabbatorum.

1. Quæstionis hujus duplex solutio est. Qui rei
caput ipsum, id est sectionem in qua id narratur,
delet, dicet eam non in cunctis haberi exem-
plaribus Evangelii secundum Marcum. Accurati
enim codices historiam secundum Marcum in ser-
mone juvenis concludunt mulieribus visi, dicentis-
que ipsis : « Nolite timere : Jesum quæritis Naza-
renum, » et cætera quæ ibidem subjicit : « quibus
illæ auditis fugerunt, neminique quidquam dixerunt
timore correptæ. » Hoc enim loco in cunctis prope
exemplaribus Evangelium Marci concluditur. So-
quentia autem quæ raro in aliquot, non in omni-
bus, occurrunt, supervacanea videntur, præsertim
si repugnent cæterorum evangelistarum testimonio.
Hæc fortasse dicet aliquis, detrectans atque omnino
perimens superfluum quæstionem. Alius vero quis-
quam nihil omnino delere audens eorum quæ ut-

(24) Recole dicta a nobis in *Monito* (col. 877). **C**
Legendum autem est divus Hieronymus epist. 59, et
præsertim 120, qui Eusebii ad Marinum quæstiones
prorsus expilat, quæque eclogarius noster detraxit,
apte compensat.

(25) Omitti hic nequit, quanquam ab aliis jam
citatum, Severi Antiocheni contrarium prorsus Eu-
sebio scholion, quod etiam in cod. Vat. 358, f. 170
b, legitur : Ἡμεῖς δὲ ἐξ ἀκριβῶν ἀντιγράφων, ὡς ἐν
πλείστοις εὐρόντες αὐτὰ, κατὰ τὸ Παλαιστιναῖον
Εὐαγγέλιον Μάρκου, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, συνθεθελα-
μεν· καὶ τὴν ἐν αὐτῇ δεσποτικὴν ἀνάστασιν μετὰ τὸ,
« ἐφοβοῦντο γάρ. » Nos autem in accuratis exempla-

PATROL. GR. XXII.

ribus plurimis partem hanc compertam, secundum
Palæstinum Marci Evangelium, prout veritas postu-
lat, apposuimus ; et Domini resurrectionem post illa
verba, « timebant enim. »

(26) Contradicit omnino scholion Græcum : Ἐν
πολλοῖς δὲ καὶ ταῦτα φέρεται, ἀναστάς, κ. τ. λ. In
exemplaribus multis habentur etiam sequentia, « re-
surgens, » etc.

(27) Quæ hic adnotari queunt de codicum Græ-
corum et de veterum interpretum auctoritatibus,
ea partim exstant apud Millium atque Wetstenium,
quibus adde posteriores clari nominis críticos,
Marci editores, Griesbachium, Matthæium, Alte-

30

eunque Scripturæ evangelicæ commendata fuerunt, duplicem esse dicet lectionem, ut sæpenumero alias; et utramque esse recipiendam; quoniam credentium ac religiosorum iudicium haud huic potius quam illi accedit.

2. Age vero si rem ita se habere conceditur, lectionis modus ac significatus enucleandus est. Si igitur dividemus Marci sententiam, profecto haud comperiemus contrariam iis quæ dicuntur apud Matthæum, nempe quod sero Sabbatorum Servator surrexerit. Nam Marci illud cum surrexerit mane una Sabbati cum distinctione legemus, ita ut post cum surrexisset autem ad Matthæi verba referamus sero Sabbatorum; tunc enim surrexerat. Sequentia vero, quæ aliam sententiam continent, copulabimus cum iis quæ adduntur: mane enim una Sabbati apparuit Mariæ Magdalena. Hoc declaravit etiam Joannes, mane et ipse una Sabbati apparuisse Jesum Magdalena testificans. Sic igitur et apud Marcum mane illi apparuit; non mane redivivus, sed multo prius, secundum Matthæum, sero scilicet Sabbatorum: quo cum tempore revixisset, Mariæ non tunc sed mane se conspiciendum obtulit. Quare his verbis duo representantur tempora; unum resurrectionis, nempe sero Sabbati; alterum Servatoris apparentis, nempe mane, de quo postremo loquitur Marcus: qui locus cum distinctione legendus est, videlicet « cum surrexisset. » Hinc facta interpunctione, reliqua dicenda sunt « una Sabbati apparuit Mariæ Magdalena, de qua eiecerat septem dæmonia. »

II.

Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans sebat apud monumentum una Sabbati.

1. Nulla erit his in locis quæstio, si sero Sabbatorum haud intelligemus dici vespertinum tempus post Sabbati diem, ut quidam existimaverunt, sed serotinum concubiumque noctis post Sab-

rum, Birchium, Scholzius, et Tischendorfium. Matthæius in primis et Scholzius proluxa animadversione Marci hoc incrementum ex auctoritate Græcæ Ecclesiæ novisque multis documentis invictentur. Ac jam diu quidem catholici critici, post Tridentini concilii decretum, locum hunc egregie propugnaverant. Rei certe antiquitatem satis abundeque confirmat vel unius Ulphilæ auctoritas, qui Marci caput integrum interpretatus est: quod Gothicum testimonium haud scio an critici satis agnoverint vel pro dignitate æstimaverint. Codex Vaticanus-Palatinus, ex quo Eusebium producimur, post octavam versum habet quidem vocem τέλος, ut alibi interdum observatum fuit, sed tamen ibidem eadem manu subscribitur incrementum cum progredientibus sectionum notis. Jam quod Eusebius in prædicto Vat. pal. codice (aliisque nonnullis, teste scholiasta apud Birchium) sectiones non ultra octavam versiculum in canone scripsit, is nunc demum videtur sententiam suam immutare, dum religionem eorum mox laudat, qui nihil ex evangelicis paginis delere audent. Profecto verbis Eusebii mirifice confirmatur illorum opinio, qui Marci clausulam idcirco desideratam aiunt in tot veterum

A τειν των οπωσούν εν τη των Ευαγγελίων γραφή φερομένων, διπλήν εἶναι φησι τὴν ἀνάγνωσιν, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις πολλοῖς, ἑκατέραν τε παραδεκτέαν ὑπάρχειν, τῷ μὴ μᾶλλον ταύτην ἐκείνης, ἢ ἐκείνην ταύτης, παρὰ τοῖς πιστοῖς καὶ εὐλαβέσιν ἐγκρίνεσθαι (28).

β'. Καὶ δὴ τοῦδε τοῦ μέρους συγχωρούμενου εἶναι ἀληθοῦς, προσήκει: τὸν νοῦν διεργαζομένῳ τοῦ ἀναγνώσματος· εἰ γοῦν διέλοιμεν τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, οὐκ ἂν εὐροιμεν αὐτὴν ἐναντίαν τοῖς παρὰ τοῦ Ματθαίου ὄψι σαββάτων ἐγγιγέρθαι τὸν Σωτῆρα λελεγμένοι;· τὸ γὰρ ἀναστὰς δὲ πρῶτῃ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου κατὰ τὸν Μάρκον, μετὰ διαστολῆς ἀναγνωσόμεθα· καὶ μετὰ τὸ ἀναστὰς δὲ, ὑποστίζομεν· καὶ τὴν διάνοιαν ἀφορροῦμεν τῶν ἐξῆς ἐπιλεγόμενων· εἴτα τὸ μὲν ἀναστὰς ἂν, ἐπὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὄψι.

B σαββάτων· τότε γὰρ ἐγγιγέρτο· τὸ δὲ ἐξῆς ἑτέρα, ὃν διανοίας ὑποστατικόν, συνάψωμεν τοῖς ἐπιλεγόμενοις· πρῶτῃ γὰρ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· τοῦτο γοῦν ἐδήλωσε καὶ ὁ Ἰωάννης πρῶτῃ καὶ αὐτὸς τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ὄψι τῇ Μαγδαληνῇ μαρτυρήσας· οὕτως οὖν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ πρῶτῃ ἐφάνη αὐτῇ· οὐ πρῶτῃ ἀναστὰς, ἀλλὰ πολὺ πρότερον κατὰ τὸν Ματθαῖον ὄψι τοῦ σαββάτου· τότε γὰρ ἀναστὰς ἐφάνη τῇ Μαρίᾳ, οὐ τότε, ἀλλὰ πρῶτῃ· ὡς παριστασθαι ἐν τοῦτοις καιροῖς δύο· τὸν μὲν γὰρ τῆς ἀναστάσεως, τὸν ὄψι τοῦ σαββάτου· τὸν δὲ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας, τὸν πρῶτῃ, ἐν ἔγραφεν ὁ Μάρκος εἰπὼν (β) καὶ μετὰ διαστολῆς ἀναγνωστέον· « ἀναστὰς δὲ »· εἴτα ὑποστίζαντες, τὸ ἐξῆς C ῥητέον, « πρῶτῃ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. »

B.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὄψι σαββάτων ἡ Μαγδαληνῇ τεθεαμένη τὴν ἀνάστασιν, κατὰ τὸν Ἰωάννην ἢ αὐτῇ κοτώσα κλάσει παρὰ τῷ μνημείῳ τῇ μιᾷ τοῦ σαββάτου (29).

α'. Οὐδὲν ἂν ζητηθεῖ κατὰ τοῦς τόπους, εἰ τὸ ὄψι σαββάτων μὴ τὴν ἑσπερινὴν ὥραν τὴν μετὰ τῆς ἡμέρας τοῦ σαββάτου λέγεσθαι ὑπολάβοιμεν, ὡς τινεὶ ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ τὸ βραδύ καὶ ὄψι τῆς νυκτὸς τῆς

exemplaribus, quia eam de industria multi deleverant ob apparentem ab aliis evangelistis discrepantiam. Porro et prior illa affirmatio Eusebii de codicibus accuratis, qui defectum hujus pericopæ præ se tulerint, commode infirmatur in Victoris catena apud Matthæium et Birchium et in cod. Vat. 358, p. 170, ubi imo accurata (ἀκριβῆ) exemplaria continere dicuntur universam hanc Marci clausulam.

(28) Notabile Eusebii dictum de illis etiam sacre Scripturæ partibus retinendis, quæ aliquando controversæ fuerunt! Audiant hoc qui non solum minimas partes resecat, veluti cœleste testimonium ep. apud I Joan. v, 7, verum etiam majores, et quidem integros libros deutero-canonicos.

(29) Quæ in his quæstionibus posthinc dicuntur de temporibus discrepantibus, et de pluribus Mariis diversisque angelis, ea partim edita fuerunt a Combefisio in *Novo Patrum auctario*, et a Matthæio in *Anecdotis Moscuensibus*, quanquam non sine varietatibus. Quippe hæ Eusebii lucubratiunculæ passim occurrunt in codicibus, tum aliis tum Vaticanis, ita ut eas olim Latine quoque interpretatus fuerit Ambrosius Mediolanensis, monachus Casinensis, teste Sixto in *Bibliotheca*.

μετὰ τὸ Σάββατον· οὕτω γὰρ καὶ ὅψε τῆς ὥρας εἰκό-
 θαμεν λέγειν, καὶ ὅψε τοῦ καιροῦ, καὶ ὅψε τῆς χειρας·
 οὐ τὴν ἐσπέραν δηλοῦντες, οὐδὲ τὸν μετὰ ἡλίου δυ-
 σμὰς χρόνον, τὸ δὲ σφόδρα βράδιον τοῦτω σημαίνοντες
 τῷ τρόπῳ· ὅθεν ὡσπερ διερμηνεύων αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ
 Ματθαῖος μετὰ τὸ ὅψε Σαββάτων, ἐπήγαγε τῇ ἐπι-
 φωσκούσῃ φησί· δηλαδὴ ὥρᾳ τῇ λοιπὸν ἦδη ὑποφαι-
 νοῦση, καὶ ἐπιφωσκούση εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν,
 ἥτις ἦν ὅψε καὶ πόρρω λοιπὸν ἐλαύνουσα τῶν Σαββά-
 των· λέλεκται δὲ ὅψε τοῦ Σαββάτου παρὰ τοῦ ἐρ-
 μηνεύσαντος τὴν Γραφήν· ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς
 Ματθαῖος Ἑβραϊδὶ γλώττῃ παρέδωκε τὸ εὐαγγέλιον·
 ὁ δὲ ἐπὶ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν μεταβαλὼν αὐτὸ, τὴν
 ἐπιφωσκούσαν ὥραν εἰς τὴν Κυριακὴν ἡμέραν, ὅψε
 Σαββάτων προσεῖπεν· ὥστε τὸν αὐτὸν σχεδὸν νοεῖ-
 σθαι καιρὸν, ἢ τὸν σφόδρα ἐγγὺς παρὰ τοῖς εὐαγγε-
 λισταῖς διαφόροις ὀνόμασι τετηρημένον· μηδέεντε δια-
 φέρειν Ματθαῖον εἰρηκότα· « Ὅψε δὲ Σαββάτων τῇ
 ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ
 Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τά-
 φον, » Ἰωάννου φήσαντος· « τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββά-
 των ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ πρῶτὴ εἰς τὸ μνη-
 μεῖον, ἔτι οὐσης σκοτίας, » Πλατυκῶς γὰρ ἓνα καὶ
 τὸν αὐτὸν δηλοῦσι (30) χρόνον διαφόροις ῥήμασι· ὁ
 μὲν Ματθαῖος ὅψε, ἀνεὶ τοῦ βράδιον· καὶ ὅψε τῆς
 τυκτὸς ὀνομάσας πρῶτ, ὁ διερμηνεύων ἐπήγαγε τὸ
 σκοτίας οὐσης, ἵνα μὴ τις τὸν ὄρθρον λέγειν αὐτὸν
 ὑπολάβοι· ὡς καὶ ὁ Ματθαῖος τῷ ὅψε Σαββάτων,
 ἵνα μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν νομίσαιε τις λέγεσθαι,
 προσέθηκε τὸ τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββά-
 των. Ἐπεὶ καὶ ἀκριβῶς οὗτος Σαββάτου εἶπεν τὴν
 ὄψιν, μὴ τις τὴν ἐσπέραν ὑπολάβοι λέγεσθαι τὴν
 μετὰ ἡλίου δυσμὰς, ἀλλὰ Σαββάτων φησὶν ὅψε.

β'. Ἔθος δὲ ἄλην τὴν ἐδοξάδα Σάββατον καλεῖν,
 καὶ πάσας τὰς ἡμέρας οὕτως ὀνομάζειν. Λέγεται γοῦν
 παρὰ τοῖς εὐαγγελισταῖς τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων· ἐν
 δὲ τῇ συνθηκῇ, δευτέρα Σαββάτων, καὶ τρίτη Σα-
 βάτων, καὶ τετάρτη Σαββάτων· οὕτως οὖν ὁ Ματ-
 θαῖος τὸν καιρὸν τὸν ἐπιφωσκόντα εἰς τὴν ἑω τῆς
 Κυριακῆς ἡμέρας, Σαββάτων ὅψε ὀνόμασεν· οὐκ
 εἰπὼν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, οὐδὲ ὅψε Σαββάτου·
 ἐπεὶ ἔχρησεν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου μετὰ
 ἡλίου δυσμὰς ἐσπέρας γινομένης ἀπονησιτίζεσθαι·
 καὶ οὐκέτι τὴν Κυριακὴν ἡμέραν ἀγαλλίαν, ἀλλὰ τὴν
 ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου, εἶπερ τοῦ· ἐδῆλου ὁ εὐαγγε-
 λιστῆς. Ἄλλ' οὐχ ἐσπέρας τοῦ Σαββάτου εἰκόθαμεν
 τὰς νηστείας καταλύειν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης,
 αὐτῷ μεσονυκτικῷ, καὶ ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοᾶς, ἢ
 ἀμφὶ τὸν ὄρθρον· ὥστε καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος,
 καὶ ἐκ τῆς κεκρατηκυίας ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ
 Θεοῦ συνθηλας, τὸν διὰ τοῦ ὅψε Σαββάτων δηλού-
 μενον καιρὸν, μὴ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν εἶναι, ἀλλὰ
 ταύτην, ἣν Ματθαῖος αὐτὸς παρέστησεν εἰπὼν τῇ ἐπι-
 φωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων. Οὐδὲ γὰρ λόγον εἶχε
 κατὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου τοιούτων θαυμάτων
 ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ
 οὐχὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας μαθεῖν τὰ γι-

A batum. Sic enim et sero horæ solemus dicere, et
 sero temporis, et serius quam rei usus postulavis-
 set; neque idcirco vesperam significamus, neque
 tempus post solis occasum, sed quod magnopere
 serum sit. Quare se ipsum veluti Matthæus inter-
 pretans postquam dixit sero Sabbatorum, ait quæ
 illucescit, nempe hora quæ deinceps suberat atque
 illucescebat in diem Dominicum; quæ nempe jam
 sera erat et longius a Sabbato elapsa. Id vero tem-
 pus a Scripturæ evangelicæ interprete sero Sabbati
 appellatum est. Namque ipse Matthæus Hebraica
 lingua edidit Evangelium; ab eo autem qui in Græ-
 cam transtulit, illucescens hora in diem Domini-
 cum, sero Sabbatorum appellata fuit: ita ut idem
 fere tempus intelligatur, aut valde proximum, apud
 B evangelistas diversis nominibus designatum: ni-
 hilque differat Matthæus dicens: « Sero autem Sab-
 batorum, quæ lucescit in unam Sabbatorum, venit
 Maria Magdalena, et altera Maria videre sepul-
 crum, » a Joanne qui ait: « una autem Sabbato-
 rum venit Maria Magdalena mane ad monumentum,
 cum adhuc tenebræ essent. » Late enim unum
 idemque significatur tempus variis nominibus.
 Matthæo sero Sabbatorum dicente pro tardius, et
 mane pro nocte serotina, interpres addidit cum ad-
 huc tenebræ essent, ne quis auroram dici ab illo pu-
 taret. Sicuti etiam Matthæus verbis sero Sabbato-
 rum, ne quis de vespertino tempore cogitaret, ad-
 didit quæ lucescit in unam Sabbatorum. Et quidem
 C accurate is expressit seram horam, ne quis vespere-
 ram opinaretur esse post solis occasum horam;
 nempe ait sero Sabbatorum.

2. Consuetudo autem fuit ut universa hebdomada
 diceretur Sabbatum, imo ut dies singuli sic appel-
 larentur. Dicitur ergo apud evangelistas una Sabba-
 torum. Et quidem in vulgari consuetudine secunda
 Sabbatorum, tertia Sabbatorum, quarta Sabbatorum.
 Sic ergo Matthæus tempus illucescens in diem Do-
 minicum sero Sabbatorum vocitavit. Secus vero
 oporteret nos die Sabbati post solis occasum, ves-
 pere facto, jejuniū polluere: neque die Domi-
 nico jubilare, sed potius vespere Sabbati; si qui-
 dem ita intelligendus esset evangelista. Atqui non
 D vespere Sabbati solemus jejunia polluere, sed nocte
 medium cursum jam tenente, aut circa gallici-
 nium vel auroram: ita ut et facto ipso et inveterata
 in Dei Ecclesiis consuetudine, tempus significatum
 per verba sero Sabbatorum, haud vespertina hora
 sit, sed quam Matthæus exhibet dum ait: quæ il-
 lucescit in unam Sabbatorum. Neque enim commode
 accidissent vespere Sabbati talia prodigia circa Ser-
 vatoris monumentum, ne scilicet passim urbis
 incolæ rem cognoscerent, fieretque concursus ad tu-
 mulum, vigilantibus omnibus. Consentaneum quip-
 pe erat, lapide prodigiose revoluto, statim convo-
 lare custodes, hora id concedente, ad ea quæ eve-

nerant renuntianda. Et quidem hi docentur die postero a sacerdotibus ut rumorem in vulgus serant, vonisse noctu discipulos Jesu ad furandum corpus dum ipsi somno iudulgerent; id quod ab eis fingi haud opus fuisset, si vespere Jesus resurrexisset. Itaque existimo ex his demonstrari, id quod ait Matthæus *sero Sabbatorum*, haud significare serotinam Sabbati horam neque tempus vespertinum; namque ipse Matthæus addit: *hora quæ lucescit in unam Sabbatorum*; mane videlicet dum adhuc tenebræ essent, secundum Joannem. Sic enim harmonia fiet evangelicarum vocum, veluti uno tempore ab ipsis significato, quod tamen in singulis mutatur scripturis, ita ut intra unam eandemque horam principium liceat cogitare, medium, et finem. B

αὐτῶν φωνῶν· ὡς καιροῦ μὲν ἑνὸς δι' αὐτῶν καιροῦ μορίων· ἐπεὶ καὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, καὶ τὴν ἀρχὴν ἐστὶν ἐπινοῆσαι, καὶ τὸ μέσον, καὶ τὸ τέλος.

3. Haud igitur a veritate aberraveris, si a Joanne initium resurrectionis Servatoris nostri dicas significari, apud quem Magdalena mane, dum adhuc tenebræ essent, semel atque iterum ad monumentum progressa, Servatoris corpore haud invento, fiet: quia nemini adhuc resurrectio ejus explorata erat. Est autem ejus horæ pars altera tempus id de quo Matthæus loquitur; cum videlicet tertio veniens ad monumentum eadem Magdalena cum alia Maria, haud jam fiet, quippe quæ, ut ait Joannes, jam angelos viderat ipsumque Servatorem. Nam quæ dicuntur a Luca et Marco alia nos docent, apud quos nimirum plures veniunt observaturæ mulieres. Porro autem Magdalenam temporibus haud magnopere inter se distantibus interfuisse puta, sed uno fere continuo tempore, dum semel et iterum circa eum locum versaretur; primum ipsa sola; secundo cum alia Maria. Sic eadem Maria Magdalena et apud Matthæum spectat, et apud Joannem. Neque idcirco excludenda est a cæterorum evangelistarum narrationibus: non enim recedebat a loco, sed aderat perstabatque attenta visis, cupiensque post primam, secunda etiam tertiaque apparitione frui: id quod reapse consecuta est, dum multimodis complurès mulieres ad tumulum veniunt; atque aliis aliter angelica visio se offert; ipsa autem Magdalena singulis visionibus interest. Atque ita rerum apud quatuor evangelistas scriptarum spectatrix fuit Magdalena: quare et hujus apud omnes mentio fit. Sic etiam idem tempus erat, quod abs Joanne et a Matthæo perhibetur: sed tamen hujus temporis diversa intervalla apud singulos notantur.

4. Neque te conturbet id quod a Matthæo dicitur postquam duæ Mariæ ad visendum tumulum vene-

(31) Quæstio hæc hucusque partim inest etiam in codice Gr. Mediceo, teste Bandinio t. I, p. 159. Idem tamen frustra suspiratur, quæ ibidem apud eum sequuntur λίαν θαυμάζω, etc., esse ejusdem

νόμωνα, καὶ συνδρομὴ γηγόνει ἐπὶ τὸ μνημα, πάντων ἐγρηγορότων. Ἀκόλουθον δὲ ἦν ἀνατραπέντος τοῦ λίθου παραδόξως, παραχρῆμα σπεύσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλώσαι, τῆς ὥρας αὐτοῖς ἐπιτρεπούσης. Οἱ δὲ καὶ διδάσκονται τῇ ὕστερα ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων διαφημίσει εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμημένων· ὃ δὲ ἡ χώραν οὐκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῇ ἐσπέρᾳ ἐγήγερτο. Ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀποδείκνυσθαι τὸ παρὰ τῷ Ματθαίῳ λεγόμενον ὅψθ' Ἐσθδάτων, μὴ τὴν ὀψινην ὥραν τοῦ Ἐσθδάτου σημαίνειν, μηδὲ τὸν ἔσπερινὸν καιρὸν· ἀλλ' αὐτὸς Ματθαῖος ἐπήγαγεν τὴν ἐπιφώσκουσαν ὥραν εἰς μίαν Ἐσθδάτων, ἥτις ἦν πρωτὶ, ἔτι σκοτίας οὐσης κατὰ τὸν Ἰωάννην· οὕτω γὰρ ἡ συμφωνία συνδράμοι ἂν τῶν ἐυσημαιομένων, ἀναλλαττόνων δὲ παρ' ἐκάστου τῶν τοῦ

γ'. Οὐκ ἂν γοῦν ἀμάρτοις τὰ μὲν πρῶτα τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνεσθαι εἰπὼν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ ἡ Μαγδαληνὴ πρωτὶ, ἔτι οὐσης σκοτίας, καὶ πρῶτον καὶ δευτέρον ἐπιστάσα τῷ μνηματι, καὶ μὴ εὐρούσα τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, κλαίει διὰ τὸ μηδένα μὴπω ἐγνωκέναι περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ· τῆς αὐτῆς δὲ ὥρας μέρος εἶναι δευτέρον τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ χρόνον, καθ' ὃν τρίτον ἐπιστάσα ἡ αὐτὴ Μαγδαληνὴ ἅμα τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ τῷ μνηματι, οὐκέτι κλαίει, ὡς ἂν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεαμένη τοὺς ἀγγέλους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα· τὰ γὰρ παρὰ τῷ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ ἐτέρων ἂν εἴη θηλωτικά, παρ' οἷς πλείους ἀπαντῶσιν γυναῖκες ἐπὶ τὴν θέαν· τὴν δὲ γε Μαγδαληνὴν μὴ μακρὰν ἀλλήλων διστώσιν ἀπητηκέναι καιροῖς νόμιζε, ἀλλ' ἐν τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ παρατυχεῖν καὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ δευτέρον· τὸ μὲν πρῶτον, καθ' ἑαυτὴν μόνην· τὸ δὲ δευτέρον, μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας· οὕτω δ' οὖν ἡ αὐτὴ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ τὰ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἔθεάτο καὶ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὐκ ἀπελιμπάνετο δὲ τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀναγεγραμμένων· οὐ γὰρ ἀπεστάται τοῦ τόπου· παρῆν δὲ καὶ παρήμενον καταπεπληγμένη μὲν τὰ τεθεαμένα, ποθοῦσα δὲ πρὸς τοῖς πρώτοις καὶ δευτέρον καὶ τριῶν θεοφανειῶν καταξιοθῆναι· ὣν ἐτύγχανεν μετὰ ταῦτα διαφόρως μὲν πλείονων γυναικῶν ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀφικνουμένων, ἄλλοτε δ' ἄλλως αὐταῖς ἀγγελικῆς ἔψεως παραφαινομένης, αὐτῆς δὲ ἐφ' ἐκάστη θέρ παρατυγανούσης· οὕτω γοῦν τῶν παρὰ τοῖς τέσσαρσι ἐυαγγελιστοῖς ἀναγεγραμμένων θεωρὸς ἐγίγνετο ἡ Μαγδαληνὴ· διδὸν καὶ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐμνημονεύθη (31)· οὕτω δὲ καὶ ὁ μὲν καιρὸς ὁ αὐτὸς ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ματθαίου παριστάμενος· τοῦ δ' αὐτοῦ καιροῦ διάφορα διαστήματα παρ' ἐκάστῳ τετηρημένα.

δ'. Μὴ ταρᾶττω δὲ σε τὸ λέγεσθαι παρὰ τῷ Ματθαίῳ μετὰ τὸ ἐλθεῖν τὰς δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν

Enseebii; sunt enim Isodori Pelusiotæ, ut apparet ex codd. Vaticanis, imo ex Isidori editione, *epist. lib. II, 212.*

τάφον, « ὁ ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ ἀπεκύλισεν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας. » Οὐ γὰρ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν προσήκει νοεῖν τὸν ἄγγελον ἀποκεκυλικέναι τὸν λίθον· πῶς γάρ; ὅποτε προὔπηρχεν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, παρ' ᾧ οὐχ ἡ Μαρία μόνη, ἀλλὰ καὶ δύο μαθηταὶ ἐληλύθασιν εἰς τὸ μνημεῖον· διόπερ εἴποις ἂν τὸν παρὰ τῷ Ματθαίῳ λόγον διηγηματικὸν εἶναι τῶν πρὸ τοῦτου γεγενημένων· ἦλθον μὲν γὰρ κατὰ τοῦτον· ἵ δύο Μαρίας θεωρῆσαι τὸν τάφον, εὐρον δὲ αὐτὸν ἀνεωγμένον, ἐπειδὴ περ πρὸ τοῦτου τεισμός ἐγεγόνει μέγας, καὶ ὁ ἄγγελος ἀποκεκυλικεῖ τὸν λίθον, ὃς ἐπιστάς, αὐτῆς εὐαγγελίζεται τὰς γυναῖκας. Αὕτη μὲν οὖν μία λύσις (32) ἂν γένοιτο τῶν κατὰ τὸν τόπον ἀπορουμένων.

ε'. Αὐθείη δ' ἂν καὶ ἄλλως τὰ προκειμένα, εἰ ἐτέρας μὲν τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαρίας ὑπολάβοις εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τέσσαρας γοῦν τὰς πάσας Μαρίας παρούσας τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσκομεν (33)· πρῶτον μὲν οὖν τὴν Θεοτόκον τὴν αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος μητέρα· δευτέραν δὲ τὴν ταύτης ἀδελφὴν Μαριαν, τὴν τοῦ Κλωπᾶ· εἶτα τρίτην Μαριαν τὴν Μαγδαληνὴν· καὶ τετάρτην τὴν Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ μητέρα· καὶ τῶν μὲν πρῶτων τριῶν Μαρῶν ἐμνημόνευσεν Ἰωάννης λέγων οὕτως· « Εἰστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ. » Τῆς δὲ τετάρτης (34) Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, οἱ λοιποὶ τρεῖς ἐμνημόνευσαν εὐαγγελισταί, συμπαραλαβόντες τῇ Μαγδαληνῇ καὶ αὐτῇ· Ματθαῖος μὲν οὕτως εἶπὼν· « Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλὰ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, αἱ ἐθεάσαντο τὸν τόπον ποῦ τίθεται. » Καὶ ὁ Λουκᾶς δὲ περὶ τῆς ἄλλης Μαρίας οὕτως ἱστορεῖ· « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ αὐταίς. »

ς'. Τοῦτων οὖν τῶν τεσσάρων Μαρῶν, εἰ τὰς δύο τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀψὲ Σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων ἐλθούσας ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ τὸν ἄγγελον θεασαμένας, ἐτέρας εἶναι ἐκλάβοις παρὰ τὴν πρῶτῃ μὲ τῶν Σαββάτων, ἔτι σκοτίας οὖσης ἀφικομένην μόνην κατὰ τὸν Ἰωάννην, ἀγνοοῦσαν τὸ ἐπὶ

(32) Cod. τις pro λύσις.

(33) Quæstio hæc de Mariarum evangelicarum numero quanta fuerit apud veteres Patres novosque criticos, satis docet Calmetus copiosa sua super hæc re dissertatione; cui jam quidquam addere, haud scio an abutentis otio futurum sit.

(34) Scholion recenti manu additum. Οὐχί· ἀλλ' ἡ κατ' ἀλήθειαν τοῦ Κυρίου μήτηρ, αὕτη λέγεται καὶ μήτηρ Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ, τῶν νομιζομένων ἀδελφῶν τοῦ Κυρίου, υἱῶν δὲ θνητῶν κατὰ φύσιν τοῦ Ἰωσήφ ἀπὸ τῆς προτέρας (a) αὐτοῦ γυναικὸς τῆς Σαλώμης· τέσσαρας γὰρ εἶχεν υἱοὺς ὁ Ἰωσήφ, Ἰακώβου καὶ Ἰωσήφ καὶ Σίμωνα καὶ Ἰούδα. Καὶ καθὼς ἐνομίζετο ἡ τοῦ Κυρίου μήτηρ γυνὴ τοῦ Ἰωσήφ, οὕτως ἐνομίζετο καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ μήτηρ. *Minime; sed ipsa vera Do-*

A rant: « Angelus enim Domini cælo delapsus revolverat ab ostio lapidem; » quippe haud putandum est ab angelo eadem illa hora revolutum fuisse lapidem. Nam quomodo illud præcederet apud Joannem, quo narrante non Maria sola, sed et discipuli duo monumentum ingressi fuerant? Quamobrem merito dices, Matthæi oratione narrari ea quæ ante contigerant: ita ut ex hujus sententia duæ quidem Mariæ ad sepulcrum visendum venerint, verumtamen id patefactum deprehenderint; quia scilicet acciderat terræ motus ingens, lapidemque angelus revolverat, qui rursus astans, rei notitia mulieres impertitur. Atque hæc una erat e solutionibus ambiguitatum, quæ circa hunc locum agitari solent.

B 5. Licet autem et aliter propositam infringere difficultatem, si alias esse putaveris Marias, quæ apud Matthæum, aliam rursus quæ apud Joannem. Nam quatuor omnino Marias Servatoris passioni cum aliis feminis præsentibus comperimus. Primam ipsam Deiparam Servatoris matrem; secundam hujus sororem Mariam Cleopæ; tertiam Mariam Magdalenam; quartam Jacobi et Josephi matrem. Priorum trium Mariarum meminit Joannes his verbis: « Stabant autem juxta crucem Jesu mater ejus, et soror matris ejus Maria Cleopæ, et Maria Magdalena. » Quartæ vero Mariæ, matris Josephi et Jacobi, reliqui tres meminere evangelistæ, qui hanc Magdalenæ addunt. Matthæus quidem sic: « Erant autem ibi mulieres multæ procul spectantes, quæ secutæ eum fuerant a Galilæa, ministrantes ei: inter quæ erat Maria Magdalena, et Maria Jacobi ac Josephi; quæ notaverunt locum in quo positus fuit. » Lucas vero de aliâ Maria sic loquitur: « Erant autem Maria Magdalena, et Joanna, et Maria Jacobi, et cæteræ quæ cum eis erant. »

Ἰωαννα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν

6. Cum ergo sint quatuor Mariæ, si duas illas, quæ apud Matthæum, dum dies illucesceret in unam Sabbatorum, venerunt ad monumentum angelumque viderunt, diversas esse putaveris ab illa quæ mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, venit sola secundum Joannem, igno-

D mini mater, eadem dicitur etiam mater Jacobi et Josis, qui fratres Domini existimabantur; filii secundum naturam Josephi ex ejus priore uxore Salome. Quatuor enim suscepit Josephus liberos, Jacobum, Josem, Simonem, et Judam. Porro sicuti putabatur Domini mater uxor esse Josephi, ita et ejusdem filiorum habebatur mater. Sed enim de temere creditis Josephi ex priore conjuge liberis, legendus est Hieronymus *Contra Helv.*, cap. 14, ubi hæc apocryphorum deliramenta ridet, atque fratres Domini non filios Josephi, sed consobrinos Servatoris esse intelligendos. Idem cap. 19 ait prædictam plurium nuptiarum opinionem a plerisque non tam pia quam audaci temeritate fuisse conflam.

(a) Vox ἀποτέρας expungitur in codice; quod tamen fit contra sancti Epiphaniæ lectionem in *Ancorato*, cap. 60, nec non contra Hippolyti Thebani *Chronicon*. Cæterogui in alio nos volumine p. 486 inter sancti Cyrilli ad *Matthæum* fragmenta persere scho:ion edidimus, prædicto Cyrillo inscriptum, ubi pro τρεῖς legitur πρῶτες.

rans resurrectionem, ideoque flens, nihil tortuosum tibi occurret, omni jam dubitatione ac quæstione remota. Igitur quod sero Sabbatorum, sicuti retro tradidimus, perpetrata fuerint ea quæ apud Matthæum scribuntur de interventu Mariarum duarum; quodque mane una Sabbatorum aliæ Mariæ ea quæ sunt apud Joannem spectaverint; omnia hæc, inquam, vera sunt, nullaque repugnantia est vel locorum vel temporum vel personarum vel denique narrationis.

7. Nam si forte Magdalensæ nomen, quod apud utrumque evangelistam adjicitur, sententiam conturbat; enimvero haud æquum est divinam permisceri Scripturam unius voculæ nominisve causa, id quod sæpe accidit errore librarii obtrudi. Aut enim duas has ex una urbe seu castello Magdalo advenisse putandum est; aut alterutri ex his temere fuisse adjectum Magdalensæ cognomen, semel librario qui antiquitus scripsit in errorem lapsus; quod deinceps mendum exscriptores reliqui retinuerunt. Id ipsum alias quoque accidisse paulo post demonstrabimus. Nempe cum in ejusmodi rebus a principio quidem dictatum recte fuerit, sed postea mendum obrepserit, neque tamen amanuenses scripturæ mutationem agnoverint, nonnullæ quæstiones exortæ sunt. Atque ita circa Magdalensæ cognomen, supervacue uni ex Mariis additum, contigisse dices: quo ablato, tollitur omnis quæstio, nemine jam in his locis dubitante. Ergo et sero Sabbatorum, id est profunda nocte, ea, quæ apud Matthæum narrantur, visa fuerunt a Magdalena atque ab alia Maria: et mane, dum adhuc tenebræ essent, venit alia Maria in eundem locum; quæ primo quidem anxia erat, haud invento Servatoris corpore; deinde et ipsa spectatrix ejusdem fuit. Laudabilis tamen flet, si ne mendum quidem in his locis esse causabimur, duasque potius Magdalenas censebimus, sicuti jam quatuor demonstravimus fuisse Marias. Certe nulla absurditas vetat, quominus duas Marias ab eodem castello Magdalo venisse dicamus: prorsus et nulla jam perplexitas relinquatur, sed altera sit illa quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, altera rursus et ipsa Magdalena quæ apud Joannem mane ad monumentum accedit: quam postremam credibile sit a Marco quoque memorari secundum aliquot exemplarium fidem; de qua nimirum septem fuerant dæmonia ejecta: atque hæc videtur cui dictum fuerit *Noli me tangere*, non illa quæ apud Matthæum: nam etsi forte et ipsa a Magdalo oriunda erat, haud tamen eandem pari macula aspergit divina Scriptura.

III.

Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit « Noli me tangere. »

1. Si quidem una eademque Maria esset apud

τὴν ἀνάστασιν, καὶ διὰ τοῦτο κλαίουσαν, οὐδὲν ἂν σχολὴν ἀπαντήσεται, πάσης ἀπορίας καὶ ζητήσεως ἐκποδῶν ἀρθεις; καὶ ὅψῃ μὲν Σαββάτων, κατὰ τὰ ἀποδομένα, πεπραγμένων τῶν ἐπὶ τῷ Ματθαίῳ συγγεγραμμένων ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν δύο Μαρῶν, πρώτας δὲ τῆ μὲ τῶν Σαββάτων ἑτέρας Μαρίας τὰς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ τεθεσάμενας, ἀληθεύεσθαι τε κάκεινα καὶ ταῦτα, μηδὲ ἀντιλογίαν περιεχεῖν τοὺς τόπους, μήτε κατὰ τοὺς χρόνους, μήτε κατὰ τὰ πρόσωπα, μήτε κατὰ τοὺς λόγους.

ζ'. Εἰ δὲ τὸ τῆς Μαγδαληνῆς προσκειμένον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς ὄνομα τὴν διάνοιαν ταράττει, ἀλλ' οὐ προσήκει τὴν θεῖαν συγγεῖν Γραφὴν λέξεως μιᾶς ἢ ὀνόματος ἕνεκεν, ὁ πολλάκις συμβαίνει καὶ κατὰ γραφικὸν προσκεῖσθαι σφάλμα· ἢ γὰρ δύο καὶ ταύτας ἀπὸ μιᾶς πόλεως ἢ κώμης (35) τῆς Μαγδαληνῆς ὀρμασθαι ἠγγεῖον· ἢ ἐπὶ μιᾶς αὐτῶν προσκεῖσθαι τὸ τῆς Μαγδαληνῆς ἐπιώνυμον, ἕκαστ' αὐτῶν γραφῆς κατὰ τὴν ἀρχὴν σφαλόντος, ὅτι ἐξ ἐκεῖνου τῶν μετ' αὐτὸν πρώτῳ ἐπηκολουθηκότων σφάλματι· τοῦτο δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρῳ συμβάν, σμικρὸν ὕστερον ἐπιδείξωμεν· ἀλλ' ὡσπερ κατὰ τοιοῦτων ὁρθῶς κατὰ τὴν ἀρχὴν ὑπήγούρευτο, κατὰ σφάλμα δὲ τῶν μετὰ ταῦτα μὴ ἀκριβοῦντων τὴν μεταβολὴν, συμβέβηκε τίνα ζῆτεῖσθαι, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπιώνυμου τῆς Μαγδαληνῆς περιττῶς ἐπὶ μιᾶς Μαρίας κειμένον εἰποις ἂν γεγενῆσθαι· οὐ ὑφαιρέθητος, περιγέγραπται πᾶσα ζήτησις, μηδενὸς μηκέτι κατὰ τοὺς τόπους ἀπορουμένου· ἀλλὰ καὶ ὅψῃ Σαββάτων, τοῦτ' ἐστὶ βαθείας νυκτὸς, τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ πεπραγμένων ἑωραμένων ὑπὸ τῆς Μαγδαληνῆς καὶ τῆς ἄλλης Μαρίας· καὶ πρώτας, ἐπὶ σκοτίας οὐσης, ἑτέρας Μαρίας ἀφικουμένης ἐπὶ τὸν αὐτὸν τόπον· καὶ πρότερον μὲν ἀπορούσης ἐπὶ τὸ μὴ εὐρεῖν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος· ὕστερον δὲ καὶ αὐτῆς αὐτοπτουσης αὐτόν· κάλλιον δὲ τὸ μὴ δὲ σφάλμα αἰτιάσασθαι κατὰ τοὺς τόπους, δύο δὲ ἀληθῶς γεγενῆσθαι τὰς Μαγδαληνάς φάσκεν, ὡς καὶ τέτταρας ἀπεδείξαμεν τὰς Μαρίας· ὧν οὐδὲν ἀποπον ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς δύο Μαρίας ὀρμασθαι λέγειν, μηδὲν τε λοιπὸν ἀπορεῖν, ἀλλ' ἑτέραν μὲν εἶναι τὴν ὅψῃ Σαββάτων παρὰ τῷ Ματθαίῳ Μαγδαληνῆν, ἑτέραν δὲ αὐθις καὶ αὐτὴν Μαγδαληνῆν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρώτας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθούσαν· ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ δηλουμένην, κατὰ τίνα τῶν ἀντιγράφων, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἐπὶ τὰ δαιμόνια· καὶ ταύτην εἰκὸς εἶναι τὴν ἀκούσασαν *Μὴ μου ἄπτου*, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κάκεινη ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὤρματο, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεῖα κατηγορεῖ Γραφῆ

Γ.

Πῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον ὅψῃ Σαββάτων ἡ Μαγδαληνῆ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀψαμένη τῶν ποδῶν τοῦ Σωτῆρος, ἢ αὐτὴ πρῶτ' ἐτῆ μὲ τοῦ Σαββάτου ἀκούει « Μὴ μου ἄπτου » κατὰ τὸν Ἰωάννην.

α'. Εἰ μὲν οὖν μία καὶ ἡ αὐτὴ εἶη Μαρία παρ' ἀμ-

(35) Eusebius et Hieronymus *De loc. Hebr.*, Μαγδαλὰ φυλῆς Ἰούδα, Magdala in tribu Juda.

φοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς, λέξομεν ὅτι ἡ αὐτὴ πολ-
 λάκις ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀπήντα τόπον, ἔπειθ' εἰλκεν αὐ-
 τὴν ἢ ἐκπληξίς τοῦ πράγματος καὶ ἢ ἐπὶ τῷ γεγονῶτι
 χαρὰ· πρώτη τοίνυν ἀπαντήσασα καὶ πρώτη τεθεα-
 μένη τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἐσπευσμένως ἀπῆει πρὸς
 τοὺς ἀποστόλους τὸ πρῶτον, τὴν τοῦ μνήματος ἀνοι-
 ξιν ἀπαγγέλλουσα· εἶθ' ἄμα τὴν ἀνάστασιν τεθεαμένη,
 ἐδυσφόρει ὑπονοοῦσα ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ
 τοῦ μνήματος, μὴ εἰδέναι τε ὅπου τέθειτο· εἶτ' ἐπ-
 ανῆει δεῦτερον σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ μνημα· ὡς δ' ἐπ-
 ἔστρεφον οἶκαδε ἐκείνοι, μόνῃ πάλιν ἀπολειφθεῖσα ἐν τῷ
 τόπῳ, ἔκλαιεν ἑστῶσα· εἶτα τοῦ μνήματος εἰσω δια-
 κύψασα, τοὺς δύο ἀγγέλους ἐθεώρει· ἔπειτα καὶ αὐτὴν
 ὁρᾷ τὸν Σωτῆρα· δεξ, ἔπειθ' κλαίουσα εἰστήκει, ἀν-
 θρωπίνως δὲ καὶ ταπεινῶς, ὡς ἂν κλαπέντος σώματος
 αὐτοῦ, διακειμένη, ἀνάξιά τε περὶ αὐτοῦ φρονοῦσα,
 πρῶτον μὲν αὐτὴν γυναῖκα ὀνομάζει, ἐπιπλήττων
 αὐτῇ καὶ ὀνειδίζων τὸ γυναικεῖον πάθος· διὸ φησιν,
 γύναι, τί κλαίεις; εἶτ' αὖ φησιν πρὸς αὐτὴν· *Μαρία*·
 διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτὴν ἑαυτῆς ὑπομνησκων, καὶ
 ὡς πάλαι πρὸς αὐτὴν τε καὶ τοὺς λοιποὺς μαθητὰς
 περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ λόγων· ἢ δ' εἰς συναίσθη-
 σιν ἔλθοῦσα, καὶ τί ποτε ἦν ἀπὸ τῆς φωνῆς καὶ τῆς
 τοῦ λόγου δυνάμεως ἐπιγνοῦσα, *Ῥαββούρι* φησιν, ὃ
 μεθερμηνεύεται *διδάσκαλε*.

β'. Εἶτ' ἔπειθ' ὡς διδασκάλῳ αὐτῷ ἔτι καὶ οὐχ ὡς
 Θεῷ προσίειναι ὤρμηθα, ἀναίνεται καὶ παραιτεῖται αὐ-
 τὴν, *Μὴ μου ἄπτου*· ὀνητὰ γὰρ ἔτι φρονοῦσα, οὐχ
 οἶα τε ἦν τῆς αὐτοῦ θεότητος θίγειν· οὐδὲ γὰρ ἄξιον
 ἦν τὴν ἔτι κλαίουσαν, καὶ κάτω περὶ τὰ μνήματα καὶ
 τάφους οἶα νεκρὸν ζητοῦσαν αὐτὸν, ταπεινά τε καὶ
 ἀνθρώπινα περὶ αὐτοῦ δαξάζουσαν, τῆς ἐπαφῆς αὐτοῦ
 κοινωμεῖν· διὸ τὴν αἰτίαν ἀπήλεγχεν, μὴ γὰρ ἀν-
 εληλυθέναι οὕτω φησιν, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτὴν, πρὸς τὸν
 Πατέρα, ἔπει μὴ τοῦτ' ἐπίστευσαν γεγονέναι, νεκρὸν
 δὲ πού κείσθαι αὐτὸν ζῆτο· διὸ φησιν πρὸς αὐτὴν·
Μὴ μου ἄπτου, τοιαυτὴ τις οὔσα καὶ τοιαῦτα περὶ
 ἐμοῦ λογιζομένη· σοὶ γὰρ Θεὸς οὕτω πεπίστευμαι·
 σοὶ ἔτι κάτω εἶναι λελογίσμαι· οὕτω τὴν κλαίουσαν
 καὶ δόξασαν αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρὸν, διὰ μὲν τοῦ
Μὴ μου ἄπτου ἀπέστρεφεν ἐπιπλήττων αὐτῇ· ὡς καὶ
 διὰ τοῦ γυναικα καλεῖν, καὶ διὰ τοῦ λέγειν, *Τί κλαί-
 εις*; τὸ γὰρ κλαίειν τὸν ζῶντα, μᾶλλον δὲ τὴν ζῶντα
 αὐτὴν, ἐσχάτης ἦν ἀμαθίας· καὶ διὰ μὲν τούτων ἐπ-
 ἔπληττεν αὐτῇ· διὰ δὲ τῶν ἐξῆς τὴν καθ' ἑαυτὸν ἐπαί-
 δευεν θεολογῆσαι· ἢ δ' ἐπὶ τούτοις τὰ μέγιστα ὠφελῆ-
 μένη, πάλιν ἀναχωρεῖ τοῦ μνήματος· τοῦτο δεῦτερον·
 εἶτ' ἐξεμποῦσα τῇ ἄλλῃ *Μαρίᾳ* τὰ τεθεαμένα παρὰ τῷ
 Ἰωάννῃ, ἐπανῆει σὺν αὐτῇ· τοῦτο τρίτον· καὶ τῶν
 παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων θεωρῶς ἐγίγνετο
 οὐκέτι μόνῃ, σὺν δὲ τῇ ἑτέρᾳ *Μαρίᾳ*· καὶ οὐκέτι· εἰσω
 τοῦ τάφου παρακύπτουσα ὡς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, οὐδὲ
 δύο ἀγγέλους, ἀλλ' ἓνα πρὸς τῷ λίθῳ καθήμενον
 ὁρῶσα.

γ'. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις αὐτὴν πάλιν τὸν Σωτῆρα μετὰ τῆς
 ἄλλης *Μαρίας* θεωρεῖ· τοῦτο δεῦτερον· καὶ οὐκέτι μὲν

A utrumque evangelistam, dicendum foret eandem
 sæpe in eundem locum venisse, quam scilicet at-
 trahebat admiratio rei gestæ et successus gaudium.
 Prima igitur illuc profecta, primaque rerum, quas
 Joannes narrat, spectatrix, festinanter redibat ad
 apostolos; principio quidem sepulcri apertionem
 nuntians: deinde, quanquam resurrectionem vide-
 rat,angebatur nihilominus suspitione ne quis pot-
 tius Jesu corpus e monumento abstulisset, quod
 nesciebat quonam esset translatum. Exin secundo
 ibat cum apostolis ad monumentum. Postquam hi
 domum reversi sunt, sola rursus in loco relicta,
 flens ibi subsistebat. Deinde in monumentum in-
 trospectiens duos angelos vidit: denique ipsum
 oculis ejus oblatum Servatorem: quam ibi cum
 B fletu hærentem, et ex humanæ infirmitatis atque
 humilitatis instinctu furto ablatum corpus creden-
 tem, atque indigna de ipso sentientem, Jesus primo
 mulierem appellat, increpans atque exprobrans fe-
 mineam animi ægritudinem: unde ait, *mulier,*
quid ploras? Deinde addit, *Maria;* ut illa nomine
 admonita ad mentem revocaretur, atque ut anti-
 quarum sponsionum tum ipsi tum reliquis discipu-
 lis de Christi resurrectione factarum recordaretur.
 Illa animo ex aberratione recepto, vique vocis
 ac verborum agnita *Rabboni* inquit; qua voce si-
 gnificatur *magister*.

2. Mox ad illum adhuc ut magistrum, non ut
 Deum, accedere properat: qua ille prohibita et de-
 territa ait, *Noli me tangere*. Nam quæ humana ad-
 huc sapiebat, non erat digna divinitatem ejus at-
 tingere: neque par erat illam, quæ adhuc flebat,
 et Jesum inferne in monumentis sepulcrisque quæ-
 rebat, atque humiliter et infirme de illo sentiebat,
 haud, inquam, æquum erat contactus ejus compo-
 tem fieri. Quamobrem Jesus causam quoque rei
 aperit, nondum se ascendisse (quantum ad eam
 attineret) ad Patrem dicens; quoniam ipsa rei
 gestæ fidem nondum adhibebat, seque mortuum ja-
 cere putabat: ideoque ait, *Noli me tangere*, cum talis
 sis, talemque de me opinionem geras: tibi enim
 Deus nondum credor, sed terrestris adhuc habeor.
 Sic is plorantem, et quæ hortulanum ipsum cre-
 debat, his verbis, *Noli me tangere* rejecit incre-
 pitans: unde et mulierem eandem vocitavit, ait-
 que, *Quid ploras?* nam lugere viventem, imo ipsam
 vitam, extremæ erat inscitia: qua super re non
 pepercit objurgationi. Tum in sequentibus divinam
 illi sui notitiam impertivit: quæ his verbis ma-
 gnopere erudita, denuo deseruit monumentum,
 secundo videlicet. Exin narratis Mariæ alteri, quæ
 vidisse eam narrat Joannes, illuc cum eadem re-
 versa est, tertio videlicet: ac tum eorum, quæ
 memorat Matthæus, spectatrix fuit; haud jam sola,
 sed cum altera Maria: neque jam introspectiens in
 sepulcrum, uti narrabat Joannes; neque jam duos
 angelos, sed unum lapidi insicentem cernens.

3. Post hæc denuo videt, comite altera Maria,
 ipsum Servatorem, secundo videlicet: neque jam

audit, *Noli me tangere*; imo gaudere, nedum flere, ab ipso jubetur: quin etiam hunc tangere sinitur, quem jam ut Deum venerabatur. Ait ergo his feminis Jesus, *Gaudete*. Illæ vero accedentes tenuerunt pedes ejus et adoraverunt. Et vera igiturarrant sacra Evangelia, et nulla in parte inter se pugnant: quanquam eandem Mariam Magdalenam Introducunt et non tangentem primo Servatorem, dum flebat, eratque incredula, et eum tangentem postquam gaudere jussa est. Jam priora esse existimanda quæ sunt apud Joannem iis quæ apud Matthæum, in disputatis retro secundum quamdam explicationem comprobavimus, dum ostenderemus, ubi dicitur apud Matthæum *sero Sabbatorum*, non vesperinam horam significari ab evangelista, sed tempus illucescens in unam Sabbatorum. Erat autem hoc tempus posterius illo, de quo Joannes loquitur. Atque hæc dicta sunt, si quis omnino eandem Mariam apud utrumque evangelistam Joannem atque Matthæum esse contendat.

4. Sin vero concedatur non eandem esse, sed aliam quæ sero Sabbatorum, comite alia Maria, venit ad monumentum; aliam quæ apud Joannem mane una Sabbatorum, dum adhuc tenebræ essent, sola ad idem monumentum accessit; omnis ambiguitas dissipabitur. Nimirum priores, quæ sero Sabbatorum venerunt, propter suam sedulitatem atque credulitatem, jussas esse a Christo gaudere, eumque adoravisse, ejusque pedes tenere dignas suisse. Illam vero apud Joannem Mariam, diversam a superioribus, serius, mane videlicet, supervisse. Eandem hanc esse apud Marcum, de qua septem dæmonia ejecta fuerant: quæque vehementer animo perterrita fuerit, et paulo incredulior; ideoque manserat ibi flens, et suspicans ne forte Servatoris corpus de sepulcro fuisset sublatum, atque in alias terras abactum. Atque adeo perturbatus fuerat illi animus, ut ne angelos quidem intra sepulcrum visos magnopere suspexerit, neque ipsum oculis oblatum Servatorem agnovit, sed potius hortulanum esse putaverit.

IV.

De sepulcro et de repugnantia apparente.

Quomodo apud Matthæum Maria Magdalena simul cum altera Maria extra monumentum viderit unum angelum insidentem lapidi monumenti. Et quomodo, secundum Joannem, intra monumentum angelos duos spectaverit sedentes Maria Magdalena, secundum autem Lucam, duo viri assisterint mulieribus. Denique secundum Marcum juvenis in dextro residens monumenti latere visus sit Mariæ Magdalenzæ et Mariæ Jacobi et Salomæ.

1. Priora sunt quæ narrat Matthæus: quare et duæ Mariæ viderunt angelum qui nuper illuc venerat lapidemque revolverat. Sequuntur illa apud

(36-37) Quæstionem de Maria ad Domini pedes procidente exscribit vel imitatur Hieronymus epist. 59, 4, nec non Photius epist. 137.

A ἀκούει, *Μή μου ἀπαιτοῦ*, τούναντι δὲ χαίρειν ἀντὶ τοῦ κλαίειν ὑπ' αὐτοῦ· κελεύεται· ἀλλὰ καὶ ἀπειθεῖται αὐτοῦ συγχωρεῖται, ἐπεὶ καὶ προσκυνεῖ αὐτὸν ὡς Θεόν· λέγει γοῦν αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, *Χαίρετε*· αἱ δὲ προσελθούσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ· καὶ οὕτως ἅμα ἀληθεύει τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγοντα καὶ μὴ ἀπτομένην πρότερον τοῦ Σωτῆρος, ὅτε ἐκλαίει καὶ ἠπίσκει· καὶ ἀπτομένην αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν ἐκελεύετο· πρῶτα δὲ ἠγεῖσθαι τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δηλούμενα τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φερομένων, καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν γεγυμνασμένων ἡμῖν κατὰ μίαν τῶν ἐκδοχῶν παρεστήσαμεν, διασαφῆσαντες ὅπως εἰρηται παρὰ τῷ Ματθαίῳ τὸ ὅψε *Σαββάτων*, οὐ τὴν ἐσπερινὴν ὥραν δηλοῦντος τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ἀλλὰ τὸν ἐπιφαύσκοντα εἰς μίαν *Σαββάτων*· ἦν δ' οὗτος δεῦτερος τοῦ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δεδηλωμένου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρησθῶ, εἰπερ τις ἐξ ἄπαντος τὴν αὐτὴν εἶναι Μαρίαν παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς Ἰωάννῃ τε καὶ Ματθαίῳ διῆχυρίζοιτο.

δ'. Εἰ δὲ συγχωρηθῆι τὸ μὴ τὴν αὐτὴν εἶναι, ἐτέραν δὲ τὴν ὅψε *Σαββάτων* κατὰ τὸν Ματθαίον μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἀπαντήσασαν, καὶ ἄλλην τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτῃ τῇ μὲτ' αὐτῶν *Σαββάτων*, εἶτι οὐσας σκοτίας, μόνην ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν μνημεῖον, πᾶσα λυθῆι ἂν ἀμφιβολία· τὸ πᾶς μὲν πρῶτας ὅψε *Σαββάτων* ἀπικομένους, ἕτε σπουδαιότερας καὶ πιστοτέρας ὑπαρχούσας, καὶ τὸ χαίρειν παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀκούσαι, καὶ προσκυνῆσαι, καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ κρατῆσαι καταξιοθῆναι· τὴν δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίαν ἐτέραν οὔσαν παρ' ἐκεῖνας βράδιον μὲν ἀπνητηκῆναι καὶ πρῶτ' αὐτῆν δ' αὐτὴν εἶναι κατὰ τὸν Μάρκον ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια· σφόδρα δὲ τὴν ψυχὴν τεθοροβῆσθαι καὶ ἀπιστοτέραν εἶναι ὡς ἐστῶσαν κλαίειν, καὶ ὑπολαμβάνειν ὑφαιρεῖσθαι τοῦ μνημεῖου τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος, καὶ ἐν ἐτέρα μετενηγῆναι γῆ· οὕτω δὲ συγκέχυτο ἡ ψυχὴ αὐτῆς, ὡς μηδὲ τοὺς δύο ἀγγέλους τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος ὄφθέντας αὐτῇ καταπλαγῆναι, μηδὲ αὐτὸν γνωρίζαι ὄφθέντα αὐτῇ τὸν Σωτῆρα, νομίσαι δὲ αὐτὸν εἶναι τὸν κηπουρόν (36-37).

Δ'.

Περὶ τοῦ τάφου καὶ τῆς δοκούσης διαφορίας.

Πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ἔξω τοῦ μνήματος εἶδρακεν τὸν ἕνα ἄγγελον ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ τοῦ μνήματος· καὶ πῶς κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰσω τοῦ μνήματος ἀγγέλους δύο θεωρεῖ καθήμενους ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ταῖς γυναῖξιν· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον· νεανίσκος ἦν αὐταῖς ὁ ὀρώμενος καθήμενος ἐν τοῖς δεξιούσι τοῦ μνημεῖου τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ καὶ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ.

α'. Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ προηγούμενα· ὅθεν καὶ αἱ δύο Μαρίας ἄρτι τὸν ἄγγελον ἐπιστάντα καὶ τὸν λίθον ἀποκλιςάντα εἰθέασαντο· τὰ δὲ παρὰ τῷ

Ἰωάννη ὑστερον γίνεται, δύο ἀγγέλων εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἕτερον δὲ ὄντων παρὰ τὸν ἔξω φανέντα καὶ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενον, ὡς Ματθαῖος λέγει· τὸ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ λεγόμενον, ὅτι δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ ὀφθέντες· ἔτι δὲ καὶ ὁ παρὰ Μάρκω νεανίσκος λευκὴν περιβεβλημένος στολὴν, δεξιὸς τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ὀρώμενος, ὁ τὰ φαίδρα καὶ δεξιὰ τὰς γυναιξίν εὐαγγελιζόμενος, ἕτεροι ἀλλήλων ἀν εἶεν καὶ αὐτοὶ, καὶ τῶν ἄλλων τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις εὐαγγελιστῶν λεγομένων· διδ' οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς οὕτω ὠνόμασαν· ὁ δὲ Μάρκος καὶ ὁ Λουκᾶς οὐδὲ τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ ἐμνημόνευσαν, λέγω δὴ τῶν τοῦ Σωτήρος ὄπτασιῶν (38)· ἀλλὰ τοῖς κρείττοισιν Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα (39) κατέλιπον εἰπεῖν· αὐτοὶ τὰ δεύτερα εἰπόντες, καὶ ἀναπληροῦντες τὰ ἐκείνοις σεσηγημένα.

β'. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν οὕτως, ὅτι τεσσάρων ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τοῦτοις καὶ παρ' αὐτῶν ἀναγραφεῖσαι φαίνονται ὄπτασιαι· οἱ τε καιροὶ τῶν σαρες, καὶ οἱ καθ' ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες ἰδιαζόντως· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι (40) τῶν γυναικῶν διάφοροι, καὶ οἱ παρὰ τῶν ὀφθέντων λόγοι λεγόμενοι πρὸς αὐτάς παραλλάττοντες· πῶς οὖν ἔστι τοῦτο; Πρῶτος οὖν καιρὸς ἔστιν ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὄψθ' *Σαββάτων*, ὅπου ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία μετὰ τῆς ἄλλης ἔξω τοῦ μνήματος, ὅτε καὶ ἐγένετο σεισμὸς, ἔνα εἶδον λέγοντα οὕτως, «Μὴ φοβεσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε· οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ· δεῦτε, ἴδετε.» Τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατειλαντος φανείς ὁ

Joannem, nempe duo angeli intra monumentum visi, ab eo diversi qui extra conspectus fuerat lapidi insidens, uti narrat Matthæus. Quod autem apud Lucam dicuntur duo viri in splendida veste visi; insuper ille juvenis apud Marcum stola candida amictus, et in dextra potius quam læva parte visus, qui læta ac fausta mulieribus nuntiavit; hi, inquam, diversi inter se angeli erant, aliique ab iis qui apud priores evangelistas commemorantur: quare Lucas et Marcus ne angelos quidem disertos vocant: imo iidem evangelistæ ne illa quidem recitant quæ Joannea atque Matthæus, visiones dico Servatoris; sed potioribus se Matthæo atque Joanni potiora dicere permittunt; ipsi secunda narrant, suppletque si quid ab illis silentio permittit.

2. Itaque dicendum est, uti quatuor evangelistæ sunt, sic pari numero esse visiones apud eos descriptas; item tempora quatuor, nec non eos qui per singula tempora singillatim apparuerunt; similiter et feminas, quæ viderunt, fuisse diversas; itemque sermones eorum, qui visi sunt, discrepantes. Hæc, inquam, quomodo se habent? Primum tempus est Matthæi illud *sero Sabbatorum*, cum Maria Magdalena non sine una comite extra monumentum (quo item tempore terræ motus accidit) unum vidit sibi dicentem: «Nolite timere; scio enim a vobis Jesum qui crucifixus est queri; non est hic; surrexit; venite et videte.» Quartum extremumque tempus est Marci illud, cum, orto jam

(38) In duobus Eusebianis capitibus a Combessis, ut jam dixi, editis, sicuti permulta ex his ad Marinum scriptis desiderantur, ita quedam diversa sunt, quedam vero explicatiora videntur. Hoc autem loco sic habet editio: Τοῖς κρείττοισιν, ἡ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ, ἔτι δὲ ἀποστόλοις, τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακεχωρηχότες, αὐτοὶ δὲ τὰ δεύτερα διηγούμενοι, ἀναντεπλήρουν τὰ παρ' ἐκείνοις σεσηγημένα, ἃ δὲ δεύτερα ἦν καὶ μακρῶν λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἀγίου Πνεύματος διανείμαντος τὰς προποῦσας ἐκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις. Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ὄψθρου βαθεὸς ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθούσαι γυναῖκες φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεραι δὲ εἶεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ· οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τοσαῦτα προθεασαμένας Μαρίας ἄρτι πρώτων ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν μεμαθηκυίας· διδ' εἰποιμεν ἂν ἕτερας εἶναι τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ δηλούμενας τῶν πρώτων· τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστῆς ἱστορεῖ λέγων· «Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευῆ καὶ Σάββατον ἐπέφωσκε· κατακοιμήθησασαι δὲ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, καὶ τὰ ἔξω· ἰδοὺ δεικνυσθὶν ὅτι ἕτεραι ἦσαν αὗται. Αἰδ' καὶ οἱ ὀφθέντες ἕτεροι ὑπῆρχον παρὰ τοὺς ἐμπροσθεν δεδηλωμένους· οὕτε γὰρ εἰσω τοῦ μνημείου ἦσαν κατὰ τὸν Ἰωάννῃ, οὕτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἀγγελος· ἄλλως τε δὲ οὐδὲ ἀγγέλους αὐτοὺς ὠνόμασαν ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλὴν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τῆς ἐσθῆτος σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιόζουσι· καὶ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ μόνῃ· οὐδὲ αἱ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίας. Περὶ δὲ τῆς μιᾶς Μαρίας τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ περὶ τὸν ὄψθρον, ἔτι σκοτίας οὐσης, ἐπιστάσης τῷ μνήματι, καὶ ἰδούσης τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου, ἦντινα καὶ Μαγδαληνὴν ὁ εὐαγγελιστῆς ὠνόμασε, ὑπόνοιά τις ὑπεσιέρεται ἄλλην τινὰ Μαγδα-

ληγὴν εἶναι, μὴδὲν τῶν ταῖς δυοῖς Μαρταῖς ἐωραμένων γινώσκουσαν. εἰ δὲ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἔστιν ἡ παρ' ἀμφοτέρω τοῖς εὐαγγελισταῖς μνημονευομένη, προηγεῖσθαι ἀνάγκη τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν τὸν πρῶτον μόνῃ ἐλθούσαν, τοὺς δύο ἀγγέλους εἰσω τοῦ μνήματος καθεζόμενους ἰδεῖν μετὰ δὲ ταῦτα δεύτερον ἐπιστάσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἀγγέλου ἐωρακένας· τούτων δὲ τῶν δυοῖν ἐκδοχῶν τὴν προτέραν ἀληθεστέραν εἶναι ἠγούμαι· ἕτερας οὐσης τῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρίας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, κἂν τὸ ἐπίθετον αὐτῆς τῆς Μαγδαληνῆς ἐπιγράφεται, δύο γενοῦσιν ὡς εἰκὸς τῶν ἀπὸ τῆς αὐτῆς Μαγδαληνῆς· τούτου γὰρ ὀφθέντος πᾶσα ἀμφισβήτησις λυθῆσεται, ἕτερον μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ μνημονευομένων γυναικῶν, ἕτερας δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ ἑτέρου ὄντος καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τὸν λίθον καθεζομένου, καὶ ἑτέρων τῶν δύο ἀγγέλων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντων, ἑτέρου δὲ καὶ τοῦ χρόνου, ἑτέρων δὲ καὶ τῶν λόγων, τοῦ τε ἀγγέλου τοῦ ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζομένου, καὶ τῶν ἀγγέλων τῶν εἰσω τοῦ μνήματος θεωρηθέντων. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρῶτῃ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἀπέρχονται ἐπὶ τὸ μνημα, ἀνατειλαντος τοῦ ἡλίου· ἰδοὺ ἄλλαι· πάλιν αὗται καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ, αἱ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, τίς ἡμῖν ἀποκυλίσει τὸν λίθον; καὶ ὅτι εἶδον νεανίσκον καθήμενον, ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ, ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἀγγελοι· οὕτω καὶ νῦν οὐκ ἀγγελοὶ ὠνόμασται, οὐδὲ ἄνηρ, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀμφωσιμένην εἶναι τὴν διηγήσιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικόμενας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως ἄλλον, τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς. Eadem rursus narratio in Vaticanis quoque codicibus aliquantulum variat, pro breviorum scilicet aut excerptum arbitrio.

(39) Κρείττονα ἐστὶν ἐξ αἰο cod. Vat.

(40) Cod. oi θεώμενοι.

sole, a juvene oblato mulieribus Mariæ Magdalenzæ et Mariæ Jacobi et Salomæ, quæ cum aromatibus venerant, hæ ipsæ audierunt : « Nolite expavescere; Jesum quæritis Nazarenum crucifixum. » Medii autem sunt angeli illi, qui apud Joannem et Lucam apparent per intervalla singillatim. Apparuit enim sero Sabbatorum angelus unus extra monumentum; post quem ipse Servator. Mane autem jam adulto, alii duo apud Lucam viri appellati, haud intra monumentum visi. Extremus omnium ilie juvenis; et ante hunc, nec non ante viros a Luca memoratos, duo illi intra monumentum.

3. Lucas ait una Sabbatorum mane perspicuo tulisse aromata mulieres duas, quæ secutæ fuerant Jesum, Galilæa oriundas, quæque deduxerant ejus funus et venerant ad monumentum. Hæ duos angelos viderunt sibi dicentes : « Cur quæritis viventem inter mortuos? non est hic, sed surrexit. Recordamini quæ vobis dixit dum vobiscum versaretur, quod nempe oporteret Filium hominis pati; » et reliqua.

4. Joannes ait una Sabbatorum Mariam Magdalenam solam accessisse ad monumentum cum adhuc tenebræ essent; vidisse lapidem sublatum; venisse ad Simonem atque Joannem, quibus ait : « Tulerunt Dominum de monumento, et nescio ubi posuerunt eum. Venit ergo Petrus atque Joannes ad monumentum; » et reliqua. Deinde Magdalenam flentem exhibet evangelista; quam semet inclinantem vidisse ait duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes, sibique dicentes : « Mulier, quid ploras? » quæ ait : « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum. » Mox conversa retrorsum vidit Jesum stantem, neque tamen sciebat eum esse Jesum. Dicit autem ei Jesus : « Mulier, cur ploras? quem quæris? »

5. Ambigunt nonnulli quonam pacto tres dies noctesque tres absolutæ fuerint, uti prædixit Christus, ante faciendam resurrectionem. Porro respondere sic licet. Alii a tempore, quo Jesus proditus fuit, numerant; alii parasceven in duo dividunt, quia nox fuit rursusque dies, quia scilicet illa die sol obscuratus, denuo reluxit. Exin est Sabbati dies integra, ejusque nox. Alii supputant parasceven totam, diem noctemque; Sabbatum item totum ejusque noctem; Dominicæ autem diei initium, loco integræ diei metiuntur, qua incipiente Christus surrexit. Atque ita tres dies dicunt. Certe et in mortuis ac in recens natis pueris ita solemus totam diem metiri, sive nativitas contigerit hora decima, sive die exordiente. Sic etiam mortuis tertia die et nona et quadragesima inferias legitimas ferimus, haud tota tertia cum sua nocte, neque tota nona cum sua item nocte, neque tota quadragesima similiter cum sua nocte, sed initiis mortalium dierum spectatis, justa absolvimus, idque tempus pro die integra habemus atque metimur.

νεανίσκος ὁ ὀφθαλμοὺς τῆς γυναίξεϊν τῆ Μαρίᾳ τῆ Μαγδαληνῆ καὶ τῆ Μαρίᾳ Ἰακώβου καὶ Σαλώμῃ, αἱ μετ' ἀρωμάτων ἐλθοῦσαι ἤκουσαν, « Μὴ ἐκθαμβείσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρητῶν τὸν ἐσταυρωμένον. » Μέτω δὲ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ τῷ Λουκᾷ καὶ ὀφθαλμοὺς κατὰ καιρὸν ἰδιδύοντες· ἐφάνη μὲν γὰρ ὅτι Σαββάτων ἀγγελὸς εἰς ἐκτὸς τοῦ μνήματος· μεθ' οὗ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· ὄρθρου δὲ βαθέος, ἕτεροι οἱ κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὀνομασμένοι οὐκ εἶσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες· ὕστερος ἀπάντων ὁ νεανίσκος, καὶ πρὸ τούτου καὶ τῶν παρὰ τῷ Λουκᾷ οἱ δύο εἶσω τοῦ μνήματος.

γ'. Ὅτι ὁ Λουκᾶς μιᾷ λέγει τῶν Σαββάτων. ὄρθρου βαθέος, φέρειν ἀρώματα γυναίκας δύο τὰς ἀκολουθήσασας αὐτῷ, αἵτινες ἦσαν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνακολουθήσασαι, ὅτε ἐθάπτον αὐτὸν ἐλθοῦσαι ἐπὶ τὸ μνήμα· αἵτινες δύο ἀγγέλου εἶδον, οἱ καὶ εἶπον, « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη· μνησθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν ἐτι ὡν σὺν ὑμῖν λέγων, ὅτι δεῖ παθεῖν τὸν Υἱὸν ἀνθρώπου, » καὶ τὰ ἐξῆς.

δ'. Ὅτι Ἰωάννης λέγει τῆ μιᾷ τῶν Σαββάτων Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν μόνην ἐρχεσθαι πρὸς τὸ μνήμα, σκοτίας ἔτι ὄσης, καὶ βλέπει τὸν λίθον κείμενον καὶ ἐρχεται πρὸς Σίμωνα καὶ πρὸς Ἰωάννην καὶ λέγει, « Ἦραν τὸν Κύριον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν· ἦλθεν οὖν Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνήμα, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα εἰσάγει κλαύσαν τὴν Μαγδαληνὴν, καὶ παρακύψασαν ἰδεῖν λέγει δύο ἀγγέλους καθέζομένους, ἕνα πρὸς τὴν κεφαλὴν, καὶ ἕνα πρὸς τοὺς πόσιν· καὶ λέγουσιν αὐτῇ, « Γυναί, τί κλαίεις; » ἡ δὲ εἶπεν, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. » Εἶτα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ εἶδεν τὸν Ἰησοῦν ἐστῶτα· καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι Ἰησοῦς ἔστιν· ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει, « Γυναί, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; »

ε'. Ὅτι ἀποροῦσι τινες ὡς τρεῖς ἡμέραι καὶ τρεῖς νύκτες πληροῦνται, καθὼς εἶπεν Χριστὸς, αἱ τῆς ἀναστάσεως· καὶ ἔστιν ἀπεῖν (41)· οἱ μὲν ἀπὸ τῆς προδοσίας· οἱ δὲ τὴν Παρασκευὴν εἰς δύο ποιοῦσιν, καὶ νύξ γέγονεν καὶ πάλιν ἡμέρα· ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἡλίου σκοτισθέντος καὶ πάλιν ἀναφλεχθέντος· εἶτα ἡ τοῦ Σαββάτου ἡμέρα ὅλη καὶ ἡ νύξ αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέραν μὲν τὴν Παρασκευὴν ὅλην καὶ τὴν νύκτα αὐτῆς, Σάββατον ὅλον καὶ τὴν νύκτα αὐτοῦ· τῆς δὲ Κυριακῆς τὴν ἀρχὴν εἰς ἡμέραν μετροῦσιν ὅλην· ὡς ἀρξαμένης ἦδη τότε ὁ Χριστὸς ἠγέρθη· οὕτω τρεῖς ἡμέρας λέγουσιν. Ἐπεὶ καὶ ἐπὶ νεκρῶν καὶ ἐπὶ τῶν ἀρτιγενῶν παιδῶν οὕτως μετρεῖν ἔθος ὅλην ἡμέραν, ὅτε τὴν ἀπὸ τῆς δεκάτης ὥρας ἀρξαμένην γέννησιν μετροῦμεν, ἢ τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡμέρας ἀρξαμένην γέννησιν· ὁμοίως καὶ ἐπὶ νεκρῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ τὴν ἐνάτην καὶ τὴν τεσσαρακοστὴν τὰ νενομισμένα ποιοῦντες· οὐχ ὅλην τὴν τρίτην μετὰ τῆς νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ ὅλην τὴν ἐνάτην μετὰ τῆς οἰκείας νυκτὸς αὐτῆς· οὐδὲ τὴν τεσσαρακοστὴν ὁμοίως ὅλην μετὰ νυκτὸς αὐτῆς· ἀλλὰ τὰς ἀρχὰς τῶν τελευταίων ἡμερῶν ὀρῶντες ἐκτελοῦμεν τὰ πραττόμενα, ὅλην ἡμέραν ταύτην καὶ μετροῦντες καὶ λογιζόμενοι.

ζ'. Ἄλλ' ἐπει Χριστός φησιν, τρεῖς ἡμέρας καὶ ἅρ-
 τρεις νύκτας ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς ἔσομαι, ἔστι δὲ
 οὕτως εἰπεῖν (41)· ἄρα εἰ χρεώστην ἐπαγγειλάμενον
 τῷ οἰκείῳ δανειστῇ μετὰ τρεῖς ἡμέρας πληρώσειν τὸ
 χρέος, πρὸ τῆς προθεσμίας πληρώσαντα θεασάμενοι,
 ὡς ψευδόμενον κρινούμεν, ἢ ὡς πλεον ἀληθεύσαντα;
 Καὶ ἄλλως· εἰ θάπτον ἢ (42) εἶπεν, ἀνέστη, πλέων ἢ
 δύναμις, καὶ ἔγκλημα οὐκ ἔχει· τὸ δὲ βράδιον, ὑπε-
 ρβίας γέμει καὶ ψεῦδος λογίζεται γιγνόμενον· ψεῦδος
 μὲν, ὅτι παρῆλθεν ὁ λεχθεὶς ὄρος· ὑποπτον δὲ, ὅτι
 τῶν φυλάκων ἀναχωρησάντων, κλοπῇ τὸ πρᾶγμα ἐνο-
 μίσθη ἄν.

6. Sed quoniam Christus dixerat ⁶⁰, tribus die-
 bus tribusque noctibus se in corde terræ futurum,
 lubet ita disserere : si quis ære alieno obstrictus
 creditori suo recepisset, se post tres dies solutu-
 rum ; hunc, inquam, si ante condictam diem æs
 illud dissolvere videremus, mendacemne an multo
 veraciorem judicaremus? Præterea, si Christus
 ocius, quam sponderat, resurrexit, major hinc
 virtus elucescit, nedum locus reprehensionis est. Su-
 spicio contra atque mendacium ex tarditate conse-
 quebantur : mendacium, quia condictus terminus
 fuisset elapsus ; suspicio, quia, recedentibus custo-
 dibus, ea res furti fuisset insimulata.

EXPLICIT EPITOME.

LECTORI

Hactenus edidimus continuam atque illibatam Eusebiani operis priscam et præclaram Epitomen, prout ea est in pulcherrimo codice Palatino Vat. CCXX, a f. 61 usque ad 96, ubi opus reapse concluditur, relictis deinceps paginis puris. Fuerunt autem, ut vidimus, quæstiones xx ; scilicet ad Stephanum XVI, ad Marinum IV. Quanquam vero variis ex fontibus nobis suppetebant utriusque partis supplementa, nolimus ea cum Epitome admiscere, ne scripti per se concinni et perfecti seriem quodammodo his insertis perturbemus. Nunc tamen supplementa quæ invenimus tum quæstionum ad Stephanum tum etiam ad Marinum subtexenda sunt. Et primum lautæ aliquot partes ex magna ms. catena Nicetæ ad Lucam in codice A, seu Vat. 1611, quas non ex Epitome sed ex integro opere decerptas fuisse apparet ; quanquam ipse quoque Nicetas videtur interdum, ut fit in catenis, Eusebium diminuerè ; cujus rei indicium est, quod aliquando in Epitome sunt aliquot particulæ, quas Nicetas subtrahit : etsi alioqui in laudatis a Niceta partibus, Eusebius plerumque integer est, et ubique plenior. Nunc igitur priore loco supplementa quæstionum ad Stephanum.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRIORE OPERE QUÆSTIONUM EVANGELICARUM PARTES

in Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

α'. (43) Περὶ δὲ τοῦ τὸν Ματθαῖον ἀνωθεν κατ-
 ἄγειν τὰς διαδοχάς, τὸν δὲ Λουκᾶν ἀνάπαλιν πεποιη-
 κέναι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁδὸν πορευθέντας, οὐδὲν
 ἐπιμέμψεσθαι δεῖ· ἐπεὶ καὶ τοὺς ἀνάτη καὶ ὄρθιον
 πορείαν ἀνιόντας, καὶ τοὺς ἔμπαλιν διὰ τῆς αὐτῆς
 κατιόντας, οὐκ ἂν τις ἐτέραν φαίη βαδίζειν, μίᾳς
 ἀμφοτέρους κειμένης τοῖς τε ἀνιούσι καὶ τοῖς κατιού-
 σι τρίβου. Τὸν αὐτὸν γοῦν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς τῶν
 γενῶν διαδοχῆς πάρεστιν, ὅση φιλὸν ἐπ' ἐξουσίας διὰ
 τῶν αὐτῶν, τοῖς μὲν κάτωθεν ἐπὶ τοὺς πρόσω ἀνιέ-
 ναι, τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἀνωθεν προπατόρων ἀρξαμένοις,
 ἐπὶ τοὺς ὑστάτους καταλήγειν· οὗτος δὲ καὶ πόρρω-
 θεν Ἑβραίοις φιλὸς ἦν ὁ τρόπος, etc., *ut in impressa*
a nobis epitome, col. 891, lin. 4 a fine, usque ad τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστάς, col. 893, lin. 37. Εἰδ' ὅτι

4. Quod Matthæus superne successiones dedu-
 cat, Lucas vero contrario ordine utatur, quando-
 quidem eadem via uterque graditur, nullus est
 reprehensionis locus. Nam et illos qui prorsum sur-
 sumque ascendunt, et illos qui adversum eadem
 via descendunt, haud quisquam diceret diverso
 tramite incedere : quia scilicet una ab utrisque, id
 est ab ascendentibus descendentibusque, via teri-
 tur. Pari ergo modo etiam in recensendis generis
 successioneibus, pro cujusque libito vel ab imis
 sursum tendere, vel a superis capto initio progeni-
 toribus in postremos desinere licet. Atque hic mos
 antiquitus Hebræis placuit, etc. Quod si, quia nec
 Lucas ascendens substitit in Abrahamo, nec Mat-
 thæus ab Adamo inœpfit, in quem Lucas desivit ;

⁶⁰ Matth. XI, 40.

(41) Expilavit hanc Eusebii quæstionem Isidorus Pelusiota ep. 2, 212, tacito auctoris nomine ; ideoque ejusdem solutio jamdiu nota erat.

(42) Deest in codice particula ἢ, quæ tamen hic omitti non debuit.

(43) Cod. A, f. 65. Confer quæst. II.

Idcirco dissonos inter se evangelistas aliquis dicat, non recte judicat. Uterque enim evangelista proprio calculo descriptionem exposuit; aliter quidem ex Abrahamo incipiens, alter ipsum Abrahamum supergradiens, ad primum usque hominem ascendit; neque in hoc ipso consistens, historię suę seriem cum Deo connectit. Quęnam porro in his repugnantia est? si Matthæo quidem visum utile est, ob scripturę suę institutum, ex Abrahamo et deinceps genealogiam deducere: Lucę autem placuit, propter regenerationis in Christo mysterium, sursum provehere hominem lavacro regeneratum ultra cujuslibet generationis fines. Observa enim, eum toto suo sermone vocabulum generationis reticere, sed Jesum retrocedendo subvehere, donec non in homine aliquo sistit, sed in ipso omnium Deo, cui illum utpote Filium Patri copulat.

2. Age vero ut ita etiam loquentis coarguamus imperitiam, atque ut nemo veritatis ignoratione deinceps scandalum patiat, genuinam actę rei historiam exponam. In primis vero objectam nobis propositionem considerare opus est. Matthęus quidem ex Abrahamo ad Davidem, atque ita ad Salomonem ejusque successores usque ad Jacobum, unde ortus Josephus Christi putatus pater, descendit. Lucas autem Josephum haud ex Jacobo ait ortum, ut Matthęus; sed ex Heli ascendens, ad cęteros pergit, quorum nullum Matthęus commemorat. Atque ita obliquam veluti decurrens viam, nequaquam ad Salomonem devenit Davidis filium, sed ad Nathanum qui æque fuit Davidis filius. Atqui oportuisset, si unam uterque evangelista genealogiam texebat, vel Lucam eandem cum Matthęo seriem contexere, vel Matthęum eadem, quę habet Lucas, nomina recitare. Hi vero adeo invicem non conspirant, ut alter Jacobi filium dicat Josephum ac Salomonis Davide geniti; alter autem non Jacobi, sed Heli ac Nathani Davide item geniti: quo scribendi institutō magnopere inter se dissidere videntur. — Quomodo igitur objectę propositioni occurrendum est? Agēs, animę aperientes oculum, vocabulis ipsis accurate mentem intendamus, et quid dicat Lucas inspiciamus. « Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, ut putabatur filius Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi. » Sed enim Matthęus, haud usus est dictione *putabatur*, etc. Atque hæc prima est responsio.

3. Alius quoque fortasse latet profundus atque arcanus in prædictis sensus. Matthęus enim manifeste carnalem narrans Christi originem, et Josephum volens vere Davide oriundum ostendere, orationis suę ingressum qualem oportuit facit, dicens, *Liber generationis Jesu Christi*, et reliqua, consequenterque totam deinde historiam ponit post progenitorum catalogum, Magos videlicet, Herodis

μη μέχρι του 'Αβραάμ και ο Λουκάς άνωθεν Ισθ, μηδὲ ο Ματθαίος από του 'Αδάμ ηρξατο εφ' ον παρεληξεν ο Λουκάς, διαφωνειν τις αυτούς λέγοι, οτι ορθώς οίεται· εκάτεροι γάρ αυτών οικειω λογισημ την εκθεσιν πεποιθται της γραφής, ο μὲν εκ του 'Αβραάμ αρχάμενος, ο δὲ και τον 'Αβραάμ υπερβας, επί τε τον πρώτον άνθρωπον ανελθών· και μηδὲ μέχρι τούτου στάς, τον πάντα δὲ λόγον επί τον θεόν αναρτήσας· ποία γάρ εν τούτοις μάχη; Ει τῷ μὲν χρήσιμος εφάνη η από του 'Αβραάμ και επί τους εής γενεαλογία, δια την οικονομίαν του παρ' αυτώ λόγου, ο δὲ δια τὸ της εν Χριστῷ παλιγγενεσίας μυστηριου, αναβιδάζει τον δια λουτροῦ γεγεννημένον, επείκεινα άπάσης γενεσεως· τήρει γάρ οτι δι' όλου του λόγου σεσιώπηκε τὸ της γενεσεως ονομα, άγει τε αυτον άνάγων, και Ισθησιν οὐκ επί τινα ανθρώπων, άλλ' επί τον πάντων θεόν, μονονουχι προσάγων, ετι θη Υιόν γενόμενον τῷ Πατρί.

β'. (44) "Ina οὖν και τούτο ειρηκότος την άμαθίαν ελέγξωμεν, παύσωμεν δὲ του μηδένα ὑπ' άγνοιας όμοιας σκανδαλισθῆναι, την άληθῆ των γεγονότων ιστορίαν εκθήσομαι· πρώτερον δὲ την προταθεισαν ημιν πρότασιν καιρός εστι επισκεψασθαι· ο μὲν Ματθαίος από του 'Αβραάμ επί τον Δαυιδ, και οὕτως επί τον Σολομώνα και τους τούτου διαδόχους μέχρι του 'Ιακώβ, εξ οὗ 'Ιωσηφ ο του Χριστου χρηματίσας πατήρ, κάτεισιν· ο δὲ Λουκάς τον 'Ιωσηφ οὐκ από του 'Ιακώβ ειναι φησιν ως Ματθαίος, άλλ' από του 'Ηλει· εϊτα από του 'Ηλει άνωθεν εφ' ετέρους χωρεϊ, ὡν οὐδὲ όλος εμνημόνευσεν ο Ματθαίος· και οὕτως πλαγίαν τινα δραμίων, ερχεται οὐκ επί τον Σολομώνα τον του Δαυιδ, άλλ' επί Νάθαν τον και αυτον του Δαυιδ· οφειλων, ει δη περι της αυτης γενεαλογίας ο λόγος ην αυτοις, δια των αυτων τῷ Ματθαίω ανελεθιν, η τον Ματθαίον δι' ὡν ο Λουκάς χωρησαι ονομάτων· ει δὲ οὕτως οὐ συνηνεχθησαν άλλήλοις, ως τον ένα ειπειν του 'Ιακώβ τον 'Ιωσηφ ειναι υιδν και Σολομῶνος υιου Δαυιδ· τον δὲ ετερον, μη του 'Ιακώβ, αλλά του 'Ηλει και Νάθαν υιου Δαυιδ· δι' ὡν εοίχασι πολλήν διαφωνίαν προς άλλήλους περιέχειν. — Τι δη οὖν εις τὸ προταθεν τούτο πρόβλημα εϊποι άν τις; φέρε της ψυχής διανοιζαντες τὸ δμμα, άτενωσ ταίς λέξεσιν αυτοις επερεισωμεν την διάνοϊαν, Ιδωμέν τε τι φησιν ο Λουκάς. « Και αυτός ο 'Ιησους ην αρχόμενος ὡσει ετών τριάκοντα ὡν υιός ως ενομιζετο του 'Ιωσηφ, του 'Ηλει, του Μελχι· » άλλ' οὐκ ο γε Ματθαίος εχρησατο τῇ ως ενομιζετο φωνῇ, etc., ut in epitome, col. 896, lin. 4, usque ad αυτη μὲν οὖν η πρώτη άπόδοσις.

γ'. (45) Εἴη δ' άν τις και άλλος βαθύς και άπόρρητος εν τοις προκειμένοις λόγος. Ματθαίος μὲν γάρ όμολογουμένως την ενσαρκον γενεσιν ιστορών του Χριστου, και τον 'Ιωσηφ άποδειξει βουλόμενος άληθῶς εκ Δαυιδ, ὅθεν εγρην τῇ εισβολῇ κέρρηται του λόγου, φήσας, *Βιβλος γενεσεως 'Ιησου Χριστου, και τὰ εής*· ακολουθως τε την όλην εής ιστορίαν τίθησιν μετά τον των προπατόρων κατάλογον, τους Μάγους,

(44) Cod. A, f. 64. Quęst. III.

(45) Ibid.

τὴν Ἡρώδου μανίαν, τὴν εἰς Αἴγυπτον Ἰησοῦ φυγὴν. Ἄντιοχείας ἦν, ἐν ἣ δὴ οἱ πάντες λογιώτατοι τοὺς Ἰωάννας προγόνους αὐχοῦσιν (46)· οὐ μὴν ἀλλὰ πρὸς τῷ κατὰ φύσιν Ἑλληνικῶν τῶν ἀνδρῶν, ἐπήγετό τι πλέον ὁ Λουκᾶς ἐν λόγοις, ἅτε λατρικῆς ἔμπειρος ὢν ἐπιστήμης. Ὅμως δὴ ὁ τοιοῦτος τῆς τοῦ κατ' αὐτὸν Ἐυαγγελίου γραφῆς ἀρχόμενος, τὰ μὲν κατὰ τὸν Ζαχαρίαν καὶ τὴν Ἐλισάβετ ἱστορεῖ πρώτα. Εἶτα τὴν πρὸς τὴν Μαρίαν τοῦ Γαβριὴλ ἐπιφάνειαν ἐπισυνέψας, τὰς παραδόξους γενέσεις ἐξῆς τίθησιν, οὐδεμιᾶς μνησθεὶς γενεαλογίας τοῦ Ἰωσήφ· ἔπειτα δωδέκατον ἔτος ἀναγράφων τῷ Ἰησοῦ, οὕτω καὶ νῦν γενεαλογίας μνημονεύει. Μετὰ δὲ τοὺς Αὐγούστου χρόνους, Τιβερίου διαδεξαμένου τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, κατὰ τὸ πεντεκαίδεκατον αὐτοῦ ἔτος, φησὶ τὸν Ἰωάννην ἐπὶ τῆς ἐρήμου κηρῦξαι μετανοίας βάπτισμα εἰς ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν· διδασκαλίας τε αὐτοῦ τίθησι, καὶ ἐπὶ τούτοις ἅπασιν, Ἰησοῦ, φησὶ, βαπτισθέντος καὶ προσευξαμένου ἐγένετο ἀνοιγῆναι τὸν οὐρανὸν, καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερᾶν, καὶ φωνῆν ἐκεῖθεν ἐνεχθῆναι· «Σὺ εἶ ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐδόκησα.» Ἐνθα γενόμενος, ὡσπερ ἐξ ὑπνου διανήψας, τῆς γενεαλογίας ἀκαίρως, ὡς ἂν οἰηθεὶς τις, μνημονεύει λέγων, «Καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχόμενος ὁ Ἰησοῦς ὡς ἑτῶν τριάκοντα, ὃν υἱὸς ὡς ἐνομιζέτο τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἥλעי, τοῦ Μελεχι (47),» καὶ τῶν λοιπῶν.

ε'. Τίς τοιγαροῦν ἐν τούτοις οὐκ ἂν ἀπορήσειεν; εἰ Ματθαῖος μὲν λόγου σύνταξιν ἐπιστημόνως φαίνεται πεποιημένος, κατὰ καιρὸν τε χρησάμενος τῇ γενεαλογίᾳ, Λουκᾶς δὲ εἰς τοσοῦτον ἤλαυνεν ἀπορίας, ὡς ὅτε μὲν ἐχρῆν κατὰ χώραν τὴν γενεαλογίαν ἐντάξει, τῆνικαῦτα παραλείπειν αὐτήν, ἱστορίαν τε τοσαύτην ἐκθέμενον τὴν ἀπὸ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τριάκοντα ἑτῶν, μηδένα καιρὸν ἐπιτήδειον συνιδεῖν τῆς κατ' αὐτὸν γενεαλογίας· νῦν δὲ ὅτε τριακονταέτης γεγονὸς πάρεσις ἐπὶ τὸ Ἰωάννου βάπτισμα, παρὰ πάντα λόγον καὶ παρὰ καιρὸν, ὡσπερ τινὰ παρενόηκην εἰσάγει τῆς γραφῆς τὴν γενεαλογίαν. Ἄλλ' εἰ τίς γε αὐτῷ τοιαῦτα ἐμέμφατο, οὐκ ἂν ἠπόρησεν ἀποκρίσεως ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς· εἶπε δ' ἂν ὡς εἰκὸς θεῖά τινα καὶ σοφὰ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ Πνεύματος ἐπάξια. Ἐγὼ δὲ ἠγοῦμαι αὐτὸν καὶ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν τοῦ Ἰησοῦ γενεαλογεῖν ἐθέλοντα, νῦν τοῦτο πεποιηχέναι· τοῦτο γὰρ εἰ κατὰ γνώμην ἔπραττεν, οὐκ ἠγνοεῖ, ὅτε ἐχρῆν ταύτην ἐκθέσθαι. Ἐπειδὴ δὲ νῦν τῆς διὰ λουτροῦ ἀναγεννήσεως μέμνηται, Ἰδὼν αὐτὸν εἰσάγων Θεοῦ, βούλεται ὡς ἐν ὁδοιγμάτι πα-

(46) Sic demonstrat Eusebius totam Antiochenorum litteraturam Græcam fuisse.

A furorem, Jesu in Ægyptum fugam, indidem reditum, denique Archelaum. Et quomodo post hæc in publicum hominum conspectum prodians Joannes, tricesimo ætatis Jesu anno, pœnitentiæ baptismum in deserto prædicaverit, atque inter alios illic Jesus quoque venerit, ut abs Joanne in Jordane baptizaretur. Vides ergo in his contextum, et historicæ narrationis sequelam, quam Matthæus exponit, vir Syrus, professione vitæ publicanus, lingua Hebræus.

4. At Lucas celebri Antiochia genus trahebat, qua in urbe eruditissimi quique abs Ionibus se progenitos esse gloriantur. Sed præter insitum civibus hellenismum, aliquando magis profecerat in litteris Lucas, quia medicæ artis peritus erat. Et tamen talis cum esset, Evangelii scripturam ordiens, res primum Zachariæ et Elisabetæ narrat. Deinde Gabrielis ad Mariam apparitione subnexa, miras illas nativitates deinde ponit, nulla Josephi genealogiæ facta mentione. Postea duodecimum Jesu annum scribens, nondum ullam genealogiam memorat. Post Augusti vero tempora, Tiberio Romanorum imperium tenente, quinto decimo hujus anno, dicit Joannem in deserto prædicavisse pœnitentiæ baptismum in peccatorum remissionem: concionesque ejus exponit; et post hæc omnia, Jesu, inquit, baptizato et orante cœlum aperiri contigit, et Spiritum columbæ specie descendere, atque illinc vocem deferri: «Tues Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.» Porro huc provectus, tanquam somno evigilans, genealogiæ intemptive, ut aliquis existimabit, mentionem infert: «Et ipse Jesus erat incipiens quasi annorum triginta, filius ut putabatur Josephi, qui fuit Heli, qui fuit Melchi,» et reliquorum.

5. Quis ergo hoc loco non sit perplexus? siquidem Matthæum narrationis suæ compositionem scite fecisse apparet; Lucam autem tanta incogitantia fuisse, ut cum suo loco genealogiam collocare deberet, eam tunc prætermiserit: et ceteram tantam historiæ partem scripserit, nempe a Christi nativitate usque ad tricesimum ejus annum, nullum inserendæ genealogiæ idoneum tempus agnoverit: sed nunc demum cum triginta jam annos natus ad Joannis baptismum accedit Christus, præter omnem rationem ac tempus, tanquam scripti insertum quoddam genealogiam inducat. Verumenimvero si quis illum sic reprehenderet, haud responsum suum desiderari pateretur divus evangelista; sed divina quædam, ut par est, et scita, et inhabitante divino Spiritu digna eloqueretur. Ego autem existimo ipsum Jesu carnalem quoque originem describere volentem, ita se gessisse. Et quia hoc ei propositum erat, haud ignorerat, generationem hujusmodi exponi oportere. Sed quoniam nunc de regeneratione per lavacrum

(47) Ita codex, prætermisissis Matath et Levi.

loquitur, Jesumque ut Dei Filium exhibet; idcirco hoc veluti exemplo demonstrare studet, quemlibet hominem in Deo regeneratum, etiamsi vere filius hominum habeatur ob carnem qua indutus est, non tamen cum sua natura in carnis genitoribus sistere, neque non ultra corporis procreatores excurrere: verum etiamsi filius hominis videatur ob corporis generationem, nihilominus haud alienum a Dei adoptione censeretur. Existimo igitur ipsum tempestive et genealogiam scripsisse, et additamento dictionis ut *putabatur* usum. Consentaneum quippe erat, postquam de cælo testimonium ad Jesum venerat: Tu es Filius meus dilectus, in te mihi complacui; jam inquam haud decebat, hominum filium, æque ac cæteros, ipsum appellare; sed additamentum adjicere opus fuit ut *putabatur*. Nam Dei quidem proclamatus fuit naturaliter filius, non autem ut *putabatur*: secus autem Josephi quidem *putabatur*, sed non erat naturaliter filius.

6. Quæ cum ita se habeant, videor mihi sic rationem reddidisse, cur Matthæus scripturam suam exordiens, ante Mariæ conceptum, et ante carnalem Jesu generationem, tempestive in sua historia carnalem genealogiam præposuerit. Propterea generationes quoque deorsum ducit, descensum a meliore statu innuens illius de quo agit: etenim incarnatum Dei Verbum reapse descendit, quia cum in forma Dei esset exinanivit semetipsum formam servi accipiens. At vero Lucas, siquidem, æque ac Matthæus, Verbi in carne adventum demonstraturus fuisset, ipse quoque omnino generis historiam scripsisset circa conceptionis aut certe nativitatis tempus; ordinatimque a senioribus exordiens, ad postremos descendisset. Sed quia haud secundum Matthæi mentem narrationem suam explicuit, merito tempus illud transcendens, ad baptismi regenerationem contendit: atque hoc loco contrariam exponit generationum successionem: subgradiens simul a postremis ad primos, simulque vitans commemoratorum a Matthæo reorum peccatorumque virorum mentionem: quandoquidem regeneratus in Deo, sit alienus a carnali origine, et a peccatoribus secundum carnem patribus, postquam Dei filius est effectus, et omnium qui secundum Deum inculpate vixerunt. Sic Abrahamo quoque dictum fuit: « Tu vero abibis ad patres tuos. » Quibus verbis haud carnales parentes sed illi qui secundum Deum pietate ei similes fuerunt, quasi ænigmatè denotantur.

7. Merito ergo Lucas, utpote qui regenerationem narrat, haud eadem qua Matthæus via incedit. Quamobrem neque Salomonis neque Uriæ uxoris, neque Thamaræ, neque Ruthæ, neque Jechoniæ, neque his interjectorum haud absque criminatione virorum facit recensionem, sed per alios inculpato graditur; et quidem a propheta Nathano regeneratum suum derivat. Et ille quidem apud Matthæum secundum carnem genitus, filius erat Abrahami, ex hoc videlicet deducta genealogia, quia primo Abrahamo facta fuit promissio gentium benedictio-

ραστῆσαι θεοῦ διὰ τὸν πατέρα ὃ ἐν Θεῷ ἀναγεννώμενος, καὶ ἀληθῶς υἱὸς ἀνθρώπων εἶναι νομίζοιτο δι' ἣν περικείται σάρκα, ἀλλ' οὐχ ἴστανται γὰρ αὐτῷ τὰ τῆς γενέσεως εἰς τοὺς κατὰ σάρκα γονεῖς, οὐδὲ μέχρι τῶν τοῦ σώματος προπατόρων φθάνει· ἀλλ' εἰ καὶ νομίζοιτο ἀνθρώπων εἶναι υἱὸς διὰ τὴν τοῦ σώματος γένεσιν, ὅμως ὁ οὐκ ἄλλοτριος τῆς τοῦ Θεοῦ υἰοθεσίας καθέστηκε. Διὸ ἡγοῦμαι αὐτὸν κατὰ καιρὸν καὶ τῆς γενεαλογίᾳ κεχρησθῆναι, καὶ τῆ προσθήκῃ τῆς ὡς ἐνομίζετο φωνῆς. Καὶ γὰρ ἀκόλουθον ἦν, τῆς ἐξ οὐρανῶν μαρτυρίας φησάσης πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Σὺ ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα, μηκέτι καὶ ἀνθρώπων ὁμοίως αὐτὸν ἀναγορεῦσαι υἱὸν, μετὰ δὲ τῆς ὡς ἐνομίζετο προσθήκης· Θεοῦ μὲν γὰρ ἀνεκλήρητος υἱὸς εἶναι φύσει, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐνομίζετο τοῦ δὲ Ἰωσήφ ἐνομίζετο, ἀλλ' οὐ φύσει υἱὸς ἦν.

ζ'. Ὅταν οὕτως ἐχόντων, δοκῶ μοι καὶ οὕτως τὴν λογισμὸν ἀποδεδοκῆναι, καθ' ὃν ὁ μὲν Ματθαῖος ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς Μαρίας, καὶ πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ καιρὸν ὡς ἐν ἱστορίᾳ προτάττει τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν· διὸ καὶ τὰ γένη κατὰγει, κάθοδον ἀπὸ τῶν κρεττόνων ἀνιτιτόμενος τοῦ δηλουμένου σαρκουμένου γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ κατῆι, ὅτι δὴ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαβών· ὁ δὲ Λουκᾶς, εἰ μὲν ὁμοίως τῷ Ματθαίῳ τὴν ἐνσάρκον ἐμελλεν αὐτοῦ παρουσίαν δηλοῦν, πάντως ἀν ἐχρήσατο καὶ αὐτὸς τῆ τοῦ γένους ἱστορίᾳ, κατὰ τὸν τῆς συλλήψεως ἢ τῆς ἀποτέξεως καιρὸν καὶ ἀκολουθῶς ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀρξάμενος, κατῆι ἐπὶ τοὺς τελευταίους· ἐπεὶ δὲ οὐ κατὰ τὴν αὐτὴν τῷ Ματθαίῳ διάνοιαν ἐξέθετο τὴν διήγησιν, εἰκότως τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον καιρὸν ὑπερβάς, ἐπὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ λουτροῦ παραγίνεται· καὶ ἐνταῦθα τὴν ἐναντίαν ἐπιθέται τῶν γένων διαδοχὴν, ὁμοῦ καὶ ἀνάγναι ἀπὸ τῶν ὑστάτων ἐπὶ τὰ πρῶτα, ὁμοῦ καὶ τὴν μὴ μὴ τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὑπαιτίων καὶ ἀμαρτωλῶν ἀνδρῶν ἀποσειόμενος, ἐπειδὴ περ ὁ παρὰ τῷ Θεῷ ἀναγεγεννημένος, ἀλλότριος καθίσταται τῆς ἐνσάρκου γενέσεως καὶ τῶν κατὰ σάρκα ἀμαρτωλῶν πατέρων. Υἱὸς ἀποφαινόμενος Θεοῦ, καὶ πάντων τῶν κατὰ Θεὸν ἀνεπιλήπτως βεβιωκότων· οὕτω καὶ τῷ Ἀβραάμ εἰρητο· « Σὺ δὲ ἀπελεύση πρὸς τοὺς πατέρας σου· οὐ τοὺς κατὰ σάρκα, τοὺς δὲ ἐν Θεῷ διὰ τὴν εὐσεβείας ὁμοιοτροπίαν ἀνιτιτομένου τοῦ λόγου.

ζ'. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ Λουκᾶς, ὅτε τὴν ἀναγέννησιν ἱστορῶν, οὐ τὴν αὐτὴν ὁδεύει τῷ Ματθαίῳ· οὐτ' οὖν τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς Οὐρίου. οὐ τῆς Θάμαρ, οὐ τῆς Ρούθ, οὐ τοῦ Ἰεχονίου καὶ τῶν μεταξὺ διαβεβλημένων ἀνδρῶν τὴν παράθεσιν πεποίηται, ἀλλὰ δι' ἐτέρων ἀνεπιλήπτων ἀνεῖσι, καὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφήτου Νάθαν τὸν ἀναγεγεννημένον εἰσάγει. Καὶ ὁ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ κατὰ σάρκα γεγεννημένος, υἱὸς ἦν Ἀβραάμ, ἐντεῦθεν γενεαλογούμενος, ἐπειδὴ περ τῷ Ἀβραάμ πρῶτον ἢ ἐπαγγελία δέδοτο τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τοῦ ἐκ σπέρματος

τος αὐτοῦ προελευσμένου γεννησομένη. Ὁ δὲ ἐν Θεῷ ἀναγεννημένος, ἑτέρουσ πατέρας τοὺς κατὰ Θεὸν ἐπιγραφάμενος, οὐδ' αὐτοὺς ἀληθῶς ἐσχηκώς, ἀλλ' ὡς ἐνομιζέτο διὰ τὴν τῶν ἡθῶν ὁμοιοτροπίαν, ἀνεισιν ἐπὶ τὸν ἀληθῆ Πατέρα μετὰ πάντας χρηματίας Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὗτος μὲν ἐν ἀπορήτοις ἡμῖν ἀποδόσθω ὁ λόγος. Ἴνα δὲ μὴ τις ἡμᾶς εὐρεσιλογεῖν ὑπολάβοι, καὶ ἱστορίᾳ χρῆσθαι παλαιότητα παρ' ἧς ἔστι τὴν λύσιν εὐρεῖν τῆς νενομισμένης παρ' ἀμφοτέροις τοῖς εὐαγγελισταῖς διαφωνίας. Τῆς δὲ ἱστορίας γέγονε συγγραφεὺς Ἀφρικανὸς, ἀνὴρ λόγιος καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς ἐξωθεν παιδείας ὀρωμιμένοις ἐπιφανής· οὐ πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ καλοῖς λόγοις, καὶ ἐπιστολῇ φέρεται πρὸς Ἀριστείδην περὶ τῆς νενομισμένης τῶν εὐαγγελιστῶν περὶ τὴν Χριστοῦ γενεαλογίαν διαφωνίας· ἔχει δ' οὕτως.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ (48).

Ἡ. Οὐκ ἀκριβῶς μέντοι τινὲς λέγουσιν, ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὕτη τῶν ὀνομάτων καταριθμησίς τε καὶ ἐπιμίξια, τῶν τε ἱερατικῶν, ὡς ὄνεται, καὶ τῶν βασιλικῶν, ἵνα δειχθῇ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεύς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος· ὥσπερ τινὸς ἀπειθοῦτος ἢ ἑτέραν ἐσχηκὸς ἐλπίδα, ὅτι ὁ Χριστὸς ἀρχιερεὺς ἔστι Πατὴρ, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, καὶ βασιλεὺς ὑπερκόσμιος, οὗς ἠλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν ὄλων γενόμενος. Καὶ τοῦτο ἡμῖν προσήγγειλεν οὐχ ὁ κατάλογος τῶν φυλῶν, οὐχ ἡ μίξις τῶν ἀναγράπτων γενῶν, ἀλλὰ πατριάρχαι καὶ προφῆται. Μὴ οὖν κατῳμεν εἰς τοσαύτην θεοσεβείας σμικρολογίαν, ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὀνομάτων, τὴν Χριστοῦ βασιλείαν καὶ ἱερωσύνην συνιστώμεν· ἐπεὶ τῇ Ἰουδα φυλῇ τῇ βασιλικῇ, ἢ τοῦ Λευὶ φυλῆ ἱερατικῇ συνεζύγη, τοῦ Ναασῶν ἀδελφῆν τὴν Ἐλισάβετ Ἀαρὼν ἀξαμένου, καὶ πάλιν Ἐλεάζαρ τὴν θυγατέρα Φατιήλ, καὶ ἐνθένδε παιδοποιησαμένων. Ἐψεύσαντο οὖν οἱ εὐαγγελισταί, συνιστάντες οὐκ ἀλήθειαν, ἀλλ' εἰκαζόμενον ἔπαινον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν διὰ Σολομῶνος ἀπὸ Δαυὶδ ἐγενεαλόγησεν τὸν Ἰακώβ τὸν τοῦ Ἰωσήφ πατέρα· ὁ δὲ Νάθαν τοῦ Δαυὶδ, τὸν Ἥλιν τὸν τοῦ Ἰωσήφ ὁμοίως ἄλλων πατέρα· καίτοι ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν, ὡς ἑκατέρα τῶν καταριθμημένων τάξις, τὸ τοῦ Δαυὶδ ἔστι γένος, ἢ τοῦ Ἰουδα φυλῆ βασιλικῆ. Εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' οὐ καὶ Σολομῶν, ὃ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγίνοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ ἐξ οὐδεμιᾶς (49) τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνου δὲ Λευίται. Μάτην αὐτοῖς ἄρα πέπλασται τὸ εἰρησμένον· μὴδὲ κρατοῖη τοιοῦτος ὁ λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ [κατὰ] ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκαίται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ· τίς γὰρ οὐκ οἶδε κάκεινον τὸν ἱερώτατον τοῦ Ἀποστόλου λόγον κηρύσσοντος καὶ διαγγέλλοντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆ-

⁶⁴ Exod. vi, 23. ⁶⁵ ibid. 25.

(48) Diximus col. 899, adn. 12, Africani epistolam, quam Eusebius *Hist. eccl.* i, 7, acephalam dederat, a nostra epitome feliciter partim sarciri. Nunc isto in fragmento integriore ac primitivo prædictæ epistolæ prior pars omnino cumulatur. Hujus ergo ad Africani epistolam præclari additamenti meminisse oportet eos, qui novas aliquando editiones curabunt.

nis, quæ haud aliter quam per semen ex eo proventurum eventura erat. At ille in Deo regeneratus, alios sibi patres secundum Deum inscribens, haud equidem veros patres, sed ita putatos propter morum similitudinem, ad verum Patrem post omnes sursum tendit, Filius Dei existens. Atque hactenus de arcano a nobis sensu dictum sit. Ne vero nos quisquam hæc proprio ingenio excogitare putet, antiquissimam historiam proferam, apud quam comperire est solutionem putatæ inter duos evangelistas dissonantiæ. Historiæ hujus auctor Africanus est, vir eruditus, et inter extera doctrina imbutos illustris, cujus præter cæteros multos egregios libros, epistola quoque habetur ad Aristidem de putata evangelistarum circa Christi genealogiam dissonantia, quæ ita se habet.

AFRICANI.

8. Haud accurate quidam aiunt, provide factam esse differentem hanc nominum enumerationem et permissionem sacerdotium, ut putant, et regalium virorum, ut ostenderetur merito Christus rex simul atque sacerdos : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat, nempe quin Christus æternus sit apud Patrem pontifex, preces nostras ei offerens : rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, cooperatore effectus in omnium rerum ordinatione. Idque nobis exploratum fecit non tributum catalogus, neque perscriptarum generationum mistio, sed patriarchæ atque prophetæ. Cavemus igitur a minuto hujusmodi religionis artificio, ut nominum permutatione Christi regnum ac sacerdotium comprobare velimus. Nam et alioqui regali Judæ tribui sacerdotalis Levi tribus facia erat affinis, ex quo Naassonis sororem Elisabetam duxit Aaron uxorem ⁶⁴, rursusque Eleazar Phathelis filiam ⁶⁵, prole inde suscepta. Ergo evangelistæ mentiti sunt, dum non veritatem asserunt, sed simulatam laudem : cujus rei causa, alter quidem per Salomonem a Davide Jacobi stirpem traxit, qui fuit Josephi pater : alter autem a Nathano Davidis filio Helim deduxit Josephi pariter, sed alia ratione, patrem. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum hominum ordinem, genus esse Davidis, Judæ nempe regiam tribum. Etiamsi enim propheta Nathanus fuit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens (David) : ex multis sane tribubus existere prophetæ ; sed tamen sacerdotes nulli fuerunt ex nulla duodecim tribuum, sed soli Levitæ. Frustra igitur composita ab illis fuit hæc falsitas ; neque prævalebit hujusmodi sermo in Christi Ecclesia contra accuratam veritatem, nempe ut mendacium consarcinetur ad

Et enim in Veneti quoque Gallandii diligentissimi hominis *Bibliotheca Patrum* t. II, p. 558, acephala est hæc epistola, quia caput ejus adhuc linteis codicum obvolutum erat.

(49) In epitome codex habet omnino oὐ δέινεις, sed veram nunc vides lectionem ἐξ οὐδεμιᾶς.

Christi laudem atque præconium. Quis vero et illa A
nescit sacratissima Apostoli verba resurrectionem
Servatoris nostri prædicantis atque nuntiantis,
reique veritatem magno cum pavore affirmantis dum
ait ⁶⁶: Si Christum resurrexisse quidam negant,
nos autem asserimus atque credimus, speramus ac
prædicamus, falsi testes Dei sumus, quod suscita-
verit Christum, quem non suscitavit. Quod si adeo
hic qui Deum Patrem honorat, nemendax videatur,
timeat, quia rem miram narrat; cur non merito ti-
meat quisquis falso sermone veritatem vult stabili-
re, non veram sententiam concinnans? Nam si ge-
nerationes abuderent, nihilque germani seminis ad
Josephum conferretur, sed ea res ad fulcimen tan-
tummodo nascituri dicta esset, nempe quod rex at-
que sacerdos foret is qui venturus erat, deficiente
probatione, totoque orationis ornatu in futilem
hymnum desinente, nullam hinc laudem Deo
sed damnationem potius dicenti constari, quia quod
accedere exploratum sit, quia totum mendacium est;
nihil est, aliquid esse jactavit.

9. Davidem Matthæus quoque ante alios in ordi-
ne posuit in sua genealogia, quia Davidi primo soli-
que firmo jurejurando prædixerat Deus fore ut
ex illo nasceretur secundum carnem Christus.
Scriptum est igitur: « Juravit Dominus Davidi veri-
tatem, et non frustrabitur eam: de fructu ventris
tui ponam super thronum tuum ⁶⁷. » Et rursus:
« Juravi Davidi servo meo, usque in æternum para-
bo semen tuum ⁶⁸. » Et in Paralipomenis: « Cum-
que completi fuerint dies tui, ut dormias cum patri-
bus tuis, suscitabo semen tuum post te, eritque C
filius de ventre tuo, et stabiliam regnum ejus:
ipse mihi ædificabit domum, et erigam thronum
ejus usque in sempiternum. Ego ero illi Pater, et
ipse mihi filii instar ⁶⁹. » Similia his in secundo
quoque Regnorum libro scribuntur ⁷⁰. Sed ea qui-
dem ad Salomonem trahi queunt; verum hæc quæ
in manibus sunt, nihil prorsus ad Salomonem at-
tinere, sic licet cognoscere. Multis post Salomonis
obitum annis prophetans Isaias, hæc de futuro ex
Davidis semine vaticinabatur: « Egredietur virga
de radice Jessæ (fuit hic Davidis parens), et flos de
radice ejus ascendet. Et erit radix Jessæ, et qui
consurgit ad imperandum gentibus: in ipso gentes
sperabunt ⁷¹. » De promisso autem Davidi throno
tale oraculum est: « Parvulus natus est nobis, et
filius datus est nobis, cujus principatus super hu-
merum ejus: vocaturque nomen ejus magni consi-
lii Angelus. Magnus est principatus ejus, et pacis
ejus non est terminus: super solium Davidis et
regnum ejus, ut id constituat ⁷². » In suprascri-
ptis itaque dicitur quidem ex radice Jessæ et ex
Davide surrecturus aliquis, non tam ad regnandum

ρος ἡμῶν, καὶ διτοχυριζομένου τὴν ἀλήθειαν, μεγάλην
φθῶν λέγοντος, ὅτι εἰ Χριστὸν λέγουσι τίνες μὴ ἐξη-
γῆθαι, ἡμεῖς δὲ τοῦτο καὶ φαμέν καὶ πεπιστευκα-
μεν, καὶ αὐτὸ καὶ ἐλπίζομεν καὶ κηρύσσομεν, κατα-
ψευδομαρτυροῦμεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστὸν
ὃν οὐκ ἤγειρεν· εἰ δὲ οὕτως ὁ δοξολογῶν Θεὸν Πα-
τέρα, δέδοικε μὴ ψευδολόγος δοξαίη, ἔργον παράδοξον
διηγούμενος, πῶς οὐκ ἂν δικαίως φοβηθεῖη, ὅτι διὰ
ψευδολογίας ἀληθείας σύστασιν ποριζόμενος, ὄξεν
οὐκ ἀληθῆ συνιθεῖς; Εἰ γὰρ τὰ γένη διάφορα, καὶ
μηδὲν καταφέρει γνήσιον σπέρμα ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ, ἐλ-
ρηται δὲ μόνον εἰς σύστασιν τοῦ γεννηθησομένου, ὅτι
βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἔσται ὁ ἐσόμενος, ἀποδείξεως μὴ
προσούσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων σεμνότητος εἰς ὕμνον
ἀβρανῆ φερομένης, δῆλον ὡς τοῦ Θεοῦ μὲν ὁ ἔπαινος
οὐκ ἄπτεται, ψεῦδος ὢν· χρίστος δὲ τῷ εἰρηκῶτι, τὸ
οὐκ ὄν, ὡς ὃν κομπᾶσαντι (50).

θ'. Τὸν Δαυὶδ πρὸ τῶν ἄλλων καὶ Ματθαῖος ἔταξεν
ἐν τῇ κατ' αὐτὸν γενεαλογίᾳ, ἐπειδὴ καὶ πρώτῳ καὶ
μόνῳ τῷ Δαυὶδ μεθ' ὄρκου διαβεβαιώσεως ἐξ αὐτοῦ
κατὰ σάρκα φῦνα· ὁ Χριστὸς ἐθεοπίστετο· γέγραπται
γούν· « Ὁμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ
ἀθετήσῃ αὐτήν· ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι
ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν· « Ὁμοσα Δαυὶδ τῷ
δούλῳ μου, ἕως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα
σου. » Καὶ ἐν Παραλειπομένοις· « Καὶ ἔσται ὅταν
πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν
πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ,
ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασι-
λειαν αὐτοῦ· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορ-
θῶσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα· ἐγὼ ἔσο-
μαι αὐτῷ εἰς Πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. »
Τὰ ὅμοια τοῦτοι καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Βασιλειῶν
φέρεται· ἄλλ' ἕκαστα μὲν κἀν ἔλλυσεθῆ ἐπὶ τὸν Σο-
λομῶνα, τὰ δ' ἐν χερσίν ὅτι μηδεμίαν ἔχει κοινότητα
πρὸς Σολομῶνα, ὡδ' ἂν τις καταμάθοι. Μετὰ τὴν Σο-
λομῶνος τελευτὴν, πολλοῖς ὕστερον χρόνοις προφη-
τεῶν Ἠσαίας, τοιαύτε περι τοῦ γεννησομένου ἐκ σπέρ-
ματος Δαυὶδ προκηρῦττει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ
τῆς ῥίζης Ἰεσσαί· (κατῆρ δὲ ἦν οὗτος τοῦ Δαυὶδ)
καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται· καὶ ἔσται ἡ ῥίζα
τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν· ἐπ'
D αὐτῷ ἔθνη ἐλιποῦσι. » Καὶ περὶ τοῦ ἐπηγγελημένου
δὲ τῷ Δαυὶδ θρόνου ὡδε θεοπίζει· « Παιδίον ἐγεννήθη
ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου
αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς
Ἄγγελος· μεγάλη τὴ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης
αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν
βασιλειαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν. » Διὰ δὲ τῶν
ἐκτεθέντων εἰρηται μὲν ὅτι ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί καὶ

⁶⁶ I Cor. xv, 12-15. ⁶⁷ Psal. cxxxi, 11. ⁶⁸ Psal. lxxxviii, 4, 5. ⁶⁹ I Paralip. xvii, 13. ⁷⁰ II Reg. vii, 12. ⁷¹ Isa. xi, 1, 10. ⁷² Isa. ix, 6, 7.

(50) Hactenus fragmentum in cod. A, f. 63 b, Africano nominatim inscriptum. Cui si subnectas particulam illam quam habes apud nos in epitome col. 900, ἴνα οὖν usque ad ἐκθῆσομαι; et mox ἐπι-

δὴ γὰρ τὰ ὀνόματα, etc., cum reliqua, n̄ exstat apud Eusebium Hist. i, 7, grandiore parte, totam for- tasse Africani epistolam tenebimus.

τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται τις οὐ τοῦ Ἰσραὴλ ἄρχειν, ἀλλὰ τῶν ἐθνῶν· εἰρηναίος δὲ ὅτι γεννηθήσεται παιδίον, καὶ ὀνομασθήσεται Υἱὸς, ξένους ὀνόμασι καὶ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ὑπεραίρουσι κεκοιμημένος, ὅτι τε ὁ τοιοῦτος τὸν θρόνον Δαβὶδ ἀναλήψεται, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κατορθῶσαι αὐτήν.

ι'. Ταῦτα δὲ ὅτι μετὰ Σολομῶνα περὶ ἐτέρου τινὸς μέλλοντος ἤξειν προανεφωνεῖτο, παντὶ τῷ δήλῳ. Καὶ ἄλλως δὲ τὰ πρὸς τὸν Δαβὶδ ἐκτεθέντα λόγια οὐκ ἂν ἐφαρμόσαιεν Σολομῶνι, ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τυγχάνοντα· σαφῶς γὰρ ὁ χρησμὸς δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δαβὶδ ἀναστήσεται ὁ θεοπιζόμενος, Σολομῶν δὲ, ζῶντος ἔτι τοῦ Δαβὶδ, νεύματι αὐτοῦ καὶ γνώμῃ διάδοχος τῆς βασιλείας· λέγεται γοῦν ἐπὶ μόνῳ ἔτεσι τεσσαράκοντα βασιλεύσαι ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ· πῶς οὖν εἰς αὐτὸν ἐπιφέροιο τὸ, « Ἀνορθῶσαι τὸν θρόνον αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα; » Ἄλλ' εἰ λέγοι τις περὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ διαδοχῆς εἰρηθῆναι αὐτὰ, οὐκ ἀγνοητέον ὅτι μέχρις Ἰεχονίου καὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας ἢ ἀπὸ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος διαδοχῆ τῆς βασιλείας διήρχεσε, μηδενὸς μετὰ τὸν Ἰεχονίαν ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας τοῦ Δαβὶδ καταστάντος. Πῶς δ' ἂν τῷ φιλογυναίῳ, καὶ οὐ οὐκ ἦν ἡ καρδία τελεία μετὰ Κυρίου Θεοῦ αὐτοῦ, ἐφαρμόσῃ τὰ τοῦ ὄρκου, καὶ τό· « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » Ἄλλὰ γὰρ ἀντικρυς Σολομῶνος μὲν ἀλλότρια ταῦτα· ἀνάγειντο δ' ἂν ἐπὶ Χριστὸν, ὃς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀναστὰς, οἶκον τῷ Θεῷ οὐκ ἐξ ἀψύχων λίθων, οὐδ' ἐν γυνίκα καὶ μέρει γῆς, ἀλλὰ καθ' ὅλην τῆς οἰκουμένης καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐκ ζώντων καὶ νεκρῶν λίθων συνεστήσατο τὴν θεοπεπετῆ αὐτοῦ Ἐκκλησίαν· ἧ καὶ μόνῳ τῷ, « Αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν; » ἀναφωνούμενον ἀρμόσει· ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέραις Γραφαῖς Υἱὸς ἀναγορεύεται τοῦ Θεοῦ· ἐν τῇ φασκίῳσῃ, « Ἐκ γαστέρος πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε· » καὶ ἐν τῇ λεγοίῳσῃ, « Κύριος εἶπε πρὸς με, Υἱὸς μου εἰ σύ· » πάλιν ἐν ἧ λέλεκται, « Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· » Τοῦτοις γοῦν συνάδει καὶ ἡ ἐξ οὐρανῶν ἐπ' αὐτὸν ἐνεχθεῖσα φωνή, « Σὺ εἰ ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, » φήσασα· καὶ τὰ ἐν ἐδομητοσπῷ δὲ πρώτῳ ψαλμῷ περιεχόμενα, τὸ « Συμπαραινέει τῷ ἡλίῳ, » καὶ τὸ, « Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτὸν, » ἀντικρυς τοῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογουμένοις συντρέχει ἄν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, ἀναμφίλεκτος ἢ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου σύστασις, ὃς μετὰ τὸν Σολομῶνος θάνατον καὶ μετὰ πλείστας ἄλλας τοῦ γένους διαδοχὰς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ ἐξελεύσεσθαι τινα προφηταί, καὶ τούτων ἔσεσθαι Σωτῆρα ἐθνῶν, γυμνῶς οὕτω φάσκων· « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

κ'. Ἄλλὰ γὰρ τοσοῦτων ἐκδοδομένων χρησμῶν μόνῳ τῷ Δαβὶδ καὶ μεθ' ὄρκου διαβεβαιώσεως περὶ

A in Israele quam in gentibus. Dicitur item nasciturus parvulus, et nomen Filii habiturus, peregrinus titulos et humanam naturam excedentes recepturus : foreque ut hic thronum Davidis obtineat, et regnum ejus, ut id constituat.

10. Age vero quod hæc post Salomonem de alio quodam venturo prædicta fuerint, nemo non videt. Sed alioqui etiam edita Davidi oracula Salomoni haud videbuntur congruere, si accurato examine perpendantur. Namque oraculum manifeste dicit, post Davidis mortem surrecturum illum de quo sit vaticinium. Atqui Salomon vivente adhuc Davide, eoque volente ac jubente factus est regni successor : nec nisi annos quadraginta super Israellem regnasset dicitur. Quomodo ergo ad hunc referentur verba : « Et erigam thronum ejus in sempiternum ? » Quod si quis objiciat, de posteritate ejus hæc dicta fuisse, tunc sane non est ignorandum, usque ad Jechoniam quidem et Babylonicam captivitatem, Davidis ac Salomonis regalem successionem mansisse ; neminem tamen post Jechoniam in regio Davidis throno sedisse. Quo pacto igitur, mulieroso Salomoni, cujus cor non erat perfectum erga Dominum Deum suum, jurisjurandi verba accommodabis ; necnon illa : « Ego ero illi in patrem, et ipse mihi erit in filium ? » Imo vero hæc a Salomone longe recedunt : sed Christo utique valde conveniunt, qui Davidis semine ortus, non templum Deo ex inanimatis lapidibus, et in parte aliqua atque angulo terræ, sed in universo orbe et in cunctis gentibus ex vivis lapidibus et intellectualibus suam Deo dignam Ecclesiam ædificavit : cui soli effatum illud congruet : « Ipse mihi erit in filium, » quandoquidem et in aliis Scripturæ locis Filius Dei prædicatur ; ubi nempe dicitur : « Ex utero ante luciferum genui te ⁷⁴ ; » necnon ubi dicitur : « Dominus dixit ad me : Filius meus es tu ⁷⁵ ; » denuo ubi scribitur : « Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera ejus ; ante omnes colles genui me ⁷⁶. » His ergo consonat vox quoque illa de cælo delata : « Tu es Filius meus dilectus ⁷⁶. » Et illa quæ septuagesimo primo psalmo continentur : « Permanebit cum sole ; » itemque : « Omnes gentes beatum illum dicent ⁷⁷ : » hæc, inquam, cum iis prorsus quæ de Servatore nostro divinitus dicta sunt, concurrent. Quod autem ita res se habeat, indubitanter Isaias confirmat, dum post Salomonis obitum plurimasque alias generationum successiones, ex radice Jessæ ac Davidis egressurum quemdam vaticinat, eumque Servatorem gentium futurum tam perspicue pronuntiat : « Et erit radix Jessæ, et qui consurget ad imperandum gentibus ; et in ipsum gentes sperabunt ⁷⁷. »

11. Cum talia igitur edita fuissent oracula uni Davidi, et quidem cum jurata affirmatione, oritu-

⁷⁴ Psal. cix, 3. ⁷⁵ Psal. ii, 7. ⁷⁶ Prov. viii, 23. ⁷⁷ Matth. iii, 17. ⁷⁸ Psal. lxxi, 5. ⁷⁹ Isa. xi, 10.

ruin ex ejus semine prænuntiatum illum; cumque universus Israel ob has prædictiones quotidie expectaret nasciturum ex Davide omnium hominum Servatorem ac Redemptorem, recte Matthæus speratarum rerum adventum nuntians, ex ipsa quæ in spe erat expectatione, exordium libri auspiciatur, filium Davidis appellans eum qui nuper apparuerat. A Davide autem ad Abrahamum ascendit, quia primo item Abrahamo de gentium vocatione varia oracula reddita fuerant. Ante enim Moysis legislationem, et ante gentem Judaicam, immo et ante circumcisionem, alienigena cum esset Abrahamus et Chaldæorum regione oriundus, patria instituta deseruit, Deoque supremo agnito, testimonium retulit, quod Deo credidisset, et reputatum ipsi esset ad justitiam⁷⁸: justusque et Deo carus evasit, haud ob corporis circumcisionem, vel observantiam Sabbati, festorum, atque Calendarum, neque ob aliam quamvis a Moyse postea inveciam religionem, sed propter aliam Dei manifestationem, Deumque ipsi apparentem (erat autem hic Servator), et propter ornatam virtutibus vitam. Hoc itaque religionis genus exercenti facta est de gentium vocatione promissio; quod nempe et ipsæ aliquando pari atque Abrahamus fervore Deum essent adoraturæ, nec dissimilem benedictionem consecuturæ. Quamobrem dictum ei fuit: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ⁷⁹; » et denuo: « Dixit autem Dominus: Non celabo Abrahamum puerum meum quæ ego facio. Fiet Abrahamus in gentem magnam multamque, et in eo benedicentur cuncti terræ populi⁸⁰. » Quæ cum ita sint, consentaneum fuit, vocationis gentium progenitorem Abrahamum ab evangelista secundum assumi post Davidem. Namque hunc, cui de Servatoris natiuitate promissiones factæ sunt, præverti ordine oportuit illi qui de gentibus sponsones acceperat; secundum, inquam, in genealogia collocari oportuit gentium patriarcham.

12. Joannes quidem in sua Evangelii scriptura, res quæ, Baptista nondum in vincula conjecto, ante Christum factæ sunt, tradidit. At tres reliqui evangelistæ, acta post carcerem recitant. Id animadvertenti haud dissonare videbuntur inter se Evangelia; quia nimirum apud Joannem sunt priora, reliqua ad postremam historiam pertinent.

Ex Possini catena in Matthæum tom. I, p. 12.

13. Eusebii. Gravidam Dei matrem nemini nisi Josepho inventam esse ait evangelista: a sancto quippe Spiritu res patefacta fuit. Justo autem ho-

⁷⁸ Rom. iv, 3. ⁷⁹ Gen. xii, 3. ⁸⁰ Gen. xviii, 17.

(51) Locus hic brevis de Baptista reapse recitatur in codice A, f. 82, ad Lucæ cap. v, 2, sub Eusebii nomine. Et quidem vide dicta a nobis ad Cyrilli commentarium *In Luc.*, p. 146, n. 3. In præfatione ad Marinum dixit Eusebius se quæstiones suas scripsisse ad principia et finem Evangeliorum.

τῆς ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενέσεως τοῦ προφητευομένου, παντός τε ὡς εἰκός τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τὰς τοσαύτας προρρήσεις ὁσήμεραι προσδοκῶντος τὸν ἐκ Δαβὶδ γεννηθῆσόμενον Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν πάντων ἀνθρώπων, εἰκότως τῶν προσδοκωμένων τὴν ἀφιξίν εὐαγγελιζόμενος ὁ Ματθαῖος, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπιζομένης προσδοκίας τὴν καταρχὴν τοῦ λόγου πεποίηται, οὐδὲν Δαβὶδ φήσας τὸν ἐπιλάμψαντα· μετὰ δὲ τὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ ἀνατρέχει, ἐπειδὴ πρώτῳ πάλιν τῷ Ἀβραὰμ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν διάφοροι ἐδεδόκοντο χρησιμοί. Πρὸ γὰρ τῆς Μωϋσέως νομοθεσίας, καὶ πρὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς περιτομῆς, ἀλλοεθνῆς ὢν ὁ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Χαλδαίων γῆς ὀρμώμενος, ἀπολείπει μὲν τὰ πάτρια, θεὸν δὲ γνοὺς τὸν ἐπὶ πάντα, μεμαρτύρηται ὡς ἄρα ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην· δίκαιός τε καὶ θεοφιλὴς ἀποπέφανται, οὐ διὰ περιτομῆς σώματος, οὐδὲ διὰ φυλακῆς ἡμέρας Σαββάτου, ἑορτῶν ἢ νομηνῶν, οὐδὲ γὰρ δι' ἄλλης τινὸς· παρὰ Μωϋσεὶ φερομένης ἐθειλοθησκίας, ἀλλὰ δι' ἄλλης Θεοῦ φανείας τε τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Κυρίου (οὗτος δ' ἦν ὁ Σωτῆρ), διὰ τε σεμνοῦ καὶ ἐναρέτου βίου. Τοῦτον δ' οὖν αὐτῷ κατορθοῦντι τῆς θεοσεβείας τὸν τρόπον ἢ περὶ τῶν ἐθνῶν δέδοτο ἐπαγγελία, ὡς καὶ αὐτῶν ποτε κατὰ τὸν τοῦ Ἀβραὰμ ζῆλον θεοσεθησόντων, καὶ ἱσῆς τῷ θεοφιλεὶ καταξιοθησομένων εὐλογίας. Λέλεκται γοῦν πρὸς αὐτὸν, « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ Ἀβραὰμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ· Ἀβραὰμ δὲ γενόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ εὐλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Ὡν οὕτως ἐχόντων, ἀκούουθον ἦν τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως προπάτορα ὄντα τὸν Ἀβραὰμ ὑπὲρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ δευτέρον παραληφθῆναι μετὰ τὸν Δαβὶδ. Ἐχρῆν γὰρ τὸν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Σωτῆρος τὰς ὑποσχέσεις εἰληφότα, προτιμηθῆναι τῇ τάξει τοῦ τὰς περὶ τῶν ἐθνῶν ἐπαγγελίας δεξαμένου· δευτέρον δὲ ἐν τῇ γενεαλογίᾳ παραληφθῆναι τὸν τῶν ἐθνῶν ἀρχηγόν.

ιβ'. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης τῆ τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου γραφῆς, τὰ μηδέπω τοῦ Βαπτιστοῦ βεβηγμένα εἰς φυλακὴν, πρὸ τοῦ Χριστοῦ πραχθέντα, παραδίδωσιν· οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς εὐαγγελισταὶ τὰ μετὰ τὸ δεσμωτήριον λέγουσιν. Οἷς καὶ ἐπιστήσαντι, οὐκέτι ἂν δόξειεν διαφανεῖν ἀλλήλοις τὰ Εὐαγγέλια, τῷ τὸ μὲν κατὰ Ἰωάννην τὰ πρώτα περιέχειν, τὰ δὲ λοιπὰ τὴν ἐπιτέλειον ἱστορίαν (51).

ιγ'. (52) *Εὐσεβίου*. Ὅτι δὲ ἐγκυος εὐρέθη ἡ Θεοτόκος, καὶ ὅτι οὐδενὶ ἐτέρῳ ἄλλ' ἢ τῷ Ἰωσήφ, ὁ εὐαγγελιστῆς ἀπεφάνετο· ἐκ γὰρ Πνεύματος ἁγίου γέγονε,

Quamobrem hic de Baptista locus pertinet fortasse magis ad Eusebii commentarium *In Lucam*. Quia tamen nominatim hic appellatur *Evangeliorum dissonantia*, hoc ego loco, sine ullo, ut puto, detrimento reip. fragmentum collocavi.

(52) Quæst. i, 3.

ζησι, τὸ τοιοῦτον φανερόν· δικαίω γὰρ ὄντι τῷ Ἱερ. A mini nil mirum est revelatam fuisse a sancto Spiritu hanc conceptionem, quam sua idem virtute perfecerat.

Ex catena inedita in codice Vaticano.

15. (53) *Eusebii*. Ἐνέτυχον δὲ ἐρμηνεῖζ ἀνεπιγράψω λεγουσῆ, ὅτι οἱ μὲν φασὶ συγγενίδα τὴν Ἐλισάβετ τῆς Παρθένου παρὰ τοῦ ἀγγέλου ὀνομάσθαι, οὐχ ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐκ τῶν αὐτῶν προγόνων, καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινῶς τῶν Ἰουδαίων γένους ἀμφοτέρας ὠρηθῆσθαι· ὡς ὁ Ἀπόστολος, « Ἐβουλόμην, λέγων, ἀνάθεμα εἶναι ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα. » Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν δοκιμῶν λέγουσιν ἀληθῶς κατὰ συγγένειαν συνῆσθαι τὴν ἱερατικὴν φυλὴν τῇ βασιλικῇ καὶ ἄνω ἐπὶ Μωϋσέως (54). Ἡ γὰρ Ἐλισάβετ ἢ γυνὴ Ἀαρῶν ἀδελφῆ ὑπῆρχε Ναασσῶν υἱοῦ Ἀμιναδάβ, ὃς ἀπὸ Ἰούδα τοῦ υἱοῦ Ἰακώβ κατήγετο, ἀφ' οὗ τὸ βασιλεῖον γένος τοῖς Ἰουδαίσι· καὶ κάτω δὲ ὁμοίως Ἐλισάβετ ἢ γυνὴ Ζαχαρίου ἀπὸ τῆς Ἰούδα φυλῆς εἶλκε τὴν γένεσιν, θυγάτηρ χρηματίζουσα Ἰακώβ τοῦ πατρὸς Ἰωσήφ· ἐκ γὰρ τῆς συγγενείας τοῦτου τοῦ Ναασσῶν ὁ Κύριος κατὰ σάρκα γεγενῆσθαι· οὐ μάτην οὖν τῆς βασιλικῆς φυλῆς τὴν ἐπιμιξίαν ὁ θεὸς προφήτης ἐδίδαξεν, ἀλλὰ δεικνὺς ὡς ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐξ ἀμφοτέρων ἐδίδαξεν, ὡς βασιλεὺς καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ τὸ ἀνθρώπινον χρηματίσας (55)· ἢ ὡς ἐξ ἐνὸς προπάτορος τοῦ Ἰακώβ ὑπαρχούσας, συγγενίδας καλεῖ.

Ex Possini catena in Matth. tom. 1, p. 8.

16. (56) Προσηκόντως ἐζητήται ἡ αἰτία δι' ἣν ἄνω C θεν ὁ Ματθαῖος ἐποίησατο τὴν τοῦ Χριστοῦ γενεαλογίαν, ὃ δὲ γε Λουκᾶς κάτωθεν καὶ ἐξ ἐναντίας· καὶ βητέον, ὡς οὐκ ἄτοπον ἄνωθεν τε καὶ κάτωθεν τὴν αὐτὴν βαδίζειν ὁδόν· ἦν γὰρ καὶ τοῦτο πάλαι τῇ θείᾳ Γραφῇ σύνθηες· οὕτω γὰρ καὶ Δαβὶδ ἐν τῇ Ρουθ ἄνωθεν γενεαλογεῖται, καθὼς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὁ Χριστὸς· καὶ ἐν τῇ τῶν Βασιλείων δὲ πρώτη βίβλῳ ὁ τοῦ Σαμουὴλ πατὴρ κάτωθεν γενεαλογεῖται, παραπλησίως τῷ Λουκᾷ.

E catena inedita in codice Vaticano.

17. (58) *Eusebii*. Τὴν τοῦ Δαβὶδ μετόνοιν ἐπὶ D

14. *Eusebii*. Incidi in quodam anonymi auctoris interpretationem dicentis Elisabetam, ex nonnullorum sententia, appellatam fuisse ab angelo cognatam Virginis, non quia de eadem esset tribu, sed quia ex iisdem progenitoribus eodemque Judæorum genere communis utrique origo fuerit. Nempe ut Apostolus loquitur : « Optabam ego anathema esse pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem ». Multi tamen probati interpretes aiunt, vera prorsus cognatione sacerdotalem tribum cum regali fuisse connexam a Mosaicis usque temporibus. Namque illa Elisabeta Aaronis uxor, Naassonis soror erat Aminadabo geniti, qui ortum a Jacobi filio trahebat Juda, unde regale Judæorum genus propagatum est. Sed et proximo pariter tempore Elisabeta Zachariæ uxor e Judæ tribu oriebatur; filia quippe Jacobi qui Josephi pater est. Ab hujus igitur Naassonis stirpe Dominus secundum carnem ortus est. Ergo haud temere permistionem cum regia tribu divus propheta docuit; sed ut Christum Dominum ex utraque propagatum ostenderet, qui regis nimirum personam atque pontificis inter homines gesturus erat. Vel denique hæ cognatæ appellantur, quia de eodem progénitore Jacobo ortæ.

Ex Possini catena in Matth., t. 1, p. 8

15. (57) *Eusebii*. Φησὶ δὲ τὸν Νάθαν καὶ προφητεῦσαι κατὰ τὰ ἐν ταῖς Βασιλείαις φερόμενα. Ἐγὼ δὲ, φησὶ τις, καὶ τὴν αἰτίαν ἐπιθόμην τὴν τὸν μακάριον Λουκᾶν ἀποκλίνει τῆς βασιλείου φαρτρίας ὑπαγαγοῦσαν, τῷ μὴ τοὺς βασιλεῖς ἀπ' αὐτοῦ Σολομῶντος εἰδωλολατρίας καθαρῆσαι, πλὴν ἐλαχίστων, ταύτην παραίτησασθαι τὴν δι' αὐτῶν γενεαλογίαν.

15. *Eusebii*. Merito quæstio orta est quamobrem Matthæus superne texuerit Christi genealogiam, Lucas autem inferne atque ex adverso. Porro dicendum est, nihil fieri absurdum, si eadem via sursum deorsumque pergatur. Nam et hic olim Scripturæ divinæ mos fuit: quippe ita Davidis in Ruthæ libro superne evoluitur genealogia, haud secus quam Christi apud Matthæum. Contra in libro Regum primo, Samuelis pater sursum versus ad genealogie fontem perducitur, sicuti fit apud Lucam.

101 Rom. ix, 13.

(53) Quæst. i, 8.

(54) Supra, col. 968.

(55) Refutat hæc Africanus supra.

(56) Quæst. ii.

(57) Quæst. iii. — In diversis operibus eadem dixit Eusebius.

(58) Quæst. viii.

evangelista, mentionem facit mulieris quicum ille flagitium patrauerat. Nimirum quia nisi is peccati veniam pœnitentiæ merito impetravisset, haud dignus fuisset qui progenitor Servatoris existeret.

ἡ τῷ ἁμαρτήματι δημοσιεύων ὁ εὐαγγελιστῆς, ἐμνήσθη τῆς γυναικὸς μεθ' ἧς τὴν ἁμαρτίαν ἐξετέλεσε· καὶ ὅτι εἰ μὴ διὰ μετανοίας συγγώμην τοῦ ἁμαρτήματος ἐδέξατο παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἂν αὐτὸς ἤξιώθη προπάτωρ γεγενῆσθαι τοῦ Χριστοῦ.

Ex Possini catena in Matth. i. 1, p. 10.

18. Eusebii. Jechoniæ crimini vertebatur, quod proscriptus fuisset atque captivus : quare et apud plerosque in contemptu erat : eaque res bifariam scidit Christi genealogos, ita ut alii a Salomone, alii a Nathano lineam generis deduxerint. Hanc ob causam evangelista Jechoniæ meminit, atque venisse captivorum Redemptorem, qui hos per baptismum ad se reciperet.

ἡ. (59) Εὐσεβίου. Τοῦ Ἰερονίου ἦν κατηγορήμα, τὸ ἐκκήρυκτον αὐτὸν γεγενῆσθαι καὶ αἰχμάλωτον· διὸ καὶ ἄτιμος ὑπῆρχε τοῖς πολλοῖς· καὶ τοῦτο ἦν τὸ διίστων τὸς γενεαλογοῦντας τὸν Χριστὸν, ὥστε τοὺς μὲν ἀπὸ Σολομῶντος, τοὺς δὲ ἀπὸ Νάθαν κατὰγειν τὰς γενεάς· κἀνεῦθεν ὁ εὐαγγελιστῆς μνησάμενος ἐποίησάτο αὐτοῦ· καὶ φησι τὸν Λυτροτὴν τῶν αἰχμάλωτων παραγεγενῆσθαι, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτοὺς παραδεχόμενον.

(59) Quæst. xiiii.

MONITUM.

Eusebii libros quæstionum evangelicarum in Syriacam quoque linguam ex Græca olim fuisse conversos. jam nos diximus teste Ebediesu. Ecce autem in Syriaco bibliotheca Vaticanæ codice CIV, anno Christi 861 scripto, partes aliquot ejus operis superesse, excerptorum more, monuit in catalogo t. III, p. 22, Josephus Assemanus; quo nunc ego ex codice duo tantummodo fragmenta sumo, quæ ad decimam sextam quæstionem Stephano scriptam pertinent, de magorum adoratione et de stella duce; quæ interprete Maronitarum doctissimo Matthæo Sciahano, libenter admodum ob cumulandum quoad fieri potest Eusebium hic altero. Et quidem secundi fragmenti particulam apud SS. Ambrosium quoque et Hieronymum, tacito auctoris nomine, Latine legi, postea dicemus.

EJUSDEM EUSEBII.

B

بَحَّةٌ؟ أَوْ حَقَّةٌ؟

I. Quomodo intelligendum sit quod scripsit Lucas dicens, Christum Bethlehem Judæ natum esse in spelunca et in præsepi positum; cum tamen Matthæus dicat, magos cum ad eum adorandum venerunt, eundem invenisse quadam in domo; in quam ingressi munera ei obtulerunt.

كَلَّا؟ أَوْ أَحِلَّا تَهْلِكُكَ. حَمْدٌ؟ أَوْ حَمْدٌ؟
 كَهْمًا. وَبِأَيِّ مَعْسَلٍ حَمْدٌ حَمْدٌ؟
 وَبِأَيِّ مَعْسَلٍ؟ أَوْ حَمْدٌ؟ أَوْ حَمْدٌ؟
 حَمْدٌ. وَبِأَيِّ مَعْسَلٍ؟ أَوْ حَمْدٌ؟
 حَمْدٌ أَوْ حَمْدٌ. حَمْدٌ أَوْ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ

19. In primis sciendum est, res a Matthæo narratas, diversas esse ab iis quæ tempore nascentis Christi evenerunt, de quibus tamen scripsit Lucas; etenim Matthæus illa omisit, quæ jam Lucas narraverat; vicissimque ab hoc omissa, ipse supplevit. Scripsit ergo Lucas cujusmodi conceptio Servatoris nostri fuerit, quando nuntius ad Mariam angelus missus est; et qua ratione Josephus cum Maria prægnante, ut censui nomina darent, ascendit. Venit is igitur ex oppido Galilææ Nazaretho Bethlehemum, Judæ urbem, Davidis patriam, quia et ipse domo et progenie Davidis oriundus erat: ubi

كَهْمًا؟ أَوْ حَمْدٌ؟ أَوْ حَمْدٌ؟
 حَمْدٌ أَوْ حَمْدٌ. حَمْدٌ أَوْ حَمْدٌ؟
 حَمْدٌ حَمْدٌ. حَمْدٌ أَوْ حَمْدٌ؟
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.
 حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ حَمْدٌ.

Quod superius promissimus, nunc re ipsa præstamus, grandia nempe quæstionum Eusebii ad Marinum supplementa ex Nicetæ (qui nominatim Eusebium recitat) catena ms. in Lucam; quæ partes non ex epitome sed ex ipso integro opere detractæ fuerunt. Mox alias quoque earundem ad Marinum quæstionum reliquias, ex variis auctoribus codicibusve, qui Eusebium item nominatim citant, corrugas subtexemus. Atque illa demum nos totum fere ad Marinum Eusebii librum recuperavisse speramus.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EX INTEGRO LIBRO QUÆSTIONUM AD MARINUM PARTES

In Nicetæ Catena ms. ad Lucam.

I.

Cum a Judæis Servatoris discipuli sibi timerent, ait Joannes fuisse eos congregatos in una domo, januis clausis propter metum Judæorum. Quomodo ergo Petrus ac Joannes ad monumentum perrexerunt? Et quidem præsentē illic militari præsidio quod locum custodiebat, ut Matthæus testatur. Est autem custodia manipulus militaris.

Ad hæc dicimus, apostolos ad monumentum audacter ivisse, antea edoctos a Magdalene, nullum jam loci custodem ibi superesse, quod erat exploratum ex quo lapis de sepulcro fuerat ablati; aliter autem lapis inde ablati non fuerat, nisi cum de cœlo angelus locum grandi lumine illustravit, ipsumque revolvit lapidem, adeoque terrefacti sunt custodes, ut lapideos propemodum timor eos effecerit: quo factum est, ut ii in pedes se conjecerint, adeo ut nemo ibi supersuerit, locusque illis patuerit, qui ad visendam Servatoris resurrectionem venerunt. Atque hæc præcipua causa fuit cur angelus ibi apparuerit. Neque enim ob adjuvandam resurrectionem removit angelus lapidem, neque lapidis causa prædicto modo intervenit, sed ut custodes illinc abigeret, feminas autem ad visendum venientes excipiens, resurrectionem eis nuntiaret. Harum testis rerum Matthæus dicens, angeli timore commotos custodes, velut mortuos existisse. Utique prævenerat angelum resurgens Servator, neque lapidis revolutionem expectaverat; verum hoc adhuc foribus adhærente, et pontificum sigillis obsignato, custodibusque locum circumambientibus, invisibilis de monumento prodiens suam ex mortuis divina virtute peregerat resurrectionem; sed quamquam id temporis hora acciderit, nemo evangelistarum significavit: ita ut quidam huic quoque rei tempestive illa verba accommodaverit, quæ de universi consummatione a Christo dicta fuerunt, nempe: « De die nemo quidquam scit, ne angeli quidem Dei »⁸⁵. Sic ergo primus ipse factus resur-

A.

(60) Τοῦ φόβου τῶν Ἰουδαίων ἐπικειμένου ταῖς μαθηταῖς τοῦ Σωτῆρος, λέγει γοῦν ὁ Ἰωάννης ὡς ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ ἐν οἴκῳ ἐνί, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων. Πῶς ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημα; Καὶ ταῦτα στρατιωτικῆς φρουρᾶς φυλαττοῦσης τὸν τόπον, ὡς ὁ Ματθαῖος ἐμαρτύρησεν· ἡ γὰρ κουστῶδια στρατιωτικὸν ἐστὶ τάγμα.

Ἐροῦμεν δὲ πρὸς ταῦτα, θαρσαλέως τοὺς ἀποστόλους ἀπηντηκέναι ἐπὶ τὸ μνημα, προμεμαθηκότας παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς μηδένα τῶν φυλαττόντων τὸν τόπον αὐτόθι παρεῖναι, ὅπως δῆλον ἦν ἀπὸ τοῦ τὸν λίθον ἦρθαι τοῦ μνημεῖου· ἦτο δὲ οὐκ ἄλλως, ἢ τῶ τὸν ἐξ οὐρανοῦ ἀγγελὸν ἐξαστράψαι τὸν τόπον πολλῶ φωτὶ, καὶ αὐτὸν ἀποκυλίσαι τὸν λίθον, φοβῆσαι τε τοὺς φύλακας, ὡς μικροῦ δεῖν καὶ ἀπολιθωθῆναι αὐτοὺς τῷ φόβῳ· καὶ μετὰ ταῦτα ὡς εἰκὸς φυγῆ χρήσασθαι, ὡς μηδένα μὲν περιλειφθῆναι αὐτῶν, σχελάζειν δὲ τὸν τόπον τοῖς ἐπὶ τὴν θέαν ἀφικνουμένοις τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως· αὕτη γὰρ ἦν μάλιστα ἡ αἰτία τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγέλου. Οὐ γὰρ δὴ τῆς ἀναστάσεως χάριν ἀπεκίνει τὸν λίθον, οὐδ' ἔνεκεν τοῦ λίθου τοιόσδε ὤφθη, ἀλλ' ἵνα τοὺς μὲν ἀπελάσῃ, τὰς δὲ ἐρχομένας ἐπὶ τὴν θέαν δεξιωσάμενος, τὴν ἀνάστασιν αὐταῖς καταγγείλῃ. Τοῦτων οὖν μάρτυς ὁ Ματθαῖος λέγων, Ἀπὸ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσεισθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Φθάνει μὲν γὰρ καὶ τὸν ἀγγελὸν ἀναστάς ὁ Σωτῆρ, οὐδὲ ἀναμένει τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, ἀλλὰ καὶ τούτου πρὸ τὴν θύραν κειμένου, καὶ τοῖς τῶν ἀρχιερέων σημαντήροις (61) κατεσφραγισμένου, τῶν τε φρουρῶν κυκλούντων τὸν τόπον, ἀφανῆς ἦν τοῦ μνηματος, τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν πεποιημένος θεϊκῆ δυνάμει, καθ' ἣν ὦραν οὐδεὶς ἔγνω, καὶ καθ' ἣν οὐδεὶς ἐπεσημήνατο τῶν εὐαγγελιστῶν καιρὸν· ὡστ' ἂν εἰπεῖν εὐκαίρως τινὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο δὴ τὸ περὶ τῆς καθόλου συντελείας πρὸς αὐτοῦ λελεγμένον ἐν τῷ, « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἀγγελοὶ τοῦ Θεοῦ. » Οὕτω γοῦν πρῶτος αὐτὸς ἀπαρχῆ τῆς ἀναστάσεως γεγωνὼς ὁ

⁸⁵ Matth. xiv, 36.

(60) Cod. A, f. 312.

(61) Al. cod., σημαντήροις.

Σωτῆρ, καθ' ἣν ὥραν οὐδεὶς ἔγνω, ἐγήγερτο, λαθὼν τοὺς ἅπαντας, καὶ ἐγήγερτο τοῦ λίθου μεμενηκός ἐπὶ σχήματος. Ἄγγελος δὲ ἄγγελος, ἀνθρώποις παρῆν ὁ ἄγγελος, οὐδὲν μὲν τῇ ἀναστάσει διὰ τῆς αὐτοῦ παρουσίας συμβαλλόμενος, τὰ μεγάλα δὲ τῇ τῶν ἀνθρώπων διακονούμενος σωτηρία· διὸ καὶ ἐξήστραπτε τὴν μορφήν, λευχεύμονα δεικνύς ἑαυτὸν, καὶ πρῶτος τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ἀπαρχόμενος. Καὶ ὡσπερ ἡλίου ἀνατολᾶς ἐρπετὰ μὲν ἰοδόλα καὶ θηρίων ὅσα νυκτὸς καὶ σκότους εἰσι φίλα φεύγει, ἄνδρες δὲ ταύτας οἷα φωτὸς συγγενεῖς μεταδιώκουσι, κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τοὺς μὲν τῆς ἀληθείας καὶ ζωῆς ἐχθροὺς, θανάτου δὲ οἰκείου καὶ φίλου, ταῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς καταστράπτων, ἤλαυνεν ὁ ἄγγελος· τοῖς δὲ ποθοῦσι τὴν σωτήριον ἀνάστασιν, ταύτην εὐηγγελίζετο, σχολὴν αὐτοῖς εὐτρεπῆ διὰ τῆς τῶν φρουρῶν ἀπελάσεως παρέχων· δύο γοῦν γνωρίσματα τοῖς οἰκείοις παρεῖχεν ὄραϊν, τὴν ἀποκίνησιν τοῦ λίθου, καὶ τῆς θύρας τοῦ μνήματος τὴν ἀνεσιν, τῶν τε φυλάκων τὴν δίωξιν· ἃ δὴ τεθεαμένη ἡ Μαγδαληνὴ τοῖς μαθηταῖς ἐπήγγειλεν· οἱ δὲ ταῦτα παρ' αὐτῆς μεμαθηκότες, θαρσαλέως ἀπήτων δρομαῖοι, μηδενὸς αὐτοῖς ἐμποδῶν καθεστῶτος.

B.

(62) Καὶ πῶς σκοτίας οὖσης, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην, τὰ εἰσὼ τοῦ μνήματος ἐύρων οἱ δύο μαθηταί; Ὁ γὰρ αὐτὸς καὶ τὴν ὥραν ἐπεσημῆνατο εἰπών· « Πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὖσης, » καὶ τοὺς δύο μαθητὰς τὰ εἰσὼ ἐν τῷ μνήματι τεθεαμένους· « Εἰσηλθὼν γὰρ, φησὶ, καὶ ἐπίστευσαν. »

Ἀρχομένης μὲν κατ' ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, ἐπὶ τὸ μνῆμα ἐμαρτύρησεν ἡ Γραφή ἔτι τότε σκοτίαν εἶναι· πλὴν ἀλλ' ἤδη πρῶτα ἦν· τοῦτο δὲ τὸ πρῶτ' ἔτι σκοτίας οὖσης αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἰδοῦσα Μαρία ἐπάνεισι πρὸς τοὺς μαθητὰς· εἶτ' ἄγγελος αὐτοῖς παραγίνεται. Ἐν δὲ οὖν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετὰ τὴν πρῶτην ἀφίξιν ἀπισίας αὐτῆς πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ τὴν ὥραν προκόψαι εἰκὸς ἦν· κάκεινον πάλιν ἐπὶ τὸν τάφον ἀφικνουμένων, ἔτι μᾶλλον ἀύξῃσαι τὸν χρόνον, ὡς μηκέτι σκοτίαν εἶναι, ἀλλ' ἤδη καθαρὰν ἡμέραν, καθ' ἣν ἀπαντήσαντες οἱ εἰρημένοι, καὶ τοῦ μνημείου ἐκτὸς ἐστῶτες, διορᾶν τὰ εἰσὼ κείμενα ὀθόνια οἱοί τε ἦσαν· καὶ πολὺ μᾶλλον ἔνδον γενόμενοι, ὑπὸ λαμπρᾶς ἡμέρας ἤδη τοῦ τόπου κατηυγασμένου. Δοκεῖ δὲ μοι τὰ ὀθόνια ἔνδον κείμενα ὁμοῦ μὲν καὶ δεῖγμα παρέχειν τοῦ μὴ ὑπὸ ἀνθρώπων ἦρθαι τὸ σῶμα, ὥσπερ Μαρία ὑπέλαθεν· οὐ γὰρ ἂν τινες τὸ σῶμα ὑφαιρούμενοι κατελίμπανον τὰ ὀθόνια· οὐδὲ ὁ κλέπτων ποτὲ περιέμεινεν ἕως ὅτε ἀναλύσῃ τὰ ὀθόνια καὶ καταλάβῃται· ὁμοῦ δὲ καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ σώματος εἶναι παραστατικά· Ὁ γὰρ μετασχηματίζων τὰ σώματα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν θεὸς εἰς τὸ εἶναι σύμμορφα τῷ σώματι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, τὸ μὲν σῶμα ὡς ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ κατοικησάσης δυνάμεως ἡλλοίου, μεταβάλλων ἐπὶ τὸ θεϊότερον, τὰ δὲ

rectionis inchoatio Servator, hora quam nemo scivit resurrexit, cunctos latens, resurrexitque lapide statum suum retinente. Bonæ vero rei nuntius astitit hominibus angelus, nihil equidem resurrectioni præsentia sua conferens, hominum tamen saluti plurimum serviens. Propterea relucente figura usus est, et albatum semet ostendit, primusque resurrectionis Servatoris fecit initium. Et sicuti venenati serpentes ac feræ, noctis et tenebrarum amantes, solis ortum fugiunt, homines contra ceu lucis studiosi libenter excipiunt; eodem modo veritatis vitæque hostes, mortis autem familiares et amicos, lucis splendoribus irradians angelus dispulit: resurrectionem vero Salvatoris expectantibus nuntiavit, liberum illis aditum post custodum depulsionem præbens. Gemina igitur amicis indicia spectanda obtulit, lapidis nempe revolutionem, monumenti porta jam patente, et custodum fugam. Quæ videns Magdalene discipulis nuntiavit: qui his cognitis, audacter cursuque concito illuc. nemine impediante, properarunt.

II.

Quomodo, tenebris adhuc se intendentibus, ut ait evangelista Joannes, ea quæ intra monumentum erant discipuli duo viderunt? Namque idem horam quoque significavit dicens: « Mane, cum adhuc tenebræ essent. » Et mox, duos discipulos quæ intra monumentum erant vidisset. « Introiverunt enim, inquit, et crediderunt. »

Primo diei crepusculo, apud sepulcrum Scriptura dicit adhuc tenebras fuisse; sed tamen mane jam erat, quo subobscuro, sola rediit Maria ad discipulos. Deinde angelus ipsis supervenit. Jam hoc intermedio tempore, post primum ejus ad apostolos adventum, horam ferme transiisse, verisimile est: tum illis ad sepulcrum euntibus, majus adhuc elapsum tempus, ita ut jam tenebræ non essent, sed pura dies; quo tempore profecti illuc prædicti discipuli, extraque monumentum manentes, posita linteamina spectare potuerunt; multoquo magis illuc ingressi, splendida jam die locum illuminante. Mihi vero videntur linteamina intus posita demonstrationem simul præbere, corpus ab hominibus non fuisse sublatum, secus ac Maria suspicabatur: neque enim qui corpus subtraherent, linteamina relinquerent; neque fur quispiam expectaret, donec indusia resolveret, atque ita in flagranti raptu deprehenderetur. Cæteroque illa suscitati ex morte corporis indicia erant. Nam qui reformabit corpora humilitatis nostræ Deus, ut sint conformia corpori gloriæ Christi, tunc etiam corpus conformia organum inhabitantis in ipso virtutis immutavit, ad diviniorem statum reformans⁶⁶; linteamina autem, ceu inutilia et corporis substantiæ

⁶⁶ Philipp. iii, 21.

(62) Cod. A, f. 312, b.

allena, missa fecit. Opportune insuper videtur mihi accidisse ut Petrus ac Joannes ad monumentum venirent clara jam die splendidaque luce; ne forte in nocte ac tenebris accessissent, ejus rei suspicionem præberent, quam jam pontifices mentiebantur, nempe quod noctu venientes Dominum sustulissent. Itaque neque noctu accesserunt hi viri, vel tenebris adhuc se intendentibus, sed clara jam lucescente die. Quod si dicente Evangelio, discipulos una, quia Judæos timebant, fuisse congregatos, adversetur aliquis dicens: Quomodo ergo qui se concluderant, ad monumentum veniebant die splendida? respondemus, illos sane qui media in urbe Judæorum habitabant, par fuisse ut una in domo conclusi omnes simul manerent: qui autem ad sepulcrum iverunt, quia extra urbem erant, multum aberat ut Judæos timerent, quoniam ad solitarium locum et hominibus vacuum devenerant. Fortasse etiam spreto cæterorum discipulorum timore Petrus ac Joannes, ausi sunt confidenter domo prodire, dum cæteri id minime facere audent, præter hos duos solos, quibus etiam alibi major honor præ cæteris apostolis attribuitur.

III.

Sed quomodo apud Joannem, Augusta Maria discipuli, deinde ad monumentum progressi crediderunt; apud Lucam autem dicitur, visa esse illis sicut deliramenta verba ista, neque mulieribus credidisse?

Illa apud Joannem Maria præcipuis apostolis Petro ac Joanni solis secreto veluti rem visam retulit. Hicque pariter clam reliquis discipulis soli cursim ad monumentum abierunt, videntesque crediderunt: nihilque mirum est duos hos præcipuos apostolos rei visæ credidisse; reliquos autem, quibus nuntiæ fuerant mulieres, nec oculis propriis viderant, haud his fidem adhibuisse. Ecce enim et ipsis una congregatis discipulis cum Servator apparuisset, ut Joannes narrat, hi quidem eo viso gavisii sunt; Thomas autem qui nec interfuit nec vidit, rem sibi persuaderi non est passus. Quod si hic apostolis non credidit, frustra jam reprehendemus cæteros, qui quia non viderant, mulieribus discrediderunt. Profecto autem Scriptura multam demonstrat disquisitionem ac sedulitatem discipulorum, qui haud facile alienis sermonibus consenserunt, sed primo judicia suspenderunt, quoad plenissime atque perspicue veritate cognita, postea dicere possent: « Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contractaverunt de Verbo vitæ⁹⁷. » Sed enim alium quoque sensum capere hic locus potest. Dicit enim fortasse aliquis, mulieribus resurrectionem Servatoris nuntiantibus,

⁹⁷ I Joan. 1, 1.

(65) Ita cod.

ἄθῶνια ὡς περιττὰ καὶ ἀλλότρια τῆς τοῦ σωματος ὀσίας ἤφει. Δοκοῦσι δὲ μοι κατὰ καιρὸν ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀπαντᾶν ἐν ἡσθι καθαρᾷ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ λαμπρῷ, ὡς ἂν μὴ νυκτὸς καὶ σκοτίας ἐλθόντες τοῦτο ὑπονοηθεῖεν, ὃ δὴ καὶ καταφεύσαντο αὐτῶν οἱ ἀρχιερεῖς, ὅτι νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν. Διόπερ οὐ νυκτὸς ἀπήντων οἱ ἄνδρες, ἀλλ' οὐδὲ σκοτίας ἐτι οὔσης, ἀλλ' ἡσθι καταυγαζούσης λαμπρᾷ ἡμέρᾳ. Εἰ δὲ λέγοι τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἄρα ἦσαν ὁμοῦ συνηγμένοι οἱ μαθηταὶ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, εἶτα πρὸς τοῦτο ἀνθυποφέροι τις λέγων, Πῶς οὖν οἱ συγκεκλεισμένοι ἐφοίτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐν ἡμέρᾳ διαυγῆ; ἐροῦμεν ὅτι τοὺς μὲν ἐν τῇ πόλει μέσους οἰκοῦντας τῶν Ἰουδαίων, εἰκὸς ἦν ἀποκεκλεισθαι ὁμοῦ τοὺς πάντας ἐν οἴκῳ ἐνὶ συνηγμένους· οἱ δὲ ἐπὶ τὸ μνημα ἀφικνούμενοι τῆς πόλεως ἐκτὸς ὄντες (65), μακρὰν ἐτύγχανον καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων φόβου, ὡς ἐπὶ ἐρημίζοντα τόπον καὶ ἀνδρῶν ἐσχαληχότα παριόντες. Τάχα δὲ καὶ κρείττους φόβου γενόμενοι τῶν μαθητῶν ὃ τε Πέτρος καὶ Ἰωάννης τολμηρότερον ἐθάβρουν προΐεναι τοῦ οἴκου, τῶν ἄλλων μὴ τοῦτο πράττειν τολμώντων, ἢ μόνων δὴ τούτων, οἱ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πλείονος ἤξιωμένοι τιμῆς παρὰ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους μαμαρτύρηται.

Γ.

(64) Ἀλλὰ πῶς παρὰ μὲν τῷ Ἰωάννῃ τῆς Μαρίας ἀκούσαντες οἱ μαθηταί, καίπειτα ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον ἐπίστευσαν· παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ εἶρηται ὅτι ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς;

Ἡ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Μαρία τοῖς ἐκκρίτοις τῶν ἀποστόλων Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ μόνους ὡς ἀπὸ ῥήτων ἐκφαίνουσα ἐξεῖπε τὸ τεθεαμένον· οἱ δὲ πάλιν λαθόντες τοὺς λοιποὺς μαθητὰς μόνου ἀπήντων ἐπὶ τὸ μνημεῖον δρομαῖοι, καὶ ἰδόντες ἐπίστευσαν· καὶ οὐδὲν γὰρ ἦν θαυμαστὸν τοὺς μὲν ἐκκρίτους τῶν ἀποστόλων ἰδόντας πεπιστευκέαι, τοὺς δὲ λοιποὺς οἷς αἱ γυναῖκες ἀπήγγελλον, ἅτε μὴ ὄψει παραλαβόντας, μὴ πιστεῦσαι αὐταῖς. Αὐτίκα γοῦν καὶ αὐτοῖς ὁμοῦ συνηγμένοι τοῖς μαθηταῖς ὀφθέντος τοῦ Σωτῆρος κατὰ τὸν Ἰωάννην, οἱ μὲν ἰδόντες ἐχάρησαν· Θωμᾶς δὲ, ἐπεὶ μὴ παρῆν μηδὲ εἶδεν, οὐκ ἐπίειθετο. Εἰ δὲ οὗτος ἠπίσται τοῖς ἀποστόλοις, σχολῆ γ' ἂν μέμφαιτό τις τοῖς λοιποῖς ὅτι μηδέπω τεθεαμένοι, ταῖς γυναξιν ἠπίστουν. Πολλὴν δὲ βάσανον καὶ ἀκρίθειαν τῶν μαθητῶν παρίστησιν ἡ Γραφή, οὐκ εὐχερῶς τοῖς τούτων λόγοις συγκατιθεμένων, ἀλλ' ἐπεχόντων τὰ πρῶτα, εἰσὶτε πληρέστατα καὶ ἐναργῶς τάληθες ἐπιγνόντες εἰπεῖν δυναθεῖεν ὕστερον· « Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀπηκόαμεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἔθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » Ἐχοῖ δ' ἂν καὶ ἐτέραν διάνοιαν ὁ τόπος. Εἴποι γὰρ ἂν τις ὅτι ταῖς ἀπαγγελλούσαις γυναξιν τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἐξ ἀκοῆς τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν κατὰ τὸν Λουκᾶν οὐκ

(64) Cod. A, f. 312, b.

ἐπίστευσαν οἱ ἕνδεκα, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης, μὴδὲ αὐτοὶ πεπιστευκότε· Τῇ δὲ Μαρίας κατὰ τὸν Ἰωάννην εἰπούση ὅτι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου ἐκ τοῦ μνήματος, » οὐ πρότερον ἐπίστευσαν οἱ δύο μαθηταὶ τοῦτο αὐτῷ, τὸ ἦρθαι τὸν Σωτῆρα, πρὶν ἔλθειν εἰς τὴν τόπον καὶ ἔργῳ τοῦτο παραλαβεῖν. Ὅτε γοῦν εἰσηλθον οὗτοι εἰς τὸ μνήμα, καὶ τὰ ὀθόνια εἶδον μόνα, τὸ δὲ σῶμα οὐδαμῶ, τότε ἐπίστευσαν· τίνι δὲ ἐπίστευσαν, ἀλλ' ἦ τῷ τῆς Μαρίας λόγῳ φήσαντι, « Ἦραν τὸν Κύριόν μου; » Διὸ ἐπιλέγει ἐξῆς· « Οὐπω γὰρ ᾗδεισαν τὴν Γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. »

Δ'.

(65) Τὸ δὲ πῶς δύο παρὰ τὸν Ἰωάννην μαθητῶν ἐλθόντων εἰς τὸ μνημεῖον, Πέτρου καὶ Ἰωάννου, ὁ Λουκᾶς ἕνα μόνον φησὶν ἀπηντηκέναι, οὕτως ἂν λυθῆι.

Πολὺς ἦν ὁ Πέτρος ἀεὶ τῇ προθυμίᾳ, ὡς μόνον παρὰ τοὺς ἀποστόλους εἰπεῖν τῷ Σατῆρι· « Κἂν δέη με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μὴ σε ἀπαρνήσομαι. » καὶ μόνον πάλιν ἐπιθεῖναι τοῖς κύμασιν ἀξιώσαι· καὶ μόνον ἀποκρίνασθαι καὶ εἰπεῖν αὐτῷ· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος. » διὸ καὶ μόνος τῶν μαθητῶν ἀκούει· « Μακάριος εἶ, Σίμων Βᾶρ Ἰωᾶ. » Διὸ καὶ πρῶτος τολμᾷ εἰσεῖναι εἰς τὸ μνημεῖον, σὺν τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς ἐλθὼν, κατὰ τὸν Ἰωάννην· ἀλλὰ τότε μὲν παρὰ τῆς Μαγδαληνῆς ἦρθαι τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἀπὸ τοῦ μνημεῖου μεμαθηκώς, ἀπήντα ἅμα τῷ ἑτέρῳ μαθητῇ· εἶτα ἀνεχώρει σὺν αὐτῷ, τὰ ὀθόνια εἰσω τοῦ μνήματος τεθεαμένους καὶ πιστεύσας. Κατὰ δὲ Λουκᾶν, τῶν ἄλλων ἀπιστούντων μαθητῶν, μόνος αὐτὸς πάλιν πιστεύει ταῖς λεγούσαις ταῖς γυναῖξιν ἑωρακέναι τοὺς ἀφθέντας ἀγγέλους· οὐ γὰρ ἀπιστήσας δὲ ταῖς τῶν γυναικῶν μαρτυρίαις, παλινδρομαῖος ἐπὶ τὸ μνημεῖον μόνος παραγίνεται· καὶ αὐθις παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια μόνα ὡς καὶ τὸ πρότερον· εἶτα ἀπῆει, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός· καὶ νῦν μὲν ἀπῆει θαυμάζων τὸ γεγονός, ἐπεὶ δὲ πολὺς ἦν τῇ προθυμίᾳ καὶ πλείονα σπουδῆν παρὰ πάντας ἐπεδείκνυτο, σπεύδων καὶ περιτρέγων, καὶ πάντη τὸν Σωτῆρα περιεαθρῶν ἀνεωγῶσι τοῖς τῆς ψυχῆς ὀμμασι, πανταχοῦ δὲ ζητῶν καὶ περιελεπόμενος, οὐκ ἠτύχησε τῆς ἐλπίδος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀξιοῦται τῆς αὐτοῦ θεοφανείας· τούτου μάρτυς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ὠδέ πη προῖων ἐξῆς καὶ λέγων ὅτι ὄντως ἠγέρθη ὁ Κύριος καὶ ὤφθη Σίμωνι. Συμμαρτυρεῖ δὲ αὐτῷ καὶ ὁ ἱερός Ἀπόστολος ὠδε Κορινθίοις γράφων, ὅτι· « Ὁφθη Κεφᾶ, εἶτα τοῖς ἕνδεκα. » Κεφᾶς δὲ αὐτὸς ἦν Σίμων ὁ καὶ Πέτρος, ᾧ καὶ πρὸ τῶν ἕνδεκα μόνος μόνῳ ὤφθη ὁ Σωτῆρ, τῆς παρὰ πάντας ὑπερβαλλούσης αὐτοῦ χάριν σπουδῆς.

Ε'.

(65*) Ἐτι ζητήσκειν ἂν τις πῶς παρὰ μὲν τῷ Ματ

** Matth. xxvi, 35. ** Matth. xvi, 16. ** ibid. 17. * I Cor. xv, 5.

[(65) Cod. A, f. 312, b.

tanquam ex auditu duorum ostensorum ipsis virorum, ut ait Lucas, non credidisse discipulos undecim, quos inter erant etiam Petrus ac Joannes, qui pariter discrediderunt. Verumtamen Mariæ, ut Joannes narrat, dicenti : « Dominum meum de sepulcro abstulerunt; » haud ante crediderunt duo discipuli rapinam Servatoris fuisse peractam, quam, ad locum profecti, rem oculis suis usurparunt. Cum hi ergo monumentum ingressi linteamina sola viderunt, tunc crediderunt. Cuinam rei porro crediderunt, nisi Mariæ verbis : « Tulcrunt Dominum meum? » Propterea mox addit Joannes : « Nondum enim sciebant Scripturam, quod oporteret eum a mortuis resurgere. »

IV.

Quomodo autem duo dicantur a Joanne discipuli ad monumentum venisse, Petrus atque Joannes, Lucas vero unum illuc progressum affirmet, quæstio ita dissolvitur.

Magno semper erat fervore Petrus; quippe qui solus apostolorum dixerit Servatori : « Etiamsi me oportuerit mori tecum, non te negabo⁶⁵; » solus item voluerit supra fluctus ambulare; solus responderit, dixeritque Jesu : « Tu es Christus Filius Dei vivi⁶⁶; » ideoque et solus discipulorum audiit : « Beatus es, Simon Bar Jona⁶⁷. » Quamobrem primus quoque audet in monumentum introire, cum altero discipulo illuc profectus quem diligebat Jesus, ut ait Joannes. Sed tunc quidem postquam audierat ex Magdalene sublato de monumento corpus Domini, iverat cum altero discipulo. Mox cum eodem recessit, visis intra monumentum linteaminibus, reique veræ certior factus. At vero, secundum Lucam, alii discipulis non credentibus, solus ipse credit mulierum affirmationi dicentium se angelos vidisse. Etenim mulierum testimonio non discredens, rursus ad monumentum solus venit : rursusque introspectans, sola linteamina ut antea vidit. Deinde abiit, secum ipse rem demirans. Scilicet rem gestam tacitus admirabatur, quia fervida mente erat, plurimumque studium præ omnibus demonstrabat, satagens atque discurrens; et ubique Servatorem apertis intuens animæ oculis, quaqueversus indagans et circumspiciens, spe sua non excidit, sed et ipse divina manifestatione dignus fuit. Rei testis idem evangelista Lucas, qui in subsequentibus dicit, revera surrexisse Dominum, et apparuisse Simoni. Consonat huic sacri Apostoli testimonium ad Corinthios scribentis : « Visus est Cephæ, et deinde undecim⁶⁸. » Cephæ autem ipse Simon est ac Petrus; cui etiam ante alios undecim solus soli apparuit Servator, propter summam ejus præ omnibus seculitatem.

V.

Insuper aliquis sciscitabitur quomodo apud Mat-

(65*) Cod A, f. 313.

thæum Maria Magdalene cum ejusdem nominis altera vidisse extra monumentum insidentem lapidi unum tantummodo angelum dicatur : secundum Joannem autem intra monumentum angelos duos sedentes aspexerit : at vero secundum Lucam duo viri mulieribus occurrerint : denique secundum Marcum juvenis ab ipsis conspectus fuerit?

Dictorum apud Joannem atque Matthæum hæc esto solutio. Arbitror enim præcessisse ea, quæ narrat Joannes, iis quæ Matthæus ; et Magdalenam in primo adventu angelos duos intra monumentum sedentes vidisse. Postea ad eundem locum rursus progressam cum alia Maria, insidentem lapidi angelum spectavisse ; vel etiam fortasse alius est apud Matthæum angelus, aliud tempus locusque quo angelus visus fuit : alii item angeli apud eum mulieribus oblati : pariterque duo apud Joannem angeli intra monumentum sedentes, diversi credendi sunt ab illo qui extra monumentum lapidi insidebat, ut narrat Matthæus. Nam si, cum Matthæus dicat sero Sabbatorum, unumque ante ostium monumenti sedentem in lapide, Joannes eodem retento tempore ac loco, dixisset, sero Sabbatorum, ante ostium monumenti duos lapidi insidentes conspectos, vere oporteret dissonantiam causari. Item si Matthæus æque ac Joannes matutinam horam affirmans, intra monumentum ipse quoque non duos angelos sed unum visum affirmaret, contraria videretur merito scribere. Verumenimvero si distinxerunt evangelistæ tempora, et modos, et personas spectantium, necnon angelorum sermones, nemo rationabiliter dissonantiam Scripturæ accusabit, cum singulæ narrationes suo quæque modo veræ sint, et diversarum rerum faciant expositionem. Sed apud istos evangelistas (Matth. et Joan.) angeli, et Servatoris post resurrectionem apparitiones, apud hos inquam solos, velut apud potiores, et ipsius Servatoris spectatores et auditores relatæ, hunc ordinem teneant. Duo vero apud Lucam viri in veste fulgente visi, solemnitatis symbola sint : itemque juvenis apud Marcum stola candida et ipse coopertus, in dextra non autem sinistra parte conspectus, læta et dextra mulieribus nuntians ; et hi, inquam, diversi habeantur tum a se invicem, tum a primis. Quamobrem ne angelos quidem hos nominaverunt, neque Servatoris visiones memorarunt, sed potioribus se Matthæo ac Joanni potiora scribere et historiæ commendare permiserunt : ipsi vero secunda narrarunt, et quæ post priora narrata evenerant : omissis autem quæ testes visuales jam dixerant, ipsi ab his silentio præterita suppleverunt ; quæ quidem secunda erant, multoque priore historia inferiora : sic nimirum sancto Spiritu congruas singulis suggerente narrationes.

δεύτερα ἦν καὶ μακρῶν λειπόμενα τῆς τῶν προτέρων τὰς προεούσας ἐκάστῳ καὶ καταλλήλους διηγήσεις.

VI.

Quæ igitur apud Lucam valde mane ad monu-

α θαλιῶ ἢ Μαγδαληνῆ Μαρία μετὰ τῆς ὁμωνύμου ἑωρακέναι ἐκτός τοῦ μνήματος ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἕνα μόνον ἄγγελον εἶρηται· κατὰ δὲ τὸν Ἰωάννην εἶσω τοῦ μνήματος ἄγγέλους δύο θεωρεῖ καθήμενους· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ἀπήντων ταῖς γυναῖξι· κατὰ δὲ τὸν Μάρκον νεανίσκος ἦν αὐτοῖς ὁρώμενος.

Τὰ μὲν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ Ματθαίῳ λύσεως ἂν τύχοι τοιαύτης· ἡγοῦμαι γὰρ προηγεῖσθαι μὲν τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἱστορίαν, τῆς παρὰ τῷ Ματθαίῳ, καὶ τὴν Μαγδαληνῆν τὸ πρῶτον ἐλθοῦσαν τοὺς δύο ἄγγέλους εἶσω τοῦ μνήματος καθεζομένους ἰδεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα δευτέρον ἐπιστάσαν τῷ αὐτῷ τόπῳ μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας τὸν ἐπικαθήμενον τῷ λίθῳ ἄγγελον ἑωρακέναι. Ἡ τὰχα ἕτερος μὲν ὁ παρὰ Ματθαίῳ ἄγγελος, ἕτερος δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς τοῦ ἀγγέλου θέας· ἕτεροι δὲ καὶ ἄγγελοι αὐτοῦ οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ δύο ἄγγελοι οἱ εἶσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες ἕτεροί εἰσι παρὰ τὸν ἕξω πρὸ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ καθεζόμενον παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ Ματθαίου ὀψὲ Σαββάτων εἰρηκότος, καὶ ἕνα πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου καθήμενον ἐπὶ τῷ λίθῳ ἱστορηκότος, φυλάξας ὁ Ἰωάννης τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸν αὐτὸν τόπον εἰρήκει ὀψὲ Σαββάτων, πρὸ τῆς θύρας τοῦ μνήματος ἐπὶ τῷ λίθῳ δύο καθεζομένους ὀρασθαι, ἦν ἀληθῶς διαφωνίαν αἰτιᾶσθαι. Καὶ ὁ Ματθαῖος ὡσαύτως εἰ ὁμοίως Ἰωάννῃ τὴν πρῶτην ὥραν τηρήσας, εἶσω τοῦ μνήματος καὶ αὐτὸς οὐ δύο ἄγγέλους ἀλλ' ἕνα ἔφησε τεθεωρησθαι, τάναντία ἔδοξεν ἂν εἰκότως συγγράφειν. Εἰ δ' ἀφώρισαν οἱ εὐαγγελισταὶ καὶ τοὺς χρόνους καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὰ πρόσωπα τῶν θεωμένων, καὶ τοὺς τῶν ἀγγέλων λόγους, οὐκ ἂν τις εὐλόγως μέμφαιτο διαφωνίαν τῆς Γραφῆς, ἀληθευούσης ἐκάστης κατὰ τὸν οἰκείας ἱστορίας λόγον, διαφόρων τε πραγμάτων ὑφήγησιν δηλούσης. Ἄλλ' οἱ μὲν παρὰ τοῖσδε τοῖς εὐαγγελισταῖς ἄγγελοι, καὶ τοῦ Σωτῆρος αἱ μετὰ τὴν ἀνάστασιν θεοφάνειαι, παρὰ μόνους τοῦτους ὡς ἂν παρὰ κρείττοσι καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος αὐτόπταις τε καὶ αὐτηκόις φερόμεναι, ταύτην σώζοιεν ἂν τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτουσίᾳ ὀφθέντες, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ νεανίσκος λευκῆν περιβεβλημένος καὶ αὐτὸς στολήν, δεξιὸς τε ἀλλ' οὐκ ἀριστερὸς ἑωραμένος, τῷ τε φαιδρᾷ καὶ δεξιᾷ ταῖς γυναῖξιν εὐαγγελίζεσθαι, πάλιν ἕτεροι ἂν εἶεν καὶ αὐτοὶ, ἀλλήλων τε καὶ τῶν παρὰ τοῖς πρώτοις. Διὸ οὐδὲ ἄγγέλους αὐτοὺς οἶδε ὠνόμασαν, ἐπεὶ μηδὲ τῶν τοῦ Σωτῆρος ὄπτασιών ἐμνημόνευσαν τοῖς κρείττοσιν ἢ καθ' ἑαυτοὺς Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ τὰ κρείττονα γράφειν καὶ ἱστορεῖν παρακωρηχότατες· αὐτοὶ δὲ τὰ δευτέρα διηγούμενοι, καὶ τῷ χρόνῳ τὰ μετὰ τὴν τῶν πρώτων μνήμην ὕστερον πεπραγμένα, παρήεσαν μὲν τὰ παρὰ τοῖς αὐτόπταις εἰρημένα, ἀντανεπλήθρουν δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις σεσητημένα· ἃ δὲ ἱστορίας· οὕτω τοῦ ἁγίου Πνεύματος διανείμαντος

Γ.

Αἱ γοῦν παρὰ τῷ Λουκᾷ ἑρῆρου βαθείος ἐπὶ τὸ μνημα

ἐλθοῦσαι γυναῖκες καὶ φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα, ἕτεροι ἂν εἴεν τῶν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ Ἰωάννῃ. Οὐ γὰρ ἂν ἔχοι λόγον τὰς τσοσαῦτα προθεσμεύσας Μαρίας ἄρτι πρῶτον ἀρώματα φέρειν, ὡς μήπω τὴν ἀνάστασιν προμεμαθηκυίας. Σαφῶς γὰρ δι' ὧν φησι δείκνυσι ὅτι καὶ οἱ ὀφθέντες, ἕτεροι παρὰ τοὺς ἔμπροσθεν δεδηλωμένους· καὶ ὁ τόπος ἔνθα ὤφθησαν ἕτερος· οὔτε γὰρ εἴσω τοῦ μνήματος ἦσαν, ὡς ὁ Ἰωάννης ἐδίδαξεν, οὔτε ἐπὶ τὸν λίθον καθεζόμενοι, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως ὠνόμασεν ἀγγέλους ὁ Λουκᾶς, δύο δὲ ἄνδρας, πλην ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ, διὰ τὰ τῆς ἑορτῆς σύμβολα· καὶ οἱ λόγοι δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ἰδιάζουσι· καὶ αἱ γυναῖκες δὲ πλείους ἦσαν, ἀλλ' οὐχ ἡ παρὰ τῷ Ματθαίῳ δύο Μαρίας, ἀλλ' ἀπαξιαπῶς αἱ συνελθοῦσαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας· ὀλίγωροι δὲ καὶ αὗται, οὐδὲ τσοσαύτην ἐνδείξιμένοι σπουδὴν ὅσην αἱ διὰ νυκτὸς καρτερήσασαι καὶ παραμείνασαι τῷ μνημείῳ. Μαρτυρεῖ γοῦν ὁ Ματθαῖος τῇ Μαγδαληνῇ καὶ τῇ ἄλλῃ Μαρίᾳ εὐτονίαν πολλήν καὶ παραμονήν, λέγων μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ταῦτα· « Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου· » ἀλλ' αὗται μὲν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Παρασκευῆς παρεκάθηοντο ἀντικρὺ τοῦ μνήματος· διὸ καὶ θάπτον ὁρῶσι πρῶτον μὲν τὸν τῶν ἀγαθῶν ἄγγελον, εἶτα καὶ αὐτὸν τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγόν. Ἦ δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, καὶ αὕτη τὸ μὲν πρῶτον τοὺς ἀγγέλους, μετὰ δὲ τούτους καὶ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα θεωρεῖ· οὐ μὴν ἀρώματα ἔφερον αὗται, οὐδὲ περὶ ταύτην κατεγίνοντο τὴν σπουδὴν. Αἱ δὲ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἀκολουθήσασαι αὐτῷ γυναῖκες, πολλαὶ οὔσαι κατὰ τὸν Λουκᾶν, τῇ μὲν Παρασκευῇ ὑποστρέψασαι, ἠτοίμασαν τὰ ἀρώματα, ἅτε δὴ μηδὲν μηδέπω προμαθοῦσαι περὶ τῆς ἀναστάσεως. Διὸ ταῦται μὲν δύο ἄνδρες ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτούσῃ φαίνονται καὶ τὴν ἀνάστασιν εὐαγγελίζονται. Οὐκέτι δὲ αὐταῖς ὁ Σωτῆρ ὤφθη, ὡσπερ οὖν τῇ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ταῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ· ὥστε ἰδιάζουσαν ἠγεῖσθαι προσήκει τὴν ἱστορίαν. Κατὰ δὲ τὸν Μάρκον λίαν πρῶτ' τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατελειαντος τοῦ ἡλίου ἄλλαι· πάλιν αὗται, καὶ ἐν ἑτέρῳ καιρῷ πάλιν, αἶ καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, « Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον; » καὶ ἔρχονται, καὶ εὐρίσκουσιν ἀποκεκυλισμένον, καὶ εἰσελθοῦσαι εἶδον νεανίσκον· ἔνθα πάλιν ἐπὶ τοῦ Λουκᾶ ἄνδρες ἀλλ' οὐκ ἄγγελοι, οὕτω ὡς καὶ νῦν οὐκ ἄγγελος ὠνόμασται, ἀλλὰ νεανίσκος· ὥστε καὶ ταύτην ἀφωρισμένην εἶναι τὴν διήγησιν, καὶ τὸν ὀφθέντα ἕτερον, καὶ τὰς ἀφικομένας ἄλλας, καὶ τὸν καιρὸν ὁμοίως τὸν μετὰ ἡλίου ἀνατολάς· ὅς εἰ μὲν καὶ παρὰ τῷ Λουκᾶ τερήτητο, εὐλόγως ἂν τις τοὺς παρ' αὐτῷ δύο ἄνδρας ἀπῆτει, καὶ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Εἰ δ' ὁ Λουκᾶς τὸν πρὸ ἡλίου ἀνατολῆς καιρὸν ἔδρα, ἀλλ' οὐ τὸν νεανίσκον ἱστορεῖ.

Z.

(66) Τεττάρων δὲ ὄντων τῶν εὐαγγελιστῶν, ἰσάριθμοι τούτων καὶ αἱ πρὸς αὐτῶν ἀναγραφείσαι φαίνονται ὀπταδαίαι· οἳ τε καιροὶ τέσσαρες, καὶ οἱ καθ'

(66) Cod. A, f. 313.

mentum venerunt mulieres, parata ferentes aromata, diversæ ab iis erunt quæ apud Matthæum ac Joannem memorantur. Neque enim rationabile est, Marias quæ talia ante viderant, nunc primum aromata deferre, quasi nondum resurrectionem novissent. Manifeste videlicet his quæ dicit denotat, quod et visi angeli diversi fuerint ab antea spectatis; et locus ubi sunt visi, item diversus; neque enim intra monumentum erant, ut Joannes docuit; neque lapidi insidentes, ut ille apud Matthæum angelus: neque angelos diserte appellavit eos Lucas, sed duos viros, quanquam ipsos quoque in veste fulgente, ob solemnitatis indicium: item horum sermones ad mulieres sunt peculiare: et mulieres plures numero sunt, quam duæ apud Matthæum Mariæ, sed illæ omnino quæ Jesum comitalæ fuerant ex Galilæa. Et hæc quidem segniores, neque par studium præ se ferentes illis quæ noctu perseveraverant apud sepulcrum assiduæ. Contestatur vero Matthæus Magdalenæ et alteri Mariæ vigorem multum atque constantiam, dicens post Servatoris passionem sic: « Erat autem ibi Maria Magdalene, et altera Maria, sedentes contra sepulcrum. » Sed hæc quidem ipsa die Parasceves sedebant coram sepulcro: ideoque et celerius vident boni eventus nuntium, deinde ipsum vitæ auctorem. Illa vero apud Joannem, et ipsa quoque primo videt angelos, et postea Servatorem ipsum: neque hæc tamen aromata ferebant, neque ob eam rem curandam iverant. Sed illæ demum quæ ex Galilæa Jesum subsequutæ fuerant, multæque apud Lucam feruntur, die Parasceves de loco reversæ, paraverunt aromata, quippe quæ nullum resurrectionis indicium cognoverant. Idcirco his duo viri in veste fulgente astant, nuntiantque resurrectionem. Nondum his tamen Servator apparuit, sicut illi apparuerat apud Joannem, et illis apud Matthæum; ita ut peculiarem hanc oporteat historiam existimare. Denique secundum Marcum valde mane una Sabbatorum veniunt ad monumentum orto jam sole. Aliæ pariter hæc sunt, alioque pariter tempore; quæ et dicebant ad invicem: « Quis revolvat nobis lapidem? » veniuntque, et revolutum comperunt, et ingressæ juvenem vident; ita ut hæc etiam diversæ rei narratio sit, et alius qui visus est, et aliæ quæ venerunt, et similiter diei tempus post solis ortum: quæ temporis notatio si eadem apud Lucam fieret, recte lector a Marco requireret et viros duos, et eosdem sermones. Nunc cum Lucas diei horam ante solis ortum præoccuparit, merito et illos qui visi sunt duos viros dicit, non autem unum juvenem narrat. προύλαθεν, εἰκότως καὶ τοὺς τότε ὀφθέντας δύο ἄν-

VII.

Jam quia quatuor evangelistæ sunt, pari numero comperimus apud ipsos scriptas visiones; temporum item quatuor; et illi item qui singulis temporibus

apparuerunt, singulares sunt : diversæ quoque videntes mulieres, et apparentium ipsis sermones variant. Primum fuit tempus quod scribit Matthæus, sero Sabbatorum dicens. Quartum et ultimum apud Marcum orto jam sole decurrens. Media sunt tempora apud Joannem atque Lucam. Propterea et visi angeli peculiare sunt. Nam sero Sabbatorum, angelus unus ex monumento, post quem et ipse Servator. Mane autem dum tenebræ adhuc essent, intra monumentum angeli duo; post quos denuo Servator. Valde mane vero alii secundum Lucam duo viri nominati, haud intra monumentum conspecti. Demum postremis omnium juvenis qui venientibus orto sole mulieribus se obtulit. Si ergo unum cuncti idemque tempus scripsissent, eundemque designassent locum, neque tamen easdem apparitiones exposuissent, merito fortasse aliquis censuram exerceret. Sed cum tempora distinxerint, et unicuique tempori locum proprium accommodaverint, sequitur ut diversas quoque apparitiones descripserint. Sicut contra, si unam cuncti apparitionem commemorassent, unumque dixissent angelum, aut duo concorditer angelos, vel item duos viros, aut juvenem unum; tum deinde tempora variassent, nec unum denotassent locum, ita quoque reprehensionem locus esset. Nunc serio præcipuus et invariabilis manet, diversis temporibus locisque variantes visiones sistens, et harum spectatrices, item diversas, duas illas priores diversas a secunda, tertiasque similiter a quartis differentes. Nimirum post juvenis cum postremis mulieribus colloquium, quarum nomina non ponuntur, pergunt dicere Marcus : « Quo audito fugerunt, et nemini quidquam dixerunt, timebant enim. » Hæ nempe fuerunt ejusmodi, pavidæ ac nimis formidolosæ, in tantum ut ne juveni quidem auscullarint dicenti eis : « Ite et dicite discipulis ejus et Petro : Ecce præcedit vos in Galilæam. » His enim auditis sermonibus, contrarium fecerunt. At illæ apud Lucam, de monumento reversæ, nuntiaverunt hæc omnia undecim. Similiter et apud Joannem mulier venit ad discipulos, rerum quas viderat nuntia. Solæ illæ apud Marcum postremæ supervenientes, vereque serotinæ, ita ut post ortum illuc pervenerint, neque Servatorem videre dignæ fuerunt, neque unum fulgentem angelum, neque duos intra monumentum, neque illos quos viros dicit Lucas : quemdam tantummodo juvenem aspererunt candida stola coopertum, congruam exiguæ ipsarum menti visionem consecutæ : et hunc albatum festi causa spectantes, tamen admiratæ sunt; sic enim de his Marcus testatur; quanquam in prioribus nulla stuporis mentio est. Age vero, Magdalenam constanter in loco perseverantem, credibile est non priores tantum apparitiones vidisse angelorum qui sibi uni occurrerant, sed et illum apud Marcum reliquis mulieribus conspectum juvenem. Idem dicas licet etiam de historia apud Lucam, qui post multarum mulierum adventum, et post duo-

ἕκαστον καιρὸν ὀφθέντες, ἰδιάζοντες· ὁμοίως δὲ καὶ αἱ θεώμεναι, διάφοροι· καὶ οἱ τῶν ὀφθέντων αὐτοῖς λόγοι, διαλλάττοντες. Πρῶτος μὲν γὰρ ἦν καιρὸς ὁ παρὰ τῷ Ματθαίῳ ὀφὲ Σαββάτων λεγόμενος· τέταρτος δὲ καὶ τελευταῖος ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ ἡλίου ἀνατειλαντος ἱστορηθεῖς· μέσοι δὲ ὅ τε παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καὶ ὁ παρὰ τῷ Λουκᾷ· διὸ καὶ οἱ ὀφθέντες κατὰ καιρὸν ἰδιάζοντες. Ὅψὲ μὲν γὰρ Σαββάτων ἄγγελος εἰς ἕκ τοῦ μνήματος· μεθ' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· πρῶτ' δὲ ἐτι σκοτίας οὐσης, εἰσω τοῦ μνήματος ἄγγελος δύο· μεθ' οὗς πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτὴρ. Ὅρθρου δὲ βαθέος ἕτεροι κατὰ τὸν Λουκᾶν δύο ἄνδρες ὀνομασμένοι οὐκ εἰσω τοῦ μνήματος ὀφθέντες. Εἰθ' ὑστερον ἀπάντων ὁ νεανίσκος, ὁ ταῖς ἡλίου ἀνατειλαντος ἀφικομέναις τεθεαμένος. Εἰ μὲν οὖν ἕνα καιρὸν εἰρηκότες οἱ πάντες καὶ τὸν αὐτὸν ἀναγράφαντες τόπον, οὐ τὰς αὐτὰς ἐπιφανείας ἐδήλουν, καὶ εὐλόγως ἂν τις ἐμέμφατο. Εἰ δ' ἀφώρισαν τοὺς χρόνους, ἐνεῖμάν τε καθ' ἕκαστον χρόνον, καὶ τόπον ἰδιάζοντα, ἀκολούθως δὲ διαφόρους καὶ τὰς ὀπτασίας ἀνέγραψαν. Ὡς εἴπερ ἦσαν μιᾶς μὲν οἱ πάντες ἐπιφανείας μνημονεύσαντες, καὶ ἕνα πάντες ἄγγελον ὄφθαι ἢ δύο συμφώνως ἄγγέλους εἰρηκότες, ἢ ἂν πάλιν δύο ἄνδρας ἢ νεανίσκον ἕνα· εἴτα τοὺς καιροὺς διήλλαττον, ἢ μὴ τοὺς αὐτοὺς ἐδήλουν τόπους, ἢ ἂν καὶ οὕτω μέμφασθαι. Νῦν δ' ὁ λόγος ἀκριβῆς μένει καὶ ἀδιάβλητος ἐπὶ καιροῖς διαφόροις καὶ τοποῖς ἐναλλαττούσας τὰς ὀπτασίας εἰσάγων, καὶ τὰς τούτων θεωροὺς πάλιν διαφόρους, ἑτέρας μὲν τὰς δύο πρώτας, παρὰ τὴν δευτέραν· καὶ τὰς τρίτας δὲ ὡσαύτως ἑτέρας τῶν τετάρτων. Αὐτίκα δ' οὖν μετὰ τὴν τοῦ νεανίσκου πρὸς τὰς τελευταίας γυναῖκας ὁμιλίαν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐκ ἐμφέρονται, ἐπιλέγει ὁ Μάρκος· « Καὶ ἀκούσασαι ἔφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον, ἐφοβοῦντο γάρ· » αὐταὶ μὲν οὖν τοιαῦται καὶ ἔμφοβοι, καὶ λίαν δεῖλαι, ὡς μὴ δὲ πεισθῆναι· τῷ νεανίσκῳ φάντι πρὸς αὐτάς· « Ὑπάγετε καὶ εἰπάτε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ, Ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· » τούτων γὰρ ἀκούσασαι τῶν λόγων, τὸνναντίον διεπράξαντο· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνήματος ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἑνδεκα. Ὅμοίως δὲ καὶ ἡ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς ἀπαγγέλλουσα ἃ εἶρακε. Μόνοι δὲ αἱ παρὰ τῷ Μάρκῳ πασῶν ὑσταται ἐλθοῦσαι, καὶ ἀληθῶς ὀφισθεῖσαι, ὡς μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστῆναι, οὔτε τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταξιοῦνται, οὔτε τὸν ἄγγελον τὸν ἐξαστράπτοντα, οὔτε τοὺς δύο τοὺς εἰσω τοῦ μνήματος, οὔτε τοὺς δύο τοὺς παρὰ τῷ Λουκᾷ ἄνδρας· ψιλὸν δὲ τινα νεανίσκον εἶδον περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν, ἀναλόγως τῇ τῆς διανοίας αὐτῶν σμικρότητι τὴν ὀπτασίαν ἰδοῦσαι· καὶ τοῦτον δὲ λευγεῖμονα τῆς ἑορτῆς χάριν θεασάμεναι, ὅμως ἔθαυμάσθησαν· τοῦτο γὰρ ἐμαρτύρησεν αὐταῖς ὁ Μάρκος· καίτοιγε ἐπὶ τῶν προτέρων μηδαμοῦ τοῦ θάμβους ὀνομασμένου. Τὴν Μαγδαληνὴν δὲ σχολάζουσιν καὶ προσκαρτεροῦσαν, εἰκὸς οὐ μόνον τὰς πρώτας ἔψεις τεθεᾶσθαι τῶν αὐτῇ μόνῃ ὀφθέντων, ἀλλὰ καὶ τὸν παρὰ τῷ Μάρκῳ ταῖς λοιπαῖς γυναῖξιν ἑραμύζον νεανίσκον. Ταῦτόν δ' ἂν εἴποις

καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ τὸν Λουκᾶν ἱστορίας, ὅς μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν πολλῶν γυναικῶν, καὶ μετὰ τὴν θείαν τῶν ὀφθέντων αὐταῖς δύο ἀνδρῶν διηγεῖται λέγων· « Καὶ ἀποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἑνδεκα· » οἷς ἐπιφέρει, « Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκ ἀπεικὸς μὲν γὰρ ἦν, καὶ οὐν πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν πάλαι προσηγορευμένην καὶ παραμείναςαν εὐτόμως παρὰ τῷ μνήματι εὐρησθαι, ὅτε πολλὰ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας συνελθούσαι γυναῖκες ἀπὸ τῶν τάφον φέρουσαι τὰ ἀρώματα, ὥστε καὶ αὐτὴν ἅμα ταῖς λοιπαῖς τοὺς δύο ἄνδρας τεθεῶσθαι, καὶ τῶν λόγων αὐτῶν ἀκηκοέναι· εἶτα σὺν ταῖς πολλαῖς ἐπανελθεῖν καὶ διηγεῖσθαι τοῖς ἑνδεκα. Δύναται δὲ καὶ ἄλλως ὁ λόγος, τὰ μὲν πρῶτα ταῖς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας γυναῖξιν ἀπονεῖμαι, λέγω δὴ τὴν εἰς τὸ μνῆμα ἄφιξιν, καὶ τὴν τῶν ἀρωμάτων κομιδὴν, τὴν τε γενομένην αὐταῖς τῶν δύο ἀνδρῶν ἐπιφάνειαν, καὶ τοὺς τούτων πρὸς αὐτὰς λόγους· τὴν μὲν οὖν ἀπαγγελίαν τὴν πρὸς τοὺς ἑνδεκα μηκέτι παρ' αὐτῶν μόνον γηνεῖσθαι, ἀλλ' ὁμοῦ παρὰ πασῶν, ἐκάστης δὲ τεθεῶτο διηγημένης· ἐν αἷς πάλιν τὴν Μαγδαληνὴν εἶναι μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ αὐτὴν τοῖς μαθηταῖς ἀπαγγέλλουσαν τὰ ἰδίως μόνῃ αὐτῇ ἑωραμένα.

H'.

(67) Ἐγὼ δὲ κάκεινο ζητῶ, πῶς παρὰ μὲν τῷ Μάρκῳ εἴρηται, ὡς ἔρα διαγενομένου τοῦ Σαββάτου ἠτοίμασαν ἀρώματα, παρὰ δὲ τῷ Λουκᾷ πρὸ τοῦ Σαββάτου τοῦτ' ἔπραξαν ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ.

Καὶ τοῦτο δὲ τοῖς προτέροις συμπεπλεγμένον ζητήμασι, τῆς ὁμοίας ἐκείνοις τύχοι ἀν' ἐρμηνείας· ἀποδεικνύοντων δὲ ἡμῶν μὴ εἶναι τὰς αὐτὰς, ἀλλ' ἑτέρας μὲν τὰς πρὸ τοῦ Σαββάτου ἐν αὐτῇ τῇ Παρασκευῇ, καθ' ἣν πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, περὶ τὴν κηδείαν ἀσχοληθείσας, ἑτέρας δὲ τὰς μετὰ τὸ Σάββατον· σαφῶς γὰρ ταύτας Λουκᾶς μεμαρτύρηκε κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τοῦ πάθους ταῦτα πεποιηθέναι, οὐδαμῶς ὀνόματος γυναικῶν μνημονεύσας, ἀλλ' ἀπλῶς γυναικας εἰπὼν τὰς συνελθούσας αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὁ δὲ Μάρκος ὀνομαστὶ τρεῖς μόνας ἀνέγραψε καθ' ἑαυτὰς πρόνοιαν πεποιημένας τῶν ἀρωμάτων, οὐ τῇ Παρασκευῇ, ἀλλὰ μετὰ διαγενέσθαι τὸ Σάββατον· ἑτέρας δὲ εἶναι ταύτας παρὰ τὰς παρὰ τῷ Λουκᾷ, καὶ τὰ ἑξῆς ἐπαύματα δεικνύουσιν. Αὐταὶ μὲν οὖν γυναῖκες παρὰ τῷ Μάρκῳ τὸν νεανίσκον ὁρῶσι καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ὅς καὶ φησιν αὐταῖς· « Μὴ φοβεῖσθε· Ἰησοῦς ζητεῖτε τὸν Ναζαρηθὸν· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. » Ταῖς δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν ἐν ἐσθῆτι ἀστραπτουσί, καὶ ἑτέρας προφέρονται φωνᾶς λέγοντες· « Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν; » καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αἱ μὲν παρὰ τῷ Μάρκῳ ἀκούσασαι τοῖς μαθηταῖς ἐπαγγέλλαι τὰ παρηγγελμένα· οὐδὲν οὐδὲν εἶπον· αἱ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ παρευθεῖσαι ἀπήγγειλαν τοῖς ἑνδεκα· ὡς διὰ τούτων ἀπάντων συνάγεσθαι, μὴ τὰς αὐτὰς εἶναι· διὸ μένα.

(67) Cod. A, f. 313, b.

A rum virorum ipsis oblatorum visionem, pergit dicere, quod regressæ de monumento, hæc omnia renuntiaverint discipulis undecim. Post quæ ait : « Erant autem Maria Magdalene, » et reliqua. Quippe haud est inverisimile, nunc iterum Magdalenam (quæ antea prima iverat, fortiterque illic perseveraverat) apud monumentum fuisse comperitam, cum illæ plures ex Galilæa convenientes mulieres ad sepulcrum venerunt aromata ferentes, ita ut ipsa quoque cum cæteris duos viros viderit, eorumque verba audiverit; et deinde cum illis regressa rem undecim enarraverit. Verumtamen et aliter proponi explanatio potest: nempe ut res priores mulieribus Galilæis tribuamus, adventum dico ad sepulcrum, et aromatum advectionem, et oblatam ipsis duorum virorum visionem, et horum ad ipsas sermones. At nuntium discipulis undecim delatum nequaquam ab his feminis solis fuisse, sed a cunctis simul, dum unaquæque ea quæ viderat referret; quas inter, credendum est quæ Magdalenam fuisse, cum reliquis et ipsam discipulis nuntiantem ea quæ solitatim et singulariter viderat.

VIII.

Ego vero et illud quæro, quomodo apud Marcum dictum sit, quod cum Sabbatum transisset, aromata paraverint; apud Lucam vero ante Sabbatum id agant, ipsa Parasceves die.

Hæc quoque superioribus implicita quæstionibus, parem illis explanationem sortietur. Etenim nos demonstravimus, haud easdem esse, sed alias, quæ ante Sabbatum ipsa Parasceves die; qua Dominus passus est, ad eam curam incubuerunt; alias vero, quæ post Sabbatum: perspicue enim has Lucas testatur ipsa die Passionis id egisse, nullius mulieris memorato nomine, sed simpliciter mulieribus memoratis, quæ cum Jesu venerant de Galilæa. Marcus autem tres solas nominatim scripsit, aromatum simul curam gerentes, haud die Parasceves, sed jam Sabbato præterlapso. Has porro diversas esse ab illis Lucæ, sequentia quoque demonstrant. Hæc nimirum apud Marcum mulieres juvenem vident in dextra parte sedentem, qui et illis ait: « Nolite timere; Jesum quæritis Nazarenum; surrexit, non est hic. » Illis autem apud Lucam duo viri astiterunt in veste fulgente, et alia verba dicunt: « Cur quæritis viventem inter mortuos? » et reliqua. Et illæ apud Marcum monitæ mandata nuntiare discipulis, nemini quidquam dixerunt. At illæ Lucæ profectæ nuntiaverunt discipulis undecim. Quare ex his omnibus colligitur, haud easdem fuisse mulieres, ideoque nec uno tempore ea quæ in scriptis sunt, esse peracta.

μηδὲ ὕφ' ἑνα καιρὸν πεποιητέαι τὰ ἀναγεγραμ-

IX.

Θ.

Hæc illis loquentibus stetit Jesus in medio eorum, A dixitque eis : « Pax vobis. » Hinc ambiget aliquis, quomodo undecim discipulis simul congregatis, interveniens Dominus, secundum Lucam atque Joannem id concorditer affirmantes, nequaquam ab utroque paria facere et dicere scriptum fuerit.

Quod eandem visionem ambo evangelistæ scribant una eademque et hora et die oblatam, in primis comprobandum est. Quod tibi exploratum fiet, si diligenter Scripturam consideraveris. Nam cum Joannes antea dixisset : « Una vero Sabbatorum venit Maria Magdalena annuntians discipulis, se vidisse Dominum, et hæc sibi dixisse; » deinde subnectit dicens : « Cum sero esset die illa, congregatis discipulis, venit Jesus, stetitque in medio, et dixit eis : Pax vobis. » Quamobrem ex his manifeste constat, eadem Dominica resurrectionis die, vespertino tempore acta esse quæ Joannes scribit. Item apud Lucam idem dies et hora invenietur. Ait enim ipse : « Una autem Sabbati valde diluculo venerunt ad monumentum mulieres. » Deinde quod visis angelis reversæ nuntiaverint discipulis quæ viderant. Petrus autem festinanter ad monumentum occurrit, et linteamina videt. Atque hæc valde diluculo contigerunt, resurrectionis die. Dicit mox continenter Scriptura : « Et ecce duo ex ipsis ibant ipsa die in castellum. » Erant autem Cleopas cum socio : quibuscum Jesus Emmaentem ingressus, accipiens panem benedixit; quo illis porrecto, disparuit. C Deinde subdit : « Et surgentes eadem hora regressi sunt in Hierusalem, et invenerunt congregatos undecim. » Postea colloquentibus illis, stetit Jesus in medio eorum, et dixit eis : « Pax vobis, » et reliqua. Demonstratum est itaque etiam a Luca, eandem fuisse diem; eademque item horam fuisse inde comprobatur, quod Cleopas cum socio una die et Emmaunte fuerit, et indidem Hierosolyma redierit, serotino prorsus tempore. Exin factam apparitionem.

Quoniam itaque eadem apud utrumque evangelistam fit apparitio, age videamus quomodo alia dicatur loqui Servator et agere apud Lucam, alia apud Joannem. Æque igitur apud ambos dictum est, medium stantem inter eos Jesum dixisse : « Pax vobis. » Singulatim vero apud Lucam additur existimasse eos spiritum se videre, et reliqua. Etiamsi vero hæc apud Joannem non dicuntur, rursus tamen sequentia apud utrumque consonant. Apud Joannem quidem post verba « Pax vobis, » additur : « Et hoc dicto, ostendit eis manus ac latus suum. » Non tamen ponitur apud Joannem causa, quæ jam a Luca dicta fuerat. Erat autem hæc, quod ipsi existimarent se spiritum videre. Atqui dum manus latusque

(68) « Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλοῦντων αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἐνταῦθ' αἱ ἀπορήσειε πῶς τοῖς ἑνδεκά μαθηταῖς ὁμοῦ συνηγμένοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπιστάς ὁ Κύριος κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ κατὰ Ἰωάννην συμφώνως ταῦτα ἀπομνημονεύσαντας, οὐκέτι παρ' ἀμφοτέροις ταῦτα πράττων οὐδὲ φάσκων ἀναγγελλοῦνται.

Ὅτι τὴν αὐτὴν ὄπτασίαν οἱ δύο συνέγραψαν εὐαγγελίσται κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὥραν τε καὶ ἡμέραν γενομένην, παραστήσαι δεῖ πρότερον· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο φανερόν ἐπιτηρήσαντί σοι ἀκριβῶς τὴν Γραφήν. Ὁ μὲν γὰρ Ἰωάννης προειπὼν, « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ, » ἐξῆς ἐπισυνάπτει λέγων· « Οὐσὺς ὀψίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ συνηγμένων τῶν μαθητῶν, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἄσφ' εἶναι σαφὲς ἐκ τούτων ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν Κυριακὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ὀψίας ἦν πεπραγμένα τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· καὶ κατὰ τὸν Λουκᾶν ἡ αὐτὴ ἡμέρα καὶ ὥρα εὐρεθίζεται· λέγει γοῦν καὶ αὐτός· « Τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων δρθρου βαθέος, ἐπὶ τὸ μνήμα ἦλθον αἱ γυναῖκες. » Εἰθ' ἐξῆς, ὅτι ἰδοῦσαι ἀγγέλους, ἐπανῆλθον καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς μαθηταῖς ἃ τεθέατο. Πέτρος δὲ σπεύσας ἐπὶ τὸ μνήμα ἀπαντᾷ, καὶ τὰ ὀθῶνια θεωρεῖ· καὶ ταῦτα μὲν δρθρου βαθέος ἐγένετο, τῇ ἀναστασίμῃ ἡμέρᾳ. Λέγει δὲ ἐξῆς ἐπισυνάπτουσα ἡ Γραφή· « Καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἐν αὐτῇ ἡμέρᾳ ἦσαν πορευόμενοι εἰς κώμην. » Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Κλεόπαν· οἷς συνεσελθὼν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν, λαβὼν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ ἐπιτιθεὺς αὐτοῖς, ἀφανὴς ἐγένετο. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Καὶ ἀναστάντες ὑπέστρεψαν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον ἡθροισμένους τοὺς ἑνδεκά. » Εἶτα ὁμιλοῦντων αὐτῶν ἔστη ὁ Ἰησοῦς ἐν μέσῳ, καὶ λέγει αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δέδεικται τοίνυν καὶ ἀπὸ τοῦ Λουκᾶ, ὡς ἡ αὐτὴ ἐτύγχανεν ἡμέρα, καὶ ἡ αὐτὴ δὲ ὥρα συνίσταται ἀπὸ τοῦ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τοὺς περὶ Κλεόπαν εἰς τὴν Ἐμμαοῦν γενέσθαι, κάκειθεν ἐπανεληλυθέναι εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἥδη που πάντως ἐσπέρας καταλαβούσης· εἶτα τὴν ἐπιφάνειαν γενομένην.

Ἐπειδὴ τοίνυν ἡ αὐτὴ παρ' ἀμφοτέροις πέφηεν ὄπτασία, φέρε ἰδῶμεν ὅπως ἕτερα μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ εἴρηται πράξας καὶ λαλήσας ὁ Σωτὴρ, ἕτερα δὲ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ὁμοίως μὲν οὖν παρ' ἀμφοτέροις λέλεκται, ὡς ἄρα μέσος αὐτῶν στάς εἶπεν αὐτοῖς, « Εἰρήνη ὑμῖν. » Ἀφωρισμένως δὲ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρόσκειται ὅτι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς· Ἄλλ' εἰ καὶ μὴ τοσαῦτα εἴρηται παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ἀλλὰ τὰ ἐξῆς πάλιν παρ' ἀμφοτέροις συνῆδει. Παρὰ μὲν γὰρ τῷ Ἰωάννῃ μετὰ τὸ, « Εἰρήνη ὑμῖν, » ἐπιλέγεται, « Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. » Οὐ φέρεται δὲ ἡ αἰτία παρὰ τῷ Ἰωάννῃ, ὡς ἂν ἦδη λελεγμένη παρὰ τῷ Λουκᾶ· ἦν δὲ αὐτῇ τὸ νομίζειν αὐτοὺς πνεῦμα θεωρεῖν· εἰ

γε μὴ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ μαρτυρήσας ὡς Ἰωάννης, σύμφωνος ἂν εἴη τῷ καὶ τὴν αἰτίαν παραθεμένῳ. Τούτοις ἐξῆς, ὁ μὲν Λουκᾶς φησιν, « Ἐτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἐχετε τι βρώσιμον ἐνθάδε; Οἱ δὲ ἀπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτιοῦ μέρος. » Ταῦτα δὲ Ἰωάννης οὐ συνέγραψεν. Ἐνθα γενομένοις ἐπιστῆσαι προσήκει τὸν νοῦν, ὡς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς, τὰς σεμνοτέρας καὶ θειοτέρας πράξεις τε καὶ διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπεμνημόνευσε, τὰ δὲ ἀνθρωπινώτερα διὰ τῶν λοιπῶν συνέγραψεν, ὃ δὴ καὶ νῦν πεποίηκεν. Ὡς γὰρ ἐνόμισαν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Σωτῆρα, μὴ αὐτὸν θεωρεῖν ἀλλὰ πνεῦμα, καὶ ὡς ἠπίστουν αὐτῷ, καὶ μετὰ τὸ δαΐζει αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας ἀναγκαίως, ἔτι ἀπιστούντων αὐτῶν, αἰτήσας τι βρώσιμον, ἔφαγεν ἐνώπιον αὐτῶν. Ταῦτα δὲ σωματικώτερα δεῖνα, καὶ πολλὴν ἀπιστίαν τῶν ἀποστόλων κατηγοροῦντα, αὐτοῦ τε τοῦ Σωτῆρος συμπεριφορὰν, πείθοντος αὐτοὺς καὶ σαφῶς παριστῶντος ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη, τῷ Λουκᾶ ὡς ἂν ὑποδεεστέρω (69) γράφειν τὸ Πνεῦμα ὑπέβαλε· τὰ δὲ κρείττονα καὶ δυνάμειος ἐνθέου παραστατικὰ διὰ τοῦ Ἰωάννου παρίστη, γράφοντος καὶ αὐτοῦ ἐξῆς ταῦτα, « Ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον· » εἶπεν οὖν αὐτοῖς πάλιν, « Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς· καὶ τοῦτο εἰπὼν ἀνεψύσθη, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐχοι δ' ἂν ἀκολουθίαν ὁ παρ' ἀμφοτέρους λόγος, εἰ τὰ παρὰ τῷ Λουκᾶ πρῶτα πεπράχθαι λογισάμεθα, εἰθ' οὕτως μετ' ἐκεῖνω συνάφομεν τὰ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ. Ἐτι μὲν γὰρ ἀπιστούντων αὐτῶν καὶ τροφὴν ἦται, καὶ μὴ ἀρχεσθεῖς τῇ βρώσει τοῦ ἰχθύος, καὶ λόγους αὐτοὺς στηρίζει, τῆς προτέρας αὐτοῦς ὑπομιμήσκων διδασκαλίας κατὰ τὸν Λουκᾶν. Ὅτε δὲ λοιπὸν πεισθέντες ἐπληροφόρηθησαν αὐτὸν εἶναι ἀληθῶς, καὶ λοιπὸν χαρὰς ἦσαν μεστοὶ, τότε δευτέραν αὐτοῖς εἰρήνην ἑτέραν καὶ κρείττονα παρὰ τὴν προτέραν δίδωσι, καὶ παρακαλεῖται ἐτοίμους εἶναι εἰς τὴν ἀποστολὴν, μονουχι ὁμοίους αὐτῷ καὶ αὐτοὺς ἔσεσθαι διὰ τοῦ ὁμοίου ἔργου ἐπαγγεγυλάμενος. Εἰθ' ἐξῆς καὶ ἀκολουθως ἐμπνεῖ αὐτοῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἂν δεομένοις τούτου εἰς τὴν ἐξῆς ἐπιφορομένην ἐπαγγελίαν· αὕτη δὲ ἦν τὸ δύνασθαι ἀφιέναι ἁμαρτίας διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δυνάμεως. Καὶ οὕτως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εὐαγγελιστῶν εἰς κοινὸν ἀπαρτισθήσεται λόγος, τῶν μὲν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, σωπηθέντων παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· τῶν δὲ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου γραφῆ παραδοθέντων, σιγῇ ταμιευθέντων παρὰ τῷ Λουκᾶ· καὶ πρῶτον μὲν τῶν παρὰ τῷ Λουκᾶ λελεγμένων, ἐξῆς δὲ ἐκείνοις συναπτομένων τῶν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ· οὕτω τε ἓνα νοῦν καὶ μίαν διάνοιαν σωζόντων τῶν παρ' ἀμφοτέροις. Ταῦτα μὲν ταύτη.

Γ.

(70) Πῶς δὲ παρὰ μὲν τῷ Ματθαίῳ ἄγγελος ὀφθεῖς ταῖς γυναῖξι παρήγγειλεν ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ὁμοίως

(69) Minoris ordinis Lucas et Marcus, quatenus hi non fuerunt Domini Jesu spectatores et auditores.

PATROL GR. XXII.

suum ostendisse Jesum testatur Joannes, consonat utique illi qui rei causam attulit. Post hæc, Lucas quidem ait, adhuc non creditibus illis præ gaudio et mirantibus, dixisse illis : « Habetis hic aliquid quod manducetur ? » illos autem partem assi piscis ei obtulisse. Hæc Joannes omisit. Ad hunc locum progressi mentem debemus intendere, ut etiam alibi, augustiores ac diviniore actus Servatoris nostri atque doctrinas Spiritum sanctum per Joannem memorare solere; humaniores autem per reliquos evangelistas scripsisse; quod et hoc loco reapæ fecit. Quia enim discipuli, conspecto Servatore, putabant non ipsum sed spiritum se videre, et quia nondum ei credebant, etiamsi manus pedesque ostenderat, necessario propter eorum pervicacem incredulitatem, postulatam escam coram illis manducavit. Hæc magis corporalia cum sint, gravemque apostolorum incredulitatem accusent, et ipsius Servatoris indulgentiam arguant, persuadentis eis ac demonstrantis se esse, Lucæ utpote secundi ordinis homini scribenda Spiritus commisit : sed nobiliora et divinam virtutem comprobantia, per Joannem exhibuit, qui et ipse mox scribit : « Gavisus sunt ergo discipuli, viso Domino. » Dixit ergo eis iterum : « Pax vobis. Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Et cum hæc dixisset, insufflavit, » et reliqua. Hæc autem nexum utriusque evangelistæ oratio, si quæ dicit Lucas, prius acta reputemus; mox narrata abs Joanne copulemus. Adhuc enim illis non creditibus, escam postulavit; neque piscis esu contentus, sermones suos confirmat, priorem eis quæ est apud Lucam doctrinam refricans. Postquam vero credentes, ipsum vere esse sibi persuaserant, jamque gaudio diffuerent, tunc secundo eis pacem, meliorem scilicet prima impertitus est, atque ut apostolatui parati essent mandavit, similes propemodum sui futuros ob operis similitudinem spondens. Mox consentaneæ Spiritum sanctum in eos inspiravit, utpote illius indigos ad mox dicendam denuntiationem. Hæc autem erat, posse illos peccata dimittere per sancti Spiritus virtutem. Atque ita ex ambobus evangelistis unus communis perficietur sermo; dum dicta apud Lucam, tacentur apud Joannem; vicissimque in Joannis scriptura traduntur, quæ silentio Lucas premit : primo loco, ut diximus, quæ sunt Lucæ collocatis; deinde quæ Joannes ait, subnexis; eamdem mentem sensumque, quæ sunt apud utrumque, servantibus. Atque hæc ita se habent.

X.

Quomodo apud Matthæum quidem angelus visus mulieribus mandavit nuntiare discipulis Jesum resurrexisse, illosque præcessurum in Galilæam, ibique fore conspicuum, similiter apud Marcum

(70) Cod. A, f. 316, b.

αποκαταστασεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφηγουμένων, ἔστη μέσος αὐτῶς, καὶ προσδιιάγεται, καὶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέγρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε. Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ πάλιν, οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον ὤφθη τοῖς ἑνδεκά, πρῶτον μὲν καὶ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὀψίας· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ. Πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελεύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀφόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες

A δὲ καὶ παρὰ τῷ Μάρκῳ ὁ νεανίσκος, ὃν εἶδον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, ταῦτα εἶπε ταῖς γυναιξί. Παρὰ δὲ τῷ Λουκᾶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἠθροισμένον κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν μαθητῶν τῶν ἑνδεκά, καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀλλήλοις ὑφηγουμένων, ἔστη μέσος αὐτῶς, καὶ προσδιιάγεται, καὶ ἰχθύος ὀπτοῦ μέγρος ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε. Καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην δὲ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ πάλιν, οὐχ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον ὤφθη τοῖς ἑνδεκά, πρῶτον μὲν καὶ αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, ὀψίας· εἶτα μεθ' ἡμέρας ὀκτώ. Πῶς οὖν κατὰ τὸν Λουκᾶν καὶ τὸν Ἰωάννην τσαυτάκις ὀφθέντος αὐτοῦ τοῖς μαθηταῖς ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸν Μάρκον καὶ τὸν Ματθαῖον κελεύονται οἱ αὐτοὶ διὰ τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Γαλιλαίαν ἀπελθεῖν, ὡς ἐκεῖ αὐτὸν ὀφόμενοι, ἀλλ' οὐ μέλλοντες

B αὐτὸν θεᾶσθαι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ;

Præterea, si undecim solos Servatoris discipulos Evangeliorum scriptura agnosceret, sic quoque diceret nulla re hunc sermonem deficere, si eatenus mulierum sermonibus non credentes discipulos suos confirmans, semel et iterum ipsis in urbe Jerusalem latentibus apparuit: at in Galilæa nequaquam occulte, neque semel aut iterum, neque ob metum a Judæis conclusos, multa cum fiducia apparitione sua deitatisque ostensione dignatus est, semet viventem ostendens post passionem, multis cum signis, per quadraginta dies conspicuus et loquens de regno Dei atque conversans; ut in Actibus apostolorum Lucas ait. Atque hæc prima esto solutio. Quoniam vero apostolorum selecti quidem et summatæ numerum duodecim explebant; alius autem præter hos ordo erat discipulorum septuaginta, de quibus dicit Lucas in Evangelio: «Post hæc elegit Dominus et alios septuaginta^{92, 93};» extra quem numerum erant alii complures Servatori adhærentes, quos innuit etiam sacer Apostolus, dicens: «Deinde visus est plus quam quingentis fratribus⁹⁴,» qui et ipsi discipulorum nomine honestati fuerant, quibus fieri non poterat, ut simul omnibus congregatis semet in urbe Jerusalem ostenderet Dominus post resurrectionem: ideo recte evangelistæ duo Lucas et Joannes solis undecim apparuisse ipsum in urbe Jerusalem scribunt. Reliqui vero duo, non undecim proficisci in Galilæam, sed omnino cunctis fratribus aiunt fuisse mandatum ab ipso Servatore et ab angelo antea viso, indefinite, inquam, et absolute mandatum omnibus aiunt. Cæteroque melior veriorque est prior solutio. Multoties igitur ac multimodis apparuit discipulis Jesus post resurrectionem. Atque alii aiunt Christum promississe has visiones, alii vero et præstitisse. Quandoque etiam in rei alicujus narratione, si quid prior historicus prætermisit, id alter supplet.

ὁ δὲ τάδε καὶ πεπραχέναι· ἔστι δὲ ὅτι καὶ περὶ τοῦ κεφαλαίου λέγοντες, ἀναπληροῦ τὰ ὑπὸ τοῦ προτέρου ἑλλειψθέντα ὁ δεύτερος.

(71) Ἐτι εἰ μὲν τοὺς ἑνδεκά μόνους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἢ τῶν Εὐαγγελίων ἠπίστατο γραφῇ, καὶ οὕτως εἶπεν ἄν τις μὲν τὸν λόγον λείπειν, εἰ τῶς μὲν ἀπιστοῦντας ταῖς τῶν γυναικῶν ἐπαγγελίαις τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς θεραπεύων, ἄπαξ καὶ δεύτερον αὐτοῖς λαθραίως κρυπταζομένοις ἐν Ἱερουσαλήμ ἐφάνη· ἐν γε μὴν τῇ Γαλιλαίᾳ οὐκέτ' ἐπικεκρυμμένως, οὐδὲ ἄπαξ οὐδὲ δεύτερον, ἀλλ' οὐδ' ἐγκεκλεισμένοις διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, σὺν πολλῇ δὲ τῇ παβήρσιᾳ τὴν θεοφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τῆς θεότητος τὴν ἔνδειξιν ἐποιεῖτο, παριστῶν αὐτοῖς ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενός τε καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ συναυλιζόμενος, ὡς φησὶν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσι· καὶ αὐτὴν μὲν πρώτη λύσις. Ἐπεὶ δὲ τῶν μαθητῶν οἱ μὲν ἔκκριτοι καὶ πρῶτοι τῶν δώδεκα συνεπλήρουν χορὸν, δεύτερον δὲ παρὰ τούτους ἐτύγγανε τάγμα τὸ τῶν ἑβδομήκοντα, περὶ ὧν φησὶ Λουκᾶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· «Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα·» τούτων δὲ ἐκτός, ὑπῆρχον καὶ ἕτεροι πλείους γνώριμοι τοῦ Σωτῆρος, οὓς καὶ ἔφησεν ὁ ἱερός Ἀπόστολος λέγων· «Ἐπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίους ἀδελφοίς,» καὶ αὐτοὶ δὲ οὗτοι τοῦ τῶν μαθητῶν ὀνόματος ἡξιωμένοι ἦσαν, οἳ οὐχ οἶδόν τε ἢ ἡμῶν πᾶσι κατὰ ταυτὸ συνθροισμένοις ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ ὀφθῆναι αὐτὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, εἰκότως δύο μὲν τῶν εὐαγγελιστῶν, ὁ τε Λουκᾶς καὶ ὁ Ἰωάννης, μόνους τοῖς ἑνδεκά ὤφθη αὐτὸν ἀναγράφουσιν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ. Δύο δὲ τούτων οἱ λοιποὶ οὐ τοῖς ἑνδεκά μόνον σπεύδειν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀλλ' ἀπλῶς τοῖς μαθηταῖς ἅπασιν καὶ ἀδελφοῖς ἔφασαν παρακελεύεσθαι αὐτὸν τε τὸν Σωτῆρα καὶ τὸν προφανέντα αὐτοῦ ἄγγελον, ἀορίστως καὶ ἀπολύτως τοὺς πάντας δηλώσαντες. Ἀμείνων δὲ καὶ ἀληθεστέρα ἢ πρώτη λύσις· πλείους τοίνυν αἱ ὀπτασίαι καὶ διάφοροι γεγένηται τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ οἱ μὲν τάδε εἰρηκέναι αὐτὸν φασιν, οἱ

^{92, 93} Luc. x, 1. ⁹⁴ 1 Cor. xv, 6.

IA.

A

XI.

(72) Φαίη δ' ἄν-τις, πῶς ὁ μὲν Ματθαῖος πορευθέν-
τας τοὺς ἕνδεκα εἰς τὸ ὄρος τῆς Γαλιλαίας ἐωρακέναι
φησὶ τὸν Ἰησοῦν, ὁ δὲ Ἰωάννης μετὰ τὰς δύο ὄπτα-
σίας τὰς ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ τὸ τρίτον ὤφθαι αὐτὸν
οὐκ ἐν τῷ ὄρει τῆς Γαλιλαίας, ἀλλὰ παρὰ τὴν θάλασ-
σαν τῆς Γαλιλαίας ἱστορεῖ;

Τρίτον μὲν ἀληθῶς τοῦτο σύμφημι καὶ αὐτὸς τὸν
Σωτῆρα ὤφθαι τοῖς μαθηταῖς, τὸ μὲν πρῶτον κατ'
αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως, καθ' ἣν Μαρία ἡ
Μαγδαληνὴ πρῶτας αὐτὸν ἐώρακε· ταύτην δὲ τὴν
πρώτην ὄπτασιν καὶ Λουκᾶς ἱστορεῖ. Δεύτερον
δὲ μεθ' ἡμέρας ὀκτώ, δηλαδὴ τῇ ἑτέρᾳ Κυριακῇ, καθ'
ἣν αὐδὲς ἐπιφανείς ὁ Σωτῆρ τὸν Θωμᾶν τῆς ἀπιστίας
θεραπεύει, δείξας αὐτῷ τὴν πλευρὰν καὶ τὰς χεῖρας.
Ἐπεὶ δὲ κεκελευσμένοι ἦσαν ἐπὶ τὴν Γαλιλαίαν ὁμοῦ
ἀπαντᾶν, Ἐπρατῶν τε μετὰ τῶν λοιπῶν οἱ ἕνδεκα τὸ
κελευσθέν, καὶ ὁ καθείς αὐτῶν ἐπισυνήγεται, μήπω
τῶν ἕνδεκα ἠβροισμένων, ἀλλ' ἔτι μελλόντων, τὸ τρί-
τον παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐ τοῖς ἕνδε-
κα φαίνεται, ἀλλὰ μόνοις ἐπὶ τοῖς ὑπὸ Ἰωάννου
δεδηλωμένοις· οὗτοι δὲ ἦσαν Πέτρος καὶ Θωμᾶς καὶ
Ναθαναὴλ, δύο τε οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ δύο· τοῦτο δὲ οὖν τρίτον τοῦτοις ἀλη-
θῶς ὤφθη, οὕτω ἕνδεκα συνηγμένων. Διόπερ ἀκριβῶς
οὐκ ἀποκλείων καὶ τοὺς λοιποὺς ὁ Ἰωάννης τῆς τοῦ
Σωτῆρος ὄπτασίας, ἐπεσημῆνατο, μετὰ τὴν πρώτην
καὶ δευτέραν ὄπτασιν, τὴν τρίτην μόνοις τοῖς κατ-
ενομασμένοις πεποιθῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης
τῆς Γαλιλαίας. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ τέ-
ταρτον καὶ πέμπτον, καὶ ἄλλοτε καὶ πολλάκις ὤφθαι
αὐτὸν· διὸ οὐδὲ περιγράφει ὁ Ἰωάννης πάσας τοῦ
Σωτῆρος τὰς πράξεις· προῶν δὲ ἐξῆς φησὶ, Καὶ ἄλλα
πολλὰ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς· μετὰ γοῦν τὸ ὤφθαι αὐτὸν
τοῦτο τρίτον τοῖς εἰρημένοις ἐπτά, τετάρτην ὄπτα-
σιν οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας
εἶναι, ἣν ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιθῆσθαι ἀνέγρα-
ψε. Καὶ μετὰ τούτους οὐκ ἂν σφαλῆις ὁμοῦ κατὰ
ταυτὸν συνηγμένοις ἅμα τοῖς ἕνδεκα καὶ τοῖς ἑβδο-
μήκοντα αὐτὸν ὤφθαι εἰπῶν. Ὁ δὲ Παῦλος καὶ ἔτι
τούτων πλείους ἐώρασθαι τὸν Σωτῆρα μετὰ τὴν ἀνά-
στασιν ἱστορεῖ, τοῦτο παρ' ἑτέρων μαθῶν· « Ὄφθη
γάρ, φησὶ, Κεφᾶ, εἶτα τοῖς δώδεκα (73), ἔπειτα πεν-
τακοσίους, ἔπειτα Ἰακώβω, ἔπειτα τοῖς ἀποστόλοις
πᾶσιν, ἔσχατον δὲ πάντων, φησὶ, κάμοι. » Ὅρξ ὁσά-
κις καὶ ὄσοις ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Ὡςτω καὶ
τοῖς ἐν Ἱερουσαλήμ κρυπτομένοις ὤφθη· καὶ πρὸ
αὐτῶν τοῖς περὶ Κλεόπαν ἀπιούσιν ἐπὶ Ἐμμαοῦν·
καὶ πρὸ γε πάντων, ἀνδρῶν μὲν Σίμωνι, γυναικῶν δὲ
τῇ Μαγδαληνῇ. Ἐνθεν ὁ Λουκᾶς ἐν ταῖς Πράξεσιν,
ἐπεὶ πολλάκις ἐαυτὸν εἰδείκνυ τοῖς μαθηταῖς, ἐπιτηρεῖ
λέγων, ὡς ἄρα δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὄπτανόμενος
αὐτοῖς καὶ συναυλιζόμενος, καὶ περὶ τῆς βασιλείας
τοῦ Θεοῦ παρεδίδου μαθήματα, πᾶρῆναι τε ὁρμήν εἰς
τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ κατ' ἐκρήττειν Ἰουδαίους πρῶτοις
τὴν λόγον· μηδὲ πρότερον ἀναχωρεῖν τῆς πόλεως, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, περὶ ἧς
μικρὸν ὕστερον διατηρήθημεθα (74).

⁷² I Cor. xv, 5-8.

(72) Cod. A. f. 317.

(73) Ita cod.

Dicit etiam aliquis, quomodo Matthæus profes-
ctos undecim in Galilææ montem dicat vidisse Je-
sum, Joannes autem post duas intra Jerusalem
apparitiones, tertio visum esse Jesum non in Ga-
lilææ monte, sed apud mare Galilææ narret?

Tertio Servatorem apparuisse vere discipulis, egr-
quoque confitebor; primo, ipsa resurrectionis die,
cum mane illum Maria Magdalene vidit. Atque hanc
primam visionem Lucas quoque narrat. Secundo,
post dies octo, nimirum altera die Dominica, qua
iterum apparens Servator incredulitatem Thomæ
sanavit, ostenso ei latere ac manibus. Quia vero
jussi fuerant in Galilæam simul proficisci, fecerant-
que discipuli undecim mandatum cum reliquis;
dum singuli colliguntur, nondum undecim congro-
gatis, sed adhuc expectatis, tertio Jesus apud
mare Galilææ, haud cunctis undecim, sed iis se-
ptem tantummodo apparuit quos Joannes commo-
riorat: hique erant Petrus ac Thomas, et Nathana-
el, et filii duo Zebedæi, aliique præterea discipuli
duo. Tertio itaque his revera apparuit, nondum
undecim congregatis. Quapropter haud omnino
excludens reliquos a Servatoris visione Joannes,
post primam alteramque visionem, tertiam adno-
tavit prædictis tantummodo oblatam juxta mare
Galilææ. Nihilque obstat quominus posthinc, quarto
etiam et quinto, et sæpius semet spectandum dederit:
ideoque Joannes nullo termino Servatoris actus
circumscribit: imo pergens porro ait alia quoque
multa Jesum fecisse. Post hanc ergo prædictis se-
ptem discipulis tertiam apparitionem, haud a veri-
tate abludes si quartam dicas illam quam undecim
in monte præbitam Matthæus scriptum reliquit.
Post hos vero, absque errore affirmabis a cunctis una
congregatis, undecim videlicet et aliis septuaginta
Jesum fuisse conspectum. Imo Paulus a multo plu-
ribus visum Servatorem post resurrectionem nar-
rat, quam rem ab aliis auditu acceperat. « Visus
est, inquit, Cephæ, deinde duodecim, postea quin-
gentis, tum Jacobo, exin apostolis cunctis, novis-
sime autem omnium etiam mihi ». » Viden, quot
hominibus et quoties post resurrectionem apparue-
rit? Sic etiam latentibus intra Jerusalem apparuit;
et ante hos Cleopæ socioque Emmauntem euntibus;
et primo virorum quidem Simoni, feminarum autem
Magdalene. Hinc Lucas in Actibus, quoniam sæpe
Jesus se discipulis manifestaverat, considerate di-
cit: « Per dies quadraginta apparens eis atque
conversans, regni Dei disciplinam tradebat; mo-
nuitque ut Jerusalem pergerent, ibique prædicarent
Judæis ante omnes doctrinam; neque urbe abse-
derent, sed expectarent promissionem Patris, » de
qua nos paulo post disseremus.

(74) Nempe inferius n. 9, 10, ubi Christi scæ-
mones et dona ante ascensionem.

SUPPLEMENTA MINORA.

I. Ex chronicis ineditis Georgii Hamartoli et Joannis Siculi (75).

1. Eusebius in opere *ad Marinum* sic ait : « Duo constituta sunt in Christi Ecclesia vitarum genera ; unum quidem eximium, et communem hominum consuetudinem excedens, quod neque nuptiis neque liberis operam dat, neque opum retinet possessionem, totoque, ut ita dicam, caelo a communi et vulgari sæcularium hominum more differt, atque unice Dei famulatus vacat, eximio celestium rerum amore impulsus. Reapse qui hoc vitæ genus sectantur, velut jam mortui, mortificatam vitam et tantum corpore præditam in terra circumferentes, spiritu autem jam in cælum translato, cælicolarum instar humanas res spectant, cum sint ipsi pro communi salute Deo consecrati, neque cruentis victimis vel libamentis aut adipibus, sed rectis religionis veræ dogmatibus animique habitu et operibus verbisque rectis purificati : quibus rebus Deum sibi concilians, pro se et cæteris sacerdotio funguntur. Atque hoc perfectum primariumque est Christianæ vitæ genus. Alterum porro vitæ genus deterius est, atque humana fragilitate laborans, idque omnino cum superiore comparari nequit : siquidem et modestis indulget nuptiis liberorumque procreationi, et rei familiaris cum æquitate curam gerit, et militibus officia imperat, et agriculturam, mercaturam ac cætera publica negotia non sine pietate exercet. Hi cæteroquin homines certa habent religiosi cultus et cruditionis tempora, et divinorum eloquiorum auditioni vacant : atque his secundus attributus est pietatis gradus, qui congruam huic vitæ utilitatem præbet. »

α'. Εὐσέβιος ἐν τοῖς πρὸς Μαρῖνον τοιαύτη φησὶ· « Καὶ γὰρ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία δύο βίους νομοθετεῖ καὶ τρόπους· τὸν μὲν ὑπερφύη καὶ τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας ἐπέκεινα, οὐ γάμους, οὐ παιδοποιίας, οὐ περιουσίας ὑπαρξίν παραδεχόμενον, ἀλλ' ὅλον δι' ὅλου τῆς κοινῆς καὶ συνήθους τῶν βιωτικῶν ἀνθρώπων ἀγωγῆς παρηλλαγμένον καὶ μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ προσφωκωμένον, καθ' ὑπερβολὴν ἔριτος οὐρανοῦ. Οἱ γὰρ τόνδε μετιόντες τὸν τρόπον τεθνάναι δοκοῦντες, τὸν θνητὸν βίον καὶ αὐτὸ μόνον τὸ σῶμα περιφέροντες ἐπὶ γῆς, φρονήματι δὲ τὴν ψυχὴν εἰς οὐρανοὺς μετενηγεμένοι, οἳά τινες οὐρανοιοι, τὸν τῶν ἀνθρώπων ἐφορῶσι βίον, ὑπὲρ τοῦ παντὸς γένους ἀφιερωμένοι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ· οὐ βουθυσίαις καὶ αἵμασιν, οὐδὲ σπονδαῖς καὶ κνίσαις, ἀλλὰ δόγμασιν ὀρθοῦς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ ψυχῆς διαθέσει κεκαθαυμένης, καὶ προσέτι τοῖς κατ' ἀρετὴν ἔργοις τε καὶ λόγοις· οἷς τὸ Θεῖον ἐξιλεούμενοι, τὴν ὑπὲρ αὐτῶν καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀποτελοῦσιν ἱερουργίαν· καὶ ὁ μὲν ἐντελής καὶ πρῶτος τῆς κατὰ Χριστιανισμὸν πολιτείας τρόπος, τοιοῦτος καθέστηκεν. Ὁ δὲ δεύτερος καὶ ὑποβεθηκῶς, ἀνθρωπινώτερος, καὶ τῷ πρῶτῳ λίαν ἀσύγκριτος· δεῦ καὶ γάμοις συγκατιέναι σὺφροσι καὶ παιδοποιίαις, οἰκονομίας τε τῆς κατὰ τὸ δίκαιον ἐπιμελεῖσθαι, καὶ στρατευομένου, καὶ τὰ πρακτέα ὑποτιθεσθαι, ἀγρῶν τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τῆς ἄλλης πολιτικωτέρας ἀγωγῆς, μετὰ τοῦ θεοσεβοῦς φρονιζέειν. Οἷς καὶ ἀσκήσεων καιροί, μαθητείας τε καὶ τῶν θείων λογίων ἀκροάσεως ἡμέρη ἀφωρίσθησαν, καὶ δεύτερος εὐσεβείας ἀπενεμήθη βαθμὸς, κατὰ τὴν τῷ τοιῶνδε βίῳ παρέχων τὴν ὠφέλειαν (76). »

II. Ex Græco scholiaste ad Marcum apud Rich. Simonium in Historia critica interpretum Novi Testamenti cap. 6.

2. Propheticum dictum hoc Malachiæ est, non Isaiæ. Mendum ergo librarum est, ut ait Eusebius Cæsariensis in libro *Ad Marinum* de apparente in Evangeliiis dissonantia circa resurrectionem.

β'. Τοῦτο τὸ προφητικὸν ῥητὸν Μαλαχίου ἐστίν, οὐχ Ἰσαίου (77)· γραφῆς τοίνυν ἐστὶ σφάλμα, ὡς φησὶν Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας ἐν τῷ Πρὸς Μαρῖνον περὶ τῆς δοκούσης ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς ἀναστάσεως διαφωνίας.

(75) Perpetuus admirator Eusebii Georgius certe fuit; nam et ejus *Chronicon* non semel citat, et quidem cum insigni laude auctoris, v. gr., cod. Vat. f. 49, 40 b, 424 b : « Ὁ πολυμαθὴς καὶ πολυὺς τῶν Εὐσέβιος διακριβεστάτην τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ποιησάμενος. Item : ὁ πολυμαθὴς, etc., ἐν τοῖς *Χρονικοῖς* κάρδοσι.

(76) Habent fragmentum hoc brevius Suidas voc. *Εὐσέβιος*, et Cedrenus ed. Paris. p. 201.

(77) Sermo est de prophetico loco apud Matth.

III, et Marc. 1, *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*. Eusebium vero nostrum legisse se declarat Hieronymus in *Comm. ad Matth.* : *Cum testimonium de Malachia Isaiæque contextum sit, quaerit Porphyrius quomodo velut ab uno Isaiæ exemplum putemus assumptum? Cui ecclesiastici viri plenissime responderunt. Nos autem nomen Isaiæ putamus additum scriptorum vitio. Eandem quaestionem versat Hieronymus epist. 57, 9.*

III. Ex Possini Catena in Marcum, p. 343, ubi de Cyrenæo crucem Domini bajulante.

γ. Οὐ γὰρ ἦν ἀξιός τις ἐν τῇ πόλει Ἰουδαίων, ὡς ἄποστολος Εὐσέβιος κεφαλαίῳ γ' (78) *Πρὸς Μαρίνον*, τὸ κατὰ τοῦ διαβόλου τρόποιον, τὸν σταυρὸν βαστάσαι· ἄλλ' ὁ ἐξ ἀγροῦ, ὃς μὴδὲν ἐπιχεικωνώνηκε τῇ κατὰ Χριστοῦ μαιφονίᾳ (79).

IV. Ex Corderii Catena in Joannem, pag. 436.

δ. Εὐσέβιος ὁ Καισαρεύς, ὁ Παμφίλου προσαγορευόμενος, ἐν ταῖς *πρὸς Μαρίνον* ἐπι τοῦ (80) Σωτηρίου (81) πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως *Ζητήσῃσι* καὶ ἐπιλύσει, καὶ ταῦτα προϋθνημέν εἰς ἐξέτασιν, τὸ τὸν μὲν θεῖον εὐαγγελιστὴν Μάρκον εἰπεῖν ὥραν εἶναι τρίτην καθ' ἣν ἐσταυρώθη Χριστὸς ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν· τὸν δὲ θεολογικώτατον Ἰωάννην κατὰ τὴν ἕκτην ὥραν (82) γράψαι προκαθεσθῆναι τὸν Πιλάτον ἐπὶ τοῦ βήματος ἐν τῷ λιθοστρώτῳ τῷ καλουμένῳ, καὶ ἀνακρίνειν τὸν Ἰησοῦν· καὶ φησι γραφικὸν εἶναι τοῦτο σφάλμα, παροραθὲν παρὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀπογραψαμένων τὰ Εὐαγγέλια· τοῦ μὲν γὰρ γάμμα στοιχείου τὴν τρίτην ὥραν σημαίνοντος, τοῦ δὲ ἐπισήμου τὴν ἕκτην, καὶ πολλὴν ἐμφέρειαν ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους τούτων τῶν χαρακτήρων, κατὰ πλάνην τὸ γάμμα στοιχείον τὸ τῆς τρίτης ὥρας δηλωτικὸν, κυρωθείσης τῆς ἀποτεταμένης εἰς μῆκος εὐθείας, εἰς τὴν τοῦ ἐπισήμου μεταχωρῆσαι σημασίαν, τοῦ τῆς ἕκτης ὥρας δηλωτικῆς· τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν, τοῦ τε Ματθαίου καὶ Μάρκου, καὶ τοῦ Λουκᾶ συμφώνως λεγόντων, ὡς ἀπὸ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης (83), πρόδηλον ὡς ὁ Κύριος καὶ Θεὸς Ἰησοῦς πρὸ τῆς ἕκτης ὥρας (84), πρὸ τοῦ γενέσθαι τὸ σκότος, ἐσταύρωτο, δηλαδὴ κατὰ τὴν τρίτην ὥραν, ὡς ὁ Μάρκος ἰστόρησε· καὶ τοῦ Ἰωάννου τὸν ὅμοιον τρόπον τὴν ὥραν τρίτην εἶναι ἐπισημηναμένου, καὶ τῶν ἀπογραψαμένων τὸ γάμμα μεταθέντων εἰς τὸ ἐπίσημον.

V. Ex Possini Catena in Marcum, p. 364.

ε. Ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ· ταύτην Εὐσέβιος ἐν τοῖς *Πρὸς Μαρίνον* ἐτέραν λέγει Μαρίαν παρὰ τὴν θεασαμένην τὸν νεανίσκον· ἣ καὶ ἀμφοτέραι ἐκ τῆς Μαγδαληνῆς ἦσαν.

(78) Notandus est vigilantur lectori hic numerus, quo docemur quodammodo (nisi est mendium κεφαλαίῳ γ' pro Καισαρεύς) quanta pars operis Eusebiani *ad Marinum* nobis desit ante illas postremas de resurrectione quaestiones. Certe Eusebium hoc libro *ad Marinum* complexum fuisse quaestiones non solum circa resurrectionem, verum etiam circa passionem, perspicue cognoscimus ex sequente Corderiana Catena loco. Nisi forte suspicari placet, Eusebii istud de Cyrenæo dictum obiter potius occurrisse in postrema quavis quaestione. Neque sane intelligere licet eo numero Marci capitulum, quod quidem in vetere stichometria est ccviii, in nova divisione est xv. Certe ubi in nostra hac editione dicit Eusebium in libri exordio ἡρώτας δὲ πρῶτον, cavebit admodum eruditus lector ne intelligat primam fuisse libri *ad Marinum* quaestionem illam quæ sequitur *De sero Sabbatorum*. Breviator quippe, resecata, ut videtur, ingenti priore parte, ad postrema operis capita prop. ravit.

3. Neque enim Judæorum quisquam in urbe dignus erat, ut ait Eusebius capite 13 *ad Marinum*, qui trophæum de diabolo, crucem scilicet, ferret. Quare delectus ille est qui ex agro veniebat, neque ullo modo in Christi necem conspiraverat.

4. Eusebius Cæsariensis, qui Pamphili appellatur, in *Quæstionibus ad Marinum* de Servatoris passione ac resurrectione, hoc quoque expendit, quod divus scilicet evangelista Marcus ait, hora tertia Christum Deum ac Servatorem cruci fuisse suffixum; theologus autem summus Joannes hora sexta ait Pilatum sedisse pro tribunali in loco qui appellabatur lithostrotos ad dicendam adversus Jesum sententiam. Porro Eusebius contendit, amanuensis id esse erratum, quod ii qui principio Evangelia exscripserunt haud senserint. Nam cum littera gamma (Γ) tertiam significet horam; episemon (Ϛ) autem sextam; cumque hi characteres permultam habeant inter se similitudinem, mendose elementum gamma, quo demonstratur hora tertia (curvata, quæ porrigebatur in extensum, recta,) ad episemi figuram redactum fuit, quod sextam indicat horam. Sane quum evangelistæ tres, Matthæus, Marcus atque Lucas concorditer asserunt, ab hora sexta tenebras factas esse in universa terra usque ad nonam, patet omnino, Dominum ac Deum Jesum ante horam sextam, priusquam scilicet fierent tenebræ, in crucem esse sublatum, nempe circa horam tertiam, ut Marcus narrat. Quare et Joannes æque tertiam horam prodidit; quanquam postea amanuenses gamma in episemon commutaverunt.

5. Apparuit primo Mariæ Magdalena. Hanc Eusebius in opere *Ad Marinum* diversam esse ait Mariam ab illa quæ juvenem vidit. Vel etiam ambæ Magdalo oriundæ erant.

(79) Eusebii hunc locum exprimit Ambrosius in *Comm. ad Luc.* lib. x, 107: *Non Judæus est qui crucem portat, sed alienigena atque peregrinus.*

(80) Tanti editio, quam codex Vat. habent ἐπὶ ταῖς τοῦ.

(81) Vocabulum Σωτήριος apud Eusebium nostrum non tam adjectivo sensu *salutaris*, quam substantivo obliquo *Servatoris*, plerumque esse intelligendum, plurimis in locis patet. Id facit etiam Ambrosius apud nos p. 304, qui ait *Domini Salutaris*, pro *Domini Salvatoris*.

(82) Quaestionem hanc de tertia et sexta hora legem etiam in codice quodam Vaticano, olim card. Sirlleti; unde aliquam emendationem accersivi; quanquam ne hic ipse quidem codex sine ullo mendo est. Eadem quaestio legitur in Parisiacis quoque codicibus, teste Harlesio in Fabricii *Bibliotheca*, t. VII, p. 402.

(83) Male cod., ἀναστάσεως pro ἐνάτης.

(84) Deest in cod. ὥρας.

VI. *Ex Joh. Xiphilino patriarcha, in homilia inedita quam habuit in dominica de mulieribus aromata ferentibus, Cod. Vat. p. 160.*

6. Eusebius vero Cæsariensis ait, Mariam quidem Magdalenem, et Mariam Jacobi unguenta paravisse; neque tamen easdem esse quæ mane venerunt orto jam sole, sed anonymas alias: multæ enim ex Galilæa cum Servatore ascenderant. Quamobrem hæ neque noctu illuc adfuerunt, sed mane; eademque mandato audito ut discipulis Petroque rem nuntiarent, fugerunt nemini quidquam dicturæ, quia extimuerant. Proinde etiam quia post solis ortum advenerant, videre Servatorem haud dignæ fuerunt. Neque demum fieri potuit, ut Magdalene post tot tantasque visiones, sole orto, adhuc dubitaret, nesciens quisnam lapidem foret revoluturus.

VII. *Ex Anastasio Sinaita, quæst. c. lvi.*

7. Eusebii ex opere ad Marinum. Tres igitur omnino Marias passioni Christi cum feminis aliis præsentibus deprehendimus; primam Deiparam, secundam hujus sororem Mariam Cleopæ, tertiam Magdalenem. Quidam vero interpretes aiunt duas esse Magdalenas, unam quæ sero Sabbatorum apud Matthæum, alteram quæ apud Joannem mane ad monumentum venit; eandem hanc esse, de qua et Marcus loquitur, et de qua dæmonia septem ejecta fuerant. Namque aliam, inquit Eusebius, non hanc, Magdalenem præ oculis habens Marcus ait: « Cum autem surrexisset, mane una Sabbatorum apparuit primo Mariæ Magdalene, de qua septem dæmonia eiecerat. » Atque hæc videtur quæ audiit, Ne me tangas, non quæ apud Matthæum. Nam ut verissimum sit illam quoque Magdalo fuisse oriundam, haud tamen paria probra de ea narrat Scriptura. Quod si unam eandemque Magdalenem quis dicat, adhuc tamen veridica sunt sacra Evangelia, neque ullo modo inter se discrepant; siquidem eandem exhibent Mariam Magdalenem et non tangentem statim ac jussa est gaudere cum alia Maria. Quippe illum postremo ut Deum adoravit, non hominis instar habuit, velut initio cum flebat eratque incredula.

VIII. *Ex eodem Anastasio.*

8. Eusebii ex opere ad Marinum. Jam quod ambigitur, quomodo Matthæus visum narret discipulis Dominum in Galilæa monte, Joannes autem circa mare Tiberiadis, aio equidem, haud semel et iterum, sed multoties Jesum esse conspectum. Quare minime errabis si quartam visionem esse illam putaveris, quæ apud Matthæum sit. Hanc quippe haud circa mare Galilææ spectantibus eum, sed in monte discipulis undecim contigisse scribit Matthæus: « Undecim autem discipuli perrexerunt in montem, prout condixerat illis Jesus, quem ibi conspectum adoraverunt. » Post hæc sine errore

(85) Hanc quoque quæstiunculam cum codice Columnnensi, nunc Vaticano, utiliter contuli.

ζ'. Εὐσεβίος φησιν ὁ Καισαρείας, ὡς Μαρία μὲν ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου ἠτοίμασαν ἀρώματα· οὐκ αὐταὶ δὲ εἰσιν αἱ πρῶτ' ἐλθοῦσαι ἀνατελειαντος τοῦ ἡλίου, ἀλλ' ἄλλαι ἀνώνυμοι· πολλαὶ γὰρ ἦσαν αἱ συναναβάσαι τῷ Σωτῆρι ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας· ὅθεν οὐδὲ νύκτα παραγίνονται, ἀλλὰ πρῶτ' καὶ ἀκούσασαι ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς καὶ τῷ Πέτρῳ, ἐφυγον, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ· ὡς γὰρ μετὰ ἀνατολὴν ἡλίου ἐπιστάσαι· οὐδὲ τὸν Σωτῆρα θεάσασθαι καταστῶνται· οὐδὲ οἶόν τε ἦν τὴν Μαγδαληνὴν μετὰ τοσαύτας θείας, ἡλίῳ ἀνατελειαντος, ἀπορεῖν καὶ ἀγνοεῖν τίς ἀποκυλίσει τὸν λίθον

ζ'. Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρίνον (85). Τρεῖς γοῦν τὰς πάσας Μαρίας τῷ πάθει τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εὐρίσκειται· πρώτην μὲν Θεοτόκον, δευτέραν δὲ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Μαρίαν τὴν τοῦ Κλεωπά, καὶ τρίτην τὴν Μαγδαληνὴν· τινὲς δὲ φασιν ἐξ αὐτῶν δύο εἶναι Μαγδαληνάς· μίαν μὲν, τὴν ὅψ' Ἐσθῆθ' ἀπὸ τῷ Ματθαίῳ, ἑτέραν δὲ τὴν παρὰ τῷ Ἰωάννῃ πρῶτας ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθοῦσαν, ταύτην δὲ εἶναι τὴν καὶ Μάρκου δηλουμένην, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἐπτὰ δαιμόνια· ὡς γὰρ εὐστῆς καὶ ἑτέρας, φησιν, οὐ τοιαύτης Μαγδαληνῆς, ἐτήρησεν ὁ Μάρκος τοῦτο εἰπὼν· « Ἀναστὰς δὲ πρῶτ' τῇ μιᾷ τῶν Ἐσθῆθ' ἐφάνη Μαρία πρῶτον τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἐπτὰ δαιμόνια. » Καὶ ταύτην ἴσως εἶναι τὴν ἀκούσασαν, Μὴ μου ἅπτου, ἀλλ' οὐ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα χάκεν ἀπὸ τῆς Μαγδαληνῆς ὠρμάτω, ἀλλ' οὐ τὰ ὅμοια καὶ αὐτῆς ἡ θεία κατηγορεῖ Γραφῇ· εἰ δὲ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν Μαγδαληνὴν (86) φησεῖν τις, καὶ οὕτως ἀληθεῖς ἂν τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια, κατ' οὐδένα λόγον διαφωνοῦντα· τὴν αὐτὴν δὲ Μαρίαν τὴν Μαγδαληνὴν εἰσάγονται μὴ ἅπτομένην πρότερον τοῦ Κυρίου, ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίσται· καὶ ἅπτομένη αὐτοῦ, ὅτε χαίρειν μετὰ τῆς ἄλλης Μαρίας ὑπ' αὐτοῦ κελεύεται· ἐπειδὴ γὰρ ὡς θεὸν αὐτὸν προσεκύνησεν ἔσχατον, καὶ οὐχ ὡς ἄνθρωπον, ὡς πρότερον ὅτε ἔκλαιε καὶ ἠπίσται.

η'. Εὐσεβίου ἐκ τῶν πρὸς Μαρίνον, Περὶ δὲ τῆς ἐπαπορεῖν πάλιν, πῶς παρὰ τῷ Ματθαίῳ εἰς τὴν Γαλιλαίαν ὄφθαι τὸν Κύριον τοῖς μαθηταῖς ἐν τῷ ὄρει, παρὰ δὲ τῷ Ἰωάννῃ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Τιβεριάδος, ἐροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἅπαξ καὶ δις, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ὄφθαι αὐτόν. Διὸ τετάρτην ὄπτασιον οὐχ ἄμάρτοισι τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ φήσας εἶναι, ἦν οὐ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, οὐδὲ τοῖς ὄπτανομένοις, ἀλλ' ἐν τῷ ὄρει τοῖς ἕνδεκα πεποιῆσθαι ἀνεγράψεν ὁ Ματθαῖος, εἰπὼν· « Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὸ ὄρος, οὐ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν. » Καὶ μετὰ τοῦτο οὐκ

(86) Deepest in codice Columnnensi Μαγδαληνὴν.

ἂν σφαλεῖς εἰπὼν ὁμοῦ κατ' αὐτὸ συνηγμένοις αὐτοῖς τοῖς ἑνδεκα μαθηταῖς ἅμα καὶ τοῖς ἑβδομήκοντα ὤφθαι αὐτόν. Ὁ δὲ Ἀπόστολος καὶ ἐτι τούτων πλειοσιν ἐωρᾶσθαι τὸν Κύριον μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἱστορεῖ, λέγων· «Ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς Γραφάς, καὶ ὤφθη Κηφῆ, ἔπειτα τοῖς δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. » Ὁρᾶς ὁσάκις καὶ ὅσους ὤφθη μετὰ τὴν ἀνάστασιν; Οὕτω καὶ τοῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ κρυπταζόμενοις διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ πρό γε πάντων ἀνδρῶν Σίμωνι τῷ Πέτρῳ, γυναικῶν δὲ ταῖς ἄμφι τὴν Μαγδαληνὴν ὄθεν καὶ ὁ Λουκᾶς φησι· « Δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ἔπτανόμενος καὶ συναυλιζόμενος αὐτοῖς, τὰ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ παρεδίδου μαθήματα. »

IX. Ex eodem Anastasio, quæst. 148.

9. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ πρὸς Μαρίνον (87). Καὶ τὸ μὲν ὑπὸ Χριστοῦ ἐμπνευσθὲν Πνεῦμα ἅγιον τοῖς ἀποστόλοις, λυτικὸν καὶ συγχαρητικὸν ἦν (88) πάσης ἁμαρτίας· τὸ δὲ ἐπηγγελμένον τὸ βαπτισθῆναι αὐτοὺς ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ μετασχεῖν δυνάμει ἐνεργημάτων, ἐνεργητικῆς μὲν τῶν μελλόντων δι' αὐτῶν ἀποτελεῖσθαι θαυμάτων, ἐνοστατικῆς δὲ καὶ καρτερικῆς τῶν μελλόντων αὐτοῖς ἐπανίστασθαι κινδύνων. Πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμειος κηρύττειν αὐτοὺς τοῖς ἔθνεσιν οὐκ ἐβούλετο, ἀλλ' ἐκδέχεσθαι καὶ περιμένειν αὐτὴν ἐξ ὕψους μετασχεῖν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος τὸ χάρισμα ἰδίως ἀφορίζων τῶν λοιπῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδίδασκε λέγων· « Ἄλλω δὲ ἐνεργήματα δυνάμειον. » Καὶ ἡ προφητεία φησί· « Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. » Ἦς δυνάμειος ὅτε μήπω μετείχον, ἠρνήσαντο αὐτόν οἱ πάντες καὶ ἐσκανδαλίσθησαν κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους· ὅτε δὲ μετέσχον αὐτῆς, πάντες ταῖς ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρῆσαι τε καὶ ὁμολογῆσαι διέπραξαν· ἀνακαινίζον γὰρ τὸν ἄθρονον ὁ Κύριος, καὶ ἦν ἀπώλεσε χάριν ἐκ τοῦ ἐμφυσηματος τοῦ Θεοῦ, ταύτην πάλιν ἀποδοῦς, ἐνεφύσησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν λέγων, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. »

X. Ex Macarii Chrysocephali (89) Florilegio, apud Villoisonum, Anecd. t. II, p. 74.

9. Εὐσέβιος δὲ ὁ Παμφίλου ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ (90) οὕτως ἐξηγεῖται τὸ προτεθέν, ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἶσι κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα. Καὶ πάλιν· ἐκάστῳ δίδεται ἡ φανέρωσις πρὸς τὸ συμφέρον· « Ὁ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρω δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλω δὲ ἐνεργήματα (91) δυνάμειον, ἄλλω δὲ προφητεία, ἄλλω δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρω δὲ

10. Eusebius Pamphili in epistola ad Marinum quæstionem sic explicat, quod nempe divisiones gratiarum sunt, ut ait Apostolus, idem autem Spiritus. Rursusque, quod unicuique lumen, prout opus fuerit, attribuitur : « Alii quidem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum ; alii fides in eodem Spiritu, alii prodigiorum virtus, alii prophetiæ, alii discretionones spirituum, alii linguarum multitudo : quæ tamen omnia, operatur unus

** I Cor. xv, 4. ** I Cor. xii, 10. ** Psal. lxxvii, 42.

(87) Verba ἐκ τοῦ πρὸς Μαρίνον desunt in codice Columnensi.

(88) Deest ἦν in codice. Sed tamen cætera pleraque meliora sunt in codice quam in Gretseriana Anastasii editione, quæ plurimis heu mendis laborat.

(89) Est hic idem Macarius Chrysocephalus, qui

mibi S. Cyrilli fragmenta *Commentariorum ad Lucam* non contemnenda obtulit. Ejusdem Macarii locos dogmaticos protuli identidem in meis ad Nicæphorum scholiis.

(90) Xiphilinus in Dominica Thomæ, cod. Vat. p. 149, recitat hoc ipsum Eusebii fragmentum.

(91) Xiph., ἐνεργήματα.

idemque Spiritus, dividens singulis prout vult *.) A Demonstrat enim Apostolus unius ejusdemque Spiritus multas esse virtutes, diversorum operum effectrices. Cogita igitur utram nunc Christus singularem aliquam gratiam discipulis contulerit, haud quidem ad mortuos suscitandos prodigiaque efficienda, sed ad dimittenda peccata. Sunt enim, ut diximus, diversa Spiritus dona. Quamobrem nunc addidit: « Quorum remisistis peccata, remittuntur, » etc., quibus verbis ostendit a se hoc genus gratiarum nunc illis esse collatum. Post ejusdem vero ascensionem, Spiritus superveniens miraculorum quoque et omnimodæ gratiæ vim virtutemque ipsis attulit. Quare nunc sine articulo (Πνεῦμα pro τῷ Πνεῦμα) ait: « Accipite Spiritum sanctum; » significans partem se quamdam efficacis Spiritus attribuere. De ipso autem Spiritu ait: « Accipietis virtutem supervenientis in vos Spiritus! »

γέννη γλωσσῶν · πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ ἐν μὲν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Σαφῶς γὰρ διὰ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος, πολλὰς εἶναι παρήσθησε δυνάμεις, διαφόρων πραγμάτων ἐνεργητικὰς. Ὅρα τοίνυν μὴ τῶς ἐνταῦθα ἐξουσίαν τινὰ μερικὴν καὶ χάριν πνευματικὴν δέδωκεν αὐτοῖς · οὐχ ὥστε νεκροὺς ἐγείρειν, καὶ δυνάμεις ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε ἀφιέναι ἁμαρτήματα · διάφορα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος. Διὸ καὶ συνάπτει λέγων, « Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφιένται αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς · δεικνύς ὅτι τοῦτο τὸ εἶδος τῶν πνευματικῶν χαρισμάτων αὐτοῖς ἐδώρησατο. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάληψιν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα καταλθὼν, καὶ τῶν σημείων καὶ παντὸς ἐτέρου χαρίσματος τὰς δυνάμεις δὴ (92) καὶ ἐνεργείας αὐτοῖς ἐχορήγησε. Διὰ τοῦτο B ἐνταῦθα μὲν ἄνευ ἄρθρου εἶπε, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » δηλών ὅτι μερικὴν τινὰ τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαν δίδωσιν αὐτοῖς · περὶ (93) δὲ ἐκεῖνου φησὶ · « Λήψεσθε δυνάμιν ἐπαλθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς (94). »

Deinde prosequitur apud Xiphilinum Eusebius iisdem verbis quibus in præcedente fragmento apud Anastasium; nempe πρὸ γὰρ ταύτης τῆς δυνάμεως etc. usque ad καὶ ὁμολογίας διέπρεψαν.

I Cor. xii, 8-11. Act. i, 8.

(92) Deest δὲ apud Xiphilinum.

(93) Xiphilinus παρά.

(94) Hactenus supplementa posuimus ex iis tantummodo locis in quibus opus Eusebii nominatim ad *Marinum* laudatur. Cæteroquin quanta pars Eusebianarum quæstionum tum ad *Stephanum*, tum ad *Marinum* in Commentario S. Ambrosii ad Lucæ Evangelium supersit, item quanta in Hieronymi ad *Matthæum* Commentario occurrat, in subsequentibus paginis, partim saltem, demonstrabimus. Legendus quoque Augustinus *De consensu evangelistarum*, et in *Quæstionibus Evangelicis*; item anonymum

C opus *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*; necnon seu falsus Chrysostomus seu Titus Bostrensis; tum Hesychius Hierosolymitanus ac Joannes Thessalonicensis, in *Quæstionibus æque Evangelicis*; qui auctores omnes Eusebiano a fonte multifariam et affatim hausisse videntur. Sed enim nos multo plures Eusebianarum quæstionum credibiliter expilatores, vel certe imitatores, in præfatione recensuimus. Porro ab his veterum lucubrationibus mediū quoque et infimi ævi interpretes solutiones suas prout libitum fuit derivaverunt.

EUSEBII PAMPHILI

EPISCŌPI CÆSARIENSIS

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

E codice manuscripto bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis nunc primum edidit Thomas Gaisford, S. T. P., ædis Christi decanus necnon linguæ Græcæ professor regius.

Oxonii, e typographeo Academico, 1842, in-8.

BARTHOLOMEO KOPITARIO THOMAS GAISFORD S

Redit ad te, vir egregie, quem te procurante ex manuscripto inclytæ bibliothecæ Cæsareæ codice fideliter descriptum accepi, libellus Eusebianus, litterarum formulis Academiæ nostræ luculenter impressus. Qui cum ab antiquarum rerum ac præsertim theologiæ studiosis diu multumque desideratus fuerit, non mediocri lætitia efferi me fateor, cui per benevolentiam tuam contigerit ex pluteorum tenebris tam insignè veteris ævi monumentum protrahere posse. Cæterum in edendo hanc mihi legem præscripsi, ut lectionem apographi ubique presse sequerer, nisi in interpunctione, et in spiritibus et accentibus, qui admodum negligenter positi sunt; neque apèta quædam librarii vitia, cuius facile corrigenda, servanda duxi: quorum si pauca, eaque levissima, tacite sustulerim, in plerisque emendandis ita versatus sum, ut quæ resecunda erant, uncinis quadratis circumdarem, quæ addenda vel mutanda, lunulis. Sed neque interpretationem Latinam neque adnotationis quid addidi (a): non enim volui nimiam operis moram injicere: in margine tamen (præter numeros foliorum codicis ms. ad sinistram collocatos) sacræ Scripturæ paucorumque aliorum scriptorum ab Eusebio citatorum loca apposui, ne in iisdem rimandis et conferendis lector ingratum laborem consumeret, aut, per desidiam hoc neglecto, mentem auctoris minus recte aliquoties perciperet. Vale.

Dabam ex æde Christi d. Maii 31 1842.

(a) Interpretationem latinam adornandam curavimus, EDIT. PATR.

EX P. LAMBECHII COMMENTARIIS DE BIBLIOTHECA CÆSAREA VINDOBONENSI.

(Lib. III, t. p. III, p. 201 ed. Kollar.)

Codex LV, Græcus, membranaceus, antiquissimus, optimæ notæ, in-folio, constatque foliis 249 et ab A. Busbeckio olim fuit comparatus Constantinopoli. Continentur eo hæc:

A fol. 1, usque ad fol. 61. Eusebii Pamphili Cæsareæ in Palæstina episcopi *Libri quatuor Eclogarum propheticarum de Christo*, Arianismo infecti, et hactenus inediti.

In quem locum commentatus est hoc modo Kollarius:

De ineditis hactenus quatuor hisce Eusebii Pamphili libris copiosius alibi egit Lambecius; quæ omnia nunc colligere, et sacrarum litterarum gratia in examen vocare satagam. Sub finem tomi tertii *Apparatus sui sacri* vulgaverat olim Possevinus catalogum quorundam manuscriptorum nostrorum, cujus exstantiora errata emendatum ibat Lambecius *Comment. lib. 1, p. 214*. « In eodem Possevini catalogo littera G, inter cætera leguntur sequentia: *Græcus codex mutilus totus enarrationes habens in aliquot capita Genesis.* » Quæ Lambecius virgula censoria feriens, codice illo Eusebii Pamphili *Eclogarum propheticarum* libros contineri pulchre ostendit: ob quod indicium laudem profecto commeritus fuisset non vulgarem, si, gnavi et eruditi critici munere functus, invictis argumentis assertum suum astruxisset, quibus tum

maxime opus est, cum de anepigraphis perditisque operibus, percelebri cuidam scriptori tribuendis, agitur. Verum enimvero Lambecius libros hosce Eusebii Pamphili esse ait ob stylum et methodum tractati argumenti : familiare, ut videtur, eruditis sæculi sui argumentum, quod tamen jam pridem recentioribus nostris cœpit esse suspectum, qua de re legi meretur J. C. Mylius in *Bibliotheca anon. et pseudon.*, parte prima schediasmatis, p. 30 et 38. — Sed argumenti hujus sui infirmitatem persensit ipsemet Lambecius, quam etiam ob causam in append. lib. viii additamentum, melioribus rationibus fultum, hujus loci gratia scripsit. In hocce additamento duabus novis rationibus sententiam suam comprobare studet, et prima quidem illi ab ipsomet Eusebio petitur, quod nimirum is libros *Eclogarum propheticarum* de Christo pro opere suo designaverit *Hist. eccles.* 1, c. 2, in quem locum satis feliciter incidisse Lambecium res ipsa fatetur, qui tamen haudquaquam evicerat *Eclogas* Eusebii *propheticas de Christo* in hoc, de quo agitur, Cæsariano codice haberi : cum testibus xlvii et xlviii codicibus non solum Eusebium *Ἀποδείξεις εὐαγγελικὰς* hac methodo scripsisse constat. Ad alteram rationem quod attinet, ea profecto priori etiam infirmior est ; ex illis enim, quæ operis hujusce producit verbis, nihil aliud concijias, quam gravem quampiam auctoris ævo excitatam persecutionem, nequaquam vero illam quæ an. 302 sub imp. Diocletiano et Maximiano Herculo in Christianos detonuit, Eusebio cœvæ : quas etiam aliasque persimiles ob causas non defuerunt viri docti, qui opus hoc nostrum Eusebio Pamphili ob nominis celebritatem subditum substitutumque esse dicerent. Oudinus certe *Commentarii* sui t. I, col. 314, scribere non dubitavit : « At, inquit, nullus dubito, quin opera ista Eusebio, ob nominis famam celeberrimo, substituta sint : neque, si vera fuissent, Lambecius ab evulgandis abstinuisset, qui minoris longe, momenti fragmenta suis curæ scrupulo inseruit. » Hæc ille : in cujus errore me quoque complusculis annis hæsisse ingenue fateor. Sea enim verissima est illa Xenophanis sententia,

*Ὅτι τοὶ ἀπ' ἀρχῆς πάντα θεοὶ θνητοῖς ἀπέδειξαν,
Ἄλλὰ χρόνῳ ζητοῦντες ἐφευρισκοῦσιν ἀμεινον.*

Nam cum die quadam codicem hunc volvo iterum revolvoque, ex vili palliolo magnum agnovi Eusebium. Res ita accidit. Codex de quo nunc agimus, theca olim carens, foliis utrinque suis tegebatur. Primum, ab edaci tempore multoque usu lacerum ac pene deletum, pro theca codicis a Lambecio fuit habitum, et eam etiam ob causam in recensione omissum neglectumque : igitur cum ἀρχαίων Eusebium in Eusebio quæro, similitudinem manus, qua reliquus codex scriptus est, in primo illo folio animadverto, fugientium litterarum vestigia lego, ac denique comperio præmium *Eclogarum* Eusebii, principio et fine mutilum, eodem folio contineri. Sic enim ibi inter cætera ipsemet Eusebius, Ἰστέον δ' ὡς πρὸς—ἡγοῦμαι. (*Vid. hujus ed. col. 1024. Pergit Kollarus :*) Hactenus præmii pericope : ex quibus cum alia, tum vel maxime duo facillime deducuntur : nimirum, et Eusebium Pamphili auctorem hujusce præmii esse, et *Eclogas* de Christo, præsentis codice contentas, nemini alii quam eidem Eusebio, posse tribui. Enimvero Eusebium præmii auctorem esse, clare elucet ex illis, quibus indicat, prius se, quam ad scribendum præsens opus animum appulit, *Χρονικὸς Κατάρας* scripsisse, et ea quidem mente, ut Moysis æque atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum vetustatem vindicaret. Quinam vero hi *Χρονικοὶ Κατάρας* sint, facile intelligitur : nimirum illi ipsi, quos Scaliger in *Thesaurο temporum* tomo primo vulgavit Amstelodami an. 1658 : quippe in illius operis præmio idem hoc Eusebii propositum legitur ; ex quo lectoris gratia pluscula huc transcribere placet, sed Latine tantum, quia Hieronymo interprete : — « Moysen, inquit, gentis Hebrææ, qui primus omnium prophetarum ante adventum Domini Salvatoris divinas leges litteris explicavit, Inachi fuisse temporibus eruditissimi viri tradiderunt, ex nostris Clemens et Africanus, et Tatianus ; ex Judæis Josephus et Justus, veteris historiæ monumenta replicantes. Porro Inachus quingentis annis Trojanum bellum antecedit. Ex ethnicis vero impius ille Porphyrius in quarto operis sui libro, quod adversum nos casso labore contexit, post Moysen Semiramim fuisse affirmat, quæ apud Assyrios cl. ante Inachum regnavit annos. Itaque juxta eum dccc pene et l. annis Trojano bello Moyses senior invenitur. Cum hæc ita se habeant, necessarium duxi veritatem diligentius persequi : et ob id in priori libro quasi quamdam materiam futuro operi omnium regum mihi tempora prænotavi, Chaldæorum, Assyriorum, Medorum, Persarum, Lydorum, Hebræorum, Ægyptiorum, Macedonum, Latinorum, qui postea Romani nuncupati sunt ; in præsentis autem, stylo eadem tempora contra se invicem ponens, et singularum gentium annos dinumerans, ut quid cœtaneum cuique fuit, ita curioso ordine coaptavi. Neque me fugit in Hebræis codicibus dissonantes ætatum annos inveniri, plusque vel minus, prout interpretibus visum est, lectitari : sequendumque illud potius, quod exemplariorum multitudo in fidem traxit. Verum utcunque quis volet computet, et reperiet Inachi temporibus, quem primum Argis regnasse aiunt, patriarcham Hebræorum fuisse Israelem : a quo duodecim Judæorum tribus Israelis vocabulum sortitæ sunt : Semiramim autem et Abraham contemporales fuisse manifestum est. Namque Moyses, junior licet supra dictis sit, ab omnibus tamen, quos Græci antiquissimos putant, senior deprehenditur : Homero scilicet et Hesiodo, Trojanoque bello, ac multo superius Hercule, Musæo, Lino, Chirone, Orpheo, Castore, Polluce, Æsculapio, Libero, Mercurio, Apolline, cæterisque diis gentium, sa-

crisque vel vatibus, ipsius quoque Jovis gestis, quem Græcia in arce divinitatis collocavit. Hos, Inquam, omnes, quos enumeravimus, etiam post Cecropem Diphym, primum Atticæ regem, fuisse convincimus: Cecropem autem præsens historia Moysi coætaneum ostendet, et antecedere Trojanum bellum annis trecentis quinquaginta. Quod ne cui dubium videatur, frequens ratio sic probabit, etc. Hactenus Eusebius; ex quibus manifestum evadit, eundem illum et proœmii nostri, *Eclogis propheticis* prællixi, et *Χρονικῶν Καρόνων* auctorem esse: quod proœmium cum pro *Eclogis*, et una eademque manu, qua illæ in codice scriptum sit, non dubito, quin lectores mei una mecum pro vero compertoque habituri sint, has quoque *Eclogas* nostras ejusdem Eusebii Pamphili genuinum opus esse. Porro autem *κριτικῶτατος* Scaliger in proœmio ad *Thesaurum* suum ridet Hieronymum, quod, inquit, Græca Eusebii non assecutus, Eusebium *Chronicorum* suorum ἐπιτομὴν conscripsisse arbitratus sit. Is locus legitur in prologo *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii: Ἡδὴ μὲν οὖν τούτων καὶ πρότερον, ἐν οἷς διευτυπώσαμεν *Χρονικοῖς Καρόνσιν*, ἐπιτομὴν κατεστησάμεν· πληρεστάτην δ' οὖν ὅμως αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὠρμηθῆν τὴν ἀφήγησιν ποιείσθαι. Quæ Rufinus Latine convertit sic: *Quamvis jam de his ipsis nonnulla etiam in Chronicis (id est in eo opere quod de temporum ratione conscripsimus) breviter succincteque perstrinxerim, plenius tamen in præsentii opere singulorum narrationem aperire tentabimus.* Ad quæ Scaliger: « Recte, inquit, Rufinus: nisi quod ἐπὶ τοῦ παρόντος vertendum erat *impræsentiarum*, vel *nunc*. » Hæc ille: at mea quidem sententia, rectius Græca Eusebii assecutus est Hieronymus, quam vel Rufinus, vel ὁ πᾶνυ Scaliger: nam in proœmio nostro clare diserteque ait Eusebius, *Χρονικοὺς συντάξαντες Καρόνας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀντιπαράθεντες, κ. τ. λ., se *Chronicos Canones* scripsisse, eisdemque compendium variæ historiæ tam Græcorum quam et aliarum gentium ex adverso posuisse: trium enim hic diversorum operum suorum meminit Eusebius: primi, *Παντοδαπῆς ἱστορίας*: alterius *Χρονικῶν Καρόνων*: tertii, *Ἐπιτομῆς παντοδαπῆς ἱστορίας*. Primum separatim edidit Eusebius, duo reliqua conjunctim, ut vel hodie solent vulgari: quam etiam ob causam emendandæ mihi videntur epigraphæ a Scaligero editæ, ac primum quidem Eusebii opus titulum, ut videtur, ferre deberet, *Παντοδαπῆς ἱστορίας* (cujus, aut persimilis epigraphæ Gellius quoque meminit in præfatione ad *Noctes Atticas*.) aut, ut in exemplari suo legit Hieronymus, *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου Χρονογραφία*. Alterum vero, *Χρονικὸν Καρόνες σὺν ἐπιτομῇ παντοδαπῆς ἱστορίας*. Sed hæc illi discutienda relinquimus quæ ad edenda Eusebii opera animum appulerit.

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

LIBER PRIMUS.

(f. A) λόγου τε καὶ βίου διεξοδευθεῖσα τὰς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μαρτυρίας, δι' ἐναργῶν καὶ πιστῶν, καὶ ἀληθῶν ἀποδείξεων τε καὶ συλλογισμῶν ἐπιστοῦτο, βραχεῖαις κομιδῇ ταῖς ἀπὸ τῶν παρὰ τε Ἰουδαίους καὶ ἡμῖν πεπιστευμένων θείων Γραφῶν ἐπὶ τέλει χρησαμένη μαρτυρίαις· ἐπεὶ μὴ ἐξ ἄλλος ἦρει λόγος τοῖς ἐτι πάντη ταῖς θείαις ἀπιστοῦσιν Γραφαῖς δαψιλεῖς ἐξ αὐτῶν παρατίθεσθαι τὰς συστάσεις. Τὰ γε μὴν ἐν χερσὶν τοῖς ἐκ τῆς ἐκείνων ἀποδείξεως οἷα δὴ θείαις ἤδη καὶ θεοπνεύστοις πιστεύειν ὀφείλουσι ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς τὸ λείπον ἐκείναις ἀποπληροῦντα ἐπεπόνητο, Συναγωγὴν περιέχοντα συλλήβδην περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητεσίαν, ἃς ἀπὸ π τ σ παλαιὰ Διαθήκης ὕφ' ἐν συναγαγεῖν ἔδοξεν· δ τερογ· πῆ δὲ καὶ δι' ὑπονοιῶν τὰ περὶ αὐτοῦ προειρη ον αὐτὸν καὶ τὰς κατ' αὐτὸν οἰκονομίας. Οὐχὶ δὲ καὶ εἰς μόζομε ἅ πέρας εἰληφῶτα δεικνύται. Τὰς δὲ τοιαῦτα ἀρχούσας· καὶ σπαράδην οὐ μόνον προφητεία

A Sermone et vita accurate discussa de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo testimonia, per claras, fidelesque et veras demonstrationes et ratiocinationes confirmabatur, brevibus diligenter Scripturarum divinarum, quæ apud Judæos et apud nos creduntur, postremo usa testimoniis; cum quidem non alia esset ratio, divinarum adhuc omnino Scripturarum incredulis largam ex iis materiam conferendi. Quæ igitur in manu erant, iis qui propter horum demonstrationem vel divinis, vel divinitus afflatis credere debent sanctis Scripturis, quæ illis desunt complementia, elaborata erant, Synagogam uno verbo comprehendentia de Domino et Salvatore nostro B Jesu Christo prophetiam, quas a vetera Testamenti in unum contrahere visum est; allegorice de illo præ eum atque per eum dispositiones. Non autem et in quæ accepisse exitum ostenduntur. Talia vero dirigentur, atque huc et illuc non tantum prophetia

... quæ in historiis continentur. Non pau-
cis acta fore utiles; cum non facile,
sed quasi ex Scripturarum coram
omnibus recitationis omnes subjacere in os et in
memoriam ferre volentibus.

Sciendum est nos, priusquam hoc propositum
aggredieremur, *Chronicos Canones* scripsisse, eisque
compendium variæ historiæ tam Græcorum quam
et aliarum gentium ex adverso posuisse, ad Moysis
atque aliorum, qui post eum fuere, prophetarum
vetustatem vindicandam. His quasi supplementum
quæ nobis in manu erant passim colligentes, priore
absoluto ad præsens opus rerum natura adducti
sumus. Quod quis cite sapientis apis naturali in-
dustriæ comparaverit, ad quam nos remittit sa-
cer sermo in Proverbiis dicens : « Vade ad apem,
et vide quam operosa sit, quamque egregium confi-
ciat opus; ejus laborem reges et privati ad sanita-
tem comedunt; grata est omnibus, atque incluta,
etsi viribus debilis, sapientiam colere prædica-
tur¹. » Quemadmodum enim hæc opifex sapien-
tiam colere fertur, florentium germinum colli-
gens utilia, et his omnibus collectis atque elabora-
tis, regibus et privatis salutare, ut ait Scriptura,
præstat labores suos, idem etiam istas de Christo
propheticas nobis Eclogas, quæ sunt florilegium e-
pris Dei spiritualibus, comprehensuras esse existi-
mo, quippe ceræ opificium, pulchre elaboratum
sinceris verbis tradentes sententias vero in iis
reconditas sicut dulcem ac saluberrimum apis sa-
pientis fructum in secreto interiore loco condens.
Quis enim fidelium non fateretur ab omni corporis
voluptate et utilitate incomparabili differre præcel-
lentia salutare de Verbo Dei collationes, ad intelli-
gentiam orthodoxiæ idoneas, in iis quæ vere utilia
et salubria sunt! Hanc amplecti necesse est non
tantum dignitate præcellentes, qui reges vo-
cantur, sed et subjectos, et primum nunc divino
attendentes verbo. Quibus diverse idoneum fore
existimo mentis habitum, ut pernoscere possint
veritatem eorum verborum, de quibus eruditi
sunt²; tunc maxime simplici sinceraque fide fir-
mam consequente fiduciam, cum ratiocinatione
et demonstratione fundamenta stabilita sint, cer-
tissimam rerum creditarum intelligentiam et scien-
tiam ad igitur causa, dico
autem necesse esse prodest . . .
. , ut in proœmii modo interpreta-
tionem brevi maxime brevis-
simam proponere de quidem argumen-
tum illis qui credere quasi divinis
prædicant Scripturis; non igitur
Jesum quasi ipsum quem prophetaverunt. In du-
bio eos, scilicet Judæos, necnon
electos , et refutationes eorum quæ
magis etiam mythica possent dicere, exsolvere co-
nati divinas voces. Erit quoque brevis et moderata

... ουσά . . . Ιστορίαις ἐναποκειμένας· οὐκ
ὀλίγοις . . . ἀχθείσα ἔσεσθαι χρησίμους· ἐπεὶ
μὴ ῥάδιον ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς . . τάδην τῶν Γραφῶν
συναναγνώσεως τὰς πάσας ὑποπίπτειν τοῖς ἀνὰ στόμα
καὶ διὰ μνήμης φέρειν αὐτάς βουλομένοις.

Ἰστέον δ' ὡς πρὸ τῆς παρουσίας ὑποθέσεως Χρο-
νικῶν συντάξαντες *Κανόνας*, ἐπιτομὴν τε τούτοις
παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἀν-
τιπαρθέντες, τὴν Μωϋσεως καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ προ-
φητῶν ἀρχαιότητα δι' αὐτῶν παρεστήσαμεν· οἷς τὴν
μετὰ χεῖρας σποράδην ἀκόλουθον ὑπολαμβάνοντες,
εἰκότως μετ' ἐκείνην ἐπὶ τὴν παρούσαν ἐληλύθαμεν
πραγματείας· ἦν καὶ χαριέντως ἂν τις τῷ τῆς σοφίης
μελίττης ἀπεικάσειεν φυσικῷ σπουδάσματι, πρὸς τῆς
ἀναπέμπων ἡμᾶς ὁ ἐν Παροιμίαις ἱερὸς λόγος φη-
σιν, « Ἡ πορεύθητι πρὸς τὴν μέλιτταν, καὶ ἴδε πᾶς·
ἐργάτις ἐστὶ, τὴν τε ἐργασίαν ὡς σεμνὴν ἐμπορεύε-
ται· ἥς τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὕψαιον
προσφέρονται· ποθεινὴ τε ἐστὶν πᾶσιν καὶ ἐπίδοξος,
καί περ οὖσα τῇ ῥώμῃ ἀσθενῆς, τὴν σοφίαν τιμῆσασα
προήχθη. » Ὅν γὰρ ἡ ἐργάτις ἐκεῖνη τρόπον τὴν
σοφίαν τιμῆσαι μαρτυρουμένη, τῶν εὐθάλων βλαστῶν
ἀναλεγομένη τὰ πρόσφορα, ἐκ τῆς ἀπάντων ἐπισυν-
αγωγῆς τε καὶ ἐργασίας βασιλεῦσι καὶ ἰδιώταις
ὕγεινους, ἧ φησὶν ἡ Γραφή, παρέχεται τοὺς ἐαυτῆς
πόνους, ταυτὸν τε καὶ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ *Προφη-
τικὰς* ἡμῖν Ἐκλογὰς, ἀπάνθισμα τῶν τοῦ Θεοῦ λο-
γικῶν λειμῶνων τυγχανούσας, περιέξειν ἡγοῦμαι.
τὴν μὲν τῶν κερῶν εὐπλαστον δημιουργίαν ἐν ψιλαῖς
ταῖς λέξεσιν ἀποσωζούσας, τὰ δ' ἐν αὐτῷ τεθησαυ-
ρισμένα νοήματα καταλλήλῳ τῷ γλυκεῖ καὶ ὕγεινο-
τάτῳ τῆς σοφῆς ἐν ἐκείνης γεννήματι εἰσω που ἐν
ἀπορρήτοις ταμιευόμενος. Τίς γὰρ δὴ τῶν πιστῶν
οὐκ ἂν ὀμολογήσει πάσης διὰ σωμάτων ἡδονῆς τε
καὶ ὠφελείας ἀσυγκρίτῳ διαφέρειν ὑπεροχῇ τὰς σω-
τηρίου περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραθέσεις. (1.2)
ἐπιτηδεύουσας πρὸς ἀνάληψιν ὑπαρχούσας τῆς κατὰ
ἀλήθειαν ὠφελίμου καὶ ὕγεινῆς ὀρθοδοξίας; Ἦν
περιέπειν ἀναγκαῖον οὐ μόνους τοὺς τὴν ἔξιν προδ-
εθικῶτας βασιλεῖς ὀνομαζομένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπο-
δεθικῶτας καὶ πρῶτον ἄρτι τῷ θεῷ προσιώντας λόγῳ·
οἷς καὶ διαφερόντως ἐπιτηδεῖαν ἔσεσθαι νομίζω τὴν
ὑπόθεσιν, ὡς ἂν ἀκριβοῦν ἐξ αὐτῆς δύναιντο τὴν
περὶ ὧν κατηχθῆσαν λόγων ἀσφάλειαν· τότε μάλ-
λον τῆς ἀπλῆς καὶ ἀκεραίας πίστεως πείσμα βέβαιον
ἰσχύουσης, ἐπειδὴν τῷ λογισμῷ τοὺς δι' ἀποδείξεως
προεγκαταβαλῶν τις θεμελίους τὴν ἀκριβῆ τῶν πεπι-
στευμένων κατάληψιν τε καὶ γνῶσιν πρὸς ἐπικτη-
. ν γοῦν ἔνεκεν φημι δὲ τῶν ἐτ . . . τοι-
χειώσε ἀναγκαῖον εἶναι παρέσθαι
μετὰ τὴν ἐκίστην προ ἰν, ὡς ἐν εἰσα-
αγωγῆς τρόπῳ διήγησιν βραχυ ἐνὶ μί-
λιστα συντομωτάτῃν παραθέσθαι περὶ
μὲν ἔλεγχον τῶν πιστεύειν μὲν ὡς θεαῖς
ραῖς αὐχούτων Γραφαῖς· μὴ μὴν προσιεμεν
. . . . ὦν Ἰησοῦν ὡς ἂν αὐτὸν ὄντα τὸν προ-
φητευσόμενον· ἐπαπόρησιν π αὐτοῦς, λέγω δὲ

¹ Prov. vi, 8. ² Luc. 1, 4.

τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσε. . . μού A
 δὲ καὶ ἀνατροπὰς ὧν ἂν εἴποιεν μυθικώτερον ἐπι-
 λυεῖν πειρώμενοι τὰς θείας φωνάς. Ἔσται δὲ καὶ διὰ
 βραχέων μετρία τις ἡμῶν ἐξηγήσις, ὅτε μὲν ἀπόδει-
 ξιν περιέξουσα τοῦ κατὰ μόνον τὸν ἡμέτερον Σωτήρα
 πεπληρῶσθαι τὰς ἱερὰς τοῦ Θεοῦ προρρήσεις, ὅτε δὲ τὴν ἡμέτεραν γνῶμην ἦν ἔχομεν περὶ τῶν ἐκτεθησο-
 μένων σημαίνουσα.

Ἄλλὰ γὰρ τούτων ἐφάπτεσθαι μέλλοντας, ἀναγ-
 κάτως προδιαστέλλασθαι ὡς πῆ μὲν προῦντα οὐ μόνον
 τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀλλὰ καὶ πάσης γενετῆς ὑπο-
 στάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγον διδάσκουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι,
 Θεὸν . . . αὐτὸν μετὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον προσα-
 γορεύοντες, οἷα δὴ καὶ τὸ κήρυγμα τὸ ἐκκλησιαστικόν
 περιέχει ἀκολουθῶς τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ (εἰπ)ούσῃ, « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν
 πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ
 ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· » πῆ δὲ B
 τὰς δύο παρουσίας αὐτοῦ προαναφωνοῦσι· τὴν τε
 προτέραν, ἐν ἣ μῆτε εἶδος αὐτὸν μῆτε κάλλος ἔξειν
 προὔθεσιζον διαβρήθην ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν
 ἀχθήσεσθαι, καὶ σαφῶς οὕτως ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ
 προτέρου λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ καταδικασθήσεσθαι
 λέγοντες· οἷα δὴ καὶ ἀποδεικνύνται τῆς προτέρας
 αὐτοῦ παρουσίας αἱ κατὰ τοὺς Τιβερίου χρόνους οἰ-
 κονομαί· καὶ τὴν δευτέραν, οὐκέθ' ὁμοίαν τῇ προ-
 τέρα, θειοτέραν δὲ καὶ πολὺ τῇ δόξῃ παραλλάττου-
 σαν, μετ' ἀγγελικῆς δορυφορίας καὶ τῆς ἀπ' οὐρα-
 νῶν παρατάξεως γεννησομένην· οἷς εὐγνωμόνως τὸν
 ἐντυγχάνοντα χρεῶν κανόνα ὡσπερ καὶ σκοπὸν τὸ
 κήρυγμα κατέχειν τὸ ἀποστολικὸν τέλεια καὶ ἀπαρ-
 εγγχείρητα τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα διαφυλάττοντα,
 τούτέστιν τὰ περὶ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου τοῦ τῶν C
 ὅλων Θεοῦ φύσεως, καὶ τὰ τῆς τοῦ θείου Λόγου προ-
 υποστάσεώς τε καὶ ὑπουργίας, ἣν ἐπὶ τῇ τῶν γενη-
 τῶν ἀπάντων δημιουργίᾳ, οἷα δὴ λόγοις.

(f. 3)

χωρὶς τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις
 ἀνεκφωνήτων, ὧν διὰ τῆς συνθέσεως τὸ σημαινόμε-
 νον ὄνομα ἄρρητον ὑπάρχον, καταχρηστικώτερον δὲ
 « Κύριος » ἐπικαλούμενον, οὐδέπω ποτὲ ἐπὶ ἀγγελι-
 κῆς παρελιηπται δυνάμει, ὡς ἐπιστήσεις καθ' ὅλης
 τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, ἔνθα ὁ Θεὸς, ἢ ὁ διὰ τοῦ
 τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος ἀναγράφεται κε-
 χρηκέναι τισί· πότερον ἐπὶ τὴν ἀγένητον τοῦ τῶν D
 ὅλων Θεοῦ φύσιν ἀνεκπέτον τὰ δηλούμενα, ἢ ἐπὶ τὸν
 τοῦτου Λόγον, ὃν δεύτερον τυγχάνοντα τῶν ὅλων αἰ-
 τιον καὶ Θεὸν καὶ Κύριον κατὰ τὸ σημαινόμενον ἐκ
 τοῦ παρ' Ἑβραίοις ἄρρητου ὀνόματος προσαγορεύειν
 εἴωθεν ἢ θεία Γραφή. Καὶ δῆτα ἐπὶ τοῦ παρόντος
 φήσαντος τοῦ λόγου, ὅτι δὴ· « Κατέθη Κύριος, » καί,
 « Εἶπεν Κύριος, » τὰ ἀναγεγραμμένα, ζητήσαι ἂν
 τις εὐλόγως εἶτε ἐπὶ τινὰ τῶν ἀγγέλων, εἶτε ἐπὶ τὸ
 πρῶτον αἶτιον τὴν ἀναφορὰν ἔχει· τὸ δηλούμενον.
 Ἄλλ' ἐπὶ μὲν ἀγγέλων οὐχ οἶόν τε· τοῦτο μὲν, ὅτι
 κἀνταῦθα τὸ « Κύριος » διὰ τῆς ἀνεκφωνήτου παρεί-

nostra explanatio, sive cum probare conabatur per
 solum Salvatorem nostrum impletas fuisse sacras
 Dei prædictiones, sive cum nostram de iis quæ ex-
 ponemus sententiam explicabimus.

Verum antequam quidquid de his attingamus, pro
 certo habere necesse est, quod partim præexistens non
 solum incarnationi, sed et omnis substantiæ crea-
 tioni Dei Verbum sancti libri docent, Deum
 eum post Patrem et Dominum designantes, ut et
 ecclesiastica fert prædicatio congrue cum evange-
 lico testimonio dicente : « In principio erat Ver-
 bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat
 Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso
 factum est nihil », partim prænuntiant duo ejus
 adventus : priorem, in quo neque speciem, ne-
 que decorem habiturus ostenditur, manifeste,
 sicut agnus ad occisionem ducendus, atque ita
 propter prioris populi iniquitates ad mortem dam-
 nandus ; quæ quidem in primi ejus adventus, Ti-
 berii tempore, passione expleta sunt ; alterum vero,
 priori longe dissimilem, diviniorum multoque cla-
 riorum, angelicis cohortibus, omnique cælorum exer-
 citu circumdatum. Quibus rite respondeat necesse
 est regula, quasi propositum habeat apostolicam præ-
 dicationem, quæ perfecta purissimaque veritatis do-
 gmata conservet, scilicet de prima et increata
 universorum Dei natura, et divini Verbi præex-
 istentia atque substantia, quam in creaturarum
 omnium creatione, sicut verbum

 præter quatuor litteras apud Hebræos infandas,
 quarum conjunctione ineffabile constat nomen,
 abusivius vero « Dominus » nominatum ; nunquam
 de angelica potestate usurpatum est, ut attendas
 in omni divinitus inspirata Scriptura, ubi Deus vel
 per tetragrammaton designatus Dominus inscrip-
 tus est, cum quibusdam collocutus. Utrum ad
 increatam omnium Dei naturam referenda sunt quæ
 ostenduntur, vel ad hujus Verbum, quod secun-
 dam universorum causam, et Deum, et Dominum,
 secundum ineffabilis apud Hebræos nominis sen-
 sum appellare solet divina Scriptura. Et profecto
 in hoc textu quo scribitur : « Descendit Domi-
 nus » ; et : « Dixit Dominus » ; merito aliquis
 posset inquirere an hæc vocabula ad angelorum
 quemdam, vel ad primam omnium causam referri
 debeant. Verum de angelis illud minime dici po-
 test ; primum quidem quod vox illa « Dominus »
 ineffabili appellatione designetur ; deinde quod aliis
 sibi subjectis verba facere videatur. Rursus autem
 de Patre et omnium Deo impropria esset sententia ;
 hunc enim non deceret dicere : « Venite, descen-

³ Joan. 1, 4. ⁴ Isa LIII, 2. ⁵ Gen. XI, 5. ⁶ ibid. 6.

damus et confundamus linguam eorum ⁷, » neque illud : « Descendit Dominus ut videret civitatem ⁸, » cum auctoritate congruit. Reliquum est hoc de divino Verbo interpretari, quod quidem consequentibus demonstratur. Hic igitur omnium præscientiam et ordinationem cum a Patre acceperit, nunquam cessavit nunc quidem per seipsum, nunc vero per ministrantes angelos, quæ ad patriam voluntatem exsequendam de omnium utilitate ac salute spectabant, implere. Quæ autem ad mysticam et ineffabilem speculationem pertinent, nunc

συντείνοντα ἐπὶ τῇ τῶν ὄλων ὠφέλειᾳ τε καὶ φωτηρίᾳ διακονοῦμενος. Μυστικῆς δὲ καὶ ἀποβρήτου θεωρίας ἔχόμενα τὰ κατὰ τὸν τόπον οὐ νῦν ἀναπτύσσειν καιρός.

CAPUT III.

Prima autem revelatio facta traditur Abrahamo cum ei dixit Dominus : « Egredere de terra tua et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram quam monstrabo tibi; faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus; et benedicam benedictibus tibi ⁹, » et cætera. Secunda, cum visus est ei Dominus, dixitque ei : « Semini tuo dabo terram hanc ¹⁰. » Tertia, cum « Abrahamo dixit Dominus, postquam divisus est ab eo Lot ¹¹, » quæ referuntur. Quarta, in qua dicitur : « His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abrahamum, per visionem dicens : Noli timere, Abraham, ego protector tuus sum ¹²; » et post alia : « Ego Dominus, qui eduxi te de terra Chædæorum ¹³. » Quinta, cum visus est Dominus Abrahamo et dixit ei : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me ¹⁴, » et cætera. Sexta, in qua rursus « Apparuit ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei : cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum : quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, et adoravit in terram, et dixit : Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum, sed afferatur pauxillum aquæ, et lavent pedes vestros ¹⁵. » Dein paulo post addit : « Cum autem surrexissent inde, direxerunt oculos contra Sodomam : et Abraham simul gradiebatur, deducens eos. Dixitque Dominus : Num celare potero Abraham quæ gesturus sum? Cum futurus sit in gentem magnam ac robustissimam, et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ. Sciebam enim quod præcepturus sit filiis suis et domui suæ post se, ut custodiant vias Domini, et faciant iudicium et justitiam : ut adducat Dominus propter Abraham omnia quæ locutus est ad eum. Dixit autem Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est ¹⁶. » Et paulo post : « Convertenturque se inde tres viri, et abierunt Sodomam. Abraham vero adhuc stabat coram Domino. Et appropinquans ait : Numquid perdes justum cum im-

ληπτται προσηγορίας, τούτο δὲ, ὅτι ἑτέροις παρ' αὐτὸν ὑπόδεικxάσαι ἐμφαίνει πεποιθῆσαι τοὺς λόγους. Πά- λιν δ' αὐ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀνοικειος ἡ διάνοια · οὐ γὰρ δὴ αὐτῷ πρέποι ἂν λέγειν τὸ, « Δεῦτε, καὶ καταδάντες συγχέωμεν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, » καὶ τὸ, « Κατέβη Κύριος ἰδεῖν τὴν πόλιν, » σὺ- δαμῶς ἂν ἀρμόττοι περὶ τῆς αὐθεντίας λέγεσθαι. Λαίπεται δὴ νοεῖν τὸν θεῖον Λόγον καὶ διὰ τῶν προ- κειμένων δηλοῦσθαι. Οὗτος δὴ τὴν τῶν ἀπάντων πρό- νοιάν τε καὶ οἰκονομίαν πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐπιτετραμ- μένος οὐ πώποτε διέλειπεν τοτὲ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τοτὲ δὲ δι' ὑπηρετῶν ἀγγέλων τῷ πατρικῷ βουλήματι τὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρῶτος ἀναγέγραπται γενόμενος χρηματισμὸς τῷ 'Αβραάμ ὅτε εἶπεν αὐτῷ Κύριος · « Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δείξω · καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλογήσω σε, καὶ με- γάλυνῶ τὸ ὄνομα σου, καὶ ἐσθ' εὐλογητός · καὶ εὐλο- γήσω τοὺς ἐλλογούντάς (f. 4) σε, » καὶ τὰ τοῦτους ἔξης. Δεύτερος, ὅτε ὤφθη αὐτῷ Κύριος καὶ εἶπεν αὐτῷ · « Τῷ σπέρματι σου δώσω τὴν γῆν ταύτην. » Καὶ τρίτος, ὅτε ὁ Κύριος εἶπεν τῷ 'Αβραάμ μετὰ τὸ διαχωρισθῆναι τὸν Λὼτ ἀπ' αὐτοῦ · τὰ ἀναγε- γραμμένα. Τέταρτος, ἐν ᾗ εἰρήται, « Μετὰ δὲ τὰ ῥή- ματα ταῦτα ἐγενήθη ῥῆμα Κυρίου πρὸς 'Αβραάμ ἐν ὄραματι τῆς νυκτὸς λέγων, Μὴ φοβοῦ, 'Αβραάμ, ἐγὼ ὑπερασπίζω σου · καὶ μεθ' ἑτέρα · « Ἐγὼ Κύ- ριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ χώρας Καλδαίων. » Πέμπτος, ὅτε ὤφθη Κύριος τῷ 'Αβραάμ καὶ εἶπεν αὐτῷ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός σου · εὐαρεστοί ἐνώπιον ἐμοῦ, » καὶ τὰ λοιπὰ. Ἐκτος, ἐν ᾗ πάλιν « ὤφθη αὐτῷ Κύριος πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῆ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας · ἀνα- βλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδεν, καὶ ἰδὼν τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ · καὶ ἰδὼν προσέδρα- μεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκη- νῆς αὐτοῦ · καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ εἶπεν Κύριε, εἰ εὖρον χάριν ἐναντίον σου, μὴ παρέλθῃς τὸν παιδᾶ σου, ληφθῆτω δὴ μικρὸν ὕδωρ, καὶ νιφάτωσαν τοὺς πόδας ὑμῶν. » Εἶτα μετὰ τινα ἐπιφέρεται, « Ὅτι ἐξαναστάντες ἐκεῖθεν ἐπέβλεψαν ἐπὶ πρό- σωπον Σοδόμων · 'Αβραάμ δὲ συνεπορεύετο μετ' αὐ- τῶν συμπορέμπων αὐτούς · ὁ δὲ Κύριος εἶπεν · Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ 'Αβραάμ τοῦ παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; 'Αβραάμ δὲ γινόμενος ἔσται εἰς ἔθνος μέγα καὶ πολὺ, καὶ ἐνευλογηθήσεται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς · ἥδειν γὰρ ὅτι συντάξει τοὺς υἱοὺς αὐ- τοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτῶν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ 'Αβραάμ ἃ ἐλάλησεν πρὸς αὐτόν. Εἶπεν δὲ Κύριος· Κραυγὴ Σοδόμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυσται. » Καὶ μετ' ὀλίγα · « Καὶ ἀποστρέψαντες ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες ἦλθον εἰς Σόδομα · 'Αβραάμ δὲ ἦν ἐστηκώς ἐναντίον Κυρίου · καὶ ἐγγί-

⁷ Gen. xi, 7. ⁸ ibid. 5. ⁹ Gen. xii, 4-5. ¹⁰ ibid. 7. ¹¹ Gen. xiii, 14. ¹² Gen. xv, 1. ¹³ ibid. 7. ¹⁴ Gen. xvii, 1. ¹⁵ Gen. xviii, 1-4. ¹⁶ ibid. 16-20.

σας Ἀβραάμ εἶπεν, Μὴ συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· ἐὰν ὧσι πεντήκοντα δίκαιοι ἐν τῇ πόλει, ἀπολέσεις αὐτούς; Οὐκ ἀνήσεις πάντα τὸν τόπον ἕνεκεν τῶν πεντήκοντα δικαίων, ἐὰν ὧσιν ἐν αὐτῇ; Μηδαμῶς σὺ ποιήσεις ὡς τὸ ῥῆμα τοῦτο τοῦ ἀποκτείνειν δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς· καὶ ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής· μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν; » Καὶ μεθ' ἑτέρας φησιν ἡ Γραφή· « Ἀπῆλθεν δὲ Κύριος ὡς ἐπαύσατο λαλῶν τῷ Ἀβραάμ. Εἰσηλθόν δὲ καὶ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα ἑσπέρας· Ἄωτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδόμων. »

Ἐπιστῆσαι ἄξιον πότερον ἄγγελος ὁ τυχὼν κατὰ τοὺς τόπους δηλοῦται ὁ τοὺς χρηματισμούς πρὸς τὸν Ἀβραάμ πεποιημένος, ἢ αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἢ τρίτος τις παρὰ τούτους ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὃν μετὰ τὸν ἀνωτάτω Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων Κύριον καὶ Θεὸν ἀποκαλεῖν ἔθος τῇ ἱερᾷ Γραφῇ· ἐτι τε ζητῆσαι, τίς ἦν ὁ τῶν τριῶν τῶν ὁφθέντων τῷ Ἀβραάμ ἀνδρῶν, πρὸς ὃν αὐτὸς τε εἶπεν, « Κύριε, εἰ εὔρον χάριν ἐναντίον σου· » καὶ πάλιν, « Μηδαμῶς· ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις κρίσιν· » περὶ οὗ καὶ ἡ θεία Γραφή οὐ μόνον πρῶτον, ἀλλὰ καὶ δεύτερον καὶ τρίτον ἱστορικῶς φησιν, « Ὡφθη δὲ αὐτῷ Κύριος, » ἐπὶ τῇ (f. 5) « Κύριος » προσηγορίᾳ τοῦ ἀνεκφωνήτου ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τεταγμένῳ ὀνόματι, ὅπερ οὐδέποτε ἐπὶ ἀγγελικῆς δυνάμεως παρελιπταί. Ὅτε γοῦν ὁ Ἄωτ τοῖς εἰς Σόδομα ἔλθοῦσιν ἀγγέλοις ἀναγέγραπται λέγων, « Δέομαι, Κύριε, ἐπειδὴ εὔρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐνώπιόν σου, » κεῖται μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ τὸ, « Κύριε, » ἀλλ' οὐ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων τῶν παρ' Ἑβραίοις ἐπὶ τοῦ ἀρρήτου ὀνόματος τοῦ Θεοῦ παραλαμβανόμενον, δι' ἑτέρων δὲ συλλαβῶν δι' ὧν καὶ ὁ παρ' ἀνθρώποις ὀνομαζόμενος κύριος τῶν πρὸς τι τυγχάνων, οἷον οἰκέτου κύριος, παρ' Ἑβραίοις ἐγγέγραπται· ἀλλ' οὐδὲν γε τούτοις ἔχον παραπλήσιον τὸ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ αὐθεντείας διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων Θεοῦ παραλαμβανόμενον ἐν τε ταῖς ἀναγεγραμμέναις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραάμ ὀπτασίαις ἐμπερόμενον σαφῶς πρῶτησιν, μηδὲ ἄγγελον, μηδὲ ὀλίγῳ τοῦτον ἐπαναθεβηκυῖάν τινα θεῖαν δύναμιν αὐτῷ κεχρηματικῆναι, ἀλλ' αὐτὸν τὸν Θεὸν, οὗ τὴν ἀρῆτην ἐκφώνησιν, αὐτὴν δὴ ταύτην κατὰ τοὺς τόπους διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐμπερομένην, μόνος ὁ ἀρχιερεὺς ἐπὶ τοῦ μετώπου περιέκειτο φέρων ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ πετάλου τὸ λεγόμενον « Ἐκτύπωμα σφραγίδος, ἀγίασμα[τος] Κυρίου. » Καὶ οἷον γε οὐκ ἀδιάφορον ἔστι τῇ θείᾳ Γραφῇ ἐπ' ἀγγέλων χρῆσθαι τῇ τοιαύτῃ προσηγορίᾳ, πρὸς τὸν ἐκ τοῦ σφόδρα παρατετηρημένῳ ποτὲ μὲν αὐτὸν τὸν Θεὸν ἢ τὸν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον ὡφθαί τε καὶ κεχρημέναι τοῖς δίκαιοις ἱστορεῖν, ποτὲ δὲ ἀγγέλους ἀναγράφειν τοὺς ἐωραμένους. Σαφῶς οὖν ὁ τῇ Ἄγαρ ἀλωμένη ἐπιφανεὶς ἄγγελος ἦν· καὶ γὰρ ἐχρῆν ἐκείνη μὲν, ἅτε πλείστον ὅσον ἀπολειπομένη τοῦ Ἀβραάμ, καὶ οὐδὲν τι πλέον ἀγγελικῆς ὀπτασίας θεωρεῖν δυναμένη, κατάλληλον τὴν ὀπτα-

A pio? Sitve justus ut impius? Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul? Nonne parces loco illi propter quinquaginta justos, si fuerint in eo? Absit a te ut rem hanc facias, et occidas justum cum impio, fiatque justus sicut impius; non est hoc tuum, qui judicas omnem terram; nequaquam facies judicium hoc ¹⁷. » Et post pauca dicit Scriptura: « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loqui ad Abraham ¹⁸; veneruntque duo angeli in Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus civitatis ¹⁹. »

Scire est operæ pretium, utrum sit angelus qui his in Scripturæ locis Abraham apparuisse ostenditur, an ipse omnium Deus, vel tertius aliquis, Dei scilicet Verbum, quem post altissimum Patrem, et Deum omnium Dominum, et Deum vocare in sacra Scriptura solent; necnon inquirere quis esset trium virorum, qui Abrahamo visi sunt, ad quem ille dixerit: « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis ²⁰; » et rursus: « Non est hoc tuum: qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc ²¹. » De quo et divina Scriptura non tantum semel, sed rursus et tertio reapse dixit: « Visus autem ei Dominus ²², » ubi « Dominus » ineffabili appellatione in Hebraico textu designatur, quæ scilicet nusquam de angelica potestate usurpatur. Cum igitur Lot venientibus in Sodomam angelis dixisse fertur: « Quæso, Domine mi, quia invenit servus tuus gratiam coram te ²³, » invenitur in Hebraico textu, « Domine, » sed non quatuor litteris designatus quæ apud Hebræos ineffabile Dei nomen expriment, sed alia denominatione, quæ vulgo apud Hebræos de alicujus inter homines domino, veluti de servi domino, usurpatur. Nihil vero tale invenias in denominatione quæ ad Dei auctoritatem spectat, in tetragrammato scilicet, quod in relatis Dei ad Abrahamum apparitionibus usurpatur. Hoc itaque nec angelus, nec angelo paulo superior aliqua divina potestas designatur, sed Deus ipse, cujus ineffabile nomen, utpote distincte quatuor litteris exaratum, solus summus pontifex, fronte gestabat in lamina aurea quæ appellabatur: « Cælatum sigillum, sanctum Domino ²⁴. » Manifestum est autem divinam Scripturam non indiscriminatim hanc angelis attribuisse denominationem, præsertim cum accuratissime nunc ipsum Deum, vel tetragrammato denominatum Dominum apparuisse et cum justis conversatum fuisse meminere, nunc vero angelos visos fuisse. Manifeste igitur angelus erat, qui Agar erranti visus. Decibat enim huic quidem, prout ab Abrahamo penitus derelictæ, nec quidpiam angelica visione majus intueri valenti, obviam fieri per præsentem angelum visionem, dum Abrahamo clarior, Dei scilicet ipsius, manifestatio fieret. Quippe cætera ipsa ad eum Dei verba parum congrua essent, si quis ea ad

¹⁷ Gen. xviii, 22-25. ¹⁸ ibid. 33. ¹⁹ Gen. xix, 1. 18, 19. ²⁰ Exod. xxviii, 36.

²¹ Gen. xviii, 5. ²² ibid. 25. ²³ ibid. 1. ²⁴ Gen. xix.

angelos referre conaretur; unius enim Dei erat hæc dicere, scilicet : « Faciam te in gentem magnam, et benedicam tibi²⁵, » et sequentia; hæcque præsertim : « Ego Dominus qui eduxi te e terra Chaldæorum²⁶, » et illa : « Ego sum Deus tuus, ambula coram me²⁷, » et reliqua. Nullus enim tam rudis ingenii esset, qui hæc ab angelo dicta existimet. Cum igitur Abrahamo sub arbore sedenti tres viri apparuerunt, uni tantummodo eorum dixit : « Domine, si inveni gratiam in oculis tuis²⁸. » Et cæterorum nullus cum Abrahamo collocutus inducitur, siquidem non decebat, famulos appellare dominos, sed ille solus Dominus vocatur, qui etiam dicit : « Num celare potero Abrahamum filium meum²⁹ » et cætera. Deinde viri Dominum comitantés, 'prout angeli (scilicet missi), abeuntes, soli venerunt in urbem Sodomam, et Dominus non jam cum iis præsens erat. (Quo enim modo fieri potuisset mansuetum misericordemque Deum apud impios commorari?) Hic vero in conversatione ac colloquio religiosi justique viri permanens, ejusque consuetudine gaudet, ac benigne ejus humanissimam supplicationem accipit, in qua cum « Qui judicas omnem terram, nequaquam facies judicium hoc³⁰, » Abrahamus diceret, evidentissime ostendit seipsum pulchre nosse quod nec angelo, nec alicui subjectæ divinæ potestati, sed ipsi Deo loquebatur. Cæterum brevi sequens rerum narratio perspicue angelos in Sodomam proficiscentes demonstrat, subjiciens : « Venerunt duo angeli in Sodomam vespere³¹. » Deinde neque Dominum, neque Deum Lot visum aut locutum fuisse, sed angelos scribit. Ex his igitur omnibus apertum est Dominum esse ac Deum, non vero quemquam angelorum, quem Abrahamo visum fuisse Scriptura testatur.

Κύριον οὐτε Θεὸν ὀφθῆναι τῷ Ἀβρὰμ, ἢ καὶ λελαληκέναι, ἀλλὰ τοὺς ἀγγέλους ἀναγράφει· ὡστ' ἐκ παντὸς πρόδηλον, ὅτι Κύριος ἦν καὶ Θεὸς, ἀλλ' οὐ τις ἀγγέλων, ὁ τῷ Ἀβραάμ ὄφθαι πρὸς τῆς Γραφῆς μαρτυρούμενος.

Omnes igitur Veteris cum Novo Testamento concordiam discutere volentes, hoc pro lucro habent, dum demonstrare existimant alium esse Christi Patrem, quem invisibilem³² evangelistæ prædicant, alium Mosis et prophetarum Deum, diverse visum, nunc Abrahamo, nunc Isaaco (cui et eadem ferme quæ Abrahamo prædixit), similiter et Jacobo, necnon Isaiæ dicenti : « Vidi Dominum Sa-

αίαν γενέσθαι διὰ τῆς τοῦ ἀγγέλου παρουσίας, τῷ δὲ Ἀβραάμ διὰ τῆς μείζονος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιφανείας. Καὶ οἱ λοιποὶ δὲ αὐτοῦ τῶν πρὸς αὐτὸν τοῦ Θεοῦ λόγων οὐκ ἂν μὲν ἀρμόσειεν, εἰ ἐπὶ ἀγγέλου τις αὐτοὺς ἀνάγειν πειρῶτο, μόνῳ δὲ Θεῷ πρότεροι ἂν αὐτοὺς λέγειν, οἷον τὸ, « Καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα, καὶ εὐλόγησά σε, » καὶ τὰ τοῦτοις παραπλήσια· μάλιστα δὲ τὸ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ ἐξαγαγὼν σε ἐκ χώρας Χαλδαίων· » καὶ τὸ, « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, εὐσπέρσει ἐναντίον ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ οὐδεὶς οὕτω γένοιτ' ἂν ποτ' ἡλίθιος ὡς ἀγγελοῦ αὐτὰ ὑπονοεῖν εἰρηκέναι. Καὶ ὅτε γοῦν πρὸς τῇ δρῦϊ καθεζομένη τῷ Ἀβραάμ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν, πρόσεισι μὲν αὐτοῖς ὁ Ἀβραάμ, ἀλλ' οὐ τοῖς τρισίν, ἐνὶ δὲ μόνον τὸ, « Κύριε, εἰ εὐρὸν ἐναντίον σου. » Καὶ τῶν μὲν ἄλλων οὐδ' εἰς τῷ Ἀβραάμ εἰσάγεται ὁμιλῶν· ἐπεὶ μὴδὲ ἦρει λόγους τοὺς οἰκέτας ἐπὶ τοῦ Κυρίου φθέγγεσθαι, μόνος δὲ ὁ Κύριος χρηματίζει, ὃς καὶ φησιν, « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδός μου, » καὶ τὰ λοιπά. Εἶτα οἱ μὲν ἄνα (ἕνα) τῷ Κυρίῳ ἄνδρες, δῆλον δ' ὅτι οἱ ἀγγελοὶ, ἀποστρέψαντες, μόνον κατήλθον εἰς Σόδομα, τοῦ Κυρίου μὴ συμπάρντος αὐτοῖς· (πῶς γὰρ καὶ οἶόν τε ἦν τὸν εὐμενῆ καὶ ἰσὼ Θεὸν τοῖς ἀσεβέσιν ἐνεπιδοῦμεν;) ὁ δὲ ἐπιμένων τῇ πρὸς τὸν θεοφιλῆ καὶ δίκαιον συνοσίᾳ τε καὶ διατριβῇ, χαίρει μὲν αὐτοῦ τῇ ὁμιλίᾳ, ὑπερασπίζεται δὲ καὶ τὴν φιλανθρωποτάτην εὐχρῆν, (f. 6) ἐν ἧ καὶ τὸ « Μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν τὴν γῆν, » εἰρηκῶς ὁ Ἀβραάμ ἐναργέστατα παρίστησιν ἑαυτὸν εὐ καὶ ἀκριβῶς εἰδέναι, ὅτι μὴ ἀγγέλῳ, μηδ' ὑποδεηκτικῶς θεῷ δύναμι, ἀλλ' αὐτῷ Θεῷ διαλέγοιτο. Εἴθ' ἐξῆς ἀκριβῶς τὰ πράγματα διαιρῶν ὁ λόγος τοὺς ἐπὶ Σόδομα ἀνελθόντας σαφῶς ἀγγέλου προσαγορεύει, ἐπιλέγων, ὅτι δὴ « ἦλθον οἱ δύο ἀγγελοὶ εἰς Σόδομα ἑσπέρας· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς οὕτε

Πάντες μὲν οὖν οἱ διακόπτειν ἐθέλοντες τὴν τῆς Παλαιᾶς πρὸς τὴν Καινὴν Διαθήκην σύμφοριαν, ὡσπερ ἐρμαίῳ τοῖς τόποις ἐπιβαίνοντες σαφῶς ἐκ τούτων παριστάται δοκοῦσιν ἕτερον ὑπάρχειν τὸν τοῦ Χριστοῦ Πατέρα, ὃν καὶ ἀόρατον ὑπὸ τῆς εὐαγγελικῆς φωνῆς ὁμολογεῖσθαι, παρὰ τὸν Μωϋσῆως καὶ τῶν προφητῶν Θεὸν διαφόρως ὀφθέντα, τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ τῷ Ἰσαὰκ (ὃ καὶ αὐτῷ χρηματίζων τὰ παραπλήσια τοῖς ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ προθεσπίζει), ὁμοίως δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ, τάχα δὲ καὶ Ἡσαΐα φησάντι, « Εἶδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ, » καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις παραπλησίως· ἡμεῖς δὲ (ἐπεὶ καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς πάλαι τοῦ Θεοῦ προφήταις ἐμφέρεται τι θεῖον λόγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φάσκον· « Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Καί· « Ὁδὴ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος· » καὶ τῷ Μωϋσεῖ δὲ χρηματίζων φησὶν· « Οὐδεὶς ἐμετα' μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται· ») ὡς πρὸς τοὺς προσι-

²⁵ Gen. xii, 2. ²⁶ Gen. xv, 7. ²⁷ Gen. xviii, 1. ²⁸ Gen. xviii, 3. ²⁹ ibid. 17. ³⁰ ibid. 25. ³¹ Gen. xix, 1. ³² Joan. i, 18; vi, 46. ³³ Isa. vi, 5. xxxii, 20.

³⁴ Malach. iii, 6. ³⁵ Jer. xxiii, 24. ³⁶ Exod.

ρημένους ὁμοῦ καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς, ἔτι τε τοὺς μὴ Ἀ
προσιεμένους δευτέραν μετὰ τὴν ἀγέννητον φύσιν προῦπ-
άρχειν θεότητα τοῦ Υἱοῦ, ταῦτα ἐπαπορήσομεν, πῶς
ὁ καὶ (κατὰ) ταύτας τὰς προφητείας ἀναλλοίωτος,
καὶ ἄτρεπτος, καὶ πάλιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν λέ-
γων πληροῦν μόνος Θεός, σαφῶς τε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν
νόμον σχεδὸν ἀόρατος εἶναι δηλούμενος, κατὰ τὸ· «Ὀυ-
δαίς ἔβηταί μου τὸ πρόσωπον καὶ ζήσεται,» ἀλλοιού-
μενος πάλιν, καὶ ὡς περιτρέπων τὴν αὐτὸς ἑαυτοῦ
οὐσίαν εἰς (ἐν) μικροῖς τισι μορίοις τῆς γῆς χωρητὸς
ἐγίγνετο, καὶ ἑωράτο τοτὲ μὲν τῷ Ἀβραάμ, τοτὲ δὲ
τοῖς ἄλλοις προφήταις; Ταῦτι γὰρ εἰ ἐπὶ τὸν τῶν
ἄλων ἀναφέροιο Θεόν, οὐ μόνον τῇ εὐαγγελικῇ φωνῇ
δόξαι ἂν διαφωνεῖν, ἀλλὰ καὶ ταῖς προφητικαῖς, ἀχῶ-
ρητον καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὸν καὶ ἀόρατον ἀνθρώποις
ἀποφηνάμεναι· εἰ μὴ ἄρα μηδὲ ὠφθαί τις εἴποι αὐ-
τὸν τὸν Θεὸν τοῖς ἀναγεγραμμένοις, φαντασιῶσαι δὲ
αὐτοὺς αὐτὸ μόνον, ὡς δοκεῖν μὲν ὄρᾶν καὶ ἀκοῦειν,
οὐ μὴν καὶ ἀληθῶς τι τῶν νομιζομένων φάνεσθαι θεω-
ρῆσιν, οὐδὲ μὴν ἀκοῦειν κατ' ἀλήθειαν, ἀπατωμένοις
δὲ καὶ ἐν τούτοις νομίζεω, καὶ δοκεῖν ἀκοῦειν, ὅπερ
ἀνοικεῖον τε καὶ ἀλλότριον ὑπάρχει τῆς (f. 7) ἀψευδοῦς
καὶ ἀπλανοῦς τοῦ τῶν ἄλων Θεοῦ φύσεως· ἔτι δὲ καὶ
ἀσύστατον ἂν δεῖκνυται· ἐκ τοῦ λέγειν ἱστορεῖσθαι αὐ-
τὸν τὸν Θεὸν περὶ τοῦ Ἀβραάμ τὸ· «Ἦδειν γὰρ ὅτι
συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν
καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ
κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγῃ Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλά-
λησε πρὸς αὐτόν.» Ἀναμφιλέκτως γοῦν ταῦτα ὡς
περὶ ἑτέρου Κυρίου αὐτὸς ὁ Κύριος διαλέγεται· πῶς
οὖν ἔστι οἶδόν τε τὸν τῶν ἄλων ὑπονοεῖν Θεὸν ταῦτα
εἰρηκέναι; Περὶ ποίου γὰρ ἑτέρου παρ' αὐτὸν Κυρίου
δύναται λέγεσθαι τὰ ἐγκείμενα; Ἀλλὰ γὰρ σαφῆ ἐκ
τούτων ὅτι μηδὲ τῷ τῶν ἄλων Θεῷ προσήκειν ἔοικε
τὰ δηλούμενα· δέδεικται δὲ ὅτι μηδὲ τῇ τῶν ἀγγέλων
φύσει· οἶδε γοῦν, ὡς ἔφη, ὁ λόγος ἐπαληθεύειν ἐπὶ
τῇ τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείᾳ, σαφῶς ἐπισημαινόμενος
τὰς δι' αὐτῶν ὁπτασίας. Εἰ δὲ οὖν μήτ' ἀγγελικῆ φύ-
σει μήτε τῇ ἀνωτάτῳ καὶ ἀγενήτῳ τοῦ τῶν ἄλων Θεοῦ
ταῦτα ἔοικεν ἀρμόττειν, λείποιτ' ἂν τούτων μία μόνη
λύσις, εἰ τὸ μὲν ἀναλλοίωτον καὶ ἄτρεπτον καὶ ἀόρα-
τον ἐπὶ τὴν ἀγέννητον διαφυλάττοιμεν οὐσίαν, τοὺς δ'
ἀναγεγραμμένους ὡς ἐκ Θεοῦ χρηματισμοὺς ἐπὶ τὸν
τοῦ Θεοῦ Λόγον μεταλαμβάνοιμεν, ἂν διαφόρως καὶ
πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων
σωτηρίας ὀφθῆναι τε καὶ τὰς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς
ἐμπερομένας οἰκονομίας ἐκτελέσαι πεπιστευκάμεν·
ἐπὶ μόνου δὲ τούτου μετὰ τὸν τῶν ἄλων Θεὸν καὶ τὴν
τετράγραμμον προσηγορίαν κειμένην εὐρομεν, ἅτε
Μονογενεὶ καὶ κληρονόμῳ τοῦ Πατρὸς ἀρμοττούσης
καὶ ταύτης τῆς θεϊκῆς ἐπινοίας. Εὐ γοῦν εἰδὼς ὁ
Ἀβραάμ, ἅτε σοφὸς ὢν καὶ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ προ-
φήτης εἶναι μαρτυρούμενος, ὡς ὅτι πᾶσαν τὴν χρι-
σιν ἔδωκεν τῷ Υἱῷ, προσκυνεῖ τε αὐτόν, καὶ μόνῳ
παρὰ τοὺς ἄλλους φησὶν τὸ· «Μηδამῶς ὁ κρίνων πᾶ-
σαν τὴν γῆν οὐ ποιήσεις χρισίν.» Ὅπερ ἀγγέλῳ τὸν
θεῖον Λόγον ὑποβεβηκῶτι λέγεσθαι νομίζεω ἀνοικεῖον

A qui secundum illas prophetias immutabilis et in-
flexibilis, quique rursus cælum et terram dicitur
implere solus Deus, manifeste quidem et secundum
legem cominus invisibilis demonstratur, his verbis :
Nemo faciem meam videbit et vivet, nunc vero
mutatus et quasi ipse suam invertens substan-
tiam, in quibusdam parvis terræ particulis con-
tineri poterat, fueratque visus nunc Abrahamo,
nunc aliis prophetis? Quæ quidem si quis ad uni-
versorum Deum referat, non tantum Evangelii ver-
bis videatur dissonare, sed et prophetarum, im-
mensum hunc, et immutabilem, nec hominibus
conspicuum prædicantium. Si vero non visum
fuisse quis dicat ipsum Deum iis qui referuntur,
eosque tantummodo existimasse se videre et
audire, dum re ipsa nihil eorum quæ videre pu-
tabant, vere aspicerent, nihil vere audirent, fal-
sa opinione deceptos, dum audire viderentur,
quid abhorrentius magisque alienum ab omnium
Dei natura, mendacii ac erroris admodum immuni?
Hoc etiam eo absurdum demonstratur, quod legi-
mus de Abrahamo Deum ipsum dicere : « Sciebam
enim quod præceptorum sit filii suis et domui suæ
post se ut custodiant viam Domini et faciant iu-
dicium et justitiam ; ut adducat Dominus propter
Abraham omnia quæ locutus est ad eum »²⁷.) Pro-
cul dubio hæc quasi de alio Domino ipse Domi-
nus eloquitur. Quomodo igitur existimari potest
omnium Deum hæc dixisse? De quo enim alio
præter eum Domino præcitata verba dicta fuisse
possunt? Verum manifeste patet ex iis verba hæc
omnium Deum non decere. Demonstratum est
autem non angelorum naturæ convenire. Aperte
enim, ut dixi, de angelorum manifestatione narra-
tio eloquitur, eorum apparitionibus dilucide de-
scriptis. Si igitur neque angelorum, neque altis-
simi et increati omnium Dei naturæ hæc videntur
consentanea, una eorum superest solutio, si qui-
dem immutabilitatem, et inflexibilitatem, et in-
visibilitatem increatæ reservemus substantiæ,
relatas vero Dei manifestationes Dei Verbo tribua-
mus, quod interdum et ante incarnationem pro
hominum salute visum esse, descriptaque in sa-
cris Scripturis munia exsecutum credidimus. De
hoc enim solo post omnium Deum tetragramma-
tor denominationem invenimus, ut Unigenito et
hæredi Patris maxime consentaneam. Optime igitur
noverat Abrahamus quæ sapiens, et propheta
de eodem Deo testatus est, omne scilicet quod
iudicium dedit Filio suo²⁸, adorat eum et soli
præter alios dicit : « Qui iudicas omnem terram,
nequaquam facies iudicium hoc »²⁹; quod quidem
ad angelum divino Verbo subjectum dictum esse
opinari minime justum aut verisimile; unius enim
divini Verbi maxime proprium erat, inter alia,
hæc dicere : « Num celare poterō Abraham filium
meum quæ gesturus sum »³⁰ ?) atque illud : « Scio

²⁷ Gen. xviii, 19. ²⁸ Joan. v, 22. ²⁹ Gen. xviii, 25. ³⁰ ibid. 17.

enim quod præcepturus sit filiis suis, et domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, et faciant iudicium et iustitiam: ut adducat Dominus propter Abraham quæ locutus est ad eum⁴¹. » Quippe ipsum hæc decebat dicere, docentem quod omnia ab hominibus religiose facta ad solam in Deum Patremque omnium referre justum erat pietatem, per quem in terra commorantem quidquid boni piis in utilitatem atque salutem procedit. Hæc autem divinum loquitur Verbum velut de alio Domino, ipsius scilicet Patre edocens. Quem et suimet Dominum simul et Deum discipulis suis con-
fitebatur, dicens: « Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, Deum meum, et Deum vestrum⁴². » Plena est autem lex, et omnisque Scriptura hujusce Domini « characteris, » scilicet, divini Verbi, quasi de alio Domino loquentis, qui Pater ejus manifeste est. Quæ quidem cum multa et profundissima sint meditatione digna, ad præsens propositum satis esse opinor.

(f. 8) ὅλον δ' ὅτι τοῦ Πατρὸς. Πολλῆς δὲ καὶ βαθυτάτης δειομένων θεωρίας τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἰκανὰ καὶ ταῦτα πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν.

CAPUT IV.

« Et fugit Agar a facie ejus⁴³, » Sarai scilicet, ut manifestum est, « cumque invenisset eam angelus Domini juxta fontem aquæ⁴⁴. » Secundum legimus in iis quæ sequuntur: « Dixit ad illam angelus Domini⁴⁵; » et tertium: « Dixit ei angelus Domini « multiplicans multiplicabo semen tuum, et non numerabitur præ multitudine⁴⁶. » Et rursum: « Dixit ei angelus Domini: Ecce concepisti et paries filium: vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam⁴⁷. » Et sermone absoluto dicitur: « Vocavit autem nomen Domini, qui loquebatur ad eam: Tu Deus qui vidisti me⁴⁸. » Etiamsi nec in sanctæ narrationis initio Dominus nominatus fuisset Agar visus erranti, « vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eam, » si quis contendere velit ab Agar angelum falso quasi Deum habitum esse; nunc autem testatur Scriptura Dominum esse, qui per prædictum angelum visus erat, per quem ut Dominus et Deus, ut ipsum decebat, dixit: « Multiplicans multiplicabo semen tuum. » Hoc enim Dei unius esset dicere, non jam angeli. Qua quidem voce edocta Agar sibi cum Deo solo tale colloquium esse, « Tu Deus, ait, qui vidisti me. » Sed et rursus, cum fugit secum habens filium scriptum est: « Vocavitque angelus Dei Agar de cælo⁴⁹, » dixitque ei quæ referuntur, in quibus et illud: « In gentem magnam faciam eum⁵⁰; » apertum est hæc de puero dicere; quod ab angelo dictum minime credendum, Dei enim propria denuntiatio est. Cujus igitur Domini nomen vocavit Agar: « Tu Deus qui vidisti me, » cum et ibi Hebræorum tetragrammaton Scriptura referat nomen? Prædictis quippe mani-

τε καὶ ἀπιθανώτατον, μόνῳ δὲ τῷ θεῷ λόγῳ οἰκειότατον ἂν εἴη μετὰ τῶν ἄλλων φάσκειν καὶ τό· « Μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ παιδὸς μου ἃ ἐγὼ ποιῶ; » καὶ τό· « Ἥθειν γάρ ὅτι συντάξει τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ καὶ τῷ οὐκῶ αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, καὶ φυλάξουσιν τὰς ὁδοὺς Κυρίου ποιεῖν δικαιοσύνην καὶ κρίσιν, ὅπως ἂν ἐπαγάγη Κύριος ἐπὶ Ἀβραάμ ἃ ἐλάλησε πρὸς αὐτόν. » Καὶ πρέπει γε αὐτῶ ταῦτα λέγειν παιδεύοντι, ὅτι δὴ πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων ὁσῶς δρώμενα εἰς μόνην τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὄλων ἀναφέρειν θέμις εὐσεβειαν, παρ' οὗ ἐπὶ γῆς ὄντος τῶν ἀγαθῶν τὰ πάντα τοῖς εὐσεβέσιν εἰς ὠφελείαν τε καὶ σωτηρίαν χορηγεῖται· ταῦτα δὲ ὁ θεὸς φησι λόγος ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς διδάσκων· καὶ γὰρ καὶ ἑαυτοῦ Κυρίουν τε καὶ Θεὸν αὐτὸν ὁμολογεῖ πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Πεπληρωται δ' ὁ τε νόμος καὶ πᾶσα Γραφή τοῦ τοιοῦδε χαρακτήρος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἔστιν τοῦ θεοῦ λόγου, ὡς περὶ ἐτέρου Κυρίου διαλεγόμενου, δεομένων θεωρίας τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἰκανὰ καὶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ ἀπέδρα Ἄγαρ ἀπὸ προσώπου αὐτῆς, » ὅλον ὅτι τῆς Σάρρας· « εὗρε δὲ αὐτὴν ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς δεύτερον εἴρηται· « Εἶπεν δὲ αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· » καὶ τρίτον δέ· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Πληθύνων πληθυνὼ τὸ σπέρμα σου, καὶ οὐκ ἀριθμηθήσεται ἀπὸ τοῦ πληθους· » καὶ αὐτίς· « Εἶπεν αὐτῇ ὁ ἄγγελος Κυρίου· Ἰδοὺ σὺ ἐν γαστρὶ ἔχεις, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσμαήλ· ὅτι ἐπήκουσε Κύριος τῆ ταπεινώσει σου· » καὶ μετὰ πάντας τοὺς λόγους εἴρηται· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν· Σὺ θεὸς ὁ ἐπιδύων με. » Εἰ μὴ καὶ ἀπὸ προσώπου τῆς ἱερᾶς Γραφῆς Κύριος ὠνόμαστο τῇ Ἄγαρ ἐπιφανὲς ἀλωμένη ἐν τῷ· « Καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ λαλοῦντος πρὸς αὐτήν, » καὶ ἂν ὑπέλαθέ τις τὴν Ἄγαρ Θεὸν ἐσφαλμένως ὑπεληφέναι τὸν ἄγγελον· νυνὶ δὲ ἡ Γραφή μαρτυρεῖ, ὅτι Κύριος ἦν ὁ διὰ τοῦ προωνομασμένου χρηματίζων ἄγγελο, δι' οὗ ἅτε Κύριος καὶ Θεὸς ὡν πρεπόντως αὐτῷ εἶλεγε τό· « Πληθύνων πληθυνὼ τὸ σπέρμα σου· » τοῦτο γὰρ Θεῷ μόνῳ ἀρμόζοι ἂν λέγειν, οὐκέτι δὲ καὶ ἀγγέλῳ· τούτῳ δ' αὐτῷ τῷ ῥήματι καὶ τὴν Ἄγαρ εἰκὸς ἐπιστήσασαν, συνεῖσαν τε ὅτι μόνου Θεοῦ γένοιτ' ἂν ἡ τοιαύτη φωνή, εἰρηχένας· « Ὅτι· σὺ θεὸς ὁ ἐπιδύων με· » ἀλλὰ καὶ δεύτερον, ὅτε ἀποδιδράσκει μεθ' ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν υἱόν, γέγραπται· « Ἐκάλεσεν δὲ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ τὴν Ἄγαρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » καὶ εἶπεν αὐτῇ τὰ ἀναγεγραμμένα, ἐν οἷς ἐστὶν καὶ τό· « Εἰς γὰρ ἔθνος ποιήσω αὐτό· » δηλῆς δ' ὅτι τὸ παιδίον ὅπερ οὐκέτι τὸν ἄγγελον ἀξιοπίστου ἂν εἴη λέγειν, Θεοῦ γὰρ πάλιν ἡ ἐπαγγελία. Τίνος οὖν Κυρίου ἐκάλεσεν ἡ Ἄγαρ τοῦνομα· « Σὺ ὁ θεὸς ὁ ἐπιδύων με, » κάναυθα τῆς Γραφῆς ἐπὶ τοῦ Κυρίου τὸ τετράγραμμον παρ'

⁴¹ Gen. xviii. 19. ⁴² Joan. xx. 17. ⁴³ Gen. xvi. 6. ⁴⁴ ibid. 7. ⁴⁵ ibid. 9. ⁴⁶ ibid. 10. ⁴⁷ ibid. 11. ⁴⁸ ibid. 13. ⁴⁹ Gen. xxi. 17. ⁵⁰ ibid. 18.

Ἐβραϊοῖς ὄνομα περιεχούσης; ἢ δῆλον ἐκ τῶν προ-
 αποδεδομένων, ὅτι δὴ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Λό-
 γου, ὃς ἐπιπαρών, καὶ τὰ κατ' ἀνθρώπους ἐξ ἀρχῆς
 ἐφορῶν τε καὶ οἰκονομῶν, τοῖς μὲν ἐπαναθεθικόσι καὶ
 τελείοις ἀνδράσιν, οἷος ἦν ὁ τε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ
 καὶ Ἰακώβ, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ παρέρχεται τὰς ὀπτασίας·
 τοῖς δὲ τῆς τούτων ἀρετῆς ἀποδέουσιν, οἷος ἦν ὁ Λῶτ,
 καὶ οἱ ἐν τοῖς Κριταῖς Γεδεὼν τε καὶ Μανωὲ, καὶ ὅσοι
 τοῦτοις ἐμφέρονται παραπλήσιοι, λειτουργοῖς καὶ δια-
 κόνοις τοῖς ὑπ' αὐτὸν θείοις ἀγγέλοις χρώμενος πολυ-
 μερῶς καὶ πολυτρόπως παρέρχεται δι' αὐτῶν τὰς
 ἐπαγγελίας. Ταῦτη γοῦν καὶ τῇ Ἄγαρ, ἅτε μὴ οἶα
 τε οὐσῆ πω τὴν αὐτοῦ τοῦ θεοῦ Λόγου χωρεῖν ὀπτα-
 σίαν, διὰ τοῦ ἀγγέλου τὰ ἀναγεγραμμένα θεοπέλξει·
 εἰ (ἔτι) δὲ καὶ τῷ Ἰακώβ δι' ἀγγέλων ἐπιφαίνεται·
 ἀλλ' ὄρα ὅτι καὶ τοῦτο κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς ἂν ἐτι εἰσ-
 αγομένη τούτων χρηματίζει τὸν τρόπον, προκόβαντι δὲ
 καὶ εἰς τελειότητα ἐπιδόντι γυμνῆς καὶ ἀνεπιχαλύ-
 πτου τῆς ἰδίας μεταδίδωσιν ὁμίλιας, οὐκέτι μὲν δι' ἀγ-
 γέλων καὶ δι' ἐρμηνέων, αὐτὸς δὲ δι' ἑαυτοῦ ὁ Κύριος
 καὶ Θεὸς Λόγος, ὁ τὰ δευτερεῖα τῆς πατρικῆς ἐπέχων
 θεότητος, τῆς ἰδίας αὐτὸν καταξιῶν ὀπτασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' (f. 9).

« Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λῶτ εἰσῆλθεν εἰς
 Σηγώρ. Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα
 θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. » Οὐκ
 οἶμαι τινα τῶν ἀπαξ πεπιστευκτῶν ἱερὰς καὶ θεο-
 πνεύστους ὑπάρχειν τὰς ἀγίας Γραφὰς εὐρεσιλογεῖν
 τι εἰς τοὺς τόπους, ἀντιλέγειν πειρώμενον τοῖς περὶ
 τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παραδεδομένοις, ὅτι τε προῆν ὑπό-
 στασιν ἰδίαν ἔχων, καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως
 τὰς εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας ἐτέλει· δύο γὰρ Κυ-
 ρίους ἐνταῦθα σαφῶς ἡ Γραφή παρίστησιν, εἰ γὰρ ὁ Κύ-
 ριος ἔβρεξεν παρὰ Κυρίου. » Τὸ δ' ὁμοιον ἔστιν εὐρεῖν
 παρὰ τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ φῆσαντι· « Δῆψ ὁ Κύριος
 ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ » καὶ· « Δῆψ αὐτῷ εὐρεῖν
 ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἀλλὰ γὰρ
 ἐν τούτοις περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διαρθροῦν λόγους,
 τῷ μὲν ἀγενήτῳ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων τὴν κατὰ πάν-
 των καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ κυριάν τε καὶ αὐθεντείαν
 ἀνατιθέντας, τῷ δὲ τῷ Λόγῳ τὰ δευτερεῖα μετὰ τὸν
 Πατέρα τῆς κατὰ πάντων τῶν γεγεννημένων ἀρχῆς τε
 καὶ δεσποτείας ἀπονέμοντας. Δις δὲ ἐνταῦθα ὀνομαζο-
 μένου τοῦ Κυρίου, κατὰ τό· Ἐβρεξεν Κύριος παρὰ
 Κυρίου, δις κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὸ τετραγράμμιον
 ἐμφέρεται, ὡς σαφέστατα ἀνομολογεῖσθαι τὸ ἐπὶ δύο
 προσώπων, δῆλον δ' ὅτι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν
 ὄλων καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὴν ἀρῆρτον ταύτην πα-
 ραλαμβάνεσθαι σημεῖωσιν· ὡς μηκέτ' ἀμφιβόλως
 ἔχειν, εἰ που ἂν φέροίτο ἡ τοιαύτη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ προσ-
 ηγορία, μὴ μόνον ἐπὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως αὐτὴν
 παραλαμβάνεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς
 τὸν Θεὸν ὄντος Λόγου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐν τῇ πρὸς τὸν Ἰακώβ εὐλογίᾳ ὁ Ἰσαὰκ φησι
 μετὰ τινα καὶ ταῦτα· « Καὶ δουλεύσατάσων σοι ἔθνη·

⁸¹ Gen. xix, 25. ⁸² II Tim. i, 16. ⁸³ ibid. 18.

A festum est hunc esse Verbum, in principio apud
 Deum, quod adveniens, resque hominum a prin-
 cipio inspiciens atque gubernans, præcellentibus
 perfectioribusque viris, quales erant Abrahamus,
 Isaacus atque Jacobus, per seipsum manifestatum
 est. Iis vero qui tantæ virtuti impares erant, sicut
 erat Lot, et in Judicibus Gedeon et Manoe, cæteris-
 que eorum similibus, ministris legisque ange-
 lis qui sibi subjecti erant usus, diversis variisque
 modis per eos mandata sua denuntiabat. Huic igitur
 Agar, cum ipsius divini Verbi visionem ferre
 nequiret, per angelum quærelata sunt significat.
 Jacobo etiam per angelos manifestatur; verum
 animadvertite quod tali modo huic visus est, adhuc
 infirmioris virtutis; cum autem profecerit et ad
 perfectionem pervenerit, nuda et aperta suimet
 conversatione dignatur eum, nec jam per angelos
 atque interpretes, sed ipse per seipsum Dominus
 atque Deus Verbum, secundas in paterna divinitate
 partes habens, propriam ad eum visionem mani-
 festat.

CAPUT V.

« Sol egressus est super terram et Lot ingressus
 est Segor. Igitur Dominus pluit super Sodomam et
 Gomorrham sulphur et ignem a Domino de
 celo ⁸¹. » Non opinor aliquem eorum, qui semel
 crediderunt sacras et divinitus inspiratas esse san-
 ctas Scripturas, verbis hæsitare his in locis, respon-
 dere quærentem iis quæ de Verbo Deo asseruntur,
 quod præexistebat substantiam propriam habens,
 et ante incarnationem rebus hominum moderandis
 præerat. Hic enim duos aperte Dominos Scriptura
 designat : « Pluit Dominus... a Domino. » Similia
 reperire est apud sanctum Apostolum dicentem :
 « Det Dominus misericordiam Onesiphori domui ⁸²; »
 et : « Det illi Dominus invenire misericordiam a Do-
 mino in illa die ⁸³. » Enimvero facile est in illis quæ
 ad Patrem, quæ ad Filium spectant, perspicue secer-
 nere verba, quæ increato Patrique omnium in omnes
 atque in ipsum Filium dominationem et auctori-
 tatem tribuunt, Verbo autem secundas post Pa-
 trem partes assignant in omnium creaturarum
 principatu atque imperio. Hic autem bis nominato
 Domino, secundum illud : « Pluit Dominus... a Do-
 mino, » bis secundum Hebraicum et tetragramma-
 ton refertur, ad personarum dualitatem evidenti-
 sime distinguendam; manifestum est autem Dei et
 omnium Patris, atque ejus Verbi discrimen hac
 ineffabili denominatione designari, ut ne cui sit am-
 biguum, si forte hæc uspiam de Deo appellatio ad-
 hibebatur, non tantum de increata natura intelli-
 gendam esse, sed etiam de Verbo quod est in prin-
 cipio apud Deum.

CAPUT VI.

In Jacobi benedictione hæc inter alia Isaacus di-
 cit : « Et serviant tibi populi et adorent te tribus :

esto dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii patris tui⁵⁴. » Hæc quasi ad Jacobum dicta minime posse videntur ad eum referri, neque ad populum ex eo natum, populum circumcisionis. Qui enim populi unquam ei servierunt? Aut quæ tribus eum adoraverunt? quem adorabant? quando unquam in fratrem suum dominationem exercuit? Qui autem patris ipsius filii qui eum adoraturi dicuntur? Quippe alium quemdam præter Jacobum filium habuisse Isaacus non invenitur, nisi Esauum. Quomodo igitur pluraliter dicitur: « Incurventur ante te filii patris tui? » Hæc autem notavimus propterea quod sæpius in prophetiis per Jacobum Christus significatur, ut propriis ostendatur locis, suspicantes annon forte ista in ejus testimonium adaptari possent. Simili enim ratione per Isaacum Christum sanctus Apostolus innuit, dicens: « Abrahamo dictæ sunt promissiones et semini ejus. Non dicit et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: et semini tuo, qui est Christus⁵⁵. » Vide igitur si ad eundem modum et quæ hic dicuntur de Jacobo non melius Christo convenirent; quæ quidem si ita habeat vir studiosus, quamque lectionem allegoriæ legibus conferre noverit. ἐνταῦθα ὡς περὶ τοῦ Ἰακώβ εἰρημένα μᾶλλον ἀρμόζοι θῆς ἐκάστην λέξιν νόμοις ἀλληγορίας ἐξετάσας εἴσεται.

CAPUT VII.

« Mansit autem Jacob solus: et ecce vir luctabatur cum eo usque mane⁵⁶. » Dein post pauca Jacobo dicente: « Non dimittam te nisi benedixeris mihi, dixit ad eum: Quod nomen est tibi? Respondit: Jacob. At ille: Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis⁵⁷! » Et post pauca: « Vocavit Jacob nomen loci illius Phanuel (visus Dei) dicens: Vidi Dominum facie ad faciem et salva facta est anima mea⁵⁸. » Quibus addit Scriptura: « Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel (visus Dei)⁵⁹. » Abrahamo quidem primum somnio Dominus manifestatur, et sæpius colloquitur; ter dein ei visus refertur, non in nocte, sed per meridiem visus; in tertia enim apparitione ipso meridiano tempore ejus hospitium excipit. Jacobo autem primum quidem post solis occasum media nocte in somniis apparet, in Mesopotamiam descendenti, cum per somnum aspexit cœlestem scalam, angelosque in ipsa ascendentes et descendentes, auditque Dominum innixum scalæ sibi dicentem: « Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui⁶⁰, » et reliqua, quæ sequentibus per angelum ei dicta fuisse demonstrantur; secunda manifestatio in Mesopotamia facta est, cum ei adfuit dixitque Dominus, ut tetragrammaton ostendit: « Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam, et ero tecum⁶¹. » In somnis ei hæc et per angelum elocutus est. Ut et ipse docet Jaco-

καὶ προσκυνήσουσίν σοι ἄρχοντες· καὶ γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ προσκυνήσουσίν σοι υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. » Τὰ λεγόμενα ὡς πρὸς τὸν Ἰακώβ οὐ πάντου φαίνεται δύνασθαι ἐπ' αὐτὸν ἀνάγεσθαι, οὐδὲ μὴν ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ γενόμενον λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς· ποῖα γὰρ ἔβη καὶ πότε ἐδοῦλευσεν αὐτῷ; ἢ τίνες ἄρχοντες αὐτῷ προσεκύνησαν; ὡς τίνα δὲ καὶ προσεκύνουν; πότε δὲ καὶ ἐκυρίευσεν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἢ τίνες οἱ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ υἱοὶ οἱ λεγόμενοι προσκυνήσειν αὐτῷ; Καὶ μὴν οὐχ εὕρισκται γὰρ ὁ Ἰσαὰκ ἑτερόν τινα παρὰ τὸν Ἰακώβ ἐσχηκώς ἢ μόνον τὸν Ἡσαῦ· πῶς οὖν πληθυντικῶς εἰρηται τὸ, « Προσκυνήσουσίν σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου; » Ταῦτα δ' ἐσημειωσάμεθα διὰ τὸ πολλάκις καὶ Ἰακώβ τὸν Χριστὸν ἐν ταῖς προφητείαις χρηματίζειν, ὡς ἐν τῆς οἰκειοῦς δειχθήσεται τόποις, ὑπονοοῦντες μὴ πῆ καὶ ταῦτα δύναται ταῖς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις ἀρμόζειν. Ὡς περὶ γοῦν καὶ τὰ κατὰ τὸν Ἰσαὰκ εἰς τὸν Χριστὸν μετελήφην ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος φησας· « Τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐδόθησαν αἱ ἐπαγγελίαι καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ· οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνὸς, καὶ τῷ σπέρματι σου, ὃς ἐστὶ Χριστὸς· ὅρα εἰ μὴ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ ἀν τῷ (Γ. 10) Χριστῷ, ἅπερ εἰ οὕτως ἔχοι ὁ φιλομα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

« Υπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος· καὶ ἐπάλατιεν ἀνθρώπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. » Εἶτα μετὰ βραχέα εἰπόντος τοῦ Ἰακώβ, « Οὐ μὴ σε ἀποστελω ἐὰν μὴ με εὐλογήσῃς, » φησὶν πρὸς αὐτόν· « Τί θνομά σοι; » Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰακώβ. Εἶπεν δὲ αὐτῷ· Οὐκέτι Ἰακώβ κληθήσεται τὸ θνομά σου, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται· τὸ θνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Καὶ αὐθις μετ' ὄλιγα· « Ἐκάλεισεν Ἰακώβ τὸ θνομα τοῦ τόπου ἐκείνου Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη ἡ ψυχὴ μου. » Ὡς ἐπιφέρει φάσκουσα ἡ Γραφή, « Ἀνέτειλε δὲ αὐτῷ ἥλιος ἡνίκα παρήλθε τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. » Τῷ μὲν Ἀβραάμ ἀρχῆθεν ὑπάρ οὐ Κύριος χρηματίζειν, καὶ πολλάκις μὲν διαλέγεται, τρίς δὲ αὐτῷ καὶ ὄφθεις ἀναγέγραπται, καὶ οὐκ ἐν νυκτὶ, ἀλλ' ἐν ἡμέρᾳ μέση ὄφθεις· τὸ γοῦν τρίτον καὶ ἐν αὐτῇ μεσημβρίᾳ αὐτῷ ἐπιξενούται· τῷ δὲ Ἰακώβ πρῶτον μὲν δυνατός ἡλίου ἐν μέσῃ νυκτὶ καθ' ὑπνους φαίνεται κατ' εἰ γὰρ (κατιόντι) εἰς Μεσοποταμίαν, ὅτε ἐν τῷ ὄραματι θεωρήσας τὴν οὐρανοκλίμακα καὶ τοὺς ἀναβαίνοντας καὶ τοὺς καταβαίνοντας ἐν αὐτῇ ἀγγέλους, τὸν δὲ Κύριον ἐπεστηριγμένον ἐπ' αὐτῆς, ἀκούει λέγοντος αὐτῷ τοῦ Κυρίου, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου, » καὶ τὰ λοιπὰ, ἃ καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς παρασταται δι' ἀγγέλου αὐτῷ εἰρηκώς· καὶ δεῦτερον δὲ ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, ὅτε ἐπιστάς αὐθις ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος εἶπεν αὐτῷ· « Ἀποστρέφου εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων σου καὶ εἰς τὴν γενεάν σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καθ' ὑπνον αὐτῷ ταῦτα καὶ δι' ἀγγέλου εἰρηκέν· ὡς δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακώβ

⁵⁴ Gen. xxvii, 29. ⁵⁵ Galat. iii, 16. ⁵⁶ Gen. xxxii, 24. ⁵⁷ ibid. 26-28. ⁵⁸ ibid. 30. ⁵⁹ ibid. 31. ⁶⁰ Gen. xxviii, 13. ⁶¹ Gen. xxxi, 3.

διδάσκει ἄνα (ἄμα) γούν τῇ θεῖα φωνῇ τὴν Λεῖαν καὶ τὴν Ῥαχὴλ ἀνακαλέσας, μεθ' ἕτερα τὸν γενόμενον αὐτῷ χρηματισμὸν ἀνατίθεται αὐταῖς λέγων, « Καὶ εἰπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον, Ἰακώβ, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐν οἷς φησιν· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄψθεός σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· οὐ φλευψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἠύξω μοι ἐκεῖ εὐχὴν· νῦν σὺν ἀνάσθηθι, καὶ ἐξελθε ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἀπελθε εἰς τὴν γῆν τῆς γενεσέως σου. » Μετὰ δὲ ταῦτα ὑποστρέφονται αὐτῷ ἀπὸ τῆς Μεσοποταμίας πρῶτον μὲν ἡδὴ πρωίας οὐσης συνήντησαν οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν καὶ εἶπε· « Παρεμβολὴ Θεοῦ αὐτῆ. » καὶ εἰκὸς γε τοῦτους ἐκείνους εἶναι, οὓς πρότερον ἐπὶ τῆς κλίμακος ἑώρακε· εἶτα δὲ καὶ ἀνατέλλει αὐτῷ ὁ ἀνωτέρω δύνας ἥλιος μετὰ τὴν προεκτεθεισάν περικοπήν, ἐν ἣ φαινεται παλαιῶν αὐτῷ καθ' ὕπνου ὁ φήσας πρὸς αὐτόν· « Οὐκέτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός. » Μετὰ γούν τὴν ὄπτασιαν ἀνέτειλεν αὐτῷ ὁ ἥλιος· ἡδὴ δὲ προκόψαντι καὶ τελειωθέντι οὐκέτι καθ' ὕπνου, ἀλλ' οὐδὲ ἐν νυκτὶ, οὐδὲ δι' ἀγγέλου, οὐδὲ μὴν δι' ἀνθρωπίνου εἶδους, ἐν μέσῃ δὲ ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ χρηματίζων αὐτῷ ὁ Θεὸς φησιν· « Ἀναστὰς, ἀνάσθηθι εἰς τὸν τόπον Βαιθὴλ, καὶ οἴκει ἐκεῖ. » καὶ ἐπὶ τοῦτοις πᾶσι τότε πρῶτον ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ ὅτι ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν Λουζᾶ, καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν λέγων τὰ ἀναγεγραμμένα. (f. 11) Ζητήσομεν δ' ἐπὶ σχολῆς πῶς μετὰ ταῦτα μέλλοντι αὐτῷ κατιέναι εἰς Αἴγυπτον πάλιν ἐν ὄραματι καὶ διὰ νυκτὸς ὁ Θεὸς εἶπεν· « Μὴ φοβοῦ καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον. » Ταῦτα δὲ ἡμῖν ἀναγκαίως παρατίθεται· δείκνυσιν γὰρ ὅτι μὴ εὐχερῶς μῆδ' ἐπὶ τῶν τυχόντων ἀνδρῶν ἡ θεία Γραφή τὸν Θεὸν ὤφθαι ἱστορεῖ· οὐτ' οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ, οὐτ' ἐπὶ τοῦ μετατεθέντος Ἐνώχ, ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τοῦ Νῶε, οὐδ' ἐπ' αὐτοῦ Μωϋσέως τετήρηται ὅτι ὤφθη τινὲ τούτων ὁ Θεὸς, καίτοιγε πολλάκις αὐτοὺς διεπέλασε ἀναγεγραμμένος· ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ ἐνός γε ἄλλου ὁ θεῖος Λόγος τὸν Θεὸν ὤφθαι εἰσάγει, ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ· καὶ ἐπὶ μὲν τοῦ Ἀβραάμ οὐ κατὰ τὸν πρῶτον αὐτῷ χρηματισμὸν ὤφθη, ἀλλὰ κατὰ τὸν δεύτερον καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἰακώβ μετὰ τὰ ἀναγεγραμμένα πάντα· τῷ γὰρ Ἰσαὰκ δις μόνος χρηματίσας ὁ Κύριος τὸ δις ὤφθαι αὐτῷ ἀναγράφεται, εἰ καὶ τὸ δεύτερον ἐν νυκτὶ. Πρόδηλον δὲ ἀπὸ τῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ προειρημένων ἡμῖν, ὅτι μὴ ἐπὶ τὸ πρῶτον αἴτιον ἀναφέρειν χρὴ τὰς ὄπτασις, ἀλλ' ἐπὶ τὸν θεῖον Λόγον, ὃν οὐδὲ αὐτόν (αὐτοί) πω χωρεῖν οἶοί τε ἦσαν οἱ μακάριοι καὶ θεοὶ ἄνδρες· τοῦτοις γούν αὐτοῖς, οἷς καὶ ὤφθαι προεῖρηται, μετὰ πλείστας προγυμνασίας ἑώρατο. Τίς δὲ (ἄν) σὺν ἄλλοις εἴη καὶ ὁ κατὰ τὴν προκειμένην περικοπήν συμπαλαιῶν καὶ συναγωνιζόμενος καὶ ὡσπερὲν συμμαχῶν τῷ Ἰακώβ, ἢ ὁ πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως τοῖς πατράσι λαλήσας ὁ ἱερός τοῦ Θεοῦ Λόγος, μόνος μετὰ τὸν Πατέρα Κύ-

A bus, vocalis Deo jubente Rachel et Lia, eisque inter alia apparitione quæ sibi evenerat relata. « Dixitque angelus Domini, inquit, ad me in somnis, dicens : Jacob 62; » et cætera, in quibus ait : « Ego sum Deus visus tibi in loco Dei, ubi unxisti lapidem, et votum vovisti mihi. Nunc ergo surge et egredere de terra hac, revertere in terram nativitatæ tuæ 63. » Post hæc vero revertenti e Mesopotamia primo mane obviam fuerunt angeli Domini de quibus et dixit : « Castra Dei sunt hæc 64. » Verisimile est hōs esse, quos prius super scalam viderat. Deinde oritur illi sol ex alto post supradictum locum, in quo videtur cum eo luctatus per somnum qui ad eum dixit : « Nequaquam Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel, quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis 65 ! » Post igitur visionem, statim sol ortus est ei. Postquam autem profecerit, perfectusque fuerit, jam non in somnis, neque noctu, neque per angelum, neque sub specie humana, sed in medio die, luce in media, Deus ipse manifestator ei, dicens : « Surge, et ascende Bethel, et habitabis ibi 66. » Atque post hæc omnia, tunc primum divina Scriptura testatur ipsi Deum visum fuisse in Luzā, qui et benedixit illi, dixitque ea quæ referuntur. Quæremus autem otiose quomodo deinceps ei, cum in Ægyptum descendere pararet, rursus in visione nocturna Deus dixerit : « Noli timere, descende in Ægyptum 67. » Hæc nobis necessario perpendenda. Ostendunt enim quod non facile, nec cuivis hominum Deum visum fuisse divina narrat Scriptura. Neque enim Adamo, neque Enoch illi, qui translatus est, neque Noe, neque ipsi Moysi fertur apparuisse Deus, etsi sæpius eis locutum esse narrant. De nullo enim divinus sermo visum esse Deum refert, nisi de solo Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo. Abrahamo quidem non in prima manifestatione visus est, sed secunda, quinta et sexta ; Jacobo autem in omnibus quæ memorantur ; Isaaco bis tantum Dominus manifestatus, bis visus dicitur, et secundum quidem noctu. Manifestum est iis quæ jam de Abrahamo diximus, quod non ad primam causam visiones sunt referendæ, sed ad divinum Verbum, quod accipere nondum valebant beati divinique homines. His igitur ipsis, quibus et visus fuisse dictus est, non sine multa exercitatione præparatoria manifestatus est. Quis igitur alius esse posset, qui hoc in loco colluctatur cum Jacobo quasi athleta et pugnor, nisi hic ipse qui multoties et diversa ratione patribus nostris locutus est 68, sanctum Dei Verbum, solus post Patrem Dominus et Deus, qui visus et benedicens Jacobo Israel eum nominavit, addens : « Contra Deum fortis fuisti ? » Eo autem modo videbant divini nomines Dei Verbum, quo et Salvatoris nostri apostoli, dicentes : « Quod fuit ab initio, quod audivimus,

62 Gen. xxxi, 11 63 ibid. 13. 64 Gen. xxxii, 2. 65 ibid. 28. 66 Gen. xxxv, 1. 67 Gen. xlvi, 3. 68 Hebr. i, 1.

quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, A et manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ⁶⁹. » Quod Verbum et vitam cum conspexisset Jacobus, dixit : « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salvata est anima mea⁷⁰. »

μεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » ὃν Λόγον καὶ ζωὴν θεασάμενος ὁ πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. »

CAPUT VIII.

« Juda, te laudabunt fratres tui : manus tua in cervicibus inimicorum tuorum, adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti : requiescens accubuisti ut leo, et quasi leæna. Quis suscitabit eum ? Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mitellendus est, et ipse erit exspectatio gentium⁷¹, » et reliqua. Quasi sancti Spiritus verbum audiendum Jacobi de Christo prophetizantis, et in personam transferentis ejus ab iis : « Juda, te laudabunt fratres tui. » Quod enim non ad unum filiorum verba faceret patriarcha apertum est Scripturæ peritis, quæ sic narrat : « Vocavit autem Jacob filios suos, et ait eis : Congregamini ut annuntiem quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis⁷². » Igitur de futuris se eis prophetizaturum nuntiat. Præterea perspicuum est quod non ad patriarcham Judam spectant prophetiæ verba. Quando enim illum et quam ob rem adoraverunt fratres sui, aut propter quod facinus eum unquam laudaverunt ? Quomodo etiam quidquid de hac prophetia ei adaptari potest ? Nec vero ad tribum ea possunt referri ; namque non tantum e tribu Judæ duces populi constituti sunt. Judices enim post Moysen e variis tribubus circiter quingentos annos Hebræis præfecti sunt ; dein e tribu Benjamin primus omnium rex fuit Saul ; quo mortuo regnaverunt e tribu Judæ non toto quingentorum annorum spatio ; dein post Babylonis captivitatem rebus præfuerunt e tribu Levi plus quam quingentos annos, usque ad Christi adventum. Quid igitur magis de tribu Judæ quæ prædicta sunt refert prophetia, quam de cæteris ? Ergo non ad tribum referri possunt quæ ostenduntur. Qui enim in novissimis diebus apparuit Judas, verum novimus esse Salvatorem et Dominum nostrum Jesum, Christum Dei, qui et dispensator ejus voluntatis et Judas nominatur. Ita enim nunc Israel, nunc Jacobus, nunc David, nunc aliter. Hunc autem et sancti apostoli et quotquot Spiritus adoptione dignati sunt, laudaverunt et adoraverunt. « Manus tuæ, » quas symbolice facta ejus esse existimamus, « in cervicibus inimicorum tuorum, » id est, cogitationum hostilium quæ eum fugiunt. Hic et quasi « catulus leonis » dicitur, sive propter secundum carnem nativitatem e tribu regiæ et Davidis radice, « et in similitudinem carnis peccati factam⁷³, » sive propter deitatem, qua exuta homo factus est, ob quam et non immerito : « E gemma, filii mi,

ριος καὶ Θεὸς χρηματίζων, ὃς καὶ εὐλογήσας τὸν Ἰακώβ Ἰσραὴλ αὐτὸν ὠνόμασεν, ἐπειπὼν, ὅτι « Ἐν- ἰσχυσας μετὰ Θεοῦ ; » Οὕτως δὲ ἐώρων οἱ θεοὶ ἄνδρες τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὡς καὶ οἱ φησαντες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι : « Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόα-

μεν, ὃ ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, καὶ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν, περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς. » ὃν Λόγον καὶ ζωὴν θεασάμενος ὁ πρὸς πρόσωπον· καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβη· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν ; Οὐκ ἐκλείψει ἀρχὸν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκαίμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὡς ἀγίου Πνεύματος τὸν λόγον ἀκουστέον τοῦ Ἰακώβ τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ προθεσπιζόντος καὶ εἰς πρόσωπον ἀναφωνοῦντος αὐτοῦ τὰ ἀπὸ τοῦ, « Ἰούδα, σὲ αἰνέσαισαν οἱ ἀδελφοὶ σου· » ὅτι γὰρ οὐ πρὸς τὸν ἕνα τῶν υἱῶν τοὺς λόγους ὁ πατριάρχης ἐποιεῖτο δῆλον τοῖς ἐπιστήσασι τῇ Γραφῇ διηγηματικῶς φασκούσῃ· « Ἐκάλεσε δὲ Ἰακώβ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Συνάχθητε, ἵνα ἀναγγεῖλω ὑμῖν τί ἀπαντήσεται ὑμῖν ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν. » Οὐκοῦν περὶ μελλόντων προφητεύσειν αὐτοὺς ἐπαγγέλλεται. Σαφὲς δὲ καὶ ἄλλως ὅτι μὴ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἰούδαν αἱ τῆς προφητείας (f. 12) ἀρμόττουσι φωναί· πότε γὰρ ἐκεῖνον ἦ καὶ διὰ τι προσεκύνησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, ἐπὶ τίνι δὲ κατορθώματι ἦ καὶ πότε ἦνσαν αὐτόν ; Πῶς δ' ἂν τις καὶ τὰ λοιπὰ τῆς προφητείας ἐπ' ἐκεῖνον ἀρμόζων διηγήσεται ; Ἄλλ' οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν εὐλογί- στως τις αὐτὰ ἀναφέρει, ὅτι μὴ μόνον ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ἀρχοντες κατέστησαν τοῦ λαοῦ· οἱ τε γὰρ μετὰ Μωϋσῆα Κριταὶ ἐκ διαφόρων γενόμενοι φυλῶν διήρκεσαν ἠγούμενοι ἐπὶ ἔτεσιν ἐγγύς που πεντακοσίοις, μεθ' οὓς ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν πρῶτος ἀπάντων βασιλεύει Σαούλ, καὶ οὕτως μετὰ τούτους οἱ ἐκ φυλῆς Ἰούδα βασιλεύουσι οὐδ' ὅλοις ἔτεσι πεντακοσίοις· εἶτα μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν οἱ ἐκ φυλῆς Λευὶ προσέστησαν τῶν πραγμάτων ὑπὲρ τὰ πεντακόσια ἔτη μέχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. Τί οὖν μᾶλλον περὶ τῆς Ἰούδα φυλῆς τὰ προειρημένα φησὶν ἡ προφητεία, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ; Οὐκ ἄρα οὐδὲ ἐπὶ τὴν φυλὴν ἀρμόζοι τὰ δηλούμενα· τὸν μέντοι γε ἐπ' ἐσχάτῃ τῶν ἡμερῶν ἀναφανέντα Ἰούδαν ἀληθινὸν ἴσμεν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταμίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιῶν καὶ Ἰούδαν ὀνομασθέντα· ὥσπερ δὴ καθ' ἐτέραν Ἰσραὴλ, καὶ κατ' ἄλλην Ἰακώβ, καὶ Δαυὶδ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· τοῦτον δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ ἀπόστολοι, καὶ πάντες ὅσοι τοῦ πνεύματος τῆς ἰσθεσίας ἤξιώθησαν, ἦνσαν τε καὶ προσεκύνησαν· « Αἱ χεῖρές τε αὐτοῦ, » ὃς συμβολικῶς ἠγούμεθα εἶναι τὰς πράξεις, « κατὰ νότου τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, » τοῦτ' ἐστὶν τῶν νητῶν πολεμίων φευγόντων αὐτὸν γεγόνασιν· οὕτως

⁶⁹ I Joan. 1, 1. ⁷⁰ Gen. xxxii, 30. ⁷¹ Gen. xlix, 8-10. ⁷² ibid. 1. ⁷³ Rom. viii, 3.

ὅτι καὶ ὡς ἡ σκύμνος λέοντος ἔειρηται, εἶτε διὰ τὴν ἀσθενεῖαν κατὰ σάρκα γενέσθαι ἐκ βασιλικῆς φυλῆς, καὶ τῆς τοῦ Δαυὶδ βίβης, ἡ καὶ ἐν ὁμοιωμάτι σαρκὸς ἁμαρτίας γεγεννημένην· ἢ εἶτε διὰ τὴν θεότητα, ἥς ἑαυτὸν κενώσας ἐνηθρώπισεν, δι' ἣν εὐκαίρως καὶ τὸ, ἢ Ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἢ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἀναπεφύνηται. Ὅτε μὲν οὖν τὴν ἐκ βλαστοῦ καὶ ἐκ βίβης αὐτοῦ γενέσθαι ἐδήλου τοῦ Σωτῆρος, ἢ σκύμνον λέοντος ἢ αὐτὸν ὠνόμασεν, εἰπὼν, ἢ Σκύμνος λέοντος. Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης· ἢ ὅτε δὲ τὴν ἀνάβλησιν καὶ τὴν κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ κοίμησιν προφητεύει, ἀμφοτέρωθεν αὐτὸν φησὶ καὶ ὡς λέοντα καὶ ὡς σκύμνον ἐν τῷ, ἢ Ἀναπεφύνηται ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· ἢ τότε γὰρ οὐ μόνον ὡς ἐκ βασιλικῆς φυλῆς γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ ὡς αὐτὸς βασιλεὺς ὢν ἀνύψωτο· ὁμολογοῦντων αὐτὸν τῶν ἐθνῶν, εἰ καὶ μὴ οἱ ἐκ περιτομῆς ἤθελον, ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ· καὶ ἄλλως δὲ ῥηθεῖται, ἐπειδὴ πρῶτον ἀντικειμένης δυνάμεις αἰρομένου πολέμου καὶ καταλύειν μέλλοντι τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τούτῳ τὸν διάβολον, ἔδει παρεῖναι τῷ ἐκ βλαστοῦ Ἰακώβ κατὰ σάρκα γεγεννημένῳ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου· εἰκότως λέοντι μὲν ἡ θεότης παραδέχεται διὰ τὸ κειρωθῆναι καὶ νενικηκέναι πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ ἀτιθάσους δυνάμεις· σκύμνῳ δὲ λέοντος, ἢ ἀνειλήφει σαρκίον ἐκ τῆς τοῦ Ἰούδα βασιλικῆς φυλῆς· ἀλλὰ καὶ εἴπερ ὁ ἀντιδικὸς ἡμῶν διάβολος ὡς λέων ἐστίν (σ. 13) ὠρυόμενος, ὅρα μὴ τοῦτο σκύμνος πᾶς ἀνὴρ λέγῃται ἁμαρτωλὸς, ἐπεὶ ἢ πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. ἢ Ἐπεὶ οὖν καὶ ὁ Σωτὴρ ἢ ἐν ὁμοιωμάτι σαρκὸς ἁμαρτίας ἐλήλυθε, ἢ καὶ ἢ Γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν κατάρρα· καὶ ἢ Μὴ γνόντα αὐτὸν ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν· ἢ ὅρα μὴ τούτων ἕνεκεν κατὰ τινὰ βαθύτερον λόγον οὔτε λέοντα οὔτε σκύμνον, ἀλλ' ὡς λέοντα καὶ σκύμνον γεγενῆσθαι αὐτὸν παρὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἢ προφητεία θεοσπίζει· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς τὸ ἑαυτοῦ πάθος τῷ τοῦ θφειως παραβάλλει λέγων· ἢ Ὡσπερ Μωϋσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὕψωθηναί δεῖ τὸν Ἰδὸν τοῦ ἀνθρώπου. ἢ Ἐπὶ τούτοις σεσωπημένως τὸ κατὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ μυστήριον ὑπαινίσσεται διὰ τοῦ, ἢ Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; ἢ Σαφῆς δ' ἡμῖν ἐκ τοῦ συμπεράσματος χέρονε τίς ἡγείρειν Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν· δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ.

Ἐξῆς δὲ λέγεται τὰ ἀπὸ τοῦ· ἢ Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ· ἢ ἄπερ εἰ μὲν ἐξ ἐτέρας ἀναγινώσκωμεν ἀρχῆς, λέγοιτο ἂν ὡς περὶ πάντων τῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίου γένους καθηγησαμένων τοῦ λαοῦ, καὶ εἶη ἂν κατ' αὐτὴν τὴν διάνοιαν ὁ τῶν προκειμένων ῥητῶν νοῦς τοιοῦτος τις· οὐ πρότερον παύσονται οἱ ἐξ Ἰουδαίου ἄρχοντες καὶ ἠγούμενοι ἐπὶ τὸν Ἰουδαίου λαὸν καθιστάμενοι, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ τῆς τῶν ἐθνῶν προσδοκίας αἰτίας, τοῦτ' ἐστὶν ὁ Χριστὸς, οὗ παραγενομένου ἐκλείψει ἀνάγκη τοὺς προεξημένους. Τούτων δ' οὕτως ἔχόντων, ἐπισκεψόμεθα τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἴγε νῦν βασιλεῖς καὶ ἠγούμενοι ἐσθὶν εὐρεῖν. Ἀλλὰ γὰρ πᾶσι πρόδηλον ὡς μετὰ τῶν λοιπῶν καὶ τὸ Ἰουδαίου ἔθνος τοῖς καταπαρχῶν (κατ' ἐπαρχίας) Ῥωμαίων

ascendisti, ἢ ab Jacobo dicitur. Verumenimvero cum quidem e gemma et e radice ejus nativitatem ostenderet Salvatoris, ἢ catulum leonis ἢ eum nominavit, dicens : ἢ Catulus leonis Juda : e gemma, filii mi, ascendisti; ἢ cum vero et exaltationem et passionis suæ dormitionem prophetizat, simul eum dicit et quasi leonem et quasi catulum : ἢ Requiescens accubiisti ut leo et ut leonis catulus : ἢ tunc enim, non tantum ut regio ortus genere, sed ut ipse rex elatus est; agnoscentibus eum gentibus, etsi noluerunt Judæi, quasi ipse rex fuisset Israel. Cæterum et dicere possemus ei, quandoquidem contra potestates adversas bellum tulisset, et evertere pararet mortis potentiam habentem⁷⁴, scilicet diabolium, necesse erat adesse e radice Jacobi secundum carnem nato Verbi deitatem. Leoni quidem merito deitas assimilatur, ut qui feras omnes indomitasque potestates superavit atque devicit; leonis autem catulo, ut qui carnem accepit e regia Judæe tribu natus. At si quidem adversarius noster diabolus est quasi leo rugiens⁷⁵, animadvertite quod ejus catulus omnis dicatur peccator, quoniam ἢ omnis qui facit peccatum ex diabolo est⁷⁶. ἢ Cum igitur et Salvator ἢ in similitudinem carnis peccati venit et factus est pro nobis piaculum⁷⁷; ἢ et ἢ eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit⁷⁸, ἢ attende quod eam ob causam secundum quoddam significantius verbum non leonem neque catulum, sed quasi leonem et catulum eum factum esse in passionem tempore prophetia declarat; cum et ipse passionem suam serpentis assimilatur passioni dicens : ἢ Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis⁷⁹. ἢ Dein tacite resurrectionis ejus mysterium innuit, his verbis : ἢ Quis suscitabit eum? ἢ Apertum est nobis e conclusione quis suscitet Jesum Dominum nostram a mortuis, Deus scilicet et Pater ejus.

Deinde dicitur : ἢ Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus. ἢ Quæ quidem si de alio interpretemur sceptrum, dicerentur quasi de omnibus qui ex Judæorum genere populum gubernarunt, talisque esset secundum hanc interpretationem hujusce loci sensus : Non prius cessabunt e Judæis duces, principesque super Judæorum populum constituti, quam veniat gentium expectationis causa, id est, Christus, cujus post adventum necesse est auctoritatem relinquunt. Quæ cum ita se habeant, tempora nostra attente perspicimus, an duces regesque nunc reperire sit. Verum omnibus constat, sicut cæteras gentes, Judæorum quoque populum Romanæ ditioni esse subjectum, neque quemquam eorum summæ auctoritatis esse competentem.

⁷⁴ Hebr. II, 14. ⁷⁵ I Petr. V, 8. ⁷⁶ I Joan. III, 8.

⁷⁷ Rom. VII, 3. ⁷⁸ II Cor. V, 21. ⁷⁹ Joan. III, 14.

Iludque a Salvatoris nostri incarnatione fieri incipit. Igitur ad regis Herodis tempora Hebræos semper Hebraicæ genti imperasse in historiis reperimus. A Moyse ipso successionem continua, populo duces constituti fuerunt, Judices vocati; deinde reges usque ad Babylonis captivitatem imperium exercere; post captivitatem summi pontifices ad Augustum regia auctoritate potiti sunt; Herode vero, qui primus alieni erat generis, regnumque a Romanis obtinuerat imperante, Salvator Dominusque noster Jesus Christus natus est. Jam igitur ab eo usque ad nostrum tempus imperium sceptrumque a Judæis ablata sunt. Patet advenisse a prophetis prædictum Salvatorem nostrum, cujus a temporibus non modo Judæorum ablati sunt duces, sed et omnis cultus qui apud eos secundum Moysis legem Jerusalem implebatur. Manifeste autem et expectatio eorum qui per eum ad universarum gentium Deum confugiebant reipsa confirmari cœpit, ipsius adventus tempore, secundum Jacobi prophetiam.

τῶν δι' αὐτοῦ καταπεφυγῶτων ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων παρουσίας αὐτοῦ χρόνων, κατὰ τὴν τοῦ Ἰακώβ προφητείας.

Et hæc quidem si de proprio sceptro intelligamus, « non auferetur sceptrum de Juda; » si priori hunc quasi consentaneum accommodemus sensum, Christum significat Judas in præcitate loco, et « non auferetur sceptrum de Juda, » ad illos spectat qui post Christum duces et principes Ecclesiæ fuerunt: hos prophetia dicit non defecturos esse, « donec veniat qui mittendus est; » quasi manifeste diceret, donec veniat quæ ei decreta sunt in consummationem futuram, omnium regnum obtinebit. Quod vero duces Christi discipulos sanctus vocat Spiritus, manifestum est ex iis quæ de Juda dicuntur: « Tu vero, homo unanimis, dux meus et notus meus⁸⁰. » Quos religiose colentes, qui eorum divinis sincerisque et sanctis verbis crediderunt, minime conturbari debent, nec in fide sua commoveri hujus temporis persecutionibus, ac præsertim ea quæ nunc adversus nos vehementissime sævit, taliaque adversus Ecclesias totumque populum exercuit, qualia nec in historia unquam, nec in traditione senex quisvis meminisse potest. Hæc vero dicimus, ne cui forte videantur quæ nunc sæva patimur iis quæ prius diximus plane contraria, cum neque coire fideles possint, neque decreta duces Ecclesiæ præcipere. Veracissima igitur cum sit divinitus inspirata Scriptura, credendum est eos duces non omnino defecisse, etsi quibusdam defecisse videantur. Deus enim Prophetæ dicens: « Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal⁸¹, » querenti quod solum eum cæteris sublatis reliquisset, ipse nunc et dignos Providentia sua inspicit, « reliquias secundum electionem gratiæ⁸²⁻⁸³ » et nobis conservans a se munitos et se unum contemplantes. De quibus et ipsi diceremus: « Nisi Dominus Sabaoth reliquisset

A ἡγαμέσιν ὑποτέτακται, μηθενὸς αὐτῶν τὴν τοῦ ἄρχων ἐξουσίαν ἐπιτετραμμένον. Καὶ τοῦτο γε ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως ἤρξατο· μέχρι γοῦν Ἡρώδου βασιλέως Ἑβραίου ἐξ Ἑβραίων τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνος ἄρξαντας ἐν ταῖς ἱστορίαις εὐρίσκομεν, ἐξ αὐτοῦ Μωϋσέως κατὰ διαδοχὴν ἡγασαμένων πρῶτον μὲν τῶν λεγομένων Κριτῶν, εἰθ' ἐξῆς τῶν βασιλέων μέχρι τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, μεθ' ἣν οἱ ἀρχιερεῖς τὴν ἀρχὴν διαδεξάμενοι ἐπὶ τὴν Αὐγούστου διήρκεσαν βασιλείαν· καθ' ὃν Ἡρώδου πρῶτου τὸ γένος ἀλλαφύλων (λου) τὴν κατ' αὐτῶν βασιλείαν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐγγειροσθέντος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη. Ἦδη τὸν ἐξ ἐκείνου καὶ μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου σαφῶς ἐκλειοπῶς ἄρχων τε καὶ ἡγούμενος ἐν Ἰουδαίᾳ ἀποδείκνυται· δῆλον ὡς ἐλήλυθεν ὁ πεπροφητημένος Σωτὴρ ἡμῶν, οὗ ἀπὸ τῶν χρόνων οὐ μόνον οἱ Ἰουδαίων ἐπιλειοπασιν ἄγοντες, ἀλλὰ καὶ πᾶσα ἡ πρὸς αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀποτελουμένη κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον λατρεία. Σαφῶς δὲ καὶ ἡ προσδοκία Θεὸν ἐθνῶν ἔργῳ πληροῦσθαι ἤρξατο ἀπὸ τῶν τῆς

Καὶ ταῦτα μὲν εἰ ὡς ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἀναγινώσκοιμεν τὰ ἀπὸ τοῦ « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα » εἰ δ' ὡς ἀκόλουθον τῆ πρὸ αὐτῆς διανοίᾳ καὶ τὴν μετὰ χεῖρας συνάποτομεν, ἐξῆς ἂν εἴη, τοῦ Χριστοῦ Ἰούδα νενοημένου κατὰ τὰ προαποδομένα, τὸ « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ (f. 7°) Ἰούδα, » ἐπὶ τοὺς μετὰ τὸν Χριστὸν ἄρχοντας καὶ ἡγούμενους τῆς Ἐκκλησίας ἐκλαμβάνειν, οὗς ἡ προφητεία φησὶν μὴ ἐκλείπειν « ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ » ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ τῆς συντελείας ἐπιστάσης, κομίσῃται τὴν κατὰ τῶν ὄλων βασιλείαν. Ὅτι δὲ καὶ ἡγούμενους τοὺς τοῦ Χριστοῦ μαθητὰς τὸ θεῖον ἀποκαλεῖ Πνεῦμα σαφές ἐστὶν ἐκ τοῦ λέγεσθαι περὶ τοῦ Ἰούδα· « Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσχύου, ἡγεμὼν μου καὶ γνώστη μου. » Καὶ τούτοις τὴν χρῆ προσέχοντας τοὺς ὡς θεοὺς καὶ ἀληθεῖς τοῖς ἱεροῖς λόγοις πεπιστευκότας μὴ βαδῶς θροεῖσθαι, μηδὲ μὴν σείεσθαι τὴν πίστιν ὑπὸ τῶν κατὰ καιρῶς διωγμῶν, καὶ μάλιστα τοῦ ἐνεστῶτος ὑπὲρ τοὺς πῶποτε σφοδρότατα καθ' ἡμῶν πνεύσαντος, καὶ τοιαῦτα ἐπιδειξαμένου κατὰ τὴν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅποια οὔτε ἀπὸ γραφῆς οὔτε μὴν ἐκ παραδόσεως ἀρχαίων τις ἐμνημόνευσεν. Ταῦτα δὲ φαμεν, ἐπεὶ τάχα δόξειεν ἀντικρυς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα διωγμὸν τάναντία συμβεβηκέναι τοῖς εἰρημνοῖς, διὰ τὸ μηδὲ ἄθροισμα νῦν συνεστάναι δοκεῖν, μήτε τὸν κανόνα τῆς Ἐκκλησίας ἀρχόντων. Ἀφενδοῦς τοιγάρτοι τυγχανούσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, πεπεισθαι χρῆ ὅτι μὴ πάντως ἐξέλπειον οἱ προειρημένοι, εἰ καὶ δοκοῖεν τισὶν ἐκλειοπέναι· ὁ γὰρ εἰπὼν τῷ Προφήτῃ Θεός, « Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχίλους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ, » ὑπειληφότι μόνον αὐτὸν περιλειφθαι τῶν λοιπῶν ἀνηρημένων, ὁ αὐτὸς καὶ νῦν τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ προνοίας ἐφορᾷ, « λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος » καὶ

⁸⁰ Psal. LIV, 14 ⁸¹ Rom. XI, 4. ⁸²⁻⁸³ ibid. 5.

ἡμῖν διαφυλάττων τοὺς πρὸς αὐτοῦ φρουρουμένους, καὶ πρὸς αὐτοῦ μόνου θεωρουμένους, περὶ ὧν εἶπομεν ἂν καὶ αὐτοὶ τὸ, « Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν. καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὠμοιώθημεν. » Τὸ γάρτοι εἰς τὸ παντελὲς ἐκλειομέναι νομίζουσιν τοὺς τοῦ λόγου προεστῶτας, ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ὑπὸ τῆς προφητείας ὀνομασμένους, ἐν τῷ τῶν ἀμηχάνων τυγχάνει, διὰ τὸ καὶ ὄρον τεθεῖσθαι τοῦ « μὴ ἐκλείψειν ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῶν. » τοῦτ' ἐστὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπηγγελμένα τῷ Χριστῷ, φήσαντι (τος) πρὸς αὐτὸν, « Κἀθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » ὅτε καὶ « Πᾶν γένυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. » τῆνικαῦτα γὰρ καὶ τῶν ἐκθροῦν προσδοκία τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καιρὸν ἔξει τὰς προσδοκηθείσας ἐπαγγελίας κομίσασθαι ἐν τῇ προσδοκωμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Καὶ ταῦτα μὲν ταῦτη· τὰ δ' ἐξῆς ἀπὸ τοῦ, « Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, θέσι ζητεῖν καταλείψομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν, ὅμως δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφοῦς διηγήσεως τῶν κατὰ τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

« Καὶ Μωϋσῆς ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθὼρ τοῦ (f. 8) γαμβροῦ αὐτοῦ. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ ἦλθον εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ Χωρηθ· ὤφθη δὲ ἄγγελος Κυρίου αὐτῷ ἐν φλογὶ πυρός. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὡς δὲ εἶδεν Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλισεν αὐτὸν ἐκ μέσου τοῦ βάρου λέγων. » Καὶ αὖθις· « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ εἶμι ὁ ὢν. » Καὶ μετὰ πλείστα· « Ἐλάλησεν δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωϋσῆν· καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· Ἐγὼ Κύριος, καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· καὶ ἔστησα τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα παρατετηρημένους ἐν τούτοις οὐχ ὁ Κύριος ἀλλ' ὁ ἄγγελος ὤφθαι τῷ Μωϋσεὶ ἀναγέγραπται, δι' οὗ καὶ ὁ Κύριος ὡσπερ δι' ἐρμηνέως χρηματίζων διδάσκει, ὅτι μὴ εἴη ὑποδεηκτικὰ τις δύναμις ἢ χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὢν. Σαφέστερον δὲ τίς ἐστὶν ὁ ὢν παριστᾶ ἐν τῷ (1) φησιν· « Ἐγὼ Κύριος· καὶ ὤφθη πρὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομά μου Κύριος οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· » ὁ καὶ τοιοῦτον δοκεῖ μοι νοῦν περιέχειν· Σοὶ μὲν τὸ ὄνομά μου τέως αὐτὸ μόνον δηλῶν φημι· Ἐγὼ Κύριος· τοῖς δὲ σοῖς πατράσι τὸ μὲν ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα, καὶ μεζόνος γὰρ βξίτοι τῆς τοιαύτης γνώσεως ἐτύγγανον ὄντες· αὐτὸς δὲ ὤφθη αὐτοῖς καὶ δι' ἑαυτοῦ (ἑμαυτοῦ) τὴν Διαθήκην μου πρὸς αὐτούς ἔστησα. Πρὸδηλον δὲ ἐκ τῶν προαποδομένων τίς ἦν ὁ τοῖς πατράσιν ὄφθεις· τοῦτον γὰρ ἐξεταζόμενος τὸν τρόπον ὁ λόγος πρὸς τὸν « ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸν Λόγον » ὑπάρχειν ἀπαδεικνυεν. Οὐκοῦν ὁ αὐτὸς καὶ νῦν ἐπιφαίνεται, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως γὰρ τοῖς προπά-

A nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuissimus⁸⁵. » Idcirco minime existimandum est verbi magistros, duces principesque a prophetis vocatos, penitus defecisse, præsertim cum præfixi sint termini, « non auferentur donec veniant quæ ipsi decreta sunt; » scilicet quæ a Patre Christo nuntiata sunt, ad eum dicente : « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum⁸⁶; » nec non illa : « Omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum; et omnis lingua consteatur quia Dominus Jesus Christus⁸⁷. » Tunc enim et gentium exspectatio quæ ab eo tempore usque ad illud in eum crediderunt, promissionum consummationem videbit, speratoque caelorum regno potietur. Hæc quidem ita; quæ vero sequuntur : « Ligans ad vineam pullum suum, » allegorice interpretanda studiosis viris relinquemus, pluribus jam dictis, non quod ad propositum nostrum; quippe quæ ad hunc locum perspicue illustrandum requirerentur.

B τῆς δι' ἀλληγορίας ὑπονοίας ἡρτημένα τοῖς φιλομαθεῖς ζητεῖν καταλείψομεν, πλεονάσαντες καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις, οὐ κατὰ τὸν προτεθέντα μὲν σκοπὸν, ὅμως δ' ἐξ ἀνάγκης ὑπὲρ σαφοῦς διηγήσεως τῶν κατὰ τὸν τόπον.

CAPUT IX.

Ab Exodo.

« Moyses autem pascebat oves Jethro soceri sui⁸⁷. » Et post pauca : « Venitque ad montem Dei Horeb; apparuitque ei Domini angelus in flamma ignis⁸⁸; » ac deinde : « Cernens autem Dominus quod pergeret ad videndum, vocavit eum de medio rubi et ait⁸⁹; » et rursus : « Dixit autem Dominus ad eum : Ego sum qui sum⁹⁰. » Et infra : « Locutus est Deus ad Moysem, dixitque ad eum : Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob, cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis; pepigique fœdus meum cum eis⁹¹, » et reliqua. Accuratissime in istis non Dominus, sed angelus visus fuisse refertur, per quem Dominus, quasi per interpretem manifestatus, edocet seipsum non aliquam esse inferiorem potestatem, sed hunc ipsum qui est. Quis ille igitur qui est, hæc nobis plenius demonstrant : « Ego Dominus, qui apparui Abraham, Isaac et Jacob; cum essem Deus eorum, nomenque meum Dominus non indicavi eis. » Quæ mihi videntur sic interpretanda. Tibi nomen meum usque nunc soli revelans, dico : Ego Dominus; patribus vero tuis nomen meum non indicavi, quippe majori scientia dignis. Ipse autem apparui eis, et per meipsum Testamentum meum cum eis pepigi. Constat supradictis quis patribus apparuerit. Hujus enim loci explanatio eum ostendit esse « in principio apud Deum, Deum Verbum⁹². » Idem igitur nunc quoque manifestatur, sed non eodem modo quo patribus. His enim ut majoribus et perfectioribus ipse visus est et per se ipsum Testamentum suum cum iis pepigit. Moysi

⁸⁵ Rom. ix, 29. ⁸⁶ Psal. cix, 1; Act. i, 34, 35. ⁸⁷ ibid. 4. ⁸⁸ ibid. 14. ⁸⁹ Exod. vi, 2-4. ⁹⁰ Joan. i, 1.

⁸⁶ Philip. ii, 10. ⁸⁷ Exod. iii, 1. ⁸⁸ ibid. 2.

(1) Τῷ. Forte ᾧ, vel οἷς. Edit.

vero visus est non Dominus, sed angelus; vocavit eum non jam angelus, sed Dominus. Dominus quidem erat præcipiens, angelus vero divina exsequatur mandata. Inde interdum legere est in sancto Apostolo: « Qui solus ordinas per angelos in manu Mediatoris »²³; » et: « Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus »²⁴. » Manifeste igitur angelus apparuit, et Dominus per eum manifestabatur. Nec semel invenias in omni lege Scripturam indicantem Moysi visum fuisse Deum vel Dominum, quod de solis tribus patriarchis videtur esse dictum. E quibus apertum est omnem legem Hebraicæ gentis hominibus, ut mente infirmioribus et sub duce constitutis, traditam quasi per pædagogos atque moderatores fuisse, nec non typice eis et symbolice divina mandata revelata fuisse, prout altiorem spiritalemque disciplinam accipere non valentibus, quippe qui Ægyptiaca mollitie pueri educati erant, et multa adhuc conversione indigentes; quibus ignis esse Deus dicitur: « Deus noster ignis consumens »²⁵, » quod minime de patriarchis dicitur. Verum cum illos jubet se purificare ut gloriam Domini videant, non sicut de Abrahamo, et Isaaco, et Jacobo simpliciter dicitur Deum eis visum esse, sed hæc eadem multo et terrifico apparatu narrantur: « Jamque advenerat tertius dies, et mane inclaruerat: et ecce cœperunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, et nubes densissima operire montem, clangorque buccinæ vehementius strepebat. Et timuit populus qui erat in castris. Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices montis. Totus autem mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super eum in igne, et ascenderet fumus ex eo quasi de fornace: et stabat omnis populus vehementer conterritus. Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus et prolixius tendebatur. Moyses loquebatur et Deus respondebat ei. Descenditque Dominus super montem Sinai, in ipso montis vertice, et vocavit Moysen »²⁶, » et reliqua. Hæc quidem descendisse Dominum testantur, visus autem fuisse minime fertur, quod de solis patriarchis observatum est. Domini igitur præsentia quidem facta est, non autem visio ipsius; sed, ut patet, satellitum sibi angelorum, quibus utiliter populo formidandam ac terrificam visionem effecit, prudenter consulens ut eorum cautelam simul et metum et in se fidem stabiliret ad custodiam observantiamque legum quas eis præcepturus erat. Quod cum plures erant Domino legem edicenti famulantes angeli, ipse Moyses in benedictionibus ostendit dicens: « Dominus de Sina venit, et de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, et cum eo sanctorum millia. In dextra ejus angeli cum eo »²⁷. » Ideoque Stephanus in Actibus, cum populum vehementer objurgaret, ait: « Qui accepit

Α τορσιν · ἐκεῖνοις γὰρ ἄτε μείζοσι καὶ τελειοτέροις αὐτοὺς ὤφθη, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν Διαθήκην αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς ἔστησεν · ἐπὶ δὲ τοῦ Μωϋσέως ὤφθη μὲν οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ὁ ἄγγελος · ἐκάλεσε δὲ αὐτὸν οὐκέτι ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Κύριος · Κύριος μὲν γὰρ ἦν ὁ διαταττόμενος · ἄγγελος δὲ ὁ τοὺς θεοὺς λόγους διακονούμενος · ὅθεν εἰ καὶ τι ἄλλο θαυμασίως ἐκπεφώνηται τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ, καὶ τὸ, « Ὁ μόνος διαταγῆς (γὰρ δι') ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· » καὶ τὸ· « Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθείς λόγος ἐγένετο βέβαιος. » Σαφῶς γοῦν ἄγγελος εἰσηχται καὶ ὁ Κύριος δι' αὐτοῦ χρηματίζων, καὶ οὐδὲ ἅπαξ ἂν εὐροῖς δι' ἄλλης τῆς νομοθεσίας τὴν Γραφὴν σημειουμένην ὡς ὅτι δὴ ὤφθη ὁ Θεὸς ἢ ὁ Κύριος τῷ Μωϋσεῖ, ὅπερ ἐπὶ μόνων τῶν τριῶν πατριαρχῶν εἰρημένον ἐμφαίνεται· ὡς ἐκ τούτων σαφὲς εἶναι, τὴν πᾶσαν νομοθεσίαν τοῖς κατὰ τὸν τότε λαῶν, οἳ αὖθις τὰς ψυχὰς καὶ εἰσαγομένοις, διδομένην ὡσπερ διὰ παιδαγωγῶν καὶ οἰκονόμων παραδεδόσθαι, τυπικῶς τε αὐτοῖς καὶ εἰκονικῶς τὰ θεῖα διὰ συμβόλων ἠνίχθαι, τῷ μὴ τὴν μυστικωτέραν καὶ πνευματικὴν οἶδον τε αὐτοὺς ἐπιδέξασθαι διδασκαλίαν, ἅτε γοῦν παισὶ τρόποις Αἰγυπτίους ἐκδιητημένοις, καὶ πολλῆς ἐτι χρῆζουσιν ἐπιστροφείας, πῦρ εἶναι ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ· « Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλισκόν, » ὅπερ οὐδαμῶς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηται. Ἄλλα καὶ ὅτε προστάττει ἀγνίσασθαι αὐτοὺς ὅπως (f. 8 v°) ἴδωσι τὴν δόξαν Κυρίου, οὐχ ὡσπερ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τοῦ Ἰσαάκ καὶ τοῦ Ἰακώβ ἀπλῶς εἰρηται ὅτι ὤφθη αὐτοῖς ὁ Θεὸς, μετὰ πολλῆς δὲ καταπλήξεως καὶ φαντασίας αὐτὰ δὴ ταῦτα ἀναγράφεται· « Καὶ ἐγένετο τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γενηθέντος πρὸς ὄρθρον, καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ νεφέλη γνοφώδης ἐπὶ τοῦ ὄρους, καὶ φωνὴ τῆς σάλπιγγος ἤχει μέγα, καὶ ἐποθήθη πᾶς ὁ λαὸς ἐν τῇ παρεμβολῇ· καὶ ἐξήγαγε Μωϋσῆς τὸν λαὸν εἰς τὴν συνάντησιν τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς παρεμβολῆς, καὶ παρέστησαν ὑπὸ τὸ ὄρος (Σινὰ τὸ ὄρος) Σινὰ ἐκαπνίζετο ὄλον διὰ τὸ καταβεβηκέναι ἐπ' αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἐν πυρὶ· καὶ ἀνέβαινε ὁ καπνὸς αὐτοῦ ὡσεὶ καπνὸς καμίνου· καὶ ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα· ἐγένοντο δὲ φωναὶ τῆς σάλπιγγος προβαίνουσαι ἰσχυρότερα· σφόδρα. Μωϋσῆς ἐλάλει, ὁ δὲ Θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ, κατέβη δὲ Κύριος ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Σινὰ ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Μωϋσῆν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὅτι μὲν οὖν κατέβη Κύριος διὰ τούτων μεμαρτύρηται· ὅτι δὲ καὶ ὤφθη οὐκέτι εἰρηται, ὁ ἐπὶ μόνων τῶν πατριαρχῶν τετήρηται. Οὐκοῦν παρουσία μὲν ἐγεγονε τοῦ Κυρίου· ὅπτασία δὲ οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ ὅλλον ὅτι τῶν ἀμφ' αὐτὸν δορυφόρων ἀγγέλων, δι' ὧν χρησίμως τῷ λαῷ φοβεράν καὶ καταπληκτικὴν ἐποίησατο τὴν ὅπτασίαν, εὐλάβειαν ὁμοῦ καὶ φόβον καὶ πίστιν τὴν εἰς αὐτὸν κρατῦναι ἐν αὐτοῖς προμηθεύμενος εἰς φυλακὴν καὶ τήρησιν τῶν μελλόντων αὐτοῖς παραδίδοσθαι νόμων. Καὶ ὅτι γε πλείους ἐτυγχانون οἱ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν νομοθεσίαν διακονούμενοι ἄγγελοι, αὐτοὺς Μωϋσῆς ἐν

²³ Galat. iii, 19. ²⁴ Hebr. ii, 2. ²⁵ Deut. iv, 24. ²⁶ Exod. xix, 16-20. ²⁷ Deut. xxxiii.

ταῖς εὐλογίαις παρίσται· λέγων· « Κύριος ἐκ Σινᾶ ἄστis legem in dispositione angelorum et non custo-
 ηκει, καὶ ἐπέφανεν ἐκ Σειρ ἡμῖν, καὶ κατέσπευσεν distis²⁰. »
 ἐξ ὄρους Φαράν σὺν μυριάσιν Κάδης, ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι· μετ' αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὃ καὶ ὁ Στέ-
 φανος ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡς πρὸς τὸν λαὸν ἀποτεινόμενός φησιν· « Ὀκτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς
 ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τῆς Ἐξόδου.

« Ἐξῆρην δὲ ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ ὁ προπορευόμενος
 τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη ἐκ τῶν ὄπισθεν
 αὐτῶν· ἐξῆρην δὲ καὶ ὁ στύλος τῆς νεφέλης πρὸ
 προσώπου αὐτῶν· καὶ ἐπορεύθη καὶ ἔστη ἐκ τῶν
 ὀπίσω αὐτῶν, καὶ εἰσῆλθεν ἀνὰ μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀνὰ μέσον τῆς παρεμ-
 βολῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. » Εἶτ' ἐν τοῖς ἐξῆς ἡ θεία
 διδάσκει Γραφή, τί ποτε ἦν ἡ νεφέλη φάσκουσα·
 « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Ἴδοὺ ἐγὼ παρα-
 γίνομαι πρὸς σὲ ἐν ἐκ (στύλῳ) τῆς νεφέλης, ἵνα
 ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειτο αὐτῶν
 ἡμέρας ἐν στύλῳ νεφέλης, δεῖξαι αὐτοῖς τὴν ὁδόν·
 τὴν δὲ νύκτα, ἐν στύλῳ πυρὸς τοῦ φαίνειν αὐτοῖς· »
 καὶ αὖθις· « Καὶ κατέθη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης· »
 Οὐκοῦν διὰ τούτων ἕτερος ἦν σαφῶς τῆς νεφέλης ὁ
 προπορευόμενος τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἄγγελος, καὶ ἡ
 νεφέλη δὲ ἄλλη μὲν τις ἐτύγγανε παρ' αὐτὸν ἄγγε-
 λον, τοῦ δὲ Κυρίου αὐτοῦ σωματικὸν ὡστερ ὄργανον
 ἦν· δι' οὗ (f. 9), τὴν φύσιν ὣν αὐτὸς ἀνώματος, καὶ
 πάσης ἐπέκεινα αἰσθητῆς καὶ ὕλικῆς οὐσίας, δι'
 αἰσθητῆς φωνῆς τῆς ἰδίας ἡξίου ὀμιλίας τὸν θερά-
 ποντα· καὶ τῆς τοιαύτης τε οἰκονομίας αὐτὸς ἐκ
 Κυρίου τὸν λόγον ἀποδίδους τῷ Μωϋσεῖ φησιν· « Ἴνα
 ἀκούσῃ ὁ λαὸς λαλοῦντός μου πρὸς σὲ, καὶ σοὶ πι-
 στεύσωσιν· ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ λαοῦ, οἷα σωματι-
 κωτέρου τυγχάνοντος, δι' αἰσθητῆς φωνῆς ὀμιλεῖ,
 ἐπὶ δὲ τῶν πατριαρχῶν, οὕτε νεφέλης οὕτε στύλου
 πυρὸς δεομένων, ἕτερος ἐγίνετο τῆς τε ὀπτασίας
 καὶ τῆς πρὸς αὐτοὺς ὀμιλίας ὁ τρόπος. Καὶ ὅτι γε
 οὐκ ἦν ἀγγελικὴ τις δύναμις ἡ διὰ τῆς νεφέλης
 χρηματίζουσα, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Θεὸς, πρὸς τοῖς προαπο-
 δεδειγμένοις δηλοῦται καὶ διὰ τῆς οὕτως ἐχούσης
 Γραφῆς· « Εἶπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Βάδιζε καὶ
 ὀδήγησον τὸν λαὸν εἰς τὸν τόπον ὃν εἶρηκά σοι· Ἴδοὺ
 ὁ ἄγγελός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου. »
 Καὶ πάλιν· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Πο-
 ρεύου καὶ ἀνάβηθι ἐντεῦθεν, σὺ καὶ ὁ λαός, » καὶ τὰ
 ἐξῆς· καὶ συναποστελῶ πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγε-
 λόν μου. Ταῦτα γὰρ ἀγγέλῳ μὲν οὐδαμῶς λέγειν
 ἀρμόττει, Θεῷ δὲ μόνῳ, καὶ τῷ καθ' ὅλην τὴν ἱστο-
 ρίαν διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλουμένῳ Κυρίῳ. Ἄρ'
 οὐκ ὁ τῶν ὄλων ποιητῆς καὶ Θεὸς τῶν ἀπάντων εἰς
 τοσοῦτον κατῆι, ὡς ἐπὶ σωματικῷ ὄρει ὀχεῖσθαι,
 καὶ παιδαγωγῷ δίκην συμβαδίζειν ἀνθρώποις ὁ τὸν
 οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν πληρῶν; ἢ τοῦτο μὲν οὕτε
 δυνατὸν, οὐδ' ὄσιον ἐνοεῖν, εὐσεβέστερον δὲ ἅμα καὶ
 δυνατὸν τὸν θεὸν ὑπολαμβάνειν Λόγον, δίδικον ὄντα
 τοῦ πατρικοῦ βουλήματος, ἐπέπερ αὐτοῦ Κυρίου ὄντος

CAPUT X.

Ab Exodo.

« Tollens se angelus Domini, qui præcedebat ca-
 stra Israel, abiit post eos : et cum eo pariter co-
 lumna nubis, priora dimittens, post tergum stetit,
 inter castra Ægyptiorum et castra Israel²¹. »
 Deinde in iis quæ sequuntur divina docet Scriptura
 quæ esset hæc nubes, dicens : « Ait autem Domi-
 nus ad Moysen : Jam nunc veniam ad te in cali-
 gine nubis, ut audiat me populus loquentem ad te
 et credat tibi in perpetuum¹. » Et rursus : « Deus
 autem præcedebat eos ad ostendendam viam per
 diem in columna nubis, et per noctem in columna
 ignis². » Atque alias : « Descendit Dominus in
 columna nubis³. » Igitur ex iis alius erat manife-
 ste nubis angelus qui præcedebat filios Israel, alia
 et nubes circa eum angelum, quæ quasi ipsius Do-
 mini corporeum erat indumentum. Qua quidem,
 cum natura incorporeus esset, omnisque sensus vel
 materialis substantiæ immunis, per vocis auditum
 propria conversatione servum suum dignabatur.
 Hujus dispositionis ipse Dominus rationem reddens
 Moysi dicit : « Ut audiat me populus loquentem ad
 te, et credat tibi in perpetuum⁴. » Sed cum populo,
 ut magis corporali, vocis auditu conversatur ; cum
 patriarchis, quibus neque nube neque ignis coluni-
 na opus erat, alius fuit visionis et conversationis
 modus. Quod vero non angelica quædam potestas
 quæ per nubem manifestabatur, sed ipse Deus, præ-
 ter ea quæ jam demonstrata sunt hoc etiam ostendit
 Scripturæ loco : « Dixit autem Dominus ad
 Moysen : Vade et duc populum istum quo locutus
 sum tibi⁵. Ecce angelus meus præcedet te. » Et
 rursus : « Et dixit Dominus ad Moysen : Vade,
 ascende de loco isto tu, et populus tuus⁶, » et
 cætera ; « et mittam præcursorem tui angelum. » Hæc
 enim angelum nequaquam dicere decet, Deum vero
 solum, Dominumque qui in tota narratione tetra-
 grammato designatur. Numquid igitur universarum
 rerum auctor, Deusque omnium ad id descendit ut
 super materialem veniret montem, et pædagogī
 instar cum hominibus ambularet, qui cælum et
 terram implet? Nonne illud neque verisimile, ne-
 que sanctum existimare, religiosius vero et proba-
 bilius cogitare expletum hoc munus a Verbo di-
 vino, paternæ voluntatis ministro, Dominoque
 ipso, qui et « factus est pars Jacob, funiculus hæ-
 reditatis ejus Israel⁷; » hunc, inquam, ea pro
 parte atque hæreditate suscepisse, et se ipsum ex-
 inanientem, consubstantialique magnitudine exuta,
 hominum salutē, etiam ante incarnationem contu-

²⁰ Act. vii, 53. ²¹ Exod. xiv, 19, 20. ¹ Exod. xix, 9. ² Exod. xiii, 21. ³ Exod. xix, 9. ⁴ ibid.
⁵ Exod. xxxii, 54. ⁶ Exod. xxxiii, 1. ⁷ Deut. xxxii, 9

luisse? Quod si diligenter perspiceremus, invenimus eum interdum propria forma præcepta denuntiantem, sicut cum dixit: « Non apparebis in conspectu meo vacuus ⁸. Altare de terra facietis mihi et afferetis super eo holocausta... Veniam ad te et benedicam tibi ⁹; » interdum quasi de alio Domino, Deo scilicet et Patre ejus, disserentem, sicut in Decalogo cum ait: « Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum; septimo die sabbatum Dei tui est. Sex enim diebus fecit Dominus cælum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt; et benedixit Dominus diei Sabbati ¹⁰. » Et rursus: « Honora patrem tuum et matrem tuam, ut tibi bene sit et sis longævus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi ¹¹. » Hæc enim non per angelum, sed ipse per seipsum Dominus profecto in Decalogo dixit; nonne enim evidentiùs est eum ita populum suum de pietate erga altissimum Patrem ipsius, Deumque omnium edocuisse?

ὁ Κύριος πεπιστευμένως ἐν τοῖς δεκαλόγοις εἰρηκέναι περὶ τῆς εἰς τὸν ἀνωτάτω Πατέρα ἑαυτοῦ καὶ Θεοῦ

CAPUT XI.

« Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te, et custodiat in via, et introducat in locum quem paravi. Observa eum et audi vocem ejus, nec contemnendum putes: quia non dimittet cum peccaveris, et est nomen meum in illo ¹². » Hæc cum aliis præceptis Dominus populo denuntiat. Si quidem igitur post Moysis obitum non ipse Dominus qui in deserto manifestabatur adesset populo, sed angelorum aliquis eos præcederet, nihil hoc in loco inquirendum foret. Cum autem narratione constet et post Moysis obitum Dominum ipsum Josue manifestatum esse, et aperte in iis quæ ad eum loquebatur, dixisse: « Sicut fui cum Moyse, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te. Confortare et esto robustus. Tu enim sorte divides populo huic terram, pro qua juravi patribus tuis, ut traderem eam illis ¹³. » Et in omni Scriptura angelus quidem nequaquam præsens vel manifestus Josue memoratur, sed ipse Dominus, qui apud Moysen tetragrammato ostenditur, qui mihi idem esse videtur ac qui semel Josue viri habitu apparuit ¹⁴. Quemadmodum enim apparuisse Abrahamo et Jacobo narratur, sic et nunc ad edocendum servum suum, non ipsum existimari primum et increatum esse Deum, sed summum ejus exercitus duces demonstrat. Ergo si in omni Josue libro angelus quidem minime præsens refertur, sed idem ipse Dominus qui in omni Moysis legislatione ostenditur: testatur manifeste Scripturæ dicens: « Fuit ergo Dominus cum Josue ¹⁵, » de quo diceretur: « Ecce ego mittam angelum meum qui præcedat te et introducat in locum quem paravi tibi ¹⁶? » Videtur ergo non alium ac ipsum ostendere Josue. Ipse enim duxit populum in pro-

⁸ Exod. xxiii, 15. ⁹ Exod. xx, 24. ¹⁰ ibid. 7, 10, 11. ¹¹ ibid. 12. ¹² Exod. xxiii, 20, 21. ¹³ Jos. i, 5, 6. ¹⁴ Jos. v, 13. ¹⁵ Jos. vi, 27. ¹⁶ Exod. xxiii, 20.

« ἐγενήθη μερὶς Ἰακώβ καὶ σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ, » οἶα ὑπὲρ μερίδος καὶ κληρονομίας φροντίζειν, κενοῦντά τε αὐτὸν καὶ τοῦ συμφουοῦς μεγέθους σμικρύνοντα τῆ τῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς τῆς ἐνανθρωπήσεως συμπεριφέρεισθαι σωτηρία; Εἰ γοῦν εὐγνωμόνως ἐπιστῆσαιμεν, εὐροιμεν αὐτὸν ποτὲ μὲν εἰς ἴδιον πρόσωπον ἀναφέροντα τὰς παρακελεύσεις, ὡς ὅταν λέγῃ: « Οὐκ ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός· καὶ θυσιαστήριον ἐκ γῆς ποιήσεται μοι· καὶ ἔξω πρὸς σὲ καὶ εὐλογῆσα σε· » ποτὲ δὲ ὡς περὶ ἑτέρου Κυρίου, τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ, διαλεγόμενον, ὡς ἐπὶ τῆς Δεκαλόγου ὅταν φάσῃ: « Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐπὶ ματαίῳ· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου· καὶ γὰρ ἐν ἑξ ἡμέραις ἐποίησεν Κύριος τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· καὶ εὐλόγησε Κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην· » καὶ αὐθις: « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσίν σοι. » Ταῦτα γὰρ οὐ δι' ἀγγέλου, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ

πῶς οὐκ ἂν γένοιτο πρόδηλος, παιδεύων τὸν λαὸν τὰ τῶν ὄλων εὐσεβείας;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάξῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εισαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι. Πρόσεχε αὐτῷ καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ, μὴ ἀπείθῃ ἐν αὐτῷ, οὐ γὰρ μὴ ὑποστηλήται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Ταῦτα μετὰ τῶν λοιπῶν (f. 9 v°) δικαιωμάτων ὁ Κύριος τῷ λαῷ διαστέλλεται. Εἰ μὲν οὖν μετὰ τὴν Μωυσέως τελευτὴν μὴ ὁ αὐτὸς Κύριος ὁ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίζων συμπάρῃ τῷ λαῷ, ἀλλ' ἀγγέλων τις αὐτῶν προηγεῖτο, οὐδὲν ἂν εἰς τοὺς τόπους ζητούμενον ἦν· ἐπει δὲ ἐκ τῆς ἱστορίας φαίνεται καὶ μετὰ τὴν Μωυσέως τελευτὴν ὁ αὐτὸς Κύριος τῷ Ἰησοῦ χρηματίζων καὶ σαφῶς ἐν τοῖς πρὸς αὐτὸν χρησιμοῖς λέγων: « Ὅτι ὡσπερ ἤμην μετὰ Μωϋσῆ, οὕτως ἔσομαι μετὰ σοῦ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω σε, οὐδ' ὑπερβόσῃ σε. Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιαστελεῖς τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν ὑμῶν δοῦναι αὐτοῖς· » καὶ δι' ὅλης τῆς Γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδαμῶς ἐπιπαρῶν ἢ χρηματίζων τῷ Ἰησοῦ φαίνεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ὁ καὶ παρὰ Μωϋσεῖ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος, ὃς καὶ δοκεῖ μοι ὁ αὐτὸς εἶναι τῷ ἐν ἀνδρὸς σχήματι εἰς ἅπασι μόνον παραφανέντι τῷ Ἰησοῦ. Ὡσπερ γὰρ ἐπιφανεὶς τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ ἀναγέγραπται, οὕτω καὶ νῦν ἐπὶ τῷ παιδεύσαι τὸν θεράποντα μὴ αὐτὸν ἡγεῖσθαι τὸν πρῶτον καὶ ἀγέννητον εἶναι Θεὸν, ἀλλ' ἀρχιστρατηγὸν τῆς ἐκείνου δυνάμεως ἀποφαίνεται. Εἰ δὲ οὖν διὰ πάσης τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς ἀγγελος μὲν οὐδ' ὄλως παρὼν ὀνομάζεται, ἀλλ' αὐτὸς ὁ διὰ πάσης τῆς παρὰ Μωϋσεῖ νομοθεσίας δηλούμενος Κύριος· μαρτυρεῖ γοῦν σαφῶς ἡ Γραφὴ λέγουσα: « Καὶ ἦν Κύριος μετὰ Ἰησοῦ· » τίνος ἂν λέγοιτο: « Ἴδου ἀποστέλλω τὸν ἀγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὅπως ἀγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασά σοι; » Ἔοικεν οὖν διὰ τοῦ-

των οὐκ ἄλλον ἀλλ' αὐτὸν δηλοῦν τὸν Ἰησοῦν· αὐτὸς ἄ
 γὰρ εἰσῆγαγεν τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς καὶ αἱ πρὸς αὐτὸν δηλοῦσιν τοῦ Θεοῦ φωναὶ λέ-
 γοντος· « Ἴσχυε καὶ ἀνδρίζου· σὺ γὰρ ἀποδιασταλεῖς
 τῷ λαῷ τούτῳ τὴν γῆν, ἣν ὠμοσα τοῖς πατράσιν
 ὑμῶν περὶ αὐτοῦ. » Ἄρα προδιατάσσεται τῷ λαῷ λέ-
 γων· « Πρόσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουσον αὐτοῦ· μὴ
 ἀπέθει ἐν αὐτῷ. » Οὐ δεῖ δὲ θαυμάζειν εἰ ἄγγελον
 αὐτὸν ἐπωνόμασεν, ἐπεὶ καὶ Ἰωάννην τούτῳ καλεῖ τῷ
 προσρήματι ἡ φάσκουσα προφητεία· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
 στέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κα-
 τασκευάσει τὴν ὁδὸν μου ἐμπροσθέν σου. » Εἰ δ' ὅμως
 εἰς Ἰησοῦν ἀναφέροιο τὸν τοῦ Ναυῆ τὰ προεκτε-
 θέντα, ὅρα πῶς περὶ αὐτοῦ φησιν ὁ Κύριος· « Τὸ γὰρ
 ὄνομά μου ἐπικέκληται ἐπ' αὐτῷ. » Πῶς δὲ ἄρα
 ὄνομα ἦ αὐτὸ τὸ Ἰησοῦς; Τοῦ μὲν γὰρ φαινομένου
 τότε ἀνδρὸς οὐκ ἦν ἴδιον τὸ Ἰησοῦς ὄνομα· Αὐτῆς γὰρ
 ἐκαλεῖτο τὸ πρότερον· πρῶτος δὲ αὐτὸν Μωϋσῆς θεο-
 φοροῦμενος; Ἰησοῦν ἀναγορεύει, πνεύματι δῆλον ὅτι
 θειοτέρῳ κινούμενος· ὡς ἂν ὁ χρησμὸς ὁ φήσας· « Τὸ
 γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » πληρωθεῖη τοῦ
 χρηματίζοντος Κυρίου, ὃν πολλαῖς ἀπεδείξαμεν εἶ-
 ναι τὸν προόντα τοῦ Θεοῦ Λόγον, Ἰησοῦς ἦν ὄνομα
 ὅπερ τῷ Αὐτῇ Μωϋσῆς ἐπιτέθεικεν, ὡς ἡ θεία Γραφή
 μαρτυρεῖ, σφόδρα ἀπικριτωμένως τηρήσασα, ὅτι μὴ
 ἄλλοτε ἢ ἄγγελον αὐτὸν ἀκολουθῶν τῷ χρησμῷ τὴν
 γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρὸ προσώπου τοῦ λαοῦ προσκε-
 φόμενον ἐξέπεμπεν, τούτῳ κέκληκεν αὐτὸν τῷ ὀνό-
 ματι. Οὐκοῦν διὰ τούτων καὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 Ἰησοῦ προσηγορίαν Μωϋσῆς φαίνεται σαφῶς ἐγνωκῶς·
 ὡς περὶ δὲ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα παρὰ πρῶτῳ αὐτῷ εὐρηται
 κατὰ τοὺς ἐξεταζομένους τόπους, οὕτω καὶ Χριστὸν
 πρῶτος αὐτὸς ἀναγορεύσας φαίνεται, πρὸ τῶν αὐτοῦ
 χρόνων ἐξ αἰῶνος μηδὲνδ' μηδέπω ποτὲ μήτε Ἰησοῦ
 μήτε Χριστοῦ παρὰ τισιν προσαγορευθέντος. Καὶ
 φαίνεται γε ἐνθάδε λογισμῷ τὰς δηλουμένας προση-
 γορίας τιμῆσας· δυσὶ γούν τοῖς παρὰ πάντα τὸν
 λαὸν ἐξοχωτάτοις ἀνδράσι καὶ παρὰ Θεῷ διαπρέπου-
 σιν ἑτέροις τε ἰδίοις ὀνόμασι κεχρημένοις τὰς δύο
 ταύτας ἐπιφημίζει προσηγορίας, τῷ τε ἰδίῳ ἀδελφῷ
 τῷ Ἀαρὼν, καὶ τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ, Αὐση[οῦ]ς πρότε-
 ρον ὀνομαζομένου[ς], παρὰ πάντα τὸν λαὸν Θεοῦ νεύ-
 ματι ἄρχοντας τοῦ παντὸς ἔθνους προχειρισάμενος
 ταῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐδόξασεν
 προσηγορίας· τὸν μὲν Χριστὸν, δι' ἣν ἔφερον εἰκόνα
 τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως τῶν ὄλων αὐτοῦ· « τοῦ
 ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου » προσεῖπών· τὴν
 δὲ ἑαυτοῦ διάδοχον Ἰησοῦν ἀναγορεύσας, δι' ὃν ἔσωζε
 καὶ αὐτὸς τύπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, ὃς παυ-
 σαμένης τῆς διὰ Μωϋσέως παραδοθείσης συμβολικῶς
 λατρείας, καὶ τούτων πῶς τὸν τρόπον Μωϋσέως τελευ-
 τήσαντος, τὴν εἰς τὸ θεῖον εὐσέθειαν διαδεξάμενος,
 πᾶσας μὲν τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἀνθισταμένας αὐ-
 τοῦ τῷ λόγῳ πολέμῳ νικᾷται χειρίζεται, τὴν δ' ὑπὸ
 ταύταις ἄψαν τυραννομένην γῆν, τὴν ἐν πᾶσι τοῖς
 τῶν ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν κατεκληροδότησεν.
 missionis terram, sicut ostendunt ad eum Dei
 verba dicentis : « Confortare et esto robustus : tu
 enim sorte divides populo huic terram, pro qua
 juravi patribus tuis, ut traderem eam illis. » Po-
 pulo igitur præcipit dicens : « Observa eum et audi
 vocem ejus, nec contemnendum putes ¹⁷. » Non
 autem mirandum est si angelum eum nominaverit,
 cum Joannem hac denominatione vocet prophetia
 his verbis : « Ecce ego mitto angelum meum ante
 faciem tuam, qui præparabit viam meam ante
 te ¹⁸. » Quod si plane ad Josue filium Nun præci-
 tata spectant, perspicuum est cur de eo dixerit
 Dominus : « Et est nomen meum in illo ¹⁹. » Quale
 igitur illud nomen est nisi Josue, quod idem est ac
 Jesu? Huic enim Josue non proprium nomen erat,
 prius Osee vocato. Primus eum Moyses a Deo inspi-
 ratas appellavit Josue; procul dubio est ipsum di-
 vino tunc Spiritu agitari, ut implerentur verba
 hæc : « Et est nomen meum in illo, » manifestantis
 se Domini, quem sæpius demonstravimus esse
 præexistens Dei Verbum, Jesus (Josue) erat nomen
 quod Osee Moyses imposuit, ut divina testatur Scri-
 ptura ²⁰, sollicitissime animadvertens quod non
 alias nisi cum angelum eum, secundum oraculi
 verba, promissionis terram ante faciem populi
 prospecturum emiserit, hoc vocavit eum nomine.
 Iis igitur constat et Salvatoris nostri Jesu nomi-
 nationem Moysi aperte cognitam fuisse. Quemad-
 modum Jesu nomen primum apud eum in iis quæ
 investigamus locis reperitur, ita et Christum pri-
 mus idem prædicavisse videtur, in anterioris ævi
 temporibus sive Jesu sive Christi nominibus nulli
 unquam compertis. Et videtur quidem divina qua-
 dam inspiratione revelatas denominationes honori
 habuisse. Duobus igitur maxime ex omni populo præ-
 cellentibus viris, Deoque acceptissimis, cum utriusque
 aliud esset proprium nomen, duplicem illam imponit
 denominationem, proprio quidem fratri Aaron, et
 Nave filio Osee prius appellatis; namque coram omni
 populo Dei jussu totius gentis duces eos eligens, Sal-
 vatoris nostri Jesu Christi nominibus illustravit;
 alterum quidem Christum cognominans, qui summi
 verique ferebat imaginem pontificis, omniumque
 auctoris, ipsius « Verbi Dei, qui erat in principio
 apud Deum ²¹; » successorem vero suum Jesum
 appellans, per quem servabat et ipse typum Salva-
 toris nostri Jesu, qui, absoluto quem Moyses tradi-
 derat symbolico cultu, Moyseque quodammodo
 mortuo, cum pietatem in Deum accepisset, omnes
 invisibiles potentias sibi adversantes, victas præ-
 lio, verbo superavit, universamque terram ab iis
 tyrannice habitam propriam fecit in omnibus genti-
 bus possessionem, suoque divisit populo, Ecclesiis
 in universa terra constitutis.

¹⁷ Exod. xxiii, 21. ¹⁸ Matth. xi, 10. ¹⁹ Exod. xxiii, 21. ²⁰ Num. xii, 17. ²¹ Joan. i, 1.

CAPUT XII.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

« Cumque ingrederetur Moyses in tabernaculum, descendebat columna nubis, et stabat ad ostium, loquebaturque cum Moyse, cernentibus universis quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi. Stabantque ipsi et adorabant per fores tabernaculorum suorum. Loquebatur autem Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cumque ille reverteretur in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de tabernaculo. Dixit autem Moyses ad Dominum : Præcipis ut educam populum illum : et non indicas mihi quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris : Novi te ex nomine, et invenisti gratiam coram me. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, et inveniam gratiam ante oculos tuos : respice populum tuum gentem hanc. Dixitque Dominus : Facies mea præcedet te, et requiem dabo tibi. Et ait Moyses : Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto. In quo enim scire poterimus ego et populus tuus invenisse nos gratiam in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis qui habitant super terram. Dixit autem Dominus ad Moysen : Et verbum istud, quod locutus es, faciam : invenisti enim gratiam coram me, et te ipsum novi ex nomine. Qui ait : Ostende mihi gloriam tuam. Respondit : Ego ostendam omne bonum tibi, et vocabo in nomine Domini coram te : et miseror tui voluero, et clemens ero in quem mihi placuerit. Rursumque ait : Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo, et vivet. Et iterum : Ecce, inquit, est locus apud me, et stabis supra petram ; et protegam dextera mea, donec transeam : tollamque manum meam, et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris » ; » et reliqua. Quibus addit : « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Quo transeunte coram eo, ait : Dominator Domine Deus, misericors et clemens, patiens et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia : qui auferis iniquitatem, et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est ; qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem. Festinusque Moyses curvatus est pronus in terram, et adorans ait : Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro ut gradiaris nobiscum facie ad faciem »²². » Moyses cum Deo collocutus inducitur ea fiducia et libertate, qua uteretur amicus cum amico confabulans. Apparet autem ex istis non Prophetæ progressus ; sed postquam loquebatur ei Dominus facie ad faciem, non tamen unquam visus est ei sicut Abrahamo, et Isaaco et Jacobo. Cujus igitur gratiam expetit dicens : « Si inveni gratiam in conspectu tuo,

« Ἡνίκα δ' ἂν εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὴν σκηνήν, κατέβαινε ὁ στῦλος τῆς νεφέλης, καὶ ἴστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ στάντες ὁ λαὸς, προσεκύνησαν ἕκαστος ἀπὸ τῆς σκηνῆς. Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, ἐνώπιος ἐνωπίῳ, ὡς εἰ λαλήσαι τις πρὸς φίλον αὐτοῦ· καὶ ἀπηλλάττετο εἰς τὴν παρεμβολήν· ὁ δὲ θεράπων αὐτοῦ Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ οὐκ ἐξεπορεύετο ἐκ τῆς σκηνῆς. Καὶ εἶπε Μωϋσῆς πρὸς Κύριον· Ἰδοῦ, σὺ λέγεις μοι· Ἀνάγαγε τὸν λαὸν τοῦτον, σὺ δὲ οὐκ ἐδήλωσάς μοι, ὃν σὺ ἀποστελεῖς μετ' ἐμοῦ· σὺ δὲ μοι εἶπας· Οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Εἰ οὖν εὗρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε, ὅπως ἂν ὡ εὗρηκώς χάριν ἐναντίον σου, καὶ ἴνα γινῶ ὅτι λαὸς σου τὸ ἔθνος τοῦτο. Καὶ λέγει· Αὐτὸς προπορεύσομαι καὶ καταπαύσω σε. Καὶ λέγει πρὸς αὐτόν· Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. Καὶ πῶς γνωστὸν ἔσται ὅτι εὗρηκα χάριν παρὰ σοὶ ἐγὼ καὶ ὁ λαὸς σου, ἀλλ' ἢ συμπορευομένου σου μεθ' ἡμῶν ; καὶ ἐνοθευσθησόμεθα ἐγὼ τε καὶ ὁ λαὸς σου παρὰ πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπὶ τῆς γῆς ἔστι. Καὶ εἶπεν ὁ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Καὶ τὸν λόγον σοι τοῦτον, ὃν εἶρηκας, ποιήσω· εὗρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας, καὶ ἔχεις χάριν παρ' ἐμοί. Καὶ εἶπεν· Δεῖξόν μοι τὴν σεαυτοῦ δόξαν. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερος τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου· καὶ ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω, ὃν ἂν οἰκτιρῶ. Καὶ εἶπεν· Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν μου ἄνθρωπος (f. 10 v°) καὶ ζήσεται. Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰδοῦ, τόπος παρ' ἐμοί, καὶ στήσῃ ἐπὶ τῆς πέτρας· καὶ σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἕως ἂν παρέλθῃ. Καὶ ἀφελῶ τὴν χειρὰ μου, καὶ τότε ὄψῃ τὰ ὀπίσω μου· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθῆσεται σοι, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἐκάλεσε· Κύριος Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ἀληθινὸς καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας καὶ ἀμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ ἐπαγῶν ἀνομίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων, ἐπὶ τρίτην καὶ ἐπὶ τετάρτην γενεάν. Καὶ σκέυσας Μωϋσῆς κύψας ἐπὶ τὴν γῆν προσεκύνησεν, καὶ εἶπεν· Εἰ δὴ εὗρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, Κύριε, συμπορεύθητι μεθ' ἡμῶν ἐνώπιος ἐνωπίῳ. » Μωϋσῆς τῷ Θεῷ λαλῶν ἀναγράφεται μετὰ θάρρους καὶ παρρησίας τοσαύτης, ὅποیان ἀγάγοι ἂν καὶ φίλος τις ἀνὴρ ὁμιλῶν ἑαυτοῦ φίλῳ. Ἐμφαίνεται δὲ διὰ τούτων οὐχ ἡ τυχοῦσα τοῦ Προφήτου προκοπή· ἀλλ' ἐπεὶ ἐλάλει μὲν αὐτῷ Κύριος ἐνώπιος ἐνωπίῳ, οὐ μὴν καὶ ὠφθη πῶ αὐτῷ ὁμοίως τῷ Ἰσραὴλ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ· τούτου δὴ χάριν ἀξιοῖ λέγων· « Εἰ δὴ εὗρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Δι' οὐ παρίστησιν ὅτι μὴ ὁμοίως τῷ λαλεῖν αὐτῷ καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιφανείας ὁ Θεὸς ἐποίησα.

²² Exod. xxxiii, 9-23. ²³ Exod. xxxiv, 5-9.

Εἰ γὰρ, ὡς νομίσειεν τις, ταυτόν ἐστι τὸ λελαληχέναι αὐτῷ τὸν Θεὸν ἐν ἑνώπιον ἐνωπίῳ· τῷ ὤφθαι αὐτῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἐπρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἢ καὶ ποῖα δ' ἂν ἔτι χώρα λείποιτο τῇ φασκουσίᾳ αὐτοῦ ἀξιώσει τό· « Εἰ δὴ εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε; » πῶς δέ, εἰ καὶ πρότερον αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὡς οἰηθείη ἂν τις, ἔωρᾶτο, ἐπιφέρει λέγων αὐτῷ ὁ Κύριος· « Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴσῃ τὸ πρόσωπόν μου ἀνθρώπος καὶ ζήσεται; » διὰ τί δέ, λεγέτω ὁ βουλόμενος, οὐδ' ἄπαξ ὁ λόγος μαρτυρεῖ λέγων, ὅτι ὠφθῆ αὐτῷ ὁ Κύριος, ὡς ἐπὶ τῶν πατριαρχῶν εἰρηκῶς τετήρηται· ἀλλὰ γὰρ διὰ τούτων πρόδηλων, ὅτι εἰ καὶ ἐλάλει αὐτῷ Κύριος ἐν ἑνώπιον ἐνωπίῳ, ὁμοῦς διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει αὐτῷ· τοῦτο γὰρ προπαρίστησιν ἡ Γραφή λέγουσα· « Κατέβαιναν ὁ στύλος τῆς νεφέλης καὶ ἴστατο ἐπὶ τῶν θυρῶν τῆς σκηνῆς, καὶ ἐλάλει τῷ Μωϋσεῖ. » Οὐκοῦν διὰ τῆς νεφέλης ἐλάλει, οὐ μὴν καὶ ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ ἢ τῷ Ἰσαάκ ἢ τῷ Ἰακώβ ὠφθῆ αὐτῷ· ἐκεῖνοις μὲν γὰρ γυμνῶς καὶ τρανῶς ἔνευ τινὸς εἶδους ὀφθεις ἀναγγέλλονται, τούτω δὲ διὰ τοῦ ὀνομαζομένου εἶδους καὶ τῆς νεφέλης, ἣν καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος φάσκων· « Ἦνίκα δὲ ἐλάλει Μωϋσῆς πάση συναγωγῇ υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεστράφησαν εἰς τὴν ἐρημον, καὶ ἰδοὺ ἡ δόξα Κυρίου ὠφθῆ ἐν νεφελῇ, καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν. » Καὶ πάλιν· « Ἀνέβη Μωϋσῆς εἰς τὸ ὄρος· καὶ ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὸ ὄρος. Καὶ κατέβη ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ τοῦ ὄρους καὶ ἐκάλυψεν αὐτὸν νεφέλη ἕξ ἡμέρας· καὶ ἐλάλησεν (f. 11) Κύριος πρὸς Μωϋσῆν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ ἐκ μέσου τῆς νεφέλης. Τὸ δὲ εἶδος τῆς δόξης Κυρίου, ὡσεὶ πῦρ φλέγον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους. » Σαφῶς οὖν διὰ τούτων τὸ θεωρούμενον τῷ Μωϋσεῖ λέγεται εἶναι οὐκ αὐτὸς ὁ Κύριος, ἀλλ' εἶδος Κυρίου, καὶ νεφέλη καὶ πῦρ, ἃ καὶ δόξαν Κυρίου ὀνομάζει ὁ λόγος· οὐκοῦν τὸ μὲν εἶδος ἑώρα Κυρίου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ, οὐδαμῶς δὲ αὐτὸν τὸν Κύριον, τὸν τε λαλούμενον Λόγον αὐτοῦ τοῦ Κυρίου· ἀλλ' ὁμοῦς διὰ τῆς νεφέλης λαλοῦντος ἤκουεν, διὸ εἰρηται· « Καὶ ἐλάλησεν Κύριος πρὸς Μωϋσῆν ἐν ἑνώπιον ἐνωπίῳ. » Οὐ μὴν καὶ ὠφθῆ αὐτῷ ἐνώπιον ἐνωπίῳ τετήρηται· τοῦτο γὰρ ὡς οὐδέπω γεγενηὸς ἀξιοῖ λέγων· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Καὶ ἐν ἐτέρω δὲ τόπω διδάσκει ὁ λόγος, ὅτι δὴ στόμα ἐλάλει αὐτῷ ὁ Θεός, οὐ μὴν καταλλήλως καὶ ἔωρᾶτο, ἀλλ' ἐν εἶδει καὶ διὰ τῆς προαποδοσμένης δόξης αὐτοῦ· λέγει δὲ οὕτως· « Καὶ κατέβη Κύριος ἐν στύλῳ νεφέλης, καὶ ἔστη ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου· καὶ ἐκλήθησαν Ἀαρὼν καὶ Μαριάμ, καὶ ἐξῆλθον ἀμφοτέροι. Καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς· Ἀκούσατε δὴ τῶν λόγων μου· Ἐάν γένηται προσφῆτης ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, ἐν ὄραματι αὐτῷ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὑπνῷ λαλήσω αὐτῷ. Οὐχ οὕτως ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς πιστὸς ἐστὶν ἐν ὅπῳ τῷ οἴκῳ μου. Στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῷ ἐν εἶδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδεν, καὶ δὲ οὐκ ἐφοβήθητε καταλαῆσαι κατὰ τοῦ θεράπον-

ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Exinde fit manifestum quod non idem erat, cum loqueretur ei Dominus, et cum manifestum sui visum efficeret. Si enim, ut nonnulli existimare possent, collocutum fuisse cum eo Deum conspectu ad conspectum, idem esset ac visum fuisse ei, ut dici posset, « facie ad faciem, » quis ejus postulationi relinqueretur locus dicentis : « Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam, ut sciam te ? » Quomodo autem, si et prius ei facie ad faciem, ut nonnulli putarent, visus fuisset, subjicit dicens ei Dominus : « Non poteris videre faciem meam : non enim videbit me homo et vivet ? » Quidquid objici possit, non semel narratio commemorat visum fuisse ei Dominum, ut de patriarchis expresse refertur. Enimvero ex iis constat quod, si loqueretur ei Dominus facie ad faciem, tamen per nubem loquebatur ei. Hoc enim demonstrat Scriptura, cum dicit : « Descendebat columna nubis et stabat ad ostium tabernaculi, et loquebatur ad Moysen. » Ergo per nubem loquebatur, non vero pariter visus est ei ac Abrahamo, vel Isaaco, vel Jacobo. Illis enim nude et manifeste nulla sub forma visus narratur, huic vero sub forma quam retulimus, formaque nubis, quam gloriam Domini Scriptura vocat, dicens : « Cum autem loqueretur Moyses ad omnem cœtum filiorum Israel, respexerunt ad similitudinem : et ecce gloria Domini apparuit in nube : locutus est autem Dominus ad Moysen, dicens ²⁴; » et rursus ²⁵ : « Cumque ascendisset Moyses in montem, operuit nubes montem. Et descendit gloria Domini super montem, tegens illum nube sex diebus. Et loquebatur Dominus ad Moysen septimo die de medio caliginis. Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis ²⁶. » Aperte patet ex iis visum fuisse Moysi non ipsum Dominum, sed speciem Domini, nubemque et ignem, quæ Domini gloriam sacer sermo vocat. Videbat igitur speciem Domini, ejusque gloriam, minime autem ipsum Dominum, ipsiusque Domini Verbum, sibi collocutum. Veruntamen per nubem eum loquentem audiebat, ideoque dicitur : « Et locutus est Dominus ad Moysen facie ad faciem. » Non autem ei apparuisse facie ad faciem refertur : illud enim nondum accidisse memorat dicens : « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » In alio loco docet Scriptura quod ore quidem loquebatur ei Deus, non tamen pariter videbatur, sed sub specie et, ut supra dictum est, per ipsius gloriam. Sic igitur dicit : « Descendit Dominus in columna nubis, et stetit in introitu tabernaculi vocans Aaron et Mariam. Qui cum exiissent, dixit ad eos : Audite sermones meos : Si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non talis œrvus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est : ore enim ad os loquor ei : et palam, et non per ænigmata et

²⁴ Exod. lvi, 10. ²⁵ Exod. xxiv, 15.

et figuras Dominum videt. Quare ergo non timuisti detrahere servo meo Moysi²⁶? Ergo gloriam quidem Domini vidit, et sub specie se ei manifestantem, et ore ad os loquentem audivit, non tamen ipsum unquam Dominum, sicut patribus manifestatus est, conspexit. Et non mirum quod Moysi ore ad os colloquens inducitur Deus, cum et omni populo facie ad faciem ipsum locutum fuisse in Deuteronomio docet Moyses dicens: « Non cum patribus nostris iniiit pactum Dominus, sed nobiscum, qui in presentiarum sumus et vivimus. Facie ad faciem locutus est nobis in monte de medio ignis²⁷. » At si hoc modo Moysi et omni populo manifestatus est, animadvertite illud, scilicet quod locutus fuisse eis ore ad os et facie ad faciem dicitur, non tamen iis visus sine igne vel nube, ut patribus. Nude enim illis et sine nubis vel ignis tegmine Dominus narratur esse visus. Deum igitur videre perfectorum et mente quam maxime mundatorum proprium esse docet Salvator et Dominus noster: « Beati, inquit, mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt²⁸. » Ideoque quasi horum Deum se Dominus indicat, ad Moysem dicens: « Hæc dices filiis Israel: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, Deus Isaac et Deus Jacob misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, et hoc memoriale meum in generationem et generationem²⁹. » Æmulatus igitur majores gratias, similisque cupidissimus favoris Moyses Dominum his precatur verbis: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te. » Sibi enim animo fingebat manifestati Dei Verbi magnitudinem, et sublimitatem, et ineffabilem inaccessamque præcellentiam, videbatque ipsius ad se manifestationes ministrantes angelos fieri: ideo postulabat ut manifestus et splendidus ipsum sibi manifestum efficeret, non jam sub velamentis, nec ministris aliis, nude autem et pariter ac Abrahamo, sine ignis vel nubis specie. Quod igitur videtur mihi indicare Scriptura dicens: « Ostende mihi faciem tuam, ut sciam te³⁰. » Cum audivisset Deum sibi dicentem: « Ecce angelus meus præcedet te ante faciem tuam³¹, » ampliorem expetit gratiam, dicitque: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto³². » Annuente Domino postulationi, ac dicente: « Verbum istud, quod locutus es faciam³³, » Dei magnificentiam benigne dispositam animadvertens, quæ et magna cupientibus favebat, quamvis se ipsum exinaniret, majoribusque indignum fateretur, aliam quæ priorem compleat perficiatque expetit gratiam dicens: « Ostende mihi gloriam tuam³⁴. » Deus autem votis ejus annuens ait: « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te³⁵, » et cætera. Ostendit igitur majorem esse priore sua ei apparitione, Patris Dei que omnium scientiam, quam se ei traditurum esse pollicetur, de se ipso dicens: « Præce-

τός μου Μωϋσῆως; » Ἄρ' οὖν τὴν δόξαν μὲν Κυρίου εἶδεν καὶ ἐν εἶδει αὐτῷ χρηματίζοντος, στόμα τε κατὰ στόμα λαλοῦντος ἤκουσεν, οὐ μὴν καὶ αὐτὸν πῶ τὸν Κύριον ὁμοίως τοῖς πατράσιν ἐώρακεν. Καὶ οὐ θαυμαστόν γε εἰ τῷ Μωϋσῆϊ στόμα κατὰ στόμα λαλῶν ἀναγέγραπται ὁ Θεὸς, ὅποτε καὶ τῷ παντὶ λαῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον λελαληκέναι αὐτὸν ἐν Δευτερονομίῳ διδάσκει ὁ Μωϋσῆς λέγων· « Οὐχὶ τοῖς πατράσιν ὑμῶν διέθετο Κύριος τὴν Διαθήκην ταύτην, ἀλλὰ πρὸς ὑμᾶς· ὑμεῖς αὐτοὶ ὕδα σήμερον πάντες ζῶντες. Πρόσωπον κατὰ πρόσωπον ἐλάλησεν Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός. » Πλὴν εἰ καὶ τῷ Μωϋσῆϊ καὶ τῷ παντὶ λαῷ τοῦτον ἐχρημάτιζεν τὸν τρόπον, ἀλλ' ὅρα ὅτι λελαληκέναι μὲν αὐταῖς στόμα κατὰ στόμα καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον εἶρηται, οὐ μὴν καὶ ἄνευ τοῦ πυρός ἢ τῆς νεφέλης ὁμοίως τοῖς πατράσιν ὄφθαι αὐταῖς· γυμνῶς γὰρ ἐκεῖνοις καὶ ἄνευ ἐπικαλύμματος τοῦ διὰ νεφέλης ἢ πυρός ὁ Κύριος ὄφθεις ἀναγέγραπται. Τελείων γοῦν καὶ τὴν διάνοιαν εἰς ἄκρον κεκαθαρμένων καὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ τὸν Θεὸν ὄραν εἶναι διδάσκει· « Μακάριοι, λέγων, οἱ καθαροὶ τῆ καρδίας, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » Διὸ καὶ ὡς τοιούτων ὁ Κύριος Θεὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύει, λέγων πρὸς Μωϋσῆν· « Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν, Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ Θεὸς Ἰακώβ, ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς· τοῦτό ἐστιν ὄνομα μου αἰώνιον, καὶ μνημόσυνον γενεῶν γενεαῖς. » Ζηλῶν δὴ οὖν τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ τῆς ὁμοίας ἐκεῖνοις ὀρεγόμενος ὁ Μωϋσῆς προκοπῆς, ἀξιοῖ λέγων τὸν Κύριον· « Ἐμφάνισόν (f. 11 v°) μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » ἐφαντάζετο μὲν γὰρ χρηματίζοντος αὐτῷ Θεοῦ Λόγου τό τε μέγεθος καὶ τὸ ὕψος καὶ τὴν ἄφατον καὶ ἀνεπίκτον ὑπεροχὴν, ἑώρα δὲ ὡς ὅτι δι' ὑπηρετικῶν ἀγγέλων τὰς πρὸς αὐτὸν ἐποιεῖτο θεωρίας· διὸ παρακαλεῖ τρανότερον καὶ καθαρότερον ἐμφῆναι ἑαυτὸν αὐτῷ, μηκέτι μὲν δι' ἐπικαλυμμάτων, μηδὲ ὑπὸ διακόνων ἐτέρων, γυμνῶς δὲ καὶ τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ παραπλησίως, ἄνευ τοῦ διὰ πυρός καὶ νεφέλης εἶδους. Τοῦτο γοῦν δοκεῖ μοι σημαίνειν ἢ φάσκουσα λέξις· « Ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν, γνωστῶς ἴδω σε. » Ταύτη δὲ καὶ προακούσας εἰρηκότος αὐτῷ τοῦ Κυρίου τό· « Ἰδοὺ ἀγγέλός μου προπορεύσεται πρὸ προσώπου σου, » ὑποπαραίτεται τοῦ μείζονος ὀρεγόμενος, καὶ φησιν· « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. » πρὸς τὴν ἀξίωσιν ἐπινεύσαντος τοῦ Κυρίου καὶ φήσαντος, « Καὶ τὸν λόγον σου τοῦτον, ὃν εἰρηκας, ποιήσω, » τὸ ἐτοιμοῦν συνιδῶν τῆς θείας μεγαλοδωρεᾶς, φθανούσης τῆς εὐεργεσίας τοὺς μεγάλων ὀρεγομένους, εἶτα σμικρύνας ἑαυτὸν, καὶ ὡς μὴ ἀξίον πῶ τῶν μειζόνων λογιζάμενος, ἐτέραν ὡς ἐν συγκρίσει τῆς προτέρας ἐνδύοσαν ἀξίωσιν προτείνας λέγων, « Δεῖξόν μοι τὴν δόξαν σου, » πληρῶν δὲ αὐτοῦ τὸν λόγον ὁ Κύριος, « Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου· καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· διδά-

²⁶ Num. xii, 5-8. ²⁷ Deut. v, 3. ²⁸ Matth. v, 8. ²⁹ Exod. iii, 15. ³⁰ Exod. xxxiii, 15. ³¹ Exod. i, 23. ³² Exod. xxxiii, 15. ³³ ibid. 17. ³⁴ Exod. xxxiii, 18. ³⁵ ibid. 19.

σκων θεῖ δὴ πάσης· μείζων τῆς πρότερον αὐτῷ θεωρουμένης ὀπτασίας ἢ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων τυγχάνει γνῶσις, ἣν καὶ παραδώσειν αὐτῷ ὑπὸσχεται, περὶ μὲν ἑαυτοῦ λέγων, « Παρελύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου. » Περὶ δὲ τῆς τοῦ Πατρὸς μυσταγωγίας τὸ, « καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου » ποίου γὰρ Κυρίου, αὐτὸς ὦν ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος, εἰ μὴ ἄρα τοῦ Πατρὸς καλέσειν ἐπαγγέλλεται; Καὶ ἀληθῶς γε εἰ μὴ διέλθοι τινὰ πρότερον ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ εἰ μὴ αὐτὸς ἀνακαλέσειτο τὸν Πατέρα, οὐδ' ἄλλως δυνατὸν τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων ἀναλαβεῖν γνῶσιν· « ἐπεὶ μὴδ' εἰς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ἢ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Αὐτὸς γοῦν ἐστὶν ἡ θύρα καὶ ἡ ὁδὸς δι' οὗ μόνου ἐστὶν ἰδεῖν τὸν ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω τῶν ὄλων αἴτιον, αὐτὸν τὸν Πατέρα· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα οἶά τις αὐτοῦ πρόδρομος προεπιδημεῖ ταῖς τῶν μακαρίων ψυχῶν ὁ θεῖος Λόγος, τῆς ἰδίας δόξης μεταδίδους αὐταῖς, ἀλλ' οὐχ ἴσταται γε εἰς τέλος τὰ τῆς αὐθεντίας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνων, προπαρασκευάσας δὲ καὶ προεுτρεπίσας τὴν μονὴν, ὑποχωρεῖ καὶ μεταπαραδίδωσι τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ φάσκων, « Ἐγὼ παρελύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι Κυρίου. » Νῦν μὲν οὖν λόγῳ τοῦτο πράξειν ἐπαγγέλλεται· ἐξῆς δὲ καὶ τὸ ἔργον ἐπάγει ἐνθα εἰρηται, « Καὶ κατέθη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ· καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου. Καὶ παρῆλθεν Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ καὶ ἐκάλεσε, Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν, καὶ ἐλεήμων, (I. 12) μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός, καὶ δικαιοσύνην διατηρῶν, ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, ἀφαιρῶν ἀνομίας, καὶ ἀδικίας, καὶ ἀμαρτίας, καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ· ἐπάγων ἀνομίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα, καὶ ἐπὶ τέκνα τέκνων ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν. » Ταῦτα γὰρ αὐτὸς φησι καταθᾶς ἐν νεφέλῃ καὶ παραστᾶς τῷ Μωϋσῆϊ ὁ διὰ τοῦ τετραγράμμου δηλούμενος Κύριος· ὅς καθ' ἣν πατοῖται ὑπόσχεσιν παρελθὼν πρὸ προσώπου αὐτοῦ, τὸν καὶ ἑαυτοῦ Κύριον καὶ Πατέρα, τὴν ἀληθῶς ὄντα Κύριον Κύριον, δις διὰ τοῦ τετραγράμμου ἐμπερόμενον ἀνακαλεῖται λέγων τὸ, « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰ δὲ βιαζόμενός τις φάσκοι μὴ τὸν Κύριον, ἀλλὰ Μωϋσῆν ταῦτα εἰρηκέναι, πείσμα βέβαιον λαμβανέτω ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Μωϋσῆως φωνῶν ὁμολογοῦντος τοῦ Κυρίου εἶναι τὰς προεκτεθείσας λέξεις, δι' ὧν εὐχόμενος ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶ, « Καὶ νῦν ὑψώθητω ἡ χεὶρ σου, Κύριε· ὄν τρόπον εἰπας λέγων, Κύριος μακρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός· ἀφαιρῶν ἀνομίας καὶ ἀδικίας, καὶ ἀμαρτίας· καὶ καθαρισμῷ οὐ καθαριεῖ τὸν ἔνοχον, ἀποδίδους ἀμαρτίας πατρῶν ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς. » Ἐναργέστατα δὴ οὖν καὶ σαφέστατα διὰ τούτων αὐτὸς ὁ Κύριος τὰς προεκτεθείσας εἰρηκῶς παριστᾶ τε (παρίσταται) φωνάς, μείζονα Κύριον τὸν ἀληθῶς Κύριον, ὄντων δ' ὅτι τὸν Πατέρα ἑαυτοῦ, ἀνακαλούμενος· ἢ εἰ δυσπειθῶς ἔχοι πρὸς ταῦτα, λεγέτω εἰ τίνα ἄλλην οἶός τε ἐστὶν κατὰ

dam te gloria mea, » et de Patris sui doctrina, « Et vocabo in nomine Domini coram te. » Quem autem Dominum, cum sit ipse Dominus tetragrammato designatus, nisi Patrem suum vocaturum esse denuntiat? Profecto nisi prævium eat Dei Verbum, nisi ipse Patrem advocet, impossibile est quemvis omnium Patris scientiam excipere. « Neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui Filius voluerit revelare ». Ipse igitur est janua viaque qua sola excelsissimam immensissimamque rerum omnium causam, Patrem ipsum, conspicere possumus. Si enim quam maxime, velut aliquis ejus præcursor, beatorum animas divinum præit Verbum, participes eos propriæ gloriæ efficiens, sed non desinit ad finem auctoritatis partes in se suscipere, præparato autem ac disposito habitaculo, discedit et regnum Deo et Patri transfert. Quod et ipse constitetur dicens: « Ego præcedam te gloria mea, et vocabo in nomine Domini. » Nunc quidem verbo illud facturum esse promittit; quod re peragit, ut ostendunt quæ sequuntur: « Cumque descendisset Dominus per nubem, stetit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. Et transiit Dominus ante faciem ejus, vocavitque: Dominator Domine Deus, misericors et clemens, et patiens, et multæ miserationis, ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui auferis iniquitatem et scelera, atque peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum filiis, ac nepotibus in tertiam et quartam progeniem ». Hæc enim ipse dicit, cum descendit in nube et prope Moysem stetit tetragrammato designatus Dominus. Dein, ob promissionem quam ipse fecerat, transiens ante faciem ejus, suimet Dominum et Patrem, vere Dominum, Dominatorem, bis tetragrammato designatum invocatur dicens: « Dominator Domine Deus, misericors et clemens, » et reliqua. Si quis autem loci sensum detorquens minime a Domino contendat, sed a Moyse hæc esse dicta, illud plane compertum habebit ipsis Moysis vocibus, hæc esse verba Domini contentis, cum in alio loco precatur dicens: « Magnificetur ergo fortitudo Domini sicut jurasti, dicens: Dominus patiens et multæ misericordiæ, auferens iniquitatem et scelera, nullumque innoxium derelinquens, qui visitas peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem ». Clarissime igitur et manifestissime patet ex iis hæc quæ retulimus Dominum dixisse, majorem Dominum et vere Dominum, scilicet Patrem ejus, invocantem. Cui si fides difficile adhibeatur, videre est an alia esse possit hujus loci explanatio. Quippe animadvertendum est non angelum manifestatum fuisse, sed ipsum tetragrammato designatum Dominum, qui et facie ad faciem cum Moyse perhibetur fuisse collocutus, quem et Moyses invocatur, manifestationem per angelos deprecatur his verbis: « Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto ». Verumenim-

Note the reading

²⁶ Matth. xi, 27. ²⁷ Exod. xxxiv, 5-7. ²⁸ Num. xiv, 17, 18. ²⁹ Exod. xxxiii, 15.

vero non possunt hæc de alio nisi solum de Deo Verbo, A
 in principio apud Deum, referri ; qui magna con-
 secuto Moysi majorum ostendit scientiam, docens
 eum ut solum verum cognoscat Deum, et quem
 misit Deum Verbum, et ipsum post Patrem Domi-
 numque Denmque. Et primam quidem ei hanc et
 maxime necessariam præbet utilitatem, ne unquam
 de omnium Deo opiniones ad manifestatum ei Ver-
 bum per immensam rerum visarum gloriam acci-
 piat. Docet igitur seipsum primum solumque ver-
 um Deum præcedere, quem ipse invocabat dicens :
 « Dominator Domine Deus, misericors et clemens,
 patiens, et multæ misericordiæ, et verus. » Eandem
 profecto vim habet « verus, » ac illa : « Ut cognoscant
 te solum Deum verum³⁸, » ab ipso Salvatore in Evan-
 gелиis dicta. Hæc non intellexisset omnis populus, ad
 quem, rudem adhuc, a manifestante se Domino dice-
 batur : « Ego sum, et non est alius præter me³⁹. » Iis
 enim opus erat quasi rudimentis ad regnum Dei, qui
 nondum Patris et Filii dogmata conciliare poterant,
 Ægyptiorum idololatria nuperrime abjecta. « Ego
 sum, et non est alius præter me ; » ex Dei Verbi per-
 sona diceretur similiter ac : « Ego et Pater unum
 sumus⁴⁰ ; » et : « Pater in me est, et ego in Patre⁴¹. »
 Quemadmodum qui vidit eum, vidit Patrem, sicut
 dictum est : « Qui videt me, videt et Patrem⁴² ; »
 ita qui eum audit, audit et Patrem qui est in eo,
 cum dicit : « Ego sum, et non est alius præter me. »
 οὐχ οἷοί τε πως ὄντες τὰ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δόγματα
 ἀφρησθηκότες. Τὸ δὲ « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἐτι
 ὁμοίως τῷ, » « Ἐγὼ καὶ ὁ (f. 12 v°) Πατήρ ἐν ἑσμεν· καὶ ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί. » « Ὡς γ' οὖν ὁ
 ἑωρακῶς αὐτὸν ἐώρακε τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ, « Ὁ ἑωρακῶς ἐμὲ ἐώρακε τὸν Πατέρα τὸν πᾶμψαντὰ με· » τὸν
 αὐτὸν τρόπον ὁ αὐτοῦ ἀκούων τοῦ ἐν αὐτῷ Πατρὸς ἤκουε λέγοντος τὸ, « Ἐγὼ εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἐτι πλην ἐμοῦ. »

τοὺς τόπους ἐπιβαλεῖν διήγησιν· φυλάττων τὸ μὴ ἀγ-
 γελον εἶναι τὸν χρηματίζοντα, ἀλλ' αὐτὸν τὸν διὰ τοῦ
 τετραγράμμου δηλούμενον Κύριον, ὃς καὶ ἐνώπιος
 ἐνώπιῳ τῷ Μωϋσεὶ ἀναγέγραπται λελαληκέναι, ὃν καὶ
 ἀξιοὶ τὴν δι' ἀγγέλων προστασίαν παραιτούμενος ὁ
 Μωϋσῆς λέγων, « Εἰ μὴ αὐτὸς σὺ συμπορεύῃ, μὴ με
 ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν. » Ἄλλὰ γὰρ οὐχ οἷόν τε ταῦτα ἐφ'
 ἕτερον ἢ ἐπὶ μόνον τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸν
 Λόγον ἀναφέρειν· ὃς μεγάλων ἐπιεμένων τῷ Μωϋσεὶ
 τὴν τοῦ μεζόνος ἐμφαίνει γνῶσιν, παιδεύων ἑαυτὸν
 ὅπως ἂν γινώσκῃ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ἂν
 ἀπέστειλε Θεὸν Λόγον, δευτέρως καὶ αὐτὸν ὄντα με-
 τὰ τὸν Πατέρα καὶ Κύριον καὶ Θεὸν· καὶ πρώτην γε
 αὐτῷ ταύτην καὶ ἀναγκαιοτάτην παρέχει τὴν ὠφέ-
 λειαν, ὡς ἂν μήποτε τὰς περὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ὑπο-
 νοίας ἐπὶ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Λόγον διὰ τὴν
 ὑπερβολὴν τῆς δόξης τῶν θεωρουμένων ἐκλάβοι· δι-
 δάσκει [εἰ] δ' οὖν αὐτὸν πρῶτον καὶ μόνον ἀληθινὸν
 Θεὸν ἡγεῖσθαι τοῦτον, ὃν αὐτὸς ἐπεκαλεῖτο λέγων,
 « Κύριος, Κύριος ὁ Θεὸς οἰκτιρῶν καὶ ἐλεήμων, μα-
 κρόθυμος, καὶ πολυέλεος, καὶ ἀληθινός. » Πρὸς γὰρ
 ἐπιμελῶς τῷ « ἀληθινός » παραπλησίως εἰρημένῳ τῷ
 « Ἴνα γινώσκῃσθε σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, » ὑπὸ
 τοῦ αὐτοῦ Σωτήρος ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις εἰρημένῳ·
 ταῦτα δ' οὐκ ἂν ἔχωρῃσεν ὁ πᾶς λαὸς πρὸς ὃν, οἷα δὴ
 εἰσαγόμενον, ὑπὸ τοῦ χρηματίζοντος ἐλέγετο, « Ἐγὼ
 εἰμι καὶ οὐκ ἔστιν ἐτι πλην ἐμοῦ· » ἐδέοντο γὰρ οὗτοι
 στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἐτι τῆς περὶ Θεοῦ μοναρχίας
 διαρθρῶν, ἀτε ἐναγχος τῆς Αἰγυπτίων πολυθεοῦ πλά-
 πλην ἐμοῦ » λέγοιτ' ἂν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λέγου
 C Ταῦτα δ' ἡμῖν ὡς ἐν τηλικούτοις εἰρηται παρα-
 στησαι βουλομένοις, ὅτι δὴ ἀναμφιλέκτως οὔτε ὁ τῶν
 ὄλων Θεός, οὔτε ἀγγελικὴ τις δύναμις ἦν ἡ χρημα-
 τίζουσα τῷ Μωϋσεὶ, αὐτὸς δὲ ὁ θεῖος Λόγος, ὃν ἀκρι-
 βῶς πεπιστευκάμεν μετὰ τὸν τῶν ὄλων Πατέρα καὶ
 Κύριον δευτέρων εἶναι τῶν ἀπάντων Θεόν τε καὶ Κύ-
 ριον· ὡσπερ δὴ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης σαφέ-
 στερον ἡμᾶς παιδεύει λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος·
 καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· »
 πολλῆς δ' ἂν γένοιτο καὶ οὐχί τῆς παρούσης σχολῆς
 σαφηνίζειν τίς ἀρ' εἶη ὁ τόπος καὶ ἡ πέτρα περὶ ὧν
 εἶπεν ὁ Κύριος, « Ἴδοὺ τόπος παρ' ἐμοί καὶ στήση
 ἐπὶ τῆς πέτρας· » ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τὴν πέτραν
 ἐδήλωσεν εἰπών, « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός. » Οὐχ
 ἄλλον δὲ τῆς πέτρας ὄντα καὶ τὸν τόπον ὑπολαμβάνω
 τὸν αὐτὸν τυγχάνοντα τῷ ἀπαντήσαντι τῷ Ἰακώβ
 ἐνθα γέγραπται, « Ἐξῆλθεν δὲ ὁ Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ
 φρέατος τοῦ ὄρκου, καὶ ἐπαρεύθη εἰς Χαρβάν. Καὶ
 ἀπήνησεν τόπων· ἐνθα καὶ ἰδὼν ἐν ὄραματι τὴν κλί-
 μακα καὶ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστριγνόμενον Κύριον, διυπνι-
 σθεὶς φησιν, « Ὅτι ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ· »
 καὶ πάλιν εἶπεν· « Ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος, οὐκ
 ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκος τοῦ Θεοῦ· καὶ αὐτὴ ἡ πύλη

³⁸ Joan. xvii, 3. ³⁹ Dent. xxxii, 39. ⁴⁰ Joan. i, 30. ⁴¹ ibid. 38. ⁴² Joan. xiv, 9. ⁴³ Joan. i, 4.
⁴⁴ Exod. xxxiii, 21. ⁴⁵ 1 Cor. x, 4. ⁴⁶ Gen. xxviii, 10. ⁴⁷ ibid. 16. ⁴⁸ ibid. 17.

δεύτερος
 θεός

τοῦ οὐρανοῦ. ἢ Ἄλλὰ καὶ τί τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἄ Λόγου, ὃ μὴ δύναται· Μωῦσης ὁ νόμος, ὅτε ἀνθρώπινος καὶ σωματικώτερος ὢν, θεωρεῖν· τίνα τε τὰ ὀπίσθια αὐτοῦ, ἢ μόνον χωρεῖν οἶός τε ἦν ὁ τυπικός καὶ τῶν νοητῶν συμβολικῶς (κός) νόμος· πῶς τε εἴρηται τὸ, « Σκεπάσω τῇ χειρὶ μου ἐπὶ σέ, ἢ καλύμματος καὶ σκέπης ἐπιτιθεμένου τῷ νόμῳ, ὡς διὰ τοῦτο τὸ κάλυμμα τὰ μὲν ὀπίσω δύνασθαι ὄραν, οὐκέτι δὲ τὰ προηγούμενα καὶ διαφέροντα· ἴδία κατὰ καιρὸν, ὧ μέλει τῆς τούτων ἐρεύνης, ἐπιστήσας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐκ τῶν Ἀριθμῶν τῆς γ' τοῦ Βαλαὰμ προφητείας.

« Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, καὶ κυριεύσει ἔθνων πολλῶν· καὶ ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεῖα, καὶ αὐξηθήσεται ἡ βασιλεῖα αὐτοῦ· Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ὡς δόξαν μονοκέρωτος αὐτῷ· ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ πάχη αὐτῶν ἐκμυελίει, καὶ ταῖς βολαῖς αὐτοῦ κατατοξεύει ἐχθρόν. Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἀναστήσει αὐτόν; οἱ εὐλογοῦντές σε, ἠὲ ὑλόγηνται· καὶ οἱ καταρώμενοί σε, κεκατράνται. ἢ Χριστὸς ἐστὶν ὁ ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ τὸ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, καὶ κυριεύσας ἔθνων πολλῶν· ποῖον γὰρ ὑπῆρξεν ἔθνος ἀγνοήσαν τὴν ὑπ' αὐτὸν δουλείαν, εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελεθόντος τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ σπέρματα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν; Παρὰ γ' οὖν πλείστοις καὶ αὐτῶν τῶν βαρβάρων πολλοὺς ἐστὶν ἰδεῖν διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως ἐπὶ τὴν τοῦ ἐνός Θεοῦ (f. 13) γνῶσιν ἐληλυθότας, καὶ ὑπερ τῆς εἰς αὐτὸν εὐσεβείας παντοίας μέχρι καὶ θανάτου κολάσεις ὑπομείναντας. Πέρας ἔχουσα τοίνυν καὶ αὕτη σαφῶς ἡ προφητεία ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος ἀποδείκνυται· ἢ παραστήτω τις ἄλλος ἐπιδεικνύς ἐπὶ τίνα ἂν ταῦτα ἀναφέροιο· καθ' ἡμᾶς δὲ πρόδηλον, ὡς καὶ αὐξεται ὁσμέραι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἡ νοητὴ βασιλεῖα τε καὶ δεσποτεία παρὰ ταῖς ὑποδεξαμένας τὸν λόγον αὐτοῦ ψυχαῖς· ὑψώθη δὲ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ Γῶγ βασιλεῖα, ἣν ὑπειλήφασι τινες εἶναι τὴν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, ἄλλοι δὲ τροπικῶς τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἐποράνιον πολιτείαν, καὶ τὴν τῶν νοητῶν δογμάτων θεωρίαν, διὰ τοῦτο Γῶγ, ὅπερ ἐρμηνεύεται δόγματα, σημαίνεισθαι ἐξεληφασιν· ἄλλὰ καὶ ὁ Θεὸς ὠδήγησεν αὐτὸν ἐξ Αἰγύπτου, ῥητῶς μὲν ὅτε χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ ἐξ Αἰγύπτου παραλαβὼν τὴν Μαριάμ ἅμα τῷ παιδί Ἰησοῦ ὑπέστρεψεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ πληρομένης τῆς τε νῦν καὶ τῆς ἐν Ὄση κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τὴν Ἀκύλου ἐρμηνείαν προφητείας φασηκούσης, « Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου· » καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ, ὀπνηία ἐκ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν ἑθῆε τόπων ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς ἅμα λαμβάνων αὐτὸν ὁ Πατὴρ ὠδήγησεν· ἢ δὲ λεγομένη « δόξα μονοκερώτων » ἐν τῷ Σωτῆρι τὴν ἐν αὐτῷ θεότητα τῆς πατρικῆς ἀντίκειται μοναρχίας.

Μετὰ ταῦτα εἴρηται, « ἔδεται ἔθνη ἐχθρῶν αὐτοῦ· » ὅσα γὰρ ὑπὸ τὴν διδασχὴν αὐτοῦ γέγονεν ἔθνη, ταῦτα πρότερον μερὶς τυγχάνοντα τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, μετὰ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν ἐπιτήδεια ὡσπερ εἰς βρωσὶν ἑαυτῷ κατεσκεύασε· τὰ μὲν πάχη, τοῦτ' ἐστὶ πᾶν

ut humana nimis corporalisque, intueti; quænam et terga ejus, quæ tantum conspiciere valebat typica et spiritalium symbolica lex; quomodo dicatur: « Protegam te dextera mea, » quasi velo et tegmine legi obducto, ut per illud velum posteriora possit aspicere, non autem anteriora et potiora, singulatim in tempore opportuno hujus investigationis studiosis explanabitur.

CAPUT XIII.

Ἐκ Numerorum tertia Balaam propheta.

« Egre dietur homo de semine ejus, et dominabitur in gentibus multis. Tolle tur Agag rex ejus, et auferetur regnum illius. Deus eduxit illum de Ægypto, cujus fortitudo similis est rhinocerotis. Devorabunt gentes hostes illius, ossaque eorum confringent et perforabunt sagittis. Accubans dormivit ut leo et quasi leonis catulus. Quis eum suscitare audebit? Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur⁴⁴. » Christus est qui ex Israel semine secundum carnem natus, multisque gentibus dominatus est. Quænam enim gens non ditionem ejus agnovit, in omnem terram diffuso discipulorum ejus verbo, prædicationibusque eorum quasi seminibus in universa terra sparsis? Igitur apud plerosque etiam barbarorum multos videre est qui sua in eum fide ad Dei unius scientiam pervenerunt, suaque in eumdem pietate omne tormentorum genus mortemque ipsam sustinuerunt. Apertissime igitur ad Salvatorem nostrum hæc spectat propheta. Si cui dubium videatur, alia, libet, proponatur interpretatio. Nobis autem perspicuum est crescere in diem spiritale Salvatoris nostri regnum in animis quæ verbum ejus acceperunt. Elatum est ejus præsentia Agag regnum, quod quidam Romanum imperium interpretati sunt, alii vero allegorice cælestem Evangelii rempublicam et spiritalium dogmatum speculationem, Gog (sive Agag) dogmata significante. Sed et Deus eduxit eum de Ægypto, videlicet cum Joseph, divina apparitione admonitus, Mariam cum puero reduxit in terram Israel, ut hæc compleretur necnon Osee, secundum Hebraicum et Aquilæ interpretationem, propheta dicens: « Ab Ægypto vocavi filium meum⁴⁵; » at e sententia nostra, cum ab Ægypto spiritali et locis terrestribus ad cælos Pater eum eduxit. « Fortitudo » autem « rhinocerotis » in Salvatore innuit deitatem patris regni quæ est in eo.

Post hæc dicitur, « Devorabunt gentes hostes illius. » Quæcunque sub ejus disciplina fuerunt gentes, cum prius præda hostibus devota essent, nunc fide in eum accepta, ipsi factæ sunt quasi esca parata. Ossa vero, id est quodcumque in eis carna-

Num. xxiv, 7-9. ⁴⁴ Ose. xi, 1.

le et terrestre, imminuens et attentius explorans, esculentos propria cultura fructus eis effecit. Hæc autem spiritalibus et rationabilibus exsecutus est sagittis, veterem gentium ducem, suique inimicum perfodiens, scilicet diabolum. Quod ad, « Accubans dormivit ut leo, » hoc fere iisdem verbis a Jacobo in suis de Juda prophetiis dictum est; cujus sensum jam in suo loco expositum non iterabimus. Manifestum est autem quod Christo benedicientibus Deus benedictet. Ac si nos execrarentur ut et veterem Dei populum Ægyptii, in nobis tamen impleverentur et illa: « Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur et crescebant ⁴⁴. » Et sane quodam modo maledictionem acceperunt qui olim ei maledixerunt, exclamantes: « Crucifige, crucifige eum ⁴⁵. » Maledictio enim crux erat, sicut dictum est: « Maledictus omnis qui pendet in ligno ⁴⁶. » Qui autem illorum injuriam passus est, a Patre extollitur; hi vero, qui a Deo maledicti sunt, perpetuum in sæcula acceperunt supplicium. Illud enim attentius consideranti, Dei potestatis apparatus magnitudo, eos quibus semel maledixit, in perpetuum persequentis. Hoc significant ea verba: « Qui benedixerint tibi, erunt et ipsi benedicti; qui maledixerint, in maledictione reputabuntur. »

CAPUT XIV.

Ex quarta Balaam prophetia.

« Orietur stella ex Jacob, et consurget vir de Israel, et percussit duces Moab, vastabitque omnes filios Seth ⁴⁷. » Dei Verbum, « cum exinavit semetipsum, formam servi accipiens, et habitum inventus est ut homo ⁴⁸, » stella non parva surrexit, non vero Jacob, sed ex Jacob. Corporali primum populo circumcisionis, deinde cunctis gentibus illuxit. Digressus ab iis, non parva sustinuit bella, purificans « adversus potestates et spiritualia nequitie ⁴⁹; » quibus devictis, pabulum paravit in hereditatem suam, gentes suscipiens, quæcunque prius sub eorum ditone erant. De quibus Pater ei expresso pollicitus est dicens: « Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ⁵⁰. »

CAPUT XV.

Ex Deuteronomio. Moyses est dicens:

« Prophetam de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Dominus Deus tuus: ipsum audies, ut petisti a Domino Deo tuo in Horeb, quando concio congregata est, atque dixisti: Ultra non audiam vocem Domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait Dominus mihi: Bene omnia sunt locuti. Prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum similem tui: et ponam verba tua in ore ejus, loqueturque ad eos omnia quæ præcepero ei. Qui autem verba ejus, quæ loquetur

συμπεφυκός αυτοίς ὕλικόν καὶ γῆρινόν, λεπτύνων καὶ ἐξιχνεύων, καρπὸς δὲ τροφίμων διὰ τῆς ἑαυτοῦ γεωργίας αὐτοῖς ἐμποίων. Ταῦτα δὲ εἰργάσατο τοῖς νοητοῖς καὶ λογικοῖς βέλεσι, τὸν πάλαι τῶν ἐθνῶν ἀρχοντα ἐχθρὸν ὄντα ἑαυτοῦ κατατοξεύσας, τουτέστι τὸν διάβολον. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ « Κατακλιθεὶς ἀνεπαύσατο ὡς λέων, » σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείας εἴρηται· ἄτινα ὁποῖον ἔχει νοῦν κατὰ τὰ ὑποπεσόντα ἡμῖν ἐκθέμενοι οὐ παλλογήσομεν· δῆλον δὲ τυγχάνει ὅπως ἡμεῖς οἱ τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντες τοῦ Θεοῦ ἡλόγημαθα· καὶ γὰρ βδελύσσοιτο ἡμᾶς ὡς καὶ τὸν πάλαι τοῦ Θεοῦ λαὸν οἱ Αἰγύπτιοι, ὁμως πληροῦται γε καὶ ἐφ' ἡμῶν τὸ, « καθ' ὅσον δὲ ἐταπεινῶν αὐτοῦς, τοσοῦτω πλείους ἐγίνοντο, καὶ ἰσχυον σφόδρα σφόδρα· » καὶ σαφὲς τίνα τρόπον τὴν κατάραν εἰλήφασιν οἱ ἐξαρχῆς αὐτῶν καταρασάμενοι διὰ τοῦ, « Σταύρου, σταύρου αὐτόν· » κατάρας γὰρ ἦν ὁ σταυρὸς, κατὰ τὸ, « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. » Ἄλλ' ὁ μὲν τὴν αὐτῶν ὑπομείνας κατάραν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπερούψωται· οἱ δὲ πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καταραθέντες ἐπίμονον εἰς αἰῶνα εἰλήφασιν θάνατον· ὃν εἰ ἐπ' ἀκριβέως τις ἐπεξήσῃ, δυνάμεις Θεοῦ κατοψέται μέγεθος, εἰς ἔτι νῦν μετιούσης τοὺς ἀπαξ πρὸς αὐτοῦ κατηραμένους. Ταῦτα (f. 13 v°) εἰς τὸ « Καὶ οἱ εὐλογοῦντές σε εὐλόγησονται, καὶ οἱ καταρώμενοί σε καὶ κατάρανται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἐκ τῆς δ' τοῦ Βαλιὰμ προφητείας.

« Ανατείλει ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ θραύσει ἡγεμόνας Μωὰβ, καὶ προνομήσει πάντας υἱοὺς Σὴθ. » Ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος « κενώσας ἑαυτόν καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, » ἄστρον οὐ μικρὸν οὐχὶ τῷ Ἰακώβ ἀνέτειλεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Ἰακώβ· ἀπὸ γὰρ τοῦ σωματικοῦ λαοῦ τῶν ἐκ περιτομῆς ἀρχάμενος, πᾶσιν ἐπέλαμψε τοῖς ἔθνεσι· μεταναστὰς τε ἀπ' ἐκείνων, οὐ μικροὺς πολέμους διεχειρίσατο, καθάρων « τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, » οὓς καταγωνισάμενος προνομήν ἐποίησατο εἰς τὸν αὐτοῦ κληρὸν, ἀπολαβὼν ὅσα πρότερον ὑπ' ἐκείνους ἐτύγχανεν ἔθνη· περὶ ὧν ὁ Πατὴρ αὐτῷ κατεπηγγελματο εἰπὼν· « Αἴτῃσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Ἐκ τοῦ Δευτερονομίου. Μωϋσῆς ἔστιν ὁ λέγων· »

« Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου, ὡς ἐμέ, ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἠτήσω παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου ἐν Χωρῆθ τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐκκλησίας, λέγοντες, Οὐ προσθήσομεν ἀκούσαι τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ πῦρ τὸ μέγα τοῦτο οὐκ ἐφόμεθα ἔτι, οὐδὲ μὴ ἀμάρτωμεν. Καὶ εἶπεν Κύριος πρὸς μέ· Ὅρθῶς πάντα, ὅσα ἐλάλησαν· προφήτην ἀναστήσω αὐτοῖς ἐκ μέσου τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, ὡς περ ἐγώ· καὶ δώσω τὸ ῥῆμά μου ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ λαλήσει αὐτοῖς;

⁴⁴ Exod. i, 12. ⁴⁵ Joan. xix, 15. ⁴⁶ Gal. iii, 15. ⁴⁷ Num. xxiv, 17. ⁴⁸ Philip. ii, 7. ⁴⁹ Ephes. vi, 12. ⁵⁰ Psal. ii, 8.

καθ' ὅτι ἂν ἐντελλωμαι αὐτῷ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτῶν. » Καὶ τί μᾶλλον ἔχοι τις ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ Μωϋσέα προφήτην, τοῦτ' ἔστι νομοθέτην, τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀναβειγμένον ἐπιδειξάι, ἢ μόνον Ἰησοῦν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, ὃς τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βίου νομοθέτης ἅπασιν ἀναπέφανται τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν ἐν ψαλμῷ φήσασαν προφητικὴν εὐχὴν· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν; » Οὗτος δὲ καὶ ἐλυτρώσατο τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ πλινθοποιίας, τῆς τε πικρᾶς ὑπὸ τὸν νοητὸν Φαραῶ δουλείας τοὺς δι' αὐτοῦ προ(ε)ληλυθότας τῷ τῶν ὀλων Θεῷ· καὶ πάντα δὲ ἀπλῶς τὰ σωματικῶς ὑπὸ Μωϋσέως· γαγονέαι ἱστορούμενα κατὰ τὸν πνευματικὸν νόμον ὁ Σωτῆρ καὶ Κύριος ἡμῶν διεπράξατο. Ἐλήλυθεν ἄρα καὶ ὁ διαβόητος ἔτι καὶ νῦν παρὰ τε Σαμαρεῦσι καὶ Ἰουδαίοις, ἐν καὶ Μωϋσῆς προεθέσπισε προφήτης, περὶ οὗ προδιεμαρτύρατο ὁ Θεὸς λέγων· « Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν μὴ ἀκούσῃ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. » Ἐκδεικνύται γ' οὖν τὸ αἷμα πάντων τῶν ἀπὸ Ἄβελ μέχρι Ζαχαρίου τοῦ φονευθέντος μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ (f. 14) θυσιαστηρίου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς κατὰ Σατῆρος ἐπισυστάσεως, καὶ μάλιστα τῶν τολμησάντων ἀφείναι κατ' αὐτοῦ τὴν ἐ Σταύρου, σταύρου αὐτὸν φωνῆν, « Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν· » ἔπερ καὶ παραντίκα γέγονε, τοῦ Θεοῦ, καθὼς προέ- πιν, ἐκδικήσαντος τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐκ τε αὐτῶν ἐκείνων καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, ἅμα τε μετελθούσης αὐτοῦ τῆς δίκης, ὡς ἐξ ἐκείνου εἰς δεῦρο μὴδ' ὄλως ἄραι κεφαλὴν τὸ πᾶν ἔθνος δυνηθῆναι, πληρωθεῖσης καὶ ἑτέρας προφητείας Ἄμως φασκούσης, « Οἶκος Ἰσραὴλ πέπτωκεν, οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι· » ἔπερ καὶ ὁ Ἀπόστολος τῷ πνεύματι προϊδὼν, ἀνεφώνησεν εἰπὼν, « Ἐφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. »

A in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam ⁵⁰. » Quem vero majorem ex Israel, post Moy- seni prophetam, id est legislatorem, hominum gene- re ortum, ostendi potest, nisi solum Jesum Salva- torem Dominumque nostrum, qui Novi Testamenti, viæ secundum Evangelium; legislator omnibus manifestatus est gentibus, secundum illam psalmi orationem : « Constitue, Domine, legislatorem super eos : ut sciant gentes quoniam homines sunt ⁵¹. » Hic autem liberavit spiritali Ægypto, ejusque la- terariis, et acerba sub spiritali Pharaone servitutē quotquot ipso duce ad omnium Deum pervenerunt. Et omnia quæ corporaliter a Moyse facta narrantur, spiritali lege Salvator Dominusque noster perfecit. Venit ergo et nunc adhuc pervulgatus est apud Samaritanos et Judæos, quem et Moyses prænuntia- vit propheta, de quo Deus testimonium reddidit, dicens : « Qui autem verba ejus, quæ loquatur in nomine meo, audire noluerit, ego ultor existam. » Ultus est ergo sanguinem omnium ab Abele usque ad Zachariam inter templum et altare interfectum ⁵²; ultus est Salvatoris passionem præsertim in illos qui adversus eum exclamare audebant : « Cruci- fixe, crucifige eum; tolle eum a terra ⁵³ : san- guis ejus super nos et super filios nostros ⁵⁴. » Quod et protinus evenit, vindicante, ut prædixerat, Deo sanguinem Christi in illos illorumque pueros. Sic enim eos insequitur pœna, ut abhinc usque ad præsens tempus gens omnis caput extollere minime potuerit, impleta et alia Amos propheta dicente : « Domus Israel cecidit, et non adjiciet ut resur- gat ⁵⁵. » Quæ et Apostolus spiritu prævidens, præ- dicavit his verbis : « Pervenit enim ira Dei super illos usque in finem ⁵⁶. »

Ἰσραὴλ πέπτωκεν, οὐκέτι προσθήσει τοῦ ἀναστῆναι· »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄.

Τῆς ἁδῆς.

« Εὐφράνθητε, οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· εὐφράνθητε, ἔθνη, μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ. » Καὶ τίνοι ἄλλω προσκυνήσειν τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ προστάττοι ἂν τὸ θεῖον Πνεῦμα ἢ τῷ Χριστῷ, οὐ σαφῶς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ ἠυφράνθη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τὰ ἔθνη τοῦ τῶν δικαίων πατριάρχων καὶ προφητῶν χοροῦ· περὶ ὧν ἔθνῶν αὐθις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ᾠδῆς ὡς πρὸς ἕτερον λαὸν ἀποτείνόμενος ὁ Θεὸς φησιν, « Αὐτοὶ παρεζήλωσαν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρωργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κήγῳ παραζήλωσα αὐτοὺς οὐκ ἐπ' ἔθνεσι, ἐπ' ἔθνεσι ἀσυνέτω παρωργίῳ αὐτοὺς. » Καὶ πρόβηλον γε ὅτι μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν « τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνη τοὺς παρ' ἐκείνοις σοφοὺς· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο, καὶ τὰ ἀγενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ πρότερον

CAPUT XVI.

E Cantico.

« Lætanimi, cœli, simul ante eum prosternantur adorantes omnes angeli Dei; lætamini, gentes, cum populo ejus, et confirmantur in eo omnes filii Dei. » Quem alium adorare angelis ejus præci- peret Spiritus divinus, nisi Christum, cujus sane præsentia lætatiæ sunt cum populo ejus gentes, ju- storum videlicet patriarcharum prophetarumque chorus. De quibus gentibus quoque in eodem can- tico quasi alium populum increpans, Deus dicit : « Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat deus, et irritaverunt in vanitatibus suis : et ego provo- cabo eos in eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos ⁵⁷. » Et manifestum quidem quod post illorum rejectionem, « quæ stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes; et in- firma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; et ignobilia mundi et contemptibilia elegit Deus, et ea

⁵⁰ Deut. xviii, 15-19. ⁵¹ Psal. ix, 21. ⁵² Matth. xxiii, 35. ⁵³ Joan. xix, 6. ⁵⁴ Matth. xxvii, 23. ⁵⁵ Amos v, 1. ⁵⁶ I Thess. ii, 16. ⁵⁷ Deut. xxxii, 43. ⁵⁸ ibid. 21.

quæ non sunt, ut ea quæ sunt, destrueret⁶¹. » Prius igitur, in Moysis ipsius temporibus, idolis servientes, Dei iram excitaverunt et provocaverunt, venientemque Christum ejus non acceperunt; gentes autem ab eo ad Patris Deique omnium scientiam adductæ, secundum præsentem prophetiam, cum sanctorum ejus populo lætabuntur; Christum autem firmaverunt omnes filii Dei, et qui olim de eo prophetaverunt, et qui post ejus adventum, adoptionis spiritum consecuti, eum per universam terram nuntiaverunt. Hæc quidem de Pentateucho; nunc vero sequentes Scripturæ libros aggrediamur.

CAPUT XVII.

Ex Josue libro.

« Cum autem esset Josue in agro urbis Jericho, levavit oculos, et vidit virum stantem contra se, evaginatum tenentem gladium, perrexitque ad eum et ait: Noster es, an adversariorum? Qui respondit: Nequaquam: sed sum princeps exercitus Domini, et nunc venio. Cecidit Josue pronus in terram. Et adorans ait: Quid dominus meus loquitur ad servum suum? Solve, inquit, calceamentum tuum de pedibus tuis: locus enim, in quo stas, sanctus est⁶². » Quis alius esse posset princeps copiarum Domini, nisi Christus Dei, universi dux sancti spiritalisque Dei exercitus? Hæc et Moysi similiter in prima ad eum Domini manifestatione per angelum dicta sunt, « Solve calceamentum tuum de pedibus tuis, » et cætera. Multa sunt Christo Dei nomina: nunc seipsum « Domini exercitus principem » declarat; atque in Isaia, « magni consilii Angelum, » hoc in loco: « Omnis violenta prædatio erit in combustionem et cibus ignis. Parvulus enim natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus super humerum ejus: et vocabitur nomen ejus... magni consilii Angelus⁶³⁻⁶⁴. » Invenies et in Malachia ipsum « Angelum testamenti⁶⁵ » vocatum, ubi legitur: « Et statim veniet ad templum suum Dominator, quem vos quæritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis⁶⁶. »

CAPUT XVIII.

E primo Regum libro, ex Annæ precatione.

« Dominus ascendit in cælos et tonuit. Ipse judicabit fines terræ, et dabit imperium regi suo, et sublimabit cornu Christi sui⁶⁷. » Qui de cælis descenderat Dominus Dei Verbum, ipse rursus in cælos ascendit; et cum ascendisset, divina potestate sua evangelicum nuntium tonuit, ut in universa terra auditum illum efficeret. Ipse autem judicabit fines terræ et quotquot intra eos habitant, omni iudicio a Patre accepto. Sed etiam robur dedit

Α παρ' ἐκείνοις ὄντα καταργήσῃ· ὅτι δὴ πρότερον ἐκ τῶν αὐτοῦ Μωυσέως χρόνων εἰδῶλοις λατρεύοντες, καὶ τὸν Θεὸν παροργίζοντες καὶ παραζηλοῦντες, ἐλθόντα αὐτοῦ τὸν Χριστὸν οὐκ ἐδέξαντο· ἀλλὰ τὰ ἔθνη γε δι' αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων ἐπιγνόντα κατὰ τὴν ἐν χερσὶ προφητείαν εὐφρανθήσεται μετὰ τοῦ τῶν ἁγίων λαοῦ αὐτοῦ· τὸν Χριστὸν δὲ καὶ ἐνίσχυσαν πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ, οἱ τε πρότερον τὰ περὶ αὐτοῦ προφητεύσαντες, καὶ ὅσοι μετὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας χωρήσαντες, ἐπὶ πᾶσαν αὐτὸν ἐκήρυξαν τὴν οἰκουμένην. Τὰ μὲν δὴ ἀπὸ τῆς Πεντατεύχου τοσαῦτα· μετῴμωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰς ἐξῆς Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀπὸ τῆς τοῦ Ἰησοῦ γραφῆς.

B « Καὶ ἐγενήθη ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱεριχῶ, καὶ ἀναβλέψας ὄρᾳ ἀνθρωπίνῳ ἐστὶκῆτα κατέναντι αὐτοῦ, καὶ ἡ ῥομφαία ἐσπασμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Καὶ προσελθὼν Ἰησοῦς, εἶπεν, Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων; Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου νυνὶ παραγέγονα. Καὶ Ἰησοῦς ἐπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέσποτα, τί προστάσεις τῷ σῷ οἰκέτῃ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς Ἰησοῦν, Λύσαι τὸ ὑπόδημα (σ. 14 v°) ἐκ τῶν ποδῶν σου, ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἐστῆκας, τόπος ἁγίος ἐστὶ. » Καὶ τίς ἂν ἄλλος εἴη ὁ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ πάσης ἄρχων ἁγίας καὶ πνευματικῆς τοῦ Θεοῦ στρατιᾶς; Ὅρα δὲ μὴ εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τῷ Μωυσεὶ διὰ τοῦ ἀγγέλου χρηματίσας ἐν τῷ ὄρει ἀπὸ τῶν πρὸς τὸν Ἰησοῦν λόγων ὑποφαίνεται· ἅπερ γὰρ τούτῳ νῦν, ταῦτα καὶ Μωυσεὶ ὁμοίως ἀρχομένῳ τῆς θεωρίας πρὸς τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἀγγέλου εἰρηται κατὰ τὸ, « Λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Πολυώνυμος δὲ τις ὑπάρχων ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, νῦν « Ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου » χρηματίζει· ὡς καὶ ἐν Ἡσαΐα. « μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος· » ἐν τῷ. « Καὶ θελήσουσιν εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλῃς βουλῆς Ἄγγελος. » Εὐροῖς δ' ἂν καὶ ἐν τῷ Μαλαχίᾳ « Ἄγγελον διαθήκης » αὐτὸν ὀνομαζόμενον, ἔνθα λέγεται, « Καὶ ἐξαίφνης ἦξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ Ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Βασιλειῶν. Τῆς εὐχῆς Ἄννας.

« Κύριος ἀνέβη εἰς οὐρανοὺς, καὶ ἐβρόντησεν· αὐτὸς κρινεὶ ἄκρα γῆς, καὶ δώσει ἰσχὺν τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ ὑψώσει κέρας Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ὁ καταβάς ἐκ τῶν οὐρανῶν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς πάλιν ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανοὺς· καὶ ἀναβάς ἐβρόντησεν τῇ θείῳ ἐαυτοῦ δυνάμει τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, ὡς ἐξάκουστον αὐτὸ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ· αὐτὸς δὲ κρινεὶ ἄκρα γῆς καὶ τοὺς μέγχε τούτων οἰκοῦντας, ὡς πᾶσαν εἰληφῶς τὴν κτίσιν

⁶¹ I Cor. i, 27. ⁶² Jos. v, 13-16. ⁶³⁻⁶⁴ Isa. ix, 5. ⁶⁵ Malach. iii, 1. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ I Reg. ii, 10.

παρὰ τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ἔδωκεν ἰσχύν τοῖς ἀνα-
 τοῦ μὲν μαθηταῖς, ἀποστόλοις τε καὶ προφῆταις,
 ἡμῶν δὲ βᾶτιλεῦσι, καὶ ὕψωσε τὸ κέρασ τοῦ Χριστοῦ
 αὐτοῦ, ἦτοι τοῦ λαοῦ, μετοχῇ τοῦ Χριστοῦ οὕτως
 ὀνομαζομένου, ἣ οὐ ἀνέλιπεν ἀνθρωπίνου, οὐ κέρασ
 ἦν ἡ θεότης ὑψωθείσα κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· καὶ
 ἐν ὀγδοηκοστῷ δὲ ὀγδόῳ ψαλμῷ σαφῶς τὸ παραπλή-
 σιον τῷ ἐνθάδε περὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεὸς φησιν, « Καὶ
 ἐν τῷ ὀνόματι μου ὑψωθήσεται τὸ κέρασ αὐτοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Καὶ ἦλθεν ἄνθρωπος Θεοῦ πρὸς Ἡλὲν, καὶ εἶπεν,
 Τάδε λέγει Κύριος Κύριος· » καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς· « Καὶ
 ἀναστήσω ἑμαυτῷ ἱερέα πιστὸν, ὃς πάντα τὰ ἐν τῇ
 καρδίᾳ μου καὶ τὰ ἐν τῇ ψυχῇ μου ποιήσει· καὶ οἰ-
 κοδομήσω αὐτῷ οἶκον πιστὸν, καὶ διελεύσεται ἐνώ-
 πιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας· καὶ ἔσται πᾶς
 ὁ περισσεύων ἐν οἴκῳ ἤξει προσκυνοῦν αὐτῷ ὀβολοῦ
 ἀργυρίου, καὶ ἐν ἄρτῳ ἐνὶ, λέγων, Παράρτιφόν με ἐπι
 μίαν τῶν ἱερατείων σου φαγεῖν ἄρτον. » Οὐδεὶς ἄλλος
 ἢ μόνος ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἱερεὺς τοῦ
 Θεοῦ τοῦ ὑψίστου Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν,
 ὃν « ἔχομεν ἀρχιερέα μέγαν, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
 « διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, » πάντα τὰ ἐν τῇ καρ-
 δίᾳ τοῦ Πατρὸς πεποίηκεν ὁ ὑπηκοὸς αὐτῷ γενέσθαι
 μέχρι καὶ θανάτου· ὅθεν καὶ ἀναστήσας αὐτὸν ὁ
 Πατὴρ, οἰκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον πιστὸν, τὴν ἐκ λογι-
 κῶν καὶ ζώντων καὶ πιστῶν ὡς ἀληθῶς λίθων συν-
 εστῶσαν Ἐκκλησίαν· τοῦτ' ἐστὶ καὶ ἔρχονται προσκυ-
 νεῖν οἱ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ὀβολοῦ ἀργυρίου μὴ
 (f. 15) ἀποστρεφόμενου (ἴμενοι), μήτε σωματικῶς
 τὴν τὸν κοδράνην εἰς τὴν τῶν δεομένων ἐπικουρίαν
 συνεισφέρουσαν χῆραν, μήτε μὴν κατὰ διάνοιαν τὴν
 ἐπὶ μόνῃν (ἦ) τῇ πῖστει ἐρηρυσμένην ψυχῇν, ἣ τὴν
 κατὰ δύναμιν τῶν νοσητῶν αὐτῆς ὑπαρχόντων συνεισ-
 φέρουσαν τὰ εἰς τὴν τῶν λοιπῶν οἰκοδομήν τε καὶ
 ὠφέλειαν συμβαλλόμενα· τὰ γ' οὖν « μωρὰ τοῦ κό-
 σμου ἐξελέξατο » καὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ, καὶ « τὰ
 ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα » μὴ ὑπερφρονῶν, μη-
 δὲ τὰς τοιάσδε ψυχὰς· ἀλλ' οἷα φιλόανθρωπος Θεοῦ
 Λόγος καὶ ταύτας ἀποδεχόμενος τῆς προθυμίας, ἃς
 καὶ χρίσει θεῖα κατὰ τὴν ἀξίαν ἐν διαφόροις μοναῖς
 τῶν ἱερατείων αὐτοῦ κατατάσσει, τοῦ παρ' ἑαυτοῦ
 ἄρτου τῆς αἰδίου ζωῆς καταξιών αὐτάς. Τὸ δὲ « Καὶ
 διελεύσεται ἐνώπιον Χριστοῦ μου πάσας τὰς ἡμέρας, »
 περὶ τῶν ἁγίων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰρηται, χρι-
 στῶν καὶ αὐτῶν προσαγορευομένων, κατὰ τὸ, « Μὴ
 ἄψησθε τῶν χριστῶν μου· » τοῦτοις γὰρ πρὸς τοῦ
 Σωτῆρος ἐλέγετο καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, « Ἰδοὺ, ἐγὼ
 μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντε-
 λείας τοῦ αἰῶνος. » Πλείονος δὲ σαφηνείας δεομένων
 τῶν τόπων, τοῦτοις ὡς οἶόν τε ἦν διὰ βραχέων εἰρημένους ἀρκεσθῆσόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

*Βασιλειῶν β'. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν τῷ Δαυιδ μετὰ
 πολλὰ καὶ ταῦτ' ἀφῆσιν·*

« Καὶ ἔσται ἐὰν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ

A discipulis suis, apostolis et prophetis, qui nos re-
 gunt, et sublimavit cornu Christi sui, seu populi
 sui, Christi ob communionem sic nominati, sive
 quam accepit humanitatis, cuius cornu erat deitas
 sublimata secundum sanctum Apostolum. Et in octa-
 vo et octogesimo psalmo manifeste hæc eadem fere
 de Christo Deus dicit : « Et in nomine meo exalta-
 bitur cornu ejus⁶⁶. »

CAPUT XIX.

« Venit autem vir Dei ad Heli et ait ad eum : Hæc
 dicit Dominus : Numquid⁶⁷ . . . et in iis qua
 sequuntur : « Et suscitabo tibi sacerdotem fide-
 lem, qui juxta cor meum et animam meam faciet :
 et ædificabo ei domum fidelem, et ambulabit coram
 Christo meo cunctis diebus : futurum est autem,
 ut quicumque remanserit in domo sua, veniat ut
 oreter pro eo, et offerat nummum argenteum, et
 totam panis, dicatque : Dimitte me, obsecro, ad
 unam partem sacerdotalem, ut comedam buccellam
 panis⁶⁸. » Nemo alius nisi solus secundum ordinem
 Melchisedech sacerdos Dei altissimi Jesus Christus
 Salvator noster, quem « habemus Pontificem ma-
 gnum, » secundum Apostolum, « qui penetravit cœ-
 los⁶⁹, » fecitque omnia quæ Patri cordi erant, « fac-
 tus obediens usque ad mortem⁷⁰, » unde Pater,
 eum cum erexisset, ædificavit ei domum fidelem,
 constitutam videlicet rationalibus viventibusque
 ac vere fidelibus lapidibus Ecclesiam⁷¹. Hunc
 adoratur venient qui in eum crediderunt, nummi
 argentei non immemores; neque enim corpora-
 liter quadrantem in necessariorum auxilium con-
 ferentem viduam, ⁷², neque spiritualiter soli fidei
 innixam animam, vel secundum spiritualium bono-
 rum facultatem cæterorum ædificationi et utili⁷³ati
 consulentem; « stulta » igitur, « mundi elegit et
 infirma » et inopia, et vilia « et quæ non erant⁷⁴, »
 nequaquam contemnens, neque tales animas; sed
 ut humanissimum Dei Verbum eis studiosiam vol-
 untatem gratulans; quas et divino iudicio digne
 in diversis sacerdotii sui sedibus collocat, suos
 æternæ vitæ panes eis impertiens. « Ambulabit
 coram Christo meo cunctis diebus⁷⁵; » de sanctis
 qui in Ecclesia sunt, dicitur, christis et ipsis eo-
 gnominatis, secundum illud : « Nolite tangere chris-
 tos meos⁷⁶. » His enim a Salvatore dictum est
 in Evangelio : « Ecce ego vobiscum sum cunctis
 diebus usque in consummationem sæculi⁷⁷. » His
 vero locis cum ampliore opus esset explanatione,
 hæc tamen quam brevissime dicta sufficient.

CAPUT XX.

*E secundo Regum libro. Dominus per Nathan Da-
 vidi post multa hæc quoque dicit :*

« Cumque completi fuerint dies tui, et dormie-

⁶⁶ Psal. LXXXVIII, 25. ⁶⁷ I Reg. II, 27. ⁶⁸ ibid. 35, 36. ⁶⁹ Hebr. IV, 14. ⁷⁰ Philip. II, 8. ⁷¹ I Petr. II, 5. ⁷² Marc. XII, 42. ⁷³ I Cor. I, 27. ⁷⁴ I Reg. II, 35. ⁷⁵ Psal. CIV, 15. ⁷⁶ Matth. XXVIII, 20.

ris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo, et firmabo regnum ejus. Ipse ædificabit domum nomini meo, et stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum. Ego ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, et in plagis filiorum hominum. Misericordiam autem meam non auferam ab eis, sicut abstuli a Saul, quem amovi a facie mea. Et fidelis erit domus sua, et regnum suum usque in æternum ante faciem meam. Et thronus suus erit firmus jugiter⁷⁷.» His fere similia et in octogesimo octavo dicuntur psalmo. Quod si Judæis ambiguum videtur in his locis, quis sibi intelligendus sit, Deusne an David, vel ejus successor Salomon; ad Deum, ut verisimile est, fatebuntur pertinere prophetiam qua filius primogenitus statuendus promittitur, his verbis: « Ipse invocabit me: Pater meus es tu: Deus meus etceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum excelsum præ regibus terræ⁷⁸; » et in eo, cui nunc operam damus, loco: « Ero ei in patrem, et ipse erit mihi in filium. » Attamen nihil differre a cæteris prophetis dicat aliquis Davidem, qui culpam de Uriæ muliere confitebatur, dicens: « Tibi soli peccavi, et malum coram te feci⁷⁹; » vel Salomonem, quem a Deo recessisse et idolis propter feminarum concupiscentiam serviisse simplex docet Scripturæ historia. Quomodo autem Davidis aut Salomonis « regnum usque in æternum » stabit « ante faciem » Dei, et « thronus erit firmus jugiter, » ut subjecta ait prophetia, necnon psalmi hæc alia fere similis: « Juravi David servo meo: Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem sedem tuam⁸⁰, » et paulo post addit: « Semel juravi in sancto meo, si David mentiar. Semen ejus in æternum manebit, et thronus ejus sicut sol in conspectu meo⁸¹. » Et rursus: « Et ponam in sæculum sæculi semen ejus, et thronum ejus sicut dies cæli⁸². » Fere similia invenias in Jeremia, ubi dicitur, « Quia hæc dicit Dominus: Non interibit de David vir qui sedeat super thronum domus Israel. Et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea, qui offerat holocaustata, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus⁸³. » Quæ si quis conferat cum præsentis Judæorum ruina, eorumque historiis ab Ezechia et Jechonia regibus, quorum sub imperio deleta est Judæorum regia, de Davide orta, potestas, in Babylonem captivitatis tempore, ex quo non jam imperaverunt aut regnaverunt Davidis posteri nunc usque; intelliget ea dicta minime ad Davidem, neque ad Salomonem referri posse. Atqui nefas est Dei prædictionem jurejurando obsignatam mendacio arguere. Si autem semen Davidis, de

A κοιμηθήσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὅς ἐστι ἀπὸ τῆς κοιλίας σου, καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον τῷ ὀνόματι μου, καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ ἕως εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. Καὶ ἂν ἐλθῇ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν ῥάβδῳ ἀνδρῶν, καὶ ἐν ἀφαίς υἱῶν ἀνθρώπων· τὸ δὲ ἐλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα ἐκ προσώπου μου. Καὶ πιστωθήσεται ὁ οἶκος αὐτοῦ, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἕως αἰῶνος ἐνώπιόν μου· καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ἔσται ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτους τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ὀγδοηχοστῷ ὀγδῶν εἴρηται ψαλμῷ· ἦν δ' ἂν Ἰουδαίους ἄξιον ἀπορήσαι κατὰ τοὺς τόπους, διὰ τίνα ἄρα αἰτίαν φήσουσιν τὸν Θεὸν, ἦτοι τὸν Δαυὶδ, ἢ τὸν ἐξ αὐτοῦ βασιλεύσαντα Σολομῶνα· περὶ οὗ, ὡς εἶκός, ὑπολήφονται λέγειν τὴν προφητείαν υἱὸν πρωτότοκον θήσειν ἐπαγγέλλεσθαι, ἐν μὲν τῷ ψαλμῷ εἰρηχότα, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, Πατὴρ μου εἶ σύ, Θεὸς μου καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς; » ἐν δὲ τῷ μετὰ χεῖρας κεφαλαίῳ, « Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. » Καὶ μὴν κατ' οὐδὲν διενηροχέμαι τῶν λοιπῶν προφητῶν φήσειέ τις τὸν Δαυὶδ, ὅς καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τὴν τοῦ Ὑβρίου ἐδεῖτο λέγων, « Σὺ μόνω ἤμαρτον καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα· ἢ τὸν Σολομῶνα, ὃν καὶ ἐκκλίνει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ εἰδώλοισι διὰ γυναικῶν ἐπιθυμίας προσκεκινημένοι ἢ ψιλῆ διδάσκει τῆς Γραφῆς ἱστορία· πῶς δὲ τοῦ Δαυὶδ ἢ τοῦ Σολομῶνος ἡ βασιλεία ἕως αἰῶνος « ἐνώπιον ἔστη τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ θρόνος ἀνωρθωμένος εἰς τὸν αἰῶνα, » κατὰ τὴν φάσκουσαν (f. 15 v°) ἐνταῦθα προφητείαν, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ ὡδὲ πως περιέχουσαν, « Ὁμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου. Ἐως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεάν καὶ γενεάν τὸν θρόνον σου; » καὶ μεθ' ἑτέρα φάσκουσαν, « Ἀπαξ ὁμοσα ἐν τῷ ἀγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυὶδ ψεύσομαι. Τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μενεῖ, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου. » Καὶ πάλιν· « Καὶ θήσομαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τὸ σπέρμα αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Τὰ παραπλήσια δ' ἂν εὖροις καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ, ἐνθα εἴρηται, « Ὅτι τὰδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς Ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευίταις οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου, ἀναφέρων ὀλοκαυτώματα, καὶ θύων θυσίαν καὶ ποιῶν θυμίαμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Ταῦτα γὰρ εἰ συνεξετάξοι τις τῇ τε παρουσίᾳ τῶν Ἰουδαίων καταστάσει καὶ ταῖς κατ' αὐτοὺς ἱστορίαις ἀπὸ τῆς Ἐξέκτου καὶ Ἰακωβίου βασιλείας, καθ' οὓς ἡ ἐκ Δαυὶδ περιεγράφη τῶν Ἰουδαίων βασιλεία ἐν τῷ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας καιρῷ, μεθ' ὃν οὐδαμῶς ἤρχθησαν ἢ ἐβασιλεύθησαν ὑπὸ τῶν ἐκ Δαυὶδ καταγόντων τὸ γένος εἰς ἐτι, ὅτι μηδαμῶς ἀρμύζει ἦτοι τῷ Δαυὶδ

⁷⁷ II Reg. vii, 12-16. ⁷⁸ Psal. lxxxviii, 27, 28. ⁷⁹ Psal. l, 6. ⁸⁰ Psal. lxxxviii, 5. ⁸¹ ibid. 38. ⁸² ibid. 30. ⁸³ Jer. xxxiii, 17.

ἢ καὶ τῶ Σολομῶνι τὰ λελεγμένα, ὡς ἐξ ἀνάγκης ἂ μὴ θέμις ψευδῆ διελέγχεσθαι συμβαίνειν τὴν μεθ' ὄρων τοῦ Θεοῦ προῶρησιν· εἰ γε μὴν ἀναφέρομεν τὸ λεγόμενον τοῦ Δαυὶδ σπέρμα ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ κατὰ σάρκα γενόμενον Χριστόν, σαφὲς πῶς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτο τὸ σπέρμα, τοῦτ' ἔστιν ὁ Χριστός, διαμενεῖ, καὶ πῶς ὁ θρόνος αὐτοῦ καὶ ἡ πνευματικὴ βασιλεία ἕως αἰῶνος ἐνώπιον ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς, ἀνορθούμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἀνοικοδομούμενος κατὰ γενεὰν καὶ γενεὰν ἐν ταῖς τῶν πιστευόντων ἐπ' αὐτὸν ψυχαῖς. Τοῦτου δὲ τοῦ ἀποδομένου ἡμῖν σπέρματος Δαυὶδ διαμενεῖ ὁ θρόνος, ὡς ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἐναντίον τοῦ Πατρὸς, καὶ ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ· διὸ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ λέλεκται· «Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βῆθος εὐθύτητος ἡ βῆθος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἐχρῖσέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.» Ὁ Χριστὸς δὲ καὶ οἶκον τὴν Ἐκκλησίαν οἰκοδόμησε τῷ Πατρὶ ἐκ λίθων ζώντων καὶ νεορίων, ἁγίων καὶ ἐναρέτων ψυχῶν, ναὸν ἐγείρας πολὺ κρείττονα καὶ διαφέροντα τῆς ὑπὸ Σολομῶνος προσκαίρου καὶ μηκέθ' ὑπαρχούσης οἰκοδομῆς. Τοῦτ' ἔστι καὶ ὁ Ἀπόστολος μαρτυρεῖ προσήκειν τὴν, «Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν,» φωνὴν, ἐντεῦθεν αὐτὴν ἐλληφώς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους συντάξει, ἔθα φησίν· «Τίνι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων, Ὑἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·» καὶ πάλιν, «Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν.» Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, «καὶ ἂν ἔλθῃ ἀδικία αὐτοῦ, καὶ ἐλέγξω αὐτὸν ἐν βῆθος ἀνδρῶν,» περὶ τοῦ εἰς Χριστόν πιστεύσαντος λαοῦ εἴρηται· ἐπεὶ καὶ σῶμα Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ χρηματίζει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ὅτι δὲ περὶ τῶν πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν τὰ τῆς ἐπισκοπῆς εἴρηται, ἐπίστησον ἐπιμελῶς λελεγμένῳ πληθυντικῶς τῷ, «Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν·» σαφῶς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τὰ παραπλήσια τοῖς (I. 16) ἐνθάδε περὶ τῶν υἱῶν εἴρηται τοῦ προφητευομένου, ἐν τῷ «Καὶ ἐὰν ἐγκαταλείπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν, ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεδηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν, ἐπισκέψομαι ἐν βῆθος τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιγι τὰς ἀδικίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν.» Ὅρα δὲ πῶς βῆθους ἀνδρῶν καὶ ἀφὰς υἱῶν ἀνθρώπων τοὺς κατὰ καιρὸν ὠνόμασεν ὁ λόγος διωγμῶς· πλὴν πολλὰ τοῦ Θεοῦ αἱ παρακλήσεις, καὶ αἱ διὰ τῶν Γραφῶν παραμυθίαι, μὴ ἀπαυδῶν ἡμῖν ἐπιτρέπουσαι ἐπὶ τοῖς καθ' ἡμῶν ἐνεργουμένοις κατὰ καιροὺς διωγμοῖς· ὡς γὰρ ἐπισκέψασθαι διὰ βῆθους τὸν τοῦ Χριστοῦ προεῖπε λαὸν ἀμαρτόντα, οὕτω καὶ τὸ μὴ ἀποστήσειν αὐτοῦ τὸ ἔλεος προῦπέσχηται εἰπών, «Τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτῶν, καθὼς ἀπέστησα ἀπ' ὧν ἀπέστησα·» ζητήσῃ δ' ἐπὶ τίνας ἦν πρὸς αὐτῶν ἀπέστησας· οὗ τὸ ἴδιον ποιήσῃ ὑπισχέεται κατὰ τὸν τοῦ Χριστοῦ λαόν.

A quo hic mentio habetur, ad Christum secundum carnem ex eo natum attribuimus, aperte patet quomodo in sæcula semen illud, id est Christus, permaneat, et quomodo thronus ejus ac spiritale regnum stet usque in æternum ante faciem Patris, ab eo firmatum ædificatumque in generationem et generationem in eorum animis qui credunt in eum. Dato enim nobis hoc Davidis semine, permanet thronus, ut justitiæ sol ante faciem Patris, et ut cæli dies. Ideo ad eum a sancto Spiritu in alio psalmo dictum est: «Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi: virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis⁶⁵.» Christus vero domum Ecclesiam ædificavit Patri lapidibus viventibus spiritualibusque, sanctis eximisque animis, erecto multo potiore, multumque a caduco nuncque penitus everso Salomonis dissimili templo. Ad quem ea spectare verba: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium,» testatur et Apostolus in sua ad Hebræos admonitione: «Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te.» Et rursum: «Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium⁶⁶?» Quæ autem ab illis: «Qui si inique aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum» de populo in Christum credente dicta sunt; corpus enim Christi Ecclesia est⁶⁶, secundum Apostolum. Quod autem ad credentes in eum ea verba, de quibus investigamus, spectant, animadvertite sedulo dictum esse pluraliter: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis.» Manifeste et in psalmo non absimilia iis de filiis illius qui prophetatus est, dicuntur: «Si autem dereliquerint filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si justitias meas profanaverint et mandata mea non custodierint: visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis⁶⁷.» Attende quomodo «virgas hominum et plagas filiorum hominum,» temporarias persecutiones sacra vocat historia. Verumtamen multæ sunt Dei advocaciones, et per Scripturas exhortationes, quæ nos admonent ne suscitatis adversus nos persecutionibus temporariis cederemus. Ut enim virga se castigaturum esse prædixit populum Dei peccantem, sic et non ab eo defecturam esse pollicitus est misericordiam, dicens: «Misericordiam autem meam non auferam ab iis, sicut abstuli ab iis, quos amovi a facie mea.» Quæret autem apud quos esset ante gentium populum Dei misericordia, quam omnino ab eis abstulerat: similiter enim se facturum esse promittit in Christi populum.

⁶⁵ Psal. xlii, 7, 8. ⁶⁶ Hebr. i, 5. ⁶⁷ Coloss. i, 24. ⁶⁸ Psal. lxxviii, 31.

CAPUT XXI.

« Locutus est autem David Domino verba hujus carminis, in die qua liberavit eum Dominus ⁸⁸. » Dein in sequentibus : « Inclinavit cœlos et descendit : et caligo sub pedibus ejus ⁸⁹. » Et rursus post hæc : « Salvabis me a contradictionibus populi mei : custodies me in caput gentium. Populus quem ignoro serviet mihi. Filii alieni resistent mihi, auditu auris obedient mihi : filii alieni defluerunt et contrahentur in angustiis suis ⁹⁰. » Hæc dicuntur fere eisdem verbis in decimo septimo psalmo ; opportunius explicabuntur, cum Psalmorum eclogas notabimus. Nunc vero hoc tantum animadvertemus, quod verba hæc : « Inclinavit cœlos et descendit » de Christi e cœlis descensu intelligenda sunt ; hæc autem : « Salvabis me a contradictionibus populi, » de circumcisis dicuntur, qui non in eum crediderunt, de quibus quoque in Isaia dicit : « Expandi manus meas tota die ad populum incredulum et contradicentem ⁹¹ ; » et quod, « Custodies me in caput gentium, » atque, « Populus quem ignoro serviet mihi, auditu auris obedient mihi » de gentiliis Ecclesia prædicatur ; illud vero, « Filii alieni resistent mihi, » impiarum hereseon errores de Salvatore omniumque Deo indicat, quos defluxisse fert Scriptura « contractos in angustiis suis, » scilicet in errore inductos fallacibus eorum absconditisque opinionibus. λόγος « ἀποσφαλέντας τῶν συγκλεισμῶν ἑαυτῶν, » κρυμμένων αὐτῶν ψευ(δο)δοξημάτων.

CAPUT XXII.

E tertio Regum libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmentur verba tua, quæ locutus es servo tuo David patri meo. Ergone putandum est quod vere Deus habitat super terram, si enim cœlum et cœli cœlorum te capere non possunt ⁹² ? » Fere iis similia in secundo Paralipomenon libro a Solomone dicta sunt in sua ad Deum oratione ⁹³. Manifeste igitur hic quoque prædicat Deus se cum hominibus super terram habitaturum esse. Quod quidem nobis expletum est Christi adventu, quo Deus Verbum incarnatus cum hominum genere commoratus est.

CAPUT XXIII.

E primo Paralipomenon libro. Nathan ad Davidem post alia et hæc dicit.

« Cumque impleveris dies tuos, ut vadas ad patres tuos, suscitabo semen tuum post te, quod erit de filiis tuis : et stabiliam regnum ejus ; ipse ædificabit mihi domum, et firmabo solium ejus usque in æternum. Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium ; et misericordiam meam non auferam ab eo, sicut abstuli ab eo qui ante te fuit. Et statuam eum in domo mea, et in regno meo usque in sem-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Καὶ ἐλάλησε Δαυὶδ τῷ Κυρίῳ τοὺς λόγους τῆς ψῆδης ταύτης. » Εἶτα ἐν τοῖς ἐξῆς : « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνόφος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. » Καὶ πάλιν μετὰ ταῦτα, « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογιών λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαὸς δὲν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· οἱ υἱοὶ ἀλλότριοι ἀπορρίφθησονται· καὶ σφαλοῦσιν ἐκ τῶν συγκλεισμῶν αὐτῶν. » Ταῦτα εἰρηται σχεδὸν αὐτοῖς ῥήμασι καὶ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ, εὐκαιρότερον δ' ἂν ἐξετάζοιτο, ἐπειδὴν ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν τὰς ἐκλογὰς ἀναλεγώμεθα· νῦν μόντοιγε παρασημειώμεθα αὐτὸ μόνον, ὡς ὅτι τὸ μὲν, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, » νοοῖτ' ἂν περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καταβάσεως τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ, « Ῥύση με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, » ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκται περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς μὴ πεπιστευκότων εἰς αὐτὸν, περὶ ὧν καὶ ἐν Ἑσαΐα φησιν, « Ὀλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Καὶ ὅτι τὸ μὲν, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » καὶ τὸ, « Λαὸς δὲν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἑκκλησίας προφητεύεται· τὸ δὲ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » περὶ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὰ ψευδῆ περὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος καὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀνεπιπλακῶτων, οὗς καὶ « ἀπορρίφθησονται » φησιν ὁ τοῦτέστιν ἀποπεπτωκότας τῶν ὑπόουλων καὶ ἀποκα-

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθήτω δὴ τὸ ῥήμα σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυὶδ τῷ πατρί μου· ὅτι εἰ ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκέσει σοι ; » Τὰ παραπλήσια τούτοις καὶ ἐν τῇ δευτέρῃ τῶν Παραλειπομένων ὑπὸ τοῦ Σολομῶνος εἰρηται ἐν τῇ πρὸς τὸν (f. 16 v°) Θεὸν εὐχῇ. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε προφητεύεται ὁ Θεὸς κατοικήσει μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς· ὃ καὶ αὐτὸ πέρας εἶληφε καθ' ἡμᾶς ἐπὶ τῇ Χριστοῦ ἑνομένη παρουσίᾳ, καθ' ἣν ὁ Θεὸς Λόγος ἐνανθρωπήσας συνδιέτριψε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἐκ τῆς α' τῶν Παραλειπομένων. Ὁ Κύριος διὰ Νάθαν πρὸς τὸν Δαυὶδ μὲθ' ἑτέρα καὶ ταῦτα λέγει.

« Καὶ ἔσται ὅταν πληρωθῶσιν αἱ ἡμέραι σου, καὶ κοιμηθῆσῃ μετὰ τῶν πατέρων σου, καὶ ἀναστήσῃ τὸ σπέρμα σου μετὰ σέ, ὃς ἔσται ἐκ τῆς κοιλίας σου· καὶ ἐτοιμάσω τὴν βασιλείαν σου· αὐτὸς οἰκοδομήσει μοι οἶκον· καὶ ἀνορθώσω τὸν θρόνον αὐτοῦ· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν· καὶ τὸ ἔλεός μου οὐκ ἀποστήσῃ ἀπ' αὐτοῦ, ὡς ἀπέστησα ἀπὸ τῶν ἐμπροσθέν σου· καὶ πιστώσω αὐτὸν

⁸⁸ II Reg. xxii, 1. ⁸⁹ ibid. 10. ⁹⁰ ibid. 44-46. ⁹¹ Isa. lxxv, 2. ⁹² III Reg. viii, 26, 27. ⁹³ II Paral. vi, 17.

ἐν οἴκῳ μου καὶ ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶνος, καὶ ὁ Ἀθρόνος αὐτοῦ ἀνωρθωμένος ἕως αἰῶνος. » Καὶ ταῦτα, ὅμοια ὄντα τοῖς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Βασιλειῶν προεκτεθείσης, σημειωσάμενοι, διὰ τὸ μὴ πολλὴν εἶναι τὴν τούτων πρὸς ἐκεῖνα παραλλαγὴν ἀρκεσθησόμεθα τοῖς εἰς ἐκεῖνα εἰρημένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἐκ τῆς 6 τῶν Παραλειπομένων.

« Καὶ νῦν, Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, πιστωθῆτω δὴ τὸ ῥῆμά σου, ὃ ἐλάλησας τῷ παιδί σου τῷ Δαυὶδ, ὅτι ἀληθῶς κατοικήσει ὁ Θεὸς μετὰ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ οὐκ ἀρκεσοῦσί σοι. » Καὶ εἰς ταῦτα εἰρηκότες ἅπαξ ὅτε τὰ ἐκ τῆς γ' τῶν Βασιλειῶν ἐξεθέμεθα, νῦν οὐ δευτερώσομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἐκ τοῦ Ἐζρα. Ὁ Ζοροβάβελ ἐν τῇ δημηγορίᾳ ταῦτά φησιν.

« Ἄνδρες, οὐχὶ ἰσχυραὶ αἱ γυναῖκες; μεγάλη ἡ γῆ καὶ ὑψηλὸς ὁ οὐρανός· καὶ ταχύς τῷ δρόμῳ ὁ ἥλιος· ὅτι στρέφεται ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάλιν ἀποτρέχει εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· οὐχὶ μέγας ὁς ταῦτα ποιεῖ, καὶ ἡ ἀλήθεια μεγάλη, καὶ ἰσχυρὰ παρὰ πάντα; πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ· καὶ πάντα τὰ ἔργα σεσέται καὶ τρέμει· καὶ οὐκ ἔστι μετ' αὐτοῦ οὐδ' ἐν ἄδικον· ἄδικος ὁ οἶνος· ἄδικος ὁ βασιλεύς· ἄδικοι αἱ γυναῖκες· ἄδικοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἄδικα τὰ ἔργα αὐτῶν πάντα τὰ τοιαῦτα· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια· καὶ ἐν τῇ ἀδικίᾳ αὐτῶν ἀπολοῦνται· καὶ ἡ ἀλήθεια μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα οὐδὲ διαφορά· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν· ἀπέχεται καὶ τοῖς εὐδοκοῦσι τοῖς ἔργοις αὐτῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῇ κρίσει αὐτῆς οὐδὲν ἄδικον· καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχύς καὶ τὸ βασίλειον· καὶ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ μεγαλειότης πάντων τῶν (f. 17) αἰῶνων· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. » Ἐπεὶ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, φέρεται εἰρηκώς, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια, » εἰκότως τὰ προκείμενα παρατεθείμεθα περὶ τῆς ἀληθείας δηλοῦντα, ὡς ἄρα ὑπόστασιν τινα παρὰ τὸν Πατέρα καθ' ἑαυτὴν ἔχει· « Μένει γάρ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζῆ καὶ κρατεῖ· καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα, » καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει περὶ τοῦ Πατρὸς Θεοῦ τυγχάνοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀληθείας, « εὐλογητὸς ὁ Ἄμην.

Ἄλλὰ γὰρ ταῦτα καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ἐζρα Γραφῆς· ἀπὸ γε μὴν τῆς Ἑσθῆρ οὐδ' ἐν εὐρομένῳ περὶ τοῦ προκειμένου μετὰ δὴ τοῦ τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν ἐκλογάζε μετῴμεν ἐπὶ τὰ στιχῆρη, ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἠγεῖται· τούτων δὲ πρῶτα ἴδωμεν τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

²¹ I Paral. xvii, 11-14. ²² II Paral. vi, 17. ²³ III Esdr. iv, 34-40. ²⁴ Joan. xiv, 6.

piternum : et thronus ejus erit firmissimus in perpetuum ²¹. » Hæc similia iis quæ in secundo Regum libro notavimus explanavimusque, non multum ab eisdem differunt : quare ad prædicta hoc in loco remittimus.

CAPUT XXIV.

E secundo Paralipomenon libro.

« Et nunc, Domine Deus Israel, firmetur sermo tuus, quem locutus es servo tuo David. Ergone credibile est ut habitet Deus cum hominibus super terram, si cælum et cæli cælorum non te capiunt ²²? » Jam nuper ea in Regum libro explanavimus, nec quæ diximus iteranda censemus.

CAPUT XXV.

Ex Esdræ libro. Hæc Zorobabel coram populo conclamationatus dicit.

« O viri, nonne fortes sunt mulieres? Magna est terra, et excelsum est cælum : et velox cursus solis convertit in gyro cælum in locum suum in una die. Nonne magnificus est qui hæc facit, et veritas magna, et fortior præ omnibus? Omnis terra veritatem invocat, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam, et non est cum ea quidquam iniquum. Vinum iniquum, iniquus rex, et iniquæ mulieres, iniqui omnes filii hominum, et iniqua illorum omnia opera, et non est in ipsa veritas, et in sua iniquitate peribunt : et veritas manet, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet in sæcula sæculorum. Nec est apud eam accipere personas, neque differentias : sed quæ justa sunt facit omnibus, injustis ac malignis, et omnes benignantur in operibus ejus. Et non est in judicio ejus iniquum, sed fortitudo, et regnum, et potestas, et majestas omnium ævorum. Benedictus Deus veritatis ²³. » Postquam Salvator et Dominus noster, qui Dei Verbum est, dixisse fertur : « Ego sum veritas ²⁴, » merito præcitata intelligemus quasi de veritate demonstrantia, quod substantiam apud Patrem per seipsam habet. « Manet enim, ait, veritas, et invalescit in æternum, et vivit, et obtinet . . . nec est apud eam accipere personas, » et cætera, quibus addit de Patre Deo, ipsoque Deo Verbo, et veritate : « Benedictus Deus veritatis, » quibus et ipsi addemus : Amen.

Θεὸς τῆς ἀληθείας, » ᾧ καὶ αὐτοὶ προσθήσομεν τὸ,

Hæc sunt de Esdræ libro; in libro Esther nihil quod ad propositum spectet, invenimus. Absolutis igitur historicarum Scripturarum eclogis, ad ea quæ versibus scripta sunt transeamus, quæ, si temporum servetur ordo, cæteris prophetiis ante-eunt. A Psalmis igitur exordiamur.

HAEC SUNT CAPITA IN SECUNDO PROPHE- A ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΕΝ ΤΩ Ή ΤΩΝ ΠΕΡΙ
TICARUM DE CHRISTO ECLOGARUM LIBRO. ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ

E Psalmis

1. Primi psalmi de integerrima Christi vita et de ejus ad virtutis cacumen provento vitae instituto.
2. De passione Christi, caelestique ejus regno, de adventu ejus a Patre gentibus promissa.
3. De Christi passione et a mortuis resurrectione.
4. De notitia Dei cunctis hominibus per eum diffusa.
5. De Christi morte, ejusque resurrectione a mortuis, et quomodo gentium legislator perhibeatur.
6. De Christi resurrectione, hominumque salute.
7. De integerrima Christi vita.
8. De Christi a caelis descensu, de ejus apud gentes incredulumque populum commoratione, de Judaeorum contradictione.
9. De apostolorum in omni terra praedicatione, et de Christo quasi sponso.
10. De Christo quasi rege.
11. Iterum de Christo quasi rege.
12. De Christi passione, de ejus apostolis, de gentium ad Deum conversione, de altera vita, populoque futuro.
13. De ejus in caelos reditu.
14. De Christo ejusque resurrectione.
15. De Christo quasi dilecto, de prioris populi ac Hierosolymae excidio.
16. De resurrectione Christi.
17. De passione Christi.
18. Quomodo Dei Verbo omnia creata sunt.
19. Quomodo pro sacrificiis veterique typico cultu Christi corpus pro omnibus oblatum est.
20. De proditore Juda, Christique resurrectione.
21. De Christo quasi dilecto, et quomodo sit Deus rex, et quomodo Christus ipse nominetur.
22. De Christi receptione, de gentium vocatione.
23. De gentium vocatione, de Christo quasi homine.
24. De gentium vocatione, de secundo Christi adventu, de circumcisorum reprobatione.
25. De proditore Juda.
26. De Christo quasi rege.
27. De Christo quasi homine, et de Patre, et Filio, et duobus testamentis.
28. De Christi resurrectione, de apostolorum Evangelio, et de gentibus.

Ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν.

- α'. Πρῶτον ψαλμοῦ περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ· καὶ περὶ τῆς ἐκ' ἄκρον ἀρετῆς πολιτείας αὐτοῦ.
- β'. Περὶ τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς οὐρανόθεν βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν περὶ τῶν ἐθνῶν τοῦ Πατρὸς ἐπαγγελίας.
- γ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- δ'. Περὶ τῆς δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπισκαρπέσεως θρησκείας.
- ε'. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ ὡς τῶν ἐθνῶν νομοθέτης ἀνέστηται.
- Β ζ'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας.
- ζ'. Περὶ τοῦ ἀνεπιλήπτου βίου τοῦ Χριστοῦ.
- η'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἐπὶ τὰ ἔθνη καὶ τὸν ἀγνόητα λαὸν καταστάσεως αὐτοῦ, τῆς τε τῶν Ἰουδαίων ἀτιμολογίας.
- θ'. Περὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κηρύγματος, καὶ περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τυμφίου.
- ι'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
- ια'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ πάλιν ὡς περὶ βασιλέως.
- ιβ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰς τὸν Θεὸν ἐπιστροφῆς, καὶ περὶ γενεᾶς ἐτέρας καὶ λαοῦ ἤξοντος.
- ιγ'. Περὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως αὐτοῦ.
- Γ ιδ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ.
- ιε'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ τῆς συντριβῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰερουσαλήμ.
- ις'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- ιζ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ.
- ιη'. Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται.
- ιβ'. Ὡς ἀπὸ θησῶν καὶ τῆς πάλαι τυπικῆς λατρείας τὸ (σ. 17 ν^ο) σῶμα τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων προσετήχεται.
- κ'. Περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ.
- κα'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγαπητοῦ, καὶ ὡς Θεὸς βασιλεὺς, καὶ ὡς Χριστὸς ὁ αὐτὸς ἀγαγορεύεται.
- Δ κβ'. Περὶ τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.
- κγ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου.
- κδ'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν ἐκ περιτομῆς.
- κε'. Περὶ τοῦ προδότου Ἰούδα.
- κς'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως.
- κζ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνθρώπου, καὶ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ δύο διαθηκῶν.
- κη'. Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν τῶν ἀποστόλων Εὐαγγελίου, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν.

- κθ'. Περὶ τῶν κατὰ τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς ἀποβολῆς τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ.
- λ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς ἡξίουσης γενεᾶς.
- λα'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἐξ αἰῶνος καὶ εἰς ἀπείρον βασιλείας αὐτοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ὑποταγῆς.
- λβ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρὸς καὶ υἱοῦ ἀνθρώπου.
- λγ'. Περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ.
- λδ'. Περὶ τοῦ αἰωνίου θρόνου τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὡς ἐκ σπέρματος ἔσται Δαυὶδ· καὶ περὶ τῶν κατὰ καιροὺς διωγμῶν τῆς Ἐκκλησίας.
- λε'. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως καὶ τοῦ Χριστοῦ.
- λς'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν τοῦ Λόγου ἀποστολῆς· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ ἐρημίας τοῦ προτέρου λαοῦ.
- λζ'. Περὶ τοῦ προδότου, καὶ τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλῆς.
- λη'. Περὶ δύο Κυρίων Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ περὶ τῆς πρὸ αἰῶνος οὐσιώσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς αἰδίου ἀρχιερωσύνης αὐτοῦ καὶ τοῦ πάθους.
- λθ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρὸς.
- μ'. Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Ἰησοῦ· καὶ περὶ τοῦ Ὁσαρνᾶ.
- μα'. Περὶ τῆς Χριστοῦ βασιλείας, καὶ ὡς ἔσται ἀπὸ Δαυὶδ.
- μβ'. Περὶ τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀναστάσεως.
- μγ'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν καθόδου τοῦ Χριστοῦ.
- μδ'. Περὶ τῆς ἐξ οὐρανῶν ἀποστολῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου.
- με'. Ὡς διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὰ σύμπαντα δεδημιούργηται.

29. *De passione Christi, de Judæorum populi rejectu.*
30. *De passione et resurrectione Christi, de generatione futura.*
31. *De Christo quasi rege, de æterno infinitoque regno ejus, de gentium subordinatione.*
32. *De Christo quasi viro filioque hominis.*
33. *De Christi manifestatione.*
34. *De æterno Christi solio, et quomodo sit e semine Davidis; de temporariis Ecclesiæ persecutionibus.*
35. *De gentium vocatione et de Christo.*
36. *De cœlesti Verbi missione; de gentium vocatione veterisque populi derelictione.*
37. *De proditore et de adversus Christum insidiis.*
38. *De duobus dominis Patre et Filio, de Christi ante sæculum existentia, de æterno ejus sacerdotio ei de passione.*
39. *De Christo quasi viro.*
40. *De Christo quasi lapise, de Hosannah.*
41. *De Christi regno, et quomodo sit a Davide.*
42. *De passione et resurrectione.*
43. *De Christi a cœlis descensu.*
44. *De Dei Verbi a cœlis missione.*
45. *Quomodo per Dei Verbum omnia creata sunt.*

ΛΟΓΟΣ Β'.

(I. 18) Περιγράφαντες τὰς ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν Γραφῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαρτυρίας, ἐξῆς ἐκείναις τὰς ἀπὸ τῶν στιχηρῶν ἐν δευτέρᾳ ταύτῃ συντάξει τῶν Ἐκλογῶν ἀπανθισάμενοι προσθήσομεν· ὅτι δὴ ταῦτα τοῖς χρόνοις τῶν λοιπῶν προφητειῶν ἔγγεται. Καὶ δὴ πρῶτας τὰς ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν ἐπισκεψόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ψαλμοῦ σ'.

« Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν, καὶ ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καὶ ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν· ἀλλ' ἦ ἐν τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ μελετήσῃ· ἡμέρας καὶ νυκτός. » Καὶ τίνα ἂν τις ἔχοι ἀποδεικνύναι εἰς τσαύτην ἐξέσω (ἐξαισίον!) ἀρετὴν ἐληλακότα ὡς ἐν μηδενὶ τρόπῳ ἢς δημοτοῦν περιπεσεῖν ἀμαρτίας, ὅπερ σημαίνειν μοι δοκεῖ τὸ, « Οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν, » καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστη ἐν ὁδῷ ἀμαρτωλῶν, » τό τε « Ἐπὶ καθέδραν λοιμῶν οὐκ ἐκάθισε· » δι' ὧν δηλοῦσθαι νομίζω τὸ πάντη ἀγευστον ἀμαρτίας τοῦ μακαριστομένου· τὸ γὰρ μὴ μόνον ἐν τοῖς τοιαῖσδε μὴ πορευθῆναι, μηδ' ὡς περὶ βαδίζοντα προκάψαι, ἀλλὰ γὰρ μηδὲ καθεσθῆναι,

LIBER II.

C

Cum conscripserimus ex historicis Scripturis de Salvatore nostro testimonia, ea quæ in poeticis libris inveniuntur recolligentes, huic addemus Eclogarum collectioni, eo quod secundum temporis ordinem cæteris anteeunt prophetiis. Primo igitur, quæ in Psalmodum libro continentur, explanabimus.

CAPUT I.

E psalmo I.

« Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit. Sed in lege Domini voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte¹¹. » Quis inveniri potest ad id perfectæ virtutis provectus, qui ne minimam quidem admittat culpam, ut indicare mihi videntur ea verba, « Non abiit in concilio impiorum, in via peccatorum non stetit, in cathedra pestilentiæ non sedit; » quibus ostendi opinor omnino peccati immunem qui hic beatus prædicatur. Etenim non tantum in talibus conciliis non abiisse, et, si ambulaverit, non processisse, sed enim neque sedisse, neque unquam incessisse, neque stetisse in eis, nonne illud mirum

¹¹ Psal. 1, 1, 2.

sit et rarissimum? Mente etiam amplificatur laus A viri de quo hic mentio habetur. Neque enim abiit, ait, neque stetit, neque sedit in talibus improbitatis speciebus : quare nobis videtur hic æterne atque in omnibus præcellens illó beato designari. Multos quidem videre est diligentia atque exercitatione conspicuos, sed istiusmodi neminem psalmus describit. Si quis enim attendat quantum sit in omnibus prospere cedere, recte coram Deo ambulare, in nulla re errare, neque a virtutis proposito declinare, sicut in hoc psalmo dicitur : « Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur » : » si quis reputet quale sit, prædicari quasi in omnibus propriam voluntatem cum Domini lege consentaneam habentem, atque operam impendere illius meditationi non tantum tota die, sed et nocte, vigilibus mentis oculis semper in eam conversis, et non tantum diurnis operibus vel sermonibus, sed et per somnum cogitationibus atque imaginationibus in hac meditatione versatum, compertam habebit sublimitatem illius quem adeo perfectum Dei Spiritus testatur. At si omnium consensu hæc humanam superant naturam, uni igitur viro congrua esse possunt, nato videlicet e Davidis semine secundum carnem Jesu Christo, Domino et Salvatore nostro, de quo solo in Isaia a Spiritu divino memoratur, « quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus ». » Cum ea interpretatione plane congruit Hebraica lectio, articulo expresse adhibito : « Beatus ille vir. » Decebat quidem patrem secundum carnem Salvatoris nostri Davidem, cui promissum fuerat nasciturum ab ipsius semine Christum, hoc prophetiis suis imponere præmium. Cui autem non ingratum videbitur ea quæ de Salvatore in psalmo memorantur manifeste perspicere, in eum commentarios altius perscrutari libet.

τίσαντα πατέρα Δαυὶδ, ἐπαγγελίαν εὐληφότα περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τεχθήσεσθαι τὸν Χριστόν, τούτῳ τὴν ἀπαρχὴν τῆς αὐτοῦ προφητείας ἀναθεῖναι. Ὅτι δὲ φίλον διαγνῶναι τὸ ἀκριβὲς τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων ἀναφορᾶς, τοῖς εἰς αὐτὸν ὑπομνηματισσαμένοις ἐντυχῶν εἴσεται.

CAPUT II.

E psalmo secundo.

« Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus ». In apostolorum Actibus hanc impletam fuisse prophetiam testati sunt qui Petrum et Joannem mirabilia quæ ipsi viderant narrantes audivere. Gratulantes igitur quod tot miracula sibi acciderant, his perrexerunt verbis : « Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum gentibus et populis Israel ». Non soli enim qui hoc tempore Salvatore nostro insidiati sunt, adversus eum convenerunt, sed et deinceps nunc usque reges et principes, universæque gentes et populi, qui blasphemaverunt eum ejusque

μηδὲ μὴν ὄλωσ ἐπιθῆναι τὴν ἀρχὴν, μηδὲ στήναι ἐν αὐτοῖς, πῶς οὐ θαυμαστόν τι χρῆμα καὶ σπάνιον τυγχάνει; Παρίσταται δὲ μᾶλλον τῇ διανοίᾳ παρατατικῶς εἰρημένα τὰ τοῦ δηλουμένου ἀνδρὸς ἐγκώμια· οὔτε γὰρ ἔπορευθη, φησὶν, οὔτ' ἔστη, οὔτ' ἐκάθισεν ἐν τοῖς τοιοῖσδε τῆς κακίας εἵδεσι, δι' ὧν ἐμφαίνεται ἡ ἐκ τοῦ αἵματος καὶ διὰ παντὸς ἐνάρετος τοῦ μακαριζομένου κατάστασις. Πολλοὺς μὲν οὖν τοὺς ἐκ προσοχῆς καὶ ἀσκήσεως κατωρθώκοντας ἴδοι ἂν τις, οὐδένα γὰρ μὴν τοιοῦτον ὅποιον ὁ ψαλμὸς διαγράφει· εἰ δὲ θεωρήσῃ τις ὀπιλίκων ἐστὶν τὸ πρὸς πάντα εὐροεῖν καὶ κατὰ θεὸν εὐδοῦσθαι ἐν μηδενὶ σφαλόμενον, μηδ' ἀποπίπτοντα τοῦ κατ' ἀρετὴν σκοποῦ, ὡς κατὰ τοῦτο λέγεσθαι ἐν τῷ ψαλμῷ τὸ, « Καὶ πάντα ὅσα ἂν ποιῇ, κατενοώθησεται. » ἔτι δὲ εἰ κἀπανοήσειεν ὅποιον ἐστὶ τὸ ἀνακεκράσθαι τινὰ ὁμοδοσοῦν ἔχοντα τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα τὸ τοῦ Κυρίου νόμῳ, τὸ τε μελετᾶν ἐν αὐτῷ μὴ μόνον δι' ὅλης ἡμέρας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νυκτὸς ἐργηγοῦσθαι τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς εἰς αὐτὸν ἐνορῶντα, καὶ κατ' αὐτὸν οὐ μόνον τοῖς μεθ' ἡμέραν ἔργοις τε καὶ λόγοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς κατὰ τὸν ὕπνον ἐνθυμήσεσι καὶ φαντασίαις ἐνεργοῦντα, εἴσεται τὸ μέγεθος τοῦ ταῦτα κατωρθώκεναι πρὸς τοῦ θεοῦ Πνεύματος μαρτυρουμένου. Ἄλλ' εἰ καὶ πᾶσαν ὁμολογουμένως τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερακοντίζει φύσιν τὰ λελεγμένα, ἐνὶ δ' οὖν ἀνδρὶ μόνῳ ἐφαρμόζει ἂν τῷ γενομένῳ ἐν σπέρματι Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ πρὸς τοῦ ἐν Ἰσαΐα θεοῦ Πνεύματος μαρτυρήσεται, « ὅτι μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησε, μηδὲ εὐρέθη ὄλωσ ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δ' ἐπιβεβεγμένον τῆς ἐκδοχῆς παρίσταται ἡ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν ἐντετυξὶς ἐπιτετηρημένως οὕτως ἔχουσα· « Μακάριος ὁ ἀνὴρ, » μετὰ τῆς ἁρθροῦ προσθήκης· καὶ ἔπρεπέν γὰρ τὸν κατὰ σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν (f. 18 v) χρημα-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψαλμοῦ δευτέρου.

« Ἰνατὶ ἐφρύσαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι καὶ ταύτην πεπληρῶσθαι τὴν προφητείαν οἱ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου τὰ κατ' αὐτοὺς παράδοξα διηγουμένων ἀκούσαντες ἐμαρτύρησαν. Εὐχαριστήσαντες γὰρ τοῖς ἐφ' οἷς ἤκουον θαυμαστίαις τοῖς προεκτεθείαις ῥητοῖς ἐπήγαγον λέγοντες· « Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ. » Οὐ μόνον δὲ ἄρα οἱ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐπιβουλεύσαντες τῷ Σωτῆρι ἡμῶν συνήχθησαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ καθέξῃς ἐξ ἐκείνου καὶ δεῦρο

» Psal. i, 3. ¹ Isa. lxxx, 9. ² Psal. ii, 1, 2. ³ Act. iv, 27.

βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες, ὅλα τε ἔθνη καὶ λαοὶ, διὰ τοῦ βλασφημεῖν αὐτὸν καὶ ἐπιβουλεύειν αὐτοῦ τῇ διδασκαλίᾳ. Πειπεισθαι δὲ χρὴ μὴ μόνον τοὺς ἐν ἀνθρώποις ὄρατους βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας ἐπιβουλεύειν αὐτῷ, πολὺ δὲ ἄλλων τοὺς νοητοὺς καὶ ἀοράτους ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου, οἳ καὶ τότε ἐνήργησαν καὶ εἰς ἔτι νῦν ἐνεργοῦσι, τὰ τε ἔθνη καὶ τοὺς κενὰ καὶ εἰς μάτην τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον μελετήσαντας λαοὺς τοὺς ἐκ περιτομῆς, οὐ μόνον κατὰ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ βουλευσαμένους, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ κατὰ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Πατρὸς· περὶ ὧν ἀπάντων ἐν τῷ ψαλμῷ ἐπιφέρεται τὸ, «Ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγέλασται αὐτοὺς, καὶ ὁ Κύριος ἐκμυκτηριεῖ αὐτούς. Τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐτούς.» Οἷς ἐξῆς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τὴν μετὰ τὸ πάθος γεγενημένην περὶ αὐτὸν οἰκονομίαν παιδαῦον ἡμᾶς φησιν, «Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ, διαγγέλλων τὸ πρόσταγμα Κυρίου.» Οὐ χρὴ μέντοιγε κατὰ τὰς Ἰουδαίων χαμαιπετεῖς ὑπολήψεις τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἡγεῖσθαι ἐπὶ τὸ Σιών ὄρος σωματικῶν συστησομένην· πρὸς γ' οὖν τὸν ἐρωτήσαντα αὐτὸν εἰ βασιλεὺς τυγχάνει, ἀπεκρίνατο λέγων, «Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.» Ἦθεν δὴ καὶ βασιλείαν οὐρανῶν ἐπηγγέλλτο τοῖς πεπιστευκόσιν εἰς αὐτὸν, καὶ τὸ Σιών δὲ ὄρος ἐπουράνιον ὑπάρχειν ἐδίδαξεν οὐ μόνος ὁ Ἀπόστολος, ἀλλὰ καὶ πλείστοι ἄλλαι προφητεῖαι. Ὁ γ' οὖν Μιχαίας προσιπῶν ὡς ἄρα διὰ τὰς ἀσεβείας τοῦ προτέρου λαοῦ, «Σιών ὡς ἄγρον ἀροτριθήσεται, καὶ Ἱερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ,» ἐξῆς περὶ ἐτέρας Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ ὁμοίως ἐπιφέρει, λέγων· «Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ λαοὶ, καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.» Περὶ τούτου ἄρα εἴρηται καὶ ἐνθάδε ὅπῃ (f. 19) τοῦ ὄρους τοῦ Χριστοῦ, «Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ.» ὑπὸ τίνος δὲ κατεστάθῃ; ὁ δὴλον ὅτι ὑπὸ τοῦ φήσαντος πρὸς αὐτὸν Πατρὸς τό· «Υἱός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.» καὶ τό· «Ἄττησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.» Καὶ ὅτι γε ἀληθὴς ἡ προφητεία καὶ ἀψευδὴς ἡ ὑπόσχεσις, πάρεστι διαγνώσθαι ἀπὸ τῶν ἐν οὕτω βραχεῖ χρόνῳ προσεληλυθῶτων ἐκ παντὸς ἔθνους τῇ διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεοσεβείᾳ· ἡ λεγέτωσαν οἱ πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἀντιδύειν ἀναιδῶς τολμῶντες, τίνι ἂν ἔχοιεν ἐφαρμόζειν μὴ παραδεχόμενοι ταῦθ' οὕτως ἔχειν τὴν προφητείαν; Δαυὶδ μὲν γὰρ τὸν βασιλέα, περὶ οὗ ταῦτά τινες φήθησαν λέγεσθαι, οὐχ ὅσοι τε ἂν εἴεν παραστήσαι τοιάδε τινα πεπονητά, ὡς ἀρχόντων καὶ βασιλέων, ἐθνῶν τε καὶ λαῶν ἐπιβουλεύειν αὐτῷ· πότε δὲ ἢ καὶ ἐπὶ πηλίκοις ἀνδραγαθήμασι εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Δαυίδ, «Υἱός μου

A doctrinæ insidiati sunt. Persuasum autem habere oportet non tantum visibiles in hominibus reges principesque ei fuisse insidiosos, sed multo magis spirituales invisibilesque hujus sæculi principes, qui tunc exagitaverunt, sicut et nunc exagitant, gentesque et circumcisionis populos frustra et nequidquam divinæ legi studentes, non tantum adversus Christum Dei, sed per eum, et adversus Patrem qui misit illum, insidiosos. De his omnibus hoc in psalmo additur : « Qui habitat in cælis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos. Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos ». Quibus deinde Christus ipse dicit, dominationem suam post passionem constitutam nos edocens : « Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum Domini ». Haud vero secundum terrestrem Judæorum interpretationem intelligendum est Christi regnum, velut hominum regna, super montem Sion corporaliter constitutum; interroganti enim rexne esset, respondit dicens : « Regnum meum non est de hoc mundo ». Exinde regnum cælorum promisit eis qui crediderunt in eum, montemque Sion esse cælestem docuit non tantum Apostolus, sed et pleræque aliæ prophetiæ. Michæas igitur præfatus quod propter priores populi iniquitates, « Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum », deinde de alia Sion et Jerusalem similiter narrat, dicens : « Et erit in novissimo dierum mons domus Domini præparatus in vertice montis, . . . et fluent ad eum populi, et properabunt gentes multæ . . . , quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem ». Hic mons Christi quoque hoc in loco innuitur : « Ego autem rex constitutus sum ab eo super Sion montem sanctum ejus. » A quo autem constitutus est, nisi manifeste ab illo Patre qui ad eum dicit : « Filius meus es tu, et ego hodie genui te; postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ ». Quod quidem vera sit prophetia, nec fallax promissio, noverimus iis qui in tam brevi tempore ex omni gente ad veram Dei religionem per Salvatorem nostrum pervenerunt. Dicant evidentiæ resistere impudenter audentes, cui accommodari possit hæc prophetia, nostram si interpretationem detrectant. Davidem enim regem, de quo hæc dici opinantur, quomodo talia passum fuisse ostendent, cui nulli principes regesve unquam insidiati sunt? Quando autem et quæ ob viriliter gesta dixit Dominus Davidi : « Filius meus es tu, ego hodie genui te? » Quomodo et illa, « Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ, » ei dicerentur, cui manifeste solis Israel et Judæ terminis regnum circumscriptum erat? Dicant quoque cur non venisse Christum admittant. Annon, cum passus est, alium igitur ex-

⁴ Psal. II, 4, 5. ⁵ ibid. 6. ⁶ Joan. XVIII, 36. 7, 8.

⁷ Mich. III, 12. ⁸ Mich. IV, 1-2. ⁹ Psal. II,

spectare eos necesse est nihil tale, quale hic, passurum? Et quomodo impleantur prophetiæ multa quæ passurus erat Dei Christus, et in pluribus aliis, non minus quam in hoc psalmo, prænuntiantes? Numquid existimandum est adeo per orbem sine Dei auxilio pervulgatam fuisse de omnium Deo doctrinam; hominumque vim, adversus rerum vices tam inermem, adeo invaluisse et corroboratam fuisse ut propria tantummodo doctrina, sine ullæ deitatis auxilio, in omnibus regionibus ita auditorum animas instituerit, Deique omnium scientia prius olim imbuerit, et usque nunc iis persuaserit, ut patriam gentem, vitamque injustam, feram ac dissolutam abjicerent, Deique pietati solummodo studerent, illamque non solum opibus, sed et ipsi vitæ adeo omnibus dilectæ anteponebant? Verum non opinor quæquam eorum, qui recte de rebus sentire volunt, negaturum esse hæc tanta Dei cæpe et ultra hominum facultatem per Salvatorem nostrum evenisse. Quibus simul ostenditur incarnati Domini divinitas, simul et aperte demonstratur enim accepisse a Patre «gentes hæreditatem, et possessionem ejus terminos terræ, » congruenter cum præcitata prophetia. Quæcumque de hoc psalmo dicenda sunt absolvere tempus vetat, cum jam et diffusius de illo disseruimus.

συνομολογεῖν τὰ τληκᾶντα μετὰ συνεργούσης θείας καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων δυνάμεως διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γεγονέναι· ἐξ ὧν ὁμοῦ μὲν καὶ ἡ θεότης ἀποδεικνύεται τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Κυρίου, ὁμοῦ δὲ καὶ τὰ τεκμήρια σαφῶς παρίσταται τοῦ εὐληφέναι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς «τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἀκολουθῶς τῇ μετὰ χειρᾶς προφητείας. Ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν ψαλμὸν διηγέσθαι οὐ τοῦ παρόντος τυχάνει καιροῦ, μάλιστα δὲ πληρεστάτης ἤδη τετύχηκε διηγήσεως.

CAPUT III.

E psalmo tertio.

Tertium quoque psalmum facile est de Christo interpretari, congruenter cum insidiis quæ ante eum fuerunt, insidias adversus eum paratas demonstrans hoc modo : « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me ¹⁰ ? » Et quæ resurrectionem ejus innuunt, his verbis : « Ego dormivi, et soporatus sum; et exurrexi, quia Dominus suscepit me ¹¹. » Conveniret Christo et quisque hujus psalmi versus, qui nobis interpretandus est. Non inconsulto tertius ille psalmus Christi resurrectionem prænuntiat, congruenter cum præcitatis prophetiis. Primus enim, sicut retulimus, integerrimam ejus vitam, iniquitatisque immunem vivendi rationem ostendit; secundusque passionem; apte igitur tertius resurrectionem ejus prænuntiat.

CAPUT IV.

E psalmo octavo.

Octavi psalmi prima verba : « Domine Deus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra ¹² ! » de gentium vocatione prophetizare videtur : quare inscribitur : « pro torcularibus. » Hic usurpantur torcularia pro Ecclesiis quæ sunt

¹⁰ Psal. III, 2. ¹¹ ibid. 6. ¹² Psal. VIII, 4.

Α εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε ; Πῶς δὲ καὶ τὸ, « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς, » λέγοιτ' ἂν ὡς πρὸς αὐτὸν σαφῶς περιουσιθεῖσης αὐτοῦ τῆς βασιλείας ἐπὶ μόνον τὸν Ἰσραὴλ καὶ τοὺς τῆς Ἰουδαίας ὄρους; Διὰ τί δὲ καὶ οὐ προσίενται τὸν ἐληλυθότα Χριστὸν, ἀποκρινέσθωσαν· Ἄρα γε ἐπειδὴ πέπονθεν, ἕτερον τοίνυν προσδοκᾶν αὐτοὺς ἀνάγκη μηδὲν τοιοῦτον ὅποιον οὗτος πεισόμενος; Καὶ πῶς ἂν πληρωθεῖεν αἱ προφητεῖαι πλεῖστα ὅσα παθεῖν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑτέροις μὲν πλείοσιν, οὐχ ἥμισυ δὲ καὶ ἐν τῷ μετὰ χειρᾶς προλέγουσαι ψαλμῷ; Ἄρα δὲ χρὴ νομίζειν ἄβελ τὴν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διδασκαλίαν ἐνεσπαρκέναι τοῦτον τῇ οἰκουμένῃ· ἔστι δὲ καὶ ἐπινοῆσαι ἀνθρωπίνην ὄρμην καὶ ψιλὴν τοῦ τυχόντος ἐπιβολὴν τοσοῦτον ἰσχύσαι τε καὶ δυναθῆναι, ὡς διὰ μόνης τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ἄνευ θεότητος συνεργούσης παντοδαπὰς ἀκρατῶν διαθεῖναι ψυχὰς περὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ταῦτα πείσαι πάσαι πρότερον, καὶ εἰσέτι νῦν πείθειν καταλιπεῖν μὲν ἔθνη πάτρια, βίον τε ἀβέσμον, καὶ ἀνήμερον, καὶ ἀκόλαστον, θεοσεβεία δὲ μόνῃ προσέχειν, καὶ ταύτην οὐ μόνον τῆς ὑπαρχούσης οὐσίας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ πᾶσι περιποθῆτου ζῆν προτιμᾶν; Ἄλλ' οὐκ οἶμαι τινα τῶν καὶ μετρίως εὐγνωμονεῖν ἐθελόντων μὴ οὐχ

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ γ'.

Καὶ τὸν τρίτον ψαλμὸν ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐκλαμβάνειν εὐχερὲς, ἀκολούθως τοῖς πρὸ αὐτοῦ διδάσκοντα τὰ περὶ τῆς κατ' αὐτὸ ἐπιβουλῆς διὰ τοῦ, « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ ἀλλοθόνες με; » καὶ τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως (f. 19 v) αὐτοῦ, ἃ καὶ δηλοῦται διὰ τοῦ, « Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνῶσα, ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεται μου. » Ἀρμόσειε δ' ἂν τῷ Χριστῷ καὶ ἕκαστος τοῦ ψαλμοῦ στίχος τῆς προσηκούσης τυχῶν ἐξηγήσεως· ἔχει δὲ λόγον καὶ τὸ τρίτον αὐτὸν τεταγμένον τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου θεσπίζειν ἀκολούθως ταῖς πρὸ αὐτοῦ προφητείας· ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, καθὼς ἀποδεδώκαμεν, τὸν ἀληπτον βίον καὶ τὴν ἀνευ ἁμαρτίας αὐτοῦ πολιτείαν διδάσκει· ὁ δὲ δεύτερος τὰ κατὰ τὸ πάθος· τούτοις τοιγαροῦν καὶ ὁ τρίτος ἐξῆς τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ θεσπίζει.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψαλμοῦ δ'.

Τοῦ ὀγδόου ψαλμοῦ τὰ μὲν πρῶτα ἀπὸ τοῦ, « Κύριε ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ, » περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως εἰκοιε προφητεύσθαι· διὸ καὶ ἐπιγέγραπται· « ὑπὲρ τῶν ληνῶν » ληνῶν νοουμένων τῶν ἀνὰ τὴν οἰκουμένην Ἐκκλη-

σων, ἐν αἷς τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ὡσπερεὶ κλημάτων αὐτοῦ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, οἱ λογικοὶ βότρυες πιεζόμενοι τὸν ἀπὸ τῶν μαθημάτων αὐτῶν νοερὸν καὶ πάσης εὐφροσύνης ποιητικῶν οἶνον παρέχουσι· ἄλλως γὰρ οὐ δυνατὸν σωματικαῖς ληνοῖς ἐφαρμόσαι τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγόμενα· ἐπεὶ μὴ ὄλως ὡς ἐν ἐτέροις ἦτοι περὶ ἀμπέλου μεταρθείσης ἐξ Αἰγύπτου, ἢ περὶ ἀμπελῶνος Κυρίου Σαβαὼθ, ἢ τινων τοιούτων, διανοίαν τινα τὰ τῆς λέξεως περιέχει. Τὰ δ' ἀπὸ τοῦ, « Τί ἐστιν ἄνθρωπος, οὗτις μιμηθεὶς αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, οὗτις ἐπισκέπτη αὐτόν; Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ μετεληπται, ἔθθα τῷ· « Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, » ἐπιφέρεται τὸ· « Νῦν δὲ οὐδέπω ὀρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποταγμένα. Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. » Εἶποι δ' ἂν τις μὴ μόνον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ἡλαττώσῃ αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους· « Ὅτε, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγησάμενος τὸ ἴσα Θεῷ εἶναι, ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν, » καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἡλάττωσεν, ὡς ἀντὶ τῆς ἐν μορφῇ Θεοῦ δόξης λεγθῆναι περὶ αὐτοῦ τὸ· « Εἶδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος, ἀλλ' ἦν τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· » ἀνθ' ὧν ἀμειβόμενος ὁ Πατὴρ, « δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσεν αὐτόν· ὑπερυψώσας καὶ χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα· ἵν' ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γόνου κάμψῃ ἐπουρανήν, καὶ ἐπιγελῶν, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσῃται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. » Καὶ « Κατέστησε δ' αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ· » ὅπερ καὶ αὐτὸ τῷ μὲν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρμόζοντα (ζοῖτο) προσώπῳ διὰ τὸν ἐν αὐτῷ τὸν Θεὸν Δόγον, οὐκέτι δὲ καὶ τῷ τυχόντι, εἰ γὰρ ἐν τοῖς τοῦ Θεοῦ ἔργοις καὶ τοὺς οὐρανοὺς καταριθμεῖν ἔθος τοῖς ἱεροῖς λόγοις, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. » Πρὸς τοῦτοίς· « Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, πρόβατα καὶ βόας ἀπάσας, ἔτι δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, τὰ (f. 20) πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης· » δι' ὧν εἰκεν ἀλληγορικώτερον δηλοῦσθαι τῶν ἀλογωτέρων καὶ τὸν τρόπον κτηνῶν δευτέρων ψυχῶν, ἢ καὶ δυνάμεων ἀντικειμένων, ἢ ὑπὸ τὸν ζυγὸν καὶ τὴν τοῦ λόγου δουλείαν ὑποταγῆ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ψαλμοῦ θ΄.

Ἡ τοῦ ἐνάτου ψαλμοῦ ἐπιγραφὴ τοιαύτη τίς ἐστίν· « Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν κρυφίων. Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ. » Ἀνθ' ὧν ὁ Σύμμαχος ἐκδέδωκεν, « Ἐπινίκιον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ. Ἄσμα τοῦ Δαυὶδ. » Ὅσπερ δ' οὖν καὶ μᾶλλον εἰκεν ἔχειν τὸ Ἑβραϊκὸν τοῦτον

super terram, in quibus veræ vitis Christi, et quasi gemmarum ejus sanctorum apostolorum, spirituales racemi pressi doctrinis suis spirituale omnemque suavitatem efficiens vinum præbent. Aliter enim impossibile esset corporalibus torcularibus accommodare quæ in hoc psalmo dicuntur; cum minime, ut in cæteris, sive de vite quæ ex Ægypto surrexit, sive de Domini Sabaoth vite, sive de ejusmodi aliis verba hujus loci sensu quovis intelligi possint. Quæ vero ab iis: « Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria et honore coronasti eum », et reliqua, ad Salvatore et Dominum nostrum Jesum in Epistola ad Hebræos referuntur, ubi post illa, « Omnia subjecisti sub pedibus ejus », adjiciuntur ea: « Nunc autem necdum videmus omnia subjecta ei. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum ». Dici poterit non tantum ob mortis passionem, sed etiam ob incarnationem suam eum minoratum fuisse paulo minus ab angelis: « Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens », atque adeo imminuit se, ut non jam in forma Dei gloriæ esse diceretur, sed: « Vidimus eum, et non erat aspectus neque decor, et desideravimus eum, despectum, et novissimum virorum ». Contra autem respondens Pater, « gloria et honore coronavit eum », exaltavit illum et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, et infernorum; et omnis lingua confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris ». Et: « Constituit eum super opera manuum suarum ». Quæ quidem Salvatoris nostri personæ apta, ob Deum Verbum quod inest in ea, non autem humanæ personæ, si quidem in Dei operibus annumerantur cæli, ut in sacris Scripturis solet, secundum illud: « Opera manuum ejus sunt cæli ». Post hæc adjicit: « Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi; volucres cæli et pisces maris, qui perambulant semitas maris ». His videntur magis allegorice ostendi animæ stultæ, et quodammodo pecoribus similes, vel adversæ potestates, sub jugum vel rationis ditionem redactæ.

CAPUT V.

E psalmo nono.

Hæc est noni psalmi inscriptio: « In finem pro occultis. Psalmus David ». Symmachus vero sic edidit: « Victoria carmen de morte filii. Canticum David. » Nobis potior videtur Hebraica lectio hoc modo: Λαμνασῆ Ἀλμαῦ βὲν μασμωρὰ Δαυὶδ.

¹⁰ Psal. viii, 6, 7. ¹¹ ibid. 8. ¹² Hebr. ii, 8, 9. ¹³ Philipp. ii, 6, 7. ¹⁴ Isa. liii, 2, 3. ¹⁵ Hebr. ii, 7, 26. ¹⁶ Psal. viii 8 9. ¹⁷ Psal. ix, 4.

Et pulchrum Judæis qui hoc utuntur textu, incertum habere de qua morte aut de quo filio psalmus dictus sit Davidi. Nobis quidem perspicue apparet de Salvatoris passione prophetizare. Hoc et arcanum obscurius designari Septuaginta putaverunt. Ipse quidem Aquila demonstrans magnum aliquid fortiter gestum, ad passionem Salvatoris attribuit dicens : « Auctori victoriæ filii. Melos David. » Omnia autem psalmi dicta, si quis attente perscrutetur, apta sunt Christo ; indigentem et mendicum eum vocat et de ejus resurrectione a mortuis prophetizat his verbis : « Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de inimicis meis ; qui exaltas me de portis mortis, ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filiiæ Sion ²⁵. » Cujus vero Sion, infra nobis ostenditur. Et de gentibus ab eo salvandis, quasi de mendicis et egentibus quædam prænuntiat, inter quæ et illa : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, ut sciant gentes quoniam homines sunt ²⁶. » Hic et ostendere operæ pretium est, quomodo non sint gentes Moysis legi subditæ. Illud proferendum est dictum circumcisis gentiles criminantibus quod secundum Moysis legem non vivunt, eisque demonstrandum quod futurum esse alium a Moyse legislatorem gentium prophetica ostendit Scriptura ; cum dicit in oratione : « Constitue, Domine, legislatorem super eos, » manifeste gentes inveniuntur ; « quasi diceret, accipiant gentes notionem et scientiam spiritualis substantiæ suæ, per legislatorem qui super eos constituendus est. Hic autem esset Christus, qui commune nobis testamentum edixit dicens : « Dicta sunt antiquis hæc et illa ; ego autem dico vobis ²⁷ ; » qui divina et arcana potestate stabilivit leges suas non in una vel altera gente, non in quadam totius orbis parte, non breviter obsoleturas, sed ut expectandum est de divina virtute sua in perpetuum atque apud universas gentes. Quæ ita se habere si quis non admittat, ostendat quemvis alium, præter Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum, congruenter cum hac prophetia legislatorem ab omnium Deo constitutum gentibus, factum cunctis hominibus pietatis magistrum erga rerum omnium Creatorem.

τῶν ὄλων Θεοῦ κατασταθέντα τοῖς ἔθνεσι, διδάτκαλον Δημιουργὸν εὐσεβείας.

CAPUT VI.

E psalmo undecimo.

In undecimo psalmo Dominus dicit : « Propter D miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus. Ponam in salutari, fiducialiter agam in eo ²⁷. » Exquiramus annon Christi personæ suam a mortuis resurrectionem prænuntianti hæc convenirent, quorum hic sensus esset : propter gentes in iniquitatis miseria natas, inopesque probrose vocatas, eo quod Dei divitiis privatæ

Α περιέχοντα τὸν τρόπον· « Λαμνασῆ ἀλμαῖθ βὲν μασμωρὰ Δαυὶδ. » Καὶ καλὸν γε τοῖς ἐκ περιτομῆς αὐτῷ χρωμένοις ἀπορῆσαι περὶ τοῦ θανάτου, ἢ περὶ τοῦ τίνος υἱοῦ ὁ ψαλμὸς εἴρηται τῷ Δαυίδ· ἡμῖν μὲν γὰρ σαφῶς φαίνεται περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος προφητεῦσθαι· τοῦτο δὲ καὶ τοὺς Ὁ νενοηκότας ἀπορῆτότερον ἠγίχθαι· ὁ μὲντοι γε Ἀκύλας καὶ αὐτὸς ἐμφαίνων μέγα τι ἀνδραγάθημα κατὰ τὸ πάθος γεγονὸς τοῦ Σωτῆρος· ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Τῷ νεκοποῦ νεανίστητος τοῦ υἱοῦ. Μελώδημα τοῦ Δαυίδ. » Καὶ ὅλα δὲ τὰ ῥητὰ τοῦ ψαλμοῦ τις ἐπιτηρήσας ἐφάρμοσειεν ἂν τῷ Χριστῷ, πένητα καὶ πτωχὸν ἑαυτὸν ὀνομάζοντος, καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ προφητεῦοντος, ἐν τῷ, « Ἐλέησόν με, Κύριε, ἴδε τὴν ταπεινώσιν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου· ὁ ὕψων με ἐκ τῶν πτωχῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγεῖλω πάσας τὰς αἰνεῖσεις σου ἐν ταῖς πόλεις τῆς θυγατρὸς Σιών· εἰ ποῖας δὲ Σιών, μικρῶ πρόσθεν ἡμῖν δεδήλωται· καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν δὲ τῶν δι' αὐτοῦ σωθησομένων, ὡς περὶ πτωχῶν καὶ πενήτων ἐν αὐτῷ τινα προφητεῦεται, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς· γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν. » Ἔθθα καὶ ἐπιστήσαι ἄξιον, ὡς οὐχ ὑπόκεινται τὰ ἔθνη τῷ Μωϋσέως νόμῳ· καὶ προσακτέον γε τοῖς ἐκ περιτομῆς τὸ ῥητὸν ἐγκαλοῦσι τοῖς ἐξ ἔθνῶν διὰ τὸ μὴ βιοῦν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον, δεικτέον τε ὡς ἄρα ἕτερόν τινα παρὰ Μωϋσεῶ νομοθέτην ἐσεσθαι τῶν ἐθνῶν ὁ προφητικὸς ἐπίσταται λόγος, ὡς ἐν εὐχῇ φάσκων τὸ, « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην αὐτοῖς, » δῆλον δ' ὅτι τοῖς ἔθνεσιν· ἐπιφέρει γ' οὖν τοῦτο, « Γνώτωσαν ἔθνη ὅτι ἄνθρωποι εἰσιν, » ὡσεὶ ἔλεγεν, ἀναλαμθανέτω τὰ ἔθνη γνώσιν καὶ ἐπιστήμην τῆς λογικῆς αὐτῶν οὐσίας διὰ τοῦ μέλλοντος αὐτοῖς καθίστασθαι νομοθέτου· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Χριστὸς, ὁ τὴν κοινὴν νομοθετήσας ἡμῖν διαθήκην τῷ λέγειν· « Ἐρῆθή τοῖς ἀρχαίοις τάδε τινα, ἐγὼ δὲ λέγω τάδε· » ὅς καὶ θεῖα καὶ ἀρρήτων δυνάμει κρατῦναι τοὺς ἑαυτοῦ νόμους οὐκ ἐπὶ ἐν τι ἔθνεσιν ἢ δευτέρον, οὐδ' ἐπὶ μέρος τι τῆς ὅλης οἰκουμένης, ἀλλ' οὐδὲ ἐπ' ὀλίγον τινα δεδύνηται χρόνον, ἀλλ' ὡς ἐστὶν ἐξ αὐτῆς παραλαβεῖν τῆς ἐνεργείας εἰς τὸ διηνεκῆς καὶ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. Εἰ δὲ μὴ προσλοῖτό τις ταῦθ' οὕτως ἔχειν, δεικνύτω τίνα ἄν ἄλλον ἔχοι λέγειν παρὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ἀκολούθως τῇ μετὰ χεῖρας προφητεῖα νομοθέτην ὑπὸ τοῦ γεγενημένου ἅπασιν ἀνθρώποις τῆς εἰς τὸν τῶν ὄλων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ψαλμοῦ ια'.

Ἐπεὶ ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ ψαλμῷ ὁ Κύριός φησιν· « Ἐνεκεν τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν, καὶ τοῦ στεναγμοῦ (f. 20 v°) τῶν πενήτων νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος· θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, παρῆρητιάσομαι ἐν αὐτῷ· » ἐξετάζομεν μὴ περὶ Χριστοῦ προσώπων τὰ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ διδάσκοντι καὶ ταῦτα ἂν ἀρμόζοι, τοῖσινδε διάνοιαν ἔχοντα· ἕνεκα τῶν ἐν ταλαιπωρίᾳ κακίας γεγονότων ἔθνῶν, πτω-

²⁵ Psal ix, 14, 15. ²⁶ ibid. 21. ²⁷ Matth. v, 21-44. ²⁸ Psal. xi, 6.

ἄνω ὀνομαζομένων ψεκτῶς διὰ τὸ ἐστρησθαι τοῦ ἁγίου Θεοῦ πλοῦτου, κενώσας ἑαυτὸν, ἀναδεξιόμενος τε μέχρι καὶ θανάτου τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἄγων, νῦν ἀναστῆσομαι, καὶ δὴ λαβὼν τὴν κατὰ πάντων ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Πατρὸς, πάντας τοὺς εἰς ἐμὲ πιστεύσαντας θῆσομαι εἰς σωτηρίαν, καὶ παρῆρσιάζομαι ἐν αὐτῷ, ἦτοι τῷ Πατρὶ, ἢ τῷ πεπραγμένῳ μοι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν τοσούτων ἀνδραγαθημάτων. Καὶ ἡ μὲν τοῦ ῥητοῦ τοιαύτη τις ἂν εἴη διάνοια· τὰ μέντοι γὰρ πρῶτα τοῦ ψαλμοῦ, « Σῶσόν με, ὁ Θεός, » περιέχοντα « ὅτι ἐκλείπειν ὄσιος, » καὶ τὰ ἐξῆς, « τὸν καιρὸν καθ' ὃν πέπονθεν ὁποῖός τις ὑπῆρχε δηλοῖ· « Ἐκλείπει γὰρ ὄσιος » τότε, καὶ « Ὀλιγώθησαν αἱ ἀλήθειαι ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων· μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· » καὶ τὰ τούτοις δὲ ἐξῆς ἅπαντα κατ' ἐκείνῳ πεπληρωτο τὸν χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ψαλμοῦ ιε'.

« Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν ἵνα μὴ σαλευθῶ. Διὰ τοῦτο ἠυφάνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλιάσασα ἡ γλῶσσά μου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι. Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψει τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ κλύσεις τὸν ὄσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. Ἐγνωρίσάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. » Ὅτι δὲ καὶ ταῦτα εἰς πρόσωπον ἀναφέρεται Χριστοῦ μαρτυρεῖ ὁ Πέτρος ἐν ταῖς τῶν ἀποστόλων Πράξεσι, δι' ὧν ταῦτα φησιν· « Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς ἀπὸ Θεοῦ δυνάμει καὶ τέρασι καὶ σημείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς αὐτοὶ ὁδοῦτε, τοῦτον τῇ ὀρισεμένη βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἐκδοτὸν λαβόντες, διὰ χειρὸς ἀνόμων προσπῆξαντες ἀνελάτε· ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδοὺς τοῦ θανάτου, καθ' ὅτι οὐκ ἦν δυνατόν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ. Δαυὶδ γὰρ λέγει, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός. » Εἰτὰ τινὰ μεταξὺ εἰπὼν, ἐπιφέρει ταῦτα κατὰ λέξιν· « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔξῃν εἰπέτε μετὰ παρῆρσιάζας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαυὶδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνήμα αὐτοῦ ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης· προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὄρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσει ἐπὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, προῖδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὕτως ἐγκαταλείφθη εἰς ᾄδην, οὕτως ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἴδε διαφθοράν. » Τοῦ δὲ Πέτρου τοίνυν ἀποδεδωκῆτος εἰς τὸν Σωτήρα τὴν τῆς προφητείας ἐρμηνείαν, παρέσται τῷ μὴ πάρεργον τὴν τούτων ἔρευναν ποιουμένῳ, ἦτοι ἐπ' αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἐν τῷ ψαλμῷ λέξιν ἀκολουθῶν ἐφαρμόζειν οἷς καὶ ὁ Πέτρος ἐξεδήληφεν, ἢ τοῖς ὑφ' ἐτέρων εἰς τὸν ψαλμὸν ὑπομνηματίσθεσιν ἐντυχεῖν· ἡμῖν γὰρ ὁ σκοπὸς οὐδὲν πλεῖον τῶν εἰρημένων λέγειν εἰς τοὺς τόπους ἐπιτρέπει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ψαλμοῦ ις'.

Καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἐκκαιδεκάτῳ ψαλμῷ, « Ἐδοκίμασας τὴν καρδίαν μου, ἐπισκέψω νυκτὸς, ἐπύρω-

sunt, eximaniens semetipsum, certamine usque ad mortem pro illis suscepto ²⁰, nunc exurgam accipiensque a Patre in omnibus dominationem, omnes qui in me credent, « ponam in salutari, et fiducialiter agam in eo, » sive in Patre, sive in eo quod feci præclarum in eorum salutem. Hic igitur nobis videtur psalmi sensus. Prima autem hujus verba : « Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus ²¹, » et reliqua, quo tempore passus sit ostendunt. Tunc enim : « Defecit sanctus, et diminutæ sunt veritates a filiis hominum ; vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum ²². » Hæc enim omnia, et quæ sequuntur, illo tempore impleta sunt. τὸν πλησίον αὐτοῦ· » καὶ τὰ τούτοις δὲ ἐξῆς ἅπαντα

CAPUT VII.

E psalmo quinto decimo.

« Providebam Dominum in conspectu meo semper ; quoniam a dextris est mihi, ne commovear. Propter hoc lætatum est cor meum et exultavit lingua mea : insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitiis cum vultu tuo ²¹. » Hæc quoque ad Christi personam spectare testatur Petrus in Actibus apostolorum, his verbis : « Jesum Nazarenum, virum approbatum a Deo in vobis, virtutibus, et prodigiis, et signis, quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut et vos fecistis : hunc defuncto insilio, et præscientia Dei traditum, per manus iniquorum affigentes interemistis : quem Deus suscitavit solutis doloribus inferni, juxta quod impossibile erat teneri illum ab eo. David enim dicit in eum : Providebam Dominum in conspectu meo semper ²². » Aliquot vero interpositis, hæc subjicit Scriptura : « Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, quoniam defunctus est et sepultus : et sepulcrum ejus est apud nos usque in hodiernum diem. Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus sedere super sedem ejus ; providens locutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictus est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem ²³. » Petro igitur hanc de Christo prophetiam ipso interpretante, reliquum est supervacaneam horum indagacionem non facienti, vel ei omnem psalmi contextum congruenter accommodare cum iis quæ Petrus censuit, vel prolatis in hunc psalmum commentariis aliis incumbere. Nobis enim propositum jam de hac materia dictis quidquam vetat adjicere.

CAPUT VIII.

E psalmo decimo sexto.

Hoc in decimo sexto psalmo dictum : « Probasti cor meum et visitasti nocte : igne me examinasti,

²⁰ Philipp. II, 7, 8. ²¹ Psal. XI, 2. ²² ibid. 2, 3. ²³ Psal. xv, 8-11. ²⁴ Act. II, 22-25. ²⁵ ibid. 29-31.

et non est inventa in me iniquitas ³⁵, » quasi Christi voce prolatum animadvertimus, cum non aliter humanæ naturæ hoc dicere proprium esset. Omnesque hujus psalmi sententiæ eas accurate perpendenti spectare ad Salvatorem videntur.

CAPUT IX.

E psalmo decimo septimo.

Cum septimum et decimum psalmum non alium quemvis designare circumcisi putant, nisi Davidem, eo quod id inscriptio indicare videtur, confundemus eos hunc locum tueri nequeutes : « Eripies me de contradictionibus populi : constitues me in caput gentium. Populus, quem non cognovi, servivit mihi : in auditu auris obedivit mihi. Filii alieni mentiti sunt mihi, filii alieni inveterati sunt ³⁶. » Quarum enim gentium in caput Davidem constitutum ostendere valent, aut quis iste populus, quem non cognoverat prius, quique tamen ei serviit, in auditu auris obediens ei ! Qui et mentiti ei filii alieni dicuntur, et inveterati, et claudicantes a semitis suis ? At nobis nihil plane ex his quæ in hoc psalmo referuntur, a persona Christi detrahendum, qui in gentium Ecclesiæ caput constitutus est ; hancque prophetiam, sicut accipimus, plane impletam videmus. Erasmus enim, eramus vere « alienati a conversione Israel, et hospites testamentorum promissionis ³⁷, » et idcirco Verbi Dei cognitione indigni ; sed « nunc cognoscentes Deum, imo a Deo cogniti ³⁸ ; qui aliquando eramus longe, facti sumus prope ³⁹, » et servivimus nos olim non cognoscenti, et in auditu auris obedivimus ei, accepto novi Testamenti ejus verbo, quod in nos infudit. Mire autem post illud, « populus quem non cognovi, servivit mihi, » et post vocationem nostram, veterem Synagogam innuit his verbis : « Filii alieni mentiti sunt mihi, » quæ idem sonant ac, « Filios enutrivisti et exaltavi, ipsi autem spreverunt me ⁴⁰. » Isti autem inveterati sunt claudicantes in semitis suis, et Dei Christum non accipientes : qui ab eis rejectus, constitutus est a Patre in caput servientium, et in auditu auris obedientium ei gentium, secundum prophetiam alias dicentem : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ⁴¹. » Puto autem divinitatem Christique ad homines descensum primis psalmi versiculis ostendi ; quæ mysteriosius dicta non adventitiam et breviorum explanationem desiderarent, præsertim in hoc loco : « Inclinauit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus, et ascendit super Cherubim et volavit : volavit super pennas ventorum ⁴². » Quæ sequuntur ad Dei Verbum spectant.

σάς με (f. 21), καὶ οὐχ εὐρέθη ἐν ἐμοὶ ἀδικία, » ὡς ἀπὸ Χριστοῦ φωνῆς τυγχάνον ἐσημειωσάμεθα, ἐπὶ μὴ ἄλλως ἀνθρωπεῖα φύσει τοῦτο φάσκειν ἀρμόττει· καὶ πάντες δὲ οἱ ἐν τῷ ψαλμῷ λόγοι τῷ ἐνορωῶντι ἀκριβῶς αὐτοὺς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ἀναφέρεσθαι δύνανται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ψαλμοῦ ιζ'.

Ἐπεὶ καὶ τὸν ἐπτακαίδέκατον ψαλμὸν οὐκ ἐξ ἄλλου τινὸς λέγεσθαι νομοιοῦσιν οἱ ἐκ περιτομῆς ἢ τοῦ Δαυὶδ, διὰ τὸ καὶ τὴν ἐπιγραφὴν αὐτοῦ τοῦτο δοκεῖν ἐμφαίνειν, θλιψόμεν αὐτοὺς οὐ δυναμένους σῶζειν ἐπ' αὐτοῦ τὸ, « Ἦρῃ με ἐξ ἀντιλογίας λαοῦ, καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν· λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπέγκουσέ μοι· υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαιώθησαν. » Ποίων γὰρ ἐθνῶν εἰς κεφαλὴν καταστάντα τὸν Δαυὶδ ἔχοιεν παραστήσει, ἢ ποίος οὗτος λαός, ὃν οὐκ ἔγνώκει μὲν αὐτὸς πρότερον, ὅμως δὲ ἐδούλευσεν αὐτῷ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσας αὐτῷ· τίνες δὲ καὶ οἱ ψευδόμενοι αὐτῷ υἱοὶ ἀλλότριοι λεγόμενοι, καὶ οἱ παλαιωθέντες καὶ χωλάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν ; Ἄλλ' ἡμῖν οὐδ' ὅλως τι τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ λεγομένων προσκόψει ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατασταθέντος εἰς κεφαλὴν τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, καὶ ταύτην ἐκλαμβάνουσι τὴν προφητείαν θεωροῦσι τε αὐτὴν ἐναργῶς πεπληρωμένην· ἤμεν γάρ, ἤμεν ἀληθῶς ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, » καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἄξιος τῆς τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γνώσεως· ἀλλὰ « νῦν γινόντες Θεοῦ, μέλλον δὲ γνωσθέντες ὑπ' αὐτοῦ, » ἡμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγενήθημεν ἐγγύς, » καὶ ἐδουλεύσαμεν τῷ πάλαϊ μὴ γινόντι ἡμᾶς, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπέγκουσαμεν αὐτῷ, παραδεξάμενοι τὸν τῆς καινῆς Διαθήκης αὐτοῦ λόγον, ὃν διέθετο πρὸς ἡμᾶς. Θαυμασίως δὲ μετὰ τὸ, « λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδούλευσέ μοι, » καὶ τὴν περὶ ἡμῶν κληρὶν τὰ περὶ τῆς προτέρας συναγωγῆς ἐκτίθεται διὰ τοῦ, « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι, » ἰσοδυναμοῦν τῷ, « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » οὗτοι δὲ καὶ ἐπαλαιώθησαν χωλάναντες ἀπὸ τῶν τριβῶν αὐτῶν, καὶ μὴ παραδεξάμενοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ὃς ἀποδοκιμασθεὶς ὑπ' αὐτῶν κατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς εἰς κεφαλὴν τῶν δουλευσάντων, καὶ εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπακούσαντων αὐτῷ ἐθνῶν, κατὰ τὴν ἐτέρωθι φάσκουσιν προφητείαν, « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Οἶμαι δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς θεότητος καὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους καταβάσεως αὐτοῦ ἐν τοῖς πρώτοις δηλοῦσθαι τοῦ ψαλμοῦ· ἅπερ οὐ τῆς ἐν παρεργῷ καὶ παραδρομῇ δέουσι ἂν ἐξηγησεως ἀπορρήτοτερον εἰρημένον· οἶά ἐστιν ἀπὸ τοῦ, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνώφος ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτοῦ· καὶ ἐπέθη ἐπὶ Χερουβὶν καὶ ἐπέτασθη, ἐπέτασθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· » καὶ ὅσα τούτοις παραπλησίως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεται.

³⁵ Psal. xvi, 5. ³⁶ Psal. xvii, 44-46. ³⁷ Ephes. ii, 12. ³⁸ Galat. iv, 9. ³⁹ Ephes. ii, 13. ⁴⁰ Isa. i, 2. ⁴¹ Psal. cxvii, 23. ⁴² Psal. xvii, 10, 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A

Ψαλμοῦ ιη'.

« Οὐκ εἰσι λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι, ὧν οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ζητοῦμεν τίνων εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ τὰ ῥήματα ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς (Γ. 21, ν') οἰκουμένης, ὡς μὴ καταλείψθαι λόγους παρὰ τασὶ καὶ λαλιὰς παρ' οἷς οὐκ ἠκούσθησαν καὶ αἱ τούτων φωναί· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι τις ἐτέρους ἐπιδείξαι τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, εἰς οὓς ἡ προφητεία πεπλήρωται διαβοήτου τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας αὐτῶν εἰς πᾶσαν τὴν ὑπ' οὐρανὸν γενομένης, ὅτε ἐνεπιδημοῦντες τῷ βίῳ μετὰ τῆς συνεργουσίας αὐτοῖς δυνάμεως θείας ἀνά πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκήρυσσον τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστιν· περὶ οὗ μετὰ τὴν πρόβῃσιν τοῦ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ κηρύγματος ἔζη ὁ λόγος διδάσκει, ὡς ἄρα « ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ· » ἢ ἡλίου νοουμένου τῆς θεότητος, εἰς ἣν τὴν ἑαυτοῦ μονὴν καὶ τὴν οἰοεὶ κατασκήνωσιν ἔθετο, ἢ καὶ ὅπερ ἐκ τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, ὅπερ ἦν ὡσπερὶ σκῆνωμα τῆς ἐν αὐτῷ καταμενούσης θείας δυνάμεως· οὗτος δὲ καὶ ὡσπερ νυμφίος ἐκπορευόμενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἠγαλλιᾶσατο ὡς γίγας δραμεῖν ὀδόν· οἷα γὰρ τις νυμφίος διὰ τὴν αὐτοῦ νύμφην τὴν Ἐκκλησίαν ἐκ τῶν πατρικῶν διαναστάς κόλπων, καὶ ὅποιά τις γίγας ἀνδρείος καὶ ἰσχυρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν προκείμενον αὐτῷ διαβλήσας, νικήσας τε καὶ καταγωνισάμενος τοὺς ἀντιπάλους, ἠγαλλιᾶσατο τὴν αὐτοῦ σύζυγον τε καὶ νύμφην ἀπολαβὼν· γεγένηται δὲ αὐτοῦ καὶ « ἡ ἐξοδος ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ· » καὶ πάλιν· « Τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου αὐτοῦ· » ἐπεὶ « μὴ δ' εἰς ἄλλος ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· » καὶ πάλιν· « Ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον· ἀλλὰ « Καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυθῆσεται τὴν θέρμην αὐτοῦ· » περὶ ἧς καὶ αὐτὸς εἶπεν τὸ, « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἥδη ἀνήφθη; » τὰ κατὰ τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ψαλμοῦ ιθ'.

Τὸ ἐν τῷ ἔνεακαιδεκάτῳ ψαλμῷ λεγόμενον, « Νῦν ἔγνωσθε ὅτι ἔσωσε Κύριος τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » ἐμφανῶς ἐπίπαι· τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου σωτηρίαν· αὐτῷ γὰρ εἴρηται καὶ τὸ, « Ἀγαλλιασώμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου· » καὶ ὅλα δὲ τὰ κατὰ τὸν τόπον ἐφαρμοσθεῖα ἀν' αὐτῷ τῆς προσηκούσης τυγχόντα ἐξηγήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ψαλμοῦ κ'.

Τὸ μὲν· « Κύριε, ἐν τῇ δυνάμει σου εὐφρανθήσεται ὁ βασιλεὺς, » καὶ τὰ ἐξῆς, εἴποι ἂν τις ἐπὶ τὸν Δαυὶδ ἀναφέρεσθαι· δύνασθαι· τό γε μὲν, « Ζωὴν ἠτήσατό σε, καὶ ἔδωκας αὐτῷ μακρότητα ἡμερῶν εἰς αἰῶνα καὶ

CAPUT X

E psalmo octavo decimo.

« Non sunt loquelæ, neque sermones, quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum ». Querimus quorum in omnem terram exivit sonus, verbaque in fines orbis terræ, ne relinquantur quibusdam loquelæ et sermones, qui bus non audite sint istorum voces. Neque ullos alios invenimus ac sanctos apostolos, quibus impletur propheta, pervulgata in omnem terram eorum de Christo doctrina, cum omni vita pererantes, adjuvante eos potestate divina, per universum orbem terrarum fidem in Christum Dei prædicaverunt. De quo post prævisionem apostolorum ejus prædicationis, continuo Scriptura docet, quod « in sole posuit tabernaculum suum »; « sol deitatem innuit, in qua sedem suam et quasi tabernaculum posuit, vel quod ex Virgine sumpsit corpus, quod quasi tabernaculum erat divinæ potestatis in eo permanentis. Hic et « tanquam sponsus procedens de thalamo suo; exsultavit ut gigas ad currendam viam ». Ut enim sponsus ob sponsam ipsius Ecclesiam e patrio exurgens sinu, et quasi virilis robustusque gigas certamen sibi propositum certavit, victorque, et prostratis adversariis, exsultavit tori sociam sponsamque excipiens. Facta est autem « a summo cælo egressio ejus »; et rursus: « Et occursum ejus usque ad summum ejus »; et: « Nemo alius ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo, Filius hominis »; et atque iterum: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia, » secundum sanctum Apostolum. Sed et « Non est qui se abscondat a calore ejus »; de quo et ipse dixit: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo, nisi ut accendantur ». Facile cuivis erit reliqua hujus psalmi ad Christum similiter referre.

Εὐχερῶς δ' ἂν τις ἐαυτῷ τούτοις ἀναλόγως ἐξεργάσεται·

CAPUT XI.

E psalmo decimo nono.

Quæ in decimo nono psalmo dicuntur: « Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum », ostendunt quomodo Salvator noster Jesus Christus a morte sit servatus. Huic enim dicuntur et illa: « Lætabimur in salutari tuo »; cæterique hujus psalmi versiculi cum hac interpretatione optime congruunt.

CAPUT XII.

E psalmo vicesimo.

Illud quidem: « Domine, in virtute tua lætabitur rex », et cætera, spectare ad Davidem possunt; hæc vero: « Vitam petiit a te, et tribuisti ei longitudo dierum in sæculum, et in sæculum sæ-

³³ Psal. xviii. 4, 5. ³⁴ ibid. 6. ³⁵ ibid. ³⁶ ibid. 7. ³⁷ ibid. ³⁸ Joan. iii, 13. ³⁹ Ephes. iv, 10. ⁴⁰ Psal. xviii, 7. ⁴¹ Luc. xii, 49. ⁴² Psal. xix, 7. ⁴³ ibid. 6. ⁴⁴ Psal. xx, 2.

cui⁵⁴, » non jam Davidi conveniunt, cujus mors comperta est, vitæque tempus non multo annorum numero circumscriptum. Ergo agitur de Christo, qui rex a Patre ad regnandum super cœlestem montem Sion constitutus est; qui et vitam petiit a Patre, non sibimet ipsi, ipse enim vita erat, sed omnibus in eum credentibus⁵⁵; deditque ei posse omnes in se credentes educere e morte in vitam æternam⁵⁶, et in longitudinem apud Deum dierum, quæ sunt in sæculum et in sæculum sæculi. Cætera vero hujus psalmi quasi de rege gloriæ dicta, cum pauca non sint, melius Christo, si prudenter intelliguntur, quam Davidi convenirent.

CAPUT XIII.

E' psalmo vicesimo primo.

Omnium consensu fideliter in Christum credendum constat hujusce psalmi initia, in quibus hæc sunt: « Deus, Deus meus. respice in me; quare me dereliquisti⁵⁷? » ab eo passionis tempore dicta fuisse. Hoc enim ostendit et in cruce clamor: « Eloi, Eloi, lama sabachthani⁵⁸? » Verum antequam psalmi prophetiam de eo interpretemur, Judæos rogabimus quis hujus psalmi verba dixerit. Non enim quilibet cætera, atque hæc dixisse videtur: « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero, de ventre matris meæ Dominus Deus meus es tu... Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁵⁹. » Et rursus: « Nec avertit faciem suam a me, et cum clamarem ad eum, exaudivit me. Apud te laus mea; confitebor tibi in Ecclesia magna: vota mea reddam in conspectu timentium eum⁶⁰. » Post hæc, cæteraque hujus psalmi, dicant si quemvis sanctorum virorum habeant cui hæc accommodent. Quis enim talis erit quem Scriptura describit: « Omnes videntes me, deriserunt me⁶¹; » vel de quo, « Locuti sunt labiis, et moverunt caput, dicentes, Speravit in Domino, eripiat eum, salvum faciat eum, quoniam vult eum⁶²? » Quem vero « vituli multi, » et cujus naturæ, « canes et tauri pingues circumdederunt; aperuerunt super eum os suum, sicut leo rapiens et rugiens⁶³? » Ac præterea, quem « concilium malignantium obsedit, ita ut foderent manus et pedes ejus, et dinumerarent omnia ossa ejus; dividerunt sibi vestimenta ejus, et super vestem ejus miserunt sortem⁶⁴? » Talia enim sator is quem psalmus inducit, totque perpressis, adjicit etiam: « Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te⁶⁵. » Interpretentur autem hæc isti simul et reliqua psalmi, præsertim ab hoc loco: « Remiscentur et convertentur ad Dominum universi fines terræ, et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium⁶⁶, » usque ad illum: « Annuntiabitur Do-

α εις αιωνα αιωνος, » ουκ ετι τῷ Δαυιδ αρμοζει δια τῃ και τὴν τελευτην αὐτοῦ ἐμφαινεσθαι: και τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἧς οὐ πολλὸν χρόνον ἐτῶν περιωρισθαι. Εἴη ἂν οὖν ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς βασιλευμεν ἐπὶ Σιών ἁρος τὸ ἐπουράνιον καταστάς· ὁ δὲ και ζωὴν ἤρῃσατο τὴν Πατέρα οὐχὶ ἑαυτῷ, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ζωὴ, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν· και ἔδωκεν αὐτῷ ὡς πάντας δύνασθαι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύσαντας μεταβαίνειν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, και εἰς μακρότητα τῶν παρὰ Θεῷ (f. 22) ἡμερῶν. αἱ εἰσιν εἰς αἰὼνα και εἰς αἰὼνα αἰῶνος· και τὰ λοιπὰ δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡς περὶ τῆς τοῦ βασιλείως δόξης λεγόμενα, οὐ μικρὰ ὄντα, ἀρμόττοι ἂν τῷ Χριστῷ μάλλον ἢ τῷ Δαυιδ, τῆς ἀξίας τυγχόντα σαφηνείας.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ψαλμοῦ κα'.

Σαφῶς ἀνωμολόγηται παρὰ πᾶσι τοῖς ὑγιῶς εἰς Χριστὸν πεπιστευκόσιν, ὡς ἡ καταρχὴ τοῦ μετὰ χειρας ψαλμοῦ τοῦτον ἔχουσα τὸν τρόπον, « Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, πρόσχες μοι, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » ὅτι αὐτοῦ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐρήται· τοῦτο γὰρ ἐδήλου και ἡ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ φωνὴ ἡ, « Ἐλωι, Ἐλωι, λαμὰ σαβαχθανεῖ; » Ἀλλὰ γὰρ πρὶν ἀρξώμεθα ἐν τῷ ψαλμῷ προφητεῖαν ὡς ἐπ' αὐτὸν μεταλαμβάνειν, πεισομέμεθα τῶν τὴν περιτομὴν ἀχούοντων, τίς ἂν εἴη ὁ φάσκων τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ οὐχ ὁ τυχὼν γὰρ τις εἶναι φαίνεται τὰ τε ἀλλὰ και ταῦτα λέγων, « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπᾶσας με ἐκ γαστροῦ· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεός μου εἶ σύ· και ἐπιφέρων διηγήσομαι τὸ δνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » και πάλιν· « Οὐκ ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, και ἐν τῷ κεκραγέειν με πρὸς αὐτὸν εἰσηκούσέ μου· παρὰ σοῦ ὁ ἔπαινός μου· ἐν ἐκκλησίᾳ μεγάλῃ ἐξομολογήσομαι σοι· τὰς εὐχὰς μου ἀποδώσω ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν. » Ἐπὶ τούτοις δὲ και τὰ ἄλλα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ λεγέτωσαν, εἰ ἔχοιεν τὴν τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἐφαρμοζέειν· τίνα γὰρ τοιοῦτον γενόμενον ὄσον προδιέγραψεν ὁ λόγος, « Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν; » ἢ περὶ τίνος· « Ἐλάλησαν ἐν χειλέσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν, λέγοντες, Ἦλιπεν ἐπὶ Κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν; » τίνα δὲ μόσχοι πολλοὶ και ποταποὶ τὴν φύσιν, « Κύνες τε και ταῦροι πίονες περιεκύκλωσαν· ἤνοιξάν τε στόμα ἐπ' αὐτόν, ὡς λέων ἀρπάξων και ὠρυόμενος; » και ἐπὶ τούτοις· « Τίνα ἡ συναγωγὴ τῶν πονηρευομένων περιέσχεν· και περιέσχεν οὕτως, ὡς και ὀρύξαι αὐτοῦ χειρας και πόδας, και πάντο αὐτοῦ ἐξαριθμῆσαι τὰ ὀστά, διαμερίσασθαι τε ἐαυτοῖς αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, βάλλοντας κλῆρον ἐπὶ τὴν ἱματισμὸν αὐτοῦ; » Τοιαῦτα γὰρ τίνα φησι τὸ ἐν τῷ ψαλμῷ πρόσωπον, ὃ και μετὰ τὸ τσαῦτα παθεῖν ἐπιφέρει λέγων, « Διηγῆσομαι τὸ δνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε· » λυέτωσαν δι ταυθ' ὄμα και τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ διηγούμενοι, μά-

D

⁵⁴ Psal. xx, 5. ⁵⁵ Joan. xi, 25. ⁵⁶ Joan. v, 24. 10, 11, 23. ⁵⁷ ibid. 25, 26. ⁵⁸ ibid. 8. ⁵⁹ ibid. 23. ⁶⁰ ibid. 28.

⁵⁷ Psal. xxi, 2. ⁵⁸ Matth. xxvii, 46. ⁵⁹ Psal. xxi, 8, 9. ⁶⁰ ibid. 13, 14. ⁶¹ ibid. 7-19. ⁶² ibid. 23.

λιστα ἀπὸ τοῦ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, » μέχρι τοῦ, « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχθησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. » Παριστάτωσαν γὰρ τὴν τότε μὲν μὴ ὑπάρχουσαν πω γενεάν, ἤξειν δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον προφητευομένην· καὶ τὸν πρότερον μὲν μηδέπω ὄντα λαόν, τεχθήσεσθαι δὲ ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις προορώμενον· λεγέτωσάν τε τί ἂν εἴποιεν περὶ τῆς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσης ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας· ἄρα γὰρ ἐπὶ τοῖς τοσοῦτοις πλήθεσι τῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπεγνωκότων (I. 22 v°) οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν πεπληρωθῆαι τὸ, « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· » καὶ τὸ, « Προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Ἄλλὰ γὰρ ὦρα τοῖς εὐγνωμοεῖν ἐβέλουσιν, οὐκ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἢ ἐπὶ μόνου τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁμολογεῖν πεπληρωθῆαι τὴν προφητείαν, οὐ κατὰ τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφή γίγνεσθαι ἤρξαιτο, παραγενομένης τῆς προφητευθείσης γενεᾶς, καὶ τοῦ λαοῦ τοῦ τεχθήσεσθαι· οὐ μόνον ἐνταῦθα προδηλουμένου, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐκατόστῳ πρώτῳ ψαλμῷ, διὰ τοῦ, « Γραφήτω αὐτὴ εἰς γενεάν ἑτέραν· καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Οὗτος δὲ ἐστὶ περὶ οὗ καὶ ἐν ιζ' εἴρητο, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνων ἐδοῦλευσέ μοι· εἰς ἀκοήν ὤτιος ὑπήκουσέ μου. » Τοῦτον οὖν τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν, σάρκα ἀναλαβόντα καὶ δι' αὐτὴν « σκώληκα » χρηματίσαντα, « Ὑνεῖδος τε ἀνθρώπων γενόμενον καὶ ἐξουθένωμα λαοῦ, πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισαν, » μάλιστα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ὅτε τῶν ἐν τῇ προφητεῖᾳ τέλος ἰσχύοντων οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν καὶ ἐμυκτήριζον λέγοντες, « Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτόν· » τότε δὲ καὶ « Ἐλάλησεν ἐν χεῖλεσι καὶ ἐκίνησαν κεφαλὴν » ἑαυτῶν κατ' αὐτοῦ· αὐτοῖς ῥήμασιν εἰπόντες τὸ, « Ἠπίσεν ἐπὶ Κυρίου, ῥυσάσθη αὐτόν, σωσάτω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν· » αὐτὰ γὰρ δὴ ταῦτα κατὰ τὸ πάθος εἰρήσθαι ἐπ' αὐτῷ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγγέλλεται. Τοῦ·ω οὖν καὶ μόνῳ πρὸς τὸν Πατέρα λέγειν ἀρμόζει « Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκπάσσας με ἐκ γαστροῦ· ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητροῦ μου· ἐπὶ σὲ ἐπεβρίβην ἐκ μήτρας· ἐκ κοιλίας μητροῦ μου Θεὸς μου εἶ σὺ. » Πλὴν ἐπὶ τούτοις ὁ λόγος ἡμᾶς παιδεύει, ὡς

A mino generatio ventura : et annuntiabunt cæli. justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus 67. » Ostendant enim generationem, quæ nondum exstiterat, quasi venturam in futurum prophetizari, veteremque qui nondum erat populum, nasciturum in posterioribus ævis prævideri. Dicant quid afferre possint de Ecclesia per Jesum Christum Salvatore nostrum omnibus gentibus conflata. Profecto enim in tanta eorum multitudine qui, per Christum, auctorem omnium Deum cognoverunt, non possent non confiteri illud impletum fuisse, scilicet, « Reminiscetur et convertentur ad Dominum omnes fines terræ ; » nec non, « Adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium. » Verumenimvero hora est iis, qui recte sapere volunt, prophetiam fateri ab alio nullo impletam, nisi a solo Domino et Salvatore nostro Jesu Christo, cujus per incarnationem incepit gentium conversio, superveniente prænuntiata generatione, nec non populo qui nasciturus non solum hic prædictus est, sed et in centesimo primo psalmo, his verbis : « Scribantur hæc in generatione altera, et populus, qui creabitur, laudabit Dominum 68. » Hic est de quo et in decimo septimo dicitur : « Populus, quem non cognovi, servivit mihi : in auditu auris obedivit mihi 69. » Hunc igitur Salvatore et Dominum nostrum, carne suscepta, ideoque *vermem* vocatum, opprobrium hominum et abjectionem plebis : omnes videntes me, deriserunt me 70, » præsertim in passionis tempore, cum isti, qui hæc impleverunt prophetiam, transeuntes blasphemabant eum et deridebant dicentes : « Alios salvos fecit, se salvum faciat 71, » tunc et « locuti sunt labiis et moverunt caput 72 » suum adversus eum ; verbis iisdem dicentes : « Speravit in Domino, eripiat eum : salvum faciat eum, quoniam vult eum 73. » Huic igitur soli ad Patrem dicere convenit, « Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre : spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero : de ventre matris meæ Deus meus es tu 74. » Præterea docet nos psalmus quod quædam nequissimæ et feræ potestates insidias ei struxerunt, de quibus dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me 75 ; » dicit etiam de circumcisorum Synagoga adversus eum concitata : « Circumdederunt me canes multi : concilium malignantium obsedit me : foderunt non tantum « manus meas, » sed « et pedes meos 76 ; » vel, secundum Aquilam, « dedecoraverunt, » ait, « dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » quod et vere effectum est, cum ligno affigentes eum clavibus ejus manusque pedesque perforaverunt, et pulchrum quidem, si quis expeteret ut Scriptura probaretur quod Christus cruci supplicium passurus prædictus est, inter alia documenta et illud afferre : « Perforaverunt, » et potius,

67 Psal. xxi, 32. 68 Psal. ci, 49. 69 Psal. xvii, 45. 70 Psal. xxi, 7, 8. 71 Luc. xxiii, 35. 72 Psal. xxi, 8. 73 ibid. 9. 74 ibid. 10, 11. 75 ibid. 13. 76 ibid. 18.

« dedecoraverunt manus meas et pedes meos : » A αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἰκρίου ἤλοις αὐτοῦ τὰς τε χεῖρας καὶ τοὺς πόδας περιέπειραν· καὶ καλὸν γε εἰ ἀπαιτοίη τις ἀπὸ Γραφῆς παραστήσῃ, ὡς ἄρα καὶ σταυρον ὑπομείναι ὁ Χριστὸς προεῖρητο, μετὰ καὶ ἄλλων τῶν τούτου παραστατικῶν καὶ τὸ « Ἄρυσαν, » καὶ μάλλον τὸ, « ἤσχυναν χεῖράς μου καὶ τὰ πόδας μου, » παραθέσθαι· οἷς ἐξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον· » ὅπερ ὁ μὲν Ἀκύλας οὕτως ἐξέδωκεν, « Μερίσουσιν ἱμάτιόν μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ ἐνδυσίῳ μου βαλοῦσι κλῆρον· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Διενέμοντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ περὶ ἐσθῆτος μου ἐλάγχων· » ὃ καὶ αὐτὸ ἅμα τῶ πάθει πεπλήρωται, ὅτε οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν « λαβόντες τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἐκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντῶν δι' ὄλου, διὸ καὶ εἶπαν πρὸς ἀλλήλους· Μη σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· » οἷς ἐπιφέρει λέγων ὁ εὐαγγελιστῆς, « Ἴνα ἡ Γραφή πληρωθῇ, τὸ Διμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Καὶ ταῦτα (f. 23) μὲν ἡ προφητεία περὶ αὐτοῦ τὸ Ἑβραϊκὸν ὡσεὶ ἐννῶ περιέχει· ᾧ ἀκολουθῶς ἐπιφέρεται καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ ὡπερ δὴ καὶ ἐν τοῖς Ἑβραγγελίοις, τὸ « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· » ὅπερ τοιοῦτόν τί μοι δηλοῦν ἔοικεν·

Σῶσον δὴ, εὐλογημένος, ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων.

CAPUT XIV.

Psalmo centesimo tricesimo primo.

• Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum : de fructu ventris tui ponam super sedem tuam⁷⁷. • Et rursus : « Illuc producam cornu David, paravi lucernam Christo meo. Inimicos ejus induam confusione : super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea⁷⁸. » Illic manifeste Davidi cum jurejurando a Deo promissio de Christo datur, quasi e semine ejus nascituro, ejusque thronum consensuro. Multam hic locus explanationem desideraret, cum non videatur corporaliter Christus super Davidis solium ejusque regnum consedissee ; quod vero præteribimus, cum a proposito nostro alienum sit hujus psalmi interpretationi vacare. Prudenter enim necesse est non uno Scripturæ loco, si non possit corporali sensu Christo accommodari, quæ multis locis manifeste de eo dicta sunt rejicere. Sincerum igitur verbum sequentes, et ipsi divinæ innixos Scripturæ, attendere decet, quod alicubi ipsum mendicum quemdam, et vilem, et ignobilem, neque speciem habentem neque decorem, venturum esse prænuntiat, alias vero regem conspiciuum prædicat. Quorum quædam quidem et corporaliter impleta esse possunt, quædam vero, solummodo secundum spirituales Scripturæ sensum, in secundo ejus adventu implenda existinandum. Attamen rex Judæorum vocatus est Dominus noster in primo ejus adventu, non ut factum est Pilato jubente cruci ejus Græcis, Romanis et Hebraicis litteris inscribi : *Hic est rex Judæorum*⁷⁹.

τῷ σταυρῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

⁷⁷ Psal. xxi, 19. ⁷⁸ Joan. xix, 23, 24. ⁷⁹ ibid. 24. ⁸⁰ Matth. xxi 9. ⁸¹ Psal. cxxxi, 11. ⁸² ibid. 17, 18. ⁸³ Matth. xxvii, 37.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ψαλμοῦ ρλα'.

« Ὄμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν, καὶ οὐ μὴ ἀθετήσῃ αὐτόν, Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τὸν θρόνον σου. » Καὶ πάλιν, « Ἐκεῖ ἐξανατελώ κέρασ τῷ Δαυὶδ, ἠτοίμασα λύχνον τῷ Χριστῷ μου. Τοὺς ἐχθρούς σου ἐνδύσω αἰσχύνῃν, ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγισμά μου. » Καὶ ἐνταῦθα σαφῶς τῷ Δαυὶδ μεθ' ὄρκου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελία περὶ τοῦ Χριστοῦ δίδοται, ὡς ἂν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γενηθῆσθεσθαι μέλλοντος, καὶ καθέζοντος αὐτοῦ τὸν θρόνον. Πολλῆς δ' ἐξετάσεως χρῆζοι ἂν τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ἐπεὶ μὴ δοκῇ σωματικῶς ὁ Χριστὸς ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κεκαθικέναι, ἃ καὶ ὑπερησόμεθα διὰ τὸ μὴ τῆς παρουσίας εἶναι πραγματείας παρὰ τὸν προκειμένον σκοπὸν κατατρίβειν τὴν σχολὴν ἐπὶ τὴν τοῦ ψαλμοῦ διήγησιν· εὐγλωσσῶν δὲ ταχρὴ μὴ ἀπὸ μιᾶς Γραφῆς, εἰ μὴ εἴη δυνατὴ κατὰ τὸ σωματικὸν ἐφαρμοῦζειν τῷ Χριστῷ, τὰ πολλὰ σαφῶς περὶ αὐτοῦ εἰρημένα παρακρούεσθαι· ἐπομένους γε μὴν ἀληθεῖ λόγῳ, καὶ αὐτῇ τῇ θεῖᾳ παρισταμένους Γραφῇ, ἐφίσταναι προσήκει, ὅς ποτε μὲν αὐτὸν πωχόν τινα καὶ εὐτελεῖ καὶ ἀτιμον, μὴ ἔχοντα εἶδος μηδὲ κάλλος, ἐλεύσεσθαι προφητεύει, ἄλλοτε δὲ βασιλεῖα ἐντιμον αὐτόν φησιν· ὧν τὰ μὲν καὶ σωματικῶς ἀποπεπληρῶσθαι δύναται, τὰ δὲ κατὰ μόνον τὸν πνευματικὸν τῆς Γραφῆς νοῦν, ἥδη δὲ τινα καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πληρωθῆσθεσθαι προσδοκῆτέον. Πλὴν καὶ βασιλεὺς Ἰουδαίων ἐχηρημάτισεν ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, οὐχ ὡς ἔτυχε τοῦ Πιλάτου κελεύσαντος ἐπιγραφῆσαι αὐτοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

A

CAPUT XV.

Ψαλμοῦ ρμδ΄.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Ἐμὲ ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦς μοι, » εἰσικεν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τοῦ Σωτῆρος· τίνα γὰρ ἄλλον ὑπομενοῦσι δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ὁ Θεός, ἢ τοῦτον; Ἐπεὶ καθὼς εἴρηται πῶς περὶ τῶν πάσαι δικαίων, ὡς ἄρα « Μαρτυρηθέντες οὐκ ἐκομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, τοῦ Θεοῦ κρείττον τι περὶ ἡμῶν προβλεψαμένου ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. » Δῆλον δ' ὅτι αὐτὸν ὁρᾷ τὸ βῆτον ἀπὸ τοῦ καὶ τὰ κατὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ἐν τῷ ψαλμῷ ἀκολουθῶσας τὰς ἄλλαις προφητείας προσημαίνεσθαι· γέγραπται γοῦν, « Ἐκκεῶ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν δέξιν μου, τὴν θλίψιν μου ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπαγγεῶ. Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου, καὶ σὺ ἐγνώσας τὰς τρίβους μου· ἐν ὁδῷ ταύτῃ, ἢ ἐπορευόμεν, ἐκρυψαν παγίδα μοι· » καὶ πάλιν, « Ῥῦσαί με ἐκ τῶν καταδικωκόντων με. (f. 23 v°) » ὅτι ἐκραταιώθησαν ὑπὲρ ἐμέ. » Τοῦτοις ἐξῆς καὶ περὶ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως αὐτοῦ εὐχόμενός φησιν· « Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι σου· » ὅς ἐπιφέρει τὸ, « Ἐμὲ ὑπομένουσι δίκαιοι ἕως ἀνταποδοῦς μοι. » Ἐπέμειναν οὖν τὸν Χριστὸν πάντες ἐκείνοι οἱ δίκαιοι ἕως οὗ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ὁ Πατήρ, ἀνθ' ὧν « ἐξένωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκοος αὐτῷ γενόμενος μέχρι θανάτου. » Τίνα δὲ ἀνταποδοῦν αὐτῷ ἢ « τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς· » ἢ ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, τότε καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθῇ, καὶ ὅλα δὲ τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ ἐφαρμόσαι ἂν τῷ Χριστῷ, τὰ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἐπεβουλεύθη, περιέχοντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ψαλμοῦ ρμγ΄.

Ἐν μὲν τῷ μετὰ χεῖρας ψαλμῷ λέγεται, « Κύριε, κλίνον οὐρανοὺς καὶ κατάβηθι, » ἐν δὲ τῷ ιζ΄, « Καὶ ἐκλίνον οὐρανοὺς καὶ κατέβη. » Ἐσημειωσάμεθα μὲν οὖν κάλει καὶ τὸ βῆτον, καὶ ἐνταῦθα δὲ ταυτὸν ποιούντες περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ ταῦτα λέγεσθαι ὑπειλήφαμεν. Κλίνας γὰρ οὐρανοὺς τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν τῆς ἐπουρανίου καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὄψεως, εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς κατελήλυθε δι' ἣν ἀνεδέξατο ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας οἰκονομίαν· ὅθεν πρὸ τοῦ ἐκτεθέντος βῆτος ἀποθαυμάσας ὁ λόγος φησὶ· « Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου ὅτι λογίζῃ αὐτόν; » Εἰς τοῦτο γὰρ κλίνας τοὺς λεγομένους οὐρανοὺς κατελήλυθεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὡς ἂν γνωσθεῖν ἐνανθρωπήσας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πρότερον ἀγνωσόμενος αὐτῷ· καὶ οὗ περιεφρόνησεν παρ' οὐδὲν ἡγησάμενος τὸν γενόμενον υἱὸν ἀνθρώπου, τοῦτ' ἔστι πᾶσαν τὴν λογικὴν καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένην ψυχὴν· καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τοῦ ψαλμοῦ πνευματικῶς ἐκλαμβάνων νοήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄.

Ψαλμοῦ ρμζ΄.

Καὶ τὸ, « Ὁ ἀποστέλλων τὸ λόγιον αὐτοῦ τῇ γῇ,

E psalmo centesimo quadragesimo primo.

Quæ hic dicuntur : « Me exspectant justī, donec retribuas mihi⁸⁵. » de Salvatoris persona dici videntur. Quem enim alium exspectabunt justī, donec Deus retribuatur ei, nisi hunc ipsum? Sicut enim dictum est de prioribus justis, « Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt reprobationem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur⁸⁶, » patet quod eum indicat psalmus per passionis tempus et ab eo tempore ostendi similiter ac in aliis prophetiis. Scriptum est igitur : « Effundo in conspectu ejus orationem meam, et tribulationem meam ante ipsum pronuntio. In deficiendo ex me spiritum meum, et tu cognovisti semitas meas. In via hæc qua ambulabam, absconderunt laqueum mihi⁸⁷; » et rursus : « Libera me a persequentibus me : quia confortati sunt super me⁸⁸. » Post hæc continuo de sua a mortuis resurrectione orans dicit : « Educ de custodia animam meam ad constendum nomini tuo : me exspectant justī, donec retribuas mihi⁸⁹. » Exspectaverunt igitur omnes hi justī donec ei retribuatur Pater, eo quod « exinaniens semetipsum, obediens ei factus est usque ad mortem⁹⁰. » Quæ vero retribuet ei, nisi « gentes hereditatem, et possessiones ejus terminos terræ⁹¹; » ut, cum consummatio gentium eveniet, tunc et omnis Israel salvetur, omniaque quæ in psalmo dicta sunt, ad ejus incarnationem in qua insidiati sunt ei, referantur.

CAPUT XVI.

E psalmo centesimo quadragesimo tertio.

In hoc psalmo dicitur : « Domine, inclina cælos tuos et descende⁹²; » et in decimo septimo : « Inclinavit cælos et descendit⁹³. » Ostendimus jam, et nunc iterum hæc de Verbo Dei commemorari demonstramus. Inclinas enim cælos, cum caelestem, et Dei gloriæ formam exueret, in profundissima terræ descendit ea specie quam pro hominum salute accepit. Unde ante hæc quæ retulimus verba psalmus admirans dicit : « Domine, quid est homo quia innotuisti ei, aut filius hominis, quia reputas eum⁹⁴? » Inclinat is ergo, sicut diximus, cælis, descendit Dei Verbum, ut cognitus fieret incarnatus hominum generi, quod prius ignorabat eum; neque contempsit parvique duxit filium hominis, id est omnem spiritalem et ad imaginem Dei factam animam. Reliqua vero psalmi spiritaliter intelligentibus perspicua erunt.

CAPUT XVII.

E psalmo centesimo quadragesimo septimo.

« Qui emittit eloquium suum terræ, velociter

⁸⁵ Psal. cxli, 8. ⁸⁶ Hebr. xi, 39, 40. ⁸⁷ Psal. cxli, 3, 4. ⁸⁸ ibid. 7. ⁸⁹ ibid. 8. ⁹⁰ Philipp. ii, 8. ⁹¹ Psal. ii, 8. ⁹² Psal. cxliii, 5. ⁹³ Psal. xvii, 10. ⁹⁴ Psal. cxliii, 3.

currit sermo ejus⁹⁴. » Hoc intelligendum videtur, A quasi docente hoc loco Scriptura aliquid substantialiter esse Dei Verbum, cum sit alius ac Pater qui misit eum. Attende quomodo congruenter adjiciatur : « Donec velociter currit sermo ejus. » Hoc adimpletum videre est post incarnationem Christi, adeo brevissimo temporis spatio, atque in omnem terram paucis annis usque ad terminos terræ diffusa ejus disciplina.

CAPUT XVIII.

E psalmo centesimo quadragesimo octavo.

Quæ hic dicuntur : « Laudate nomen Domini, quia ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁵, » in testimoniis de Dei Verbo in initio apud Deum jam retulimus. Dei Verbum, nomenque ejus quadam denominatione de eo cogitationes designare compertum habentes. Cum igitur dictum est : « Laudate Dominum⁹⁶, » passim congruenter jubet Spiritus Patrem laudare, nomine ejus commemorato, « quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Igitur præcipiens atque imperans esset omnium Deus et Pater, subministrans vero Dei Verbum, et patriæ voluntati obediens in rerum omnium creatione. Animadvertendum est hæc eadem in tricesimo secundo psalmo expresse dici : « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt⁹⁷. » Sed ibi quidem terra terramque inhabitantes designantur; hic vero quæ in cælis sunt, excelsissimi angeli et potestates, sol, et luna, et sidera, et omnia quæ sacra enumerat Scriptura, docent nos quod per Verbum, ut ait sanctus Apostolus, « condita sunt universa in cælis, et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt⁹⁸ : et sine ipso nihil factum est⁹⁹. »

εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσται· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. »

Hæc nostra in Psalmos explanatio. Post brevius et proposito idoneum sum marium, cæteras in poeticos libros, primoque in prophetas eclogas aggrediemur.

Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ, » παρασημειώσασθαι ἐδοξεν, ὡς διδασκούσης καὶ ἐνταῦθα τῆς Γραφῆς ὡς ἄρα ὑπόστατόν τι πρᾶγμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τυγχάνει, ἕτερος ὢν παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα αὐτῷ Πατέρα· ὄρα δὲ πῶς ἐξῆς ἐπιφέρεται τὸ, « Ἔως τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ· » δ καὶ αὐτὸ πεπληρωμένον ἔστιν ἰδεῖν μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, οὕτω ἐν σφόδρα βραχεῖ χρόνῳ διαδραμούσης, καὶ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐν οὐ πολλοῖς ἔτεσι μέχρι καὶ τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης κερκατηκυίας αὐτοῦ τῆς διδαχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ψαλμοῦ ρη'.

Καὶ τὸ ἐνθάδε λεγόμενον, « Αἰνεσάτωσαν τὸ δνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπεν καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, » ἐν τοῖς περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεοῦ Λόγου μαρτυρικοῖς ἀνελεξάμεθα, τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, καὶ δνομα αὐτοῦ χρηματίζειν μεταθετότερον κατὰ τινα προσηγορίαν τῶν περὶ αὐτοῦ ἐπινοιών· μετὰ γοῦν τὸ προεῖπεν, « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, » τάδε καὶ τάδε ἀκολουθῶς παρακαλεῖται τὸ Πνεῦμα αἰνεῖν (f. 24) μετὰ τὸν Πατέρα, τὸ δνομα αὐτοῦ ἐπιλέγων, « Ὡς ἄρα αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ὁ μὲν οὖν προστάτων καὶ ἐνελλόμενος εἶη ἂν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατήρ, ὁ δ' ὑπουργῶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξυπηρετούμενος τῷ πατρικῷ θελήματι πρὸς τὴν τῶν γενητῶν δημιουργίαν. Τηρητέον δ' ὅτι καὶ ἐν λδ' ψαλμῷ κατὰ λέξιν ἐμφέρεται τὸ, « Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » ἀλλ' ἐκεῖ μὲν περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην εἴρηται, ἐνθάδε δὲ περὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς καὶ τῶν λεγομένων ἐν ὑψίστοις ἀγγέλων τε καὶ δυνάμεων, ἔτι τε ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἀστρων, καὶ πάντων τῶν ἐξῆς συγκαταλεγμένων, διδασκούσης ἡμᾶς τῆς θείας ἐν τούτοις Γραφῆς, ὡς ἄρα διὰ τοῦ Λόγου κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον « Ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. εἴτε ὄρατὰ, εἴτε ἀόρατα, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσται· καὶ

Τοσαῦτα μὲν δὴ τὰ ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν· μετρίαν δὲ καὶ αὐτάρχη τοῦ λόγου περιγραφὴν εἰληφότος, ἐξ ἐτέρας ἀρχῆς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ ἐξῆς τὰς ἀπὸ τῶν προφητῶν ἐκλογὰς ποιησόμεθα.

HÆC IN TERTIO PROPHETICARUM DECHRISTO ECLOGARUM LIBRO CONTINENTUR.

E Proverbiis.

De Dei Verbo quasi de Sapientia substantialiter existente et ante sæcula a Deo creata, diversaque ab eo, et cum eo universis rebus consistente.

De Christo quasi Regis Filio et de ejus apostolis.

De Christo quasi viro, et de ejus in cælos ascensione : de gentium dominatione.

D ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ Γ' ΤΟΜῳ ΤΩΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΡΟΦΗΤΙΚΩΝ ΕΚΛΟΓΩΝ.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου ὡς περὶ Σοφίας οὐσιωδῶς ὑφ' ἐστῶσης καὶ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθείσης ἐτέρας τε παρ' αὐτὸν οὐσης, καὶ σὺν αὐτῷ τῶν ὅλων ἐπιμελόμενος (sic).

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Βασιλέως καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀνδρός, καὶ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως αὐτοῦ· καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κατακρατησεως.

⁹⁴ Psal. cXLVII, 4. ⁹⁵ Psal. cXLVIII, 4, 5. ⁹⁶ ibid. 4.

⁹⁷ Psal. xxxii, 9. ⁹⁸ Coloss. i, 16. ⁹⁹ Joan. i, 5.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πένητος σοφοῦ· καὶ περὶ τοῦ διαβόλου, καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀπὸ τοῦ Ἄσματος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ νυμφίου, καὶ τῆς τῶν ἀγίων Ἐκκλησίας ὡς νύμφης, καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς τόποις ἐπικεκρυμμένων μυστηρίων.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περιπατήσαντος ἐπὶ θαλάττης, καὶ τὸ μέγα κήτος χειρωσαμένου.

Περὶ τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Χριστοῦ καθόδου. (F. 21 v°) Περὶ τῆς τοῦ διαβόλου πρὸς τὸν Χριστὸν πάλης.

Ἀπὸ τοῦ Ὠσηέ.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ πανθῆρος.

Περὶ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς, καὶ τῆς τοῦ βασιλείου αὐτῶν κατακύσεως, τῆς τε τοῦ Χριστοῦ ἐξ Αἰγύπτου μετακλήσεως.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Θεὸς ὀνομαζόμενος, Κύριον ὁμολογεῖ τὸν Πατέρα.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμῶς.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἕτερον παρ' ἑαυτὸν εἶναι τὸν Πατέρα διδάσκει.

Περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἀπὸ τοῦ Ἀβδείου.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος καὶ Θεὸς ὀνομαζόμενος ἀκηκοῦναι τιτὰ παρὰ Κυρίου ὁμολογεῖ.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωρᾶ.

Ὡς ἡ περὶ τὸν Ἰωρᾶν οἰκονομία τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν σημαίνει.

Ἀπὸ τοῦ Μιχαῆ.

Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ὡς περὶ Κυρίου.

Περὶ τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τῆς Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Σιών δροῦς ἐρημίας, καὶ περὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ δροῦς, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν προσαγωγῆς· καὶ τοῦ καιροῦ νόμου τοῦ κατὰ τὴν καιρὴν Διαθήκην.

Περὶ Βηθλεὲμ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τοῦ Χριστοῦ γενέσεως· καὶ ὡς πρὸ τῶν αἰώνων ὁ Χριστὸς ὑπῆρχεν.

Ἀπὸ τοῦ Σοφορίας.

Περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίας.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος παντοκράτωρ ὀνομαζόμενος ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος τοῦ Πατρὸς ἀπεστάλθαι λέγει.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος ἦξεν ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ προλέγει τὰ ἔθνη ἐπ' αὐτὸν καταφύξεσθαι ἀπεσταλμένον ὑπὸ Κυρίου παντοκράτορος.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ· καὶ ὅτι αὐτὸς ἀνήρ Ἀνατολή ὄνομα αὐτῷ, καὶ περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Βασιλέως ἦξοντος ἐπὶ ὑποζυγίῳ καὶ πῶλῳ, καὶ ὀλοθρεύσαντος τὸ πάλαι οἰκοῦν ἐν Ἱερουσαλήμ τῶν Ἰουδαίων ἱππικῶν τε καὶ δαλιτικῶν· καὶ περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εἰρήνης.

Ὡς ὁ Θεὸς Λόγος Κύριος ὀνομαζόμενος, Κύριον τοῦ Πατρὸς μὲμνηται.

A

Ex Ecclesiastico.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Antichristo.

De Christo quasi inopi sapiente : de diabolo et Ecclesia.

E Cantico.

De Christo quasi sponso, et de sanctorum Ecclesia quasi sponsa, de absconditis in hoc libro mysterioris.

Ex Job.

De Christo quasi super mare ambulante et magnum cete devincente.

De Christi in infernum descensu.

De diaboli in Christum certamine.

Ex Osee.

B De Christo quasi panthera.

De Israel repudio, de regni eorum eversione, et de Christi ex Ægypto revocatione.

Quomodo Deus Verbum Deus nominatus Dominum vocat Patrem.

Ex Amos.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus alium ac se esse Patrem docet.

De Christi apud homines commoratione.

Ex Abdia.

Quomodo Deus Verbum Dominus et Deus nominatus, audita fuisse quædam a Domino confitetur.

E Jona.

Quomodo Jonæ historia Christi passionem ejusque a mortuis resurrectionem indicat.

E Michæa.

De secundo Christi adventu, quasi Domino.

De vetere populo, de Israel, montisque Sion solitudine, de manifestatione Christi quasi montis, et de gentium institutione ; de nova lege et de novo Testamento.

De Bethlehem et de Christi in ea nativitate ; et quomodo ante sæcula Christus exsistebat.

E Sophonia.

De Christi resurrectione et de gentium vocatione.

E Zacharia.

D Quomodo Deum Verbum Dominum omnipotentem nominatum, a Domino omnipotente Patre missum fuisse dicit.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus venturum esse ad Jerusalem prædicit, gentes ad ipsum se concessuras missum a Domino omnipotente.

De Christo quasi Jesu filio Josedec ; et quod ipse vir Oriens nomen ei, et de Ecclesie ædificatione.

De Christo quasi Rege venturo in ea quæ sub jugo est et in pullo ejus, et eversuro Judæorum equites et armatos qui olim habitabant in Jerusalem ; de pace gentium.

Quomodo Deus Verbum Dominus nominatus, Dominum Patrem meminit.

- De triginta denariis quibus Judas Judæorum magistratibus Christum tradidit, quos nunc Chananaos Scriptura vocat; de eorum rejectione.*
- De Christi passione; de apostolorum ob eum scandalizatione.*
- De secunda Christi manifestatione.*
Ex Aggæo.
- De Judæorum reprobatione, de eorum sacrificiorum eversione, de Christi super universam terram Ecclesiis.*
- De novo Testamento, de lege veritatis, de Christo quasi omnipotentis Domini angelo.*
- De secunda Christi manifestatione quasi angeli Testamenti Dei.*
- De Christo quasi sole justitiæ.*
E Jeremia.
- De passione Christi quasi agni.*
- De passione Christi, de Judæorum excidio, et de Jerusalem vastatione.*
- De gentium vocatione, de Judæorum impietate, et inprimis de tradiore Juda.*
- De Christo quasi Rege e Davidis semine, de Ecclesiæ sacerdotio in sæcula permanente.*
- De novo Testamento a veteri Moysis diverso, de Evangelii legibus.*
E Threnis.
- De Christi passione et de vocatione gentium.*
E Baruch.
- De Christo quasi Deo a cælis descendente atque apud homines commoraturus.*
Ex Ezechiele.
- De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamento.*
- De Christo quasi Davide orituro pastore et de novo Testamentis.*
E Daniele.
- De Christo quasi lapide, de æterno ejus regno.*
- De Christo quasi Dei Filio.*
- De Christi adventu quasi hominis Filii, et de æterno regno ejus.*
- De septuaginta hebdomadibus, et quomodo Christi temporibus complebuntur; quibus elapsis prophetizati totum Judæorum populi excidium.*
- Peri τῶν 30 ἀργυρίων ἀπ' ὧν ὁ Ἰούδας προδωκε τὸν Χριστὸν τοῖς Ἰουδαίω ἀρχουσιν, οὗς νῦν ὁ λόγος Χιναναίους καλεῖ· καὶ περὶ τῆς ἀποβολῆς αὐτῶν.*
- Peri τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ· καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων ἐκ' αὐτῶ σκανδαλισμοῦ.*
- Peri τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας.*
(F. 25) Ἀπὸ τοῦ Ἀγγαίου.
- Peri τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀποβολῆς, καὶ τῆς τῶν θυσίων αὐτῶν καθαιρέσεως τῶν τε τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ πάσαν τὴν οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν.*
- Peri τῆς καιρῆς Διαθήκης, καὶ τοῦ νόμου τῆς ἀληθείας τοῦ Χριστοῦ ὡς ἀγγέλου Κυρίου παντοκράτορος.*
- Peri τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγγέλου τῆς Διαθήκης τοῦ Θεοῦ.*
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἄλλου δικαιοσύνης.*
B *Ἀπὸ τοῦ Ἰερემίου.*
- Peri τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ ἀγρίου.*
- Peri τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἀφανισμοῦ, καὶ περὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ.*
- Peri τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, καὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων δυσσεβείας, καὶ ὄνειαστοι περὶ τοῦ προδότη τοῦ Ἰούδα.*
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ βασιλέως ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ τῆς εἰς αἰῶνα συστάσεως ἐκκλησιαστικῆς Ἱερουσαλῆμ.*
- Peri τῆς καιρῆς Διαθήκης ἐτέρας παρὰ τὴν διὰ Μωϋσέως παλαιάν· καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον νόμων.*
Ἀπὸ τῶν Θρήνων.
- Peri τοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως.*
C *Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.*
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Θεοῦ ἐξ οὐρανῶν κατιόντος καὶ μετὰ ἀνθρώπων πολιτευσόμενον.*
Ἀπὸ τοῦ Ἐζεκιήλ.
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Δαυὶδ ἀναστησόμενον ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καιρῆς Διαθήκης.*
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ τοῦ Δαυὶδ ἀναστησόμενον ποιμένος, καὶ περὶ τῆς καιρῆς Διαθήκης.*
Ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ.
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ λίθου· καὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.*
- Peri τοῦ Χριστοῦ ὡς περὶ Υἱοῦ Θεοῦ.*
- Peri τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ὡς περὶ Υἱοῦ ἀνθρώπου· καὶ περὶ τῆς αἰωνίου βασιλείας αὐτοῦ.*
- Peri τῶν ἑβδομήκοντα ἑβδομάδων, καὶ ὡς ἐπὶ τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ συμπληροῦνται μὲθ' οὗς προφητεύεται τὰ περὶ τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ.*

PROOEMIUM.

Post eclogas de Psalmis, cæteras de reliquis poetiis libris, nec non de prophetiis in tertia hac collectione prophetiarum Christi eclogarum, octava Universalis elementariæ introductionis, conscribemus, jam prius animadversione facta quod prophetas vera dicere minime possibile est, nisi ab iis confirmetur in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum fides, neque nostram in Christum fidem stabilius ædificari, nisi prophetis ab initio de Christo demonstrationes firmiter credentibus. Ex-

PROOIMION.

(F. 25 v°) Μετὰ δὴ τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ἐκλογὰς τὰς ἀπὸ τῶν λοιπῶν στιχηρῶν καὶ τῶν ἐξῆς προφητειῶν ἐν τρίτῳ τούτῳ συγγράμματι τῶν περὶ τοῦ Χριστοῦ Προφητικῶν Ἐκλογῶν, ὀγδόῃ ὄντι τῆς Καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, ἀναλεξόμεθα, προεπισημηνάμενοι ὅτι μήτε τὰ τῶν προφητῶν ἐπαληθεύειν δυνατὸν, ἢν μὴ οὐχὶ τῆς εἰς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστεως αὐτοῖς συμπαλαμβανομένης, μήτε τὰ τῆς ἡμετέρας εἰς τὸν Χριστὸν πίστεως λογικώτερον κρατύνεσθαι, μὴ

τῶν ἀνάκαθεν προφητῶν τὰς περὶ αὐτοῦ πιστουμένων ἀποδείξεις. Ὅθεν εἰκότως ἂν τις Ἰουδαίος τε μὴ τὸν Χριστὸν παραδεξαμένος, καὶ τοὺς τὰς προφητείας ἀθετοῦσι αἰρεσιώταις καταμύθοις εἰς ἀσύστατα περιτρεπομένοις· οἱ μὲν γὰρ ὡς Θεοῦ τὰς προφητείας ἀποδεχόμενοι, ταύτας ψευδεῖς ἀπελέγχουσιν ἀτελεῖς αὐτὰς καταλείποντες, ὅτι μὴ τὰς εἰς τὸν Χριστὸν ἀποπληρωθείσας τῶν προφητειῶν ἐκβάσεις οἶοι τὰ εἶσι παραδέξασθαι· οἱ δὲ τὸν Χριστὸν ὁμολογούντες ἀσύστατον καὶ ἀναπόδεικτον τῆν εἰς αὐτὸν πίστιν περιέπουσι, μὴ τοῖς θαυμασίοις τοῦ Θεοῦ προφήταις τὰ περὶ αὐτοῦ προμαρτυρομένοις συγχρώμενοι· ἡμεῖς γέ τοι· τὰς μέντοι προφητείας διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, ταύτην δὲ διὰ τῶν προφητειῶν πιστούμενοι, τὸ φανὸν καὶ στερόδον τῆς ἀληθείας ἀνεξελέγκτοις ἀποδείξεισι παριστώμεν. Ταῦτα μὲν ὡς ἐν προοίμιῳ ἴωμεν δὲ ἐπὶ τὸ προκειμένον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν.

Πᾶσα μὲν ἡ βίβλος τῶν Παροιμιῶν ἐκ προσώπου λέγεσθαι τῆς Σοφίας ἔοικε, πῆ μὲν τὸν ἱεὺς ὑποθεμένης βίβλου, πῆ δὲ προσωποποιούσης ἐτέρων λόγων· καὶ ποτὲ μὲν αἰνίγματα προβαλλομένης, ποτὲ δ' αὖ περὶ αὐτῆς τινα διδασκούσης, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἑαυτῆς ἐνθέου ἀξιωματος παιδευούσης. Τούτων δ' ἀναλεξόμεθα δι' ὧν μανθάνομεν ὅτι δὴ ζῶον θεῖον καὶ πάντη τὴν φύσιν ἐνάρετον ἡ Σοφία τυγχάνει, ἡ αὐτὴ οὐσα τῷ μετὰ τὸν πρῶτον Θεὸν δευτέρῳ τῶν ὄλων αἰτίῳ, τῷ τε ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεῷ Λόγῳ, καὶ τῇ διοικήσει καὶ οἰκονομῶσει τὰ σύμπαντα, καὶ μέχρι τῶν ἐπι γῆς πραγμάτων φθανούσης προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἡ καὶ πρὸ πάσης οὐσίας τε καὶ ὑποστάσεως ἐκτισται, ἀρχὴ ὁδῶν οὐσῶν τῆς ὄλης δημιουργίας. Τὰ δὲ ῥητὰ ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς Σοφίας τούτου λέλεκται τὸν τρόπον· « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσχῆνωσα βουλήν καὶ γνῶσιν, καὶ ἔνοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισαὶ κακίαν, ὕβρις τε καὶ ὑπερηφανίαν καὶ ὁδοὺς πονηρῶν, ἐμίσησα δὲ ἐγὼ διαστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλή καὶ ἀσφάλεια· ἐγὼ σύνεσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς· Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητούντες εὐρήσουσι χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ ὑπάρχει, καὶ κτήσις πολλῶν καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσοῦν καὶ λίθον τίμιον πολὺν· τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρείσσει ἀργυροῦ ἐκλεκτοῦ. Ἐν (F. 26) ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀναμέστον τρίβων δικαιοῦματος ἀναστρέφομαι· ἵνα μερίσω τοὺς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν· ἐὰν ἀναγγεῖλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἐκτίσεν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τῆν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἔλθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν, γεννᾷ με. Κύριος

* Joan. 1. 1.

A inde non immerito exprobraretur Judæis, qui Christum non admittunt, nec non hæreticis prophetias rejicientibus, quod in contradictionem incidunt. Illi enim velut a Deo prophetias accipiunt, mendacii autem eas arguunt, dum imperfectas esse sinunt, in Christo consummatum fuisse prophetiarum eventum agnoscere nequeunt; hi vero, qui Christum consententur, absurdam tamen neque certis fulcitam documentis fidem ejus contendunt, admirabiliter Dei prophetas, qui testimonium olim de eo reddiderunt, non agnoscentes. Quid vero nos? Prophetias quidem propter Christi adventum, hunc autem propter prophetias credimus, ac evidentiam roborque veritatis arctissimis ostendemus demonstrationibus. Sed satis de proœmio; jam ad propositam transeamus.

B

CAPUT I.

E Proverbiis.

Totus Proverbiorum liber de Sapientia, si ad titulum respicias, tractare videtur; nunc moribus vitam instruit, nunc alios loquentes inducit: nunquam proponit ænigmata; ipsam interdum de se quædam edocentem, multaque de divina suimet-ipsius dignitate ostendentem. Quorum ea prius colligemus quibus compertum habemus aliquid divinum esse sapientiam et natura omnino præcellentem, ipsamque secundam, post priorem Deum, rerum universarum causam, quæ quidem cum sit « in principio apud Deum Deus Verbum », omnia regens atque ordinans, et Dei veridientia omnibus quæ sunt super terram consulens, ante omnem essentiam et substantiam procreata, omnisque creationis viarum principium. Hæc vero quæ quasi de se ipsa Sapientia dicit: « Ego Sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus. Timor Domini odit malum: arrogantiam, et superbiam, et viam pravam, et os bilingue detestor. Meum est consilium, et æquitas; mea est prudentia; mea est fortitudo. Per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt; per me principes imperant, et tyranni terræ dominantur. Ego diligentes me diligo: et qui mane vigilant ad me, invenient me. Merum sunt divitiæ, et gloria, opes superbæ, et justitia. Melior est enim fructus meus auro, et lapide pretioso, et genimina mea argento electo. In viis justitiæ ambulo, in medio semitarum judicii, ut ditem diligentes me, et thesauros eorum repleam. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio. Ab æterno ordinata sum, et ex antiquis antequam terra fieret. Nondum erant abyssi, et ego jam concepta eram; necdum fontes aquarum eruperant; necdum montes gravi mole constiterant: ante colles ego parturiebar. Adhuc terram non fecerat, et flumina, et cardines orbis terræ. Quando præparabat cœlos, aderam; quand

certa lege, et gyro vallabat abyssos, quando æthera firmabat sursum, et librabat fontes aquarum; quando circumdabat mari terminum suum et legem ponebat aquis, ne transirent fines suos: quando appendebat fundamenta terræ; cum eo eram cuncta componens: et delectabar per singulos dies, ludens coram eò omni tempore; ludens in orbe terrarum: et deliciæ meæ, esse cum filiis hominum¹. » Hæc quidem de se ipsa Sapientia: quænam vero ipsa sit, sanctus Apostolus ostendit dicens: « Christus Dei virtus et Dei Sapientia²; » et rursus: « Qui factus est nobis Sapientia a Deo³. » Ergo Christus est qui præfata elocutus est; Sapientia et Verbum est Dei, a quo omnia facta sunt. « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt⁴; » et: « In ipso condita sunt universa, incælis et in terra, visibilia⁵ et invisibilia⁶, » secundum Apostolum. Quem enim ad modum quodam sensu Verbum Dei loquitur, alio autem « vita⁷, » et rursus, « veritas⁸ » et « lux vera⁹, » et reliqua quibus eum vocant divinæ Scripturæ, sic quoque Sapientia fatur, Patri subministrans in omnium rerum providentia et administratione.

Θινόν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅποσα φασὶν αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαί, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὅλων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν.

CAPUT II.

E Proverbiis.

« In luce filii regis vitæ: familiares autem ei quasi imber serotinus¹. » Cujus alius regis filii in luce vita est, nisi in Dei Verbo, qui Regis omnium Dei Filius est? Ipse enim est « Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum²; » in quo lumine vita est, secundum illud Evangelii verbum: « In ipso vita erat, et vita erat lux hominum³. » Hujus vero familiares, quos existimamus esse ejus apostolos et discipulos, facti sunt « quasi imber serotinus » in novissimis diebus, et in consummatione sæculi, desertam olim sitientemque terram, id est gentium Ecclesiam, spiritali piæ doctrinæ rore irrigantes.

CAPUT III.

E Proverbiis.

« Hæc dicit vir in Deum credentibus, et quiesco. Stultissimus enim sum virorum, et sapientia hominum non est mecum. Deus autem docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. Quis ascendit in cælum atque descendit? Quis continuit ventos in sinu? Quis colligavit aquas quasi in vestimento? Quis suscitavit omnes terminos terræ? Quod nomen est ejus? et quod nomen filiis ejus⁴? Quis alius vir hæc diceret, nisi incarnatus Dominus noster, sive propter amentiam nostram, quam in

ἔποίησε χώρας καὶ αἰκίτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ, ἦνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων. Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἐν τῷ τιθέναι αὐτὸν τῇ θαλάσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ, καὶ ὕδατα οὐ παρελεύσονται στόμα αὐτοῦ· ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην, ἣ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν, εὐφραίνομένη δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνεται ἐν υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » Ταῦτα μὲν οὖν διδάσκει περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία· τίς δὲ ἐστὶν αὐτῆ, ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παιδεύει λέγων, « Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία⁵; » καὶ πάλιν, « Ὃς ἐγενήθη Σοφία ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ. » Χριστὸς οὖν ἐστὶν ὁ τὰ προειρημένα φάσκων· ἡ Σοφία καὶ Λόγος ἐστὶ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονηται· « Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο⁶; » καὶ, « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὅνπερ δὲ τρόπον κατὰ τινα ἐπίνοιαν Λόγος Θεοῦ χρηματίζει, καὶ καθ' ἑτέραν « ζωῆ, » καὶ πάλιν, « ἀλήθεια » καὶ « φῶς ἀληθινόν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὅποσα φασὶν αὐτὸν αἱ θεῖαι Γραφαί, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ Σοφία προσηγόρευται, ὑπηρέτης τυγχάνουσα τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ὅλων πρόνοιάν τε καὶ οἰκονομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τῶν Παροιμιῶν.

« En φωτὶ υἱοῦ βασιλέως ζωῆ· οἱ δὲ προσδεκτοὶ αὐτῷ ὡς περ νέφος ὄψιμον. » Καὶ τίνος ἄλλου βασιλέως υἱοῦ ἐν φωτὶ ζωῆ τυγχάνει, ἢ ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, υἱοῦ τυγχάνοντος τοῦ πάντων Βασιλέως Θεοῦ· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν τὸ « Φῶς τὸ ἀληθινόν ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον⁷; » ἐν ᾧ φωτὶ ζωῆ τυγχάνει κατὰ τὸν φήσαντα τὸν Εὐαγγελίου λόγον, « Ἐν αὐτῷ ζωῆ ἦν, καὶ ἡ ζωῆ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων⁸; » τοῦτου δὲ καὶ οἱ προσδεκτοί, οὓς ἠγοῦμεθα εἶναι τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ καὶ μαθητάς, γέγονασιν ὡς περ « νέφος ὄψιμον » ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, τὴν ἐρημὸν ποτε γῆν καὶ ἄνυδρον, τούτεστι τὴν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀρδύσαντες τῷ πνευματικῷ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίας αὐτῷ ὕετῳ.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τῶν Παροιμιῶν.

« Τάδε λέγει ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι Θεῷ, καὶ παύομαι. Ἀφρονέστατος γὰρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων, καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἐστὶν ἐν ἐμοί. Θεὸς δ' ἔδεδάξεν με σοφίαν, καὶ γῶσιν ἁγίων ἐγὼ ἐγνωκα. Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν (1. 26^ο) καὶ κατέβη; τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ; τίς συνέστρεψεν ὕδωρ ἐν ἱματίῳ; τίς ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς; τί ὄνομα αὐτῷ; ἢ τί ὄνομα τοῖς τέκνοις αὐτοῦ; » Καὶ τίς ἄν εἴη ἄλλος ἀνὴρ ὁ ταῦτα φάσκων, ἢ ὁ ἐνανθρωπήσας Κύριος ἡμῶν, ἦτοι διὰ τὰς ἡμῶν ἀφροσύνας,

¹ Prov. viii, 12-31. ² 1 Cor. i, 24. ³ ibid. 30. ⁴ Joan. i, 1, 2. ⁵ Coloss. i, 16. ⁶ Joan. xiv, 6. ⁷ ibid. ⁸ Joan. i, 9. ⁹ Prov. xvi, 15. ¹⁰ Joan. i, 9. ¹¹ ibid. 4. ¹² Prov. xxx, 1, 4.

ἅς εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ἢ διὰ τὴν « μωρίαν τοῦ κηρύγματος, » σοφωτέραν καὶ ἰσχυροτέραν οὖσαν τῆς τῶν ἀνθρώπων σοφίας; ἐνθάδε μὲν φάσκων, « ἀφρονέστατος γάρ εἰμι πάντων ἀνθρώπων. » ἐν δὲ ζη' ψαλμῷ, « Σὺ ἔγνως τὴν ἀφροσύνην μου. » φησὶν δὲ ὅτι, « Καὶ φρόνησις ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοί, » ὡσπερ ἐπ' ἀνδραγαθίᾳ λαμπρυνάμενος ἐπὶ τῷ μηδεμίαν ἐσχηκέναι φρόνησιν τῶν παρασυμβληθέντων τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθέντων αὐτοῖς ἀνθρώπων· ἢ ὡν τὴν σοφίαν ἐμύραναν ὁ Θεὸς μηδὲν πλέον φρονούντων τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὅσα πέφυκε σαρκῶν τε καὶ ὕλης οἰκεία· ὅθεν δὴ καὶ μεμαρτύρηται ἐν τῇ γενεᾷ αὐτῶν φρόνιμοι εἶναι, τὸ (τῷ) μόνον τὰ ἐπὶ γῆς ζητεῖν καὶ διανοεῖσθαι ἐκ νεότητος ἐπὶ (ἔτι) τὰ πονηρά· ἀνθρωπεία μὲν οὐδαμῶς ἦν ἐν τῷ προεπιμένῳ ἀνδρὶ φρόνησις, ὅλον δ' ὅτι καὶ θεία ὑπεράνθρωπος· δι' ὃ καὶ ἐπιφέρει λέγων, « Θεὸς δ' ἐδίδαξέ με σοφίαν, καὶ γνώσιν ἁγίων ἐγὼ ἔγνωκα. » εἶτα ἐρωτηματικῶς φησι, « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατέβη; » οἰοῦναι διεγείρων ἡμᾶς ἐπὶ ζητησίν τοῦ τὰ τηλικαῦτα περὶ ἑαυτοῦ διδάσκοντος, περὶ οὗ καὶ τὰ ἐξῆς εἴρηται ἰδίως δεόμενα σχολῆς. Ὁ μὲν οὐκ οὐκ εἶρηται Ἄπόστολος περὶ αὐτοῦ διδάσκων ἡμᾶς φησιν, « Ὁ καταβάς εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, αὐτὸς ἔστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. » προτάξας τὸ κατεληλυθέναι αὐτὸν, εἶτ' ἐπαναγαγὼν τὸ ἀνεληλυθέναι φησὶν, ἔπειτα κατεληλυθέναι· ἐπέπερ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν εἰπόν τῇ Μαριάμ, « Μή μου ἄπτο, οὐπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου. » μετὰ ταῦτα ὤφθη τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ ἡμέραις ἑσσαράκοντα συναυλιζόμενος αὐτοῖς· ἀνεληλυθῶς δηλαδὴ πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ αὐθις δι' ἣν ἐπέτελει οικονομίαν κατεληλυθῶς. Διὸ καὶ εἴρηται· « Ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Τίνα δὲ ταῦτα ἢ τὰ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χάρισμα, ἄπερ ἐξ οὐρανοῦ κατεβίβασε; Διὸ καὶ ἐνταῦθα παρὰ τῷ Ἀκούλᾳ εἴρηται· « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ κατεβίβασεν; Αὐτὸς δὲ καὶ ἐκράτησε τῶν ἄκρων τῆς γῆς, ὡστε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξελθεῖν τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτοῦ. » Ὡ δὲ δέδοται λόγος γνώσεως, οὗτος εἴσεται ὅπως ἀν νοηθεῖ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν κατὰ τὸν τόπον· προτρέπει δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τὸ ζητῆσαι τί ὄνομα αὐτῷ τε καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ· πρὸς τοῦτο δ' ὑπακουσόμεθα ἐκ τῆς ἐνεργείας παρεληφότες, αὐτῷ μὲν ὑπάρχειν ὄνομα Ἰησοῦς, ὅπερ ἐρμηνεύεται Θεοῦ σωτήριον· ὃ καὶ οἱ κατὰ σάρκα προσήκοντες κατὰ τὸν τοῦ Γαβριὴλ χρηματισμὸν ἐπιθεθείκασιν αὐτῷ, ὑποθεμένου καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ ἀγγέλου τῆς τοιαύτης προσηγορίας, « Αὐτὸς γὰρ σώσει, φησὶ, τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Τὸ δὲ τῶν τέκνων αὐτοῦ ὄνομα, οἷς ἔλεγε, « Τεκνία, ἔτι μικρὸν (f. 27) χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ τῶν μετ' ἐκείνους ἐν ἀπάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις υἱῶν τε αὐτοῦ καὶ υἰωνῶν καὶ ἀπογόνων, τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ. τὸ εὐλογημένον χριστιανὸν ὄνομα;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

Ἄγαθος παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλέα

seipso sumpsit, sive propter « stultitiam prædicationis »¹⁰, « sapientiozem fortiozemque hominum sapientia? Sic enim dicens, « stultissimus sum omnium virorum, » et in sexagesimo octavo psalmo, « Tu scis insipientiam meam »¹¹, « quasi ob generose factum glorificatur quod nullam prorsus prudentiam habeat eorum qui pecoribus et insipientibus æquiparati sunt, vel istiusmodi hominum, et quod insanivit secundum sapientiam eorum qui nihil nisi terrestria, carnalia et materialia sapiunt. Inde prudentiæ indicium est in generatione sua, si tantummodo quæ sunt super terram requirant, et quæ prava sunt juvenili sapiant imperitia. Humana qui dem cum minime in præcitate homine iuveniat prudentia, divinus sit et homine major necesse est. Quare adjicit Scriptura: « Deus docuit me sapientiam, et scientiam sanctorum ego novi. » Dein interrogatorie dicit: « Quis ascendit in cælum atque descendit? » Nos videlicet adhortatus ad illius investigationem qui talia de se ipso docet. Quæ sequuntur, peculiare commentarium desiderant. Divinus igitur Apostolus de eo nos docens ait: « Qui descendit, ipse est et qui ascendit super omnes cælos »¹². Hunc enim vicissim descendisse et ascendisse rursusque descendisse; etenim cum a mortuis surrexisset, Mariæ dixit: « Noli metangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum »¹³. Postea discipulis suis visus est per dies quadraginta, in medio eorum congressus¹⁴. Profecto ad Patrem jam reversus, iterum ad eos instituendos descendebat. Unde et dictum est: « Ascendens in altum, captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus »¹⁵. Quæ autem, nisi Spiritus sancti munera, quæ e cælis demisit? Ideo et apud Aquilam dicitur: « Quis ascendit in cælum et demisit? Idem qui altissima terræ superavit, ita ut in omnem terram exiret sonus ejus, et in fines orbis terræ verba ejus »¹⁶. Cui vero datum est verbum scientiæ, hic noverit quomodo intelligenda sint cætera hujus loci. Nos igitur admonet ut quæramus quod sit ei, ejusque filiis nomen. Hac enim investigatione nobis compertum fiet, huic nomen esse Jesum, quod *Dei salus* interpretatur, quod et parentes ejus, a Gabriele admoniti, imposuerunt ei, istius causam denominationis angelo ipso significante. « Ipse enim, inquit, salvum faciet populum suum a peccatis eorum »¹⁷. Nomen vero filiorum suorum, quibus dixit: « Filioli, adhuc modicum vobiscum sum »¹⁸, eorumque qui post eos in omnibus Ecclesiis nascentur filiorum, et pronepotum eorum, quod aliud esset, nisi benedictum illud christianum nomen?

CAPUT IV.

Ex Ecclesiaste.

« Melior est puer pauper et sapiens rege sene et

¹⁰ I Cor. i, 21. ¹¹ Psal. lxxviii, 6. ¹² Ephes. iv, 10. ¹³ Joan. xx, 17. ¹⁴ Act. i, 3. ¹⁵ Ephes. iv, 8. ¹⁶ Psal. xviii, 4. ¹⁷ Matth. i, 21. ¹⁸ Joan. xiii, 33.

stulto, qui nescit prævidere in posterum. Quod de carcere catenisque interdum quis egrediat ad regnum : et alius natus in regno, inopia consumatur. Vidi cunctos viventes, qui ambulant sub sole cum adolescente secundo, qui consurget pro eo. Infinitus numerus est populi omnium, qui fuerunt ante eum : et qui postea futuri sunt, non lætabuntur in eo. Sed in hoc, vanitas et afflictio spiritus ¹⁹. » Cum Christus, qui « sapientia Dei ²⁰ » est, pro nobis mendicavit, dives licet, mihi videtur de eo dici : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quem censeo antiquissimum malorum dierum esse diabolum. Hic nempe iis rex est, qui peccato per eum in orbe diffuso reguntur; stultus vero, ut qui optima secundum Deum prudentia careat. Ille autem præcitus « puer pauper et sapiens de carcere, » sive de hoc terrestri loco, sive de inferno, a mortuis resurgens egressus est Rex a Patre super cœlestem Sion montem Dei constitutus ²¹, et in ipso regno ejus factus est pauper, « non rapinam arbitratus esse se æqualem Deo ²², » sed seipsum humilians, et de altissima descendens gloria, propter eos qui sapientiæ ejus divitiarum participes non erant. Qui autem adversus eum surrexisse dicitur secundus adolescens, Antichristus esse mihi videtur, quocum omnes sub sole viventes et ambulantes vidisse dicit Scriptura. Quinam vero isti sunt, nisi quotcumque, quæ sub sole esse dicitur, « vanitatem vanitatum » amplexi sunt ?

CAPUT V.

Ex Ecclesiaste.

« Hanc quoque sub sole vidi sapientiam, et probavi maximam. Civitas parva, et pauci in ea viri : venit contra eam rex magnus, et vallavit eam, extruxitque munitiones per ærum, et perfecta est obaidio. Inventusque est in ea vir pauper et sapiens, et liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine : quomodo ergo sapientia pauperis contempta est, et verba ejus non sunt audita ²³ ? » Qui hic bella gerit, rex dicitur ; et qui ab eo expugnatam salvam fecit urbem, vir pauper et sapiens ; in præcedenti autem capite : « Melior est puer pauper et sapiens rege sene et stulto, » quod interpretati sumus stultum regem esse diabolum, pauperem vero, sapientemque seipsum exinaniens mendicumque propter nos factum Dei Verbum. Idcirco priori interpretationi nostræ congruenter, non alium esse opinamur bellicum qui hic describitur regem, ac illum regem stultum. Similiter qui propria sapientia expugnatam servat urbem, idem est ac ille pauper et sapiens, quem diximus esse Christum. Qui enim parvam urbem, hunc scilicet terrestrem locum, si cum orbe universo confers, brevissimum, omnesque eam

πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, ὃς οὐκ ἔγνω τοῦ προσέχειν ἔτι. Ὅτι ἐξ οἴκου δεσμίων ἐξελεύσεται τοῦ βασιλεῦσαι, ὅτι καὶ γε ἐν βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης. Εἶδον σύμπαντας τοὺς ζῶντας τοὺς περιπατοῦντας ὑπὸ τὸν ἥλιον μετὰ τοῦ νεανίσκου τοῦ δευτέρου, ὃς ἀναστήσεται ἀντ' αὐτοῦ. Οὐκ ἔστι παρασμός τῷ παντὶ λαῷ τοῖς πᾶσιν, ὅσοι ἐγένοντο ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ γε οἱ ἔσχατοι οὐκ εὐφρανθήσονται ἐν αὐτῷ, ὅτι καὶ γε τοῦτο ματαιότης καὶ προαίρεσις πνεύματος. » Ἐπεὶ Χριστὸς ἡ σοφία Θεοῦ ὧν, δι' ἡμᾶς ἐπέτωχευσε πλούσιος ὧν, οἶμαι περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Ἀγαθὸς παῖς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλεία πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα· » ὃν νομίζω εἶναι τὸν πεπαλαιωμένον ἡμερῶν κακῶν διάβολον· ὃς βασιλεὺς μὲν ἔστι τῶν βασιλευσόμενων ὑπὸ τῆς ἐνεργουμένης ὑπ' αὐτοῦ ἀμαρτίας, ἄφρων γε μὴν διὰ τὸ ἐστερηθῆαι τῆς ἐναρέτου καὶ κατὰ Θεὸν φρονήσεως· ὁ δὲ προειρημένος ἡ ἀγαθὸς καὶ σοφὸς παῖς, ἐξ οἴκου δεσμίων, ἡ ἴτοι τοῦ περιγείου τόπου, ἴτοι τῶν ἐν Ἀδῇ χωρίων, κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν προσλθὼν Βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ὄρος τοῦ Θεοῦ κατέστη, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἐγενήθη πένης, « οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγούμενος τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, » ἀλλ' ἑαυτὸν ταπεινῶν καὶ τῆς ἀνωτάτω δόξης ὑποκαταβαίνων διὰ τοὺς μὴ χωροῦντας αὐτοῦ τὸν τῆς σοφίας πλούτον· τὸν δ' ἀντὶ τούτου λεγόμενον ἀναστήσεσθαι δεῦτερον νεανίσκον, τὸν Ἀντίχριστον εἶναι ὑπολαμβάνω, μετ' οὗ σύμπαντας τοὺς ὑπὸ τὸν ἥλιον ζῶντας καὶ περιπατοῦντας ἑωρακέναι φησὶν ὁ λόγος· τίνες δ' ἂν εἴεν εὗτοι, ἢ πάντες οἱ περιέποντες τὴν ὑπὸ τὸν ἥλιον λεγομένην « Ματαιότητα ματαιότητων ; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ.

« Καὶ γε τοῦτο εἶδον σοφίαν ὑπὸ τὸν ἥλιον, καὶ μεγάλη ἔστι πρὸς μέ. Πόλις μικρὰ καὶ ἄνδρες ἐν αὐτῇ ὀλίγοι, καὶ ἔλθη εἰς αὐτὴν βασιλεὺς μέγας, καὶ κυκλώσει αὐτὴν, καὶ οἰκοδομήσει ἐπ' αὐτὴν χάρακας μεγάλους· καὶ εὐρῆ ἐν αὐτῇ ἄνδρα πένητα καὶ σοφόν, καὶ διασώσει αὐτὸς τὴν πόλιν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἀνθρώπος οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πένητος ἐκεῖνον. Καὶ εἶπα ἐγὼ, Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύναμιν· καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουδενωμένη, καὶ λόγοι αὐτοῦ οὐκ εἰσὶν ἀκουόμενοι. » Ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν τὰ τοῦ πολέμου ἐνεργῶν βασιλεὺς εἶναι λέγεται, ὁ δὲ διασώζων τὴν ὑπὸ τούτου πολιορκουμένην πόλιν ἀνὴρ πένης καὶ σοφός· λεγομένου δὲ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ τοῦ, Ἀγαθὸς πένης καὶ σοφὸς ὑπὲρ βασιλεία πρεσβύτερον καὶ ἄφρονα, τὸν μὲν ἄφρονα βασιλέα τὸν διάβολον ἐξειλήφαμεν, τὸν δὲ πένητα καὶ σοφὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἑαυτὸν κενώσαντα τὰ πτωχεύσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον· τούτου δὲ χάριν καὶ τὰ προκείμενα ἐσημειώσαμεθα, οὐκ ἄλλον εἶναι νομίζοντες τὸν ἐνθάδε διαγραφόμενον πολεμικὸν βασιλέα (f. 27 v°) τοῦ ἐκεῖ λεγομένου βασιλεῦς ἄφρονος· ὡσαύτως δὲ τὸν ἐνταῦθα διασώζοντα τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ τὴν πολιορκουμένην πόλιν τοῦ ἐκεῖ πένητος καὶ σοφοῦ, ὃν ἐλέγομεν εἶναι τὸν Χριστόν· ὃς τὴν μικρὰν

¹⁹ Eccle. iv. 13-16. ²⁰ I Cor. i, 24. ²¹ Psal. ii, 6. ²² Philipp. ii, 6. ²³ Eccle. ix. 13-16.

πόλιν, τούτέστι τὸν περιγείων τόπον συγκρίσει τοῦ παντὸς κόσμου βραχύτατον ὄντα, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν παραθέσει τῆς τῶν λογικῶν ἀπάντων πληθῆος ἄλιγους ὄντας ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, ὡς σταγῶν ἐστὶν ἀπὸ κάδου, ἐλυτρώσατο πολιορκουμένους ἀπὸ τῆς τοῦ διαβόλου βασιλείας, πάντοθεν τὸν περιγείων χώρον καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ κυκλοῦντας, οἰκοδομοῦντός τε ἐπ' αὐτὸν χάρακας μεγάλους, « τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. » Τούτον οὖν οὐκ ἄλλος τις ἢ μόνος καθείλεν ὁ πένης καὶ σοφὸς ἄνθρωπος, ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, κενώσας ἑαυτὸν καὶ δι' ἡμᾶς πτωχεύσας ἐν τῷ πλούτῳ τοῦ ἑαυτοῦ ἐλέους, καὶ καθελὼν δέδωκεν ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ τὴν μικρὰν πόλιν, ὡς εἰκὸς τὴν Ἑκκλησίαν καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ ἄλιγους ὄντας· ἐπειδὴ ἡ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἢ ὀδὸς ἢ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ἄλλοι εἰσὶν οἱ διωδόντες αὐτήν. » Φασὶ δ' οἱ τὴν τηλικαύτην ὀρῶντες οἰκονομίαν τὴν, « Ἀγαθὴ σοφία ὑπὲρ δύνάμιν· » δύναμιν δὲ ὄφλον ὅτι τὴν τῶν πολεμίων· ἀλλὰ καὶ, « Ἀνθρώπος, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ἀνδρός τοῦ πένητος ἐκείνου· » Θεὸς μὲν γὰρ ἦν ὁ διὰ τῶν προφητῶν μνημονεύων αὐτοῦ, καὶ προκηρύττων τὰ περὶ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τῶν δ' ὑπὸ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος ἐνεργηθέντων οὐδὲ εἰς πῶποτε ἐμνήσθη, ἐπεὶ μὴδ' οἷοι τε ἦσαν εἰδέναι τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰῶνων τῆς κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν οἰκονομίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Πρὸς τοῦτους λέγεται ὅτι « καὶ σοφία τοῦ πένητος ἐξουθενώμενη· » καὶ γὰρ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς « διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς πιστεύοντας· » ἀλλὰ « καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ, φησὶν, οὐκ εἰσὶν ἀκούσιμοι· » ὡς πάντων γὰρ ἔστιν ἀκοῦσαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων, εἰ μὴ μόνων τῶν ἐχόντων ὠτα εἰς τὸ ἀκοῦειν ἔστιν, πλὴν οὐ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, « τοῖς γὰρ ἀπολλυμένοις ἐστὶν κεκαλυμμένον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τοῦ Ἄσματος τῶν ἄσμάτων.

Ὅλον τὸ βιβλίον ὑπέθεσιν ἔχει νύμφης ἔρωτα πρὸς νυμφίον, ὁμολογούσης τετρώσθαι τῇ πρὸς αὐτὸν ἀγάπῃ, καὶ αὐτοῦ πάλιν ὁμολογοῦντος αὐτὴν μόνην ἀπὸ πλειόνων ὑπάρχειν αὐτῷ τελείαν περιστερὰν παρὰ τὰς λεγομένας βασιλίδας καὶ παλλακίδας καὶ νεάνιδας. Οἱ μὲν οὖν ἐκ περιτομῆς μίαν εἶναι τῶν πεπιστευμένων παρ' αὐτοῖς δύο καὶ εἰκοσι θεοπνεύστων γραφῶν πεπεισμένοι καὶ ταύτην τὴν Γραφήν, οὐκ οἶδ' εἰ ἔχοιεν ἄξιόν τι θείας ἐπιποίας λεγόμενον ἐν αὐτῇ παραστήσαι, μὴ πλέον τι τῆς προχειροῦ ἐκδοχῆς κατὰ τοὺς τόπους φανταζόμενοι· ὁ δὲ δυνατὸς (f. 28) τὸ μὲν ἐπικείμενον καὶ ταύτῃ τῇ Γραφῇ κάλυμμα περιτελεῖν, ἐπιστρέψαι δὲ πρὸς Κύριον ὅπερ ἐστὶ τὸ πνεῦμα, καὶ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν καὶ ἐν τούτοις δόξαν τοῦ Κυρίου κατοπερίζεσθαι, θεωρήσει ἐν αὐτῇ τὰ κατὰ τὴν πνευματικὴν νύμφην, ὄφλον δ' ὅτι τὴν Ἑκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, μυστήρια, καὶ τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ τελείου τῆς τοιαοῦ νύμφης νυμφίου καὶ τῆς τῶν βασιλίδων αὐτοῦ καὶ παλλακί-

A incoherentes, præ omnium animantium multitudine perpaucos atque inter omnes gentes quasi gutta in magna amphora, expugnatas liberavit a diaboli ditione, qui hunc terrestrem locum ejusque incolas omni ex parte vallaverat, munitionisque magnas per gyrum exstruxerat, « principes » scilicet « et potestates, mundi rectores tenebrarum harum, et spiritualia nequitia²⁴. » Hunc igitur non alius quis nisi solus sustulit pauper et sapiens vir, Salvator, Dominusque noster, exinanienti semetipsum, et propter nos inops factus in misericordie sue divitiis, et illo sublato, sapientia sua parvam civitatem salvam fecit, sive Ecclesiam alia interpretatione, paucosque qui sunt in ea. Etenim « angusta porta et arcta via est quæ ducit ad vitam, et pauci sunt, qui inveniunt eam²⁵. » Hæc mirabiliter facta videntes exclamant : « Mellior est sapientia fortitudine, » fortitudine scilicet hostium. Sed et « nullus, ait, recordatus est hominis illius pauperis. » Deus enim erat qui sui per prophetas admonerat, suumque inter homines adventum prædicabat. Isti vero, hujus sæculi principum sapientia afflati, nequaquam ejus recordati sunt, qui mysterium ante sæcula absconditum Dei Verbi incarnationis minime perspicere valebant. De quibus dicitur : « Sapientia pauperis contempta. » Etenim « Deo placuit prædicationis stultitia credentes salvos facere²⁶; » sed « verba ejus, ait, non sunt audita. » Nec enim omnium est Salvatoris verba audire, nisi solummodo eorum qui aures audiendi habent. Namque Christi Evangelium absconditum est, iis scilicet qui non sunt ejus discipuli; « in iis qui pereunt est opertum²⁷. »

καὶ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ κεκαλυμμένον

CAPUT VI.

E Cantico canticorum.

Exponitur in toto libro sponsæ erga sponsum amor, quæ semetipsam amore illius sauciam fateatur, dum ille vicissim eam e multis solam esse sibi perfectam columbam²⁷, inter reginas, concubinas et adolescentulas²⁸ prædicat. Judæi quidem unam esse ex duabus et viginti quas divinitus inspiratas credunt, hanc Scripturam reputant; nescio an quidquam in eis divina inspiratione dignum ostendere queant, si nihil litterali acceptione majus hic excogitent. Qui autem obductum valet huic Scripturæ velum reterege, convertere ad Dominum quod est spiritus, et aperto vultu Domini gloriam sub his figuris latentem perspicere, manifeste dispiciet in ea Christi Ecclesiam a spirituali sponsa mystice designari, et quæ dicta sunt de perfecto talis sponsæ sponso, et de reginarum ejus, concubinarum et adolescentularum discrimine, nec non quæcumque arcana in hoc libro abscondita sunt documenta, recte intelliget;

²⁴ Ephes. vi, 12. ²⁵ Matth. vii, 14. ²⁶ I Cor. i, 21. ²⁷ II Cor. iv, 3. ²⁸ Cant. ii, 10, 14; v, 2.

²⁹ Cani. vi, 7, 8

quæ et multas jam elucidationes consecutæ sunt, et ab impigerrimo divinarum Scripturarum interprete commentariis illustrata sunt.

CAPUT VII.

E Job.

Inter alia Job hæc de Domino dicit : « Qui præcipit soli, et non oritur : et stellas claudit quasi sub signaculo : qui extendit cœlos, et graditur super mare tanquam super pavementum²⁹. » Et rursus : « Qui magnum cete debellaturus est³⁰. » Cum igitur Dei omnium magnanimitate indignum sit, eum suspicari, complementem omnia, ambulavisse super mare tantæ capax magnitudinis, superest ut de Verbo hæc cogitemus. Cujus virtute Josue, filius Nave, qui hujus erat figura, soli imperavit et stetit in Gabaon³¹ ; ac ejus passionis tempore, divino velut quodam jussu, sol universam terram complevit tenebris³². Hic est « qui extendit cœlos et graditur super mare³³ quasi super pavementum, » cum factus homo miracula patrat quæ in Evangeliiis narrantur. Quod si omnino ad Dei Verbum spectat hic locus, de eo intelligendæ sunt non tantum quæ jam retulimus, sed et omnia in hoc fragmento a Job dicta. Etenim magnum cetum solus superavit, solutiis mortis vinculis, et magno vere dracone diabolo prostrato, qui quondam hominum animas absorberat fortior, ceti instar Jonam vorantis³⁴, nuperime vero ab adversario suo devictus, quos olim sorbuerat emisit, quemadmodum incolumem monstrum Jonam reddidit ; sic impleta prophetia, in qua dictum est : « Absumpsit mors fortior, et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie³⁵. » Quod et dicimus propter eum, qui magnum cetum hic designatum prostravit, Salvatorem Dominumque nostrum.

ἀρεΐλων ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου³⁶ ; ὁ δὲ τοὺς χειρῶσάμενον Σωτήρα καὶ Κύριον ἡμῶν.

CAPUT VIII.

E Job.

Dominus in sua ad Job apparitione, sapientiæ et providentiæ suæ opera enumerans, dicit : « Nunquid, sumpto terræ luto, animal fabricasti, loquens D et illud posuisti in terra ? Abstulisti ab impiis lucem, et brachia superbiorum confregisti ? Nunquid ingressus es fontes maris, et in novissimis abyssi deambulasti ? Nunquid apertæ sunt tibi cum timore portæ mortis, et ostia tenebrosa vidisti³⁷ ? » Hæc autem ait Dominus ad Job de se ipso, quod a nullo alio, nisi a semetipso talia fieri potuissent. Quis enim, sumpta terra, animal finxit, nisi Deus qui sumpsit de limo terræ finxitque hominem ? Inde simul docemur, hominis Creatorem eundem esse ac qui profundissima terræ ingressus est, atque in ejus præ-

²⁹ Job ix, 7, 8. ³⁰ Job iii, 8. ³¹ Jos. x, 12. ³² Matth. xxvii, 45. ³³ Job ix, 8. ³⁴ Jonas ii, 1. ³⁵ Isa. xxv, 8. ³⁶ Job xxxviii, 14-17.

δων καὶ νεανίδων διαφορᾶς, καὶ ὅσα ἄλλα ἐναποκέκρυπται· τῆ βίβλῳ ἀποβρῆτότερα μαθήματα, ἃ καὶ πληροστάτης ἦδη σαφηνείας ἔτυχεν, ἐν οἷς ὁ φιλοπόνητατος τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγητῆς ὑπερνηματίσατο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Ἰώβ ἐστὶν ὁ φάσκων περὶ τοῦ Κυρίου μετὰ καὶ ἐτέρων, « Ὁ λέγων τῷ ἡλίῳ καὶ οὐκ ἀνατέλλει, κατὰ δὲ ἄστρον κατασφραγίζει³⁸ ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης³⁹ » καὶ πάλιν, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρῶσασθαι. » Ἐπεὶ τοίνυν οὐκ ἔχεται τῆς περὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ μεγαλονοίας τὸ ὑπολαμβάνειν αὐτὸν τὰ σύμπαντα πληροῦντα ἐπὶ θαλάσῃ (ἡς) περιπατεῖν χωρούσης αὐτοῦ τὸ τοσοῦτο (?) μέγεθος, λείπεται περὶ τοῦ Λόγου ταῦτα νοεῖν· οὐ τῆ δυνάμει, τύπος αὐτοῦ τυγχάνων, ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς εἶπεν τῷ ἡλίῳ καὶ ἔστη κατὰ Γαθαῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, ὡς περὶ θεῖζ τινὶ προστάξει, ὁ ἥλιος ἐπὶ πᾶσαν ἐσκότασεν τὴν γῆν. Αὐτὸς δὲ ἐστὶν « ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν, ὁ καὶ περιπατήσας ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, » ὁπηγνίκα ἐνανθρωπήσας ἀπετέλει τὰ παράδοξα, καθὼς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἰσθόρηται. Εἰ δ' ὅλως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀναφέρει, τὸ ἐξῆς ἂν εἴη μὴ μόνον ἄπερ ἐξεθέμεθα ῥητὰ εἰς αὐτὸν ἐκλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ περικοπῇ ὑπὸ τοῦ Ἰώβ λεγόμενα· καὶ γὰρ καὶ τὸ μέγα κῆτος μόνος αὐτὸς χειρῶσαστο, λύσας τὰς ὠδίννας τοῦ θανάτου, καὶ τὸν μέγαν ὡς ἀληθῶς δράκοντα τὸν διάβολον καταργήσας, ὅς πάλοι μὲν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς κατέπιεν ἰσχύσας, δίκην τοῦ τὴν Ἰωνᾶν καταπιεπωκῆτος κήτους, χειρωθεὶς δ' ὕστερον ὑπὸ τοῦ κατακαλαίσαντος αὐτὸν, προήγαγεν αὐθις οὗς πάλοι καταπεπόκει, ὁμοίως τῷ τὸν Ἰωνᾶν σῶον ἀποδεύκοτι θηρίῳ· πληρομένους ἐν τούτῳ προφητείας φασκούςης, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν καὶ λέγομεν διὰ τὸν τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα μέγα κῆ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

Ἀπὸ τοῦ Ἰώβ.

Ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ τὴ τῆς ἑαυτοῦ προνοίας καὶ οἰκονομίας ἔργα διεξιῶν φησι, « Καὶ συλλαβὴν γῆν πηλὸν, ἐπλασας ζῶον, καὶ λαλητὸν αὐτὸν ἔθου ἐπὶ τῆς γῆς ; Ἀφείλας δὲ ἀπὸ ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερφηάνων συνέτριψας ; Ἥλιθες δὲ ἐπὶ πηγῆν θαλάσσης, ἐν δὲ ἔχνεσιν ἀδύσσου περιεπάτησας ; Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου, (I. 28 v°) ; πωλυροὶ δὲ ἕδου ἰδόντες σε ἐπιτηξαν ; » Ταῦτα δὲ φησιν ὁ Κύριος πρὸς τὸν Ἰώβ περὶ ἑαυτοῦ, ὡς μηδενὸς ἐτέρου πλὴν αὐτοῦ μόνου δυναμένου τὰ τηλικαῦτα ἐνεργεῖν· τίς γὰρ ἐστὶν ὁ λαβῶν γῆν καὶ πλάσας ζῶον, ἢ ὁ Θεὸς ὁ λαβῶν χεῖρ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας τὸν ἀνθρώπον ; Ἄμα δὲ διασκόμμεθα ἐντεῦθεν, ὡς ἄρα ὁ πλάσας τὸν ἀνθρώπον

αὐτός ἐστιν ὁ καὶ εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς καταβάς, ἅλας, A
καὶ εἰς τὴν λεγομένην καρδίαν αὐτῆς, ἦντινα νῦν
ὑπολαμβάνω πηγὴν θαλάσσης ὠνομάσθαι· ἔτι δὲ καὶ
ὁ ἐν Ἰγνεσιν θαλάσσης περιπατήσας, ᾧ μόνῳ μετὰ
φόβου ἠνεύχθησαν αἱ τοῦ θανάτου πύλαι, καθ' ὅτι οὐκ
ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ, ὃν καὶ οἱ πυ-
λωροὶ τοῦ Ἄδου ἰδόντες ἐπηξάν, ὀρώντες τὸ νίκος
καὶ τὸ κέντρον, καὶ τὰς ὠδίνας τοῦ θανάτου δι' αὐτοῦ
καθαίρουμένας· τάχα δὲ τοῦτοις τοῖς πυλωροῖς τῶν
ἐνθάδε λεγομένων πυλῶν τοῦ θανάτου ὑπὸ τινῶν θείων
δυνάμεων ἐλέγετο κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους καὶ
τῆς εἰς τὸν Ἄδην τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάσεως
τῆ, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν καὶ ἐπάρ-
θητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς
δόξης· » αἰώνιοι δὲ εἰρηγνται πύλαι, ὡς ὑπολαμβάνω,
διὰ τὸ ἐξ αἰῶνος μηδενὶ ἄλλῳ αὐτάς ἀνεῖσθαι ἢ τοῦ-
τι μόνῳ τῷ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ καταποθέντας ὑπὸ
τοῦ θανάτου ρυσαμένῳ καὶ ζωοποιήσαντι· περὶ οὗ
ἐνθάδε μὲν εἰρηγται τὸ, « Ἀνοίγονται δὲ σοι φόβῳ πύ-
λαι θανάτου, πυλωροὶ δὲ Ἄδου ἰδόντες σε ἐπηξάν· »
ἐν δὲ τῷ ρσ' ψαλμῷ τὸ, « Ὅτι συνέτριψε πύλας χαλ-
κᾶς, » οὐκ ἄλλας οὐσας, ὡς οἶμαι, ἢ τὰς « τοῦ θα-
νάτου, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνέτριψεν, » δῆλον δ'
ὅτι τοὺς τῶν προειρημένων πυλῶν. Ταῦτα μὲν οὖν
ἡμῖν ὡς ἂν μηδενὶ ἑτέρῳ ἢ τῷ Χριστῷ ἀρμόζοντα εἰς
αὐτὸν ἐξεῖληπται· αὐτὸς γάρ ἐστιν ᾧ πᾶσαν τὴν χρί-
σιν ἔδωκεν ὁ Πατήρ, ὥστε αὐτὸν ἀφαιρεῖν μὲν ἀπὸ
ἀσεβῶν τὸ φῶς, βραχίονας δὲ ὑπερηφάνων συντρι-
βεῖν· εἰ δὲ τις περὶ τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ οἰηθεῖ ταῦτα
λέγεσθαι, ἐπιστησάτω εἰ εὐσεβὴς ἐστὶν τὸν φάσκοντα,
« Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πηρῶ, λέγει Κύ-
ριος, » οὐ « ὁ οὐρανὸς θρόνος, ἢ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν
ποδῶν, » τὸν ἐμπεριέχοντα τὰ πάντα Θεὸν τοῦτον
φάσκειν, ἢ καὶ ἐννοεῖν ἐν Ἰγνεσι θαλάσσης περιπεπα-
τηκέναι· τί δὲ καὶ θαυμαστὸν, ἢ ἀξίον τῆς ἀγενή-
του φύσεως, ὡσπερ μέγα τι φάσκειν ἠνεύχθαι αὐτῷ
τὰς τοῦ θανάτου πύλας; ἄρα δὲ πρόποι ἂν τῷ τῶν
ὄλων Θεῷ ὡς μέγα τι καὶ παράδοξον περὶ ἐζυτοῦ δι-
εξερχεσθαι τὸ τοὺς πυλωροὺς τοῦ Ἄδου ἰδόντας αὐτὸν
ἐπηξέναι; Ἄλλ' (οὐκ) οἶμαι ταῦτα περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι, δύνανται γε μὴν ἐφαρμῶζειν εὐσεβῶς καὶ ἀδιά-
στως ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἐνανθρωπήσαντα, καὶ
θάνατον ὑπομείναντα, ἀναστάντα τε ἐκ νεκρῶν μετὰ
θείας δυνάμεως καὶ τῆς δοθείτης αὐτῷ παρὰ τοῦ Πα-
τρὸς ἐξουσίας.

cordia, quæ maris profunda mihi significare viden-
tur, penetrauit. In novissimis quoque abyssis de-
ambulavit, cui soli aperta sunt portæ mortis ;
nefas quippe erat eum a morte devinci, quem in-
ferni ostiarii videntes pertimuerunt, victoriam sci-
licet, et stimulum, et vincula mortis ab eo sublata
cum conspexissent. His autem ostiariis inferni ja-
nuarum a quibusdam divinis potestatibus dictum
est tempore passionis et Salvatoris nostri ad infe-
ros descensus : « Atlollite portas, principes, vestras
et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex glo-
riæ 27. » Æternales portæ dicuntur, ut opinor, quo-
niam ab æterno nulli unquam patuere nisi illi qui
morte quondam sublato liberavit et ad vitam re-
vocavit ; de quo hic dicitur : « Apertæ sunt tibi
cum timore portæ mortis, et inferni ostiarii viden-
tes te pertimuerunt. » Et in centesimo sexto psal-
mo : « Contrivit portas æreas 28, » mortis scilicet,
ut mihi videtur, « et vectes ferreos confregit, » ha-
rum nempe portarum. Quæ quidem nobis de nulli
alio, nisi de Christo intelligenda videntur. Ipse
enim est, cui omne iudicium dedit Pater, ad au-
ferendam ab impiis lucem, et brachia excelsorum
confringenda. Quæ si quis existimaret de omnium
Deo dici, reputet an pium esset illud, « Non cælum
et terram ego repleo, dicit Dominus 29, » cuius
« cælum thronus, terraquescabellum pedum 30 » ab
illo Deo dici qui omnia complectitur, vel opinari
eum super mare ambulavisse. Quidve mirum et
increata natura dignum, quasi sublime facinus
dicere patuisse ei mortis portas ? Nunquid deceret
omnium Deum, quasi magnum quoddam atque vix
credendum de se ipso prædicare inferni ostiarios
ipso viso contremuisse ? Equidem non opinor hæc
de eo dici, sed pie ac vi nulla adoptari possunt Dei
Verbo, Salvatori Dominoque nostro Jesu Christo,
qui homo factus est, mortem tulit, surrexitque a
mortuis divina potestate, accepta que a Patre
virtute.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ.

Τοῦ Ἰώβ.

Πάλιν ὁ Κύριος ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰώβ χρηματισμῷ
(f. 29) περὶ τοῦ δράκοντος διαλεγόμενός φησιν, « Οὐ
δέδοικας, ὅτι ἠτοίμασταί μοι ; » φησὶν ὅτι ὁ δράκων
οὐκ ἄλλος ὢν τοῦ διαβόλου. Ὅρα οὖν εἰ ἀξίον ὑπολαμ-
βάνειν τὸν τῶν ὄλων Θεὸν τοῦτο φάσκειν· ἀρμόζοι δ' ἂν
μᾶλλον τῷ Κυρίῳ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν, ᾧ μόνῳ ἠτοί-
μασταί ὁ ὑπὸ μηθενὸς ἑτέρου νικηθεὶς, σχεδὸν δὲ τῶν
πάντων ὑπερισχύσας διάβολος, ὄντινα μόνος αὐτὸς
ὁ πάντων ἰσχυρότερος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐχειρώσατο
κατὰ τὸ, « Ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι· »
ὁ καὶ χειρωσάμενος θαρσεῖν τοῖς ἐαυτοῦ μαθηταῖς

CAPUT IX.

E Job.

Rursum Dominus in sua ad Job apparitione de
dracone collocutus dixit : « Nonne times quod pa-
ratum est mihi 31 ? » ostendens draconem non alium
esse ac diabolum. Vide igitur an dignum esset exi-
stimare omnium Deum hoc dicere ; melius conve-
niret illud Domino et Salvatori nostro, cui soli pa-
ratus est ille quem nemo unquam vicerat, quique
omnium fere exstiterat victor, diabolus, quem solus
ipse omnium fortissimus, Dei Verbum devicit, se-
cundum illud : « Qui magnum cete devicturus
est 32. » Quo enim substrato, discipulos suos con-

Psal. cxiii, 7. 28 Psal. cvi, 16. 29 Jer. xxiii, 24. 30 Isa. lxvi, 1. 31 Job xli, 1. 32 Job
iii, 8.

fidere jubet, dicens : « Confidite, ego vici mundum ⁴³. »

Hæc sunt de poeticis quæ Psalmos sequuntur libris; superest ut in propheticas Scripturas, primumque in duodecim commentarios colligamus.

CAPUT X.

Ex Osee.

« Itaque ego sum quasi pardus Ephraim et quasi leo domui Juda ⁴⁴. » Et in alio loco ejusdem prophetæ Dominus de se ipso dicit : « Et ero sicut pardus ⁴⁵. » Necessæ est igitur quæ de hac fera narrata sunt videre; primumque hæc in Didymi Physicis invenimus.

Pardus animal non solum est pulchrum corpore stellato, sed natura suave olens, Indicis aromatibus ^B suavitate præcellit. In antro, nisi cum fame premittitur, manet umbraticus. Quando autem prædæ necessitate excitatur, solus pererrat. Aliæ feræ, suavi corporis ejus fragrantia captæ, sponte eum sequuntur. Hic vero obliquis oculis paratam sibi prædam speculatur, atque ingruens aufert.

Hæc quidem de hujus feræ natura. Quomodo autem ad divini Verbi virtutem, suavemque ab eo exhalatum odorem hæc referenda sint, ostendere nunc prolixius. Hoc objiciendum esset Judæis qui maligne ac probrose e pardo natum esse dicunt Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum. Quod vero, si magis mystico sensu acciperent, non de sensu ambigerent, eo quod non aptum videatur prophetiæ verbis, in qua se ipsum Dominus pardum nominat.

CAPUT XI.

Ex eodem.

« Consurget tumultus in populo tuo; et omnes munitiones tuæ vastabuntur; sicut princeps Salomon e domo Jeroboam, in die prælii, matre super filios allisa, sic faciet vobis domus Israel, a facie malitiæ nequitarum vestrarum, quia puer Israel, et dilexi eum; et ex Ægypto vocavi filios ejus. Sicut vocavi eos, sic abierunt a facie mea ⁴⁶. » Pro his verbis : « Et ex Ægypto vocavi filios ejus, » Hebraicum secutus Aquila transtulit : « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Necessario illud dictum notavimus, cum quidem Matthæus ad litteram ostendit prophetiam accuratissime impletam fuisse a Salvatore nostro : « Consurgens Joseph accepit Mariam et filium ejus, et reduxit ex Ægypto in terram Israel ⁴⁷. » Vide igitur annon secundum Aquilam dicentem : « Mane pertransiit rex Israel, quia puer Israel, et dilexi eum, et ex Ægypto vocavi filium meum. » Manifeste enim ostenditur regni Israel rejectio, quod cum usque ad Salvatoris nostri manifestationem permansisset, tunc reprobatum est et pertrans-

A παρακαλεύεται λέγων, « Θαρσείτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. »

Ταῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς στιχῶν· λείπει τὰ ἀπὸ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ἀναλεξασθαι, καὶ πρῶτὰ γε τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ.

« Διότι ἐγὼ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰουδα. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φησιν τὸ, « Καὶ ἔσομαι ὡς πάνθηρ, » ἀναγκαῖον ἰδεῖν τὰ ἱστορούμενα [α] περὶ τοῦ ζώου· καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Διδύμου Φυσικῶν ταῦτα παραθετέον.

Πάνθηρ τὸ ζῶον οὐ μόνον ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα εὐμορφον, καθάπερ ἀστρωπὸς, ἀλλ' ἐπεὶ πέφυκεν εὐπνοὺς ὑπερβάλλει καὶ τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἀρωμάτων ἐν εὐωδίᾳ· οὗτος ἕως οὗ οὐ πετεινήκεν ἐν τῇ καταδύσει μένει, θέλων οἰκουρὸς τις εἶναι· ἐπὶ δὲ τροφῆς ἐπιθυμῆσθαι μεταλαβεῖν, προσελθὼν βαδίξει μόνον· τὰ δ' ἄλλα θηρία ἀλισκόμενα ὑπὸ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ τῆς περὶ τὸ σῶμα ἀκολουθεῖ κηλούμενα· ὁ δὲ πλάγιος τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ἐπιτήδειον αὐτῷ θηρίον αἰρεθῆναι περιβλέπει καὶ ἐπιπηδήσας ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου τοιαῦτα· ὅπως δ' ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ Λόγου δύναμιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποπνεύσαν εὐωδίαν ταῦτα μεταφέρειτο, μακρὸν ἂν εἴη νῦν διηγεῖσθαι. Παραθετέον τὸ βῆτον πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς κατὰ τινα δὴ διαβολὴν κατ' Ἰουδαίαν φάσκοντας ἐκ πάνθηρος γεγενῆσθαι· « Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ὃ καὶ τάχα κατὰ τινα παράδοσιν μυστικώτερον τι δηλοῦσαν παρεληφότες οὐκ ἐπιβάλλουσι τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸ μὴ ἐπιστάναι τῇ προκειμένῃ τῆς προφητείας λέξει, ἐν ᾗ αὐτοὺς ὁ Κύριος πάνθηρα ἑαυτὸν ὀνομάζει

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετελισμένα ναοῦ σου οὐχίσηται· ὡς ὁ ἄρχων Σαλαμών ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἱεροβοάμ, ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνον ἰδάρισαν, οὕτως ποιήσουσιν ὑμῖν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ προσώπου κακίων ὑμῶν. Διότι νῆπιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Καθὼς μετεκάλεσα αὐτούς, οὕτως ἀπόχοντο ἐκ προσώπου μου. » Ἄνελ τοῦ, « καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ, » δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαιὸς δὲ τὸ βῆτον ἐσημειώσαμεθα, ἐπειδήπερ ὁ Μωθθαῖος κατὰ λέξιν ἐκτίθεται τὴν προφητείαν σφόδρα (f. 29 v) ἀπικριτωμένως πεπληρωσθαι φήσας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαθε τὴν Μαριάμ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· καὶ ὑπέστρεψεν ἐξ Αἰγύπτου· εἰς γῆν Ἰσραὴλ. » Ὅρα γοῦν εἰ μὴ καὶ κατὰ τὸν Ἀκύλαν φήσαντα, « Ἐν δρθρῷ κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου ἐκά-

⁴³ Joan. xvi, 33. ⁴⁴ Ose. v, 14. ⁴⁵ Ose. xiii, 7. ⁴⁶ Ose. x, 14, 15; xi, 1, 2. ⁴⁷ Matth. ii, 21.

λεσα τὸν υἱὸν μου· ὁ σαφῶς γὰρ δηλοῦται ἡ ἀποβολὴ τῆς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλείας, ἥτις μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιφανείας συστάσα ἐξ αὐτῆς ἀπεβρίφη, καὶ κατεσιωπήθη· ὡς διὰ τοῦτο εἰρηθῆαι τὸ, « Ἐν ὄρω κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ὄρων τὴν ἐπιφανείαν καὶ τὴν τότε πρώτην εἰς πάντας ἀνθρώπους ἀνατολήν τοῦ θείου Λόγου τῆς προφητείας ὀνομαζούσης « ἐν ὄρω· » δύναται καὶ περὶ τοῦ Ἡρώδου προεσιζῆσθαι τὸ, « κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· » ὡς διὰ τὸν παραλογισμὸν, ὃν πέπονθεν ὑπὸ τῶν μάγων ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσει, ἀ καὶ συμβέβηκεν διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς περὶ τὸν ἴδιον παῖδα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις προφηταῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐνταῦθα προσαγορευόμενον· ὃν κατὰ καιρὸν μὲν ὑποκομήσατο ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον ἅμα τῷ Ἰωσήφ καὶ τῇ μητρὶ ἀπάραι, ὅτε καὶ χρεῖα ἐκάλεε τὸν ἐπιθυμούντα αὐτῷ βασιλέα, ὄβριον ὅτι τὸν Ἡρώδην, κατασιωπήθη· αὐτὸς δ' αὐτὸν τοῦτο τελευτήσαντος ἀνακαλεῖται ἀκολουθῶς τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων λαὸν ταῦτά τις ἀναφέρει φάσκων περὶ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκ περιτομῆς ταῦτα εἰρηθῆαι, ἐπιστησάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ· ταῦτα γὰρ λέγει προειπῶν, ὡς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ τὸ, « Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου· καὶ πάντα τὰ περιτετιγισμένα σου οὐχίησεται· » καὶ ἄνω φησὶν ὁ τοιοῦτος ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπελθόντα αὐτῷ πόλεμον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἔδραψαν, τὰ παραπλήσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας ὑμῶν, ὡς οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ καὶ ἀπεβρίφησαν σὺν καὶ τῷ βασιλεὶ αὐτῶν, καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόνθησι· καὶ αὐτὸς φησὶν, Ἰσραὴλ καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτόν· καὶ ἀπ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου· Ἐποῖον γὰρ ἔχει ἀκολουθίαν ἡ λέξις ὁ βουλούμενος παραστησάτω· ἀλλ' ὡσπερ κατὰ μυρίας ἄλλας προφητείας Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Χριστὸς προσαγορεύεται, τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ νῦν· ἐπεὶ οὖν, φησὶν, οὗτος ὑπὸ μοι γεγεννημένος μορφὴν δούλου ἐληφεν καὶ γέγονεν παιδίον ἀγαπητὸν ἐμοί, πᾶσαν τὴν ἐμὴν ἐκτέλεσας βουλήν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς νοητῆς Αἰγύπτου, εἰς τὴν ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν, οἷα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμην, ὑμᾶς δὲ τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος σὺν καὶ τῇ βασιλείᾳ ὑμῶν ἐλήρω καὶ ἀπολείψω παραδώσω. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία· ὄβριον δ' ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ καθηρέθη τε καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβρίφη ἡ μέχρι τότε συστάσα τῶν Ἰουδαίων βασιλεία, ὡς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταύτην πεπληρωθῆαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

(f. 30) Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὀσηέ.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν Ἐφραΐμ· διότι θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐν σοὶ ἄγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν. Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Ὁ αὐτὸς εἰπῶν, « Διότι θεὸς ἐγὼ εἰμι, » ἐπιφέρει λέγων, « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι. » Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη θεὸς ὅπισω Κυρίου πορεύόμενος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τῷ τοῦ Πατρὸς ἐπόμενος βουλήματι; Ὁς καὶ διδάσκει μὴ δοκεῖν αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν ψιλὸν τινα ἄνθρωπον τῶν πάλαι δι-

A iiii; ita ut diceretur: « Mane pertransiit rex Israel. » Mane manifestationem significat, primamque divini Verbi ad homines revelationem. Possumus et de Herode hæc interpretari: « Pertransiit rex Israel; » quasi propter errorem quem passus est a magis in Salvatoris nostri natalitate; quod accidit Patris amore in proprium puerum Dominum nostrum Jesum Christum, sicut in aliis prophetiis Israel et hic nominatum; quo quidem tempore jussi sunt simul Joseph et mater in Ægyptum proficisci, cum necessitas requireret, insidiatum ei regem, Herodem videlicet, constat prætermissum fuisse. Rursus ipsum Herode mortuo revocat congruenter cum ea quæ nobis in manibus est prophetia. Si quis ad Judæorum populum hæc referat dicens de populo Israel, B populo circumcissionis hæc narrari, attendat sermonis concordantiæ. Hæc enim dicit prænuntians, quasi ad ipsam quoque Jerusalem: « Consurget tumultus in populo tuo, et omnes munitiones tuæ vastabuntur. » Quæ quidem dicit, princeps ille perpressus est in bello adversus eum suscitato, quo matrem super filios alliserunt, et similia vobis ipsis faciam propter nequitias vestras, o domus Israel, qui et rejecti sunt cum rege suo, et hæc omnia passi sunt: « Quia puer, inquit, Israel, et ego dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Qualem enim habeat concordantiam sermo, quivis demonstrabit. Sed sicut in sexcentis aliis prophetiis Jacob et Israel Christus nominatur, simili et nunc ratione. Cum igitur, ait, ille mihi obediens factus formam servi accepit, et puer factus est mihi dilectus, omnem voluntatem meam perficiens, ideo eum quidem ab Ægypto spirituali, in quam factus homo descendit, ut verum dilectumque Filium revocavi, vos autem, ad quos sermo spectat, cum regno vestro ruinæ et excidio tradam. Hæc quidem prophetia. Manifestum est autem quod ipsis Salvatoris nostri temporibus, Jerusalem oppugnata et capta fuit, atque penitus deletum, quod usque ad hoc temporis steterat Judæorum regnum, ut pariter ac aliæ et illa impleretur prophetia.

D

CAPUT XII.

Ex eodem Osee.

« Non convertar ut perdam Ephraim: quoniam Deus ego et non homo: in medio tui sanctus, et non ingrediar civitatem. Post Dominum ambulabo ⁴⁸. » Idem cum dixisset: « Quoniam Deus ego, » adjicit, « post Dominum ambulabo. » Quis autem alius esset Deus post Dominum ambulans, ac Dei Verbum, Patris voluntatem obsecutus? Qui et docet non videri eum propter incarnationem simplicem quemdam virum antiquis iustis sanctis-

⁴⁸ Osee. xi, 9.

videre jubet, dicens : « Confidite, ego vici mundum ⁴³. »

Hæc sunt de poeticis quæ Psalmos sequuntur libris; superest ut in propheticas Scripturas, primumque in duodecim commentarios colligamus.

CAPUT X.

Ex Osee.

« Itaque ego sum quasi pardus Ephraim et quasi leo domui Juda ⁴⁴. » Et in alio loco ejusdem prophetæ Dominus de se ipso dicit : « Et ero sicut pardus ⁴⁵. » Necessè est igitur quæ de hac fera narrata sunt videre; primumque hæc in Didymi Physicis invenimus.

Pardus animal non solum est pulchrum corpore stellato, sed natura suave olens, Indicis aromatis **B** suavitate præcellit. In antro, nisi cum fame premittitur, manet umbraticus. Quando autem prædæ necessitate excitatur, solus pererrat. Aliz feræ, suavi corporis ejus fragrantia captæ, sponte eum sequuntur. Hic vero obliquis oculis paratam sibi prædam speculatur, atque ingruens aufert.

Hæc quidem de hujus feræ natura. Quomodo autem ad divini Verbi virtutem, suavemque ab eo exhalatum odorem hæc referenda sint, ostendere nunc prolixius. Hoc obijciendum esset Judæis qui maligne ac probrose e pardo natum esse dicunt Salvatorem Dominumque nostrum Jesum Christum. Quod vero, si magis mystico sensu acciperent, non de sensu ambigerent, eo quod non aptum videatur prophetiæ verbis, in qua se ipsum Dominus pardum nominat.

CAPUT XI.

Ex eodem.

« Consurget tumultus in populo tuo; et omnes munitiones tuæ vastabuntur; sicut princeps Salamon e domo Jeroboam, in die prælii, matre super filios allisa, sic faciet vobis domus Israel, a facie militiæ nequitiarum vestrarum, quia puer Israel, et dilexi eum : et ex Ægypto vocavi filios ejus. Sicut vocavi eos, sic abierunt a facie mea ⁴⁶. » Pro his verbis : « Et ex Ægypto vocavi filios ejus, » Hebraicum secutus Aquila transtulit : « Ex Ægypto vocavi filium meum. » Necessario illud dictum notavimus, cum quidem Matthæus ad litteram ostendit prophetiam accuratissime impletam fuisse a Salvatore nostro : « Consurgens Joseph accepit Mariam et filium ejus, et reduxit ex Ægypto in terram Israel ⁴⁷. » Vide igitur annon secundum Aquilam dicentem : « Mane pertransiit rex Israel, quia puer Israel, et dilexi eum, et ex Ægypto vocavi Filium meum. » Manifeste enim ostenditur regni Israel rejectio, quod cum usque ad Salvatoris nostri manifestationem permansisset, tunc reprobatum est et pertrans-

A παρακαλεύεται λέγων, « Θαρσείτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. »

Ταῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τῶν μετὰ τοὺς ψαλμοὺς στιχηρῶν· λείπει τὰ ἀπὸ τῶν προφητικῶν Γραφῶν ἀναλλεξασθαι, καὶ πρῶτὰ γε τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

Ἀπὸ τοῦ Ὀσηέ.

« Διότι ἐγὼ εἰμι ὡς πάνθηρ τῷ Ἐφραΐμ, καὶ ὡς λέων τῷ οἴκῳ Ἰούδα. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἐτέρῳ τόπῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου ὁ Κύριος περὶ ἑαυτοῦ φησιν τὸ, « Καὶ ἔσομαι ὡς πάνθηρ, » ἀναγκαῖον ἰδεῖν τὰ ἱστορούμενα [Α] περὶ τοῦ ζώου· καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Διδύμου Φυσικῶν ταῦτα παραθετέον.

Πάνθηρ τὸ ζῶον οὐ μόνον ἐστὶ κατὰ τὸ σῶμα εὐμορφον, καθάπερ ἀστερωπὸς, ἀλλ' ἐπεὶ πέφυκεν εὐπικνους ὑπερβάλλει καὶ τῶν παρ' Ἰνδοῖς ἀρωμάτων ἐν εὐωδίῳ· οὗτος ἕως οὗ οὐ πεπείνηκεν ἐν τῇ καταδύσει μένει, θέλων οἰκουρὸς τις εἶναι· ἐπὶ δὲ τροφῆς ἐπιθυμητῆ μεταλαθεῖν, προελθὼν βαδίζει μόνον· τὰ δ' ἄλλα θηρία ἀπισκόμενα ὑπὸ τῆς εὐωδίας αὐτοῦ τῆς περὶ τὸ σῶμα ἀκολουθεῖ κηλούμενα· ὁ δὲ πλάγιος ταῖς ὀφθαλμοῖς τὸ ἐπιτηδεῖον αὐτῷ θηρίον αἰρεοῦναι περιδιδέπει καὶ ἐπιτηδῆσας ἔχει.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου τοιαῦτα· ὅπως δ' ἐπὶ τὴν τοῦ θεοῦ Λόγου δύναμιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀποπνεύσαν εὐωδίαν ταῦτα μεταφέροιο, μακρὸν ἂν εἴη νῦν διηγεῖσθαι. Παραθετέον τὸ βῆτον πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς κατὰ τινὰ δὴ διαβολὴν καὶ Ἰουδαίαν φάσκοντας ἐκ πάνθηρος γεγενῆσθαι· ἢ Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ὃ καὶ τάχα **C** κατὰ τινὰ παράδοσον μυστικώτερον τι δηλοῦσαν παρεληφότες οὐκ ἐπιβάλλουσι τῇ διανοίᾳ, διὰ τὸ μὴ ἐπιστάνασι τῇ προκειμένῃ τῆς προφητείας λέξει, ἐν ἧ αὐτὸς ὁ Κύριος πάνθηρα ἑαυτὸν ὀνομάζει

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου, καὶ πάντα τὰ περιτετευχισμένα ναοῦ σου οἰχθήσεται· ὡς δ' ἄρχων Σαλαμών ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Ἱεροβοάμ, ἐν ἡμέραις πολέμου μητέρα ἐπὶ τέκνον ἠδάρισαν, οὕτως ποιήσουσιν ὑμῖν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ προσώπου κακίων ὑμῶν. Διότι νήσουσι Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Καθὼς μετεκάλεσα αὐτούς, οὕτως ἀπήγοντο ἐκ προσώπου μου. » Ἄνελ τοῦ, « καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ, » δουλεύσας τῷ Ἑβραϊκῷ, « Ἐξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὸν υἱόν μου, » ἐξέδωκεν ὁ Ἀκύλας. Ἀναγκαῖος δὲ τὸ βῆτον ἐσημειωσάμεθα, ἐπειδήπερ ὁ Μωθθαῖος κατὰ λέξιν ἐκτίθεται τὴν προφητείαν σφόδρα (I. 29 v) ἀπηκριβωμένως πεπληρωσθαι φήσας αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Χρηματισθεὶς ὁ Ἰωσήφ παρέλαθε τὴν Μαριάμ καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· καὶ ὑπέστρεψεν ἐξ Αἰγύπτου· εἰς γῆν Ἰσραὴλ, » Ὅρα γοῦν εἰ μὴ καὶ κατὰ τὸν Ἀκύλαν φήσαντα, « Ἐν ὄρει κτετισσιπῆθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς Ἰσραὴλ, καὶ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου ἐκά-

⁴³ Joan. xvi, 33. ⁴⁴ Ose. v, 14. ⁴⁵ Ose. xiii, 7. ⁴⁶ Ose. x, 14, 15; xi, 1, 2. ⁴⁷ Matth. ii, 21.

λισα τὸν υἱὸν μου· σαφῶς γὰρ δηλοῦται ἡ ἀποβολὴ A
 τῆς τοῦ Ἰσραὴλ βασιλείας, ἥτις μέχρι τῆς τοῦ Σω-
 τήρος ἡμῶν ἐπιφανείας συστάσα ἐξ αὐτῆς ἀπεβρίσθη,
 καὶ κατεσιωπήθη· ὡς διὰ τοῦτο εἰρησθαι τὸ, « Ἐν ὄρ-
 θρω κατεσιωπήθη βασιλεὺς Ἰσραὴλ· ὄρθρον τὴν ἐπι-
 φάνειαν καὶ τὴν τότε πρώτην εἰς πάντας ἀνθρώπους
 ἀνατολὴν τοῦ θεοῦ λόγου τῆς προφητείας ὀνομαζού-
 σης « ἐν ὄρθρω » δύναται καὶ περὶ τοῦ Ἡρώ-
 δου προθεσπίζεσθαι τὸ, « κατεσιωπήθη βασιλεὺς
 Ἰσραὴλ· » ὡς διὰ τὸν παραλογισμὸν, ὃν πέπονθεν
 ὑπὸ τῶν μάγων ἐπὶ τῆ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν γενέσει, ἀ
 καὶ συμβέβηκεν διὰ τὴν τοῦ Πατρὸς περὶ τὸν ἴδιον
 παῖδα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀγάπην, ὡς
 καὶ ἐν ἄλλαις προφητείαις Ἰσραὴλ καὶ ἐν ταῦθα προσ-
 αγορευόμενον· ὃν κατὰ καιρὸν μὲν ψικονομήσατο ἐπὶ
 τὴν Αἴγυπτον ἅμα τῷ Ἰωσήφ καὶ τῇ μητρὶ ἀπαραι, B
 ὅτε καὶ χρεῖα ἐκάλει τὸν ἐπιβουλεύοντα αὐτῷ βασιλεῖα,
 ὄθλον ὅτι τὸν Ἡρώδη, κατασιωπήθηνα· αὐθις δ'
 αὐτὸν τοῦτου τελευτήσαντος ἀνακαλεῖται ἀκολούθως
 τῇ μετὰ χεῖρας προφητείᾳ. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰουδαίων
 λαὸν ταῦτά τις ἀναφέρει φάσκων περὶ τοῦ λαοῦ
 Ἰσραὴλ τοῦ ἐκ περιτομῆς ταῦτα εἰρησθαι, ἐπιστη-
 σάτω τῇ τοῦ λόγου ἀκολουθίᾳ· ταῦτα γὰρ λέγει προ-
 ειπῶν, ὡς καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ τὸ, « Καὶ
 ἐξαναστήσεται ἀπόλεια ἐν τῷ λαῷ σου· καὶ πάντα τὰ
 περιτετεγισμένα σου οἰχῆσεται· » καὶ ἅπερ φησὶν
 ὁ τοιοῦτος ἄρχων πέπονθε κατὰ τὸν ἐπιβλόντα αὐτῷ
 πόλεμον, ἐν ᾧ μητέρα ἐπὶ τέκνοις ἰδύσαν, τὰ πα-
 ραπλήσια καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ποιήσω διὰ τὰς κακίας
 ὑμῶν, ὧ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ καὶ ἀπεβρίψαν σὺν
 καὶ τῷ βασιλεὶ αὐτῶν, καὶ ταῦτά γε πάντα πεπόν- C
 θασι· « Διότι παῖς, φησὶν, Ἰσραὴλ καὶ ἐγὼ ἠγάπησα
 αὐτόν· καὶ ἀπ' Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν Υἱόν μου. »
 Ποίαν γὰρ ἔχει ἀκολουθίαν ἡ λέξις ὁ βουλόμενος πα-
 ραστησάτω· ἀλλ' ὡσπερ κατὰ μυρίας ἄλλας προφη-
 τείας Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ὁ Χριστὸς προσαγορεύεται,
 τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ νῦν· ἐπεὶ οὖν, φησὶν, οὗτος
 ὑπήκοός μοι γεγεννημένος μορφὴν δούλου ἐληφεν καὶ
 γέγονεν παιδίον ἀγαπητὸν ἐμολ, πᾶσαν τὴν ἐμὴν
 ἐκτελέσας βουλὴν, διὰ τοῦτο αὐτὸν μὲν ἀπὸ τῆς νοη-
 τῆς Αἰγύπτου, εἰς ἣν ἐνανθρωπήσας κατελήλυθεν,
 οἷα γνήσιον καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν ἀνεκαλεσάμεν, ὑμᾶς δὲ
 τοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος σὺν καὶ τῇ βασιλεῖᾳ ὑμῶν
 ἐλέθρω καὶ ἀπωλεῖα παραδώσω. Ταῦτα μὲν ἡ προφητεία·
 πρὸ δὲ τῆς ἐπιβλήσεως δ' ὅπως ἀπὸ τῶν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν
 χρόνων πολιτοκρηθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ καθηρέθη τε
 καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀπεβρίσθη ἡ μέχρι τότε συστάσα
 τῶν Ἰουδαίων βασιλεία, ὡς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταύτην
 πεπληρωσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

D

CAPUT XII.

(f. 30) Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Ὠσηέ.

Ex eodem Osee.

« Οὐ μὴ ἐγκαταλείπω τοῦ ἐξαλειφθῆναι τὸν
 Ἐφραῖμ· διότι θεὸς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος,
 ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν. Ὅπισω
 Κυρίου πορεύσομαι. » Ὁ αὐτὸς εἰπὼν, « Διότι θεὸς
 ἐγὼ εἰμι, » ἐπιφέρει λέγων, « Ὅπισω Κυρίου πορεύ-
 σομαι. » Τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη θεὸς ὅπισω Κυρίου πο-
 ρεύμενος, ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος τῷ τοῦ Πατρὸς ἐπόμει-
 νος βουλήματι; Ὅς καὶ διδάσκει μὴ δοκεῖν αὐτὸν διὰ
 τὴν ἐνανθρώπησιν ψιλὸν τινα ἄνδρα τῶν πάλαι δι-

« Non convertar ut perdam Ephraim : quoniam
 Deus ego et non homo : in medio tui sanctus, et
 non ingrediar civitatem. Post Dominum ambu-
 labo ⁴⁵. » Idem cum dixisset : « Quoniam Deus
 ego, » adjicit, « post Dominum ambulabo. » Quis
 autem alius esset Deus post Dominum ambulans,
 ac Dei Verbum, Patris voluntatem obsecutus? Qui
 et docet non videri eum propter incarnationem
 simplicem quemdam virum antiquis justis sanctis-

⁴⁵ Osee. xi, 9.

que non absimilem esse natum. Dicit autem se non in civitatem ingressurum, ostendens non communi et humana ratione se usum esse, quod quidem facere et discipulos suos admonet, dicens: « In viam gentium ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne intraveritis ⁴⁰. »

(De Joel nihil satis compertum.)

CAPUT XIII.

Ex Amos.

« Subverti vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā, et facti estis quasi torris raptus ab incendio, et non redistis ad me, dicit Dominus ⁴¹. » Et hic ipse Dominus dicit quasi de alio: « Sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhā. » Et in Genesi notavit divina Scriptura utramque personam his verbis: « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrhā sulphur et ignem a Domino de cælo ⁴². » Ex his manifesta sit de Patre et Filio ecclesiasticæ fidei orthodoxia.

CAPUT XIV.

Ex eodem.

« Preparare in occursum Dei tui Israel. Quia ecce formans montes, et creans ventum, et annuntians homini Christum suum, faciens matutinam nebulam, et gradiens super excelsa terræ; Dominus Deus omnipotens nomen ejus ⁴³. » His quoque verbis aperte Christi ad homines adventum prophetizat. Singula vero fusius atque accuratius sunt explananda suo tempore.

CAPUT XV.

Ex Abdia.

« Visio Abdia: Hæc dicit Dominus Deus ad Edom: Auditum audivimus a Domino, et legatum ad gentes misit ⁴⁴. » Cum hic quoque Dominus Deus auditum audivit a Domino, hunc locum jam satis enucleavimus.

CAPUT XVI.

Ex Jona.

Partilem proprie de Christo prophetiam non invenimus in hoc loco. Cum autem ad postulantem a Domino signum generationem, nihil aliud dixit dandum esse, nisi Jonæ prophetæ signum, ad jiciens: « Sicut enim fait Jonas in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus et tribus noctibus ⁴⁵; » sic et nos pro necessitate hanc noce in testimoniis de Christo prophetiam indicavimus.

CAPUT XVII.

Ex Michæ.

« Quia ecce Dominus egredietur de loco suo: et descendet, et calcabit super excelsa terræ, et consummentur montes subtus eum: et valles scindentur

καίων καὶ ἀγίων τινὶ παραπλήσιον γεγόνεαι. Οἱ δὲ μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς πόλιν, δηλῶν τὸ μὴ κοινῇ καὶ ἀνθρωπίνῃ κεχρησθαι πολιτείᾳ, ὅπερ ποιεῖν καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ παιδεύει λέγων, « Εἰς ὁδὸν ἔθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. »

(Τοῦ Ἰωὴλ σαφὲς οὐδέν.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Π'.

Ἀπὸ τοῦ Ἀμώς.

« Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς θαλάσσης ἐξοστρασμένος ἐκ πυρός, καὶ οὐδ' ὡς ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. » Καὶ ἐθάδε αὐτὸς ὁ Κύριός φησιν ὡς περὶ ἐτέρου τῶ, « Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα: » καὶ ἐν τῇ Γενέσει δὲ τετήρηκεν ἡ θεία Γραφή τὰ δύο πρόσωπα φήσασα, « Καὶ ἔβρεξε Κύριος ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου: » ἐξ ὧν καταφανὴς ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνει τῆς ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ὀρθοδοξία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐτοιμάζου ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν σου Ἰσραὴλ Διότι, ἰδοὺ, στρεῶν βροντὴν, καὶ κίττων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ποιῶν ἄνθρωπον καὶ ὁμίλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τῆς γῆς, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ. » Καὶ διὰ τούτων σαφῶς τὰ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ προφητεύεται: ἐπὶ σχολῆς δ' ἂν ἐκάστη λέξις ἀκριβεστεράς τύχοι σαφηνείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τοῦ Ἀβδίου.

« Ὅρασις Ἀβδίου: Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῇ Ἰουδαίᾳ: Ἀκοὴν ἤκουσα παρὰ Κυρίου, καὶ περιοχὴν εἰς τὰ ἔθνη ἐξαπέστειλεν. » Ἐπεὶ καὶ ἐναυθα Κύριος ὁ Θεὸς ἀκοὴν ἤκουσε παρὰ Κυρίου, εἰκότως ἐσημειωσάμεθα τὸν τόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰωνᾶ.

Μερικὴν μὲν ἰδίως περὶ τοῦ Χριστοῦ προφητείαν οὐχ εὔρομεν ἐν τῷ προκειμένῳ: ἐπεὶ δὲ πρὸς τὴν αἰτουσάν τὸν Σωτήρα σημεῖον γενεᾶν οὐκ ἄλλο ἐφησεν αὐτῇ δοθῆσεσθαι ἢ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, ἐπαγαγὼν τὸ, « Ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας: » τούτου δὲ χάριν ἀναγκαίως καὶ ταύτην ἐν ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐσημειωσάμεθα τὴν Γραφήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

(f. 30 v°) *Ἀπὸ τοῦ Μειχαία.*

« Διότι, ἰδοὺ, Κύριος Κύριος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, καὶ καταβήσεται, καὶ ἐπιθήσεται ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, καὶ σαλευθήσεται τὰ ὄρη ὑποκάτω-

⁴⁰ Matth. x, 5. ⁴¹ Amos iv, 11. ⁴² Gen. xix, 24.

⁴³ Amos iv, 12, 13. ⁴⁴ Abd. i, 1. ⁴⁵ Matth. xii, 40.

ὄν αὐτοῦ, καὶ αἱ κοιλάδες ταχίσονται ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρός. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ταῦτα λέγεσθαι ὑπεκλήφραμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι, οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατὰλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι χρέμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διαστρέφοντες, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐν ἀίμασιν, καὶ Ἰερουσαλήμ ἐν ἀδικίαις, οἱ ἡγούμενοι αὐτῆς μετὰ δώρων ἔκρινον, καὶ οἱ ἱερεῖς αὐτῆς μετὰ μισθοῦ ἀπεκρίνοντο, καὶ οἱ προφῆται αὐτῆς μετὰ ἀργυρίου ἐμαντεύοντο, καὶ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐπανεπαύοντο, λέγοντες· Οὐχὶ Κύριος ἐν ἡμῖν ἔστιν; οὐ μὴ ἐπέβη ἐφ' ἡμᾶς κακὰ διὰ τοῦτο δι' ὑμᾶς Σιών ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, καὶ Ἰερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, καὶ τὸ ὄρος τοῦ οἴκου εἰς ἄλσος δρυμοῦ. Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπὶ τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, καὶ μετεωρισθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν· καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ λαοὶ, καὶ πορεύονται ἐπ' αὐτὸ ἔθνη πολλὰ καὶ ἔρουσιν· Δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ δεΐξουσιν ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἰερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀναμέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει λαὸν ἰσχυρὸν ἕως εἰς μακρὰν· καὶ κατακόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιθῦνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐκέτι ἄρη ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν. » Εἰπὼν ὁ λόγος ὡς ἄρα διὰ τὰς δυσσεβεῖας τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ τὸ μὲν « Σιών ὄρος ὡς ἀγρὸς ἀροτριάθησεται, ἢ δὲ πρότερον νενομισμένη πόλις ἁγία « Ἰερουσαλήμ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσται, » ἐξῆς προφητεῖαι περὶ ἑτέρου ὄρους Κυρίου, ὅπερ ἐπὶ τοῦ τῆς προφητείας καιροῦ ὑφειστήκει μὲν, οὐ μὴν καὶ ἐμφανὲς τοῖς τυχοῦσιν ὑπῆρχεν, ὡς ἐπ' ἐσχάτω τῶν ἡμερῶν ἀναφανησομένου ὑπεράνω τε τῶν βουνῶν καὶ τῶν ὀρέων μετεωρισθησομένου· ἐπὶ τοῦτο δὲ τὸ κινδὸν ὄρος ἤξειν ὁ λόγος προσαγορεύει, οὐκέτι τὸν Ἰσραὴλ ἔκρινον, λαοὺς δὲ καὶ ἔθνη πολλὰ φάσκοντα, « Δεῦτε καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου· » καὶ οὐ μόνον εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ἕτερον ὄντα ἐῖλον ὅτι· παρὰ τὸν ἐν Ἰερουσαλήμ· ταύτην γὰρ ἐρημωθεῖσαν ὡς ὄπωροφυλάκιον ἔσεσθαι μικρῶν πρὸσθεν εἰρήκει· ἀκολούθως δὲ τῷ τὸ Σιών ὄρος καὶ τὴν Ἰερουσαλήμ ἐρημωθήσεσθαι, ἕτερα δ' ἀντὶ τούτων ὀφθήσεσθαι, καὶ νόμος ἕτερος παρὰ τοῦ Μωϋσέως ἐξ ὄρους Χωρῆθ δεδομένος ἐξελεύσεσθαι ἐκ τοῦ καινοῦ ὄρους, ὁμωνύμως τῷ προτέρῳ Σιών καὶ αὐτοῦ ὀνομαζομένου, λέγεται· ἔτι δὲ καὶ λόγος Κυρίου μετὰ τοῦ καινοῦ νόμου εἰρηται ἐκ τῆς νέας Ἰερουσαλήμ, ἦν (f. 34) οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ ἀνωτέρω προσεῖπεν, προελεύσεσθαι· ὁ λόγος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη προελθὼν κρινεῖν ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν καὶ ἐλέγξειν λαὸν ἰσχυρὸν προηγόρευται, τοσοῦτόν τε ὠφέλξειν διὰ τῆς ἰδίας κρίσεως καὶ τοῦ

A sicut cera a facie ignis ⁵⁵. » De secunda Christi manifestatione hæc dici existimavimus.

CAPUT XVIII.

Ex eodem.

« Audite hoc, principes domus Jacob, et iudices domus Israel, qui abominamini iudicium, et omnia recta pervertitis. Qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate. Principes ejus in muneribus iudicabant, et sacerdotes ejus in mercede docebant, et prophetae ejus in pecunia divinabant : et super Dominum requiescebant, dicentes : Nunquid non Dominus in medio nostrum? Non venient super nos mala. Propter hoc, causa vestri, Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem quasi acervus lapidum erit, et mons templi in excelsa silvarum. Et erit : In novissimo dierum erit mons domus Domini præparatus in vertice montium, et sublimis super colles : et fluent ad eum populi. Et properabunt gentes multæ, et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob ; et docebit nos de viis suis, et ibimus in semitis ejus, quia de Sion egredietur lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et iudicabit inter populos multos, et corripiet gentes fortes usque in longinquum : et concident gladios suos in vomeres, et hastas suas in ligones : non sumet gens adversus gentem gladium : et non discent ultra belligerare ⁵⁶. » Postquam sacer sermo dixit quod propter Judæorum populi iniquitates « mons Sion quasi ager arabitur, et Jerusalem, » civitas sancta prius prædicata, « quasi acervus lapidum erit, » continuo prophetizabat de alio Domini monte, quod quidem prophetiæ temporibus exstabat, nondum vero præclarus videbatur, velut qui in novissimo dierum super colles conspiciendus esset, et sublimis super montes. Ad hunc montem novum, non jam ad montem Israel venturos esse Scriptura nuntiat populos multasque gentes, dicentes : « Venite, ascendamus ad montem Domini ; » et non solum ad montem Domini, sed ad domum Dei Jacob, quæ alia manifeste est ac domus in Jerusalem. Modo enim eam ut antrum desertam fore prædixit. Non inconsulto dicitur Sion montem et Jerusalem vastanda, alia autem pro iis consurrectura, et legem aliam, præter illam quæ Moysi in Horeb data est, e novo monte prodituram, Sion quoque sicut priore nominato. Verbum quoque Domini cum nova lege dicitur e nova Jerusalem, quam domum Dei Jacob supra appellavit, proditurum. Verbum igitur ad omnes gentes prodiens iudicaturum inter multos populos et gentes fortes correpturum nuntiat, tantumque profuturum proprio iudicio et correptione iis qui corripiendi sunt, ut priorem immutantes sanctum et hostilem habitum mansueti et pacifico.... Hæc quidem prophetia. Nunc vero speculandum an.... Salvatoris nostri

⁵⁵ Mich. i, 3. ⁵⁶ Mich. iii, 9-12 ; iv, 1-3.

præsentiam præpter ædificantes..... sanguinibus A
 prophetarum ipsiusque Christi et stolorum
 ejus; quos in ipsa Jerusalem Judæorum sustulit ...
 (populus) ... propter eos qui quæcunq; in propheta
 sustul..... curantes Sion montem velut nusquam
 alias Jerusalem expugnata est. Quorum post
 reprobationem et Sion mons cœlestis Dei. Quo-
 rum existebant umbra et typi et exemplaria
 omnibus iis qui Deum per Christum perve-
 nisse manifeste visi sunt.

Ἰερουσαλήμ πεπολιόρχηται· ὧν μετὰ τὴν ἐρῆμωσιν ἡ ἐπ καὶ τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ
 Θεοῦ· ὧν ἐτύγγανον τ σκιδὰ καὶ τύποι καὶ παραδείγματα πᾶσι τοῖς εἰς τὸν Θεὸν διὰ
 Χριστοῦ προσελθῦσθαι πεφανέρωται.

CAPUT XIX.

Ex eodem.

« Et tu Bethlehem, domus Ephratæ, parvulus es B
 in millibus Juda; ex te mihi egredietur qui sit
 Dominator in Israel, et egressus ejus ab initio, a
 diebus æternitatis 66 » His stabiliuntur de
 Christo documenta. Unum vero Marcionis, cætero-
 ramque hæreticorum erroris alterum Artemo-
 nis et Samosatens Ebionæorum quotquot non
 præexistere incarnationis susceperunt. Hos
 enim qui non constentur eum Deum aperte
 propheticus confutat sermo quasi « egressus
 ejus ab initio, a diebus æternitatis » Marcionis
 autem et cæteras in errore versatis atque non
 agnoscentibus eum non quod agnitus
 erat a populo ostendendam quod prædictum
 est de generatione lux usque nunc ab ipsis in-
 colis Quasi ex traditione in Bethlehem loci ubi C
 genitus est; atque ab ipsis sanctis evangeli-
 stis Et Judæis ostendendum quod dictum est
 quicumque unquam esset contendere propheti-
 zatum sicut imperfectum secundum eos. Ma-
 nifestum autem quod et mendacii arguere divinam
 prævisionem. Quod quidem salutaris et evan-
 gelicus Christi sermo princeps constitutus est spiri-
 tualis Israel, proprie absconditi Judæi et omnis præ-
 cellentis et perspicacis animæ Israel existi-
 matae.

πρόβρῃσιν ὁ γε μὴν σωτήριος καὶ εὐαγγελικὸς τοῦ Χριστοῦ λόγος ἄρχων κατέστη τοῦ νοητοῦ Ἰσραὴλ,
 κυρίως τοῦ ἐν χρυπτῷ Ἰουδαίου καὶ πάσης τῆς ἐναρέτου καὶ διορατικῆς ψυχῆς Ἰσραὴλ ἐπι-
 νοουμένης.

(E Nahum nihil satis compertum, nec non ex D
 Habacuc.)

CAPUT XX.

E Sophonia.

« Quapropter exspecta me, dicit Dominus, in die
 resurrectionis meæ in futurum; quia judicium
 meum, ut congregem gentes et colligam regna 67. »
 Et per ista opinor significari a mortuis Christi re-
 surrectionem; qua eveniente, undique gentium
 Ecclesiæ congregationes constituenda: prænuntian-

66 Mich. v, 2. 67 Soph. III, 8.

ἐλέγχου τοὺς ἐλεγχθησομένους, ὡς τῆς προτέρας με-
 ταβαλόντας ἀγίας καὶ πολεμικῆς καταστάσεως τὸν
 ἥρεμον καὶ εἰρηνικὸν ἐπ Ταῦτα μὲν
 ἡ προφητεία σκοπεῖν δὲ πάρεστιν εἰμ τοῦ
 Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν διὰ τοὺς οἰκοδομήσαντας.....
 τοῖς αἵμασι τῶν τε προφητῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ
 καὶ τω λων αὐτοῦ· οὗς ἐν αὐτῇ τῇ Ἰερουσα-
 λῆμ ὁ Ἰουδαίων ἀνεῖλε λ διὰ τοὺς τὰ λοιπὰ
 ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατεῖλε
 μελήσαντας τὸ Σιών ὄρος ὡς οὐδεπώποτε ἄλλοτε
 καὶ τὸ Σιών ὄρος τὸ ἐπουράνιον τοῦ
 Θεοῦ διὰ Χριστοῦ προσελθῦσθαι πεφανέρωται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ, οἶκος τοῦ Ἐφραθὰ, ὀλιγοστὸς εἶ
 τοῦ εἶναι ἐν (χιλι)άσιν Ἰουδα· ἐξ οὗ μοι ἐξελεύσε-
 ται Ἠγούμενος τοῦ εἶναι εἰς ἄρχο(ντα) ἐν τῷ Ἰσραήλ·
 καὶ αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἐξ ἡμερῶν αἰώνων.... »
 Διὰ τούτων δειγμάτα περὶ τοῦ Χριστοῦ παρίσταται·
 ἐν μὲν τῆς (κα)τὰ Μαρκίωνα καὶ τοὺς λοιποὺς αἰρε-
 σωίτας πλάνης ἐ θάτερον δὲ τῆς
 κατὰ Ἀρτέμωνα καὶ τὸν Σαμοσατέ Ἐθιω-
 ναίων τε ὅσοι μὴ προεῖναι τῆς ἐνανθρωπήσεως . . .
 ὑπειλήφασιν· τοὺς μὲν γὰρ μὴ ὁμολογοῦν-
 τας αὐτὸν Θεὸν σαφῶς ὁ προφητι-
 κὸς διελέγει λόγος τε ὡς ἄρα
 « αἱ ἐξοδοὶ αὐτοῦ ἀπ' ἀρχῆς » καὶ « ἐξ ἡμερῶν α . . »
 νοῦσι· τοῖς δὲ κατὰ Μαρκίωνα καὶ τὰς
 λοιπὰς σεῖς πεπλανημένοις καὶ
 μὴ ὁμολογοῦσιν αὐτ ρ' κατένεσιν,
 μὴδ' ὅτι ἐγνωστο ὑπὸ τῶν τοῦ δήμιου ν
 παραθετέον τὸν προφητευόμενον τῆς γενέσεως . . .
 σα φῶς εἰς δεῦρο καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν
 ἐπιχωρίων μολάγο ὡς ἂν ἐκ παραδόσεως
 τοῦ ἐν Βηθλεὲμ τόπου ἐνθα γεγέννηται·
 καὶ πρὸς αὐτῶν δὲ τῶν ἱερῶν εὐαγγελιστῶν
 τυρουμένου· καὶ Ἰουδαίους δὲ προσακτέον τὸ βρῆτόν
 ὡς ἂν εἰς τίς ποτ' εἴη παραστήσῃ τὸν
 προφητευόμενον ὡς ἀτελεῖ κατ' αὐτούς· δηλον
 δ' ὅτι καὶ ψευδῆ διελέγεσθαι τὴν θείαν
 ἐπινοουμένης.

(Τοῦ Ναοῦμ σαφῆς οὐδὲν, καὶ τοῦ Ἀμβακούμ.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ἀπὸ τοῦ Σοφορίου.

« Διὰ τοῦτο ὑπόμεινόν με, λέγει Κύριος, εἰς ἡμέ-
 ραν ἀναστάσεώς μου εἰς μαρτύριον· διότι τὸ κρίμα
 μου εἰς (f. 31 v) συναγωγὰς ἐθνῶν τοῦ εἰσοδέσασθαι
 βασιλεῖς. » Καὶ διὰ τούτων οἶμαι δηλοῦσθαι τὴν ἐκ
 νεκρῶν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ· ἥς γενομένης τὰς
 πανταχοῦ συναγωγὰς τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας συστή-

σεσθαι προφητεύεται· ἴσως δ' ἂν καὶ τὸ τῆς A tur; forsam et secundo ejus adventu. Atque
 δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας· καὶ τῆς καθόλου πάν-
 των κληρωθῆῖ τὰ κατὰ τὸν τόπον.

universorum subriperetur de hoc loco.

(Τοῦ Ἀγγαίου σαφὲς οὐδέν.)

(Ex Aggæo nihil satis compertum.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄.

CAPUT XXI.

Ἀπὸ τοῦ Ζαχαρία.

E Zacharia.

« παντοκράτωρ, Ὅπισω δόξης ἀπ-
 ἐσταλκέ με ἐπὶ τὰ εὐσαντα ὄμας· εἰτ'
 ἐπιφέρει μετὰ βραχέα λέγων, « (γνώσε)σθε, ὅτι Κύ-
 ριος παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με. » Ὁ λέγων δ'
 μος Κύριός ἐστι· παντοκράτωρ· ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ
 ἀπο θερος ὢν τοῦ ἀποστελλομένου Κύριος
 ὠνόμασται παν εἰκότως οὖν ἡμῖν ἐν
 τοῖς παρὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ βῆτόν,
 ὅτι καὶ Κύριος παντοκράτωρ ὁ τοῦ Θεοῦ B
 ὡσπερ καὶ Θεὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐχηρημάτισεν.

« (Quia hæc dicit Dominus) omnipotens : Post
 gloriam misit me ad (gentes quæ spolia)veruna
 vos⁸⁸. » Dein non multo post adjicit : « Et scies
 quia Dominus omnipotens misit me ad te⁸⁹. »
 Qui dicit. Dominus est omnipotens.
 Similiter et qui. illius qui mittitur Do-
 minus appellatur omni. Non immerito
 igitur nobis in iis quæ de Patre et Filio.
 quod dictum est, quia Dominus omnipotens De-
 sicut Deus per prophetas mani-
 stavit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄.

CAPUT XXII.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ex eodem.

. . . « καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών, ὅτι ἰδοὺ, ἐγὼ
 ἔρχομαι, καὶ σκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει
 Κύριος. Καὶ καταφεύξονται ολλὰ ἐπὶ τὸν
 Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔσονται αὐ
 λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ σου, καὶ
 γνώσῃ, παντοκράτωρ ἀπέσταλκέ με
 πρὸς σέ. » Καὶ τίς ὁ ταῦτα φάσκων καὶ
 ἐμολογῶν ἀπεστάλθαι ὑπὸ Παντοκράτορος, ἢ ὁ τοῦ
 Θεοῦ Λόγος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ (1) τῶν ἀν-
 θρώπων γένους ἀποσταλεῖς· ὅς τὰ προκείμενα C
 ἐπουράνιον Σιών· ἥς παράδειγμα τὸ ἐπὶ γῆς ὄρος
 ἑτύγ . . . καὶ πρὸς τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ἀπο-
 τείνεται· προ ενος αὐτῇ τὴν κλησιν τῶν δι'
 αὐτοῦ σωθησομέ ὑπ' αὐτοῦ βασιλευ-
 θεσομένων ἐν αὐτῇ.

« (Lauda) et lætare, filia Sion, quia ecce ego ve-
 nio, et habitabo in medio tui, ait Dominus. Et ap-
 plicabuntur (gentes)multæ ad Dominum in die illa,
 et erunt (mihi in) populum, et habitabunt in medio
 tui, et scies (quia Dominus) omnipotens misit me ad
 te⁹⁰. » Quis. hæc dicens, confessusque
 se missum fuisse ab Omnipotente, nisi Dei Verbum
 a Patre in hominum generis salutem missus? Qui
 ut dictum est. cælestem Sion; cujus
 documentum mons super terram. et ad
 gentium Ecclesiam extenditur. Pro. vo-
 cationem eorum qui ab eo salvandi. ab
 eo regentur in ipsa.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ΄.

CAPUT XXIII.

Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Ex eodem.

« Καὶ τὸν Ἰησοῦν τὸν ἱερέα
 τὸν μέγαν, ἐστῶτα πρὸ προσω . . . τοῦ Κυρίου, καὶ
 διάβολος ἐστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικει . . .
 αὐτῷ. » καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ εἶπεν πρὸς τοὺς ἐστη-
 κότας πρὸ τῆς . . . τοῦ αὐτοῦ, λέγων· Ἀφέλετε τὰ
 ἱμάτια τὰ βυπαρὰ ἀπ' αὐτοῦ· καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ, ἀφή-
 ρηκα τὰς ἀνομίας σου, καὶ ἐνδύσατε. . . . δήρη,
 καὶ ἐπίθετε κίθαριν καθαρὰν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐ-
 τοῦ. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα λέλεκται πρὸς αὐτόν·
 « Ἄκουε δὴ ρεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλησίον
 σου οἱ καθήμενοι πρὸ προσώπου σου· διότι ἄνδρες
 τερατοσκόποι εἰσὶ, διότι, ἰδοὺ, ἐγὼ ἄγω τὸν δουλόν
 μου Ἀνατολήν. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα· « Καὶ ἐγένε-
 ντο λόγος Κυρίου πρὸς με, λέγων· Λάβε τὰ ἐκ τῆς
 αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἀρχόντων. » Καὶ μετὰ βρα-
 χέα· « Καὶ λήψῃ ἀργύριον καὶ ποιήσεις στεφάνους,
 καὶ ἐπιθήσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν Ἰησοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ
 τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτόν· Τάδε

« Et (ostendit mihi Dominus) Jesum sacerdotem
 magnum stantem coram (angelo) Domini : et Satan-
 stabat a dextris ejus ut advers(aretur) ei⁹¹. » Et
 post pauca : « Et ait ad eos qui stabant coram se,
 dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit
 ad eum : Ecce abstuli a te iniquitatem tuam et in-
 dui (te)mutatoriis : et dixit : Ponite cidarim muni-
 dam super caput ejus⁹². » Et rursus paulo post
 dicitur ad eum : « Audi (Jesu sacer)dos magne, tu et
 amici tui qui habitant coram te, quia viri porten-
 dentes sunt, ecce enim ego adducam servum meum
 Orientem⁹³. » « Atque iterum post alia : « Et fac-
 tum est Verbum Domini ad me dicens : Sume a
 transmigracione a ducibus⁹⁴; » et paulo post : « Et
 sumes aurum et argentum : et facies coronas, et
 pones in capite Jesu, filii Josedec sacerdotis magni,
 et loqueris ad eum dicens : Hæc ait Dominus omni-
 potens : Ecce vir Oriens nomen ejus : et subter

⁸⁸ Zachar. II, 8. ⁸⁹ ibid. 11. ⁹⁰ Zachar. II, 10, 11. ⁹¹ Zachar. III, 1. ⁹² ibid. 4, 5. ⁹³ ibid. 8.
⁹⁴ Zachar. VI, 9, 10.

(1) Deest τοῦ. Edit.

eum oriatur, et ædificabit templum Domino. Et ipse portabit gloriam, et sedebit, et dominabitur super solio suo, et erit sacerdos a dextris ejus, et consilium pacis erit inter illos duos. Et coronæ erunt expectantibus ⁶⁵. » Cum Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum inclytus Apostolus « Sacerdotem Magnum n(ominavit), qui penetravit cœlos ⁶⁶, » ad eum non immerito referenda. . . . et qui secundum prophetiam eodem cognomine ac honore decoratus. Hæc eadem. Hunc igitur Dominus ostendit prophetæ. Salvatoris nostri ad nostram captivitatem solvendam descensum significans, quo. nuntiavisse captivis redemptionem, velut nostras in seipsum suscipiens iniquitates sordidis apud nos usus est vestimentis. Hæc Pater exuentem jubet divinitatis assumere divinæ et decora summi in cœlis sacerdotil insignia. Horum autem ex historia de. Jesum typice ut verisimile est natis ab alio principio verbum ad ipsum virum Jesum et illos qui cum eo. dignatos nominari, ait : « Ecce ego adducam (servum meum) Orientem ⁶⁷. » Et non multo post : « Coronas in ipsius Jesu capite ponas ⁶⁸, » subjicit : « Hæc ait Dominus omnipotens : Ecce vir Oriens nomen ejus ⁶⁹. » Et post. (« subter eum) oriatur et ædificabit templum Domino ⁷⁰, » et... ad Christum referenda sunt... hujus loci sequentia. Verumtamen Judæis. ostendere ; cum quidem minime prophetam a. regno. Et prophetiæ temporibus. excitatum haberent ostendere, nisi Joannem et Dominum nostrum Jesum Christum. Quis igitur prophetizatus tempus est dicere. Si vero dicerent, hæc ad Jesum filium Josedec spectant, ostendendum est eis minime illi quæ dicta sunt convenire. Quando enim vocatum est nomen ejus Oriens ? Quam ob causam hac denominatione dignatur ? Quomodo eum dece- ret, « Et sedebit et dominabitur super solio tuo ? » ac præsertim illud, « et erit sacerdos a dextris ejus ? » Si enim ipse esset sacerdos magnus, quis foret ad dexteram ejus alius ac ipse sacerdos ? Manifeste autem alium ac illum esse docet Orientem nomina- tum. Etenim ad ipsum Dominum et ad circumstan- tes eum ait Scriptura : « Audi, Jesu, sacerdos magne, tu et amici tui : ecce enim ego adducam servum meum Orientem. » Si igitur ei hæc dicun- tur, quomodo existimari potest de ipso dici : « Ecce vir Oriens (nomen) ejus ? » Aperte his ver- bis dux designantur personæ ; altera quidem, quam alloquitur divinitas, altera de qua prophetizat. Cui et sine controversia induceretur ad Christum, vere filium. intelligitur justitia. Hic esset Pater. victoriæ coronis Christo im- positis. vocal. Propter doctrinam inter homines. Primumque et ma- gnum Pontif primogenitum ejus Verbum. Deus quidem cum sit et Dominus. sacer-

λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοῦ, ἀνὴρ, Ἀνατολή θνομα αὐτῷ, καὶ ὑποκάτωθεν αὐτοῦ (f. 32) ἀνατελεῖ, καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου, καὶ αὐτὸς λήψεται ἀρετὴν, καὶ καθιεῖται, καὶ ἄρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἔσται ὁ ἱερεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, καὶ βεβλή εἰρηγική ἔσται ἀναμέσον ἀμφοτέρων. Ὁ δὲ στέφανος ἔσται τοῖς ὑπομενοῦσιν. » Ἐπεὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ θαυμασιος Ἀπόστολος Ἀρχιερέα Μέγαν ὠνόμασε διεληλυθότα τοὺς οὐρανοῦς, ἀναφέρει' ἂν ἐπ' αὐτὸν εἰκότως. καὶ ὁ κατὰ τὴν προφητείαν τῆ τε αὐτῆ προσωνυμία καὶ τῷ αὐτῷ ἀξιώματι τετιμημένος· ταύτη τε. ρηματίας· τοῦτον δὴ οὖν ὁ Κύριος ἔδειξεν τῷ προφήτῳ. τιρυπόσῃ περιβεβλημένον, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπὶ τὴν καθ' ἡμᾶς αἰχμαλωσίαν Β αἰνιττόμενος κάθοδον, καθ' ἦν. ὦν κηρύξαι αἰχμαλιότους ἀφαιρίν, οἳ δὴ τὰς ἡμετέρας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὸν ἀμαρτίας ἑκαπαροῖς κέχρηται παρ' ἡμῶν ἐνδύμασι· ταῦτα δ' ὁ Πατὴρ ἀποδύοντα κελεύει τὰ τῆς θεότητος ἀναλαβεῖν θεῖα καὶ ἀξιο- πρεπῆ τῆς κατ' οὐρανὸν ἀρχιερωσύνης ἐνδύματα. Τούτω δὲ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν περὶ τ. τοτε Ἰησοῦν τυπικῶς ὡς εἰκὸς γεγεννημένων ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς ὁ λόγος πρὸς τε αὐτὸν τὸν ἄνδρα Ἰησοῦν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. (τε)ρατοσκόπους, ἡγοῦμαι ὅ οὕτως τοὺς τῆς πνευματικῆς. ἡξιωμένους ὠνομάσθαι, φησὶν, « Ἰδοῦ ἐγὼ ἄγω τὸν. Ἀνατολήν. » Καὶ ὑποκαταθῆς αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ τοὺς στε(φάνους) τῆ κεφαλῆς ἐπιφέρει λέγων· « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ Ἰδοῦ ἀνὴρ Ἀνα- C τολή θνομα· καὶ ὑποκάτ. ἀνατελεῖ καὶ οἰκοδομήσει τὸν οἶκον Κυρίου » καὶ τὰς. καὶ τὰ ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀναφέρει' ἂν, τῆς προσηκού- σης. (τυ)χόντα διηγῆσεως· πλὴν καὶ τοῖς ἐκ πε- ριτομῆς καὶ. αἰδὸν. παραθέσθαι. ἐπεὶ μὴδ' ὄλωσ προφήτην ἀπὸ τῆς. περσοῦ βασιλείας· καὶ τῶν τῆς προφητείας χρόνων. ἐγγεγερμένον ἔχοιεν ἐπιδειξαι, μὴ ὅτι γε Ἰωάν- νην καὶ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν. Τίς δὲ οὖν ὁ προφητεῦσθον ὦρα λέγειν. εἰ δὲ λέγοιεν, ταῦτα εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ ἀναφέρεται, δεικτέον αὐτοῖς, ὅτι μηδαμῶς ἔχειν τὰ λεγόμενα ἀρ- μόζει· πότε γὰρ ἐκλήθη τὸ θνομα αὐτοῦ Ἀνατολή ; διὰ τί δὲ καὶ ταύτης ἀξιοῦται τῆς προσηγορίας ; πῶς δὲ ἀρμόσει αὐτῷ τὸ, « Καὶ καθιεῖται καὶ ἄρξει ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ ; » μάλιστα δὲ τὸ, « Καὶ ἔσται ὁ ἱε- ρεὺς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ; » εἰ γὰρ αὐτὸς ἐτύγχανεν ὦν ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, τίς δ' ἂν εἴη ὁ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, ἕτερος ὦν παρ' αὐτὸν ἱερεὺς ; σαφῶς δὲ ἕτερον παρ' ἑκείνον εἶναι διδάσκει τὸν λεγόμενον Ἀνατολήν· πρὸς γὰρ τὸν αὐτὸν Κύριον καὶ το(ὺς). ἀμφ' αὐ- τοῦ(ὸν) φησὶν ὁ λόγος, « Ἄκουε δὴ Ἰησοῦ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, σὺ καὶ οἱ πλῆσιον σου· Ἰδοῦ ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνατολήν· » εἰ δὲ οὖν αὐτῷ ταῦτα εἰρη- γται, πῶς ἂν ἔτι χώραν ἔχει(οι) τὸ περὶ αὐτοῦ λέγε- σθαι νομίζειν τὸ, « Ἰδοῦ ἀνὴρ ἀνατολήν. αὐτῷ ; » Σαφῶς δὲ διὰ τούτω δύο περισταταὶ πρόσωπα· ἔν

⁶⁵ Zachar. vi, 11 - 14. ⁶⁶ Heb. i, 14. ⁶⁷ Zachar. iii, 8. ⁶⁸ Zachar. vi, 11. ⁶⁹ ibid. 12. ⁷⁰ ibid.

μὲν ᾧ τὸ θεῖον (f. 32 v°) διαλέγεται, ἕτερον δὲ περὶ οὐ προφητεύει· ᾧ καὶ ἀναμφιλόγως ἀνάγοιτ' ἂν ἐπὶ τὸν Χριστὸν τὸν ἀληθῶς υἱὸν τοῦ ἐρμηνεύεται ἰαὼ δικαιοσύνη· οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ Πατήρ τοὺς τῶν νικητηρίων περιτιθεῖς τῷ Χριστῷ στεφάνους καλεῖ· διὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους ἀνατετασσαν αὐ διδασκαλίαν καὶ τὸν πρῶτον καὶ μέγαν ἀρχι πρωτότοκον αὐτοῦ Λόγον· Θεὸν μὲν ἦντα καὶ Κύριον τῶν ὧν ἱερέα δὲ τῆς πρώτης καὶ ἀγενήτου θεότητος· ὡρ δὲ εἶναι αὐτὸν φησιν οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώπου, ἱερέως μεγάλου αὐτοῦ χρηματίζοντος διὰ τὴν ἔνωσιν τὴν πρὸς τὸν Μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. Πολλῆς δὲ τῶν κατὰ τὸν τόπον δεομένων ἐξ(ηγήσεως) ἱκανὰ καὶ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν παρούσαν ὑπόθεσιν.

dos primæ et increatæ deitatis. esse eum dicit a quo exceptit homine, sacerdote magno. ipso manifestato per unitatem cum Dei Unigenito. Quibus vero cum fusiore opus esset explanatione, hæc sufficere proposito nostro putamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Καίρε θυγάτηρ Σιών, κήρυσσε, θυγάτηρ Ἰερουσαλήμ· ἰδοὺ, ὁ βα ἔρχεται σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτὸς πρᾶς καὶ ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον. Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἰερουσαλήμ, καὶ ἐξολοθρεύσεται τόξον πολεμικὸν, καὶ πληθὸς καὶ εἰρήνη ἐξ ἔθνῶν, καὶ κατάρξει ἀπὸ θαλάσσης, καὶ ποταμῶν δι' ἐκβολὰς γῆς. » Θυγάτηρ Σιών, ἡ προστάσσει χαίρειν ὁ Λόγος, πᾶσα ἡ τῆς νοητῆς καὶ ἐπουρανίου Σιών οἱ κατατυγχάνει (sic) ψυχὴ· ἡ (ἡ) καὶ ἐπὶ γῆς διὰ Χριστοῦ συστάσα ἐξ ἔθνῶν ἡκκλησία (ς)· ὁμοίως δ' αὐτὴ πάλιν θυγάτηρ Ἰερουσαλήμ, ἡ συγγένειαν φέρουσα τῆς ἐπουρανίου Ἰερουσαλήμ· οἶά τις ἦν ἡ Παύλου λέγοντος, « Ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶν μήτηρ ἡμῶν. » Ταῖς δὲ οὖν τοιαύταις ψυχαῖς ὁ Λόγος (ἐπι)δημήσειν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ προανακηρύττει ἐπιβεβηκότα ὑποζυγίῳ καὶ πῶλῳ νέῳ· οὕτω τῆς ἀνθρωπείας φύσεως, ἣν ἐπιδημήσας (ἀνε)λήφεν, νοουμένης· μεθ' ἧς ἐξολόθρευσε πᾶσαν πολεμικὴν δύναμιν ἀπὸ πάσης ἐκκλησιαστικῆς καὶ φέρειν καρπούς ἀγίους δυναμένης ψυχῆς, τοῦ Ἐφραΐμ εἰς καρποφορίαν μεταλαμβάνομένου, καὶ εἰς ὄρασις εἰρήνης κατὰ τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν τῆς Ἰερουσαλήμ· καὶ δὴ ἐξολοθρεύσας τοὺς πρότερον τῆς ἀνθρωπότητος ἐπικρατούσας (sic) δαίμονας πονηροῦς, ἐξ ἀπάντων τῶν πάλαι τούτοις ὑποχειρίων ἔθνῶν μυρίους ὄσους ὑπὸ τὸν εὐσεβῆ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ζυγὸν ὑπηγάγετο. Ταῦτα μὲν κατὰ διάνοιαν· καὶ βήτως δὲ ὁ Χριστὸς ἐνανθρωπήσας καὶ σωματικῶς τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐπιτελῶν, καὶ ταύτην πέρας ἐπιτέθεικεν, ὅτε κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν εἶπεν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, « Πορευθέντες εἰς τὴν ἀπάναντι κώμην, εὐρήσατε θνον καὶ πῶλον δεδεμένην· λύσαντες οὖν αὐτὴν ἀγάγετε· καὶ εἴαν τις ὑμῖν εἴπη τί ποιεῖτε, ἐρεῖτε, ὁ Κύριος ἀπο (αὐτῶν) χρεῖαν ἔχει· καὶ ἀπελθόντες ἐκείνοι· ἐποίησαν καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς. » Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, παραθετόν τὰ βήτὰ τοῖς μόνως σωματικῶς καὶ Ἰουδαϊκῶς τὰ προκείμενα ἐπὶ τῆ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ γενήσεσθαι φανταζομένοις· δεικτέον τε αὐτὸ δὲ (sic) ὅπως ἐπὶ τῆ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς περ αὐτ . . . φαν μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἡ φάτικουσα προφητεία, « Καὶ ἐξολοθρεύσει ἄρματα ἐξ Ἐφραΐμ καὶ

CAPUT XXIV.

Ex eodem.

« Exsulta (satis), filia Sion, jubila, filia Jerusalem. Ecce Rex (tuus) veniet tibi justus et Salvator: ipse pauper (ascendens super) asinam, et super pullum filium asinæ. Et disperdam quadrigam ex Ephraim, et equum de Jerusalem, et dissipabitur arcus belli: et loquetur pacem gentilem, et potestas ejus a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad fines terræ⁷¹. » Filia Sion, quam jubet lætari Scriptura, omnis est spiritualis cœlestisque Sion anima, vel in terra per Christum stans gentium Ecclesia. Similiter rursus filia Jerusalem, quæ affinis est cœlesti Jerusalem; de qua apud Paulum memoratur dicentem: « Illa autem quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra⁷². » Talibus igitur animis Scriptura adfuturum Christum Dei prænuntiat, sedentem super asinam et super pullum filium asinæ; sic enim interpretantur naturam humanam, in qua commoratus est. Deinde pessumdedit omnem hostilem potestatem ex omni ecclesiastica, et sanctos ferre fructus valente anima, Ephraim fructuum copiam Jerusalemque lingua Græca visionem pacis significante. Deletis ergo qui prius hominum genus oppresserunt pravus dæmonibus, ex omnibus qui quondam istorum sub ditione erant millia multa sub pium doctrinæ suæ jugum deduxit. Hæc quidem de hujus loci significatione. Et proprie Christus factus homo et corporaliter de se ipso prophetiis impletis, huic finem imposuit, cum secundum evangelistam discipulis suis dixit: « Ite in castellum quod contra vos est, et statim invenietis asinam alligatam, et pullum cum ea; solvite et adducite mihi. Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus opus his habet; et confestim dimittet eos. Et abeuntes illi fecerunt sicut præceperat eis⁷³. » Hæc ita cum se habeant, exponenda sunt hæc verba illis qui tantummodo carnaliter et Judaice ea de Christi adventu fieri opinantur: demonstrandum est eis quomodo de Salvatoris nostri manifestatione, vel carnaliter. cum aliis et prophetia dicens: « Disperdet quadrigas ex Ephraim et equum de Jerusalem. » Divina igitur cœlestisque Christi potentia ineffabili virtute post. hujus insidias; ipsamque Je-

⁷¹ Zachar. ix, 9, 10. ⁷² Galat. iv, 26. ⁷³ Matth. xxi, 2, 3, 6.

rusalem cum. in quibus hostili potestate pessumdedit. Tunc. populum in ipsa Ephraim sæpius nominatum. præceptum; frequentem equum in Jerusalem et quadrigam. per bellorum acies. factos equos, pecoribus insipientibus assimilat. quos penitus omnes adventus Salvatoris nostri pessumdedit. salutarem præsentiam perditis illis. multi ex omnibus gentibus in animis. acceperunt. Deo regente et imperante. angelici verbi omnis terræ secundum. divini verbi prophetiam. γοῦν τὴν σωτήριον παρουσίαν ἐξολοθρευθέντων ἐκείνων τυχὸν πλῆθος ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνῶν τὴν ἐν ταῖς ψυχαῖς κατεδέξαντο· τοῦ Θεοῦ καταράξαντος καὶ κατακρατήσεως ἀγγελικοῦ ῥητοῦ τῆς οἰκουμένης ἀπάσης κατὰ τὴν ἣν τοῦ θείου Λόγου προφητεῖαν.

CAPUT XXV.

Ex eodem Zacharia.

« Et confortabo eos in Domino, et in nomine (ejus) ambulabunt, dicit Dominus 71. » Rursus Dominus Dei Verbum se confortaturum pollicetur justos in Domino Deo eorum, Deum et Patrem suum ostendens. Ideo in testimoniis de Patre et Filio hoc quoque dictum memoravimus.

CAPUT XXVI.

Ex eodem.

« Et cognoscent Chananæi pecora mihi custodienda, quia verbum Domini est. Et dicam ad eos: Si bonum est in oculis vestris, afferte mercedem meam; et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et projecit illos in domum Domini ad statuarium. Et præcidi virgam meam secundam. ut dissolverem germanitatem inter Judam et Israel 72. » Quid enim non de Domino et Salvatore nostro Jesu Christo. prævisum atque prædictum fuerit a sanctis Dei prophetis. enim e Virgine nativitas ejus et nativitas. et radix ex qua secundum carnem genitus est. Huic incarnato vix credenda per prophetas. Scripturæ a sancto Spiritu dignatus est. In omnibus et mortem, et mortis imaginem ostenderunt, non omittentes. neque quæ pertulit flagella, et sputa, fustesque et opprobria. Sed hunc qui tradidit eum insidiantibus discipulorum unum indicantes. Nominatim igitur eum execratus est per Jeremiam Spiritus sanctus dicens: « Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino 73. » Hæc in Hebraico et apud LXX Interpretes invenies; atque in variis psalmis quæ de illo feruntur disces. Nunc autem præcitate textu expresse denariorum numerum, quibus acceptis Judas magistrum insidiantibus tradidit, divina prænuntiat Scriptura. Cæterum dici possunt quæ retulimus de Christi persona, scilicet quomodo insidiantes ei, quos alias quidem, « principes Sodomorum et populum Gomorrhæ 74, »

ἵππων (f. 33) ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Ἡ γοῦν τοῦ Χριστοῦ θεία καὶ οὐράνιος δύναμις ἀπορρήτων ἐνεργεῖα μετὰ τὴν τοῦτου ἐπιβουλῆν· αὐτὴν τε τὴν Ἱερουσαλήμ σὺν καὶ τῇ προγ ἐν αἷς τῇ τυγχανουσῇ πολεμικῇ δυνάμει ἐξωλόθρευσε· τότε λαὸν τὸν ἐν αὐτῇ Ἐφραῖμ πολλάκις ὀνομασμένον ἐντολήν· πληθύνοντα ἵππων ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ καὶ ἄρματ τικῶς διὰ τὰς ἐν τοῖς πολέμοις παρατάξεις τ κατ γενομένους ἵππους· κτήνεσιν τοῖς ἀνοήτοις παρ' ὅμοια οὐς ἐναργῶς πάντας ἡ παρουσία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐξωλόθρευσε τοῦ Θεοῦ καταράξαντος καὶ κατακρατήσεως ἣν τοῦ θείου Λόγου προφητεῖαν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ Zacharia.

« Καὶ κατισχύσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ ἐν τῷ ὄνοματι καυχῆσονται, λέξει Κύριος. » Πάλιν Κύριος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος κατισχύσει (σειν ὑπι)σχεῖται τοὺς ἀξίους ἐν Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἑαυτοῦ δηλῶν. Διὸ ἐν τοῖς περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦτο σεσημειώσω τὸ ῥητόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ γινώσκονται οἱ Χαναανῆαι τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι, διότι λόγος Κυρίου ἐστίν. Καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτούς· Εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐστίν, ὄστε τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπέπασθε· καὶ ἔστησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυρίους· καὶ ἐπέβαλον αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον Κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον. Καὶ ἀπέβρυξα τὴν ῥάβδον τὴν δευτέραν τοῦ διασκαδαῖσαι τὴν διαθήκην ἀναμέσον Ἰουδα, καὶ ἀναμέσον Ἰσραὴλ. » Καὶ τί γὰρ οὐκ τῶν ἐπὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συν των προέγνωστέ τε καὶ προείρητο τοῖς ἱεροῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις γὰρ ἐκ παρθένου γένεσις αὐτοῦ καὶ ὁ τῆς γενέσεως λῆ καὶ ἡ ῥίζα ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα γεγέννηται· τὰ τε αὐτῷ ἐπιδημήσαντι παράδοξα διὰ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἡξιώθη Γραφῆς· ἐπὶ πάντι δὲ καὶ τὸν θάνατον καὶ τὸ τοῦτου εἶδος προεδήλωσαν, οὐ παραλιπόντες οὐδ' ἄς ὑπέμεινε μάλιστα καὶ ἐμπυσομὸς ῥαπίσματα τε καὶ ὕβρεις· ἀλλὰ τὸν προδύσαντα αὐτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσιν ἐν αὐτῶν (ἐνα τῶν) μαθητῶν μηνύσαντες· ὀνομαστὶ γοῦν αὐτὸν ἐστηλίτευσε διὰ Ἱερεμίου τὸ θεῖον Πνεῦμα φῆσαν, « Ἀμαρτία Ἰουδα γέγραπται ἐν γραφαῖς σιδηρῶν, ἐν θυγί ἀδαμαντίνῳ. » Ταῦτα δ' ἐν αὐτῷ τῷ Ἑβραϊκῷ καὶ τοῖς λοιποῖς εὐροις ἀν παρὰ τοὺς Ὁ Ἑρμηνευτάς· καὶ ἐν ψαλμοῖς δὲ διαφόροις μάθοις ἀν τὰ κατ' αὐτὸν δηλούμενα· καὶ νῦν δ' οὐδὲν ἤττον διὰ τῆς προκειμένης λέξεως σαφῶς καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀργυρίου ὅπερ λαβὼν ὁ Ἰουδας προδύκε τοῖς ἐπιβουλεύουσι τὸν διδάσκαλον, ἡ θεία προθε(σπίζει) Γραφή.

71 Zach. x, 12. 72 Zach. xi, 11-14. 73 Jer. xvii, 1. 74 Isa. i, 10.

λέγοντο δ' ἂν τὰ προκείμενα ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, ὡσπερ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, οὓς ἐτέρωθι μὲν (I. 33 v°) « ἄρχοντας Σοδόμων καὶ λαὸν Γομόρρας » ὁ τῆς προφητείας ἀποκαλεῖ λόγος, ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ Χαναναίους διὰ τὴν πρὸς τοὺς Χαναναίους ἐξομοίωσιν αὐτοὺς ὀνομάζει. Φήσασα γοῦν ἡ προφητεία τὸ, « Καὶ γινώσκονται οἱ Χαναανοὶ, » ἐπιφέρει, διδάσκουσα ἡμᾶς τίνας βούλεται σημαίνειν, καὶ φησιν, « τὰ πρόβατα τὰ φυλασσόμενά μοι. » Τίνα δὲ ἦν ταῦτα τὰ πρόβατα, τὰ πρότερον τῷ Κυρίῳ φυλασσόμενα, ἢ ὁ ἐκ περιτομῆς λαός; οὓς νῦν Χαναανολογῶν ὀνομάσας ὁ Λόγος, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐπάγει λέγων, « καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς » τὰ ἀναγεγραμμένα, ἃ καὶ λέγοι ἂν πρὸς τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ, ὑπὲρ ὧν αὐτοὺς εὐεργέτησε τοὺς μισθοὺς ὡσπερ αἰτῶν αὐτοὺς, τοῦτ' ἐστι τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ τὸν ταύτῃ κατάλληλον βίον· οὕτως γὰρ ἀκούω τοῦ, « ὁστε τὸν μισθόν μου » οἱ δὲ, κατὰ τὸ ἐτέρωθι περὶ αὐτῶν εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, « Ἄντι τοῦ ἀγαπᾶν με, ἐνδιεβάλλον με, ἐγὼ δὲ προστυχόμεν· καὶ ἔθεντο κατ' ἐμοῦ κακὰ ἀντι ἀγαθῶν, καὶ μίσος ἀντι τῆς ἀγαπήσεώς μου » τριάκοντα ἀργυρίου στήσαντες παρέσχον τῷ προδότῃ, ὡσπερ εἰ τοσοῦτο αὐτὸν τῇ ἀσεβείᾳ αὐτῶν χρίσει τιμώμενοι. Ἄλλ' ἐπεὶ τὸ ἐκάστου ἔργον ὁποῖόν ἐστι τὸ πῦρ δοκιμάσει, τοῦτου χάριν καθεῖναι αὐτοὺς, « εἰς τὸ χωνευτήριον, » τοῦτ' ἐστὶν εἰς τὸ τῆς κρίσεως καὶ τὸ τῆς κολάσεως πῦρ, ὃ Κύριος προστάσσει· τίνας δὲ αὐτοὺς ἢ τοὺς ἐπιβουλεύσαντας αὐτῷ; Καὶ σκέψαι δὲ, φησὶν, εἰ δόκιμόν ἐστιν, ὄφρα δ' ὅτι τὸ κατ' αὐτοῦ δραστῆν αὐτοῖς· λέγει δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ πυρὶ δοκιμασθήσεσθαι, ὅν τρόπον καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τῆς εἰς σάρκα ἐπιδημίας καὶ τοῦ πάθους ἐδοκιμάσθη ὑπὲρ αὐτῶν· καὶ γὰρ δὴ προηγουμένως ἐνηνθρίωπησε, καὶ πέπονθεν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραὴλ. Τοῦτοις ἐξῆς καὶ τὴν μετὰ τὸ πάθος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀποβολὴν αὐτῶν σημαίνων ὁ Λόγος φησὶ, « καὶ ἀπέβρυξα τὴν βάβδον τὴν δευτέραν. » Τίς δὲ ἐστὶν αὕτη διδάσκων ἐπιφέρει τὸ « σχοίνισμα, » περὶ οὗ εἴρηται, « σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Σαφέστερον γοῦν τοῦτο παρίστησιν ἐπιλέγων, « τοῦ διασκαδάσαι τὴν προτέραν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀναμέσον Ἰουδα καὶ ἀναμέσον Ἰσραὴλ. » καὶ σαφῶς δείκνυται ἀπὸ τῶν του Σωτῆρος ἡμῶν χρόνων περιηρημένα τῆς λατρείας ἀπάσης τῆς κατὰ τὸν νόμον ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο καθαιρεθείσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ΄.

Τοῦ αὐτοῦ Ζαχαρία.

« Ρομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα· καὶ ἐπιστρέψω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ τοὺς ποιμένας. » Ἐπίπερ ὁ εὐαγγελιστὴς τῆ, « Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποιμνῆς. » ἐντεῦθεν λαβὼν κατὰ τὸν (2) σωτηρίου πάθους καιρὸν πέρας εἰληφέναι ἐδίδαξεν, ὅτε καταλείψαντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ διεσκορπίσθησαν· τοῦτου δὲ χάριν καὶ ἡμεῖς ἐσημειωσάμεθα τὸ βῆτόν, ὃ καὶ πολλῆς δεόμενον ἐξετάσεως εἰς ἐπιτήδειον ἀναθησάμεθα καιρὸν.

A propheticus vocat sermo, tunc temporis Chananeos propter eorum cum Chananeis similitudinem, vocat. Postquam igitur prophetia dixit, « Et cognoscent Chananeæ, » adjicit, nos docens quos indicare velit, dicitque, « greges quæ custodiuntur mihi. » Quæ autem erant illæ greges, prius Domino custoditæ, nisi circumcisionis populus? quos nunc Chananeos vocans Scriptura, quasi de Christi persona addit, « et dicam ad eos » quæ scripta sunt, quæ et dicere potest insidiantibus sibi, quasi ab iis repetens suorum in eos beneficiorum mercedem, « Idem scilicet in se, consentaneamque fidei vitam; sic enim intelligo, « afferte mercedem meam. » Hi vero, secundum ea quæ alias de ipsis ab eo dicta sunt, « Pro eo ut me diligenter, detrahebat mihi: ego autem orabam. Et posuerunt adversum me mala pro bonis, et odium pro dilectione mea 78. » Tringinta nummos statutos proditori dederunt, tanti eum impiissima æstimatione facientes. Sed cum cujusque opus quale sit igne est probandum, ideo projicere eos ad staturarium, id est in iudicii et supplicii ignem, Dominus jubet. Quinam vero sunt ii, nisi sibimet ipsi insidiantes? Appretiare jubet, scilicet in iis quæ adversus se admiserunt. Dicit eos in igne probandos esse, quemadmodum et ipse Dominus in incarnationis et passionis tempore ab eis probatus est. Etenim primum homo factus et passus est pro perditarum ovium domus Israel salute. His deinde post Salvatoris nostri passionem reprobationem eorum indicans Scriptura dicit, « et præcidi virgam meam secundam. » Quæ sit hæc virga docens adjicit « funiculum, » de quo dicitur, « funiculum hæreditatis ejus Israel. 79 » Manifestius igitur illud ostendit, subjiciens, « ut dissolverem prius testamentum Dei, inter Judam et Israel. » Et aperte patet ipso Salvatoris nostri tempore corruisse omnes legalis cultus observantias, ex quo nunc usque penitus deletæ sunt.

CAPUT XXVII.

Ex eodem Zacharia.

D « Framea, suscitare, super pastorem meum, et super virum cohærentem mihi, dicit Dominus omnipotens; percutite pastorem, et dispergentur oves, et convertam manum meam ad pastores 80. » Evangelista quoque, « Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis 81, » dicens, hæc in Salvatoris nostri passionis tempore impleta fuisse demonstrat, cum discipuli, eo relicto, fugerunt. Idcirco nos quoque hunc notavimus locum, et fusiore explanatione illustrandum opportuno tempore tractabimus.

78 Psal. cviii, 4. 79 Deut. xxxii, 9. 80 Zach. xiii, 7. 81 Matth. xxvi, 31.

(3) Desideratur τοῦ. Edit.

CAPUT XXVIII.

Ex eodem.

« Et egredietur Dominus et præliabitur contra gentes illas, sicut præliatus est in die certaminis. . . . Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo ⁸². » Et hæc rati de secundo dici Christi adventu notavimus.

CAPUT XXIX.

E Malachia.

« Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens : et munus non suscipiam de manu vestra. Ab ortu enim solis usque ad occasum, magnum est nomen meum in gentibus : et in omni loco sacrificatur, et offertur nomini meo oblatio munda : quia magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens : et vos polluistis illud ⁸³. » Sicut manus, et dextera, et brachium et virtus Dei omnium Verbum ejus in divinis nominatur Scripturis, ita et eum designat nomen Dei. Hoc igitur divinum nomen quasi « ab ortu solis usque ad occasum glorificatur in gentibus, » cuivis manifestum per prædicationes quæ in Christi nomine ubique sunt. Quippe in omni loco spiritale incensum et precibus purum incruentumque ac rationale sacrificium per verum summumque pontificem Deo offerunt. Quibus vero hoc modo adorantibus, corporalia prioris populi sacrificia recessura dicit Deus. Manifestum igitur quomodo post Christi incarnationem utrinque finem prophetia accepit; etenim prioris populi reprobatione simul submoti sunt ab eis secundum Daniel sacrificia et libamenta, nec non et gentium ad omnium Deum conversio subæcuta est.

CAPUT XXX.

Ex eodem.

« Pactum meum fuit cum eo vitæ et pacis : et dedi ei timorem, et timuit me, et a facie nominis mei pavebat. Lex veritatis fuit in ore ejus, et iniquitas non est inventa in labiis ejus : in pace et in æquitate ambulavit mecum, et multos avertit ab iniquitate. Labia enim sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore ejus : quia angelus Domini omnipotentis est ⁸⁴. » Hæc quoque cum testimoniis de Christo congrua reputantes retulimus. Pactum enim vitæ et pacis cum eo erat; timoris vero spiritus cum cæteris super eum requievit, juxta hæc Isaiaë verba : « Et replebit eum spiritus timoris Domini ⁸⁵. » Veritatis quoque lex, non autem typica in ore ejus erat, et non inventa est iniquitas in labiis ejus. Juxta enim eundem Isaïam, iniquitatem non fecit, nec inventus est dolus in labiis ejus. Quasi coexistens patria virtute « in pace et in æquitate » ambulavit cum eo,

⁸² Zach. xiv, 3, 5. ⁸³ Malach. i, 10-12. ⁸⁴ Malach. ii, 5-7. ⁸⁵ Isa. xi, 3.

(3) Desideratur τοῦ. ΕΔΙΤ.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΠ'

Τοῦ αὐτοῦ.

1 (f. 34) Καὶ ἐξελεύσεται Κύριος, καὶ παρατάξει ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐκεῖνους, καθὼς ἡμέρα πολέμου· καὶ παρέσται Κύριος ὁ Θεὸς μου, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα ὑπονοοῦντες περὶ τῆς δευτέρας λέγεσθαι τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐσημειώσαμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ.

Τοῦ ἀγγέλου.

« Οὐκ ἔστι μου θέλημα ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ θυσίαν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν. Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ ἕως δυσμῶν τὸ θυσίαν μου δεδέξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὄνοματί μου, καὶ θυσία καθαρά· διότι μέγα τὸ θυσίαν μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Ὡσπερ χεὶρ καὶ δεξιὰ καὶ βραχίων καὶ δύναμις τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐν ταῖς θείαις ὀνομαστῆται Γραφαῖς, οὕτως ὁ αὐτὸς καὶ ὄνομα χρηματίζει τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο οὖν τὸ θεῖον ὄνομα ὡς « ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ δυσμῶν δεδέξασται ἐν τοῖς ἔθνεσιν, » παντὶ τῷ πρόδηλον ἀπὸ τῶν πανταχόσε χρηματιζόντων κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ προσηγορίαν· οἱ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ πνευματικὸν θυμίαμα καὶ τὴν δι' εὐχῶν καθαρὰν καὶ ἀναίμακτον καὶ λογικὴν θυσίαν διὰ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἀρχιερέως προσάγουσι τῷ Θεῷ· τούτων δὲ τούτων λατρευόντων τὸν τρόπον, τὰς σωματικὰς τοῦ προτέρου λαοῦ θυσίας ἀποστραφῆσθαι φησὶν ὁ Θεός· καὶ δὴ σαφὲς πῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν κατ' ἀμφοτέρω πέρασιν ἐληφεν ἡ προφητεία· κατὰ τὴν (5) προτέρου λαοῦ ἀποβολὴν, ἅμα τε ἀρθέλης ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν Δανιὴλ θυσίας καὶ σπονδῆς, καὶ κατὰ τὴν τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἐπιστροφὴν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἡ διαθήκη ἦν μετ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης, καὶ ἔδωκα αὐτῷ φόβον φοβέσθαι με, καὶ ἀπὸ προσώπου ὀνόματός μου στέλλεσθαι αὐτόν. Νόμος ἀληθείας ἦν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἀδικία οὐχ εὐρέθη ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ· ἐν εἰρήνῃ κατευθύνων ἐπορεύθη μετ' ἐμοῦ, καὶ πολλοὺς ἐπέστρεψεν ἀπὸ ἀδικίας. Ὅτι χεὶρ ἱερῆς φυλάξεται γινῶσιν, καὶ νόμον ἐκζητήσουσιν ἐκ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορός ἐστιν. » Καὶ ταῦθ' ἀρμύζειν ὑπαλαμβάνοντες ταῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαις ἐκτεθειμέθα· ἦ τε γὰρ διαθήκη τῆς ζωῆς καὶ τῆς εἰρήνης ἦν μετ' αὐτοῦ, τὸ τε τοῦ φόβου πνεῦμα μετὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐπ' αὐτὸν ἀνεπαύσατο κατὰ τὸ, « Καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ, » λεγόμενον ἐν Ἑσαΐα· τοῦτο δὲ καὶ ὁ τῆς ἀληθείας νόμος, οὐχὶ δὲ ὁ τυπικός· τούτο δὲ καὶ ὁ τῆς ἀδικίας νόμος, οὐχὶ δὲ ὁ τυπικός· κατὰ γὰρ τὸν Ἑσαΐαν ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη ὁδὸς ἐν χεῖλεσιν αὐτοῦ· οἷα δὲ εὐ-

ὡν τῇ πατρικῇ δυνάμει ἔν εἰρήνῃ κατευθύνων ἅ A
ἐπορεύετο μετ' αὐτοῦ, πολλοὺς τῶν πάλαι τὸν Θεὸν
μὴ εἰδόντων εἰς ἐπιστροφὴν ἄγων παρ' αὐτοῦ δὲ, ἅτε
ἀρχιερέως ὄντος καὶ τὴν περὶ πάντων (f. 34 v°) γνῶ-
σιν διαφυλάττοντος, τὸν θεῖον νόμον ἐξεζήτησάν τε
καὶ ἐκζητήσουσιν, οἷς μέλλει τῆς κατ' αὐτὸν ἐπιστή-
μης· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγ-
γελος, ἡ διακονῶν καὶ διαγγέλλων παντὶ γεννητῷ τῷ
τοῦ Πατρὸς βούλημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἐ Ἰδοῦ ἐξαποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέ-
ψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἔξει εἰς
τὸν ναὸν ἑαυτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγ-
γελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε· Ἰδοῦ, ἔρχεται, B
λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Καὶ τίς ὑπομνεῖ ἡμέραν
εἰσόδου αὐτοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄπτασίᾳ αὐ-
τοῦ; διότι αὐτὸς εἰσπορεύεται ὡς πῦρ χωνευτηρίου,
καὶ ὡς ποῖα πλυνόντων· καὶ καθιεῖται ἀναχωνεύων καὶ
καθαρίζων ὡς τὸ ἀργύριον καὶ τὸ χρυσίον. Ἡ τὰ περὶ
τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ διὰ τούτων
προφητεύεται, ὁπνίκα . . . ς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
τῶν ὀλων ἐξαποσταλεῖς αὐτὸς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ
ν(ὕν) λεγόμενος ἡ τῆς διαθήκης ἄγγελος ἐπιβλέψεται
ὁδὸν πρὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἡ τοῦτ' ἐστὶ προε-
τρέψει καὶ προπαρασκευάσει τὰς τῶν ἀνθρώπων
ψυχὰς τῇ τοῦ Πατρὸς βασιλείᾳ· ὅτε ἐκ λογικῶν καὶ
ἐμφύχων λίθων τὸν πνευματικὸν ναὸν, τοῦτ' ἐστὶ τὴν
Ἐκκλησίαν, ἐπισκευάσαντος αὐτοῦ, ἔξει αὐτὸς ὁ
Κύριος καὶ Θεὸς Λόγος ἅμα αὐτῷ τῷ τῆς διαθήκης C
Ἄγγελῳ εἰς τὸν δεδηλωμένον ναόν· εἶτα, οἶα τὴν δευ-
τέραν αὐτοῦ παρουσίαν προαγγέλλων, ὁ Λόγος ὡς
πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς φησιν, Ἐ Ἰδοῦ ἔρχεται Κύριος
παντοκράτωρ· καὶ τίς ὑπομνεῖ ἡμέραν εἰσόδου αὐ-
τοῦ; ἢ τίς ὑποστήσεται ἐν τῇ ὄπτασίᾳ αὐτοῦ; ἢ καὶ
τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιμελῶς προσεκτέον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ
παντοκράτορος Κυρίου ὡς περὶ ἐτέρου λεγομένοις·
καὶ πευστέον τε τῶν ἐκ περιτομῆς, εἰ τίνα ἔχοιεν
λέγειν τὸν ἐνταῦθα δηλούμενον Κύριον καὶ τὸν σὺν
αὐτῷ Ἄγγελον τῆς διαθήκης, περὶ οὗ Κύριος ὁ παν-
τοκράτωρ φάσκει· τὸ, Ἐ Ἰδοῦ ἔρχεται, ἢ καὶ τὰ λοιπά·
δι' ὧν καθ' ἡμᾶς ἡ δευτέρα τοῦ Χριστοῦ καταγγέλλ-
εται παρουσία· ὁ Λόγος Θεοῦ τυγχάνων παραγε-
νόμενος εἰσπορεύεται εἰς τὴν ἐκάστου ψυχὴν, κρί-
νων ἕκαστον περὶ τῶν αὐτῷ κατὰ τὸν βίον πεπρα-
γμένων, ἐκπλύνων τε καὶ διὰ πυρὸς χρυσοῦ δίκην χω-
νεύων, καὶ καθαρίζων τὰ πάντων ἡγεμονικά. Ἦσαν
γούν τὴν κρίσιν ὁ Πατὴρ δέδωκεν τῷ Υἱῷ κατὰ τὸν
φάσκοντα καὶ ἐν Ψαλμοῖς λόγον, Ἐ Ὁ Θεὸς, τὸ κρίμά
σου τῷ βασιλεῖ ὁδός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ
τοῦ βασιλέως· κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ,
καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει· ἢ ἔνθα βασιλεὺς μὲν D
ἀνελθὼν ἀνθρώπων, ἢ υἱὸς τοῦ βασιλέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

Τοῦ αὐτοῦ ἀγγέλου

Ἐ Καὶ ἀνατελεῖ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἦλιος

⁶⁶ Isa. ix, 6. ⁶⁷ Malach. iii, 1-3. ⁶⁸ Psal. lxxi, 2.

multis eorum qui prius Deum ignorabant ad con-
versionem impulsis. Apud eum, ut summum sa-
cerdotem, et de omnibus scientiam custodientem,
divinam legem requisiverunt et requirent ipsius
scientiæ studiosi. Ipse est enim ἡ magni consilii
Angelus ⁶⁶, ἡ et Patris voluntatem omni creaturæ
annuntians.

CAPUT XXXI

Ex eodem.

Ἐ Ecce ego mitto angelum meum, et præpara-
bit viam ante faciem meam. Et statim veniet ad
suum templum Dominator, quem vos quæritis : et
angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit,
dicit Dominus omnipotens. Et quis poterit cogitare
diem adventus ejus, et quis stabit ad videndum
eum? Ipse enim quasi ignis conflans, et emundans
argentum, et purgabit, et colabit eos quasi aurum
et quasi argentum ⁶⁷. Ἡ hæc de secundo Christi
adventu prophetizat, quando. . . Dei et Patris
omnium missus ipse Christus, de quo nunc dicitur :
ἡ testamenti Angelus præparabit viam ante faciem
Patris, ἡ id est hominum animas Patris regno
idoneas atque paratas efficiet; cum rationalibus
spiritualibusque lapidibus spirituale templum,
scilicet Ecclesiam, ipso præparante, veniet ipse Do-
minus Deusque Verbum simul cum ipso testamenti
Angelo in templum quod memoratum est; dein
cum secundum ejus adventum prænuntians, Verbum
quasi ad peccatores dicit : Ἐ Ecce venit Dominus
omnipotens : et quis poterit cogitare diem adven-
tus ejus, et quis stabit ad videndum eum? Ἡ Et
reliqua quæ diligenter attendenda, ut ab omni-
potentis Dei, quasi alterius, ore prolata; et ab iis
qui ex circumcissione sunt sciscitandum an Domi-
num quemvis, cui hæc dicta convenient, et cum
e. Angelum testimonii inducere possint, de quo
omnipotens Deus hæc dicat : Ἐ Ecce venit, ἡ etc.
His igitur, ut nobis videtur, secundum annuntiator
Christi adventus. Qui, cum Verbum Dei esset,
superveniens in cujusque animam ingrediatur,
quemque dijudicans ex ejus vitæ operibus, expur-
gans et quasi aurum igne colans, mentesque
omnium emundans. Omne igitur judicium Pater
dedit Filio suo juxta hunc in Psalmis locum :
Ἐ Deus, judicium tuum regi da, et justitiam tuam
filio regis : judicare populum tuum in justitia, et
pauperes tuos in judicio ⁶⁸ Ἡ Inde Rex quidem
divinitas et ipse Deus Verbum appellatur : quem
autem suscepit hominem, ἡ filius regis.

ἢ ἡσότης καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος ἀνηγόρευται· ὅν δὲ

CAPUT XXXII.

Ex eodem Malachia.

Ἐ Et oriatur vobis timentibus nomen meum sol

justitiæ, et sanitas in pennis ejus⁹⁹. » Sol justitiæ
 « lux est vera quæ illuminat omnem hominem
 venientem in hunc mundum¹⁰⁰; » qui solis oriri
 dicitur timentibus nomen Patris ejus; cujus occa-
 sum his, qui non tales erunt, minatur his verbis :
 « Occumbet sol super prophetas populum meum in
 errorem inducentes¹⁰¹. »

Hæc quidem e duodecim prophetis : cum autem
 Isaïæ testimonia, quorum magnus est numerus,
 peculiari libro tractare nobis propositum est, nobis
 liceat ordine inverso cæterorum magnorum prophe-
 tarum documenta indagare.

CAPUT XXXIII.

Ex Jeremia.

« Tu autem, Domine, demonstrasti mihi, et co-
 gnovi : tunc ostendisti mihi studia eorum. Et ego
 quasi agnus mansuetus, qui portatur ad victimam :
 et non cognovi quia cogitaverunt super me consi-
 lia dicentes : Mittamus lignum in panem ejus et
 erodamus eum de terra viventium, et nomen ejus
 non memoretur amplius¹⁰². » Dominus Salvatorque
 noster Jesus Christus, juxta Isaïæ prophetiam,
 « Sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi
 agnus coram tondente se obmutuit¹⁰³; » et juxta
 illam quæ nobis in manu est, « quasi agnus man-
 suetus qui portatur ad victimam nescius. » Passio
 et crux ejus indicari possunt his verbis : « Mittamus
 lignum in panem ejus et erodamus eum de terra
 viventium; et nomen ejus non memoretur am-
 plius. » Quæ quidem ex persona dicta sunt insi-
 diancium ei. Etenim si corpus ejus panis fuit, sic-
 ut ipse discipulos suos docet, dicens : « Accipite
 et comedite, hoc est corpus meum¹⁰⁴, » ligno vere
 applicatum est per crucem, unde non immerito di-
 citur, « Mittamus lignum in panem ejus. » Quæ in
 hunc locum diximus nulli sunt impedimento quin
 accuratius contempletur.

CAPUT XXXIV.

Ex eodem.

« Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem
 meam : dedi dilectam animam meam in manu ini-
 micorum ejus. Facta est mihi hæreditas inea quasi
 leo in silva : dedit contra me vocem, ideo odivi
 eam. Nunquid avis discolor hæreditas mea mihi ?
 nunquid avis tineta per totum ? Venite, congrega-
 mini omnes bestię terræ, properate ad devoran-
 dum. Pastores multi demoliti sunt vineam meam,
 conculcaverunt partem meam : dederunt portio-
 nem meam desiderabilem in desertum solitudinis.
 Posuerunt eam in dissipationem, luxitque super me.
 Desolatione desolata est omnis terra, quia nullus
 est qui recogitet corde¹⁰⁵. » Videtur audiri Do-
 mini Salvatorisque nostri vox, de templo Jerusalem
 diceas : « Reliqui domum meam. » Et de priore

⁹⁹ Malach. iv, 2. ¹⁰⁰ Joan. 1, 9. ¹⁰¹ Mich. iii, 6.
¹⁰² Jer. xii, 26. ¹⁰³ Jer. xii, 7-11.

δικαιοσύνης, καὶ λαοὶ ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. »
 Ἥλιος δικαιοσύνης τὸ ἐ φῶς ἐστὶν τὸ ἀληθινὸν τὸ φω-
 τίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. »
 ὃς μόνοις ἀνατέλλειν εἰρηται τοῖς φοβουμένοις τὸ
 ὄνομα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. τοῖς γάρτοι μὴ τοιοῦτοις
 δύσεσθαι ἀπειλεῖ, κατὰ τὸ (I. 35) « Καὶ δύσεται ὁ
 ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν
 μου, » ἐν τινι τῶν προφητῶν εἰρημένον.

Ταῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τῶν δώδεκα προφητῶν. ἄλλ'
 ἐπεὶ τὰ ἐκ τοῦ Ἑσαίου διὰ τὸ πλήθος ἐν ἰδίῳ συγ-
 γράμματι περιλαβεῖν ἡμῖν πρόκειται, φέρε μετα-
 θάντες τὰ ἀπὸ τῶν λοιπῶν μεγάλων προφητῶν ἐπι-
 σκεψόμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

Ἐκ τοῦ Ἱερემίου.

« Κύριε, γνώρισόν μοι, καὶ γνῶσομαι. τότε εἶδον
 τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ἐγὼ ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγώ-
 μενον τοῦ θυεσθαι οὐκ ἔγνων. ἐπ' ἐμὲ ἐλογίσαντο λέ-
 γοντες. Δεῦτε καὶ ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ,
 καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῆ ἔτι. » Ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος
 ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἑσαίᾳ προ-
 φητείαν, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς
 ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος αὐτὸν ἀφωσος. » κατὰ
 δὲ τὴν μετὰ χεῖρας, ὡς ἀρνίον ἀκακὸν ἀγόμενον
 τοῦ θυεσθαι οὐκ ἔγνων. » καὶ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν
 δὲ πάθος αὐτοῦ δύναται δηλοῦσθαι διὰ τοῦ. « Δεῦτε καὶ
 ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ καὶ ἐκτρίψωμεν
 αὐτὸν ἀπὸ γῆς ζώντων. καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ
 μνησθῆ ἔτι. » ἅπασιν ἐκ προσώπου λέλεκται τῶν ἐπι-
 δουλεύσαντων αὐτῷ. Εἰ γὰρ δὴ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἄρτος
 ἦν, ὡς αὐτὸς διδάσκει πρὸς τοὺς μαθητάς λέγων,
 « Λάβετε, φάγετε, τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμά μου, » τοῦτο
 δ' ἦν τὸ πρὸς τῷ ξύλῳ κατὰ τὸν σταυρὸν δειγματι-
 σθέν, περὶ αὐτοῦ λέγοιτ' ἂν εἰκότως τὸ, « Δεῦτε καὶ
 ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς ἄρτον αὐτοῦ. » εἰ δὲ καὶ βαθυ-
 τέρας ἔχοιτο θεωρίας τὰ κατὰ τὸν τόπον, οὐδὲν πρὸς
 ἐκεῖνο λυπεῖ καὶ τὰ εἰρημένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΔ΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐγκατατέλειπα τὸν οἶκόν μου, ἀφῆκα τὴν κλη-
 ρονομίαν μου, ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς
 χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. Ἐγενήθη ἡ κληρονομία μου ἐμοὶ
 ὡς λέων ἐν δρυμῷ, ἔδωκεν ἐπ' ἐμὲ φωνὴν αὐτῆς. διὰ
 τοῦτο ἐμίσησα αὐτήν. Μὴ σπῆλαιον υἰάνης ἡ κληρο-
 νομία μου ἐμοὶ, ἡ σπῆλαιον κύκλι αὐτῆς; Βαδίσσατε,
 συναγάγετε πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ ἐλθέτω-
 σαν τοῦ φαγεῖν αὐτήν. Ποιμένες πολλοὶ διέφθειραν
 τὸν ἀμπελώνά μου, ἐμόλυναν τὴν μερίδα μου, ἔδωκαν
 μερίδα ἐπιθυμητὴν εἰς ἔρημον ἄβατον, ἐγενήθη εἰς
 ἀφανισμόν ἀπωλείας. δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη
 πᾶσα ἡ γῆ, ὅτι οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ τιθέμενος ἐν καρδίᾳ. »
 Ἔοικε τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν εἶναι φωνὴ καὶ
 ἡ φάσκουσα περὶ μὲν τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ νεῶ τὸ,
 « Ἐγκατατέλειπα τὸν οἶκόν μου, » περὶ δὲ τῆς προ-

¹⁰⁵ Jerem. xi, 18, 19. ¹⁰⁶ Isa. lxxxiii, 7. ¹⁰⁷ Matth.

τέρας συναγωγῆς, ἢ καὶ μερὶς ποτε καὶ (f. 35 v°) σχολίσμα κληρονομίας αὐτοῦ γέγονεν, τὸ, « Ἀφῆκα τὴν κληρονομίαν μου, » κατὰ τὸ, « Ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυναγάγει τὰ νοσσία αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε Ἰδοῦ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » Ἀὐτὸς δ' ὁ εἰπὼν « Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, » φησὶν καὶ τὸ, « Ἔδωκα τὴν ἡγαπημένην ψυχὴν μου εἰς χεῖρας ἐχθρῶν αὐτῆς. » Τοῦτω δὲ καὶ ἐγενήθη ἡ προτέρα κληρονομία ὡς λέων ἐν δρυμῷ· ἔδωκέν τε ἐπ' αὐτὸν τὴν φωνὴν αὐτῆς, ὀπηνίκα παραδόντες αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ ἐστήκεισαν κατηγοροῦντες αὐτοῦ καὶ μονονουχὶ βοῶντες, « Αἶρε, αἶρε, σταύρου αὐτόν. » διὰ τοῦτο δὲ φησιν, « Ἐμίσησα αὐτήν, » διὰ τὰ μίσους ἄξια αὐτῆς ἔργα, καὶ διὰ τὸ μὴδὲν εἰς αὐτὸν ἀγάπης ἄξιον ἐπιδείξασθαι· τὸ δ' ἐξῆς, καὶ μάλιστα τὸ, « Δι' ἐμὲ ἀφανισμῷ ἠφανίσθη πᾶσα ἡ γῆ, » ἔοικεν δηλοῦν τὴν διὰ τὸν Σωτῆρα μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ τελείαν γενομένην ἄλωσιν καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ τὴν εἰς ἔσχατον τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐρήμωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Κύριε, ἰσχύς μου καὶ βοηθεία μου, καὶ καταφυγὴ μου ἐν ἡμέρᾳ κακῶν. Πρὸς σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν, Ὡς ψευδῆ· ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Εἰ ποιήσει ἐκ τῶν ἀνθρώπων θεοὺς, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσὶ θεοί; Διὰ τοῦτο, Ἰδοῦ, ἐγὼ δηλώσω αὐτοῖς ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ τὴν χεῖρά μου, καὶ γνώριω αὐτοῖς τὴν δύναμίν μου, καὶ γνώσονται ὅτι ἐγὼ Κύριος. ✠ Ἄμαρτία Ἰούδα γέγραπται ἐν γραφείῳ σιδηρῷ, ἐν θυγὶ ἀδαμαντίνῳ ἐκκεκολλημένη ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καρδίας αὐτῶν. » Περὶ τῶν διὰ Χριστοῦ τὸν τῶν ὄλων ἐπεγνωκότων Θεὸν προφητεύσας ὁ λόγος, ἐξῆς ἐπάγει περὶ τῆς κατὰ τοῦ Σωτῆρος τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἁμαρτίας, ἀνεξάλειπτον αὐτὴν ἐσεσθαι σημάτων κατὰ τὰς παρατεθείσας μετὰ ἀστερίσκων λέξεις· ἄς δύναται τις καὶ ἐπὶ τοῦ προῆδότη Ἰούδα ἐφαρμόζειν, ὡς καὶ ὀνομαστὶ τῷ θείῳ Πνεύματι προεγνωσμένου τε καὶ προαναψφωνημένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἰδοῦ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀναστήσω τῷ Δαυὶδ ἀνατολήν δικαίαν, καὶ βασιλεύσει βασιλεὺς, καὶ συνήσει, καὶ ποιήσει κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ σωθήσεται καὶ Ἰούδας, καὶ Ἰσραὴλ κατασκηνώσει πεπορθῶς, καὶ τοῦτο τὸ ὄνομα, ὃ καλέσει αὐτοὺς Κύριος, Ἰωσεδὲκ ἐν τοῖς προφήταις. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, εἶπεν Κύριος, συντρέψω ζυγὸν ἀπὸ τραχήλου αὐτῶν, καὶ τοὺς δεσμοὺς αὐτῶν διαρρήξω, καὶ οὐκ ἐργῶνται αὐτοὶ ἐτι ἀλλοτρίοις, καὶ ἐργῶνται τῷ Κυρίῳ Θεῷ αὐτῶν, καὶ τὸν Δαυὶδ βασιλέα αὐτῶν ἀναστήσω αὐτοῖς. Τούτοις τὰ παραπλήσια καὶ ἐν ἑτέρῳ τοῦ αὐτοῦ προφήτου τόπῳ εἴρηται ἐν τούτοις· « Ἰδοῦ ἡμέραι ἔρ-

A Synagoga, quæ unquam pars et funiculus hæreditatis ejus facta est, « Dimisi hæreditatem meam, » juxta illud : « Quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum avis nidum suum sub pennis, et noluisti ! Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta⁹⁶. » Ipse autem dixit : « Nemo tollit animam meam; potestatem habeo ponere eam⁹⁷; » atque illud : « Dedi dilectam animam meam in manibus inimicorum ejus. » Huic vero facta est prior hæreditas quasi leo in silva. Dedit contra eum vocem ejus, cum tradentes eum Pilato adduxerunt, accusantes vociferantesque tantummodo : « Tolle, tolle, crucifige eum⁹⁸; » quapropter ait : « Odivi eam, » ob ejus opera odio digna, et quod nihil in eum amore dignum ostenderant. Quæ vero sequuntur, et hæc B præsertim : « Propter me desolatione desolata est terra, » ostendere videntur antiqui populi consummatam post Salvatoris passionem, ruinam atque captivitatem, Jerusalemque in perpetuum solitudinem.

CAPUT XXXV.

Ex eodem.

« Domine, fortitudo mea et robur meum, et refugium meum in die tribulationis. Ad te gentes venient ab extremis terræ, et dicent : Vere mendacium possederunt patres nostri, vanitatem, quæ eis non profuit. Nunquid faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii ? Idcirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis manum meam et virtutem meam, et scient quia nomen mihi Dominus. ✠ Peccatum Juda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum⁹⁹. » De iis qui per Christum omnium cognoverunt Deum Scriptura prophetizat, et continuo Judæorum populi adversus Salvatorem iniquitates indicendis, indelebiles eas fore ostendit notato asteriscis loco. Quæ quidem et traditori Judæ adaptari possunt, a Spiritu sancto nominatim ante tempus cognito atque nominato.

CAPUT XXXVI.

Ex eodem.

« Ecce dies veniunt, dicit Dominus : et suscitabo D David germen justum : et regnabit rex, et sapiens erit : et faciet judicium et justitiam in terra. In diebus illis salvabitur Juda, et Israel habitabit confidenter : et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus, Josedec in prophetis¹. . . In die illa, ait Dominus, interdec jugum de collo eorum, et vincula eorum dirumpam, et non dominabuntur eis amplius alieni, sed servient Domino Deo suo, et David regi suo quem suscitabo eis². » His fere similia in alio ejusdem prophetæ loco dicuntur his verbis : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et suscitabo verbum bonum quod locutus sum ad do-

⁹⁶ Luc. xiii, 34, 35. ⁹⁷ Joan. x, 18. ⁹⁸ Joan. xix, 15. ⁹⁹ Jer. xvi, 19-21; xvii, 1. ¹ Jer. xxiii, 5, 6. ² Jer. xxx, 8, 9.

num Israel et ad domum Juda. In diebus illis et in tempore illo, germinare faciam David germen justitiæ ³. Quibus continuo subjicit : « Quia hæc dicit Dominus : Non interibit de David vir, qui sedeat super thronum domus Israel : et de sacerdotibus et de Levitis non interibit vir a facie mea qui offerat holocausta, et incendat sacrificium, et cædat victimas omnibus diebus ⁴. » Et rursus : « Hæc dicit Dominus : Si irritum potest fieri pactum meum cum die, et pactum meum cum nocte, ut non sit dies et nox in tempore suo; et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo, ut non sit ex eo filius qui regnet in throno ejus, et Levitæ et sacerdotes ministri mei. Sicut enumerari non possunt stellæ cæli, et metiri arena maris, sic multiplicabo semen David servi mei, et Levitas ministros meos ⁵. » Atque iterum post pauca ait : « Hæc dicit Dominus : Si pactum meum inter diem et noctem, et leges cælo et terræ non posui; equidem et semen Jacob et David servi mei projiciam, ut non assumam de semine ejus principes seminis Abraham, Isaac et Jacob ⁶. » Quodnam enim germen Dominus Davidi suscitaturus est? Divinum Verbum, de quo alias dicitur : « Ecce vir, Oriens nomen ejus ⁷; » qui et regnaturus prænuntiatur, ac « sapiens erit et faciet judicium et justitiam in terra. » Illic et in tenebris sedentibus animis surget lux in cælesti regno suo; quique, juxta Apostostolum, « plenitudo gentium intrabit ⁸, » et omnis verus Israel cum spirituali Juda. Salvabuntur, quos et vocabit ipsos Dominus nominatim, quos ipsos dignos judicabit in Josedec, quod interpretantur *Dei justos*. In die autem illa, cum liberaverit Deus eos a diaboli servitute, adeo ut non jam illi, soli vero Domino Deo serviant, oriturum eis Deus Davidem regem pollicetur, scilicet natum e Davidis semine Salvatorem nostrum, quem peculiariter Scripturæ hoc designaverunt nomine. In hac igitur prophetia David secundum Salvatorem nostrum existimatus homo dicitur. Germen autem justitiæ deitas est quæ in ipso viget, « sol justitiæ ⁹ » in aliis appellata; cum quidem « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum ¹⁰. » Deo igitur dicit, quod non interibit vir dux et princeps Ecclesiæ ejus, spiritualis scilicet domus Israel; nec spirituales Dei sacerdotes unquam defecturos esse Scriptura prophetizat, thus spirituale ferentes, suavemque bonorum operum dictorumve odorem, necnon incruentam puramque victimam. Quæ enim ni ita acceperimus, mendacii prophetias arguunt, cum terrestres Davidis thronus typicumque sacerdotium, non jam subsistant. Davidis quidem e semine reges jam Jeremiæ temporibus detrusi erant; leviticus vero, sacerdotalisque cultus non multo post Salvatoris incarnationem eversus est; ex quo nunc usque non licet

χονται, λέγει Κύριος, καὶ ἐξαναστήσω σοὶ τὸν (f. 36) λόγον μου τὸν ἀγαθόν, ὃν ἐλάλησα ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰερουσαλήμ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις καὶ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνατελῶ τῷ Δαυὶδ ἀνατολὴν δικαίαν. » Οἷς ἐξῆς ἐπιφέρει, ὅτι « Τάδε λέγει Κύριος· Οὐκ ἐξολοθρευθήσεται τῷ Δαυὶδ ἀνὴρ καθήμενος ἐπὶ θρόνου οἴκου Ἰσραὴλ· καὶ τοῖς ἱερεῦσι τοῖς Λευῖταις· οὐκ ἐξολοθρευθήσεται ἀνὴρ ἐκ προσώπου μου ἀναφέρων ὀλοκαυτώματα καὶ θύων θυσίαν, καὶ ποιῶν θύμα πάσας τὰς ἡμέρας. » Καὶ πάλιν· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ διασκεδάσετε τὴν διαθήκην μου τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν διαθήκην μου τὴν νύκτα, τοῦ μὴ εἶναι ἡμέραν καὶ νύκτα ἐν τῷ καιρῷ αὐτῶν· καὶ γὰρ ἡ Διαθήκη μου διασκευασθήσεται μετὰ Δαυὶδ τοῦ δούλου μου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτῷ υἱὸν βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ τοὺς Λευῖτας τοὺς ἱερεῖς τοὺς λειτουργοῦντάς μοι· ὡς οὐκ ἐξαριθμηθήσεται ἡ δύναμις τοῦ οὐρανοῦ, οὐδὲ ἐκμετρηθήσεται ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, οὕτως πληθυνθὲ τὸ σπέρμα Δαυὶδ τοῦ δούλου μου καὶ τοὺς Λευῖτας τοὺς λειτουργοῦντάς μοι. » Καὶ αὖθις μετὰ βραχέα εἴρηται· « Τάδε λέγει Κύριος· Εἰ μὴ διαθήκη(v) μου ἡμέρας καὶ νυκτός, ἀκριβάσματα οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐκ ἔταξα, καὶ γὰρ τὸ σπέρμα Ἰακώβ καὶ Δαυὶδ τὸν δούλόν μου ἀποδοκιμῶ, τοῦ μὴ λαβεῖν ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ ἀρχοντα. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναστησομένη τῷ Δαυὶδ ἀνατολή; Ὁ θεὸς Λόγος, περὶ οὗ καὶ ἐν ἑτέροις εἴρηται, « Ἰδοὺ ἀνὴρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ· » ὃς καὶ βασιλεύσειν προφητεύεται καὶ « συνήσειν καὶ ποιήσειν κρίμα καὶ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὗτος δὲ καὶ ταῖς ἐν σκότει καθήμενάς ψυχαῖς ἐξανατελεῖ φῶς κατὰ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἰπουράνιον· ἐπάν δὲ κατὰ τὸν Ἀπόστολον « τὸ πληροῖμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθῆ, » καὶ πᾶς ὁ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ Ἰούδα σωθήσεται, οὗς καὶ καλέσει αὐτοῦ ὁ Κύριος ὄνομαστί, οὗς ἀέλους αὐτοὺς κρινεῖ ἐν τῷ Ἰωσηφελῖν, ὅπερ ἐρμηνεύεται οἱ τοῦ Θεοῦ δικαιοί. Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἐλευθερωθῆναι τὸν Θεὸν τοὺς προειρημένους ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν διάβολον αἰχμαλωσίας, ὡς μηκέτι μὲν ἐκείνῳ, μόνῳ δὲ Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν λατρεύειν, ἀναστήσειν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὑπισχεθεῖται βασιλείαν τὸν Δαυὶδ, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν, ὃν διαφόρως αἱ Γραφαὶ καὶ τοῦτοι προσείπαν τῷ ὀνόματι. Ὁ μὲν οὖν ἐν τῇ προφητείᾳ Δαυὶδ ὁ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἡμῶν νοούμενος ἀνθρωπος λέγεται· ἡ δὲ ἀνατολὴ ἡ δικαία, ἡ κατ' αὐτὸν ἐνεργοῦσα θεότης, « ἡλιος δικαιοσύνης » ἐν ἄλλοις ὀνομαζομένη· ἐπεὶ καὶ ἐ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει πάντα ἀνθρώπων ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον » οὐκ ἄλλη τις αὐτοῦ τυγχάνει. Τῷ Θεῷ τοίνυν φησὶν οὐκ ἐξολοθρευθήσεσθαι ἀνδρᾶ ἡγούμενον καὶ προστώτα τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ὁ πνευματικὸς οἶκος Ἰσραὴλ· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς κατὰ διάνοιαν ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ διαλείψειν ὁ λόγος προφητεύει, τὸ πνευματικὸν ἀναφέροντας θυμίαμα, καὶ τὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ λόγων (f. 36 v°) εὐώδη καὶ

³ Jer. xxxiii, 14, 15. ⁴ ibid. 17, 18. ⁵ ibid. 20-22. ⁶ Rom. xi, 25. ⁷ Joan. i, 9

⁸ Malach. iv, 2. ⁹ ibid. 25, 26. ¹⁰ Zachar. vi, 12.

ἀναϊμάκτων καὶ καθαρῶν θυσίαν. Εἰ γὰρ μὴ ταῦθ' αὐτοὺς ἐκλάθοιμεν, ὥρα ψευδεῖς ἀπελέγγειν τὰς προφητείας, τῷ μῆτε τὸν θρόνον Δαυὶδ σωματικῶς, μῆτε τὴν ἱερατικὴν λειτουργίαν τὴν τυπικὴν εἰσέτι νῦν συνεστάναι· τῶν μὲν ἐκ σπέρματος Δαυὶδ βασιλέων ἐξ αὐτῶν τῶν Ἱερουσαλήμ χρόνων διαλελοιπότην, τῆς δὲ λευϊτικῆς καὶ ἱερατικῆς λειτουργίας μετ' οὐ πολὺ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας· ἐξ ἧς καὶ εἰς δεῦρο οὐδὲ ἐπιβαίνειν αὐτοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ ἔξεστιν. Καὶ εἰ φάσκοιεν γε οἱ ἐκ περιτομῆς δι' ὃν φασὶ πατριάρχην μὴ ἐκλεῖσθαι τὸ σπέρμα Δαυὶδ, ἀλλ' ἐλεγχτέον τε (γε) αὐτοὺς μὴ δυναμένους ἀποδείξαι καθήμενον αὐτὸν ἐπὶ θρόνου Δαυὶδ, καὶ βασιλεύοντα ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ· ταῦτα γὰρ ἡ προφητεία φησὶ μηδεπώποτε διαλείψειν, ἃ καὶ σαφῶς παρίσταται ἀπὸ τῶν τῆς αἰχμαλωσίας χρόνων διαλελοιπότην, ἐξ οὗ μηδὲ εἰς βασιλεύσας τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ σπέρματος Δαυὶδ ἀποδείκνυται· τί δ' ἂν φησαιεν καὶ περὶ τῆς ἐναργῶς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν καθήμενης ἱερατείας, ἣν μηδεπώποτε ἐξολοθρευθήσεσθαι ἡ προφητεία προαγορεύει;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἴδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, φησὶ Κύριος, καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινὴν· οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν διεθέμην τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαθομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, καὶ ἐγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, φησὶ Κύριος, ὅτι αὐτῇ ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ· μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, φησὶ Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν· καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ λέγων, Γνωθὶ τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσι με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, φησὶ Κύριος· ὅτι ἴσως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. » Σαφῶς ἐν ταῖς ἐπιούσαις ἡμέραις καινὴν διαθήκην ὁ Κύριος διαθήσεσθαι προθεσπίζει· καινὴν δὲ τῷ μὴδὲν ἔχειν ὅμοιον τῇ παλαιᾷ, ἣν διὰ Μωϋσῆως ἐν τῇ ἐρήμῳ δοθεῖσαν προμεμαθήκαμεν. Τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα φαίεν οἱ ἐκ περιτομῆς, ἐναργῶς ἀποδέλπειν ἐπιχειροῦντες ταῖς προφητείας, καὶ μᾶλλον αἰρούμενοι ἀτελεῖς αὐτάς ἐπιδεικνύουσι ἢ πείθεσθαι τῇ ἀληθείᾳ, διὰ τοῦ παραδέχεσθαι τὴν καινὴν τῶν εὐαγγελίων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαθήκην, ἥς παραγενομένης πεπαλαιῶται ἡ πρώτη, πέρασ ἴσχειν ἄρξαμένη ἐξ ὅτου παραγενομένος ὁ Χριστὸς ἐπλήρωσε τὸν λόγον, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας. Ἥξειν μὲν οὖν ἡμέρας ἐν αἷς διαθήσεσθαι φησὶν ὁ Κύριος τὴν καινὴν διαθήκην· τοῦτ' ἔστι τὴν ἐγγραφὸν ἐν τοῖς (ἐντὸς) τῶν εὐαγγελικῶν βιβλίων. Ἐξῆς δ' ἐπιφέρει λέγων ὁ αὐτὸς Κύριος, ὡς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἐν αὐταῖς (f. 37) ταῖς διανοίαις τῶν παραδεχομένων τὴν καινὴν διαθήκην ἐγγράψων τοὺς ἰδίους νόμους, ὥστε αὐτοὺς εἶναι εἰς λαὸν τῷ Θεῷ, καὶ αὐτὸν αὐτοῖς εἰς Θεὸν, οὐδαμῶς ὑπ' ἀνθρωπίνης διδασκαλίας ἐπὶ τὸ γινώσκειν τὸν Κύριον παραγενομένους, αὐτομαθεῖς δ' ὥσπερ, μᾶλλον δὲ θεοδιδάκτους ἐσομένους, ὃ καὶ αὐτὸ καταμάθοι ἂν τίς κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν

A eos adire Jerusalem. Quod si objiciant Judæi per quem dicunt patriarcham non defecisse Davidis semen, respondendum non posse eos hunc ostendere in Davidis solio sedentem, in throno ejus regnantem, atque Israel dominantem. Hæc enim propheta dicit nunquam esse defectura, quæ tamen a captivitatis tempore manifeste defecerunt; ex quo nullus unquam Davidis e semine rex Israel invenitur. Quid et de sacerdotio dicerent, nunc penitus deleto, quod tamen nunquam periturum propheta prænuntiat?

B.

CAPUT XXXVII.

Ex eodem.

« Ecce dies venient, dicit Dominus: et feriam domui Israel et domui Juda fœdus novum; non secundum pactum, quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem eos de terra Ægypti; pactum quod irritum fecerunt, et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus. Sed hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel: Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in corde eorum scribameam: et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum. Et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum, dicens: Cognitoce Dominum: omnes enim cognoscent me, a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus, quia propitiabor iniquitati eorum, et peccati eorum non memorabor amplius¹⁰. » Manifeste in sequentibus diebus novum testamentum Dominus a se ferendum pronuntiat; novum, quippe quod nihil veteri simile haberet, per Moysen in deserto pervulgatum. Quid ad hæc responderent Judæi, oculos a prophetis avertere conantes, easque inexpletas quam veras inveniri malentes, accepto Evangeliorum Salvatoris nostri testamento, quo superveniente prius inveteratum est; quod quidem desinere cœpit ex quo superveniens Christus legem atque de se ipso prophetias implevit. Venturos igitur dicit dies, quibus feriet Dominus testamentum novum, quod in evangelicis scriptum est libris. Dein subjicit dicens ipse Dominus, quod post dies illos in visceribus eorum qui novum acceperint testamentum, leges suas scribet, ut sint illi Deo in populum, ipseque illis in Deum, minime humana doctrina ad Domini scientiam adducti, sed ab ipsismetipsis vel potius a Deo edocti, quæ quidem nostro tempore impleta quisvis facile percipiet. Quippe videre est quomodo in viscera et corda eorum qui per Christum in Deum credunt, novum testamentum Domini que leges scripta sint, perspicenti inter nos multitudinem privatorum hominum hæc

¹⁰ Jer. xxxi, 31-34.

egregia et sapiente præditorum virtute, quam ægre Α πληρούμενον· ἰδοὺ δ' ἂν τις ὄπωρος ἐπὶ τὰς διανοίας
in littèrarum peritissimis atque scripturarum stu- και τὰς καρδίας τῶν διὰ Χριστοῦ εἰς τὸν Θεὸν πεπι-
dio incumbentibus inveneris. στευκώτων ἢ καινὴ διαθήκη καὶ οἱ τοῦ Κυρίου νόμοι

γεγραμμένοι εἰσίν, εἰ καταμάθοι ἐν ἡμῖν πλῆθος ἀνδρῶν παντελῶς ἰδιωτῶν τοιαύτην ἐνεπιδακνυμένων
ἐνάρετον καὶ ἐμφιλόσοφον πολιτείαν, ἣν οὐ ταχέως ἐστὶν εὐρεῖν παρὰ τοῖς φιλολογίαν ἡσυχόσιν, καὶ
μέγα φρονούσιν ἐπὶ τῇ τῶν γραφῶν μελέτῃ.

CAPUT XXXVIII.

E Threnis.

« Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis eorum, cui diximus : In umbra tua vivemus in gentibus ¹⁴. » Hic Christum expresse nominans divinus Spiritus, Judæorum persecutiones prænuntiavit hoc verbo, « captus est in peccatis eorum. » Cujus sub monumento umbraque ipsos victuros esse spiritu prævidebant prophetæ, victurosque in gentibus quæ in Christum credituræ B atque per eum prophetarum Scripturas accepturæ essent.

CAPUT XXXIX.

E Baruch.

« Quis ascendit in cælum, et accepit eam, et eduxit eam de nubibus? Quis transfretavit mare, et invenit illam, et attulit eam super aurum electum? Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitas ejus : sed qui scit universa, novit eam, et adinvenit eam prudentia sua : qui præparavit terram in æterno tempore, et replevit eam pecudibus et quadrupedibus : qui emittit lumen, et vadit : et vocavit illud, et obedit illi in C tremore. Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis, et lætatae sunt : vocavit eas, et dixerunt : Adsumus : et luxerunt ei cum jucunditate, qui fecit illas. Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ ; et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est ¹⁵. » Quis ascendit in cælum, ait, et accepit eam? et reliqua ; comperimus a sancto Apostolo quod « qui descendit Jesus Christus, ipse est et qui ascendit super omnes cælos ¹⁶. » Qui et suscepto Spiritus sancti munere, dimisit atque infudit in eorum animas qui acceperunt illud ; unde in Psalmis dicitur : « Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus ¹⁷. » Post hæc in hoc eodem loco additur : « Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum. » Quis autem ille, nisi qui ascendit in cælum, et descendit? Postquam enim interrogative dictum est : « Quis ascendit in cælum? » respondetur, « hic est Deus noster, et non æstimabitur alius adversus eum ; » quod et apertissime demonstrant hæc quæ inferius subjiciuntur, « Post hæc in terris visus est et cum hominibus conversatus est. » Adversus illud igitur Dei Verbum manifestum est quod non æstimabitur alius eorum qui vocati sunt dii. « Post hæc, ait,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΗ΄.

Ἀπὸ τῶν Θρήνων.

« Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν, οὐ εἴπομεν, Ἐν τῇ σκιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Καὶ ἐναυθα τὸν Χριστὸν διαβήδη ὀνομάσαν τὸ θεῖον Πνεῦμα, τὴν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλήν προυθέτισεν διὰ τοῦ, « συνελήφθη ἐν ταῖς διαθοραῖς αὐτῶν. » τοῦτου δὲ ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν σκιάν ζησομένους ἑαυτοὺς τῷ πνεύματι προεώρων οἱ προφήται, καὶ ζησομένους ἐν τοῖς ἔθνεσι τοῖς μέλλουσιν εἰς τὸν Χριστὸν πιστεῦειν, καὶ δι' αὐτοῦ τὰς τῶν προφητῶν παραλέχεσθαι Γραφάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΘ΄.

Ἀπὸ τοῦ Βαρούχ.

« Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἔλαβεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ἐκ τῶν νεφελῶν ; Τίς διέβη πέραν θαλάσσης, καὶ εὗρεν αὐτήν, καὶ ὄσει αὐτὴν χρυσοῦ ἐκλεκτοῦ ; Οὐκ ἐστὶν ὁ γινώσκων τὴν ὁδὸν αὐτῆς, οὐδὲ ὁ ἐνθυμούμενος τὴν τρίβον αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ εἰδὼς τὰ πάντα γινώσκει αὐτήν, ἐξεῦρεν αὐτήν τῇ συνέσει αὐτοῦ· ὁ καὶ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, ἐνέπλησεν αὐτήν κτηνῶν τετραπόδων. Ὁ ἀποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ἐκάλεσεν αὐτὸ, καὶ ὑπήκουσεν αὐτῷ τρόμπῳ. Οἱ δὲ ἀστέρες Ἐλαμφαν ἐν ταῖς φυλακαῖς αὐτῶν, καὶ εὐφράνθησαν· ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ εἶπον, Πάρεσμεν· Ἐλαμφαν μετ' εὐφροσύνης τῷ ποιήσαντι αὐτούς. Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν, φησὶ, καὶ ἔλαβεν αὐτήν, καὶ κατεβίβασεν αὐτήν ; καὶ τὰ ἐξῆς· διδασκόμεθα δὲ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου ὡς ἄρα « ὁ καταβάς Ἰησοῦς Χριστὸς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. » ὅς καὶ λαβὼν τὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος δωρεάν κατεβίβασέ τε καὶ ἐξέχεεν ἐπὶ τὰς τῶν παραδειξιμένων αὐτῶν (ἦν) ψυχάς· ὁθεν καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται τὸ, « Ἀναβάς εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσας (l. 57, v°) αἰχμαλωσίαν, ἔλαβε δόματα ἐν ἀνθρώποις. » Ἐξῆς δὲ ἐν τῇ προκειμένῃ γραφῇ ὁ λόγος φησὶν, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » τίς δὲ οὗτος, ἢ ὁ ἀναβάς εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ καταβάς ; Τῷ γὰρ « Τίς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανὸν ; » ἐρωτηματικῶς εἰρημένῳ ἀποδέδοται τὸ, « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. » σαφέστερον τοῦτο δηλοῖ τὸ ἐξῆς εἰρημένον, τὸ, « Μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Πρὸς τοῦτον οὖν δηλον ὅτι τὸν τοῦ Θεοῦ Ἄδγον οὐ λογισθήσεται ἕτερος

¹⁴ Thren. iv, 20. ¹⁵ Baruch. iii, 29-38. ¹⁶ Ephes. iv, 10. ¹⁷ Psal. lxxvii, 19.

τῶν ἐπικτητῆν τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν ἐσχηκότων. « Μετὰ τοῦτο δὲ, φησὶν, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη » δῆλον ὅτι μετὰ τὸ διὰ νόμου καὶ προφητῶν τὴν πᾶσαν ὁδὸν τῆς ἐπαγγελίας δεδοκάναι. « ἐξεῦρεν γὰρ, φησὶ, πῖσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· εἶτα « μετὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ.

« Ἀντί τούτου τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ, ἐγὼ κρίνω ἀναμέσον προβάτου ἰσχυροῦ καὶ ἀναμέσον προβάτου ἀσθενοῦς. Ἐπὶ ταῖς πλευραῖς καὶ τοῖς ὤμοις διωθεῖσθε, καὶ τοῖς κέρασιν ὑμῶν ἐκεραιζέτε· πᾶν τὸ ἐκλαίπον ἐξεθλίψατε. Καὶ σώσω τὰ πρόβατά μου, καὶ οὐ μὴ ὦσιν ἐτι εἰς προνομῆν, καὶ κρινῶ ἀναμέσον κριοῦ πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω αὐτοῖς ποιμένα ἕτερον· καὶ ποιμανεῖ[ς] αὐτούς, τὸν δοῦλόν μου Δαυὶδ, καὶ ἔσται αὐτῶν ποιμῆν, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν· ἐγὼ Κύριος λελάληκα. Καὶ διαθήσομαι τῷ Δαυὶδ διαθήκην καινὴν, διαθήκην εἰρήνης. » Ἐπεὶ καὶ ἐν ἄλλοις τὸν προφητευόμενον Δαυὶδ οὐκ ἄλλον ἀποδοίμενον τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γεγεννημένου Σωτῆρος ἡμῶν, τούτου δὴ χάριν καὶ ἐνθάδε τὴν περικοπήν ἐπεσημηνάμεθα· τίς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη, ὁ ποιμαίνειν μέλλων τὰ τοῦ Κυρίου πρόβατα μετὰ τὸ κριθῆναι αὐτὰ ὑπ' αὐτοῦ, ἢ ὁ μόνος καλῶς ποιμῆν, ὁ μὴ ὑπεριδῶν διωθόμενα καὶ διολλύμενα ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰ λογικά τῆς ἰδίας αὐτοῦ ποιμνῆς πρόβατα, ἀλλὰ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας, ὧν ἄρχοντα ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ καταστήσειν ἐπαγγέλλεται μετὰ τὸν κρίσεως καιρὸν, διαθησόμενος αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, ὅτε, ὑποταγέντων αὐτῷ τῶν ἐχθρῶν, ἔσχατος πάντων καὶ αὐτὸς ὁ νῦν ἀντικείμενος τῷ λόγῳ καὶ τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ ζωῇ θάνατος καταργηθήσεται;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Τάδε λέγει Κύριος, Ἰδοὺ, ἐγὼ λαμβάνω πάντα οἶκον Ἰσραὴλ ἐκ μέσου τῶν ἐθνῶν, οὐ εἰσέλθοσαν ἐκεῖ, καὶ συνάξω αὐτούς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ δώσω αὐτούς εἰς ἔθνη ἐν τῇ γῇ μου, καὶ ἐν τοῖς ὕρεσιν Ἰσραὴλ· καὶ ἄρχων εἰς ἔσται αὐτῶν, καὶ οὐκ ἔσονται οὐκέτι εἰς δύο ἔθνη· οὐδ' οὐ μὴ διαιρεθῶσιν εἰς δύο βασιλείας, ἵνα μὴ μαίλωνται· ἐτι ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ ῥύσομαι αὐτούς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ὧν ἤμαρτον (f. 38) ἐν αὐταῖς, καὶ καθαριῶ αὐτούς ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, ὧν ἤμαρτον ἐν αὐταῖς, καὶ καθαριῶ αὐτούς, καὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ ὁ δοῦλός μου Δαυὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν ἔσται ποιμῆν εἰς πάντων, ὅτι ἐν τοῖς προστάγμασι μου πορεύσονται, καὶ τὰ κριματά μου φυλάξουσιν καὶ ποιήσουσιν αὐτά, καὶ κατοικήσουσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐγὼ δέδωκα τῷ δούλῳ μου Ἰακώβ, οὐ κατέκρησαν ἐκεῖ οἱ πατέρες αὐτῶν, καὶ κατοικήσουσιν ἐπ' αὐτῆς αὐτοῖ· καὶ Δαυὶδ ὁ δοῦλός μου ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ διαθήσομαι αὐτοῖς διαθήκην εἰρήνης, καὶ

¹⁵ Ezech. xxxiv, 20-25.

A in terris visus est; » scilicet, ut constat, postquam omnis Evangelii via per legem et prophetas aperta est. « Adinvenit enim, ait, omnem viam disciplinæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo; » dein, « post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. »

CAPUT XL.

Ex Ezechiele.

« Hæc contra dicit Dominus : Ecce ego judico inter pecus pingue et pecus inacilentum : pro eo quod lateribus et humeris impingebatis, et cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora, donec dispergerentur foras : salvabo gregem meum, et non erit ultra in rapinam, et judicabo inter pecus et pecus. Et suscitabo super eos pastorem unum, qui pascat eos, servum meum David : ipse pascet eos, et ipse erit eis in pastorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum : et servus meus David princeps in medio eorum : ego Dominus locutus sum. Et faciam cum David pactum novum, pactum pacis¹⁵. » Jam alibi nuntiatur prophetiis David non alium esse ostendimus ac e semine David ortum Salvatorem nostrum ; hic quoque de eodem hunc accipimus locum. Quis enim alius esset Domini pecora judicaturus pasturusque, nisi solus bonus Pastor, qui non contempsit dispersa et perdita ab adversariis potestatibus spiritualia proprii ipsius ovilis pecora, sed animam suam pro eorum salute posuit ; quemque Deus et Pater ejus principem eorum post judicii tempus constituet, initurus cum eo pacis pactum, cum subditis ipsi inimicis suis, postrema omnium atque rationi, et sapientiæ, et vitæ adversa mors delebitur ?

CAPUT XLI.

Ex eodem.

« Hæc dicit Dominus : Ecce ego assumam omnem domum Israel de medio nationum, ad quas abierunt : et congregabo eos undique in terram Israel, et faciam eos in gentem unam in terra mea et in montibus Israel, et rex unus erit omnibus imperans : et non erunt ultra duæ gentes, nec dividuntur amplius in duo regna. Neque polluentur ultra in idolis suis : et salvos eos faciam de universis sedibus, in quibus peccaverunt, et emundabo eos : et erunt mihi populus, et ego ero eis Deus. Et servus meus David rex super eos, et pastor unus erit omnium eorum : in judiciis meis ambulabit, et mandata mea custodiet, et facient ea. Et habitabunt super terram, quam dedi servo meo Jacob, in qua habitaverunt patres vestri : et habitabunt super eam ipsi, et filii eorum, et filii filiorum eorum, usque in sempiternum : et David servus meus princeps eorum in perpetuum. Et percutiam illis foedus pacis, pactum sempiternum erit eis : et fundabo eos, et multiplicabo, et dabo sanctifica

tionem meam in medio eorum in perpetuum; et erit tabernaculum meum in eis: et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes quia ego Dominus sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuum ¹⁶. » Post dispersionis spiritualis verique Israel congregationem, et post perditarum domus Israel ovium inventionem, plenitudine gentium consummata, tunc Dominus ipse futuro ejus populo se fore Deum, ejusque servum David principem constituturum in medio eorum, qui pascet eos et dominabitur eis non parvo et brevi tempore, sed in sempiternum, pollicetur. Existiment igitur, licet, Judæi hominem illum filium Jesse Scriptura prænuntiari eis, regnum ejus terrestre sibi fingentes, Deique promissa in corruptibilibus terrestribusque et divina promissione indignis expectantes: nos vero minime congruere cum divinis promissis, neque ad Davidem ipsum spectare quæ quasi de eo dicta sunt, persuasum habentes, hæc de Salvatore Dominoque nostro Jesu Christo e semine ejus secundum carnem genito accipimus, prophetias huic magis convenire quam ipsi David reputantes, in eis quæ quasi de persona David in sacris Scripturis leguntur; hæc scilicet: « Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te ¹⁷; » atque illa: « Constitutes me in caput gentium, » quæ in decimo septimo psalmo dicuntur ¹⁸; ubi rursus quasi de ejus persona legitur: « Populus quem non cognovi, servivit mihi; in auditu auris obedivit mihi ¹⁹. » De quo enim Deus dixisse existimandus est: « Ipse invocabit me, Pater meus es tu ²⁰, » atque; « Et ego primogenitum ponam eum ²¹, » nisi de Salvatore nostro, unigenito ejus Filio? Quid enim singulare præ cæteris prophetis justisque viris evenit Davidi, ut quasi de ipso solo diceretur prophetizareturque eum regem surrecturum esse pastoremque Dei ovium? Hæc igitur omnia videntes, atque Isaïæ prophetiam attendentes, post Davidis mortem hæc alia prænuntiantem de Christo: « Egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet: et requiescet super eum Spiritus Domini ²²; » et quæ sequuntur, sicut ea quæ nunc scrutamur, de ipso quasi de Davide dicta credidimus. Solus enim Christus Dei, metaphorice David appellatus, bonus pastor invenitur, dux et salvator Dei gregis et Ecclesiæ factus; qui rex super omnem spiritualem Israel a Patre constituendus, soluta a Domino populi ejus captivitate prophetizatur.

θεοῦ, κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς προσγορίας καὶ Δαυὶδ χρηματίσας, ποιμὴν ὁ καλῶς ἀναδέδεικται, ἀρχηγὸς καὶ Σωτὴρ τῆς τοῦ Θεοῦ ποιμνῆς τε καὶ Ἐκκλησίας γεγεννημένος· ὃς βασιλεὺς ἐπὶ πάντα τὸν νοητὸν Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς κατασταθῆσθαι μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ προφητεύεται.

CAPUT XLII,
Ex Daniele.

Hæc Daniel dicit: « In diebus autem regnorum

διαθήκη αἰώνιος ἔσται μετ' αὐτῶν· καὶ θῆσω τὰ ἁγία μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἔσται ἡ κατασκήνωσίς μου ἐν αὐτοῖς, καὶ ἔσονται μοι εἰς λαὸν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν. Καὶ γνώσονται τὰ ἔθνη ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ ἁγιάζων αὐτούς, ἐν τῷ εἶναι τὰ ἁγία μου ἐν μέσῳ αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. » Μετὰ τὴν τῆς διασπορᾶς τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ ἐπισυναγωγὴν, καὶ μετὰ τὴν εὐρεσιν τῶν ἀπολωλότων προβάτων οἴκου Ἰσραὴλ, τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν προεισεληλυθότος, τὴν καὶ αὐτὰ ὁ Κύριος αὐτῶν μὲν ἔσεσθαι εἰς Θεὸν τῷ ἔσομένῳ αὐτοῦ λαῷ, τὸν δὲ δοῦλον αὐτοῦ Δαυὶδ ἀρχοντα θῆσειν ἐν μέσῳ αὐτῶν, ποιμανοῦντα αὐτούς καὶ ἀρχοντα αὐτῶν οὐκ ἐπ' ὀλίγον καὶ βραχύν τινα χρόνον ἀλλ' ἐπὶ τὸν αἰῶνα ὑποσχεῖται. Οἰέσθωσαν μὲν οὖν τὸν ἀνθρώπων ἐκείνων τὸν υἱὸν Ἰεσσαὶ καταπαγγέλλεσθαι τὸν λόγον αὐτοῖς οἱ ἐκ περιτόμης, βασιλείαν αὐτοῦ σωματικὴν αὐθις φανταζόμενοι, καὶ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Θεοῦ ἐν φαρτοῖς καὶ γηϊοῖς καὶ θείας ἀναξίους ἐπαγγελίας παραδοκοῦντες· ἡμεῖς δὲ μηδαμῶς ἀρμόζειν μήτε θείαις ὑποσχέσεσι, μήτε μὴν εἰς αὐτὸν ἀναφέρεσθαι τὸν Δαυὶδ, τὰ ὡς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα περὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸν κατὰ σάρκα γενόμενον Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκλαμβάνωμεν, τὰς προφητείας τούτου μᾶλλον ἀρμόζειν ἢ περὶ ἐκεῖνον τῷ Δαυὶδ οἰόμενοι, τὰ ὡς ἂν ἐκ προσώπου Δαυὶδ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς ἐμπερόμενα· οἶδόν ἐστιν τὸ, « Κύριος εἶπεν πρὸς με, Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε· » καὶ τὸ, « Καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν, » λεγόμενον ἐν ἱζ' ψαλμῷ· ἐνθα πάλιν ὡς ἐκ προσώπου αὐτοῦ λέλεκται τὸ, « Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι· εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου. » Περὶ τίνος δὲ ἄλλου προσήκει [v] τὸν Θεὸν φάσκειν ὑπονοεῖν τὸ, « Αὐτὸς ἐπικαλέσεται με, Πατὴρ μου εἶ σύ· » καὶ τὸ, « Κἀγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτὸν, » ἢ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τοῦ μονογενοῦς παιδὸς αὐτοῦ; Τί γὰρ ἐξαίρετον παρὰ τοὺς λοιποὺς προφήτας τε καὶ δικαίους ἀνδρας κατωρθῶτο τῷ Δαυὶδ, ὡς περὶ μόνου αὐτοῦ ταῦτα λέγεσθαι, καὶ αὐτὸν προφητεύεσθαι αὐθις ἀναστήσεσθαι βασιλεῖα τε καὶ πθιμένα τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων; Ταῦτα δὴ πάντα συνορῶντες, ἐπιστάντες τῇ τοῦ Ἰεσσαίου προφητεῖα μετὰ τὴν τοῦ Δαυὶδ τελευτὴν ἀνακηρυτταύση τὰ τε ἄλλα περὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὸ, « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ (f. 38, v°) Θεοῦ· » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς εἰκότως περὶ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ ἐνθάδε, ὡς περὶ Δαυὶδ προφητεύμενα, λέγεσθαι πεπεσμένα. Μόνος γὰρ ὁ Χριστὸς τοῦ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.
Ἀπὸ τοῦ Δανιήλ.

Δανιήλ ἐστὶν ὁ φάσκων· « Καὶ ἐν ταῖς χρόνοις τῶν

¹⁶ Ezech. xxxvii, 21-23. ¹⁷ Psal. ii, 7. ¹⁸ Psal. xvii, 44. ¹⁹ ibid. 45. ²⁰ Psal. lxxviii, 27. ²¹ ibid. 28. ²² Isa. xi, 1, 2.

βασιλείων ἀναστήσει ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἄλλην, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας ἔσται καὶ οὐ φθαρήσεται, καὶ αὕτη ἡ βασιλεία ἄλλο ἔθνος οὐ μὴ ἐάσει, πατάξει δὲ καὶ ἀφανίσει τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη στήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, καθάπερ ἑώρακας ἐξ ὄρους τμηθέντα λίθον ἀνευ χειρῶν, καὶ συνήλωσε τὸ σπαρακόν, τὸν σίδηρον, καὶ τὸν χαλκόν, καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τὸν χρυσόν. » Καὶ ταῦτα περὶ τῆς ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰῶνων γενησομένης τοῦ Χριστοῦ βασιλείας δηλοῦται· ὁ γὰρ τοῖς λίθος, ὁ ἐξ ὄρους τμηθεὶς ἀνευ χειρῶν, σύμβολον ἂν εἴη τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἄλλαις προφητείαις λίθου προσαγορευθέντος, ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον ἀκρογωνιαίον ἐκλεκτὸν ἐντιμον· » καὶ, « Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. » Τοῦτον οὖν φησὶν ὁ παρῶν λόγος τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας καθελόντα καὶ συντρίβοντα καθέξειν τὴν τῶν ἁγίων βασιλείαν εἰς τὸν αἰῶνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ναβουχοδονόσορ ὁ βασιλεὺς τοὺς περὶ τὴν Ἀνανίαν εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς ἐμβαλὼν, ὡς ἔγνω μὴδὲν αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἠδικημένους, αὐτόπτης τοῦ παραδόξου γενόμενος, τοῖς ἑαυτοῦ φίλοις εἰρηκῶς ἀναγέγραπται· « Οὐχὶ τρεῖς ἄνδρας ἐβάλομεν ἐν μέσῳ τοῦ πυρὸς; » συμφησάντων δὲ αὐτῶν, « Ἰδοὺ ἐγὼ, φησὶν, ὄρω ἄνδρας τέσσαρας λελυμένους, καὶ περιπατοῦντας ἐν τῷ πυρὶ, καὶ φθορὰ οὐδεμία ἔστιν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἡ ὄρασις τοῦ τετάρτου ὁμοίωμα υἱοῦ Θεοῦ· » ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Ἑβραϊκὸν « ὁμοίωμα Ἰησοῦ Θεοῦ » περιέχει, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ὁμοίως ἐκδεδώκασι ἐρμηνευταί· τούτου δὲ οὖν ἐνεκαζήτημειωσάμεθα τὸν τόπον, ὡς καὶ ἐντεῦθεν σημαينوμένης τῆς τοῦ Ἰησοῦ Θεοῦ προσηγορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Ἐν τοῖς ὁράμασι δὲ Δανιὴλ φησὶν· « Ἐθαύρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, καὶ ἰδοὺ, ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ προσηγάθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἐξουσία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρέλεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Συνάδει ταῦτα τῆ τοῦ αὐτοῦ Δανιὴλ προφητείας προθεσπιζούσης περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας κατὰ τὸν λίθον τὸν ἀποτμηθέντα ἐξ ὄρους ἀνευ χειρῶν· τίς γὰρ ἂν ἄλλος, ὁ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἐπὶ τῶν νεφελῶν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν φθάνων, εἴη ἢ ὁ εἰπὼν Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ δι' ἡμᾶς μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ υἱὸς ἀνθρώπου γενόμενος, « Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγω; » ὃς καὶ παρόντων τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν, « βλεπόντων αὐτῶν, ἐπήρθη, καὶ νεφέλῃ ὑπέλα-

illorum suscitabit Deus cœli alterum regnum, quod in æternum erit et non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur : comminet autem et consumet universa regna hæc : et ipsum stabit in æternum : secundum quod vidisti, quod de monte abscissus est lapis sine manibus, et comminuit testam, et ferrum, et æs, et argentum, et aurum 22. » Et hæc de Christi in consummationem sæculi regno referuntur. Lapis enim de monte sine manibus abscissus, symbolum esset Verbi Dei, ut in aliis ostenditur prophetiis his verbis : « Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem probatum, angularem 23; » atque : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli 24. » Hunc enim ait præsens locus regna mundi, principatus, potestates et mundi rectores evertentem et delentem, sanctorum regnum in perpetuum occupaturum esse.

CAPUT XLIII.

Ex eodem.

Nabuchodonosor rex, conjectis in fornacem ignis Anania ejusque sociis, cum comperisset eos igne illæsos, ipseque miraculi testis esse voluisset, amicis suis dixisse fertur : « Nonne tres viros nimis in medium ignis compeditos 25? » Cui cum isti respondissent, vere hoc esse, « Ecce ego, ait, video quatuor viros solutos et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quartæ similis Filio Dei 26. » Hebraicus textus « similitudinem Filii Dei » fert, alique similiter ediderunt interpretes. Idcirco hunc notavimus locum, utpote hic designata Filii Dei denominatione.

CAPUT XLIV.

Ex eodem.

In visionibus Daniel dicit : « Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat, et usque ad Antiquum dierum pervenit : et in conspectu ejus obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, et honorem, et regnum : et omnes populi, tribus, et linguæ ipsi servient : potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur : et regnum ejus quod non corrumpetur 27. » Consentiant hæc cum ejusdem Danielis prophetia de Christi regno prænuntiante per lapidem de monte sine manibus abscissum. Quis enim alius, quasi Filius hominis cum nubibus cœli veniens, et usque ad Antiquum dierum perveniens esset, nisi Dominus noster Jesus Christus, propter nos formam servi accipiens, et filius hominis factus dicensque : « A Deo exivi et ad Deum vado 28? » Qui et coram discipulis suis : « Videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum 29. » Cumque intuerentur in

22 Dan. II, 41, 45. 23 Isa. xxviii, 16. 24 Psal. cxviii, 22. 25 Dan. III, 91. 26 ibid. 92. 27 Dan. vii, 13, 14. 28 Joan. xiii, 3. 29 Act. I, 9.

cælum, ecce viri duo in vestibus albis visi, eos de secunda ejus manifestatione certiores fecerunt, eundem rursus in nube venturum prædicentes. Christo igitur soli a Patre data est potestas, et honor et regnum, ut omnes eum adorent gentes, « omnisque lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris »³⁰.

CAPUT XLV.

Ex eodem.

Precanti Danieli in omni populi captivitate Babylonis atque in Jerusalem solitudine, Gabriel visus est archangelus simulque ostendit septuaginta annorum captivitatis finem, et Jerusalem restorationem, tempusque ab illa restauratione usque ad adventum Christi, ac secundum postea urbis excidium, totiusque gentis servitutem, quæ post Christi Incarnationem consummata erit. Hæc sunt igitur hujusce loci verba: « Daniel, nunc egressus sum ut docerem te, et intelligeres. Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autem veni ut indicarem tibi, quia vir desideriorum es: tu ergo animadverte sermonem, et intellige visionem. Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum, et super urbem sanctam tuam, ut consummetur prævaricatio, et finem accipiat peccatum, et deleatur iniquitas, et adducatur justitia sempiterna, et impleatur visio, et prophetia, et ungetur Sanctus sanctorum. Scito ergo et animadverte: ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt: et rursus ædificabitur platea, et muri, in angustia temporum. Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus: et non erit ejus populus, qui eum negaturus est. Et civitatem, et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. Confirmabit autem pactum multis hebdomada una: et in dimidio hebdomadis deficiet hostia et sacrificium: et erit in templo abominatio desolationis: et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio »³¹.

ἰερὸν βδελύγμα τῶν ἐρημώσεων, καὶ ἕως συντελείας

Eorum qui præcitas hebdomades scrutati sunt, unum novimus Africanum qui eas accuratius feliciterque examinaverit. Necesse ideo videtur mihi ejus in hunc locum elucidationem in medium afferre, dein speculari si quid et ipsi ex eo possumus inducere. Scribit igitur in quinto *Chronographiarum* libro his verbis (4):

CAPUT XLVI.

Ex Africano.

« Hic prophetiæ locus multa et vix credenda nun-

³⁰ Philipp. II, 11. ³¹ Dan. IX, 22-27.

(4) Confer Euseb. *Demonst.* VIII, p. 589; Hieron. in *Dan.* I, V, p. 682.

ἀθεν αὐτῶν, ὅτε καὶ ἀτενιζόντων εἰς τὸν οὐρανὸν ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐν ἐσθήσεσι λαμπραῖς ὑφθέντες, τὰ περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας αὐτοὺς ἐδίδασκον, αὐθις ἐν νεφέλῃ παραγενέσθαι αὐτὸν προλέγοντες. Τῷ οὖν Χριστῷ μόνῳ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδόθη καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, ὥστε πάντα τὰ ἔθνη λατρεύειν αὐτῷ, καὶ « πᾶσαν γλῶσσαν ἐξομολογῆσαι, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Τοῦ αὐτοῦ.

Εὐξαμένῳ τῷ Δανιὴλ περὶ τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ παντὸς λαοῦ, περὶ τε τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ, Γαβριὴλ ἐπιφανεὶς ἀρχάγγελος ὁμοῦ τε αὐτῷ σημαίνει τὸ συμπέρασμα τῆς ἑβδομηκονταετοῦς αἰχμαλωσίας, καὶ τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸν τε ἀπὸ τῆς ἀνανέωσης ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν χρόνον, καὶ τὴν μετὰ ταῦτα γενησομένην δευτέραν ἄλωσιν τῆς πόλεως, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσιν ἀνδραποδισμὸν τοῦ παντὸς ἔθνους, τὸν μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἐπιτελεσθέντα. Ἔχουσι δὲ αὐτοῦ τοῦτον τὸν τρόπον αἱ λέξεις: « Δανιὴλ, νῦν ἐξῆλθον συμβιβάσαι σε σύνεσιν· ἐν ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου ἐξῆλθεν λόγος, καὶ ἐγὼ ἦλθον τοῦ ἀναγγεῖλαι σοι, ὅτι ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν σὺ εἶ, καὶ ἐνοσηθητι ἐν τῷ ῥήματι, καὶ σύνες ἐν τῇ ὀπτασίᾳ. Ἐβδομηκοντα ἑβδομάδες συνετήθησαν ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ συντελεσθῆαι ἁμαρτίαν, καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ ἀπολεῖσθαι τὰς ἀνομίας, καὶ τοῦ ἐξιλιάσασθαι ἀδικίας, καὶ ἀγαγεῖν δικαιοσύνην αἰώνιον, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασιν καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι ἅγιον ἁγίων. Καὶ γνώση καὶ συνήσεις· ἀπὸ ἐξόδου λόγων (ου) τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησῆαι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ζ', καὶ ἑβδομάδες εβ'· καὶ ἐπιστρέψει, καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία, καὶ τεῖχος, καὶ κενωθήσονται οἱ καιροί. Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς εβ' ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, καὶ κοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συνετημημένου ἀφανισμοῖς. Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μια· καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Τῶν εἰς τὰς προκειμένας ἑβδομάδας ἐπιβεβληκότων μόνον ἴσμεν Ἀφρικανὸν ἀκριβέστατα καὶ μᾶλλον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐπιτετευγμένως τεθεωρηκότα· καὶ δὴ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι πρῶτον αὐτοῦ τὴν εἰς (f. 39 v°) τοὺς τόπους διήγησιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, εἶθ' οὕτως ἐπιστρέψασθαι, εἰ τι ἄρα καὶ αὐτοὶ δυναμῆθα συμβαλέσθαι τῷ λόγῳ. Γράφει δὴ οὖν ἐν πέμπτῳ τῶν *Χρονογραφιῶν* κατὰ λέξιν οὕτως·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΣ'.

Ἀφρικανοῦ.

« Ἡ μὲν οὖν περιχοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλά τε

καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δ' ὡν χρεῖα περὶ τε τοὺς χρόνους καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα μετὰ ἑβδομάδας ὁ μέλλοντος ἐπιφαινεσθαι, δηλον· ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος ἡ ἀπὸ τούτου τὰ παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι συντελοῦνται διὰ τὴν ἀφῆσιν, αἱ τε ἀνομίαι ἐξίλασμά μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἀπαλείφονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται (παρὰ) τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητεῖαι μέχρις Ἰωάννου· χρίεται Ἅγιος ἁγίων· πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας οὐκ ὄντα ταῦτα προσδοκᾶτο μόνον. Ἀρξασθαι δὴ τῶν ἀριθμῶν, τοῦτ' ἔστι τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἃ ἔστιν ἔτη υἷ', ὁ ἕγγελος ὑποτίθεται· ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομησθαι Ἱερουσαλήμ·) συνέθη δὲ αὐτὰ ἐπὶ Ἀρταξέρξου Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ εἰ. Νεεμίας γὰρ ὁ τούτου οἰνοχόος δεηθεὶς ἀποκρισεώς τε ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ, καὶ λόγος ἐξῆλθεν κελεύων ταῦτα· μέχρι γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βουλομένων ἕκατον ἔκουσιασὶ καταπέμψαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἅμα Ἐζρα, τὸν νεῶν οἰκοδομεῖν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τείχος τῇ πόλει περιβαλεῖν, ὡς οὐ κεκελευσμένον τούτου. Ἐμῖνεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου εἰκοσαετοῦς, Περσῶν δὲ ἡγεμονίας πεντεκαίδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ, ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ ρπέ' ἔτη· καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν, Νεεμίας τε καταπεμφθεὶς τοῦ ἔργου πρόεστη, ἡ δὲ οἰκοδομὴ πλατεία καὶ περὶ τείχος, ὡς προφητεῦθη· κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται.

Εἰ γὰρ ἄλλοθεν ποθεν ἀριθμεῖν ἀρξαίμεθα καὶ οὐκ ἐνεῦθεν, οὔτε ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλείστα ἄτοπα ἀπαντήσεται· ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου καὶ τῆς πρώτης καταπομπῆς τὴν ἀρχὴν ποιησόμεθα τῆς ἀριθμήσεως τῶν ὁ ἑβδομάδων, ἔτη ρ' καὶ προσέτι περισσεύει, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προεφίτευσεν, πολλῷ δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας· εὐρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἔτεσιν σλ' περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἔτη τ' παρατείνασαν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἔτος ἑκαταδέκατον εἰς ἔτη ξ'· ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ὁ ἑβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστοῦ συντελοῦνται χρόνον κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικίσων ἐπέμφθη, ἔπει πεντεκαίδεκάτῳ καὶ ἑκατοστῷ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ τε Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῷ ἔτει καὶ Ὀλυμπιάδος (f. 40) ὀδοηκοστῆς τρίτης ἔτει τετάρτῳ, ἐπὶ τούτων τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ἑκαταδέκατον, ἔτη συνάγεται νοε', ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἐνεήκοντα ἔτη γίνονται κατὰ τὸν σεληναίων μῆνα τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξαριθμουμένων, ὃς ἔστιν, ὡς πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν εἰκόσι· ἐννέα ἡμισυ· οὕτως τοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τεξ' τε-

lat. Nunc igitur de temporibus, rebusque quæ ad ea pertinent tempora, nobis disserendum est. Quod quidem de Christi adventu hæc dicuntur post hebdomades lxx venturi, apertum est. Etenim a Salvatoris tempore inveterascunt prævaricationes, finem accipiunt per redemptionem peccata, delentur propitiationis sacrificio iniquitates cum prævaricationibus, et pro legis justitia sempiterna annuntiat justitia, visiones scilicet et prophetiæ usque ad Joannem; ungitur Sanctus sanctorum. Ante enim Salvatoris incarnationem hæc nondum erant, tantummodo expectabantur. Annorum supputationem, lxx scilicet hebdomades, seu cdx annos, incipit angelus (ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem.) Evenerunt hæc Artaxerxis Persarum regis anno vicesimo. Nehemias enim, ejus pincerna, precatus responsum accepit ut ædificaretur Jerusalem, et exivit sermo hæc præcipiens; etenim usque ad hoc temporis urbs deserta fuerat. Cyro post septuaginta captivitatis annos quoslibet sponte remittente, alii cum Jesu summo sacerdote et Zorobabel profecti, alii deinde cum Esdra, templum quominus ædificarent, mœnibusque urbem cingerent, primo impediabantur, quasi hoc non imperato. Expectatum est igitur usque ad Nehemiam, Artaxerxisque regni vicesimum annum, Persarum autem imperii quintum decimum; et centesimum, clxxxv ab oppugnata Jerusalem annis. Tunc rex Artaxerxes urbem ædificari jussit, missusque Nehemias qui operi præset; ideo ædificata est platea, mœniaque circum educta sunt, juxta prophetiam: ex quo nobis ad Christum lxx hebdomades sunt numerandæ.

Si enim aliter numerare inceperimus, nec tempus congruit, pluraque intempeste occurrunt. Nam si a Cyro primaque dimissione lxx hebdomadam numerum supputare inciperemus, centum anni supersunt, pluresque si ab illa die qua Danieli angelus prophetizavit, et multo plures etiam si a captivitatis initio. Invenimus enim Persarum regnum ccxxx annorum spatio circumscriptum, Macedonum vero ccc, ex quo ad Tiberii Caesaris annum sextum decimum sexaginta anni effluxere. Sed ab Artaxerxe lxx hebdomades ad Christi tempus juxta Judæorum numeros consummantur. Etenim a Nehemia, quem Artaxerxes ad instaurandam Jerusalem misit, anno quinto decimo et centesimo Persarum regni, ipsiusque Artaxerxis regni vicesimo anno, olympiadis vero octogesimæ tertię anno quarto, usque ad hoc tempus, olympiadis scilicet ducentesimæ secundæ annum ii, imperii vero Tiberii Cæsaris annum sextum decimum, anni elapsi sunt cdxlxxv, vel cdxix juxta Hebræos mensibus annum lunaribus numerantes, qui sunt dierum xxix et dimidii; cum igitur cclxxv dierum et quadrantis sit anni cyclus, lunarem annum undecim excedit diebus, et quadrante. Quapropter Græci et Judæi embolimæos tres menses octo

annis superaddunt; namque octies undecim et quadraginta tres efficiunt menses. Anni igitur cdlxxv octies lxx continent, et tres menses embolimæ cuique octavo anno additi, ferme quindecim annos, paucissimis exceptis diebus, complent. Sic igitur cdlxxv annis lxx constant hebdomades.

λιμου τῆ ὀκταετία, γίνονται ἑτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἔτεσιν αἱ ὀ ἑβδομάδες συντελοῦνται.

Hæc quidem in hunc locum Africanus disseruit. Videamus et nos, post hanc interpretationem, an aliter intelligere possimus, ne videamur, omissis a Cyro ad Artaxerxem temporibus, haud ingenuam interpretationem præbere, nec rationem afferre discriminis quod est inter septem hebdomades et sexaginta duas, sicut divina ostendit Scriptura, non sine verissimo ac profundissimo consilio, his verbis: « Scito ergo et animadverto: ab exitu sermonis, ut iterum ædificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem, hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ erunt: et rursus ædificabitur platea, et muri. » Attendas enim an vi ducta fieret interpretatio, tempora numerantibus ab ipso Cyro, de quo Daniel prophetizat. Hic nempe primus responsum de Jerusalem instauratione edixit, teste Esdra his verbis: « In anno primo Cyri regis Persarum, ut compleretur verbum Domini ex ore Jeremiæ, suscitavit Dominus spiritum Cyri, regis Persarum: et traduxit vocem in omni regno suo, etiam per Scripturam dicens: Hæc dicit Cyrus rex Persarum: Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli, et ipse præcepit mihi ut ædificarem ei domum in Jerusalem, quæ est in Judæa. Quis est in vobis de universo populo ejus? Sit Deus illius cum ipso. Ascendat in Jerusalem ²¹; » et reliqua. Quibus addit: « Rex quoque Cyrus protulit vasa templi Domini, quæ tulerat Nabuchodonosor de Jerusalem, et posuerat ea in templo dei sui. Protulit autem ea Cyrus, rex Persarum, per manum Mithridatis, et annumeravit ea Samanassar principi Juda ²². » Deinde narrat Scriptura quomodo primi redeuntes templi fundamenta jecerint, quomodo in laboribus impediti sint hoc temporis intervallo, usque ad septimam annorum hebdomadem. Quadraginta igitur et sex annorum spatium a Cyro ad sextum Darii annum elabatur donec templi compleatur ædificatio. Ideo ab aliis primas septem hebdomades Scriptura sejunxit, intervalum significans inter primum conjuncta templi fundamenta, perfectamque totius ædificii constructionem. Cyrus enim, annos unum et triginta cum regnavisset, Cambysi filio imperium tradidit; cui, post novem annorum regnum, Darius successit, iterumque, sicut quondam Cyrus, Jerusalem ædificandam edicto jussit. Atque sexto ejus imperii anno, qui quadragesimus sextus a Cyro erat, ædificatio perficitur. Unde in Salvato-

τάτου τὴν κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσειν ἡμέραις ἑνδέκα καὶ τετάρτην. Διὰ τοῦτο καὶ Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτώ παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκι γὰρ τὰ ἑνδεκα καὶ τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοίνυν νοε' ἑτη ὀκταετηρίδες γίνονται νο', καὶ μῆνες γ', ὡς τριμήνου δὲ ἐμβολῶν ἀποδέοντα γίνεται· ταῦτα δὲ πρὸς τοῖς (υ)οε'

Ταῦτα μὲν ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ εἰς τοὺς τόπους ἐπιβέβληκεν· φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς μετὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν ἰδόμεν, εἰ οἶόν τε καὶ ἐτέρως τοῖς τόποις ἐπιβαλεῖν, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν τοὺς ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ Ἀραξέρην ὑποκλέπτοντες χρόνους βιαιοτέραν ποιεῖσθαι τὴν ἀπόδοσιν, καὶ ἄλλως μὴ δὲ τὴν αἰτίαν παριστάναι δοκεῖν τῆς τῶν ἑπτὰ ἐβδομάδων καὶ τῶν ἑξ' διαίρεσως, ἣν ὁ θεὸς Λόγος πάντως ποιεῖ μετὰ τίνος εὐλόγου διανοίας καὶ βαθυτάτης συνέσεως πεποίηται φήσας· « Καὶ γνώση καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἐβδομάδες ζ', καὶ ἐβδομάδες ἑξ' καὶ ἐπιτρέψει καὶ οἰκοδομηθήσεται πλατεία καὶ τεῖχος. » Ὅρα δὴ εἰ μὴ ἀβίαστος γένοιτο· ἂν ἡμῖν ἡ διήγησις ἐξ αὐτοῦ Κύρου, καθ' ὃν ὁ Δανιὴλ προφητεύει, τοὺς χρόνους ἀπαριθμουμένους. Οὗτος γὰρ οὐν πρῶτος τὴν περὶ τοῦ ἀνεγείραι τὴν Ἱερουσαλήμ ἀπόκρισιν ἐξένηγοε κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἐξρα γραφῆν, τοῦτον ἔχουσιν τὸν τρόπον· « Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Κύρου βασιλέως Περσῶν, τοῦ τελεσθῆναι λόγον Κυρίου ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου, ἐξήγειρε Κύριος τὸ πνεῦμα Κύρου βασιλέως Περσῶν, καὶ παρήγγειλε φωνῆν ἐν πάση βασιλείᾳ αὐτοῦ, καὶ γεγράπτως, λέγων· Οὕτως εἶπεν Κύριος ὁ βασιλεὺς Περσῶν· Πάσας τὰς βασιλείας τῆς γῆς παρέδωκέ μοι Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αὐτὸς ἐπεσεκέφατο ἐπ' ἐμέ τοῦ οἰκοδομηθῆναι αὐτῷ οἶκον ἐν Ἱερουσαλήμ τῇ ἐν Ἰουδαίᾳ. Τίς ἐν ὑμῖν ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; Καὶ ἔσται ὁ Θεὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀναθήσεται εἰς Ἱερουσαλήμ· καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷς ἐπιφέρεται· « Καὶ ὁ βασιλεὺς Κύρος ἐξήνεγκε τὰ σκεύη οἴκου Κυρίου, ἃ ἔλαθεν Ναβουχοδονόσορ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἔδωκεν αὐτὰ ἐν οἴκῳ θεοῦ αὐτοῦ. Καὶ ἐξήνεγκεν αὐτὰ Κύρος, ὁ βασιλεὺς Περσῶν, ἐπὶ χεῖρα Μιθριδάτου καὶ ἠρίθμησεν αὐτὰ τῷ Σαμνασσάρ, ἀρχοντι τοῦ Ἰούδα. » Ἐπὶ τούτοις ἱστορεῖ ἡ Γραφή ὡς ἀνελθόντες οἱ πρῶτοι καταβάλλονται τοὺς τοῦ ἱεροῦ θεμελίους, καὶ ὡς εἰργονταὶ γὰρ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῆς σπουδῆς, ἕως ἐπὶ ἐβδόμην ἐτῶν ἐβδομάδα. Τεσσαράκοντα (f. 40 v°) γοῦν καὶ ἐξ ἑτη ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὸ Δαρείου ἕκτον ἔτος περιγράφεται, ἐν ᾧ πέρασ Ἰσραὴ τὰ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς· ὅθεν εἰκότως ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐβδομάδας ζ' τὰς πρῶτας ὁ λόγος ἀφωρίσαστο, τὸν μεταξὺ χρόνον τῆς πρώτης καταβολῆς τῶν τοῦ ναοῦ θεμελίων καὶ τῆς εἰς ἄκρον αὐτοῦ ἀναπληρώσεως ἐμφῆναι βουλόμενος. Κύρος μὲν γὰρ ἑτη τριάκοντα καὶ ἐν βασιλεύσας, Καμβύση τῷ παιδὶ παραδίδωσι τὴν ἀρχήν· οὗ ἐπὶ ἐννέα διαγενομένου ἔτεσι, Δαρείος τῆν

²¹ I Esdr. 1, 1-3. ²² ibid. 7, 8.

βασιλείαν παραλαβών, αὖθις μετὰ Κύρον διὰ τοῦ A προγράμματος τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοδομηθῆναι προστάττει. Καὶ δὴ κατὰ τὸ ἕκτον αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ἔτος, ἔπερ ἦν ἀπὸ Κύρου τεσσαρακοστὸν καὶ ἕκτον, τὰ τῆς οἰκοδομῆς ἀποπληροῦται· ὅθεν ὀρμώμενοι τῷ Σωτήρι ἡμῶν ἔλεγον· « Μ' καὶ ἐξ ἑτεσιν φύκοδομήθῃ ὁ ναὸς αὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερεις αὐτόν; » Κατὰ δὲ τὸν Ἰωσήπον ὁ (θ') καὶ μ' ἔτη ἀκριβῶς τὰ ἀπὸ Κύρου ἐπὶ τὸ Δαρείου ἑνατὸν ἔτος συνάγεται, ἐν ᾧ τέλος ἐπιθεῖναι τῇ τοῦ ναοῦ οἰκοδομῇ ἐν τῷ ἐνδοκάτῳ τῆς Ἀρχαιολογίας φησὶν αὐτολεξεῖ δηλῶν οἰκοδομηθήσασθαι τὸν ναὸν ζ' (sic) μηνὶ τοῦ ἐνάτου τῆς ἐπὶ Δαρείου βασιλείας ἔτους· οἷς καὶ ἐπιφέρει λέγων· « Κατώκισαν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις πολιτεία χρώμενοι ἀριστοκρατορικῇ μετὰ ὀλιγαρχίας· οἱ γὰρ ἱερεῖς προσεστήκασαν τῶν πραγμάτων, ἄχρι οὗ τοὺς Ἀσαμωναίου συνέθη βασιλεύειν ἐγγόνους. » Αἶθε μὲν οὖν αἱ ἐν τῇ προφητείᾳ φερόμενα· ζ' ἑβδομάδες εἰς τὸ προδεδηλωμένον ἔτος Δαρείου περὶ ῥιζόμεναι, πρόδηλον οὖν δι' ἦν αἰτίαν τῶν (τῶν) ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀφορισμῶν εἰληφασιν. Ἰδόμεν δὲ καὶ τὰς λοιπὰς ξβ' ἐπὶ πούλους περιορίζονται χρόνους. Τὸ μὲν δὴ ἑνατὸν ἔτος Δαρείου κατὰ τὴν ἐβδόμην καὶ ἐξηκοστὴν Ὀλυμπιάδα ἐκ τῆς τῶν παρ' Ἑλλήσι χρονογράφου παρίσταται ἱστορίας· ἀπὸ δὲ οὗν ταύτης ἐπὶ τὴν ἑκατοστὴν ἐκαταεκάτην Ὀλυμπιάδα, καθ' ἣν Σέλευκος μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τελευτὴν Συρίας ἀπάσης καὶ Βαβυλωνίας ἐκράτησεν, ἔτη γίνεταί σ' ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὴν τελευτὴν Σίμωνος, Ἰουδαίων ἀρχιερέως, τῆς κατὰ Συρίαν ἀρχῆς ζ' καὶ ὁ' καὶ ρ' διαγενέσθαι ἢ πρώτη τῶν καλουμένων Μακκαδαϊκῶν σημαίνει γραφῇ, μέχρι τούτου περιγράφουσα τὴν ἱστορίαν. Πάλιν δ' ἐντεῦθεν τὰς τῶν ἱερέων διαδοχὰς ἀκριβέστατα ἐπιστημαίνόμενος ὁ Ἰωσήπος μετὰ Σίμωνα τὸν προδεδηλωμένον φησὶ καθηγῆσασθαι τοῦ λαοῦ Ἰωάννην τὸν καὶ Ὑρκανὸν ἑτεσιν θ' καὶ κ'· τοῦτον δὲ διαδέξασθαι Ἀριστόβουλον, ὃν καὶ βασιλεύσαι ἐνιαυτόν· μετὰ δὲ τοῦτον Ἀλέξανδρος ἑτεσι κζ', μεθ' ὃν τὴν γυναῖκα Ἀλεξάνδραν, ἐψ' ἦν τὰ πάντα ἀπὸ ἐνάτου ἔτους Δαρείου ἔτη συνάγεται ὑλδ', ὅποσα δ' ἂν γένοιτο ἐκ τῶν ξβ' ἑβδομάδων ἐν αἷς οἱ χριστοὶ ἠγοούμενοι, οὗτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἀρχιερεῖς, ἀρξάμενοι ἀπὸ Κύρου τῶν τοῦ ἔθνους προέστησαν πραγμάτων. Πρόδηλον γὰρ ἀπὸ τε τῆς ἱερᾶς Γραφῆς, οὐ μὲν (μὴν) ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν προτεθεισῶν τοῦ Ἰωσήπου φωνῶν, ὡς ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον, ἐξ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου ἠγεμόσι καὶ ἀρχουσι τοῖς κατὰ διαδοχὴν ἐχρῶντο, μέχρι ὧν ὁ Ἰωσήπος ὀνομάζει Ἀσαμωναίου παῖδων, οὓς ἢ Γραφῇ Μακκαδαίους (f. 41) ὀνόμασεν, ὧν πρῶτος ἀρμεράτευσεν Ἰούδας ὁ Μακκαδαῖος ἐπικληθεὶς, ὃς καὶ καθηγῆσατο τοῦ λαοῦ τοὺς Ἀντιόχου τροπωσάμενος στρατηγούς. Μεθ' ὃν Ἰωνάθης ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁμοῦ τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὴν τοῦ λαοῦ διαλαμβάνει προστασίαν· καὶ αὖθις τούτου ἀδελφὸς Σίμων ἀρχιερεὺς, μεθ' ὃν Ὑρκανός, μεθ' ὃν Ἰούδας,

rem nostrum investit dicebant : « Quadragesima et sex annis ædificatum est templum hoc, et tu in tribus diebus excitabis illud ***? » Juxta autem Josephum novem et quadraginta anni sunt a Cyro ad nonum Darii annum, quo perfectam dicit templi ædificationem, in undecimo *Archæologiæ* libro templi instaurationem narrans septimo Darii regni noni anni mense absolutam. Additque : « Eratque tunc Hierosolymitanis aristocratia oligarchia mista; sacerdotes enim rebus præfuerunt, donec Asamonæi posteri sortirentur regnum (1). » Hæc igitur in prophetia relatæ septem hebdomades, quæ ad nonum Darii annum desinunt, istam ob causam a cæteris discriminatæ sunt. Videamus nunc ad quæ pertineant tempora reliquæ hebdomades sexaginta duæ. Nonus Darii annus juxta Græcorum historiæ chronologiam septimæ et sexagesimæ Olympiadi respondet; ab hac ad centesimam sextam decimam Olympiadem, qua Seleucus, Alexandro mortuo, Syria tota ac Babylonia potitus est, anni sunt ducenti; hinc ad mortem Simonis, Judæorum summi sacerdotis, sub Syriorum ditione septem et septuaginta et centum effluxisse annos primus Machabæorum liber, qui historiam ad Simonem usque narrat, meminit **. Rursus exinde sacerdotum seriem accuratissime referens Josephus (2), post Simonem narrat præfuisse populo Joannem et Hyrcanum annos novem et viginti; huic successorem Aristobulum unum regnavisse annum; quo mortuo Alexandrum septem et viginti annos, et post eum conjugem Alexandram, ad quam omnes ab anno Darii nono anni quatuor et triginta et quadringenti effluxere, qui sunt sexaginta duæ hebdomades, quibus præfuerunt christi, summi scilicet sacerdotes, qui a Cyro populi rebus præfuerunt. Constat enim ex sacra Scriptura, necnon e citatis Josephi locis, quod post reditum e Babylone, ab ipso Jesu sacerdote magno ducibus et principibus continua serie Judæi usi sunt, usque ad illos quos Josephus Asamonæi filios vocat, Scriptura vero Machabæos nominavit, quorum primus summum obtinuit pontificatum Judas Machabæus cognomine, fugatisque Antiochi ducibus populo præfuit. Post eum frater ejus Jonathan summum simul pontificatum et populi imperium accepit; rursusque ejus frater Simon summus fuit sacerdos, post quem Hyrcanus, post quem Judas, qui et Aristobulus dictus, successerunt: qui primus summo sacerdotio regioque diadema adjecit. Post eum summo sacerdotio simul et regia postestale accepta, Alexander, succedente ei conjugem, mortuus est. Tunc completis quæ Danieli prædictæ fuerunt hebdomadibus, imperare desinunt principes e sacerdotibus cognominati christi; ut ostendetur hæc verba « usque ad christum ducem » ad illas hebdomades spectare; quasi manifestius diceretur :

*** Joan, II, 20. ** I Machab. I.

(1) Joseph. *Arch.* XI, 4, 8.

(2) Joseph. *Antiq.* XX, 10, 3.

Novem et sexaginta effluent hebdomades, scilicet trium et octoginta et quadringentorum annorum spatium, in quo christus summusque sacerdos vice continua dux populi rebus præerit. Atque igitur cuilibet manifestum videtur iis quæ demonstravimus tot elapsos fuisse annos a Cyro ad Alexandri mortem, ultimi e summis sacerdotibus principis. Hoc enim mortuo sola omnium usque ad hoc temporis mulier gentis obtinuit regnum. Ex quo Judæorum principatus simul et summum sacerdotium, prius copulata, separantur. Accepto enim Alexandra imperio, summum filio suo Hyrcano sacerdotium tradidit, et post novem annorum regnum obiit. Deinde Aristobulus, alius ipse pleurinusque cum fratre litigans, illum summo sacerdotio spoliavit, et ipse post tres annos regno dejecit. Continuo Romanorum dux Pompeius superveniens, Jerusalem vi oppugnavit, sanctaque polluit, usque ad adyta templi progressus, captivumque cum filiis Aristobulum Romam abducit. Dein et Hyrcano a Parthis in captivitatem ducto, Judæorum regnum primum e gentibus Herodes a Romanorum senatu accepit. Ut refert Josephus (1), Idumæus paterno erat genere, Arabs vero materno. (2) Narrat Africanus non multo post: « Ferunt, qui ejus originem accurate inquisiverunt, Antipatrem (qui pater ejus fuisse perhibetur), cujusdam Herodis Ascalonitæ filium, unius ex Apollinis templi servis. » Quo igitur Judæorum regnum consecuto, impleta est tum cæterorum prophetarum, tum præcipue hæc apud Moysem Jacobi prædictio: « Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est; et ipse erit expectatio gentium ».

Atqui manifestum est sive historiis, sive iis quæ retulimus, usque ad Herodem, quo regnante natus est Christus, totius gentis sceptrum non ablatum fuisse de Hebræis. Primo igitur ex aliena gente regnante Herode, continuo Christi incarnatio impleta est, gentiumque prænuntiata expectatio, diffusa per omnem gentem Salvatoris nostri doctrina, revera consummari cœpit. Tunc et Danielis, post hebdomades de quibus disseruimus, exitum habuit prædictio, dicens: « Et post hebdomades sexaginta duas occidet Christus, et judicium non est in eo. Et civitatem et sanctorum dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio. »

« Quodam igitur modo, priorum de quibus men-

²¹ Gen. xlix, 10.

(1) Joseph. *Antiq.* xiv, 7, 3.

Α ο καὶ Ἀριστόβουλος, διαδέχεται· καὶ πρῶτος ἐπὶ τῆ ἀρχιερωσύνη καὶ βασιλείᾳ περιέθετο διάδημα. Μεθ' ὃν τὴν ἀρχιερωσύνην ὁμοῦ καὶ τὴν βασιλείαν παραλαβὼν Ἀλέξανδρος ἐπὶ διαδόχῳ γυναικὶ τελευτᾷ· ἐν ᾧ τῶν ἐν τῷ Δανιὴλ συμπερασθεῖσων ἑβδομάδων οἱ ἐξ ἱερῶν ἄρχοντες χριστοὶ προσαγορευόμενοι διαλείπουσιν· ὥστε δηλοῦν τὸ φάσκον λόγον, « ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, » τοσάδε εἶσθαι ἑβδομάδας· ὥστε σαφέστερον εἰρήκει, θ' καὶ ε' διελεύσεσθαι ἐτῶν ἑβδομάδας, τοῦτ' ἐστὶ χρόνων, ὄν γ' καὶ π' καὶ ὕ' ἐτῶν, ἐν ᾧ χριστὸς τις καὶ ἀρχιερεὺς κατὰ διαδοχὴν ἡγούμενος τῶν τοῦ λαοῦ προστίθεται πραγμάτων. Καὶ δὴ παντὶ τῷ σαφὲς ἐκ τῶν προπαρατεθέντων ἡμῖν, ὡς τοσοῦτος ἐτῶν ἀριθμὸς τῶν ἀπὸ Κύρου καὶ ἐπὶ τὴν τελευτὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ ὑστάτου αὐτῶν ἡγησαμένου ἀρχιερέως παρίσταται. Μεθ' ὃν μόνη τῶν πᾶσι τοῖς τὸ τηνικαῦτα γυνὴ τὴν τοῦ ἔθνους βασιλείαν διαλαμβάνει, ἐξ ἧς ὁμοῦ τὰ τε τῆς Ἰουδαίων ἡγεμονίας, καὶ τὰ τῆς ἐκ προγόνων εὐσταθῶς προΐουσης ἀρχιερωσύνης συγγεῖται. Διαλαβοῦσα γοῦν ἡ προδεδηλωμένη τὴν ἀρχὴν, τὴν μὲν ἀρχιερωσύνην Ὑρκανῷ τῷ παιδὶ δίδωσιν, αὐτῇ δὲ τὴν βασιλείαν ἔτη θ' κατασχούσα τελευτᾷ. Μεθ' ἧν Ἀριστόβουλος, ἕτερος αὐτὸς πλείστα στασιάζας πρὸς τὸν ἀδελφόν, ἐκείνον μὲν τὴν ἀρχιερωσύνην ἀφαιρεῖται, αὐτὸς δὲ πρὸς ταύτην καὶ τῆς βασιλείας μετὰ τρίτον ἔτος ἀποπίπτει. Ῥωμαίων γὰρ αὐτίκα στρατηγὸς Πομπηῖος ἐπιστάς, τὴν μὲν Ἰερουσαλὴμ κατὰ κράτος πολιορκεῖ, μαινεῖ τε τὰ ἄγια μέχρι τῶν ἀδύτων τοῦ ἱεροῦ προσελθὼν, τὸν δὲ Ἀριστόβουλον δέσμιον ἐπὶ Ῥώμης ἅμα τέκνοις ἀναπέμπει· μεθ' ὃν καὶ τοῦ Ὑρκανοῦ ὑπὸ Πάρθων αἰχμαλώτου ἀθνήτος, τὴν κατὰ Ἰουδαίων βασιλείαν πρῶτος ἐξ ἔθνων Ἡρώδης παρὰ τῆς συγκλήτου Ῥωμαίων ἐγγειρίζεται· ὡς μὲν ὁ Ἰώσηπος παραδίδωσιν, Ἰουμαῖος κατὰ πατέρα ὢν. Ἀράβιος δὲ κατὰ μητέρα· ὡς δ' ὁ Ἀφρικανὸς, οὐ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν· « Φασὶν οἱ τὰ κατ' αὐτὸν ἀκριβοῦντες Ἀντίπατρον (τοῦτον δ' εἶναι αὐτῷ πατέρα) Ἡρώδου τινὸς Ἀσκαλωνίτου τῶν περὶ τὸν νεῶν τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροδούλων γεγονέναι. » Εἰς δὴ οὖν τὴν τοιοῦτον τῆς Ἰουδαίων περιελθούσης ἀρχῆς, ἐν τα (sic) αὐτῷ μετὰ τῶν ἄλλων προφητῶν καὶ ἡ παρὰ Μωϋσεὶ φερόμενη τοῦ Ἰακώβ πληροῦται πρόβηθης· « Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα » φήσασα, « καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία ἔθνων. » Καὶ πρόβηθόν γε ἐκ τε τῶν ἱστορικῶν, καὶ τῶν ἡμῖν παρατεθέντων, ὅτι δὴ μέχρις

ἢ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων κατὰ (f. 41 v°) διαδοχὴν τοῦ παντὸς ἔθνους ἡγησαμένων ἀρχῆς. Πρῶτου δὲ τὸ γένος ἀλλοφύλου βασιλεύσαντος αὐτῶν Ἡρώδου, αὐτίκα μὲν καὶ ἡ τοῦ Χριστοῦ παρουσία πληροῦται, καὶ ἡ τῶν ἔθνων προθεσπισθεῖσα προσδοκία διὰ τῆς εἰς πᾶν ἔθνος διαδραμούσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας ἔργῳ συντελεῖσθαι ἤρξαστο· τότε καὶ ἡ ἐν τῷ Δανιὴλ μετὰ τὰς διαληφθεῖσας ἡμῖν ἑβδομάδας πρόβηθης ἐπισφραγίζετο, φάσκουσα· « Καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς εἰς ἐξολοθρευθῆσεται χρισμα, καὶ κρίμα οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγούμενῳ τῷ ἐρχομένῳ· καὶ κοπήσονται ἐν κατακλισμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντεταγμένον ἀφανισμοῖς. »

« Τίνα μὲν οὖν τρόπον ἢ τῶν προβηθῆσων ἑβδο-

(2) Euseb. *Hist. eccl.* i, 7, 8.

μάδων τῶν τε προτέρων [v]ζ', καὶ τῶν ἐπὶ ταύταις εβ', ἃ
 προφητεία (1), ἐν αἷς κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν
 προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου
 χρόνων ἱστορίᾳ δηλοῦσθαι τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς
 διὰ πάσης χριστός τις καὶ ἀρχιερεὺς ἡγήτο τοῦ λαοῦ,
 ὡς διὰ τοῦτο εἰρησθαι τῷ χρησμῷ τὸ, « ἕως χριστοῦ
 ἡγουμένου, » πέρασ ἐληφεν εἰς τοὺς κατὰ Ἡρώδην
 χρόνους, ὡς δυνάμεις ἡμῖν, δεδῆλωται. Πῶς δ' ἐπὶ
 τούτοις μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ προδηλωθέντος
 τῶν ἑβδομάδων χρόνου « ἐξωλοθρευθῆ χρίσμα, ὅτι μὴ
 κρίμα ἦν ἐν αὐτῷ, » ὡσπερ δ' οὖν τὸ λόγιον μὲνυει,
 σημαῖνον ὅτι μετὰ κρίσεως εὐλόγου τὸ χρίσμα τὸ
 κατὰ τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπὶ τοῦ δηλουμένου καιροῦ
 συντελεσθήσεται, σαφὲς ἂν γένοιτο τοῖς ἐπιστήσασιν
 τῇ τε τοῦ νόμου διατάξει, (ἐν ἧ δὲ βίῳ μέχρις αὐτῆς
 τελευτῆς προστέτακται τὴν ἀρχιερωσύνην τοὺς οἷς
 κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν),
 καὶ τῇ μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίᾳ, δηλοῦσθαι
 τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιερεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν
 ζωῆς ἀκολούθως τῇ περὶ αὐτῶν νομοθεσίᾳ τῆς τιμῆς
 ἡξιώσθαι. ὅπως τε κατ' αὐτὸν Ἡρώδην οὐ μόνον τὰ
 τῆς τοιαύτης περὶ τοὺς ἀρχιερεῖς διαταγῆς συγγεί-
 ται τε καὶ διαφθείρεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀγίας στολῆς,
 ἣν ὑπομόνον (sic) ἐξῆν εἶναι τὸν ἀρχιερέα, ὅτι μὴ δ'
 ἐτέρῳ ἢ αὐτῷ μόνῳ ἐν ταύτῃ λειτουργεῖν ἐξδὸν ἦν,
 τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦς Ἡρώδης ἀφελόμενος ὑφ' ἑαυτὸν,
 καὶ ταῦτα ἀλλόφυλος ὢν, ποιεῖται. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τού-
 των παραθέσθαι ἐλέγχους, δέξου δὴ τοῦ μάρτυρος τὰς
 φωνὰς (δς) ὁ ἐξ αὐτῶν Ἑβραίων Ἰώσηπος, τῆς τῶν
 ἱερῶν καὶ αὐτὸς ἡξιωμένος τιμῆς, καὶ γένους τοῦ
 παρ' αὐτοῖς διαφανεστάτου, ἐν εἰκοστῷ τῆς Ἀρχαιο-
 λογίας κατατίθεται συγγράμματι. Περὶ μὲν οὖν τῆς
 τῶν ἀρχιερέων παρατροπῆς ὡδὲ πως κατὰ λέξιν γράφει
 « Τὴν δὲ βασιλείαν Ἡρώδης παρὰ (Ῥω)μαίων ἐγ-
 χειρισθείς, οὐκέτι τοὺς ἐκ τοῦ Ἀσαμωναίου γένους καθί-
 στησιν ἀρχιερεῖς, ἀλλὰ τισιν ἀσήμενοι καὶ οὐκ ἐξ ἱερῶν
 οὖσιν, πλὴν ἐνδὸς Ἀριστοβούλου, τὴν τιμὴν ἀπένεμεν
 τὸν δὲ Ἀριστοβούλου, Ἰρκανοῦ τοῦ ἀπὸ Παρθῶν
 αἰχμαλωτισασθέντος υἱὸν ὄντα καταστήσας ἀρχιερέα,
 τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ συνώκησε Μαριάμμη, τὴν τοῦ πλῆ-
 θους πρὸς ἑαυτὸν (f. 42) θηρώμενος εὖνοιαν διὰ τὴν
 Ἰρκανοῦ μνήμην· εἴτα φοβηθείς μὴ πρὸς τὸν Ἀρι-
 στοβούλου πάντες ἀποκλίνωσιν, ἀνέβλεν αὐτὸν ἐν Ἰε-
 ριχῷ, πνιγῆναι μηχανησάμενος κολυμβῶντα, καθὼς
 ἤδη δεδηλώκαμεν. Μετὰ τοῦτον οὐκέτι τοῖς ἐγγόνιοις
 τῶν Ἀσαμωναίων παιδῶν τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπίστευ-
 σεν. Ἐπραξε δὲ ὁμοίᾳ τῷ Ἡρώδῃ περὶ τῆς καταστά-
 σως τῶν ἀρχιερέων Ἀρχέλαός τε ὁ παῖς αὐτοῦ, καὶ
 μετὰ τοῦτον τὴν ἀρχὴν Ῥωμαῖοι τῶν Ἰουδαίων πα-
 ραλαβόντες. »

Ταῦτα μὲν περὶ τούτων ὁ Ἰώσηπος· περὶ δὲ τῆς
 ἀρχιερατικῆς στολῆς ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς Ἀρ-
 χαιολογίας ταῦτα ἱστορεῖ·

« Ἡρώδης δὲ βασιλεύσας τὴν τε βάρην ταύτην ἐν

(1) Seq. sic supplenda et legenda me monuit M. J. Routhius coll. Magd. præses : προφητεία, — ἐν αἷς τὴν ἀρχιερωσύνην κατὰ τὴν τοῦ γένους διαδοχὴν προσήκει διαλαμβάνειν, καὶ τῆς μέχρι τῶν Ἡρώδου χρόνων ἱστορίας δηλοῦσθαι τοὺς κατὰ διαδοχὴν ἀρχιε-

tionem modo fecimus, hebdomadam [L]vii, cæle-
 rarumque post illas Lxii, prophetia, — quibus
 summum sacerdotium generis jure obtigit, cum
 usque ad Herodis tempora omnes ostendit historia
 sacerdotes magnos successionis vice per totam
 eorum vitam, quando christus quivis et summus sa-
 cerdos populo præerat, ut eam ob causam oraculo
 diceretur, « usque ad christum ducem, » exitum
 Herodis tempore habuit, sicut, quantum licuit de-
 monstravimus. Quomodo autem post consumma-
 tum prædictarum hebdomadam tempus, « abolitum
 est chrisma, quia non judicium erat in eo, » sicut
 fert Scripturæ textus, significans quod, post judi-
 cium prudens, chrisma, secundum summum sa-
 cerdotium, absolutum erit, apertum esset his qui
 legis præceptioni inhærent (qua per totam vitam
 usque ad mortem summum sortiuntur sacerdotium,
 quibus hoc munus generis jure obtigit), atque
 usque ad Herodis tempus historia, quæ ostendit
 jure successionis sacerdotes summos hac dignitate
 per totam vitam secundum illam legislationem po-
 sitos, quod Herode regnante non modo hæc ipsa
 de summis sacerdotibus lex abrogata et deleta est,
 sed et sancta vestis, qua solum indui fas erat sum-
 mum sacerdotem, quamque nulli nisi ipsi soli in
 solemnibus ritibus ferre licitum erat, postquam ab
 iis detractam sibi, quam esset alienigena, Herodes
 assumpsit. Quorum si documenta sunt præbenda,
 testis adhibeatur Hebraicus ipse Josephus, necnon
 sacerdotii dignitate honoratus, et genere apud eos
 præclarissimo, qui in vicesimo *Archæologiæ* li-
 bro hæc disserit. Hoc igitur modo immutatam
 summi sacerdotii successionem describit :

« Herodes, cum a Romanis regnum obtinisset,
 non jam Asamonæos summos constituit sacerdotes,
 sed hanc dignitatem quibusdam indignis, nec sa-
 cerdotali genere natis, præter unum Aristobulum,
 assignavit. Aristobulum vero, Hyrcani quondam in
 captivitatem a Parthis abducti filium, summum sa-
 cerdotem constituit sororemque ejus Mariam sibi
 matrimonio devinxit, multitudinis gratiam sibi ob
 Hyrcani memoriam captans; postea timens ne ad
 Aristobulum omnes inclinarent, sustulit eum in
 Jericho, natantem aquis mersum esse tingens, sicut
 jam ostendimus. Quo interempto nunquam Asamo-
 næi illiis summum credidit sacerdotium. Egit simi-
 liter in eligendis summis sacerdotibus Herodis
 filius Archelaus, atque post eum Romani Judæo-
 rum imperium consecuti (2). »

Hæc quidem de his Josephus : verum de sacer-
 dotali veste in octavo et decimo *Archæologiæ* libro
 hæc narrat :

« Herodes rex hoc calceamentum commodissime

ρεῖς διὰ πάσης τῆς αὐτῶν ζωῆς, ὅτε χριστός τις καὶ
 ἀρχιερεὺς ἡγήτο τοῦ λαοῦ, ὡς διὰ τοῦτο εἰρησθαι τῷ
 χρησμῷ τὸ, ἕως χριστοῦ ἡγουμένου, — πέρασ.

(2) Joseph. *Antiq.* xx, 11, 5.

et magnifice apparatus Antoniam vocavit nomine, et magni sacerdotis tunicam, ut sese habebat, assumpsit, nihil adversus se a populo molendum propter eam ratus. Egit similiter Herodis filius, regniq[ue] successor Archelaus, a quo Romani imperium accipientes, magni sacerdotis tunicam in domo saxis ædificata sub sigillo incluserunt (1).

Quibus igitur certissime patet, prædictis temporibus prophetias impletas fuisse. Quod si non iis consentirent circumcisi, postulanda esset ab iis alia ac nostra hujus Scripturæ loci interpretatio, atque iis demonstrandum juxta ipsos mendacio arguantur necesse est Gabrielis prædictiones, si nullus annorum ab eo usque ad hoc temporis fere millium, quos prænuntiavit, adhuc evenerit. Verum nobis aperte verus sermo ostenditur, juxta sinceram quas protulimus interpretationes: et cum iis congruenter indicare facile erit quomodo postrema post alias hebdomada una confirmavit pactum multis, Novum salutaris prædicationis Testamentum, diffusumque per universam terram, nec jam uni soli Judæorum genti, sed et pluribus annuntiatum, ita ut ideo diceretur: « Confirmabit pactum multis hebdomada una. » Animadvertendum est quod non continuo reliquis hebdomadibus postrema hebdomada una succedit, quam refert Scriptura confirmaturam esse pactum multis. Non enim similiter in septem et sexaginta duabus hebdomadibus, atque in una fecit. In prioribus enim totius temporis numerum partitus, inter septem statimque sexaginta duas hebdomades recte tempus ordinavit, septem aptans sexaginta duabus, nullo interposito temporis spatio, ita ut harum hebdomadam historiæ concordantia nullo temporis intervallo frangeretur, vel disjungeretur. Verum in hac una hebdomade magnum quoddam subit discrimen, magna dilatio. Etenim post hebdomades sexaginta duas, primum dicit: « Occidetur christus et judicium non est in eo »; quod manifeste Herodis temporibus exitu probatum est; dein subjicit: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo. » Quis autem dissipabit, nisi animatum pestis diabolus? Quis dux est venturus, nisi qui primus e gentibus eis præfectus est Herodes, successoresque ejus qui nunc usque Judæorum sceptrum acceperunt? Sicut igitur pristinos populi duces, magnos scilicet sacerdotes « christum ducem » allegorice vocavit prophetia, ita illos qui, prioribus sublatis, e gentili genere rebus præfuerunt, « ducem venturum » nominavit, dicens: « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo; » quod quidem apertius Aquila significavit hoc modo, « Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus ducis venturi. » Compertum est enim quo-

²⁵ Dan. ix, 26. ²⁶ ibid.

(1) Joseph. Antiq. xviii, 4, 3.

Ἐπιτηδείῳ κειμένην κατασκευάσας πολυτελῶς, Ἄντωνίαν καλεῖ ὄνομα, καὶ τὴν στολὴν τὴν ἀρχιερατικὴν ὡσπερ καὶ λαμβάνει τῆδε κειμένην κατεῖχεν, πιστεύων οὐδὲν νεωτεριεῖν ἐπ' αὐτῷ τὸν λαὸν δι' αὐτήν. Ἐπράσσε δὲ τὰ ὅμοια τῷ Ἡρώδῃ καὶ ὁ ἐπικατασταθεὶς αὐτῷ βασιλεὺς Ἀρχέλαος, υἱὸς ὧν, παρ' οὗ Ῥωμαῖοι διαδεξάμενοι τὴν ἀρχὴν ἐκράτουν τῆς στολῆς τοῦ ἀρχιερέως ἀποκειμένης ἐν οἴκῳ λίθου οἰκοδομηθέντι ὑπὸ σφραγίδι. »

Ἐκ δὲ τούτων ἀναμφίλεκτος γένοιτ' ἂν ἀπόδειξις ὅτι δὴ κατὰ τοὺς δηλουμένους χρόνους τὰ τῆς προφητείας περιγραφῆς ἔτυχεν· εἰ δὲ μὴ συνομολογοῖεν τοῦτοις οἱ ἐκ περιτομῆς, αἰτητέον σὺ τοῦς ἑτέραν παρὰ τὴν ἡμετέραν τῆς Γραφῆς διήγησιν, καὶ δεικτέον ὡς ἄρα κατ' αὐτοὺς ψευδεῖς ἀνάγκη τὰς τοῦ τηλικούτου Γαβριὴλ ἀπελέγχεσθαι προρρήσεις, εἰ μὴδὲν τῶν προαναπεφωνημένων ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο χιλίων ἤδη πλησιαζόντων ἐτῶν γεγένηται. Ἄλλ' ἡμῖν γε σαφῶς ἀληθὲς ὁ λόγος ἀποδεικνύεται κατὰ τὰς ἀδιάστως παρατεθείσας ἡμῖν διηγήσεις, αἷς ἀκολουθῶς εὐχερὲς ἀποδοῦναι τίνα τρόπον καὶ ἡ μετὰ πάσας ὑστάτη ἐπιφερομένη ἑβδομάς μία ἐνεδυνάμωσεν διαθήκην πολλοῖς, τὴν Καινὴν Διαθήκην τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, τὴν ἐπὶ πᾶσαν διαδοθεῖσαν τὴν οἰκουμένην, καὶ οὐκέτι μὲν ἐνὶ μόσῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνεσιν, ἀλλ' ἤδη καὶ πλείοσι κηρυχθεῖσαν, ὡστ' ἂν διὰ τοῦτο εἰρησθαι καὶ τὸ, « Δυναμώσῃ Διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ἐπιστῆσαι δὲ εὐλογον, ὅτι μὴ ἐξῆς ταῖς λοιπαῖς ἑβδομάσιν ἡ τελευταία ἑβδομάς μία συνῆπται, ἣν φησὶν ὁ λόγος δυναμώσῃν Διαθήκην τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῶν ζ' καὶ ξβ' ἑβδομάδων καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς πεποίηκεν· ἐπ' ἐκείνων μὲν γὰρ, διελὼν τοῦ παντὸς χρόνου τὸν ἀριθμὸν εἰς τε τὰς ζ' καὶ ἐξῆς τὰς ξβ' ἑβδομάδας, συνημένην πεποίηται τὴν διαίρεσιν, ταῖς ζ' τὰς ξβ' συνάψας, καὶ μηδένα χρόνον μηδὲ πρᾶξιν μεταξύ καταλιπὼν, ὅτι μὴδ' ἐμφέρεται τι διάλειμμα χρόνου διαιροῦν καὶ διαζευγνύον τὸ συνημμένον τῆς κατ' ἐκείνας τὰς ἑβδομάδας ἱστορίας. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφερομένης ἑβδομάδος μιᾶς μακρὰ τις καὶ ἀπεσχονισμένη τυγχάνει διαστολή. Μετὰ γὰρ τὰς ἑβδομάδας τὰς ξβ' πρῶτόν φησιν· « Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. » ὁ καὶ πρόδηλον τίνα τρόπον πέρας εἰληφεν ἐπὶ τῶν Ἡρώδου χρόνων· εἰτὰ φησὶ· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ (I. 42, v°) ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ. » Τίς δὲ διαφθερεῖ ἢ τῶν ψυχῶν ὁ διαφθορεὶς διάβολος; Τίς δὲ ἐρχόμενος ἡγούμενος ἢ ὁ ἐξ ἐθνῶν πρῶτος αὐτῶν ἡγησάμενος Ἡρώδης, καὶ οἱ μετ' αὐτὸν εἰς δεῦρο τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἡγεμονίαν διειληφότες; Ὄσπερ γοῦν τοὺς πάλαι αὐτῶν ἡγουμένους ἀρχιερεῖς « χριστὸν ἡγούμενον » ἀνιγιματωδῶς προσεῖπεν ἡ προφητεία, τὸν αὐτὴν τρόπον τοὺς μετὰ τὴν ἐκείνων κατὰπαυσιν ἐξ ἐθνῶν αὐτῶν ἄρξαντας « ἐρχόμενον ἡγούμενον » προσηγόρευσε, φήσασα· « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ » ὅπερ σαφέστερον ὁ Ἀκύλας

ἐπέθευκε ποιήσας, « Καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον A
 διαφθερεῖ λαὸς ἡγουμένου ἐρχομένου. » Καὶ πρό-
 θηλον ὅπως ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς τῶν μετὰ τοὺς
 χριστοὺς ἡγουμένους τὴν κατὰ Ἰουδαίων ἀρχὴν
 διαδεξαμένων ἐξ ἐθνῶν ἡγουμένων, νόμοις ἐθνῶν
 χρώμενος, καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἅγιον διέφθειρε,
 καὶ ὁ κατὰ διάνοιαν δὲ τῶν ψυχῶν ἡγούμενος φο-
 ρεὺς σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ κατὰ τὴν προφητείαν
 ἐλληλυθότι πᾶσαν φθορὰν ἐνηργήσατο αὐτῷ τε πρό-
 τερον τῷ λαῷ, καὶ τοῖς τὴν πόλιν ἐνοικοῦσι πολί-
 ταις, ἔπειτα δὲ καὶ τῷ ναῷ καὶ τῇ πάλαι συντε-
 λουμένην ἐν αὐτῷ λατρείᾳ. Καὶ ταύτην γε αἰτίαν τῆς
 παρατυχίας γεγεννημένης τοῦ Χριστοῦ παρουσίας
 προσημαίνον που θεῖον λόγιόν φησιν· « Κύριος ἐκ τοῦ
 οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ
 ἰδεῖν εἰ ἐστὶ συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Πάντες B
 ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἐστὶ ποιῶν χρηστό-
 τητα, οὐκ ἐστὶν ἕως ἐνός. » Εἴθ' ὡς διεφθορότων τῶν
 προδοθηλωμένων τὰ διαληψόμενα αὐτοὺς προδιδάσκων
 ὁ λόγος φησί· « Καὶ κοπήσονται ἐν τῷ κατακλισμῷ,
 καὶ ἐπὶ τοσοῦτόν γε κοπήσονται, ἕως τέλους πολέμου
 συντετμημένου ἀφανισμοῖς· » ἐστὶ δὲ τούτων συντε-
 λουμένων τε καὶ ἐνεργουμένων, « Καὶ δυναμώσει δια-
 θήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία. » Ἀὕτη δ' ἂν εἴη ἡ τοῦ
 σωτηρίου κηρύγματος, δι' οὗ τῆς Καινῆς τὴν παρά-
 δοξιν Διαθήκης ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς
 Χριστὸς ἐν πολλοῖς μαθητευθεῖσιν αὐτῷ ἐνεδυνα-
 μωσε· τοτὲ μὲν πρὸ τοῦ πάθους συνὼν αὐτοῖς καὶ
 συμπολιτευόμενος, τοτὲ δὲ καὶ « μετὰ τὴν ἀνάληψιν
 δι' ἡμερῶν μ' ὀπτανόμενος αὐτοῖς καὶ συναλιζόμενος, C
 καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· » διδὼ καὶ
 « παρήγγελλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρί-
 ζεσθαι. » Ταύτης δὲ τῆς ἑβδομάδος ἐν τῷ ἡμίσει
 δι' ἣν πέπονθεν ὑπὸ Ἰουδαίων ἐπιβουλήν καὶ τὰ ἀκό-
 λουθα τῆς θείας ἐπιληρώθη προῤῥήσεως· ἀμφὶ γεῦν
 τὰ τρία ἡμισυ ἔτη κηρύξας καὶ ἀπὸ τῆς τῶν Εὐαγ-
 γελίων παραίσταται γραφῆς· διὸ εἰρηται· « Καὶ ἐν τῷ
 ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθθήσεται θυσία καὶ σπονδή· »
 καὶ αὐτῶν θυσία καὶ σπονδή· ὅτε κατὰ μὲν τὴν τῶν Εὐαγγελίων γραφὴν « τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη
 ἀπὸ ἀνωθεν ἕως κάτω· » κατὰ δὲ τὴν τοῦ Ἰωσήπου ἱστορίαν·

« Ἐν αὐτῇ τῇ Πεντηκοστῇ νύκτωροί εἰρεῖς παρελ-
 θόντες εἰς τὸ ἱερόν, ὡσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν, πρὸς τὰς
 λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἔφασαν ἀντιλαμ-
 βάνεσθαι καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα φωνῆς ἀθρόας· D
 « Μεταβαίνομεν (ωμεν) ἐντεῦθεν. »

Ταῦτα δὲ κατὰ λέξιν καὶ ἕτερα τούτοις παραπλήσια
 ταῖς ἱστορίαις παραδούς ὁ Ἰώσηπος συμβάλλει· ἂν
 ἡμῖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ δυνάμει λελύσθαι τε καὶ καθη-
 ρῆσθαι μετὰ τὸ σωτήριον πάθος τὰ τῆς τοῦ λαοῦ σω-
 ματικῆς λατρείας. Οἶδα δὲ καὶ ἄλλην εἰς τὴν ἑβδο-
 μάδα τὴν « δυναμώσασαν διαθήκην πολλοῖς· ἀποδο-
 θεῖσαν ἔρμηνειαν· ταύτην γὰρ εἰς τὴν ἐν δεκάσιν
 ἑβδομάδα μεταλαβὼν ὁ λόγος παρῆσθη τὸν σύμπαντα
 τῶν ἀποστόλων χρόνον εἰς ἑβδομηκονταετίαν συντεί-
 νειν, ἐν ἧ τὸ κήρυγμα τῆς Καινῆς Διαθήκης οὐκέτι
 ἐν, ἀλλὰ πολλοῖς ἔθνεσι κηρυχθὲν εἰς πᾶσαν ἐνεδου-

A modo populus exercitusque istorum qui post
 christos duces in Judæos imperium obtinuerunt,
 gentium usus legibus, civitatemque et sanctua-
 rium pessumdedit, et spirituali sensu animarum
 quasi pestis factus, cum duce qui, juxta prophe-
 tiam, jam venerat, omnem perniciem in pristinum
 populum atque in civitatis incolas, dein in templum,
 veteremque cultum in eo usitatum excogitavit.
 Hanc vero causam Christi incarnationis quæ pro-
 tinus facta est, quodammodo ostendit divina Scri-
 ptura dicens : « Dominus de cælo prospexit super
 filios hominum, ut videat si est intelligens, aut re-
 quirens Deum. Omnes declinaverunt, simul inutiles
 facti sunt : non est qui faciat bonum, non est us-
 que ad unum »²⁷. » Dein in istos ad hoc corruptionis
 provolutos quæ ingruant calamitates edocens Scri-
 ptura ait : « Et finis ejus vastitas, et post finem
 belli statuta desolatio »²⁸. » Quæ cum acciderint,
 « confirmabit pactum multis hebdomada una. »
 Hoc vero pactum nihil aliud est ac salutaris
 prædicatio qua Salvator Dominusque noster Jesus
 Christus Testamentum Novum in multis discipulis
 suis confirmavit : tum quidem ante passionem cum
 eis vivens ac conversatus, tum vero « post passio-
 nem suam per dies quadraginta apparens eis con-
 gregatis, et loquens de regno Dei »²⁹. » Ideoque
 « præcepit eis ab Jerosolymis ne discederent. »
 Hujus vero hebdomadis in dimidio, morte quam ab
 Judæis peressus est, impleta sunt divinæ prophe-
 tiæ reliqua ; cum quidem per tres annos et dimidium
 Evangelium prædicatum, ac deinde conscriptum est,
 quare dicitur : « In medio hebdomadis deficiet hostia
 et sacrificium »³⁰. » Constat enim per passionem defe-
 cisse hostiam simul et sacrificium ; quando, juxta
 Evangeliorum narrationem, « velum templi scis-
 sum est in duas partes a summo usque deorsum »³¹ ;
 juxtaque Josephi historiam :

καὶ σαφές γε ὅπως ἅμα τῷ πάθει δυνάμει ἦρθη ἐξ

« In ipsa Pentecoste noctu sacerdotes in tem-
 plum progressi, sicut consueverant, ad sacra fa-
 ciendum, primo motum vehementem cum fragore
 factum esse dixerunt, dein magnam audiri vocem :
 « Hinc egrediamur (1). »

Hæc expresse, aliaque his similia Josephus cum
 in historiis refert, nobiscum videtur consentire,
 demonstrantibus reipsa solum ac deletum fuisse
 post Salvatoris passionem corporeum populi cul-
 tum. Novimus aliam quoque de hebdomade « con-
 firmatura pactum multis » datam interpretationem.
 Hæc enim hebdomada, quasi septem decenniis con-
 stans, omne apostolorum tempus, scilicet septua-
 ginta annos indicare videretur, quibus Novi Testa-
 menti prædicatio habita est, quod non uni, sed
 multis annuntiatum gentibus per universam terram

²⁷ Psal. xliii, 2, 3. ²⁸ Dan. ix, 26. ²⁹ Act. 1, 3. ³⁰ Dan. ix, 27. ³¹ Matth. xxvii, 51.

(1) Joseph. De bello Jud., vi, 3, 3.

confirmatum est. Etenim historiis patet Joannem, Christi discipulum, post mortem Domini, septuaginta annis superstitem visisse, scilicet usque ad Trajani regnum; juxtaque hanc sententiam manifestum est media hac decenniorum hebdomade defecisse hostiam et sacrificium, etque « abominatio- nem desolationis » in loco sancto exstitisse. Namque a Salvatoris nostri resurrectione ad ultimam sub Vespasiano oppugnationem elapsi sunt anni quinque et triginta; quibus constaret prædictæ hebdomadis dimidium. Etenim flammis et vastatione penitus deleta vetere sacro sanctoque templo hæc hebdomada consummata est. Atque illud, « Deficiet hostia et sacrificium, et erit in templo abominatio desolationis »⁴¹, usque ad consummationem vitæ permansurum ostendit Scriptura, his additis: « Et usque ad consummationem et finem perseverabit desolatio. »

Hoc breviter exposito, superest ut Isaïæ prophetias aggrediamur, qui solus ex omni vetere Scriptura nobis elucidandus relinquitur.

Ἡσαΐαν· ὅς μόνος ἀπὸ πάσης τῆς παλαιᾶς ἡμῖν περιλείπεται Γραφῆς.

ναμώθη τὴν οἰκουμένην. Καὶ γὰρ οὖν ἐκ τῶν ἱστο-
ριῶν δείκνυται Ἰωάννης ὁ τοῦ Κυρίου μαθητῆς μετὰ
τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ ἔτεσιν ἐπιβιούς· ἄχρι γὰρ τῆς
Τραιανοῦ λόγος ἔχει παραμεῖναι αὐτὸν βασιλείας·
κατὰ τε ταύτην τὴν διήγησιν πρόδηλον ὅπως ἐν τῷ
ἡμίσει ταύτης τῆς ἐν δεκάσιν ἑβδομάδος ἦρθη θυσία
καὶ σπονδή, καὶ τὸ λεγόμενον « βδέλυγμα τῆς ἐρη-
μώσεως » ἔστη ἐν τόπῳ ἁγίῳ. Τὰ γοῦν ἀπὸ τῆς τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν ἀναστάσεως ἐπὶ τὴν ὑσάτην κατὰ
Ὑεσπασιανὸν πολιορκίαν εἰς ἔτη πέντε καὶ τριάκοντα
συντείνει· ἄπερ ἂν γένοιτο τῆς ἀποδοθείσης ἑβδομάδος
τὸ ἡμισυ· ὅτε καὶ παντελῆ τὴν διὰ πυρὸς φθορὰν
καὶ κατασκαφὴν τοῦ πάλαι ἱεροῦ καὶ ἁγίου νεῦ πε-
πονθότος ἐπισφράγισμα εἴληφε· καὶ τὸ, « Ἀρθήσεται
θυσία καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν
ἐρημώσεων »· ὅπερ « βδέλυγμα ἐρημώσεως » μέχρι
συντελείας βίου παραμεῖναι ὁλοῖ τὸ λόγιον, φάσκον·
« Καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται
ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. »

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐπιτεμόμενοι, τὴν διήγησιν παρα-
θεθείμεθα· ὥρα δὲ ἤδη μετεθεῖν καὶ ἐπὶ τὸν

LIBER QUARTUS.

EX ISAIA.

Propheticas de Isaia Eclogas, quæ solæ nobis expo-
nendæ supersunt, tractaturi, eorum gratia qui pro-
phetiis fidem non adhibent, pauca ad prophetarum
veracitatem demonstrandam præfabimur. Primum
quidem iis qui ante nos fuerunt, rectum aptumque
instituemus argumentum. Pulchre enim dixisse
mibi videntur, quomodo Moysis legi subditis lex
ipsa testetur, quod gentes, quarum in medio vi-
vent, « augures et divinos audient. Tu autem, ait,
a Domino Deo tuo institutus es »⁴². Iis etiam cum
interdixit divinus sermo auguriis omnique per dæ-
monum artificium divinatione, dixit: « Prophetam
de gente tua et de fratribus tuis suscitabit tibi Do-
minus Deus tuus »⁴³. Quæ igitur iis annuntiata, si
non eventu probata fuissent, nec apud eos sur-
rexissent prophetæ viri, numquid legi fidem adhi-
bere potuissent, vel annuntiato verbo, tam expresse
et manifeste mendaci? Nonne, ipsa indole ad futu-
rorum scientiam propensa, in propriorum oraculo-
rum contemptum perducti, quibus nihil verum,
nihil divinum inesset, nullis subeuntibus prophe-
tis, sponte ad gentium et vaticinia et oracula con-
fugissent? Verum videntur non tantummodo Moy-
sem, sed et multos qui post eum suscitati sunt,
quasi Dei prophetas agnovisse, nonnisi insitam eis
divinitatem experti. Qui quidem eis non tantum de
rebus quæ remotissimis ultimisque temporibus
fuerent, prophetaverunt, sed etiam de præsentibus

ΛΟΓΟΣ Δ.

Ἡσαΐου.

Τὰς ἀπὸ τῶν Ἡσαΐου προφητικῶν Ἐκλογῶν μόνως
ἡμῖν λειπούσας ἀπανθίσασθαι πειρώμενοι, πρὸς τοὺς
ἀπίστως περὶ τὰς προφητείας διακειμένους ὀλίγα προ-
διαληψόμεθα εἰς παράστασιν τῆς τῶν προφητῶν ἀλη-
θείας. Καὶ δὴ πρῶτον καλῶς καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν τε-
τηρημένον παραθήσομαι λογισμὸν. Εὐ γοῦν εἰρηκέναι
μοι δοκοῦσιν, ὡς ἄρα τοῖς ὑπὸ τὸν Μωϋσέως νόμον αὐ-
τὸς ὁ νόμος διαμαρτύρεται, ὅτι δὴ τὰ ἔθνη ὧν μεταξὺ
πολιτεύονται « κληθόντων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται·
σοὶ δὲ, » φησὶν, « οὐχ οὕτως ἔδωκε Κύριος ὁ Θεός σου. »
Καὶ ἔτι γε εἰργων αὐτοὺς ὁ θεὸς λόγος ἐκ τε οἰωνι-
στικῆς καὶ πάσης τῆς διὰ δαιμόνων περιέργου μαντείας
ἐπιφέρει, λέγων· « Προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου
ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου. » Ἄρ' οὖν τούτων
αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων, μὴ ἔργῳ δὲ γενομένων, μη-
δὲ παρόντων αὐτοῖς προφητῶν ἀνδρῶν, δύνατον ἦν αὐ-
τοὺς πιστεύειν τῷ νόμῳ, καὶ τῷ ταῦτα ἐπαγγελια-
μένῳ λόγῳ οὕτω προφανῶς καὶ ἀναργῶς ψευδομένῳ;
ἢ δῆλον ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς περὶ τὴν πρόγνωσιν τῶν
ἐσομένων λιχνείας ἀγόμενοι κατεφρόνησαν τῶν ἰδίων,
ὡς οὐδὲν ἀληθὲς ἐχόντων οὐδὲ θεῖον, διὰ τὸ μὴ εἶναι
παρ' αὐτοῖς προφήτας, αὐτόμολοι δὲ ἐπὶ τὰ τῶν ἐθνῶν
μαντεῖά τε καὶ χρησθήρια μετήσσαν; Ἄλλὰ γὰρ φαί-
νονται οὐ μόνον Μωϋσέα, ἀλλὰ καὶ πλείους μετ' αὐτὸν
ὡς Θεοῦ προφήτας προσείμενοι, οὐκ ἄλλως δῆλον ὅτι
ἢ τῷ πείραν τῆς ἐν αὐτοῖς θεϊότητος εἰληφέναι· οἶδε
γὰρ αὐτοῖς οὐ μόνον περὶ τῶν μακροῦς ὑστερον χρό-
νοῦ μελλόντων ἕσσεσθαι προϋθέσπιζον, ἀλλὰ καὶ περὶ

⁴¹ Dan. ix, 27. ⁴² Deut. xviii, 14. ⁴³ ibid. 15.

τινων προχείρων και βιωτικῶν προύλεγον· ὅσον περι ἄνθρωπων ἀπολωλυμῶν, και περι νοσούντων ἐπισφαλῶς, εἰ βιώσονται ἢ μή, και περι μελλούσης ἐσεσθαι τῷ λαῷ εὐθηνίας, και περι ἄλλων μυρίων, ἃ ταῖς κατ' αὐτοὺς ἱστορίαις ἐμφέρεται· ἄπερ εἰ μή τοῦτον γηγόνει τὸν τρόπον, ἀποκρινέσθω τις, τίνοι δὴ ποτε ὄν λόγῳ προφήτας ἠγούντο τε και ἀπεκάλουν, ἢ διὰ τί γραφῆς τοὺς λόγους αὐτῶν ἔξισουν; Τίς δ' ἡ αἰτία δι' ἣν και τοῖς μετέπειτα πιασιν ἑαυτῶν, ὡς ἂν δὴ θείας, αὐτῶν τὰς γραφὰς παρεδίδοσαν; Μῆδὲν γάρ τι θεῖον μηδὲ παράδοξον ἐν τοῖς ἀνδράσιν ἑωρακότες εἰκὴ και μάτην οἴεσθαι περι αὐτῶν τοιαῦτα διειληγῆναι, πάντων ἑστὶν ἀπιθανώτατον. Εἰ δ' ἀναδράμοι τις ἐπὶ τοὺς τότε χρόνους τῆ διανοίᾳ, τί ἄρα ἐπινοήσκειεν, ὁρῶν ἀνδρας ἀγροίκους και τὸ σχῆμα λιτοῦς, αἰπόλους τινὰς και ποιμένας, εἰς μέσον παντὸς τοῦ ἔθνους παριόντας, και ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ τινα λέγοντας, και « Τάδε λέγει Κύριος, » ἀναθωμένους, ἐπὶ τε βασιλέων και παντὸς τοῦ λαοῦ μετὰ παραστήματος ἀκαταπλήκτου δημηγοροῦντας, και σοφίαν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐνδεικνυμένους, τὴν και εἰσέτι νῦν ἐν ταῖς προφητείαις αὐτῶν φερομένην, μυρία τε ἄλλα δι' αἰνιγμάτων και παραβολῶν ἀπόρητα φιλοσοφούντας, ἠθικὴν τε και δογματικὴν τῆ Ἑβραίων φωνῆ διδασκαλίαν τῷ λαῷ παραδίδόντας, και πρὸς ἐπὶ τοῦτοις τὸν βίον τοῖς λόγοις αὐτῶν κατέλληλον ἐνδεικνυμένους, και τοῖς πᾶσιν ἀκολακεύτους ὁμιλοῦντας, εἰς πρόσωπὸν τε τοῦ ἀσεβεῖς διελέγοντας, ὡς και ἐπιβουλεύεσθαι πρὸς αὐτῶν μέχρι θάνατον, βρωμαλέῳ και γεννικῷ παραστήματι τῷ ἀληθεῖ λόγῳ παρισταμένους· ταῦτά τις εἰς νοῦν εὐγνωμόνως θέμενος, πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε κατὰ θεῖαν ὡς ἀληθῶς ἐπίπνοιαν ταῦτα πάντα περι αὐτοὺς γεγονέναι; Διὸ και τότε θαυμάζεσθαι αὐτοὺς εἰκόσ ἦν παρὰ τοῖς ἔμφροσι, και τοὺς λόγους αὐτῶν ἀναγράφτους παρὰ τοῖς ἱερογραμματεῦσι φυλάττεσθαι, εἰσέτι τε νῦν παρ' ὅλην τῷ ἔθνει προφήτας γεγονέναι τοῦ Θεοῦ πιστεύεσθαι· ὃ και ἐναργέστατα μάλιστα παρίστησιν ἡ ἡμετέρα περι τοῦ Χριστοῦ διάληψις, καθ' ἣν ἀποδείκνυμεν πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν οικονομίαν γεγεννημένην, τὰ τε περι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, και τῆς ἐξ ἀπάντων ἔθνῶν γενομένης δι' αὐτοῦ κλήσεως, ἀκριβῶς προεγνώσθαι τε και πρὸ μυρίων ὄσων ἐτῶν τοῖς θεσπεσίοις ἐκείνοις ἀνδράσι προειρησθαι· ὧν τὰς ἱεράς βίβλους Ἰουδαῖοι μᾶλλον ἂν ἡμῶν εἶεν ἀξιωπιστότεροι μετὰ πάσης σεβασμίου τιμῆς περιέποντες τε και προφέροντες. Τούτων ἡμῖν χρησίμως προδιαληφθέντων, ἐπὶ τὴν ὑπόθεσιν ὀδεύετον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐκ τοῦ Ἡσαίου.

« Ὁ λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαϊαν υἱὸν Ἀμώς περι τῆς Ἰουδαίας και περι Ἰερουσαλήμ. Ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, και ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρων, και ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, και ἤξουσιν ἐπ' αὐτῷ πάντα τὰ ἔθνη. Και πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, και ἱροῦσι· Δεῦτε, και ἀναθώμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, και εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, και ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, και πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ· ἐκ γὰρ εὐῶν ἐξελεύσεται νόμος, και λόγος Κυρίου ἐξ Ἰερουσαλήμ· και κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἔθνῶν, και ἐλέγξει λαὸν πολὺν· και συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν

PATR. GR. XXII.

A et coevis prædixerunt; sicut de perditis asinis, de graviter ægotantibus, utrum convalescerent, necne, de rebus populo feliciter cessuris, multisque aliis, quæ in eorum historiis reperire est: quod si non ita se habuissent, mihi respondeant, cui unquam igitur verbo propheta agnovissent vocavissentque, vel cur eorum verba scriptis servanda curassent? Quamobrem posteritati suæ scripta eorum, quasi divina tradidissent? Haud quidquam enim divini, vel præclari in istis viris perspicientes temere ac inconsiderate de ipsis talia accepisse opinari, stolidissimum esset. Si quis hæc antiqua mente percenseat tempora, quid existimabit, rusticos videns homines, ignobili habitu, bulbucos scilicet pastoresque, in medio totius gentis prodeuntes, quasi Dei nomine quædam docentes, exclamantesque, « Hæc dicit Dominus, » coram regibus ac omni populo audacter ac libere verba facientes, sapientiam humana majorem ostendentes, quæ nunc adhuc in eorum prophetiis viget, innumera per parabolas atque ænigmata mysteria edocentes, moralem et dogmaticam Hebræorum lingua disciplinam populo tradentes, vitam cum præceptis suis congruam degentes, coram omnibus sine adulatione conversatos, impios palam objurgantes, ipso mortis periculo contempto, ac denique veritatem virili generosaque defendentes audacia. Quæ si quis animo diligenter reputet, non poterit non confiteri ex his omnibus tales viros divina quadam inspiratione esse affatos. Ideoque tunc eos inter sapientissimos æquum erat admirari, eorumque verba sacris conservare Scripturis, eos denique usque nunc apud omnes gentes velut Dei prophetas credi. Quod et manifestissime confirmat nostra de Christo disputatio, qua demonstravimus omnia quæ acciderunt ei, omnem ejus disciplinam, gentiumque ab eo factam vocationem, expresse prænuntiata, multisque ante annis ab istis divinitus affatis viris prædicta fuisse. Quorum sacros libros Judæi majore digni fide quam nos essent, justo ac venerabili honore prosequentes. His igitur a nobis non sine utilitate expositis, ad propositum revertendum est.

D

CAPUT I.

Ex Isaia

« Verbum quod vidit Isaïas, filius Amos, super Juda et Jerusalem. Et erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et fluent ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi, et dicent: Venite, et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob, et docebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus. Quia de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem. Et judicabit gentes, et arguet populos multos: et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces: non levabit gens contra gentem gladium, nec exercebuntur

38

ultra ad prælium ¹. » Ostendant nobis, qui de circumcissione glorificantur, quænam et unde sit lex illa, et quibus danda sit, quæ de Sion exitura prædicatur. « De Sion enim, ait, exhibit lex, » diversam fore ab illa significans, quæ per Moysen in deserto data est. Quidnam et Domini Verbum, quod, juxta prophetiam, non jam in Jerusalem permanebit, sed de Sion egressurum est, atque ad gentes transgressurum, ut judicet gentes et arguat populos multos, quando summa pace gentibus Verbo Domini judicandis facta, mutatisque ab iis qui in pace constituti erunt bellorum instrumentis, mentes ad propriæ animæ culturam verterit. Quid ad hæc isti possint respondere nescio. Nobis vero recte in Jesum Christum Dei credentibus, facile est omnem explanare prophetiam, et vere divinam ac prorsus admirandam demonstrare, cum et res prædictas eventu fuisse comprobatas crediderimus, neque a vero aberrare, prophetiarum eventum in incerta temporum spatia productum. Dicimus enim Salvatoris nostri Jesu Christi incarnatione, corporaliter de Sion exiisse, et inde omnibus annuntiatam esse gentibus Novi Testamenti legem, scilicet juxta Evangelium, cum et ipsum salutare Verbum, Verbum Domini appellatum, de Jerusalem procedens, ibique commorans edocuit, juxta illud : « Ecce relinquetur vobis domus vestra deserta ². » — « In omnes gentes effusa est ipsius gralla ³. » Quæ et ab eo judicata, exprobratis prioribus ipsarum peccatis, et ad confessionem et pœnitentiam confugientes, bellum adversus cupiditates suas facere desinent, in profundissima animæ pace deinceps vivent, mentis suæ culturam et fructificationem solummodo curantes. Quæ si quis ad litteram accipere velit, sincerus sensus erit ; vel si ad spiritum spectes, multo intellectu facilius. Cum et ante omnia præsertimque hoc in loco credendum sit exitum habuisse quæ hic memorantur ; verumtamen iis quæ dicta sunt, facile possunt intelligi prima hujus loci verba, « in novissimis diebus ; » quippe apertum est quod in sæculorum consummatione manifestus factus est « mons » spiritualis « Dei, » id est, divinum ac cœleste Verbum ; ejusque domus Ecclesia in apostolorum et prophetarum fundamento ædificata, et ideo in vertice montium prædicata. Et hæc quidem manifesta facta sunt, post circumcisi populi reprobationem, post ablatum ab eo regnum cœlorum, quando impleta sunt relata supra hanc prophetiam verba, ubi dictum est : « Et derelinquetur filia Sion, ut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, et sicut civitas quæ vastatur ⁴. » Et quando impletum est illud : « Audite verbum Domini, principes Sodomorum ; percipite auribus legem Dei nostri, populus Gomorrhæ. Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, dicit Dominus ? » et reliqua ; quibus ad-

Α εις ἄστρον, καὶ τὰς ζιθύναις αὐτῶν εἰς δρέπανον· καὶ οὐ λήφεται ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἐτι πολεμεῖν. » Δεικνύτωσαν ἡμῖν οἱ τὴν περιτομὴν ἀκούοντες, τίς ὁ νόμος καὶ ποταπὸς, καὶ τίσι δοθησόμενος ὁ ἐκ Σιῶν ἐξελεύσεσθαι προφητευόμενος· « Ἐκ γὰρ Σιῶν, φησὶν, ἐξελεύσεται νόμος, » ἕτερος ὠνόηλον ὅτι τοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ Μωϋσέως νόμου δεδομένου· τίς δὲ καὶ ὁ τοῦ Κυρίου λόγος, μηκέτι μὲν, κατὰ τὴν προφητείαν, μένων ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐκ Σιῶν αὐτῆς, καὶ μεθιστάμενος ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, μέλλων τε κρίνειν ἀνά μέσον τούτων, καὶ λαὸν ἐλέγχει(ξει) πολὺν, ὅτε καὶ εἰρήνης βαθυτάτης ἐγγενομένης τοῖς πρὸς τοῦ Λόγου τοῦ Κυρίου κριθησομένοις ἔθνεσι, μεταβαλόντες οἱ τῆς εἰρήνης ἤξιωμένοι ἐπὶ πρότερον αὐτῶν πολεμικὰ σκευῆ, τῇ αὐτῶν κατὰ τὴν ψυχὴν γεωργίᾳ προσέξουσιν τὸν νοῦν. Ἐκεῖνοί μὲν οὖν οὐκ οἶδ' εἰ τίς ἐστι πρὸς ταῦτα λόγος· ἡμῖν γε μὴ ὀγιῶς ἐξ Ἰησοῦ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πιστευούσαι βραδίως ἐνεσι πάσαν ἐξομαλίσαι τὴν προφητείαν, θεῖαν τε ὡς ἀληθῶς καὶ παράδοξον αὐτὴν ἐπιδεικνύουσαν, τῷ καὶ τέλος ἐσχηκέναι τὰ προφητευθέντα πιστεύειν, καὶ μὴ τῆς ἀληθείας ἐκπίπτειν, εἰς ἀτερματίστους ὑπερτιθεμένους χρόνους τῶν προφητειῶν τὰ ἀποτελέσματα. Φαμὲν γὰρ δὴ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς ἐκ Σιῶν ἐξεληλυθέναι, « κάκειθεν πᾶσιν ἀνακηρύχθαι τοῖς ἔθνεσι, τὸν νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον, ὅτε καὶ αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος, Λόγος τοῦ Κυρίου χρηματίζων, ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ προελθὼν, ἔνθα διατρίβων ἐδίδασκε, κατὰ τὸ, « Ἴδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος· » « Ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐξέχει τὴν αὐτοῦ χάριν· » ἃ καὶ κρινόμενα πρὸς αὐτοῦ καὶ ἐλεγγόμενα ἐπὶ τε ταῖς προτέραις αὐτῶν ἀμαρτίαις, εἰς συναίσθησιν καὶ μετάνοιαν ἐρχόμενα, πέπαιται μὲν τοῦ πολέμου τοῖς κατὰ τὰ πάθη σχολάζειν, ἐν εἰρήνῃ δὲ ψυχῆς διάγει βαθυτάτῃ, τῆς σφῶν αὐτῶν διανοίας ἐπιμελούμενα γεωργίας τε καὶ καρποφορίας. Εἴτε δὲ κατὰ τὴν λέξιν βούλοισθε τίς ταῦτ' ἐκλαμβάνειν, ὕγιος ὁ νοῦς ἀποδίδεται· εἴτε κατὰ διάνοιαν, πολλῶν βῆσιν· ἔπει καὶ προηγουμένως καὶ μᾶλλον κατὰ ταύτην πεπεσθαι χρὴ τὰ κατὰ τοὺς τόπους ἀπὸ τῶν (sic) ἀποπληρουσθαι· πλὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων δυνάμεται πως εἶναι σαφῆ καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐν χερσὶ περικοπῆς· « ἐν γὰρ « ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, » δηλονότι ὅτι νῦν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, ἐμφανὲς γέγνηται τὸ ἐ δρος, » τὸ πνευματικὸν « τοῦ Θεοῦ, » τούτεστιν ὁ θεῖος καὶ οὐράνιος Λόγος· καὶ ὁ οἶκος δὲ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία ἐπωκοδομημένη ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐπάνω εἶναι τῶν ὀρέων λεγομένη. Καὶ ταῦτα γε ἐμφανῆ γέγονε μετὰ τὴν ἀποβολὴν τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, καὶ μετὰ τὸ ἀρθῆναι ἀπ' αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅτε πέρασ εἰληφασιν αἱ ἀνωτέρω τῆς ἐκτεθείσης προφητείας φωναί, δι' ὧν εἰρηται τὸ, « Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιῶν, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὄπωροφύλακιον ἐν σικυηλάτῳ, καὶ

¹ Isa. II, 1-4. ² Matth. XXIII, 38. ³ Act. X, 45. ⁴ Isa. I, 8.

ὡς πόλις πολιορκουμένη· » καὶ ὅτε πεπλήρωται τὸ, A dit : « Neomeniam et Sabbatum, et festivitates vestras non feram, iniqui sunt cœtus vestri : solemnitates vestras odivit anima mea : facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens. Et cum extendereitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis : et cum multiplicaveritis orationem, non exaudiam : manus enim vestræ sanguine plenæ sunt ¹. » Animadvertite quomodo Scriptura, his omnibus exprobat, neque idololatriam hic, neque aliam eis iniquitatem objicit, neque sanguinum multorum, sed unius cujusdam præcellentis, Christi scilicet, effusionem ob quem Scriptura expresse populum increpat dicens : « Manus vestræ sanguine plenæ sunt ? » Quapropter continuo adjicit : « Quomodo facta est meretrix civitas fidelis, plena judicii ? Justitia habitavit in ea, nunc autem homicidæ ? » Ac postea rursus eorum reprobationem sermo prophetizans, his verbis desinit : « Erunt quasi quercus defluentibus foliis, et velut hortus absque aqua. Et erit fortitudo vestra, ut favilla stuppæ, et opus vestrum quasi scintilla : et succendetur utrumque simul, et non erit qui exstinguat ². » Hæc et similia in eos prænuntians prophetia, continuo subjicit ea quæ jam prius retulimus, scilicet, « Et erit in novissimis diebus manifestus mons Domini ³. » Aperte post istorum plenam perfectamque reprobationem et ruinam, Novi Testamenti institutionem ostendit, quæ manifestus omnibus gentibus mons factus est Domini. Qualis vero mons, nisi qui in principio apud Deum, Deus Verbum ? ipse enim Salvator et Dominus noster, quem prius ostendimus, de quo et in Psalmis dicitur, « Mons Dei, mons pinguis ; et, « Mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo ⁴. » Præter hunc montem et domus Domini manifesta facta est. Domus vero esset Dei Ecclesia, quæ in vertice montium apostolicorum et prophetiorum verborum elevata est. Quibus vero manifestatis super hunc ipsum montem, apertum est quod divinum verbum non consecutus est Israel, neque multis locis designata domus Jacob, sed in universum omnes gentes. Constat enim quo modo quæve ratione expletis Salvatoris nostri manifestatione prænuntiatibus rebus manifestisque factis, mons et domus quæ modo interpretati sumus, nos e gentibus per fidem in Christum Dei Filium ad omnium Deum perducti, horum quidem quondam inscii, nunc vero per divinam gratiam periti, ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalemque cœlestem pervenimus. Et velut edocti ab illo qui egressus est vel descendit de cœlesti Jerusalem, Verbo Deo, novimus quod « illa quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra ⁵. » Ad hanc cœlestem Dei domum, ad Sion, cœlestem montem Domini, nos invicem invitantes adhortantesque doctrinis et incitationibus, dicitamus : « Venite et ascendamus ad montem Domini, et ad domum Dei Jacob : et du-

¹ Isa. 1, 8-15. ² ibid. 21. ³ ibid. 30. ⁴ Isa. 48, 4. ⁵ Psal. LXXII, 15, 16. ⁶ Gal. iv, 26.

cebit nos vias suas, et ambulabimus in semitis ejus¹. » Quibus vero expletis, et Dei gratia nobis omnibus manifestatis, alia quoque prophetia exitum habuit, qua ipsum salutare Verbum manifestius illa quæ nunc nobis elucidanda est prophetia, testatur dicens : « Manifestus factus sum iis qui ante non interrogabant ; invenerunt qui non quæsierunt me ; dixi : Ecce ego, ecce ego ad gentem, quæ non invocabat nomen meum². » Si quis nostræ non consentiat interpretationi, quem alium de hoc monte vel domo Dei sensum exhibere possit nescio, de quibus prophetia, nondum nunc corporaliter manifestatis, quæ prius relata sunt indicat. Possunt hæc quoque aliter secundam Christi manifestationem significare, tunc potius quam nunc perfectum oraculis exitum habituris. Scire quoque operæ pretium est hæc fere ad litteram in Michææ prophetia inveniri.

δεύτεραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν (f. 45 v°) ἀρμόττεισθαι, ὡς τότε μᾶλλον ἢ νῦν πληρωθησομένων τελείως τῶν προπεριτευμένων. Ἰστέον δὲ, ὡς τὰ αὐτὰ κατὰ λέξιν

Α τὸν ἐπουράνιον οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ Σιών, καὶ αὐτὸ ἐπουράνιον ὄρος Κυρίου, διεγείροντες ἀλλήλους καὶ καταπειθόντες διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ προτροπῆς φαμεν· « Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. » Τούτων δ' ἀποτελεσθέντων, καὶ Θεοῦ χάριτι πᾶσιν ἡμῖν ἐμφανῶν γενομένων, καὶ ἄλλη τις προφητεία πέρας εἴληφε, δι' ἧς αὐτὸς ὁ σωτήριος Λόγος σαφέστερον ἐπιμαρτυρεῖ τῇ μετὰ χεῖρας περικοπῇ τῆς τοῦ Ἰσαίου προφητείας, λέγων· « Ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτώσιν· εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητούσιν· εἶπα, Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι ἔθνη, οἱ οὐκ ἐπεκάλεσαν τὸ ὄνομά μου. » Εἰ δὲ μὴ οὕτως ἐκλάβοι τις τὰ κατὰ τοὺς τόπους, ποῶν ἂν ὄρος ἢ ποῶν Θεοῦ οἶκον Β ἄλλως ἔχοι ἂν ἐπιδειξάι, περὶ ὧν ἡ προφητεία, ὡς μὴ τότε ὄντων σωματικῶς ἐμφανῶν, τὰ προσεταθέντα σημαίνει. Δύνатаι δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως εἰς τὴν σκεδὸν ἐμφέρεται καὶ ἐν τῇ τοῦ Μιχαίου προφητεία.

CAPUT II.

Ex eodem.

« Ecce enim dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem, omne robur panis et omne robur aquæ : fortem, et virum bellatorem, judicem, et prophetam, et hariolum, et senem : principem super quinquaginta, et honorabilem vultu, et consiliarium, et sapientem de architectis, et prudentem eloquii mystici. Et dabo pueros principes eorum, et effeminati dominabuntur eis³ ; » et reliqua, quibus addit Deus : « Nolite constituere me principem populi. Ruit enim Jerusalem, et Juda concidit : quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum, ut provocaret oculos majestatis ejus. Agnitio vultus eorum respondit eis : et peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt, nec absconderunt : væ animæ eorum, quoniam malum meditati sunt consilium in seipsa dicentes : Vinciemus justum quoniam inutilis est ; quoniam fructum adinventionum suarum comedent⁴. » Liber qui Solomonis Sapientia dicitur, fere eadem de justo eloquitur : « Circumveniamus ergo justum, quoniam inutilis est nobis et contrarius est verbis nostris⁵. » Hujus loci verba evidenter de Christo dicta esse videntur ; illic vero de insidiantibus ei, atque in primis adversus eos qui malum meditati sunt consilium prophetizatur. Ideoque imprecationem in eos Scriptura subjicit : « Væ animæ eorum ; » sed et pœnam quæ eos manet addit, dicens : « Fructum adinventionum suarum comedent. » Quæ enim seminaverunt in Christum, hæc et metent in Dei judicio. Jam quidem in hac vita vide annon in eos impletus est post suas adversus Christum insidias hujus prophetiæ sermo dicens : « Ecce dominator Dominus exercituum auferet a Jerusalem et a Juda validum et fortem. » Vere enim ablata est ab iis, quæ prius

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τοῦ αὐτοῦ.

« Ἰδοὺ δὴ, ὁ δεσπότης Σαβαώθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν, ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα, καὶ ἀνθρωπων πολεμιστῆν, καὶ δικαστῆν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστῆν, καὶ πρεσβύτερον, καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατῆν. Καὶ ἐπιστήσω νεανίσκους ἀρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαίξεται κυριεύσουσιν αὐτῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· οἷς ἐπιλέγει Θεός· « Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε, καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη τοῦ προσώπου αὐτῶν ἀνέστη αὐτοῖς· τὴν δὲ ἀμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν· οὐαί τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηράν, καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες· Δῆψωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχερτος ἡμῖν ἐστὶ· τοῖνον τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. » Καὶ ἡ λεγομένη Σολομώντος Σοφία τὰ παραπλήσια τοῖς ἐνθάδε περὶ τοῦ δικαίου λελεγμένοι οὕτως ἔχει· « Ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχερτος ἡμῖν ἐστὶ, καὶ ἐναντιοῦται τοῖς λόγοις ἡμῶν. » Ταῦτα δὲ ἐν ἐκείνοις σαφῶς ἐκ τῆς συμφράσεως ἐμφαίνεται περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρημένα· καὶ τὰ ἐνθάδε τοιγαροῦν περὶ τῶν ἐπισβουλευσάντων αὐτῷ καὶ καθ' ἑαυτῶν μᾶλλον ἤπερ κατ' αὐτοῦ πονηράν βουλὴν βουλευσαμένων προφητεύεται· δι' ὃ καὶ καταλλήλως τὸν ταλανισμὸν ἑαυτοῖς ὁ λόγος ἐπάγει διὰ τοῦ, « Οὐαί τῇ ψυχῇ αὐτῶν· » ἀλλὰ καὶ τὴν κόλασιν τὴν περιμένουσαν αὐτοὺς προτίθει λέγων· « Τοῖνον τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται· » ὅποια γὰρ ἔσπειραν κατὰ τοῦ Χριστοῦ, τοιαῦτα καὶ θερωῦσιν ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ κριτηρίῳ. Ἦδη δὲ καὶ κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον ὄρα εἰ μὴ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπιβουλὴν ἐπληρώθη εἰς αὐτοὺς ὁ προ-

¹ Isa. II, 3. ² Isa. LXV, 1. ³ Isa. III, 1. ⁴ Isa. I, 110. ⁵ Sap. II, 12.

καίμενος τῆς προφητείας λόγος, ὁ φάσκων· « Ἰδοὺ Ἀ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ ἀφελεί ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν. » Ἀληθῶς γὰρ ἀφήρηται ἀπ' αὐτῶν ἡ πάλαι πρότερον ἐμπολιτευομένη ἐν αὐτοῖς θεία καὶ οὐράνιος χάρις, καὶ οὐκέτ' ἔστιν εὐρεῖν ἐν αὐτοῖς οὔτε προφήτην οὔτε στοχαστὴν· ποῦ δὲ καὶ ὁ πολεμιστὴς αὐτῶν ἢ ὁ δικαστὴς, ὁ θαυμαστὸς σύμβουλος, ἢ ὁ συνετὸς φροατὴς; Εἰ δὲ καὶ δοκοῦσιν ἄρτου τοῦ πνευματικοῦ μετέχειν ἐν τῷ τοῖς ἱεροῖς ἐντυγχάνειν τοῦ Θεοῦ λόγοις, ἀλλ' ὄρα εἰ μὴ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχύς ἢ ἐν τοῖς θείοις Γράμμασιν ἐναποκειμένη ἐξ αὐτῶν ἀφήρηται· σαφῶς δ' ἐπὶ τούτοις καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ ἀνείηται, καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα εἰς αὐτοὺς πεπλήρωται διὰ μίαν ἐκείνην τὴν κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἀμαρτίαν· « Οὐαὶ γάρ, » φησὶν ὁ λόγος, « τῇ ψυχῇ αὐτῶν, » καὶ τοῦ ταλανισμοῦ τὴν αἰτίαν προστιθῆσαι (f. 46) λέγων· « Διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἀῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχητος ἡμῖν ἔστιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

« Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταρασσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ. Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Οὐκ ἔοικεν ἐπὶ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν ἀναφέρεισθαι τὸ, « Νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος. » καὶ μάλιστα τὸ, « Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » ἀρμόζοι δ' ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, Κυρίου καὶ αὐτοῦ χρηματίζοντος, ταῦτα προφητεύεσθαι· καὶ γὰρ οὐδὲν αὐτὸς ὁ κηρυχθεὶς πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Θεοῦ Λόγος εἰς κρίσιν μετὰ πάντων καταστήσεται, μὴδ' ἐνὶ τῶν ἀσεβῶν χώραν διδοὺς ἀπολογίας, ἅτε εἰς τὰς ἀπάντων ἀκοὰς διαδραμούσης αὐτοῦ τῆς διδασκαλίας· ἤξει δ' εἰς κρίσιν Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων μάλιστα τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ, οἳ αὐτῶν ἐπισυναχθέντων κατ' αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν αὐτῷ συσκευασαμένων· οἱ καὶ μακαρίζοντες τὸν ἀρχόμενον ὑπ' αὐτῶν λαόν, ἐπλάκων αὐτὸν, λέγοντες τὸ πονηρὸν καλόν, καὶ τοὺς καλοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους πονηροὺς ὑπάρχειν ἀποφαινόμενοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων· Αἰτήσαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὔδ' ἐμὲ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὲ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, ἐκλέγεται τὸ ἀγαθόν· διότι, πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρῶς, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. » Οἱ μὴ παραδεχόμενοι τῶν ἐκ περιτομῆς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας λεγέτωσαν τίς ἡ παρθένος, ἢ κατὰ τὴν προφητείαν ἐν

habitat in eis, divina coelestisque gratia, nec jam apud eos reperire est prophetam ullum aut harioolum. Ubi enim vir bellator eorum, iudex, mirabilis consiliarius, et prudens eloqui mystici? Quod si videntur panis spiritualis esse participes, cum sacra possideant Dei verba, vide annon virtus et robur, in divinis Scripturis inclusa, ab iis ablata sint. Manifeste enim eis ruit Jerusalem, caeteraque omnia adversus eos impleta sunt per unum eorum adversus Christum scelus. « Væ enim, » ait Scriptura, « animæ eorum. » Atque imprecationis causam affert, dicens: « Quoniam malum meditati sunt consilium in seipsos, dicentes: Vinciemus justum, quoniam inutilis nobis. »

B

CAPUT III.

« Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, et viam gressuum tuorum dissipant. Stat ad iudicandum Dominus, et stat ad iudicandum populum suum. Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Non videntur de omnium Deo hæc referri, « Nunc stat ad iudicandum Dominus, » et præsertim, « Dominus ad iudicium veniet cum senibus populi, et principibus ejus. » Melius ad Dei Verbum, ipsumque Dominum vocatum, hæc spectat prophetia. Etenim ipse annuntiat omnibus quæ sub cœlis sunt iudex omnium Dei Verbum constituetur, neque ulli impiorum excusationis locum dabit, quippe cum ad unuscujusque auditum pervenerit ejus doctrina. Veniet ad iudicium Jesus Christus cum senibus præsertim populi et cum principibus ejus, quoniam illi adversus eum congregati sunt, eique insidias struxerunt. Qui et beatum dicentes populum cui præerant, eum decipiebant, malum pro bono dicentes, optimosque Salvatoris nostri sermones quasi pessimos criminati.

CAPUT IV.

« Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum inferni, sive in excelsum supra. Et dixit Achaz: Non petam, et non tentabo Dominum. Et dixit: Audite ergo, domus David: Numquid parum vobis est, molestos esse hominibus, quia molesti estis et Deo meo? Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce virgo concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum, et eligere bonum. Quia antequam sciat puer reprobare malum, et eligere bonum, non est obediens malitiæ, ut seligat bonum. » Non accipientes qui ex circumcissione sunt, Salvatoris nostri Jesu Christi adventum, dicant quænam sit hæc virgo, quæ juxta prophe-

¹ Isa. III, 12-14. ² Isa. VII, 10-16.

tiam in utero accipiet et pariet filium, cujus nomen erit Emmanuel. Quod si dixerint non virginem, sed puellam apud Scripturam Hebraica voce nominatam esse, respondendum quod primi qui divinum Scripturæ sensum ita sunt interpretati, non quilibet erant, septuaginta scilicet e populo præstantiores delecti, et maxima pro illis temporibus sapientia probati. Quodnam enim mirum Sermo pollicebatur signum ab ipso Domino, quasi prodigium aliquid, domo David datum iri prænuntians, si tantummodo simplex puella designaretur. Nihil vero prohibet, etsi puellam juxta eos Hebraicum significet, quin prophetia virginem indicari existimemus. Cæterum in Levitico quoque invenies virginem viro desponsatam, et quæ vim ab alio tulit, puellam quoque Scriptura ¹ appellari. Et hic quidem decorum esset domo David propter eorum incredulitatem a Domino dari signum, virginem inusitate parturire, cujus nasciturus puer admirabilis fore prædicaretur. Si quidem a pueritia, et ut ita dicam, ab ipsa nativitate malitiæ non obtemperaturus, bonumque electurus prophetizatur. Et nomen ejus mirum in modum prænuntiatur Emmanuel fore, scilicet *nobiscum Deus*. Quod et dicemus nos ipsi, qui eum agnoscimus et constemur ejus divinam et mysticam apud omnes homines ipsius potentia incarnationem. Dicatur iterum Emmanuel, *nobiscum Deus*, eod quod Pater quidem, Deusque omnium supra non tantum mortalem, sed et omnem spiritualem naturam sit; Filius vero non immerito *nobiscum Deus* nominatur, cum apud nos commoratus sit. Quod si Judæi hæc Achaz prænuntiata ad Ezechiam, ejus filium regnique successorem, referant, animadvertendum hæc ipso jam tum patre Achaz regnante prædicta; Ezechiam vero antequam regnum acceperit Achaz, genitum esse constat. Sexdecim annos regnaverat Achaz, cum ei successit Ezechias, qui tum ætatis quintum et viciesimum annum agebat; ita ut novem annis antequam pater in solium ascenderet, natus sit. Sed jam regnanti hæc prædicta sunt Achaz de mirifica atque insolita Christi nativitate. Singulorum vero hujus prophetiæ verborum sensum, qualis sit, noverit qui in hos locos mirabilis viri exegeticis studiose attenderit.

γάρ ἦδη βασιλεύοντι τὰ προκειμένα τῷ Ἀχάζ προφητεύεται περὶ τῆς δεδηλωμένης τοῦ Χριστοῦ παραδόξου καὶ θαυμασιωτάτης γενέσεως. Τὰ δὲ κατὰ τὴν λέξιν ἕκαστα ὁποῖον ἔχει νοῦν, τοῖς εἰς τοὺς τόπους τοῦ θαυμασίου ἀνδρὸς ἐξηγητικοῖς ἐντυχῶν ὁ φιλομαθὴς εἴσεται.

CAPUT V.

Et dixit Dominus ad me: Accipe tibi ipsi librum novum grandem, et scribe in eo stylo hominis, ut celeriter direptionem facias spoliolorum. Adest enim, et testes mihi facito fideles homines, Uriam sacerdotem, et Zachariam filium Barachiz. Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium. Et dixit Dominus ad me: Voca nomen ejus, Accelera spolia detrahare, cito prædare, quia antequam sciat puer vocare patrem

Ἀ γαστρὶ ληφομένη καὶ τέξουσα τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐμμανουὴλ υἷόν· ἄλλ' εἰ φάσκουσιν μὴ γεγράφηαι παρθένον, ἀλλὰ νεάνη κατὰ τὸ Ἑβραϊκόν, λεκτέον, ὡς οὐχ οἱ τυχόντες ἐτύγγαλον οἱ πρώτοι τὴν Γραφὴν κατὰ θεῖαν ἐρμηνεύσαντες οἰκονομίαν, ἐδόδοιχοντα μὲν ὄντες τὸ πλῆθος, ἀναλελεγμένοι ἀριστίνδην ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ, δοκιμὴν τε οὐ σμικρὰν κατὰ τοὺς αὐτῶν χρόνους ἐπὶ σοφίᾳ δεδωκότες· τί δ' ἂν παράδοξον ὁ λόγος ὑπισχνεῖτο σημεῖον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὡσπερ τι θαυμαστὸν τῷ οἴκῳ Δαυὶδ δοθῆσσεσθαι προμαρτυράμενος, εἰ περὶ ψιλλῆς νεάνιδος ὁ λόγος ἦν· οὐδὲν δὲ ἡμᾶς κωλύει, εἰ καὶ νεάνιδα[ν] κατ' αὐτοὺς περιέχει τὸ Ἑβραϊκόν, ὡς περὶ παρθένον δηλοῦσθαι νομίζειν τὰ εἰρημένα· καὶ γὰρ οὖν ἐν τῷ Λευιτικῷ ἔυροις ἂν τὴν ὁμολογουμένως παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ὑφ' ἑτέρου (f. 46 v°) δὲ βεβιασμένην, νεάνη ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὀνομαζομένην· καὶ ταύτῃ γε ἀξιοπρεπῆς ἂν εἴη τῷ οἴκῳ Δαυὶδ διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν παρὰ Κυρίου δίδοσθαι σημεῖον, τὸ παραδόξως παρθένον ἀποτεκεῖν, δι' ὃ δὴ καὶ ὁ τεχθισόμενος θαυμαστός τις ὦν ἀνηγόρευται· εἰ γὰρ ἐκ παιδός, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἐξ αὐτῆς γενέσεως, ἀπειθήσειν μὲν πονηρίᾳ, ἐκλέξασθαι δὲ τὸ ἀγαθὸν προσητεύεται. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτοῦ θαυμαστῶς προαναπεφώνηται Ἐμμανουὴλ τυγγάνον· εἰ δὲ ἔστι, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός. Ὁ καὶ ψήσαιμεν ἂν ἡμεῖς οἱ ὁμολογοῦντες αὐτὸν, καὶ συναισθόμενοι τῆς ἐνθέου καὶ ἀπορόρητου εἰς πάντας ἀνθρώπους διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἐπιδημίας· λέγοιτο δ' ἂν πάλιν Ἐμμανουὴλ, ὁ μεθ' ἡμῶν θεός, τῷ τὸν μὲν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων ἐπέκεινα οὐ μόνον τῆς θνητῆς, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς λογικῆς φύσεως τυγγάνειν τὸν δὲ Υἱὸν, τὸν μεθ' ἡμῶν Θεὸν εἰκότως ὀνομαζέσθαι τῆς μέχρις ἡμῶν ἐπιδημίας αὐτοῦ ἕνεκεν. Ἐπεὶ δὲ τινος τῶν ἐκ περιτομῆς εἰρηκότος ἀκούσας μέμνημαι ταῦτα τῷ Ἀχάζ προφητεύεσθαι περὶ Ἐζεκιῶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γενομένου καὶ μετ' αὐτὸν βασιλεύσαντος, ἐπιτηρητέον, ὅτι πρὸ τοῦ βασιλεύσαι τὸν Ἀχάζ καὶ πρὸ τῆς εἰρημένης αὐτῷ ταύτης δὴ αὐτῆς τῆς προφητείας, Ἐζεκιῶς ἦδη πάλοι γεγεννημένος ἀποδεικνύεται· ἐπὶ δέκα γοῦν καὶ ἕξ ἔτεσι τὸν Ἀχάζ βασιλεύσαντα διαδέχεται, ἄγων ἔτος τῆς ἡλικίας πεμπτὸν καὶ εἰκοστὸν, ὀπνηίκα τῆς βασιλείας ἦεντο, ὡς προλαμβάνειν αὐτοῦ τὴν γένεσιν ἔτεσιν ἐννέω τὴν τοῦ πατρὸς ἐπὶ τὴν βασιλείαν πάροδον· ἀλλὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με, λάβε σεαυτῷ τόμον (χάρτου) καινοῦ μεγάλου, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου, τοῦ ἄξιμος προνομὴν ποιῆσαι σκύλων· πάρεστι γάρ· καὶ μάρτυράς μοι ποιήσον πιστοὺς ἀνθρώπους, τὸν Οὐρίαν τὸν ἱερέα, καὶ Ζαχαρίαν υἷον Βαραχίου. Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτην(ῆτιν), καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκε υἷόν· καὶ εἶπε Κύριός μοι· Κἀλέσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ταχέως σκύλευσον, ὁξέως προνοόμεσον· διότι, πρὶν ἢ γινῶναι τὸ

¹ Deut. xxii, 27.

παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήφεται δύναμιν Δαμασκοῦ, καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἐναντίον βασιλέως Ἀσσυρίων. » Ἐπὶ τῇ τοῦ μέλλοντος ἀποτελεῖσθαι παραδόξου ἀναγραφῇ τόμον καινοῦ μεγάλου ἀγράφου προστάσσεται λαβεῖν ὁ προφήτης· δι' οὗ δηλοῦσθαι νομίζω τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλιον· ἀλλὰ καὶ μάρτυρας τῷ Κυρίῳ ποιήσασθαι πιστοὺς ἀνθρώπους, ὧν ὁ μὲν ἱερεὺς λέγεται εἶναι, ὁ δ' ἕτερος, οἶμαι, προφήτης ἦν· μέμνηται γοῦν αὐτοῦ καὶ ἡ τῶν Παραλειπομένων γραφή· οὗς καὶ αὐτοὺς ὑπολαμβάνω σύμβολον εἶναι τῶν μεμαρτυρηκότων τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ (f. 47) προφητῶν, καὶ τῶν εἰς τὸν αὐτοῦ τύπον πάσαι καθεστῶτων ἱερέων. Μετὰ ταῦτα λέγεται· « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν, καὶ τὰ ἐξῆς. Σφόδρα δὲ ἀπρεπὲς καὶ τῆς προφητικῆς σεμνότητος τε καὶ καθαρότητος ἀλλότριον τὴ προχείρωσ οὕτως οἴεσθαι τὸν προφήτην ἐν αὐτῷ τῷ θεωροῦσθαι ἐπὶ μαρτύρων τῶν προδεδηλωμένων κοινωνίας χάριν αἰσχροῦς προσεληλυθέναι γυναικὶ προφήτιδι καὶ αὐτῇ· ποία δὲ καὶ πιθανότης τολμάτω προσελθεῖν αὐτὸν συνειληφέναι καὶ τετοκέναι αὐτὴν υἱόν· ἀλλὰ γὰρ ἔχεσθαι καὶ ταύτην τὴν προφητείαν ἡγοῦμαι τοῦ νοῦ τῆς προσεκτεθείσης, καθ' ἣν εἶρητο· « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται· » ἐκεῖσε μὲν γὰρ ἐν γαστρὶ λήψεσθαι καὶ τέξεσθαι υἱὸν προῦλέγετο ἡ παρθένος· ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν πέρας εἰληφεν ἡ προφητεία δηλοῦται· « Ἐν γαστρὶ γὰρ, φησὶν, ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν. » Τίς ἂν οὖν εἴη ὁ φάσκων τὸ, « Προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, » ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ λαλοῦν ἐν τῷ προφήτῃ, περὶ οὗ λέλεκται τῇ Μαρίᾳ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί. » Διὸ καὶ προφήτις οὐκ ἀπεικώτως καὶ αὐτὴ ἂν λεχθεῖν· ἀπὸ γοῦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος συλλαβοῦσα τέτοκε τὸν ἐκεῖσε μὲν ἐπικεκλημένον Ἐμμανουήλ, ἐνταῦθα δὲ ἄλλως προσαγορευόμενον· « Κάλεσον γὰρ, φησὶ, τὸ ὄνομα τοῦ ἀποτεχθέντος παιδίου, Ταχέως σκέλευσον, ὀξέως προνομήσου· » καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐσκέλευσεν οὗτος καὶ προσηνόμευσεν ἀπορρήτῳ καὶ θεῖᾳ δυνάμει τὰς ἀντικειμένας ἀοράτους καὶ πνευματικὰς δυνάμεις, ὥστε εἰπεῖν, « Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον· » ἀφ' ὧν σκύλα καὶ προνομήν εἰληφῶς τὰς πάσαι κατατυραννομένας ὑπ' αὐτῶν ψυχὰς, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἀφροσίν, ὁμολογεῖ, λαβὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς « Ἔθνη τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ· » ἢ λέγοιτ' ἂν εὐκόλως σκύλα· « καὶ τὴν κατάσχεσιν αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς, » ἢ καὶ αὐτὰ εἰκώτως ἂν καλοῖτο προνομήν. Πρὸς τοῦτοίς, « Πρὶν ἢ γυνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήφεται, φησὶ, δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων· » ἄπερ καὶ αὐτὰ κατὰ μόνην διάνοιαν, ἥτοι περὶ δυνάμεων τινωσ' ἁπορηρῶν, οἶμαι λέγεσθαι. ἃς ἅμα τῇ γενέσει καθέλεν ἡ θεία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, ἢ καὶ περὶ ψυχῶν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων διαφορᾶς· ὧν τὰς μὲν ἐξ εἰδωλοκρατίας μεταβαλοῦσας ἐπὶ τὸν εὐαγγελικὸν βίον εἰκὸς εἶναι τὴν

A aut matrem, accipiet potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum ¹. » Ad mirandas res quæ futuræ erant conscribendas librum novum et grandem sumere jubetur propheta, quo significari opinor Novi Testamenti Evangelium. Sed et testes Domino ut faceret fideles homines, quorum quidem unus sacerdos esse dicitur, alius vero propheta erat; meminit igitur ejus et Paralipomenon Scriptura; quos et ipsos suspicor typum esse eorum qui Salvatoris nostri Jesu Christi adventui testes facti sunt prophetæ, et qui in ejus figuram olim constituti sunt sacerdotes. Post hæc dicitur: « Et accessi ad prophetissam, et in utero accepit, et peperit filium, » et quæ sequuntur. Magnopere quidem indignum prophetica dignitate et sinceritate existimare prophetam, præsertim cum inter prædictos testes divinitus inspiratur, turpis causa consortii ad mulierem, prophetissam licet accedere. Nunquid verisimile erat eum accessisse, et illam concepisse et peperisse filium? Nobis enim idem esse videtur sensus hujus, ac prioris prophetiæ, qua dicitur: « Ecce virgo in utero accipiet: » illic enim in utero accepturam et filium parituram esse virginem prædictum erat; nunc hic ratio ostenditur qua eventum probata est prophetia. « In utero enim, ait, accepit et peperit filium. » Quis igitur essei dicens: « Accessi ad prophetissam, » nisi Spiritus sanctus, a quo afflatus propheta divinabat, et de quo dictum est Mariæ: « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ². » Ideoque prophetissa non immerito diceretur ipsa, quæ a sancto Spiritu concipiens, peperit eum qui illic vocatur Emmanuel, hic vero aliter nominatur. « Voca enim, ait, nomen ejus, Accelera spolia detrahere, cito prædare. » Vere enim ille spoliavit et prædatus est mystica et divina virtute adversas, invisibiles spiritualesque potestates, ita ut diceret: « Ego vici mundum ³. » A quibus spolia et prædam animas jampridem ab iis oppressas aufere, « prædicare captivis remissionem ⁴ » constituer, accipiens a Patre « gentes hæreditatem ejus ⁵, » quæ spolia facile dici possent; « et possessionem ejus terminos terræ ⁶, » quod merito vocaretur præda. Præterea, « Priusquam sciat puer vocare patrem et matrem, accipiet, ait, potestatem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum. » Quæ quidem et ipsa uno sensu, sive de potestatibus quibusdam nefariis, quas una ortu sustulit divina Salvatoris nostri virtus, sive de animarum discrimine in eum creditum: quarum alias quidem ex idololatria ad evangelicam vitam conversas hic potestatem Damasci esse reor; alias vero, scilicet et circumcissione populi, cum Christum Dei acceperrint, spolia Samariæ vocari. Has vero animas spolia et prædam de spiritalibus capiens hostibus, coram spiritali rege Assyriorum, scilicet diabolo, arma cepit et ad pugnam contra eum se accinxit.

¹ Isa. viii, 4-4. ² Luc. i, 35. ³ Joan. xvi, 33.

⁴ Luc. iv, 18. ⁵ Psal. ii, 8. ⁶ ibid.

Hæc vero sufficienter sancto viro commentaria, in hunc locum dignoscere volenti. Si quis autem ex Judæis hæc magis corporaliter inquirere velit, ab eo postulandum est an possit corporaliter ostendere qua ratione Isaias, post præcitas testes, ad prophetissam corporalis consortii causa accesserit; quænam vero et qualis sit hæc prophetissa, et quomodo e vestigio conceperit, confestimque pepererit, et quisnam iste ex prophetissa natus filius, quem vocare Isaïæ præceperit ipse Dominus: Celeriter detrahe spolia, cito prædare; et quænam sit causa hujusce appellationis; et quomodo ex communi sensu corporaliter existimandum: sit hunc puerum potestatem accepisse Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum; hæcque iacere et priusquam sciat vocare patrem et matrem. Atque præterea, si iis quæ a nobis exposita sunt repugnant, ostendant ipsi quomodo expectatus ab iis Christus superveniens accipiet corporaliter juxta prophetiam potestatem Damasci, et quænam spolia Samariæ, vel quorum Assyriorum coram rege, cum nullus illorum his temporibus supersit.

μενα « σκῦλα Σαμαρείας ἐναντίων(ον) βασιλέως Ἀσσυρίων, » καὶ ταῦτα πράττειν « πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸ καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα » καὶ πρὸς τοῦτοις εἰ ἀντιλέγοιεν τοῖς ἡμῖν προαποδοδομένοις, δεικνύτωσαν αὐτοὶ πῶς ὁ προσδοκώμενος ὑπ' αὐτῶν Χριστὸς παραγενόμενος λήψεται σωματικῶς τὴν κατὰ τὴν προφητείαν « δύναμιν Δαμασκοῦ, » καὶ ποῖα « σκῦλα Σαμαρείας, » ἢ ποίων « Ἀσσυρίων ἐναντίον, » μηδενὸς ἔτι τούτων ἐνεργούντος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

CAPUT VI.

Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum et in portentum Israel a Domino Deo exercituum, qui habitat in monte Sion. Illud, ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Dominus e persona Salvatoris de apostolis, iisque qui postea in eum crediderunt, apte in Epistola ad Hebræos refertur, quibus igitur addit, in signum et in portentum erunt domo Israel, apertum est Salvatoris nostri manifestationis tempore signa et portenta facta fuisse in domo Israel, qualia nunquam patrata sunt.

CAPUT VII.

Et volent, si fuerint igne combusti. Quoniam parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus imperium super humerum ipsius, et vocatur nomen ejus Magni consilii Angelus, admirabilis consiliarius. Adducam enim pacem super principes, et sanitatem ei. Magnum imperium ejus, et pacis ejus non est finis, super solium David et regnum ejus ut dirigat illud, et suscipiat in judicio et justitia ex hoc tempore et usque in sæculum. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc. Existimo hic designatum puerulum eundem esse, qui de virgine nasciturus superius prophetizatus est, quem et paulo ante paritura dicitur prophetissa. Primo quidem dictus est Emmanuel, dein Celeriter spolia detrahe, cito prædare. Hic autem ipse, ut apud Septuaginta legimus, Magni consilii Angelus vocatur; et juxta Aquilam atque Hebraicum, no-

λεγομένην δύναμιν Δαμασκοῦ, τὰς δ' ἐκ περιτομῆς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένης τὰ προσαγορευόμενα σκῦλα Σαμαρείας· ταύτας δὲ τὰς ψυχὰς σκῦλα καὶ προνομὴν παρὰ τῶν νοητῶν εἰληφὸς(ως) πολεμίων, ἐξ ἐναντίας τοῦ νοητοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων, τουτέστι τοῦ διαβόλου, καθώπλισέ τε καὶ πολεμῆν αὐτῷ παρεσκεύασε. Καὶ ταῦτα δὲ παρέστιν ἐπ' ἀκριβὲς τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν εἰς τοὺς τόπους ὑπομνηματισθέντων τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ διαγινῶναι· εἰ δ' εἰ (sic) ἀπαιτοῖεν ταῦτα σωματικώτερον οἱ ἐκ περιτομῆς, ἀντεξεταστέον αὐτοὺς εἰ δύνανται σωματικῶς αὐτοὶ παραστήσαι τίνα τρόπον ὁ Ἰσαίας ἐπὶ τῶν προειρημένων μαρτύρων (f. 47 v°) τῇ προφήτιδι μίξως σωματικῆς ἕνεκεν προσελήλυθε· τίς δὲ καὶ ἡ τοιαύτη προφήτις, καὶ πῶς παραχρῆμα ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ παραντοικα τέτοκε, καὶ ποίων τοῦτο τὰ τεχθὲν παιδίον, ὃ προστάσσει τῷ Ἰσαίᾳ ὁ Κύριος ὀνόματι καλεῖσαι τῷ, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον »· τίνα δὲ καὶ λόγον ἔχει τὸ τηλικόνδε ὄνομα, ἢ πῶς δυνατόν ἐστι κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν παιδίον ὅποιον δὴ οὖν ἐπινοεῖν σωματικῶς ἀπολήψεσθαι τὴν ὀνομαζομένην δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ λεγόμενα « σκῦλα Σαμαρείας, » ἢ ποίων « Ἀσσυρίων ἐναντίον, » μηδενὸς ἔτι τούτων ἐνεργούντος κατὰ τοὺς ἐνεστῶτας χρόνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι δέδωκεν ὁ Θεός· καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Θεοῦ Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. Καὶ τὸ, Ἰδοὺ, ἐγὼ καὶ τὰ παιδιά, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός, ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων καλῶς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐξεῖληπται· ἐπιφέρεται γοῦν ἐνταῦθα τὸ, « Καὶ ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα ἐν οἴκῳ Ἰσραὴλ » καὶ σαφές ὅπως κατὰ τὴν χαιρὸν τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας σημεῖα καὶ τέρατα εἰ(ἐν) τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, οἷα οὐδεπώποτε ἀπετελέσθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. Ὅτι παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, υἱὸς ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγεία αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον· ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν χρίματι· καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Οἴμαι δὴ τὸ λεγόμενον ἐνθάδε παιδίον οὐκ ἄλλο εἶναι τοῦ ἐκ τῆς παρθένου τεχθῆσεσθαι ἀνωτέρω προπεφητευμένου, ὃ καὶ μικρῶ πρότερον ἢ προφήτις ἀποτεκεῖν ἐλέγετο· ἀλλὰ τὸ μὲν ἀνωτέρω ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ ἦν, τὸ δὲ μετὰ ταῦτα, « Ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ αὐτὸς οὗτος κατὰ μὲν τὴν τῶν Ἑβδαῶν μήκοντα ἑρμηνείαν, « Μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος »

¹Isa. viii, 18. ²Isa. ix, 5-7.

✕ χρηματίζει· κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν καὶ αὐτὸ τὸ
 ✕ Ἑβραϊκὸν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστὶ ἑθαυμαστὸς σύμ-
 ✕ βουλος, ἰσχυρὸς, δυνατὸς πατήρ, ἐπιάρχων εἰρή-
 ✕ νης· » καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον δὲ, « Κληθήσεται
 ἐν ὄνομα τοῦ παιδίου Παραδοξασμὸς, βουλευτικὸς,
 ἰσχυρὸς, δυνατὸς, πατήρ αἰῶνος, ἀρχων εἰρήνης. »
 Ἀπαιτητέον τοίνυν τοὺς ἐκ περιτομῆς ποιοῦν ἄν
 ἔχοι(εν) παιδίον ᾧ τὰ τηλικαῦτα ἐφαρμόσαιεν παρ-
 ιστάναι· καθ' ἡμᾶς γὰρ ἐπίνοιαι εἰσιν αὐται (f. 48)
 τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, εἰς ὃν οἱ μὴ πιστεῦ-
 σαντες θελήσουσιν εἰ ἐγενήθησαν πυρίκαυστοι μάλ-
 λον ἢ ὅτι τὴν ἑαυτῶν ἀποβολὴν ἴδωσιν καὶ τὴν τῶν
 ἐθνῶν σωτηρίαν, ἣν ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ ποιήσιν
 εἰρηται· ᾧ παραθήσεις τὸ παρὰ Μωϋσεὶ οὕτω πως λε-
 λεγμένον· Ἀὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις
 αὐτῶν, κἀγὼ παραζήλωσά αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνη·
 ἐπ' ἔθνη ἀσυνέτω παροργιῶ αὐτούς· Ἐλλὰ γὰρ οὐ
 τοῦ παρόντος καιροῦ, οὐδὲ μὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς τυγχά-
 νει σκοποῦ, ἐκίστην λέξις διασαφῆσαι τῆς προφητείας
 παραστήσεται· (sic) ὅπως εἰρηται, τὸ, ἐπὶ τὸν θρόνον
 Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθώσαι αὐτήν· ᾧ
 καὶ εἰκὸς ἂν εἴη προσκόψαι τοὺς ἐκ περιτομῆς, διὰ τὸ
 μὴ σωματικῶς ἐπὶ τὸν θρόνον καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ
 Δαυὶδ Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς
 ἐπὶ τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-
 θέν διαπερανοῦμεθα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Ἴδου δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ συνταράξει
 τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος, καὶ ὄψηλοι τῆ ὕβρις συν-
 τριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται, καὶ πεσοῦνται οἱ
 ὄψηλοι μαχαίρα· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὄψηλοις πε-
 σεῖται. Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί,
 καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσε-
 ται ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ
 συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώ-
 σιως καὶ εὐσεβείας ἐμπλήσει αὐτόν· πνεῦμα φόβου
 Θεοῦ οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν
 ἐλέγξει, ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ χρισίν, καὶ ἐλέγξει τοὺς
 ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ
 στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ
 ἀσεβῆ· καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὄσφυν
 αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖα εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ.
 Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρ-
 δαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ, καὶ μοσχάριον καὶ
 ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ
 παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται
 ἄχυρα, καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρώγλῃν ἀσπίδων καὶ
 ἐπὶ κοίτην ἐγγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ, καὶ
 οὐ μὴ κακοποιήσωσιν, οὐδὲ μὴ δύνωνται ἀπολέσαι οὐ-
 θένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμ-
 πασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολλὸν κατα-
 καλύψαι θαλάσσας· καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἡ
 ρίζα αὐτοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἀρχεῖν ἐθνῶν,
 ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπίουσι, καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐ-
 τοῦ τιμῆ· » Οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἐκ περιτομῆς ἄλλον τινὰ
 τοῦ Χριστοῦ τὸν ἐναυῦθα προφητευόμενον ὑπείληψ-
 ασι, πλὴν ὅσον ἐπὶ ψιλῇ τῇ τῆς προφητείας ἐκδοχῇ
 σωματικώτερον ἔσεσθαι φανταζόμενοι· τὰ κατὰ τὸν

amen ejus est (Admirabilis consiliarius, fortis et
 potens pater, etiam princeps pacis;) et juxta Sym-
 machum : (Vocabitur nomen pueruli Admirabilitas,
 consiliarius, fortis, potens, pater sæculi, princeps
 pacis.) Petendum est igitur a Judæis quemnam ha-
 beant, cui hæc adoptari possint, puerulum osten-
 dere. Etenim juxta nos indicia sunt ipsa divinæ
 Christi potestatis, in quem qui non crediderint,
 volent, si fuerint igne combusti potius quam repro-
 bationem suam videre et gentium salutem, quam
 zelus Domini Sabaoth facturum esse dicitur. Ad
 quod spectant hæc apud Moysem : (Ipsi me pro-
 vocaverunt in idolis suis, et ego provocabo eos in
 eo qui non est populus, et in gente stulta irritabo
 eos ¹.) Verum nec præsentis temporis, nec propo-
 siti est singula prophetiæ verba elucidare; nec
 quomodo dicatur, (super solium David et regnum
 ejus ut dirigat illud.) Hoc quidem Judæos offen-
 det, propterea quod non corporaliter super solium
 David ejusque regnum sedit Salvator Dominusque
 noster Jesus Christus. De quo studiosos lectores ad
 commentaria olim a nobis prolata remittimus.

Δαυὶδ κεκαθικέναι τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰη-
 σοῦν Χριστόν· δι' ὅπερ ἀναπέμφαντες τοὺς φιλομαθεῖς
 ἐπὶ τὰ εἰς τοὺς τόπους ὑπομνήματα, ἡμεῖς τὸ προτε-

CAPUT VIII.

« Ecce dominator Dominus Sabaoth confringet
 nobiles cum fortitudine, et excelsi statura succi-
 dentur, et sublimes humiliabuntur. Et subvertentur
 excelsi ferro : et Libanus, et cum excelsis cadet. Et
 egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice
 ejus ascendet, et requiescet super eum spiritus
 Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus con-
 siliï et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis :
 replebit eum spiritus timoris Dei ; non secundum
 opinionem judicabit, neque secundum loquelam red-
 arguet, sed judicabit humili judicium, et redar-
 guet humiles terræ, et erit justitia cingulum lum-
 borum ejus, et veritas indumentum laterum ejus ;
 et pascetur simul lupus cum agno, et pardus simul
 quiescet cum hædo, et vitulus et bos et leo simul
 pascentur : simul requiescent catuli eorum, et leo
 quasi bos comedet paleas. Et delectabitur infans ab
 ubere super foramine aspidis, et in caverna re-
 guli, qui ablactatus fuerit, manum suam mittet.
 Non nocebunt, et non occident in universo monte
 sancto meo : quia repleta est terra scientia Domi-
 ni, sicut aquæ maris operientes. Et erit in die illa
 radix Jesse, et qui surgit ut imperet gentibus,
 ipsum gentes deprecabuntur, et erit sepulchrum
 ejus gloriosum ². » Neque ipsi Judæi alium quemvis
 ac Christum ibi prophetizatam intellexerunt,
 nisi nimirum corporaliter accepta hujus prophetiæ
 simplice littera, in Dominum nostrum Jesum Chri-
 stum fidem adhibere renuant. Nos vero omnia juxta
 prophetiam digna esse Deo persuasum habentes,
 de moribus hominum Salvatoris nostri adventu

¹ Deut. xxxii, 21. ² Isa. x, 53, 54 ; xi, 1-10.

ad iniquitatis profundo in mansuetudinem conversis hæc dici credidimus : nunc usque videntes quomodo et qua ratione in Ecclesiis quæ sunt super terram, adventu Jesu Christi e radice Jesse germinati, plerique hominum transformati sint, atque natura sua immutati prius ferina, cum quasi lupi prius, et pardi et leones, cæteraque ferarum et serpentium genera viverent, sicut eos juxta propriam cujusque malitiam et iniquitatem ex analogia prophetia vocat. Qui et conversi et quasi transfigurati in tantum mansuetudinis provecti sunt, ut simul pascerentur, eandem sanctorum Dei verborum escam comedentes cum mansuetissimis vita Dei viris justis, quos propter talem animæ innocentiam privatis et mansuetissimis animalibus, atque lactentibus pueris divinus æquiparat sermo. Si quis haud facile hæc accipiat, dicat quomodo aliter e sensu communi hunc possit interpretari locum. Quamobrem igitur et quomodo Libanus cum excelsis cadet? Quomodo non allegorice accipiet neque virgam, neque florem ex ea germinaturum? Ostendat quomodo corporaliter virga egressura de radice Jesse dicatur, et unde flos e radice ejus ascensurus. Si autem, quod difficile est, de his interpretationem exhibere nitatur, attende annon pulchre nobis et reliqua Salvatoris nostri adventu plenum eventum habuerint. Quæ et congruenter cum prophetia advenerunt, confractis a Domino Sabaoth prioris populi quondam nobilibus, quos et elevatos facta in Salvatorum nostrum injuria, conterendos et humiliandos, et dejiciendos esse prænuntiat. Cum illis et Libanum prolapsurum Scriptura dicit. Sic enim consueverat Jerusalem veteremque quondam ibi celebratum cultum allegorice nominare; ut constat ex illo Ezechielis loco, ubi dictum est: « Aquila grandis, magnarum alarum, longo membrorum ductu, plena plumis et varietate, quæ habet auctoritatem ingrediendi in Libanum, et evulsit tenera cedri ¹. » Et hæc ipsa deinceps explanans idem propheta, aperte Libanum esse Jerusalem edocet dicens: « Fili hominis, dic ad domum exasperantem: Nescitis quid ista significant? Dic, Cum venerit rex Babylonis in Jerusalem, et assumet regem et principes ejus ². » Manifestum est igitur quod et ipse Libanus post excelsorum injuriam cecidit Salvatoris nostri adventu de radice Jesse nati; in quo requievit plenitudo donorum sancti Spiritus, qui et rursus veniet secunda et præclara manifestatione, non secundum opinionem judicans, « Personam enim hominis Deus non accipit ³ »; neque secundum loquelam redarguens: « Scrutans enim est renes et corda, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus ⁴. » Præterea cum jam facta est ejus incarnatio, quam verissime repleta est terra scientia Domini, non jam solis Judæis eum cognoscentibus. Tunc etiam plenior eventum habuit prophetia,

Α τόπον τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν οὐχ ὁμολογοῦσι πιστῖν ἡμεῖς δ' ὅλα τὰ κατὰ τὴν προφητείαν δεξία εἶναι Θεοῦ πειθόμενοι, περὶ τροπῶν ἀνθρωπείων τῶν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς κακίας εἰς ἡμερότητα μεταβληκῶτων ταῦτα λέγεσθαι πεπιστεύκαμεν· ἔτι καὶ νῦν ὁρῶντες πῶς καὶ τίνα τρόπον ἐν ταῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην [ἐν ταῖς] Ἑκκλησίαις μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ἐκ τῆς βίβλης (f. 48 v°) Ἰεσσαὶ βεβλαστηκῶτος Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων μετεπλάσθησαν, καὶ τὴν φύσιν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θηριώδους μετέβαλον βίου, λύκοι τινὲς ὄντες τὸ πρότερον, καὶ παρδάεις τὸν τοιοῦδὶ τρόπον, λέοντες τε καὶ δσα ἄλλα θηρία τε καὶ ἐρπετὰ κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐν ἐκάστῳ ποικίλης κακίας τε καὶ πονηρίας ἢ προφητεία καταλέγει· οἱ καὶ μεταθήμενοι καὶ ὡσπερὶ μεταπλασθέντες, εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος ἤλασαν, ὡς συμβόσκεισθαι αὐτοὺς τὴν αὐτὴν ἐσθοντας τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ λόγων τροφήν τοῖς ἡμερωτάτοις τὰ ἦθη δικαίους ἀνδράσι τοῦ Θεοῦ, οὗς διὰ τὴν τοιαυτὴν τῆς ψυχῆς ἀκακίαν τῆσασσι καὶ ἡμερωτάτοις ζώοις, τοῖς τε ἀναγεγραμμένοις ἐναυθα παιδίους ὁ θεὸς ἀπέικασε λόγος. Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα τις δυσπειθῶς ἔχει, λεγέτω εἰ οἶόν τε ἄλλως κατὰ τὴν πρόχειρον διάνοιαν οἴζειν τὴν λέξιν διὰ τί γὰρ ἦ καὶ πῶς ὁ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται; Μὴ τροπολογεῖται δὲ μήτε τὴν βάρδον, μηδὲ τὸ ἐκ ταύτης ἄθος· ἀλλὰ δεικνύτω πῶς σωματικὴ βάρδος ἐξελεύσεσθαι ἐκ τῆς βίβλης Ἰεσσαὶ λέγεται, καὶ ποταπὸν ἄθος ἀναθήσεσθαι ἐξ αὐτῆς. Εἰ δὲ καὶ τὸν πάνυ σκληρὸν ταῦτα ἐπὶ διάνοιαν ἀνιέναι βιάζεται, ὅρα εἰ μὴ καλῶς ἡμῖν καὶ τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίᾳ κατὰ διάνοιαν παρίσταται πεπληρωμένα· ἃ καὶ ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ γέγονε μετὰ τὸ συνταράξαι Κύριον Σαβαὼθ τοὺς πάσαι ἐνδόξους τοῦ προτέρου λαοῦ· οὗς καὶ ὑψωθέντας τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὕβρει συντριβήσεσθαι καὶ ταπεινωθήσεσθαι, καὶ πεσεῖσθαι προφητεύει σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τὸν Λίβανον πεσεῖσθαι ὁ λόγος φησὶν οὕτω δὲ ἔθος αὐτῶ τῶν Ἰερουσαλήμ καὶ τὴν πάσαι πρότερον ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἀποτελουμένην λατρείαν ὀνομάζειν· ὡς δὴλόν ἐστιν ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ἐνθα τοῦτον ἀναγεγραπται τὸν τρόπον· « Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτερυγος, ὁ μακρὸς τῇ ἐκτάσει, πλήρης ὀνύχων, ὃς ἔχει τὸ ἦχημα εἰσελθεῖν εἰς τὸν Λίβανον, καὶ ἔλαβε τὰ ἐπιλεκτὰ τῆς κέδρου. » Ἐπιλύων γοῦν τὴν παραβολὴν αὐτὸς ὁ προφητικὸς λόγος σαφῶς τὸν Λίβανον τὴν Ἰερουσαλήμ διδάσκει, λέγων· « Ἰὴ ἀνθρώπου, εἶπὸν δὴ πρὸς τὸν οἶκον τὸν παραπικραίνοντα· Οὐκ ἐπίστασθε τί ἦν ταῦτα; εἶπὸν, Ὅταν Ἐλθῆ βασιλεὺς Βαβυλωνίως ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ λήψεται τὸν βασιλεῖα αὐτῆς καὶ τοὺς ἀρχοντας αὐτῆς. » Πρόδηλον οὖν ὅπως καὶ οὗτος ὁ Λίβανος μετὰ τῶν ὑψηλῶν τῇ ὕβρει περιπέπτωκεν ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ γενομένου Σωτῆρος ἡμῶν ἐφ' ὃν καὶ ἀνεπαύσατο ἡ τελειότης τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος χαρισμάτων, ὃς καὶ εἰσαυθὺς ἐλεύσεται κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξὸν αὐτοῦ

¹ Ezech. xvii, 3. ² ibid. 12. ³ Gal. ii, 6. ⁴ Apoc. ii, 25; Hebr. iv, 12.

παρουσίαν, οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινοῦντος· Ἐπί-
 ωπον γὰρ ἀνθρώπου θεὸς οὐ λαμβάνει· ἄλλ' οὐδὲ
 κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγχων· Ἐτάζων γάρ ἐστι καρδίας
 καὶ νεφρῶν, καὶ δικινοῦμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς
 καὶ πνεύματος. » Καὶ ἐπὶ τῇ γενομένῃ μὲν οὖν αὐ-
 τοῦ ἤδη πρότερον παρουσίᾳ ἐνεπλήσθη ὡς ἀληθῶς ἡ
 γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, μηδενὸς τὸ πρὶν ὅτι μὴ
 μόνων τῶν ἐκ περιτομῆς γνωσκόντων αὐτόν· τότε
 δὲ καὶ μᾶλλον εἰς πέρας ἀχθήσεται ἡ προφητεία, ὅτε
 τοῦ πληρώματος τῶν ἐθνῶν ἐισελθόντος σὺν τοῖς
 λοιποῖς ἔθνεσι καὶ ὁ πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, ὁ Χρι-
 στός δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ἄρχειν ἐθνῶν ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ κατεστάθη, κατὰ τὸ, « Καὶ ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ
 Ἰεσσαὶ καὶ ὁ (I. 49) ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ'
 αὐτῷ ἔθνη ἔλπιουσιν. » Ὅρα γοῦν, ὡς οὐδ' ὄλωσ
 ἐνταῦθα Ἰσραὴλ, ἡ Ἰακώβ, ἡ Ἰούδας ὀνομάζεται,
 σαφῶς δὲ τὰ ἔθνη ἐπὶ τὸν ἐκ ῥίζης ἀναστησόμενον Ἰεσσαὶ
 ἐλπίζειν προφητεύεται, συναδούσης τῆς ἐνταῦθα
 λέξεως· τῇ παρὰ Μωϋσεὶ φασκουσῆ, « Οὐκ ἐκλείψει
 ἄρχων ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐ-
 τοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς προσδοκία, » οὐχὶ
 τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ « τῶν ἐθνῶν. » Καὶ τίνας
 δὲ ἄλλου ἢ ἀνάπαυσις ἐν τῇ ἀνωτάτῳ παρὰ Θεῷ
 γεγένηται τιμῇ, ἡ τοῦ ἀκούσαντος λέγοντος αὐτῷ
 τοῦ Πατρὸς· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς
 ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος, καὶ καθ-
 ιεῖται μετ' (sic) αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ
 Δαυὶδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρίμα, καὶ σπεύδων δι-
 καιοσύνην. » Περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρου-
 σίας καὶ ταῦτα προφητεύεται, ὁπνίκα τοῦ Θεοῦ ὁ
 Λόγος, διορθωθείσης αὐτῷ μετ' ἐλέους καὶ φιλαν-
 θρωπίας τῆς κατὰ πάντων βασιλείας, σὺν ἀληθείᾳ
 κρίνων καθεσθίσεται ἐν σκηνῇ Δαυὶδ· οὕτω δὲ τὴν
 τῶν ἁγίων καὶ πρωτοτόκων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν
 οὐρανοῖς Ἐκκλησίαν, καὶ πάντας ἡγοῦμαι τοὺς ὑπὸ
 τὴν μερίδα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γεγεννημένους, ἁγίους
 χρηματίζειν,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

« Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, καὶ
 ἔξει εἰς Αἴγυπτον, καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα
 Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν
 ἠ-τηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Περὶ τῆς ἀγενήτου τοῦ τῶν
 ὄλων Θεοῦ φύσεως ἐκλαμβάνειν τὰ προκείμενα, ὡς
 οὐ μέλλοντος αὐτοῦ νεφέλῃ τινὶ ὀχεῖσθαι, καὶ τῇ
 σωματικῇ παρεπιδησίᾳ ἐν Αἰγύπτῳ, οὕτως πθανόν, οὐδ'
 ὅσον ὑπάρχειν ἡγοῦμαι· δι' ὅπερ ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ
 Λόγον ἐκδεκτέον τὴν προφητείαν, καὶ αὐτὴν ἐναργῶς
 ἤδη κατὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ παρουσίαν πεπερασμέ-
 νην, καθ' ἣν ἐπὶ νεφέλῃς κούφης, τῆς ἐκ Πνεύματος
 ἁγίου συστάσης αὐτῷ σαρκός, εἰς τὸν βίον τούτου,
 Αἴγυπτον τροπικῶς ὀνομαζόμενον, παρελήλυθε, καὶ
 εἰς αὐτὴν δὲ σωματικῶς τὴν Αἴγυπτον, εἰς ἣν ἔτι
 πλὴς ὦν πρὸς τῆς μητρὸς καὶ τοῦ Ἰωσήφ διεκομίσθη·
 τῆναιαῦτα δὲ κατὰ τινὰς ἀπορρήτους λόγους ἐσε-
 σθησαν καὶ ἐκινήθησαν ὑποταραχθέντες αὐτοῦ τῇ
 παρουσίᾳ οἱ ἐν τοῖς πανταχόσε χειροποιήτους ξοάνους
 ἐνοικοῦντές τε καὶ ἐνεργούντες τὸ πρότερον δαίμονες·
 ὅπερ δηλοῦται διὰ τῆς λεγούσης προφητείας, « Καὶ
 σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου. » Ταῦτα δὲ
 καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἐνδοξον ἀπ' οὐρα-

A cum plenitudine gentium ingrediente cum reliquis
 gentibus et omnis Israel salvabitur, Christus a mor-
 tuis resurgens imperare gentibus a Deo constitutus
 est, juxta illud : « Et erit radix Jesse, et qui surgit
 ut imperet gentibus ; in eo gentes sperabunt. » At-
 tende igitur quomodo non hic Israel, aut Jacob,
 aut Judas nominentur, sed aperte gentes, in eum
 qui surget de radice Jesse, speraturæ propheti-
 zantur, consonante hoc loco cum iis apud Moysē
 dicentibus : « Non auferetur sceptrum de Juda, et
 dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus
 est, et ipse erit exspectatio gentium ¹, » non vero
 Israel. Cujusnam vero alius erit requies in altis-
 simis apud Deum honorata, nisi illius qui patrem
 audivit dicentem sibi : « Sede a dextris meis, donec
 ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum ² ? »

CAPUT IX.

« Et præparabitur in misericordia solium, et se-
 debit super illud in veritate, in tabernaculo David,
 judicans et querens judicium, et velociter reddens
 quod justum est ³. » De secunda Christi manifesta-
 tione hæc quoque prophetizantur, quando Dei Ver-
 bum, præparato ei in misericordia et benignitate
 omnium principatu, cum veritate judicans sedebit
 in tabernaculo David. Sic autem sanctorum et an-
 tiquorum in cælis inscriptorum Ecclesiam, omnes-
 que existimo verbi Dei participatione sanctos effe-
 ctos designari.

CAPUT X.

« Ecce Dominus sedet super nube levi, et veniet
 in Ægyptum : et commovebuntur manufacta Ægypti
 a facie ejus, et cor eorum vincetur in ipsis ⁴. » De
 increata omnium Dei natura hæc accipere, quasi ven-
 turo ipso super nube aliqua, atque in corporalem
 accedere Ægyptum, neque fide dignum, neque religio-
 sum esse existimo. Quapropter ad Dei Verbum
 referenda est propheta ; atque ipsa manifeste jam
 priore ejus adventu impleta est, quo super nube
 levi, carne scilicet ei a Spiritu sancto formata, in
 hanc vitam, Ægyptum per metaphoram nominatam,
 prodiit, et in ipsam corporaliter Ægyptum, in qua,
 cum adhuc esset puer, a matre et Joseph perductus
 est. Tunc autem juxta quædam mystica verba, com-
 moti sunt ejus adventu conturbati qui prius ubique
 in manufactis simulacris inhabitabant et vigeabant
 dæmones. Quod quidem ostenditur dicente propheta :
 « Et commovebuntur manufacta Ægypti. » Hæc quo-
 que per secundum ejus et præclarum in cælis reg-
 num implebuntur, quo et ipsam commovendam
 æquum esset. Et tunc maxime conturbanda hæc
 manufacta Ægypti, quorum cor superabitur, ut ait

¹ Gen. XLIX, 10. ² Psal. CIX, 1. ³ Isa. XVI, 5. ⁴ Isa. XIX, 1.

Scriptura, in eis Verbo divino subjiciente sibi, A νῶν βασιλείαν πληρωθήσεται, καθ' ἣν καὶ αὐτὴν et humiliante tunc omnem altitudinem nunc contra Dei cognitionem elevatam. Omnia prophetiæ reliqua sola explicantur allegoria.

Θεοῦ Λόγου καθυποτάξαντος ἑαυτῷ καὶ ταπεινώσαντος τότε πᾶν ὕψωμα τὸ νῦν ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ· τὰ δ' ἐξῆς τῆς προφητείας ἅπαντα διὰ μόνης ἀποδοθήσεται τροπολογίας.

CAPUT XI.

« In die illa erit altare Domino in terra Ægypti, et titulus juxta terminum ejus Domino : et erit in signum in æternum Domino in terra Ægypti ; quoniam clamabunt ad Dominum propter affligentes se, et mittet eis Dominus hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos, et cognitus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum Deum in die illa, et facient sacrificia, et vovebunt vota Domino, et reddent ¹. » Et quis alius esse posset a Domino missus homo, qui Ægyptios salvaturus est judicans, nisi Christus Dei, « formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo ². » Ægypto quidem allegorice hominum vitam significante, Ægyptii essent qui a dæmonibus vexantur et ad res terrenas propensiores sunt, quos omnium Deus miseratus est dæmonum tyrannide oppressos, misso prædicto homine, qui salvavit salutem Deo dignam ita ut omnes quondam sub lege ab Ecclesia Domini exclusos, se ipsum iis manifestans Dominus, ad Domini scientiam hac revelatione perduceret. Patet quod in prædicta Ægyptiorum terra exstructum est Domino altare omnibus congregationibus quæ in omni loco sunt ad invocandum adorandumque Deum. Dicit forte aliquis huic loco adversatus, scilicet « et erit altare Domino in terra Ægyptiorum, » si quidem altare locus quivis sit sacrificiorum, verbo Dei insipientibus bestiis immolatis, justius esset majus, magisque verum per Christum fieri Deo altare in omni terrestri loco, Ægypto per metaphoram nominato, propter omnes ubique martyres, quasi sacrificia et victimas pro hominum generis salute Deo, et in ipsa corporali Ægyptiorum terra, ubi tot et tanti martyres proprio ipsorum sanguine Deum glorificaverunt. Quod si illud difficile crederent circumcisi, dicant ipsi quando et ubi et quodnam altare in Ægypto erectum sit Domino, quis vero homo qui Ægyptios salvos fecerit, quemadmodum et quando cognitus fuerit Dominus Ægyptiis, ita ut ipsi a prioribus declinantes erroribus ad ejus scientiam pervenerint : hoc est videlicet cognoscere Dominum. Cætera vero omnia prophetiæ altiores sensum includunt, quem enucleare præsens non sinit tempus.

νης, τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν ἀναλαβεῖν· τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ ἐπιγῶναι Κύριον. Καὶ ὅλα ἕκ τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας βαθυτέρας ἤρηται διανοίας, ἣν οὐχ ὁ παρῶν ἀναπτύσσειν καιρὸς.

CAPUT XII.

« Domine, in angustia recordatus sum tui ; in tribulatione parva, doctrina tua nobis. Sicut quæ

¹ Isa. xix, 17-21.

(f. 49 v°) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, καὶ στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κύριος ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου· ὅτι κεκράζονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς, καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτοὺς, κρίνων σώσει αὐτοὺς· καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις· καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη· καὶ ποιήσουσι θυσίας καὶ δῶρον· καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Θεῷ. » Καὶ τίς ἄν ἄλλος εἴη ὁ ἀποσταλθεὶς ὑπὸ Κυρίου ἄνθρωπος, καὶ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους διὰ τοῦ κρίνειν, ἢ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ « μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχηματι εὐρέθεις ὡς ἄνθρωπος. » Αἰγύπτου δὲ τροπικῶς νοουμένου τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου, εἶεν ἂν οἱ δεισιδαίμονες καὶ τοῖς ὕλικοῖς προπεπονθότες Αἰγύπτιοι, οὓς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς κατελεθσας θλιβομένους ὑπὸ τῶν κατατυραννούντων αὐτοὺς δαιμόνων, ἀποστείλας τὸν προειρημένον ἄνθρωπον, ὃς ἔσωσε σωτηρίαν Θεῷ πρέπουσαν, ὥστε τοὺς πάλαι κατὰ τὸν νόμον εἰργαζομένους τῆς Ἐκκλησίας Κυρίου διὰ τῆς γενομένης αὐτοῖς ἐπιφανείας ἐπιγῶναι τὸν Κύριον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου γνωστὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἐμ-

ποιούντος· σαφὲς δ' ὅπως ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ συνέστη τῷ Κυρίῳ θυσιαστήριον ἀπὸ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ εἰς εὐχὰς καὶ Θεοῦ θρησκείαν ἐπιτελουμένων ἀθροισμάτων. Εἴποι δ' ἂν τις ἐπιβαίνων τῇ λέξει εἰς τὸ, « Καὶ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ τῶν Αἰγυπτίων, » εἰ δὴ τὸ θυσιαστήριον τόπος τίς ἐστὶ θυμάτων, ἐπὶ λόγῳ Θεοῦ ζῶων ἀλόγων σφαγιαζομένων, δικαιοτάτα ἂν μείζον καὶ ἀληθέστερον διὰ Χριστοῦ γεγονέναι τῷ Θεῷ θυσιαστήριον ἐν ὅλῳ τε τῷ περιγεῖν τόπῳ, Αἰγύπτῳ τροπικῶς χρηματίζοντι, διὰ τοὺς πανταχόσε μάρτυρας θύματα καὶ οἰνοὶ σφάγια τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀναφερομένων τῷ Θεῷ καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ σωματικῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ, ἐνθα τοσοῦτοι καὶ τηλικούτοι μάρτυρες ἐδόξασαν τὸν Θεὸν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν αἵματι· ἀλλ' εἰ δυσπειθῶς ἔχοιεν πρὸς τὰ ἀποδοδομένα οἱ ἐκ περιτομῆς, λεγέτωσαν αὐτοὶ πότε καὶ ποῦ, καὶ πρὸς τίνας θυσιαστήριον κατέστη τῷ Κυρίῳ ἐν Αἰγύπτῳ, τίς δὲ ὁ ἄνθρωπος ὁ σώσας τοὺς Αἰγυπτίους, τίνα τε τρόπον καὶ πότε γνωστὸς ἐγένετο Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, ὥστε αὐτοὺς ἀποστάντας τῆς προτέρας πλά-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθην σου· ἐν θλίψει μικρῇ ἡ παιδεία σου ἡμῖν· καὶ ὡς ἡ ὕδινουσα ἐγγίζει τοῦ

τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὕδρῳ αὐτῆς ἐκέκραξεν, οὕτως ἄ
 ἔγενήθημεν τῷ Ἀγαπητῷ σου. » Ἐπιγραφή τις ἐν
 Ψαλμοῖς ἑ « Ὑπὲρ τοῦ Ἀγαπητοῦ » φέρεται· καὶ πά-
 λιν, εἴρηται· ἑ « Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀγα-
 πητοῦ » δεικνύται δ' ἐν τοῖς τόποις (f. 50) οὐκ ἄλ-
 λος ὢν τοῦ Χριστοῦ λεγόμενος Ἀγαπητὸς τοῦ Θεοῦ.
 Τοῦτου χάριν ἐπεσημηνάμεθα καὶ τὸν ἐν χερσὶν
 ἀγαπητὸν· αὐτὸν ἐκείνον ὑπολαμβάνοντες εἶναι, ὃν
 καὶ ἐξ οὐρανοῦ φωνῆ σαφῶς ἀνεκήρυξε φήσασα·
 « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδό-
 κησα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

ἑ Ἀκούσατε λόγων Κυρίου, ἄνδρες τεθλιμμένοι, καὶ
 ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου, οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ· Ὅτι εἴ-
 πατε· Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ἄδου, καὶ μετὰ
 τοῦ θανάτου συνθήκας· καταγίγς φερομένη ἐάν παρέλ-
 θη, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεύδος τὴν ἐλπίδα
 ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθόμεθα· διὰ τοῦτο οὕτως
 λέγει Κύριος Κύριος· Ἴδου ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θε-
 μέλια Σιών λίθον πολυτελεῖ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον,
 ἐντιμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς, καὶ ὁ πιστεύων ἐπ'
 αὐτῷ οὐ μὴ κατασυνθῆ· καὶ θήσω κρίσιν εἰς ἐλ-
 πίδα, ἣ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς. » Καὶ πῶς
 οὐκ ἀληθῶς ἡλίθιος καὶ κοιμητὴ καταγέλαστος ἡ τῶν
 σωματικῶς παραδοκούντων λίθον τινὰ τούτων δι-
 τῶν πολυτελεῶν καὶ πολυτίμων εἶναι νομιζόμενων
 εἰς τὰ θεμέλια τῆς σωματικῆς Σιών ἐμβληθήσονται
 πρὸς αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ὑπέληψας, ἐφ' ὃν λίθον ὁ πι-
 στεύσας οὐδαμῶς κατασυνθῆσεται· προφητεύεται·
 Τὰς μυρᾶς τοιγαροῦν καὶ Ἰουδαϊκὰς διηγήσεις, τοῦς
 γε γραῶδεις οὗς ὠνόμασεν ὁ Ἀπόστολος μύθους·
 ἀποσεισάμενοι, Θεοῦ ἀξίως τὰς θεοπνεύστους παρα-
 δεχόμεθα προφητείας· φησὶν οὖν· « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ
 ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον. » Διὰ ποῖον
 δὲ τοῦτο, ἢ διὰ τὸ τοῦς ἄρχοντας τοῦ προτέρου λαοῦ
 πεποιθῆναι συνθήκας μετὰ τοῦ θανάτου, καὶ διὰ
 τὸ καταλείψαι μὲν αὐτοὺς τὴν τοῦ Θεοῦ διαθήκην,
 ἀντὶ δὲ ταύτης διαθήκην πρὸς τὸν ἄδην πεποιθῆ-
 ναι, ὑπολαμβάνειν δὲ διὰ ταῦτα μηδὲν κακὸν ἐαυ-
 τοὺς κρίσασθαι· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦτο τεθεικέναι
 μὲν ἐπὶ ψεύδος τὴν ἐλπίδα καὶ οὐλοῦν καὶ οἰεσθαι τῷ
 ψεύδει σκεπασθῆσθαι· διὰ γὰρ τοὶ ταῦτα, ὡς ἂν
 ἀποκεπτωκῶτων ἐκείνων ἀπὸ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπί-
 δος, τὸν πολυτίμητον λίθον τοῖς πιστεύουσιν ἐπαγγέ-
 λεται θῆσειν. Πρὸς ἐκείνους δὲ τοῦς εἰρηκότας,
 ἑ Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ἄδου, καὶ μετὰ
 τοῦ θανάτου συνθήκας· καταγίγς φερομένη, ἐάν παρ-
 ἔλθῃ, οὐ μὴ ἔλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεύδος τὴν
 ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθόμεθα, »
 ὑποκαταβάς ὁ λόγος φησὶν· « Οἱ πεποιθότες μάτην
 ψεύδει, οὐ μὴ παρέλθῃ ὅμως καταγίγς, μὴ καὶ ἀφέλῃ
 ὅμων τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου, καὶ ἣ ἐλπὶς ὅμων ἣ
 πρὸς τὸν ἄδην οὐ μὴ ἐμμεῖνῃ· καταγίγς φερομένη
 ἐάν ἐπέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπάτημα. » ἄ καὶ
 πρὸς τὸν ὅπως ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
 εἰς ἐκεῖνον πεπληρωταὶ τὸν λαόν. Ἀκολουθῶς ἄρα
 ἡμεῖς οὐκ ἄλλον ἠγοούμεθα εἶναι τὸν δηλούμενον ἐν-

A concepit, cum appropinquaverit ad partum, dolens
 clamat in doloribus suis : sic facti sumus Dilecto
 tuo¹ ; Titulus quidam in Psalmis fert ἑ Pro Dile-
 cto² ; et rursus dictum est : ἑ Rex virtutum Di-
 lecti³. » Ostenditur in his locis non alius esse ac
 Christus, is qui Dei Dilectus appellatur. Hujus
 gratia adnotavimus quoque hunc dilectum, quem
 esse putavimus eundem de quo vox manifeste a
 cœlis audita est dicens : ἑ Hic est Filius meus di-
 lectus, in quo complacui⁴. »

CAPUT XIII.

ἑ Audite verbum Domini, viri illusores, qui do-
 minamini super populum meum qui est in Jerusa-
 lem. Dixistis enim : Percussimus sædus cum morte,
 et cum inferno fecimus pactum. Flagellum inun-
 dans cum transierit, non veniet super nos : quia
 posuimus mendacium spem nostram, et mendacio
 protecti sumus. Idcirco hæc dicit Dominus : Ecce
 ego mittam in fundamentis Sion lapidem electum,
 angularem, pretiosum, probatum, in fundamento
 fundatum, et qui credit in eum non confundetur.
 Et ponam in pondere judicium, et justitiam in
 mensura⁵. » Quomodo enim non vere puerilis et
 omnino deridendus illorum error, qui corporaliter
 existimant lapidem quemdam et pretiosis probatis-
 que in fundamentis corporalis Sion mittendum esse
 ab ipso Domino, eosque qui in hunc lapidem credi-
 derint non esse confundendos, juxta prophetiam ?
 Stultas igitur et Judaicas interpretationes, quas
 aniles fabulas Apostolus vocat⁶ abjicientes, di-
 gna Deo acceptione divinitus insp ratas intell-
 gamus prophetias. Dicit igitur : ἑ Ecce ego mittam
 in fundamentis Sion lapidem. » Cur illud, nisi quo-
 niam prioris populi principes cum morte sædus
 percusserunt, vel quoniam relicto Dei sædere,
 contra pactum cum inferno fecerunt, existimantes
 propter illud se nihil mali esse passuras ; sed etiam
 quoniam in mendacio spem posuerunt suam, et
 mendacio se protectos crediderunt. Quapropter illis
 a spe in Deum disjectis, pretiosum lapidem creden-
 tibus mittere pollicetur. Ad istos autem dicentes :
 ἑ Percussimus sædus cum morte, et cum inferno
 fecimus pactum ; flagellum inundans cum transie-
 rit, non veniet super nos ; quia posuimus menda-
 cium spem nostram, et mendacio protecti sumus, »
 paulo post subjicit Scriptura : ἑ Vos qui mendacio
 frustra confisi estis, non transibit inundatio aquæ,
 et debetitur sædus vestrum cum morte et pactum
 vestrum cum inferno non stabit : flagellum inun-
 dans cum transierit, eritis ei in conculcationem⁷. »
 Quæ evidenter Salvatoris nostri adventu in hunc
 populum impleta sunt. Itaque nos non alium existi-
 manus esse, qui hic ostenditur, lapidem electum,
 probatum et mirabilem, in quem qui crediderint
 non confundentur, ac sanctum Dei Verbum, in
 quo, velut lapideo fundamento, spiritualis cœle-

¹ Isa. xvi, 16. ² Psal. xlv. ³ Psal. lxxvii, 12 ⁴ Matth. iii, 17. ⁵ Isa. xxviii, 14-17. ⁶ Phil. ii, 8.
⁷ 1 Tim. iv, 7. ⁸ Isa. xxviii, 17, 18.

stisque Sion ædificabitur, Dei scilicet Ecclesia. **A** « Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus ¹. » De quo et in Psalmis dictum est : « Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ². » et « angularis » vocatur. Quem vero Daniel quoque lapidem interpretatur de Christi regno, cum dicit : « Lapis autem, qui percusserrat statuam, factus est mons magnus, et implevit universam terram ³. » Ædificantes igitur juxta legis litteram ædificium, hunc reprobaverunt lapidem : qui nihilominus, ab iis reprobatus, caput anguli, gentium videlicet Ecclesiæ ostenditur, juxta illud : « Constitues me in caput gentium ⁴. » In hunc igitur lapidem qui crediderit, non confundetur, ut vere prænuntiat præsens de ipso propheta.

φαλή γωνίας τῆς τῶν ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας ἀναδέδεικται κατὰ τὸ εἰρημένον που, « Καταστήσεις μέ εἰς κεφαλὴν ἔθνων. » Ἐπὶ τοῦτον τοιγαροῦν τὸν λίθον ὁ πιστεύων οὐ καταίσχυνθήσεται, ἐπαληθεύσας καὶ ταύτης τῆς περὶ αὐτοῦ προφητείας.

CAPUT XIV.

« Ecce nomen Domini venit de longinquo, ardens furor ejus et gravis ad portandum : labia ejus repleta sunt indignatione, et lingua ejus quasi ignis devorans ⁵. » Quid esset dictum hic nomen Domini, nisi Deus Verbum, a quo omnia creata sunt? De secunda igitur et præclara ejus manifestatione accipienda est, ut opinor, hæc propheta.

CAPUT XV.

« Hæc dicit Dominus : Beatus qui habet in Sion semen, et incolas in Jerusalem. Ecce enim rex justus regnabit, et principes in judicio præerunt ⁶. » Christus Dei dicens : « Ego constitutus sum rex super eos » in hac propheta designatur. Qui autem sub eo sunt principes, apostoli scilicet, et Ecclesias in judicio Dei dirigentes, sive divini angeli, hominum salutis defensores. Propter illum igitur, qui regit Sion et Jerusalem, « Beatus qui habet in Sion semen et incolas in Jerusalem ; » quæ et congruenter de apostolico spiritu accipi possunt, edocente nos de superna Jerusalem et de cœlesti monte Sion.

δάσκοντος ἡμᾶς τὰ περὶ τῆς ἀνω Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ Σιών ἐπουρανίου βρους.

CAPUT XVI.

« Lætare, solitudo sitiens, exsulta, solitudo, et floribus spargere ut liliū. Germinans germinabit, et exsultabit lætabunda et laudans : gloria Libani data est ei et decor Carmeli ; et populus meus videbit gloriam Domini et altitudinem Dei. Confortate manus dissolutas, et genua debilia roborate. Dicite pusillanimis : Confortamini et nolite timere : ecce Deus vester ultionem adducet retributionis : Deus ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum patebunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua mutol-

¹ I Cor. III, 41. ² Psal. cxvii, 22. ³ Dan. II, 35. ⁴ xxxii, 4.

ταῦθα λίθον ἐκλεκτὸν θαυμαστὸν τινα ὄντα καὶ παρὰ ῥοξον, ὡς τοὺς πιστεύσαντας εἰς αὐτὸν μὴ καταίσχυνθήσεσθαι τοῦ ἱεροῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐφ' ὃν ὡς ἐπὶ θεμέλιον ἑδραῖον ἢ πνευματικὴ καὶ ἐπουράνιος Σιών ψυχόδμηται, οὐκ ἄλλη τις οὐσα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας : θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται : (f. 50 v°) θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός : » περὶ τοῦτου δὲ καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἰρηται : « Λίθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, » καὶ « ἀκρογωνιαῖος » ἀνόμασται : τοῦτον δὲ καὶ Δανιὴλ τὸν λίθον ἐρμηνεύει ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν, ἐνθα λέγει : « Καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, ἐγένετο βρος μέγα, καὶ ἐπάταξεν, ἢ καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ μὲν οὖν οἰκοδομοῦντες τὴν κατὰ τὸ γράμμα τοῦ νόμου οἰκοδομήν, τοῦτον ἀπεδοκίμασαν τὸν λίθον : αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἤττον ὑπ' ἐκείνων ἀποδοκιμασθεὶς, κε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Ἴδου τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καί ὁ θυμὸς μετὰ δόξης τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, τὸ λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ὀργὴ τῷ θυμοῦ ὡς πῦρ ἕδεται. » Καὶ τί ἂν εἴη τὸ λεγόμενον ὄνομα Κυρίου ἢ ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ σύμπαντα γηγένηται ; Τὰ περὶ τῆς δευτέρας τοίνυν καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας νομίζω καὶ ταύτην αἰνίττεσθαι τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Τάδε λέγει Κύριος : « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα, καὶ οἰκίους ἐν Ἱερουσαλήμ · ἰδοὺ γὰρ βασιλεὺς δίκαιος βασιλεύσει, καὶ ἀρχοντες μετὰ κρίσεως ἀρξουσιν. » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ὁ εἰπὼν, « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ, » καὶ διὰ τούτων δηλοῦται · εἰεν δ' ἂν οἱ ὑπ' αὐτὸν ἀρχοντες, ἦτοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ μετὰ Θεοῦ κρίσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἀρχοντες ἢ ἀγγελιοὶ θεοὶ, τῆς τῶν ἀνθρώπων ἔφοροι σωτηρίας : διὰ τοῦτον δὲ τὸν βασιλεύοντα τῆς Σιών καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, « Μακάριος, ὃς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα, καὶ οἰκίους ἐν Ἱερουσαλήμ. » ἢ καὶ ἀξίως τοῦ ἀποστολικοῦ πνεύματος ἐκκλη[μ]πίου, δι-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιᾶσθω, ἔρημος, καὶ ἀνθειτω ὡς κρίνον · καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσται ἔρημος τοῦ Ἰσραὴλ · καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιθάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμὴλου · καὶ ὁ λαὸς μου ἔβηται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμνείαι, καὶ γόνατα παραλελυμένα · παρακαλέσατε, ὀλιγάρχοι τῇ διανοίᾳ · ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε · ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρῖσιν ἀνταποδώσει καὶ ἀνταποδώσει : αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς · τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὤτα κωφῶν ἀκούσονται : τότε ἀλείψαι ὡς ἔλαφος χαλδῶς, καὶ τρανὴ ἔσται

⁵ Psal. xvii, 43. ⁶ Isa. xxx. 27 ⁷ Isa. xxxi, 9 ;

γλῶσσα μογιάλων, ὅτι ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ· καὶ ἡ ἀνυδρος ἔσται εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὑδάτων ἔσται. »
 Ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ παρουσίᾳ τὰς παραδόξους ἰάσεις ἔσεσθαι προαγορεύει. Σαφῶς οὖν καὶ ἐνθάδε τῇ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ τετίμηται· οὗ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ καὶ σωματικῶς μὲν αἱ προειρημέναι θεραπείαι ἐπὶ τῶν πασχόντων ἀπετελέσθησαν, (f. 51) θαυμασιώτερον δ' ἔτι καὶ νῦν ἐναργεῶνται διὰ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, παντὸς ἀπαξιαπλῶς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τῶν κατὰ ψυχὴν παθῶν ἀπαλλαττομένου. Ἐρράγη δὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ ἐπιτῆ Χριστοῦ παρουσίᾳ καὶ φάραγξ ἐν γῆ διψώσῃ, τοῦ ποτίμου καὶ ζωτικῆς λόγου ἀναδιδύσαντος ἐν τῇ πάλαι ἐρήμῳ καὶ διψώσῃ γῆ, τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐν ἣ πρότερον ὁδῶν ἀνύδρων καὶ διψαλέα ἀθρόως πηγὴ τοῦ τῶν Ἰησοῦ λόγων ἢ ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζῶτην αἰώνιον ἢ ἀνώμωρσεν· ὕψ' ἧς πηγῆς ποτιζομένη ἀνθήσκειν ὡς κρίνον λέγεται ἢ ποτὲ ἐρημος, εὐφραίνεσθαι τε καὶ ἀγαλλίᾳν προστάττεται· καὶ ἡ αἰτία δὲ τῆς εὐφροσύνης καὶ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἐπιλέγεται, ἐπιείπερ, φησὶν ἢ ἐδόθη αὐτῇ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου, ἢ τουτέστι τῆς Ἱερουσαλήμ· περὶ ἧς ἐν ταῖς ἀνωτέραις προφηταίαις ἐλέγετο, ὡς ὅτι, « Καὶ ὁ Λιβανὸς σὺν τοῖς ὕψηλοις πεσειται. » Οὗ πεσόντος ἡ πρότερον ὑπάρχουσα ἐν αὐτῷ δόξα τῇ νῦν εὐαγγελιζομένη ἐρήμῳ, τουτέστι τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἐδόθη σὺν τῇ τιμῇ τῇ προτέρᾳ τοῦ λεγομένου Καρμηλοῦ, δηλοῦν δ' ὅτι τοῦ προτέρου λαοῦ. Ταῦτα δὲ σαφῶς μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν ἔργοις τέλοσ ἐληφεν ἀκολούθως τῇ τε μετὰ χεῖρας προφητείᾳ, καὶ τῇ φασκούσῃ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῇ, ὡς ἄρα « Ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἡ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ· πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ βῆσεται πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ὁ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος Ἰωάννης τοῖς ἐπερωτῶσιν αὐτὸν ὅστις εἶη, φησὶν· « Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τοῦτου δὴ οὖν χάριν ἐξεθέμεθα τὸ κεφάλαιον ἐν τοῖς περὶ Χριστοῦ μαρτυροῖς, σύμβολον εἶναι νομίζοντες Ἰωάννην τοῦ ἀποστολικῆς κηρύγματος· τοιαύτη γὰρ τοῖ ἐστὶν ἢ ἐν τῇ ἐρήμῳ βοῶσα φωνὴ, ἀσημῶς τις οὔσα, καὶ ἀδιάρθρωτος τοῖς ἄρτι στοιχειωμένοις· ἐν τῇ πάλαι δὲ ἐρήμῳ, τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἡ τοιαύτη γενομένη φωνὴ ἐτοιμάζειν παρακαλεῦσθαι τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς· ἄπερ ἐπὶ σχολῆς ὅ μὲν τῆς τούτων γνώσεως ἐρευνησας εἴεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἐπ' ὄρος ὕψηλόν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών, ὕψασσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὕψώσατε, μὴ φοβείσθε· εἴπον ταῖς πόλεσιν Ἰουδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Κύ-

A rum : quia scissæ sunt in deserto aquæ, et torrentes in solitudine. Et quæ erat arida erit in stagnum, et sitiens in fontes aquarum'. » Dei præsentia admirabiles fore sanationes prænuntiat. Aperte igitur hic quoque Dei prædictione Christus Dei glorificatus est. Cujus præsentia et corporaliter quidem prædictæ sanationes in laborantibus impletæ sunt, mirabilius vero nunc adhuc exercentur in eum fide, omni hominum genere cunctis animæ malis penitus exsoluto. Scissæ sunt in deserto aquæ Christi præsentia, et torrentes in terra sitiente, salutari et vivificante verbo emergente in quondam deserta et sitiente terra, gentium scilicet Ecclesiæ, in qua, cum olim sicca et sitibunda esset, affluenter Jesu verborum fons ἢ aquæ salientis in vitam æternam » profluet. Quo fonte irrigata, florescet ut lilium, prius deserta terra, ideoque lætari et exsultare jubetur. Causa vero lætitiæ et exultationis subjicitur, quoniam, ait, « data est ei gloria Libani, » id est Jerusalem; de qua in superioribus prophetiis dictum est, « Et Libanus cum excelsis cadet. » Quo decidente quæ prius ei erat gloria nunc evangelizatæ solitudini, gentium scilicet Ecclesiæ, data est cum pristino Carmeli decore, prioris, ut liquet, populi. Hæc autem aperte post Christi adventum reipsa exitum habuere congruentem cum præsentē prophetia, quæ ipsius Salvatoris voce dicit : « Elevabitur regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus ». »

CAPUT XVII.

« Vox clamantis in deserto : Parate viam Domini ; rectas facite semitas ejus. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur : et erunt prava in rectam et aspera in vias planas : et videbitur gloria Domini. Et videbit omnis caro Salutare Dei, quoniam Dominus locutus est ». » Salvatoris nostri præcursor Joannes interrogantibus eum quis esset, ait : « Ego vox clamantis in deserto, » et quæ sequuntur. Hujus vero gratia præcipuum retulimus in testimoniis de Christo, symbolum esse reputantes Joannem apostolicæ prædicationis. Talis enim est in deserto clamans vox, ignobilis quidem et inarticulata illis qui adhuc rudes erant. In terra olim deserta, gentium videlicet in Ecclesia, talis vox edita parare jubebat viam Domini, et reliqua : quod hujus scientiæ studiosus otiose scrutans comperiet.

CAPUT XVIII.

« Super montem excelsum ascende tu, qui evangelizas Sion : exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem : exalta, noli timere. Dixi civitatibus Juda : Ecce Deus vester : ecce Do-

1 Isa. xxxv 4-7. 2 Joan. iv, 14. 3 Matth. xxi, 43. 4 Isa. xl, 3-5.

minus Deus in fortitudine veniet, et brachium ejus dominabitur: ecce merces ejus cum eo, et opus illius coram illo. Sicut pastor gregem suum pascet: in brachio suo congregabit agnos, et in sinu suo levabit, fetas ipse portabit¹. » Hæc quoque existimamus de Verbi Dei adventu dici, et præsertim de secundo, in quo velut justus judex venturus prophetizatur mercedem habens justam unicuique secundum opera sua. Reliqua vero nunc exponere non tempus est; quare aliam aggrediamur particulam.

CAPUT XIX.

« Quis suscitavit ab Oriente justum, vocavit eum ut sequeretur se? dabit in conspectu ejus gentes, et reges obtinebit: dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus. Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit. Quis hæc operatus est, et fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus et novissimus ego sum. Viderunt insulæ et timuerunt, extrema terræ obstupuerunt, appropinquaverunt, et accesserunt. Unusquisque proximo suo auxiliabitur, et fratri suo dicet: Confortare. Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens: Glutino bonum est; et confortavit eum clavis ut non moveretur². » Justitia ab Oriente exorta quæ humani esset secundum essentialiæ circumscriptionem propriam substantiam habens, nisi Christus Dei, de quo dicit Apostolus: « Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio³? » Hunc autem e patrio sinu, cum oriens sit omne spirituale lumen, sive per incarnationem excitavit, providentia, sive ipse Pater; qui dedit eum in conspectu gentium; ut pristini eorum reges invisibiles, potestates scilicet nequissimæ, ad miraculi prodigium obstupescerent, videntes talem Dei Filium neque formam neque pulchritudinem habentem; utque stupore illo in pulverem vertantur eorum gladii, et sicut stipulæ vento raptæ flant arcus eorum, nec jam hostilia sint eis arma, ignitave tela, quibus olim sibi obnoxias animas lacescebant. Post hæc ait, « Et persecuetur eos, » ut omni telorum genere ita persecutus eos, procedat in pace viam pedum suorum. « Quis hæc operatus est et fecit? » ait. Existimamus quod excellentia et benignitas omnium Dei vocantis eam, justitiam videlicet, non aliam ac sapientiam ejus, quam et contemplantis veritæ sunt Deum quæ prius in Dei contemptione vivebant gentes. Qui quondam remotissimi erant, proximi regni caelorum facti sunt. Ideoque fuerunt attoniti salutis miraculo, se invicem docentes, et frater fratri auxilians, pristinumque confitentur de idolis errorem, hæc eadem dicentes. Faber quippe erat et ærarius, qui malleo, et clavis, et humana machina susci-

Αριος μετά Ισχύος ἔρχεται· καὶ ὁ βραχίων αὐτοῦ μετὰ κυρίας· ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ· καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσας παρακαλέσει. » Καὶ ταῦτα νομίζομεν περὶ τῆς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ παρουσίας λέγεσθαι, καὶ τάχα γε μᾶλλον περὶ τῆς δευτέρας, καθ' ἣν οἶα δὴ δίκαιος κριτῆς ἤξειν προφητεῦσται, τὸν μισθὸν ἔχων τῶν κατ' ἄξιαν ἐκάστω (I. 51 v°) πεπραγμένων ἀπονεμητικόν· τὰ μέντοιγε λοιπὰ οὐκ ἐτι νῦν καιρὸς ἀπαιτεῖ διηγεῖσθαι· ὅθεν ἐφ' ἑτέραν τραπησόμθεα περικοπήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῆς δικαιοσύνην, ἐκάλεισεν αὐτὴν κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται; Δώσει ἐναντίον ἔθνων, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡσεὶ φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν· καὶ διώξεται αὐτούς· διελεύσεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ· οὐχ ἤξει· τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα; Ἐκάλεισεν αὐτὴν ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς. Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγὼ εἰμι. Εἶδον ἔθνη καὶ ἐφοβήθησαν· τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἐξεπλάγησαν· ἠγγισαν, ἦλθον ἅμα κρήνων Ἰκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθήσαι· καὶ ἐρεῖ, Ἴσχυσον ἀνὴρ τέκτων· καὶ ἀνὴρ χαλκός· τύπτων σφύραν, ἅμα ἐλαύνων· ποτὲ μὲν ἐρεῖ· Σύμβλημα καλὸν ἐστίν, ἰσχύρωσαν αὐτὰ ἐν ἤλοις, θήσουσιν αὐτὰ, καὶ οὐ κινήθησεται. » Δικαιοσύνη ἀπὸ ἀνατολῶν ἐξεγειρομένη τίς ἂν εἴη κατὰ περιγραφὴν οὐσίας, ἰδίαν ὑπόστασιν ἔχουσα, ἣ ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, περὶ οὗ φησιν ὁ Ἀπόστολος: « Ὅς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις; » Τοῦτον δὲ ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων, παντὸς νοητοῦ φωτὸς ἀνατολῶν ὑπαρχόντων, ἣ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐξήγειρεν οἰκονομία, ἣ καὶ αὐτὸς ὁ Πατὴρ, ὁ δοὺς αὐτὸν ἐναντίον τῶν ἔθνων· ἐν' οἱ μὲν πρότερο: βασιλεῖς αὐτῶν ἄρατοι, δυνάμεις οὐσαι πονηραὶ, ἐξισταῖσιν ἀπὸ τοῦ παραδόξου τῆς οἰκονομίας, ὁρῶσαι τὸν τηλικούτων Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχοντα εἶδος μὲδὲ κάλλος· καὶ ἵνα μετὰ τοιαύτῃ ἐκστασιν δοθῶσιν εἰς γῆν αἱ ῥομφαλαὶ αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατέχειν αὐτοὺς ὅπλα πολεμικὰ καὶ πεπυρωμένα βέλη, δι' ὧν πρότερον κατεπολέμουν τὰς ὑποχείριους αὐτοῖς ψυχὰς. Μετὰ ταῦτα φησι, « Καὶ διώξεται αὐτούς; » ἐν' οὕτως, κατὰ τὸ πάντων τέλος ἐκδιωχθέντων αὐτῶν, διέβη ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. « Τίς δὲ ἐνήργησε, φησι, καὶ ἐποίησε ταῦτα; » Προστυπακούομεν δὲ, ὅτι ἣ χρηστότης καὶ φιλανθρωπία τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ τοῦ καλοῦντος αὐτὴν, ὅλον δ' ὅτι τὴν δικαιοσύνην, οὐκ ἄλλην οὐσαν τῆς σοφίας αὐτοῦ, ἦν καὶ θεασάμενα ἐφοβήθη τὸν Θεὸν τὰ ἐν ἀφοβίᾳ Θεοῦ πρότερον τυγχάνοντα ἔθνη· ἀ καὶ ἐξ ἄκρων καὶ ἀπὸ περάτων τῆς οἰκουμένης κληθέντα ἠγγισε τῷ Θεῷ· οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν ἐγγύς γενόμενοι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· διὸ καὶ ἐξεπλάγησαν ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας, διδάσκοντές τε ἀλλήλους, καὶ ἀδελφός

¹ Isa. xl, 9, 11. ² Isa. xli, 2-7. ³ I Cor. i, 30.

ἀδελφῶ βοηθῶν, τὴν προ-έραν ἐξομολογοῦνται περὶ A tans et confortans quos prius deos ducebamus
τὰ εἰδωλα πλάνην, αὐτὰ δὴ ταῦτα λέγοντες· Τέκτων
Qui quidem nihil erant, nisi inanima simulacra,
ἄρα ἦν καὶ χαλκεὺς, ὁ διὰ σφύρας καὶ ἤλων καὶ μη-
nullum a se ipsis motum consecuta, et quasi men-
χανῆς ἀνθρωπίνης ἀνεγείρας καὶ ἐνισχύσας τοὺς
dacia acceperant patres nostri idola, et nca erat
πρότερον νομιζομένους ἡμῖν θεοῦ· οἱ δὲ οὐδὲν ἄρα
in eis utilitas. Quod autem hæc ita Salvatoris no-
ἦσαν ἢ ἀψυχα ἕξανα, οὐδεμίαν ἐξ ἑαυτῶν κίνησιν
stri impleta sunt adventu, magis operibus quam
ἐπιδεχόμενα, καὶ ὡς ψευδῆ ἐκτίσαντο οἱ πατέρες
verbis demonstratur.
ἡμῶν εἰδωλα, καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὠφέλημα. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπετελέσθη
παρουσίᾳ μᾶλλον τῶν λόγων ἢ δι' ἔργων (f: 52) παρίστησι μαρτυρία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ
ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχῇ μου·
Ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν
ἐξοίσει· οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθή-
σεται ἕξω ἢ φωνῇ αὐτοῦ· κάλαμον τεθλασμένον οὐ
B συντριβίσει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει· ἀλλ'
εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν· ἀναλάβει καὶ οὐ θραυ-
σθήσεται ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν· καὶ ἐπὶ τῷ
ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. Οὕτως λέγει Κύριος
ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτὸν, ὁ
στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν
τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν
αὐτήν· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ,
καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου καὶ ἐνισχύσω σε· καὶ
ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξει
ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους,
καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· » Ὅτι
μη περὶ τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ προφητεύεται τὰ
ἀπὸ τοῦ· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ,
Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχῇ
C μου, » σαφὲς ἔσται τοῖς θεέλοισιν ἐκάστην λέξιν τῶν
προκειμένων ἐξετάζειν. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κατὰ τὸ
Ἑβραϊκὸν ἀκριβείας τοῦτο δῆλόν ἔστιν· οὐτ' οὖν
τὸ Ἰακώβ ὄνομα, οὕτε τὸ Ἰσραὴλ ἐν αὐτῷ ἐμφέ-
ρεται· ὅθεν καὶ ὠδελίσταί παρὰ τοῖς ἀκριβέσιν ἀν-
τιγράφοις τῶν Ἑβδομήκοντα, καθότι γε οὐκ ἄλλος
τῶν δικαίων πλὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ, οὐδὲ μὴν αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἰσαὰκ ἢ Ἰακώβ ἢ
Ἰσραὴλ προσαγορευθεὶς τοιοῦτός τις ἦν, ὡς ἐφαρμό-
ζειν αὐτῷ δύνασθαι τὰ προκειμένα, οὐδένα οἶμαι
ἀμφιβάλλειν· ἵνα γὰρ καὶ ἑτέροις ἀρμόσοι τις τό·
« Ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » τί δ' ἂν εἴποι
εἰς τό· « Κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει, » καὶ εἰς τὰ
ἐξῆς, καὶ μάλιστα τό· « Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ
ἔθνη ἐλπιοῦσιν; » Πῶς δὲ κἄν πιθανὸν εἴη ἦτοι τῶν
D Ἰουδαίων λαῷ, ἢ καὶ αὐτῷ τῷ τοῦ Ἰσαὰκ Ἰακώβ, ἢ
καὶ ἑτέρῳ τινὶ τῶν δικαίων ἐφαρμόζειν τό· « Ἔδωκά
σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξει
ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ
ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει; » Ἀλλὰ
ταῦτα ἡμῖν ὡς πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπηπορήσθω·
σαφῶς γε μὴν ἡμᾶς τὸ Εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ διδάσκει καὶ ταύτην πεπληρωσθαι τὴν
προφητείαν, ὅτε « ἐξελεθόντες οἱ Φαρισαῖοι συμβού-
λιον κατ' αὐτοῦ ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. Ὁ
δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολού-
θησαν αὐτῷ πολλοί, καὶ ἑθέρāπευσεν αὐτοὺς πάντας·

CAPUT XX.

« Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel ele-
ctus meus, assumpsit eum anima mea : dedi Spi-
ritum meum super eum ; iudicium gentibus proferet ;
non clamabit, neque remittet, neque audietur foris
B vox ejus ; calamus contritus non franget, et linum
fumigans non exstinguet ; sed in veritate proferet
iudicium, resplendet, et non conquassabitur, do-
nec ponat in terra iudicium, et in nomine ejus gentes
sperabunt. Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cœ-
lum, et intendit illud, qui firmavit terram et ea quæ
sunt in ipsa, quique dat statum populo, qui est in
ea, et spiritum calcantibus eam. Ego Dominus Deus
tuus vocavi te in justitia, et apprehendam manum
tuam, et corroborabo te : et dedi te in testamentum
generis in lumen gentium, ut aperires oculos cœ-
corum, et educeres ex vinculis illigatos, et de domo
carceris sedentes in tenebris ». « Quod non de Ju-
dæorum populo prophetizantur hæc : « Jacob puer
meus, suscipiam eum ; Israel electus meus, assumi-
psit eum anima mea, » et reliqua, manifestum est
C singulas hujusce prophetiæ voces perpendere volen-
tibus, sed etiam ipso Hebraico textu patet. Neque
Jacob, neque Israel nominat : apud ipsos quidem
Septuaginta obelo signatum est nomen illud, quo-
niam non justorum alius, nisi Salvator noster Je-
sus Christus, non quidem ipse filius Isaac, Jacob,
vel Israel denominatur, is erat cui adaptari possent
prædicta verba ; atque illud, ut opinor, nulli dubium
est. Dato enim quod aliis quoque hæc convenirent :
« Dedi Spiritum meum super eum ; » cuinam dici potuit :
« Iudicium gentibus proferet, » et quæ sequuntur,
præsertimque illud : « Et in nomine ejus gentes spe-
rabunt ? » Quomodo autem credibile esset sive Ju-
dæorum populo, sive ipsi filio Isaac, Jacob, sive et
D cuivis justorum alii, ea convenire : « Dedi te in tes-
tamentum generis in lumen gentium, ut aperires
oculos cæcorum, et educeres ex vinculis illigatos,
et de domo carceris sedentes in tenebris ? » Hæc
vero nobis, quasi circumcisis, discutienda sunt.
Manifeste nos Evangelium a Salvatore nostro Jesu
hanc docet prophetiam impletam fuisse, cum « Phar-
isæi exeuntes consilium adversus eum ceperunt,
ut eum interficerent. Quod vero Jesus sciens, se-
cessit inde : et secutæ sunt eum turbæ multæ, et
curavit eos omnes, et præcepit eis ne manifestum
ipsum facerent ». « His enim additur in Evangelio :
« Ut impleretur quod dictum est per Isaiam prophe-

¹ Isai. xlii, 1-7. ² Matth., xii, 14.

tam dicentem : Ecce puer meus in quo complacui, dilectus meus, quem elegit anima mea. Ponam spiritum meum super eum, » et reliqua, sicut in prophetia referuntur. Ipse igitur esset, qui hic Jacob vocatur, Filius Dei unigenitus; sicut alias dictum est : « Magnum tibi est vocari te filium meum, suscitare tribus Jacob, et sæces Israel convertere ¹. » Hic igitur a Patre cum inter alia hæc audiisset : « Dedi te in testamentum generis, in lumen gentium, iudicium attulit gentibus, » ita ut iudicata ratione juxta sanctum Evangelium ipsæ dirigerentur : liquet in nomine ejus speravisse gentes quæ in eum crediderunt, ipsumque ad eas in lumen gentium venisse, ut verbi sui lumine mentis oculos prius caligantibus recluderet. Sed etiam eduxit e vinculis quondam peccatorum nexibus illigatos, atque e domo carceris diaboli illos qui omnium Deum ignorantes in tenebris sedebant. Licet studioso singulas inquirere prophetiæ voces, reliquamque dictionem, sicut modo exposuimus, ad Christum Dei transferre.

σειραῖς τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν κατεσφιγμένους ἐξ οἴκου τε τῆς τοῦ διαβόλου φυλακῆς τοὺς διὰ τὴν περὶ τῶν ὄλων Θεὸν ἀγνοίαν ἐν σκότει καθήμενους. Πρόκειται δὲ τῷ φιλομαθεῖ ἐκάστην ἐξετάζειν τῆς προφητείας λέξιν, καὶ ἀναλόγως τοῖς ὑφ' ἡμῶν μισημένοις ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὰ ὑποκείμενα μεταφέρειν.

CAPUT XXI.

« Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi ². » Et quis esset puer quem elegit Dominus Deus, quem et sibi testem fore prædicat eorum qui ipsi testimonium perhibebunt, nisi ille, de quo et in præcedenti capitulo dictum est : « Jacob puer meus, suscipiam eum, » et quæ sequuntur? Quæ quidem manifeste de Salvatore Dominoque nostro Jesu prophetizata demonstrata sunt.

CAPUT XXII.

« Ecce ego Dominus feci terram, et hominem super eam; ego manu mea consolidavi cælum, ego omnibus astris mandavi. Ego suscitavi eum cum justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi convertet, non pretio, neque muneribus, dicit Dominus Sabaoth. Sic dicit Dominus Sabaoth : Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tui erunt servi, et a tergo te sequentur vincti manicis, et adorabunt juvenes, et in te orabunt, quoniam in te Deus est, et non est Deus præter te : tu enim es Deus, et non veramus, Deus Israel Salvator. Erubescet et confundentur omnes qui adversantur tibi, et ambulabunt in pudore ³. » Christum Pater suscitavit a mortuis, constituens eum cum justitia regem, super Sion cælestem, montem sanctum ejus regnantem; ideoque suscitavit eum, postquam « omnes viæ ejus, » ait, factæ sunt rectæ : non est in eis pravum quid, neque perversum ⁴. » — Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore

¹ Isai. XLIX, 6. ² Isai. XLIII, 10. ³ Isai. XLV, 12-16. ⁴ Prov. VIII, 6.

(1) Forte leg. αὐτός. EDIT.

καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερόν αὐτὸν ποιήσωσιν. » τοῦτοις γὰρ ἐπιφέρεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ « Ἴνα πληρωθῆ τὸ ῥῆθὲν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου· θῆσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὅσα δὴ ἐν τῇ προφητείᾳ κατελλεκται. Αὐτὸς δ' ἂν οὖν εἴη ἂν ὁ καὶ Ἰακώβ χρηματίσας, Παῖς ὧν μονογενῆς τοῦ Θεοῦ· ὡς ἐτέρωθι λέλεκται· « Μέγα σοὶ ἐστί τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασποράς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Οὗτος δὲ τῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούσας μετὰ τῶν ἄλλων (f. 52 v°) καὶ τό· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, κρίσιν ἐξήγαγε τοῖς ἔθνεσιν, ὥστε κεκριμένῳ λογισμῷ κατὰ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον αὐτὸ πολιτεύεσθαι· σαφὲς δ' ὅπως ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν ἔθνη ἤλπιξε, καὶ ὅπως αὐτῷ (1) εἰς φῶς ἐθνῶν ἀναδέδεικται, ὥστε διὰ τοῦ φωτὸς τοῦ λόγου αὐτοῦ διανοιγῆται(οιγῆται) τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς τῶν πάλαι τούτοις πεπηρωμένων· ἀλλὰ καὶ ἐξήγαγεν ἐκ δεσμῶν τοὺς πρότερον

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Γένεσθὲ μοι μάρτυρες, καὶ γὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελέξαμην. » Καὶ τίς ἂν εἴη ὁ παῖς ὃν ἐξελέξατο Κύριος ὁ Θεός, ὃν καὶ ἐαυτῷ συγκαταλέγει μάρτυρα γενησόμενον τῶν αὐτῷ μαρτυρούντων, ἢ οὗτος περὶ οὗ καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ ἐλέγετο· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς; ἄτινα σαφῶς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν ἀπέδεικνυτο προφητευμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν, καὶ ἀνθρώπων ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν· ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἔσπεροις ἐνετείλαμην. Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθείαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ δώρων, οὐδὲ μετὰ λύτρων, εἶπεν Κύριος Σαβαώθ. Οὕτως λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιοπῶν, καὶ οἱ Σαβαίμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὅπισω σου ἀκλουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις, καὶ διαθήσονται πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστί, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεός πλὴν σου· σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἥδειμεν, Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτῆρ· αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοί σοι, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. » Χριστὸν ὁ Πατὴρ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν τοῦ εἶναι αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, ἐπὶ Σιών τὸ ἐπουράνιον ἕως τὸ ἅγιον αὐτοῦ βασιλεύοντα· καὶ ἐπὶ τοῦτο γὰρ αὐτὸν ἤγειρεν, ἐπειδὴ « πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ, » φησὶν, « γεγόνασιν εὐθείαι, μηδὲν ἔχουσα· σκολὸν μηδὲ

στραγαλιῶδες. — Ἐμαρτιαν γάρ τοι οὐκ ἐποίησεν. A ejus ¹. » Hic quoque civitatem ædificavit Dei, sanctam in terra Ecclesiam ejus, caelestemque Jerusalem; cum convertisset captivitatem populi sui, quæ evenit sub spirituali Nabuchodonosor, nefariis que subditis ei potestatibus; et sane prædictam captivitatem convertit, non pretium dans custodientibus, neque eos muneribus captans, præliatus vero adversus eos, et certamine eos dejiciens, ita ut ovans exclamaret: « Ego vici mundum ². » Hæc confirmat multitudinem eorum qui a pristino errore ad veram Dei scientiam perducti sunt per eum: dicant qui ex circumcissione sunt, cui convenire possint verba hujus prophetiæ, Deum manifeste confidentis. « Hi enim, ait, hi tibi erunt servi, et post te ambulabunt, et adorabunt te, et in te orabunt, quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel Salvator ³. » Manifeste patet cui hæc dicantur, « quoniam in te est Deus, » quibus addit sermo, « et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus. » Quæ audiuntur quasi ex persona dicta eorum qui Christum Dei incarnatum cognoverunt; in quo inhabitat Deus Pater, juxta illud: « Ego in Patre, et Pater in me ⁴. » Ideoque huic soli conveniunt illa: « Non est Deus præter te; » quasi sola Verbi deitate paterno principatui unita commistaque, ideoque sola utriusque gloria et potestate gubernante. His autem, « Laboravit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, » ostendi existimo quasdam adversarias spirituales potestates quæ adversus Christum certamen iniere, eique audientes factæ sunt, sive quasdam animas primum Verbo adversantes, ac postea ditionem ejus amplexas propriis ipsarum bonis operibus. De quibus et illud dici opinor: « Erunt tibi servi, et a tergo te sequentur vinciti manibus, et in te orabunt. » Hoc vero: « Erubescunt et confundentur omnes qui adversantur ei, et ambulabunt in pudore, » prophetizatur de iis qui non egere poenitentiam, hostesque et inimici permanserunt, et verbi Christi jugum super se ipsos tollere minime voluerunt. Et hæc quidem quasi ad Christi elucidationem. Citandus quippe est ille locus non tantum circumcissionis populo, sed et illis qui Christum quasi simplicem hominem putant, Ebionæis scilicet, vel Artemonis, vel Pauli Samosatensis fautoribus. Aperte enim hoc loco Christi deitas male credentibus in eum demonstratur. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ σαφήνειαν ἐρμολογῶ δ' ἂν παρατίθεναι τὴν περιτομὴν οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ψιλῶν ἀνθρώπων ὑπεκλιθεῖσι γεγονέναι τὸν Σωτῆρα, Ἐβιωναίοις, ἢ τοῖς κατὰ Ἀρτέμωνα, καὶ τὸν Σαμουατῆα Παῦλον. Σαφῶς γάρ καὶ διὰ τούτων ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ τοῖς περὶ αὐτοῦ δυσπειθῶς ἔχουσιν ἀποδεικνύεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

« Ἀκούε μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐγὼ καλῶ· ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου

CAPUT XXIII.

« Audi me, Jacob, et Israel, quem ego voco: ego sum primus, et ego sum in æternum. Et manus mea fundavit terram, et dextera mea consolidavit;

¹ Isai. LIII, 9. ² Joan. XVI, 35. ³ Isai. XLV, 15, 16. ⁴ Joan. XIV, 11.

cælus. Vocabo eos, et stabunt simul, et congregabuntur omnes, et audient; quis eis annuntiavit hæc? Dominus, qui diligit te, fecit voluntatem tuam in Babylone, ut tolleret semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Duxi eum et direxi viam ejus: adducite ad me et audite hæc: non ab initio in occulto locutus sum: quando fiebat, illic eram. Et nunc Dominus Dominus misit me, et Spiritus ejus¹. » Unus cum sit qui in hoc loco loquitur, quis alius esset « Dominus qui fecit cælum et firmavit illud, et fundavit terram, » quique dicit: « Ego sum primus et ego sum in æternum; » adjiciens in iis quæ sequuntur, juxta omnes qui divinam Scripturam interpretati sunt, illud: « Et nunc Dominus Deus misit me et Spiritus ejus, » ac sanctum Dei Verbum, qui post increatum initium creaturarum omnium primus Deus nominatus est, de quo et alias scriptum est: « Misit Verbum ejus et curavit eos? » Ipse enim est « per quem omnia facta sunt, in cælestibus et in terrestribus, sive visibilia, sive invisibilia; » quem et misit Dominus Deus Pater, et cum eo Spiritum sanctum, ad ædificandam generis hominum salutem? Atque hæc Judæis apte dici possent, cum doceant alium esse Dominum qui omnia creavit præter omnium Deum, a quo se missum constat, dicens: « Et nunc Dominus misit me. » Ipse enim esset cui præcipiens in mundi creatione dicit Pater: « Fiat lux, et fiant hæc et illa; » atque illud: « Faciamus hominem ad similitudinem nostram. » Quare et in Psalmis scribitur illud: « Ipse dixit, et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt. » Aperte enim constat quod præcipiens aliquid et loquens alii ac sibimetipsi præcipit et imperat. Singula vero hujusce loci verba inquirere non præsentis est operis.

τῆς ψερικοπῆς ἐξετάζειν οὐ τῆς παρουσίας ἐστὶν πραγματείας.

CAPUT XXIV.

« Audite me, insulæ, et attendite, gentes: Per tempus multum consistet, dicit Dominus: ab utero matris meæ vocavit nomen meum, et posuit os meum quasi gladium acutum; et sub tegumento manus suæ occultavit me; et dixit mihi: Servus meus es tu, Israel, quia in te gloriabor. Et ego dixi: In vacuum laboravi, sine causa, et vane fortitudinem meam consumpsi: ergo judicium meum cum Domino, et opus meum cum Deo meo. Et nunc dicit Dominus, formans in me ex utero servum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Congregabor et glorificabor in oculis Domini, et Deus meus factus est fortitudo mea. Et dixit: Magnum est tibi ut sis mihi servus ad suscitandas tribus Jacob, et facies Israel convertendas. Ecce dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, Deus Israel: Sanctificate eum qui parvi facit animum suam, quem abominantur gentes, servi do-

¹ Isai. XLVIII, 12-16.

ἑστερέωσε τὸν οὐρανὸν· καλέσω ἐγὼ αὐτοὺς ἄμα, καὶ στήσονται καὶ συναχθήσονται, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλεν ταῦτα; Ἡ Κύριος ἀγαπῶν σε ἐποίησε τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἄραι σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, καὶ ἐγὼ ἐκάλεσα· ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ· προσ- ἀγάγετε πρὸς μέ, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα· ἠνίκα ἐγένετο ἐκεῖ ἤμην· καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ἐνὸς ὄντος τοῦ ταῦτα ἐν τῇ περικοπῇ λέγοντος προσώπου, τίς δ' ἂν ἄλλος εἴη ὁ Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτὸν, καὶ στερεώσας τὴν γῆν, ὁ λέγων· « Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, » καὶ ἐπιπέρω ἐν τοῖς ἐξῆς, κατὰ πάντας τοὺς ἐρμηνεύσαντας τὴν θείαν Γραφήν, τὸ
B « Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεὸς ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, » ἢ ὁ ἱερὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ μετὰ τὴν ἀγένητον ἀρχὴν τῶν γενητῶν ἀπάντων πρῶτος Θεὸς ὀνομαζόμενος, περὶ οὗ καὶ ἀλλάχσε γέγραπται· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἴασατο αὐτούς; » Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ « δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὄρατά εἴτε ἀόρατά· » ὃν καὶ ἀπέστειλε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατήρ, σὺν αὐτῷ δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἰκονομήσαντα τὰ ὑπὲρ τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας. Εἴη δ' ἂν ἀρμόζον ὡς πρὸς Ἰουδαίους τὸ ῥητὸν, διδάσκον ἕτερον εἶναι Κύριον τὸν δημιουργήσαντα τὰ πάντα παρὰ τὸν τῶν ὄλων Θεόν, ὅψ' οὐ ἀπεστάλθαι ὁμολογεῖ, λέγων· « Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέ με· » αὐτὸς δ' ἂν εἴη ὁ προστάτων ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ φησὶν ὁ Πατήρ τὸ,
C « Γενηθήτω φῶς, καὶ γενηθήτω τὰδε καὶ τὰδε· » καὶ τὸ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν· » ταύτην(η) γὰρ καὶ ἐν Ψαλμοῖς ἀναγέγραπται τὸ, « Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Πρόδηλον γάρ, ὡς ὁ ἐντελλόμενος τε καὶ λέγων ἐτέρω παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται τε καὶ προστάττει. Ἐκάστην μέντοι γε λέξιν

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη· Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται, λέγει Κύριος· ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν· καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἐκρυψέ με· καὶ εἶπέ μοι· Δούλός μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι· καὶ ἐγὼ εἶπα· Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύ μου· διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίῳ, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτοῦ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν Ἰσραὴλ· συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχύς· καὶ εἶπε· Μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέφει· Ἴδου τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, οὗτο ἐστὶν εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ ῥυσάμενός σε, ὁ Θεός Ἰσραὴλ· Ἀγιάσατε τὸν φαυλί-

ζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν
 ἔθνῶν τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. Βασιλεῖς ὄφονται αὐ-
 τὸν, καὶ ἀναστήσονται ἀρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν
 αὐτῷ ἕνεκεν Κυρίου· ὅτι πιστὸς ἐστὶν ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ,
 καὶ ἐξελεξάμεν σε. Οὕτως λέγει Κύριος· Καίριψ δεκτῶ
 ἐπὶ κλισίας σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι,
 καὶ ἐπλασά σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνῶν τοῦ
 καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομήσαι κληρονομίας
 ἐρήμους, λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς
 ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι, καὶ ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς
 βροχηθῆσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ
 αὐτῶν· οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πα-
 τάξει αὐτοὺς καύσων, οὐδὲ ὁ ἥλιος· ἀλλ' ὁ ἐλεῶν
 αὐτοὺς παρακαλέσει αὐτοὺς, καὶ διὰ πηγῶν ὕδα-
 των ἄξει αὐτοὺς, καὶ θήσω πᾶν ὕδωρ εἰς ὄδον, καὶ
 πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. Ἔλεος τοῖς
 ἐκ περιτομῆς ὀλεσθαι περὶ ἑαυτῶν εἰρησθαι τὰ ἐν
 τῇ προφητείᾳ, ἐπεὶ περὶ λέλεκται· «Καὶ εἶπέ μοι·
 Δουλὸς μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ ἐνδοξαστήσο-
 μαι·» πρὸς δὲ τῷ μὴ ἀρμόζειν (f. 54) αὐτοῖς τὰς
 λέξεις σαφῶς ἀποδείκνυται καὶ ἀπὸ τῶν ἐξῆς, ὅτι ὁ
 περὶ ἐτέρου Ἰσραὴλ τὰ λεγόμενα προφητεύεται·
 γέγραπται γάρ· «Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ
 πλάσας με ἐκ κοιλίας δούλων ἑαυτῶ τοῦ συναγαγεῖν
 τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν
 εἶπέ μοι· Μέγα σοὶ ἐστὶν τὸ κληθῆναι σε παῖδά μου,
 τοῦ στήσαι τὰς φυλὰς τοῦ Ἰακώβ καὶ τὰς διασποράς
 τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι.» Ἀλλὰ καὶ τό· «Ἰδοὺ τέθεικά
 σε εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως
 ἐσχάτου τῆς γῆς,» παράδοξόν τινα καὶ θαυμαστὸν
 ὑποφαίνει τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. Τίς δ' ἂν οὗτος εἴη ἢ
 ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ καὶ ἥδη πρότερον
 ἐν τοῖς ἀνωτέρω Ἰακώβ χρηματίσας καὶ Ἰσραὴλ διὰ
 τοῦ· «Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ, Ἰσραὴλ
 ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχῇ μου;»
 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ μόνος κατ' ἀλήθειαν ὁρῶν Θεὸν
 τὸν Πατέρα, Ἰσραὴλ μὲν ὀνομαζόμενος, ὅπερ ἔρμη-
 νεύεται «ὁρῶν τὸν Θεόν,» κατ' ἐπινοίαν αὐτοῦ τῆς
 θεότητος· Ἰακώβ δὲ, ὅπερ ἐστὶ ἐπερυσίτης, «καθ' ὃ
 ἐνανθρωπήσας κατηγωνίσαστο πάσας τὰς ἀντικειμένας
 δυνάμεις.» Ὅρα δὲ εἰ μὴ συνάδουσιν ἀλλήλαις αἱ
 περιφοραὶ, ἢ τε μετὰ χεῖρας, καὶ ἐν ἧ ἐλέγετο τὸ,
 «Ἰακώβ ὁ παῖς μου» εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφερόμενον·
 ὡς γάρ τοι ἐκεῖ τὸ «Ἰακώβ ὁ παῖς μου» εἴρηται,
 οὕτως ἐνθάδε τὸ «μέγα σοὶ ἐστὶ τοῦ κληθῆναι σε
 παῖδά μου·» καὶ ὡς ἐκεῖ τὸ, «Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου»
 λέλεκται, οὕτως ἐνθάδε τὸ, «ὅτι πιστὸς ἐστὶν ὁ ἅγιος
 Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμεν σε.» Πάλιν τε αὐ ἐκεῖ μὲν
 εἴρηται· «Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς
 ἔθνῶν, ἀνοίξει ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ
 δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους
 ἐν σκότει·» ἐν δὲ τῇ μετὰ χεῖρας· «Ἰδοὺ τέθεικά σε
 εἰς φῶς ἔθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρο-
 νομήσαι κληρονομίαν ἐρήμου, λέγοντα τοῖς ἐν
 δεσμοῖς· Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει· Ἀνα-
 κάλυφθητε.» Ὅτι μὲν οὖν οὐδενὶ ἄλλῳ ἢ μόνῳ
 τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ἀρμόζει τὰ ἐν ταῖς προκειμέναις

minantium. Reges videbunt eum et exsurgent princi-
 pes, et adorabunt eum propter Dominum; quia fidelis
 est Sanctus Israel, et elegi te. Hæc dicit Dominus:
 In tempore placito exaudivi te, et in die salutis auxi-
 liatus sum tibi: et servavi te, et dedi te in fœdus popu-
 li, ut suscitares terram, et possideres hæreditates
 dissipatas; ut diceres his qui vincti sunt: Exite, et
 his qui in tenebris: Revelamini. Super omnes vias
 pascentur, et in omnibus planis pascua eorum. Non
 esurient, neque sitient, et non percutiet eos æstus
 et sol: quia miserator eorum reget eos, et ad fon-
 tes aquarum potabit eos. Et ponam omnes montes
 meos in viam, et omnem semitam eis in pascua.
 Verisimile est opinari Hebræos sibi hujus prophe-
 tiæ verba dici, scilicet: «Et dixit mihi: Servus
 meus es tu, Israel, et in te gloriabor.» Non istis
 vero hæc convenire demonstrant quæ sequuntur, et
 ad alium Israel spectare; scriptum est enim: «Et
 nunc sic dicit Dominus, formans me ex utero ser-
 vum sibi, ut reducam Jacob ad eum, et Israel. Et
 rursus dixit mihi: Magnum tibi est vocari filium
 meum, ad suscitandas tribus Jacob, et sæces Israel
 convertendas.» Sed et illud: «Ecce dedi te in lu-
 cem gentium, ut sis salus mea usque ad extremum
 terræ,» admirabilem quemdam et prodigiosum foris
 demonstrat eum de quo sermo habetur. Quis au-
 tem hic esset, nisi Dominus noster Jesus Christus,
 qui jam prius in iis quæ supra relata sunt, Jacob
 et Israel manifestatus est dicens: «Jacob, puer
 meus, suscipiam eum, et Israel electus meus:
 suscepit eum anima mea?» Hic enim est solus
 vere videns Deum Patrem, Israel quidem nomina-
 tus, quod interpretatur videns Deum, juxta divini-
 tatis suæ sensum; Jacob autem, id est luctator,
 quoniam incarnatus omnes adversarias debellavit
 potestates. Attende enim quomodo consentiant in-
 ter se prophetiæ; hæc quidem, de qua nunc sermo
 habetur, et in qua dicitur illud, «Jacob filius meus,»
 quod ad Christum spectat; sicut enim illic «Jacob
 puer meus» dicitur, ita hic «Magnum tibi est vo-
 cari te filium meum;» et sicut illic, «Israel electus
 meus» dicitur, ita hic, «quia fidelis est sanctus
 Israel, et elegi te.» Rursusque illic dicitur: «Dedi
 te in testamentum generis, in lumen gentium, ut
 aperires oculos cæcorum, et educeres de conclu-
 sione vinctos, de domo carceris sedentes in tene-
 bris;» in præsentem vero prophetia: «Ecce dedi te
 in lucem gentium, ut suscitares terram, et posside-
 res hæreditates dissipatas; ut diceres his qui vincti
 sunt: Exite, et his qui in tenebris: Revelamini.»
 Quod quidem nulli alii ac soli Salvatore nostro
 conveniunt illæ prophetiæ, manifestum fiet multi-
 tudini gentium quæ in eum atque per eum in om-
 nium Deum speraverunt, quibus a Patre constitutus
 est in lumen. Ait igitur, «ut suscitares terram,»
 scilicet ad animam prius tumultu et procella agita-

¹Isai. XLIX, 1-11.

tam in pacem et tranquillitatem reducendam; sed et
 « ut possideres hæreditates dissipatas, » gentium
 videlicet Ecclesiam; quam ante ipsius incarnationem
 desertam, quasi hæreditatem accepit ab illo
 qui dixit ei : « Pete a me, et dabo tibi gentes hære-
 ditatem tuam ¹. » Hic autem juxta prophetiam de
 se ipso, eos qui in vinculis erant, exire jussit. Sane
 enim Lazaro, quem fasciis jam redimitum atque in
 sepulcro a quadriduo depositum viderat, ut liber
 exiret imperavit, dicens : « Lazare, veni foras ². »
 Necnon ratione aliqua ad filiam Abrahami, quam
 constrinxerat Satanas decem et octo annos, quam-
 que pristina infirmitate liberatam, incolumem di-
 misit. Cæterum, ubique iis qui peccatorum vinculis
 impediabantur, priorum suarum iniquitatum mis-
 sionem concessit, prout solus potestatem habens
 dimittendi peccata. Quibus nunc quoque doctrina
 sua imperat ut, ruptis prioribus viuculis, egredian-
 tur, unicuique dictitans : « Ecce sanus factus es :
 jam noli peccare ³. » Præterea nunc adhuc igno-
 rantia et malitia tenebris obscuratis præcipit ut
 revelentur, quippe qui Verbum Dei est, præcordia
 et renes inquirens, cordisque cogitationum et sen-
 tentiarum indagator. Verum ut quam brevissime iis
 incumbamus, præcedentia verba iis quæ de Christo
 dicta sunt accommodantes, atque ab initio resu-
 mientes, nostram de illis interpretationem profere-
 mus. In multis igitur circumcisionis populo aperte
 manifestatus, cum nomine sive Jacob, sive Is-
 rael vocatur, in præsentī non ad eos prophetizat,
 sed insulas et gentes ad audienda quæ dictu-
 rus est convocat; estque ibi promissio Christi
 dicta de vocatione omnino olim infidelium, atque a
 pietate in Deum alienarum gentium, quarum alia
 nominantur insulae, animæ scilicet quæ olim
 quodam modo maritimis vitæ procellis, agitatis-
 que iniquitatis fluctibus jactabantur. Quid de iis
 sit intelligendum ipse nos docet Dominus, dicens :
 « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum; »
 quod et aperte de Christo, ipsius enim sunt hæc
 verba, quæ ex Evangelii scriptura didicimus. Inscio
 enim Joseph Mariam concepisse cum apparuisset
 Gabriel, paternæ minister voluntatis, in somniis
 inter cætera hæc ait : « Pariet autem filium, et
 vocabis nomen ejus Jesum : ipse enim salvum faciet
 populum suum ⁴. » Adjicitque in prophetia : « Et
 posuit os meum quasi gladium acutum; » rursus-
 que : « Posuit me quasi sagittam electam. » —
 « Verbum enim Domini est efficax et penetrabilis
 omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divi-
 sionem animæ ac spiritus ⁵, » ut divinus ostendit
 Apostolus. Hæc quoque ipsi soli aptissime conve-
 niunt, obedienti facto Patri usque ad mortem, scilicet :
 « Servus meus es tu, Israel, et in te gloria-
 bor, » Illud vero : « Et ego dixi : In vacuum labo-
 ravi, » et quæ sequuntur, ad Salvatorem spectant,
 propter paucitatem eorum qui secundum Evange-

προφητείας, δῆλον ἔσται τοῖς ἐπιστήσασιν τῶ
 πληθεὶ τῶν εἰς αὐτὸν καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τῶν
 ὄλων θεὸν ἠλπιζόντων ἔθνῶν, οἷς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς
 ἐτέθη εἰς φῶς· φησὶν δὲ, « τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, »
 τοῦτ' ἔστι τὴν ἐν θορόβοις καὶ ἀκαταστασίαις πάλαι
 τυγχάνουσαν ψυχῆν εἰς τὴν κατὰ φύσιν εὐστάθειαν
 καὶ καταστολὴν ἀγαγεῖν· ἀλλὰ καὶ « τοῦ κληρονομή-
 σαι κληρονομίαν ἐρήμου, » τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν
 δηλῶν· ἦν πρὸ τῆς αὐτοῦ παρουσίας Ἐρημον τυγχά-
 νουσαν, κληρονομίαν εἰληφῆ παρὰ τοῦ εἰπόντος αὐ-
 τῷ· « Ἀφῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν
 κληρονομίαν σου. » Οὗτος δὲ κατὰ τὴν περὶ αὐτοῦ
 προφητείαν τοῖς ἐν δεσμοῖς εἴρηκεν ἐξελεῖν· προ-
 χεῖρως μὲν ὡς ἐπὶ τοῦ Λαζάρου, ὃν χειραῖς καταδε-
 δεμένον καὶ ἐν μνήματι τεταρταῖον τυγχάνοντα,
 εἰπὼν· « Λάζαρε, δεῦρο ἔξω, » ἐλευθέρον ἀφῆκεν
 ὑπάγειν· καὶ ἐν μέρει δὲ διανοίας ἐπὶ τῆς θυγατρὸς
 Ἀβραάμ, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτεσιν,
 ἦν καὶ αὐτὴν τῆς ἀσθενείας ἀπαλλάξας ὡς ἀν-
 ἔλυσε· καθόλου δὲ, ὀπηνίκα πᾶσι τοῖς σειραῖς τῶν
 ἰδίων ἀμαρτιῶν ἐσφιγμένους ἀφῆκεν τῶν προτέρων
 ἀμαρτημάτων παρῆσχετο, οἷα δὴ μόνος (ἔχων) ἐξου-
 σίαν ἀφιέναι ἀμαρτίας· οἷς ἔτι καὶ νῦν (f. 54 v) διὰ
 τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παρακελεύεται τῶν προτέρων
 δεσμῶν ἐξελεῖν, λέγων ἐφ' ἑκάστῳ τῷ, « Ἴδε, ὕγις
 γέγονας, μηκέτι ἀμάρτανε. » Ἐπὶ τούτοις ἔτι καὶ
 νῦν τοῖς εἰσέτι ἀγνοῖας τε καὶ πονηρίας κατορω-
 ρυγμένους ἀνακαλυφθῆναι προστάττει, ἕτε Λόγος
 ὑπάρχων Θεοῦ, καρδίας τε ἐτάζων καὶ νεφροῦς, καὶ
 κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐνομιῶν καρδίας. Ἵνα δὲ ὡς
 ἐνὶ μάλιστα συντόμως διαδράμωμεν, καὶ τὰ πρὸ
 τούτων ἐφαρμύζοντες τοῖς περὶ Χριστοῦ λεγομένοις,
 ἀναλαβόντες ἐξ ὑπαρχῆς καὶ τὴν τούτων ὑπόνοιαν
 ἡμῶν ἐκθησόμεθα. Ἐν πολλοῖς δὴ σαφῶς τῷ ἐκ περι-
 τομῆς λαῷ προσομιλήσας, ὅτε καὶ ἐξ ὀνόματος
 ἦτοι τὸν Ἰακώβ ἦτοι τὸν Ἰσραὴλ ἀνακαλεῖται, ἐπὶ
 τοῦ παρόντος οὐ πρὸς ἐκείνους ποιεῖται τὴν προφη-
 τεῖαν, ἀλλὰ γὰρ νήσους καὶ ἔθνη ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν
 τῶν λεχθησομένων παρακαλεῖ· καὶ ἔστι γε ἐνταῦθα
 ἡ ὑπόσχεσις τοῦ Κυρίου λεγόμενη περὶ τῆς κλήσεως
 τῶν πρότερον ἀπίστων πάντη καὶ ἄλλοτριῶν τῆς
 θεοσεβείας ἔθνῶν, ὧν ἐν μέρει νοοῦνται καὶ αἱ λεγόμε-
 ναι νῆσοι, ψυχὰς ὅσαι τὸ πάλαι πρότερόν τινα τρό-
 πον ὑπὸ θαλαττίων τῶν κατὰ τὸν βλον τρικυμιῶν καὶ
 τῶν κατὰ τῆς κακίας ἀλμυρωτάτων κατεκλύζοντο
 βευμάτων. Τίνα οὖν ταύτας ὁ Κύριος αὐτὸς περὶ
 ἑαυτοῦ διδάσκει κατανοητόν· « Ἐκ κοιλίας, » φησὶ,
 « μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου· » ὃ καὶ σαφῶς
 ἐπὶ τοῦ Χριστοῦ· αὐτοῦ γὰρ τοὶ τυγχάνουσιν οἱ λόγοι,
 οὗς ἐκ τῆς τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς μεμαθήκαμεν.
 Ἀγνοοῦντι γὰρ τῷ Ἰωσήφ περὶ τῆς συλλήψεως τῆς
 Μαρίας ἐπιστάς ὁ Γαβριὴλ, διάκονος ὢν τοῦ πατρικοῦ
 βουλήματος, κατ' ὄναρ εἶπε μεθ' ἑτέρα καὶ τό· « Ἐτέ-
 ξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν·
 αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ· ἐπιφέρει δ' ἐν τῇ
 προφητείᾳ λέγων, ὅτι « Καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς
 μάχαιραν ὀξεῖαν· » καὶ πάλιν· « Ἐθήχέ με ὡς βέλος

¹ Psal. II, 8. ² Joan. XI, 45. ³ Joan. V, 14. ⁴ Matth. I, 21. ⁵ Hebr. IV, 12

ἐλακτόν. » — « Ὁ γὰρ Λόγος Θεοῦ τυγχάνει ἐνεργῆς, » A
 ἔστι « καὶ τοιμώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν ἱστομον
 δικνουόμενος ἀχρῶ μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος, »
 ὡς ὁ θεοπέσιος ἐδίδαξεν Ἀπόστολος. Εὐλογώτατα δ' ἂν
 αὐτῷ μόνῃ λεχθεῖ ὑπὸ πᾶν γενομένῳ τῷ Πατρὶ μέ-
 χρι καὶ θανάτου τοῦ « Δουλός μου εἰ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ
 ἐν σοὶ ἐνδοξασθήσομαι. » τὸ δὲ « Καὶ ἐγὼ εἶπα ·
 Κενῶς ἐκοπίασα, » καὶ τὰ ἐξῆς, λέγοιτ' ἂν ὑπὸ τοῦ
 Σωτῆρος διὰ τὸ σπάνιον τῶν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον
 αὐτοῦ βιούντων. Καὶ ἐπειδήπερ « οὐκ ἦλθεν εἰ μὴ
 εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καλῶς
 προηγουμένως μὲν λέγεται ἐπιδοδημηκέναι, « τοῦ
 στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ
 Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » ἐπομένως δὲ, διὰ τὸ μὴ παρα-
 δέξασθαι αὐτὸν τοὺς ἐξ ἐκείνων πάντας, ἐπιφέρεται
 ὡς πρὸς αὐτόν. « Ἰδοὺ τῆδεκά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ B
 εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. » Προσ-
 τάττει δὲ ἡμῖν μετὰ ταῦτα Κύριος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ,
 ὁ βυσάμενος αὐτὸν ἀπὸ πάντων τῶν ἐπισημαχθέντων
 κατ' αὐτοῦ, ἀγιάζειν αὐτὸν, λέγων. « Ἀγιάσατε τὸν
 φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. οὗτος γὰρ ὡς ἀληθῶς
 ἐφάυλισε τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ, « κενώσας ἑαυτὸν, καὶ
 γενομένος ὑπὲρ ἡμῶν κατὰρα · καὶ τὰς ἀμαρτίας τὰς
 ἡμετέρας ἀναλαβὼν, αἰσχύνῃς γε μέχρι θανάτου καὶ
 θανάτου σταυροῦ καταφρονήσας. » Μετὰ ταῦτα φησι
 τὸν « βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν τῶν δουλῶν τῶν
 ἀρχόντων. » καὶ δὴ σαφὲς ὅπως οἱ τοῖς ἄρχουσι τοῦ
 αἰῶνος τούτου δεδουλωμένοι οὐ μόνον (f. 55) κατὰ τὸν
 καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ ἐδεδλύξαντο αὐτὸν εἰπόντες ·
 « Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἔστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ
 νῦν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἀγιάζειν προσταττει,
 τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημάλων. « Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἐξῆς
 ἐπιφέρει προφητεῖαν, τὴν ἀπὸ τοῦ. « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ ἐπιπέλιον βασιανίζειν
 πνευματικώτερα θνα, καὶ κατὰ μόνην διάνοιαν ἀποδιδόμενα, οὐ τῆς παρούσης πραγματείας τυγχάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

« Οὗτως λέγει Κύριος · Ποῖον τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ
 ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν ;
 ἢ τίς ὑπόχρεω πέπρακα ὑμᾶς ; Ἰδοὺ ταῖς ἀμαρτίαις
 ὑμῶν ἐπράθητε, καὶ ταῖς ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα
 τὴν μητέρα ὑμῶν · διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρωπος
 ὁ ὑπακούων · μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ βύσασθαι ;
 ἢ οὐκ ἰσχύει τοῦ ἐξελεῖσθαι ; Ἰδοὺ τῷ ἐλεγμῷ μου
 ἐξερημώσω τὴν θάλασσαν, καὶ θήσω ποταμούς ἐρή-
 μους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθύες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ
 μὴ εἶναι ὕδωρ, καὶ ἀποθаноῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω
 τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιδύ-
 λαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσι μοι γλῶσσαν παι-
 δείας, τοῦ γυνῶναι ἠνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον · ἔθηκέ μοι
 πρῶτ', πρῶτ' προσέθηκέ μοι ὡτίον ἀκούειν, καὶ ἡ παι-
 δεία Κυρίου ἀνοίγει μοι τὰ ὕψη. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ
 οὐδὲ ἀντιλέγω · τὸν νότον μου ἔδωκα εἰς μάστιγας,
 τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα, τὸ δὲ πρόσω-
 πόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνῃς ἐμπυσμμάτων
 καὶ Κύριος Κύριος βοηθός μου ἐγενήθη · διὰ τοῦτο
 οὐκ ἐνετρέπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς ἐτέ-
 ραν (στερεάν) πέτραν · καὶ ἔγνω, ὅτι οὐ μὴ αἰσχυθῶ,
 ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαίωσας με · τίς ὁ κρινόμενός μοι ;
 ἄγγισάτω. Ἰδοὺ Κύριος Κύριος βοηθεῖ μοι · τίς κακώ-

lium ejus vivunt. Et quoniam « non venit nisi ad per-
 ditas oves domus Israel, » recte memoratur præci-
 pue in mundum venisse « ad suscitandas tribus
 Jacob et sæces Israel convertendas. » Dein, cum
 inter istos omnes non eum accepissent, subjicit
 quasi ad seipsum : « Ecce dedi te in lucem gen-
 tium, ut sis salus mea usque ad extremum terræ. »
 Jubet nos post hæc Dominus Deus et Pater, qui li-
 beravit eum ab omnibus ei adversantibus, sanctifi-
 care eum, dicens : « Sanctificate qui parvi fecit
 animam suam. » Hic enim quam verissime parvi
 duxit animam suam, « exinamens semetipsum, et
 factus pro nobis maledictum ; et peccata nostra
 suscipiens humiliavit semetipsum usque ad mor-
 tem, mortem autem crucis ¹. » Addit deinde,
 « quem abominantur gentes, servi dominantium. »
 Manifestum quippe est quod hujus sæculi principi-
 bus servientes, non tantum in passionis ejus tem-
 pore maledixerunt ei dicentes : « Gravis est nobis
 etiam ad videndum ², » sed et nunc maledicunt,
 ejus doctrinæ obsistere conantes. Hunc igitur Do-
 minus sanctificare jubet, præclaram ejus præsen-
 tiam prænuntians. Quod autem de gentium voca-
 tione prophetizans sermo reliqua profert prophē-
 tiæ, ab his verbis : « Dedi te in sædus gentium, »
 et quæ sequuntur, quæ quidem fusius investigare,
 cum magis spiritualiter et juxta solam intelligen-
 tiam dicta sint, non præsentis operis est.

« Καὶ βαρὺς ἡμῖν ἔστι καὶ βλεπόμενος, » ἀλλ' ἔτι καὶ
 νῦν βδελύσσονται, ἀνατρέπειν αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πειρώμενοι. Τοῦτον οὖν ὁ Κύριος ἀγιάζειν προσταττει,
 τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν προσημάλων. « Ὅτι δὲ περὶ τῆς ἐξ ἐθνῶν κλήσεως προθεσπίζων ὁ λόγος τὴν ἐξῆς
 ἐπιφέρει προφητεῖαν, τὴν ἀπὸ τοῦ. « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἅπερ ἐπιπέλιον βασιανίζειν
 πνευματικώτερα θνα, καὶ κατὰ μόνην διάνοιαν ἀποδιδόμενα, οὐ τῆς παρούσης πραγματείας τυγχάνει.

C

CAPUT XXV.

« Sic dicit Dominus : Qualis est hic liber repudii
 matris vestræ, quo dimisi eam? Aut cui debitori
 vendidi vos? Ecce peccatis vestris venditi estis, et
 iniquitatibus vestris emisi matrem vestram : quo-
 niam veni, et non erat homo qui audiret. Nunquid
 non potest manus mea liberare? aut nunquid non
 possum eripere? Ecce in increpatione mea deser-
 tum faciam mare : ponam flumina in siccum ; com-
 putrescent pisces sine aqua, et morientur in siccis.
 Induam caelos tenebris, et sacco ponam operimen-
 tum eorum. Dominus Dominus dedit mihi linguam
 eruditam, ut sciam usquequo oporteat dicere verbum.
 Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam
 quasi magistrum. Dominus Deus aperuit mihi au-
 rem ; ego autem non contumax sum, neque contra-
 dico : tergum meum dedi in flagella, et maxillas
 meas in alapas ; faciem vero meam non averti a pro-
 bro sputorum. Dominus Deus auxiliator meus factus
 est : ideo non sum confusus ; ideo posui faciem meam
 ut petram durissimam, et scio quoniam non confun-
 dar. Juxta est qui justificat me : quis contradicet
 mihi? Accedat ad me. Ecce Dominus Deus auxilia-
 tor meus : quis est qui condemnet me? Ecce omnia

¹ Gal. III, 13 ; Hebr. XII, 2 ; Phil. II, 8. ² Sirp. II, 13.

vos quasi vestimentum veterascetis, linea comedet A
 vos. Quis ex vobis timens Dominum? audiat vocem
 servi ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis
 lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo
 vestro. Ecce omnes vos ignem incenditis, corrobo-
 ratis flammam. Ambulate in lumine ignis vestri, et
 flamma quam accendistis. Propter me facta sunt
 hæc vobis, in tristitia dormietis ¹. Manifeste Ver-
 bi divinitas iis quæ retulimus ostenditur, et quo-
 niam incarnationi suæ præxisteret, et quomodo
 factus homo hæc passurus esset quæ in Evangeliiis
 scripta sunt. Quis enim alius esset dicens: « Nun-
 quid non potest manus mea, » et quæ sequuntur,
 usque ad illa: « Induam cœlos tenebris, et saccum
 ponam operimentum eorum, » nisi Dei Verbum? Ipse
 enim, his dictis, subjicit: « Dominus dedit B
 mihi linguam eruditam, ut sciam usquequo oporteat
 dicere verbum; » rursusque reliqua adjicit, di-
 cens: « Ego autem non contumax sum, neque contra-
 dico: tergum meum dedi in flagella, et maxillas
 meas in alapas, » et cætera usque ad illa: « Quo-
 niam juxta est qui justificat me. » Reipsa enim
 passum fuisse dicimus Verbum, compatientemque
 quem suscepit hominem. Nescimus igitur an aliqua
 possit de hac prophetia ratio dari ab iis qui non
 admittunt quendam esse secundam substantiam
 Dei Verbi, post primam, et increatum Patrem om-
 niumque Deum. Nos autem recte persuasum habentes
 hunc esse revera Deum Verbum existimamus, qui et
 hic inter cætera dicit: « Induam cœlos tenebris, »
 subjicitque ex persona quam assumpsit hominis,
 « Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam
 usquequo oporteat dicere verbum. » Quem-
 ræm vero alium nisi Salvatorem nostrum hominem
 factum deceret hæc quoque dicere: « Quis contra-
 dicet mihi? stemus simul: » vel de quo hæc dici
 possent, ab illis: « Quis ex vobis timens Dominum?
 audiat vocem servi ejus, » nisi de solo Christo,
 qui juxta Scripturas ignominiam despexit, exina-
 niens semetipsum, et usque ad flagella humiliatus,
 cum, secundum de ipso prophetiam flagellatum eum
 Pilatus tradidit crucifigendum; tunc quoque alapas
 et sputa pertulit, cum ad ejus verba vestes dilace-
 rans summus sacerdos eum blasphemavisse exclama-
 vavit. Tunc enim expuerunt in faciem ejus et D
 colaphizabant eum; alii vero alapas ei impeerunt,
 dicentes: « Prophetiza nobis, Christe, quis te per-
 cussit? » Videntur autem capituli hujus initia ad
 Judæorum synagogam spectare. « Ecce enim, » ait,
 « peccatis vestris venditi estis, et iniquitatibus vestris
 emisi matrem vestram. » Venit enim « ad perditas
 oves domus Israel ², » et nullum invenit apud eos
 hominem, sed et primos quidem eos vocavit: non
 autem erat populus audiens. Ideo dicit: « Ideo veni,
 et non erat homo, vocavique, et nullus erat qui
 audiret. » Postrema vero hujus loci congruenter
 A
 σαι με; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱματίον παλαιωθῆ-
 σεσθε, καὶ σῆς καταφάγεται ὑμᾶς. Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φο-
 βούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ
 παιδὸς αὐτοῦ· οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ
 ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποιθατε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου,
 καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς
 πῦρ καίετε, καὶ κατισχύετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ
 φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ἧ ἑξεκαύσατε.
 Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε.
 » Σαφῶς ἡ τοῦ Λόγου θεότης καὶ διὰ τῶν προκειμένων
 ἀποδείκνυται, ὅτι τε προϋπήρχεν τῆς ἐνανθρωπήσεως,
 καὶ ὡς ἐνανθρωπήσας ταῦτα πάσχειν ἡμελλεν ἂ καὶ
 ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀναγέγραπται. Τίς γὰρ ἂν ἄλλος
 εἴη ὁ φάσκων· « Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου, » καὶ
 τὰ ἐξῆς ἕως τοῦ· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ
 Β
 ἂς σάκκων τὸ περιβάλλον αὐτοῦ, » ἢ ὁ τοῦ Θεοῦ Λό-
 γος; Αὐτὸς δὴ οὖν, τὰ τηλικαῦτα εἰπὼν, ἐπιφέρει
 λέγων· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας τοῦ
 γυνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον· » καὶ αὖθις ἐπάγει
 [νετὰ] τὰ λοιπὰ φάσκων· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ,
 οὐδὲ ἀντιλέγω· τὸν νῦτόν μου τέθεικα εἰς μάστιγας,
 τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς βραχίονα, » καὶ τὰ μέχρι
 τοῦ· « Ὅτι ἐγγίζει μοι ὁ δικαίωσάς με. » Δυνάμει
 γὰρ τοι πεπονημένοι φαμέν ἐν Λόγῳ, συμπάσχοντα
 δὲ ὃν ἀνεληφεν ἀνθρώπων (/. 55 v°). Οὐκ οἴσμεν
 οὖν εἰ ἔξει τις περὶ τῆς προκειμένης προφητείας
 ἀποδοῦναι λόγον, μὴ προσίμενος τὸ εἶναι τινα δευ-
 τέραν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τὴν πρώτην
 καὶ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων· ἡμεῖς
 γε μὴν ὀρθῶς πεπεισμένοι τοῦτον ὑπάρχειν θελήθη
 τὸν Θεὸν Λόγον ἡγούμεθα, τὸν καὶ ἐνταῦθα φάσκοντα
 μετὰ τῶν ἄλλων τό· « Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, »
 καὶ ἐπιφέροντα ἐκ προσώπου οὐ ἀνεληφεν ἀνθρώ-
 που τό· « Κύριός μοι δίδωσι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ
 γυνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τίτι δ' ἂν ἄλλω
 παρὰ τὸν ἄνθρωπον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόπει λέ-
 γειν καὶ τό· « Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι. »
 Ἡ περὶ τίνος λέγοιτ' ἂν τὰ ἀπὸ τοῦ· « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ
 φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ
 παιδὸς αὐτοῦ, » ἢ περὶ μόνου τοῦ Χριστοῦ, τοῦ κατὰ
 τὰς Γραφὰς αἰσχύνῃς καταφρονήσαντος, κενώσαντός
 τε ἑαυτὸν καὶ μέχρι μαστίγων ταπεινώσαντος, ὅτε
 κατὰ τὴν προκειμένην περὶ αὐτοῦ προφητείαν φρα-
 γελλώσας αὐτὸν ὁ Πιλάτος παρέδωκεν σταυρωθῆναι;
 Τότε δὲ καὶ βραχίονα καὶ ἐμπυσμούς ὑπέμενεν,
 ὅτε ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ περιβρῆξάμενος ὁ ἀρχιε-
 ρεὺς, ἀπεφῆνατο βεβλασφημηκέναι αὐτόν· τότε γὰρ
 ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ καὶ ἐκολάφιζον
 αὐτόν. Οἱ δὲ ἐβράβυσαν αὐτὸν λέγοντες· « Προφή-
 τευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστὶν ὁ παίσας σε; » Ἔοικε
 δὲ τὰ μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου περὶ τῆς
 τῶν Ἰουδαίων λέγεσθαι συναγωγῆς· Ἰδοὺ γὰρ, »
 φησὶ, « ταῖς ἀμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε· καὶ ταῖς
 ἀνομίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. »
 Ἥλθε γὰρ « ἐπὶ τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου
 Ἰσραὴλ, » καὶ οὐχ εὗρέ τινα ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων,
 ἀλλὰ καὶ πρώτους μὲν αὐτοὺς ἐκάλεσεν· οὐκ ἦν δ' ἂ

¹ Isai. L, 4-11. ² Matth. xv, 24.

λαδὸς ὑπακούων. Δι' ὃ φησι· « Διότι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ἀνθρώπος· ἐκάλεσα καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Τὰ δ' ἐπὶ τέλει τῆς περικοπῆς ἀκολούθως μετὰ τὴν ἐκείνων ἀποβολὴν ἐπὶ τὴν ἐξ ἔθνων ἀναφέρεται κλησιν, ἀπὸ τοῦ, « Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. » Ἡμεῖς γὰρ ἀληθῶς ἦμεν « οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει· » καὶ οὐκ ἦν ἡμῖν πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φῶς· ἀλλὰ νῦν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν πεποιθήμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἐπιστηρίζομεθα ἐπὶ τῷ Θεῷ· τοῖς δὲ μὴ πιστεῦσασιν εἰς τὸν Χριστὸν, οἷς καὶ ἀνωτέρω εἴρητο τό· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ ὡς σῆς φάγεται ὑμᾶς, » ἐπιφέρει ὁ λόγος φάσκων· « Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς πῦρ καίετε, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἐν οἷς σαφῶς καὶ τό· « Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, » ἐκ προσώπου λέλεκται τοῦ Χριστοῦ ἐπονειδίζοντος αὐτοῖς καὶ ἀπελέχοντος τὴν εἰς αὐτὸν γεγεννημένην τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ παρανομίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.]

B

CAPUT XXVI.

« Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι· διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαὸς μου τὸ ὄνομά μου· διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν, πάρεμι ὡς ὄρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ αὕτη ἐπὶ τὸν Σωτῆρα εὐλογώτατα ἄρμῳζοι ἀν' ἡ προφητεία, ἐπὶ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πληρωθέντος τοῦ· « Ὅτι ἐγὼ (f. ὁδ) εἰμι, αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρεμι. » Τῷ μὲν οὖν προτέρῳ λαῷ εἰς πρόσσωπον εἴρηται τὰ ἀπὸ τοῦ· « Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται· ἐν τοῖς ἔθνεσι· » τὰ δ' ἀπὸ τοῦ· « Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαὸς μου τὸ ὄνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, » νοοῖτο ἀν' περὶ τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἔθνων. Αὐτὸς οὖν ἐστὶν ὁ καὶ πρότερον τῆ μὲν δι' ἀγγελῶν, πῆ δὲ καὶ διὰ προφητῶν ἀνθρώπων ἐμίλησας· καὶ μέντοι ἐκείνους (1) αὐθις παραγενόμενος, καὶ δι' ἑαυτοῦ τὴν σωτηρίαν πᾶσι κηρύξας, ὁποῖον ἔχει νοῦν ὁ φιλομαθὴς ἐρευνήσας εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

« Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνων, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἔψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς, καὶ ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεῦη Κυρίου· ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ πορεύσεσθε· πορεύεσθε γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ συνάγων ὑμᾶς Θεὸς Ἰσραὴλ. Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ μετεωρισθήσεται σφόδρα· ὅν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σοὶ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσιν βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἷς οὐκ ἀκηκόασιν, συνήσουσιν. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίνοι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγελαμεν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς ρίζα

« Hæc dicit Dominus : *Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus : idcirco cognoscet populus meus nomen meum ; idcirco in die illa, quod ego sum, ipse qui loquor, adsum ut formositas in montibus, ut pedes evangelizantis auditum pacis, ut qui nuntiat bona, quoniam auditam faciam salutem tuam, dicens : Sion, rex tuus erit Deus'. » Hæc quoque aptissime ad Salvatorem refertur prophetia, cujus per incarnationem impletum est illud : « Ego sum, ipse qui loquor adsum. » Priori igitur populo per figuram dicitur : « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus, » et cætera. Hæc vero : « Ideo cognoscet populus meus nomen meum in die illa, » de gentibus quæ in eum crediderunt possunt intelligi. Ipse igitur est qui prius quidem per angelos, deinde per prophetas cum hominibus conversatus est. Atque post illos cursus superveniens, per se ipsum salutem omnibus annuntiavit. Quorum sensum studiosus indagator perfacile noverit.

CAPUT XXVII.

« Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium, et videbunt omnia extrema terræ salutem a Deo nostro. Recedite, recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. Exite de medio ejus, mundamini qui fertis vasa Domini. Quoniam non in tumultu exibitis, nec in fuga properabitis : præcedet enim vos Dominus, et congregabit vos Deus Israel. Ecce intelligit servus meus, exaltabitur, et elevabitur, et sublimis erit valde. Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, et forma ejus inter filios hominum. Sic mirabuntur gentes multæ super eum, super ipsum continebunt reges os suum : quia quibus non est narratum de eo, viderunt, et qui non audierunt, contemplati sunt. Domine quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? Et ascendet sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra sitiendi. Non est species ei, nequa

1 Isai. lxi, 5-7.

(1) Vel legendum μετὰ pro μέντοι, vel ἐκεῖνοις pro ἐκείνους. Edit.

decor : et vidimus eum, et non habebat aspectum neque pulchritudinem; sed aspectus ejus inglorius, deficiens præ filiis hominum; homo percussus, sciens ferre infirmitatem; quia deformatus est vultus ejus, despectus est et non reputatus. Languires nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit: et nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum a Deo et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra: disciplina pacis nostræ super eum, et livore ejus sanati sumus. Omnes nos quasi oves erravimus; unusquisque in viam suam declinavit: et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum. Oblatus est quia ipse voluit, et non aperuit os suum: sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutescens sic non aperiet os suum. De angustia, et de judicio sublatus est: generationem ejus quis enarrabit? Quia abscissus est de terra viventium: propter scelus populi mei percussi eum. Et dabo impios pro sepultura, et divitem pro morte sua: eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus. Et Dominus voluit contere eum in infirmitate; si quis posuerit pro peccato animam suam, videbit semen longævum, et voluntas Domini in manu ejus dirigetur. Pro eo quod laboravit anima ejus, videbit, et saturabitur: in scientia sua justificabit ipse justus servus meus multos, iniquitates eorum ipse portabit. Ideo dispertiam ei plurimos, et fortium dividet spolia, pro eo quod tradidit in mortem animam suam, et cum sceleratis reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et pro transgressoribus rogavit. Lauda, sterilis quæ non parit: decanta laudem, et hinni, quæ non pariebas: quoniam multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum¹. » Quando enim alias, nisi per Salvatoris nostri Jesu Christi adventum brachium magnum, scilicet Verbi ejus brachium, Pater Deusque omnium in conspectu gentium revelavit, quas videntes datam ipsis a Deo salutem, ab errore pristino jubet recedere, nec jam pollutas, quibus olim serviebant, turpibus et immundis rebus deditas, tangere? Et quoniam non casu sit ut deterreantur a pristina majorum vivendi ratione et a communi hominum societate hujus gratia ipse Dominus cum iis ambulaturum se eosque congregaturum promittit, portantes vasa sua, sancta videlicet præcepta, divinosque sermones. Rursus eis quemadmodum in prioribus prophetiis diverse Filii Christi nominabatur Dei, ita et hic dicitur. Intellecturus autem, et elevandus, et magnopere exaltandus prophetizatur propter humanitatem suam, de qua hæc dicuntur. Vere enim obstupuerunt et attoniti sunt super eum multi, hominem eum sibi similem reputantes. Obstupueruntque nulla præcellentia vel mundana gloria circumdatum eum videntes, cum, forma Dei deposita, ipsi inque se exinaniens, et servi formam accipiens, admiratione et obstupescatione digna

A ἐν γῆ διψώσῃ· οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτοῦ οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον καὶ ἐκλείπον, παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἡτιμάρτη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν κακώσει καὶ ἐν πληγῇ. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· παιδεία εἰρηνῆς ἡμῶν ἐπ' αὐτὸν, τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῆ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη, καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἄμνος ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφανος, οὗτος οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ἐν τῇ ταπεινώσει ἡ χριστὸς αὐτοῦ ἤρθη, τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται; ὅτι ἀφρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς πληγῆς· ἐὰν οὖτοι περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ἔψεται σπέρμα μακρόβιον· καὶ βούλεται Κύριος ἐν χειρὶ αὐτοῦ ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ (f. 56 v°) φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὐ δουλεύοντα πολλοῖς, καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στείρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥήξον καὶ βόσπον καὶ τέρπου, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Καὶ πότ' ἄλλοτε ὡς ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν βραχίονα τὸν μέγαν, οὐκ ἄλλον ὄντα τοῦ Ἀθροῦ αὐτοῦ, ὁ Πατὴρ καὶ Θεὸς τῶν ὅλων ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν ἀπεκάλυψεν, ἃ καὶ ἰδόντα τὴν δεδωρημένην αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν ἀπίστασθαι τῆς προτέρας προστάττεται πλάνης, καὶ μηκέτι τῶν ἀκαθάρτων, οἷς πρότερον ἐκαλινδεῖτο, αἰσχροῖς καὶ μιαινοῖς ἐνευλούμενα πράγμασιν ἐφάπτεσθαι; Καὶ ἐπεὶ οὐ τὸ τυχερὸν ἐστὶ τὸ ἀποδιορίζειν ἑαυτοὺς τῆς προτέρας πατροπαράδοτου πολιτείας, καὶ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων συναναστροφῆς, τοῦτου χάριν αὐτὸς ὁ Κύριος συμπορεύεσθαι καὶ συνάξειν ἐπαγγέλλεται τοὺς φέροντας τὰ σκευῆ αὐτοῦ, ὅηλον δ' ὅτι τὰ ἱερὰ δόγματα καὶ τοὺς θεοὺς λόγους. Ἡλίον δ' ἐπὶ τοῦτοις ἦν τρόπον ἐν ταῖς ἀνωτέρω προφητείαις διαφοράς (ως) Πατὴρ ὁ Χριστὸς ἐνομαζέτο τοῦ Θεοῦ, ὡσαύτως εἰρηται καὶ ἐνθάδε· συνήσειν δὲ καὶ ὤψοθησεσθαι, καὶ σφόδρα δοξασθῆσεσθαι προφητεύεται τοῦ ἀνθρωπίνου αὐτοῦ ἐπινοουμένου, περὶ οὗ ταῦτα λέγεται· ἀληθῶς δὲ ἐξέστησαν καὶ ἐξηγορήθησαν ἐπ' αὐτῷ πολλοὶ, ἀνθρώπων ἑαυτοῖς ὅμοιος (ὁμοίως) αὐ

¹ Isai. LI, 10-15; LIII, 1; LIV, 1.

τον ὑπελιφότες· καὶ ἐξέστησάν γε μηδεμίαν ὑπερ-
 οχλὴν ἢ δόξαν κοσμικὴν περιβεβλημένον αὐτὸν ἑωρα-
 κότες, ὅτε, τὴν τοῦ Θεοῦ μορφὴν ἀποθέμενος, ἑαυτὸν
 τε κενώσας καὶ δούλου ἀνειληφῶς μορφῆν, ἐξε(σ)τά-
 σως ἔβηα καὶ καταπλήξῃως ἀπέτελει παράδοξα, ὡς
 τοὺς θεωροῦντας αὐτὰ καταπληττομένους λέγειν·
 « Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ ; οὐχὶ ἡ μήτηρ καὶ
 οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἰσι παρ' ἡμῖν ; » Καὶ εἰς δεῦρο δὲ
 πλείστοι ἐπ' αὐτὸν ἐξίστανται καὶ ἐξαποροῦνται, τὴν
 διδασκαλίαν αὐτοῦ διαδραμοῦσαν καὶ ἐτι νῦν διατρέ-
 χουσαν ἐφ' ὅλην ὁρῶντες τὴν αἰκουμένην, τῶν τε εἰς
 αὐτὸν πεπιστευκότων τὴν ἀκλινῆ καὶ ἀμετάθετον
 διάθεσιν κατανοοῦντες. Ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ συν-
 ἴασι τὴν θείαν δύναμιν καθ' ἣν ἐνήργησέ τε καὶ εἰσα-
 ἔτι νῦν ἐνεργεῖν τὰ τρικλυτὰ δεδύνηται· συνέσχον
 δὲ ἀληθῶς καὶ συνέστειλαν ἐπ' αὐτὸν βασιλεῖς τὸ
 στόμα αὐτῶν, εἶτε οἱ συναγθέντες κατὰ τὸ πάθος αὐ-
 τοῦ, περὶ ὧν ἐλέχθη τό· « Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς
 τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό, »
 εἶτε καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν· καὶ
 συνέσχον γε στόμα ἑαυτῶν τῶ πολλὰκις μὲν αὐτοὺς
 ἐπιχειρήσαι κωλύσαι τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ τὴν διδα-
 σκαλίαν, οὐδὲν δὲ ἤττον ὑπερισχύειν αὐτὸν καὶ δια-
 λάμπειν δοξαζόμενον καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενον, (f. 57)
 ὡς φανερὸν ἐαυτὸν καθιστάναι οὐ μόνους τοῖς τὰς
 περὶ αὐτοῦ προφητείας ἐκ πατέρων παρεληφόσιν,
 ἀλλὰ, τὸ παραδοξότατον, οἷς οὐδεπώποτε ἀνηγγέλη
 τι περὶ αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἡμῖν τ. ἰς ἔθνεσιν· οἱ καὶ
 μὴδ' ἔλωσ παρὰ τῶν προγόνων ἀκηκοότες τι, μὴδὲ
 προμεμαθηχότες περὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας, συνήκα-
 μεν αὐτὸν ἐλθόντα, καὶ τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας
 καταδεξάμεθα. Ταῦτα δὲ προιδὼν ὁ προφήτης ἐν
 πνεύματι ἀναφωνεῖ ἀποθαυμαστικῶς λέγων τό· « Κύ-
 ριε, τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; » Ὅπερ οὐκ ἐστι
 ταῦτον τῶ· Οὐδεὶς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν· σαφῶς
 γάρ τοι πολλὰ πλήθη τῶν ἐξ ἐθνῶν, καὶ αὐτῶν δὴ
 τινες τῶν ἐκ περιτομῆς, πεπιστεύκασι τῇ περὶ τοῦ
 Χριστοῦ ἀκοῇ· καὶ ἡ βραχίον δὲ, ὡς φησὶ, « Κυρίου, »
 τοῦτ' ἐστὶν ὁ προὖν τοῦ Θεοῦ Λόγος, « τίς ἀπεκα-
 λύφθη ; » Αὐτὸς ἁ λόγος ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας δι-
 δάσκει λέγων· « Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα
 τὸν ἄγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν. » Ἐξῆς
 αὐτοῖς λέγεται· « Ἀνηγγελάμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς
 παιδίον, ὡς βίβια ἐν γῆ διψύση· οὐκ ἐστὶν εἶδος αὐτῶ
 οὐδὲ δόξα, καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος
 οὐδὲ κάλλος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ἃ καὶ αὐτὰ πεπληρωται,
 ὅτε κενώσας ἑαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ μορφῆς, οὐδὲ τὴν
 ὡς ἐν ἀνθρώποις εὐεῖδῃ καὶ εὐσχήμονα κατελέξατο
 προσωποποιεῖν, οὐδὲ μὲν δόξῃ τῇ παρ' ἀνθρώποις ἢ
 κοσμικῆς τινας ὑπεροχῆς περιβολῇ τὸν ἀνθρώπινον
 διεξήλασε βίον, μορφὴν δὲ δούλου καὶ διακόνου λαθῶν
 ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν καὶ γέγονεν ὡς ἄνθρωπος, ἐν
 πληγῇ ὧν καὶ εἰδῶς φέρειν μαλακίαν, ἀπέστραπτο δὲ
 καὶ ἀποκέρυπτο (1) τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἐνδοξον
 καὶ οὐκ ἐκείνῳ πρόσσωπον· δι' ὃ καὶ ἠτιμάσθη παρὰ τοῖς, τὸ
 ἀνθρώπινον αὐτοῦ μόνον κατανοηκόσι, παρ' οἷς καὶ
 οὐκ ἐλογίσθη οὐχ ὅπως εἰς Ἰὺδν Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' εἰς

A perfectit prodigia, ita ut contemplantes eum stu-
 pentes dicerent : « Nonne hic est Jesus filius Jo-
 seph ? Nonne mater et fratres ejus sunt inter nos ? »
 Et nunc usque super eum admirantur et obstupe-
 scunt plerique, doctrinam ejus diffusam et nunc ad-
 huc penetrantem videntes in eum constantem immo-
 tamque perseverantiam reputantes. Hæc autem admi-
 rati, non divinam intellexerunt potestatem qua ope-
 ratus est et nunc usque operari tot et tanta valeat ;
 continuerunt autem vere super eum et occluserunt re-
 ges os suum, sive qui congregati fuerant passionis
 ejus tempore, de quibus dictum est : « Astiterunt reges
 terræ, et principes convenerunt in unum adversus
 eum ; » sive qui tuncerant principes gentium ; et con-
 tinuerunt profecto os suum, cum sæpius intercludere
 sermones ejus conati essent atque doctrinam, et ille
 nihilominus in majus inualesceret, præclarus, incluy-
 tus, et sublimis factus, ita ut manifestus fieret non
 modo iis qui a patribus de ipso prophetias acceperant,
 sed, quod multo magis mirandum est, et illis quibus
 nihil unquam de eo annuntiatum fuerat, scilicet no-
 bis gentibus. Qui et minime quidquam a majoribus
 audieramus, neve de ejus adventu didiceramus,
 eum venisse cognovimus, accepimusque de ipso
 prophetias. Quæ autem prævidens propheta, spiritu
 afflatus divino, admiratus exclamat : « Domine, quis
 credidit auditui nostro ? » Quod non idem est ac
 si diceret : Nullus credet auditui nostro. Manifesto
 enim magna multitudo gentium, ipsorumque Judæ-
 orum nonnulli de Christo auditui crediderunt.
 Et « brachium, » ait, « Domini, » scilicet præexistens
 Dei Verbum, « cui revelatum est ? » Ipse enim sermo
 in initio prophetiæ docet dicens : « Et revelabit Do-
 minus brachium sanctum suum in conspectu om-
 nium gentium. » Post hæc dicitur : « Et ascendet
 sicut virgultum coram eo, et sicut radix de terra
 sitienti. Non est species ei, neque decor : et vidi-
 mus eum, et non erat aspectus, neque formosi-
 tas, » et quæ sequuntur, quæ omnia impleta sunt,
 quando exinaniens semetipsum, abjecta Dei forma,
 speciem elegit, non quæ apud homines formosa et
 decora haberetur, vitamque degit humanam sine ho-
 minum gloria, sine aliqua mundanæ dignitatis præ-
 cellentia, formam vero servi et ministri accipiens
 humiliavit semetipsum et factus est ut homo verus ;
 despectus et sciens infirmitates, exiit absconditque
 divinitatis suæ præclaram divinamque figuram. Id-
 circo despectus est ab iis qui tantummodo huma-
 nitatem ejus respiciebant, nec eum Dei Filium re-
 putabant, nec etiam justum aliquem. Dicunt vero
 qui hæc spiritu intelligunt, quasi enarrantes docen-
 tesque hujus mysterii rationem : « Hic peccata nos-
 tra tulit et pro nobis passus est. » Videbant enim,
 prout prophetæ, quoniam modo fiet « Agnus Dei, qui
 tollit peccata mundi ». » Post hæc subjicitur : « Et
 nos putavimus eum quasi leprosum, et percussum

¹ Joan. vi, 42 ; Matth. xiii, 55. ² Psal. ii, 2. ³ Joan i, 29.

(1) Fortasse leg. ἀπεκέρυπτο. EDIT.

a Deo, et humiliatum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras. » Revera enim vulneratus est, cum lapides quos conjicerent in eum, arripuerunt. Et « attritus est, ait, propter scelera nostra. » Melius enim quam Paulus infirmis compatiens Christus dicere potuit : « Quis infirmatur, et non infirmor ? » Hæc vero omnia confitetur propheta propter ipsum, omnemque populum passurum esse illum, de quo dicitur : « Vulneratus est propter iniquitates nostras, et attritus est propter scelera nostra. » Se ipsum quoque designans adjicit : « Livore ejus sanati sumus. » Manifeste prospiciens quem in errorem declinaret circumcisionis populus, certiorque nullum prorsus hominem peccati immunitatem esse, etsi justissimus videatur, addit : « Omnes nos quasi oves erravimus : unusquisque in viam suam declinavit : et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostrum, » et quæ sequuntur, quæ procul dubio per unum Salvatorem nostrum Jesum exitum habuisse demonstrantur. Exinde magnopere miranda est illorum induratio, qui apud priorem populum eum agnoscere noluerunt, causantes eum, quem opprobriis et derisione laccessiverant, indigna passum esse Dei in ipsum sollicitudine. Manifeste præterea exclamante propheta de eo, quod « sicut ovis ad occisionem ductus est, et quasi agnus coram tondente se obmutuit nec aperuit os suum ; » et « quia abscissus est de terra viventium. » Quis autem non admiretur quæ post hæc adduntur, prophetam dicentem audiens : « Propter scelus populi mei ductus est ad mortem ? » Aut cuivis verba non deficerent, propriis auribus audienti Christi vocem, nec intelligenti, vel ipsissimis oculis ejus presentiam inspicienti, nec videnti ? Quemnam enim alium haberent ostendere justorum propter eorum scelera ad mortem ductum ? aut quis talis fuerit, qui iniquitates omnis populi, ipsorumque prophetarum tulisset, et pro eis passus esset, ita ut livore ejus omnes illos sanatos fuisse confiteretur propheta dicens : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro nobis passus est, et livore ejus sanati sumus ? » Quis humanæ particeps naturæ talis fieret, ut neque verbis neque operibus quidquam peccaverit, ut de ipso divina testatur Scriptura his verbis : « Iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus ? » Quam ob causam, postquam prædicatus est ducendus sicut ovis ad occisionem, ipsum prænuntiat Scriptura propter iniquitates populi ad mortem damnandum esse ? Dicant vero an expectatus ab iis Christus venturus hæc omnia passurus sit, quæ prophetiæ de eo prænuntiavere, vel aliquid simile apud ipsum futurum sit. Verum si propter ea quæ Salvatori nostro acciderunt a fide in eum deterrentur, non dicere habent de quo hæc expectent. Superest igitur juxta eos ut non exitu comprobata et manifeste fallacia verba Dei demonstrantur ; non vero juxta nos, quibus nihil a

A τὸν τυχόντα δίκαιον. Φασὶ δ' οἱ τῷ πνεύματι τούτων αὐτῶν συνηθημένοι, ὡσπερ εἰ διηγούμενοι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης οἰκονομίας διδάσκοντος (τες) τό· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. » ἐύρων γὰρ, οἷα δὴ προφηταί, τίνα τρόπον γενήσεται ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ, « ἀφ' ἧν τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Ἐπιφέρεται τούτοις· « Ἡμεῖς δὲ ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. » δυνάμει γὰρ καὶ ἐτραυματίσθη, ὅτε ἦσαν λίθους βαλεῖν ἐπ' αὐτόν· καὶ « μεμαλάκισται » δὲ, φησί, « διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. » Μᾶλλον γὰρ Παύλου τοῖς ἀσθενέσι συνασθενήσας Χριστὸς, εἶπεν ἂν τό· « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ ; » Ταῦτα δὲ πάντα ὁμολογεῖ ὁ προφήτης δι' αὐτὸν τε καὶ τὸν πάντα λαὸν πείσασθαι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος· « Ἐτραυματίσθη » γὰρ, φησί, « διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν » συγκαταλέγων τε ἑαυτὸν ἐπιφέρει λέγων· « Τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Σαφῶς τε ἐνορῶν τὴν γενομένην ἐπ' αὐτῷ παντὶ τῷ ἐκ περιτομῆς λαῷ πλάνην, καὶ ὅτι μὴ ἐστὶν ἀνθρώπος ὃς οὐκ ἁμαρτήσεται, κἀν ὁ πάντων δικαιοτάτος εἶναι δοκῇ, ἐπιλέγει· « Πάντες ὡς πρόβατα (f. 57 v) ἐπλανήθημεν· ἀνθρώπος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν » καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, ἃ καὶ ἀναμφίλογως ἐπὶ ῥόδου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ πέρας εἰληφότα δείκνυται· ὅθεν καὶ θαυμάζειν ἄξιον τῆς πωρώσεως τοὺς μὴ προσιεμένους αὐτὸν τοῦ προτέρου λαοῦ προφάσει δι' ὧν ἐπεδείξαντο κατ' αὐτοῦ, ἐφ' οἷς ἐπιγελάῳ καὶ διασύρειν αὐτοῖς ἔθος, ὡς μὴ ἄξια πεπονηότα τῆς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ φροντίδος· σαφῶς πρὸς τοῖς εἰρημένους ἀναβῶντος τοῦ προφήτου περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ « ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφρωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. » καὶ ὅτι « αἱρεταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. » Τίς δ' οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειε πᾶσι τοῖς προκατελεγμένοις ἐπιφερόμενον, ἀκούων πρὸς τοῦ προφήτου λέγοντος τό· « Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον ; » ἢ τί δ' ἂν πρὸς ταῦτα εὐρεσιλογῆσειεν οἱ τὸ ὄντως (sic) ἀκοῆ ἀκούσαντες τῆς τοῦ Χριστοῦ φωνῆς, καὶ μὴ συνέντες, αὐτοῖς τε ὀφθαλμοῖς ἐμβλέψαντες εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ, καὶ μὴ ἰδόντες ; Τίνα γὰρ ἄλλον ἔχοιεν ἂν τῶν δικαίων παραστήσαι ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν ἀχθέντα εἰς θάνατον ; ἢ τίς τοιοῦτος γεγένηται, ὡς τὰς ἁμαρτίας παντὸς τοῦ λαοῦ καὶ αὐτῶν τῶν προφητῶν φέρειν, καὶ ὀδυνᾶσθαι περὶ αὐτῶν, ὥστε τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἰᾶσθαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογεῖν, φάσκοντας· « Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν ; » Τίς δ' ἀνθρωπίνης λαχὼν φύσεως γένοιτ' ἂν τοιοῦτος, ὥστε μῆτε λόγῳ μῆτε ἔργῳ ἁμαρτηθῆσαι τι αὐτῷ, ὡς ἀληθεύειν λέγουσαν περὶ αὐτοῦ τὴν θείαν Γραφήν, ὅτι « ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ ὄλεος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ ; » Ἐπὶ ποῖα δὲ αἰτίᾳ τὸν ἐπὶ τούτοις μαρτυρούμενον ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀχθήσεσθαι, καὶ

¹ II Cor. vi, 29.

ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατακρι-
θῆσθαι ὁ λόγος προαγορεύει ; λεγέτωσαν ἐξέ και εἰ
προσδοκώμενος αὐτοῖς ἦξειν Χριστὸς ταῦτα πάντως
πίσσειται, ἄπερ αἱ προφητεῖαι περὶ αὐτοῦ θεσπίζου-
σιν, ἢ οὐδὲν τι τοιοῦτον περὶ ἐκεῖνον ἔσται. Ἄλλ' εἰ
διὰ τὰ συμβεβηκότα τῷ Σωτῆρι ἡμῶν προσκόπτουσι
τῇ εἰς αὐτὸν πίστει, οὐκ ἂν φείσαιεν (φήσαιεν) περὶ
οὗ προσδοκῶσι τὰ τοιαῦτα. Ὡρα οὖν ἀτελεῖς κατ'
αὐτοὺς καὶ δηλαδὴ ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι τὰς θείας
φωνάς· ἄλλ' οὐ καθ' ἡμᾶς γε τοὺς οἷς οὐκ ἀνηγγέλη μὲν
ἐκ πατέρων· οὐδὲ παρεδῆθη τὰ περὶ αὐτοῦ, θεωρησαν-
τας δ' ὁμῶς αὐτὸν καὶ παραδεξαμένους κατὰ τὸ ἐν
ἄλλοις εἰρημένον· Ἐλαδὸν οὐκ ἔγνω ἐδούλευσέ μοι, εἰς
ἀκοὴν ὤτιον ὑπήκουσέ μου· καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς προ-
φητείας πλατύτερον καὶ τηλαυγέστερον τὰ κατ' αὐτὸν
ἐμφέρεται, καὶ τὰ περὶ τοῦ κατελιγφότος δὲ ὀλέθρου
τοῦ ἐπιβεβουλευκότας αὐτῷ δηλοῦται διὰ τοῦ· Ἐ καὶ
δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς
πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ
ἐποίησεν, οὐδὲ ὄλλο· ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ· ἐπὶ γὰρ
τοιοῦτον ἔστα, φησὶν, ἀνεῖλον τούτου χάριν τὰ τοιαῦτα
πεισονται. (f. 58) Τούτοις ἐξῆς αὐθις ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκ-
κλησία εὐαγγελίζεται συγκρινομένη καὶ προκρινόμενη
τοῦ προτέρου λαοῦ διὰ τοῦ· Ἐφράβηθητι, στεῖρα ἢ οὐ
τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι
πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχοῦσης τὸν ἄνδρα.
Πολλῆς δὲ δεομένων ἐρευνήσεως καὶ ἐξετά-
σεως τῶν κατὰ τὸν τόπον, ἢ μέλει τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐντολῆς
λεγοῦσης· Ἐρευνάτε τὰς Γραφάς, ἐν αἷς
δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι
περὶ ἐμοῦ, ἐπιμελέστερον οὗτος ἐρευνή-
σας τὰ ἐν αὐτοῖς εἴσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἐ Ἀκούσατέ μου, καὶ φάγεσθε ἀγαθὰ, καὶ ἐνερ-
φήσει ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν. Προσέχετε τοῖς ὠσὶν
ὑμῶν, καὶ ἐπακολουθήσατε ταῖς ὁδοῖς μου· εἰσακού-
σατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ
διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ
πιστά. Ἴδου, μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἀρ-
χόντα καὶ προστάσσοντα ἐν ἔθνεσιν· Ἴδου ἔθνη, ἃ οὐκ
ᾔδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοί, οἳ οὐκ ἐπί-
σταναὶ σε, ἐπὶ σὲ καταφύξονται, ἕνεκεν Κυρίου τοῦ
Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδέξασέ σε. Τού-
τοις τὰ λεγόμενα συνεισὶν ὑποδεχόμενος ὁ λόγος πνευ-
ματικῆς τροφᾶς, θείαν τε καὶ οὐράνιον τρυφῆν, ἔτι
τε ζωὴν οὐ τὴν σαρκὸς ἀδιάφορον, ἀλλὰ τὴν αἰδίου
τῆς ψυχῆς, προσυψιχνεῖται τοῖς αὐτοῖς διαθήκην
αἰώνιον διαθήσεσθαι, ἢ τινά φησι· ἐ τὰ ὅσια Δαυὶδ τὰ
πιστά· περιέξειν. Τίς ἂν οὖν εἴη καὶ αὕτη μετὰ τὴν
πρὸς καιρὸν τὴν διὰ Μωϋσέως καινὴ τις καὶ αἰώνιος
Διαθήκη δοθήσεσθαι τούτοις, πρὸς οὗς ὁ λόγος, προφη-
τευμένη; Ἡ καινὴ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων Γραφῆ,
τὰ ὅσια Δαυὶδ περιέχουσα διὰ τὸν ἐκ σπέρματος αὐ-
τοῦ γενόμενον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· τοῦτον
δὲ καὶ μαρτύριον δεδωκέναι φησὶν ὁ Θεὸς οὐχὶ τῷ
Ἰσραὴλ, ἀλλὰ τοῖς ἔθνεσιν, ἀρχόντα τούτων καὶ τού-
τοις προστάσσοντα, οὐχὶ δὲ τῷ προτέρῳ τῷ ἐκ περι-
τομῆς λαῷ. Ταῦτα δὲ τὰ ἔθνη, πρότερον οὐδαμῶς
οὐτὸν ἐπιστάμενα, ὅτε ἔγω αὐτὸν Ἰῖδὸν τοῦ Θεοῦ
τυγχάνοντα, Σωτῆρα καὶ Θεὸν ἐπεκαλέσατο αὐτόν·
ἀλλὰ καὶ οἱ μηδεπώποτε αὐτὸν ἐπεγνωκότες ἡμεῖς

A majoribus annuntiatum est, nihil de ipso traditum
est, qui tamen eum contemplati sumus atque re-
cepimus, juxta illud quod alias dictum est : « Po-
pulus quem non cognovi servii mihi, in audita
auris obedivit mihi. » Atque in omni prophetia ex-
pressius et latius exprimuntur quæ spectant ad
eum, ostenditurque quam in perniciem incidenti
qui ei insidiati sunt, his verbis : « Et dabo impios
pro sepultura ejus, et divites pro morte sua : eo
quod iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit
in ore ejus. » Talis enim cum fuerit, ait, sustule-
runt eum, hæc vicissim passuri. Post hæc iterum
gentium Ecclesia electa atque accepta prioris loco
populi annuntiatum his verbis : « Lauda, sterilia
quæ non parit : decanta laudem, et hinni, quæ
non pariebas ; quoniam multi filii desertæ, magis
quam eum quæ habet virum. » Quibus cum multo
opus sit investigatione et explanatione hoc in loco,
hic cui cordi erit præceptum illud Salvatoris :
« Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis
vitam æternam habere : et illæ sunt quæ testimo-
nium perhibent de me », studiosius et impensius
scrutatus ea dignoscat.

CAPUT XXVIII.

C « Audite audientes me, et comedite bonum, et
delectabitur in crassitudine anima vestra. Inclinate
aurem vestram, et venite ad me : audite, et vivet
anima vestra : et feriam vobiscum pactum sempiternum,
miseritordias David fideles. Ecce testem
populis dedi eum, ducem ac præceptorem genti-
bus. Ecce gentem, quam nesciebas, vocabis : et
gentes quæ te non cognoverunt, ad te current pro-
pter Dominum Deum tuum, et sanctum Israel,
quia glorificavit te ». His qui hæc intelligent verba,
Scriptura pollicetur spirituales cibos, divinam cœ-
lestemque abundantiam, vitamque non secundum
carnem, sed animæ sempiternam, promittitque eis
insuper pactum sempiternum, quod « misericordias
fideles David » vocat. Quodnam erit illud, post Moysiam
pactum, nisi novum et sempiternum Testamentum,
quod feriet cum illis ad quos spectat prophetia ?
Nova sanctorum Evangeliorum Scriptura, miseri-
cordiæ scilicet David, propter natum de semine
ejus Jesum Christum Dei. Hunc et testem dedisse
ait Deus non Israel, sed gentibus, iis dominaturum
atque imperaturum, non autem veteri circum-
cisionis populo. Hæ autem gentes prius minime
eum cognoverant, cum sciverunt eum esse Dei Fi-
lium, eumque Salvatorem ac Deum vocaverunt.
Verum nos quoque qui prius eum nesciveramus, ad
eum confugimus, a pristino errore digressi, adver-
sariaque abjecta ditone. Tales ergo, ait prophe-

1 Juan. v, 39. 2 Isa. lv, 2-5.

tia, stemus propter Dominum Deum ejus, quia glorificavit eum. Manifestum est qua ratione glorificaverit eum Pater, juxta hanc ad eum e caelo demissam vocem : « Et clarificavi et iterum clarificabo ¹. » Videamus autem annon congruant quæ hic dicuntur, scilicet : « Ecce gentem quam nescibas vocabis : et gentes quæ te non cognoverunt ad te current, » cum illis quæ in præcedente referuntur capitulo, scilicet, « quibus non annuntiatum est de eo, viderunt, et qui non audierunt contemplati sunt. » His similia inveniuntur in septimo decimo psalmo, et Christi persona : « Populus quem ignorabam servivit mihi, in auditu oris obediuit mihi ². » Nos igitur veras credentes prophetias, impletas fuisse eas Salvatoris nostri adventu pro certo habemus, intelligimusque nos quondam ipsos errabundas gentes fuisse, malignitate dæmonum in omnem idololatriam provectos, neque solum vere Deum cognoscentes, neque ullam propheticam audientes vocem; verumtamen Salvatoris nostri Jesu doctrina, ad omnium Dei scientiam pervenimus, divinisque credidimus Scripturis, et prophetizatum Dei Verbum accepimus, cujus prius omnino nescii eramus. Hoc igitur tantum Salvatoris nostri doctrina beneficium consecuti, quomodo non juste acciperemus et prædicaremus eum sicut Dei Filium Salvatoremque nostrum?

Σωτήρος ἡμῶν εὐεργετηθέντες διδασκαλίᾳ, πῶς οὐκ ἂν δικαίως παροδεχοίμεθά τε καὶ ἐκθειάζοιμεν αὐτὸν, ἅτε Υἱὸν Θεοῦ ἡμῶν τε αὐτῶν τυγχάνοντα Σωτῆρα;

CAPUT XXIX.

« Justus perit, et non est qui recogitet in corde suo, et viri misericordiæ colliguntur, quia non est qui intelligat : a facie enim malitiæ collectus est justus. Veniat pax, requiescat in cubili suo qui ambulavit in directione sua. Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. Super quem lusistis? Super quem dilatastis os, et eiecistis linguam? Nunquid non vos filii scelesti, semen mendax ³? » Christus Dei solus vere inter omnes qui unquam existere justos talis invenitur. Ideoque peculiariter justus vocatur, et prophetia de eo ait : « Ecce justus perit. » Unde autem ablati sit dein indicat dicens : « A facie enim malitiæ ablati sunt justus. » Quis autem eum sustulerit, noveris ex ipso dicente : « Nemo tollit animam meam a me ipso, et potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam ⁴. » Dein ait : « In pace sepultura ejus. » Ex quo notandum, quod non modo mortem, sed et sepulturam ejus prophetica designat Scriptura, unde et sanctus Apostolus ad Corinthios scribens dicit : « Tradidi enim vobis in primis quod et accepi : quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quia sepultus est ⁵. » Cujus autem Scripturæ, nisi quæ dixerit : « A facie malitiæ populi mei ductus est ad mortem, et in pace sepultura ejus? » Non solus prædictus nobis justus

Α κατεφύγομεν ἐπ' αὐτὸν, τῆς προτέρας ἀποφυγόντες πλάνης, καὶ ὑπὸ τὰς ἀντικειμένας ἐνεργείας δουλείας. Ταῦτα δὲ, φησὶν ἡ προφητεία, γενήσεσθε ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὅτι ἐδόξασεν αὐτὸν σαφῆς δ' ὅπως ἐδόξασεν αὐτὸν ὁ Πατήρ κατὰ τὴν ἐνεχθεῖσαν πρὸς αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ φωνήν, τὴν · « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ὅρα δ' εἰ μὴ συγγενῇ τυγχάνει τοῖς ἐνθάδε ῥητοῖς φάσκουσι τὸ · « Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἱ οὐκ ἐγνωσάν σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, » τὰ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, ἔνθα ἐλέγεται, ὅτι · οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ἔβονται, καὶ οἱ οὐκ ἀκηκῆσαι συνήσουσι. » Τούτοις ὁμοίᾳ τυγχάνει καὶ τὰ ἐν ἑπτακαιδεκάτῳ ψαλμῷ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ · Λαὸς ὃν οὐκ ἐγνω ἐδούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μοι. » Β Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀληθεῖς πιστεύοντες τὰς προφητείας (f. 58 v°), πεπληρωσθαι αὐτὰς ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίᾳ πεπεσμεθα, συναισθόμενοι ὅπως ἡμεῖς αὐτοὶ, πλανώμενα ἔθνη τὸ πάλαι τυγχάνοντες, ἐλαυνόμενοι τε ὑπὸ χυλοῦν δαιμόνων κατὰ πᾶσαν εἰδωλολατρείαν, καὶ μῆτε τὸν μόνον ἀληθῆ Θεὸν ἐπιστάμενοι, μῆτε προφητικῆς ἐπιχόντες φωνῆς, διὰ τῆς τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ διδασκαλίας ἐπὶ τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων παρεληλύθαμεν, πεπιστευκαμέν τε ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς, καὶ τὸν προφητευθέντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παραδεδέγμεθα, μὴδ' ὅπως αὐτὸν τὸ πρὶν ἐπιστάμενοι. Τσαῦτα δὲ διὰ τῆς τοῦ

ἂν δικαίως παροδεχοίμεθά τε καὶ ἐκθειάζοιμεν αὐτὸν

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

« Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἵρεται, καὶ οὐδεὶς ἐπέλεγε-
ται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς
κατανοεῖ· ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος,
ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἤρται ἐκ μέσου· ὑμεῖς
δὲ προσαγάγετε ὕδρα, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ
πόρνῆς. Ἐν τίνι ἐνετροφήσατε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοι-
ξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν
γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπειθείας,
σπέρμα ἄνομον; » Ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ μόνος κατ'
ἀλήθειαν παρὰ πάντας τοὺς πᾶποτε χρηματίσαντας
δικαίους τοιοῦτος ἀναδέδεικται· διὸ καὶ κυρίως μόνος
ἂν αὐτὸς χρηματίζοι δίκαιος, ὥστε περὶ αὐτοῦ λέγειν
τὴν προφητείαν · « Ἴδετε, ὡς ὁ δίκαιος αἵρεται· »
ἀπὸ τίνος δὲ αἵρεται, ἐπιφέρει ἐν τῷ · « Ἀπὸ γὰρ
προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος· » τίς δὲ καὶ ὁ
αἴρων αὐτὸν αὐτοῦ ἐστιν ἀκούσαι λέγοντος · « Οὐδεὶς
αἵρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι
αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν. » Εἰτά
φησιν · « Ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ. » Ἐνθα σημειω-
τέον, ὅτι οὐ μόνον τὰ περὶ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τὰ
περὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἡ προφητικὴ σημαίνει Γραφή·
ὅθεν καὶ ὁ ἱερεὺς Ἀπόστολος γράφων Κορινθίοις φησὶ·
« Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον,
ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν κατὰ
τὰς Γραφάς, καὶ ὅτι ἐτάφη. » Ποίας δὲ Γραφάς, ἢ
τὰς φασκούσας· Ἐπὶ τῶν ἄνομων τοῦ λαοῦ μου ἤχθη
εἰς θάνατον, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ; » Ὁ μόνος

¹ Joan. xii, 28.² Psal. cxvii, 43.³ Isa. lxxii, 1-5.⁴ Joan. x, 18.⁵ I Cor. xv, 3, 4.

δὲ ὁ προειρημένος ἡμῖν δίκαιος ἦρται ἐκ μέσου ἀδικίας, ἀλλὰ καὶ ἑ ἄνδρες δίκαιοι, » φησὶν, « ἀφρονταί, » οἳ καὶ αὐτοὶ εἶν ἂν οἱ ἱεροὶ τοῦ Χριστοῦ ἀποστολοὶ, καὶ οἱ θαυμάσιοι αὐτοῦ μάρτυρες, οἱ μετοχῆ τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης δίκαιοι καὶ αὐτοὶ χρηματίζοντες· τούτων δ' ἐπιτελουμένων οὐδεὶς, φησὶν, ἔβλεπε, καὶ οὐδεὶς κατενόει, τῶν παχυνθέντων, δῆλον δ' ὅτι τῆς καρδίας, καὶ τῶν μυσάντων τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, πρὸς οὓς τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας λέγεται, τὰ ἀπὸ τοῦ· « Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὄδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς. »

(f. 59) ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἤλιον τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον· ἤξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὄργη παρὰ Κυρίου, ἤξει μετὰ θυμοῦ. Καὶ ἤξει ἕνεκεν Σιών ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ, εἶπε Κύριος. Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη· τὸ Πνεῦμα τὸ ἔμδον, ὃ ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου, εἶπε Κύριος, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Πάλιν τὰ τῆς κλήσεως τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συστάσης ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος προφητεύει. Τίνες γὰρ ἄλλοι εἶεν οἱ λεγόμενοι « ἀπὸ δυσμῶν, » ἢ διὰ τίνος ἐφοβήθησαν τὸ ὄνομα Κυρίου τὰ παντοδαπὰ ἔθνη, τὰ διὰ τῆς Ἰησοῦ διδασκαλίας καταλείψαντα μὲν τὴν προτέραν τοῦ κατὰ τὴν ἁγιοῖαν σκότους πλάνην, ἐπὶ δὲ τὴν τῶν ὄλων Θεὸν καταπεφευγῶτα; Τίς δ' ὁ ἤξειν προφητευόμενος ἐκ Σιών, ῥυσόμενος καὶ ἀποστρέψων τῆς προτέρας ἀσεβείας τὸν Ἰακώβ, ἢ ὁ σῶσαι παραγενόμενος τὰ ἀπολωλῶτα καὶ ἐν ἀσεβείᾳ γεγόνῶτα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ, οἳς διαθήσεσθαι φησὶ τὸ ἐν Χριστῷ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἃ δέδωκεν ὁ Πατήρ εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ στόμα· ἃ καὶ φησὶ μῆτε ἐξ αὐτοῦ, μῆτε μὴν ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματος αὐτοῦ διαλείψειν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον; Ταῦτα δ' ἂν εἴη τὰ ῥήματα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἃ, καίτοι τοσοῦτων ἐπιβουλευσάντων τε πάσαι καὶ ἐτι νῦν ἐπιβουλεύοντων αὐτοῖς, οὐ διέλειπεν, οὐδὲ μὴν ἐπὶλείπει ἐκ τοῦ στόματος τῆς ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ νοητοῦ σπέρματος τοῦ Χριστοῦ συστάσης Ἐκκλησίας· εἶπε γὰρ Κύριος καὶ ἀποπέφανται τοῦ μὴ ἐξαλείφειν αὐτὰ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· διὸ καὶ κατὰ τὸν Ἰωάννην « αἰώνιον Εὐαγγέλιον » ὀρθῶτα τὸ τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· ἃ Κύριος εὐαγγέλισασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συνττριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῦσαι αἰχμαλώτοις ἄφρων, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἑνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως ἃ ἐπ' Θεῷ ἡμῶν· παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, σοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν ἀντὶ σποδοῦ, ἀλειμμα εὐφροσύνης τοῖς πενθοῦσι, καταστολὴν δόξης ἀντὶ πνεύματος ἀκηδίας· καὶ κληθήσονται· γενεαὶ δικαιοσύνης, φύτευμα Κυρίου εἰς δόξαν. » Ὁ ἐκ τῆς ῥίζης

A ablatum est meo iniquitatis, sed et « viri justii ait, auferuntur, » qui et ipsi sunt sancti Christi apostoli, mirabilesque ejus martyros, qui justitiæ ejus participatione et ipsi justii effecti sunt. Horum vero perfectorum nullus, ait, vidit, nullusque reputavit propter cordis crassitudinem, oculorumque obductam caliginem, ad quos reliqua spectant prophetiæ, scilicet ab his verbis : « Vos autem accedite huc, filii auguratricis, semen adulteri et fornicariæ. »

CAPUT XXX.

« Et timebunt, qui ab occidente, nomen Domini, et qui ab ortu solis, gloriam ejus. Veniet enim quasi fluvius violentus ira Domini, veniet cum iracundia. Et veniet Sion redemptor, et eis qui redeunt ab iniquitate in Jacob dicit Dominus : Hoc scædus meum cum eis, dicit Dominus : Spiritus meus, qui est in te, et verba mea, quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, et de ore seminis tui, et de ore seminis seminis tui; dicit Dominus, amodo et usque in sempiternum ¹. » Rursus de gentium electione, vel Ecclesia, per Salvatorem nostrum propheticus annuntiat sermo. Quinam enim alii essent qui hic « ab occidente » vocantur, vel quamobrem nomen Domini timebant omnis generis gentes, quæ Jesu doctrina pristinum errorem, sæque ignorantia caliginem reliquere atque ad omnium Deum confugere? quis autem venturus esse prophetizatus de Sion, qui redimeret et a pristina iniquitate reduceret Jacob, vel superveniens perditas salvaret atque in impietate provolutas oves domus Israel, quibus constitutum se in Christo Spiritus Dei pollicetur verba vitæ æternæ, quæ dedit Pater in ore Filii; quæ et dicit neque de ore ejus, neque de ore seminis ejus nunquam recessura amodo et usque in sempiternum? Hæc quidem essent verba Evangelii Novi Testamenti, quæ, etsi tot eis olim insidiati sint et nunc usque insidientur, nunquam deficient neque recedent de ore rationalis spiritualisque seminis Christi Ecclesiæ. Dixit enim Dominus et prædicavit ea non defectura ex hoc nunc et usque in sæculum. Ideoque juxta Joannem « æternum Evangelium visum est ², » Christi scilicet Evangelium.

CAPUT XXXI.

« Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me : ad annuntiandum mendicis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem; ut prædicarem annum placibilem Domino, et diem ultionis Deo nostro; ut consolarer omnes lugentes : ut ponerem lumentibus Sion et darem eis coronam pro cinere, oleum gaudii pro luctu, pallium laudis pro spiritu mœroris : et vocabuntur in ea fortes justitiæ, plantatio Domini ad glorifican-

¹ Isa. lxx, 19-21. ² Apoc. xiv, 6.

dum ¹. » Qui de radice Jesse ortus est Jesus Christus Dei, in quem requieverunt septem Dei spiritus, justitiam qui dilexit, oditque iniquitatem, unctus est a Deo et Patre ejus spirituali exsultationis oleo; qui et accepto quondam in manibus Isaiæ libro, tempore quo factus erat homo, hunc ipse legit citatum locum: « Claude librum, ait, hodie impleta est hæc Scriptura ²; » ipse enim vere erat a Patre missus, evangelizare regnum cælorum pauperibus spiritu, quibus dixit: « Beati pauperes spiritu, quia ipsorum est regnum cælorum ³; » et « mederi contritis corde » de quibus dictum est: « Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias ⁴. » Præterea et annuntiatum venit peccatorum remissionem iis qui prius sub spiritualis Nabuchodonosor tyrannide premebantur. Ideoque confortans dixit paralytico: « Fili, remittuntur tibi peccata ⁵, » sed et illis quibus mentis oculi oclusi sunt, quique a spiritualibus alienigenis et Babylonis sicut Samson et Sedecias cæcati sunt, visum venit redditurus. In numero eorum qui curati sunt ab eo corporaliter cæci erant, quibus visum restituit, postquam in se crediderunt, et voce magna clamabant: « Miserere nobis, fili David ⁶. » Hic est enim qui vocavit « annum placabilem Domini, » quem annuntiare cœpit, conjecto in carcerem Joanne; qui et edocuit regnum Dei, judiciumque nostrum, in quo reddetur unicuique ex verbis et operibus. Insuper venit ad consolandos omnes luctu coram Deo accepto lugentes; quos et beatos prædicat, dicens: « Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur ⁷. » Venit etiam ut daret « lugentibus Sion gloriam. » Quinam autem essent illi, nisi qui ipsorum patriam quærentes, cœlestisque civitatis in sempiternum memoriam revocantes? Qualis erat ille, qui, præscius suæ apud homines commorationis, exclamabat: « Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est ⁸! » et hi quoque, qui super flumina Babylonis flebant cum recordarentur Sion ⁹. His enim Christus Dei consolatione fungens quam lugentibus promiserat, luctu exsolutos glorificabit, et pro cinere quo sparsi erant in hac vita lugentes, lætitiæ oleum præstabit, ungens et eos exsultationis oleo, ut fiant chrismatis et regni sui participes, juxta hæc Apostoli verba: « Participes enim Christi effecti sumus ¹⁰. » Præterea lugentibus Sion dabit Christus, juxta prophetiam, « pallium laudis pro spiritu mœroris, » si res vitæ neglexerint, hominum operibus despectis; et hic maxime lugentes, non modo quoniam procul Dei promissa viderent, sed et eo quod, propter humanitatem et benignitatem suam eorum miseris et doloribus compaterentur et hoc solum apostolica voce exclamantes: « Quis infirmatur et ego non infirmor, quis scandalizatur, et ego non uror ¹¹? »

A Ἰησοῦς προελθὼν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὃν ἀναπέπταται τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα, δικαιοσύνην ἀγαπήσας καὶ μισήσας ἀνομίαν, ἐχρίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς αὐτοῦ τῷ λεγομένῳ πνευματικῶ τῆς ἀγαλλιάσεως ἑλαίῳ· ὃς καὶ λαβὼν ποτε μετὰ χειρὰς τὸν Ἰσαίαν καθ' ὃν καὶ ἐνηθροπήκει χρόνον, ἀναγνοῦς τε τὴν προκειμένην περικοπήν, « πτύξας τὸ βιβλίον, φησί, Σήμερον πεπλήρωται ἡ Γραφή αὕτη. » Αὐτὸς γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ὁ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἀποσταλὲς εὐαγγελίσασθαι τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν τοῖς τῷ πνεύματι πτωχοῖς, πρὸς οὓς καὶ ἔφασκεν· « Μακάριοι οἱ (f. 59 v°) πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. » καὶ « ἰδοὺ αὐτοὺς τὴν καρδίαν συντετριμμένους, » περὶ ὧν εἴρηται· « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουθενώσει. » Πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ κηρύξει ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐλήλυθε τοῖς ὑπὸ τῶν (τοῦ) νοητῶν (τοῦ) Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλώτοις ἄφεσιν (sic) πάλαι γεγεννημένους· διὸ καὶ θαρρῶν ἔλεγε τῷ παραλυτικῷ· « Τέκνον, ἀφεωνται σοι αἱ ἁμαρτίαι. » ἀλλὰ καὶ τοῖς τῆς διανοῆς ὀφθαλμοῦς βεβλαμμένοις, καὶ ὑπὸ τῶν νοητῶν ἀλλοφύλων καὶ Βαβυλωνίων ὁμοίως τῷ Σαμφῶν καὶ τῷ Σεδεκίᾳ ἐκτυφλωθείσιν, ἀνάδλεψιν ἐλήλυθε παρέξων· ἐν μέρει δὲ τῶν ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένων ἦσαν καὶ οἱ σωρατικοὶ τυφλοὶ, οὓς ἀναδλέψαι πεποίηκε πιστεῦσαντας εἰς αὐτὸν, καὶ μετὰ βοῆς εἰρηκότας· « Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαυὶδ. » οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ καλέσας « τὸν δεκτὸν ἑνἑαυτῶν τοῦ Κυρίου, » ὃν ἐκήρυξε μετὰ τὴν εἰς τὸ δεσμωτήριον τοῦ Ἰωάννου κάθειρξιν, καὶ ὁ διδάξας τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας κρίσεως, ἐν ἧ ἐκάστω τῶν πεπραγμένων ἡ κατ' ἄξιαν ἀποδοθήσεται δίχη. Πρὸς τοῦτοις δ' ἐλήλυθε παρακαλέσαι τοὺς πενθοῦντας τὸ κατὰ Θεὸν ἐπαινετὸν πένθος· οἷς καὶ μακαρισμὸν ἐπήγγελλται εἰπὼν· « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. » Ἦλθε δὲ ἐπὶ τοῦτοις καὶ ὑπὲρ τοῦ δοθῆναι « τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν. » Τίνες δ' ἂν εἴεν καὶ οὗτοι, ἢ οἱ τὴν ἑαυτῶν πατρίδα ζητούντες, καὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως εἰσαεὶ τὴν μνήμην ἀναζωπυροῦντες; οἷος ἦν ἐκεῖνος, ὃς πάροικον καὶ παρεπίδημον ἐπὶ τῆς γῆς ἑαυτὸν ἐπιστάμενος, καὶ τὸ « Οἱμοί, » ἀνομιώζων, « ὅτι ἡ παροικία μου ἐμακρύνθη. » ἔτι τε οἱ ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος κλαίοντες ἐν τῷ μνησθῆναι αὐτοὺς τῆς Σιών· τοῦτοις γὰρ οὖν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ πληρῶν, ἦν τοῖς πενθοῦσι ὑπέσχετο παράκλησιν, δόξαν ἀποδώσει ἀπαλλαγῆσαι τοῦ πένθους, καὶ ἀντὶ τῆς σποδοῦ ἧς ἐκόνισαντο κατὰ τὸν ἐνταῦθα βίον πενθησαντες, ἀλειμμα εὐφροσύνης παρέξει, χρίων καὶ αὐτοὺς ἑλαίῳ ἀγαλλιάσεως, ἵνα γένωνται τῆς αὐτοῦ μέτοχοι κρίσεως τε καὶ βασιλείας, ὥστε καὶ αὐτοὺς εἰπεῖν· « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν. » Ἔτι πρὸς τοῦτοις ὡσεὶν ὁ Χριστὸς τοῖς πενθοῦσι Σιών προφητεύεται « καταστολὴν δόξης, ἀντὶ τοῦ πνεύματος τῆς ἀκηδίας, » ἐπὶ (εἰ) τοῖς τοῦ βίου πράγμασιν ἠκηδίασαν, ὥσπερ δυσαρεστοῦμενοι ταῖς τῶν ἀνθρώπων πράξεσι· καὶ

¹ Isa. Lxi. 1-3. ² Luc. iv. 21. ³ Matth. v. 3. ⁴ Matth. v. 4. ⁵ Psal. cxix. 5. ⁶ Psal. cxxxvi. 1.

⁷ Psal. l. 17. ⁸ Matth. ix. 2. ⁹ Matth. xx. 31. ¹⁰ Hebr. iii. 14. ¹¹ II Cor. xi. 29.

ταύτη μάλιστα πενθούντες, οὐ μόνον διὰ τὸ πόρρωθεν θεωρεῖν τὰς τοῦ Θεοῦ ἐπαγγελίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ συμπάθεις καὶ φιλόανθρωπον συμπάσχοντες καὶ συναλγοῦντες τοῖς ἀσθενοῦσιν ἑαυτῶν μέλεσι, καὶ μονονουχῶντες τῆ τοῦ Ἀποστόλου διαθέσει, τῷ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ περῶμαι; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ΄.

« Ἀγαλλιάσθω ἡ ψυχὴ μου ἐπὶ τῷ Κυρίῳ· ἐνέδυσσε γάρ με ἱμάτιον σωτηρίου, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· περιέθηκέ μοι ὡς θυμῶν μίτραν, καὶ ὡς νόμφην κατεκόσμησέ με κόσμῳ. Καὶ ὡς γῆν αὐξουσαν τὸ ἄνθος αὐτῆς, καὶ ὡς κῆπος τὰ σπέρματα αὐτοῦ ἀνατέλλει, οὕτως ἀνατελεῖ Κύριος· Κύριος δικαιοσύνην, καὶ ἀγαλλίαμα ἐναντίον πάντων τῶν ἔθνῶν. » Ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ Χριστοῦ ψυχὴ, περὶ ἧς ἔλεγε τό· « Περιλυτός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ τό· « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, » ἐπὶ οὐδενὶ τῶν γεννητῶν ἀγαλλίᾳ καὶ εὐφραίνεταί, ἢ ἐπὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ καὶ Κυρίῳ· ἐνέδυσσε γάρ τοι αὐτὸν τὸ τῆς θεότητος ἱμάτιον, καὶ τὸν τῆς ἀληθοῦς καὶ τελείας εὐφροσύνης χιτῶνα· ἀλλὰ καὶ ἡ (ὁ) μὲν θυμῶν ὑπῆρχε τῆς μὴ ἐχούσης σπῖλον ἢ ρυτίδα νόμφης Ἐκκλησίας, ὡς θυμῶν μίτραν αὐτῇ (ῶ) περιέθηκεν, ἡ δὲ νόμφη τῆς ἀνωτάτω τοῦ φλόγου θεότητος, ἦν ὡς νόμφην αὐτὴν κατεκόσμησε τῷ πρέποντι πνεύματι Κυριῶ(ου) κόσμῳ· ἀλλὰ καὶ ὡς εὐφρον καὶ ἀγαθὴν γῆν ἐγεώργησεν αὐτὴν, ἔτι τε ὡς κῆπον αὐξοντα καὶ θάλλοντα τοῖς ἐν αὐτῷ βλαστήμασι, οἷς καὶ ὁ μέγας τοῦ Θεοῦ παράδεισος καταπεφυτεῦσθαι λέγεται. Ἔσται δὲ ταῦτα, φησὶν, ἐπεὶ δίκαιος ὢν Κύριος, καὶ οὐ μόνον Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἔθνῶν ὑπάρχων Θεός, ἀνέτειλε τὴν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην, τοῦτ' ἐστὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐναντίον πάντων τῶν δι' αὐτοῦ πιστευόντων ἔθνῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΓ΄.

« Ἄρατε σύσημον εἰς τὰ ἔθνη. Ἰδοὺ γάρ, Κύριος ἐποίησεν ἀκουστόν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Εἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παρατέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευτερωμένον ὑπὸ Κυρίου· σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητούμενη πόλις, καὶ οὐκ ἐγκαταλειμμένη. » — « Τίς οὗτος ὁ παρατερόμενος ἐξ Ἐδομ, ἐρυθρῆμα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσὸρ; Οὕτως ὠραῖος ἐν στολῇ αὐτοῦ, βίβα μετὰ ἰσχύος; Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης καταπεπατημένης, καὶ τῶν ἔθνῶν οὐκ ἐστὶν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ, καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου. » Πάλιν ἐνταῦθα ἡ προφητεία παρακελεύεται λαβεῖν σύσημον περὶ τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας, ὑπισχνουμένην ἐξάκουσόν τι ποιήσῃ τὸν Κύριον ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· ὁ καὶ πέρασ ἐβλήκεν (ψαν) ἐπὶ τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ παρουσίᾳ, εἰς ἧσαν τὴν γῆν ἐξελεύοντος τοῦ φθόγγου τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τῶν ῥημάτων αὐτῶν. Ἐξῆς εἴρηται· « Εἶπατε ταῖς θυγατρῶσι Σιών. » (δηλαδὴ ταῖς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαις· αὐταὶ γάρ τοι θυγατέρες ἂν εἴεν τῆς ἐπουρανίου Σιών, « ἧτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » κατὰ τὸν Ἀπόστολον·) « Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγίνεται· ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μι-

¹ Isa. lxi, 10, 11. ² Matth. xxvi, 38. ³ Joan. xii, 27. ⁴ Isa. lxii, 10, 11. ⁵ Isa. lxiii, 1-3. ⁶ Gal. iv, 26.

riecedem, flagitiorumque quæ quis admisit A
 pœnem. Dein interrogans adjicit sermo : « Quis est
 iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra¹ »
 (quo.l interpretatur *terrestris*), « iste formosus in
 stola sua? » Hoc videtur dicere et post incarnatio-
 nem, et post exinanitionem, et in terra commoratio-
 nem, et passionem, et ad mortuos descensionem,
 admiratus pulchritudinem et decorem Salvatoris
 sine ulla commistione, neque rugam, neque macu-
 lam, neque deformitatem e terrestri corpora!iqne
 habitatione medias inter res hominum consecuti.
 Imo fortitudinem ejus magnopere admiratur, qui
 omnem diaboli exercitum debellavit. Addit igitur :
 « Quis iste formosus in stola sua, gradiens in mul-
 titudine fortitudinis suæ? » Ad quam interrogatio-
 nem Salvator respondet, docens quis esset, dicensque :
 « Ego qui loquor justitiam, et propugnator sum ad
 salvandum. » Rursusque ad eum sermo quasi pro-
 pter passionem dicit : « Quare ergo rubrum est in-
 dumentum tuum? » et quæ sequuntur. Quasi enim
 Agnus Dei, tollens in seipsum peccata mundi, pec-
 catis nostris rubra induit vestimenta. Quapropter
 et in Zacharia propheta dicitur : « Jesus erat indu-
 tus vestibus sordid². » Hæc enim erant peccato-
 rum nostrorum indumenta. Ideo paulo superius di-
 ctum erat : « Hic iniquitates nostras tulit, et pro
 nobis passus est. » Ipse enim « iniquitatem non fe-
 cit, neque inventus est dolus in ore ejus³. » Iterum
 Salvator interrogationi respondens, unde rubra fa-
 cta sint vestimenta sua docet dicens : « E genti-
 bus. » Quas quidem gentes, nullo hominum ei au-
 xiliante, solus constituit, refracta malignorum ad-
 versariorumque spirituum universa potestate.
 αὐτοῦ τὰ ἱμάτια διδάσκει λέγων, « Ἐκ τῶν ἔθνῶν. »
 μόνος ὑπέταξεν, καταπατήσας τὴν ἀντικειμένην πᾶσαν
 δύναμιν τῶν πολεμίων αὐτῷ πονηρῶν πνευμά-
 των.

CAPUT XXXIV.

« Et recordatus est dierum sæculorum : qui edu-
 xit e terra pastorem ovium magnum, posuitque in
 medio eorum Spiritum sanctum suum⁴. » Et quis
 alius esset a Domino de terra eductus pastor Dei
 ovium, nisi Salvator noster, qui venit ad perditas
 oves domus Israel? Hic est bonus pastor, qui po-
 suit animam suam pro ovibus, quem Pater eductum
 de terra exaltavit, « et donavit illi nomen quod est
 super omne nomen⁵. »

CAPUT XXXV.

« Civitas Sancti tui facta est deserta, Sion de-
 serta facta est, Jerusalem desolata est. Domus
 sanctificationis nostræ, et gloriæ nostræ, ubi
 laudaverunt te patres nostri, facta est in exustio-
 nem ignis, ei omnia desiderabilia nostra versa
 sunt in ruinas. Nunquid super his continebis te,
 Domine: tacebis et aflagites nos vehementer⁶? » —
 « Manifestus factus sum iis qui non ante interroga-
 bant me: invenerunt qui non quæsierunt me: dixi:

σθὸν, » καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς, δι' ὧν δηλοῦται ἡ δευ-
 τέρα τοῦ Χριστοῦ παρουσία, ὅτε κριτὴς ἔξει ἀποδύ-
 σων ἐκάστῳ τῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος πόνων τοὺς μι-
 σθοὺς, καὶ ὧν ἕκαστος φαύλων εἰργάσατο νῦν τὰς
 ἀμοιβάς. Ἐξῆς τούτοις οἰοεὶ ἐπερωτῶν ὁ λόγος φησί·
 « Τίς οὗτος ὁ παραγινόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱμα-
 τίων, » (ὃ ἐρμηνεύεται γῆτινος,) ἐρύθημα ἱματιῶν
 ἐκ Βοσόρ· οὕτως ὠραίος ἐν (f. 60 v°) στολῆ; » Τοῦτο
 δὲ ἔοικεν εἰρηκέναι ἀποθαυμάζων τὸ καὶ μετὰ τῆν
 ἐνανθρώπησιν καὶ τὴν κένωσιν, καὶ τὴν ἐπὶ γῆς δια-
 τριθῆν, καὶ μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν κάθοδον τὴν εἰς
 νεκροὺς, ὠραῖον καὶ λαμπρὸν τοῦ κάλλους τοῦ Σω-
 τῆρος ἐν μηδεὶν συγχυθέντος, μηδὲ ῥύπον μήτε μὴν
 κηλίδα καὶ σπιλον ἀπὸ τῆς ὕλικῆς καὶ σωματικῆς κα-
 ταστάσεως τῶν τε γῆινων καὶ ἀνθρωπέων πραγμά-
 των ἀναδειξαμένου· ἔτι δὲ καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ κατα-
 πληττόμενος, τὴν πᾶσαν τοῦ διάβολου στρατιαν κατα-
 αγωνισαμένου. Ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως ὠραίος ἐν στο-
 λῆ, βίξ μετὰ ἰσχύος; » πρὸς ἡμ. πεῦσιν ὁ Σωτὴρ ἀπο-
 κρίνεται, διδάσκων ὅστις ποτὲ εἶη, καὶ φησιν· « Ἐγὼ
 διαλέγομαι δικαιοσύνην, καὶ κρίμα σωτηρίου. » Πάλιν
 δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος ὡς διὰ τὸ πάθος φησί· « Διὰ τί
 σοῦ ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια; » καὶ τὰ ἐξῆς. Οἷα γὰρ Ἀμὼς
 τοῦ Θεοῦ, ἄρας εἰς ἑαυτὸν τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου,
 ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια περι-
 εβάλετο· ὡς διὰ τοῦτο καὶ ἐν Ζαχαρία τῷ προφήτῃ
 λέγεσθαι τὸ· « Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια
 ῥυπαρά » Ταῦτα δ' ἦν τὰ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτι-
 μάτων ἐνδύματα· δι' αὐτῶν μὲν πρὸς θεὸν ἐλέγετο· « Οὕ-
 τος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνά-
 ται. » Αὐτὸς γάρ τοι « ἀμαρτιαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ
 εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Πάλιν δ' ὁ Σω-
 τῆρ ἀμειδόμενος τὴν ἐρωτίαν, ὅθεν ἐρυθρὰ γένοιτο,
 ἄπερ ἔθνη, μηδὲνδὲ ἀνθρώπων αὐτῷ συνεργούντος,
 ἴσχυος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν πολεμίων τῶν πονηρῶν πνευμά-
 των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

« Καὶ ἐμνήσθη Κύριος ἡμερῶν αἰώνων· ὁ ἀναβι-
 βάσας ἐκ τῆς γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέ-
 γαν, ὁ θεὸς; ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ τίς
 ἄν ἄλλος εἶη ὁ ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἀναβιθασθεὶς ἐκ τῆς
 γῆς ποιμὴν τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων, ἢ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν,
 ὁ ἐλθὼν ἐπὶ τὰ ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ;
 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ καλὸς ποιμὴν, ὁ θεὸς τὴν ψυχὴν
 αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὃν ὁ Πατὴρ ἀναβιβάσας
 ἐκ τῆς γῆς ὑπερῶψασε, « χαρισάμενος αὐτῷ τὸ ὄνομα
 τὸ ὑπὲρ πάνθ' ὄνομα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

« Πόλις τοῦ Ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος, Σιών ὡς
 ἔρημος ἐγενήθη, Ἱερουσαλήμ εἰς κατάραν· ὁ οἶκος τὸ
 ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα, ἦν τῆλόγησαν οἱ πατέρες
 ἡμῶν, ἐγενήθη πυρκαυστος, καὶ πάντα τὰ ἐπίδοξα
 ἡμῶν συνέπεσαν· καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀνέσχου, Κύριε,
 καὶ ἐσιώπησας· καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς ἕως σφόδρα. »
 — « Ἐμφανὴς ἐγενήθη τὸς ἐμὲ μὴ ἐπαρωπῶσιν· εὐ-
 ρέθη τὸς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδοὺ εἶμι ἔθνη
 οἳ οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα· ἐπὶ δὲ σὲ ἐξέπε-

¹ Zach. III, 4. ² I Peti II, 22. ³ Isa. LXIII, 11.⁴ Phil. II, 9. ⁵ Isa. LXIV, 10-12.

τασα τὰς χειράς μου ὄλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπει-
 θούντα καὶ ἀντιλέγοντα, οἱ οὐκ ἐπορεύθησαν ἐδῶ ἀλη-
 θινῆ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. » Καὶ ἐνταῦθα
 προφητευσθεῖσης πρότερον τῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἀποβολῆς,
 ἐξῆς σημαίνεται ἡ τῶν ἐθνῶν ἐκλογὴ διὰ τοῦ Χριστοῦ
 γενομένη· ἐκ προσώπου γὰρ τοῦ λαοῦ εὐχὴν ἀνα-
 πέμφαντος τοῦ προφήτου, ὁ (f. 61) Λόγος ἀποκρίνε-
 ται τὴν σκληρίαν καὶ τὸ ἀπειθεῖς τοῦ προτέρου λαοῦ
 διελέγχων, καὶ τὸ φιλάνθρωπον τὸ ἑαυτοῦ παριστάς.
 Πῶς γὰρ, φησι, ταῦτά φατε, ὡς ἐμοῦ πρὸς τὸ σῶζειν
 ὑμᾶς ὀκνοῦντος; Καὶ μὴν καὶ τοῖς μὴ ἐπερωτήσαί
 με, μηδὲ ζητήσασιν ἐμφανῶς ἑμαυτὸν παρῆσθησα.
 Καὶ δὴ πρόδηλον ὅπως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, τὸ πρότε-
 ρον ἀγνωστὸς τοῖς ἔθνεσιν, ἐπὶ συντελεῖται τῶν αἰώ-
 νων ἀγαθότητι καὶ φιλάνθρωπιᾳ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ
 τῶν ὄλων ἐμφανῆς αὐτοῖς ἐγενήθη, μηδεπώποτε αὐ-
 τὸν δι' ἡν εἶχον περὶ τὰ εἰδωλα πλάνην περὶ ὧν ἐδέ-
 οντο ἐρωτήσασιν, εὐρέθη τε ἡμῖν τοῖς μὴ ζητήσασιν
 αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ μὴ ἐπικαλεσάμενοις αὐτοῦ τὸ ὄνομα
 ἐνανθρωπήσας ἀπεκρίνατο, μονοουχὶ βῶων τὸ· « Ἰδοὺ
 πάριμι. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλη-
 σιας σαφῶς ὁ λόγος προφητεύει· ἐξῆς δὲ αὐθις δυσ-
 ωπητικώτατα πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λόγον ἐπιφέ-
 ρει λέγων· « Ἐπὶ δὲ σὲ ἐξεπέτασα τὰς χειράς μου,
 πρὸς λαὸν ἀπειθῶντα καὶ ἀντιλέγοντα. » Δύναται γε
 μὴν διὰ τούτων καὶ τὸ σχῆμα τοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν
 πάθους αὐτοῦ σημαίνεσθαι.

Τοσαῦτα καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου· Ἄλλα γὰρ ἐν τέτ-
 ταρσι καὶ τὴν τῶν Ἐκλογῶν ὑπόθεσιν ἐν τῷ τῆς Καθ-
 ὄλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς ἐνάτῳ τούτῳ συγ-
 γράμματι περιγράφαντες, ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν
 ἀθίων αἰρέσεων τὸν λογισμὸν καταβεβλαμμένους ἐτέ-
 ραν ἀρμόττουσαν ἔφοδον παρασχεῖν πειρασόμεθα.
 hoc decimo libro, quantum in nobis erit, usurpabimus.

¹ Isa. LXV, 1, 2

(1) Inde concludere est *Eclogas propheticas* excerptas esse ex opere grandiori, nunc deperdito, cui titulus: *Generalis elementaria Introductio*. Hujus pauca fragmenta dedit cardinalis Mai (infra col. 1271), qui *Eclogarum* editionem Oxoniensem ignoravit. Edit. ΡΑΤΑ.

EUSEBII DE VITIS PROPHETARUM FRAGMENTA.

Ex Praefatione Joannis Curterii ad D. Joannem Rupifucaldium, Majoris Monasterii abbatem, in Procopii
 sophistae Christiani variarum in Isaiam prophetam Commentationum epitome. — Parisiis, apud Nicolaum
 Chesneau, 1580, in-fol., pag. 24 seq. :

... « Adjeci praeterea et prophetarum omnium *Vitas*, quas, cum nonnullis aliis, Eusebio ascriptas, ha-
 bebant vetus Marchali codex; partim quidem ut ex fragmento haberent ecclesiasticorum scriptorum stu-
 diosi unde opus ipsum, ex quo depropterea sunt, si quando in eorum manus incidat, tanquam ἀναγνω-
 ρίσει: justa probatum, parenti suo et posteris restituerent: partim vero, ut quae tantus auctor de pro-
 phetis adnotasset, tantisper exstarent, dum in lucem melioribus forsitan auspiciis opus ipsum prodiret
 integrum. »

EUSEBII DE VITIS PROPHETARUM.

Ἐκ τῶν Εὐσεβίου τοῦ Πανφίλου περὶ τῆς τοῦ
 βιβλίων τῶν προφητῶν ὀνομασίας καὶ ἀπὸ μύ-
 ρους τί περιέχει ἕκαστος.

ΩΣΕΒΕ, Α'.

Γεγόνασι μὲν καὶ πρὸ τούτου προφηταί· ἐπὶ μὲν

A Ecce ego ad gentem quae non invocabat nomen
 meum. Expandi manus meas tota die ad populum
 incredulum, qui graditur in via non bona post cogitationes suas'. » Hic quoque prophetizata prius
 Israel reprobatione, continuo indicatur gentium
 electio quae per Christum facta est. E persona enim
 populi preces emittente propheta, respondet Sermo
 incredulitatem et iniquitatem prioris populi incre-
 pans, propriamque in eos benignitatem commemo-
 rans. Quomodo enim, ait, haec dicitis, quasi me sa-
 lutem vestram negligente? Equidem illis qui non
 interrogabant me nec querebant meipsum mani-
 festavi. Sane igitur manifestum quod Dei Filius,
 gentibus olim ignotus, in consummatione saeculo-
 rum, benignitate et benevolentia Patris Delque om-
 ni-
 niium rerum, manifestus eis factus est, qui nun-
 quam interrogaverant eum dum idolorum suorum
 erroribus vincti essent; inventusque nobis est, qui
 non quaesieramus eum, sed et non invocantibus
 nomen ejus incarnatus respondit, tantummodo ex-
 clamans: « Ecce adsum. » Haec igitur de gentium
 vocatione manifeste Scriptura prophetizat. Dein
 acerrime confutatis Judaeorum verbis, subjicit di-
 cens: « Expandi manus meas ad te, ad populum
 incredulum et adversantem. » Potest illud quoque
 de passione ac cruce ejus intelligi.

Haec sunt quae ab Isaia excerpere libuit. Verum
 enimvero, in hoc nono *Generalis elementariae intro-
 ductionis* libro (1), sineq̄ *Eclogis*, quas in hoc et
 tribus praecedentibus evolvimus, imponentes, aliud
 demonstrationis genus, illis conveniens qui rationis
 perturbationem ab impiis haeresibus sustinuerunt, in

D E scriptis Eusebii de prophetarum librorum ap-
 pellationibus et quid summam quisque comple-
 ctatur.

OSEE, I.

Fuerunt vero et ante istum prophetæ: sub De-

vide quidem Samuel. Nathan, Gad ; sub Roboam A vero et Abia et Asa, Achias Silonites, Samaias, Addo, Azarias, Anani ; sub Josaphat autem et Achab, Elias, Elisæus, et qui victoriam de Syris Achabo prædixit, quique sibi ipsi vulnus inflixit, et qui Achabum reprehendit, et Jehu filius Anani, et Oziel et Eliada : quorum nulla exstant propria scripta, sed sermones tantum nonnulli, qui in Regum et Paralipomenon historiis leguntur. Inter eos autem, qui litteris mandarunt aliquid, quorumque scripta exstant, primi sunt Osee et Isaia. Sub iisdem enim Judæ regibus Ozia, Joatham, Achas et Ezechias ; sub Hieroboam etiam Joas filio, qui regnavit in Israel, prophetarunt. Factus est autem sermo Domini ad eum, et vaticinatus est in sacerdotibus, in Israel, in domum regis, deque interitu Samarizæ. Postquam etiam reprehensione usus, mansuros incredulos esse conclusit ; Ecclesiam de gentibus eo coactum iri significavit, quod scortum sibi in uxorem assumpsit, quam ad vitæ sobrietatem castitatemque revocavit. Vaticinatus vero etiam est de Salvatoris adventu.

AMOS, III.

Vixit et hic eodem tempore, sed initio, cum Osee et Isaia, Ozia Judæ et Hieroboam Israeli imperantibus, ante duos annos terræ motus. Vidit autem sermones, et vaticinatur adversus Hierusalem, adversus Israel et Samariam, adversus gentes etiam, Damascus, Gazam, Ascalon, Azotum, Accaron, Tyrum, Idumæam, Thaman, filios Ammon, et Moab ; quos omnes a se reprehensos infideles esse concludit. Neque vero, cum esset ab Amazia sacerdote Bethel delatus apud regem Hieroboam, tanquam qui adversus Samariam populumque faceret, ipse quidquam de dicendi libertate remisit, sed vaticinari pergens de Salvatoris adventu locutus est.

MICHÆAS, VI.

Secundus hic quidem a superioribus fuit, quoniam post Ozia tempora vaticinatus est : sed eadem cum illis ætate floruit : quia et ipse Joatham, Achazo, et Ezechia regibus prophetandi munus aggressus est. Factus est autem ad eum sermo Domini, et vaticinatus est in Hierusalem, in Samariam, in prophetas eos qui populum in errorem inducebant ; in Achabum denique. Prædixit et Salvatoris adventum, ubi postremis diebus manifestum Domini montem fore significat.

JOEL, II.

Sermo Domini factus est ad ipsum, prædixitque senioribus omnibusque qui terram incolabant, ejus excidium, et alia quæ ipsi contigerunt servitutis tempore. Vaticinatur vero etiam de Spiritus sancti gratia in omnes qui sub Salvatore futuri sunt, effundenda. Concionatur denique de jejuniis, de

τοῦ Δαυὶδ, Σαμουὴλ καὶ Νάθαν, καὶ Γάδ· ἐπὶ δὲ τοῦ 'Ροβοάμ καὶ 'Αβιά καὶ 'Ασά, 'Αχίας ὁ Σελωνίτης, καὶ Σαμαίας, καὶ 'Αδδὼ, καὶ 'Αζαρίας, καὶ 'Ανανεὶ· ἐπὶ δὲ τοῦ 'Ιωσαφάθ καὶ τοῦ 'Αχαάθ, 'Ηλίας καὶ 'Ελισαῖος, καὶ ὁ προφητεύσας τῷ 'Αχαάθ περὶ τῆς Συρίας, καὶ ὁ πατάσας ἑαυτὸν τραύματι, καὶ ἐλέγξας τὸν 'Αχαάθ, καὶ 'Ιοῦ ὁ τοῦ 'Αμει, [nota in margine, 'Ανανί] καὶ 'Οζιήλ, καὶ 'Ελιαδά· ἄλλ' οὐ φέρεται τούτων ἴδια συγγράμματα· εἰ μὴ μόνον οἱ λόγοι αὐτῶν ἐν ταῖς Βασιλείαις καὶ ταῖς Παραλειπομέναις. Ἐν δὲ τοῖς συγγράμμασιν, ὧν καὶ τὰ συγγράμματα φέρεται, πρῶτοι γέγονασιν οὗτοι· 'Ὡσηὲ καὶ 'Ησαίας. Ἐπὶ γὰρ τῶν αὐτῶν βασιλείων, τῶν τε 'Ιούδα 'Οζίου, καὶ 'Ιωθάμ, καὶ 'Αχάς, καὶ 'Ἐζεχίου βασιλείων 'Ιούδα, καὶ ἐν ἡμέραις 'Ιεροβοάμ υἱοῦ 'Ιώας βασιλέως 'Ισραὴλ ἐπροφήτευσαν. Ἐγένετο δὲ λόγος πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει· οὗτος ἐπὶ τοὺς ἱερέας, καὶ ἐπὶ τὸν 'Ισραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ βασιλέως, καὶ περὶ τῆς ἀπωλείας τῆς Σαμαρείας· καὶ ἐλέγξας, καὶ συγκλείσας αὐτοὺς εἰς ἀπειθίαν, σημαίνει τὴν ἐξ ἐθνῶν 'Ἐκκλησίαν, δι' ἣν ἔλαβε πόρνην γυναῖκα, ἣν καὶ λαβὼν ἐσωφρόνησεν, ἀνάγων αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν. Προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

ΑΜΩΣ, Γ'.

Καὶ οὗτος συνεχρόνισε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῷ 'Ὡσηῒ, καὶ τῷ 'Ησαίῳ, ἐπὶ 'Οζίου βασιλέως 'Ιούδα, καὶ ἐν ἡμέραις 'Ιεροβοάμ τοῦ 'Ιωᾶ βασιλέως 'Ισραὴλ, γέγονε πρὸ δύο τοῦ σεισμοῦ. Λόγους δὲ εἶδε, καὶ προφητεύει κατὰ τῆς 'Ιερουσαλήμ, καὶ κατὰ τοῦ 'Ισραὴλ, καὶ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν, Δαμασκοῦ, Γάζης, 'Ασκάλωνος, 'Αζώτου, 'Ακκάρων, Τύρου, 'Ιδουμαίας, Θαμαῶν [nota in margine, Ἰσ. Θαιμάν], υἱῶν 'Αμμῶν, καὶ Μωάβ· καὶ οὕτως ἐλέγχει, καὶ συγκλείει πάντας εἰς ἀπειθίαν. Ἄλλὰ καὶ 'Αμασίου τοῦ ἱερέως Βαιθὴλ διαβαλόντος αὐτὸν τῷ βασιλεὶ 'Ιεροβοάμ ὡς λέγοντα κατὰ τῆς Σαμαρείας, καὶ κατὰ τοῦ λαοῦ, αὐτὸς οὐδὲν ἤττον οὐκ ἐπαύσατο παρῆρησιαζόμενος, καὶ λέγων τὰ λόγια καὶ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος.

ΜΙΧΑΙΑΣ, Γ'.

Δεύτερος μὲν τῶν προειρημένων γέγονεν. ὅτι μετὰ 'Οζίαν ἐπροφήτευσεν. Συνεχρόνοι δὲ αὐτοῖς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐπὶ 'Ιωθάμ καὶ 'Αχάς καὶ 'Ἐζεχίου ἤρξατο προφητεύειν. Ἐγένετο δὲ ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν τοῦ Κυρίου, καὶ προφητεύει ἐπὶ 'Ιερουσαλήμ, καὶ περὶ Σαμαρείας, καὶ ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν, καὶ κατὰ τοῦ 'Αχαάθ. Προσημαίνει δὲ καὶ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος λέγων· Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς ἔσται τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου.

ΙΩΗΛ, Β'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν καὶ προφητεύει τοῖς πρεσβυτέροις καὶ πᾶσι τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτῇ· προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος χάριτος τῆς εἰς πάντας γενησόμενης [lege γενησομένης] ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Κηρύττει δὲ καὶ περὶ νηστείας καὶ με-

τανοίας, καὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, καὶ Ἀ τῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ γενομένων σημείων.

ABΔΙΟΥ, Δ'.

Ὅρασιν ἀπαγγέλλει κατὰ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς· καὶ κατὰ τῶν ἐθνῶν τῶν ἐμπαροινησάντων τῷ Ἰσραήλ. Ἀναλωθῆσθαι γὰρ τὴν οἶκον Ἡσαῦ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ προσημαίνει.

ΙΩΝΑΣ, Ε'.

Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Νινευθὴ καὶ κηρῦξαι ἐν αὐτῇ, ὅτι ἐτι τρεῖς (1) ἡμέραι καὶ καταστραφήσεται ἡ Νινευθὴ. Ἄλλ' Ἰωνᾶς φεύγων τὸ κήρυγμα, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον. Χειμῶνός (2) τε γενομένου ἐξεβλήθη, καὶ κατεπόθη ὑπὸ κήτου θαλασσίου. Ἐἶτα μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐξέβαλε τὸ κήτος τὸν Ἰωνᾶν ζῶντα. Καὶ πάλιν ἐκ δευτέρας λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτόν. Καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν εἰς τὴν Νινευθὴ, ἐκεῖνοί τε ἀκούσαντες ἐμετανόησαν, καὶ παρηγάγε Κύριος τὴν ὄργην ἀπ' αὐτῶν. Τῆς μέντοι παρουσίας τοῦ Σωτῆρος σημεῖον αὐτὸς γέγονε, καὶ καταποθεὶς ὑπὸ τοῦ κήτους, καὶ ἐκβληθεὶς ἀβλαβῆς.

ΝΑΟΥΜ Ο ΤΟΥ ΕΑΚΕΣΑΙΟΥ, Ζ'.

Λῆμμα περὶ τῆς ἀπωλείας Νινευθῆ (sic) βιβλίον ὁράσεως. Προφητεῖαι καὶ κηρύττει μὲν καὶ περὶ ἑορτῆς. Προσημαίνει δὲ ἐν αὐτῇ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα κατὰ τῆς Νινευθῆ, καὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ παραγγέλλει.

ΑΜΒΑΧΟΥΜ, Η'.

Λῆμμα καὶ αὐτὸς εἶδεν· προφητεῖαι δεόμενος μὲν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ. Προσημαίνων δὲ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος. Λέγει δὲ καὶ προφητεῖαι κατὰ τῶν καταφρονητῶν. Ἐἶτα μεταξύ προσευχὴ ἐστὶ τοῦ προφήτου μετ' ᾧδῆς. Καὶ τρία διαψάλματα ἐστὶν ἐν τῇ λεγομένῃ ᾧδῃ ἄδοντας αὐτοῦ περὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς κατὰ θανάτου νίκης.

ΣΟΦΟΝΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΧΟΥΣΕΙ, Θ'.

Οὗτος καὶ Ἱερεμίας συνεχρόνησαν ἀλλήλοις. Ἄμφότεροι γὰρ ἐπὶ τοῦ Ἰωσία βασιλείως Ἰούδα ἐπροφήτευσαν. Λόγος δὲ Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, καὶ προφητεῖαι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, καὶ παντὶ Ἰούδᾳ· καὶ τρολάγει περὶ ἡμέρας ἐσομένης μεγάλης, ὥστε ἐξαρθῆναι πάντα τὰ εἰδῶλα, καὶ τὰ ἄλση, καὶ πολὺν θρῆνον καὶ κοπετὸν γίνεσθαι. Προφητεῖαι δὲ καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ τῆς ἀναστάσεως, ἣν δι' ἡμᾶς ποιεῖ. Καὶ κατὰ Γάζης καὶ Ἀσκάλωνος, καὶ Ἀζώτου, καὶ τῆς Ἀκκάρων, καὶ κατὰ Μωᾶδ, καὶ Ἀμμῶν, καὶ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ κατὰ Νινευθῆ, καὶ κατὰ τῶν Αἰθιόπων.

ΑΓΓΑΙΟΣ, Ι'.

Οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐν τῇ ἐπανόδῳ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐπὶ Δαρείου βασιλείως Περσῶν, δευτέρου ἔτους αὐτοῦ, τῷ ἕκτῳ μηνὶ γέγονεν. Λόγος Κυρίου ἐγένετο ἐν χειρὶ αὐτοῦ, καὶ προφητεῖαι τῷ Ζοροβάβελ, καὶ τῷ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ τῷ λαῷ

(1) Sequitur Eusebius interpretationem LXX; Hebræi vero *quadraginta* habent. Videtis S. August.

pœnitentia, de Salvatoris adventu, et de signis quæ in cruce sunt edita.

ABDIAS, IV.

Visionem denuntiat adversus Idumæam, et quem finem eadem sit habitura. Vaticinatur etiam in gentes quæ Israeli insultarunt. Fore etiam prædixit, ut Esau domus, ab ea quæ Jacobi est, subvertatur.

JONAS, V.

Sermo Domini factus est ad ipsum, ut Ninivam profectus in ea doceret, tribus tantum diebus urbem eam ab interitu abesse. Sed cum mandati onus declinaret, contigit ut nave, in quam conscenderat, tempestatibus agitata, in mare ejectus a pistrice absorberetur: quæ eundem (riduo post vivum) evomuit. Iterato deinde ad eum Domini sermone, Ninivam appulsus, ibique concionatus, cives ad resipiscentiam adduxit, et iram Domini ab ipsis avertit. Fuit quidem certe Salvatoris imago, quem pistrix illæsum absorpsit et evomuit.

NAHUM, ELCESÆI FILIUS, VII.

Assumptionem de interitu Ninivæ visionis hujus liber complectitur. Vaticinatur et concionatur etiam de festo. Prædicat autem in ea de Salvatore, de cæteris omnibus, quæ adversus Ninivam sunt, de ejus sine denique et Israelis hostium.

ABBACUM, VIII.

Assumptionem et hic intuitus est. Vaticinatur autem fuis quidem precibus Hierosolymitanæ urbis nomine: sed de Salvatoris adventu pronuntiat. Dicit vero et quæ spernentibus eventura sunt. Postea sequuntur preces cum cantico, in quo tria reperias prophetæ diapsalmata, Salvatoris adventum, et quam de morte victoriam adeptus est, decantantis.

SOPHONIAS CHUSI FILIUS, IX.

Iisdem iste et Hieremias vixerunt temporibus. Ambo enim vaticinati sunt, cum Judæ regnum Josias teneret. Factus est autem sermo Domini ad ipsum, munusque suum in Hierusalem, totoque Juda obiit. Prædixit etiam de venturo die, qui magnus dicitur, quo idola omnia lucique tollentur; unde luctus et clamores multi futuri. Vaticinatur vero etiam de ipso Salvatore, deque ejus in vitam reditu, qui ab eo nostri causa factus est. Sunt et ejus vaticinia in Gazam, in Ascalonem, in Azotum, in Accaron, in Moab, in Ammon, in Damascus, in Ninivam, in Æthiopas.

AGGÆUS, X.

Fuit iste post captivitatem, cum populus Hierusalem rediisset, Darii regis anno secundo, mense sexto. Factus est autem sermo Domini in manu ipsius, vaticinatusque est Zorobabeli, et Jesu Jo-sedeci filio, populoque ipsi de Hierosolymorum

De civitate Dei. lib. xviii, c. 44.

(2) Edit. Curterii γ:μῶνος habet. ΕΔΙΤ. ΡΑΤΡΟΛ.

Instauratione, de umbrarum item transitu, deque A gentium vocatione.

ZACHARIAS SADDO FILIUS, XI.

Vaticinatus est et iste anno Darii secundo, mense- que octavo factus est sermo Domini ad ipsum: in eo- que Domini locutus est angelus. Dirigit porro ad pa- tres Hierusalem visiones, suas quas multas ac varias videt. Dissertit autem proluxa oratione de Salvatore, et significat eundem asinæ ejusque pullo insiden- tem venturum esse.

MALACHIAS, XII.

Fuit et iste etiam post captivitatē Dario re- gnante. Vaticinatur autem assumptionem sermonis Domini in manu angeli sui. in qua arguit Israelem B transgressionum nomine, et accusat, quod decima- rum et pauperum curam non habeat. Dissertit etiam de die judicii, de Salvatoris splendore, deque Eliæ autē ejus adventum missione.

ISAIAS FILIUS AMOS.

Iste et Osee (sicut a me dictum est antea) iisdem floruerunt temporibus. Vixit enim hic Ozia, Joa- thamo, Achazo, et Ezechia Judææ regnum tenen- tibus. Visionem autem intuitus, vaticinatus est ad- versus Judæam et Hierusalem. Factus est vero sermo Domini ad ipsum bonaque ipsius prophetiæ pars nuntius est quidam de Verbi Dei adventu, de- que iis quæ nostro nomine passus est. Vaticinatur C autem de gentibus quæ sequuntur: adversus Ba- bylonem; in alienigenas, et adversus Damascum, in Ægyptum, in Idumæam, in vallem Sionis, in Ty- rum, post quæ sequitur visio quadrupedum, quæ sunt in eremo. Narrat et Sennacherim expeditio- nem, et Rapsacæ jactationem, excidionemque eor- um, et interitum. Addit et Ezechia morbum, utque morti proximus, fuis ad Deum precibus, in quin- decim annos vitæ sibi prorogationem impetravit. Vaticinatur porro eunuchis, et gentibus, addito ad finem diei judicio.

HIEREMIAS CHELCLÆ FILIUS,

E sacerdotibus.

Iste, quod prius dixi, et Sopbonias, iisdem vixe- runt temporibus, sed mansit Hieremias ad Joa- D cimum usque, et undecimum Sedecia Judæ regis annum, id est ad populi usque captivitatē. Fac- tum est autem verbum Domini ad eum, et multis Hierosolymorum iniquitates arguit, deque ipsis, et de siccitate vaticinatus est. Prædixit item de Ela- mitis gentibus, foreque ut Ægyptus a rege Baby- lonio excinderetur. Addidit et prophetiam in Ba- bylonem, et sermonem quem habuit jussu Domini, ad Saraiam Neria filium, ad Idumæam, ad filios Ammon, et ad Cedar reginam aulæ quam percussit Nabugodonosor rex Babylonis. Alloquitur et Da- mascum, et Moah et Hierusalem, et Judam, et Rhe- cabitarum familiam, et filiorum Jonadab, et Ju- dæcos, qui terram Ægypti, qui Magdalum, qui

περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Ἱερουσαλήμ· προφητεύει δὲ καὶ περὶ τῆς παρελεύσεως τῶν σκιῶν, καὶ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν.

ZACHARIAS ΥΙΟΣ ΣΑΔΔΩ, ΙΑ'.

Καὶ οὗτος τῷ δευτέρῳ ἔτει Δαρείου προφητεύει. Ἄλλὰ τῷ ὀγδόῳ μηνὶ λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἐλάλει ἐν αὐτῷ, καὶ προ- φητεύει πρὸς τοὺς πατέρας, καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ. Πολλὰς δὲ καὶ ποικίλας ὁράσεις βλέπει, καὶ προφη- τεύει περὶ τοῦ Σωτῆρος διὰ πολλῶν, καὶ σημαίνων αὐτὸν ἐρχεσθαι ἐπὶ θνόν καὶ πῶλον ὑποζυγίου.

ΜΑΛΑΧΙΑΣ, ΙΒ'.

Καὶ οὗτος μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν γέγονεν ἐπὶ Δαρείου λῆμμα δὲ λόγος Κυρίου ἐν χειρὶ ἀγγέλου αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ προφητεύει. Ὀνειδίζει δὲ τὸν B Ἰσραὴλ ἐπὶ ταῖς παραβάσει, καὶ μέμνεται ἐπὶ τῇ ἀμελείᾳ τῶν δεκάτων, καὶ τῆς πρὸς τοὺς πτωχοὺς κοινωνίας· προφητεύει δὲ περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρί- σεως, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιλάμψεως, καὶ πρὸ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος ἀποστέλλεσθαι τὸν Ἥλιον σημαίνει.

ΗΣΑΙΑΣ ΥΙΟΣ ΑΜΩΣ.

Οὗτος καὶ Ὡση, καθὰ προείπον, συνεχρόνησαν ἀλλήλοις· καὶ γὰρ καὶ οὗτος ἐπὶ Ὀζίου, καὶ Ἰω- θάμ, καὶ Ἀχάζ, καὶ Ἐζεχίου βασιλέων Ἰούδα, γέ- γονεν· ὄρασιν δὲ ἑωρακίως προφητεύει κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ κατὰ Ἱερουσαλήμ. Καὶ λόγος δὲ Κυ- ρίου πρὸς αὐτὸν γέγονε· καὶ τὸ πλεῖστον τῆς προ- φητείας αὐτοῦ ἐστὶν εὐαγγέλιον περὶ τῆς ἐνσάρκου C παρουσίας τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ὧν ἂν ἐδέξατο δι' ἡμᾶς παθῶν. Προφητεύει δὲ καὶ ἐπὶ ἔθνη ταῦτα· κατὰ Βαβυλῶνος, ἐπὶ τοὺς ἀλλοφύλους, κατὰ Δα- μασκοῦ, ὄρασιν Αἰγύπτου, ὄραμα τῆς Ἰουδαίας, ὄραμα τῆς φάραγγος Σιών, ὄραμα Τύρου, ὄρασιν τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Διηγείται δὲ καὶ τὴν ἐφοδὸν Σεμναχηρείμ, καὶ Παψάκου τὴν ἀλαζο- νίαν, τὴν τε πτώσιν καὶ ἀπώλειαν αὐτῶν· καὶ ὁι- νοτήσας Ἐζεχίας, καὶ μέλλον ἀποθνήσκειν, εὐξά- μενος προσθήκην ἔσσης ἐτῶν δεκαπέντε. Προφητεύει δὲ καὶ εὐνούχοις, καὶ τοῖς ἔθνεσι ἐν τῷ τέλει περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως.

ΙΕΡΕΜΙΑΣ Ο ΤΟΥ ΚΕΛΧΙΟΥ,

Ἐκ τῶν ἱερέων.

Οὗτος, καθὰ προείπον, καὶ Σοφονίας συνεχρόνησαν ἑαυτοῖς· παρέμεινε δὲ οὗτος ἕως Ἰωακείμ, καὶ ἕως ἐνδεκάτου ἔτους Σεδεκίου βασιλείως Ἰούδα, ἕως αἰχμα- λωσίας τοῦ λαοῦ. Ῥῆμα δὲ Θεοῦ ἐγένετο πρὸς αὐτὸν, ὡς ἐγεννήθη λόγος Κυρίου πρὸς αὐτόν· καὶ ἐλέγχει τὰς ἀδικίας τῆς Ἱερουσαλήμ διὰ πολλῶν· προφη- τεύει δὲ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ περὶ τῆς ἀβροχίας· καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη Αἰλάμ καὶ τοῦ ἄλθεϊν βασιλέα Βαβυ- λῶνος, τοῦ ἐκκόψαι τὴν γῆν Αἰγύπτου· καὶ ἐπὶ Βαβυλῶνα· καὶ λόγος, ὃν ἐνετείλατο Κύριος τῷ Ἱερεμίᾳ εἰπεῖν τῷ Σαρζία υἱῷ Νηρίου, καὶ τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ τοῖς υἱοῖς Ἀμμὼν, καὶ τῇ Κηδάρ βασιλίῳ τῆς αὐλῆς, ἣν ἐπάταξε Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλῶνος, καὶ τῇ Δαμασκῷ, καὶ τῇ Μωάβ, καὶ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ εἰς οἶκον Ῥηχαβείμ, καὶ τῶν υἱῶν Ἰωναδὰβ, τοῖς τε Ἰου-

δαίσις, τοῖς κατοικοῦσιν ἐν γῆ Αἰγύπτου· καὶ τοῖς Α Taphnas, quique Pataures regionem incolebant; καθήμενοις ἐν Μαγδάλῳ καὶ ἐπὶ Ταφνάς, καὶ ἐν γῆ Baruch denique, cum ista ab ore Hieremiæ excerpta, Παθουρῆς. Πρὸς τε τὸν Βαρούχ, ὅτε ἔγραψε τοὺς in libro describeret. Narrat porro sub finem quo λόγους τούτους ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου. pacto exceptum per insidias prophetam in cœno- Περιέχει δὲ τὸ βιβλίον ἐπὶ τέλους, ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι sum lacum projecerint, unde est per Abdemelech ἐπιβουλεύοντες τῷ προφήτῃ, ἔρριψαν αὐτὸν εἰς λάκ- Æthiopem extractus. κων βορβόρου, καὶ Ἀβδεμέλεχ Αἰθίοψ ἀνήγαγεν αὐτόν.

Διὰ τί Βαρούχ ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ οὗτος γράψας ἀπὸ στόματος Ἱερεμίου τοὺς ἐν τῷ βιβλίῳ λόγους, ἀνέγνω τοῖς ἐν τῇ Βαβυ- Quia quæ Hieremias dictarat, in libro a se de- λῶνι αἰχμαλωτισθεῖσι, παραμυθούμενος αὐτούς, καὶ scriptione captivis apud Babylonem recitavit, conso- ἐπαγγελλόμενος αὐτοῖς τὴν παρὰ Θεοῦ ἐλπίδα. lans eos et auxilii spem a Deo nuntians

Διὰ τί θρήνοι ἐπιγράφει τὸ βιβλίον;

Ἐπειδὴ τοὺς λόγους τούτους ἐθρήνησεν Ἱερεμίας Quare Lamentationes librum inscribit? Quia verbis istis Hierosolymorum et populi qui captivus erat miserias lamentatus est.

Διὰ τί Ἐπιστολὴ Ἱερεμίου καλεῖται;

Ἐπειδὴ ταύτην ἔγραψεν Ἱερεμίας τοῖς ἐν τῇ Cur Epistola Hieremiæ dicitur? Quia ipsam scripsit Hieremias ad captivum populum, ut eundem adversus idola confirmaret, ne qui ipsa intuebantur, ad eorum cultum, cum iis a quibus colebantur, raperentur

ἹΕΣΕΚΙΑΗ (sic) ΥΙΟΣ ΒΟΥΖΙ ΙΕΡΕΩΣ.

Οὗτος ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γέγονε μετὰ Ἱερεμίαν καὶ τῷ πέμπτῳ ἔτει τῆς αἰχμαλωσίας Ἰωακεὶμ ἤρξατο EZECHIEL RUSI SACERDOTIS FILIUS. Fuit hic captivitatis tempore post Hieremiam, annoque quinto Joacimi captivitatis cœpit vaticinari. Factus est autem sermo, facta item Domini manus ad eum, visionemque initio quadriformis animalis vidit mirabilem maximeque formidandam, et explicatione difficilem. Vaticinatur autem in prophetas Israel, deque ligno vitis. Addit et narrationem de aquila, insectaturque urbis Hierosolymorum iniquitates et peccata. Dissertit item de similitudine quam usurpabant, cum patres suos acerbas uvas comedisse, sed dentes sibi obstupuisse dicerent. Disputat etiam de Oola, deque Oliba, et adjungit sletum in Sur, in Sidonem; disputationem de die Domini, de Pharaone rege Ægypti, cum ipsius et regni lamentatione de monte Seir; de ossibus eorum qui revixerunt; de Gog, de terra Magog, de Tyri principe, quem cum filiis populi sui lamentatur, de pastoribus Israel. Vaticinatur denique de templi et urbis instauratione quam depingit.

Διὰ τί Δανιὴλ καλεῖται;

Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ γεγωνῶς, ἕως Quare Daniel vocatur? Quia et ipse in captivitate fuit ad Cyrum usque Persarum regem. Susannæ quidem causam, damnatis calumniæ pœna senioribus, judicavit: regis autem somnia retulit, et interpretatus est. Vidit porro visiones eximias. De regnis quidem duas; duas item de Salvatoris adventu, deque Hierosolymæ requie, et Antechristi accessu. Narrat præterea martyrium Sydrach, Misach et Abdenago, eorumque canticum: utque servatis ipsis, combustis autem qui ignem succedebant, regem pœnituit. Narrat etiam ut est in leonum lacuna conjectus; primum quidem quod Darium regem adorantibus Babiloniis omnibus, solus ipse Deum adoraret: deinde vero quod Bel et draconem sub Cyro regē

sustulisset. Sed est ipse incolumis de lacu extra-
eius, in eumque dejecti, et a leonibus statim de-
vorati, qui has illi insidias struxerant.

αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνήλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ ἐβλήθησαν εἰς λάκκον, καὶ εὐθὺς κατεβρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Ανος αὐτὸς Θεῷ προσήχητο· τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὸν
Βῆλ κατέστρεψε· καὶ τὸν δράκοντα ἀνείλεν ἐπὶ
Κύρου τοῦ βασιλέως, καὶ αὐτὸς μὲν διεσώθη. Καὶ

αὐτὸς ἀπὸ τῶν λεόντων ἀνήλθεν ἐκ τοῦ λάκκου. Οἱ δὲ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ ἐβλήθησαν εἰς λάκκον, καὶ εὐθὺς κατεβρώθησαν ὑπ' αὐτῶν.

FRAGMENTA

Ex libro Eusebii deperdito cui titulus : *Generalis elementaria introductio.*

(M^{at}, Bibliotheca nova Patrum, IV 316.)

MONITUM.

Plurimos et doctissimos Eusebii Cæsariensis pro Christiana religione labores nemo satis mirari potest. Ecce enim in codice etiam Vindobonensi LV ineditum aliud memoratur, partimque superest, Eusebii nostri opus τῆς καθόλου στοιχειώδους εἰσαγωγῆς, Generalis elementariæ introductionis (Fabric. B. G. ed. nov. t. VII, p. 314, ex Lambecio cum Kollario lib. 1 et III. Item Munter. (Fragm. PP. Gr., fasc. 1), libris saltem decem comprehensum, quorum in quatuor continentur Eclogæ propheticæ de Christo Domino, quæ diserte pars operis superfuit incolumis in prædicto codice Vindobonensi : namque et ejus prologum, vel potius prologi pericopeum, vulgavit Kollarus t. II, seu lib. III, col. 205, in quo dicit Eusebius se id opus post illud suum πάνυ Chronicon adornavisse. Jam in postremo, seu decimo, operis libro de impiis hæresibus tractaverat auctor, ut patet ex verbis quæ sumit a Lambecio Fabricius loc. cit. Ἐν τῷ δεκάτῳ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀθέων αἱρέσεων τὸν λογισμὸν ἀποβεβλαμμένοις ἑτέραν ἀρμόττουσαν ἐφοδὸν παρασχεῖν πειρασόμεθα. Ecce autem nobis in libro Sacrarum rerum Leonii ac Joannis, quem edidimus Script. vet. t. VII, quatuor occurrerunt Eusebiani operis Εἰσαγωγῆς fragmenta ; primum ex primo libro ; secundum ex quarto ; postrema duo ex decimo, in quo de hæresibus, uti dictum est, auctor scripserat. Imo quia apud nos constanter inscribitur Introductio prima, æquitur ut saltem duæ fuisse videantur. Verum utcumque ea res se habet, en fragmenta.

Ex Leontii et Joannis Rerum sacrarum libro. *Script. vet. t. VIII, p. 93 et 100.*

9. Eusebii ex primo Introductionis primæ.

Viri morem demonstrat sodalium qualitas. Pra-
vus enim necessario cum sui similibus sociatur.
Vicissimque vir temperans atque sapiens, ad sui
moris participes accedit.

10. Eusebii ex quarto Introductionis primæ.

Sicut oculorum natura habet quidem in seipsa
visualem vim, neque tamen per se ipsa potest res
visibiles percipere, nisi aliquid externum eam illu-
minet, et oculorum usui cooperetur, lumen confe-
rens ob rerum sensibilibus visionem ; sic etiam in-
tellectualis rationalisque natura se habet ad sa-
crum Dei verbum.

11. Eusebii ex decimo Introductionis primæ.

Natura ipsa hominum genus comparavit ad vir-
tutis et malitiæ semina dignoscenda : et alterutrus
ex his dedit voluntati optionem ; etenim hominem
suumet dominum judicemque constituit : ita ta-
men, ut quia is a natura sortitus est virtutis ac
malitiæ primigeniam ideam, etiamsi in improbitatis
barathrum se aliquando demergat, haud tamen
possit conscientia ejus non revereri virtutem,
quaquam vitium elegerit. Hujus rei demonstratio
argumentumque est, quod nemo propriae malitiæ
sibi accusator audeat ; imo contra celare et conte-
gere pro viribus nititur, si quid præter honestum
clam egerit. Item ejusdem rei testis est uniuscujus-

θ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐλεγχος ἀνδρὸς ἡθους ἢ μετὰ τοιῶνδε συνουσία·
ὅ τε γὰρ φαῦλος ἐξ ἀνάγκης τοῖς ὁμοίοις συνέστη· ἔ-
τε αὖ πάλιν σώφρων καὶ σοφὸς τοῖς τὰ αὐτὰ αὐτῷ
μετιῶσιν.

ι'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ δ' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ὅν τρόπον ἢ τῶν ὀφθαλμῶν φύσις ἔχει μὲν ἐν
ἑαυτῇ τὴν ὀρατικὴν δύναμιν, οὐχ ἱκανὴ δὲ καθ' ἑαυ-
τὴν πέφυκεν πρὸς τὴν τῶν ὀρατικῶν κατάληψιν,
μὴ οὐχὶ ἑτέρου τινὸς ἐξῴθεν φωτίζοντος καὶ συν-
υπουργούντος τῇ τῶν ὀφθαλμῶν χρήσει τῷ συμβαλ-
λομένῳ φωτὶ πρὸς τὴν τῶν αἰσθητῶν θέαν, οὕτως
καὶ ἡ νοερά καὶ λογικὴ φύσις ἔχει πρὸς τὸν ἱερὸν τοῦ
Θεοῦ λόγον.

ια'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ι' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἡ φύσις αὐτὴ τὸ τῶν ἀνθρώπων κατέσπειρεν γί-
νος εἰς τὰ τε τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας σπέρματα
γινώσκειν· θατέρου τε τούτων συνεχώρησεν με-
τέχειν τῷ λογισμῷ, αὐτοκράτορα καὶ κριτὴν ἡγεμόνα
τε καὶ κύριον αὐτὸν ἑαυτοῦ καταστήσασα· ὅς οἷα
δὴ ὑπὸ τῆς φύσεως τὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ τῆς κα-
κίας προτερήματα ἔχων ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἂν δύναιτο,
κἂν εἰς αὐτὸν τῆς κακίας βυθὸν καταπέσοι ποτὲ, μὴ
οὐχὶ σεμνύνειν τὴν ἀρετὴν καταπαταῖσεν τὸ συνεῖδός,
εἰ προέλοιτο τὸ χεῖρον· καὶ τούτων ἀπόδειξις καὶ
ἐλεγχος ἐναργῆς, τὸ μηδένα τολμᾶν τῆς ἑαυτοῦ κα-
κίας γενέσθαι κατήγορον, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐναντιῶν, ὡς
ἢ δύναμις, ἐπικρύπτειν καὶ σκέπειν ἅπεο δὴ ἂν

παρά τὸ καθήκον λαθραίως ἐπιχειρή· καὶ αὕτη δὲ ἡ Α ἐκάστου διάθεσις, μὴ ὁμοίως διαχειμένου πρὸς τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ πρὸς τοὺς βλάπτειν αὐτὸν ἐπιχειροῦντας· αὐτομαθῆς διδάσκαλος γίνεται ἐκαστῆς τῆς περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμης, ὁ τῆς φύσεως νόμος, ταῦτά τινες ὄραν ἐτέροις ἀπαγορεύων, ἀπὸ τῆς αὐτῶν παρ' ἐτέρων οὐκ ἂν ἴστο καθεὶν.

ιβ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ ε' τῆς α' Εἰσαγωγῆς.

Ἐνδέχεται μὲν ὃ παιδίον, λέγειν μὲν εὖ, φαῦλον δὲ ὑπάρχειν· πρᾶσσοντα δὲ εὖ, φαῦλον εἶναι, ἀδύνατον.

ιγ'. Εὐσεβίου ἐκ τοῦ α' τῆς α' Ἐπιστολῆς (1).

Βία Θεῶν οὐ πρόσεστιν.

(1) Ita prorsus scribitur in illo codice Vat. (p. 419 h), unde nos sumpsimus Leontii et Joannis Sacrarum rerum librum, *Script. vet. t. VII.* Quare sequitur ut existimemus existisse volumen epistola-

que animus, qui non æque est affectus erga sibi benevolos, atque adversus eos qui sibi nocere conantur. Igitur spontanea magistra unicuique est ad boni malique scientiam lex naturæ, dum vetat nos cuilibet facere, quod nos ab aliis pati nollemus.

12. Eusebii ex decimo Introductionis primæ tanquam a Platone.

Contingere potest, o puer, ut aliquis bene dicat, cum malus sit; verumtamen aliquem bene facere, qui pravus sit, impossibile.

13. Eusebii ex primo capitulo Epistolæ primæ.

Nulla Deum vis cogit.

rum in plures libros distinctum; quarum saltem nonnullas ob prolixitatem (puta de rebus dogmaticis) intercapitari opus fuerit.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSARIENSIS EPISCOPI

CANONES DECEM HARMONIÆ EVANGELIORUM,

Præmissa ad Carpianum epistola.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, II, 535, et Proleg. p. LV.)

MONITUM.

(*Ex Joannis Millii Prolegomenis ad Novum Testamentum Græcum, §§ 738-741.*)

Inter alia Eusebii opera exstat epistola ejus ad Carpianum, quam mss. plerisque codicibus Evangeliorum præfixam videre est, una cum ejus *Canone*, quem vocant, sive *decem tabulis*, in quas retulit numeros *Ammonianos*. Horum autem artificium, usumque quem præbent insignem, in representanda quatuor Evangeliorum harmonia, jam breviter explicabimus. Ante annos centum Ammonius Alexandrinus, singulari arte atque studio, ex quatuor nostris Evangelii inter se collatis, confecerat ipsissimis evangelistarum verbis integram quamdam historiam evangelicam, seu *Diatessaron*. Cum primum autem hanc digessisset, etiam univsum Evangeliorum textum in sectiones quasdam divisit, et notis numeralibus distinxit in margine sui exemplaris. Sectiones istæ non aliæ erant, quam quas hodieque in codicum nostrorum margine interiori adpictas videmus: nimirum in Evangelio *Matthæi* 355, *Marci* 256, *Lucæ* 340, *Joannis* 232. Divisionem autem hanc haud alio sine institutam ab auctore supra diximus, quam ad de-

monstrandam Diatessari hujus perfectionem et integritatem. Neque alii ulli adhuc usui inserviebat: unde nec credibile est, numeros istos propagatos fuisse ultra ipsius Ammonii exemplar.

Hoc cum in Cæsareæ bibliotheca aliave aliquo repositum reperisset Eusebius, in mentem ipsi venit, harmoniæ hujus, numerorumque Ammoniani Evangeliorum codicis ope, institui ac representari posse integrum et perfectum Diatessaron, σωζομένου καὶ τοῦ τῶν εὐαγγελιστῶν δι' ὅλου σώματος τε καὶ εἰρμοῦ, ut Eusebii verbis utar. Nempe, perlustratis singulis harmoniæ istius partibus, una cum numeris juxta positis in margine (nam et illic, pariter ac in codice ejus evangelico annotatos fuisse supra ostendimus), constabat omnes omnino pericopas evangelici codicis ad decem ordines sive classes reduci potuisse. Vel enim ejusmodi esse, in quibus omnes quatuor evangelistæ conveniant: vel ex iis tres tantum; nempe *Mat. Mar. Luc.* — *Mat. Luc. Joan.* — *Mat. Marc. Joan.*: vel duo duntaxat; *Mat. Luc.* — *Mat. Mar.* — *Mat. Joan.* —

Luc. Mar.—*Luc. Joan.*: vel denique cujusque evangelistæ esse proprias et peculiarias. Ista igitur universas reduxit ad decem tabulas: pericopas scilicet in quibus quatuor evangelistæ concordant, ad tabulam primam; in quibus *Mat. Mar. Luc.* ad secundam; in quibus *Mat. Luc. Joan.* ad tertiam; in quibus *Mat. Mar. Joan.* ad quartam; in quibus *Mat. Luc.* ad quintam; in quibus *Mat. Mar.* ad sextam; in quibus *Mat. Joan.* ad septimam; in quibus *Luc. Mar.* ad octavam; in quibus *Luc. Joan.* ad nonam: reliquas vero, quæ cuique evangelistæ sunt peculiarias, ad decimam.

Digestis hoc modo in decem tabulas numeris Ammonianis, mox iisdem suffixit in margine Evangeliorum unam aliquam e primis litteris alphabeti, quæ significaret tabulam, ad quam numerus iste foret referendus: α scilicet primam tabulam, β secundam, γ tertiam, et sic deinceps. Hoc quidem pacto statim ad oculum representavit, in quibus locis duo, tres, vel quatuor evangelistæ inter se concordarent; vel ubi ipsorum aliquis quædam haberet, quæ non essent in reliquis tribus. Ex. gr. *Matth. iii, 16*, ad verba, Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος, appositum vides in margine numerum $\iota\delta'$, cum α subscripto: quod indicat pertinere numerum istum ad tabulam primam. Eo autem in hac tabula invento, juxta apparent loca reliquorum Evangeliorum, quæ cum ipso

conveniunt: nempe *Marci ε'*, *Lucæ ιγ'*, *Joannis ιε'*. Sic *Matth. v, 27*, ad ista, Ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις, notatum videmus ad oram codicis $\lambda\zeta'$, cum ι suffixo; quod ostendit pericopen istam ad tabulam decimam referri, ideoque peculiare quoddam argumentum tractare, cæteris evangelistis intactum. Neque vero mirandum, si argumenta singula distincta ad suas tabulas haud redegerit Eusebius. Neque enim hoc sine plurium ad marginem sectionum additione præstari poterat. Illud ipsi datum, ut Ammonianis numeris, quales adpicti fuerant ad oram codicis ejus, adaptaret suos Canones; hoc est, in ipsos digereret singula argumenta, quæ notis Ammonianis distincta reperit, non item ut alias notas adderet. Hactenus Millius.

Cæterum tum epistolæ, tum Canonum textum Eusebium, ex prælata ejusdem Millii editione Novi Testamenti Græci desumpsimus (*a*): ad quem item exegimus eorundem Canonum versionem, quam inter S. Hieronymi opera edidit Martianeus (*b*) et Vallarsius (*c*): sed ex collatione Græci textus Milliani complura menda sustulimus, quæ in utramque Hieronymianam editionem irreperunt, ut cuilibet attendenti compertum fiet. Veterem autem Latinam Epistolæ Eusebianæ versionem ex Fabricio (*d*) descripsimus.

a) Mill., *Nov. Test. Gr.*, pag. 4 seq.

b) Martian., edit. Hieron. tom. I, pagg. 1429-1440.

c) Vallars., edit. Hieron. tom. X, pagg. 671-682.

d) Fabr., *Bibl. Gr.* tom. VI, pag. 97.

EUSEBII CÆSARIENSIS

EPISTOLA

IN SUBSEQUENTES CANONES EVANGELIORUM.

EUSEBIUS CARIANO FRATRI IN
DOMINO S.

Ammonius quidem Alexandrinus, magno studio atque industria unum nobis pro quatuor Evangeliiis dereliquit. Namque trium Evangeliorum sensus exceptos, omnes similes contextus Matthæi Evangelio quasi ad unum congestos, annexit: ita ut eorundem, quantum ad tenorem pertinet lectionis, æquens jam stylus interruptus esse videatur. Verum ut salvo corpore sive textu, cæterorum Evangeliorum propria et familiaria loca, in quibus eadem similiterque dixerunt, scire possis ac vere disserere, accepta occasione ex prædicti viri studio, alia ratione decem numerorum tibi titulos designavi. Quorum primus quatuor in se continet numeros, in quibus similia ab universis dicta sunt, Matthæo, Marco, Luca, Joanne. Secundus, in quibus tres, Matthæus, Marcus, Lucas. Tertius, in quibus tres, Matthæus, Lucas, Joannes. Quartus,

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΙΑΝῸ ΑΓΑΠΗΤῸ ΑΔΕΛΦῸ
ΕΝ ΚΥΡΙΑῖ ΧΑΙΡΕΙΝ.

Ἀμμώνιος μὲν ὁ Ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἰκὸς φιλοπονίαν καὶ σπουδὴν εἰσαγγροχῶς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλείπειν Εὐαγγέλιον, τῷ κατὰ Ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περικοπὰς παραθεῖς, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἰρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ἐπὶ τῷ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. Ἴνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν δι' ὅλου σώματος τε καὶ εἰρμῶ, εἰδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους, ἐν εἰς κατὰ τῶν [αὐτῶν] ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εὐληφῶς ἀφορμὰς, καθ' ἑτέραν μέθοδον κανόνας δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους. ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρηχθῶσιν οἱ τέσσαρες, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Λουκᾶς.

Ἰωάννης. Ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, Ματθαῖος, Μάρκος, Ἰωάννης. Ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Λουκᾶς. Ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Μάρκος. Ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Ματθαῖος, Ἰωάννης. Ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Μάρκος, Λουκᾶς. Ὁ ἕνατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, Λουκᾶς, Ἰωάννης. Ὁ δέκατος, ἐν ᾧ περὶ τῶν ἑκατὸς αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. Αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις· ἡ δὲ σαφὴς αὐτῶν διήγησις, ἔστιν ἡδε. Ἐφ' ἐκάστῳ τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ἀριθμὸς τις πρόκειται κατὰ μέρος, ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου, καὶ καθεξῆς προῶν δι' ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. Καθ' ἕναστον δὲ ἀριθμὸν ὑποσημειώσεις διὰ κινναδάρεως πρόκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κειμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. Οἷον εἰ μὲν α', δῆλον ὡς ἐν τῷ πρώτῳ· εἰ δὲ β', ἐν τῷ δευτέρῳ· καὶ οὕτω καθεξῆς μέχρι τῶν δέκα. Εἰ οὖν ἀναπτύξας ἐν τι τῶν τεσσάρων Εὐαγγελίων ὅποιονδήποτε, βουληθείης ἐπιστῆναι τινὶ ᾧ βούλει κεφαλᾷ, καὶ γινῶναι τίνας τὰ παραπλήσια εἰρήκασαι, καὶ τοὺς οικεῖους ἐν ἐκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβῶν τὸν προκειμένον ἀριθμὸν, ἐπιζητήσας τε αὐτὸν ἔνδον ἐν τῷ κανόνι, ἢ ἡ διὰ τοῦ κινναδάρεως ὑποσημειώσεις ὑποβέβληκεν, εἴη μὲν εὐθὺς ἐκ τῶν ἐπὶ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὅποσοι καὶ τίνας τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. Ἐπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τῷ κανόνι ᾧ ἐπέχεις ἀριθμῷ παρακειμένοις, ἐπιζητήσας τε αὐτοὺς ἔνδον ἐν τοῖς οικείοις ἐκάστου Εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὐρήσεις.

A in quibus tres, Matthæus, Marcus, Joannes. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas. Sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus. Septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes. Octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas. Nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes. Decimus, in quibus singuli de quibusdam proprio scripserunt. Et quidem subjectorum titulorum id est argumentum : clara vero eorum narratio hæc est. Etenim per singula loca Evangeliorum quidam numerus videtur appositus, paulatim incipiens a primo, deinde secundo, postremo tertio, et per ordinem librorum ad finem usque progrediens. Itaque per singulos numeros supputatio, per lineæ distinctionem invenitur inserta, significans cui de decem titulis appositus numerus assignetur. Veluti si quidem primum, certum est in primo. Si vero secundum, in secundo, et eodem modo usque ad decem. Si igitur evoluto uno qualicumque cum quatuor Evangeliiis, cuilibet capitulo velis insistere, et rescire qui similia dixerint, et loca propria agnoscere singulorum, in quibus eadem sunt prolucuti ejusdem sensus quem tenes ; relegens propositum numerum, quaesitumque eum in titulo quem demonstrat tituli subnotatio, continuo scire potes ex suprascriptioibus, quas in fronte notatas invenies, qui aut quot de his quæ inquiris, similia dixerint. Veniens etiam ad reliqua Evangelia per eundem numerum quem continent, videbis appositos per singulos numeros, atque eos in suis propriisque locis similia dixisse reperies.

A. ΚΑΝΩΝ ΠΡΩΤΟΣ ΕΝ Ω ΟΙ ΤΕΣΣΑΡΕΣ.

MT.	MP.	Λ.	ΙΩ.
η	β	ζ	ι
ια	δ	ι	ς
ια	δ	ι	ιβ
ια	δ	ι	ιδ
ια	δ	ι	κη
ιδ	ε	ιγ	ιε
κγ	βκζ	ιβ	μς
κγ	κζ	λδ	μς
κγ	κζ	με	μς
ο	κ	λς	λη
πς	ρλθ	ον	ρμα
λη	λς	ρις	ρκ
λη	λς	ρις	ρ:α
λη	λς	ρις	μ
λη	λς	ρις	ρκθ
λη	λς	ρις	ρλα
ρλγ	λς	ος	ρθ
ρμα	ν	ιθ	νθ
ρμβ	να	κα	λε
ρμγ	ξδ	ηγ	μβ
ρς	πδ	λδ	ις
ρςς	πδ	λδ	οδ
σδ	ριθ	σλδ	ρ
σια	ρκα	σλη	κα
σκ	ρκβ	σλθ	ος
σκ	ρκθ	σμβ	πε
σκ	ρκβ	σεα	πη
σμβ	ρλθ	ον	ρμα
σμβ	ρλθ	ον	ρμς
σεδ	ρνς	σε	κ

C. INCIPIT CANON PRIMUS IN QUO QUATUOR.

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.
viii	ii	vii	x
xi	iv	x	vi
xi	iv	x	xii
xi	iv	x	xiv
xi	iv	x	xxviii
xiv	v	xiii	xv
xxiii	xxvii	xvii	xlvi
xxiii	xxvii	xxxiv	xlvi
xxiii	xxvii	xlv	xlvi
lxx	xx	xxxvii	xxxviii
lxxxvii	cxxxix	cccl	cxli
xcviii	xcvi	cxvi	cxv
xcviii	xcvi	cxvi	cxv
xcviii	xcvi	cxvi	cl
xcviii	xcvi	cxvi	cxxix
xcviii	xcvi	cxvi	xxxli
cxviii	xxxvii	lxxvii	cix
cxli	l	xix	lix
cxliii	li	xxi	xxxv
cxlvii	lxiv	xciii	xliz
clxvi	lxxxiv	xciv	xvii
clxvi	lxxxii	xciv	lxziv
ccix	cxix	ccxxxiv	c
ccxi	cxxi	ccxxxviii	xxi
ccxx	cxvii	ccxxxix	lxxvii
ccxx	cxvix	ccxlii	lxxxv
ccxx	cxvii	ccxli	lxxxviii
ccxliiv	cxvix	cccl	cxli
ccxliiv	cxvix	cccl	cxlvi
ccxliiv	clvi	ccclx	xx

D

MATTH.	MARC.	LUCAS.	JOAN.	A	MT.	MP.	Λ.	ΙΔ.
ccclxxiv	clvi	ccclx	xlvi		σδ	ρνς	σξ	μη
ccclxxiv	clvi	ccclx	xevi		σδ	ρνς	σξ	ης
ccclxxvi	clviii	lxxiv	xeviii		σς	ρνη	οδ	λη
ccclxxx	clxii	ccclxix	cxvii		σπ	ρξβ	σξθ	ρxb
ccclxxxiv	clxv	ccclxvi	lv		σπδ	ρξε	σξς	ve
ccclxxxiv	clxv	ccclxvi	lxiii		σπδ	ρξε	σξς	ξγ
ccclxxxiv	clxv	ccclxvi	lxv		σπδ	ρξε	σξς	ξε
ccclxxxiv	clxv	ccclxvi	lxvii		σπδ	ρξε	σξς	ξζ
ccclxxxix	clxx	ccclxxxv	cxixvi		σπθ	ρο	σσε	ρxς
ccxc	clxxii	ccclxxxix	clvi		σ4α	ροδ	σθθ	ρνς
ccxciv	clxxv	ccclxxxii	clxi		σ4δ	ροε	σπα	ρξα
ccxcv	clxxvi	ccclxxxii	xlii		σ4ε	ρος	σπθ	μβ
ccxcv	clxxvi	ccclxxxii	lvii		σ4ε	ρος	σπθ	νς
ccc	clxxx	ccclxxxv	lxxix		τ	ρπα	σπε	οθ
ccc	clxxx	ccclxxxv	clviii		τ	ρπα	σπε	ρνη
cccii	clxxxiii	ccclxxxvii	clx		τδ	ρπγ	σπς	ρξ
ccciv	clxxxiv	ccclxxxix	clxx		τδ	ρπθ	σπθ	ρο
cccvi	clxxxvii	ccxc	clxii	B	τς	ρπζ	σ4	ρξδ
cccvi	clxxxvii	ccxc	clxxiv		τς	ρπζ	σ4	ροδ
cccx	cxci	ccxcvii	lxix		τι	ρ4α	σ4ζ	ξθ
cccxiii	cxci	ccxciv	clxxii		τιγ	ρ4δ	σ4δ	ροδ
cccxiv	cxcv	ccxc	clxvi		τιδ	ρ4ε	σ4α	ρξς
cccxiv	cxcv	ccxc	clxviii		τιδ	ρ4ε	σ4α	ρξη
cccxv	cxcvi	ccxcii	clxx		τιε	σ4ς	σ4θ	ροε
cccxviii	cxci	ccc	clxxvi		τιη	ρ4θ	τ	ρος
cccxx	cc	cccii	clxxviii		τκ	σ	τθ	ροη
cccxxv	cciv	cccx	clxxiv		τκε	σδ	τι	ρπθ
cccxxvi	ccv	cccxi	clxxviii		τκς	σε	τια	ρπη
cccxxvi	ccv	cccxiii	cxci		τκς	σε	τιγ	ρ4δ
cccxxviii	ccvi	cccxiv	cxevi		τκη	σς	τιδ	ρ4ς
cccxxxi	ccix	cccxv	cxevii		τλα	σθ	τιε	ρ4ζ
cccxxxi	ccx	cccxviii	cxevii		τλβ	σθ	τιη	ρ4ς
cccxxxi	ccxii	cccxi	cci		τλδ	σθ	τια	σα
cccxxv	ccxiv	cccxiv	cxci		τλε	σθ	τκδ	ρ4θ
cccxxvi	ccxv	cccxvii	cxeviii	C	τλς	σθ	τις	ρ4η
cccxxvi	ccxv	cccxi	cxeviii		τλς	σθ	τιθ	ρ4η
cccxxiii	ccxxiii	cccxxix	cciv		τμγ	σxγ	τκθ	σδ
cccxlviii	ccxxvii	cccxxii	ccvi		τμη	σxζ	τλβ	σς
cccxlx	ccxxviii	cccxxiii	ccviii		τμθ	σxη	τλγ	ση
ccclii	ccxxxi	cccxxvi	ccix		τνδ	σλα	τλς	σθ
ccclii	ccxxxi	cccxxvi	ccxi		τνδ	σλα	τλς	σια

Canon primus explicit.

INCIPIT CANON SECUNDUS, IN QUO TRES.

Β ΚΑΝΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΣ, ΕΝ Ο ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.	MT	MP	Λ.
xv	vi	x	ισ	ς	ισ
xxi	x	xxii	κα	ι	λβ
xxxi	cii	clxxxv	λα	ρδ	ρπε
xxxii	xxxix	cxviii	λβ	λθ	ρλγ
xxxii	xxxix	lxxix	λδ	λθ	οθ
l	xli	lvi	ν	μα	νς
lxii	xlii	lv	ξδ	ιγ	δ
lxii	xlii	xxiv	ξδ	ιγ	κδ
lxiii	xlviii	xxxiii	ξγ	ιη	λγ
lxvii	xxxv	xxvi	ξς	λε	κς
lxix	xlvii	lxxxiii	ξθ	μζ	πγ
lxxi	xxi	xxxviii	οα	κα	ρλη
lxxii	xxii	xxxix	οβ	κθ	λθ
lxxii	xxii	clxxxvi	οβ	κθ	ρπ
lxxiii	xxiii	xl	ογ	κγ	μ
lxxiv	xlx	lxxxv	οδ	μθ	πε
lxxvi	lii	clxix	ος	νδ	ρξθ
lxxix	xxix	lxxxvi	οθ	κθ	πς
lxxx	xxx	xliv	π	λ	μβ
lxxxii	liii	lxxxvii	πδ	νγ	πζ
lxxxii	liii	cx	πθ	νγ	ρι
lxxxiii	liiv	lxxxvii	πγ	νδ	πς
lxxxiii	liiv	cxii	πγ	νδ	ριδ
lxxxv	lv	lxxxviii	πε	νε	πη
lxxx	lv	cxiv	πε	νε	οη

MT.	MP.	A.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	LUCAS.
πη	ρμα	ρμη	lxxxviii	cxli	cxlviii
πη	ρμα	σνα	lxxxviii	cxli	ccli
ιθ	μ	π	xcii	xl	lxxx
ιθ	πς	ις	xciv	lxxxvi	xcvii
ιθ	πς	ρμς	xciv	lxxxvi	cxlvi
ργ	α	ο	ciii	i	lxx
ριδ	κδ	μα	cxiv	xxiv	xli
ρις	κα	μδ	cxvi	xxv	xlii
ρις	κα	ρδε	cxvi	xxv	clxv
ρις	κα	ροζ	cxvi	xxv	clxxvii
ρχα	λθ	ρκζ	cxxi	xxxii	cxvii
ρκδ	λγ	ρκθ	cxzii	xxxiii	cxix
ρκγ	λδ	ρμζ	cxzii	xxxiv	cxlvii
ρλ	λε	πδ	cxxx	xxxv	lxxxii
ρλα	ς	ος	cxxxi	xxxvi	lxxvi
ρλε	λη	ση	cxxxv	xxxviii	lxxviii
ρλε	μδ	ρδε	cxxxvii	xliv	clxvii
ρμγ	νς	ι	cxlii	lvii	xc
ρμδ	νθ	ιθ	cxliv	lix	xii
ρμθ	ες	λε	cxlix	lxvi	xxxv
ρμθ	ες	μγ	cxlix	lxvi	xliii
ρνγ	εθ	λς	cliii	lxix	xxxvi
ρδε	οθ	ρμδ	clxiv	lxxix	cxliiv
ρδε	πγ	ις	clxviii	lxxxiii	xcv
ρεη	πγ	ις	clxviii	lxxxiii	xevi
ρο	πε	ις	clxx	lxxxv	xevi
ροδ	πς	ιη	clxxii	lxxxvii	xcviii
ροδ	ια	θ	clxxiv	xc	xcix
ρος	ιγ	ρα	clxxvi	xciii	ci
ροη	ις	ρθ	clxxviii	xcv	cii
ροη	ις	αις	clxxviii	xcv	ccxvii
ροθ	ιθ	ρλε	clxxix	xcix	ccxvi
ρλ	ρα	ρλε	cxv	cv	ccxcv
ρλε	ρς	αις	cxcii	cv	ccxvi
ρλε	ρς	ρκα	cxci	cvii	ccxi
ρλε	ρς	αιη	cxci	cvii	ccxviii
ρλε	ρη	σνθ	cxci	cviii	clii
ρλε	ρη	αιθ	cxci	cviii	ccix
ρλε	ρθ	σς	cxcv	cix	ccxx
ρλε	ρι	σκα	cxcviii	cx	ccxxi
ρλε	ρια	ρογ	cxci	cx	clxxiii
σα	ριθ	σκδ	cc	cxii	ccxxii
σγ	ριδ	σο	cciii	cxiv	ccxx
σε	ρις	σκδ	ccv	cxvi	ccxxiv
σε	ρις	σλθ	ccvi	cxvii	ccxxxii
ση	ριη	ολγ	ccviii	cxvii	ccxxxiii
σις	ρκς	σμ	ccxvii	cxvii	ccxl
σιθ	ρκη	σμα	ccxix	cxviii	ccxli
σκγ	ρλ	σμγ	ccxxiii	cxix	ccxlii
σκα	ρλδ	σμε	ccxxv	cxxxiv	ccxv
σκς	ρλγ	σμδ	ccxxvi	cxxxiii	ccxlv
σκδ	ρλε	σλς	ccxxix	cxxxv	ccxxv
σμδ	ρλε	σμς	ccxxix	cxxxv	ccxvi
σμδ	ρλς	σλς	cclii	cxxxvii	ccxxvi
σμδ	ρλς	σμη	cclii	cxxxvii	ccxlviii
σμη	ρλη	σμθ	ccxliii	cxxxviii	ccxlix
σμη	ρμγ	σθ	ccxlviii	cxliii	ccix
σμη	ρμγ	σγγ	ccxlviii	cxliii	ccliii
σμθ	ρμδ	σνδ	ccxlix	cxliv	ccliv
σνα	ρμς	σνε	ccli	cxlv	cclv
σνγ	ρμη	σδ	ccliii	cxlviii	cciv
σνη	ρν	σνς	cclviii	cl	cclvii
σνθ	ρνα	σνη	cclix	cli	cclviii
σδε	ρνε	σνς	cclxiv	clv	clvi
σδε	ρνδ	σκτ	cclxix	clv	ccxxviii
σσα	μδ	σλ	ccxxi	xlii	ccxxx
σση	ρδ	σδγ	ccxxviii	clx	ccxxiii
σπα	ρδγ	σδεη	ccxxxi	clxiii	ccxxviii
σπε	ρδς	σδε	ccxxxv	clxvi	cclxv
σπε	ρδς	σδε	ccxxxv	clxvi	cclxvii

MATTHÆUS.	MARCUS	LUCAS.	A	MT.	MP.	Λ.
ccxcvi	clxxvii	celxxx		σ4ς	ροζ	σπ
ccxcvii	clxxviii	celxxxiv		σ4ς	ροζ	σπδ
ccci	clxxxii	celxxxvi		τα	ρπθ	σπς
cccviii	clxxxix	cecv		τη	ρπθ	τε
cccxi	cxliii	ccxcix		τιδ	ρ4γ	σ4θ
cccxvi	cxcvii	ccxcii		τις	ρ4ζ	σ4γ
cccxvii	cxcviii	ccxcv		τις	ρ4η	σ4ε
cccxxii	ccii	cccix		τκθ	σθ	τθ
cccxxxviii	ccxviii	cccxxii		τλη	αιη	τκθ
cccxxxix	ccxix	cccxxv		τλθ	σιθ	τκε
cccxl	ccxx	cccxxvii		τμ	σλ	τκζ
cccxlii	ccxlii	cccxxiii		τμθ	σκθ	τκγ
cccxliv	ccxxiv	cccxxviii		τμδ	σκθ	τκη
cccxlvi	ccxxv	cccxxx		τμς	σκε	τλ
cccliii	ccxxxii	cccxxxvii		τνγ	σλθ	τλζ
cccliv	ccxxxiii	cccxxxviii		τνθ	σλγ	τλη

Explicit Canon secundus.

INCIPIT CANON TERTIUS, IN QUO TRES. B Γ ΚΑΝΟΝ ΤΡΙΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	LUCAS.	JOANNES.	MT.	Λ	ΙΩ.
i	xiv	i	α	ιδ	α'
i	xiv	iii	α	ιδ	γ
i	xiv	v	α	ιδ	ε
vii	vi	ii	ζ	ς	β
vii	vi	xxv	ζ	ς	κε
lix	lxiii	cxvi	νθ	εγ	ρις
lxiv	lxv	xxxvii	ξδ	εε	λς
xc	lviii	cxviii	ι	νη	ρηη
xc	lviii	cxxxix	ι	νη	ρλθ
xcvii	ccxi	cv	ις	σλα	ρε
cx	cxix	xxx	ρια	ριθ	λ
cx	cxix	cxiv	ρια	ριθ	ριδ
cx	cxix	cxlviii	ρια	ριθ	ριη
cxii	cxix	v	ριδ	ριθ	ε
cxii	cxix	xliv	ριδ	ριθ	μδ
cxii	cxix	lxi	ριδ	ριθ	εα
cxii	cxix	lxxvi	ριδ	ριθ	ος
cxii	cxix	lxxxvii	ριδ	ριθ	πς
cxii	cxix	xc	ριδ	ριθ	ι
cxii	cxix	xclii	ριδ	ριθ	ρμδ
cxii	cxix	cliv	ριδ	ριθ	ρνδ
cxlv	xcii	xlvii	ρμς	ιθ	μς

Explicit Canon tertius.

INCIPIT CANON QUARTUS, IN QUO TRES. Δ ΚΑΝΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΣ, ΕΝ Ω ΟΙ ΤΡΕΙΣ.

MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.	MT.	Λ.	ΙΩ.
xviii	viii	xxvi	ιη	η	κς
cxvii	xxvi	xciii	ρις	κς	ιγ
cxvii	xxvi	xcv	ρις	κς	ιε
clj	lxvii	li	ρν	εζ	να
clxi	lxxvii	xxiii	ρξκ	οζ	κγ
clxi	lxxvii	liii	ρξα	οζ	νγ
cciv	cxv	xc	σδ	ριε	ια
cciv	cxv	cxxxv	σδ	ριε	ριε
ccxvi	cxix	cxviii	σις	ρκε	ρκτ
ccxvi	cxix	cxxxiii	σις	ρκε	ρλγ
ccxvi	cxix	cxxxvii	σις	ρκε	ρλς
ccxvi	cxix	cl	σις	ρκε	ρν
celxxvii	clix	xcviii	σςζ	ρνθ	ιη
celxxix	clxi	lxxii	σθθ	ρξα	σθ
celxxix	clxi	cxxi	σθθ	ρξα	ρκα
celxxxvii	clxviii	clii	σπς	ρβη	ρνθ
ccccliii	clxxiv	cvii	σ4γ	ροθ	ρς
cccxcvii	clxxviii	lxx	σ4ς	ροη	ο
cccxcix	clxxx	cliii	σλθ	ρπ	ργ
cccxcvii	clxxxviii	clxiv	τς	ρπη	ρξθ

MT.	MP	IQ.	A MATTHÆUS.	MARCUS.	JOANNES.
τκα	σα	ρπ	εεεκχι	cci	clxxx
τκα	σα	ρλθ	εεεκχι	cci	cxcii
τκγ	σγ	ρπγ	εεεκχιιι	cciii	clxxxii
τκθ	σζ	ρπε	εεεκχια	ccvii	clxxxv
τκθ	σζ	ρπζ	εεεκχιξ	ccvii	clxxxvii
τλγ	σια	σγ	εεεκχιιι	ccxi	cciii

Explicit Canon quartus.

INCIPIT CANON QUINTUS, IN QUO DUO.

MT.	A	MATTH.	LUCAS.	MT.	A.	MATTH.	LUCAS
γ	ιβ	iii	ii	ρη	ριε	cviii	cxv
ι	η	x	viii	ρι	ριη	cx	cxviii
ιθ	ια	xii	xi	ριθ	ρικς	cxix	cxvii
ις	ις	xvi	xvi	ρκε	ξθ	cxv	lxii
κς	μς	xxv	xvii	ρκζ	ρκη	cxvii	cxviii
κς	μζ	xxvi	xlviii	ρκη	ρλθ	cxviii	cxix
κη	μη	xxviii	xlix	ρκθ	ρλ	cxix	cxix
λ	μθ	xxx	clix	ρλθ	πα	cxix	lxix
λθ	ρλθ	xxxiv	clxiv	ρλθ	ρκ	cxix	cx
λς	ρξθ	xxxvi	clxii	ρλη	ρζη	cxixviii	clxviii
λη	νγ	xxxviii	liii	ρνς	νς	clvi	lvii
μ	νθ	xi	lii	ρνη	σκς	clviii	cxixvi
μα	νε	xli	lv	ρξθ	ρξα	clxii	clxi
μγ	ρκγ	xliii	clxiii	ρκε	σ	clxv	cc
μς	ρνη	xlvi	clxiii	ρκθ	ρπζ	clxxxii	clxxxvii
μζ	ρλθ	xlvii	clxxxiv	ρπθ	ρπθ	clxxxii	clxxxix
μη	ρλα	xlviii	cxci	ρπγ	ρλη	clxxxiii	cxviii
μθ	ρν	xliv	cl	ρπζ	ρλθ	clxxxvii	cxix
να	νθ	li	lix	ρλζ	σθ	cxvii	clxxxii
νγ	ρκε	liii	clxxv	σιγ	σλε	cxiii	clxxxv
νθ	νθ	liv	liv	σκα	ρπα	cxxi	clxxi
νε	ρο	lv	clxx	σκη	ρλθ	cxviii	clxxxix
νς	ξα	lvii	clxi	σλα	ροθ	cxix	clxxxix
νη	ξ	lviii	clx	σλα	σιε	cxix	cxv
ξ	ροα	lx	clxxi	σλθ	ρμθ	clxxxii	clxiii
ξα	ξθ	lxi	clxiv	σλθ	ρλς	clxxxiv	clxxxvi
ξε	ροβ	lxv	clxxxii	σλς	ρλε	clxxxvi	clxxxv
ξς	ξς	lxvi	clxvi	σλη	ρλη	clxxxvii	clxxxviii
ξη	ρε	lxviii	cv	σλη	ρμ	clxxxviii	clx
οη	ρη	lxxviii	cviii	σμ	ρμα	clx	clxi
οθ	ρια	lxxxiv	cix	σμα	ροε	clxi	clxxv
ος	ρθ	lxxxvi	cix	σνε	σθ	clv	ccii
κγ	ρμε	cxiii	clxv	σνς	σε	clvii	ccv
κε	ρξ	cxv	clx	σνζ	σιγ	clvii	clxiii
κς	ρπθ	cxvi	clxxxii	σξα	σς	clxi	ccvii
κς	ρπθ	cxvi	clxxxiv	σξθ	σθ	clxii	ccxii
ρθ	ξθ	cii	lxix	σξε	ρνς	clxv	clvii
ρθ	οα	civ	lxxi	σξς	ρνε	clxvi	clv
ρε	ρλγ	cv	clxiii	σζς	ρνη	clxvii	clviii
ρς	σγ	cvii	lxxiii	σθ	σκθ	clxx	clxxx
				σθ	σλα	clxxii	clxxx

Explicit Canon quintus.

INCIPIT CANON SEXTUS, IN QUO DUO.

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	MT.	MP.	MATTH.	MARC.
θ	γ	ix	iii	οζ	ξη	lxxvii	lxiii
σς	ζ	xvii	vii	ρ	λη	c	cxviii
κ	θ	xx	ix	ρλθ	μς	clxxxix	clx
κβ	ια	xxii	xi	ρμε	ξ	clxv	lx
μθ	ρκς	xliv	cxvii	μνηρ	ξε	clxviii	lxv

MT.	MP.	MATTH.	MARC.	A	MT.	MP.	MATTH.	MARC
ρνβ	ξη	clii	lxviii		σε	ρνβ	cclx	clii
ρνδ	οα	cliv	lxxi		σεγ	ρνγ	cclxiii	cliii
ρνε	οβ	clvii	lxxii		σοε	ρνδ	cclxxv	clvii
ρνθ	ογ	clix	lxxiii		σπεβ	ρεδ	cclxxxii	clxiv
ρε	οδ	clx	lxxvi		σπεζ	ρεζ	cclxxxvi	clxvii
ρεγ	οη	clxiii	lxxviii		σπη	ρεθ	cclxxxviii	clxix
ρεε	οκ	clxv	lxxx		ση	ροα	ccxc	clxxi
ρεθ	οδ	clxix	lxxxiv		σηβ	ροβ	ccxcii	clxxiii
ρογ	οθ	clxxiii	lxxxix		σηη	ροθ	ccxcviii	clxxix
ροε	ο	clxxx	c		τε	ροπε	cccv	clxxxv
ροθ	ορ	clxxxix	ciii		τθ	ρλ	cccx	cxc
οβ	οργ	ccii	cxiii		τια	ρλβ	cccxii	ccxii
οιδ	ορκ	ccxiv	cxv		τλ	ση	cccxix	ccviii
οιε	ορκδ	ccxv	cxxiv		τλζ	οιζ	cccxvii	ccxvii
οιδ	ορλα	ccxxiv	cxvii		τμα	οκα	cccxli	ccxli
ομζ	ορμ	ccxli	cxli		τμζ	οκς	cccxlvii	ccxxvi
ομζ	ορμβ	ccxlvii	cxliii		τυ	οκθ	cccl	ccxxix
ον	ορμε	cccl	cxlv	B				
ονβ	ορμζ	ccclii	cxlvii					
ονδ	ορμθ	cccliv	cxlix					

Explicit Canon sextus.

Z KANON EBΔOMOS, EN Q OI AYTO.

INCIPIT CANON SEPTIMUS, IN QUO DUO.

MT.	IQ.	MATTH.	JOAN.
ε	πγ	ν	lxxxiii
ιθ	ιθ	xix	xix
ιθ	λβ	xix	xxxii
ρκ	λδ	xix	xxxiv
ρκα	πβ	cxv	lxxxii
ος	οιε	clxxxv	cxv
	οα	ccvii	ci

Explicit Canon septimus.

H KANON OΓAΘOY, EN Q OI AYTO.

INCIPIT CANON OCTAVUS, IN QUO DUO.

A.	MP.	LUCAS.	MARCUS.	C	A.	MP.	LUCAS	MARCUS
κγ	ιβ	xxiii	xii		κα	εα	xcv	lxi
κε	ιδ	xxv	xiv		ρ	οε	c	lxxv
κζ	ις	xxvii	xvi		ργ	ιζ	ciii	xcvii
κζ	κη	xxvii	xxviii		ομζ	ρλς	ccxlvii	cxviii
κη	ιζ	xxviii	xvii		οοζ	οις	ccclxxvii	ccxvi
πθ	μη	lxxxv	xlviii		τλε	ολ	cccxv	ccxxx
πθ	νς	lxxxix	lvi		τλθ	ολα	cccxix	ccxxxv

Explicit Canon octavus.

Θ KANON ENNATOS, EN Q OI AYTO.

INCIPIT CANON NONUS, IN QUO DUO.

A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.	D	A.	IQ.	LUCAS.	JOANNES.
λ	οιθ	xxx	ccxix		τθ	ορβ	cccvii	clxxxii
λ	οκβ	xxx	ccxxii		τς	ορς	cccvii	clxxxvii
οεβ	οργ	cclxii	cxliii		τς	ορλ	cccvii	cxc
οεβ	ορκδ	cclxii	cxliii		ιβ	ορβ	cccxii	clxxxvii
οοδ	ορκζ	ccclxxiv	cxvii		τιβ	ορς	cccxii	clxxxvii
οοδ	οκθ	ccclxxiv	ccxxix		τιβ	ορλ	cccxii	cxc
οοδ	ολα	ccclxxiv	ccxxxi		τμ	οιγ	cccxli	ccxliii
ογ	ορπβ	cccliii	clxxxii		τμα	οιζ	cccxli	ccxvii
ογ	ορπς	cccliii	clxxxvii		τμα	οκα	cccxli	ccxli
ογ	ορλ	cccliii	cxc		τμα	οκγ	cccxli	ccxvii
					τμα	οκθ	cccxli	ccxxv

Explicit Canon nonus.

L. KANON ΔΕΚΑΤΟΣ, ΕΝ Ω ΙΔΙΩΣ ΕΚΑΣΤΟΣ ΠΕΡΙ ΤΙΝΩΝ ΕΙΡΗΚΑΣΙΝ.

CANON X, IN QUO SINGULI EVANGELISTÆ PROPRIE.

MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.	A	MATTHÆUS PROPRIE.		MATTHÆUS PROPRIE.	MATTHÆUS PROPRIE.
β	ii	οε	lxxv	ρνα	cli	σκδ	ccxxii
δ	iv	πα	lxxvi	ρνε	clv	σκζ	ccxxvii
ς	vi	πθ	lxxxix	ρξζ	clxvii	ολ	ccxxx
ιγ	xiii	ια	xci	ροα	clxxi	ολγ	ccxxliii
κδ	xxiv	ιβ	xcix	ροζ	clxxvii	ολε	ccxxlv
κς	xxvii	ρα	ci	ρπα	clxxxi	ολθ	ccxxxix
κθ	xxix	ρς	evi	ρπδ	clxxxiv	ομε	ccxlv
λγ	xxxlii	ρθ	cix	ρπς	clxxxvi	οξη	cclxviii
λε	xxxv	ριγ	cxiii	ρπη	clxxxviii	οσυ	cclxliii
λς	xxxvii	ριε	cxv	ρρα	cxci	οσυ	cclxliii
λθ	xxxix	ριη	cxviii	ρρς	cxevi	οτγ	ccclii
μδ	xlii	ρκδ	cxxiv	σ	co	οτθ	cccxix
με	xlv	ρκς	cxvii	σι	ccx	οτδ	cccxxiv
νδ	lii	ρλς	cxxxvi	οιδ	ccxii	οτζ	cccxvii
νς	lvi	ρμ	cxl	οιη	ccxviii	οτμε	cccxlv
						οτνα	cccli
						οτνε	ccclv

Explicit Canon X, in quo Matthæus proprie.

MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.	B	MARCUS PROPRIE.		MARCUS PROPRIE.	MARCUS PROPRIE.
ιβ	xix	ξδ	lxii	ι	xc	ργκ	cxliii
λα	xxxi	ο	lxx	ιβ	xcii	ρλδ	cxxxii
μγ	xliii	οδ	lxxiv	ιδ	cxiv	ρκς	clxxxvi
μς	xlvi	πα	lxxxi	ρα	ci	οιγ	ccxliii
νη	lviii	πη	lxxxviii	ρδ	civ	οιδ	ccxxiv

Explicit Canon X, in quo Marcus proprie.

LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE.		LUCAS PROPRIE.	LUCAS PROPRIE.
α	i	ρκδ	cxii	σα	cci	οιη	ccxcviii
γ	iii	ρκδ	cxxiv	ογ	cciii	οτα	ccccl
ε	v	ρλα	cxvii	οη	ccviii	οτδ	ccciv
θ	ix	ρμγ	cxliii	οι	ccx	οτς	cccvi
οη	xviii	ρμθ	cxlix	οιδ	ccxiv	οτη	cccviii
κ	xx	ρνα	cli	οκγ	ccxxiii	οτις	cccxvi
κδ	xxii	ρνδ	cliv	οκε	ccxxv	οτκ	cccxx
κθ	xxix	ρνθ	clix	οκζ	ccxxvii	οτκς	cccxxvi
λα	xxxi	ρξγ	clxiii	ολς	ccxxvii	οτλα	cccxxxi
ν	l	ρξδ	clxiv	ονδ	cclii	οτλδ	cccxxxiiv
να	li	ρξς	clxvi	ονς	cclvi	οτλθ	cccxxxix
ξς	lxvii	ροδ	clxxiv	ονθ	cclix	οτμδ	cccxliv
ζη	lxviii	ρος	clxxvi	οξδ	cclxiv		
οδ	lxxii	ροη	clxxviii	οσα	ccclxxi		
οε	lxxv	ροη	clxxx	οογ	ccclxxiii		
ρδ	civ	ρογ	clxxxiii	οος	ccclxxvi		
ρς	cvii	ροη	clxxxviii	οοη	ccclxxviii		
ρζ	cviii	ρλ	cxv	οοη	ccclxxviii		
ριγ	cxliii	ρλδ	cxvii	οοη	ccclxxviii		
ρις	cxvii	ρλς	cxvii	οοη	ccclxxviii		

Explicit Canon X, in quo Lucas proprie.

JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.	D	JOANNES PROPRIE.		JOANNES PROPRIE.	JOANNES PROPRIE.
δ	iv	κθ	xxix	νδ	liv	οε	lxxv
ζ	vii	λα	xxxi	νς	lvi	οη	lxxvlii
θ	ix	λγ	xxxliii	νη	lviii	οπ	lxxx
ια	xi	λς	xxxvi	ξ	lx	οπα	lxxxii
ιγ	xiii	λθ	xxxix	ξδ	lxii	οπδ	lxxxiv
ις	xvi	μα	xli	ξδ	lxiv	οπς	lxxxvi
οη	xviii	μγ	xliii	ξς	lxvi	οπθ	lxxxix
κδ	xxii	με	xlv	ζη	lxviii	ιβ	xcii
κθ	xxix	ν	l	οα	lxxi	ιβ	xciv
κς	xxvii	νδ	lii	ογ	lxxliii	ιβς	xcvii

IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES A PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.	IQ.	JOANNES PROPRIE.
ιθ	xcix	ρλδ	cxxxiv	ρξε	clxv	σζ	ccvii
ρθ	cii	ρλς	cxxxvi	ρξς	clxvii	σι	ccx
ρδ	civ	ρλη	cxxxviii	ρξθ	clxix	σιθ	ccxii
ρς	cvi	ρμ	cxl	ρσα	clxxi	σιδ	ccxiv
ρη	cviii	ρμγ	cxliii	ρογ	clxxiii	σις	ccxvi
ρϵ	cx	ρμδ	cxliv	ροζ	clxxvii	σιη	ccxviii
ριβ	cxii	ρμε	cxlv	ροθ	clxxix	σικ	ccxx
ριε	cxv	ρμζ	cxlvii	ρπα	clxxxi	σιδ	ccxxiv
ρις	cxvii	ρμθ	cxlix	ρπθ	clxxxix	σις	ccxxvi
ριθ	cxix	ρνα	cli	ρρα	cxci	σιη	ccxxviii
ρxy	cxliii	ρνγ	cliii	ρργ	cxcliii	σιλ	ccxxxi
ρxe	cxlv	ρνε	clv	ρρε	cxclv	σιθ	ccxxxii
ρxς	cxlvii	ρνζ	clvii	σ	cc		
ρλ	cxlix	ρνθ	clix	σθ	ccii		
ρλθ	cxliii	ρξγ	clxiii	σε	ccv		

Explicit Canon X, in quo Joannes proprie.

INDEX ANALYTICUS

AD LIBROS

DE DEMONSTRATIONE EVANGELICA ET CONTRA HEROCLEM.

Revocatur Lector ad numeros typis crassioribus expressos.

A

Abraham ejusque majores qua ratione justitiam sibi acquisierint coram Deo. 9. Abraham ejusque majores qua ratione evaserint justi et accepti coram Deo. 10. Abraham quomodo præcepta et mandata et cæremonias, et quæ in legibus posita sunt Dei, ante Mosi constitutionem servaverit. 15. Abraham Deus respondens, duo promissit de iis qui ab illo erant orituri. 75.

Achilli umbra Apollonio visa et quomodo. 528.

Adolescentulas tympanistras quas Psalmista mystice appellet. 441.

Adoratio corporalis Judæorum ex Lege Mosi, rejicitur, spiritali introducta in omnes gentes adoratione per Christum. 83. Adorationis honorem soli Deo tribuere Christus edocuit. 107.

Adventus et regni Christi renovatio, et vocatio omnium gentium, quæ in eo facta est, declaratur. 54. Adventus Christi declaratio. 52. Adventus Christi duplex, utriusque quanta sit disparitas declaratur. 576. Adventus Christi ad homines, quisquam fuerit modus. 508. Adventus Christi cur ad ipsa extrema tempora post longum multumque ævum sit prorogatus. 563. Adventus Domini tempus quæ signa ex prophetica prænuntiatione declarent, ostenditur. 404. Adventus Domini ad homines ostenditur. 258. Adventus Domini in terra, regnumque ejus inter gentes et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum comprobatur. 260. Adventus Christi in carnem luculenter Mosi vaticinio designatur. 171. Adventum Christi spectantia prophetarum oracula, cur alia quidem obscurius, alia autem apertius inveniantur. 3. Adventum Christi quo tempore futurum patriarcha prædixerit. 95. Adventum Christi qualiter expletis lxx hebdomadibus Daniel propheta prædixerit. 581. Adventum Christi primum olim præteritis duobus potissimum signis colligitur. 509. Adventu secundo Christi futura, Judæi falso referunt ad primum. 190. Adventu Christi Judæis rejectis gentes esse adoptandas filiorum loco ostenditur. 271.

Ægiæ Ciliciæ oppidum ubi Apollonius Æsculario sacrificavit. 512.

Ægyptii omnium nationum superstitionissimi primique erroris, quo simulacra colerentur, portas aperuerunt. 225.

Emulatio et invidia non paucos in extremas calamitates præcipitarunt. 1.

Æsculapius Apollonium aqua intercute laborantem sanavit. 520.

Agnus Dei cur Christus sit dictus. 462.

Agricultura nondum inventa homines glandibus vescabantur. 15.

Amasis Ægyptiorum rex per metempsychosin in canem transformatus adolescentem momordit, eumque sanavit Apollonius. 535. Lex Mosaiica uni Judæicæ genti accommodari poterat, et huic ipsi propriam terram incolenti duntaxat: quodque Idcirco altero propheta alteraque lege opus fuerit. 1.

Angeli naturam quoties Scriptura sacra vult significare, neque Deum, neque Dominum, sed absque ulla obscuritate angelum nominat. 258. Angelos Deus hominibus cætu tutores ac curatores præfecit. 156. Angelos cognoscere et venerari, soli vero Deo adorationis honorem tribuere, Christus edocuit. 106.

Angelica natura non fuit, quæ Mosi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit. 240.

Anima una, unaque vis rationalis plurimarum pariter rerum est opifex. 151. Anima omnis carnis, quomodo sanguis ejus esse dicatur. 35. Animam hominis immortalem esse ac nulla in parte brutis animantibus similem probatur. 106. Animam sapientis cædi aut puniri, dum corpus illius torquetur, dicere merito nemo potest. 169.

Animalia diis sacrificare atque offerre cur quidam Græcorum, id est gentium nefas duxerint. 54. Animalia cur prisci illi patres pro delictis Deo obtulerint. 55.

Annuli planetarii dono dati ab Iarcha Apollonio. 526.

Anthropophagi, pygmæi et Sciopodes apud Indos Apollonio visi. 533.

Antisthenes officiosus adolescens Apollonio scæse adjuvare parans, deterretur. 529.

Antithesis novæ veterisque legis. 3.

Apollonius Ægis Ciliciæ oppido Æsculapin deorum humanissimo sacrificavit. 512. Apollonius Tyaneus nullum inter philosophos, nedum inter mediocres ac usitatæ probitatis viros locum habuit, multo niuis Salvatore Jesu Christo conferendus. 514. Apollonius in Æsculapii templo cultus. 517. Apollonius ab Epicurea secta non penitus abhorruit. 518. Apollonius annos quatuordecim natus a parente suo. Tarsos deductus est ad Euthydemum rhetorem. 518. Apollonius, si fabulosus credimus Philostrato, etiam brutarum animantium voces intelligebat. 518. Apollonius

cum in via moribundam læenam catulis simul octo juxta porrectis offendisset, illico temporis spatium coniecit, quo sibi apud Persas commorandum esset, 518. Apollonius quibus verbis Bardanem Babyloniorum regem est aggressus, 519. Apollonius pulchritudinis suæ nefarium amatorem graviter objurgatum repulit, 520. Apollonius Pythagoreorum ad instar lustro semper tacuit, 521. Apollonius interprete nititur per quem Pharaonem Indiæ regem alloqueretur, 521. Apollonius Ægyptiæ navis gubernatorem se fuisse aliquando Iarchæ commemorat, contra vero Iarchas ait animam suam fuisse aliquando regiæ fortunæ corpus indutum, 523. Apollonius dæmonem ex adolescente lascivo pepulit, 550. Apollonius Eleusiniis sacris initiaturus a sacerdote Cereris prohibitus fuit et quare, 550. Apollonius Romæ velut inhonestus circulator carmina Neronis venali voce decantavit, 550. Apollonius, ut asserit Philostratus, ex pura actenui quatebatur diæta pestem Ephesinis imminem præsentit, et grassantem sedavit, 554. Apollonius ideo divinandi artem callere minime poterat, quia de rebus etiam levissimis quandoque interrogatus dubius hærebat, 554. Apollonius Insolenter et superbe de se loquitur, 555. Apollonius veste cæteris mortalibus non communi usus est, 555. Apollonius noctu in agrum profectus, Arcadem ibi puerum in frusta discepit, 555. Apollonius Romæ in vincula coniectus, 555. Apollonius coram Domitiano loquens evanuit e conspectu omnium astantium, 556.

Apollonius de Parcarum potentia disputavit apud Iones, 558. Apollonius de Parcarum decreto ita concludit: cui fatis decretum est architecto esse, vel si manus ambas truncetur, evadet in architectum, 558. Apollonius vinculis expeditus Roma Lebadiam petiit, 510. Apollonius Tyaneus sub Nerone imperatore floruit, 512. Apollonius ubi mortuus, incertum, 544. Apollonius cum templum ingressus esset, valvis repente ocellis disparuit, nec usquam unquam visus est, ibique, ut fabulatur Philostratus, auditæ virginum voces in hunc modum, Veni, veni in cælum, veni, 544. Apollonii comites Maximus Ægiensis et Damis philosophus, et Philostratus Atheniensis, 512. Apollonii verba quibus Davidem est congressus, et in societatem ejus se ascivit, 517. Apollonii matricygni proobstetricibus adfuerit, 517. Apollonii mater gravida ante oculos suos Protei speciem videre sibi visa est, 517. Apollonii condiscipuli sub Euthydemone Platonis et Chrysippi sectatores, 518. Apollonii mortis aut sepulcri nullum usquam unquam vestigium apparuit, 518. Apollonii in litterarum studiis profectus, felicis memoriæ vis, linguæ Atticæ usus, 518. Apollonii ridicula divinatio, 518. Apollonii detecta coram Phraorte Indorum rege in Græciæ imperitia, 522. Apollonii ridiculum in lite contestata iudicium, 522. Apollonii stulta ad Iarcham interrogata, 523. Apollonii responsum coram Domitiano de prædicatione pestilentiæ, 527. Apollonii ignorantia detegitur, 528. Apollonii coram Domitiano et Vespasiano contra Euphratem cui paulo ante conjunctissimus fuerat, convicia, 552. Apollonii crus pedicis solum, magice, 556, 557. Apollonii verba ad Domitianum eum magiæ incusantem, 557. Apollonii arrogantissima vox, 558. Apollonii quibuscum familiaritas et conversatio, 540. Apollonii invocato nomini multi hodieque magicas inesse virtutes experiuntur, 544. Apollonio a Perside in Indiam proficiscenti Empusæ occurrit, 521. Apollonio ad Brachmanas proficiscenti occurrit mulier colore spectabilis, a summo nimirum vertice illum tenuis abscens, reliquum verbo corpus nigerrima, 523. Apollonium quicumque supra philosophum esse locutum asseruerit, næ ille tanquam asinus leonina pelle indutus reclamabit, neque aliud plane quam civitatum spectabilis circulator et clamorosus sophista apparebit, 515. Apollonium ab obitu puelam Romæ defunctam revocasse, præterquam quod Philostrato videtur incredibile, videtur etiam falsum, 550.

Apostoli Christi cur principes Nephthalim prophetica voce dicantur, 441. Apostoli qualiter electi sint et gentes vocatæ, 48. Apostolorum et discipulorum Christi electio sermone propheticæ adumbrata, 79.

Arabes ex cygnis avibusque ceteris divinationem ut ex oraculis colligunt cor aut hepar draconum depasti, 318.

Aristobolo dum esset in oppido Hierichunte, ibique naret, vi interim sub aqua delatato, Herodes necem est machinatus, 398.

Asamonæum quale apud Judæos genus fuerit, 398.

Ascensus ei qui prius descenderat, ac deinceps vocatio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ, declaratur, 259.

Assyrius quid interpretatum significet, 322. Assyriorum nomine quocunque per singula tempora gentibus impositum regnum, in litteris sacris exprimitur, 322.

B

Barachias quid interpretatum significet, 532.

Bardanes Babyloniorum rex Apollonii tempore, 519. Benedictio Dei quomodo proventura fuerat in omnes gentes, in eo semine quod progressurum erat de sobole Isaac, 45.

Beneficium quo per Christum afficiendæ sunt omnes gentes, declaratio, 51.

Bethlehem Christum nascenturum testimonii prophetarum convincitur, 511. Bethlehem natalem Christi locum fore Psalmi auctoritate probatur, 542.

Bonum nulla rei cuiusquam aliquando subdit invidia, 216.

Bonum nomine Scriptura Ecclesiæ prælatos appellare consuevit, 71.

Brachmanum magister Iarchas, 523.

Brachmanum circus publicus, in eoque sedilia suo ordine disposita, 525, 524.

C

Cælibem vitam cur ducere deceat Ecclesiæ rectores atque pastores, 32.

Canticum, novum gentibus prophetæ testimonio cantandum quale sit, 263.

Cælum ipsum et sol et luna ac reliqua sidera suapte natura corruptioni et solutioni obnoxia sunt, quamvis dissolvenda non sint, propterea quod noluit ille qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Cognitio Dei universi solis Hebræis antiquitus prodita fuit, quæ Christo seipsum exhibente perciperetur, 124.

Consecratos Deo cur Moses legibus suis unguento comparato ungi præceperit, 172.

Conversio totius mundi ad fidem ac unius Dei legitimam religionem per illitteratos ac agrestes homines, miraculum est omnem fidem superans, 135.

Convivium Apollinii et Iarchæ, et in eo mira, 524.

Cornu nomine divinæ litteræ regnum appellant, 191.

Corpus Christi mortuum qua virtute revixerit, 170. Corpus Christi luceræ comparatur, 188.

Correctionem orbi terræ adventus Christi in carnem attulit, 47.

Corruptioni et solutioni obnoxia esse omnia cælestia corpora suapte natura quamvis dissolvenda non sint, eo quod noluit qui ea composuit, ex Platonis sententia, 106.

Christus agnus Dei qui factus et peccatum et execratio, 38. Christus cum tam grandis sit, dilectus videlicet Deus et Rex scripturæ testimonii appellatur, qui fieri potuit ut inimicos haberet et quinam sint isti inimici, 218. Christus nominatim de semine David surgens qui coram David nominatur, qui Judæos confundit inimicos, qui sanctificationem Patris renovat, 188. Christus nominatim respectus; atque omnia proba passurus describitur, 137. Christus qualiter Mosi sit conferendus, 5. Christus secundum quam naturam sacerdos in æternum dicatur in Psalmo, 177. Christus quomodo dicatur peccata nostra sua fecisse et nostras iniquitates tulisse, 467. Christus unicus ille propheta fuisse probatur quem Moses Judæis de fratribus eorum suscitandum prædixerat, 91. Christus Dei a prima constitutione universi occulta quædam, ignotaque ratione religiosus, Deoque gratis animis præsidet, 154. Christus qua ratione dictus sit lapis angularis, 27. Christus super pullo sedens Hierosolymam ingressurus oraculo ostenditur, 455. Christus nominatim Dominum Patrem et protectorem adeptus, declaratur, 185. Christus unicus ille propheta fuit, quem Dens Mosi similem fore promiserat, 445. Christus tribus duntaxat annis cum semisso quod quidem tempus est hebdomadis unius dimidium, prædicavit, et miraculorum gloria in terris claruit, 400. Christus cur prophetæ vaticinio Deus absconditus dicitur, 226. Christus unicus ille fuit propheta, quem sibi similem fore Moses prædixerat, 27. Christus diabolici tentationem in deserto cur perpessus fuerit, 434. Christus nominatim a Deo Patre exaltatur, 191. Christus salutare se mundo per corpus cœlestis instrumentum quoddam ostendit, haud aliter quam musicus per lyram quam sit doctus declarat, 168. Christus qua ratione dicatur sacerdos secundum ordinem Melchisedech, 225. Christus cur maxime agrestibus ac ignobilibus ad novam doctrinam disseminandam ministris uti voluerit, 156. Christus nominatim ab Judæis circumvenitur et a gentibus agnosceltur, 190. Christus nullis armis instructa acie, sed veritate, mansuetudine et justitia innumerales sibi populos subjugavit, 218. Christus cur impiis inevitabilis

poenas descriperit : iustis vero æternam a Deo vitam promitti docuerit, 106. Christus Josephi testimonio commendatur. Christus vocationi omnium gentium, tum facilem, tum accomodatam legem imposuit, 124. Christus nominatim domum fidelem a Patre accipit Ecclesiam suam et sacerdotem fidelem in omne tempus qui Ecclesie suæ cum Dei cognitione præsit, 444. Christus nominatim a Patre Deo servatur, et christos suos servat, 191. Christus cur Nazaræus sit dictus, 349. Christus cur Agnus Dei dicatur, 462. Christus a seductoris nota asseritur, 107. Christus cur in omni vita sua Mosaicam legem servaverit, quam fuerat absoluturus, 24. Christus qua ratione dicatur pro nobis peccatum factus, 467. Christus cur pastor et dux sit dictus, 343.

Christus qua tribu ac quo tempore incarnandus esset propheta evidentiore ostenditur, 5. Christus nominatim quæcunque postulet a Patre impetrare ostenditur, 182. Christus nominatim a Deo nominatur et ab omnibus agnoscitur, Judæorum vero gentem repudiat, 186. Christus qua ratione legem Mosi et Prophetas qui post Moysen fuerunt, cognoscatur coæplevisse, 28. Christi nomen quid in litteris sacris significet, 171. Christus nominatim tutorem sibi Deum ascribens convincitur, 183. Christi adventu extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, intertum fore probatur, 404. Christi adventus in carnem luculenter Mosis vaticinio designatur, 5. Christi admirabiles res gestas narrantis discipulis, non credentium obstinatio retunditur, 109. Christi divinitatem et humanitatem psalmi secundi vaticinio declaratur efficacissima ratione ostenditur, 182. Christi in Ægyptum profectio a nemine juste accusari potest, 126. Christi divinitas quibus argumentis queat probari, 134. Christi divinam naturam nihil detrimenti passam corporis humani assumptione, aptissima radiorum solis comparatione declaratur, 167. Christi in Ægyptum et secundum verba et secundum sententiam adventus corporalis prædictus, omnino in ejus adventu convertenda gentium superstitione declaratur, 421. Christi fides quomodo propagata, 513. Christo unico convenit gratiam hominibus universis annuntiatam communicare, 3. Christo qualia vocabula tribuat Scriptura secundum divinitatem et qualia secundum humanitatem, 462. Christum Dei verum, quemadmodum divina quadam virtute et præstantiore quam natura hominis fert, existere Hebraica ratio docet, 176.

Christum venturum in humanitatem divinitus inspirati prophetæ a sæculo vetustatis Hebraicæ prædixerunt, 513. Christum Deus ipse universi Solem justitiæ vocat, 254. Christum Dei Verbum Moses modo Deum ac Dominum, modo angelum Dei appellat, 10. Christum priscis illis patribus non minus cogitum fuisse quam nobis sacram litterarum testimonio comprobatur, 16. Christum Dei seductorem fuisse existimantium impietas retunditur, 102. Christum a Juda prodendum testimonio prophætico declaratur, 441. Christum Psalmista bis Dominum evidenter confirmat, 219. Christum Hebræorum prophetarum oraculis prænuntiatum ostenditur, 89. Christum omnipotens Deus et Angelum testamenti vocat et Dominum, 253. Christo adveniente gentium fore congregationem omniumque hominum agnitionem Dei et modum unum pietatis, et quod Æthiopes sacrificia illi offerent, 50. Christo veniente extremorum terræ et cunctarum gentium conversionem ad Deum, generationemque venturam et populum qui nascetur justitiam ejus accepturum, demonstratur, 46. Christos appellatos fuisse eos qui ante Moysen familiares Dei fuerunt, sicut nos Christianos, ostenditur, 12.

Christianismi quæ vera sit ratio, 24. Christianismum amplextantium vita in duas species est divisa, 29.

Christianorum vivendi ratio quomodo queat comparari cum eo vivendi instituto, quod Abraham, ejusque majores servarunt, 9. Christianorum appellationem unde sint gentes sortitæ, 59. Christianorum novum nomen in toto terrarum orbe laudibus et favore celebrandum ostenditur, 81.

Creaturæ universæ naturales termini circumscribuntur, 315.

Cultum divinum profitentium triplex est ordo, 22. Cultu divino occupatos ab uxorum deinceps commercio continere seipsos decet, 55.

D

Dæmones malos ac omnis malitiæ auctores gentium auguriis atque oraculis præfuisse ostenditur, 205. Dæmones malos oraculis ac responsis gentibus sæpenumero imposuisse multariam vincitur, 203. Dæmonum vexatio-

nem abigere ipso Jesu nomine et paucissimis precibus, Christianæ est consuetudinis, 135.

Damis perægret ex Assyria cum Apollonio proficiscitur, exindeque primum alter altero uti familiariter cæpit, 513. Damis philosophus Apollonii consors, 512. Damis philosophus inde Apollonium aliquid extra hominem esse putavit eo quod ipse se in carcere detentum pedicis sua sponte exsolverit, 517.

David regni successorem de suo semine non habuit a tempore captivitatis Babylonicæ usque ad adventum Christi, 539. Davidicæ stirpis ne totos quidem quingentos annos totius Judaicæ gentis regnum obtinere potuerunt, 563.

Demetrius Apollonium dehortatur Romam regredi, quem respuit, 555.

Deus de cælo descendens, qui gentium quæ prius illum non cognoscebant dux exstitit, et a Judaica gente seipsum est aversatus probatur, 268. Deum esse in Deo, quemadmodum uos Patrem in Filio et Filium in Patre glorificamus, Isaïas probatur testimonio, 223. Deus puro silentio parisque de ipso cogitationibus est colendus ex Porphyrii sententia, 205. Deus manifeste ad homines venturus et omne hominum genus ad se revocaturus declaratur, 261. Dei summi non plures filii, sed unus solus de Deo Deus jure prædicatur, 147.

Deum unum esse qui olim a Judæis cognoscebatur et quem nunc fideles venerantur et colunt prophetis vaticiniis declaratur, 18. Deum ipsi Israel visibilem esse divina Scriptura probatur, quæ ipsum Dei Verbum significat, 244. Deum nemo vidit unquam, 244. Deum in terra videndum Christi ad homines adventu probatur, 262. Deum Patrem cum altero communicantem de hominis officio Moses non ignoravit, 252.

Desolationis metropolis Judæorum significatio, 55.

Dextera sinistris sunt valentiora, 453.

Diabolus quibus blanditiis et occultis machinationibus homines a Deo avertere et in peccato protrudere molitur, ostenditur, 459. Diaboli cur a latere Christi casuri et non a sinistro (quod utique ex loco Psalmi latus significat) perhibeantur, 457. Diaboli tentationem in deserto cur Christus perpeusus fuerit, 454.

Discipulis Christi admirabiles illius res gestas narrantis non credentium obstinatio refellitur, 109. Discipulorum consuetudo omnium evidentiissime probat qualis sit quicunque aliquid profiteretur, 127.

Dispersio Judæorum in omnes gentes prædicatur, 56.

Divina natura quando sit oleo comparata et quando unguento, 174.

Divina Filii Dei incorporeæque natura detrimenti nihil accepit, nec seipsa deterior facta est corpus assumens, 198.

Divinitatem Christi quibus argumentis colligere liceat, 194.

Divinum cultum profitentium tres sunt ordines, 22.

Dolii duo ex quibus Brachmaeus vicinis suis ventos ac pluviam immittunt, 516.

Domitiani aerea statua ad Meletem fluvium sita, 540.

Domitiano Romanorum imperatori Apollonius larcham et Phraortem tanquam solos hominum dignos qui dii vocentur deprædicat, 531.

E

Ebioneorum qualis fuerit inter Judæos secta, 516.

Ecclesie Dei per gratiam Christi collata est quædam cognitio de Patre et Filio, 61. Ecclesie gentium olim desertæ quanta bona Deus promiserit, 58. Ecclesie persecutores perdendos esse testimoniis prophetarum explicatur, 82. Ecclesie verbiq; Dei et legis progressio ac cunctarum gentium vocatio describitur, 55. Ecclesiam unam esse, eandemque domum Dei ostenditur, 186. Ecclesiam contumelias et probra propter Christum passuram, ostenditur, 187.

Ecclesiasticus auctor Salomoni, 4.

Eclipsis solis qualis ac quanta in ipsa Domini morte fuerit, 485.

Emmanuel quid interpretatum significet, 316.

Empedocles, Democritus et Pythagoras cum magia conversati, 540.

Empusa seu lamia demon est muliebri forma indutus, 550.

Ephrata eadem est quæ et Bethlehem, 317.
 Eucharistiæ sacramentum quorum sit prophetarum oraculis pronuntiatum, 38.
 Euphrates philosophus primus Apollonium Tyaneum magiæ accusavit, 550.
 Euthydemus Phœnix præstantissimus rhetor et Apollonii præceptor, 518.
 Euxenus Heracliensis in Ponto Epicureus Apollonii præceptor, 519.
 Evangelicam doctrinam cur per agrestes et ignobiles homines Christus voluerit disseminari, 153. Evangelii mentionem in ipso Christo prophetas assumpsisse probatur, 88. Evangelica prædicatione cur tonitruum nomine a prophetis appellatur, 188. Evangelica lex quot calculis redundet super legem Mosaicam, 25. Evangelicæ disciplinæ instituta, quam pulchre nobis beati Job vita expresserit, 15.
 Eversio gentis Judæorum prophetæ vaticinio præsignata ostenditur, 250

F

Familiares Dei qui ante Moysen fuerunt olim Christus appellatos fuisse, sicut nos Christianos ostenditur, 12.
 Fati necessitas oppugnatur, 541 et seqq.

Filius Dei quemadmodum ante omnem creaturam fuisse dicitur, 148. Filius Dei in ea natura, quæ nec lædi, nec pati potest, quæque incorporea est, permansit etiam quo tempore factus est homo, 169. Filius Dei est velut instrumentum quoddam animatum ac vivens, per quod Deus Pater omnia creavit atque conservat, 149. Filius Dei alius quidam est secundum efficientiam, non per seipsum utique essentiam nactus, 147. Filius Dei mortali quidem vim divinam suppeditans, a mortali vero ipse non contra in partem aut communitatem est adductus, 169. Filius Dei tanquam homo corpus sepeliendum reliquit, a quo tanquam Deus discessit, 166. Filius Dei cur Verbum Dei sit dictus, 229. Filius Dei cur imago Patris dicatur, 147. Filius Dei cur mori ac rursus tertia die resurgere voluerit, 167. Filius Dei quemadmodum renovato homine omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit, 111. Filius Dei unigenitus quomodo in Patre et a Patre esse dicatur, 107. Filius Dei unicus quemadmodum necessario ad homines transit, 161. Filius Dei quomodo inter homines egerit, 166. Filius Dei quatenus Jesus et Christus dictus sit, nec non per quas prophetias nominatus est aut denuntiatus, 171.

Filius Dei ab æterno paternæ divinitatis plenitudinem non a seipso possessam vel a Patre separatam nec sine principio illam et ingeneratam deitatem habet, 61. Filius Dei divinitatem e paternâ participatione veluti de jugi puteo propagatam cum plenitudine accepit, 62. Filii Dei generatio æterna non solum a nullis hominibus, sed ab illis quidem potestatibus quæ ultra omnem naturam evaserint, potest comprehendi, 216. Filii Dei natura nullam maculam ab humanis traxit affectionibus, quemadmodum nec dum lyra pulsatur, aut nervi convelluntur, pati verisimile est eum, qui ita præludivit, 169. Filium Dei esse æternum Patris sacerdotem et supremi fidei confessorem, David testatur, 217. Filium Dei prophetice scriptis Christum nominatum ante denuntiatum ostenditur, 182. Filium Dei ante mundi constitutionem a Patre genitum David cognovit, 221. Filium Dei quam ob rem incarnari conveniebat, Filium Dei patriarcha Jacob et Deum et angelum Dei supremum nuncupavit, 234. Filium Dei in forma hominis patriarchæ apparuisse, convincitur, 236. Filium Dei cur genitum theologiæ loquentia oracula pronuntiant, 14. Filium Dei usque ad eos qui antiquitus mortui erant leges humanitatis vocabant, 166.

Flagellorum nomine ipsorum dæmonum efficaciam divinis litteris insinuatur, 456.

Foliorum præstigiosa inscriptione Christiano uti non licet, 127.

Fontes Israel, oracula sunt Dei, unde nunc quoque irrigantur Ecclesiæ, 441.

Fornax cur dicta sit domus Domini, 481.

Fortis sensus nisi Christum dereliquisset nunquam esset cruci affixus, 494.

G

Galilæam quomodo Christus sua prædicatione illustraverit, 458.

Galilæam quanta lætitia adventu suo Christus affecerit, 440.

Galilæam gentium cur Christus doctrina sua atque miraculis plurimum sit dignatus, 440.

Galli cantus, ut solet, dæmonum umbras fugat, 529.

Generatio Filii Dei æterna non solum a nullis hominibus, sed ne ab ullis quidem potestatibus, quæ ultra omnem naturam evaserint, potest comprehendi, 216. Generationis æternæ qua Filius Dei extra omnem privationem, diminutionem, sectionem aut divisionem a Deo Patre ab æterno est genitus, aptissima similitudo ab odore ex fragranti corpore in omne quod extrinsecus ambit sese diffundente, 148 et 149.

Gentes Filii Dei a Patre cœlesti hæreditatem accepit Scripturæ testimonio, 49.

Gentes justitiam cognituras venturumque ipsum judicem universi ostenditur, 263. Gentes sola cœli sidera e-lumina colentes seorsum quibusdam angelis assignatæ sunt, 137. Gentes plurimas, earumque collectiones, quæ ex Jacob constituentur, fore, quamvis sola Judæica gens ab eo profecta sit, 46. Gentes terræ quomodo in modum similem appellationis Abraham per Christum fuerant benedicendæ, 45. Gentibus exteriori prophetæ Judæorum antevenientes meliora quam ipsis Judæis nuntiarunt, 41. Gentibus pietatis pariter et iustitiæ promissio et Dei regnum in gentes ostenditur, 46. Gentium conversio a simulacrorum cultu ad Deum universi ostenditur, 51. Gentium quanta sit futura sub adventum Christi lætitia ostenditur, 46. Gentium quanta fuerit per adventum Christi secundum Deum lætitia, 46. Gentium universarum unius et veri Dei et in spiritu adorationis et celebrati-tis solemnitas agnitio ostenditur, 47. Gentium vocationis declaratio, ex prophetarum oraculis, 48. Gentium quæ fuerit per adventum Christi futura in Deum pietas declaratur, 50. Gentium per Christum vocatio, 51.

Gymnosophistas cum adiret Apollonius camelo in-ventus una cum comitatu ulmus eum allocuta est, 533.

H

Hebræorum cum XII tribus essent, qui factum sit ut a nulla alia, nisi ab una ipsius Juda gentis etiam nunc appellatio usurpari, 172. Hebræi naturam divinam variis appellationibus significant, 391.

Herodes Aristobolo pontifici, dum esset in oppido Hiericunthe, ibique nataret vi interim sub aqua detento, necem esse machinatus, 398. Herodes primus ex alieno genere Judæis præfuit, 397. Herodes Mariamnam Aristoboli pontificis sororem duxit uxorem, qui sibi Judæorum captaret benevolentiam, 397. Herodes cujus tempore Christus nascebatur, unde originem traxerit, 391. Herode regnante omnia quæ in suis legibus Moses sanxerat, unctio videlicet et iudicium, sublata probantur, 397.

Hierocles comparavit Apollonium Tyaneum Salvatorem nostro Jesu Christo, 511. Hierocles Christianos arguit quod ob paucula, ut ei videtur, prodigia Jesum Deum prædicent, ipse vero Apollonium ob patrata miracula non Deum sed Deo gratum hominem esse confirmat, 512. Hierocles divum Petrum et Paulum mendacis, imperitiæ et imposturæ accusat, 512. Hierocles audacissime præponit Philostratum sacris evangelicis, 523. Hierocles blasphemia in Christum verba, 512.

Hominibus salvandis, Christus animam suam volens percussit, cum illi jus et potestatem nemo haberet, 496. Homines qua arte ac dolo avertere atque in peccata protrudere molliatur ostenditur, 160. Homines antiquissimis temporibus sola cœlestia lumina attendebant, nullam simulacrorum cognitionem habentes, 160. Hominibus Deus angelos seu tutores ac curatores præfecit, 162. Hominum genus a quo primum deceptum in præsentis vitæ miseriis prolapsum sit, ostenditur, 161.

Humanum genus a quadam potestate Dei inimica seductum probatur, 161.

Hyracanum, qui ultimus ex successione ac serie pontificum Judæis præfuit, Herodes necatum sustulit e medio, 574.

I

Iarchas Brachmanum magister ubi primum vidit Apollonium, nominatim illum Græce salutavit, petiitque reiki sibi epistolam quam a Phraorte sibi perferendam acceperat, etc., 524. Iarchæ Brachmanis miracula, 526.

Idololatricæ Ægyptii primi auctores exstiterunt, 228.
 Imago Dei Patris cur Filius dicatur, 150.
 Incensis et fumigationibus ad abundantem fragrantiam, ut singulis diebus sacerdotes uterentur in templo, cur Moses legibus sanxerit, 171.
 Incredulitas Judæorum erga Deum ostenditur, 56.
 Inimici Christi qui sint censendi, 218.
 Iniquitates nostras qua ratione dicatur Christus tulisse, 467.
 Inscriptionibus præstigiosis quorundam foliorum Christiano uti non licet, 127.
 Israel quid interpretatum significet, 236.

J

Jacob patriarcha quo tempore Christum futurum prædixerit, 95. Jacob patriarchæ Filium Dei in forma hominis apparuisse convincitur, 234, 235.
 Jesus filius Josedech sacerdos magnus imaginem ac figuram gessit Salvatoris nostri, quod quæ jam tum invaluerat, humanarum animarum servitum ad Deum converterit, 196. Jesu nomine ac purissimis precibus dæmonum vexationem profligant, Christianæ est consuetudinis, 132. Jesu nomine ante Mosem nemo fuisse visus reperitur, 196.
 Joannes apostolus cur seipsum in suo etiam Evangelio atque Epistolis proprio nomine non exprimat, 120.
 Joannes Baptista cur Judæis interrogantibus prophetam se esse negaverit, 445. Joannes Baptista quibus tandem rebus insigniter gestis, homines in sui admirationem ab ipsis uribus in desertum attraxerit, adeo ut baptismum pœnitentiæ prædicantem profligant, 430. Joannes Baptista cur non in ipsa Hierusalem, sed in deserto suggestum sibi ad prædicandum elegerit, 429.
 Job duabus ætaliibus antiquior fuit Mose, 14. Job insignis pietatis erga Deum imitandum exemplum, 10. Job vita quam pulchre nobis evangelicæ disciplinæ instituta expresserit, 11.

Josedecim quid interpretatum significet, 358.
 Josephi de Christo laudabile testimonium, 124.
 Judæi proditoris adversus Christum machinatio sacrilega prophetica voce prædicta probatur, 461.
 Judæi hactenus sub Mosaica lege literalis sensu degentes in ipsius Mosi execrationem sunt relapsi, 28. Judæi ob impias contra Deum injurias arguuntur, 58. Judæi primi omnium Dei cognitionem et confessionem susceperunt, 61. Judæorum vivendi institutum cur Christiani recusent quorum tamen oracula accipiunt, 7. Judæorum bellici apparatus perniciem gentiumque pax et regnum Domini usque ad terminos orbis terræ propagandum ostenditur, 55. Judæorum rejectio et adoptio gentium loco eorum vaticinio designatur, 16. Judæorum regno deficiente gentium de Christo expectationem instituisse certissimo vaticinio demonstratur, 565. Judæorum in omnem gentem dispersio prædicitur, 54. Judæos unum duntaxat Christi adventum falso expectare efficacissima ratione convincitur, 436, 437.

Judaicæ gentis impietas accusatur et prædicantur mala, quæ post Christi adventum invasura erant eos, 54. Judaicæ gentis adversus Christum magnam fore incredulitatem prophetica voce declaratur, 454. Judaicæ gentis eversio prophetica voce prænuntiata ostenditur, 250. Judaicæ genti imperarunt quingentis annis post reditum de captivitate Babylonica pontifices, 366 et 371. Judaicarum urbium desolatio describitur, 57. Judæis Christum triginta argenteis venundandum prophetico testimonio comprobatur, 478.

Justitiam qua ratione sibi acquisierint coram Deo Abraham ejusque majores, 9.

L

Lamia seu Empusa dæmon est muliebri forma Indus, 550. Lamia sive Empusa Menippum insano amore torquens, quid? 554.
 Lanam apud Brachmanas terra producit vestibus accommodam, 525.
 Lapis angularis qua ratione Christus sit dictus, 27.
 Legis novæ in Evangelio Christi sanctionem fore testi-

monio prophetico comprobatur, 445. Legis Mosaicæ per Christi adventum evacuatio atque cessatio, non Moysi tantum, verumetiam omnium posteriorum prophetarum oraculis est designata, 7. Legis novæ quomodo Christus factus sit institutor, postquam Mosaicæ legis omnia præcepta plene completa, 25. Lex nova variis prophetarum nominibus appellata, 8. Lex quomodo dicatur exire de Sion et verbum Domini de Hierusalem, 8.

Libani nomine in Scripturis prophetis templum exprimitur, 410, 411.

Libros Judæorum cur Ecclesia receperit, quorum vivendi institutum non amplectitur, 7. Libros propheticos Hebræorum non casu nec temere summo studio Ecclesia complectitur, 43.

Locus exprimitur quo esset oriturus Deus quem propheta nuntiatur, 340.

Luminis et splendoris cum Patre et Filio in divinis litteris concinna comparatio, 147.

M

Magi miserimi omnium hominum quomodo magias suas exerceant, 531.

Magistratum gentis Judæorum accusatio, 55.

Mantichora quadrupes animal humano capite, corpore leonino, cauda cubitalibus setis horrente quas veluti sagittas in venantes jaculatur, 525.

Marcus evangelista narrationes beati Petri apostoli de rebus gestis Jesu in commentarium retulit, 120. Marcus evangelista nec verba Petri Christo interroganti, quem se esse homines dicerent respondentis, non expresserit, 120.

Mariamam Aristoboli pontificis sororem Herodes uxorem duxit, ut multitudine captaret benevolentiam, 597.

Matthæus apostolus cur seipsum proprio nomine et publicanum in suo Evangelio insinuat, 17.

Matrimonii cur apud Christianos contractiores sint leges quam olim fuerint apud Judæos, 51.

Maximus Ægiensis Apollonii comes, 512.

Metempsychosis Amasis Ægyptiorum regis, 535.

Melchisedech sacerdotem fuisse, ipsoque Abraham præstantiorem Moses ipse testatur, 10. Melchisedech quid interpretatum significet, 222.

Miracula quæ Philostratus, Damis et Hierocles prætendunt ab Apollonia patrata, refelluntur, 526, 527, 528. Miracula Christus non alia ratione erudit quam divina quadam nobisque incognita virtute, 127. Miracula sua cur Christus quandoque manifestari prohibuerit, 452. Miraculorum Christi brevis epilogus colligitur, quo seductoris infamia Christus exiit, 79. Miraculorum a Christo in terris factorum maximum est, per agrestes atque indoctos homines totius mundi ad fidem ac unius Dei cultum conversio, 135. Miraculorum indicis adventus Christi ejusque divinitas probatur, 455. Miraculorum Christi initium factum in Cana Galilææ perhibetur aqua in vinum mutata, 459.

Montium nomine quid in sacris Litteris mystice significetur, 272.

Moses cur Nausem filium Nave successorem sibi designatum mutato natali nomine Jesum appellaverit, 195. Moses ipse futurum tempus intellexisse perhibetur quo leges suæ omnibus gentibus accommodari non possent, 6. Moses omnium prophetarum primus initiator et theologus existit, 206. Mosi nullus prophetarum similis existit præter Christum, 95. Mosi similis propheta apud Hebræos non surrexit nisi unus Salvator noster Christus, 445. Mosi in execrationem inciderunt Judæi hactenus, sub ipsius lege literalis sensu viventes, 28. Mosaicæ legis cessationem non tantum Moses ipse, sed universi eo posteriore propheta prædixerunt, 7. Mosaicæ legis omnes fidelibus suis Christus redidit ademit, 6. Mosaicæ legis præcepta postquam Christus plene servaverit, quomodo factus sit novæ rationis et legis institutor, 21. Mosaicam legem cur Christus in omni vita sua servavit, 25. Mosaicam legem quot numeris superet lex evangelica, 12. Mosaicum vivendi institutum quam fuerit cunctis Judæis servatu difficile, 2.

Mundi effectrix una duntaxat est potestas, 150. Mundus universus Christo in terram vivente Dei laude completus ostenditur, 278.

Musicus per lyram quam sit doctus ostendit, 168

N

Natalem Christi locum Bethlehem fore psalmi auctoritate probatur, 188.

Natura divina quomodo putanda sit omnia penetrare, ordinare atque perficere, 168. Naturam divinam variis appellationibus Hebræi significant, 105.

Nazaræus quid interpretatum significet, 349.

Ninive, Assyriæ urbs, 520.

Nomen illud quatuor litterarum quod Judæi inenuntabile esse dicunt et de solo Deo et Patre usurpare solent, Filio quoque Dei ubi de ejus divinitate agitur, in sacris litteris tributum ostenditur, 435.

Nomine Sion aut Hierusalem quando anima justi debeat appellari, 505.

Novi Testamenti verbum descensu Christi in terram ad omnes homines penetrasse declaratur, 278.

Nubendi ratio cur contractior sit tempore legis gratiæ, quam fuerit tempore legis naturæ vel Mosaicæ, 30.

O

Odoris fragrantiam in templo incensis et fumigationibus excitari cur legibus suis Moses statuerit, 172.

Olei quæ sit natura atque proprietas, 175. Oleo quando comparatur divina natura et quando unguento, 174. Oleum Dei quid sacris litteris mystice designet, 172.

Omnipotens Deus, quemadmodum confiteatur se misum, ut auferat ea quæ vitiosa sunt, 282.

Oraculis prophetiis demonstratur adventum Christi sub finem mundi futurum, 276. Oracula quædam de Christo ex deorum responsis auctore Porphyrio, 134. Oraculis et auguris dæmones malos ac omnis nequitiae auctores præfuisse ostenditur, 204.

Ordo triplex divinum cultum profitentium describitur, 22.

Origenis octo volumina contra Celsi orationem scripta, 511.

Oritarum regio ubi æræ petræ, arena ærea, quoque ipsi fluvii ramenta aris devolvunt, 527.

Osanna quid interpretatum significet, 459.

Œset temporibus terræ motum factum Josephi auctoritate probatur, 291.

Ovium nomine Scriptura eam in Ecclesia multitudinem solet exprimere, quæ constat ex imperfectioribus, 71.

P

Pacis princeps cur Christus dicatur, 345. Pacis tempore cur Christus nasci voluerit, 139.

Passionis tempore quæ fuerit omnium afflictionum quæ eum premebant maxima, 592. Passio Christi ad vesperam nocte adventa est celebrata, 492. Passionis tempora quæ Christo acciderunt prophetico testimonio eventure ostenditur, 491. Passionis tempore cur fuerit Christus a Patre cælesti derelictus, 495.

Pastores tres uno tempore prophetæ testimonio sub adventum Christi Judæis auferendi, qui sint intelligendi, 482.

Pater cælestis Christum semper exaudit, 497. Pater non locutione tenus in divinis Pater est, sed veritate et re ipsa unigeniti Filii Pater, 4. Pater in divinis cur non plures sibi cœternos filios genuerit, 155.

Patres Veteris Testamenti initio quidem ætatis soboli augenda, conjugioque vacarunt, sed mature abstinere atque cessabant, 55. Patribus antiquis Christum non minus cognitum fuisse quam nobis, sacrarum litterarum auctoritate probatur, 11.

Peccatum ex contemptu quomodo purgari debuerit ex legis veteris instituto, 4. Peccatum ex ignorantia quali hostia lex vetus expiari præceperit, 4. Peccatum qua ratione dicatur Christus pro nobis factus, 467. Peccata nostra quando dicitur Christus fecisse sua, 467.

Persecutores Ecclesiæ perdendos esse testimoniis prophetarum convincitur, 82.

Personarum divinarum dualitas bis planissime sine ullis involucri theologicæ a Mose commendatur, 232. Personarum divinarum dualitatem, Patris videlicet et Filii, et eorum alterum universi optice Isaias testatur,

231. Personarum divinarum dualitas Psalmistæ auctoritate probatur, 249.

Pestilentia ab Apollonio Ephesis sedata, 525. Pestilentia Apollonio visa sub habitu senis pannosi, 528. Pestilentia est corruptio circumfusi aeris, vitiumque ex putrido vaporatu in morbosam qualitatem vergens, 528.

Petrus apostolus ex nimia reverentia indignum se aestimavit qui Evangelium scriberet, 120. Petrus Romæ capite in terram verso cruci affigitur, 111. Petri negationem cur Marcus tam exacte descriperit, 121.

Philaethes Hieroclis libri quibus Tyaneum Jesu Christo æquiparare contendit, 511.

Philolaus Pythagoræ doctrinæ conscriptor, 519.

Philostratus in Apollonii consortio vixit, cujus facta memoriæ mandavit, 512. Philostratus Apollonii vitam ab incunabulis ad exitum usque contexit, 513. Philostratus Apollonii strenue nugæ defensor, 530. Philostratis et Damidis mendacia deteguntur quibus asserere conatur Apollonium auctorem fuisse, 518.

Pietatis erga Deum imitandum cunctis exemplum Job exhibuisse probatur, 16.

Pincernarum apud Indos quos vidit Apollonius, motus erat magicus, 531.

Pisatus nocte in templum Dei contra fas imagines Cæsaris intulisse probatur, 403.

Plagiarius Hierocles, 511.

Plato multa e sacerdotibus Ægyptiis et prophetis audita et lecta libris suis inseruit, 540. Plato unum tandem Deum magna cum difficultate cognoscens, in publicum efferre non audebat, 129.

Pœnas inevitabiles cur Christus impiis descriperit, justis vero æternam a Deo vitam promitti docuerit, 106, 107.

Potestatem unam divinam supra omne officium universi admirari est necessum, 149. Potestatem esse quandam Dei inimicam, in qua qui dominatur, omne hominum genus seduxerit, declaratur, 158. Potestates divinæ innumerabiles quidem creatæ sunt, una vero duntaxat ipsius Filii Dei propter quam inducitur imago Dei Patris esse, 149.

Præcepta legis Mosaicæ quam fuerint universis Judæis servatu difficilia, 5.

Prædicatores et doctores in Ecclesia cur sejunctos esse oporteat a re uxoria, 31.

Prælatos Ecclesiæ Scriptura boum nomine solet exprimere, 71.

Præstigator quibus indicis agnosci queat, 125. Præstigiatorem fuisse Christum arbitantium error convincitur, 125.

Præstigiosis foliorum quorundam inscriptionibus, aut barbarum, radicumque suffumigationibus Christiano uti non licet, 127.

Primogenitam Dei virtutem, quam et sapientiam Dei appellat et ejusdem sobolem, quemadmodum Salomon in Proverbiis designet, 211.

Promissorum divinarum eventa non in omnem Judæicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat perventura, ostenditur, 63.

Prophetam se suscitaturum cur Deus Judæis pollicitus fuerit, 445. Prophetæ Hebræorum quonam modo simul et quæ futura essent canebant et solam veram theologiam illustrabant, 202. Prophetarum habitus, 14. Prophetarum comminationes adversus Judæos propter Salvatorem nostrum Christum et post ejus adventum accidisse ostenditur, 63. Prophetarum oracula adventum Christi spectantia cur alia quidem obscurius, alia autem apertius dicta inventiantur, 257.

Providentiæ gubernantis sapientissima decreta custodiunt et asservant universa, 515.

Pygmæi et Anthropophagi, et Sciopodes apud Indos Apollonio visi, 535. Pygmaei specus subterraneos prope Gangem habitant, 525.

Pythagoras Magis conversatus nullam magiæ suspicionem incurrit, 540.

Pythagoras Samius, 530.

S

Sandaracina aquæ puteus apud Brachmauos, 558. Sandaracius puteus, 525.

Satyros Apollonii jussu apud Iados ebrius redduntur, 535.

Scripta Hieroclis plagiarum, 511.

Scropoos Apollonio visi, 535.

Simiæ apud Brachmanas montium piperiferacium custodes, 525.

T

Tabernaculum Christi corpus ejus, litteris sacris significatur, 436. Tabernaculo Christi qua ratione Psaites prædicet dæmonum flagella non posse accedere, 456.

Temperantiæ Christi quæ sint argumenta, 126.

Templum Domini cur fornaci sit comparatum, 481. Templum Judæorum quo tempore extremam vastationem passurum prophetæ prædixerint, 581.

Tempus adventus Christi cur tempus retributionis vocatur, 452. Tempus adventus Christi quibus iudiciis ac argumentis possit deprehendi, 365.

Tentationem dæmonis in deserto cur Christus perpelli voluerit, 434.

Terebinthus apud quem Abrahæ Deus apparuit quanto tempore duravit, 254.

Terrestria incendere ac sacrificare Deo quam ob rem nobis non ita permissum sit atque olim Judæis, 54.

Testamentum Novum lex nova, 7. Testamenti Novi a Veteris quæ sit distinctio, 7. Testamenti Novi rationem ita institui oportuit ut omnibus gentibus ad vitam posse et prodesset, 7. Testamenti Novi quis sit modus ac ratio, 7. Testamenti Veteris quæ sit ratio aut quæ ejus instituta atque præcepta, 22.

Tetragrammaton nomen in Hebræorum libris in unum tantum ineffabili atque inenuntiabili Dei appellatione ponitur, 435.

Tonitru appellatione cur evangelica prædicatio designetur, 191.

Triginta argenteis Christum vendendum propheticum testimonio probatur, 468.

Trophonii specum intrare tentantem Apollonium incolæ tanquam magum prohibent et fugant, 540.

Tubæ vox quid in sacris litteris significet, 140.

Tympanistras adolescentulas quas Psalmista spiritaliter appellet, 441.

U

Ulysses scrobe defessa aut cæsis agnis Achillem evocare solebat, 529.

Unguento quando comparetur divina natura quomodo oleo, 173. Unguento odoratissimo ungi præter pontifices, prophetas et reges Mosaicæ legis instituto, nemini fas

erat, 176. Unguento comparato cur consecratos Deo Moses legibus suis ungi præceperit, 471.

Urbium Judæicarum eversio describitur, 57.

Urias quid interpretatum significet, 332.

Uxoriarum rei cur operam dare non deceat prædicatores Ecclesiæ atque doctores, 33.

V

Verbum Dei Filius est non per incarnationem sed naturam, 61. Verbi Dei propagatio non humanis vocibus nititur, sed Dei virtute, 140. Verbum Deus, ac idem opifex universi qualiter Joh respon-disse, ejusque oculis visus esse dicitur, 217. Verbum Dei suam habens essentiam jussu Patris, David æque ac nos opificem universi novit, 229. Verbum Dei cum sit Dominus quomodo se a Patre missum constitatur, 251. Verbum Deus quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Mosi et cuncto populo apparuit, 241. Verbum Dei quod Mosi non secus atque antiquis Patribus dabat responsa, etiam Jesu Mosi successori in hominis forma apparuit, 245. Verbum Deus quemadmodum ad Deum Patrem deprecationem emittat, gentium conversionem futuram significans, 255. Verbum Dei ad homines missum ad medelam ac salutem animarum, quæ quondam vexatæ, oppressæque erant in malis, probatur, 264. Verbum Dei non est oratio quæ constat ex nominibus et verbis componatur, articulata atque enuntiabili similis, 204. Verbum Dei in terras missum et brevi tempore percurrens homines universos declarat, 269. Verbum Dei Deum ac Dominum nominatum in hominis figura et forma visum esse et antiquis responsa dedisse probatur, 255. Verbum Dei ad hominum medelam esse missum a Patre David testatur, 228. Verbum Dei omnium quæ genita sunt, primum jure nuncupatur, 251. Verbum Dei unicum atque perfectum ceu sol quidam intelligentes ac rationales naturas illuminat, 155. Verbum Dei, quem Christum nos appellare consuevimus, priscis illis patribus non minus cognitum fuisse, quam nobis sacrarum Scripturarum testimonio ostenditur, 10. Verbum Dei brevi tempore universam terram suam doctrina impleturum David testatur, 228.

Vermem cur Christus se nuncupet voce prophetica, 496.

Vespasianus Cæsar Apollonio perinde ac Deo supplicasse quasique precario petiisse fertur ut se imperatorem faceret, 531, 532.

Vestimenta Christi dividenda et sorte missa tunicam partiendam prophetica prænuntiatione probatur, 491.

Virga duplex quid apud Jeremiam significet, 481. Virgæ duæ quarum una vocabatur pulchritudo et altera funiculus apud Zachariam quid mystice significetur, 481.

Vita omnibus hominibus a Christo in Novo Testamento denuntiata, quænam sit, 12.

Vox a sacerdotibus in templo Hierosolymitano noctu sacra munera obuentibus ipso die Pentecostes audita probatur: *Migremus hinc*, 402.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

DEMONSTRATIO EVANGELICA.

Epistola nuncupatoria.	9
Præfatio Gallandii.	11
LIBER PRIMUS.	13
Proœmium.	14
CAPUT PRIMUM. — Quenam et quanta in hac tractatione promittantur.	15
CAP. II. — Quanam sit modus colendi Dei ex Christianismi præscripto.	23
CAP. III. — Quod conditio reipublicæ Mosaicæ non fuerit omnibus gentibus conveniens.	27
CAP. IV. — Quanam de causa, cum omnium Judæorum oracula acceperimus, eorumdem vivendi institutum recusaverimus.	42
CAP. V. — Quisnam modus Novi Testamenti, cujus Christus est auctor.	43
CAP. VI. — Quenam sit ea, quæ in Novo Testamento omnibus hominibus a Christo denuntiata est, vita.	50
CAP. VII. — Quomodo Christus, postquam eæ quæ a Mose tradita sunt, plene observavit, novæ rationis et legis introductor exsistit.	70
CAP. VIII. — Quomodo quæ Christianismum amplexa est, vita, in duas species divisa est.	75
CAP. IX. — Quam ob causam non ut prisci illi, ita nos quoque numero sæ soboli operam damus.	78
CAP. X. — Quia de causa non ita nobis, quemadmodum priscis, incendere et sacrificare Deo terrestria permissum est.	83
LIBER SECUNDUS.	93
Proœmium. — Quod non casu, neque temere propheticos Hebræorum libros omni studio complexi sumus.	93
CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum meliora de nobis externis gentibus Prophetæ illorum ante venientes nuntiaverunt.	98
CAP. II. Quemadmodum idem fore, ut in adventu Christi, ejus Dei qui olim a Judæis solis cognoscebatur, cognitionem et cultum omnes gentes acciperent, vaticinati sunt.	106
CAP. III. — Quemadmodum in vocatione gentium, quæ per Christum facienda erat, Judæorum gentem a ritu proprio, cultuque Dei cadere oportebat.	112
CAP. IV. — Quod non in omnem Judaicam gentem, sed in paucos eorum duntaxat, divinatorum promissorum eventa pervenerint.	126
LIBER TERTIUS.	163
Proœmium.	
CAPUT PRIMUM. — Quod prophetæ in ipso Christo Evangelii mentionem assumpserint.	166
CAP. II. — Quod de Christo vaticinati sunt prophetæ Hebræorum.	167
CAP. III. — Adversus eos qui Christum Dei seductorem fuisse existimant.	187
CAP. IV. — De divinatoribus Christi gestis.	195
CAP. V. — Adversus eos qui non credunt Salvatoris nostri discipulis, admirabiles illius res gestas narrantibus.	199
CAP. VI. — Contra eos qui præstigiatores putant Christum Dei fuisse.	223
CAP. VII. — Quod efficacia ipsa atque evidentia, illius divinæ virtutis vim perspicue ostendit amatoribus veritatis. Oracula de Christo.	235

LIBER QUARTUS.

247

CAPUT PRIMUM. — De occultiore secundum Salvatorem ac Dominum nostrum qui Christus est Dei, dispensatione.	250
CAP. II. — Quemadmodum illum ante omnem creaturam Filium Dei fuisse dicemus.	254
CAP. III. — Quod non plures supremi Dei filii, sed unus solus de Deo Deus, jure a nobis prædicari soleat.	254
CAP. IV. — Quod ad constitutionem universi, necessaria unci Dei Filii antecessio, assignetur.	258
CAP. V. — Quod innumerabiles quidem fatemur esse creatas divinas potestates, unam vero duntaxat ipsius Filii, propter quam inducitur, imaginem Dei Patris esse, theologice demonstramus.	259
CAP. VI. — Quod a prima constitutione universi, occultata quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.	263
CAP. VII. — Quod a prima constitutione universi, occultata quadam ignotaque ratione, Christus Dei religiosis Deoque gratis animis præsidet.	263
CAP. VIII. — Quod sola cæli sidera et lumina reliquæ gentes coerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.	267
CAP. IX. — Quod sola cæli sidera et lumina reliquæ gentes coerent, quæ seorsum quibusdam angelis assignatæ sint.	270
CAP. X. — De inimica ac ipsi Deo adversante potestate, et eo qui in hac dominatur, et quemadmodum per hanc omne hominum seductum est genus.	271
CAP. XI. — Quemadmodum necessario unicus Dei Filius ad homines transit.	274
CAP. XII. — Quemadmodum inter homines vitam egerit.	282
CAP. XIII. — Quod usque ad eos qui antiquitus mortui erant, leges humanitatis illum vocabant.	282
CAP. XIV. — Quod in ea natura, quæ nec pati, nec lædi potest, quæque incorporea est permanserit, etiam quo tempore factus est homo.	283
CAP. XV. — Quomodo Christus, renovato homine, omnibus nobis æternorum honorum spem præbuerit.	290
CAP. XVI. — Quod sibi velit, quidve significet ipse Christi adventus, et quod Deus, et Dominus, et Pontifex Dei universi, per prophetas Hebræorum Christus appellatus est.	290
CAP. XVII. — Quam multis scripturis Christus nominatum, qui a regibus et principibus et gentibus et populis circumvenitur, et ab ipso Deo gignitur, et Filius hominis appellatur, gentiumque et finium terræ accipit a Patre, antea sit enuntiatus.	306
CAP. XVIII. — Quod etiam Jesu nomen apud priscos Dei familiares in pretio fuerit.	326
LIBER QUINTUS.	353
Proœmium. — Quisnam modus fuerit, quo apud Hebræos prophetæ, simul et quæ futura essent canebant, et solam veram theologiam illustrabant.	353
CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum apud Hebræos sapientissimus Salomon, in Proverbiis novit quendam principem Dei virtutem, quam et sapientiam Dei, et ejusdem sobolem appellat: sicut interim nos quoque eandem glorificamus.	350
CAP. II. — (Sine principio).	358
CAP. III. — Quod idem propheta etiam in cetero psalmo bis Dominum evidenter confitetur: semel, cum de eo loquitur qui et Deus et Pater est; iterum cum de eo quem ipse suum nuncupat Dominum. Et quod hunc Dominum ipse quoque novit genitum esse ante mundi constitutionem, et quod æternum Patris sacerdotem, et supremi Dei consessorem, similem utique opinionem in hoc nostræ fidei de Christo veræ se ferens.	362

CAP. IV. — Quod etiam Isaias, prophetarum maximus, praevidit Deum esse in Deo, idque affirmat, sicut etiam nos qui Patrem in Filio, et Filium in Patre glorificamus. 370

CAP. V. Quod Dei verbum suam habens essentiam jussu Patris, David a quo ac nos opificem universi novit; et quod idem Dei Verbum, idem propheta ad hominum mediam esse missum a Patre testificatur; et quod brevi tempore universam terram sua doctrina impleturum cadit. 375

CAP. VI. — Quod Isaias similiter ut David, duos, Patrem et Filium, confitetur, et eorum alterum universi Opificem, quemadmodum ipsi quoque credimus. 378

CAP. VII. — Quod etiam maximus Dei servus Moses, in mundi fabricatione, cognovit Patrem Deumque universi, cum altero communicantem de hominis opificio, hoc porro divinum e se Verbum ante didicimus. 379

CAP. VIII. — Quod quidem Moses bis planissime Dominum, sine ullis involucribus, theologicè commendat. 379

CAP. IX. — Quod idem Deum Verbum, significat Deum ac Dominum prius nominatum et quod in hominis forma, et figura, et visum esse, et antiquis responsa dedisse conscribit. 382

CAP. X. — Quod idem propheta in Jacob, manifestus eum de quo agitur, indicat Dominum: quem sane et Deum et angelum supremum Dei vocat. 383

CAP. XI. — Quod etiam Jacob eum, de quo proxime dictum est, et Deum et hominum, præterea angelum similiter, ut Abraham in hominis forma contemplatur, in ea historia quæ sic se habet. 386

CAP. XII. — Quod rursus in Jacob genitum Deum, plane ipsa oratio præ se fert. 390

CAP. XIII. — Quod Deus Pater, cum Mosi responderit per angelum se patribus apparuisse, non amplius per angelum, sed per Filium docet. 390

CAP. XIV. — Quod quemadmodum patribus humana forma, sic in specie nubis Moysi, et cuncto populo Deus Verbum apparuit. 391

CAP. XV. — Quod angelica non fuerit natura, quæ Moysi dabat responsa, sed præstantior quam ut ad angelum referri possit. 394

CAP. XVI. — Quod idem Dominus de alio docet, scilicet Filio. — A decem præceptis legis. 394

CAP. XVII. — Quod is rursus Dominus, qui Moysi responsa dabat, alium a quo erat agnoscens, Patrem utique, hanc ipsum suum Deum vocabat. 395

CAP. XVIII. — Quod Deum ipsi Israel visibilem esse divina docet Scriptura, quæ ipsum Dei Verbum significat. 398

CAP. XIX. — Quo idem Dei Verbum, quod Moysi non secus atque antiquis patribus dabat responsa, etiam Jesu Moysi successori in hominis forma, visus est. 398

CAP. XX. — Quod similiter ipsi Job, quemadmodum patribus ipse Opifex universi Deum Verbum, et respondisse, et oculis visus esse dicitur. 399

CAP. XXI. — Quod duas personas etiam propositus agnoscit psalmus. 402

CAP. XXII. — De Deo Verbo et Patre, sicut de Domino. 403

CAP. XXIII. — De Salvatore nostro, sicut de Domino, et de Patre, sicut de Deo: et de Judæorum gentis eversione. 403

CAP. XXIV. — De duobus Dominis, Patre scilicet et Filio, et gentium vocatione. 406

CAP. XXV. — Quemadmodum Deus Verbum, cum sit Dominus, missum se a Patre confitetur. 406

CAP. XXVI. — Idem, iterum de vocatione gentium. 406

CAP. XXVII. — Quod rursus Dominus de alio quodam, constat autem quod de Patre suo loquitur. 407

CAP. XXVIII. — Quod angelum Testamenti Christum, et eundem Dominum omnipotens Deus vocat. 407

CAP. XXIX. — Quod solem justitiæ Christum, ipse universi Deus nominat. 410

CAP. XXX. — Quemadmodum Deus Verbum, ad Patrem deprecationem emittit, gentium conversionem futuram significans. 410

LIBER SEXTUS. 411

Proœmium. 411

CAPUT PRIMUM. — Dei ad homines adventus ostenditur, item vœtio gentium. 414

CAP. II. — Ascensus Dei qui prius descenderat: ac deinceps vœtio cunctarum gentium, quæ unum et solum Deum erant cognituræ. 415

CAP. III. — Quod manifeste ad homines venturus dicitur

Deus, et omne genus hominum ad seipsum revocatur. 418

CAP. IV. — Quod vivendus in terra diceretur, per Christi ad homines adventum. 419

CAP. V. — Adventus Domini in terram regnumque ejus inter gentes, et novum Canticum non ipsi Israel, sed gentibus exhibendum. 419

CAP. VI. — Canticum novum, gentiumque cognitio justitiæ, venturusque ipse judex universi. 422

CAP. VII. — Verbum Dei ad homines missum ad medellam et salutem animarum, quæ quondam vexatæ oppressæque erant in malis. 422

CAP. VIII. — Gentium vœtio, Deusque manifeste apparsens, et benedictus qui venit in nomine Domini. 423

CAP. IX. — Dominus de cælo descendens salutis hominum gratia, canticumque novum super hac re canendum, Novi videlicet Testamenti. 426

CAP. X. — Dei Verbum in terram missum, et brevi tempore percurrens universos homines. 427

CAP. XI. — Dominus de cælo descendens, qui gentium, quæ prius illum non cognoscebant, dux existit, et a Judæis gente seipsum est averturnus. 427

CAP. XII. — Deus de cælo descendens, et cum hominibus in terram habitans. 430

CAP. XIII. — De descensu de cælo ad homines, ac de futura in adventu ejus Judæicæ gentis rejectione, et reliquarum omnium gentium adoptione. 431

CAP. XIV. — Quod veniens Dei Verbum, venturum neque moraturum caneretur a prophetis. 439

CAP. XV. — Quod terribilis sit auditus descensus Domini de cælo, et facta illius cum admiratione, quodque cum ipse venerit, universa terra ipsius laude complebitur, et Novi ipsius Testamenti verbum ad omnes homines penetrabit. 442

CAP. XVI. — Quemadmodum Dominus omnipotens, confitetur se missum, ut auferat ea, quæ vitiosa sint. 447

CAP. XVII. — Quod ipse Dominus venturum se de cælo, et inter homines habitaturum, gentesque ad ipsum confugituras, canit: et quod missum se esse a Domino omnipotente confitetur. 450

CAP. XVIII. — De Domini adventu, et de iis quæ in passione ejus eventura erant. 451

CAP. XIX. — Quemadmodum ipse prophetarum Deus, cum omnem viam scientiæ per eam legem, quæ a Moysæ data est, iis qui ad circumcissionem pertinent, ordinasset, posterioribus in terra olim conspicendus, atque inter homines versaturus canitur. 467

CAP. XX. — Quemadmodum Christus in Ægyptum iterus canebatur, et quæcumque in adventu ejus futura fuerant. 467

CAP. XXI. — Bonorum promissio ad eam, quæ prius deserta erat, ex gentibus collectam Ecclesiam, et ad afflictas vexatasque animas manifestus Dei adventus, et salutaris miraculorum prodigiorumque ostentationes. 475

CAP. XXII. — Quemadmodum primum sempiternumque Dei Verbum, ipse universi Opifex a Domino Patre etiam nunc se missum esse confitetur. 478

CAP. XXIII. — Quemadmodum ipse Dominus Judæorum gentem redarguit, eo quod venturum ipsum suscepturi non sint, neque vocanti sibi auscultaturi, et quæ passurus sit ab eis. 478

CAP. XXIV. — Quemadmodum ipse qui in prophetis olim canebat Dominus, venturus ad homines, et ipsis oculis inspicendus, et a gentibus cognoscendus, expectaretur. 479

CAP. XXV. — Quod rursus Dominus, ipsum plane Dei Verbum, venturus et gentes congregaturus caneretur. 485

LIBER SEPTIMUS. 485

Proœmium. 485

CAPUT PRIMUM. — Quisnam modus accessus Domini ad homines. 487

CAP. II. — De loco ubi esset oriturus is Deus, quem prophetæ nuntiarunt: et quemadmodum de Bethlehem regione Palestinæ procedet a sæculo præexistens piorum gentis princeps, et quemadmodum ille Dominus ducturus divinator eos qui ab ultimis usque terræ finibus in eum crediderint. 535

CAP. III. — Ex qua gente et ex qua Judæorum tribu progressurus Christus prædicebatur. 551

LIBER OCTAVUS. 567

Proœmium. 567

CAPUT PRIMUM. — Quibus temporibus Christus ad homi-

ues advenerit. Quomodo et quibus temporibus regnum apud Hebræos defecerit, hisdem gentium instabit expectatio: quod sane etiam factum est sub ipsum Salvatoris nostri adventum. 574

Cap. II. — Quomodo post annorum spatium septies LXX quæ summa efficitur CDXC annorum, cum Christus hominibus se videndum præberit, prophetiæ quæ apud Judæos exstant, et quod antea apud eosdem celebres, clarumque erat sacerdotium, dissolvitur, et ipsi quidem diluvii cu usdam instar assiduis obsidionibus captivi fiunt, sacrum autem in arduum templum extremam vastationem patietur. 595

Cap. III. — Signa hæc temporum descensus Domini ad homines futura canit propheta, extremum rituum atque institutorum, quæ apud Judæos cum veneratione servabantur, interitum agnitione ejus Dei qui a prophetis venturus denuntiabatur, pacem omnium gentium profundissimam. 634

Cap. IV. — Signa temporum Dei ad homines adventus, et vocatio gentium, extremaque urbis Jerusalem eversio. 638

Cap. V. — Signa temporum adventus Domini: Ægyptiorum agnitione Domini prophetarum. 648

LIBER NONUS. 649

Proœmium. 649

CAPUT PRIMUM. — De rebus secundum humanam ab illo assumptam naturam gerendis, et de stella quæ in ortu Salvatoris nostri apparuit. 651

Cap. II. — Quomodo Dominus insistens illud quod de sancta Virgine assumpsit corpus, venturus in Ægyptum et secundum verba, et secundum sententiam prædictus est, omnisque in ejus adventu evertenda gentium superstilio. 657

Cap. III. — Quomodo Christus in Ægyptum venturus, atque illinc reversurus prædictus fuerit. 659

Cap. IV. — Item de illo quod dictum est: « Ex Ægypto vocavi Filium meum, » et de Herode rege, et eversioe regni Judæorum. 663

Cap. V. — De Joannis in deserto prædicatione. 667

Cap. VI. — Item de solitudine, ipsoque nominatim Jordane fluvio, apud quem Joannes baptizabat. 671

Cap. VII. — De Christi post baptismum tentatione. 674

Cap. VIII. — De Galiliæ gentium, in quæ Salvator noster maximam suorum miraculorum partem edidit, et de apostolorum ipsius vocatione. 682

Cap. IX. — De apostolorum vocatione. 686

Cap. X. — De prophetica lectione, quam ipse Dominus noster in conventu Judæorum exhibuit. 687

Cap. XI. — De novæ legis in Evangelio Christi sanctione. 690

Cap. XII. — De ambulatione Christi in mari. 694

Cap. XIII. — De rebus ab ipso admirabilibus gestis. 695

Cap. XIV. — De signis et prodigiis quæ edidit. 699

Cap. XV. — De enuntiando aut edicando, dum miracula ederet Christus. 702

Cap. XVI. — De eo quod Judaicus populus in ipsum crediturus non esset. 706

Cap. XVII. — Quomodo super pullo sedens Hierosolyma ingressurus oraculo dicatur. 707

Cap. XVIII. — De acclamatione, Hosanna filio David. 714

LIBER DECIMUS. 715

Proœmium. 715

CAPUT PRIMUM. — De Juda proditore, et iis qui cum eo insidias adversus Salvatorem nostrum construxere. 718

Cap. II. — Item de Juda et de iis qui cum eo adversus Christum conjunctionem fecerunt. 729

Cap. III. — Item de Juda, et de suffecto in locum ejus apostolo, et de gente Judaica. 733

Cap. IV. — Item de Juda et argenteis quibus Dominum prodidit, deque rejectione apud Judæos, tam eorum qui imperabant, quam eorum quibus imperabatur. 742

Cap. V. — Item de Juda nominatim. 751

Cap. VI. — De solis defectu, qui in ipsa Salvatoris nostri passione accidit, et de extremo Judaicæ gentis interitu. 751

Cap. VII. — Item de solis defectu, et de tempore salutaris Passionis. 735

Cap. VIII. — De iis quæ in ipsa salutari Passione facta sunt. 758

Fragmentum libri xv *Demonstrationis evangelicæ.* 791

LIBER CONTRA HIEROCLEM. 795

EUSEBII EXEGETICA.

De curis Bibliis Eusebii. 867

DE NOMINIBUS HEBRAICIS. 877

QUÆSTIONES EVANGELICÆ.

Monitum. 877

QUÆSTIONES AD STEPHANUM. 879

I. — Cur evangelistæ Josephi, non autem Mariæ, geneas scribant. 879

II. — Cur alter evangelista superne ab Abrahamo exorsus deducta genealogiam; alter autem inferne subgrediatur; neque in Abrahamo sistat, sed ad Adamum ac Deum usque deveniat. 891

III. — Quomodo Matthæus a Davide ejusque successore Salomone ad Jacobum et Josephum prosapias deducat: Lucas autem a Davide atque Nathane atque a liberis hujus ad Helim et Josephum, contraria Matthæo ratione genealogiam scribens. 894

IV. — Africani super genealogia quæ in sacris Evangelii est. 899

V. — Cur Matthæus ante Abrahamum ponat Davidem in Christi genealogia dicens: « Liber generationis Jesu Christi, filii Davidis, filii Abrahami. » 902

VI. — Cur Matthæus post Davidem ad consecutaneos generis successores non veniat, sed transiit ad Abrahamum, non tamen ad Adamum, neque ad alium quemlibet ex antiquis Deo dilectis hominibus. 903

VII. — Cur Thamar facta mentione, nullam præterea mulierem commemoraverit Matthæus factorum laude illustrem. 906

VIII. — Cur uxoris Uriæ meminert in genealogia evangelista. 911

IX. — Cur Ruthæ meminert evangelista. 915

X. — Cur Joacinum nomine Jechoniæ appellaverit evangelista. 918

XI. — Cur evangelista utatur distinctionibus in genealogia, haud simul contextens generationes ab Abrahamo ad Christum quadraginta duas, sed dividens successiones per ea quæ scribit segmenta. 922

XII. — Cur cum a Davidis temporibus usque ad Jechoniam seu ad Babylonicam captivitatem septemdecim reges fuerint, generationes quatuordecim dicat evangelista. 922

XIII. — Cur cum a Jechonia ad Josephum duodecim in genealogia sint, evangelista quatuordecim rursus dicat. 926

XIV. — Cur fabri filius Servator noster maluerit quam nobilis alicujus illustrisque viri videri. 927

XV. — Quonam pacto dicatur Jesus super Davidis thronum sedisse. 927

XVI. — Qui sit ut Bethlehemo Matthæus quidem in Ægyptum, Lucas autem Hierosolyma atque inde Nazarethum a parentibus delatum narret Jesum. 934

QUÆSTIONES AD MARINUM. 937

I. — Quomodo apud Matthæum videatur Servator sero Sabbatorum resurrexisse, apud Marcum autem mane una Sabbatorum. 938

II. — Quomodo Magdalena, quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum resurrectionem viderat, eadem secundum Joannem stans fiebat apud monentem una Sabbati. 939

III. — Quomodo quæ secundum Matthæum sero Sabbatorum Magdalena cum altera Maria tetigit Servatoris pedes, eadem mane una Sabbati secundum Joannem audivit *Noli me tangere.* 947

IV. — De sepulcro et de repugnantia apparente. 951

SUPPLEMENTA Quæstionum ad Stephanum. 957

SUPPLEMENTA Quæstionum ad Marinum. 983

SUPPLEMENTA minora Quæstionum ad Marinum. 1007

ECLOGÆ PROPHETICÆ.

Monitum. 1017

Liber primus. 1021

Liber secundus.	1099	CANONES DECEM HARMONIE EVANGELIORUM.	
Liber tertius.	1115	Monitum.	1273
Liber quartus.	1191	Eusebii epistola ad Eucarpium.	1275
FRAGMENTA de vitis prophetarum.	1261	CANONES.	1277
FRAGMENTA ex libro Eusebii deperdito cui titulus :		INDEX ANALYTICUS ad libros <i>De demonstratione evangelii</i>	
<i>Generalis elementaria introductio.</i>	1271	ca. .	1291

FINIS TOMI VICESIMI SECUNDA

3 2044 073 501 140

**THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY**

